Digitized by Google

BIBLIOTECA NAZIONALE VITT. EMANUELE
13
8 F
27

13-8-h.24

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

FRAN. BALDVINI IVRISCONSVLTI

Commentarij in libros quatuor Inſtitutionum Iuris Ciuilis: Et eiuſdem libri duo ad Leges Romuli, & Leges XII. Tab.

Ab ipſo autore denuo recogniti, & multo locupletiores facti.

Additus eſt Index cùm copioſiſſimus tum vtiliſſimus.

PARISIIS,

Apud Iacobum Dupuys, via ad D. Ioannem Lateranenſem, è regione collegij Cameracenſis, ſub ſigno Samaritanæ.

1554.

Cum Priuilegio Regis.

13-8-L 24

IL eſt permis a Iacques Dupuys marchand libraire de noſtre Vniuerſité de Paris, d'imprimer, ou faire imprimer vn liure intitulé Franciſci Balduini Iuriſconſulti Commentarij in libros quatuor Inſtitutionum Iuris Ciuilis, reueu & corrigé par ledict Balduin. Et defenſes à touts Imprimeurs, marchands, & libraires de noſtre Royaulme de France, imprimer, ou faire imprimer, vendre, ou faire vendre autres que ceulx que ledict Dupuys aura faict imprimer, iuſques à ſix ans, à compter du iour que les liures ſeront acheuez d'imprimer. Et ce ſur peine de confiſcation des liures, & amende arbitraire à nous appliquer, ainſi que plus aplain eſt cõtenu & declaré en l'original. Donné a Paris le xx. iour de Ianuier, mil cinq cents cinquante deux. & de noſtre regne le ſixieſme.

Par le Roy, le ſieur de Roiſſy, maiſtre des Requeſtes de L'hoſtel, preſent

Hurault.

PRAESTANTISS. HEROI POLITICO D. FRANCISCO OLIVARIO, SVMMO GALLIARVM CANCELLARIO

Franciſcus Balduinus S.

SENTENTIA eſt omnium, de rebus rectè iudicantium, Heros Sapientiſsime, grauiter olim dictum à Platone, Legibus quidem & ordine Motuum cœleſtium conuinci animos, vt fateantur hunc Mundum ab æterna aliqua Mente opifice conditum, certa eius Prouidentia gubernari: ſed hoc iudicium tanquam procellis obrui, cùm rerum humanarum confuſiones intuemur. Nam cœleſtem quidem OEconomiam ſatis teſtari curam & moderationem ſummæ alicuius & diuinæ Sapientiæ: cæterùm in terris ſic omnia ſurſum deorſum miſceri, vt videantur caſu quodam ferri potius, quàm certo regi conſilio.

Verùm in his turbis, agnoſcunt piæ mentes Malum degeneris hominum naturæ, quæ confundit omnem honeſtæ vitæ harmoniam, & tantùm non cœlum terræ miſcet: eíque acceptam ferunt totã hanc ΑΤΑΞΙΑΝ, & inconditæ vitæ barbariem: qualem olim notauit Moſes in iis Gigantibus, quos propriè appellat, NIPHLIM: & Poëtæ in ſuis Cyclopibus aut Leſtrygonibus, qui vel truculenti vagabantur, vel in antris ſupini iacebãt, ſine vlla Religione aut Politia. Interim tamen, ne latius graſſaretur, omniáque tandem confunderet hoc Malum: & cum Epicureo Dei contemptu traheret triſtem internecionem humanæ Societatis: excitauit DOMINVS omnibus ferè temporibus præſtantes aliquos Heroas, qui ſuam terris OEconomiam redderent: & repreſsis Furiis in hac vita ciuili, referrent nobis viuam quandam diuinæ Iuſtitiæ, Sapientiæ, & AEquitatis imaginem. vt quoties Hoſtis humani generis emitteret ſuos ΑΛΑ'ΣΤΟΡΑΣ: contrà ſtarent hi ΣΩΤΗΡΕΣ: aut ſi quam Iudiciis caliginem offunderet, eam ipſam diſcuterent hi ΦΩΣΤΗΡΕΣ.

Ergo reueremur certam Dei Prouidentiam, atque adeò præſentem ipſum DOMINVM, cùm Auguſtiſsimos illos Rerump. Principes intuemur, Ioſephum in AEgypto, Danielẽ in Babylonia, Athenis Periclẽ, Romæ Papinianũ, & ſimilia Politicarũ virtutum Lumina. Sed hos Collegas tuos FRANCISCE intueri non poſſumus, quin ſeſe oculis noſtris ſiſtat viua & expreſſa tui pectoris, tuíque Muneris imago: ſimúlque affulgeat bona ſpes magni alicuius Boni. Nam & qui Maieſtatem ſummóſque Faſces tuæ dignitatis, cogitatione iungunt tuis illis profundis prudẽtis animi curis pro Rep. vt Spartam, quã nactus es, tuearis & ornes bonis legibus, quas intelligis arcano Dei inſtinctu ꝓditas à Prudentibus, vt eſſent nerui ac decora iuſtæ Politiæ: agnoſcunt cœleſtes motus illius ęternæ Mentis: & prędagiũt certis auguriis lętiorem quandã ΕΥΤΑΞΙ'ΑΝ.

Vagantur Erinnyes funeſtiſsimæ, quæ triſtem quandam minantur

ΑΚΑΤΑΣΤΑΣΙΑΝ in rebus humanis: & habent ſuam illam Aten Homericam: (Dij talem terris auertite Peſtem.) Sed bonos viros, qui terrentur his monſtris, recreat virtus & prudentia Politicorum Heroum. Deplorant quidem aliquando diſsipatam, multíſque partibus deformatam Politiam. Sed intelligunt facilè coaleſcere, & in integrum reſtitui poſſe, reſtituta ſana Iuriſprudentia, quaſiq́ue rurſus pro Roſtris editis honeſtarum legum Tabulis: & erecto Signo liberalis fauoris, quo bona ingenia excitentur in hac luce temporum eruditorum, ad profligandam barbariem, ſiqua Leges aut Reſpublicas inuaſerit.

Huius magni Boni ſpem, ſi vnquam aliàs in rebus deſperatis DOMINVS oſtentauit, nunc certè oſtentat in tuo, FRANCISCE, Magiſtratu. Nam & Heroica tua Prudentia portendit reſtitutionẽ iuſtæ Politiæ: eiúſque cõſeruationem Poſteritati pollicetur tua cura futuri: atque adeò propenſa Humanitas in hanc ętatem ciuilibus literis deuotã, claſsicum intonare videtur, quod vel Torporem ipſum excitet. Ne mireris eius fama elici deliteſcentes in aliquo ſecreti vmbratilis receſſu Prætextatos pueros: ſuáſque certatim texere corollas, ſpirantes indolem Politicam, quas cum fauſtis acclamationibus effundant in tuos ſinus.

Ergo (vt nihil diſsimulem) & ipſe quoque hac illecebra eò temeritatis adactus ſum, vt vel pueriles Rhapſodias non recuſarim tuis oculis exhiberi: prę ſertim quibus aſperſa eſſent elemẽta ſolidę, purioriſq; Iuriſprudẽtiæ Romanæ, quã & ſuo merito, & tuo iudicio cõſtat tibi eſſe gratiſsimã, vt nullũ aliũde accedat cõmendationis lenociniũ. Munus noſtrũ verbis non ornabo: habet tamẽ hic Libellus Inſtitutionũ, ſuas ſingulares dotes: ac ne poſsit omnino contemni ab vllo Iuriſconſultorũ ordine, cir cunfert nõnulla Iuris capita maximi momẽti, quę deſunt aliis voluminibus: vt eſt illud, Nepotes auo ſuccedere in ſtirpes, nõ in capita. ſed nec cõquirã excuſationes noſtri facti. Verũ, ſi noſter Iuſtinianus, ſummi muneris loco, Iuuenibus obtulit hũc ſuũ Libellũ: & Imp. Lotharius Saxo, alter vindex & autor reſtituti Iuris ciuilis, ex tenebris erutũ & recognitũ iiſdẽ cõmendauit: cur iuuenis erubeſcat eundẽ bono ſtudio locupletatũ, verecũdè reddere, & offerre ſummo iuris Antiſtiti, & ſapientiſs. Nomophylaci? Quãquam certè alioqui nõ ignorem, nihili eſſe noſtras appẽdices, & minimè tuis oculis digna auctaria. Tãtum abeſt, vt meę paupertatis cõſcium vlla faſcinet, aut titillet philautia in oſtentatione harum nugarum: ingenuè fateor, quod ſentio. agnoſco maciẽ & ſqualorẽ ieiunæ cõmentationis: ſcio eſſe inanẽ congeriem ludicri puerilis: nec vires pręuenit fiducia. Sed tamen (quę noſtra eſt credula ſimplicitas) paſſus ſum mihi perſuaderi, ſtudioſę Pueritię gratas fore has quãtumuis tenues Rhapſodias: & fortaſsis in ſcholis nõnulla ſparſuras ſemina, quę poſſent aliquãdo bonos in Foro fructus edere: prę ſertim aſpirãte lętiori aura tui fauoris, cuius vix tenuis radius affulgere poterit, quin ſtatim micare videamus erectos Iuuenilis alacritatis igniculos. Malũt alij fortaſsis ocioſi eſſe, quàm nihil agere: ſed ſi prudẽtes Pueritiã malunt ludẽtem, quàm ocioſam: facilè ferent in ea nugas, quę ſeria ducũt. Et vt damnant illam barbariem,

bariem, quæ obruit has ſcintillas, & veluti præfocat in herba primum florem ingenuę ſementis: ita ꝓbabunt iudiciũ Socratis, qui apud Xenophõtem ꝓnunciat, Generoſum eſſe, & omni fauore dignum ingenium, cui ſunt cordi Politicæ diſciplinæ: atque etiam fortaſsis cum Plutarcho laudabũt illam ingenua ambitione ardẽtem indolem Demoſthenis & Themiſtoclis, qui in prima ætate ſuſpirabãt decus Forenſis Togę, & lucem quãdam Fori. De te verò FRANCISCE, quid nõ ſperabit generoſa Pubes, cui vultus ipſe tuus vltro cõfirmare videtur eam ſpem, cuius illecebra Iuſtinianus nos inuitat, & attrahit ad huius ſui libelli cultum? Nec ignoras, quàm interſit Reip. ali hoc virtutis ingenuæ ſeminarium. Saltem moueris miſeratione huius ætatis: cuius alacrem ΠΡΟΘΥΜΙΑΝ qui vel contemptu vel inuidia retundunt: ſuperãt barbariem Cyclopicam.

Oderunt omnes Laconicam ΞΕΝΗΛΑΣΙΑΝ: damnant Atticum illum Oſtraciſmum ad pellendos ciues ſingulari virtute præſtantes: exhorrent Mileſiam conſpirationem profligandæ Honeſtatis. Sed vbi hoc Malum nititur potẽtum coniuratione, & incumbit ad proculcandam primam quanque, vel tenuem ſignificationem ſurgentis, quaſique herbeſcentis Honeſti: aut placet crudelis proditio illius perfidi Faliſcorũ Pręceptoris: actum eſt de rebus humanis. Quid verò faciet in hac conſpiratione infœlix ætas, exploſa, perculſa, & obruta iniquis odiis, ingratóque cõtemptu: quę alioqui fauore, patrocinio, & liberali applauſu deſtituta: ſtatim fathiſcere, atque animis cõcidere ſolet? Et quę tandẽ eſt vlla tam erecta excelſaque indoles, quæ non frangatur his terroribus, aut quę tot concuſſa malis, nõ labaſcat? Certè, vt eluctetur, nulla ſpes eſt. Quid verò interim animi ſupereſſe poteſt reliquæ pueritiæ, intuẽti nõ modò ludibria & faſtidia ſuorum laborum, ſed & triſtiſsimas infœliciũ ſtudiorum ærumnas? Veteres luxerunt cœtus illos nobilium adoleſcentum, in Academia Berytenſi, cũ Iuris Profeſſoribus horrendo terræmotu abſorptos: ſenſitque tota Phœnicia, necnõ & Græcia, quantum Reip. damnum dederit hæc clades. Vtinam aliquando non lugeantur fruſtra, qui nunc ſqualore contabeſcunt, aut luctu abſorbentur, diſsipati conuentus literatæ iuuentutis. Certè periculum eſt, ne tandem ea tot ingratis victa laboribus, longum valere iubeat infauſtas curas, & infœlices literas.

Verùm DOMINVS, qui hoc Malũ auerſatur, vultque ſupereſſe quaſdam reliquias, & aliquod ſemen ingenuitatis Politicæ: vt, vel in mediis procellis hyberni maris, tuetur placidum Alcyonis nidulũ: ſic & in magnis tempeſtatibus triſtium tẽporum, palabundo gregi ſtudioſæ Pueritiæ tranquillum domiciliũ procurat: & aperit ſemper aliquod, vel Aſylum profligatæ, vel Theatrum exploſæ virtutis indoli: additque dignum Choragum. Aſylum & Theatrum dico, hanc tuam Galliã, certiſsimam Humanitatis ſedem: quã nec olim vnquã Italiæ ceſsiſſe in cultu & amplexu vndique afflũetium bonorum ingeniorũ, teſtis eſt vetus illa Maſſilienſium Reſp. vt nihil dicam de temporibus Caroli Magni. Choragum verò quem intelligamus, nemo ignorat, qui & prudentiam tui cõſilij, & propenſionem fauoris intelligit eodem incumbere: nempe, vt no-

bilißimum hoc Regnum, recipiat formam politici decoris: & in poſterũ habeat excultæ Pubis fœcundißimum Seminarium: vnde, quoties opus erit, prodeant, qui vel à fatigatis in Stadio iuris dicundi, accipiant veluti Lampada: vel deficientibus ſuccenturiẽtur, ſi nõ eo robore, quo Triarij: ſaltem ea, qua Tyrones, alacritate: vel eo ardore cõſentientium animorũ, quo prodierunt olim ex ſchola Papiniani ad Rom. Remp. adminiſtrandam Vlpianus, Paulus, Modeſtinus: ex Academia Platonis ad propugnandas Syracuſas, Eudemus & Dion: ex literariis Gymnaſiis Græciæ Cleon & Phocion ad ſeruandam Remp. Byzantinam: ex puerili Atheníenſium Scholarum conſuetudine Solon & Piſiſtratus, ad tuendã tranquillitatem Ciuitatis Atticæ. Non dicam pluribus, quàm ſit imprimis neceſſaria, dignáque viris Principibus hęc cura. Nõ proponam, vel Sertorium illum Ro. Ducem fortiſs. tanta ſolicitudine in Hiſpania excolentem ſtudia generoſæ Pueritiæ: vel prudentiſs. Imp. Fridericum, cuius Heroicam fouendæ iuuentutis ſtudioſæ curam oſtendit humanißima eius Conſtitutio. Erit ſatis illud vnum, quod ante duo annorum milia memoriæ conſecratum eſt, exemplum Monarchæ Babylonij: qui ex captiua etiam Pueritia Iſraëlitica, ſeligi curauit fœliciora ingenia: nec minus liberaliter ali, quàm diligenter imbui ciuilibus diſciplinis. Fructum verò huius ſementis, nemo ſatis dixerit. Vix enim explicari poteſt, quãtum ſuo tẽpore profuerint Reip. illi generoſißimi adoleſcentes Daniel, Hananias, Miſaël, Aſarias, qui ex Regiis Scholis prodierunt ad gubernandas Prouincias: quantúmque poſteritati contulerint iactis fundamentis honeſtißimę Politię, quam poſtea Cyrus erexit: & excitis in Perſide illis Magis, quorum ſuperſtites adhuc reliquias, CHRISTVS ipſe vidit. Quis autem non reuereatur hos pueros, qui ante annos, animúmque gerunt curámque virilem: & ſeueris ſtudiis impalleſcunt, repudiatis mẽſis Regiis, omnibúſque Aulicis voluptatum illecebris: cùm alij adoleſcentes ocio, luxu, & voluptatibus ebrij baccharentur in Comeſſationibus? Vtinam verò ad eorum exemplum hodie Togata iuuentus cõponeret ſuos mores, ſuáque ſtudia: & præter literas ciuilémque Prudentiam, ab iis hauriret illud, quod deſcribit Perſius,

Compoſitum Ius, Fáſque animi: ſanctóſque receſſus
Mentis: & incoctum generoſo pectus Honeſto.

Equidem legens hiſtoriam Danielis, magna cum voluptate intueor illos ſcholaſticos cœtus, qui miniſterio Reip. deſtinãtur. Quaſique verſarer in ſimili aliquo Sodalitio, (ignoſce vanitati honeſtæ perſuaſionis) en aliquod ſtudii communis ſpecimen, communi totius Cohortis nomine nunc tibi verecundè offero, tanquam Principi & Agonothetæ horum ciuilium Gymnaſiorum: cuius fauorẽ & patrocinium, vt Iuuentus vel lachrymis ambiat, cauſam habet iuſtißimam. Olim poſt cladẽ Cannenſem, graſſante Hannibale, vnus ſuperfuit Scipio, qui erigeret collapſos animos nobilium Adoleſcentum, de Rep. & Italia deſerenda conſultantium. Nunc tu ſuperes vnus, FRANCISCE, qui in media rerum deſperatione confirmes languida pectora labaſcentis Adoleſcentiæ. Nec

potes

potes fallere ſpem,quam de te concepit tua Iuriſprudentia. Illa,vt meminit ſui ſqualoris,cùm videret exulantem Smyrnæ ſuum P.Rutilium Rufum,& in Sardinia Caſsium Lõginum:vel metu Heliogabali latitantem Fabium Sabinum,vel tædio triſtium temporum ſub Tyberio contabeſcentem Neruam,vel à Caracalla trucidatum Papinianum:ita recordatur decoris ſui priſtini,& ſplendoris,cùm apud Auguſtum Trebatius, apud Veſpaſianum Caſsius reſtitutus,apud Traianum Neratius, apud Adrianum Iulianus,apud Antoninum Scæuola, apud Septimium Papinianus,apud Alexandrum Vlpianus, in magna eſſent autoritate.Hos ſuos honores ſi nunc,cùm te in hoc ſummæ Dignitatis faſtigio intuetur,recipere quodam veluti poſtliminio ſperat:ſibi videtur alere certam ſpem, eámque confirmat recordatione clariſsimi tui patris. Vt quales olim habuit ſuæ Maieſtatis vindices & aſſertores Portios Catones,patrem & filium,duos item Tuberones,Scæuolas,Neruas,& Celſos:habeat itidem duos ſuos Oliuarios:& videat reſtitutam aliquando priſcam illã ſuam Gloriam & Dignitatem.

Sed,vt id fiat,poſt iuuenilis inſtitutionis curam, deſiderat tuam autoritatem & operam in diſpungendis,quaſique cancellandis nonnullis, quibus obſeſſa eſt,& quæ iam fortaſsis altius inſederunt,vitiis,ex infœlici barbarie ſuperiorum temporum relictis:ſub quacunque alioqui ſpecioſi nominis larua delitescant. Cognoſcis ipſe monſtra prodigioſorum commentorum. Scis morbos & ſordes Iuriſprudentiæ degeneris. Nec meum eſt pluribus hæc notare. Sed ſi vnquam ea vel tollere,vel mitigare tandem potueris , inueterata quidem,ſed eo grauiora:& ſummota longi temporis præſcriptione oſtenderis , quàm ſit verum illud noſtri Vlpiani Oraculum, Veritatem rerum , erroribus geſtorum non vitiari: certè videbimus aliquando reſtitutam ſuam Iuriſprudentiæ priſtinam Maieſtatem. Vbi verò deinde acceſſerit digna Iuriſcõſultis morum ſanctitas,& infracta excelſi pectoris virtus,pro Rep.nullis ceſſura periculis: fortaſsis conſpiciemus, terris redditam, ΕΥΤΑΞΊΑΝ, illámque adeò Harmoniam,quam admiramur in cœleſtium Motuũ OEconomia:nec minus in hoc Telluris Globo, quàm in illo ſuperiorum Orbium Regno, certam regentis omnia & gubernantis Dei Prouidentiã omnes ágnoſcẽt.

Plutarchus diſputans contra Stoicos,proponit Chryſippũ aliquando diſſeruiſſe, Vt rectè verba faciamus de Legibus aut Rep.initio ex Phyſicis probandam eſſe Dei Prouidentiam,gubernantis totam hanc rerum Vniuerſitatem. Verùm ſi Phyſicis non reſpondeat,rerum ciuilium,quę magis in oculos incurrunt, OEcònomia: periculum eſt, ne aut ſtupidi & vecordes animi facilè obſurdeſcant ad illas mutas & arcanas conciones Naturæ:aut profana ingenia ex ipſa collatione potius imaginentur non itidem curæ eſſe Deo res Politicas, in quibus eandem faciem non intuentur. Atque vtinam vel noſtra,vel poſterior ætas non videat ingenia multorum alioqui non mala,tandem in hiſce turbulentis rerum humanarum confuſionibus profaneſcere. Sed nos,quorum animus auerſatur hæc auguria,atquę adeò meminiſſe horret,luctúque refugit:ſpera-

mus DOMINVM daturũ ſuis politiis aliquos ſemper tui ſimiles ΑΛΕΞΙΚΑΚΟΥΣ qui hoc malum depellant: & in generoſa pube ſeruaturum ſuperſtites ingenuæ pietatis ſcintillas, quæ præluceant poſteritati. Quã quidem vnam eſſe agnoſcimus depulſionem impendentium calamitatum: vt ſi quis hanc ſpem tollat, actum videatur de rebus humanis. Sanè cùm olim Hieroſolymis ſub impio Pontifice Iaſone Adoleſcentes profanis addicti ſpectaculis degeneraſſent in Helleniſmum, confeſtim viderunt Iudæi ſuum Templum profanatum, & Ciuitatem direptam ab Antiocho. Eodem ferè tempore viderunt Lacedæmonij ſuam Spartã funditus euerſam, & deſperatione fracti conciderunt, cùm eorũ Ephebi, Acheorum moribus corrumperentur. Quid dicam de Imperii Macedonici ruina, quę iiſdem illis temporibus accidit eaſdem fermè ob cauſas? Certè Sol ipſe tunc ſua Eclipſi viſus eſt deflere haſce Rerump. confuſiones & tenebras: quaſi eſſet aliqua Motuum cœleſtium cum Politicis ΣΥΜΠΑΘΕΙΑ. Sed valeant triſtia portenta: & ad confirmandos meliori ſpe animos potius intueamur illa tempora Legis duodecim Tabularum, quibus editi ſunt fontes Iuris ciuilis: quorúmque toties nos admonet hic libellus Inſtitutionum. Occurret imago vndique ſurgentiũ Politiarum, quæ noſtra pectora implebit bonis pręſagiis. videbimus in Italia Decemuiros honeſtarum legum Tabulis Remp. conſtituentes: in Gręcia fulminantem Periclem, naſcentémque Scholam Socratis, & con flagrantes profanos impii Protagoræ libros, in Palęſtina: Nehemiam erigentem muros dirutę ciuitatis Hieroſolymitanæ: in Gallia, ſurgentis Regni Francici prima fundamenta.

Vides clariſsime FRANCISCE, quò nos abripit vaga cogitatio, dũ ſepoſitis curis humilioribus, paulo altius aſſurgimus recordatione maiorum rerum, & indulgemus expendendæ priori illi, quæ occurrerat initio, ſententiæ. Sed tu ignoſce puerili ſimplicitati, quæ ſuos ſenſus ingenuè patefacit, quales quales ſe ingerunt: & conſuendis tenuibus ſcholiis in hoc piſtrino defatigata, fortaſsis captat aliquid ſerti, quod ſuis nugis & ludicris obiter aſpergat. Neque enim diſsimulare poteſt, quin ſuis Centonibus inanium ΛΕΠΤΟΛΟΓΗΜΑ'ΤΩΝ lubenter attexeret aliquam laciniam grauioris commentationis: quanquam non ignoret ſeſe conuertendis neſcio quibus ſcopis diſſolutis detritã, nihil habere poſſe contexti, quod edat. Interim tamen (quæ tua eſt profuſiſsima humanitas) faue bonis conatibus infœlicis ætatis.

Vale Iuris Iuſtitiæque Antiſtes Auguſtiſsime. Pariſiis anno Chriſti 1545. Diebus Alcyoniis. Quorum imagine admoniti, oramus DOMINVM, vt componat hybernos fluctus triſtium temporum, tribuátque honeſtis politiis tranquillum domicilium. Nam & meminimus iiſdem olim diebus ante annos 3850. primùm emerſiſſe cacumina montium ſubſidentibus aquis Diluuii: quibus exiccatis præſtantiſsimus Heros Noah edidit acceptas diuinitus Leges conſtituendæ conſeruandæque Politiæ.

FRAN-

IMP. CAESAR FLAVIVS IVSTINIANVS, ALLEMANICVS, GOTHICVS, FRANCICVS, GERMANICVS, ANTICVS, ALANICVS, VANDALICVS, AFRICANVS, PIVS, FELIX, INCLYTVS, AC TRIVMPHATOR, SEMPER AVGVSTVS,

CVPIDAE LEGVM IVVENTVTI.

IMPERATORIAM Maieſtatem non ſolùm armis decoratam, ſed etiam legibus oportet eſſe armatam: vt vtrunque tempus & bellorum & pacis rectè poſsit gubernari: & Princeps Romanus non ſolùm in hoſtilibus præliis victor exiſtat, ſed etiam per legitimos tramites, calumniantium iniquitates expellat: & fiat tam Iuris religioſiſsimus, quàm victis hoſtibus Triumphator magnificus. Quorum vtranque viam cum ſummis vigiliis, ſummáque prouidentia, annuente Deo, perfecimus. Et bellicos quidem ſudores noſtros Barbaricæ gentes ſub iuga noſtra redactæ cognoſcunt: & tam Africa, quàm aliæ innumeræ prouinciæ, poſt tanta temporum ſpacia, noſtris victoriis à cœleſti Numine præſtitis, iterum ditioni Romanæ, noſtróque additæ Imperio, proteſtantur. Omnes vero populi tam legibus à nobis promulgatis, quàm compoſitis reguntur. Et cum ſacratiſsimas conſtitutiones antea confuſas in luculentam ereximus conſonantiam: tum noſtram extendimus curam ad immenſa veteris prudentiæ volumina, & opus deſperatum, quaſi per medium profundum euntes, cæleſti fauore iam adimpleuimus. Cúmque hoc Deo propitio peractum eſt, Triboniano viro magnifico, Magiſtro & Exqueſtore ſacri Palatij noſtri, & Exconſule, necnon Theophilo & Dorotheo viris illuſtribus Anteceſſoribus (quorum omnium ſolertiam, & legum ſcientiam, & circa noſtras iuſsiones fidem, iam ex multis rerum argumentis accepimus) conuocatis, mandauimus ſpecialiter, vt ipſi noſtra autoritate, noſtríſque ſuaſionibus Inſtitutiones componerent: vt liceat vobis prima legum cunabula non ab antiquis fabulis diſcere, ſed ab imperiali ſplendore appetere: & tam aures quàm animi veſtri, nihil inutile, nihílque perperam poſitum, ſed quod in ipſis rerum obtinet argumentis, accipiant. Et quod priore tempore vix poſt quadriennium prioribus contingebat, vt tunc conſtitutiones Imperatorias legerēt: hoc vos à primordio ingrediamini, digni tanto honore, tantáque reperti felicitate, vt & initiū vobis & finis legum eruditionis à voce Principali procedat. Igitur poſt libros quinquaginta Digeſtorum ſeu Pandectarum, in quibus omne Ius antiquum collectum eſt, quod per eundem virum excelſum Tribonianum, necnon cæteros viros illuſtres & facundiſsimos confecimus: in quatuor libros eaſdem Inſtitutiones partiri iuſsimus, vt ſint totius legitimæ ſcien-

tiæ prima elementa: in quibus breuiter expoſitum eſt, & quod antea obtinebat, & quod poſteà deſuetudine inumbratum, imperiali remedio illuminatum eſt: quas ex omnibus antiquorum inſtitutionibus, & præcipuè ex Cōmentariis Caij noſtri tam Inſtitutionum, quàm rerum cotidianarum, aliiſque multis commentariis cōpoſitas, cùm tres viri prudentes prædicti nobis obtulerunt: & legimus & recognouimus, & pleniſsimum noſtrarum conſtitutionum robur eis accommodauimus. Sūma itaque ope & alacri ſtudio has leges noſtras accipite: & voſmetipſos ſic eruditos oſtēdite, vt ſpes vos pulcherrima foueat, toto legitimo opere perfecto, poſſe etiam noſtram Remp. in partibus eius vobis credendis gubernari. D. CP. XI. Cal. Decemb. D. Iuſtiniano PP. III. COS.

FRANC. BALDVINI IN LIBROS IIII INSTITVTIONVM IVSTINIANI IMP. Annotationes.

IN PROOEMIVM.

1 l. 1. De orig. iur. ADmonet noſter Caius, exemplo forenſium Oratorum, non eſſe leges explicandas illotis manibus, hoc eſt, vt ipſe interpretatur, ſine vlla præfatione. In Areopago dicatur ἄνευ προοιμίων καὶ παθῶν. in ſcholis, & primis cuiuſque diſciplinæ inſtitutionibus, opus eſt aliquo exordio, quo præparentur animi diſcentiū, captetur eorum beneuolentia commemoratione officij, & excitetur attentio pollicitatione magnarum rerum. Id nunc certè non inelegāter facit noſter Iuſtinianus, ſimúlque (quod præcipuū eſt) confirmat haſce ſuas Inſtitutiones, vt vim legū habere ſciamus. Itaque Theophilus hoc Proœmium vocat conſtitutionem Inſtitutiones confirmantem. hæc enim inſcriptio apud eum ſic legitur: Η ΔΙΑΤΑΞΙΣ Η ΒΕΒΑΙΟΥΣΑ ΤΑ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΑ.

Huic præfationi ſiue epiſtolæ nuncupatoriæ vulgaria exēplaria pręfigunt hanc epigraphen, IN NOMINE DOMINI NOSTRI IESV CHRISTI. Sed apparet eſſe temerè aſcriptam à quodam ſuperſtitioſulo librario: vt merito ſit expuncta in editione Haloandri. Et reuera, vt forte conueniat auſpiciis alicuius legiſlationis, parum certè cōuenit præfationi, qua iuuentutem, vel alium de more compellamus. Nec eam temere in Nouellis Iuſtiniani Conſtitutionibus ad aliquem ſcriptis reperies, præterquam in Nouellis Cōſtit. 43. 134. & 139. Sed vbi rem ipſam aggreditur Iuſtinianus, ſolet certè præfigere nomen Domini, vt in Nouella Conſtit. 17. & teſtatur in Nouella. 85. frequentem ſibi fuiſſe hunc morem: τὸν μέγαν θεὸν καὶ σωτῆρα ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ τὴν αὐτοῦ βοήθειαν ἐπικαλούμενοι διὰ πάντων, &c. Rurſus in Nouella. 109. admonet hinc eſſe ducēda legum exordia, προσήκει τὰς νομοθεσίας ἠρτῆσθαι, καὶ εἰς αὐτὸν ἀφορᾷν, καὶ ταύτην ἀρχὴν αὐτῶν εἶναι, καὶ μέσον, καὶ πέρας. Lubentérque fatemur Iuſtinianum leges ſuas retuliſſe ad authorem Deum, à quo meminerat ſe ſuum accepiſſe principatum. Et veteres legumlatores ethnici referebant ſuas ſanctiones ad aliquod numen. Vt Numa Pompilius ad Ægeriam, Lycurgus ad Apollinē, Solon ad Mineruam, Minos ad Iouem, Charondas ad Saturnum, Triſmegiſtus ad Mercurium, Zamolxis Scytha ad Veſtam, Zoroaſter ad Oromaſin. Sed nec ij ſolebant in exordiis ſuarum legum omittere inuocationem Dei. Solonem, qui leges ſuas verſibus edere tentarat, ſcribit Plutarchus hunc in modū eſſe auſpicatum: πρῶτα μὲν εὐχώμεσθα Διῒ Κρονίδῃ βασιλῆϊ· θεσμοῖς τοῖσδε τύχην ἀγαθὴν καὶ κῦδος ὀπάσσαι. Et Plato lib. 4. de Legib. θεὸν (inquit) πρὸς τὴν τῆς πόλεως κατασκευὴν ἐπικαλώμεθα, ὁ δ' ἀκούσειέ τε καὶ ὑπακούσας ἵλεως εὐμενής τε ἡμῖν ἔλθῃ συνδιακοσμήσων τήν τε πόλιν καὶ τοὺς νόμους. Hunc ſecutus Cicero libro ſecundo de legib. admonet quoque à Diis immortalibus ducenda eſſe exordia. Quod etiam Poëtæ fecerunt relictis in ſuo Heli-

cone Muſis. Aratus ſua φαινόμενα ita exorditur: Ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα, τὸν οὐδέποτ᾽ ἄνδρες ἐῶμεν ἄῤῥητον. Et Theocritus εἰδ. 17. Ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα, καὶ ἐς Δία λήγετε μοῦσαι. Vergilius in tertia Ecloga, Ab Ioue principium muſæ. Ouidius libr. 10. metam. Ab Ioue muſa parẽs (cedunt Iouis omnia regno) Carmina noſtra moue. Idem & in Oratoribus licet annotare. Demoſthenes in prima epiſtola ad Athenienſes, παντὸς (inquit) ἀρχομένῳ σπουδαίου λόγου καὶ ἔργου, ἀπὸ τῶν θεῶν ὑπολαμβάνω προσήκειν πρῶτον ἄρχεσθαι. Et Socrates apud Xenophontem in OEconomico, iubet nos σὺν θεοῖς ἄρχεσθαι παντὸς ἔργου. Et Apollonius teſtatur ἔθος εἶναι ἀπὸ θεῶν προοιμιάζεσθαι. Quid multis? Scribit Liuius lib. 8. decad. 4. Romanam ciuitatem omnibus rebus incipiendis Deos adhibuiſſe. Et Plinius in Panegyrico, Bene (inquit) ac ſapienter maiores noſtri inſtituerunt, vt & rerum gerendarum, & dicendi initium à precationibus caperetur, quòd nihil ritè, nihilque prudenter ſine Deorum immortalium ope, conſilio, & honore, auſpicarētur. Hæc pluribus commemoro, vt oſtẽdam piam eſſe & ex antiquitate ductã epigraphen diuini nominis, modo ſuo loco addatur, nec vana ſuperſtitione parum aptè inſcribatur, vbi non conuenit.

¶ *IMPERATOR.*) Apud Iuſtinianum in Nouellis Grǽcis eſt, αὐτοκράτωρ. Ita autẽ poſterioribus temporibus Imperator dictus eſt Princeps Romanus. Olim verbũ erat caſtrẽſe ac militare, quo dux exercitus poſt aliquam inſignem victoriam donabatur à militibus: vt cùm Pompeius in Africa ſuperaſſet Domitium. Scipio in Hiſpania reiiciens oblatum Regis nomen, teſtatus eſt, id, quod alibi magnum erat, Romæ exoſum & intolerabile eſſe: ſibique maximum videri nomen Imperatoris. Dion lib. XXXIII. pluribus verbis explicat quomodo Iulio tributa ſit appellatio αὐτοκράτορος, quæ & ad ſucceſſores petineret, ſicuti & Cæſaris nomen. ¶ *CAESAR.*) Fuit hoc à multis populis obſeruatũ, vt ab inſigni principe, reliqui acciperent cognomenta. Sic à Iulio Cæſare poſteri principes dicti ſunt Cæſares. Et à Pio Antonino, ſucceſſores dicti ſunt Antonini. Et Albani reges dicebãtur Syluij à Syluio Aſcanij filio. Nec ſunt ignoti Pharaones Ægyptij, & Arſaces Parthi. Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtit. 30. prædicat nomen τοῦ φιλτάτου Καίσαρος ἡμῖν ἐπωνύμου, τοῦ δόντος ἀρχὴν ἀγαθὴν τῆς καθ᾽ ἡμᾶς μοναρχίας, διὸ ἐν ἅπασι τοῖς γῆς ἔθνεσιν ὀνομαστότατόν ἐστι τοῦ Καίσαρος ὄνομα, ὥσπερ ἡμεῖς ἀντ᾽ ἄλλου τινὸς τῶν τῆς βασιλείας συμβόλων σεμνυνόμεθα. Hæc Iuſtiniani verba ſatis explicant, cur ipſe dicatur Cæſar. ¶ *FLAVIVS.*) Videtur hoc quoque prænomen fuiſſe poſterioribus Imperatoribus veluti hæreditarium. Sed non ſatis conſtat vnde primum fuerit acceptum. Scimus fuiſſe olim apud Romanos claram Flauiorum familiam, ex qua prodiere Veſpaſianus, Titus, Domitianus. Fuerat & longe antea quidam Cn. Flauius ſcriba Appij Cæci, qui Faſtos euulgauit. Fuit & Flauius Priſcus Iuriſcõſultus, diſcipulus & auditor Seruij. Sed nihil video, quod Iuſtiniano conueniat. Memini certè me legiſſe in veteri quodam legum Gothicarum exemplari, Flauij prænomen fuiſſe commune Regibus Gothorum, ſicut Romanis erat Cæſaris. Flauiúmque lingua Gothica ſignificare ſplendidum & excellentem, quidam hic putant non Flauius legendum eſſe, ſed, Slauius: vt ſit cognomẽ à deuictis Slauis. ¶ *ALLEMANICVS.*) Moris fuit veteribus, ex oppidis, aut prouinciis ſubactis ſortiri cognomina, honoris cauſa. Sic dictus eſt Scipio Africanus: quem quidem Liuius putat fuiſſe primum Imperatorem, qui nomine victæ abs ſe gentis eſt nobilitatus. Sed debuerat meminiſſe Cn. Martij, qui captis Coriolis vrbe Volſcorum, dictus fuit Coriolanus. Eadem ratione ex Metellis quidam Macedonicus dictus eſt, alius Numidicus, alius Creticus, alius Balearicus, alius Dalmaticus. In Cæſaribus magis creuit ambitioſa horum cognominum multitudo. Nam Seneca lib. 1. de clemen. teſtatur aſſentãtem populum ambitioſæ maieſtati tribuiſſe quicquid potuit titulorum congerere. Certe Iuſtinianus in Nouella Conſtit. 43. ſuis titulis adiicit prǽnomen Lazici: quia domuerat Lazos, gentem Scythicam, vt teſtatur Agathias lib. 3 & Procopius lib. 1. & 2. de bello Perſico. Apud quos etiam ſcriptores legere eſt bella & victorias ex quibus tot ſibi titulos congeſsit Iuſtinianus. Quod attinet ad Allemanos, ita proprie appellati primum fuerunt Germani ſuperiores, qui hodie Sueui, Heluetij, & Bauari. Hi cum Francis tempore Gallieni Imperatoris, neſcio quid mouerunt aduerſus Romanos. Victi ſunt aliquãdo à Conſtantio, & Cõſtantino Magno. Poſtea in poteſtatem Francorum venerunt temporibus Pipini patris Caroli Magni. Horum autem Iuſtinianus fortaſsis ſe dominum putauit, eo iure quo & Francorum. Quod ad rationem vocis attinet, non alia eſſe videtur Germanorum, quàm Allema-

norum ſignificatio. Vtrunque enim verbum ſignificat gentem prorſus virilem. Nam lingua Germanica, All-man, & Gar-mā vocat eū, qui totus vir eſt. ¶ *GOTHICVS.*) Gothi propriè appellati ſunt populi, qui Germanici maris inſulam Scandiam incoluerunt. Hi inſignem ex Romanis victoriam retulere ſuperato Imperatore Decio. Poſtea duce Alarico tentarunt inuadere Italiam circa annum 407. & ante quinqueniū potiti ſunt vrbe Roma. Sed hos poſtea profligauit per ſuū Narſetem Iuſtinianus circa annū 560. occiſo eorum Rege Totila. ¶ *FRANCICVS.*) Franci primas ſedes habuere ſupra Coloniam in ea regione, quam Catti tenuere, quæ nunc eſt Haſsia. hi ſecuti ducem quendam ſuum Poſthumum, aduerſus Romanos tempore Gallieni Imperatoris bella geſſere. Victi fuerunt ab Aureliano prope Moguntiam: ſed inde non quieuerunt ad Theodoſium vſque, donec libertatem receperint, & Galliis potiti ſint: in quibus tandē regnarunt poſt Theodoſium. Ita Germania diuiſa eſt in Allemanos & Frācos. Libanius Sophiſta in oratione quam habuit in funere Iuliani Imp. Francos vocat inuictos, & quaſi arces inexpugnabiles. Nec ignota ſunt eorum trophæa. Certè duce Theodeberto Rege, vno die magna virtute ſuderunt duos inſtructiſsimos exercitus, Iuſtiniani nempe & Gothorum, qui in procinctu erant, vt inter ſeſe dimicarent de Mediolani poſſeſsione, anno 536. Sed annis deinde duobus & viginti elapſis, cùm per Italiam infeſto vagarentur exercitu duce quodam Bucillino, prope Tarentum ſuperati ſunt à Narſete Iuſtinianæi exercitus Imperatore. Poſtea fuerūt ſemper ſocij Romanorum: quos & ſuis antea auxiliis multum iuuerant in debellādo Attila. Tandem etiam ex Francis dominum & Imperatorem accepit Italia Carolum Magnum, cœperúntque Græci formidare creſcentem Francorum potentiam: adeò vt populari ſermone iactarēt, τὸν Φραγκὸν φίλον ἔχε, γείτονα δ' οὔ. ¶ *GERMANICVS.*) Germanici cognomen primum ſortitus eſt Druſus Claudij Cæſaris pater, qui poſt res præclarè geſtas, in Germania ſupremum diem in caſtris obiit. Poſtea Romani principes, qui ſemper aliquid ex Germania attriuerūt, dicti ſunt Germanici, adeò vt Herodianus hūc titulum referat inter Imperatorios. Certe & Gratianum Imp. dictum fuiſſe Germanicum teſtis eſt Auſonius. ¶ *ANTICVS.*) Conſtat multas feras & barbaras gentes olim inſediſſe vtranque ripam Iſtri fluminis, veluti Antas, Gepidas, Hunnos. Aduerſus quos Iuſtinianus Childibium Thraciæ præfectum conſtituerat, iiſque profligatis varia victor meruit cognomina. Quædam exemplaria habent Atticus: ſed nulla id quidē ratione. Et neſcio an nō rectè etia poſſent expungi tres hi tituli, Frācicus, Germanicus & Anticus. Videntur enim temerè adiecti, præſertim cùm Paulus Diaconus lib. 18. de Geſtis Rom. titulos Iuſtiniani recenſens, eorum nō meminerit: ait enim, Propter honorum omnium victorias, vt Allemanicus, Gothicus, Alanicus, Vandalicus, Africanúſque diceretur, habere hæc nomina meruit. ¶ *ALANICVS.*) Alanos in parte Scythiæ Ptolomæus collocare videtur: Capitolinus in parte Daciæ: Ioſephus inter Tanaim & Meotidem: Plinius & Marcellinus in Sarmatia Europæa. Hi cum Vandalis iuncti erant, nec minus efferæ naturæ. Lucanus lib. 8. vocat duros æterni Martis Alanos. ¶ *VANDALICVS.*) Vandali primum ſolicitati à Stilicone circa annū 400 Chriſti, Gallias inuaſere, deinde Hiſpanias, poſtea in Africam traiecerunt: ex qua euocatus ab Eudoxia regina Rex eorum Genſericus Romā perfidè vaſtauit. Huic ſucceſsit Gelimerus, quem in Africa per ſuum Beliſarium vicit Iuſtinianus, & in triumphum duxit Conſtantinopoli. ¶ *AFRICANVS.*) Meruit hoc cognomen primus P. Scipio, qui vicit Hannibalem. Meruit & huius per adoptionem nepos Scipio Æmilianus, qui tertium bellum Punicum confecit, & Carthaginem funditus euertit. Pepulit autem ex Africa Vandalos Iuſtinianus, vt iam dictum eſt, & poſtea latius repetemus. ¶ *PIVS.*) Auſonius Plinium Secundum ſecutus, in ſua gratiarum actione ad Gratianum Imperatorem, partitur Imperatorias appellationes in eas quas virtus dedit, & eas quas fortuna conceſsit, ſiue in merita virtutis, & cognomina felicitatis. Poſteriorisque generis eſſe admonet, quòd Gratianus appellaretur Germanicus deductione gentilium, Allemanicus traductione captiuorum, vincendo Sarmaticus. Prioris verò generis eſſe, quòd diceretur fortiſsimus, liberaliſsimus, indulgentiſsimus, conſultiſsimus, piiſsimus. Et ſanè hos titulos lubentius audierim, quàm ſuperiores illos Martios & ſanguinarios, referentes illam immanitatem Demetrij, qui, vt ſcribit Plutarchus, ἔχαιρε τῷ βασιλεῖ τῶν θεῶν ἀνομοιοτάτην ἐπιγραφόμενος προσωνυμίαν· ὁ μὲν πολιοῦχος,

ὁ δὲ πολιορκητὴς ἐπίκλησιν ἔχειν. Certe ſi Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtit. 38. cenſet κάλλιον εἶναι τὰς χώρας ἐξ ὀνομάτων χριστιανῶν τε καὶ βασιλικῶν μᾶλλον, ἤπερ ἐκ πολέμου καὶ ταραχῆς γνωριζομένων σημαίνεσθαι: quanto id pulchrius ducẽdum eſt in principe Chriſtiano. Præcipue autẽ placet Pij cognomen, quod Iuſtinianus in Nouella Conſtit. 78. teſtatur ab Antonino Pio propagatũ ad principes Romanos. Ἀντωνῖνος (inquit) ἀπὸ εὐσεβείας ἐπώνυμος, ἐξ ὅπερ καὶ εἰς ἡμᾶς τὰ τῆς προσηγορίας ταῦτα κατῆλθε. Ante eũ tamen apud Romanos hoc cognomen aſſumpſiſſe Caligulam teſtis eſt Suetonius. Sed & olim Q. Metellus Numidici filius hoc habuit cognomen, quia precibus & lachrymis impetraſſet, vt ab exilio pater reuocaretur. Id quoque poſterioribus temporibus ſortitus eſt Imp. Ludouicus huius nominis primus, filius Caroli Magni. ¶ *FELIX.*) Plinius in Panegyrico ſcribit hoc cognomẽ ſæpe fuiſſe à Cæſaribus vſurpatũ: ſed addit, non tam moribus quàm fortunis dari. Et Seneca lib. primo de clementia teſtatur hunc titulũ ambitioſæ Principum maieſtati à populo tributum. Certè Tullius felicitatem inter primarias Imperatoris dotes refert. Eam autem nihil aliud eſſe exiſtimo, quàm fauorem propitij Numinis. L. Cornelius Sylla Felix dictus eſt, ſed ſi fuit, non patriæ, ſed ſibi fuit. Habuerunt & Græci ſuos Eudæmonas, ſed neſcio quàm felices. Polycrates Samiorum tyrannus felix habitus eſt, qui etiam reiecit annulum fortunæ: ſed poſtea eius inuidiæ non niſi cruce ſatisfecit. Timotheo Athenienſi probri loco fuit obiecta felicitas. Vnus Iuſtinianus fortaſsis meritò dictus eſt felix, cuius omnes conatus quantumuis ardui feliciter ſucceſſerunt, ſi credimus Procopio libro 5. de ædif. Iuſt. ¶ *INCLYTVS.*) Iuſtinianus in Nou. Græcis vocat ſe ἔνδοξον, propter famam & gloriam immortalẽ rerum præclarè geſtarum. ¶ *VICTOR.*) Hunc titulum admodum optauit Alexander, qui aliquando conſulturus Delphicum oraculum, quum à Pythio ſub primum acceſſum, inuictus eſſet appellatus, nihil vltra ſciſcitatus ſtatim ad exercitum rediit. Certè Iulio Cæſari, qui in triumpho Pontico tantopere gloriatus erat hoc titulo, Veni, vidi, vici, Romani ſummi honoris loco ſtatuam in templo Quirini dedicarunt, inſcribentes, Deo inuicto. ¶ *TRIVMPHATOR.*) Triũphauit Iuſtinianus de Vãdalis & Perſis. In Nou. Græcis vocat ſe τροπαιοῦχον. Quanquam multum interfuit inter triumphũ, qui grauem hoſtium cædem ſignificabat, & Trophæũ, quod fugam ἀπὸ τροπῆς. ¶ *SEMPER Auguſtus.*) Senatus autore Numatio Planco, Auguſti appellationem primum tribuit Octauio, propter ſucceſſum eius & felicitatem in rebus gerendis. Auguſtus enim ab augurio dicitur, & fortunatũ ſignificat, ſiue eũ, cui deus omnia proſpera pollicetur felicibus ſignis. Rectiſsimè autem hæc appellatio tribuitur Principi, cuius poteſtati adeſt Deus. Eſt enim adminiſtratio Imperij, donum & ordinatio Dei. Poſtea factum eſt, vt Auguſtum vocaremus ſanctum, & maieſtatis plenum, venerationéque dignum. Dion lib. LIII. Αὔγουστος (inquit) ὡς καὶ πλεῖόν τι ἢ κατὰ ἀνθρώπους ὤν, ἐπεκλήθη. πάντα γὰρ τὰ ἐντιμότατα καὶ τὰ ἱερώτατα, αὔγουστα προσαγορεύεται. Fuit autem olim alia Cæſaris, alia Auguſti appellatio. Nam Cæſares erant deſignati ſucceſſores Auguſti. Quod etiam diſcrimen in iure noſtro licet annotàre. ¶ *CVPIDAE legum.*) Iura ciuilia vigilantibus 1 *L. ſi excepta C. de malef. & mathe.*
ſcripta dicuntur, quanquam alio ſenſu. Et ſane, vt in ſtudiis feliciter verſeris, neceſſe
eſt eò ferri cupidè, & ſpontaneo Mineruæ tuæ inſtinctu. Nam veriſsimum eſt, quod ait 2 *L. qui autẽ. §. ſciẽdum L. diuus Pius, in fi. D. Quæ in fraud. cred.*
Seneca, Studia coacta non reſpondere. Et nihil eſt tam facile, quin difficile fiat, ſi illud inuitus facias. Contrà, nihil tam difficile, quin volenti & cupienti facile reddatur. Nec poteſt non is plurimum addiſcere, qui diſcendi eſt cupidus. Notum eſt dictum Iſocratis, ἐὰν ᾖς φιλομαθής, ἔσῃ πολυμαθής. ¶ *IVVENTVTI.*) In huius quidem potiſſimum gratiam conſcriptæ ſunt Inſtitutiones: non tamen arcentur, ſi qui prouectiori iam ætate cupiunt initiari ſtudio iuris ciuilis, ſatis intelligentes, quod ait Seneca, nihil eſſe ſtultius, quàm, qui diu non didiceris, non velle diſcere. Nota eſt celebris in iure noſtro[3] ſententia, κἂν τὸν ἕτερον πόδα ἐν τῇ σορῷ ἔχω, προσμαθεῖν τι βουλοίμην. Certè non e-
rubuit Marcus Imp. iam ſenex ad philoſophos iterare. Nec Cato deſperauit ſenex, nec 3. *L. apud Iulianum, De fidei com. libert.*
erubuit Cenſor, literas Græcas addiſcere. Et Seruius Sulpitius iam prouectiori ætate cœpit Iuri ciuili operam dare in quo ita profecit, vt teſtetur Tullius, omnes, qui ex omni ætate in ciuitate Rom. intelligentiam iuris habuerunt, ſi vnum in locum conferantur, non eſſe cum Seruio Sulpitio comparandos. Solet quidem docilior eſſe iuuentus, vt ait noſter Vlpiãnus. Sed Ariſtoteles putauit ciuilis ſcientiæ magis idoneum eſſe 4 *L. præcipiunt. De ædil. edict.*
auditorem eum, cuius ætas, & cum ætate iudicium maturuit, vſúque rerum valet, quàm

imperitum rerum iuuenem. Sic enim ſcribit in Ethicis, τῆς πολιτικῆς ὀυκ ἔςιν οἰκεῖος ἀκροατὴς ὁ νέ☉, ἄπειρ☉ γὰρ τῶν κατὰ τὸν βίον πράξεων. Interim optarem nos ea ætate Iuri operam dare, vt noſtræ operæ ſperari poſsit aliquis vſus. Quidam enim tam ſero huc ſe conferunt, vt meditari videantur cauſas agere apud Minoem vel AEacum inferorum Iudices. Fertur Eudamidas cùm videret Xenocratem ſeniorem adhuc in Academia verſantem, & audiret eſſe σοφὸν, qui virtutem quæreret, exclamaſſe, Ecquando hic vtetur, ſi eam adhuc quærat? Sed vt aliquando audiamus Iuſtinianum, tempus eſt nos miſſam facere hanc epigraphen. Initio autem admoneo, vt ex noſtris προλεγομένοις repetatur hiſtoria, quæ ſententiam totius huius præfationis copioſe explicat. Deinde obſeruemus Iuſtinianum captandæ beneuolētiæ cauſa commemorare ſuum officium, initio ducto ἀπὸ τῆς γνώμης: & quodam rhetorico ſyllogiſmo vti. Nam πρότασις hęc eſt, Oportet Romanum Principem & armis & legibus pollere. Addit κατασκευὴν, quæ eſt ipſius protaſeos ratio & confirmatio, Vt rectè poſsit præeſſe Reip. & belli & pacis tēpore. Deinde ſequitur aſſumptio, Ego Iuſtinianus vtrunque præſtiti: adiicitur probatio ex victoriis bellicis, & ſtudio reſtituendi iuris ciuilis. Concluſio, quia iam ſatis nota erat, Rhetorū more omittitur: fuit autē hęc, Ego igitur veri principis munia obiui, multúmque mihi debet grata Reſpub. ac propterea meritò ſeſe mihi credere iuuentus debet, meáque munera excipere alacriter. Interim autem dum hęc Iuſtinianus agit, obiter oſtendit quo tempore, per quos, & ex quibus concinnatæ ſint hæ inſtitutiones, vt iis quoque nominibus magis commendentur. Porro quod attinet ad primam eius γνώμην, eandem Iuſtinianus grauiter tractat multis aliis in locis. Nam in Nouellis Conſtit. 24. 25. 26. deſiderat in præſide prouinciæ decora τά τε πολιτικὰ, τάτε πολεμικὰ, & oſtendit Reip. tranquillitatē eſſe εἰ τῷ συνιέναι τοὺς νόμους ἐμοῦ καὶ τὰ ὅπλα εἰς ταὐτὸ. Sanè veteribus quoque Romanis ſemper fuit vtriuſque par cura. Et, vt ait Saluſtius, ſe ſuámque Remp. tutati ſunt, audacia in bello: vbi pax euenerat, æquitate. Vnde & Maro, Tu regere imperio populos Romane memento, (Hę tibi erunt artes) pacíque imponere morem: Parcere ſubiectis, & debellare ſuperbos. Et Flaccus ad Auguſtum, Res Italas armis tuteris, moribus ornes, Legibus emendes. Nota eſt etiam Homeri de Agamemnone ſententia, quam ſolitus eſt ſemper in ore habere Alexander, ἀμφότερον, βασιλεύς τ᾽ ἀγαθὸς, κρατερός τ᾽ αἰχμητής. Notum & illud teſtimonium Dionyſij Halicarn. de Romulo, τάτε πολέμια δεινὸς ☉ φιλοκίνδυνος ὁμολογεῖται γενέσθαι, καὶ πολιτείαν ἐξηγήσασθαι τὴν κρατίστην φρονιμώτατος. Deinde ſubiicit, Romanam Remp. & belli & pacis artibus ornatiſsimā inſtructiſsimámque fuiſſe: cúmque ſermonē inſtituit ὑπὲρ τοῦ κόσμου τῆς πολιτείας, addit, ὃν ἐγὼ πάντων ἡγοῦμαι πολιτικὸν κόσμον αὐταρκέστατον εἰ εἰρήνῃ τε καὶ κατὰ πολέμους. Sic & apud Thucydidem lib. II. Pericles laudat Athenienſium Rempub. καὶ εἰς πόλεμον, καὶ εἰς εἰρήνην αὐταρκεστάτην. ¶ *IMPERATORIAM Maieſtatē.*) Nō eſt hęc omnino ocioſa Imperatoris periphraſis. Nam indicat hîc nō agi de Imperatore, qui ſit tantum dux alicuius exercitus, ſed de Ro. principe & Monarcha, qui ſacroſancta, nec impunè violabili maieſtate fulget. Meminerunt etiam Principalis maieſtatis Mōdeſtinus & Paulus. Eſtque hæc longe modeſtior loquendi ratio, quàm vbi principes ſuæ vanitatis parum memores, nunc ſin iactant diuini numinis aures, nunc adorandā ſuam ſerenitatēm, nunc ſuam perennitatēm, atque etiam æternitatēm. Sed omnium amentiam ſuperauit Domitianus, qui Antiochum (opinor) ſecutus, voluit dici Deus, ſimul & Dominus. ¶ *NON ſolum armis.*) Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtit. 116. ſcribit ἀσφάλειαν τῆς ὑπηκόων εἶναι, τὴν τῶν στρατιωτικῶν πραγμάτων ἀρχὴν καὶ κατάστασιν. Et ſanè dedit Deus principi arma & gladium, vt patriam ſuæ fidei cōcreditam tueatur, iniuriam à ſuis propulſet, & graſſatores tam publicos quàm priuatos coerceat. In hos vſus ſi habeatur armorum peritia, eam non negauerim cum Pyrrho, εἶναι τῶν μαθημάτων βασιλικώτατον. nec improbarim, quod idem Pyrrhus rex multa de ea cōſcripſerit, ſicuti fecit etiā Octauius Auguſtus, cuius in Pandectis citatur militaris diſciplinā. Nec damnarim, quod noſter Paulus ait, Diſciplinam caſtrorum fuiſſe parētibus Romanis antiquiorem liberorum charitate. Porro & illud hoc loco annotandum eſt, iure ciuili armorum vſum inſcio principe interdictūm eſſe & lege Iulia maieſtatis teneri, qui iniuſſu principis bellum geſſerit, delectum habuerit, exercitúmue comparauerit, vt ait Martianus. Eſt enim belli ſuſcipiendi autoritas, ſicuti & pacis componendę, penes vnum pricinpem. Teſtatur id Iuſtinanus in Nouella ſua Conſtit. 105. inquiens, ὁ χρυσ☉

1 *L. famoſi. D. ad leg. Iu. ma.*
2 *L. pen. De her. inſt.*
3 *L. vlt. C. de acq. poſſ.*
4 *L. prima. C. de Silent.*
5 *L. 3. C. de epiſc. aud.*
6 *L. 2. C. de Fabricen.*
7 *L. officium. §. 1. De re milit.*
8 *L. poſtliminium. §. filius. De capti. & poſtli. reuer.*
9 *L. vnica. C. vt arm. vſus inſ. prin. interd. ſit.*
1 *L. 3. §. 1. D. ad leg. Iul. maieſt.*

εἰς αὐτοκράτορας διὰ τὸ βασιλεῖς μεταδοθεῖς τὴν τοῦ πολεμεῖν τε, καὶ εἰρήνην ἄγειν ἐξουσίαν. Et Strabo lib. 15. loquens de Auguſto, ἡ πατρὶς ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὴν προστασίαν τῆς ἡγεμονίας, καὶ πολέμου καὶ εἰρήνης κατέστη κύριος διὰ βίου. Apud Platonem lib. XII. de Legib. extat hęc lex: ἐὰν δέ τις ἰδίᾳ ποιῆται πρός τινας εἰρήνην ἢ πόλεμον ἄνευ τοῦ κοινοῦ, θάνατος ἔστω ζημία. ¶ *DECORATAM.*) Solent hîc annotare quandam ἀντιμεταβολήν, qui hoc verbum magis ad leges, quàm ad arma referri & pertinere putant. Sed neſcio an non aptius referatur ad ipſam gloriā & decus armorum, peritiámque rei militaris, quodam exemplo & imitatione Græcorum, qui ſic vtuntur verbo κοσμεῖσθαι. Nam & Iuſtinianus in Nou. Conſtit. 24. cum imperium & curam diſciplinę militaris committit Prętori Piſidiæ, iubet eum στρατιώτας κοσμεῖν, καὶ τάττειν καὶ παρασκευάζειν. Rurſus in Nou. 25. Prætori Lycaoniæ cōmendat τὴν στρατιωτικὴν εὐκοσμίαν. Iterúmque in Nouella. 26. admonet, στρατιώτας κοσμεῖν. Et apud Herodotum κόσμος dicitur ordo & diſpoſitio exercitus: & apud Homerum κοσμήτορες appellantur duces belli & principes. Si quis tamen vulgatam & ſimplicem decorandi ſignificationem ſequi malit, licet. Et memini ſanè Iuſtinianū in Nouella 24. ſimplicioribus verbis & cōmunioribus, hanc ſuā γνώμην tractare, iubet enim τὴν ἀρχὴν ἐκ τῶν ὅπλων ἰσχυρὰν εἶναι, καὶ τὴν ἐπαρχίαν ταῖς ἐξ ἡμῶν καλλωπίζεσθαι (?) νόμοις. Et rurſus in Nou. 25. commendans, τήν τε ἐν τοῖς πράγμασι ἰσχύν, τήν τε ἐν τοῖς νόμοις εὐκοσμίαν. ¶ *SED Etiam legibus.*) Iulius Pollux principem quem inſtituit, vult non modo eſſe πολεμικόν, ſed etiam νομοθετικόν, qui leges ſalutares ſciat condere & tueri. Nam & hoc eſſe propriū Principis opus, quod ſit ei diuinitus demandatum, elegantiſsimè ſcribit Iuſtinianus in Nouella. 73. βασιλείαν διὰ τοῦτο ὁ θεὸς ἐξ οὐρανοῦ καθῆκεν, ἵνα τοῖς δυσκόλοις ἐπιθῇ τὸ παρ' ἑαυτῆς ἀγαθόν, καὶ τοὺς νόμους ἁρμόζει πρὸς τὴν τῆς φύσεως ποικιλίαν. ¶ *ARMATAM.*) Sic & Tullius in Orat. de Aruſp. reſpon. vocat arma Iudiciorum atque legum. Cor. Tacit. in Dialogo de claris Oratoribus loquens de eloquentia forenſi, quid (inquit) tutius, quàm exercere artem qua ſemper armatus, pręſidiū amicis, opem alienis, feras? Et ſanè nihil ęquè valet ad muniendam Remp. & tuendum principatum. vt non temerè à veteribus laudati ſint Imperatores, qui iuriſconſultis magis, quàm ſatellitibus ſepti & ſtipati fueruut. Vt Adrianus, qui Iulio, Celſo, Saluio Iuliano, Priſco, atque Neratio plurimum vſus eſt. Et Antoninus Pius, qui Valentem, Martianum, Marcellum, Iabolenum coluit. Et M. Antoninus Philoſophus, qui Scęuolę conſuetudinem pręcipuè amauit. Itémque Alexander Seuerus, qui frequētes apud ſe habuit Sabinum, Paulum, atque Vlpianum: & (vt ait Lampridius) ideo ſummus fuit Imperator, quòd Vlpiani cōcilio Remp. adminiſtrarit. ¶ *VTRVNQVE tempus, & bellorum & pacis.*) Priſci omnes ſcriptores vniuerſam adminiſtrandę Reip. rationē in duplices artes ſecuere, pacis videlicet, & belli. Et hęc ſanè ſunt duo tempora, quę plurimum habent momenti in vita humana. Teſtatur id Iſocrates, inquiens, πόλεμος καὶ εἰρήνη μεγίστην ἔχει δύναμιν ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων. Et paraſitus ille apud Lucianum, εἰσὶν (inquit) δύο καιροὶ τοῦ τῶν ἀνθρώπων βίου, ὁ μὲν τῆς εἰρήνης (οἶμαι) ὁ δ' αὖ πολέμου. ἐν δὴ τούτοις πᾶσα ἀνάγκη φανερὰς γίνεσθαι τὰς τέχνας. Et Theon Sophiſta in ſuis progymnaſmatibus, δύο (inquit) καιροὶ πάντα διαιτῶσι τὰ τῶν ἀνθρώπων πράγματα. λέγω δὴ πόλεμον καὶ εἰρήνην. ¶ *RECTE poſsit gubernari.*) Grauiter cenſuit Auguſtus, Nulli magis conuenire quàm Principi, ſalutem Reip. tueri.[1] Verum id nullus Princeps facere poterit, niſi & vim hoſtiū armis propulſet, & bonis legibus Remp. liberet ab inteſtinis malis. Certè veriſsimum eſt, quod Polybius lib. 6. ſcribit, duabus rebus Remp. rectè gubernari, domi concordia, foris virtute & fortitudine ipſe vocat τὴν πρὸς τοὺς πολεμίους ἀνδρείαν, καὶ τὴν πρὸς σφᾶς αὐτοὺς ὁμόνοιαν. Quemadmodum & apud Dionyſium Halicarn. Romulus ait, duo hęc eſſe, quę ciuitates conſeruent, ἐν μὲν τοῖς ὀθνείοις πολέμοις τὸ διὰ τῶν ὅπλων κράτος, ἐν δὲ ταῖς ἐμφυλίοις ταραχαῖς τὴν τῶν πολιτευομένων ὁμοφροσύνην. Lubenter confero haſce grauiſsimas optimorum autorum ſententias, vt magis illuſtrem, quod hîc abs Iuſtiniano dictum eſt. ¶ *PER legitimos tramites.*) Hoc eſt, per iuris iuſtitięque viam ac rationem. Theophilus vertit ἐννόμους (?) δρόμους. ¶ *CALVMNIANTIVM.*) Calūniantes hoc loco accipiemus lata illa ſignificatione, quam docet Caius.[2] Vt non eos modo intelligamus, qui falſa crimina intendunt, ſed omnes, qui aliis improbè faceſſunt nego[...] Theophilus vertit Sycophantas.[3] ¶ *EXPELLAT.*) Iuſtinianus in Nou. Conſti[...] iactat ſe nihil non agere, vt tuta ſit aduerſus ſycophantas innocentia: ἵνα μηδεὶς (inquit) τῶν ἡμετέρων ὑπηκόων ἐπηρεάζηται (?) συκοφαντίᾳ. Et rurſus in Nouella. 26. ait ſe nihil ardentius optare, quàm omnes ſuos

[1] L. 3. De offic. præf. vigil.

[2] L. ſi calumnietur. De ver. ſig.

[3] L. 1. D. ad ſen. Turp.

πανηγυρίας ἀπαίσας ἀχρτελεῖν ἐλλθέρως. Laudatur ſanè hoc nomine apud Herodianũ Pertinax Imp. ἐπεὶ καὶ τοὺς συκοφάντας τῆς πόλεως ἐδιώξας, καὶ τοὺς πανταχοῦ κολάζεσθαι κελεύσας τοὺς μηδένα ἐπηρεάζεσθαι, μήτε ματαίοις ἐγκλήμασι, πολλὴν ἀσφάλειαν περινοούμενος. Et huc fortaſsis pertinet, quod reſpódit Paulus huius principis reſcriptum ſecutus, imperatorem litis cauſa non poſſe hęredem inſtitui, quòd occaſio calumnię capi non debeat ex principali maieſtate.

1 L. pen. De hæred. inſtit.

Sed grauiſsimus eſt, & aptiſsimus locus in Panegyrico Plinij ad Traianũ, quem nos aſcribere non grauabimur: nam elegantiſsimè agit de calumniatoribus expellẽdis: At tu Cęſar, quàm pulchrum ſpectaculum pro illo nobis execrabili reddidiſti? Vidimus delatorum iudicium, quaſi graſſatorum, quaſi latronum: non ſolitudinem illi no uiter, ſed templum, ſed forum inſederant: nulla iam teſtamenta ſecura, nullus ſtatus certus: non orbitas, non liberi proderant. Auxerat hoc malum principum auaritia: aduertiſti oculos, atque vt antè caſtris, ita poſtea pacem foro reddidiſti: excidiſti inteſtinũ malum, & prouida ſeueritate cauiſti, ne fundata legibus ciuitas, euerſa legibus videretur, &c. Porrò autem quanquam Domitianus ante Traianum, ſub finem imperij ſui laxarit frenum delatoribus, initio tamen eos repreſſerat: adeo vt dicere ſoleret, Princeps qui delatores non caſtigat, irritat, quemadmodum ſcribit Suetonius. ❡ *IVRIS Religioſiſsimus.*) Facilius eſt quod vertit Theophilus, εὐνόμοις σεβασμιος. Sed neſcio an huius loci non ſit autor Papinianus, qui Marcũ imp. appellat Principem prouidentiſsimum, & iuris religioſiſsimum. Idem alibi vocat Principem Optimum Maximum. Scęuola Imperatori tribuit titulum Sanctiſsimi & nobiliſsimi. Fortaſsis cùm religionem iuri tribuit Iuſtinianus, illud ſpectat, quòd ſit hęc ars ſacroſancta, cuius ſacerdotes appellari poſſunt principes, vt & reliqui iuriſconſulti, quemadmodum ait Vlpianus. Nam & alibi Iuſtinianus ſuum iuris corpus, appellat templum iuſtitię. Et Seruius Sulpitius à Fabio dictus eſt, iuris antiſtes. ❡ *TAM Africa.*) Notum eſt ex hiſtoriis Vandalos per Beliſarium ducẽ Iuſtiniani Libya pulſos eſſe. Hìc ſolùm addam magnum quoddam diuini erga Iuſtinianum fauoris argumentũ in illa expeditione. Cùm enim eius exercitus magna premeretur aquarum inopia, pręter ſoli naturam omniúmque expectationem Deus ei fontem vberrimum exciuit. Nam ſcribit Procopius militibus vallum fodientibus, ſcaturiiſſe magnam vim aquarum: quibus recreatus exercitus, fortiter Libyam penetrarit. ❡ *ALIAE Innumeræ prouinciæ.*) Ex indice, qui ſubiicitur Nouellę Conſtitutioni octauę, apparet Iuſtinianum prȩfuiſſe infinitis prouinciis. Quanquam ſane fuerit adhuc maius Ro. imperium ſub Auguſto, ſi credimus iis, quæ ſcribit Strabo vel Appianus. ❡ *POST Tanta temporum ſpacia.*) Quod attinet ad Africã, fuerat ea iam ferè centum quinquaginta annis occupata à Vandalis, cùm à Iuſtiniano reſtituta eſt imperio Rom. Venerant autem in Africam ex Hiſpaniis Vandali, euocati à quodam Bonifacio Africę pręfecto, tẽporibus Theodoſij iunioris circa annum 433. ❡ *VICTORIIS à cœleſti Numine præſtitis.*) Multus eſt in hac pietate Iuſtinianus, vt omnes ſuos ſucceſſus acceptos ferat Deo, cuius & συμμαχίαν prędicat in ſua Nou. Conſtit. 30. Apud Xenophontem Cyrus itidem Deos laudat victoriam aſſecutus. Et Plutarchus in Marcello ſcribit, Romanis Ducibus moris fuiſſe initio pugnæ ſuperos adorare & precari. Samuel quoque non niſi re diuina peracta, Iudaicum populum emittit in hoſtes Palæſtinos. Et leges ſacræ Leuitam religionis adminiſtrum in aciem producebant.

2 L. Vnũ ex familia. §. Vlt. De lega. 2.

3 L. in honoribus De vacat. muner.

4 L. 3. De natalib. reſt.

5 L. 1. De iuſt. & iur.

❡ *OMNES Populi.*) Prȩfixum eſt Pandectis Piſanis epigramma vetus, quod de legiſlatore Iuſtiniano ita loquitur: Ἀνθρώποι δ' Ἀσίης τε δορυκτήτου τε Λιβύης, Εὐρώπης τε πίθονται ὅλου σημάντορι κόσμου. Et ſcribit Procopius in Palatio Conſtantinopolitano erectam fuiſſe ſtatuam Iuſtiniani, quę ſpheram ſiue orbem geſtabat cum cruce infixa, vt ſignificaretur eum auſpiciis diuinis eſſe dominum mundi. Certè Antoninus Imp. quodam loco vocat ſe τοῦ κόσμου κύριον. Sed hęc ſapiunt hyperbolen vel ſynecdochen. Reuera enim multę gentes Romanis nunquam paruerunt. Scythia eorum audiuit, non ſenſit arma. Itémque Sarmatia tota, & quicquid eſt Orientalis plagę vltra Euphratem.

6 ἀξίωσις. D. ad leg. Rhod. de iact.

❡ *VETERIS Prudentiæ.*) Hanc Iuſtinianus in pręfatione Pandectarum ait ſe repetiiſſe ab vrbe condita per mille & quadringentos annos. Sed ſuſpicor locum eſſe corruptum. Nam ſi tempora ſup[illegible]b vrbe condita ad imperium Iuſtiniani, nõ interfuerunt niſi mille ducẽti & qu[illegible]ta anni. ❡ *TRIBONIANO.*) Fuit hic genere Pamphilius, Macedoniani cui[illegible]lius, ſingulari doctrina omnium artium, & memoria pręditus, moribúſque inte[illegible]redimus Procopio, & vnam auaritię notam

excipiamus. ¶ *MAGISTRO.*) Videtur hîc ſignificare παραγγελιαρχὴν, hoc eſt,
Magiſtrum officiorum, qui gubernabat Scholas & Fabricas. ¶ *EX QVESTORE
Sacri Palatij.*) Iuſtinianus alibi hunc ſimpliciter vocat Quęſtorē. Et ſanè eo temporé, 1
cuius meminit, vere adhuc Quæſtor erat. Sed tẽpore, quo hę Inſtitutiones ęditę ſunt,
Quæſtorius erat. Sed & prius aliquãdo hac quęſtura priuatus fuit: quam tamen poſtea
recuperauit. Dicebatur autem hic Quęſtor apud Gręcos κοιαίστωρ, vt teſtatur Proco-
pius lib. 1. de bello Perſ. erátque ſummus poſt Principem Magiſtratus: qui Principis
reſponſa & reſcripta dictabat, omniáque ciuilia negocia adminiſtrabat, ſicuti hodie a- 2
pud Gallos Cancellarius. Iuſtinianus in Nou. Conſtit. 53. appellat τὸν ἐνδοξότατον κοι-
αίστωρα, οἷς θείοις ὑπηρετούμενον γράμμασιν. Et in Nou. 114. pręcipit, vt diuinæ iuſsiones à 3
Quęſtore ſubſcribãtur. Alibi dicitur Quęſtor ſacrorum iudiciorum Pręſes. Nam cum
Pręfecto ſacri comitatus ſiue curię iudicabat de appellationibus, quę ab omnibus ſpe-
ctabilibus iudicibus in ſacrum principis auditorium inferebantur, vti etiam apparet ex
Nouella. 23. Erat autem hoc auditorium in ipſo Palatio Conſtantinopolitano, in quo
erat & ſacrum Conſiſtorium, cui princeps pręerat cum Proceribus ſui comitatus. Fu- 4
erunt & in prouinciis multa Palatia. nam ſic appellabantur omnes ſacrę ędes dicatę ha
bitationi principis. ¶ *ANTECESSORIBVS.*) hoc eſt, Iuris proffeſſorib⁹, vt ipſe in
terpretatur Iuſtinianus ad Pãdectas. Videtur autẽ hæc vox efficta imitatione Gręcorũ, 5
apud quos προηγεῖσθαι, per metaphorã ſignificat, præeũdo & docẽdo deducere diſcipulũ
in alicuius artis penetralia, quaſi dicas προδιοικεῖν. Hinc apud Aphrodiſeũ vox ſchola-
ſtica προηγουμένως. Apud Iſocratẽ ad Demonicũ eſt, εἰσηγεῖσθαι νεωτέροις: apud Demoſthe-
nẽ τοῦ παρεισηγήσασθαι. Ergo Anteceſſores erãt, qui nũc in Academiis dicũtur doctores
regẽtes. Sic in ſchola Cõſtãtinopolitana tẽpore Iuſtiniani Theophilus & Cratinus, ado
leſcẽtũ Ciuilia ſtudia regebãt: in Berytẽſi verò academia Dorotheus & Anatolius: viri
certè maximis etiam honoribus perfuncti. Nam & Dorotheus Quæſtor fuit & Theo-
philus Magiſter officiorũ. Neque verò primus Iuſtinianus huius generis Anteceſſores
aut coluit aut ſummis honoribus ornauit. Multis ante eum annis optimus princeps
Valentinianus, eos, qui in vrbe Conſtantinopolitana longo tẽpore leges docuiſſent,
vicaria dignitate donauit. ¶ *MANDAVIMVS ſpecialiter.*) hoc eſt expreſsim 6
& nominatim, vt aliis locis dicitur. Cuius ſpecialis mandati magna vis eſt in Iure ci-
uili, & plerũque neceſſarius vſus. ¶ *NOSTRISQVE ſuaſionibus.*) Quidã hîc ſuſpi- 7
cãtur deeſſe, OBTEMPERANTES, maximè cùm id addat Theophilus. ¶ *LEGVM
Cunabula.*) Sic poſtea Iuſtinianus has Inſtitutiones appellat prima legum cunabula. 8
Theophilus vertit πρώτιμα. Et Pomponius ſcribit Sextum Ælium veterem iuriſcon-
ſultum ſcripſiſſe librum, qui continebat Iuris cunabula. Ac ne putemus hanc
eſſe infrequentem methaphoram, Iuſtinianus prima vrbis Romæ cunabula, & pri-
ma fideicommiſſorum cunabula dicit. Aurelius quoque appellat cunabula præfe- 9
ctorum Prætorio. ¶ *NON Ab antiquis fabulis.*) hoc eſt, Incertis falſiſque traditio- 1
nibus, cuiuſmodi multas ſuo fuiſſe tempore ſparſas à quibuſdam improbis & adulte- 2
rinis doctoribus Cæſareæ & Alexandriæ, conqueritur quodam loco Iuſtinianus.
¶ *NIHILQVE Perperam poſitum.*) Theophilus vertit εἰκῇ, hoc eſt, fruſtra. quaſi ad- 3
moneat Iuſtinianus nihil eſſe in hiſce Inſtitutionibus ocioſum, nec τοῦ πέρα, hoc eſt, 4
ſupra iuſtos limites, & vltra quàm ſit neceſſe. Ac forſitan vult ſignificare, quod in Pã-
dectis iactat, nullam eſſe ocioſam repetitionem, nec temere quicquam bis dictum: vt
ſanè in omni legiſlatione diligenter vitanda eſt omnis Battologia. Demoſthenes πρὸς
Λεπτ. teſtis eſt Solonem etiam hoc ſapienter legibus ſuis cauiſſe, ἵνα εἷς ᾖ τῶν τοιούτων νό-
μος. Et Æſchines κατὰ Κτησιφ. pluribus verbis oſtendit hanc rem curæ fuiſſe Theſmo-
thetis. ¶ *VIX Poſt quadriennium.*) Erat enim hoc tempus olim præſtitutum ſtudiis
legalibus: ſed vſque adeo præpoſtero ordine, vt eo elapſo vix poſſent ſtudioſi intelli-
gere principum conſtitutiones. Iuſtinianus aliam methodum inſtituit, præfixítque
abſoluendo Iuris ciuilis ſtudio quinquennium. Et primo quidem anno voluit Inſti-
tutiones tradi. Deinde aliis annis alias Iuris partes. Quarto autem anno ſtudioſi ap-
pellabantur λύται, qui ſcilicet iam poterãt ipſi nodos Iuris diſſoluere, & ſequenti anno
προλύται. Memini tamen Eraſmum quodam loco hæc verba paſsiue interpretari, pro
dimiſsis iam veluti veteranis, & diſcẽdi neceſsitate ſolutis. ¶ *NECNON Et cæteros
viros illuſtres.*) Nempe Theophilum anteceſſorem Conſtantinopolitanũ: Dorotheum

1 *L. maximum vitium C. de libe. præte. §. dediti-cios, inſ. de liber.*
2 *L. vniuerſa C. de diuer. reſcrip.*
3 *L. præcipimus. §. 1. C. de appellat.*
4 *L. vlt. § in his C. de tẽp. appel. L. in offerẽdu. C. de appell. L. omnẽ. C. quãdo prou. nõ eſt nec.*
5 *L. vna. C. de palat. L. quicũque locus. C. de ope pub.*
6 *L. vna. C. de prof. qui in Vrb. Conſt.*
7 *L. Pomponius. De proc. L. illud. §. vlti. De mi-norib.*
8 *Diſt. §. vlt. & L. nõ ſolũ. § vlt. De procur. L. 3. De acceptil. L. nam & nocere. De pall.*
9 *§ ſed ne in primis inſ. de lega.*
1 *L. 2. § deide. De ori. iur.*
2 *§. libertinorum, inſ. de liber.*
3 *§. & quia, inſ. de fid. hæredit.*
4 *L. vnica. De offic. præf. præt.*

& Anatolium anteceſſores Berytienſes: Item Stephanum, Mennam, Proſdocium, Timotheum, Leontium, Platonem, Conſtantinum, & plures alios diſertiſsimos cauſarum patronos. Qui autem propriè appellarētur viri Illuſtres, & quinam hoc titulo ornarentur, conſulendus eſt Caſsiodorus. ¶ *DESVETVDINE Inumbratum.*) Appoſitè Iuſtinianus ita locutus eſt, indicans obiter non eam eſſe vim ſolius deſuetudinis, vt legem tollat, ſed tantum vt obſcuret. Legis enim, etiamſi rarior ſit illius vſus, quia ſit rara vtēdi occaſio, manet eadem vis, quanquam fortaſsis minus nota. Sed munus eſt nomophylacis, luci reſtituere bonas leges deliteſcentes in tenebris. vnde & Iuſtinianus in Nou. Conſtit. I. teſtatur ſibi curæ eſſe, τοὺς νόμους ἀμεληθέντας ἀνακτήσασθαι. ¶ *EX Omnibus Antiquorum Inſtitutionibus.*) Præter Caium multi veteres ſcripſerunt Iuris ciuilis Inſtitutiones. Scripſit Iulianus libros Inſtitutionum ſedecim, Vlpianus duos, (quorū epitome nuper edita eſt.) Paulus duos, Calliſtratus tres, Florentinus duodecim. meminit etiam poſtea Iuſtinianus in tractatu legis Aquiliæ, Inſtitutionum Martiani. Et Lactantius lib. I. ſuarum diuinarum Inſtitutionum, prædicat prudentes & arbitros æquitatis, qui inſtitutiones Iuris ciuilis compoſitas ediderunt, quibus ciuium diſsidentium lites contentionéſque ſopirent. ¶ *CAII Noſtri.*) Cùm multi fuerint hoc prænomine Iuriſconſulti, nempe Caius Iuuentius Mutij diſcipulus, C. Aulus Offilius, C. Attilius Proclus, auditores Seruii, item C. Trebatius Teſta, & C. Caſsius Longinus: difficile eſt coniicere quis fuerit is, cuius hîc meminit Iuſtinianus, præſertim cùm eius nomen nuſquam addatur. Ac veriſimile eſt quendam intelligi omnibus ſuperioribus poſteriorē, quem nonnulli tradunt vixiſſe ſub Caracalla, ſolo prænomine ſatis eo tempore notum. Et reuera ſæpe fecit celebritas prænominis, vt ſubticeretur nomen proprium. Sic Tullius in Lælio, Caium quendam prædicat ſolo prænomine: ſed ſatis apparet eum intelligere C. Sulpitium Gallum, qui bello Macedonico eclipſim Solis in exercitu Pauli Æmilii demonſtrauit. Rutilius dum ſolicitè inueſtigat nomen noſtri Caii, ſuſpicatur id deprauatum in vocem, NOSTRI, quam hîc putat eiſe ineptā, quia Caius ante Iuſtinianum multis ſeculis mortuus fuerit. Sed neſcio quàm grauis ſit

1 .ſ. telum autem, inſ. De pub. ind. — hæc coniectura. Sanè & in vltimo harum inſtitutionum titulo legitur, Caius noſter.

2 L. pen. De ſtipul. ſer. — Sed & Pomponius quodam locō. Non eſt (inquit) ſine ratione, quod Caius noſter dixit, & Extant hodie quædā Inſtitutiones Caii. Sed neſcio an non is recentior ſit: in iis enim fit mentio rerum Eccleſiaſticarum. ¶ *ET Legimus & recognouimus.*) Vides curam Iuſtiniani in editione harum Inſtitutionum, quas ſi verè legit & recognouit, non videtur prorſus fuiſſe, vt quidam exiſtimant, ἀναλφάβητος. Idque certè ex hoc loco aptius colligemus, quàm illud, quod hîc nonnulli falſò comminiſcuntur, in arduis negociis non ſufficere mandatum præcedens, niſi & rei confectæ ſequatur ratihabitio & confirmatio. Neque hoc commentum probat, quòd is cui mandatum eſt, vt

3 L. generali. De ritu nupt. — de marito diſpiciat, nō poteſt nuptias contraherē. Nā id reſponſum eſt, nō quia matrimonium grauioris ſit momenti: ſed quod mandatum non erat illud: nec liceat man-

4 L. diligenter. D. mād. — dati fines egredi. Alioqui & per procuratorem poſſumus nuptias contrahere, ſi is hoc habeat in mandatis.

¶ *SVMMA ITAQVE OPE.*) Poſt commendationem harum Inſtitutionū, Iuſtinianus intelligens honore ali artes, proponit magna laborum præmia, & pulcherrimum finem atque vſum horum ſtudiorum, vt excitet bonæ indolis Iuuentutem ſtudio rerum magnarum ardentem, quæ præcipuè capitur luce adminiſtrationis publicæ, vt ille apud Plutarchum Themiſtocles. Nec dubito generoſos animos hac præcipuè ſpe excitari, vt appetāt politicas diſciplinas, quibus ſe & ſuos atq; adeò patriā tueantur. Nec meū eſt hoc iudiciū, ſed Socratis, qui, vt ait Xenophon, ἐτεκμαίρετο τὰς ἀγαθὰς φύσεις μάλιστα ἐκ τοῦ ἐπιθυμεῖν τῶν μαθημάτων πάντων, δι' ὧν ἔστιν οἰκίαν τε καλῶς οἰκεῖν καὶ πόλιν, καὶ τὸ ὅλον ἀνθρώποις καὶ ἀνθρωπίνοις πράγμασι εὖ χρῆσθαι· τοὺς γὰρ τοιούτους ἡγεῖτο παιδευθέντας οὐκ ἂν μόνον αὐτούς τ' εὐδαίμονας εἶναι, καὶ τοὺς ἑαυτῶν οἴκους καλῶς οἰκεῖν, ἀλλὰ καὶ ἄλλους ἀνθρώπους καὶ πόλεις δύνασθαι εὐδαίμονας ποιεῖν. Iam ſi quē nulla capit tantarū gloria rerum, Nec ſuper ipſe ſua molitur laude laborem: is ad ſtiuam relegandus eſt cum ſua degeneri ſocordia. At vos quibus eſt erectior indoles, vos agitedum in hæc ſanctiſsima ſtudia mecum incumbite, grandia laturi meritorum præmia. Hoc agite ô iuuenes, circunſpicit & ſtimulat vos, materiámque ſibi ducis indulgētia poſcit, vt verbis Iuuenalis vtar. Interea tamen, cùm leuis animi lucem ſplendorémque fugientis eſſe audietis, honores & iuſtam gloriam,

qui eſt fructus veræ virtutis honeſtiſsimus, repudiare: memineritis etiam, multo turpioris fore leuitatis atque vanitatis, & Iuriſconſulto maximè indignæ, ardere vel præmiorum vel honorum ſtulta quadam & puerili cupiditate. Tam leues aut ineptè ambitioſos non fuiſſe veteres Iuriſconſultos, quorum exemplum proponere nobis debemus, ſcimus. In ſolam virtutem tota defixa eorum mens erat, nec eos à ſuo officio aut iniqua aut ingrata tempora abducere potuerũt. ¶ *SIC Eruditos.*) Eruditis debet Princeps committere gubernacula Reip. Notum eſt elogium Alexandri Mammæi Imp. qui committebat (vt ait Herodianus) τὰς πολιτικὰς καὶ ἀγοραίους διοικήσεις τοῖς ἐπὶ λόγοις εὐδοκιμωτάτοις καὶ νόμων ἐμπείροις. Atque vtinam hodie Principes maiorem haberẽt virtutis & eruditionis rationem in demandandis publicis muneribus, ne ſtudioſos eruditos omnino fallat ſpes, quam hîc proponit Iuſtinianus. ¶ *POSSE.*) Si quis obiiciat nouos Iuriſconſultos, qui ex ſcholis redeuntes nihil hodie minus poſſunt, quàm Reip. præeſſe: Reſpondebo, totum hoc opus legitimũ eos non abſoluiſſe: quod non cõſtat frigidis modo quarundam legum ciuilium argutiis, ſed magna prudentia, rerum vſu, & morum, quibus nũc vtimur, plena cognitione. Sed horum ferè nihil hodie in ſcholis traditur. Nam eæ occupatæ vanis neſcio quibus digladiationibus, & ambitioſa congerendorum ſine fine commentorum oſtentatione, nec antiquitatis hiſtoriam colunt, nec rationem morum, quibus vtimur: atque adeo nihil, quod ad Reipub. gubernationem vel vſum ciuilem pertineat. Videóque doctos grauéſque viros frequenter deplorare hoc malum, & infelicis iuuentutis conditionem. Plutarchus in Themiſtocle laudat quendam Phrearium profeſſorem ciuilis ſapientiæ à Solone primum traditæ, quæ tota erat politica, & conſiſtebat in actione, ipſaque Rerump. adminiſtratione. Ac cõqueritur eam poſtea corruptam à Sophiſtis, redactámque ad nudas diſputationes, & vmbratiles diſſertationes. Nunc quo iure hanc querelam intenderem, intelligunt, qui ſcholarum barbariem, & infinitam inutilium quæſtionum vanitatem cognoſcunt.

¶ *GVBERNARI.*) Reipub. gubernatio eſt verus Iuriſprudentiȩ ſcopus ac finis. Vnde Ariſtoteles lib. 1. Ethicorũ loquens de hac ciuili philoſophia, τὸ τέλος (inquit) οὐ γνῶσις, ἀλλὰ πρᾶξις. Eoque nomine Vlpianus[1] ſcribit hanc vnam eſſe veram, nec ſimulatam philoſophiam. Et apud Plinium Euphrates philoſophus docet pulcherrimã philoſophiæ partem eſſe, agere negocium publicum, cognoſcere, iudicare, promere, & exercere iuſtitiam. Nam hoc eſt inter homines quendã Deum agere. ¶ *D. CP.*) hoc eſt, Datum Conſtantinopoli. Quæ clariſsima vrbs eſt Thracię ad Propontidem, olim primum appellata Byzantium: ſed à Conſtantino cincta mœnium circuitu ampliori, dicta eſt Conſtantinopolis. In ea fuit ſedes & regia Imperatorum Orientis. ¶ *D. Iuſtiniano.*) Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtit. 47. ſtatuit vt adnotarentur tempora per Imperatores, ſicut olim per Conſules. ¶ *PP.*) hoc eſt, Patre patriæ. Meruit hoc cognomen primus Cicero, deinde Imperatoribus tributum eſt. Eius autem nominis rationem eleganter declarat Seneca lib. 1. de clemen. Sanè Cor. Tacitus lib. x1. ſcribit Vipſanum Conſulem retuliſſe, Patrem Senatus appellandum eſſe Claudium: quòd nimis promiſcuum iam eſſet Patris Patriæ cognomentum. Sed & legimus olim Cyrum à Perſis appellatum quoque fuiſſe patrem. Certe & apud Iuſtinianum in Nouella Cõſtit. 7. laudantur οὕτως ἄρχοντες τῶν ὑπηκόων, ὡς ἂν πατέρες υἱῶν. quod ſumptum videtur ex quadam Demoſthenis epiſtola ad populum Athenienſem. Et nota eſt Xenophontis ſententia, ἄρχοντας ἀγαθοὺς οὐδὲν διαφέρειν πατέρων ἀγαθῶν. Itémque Liuij dictum lib. 4. deca. 1. Imperatorem, parentis loco eſſe debere. ¶ *III COS.*) hoc eſt, Tertium Cõſule. Ita enim has notas explicandas eſſe docet Gellius. Non erubeſcebant autem olim & ipſi principes ambire & gerere Conſulatus, ſicuti & alia publica munera.

[1] *L. 1. De Iuſti. & Iur.*

INSTITVTIONVM SEV ELEMENTORVM IVSTINIANI, SACRATISSIMI PRINCIPIS LIBER PRIMVS.

De Iuſtitia & Iure, Tit. I.

IVSTITIA eſt conſtans & perpetua voluntas, ius ſuum cuique tribuendi. Iuriſprudentia eſt diuinarum atque humanarum rerum notitia, iuſti atque iniuſti ſcientia. His igitur generaliter cognitis, & incipientibus nobis exponere Iura Populi Rom. ita videntur poſſe tradi commodiſsimè, ſi primò leui ac ſimplici via: pòſt deinde diligentiſsima atque exactiſsima interpretatione ſingula tradantur. alioqui ſi ſtatim ab initio rudem adhuc & infirmum animum ſtudioſi, multitudine ac varietate rerum onerauerimus: duorum alterum, aut deſertorem ſtudiorum efficiemus, aut cum magno labore, ſæpe etiam cum diffidentia (quæ plerunque iuuenes auertit) ſerius ad id perducemus, ad quod leuiore via ductus, ſine magno labore, & ſine vlla diffidentia maturius perduci potuiſſet. Iuris præcepta ſunt hęc, Honeſtè viuere, Alterum non lædere, Ius ſuum cuique tribuere. Huius ſtudij duæ ſunt poſitiones, Publicum, & Priuatum. Publicum Ius eſt, quod ad ſtatum rei Romanæ ſpectat. Priuatum quod ad ſingulorum vtilitatem pertinet. Dicẽdum eſt igitur de Iure priuato: quod tripertitum eſt. collectum eſt enim ex naturalibus præceptis, aut gentium, aut ciuilibus.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

1 *L. 1. De iuſt. & iur.*

ADmonet Vlpianus[1] eum, qui Iuri operam daturus eſt, ante omnia ſcire debere, vnde Iuris nomẽ deſcendat: docétque à iuſtitia appellari: quod nos interpretamur, ab eo, quod iuſtum eſt: ne quis hîc iuſtitiam accipiat eam, de qua mox dicemus, quæ iuris eſt executio & obtemperatio. Nam tum (vt etiam in Ethicis ſcribit Ariſtoteles) non ius à iuſtitia, ſed à iure iuſtitia eſſet. Fortaſſe Græcorum more locutum dicerem Vlpianũ, apud quos aptiſſimè dicitur, appellari τὸ δίκαιον ἀπὸ τῆς δίκης. Sed propriè eo loco agit de iure, hoc eſt, de Iuriſprudentia ipſa: nam ſubiicit eſſe artem æqui & boni. Ex illa autem ſuperiori iuris origine manifeſtum eſt, quod olim Cornelius Scipio in Rep. Ciceronis collegit his verbis, Cùm illud ipſi ius eſſe dicant, quod de iuſtitiæ fonte manarit, falſum eſt, quod à quibuſdam non rectè ſentientibus dici ſolet, id ius eſſe, quod ei, qui plus pollet, vtile eſt. Addit præterea Vlpianus ex Celſô breuem iuris definitionem, quòd ſit ars æqui & boni, hoc eſt, quædam inſtitutio æquitatis illius quam Græci appellant ἐπιείκειαν, & certa collectio omnium præceptorum, quibus iudicium prudentis viri formetur cùm ad conſtituendam pro rerum circunſtantiis æquitatem: (quæ alioqui vno certóque fine deſcribi non poteſt:[2] ſed in ſola ratione conſiſtit, variéque æſtimatur pro variis rerum circunſtantiis.) tum verò ad colligendam certam rationem & methodum, qua Iuriſprudentiam accommodet ad vſum ciuilem. Sic enim Ariſtoteles diſcernit artem à ſcientia. Vt ſcientia quodammodo ſit theoretica, ars verò practica. Illa verſetur circa vniuerſalia, hæc circa ſingularia. Sic cùm Ius definit Celſus. eſſe artem, intelligamus ipſam noſtram Iuriſprudentiam definiri. Quod ad iuſtitiam attinet, primum admonendi ſumus hic agi de externa quadam & ciuili iuſtitia, quæ tantum pertinet ad formãdos in hac vita politicos mores, nec aliud exigit, quàm exteriorem quãdam honeſtatem, vt ſit in tuto Reipub. tranquillitas. Hanc iuſtitiam philoſophi diuidunt in vniuerſalem & particularem. Vniuerſalis,

2 *L. de acceſſionibus. De diuerſ. tempor. præſcript.*

eſt obedientia erga omnes leges, omniúmque honeſtarum actionum ſtudium. Particularis verò, de qua hîc dicere paramus, vnam certã virtutis ſpeciem complectitur, quæ eſt contraria iniuriæ. Diuiditur autem ab Ariſtotele in Diſtributiuam, quam appellat διανεμητικὴν, & Commutatiuam ſiue ἀλλακτικήν. Prior pertinet ad præmia & pœnas diſtribuendas pro ratione & varietate meritorum: altera verſatur circa contractus, & æquabilium rerum permutationes, paréſque compenſationes. Vtramque autem, & magiſtratus, & priuatus colere debet. Nam & commutatiua vtitur magiſtratus, cùm ius dicit de ſarciendo damno dato. Et diſtributiua vtitur priuatus, cùm gradus officiorũ obſeruat erga parentes, liberos, amicos, hoſpites. Vtriuſque medium eſt idem, nempe æqualitas. Sed iubet Ariſtoteles hanc æqualitatem in diſtributiua iuſtitia ſumi proportione Geometrica, in Commutatiua verò, proportione Arithmetica. Proportio Geometrica dicitur, cùm obſeruamus & metimur gradus circunſtantiarum, tum in perſonis, tum in rebus: tantúmque retinetur ſimilitudo & æqualitas proportionum, neglecta numerorum collatione vel calculo. Sic dicimus in Iuſtitia diſtributiua ſolùm obſeruari proportionum æqualitatem neglectis numeris. Nam hîc conferuntur res, & perſonæ: & vt virtutum & delictorum, ita præmiorum & pœnarum varij gradus conſtituuntur, vt iuſta proportione habeat quiſque quod meruit. Vnde grauiter dictum eſt à Platone, Optimum Reipub. ſtatum eſſe, qui conſtituitur Geometrica proportione, hoc eſt, vbi certi ſunt gradus officiorũ, & perſonarum, & idoneis aptæ functiones tribuuntur. In commutatiua autem Iuſtitia quæritur æqualitas Arithmetica, hoc eſt, vt ſimpliciter congruant numeri. Proportionum enim nulla hîc eſt ratio. nam ſimpliciter res rei confertur ſine vlla comparatione perſonarum, aut æſtimatione circunſtantiarum. Vt in contractibus ſolùm confertur damnum & lucrum.

¶ *IVSTITIA EST.*) Hæc Iuſtitiæ definitio, ſicuti & Iuriſprudentiæ, deſcripta eſt ex reſponſo Vlpiani. Et quanquam à veteribus Philoſophis primùm tradita ſit, negat tamen Rodolphus Agricola ex arte factam: ſed non aperit, quid deſideret: o- 1 *L. iuſtitia. De iuſt. & iure.*
pinor eum parum aſſecutum, qua ratione loco generis, quod in definitionibus requiritur, Iuſtitia dicatur voluntas. Verùm hîc ſciamus voluntatem appellari ἕξιν ſiue habitum animi volentis poſt receptam illam perpetuam naturæ vocem, ius cuique ſuum reddendum. ſicut Ariſtoteles, appellat προαίρεσιν. Sic itaque voluntatis verbo hîc intelligemus ſignificari ἕξιν προαιρετικήν. Voluntas, ſicut cupiditas, ſignificare poſſet temporalem aliquam affectionem. Sed cùm hic dicatur conſtans & immutabilis, intelligimus illam, vt Ariſtoteles vocat, προαίρεσιν. imò verò & habitum ipſum, qui hanc voluntatem præcedit, & ex quo hęc deſcendit. Sicut ex voluntate proficiſcitur actio & officium: ſic ex habitu animi voluntas. Sed vt actioně ipſam melius intelligimus, quàm voluntatem, & effectum quàm cauſam: ſic voluntatem magis quàm habitum. Ideóque maluerunt veteres conſtantis voluntatis quàm habitus verbo Iuſtitiam hîc deſcribere: eóque etiam magis, vt huius virtutis & cauſas & effectus ſimul deſcriberent. Virtutis duæ ſunt cauſæ, Rectum mentis iudicium, & Obſequium voluntatis rationi obtemperantis. Primùm itaque proponimus naturales illas æqui & boni notitias, perpetuas & immutabiles, quibus iudicium rationis aſſentitur. ſed, vt fiat virtus, neceſſe eſt accedere voluntatem, quæ obtemperet: vt quemadmodum iudicium informatur, ita voluntas flectatur, & concipiat motus eò incitantes. Vnde ſatis intelligimus Iuſtitiam, rerum eſſe non exiſtentium, ſed inhærentium. Non enim per ſe ſubſiſtit, ſed hominum animis accedit, & eſt quædã voluntatis qualitas. Ariſtoteles primam qualitatis ſpeciem facit ἕξιν, ſiue habitum, quem Tullius definit eſſe, animi aut corporis cõſtantem & abſolutã aliqua in re perfectioně. Habitus autem animi ſunt duplices: alij enim pertiněnt ad intellectũ, vt ars, ſcientia, prudentia: alij ſunt voluntatis, qui mouent & inclinant ad agendum. Vt virtutes incitant ad rectè agẽdum, ſicut vitia ad iniquè agendum. Cicero lib. 2. de Inuentione, definit iuſtitiam eſſe habitũ animi, ſuam cuique tribuentis dignitatem communi vtilitate conſeruata. hoc eſt, id quo quiſque dignus eſt. Lib. 5. de Finib. ait iuſtitiam eſſe animi affectionem, ſuum cuique tribuentem, & hanc ſocietatem coniunctionis humanæ munificè & æquè tuentem. Lib. 3. de natura Deorum, ſcribit ſimplicius, iuſtitiam eſſe, quæ ſuum cuique diſtribuit. Autor lib. 3. ad Heren. definit eam eſſe æquitatem, ius vnicuique tribuentem pro dignitate cuiuſque. Si quis Græcos coniungere velit, vnus Ariſtoteles in Ethicis, multorum loco eſſe poteſt. Sed & lib. 1. Rhetor. deſcribit Iuſticiam eſſe virtutem, propter quam ſinguli res ſuas habent, & vt lex præcipit. ¶ *CONSTANS Et perpetua.*) hoc eſt, Certis illis & immu-

tabilibus notitiis, humanæ menti diuinitus impreſsis prædita, rationíſque iudicio & lumine gubernata: vt quamquã negotia & caſus varient, habeat tamen ſemper in tanta rerum & circunſtantiarum varietate illam ſuam affulgentis veri ſcintillam, certámque rationem & formulam, ius ſuum cuique reddendi, tam altè inſidentem animo, vt non temerè poſsit excuti. Imò verò cùm nihil aliud ſit virtus quàm executio eius, quod ratio iudicauit amplectendum, non poteſt non vno perpetuóque motu agi: nec poteſt non eſſe voluntas conſtans, quæ regitur certo & immutabili iudicio, eíque tota obtemperat. ¶ *VOLVNTAS.*) Hoc eſt, habitus animi volentis & incitati ad agendum id quod ei præſcripſit conſtans & perpetua ratio, & lumen naturalium notionum. Notũ eſt Ariſtotelis dictum lib. 5. Ethicorum, ὁρῶμεν δὴ πάντας, τὴν τοιαύτην ἕξιν βουλομένους λέγειν δικαιοσύνην, ἀφ' ἧς πρακτικοὶ τῶν δικαίων εἰσὶ, καὶ ἀφ' ἧς δικαιοπραγοῦσι καὶ βούλονται τὰ δίκαια. Hìcque latet diſcrimẽ virtutis à ſcientia, quæ non in agendi volũtate, ſed potentia conſiſtit. Et habet Iuſtitia hoc præ cæteris virtutibus, vt tota prorſus pura putáque ſit voluntas, impellatúrque omnino ſpontaneo & gratuito ſtudio. Aliæ virtutes habent aliunde quoddam veluti calcar. nam vt quis fortis ſit aduerſus hoſtes, incitamento eſt, amor patriæ, liberorum, coniugis: odium hoſtis, timor captiuitatis, & impẽdentis periculi. At iuſtitia nullis eiuſmodi affectibus extrinſecus propriè mouetur, ſed ἑκόθεν voluntario motu agitur. Vnde & Plutarchus in Catone Vticenſi, grauiter ſcribit alias virtutes natura magis, quàm voluntate antecellere, vt Fortitudinem & Prudentiã: hanc enim ingenij acumine, illam robore quodam animi conſtare. Sed iuſtitiæ omnes æquè eſſe capaces, quę à voluntate, non ab alia natura pẽdeat: & proinde iniuſtitiæ, vt malitiæ inexcuſabilis, maximè quemque pudere debere. nos verò ex ſacris literis addamus, non eſſe in natura corrupta iuſtam omnino voluntatem: verùm proficiſci à Deo, & arcano motu Spiritus Sancti, qui noſtram voluntatem ex ſua corruptione malam, noua diuini beneficij gratia reddat bonã: præſertim ſi agatur de interiori cordis mundicie, quę veram efficit virtutem: nec hæreamus in vanis virtutum ſimulacris, quæ ad ipſam voluntatem non penetrant, ſed in externa quadam honeſtate ſubſidunt. Ariſtoteles verę virtuti tribuit προαίρεσιν, quæ continet certam deliberationem, ſiue rectum iudicium, & firmam ſolidámque voluntatem obtemperandi. hæ ſunt enim duæ principales virtutis cauſæ. Et prudenter diſcernit alia quædam vicina ſimulacra, & falſas ſpecies, inanéſque laruas virtutis. Ac propriè nominat φύσιν, quæ ſignificat naturæ inclinationem ſine iudicio, ſiue inconſultum quendam impetum: & δόξαν, leuem quandam perſuaſionem, quam nulla certa ratio regit: ac βούλησιν, externam quandam ſimulationem. ¶ *IVS Suum cuique tribuendi.*) Apud Ciceronem in libris de Finibus ſimpliciter eſt, Suum. Apud Simonidem, τὸ ὀφειλόμενον: apud Platonem, τὸ προσῆκον. Et quod hìc dicimus tribuere, idem Plato dixit ἀποδιδόναι καὶ διανέμειν. Iuſtinianus verò in Nouel. 67. βραβεύειν. Porrò vt duplex eſt Iuſtitia, ita duplex intelligitur ratio tribuendi ius ſuum cuique: nempe in diſtributionibus pœnarum & pręmiorum pro meritis: & in commutationibus rerũ, ne qua ſit iniuria. Itaque poſſumus hìc etiam intelligere Ius ἀνάλογον, quod æqualiter tribuitur pro dignitate, & meriti proportione. Nam & id quidem diligenter quoque obſeruarunt Romani, apud quos etiam lex ipſa à delectu dicta eſt. Græci autem magis conſiderantes Iuſtitiam commutatiuam, ſimpliciter νόμον appellarunt ἀπὸ τοῦ νέμειν. Vnde Cicero libro. 1. de Legib. ſcribit Græcos Ius appellare, quia ſuũ cuique tribuat, Romanos verò legem à legendo. Nam (inquit) vt illi æquitatis, id eſt, æqualitatis, ſic nos delectus vim in lege ponimus. Proprium tamen vtrunque legis eſt. nam & quædam æqualiter omnibus iure tribuuntur, veluti vt damnum datum ſarciatur: & quædam cum delectu perſonarum, veluti honores. Vtque intelligamus in iis diſtribuendis etiam Græcos habuiſſe rationem & delectum perſonarum, nec omnino ſecutos ſimplicem æquabilitatem, lubet adſcribere elegantiſsima Iſocratis verba, ex eius Areopagitico: μέγιστον αὐτοῖς συνεβάλετο πρὸς τὸ καλῶς οἰκεῖν τὴν πόλιν, ἔτι δυοῖν ἰσοτήτοιν νομιζομέναιν εἶναι, καὶ τὴν μὲν ταὐτὸν ἅπασιν ἀπονεμούσης, τὴν δὲ πρὸς τὸ προσῆκον ἑκάστοις, οὐκ ἠγνόουν τὴν χρησιμωτέραν· ἀλλὰ τὴν μὲν τῶν αὐτῶν ἀξιοῦσαν τοὺς χρηστοὺς καὶ πονηροὺς ἀπεδοκίμαζον, ὡς οὐ δικαίαν οὖσαν. τὴν δὲ κατ' ἀξίαν ἕκαστον τιμῶσαν, καὶ κολάζουσαν, προῃροῦντο, καὶ διὰ ταύτης ᾤκουν τὴν πόλιν οὐκ ἐξ ἁπάντων τὰς ἀρχὰς κληροῦντες, ἀλλὰ τοὺς βελτίους καὶ τοὺς ἱκανωτάτους, ἐφ' ἕκαστον τῶν ἔργων προκρίναντες· τοιούτους γὰρ ἤλπιζον ἔσεσθαι καὶ τοὺς ἄλλους, οἵουσπερ ἂν ὦσιν οἱ τῶν πραγμάτων ἐπιστατοῦντες. Huc etiã pertinet, quod Tullius libro primo de Natura Deorum, ἰσονομίας

interpretatur æquabilem tributionem, quando (inquit) omnibus omnia, paria paribus reſpondent. Atque hæc quidem duplex ratio ius cuique ſuum tribuendi diligenter tenẽda atque diſcernenda eſt, ne quid confundamus. vt olim cùm puer grandior indutus breui tunica eripuiſſet alteri minori longiorem tunicam, data illi breuiore: & res ad puerile iudiciũ delata eſſet, nimis pueriliter Cyrus adoleſcens pronunciauit grandiorem retinere debere lõgiorem veſtem. Xenophon ait Cyrum eo nomine vapulaſſe caſtigatum à magiſtro, quòd non meminiſſet legem præcipere, vt ſuum cuique reddatur, & in diſcernẽda ęqualitate erraſſet vſus proportione Geometrica pro Arithmetica. Porrò priuſquàm hanc iuſtitiæ finitionem miſſam faciamus, admonendi ſumus, cùm ſimilem tradidiſſet Simonides, repudiatam eſſe à Platone. Indicauit enim Plato, non ſolùm quærendum eſſe, qui ſit ordo homini ad alios, ſed etiam qui ſit ordo homini ad ſeſe. Itaque definit Iuſtitiam eſſe conſenſum inferiorum virium in homine cum mẽte rectè iudicante. Sed Plato de Iuſtitia vniuerſali agere videtur. Cæterum Simonidis definitionem, quam noſtri Iuriſconſulti amplexi ſunt, rectè conuenire Iuſtitiæ particulari, de qua hîc agitur, non exiſtimo Platonẽ negaſſe: aut ſi negarit, cauſam non video.

¶ *IVRISPRVDENTIA Eſt.)* Tullius lib. 2. Offic. ſcribit veteres Philoſophos definire Sapientiam, eſſe rerum diuinarum & humanarum, cauſarúmque, quibus hæ res continentur, ſcientiam. Idem lib. 1. principem omnium virtutum Sapientiam eſſe ait rerum diuinarum atque humanarum ſcientiam: in qua continetur Deorum & hominum communitas, & ſocietas inter ipſos. Sed Iuriſprudentiæ vim propius exponimus, cùm adiicimus eſſe iuſti atque iniuſti ſcientiã. Differtq; ſanè aliquando prudentia à ſapientia, vt ars à ſcientia. Et ſi prudentiam acciperemus hoc loco pro ea, quæ ad vſum accommodat præcepta ſapientiæ, aptiſsimè diceremus, Iuriſprudentiam eſſe artẽ æqui & boni. Sed hîc non diſtinguitur à ſapientia. Eſt autem hæc ciuilis ſapientia vel maximè digna ſapientiæ nomine. Vlpianus, Iuſtitiam (inquit) colimus, boni & æqui 1 *L. 1. De iuſtit. & iure.*
notitiam profitemur, æquũ ab iniquo ſeparantes, licitum ab illicito diſcernentes: bonos, non ſolùm metu pœnarũ, verùm præmiorum quoque exhortatione efficere cupientes: veram, niſi fallor, Philoſophiam, non ſimulatam affectantes. Equidem memini Tullium pro Murena, ſatis odioſe Seruij Iuriſconſulti prudentiam appellare verboſam ſimulationem prudentiæ: ſed tum foro & cauſæ ſeruiebat: nec propriè loquitur de veris Iuriſconſultis, quorum ſapientiam tantopere laudat in libris de Oratore, ſed potius de formulariis. Atque vt magis intelligamus veram eſſe hanc Philoſophiam, quam profitemur, meminerimus omnem philoſophiam in tres partes à veteribus diſtributã eſſe, in diſſerendi rationem, quæ appellatur λογική: in naturæ obſcuritatem, quæ φυσική: in vitam & mores, quæ ἠθική, ſiue moralis, vniuerſam bene honeſtéque viuendi rationem continens. Hanc verò vnam, vt cæteris omnibus præſtantem coluit Socrates ille totius Philoſophiæ Princeps. Et Iſocrates ad Demonicum teſtatur eos, qui de moribus præcepta tradunt, attingere τοῦ κρατίστου τῆς φιλοσοφίας. Huius autem moralis Philoſophiæ duæ partes potiſsimùm celebrantur, videlicet οἰκονομικὴ & πολιτική. Prior eſt, quã ſibi priuatus quiſque in tuenda & regenda re familiari proponit. Altera, quam ſectatur qui in Reipub. luce verſantur. Sed ſoli Iuriſconſulti vtramque vitam ciuilem honeſtiſsimè pertractarunt, vt meritò à veteribus Romanis P. Sempronius Longus propter Iuriſprudentiam dictus fuerit σοφὸς, quemadmodum & Acilius Iuriſconſultus à populo appellatus eſt Sapiens.

¶ *DIVINARVM & humanarum rerum.)* Diuinas res hîc appellamus, quæ ad ſacra pertinent, quorum ius erat penes collegium Pontificum. Ii enim decernebant, quibus hoſtiis, quo die, quo ritu, à quibus, & in quo templo ſacra fierent, ſecundum ea, quæ Numa ſtatuerat. Huiúſque Iuris Diuini ſiue Pontificij cognitio apud Romanos magno ſemper fuit in precio. & clariſsimi quique Iuriſconſulti, aut Pontifices erant aut Augures. Si quis de Romanorum ſacris veteribus, & diuinis eius generis rebus plura requirat: extant copioſiſsimi commentarij Lilij Gregorij. Porrò humanas res hîc vocamus prophanas, & politicas, quæ pertinent ad negocia ciuilia. Vt itaque huius loci ſententiam aptè explicemus, Iuriſconſultum ſiue Prudentẽ definiamus verbis Athenæi, ἔμπειρον εἶναι ἱεροσφαγιῶν τῶν νομοθετῶν ὑπό τε τοῦ τῆς πόλεως ἐπωνύμου Ῥωμύλου, καὶ Πομπιλίου Νουμᾶ, καὶ ἐπιστήμονα νόμων πολιτικῶν.

¶ *ITA Videntur poſſe tradi commodiſsimè.)* Iuſtinianus hîc commendat methodum, qua initium ducatur à communibus naturæ præceptis, deinde ſenſim fiat progreſſus ad ciuiles leges. Et eſt ſanè hic

diſcendi ordo naturalis,ſicuti eſt & ſentiendi. Primum enim ſenſuum exteriorum miniſterio excipimus communia quędam & confuſa:paulo poſt deinde ſingula exactius: vt ſi quid conſpicimus è longinquo, primũ ſentimus eſſe corpus,quia oculis ſubiicitur: deinde progrediendo, cùm motum agnoſcimus, animal eſſe iudicamus : cùm propius ventum eſt,agnoſcimus eſſe hominem:cùm proximè, videmus eſſe Titium. Ad hunc modum in diſciplinis,primùm communia quædam & generalia oſtentãtur : deinde in progreſſu gradatim ſingula proponuntur exactius. Rectè itaque Ariſtot.principio ſuę φυσικῆς ἀκροάσεως admonet , initia ſemper ducenda ab vniuerſalibus, vt notioribus: deinde ſenſim progrediendum ad ſingulas partes. ἐκ τῶν (inquit) καθόλου εἰς τὰ καθ' ἕκαστα δεῖ προϊέναι. τὸ γὰρ ὅλον κατὰ τὴν αἴσθησιν γνωριμώτερον· τὸ δὲ καθόλου, ὅλον τί ἐστι. Sunt tamen qui aliam magis probent rationem & methodum in ſtudiis Iuris ciuilis, nempe vt incipiamus ab ipſis hypotheſibus,quæ nobis ſunt familiares : deinde ſenſim progrediamur ad ſummas theſes , & prima illa capita ſecretioris philoſophiæ. ¶ *QVAE Plerunque iuuenes auertit.*)Nihil ſtudia noſtra æquè alit & excitat, quàm ſpes profectus, boníque fiducia ſucceſſus. Contrà ſi bonam ſpem tollas,tollis ſimul & animum. Et ſi ſtatim ingenia diſcentium obruas vel multitudine , vel difficultate præceptorum , non doces, ſed deterres. Sícque promptum eſt, vt ait Plautus, quantumuis bene confidentem, actutum diffidentem reddere. Et Lucianus, ἡ ἀπόγνωσις (inquit) ἀπαμβλύνει τὰς ἄγαν ἐπιθυμίας. Ergo prudens præceptor habebit ſemper prę oculis,quod Fabius ait,Magiſtrum, cùm adhuc rudia tractabit ingenia, nõ debere ſtatim onerare infirmitatem diſcentium, ſed temperare vires ſuas , & ad intellectum audientis deſcendere . Nam vt vaſcula oris anguſti ſuperfuſam humoris copiam reſpuunt , ſenſim autem influentibus , vel etiam inſtillantibus cõplentur: ſic videndum eſſe,quãtum accipere poſsint animi puerorum.

¶ *IVRIS Præcepta.*) Quæ proficiſcuntur ex primo illo naturali Iure omniũ animis diuinitus impreſſo,& relicto naturæ etiã corruptæ, vt infœlix homo,qui tam profundis alioqui tenebris obrutus eſt,haberet in colenda hac ciuili ſocietate aliquod veluti lumen,quod ſequeretur : quanquam interim (quæ noſtra eſt infinita vanitas)non ſit illud perpetuò rectum aut purum coram Domino. Hæ ſunt illæ communes notitiæ , quibus mens humana iudicat de bono & æquo, de ciuili honeſtate & formandis moribus. Philoſophi appellant κοινὰς ἐννοίας καὶ προλήψεις. Auguſtin.dicit eſſe quædam extrema lineamenta imaginis Dei. Ariſtot.lib.1.Rhetor. vocat κοινὸν νόμον τὸν κατὰ φύσιν. Et addit explicationem, ἔστι γὰρ ὃ μαντεύονταί τι πάντες φύσει κοινὸν δίκαιον καὶ ἄδικον, κἂν μηδεμία κοινωνία πρὸς ἀλλήλους ᾖ. Apud Arrianum nobilis philoſophus Epictetus elegantiſſimè diſputat huius generis ἔμφυτον ἔννοιαν, vt appellat, ſic & omnibus eſſe communem & omnium animis natura ingenerari, vt ſine alio doctore,omnes homines facilè intelligant diſcrimen boni & mali, honeſti & turpis , decori & indecori. Sed & Cicero in libris de Rep. grauiſsimè ſcribit , hanc Naturæ legem, eſſe rectam rationem conſtantẽ & ſempiternam , diffuſámque in omnes : quæ vocet ad officium iubendo , vetando à fraude deterreat, &c. Sed omnium elegantiſsimè D. Paulus ad Rom. ἔθνη τὰ μὴ νόμον ἔχοντα, φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιῇ, οὗτοι νόμον μὴ ἔχοντες, ἑαυτοῖς εἰσι νόμος, οἵτινες ἐνδείκνυνται τὸ ἔργον τοῦ νόμου γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν συμμαρτυρούσης αὐτῶν τῆς συνειδήσεως. Quo quidem loco Apoſtolus agit tantum de notitia,iudicio,& intellectu, non etiam de voluntate & affectu cordis : agnoſcit humanæ naturæ quantumuis alioqui corruptæ eſſe relictum quoddam iudicium,quo diſtinguatur æquum ab iniquo : & ipſos quoque impios ſic veritatis potentia vinci , vt retineant quoddam diſcrimen boni & mali , quanquam ad eius regulam nõ componant ſuas actiones. Nã id hærere in intellectu,nec ad cordis affectus penetrare,ſatis indicat idem Apoſtolus. Deinde & illud ſatis ſignificat, finem quendam huius Iuris naturalis eſſe,vt impij ſint inexcuſabiles, nec vllam queát obtendere iuſtam ignorantiam. Interea autẽ iis non tribuit plenum lumen, vel modis omnibus ſanum iudicium : ne quis nimium fidat ſuæ rationi naturali , aut contemnat collationem ipſius diuini Decalogi,qui circunfert certas Dei leges perſpicuè ſcriptas,vt illuſtret qualeſcunque notitias in animis noſtris obſcuratas vitio corruptę naturæ,pręcipuè quod attinet ad primam tabulam de cultu Dei. In rebus ciuilibus & externa politia , fortaſsis acutior eſt humana ratio : magnúmque in hac parte lumen & iudicium hominibus reliquit Deus infinita ſua miſericordia,vt tueretur & conſeruaret hanc rerũ vniuerſitatem:nec grauatus eſt eo nomine etiam impios & paganos diuina quadam in-

genij luce ornare, vt Reip. præfuturi haberent aliquam Iuris formulam cordibus inſcriptam. Teſtatur id grauiſsimè Chryſoſtomus in quadam homilia ſcripta aduerſus eos, qui nullum agnoſcebant humanæ conſcientiæ iudicium: & proponit exemplum Ethnicorum legumlatorũ, qui ex notitiis naturalibus veluti fontibus, prodidere tot honeſtas & ſalutares Reip. leges. Verba Chryſoſtomi, quę publicè nondũ extare puto, non grauabor ex fragmentis quarundam eius Græcarum Homiliarum, quæ penes me ſunt, aſcribere: Τί ποτ' οὖν ἐστιν ὃ λέγουσιν, οὐκ ἔστιν ἡμῖν αὐτοδίδακτος νόμος ἐν τῷ συνειδότι κείμενος, οὐδὲ τῇ φύσει τοῦτον ἐγκατέθηκεν ὁ θεός· πόθεν οὖν, πόθεν, εἰπέ μοι, περὶ γάμων, περὶ φόνων, περὶ διαθηκῶν, περὶ τοῦ μὴ πλεονεκτεῖν ἀλλήλους, περὶ μυρίων ἑτέρων, νόμους ἔγραψαν οἱ νομοθέται; ὅτι μὲν γὰρ οἱ νῦν ἴσως παρὰ τῶν πρώτων ἔμαθον, καὶ ἐκεῖνοι παρὰ τῶν προτέρων, καὶ παρὰ τῶν ἄνω πάλιν οὗτοι. οἱ δὲ ἐξ ἀρχῆς καὶ πρῶτοι, παρ' αὐτοῖς νόμους θέντες, παρὰ τίνος ἔμαθον; οὐκ εὔδηλον ὅτι παρὰ τοῦ συνειδότος; οὐ γὰρ ἂν ἔχοιεν εἰπεῖν, ὅτι Μωσεῖ συνεγένοντο, ὅτι προφητῶν ἤκουσαν· πῶς γὰρ Ἕλληνες ὄντες; οὐκ εὔδηλον ὅτι ἀπὸ τοῦ νόμου, ὃν ἔθηκεν ὁ θεὸς τῷ ἀνθρώπῳ ἐξ ἀρχῆς αὐτὸν πλάττων; ἀπὸ τούτου καὶ νόμους ἔθηκαν, καὶ τέχνας εὗρον, καὶ τὰ ἄλλα πάντα. καὶ γὰρ καὶ αἱ τέχναι οὕτως συνέστησαν, τῶν ἐξ ἀρχῆς αὐτοδιδάκτων ἐπ' αὐτὰς ἐλθόντων· οὕτω καὶ δικαστήρια γέγονεν, καὶ κολάσεις ὡρίσθησαν. ¶ *SVNT HAEC.*) Tria videlicet, quibus potiſsimum conſeruari poteſt ciuilis ſocietas, quæque continent tres illas virtutes, quibus ait Cicero omnem actionem vitæ contineri: nempe Modeſtiam ſiue Temperantiam, quæ docet honeſtè viuere: Fortitudinem, cuius proprium eſt iniurias propulſare, inferre verò minimè: deinde Iuſtitiam, quæ ſuum cuique tribuit. Ruſſus tria hæc naturæ præcepta videntur oppoſita quaſi repagula tribus illis Furiis, Libidini, Iræ, Auaritiæ, quarum concitatione & impetu, niſi ratione coërceantur, in omne vitium præcipites agimur. Porrò alia plura ſunt & his longè maiora naturæ præcepta, videlicet de Deo & Religione: ſed quę ad externam & ciuilem politiam non ita pertinẽt, multúmque alioqui habẽt erroris, & caliginis propter corruptionẽ humanę naturæ. Vlpianus, qui tria ſuperiora Iuris pręcepta enumerauerat, alio quodam loco agẽs de hoc Iure naturali, primum eius præceptum eſſe ait, Religionem erga Deum. Quemadmodum & 1 *L. 2. De iuſt. & iur.*
Xenophon lib. 4. ἀγράφων inquit: παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις πρῶτον νομίζεται, θεοὺς σέβειν. Et Tullius lib. 2. de Inuent. Naturæ (inquit) Ius eſt, quod non opinio genuit, ſed quædam innata vis inſeruit, vt religionem, pietatẽm, &c. idem alio loco ait, Nullam gentem eſſe tam feram, cuius mentem non imbuerit Deorum religio. Verum totum hoc naturæ iudicium de Deo & eius cultu admodum eſſe infirmum & cęcum, vbi non regitur certo Dei verbo, docent nos εἰδωλομανίαι omnium gentium. Nempe animalis homo non percipit ea, quæ ſunt ſpiritus Dei. Cæterum in vita ciuili & externis moribus, maior eſt vis rationis humanæ. ¶ *HONESTE Viuere.*) Tullius in libris Officiorum, inquit: Nec verò illa parua vis eſt naturæ, quod vnum hoc animal ſentit, quid ſit ordo, quid deceat in factis dictíſque, quis ſit modus. Itaque eorum ipſorũ, quæ aſpectu ſentiuntur, nullum aliud animal, pulchritudinem, venuſtatem, cõueniẽtiam partium ſentit. Quam ſimilitudinem natura ratióque ab oculis ad animum transferens, multo etiam magis pulchritudinem, conſtantiam, ordinem in conſiliis factíſque probat, cauétque ne quid indecorè effœminatéve faciat. Tum in omnibus, ne quid libidinoſè aut faciat aut cogitet. Quibus ex rebus conflatur & efficitur id, quod quærimus, honeſtum. Idem lib. 3. de Finib. interpretatur honeſtè viuere, eſſe, cum virtute viuere. Iuſtinianus in Nouella. 77. Græcè dixit καλῶς ζῆν. Quàm autem latè pateat hoc honeſtum ſiue decorũ in omni vita, nemo ignorat. Eius certè apud bonos viros ea vis eſt, vt non modo quid liceat,
ſpectent: ſed magis quod honeſtum eſt, ſiue in coniunctionibus, ſiue etiam in contra- 2. *L. ſemper in coniunctionibus. De ri. nupt.*
ctibus. Cicero pro Cor. Balbo, eſt (inquit) quod non oporteat, etiam ſi licet: quicquid
vero nõ licet, certè non oportet. Sanè tametſi fortè Iure ciuili tolleretur concubinatus: 3 *L. ſemper in contractibus. De reg. Iur.*
quia tamen, vt ait Marcellus, concubina non habet honeſtatem, vir bonus eam abomi-
nabitur. Idem de donationibus erga meretrices, quas lex quidem omnino non pro- 4 *L. 1. §. vlt. De cõcubi.*
hibet, ſed tamen iudicat eſſe inhoneſtas. Neque verò in factis modo, ſed & in dictis 5 *L. ſtuprũ. De ritu nupt.* 6 *L. affectionis. De donat.*
verbíſque, à quibus omnis obſcœnitas abeſſe debet, hæc honeſtas ſeruãda eſt. Extat vetus Romuli lex NE QVIS PRAESENTIBVS FOEMINIS OBSCOENA VERBA FACITO. & Vlpianus, eum coërceri vult, qui turpib' verbis eſt vſus. ¶ *ALTERVM Non lædere.*)
Omnes boni viri, qui habent aliquid naturalis iudicij, intelligunt abſtinendum eſſe ab 7 *L. item apud Labeonẽ. §. qui turpib. De iniur.*
iniuriis, ſi hanc humanæ ſocietatis coniunctionem, tueri volumus. Papinianus etiam 8 *L. ſeruum ea lege. De ſer. expor.*
proprium eſſe homini putat, hominem beneficio afficere. Et Tullius in Officiis gra-

uiſsimè probat, hominem naturæ obedientem homini nocere non poſſe: etſi (inquit) etiam hoc natura præſcribit vt homo homini, quicunque ſit, ob eam ipſam cauſam, quòd homo ſit, conſultum velit, neceſſe eſt, ſecundum eandem naturam, omnium vtilitatem eſſe communem. Quod ſi ita eſt, vna continemur omnes & eadem lege naturæ. Idq́ue ipſum ſi ita eſt, certè violare alterum, lege naturæ prohibemur: & qui tollunt aut dirimunt communem hanc generis humani ſocietatem à Dijs conſtitutã, impij iudicandi ſunt. Hæc Tullius. Sed & noſter Florentinus, Cùm (inquit) inter nos cognationem quandam natura conſtituerit, cõſequens eſt, hominem homini inſidiari nefas eſſe. Certè Alexander Seuerus, quod à Chriſtianis audierat, ſæpe dicere ſolebat: Quod tibi fieri non vis, alteri ne feceris. Eſſéque hanc Naturæ iuſtiſsimam vocem.

1 *L. vt vim. De Iuſt. & Iur.*

¶ SVVM *Cuique tribuere.*) Ergo id non ſolius eſt Iudicis, ſed vniuſcuiuſque etiam priuati, volẽtis vitam ſuam cõponere ad præſcriptum Iuris, & rationis naturalis. Porrò autem hoc generale & indefinitum Iuris humani præceptum quomodo temperatum ſit & excultum vſu ciuili, docet elegãter Tryphoninus agens de reſtituendo depoſito. Vult enim nos ita ſuum cuique tribuere, vt nõ diſtrahamur ab vllius iuſtiore petitione: & ſi duobus aliquid tribuendum ſit, ei potius tribuatur, cuius eſt æquior ratio.

2 *L. bona fides. Depoſi.*

¶ DVAE *Sunt poſitiones.*) Hoc eſt, genera ſiue ſpecies. Græci etiam θέσεις dicunt. Hîc autem obſeruãdum eſt, Iuſtinianum cum Vlpiano (ex cuius reſponſo hic locus eſt deſcriptus) duabus ſpeciebus concludere tres illas, quas Fabius lib. 2. commemorat, ſpecies Iuris, nempe ſacri, publici, & priuati. Hîc enim Publicum continere intelligitur etiam Sacrum. ¶ QVOD *Ad ſtatum rei Romanæ.*) Vlpianus addit explicationem, publicum Ius conſiſtere in ſacris, ſacerdotibus, ac magiſtratibus. nam hæ Iuris partes principaliter agunt de publica vtilitate, etiamſi iſtinc plurimum emolumenti ad priuatos ſingulos deriuetur. ¶ QVOD *Ad ſingulorum vtilitatem.*) Principaliter ſcilicet & generaliter ſpectat aut pertinet. Addo autem, principaliter, ne confundatur diſcrimen Iuris publici. Addo quoque, generaliter, vt diſcernamus aliud quoddam Ius priuatum & ſingulare, quod Priuilegium dicitur: & pertinet quidem ad vtilitatẽ ſingulorum priuatorúmque, ſed in ſpecie tantum. Vt ſit veluti priuata quædam & ſingularis lex priuati iuris communis, quaſi ſpecies generis. ¶ DICENDVM *Eſt igitur.*) Proponit ſe dicturum tantum de Iure priuato, quod verſatur in vſu quotidiano, & ad ſingulos pertinet, omiſſa Iuris publici tractatione, quæ minus eſt neceſſaria, cùm alia ſit hodie apud Chriſtianos ſacrorum ratio, nihilque hac in parte conferre poſsit exemplum veteris paganiſmi. neque enim Deus probat cultum, quem Ethnici comminiſcuntur ſuo arbitrio. Quinimo cùm damnet omnes ἐθελοθρησκείας, non poteſt nõ abominari εἰδωλομανίας Gentium. Deinde, quæ ad magiſtratus attinent, licet ea politica rectè peti poſſint ab Ethnicis, cùm Euangelium quod de remiſsione peccatorum & ſpirituali regno Dei concionatur, non confundat externam politiam aut Iuriſdictionem ciuilium magiſtratuum: tamen non conueniunt omnibus aut tẽporibus aut locis. Alia enim longè eſt hodie ciuilium munerum ratio. ¶ COLLECTVM *Eſt enim.*) Hoc eſt, compoſitum: ne quis hîc ſibi fingat diuiſionem, quam deinde cum Agricola rideat, quia & in ſequentes ſpecies Ius publicum diuidi poſsit. quanquam ſi meminerimus Iuſtinianum diſertè admonuiſſe, non niſi de priuato Iure ſe dicturum, non mirabimur, ei peculiariter accommodari illas tres ſpecies.

3 *L. 1. §. huius ſtudij. De Iuſt. & Iur.*

De Iure Naturali, Gentium & CIVILI, TITVLVS II.

IVs naturale eſt, quod natura omnia animalia docuit. Nam ius iſtud non humani generis proprium eſt, ſed omnium animalium, quæ in cælo, quæ in terra, quæ in mari naſcuntur. Hinc deſcēdit maris atque fœminę coniunctio, quam nos matrimonium appellamus. Hinc liberorum procreatio, hinc educatio. Videmus etenim cætera quoque animalia iſtius iuris peritia cenſeri. Ius autē ciuile à iure gentium diſtinguitur, quòd omnes populi, qui legibus & moribus reguntur, partim ſuo proprio, partim communi omnium hominum iure vtuntur. Nam quod quiſque populus ipſe ſibi ius cōſtituit, id ipſius proprium ciuitatis eſt: vocatúrque Ius Ciuile, quaſi ius proprium ipſius ciuitatis. Quod verò naturalis ratio inter omnes homines conſtituit, id apud omnes populos peræquè cuſtoditur: vocatúrque Ius Gentium, quaſi quo iure omnes gentes vtantur. Et populus itaque Romanus partim ſuo proprio, partim communi omnium hominum iure vtitur. Quæ ſingula qualia ſint, ſuis locis proponemus. Sed Ius quidem ciuile ex vnaquaque ciuitate appellatur, veluti Athenienſium. nam ſi quis velit Solonis, vel Draconis leges appellare Ius ciuile Athenienſium, non errauerit. ſic enim & ius, quo Romanus populus vtitur, ius ciuile Romanorum appellamus: vel ius Quiritum, quo Quirites vtuntur. Romani enim à Romulo, Quirites à Quirino appellantur. Sed quoties non addimus nomen, cuius ſit ciuitatis, noſtrum ius ſignificamus: ſicuti cùm poëtam dicimus, nec addimus nomen, ſubauditur apud Grę- cos egregius Homerus: apud nos, Virgilius. Ius autem gentium omni humano generi commune eſt. Nam vſu exigente, & humanis neceſſitatibus, gentes humanæ Iura quædam ſibi conſtituerunt. Bella etenim orta ſunt, & captiuitates ſequutæ, & ſeruitutes, quæ ſunt naturali iuri cōtrariæ. Iure enim naturali omnes homines ab initio liberi naſcebantur. Et ex hoc iure gentium omnes penè contractus introducti ſunt: vt emptio & venditio, locatio & conductio, ſocietas, depoſitum, mutuum, & alij innumerabiles. Conſtat autem ius noſtrum, quo vtimur, aut ſcripto, aut ſine ſcripto: vt apud Græcos, τῶν νόμων οἱ μὲν ἔγγραφοι, οἱ δὲ ἄγραφοι.

Scriptum autē ius eſt, Lex, Plebiſcitū, Senatuſconſultum, Principum placita, Magiſtratuum edicta, reſponſa Prudentum. Lex eſt, quod populus Romanus Senatorio magiſtratu interrogante (veluti Conſule) cōſtituebat. Plebiſcitum eſt quod plebs plebeio magiſtratu interrogante (veluti Tribuno) conſtituebat. Plebs autem à populo eo differt, quo ſpecies à genere. nam appellatione populi, vniuerſi ciues ſignificantur, cōnumeratis etiam Patriciis & Senatoribus. Plebis autē appellatione, ſine Patriciis & Senatoribus cæteri ciues ſignificantur. Sed & plebiſcita lege Hortenſia lata, non minus valere, quàm leges cœperunt. Senatuſconſultum eſt, quod Senatus iubet, atque conſtituit. Nam cùm auctus eſſet

populus Romanus in eum modum, vt difficile eſſet in vnum eum conuocari legis ſanciendæ cauſa: æquum viſum eſt, Senatum vice populi conſuli. Sed & quod principi placuit, legis habet vigorem: quum lege Regia, quæ de eius imperio lata eſt, populus ei & in eum omne imperium ſuum & poteſtatem concedat. Quodcunque ergo Imperator per epiſtolam conſtituit, vel cognoſcens decreuit, vel edicto præcipit, legẽ eſſe conſtat. Hæc ſunt, quæ conſtitutiones appellantur. Planè ex his quædam ſunt perſonales, quæ nec ad exemplum trahuntur: quoniam non hoc princeps vult. nam quod alicui ob meritum indulſit, vel ſi quã pœnam irrogauit, vel ſi cui ſine exemplo ſubuenit, perſonam non tranſgreditur. Aliæ autem, quum generales ſint, omnes proculdubio tenent.

Prætorum quoque edicta nõ modicam obtinent Iuris authoritatem. Hoc etiam ius honorarium ſolemus appellare, quòd qui honores gerũt, id eſt, magiſtratus, authoritatem huic iuri dederunt. Proponebant & AEdiles Curules edictum de quibuſdam cauſis, quod & ipſum Iuris Honorarij portio eſt. Reſponſa Prudentum ſunt ſententiæ & opiniones eorũ, quibus permiſſum erat de Iure reſpõdere. nam antiquitus conſtitutum erat, vt eſſent qui iura publicè interpretarentur: quibus à Cæſare ius reſpondendi datum eſt, qui Iuriſconſulti appellabantur: quorum omnium ſententiæ & opiniones eam authoritatem tenebant, vt iudici recedere à reſponſis eorum non liceret, vt eſt conſtitutum.

Sine ſcripto ius venit, quod vſus adprobauit. nam diuturni mores cõſenſu vtentium comprobati, legem imitantur. Et non ineleganter in duas ſpecies ius ciuile diſtributum eſſe videtur. nam origo eius, ab inſtitutis duarum ciuitatum, Athenarum ſcilicet, & Lacedæmoniorum, fluxiſſe videtur. In his enim ciuitatibus ita agi ſolitum erat, vt Lacedæmonij quidem magis ea, quæ pro legibus obſeruabant, memoriæ mandarent: Athenienſes verò ea, quæ in legibus ſcripta comprehendiſſent, cuſtodirent. Sed naturalia quidem iura, quæ apud omnes gentes peræquè obſeruantur, diuina quadam prouidentia conſtituta, ſemper firma atque immutabilia permanent: ea verò, quæ ipſa ſibi quæque ciuitas conſtituit, ſæpe mutari ſolent, vel tacito conſenſu populi, vel alia poſteà lege lata.

IN TIT. DE IVRE NATVRALI gentium & ciuili annotationes.

DVO ſunt humanæ naturæ inſita, quibus impellimur ad aliquid agendum: nempe naturalis affectio ſe, ſuóſque tuendi: & mens ſiue ratio, quæ rerum humanarum neceſſitates proſpicit, curátque in hac vita retineri ciuilem ſocietatem. Illa communis eſt omnibus animantibus: hæc ſolis hominibus. Ex his autem duabus cauſis profectum eſt duplex Ius naturæ. Prius eſt illud generale & omnibus animantibus commune, circunferens naturalem quendam & iuſtum inſtinctum ſiue propenſionem, veluti vt iniuriam propulſent, vt generent, vt ſobolem foueant. Alterum eſt Ius naturæ humanæ ſiue gentium, quo naturaliter omnes homines rationis participes vtuntur. Súntque illæ cõmunes de moribus notitiæ omnium animis diuinitus impreſſæ, de quibus plura diximus ſuperiori titulo. Porro ex hoc Iure naturæ humanæ, ſiue gentium, tanquam ex ſemine, natum eſt ius ciuile, ipſius naturalis Iuris præcepta veluti exerens, & pro variis rerum circunſtantiis explicans, communéſque illas theſes accommodans ad ipſas

hypotheſes. In ſumma, tria neceſſaria ſunt ad conſeruationem humanæ ſocietatis atque adeo rerum omnium conditarum. Primum eſt, vt omnia animalia ſe & ſuos tueantur, vt generent, vt educẽt. atque hinc primum illud & generale ius naturale, quod complectitur illas, quas Philoſophi appellãt στοργὰς φυσικάς. Deinde ne cœtus hominum, latronum veluti conuentus eſſent, ne eſſet vita Cyclopica: neceſſe fuit, omnium hominum animis quaſdam de moribus, de honeſto, de æquo & bono, notitias inſculpi. ſimul autem & quandam prudentiam inſeri, qua conſuleretur neceſsitatibus huius vitæ, vt ſi bellum eſſet: aliqua tamen humanitas retineretur. Si pax: iuſta rerum commutandarũ communicandarúmque ratio iniretur.

¶ *IVS NATVRALE.*) Totus hic locus deſcriptus eſt ex reſpõſo Vlpiani. Initio 1
L. 1. §. pen. De Iuſtit. & Iur.
autem admonendi ſumus, Ius naturale hîc tractari, quod eſt ab hominibus Iure conſtituto receptum: continétque id quod æquum, iuſtum, bonúmque eſt. nam nec aliter Ius eſſet. Ius itaque appellamus, affectus illos, inſtinctus, & propenſiones, ſiue, vt Philoſophi appellant, στοργὰς φυσικάς, de quibus hîc agitur. Sunt enim tales, vt iuſtum & bonum contineant: ac propterea ab hominibus rationis iudicio præditis recipiantur. ne quis hîc vagas & inceſtas libidines huius Iuris eſſe arbitretur. Neque enim Iure cõſtituto ab hominibus receptæ ſunt aut probatæ, ac ne quidem Iuris ſunt. Ergo meminerimus hîc non proponi belluinos prorſus affectus, & qui nihil penitus habeant rationis, aut iuris: ſed eos, qui quidem omnibus animantibus inditi ſunt ad conſeruationẽ huius vniuerſitatis: conueniunt tamẽ cum ratione, erántque futuri in natura hominis, etiamſi non fuiſſet corrupta: quanquam nunc propter vitium morbi originalis, fateamur eos contaminari, fierique vitioſos. Ita facile eſt explicare argumentum, de quo aduerſus Iulianum prolixè diſputat Auguſtinus, an generare ſobolem, ſit opus prauæ concupiſcentiæ. Nam reſpondere poſſumus, ſimpliciter non eſſe, quod attinet ad primam eius conditionem. Imo verò diuinitus hoc fuiſſe inditum humanæ naturæ. Sed fieri per accidens opus malæ cõcupiſcentiæ, cùm vitio ſuæ corruptionis ebullit in turpem quãdam appetitionem voluptatis. Sícque iudicandum eſt de omnibus affectibus, qui ab ipſa prima creatione proficiſcuntur, nec primum inoleuerunt per peccatum, etiamſi poſtea vi huiuſce mali degenerarint in quandam ἀταξίαν. Longius etiam traduxit Ius Naturæ C. Cotta, cùm diceret vitam & mortem eſſe iure Naturæ. hoc eſt, omnibus omnino rebus natis commune & æquè proprium. ¶ *NATVRA Omnia animalia docuit.*) Nempe inſita quadam propenſione, & indita lege, quæ (vt ait Tullius pro Milone) non ſcripta, ſed nata eſt. quam non didicimus, accepimus, legimus: verũ ex natura ipſa arripuimus, hauſimus, expreſsimus: ad quam non docti, ſed facti: non inſtituti, ſed imbuti ſumus. &c. Xenophon lib. 2. παιδ. agens de animalibus, quæ magiſterio ſolius naturæ docentis didicerunt ſe ſuóſque tueri, & iniuriam propulſare, καὶ ταῦτα (inquit) εἰς οὐδένος διδασκάλου πώποτε φοιτήσαντα, οὐδὲ παρ' ἑνὸς ἄλλου μαθόντα, ἢ παρὰ φύσεως. Et Plutarchus ex hac naturæ ſchola brutas animantes plurima hauſiſſe admiratione digna, docet in libello περὶ τοῦ τὰ ἄλογα λόγῳ χρῆσθαι. Ruſus in alio, πότερα τῶν ζώων φρονιμώτερα, τὰ χερσαῖα, ἢ τὰ ἔνυδρα. Sed tamen fuerunt Epicurei, qui ad ſeſe omnia referentes, & ipſis brutis indociliores, negarunt naturalem eſſe affectum erga partum. Sed hæc inſana hominum monſtra magis elleboro, quàm cõfutatione opus habebant. grauitérque eos refutarunt Stoici. Et Cicero ad Atticum lib. 7. Filiola tua (inquit) te delectari lætor, & probari tibi φυσικὴν eſſe τὴν πρὸς τὰ τέκνα. intelligit autem στοργήν. ¶ *SED Omnium animalium.*) Atque adeò etiam quorundam inanimatorum, ſi Plinio credimus, qui teſtatur in arboribus quoque inueniri quendam coniugij affectũ & propenſionem, manifeſto ſexus diſcrimine. adeo vt niſi marita arbor in fœminas circunſtantes ramis incumbat, eæ prorſus ſteriles maneant, Sanè Ariſtoteles in Politicis videtur tribuere καὶ τοῖς φυτοῖς, ὥσπερ τοῖς ζώοις, φυσικὸν τὸ ἐφίεσθαι, οἷον αὐτὸ τοιοῦτον καταλιπεῖν ἕτερον. ¶ *QVAE In cælo.*) Vlpianus dixit, Auium, quæ ſunt in aere. Nec nouum eſt cælum accipi pro aere, etiam apud Hebræos. Porrò Moſes in ſua Geneſi primam vo- 2
L. ſi intercedat. De ſeruitut. §. fera, inſ. de rer. diuiſ.
lucrum natiuitatem non videtur tribuere aeri, ſed mari, ſicut & piſcium. Plutarchus autem, qui duplicis tantum generis animalia refert, nempe τὰ χερσαῖα, καὶ τὰ ἔνυδρα, aues ſiue volucres annumerat terrenis animalibus, non marinis. Sed illud fortaſsis eſt magis huius loci, vt obſeruemus hîc agi de animantibus, quæ non degenerant à communi natura. ne moremur inſecta, ſi quæ fortè non coëunt aut educant (nam nec ea propriè aues ſunt) vel alias efferas & immanes belluas. ¶ *HINC Deſcendit.*) Iuſtinianus in

Nouella ſua Cóſt. 89. ἡ φύσις (inquit) ἐξ ἀρχῆς τὰ περὶ τῆς τεκνογονίας ἐνομοθετεῖν. Intelligit autem naturam omnibus animantibus initio indidiſſe quendam affectum generandi, vt ſalua ſit, & in genere ſuo conſeruetur rerum vniuerſitas. Vnde & Lactantius lib. 6. Cùm (inquit) excogitaſſet Deus duorum ſexuum rationem, attribuit ipſis, vt ſe inuicem appeterent, & coniunctione gauderent. Itaque ardentiſsimam cupiditatem omnium animantium admiſcuit corporibus, vt in hos affectus auidiſsimè ruerent, eáque ratione propagari & multiplicari genera poſſent. Sic & Tullius lib. 2. de nat. Deor. Quid loquar (inquit) quanta ratio in beſtiis ad perpetuam conſeruationem eorum generis appareat? Nam primùm aliæ mares ſunt, aliæ fœminæ, quod perpetuitatis cauſa machinata eſt natura. Deinde partes corporis, & ad procreandum & ad concipiendum aptiſſimæ: & in mare, & in fœmina commiſcendorum corporum miræ libidines. Quum autem in locis ſemen inſedit, rapit omnem ferè cibum ad ſeſe, eóque ſeptum fingit animal: quod cùm ex vtero elapſum excidit, in iis animantibus, quæ lacte aluntur, omnis ferè cibus matrum lacteſcere incipit: & ea, quę paulo ante nata ſunt, ſine magiſtro, duce natura mammas appetunt, earúmque vbertate ſaturantur. Atque vt intelligamus nihil horum eſſe fortuitum, & hęc omnia eſſe opera prouidę ſolertiſque naturæ, quæ multiplices fœtus procreant, vt ſues, vt canes, his mammarum data eſt multitudo, quas eaſdem paucas habent hę beſtiæ, quæ pauca gignunt. Quid dicam, quantus amor beſtiarum ſit in educandis cuſtodiendiſque iis, quę procreauerunt, vſque ad eum finem dum poſsint ſeipſa defendere, &c. Hactenus Tullius. Sed & Ariſtoteles agnouit quod Moſes prodidit, Deum creaſſe marem & fœminam ad conſeruationem cuiuſque generis. Sic enim ſcribit in OEconomico: ἅμα δὲ καὶ ἡ φύσις ἀναπληροῖ ταύτῃ τῇ περιόδῳ τὸ ἀεὶ εἶναι, ἐπεὶ κατ' ἀριθμὸν οὐ δύναται, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ εἶδος. οὕτω προῳκονόμηται ὑπὸ τοῦ θείου ἑκατέρου ἡ φύσις τοῦ τε ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικὸς πρὸς τὴν κοινωνίαν. Idem Ariſtoteles alio loco ait, In animalibus eſſe opus φυσικώτατον, generare ſimile. Sed hîc occupatus ſcriptis philo-

1 ſophorum ferè prætermiſeram dictum noſtri Calliſtrati, Idcirco nos filios concipere atque edere, vt ex eorum prole diuturnitatis nobis memoriam in æuum relinquamus. Quod etiam eleganter ſcribit Dionyſius Halicarn. in methodo τῶν γαμηλίων. & addit quod propriè huius loci eſſet videtur, ὅτι τοῦτο τῆς φύσεως ἔργον τὸ γεννᾶν καὶ κυΐσκειν, καὶ ὅτι διῆλθε διὰ πάντων τῶν ἔργων αὐτῆς καὶ ζώων καὶ φυτῶν. vt autem intelligamus aliud tamen eſſe brutorum coniugium, aliud hominum matrimonium: diſcrimen ſubiicit: εἶτα τὴν διαφορὰν ἐπάξομεν τῆς ἐν τοῖς ἀνθρώποις μίξεως καὶ κοινωνίας, ὅτι τὰ μὲν ἁπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε μίγνυται, ὁ δὲ ἄνθρωπος τάξιν τινὰ καὶ νόμον ἐξεῦρε τοῦ γάμου, &c. ❡ *MATRIMONIVM Appellamus.)* Nempe

2 in hominibus. Nam & Iuſtinianus poſtea definit matrimonium, eſſe viri & mulieris coniunctionem, quæ continet indiuiduam vitæ ſocietatem. In quo quidem, ſi ſolùm ſpectes naturalem illam coëundi propenſionem, rectè id dixeris eſſe Iuris huius naturalis. Sed ſi conſideres certum illum & prudétem mutuúmque animorum conſenſum,

3 qui propriè matrimonium facit, nihil habebit commune cum brutarum animantium coniunctione. ❡ *HINC Educatio.)* Hoc eſt, Naturalis quędam propenſio ad edu-

4 candum fœtum. Iuſtinianus alio loco ait, naturalem ſtimulum hortari ad liberorũ educationem. Multa autem de hoc affectu elegantiſsimè diſſerit Plutarchus in libello περὶ τῆς εἰς τὰ ἔκγονα φιλοστοργίας: & ſcitè ratiocinatur ideo naturam collocaſſe mammas in ſuperiori parte fœminei corporis, & quaſi in mediis amplexibus, vt doceret infantem tenerè & molliter fouendum eſſe. Apud Gellium lib. 12. cap. 1. Phauorinus copioſe diſſerit mulieres ſuo lacte debere ſuos fœtus educare. Saltem educationis curam nullo colore poſſunt parentes abiicere. Quia tamen erant quidam ἄστοργοι, brutis ipſis inhumaniores, qui facilè contemnebant omnem naturalem educandi affectũ, rectè iudicarunt veteres, non eſſe, quod putabat Seneca, ſuperuacaneum, in Naturę ius compelli. Ita-

5 que factum eſt Senatuſconſultũ de alendis liberis, quod Vlpianus diligenter explicat.

6 Et Seuerus Antoninúſque reſcripſerũt, patrem, qui vltro pietatẽ alendi non pręſtat, eſſe cogendum à Iudice. Porrò autem vt liberorum parẽtibus, ita liberis parẽtum educandorum curam inſeuit natura, docuítque ἀντιπελαργεῖν. Nota eſt Romana illa, plebeia quidem, ſed pietate nobiliſsima puella, quę patrem carcere clauſum propriis aluit vberibus, cùm prohiberetur ei deferre cibaria. Rectè itaque & grauiter Ariſtoteles lib. nono Ethic. δόξειε δ' ἂν τροφῆς μὲν γονεῦσι δεῖν μάλιστ' ἐπαρκεῖν, ὡς ὀφείλοντας, καὶ τοῖς αἰτίοις τοῦ εἶναι κάλλιον, ἢ ἑαυτοῖς εἰς ταῦτ' ἐπαρκεῖν. ❡ *HVIVS Iuris peritia cenſeri.)* Budæus interpreta-

1 *L. liberorum. §. vlti. De verb. ſign.*
2 *§. 1. inf. de pat. pot.*
3 *L. nuptias. De reg. Iur.*
4 *L. vna. § taceat. C. de rei vxor. act.*
5 *L. ſi quis à liberis. De lib. agnoſc.*
6 *L. vlt. C. de alen. lib.*

καλλίον, ἢ ἑαυτοῖς εἰς ταῦτ' ἐπαρκεῖν. ¶ *HVIVS Iuris peritia cenſeri.*) Budæus interpretatur, æſtimationi nobis eſſe hoc nomine animalia. Sed aptius Theophilus, qui hunc locum ita vertit: ἐγράφη γὰρ οὐ μόνον ἀνθρώπους, ἀλλὰ καὶ τὰ λοιπὰ ζῶα ἐν τοῖς τιμῶσι τοῦτον τὸν νόμον ἀπογεγραμμένα. Quaſi hîc dictum ſit, non homines modò, ſed cætera quoque animalia aſcribi & referri, ſiue recenſeri inter ea, quæ hanc legem obſeruant, eiúſque motu impelluntur. Nam apud Latinos per tranſlationem cenſeri dicuntur, quæ in aliquē ordinem, & numerum rediguntur, & in eum quaſi cenſum aſcribuntur. Reuera autem (vt ait Tullius) communis eſt omnium animantium coniunctionis appetitus, & cura quædam eorum, quæ procreata ſunt. Sanè optimo iure bruta animalia referri atque recenſeri inter eas creaturas, quæ colunt naturalem coniunctionem, & ſobolis educationem, grauiter probat Plutarchus in libello περὶ τῆς εἰς τὰ ἔκγονα φιλοστοργίας. Et teſtatur plëraſque brutas animantes longè moderatius vti venerea coniunctione, & maiori pietate fouere ſuam ſobolem, quàm permultos homines. Allegat exemplum Halcyonū, Perdicum, Gallinarum, Vrſarum, & ſimilium, in quibus plena relucet imago naturalis pietatis. Et addit, ἀκριβῆ ἐν ἐκείνοις ἡ φύσις, καὶ ἀμιγῆ καὶ ἁπλοῦν φυλάττει τὸ ἴδιον. Rurſus in libello πότερα τῶν ζώων φρονιμώτερα, non minora in piſcibus, generationis & educationis miracula commemorat: adfértque exempla Anthiarum, Galeorum, Teſtudinum, Crocodilorum.

¶ *A IVRE Gentium diſtinguitur.*) Hæc diſtinctio ſiue diuiſio ex differentiis ſumpta eſt, & vtriuſque Iuris naturam ſiue ſubſtantiam ſatis explicat. Ideo non addit Iuſtinianus finitionem. Sed prius fortaſsis & diuidere & definire debebat ipſum Ius gentium, quòd humani generis proprium ſit: & hoc nomine differat à ſuperiori iure naturali, quòd latius patet, ipſiſque etiam brutis eſt commune. Porrò Ariſtoteles in Rhetoricis eandem proponit diuiſionem, eámque etiam explicat. nempe, Legem aut propriam eſſe aut communem. Communem vocat, Ius illud omnium hominum conſenſu paſsim receptum, etiam ſi ſcriptum non ſit. Legem propriam, ſiue ἴδιον vocat, quæ ſingulis ciuitatibus nationibúſve definita eſt. Háncque rurſus diuidit in Legem ſcriptam, & conſuetudinem inſtitutáve non ſcripta. Sed & ius non ſcriptum diuidit, quod aliud moribus conſtet, aliud ſit illud, quod à Legiſlatore comprehēdi non potuit, ſed ex circumſtantiis pendet, quod æquum & bonum dicimus. Ariſtoteles appellat τὸ ἐπιεικές. & hoc etiā vocat ἔλλειμμα νόμου γεγραμμένου, quod ſcilicet à Legiſlatore prętermiſſum ſit, & relictum. ¶ *QVOD Omnes populi.*) Hic locus deſcriptus eſt ex Inſtitutionibus Caij, & extat etiam in Pandectis. ¶ *QVI Legibus & moribus reguntur.*) 1 *L. omnes popul. De Iuſt. & Iur.* Hęc verba indicant hîc non agi de barbaris & efferis Cyclopibus, ſed de iis propriè hominibus, qui & rationem & humanitatem aliquam retinent. ne miremur immanes quoſdam & barbaros populos nihil habuiſſe commune cūm hoc Iure gentium. nam nec propriè ij homines fuerunt. Porrò autem Theophilus hunc locum legit per diſtinctionem, LEGIBVS AVT MORIBVS: vt ſit ſenſus, Omnes populos, qui non ſolùm naturæ ductum in ratione viuendi ſequuntur, ſed etiam ſcriptas quaſdam maiorum conſtitutiones, vel ſanè mores vtentium conſenſu receptos, vti partim cōmunibus Iuris gentium præceptis, partim propriis ſuis & peculiaribus inſtitutis. Atque hîc quidem obiter obſeruemus, Legē propriè dici de Iure ſcripto, & opponi moribus: vt & apud Tullium lib. primo de legib. Quoniam (inquit) in populari ratione omnis noſtra verſatur oratio, populariter interdum loqui neceſſe erit, & appellare eam legem, quæ ſcripto ſancit quod vult, aut iubendo aut vetando. ¶ *NAM Quod quiſque.*) Hîc Iuſtinianus ſubindicat Iuris ciuilis finitionem, quam explicatius tradit Theophilus, addita etiam eius conſtituendi cauſa. Nec abſimilis eſt Ciceronis finitio, Ius ciuile eſſe æquitatem conſtitutam iis, qui eiuſdem ciuitatis ſunt, ad res ſuas obtinendas. Vlpianus autem ius ciuile eſſe ait, quod neque in totum à Naturali iure vel Gentium recedit, neque per omnia ei ſeruit. ſed vel aliquid addit vel detrahit, ſic vt propriū quoddam Ius fiat, nēpe Romanorū ciuium. Nō addam exēpla huius generis. ſunt enim infinita & paſsim obuia. ¶ *QVISQVE Populus.*) Cùm variæ ſint rerum circunſtantiæ, variáq; regionum ingenia, nec omnibus omnia conueniant, cuique populo data eſt quædam αὐτονομία, & libertas earum ſibi legum conſtituendarum, quibus ſuis neceſsitatibus ſuccurrerent. Diſsimilitudo ciuitatum variationem Iuris habeat neceſſe eſt, inquit Tullius pro Balbo. Et huius rei apta & elegantia exempla proponit hic Theophilus, veluti σιτευ-

πόρων ἀτελείας apud Athenienſes, ξενηλασίας apud Lacedæmonios. Plura poſſem ex noſtris moribus commemorare: ſed hîc ſentio nimis licenter effuſam fuiſſe αὐτονομίαν. Vix enim vllus eſt hodie pagus, qui non habeat peculiares neſcio quas ſuas leges, à reliquis diuerſas, prout paucorum vtentium cæca temeritas voluit: neque enim alia ratione plerunque nituntur. Quæ res parit magnam iuris confuſionem in iudiciis noſtris.

1 *L.1.§.1 De mu. & hon.*
2 *L. item eorum. D. quod cuiuſc. vni. nom. L.1.C. de eman. liber.*

¶ *IDIPSIVS Ciuitatis proprium eſt.*) Fatetur & ipſe Hermogenianus, quaſdam eſſe proprias cuiuſque ciuitatis leges. Et alibi in Iure noſtro fit mentio legum municipalium. Cicero lib. tertio Offic. appellat leges populorum. Neque verò (inquit) hoc ſolùm natura, id eſt, iure gentium, ſed etiam legibus populorum, quibus in ſingulis ciuitatibus Reſpub. continentur, eodem modo conſtitutum eſt, vt non liceat ſui commodi cauſa nocere alteri. Theophilus hoc ius ciuile appellat χειρῶδες, vtpote receptum vſu & quadam neceſsitate: appellat & τοπικόν, quòd ſit vni alicui loco peculiare & proprium. Conuenit autem nos obtemperare legibus regionis, in qua viuimus. Nam & prouerbio admonemur, ſeruiendum eſſe νόμῳ καὶ χώρᾳ. Et extat apud Plutarchum in Themiſtocle grauis quædam in hanc rem ſententia Artabani νόμοι διαφέρουσιν ἀνθρώπων, ἄλλα δ' ἄλλοις καλά, καλὸν δὲ πᾶσι τὰ οἰκεῖα κοσμεῖν καὶ σώζειν. ¶ *VOCATVRQVE Ius Gentiũ.*) Eadẽ ratione appellatur & Ius humanũ à Liuio, & Ius hominũ à Cornelio Tacito lib. 19. & Ius naturæ, nempe humanæ, à Tullio. ¶ *NAM Si quis Solonis vel Draconis.*) Athenienſes vixerunt ſub regibus vſque ad Codrum: deinde habuerunt ex eius poſteris ἄρχοντας, qui erant Principes decennali poteſtate præditi. Hicque Principatus manſit annos ducentos & viginti, nempe vſque ad Erixiam, poſt quem vniuerſum ius ciuitatis ad populum tranſiit. Cúmque graues exortæ eſſent diſſenſiones, delectus eſt Solon, qui turbatos Reipub. mores conſtitueret. Is Areopagum inſtituit, multáſque præclaras & ſalutares leges ſanxit abrogatis conſtitutionibus Draconis, quæ atrociores erant, & magis ſanguine quàm atramento ſcriptæ dicebãtur. Fuerat tamen is Draco aliquãdo Athenieñſibus admodum gratus: adeo vt nimia populi fauentis gratia fuerit ei exitialis. Cùm enim in theatro ſtaret, & populus ob latas leges, cum fauſtis acclamationibus tunicas & veſtimenta promiſcuè illi iniiceret, ſub pondere miſsilium ſuffocatus interiit. Apud Lucianum Draco & Solon dicuntur οἱ ἄριστοι τῶν νομοθετῶν. ¶ *ROMANI A ROMVLO.*) Romã ab eius autore & cõditore Romulo nomen accepiſſe receptũ eſt, eámq; ait Plutarch⁹ ſententiã eſſe vulgatiorẽ & probabiliorẽ. Et Iuſtinianus in Nou. Conſtit. 47. Romanorum originem tribuit Romulo. Athenæus quoque lib. 1. Romulum appellat τὸν τῆς πόλεως ἐπώνυμον. ¶ *QVIRITES A Quirino.*) Fabulantur Romani ſuum Romulum iam inter deos relatum, in ſomniis apparuiſſe Iulio Proculo, iuſsiſſéque deinceps ſe Quirinum appellari. Quod eſſe nomen viri fortis & præſtantis ex eo coniiciunt, quòd veteres Quirim appellarent lãceam. Alii autem Quirites dictos putant à Curibus vrbe Sabinorum. Sed faceſſant hæ minutiæ. ¶ *NOSTRVM Ius ſignificamus.*) Per quandam videlicet antonomaſiam καὶ κατ' ἐξοχήν. Sic cùm vrbem dicimus, Roma intelligitur: cùm magiſtratum, Prætor. Cicero nomine conſilij Athenienſium, ait ſatis intelligi Areopagum. ¶ *SICVTI Cum Poetam dicimus.*) Frequens eſt hæc ſimilitudo. Nam & Strabo ſcribit Ponti nomine intelligi mare illud, quod à Mæotide palude vſque ad Tenedum protenditur, quemadmodum propter excellentiam Poëtæ nomine intelligitur Homerus. Et Cicero in Topicis, Vt (inquit) Homerus propter excellentiam commune poëtarum nomen, efficit apud Græcos ſuum, ſic cùm omnis ſententia Enthymema dicatur, quia videtur ea, quæ ex contrariis efficitur, acutiſsima, ſola propriè commune nomen poſsidet. Seneca. lib. 8. epiſt. Poëta (inquit) communiter dicitur (omnibus enim verſus facientibus hoc nomen eſt) ſed iam apud Græcos in vnius notam ceſsit: Homerum intelligas, cum audieris poëtam. Sanè Claudianus intelligens Homerum, dixit præcipuum poëtarum. Caius verò ſummum dixit apud Græcos poëtarum Homerum. A Platone Homerus appellatur ἄριστος καὶ θειότατος τῶν ποιητῶν. Ariſtoteles lib. 1. Rhetor. Homerũ intelligẽs ſimpliciter ait, ὁ ποιητής φησιν.

3 *L. aut facta. §. euentus. De pœn.*
4 *L. qui venenum. De verb. ſignif.*

¶ *IVS AVTEM Gentiũ.*) Hîc Iuſtinianus deſcribit non tã cauſam primã Iuris gentiũ, quàm vſum quendã, accõmodatum ad præſentes circunſtantias, & ſeruientem neceſsitatibus humani conuictus, ciuiliſque ſocietatis. hoc eſt, non tam ſignificat Ius illud hominum ſiue naturæ, quod ſemper æquum & bonum eſt, quàm Ius conſuetudinis omnium Gentium. Eſt autem totus hic locus deſumptus ex reſponſo Hermo-

FRANCISCI BALDVINI
IVRISCONSVLTI
ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ
DE IVRE CIVILI.

EA eſt Dei Principis noſtri, qui hanc rerum Vniuerſitatem condidit ac gubernat, Voluntas, vt ciuilem quoque Societatem tueamur in hac vita, donec eius miſericordiæ viſum fuerit nos in cæleſtem patriã recipere, donatos quodã veluti poſtliminij iure. Seruit enim hac externa Politia Religioni tum conſeruandæ, tum propagandæ. Ac propterea videmus ipſis quoque olim Prophetis & Apoſtolis hanc rẽ admodũ curæ fuiſſe. D. Paulus cõmendat Eccleſiaſticis precibus Magiſtratus & Principes, vt ſub eorum imperio viuere poßimus piè & tranquillè. Ezechiël in Babylonia non minus angitur cura Ciuitatis, quàm Eccleſiæ inſtaurãdæ. Daniël vel in medio vitæ aulicæ ſplendore ſquallidus deplorat dißipationem ſui populi, & calamitatem Reip. Iſraëliticæ: nec non etiã edit grauißimas conciones de futuris mutationibus & ruinis imperiorum: vt non poßimus non reuereri ſolicitũ de Politiis & regnis totius mundi Prophetã. Quid dicam de Nehemia, Principe & Heroë verè Politico? qui poſt Templũ reſtitutũ, tanta cura & conſtantia inſtat vrbi reparãdæ: nec vllis difficultatibus aut periculis ab hoc opere poteſt abduci. Nam & Zacharias Propheta, nõ minus Ciuitatis, quàm Aggæus Tẽpli inſtaurationẽ vrgebat. Prudentibus quidẽ Ethnicis fuit eadẽ res præcipuè cordi: & iudicarunt nihil eſſe Principi Deo, quod quidem in terris fiat, acceptius, quàm ſint legitima cõcilia, cœtúſque hominum iure ſociati: ſed non viderunt præcipuos fines Politiarũ: nempe, vt habeat Religio ſuum in terris hoſpitium, & tranquillum aliquod domicilium. Et quorſum tandẽ alioqui Iuriſprudẽtia? quorſum Reſp.? quorſum ciuitas? Imò quorſum nos viuimus, aut homines ſumus? Sed cùm illã, quã dixi cauſam finémque conſideramus, tum verò intelligimus, ecquò ſtudia hac noſtra referre debeamus. Lubenter itaque agnoſcimus & fatemur Dominũ amare & tueri honeſtas Reſp. ne barbarica rerũ confuſio ſimul obruat eius cognitionem & cultũ: Contrà, Sathanã ſemper moliri dißipationẽ Politiarũ, vt efficiat triſtẽ quandã ἀναστασίαν. Cæterũ cùm ea ſit hominum corruptio, vt vaga proſiliat frenis natura remotis: & ſtatim ἀναρχία pariat ἀταξίαν: manifeſtum eſt, ad retinendã huius Societatis ciuilis trãquillitatẽ, opus eſſe hominibus aliquo Gubernatore, qui huic vitæ ciuili ſapienter præſit: omnes in officio contineat: & degeneris naturæ vitioſos motus cohibeat, ne licentius erumpant. Verùm quis tandẽ ille debeat, aut poßit eſſe Gubernator, diu quæſitum eſt. Nam vlli homini demandandã eſſe hominũ gubernationẽ, Sapientes negarunt. Diuinius enim ac præſtantius quippiã eſſe debere, cui tantũ munus credatur. Id quod grauiter Plato libro quarto de Legibus oſtendit: & docet propterea Deũ humano primũ generi dediſſe quoſdã Heroas præſtantioris animi. Verùm vbi & hoc quoque reliquũ ſemen hæroicæ virtutis obrutũ eſt corruptione degeneris poſteritatis: neceſſe fuit quærere aliud ſubſidiũ. Viderunt autẽ ſemper omnes Prudentes, Mentem illã, diuinæ particulã auræ, hominũ gubernatricem in hac vita ciuili eſſe debere: ſed admodũ ſoliciti fuerũt, qua ratione poſſent effugere periculũ inhærẽtis mali, & cæcarũ perturbationũ, quibus obſeſſa eſt. Tandẽ verò intel-

lexerunt non alia via id effici poſſe, quàm ſi in perpetuum ſemel ſcripto mandaretur, & fieret Lex. Eſt enim Lex ſcripta, pura ſapiẽtis hominis Mẽs, & Ratio veluti extra iactũ vitioſarũ affectionũ, diuino quodã cõſilio poſita, atque adeò, vt ait Ariſt. ἄνευ ὀρέξεως νοῦς. Iam autẽ vbi quæritur deinde, quæ vſquã extet legis ſcriptæ formula, cuius exemplũ maximè ſequendũ ſit, ſtatim occurrit Ius Ciuile Romanorũ: quod nõ minus politicis moribus, quàm æquitati naturali maximè cõuenit: atque adeò iã lõgo cõtinuóque probatũ eſt vſu, qui grauiſſimus eſt legũ omniũ Cẽſor & explorator, quemadmodũ inquit Liuius: vt omittã hãc Romanã Iuriſprudentiã eſſe collectã & veluti conflatã ex omniũ Prudentũ iudiciis, omniũque Gentiũ bonis inſtitutis. Certè apud Tulliũ M. Craſſus hinc probat, quantũ præſtiterint Romani prudẽtia cæteris gẽtibus: & iudicat nõ eſſe conferendũ Ius Ciuile aliorũ populorũ cũ ſcripto iure Quiritũ: & tamen nondũ nati erãt Iuriſcõſulti, qui & ornarũt & illuſtrarũt plurimũ hãc Iuriſprudentiã. Nõ excutiã hîc odioſius vel Lycurgi ῥήτρας, vel Solonis κύρβεις καὶ ἄξονας: ſed ſi quis cõtulerit, facilè iudicabit, quantũ præſtent leges Romanæ: & vltro aſſentietur Iuſtiniano noſtro, qui pronuntiauit non extare aliam, quæ ſit perfecta, εὐνομίαν. Quid multis? Ipſa etiam Religio Chriſtiana vix quicquã inuenit, quod in ea dãnaret. Nã & Tertullianus ipſe fateri cogitur, Romanas leges ad innocentiã pergere: & de diuina lege, vt antiquiore, fermè mutuatas. quanquã rectè adiiciat, quod & nos agnoſcimus, nullo modo accedere ad verã illã innocentiã, quã à Deo ſumus edocti. Verũ id nequaquã eleuat dignitatẽ Iuris Ciuilis: vtpote quod tantũ pertineat ad externos mores formandos: & relinquat legi Diuinæ diiudicandã interiorẽ mundiciẽ, & iuſtitiã cordis humani. Scimus quidem fuiſſe olim, & adhuc eſſe quoſdã ſeditioſos nugatores, qui obtrudũt Chriſtianis leges Moſaïcas: & nefas eſſe pronuntiãt eas Romanis cedere. Atqui politia Moſaïca nõ eſt in eos vſus deſcripta, vt eſſet perpetua, & neceſſaria omnibus, qui Deũ colerent: nec aliã imitationis neceſſitãtẽ habere poteſt, quàm ipſa deſcriptio ceremoniarũ. Atque vtinã ſemper eã prudentiã & iudiciũ adhiberẽt imitatores, vt viderẽt quid incõmodi habeat κακοζηλία: & quid quibus tẽporibus, moribúſque ſeruiat. Interea religioſe fatemur, Chriſtianos Rerũp. gubernatores debere ſæpius conferre iudicia legis Moſaicæ: & uereri multa, quæ in iis ſunt, non minus æquitati ciuili, quàm naturali honeſtati præcipuè conſentanea. Nec dubiũ eſt, quin priſci legumlatores plurima hauſerint à noſtro Moſe, qui & ſapientiſſimus Reipublicæ gubernator fuit, & antiquiſſimus ſcriptor. nã mortuus eſt annis ſeptingentis ante Romam conditam. Equidem quoties inueſtigans Iuris Ciuilis fontes, intueor hiſtoriã temporũ, & Rerump. viciſſitudines: agnoſco infinitam Dei prouidentiã, qui in aliis Gentibus erexit formam iuſtæ politiæ, vbi iam collabebatur ſui populi Reſp. Cùm enim ea multis iam modis concuſſa labaſceret, & ſemiruta inclinaret & propendêret ad extremã ruinã: cœperũt Athenis praeeſſe Archontes, Lacedæmonis Ephori: cœpit Romulus ſuã vrbẽ cõdere. Cũ à Babylonio tyranno prorſus euerſa eſt Reſp. Iudaïca: iã vires collegerat Romana, regnãte Anco Martio: & tamẽ quia infirmior adhuc erat, excitat Dominus ſuum Danielem, qui in Monarchia Chaldeorũ tueatur formã honeſtæ politiæ: quã deinde per Cyrũ Perſarũ Regẽ latius ſparſit. excitat paulo pòſt ſuũ Nehemiã, cui in aula regis Artaxerxis Lõgimani ſit eadẽ res cordi & curæ. Interim autẽ iã cœperat ſatis eſſe firma Romana Reſp. quæ Regibus eiectis ſeſe in libertatẽ vindicauerat, & certis legum ta-

bulis

bulis innitebatur. Nec dubium eſt, quin Dominus Monarchiã Romanam præcipuè conſeruarit & propagarit, vt ſimul propagaretur honeſta eorum politia: & reprimeretur incondita barbaries aliarum gentium. Plutarchus in quodam libello diſputat, vtrùm Romani Imperij amplitudo tribuenda ſit Romanorum virtuti, an verò Fortunæ. Nos certè rectius eam feremus acceptam diuinæ Prouidentiæ, cui ſubſeruierit fortitudo Romanorum ad profligandam barbariem: ad ſpargenda ſemina omnis ciuilis honeſtatis: ad componendas & repurgandas Reſpublicas. Nã & hoc fuiſſe horum ſtudium, vel ex eo iudicare poſſumus, quòd in prouinciis deuictis diligenter conſeruarint, quicquid erat melioris politiæ, nec niſi vbi opus erat, ſuas leges ingeſſerint. Victa Carthago relicta eſt ſuis legibus. videbat enim Scipio non minus in iis eſſe honeſtatis, & æquitatis ciuilis, quàm in Romanis: quod etiam Polybius ipſe fatetur. Cùm Flaminius profligaſſet tyrannum Macedonem: Græciæ veterem ſtatum reddidit, vt legibus viueret ſuis. Poſtea ſubacta Macedonia victor Paulus AEmilius iuſſit Macedonas retinere quoque ſuas leges, ſi quas bene & recte inſtitutas haberent: addidit alias neceſſarias, tanta cura & prudentia, vt ne ipſe quidem vſus longo tempore experiundo eas arguerit, inquit Liuius. Deuicta per Iulium Cæſarem Gallia idem accepit beneficium. Videmúſque Romanis ſemper facilè conueniſſe cum iis populis, qui barbariem exuerant, & honeſtatis Politicæ ſtudioſi videbantur. Sic habuerunt ſemper in Gallia ſociam & amicam ciuitatem Maßilienſem, quæ colebat literas humaniores, & Græcorum Politiam. Habuerunt quoque ſemper eodem nomine fœderatã Rhodon inſulam, eiúſque εὐνομίαν probarunt: & naualem diſciplinam imitari non erubuerunt. Quid dicam de Germania? cui ſuos illos mores, quos deſcribit Cor. Tacitus, nunquam eripuerunt victores Romani: vtpote in quibus admirarentur imaginem priſcæ honeſtatis, & ingenuæ ſimplicitatis. Ne his diutius immoremur: tranſeamus ad tempora noſtri Iuſtiniani. Is ſtatim atque Africam Vandalis extorſiſſet iuſtis armis: ſimul ei reddidit vſum Romani iuris. id quod teſtatur Nouella eius Conſtit. 36. Idem de armeniis, & Tzanis populis victor ſtatuit. Nunc breuiter videamus reliquam huiuſce iuris ciuilis hiſtoriam, hoc eſt, originem, progreſſum, iactationem, & reliqua fata. Neque verò fontes repetemus ab ipſis Aboriginibus & Auruncis. A Romuli Legibus, aut 12. Tabulis potius ij repetendi eſſent. Sed quia duobus libris iam editis complexi ſumus quæcunque de iis dicere potuimus, ad eos commentarios Lector recurrat. Reliqua breuiter perſequar. Actionibus autem, & iudiciorum formulis præerant Pontifices: qui ſenſim ſuæ tyrannidi ſubiecerũt totã Iuris Ciuilis rationẽ. Verũ tandẽ Appius Claudius Cæcus centũ annis poſt Decẽuiros, legis Actiones ad certam aliquam redegit formam: & peculiari eſt cõplexus libro, quẽ deinde Flauius Populo tradidit, euulgans totũ Ius Ciuile, quod erat in penetralibus Pontificũ abditũ. Florebat eodẽ tempore ſummus Iuriſconſultus P. Sẽpronius Sophus: cui poſtea ſucceßit T. Coruncanus, qui primus Ius Ciuile publicè profeſſus eſt, annis quingentis ab Vrbe condita. Secuti ſunt deinde Fabius Pamphilus, & AElius Pætus, qui Romanam Iuriſprudentiam plurimùm ornarunt. Acceſſerunt poſtea Catones, Portij: quibus acceptam ferimus illam Catonianam Regulam, quæ libro trigeſimo quarto Pandectarum explicatur: vt omittam alia reſponſa[1]. Poſt Catones floruerunt tres ſummi Iuriſconſulti, M. Brutus, P. Manilius, & P. Mutius Scæuola: quos multis libris editis fundauiſſe Ius Ciuile, ait Põponius. Sic florebat Romana Reſpublica, tot præſtãtibus Iuriſcõſultis, res Politicas

[1] L. 4. §. Cato. De verb. ob. L. ſi ſocer à genero. D. ſolut. matri. § apud Catonẽ Inſtit. de adop. L. itẽ Offilius. § 1. De edil. edic.

procurãtibus.Sed interim eo tempore miſerè vaſtabatur ciuitas Hieroſolymitana ab impio & crudeliſſimo tyranno Antiocho. Ita recordatio horum temporum, & triſtitiam nobis adfert,& voluptatem. Neque verò præterire ſilentio poſſum Liuium Druſum,cùm eius meminerit in Pandectis[1] Celſus noſter:multo minus P. Rutilium,tanti nominis & autoritatis Iuriſconſultum:& cuius infrequens nõ eſt in iure noſtro mentio[2].Quid multis?Erat apud Romanos magno in honore Iuriſprudentia: & maximi quique viri eam colebant,cũ iam apud Græcos euiluiſſet, & tantũ ab infimis hominibus, qui appellabãtur πραγματικοὶ, retineretur, vt ſcribit Tullius.Interea autem multæ nouæ leges iuſſu Populi Romani fuerunt editæ: multa Senatuſconſulta,Plebiſcita , Prætorum Edicta paſſim recepta. Sed vt ad noſtros Iuriſconſultos redeamus: inter primos occurrit Qu.Mutius Scæuola, Põtif.Max.quem Põponius ſcribit primũ conſtituiſſe ius ciuile generatim in libros decem & octo redigendo. Eius inuentum eſt,cautio illa,quæ ab eo Mutiana dicitur[3]. Diſcipulum autem & ſucceſſorem reliquit Aquilium Gallum:quem non poteſt non reuereri & amare noſtra Iuriſprudentia.Certè in Pandectis adhuc cõmemorãtur aliquot eius reſponſa[4]: vt omittam legem Aquiliã,& ſtipulationem Aquilianam. Huius auditor fuit Seruius Sulpitius,ſummus & ipſe Iuriſcõſultus: qui dicitur eloquentiæ lumen,& dialecticæ methodum adhibuiſſe Romanæ Iuriſprudentiæ.Reliquit autem plurimos diſcipulos non minoris prudentiæ vel autoritatis.Nam & in Pandectis adhuc citantur Seruij auditores[5]. Sed hæc attingũt Cæſarum tempora:de quibus priuſquã plura dicamus,par eſt nos repetere quadã priorũ temporum. Cornelium Syllam ſuo tempore geſſiſſe magnam curam iuris ciuilis,oſtendunt leges Corneliæ,quæ adhuc celebrantur. Hunc ſecutus eſt Pompeius:cuius extat lex de parricidiis. Ac dicitur quidem aliquando deliberaſſe de certa ratione & methodo,qua breuiter & perſpicuè componi poſſet Iuriſprudentia, quæ iam tum confuſa & variè diſſipata erat: verùm metu obtrectatorum nihil effeciſſe. Idem ſibi cordi & curæ aliquando fuiſſe teſtatur Craſſus in Oratore Ciceronis. Et accepimus ſimile quoque poſtea fuiſſe conſilium & deſiderium Iulij Cæſaris. Nam & eum religioſe coluiſſe Ius Ciuile teſtantur ipſæ leges Iuliæ, quæ adhuc celebrantur: quanquam ex iis multæ ſint ipſius Auguſti, qui, quòd in Iuliam familiam tranſierat,eodem vtebatur nomine:& Iuriſprudentiæ Romanæ plurimùm quoque contulit , vt indicant ea , quæ adhuc in noſtris Pandectis Auguſto accepta feruntur[6]. Habebat autem familiarem Trebatium, magnæ autoritatis Iuriſconſultum: & qui etiam in Pandectis ſæpe citatur: quanquam ſæpius reiici ſoleat,quæ proponitur ab eo dicta ſententia[7]. Trebatio æqualis fuit Aulus Caſſelius:cui poſteriores noſtros Iuriſconſultos plurimùm tribuiſſe vel vnus Iabolenus ſatis indicat: refértque Paulus[8],vas argenteum diu non fuiſſe habitum in ſupellectili,ſecundum Caſſellij ſeueritatem,nondũ admittentis ſupellectilẽ argenteã. Plurimum autem dignitatis acceſſit Iuriſprudentiæ,cùm edixit Auguſtus,vt Prudentes reſponderent de iure ex autoritate Principis. Hiſce verò temporibus florebant duo magni nominis Iuriſconſulti Antiſtius Labeo,& Atteius Capito: quos neſcio vtrùm dicere debeã illuſtraſſe,an verò potius ſuis concertationibus aduerſariis confudiſſe Romanã Iuriſprudentiã. Certè ſparſerunt pernicioſa ciuilium controuerſiarũ ſemina:quæ deinde ipſi diſcipuli diuerſis veluti ſectis addicti, & ſtudia in contraria ſciſſi excitarunt,& aluerunt ea pertinacia,vt multis annis cõponi non potuerint hæc diſſidia:extántque adhuc in Pandectis multa capita harũ concertationum.

1 L.ſi venditor.§.1. De actionib.empti.

2 L.1.De arbor. cædẽd.L. ſi habitatio.§. vtrũ autem. De vſu & habit.

3 L.Mutianæ cautionis. De condit.& demonſt.

4 L.Gallus.De lib. & poſth. L.ſi quis hæres. De hæred.inſtit.

5 L.cum ſcriptum. De dote releg.

6 L.2.D.ad Sen.Velei. L.1.L.edictum.De Quæſt. L.officium.§.1. De re milit.

7 L.fundi partẽ. De contrah.empt.L.1.§.ſi doliũ De peric.& commo rei vend.L.ſi vitẽ meã.§.ſi ſtercus. D.quod vi aut clam.L.3.§.1. De aqua plu. arc.L.hæres meus. §.1.De lega.3. L.legatũ ita.De ann.leg.L.ſi qui fundũ.De vſu.& vſufr.leg.L.quidã hæredem L.vinũ.De ole.vi.& tri leg.

8 L.3.§.vlt.De ſupel.leg.

tionum. Secuti ſunt ordine Capitonem, Maſurius Sabinus, Caßius Longinus, & Cælius Sabinus: Labeonem, Nerua & Proculus. Auguſto ſucceßit Tyberius: quē non abhorruiſſe à cultu Iuriſprudētiæ, vel ea ipſa, quæ ſuperſunt ex eius reſcriptis, perſpicuè oſtendūt[1]. Primus dedit Maſurio Sabino autoritatem de iure publicè reſpondendi. Caßium Longinum ornauit Conſulatu. Neruam plurimū ſemper reueritus eſt: & amauit eius filium, cuius ingenium tanti fecit, vt permiſerit eum, anno ætatis ſuæ decimo ſeptimo, de iure publicè reſpōdere. Ita ſæpe in tyranno inuenias quandā heroicæ virtutis, & politici decoris reuerentiā. Id quidē dicere non licet de huius ſucceſſore Caligula, qui totus incubuit ad diſsipandā Iuriſprudentiā: verū ſaltē in Claudio, qui hunc ſecutus eſt, animaduertas hanc humanitatem. nam & religioſe coluit ius ciuile: & prudenter ſtatuit multa, quæ adhuc commemorantur[2]. A Nerone nullum beneficiū accepit Iuriſprudentia: plurimū verò dāni. nā Caßiū Longinū hic tyrannus in exiliū egit, vt aliorū togatorum neces prætereā. Sergium Galbā teſtatur Suetonius coluiſſe ſtudia iuris ciuilis: ſed adeò breue fuit eius imperiū, vt nihil ei cōferre potuerit. Idē iudicare licet de Othone & Vitellio. Certè Otho Cæliū Sabinū Conſulatu, Proculū Præfectura Prætorij ornauit. Fœlix autē multis nominibus fuit Iuriſprudentia ſub Veſpaſiano. nam quātum is fauerit Iuriſconſultis, vel illud ſatis indicat, quòd Caßium Longinū ab exilio reuocarit. quantum verò contulerit iuri ciuili, oſtendunt eius Conſtitutiones, quarum non eſt infrequens in iure noſtro mentio[3]. Habuit autem ſuo tempore Pegaſum Proculi auditorem, & Cælium Sabinum, cui ſucceßit Priſcus Iabolenus. Cæterùm quantum decoris & lucis accepit Iuriſprudentia ſub Veſpaſiano: tantundem ſqualoris & caliginis ſenſit ſub Domitiano: quanquam is ſui principatus initio, ſatis diligenter ius dixiſſet: extátque adhuc in Pandectis vnum eius reſcriptum[4]. Verùm ſaltem, eo poſtea furente, ſemper vnus Ariſto ſuperfuit, cui Plinius Secundus ait, in omniū penè negligentia, & illa miſerabili temporum iniquitate, fuiſſe curæ Iura publica & priuata, antiqua & recentia. Cæterùm afflictam & iacentem Iuriſprudentiam erexit Cocceius Nerua, qui Domitiano ſucceßit. Eandem plurimùm ornauit Traianus: quod indicant eius Reſcripta & Edicta, quæ in noſtris Pandectis commemorātur[5]. Certè reuerenter coluit Celſum patrem: & Neratium Priſcum Iuriſconſultum tanti fecit, vt diu in animo habuerit, eum potius quàm Adrianū, Imperij ſucceſſorem relinquere. Sed quod in Neratio admirabatur, reperis etiam in Adriano. Certè fuit hic princeps verè Politicus & Nomotheticus: & qui adeò diligenter Ius ciuile coluit, & illuſtrauit, vt ab eo cœperit Iuſtinianus Reſcripta Principum colligere, quibus ſuum concinnauit Codicem. Excitauit autē præcipuè Iuriſconſultorum ſtudium, illa reſpondendi de iure libertas, & conceſſa in vniuerſum peritis omnibus autoritas, cùm Adrianus petentibus ab eo viris Patriciis, vt ſibi reſpondere liceret, reſcripſit, Hoc non tam petendum, quàm præſtandū. Ergo hæc tēpora, quæ pacata erant, protulere plurimos excellentes Iuriſconſultos. imprimis Celſum filiū, qui à patre fuit imbutus cognitione Iuris ciuilis: quod & is ſæpe reuerēter agnoſcit[6]: quanquā aliquando nō erubuerit parētis ſententiā reiicere: ſed id nō fecit, niſi certa & omnibus probata ratione[7]. Floruit eodē tēpore Saluius Iulianus Mediolanenſis, qui iuſſu Adriani, Edicta Prætorū variè ſparſa, in certū redegit ordinē. Secuti ſunt alij deinde plurimi Iuriſconſulti, quorū grauißima reſponſa legūtur in Pandectis. Quid dicā de tēporibus Antoninorū? Certè videbantur Principes ipſi, cū Prudentibus certatim cō-

1 L. ſi adulterium cū inceſtu §. vlt. D. ad leg. Iul. de adult. L. & hoc Tyberium. De her. inſt.

2 L. 1. D. ad Senat. Vell. L. D. Claudi⁹. De iure pat. L. vlt. D. ne de ſtatu def. L. 2. D. qui ſine manu. L. 3. C. de his qui ſibi aſcrip. §. 2. Inſtit. De Sen. Tert.

3 L. 4. §. vlt. De legatio. L. D. Veſpaſianus. De iure pat.

4 L. Domitianus. D. ad Sen. Turp.

5 L. abſentē. §. 1. De pœn. L. 1. §. ſeruū. De Quæſt. L. Diuus. De milit. teſt. L. cū plures. §. 1. De adm. tut. L. vl. De reg. rei. L. ſi exhæredatus. §. vlt. D. ad Senat. Syll. L. edicto. De iure fiſci. L. 4. De re mil. L. ſi quis ſui. De pollicit. L. vlt. D. Si quis à parēt. manu.

6 L. & Proculo. L. patermem. De leg 2.

7 L. 3. §. ſi quis quaſi. De condict. cau. da.

tendere in ornanda & excolenda Iuriſprudentia. nec alios quàm Iuriſcõſultos à cõſiliis habebãt. Habebat Antoninus Pius, Valentẽ & Marcellũ: Antoninus Philoſophus, Scæuolã Papiniani præceptorẽ: cuius celebrãtur in Pãdectis reſpõſa, ſecũdũ ea, quæ proponebãtur, grauiter reddita: quanquam ſint nõnulla, quæ nõ careant notà[1]. Cæterũ nõ retinuit ſemper hunc honoris gradũ noſtra Iuriſprudẽtia: ſucceſſit enim optimo patri peßimus filius Cõmodus, qui dißipauit totã Remp. quanquã inficiari nõ poßimus nõnulla iuris capita, eius beneficio, in Pãdectis ferri acceptã[2]: vt omittã cõſtitutiones, quas cũ patre edidit. Iuriſprudentiã, quæ cœperat peſſum ire, laudatißimus princeps AElius Pertinax erexit: multũ ei proculdubio collaturus, ſi diutius imperaſſet. Nã quatuor illis mẽſibus, quibus solũ vixit in imperio, plurima prudentißimè ſtatuit, quorũ adhuc extãt in iure noſtro reliquiæ[3]. Septimiũ Seuerũ negare non poſſumus plurimũ profuiſſe Romanæ Iuriſprudentiæ, multis editis conſtitutionibus. Nã & amauit ſuum olim condiſcipulũ Papinianũ: eúmque præfectura Prætorij donauit. Sed quibus verbis ſatis deteſtari poterimus Antoninum Caracallã, qui noſtrũ Papinianũ talem tantúmque Iuriſconſultum, omnibus heroicis virtutibus præſtantẽ, crudeliter trucidari iußit, vixdũ annos triginta octo natũ: nec alio quàm integritatis nomine: nempe quòd parricidio nollet patrocinari? Quantũ iuri ciuili acceßiſſet lucis & dignitatis, ſi iuſtam ætatem implere potuiſſet: & ad eam peruenire caniciẽ, quæ vel Iuliano, vel Iaboleno, vel Põponio contigit? Quid præterea dicam de impuro illo tyranno Heliogabalo, qui noſtrum Vlpianũ ſummouit à Rep. & Fabiũ Sabinũ grauißimũ Iuriſconſ. trucidare voluit? Sed horũ infælicium temporũ ſqualorẽ diſcußit optimus & ſapientißimus princeps Alexãder Seuerus, qui iacentẽ perculſæ Iuriſprudẽtiæ gloriã & dignitatẽ erexit: & in ea excolenda ſuperauit omnes verè politicos principes, vſus conſilio Vlpiani: quẽ adeò reuerebatur & amabat, vt non erubuerit eius autoritatẽ & nomen ſuis Cõſtitutionibus prætexere[4]. Ac ſanè verbis aſſequi non poſſem, quantũ Vlpiano debeat Romana Iuriſprudentia. Sed vbi res ipſa loquitur, non eſt opus verbis pluribus. Vtinã verò pietatem ſui principis in colenda religione Chriſtiana fuiſſet imitatus. Eodẽ tẽpore floruit Iulius Paulus, magnæ apud eundẽ principẽ autoritatis: qui reliquos omnes Iuriſconſultos ſuperaſſe videtur polygraphia. Quid dicã de Pomponio, qui vixit eodem ſeculo in eodem honòre apud eundem principem: & multitudine ſcriptorum proximè eſt aſſecutus Paulum? Quid de reliquis Iuriſconſultis, quorum ſunt adeò celebria in Pandectis nomina? Certè diceres omnes vno ore locutos: adeò in omnibus eadem prorſus relucet prudentia, eruditio, eloquentia. Verũ quaſi iam ad ſummũ perueniſſet Iuriſprudentia: cœpit exinde labaſcere ac peſſum ire. Conatus eſt quidẽ eam erigere & tueri Gordianus, qui etiã plurimas edidit cõſtitutiones dignas Romana grauitate & prudẽtia: ſed tamẽ ab Alexandri tẽporibus nullũ extat celebre nomen Romani Iuriſcõſulti. Nẽpe ipſi principes ad ſeſe reuocarant totã iuris curã & autoritatẽ. Nec inficiari poſſumus, quin diligenter munus hoc ſuũ impleuerint. Imò verò quoties intueor Iuſtiniani Codicẽ, non poßũ nõ admirari ſummã Dei prouidentiã, qui nobis politicas leges honeſtißimas dedit, per impios etiã tyrannos. Nã vt omittã Neronẽ, Claudiũ, Cõmodum: Decius, qui tam ſæuus fuit in Chriſtianos: Galienus, qui adeò ſceleſtus & vecors: Diocletianus & Maximianus, qui innocentũ Chriſtianorũ ſanguine omnia inundare fecerunt: Iulianus, qui hos adhuc omnes ſuperauit odio noſtræ religionis: quàm honeſtas & vtiles de iure ciuili cõſtutiones nobis reliquerunt? quantã cõ-

1 L. à teſtatore. De condit. & demonſ.

2 L. alimẽta. §. Imperatoris. De libe. agnoſcen. L. Diuus. De iure fiſci. L. Diuus. De iure aur. ann. L. gcula. De prob.

3 L. ſemper. §. demõſtratur §. vlti. De iure immu. L. Imperator. §. vlt. De fideicom. libert. §. pen. Inſt. Quib. mo. teſt. infir.

4 L. 4. C. de cõtrah. ſtipul. L. 4. C. de loca.

ponendarum controuerſiarũ religionẽ & curã deprehendes in eorũ Reſcriptis? Vix auderem proferre, quod de Iuliano ſcribit lib. 22. Ammianus Marcellinus, ne fidẽ noſtræ orationi detrahat immanis furor huius tyranni. Vnus Licinius Imp. planè barbarus, & omnibus literis, quarũ adeò expers fuit, vt ne decretis quidem ſuis ſubſcribere poſſet, infeſtiſsimus, leges Romanas conatus eſt abolere, & nouas quaſdã nõ minus iniquas, quàm barbaras edere. Sic enim in vita Cõſtantini loquitur Euſebius de hoc Licinio, τοὺς παλαιοὺς ῥωμαίων εὖ καὶ σοφῶς κειμένους νόμους περιγράψας ἄλλους, βαρβάρους τινὰς καὶ ἀνημέρους ἀντεισῆγε. *Sed hoc malũ ne latius graſſaretur, ſtatim cohibuit Conſtantinus. nã priuſquã Byzantiũ migraret, reſtituit & firmauit conuulſam à Licinio autoritatẽ Iuris Romani, vt teſtatur Euſebius lib. 9. Hiſtor. Eccleſ. Idem addit in eius vita, hunc Principẽ ipſi Politiæ plura decora cõſtituiſſe, quàm facilè poßint enumerari. Certè huius rei fidẽ faciunt vel ea, quæ ab hoc Cõſtantino prodita ſuperſunt in Iuſtiniani Codice. Inde quoque ſatis apparet, quid iudicandũ ſit de Arcadio & Honorio, filiis & hæredibus Theodoſii primi. Cæterũ dũ Honorius Rauennæ deſidet, Roma, quæ iam bienniũ fuerat obſeſſa, capitur ab Alarico rege Gothorũ: tandẽque tota Italia Gothis paruit, annis ferè centũ & quinquaginta. Hi totã Romanã Iuriſprudentiã peſſundederũt: quanquã nõ fuerint adeò barbari, vt non coluerint honeſtã Politiã. Certè leges habuerunt ſatis æquas & honeſtas, ſi quid iudicare poſſumus ex eorum Iure Ciuili, quod vidimus. Habuerũt & paulò ante Iuſtiniani tẽpora regẽ Theodericũ, in quo reueremur multas Heroicas virtutes & admirabilem curã Politiæ. Arcadius, qui Orientis imperiũ nactus erat, reliquit filiũ, & hæredẽ Theodoſiũ: de quo plura non dicã, cùm extet eius Codex, qui abundè teſtari poteſt, quantũ ſtudij & curæ impẽderit ſapiẽtiſsimus hic Princeps cõſeruandis reliquiis Iuris, & quaſi colligendis ex naufragio Tabulis. Idẽ ſtudiũ videre poſsis in Martiano, Leone, Zenone, Anaſtaſio, Iuſtino. Sed hi fortaſsis Iuriſprudentiã ſuis cõſtitutionibus magis augebãt, quàm cõponebant. Tandẽ verò in illa Iuris perturbatione, datus eſt iuſtus aliquis vindex, nempe Iuſtinianus noſter, qui ad imperiũ peruenit anno ſalutis 529. Natus autẽ eſt obſcuris admodũ parentibus: nec minus obſcuro loco, quãdo ne ſui quidẽ tẽporis ſcriptores cõueniãt de eius natali ſolo. Sed abundè nobis eſſe debet, reipſa nobiliſsimũ fuiſſe Principẽ. Initio religionẽ, ſine qua vix vlla eſſe poteſt iuſta ac diuturna Politia, cõpoſuit: peſſum euntẽ erexit, & nutantẽ ſtabiliuit. Sic enim de eo Procopius ſcribit.* πλανωμένην ἐφευρὼν τὴν ἀμφὶ τοῦ θεοῦ δόξαν, τὰ πρότερον ἐς πολλά τε ἀναγκαζομένην ἰέναι, συντρίψας πάσας τὰς ἐπὶ τὰς πλάνας φερούσας ὁδοὺς, διεπράξατο ἐν τῷ βεβαίῳ τῆς πίστεως ἐπὶ μιᾶς ἑστάναι κρηπῖδος.

Omitto gloriã bellorũ, quibus propugnauit Oriẽtis imperiũ aduerſus Perſas: Italiã Gothis liberauit: Africã Vandalis eripuit. Præcipua eius laus eſt in rebus politicis. Imperij ſui anno tertio, Codicẽ Conſtitutionũ, ſiue Reſcriptorũ Principalium concinnari iuſsit, edidítque decimoſexto Calẽdas Maij: nẽpe eo ipſo die, quo fuerat olim Octauius fauſtis acclamationibus ſalutatus Imperator Auguſtus. Deinde intra quadriẽniũ, cõtractos ex infinitis Prudentũ reſpõſis, quinquaginta libros Pãdectarũ, ſiue Digeſtorũ, euulgat decimoſeptimo Calendas Ianuarias. Cæterùm quid deſideretur in hac congerie Romanæ Iuriſprudentiæ, aliàs pluribus expoſuimus. Grauiſsima autẽ querela eſt de interciſis fontibus, & abolitis ipſorũ autorũ monumentis: ſed nondũ ſatis cõſtat, an huius cladis verè fuerit autor Iuſtinianus. Imò verò ſunt iuſtæ cõiecturæ, vel ex ipſius quadã Conſtitutione, quæ nos cogant aliò re- 1 *ferre hoc damnũ. Fortaßis abſumpta fuerunt aliquo incendio (vt ſub Zenone in*

1 *L. vnica. §. ne autem hoc ad ſi. C. de cadu. tollen.*

vrbe Conſtantinopolitana dicuntur conflagraſſe centum & viginti millia librorũ) vel furore barbarorũ diſsipata. Quid enim non abſorpſit, eius tẽporis dira in omnes literas proluuies? Adde, ex tribus vrbibus, quæ cuſtodes erant Iuris Ciuilis, nullã prorſus manſiſſe incolumẽ. nã Berytus horrendo terræmotu fuit abſorpta: Roma vaſtata eſt Gothicis incurſionibus: Conſtantinopolis tandẽ etiã patuit Barbarorũ furoribus: vt mirum ſit, vel has qualeſcunque Iuris Romani reliquias ſupereſſe. Poſt editas Pandectas, Iuſtinianus in gratiã cupidæ Legum iuuentutis, ſtatim componi iuſsit haſce Inſtitutiones. Fuerunt autẽ magna diligentia concinnatæ intra vndecim menſes, & editæ anno octauo imperij Iuſtiniani, vndecimo Calendas Decẽbris. Vtinã verò Iuſtinianus ſimili methodo cõpoſuiſſet reliqua Iuris volumina, qua cõpoſuit ſuas Inſtitutiones. fuiſſet ſanè aliquando finitum Ius Ciuile: vt eſſe poteſt, & debet, inquit Neratius[x]. Certè nemo negauerit hunc libellũ Inſtitutionũ, multas habere dotes ſingulares, multiſque nominibus præſtare aliis voluminibus iuris. Cõplectitur præcipua Iuris Ciuilis capita: illuſtrat obſcura: cõponit cõtrouerſa. nec ingerit ocioſas ſpinoſáſque cõmentationes, in quibus inani ſtudio ſeſe fatiget lector. Quare & hunc libellum Iuſtinianus diligenter nobis commendat multis locis: atque vtinam noſtra interpretatio eruere poſsit, & illuſtrare, quæcũque in eo latent recondita. Poſt editas Inſtitutiones, Iuſtinianus voluit priorem illũ ſuũ Codicẽ recudi, quẽ ante quinquenniũ euulgarat: in eúmque referri omnes dignas luce & memoria Conſtitutiones omniũ Principũ ab Adriano, nec non & ſuas quinquaginta nouas Deciſiones, quas interea condiderat. Deinde nouis quotidie cõtrouerſiis oborientibus, Iuſtinianus, qui toto illo ſuo imperio, quod annis ferè quadraginta geſsit, edidit plures alias Cõſtitutiones Græca linguà in vſum populi cõſcriptas, quas appellauit Νεαρὰς. *Itali Nouellas dixere, & Authenticas. Reſtituto ad hunc modũ & cõpoſito Iure Ciuili, ſtatim Græcorum ſtudia excitata ſunt: cæpitque Romana Iuriſprudentia in Græcia florere. Sed vix interiectis annis 40. cæpit rurſus labaſcere & periclitari ſub ignauo & vecordi Principe Phoca. Acceſsit deinde Saracenorũ rabies, qui totũ Orientẽ depopulati ſunt. Verũ tandẽ circa Domini annũ octingenteſimũ & octogeſimũ, exortus eſt Baſilius Macedo Imp. qui huic malo ſuccurrere conatus eſt. Is, cũ filio ſuo Leone Philiſopho, collegit nouas quaſdam iuris Pandectas: quas libris ſexaginta diſtinxit, & in ſex volumina partitus eſt. Vnde appellatũ eſt hoc opus, modò* ἑξηκοντάβιβλος. *modò* ἑξάβιβλον. *Acceſſerũt deinde multæ poſteriorũ Principũ Cõſtitutiones, veluti Conſtantini Porphyrogẽnetæ, Nicephori, Alexij, Manuëlis. Sed omnes rurſus poſtea cõplexus Cõſtantinus Harmenopulus Nomophylax Theſſalonicenſis, concinnauit nouam vniuerſi iuris Epitomen. quorum temporũ hiſtoriã, ſimul & eorũ, quæ ſecuta ſunt in Oriente, perfectius omnes cognoſcent, vbi erunt editi de hiſce rebus Cõmentarij Pachymerij & Nicephori, quos hiſce diebus manu deſcriptos vidimus. Is erat in imperio Conſtantinopolitano ſtatus Iuriſprudentiæ, cùm in Italia & reliquis partibus occidentis regnarẽt variæ leges Barbarorũ, veluti Gothorũ, Hunnorũ, Vandalorũ, Longobardorũ, Francorũ. Sed tamẽ in illa triſtiſsima diſsipatione noſtrarũ Rerumpublicarũ, Rauenna, quæ diutius paruit Græcis, & ſub Exarchis Conſtantinopolitanis agebat, conſeruauit qualeſcunque Iuris Romani reliquias, allatas ex Græcia. Interim autẽ in illa miſerabili terrarũ vaſtatione, natæ ſunt pro iure variæ Conſuetudines. nata ſunt illa, quibus hodie vtimur, Feuda. natum ius Primogenitorum ad conſeruandas familias, vt alia omittã. Cũ verò ad hunc modum omnia*

[x] L. 2. De iuris & facti ignor.

eſſent

eſſent confuſa: indiéſque nouum ius magna licẽtia ſibi quiſque cõderet: tandẽ circa Domini annũ octingenteſimũ, Occidenti redditus eſt politicus Princeps, & fortiſſimus Heros Carolus. Is Longobardorũ regnum euertit cum eorũ legibus, quæ iam ducentis annis inualuerant: & conatus eſt aliquẽ Iuris Romani vſum reddere: ſed vix trecentis exinde annis inueniri potuit certa & plena eius formula. Audiuit tamen aliquando bonorũ virorũ bona deſideria miſericors Deus. Victores Piſani in direptione ciuitatis Malfitanæ, quæ eſt in Apulia, repererunt Pandectas, eáſque euulgarunt circa Domini annũ milleſimũ centeſimũ trigeſimumſeptimum. Atque eæ ipſæ ſunt, quæ adhuc hodie tanta veneratione aſſeruantur Florẽtiæ. His verò in Italia renatis Iuris voluminibus, ſtatim Imp. Lotharius Saxo voluit priſtinam quaſi poſtliminio reddi autoritatẽ legibus Romanis, quas & in ſcholis doceri, & in iudiciis valere iuſsit. Præcipuè autẽ cõmendaſſe dicitur hunc libellũ Inſtitutionũ. Certè Ioannes Apellus refert ſeſe ante aliquot annos ad mare Balthicum in parua quadam bibliotheca vidiſſe antiquiſsimũ harũ Inſtitutionũ exemplar, conſcriptũ tẽpore huius Lotharij. Et eius quidẽ diſpoſitionem & œconomiã non paulo aptiorẽ eſſe, quàm ſit ea, quæ hodie recepta eſt. Primi libri primus titulus erat de Iure perſonarũ. Cæterũ tituli de Iuſtitia & Iure, item, de Iure Naturali, Gentiũ, & Ciuili, erant quædã veluti proœmia. Secundus autẽ liber vſque ad titulum, de Obligationibus, protendebatur. Tũ tertius ab eo loco, vſque ad titulũ, de Actionibus. Ac principiũ quidẽ tituli de Donationibus, ſubiiciebatur titulo de Legatis, libro ſecundo: nempe, quòd agat de donationibus cauſa mortis, quæ legatis ſimiles ſunt. Reliquũ verò eius tituli, in quo agitur de donatione inter viuos, ſubiũgebatur titulo Mãdati, libro tertio. Sed & titulus, Quibus modis tollitur obligatio, præcedebat proximè titulũ de Actionibus: vltimúmque locũ eius libri tertij occupabat. Poſtremò titulus de Actionibus, cũ iis quæ ſequũtur, liber quartus erat. Cuiuſmodi ordo & diſpoſitio perſpicuè oſtẽdit, librũ primũ cõtinere tractationẽ perſonarũ: Secundũ verò, modos, quibus Iure Gentiũ, vel Ciuili acquiritur dominiũ: Tertiũ, cauſas, ex quibus naſcitur obligatio: Quartũ, ipſum effectũ & vim, tum dominij, tum obligationis. Non minor fuit Imperatoris Federici primi, quàm Lotharij fauor erga renaſcentẽ Iuriſprudentiam. Certè adeò fauit ſtudioſis, vt grauiter vetuerit prætextu alicuius litis eos trahi extra Academiã. Hánceque ſuã humaniſsimã Conſtitutionẽ, ne quando intercideret eius memoria vel autoritas, nominatim iuſsit inſeri Codici Iuſtiniani[1]. Huius ex filio Henrico nepos Federicus ſecundus, qui electus eſt Imperator anno Chriſti 1212. aluit eundẽ fauorẽ erga Iuris ſtudioſos: & edidit ipſe Conſtitutionẽ, cuius vndecim capita poſtea fuerũt Codici quoq; inſerta, & in ſuos diſtributa titulos. Iã enim hic mos inualuerat, vt nouæ Principũ Cõſtitutiones aſſuerẽtur Iuſtinianeo Codici, poſteaquã Irnerius, qui floruit tẽporibus Federici primi, idẽ feciſſet de ipſius Iuſtiniani Nouellis. Verùm vtinã is ſaltẽ Nouellas tranſcripſiſſet ea fide, qua deſcriptæ ſunt aliorũ Principum Conſtitutiones. Expoſuimus aliquando pluribus iuſtiſsimã noſtrã hac de re querelam, vt ſtudioſos reuocaremus ad ipſos fontes: nec opus eſt hic rurſus eandẽ ingerere. Huius autem Federici ſecundi tẽporibus floruit Accurſius Florentinus, qui præceptorũ ſuorum ſcholis adiutus, ſcripſit in omnes Iuris noſtri libros gloſſas perpetuas: in quibus docti & prudentes deſiderant quidem pluſculũ eruditionis & iudicij: admirantur tamen interpretis memoriã & diligentiã. Poſtea ſucceſsit Bartolus, quẽ natũ accepimus anno 1309. Is fuſiores paulo cõmentarios edidit, in quibus agnoſcas ad-

1 *Autent. habita. C. ne filius pro pat.*

modum ſanum plerunque iudicium. Simul autem in precio erat Baldus non obſcurus Iuris interpres: in cuius ſcriptis videas acumen quoddam ex philoſophia, quæ tum in ſcholis celebrabatur. Poſt hos erupêre plurimi alij, qui ambitioſa contentione cœperunt maiorem Cõmentariorum ſyluam cõgerere: ſed ferè omnes hæſerunt in præceptorum ſuorum dictatis: & declarandis aliorum gloſſematis plus operæ ſtudiique impenderunt, quàm ipſorum Iuriſconſultorũ literis. Sic itaque ſenſim degenerauit Iuriſprudentia: & relictis fontibus, qualeſcunque ſupererant, ſeſe turbidius effudit extra ſuum alueum in lacunas minus puras: quibus dolendum eſt multa bona ingenia fuiſſe demerſa. Verùm tandẽ hiſce noſtris temporibus, cum literis & fontibus ipſis cœpit Iuriſprudentia vera & Romana renaſci: ac diſcuſſis ſuperiorum temporum tenebris, quas barbaries offuderat, recipere aliquid priſtini ſui ſplendoris. Vtinam verò principes ipſi, quorum eſt neceſſaria autoritas, adiungerent priuatorum hominũ ſtudiis ſuã curam in conſtituenda aliqua certa, pura, ſolidáque Iuriſprudentia, qualem poſtulat noſtrarũ Rerumpublicarũ ſalus. Vtinam & iuuentus ſtudiis ciuilibus deuota cum literis imbibat Heroicas virtutes veterũ Prudentũ: adferat ex ſcholis ad Rempublicã eorũ mores, integritatẽ, cõtinentiam: animos & pectora impleat cœleſti quodã enthuſiaſmo ad propugnandas Politias: vt in hac ſua ſtatione gubernatores nullis cedant difficultatibus, nullis frangantur terroribus: vt eos nec ciuium ardor praua iubentiũ, nec vultus inſtãtis tyrãni, mẽte quatiat ſolida: quin & ſi fractus illabatur orbis, impauidos feriant ruinæ. Sed cũ hodie intueor viles & ſordidas curas, ſeruiles & deiectos animos eorũ, qui ſe profitentur Iuriſconſultos: pudet me degeneris noſtræ vanitatis: multo verò magis, quoties confero veteres illos, quorum ſcientiam profitemur, Prudentes: qui cùm domi reſponſa dabant de iure, videbantur Oracula ex Tripode reddere: cúmque ad gubernandas & tuendas Reſpublicas aſſurgebant, cœleſti quodã veluti claſſico erecti ſtabant infractis animis aduerſus molẽ omniũ difficultatũ: vt ipſi quoque tyrãni terrerentur horũ conſtantia. Teſtis eſt Cæſar Iulius, qui Seruiũ Sulpitiũ, ſolum & inermẽ, victor & armatus habuit aduerſariũ ſuæ dominationis. Teſtis Tyberius, qui Neruã Cæſareæ tyrannidis inimicũ reuereri coactus eſt. Teſtis Nero, qui Caſſium Longinũ pro Repub. dimicantẽ exhorruit: nec niſi eo in exiliũ pulſo, fuit ſecurus. Teſtis Caracalla, qui prius vitam eripuit Papiniano, quàm vllam vocem Imperatorij ſceleris patronã extorquere potuerit. Teſtis Heliogabalus, qui Vlpianum & Fabiũ Sabinum ſenſit aduerſantes ſuæ tyrannidi. Si quærimus exempla ſingularis cuiuſdã & incorruptæ continentiæ: turmatim ſtatim occurrẽt auditores Maſurij Sabini, qui præceptoris ſui, quem aluerant, ſanctiſſimam continentiam teſtabuntur: prodibunt Ætoli, vt nobis exhibeant Tuberonem Patrem, qui fictilibus ſuis contentus reiecit argentea eorum vaſa. Ipſe Populus Romanus nobis ingeret Samia, & ligneos lectulos Tuberonis filij. Sed duo Scæuolæ prodeant, qui nobis ad viuum referant veros Iuriſcõſultos. Vnus eſt ille Mutius Iuriſperitorum eloquentiſſimus, & eloquentium Iuriſperitiſſimus, qui Proconſul Aſiæ præfuit ea integritate, vt Senatus deinceps in eam Prouinciam ituris magiſtratibus, Scæuolã decreto ſuo proponeret, quaſi exemplum atque formam officij. Alter eſt Qu. Mutius Augur, cuius domum dictam audimus, Oraculum totius Romanæ Ciuitatis: quem accepimus ſeſe ſolum oppoſuiſſe furoribus Syllæ: quem legimus bello Marſico, cùm & graui eſſet ætate & afflicta valetudine, quotidie prima luce primum veniſſe in Curiam: ſed & confectum iam ſenectute, præpeditũ morbo, membríſ-

que

que omnibus debilem, ſtatim atque Senatus decreuiſſet capienda eſſe arma propter Saturnini tumultum, haſtili, quod vix tremula manus regere poterat, innixum patriæ adfuiſſe. At vbi nũc ſunt illi philoſophi, quibus beatas fore Reſpublicas pronuntiauit Plato? Vbi illa Maieſtas Ciuilis Prudentiæ? Vbi illa Lumina virtutum Politicarum? Sed his nũc compreßis ſuſpiriis, tempus eſt, vt de noſtro officio & inſtituto dicamus aliquid. Diximus alio loco pluribus verbis, primũ Romanam Iuriſprudentiam eſſe hauriendam ex ipſis fontibus. Huic deinde adiungẽdam ſacrarum literarũ cognitionem, vel eo nomine, quòd in iis lateat archetypum omnis Iuris, & prima origo honeſtæ politiæ. Nã prima lex Ciuilis ante quatuor ferè annorum millenarios ipſi Noah à Domino propoſita, in iis refertur: vt nihil dicã de ipſa, quæ annis deinde octingẽtis abſoluta eſt omnibus numeris, Politia Moſaïca. Deinde iudicamus conferenda antiquitatis inſtituta, nõ Quiritum modò, ſed & Græcorum. Nam & ab iis fluxere fontes Iuris noſtri. Sed interim non eſſe negligendos mores, quibus vtimur. De hiſce quatuor partibus ſolidæ purioriſque Iuriſprudẽtiæ, cùm ſatis multa dixerimus alio loco, nõ eſt cur actum rurſus hic agamus. Vtinam verò eius aliquod ſpecimen edere, vel nõnulla ſemina ſpargere poſſem in noſtra cõmentatione: ſaltem deſiderium aliquod fortaßis oſtendam. Porrò ratio & methodus interpretationis, quam ſequemur, primũ excutiet ipſos fontes: vt hac collatione ac veluti colliſione extundamus ſcintillam veri. Deinde propius expendemus vim propriámque ſignificationem ſingulorum verborum, vt res ipſas excutiamus, totámque ſententiã eruamus. Nam hoc interpretationis genus maximè conuenit harum Inſtitutionum libello, qui latè patentẽ ſenſum pauculis verbis veluti occulit: longéque plura, quàm fronte promittat, in receſſu habet. Cæterùm omnino ſtatui bonas horas malè nõ collocare, vel in cõuerrendis aliorũ more, neſcio quibus allegationum plauſtris, vel in multorum opinionibus referendis, refellendíſve. Nã vtrunque factũ habere videtur neſcio quid vani Thraſoniſmi, & inutilis pompæ. Verùm laudẽt & ſectentur, qui volẽt, ambitioſam illam oſtẽtationem: ego ſobriam ſolidámque Iuris tractatiõnẽ probo. vt qui ſatis intelligam diſciplinam noſtram legalem, nõ eſſe Thraſonicam oſtẽtationem vanæ ſcientiæ, ſed legem & formulam honeſtæ vitæ. Nec poſſum intelligere, quis tandem malus genius inuexit illa plauſtra ſordidarũ allegationum in ſcholas Iuriſconſultorũ, in quibus magna religione, iudicio, & grauitate doctores imbuere debebant iuuentutem vera illa AEqui & Boni arte. Et tamen vtcunque tolerabile malum erat, ſi in vmbra ſcholarũ delituiſſet. Verùm fieri nõ potuit, quin cum ipſis diſcipulis irrepſerit in lucẽ fori. Certè adhuc obſidet ipſa tribunalia: ac de iure pronuntiaturos Iudices nõ minus terret hæc larua, quàm prius in ſcholis auditores attonitos perculerat. Sed tempus eſt, vt aliquãdo intelligamus ampullas eſſe nihili: nec amplius pueriliter terreamur inani crepitu, ſi quis vanas illas proiiciat ſtupas: etiam ſi id faciat nõ minori confidentia, quàm ſi fulmina de cœlo vibraret. Vtcunque ſit, ſequemur nos ingenuam, & ſimplicem Iuris interpretationem, quæ ſine vlla oſtentatione ſcrupos amoliatur: vt iuuentus Romanã Iuriſprudentiã ſine tædio legere, ſine grauiori lucta intelligere, & breui tempore complecti facilè poßit. Nõ dicam plura de noſtro ſtudio: nam & multa leuant promiſſa fidem: & nos alio loco fortaßis nimis multa diximus. Cæterùm ſtipulabor à ſtudioſa iuuentute, cui qualiacunque noſtra munera offerimus, aliquid ſaltem liberalis & ingenui fauoris, quem & ipſa fortaßis exigit gratitu-

dinis formula, & huius ætatis ratio promeretur. Leges Romanæ fauent adoleſcēti viginti quinque annis minori: eúmque in integrum reſtituunt, ſi ſua facilitate ſeſe coniecerit in aliquas difficultates, ex quibus cōmodè non poſſit eluctari. Deinde & illud tribuunt liberali donatori, ne amplius ab eo exigatur, quàm commodè

1 L. exhæredatum. §. vlt. De re iudic.

facere poſſit. Nos vtroque iure defendi poſſumus aduerſus obligationem liberalioris promiſſionis, ſi fortè minus ei fuerimus ſoluendo. Ergo ſaltem verecundè licebit petere, Nos æquitate Prætoria potius iudicari, quàm ſeueritate Cenſoria. Quanquā & illud fortaſſis ad noſtram excuſationem valeret, quòd cùm hos primùm commentarios colligerem, inter arma leges tractarim, & in media infœlicis patriæ trepidatione, procul ab omni commercio literatorum, & animo conſternato aſſiduis bellorum præſentium malis: quæque ipſe miſerrima vidi, & quorum pars magna fui. Vt nihil dicam de aliis grauioribus iniquiorum temporum iniuriis, quæ noſtra ſtudia interturbarunt, & bonos animos frāgere, atque labefactatos deiicere poterant, niſi in mediis difficultatibus, quæ nos ad deſperationem ſolicitant, Dominus noſtras aures circunſonaret hoc claſſico, Tu ne cede malis: ſed contrà audentior ito. Nota eſt ſignificatio Inſtitutionum: & tamen indoctum vulgus Inſtituta mauult dicere. quanquam non ignorem aliquando apud Ciceronem, harum vocum diſcrimen cōfundi: & Iuſtinianum ipſum, Græculorum more, hūc libellum appellare Inſtituta in Nou. Conſtit. 21. Idem in Nou. ſua Conſtit. 89. quòd contineat prima elementa Iuriſprudentiæ, appellat τὸν τῶν εἰσαγωγῶν λόγον. Sanè & Iuriſconſulti inſtitutionis verbū ad initium cuiuſque rei referre ſolent. Sic dicunt inſti-

2 L. penult. Loc. L. ſicuti. §. fructuarius. De vſufr.

tuere vineas & lapidicinas.[2] Titulus propriè appellatur index cuiuſque ſcripturæ: qui & tuetur ſcriptorū nomen, & indicat rem ſubiectam. Rubricam etiā veteres appellarunt, quòd ſolerent Legum titulos depingere rubro colore. Vnde & Iuuenalis, Perlege rubras Maiorū Leges. Et Paulus[3], Interdicta (inquit) proponuntur

3 L. 2. De Interd.

ſub Rub. VNDE VI. Legis propria ſignificatio ſatis nota eſt: ridétque Valla morem noſtrum, qui legem appellamus quodcunque caput vel reſponſum. Sed aliquid tribuendum eſt conſuetudini in hiſce minutiis. Certè Martianus[4] noſter Capitis ver-

4 L. diuus. De custo. & exhib. reor.

bo vſus eſt. An autem rectè leges nuncupemus & laudemus à primo earum verbo, quidam dubitarunt. Sed Alciatus lib. Parerg. 2. cap. 50. ridet eorum ſcrupulum: cùm etiam olim veteres à primo carmine totum opus denominent, vt apud Maronem, Hæc eadem docuit, Cuium pecus, an Melibœi? Sed & Hebræis elegans videtur, libris ſuis titulos inſcribere à primis eorum verbis. Nec nouum eſt in Iure noſtro demonſtrationis cauſa, dici aliquid ἰσμῶς. Nam & Interdicta nomen ſortiuntur à primis verbis edictorum Prætoriorum, veluti, Interdictum VTI POSSIDETIS, QVOD BONORVM, &c. Sed tamen olim Græci profeſſores Iuris ſolo numero ſolebant legem indicare. Paragraphum accepiſſe videmur à veteribus Græcis, qui παραγραφὴν aliquando appellant notam quandam aut ſignum margini adſcriptum: vt apud Iſocratem, ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς παραγραφῆς ἀνάγνωθι. Et Ariſtoteles lib. 3. Rhetoric. παραγραφὴν quoque vocat notam, quam librarius margini adſcribit, vt finem orationis oſtendat. Variam autem fuiſſe huius notam, indicat Alciatus. Noſter vſus hanc recepit. §. Sanè Græcos legum doctores tempore Iuſtiniani appellaſſe hoc θεμάτιον teſtatur Haloander: ídque numero indicaſſe, ſicuti & caput & titulum. Lutetiæ Pariſiorum, anno M. D. XLV.

geniani. ¶ *BELLA Orta ſunt.)* Quæ fuerunt neceſſaria, vt in pace viueretur ſine in- 1 *L. ex hoc iure. De Iuſt. & Iure.*
iuria, & coërcerentur, qui publicam turbant tranquillitatem. ¶ *CAPTIVITATES*
Secutæ & Seruitutes.) Hæc incommoda magis profecta videntur ex ingenio victorum,
quàm vllo iure aut neceſsitate. Fuit quidem bellum neceſſarium ad coërcendos malos,
& propulſandas iniurias: ſeruitus autem captiuorum eſt ex clementia victoris, qui ma-
luit ſeruare, quàm ſæuire. Hícque obſeruemus, quibus gradibus ſeruitutis conditio du-
rior facta ſit. Primùm quidem ſeruire, nihil erat aliud quàm ſeruatorem agnoſce-
re. Receptum eſt deinde, vt ſeruorum operis & miniſterio vteremur. Tandem (vt
modum nullum habet effrenis libido dominandi) etiam ius vitæ & necis in eos vſur-
pauimus: nec meliori loco habuimus, quàm brutas animantes. Cuiuſmodi belluina
ſeruitus indigna eſt homine, & verè contra naturam, primámque noſtram cõditionem:
quemadmodum etiam apud Athenæum lib. 6. eleganter ſignificatur, expreſſa hac ſer-
uitutis cauſa τύχη πάντα μεταφέρει τὰ σώματα. ¶ *OMNES Contractus.)* Qui idonei viſi
ſunt & neceſſarii ad commodam rerum & officiorum in ciuili ſocietate communica-
tionem: cuiuſmodi ſunt omnes qui hîc ſubiiciuntur. Vlpianus quoque agẽns, de Iuris 2 *L. Iurisgentium. De pact.*
gentium conuentionibus, quæ pariunt actionem, cùm tranſeunt in proprium nomen
contractus, enumerat venditionem, emptionem, locationem, conductionem, ſocieta-
tem, depoſitum. Alii autem ſunt innominati Iuris gentium contractus, qui actionem
non pariunt, niſi cauſa ſubſit. Sed huius rei tractatio grauior eſt ac difficilior quàm
vt in hunc locum ſit inſulcienda. Illud verò hîc obiter admonẽdi ſumus, nomine em-
ptionis & venditionis poſſe nos rectè intelligere permutationem, quæ apud omnes
æquè gentes ſemper in vſu fuit, & multis ſeculis prior. ¶ *PENE.)* Apud Hermoge-
nianum eſt, EXCEPTIS QVIBVSDAM. Et eius quidem exceptio videtur propriè per-
tinere ad ſtipulationem, à Iure ciuili primùm introductam, item ad tutelæ actionem.
Nos poſſumus addere Donationem propter nuptias, quæ non modò non eſt antiquo
Gentium iure prodita, ſed etiam Romanis Iuriſconſultis diu fuit incognita, primúm-
que eſt à iunioribus diuis Principibus introducta, quemadmodum & poſtea Iuſtinia-
nus ait, & in Nou. Conſtit. 119. ſancit hunc ſpecialem eſſe contractũ. Sed & cùm olim 3 *§. eſt & aliud genus, inſ. de donat.*
dubitaretur de Emphyteutico contractu, primus Zeno Imp. dicitur conſtituiſſe pro-
priam eius naturam. ¶ *CONSTAT Autem.)* Dionyſius Halicarn. lib. 11. ſcribit Ro-
mulum multas vtiles leges tuliſſe, non modò ſcriptas, ſed plures etiam non ſcriptas.
νόμους καλοὺς (inquit) καὶ συμφέροντας, ἀγράφους μὲν τοὺς πλείους, ἔστι δ' οὓς καὶ ἐν γράμμασι κειμένους κα-
τεστήσατο. &c. Idem Dionyſius teſtatur, Numam, qui Romulo ſucceſsit, ſuas leges
partim ſcripto complexum eſſe, partim diuturnis moribus conformaſſe. τὰ μὲν (inquit)
ἐγγράφοις περιληφθέντα νόμοις, τὰ δ' ἔξω γραφῆς εἰς ἐπιτηδεύσεις ἀχθέντα καὶ συνασκήσεις χρο-
νίους. Ex his manifeſtè conſtat, quod hîc Iuſtinianus ait, conſtare Ius ciuile ſcripto &
moribus. Hæc autem eius diuiſio ſumpta eſt ex Vlpiano: & ſuperius obiter indicata, 4 *L. Ius ciuile. §. 1. De Iuſti. & Iure.*
cùm fieret mentio legum & morum. Quo loco etiam admonui, legem ſignificare Ius
ſcriptum: hîc vero addo, eam complecti omnes Iuris ſcripti ſpecies, quæ hoc loco re-
cenſentur: quemadmodum & Cic. lib. 1. de legibus generaliter ait, Legẽ eſſe, quæ ſcripto
ſancit quod vult, aut iubendo aut vetando. Idem in Topicis proponit eandem parti-
tionem, quam hîc Iuſtinianus. Inquit enim: Ius ciuile eſt, quod in Legibus, Senatuſ-
conſultis, Rebus Iudicatis, Iuriſperitorum autoritate, Edictis Magiſtratuum, More,
Æquitate conſiſtit. Atque ſunt hæ quidem omnes iuris tam ſcripti, quàm non ſcri-
pti ſpecies. Res enim Iudicatas & æquitatem moribus aſcribimus. Nam & idem
in libris de Inuentione, Conſuetudinis Iuri ſubiicit iudicatum: quod videlicet ſum-
morum magiſtratuum & iudicum ſententiis conſtitutum eſt, ad exemplum reli-
quorum iudiciorum. Æquitas autem eſt Ius ex ęquo & bono, quod ſcribi, aut certò ſe-
mel definiri non poteſt, ſed variè ſumitur pro variis rerum circunſtantiis. Illud pręte-
reundum non eſt, Papinianum vniuerſo Iuri ciuili non niſi quinque partes ſubiicere, 5 *L. Ius autem ciuile. De Iuſtit. & Iur.*
Legem, Plebiſcita, Senatuſconſulta, Decreta Principum, Autoritatem Prudentum:
ſeparare autem Ius Prætorium, vt Ius non ſcriptũ, à Iure ciuili. ¶ *VT APVD Græcos,*
τῶν νόμων, &c) Budæus legit, Ius τὸ μὲν ἄγραφον τὸ δὲ νόμιμον. Sed eodem recidit. Sanè Ariſto-
teles in Ethicis ait quoque τὸ δίκαιον εἶναι διττὸν, τὸ μὲν ἄγραφον, τὸ δὲ κατὰ νόμον. Demoſthe-
nes aduerſus Ariſtocratem, Ius etiam Athenienſium partitur εἰς γεγραμμένους νόμους καὶ ἄ-
γραφα νόμιμα. Et Pericles apud Thucydidem lib. 2. loquens de legibus Athenienſium

ait,alias quidem leges κεῖσθαι, alias vero ἀγράφους εἶναι. Plato autem ius vniuerſum trifariam partiri videtur,εἰς νόμους,ἔθη, καὶ ἐπιτηδεύματα. Polybius vero εἰς νόμους καὶ ἔθη,ſicuti Latini in leges & mores. Porrò Xenophon lib.4. ἀπομν. appellat ἀγράφους νόμους, leges illas & notitias naturales, quæ ſunt à Deo impreſſæ animis hominum. Apud Sophoclem Antigone celebrat ἄγραπτα κηρύγματα κἀσφαλῆ θεῶν. Apud Baſilium in libris de Spiritu ſancto,cómemorantur inſtituta quędam & dogmata Eccleſię Chriſtianæ ἄγραφα. Sed ea non ſunt huius loci.

¶ *LEX Eſt quod Pop. Rom.*) Hîc legem accipimus ſpeciali & ſingulari appellatione, vt nó niſi vnam aliquam Iuris ſcripti ſpeciem ſignificet,nempe,quam Pop. Rom. ſanxerit. Primus apud Romanos Romulus tulit leges quaſdam Curiatas,hoc eſt,receptas & approbatas ſuffragiis populi per lictorem curiatim accerſiti. Ideóque & eas Cicero appellare videtur leges populares. Tulerunt etiam ſequentes Reges: ſed ferè contemptis populi ſuffragiis. Quòd ſi aliam legis generalem deſcriptionem ſiue definitionem deſideramus, Papinianus ex Demoſthenis oratione contra Ariſtogitonem,edidit:quę in Pandectis extat. Sanè apud Iuriſconſultos noſtros & Ciceronem ſimplici Legis appellatione ſignificari ſolet Lex XII. Tabularū. ¶ *INTERROGANTE.*) De veteri Rogationum legúmque ferendarum more,déque ſuffragiorum ratione apud Rom. multa paſsim ſcripta extant. Illud autem ſingulare eſt, quod accepimus moris olim fuiſſe, vt cùm Populus in Campum Martium conueniſſet, rogationem aliquam aut accepturus aut antiquaturus, tabulæ ſingulis binæ darentur: altera cùm litera A: quæ nota eſſet antiquatæ ſiue ſublatę rogationis:altera verò ſic inſcripta, VTI ROGAS: qua quis ſignificabat, ſe aſſentiri roganti, & rogationem accipere,& velle, vti rogaſſet is, qui rogationem ferebat. ¶ *VELVTI Conſule.*) Conſulatus fuit Senatorius magiſtratus, donec tandem poſt longa certamina,impellente Fabio Ambuſto, Licinius & Sextius euicerunt,vt ex plebe quoque poſſent creari Conſules. Porrò hîc meminiſſe debemus, olim Senatum Romanum habuiſſe omnium rerum poteſtaté, præterquam Magiſtratuum creandorum, Belli inferendi, Legum ſanciendarum. Hæ enim pertinebant ad poteſtatem totius populi. Sed magiſtratus Senatorii poterant ad populum leges ferre, eúmque rogare, veluti Conſules, Dictatores, Prætores, Ædiles, Cenſores. De Cóſulibus, quorū hîc Iuſtinianus meminit,ita Polybius ſcribit αὐτοὶ ὅλον χειρισμὸν τῶν δογμάτων ἐπιτελοῦσι, καὶ μὴν ὅσα δεῖ διὰ τοῦ δήμου συντελεῖσθαι τῶν πρὸς τὰς κοινὰς πράξεις ἀνηκόντων, τούτοις καθήκει φροντίζειν, καὶ συνάγειν ἀεὶ τὰς ἐκκλησίας, τούτοις εἰσφέρειν τὰ δόγματα, τούτοις βραβεύειν τὰ δοκοῦντα τοῖς πλείοσι.

¶ *PLEBISCITVM.*) hoc eſt, Plebis ſtatutū. Sciſcere enim ſtatuere eſt. Vnde videtur ſcribendum Plebisſcitum. Cicero cótra Rullum,& lib.3. de legibus,vocat legem Tribunitiam,propter rogationem Tribunorum. Athenienſes appellabāt ψήφισμα. Et quia debebat præcedere decretum Senatus, lege lata cauebant ἀπροβούλευτον ψήφισμα μὴ ἐξεῖναι ἐν τῷ δήμῳ. Apud Ciceronem in lib. de opt. gen. orat. legimus & Populiſcitum. ¶ *VELVTI Tribuno.*) Cùm plebs à Patribus ſeceſsiſſet propter crudelitatem creditorum, creauit ſibi Tribunos, qui fuerunt Plebei magiſtratus, quanquam aliquando finito Decemuirali Imperio in collegium Tribunorum cooptati fuere Sp. Tarpeius, & Aulus Æternius, patricii & conſulares viri. Et poſtremis temporibus Sylla Tribunitiæ poteſtatis perpetuus aduerſarius,conatus eſt Tribunatum promiſcuum reddere, eíque adimere omnem legis ferendæ,rogandǽque plebis poteſtatem. ¶ *QVO Species à genere.*) Nam vt amplior eſt generis, quàm ſpeciei ſignificatio: ita latius patet populi, quàm plebis nomen. Interim tamen nemo putet Plebem eſſe populi ſpeciem. nam potius pars eſt. Sic dixit Vlpianus,inter donum & munus hoc intereſſe,quod inter genus & ſpeciem. ¶ *CONNVMERATIS Etiam Patritiis*) Patritii apud Romanos erant nobiliores, à primis illis patribus & ſenatoribus, quos inſtituerat Romulus,oriundi: non diſsimiles iis,qui apud Athenienſes dicebantur εὐπατρίδαι. Alii autem erant apud Græcos Patritij tempore Iuſtiniani, de quibus nos alio poſtea loco agemus. ¶ *ET Senatoribus.*) Capito apud Gellium tractans hunc locum, Patritiorum nomine complectitur Senatores. Sicut ediuerſo Caius appellatione Senatorū, Patritios, cū ait, Plebem eſſe cæteros ciues, ſine Senatoribus. Porrò quod attinet ad Equites,illi olim plebe continebantur, poſtea ordinem quendam proprium acceperunt,& tertium veluti corpus in Rep. fuerunt,agente hoc in primis in ſuo Conſulatu Cicerone,vt ſcribit Plinius

1 *L. inter donum. De verb. ſignif.*

2 *L. plebs eſt. De verb. ſignif.*

lib. 33. ¶*PLEBIS Autem.*) Sic etiam Capito apud Gellium lib. 10. cap. 20. diuidit populum à plebe, in qua gentes patritię non inerant. Et noſter Pomponius ſatis In- 1 *L.2.§.deinde. De orig. Iur.* dicat plebis appellationẽ non tam latè patere quàm populi, cùm ait, difficilè fuiſſe plebem conuenire, populum autem multo difficilius. ¶*SED Et Plebiſcita.*) Liuius lib. 3. deca. 1. loquens de L. Valerio & M. Horatio Coss. inquit, Omnium primùm, cùm veluti in controuerſo iure eſſet, tenerentur ne Patres plebiſcitis, legem centuriatis comitiis tulere, vt quod tributim plebes iuſsiſſet, populum teneret. Sed alii hoc referunt ad Q. Hortenſium dictatorem, vt Iuſtinianus & Pomponius. 2 *dict.§.deinde.* Et apertiſsimè Lælius ad Q. Mutium, cuius hæc fuiſſe verba refert Gellius lib.15.cap.27. Tribuni neque aduocant patritios, neque ad eos referre de vlla re poſſunt. Ita ne leges quidem propriè, ſed plebiſcita appellantur, quæ Tribunis pl. ferentibus accepta ſunt. Quibus rogationibus antè patritij non tenebantur, donec Q. Hortenſius dictator eam legem tulit, vt eo Iure, quod plebs ſtatuiſſet, omnes Quirites tenerẽtur. Vt vt ſit, ſatis conſtat, quod hîc dicitur, plebiſcita tandem non minus valuiſſe quàm leges: quódque ait Põponius, inter plebiſcitum & legem, ſpeciem tantùm conſtituendi intereſſe, poteſtatem eſſe eandẽ. Quo fit vt mirari non debeamus, ſi quandoque legis nomine donetur plebiſcitum, vt lex Aquilia, lex Falcidia, lex Atilia.

¶*SENATVSCONSVLTVM.*) Vt fuit apud Lacedæmonios γερουσία, ita apud Romanos Senatus, à Romulo inſtitutus. Cui quidem primùm non fuiſſe Ius legis ſanciẽdę iam diximus: ſed vt id poſtea tribueretur, effecit difficultas conuocãdi populi, qui numeroſior erat. Porrò fieri debebat Senatuſconſultum in templo, ſiue loco per Augures conſecrato, & poſt ſolem exortum. Nec poterant duo Senatuſconſulta fieri eodem die. Neceſſe autem erat conuenire Senatores centum, præſertim in rebus grauioribus: ſimul & Tribunos ſui ſuffragij notam ſubſcribere, literam T. quòd ſi intercedebant, ratum non erat Senatuſconſultum. ¶*SENATVS Iubet.*) Hoc eſt, Vniuerſus ille Senatorum ordo, quem Ius facere poſſe non putauit ambigendum Vlpianus. 3 *L. non ambigitur. De legib.* Et quanquam ſub Cæſaribus admodum fuerit imminuta autoritas Senatus, retinuit tamẽ ſemper quaſdam priſtinæ illius ſuæ ſummæ poteſtatis reliquias, vt adhuc vim legis haberet Senatuſconſultum, etiam non confirmatum à Principe: & vt ab eo non appel- 4 *L. vnica. C. de Senatuſ- conſ.* laretur, non magis quàm à Principe. Fuit autem Senatus cum reliquis Romani Imperij inſignibus etiam Byzantium trãſlatus à Conſtantino. 5 *L.1.§.ſciendum. D. à quib. app. non lic.* Vnde Nouella Iuſtiniani Conſtit. 81. ſcribitur, τῇ ἱερᾷ συγκλήτῳ τῆς βασιλίδος πόλεως. In qua Senatores Conſtantinopolitani appellantur σεβασμιώτατοι πατέρες.

¶*QVOD Principi.*) Totus hic locus deſcriptus eſt ex primo libro Inſtitutionum Vlpiani. Initio autem intelligemus hîc Principem, ſapiẽtem, qui ſic animum inſtituat 6 *L. 1. De conſtit. princ.* ſuum, nihil vt velit niſi quod honeſtum, & è Rep. futurum eſt: cui nihil libeat, niſi quod liceat: qui ſequatur Antiochum illum tertium: quem ferunt datis ad ſingulas ciuitates ſuas literis iuſsiſſe, ne ſibi parerent, ſi quid fortè præter ius & fas ediceret. Denique qui lubenter imitetur Alexandri Seueri exemplum: quem accepimus nihil decreuiſſe ſine Iuriſconſultis viginti, & pluribus aliis diſertiſsimis viris. Eiuſmodi (inquam) vero & ſapienti Principi quod placet, æquum eſt vim legis habere. Eſtque reuera ipſe (vt ait quodã loco Iuſtinianus) νόμος ἔμψυχος. & in hos vſus Principem à Deo datũ Reipub. teſtatur idem Iuſtin. in Nou. Conſtit. 73. Apud Iſocratẽ rex Nicocles populũ ſuum alloquens, τοὺς (inquit) λόγους ἐμοὺς, νόμους εἶναι νομίζετε. Scilicet probè meminerat eorum, quæ aliquando ab ipſo Iſocrate acceperat, præceptorum, inter quæ vnum illud inſigne extat, Intereſſe Reip. ratas manere Principis ſententias, non minus quàm leges rectè latas. Verba Iſocratis ſunt hæc: ὃ πρέπει καὶ συμφέρει τὴν τῶν βασιλέων γνώμην ἀμετακινήτως ἔχειν περὶ τῶν δικαίων, ὥσπερ τοὺς νόμους τοὺς καλῶς κειμένους. Sed ne lõgius abeam, quomodo accipiendum ſit, quod veteres dixerunt, principis placitum, Legem eſſe, optimè oſtendit Mecœnas, qui apud Dionem lib. LII. Auguſtum monet, ne quid ſtatuat ſine prudentum virorum conſilio: & tum demum lex ſit, quod & illi & his placuerit. ἵνα (inquit) καὶ νόμος ὀρθὸς ᾖ πᾶν ὅ, τι ἂν βουλευσαμένῳ σοὶ μετὰ τῶν ὁμοτίμων ἀρέσῃ. Scribit Capitolinus Opilium Macrinum Imperatorẽ nequaquã Iuris ignarum, voluiſſe aliquando tollere omnia Principum reſcripta, quòd nefas eſſe duceret pro legibus haberi voluntates Commodi, Caracallæ, aliorúmque tyrannorum. Sed nos huic malo rectius conſulimus, cùm ſolas bonorum & ſapientum Principum leges tuemur, & ini-

qua tyrãnorum edicta repudiamus, habentes ſemper præ oculis quod diuus Petrus ait,
Melius eſſe obedire Deo, quàm hominibus. ¶ *PLACVIT.*)Gregorius Nazãzenus.
ἐν ςηλιτευτικῷ in Iulianum, ſcribit τὸ βούλεσθαι, eſſe tyrãnorum ἄγραφον νόμον. Sed cum certis
ex cauſis aliquid Principi placet, nec eſt omnino pro ratione volũtas, non debemus te-
merè dãnare Principis placitũ. Imò vero potius vim generalis legis ei tribuere, ſi nullo
certo caſu ſuam voluntatem concludat Princeps. ¶ *LEGIS Habet vigorem.*) Pom-
1 *L.2.§.post deinde. De orig.iur.* ponius ſimpliciter ait, ratum eſſe, quod Princeps ſtatuit. Sed id accipi debet, poſt duos
menſes, ex quo fuerit edita Principis conſtitutio. nam tantum liberi temporis tribuitur
eius cognitioni, ne quis ignarus circunueniatur. Qua de re extat Nouel. Iuſtiniani Cõ
ſtit. 66. περὶ τοῦ τὰς γενομένας νέας διατάξεις, μετὰ τὴν ἐμφάνισιν αὐτῶν μετὰ δύο μῆνας ἄλλως
2 *L.ex imperfecto. C. de teſtam.* κρατεῖν. ¶ *LEGE Regia, quæ de eius imperio.*) Hæc alibi dicitur lex Imperij, quòd con-
tineret eius conditiones à populo, cuius erat ex Romuli inſtitutione Regem creare,
præſcriptas: quemadmodum & olim apud Athenienſes, vt ait Thucydides lib. 1. πρό-
τερον ἦσαν ἐπὶ ῥητοῖς γέρασι πατρικαὶ βασιλεῖαι. videtur autẽ hęc lex etiã alia continuiſſe ca-
3 *L.2. de mor. infer.* pita. Nam Marcellus meminit legis Regiæ, quæ vetabat, mulierem, ſi prægnans eſſet
mortua, humari, antequam partus ei excidatur. Et eum qui contrà feciſſet, videri ſpem
animantis, cum grauida peremiſſe. ¶ *CONCEDAT.*) Apud Vlpianum eſt, con-
4 *L.1. De conſt. princ.* tulerit. Alibi Iuſtinianus vtitur verbo transferendi. Nam in præfatione Pandectarum
ait, antiqua lege, quæ Regia nuncupabatur, omne ius, omnémque poteſtatem populi
Rom. in Imperatoriam tranſlatam poteſtatem. Et Arcadius, Regimentis (ait) Reip. ad
5 *L.vna. De offic. præf. præt.* Imperatores perpetuo tranſlatis. Strabo autem lib. 17. ἡ πατρὶς (inquit) ἐπέτρεψεν αὐτῷ
τὴν προστασίαν τῆς ἡγεμονίας, καὶ πολέμου καὶ εἰρήνης κατέστη κύριος διὰ βίου. Pomponius, dum hũc
locũ tractat, diſsimulata vi Iulij Cæſaris, videtur προσεπιπλήττειν, inquiens, è Rep. fuiſſe,
vni alicui Principi ſummum ius dari, tum vt omnis factionum occaſio tolleretur, tum
vt ille Senatui quodammodo ſuccenturiaretur in adminiſtratione Italiæ & Prouin-
ciarum. Exemplum huius ceſsionis indicat Tranquillus ſcribens, Caligulæ vrbem in-
greſſo, conſenſu Senaus, & irrumpentis in curiam turbæ, ius arbitriúmque omnium
rerum permiſſum eſſe. ¶ *IMPERATOR.*) Aliud eſt de inferiori magiſtratu, licet
is publica poteſtate præditus ſit. Quanquam enim leuis non ſit autoritas rerum iudi-
6 *L.nemo. C. de ſentent. & interloc.* catarum, nullius tamen magiſtratus ſentẽtiam tanti faciemus, vt vim legis ei tribuamus.
Nam nec ſolemus ſequi aliorum præiudicia, vti etiam admonet Fabius lib. 5. cap. 2. &
addit quod huc pertinet, aduerſus conſulta Senatus & decreta Principum, remedium
nullum eſſe, niſi vel inuenta cauſæ differentia, vel aliqua eorundem eiuſdémve pote-
ſtatis hominum conſtitutione poſteriori, quæ ſit priori contraria. ¶ *PER EPIST.*)
7 *dic. L.1. De cõſtit. princ.* Addit Vlpianus, ET SVBSCRIPTIONEM. Epiſtolã autẽ hîc intelligimus vel reſcriptũ
publicum, vel priuatum reſponſum, modo non concludatur vllo certo caſu. Meminit
8 *L.regula.§.vlt. De iu. & fact. ignor.* eiuſmodi epiſtolæ Paulus. Et apud Plinium extat quędam Neruę epiſtola, quę iubet
epiſtolis Domitiani, tanquã legibus ſtari. Neque vero aliquis miretur prouocari poſſe
9 *L.2. C. de appell. L.1.§.1. D. eod.* à ſententia, quæ lata eſt interueniente Principalis reſcripti autoritate. Id enim permit-
titur, vt excutiatur veritas conſultationis Principi propoſitæ: quam ſi conſtiterit veram
fuiſſe, nihil amplius quæritur. ¶ *VEL Cognoſcens.*) Non puduit olim Principes in-
tereſſe iudiciis & actionibus cauſarum. Quinimo Mithridates, vt ſuo ore, nullóque in-
terprete, ſuis populis ius redderet, perdidicit linguas viginti duas. Sed nec Philippus
Macedo indecorũ putauit quotidie præſidere cauſis cognoſcendis: nec ægre tulit cuiuſ-
dam aniculæ admonitionem, Ne rex eſſet, ſi non vacaret ei ſuorum cauſas audire. Imi
tatus eſt patrem Alexander, cui moris fuiſſe dicitur actiones forenſes audire altera aure-
manu obturata, quam dicebat ſe integram ſeruare aduerſæ parti. Idem & de Romanis
Principib⁹ cognoſcere eſt ex Suetonio. Et noſter Paulus dicitur cõſcripſiſſe libros ſex
Imperialium ſententiarum in cognitione prolatarum. Certè Iuſtinianus ſæpe in ſuis
Nouellis hoc nomine gloriatur. Et nominatim in Nouella Conſtitut. 108. teſtatur ſe
ex forenſibus controuerſiis, quibus intereſt, frequenter ſumere occaſionem multarum
ſalutarium legum ferendarum. τοῦτο (inquit) δὴ τὸ ἡμῖν εἰωθὸς, ἐκ τῶν ἐν ταῖς ἀντιθέσεσι κι-
νουμένων ζητήσεων, νόμων χρηστῶν λαμβάνειν ἀφορμάς. ¶ *DECREVIT.*) Decretum hoc
loco ſimpliciter, & generaliter accipitur pro ſententia definitiua, quę lata eſt cauſa co-
1 *L. vlt. C. de legib.* gnita, & partibus cominus conſtitutis, vt alio loco ait Iuſtinianus: qui & illud obiter
indicat, ſentẽtiam in abſentem à Principe latam non ſtatim habere vim legis generalis:

quia magis lata videatur ob abſentis contumaciam, quàm ipſius cauſæ iniquitatẽm. 1
Porrò ne hęreamus in ſentẽtia definitiua, nominatim addidit Vlpianus (quod mirum
eſt hîc à Iuſtiniano eſſe prætermiſſum, niſi vtrunque voluerit cõplecti verbo decreti) 2
idem eſſe, etſi de plano interlocutus fuerit Princeps. vt intelligamus quodcunque Prin
cipis placitum habere vim legis: nempe vbi ſatis apparet, hanc eſſe Principis volunta-
tem. Alioqui ſanè tantum non erit temere tribuendum quibuſcunque vel leuiſsimis
Principum interlocutionibus: quas apparet non in hoc eſſe dictas. Certè ſi qua Prin- 3
cipis interlocutio relata fuerit inter alias eius conſtitutiones (vt ſunt pleræque in Iure) 4
amplius dubitandum non erit de vigore legis.

¶ *CONSTITVTIONES Appellantur.*) Apud Græcos verò διατάξεις. apud Plu
tarchum in Marcello commemorantur διατάγματα τῶν ἀρχόντων. Porrò in Iure noſtro
celebrantur plurimæ Principum Orationes, veluti Seueri de rebus eorum, qui ſub tu- 5
tela ſunt, non alienandis. Et Marci Imp. de tranſactione alimentorum, de fugitiuorum 6
requiſitione, de bonis maternis. Item Antonini, de donationibus inter virum & v- 7
xorem. Et Adriani, de petitione hæreditatis. Dicebantur autem Orationes, cùm Prin- 8
cipes modeſtius ſe gerentes, quod ipſi ſua poterant ſtatuere & decernere autoritate, vl- 9
trò referebant ad Senatũ. Et quia hic non minus Senatus, quàm Principum partes in-
terueniebant, ad vtrunque poterat trahi autorem quod ita conſtituebatur. Vnde Ora-
tio Adriani de petitione hæreditatis, appellatur quoque Senatuſconſultum. Et quam 1
Iuſtinianus Orationem Pertinacis vocat, Capitolinus appellauit Senatuſconſultum. 2
& Senatuſconſultum Macedonianum ſcimus eſſe factum autore Veſpaſiano.

¶ *QVAEDAM Sunt perſonales.*) Quæ à Latinis dicuntur Priuilegia. Sunt enim leges 3
ad priuos homines ſingulóſque pertinentes, vt inquit Gellius lib. 9. neque refert ſup-
plicium contineant, an præmium, modò ſemper illud ſit ſingulare. Nam & Tullius
legem de ſua proſcriptione latam, appellat priuilegium. A noſtris Iuriſconſultis ap-
pellatur Ius ſingulare, quod aduerſus communes leges propter aliquam rationem pe-
culiarem introductum eſt. Sunt autem in Rep. plerunque neceſſaria priuilegia. Neque 4
enim vt ait Cato apud Liuium) vlla lex ſatis cõmoda omnibus eſſe poteſt. Nam vel be-
neficium quoddam ſingulare, vel ſupplicium nouum, humanæ vitæ varietas exigit.
Sed neſcio quomodo videntur olim Satrapæ Perſici negaſſe Dario Regi hoc ius pri-
uilegii, quo Danieli ſuccurrere volebat, allegantes vetuſtam quandam legem apud
Perſas, quæ prohibet vllo modo immutari edictum, quod Rex ſemel condiderit, vt
refert Daniel cap. 6. Papinianus Legem eſſe ait commune præceptum. ſicut & Vl- 5
pianus reſpondit, Iura non in ſingulas perſonas, ſed generaliter conſtitui. Sed &
apud Athenienſes ſcribit Demoſthenes contra Ariſtocratem, Legem hanc fuiſſe, μὴ νό-
μον ἐπ' ἀνδρὶ ἐξεῖναι θεῖναι. Sed tamen ob ſingulares quaſdam grauiſsimáſque cauſas, per-
ſonales quædam conſtitutiones magna religione editæ ſunt. Vetus Lex. XII. Tab.
ſaltem Centuriatis Comitiis priuilegia irrogari patiebatur.

¶ *AD EXEMPLVM non trahuntur.*) Hoc eſt, vt interpretatur Paulus, ad conſequentias non pro- 6
ducuntur. Et Papinianus reſpondit, ſententiam quandam in fideicommiſſariis li- 7
bertatibus iure ſingulari receptam, non trahi ad reliqua fideicommiſſa. Sanè v-
bicunque ceſſant priuilegiorum cauſæ, nihil eſt in Repub. pernicioſius priuilegiis: vt
diligenter curandum ſit, ne quando fines ſuos egrediantur. Idque metuens olim
Traianus, cùm videret priuilegiis à ſe datis plures inniti, noluit amplius libellis ex
ſcripto reſpondere, ſed verbo tantum.

¶ *SICVI SINE exemplo ſubuenit.*) 8
Vt ſi alicui damnato pœnam remittat (quod ſolus poteſt,) non eſt quod alii ſimilem
ſibi promittant indulgentiam, vel impunitatem. Princeps enim cuius vult, miſeretur.
Certè Iuſtinianus Nou. ſua Conſtit. 139. cùm pœnas nuptiarum illicitè contractarum 9
benignè remitteret quibuſdam incolis Syndyos pagi, & Hebræis Tyri inſulæ, diſertè 1
id vetuit trahi in exemplum, vel ad ſpem eiuſdem impunitatis. οὐκ (inquit) εἰς παράδει-
γμα ἑτέρων, ἀλλὰ παρ' ἡμῶν δοθησόμενον.

¶ *PERSONAM.*) Quæ locum fecit priuilegio.
Sæpè itaque iure ciuili traditum eſt, perſonalia beneficia non dari hæredibus. Quod
ſi priuilegiũ mixtam cauſam haberet, nec videretur indultũ ob ſolam conditionẽ perſo 2
næ poſſet trãſmitti ad hæredes. Vt eſt priuilegiũ minorũ & mulierũ, de in integrũ reſti-
tutionẽ. Nã quod iis præter cõmunes Iuris regulas ſuccurratur, non ſola cauſa eſt ætas,
vel ſex⁹ imbecillis, ſed & ratio dãni accepti, eiúſq; ſarciẽdi begnigna & ęqua ſolicitudo.

1 *L. qui repudiatis. C. de inoff. teſta.*
2 *L. 1. De conſtit. princ.*
3 *L. 3. §. vlt. C. de legib.*
4 *L metum autẽ præſentem. §. ait prætor. De eo quod me. cau.*
5 *L. 1. De reb. eo. qui ſub. tut.*
6 *L cum hi. De tranſ.*
7 *L diuus de ſer. fug.*
8 *L. pe. D. ad Sen. Tertul.*
9 *L cum hic ſtatus. De donat. inter vir. & vxor.*
1 *L. ſi & rem. §. illud. De petit. hæred.*
2 *L itẽ veniunt. §. pridie. De petit. hær.*
3 *§. vlt. inf. quib. mo. teſta. infir.*
4 *L. Ius ſingul. De legib.*
5 *L. 1. De Legib.*
6 *L. quod vero. De legib.*
7 *L. fidei commiſſaria libertas. §. etiam. De fideicom. lib.*
8 *L. alta. §. de ampliãda. De re iudic. L. Diui fratres. De pœnis.*
9 *L in omnibus cauſis id obſeruatur. De reg. Iur.*
1 *L. priuilegia. De reg. Iur. L. maritũ. D. Sol. mat. L. ætatem. De cen. ſib. L. 1. L. 5. §. immunitati. De Iur. immun.*
2 *L. non ſolũ. De in inte. reſt. L. minor autẽ. §. vlt. De minorib. L. hæredes. C. ad velleianũ.*

¶ *OMNES Tenent.*) Quicunque videlicet ſunt ſubiecti ditioni & imperio huius Principis: alios enim tenere non poſſunt, niſi quatenus in huius Principis territorio, contrahendo vel delinquendo prorogarent eius poteſtatem ſiue Iuriſdictionem: quia parere debemus legi & conſuetudini eius loci,[1] in quo contraximus, eiúſque pœnas ſubire, in quo deliquimus.[2]

¶ *PRAETORVM Quoque edicta.*) De Prętorum edictis quędam diximus, cùm noſtrum ederemus conſiliū de ea, quam meditamur, Iuris ciuilis demonſtratione: cuius libro tertio plura dicemus, eum enim totum Prętoriis edictis deſtinamus. Illud nunc dicam, quod Liuius ſcribit, ſic creuiſſe Prętoris autoritatem, vt data ſit illi omnis priuati publicíque Iuris poteſtas. Certè apud noſtrum quoque Iuſtinianum in Nouel. Conſtitut. XXVI. Prętor vocatur ὁ ῥωμαίων ςράτηγός τε ὁμοῦ καὶ ὁ νομοθέτης. Idem in Nou. XXIIII. ait Prętoré Rom. potuiſſe τὰ περὶ τῶν νόμων γράφειν. Item, πρεσβεύλλωδς (inquit) τῶν νόμων ἄνωθεν, ἄνωθεν τῶν πραιτώρων ἴδιον ἦν. Vt autē Romę Prętoribus, ſic etiam poſtea in prouinciis Proconſulibus ſimilem poteſtatem edictorum proponendorum conceſſam fuiſſe teſtes ſunt, vel ipſius. Caij commentarij ad Edictum prouinciale. ſicuti & tempore Probi Imp. Ius Prætorium omnibus prouinciarum Præſidibus datum eſſe ſcribit Vopiſcus. Sub Cæſaribus tamen vt aliorum ſenſim magiſtratuum, ſic & Prætorum poteſtas valde imminuta eſt. Nam & eos ad Principē magis retuliſſe, quàm pro ſuo arbitrio ſtatuiſſe, de Iure controuerſo, iiſque Principem veluti ius dixiſſe, quidam adhuc in Pandectis loci oſtendunt.[3] Et quidem poſteaquàm Adrianus Imp. edictum perpetuum à Iuliano collectum edidit, non videntur ſequentium Prætorum noua Edicta magni fuiſſe ponderis. Sed hac tota de re longiorem tractatum reiicio ad eum, quem dixi, librum. ¶ *MAGISTRATVS.*) Prætores nempe: hos enim κατ᾽ ἐξοχὴν intelligimus generali magiſtratuum voce. Fuerúntque ſemper Prætores inter maiores magiſtratus, qui creabantur maioribus auſpiciis, quę comitiis centuriatis captabantur, veluti Conſules, Cenſores, & Prætores, vt ſcribit Gellius lib. 13. cap. 14. Temporibus noſtrorum Iuriſconſultorum ſine vllis comitiis vel auſpiciis ab Imperatoribus deferebantur magiſtratus: & tum maiores magiſtratus dicti ſunt, qui imperium poteſtatémve haberent. ¶ *AEDILES Curules.*) Fuerunt apud Romanos duo Ædilium ordines, Plebeiorum ſcilicet, & Patriciorum Curulium: quibus quid fuerit curæ, copioſe ſcribit Tullius in 7. Verrina. ¶ *DE Quibuſdam cauſis.*) Extat in Pandectis Ædilitium Edictum, extántque noſtræ in id annotationes, quibus explicuimus actiones Ædilicias Redhibitoriam & quanto minoris. Fuerunt autem alia multa nudæ ſimplicíſque adminiſtrationis iis commiſſa, veluti vt curarent ædificia ſarta tecta eſſe, & cloacas mundas, & aquæ ductus integros, & vias expeditas. Quæ omnia elegantiſsimè continentur quodam Græco Papiniani reſponſo ἐκ τοῦ αὐτοῦ μονοβίβλου ἀστυνομικοῦ, quod extat in Pandectis.[5] Prætereà Iure ciuili proditum eſt, eos potuiſſe concidere lectos in viā,[6] & falſas menſuras frangerē:[7] quod etiam teſtantur Iuuenalis & Perſius. ¶ *IVRIS Honorarij portio.*) Vnde poſteà Iuſtinianus ait, Prætoriarum ſtipulationum appellatione contineri etiam Ædilitias.[8]

¶ *SENTENTIAE Et opiniones.*) Theophilus interpretatus ſententiam hîc eſſe αὐτοτελῆ καὶ ἀναμφίβολον ἀπόκρισιν, addit opinionem ſignificare, ὑποσταλμένην καὶ μετὰ ἐνδοιασμοῦ προσφερομένην ἀπόκρισιν, hoc eſt, ſuſpenſam, & cum quadā dubitatione redditam reſponſionem. Vt cùm quis ait ſe exiſtimare, aut aliquid forte iuſtum eſſe. Cuiuſmodi formula reſpondendi aliquando vtuntur noſtri Prudentes, multáque ſuperſunt in Iure veſtigia huius ἐνδοιασμοῦ. Et toleratur etiam in ſententiis Iudicum & arbitrorum: non tamen in dictis teſtium. Eorum enim non auditur opinio, ſed exigitur certa ſententia. ¶ *DE Iure reſpondere.*) Alii legunt, IVRA CONDERE, & Theophilus vertit νομοθετεῖν. Sed Prudentibus videtur tantum permiſſum fuiſſe per interpretationem Iura condere, cùm ſcilicet conſulerentur de iure controuerſo & dubio: non etiam potuiſſe mutare vel tollere certum ius Populi Rom. ¶ *ANTIQVITVS Conſtitutum erat.*) Sublato apud Romanos Decemuiratu, cui ius erat leges interpretari, vt ſemper aliqua certa extaret legum ſententia, ſucceſsit Prudentum opera, quorum eſſet ratum in hoc genere iudicium. Ac plurimi quidem & maximi ſemper viri in ciuitate Rom. fuerunt, qui ius ciuile interpretari Populo & reſponſitare ſoliti ſunt. Verum cùm iuſta deeſſet autoritas, eáque ipſa quam habebant Prudentes, in contemptum abiret, & e-

1 *L. ſi fundus. De euict.*
2 *L. Imperatores. De Iure fiſci. L. ſæcularij. §. ſunt quadā. De extr. crimi.*
3 *L. verum. §. ex facto. De minorib. L. 1. De vent. inſpic.*
4 *L. nec magiſtratibus. De iniur.*
5 *L. 3. De via publ.*
6 *L. lectos. De peri. & cō. rei vend.*
7 *L. ſi ē queritur. §. ſi quis menſuras. D. locat.*
8 *§. pratoriæ. inſ. de diuiſ. ſtipulat.*
9 *L. ſi duo. De rec. arbi. L. mutus. De procur.*
1 *L. diui fratres. §. item omnes iudices. De lib. cau.*
2 *L. quid tamen. §. ſi arbiter. De recep. arb.*
3 *L. teſtium. C. de teſtib.*

uileſceret omnibus paſsim ſeſe ingerentibus, Auguſtus Cæſar vtrique malo prudenter occurrit. Primùm enim edixit, Ne quis ſola ſuorum ſtudiorũ fiducia fretus, ſine Principis permiſſu de iure reſponderet. Deinde voluit, vt ii, quibus permitteret, publica & Principali donarentur autoritate. Hoc edictum Auguſti Tiberius ſecutus, primus dicitur ſummi muneris loco permiſiſſe Maſurio Sabino, vt reſponderet de Iure. Poſtea (quæ eſt priuatorum hominum ambitio, & Principum negligentia) hoc ſapientiſsimum inſtitutum ſenſim eſt ſublatum, præſertim vbi Imp. Adrianus reſpõdiſſet, Ius reſpondendi non peti, ſed præſtari debere. Qua ſemel aperta feneſtra, ſtatim velut agmine facto, exiliit magna Iuriſconſultorum multitudo. Et ſanè vſque ad Gordiani Imp. tempora mihi videntur munus ſuum probè ornaſſe, & autoritatem, quantum licuit, conſeruaſſe. Sed reliqua poſteritas omni ſuo iure ſenſim excidit. Nam omnis diſceptatio iuris controuerſi relata eſt ad Principem (penes quem vnum ab eo tempore cœpit eſſe omnis autoritas iuris condendi) & iuriſcõſulti nudam quandã & vmbratilẽ ſolùm retinuerunt docendi operam: quam nec ſatis tueri aut ornare potuerunt. Certè vix vllius Latini Iuriſconſulti nomen celebratur à temporibus Gordiani, vſque ad Lotharium illum Saxonem, qui rurſus erexit collapſa Iuris ciuilis ſtudia, & excitauit nouos profeſſores, vt eſt alio à nobis loco dictum. ſed reſtitutis ab eo Prudentibus reſtituta non eſt illa rata autoritas de iure reſpondendi, vt non liceret Iudici recedere ab eorum reſponſis. Fortaſſe quidem ſemper eſt verum, quod ait Tullius pro Cecinna, aliud iudicari de iure, aliud reſponderi non oportere: & eum, qui Iuriſperitis non putat obtemperandum, labefactare leges atque iura. Sed non omnes ſunt Iuriſperiti, qui dicuntur.

¶ *SINE Scripto ius venit.*) Autor Rhetoricorum ad Herennium, ſcribit Conſuetudinem ius eſſe, quod ſine lege, æquè ac legitimum ſit, vſitatum eſt. Et Tullius lib. 2. de Inuent. Ius (inquit) eſſe putatur, quod voluntate omnium, ſine lege, vetuſtas comprobauit. Hodie Principis iuſſu & autoritate paſsim ſcriptæ ſunt Conſuetudines, vt certior eſſet earum cognitio, & paratior probatio. Ac rex quidem Galliarum Carolus 7, ante annos nonaginta, omnium ſui regni prouinciarum Cõſuetudines conſcribi, & ad Senatum referri, ſuáque autoritate confirmari primus curauit. ¶ *QVOD Vſus.*) Ipſorum Quiritum. Agitur enim hîc de ea Cõſuetudine, quæ Iuris ciuilis pars eſt moribus Romanorum recepta: vnde deſcendit Ius Patriæ poteſtatis, Pupillaris ſubſtitutionis, Prohibitæ inter coniuges donationis, Interdictionis bonorum, quæ fit prodigis. Sed eodem modo in ſingulis ciuitatibus Conſuetudo, quæ moribus vtentium inoleuit, eſt referenda ad ius ciuile illius loci. Eſt autem alia quædam communis & generalis Conſuetudo, quæ propter naturalem rationem qua nititur, propriè eſt bonorum & ſapientum virorum firmus apud omnes nationes conſenſus, & certum vtendi iudicium de quibuſdam rebus. vnde Tullius ait: Iuſtitiæ initium à natura profectum eſt. Deinde quædam in conſuetudinem ex vtilitatis ratione venerunt: poſtea res & à natura profectas, & ab conſuetudine probatas, legum metus & religio ſanxit. ¶ *VSVS Approbauit.*) Scribit quodam loco Liuius, Vſum eſſe grauiſsimum Iuris cenſorem, & exploratorem: vt non poſsit non æquum eſſe & vtile, quod is probauit ſæpius facto periculo. Certè ſi quid fortè mali inueheret (vt multa ſæpe iniuſta & praua moribus fiunt, inquit Comicus) nihili facere debemus inueteratam iniquitatis conſuetudinem. Sic enim edixit ipſe Iuſtinianus in Nou. ſua Conſtit. 134. τὰ κακῶς ἐπιποθούμενα, οὐδὲ μακρᾷ συνηθείᾳ βεβαιοῦσθαι βουλόμεθα. Neque quis ſatis eſſe credat, malum longo vſu inualuiſſe, aut quamcunque conſuetudinem ſtatim ius eſſe putet. Notum eſt quod Baſilius in epiſtola. 80. ad Euſtathium medicum ait, οὐ νομίζομεν δίκαιον εἶναι, τὴν παρ' αὐτοῖς ἐπικρατοῦσαν συνήθειαν, νόμον καὶ κανόνα τῆς ὀρθῆς ποιεῖσθαι λόγου. Laudat Tacitus priſcos Germanorum mores, eo præcipuè nomine, quòd apud eos, corrumpere aut corrumpi, ſeculum non vocaretur, hoc eſt, nulla temporis vel conſuetudinis excuſatio ſceleribus prætexeretur. Sanè nihil vnquam in Rep. rectè fiet, ſi quãcunque conſuetudinem habeas pro iure: maiorémque putes eſſe temporis rationem, quàm ipſius æqui & boni. Rectè itaque Demoſthenes in Oratione contra Androtionem, οὐ μὴ λέγε, ὡς γέγονε τοῦτο πολλάκις, ἀλλ' ὡς οὕτω προσήκει γίγνεσθαι. Et rurſus ad Iudices in Oratione contra Ariſtogitonem, εἰ ἐπανορθώσασθαι ταῦτ' ἔτι καὶ νῦν ἐθελήσαιτε, καὶ τὰ πεπραγμένα πόρρω καὶ πολὺν ἤδη χρόνον, αἰσχρῶς καὶ κακῶς ὑπὸ τούτων διῳκημένα, βελτίω ποιῆσαι, πάντα τὰ τοιαῦτα ἔθη παραδόντας

τίμωρον ὀρθῶς δεῖ δικάσαι, τὴν τὰ δίκαια ἀγαπῶσαν εὐνομίαν περὶ πλείστου ποιησαμένους. Vtinam hanc grauiſsimam Demoſthenis ſententiam ſibi proponant, qui Reip. præſu nt,& intelligant veritatem rerum, non vitiari erroribus geſtorum, vt ait Vlpianus.[1] ❡ *DIVTVRNI.)* Vulgo interpretantur, decem annorum. quanquam hodie forenſes Cauſidici,conſuetudinis allegant tempus, cuius non extat memoria. Et certè antequam inueterata conſuetudo dici poſsit, & ab vniuerſo populo tacitè recepta videatur, tam longo vſu eſt opus, vt neque temerè, neque leuiter aliquid hîc ſtatuere videamur. Ac ſemper etiam meminerimus,ante omnia explorandum eſſe, an etiã contradicto aliquando iudicio fuerit firmata conſuetudo.[2] ❡ *MORES.)* Morem Latini vocant inſtitutum patrium,propriè quidẽ pertinens ad religiones ceremoniáſque maiorum:ſed tamen generaliter ſignificans obſeruationem, quæ non aliquo præſcripto vel legiſlatoris iuſſu conſtat, ſed ipſo vſu inoleuit: magíſque animis vtentium, quàm tabulis inſcripta eſt. Vnde illud Ouidij,Morem fecerat vſus. Et Fabius ait,pleraque in iure non legibus, ſed moribus conſtare. Græci, vt Latini, appellant ἔθη. Commemorantur autem multa in Iure noſtro,quę moribus introducta dicuntur,vt pupillaris[3] ſubſtitutio, prohibitio[4] donationis inter coniuges. Eſt tamen vbi commemorantur mores, qui propriè referendi ſunt ad Ius naturę ſiue conſuetudinẽ gentium,non autem ad Ius ciuile.[5] ❡ *LEGEM imitantur.)* Plutarchus in libello de capienda vtilitate ab inimicis ait, τὸ ἔθος λαμβάνειν νόμου δύναμιν. Sed noſter Iulianus copioſius hunc locum explicat, inquiens[6]: Inueterata conſuetudo pro lege non immerito cuſtoditur. Nã cùm ipſę leges nulla alia ex cauſa nos teneant, quàm quòd iudicio populi receptæ ſunt: meritò & ea, quæ ſine vllo ſcripto Populus probauit,tenebunt omnes. Nam quid intereſt,ſuffragio populus voluntatem ſuam declaret, an rebus ipſis, & factis? Ergo vbi ſcriptis legibus non vtimur, vel quia nullæ extant, vel aduerſus eas aliud vſu receptum inualuit,ante omnia inſpicimus peculiarem conſuetudinem cuiuſque loci[7]:deinde ipſius prouinciæ. Et ſi deſit certa cõſuetudo vel lex ſcripta,quæ nominatim dirimat controuerſiam, ſequimur quod proximum eſt, & conſequens. Quod ſi etiam illud deſit: ait Iulianus, inſpiciendam conſuetudinem ciuitatis Romanę. Idque probat Iuſtinianus in præfatione Pandectarum. Sed interim ſemper meminerimus, quod Proculus[8] ait,nõ tam ſpectandũ,quid Romæ factum ſit, quàm id quod fieri debeat.

❡ *ORIGO Eius ab institutus.)* Si quis vniuerſam Rom. Remp. propius intueatur, comperiet eſſe veriſsimum,quod ait Polybius,Romanos optimè ſolitos καὶ μεταλαβεῖν ἔθη, καὶ ζηλῶσαι τὸ βέλτιον. Quod & Saluſtius ſcribit,& Athenæus lib.6. qui etiam addit, quod huc propriè pertinet,eos melius tutatos politiam Lacedæmoniorum, quàm Lacedæmonios ipſos. μιμησάμενοι (inquit) κατὰ πάντα τὴν Λακεδαιμονίων πολιτείαν, διετήρησαν αὐτὴν μᾶλλον, ἢ ἐκεῖνοι. Sed & quàm diligenter omnes ſuæ Reip.partes conformarint ad exemplum Grecorum,facile intelligent qui vtriuſque Reip.mores & inſtituta propius intuebũtur.Quomodo autem à Grecis leges ſuas petierint,hiſtoria nota eſt,nempe anno ab vrbe condita 300, miſſos eſſe tres Legatos, Sp. Poſthumium Album, Sulpitium Camerinum, & A.Manlium, vt Solonis leges deſcriberent, & aliarum Græciæ ciuitatum inſtituta moréſque perdiſcerent. Reliqua copioſius alio loco deſcripſimus. Si quis antiquiorem originem deſideret, memini me legiſſe, Lacedęmoniorum manũ per id tempus,quo Lycurgus eorum ciuitatem moribus & inſtitutis ornabat, ſeditione orta, Laconia exceſsiſſe,tandémque in Pometinis agris conſediſſe, vbi Feronię templũ condiderunt. Mox eorum quoſdam cum Sabinis habitaſſe, eorúmque conſuetudine factum, vt pleraque Sabinorum inſtituta fuerint Laconicis ſimillima: quorum multa deinde Numa Rex ex Curibus Sabinis oriundus, ad Romanam tranſtulit Remp. Sed ne longius abeamus, Dionyſius Halicarn. non obſcurè oſtendit & Romulum & reliquos Reges Rom. in conſtituenda ſua Rep. omnino Græcos eſſe imitatos. ❡ *DVArum Ciuitatum.)* Quarum in Græcia facilè principum,laudem eleganter perſtringit Tullius pro Flacco, obiter etiam indicans rationem, cur ab his potiſsimum cenſuerint Romani leges eſſe petendas. Inquit enim: Ab Athenienſibus humanitas,doctrina,religio, fruges, iura, leges ortæ, atque in omnes terras diſtributæ putantur. Lacedæmoniorum virtus ſpectata & nobilitata, nõ ſolùm natura corroborata, verum etiam diſciplina putatur, qui ſoli toto orbe terrarum ſeptingentos iam annos & amplius, vnis moribus, & nunquam mutatis legibus viuunt. Sed & apud Thucydidem lib.2. Pericles ſuos A-

1 *L. illicitas. §. veritas. De offic. præſi.*
2 *L. cum de conſuetudine. De legib.*
3 *L. 2. De vulg. & pup.*
4 *L. 1. De donat. inter virum & vxor.*
5 *L. libertinus. De ritu nupt.*
6 *L. de quibus. De legib.*
7 *L. venditor. §. ſi conſtat. D. Commu. diuid.*
8 *L. ſed licet is. De offic. præſi.*

thenienſes laudat eo maximè nomine, quòd aliis Populis leges videantur præſcripſiſſe: ipſi autem aliunde non acceperint. χρώμεθα (inquit) πολιτείᾳ οὐ ζηλούσῃ τοὺς τῶν πέλας νόμους, παράδειγμα δ' αὐτοὶ μᾶλλον ὄντες τισὶν, ἢ μιμούμενοι ἑτέρους. Iſocrates quoque in ſuo Panegyrico teſtatur Athenienſes ipſis quoque Græcis legum bonarum & omnis honeſtæ politiæ exemplum dediſſe. Iſocratis verba, quæ non parum commendare poſſunt fontes Iuris noſtri, ſunt hæc de Athenienſi Rep. παραλαβοῦσα τοὺς Ἕλληνας ἀνόμως ζῶντας καὶ σποράδην οἰκοῦντας, καὶ τοὺς μὲν ὑπὸ δυναστειῶν ὑβριζομένους, τοὺς δὲ δι' ἀναρχίαν ἀπολλυμένους, καὶ τούτων τῶν κακῶν αὐτοὺς ἀπήλλαξε, τῶν μὲν κυρία γενομένη, τοῖς δ' αὑτὴν παράδειγμα ποιήσασα. πρώτη γὰρ καὶ νόμους ἔθετο, καὶ πολιτείαν κατεστήσατο. δῆλον δὲ ἐκεῖθεν. οἱ γὰρ ἐν ἀρχῇ περὶ τῶν φονικῶν ἐγκαλέσαντες καὶ βουληθέντες μετὰ λόγου, καὶ μὴ μετὰ βίας διαλύσασθαι τὰ πρὸς ἀλλήλους, ἐν τοῖς νόμοις τοῖς ἡμετέροις τὰς κρίσεις ἐποιήσαντο περὶ τούτων. Fuiſſe autem Athenienſium leges (quarum exemplar Romanis placuit) omnibus numeris abſolutiſsimas, teſtatur idem Iſocrates in ſuo Panathenaico his verbis: ὀλίγους μὲν, ἱκανοὺς δὲ τοῖς χρῆσθαι μέλλουσι, καὶ ῥᾳδίως συνιδεῖν. ἔπειτα δικαίους καὶ συμφέροντας καὶ σφίσιν αὐτοῖς ὁμολογουμένους, καὶ μᾶλλον ἐσπουδασμένους τοὺς περὶ τῶν κοινῶν ἐπιτηδευμάτων, ἢ τοὺς περὶ τῶν ἰδίων συμβολαίων. οἵουσπερ εἶναι χρὴ παρὰ τοῖς καλῶς πολιτευομένοις. ¶ *LACEDAEMONII Magis.*) Huius loci optimus interpres eſt Plutarchus in Lycurgo, vt operæpretiũ fuerit eius verba ſubiicere: νόμους γεγραμμένους ὁ Λυκοῦργος οὐκ ἔθηκεν, ἀλλὰ μία τῶν καλουμένων ῥητρῶν ἐστὶν αὕτη. τὰ μὲν οὖν κυριώτατα καὶ μέγιστα πρὸς εὐδαιμονίαν πόλεως, καὶ ἀρετὴν ἐν τοῖς ἤθεσιν ᾤετο, καὶ ταῖς ἀγωγαῖς τῶν πολιτῶν ἐγκαταστοιχειωμένα μένειν ἀκίνητα, καὶ βεβαίαν ἔχοντα τὴν προαίρεσιν, δεσμὸν ἰσχυρότερον τῆς ἀνάγκης, καὶ ἣν παίδευσις ἐποίει τοῖς νέοις νομοθέτου διάθεσιν ἀπεργαζομένη περὶ ἕκαστον αὐτῶν. τὰ δὲ μικρὰ καὶ χρηματικὰ συμβόλαια, καὶ μεταπίπτοντα ταῖς χρείαις ἄλλοτε ἄλλως, βέλτιον ἦν μὴ καταλαμβάνειν ἐγγράφοις ἀνάγκαις, μηδὲ ἀκινήτοις ἔθεσιν, ἀλλ' ἐᾶν ὑπὸ τῶν καιρῶν προσθέσεις λαμβάνοντα καὶ ἀφαιρέσεις, ἃς ἂν οἱ πεπαιδευμένοι δοκιμάσωσι. τὸ γὰρ ὅλον, καὶ πᾶν τῆς νομοθεσίας ἔργον εἰς τὴν παιδείαν ἀνῆπτε. μία μὲν οὖν τῶν ῥητρῶν ἦν (ὥσπερ εἴρηται) μὴ χρῆσθαι νόμοις ἐγγράφοις. Sed & Gallos olim ex inſtituto Druidum paucíſsima literis commendaſſe, & omnia quæ ad Publicum ius aut ſacra pertinebant, memoria tenuiſſe ſcribit Iulius Cæſar. ¶ *ATHENIENSES Verò.*) Hos tamen etiam vſos fuiſſe quibuſdam moribus, ſiue νόμοις ἀγράφοις, oſtendit Pericles apud Thucydidem lib. 2. Et ſanè non ſunt omnia ſcriptis ſancienda, ſed & mores ferendi, inquit Tullius lib. 1. de Legib. Nam & parum proſunt vanæ ſine moribus leges, ait Flaccus.

¶ *DIVINA Prouidentia.*) Iuſtinianus poſteà vocat Rerũ naturám. Sed magis pium eſt & Chriſtianum dicere diuinam Prouidentiam. Verè enim ſapiens ille noſter, & clemens Pater reliquit naturæ corruptæ quoddam lumen rationis & iudicii naturalis ad formandos politicos mores in hac ciuili ſocietate. Vnde orta ſunt prima illa Iuris præcepta, de quibus ſuprà copioſius diſſeruimus. Vnum hîc adiiciam memorabilem locum, qui extat apud Xenophontem lib. 4. ἀπομνημονευμάτων, & grauiter deſcribit Ius naturale, quod omnium animis diuinitus inſcriptum eſt: ἀγράφους τίνας οἶσθα ὦ ἱππία νόμους; τούς γ' ἐν πάσῃ (ἔφη) χώρᾳ κατὰ ταῦτα νομιζομένους. ἔχοις ἂν οὖν εἰπεῖν (ἔφη) ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοὺς ἔθεντο. καὶ πῶς ἂν (ἔφη) οἵγε οὔτε συνελθεῖν ἅπαντες ἂν δυνηθεῖεν, οὔτε ὁμόφωνοί εἰσι. τίνας οὖν (ἔφη) νομίζεις τεθεικέναι τοὺς νόμους τούτους; ἐγὼ μὲν (ἔφη) θεοὺς οἶμαι τοὺς νόμους τούτους τοῖς ἀνθρώποις θεῖναι. καὶ γὰρ παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις πρῶτον νομίζεται, θεοὺς σέβειν. οὐκοῦν καὶ γονέας τιμᾶν πανταχοῦ νομίζεται; καὶ τοῦτο, ἔφη. ¶ *SVNT Immutabilia.*) Naturales enim illę notitiæ nobiſcum naſcentes, ſic animis noſtris impreſſæ ſunt, vt abradi nequeant. Et quæ promamant ex iis præcepta, contemni non poſſunt ſine horribili confuſione rerum omnium. Interim tamen fatemur eſſe quaſdam inferiores naturæ leges, quæ aliquando mutantur, non quidem propter aliquod vitium, quod in ipſis ſit, ſed propter varias humanarum rerum circunſtantias. Earúmque mutatio magis tuetur, quàm confundit publicam tranquillitatem, vt pote cui omnino accommodetur.. Veluti, Lex naturalis iubet, vt dominia diſtinguantur. Eadem iubet, vt quarundam rerum communio retineatur. Sed nihilominus ſemper conſtat quod hîc dicitur, & à Caio pridem reſponſum eſt, naturalem rationem nullius autoritate commutari poſſe, & illa prima ſummáque iuris præcepta eſſe perpetua. Teſtatur autem id grauiſsimè Tullius lib. 3. de Rep. his verbis: Eſt vera lex, recta ratio, naturæ congruens, diffuſa in omnes, conſtans, ſempiterna, quæ vocet ad officium iubendo, vetando à fraude deterreat. Huic

1 §. commodius inſ. de rerum diuiſ.

legi nec prorogari fas eſt, nec derogari ex hac aliquid licet, neque tota abrogari poteſt. Nec verò aut per Senatum, aut per Populum ſolui hac lege poſſumus. neque quærendus eſt explanator aut interpres eius alius: nec erit alia lex Romæ, alia Athenis: alia nunc, alia poſthac. Sed & omnes Gentes, & omni tempore, vna lex & ſempiterna & immutabilis continebit, vnúſque erit communis quaſi Magiſter, & Imperator omnium Deus. Ille huius legis inuentor, diſceptator, ſator. Cui qui non parebit, ipſe ſe fugiet, & naturam hominis aſpernabitur, atque hoc ipſo luet maximas pœnas, etiamſi cætera ſupplicia effugerit. Hactenus Cicero. Sed & apud Sophoclem Antigone vim ſempiternam huius legis, cum qua pugnantia Principum placita confert, grauiter & eleganter exprimit his verſibus,

οὐ γάρ τί μοι Ζεὺς ἦν ὁ κηρύξας τάδε, οὐδ' ἡ ξύνοικος τῶν κάτω θεῶν Δίκη,
οἳ τούσδ' ἐν ἀνθρώποισιν ὥρισαν νόμους· οὐδὲ σθένειν τοσοῦτον ᾠόμην τὰ σὰ
κηρύγμαθ', ὥστ' ἄγραπτα κἀσφαλῆ θεῶν νόμιμα δύνασθαι θνητὸν ὄνθ' ὑπερδραμεῖν.
οὐ γάρ τι νῦν γε κἀχθές, ἀλλ' ἀεί ποτε ζῇ ταῦτα, κοὐδεὶς οἶδεν ἐξ ὅτου φάνη.

Quem locum Ariſtoteles commendat lib. 1. Rhetoricorum, & adiicit ſententiam Empedoclis περὶ τοῦ μὴ κτείνειν τὸ ἔμψυχον. τοῦτο γὰρ οὐ τισὶ μὲν δίκαιον, τισὶ δ' οὐ δίκαιον, ἀλλὰ τὸ μὲν πάντων νόμιμον. ¶ *SAEPE Mutari ſolent.*) Periculoſa eſt quidem omnis in Rep. mutatio legum. Nam eam ſequitur repentina quædam & morum & vitæ mutatio: ſed non ita mordicus nullóque rerum aut temporum diſcrimine, priſcis legibus inhærendum

1 L. 2. De conſtitut. princ. L. Diuus. De reſt. in integ.

eſt, vt rationem publicæ vtilitatis contemnamus. Itaque fuit iniqua & pernicioſa lex illa vetuſtiſsima apud Perſas, quæ refertur in hiſtoria Danielis cap. 6. Ne mutari vllo modo poſſet vllum edictum aut lex, quam Rex Perſarum condidiſſet. Laudatur ſanè vetus illud Locrenſium inſtitutum, vt nemo ageret de abrogatione legis, niſi laqueo collum circunducto, vt ſi non perſuaſiſſet, ſtatim ſtrangularetur: & omnes hoc periculo admonerentur, ne quam temerè tentarent legum mutationem. Sed interea id rectè & laudabiliter tentari poterat, vbi iuſta ſuberat cauſa. Nemóque ſanus iudicabit, malum perpetuò tolerari deberi in Rep. ſi poſsit corrigi. Imò verò quo magis inualuit, eò magis eſſe tollendum. Apud Gellium Sex. Cæcilius grauiter pronunciat, Legum opportunitates & medelas, pro temporum moribus & Rerump. generibus; próque vtilitatum præſentium rationibus, vitiorúmve, quibus medendum eſt, feruoribus, mutari atque flecti debere. Eſt & illa memorabilis Valerii ſententia apud Liuium, Ex iis legibus, quę perpetuæ vtilitatis cauſa latæ ſunt, nullā eſſe abrogandam, niſi quam vel vſus coarguit, aut ſtatus Reip. inutilem fecit. ¶ *TACITO Conſenſu.*) Quem videlicet

2 L. de quibus. De legib.

ipſo vſu contrario ſatis declarauit. Nam (vt ait Iulianus) quid intereſt, ſuffragio populus voluntatem ſuam declaret, an rebus ipſis & factis? Et addit, Rectiſsimè illud receptum eſt, vt leges non ſolo ſuffragio legiſlatoris, ſed etiam tacito conſenſu omnium, per deſuetudinem abrogentur. Hîc autem deſuetudinem accipimus, pro contraria conſuetudine. Porrò & huc pertinet, quod apud Liuium Licinius Prætor cenſet, Non exoletis vetuſtate annalium exemplis, ſed recentiſsimæ cuiuſque conſuetudinis vſu Ius ſtare debere. Verum, vt per conſuetudinem poſteriorem ius ſcriptum tolli poteſt, ita rurſus cõſuetudo poteſt aboleri per poſteriorem legē, ſi id nominatim ſtatuat legiſlator. Nā conſuetudo, cuius eſt improbatus vſus, tantum nō valet, vt rationē vincat aut legem. ¶ *ALIA Poſteà lege lata.*) Inquit noſter Modeſtinus: αἱ μεταγενέστεραι διατάξεις ἰσχυρότεραι τῶν πρὸ αὐτῶν εἰσίν. Et hoc eſt in multis iuris partibus receptū, poſteriora ſemper derogare prioribus. Veluti in pactis, contractibus, teſtamentis fideicommiſſis, legatis, tutelis, atque id genus quamplurimis. Illud porrò ſemel admonēdi ſumus, legem aliquam nouam aut poſteriorem, referri quidem ad tempus præteritum, quod attinet ad vim abrogationis, ſed ſpectare tempus futurum, ſi agatur de cauſarum deciſionē. Quod ſæpe in Nou. Iuſtinianus inculcat. Et Tullius in 3. Verrina ſcribit, Nullius legis in præteritum tempus vim eſſe, niſi eius rei, quæ ſua ſponte ſcelerata & nefaria eſt, vt etiam ſi lex non eſſet, magnopere vitanda fuerit.

3 L. 2. C. Quæ ſit long. conſuet.
4 L. vlt. De conſtit. princ.
5 L. pacta nouiſsima. C. de pact.
6 L. pacta. De contrah. emptio. L. 2. De reſcin. vend.
7 §. 1. inſ. quib. mo. teſta. infir.
8 L. clari. C. de fideicom.
9 L. ſi mihi & tibi. §. in legatis. De legat. 1.
1 L. tutor datus. §. 1. L. ſi hæreditas. §. De teſtatute.
2 L. leges. C. de legib.

De Iure

DE IVRE PERSONARVM

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ.

NIHIL eſt quod gratius ſolatiū, acriúſve calcar generoſis ſtudioſorum ingeniis addat, atque ſi intelligant ſtudiorum ſuorum rationem, & Superis fauentibus gratam eſſe, & humanæ profuturam ſocietati. Hunc enim habent ſcopum laborum ſuorum. Et neſcio quo melioris naturæ inſtinctu, ab iis ſtudiis abhorrere ſolent, quæ paruum habent cum virtute ac philoſophia commercium, quorúmque finem & vſum, vel parum pium, vel ſordidum eſſe putant. Nobis itaque rationem iuris ciuilis obiter tueri viſum eſt. cuius eius origo non eſt ex temerariis hominum commentis, ſed diuinis planè inſtitutis: habéntque tres illæ Iuris partes, quæ hîc proponuntur, ſolidiſſima fundamenta, & honeſtiſſimum finem, nempe conſeruationem ciuilis ſocietatis. Cúmque Chriſtiana Religio non diſſipet, ſed magis tueatur politias, non poteſt non probare totam Iuris ciuilis rationem certo iudicio firmatā in Rep. nec abhorrentem ab æquitate & honeſtate naturali. Primum enim quod attinet ad ciuiles perſonarum gradus, & politica diſcrimina, omnes qui ſani ſunt, intelligunt ea maximè conuenire cum Dei voluntate, & naturalis rationis iudicio. De publica Magiſtratuum poteſtate hîc non loquor, quam certo certius eſt ipſiſſimam eſſe Dei ordinationem: ſed de priuato iure dominorum & parentum, déque ſeruorum ſtatu & conditione. Ac ne longius abeam, cùm Deus præcipit parentes honorari, in vniuerſum ſatis videtur conſtituere perſonarum diſcrimina, & domeſticas poteſtates, quibus pareat filius aut ſeruus. Nec ſanè alioqui familia vlla, vel res œconomica poteſt conſiſtere: non magis quàm Reſp. ſine magiſtratu. Imo verò, vt domus prior eſt ciuitate, & hæc ſine illa non eſt: ita neceſſe eſt publicam poteſtatem conſeruari priuata & domeſtica veluti Iuriſdictione, & vtranque pariter, ſimiliq; ratione defendi. Sic Paulus apoſtolus ad Epheſios cap. 6. ex præcepto honorandorum parentum, tuetur ius & poteſtatē dominorum, quibus vult ſeruos ſincerè, & ex animo parere. Idem in priori epiſtola ad Timotheum cap. 6. diligenter admonet eſſe coërcendam ſeruorum contumaciam, ne turbetur herilis poteſtas, eóque nomine Chriſtiani malè audiant, & Euangelium notetur, quaſi diſſipet politias. Ac videtur ſanè Paulus metuiſſe fanaticos illos & ſeditioſos ſpiritus, cuiuſmodi hodie natos videmus in gente Anabaptiſtica, qui noua gratæ neſcio cuius libertatis iactatione, vulgus ad pileum vocant, nec erubeſcunt Euangelium prætendere. vt dicitur olim Syrus quidam nomine Eunus, fanatico furore ſimulato, dum Syriæ Deæ ceremonias iactat, ad libertatem & arma ſeruos quaſi numinū imperio concitaſſe. Atque vt id diuinitus fieri probaret, in ore abdita nuce, quam ſulphure & igne ſtipauerat, leuiter inſpirando, flāmam inter verba fudiſſe: hócque miraculo collegiſſe pluſquā quadraginta millia ſeruorum. Huiuſmodi furores fuerunt olim, & nunc ſunt obtecti falſo Euangelij prætextu. Promittitur quidem in Euangelio libertas omnibus Chriſtianis, ſed ea ſpiritualis eſt, nec pertinet ad exteriorem hanc & ciuilem vitam, ſed ad interiorem hominem pacandum, & conſcientiam terroribus mortis, & Iudaicarum ceremoniarū ſeruitute liberandam, ſimul & à tyrannide Satanæ, & peccati aſſerendam. Huius libertatis vſum aut fructum nullo modo impedit ciuilis poteſtas. Et qui inter corpus & animam, intérque præſentem hanc mortalémque vitam, & futuram illam æternámque nouit

diſcernere, facilè intelliget ſpirituale Chriſti regnum, & ciuilem ordinationem, res eſſe plurimùm diuerſas: ac Iudaïcæ fore ſuperſtitionis vanitatiſque, regnum illud Chriſti quærere ſub elementis huius mundi. Oportet itaque libertatem Euangelicam, quæ fidelibus in Chriſto promittitur, continere intra ſuos fines: ne quo eius prætextu conturbemus politicos gradus in Rep. neceſſarios, & iuſta perſonarum diſcrimina, ſine quibus nulla ciuilis ſocietas conſtare poteſt. Nec aliò pertinet ſententia Pauli ad Galatas ſcribentis, inter eos, qui baptizati ſunt in Chriſtum, neque ſeruum eſſe, neque liberum. non enim agit de ſeruitute aut libertate politica, ſed ſpirituali. Illúdque ſolùm docet, quod etiam diſertè noſter Iuſtinianus in Nou. Conſtit. 5. ait, Quantum ad Dei cultum attinet, non eſſe liberum neque ſeruum: ſed omnes in Chriſto eoſdem haberi. Sed interim nõ vult eo nomine confundi politias, aut in ciuili ſocietate tolli conditionis & perſonarum diſcrimina, ſi quæ ſunt conſentanea rationi naturali. Itaque & Philemon receptus inter Euangelicos præcones, atque adeò ipſius Pauli συνεργός, *vſus eſt, vt prius, ſeruo ſuo Oneſimo, retinuítque Ius herile: adeò vt nec Paulus voluerit ſine eius conſenſu detinere Oneſimum, quo opus habebat in grauiſſimo etiam & iuſtiſſimo miniſterio, nempe Euangelij, quemadmodum licet iudicare ex epiſtola ipſius Pauli ad Philemonem. Quid multis moror? non eſt obſcurum decretum vetuſtiſſimæ & puriſſimæ Synodi Gangrenæ aduerſus eos, qui pietatis aut Euangelij prætextu iactabãt omnes ſeruos eſſe debere liberos.* εἴ τις δοῦλον προφάσει θεοσεβείας διδάσκοι καταφρονεῖν δεσπότου, καὶ ἀναχωρεῖν τῆς ὑπηρεσίας, καὶ μὴ μετ' εὐνοίας καὶ πάσης τιμῆς τῷ ἑαυτοῦ δεσπότῃ ἐξυπηρετεῖσθαι, ἀνάθεμα ἔστω. *Deniquè legi poteſt Theodoriti Cyrenſis Epiſcopi liber de prouidentia Dei ſeptimus, in quo multis verbis probat, ſeruitutem & herilem poteſtatem ad humanæ vitæ vſum à Deo conſtitutas eſſe. Ac ne quis aliqua ſua virtute ſuperbus, exiſtimet poſſe contemni dominum, qui non ea pollet naturæ præſtantia, vt alios gubernare poſſit, videtúrque tanto indignus honore: meminerimus non eſſe hoc pium aut rectum iudicium, quo inſoleſcimus aduerſus ordinationem Dei, & ſeruo ſuggeritur nimis curioſa inquiſitio. Qualis qualis tandem ſit dominus, non ſine diuina prouidentia nactus eſt eam poteſtatem, cui omnino mos geri debet, ſi nihil imperet quod cum pietate Chriſtiana pugnet. ac videtur id quidẽ ſenſiſſe Petrus Apoſtolus iubens ſeruos parere dominis etiam* σκολιοῖς. *Fortaſſe Philoſophi iudicant eam vnam eſſe iuſtam & naturalem poteſtatem, cùm præſtantior natura imperat inferiori. Sed periculoſum eſſet, in Rep. mordicus id tueri, & ad viuum reſecare: nec raro pugnaret cum diuina prouidentia, quæ non regitur philoſophicis iudiciis, ſed longè alias habet cauſas: nec vult nos aut curioſos aut moroſos eſſe ſuarum ordinationum cenſores, ſed candidos & morigeros fautores. Interea autem, ne quis probari putet effrenem illam & infinitam dominorum tyrannidem, quæ putat ſibi licere, quicquid libet: nequaquam patietur Deus ſeruos vt belluas proculcari: qui non minus heros, quàm famulos admonet ſui officij. Facit diligenter id Paulus ſcribens ad Epheſios. Rurſus ad Coloſſenſes cap. 4.* οἱ κύριοι *(inquit)* τὸ δίκαιον, καὶ τὴν ἰσότητα τοῖς δούλοις παρέχεσθε, εἰδότες ὅτι καὶ ὑμεῖς ἔχετε κύριον ἐν οὐρανοῖς. *ac dictum certè eſt à noſtris Iuriſconſultis non malè, contra naturam videri inhumanam illam & crudelem ſeruitutis ſpeciem, qua mancipium confertur brutis animantibus, víxque hominis nomen retinet. Vnde & religionis Chriſtianæ clementia hanc tandem ſummouit. Nã & abſurdum erat inter Chriſtianos eodem precio redemptos, in eandẽ*

aſſertos libertatem, & ad eandem vocatos hæreditatem, manere barbaram illam & immanem ſeruitutem, qua homo poterat homine abuti, vt pecude: & quæ iam nimis exceſſerat omnes fines naturalis rationis, pudoris, vel honeſtatis, omnéſque adeò ſui officij metas. Primum herilis poteſtas ad tuendam rem œconomicam ſimul & ciuilem ſocietatem conceſſa fuit, magno interim bono ſeruorum, cùm eos ab aliis gubernari intereerat, & ipſi non onerabantur niſi honeſto & humano miniſterio. Poſteà creuit inſolens & effrenis dominandi cupiditas, ſibique arrogauit ius vitæ & necis in ſeruos, non minus quàm in pecudes: eóque tandem euaſit, vt putaret ſibi licere quicquid liberet. Hunc intolerabilem abuſum, & immanem barbariem ſenſim mitigauit humanitas ætatis poſterioris. Antoninus Imp. nonnihil coërcuit ſæuitiam dominorum, & ſublato illo vitæ & necis arbitrio, voluit ſeruos paulò humanius tractari. Sed in aliis partibus reliquit illibatam poteſtatē dominis, qui multum adhuc retinuerunt iuris priſtini. Tandem Leo Imp. iudicauit non debere hominem duriori ſeruitute premi. Itaque ſeruis ſuis multa remiſit, vt & ſibi acquirere poſſent, & teſtamentum facere. Quod exemplum deinde multi ſecuti, paulatim relaxarunt conditionem ſeruorum, & ad primum iuſtúmque & naturalem modum redegerunt, vt non niſi quantum opus videretur ad familiam tuendam & rem œconomicam, tantum eſſet iuris & imperij in ſeruos, cætera liberos. Vtinam verò in vſum reuocari potuiſſent veteres illæ clientelæ, quas cum ſuis patronis prudentiſſimè Romulus inſtituerat, firmiſſima Reip. vincula. Nec diſſimulare poſſum, quod non ſine magno malo Reip. fit, ita famulos à dominis eſſe diſiunctos, vt nullis officiis cōtineantur. Habuit quidem illa, quæ tot annis vſitata fuit, priſca ſeruitus multum inhumanitatis. Sed illud ſaltem commodi Reip. adferebat, quod infimi & tenues homines ſeruabantur, & vindices habebant, ne potentiorum iniuriis obnoxij eſſent, nec modò alerentur à ſuis dominis, ſed etiam docerentur & inſtituerentur: nullíque inertes & ocioſi vagarentur mendici, quorū nūc agminibus Ciuitates & onerantur, & veluti obſidentur. Cæterū illud, opinor, nemo negauerit, vt humaniter ſublata ſit ſæua illa priſcæ ſeruitutis tyrānis, ita rectè conſeruari naturales perſonarū gradus, & ciuilia diſcrimina, quorū eſt neceſſarius vſus ad tuendā œconomiam & politiam. Quis enim non videt, q̄ triſte alioqui eſſet chaos, & q̄ horrenda rerum humanarū cōfuſio, ſi ſeruus domini, filius parētis, vxor mariti, cliens patroni, iuſtū & honeſtum imperiū impunè poſſet habere ludibrio & contēptui? nec vllo Iuris vinculo cōtineretur illa obedientia, quam nō temerè AEſchylus in Thebis dixit εὐπραξίας εἶναι μητέρα. Memini Platonē in bene conſtituta hominis natura intueri pulcherrimam quandam harmoniā ipſarum inter ſeſe virium. Eam nos in Rep. intuebimur, ſi ſuæ quiſque memor conditionis, ſuo fungatur munere: ſi magiſtratibus recta imperantibus obtemperet populus, ſi patriæ poteſtatis reuerentia morigeros habeat filios, ſi ſeruilis fortuna berile agnoſcat imperium, & dominus humaniter imperet, quæ digna ſunt homine. Hinc ſcilicet orietur illa, quam & Iuſtinianus in Nou. Conſtit. 8. tantopere prædicat, καλή τε καὶ σύμφωνος τοῖς τε ἄρχουσι καὶ τοῖς ἀρχομένοις ἁρμονία. Cōtrà ſi hos gradus confundas, & priuatas poteſtates, omniáque perſonarum diſcrimina, efficies illam ἀταξίαν, quam deprehendunt Chriſtiani in corrupta hominis natura. Rectè itaque & grauiter Auguſtinus ad Macedonium epiſtola 54. ſcribit, non fruſtra inſtitutas eſſe poteſtates: neceſſariam eſſe diſciplinam dominantis, & ſeueritatem, etiam boni patris.

Habent(inquit)iſta omnia modos ſuos, cauſas, rationes, vtilitates. hæc cùm timentur, & coercentur mali, & quietius inter malos viuunt boni. Finem faciam ſi addidero quod Ariſtoteles lib. 8. Polit. grauiter ſcribit in familiis reperiri ſimilitudines, & quaſi exẽpla Rerump. Nã poteſtatẽ, quæ patri eſt cum liberis, obtinere formam regalis poteſtatis. Patri enim curæ eſſe liberos. Regiámque poteſtatem eſſe patrium imperium, quanquam id in tyrannidem verſum ſit apud Perſas, qui pro ſeruis vtuntur liberis ſuis. Eſſe verò domini in ſeruos tyrannicum imperiũ, quippe in quo domini commoda agantur. Atque hoc quidem Ius rectum eſſe, Perſicum verò à via deflexiſſe. Diſpares enim diſparia imperia ſequi. Viro autem cum vxore Ius id intercedere, quod eſt in optimorum poteſtate. Nam pro dignitate virũ iis in rebus imperare, quæ dignæ ſunt viro: quæ autem fœminam decent, eas ei tribui. Quod ſi in omnibus præſit vir & dominetur, fieri popularem poteſtatem. Verba Ariſtotelis ſunt hæc: ἡ μὲν πατρὸς πρὸς υἱεῖς κοινωνία, βασιλείας ἔχει σχῆμα. τῶν τέκνων γὰρ τῷ πατρὶ μέλει. ἐντεῦθεν δὲ καὶ Ὅμηρος τὸν Δία πατέρα προσαγορεύει. πατρικὴ γὰρ ἀρχὴ βούλεται ἡ βασιλεία εἶναι. ἐν Πέρσαις δὲ ἡ τοῦ πατρὸς, τυραννική. χρῶνται γὰρ ὡς δούλοις τοῖς υἱέσι. τυραννικὴ δὲ καὶ ἡ δεσπότου πρὸς δούλους. τὸ γὰρ τοῦ δεσπότου συμφέρον ἐν αὐτῇ πράττεται. αὕτη μὲν οὖν ὀρθὴ φαίνεται, ἡ Περσικὴ δὲ ἡμαρτημένη. τῶν διαφερόντων γὰρ αἱ ἀρχαὶ διάφοροι. ἀνδρὸς δὲ καὶ γυναικὸς, ἀριστοκρατικὴ φαίνεται. κατ' ἀξίαν γὰρ ὁ ἀνὴρ ἄρχει, καὶ περὶ ταῦτα, ἃ δεῖ τὸν ἄνδρα. ὅσα δὲ γυναικὶ ἁρμόζει, ἐκείνῃ ἀποδίδωσιν. ἁπάντων δὲ κυριεύων ὁ ἀνὴρ, εἰς ὀλιγαρχίαν μεθίστησι. παρὰ τὴν ἀξίαν γὰρ αὐτὸ ποιεῖ, καὶ οὐχ ᾗ ἀμείνων. *Quid multis? manifeſtè apparet non magis eſſe confundenda perſonarum ciuilia diſcrimina, quàm dominia rerum, quarum iuſtã & naturalem diuiſionem in omni Repub. retinendam eſſe, alio loco dicemus.*

De Iure Perſonarum, Tit III.

OMNE autem ius, quo vtimur, vel ad perſonas pertinet, vel ad res, vel ad actiones. Et prius de perſonis videamus. nam parum eſt ius noſſe, ſi perſonæ, quarum cauſa conſtitutum eſt, ignorentur.

Summa itaque diuiſio de iure perſonarum hæc eſt: quod omnes homines, aut liberi ſunt, aut ſerui. Et libertas quidẽ (ex qua etiã liberi vocãtur) eſt naturalis facultas eius, quod cuique facere libet, niſi ſi quid vi aut Iure prohibetur.

Seruitus autẽ eſt conſtitutio Iuris gentium, qua quis dominio alieno contra naturã ſubiicitur. Serui autem ex eo appellati ſunt, quòd Imperatores captiuos vendere, ac per hoc ſeruare, nec occidere ſolent: qui etiam mancipia dicti ſunt, eò quòd ab hoſtibus manu capiuntur.

Serui autem aut naſcuntur, aut fiunt: naſcuntur, ex ancillis noſtris: fiunt aut iure gentiũ, id eſt, captiuitate aut iure ciuili, cùm liber homo maior viginti annis ad pretium participandũ ſeſe væнundari paſſus eſt.

In ſeruorum conditione nulla eſt differentia: in liberis autem multæ. aut enim ſunt ingenui, aut libertini.

IN SVPE-

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

O *MNE autem ius.)* Hîc, neglecta vulgari diſtinctione, coſtituimus initium huius
tituli: primum quia id fecerit Theophilus: deinde quia idem factum ſit in Pan-
dectis, ac fieri omnino debere oſtendat rerum connexio: quam temerè ſecare, & in di-
uerſos ſpargere titulos, non oporteat. Cùm Iulianus colligeret Edictum perpetuum,
rem totam iudiciariam iuſto ordine præcipue eſt complexus. Eúmque ordinem ſecuti
ſunt & architecti Pandectarum. Sed quia nullum eſt negocium, in quo tractando ſta-
tim non agatur de perſonis, veluti an contrahere potuerint de rebus, veluti, cuius qua-
litatis & conditionis eæ ſint, poſtremo & de actionibus, cuius generis ſint: tria hæc ca-
pita in hoc libello prius explicata ſunt, quàm ad Pandectas veniret Iuuentus. Equi-
dem memini Ioannem Apellum eruditum Iuriſcon. multa deſiderare in hac gene-
rali Iuris partitione. ac primum quidem admonet, perſonam non videri proprium
ac peculiare Iuris caput: ſed quandam potius circunſtantiam, vt eſt cauſa, locus, tempus,
quantitas, qualitas. Quia tamē hæc circunſtātia latiſsimè patet, fatetur non eſſe incom- 1 *L. aut facta. De pœnis.*
modum ſeparatim eam explicari. Quod autem attinet ad ſecundum caput, exiſtimat
aptiorem fuiſſe dominii vocem quàm rei: nec ſatis commodè in Actione conſtitui ter-
tiam partem. Cùm enim dominium ſit vna vera iuris vniuerſi pars, magis obligatio
quàm actio, debet altera dici. Nam par eſt cōiungi has duas cauſas efficientes, ex quibus
deinde pariter naſcitur actio. Vnde colligit dominium & obligationem, duo eſſe pro-
pria iuris capita, ad quæ referantur reliqua omnia, quæ ſunt in legibus. Sed vt intelli-
gamus vſum partium, quas hîc Iuſtinianus proponit, meminerimus, in perſonis con-
ſiderari ſtatus, ordines, & officia. In rebus, acquiſitionem, conſeruationem, alienatio-
nem: in actionibus, iudiciorum originem, materiam, formam, & finem. Poſtremò
admonendi ſumus, in hac partitione, rei appellationem eſſe arctiorem. Nam alioqui
generalis eius ſignificatio complecteretur etiam perſonas, veluti ſeruum. Hîc itaque 2 *L. rei appellatione. De verbo. ſignifi.*
ſeruus conſideratur ſpecialiter vt perſona, cùm agitur de eius ſtatu. Cæterùm habere-
tur vt res alia quælibet, ſi aut venderetur, aut donaretur, aut legaretur. Vnde & licet 3 *L. non quocunque. §. vlti. De lega. 1.*
factum alienum promitti non poſsit: qui tamen ſeruum ſuum vendit, promittere po-
teſt non eſſe fugitiuum aut furem. Id enim promittit de ſeruo, ſicuti faceret de alia qua- 4 *§. verſa vice. inſ. de inuti. ſtipulat.*
libet re ſua, quam rectè promittere poteſt non eſſe vitioſam. ¶ *NAM Parum eſt.)* Sic 5 *L. ſi ita quis. De euict.*
olim, cùm ageretur de quibuſdam legatis, an valerent, reſpondit Scæuola, prius eſſe 6 *L. quidam referunt. De Iure codic.*
debere, cui ea dentur, ac tum demum quæri, an data conſiſtant: vt non antè iuris ratio,
quàm perſona quæratur. Sanè quanquam perſona non videatur proprium iuris caput,
ſed potius quædam circunſtantia: quia tamen ea non minus latè patet, quàm domi-
nij vel obligationis tractatio, neceſſe fuit nos ſemel in vniuerſum admoneri de eius
ratione, ne quid ſcrupuli eſſet in reliquis duabus iuris partibus, ad quas æquè & com-
muniter ea pertinet.

¶ *SVMMA Diuiſio.)* Hoc eſt, prima & generalis diſtributio. quæ quidem non
caret arte, cum & omnia neceſſaria, nec quicquam ſuperflui complectatur, magíſque
explicet membra diuidentia per genera quàm per ſpecies. ¶ *AVT Liberi.)* Quorum
numero ſaltem quod attinet ad conditionem & ſtatum, habentur coloni aſcriptitij,
parabolani, & ἀπόλιδες[8] ¶ *AVT Serui.)* Inter quos referendi ſunt & ſtatuliberi, & 7 *L. placet cum l. ſeq. C. de epiſc. & cler.*
addicti, licet ad tempus. ¶ *LIBERTAS Eſt.)* Totus hic locus deſcriptus eſt ex In-
ſtitutionibus Florentini. Meminerimus autem hîc agi de libertate, quæ ſtatum & con- 8 *L. quidam. De pœnis.*
ditionem ciuilem ſignificat, non de ea quæ arbitrij dicitur à Philoſophis. Neque eſt 9 *L. ſtatuliberum. De ſtatulib.*
noua definitio, quæ hîc proponitur. Nam & Tullius in Paradoxis, Quid eſt (inquit) 1 *L. Libertas. De ſtatu hominum.*
libertas? Poteſtas viuēdi, vt velis. Et in lib. Officiorum ſcribit, libertatis eſſe proprium,
viuere vt velis. Ariſtoteles quoque lib. 6. Polit. ſcribit libertatis eſſe, τὸ ζῆν ὅπως τις βού-
λεται. Huc alludit Plutarchus in libello περὶ τοῦ ἀκούειν, inquiens τοὺς λόγῳ τοὺς ἑπομένους
ἄξιόν ἐστι μόνους ἐλευθέρους νομίζειν. μόνοι γὰρ ἃ δεῖ βούλεσθαι μαθόντες ζῶσι. ταῖς δ᾽ ἀπαιδεύτοις καὶ πα-
ραλόγοις ὁρμαῖς καὶ πράξεσιν ἀγεννὲς ἔνεστι καὶ μικρὸν, ἐν πολλῷ τῷ μετανοοῦντι τὸ ἀκούσιον. Ita Plu
tarchus eleganter philoſophicam libertatem coniungit cum ciuili: cui primum tri-
buit rectum iudicium, deinde liberum arbitrium, liberámque actionem. Sed qui intel-

ligunt humanæ naturæ corruptionẽ, magis deplorant amiſſa m illam verã libertatem, quàm eius nomine gloriantur. Nam vt in exterioribus ciuilis huius & corporalis vitæ rebus, aliquid fortaſſe nobis relictum ſit priſtinæ libertatis: certè in aliis non poſſumus agnoſcere ſuperbam illã Græcorũ αὐτεξουσίαν. ¶ *EX QVA etiam Liberi vocantur.)* Locus eſt à coniugatis. Docet enim Cicero in Topicis ea dici Coniugata, quæ ſunt ex verbis eiuſdẽ generis, quæque ab vno orta varie cõmutantur: vt ſapiens, ſapienter, ſapientia. Græci quoque appellant συζυγίαν, hanc verborum coniugationem. Ducuntur autem inde plura argumenta, etiam in Iure ciuili, veluti, Qui libertate potitur, liber eſt: Qui tutelã gerit, tutor ẽ ſt. Si cõpaſcuus ager eſt, ius eſt cõpaſcere. Si quis cognationi legauerit, cognatis legaſſe videtur. Fructuarius in partu hominis nõ habet vſumfructũ, quia homo in fructu non eſt. ¶ *NATVRALIS Facultas.)* Hoc eſt, Libera quædam & plena poteſtas, rerúmque pro arbitrio gerendarum facilitas, nullis aliunde impedimentis interturbata. Nã & Feſtus facultatem interpretatur, quaſi facilitatem: & hîc à Græcis Iuris interpretibus dicitur εὐχέρεια. ¶ *QVOD Cuique facere libet.)* Ergo liber eſt, cui quod libet, licet: & hoc libère aut velle, propriũ eſt libertatis. Neque enim ſeruus dicitur velle, dum imperio domini ſui obſequitur. Húcque pertinet vulgatum illud apud Græcos epigramma, de eo qui ex ſeruo liber factus eſt, vnius literæ commutatione, quæ eſt inter δουλεύειν & βουλεύειν. ¶ *NISI Si quid.)* Ne quis cauilletur id quoque ſeruo ademptum eſſe, adiiciamus præterea illud ſeruo non licere, quod vetat dominus, cui parere neceſſe eſt. Atque hîc demum propriè vis libertatis & diſcrimen elucet. Rectè enim dictum eſt ab Iſocrate in Archidamo, μὴ ποιεῖν τὸ προσταττόμενον, σημεῖον ἐλευθερίας ἐστίν. Ariſtoteles lib. 4. ethic. ſignificat πρὸς ἄλλον ζῆν eſſe δουλικόν. Idem lib. I. Rhet. ἐλευθέρου (inquit) τὸ μὴ πρὸς ἄλλον ζῆν. ¶ *AVT Vi aut iure.)* Hanc exceptionem dũ contemnit Euripides in Hecuba, temerè clamat non eſſe liberũ, qui quoquo modo prohibetur facere quod vult. Ideóque neminem prorſus eſſe liberum, quia vel fortuna, vel pecunia, vel lex ſcripta, vel multitudo ciuium vetat nos noſtro viuere arbitrio. verba Euripidis ſunt hæc,

Οὐκ ἔστι θνητῶν, ὅστις ἔστ᾽ ἐλεύθερος·
ἢ χρημάτων γὰρ δοῦλός ἐστιν, ἢ τύχης:
ἢ πλῆθος αὐτὸν πόλεως, ἢ νόμων γραφαὶ
εἴργουσι χρῆσθαι μὴ κατὰ γνώμην τρόποις.

Sed nemo ſanus optare debet infinitam eiuſmodi libertatem, effrenémque licentiam, & plusquam humanam poteſtatem. ¶ *AVT Iure.)* Perſius de homine libero, Cur mihi non liceat, iuſſit quodcunque voluntas, Excepto, ſi quid Maſuri rubrica notauit. De liberto tamẽ proprie loqui videtur, & ſignificare illa Maſurij Sabini reſpõſa, quæ in Pandectis etiam citantur, de ſeruis manumittendis, & de obſequiis, quę libertus patrono præſtare debet. Porrò autem rectè hominis libertas quibuſdam iuris veluti ſeptis coërcita eſt, ne forte in immoderatam licentiam erumperet. Verum enim eſt, quod ait Demoſthenes, νόμων λυθέντων, καὶ ἑκάστῳ δεδομένης ἐξουσίας ὅ, τι βούλεται, ποιεῖν, οὐ μόνον ἡ πολιτεία διχεται, ἀλλ᾽ οὐδ᾽ ὁ βίος ἡμῶν τοῦ τῶν θηρίων οὐδὲν ἂν διενέγκοι. Nec ſanè vir bonus exiſtimabit ſuæ libertati offici, ſi quid Iure facere prohibeatur, quod nec alioqui facturus erat. nam quod honeſtè fieri non poteſt, nullo modo fieri poſſe iudicat.

¶ *CONSTITVTIO Iuris Gentium.)* μετωνυμικῶς ita dictum eſt, pro ipſo vinculo & ſtatus genere, quod venit ex Iure gentium. Cicero in Paradoxis definit ſeruitutem, eſſe obedientiam fracti animi & abiecti, arbitrióque carentis ſuo. ¶ *SERVI Ex eo appellati ſunt.)* Inquit Pomponius: Seruorum appellatio inde fluxit, quod Imperatores noſtri iubent captiuos vendere, nec ſolent occidere. Sic & Auguſtinus lib. 19. de ciuitate Dei, Origo (inquit) vocabuli ſeruorum, in lingua Latina, inde creditur ducta, quòd hi qui Iure belli poſſent occidi, à victoribus cõſeruabantur. Nota eſt autem Ciceronis ſententia, parta victoria conſeruandos eſſe eos, qui non crudeles in bello nec immanes fuerunt. Illud autem præterea notãdum eſt, quod idem Cicero in oratione pro Flacco dixit ſeruatum populum, qui ſeruus ſit effectus. Loquens enim de Iudæorum gente, Quàm chara (inquit) diis immortalibus eſſet, docuit, quod eſt victa, elocata, ſeruata. ¶ *IMPERATORES.)* Hoc eſt, Belli duces. Vnde hic Theophilus non uertit, αὐτοκράτορας, ſed, οἱ τῶν πολέμων ἡγεμόνες. Agitur autem propriè de Imperatoribus Romanis, quos hac clementia maximè vſos fuiſſe teſtantur hiſtorię, & ille verſiculus, qui ſignificat proprias Romanorum artes fuiſſe, parcere ſubiectis. Vnde apud Pomponium eſt, NOSTRI IMPERATORES. Fuerunt tamen etiam multi aliarum gentium duces, qui non minus

1 §. 2. inſ. de tute.
2 L. ſi cognatis. §. vlt. De reb. dub.
3 L. vetus fuit. De vſufruct.
4 L. velle. De reg. iuris.
5 L. ſi ſtipulatio facta fuerit. De verb. obligat.
6 L. filius. De condit. inſtitut.
7 L. pupillus. §. ſeruorũ. De verb. ſignif.

non minus clementes fuere. Legimus Ageſilaum Lacedæmoniorum ducem ſæpe pro concione milites ſuos admonuiſſe, ne captiuos vt facinoroſos cruciarét, ſed vt homines ſeruarent. Infantibus quoque in bello captis prouidiſſe, vt in vnum aliquem locum tutum comportarentur. Sic & Alexander apud Curtium lib. 4. iactat ſe vincere, & victis conſulere. Apud Senecam in Troade Pyrrhus quidem clamat nullam legem capto parcere: ſed humaniter reſpondet Agamemnon, ſæuitiam in captiuos eſſe contra honeſtatem naturalem: Quod (inquit) non vetat lex, hoc vetat fieri pudor. Apud Sauromatas ſcribit Lucianus moris quoque fuiſſe hoſtem captum ſeruare, nec licuiſſe occidere eum, qui occlamarat Zirim, quæ vox erat ſeſe dedentis, vt illa Homerica ζωγρεῖ, hoc eſt, viuum me cape. Sed fuerunt alij crudeliores hac in re populi. Thulitæ, vt ſcribit Procopius, mactabant Marti, quem primum in bello ceperant. Galatæ idem faciebant, παρ' οἷς (inquit Athenæus lib. 4.) ἔθος ἐστὶν ἐπὰν ἀκροτήρια τι ἐν τοῖς πολέμοις λάβωσι, θύειν τοῖς θεοῖς τοὺς αἰχμαλώτους. Crudeliora ſunt adhuc quæ refert Polybius de Afris, qui belli Africani temporibus captiuos Carthaginenſium, ipſúmque inſuper Geſtonem ducem præciſis manibus fractíſque cruribus in ſcrobem coniecerunt. Notus eſt etiam ille Pœnus Imperator Haſdrubal, qui quoſdam captiuos Romanos mutilauit oculis, lingua, & pudendis, cutémque abraſit, & ſpirantes adhuc omnes in muris ſuſpendit.

¶ *CAPTIVOS Vendere.*) Sub corona ſcilicet, vt ait Gellius lib. 7. cap. 4. Vænibant enim mancipia coronata: erátque corona ſignum captiuorum vænalium. Vnde illud Catonis, Vt populus potius ob rem bene geſtam coronatus ſupplicatum eat, quàm re male geſta coronatus væneat. Alij tamé putant captiuos væniſſe ſub corona, quòd milites circundarent greges captiuorum vænalium: eáque militum circunſtantium multitudo, diceretur Corona. Porrò ſolebat etiam prçda ab hoſtibus capta vçnire ſub haſta publica. Apud Ariſtophanem in Pluto ſeruus Carió coronatus ait ſe tutum eſſe à verberibus domini, ſic enim eum alloquitur: οὐ γάρ με τυπτήσεις, στέφανον ἔχοντά γε. Sed id aliò pertinet. Loquitur de corona, quam geſtabát, qui Apollinem conſulerent. ¶ *NEC Occidere.*) Seneca lib. 1. de clementia, ſcribit æqui boníque naturam iubere, vt captiuis parcatur. Et Liuius lib. 7. deca. 5. ait, claram victoriam, vincendo oppugnantes, non ſæuiendo in afflictos, fieri. Apud Lucanum lib. 9. Cæſar vocat vnica belli præmia, victis donare ſalutem. Nota eſt quoque ſententia Flacci, Vendere cùm poſsis captiuum, occidere noli: Seruiet vtiliter, ſine paſcat durus, arétque: Nauiget, ac mediis hyemet mercator in vndis: Annonæ proſit, portet frumenta, penúſque. Multo etiã humanior eſt ſententia, & generoſius reſponſum Pyrrhi ad Legatos Romanorum, qui oblatis λυτρῶν deſiderabant redimere captiuos: Nec mi aurum poſco, nec mi precium dederitis: Nec cauponantes bellum, ſed belligerantes Ferro non auro vitam cernamus vtrique: Vóſne velit, an me regnare Hera, quidve ferat Sors Virtute experiamur. & hoc ſimul accipe dictum, Quorum virtuti belli fortuna pepercit, Illorum me libertati parcere certum eſt. Dono ducite, dóque volentibus & magnis Diis. Hîc ego nó poſſum non deteſtari noſtrorum ducum auaritiam: qui quidem cùm habeãt (ſi modo iuſtum bellũ gerũt) Ius gladij à Deo & Principe, vt animaduertãt in ſceleratos hoſtes, non ſecus atque ciuiles magiſtratus habent ad coërcendos latrones: vix tamen vnquã eo vtuntur, nihil aliud conquirentes quàm pecuniam, magíſque ſoliciti, vt priuatim diteſcant, quàm vt patriam tueantur. Quo modo enim eam tuentur, ſi accepta priuatim pecunia, quoſcunque hoſtes nullo diſcrimine ſtatim liberant, & emittunt mox redituros efferatiores? Quid hoc aliud eſt, quàm ſi magiſtratus apprehenſum latronem & ſicarium ſoluat, truculentius deinde graſſaturum in obuios quoſque? Scio non eſſe ſæuiendum in captiuos: ſed crudelis eſt & ſæua clementia, quæ nullam habet rationem publici periculi. Certè Vlpianus reſpóndit, dolo non carere intempeſtiuam eius miſericordiam, qui hominem vinctum temere ſoluerit. Ac vide clementiam noſtrorum ducum. Qui tam humaniter & ciuiliter tractant hoſtes cædibus & incendiis omnia vaſtantes, crudeliter ſæuiunt in miſeros & inſontes ruſticos, nihil minus quàm iniuſtis bellis aſſentientes. An illud eſt, geſtare gladium à Deo commiſſum ad tuendos bonos, & coërcendos malos, propulſandáſque iniurias? ¶ *QVI Etiam Mancipia dicti ſunt.*) Dicitur & apud Latinos mãcipium, comparatio certi dominij, perpetuúmque Ius poſſidendi. Vnde elegans ille verſiculus Lucretij, Vitáque mancipio nulli datur, omnibus vſu. Et mancipio dare dicimur, cùm euictionem præſtare pollicemur. Réſque mãcipi vocantur, quæ abalienari poſſunt.

1. *L. ſi hominẽ. Depoſi.*

¶ *NASCVNTVR Ex ancillis noſtris.*) Hos propriè vernas appellamus. Cuius vocis originem nos alio explicabimus loco. ¶ *FIVNT.*) Hunc locum non parum illuſtrabit Dionyſius Halicarn. qui lib. IIII. dum probare vult iuſtas eſſe Romanis ſeruorũ poſſeſsiones, narrat ſeruos iis factos eſſe aut emptione aut bello. Sed præſtat eius verba ſubiicere. ἐτύγχανον δὴ τοῖς Ῥωμαίοις αἱ τῶν θεραπόντων κτήσεις κατὰ τοὺς δικαιοτάτους γινόμεναι τρόπους. ἢ γὰρ ὠνησάμενοι παρὰ τοῦ δημοσίου τοὺς ὑπὸ δόρυ πωλουμένους ἐκ τῶν λαφύρων, ἢ τοῦ στρατηγοῦ συγχωρήσαντος ἅμα ταῖς ἄλλαις ὠφελείαις καὶ δορυαλώτους τοῖς λαβοῦσιν ἔχειν, ἢ πριάμενοι παρ' ἑτέρων κατὰ τοὺς αὐτοὺς τρόπους κυρίων γενομένων ἐκέκτηντο τοὺς δούλους. ¶ *AVT IVRE Gentium, id eſt Captiuitate.*) Iure gentiũ noſtra fieri, quæ bello cepimus, poſtea docet Iuſtinianus[1], & nos eodem loco hanc rem pluribus excutiemus. Solum hîc repetam ſententiam Regis Cyri, quæ extat apud Xenophontem lib. 3. παιδ. ἐν πᾶσιν ἀνθρώποις ἀΐδιος νόμος ἐστὶν, ὅταν πολεμούντων πόλις ἁλῷ, τῶν ἑλόντων εἶναι καὶ τὰ σώματα τῶν ἐν τῇ πόλει, καὶ τὰ χρήματα. Porrò Athenæus lib. 6. aſſentiens Romanis Iuriſconſultis, tradit quoque in bello captos, non natura ſed fortuna ſeruos eſſe, & hoc rectius, quàm Iure gentium. eiuſmodíque ſeruos à Theſſalis propriè dictos πενέστας, nempe τοὺς μὴ γένει δούλους, διὰ πόλεμον δ' ἡλωκότας. Alij tamen aliam eius vocis rationem reddidere. ¶ *AVT Iure ciuili, cùm liber homo.*) Hoc exemplum non conſtringit regulam, quin aliter quoque ſeruus Iure ciuili fieri poſsit, vt ſanè poteſt, veluti ingratitu[2]dine, aſſertione principali[3], & autoritate Principis propter fugam in familiam latronum. Porrò autem totus hic locus, quem proponit Iuſtinianus, deſcriptus eſt ex inſtitutionibus Martiani[4]. ¶ *MAIOR Viginti annis.*) Extat reſcriptum Diocletiani & Maximiani, Placere minores viginti annis nulla ratione mutare ſtatum poſſe, ac pro liberis ſeruos fieri: ne antè libertatem inconſultò amittant, quam alij propter ætatis rationem præſtare non poſſunt ſine conſilio. Porrò ſi quis hîc obiiciat, nec huius quidem ætatis adoleſcenti licere, vel minimã rem ſuam vendere: Reſpondeo, nihilominus ſui venditionem quãtumuis grauiorem, eſſe permiſſam odio quodam degeneris & ſeruilis animi, qui ſordidi neſcio cuius lucelli cauſa ſciens prudénſque ſeſe vltrò coniicit in voluntariæ ſeruitutis piſtrinum: meritóque iudicatur indignus libertate, cuius certam poſſeſsionem ſponte abiicit. Certè adeò ſeruus efficitur hac ratione, vt nec vllam ſperare poſsit reſtitutionem in integrum, ętatis minoris nominẽ[6]: & manumiſſus priſtinum ingenuitatis ſtatum non recipiat, ſed libertinam ſolùm adipiſcatur conditionẽ[7]. quanquam benignè permiſerit Adrianus[8] Imp. vt redire poſsit ad primam ſuam ingenuitatem, ſi emptori precium reddat, & paratus ſit emptor recipere. ¶ *AD PRECIVM Participandum.*) Diuidebatur enim precium inter hunc ſeruum, & ſubornatum aliquem dominum, qui eum vendiderat tanquam ſuum ſeruum. Quod ſi hic ſeruus venditus non recepiſſet ſuam partem, poterat reſciſſa venditione proclamare ad priſtinam ſuam libertatẽ[9]. ¶ *VENVNDARI Paſſus eſt.*) Sciens prudénſque: ſed tamen ignaro emptore, & exiſtimante verè ſeruum eſſe. Nam eius bona fides potiſsimùm ſuſtinet hanc venditionem, quæ alioqui nulla eſſe ſolet liberi hominis[1]. Quod ſi quis bona fide partẽ emerit, alius mala fide alteram, efficiet neceſsitas communionis, vt tota emptio rata ſit, proſitque huius malæ fidei, alterius bona fides[2]: quia non poteſt pro parte tantùm emptio valere[3]. Nec nouum eſt, vt conditio ſocij capacis proſit alteri alioqui incapaci[4]. Porrò quæ hîc dicuntur de venditis ſeruis, quibus denegatur ad libertatem proclamatio, pertinent & ad donatos, & in dotem datos, & eos, qui pignori ſe dari paſsi ſunt, vt ſcribit Paulus[5]. Cęterum ſimplici pactione, qua inter me & te conueniſſet, vt tu, quem liberum eſſe conſtat, ſeruus eſſes meus, non ita poſſes Iure Ciuili ſeruus fieri[6]. Et ſi volens ſcripſiſſes ſeruùm te eſſe, non liberum: libertati tuæ non pręiudicares[7]. Tranſactio tamen in cauſa ſtatus admittitur[8]. Tum enim de re dubia, & controuerſa quæſtione ſtatus agitur, cùm incertum eſt, liber ſis an ſeruus.

1 §. item ea, inſ. de rer. diuiſ.
2 L. 2. C. de libertis & eorum liberis.
3 L. vnica. §. omnis. C. de aſſer. toll.
4 L. & ſeruorũ. De ſtat. ho.
5 L. ſi miniſteriũ. C. de libe. cauſ.
6 L. ſi ex cauſa. §. Pomp. De minor.
7 L. homo liber. De ſtatu homi.
8 L. 2. D. ſi libert. inge. eſſe dic.
9 L. 1. D. & C. quib. ad libert. procla. non lic.
1 L. pen. D. quib. ad lib. procl. non lic.
2 L. Liberi De cont. empt.
3 L. liberis. De libera. cau.
4 L. ſi pars. L. duobus. De liber. cauſ.
5 L. ſi is qui duos. De liber. lega.
6 L. ſi vſumfr. §. in ſumma. De liber. cauſ.
7 L. nec ſi volens. C. de liber. cauſ.
8 L. vlt. C. de tranſ.

¶ *NVLLA EST Differentia.*) Omnes enim æquè ſubiiciuntur alterius dominio: quanquam interim officiis differre poſsint. Alij itaque olim erant ſerui Atrienſes, alij Inſularij, alij Focarij, alij Topiarij, qui ruri effingebant arbuſculas & virgulta ductilia in varias formas figuráſque. Rurſus alii erant Ordinarij, & alij Vicarij. Porrò varia ſeruorum nomina apud Græcos commemorat Athenæus lib. 6. ¶ *IN LIBERIS Multæ.*) Quarum diſcrimina etiam Reipub. intereſt conſeruari, ne confundantur familiarum origines atque imagines. Vituperatur Romanus ille Imperator, qui tentauit aliquando

aliquãdo omnem memoriam illuſtrium genealogiarum abolere, & deſiderauit nulla ſupereſſe diſcrimina generis, vt interea ignobilis ſuæ familiæ probrum tegeret. Sed de nobilitate aliter philoſophi iudicant, aliter Iuriſperiti. Illi virtutem, hi natales vel dignitatem intuentur, & nobiles vocant ſæpius, bene natos. Legimus hac de re inter Appium Pulchrum, & Ciceronem fuiſſe olim aliquod certamen. Appius irridens Ciceronis nouitatem, iactánſque familiæ ſuæ antiquitatem, & ſplendorem, putabat nobilitatem non eſſe, vbi non eſſet εὐγένεια. Contrà Cicero lib. III. Epiſt. eum admonet, vt paulo diligentius attendat, quid Athenodorus Stoicus de his rebus dicat: vt quid ſit εὐγένεια, quid nobilitas, intelligat. Poſſe aliquem εὐγένειαν habere, nec tamen nobilem eſſe, cùm plerique ex bonis & illuſtribus parentibus nati, ſint flagitioſiſsimi, quos verè nemo nobiles dixerit. Ex virtute itaque, non ex natalibus veram nobilitatem naſci. Errare vulgum, qui putat omnes ex claris familiis ortos eſſe nobiles, cùm potius ſint εὐγενεῖς. nec quiſquam, niſi virtute ſua clarus ſit, ſuíſque factis gloriam & nobilitatem ſibi paret. Sanè tamen credere debemus claros natales plerunque tribuere maiores ad virtutem impetus: & in heroicis familiis vim naturæ præſtantiorem eſſe, quàm in reliqua multitudine: Heroicóque generi, quod Deus præfecit cæteris hominibus, additos motus animorum acriores & generoſiorem indolem, & quoſdam veluti enthuſiaſmos: vt admodum deplorare debeamus illam vim naturæ eximiam ſæpe rapi ad malum corrupta inſtitutione: illóſque magnos motus frequenter agi tranſuerſos, cùm nulla doctrina reguntur: & illa virtutum ſemina non excitari, ſed potius obrui. Vt de Nobilitate ciuili breuiter dicam, conſtat ad initio Romę fuiſſe homines liberos alios Plebeios ignobiles: alios Patritios genere nobiles. Tempore poſteriorum Cæſarũ nobiles etiam erant dignitate, nẽpe titulo aliquo dignitatis vel ciuilis vel militaris inſigniti: & licet alioqui genere & natalibus nobiles ipſi non eſſent: tamen eorum liberi genere nobiles habebantur. Neque verò inane erat hoc nomen nobilitatis: ſed multis priuilegiis donabatur. Dioclecianus inquit: Diuo Marco placuit eminentiſsimorũ & 1 perfectiſsimorum virorum vſque ad pronepotem liberos, plebeiorum pœnis vel quæſtionibus non ſubiici: ſi tamen propioris gradus liberos, per quos id priuilegium ad vlteriorem gradum tranſgreditur, nulla violati pudoris macula adſpergit. In Decurionibus autem & filiis eorum hoc obſeruari, vir prudentiſsimus Domitius Vlpianus in publicarum diſputationum libris ad perennem memoriam refert. Hæc Dioclet. Certè extat in Pandectis reſponſum Vlpiani, Decuriones neque in metallum damnari 2 poſſe, neque furcæ ſubiici, neque viuos exuri. Eorúmque liberos in eadem cauſa eſſe. Atque hæc eſt ex titulo dignitatis vel præfecturæ nobilitas, cuius frequentiſsima eſt in Iure Ciuili mentio. Quamuis autem multis priuilegiis donata ſit, & a muneribus quoque perſonalibus eſſet immunis: non habebat tamen immunitatem a muneribus patrimoniorum. Hodie verò in Gallia nobilitas non modò hæreditaria eſt, ſed & a mu- 3 neribus patrimonialibus immunis, ſicuti & perſonalibus, excepto militari officio. Neque tamen aut omnino ignota fuit veteribus Rom. aut nullum in Iure Ciuili fundamentum habet. Imp. Theodoſius II. & Valentin. teſtátur eodẽ modo agros Limitaneos militibus Caſtellanis antiquitus aſsignatos ſine vllo prorſus collationis onere. 4

1 *L. Diuo. C. de quæſt.*

2 *L. moris. §. iſte. De pœnis.*

3 *L. Vlti. §. patrimoniorũ. De mun. et honor. L. qui immunitatem. C. de muneribus patrim.*

4 *L. 2. C. de fund. limit.*

De ingenuis. Tit. IIII.

INgenuus eſt is, qui ſtatim, vt natus eſt, liber eſt: ſiue ex duobus ingenuis matrimonio editus eſt, ſiue ex libertinis duobus, ſiue ex altero libertino, & altero ingenuo. Sed & ſi quis ex matre naſcitur libera, patre verò ſeruo, ingenuus nihilominus naſcitur: quemadmodum qui ex matre libera, & incerto patre natus eſt: quoniam vulgò conceptus eſt.

Sufficit autem liberam fuiſſe matrem eo tempore, quo naſcitur, licet ancilla conceperit. Et è contrario ſi libera conceperit, deinde ancilla

facta pariat: placuit eum, qui naſcitur, liberum naſci: quia non debet calamitas matris ei nocere, qui in ventre eſt. Ex his illud quæſitum eſt, ſi ancilla prægnans manumiſſa ſit, deinde ancilla poſtea facta pepererit: liberum, an ſeruum pariat? Et Martianus probat liberum naſci. ſufficit enim, ei qui in vtero eſt, liberam matrem vel medio tempore habuiſſe, vt liber naſcatur. quod & verum eſt.

Cùm autem ingenuus aliquis natus ſit, non officit ei in ſeruitute fuiſſe, & poſtea manumiſſum eſſe. ſæpiſsime enim conſtitutum eſt, natalibus non officere manumiſsionem.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

STATIM Vt natus eſt.) Naſci ſolet ingenuus[1], & cum ſole videre libertatem, vt alibi
1 *L. ingenui. C. de inge. manu.* ait Iuſtinianus[2]. non omnes tamẽ ingenui, nati ſunt ingenui. Nam & libertinus na-
talibus per Principem reſtitutus, fit ingenuus[3]. Sic quod de ſeruis dictum eſt, dici poteſt
2 *L. cum inter. C. de fidei-com. libert.* & de ingenuis, alios naſci, alios fieri. Certè & is ingenuus fit, quem iudex ingenuum
3 *L.2. C. de natal. reſtit.* pronunciauit[4], præſente ſaltem & ſeriò contendente iuſto contradictore. Nam ob eius
4 *L. ingenuum. De ſtatu homi.* penuriam[5], vel contumaciã, vel colluſionem[6] lata ſententia non tribueret ingenuitatem.
Sed & ingenuitatem tribuere poteſt Iuſiurandum, vtpote cuius non minor eſt, quàm
5 *L. Diui fratres. De lib. cauſ.* rei iudicatæ autoritas[7]. Itaque ſi libertus deferente patrono iurarit ſe ingenuum eſſe, erit
ingenuus[8]. Nam & e diuerſo ſi iurauero me tuum eſſe patronũ, fieri poteris ex ingenuo
6 *L.1. De colla. ſ. dete.* libertus meus[9]. ¶ *EX LIBERTINIS Duobus.*) Ex his tamen nati olim non ha-
7 *L.2. De iureiur.* bebantur pro ingenuis. & ſanè adhuc iure ciuili habent hoc commune cum libertinis,
8 *L. eum qui. §. ſi libertus. De iureiur.* quod viuo patre manumiſſo, propter ingratitudinem, ſeruituti plectantur: quanquam
9 *L. adoptiuum. §. patronum. De in ius vocan.* aliter in eos non protendatur Ius patronatus. ¶ *EX MATRE Libera naſcitur.*) Martianus, (ex cuius reſponſo totus hic ferè titulus deſcriptus eſt) ſimpliciter eum eſſe in-
1 *L.2. C. de libertis et eor. liber.* genuum[1] ait, qui ex matre libera natus eſt. Cicero quoque lib. III. de Nat. Deor. vt (in-
2 *L. & ſeruum. §. vlti. De ſtatu homi.* quit[2]) Iure Ciuili qui eſt de matre libera, liber eſt: ita Iure Naturæ, qui Dea matre ſit, Deus ſit neceſſe eſt. Et ſolet quidem matris conditio, quia ſemper ea certa eſt, ſpectari, cùm agitur de ſtatu liberorũ. Ideo ex ancilla naſcitur ſeruus, licet fortè pater fuerit in-
3 *L. partũ. C. de rei vind.* genuus. Sed & cùm de dominio agitur, partus, ventrem ſequitur[3]. Vtraque de re Dionyſius Halicarn. lib. XI. legem commemorat, quam & vetuſtiſsimam eſſe, & omnibus ſemper hominibus communem fuiſſe ait, & iam tempore XII. Tabularum Romæ receptam fuiſſe ſignificat. Sic enim in illo iudicio, quo Virginia in ſeruitutem aſſerebatur quaſi nata ex ancilla Claudij, Claudius loquitur: ἀλλ' ἐγὼ μὲν κοινὸν ἁπάντων καταφεύγω νόμον, ὃς τῶν μητέρων εἶναι τὰ ἔκγονα δικαιοῖ, ἐλευθέρων τε οὐσῶν, ἐλεύθερα, δούλων δὲ δοῦλα, τοὺς αὐ-
4 *L. cùm legitima. De ſtatu homi.* τοὺς ἔχοντα κυρίους, οὓς ἂν καὶ αἱ μητέρες αὐτῶν ἔχωσι. In aliis patrem liberi ſequuntur[4]. veluti quod attinet ad originem[5]: niſi priuilegio aliquo materna origo inſpici deberet, quale
5 *L.1. L. aſſumptio. §. filius. D. ad municip.* olim cõceſſum fuit Ilienſibus. Rurſus patrem ſequuntur in conſeruanda dignitate Se-
6 *L. liberos. De ſenat.* natorij[6] ordinis, & decurionatus[7]. Denique hodie nobilitatem quam vocant, à patre
7 *L. exemplo. C. de decur.* trahunt, non à matre. quanquam Poëta loquens de Drance oratore, ſcripſerit, Genus huic materna ſuperbum Nobilitas dabat: incertum de patre ferebat. Et Silius loquens de Sycheo filio ſororis Hannibalis, ait, Cui vano corda tumore Maternum implebat genus. Et apud Papinium, Stemmate materno fœlix. Sed hęc Poëtarum dicta confirmant Iuriſconſultorum Rom. ſententiam, matris conditionem ſpectari, cùm agitur de ſtatu liberorum. Hîc prętereunda nõ eſt vetus illa lex Lyciorum, quam Herodotus lib. I. commemorat, & cum aliarum Gentium legibus parum conuenire ſignificat, vt liberi à matribus, non à patribus nomina ſumerent, familiámque repeterent, & ſi mulier ingenua ſeruo nupſiſſet, liberi ingenui nobiléſque eſſent: ſi ingenuus vilẽ aut peregrinam vxorem duxiſſet, ignobilis eſſet partus. Verba Herodoti ſunt hæc: ἓν δὲ τόδε ἴδιον νενομίκασι Λύκιοι, καὶ οὐδαμοῖσι ἄλλοισι συμφέρονται ἀνθρώπων: καλέουσι ἀπὸ τῶν μητέρων ἑωυτούς, καὶ οὐκὶ ἀπὸ τῶν πατέρων. εἰρομένου δὲ ἑτέρου τὸν πλησίον τίς εἴη, καταλέξει ἑωυτὸν μητρόθεν. καὶ ἢν μέν γε γυνὴ ἀστὴ δούλῳ συνοικήσῃ, γενναῖα τὰ τέκνα νενόμισται. ἢν δὲ ἀνὴρ ἀστὸς καὶ ὁ πρῶτος αὐτῶν γυναῖκα ξείνην ἢ παλλακὴν ἔχῃ, ἄτιμα τὰ τέκνα γίνεται. Plutarchus quoque in libro de claris mulie-

ribus ſcribit apud Xanthios, qui ſunt in Lycia, lege cautum fuiſſe, cuius etiam cauſam
adiicit, vt à matribus liberi appellarentur. νόμος ἦν τοὺς ξανθίους μὴ πατρόθεν, ἀλλ' ἀπὸ μητρῶν
χρηματίζειν. Et ſanè noſter Vlpianus teſtis eſt non minus Ilienſibus & Ponticis, qui in 1 *L. 1. D. ad municip.*
eadem Aſia ſunt, quàm Delphis, iure ſingulari conceſſum eſſe, vt materna origo cen-
ſeretur: ſic vt eius ciuitatis, cuius eſt mater, ſit & filius municeps. ¶ *INGENVVS
Nihilominus naſcitur.*) Legimus Claudium Cæſarem deteſtatum coniugia liberarũ mu-
lierum, quę ſeruis nubebant, voluiſſe filios ex iis natos, eſſe libertinæ conditionis, non
ingenuæ. Verùm diu rata non fuit eius conſtitutio, quæ durior erat, & iniquior partui,
nihil tale promerito. ¶ *QVONIAM Vulgo conceptus.*) Id olim in vniuerſum fuiſſe
obſeruatum apud Garamanticos Æthiopes ſcribit Solinus, his verbis, Hi matrimonia
priuatim neſciunt, ſed omnibus vulgò in Venerem licet. Inde eſt, quod filios matres
tantùm recognoſcant: nam paterni nominis nulla eſt reuerentia. Quis enim virum pa-
trem nouerit in illa luxuria inceſti laſciuientis? Contrà olim apud Ægyptios ſolus pa-
ter genus tribuere putabatur, nihil autem mater natalibus conferre. ¶ *PLACVIT
Eum.*) Iure ciuili ſæpe traditum eſt, conceptionis tempus hic ſpectari, ſiue de matre a-
gatur, ſiue etiam de patre. Nam & conceptus priuſquam pater Senatu motus eſſet, licet
naſcatur poſt amiſſam patris dignitatem, filius tamen Senatoris dicetur. Et ſi pater or- 2 *L. emãcipatum §. ſi quis conceptus. De Senat.*
dine Decurionum moueatur poſt filij conceptionem ea calamitas filio nihil detrahet.
Sed tempus hoc aliquod ſpectatur, etiamſi partui incommodum ſit. Nam conceptus è 3 *L. 2. §. in filiis. De Decur.*
ſeruo, non erit filius Decurionis, ſi pater poſtea natalibus reſtitutus, fuerit Decurio. Et
qui conceptus eſt viuo auo, ſine cuius conſenſu filiafa. nupſerat, non erit iuſtus filius, 4 *L. ex libera. C. de ſuis & legiti.*
licet naſcatur mortuo auo, & eo tempore, quo iam habetur iuſtum matrimonium filię 5 *L. eum qui. De ſtatu homi.*
ſui Iuris effectæ. Adeò ſemper hic obſeruatum eſt conceptionis tempus, vt nec ventri
nocerent nec prodeſſent, quæ poſtea eueniebant. Sed in matre ita demum ſpectatur ſi
partui vtile ſit. Sicuti & dicere ſolemus, eum qui eſt in vtero haberi pro nato, ſi de
eius cõmodo agatur. Porrò & huius loci eſſe videtur, quod decreuit Alexander Pon- 6 *L. qui in vtero. De ſtat. homi. L. quod dicimus. De verb. ſignifi.*
tifex, filium conceptum ante diuortium, eſſe legitimum, etiamſi poſt diuortium na-
ſcatur. Poſtremò & huc pertinet, quod ſi ancilla cùm in fraudem creditorum alienare-
tur, prægnans fuerit, partus editus ſimul reuocetur. ¶ *MARTIANVS Probat.*) Extat 7 *c. 2. qui filij ſint leg.*
adhuc eius reſponſum, quo traditur, Rectius probatum eſſe hunc liberum naſci. 8 *L. vlti. §. vlti. D. quæ in fran. credit.*
¶ *SVFFICIT Enim.*) Quinimo eſt etiam vbi ex matre, quæ fuit perpetuò ſerua, na- 9 *L. & ſeruorum. De ſtatu homi.*
ſcatur ingenuus. Nempe, ſi ventri fideicommiſſaria aut directa libertas data ſit. Item
ſi ancillæ fuerit libertas relicta, & ea, interim dum hæres differt adire, pariat: partus erit 1 *L. pen. C. de his quæ vt indig.*
ingenuus, cui obeſſe non debet hæredis mora aut tergiuerſatio.

¶ *NON Officit.*) Ne poſt quinquennium quidem, quo perſtitiſſet in conditione
libertina. Eſt enim ſublata illa præſcriptio quinquennij, quę habebat olim locum ad 2 *L. vlt. C. vbi cau. ſtat.*
ſubuertendam ingenuitatem. ¶ *IN SERVITVTE.*) Hoc eſt, In conditione, ſtatu, 3 *L. 1. §. 1. D. ſi libert. inge. eſſe dica.*
& obſequio putatiuæ ſeruitutis, cùm reuera ſemper eſſet ingenuus. ¶ *MANVMIS-
SVM.*) Non Iure neque enim potuit, cùm ſeruus non eſſet. Sed tamen eiuſmodi lu-
dicra inaniſque manumiſſionis vmbra interdum eſt eius momenti, vt ſufficiat ad im-
plendam conditionem. Nam ſi quis ſeruum iuſſus ſit manumittere, & deinde hæres
eſſe, reſpondit Labeo, hæredem fore, ſi ipſo facto manumittat: quanuis reuera, vtpote 4 *L. mulier. §. 1. De cõdit. institut.*
nondum dominus, nihil agat. ¶ *SAEPISSIME Conſtitutum eſt.*) Præter Iuſtini-
ani cõſtitutionem, extat alia Gordiani, his verbis, Neque nutrimentorum ſumptus, 5 *L. 2. C. de inge. manu.*
neque ſeruitutis obſequium, ingenuam natam faciunt ancillam, neque manumiſſio li-
bertinam. Porrò huc pertinere videtur, quod Plinio reſcripſit Traianus, de iis, qui cùm
liberi nati eſſent, expoſiti, deinde à quibuſdam ſublati, & in ſeruitute fuerunt educati,
quos propriè appellabant τρεπτούς. Iis enim Traianus noluit denegari aſſertionem li-
bertatis, & ingenuitatis. Imò nec voluit libertatem eſſe redimendam precio alimen-
torum. Poſtremo nec prætereundus eſt, qui mihi nunc occurrit, locus quidam apud
Ciceronem lib. 1. de Oratore, vbi fit mentio controuerſiæ Marcellorum & Claudiorũ
patritiorum: cùm Marcelli, ſtirpe contendebant ab liberti cuiuſdam filio hæreditatem
ad ſe rediiſſe: Contrà Claudij patritij gentilitate niterentur: & illum nunquã ſeruiiſſe,
niſi iniuſtam quandam & imaginariam ſeruitutem, quæ non potuerit obeſſe gentili-
tati, ſiue natalibus ingenuis. ¶ *NON OFFICERE Manumiſſionem.*) Hoc eſt, non in-
urere notam libertinæ conditionis, nec aliquid detrahere ingenuitati. cùm reuera nihil
fuerit ea manumiſſio κατὰ τὸ πολιτείαν προσεθεῖσα, vt ait hoc loco Theophilus.

De Libertinis. Tit. V.

LIBERTINI ſunt, qui ex iuſta ſeruitute manumiſsi ſunt. Manumiſsio autem eſt de manu datio. nam quandiu aliquis in ſeruitute eſt, manui & poteſtati ſuppoſitus eſt: & manumiſſus liberatur à domini poteſtate. Quæ res à iure gentium originem ſumpſit: vtpote cùm iure naturali omnes liberi naſcerentur, nec eſſet nota manumiſsio, cùm ſeruitus eſſet incognita. Sed poſtquàm iure gentiũ ſeruitus ingenuitatem inuaſit: ſequutum eſt beneficium manumiſsionis. & cùm vno communi nomine omnes homines appellarentur, iure gentium tria hominum genera eſſe cœperunt: Liberi, & his contrarium Serui, & tertium genus Libertini, qui deſierant eſſe ſerui.

Multis autem modis manumiſsio procedit: aut enim ex ſacris conſtitutionibus in ſacroſanctis Eccleſiis, aut Vindicta, aut inter amicos, aut per epiſtolam, aut per teſtamentum, aut per aliam quamlibet vltimam voluntatem. Sed & aliis multis modis libertas ſeruo competere poteſt, qui tam ex veteribus, quàm ex noſtris conſtitutionibus introducti ſunt.

Serui verò à dominis ſemper manumitti ſolent: adeò, vt vel in tranſitu manumittantur: veluti cùm Prætor, aut Præſes, aut Proconſul in balneum vel in theatrum eunt.

Libertinorum autem ſtatus tripertitus antea fuerat: nam qui manumittebantur, modò maiorem & iuſtam Libertatem conſequebantur, & fiebãt ciues Romani: modò minorem, & Latini ex lege Iunia Norbana fiebant: modò inferiorem, & fiebant ex lege AElia Sentia, Dedititii. Sed quoniam Dedititiorum quidem peſsima cõditio iam ex multis tẽporibus in deſuetudinem abierat, Latinorum verò nomen nõ frequentabatur: ideóque noſtra pietas omnia augere, & in meliorem ſtatum reducere deſiderans, duabus conſtitutionibus hoc emendauit, & in priſtinum ſtatum reduxit: quia & à primis vrbis Romæ cunabulis vna atque ſimplex libertas competebat, id eſt eadem, quam habebat manumiſſor: niſi quòd ſcilicet libertinus ſit, qui manumittitur, licet manumiſſor ingenuus ſit. Et Dedititios quidem per conſtitutionem noſtram expulimus, quam promulgauimus inter noſtras deciſiones: per quas, ſuggerente nobis Triboniano viro excelſo Quæſtore noſtro, antiqui iuris altercationes placauimus. Latinos autem Iunianos, & omnem, quę circa eos fuerat obſeruantiam, alia conſtitutione per eiuſdem Quæſtoris ſuggeſtionem correximus, quæ inter imperiales radiat ſanctiones. Et omnes libertos, nullo nec ætatis manumiſsi, nec dominii manumittentis, nec in manumiſsionis modo diſcrimine habito (ſicut iam antea obſeruabatur) ciuitate Romana decorauimus: multis modis additis, per quos poſsit libertas ſeruis cum ciuitate Romana, quæ ſola eſt in præſenti, præſtari.

IN SVPE-

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

INitio admonendi ſunt iuuenes, non alios eſſe Libertinos, quàm libertos: ſed hoc intereſſe, quod homines Libertini dicantur abſolutè, quicunque ſunt manumiſsi. Liberti verò qui habent patronum. Quod diſcrimen deprehendi etiam poteſt ex quodam Vlpiani reſponſo. Sed pluribus verbis explicatur à Laurentio Valla. lib. 4. cap. 1. 1 *L. vlti. D. ſi libert. inge. eſſe dic.* ¶ *EX Iuſta.*) Nam ſi vera aut legitima non fuerit ſeruitus, nihili erit manumiſsio, nec libertinæ conditionis notam inuret, vt ſuperiori titulo dictum eſt. ¶ *MANVMISSIO Autem.*) Manumiſsio appellata eſt, quod dominus tenens caput, aut aliud membrum ſerui, quem volebat libertate donare, dicens, Hunc hominem liberum eſſe volo, cum manu ſua emittebat. Vnde Plautus manu emiſſum dixit. Athenæus lib. 6. ſcribit apud Lacedæmonios eadem ratione appellatos ἀφέται ſeruos manumiſſos, atque etiam ἀδεσπότους, vtpote alterius dominio liberatos. Porrò ſeruorum propria fuit manumiſſio, ſicut liberorum emancipatio. Sed confunditur ſæpe hoc diſcrimen: quia nec olim aliter liberabantur filiifam. quàm ſerui. nā à patre naturali venditi, manumittebantur tanquam ſerui ab imaginario emptore. Apud Feſtum lib. XIIII. legimus aliam quandam veterum manumiſsionem, quæ ſacrorum cauſa fiebat, erátque oblationis ſpecies, ſic dicta, quod quæ Deo donantur, à noſtra manu & dominio exeant. ¶ *MANVI Et poteſtati.*) Manus verbum eſt πολύσημον. Et plerunque μεταφορικῶς ſignificat poteſtatem, modo herilem[2], modo patriam[3], modo regiam[4]. Significat etiam aliquando ipſam artem, vt cum Caius[5] ait, ſæpe plus eſſe in manus precio quàm in re. Modeſtinus[6] dixit manum emiſſam, pro data cautione manu noſtra conſcripta: Græci χειρόγραφον appellant. ¶ *LIBERATVR Poteſtate*) Remanent tamen quædam prioris poteſtatis veſtigia. Nam ſupereſt ius illud patronatus, quod latiſsime patet, adeo vt Paulus[7] iudicarit eſſe inæſtimabile. Et certe ius habet patronus, quo poteſt ingratum libertum reuocare in priorem poteſtatem & ſeruitutem. ¶ *CVM IVRE Naturali omnes liberi naſcerentur.*) Dictum eſt id ſæpe à Iuſtiniano. & olim à Rege Seruio Tullio dictū quoque fuit. Nam cùm patritii ægrè ferrent manumiſſos non libertate modo, ſed & ciuitate donari: Seruius contrà obiecit, ſeruos à liberis non natura, ſed fortuna differre, vt eſt apud Dionyſium Halicarn. lib. IIII. Apud Ariſtophanem in Pluto ſeruus Carion conqueritur iniquitate Fortunæ comparatum eſſe, vt qui verè & naturaliter corporis ſui dominus eſt, in corpus ius non obtineat, ſed qui corpus illud ab alio emit. τοῦ σώματος οὐκ ἐᾷ τὸν κύριον, κρατεῖν ὁ δαίμων, ἀλλὰ τὸν ἐωνημένον. ¶ *SECVTVM Eſt beneficium manumiſsionis.*) Quod tamen ad Parthos vſque non videtur olim abiiſſe. Legimus enim apud eos nullam fuiſſe manumiſsionem: ac propterea ſeruorum numerum infinitum eos habuiſſe. Certe M Antonio cùm occurrerent quinquaginta millia Parthorum, vix erant ex iis octingēti liberi. ¶ *VNO Communi nomine homines appellarentur.*) Sacræ literæ teſtantur Deum effinxiſſe primum hominem luteum, eúmque ex re appellaſſe Adam, hoc eſt, hominem. Eſt enim vtrunque nomen ab humo deductum. Pertinet autem ad omnes animantes rationis participes, nullo diſcrimine ſexus[8], ſtatus aut ætatis.

2 *L. Titius. De ſer. expor.*
3 *L. vlti. C. de eman. lib.*
4 *L. 2. in princ. De orig. iur.*
5 *L. mulieres. § res abeſſe. De verb. ſign.*
6 *L. quidam. De probat.*
7 *L. naturalis. § vlti. De praſcrip. verb.*
8 *L. hominis. De verb. ſignificat.*

¶ *MVLTIS Modis manumiſsio procedit.*) Tacitus lib. 13. non niſi duas ſpecies manumiſsionis enumerat: quarum altera ſpecialiter dicitur, Vindicta: Altera in genere comprehendit reliquos modos conferendæ libertatis. Tullius in Topicis commemorat tres modos faciendi liberi, Teſtamentum, Vindictam, & Cenſum. Fiebat autem per cenſum liber ſeruus, qui domino cōſentiente deferebat nomen in cenſum tanquā liber. ¶ *EX SACRIS Cōſtitutionibus in Sacroſanctis Eccleſiis.*) Hiſtoriæ Eccleſiaſticę referūt, Conſtantinum Imp. edidiſſe tres conſtitutiones, quibus cauebat omnes in eccleſiis manumiſſos ſub teſtimonio ſacerdotum, cum libertate cōſequi Romanam ciuitatem. Et extat adhuc in Codice[9] quædam Conſtitutio Conſtantini, qua teſtatur iamdudum placuiſſe, vt in eccleſia ſerui poſsint libertate donari præſente populo Chriſtiano & Antiſtite. Sic & olim apud Romanos ſerui in templo Feroniæ Deæ ſolebant capite raſo accipere pileum. Erat autem hoc inſigne libertatis acceptæ. ¶ *AVT Vindicta.*) Cor. Tacitus ſcribit hanc fuiſſe potiſsimā manumittendi rationē. & addit, ita manumiſſos non potuiſſe propter ingratitudinem reuocari in ſeruitutem. Sed parum id cō-

9 *L. 1. C. de iis qui in eccle. ma.*

1 *L. ſi manumiſſus. C. de libert. & eor. libe.*

uenit cum noſtris legibus. Dicebatur autem Vindicta, virgula illa Prætoria, qua tangebatur caput ſerui qui manumittebatur. quo modo manumiſſum primum ferunt Vindicium ſeruum ob detectam iuuenum coniurationem de opprimendis Conſulibus. Præter vindictã adhibebatur & feſtuca. vnde Plautus in Milite, Quid (inquit) ea an feſtuca libera facta eſt? Meminit & Plutarchus in libello περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ θείου βραδέως τιμωρουμένων, inquiens, ῥωμαῖοι, οὓς ἂν εἰς ἐλευθερίαν ἀφαιρῶνται, κάρφος αὐτῶν λεπτὸν ἐπιβάλλουσι τοῖς σώμασι. Ridet autem eo loco Plutarchus eiuſmodi ludicras & pueriles ineptias. Perſius & vindictæ & feſtucæ meminit. Vindicta poſtquam meus à Prætore receſsi. Et alio loco, Non in feſtuca lictor quem iactat inani. ¶ *INTER Amicos.*) Sicuti & quandoque per menſam, cùm libertatis dandæ & honoris cauſa dominus menſæ ſuæ & cõuiuio ſeruum adhibebat. Sanè Tertullianus in lib. de reſurrect. car. inter manumiſsionis inſignia refert menſæ honorem. ¶ *PER EPISTOLAM.*) In hoc ipſum nempe ſcriptam, vt tribueret ſeruo libertatem. Nam leuis quædam, & quæ aliud agenti temere excidit, liberi mentio, non ſtatim tribuet ius libertatis. Nam nec ſolent eiuſmodi verba obligare. Vt autem per epiſtolam, ita etiam conferri potuit per nuncium, qui perſonam domini à quo mittitur, referret, & eius nomine verba conciperet, non etiam per alium procuratorem. ¶ *TESTAMENTVM.*) Etiam imperfectum. Quin & ſi quid in teſtamento forte fuerit cancellatum aut inductum, quod libertatis dationem continebat: vt ea ſuſtineatur, in dubio interpretabimur lituram inconſulte & temerè excidiſſe. Sane ſi ex teſtamento falſo præſtita fuerit libertas ab hærede per errorem, non poterit ea reuocari: ſed hæredi dabuntur viginti ſolidi. ¶ *ALIAM Vltimam voluntatem.*) Veluti per codicillos, quibus teſtamento confirmatis etiam directæ libertates recte dantur. Sed ab inteſtato non niſi fideicommiſſariæ poſſunt dari codicillis. Quod alio poſtea loco diligentius excutiemus. ¶ *ALIIS Multis modis.*) Primùm enim, qui hac lege væniit, vt intra certum tempus liber fiat, ſtatim atque is dies venerit, ipſo iure fiet liber ſine alia manumiſsione. Item ſi à domino fuerit oblatus ſacro cubiculo principis. Rurſus ſi fuerit à domino expoſitus, vel hæres tutórve ſcriptus. Preterea poteſt ſeruus viginti annis vſucapere libertatem. Eádémque ſuo merito conſequetur ſi vel eum, qui dominum occidit, vel autorem adulterinæ monetæ, vel deſertorem militiæ accuſarit. Extant & alii multi libertatis aſſequendæ modi, in conſtitutione Iuſtiniani, Vt ſi dominus actis interuenientibus ſeruum ſuum vocarit filium, aut ſeruitutis inſtrumenta vltro ei reddiderit, vel ſi ancillam coniunxerit libero homini. Adeo verum eſt quod Iuſtinianus iactat in Nouella Conſtit. 89. ſibi admodum curæ fuiſſe, πολλοὺς εἰς ἐλευθερίαν ἀγαγεῖν ἐκ τῆς ἔμπροσθεν δουλείας. Addit autem in Nouella Conſt. 5. ſeruum, qui per aliquot annos in monaſterio vixerit, ſi velit monachus fieri, poteſtate domini liberari. Quod ſtatuiſſe videtur Iuſtinianus ſuperſtitioſo illo ſuo augẽdorum monaſteriorũ ſtudio. Et fortaſsis voluit reſtituere illã, quæ fuit olim in Africa, δούλων πόλιν. in quam ſiquis ſeruus lapidem importaſſet, ſtatim liber fiebat. Poſtremo ſciendum eſt olim ex lege Moſaica omnes ſeruos libertatem fuiſſe conſecutos ſeptimo ſeruitutis anno. vt legere eſt Deuteronomii cap. 15.

2 *L. iubemus. C. de libera. cau. L. non epiſtolis. C. de probat.*
3 *L. Publica Mania. Depoſiti.*
4 *L. ſi pater. De manum. vindic.*
5 *L. in teſtamento. C. de fideic. libert.*
6 *L. proxime, in fi. De iis qua in teſta. delen.*
7 *L. cum ex falſis. De manu. vindic.*
8 *L. 1. & 3. D. Qui ſine manum.*
9 *L. iubemus. C. de præfec. ſac. cubic.*
1 *L. nemini. C. de epiſcop. audien. L. 2. D. qui ſine manu.*
2 *L. 2. C. de præſcrip. lon. temp. qua pro lib.*
3 *L. qui ob necem. D. qui ſine ma. L. 3. §. vtrũ autẽ D. ad Sen. Silla. L. 2. C. quib. ex cau. ſer. pro præmio.*

¶ *SEMPER Manumittit.*) hoc eſt, Quolibet loco & tempore, etiam ſi decreto ipſius Prætoris id fiat: qui tamen alioqui diligenter ſolet obſeruare loca & tempora: cùm nec ipſis quidem conſequentibus litigatoribus die feſto ferat ſentẽtiã, nec in loco priuato. ¶ *VEL IN Tranſitu.*) Quo quidem modo etiam dari poteſt à Prætore bonorum poſſeſsio. Cæterum controuerſiæ, quæ requirunt maiorem animi intentionem, non poſſent ita diiudicari obiter vel in tranſitu, imo nec forenſes dilationes concedi. Leges enim volunt iudicẽ pro tribunali ſedere, & ſalua maieſtate Prætorem imperij ius dicere. Sed negocia extra iudicialia libere fieri poſſunt quocunque loco & tempore. atque etiam hę manumiſsiones, quæ vindicta fiunt apud Prætorem. nam voluntariæ ſunt iuriſdictionis, non contentioſæ, nec vllam cauſæ cognitionem deſiderãt: quam ſane ſi quando deſiderarent, vt ſunt manumiſsiones, quæ ex lege Ælia Sentia fiebant à domino minore viginti annis, recte dicetur, eas non æque poſſe obiter quocunque loco & tempore fieri. ¶ *IN THEATRVM Eunt.*) Æſchines in oratione contra Cteſiphontem ſcribit, non licuiſſe olim apud Athenienſes in theatro ſeruũ manumittere. Ait enim extare νόμον, ὃς διαρρήδην ἀπαγορεύει, οἰκέτην μὴ ἐλευθεροῦν ἐν τῷ θεάτρῳ.

4 *L. ſi feriatis. De iniur.*
5 *L. cum ſententiam. C. de ſenten. & interloc.*
6 *L. 2. §. dies. D. quis ordo in bo. poſſ.*
7 *L. a procedente. C. de dilat.*
8 *L. vlti. C. de offic. diuer. iu. L. 1. C. de offic. iudi.*
9 *L. pen. De iuſti. & iur.*
1 *L. non minorem. C. de tranſac. L. ad teſtium. §. teſtamenta. De teſta. L. 1. §. dies. D. quãdo appellandum ſit.*
2 *L. 2. De offic. procõ. & lega.*
3 *§. vlt. inf. de ſucc. liber.*

¶ *STATVS TRIPERTITVS.*) Hunc locum repetit poſtea Iuſtinianus: ſuperſúntque

ſúntque adhuc in iure Ciuili veſtigia huius vetuſti diſcriminis libertinorũm. Et Au- 1 *L. qui Roma. §. Flaminus. De verb. oblig.*
ſonius in ſuis Gryphis meminit triplicis libertatis. Sed & Athenæus lib. 6. ſcribit apud
Lacedæmonios quoque varia fuiſſe manumiſſorum ſiue libertorum genera. Quoſdã
enim appellabant ἀφέτας, quoſdam ἀδεσπότους, quoſdam ἐρυκτῆρας, alios νεοδαμώδεις, qui
cùm eſſent Helotæ, nuper fuerant & libertate & ciuitate donati. Poſtremo δεσποσιοναύ-
τας, οὓς εἰς τοὺς στόλους κατέτασσον. erãt enim ij liberti, qui claſſes cõſcendebãt. ¶ *MODO
Maiorem.*) Vt cùm fiebat manumiſsio cenſu, vindicta, aut teſtamento ex Iure Quiritũ,
à legitimo & maiore domino. ¶ *FIEBANT CIVES Ro.*) Hoc eſt, Conſequeban-
tur omnia Romanæ ciuitatis iura, veluti patriæ poteſtatis, adoptionis, agnationis, te-
ſtamẽti, & alia eiuſmodi plura Iuris ciuilis beneficia. Fuit itaque Ius ciuitatis Romanæ
magnum. Ac ſcribit quidem Tullius pro Balbo, Exemplo Romuli, qui Sabinos in ci-
uitatem recepit, nunquam à veteribus Romanis intermiſſam largitionem & commu-
nicationem ciuitatis. Sed tamen conſtat, inſigne deſideratum fuiſſe meritum, quod re-
munerarentur Iure ciuitatis. Certè id parciſsime largitus eſt Auguſtus, negauitque Li-
uiæ ſuæ vxori, pro quodam Gallo id petenti: ſed immunitatem obtulit, dicens, facilius
ſe paſſurum, fiſco ſuo aliquid detrahi, quàm honorem Romanę ciuitatis vulgari, qui in
plures diffuſus facilè vileſceret. Poſtea tamen id leuiter communicatum eſt plurimis ex
omni gente. Veſpaſianus aliquando vniuerſæ Hiſpaniæ dedit Ius ciuitatis, Otho Lin-
gonibus, Claudius Gręcis, Britannis, & Gallis omnibus. Itaque Roma tandem habita
eſt communis quædam omnium patria². Et Antoninus Imp. in vniuerſum ſtatuit, o- 2 *L. Roma. D. ad munic.*
mnes, qui agerent in Romano orbe ſiue imperio, haberi pro ciuibus Romanis, & vti
poſſe Iure Quiritum. ¶ *MODO Minorem.*) Vt cùm manumiſsio fiebat per epiſto- 3 *L. in orbe. De ſtatu hom.*
lam, vel inter amicos, vel in conuiuio ſiue per menſam. Sed & in quibuſdam fragmẽtis
Vlpiani legimus, Qui tantum in bonis, non etiam ex Iure Quiritũ ſeruum habet, ma-
numittendo Latinum facit. ¶ *FIEBANT Latini.*) Latini populi à Romanis de-
uicti, ſuis quidem legibus relicti ſunt, ſed Ius ciuitatis non habuerunt. Imo qui in La-
tinas colonias mittebantur, Ius ciuitatis Romanæ amittebant conſecuti Ius illud Lati-
nitatis: quod certè multis nominibus erat deterius, non tamen ignominioſum. Saltem
enim ſupererat ſpes adipiſcendæ ciuitatis Romanæ. vt olim deportati ſperare poterãt
reditum & reſtitutionem⁴. Ad horum (inquam) Latinorum exemplum dicti ſunt Li-
berti Latini, qui quidẽ cum libertate non conſequebantur ciuitatem: ſed eius aſſequẽdæ 4 *L. intercidit. De condit. & demonſt.*
ſpem. Nam ſi rurſus à patronis teſtamento, aut vindicta, aut in æde ſacra veluti ex in-
tegro fuiſſent manumiſsi, fiebant ciues Romani. In fragmẽtis Inſtitutionum Vlpiani,
quæ nuper ſunt inuenta, legimus, Latinos libertos Ius Quiritum conſecutos eſſe bene-
ficio Principali, iteratione, liberis, militia, naue, ædificio, piſtrino. Et addit, naue ac-
cepiſſe ciuitatem Romanam, ſi non minorem, quàm decem millibus modiorum na-
uem fabricauerit, & Romam ſex annis frumentum portauerit, ex edicto Diui Claudij.
¶ *EX LEGE Iunia Norbana*) Quis huius legis autor fuerit, ſcriptores non produnt.
Sed memini legiſſe me apud Dionyſium Halicarn. lib. VII. Norbam fuiſſe Latini ge-
neris vrbem non obſcuram. alia autem fuit Norba Cæſarça, Luſitaniæ vrbs, cuius me-
minit Ptolemæus lib. II. cap. V. ¶ *EX LEGE Ælia Sentia.*) Huius legis autores duo
fuerunt Ælius & Sentius: & fortaſſe ij fuerunt, qui temporibus Auguſti Cõſules fuiſſe
dicuntur, Sext. Ælius Catulus, & C. Sentius Saturninus. Habuit autem hæc lex multa
capita. Nam etiam vetabat in fraudem creditorum ſeruum manumitti: & permittebat
filio, hęredi proximo, paternũ libertum ingratitudinis reum agere⁵. Scripſit autem in- 5 *L. ſciendum. §. item in lege. De verb. ſignific.*
terpretationem huius legis Vlpianus, ex cuius ſcriptis ad legem Æliam Sẽtiam, eſt hoc
reſpóſum, quod in Pandectis refertur⁶, Eum, qui in carcere clauſus eſt, nõ videri neque 6 *L. verum eſt. De verbo. ſignific.*
vinctum, neque in vinculis eſſe, niſi corpori eius vincula ſint adhibita. Ergo ſeruus,
propter delictũ à domino vinctus, ex manumiſsione non niſi dedititiã libertatem cõ-
ſequebatur per legem Æliam Sẽtiam. Sed Vlpianus exiſtimat eam locum non habere,
ſi carcere tantùm incluſus fuerit ſeruus: quanquam alioqui dici ſoleat, non intereſſe, pa-
rietibus quis, an vinculis teneatur⁷. ¶ *DEDITITII.*) Ita primum dicti ſunt populi, 7 *L. ſuccurritur. D. ex quib. cau. maior.*
qui cùm defeciſſent, rurſus victi ſeſe dediderunt, & à victoribus Romanis donabantur
infima quadam libertate, ſed abſque vlla ſpe aſſequendæ ciuitatis Romanæ. quales fu-
erunt olim Gabij populi. Ad horum ſimilitudinem dicti ſunt Liberti Dedititij, qui

manumittebantur poſteaquam ob nequitiam pœnas luiſſent, & gerebant notas atque
ſtigmata, quę cauterio fronti inurebãtur. Sanè tamen quod dictum eſt de populis De-
ditiis, non videtur ſemper Romæ tanta ſeueritate vſitatum fuiſſe. Quinimo XII. ta-
bulis cautum fuerat, vt idem Iuris eſſet Sanatibus quod fortibus. Sanates vocabant, qui
cùm defeciſſent, breui poſt rediere in amicitiã, quaſi ſanata mente, aut ad ſanioré men-
tem reuerſi. Eos voluerunt eodem Iure eſſe, quo fortes, hoc eſt, boni & conſtantes, qui
à Populo Romano nunquam defecerant. Conſule noſtros Commentarios ad XII. ta-
bulas. ¶ *DEDITIORVM Peſſima conditio.*) Nam nec ſpem ciuitatis aliquando con
ſequendæ habebant, & illam ſuam qualem qualem libertatem cum vita perdebant. a-
deò vt de bonis ſuis teſtari non poſſent, ſed iis quaſi ſeruorum peculiis manumiſſores
1 *.ſ. vlt. inſ. de ſucceſs. libert.* potirentur, vti alio poſtea loco Iuſtinianus indicát. Erant & liberti, qui in vita ſerui
erant, & in morte primum liberi efficiebantur. ideóque vendi poterant. Apud Ho-
ratium lib. II. Serm. fit mentio Libertini, qui pro mancipio venditur. ¶ *DVABVS*
2 *L. I. C. de dedit. liber. toll. L. I. C. de Lati. lib. toll.* *Conſtitutionibus.*) Extat vtraque Conſtit. lib. 7. Cōdicis. Nobis aliò properantibus ſatis
eſt obiter indicaſſe. ¶ *A PRIMIS Vrbis Romæ cunabulis.*) Hoc eſt, à temporibus
Seruij Tullij regis. Is enim primus legem Romæ tulit, vt omnes manumiſſi cum li-
bertate conſequerétur ciuitaté Romanam. quod quidem qua tandem ratione ab eo fa-
ctum ſit, eleganter deſcribit Dionyſius Halicarn. lib. IIII. locum inſpiciat lector. lon-
gior enim eſt, quàm vt hîc aſcribere poſſim. ¶ *NEC AETATIS Manumiſsi.*) Sic,
vt iam poſſit infans manumitti ſimul & ciuis Romanus fieri, quod olim ante annum
3 *L. cum inter. C. de fideicom. liber.* trigeſimum non concedebatur. Sed & qui in vtero eſt, manumitti poteſt. Verum cùm
is naſcatur ingenuus, non pertinet ad tractatum libertorum. ¶ *NEC Domini ma-
numittentis.*) Hanc eſſe veram huius loci lectionem ex Theophilo didicimus, vt referatur
4 *L. vna. C. de nudo iur. Quir. ſublato.* tur ad ſublatum diſcrimen dominorum, quorum alterum dicebatur in bonis eſſe, al-
terum ex Iure Quiritum. Cęterum ad ętatem domini manumittentis, non poteſt com-
mode hic locus referri, cùm nondum de eius ætate quicquã dictum ſit. Poſſet fortaſsis
retineri vulgaris lectio, DOMINI MANVMITTENTIS, modo intelligamus per aphære-
ſim, DOMINI, dictum pro, DOMINIJ. Nã & id frequens eſſe in Iure conſtat. ¶ *NEC
IN Manumiſsionis modo.*) Quoquo enim tandé modo quis manumittatur, fit ſemper
& liber, & ciuis. Sed interea manet differentia alia, quæ eſt inter ipſos modos manumiſ-
ſionis, vt quidam teſtamento manumittere poſſunt, qui non poſſent inter viuos.
5 *dic. L. I. C. de Lati. liber. toll.* ¶ *MVLTIS MODIS Additis.*) Poſſunt hi modi repeti ex Conſtitutione Iuſtiniani.
Et nos paulò antè plures congeſsimus.

Quibus ex cauſis manumittere NON LICET. Tit. VI.

NON tamen cuicunque volenti manumittere licet. nam is, qui in fraudem creditorum manumittit, nihil agit: quia lex AElia Sentia impedit libertatem.

Licet autem domino, qui ſoluẽdo non eſt, in teſtamento ſeruum ſuum cum libertate hæredẽ inſtituere, vt liber fiat, hæréſque ei ſolus & neceſſarius: ſi modò ei nemo alius ex eo teſtamento hæres extiterit: aut quia nemo hæres ſcriptus ſit, aut quia is qui ſcriptus eſt, qualibet ex cauſa hæres ei non extiterit. Idque eadem lege AElia Sentia prouiſum eſt. & rectè. Valde enim proſpiciendum erat, vt egentes homines, quibus alius hæres extiturus non eſſet, vel ſeruum ſuum neceſſarium hæredem haberent, qui ſatisfacturus eſſet creditoribus: aut hoc eo non faciente, creditores res hæreditarias ſerui nomine vendant, ne iniuria defunctus adficiatur.

Idémque iuris eſt, & ſi ſine libertate ſeruus hæres inſtitutus eſt.

Quod

Quod noſtra conſtitutio non ſolū in domino, qui ſoluendo non eſt, ſed generaliter cōſtituit noua humanitatis ratione: vt ex ipſa ſcriptura inſtitutionis etiam libertas ei competere videatur: quum non ſit veriſimile, eum, quem hæderem ſibi elegit, ſi prætermiſerit libertatis dationem, ſeruum remanere voluiſſe, & neminem ſibi hæredem fore.

In fraudem autem creditorum manumittere videtur, qui vel iam eo tempore, quo manumittit, ſoluendo non eſt: vel qui datis libertatibus, deſiturus eſt ſoluendo eſſe.

Præualuiſſe tamen videtur (niſi animum quoque fraudandi manumiſſor habuerit) non impediri libertatem, quanuis bona eius creditoribus non ſufficiant. ſæpe enim de facultatibus ſuis amplius, quàm in iis eſt, ſperant homines. Itaque tunc intelligimus impediri libertatem, cùm vtroque modo fraudantur creditores: id eſt, & conſilio manumittentis, & ipſa re, eò quòd eius bona non ſunt ſuffectura creditoribus.

Eadem lege AElia Sentia domino minori viginti annis non aliter manumittere permittitur, quàm ſi vindicta apud conſilium, iuſta cauſa manumiſsionis adprobata, fuerint manumiſsi. Iuſtæ autem manumiſsionis cauſæ hæ ſunt: veluti ſi quis patrem, aut matrem, filium filiámve, aut fratres ſororéſve naturales, aut pædagogum, aut nutricem, aut educatorē, aut alumnum alumnámve, aut collactaneum manumittat: aut ſeruum procuratoris habendi gratia, aut ancillam matrimonii habendi cauſa: dum tamen intra ſex menſes in vxorem ducatur: niſi iuſta cauſa impediat: & ſeruus, qui manumittitur procuratoris habēdi gratia, non minor decem & ſeptem annis manumittatur. Semel autem cauſa adprobata, ſiue vera ſit, ſiue falſa non retractatur.

Cùm ergo certus modus manumittendi minoribus viginti annis dominis per legem AEliam Sentiam conſtitutus eſſet, eueniebat, vt qui quatuordecim annos expleuerat, licet teſtamentum facere, & in eo ſibi hæredem inſtituere, legatáque relinquere poſſet: tamen ſi adhuc minor eſſet viginti annis, libertatem ſeruo dare non poſſet. quod non erat ferendum. Nam cui totorum ſuorum bonorum in teſtamento diſpoſitio data erat: quare non ſimiliter ei, quemadmodum alias res, ita & de ſeruis ſuis in vltima voluntate diſponere, quemadmodum voluerit, permittimus, vt & libertatem eis poſsit præſtare? Sed quum libertas inæſtimabilis res ſit, & propter hoc ante XX ætatis annum antiquitas libertatem ſeruo dare prohibebat: ideò nos mediam quodammodo viam eligentes, non aliter minori viginti annis libertatem in teſtamento dare ſeruo ſuo concedimus, niſi decimumſeptimum annum impleuerit, & decimumoctauum attigerit. Quum enim antiquitas huiuſmodi ætati, & pro aliis poſtulare conceſſerit, cur non etiam ſui iudicii ſtabilitas ita eos adiuuare credatur, vt ad libertatem dandam ſeruis ſuis poſſint peruenire?

IN SVPERIORVM TITVLVM ANNOTATIONES.

NON *Tamen.*) Hæc verba ſignificant quandam regulæ prius propoſitæ exceptionē, & nonnullam ſequentiū cum ſuperioribus diuerſitatem. ¶ *IN FRAVDEM.*)\
1 L. 1. De iis, quæ in frau. cred.\
In vniuerſum edixit Prætor, non eſſe ratum, quod fit in fraudem creditorum. Et nos\
2 .§. item ſi quis in fraudem inſ. de act.\
poſtea cum Iuſtiniano illud edictum pluribus excutiemus: nunc illud obiter obſeruare vtile eſt, quatenus cum eo conueniat Lex Ælia Sentia, quæ antiquior eſſe videtur. Primum in eo conuenit, quòd fraudem & conſilij & euentus, vt appellant, requirat, vt ratum non ſit & nihili quod agitur. Deinde vt Prætor quanuis hic pluris faciat emptoris bonam fidem, quàm venditoris fraudem: tamen ſi cui donatum ſit, quæri noluit, an ſciente eo, cui donatum eſt, geſtum ſit: nec videri iniuria affici eum, qui igno-\
3 L. quod autem. § ſimili modo D. Quæ in fraud. cred.\
rauit: cùm lucrum extorqueatur, non damnum infligatur, vt ait Vlpianus. Sic & lex Ælia Sentia collatam in fraudem libertatem ratam eſſe noluit, quanuis ſeruus huius fraudis conſcius non fuerit. Cæterū ex Lege Ælia Sentia ipſo iure nulla eſt, & nihili libertas in fraudem collata, propter eam, quam mox dicam, rationem. Aliarum verò rerum alienatio, quarum Lex non meminit, ſummo iure rata erat. Sed Prætoris auxilio reſcindebatur, nempe cùm creditores inſtituta prius ſua in perſonam actione, miſſi in bona condemnati debitoris poſſidenda, ſi ea ad executionem rei iudicatæ non eſſent ſatis, impetrabant à Prętore, vt ea quæ in fraudem alienata erant, in priſtinum ſtatum reſtituerentur, vt cum aliis debitoris condemnati bonis poſſiderentur, & in executione rei iudicatæ venundari poſſent. ¶ *CREDITORVM.*) Quorumlibet, inquit Her-\
4 L. qui in fraudem. D. qui & à quib. manu.\
mogenianus. Vt hic omnes creditores accipiamus, quibus cum fraudatore ex aliqua cauſa actio eſt, ſiue pure, ſiue in diem, ſiue ſub conditione quid iis debeatur: quanquā\
5 dic. L. qui in fraudē. & L. ſi cum fideiuſſerit. D. illo tit\
pendente cōditione manumiſſus liber maneat, donec ea euenerit. ¶ *NIHIL Agit.*) Hoc eſt, (vt interpretatur Caius) collata manumiſſio non valet: nempe ſi agatur de re\
6 L. ſi cum fideicommiſſaria. § pen. D. illo tit.\
creditorum: nam ſi iis aliunde eſſet conſultum, maneret rata libertatis datio. neque enim ipſe, qui dedit, poſſet eam reſcindere. tum quòd non poſſit factum proprium in\
7 L. ſi creditoribus. C. de ſer. pig. dato.\
controuerſiam vocare: tum etiam quod non audiretur allegans ſuæ fraudis turpitudinem. Eſt autem obſeruanda hæc loquendi formula, NIHIL AGIT, qua frequenter v-\
8 L. poſt mortem. De adopt. L. per fundum. De ſeruit. præd.\
tuntur Iuriſconſulti, & habet neſcio quid prouerbialis ſchematis, quo inanem & fruſtraneam alicuius operam ſignificamus. Vnde illud eſt, Satius fore ocioſum eſſe, quàm\
9 L. ſi ſeruus plurium. § 1. De lega. 1. L. filios. C. de reuo. iis quæ in frau. L. apud Iulianum. §. Marcellus. De doli ma. except.\
nihil agere. Et ſanè hic verè nihil agit, fruſtráque laborat debitor, qui conatur ſuos fraudare creditores. Nam ſi fraudati videantur, ipſo iure nihili erit, quod agitur. Atqui (inquiet aliquis) venditio ſerui, etiam ſi emptor fraudis ſit conſcius, ipſo iure valet, licet à fraudatis creditoribus poſſit reſcindi. Cur igitur non itidem rata manet libertas, donec ſaltem eam creditor fraudatus iudicio reuocarit? Reſpondeo, magnam eſſe diſ-\
1 L. vlt. De lib. & poſth. L. niſi. De tute. & rat. diſtrah.\
criminis rationem, Quòd libertas, quæ ſemel competiit, difficilius reuocetur. Itaque ne fraudati creditores in reuocanda libertate laborarent & luctarentur aduerſus cauſam fauorabilem, viſum eſt, potius ab initio ſummouendam eſſe huius difficultatis occa-\
2 L. ſi ſciēs emā. De contrah. empt.\
ſionem: eóque tardius id concedi, quo difficilius reuocaretur ſemel conceſſum, vt ait Tullius quodam loco in Officiis. At res alias in fraudem alienatas reuocare nullius eſt\
3 L. ait Prætor. § ſed quid Papinianus. De minorib. § ſi is qui. inſ. De eo cui libert. cau.\
negocij, cùm nos eò Prætor vltrò inuitet. Atque hæc quoque fuit ratio, cur legatum libertatis non cedat, niſi ab adita hæreditate, cum aliorum legatorum dies cedat ſtatim à morte teſtatoris. Et cur olim ſeruum ſub conditione legatum, licebat quidem alie-\
4 L. vna. § in nouiſſimo. C. de cadu. tollen.\
nare, aut non manumittere.

¶ *QVI Soluendo non eſt.*) hoc eſt, Qui non habet vnde æs alienum diſſoluat, & ſa-\
5 L. ſeruo legatos § vlti. De lega. 1.\
tiſfaciat quibus obligatus eſt. ¶ *IN TESTAMENTO.*) Non etiam inter viuos. Tū\
6 L. qualiter. § 1. D. qui & à quib.\
enim nullus eſt prætextus hæredis quærendi, nec vlla ſatis iuſta ratio, cur id in fraudem creditorum permittatur. Vnde aliquando viſus eſt mihi parum prudens Iuriſque peritus ille apud Cornelium Tacitum lib. 15. Sceuinus, cui apud Neronem accuſato perduellionis, cùm illud inter indicia obiiceretur, quòd liberalius ſolito ſeruos manumiſiſſet: Reſpōdit, libertatem ſeruis ſe tum largius dediſſe, quòd eſſet re familiari tenui, & inſtantibus creditoribus, teſtamento diffideret. Atqui potius videbatur debuiſſe dif-\
7 L. ſi non lex. De hæred. inſtitu.\
fidere dationi inter viuos, quàm in teſtamento. ¶ *SERVVM Suum.*) Qui nulla a-\
lioqui ratione impeditur conſequi libertatem in teſtamento datam, quíque datus non\
8 L. 1. C. de nec. ſer. hære. inſtitu.\
ſit pignori, ſaltem ſpecialiter & expreſſim. Nam is nexus pignoris omnino impedit

& remora-

& remoratur manumiſsionẽm. ¶ *HAERESQVE EI Solus.*) Neque enim hic plures licet manumittere futuros hæredes in fraudem creditorũm, ne militi quidem teſtatori. Quod ſi quis plures ſcripſerit hæredes, non omnium libertas impedietur: ſed is qui primo loco ſcriptus eſt, ſolus hæres & liber erit. Id quod etiam diſertè ſtatuit lex Ælia Sentiã. Sanè vt debitor non ſoluẽdo habeat duos ex teſtamẽto hæredes, efficit ciuilis neceſsitas vno caſu,quẽ Caius proponit,his verbis, Ei, qui ſoluendo non eſt, aliquo caſu euenit, vt etiamſi ſeruus cũ libertate hæres exiſtat,prætereà alius hæres adiiciatur. veluti ſi ſeruo cum libertate hærede inſtituto, ita adiectũ ſit, Si mihi Stichus hęres erit, tunc Titius quoque hæres eſtò. Nam Titius,antequã Stichus ex teſtamento hęres extiterit, hęres eſſe nõ poteſt. Cum autẽ ſemel hæres extiterit ſeruus,nõ poteſt adiectus efficere,vt qui ſemel hæres extitit,deſinat hęres eſſe. Erit itaque hic ſeruus hæres,nec tamẽ ſolus. ¶ *ET NECESSARIVS.*) Rationẽ huius vocis, ſimul & totius præſentis loci,proponit alio poſtea loco Iuſtinianũs. ¶ *NEMO Hæres ſcriptus.*) Aliquo gradu. Nam ſi qua ratione liceat cõſulere honori debitoris citra vllum creditorũ diſpendiũ,id cupide amplectemur, neglectis etiam Iuris communis regulis. Vnde Cẽlſus ait, Si quis non ſoluendo ſeruum ſcripſerit hæredem,eíque liberum aliquem ſubſtituerit,incipiendum eſſe à ſubſtituto: quanquam alioqui non ſoleat hic ordo peruẽrti. Et licet reſponſum ſit ex pluribus ſeruis inſtitutis,eum, qui primo loco ſcriptus eſt, liberum fore: tamẽ ſi quis ex iis fuerit,cui alioqui debita erat libertas à teſtatore: is,neglecto ſcripturæ ordine, ſolus hæres erit, & ex teſtamento libẽr. Et ſane Lex Ælia Sentia ita demum ei, qui in fraudem creditorum hæres inſtitutus eſt, conſeruat libertatem, ſi nemo alius ex eo teſtamento hæres eſſe potẽſt. ¶ *VALDE Proſpiciendum.*) Prætor dicitur id ſedulo curare, ne quis ſine ſucceſſore moriatũr. Interẽſtque defunctorum (inquit Vlpianũs) vt ſucceſſores habeant. Et Iuſtinianus in Nouella prima ait, defunctos ἔχειν τινὰ παραψυχὴν ἐκ τῆς αὐτῶν διαδοχῆς. ¶ *EGENTES Homines.*) Qui (inquit poſtea Iuſtinianũs) facultates ſuas ſuſpectas habent,ne parum creditoribus reſpondeant. Vt autem locupletes eos dicimus, qui ſatis & idoneè habent pro ratione rei, de qua agitũr: ita egentes & inopes eos accipimus, qui ſoluendo non ſunt, nec ſatis habent, pro ratione rei, de qua agitur. Eſt autem id noſtris legibus frequens, vt humaniter ſuccurrant pauperibus alio deſtitutis auxilio. Plutarchus in libello de vitanda vſura,ait, ἀπορίᾳ βοηθεῖν τὸν νόμον. ¶ *QVI Satisfacturus eſſet.*) Saltem quatenus poſſent ſatisfacere bona quæ relicta ſunt à defuncto, & quibus hic hæres ſuccedit. Quod ſi creditoribus nõ faciant ſatis: non ideo capientur res, quas hic hæres poſt mortem patroni debitoris acquiſiuit:nam ei reſeruãtur vel beneficio ſeparationis, vel inuentarij iure,quo nunc magis vtimũr. Cæterum ſine inuentario metuendum eſſet, ne in ſolidum à creditoribus conueniretur, non habita ratione bonorum hæreditariorum: niſi poſt ſimplicem aditionẽ, excluſus beneficio inuentarii petat & impetret ſeparationẽ. ¶ *SERVI Nomine vendant.*) Vbi hæres non eſt, res hæreditariæ væneunt defuncti nominẽ. Sed quãdiu hæres eſt, ſi is non ſatisfaciat,eius nomine væneunt,vtpote cuius patrimonium iam facta eſt ipſa hæreditãs. Ergo ſi quid ignominiæ fuerit ex hac bonorum proſcriptione, hic hæres, tanquam dominus, ſuſtinebit. Verum (inquit poſteà Iuſtinianũs) pro hoc incommodo, illud ei commodum præſtatur, vt omnia quæ poſt mortem patroni ſui ſibi acquiſierit, ipſi reſeruentur. Quibus verbis Iuſtinianus tria complectitur. primum libertatis cõmodum,quod eſt inæſtimabilẽ, & quo nihil gratius ſeruis præſtari potẽſt. Deinde Ius acquiſitionis, & emolumentum,quod ſine libertate non haberet. Poſtremo beneficium ſeparationis, vt bona, quæ ipſe acquiſierit, ipſi reſeruentur, nomine hæredis nihilominus ſeruato: quod extraneis hæredibus olim non tribuebatur: ſed poſtea Iuſtinianus introduxit ſimile beneficium inuentarii,quod nulli non tribuitũr. ¶ *NE Iniuria*) Neq; enim opprobrio is carere poteſt,cuiꝰ bona publicè væneũt,& proſcribuntur. Vnde Tullius pro Quintio, Hercule, inquit, cuius bona ex edicto poſsidentur, huius omnis fama & exiſtimatio cum bonis ſimul poſsidentur. De quo libelli in celeberrimis locis proponuntur, huic ne perire quidem tacitè, obſcuréque licebit. Cui magiſtri fiunt, & domini conſtituuntur, qui qua lege, & qua conditione pereat, pronunciant. De quo homine præconis vox prædicat, & precium conficit, huic acerbiſsimum funus viuenti ducitur: ſi funus id habendum, quò non amici conueniunt ad exequias cohoneſtandas, ſed bonorum emptores, vt carnifices, ad reliquias vitæ la-

1 *L. pen. D. ex quib. cau. pig. tac. cont. L. 3. C. de ſer. pig. dat.*
2 *L. ſi is qui ſoluendo. 1. De hære. inſtitu.*
3 *L. in fraudem. De mil. teſta.*
4 *L. ſi is qui ſoluendo. 2. De hæred. inſtit.*
5 *L. ei qui ſoluendo non eſt. De hær. inſtit.*
6 *§. 1. inf. de hær. quali. & differ.*
7 *dic. L. ſi is qui ſoluẽ. 2. De hær. inſtit.*
8 *L. quandiu. De acqui. hær.*
9 *L. ſi is qui ſoluendo nõ eſt. 1. De hær. inſtit.*
1 *dic. L. ſi is qui ſoluẽ. 2.*
2 *§. adhuc autem. inf. de bon. poſſeſſ.*
3 *L. & quia. De interrogat. actionib.*
4 *§. 1. inf. de hær. qual. & differen.*
5 *L. quos nos. §. locuples eſt. De verb. ſignif.*
6 *L. vlti. C. de iure deliber.*
7 *L. 4. De bon. auto. Iud. poſſiden.*
8 *L. ſed & ſi plures. §. filio. De vul. & pu. L. cũ hæredes. De acqui. poſſ. L. Stichũ. §. aditio. De ſolut.*
9 *§. 1. Inf. de hær. qual. & differen.*
1 *L. Libertas. De reg. Iuris*
2 *L. Paulus. De fideicom. liber.*
3 *L. 1. § vlti. De ſeparat.*
4 *L. vlti. C de iure deliber.*

1 *L.Curator.De cur.fur.* cerandas, & diſtribuendas, Hæc Cicero. Huc pertinet quod Caius reſpondit, ex Senatuſconſulto Curatorem conſtitui, quoties clara perſona in ea cauſſa eſt, vt eius bona vænire debeant. Quò honeſtius (inquit) ex bonis eius ſatiſfaciat creditoribus, curator diſtrahendorum bonorum gratia conſtituitur.

¶ SINE *Libertate.*) Hoc eſt, Nulla libertatis facta mentione. Cæterum ſi nominatim teſtator vetuiſſet libertatécompetere, nihili eſſet inſtitutio. ¶ *HAERES Inſtitutus.*) Aut etiam ſimpliciterpupillo ſubſtitutus: etiam ſi alioqui primo gradu eſſet
2 *L.pen.§.vlt.C. de ne. ſer.hered.inſtit.* alteri legatus. Id enim non oberit, quin pupillo ante pubertatem defuncto, cùm ſubſtitutioni locus erit, fiat liber & hæres. ¶ *NOSTRA Conſtitutio.*) Extat hæc Iuſtiniani
3 *D.L.pen.* Conſtitutio libro ſexto Codicis: qua teſtatur ſeſe ſtatuiſſe eum hæreditate libertatem datam intelligi, ad exemplum dationis tutelæ, quæ tribuit libertatem ſeruo. ¶ *NOVA Humanitatis ratione.*) Eſt quidem humanitatis pleniſsima Iuſtiniani Coſtitutio: ſed quã
4 *§.1.inf.de hered.inſt.* poſtea ipſe fatetur, ſeſe non per innouationẽ induxiſſe, verùm quia ęquius erat, & dudũ Atilicino placuerat. ¶ *EX IPSA Scriptura.*) Qua ſeruus nominatim hęres ſcriptus eſt: neque enim locus hic erit coniecturis: quia non ſolemus plura congerere tacita pri-
5 *L.1.C.de dot.promiſ.* uilegia. Fit autem adeò ex ipſa inſtitutionis ſcriptura liber, vt cótemnat apertam liber-
6 *D.L.pen.§.ſed quum C. veteres.* tatis dationem poſteà forte in codicillis adiectam. Nam ne videatur hęreditatis datio codicillis comfirmari, ſi ex iis tribueretur libertas, quæ ad hæreditatem eſt neceſſaria: pręualebit tacita ex inſtitutione libertas, & reiicietur aperta ex codicillis: quanquam in a-
7 *§.pen.inf. de Codicill.* liis rebus aliter ſit ſtatutum. ¶ *INSTITVTIONIS.*) Non etiam legati. Nam cùm
8 *D.L.pen.§.illo.* ex eo non pẽdeat effectus taſtamenti, nihil periculi eſt, ſi non acquiratur ſeruo, ſed eius domino. Sanè tamen ſi miles legatum reliquerit, libertatem conferet. Sic enim ſcribit Iuſtinianus in Nouęlla Conſtit. 78. ςρατιώτης καταλιπὼν πρεσβεῖον τῷ οἰκείῳ ἑαυτοῦ θεράποντι, αὐτῇ τῇ δόσει τοῦ πρεσβείου ἐ τὴν ἐλευθερίαν διδόναι δοκεῖ. Porrò huc pertinet illa Plinij Secundi ad Sabinum Epiſtola, quę tractat quęſtionem huius loci, & extat libro eius Epiſtolarum .3. his verbis, Scribis mihi Sabinam, quæ nos reliquit hęredes, Modeſtum ſeruum ſuum, nuſquam liberum eſſe iuſsiſſe: eandem tamen ſic aſcripſiſſe legatum, Modeſto, quem liberum eſſe iuſsi. Quæris quid ſentiam. Contuli cum prudentibus: conuenit inter omnes, nec libertatem deberi, quia non ſit data: nec legatum, quia ſeruo ſuo dederit. Sed mihi manifeſtus error videtur. Ideo puto nobis, quaſi ſcripſerit Sabina, faciundum, quod ipſa ſcripſiſſe ſe credidit. Confido acceſſurum te ſententiæ meæ, cùm religioſiſsimè ſoleas cuſtodire defunctorum voluntatem, quam bonis hęredibus intellexiſſe, pro iure eſt. Neque enim minus apud nos honeſtas, quàm apud alios neceſsitas valet. moretur ergo in libertate ſinentibus nobis. fruatur legato, quaſi omnia diligentiſsimè cauerit. cauit enim, quæ hęredes bene elegit. Vale. ¶ *QVVM NON SIT Veriſimile.*) Argumentum eſt ἐκ τῶν τεκμηρίων, hoc eſt, à vehementibus & probabilibus coniecturis. Nam in vniuerſum intelligimus, eum, qui velit conſequens, voluiſſe quoque neceſſarium antecedens: vt ediuerſo, conceſſo antecedenti conceſſum intelligimus & id quod ex eo ſequitur. Scilicet (inquit Tullius pro Cecinna) qui extrema conceſſit, principia negare nó voluit: vt qui principia dedit, dediſſe videtur, & quæ ex iis proficiſcuntur omnia. Poſſem hunc locum pluribus Iuris exemplis illuſtrare, ſed nunc ſit
9 *L.2.De iuriſd.L.ad rẽ mobilẽ.De procur.L.3.§.qui habet.De ſer. ruſt.prad.L.1.§.1.D.ſi vſufr. petat.* ſatis obiter quoſdam locos indicaſſe. aliò enim properamus.

¶ *VEL IAM EO Tempore quo manumittit.*) Inter viuos. nam ſi in teſtamento manumittat, non inſpiciemus tempus illud, quo manumittit, ſiue teſtamentum ſcribit: ſed nec tempus mortis, quo teſtamentum confirmatur, & incipit ratum eſſe: verum illud tempus, quo hæreditas adita eſt. adeo vt ſi hæreditas, quæ prius ſoluendo erat, interim
1 *L.ſi mortis tempore. D. qui & à quib. ma.§. qualitas.inf.ad le.Falcid.* dum cunctatur & deliberat hęres, facta fuerit nó ſoluendo, id noceat datis libertatibus: quemadmodum ediuerſo iis prodeſſet, ſi quid interea hæreditati accreſceret, & quę ſoluendo primùm non erat, fiat ſoluendo. Porrò autem nihil profuerit, locupletem ſuc-
2 *L.ſoluendo.De ver. ſignific.* cedere egenti. Nam cùm agitur de fraude creditorũ, nos hæreditatis, non hæredis vires inſpicimus. ¶ *SOLVENDO Non eſt.*) Soluẽdo nemo dicitur, niſi qui ſolidũ poteſt
3 *L.qui mortis tempore. D.qui & à quib.ma.* ſoluere. ¶ *DATIS Libertatibus.*) Etiamſi dentur ea lege & códitione, vt ſerui dent ſui ęſtimationẽ hęredi. nam heres eã capiet nó hæreditario titulo, ſed vt donationem cauſa
4 *L.qui precio.De do. cauſ.mort.* mortis: ſic vt inde creditoribus nihil accedere poſſit, nec hęreditas magis ſoluendo fiat.

¶ *PRAEVALVISSE Tamen videtur.*) Nam & in vniuerſum ea ſolum in fraudẽ alienata intelliguntur, vt reuocari poſsint, quæ ſunt dolo alienata à debitore non ſoluendo,

uendo; vt,& is fraudare voluerit,& euentum fraus habuerit, inquit Vlpia[1]nus. ¶ *MA-* 1 *L. ait Prætor §. 1. De iis*
NVMISSOR.) Vel is qui manumittere iubet. Si enim patre iubente manumittat fi- *qua in fraud. cre.*
lius, non refert penes quem fraus hæreat, ne quis hoc nouæ fraudis commento ſperet ſe
ſuã occulere poſſe fraudẽ[2]m. ¶ *SAEPE ENIM.*) Quod frequenter (inquit Paulu[3]s) 2 *L. ſi cum fideicommiſſa-*
accidit iis, qui tranſmarinas negociationes per ſeruos & inſtitores ſuos exercent. Et a- *ria. §. vlt. D. qui & à quib. manu.*
lioqui ſanè ea eſt hominum philautia, vt cuique ſua facilè quàmmaxima videantur, & 3 *L. in fraudem. 1. D. qui*
plus ſæpe ſit in opinione, quàm calculo. Sed hæc proprij patrimonij ignorantia iuſtior *& à quib.*
eſt in negociatoribus, faciliúſque in iis toleratur, & recipitur ad ſummouẽdam omnem
fraudis ſuſpicionem. Cęterũ in ęſtimanda vna aliqua re noſtra, non temerè vllus iuſtus
& probabilis eſſet erro[4]r. ¶ *HOMINES.*) Scribit ſanè Tullius in Catone, Nemi- 4 *L. quiſquis. C. de re-*
nem tam decrepitũ eſſe, nulláq; memoria, quin probè teneat, qui ſibi, & cui ipſe debeat: *ſcind. vend.*
ſuíque theſauri vim & locũ. Sed vbi in ea re peccamus, fit errore opinionis, nó quidem
eleuantis, aut minuentis cenſum, qui maior eſt, ſed potius extollentis minorem, & ita
liberaliter magnifaciẽtis, vt plerunque non reſpondeat opinioni calculus. ¶ *IMPE-*
DIRI Libertatem.) Directam. Sic enim nominatim reſcripſit Imperator Alexande[5]r, 5 *L. 1. C. qui manu non poß.*
Directas libertates per legem Æliam Sentiam, in fraudem creditorum datas reuocari, ſi
conſilium fraudis euentus damni ſequatur. Sed ad impediendam fideicommiſſariam
libertatem, ſolum fraudis euentum inſpici obtinu[6]it: quòd hæc, quæ ab hærede præſta- 6 *L. vlt. C. illo tit. L. er-*
tur, veluti inter viuos detur: hæres autem nihil facere tenetur ſupra vires hæreditarias, *go. §. in fraudem. De*
quantumuis ſincerum & ſimplex fuerit teſtatoris conſiliu[7]m, quia nec is temere intelli- *fideicom. libertat.*
gitur mandaſſe quicquam fieri in fraudẽ ſuorum creditorum. ¶ *CVM VTROQVE* 7 *L. 1. §. pen. D. ad Se. Treb. L. ſucceſſores. C. ad L. Falcid.*
Modo.) Inquit Julia[8]nus: Si quis, cùm haberet Titium creditorem, & ſciret ſeſe ſoluẽdo
non eſſe, libertates dederit teſtamento: deinde amiſſo Titio, poſteà Sempronium cre- 8 *L. ſi quis cũ haberet. De*
ditorem habere cœperit, & eodem teſtamento manẽte deceſſerit: libertates datæ ratæ *iis quæ in frau. credit.*
eſſe debent, & ſi hæreditas ſoluendo non ſit. quia vt libertates reſcindantur, vtrunque
in eorundem perſona exigimus, & conſilium & euentum. Siquidem & creditor, cuius
fraudendi conſilium initum erat, nó fraudatur & aduerſus eum, qui fraudatur, conſiliũ
initum non eſt. Libertates itaque ratæ ſunt. Hæc ille. Sed & fraudis interpretationem
non ex euentu duntaxat, ſed ex conſilio quoque faciundam docet Iuris regul[9]ã. Et re- 9 *L. fraudis interpretatio. De reg. iuris.*
ſcriptum e[1]ſt, non infirmandam libertatem à debitore fiſci collatam in ſeruum etiam
pignori obligatum (ex eo ſcilicet priuilegio, quo tacite intelliguntur obligari bona cõ- 1 *L. 2. C. de ſer. pig. da.*
trahentis cum fiſc[2]o) niſi & fraudis conſilium detegatur. 2 *L. 2. C. in quibus cau. pig. tacit.*

¶ *DOMINO.*) Hic dominum vulgò accipiunt eum, qui in ſolidum dominus eſt,
nec alium habet conſortẽ: quia ſi plures ſint eiuſdẽ ſerui domini minores viginti annis,
ſatis ſit ad iuſtam manumiſsionem vnum eorum cauſſam probaſſe. Sed propriè id nó
continet lex, quã allegant ad hanc re[3]m. Nã in Florentinis Pandectis ita legitur: Seruus 3 *L. ſeruus communis. De ma. vindic.*
communis quin à minoribus viginti annis dominis poſsit apud cõſilium manumitti,
quanuis vnus ex ſociis cauſam approbauerit, dubium non eſt. Cauſſam autem appro-
bare eo loco, idem eſt quod in conſilio Prætoris, aut Conſulis adeſſe, vt intelligamus
ipſum quidem Conſulem, aut Prætorem minorem, niſi cauſa probata apud collegam
manumittere non poſſ[4]e: cum tamen qui in ſeruo partem haberet, poſſe ex Iuliani ſen- 4 *L. vnica. De offic. Cõſul. L. apud filium. §. vlt. De manu. vin.*
tentia in cõſilio eſſe. ¶ *MANVMITTERE.*) Neque inter viuos (qua in parte nihil
immutauit Iuſtinianus) neque teſtamento. Sed nec directò, nec per fideicõmiſsu[5]m, niſi
eius quoque probetur cauſ[6]ſa. Poſtremo nec à promiſſore ſerui ſtipulari poteſt mino[7]r, 5 *L. minor annis. C. de fideicommiſſar. liber.*
vt ſeruum promiſſum manumitta[8]t, nec ſeruum ea lege vender[1]e. ¶ *APVD Conſilium.*) 6 *L. illud in cauſis. §. eo ſi quis. De ma. vin.*
Hoc eſt, pro Tribunali apud Prætorem, Proconſulem, Legatúm ve Cæſaris. Nam ij
cogebant pedaneos Iudices, vt in conſilium irent. Quod facere non poterat Legatus 7 *L. ſi minor. De ver. oblig.*
Procon[9]ſulis. Theophilus hic legiſſe videtur, CONSILIVM, quod appellat συνέδριον, &
multa de eo comminiſcitur, ſed neſcio an ſatis conueniant iudiciis Romanis. 8 *L. ſi minor. De ſer. expor.*

¶ *IVSTAE Manumiſsionis cauſſæ.*) Vt dominus minor viginti annis quoſdã è ſuis 9 *L. 2. De offic. eius cui mand. eſt iuriſd.*
ſeruis manumittat. nam omnes manumittere nunquam poteſt, & ſi vnum tamen ha-
beat, nulla ſatis iuſta cauſa fuerit, cur eo debeat eger[1]e. Porrò quæ hîc referuntur iuſtæ 1 *L. ſi collactaneus. §. præterea. D. Qui & a quibus manu.*
manumiſsionis cauſæ ſimiles ſunt iis, ob quas hæres liberatur, oblata ſerui legati æſti-
matione, vt poſsit eum ſibi retinere, forte manumiſsionis cauſa, vt ſi doceat patrẽ ſuum
eſſe, vel matrem, vel fratrem. Etenim (inquit Vlpianu[2]s) æquiſsimum eſt ex hac cauſa 2 *L. ſi domus. §. qui confitetur. De lega. 1.*
ſufficere, ſi æſtimationem præſtet. Quaſi pietatis ratio nullo modo ferat, vt quem ma-

numittere ipſi debemus, patiamur à nobis abduci futurum alterius mancipium.

¶ *SVNT HAE.*) Potiſsimæ, & exempli gratia propoſitæ: deſumptæ autem ex tribus Vlpiani reſponſis. Omnes vero cauſas exequi (inquit Paulus) longũ eſſet, quia multa merita incidere poſſunt, quibus honeſtum ſit libertatem cum decreto præſtare, quæ æſtimare debet is, apud quem de ea re agitur. Sanè ſcribit Seneca lib. 3. de benef. quæſitũ fuiſſe à veteribus, an beneficium dare ſeruus domino poſsit. Sed qui id negarunt, negat Seneca intellexiſſe vim iuris humani: ſimul & multos commemorat ſeruos, qui morte propria vitam dominorũ redemerunt. ¶ *PATREM Vel matrẽ.*) Quos parẽtes natura fecit, fortuna ſeruos, aut alterius domini ſententia. finge enim filium & patrem ſeruiiſſe: Dominum autem, eum filium ſcripſiſſe hæredem: certè hic hæres cum libertate, vt aliarum rerum hæreditariarum, ſic & parentum ſuorum, qui ſerui ſunt hæreditarij, dominium náciſcitur. Iam ſi parentes manumittere velit pius filius, quis non iudicabit iuſtiſsimam eſſe cauſam, vt iis reddat naturalem libertatem, quos habet vitę ſuę & lucis autores, & pro quibus etiam potius illi eſſet vicaria ſeruitus ſubeunda. Certè cõtra naturam eſſet, parentem ſeruire filio. Rectè itaque Vlpianus ait, non modicam eſſe filij ignominiam, ſi parentem ſeruum habeat. Sed ſi eſt hoc ignominioſum, cùm alteri ſeruit, multo magis cùm ipſi filio. ¶ *FILIVM Filiámue.*) Quos fortè pater ex ancilla ſuſcepit, & eadem poſsidet conditione, qua & matrẽ, vel alio modo ſuo mancipio acquiſiuit. Quam ſuorum ſeruitutem ſi non ferat pius parens, & quibus lucis & vitæ beneficium impertitus eſt, velit etiam libertatem conferre: meritò videtur ęquiſsimum, vt quibus naturali voto relinquere cupit hæreditatem, relinquat libertatem. Sanè reſpõdit Vlpianus, ſemper parentis intereſſe, filium ſeruitutem non ſubire. Sed id multo magis, vbi ſeruitutem ipſius patris ſubiret. ¶ *FRATRES Naturales.*) Vel alios ſanguine iunctos, quorum ſeruitus ad dolorem noſtrum, iniuriámque porrigitur. ſed in fratre iuſtior eſt ratio, vt liberum habeamus, quem habemus ferè alterum, poſt parentes liberóſque proximum, quem omni fauore proſequamur, vt docet Plutarchus περὶ φιλαδελφίας, & ſine quo nec libertas noſtra nobis grata aut plena eſſe poteſt, atque adeo cui partem libertatis noſtræ potius impendere deberemus, ſicuti Pollux dicitur partem ſuæ diuinitatis fratri Caſtori elargitus. Certè apud Romanos M. Fabius Maximus inſignem ampliſsimi ex deuictis Veientibus triumphi honorem recuſauit ob fratris deſiderium, ſine quo nihil ſibi iucundum eſſe putauit. Et Perſica illa mulier Intaphernis vxor, cùm ei Darius optionem dediſſet, fratrem, maritum, aut filios morti adiudicatos liberandi: fratrem elegit, inquiens, Alius maritus, alij liberi poſſunt contingere: at non alius frater defunctis parentibus. Quàm autem fuerit grata Romanis fraterna pietas, indicat etiam Flaccus his verſibus,

Viuet extento Proculeius æuo Notus in fratres animi paterni
Illum aget penna haud metuente ſolui Fama ſuperſtes.

¶ *PAEDAGOGVM.*) Pædagogus eſt is, cui ducendorum puerorum cura, ſimul & eorum inſtitutio cõmittitur. Quod munus olim demandari ſolebat ſeruis domeſticis. Vnde Plautus in Mercat. Seruum vnà mittit, qui olim à puero paruulo pædagogus mihi fuerat. Quinimo noſter Vlpianus, pædagogium appellat mancipium. Notus eſt Diogenes, qui cùm in Creta venderetur, dixit præconi, vt clamaret ſe vendere ſeruum, qui ſciret imperare liberis: eáque lege hunc emit Xeniades, eíque liberos ſuos concredidit. Apud Terentium in Adelphis manumittitur Syrus, quòd Æſchinum & Cteſiphontem à pueris curaſſet, docuiſſet, monuiſſet. Et ſanè nihil non debet pędagogo aut pręceptori ſuo gratus diſcipulus, qui eius diligentia & melior & doctior redditus eſt. Itaque etiam veteres pręceptorem ſancti voluere parentis eſſe loco, vt ait Iuuenalis. Sed illud notãdum eſt, eſſe aliquando, vbi pædagogi meritum, & neceſſarius vſus, ſit magis cauſſa ſeruitutis, quàm libertatis. Nam hæres, qui rogatus eſt ſeruum ſuum manumittere, excuſatur, ſi is ſit vel proprius vel liberorum ſuorum pædagogus, cuius miniſterio carere non poſsit. ¶ *NVTRICEM Aut educatorem.*) His quoque pietas iubet omnia humanitatis officia rependi. Sic apud Terentium in Adelphis manumittitur ancilla, quæ primam mammam dedit, & hoc nomine digniſsima iudicatur, quæ emittatur. Sed & Lælius apud Tullium admonet, pædagogorum & nutricum curam eſſe gerendam. Et Seneca libro. 3. de Benef. eum damnat magnæ ingratitudinis, apud quem (vt ait) non parentum qui debet, honor eſt, non educatoris, non præceptorum. Laudatus

1 *L. ſi minor annis viginti. cum ll. ſeq. De ma. vind.*
2 *L. etiam. §. 1. D. illo ti.*
3 *L. cum hæredes. De acqui. hær.*
4 *L. 1. De liber. cau.*
5 *L. nam etſi parentib. De inoff. teſta. L. ſcripto hærede. §. vlt. D. vnde libe.*
6 *L. 1. De liber. cau.*
7 *L. vel ſi ſanguine. De manu. vind.*
8 *L. 2. De liber. cau.*
9 *L. quæſitum. §. ſi inſtructum. De inſtructo vel inſtrum. leg.*
1 *L. Aquilius Regulus. De donat.*
2 *L. Caij Caſsij. De fideicom. liber.*

datus eſt olim M. Antoninus, quod humaniter fleuerit educatorem ſuum mortuum: placuítque Antonino Pio hæc pietas erga nutricium. Laudatus quoque eſt Æneas, qui ſuam nutricem Caietam multo eſt honore proſecutus. Et ſane plerunque id merentur educatores, in quibus non rarò maiorem erga ſuos alumnos pietatem reperias, quàm in veris parentibus. Qua de re extat elegans Carmen Statij Papinij libro 2. Syluarũ, quod lubet adſcribere, Tenero ſic blandus Achilli Semifer Hæmonium vincebat Pelea Chiron: Nec ſenior Peleus natũ comitatus in arma Troica, ſed charo Phœnix hærebat alumno. Optabat longæ reditus Pallantis ouantis Euander: fidus pugnas ſpectabat Aceſtes. Cúmque procul nitidis genitor ſpectaret ab aſtris, Fluctiuagus volucrẽ comebat Perſea Dyctis. Quid referã altricum victos pietate parẽtes? Quid te poſt cineres deceptáq; funera matris Tutius Inoo reptantẽ pectore Bacchæ? Cúmque ſecura parẽs Thuſcis regnabat in vndis Ilia, portantẽ laſſabat Romulus Accam. Hæc mouiſſe videntur noſtros Iuriſconſultos vt multa ſpecialiter introduxerint ſingulari quodam fauore nutricum & alumnorum. Suſpecti tutoris poſtulatio, quæ aliis mulieribus denegatur, conceditu[1]r nutrici pupilli non ſecus atque matri. Et educatori 1 permittitur petere ſuis alumnis tutore[2]s. Non auditur temerè pater refragaturus filiæ volenti nubere filio ſui educato[3]ris. Nutricium ſuum alumnus non poteſt accuſar[4]e. 2 Ex teſtamento imperfecto educatoris, vel nutricis poſſunt alumni legata caper[5]e. In 3 generali obligatione non comprehenduntur alu[6]mni, quia nec id voluiſſe videtur e- 4 ducator. Extant & alia multa in iure noſtro argumenta pietatis erga alumno[7]s. Quinimo 5 dubitatum aliquando fuit, an non æquè nutriciis, vt parentibus eſſet deferenda hæreditas, & legitima ſucceſsio alumnorum. Sed tamen reſcriptum eſt tantum iis non 6 tribu[8]i: quia nec ij teneantur ſuos alumnos hęredes inſtituere, aut legitimam vllam portionem relinquer[9]e. Reuera enim non ſunt, quamuis dicantur, parentes ¶ *COL- 7 LACTANEVM.*) Martialis & Iuuenalis collacteũ dicunt. Viſa eſt autem iuſta cauſſa libertatis collactaneo dãdę, propter ſanctã illam mammę & educationis ſocietatatẽ, mu 8 tuúmque amorem cum ipſo lacte inbibitum. Notũ eſt dictum Ariſtotelis lib. 8. Ethic. *μεγά ἰεῖναι πρὸς φιλίαν τὸ σύντροφον.* ¶ *PROCVRATORIS Habendi gratia.*) Procurator 9 appellatur non is modo, qui lites curat, ſed & qui rem familiarem, aut quæcunque alterius negocia domeſtica. Alibi dicitur adminiſtrator negocio[1]rum. De hoc procura- 1 tore hic quoque locus intelligitur. Vnde Theophilus cum ſic vertit, *ἤδη τὸν, ὡς ἐλεύθερον* 2 *αὐτὸν ὄντα, ἀκωλύτως πάντα μου διοικεῖν τὰ πράγματα.* Et quanquam non ſit ei omnino neceſſaria libertas, ſicuti nec ætas annorum ſeptende[2]cim: tamen procurandis alterius ne- 3 gociis longe aptior eſt liber homo & adultus. Deinde eſt aliquãdo lis ſubeũda ratione cõmiſsi nego[4]cij. at ſeruus à foro prorſus arcetur. ¶ *MATRIMONII Habẽdi cauſa.*) 4 Hæc eſt ſanè iuſtiſsima dandæ libertatis cauſa, modo id ex honeſto affectu maritali faciat, nõ ex luxuria. ¶ *INTRA Sex menſes.*) Interea autem hæc quæ matrimonij cauſa 5 manumiſſa eſt, à nullo alio vxor duci poterit, niſi eius nuptiis ex cauſa patronus renunciau[6]erit. Quod ſi temere & ſine cauſſa renunciaret, non omnino eſſet rata libertas in 6 fraudem data, vano quodam prætextu matrimonij. ¶ *NISI Iuſta cauſa.*) Veluti neceſſariæ abſentiæ, infirmitatis, vel alicuius noui impedimenti perpetui: vt ſi hic manumiſſor fiat Senator.

¶ *SEMEL Autem cauſa approbata.*) Hoc eſt, libertatis, quæ ſeruo proprio confertur, ſemel recepta cauſa, non poteſt poſtea in controuerſiã vocari. Sanè autem decretũ iudicis ex falſis allegationibus interpoſitum in alienatione bonorum pupillarium retractatur: neque enim alienatio nititur eo fauore, quo libertatis datio. ¶ *SIVE VERA* 7 *Siue falſa.*) Hoc eſt, Siue minor veram, ſiue falſam aliquam & commentitiam cauſam propoſuerit, eámque prætori rerum ignaro vtcunque probarit. ¶ *NON RETRACTATVR.*) Vt ſanè nullus eſt, qui eam retractet. nam manumiſſor ipſe non cõuellet quod fecit, aut fieri curauit: nec audiretur, ſi fraudem ſuam proponeret. Deinde is eſt fauor libertatis, vt quæ ſemel competiit, non temerè ſoleat retractari. Quod ſi allegetur fraus ipſius, qui manumiſſus eſt, æquum erit eum ſarcire damnũ, quod dominus ab eo circunſcriptus accepit. Sed interea ſemper manet rata libertas, atque ita ſępe reſcriptu[8]m 8 eſt. Alia eſt cõditio alterius ſententiæ ex falſa cauſa latæ: cùm non eo fauore nitatur, & ſemper alicui obſit, qui expoſtulet de eius iniquitate. Quod tractatur duobus titulis Codicis, nempe, Si ex falſis inſtrumentis, &c. Item, Si ex falſis allegationibus, &c.

Margin notes:

1 *§. conſequens. inf. de ſuſpec. tut.*
2 *L. 2. D. qui pet. tutor.*
3 *L. patrem C. de nupt.*
4 *L. iniquum eſt. C. de his qui accuſ. non poſ.*
5 *L. in teſtamento. De fideicom. liber.*
6 *L. 1. C. quæ res pign. oblig. non poſſ.*
7 *L. vxorem. §. Seium. De legat. 3. L. alumna. De adim. legat.*
8 *L. nutritoribus. C. commun. de ſucceſſ.*
9 *L. ſancimus. C. de infan. expoſ.*
1 *L. ſi quis alumnam. C. de nupt.*
2 *L. 3. C. de procur.*
3 *L. plerique De inſtito.*
4 *L. in certis. De iudic.*
5 *L. illud in cauſis. De manu. vind.*
6 *L. matrimonij cauſa. De ritu nupt.*
7 *L. & ſi præſes. C. de præd. minor.*
8 *L. 1. 2. & 3. C. ſi aduer. lib. L. 1. C. de vind. & apud conſ. man. L. Iuſta cauſa. §. 1. De ma. vind.*

¶*LEGATAQVE Relinquere.*) Adde, generali appellatione Legatorum conti-
1 *L. in generali petitione. De ver ſig. L. cũ in ſubſtitutione. De legat. III.* neri etiã libertates rélictas.[1] ¶*IN TESTAMENTO.*)Quid autem poſsit inter viuos minor, dicemus in titulo Quibus alienare licet, vel non. ¶*LIBERTAS Ineſtimabilis res ſit.*)Libertatis infinitam eſſe æſtimationem ſæpe iure ciuili traditum eſt.[2]
2 *L. Libertas. L. non eſt. §. infinita. De reg. iur.* Atque hæc fuit cauſa,cur iudicarint veteres cunctantius eſſe dandam, cum nec vlli, quantumuis maiori,& prudenti integrum ſit ex rebus ſuis ſine inſinuatione donare ſupra quingentos aureos. ¶*MEDIAM VIAM Eligentes.*) Vbi paribus vtrinque rationibus ancipites diſtrahimur, tutiſsimum eſt mediam viam amplecti. Sícque Paulus teſtatur
3 *L. filio vel ſeruo. D. vt legat. no. cau.* ſeſe multas cauſas diremiſſe per mediocritatem.[3] Sed vbi maior aliqua veriſimilitudo in alteram nos magis partem traheret, erimus in eam propenſiores exemplo eiuſ-
4 *L. Neſennius. De neg. geſt.* dem Pauli.[4] Sane Iuſtinianus ipſe poſtea mediam hanc viam, quam hic delegerat, dereliquit, & ſimpliciter iudicauit non eſſe neceſſarios plures annos ad libertatem teſtamento dandam,quàm ad teſtamentũ faciundum. vnde apparet non amplius deſiderari
5 *L. qua ætate. De teſtam.* annos ſeptẽdecim, ſed quindecim ſufficere.[5] Verba id ſtatuentis Iuſtiniani ex Nouella eius conſtitu. 119. ſunt hæc, καὶ τοῦτο δὲ διὰ τῆς παρούσης θεσπίζομεν διατάξεως, ὥστε ἄδειαν εἶναι τοῖς ἐν αὐτῷ τῷ καιρῷ, ἐν ᾧπερ ἔξεστιν αὐτοῖς διατίθεσθαι περὶ τῆς ἄλλης αὐτῶν περιουσίας, καὶ τοὺς ἰδίους οἰκέτας τελευταίαις βουλήσεσιν ἐλευθεροῦν, μηδένα τοῦ τοῖς ἐμποδισμὸν τῆς ἡλικίας ποιούσης, ἀλλὰ χολάζοντος τοῦ νόμου τοῦ πρώην κωλύοντος. Cúmque ad teſtamentum faciundum ſatis ſit attigiſſe poſtremum diem anni decimiquarti : erit & ad libertatem relinquendam. Si-
6 *L. 1. De manumiß.* cuti & ipſa Lex Ælia Sentia ſatis eſſe ſtatuerat attigiſſe poſtremum diem anni vigeſimi.[6] Et hoc quidem ex ea lege argumentum Paulus propoſuit in cauſa quadam grauiſ-
7 *L. qui filium. §. Fanius. D. Ad Treb.* ſima.[7] Sed an ſatis apte vel omnino ſuo loco: dicam aliàs. ¶*HVIC Ætati.*)Nempe annorum ſeptemdecim. Prætor enim qui pueros poſtulare prohibuit, id permiſit adoleſcentibus qui ſeptemdecim annos impleuerunt, eámque ætatem idoneam eſſe ratus eſt ad procedendum[8] in publicum,cum ea ætate aut paulo maiore Nerua filius de iure publi-
8 *L. 1. §. poſtulare. De poſtulan.* ce reſpondent. Et legimus Caluum, Cæſarem, Pollionem ante Quæſtoriam omnes ætatem grauiſsimas cauſas ſuſcepiſſe , ac Demoſthenem adhuc ferè puerum pupillares
9 *L. minor. De procur. L. exigẽdi. C. eod.* actiones habuiſſe. Minor tamen annis 25 procurator[9] in iudicio eſſe non poteſt. Nam cùm procurator tanquam dominus litis, & qui cauit iudicatum ſolui, illi contra quem litigat obligetur: falleret litigatorem aduerſarium, ſi in ea cauſa eſſet, vt in integrum reſtitui poſſet. ¶*AD LIBERTATEM dandam.*) Hoc eſt, teſtamento relinquendã. Nam quod attinet ad manumiſsionem inter viuos, nihil immutauit Iuſtinianus ex lege Ælia Sentia. Nunc priuſquam omnino miſſum faciamus manumiſsionum tractatum,colligamus, manumiſsionem impediri vel ex perſona manumittentis, vel eius, qui manumittitur. Primum fruſtra manumittit inops aut impubes dominus, vt iam
1 *L. ſerui. De manumißionibus.* dictum eſt. Item is qui dominus non eſt. Quare nec pater caſtrenſes ſeruos filij ſui,[1] nec maritus, ſaltem qui ſoluendo non eſt , dotales[2] poteſt manumittere . Fruſtra
2 *L. ſeruum dotalem. D. illo tit.* quoque manumittit qui ipſe ſeruus eſt. vt ſi ordinarius manumitteret ſuos vicarios. Sed id tamen per interpoſitam perſonam facere poteſt.[3] Manumitti autem non poſſunt
3 *L. 2. C. qui man. non poß.* ſerui ad vincula damnati[4], & quos teſtator manumitti prohibuit[5], vel qui ſunt ea
4 *L. 1. C. qui non poß. ad lib. per.* lege & conditione diſtracti.[6] Plagiarij ſerui, pro quibus pœnam intulit dominus,intra decennium manumitti non poſſunt.[7] Et ſerui mulieris adulteræ,ante diem ſexageſimũ
5 *L. vlt. C. illo tit. L. contra voluntatem. C. de teſta. manu. L. ille ſeruus. §. vlti. D. qui & à quibus.* à diuortio.[8] Et qui adulterij accuſati ſunt, à domina eiuſdem criminis rea, non poſſunt interim manumitti.[9] Porrò apud Lacedæmonios legimus aliquando Helotas perpetua & indiſſolubili ſeruitute damnatos ab Agide rege, vt apud Parthos æterna erat ſeruitus. Apud Iudæos ſeruus Hebræus qui oblatam ſeptimo anno libertatem contemne-
6 *L. ea quidem. C. ſi mãcip. ita fue. aliena.* bat, ſubiiciebatur perpetuæ ſeruituti, eíque perforabatur auris in huius rei ſignum. Cuius legis frequens eſt in ſacris literis mentio. Exodi. cap. 21. & Deuter. cap. 15. Præterea
7 *L. lege Flauia. De manu.* ſcribit Euſebius lib. 8. ſuæ hiſtoriæ Eccleſiaſticæ, Diocletianum publico edicto prohibuiſſe aliquando, ſeruos Chriſtianorum manumitti. Certe quod attinet ad Chriſti-
8 *L. 3. C. ad leg. Iul. de adulte.* anos qui nunc Turcis ſeruiunt bello capti , vt miſerrima eſt eorum ſeruitus , ita parua
9 *L. his verbis. §. interdum. De hæred. inſtit.* ſpes manumiſsionis. Si perſeuerant in religione Chriſtiana , nec Turcico more patiantur ſeſe circuncidi, grauiore ſeruitute premuntur , ſed plerunque iis certum tempus ſeruitutis præſtituitur, poſt quod liberi fiunt , & ius in patriam reuertendi nanciſcuntur, relictis tamen in ſeruitute filiis. Quod ſi Turcicam ſuperſtitionem receperint, longè mitior eſt ſeruitus, ſed non aliter liberantur, quàm ſi facti ſint inutiles ſenio, vel

dominus

dominus in bellum profecturus teſtamentariam iis libertatem reliquerit. Quoties barbariem & tyrannidem Turcicam animo reputo, non poſſum non ingemiſcere. Nihili enim eſt collata ſeruitus Ægyptiaca vel Babylonica.

De lege Fuſia Caninia TOLLENDA, Tit. VII.

LEGE Fuſia Caninia certus modus conſtitutus erat in ſeruis teſtamento manumittendis, quam, quaſi libertates impedientem, & quodam modo inuidam, tollendam eſſe cenſuimus: quum ſatis fuerat inhumanum, viuos quidem licētiam habere totam ſuam familiam libertate donare, niſi alia cauſa impediat libertatem: morientibus autē huiuſmodi licentiam adimere.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

SCribit Suetonius Auguſtum aliquando certum manumittendi modum determinaſſe: nec modo multis difficultatibus ſeruos multos remouiſſe à iuſta libertate, ſed & multa curioſe cauiſſe de numero, & conditione, & differentia eorum qui manumitterentur. Vnde apparet non ſolum Fuſium Caninium, quiſquis tandem ille fuit, inuidiſſe libertatibus. Ac fortaſsis ea ratione mouebatur, quæ Dionyſium Halicarn. lib. IIII. commouit, vt iudicaret libertatem illam manumiſsionis, qua ſerui, & liberi, & ciues Romani fiebant, fuiſſe pernicioſam ciuitati Romanę, cùm quidem improbiſsimi quique paſsim manumitterentur: & pro turpis alicuius obſequij vel ſceleris, veluti compenſatione, libertatem à dominis conſequerentur. Deinde, quod huc propriè pertinet, narrat Dionyſius multos ſe vidiſſe, qui ſtulta quadam & profuſa honoris ambitione omnes ſeruos ſuos teſtamento vel flagitioſiſsimos manumitterēt, vt pileati funus ſequerentur. Proptereáque multos offenſos damnaſſe totam manumiſsionem. Ἔγωγ' οὖν ἐπίσταμαί τινας ἅπασι τοῖς δούλοις συγκεχωρηκότας εἶναι ἐλευθέροις μετὰ τὰς ἑαυτῶν τελευτάς, ἵνα χρηστοὶ καλῶνται νεκροί, καὶ πολλοὶ ταῖς κλίναις αὐτῶν ἐκκομιζομέναις παρακολουθοῦσι σὺν πίλους ἐπὶ ταῖς κεφαλαῖς ἔχοντες. ἐν οἷς ἐπόμπευόν τινες οἱ τῶν δεσμωτηρίων ἐξεληλυθότες κακοῦργοι ἀρτίως, μυρίων ἄξια δράσαντες πεπραγμένοι θανάτων. εἰς τούτους μέντοι τοὺς δυσκαθάρτους πίλους ἐκ τῆς πόλεως ἀποβλέποντες οἱ πολλοὶ δυσχεραίνουσι, &c. Atque hæc quidē aſcribo, vt intelligamus aliquid rationis habuiſſe legem Fuſiam, & multis olim placuiſſe: quam hîc Iuſtinianus tantopere damnat. Porrò plures leguntur apud Romanos Leges Fuſiæ. meminit enim Cicero legis Fuſiæ, in Vatiniū, & quinta Verrina. Et lib. I. epiſt. ad Atticum meminit Legis Ælię & Fuſiæ. Lege Ælia datā eſſe accepi obnunciationē omnibus Magiſtratib⁹, vt ſi intercederent, impedire poſſent, Legem aliquam perferri. Legē verò Fuſiam, certis diebus Legem aliquam ferri vetuiſſe. Itaque P. Clodius, vt leges & quas vellet, & quo tēpore vellet, ferre poſſet, pernicioſa rogatione tam Æliā legem quàm Fuſiam ſuſtulit. Cicero pro Seſtio inuehens in Tribunatum Clodij, Mitto (inquit) eam Legem quæ omnium religionum iura, auſpiciorum, poteſtatum omnes leges, quæ ſunt de Iure & de tempore legum rogandarum, vna rogatione ſuſtulit. Idem in Piſonem: Te inſpectante & tacente, à P. Clodio, fatali portento prodigióque Reip. Lex Ælia & Fuſia euerſa eſt, propugnacula muríque tranquillitatis atque ocij. Quæ autem fuerit illa, quę hîc tollitur, & quis eius autor, parum liquet. & præter Iuriſconſultos nullum habeo veterem ſcriptorē qui meminerit huius legis Fuſiæ Caniniæ, niſi Flauium Vopiſcum. is in vita Taciti, Seruos (inquit) Vrbanos omnes manumiſit vtriuſque ſexus, intra centū tamen, ne Caniniam tranſire videretur. ¶ *CERTVS MODVS.*) Hunc modum Paulus ſic explicat, vt à duobus vſque ad decem, pars dimidia: à decem vſque ad triginta pars tertia: à triginta vſque ad centum, pars quarta: à centum vſque ad quingētos,

pars quinta manumitti poſſet. nunquam autem plures quàm centũ. Idem tradit in ſuis Inſtitutionibus Caius. ¶ *QVODAMMODO Inuidã.*) Duri hominis eſt, nõ miſereri ſeruilis conditionis tot nominibus miſerabilis: Crudelis, alicui inuidere beneficiũ naturalis libertatis: Inhumani, velle etiam impedire, & facere, quo minus dominus (qui rei ſuæ liberum habere debet arbitriu[1]m) in teſtamento ſuo (cuius liber quoque ſtilus eſſe debe[2]t) poſsit ſeruos fortè promeritos libertatem, & ſeruitute indigniſsimos, donare libertate, cuius pia & fauorabilis cauſa e[3]ſt. Sed ratio legis Caniniæ fuiſſe videtur, quòd multi plerunque nimium ſint liberales in fraudem hæredum. ¶ *TOLLENDAM Eſſe cenſuimus.*) Extat hac de re Iuſtiniani conſtitutio in Codice[4]. Vidit Iuſtinianus aperiendam eſſe libertatibus viam, & laxãda frena manumiſsionũ, ne Reſp. ſeruis repleatur. An nõ triſtes erant illæ diuitiæ Claudij Iſidori, quem Plinius teſtatur poſſediſſe pluſquam quatuor ſeruorum millia? aut Niciæ vel Mnaſonis, quorum vtrunque mille habuiſſe ſeruos teſtatur Athenæus lib. 6. qui etiam addit aliquando apud Athenienſes & Æginetas, inuentas pluſquam quadraginta ſeruorum myriadas. ¶ *TOTAM Suam familiam.*) Familia propriè de ſeruis dicitu[5]r. Vnde Theophilus hic vertit, πάντας τοὺς οἰκέτας. ¶ *MORIENTIBVS AVTEM.*) Indicat hic Iuſtinianus, id quod inter viuos permittitur, ſi non ſit diſpar ratio, permittendum quoque in teſtamento. ſicut ediuerſo trahitur aliquando argumentum ab vltimis voluntatibus ad negocia inter viuo[6]s.

1 *L. in re mandata. C. manda.*
2 *L. 1. C. de ſacroſ. eccleſ.*
3 *L. 3. §. ait prætor. De liber. homi. exhib. L. vlt. C. de patr. poteſt.*
4 *L. vnica. C. de lege Fuſ. Cani. ſubla.*
5 *L. 2. §. familia. D. vi bon. rapt. L. pronũciatio. §. ſeruientium. De verb. ſigniſ.*
6 *L. pactũ inter heredẽ. De pact. L. nõ eſt mirũ. De pigner. act.*

De his, qui ſui, vel alieni iuRIS SVNT, Tit. VIII.

SEQVITVR De iure perſonarum alia diuiſio. Nam quædam perſonæ ſui iuris ſunt, quædam alieno iuri ſubiectæ. rurſus earum, quæ alieno iuri ſubiectæ ſunt, aliæ ſunt in poteſtate parentum. aliæ in poteſtate dominorum. Videamus itaque de his, quæ alieno iuri ſubiectæ ſunt. nam ſi cognouerimus, quæ iſtæ perſonæ ſunt: ſimul intelligemus, quę ſui iuris ſunt. ac prius inſpiciamus de his, quę in poteſtate dominorum ſunt.

In poteſtate itaque dominorum ſunt ſerui. quæ quidem poteſtas, iuris gentium eſt: nam apud omnes peræquè gentes animaduertere poſſumus, dominis in ſeruos vitæ necíſque poteſtatem fuiſſe: & quodcunque per ſeruum adquiritur, id domino adquiri. Sed hoc tempore nullis hominibus, qui ſub imperio noſtro ſunt, licet ſine cauſa legibus cognita, in ſeruos ſuos ſupra modum ſæuire. Nam ex conſtitutione diui Antonini, qui ſine cauſa ſeruum ſuum occiderit, non minus puniri iubetur, quàm ſi alienum ſeruum occiderit.

Sed & maior aſperitas dominorum, eiuſdem principis conſtitutione coërcetur. nam Antoninus conſultus à quibuſdam Præſidibus prouinciarum de his ſeruis, qui ad ædem ſacram, vel ad ſtatuam principum confugiunt, præcepit, vt ſi intolerabilis videatur ſæuitia dominorum, cogantur ſeruos ſuos bonis conditionibus vendere, vt precium dominis daretur. & rectè: expedit enim Reipublicę, ne ſua re quis male vtatur.
Cuius reſcripti ad AElium Martianum miſsi verba ſunt hæc, Domi-
" norum quidem poteſtatem in ſeruos ſuos illibatam eſſe oportet, nec cui-
" quam hominum ius ſuum detrahi. ſed & dominorum intereſt, ne au-
" xilium contra ſæuitiam, vel famem, vel intolerabilem iniuriam dene-
" getur eis, qui iuſtè deprecantur. Ideóque cognoſce de querelis eorum,
qui ex

qui ex familia Iulij Sabini ad ſacram ſtatuam confugerunt,& ſi vel durius habitos,quàm æquum eſt, vel infami iniuria adfectos eſſe cognoueris:venire iube, ita vt in poteſtatem domini non reuertantur. Quòd ſi meæ conſtitutioni fraudem fecerit: ſciat me hoc admiſſum aduerſus ſe ſeuerius exequuturum.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

SEQVITVR) Tota hæc prior pars huius tituli ad verbum deſcripta eſt ex primo libro Inſtitutionum Caij, cuius etiam verba referuntur in Pandectis. ¶ *SIMVL* 1 *L.1.D.hoc tit.*
Intelligemus.) Sic poſtea Iuſtinianus, Si (inquit)cognouerimus perſonas, quæ in tutela 2 *§.1.inſ.de tutel.*
& curatione ſunt,intelligemus & quæ nõ tenentur eo iure. Et Marcellus,Qui(inquit) 3 *L.qui accuſare. De accuſat.*
accuſare poſſunt,intelligemus, ſi ſcierimus qui non poſſunt. Meminit huius loci à cõtrariis Ariſtoteles, inquiens, εἷς τόπος τῶν ἀντικειμένων ἐκ τῶν ἐναντίων. Et Tullius lib. 2. de Orat. Eſt (inquit) illud perſpicuum,omnium rerum in contrarias partes cognitionem ex iiſdem ſuppeditari locis.

¶ *VITAE Neciſque poteſtatem.*)Fuit ſimilis poteſtas olim apud Gallos maritis tributa in vxores, vt teſtatur Cæſar lib.6.Et apud Romanos patribus in filiosfa. ¶ *IN* 4 *L.in ſuis, in ſi. De libe. & poſthu.*
*Domino acquiri.)*Hanc rem nos poſtea ſuo loco diligentius tractabimus,in tit. Per quas perſonas cuique acquiratur. ¶ *SED HOC Tempore.)* Sed nec olim ſanè omnino quiduis impune ſemper licuit in ſeruos. Scribit Liuius, cùm quidam apud Romanos ſeruum ſuum crudelius tractaſſet, Iouem ipſum per ſomnium indicaſſe T.Latino,ſibi admodum ingratam fuiſſe illam domini ſæuitiam. Quod cùm reſciuiſſet Senatus, aſſentientibus Pontificibus, ſumpſit ſuppliciũ de crudeli domino. Sed & cùm aliquãdo Auguſtus apud Pollionem cœnaret,& quidam ſeruus ob fractum chryſtallinum vaſculum, iuſſus eſſet ab ipſo hero Pollione murenis obiici lacerandus, Auguſtus huius herilis ſæuitiæ nouitate motus, grauiſsime incanduit in hoſpitem Pollionem (quem etiam hoc nomine dignum mille mortibus fuiſſe putat Seneca)ſimúlque iuſsit coram eo omnia eius chryſtallina frãgi,vt iis,pro ſeruo quem liberũ emiſit,impleretur piſcina murenarum. Sic humanus princeps heros docuit clementiam & humanitatẽ. Vtinam præterea omnes legant grauiſsimam illam Euangeli apud Macrobium, & tantum non Euangelicam expoſtulationem in dominorum ſæuitiam. Legant quæ ſcribit Diuus Paulus ad Epheſios,& ad Coloſſenſes: & intueantur eum deprecantem pro Oneſimo ſeruo. ¶ *NVLLIS Hominibus,qui ſub imperio noſtro ſunt.)* Vt nec aliis plurimis olim populis id licuit. Lycurgus dominis ſeruos occidere non alios permiſit, quàm facinoroſos. Et Demoſthenes contra Midiam prædicat humaniſsimam Atheniẽſium legem, quę ſeruos ab omni iniuria tutabatur. Athenæus quoque libro ſexto oſtendit magnam ſeruorum curam geſsiſſe Græcos. Vbi enim hanc velut legẽ tulit, ὑβρίζειν μηδὲ εἰς δούλους, ſubiicit, ἀποθαυμάζοι δ' ἐπὶ τῆς τῶν δούλων τύχης πειρῶντες ἐνομοθέτησαν ὑπὲρ δούλων γραφὰς εἶναι. Apud Iudæos legem tulit Moſes, herum criminis reum fore, qui ſeruum ita cecidiſſet, vt is ſtatim moreretur. Sed ſi vno die,aut duobus ſuperuixiſſet,impunitum fore domini factũ. Apud priſcos Germanos ſcribit Tacitus rarum fuiſſe verberare aut vinculis coërcere ſeruum,quia nec apud eos veri erant ſerui. Addit tamen ſolitos aliquãdo eos occidere ſuos ſeruos,non diſciplina ac ſeueritate,ſed impetu & ira,vt inimicum,niſi quod impune. ¶ *EX CONSTITVTIONE Antonini.)* Scribit quoque Spartianus Adrianum vetuiſſe ſeruos à dominis occidi,& iuſsiſſe à Iudicibus eos damnari,ſi digni eſſent. Refértque Vlpianus Adrianum relegaſſe in quinquennium Vmbriciam ma- 5 *L.2.§.vlt.D.hoc tit.*
tronam nobilem, quòd ex leuiſsimis cauſis ancillas ſuas atrociſsime tractaſſet. Extat præterea cõſtitutio Conſtantini Imp. vt omnino ſit reus homicidij dominus, qui ſer- 6 *L.vnica.C.de emendat. ſeruor.*
uum quo immoderate vtebatur, occiderit. Excuſetur autem ſi non niſi de more caſtigabat. Tollit autem Cõſtantinus illam temporis diſtinctionẽ quam Moſes definierat. ¶ *SINE CAVSA.)* Ergo videtur Antoninus dominis permiſiſſe ex cauſa, ſeruos morte dignos occidere. ſaltem id factum non puniuit. Sanè Adrianus cauſam hanc à iudicibus voluit examinari : & ab iis ſeruos ſi digni eſſent, damnari voluit,vt intelliga-

Exod.cap.21.

mus id domino ademptum quod & patri, qui omnino prohibetur filium ſuum inau-
1 *L.2. D. ad le. Cor. de ſicar.* ditum nec condemnatum, hoc eſt, ἀκρίτως interimere. Sicque refert Caius Antoninum
non vetuiſſe ſimpliciter, ſine cauſa ſeruũ occidi, ſed ſine cauſa legibus cognita. Noſtri
autem Iuriſconſulti ſimpliciter tradunt ſeruum promerentem & ob facinus, impunè
poſſe occidi à domino: adeò vt hîc etiam excuſent hæredem aduerſus eum, cui ſeruus is
2 *L. quid ergo ſi maiorem. §. ſi hæres. De lega. 1.* legatus erat: & debitorem, aduerſus eum, cui ſtipulanti promiſſus erat: & proprietatis
dominum, aduerſus fructuarium. Sed vtut ſit, non conuenit priuatis hominibus hęc
3 *L. qui ſeruum. De verb. obli.* poteſtas. Recte itaque Cõſtantinus & iuriſdictionem & animaduerſionem capitalem,
omnémque infligendæ priuato iudicio mortis poteſtatem ademit dominis, ſicuti &
4 *L. locum. §. ex eo. De vſufr.* parẽtibus Valentinianus & Valens Impp. qui iuſſerunt filios aut propinquos enormis
5 *D. L. vnica. C. de emen. ſeruo.* delicti reos, dedi iudicum notioni, quia id excedat ius domeſticæ emendationis.
¶ *NON MINVS Puniri iubetur.*) Lege Cornelia de ſicariis, punitur qui hominem oc-
6 *L. vnica. C. de emen. prop.* ciderit, non habita differentia cuius conditionis hominẽ interemerit, inquit Martianus.
Nec eſt noua lex, quæ non minus ſerui quàm liberi necem vindicat. Euripides in He-
7 *L. 1. §. in fi. D. ad leg. Cor. de ſicar.* cuba, νόμος (inquit) ἐν ὑμῖν τοῖς τ' ἐλευθέροις ἴσος, καὶ τοῖσι δούλοις αἵματος κεῖται πέρι.
¶ *SED ET Maior aſperitas dominorum.*) Poteſtas herilis ius habet moderatæ caſti-
gationis, quæ nempe ſatis ſit ad tuendam rem familiarem, & coërcendam ſeruorum cõ-
tumaciam vel nequitiã, ne alioquin ſit in dominatu ſeruitus, & in ſeruitute dominatus,
vt ait Cicero pro Deiotaro. Sed eſt aliquis modus. Sic igitur oportet omnem poteſta-
tem temperare, vt nec impunè contemni aut ludibrio haberi poſſit: nec ſoluta vel ef-
frenis erumpat in tyrannidem. Eſt ſanè omnis poteſtas inanis & ridicula, quæ nullum
8 *L. vlt. De offic. eius cui mand. eſt iur.* habet ius coërcendi contumaces, ſicuti ait Paulus, Iuriſdictionem ſine modica coërci-
tione nullam eſſe. Sed modum conuenit ſemper tenere. Ergo, quod apud Tullium
Cato probat in ſene, nos probamus in eo, qui alios habet in ſua poteſtate, nempe Seue-
ritatem, ſed eam (ſicut alia) modicam: acerbitatem nullo modo. Sic iure datur dominis
ius coërcendi ſerui, ſed ita ne ſupra modum ſæuiant. Datur & ea lege & conditione pa-
tronis in libertos: ſed aſperitas non probatur. quinimo ſi flagellis eos cæderent, teneren-
9 *L. prætor edixit. §. præterea. De pœnis.* tur iudicio iniuriarum. Eadem conditione modi & decori ſeruandi, habet patria po-
1 *L. ſed etſi lege. §. prætor ait. De in ius voc.* teſtas ius caſtigandi domeſtica & leuiora ſuorum delicta. Nam & patresfa. quodam-
modo ſunt familiarum ſuarum principes. Sed vetant Imperatores hanc poteſtatem in
2 *L. reſpiciendum. §. furta. De pœnis.* immenſum extendi: & delictum grauiori ſupplicio dignum volunt dedi iudicum no-
tioni, vt ſit potius accuſator parens, quàm Iudex. Cuius accuſatio pietatis nomine pro-
3 *L. familia. De verb. ſignif.* merebitur mitiorem accuſati filij pœnam, ne videatur pater ad ſupplicium filium ob-
tuliſſe, vt ait Martianus. Certè nec in caſtigatione domeſtica toleratur maior parentũ
4 *L. vnica. C. de emen. prop.* aſperitas. debet enim patria poteſtas magis in pietate conſiſtere, quàm in atrocitatẽ. Le-
5 *L. 2. D. ad leg. Cor. de ſicar.* gimus quendã olim Auxonem Equitem Romanũ, quòd filium virgis immoderatius
cecidiſſet, publice à parẽtibus omnibus & liberis nihil reueritis equeſtrem dignitatem,
6 *L. milites agrum. §. deſertorem. De re mil.* ſtylis confoſſum, vt vix eum potuerit Auguſtus periculo mortis ſubducere. Rectè Se-
7 *L. vlt. D. ſi quis à par. manu.* neca lib. 1. de clementia, Peſſimus (inquit) pater eſt, qui aſsiduis plagis liberos etiam ex
leuiſsimis cauſis compeſcit. Addit idem Seneca idem iudicium de præceptore. Et leges
8 *L. Diuus. D. ad le. Põp. de parricid.* noſtrę permittunt illi verbera emendationis cauſa, & caſtigationem: ſed leuem tantum.
Nimiam vero eius ſæuitiam culpæ aſsignant. Vnde ſutorem illum, qui diſcipulo im-
9 *L. aut facta. §. cauſa. De pœnis.* prudens eruerat oculum, cùm eum calcei forma cæderet, iudicauit Vlpianus teneri lege
1 *L. præceptoris. D. ad le. Aqui.* Aquilia, & Iulianus addidit conueniri quoque poſſe iudicio locati. Certè hodie mul-
tum intereſſet Reip. coërceri plagoſos quoſdam Orbilios, qui tenera generoſæ iuuen-
2 *L. 5. in fi. D. ad le. Aqui.* tutis corpuſcula non aliter, quàm ſi ea perdere vellent, loris flagríſque tundunt, ſimúl-
que inſtillant quoddã literarum odium: digniſsimi ſanè qui ad eum tractarẽtur modũ,
3 *L. item quæritur. §. item Iulianus. D. locati.* quo ille olim crudelis & perfidus Faliſcorum præceptor. Fugiat iuuentus tales carni-
fices. Nam nec leges noſtræ iudicant ſeruum eſſe fugitiuum, qui præceptorem fugerit
4 *L. quis ſit fugitiuus. §. item nec eum. De ædil. edict.* diſcipulo immoderate vtentem. Adeò maior omnis aſperitas prudentibus exoſa eſt.
Quid vero de maritis dicemus? Certè habent hi quoque ius quoddam caſtigandarum
vxorum, vt etiam probat Alexander apud Curtium lib. 7. ſed interim ſemper decori
meminerint, vel potius omnino malint (quod ait apud Liuium Valerius) ſeſe patres v-
xorum, quàm dominos oſtendere: ſempérque teneant, quod olim dicebat Cato, eos
in ſanctiſsima templa impias inferre manus, qui vxores ſuas durius tractarent. Simúl-
que probe ſciant aduerſus ſęuitiam & maiorem aſperitatem, non defuturum vxo-
ribus

ribus auxilium, cùm non deſit ſeruis ipſis dotalibus. Olim quidem mulieri, quæ probaſſet ſeſe à marito verberibus cæſam, diuortio conſulebatur. Iuſtinianus verò dari tãtum iubet, quanti eſt tertia pars donationis propter nuptias. Sed nec in magiſtratu omnino impunita eſt maior aſperitas aut ſæuitia. Nam is punitur, ſi dum reum quæſtioni ſubiicit, vel crudelius fidiculas intendat, vel equuleo inhumanius ſæuiat, vel aliter excedat moderatæ rationis temperamenta, vt verbis legis vtar. Sic enim torquẽdus eſt reus, vt vel innocentiæ vel ſupplicio ſaluus reddatur.

¶ *NAM ANTONINVS.*) Totus hic locus ad verbum deſcriptus eſt ex reſpõſo Vlpiani. ¶ *PRAESIDIBVS Prouinciarum.*) Præſidis nomen generale fuit apud Romanos etiam ſub Cæſaribus. Mittebantur autem ex Vrbe in ſingulas prouincias, qui ius redderent prouincialibus. Et hi quidem propriè appellabantur Proconſulares, ſi conſulares erant prouinciæ. Sin autem Auguſtales, hoc eſt, quas princeps ſuæ curæ nominatim reſeruarat, dicebantur principis Legati. ¶ *AD AEdem Sacram.*) hoc eſt, locum ſacroſanctum, quem Græci appellant ἄσυλον καὶ αἰδέσιμον. Sic Pauſanias in Laconicis loquens de æde ſacra Mineruæ, & inuiolato eius templo, ἦν (inquit) τὸ ἱερὸν τοῦτο ἐκ παλαιοῦ πελοποννησίοις αἰδέσιμον. Porrò primus dicitur Cadmus, dum Thebas conderet, aſylum ſeruis aperuiſſe, vnde ſcilicet non poſſent auelli. Fuit & apud Ægyptios Herculis templum, quod idem ius habebat. Et Romulus aſylum Romæ aliquando conſtituit. Apud Epheſios quoque Dianæ tẽplum omni nexu mancipij liberabat ſeruos, ſicut apud Athenienſes ſepulchrum Theſei, vt ſcribit Plutarchus, deſcribens aſylum εἶναι ἱερὸν καὶ φύξιμον τοῖς ἀφισταμένοις οἰκέταις, καὶ πᾶσι τοῖς ταπεινοτέροις καὶ δεδιόσι κρείττονας. Et declarat quidem hæc deſcriptio verum vſum aſylorum, & iuſtam autoritatem, quæ magis ſeruiebat affectis iniuria, quàm iniuriam inferentibus. Id quod etiam Iuſtinianus in Nouella ſua conſtit. 17. apertè ſcribit, inquiens, τὴν ἐκ τῶν ἱερῶν ἀσφάλειαν, οὐ τοῖς ἀδικοῦσι, ἀλλὰ τοῖς ἀδικουμένοις δοθεῖσαν. Et ante Iuſtinianum idem grauiter dictum eſt in Senatu à C. Ceſtio, vti mox referemus ex Tacito. Hócque ſolo nomine par eſt tueri religionem aſylorum, vt habeat oppreſſa infirmitas ſecurum aliquod perfugium aduerſus vim præſentem & iniurias potentiorum. ¶ *VEL AD STATVAM Principum.*) Seneca lib. 1. de Clement. Seruis (inquit) ad ſtatuam licet confugere. Videtur autem hæc fuiſſe vetus ſtatuarum principalium aſylia. Liuius enim lib. 3. deca. 3. teſtatur eiuſmodi olim fuiſſe ſtatuam Ptolomæi Regis apud Cyrenas, & refert quendam Decium Magium Campanum, qui à Pœnis vinctus Carthaginem ducebatur, ad eam confugiendo, euaſiſſe manus hoſtium. Non minorem ſuis ſtatuis (quas qui lęderent etiam voluerunt teneri iudicio maieſtatis) tribuerunt maieſtatem Principes Romani. Adeò vt 7 relatum ſit, imperante Tiberio fuiſſe capitale, cecidiſſe ſeruũ circa Auguſti ſimulachrũ. Et Tiberij ſtatuã fuiſſe ἄσυλον ſcribit Philoſtratus. Extat Valent. Theodoſij & Arcad. Imppp. Conſtitutio, vt qui ex certa iuſtáque cauſa ad Imperatoria ſimulachra confu- 8 giunt, iure & legibus vindicentur. Qui vero inuidiæ alicui creandæ cauſa id fecerint, abrepti puniantur. Sic Calliſtratus, ad ſtatuas (inquit) confugere vel ad imagines Princi- 9 pum in iniuriam alterius, prohibitum eſt. Cùm enim leges omnibus hominibus æqualiter ſecuritatem tribuant, merito viſum eſt in iniuriam potius alterius, quàm ſui defenſionis gratia confugere: niſi quis ex vinculis vel cuſtodia, detentus à potentioribus, ad eiuſmodi præſidium confugerit: his enim venia tribuenda eſt. Ne autem ad ſtatuas vel imagines quis confugiat, Senatus cenſuit. Eúmque qui imaginem Cæſaris in inuidiam alterius prætuliſſet, in vincula publica coërceri, Diuus Pius reſcripſit. Hæc Calliſtratus. Sanè refert etiam Tacitus lib. 3. quod cùm teterrimus quiſque abuteretur imagine Cæſaris, & ea arrepta excitaret probra & inuidiam in bonos, C. Ceſtium grauiſsimũ virũ in Senatu multum contendiſſe, vt id aboleretur. Et faſſus quidem eſt (inquit Tacitus) principes inſtar Deorũ eſſe: ſed addidit, neque à Diis niſi iuſtas ſupplicũ preces audiri, neque quenquam in Capitolium vel alterius vrbis templa perfugere, vt eo ſubſidio ad flagitia vtatur. Certè Plinius in epiſtolis teſtatur fugitiuum quendam ſeruum Callidromum, qui ad ſtatuam Traiani confugerat, inde abductum ad magiſtratus. ¶ *COGANTVR Bonis conditionibus vendere.*) Ad hunc modum Diui fratres, eum ſeruum 1 qui maluerat homicidium falſo confiteri, & damnari, quàm ad crudelem dominum 2 reuerti, iuſſerẽ alteri vendi, conditione addita, ne quando in prioris domini poteſtatẽ reuertatur. Nemo quidem temerè ſolet cogi vendere rem ſuã. ſed eſt hic grauiſſima

1 *L. ſi conſtante. §. ſi maritus. D. Solu. matr.*
2 *L. conſenſum. C. de repud.*
3 *L. apud Labeonẽ. §. quæſtionis. De iniur.*
4 *L. de minore. §. tormenta. De quæſt.*
5 *L. quæſtionis modus. De quæſtionib.*
6 *L. 2. De his qui ſui ſunt vel alie. iur.*
7 *L. non contrahit. D. ad leg. iul. maieſt.*
8 *L. vnica. C. de his qui ad ſtat. confug.*
9 *L. capitalium. §. ad ſtatuas. De pœnis.*
1 *L. 1. §. ſi quis vltro. De quæſtionib.*
2 *L. inuitum. C. de contrah. empt. L. nec emere. C. de iu. delib.*

1 *L.2. C.quib.ex cau.ſer. pro prec. liber. accip.*
2 *L.1. §. cura carnis. De offi.praf.vrb. L.ſi quis ſepulchrũ. De relig.& ſumpti.fun.*
3 *L.vlti.D.ſi quis à paren. manu.*
4 *L.in re mãdata.C.man. L. nemo exterus. C. de Iudais.L.2.D.ſi quis à par.ma.L.iniuriarum. §.ſi quis me.De iniur.*
5 *L. ſedet ſi lege. §. conſuluit.De peti.har.*
6 *L.2.De his qui ſui ſunt vel alie iur.*

cauſa cur id fiat. Et eſt vbi dominus qui nihil peccauit, cogatur vendere ſeruum, vt ſi Reſpub.velit donare ſeruũ libertate quam promeruit.& frequenter fit vt quis ex cauſa cogatur bonis conditionibus rem ſuam vendere. ¶ *VT PRECIVM Dominis daretur.*) Magna certè hæc eſt humanitas aduerſus crudelem & inhumanum herum,qui dignus erat non modo ſeruum,ſed & ſerui precium amittere. Sanè Traianus filium,quem pater contra pietatem male afficiebat, ſimpliciter iuſsit emancipari. ¶ *NE SVA RE Quis male vtatur.*) Ac potiſsimum, ſeruo, qui & ſi ſeruus ſit, homo tamen eſt. In mancipio(inquit Seneca lib. 1.de clemen.)cogitandum eſt, non quãtum illud impunè pati poſsit,ſed quantum tibi permittat æqui boníque natura. Et eſt aliquid quod homini in hominem licere commune ius animantium vetet. Sanè aliis rebus facultatibúſque noſtris poſſumus liberius vti(nam hãc libertatem admodum leges noſtræ tuentur)atque etiam aliquando fortaſsis abuti. Si quis tamen non faciat finem profundendi vel abutendi, datur curator:& prodigo bonis interdicitur, non ſecus atque furioſo. ¶ *AD AELIVM Martianum.*)addit Vlpianus,Proconſulem Beticæ. Hunc autem non fuiſſe Iuriſconſultum illum noſtrum Martianum, quem Lampridius refert inter diſcipulos Papiniani, & conſiliarios Alexandri Imp. conſtat, cùm inter tempora Antonini Pij & Alexandri intercedant ferè centum anni. Politianus ſcribit Martianum Iuriſconſultum in diſcrimẽ mortis veniſſe iuſſu Didij Iuliani Imp. Sed neſcio ad quem id magis referri debeat,quod inter tempora Iuliani & Alexandri intercedant triginta anni,æquè vt ab Antonino Pio ad Iulianum. Porrò & hic commemorari poteſt humaniſsimum reſcriptum Diui Pij, qui ait ſe motum eſſe querela cuiuſdam Syluani,qua ſignificauit filium ſuum ingenuum iuuenem admodum,raptum atque concluſum, mox verberibus ac tormentis vſque ad ſummum periculum afflictum. Ergo(inquit Pius Imp.)Geminechariſsime velim, audias eum: & ſi compereris hæc ita admiſſa, rem ſeuerè exequaris. ¶ *ILLIBATAM Eſſe oportet.*) hoc eſt, integram & nulla parte imminutã. Theophilus vertit ἀμείωτον. Apud Iuſtinianum alio loco legimus, Vt maneat in omnibus honor parentibus,& patrono illibatus atque intactus.Et in Nouella Conſtit.78. patronis ſeruandam reuerentiã ἀκόλωτόν τε ἐλάνθερον. Quare nec principes ſoliti ſunt temere quenquam dominum cogere ad manumittendum ſeruum,vt nec parentes ad emancipandum filium, quod alio loco dicemus. Sanè nec D. Paulus voluit Oneſimum Philemonis ſeruũ, ſine conſenſu domini retinere, quantumuis eo opus haberet in grauiſsima cauſa,nẽpe Euangelij. ¶ *NEC CVIQVAM homini ius ſuum detrahi.*) Profitentur ſæpe Romani principes ſeſe conſeruaturos iura priuatorũ,nec conceſſuros beneficia in cuiuſquam iniuriam. nam & cùm quidam à principe impetraſſet ius ædificandi in publico loco, reſpondit Vlpianus,nequaquam eſſe conceſſum ſic ædificare, vt cum incõmodo alicuius id fiat, niſi id nominatim quoque princeps addiderit: tum, enim non putauit Vlpianus eſſe contradicendũ. Et ſanè principi ius eſt ex iuſta cauſa, Ius quandoque noſtrum nobis detrahendi. Capit alienas naues quibus eget, ſummota omnis immunitatis præſcriptione. Aſsignat ſuis veteranis alienos agros. Seruos priuatorum aliquando libertate donat. Sed interea ſemper meminerit, precium domino reſtituendum, nec ſine graui cauſa ius alterius eſſe imminuendum. neque enim eſt infinita principum poteſtas,neque iure iis licet quiduis in bona ſubditorum. Senſit etiam id aliquo modo impius rex Achab,qui non eſt ſtatim auſus vi eripere Naboth ſuo ciui vineam,quanquam offerret ei iuſtum eius precium,aut aliam etiam meliorem vineam. Audacior fuit eius vxor Iezabel,& immanioris tyrannidis,quę mortem huius Naboth machinata eſt, vt occuparet eius vineam. Peccauítque rex Achab, qui hoc ſuæ vxoris factum probauit. Et dominus id ſibi admodum diſplicuiſſe ſatis declarauit horrendo utriuſque exitio per Eliam prophetam denunciato. Refertur hiſtoria libro tertio Reg. capite 21. Scilicet habebant Iſraëlitæ quoque legẽ,& quidem diuinitus datam,quæ diſcernebat poſſeſsiones, & ſingulis proprium dabat: vt non licuerit regi hoc ius confundere, & rectè potuerit Naboth ei negare vineam ſuam. Sanè ſi rex Achab vim intentaſſet, fortaſsis non licuiſſet homini priuato ſeditioſe reſiſtere,aut regem interficere. Samuel propheta loquens de poteſtate Principis, Rex, inquit,agros veſtros tollet, &c. Significans non,quid Regi iure liceat(quem ſcimus lege Diuina fuiſſe inſtitutum ad omnem virtutem,ius & fas):ſed quid poſsit Regis imperium quo iure, quáque iniuria, quod non liceat priuatis hanc vim vi repellere, ſed potius pati debeant iniuriã,& cedere imperio

7 *L. & eum. Ad Leg. Iul.de vi pub.*
8 *L.vlti.C. qui & aduerſus.quos in inte. reſtit.non poſs.*
9 *§.vlt. inſ. quib.mo.ius patr.pot. ſolui.*
1 *L.ſed cum. D. ad Sen. Treb.L.4. C. de eman. liber.L. reſcripta.C.de precib.Imp.offer.*
2 *L. 2. §.ſi quis à principe. D. Ne quid in lo. publi.*
3 *L.iubemus.C.de ſacroſ. eccleſ.*
4 *L.Lucius.De Euict.L. item ſi verberatum.§.1. De rei vindic.*
5 *L.ſerui.C.quib.ex cau. ſer.pro prec.lib. accip. L.venditor.§.ſi conſtat. D. commu.prædior.*

imperio maioris poteſtatis, quandiu non adigit ad malum, nec præcipit ea, quæ Deus vetuit. ¶ *DOMINORVM Intereſt.*) Nã alioqui metuendum eſt, ne ſeruus ſui doloris vindex fuga cõpület herum, aut illius necem aliqua machinetur arte, vt nullum eſt animal formidabilius homine, quem atrox iniuria docuit vitę ſuæ contemptũ. aut ſi ſeruũ crudelis interimat dominus, & ſeruũ amittet, & homicidij pœnas dabit. ¶ *COGNOSCE De querelis eorum.*) Rectè tribuitur hæc cognitio Proconſuli, qui in ſua prouincia omnem iuriſdictionẽ & imperium habebat. Romæ autem pertinebat hæc cognitio ad præfectum vrbi, cui commiſſa erat omnium criminum cognitio atque animaduerſio. Et Vlpianus nominatim ait, Præfectum vrbi debere audire ſeruos, qui ad ſtatuas confugerint, de dominis ſuis querentes: non quidem ſi eos accuſent (nam ſeruo non licet accuſare) ſed ſi verecundè expoſtulent, ſi ſæuitiam, ſi duritiem, ſi famem, qua eos comprimant, ſi obſcœnitatem in quam eos compulerunt, vel compellunt, exponant. Hoc quoque officium præfecto vrbi à D. Seuero datum eſt, vt mancipia tueatur, ne proſtituantur. Hæc Vlpianus. Seneca lib. 3. de Benef. Poſitus eſt (inquit) qui de iniuriis dominorum in ſeruos audiat, qui & ſæuitiam & libidinem, & in præbendis ad victum neceſſariis, audaciã compeſcat. ¶ *INFAMI Iniuria.*) Hæc verba videntur ſignificare illam, quam dixit Vlpianus, obſcœnitatẽ, & alio locô, impudicitiam, turpémque violationem, vel, vt ait Seneca, libidinẽ. Cuius periculum, digniſsima eſt liberationis cauſa. Olim cùm C. Publius adoleſcens ob debitum paternum nexus eſſet apud fœneratorẽ L. Papirium, & ab obſcœno creditore ſolicitaretur ad nefandam libidinẽ, Senatus iuſſit eum liberari, ſimúlque totum ius nexus creditoribus adimi. Huc præterea pertinet Conſtitutiô Valent. & Theod. quæ iubet per Epiſcopum liberari ancillas & filias, quibus lenones domini vel patres imponũt neceſsitatem peccandi. ¶ *FRAVDEM Fecerit.*) Hoc eſt, ſi non paruerit, vel ſententiam & vim meæ conſtitutionis aliquo commento aut techna eluſerit. Veluti (inquit Theophilus) ſi hic Sabinus cum emptore clam conueniret, vt rurſus aliquando ſeruum redhiberet. Paulus ait, in fraudẽ legis eum facere, qui ſaluis verbis, ſententiam eius circunuenit. Vlpianus addit, fraudem legi fieri, vbi id fit, quod fieri noluit, fieri autem non vetuit. ¶ *SEVERIVS Executurum.*) Non debet princeps tolerare ſuarum legum ludibrium aut contemptum. Nam & fruſtra ſunt nomothetæ, niſi ſint nomophylaces: fruſtráque feruntur leges, niſi ſeuerè puniantur contemptores. Vnde Demoſthenes in oratione contra Midiã, ad magiſtratus Athenienſes, *οὐδέν ἐστ' ὄφελος καλῶς καὶ φιλανθρώπως τοὺς νόμους ὑπὲρ πολλῶν κεῖσθαι, εἰ τοῖς ἀπειθοῦσι, καὶ βιαζομένοις αὐτοὺς, ἡ παρ' ὑμῶν ὀργὴ τῶν ἀεὶ κυρίων μὴ γενήσεται.* Extat & ſimilis ſentẽtia in oratione Æſchinis, *οὐδέν ἐστιν ὄφελος πόλεως ἥτις μὴ [illegible] τοὺς ἀδικοῦντας ἔχει.* Et Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtitut. 161. *οὐ γὰρ* (inquit) *νομοθετεῖν τὰ πρέποντα μόνον ἐστὶν ἀγαθὸν μέγιστον, ἀλλὰ καὶ τὸ τὰ σπουδασθέντα φυλάττειν ἀκριβῶς, καὶ πρὸς ἔργον ἄγειν, καὶ τοὺς παραβαίνοντας τοῖς ἁρμοδίοις ὑποβάλλειν ποιναῖς.* Huc pertinet Papiniani reſpônſum de Sanctione legũ, quæ generaliter pœnã irrogat ei, qui legis præceptis non obtemperauerit: propriéque pertinet ad eas ſpecies, quibus non eſt ſpecialiter addita pœna.

1 *L. I. De offic. præf. vrb.*
2 *L. 2. in princ. De his qui ſui ſunt vel alie. iur.*
3 *L. ſi lenones. C. de epiſc. audient.*
4 *L. contra legem. De legib.*
5 *L. fraus enim. De legib.*
6 *L. ſanctio legum. De pœnis.*

IN TITVLVM SEQVENTEM

ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ.

DE poteſtate dominorum hactenus dictum eſt, nunc tranſeamus ad parentum poteſtatem, in qua ſunt liberi, vel ex iuſtis nuptiis ſuſcepti, vel legitima adoptione aſciti. Ariſtoteles in moralibus commemorat ius δεσποτικὸν, & ius πατρικὸν, hoc eſt, paternum, ſiue, vt ait Paulus,[7] patrium. Lucianus in Abdicato appellat πατρικὴν δυναστείαν, ſiue ἐξουσίαν. Liuius vero lib. 3. Decad. 3. Patriam maieſtatem. Porrò, verbo poteſtatis (inquit Paulus)[8] plura ſignificantur. In perſona magiſtratuum, Imperium: in perſona ſerui, dominium: in perſona liberorum, patria poteſtas. Dicuntur autem propriè in poteſtate eſſe, filiifa. quanquam nouiter dixerit Papinianus,[9] filium in poteſtate eſſe, qui ſui iuris & poteſtatis eſt. Vt autem dicitur filiusfa. eſſe in poteſtate patris, ita & in ſacris patris.[1] Nam lege veteri duodecim tabularum, hæres filiusfa. eadem domi ſacra colebat, quæ pater. De his ſacris plura legere licet in Legibus Ciceronis. Sed totam patriam poteſtatem ex veteri Lege Romuli copioſiſsimè deſcribit Dionyſius Halicarn. lib. 11. & nos ad eam ipſam multa ſcripſimus.

7 *L. quidam cùm filium De ver. oblig.*
8 *L. poteſtatis. De verbo. ſignifi.*
9 *L. quod ſi filius. §. ſed ſi ambo. De capti. & poſtli. reuer.*
1 *L. vlt. C. de inoff. teſt. L. cùm oportet. L. vlti. §. vlti. C. de bon. quæ liber.*

De Patria poteſtate Tit. IX.

IN poteſtate noſtra ſunt liberi noſtri, quos ex iuſtis nuptiis procreauimus.

Nuptiæ autem, ſiue matrimonium, eſt viri & mulieris coniunctio, indiuiduam vitæ conſuetudinem continens.

Ius autem poteſtatis, quod in liberos habemus, proprium eſt ciuium Romanorum. nulli enim alii ſunt homines, qui talem in liberos habeant poteſtatem, qualem nos habemus. Qui igitur ex te, & vxore tua naſcitur, in tua poteſtate eſt. Item qui ex filio tuo & vxore eius naſcitur, id eſt, nepos tuus & neptis, æquè in tua ſunt poteſtate, & pronepos, & proneptis, & deinceps cæteri. Qui autem ex filia tua naſcuntur, in poteſtate tua non ſunt, ſed in patris eorum.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

1 L.3. De his qui ſui ſunt. vel alien. iur.
2 L. liberorum. De ver. ſignif.
3 L. cognoſcere. § liberorũ. De ver. ſignif.

PRincipium huius tituli deſcriptum eſt ex Caio. Et cum dicuntur liberi eſſe in noſtra poteſtate, intelligemus poteſtatem patris vel aui. nam mulieres non habent in ſua poteſtate liberos, quod etiam Iuſtinianus tradet poſt abſolutum nuptiarum & adoptionis tractatum. ¶ *LIBERI.*) Liberorum appellatione continentur & nepotes[2], & nati natorum, & qui naſcentur ab illis. Sunt autem ij pariter omnes in poteſtate noſtra. ¶ *NOSTRI.*) Qui ſcilicet nondum emancipati ſunt. Nam emancipatos conſtat non eſſe in poteſtate, quanquam adhuc contineantur appellatione liberorum[3]. ¶ *EX IVSTIS Nuptiis.*) Ex coitu verò minus iuſto ac legitimo ſuſceptos liberos non eſſe in poteſtate patris, docet etiam paulò poſt Iuſtinianus, vbi abſoluit tractatum de iuſtis nuptiis. Illud verò ex Hebræorum Iuriſprudentia obiter admonebo, fuiſſe apud Iudæos aliquando ſobolem, quæ quanquam ex iuſtiſsimis nuptiis quæſita eſſet, tamen non erat in poteſtate patris. Nam ſi quis vxore ducta ſine liberis deceſsiſſet, ne corrueret eius domus, & familia, iubebatur frater viduam illam ducere, & primogenitum ex ea in locũ demortui fratris ſubſtituere, tradita eidem filio hæreditate defuncti, quam cum illius vxore acceperat: Quod dum faciebat, filium amittere dicebatur, quia is ſtatim patria poteſtate liberatus, & emancipatus, paterfamilias in domo & hæreditate defuncti erat. Sicque accipiendum eſt, quod Geneſ.33. impius ille Onan recuſabat hoc coniugium, cùm cogitaret ſemen ſuum, in ſua ipſius poteſtate non futurum.

4 L.1. De ritu nup.

¶ *NVPTIAE Autem.*) Modeſtinus[4] definit, nuptias eſſe coniunctionem maris & fœminæ, conſortium omnis vitæ, diuini & humani iuris communicationem. Dionyſius Halicarn. in methodo τῶν γαμηλίων, coniugium definire videtur, σύμμιξιν ϗ κοινωνίαν δυοῖν τῶν προσφορωτάτων εἰς ἅπαντα τὸν βίον. Sed plenior eſt & ſacris literis conuenientior eorum definitio, qui coniugium eſſe dicunt, vnius maris vniúſque fœminę, qui legitimè iungi poſſunt, coniunctionem indiſſolubilem, inſtitutam à Deo propter generationem, & ad vitandas vagas libidines. ¶ *CONIVNCTIO.*) Animorum. Corporum enim commixtio non fuit hoc iure neceſſaria ad iuſtas nuptias[5]. Vnde & Vlpianus[6], Nuptias, inquit, non concubitus, ſed conſenſus facit. Et Iuſtinianus in Nou. Conſtit. 22. γάμον διάθεσις ἀμοιβαία ποιεῖ. Ac debet hic quidem mutuus conſenſus liber eſſe, honeſtus, ſobrius, ac prudens. Nam & lex ciuilis[7] auerſatur in matrimoniis luxuriam, & delicias, deſiderátque iuſtas & honeſtas affectiones. Et ſanè cùm non conſentiat, qui errat[8], non poteſt omnino videri conſenſiſſe, qui per lænarum fallacias circumuentus eſt, vel per temulentiam captus, vel inſidioſis blanditiis irretitus, vbi iam totus eſt immerſus voluptatibus, parúmque ſuæ mentis aut iuris. ¶ *INDIVIDVAM.*)

5 L. licet. C. de inc. nup.
6 L. nuptias. De reg. iur.
7 L. illud in cauſis. De manu. vind.
8 L. ſi per errorem. De iuriſd.

Nam ea

Nam ea mente, quá dos dari dicitur, matrimonium initur, vt ſola morte diuidatur hęc 1 *L.1.De iure dot.*
coniunctio. Ideóque nõ poſſe ad tempus contrahi Pontifices decreuerẽ. Interea tamen 2 *Cap. vlt. cõdi. appoſ.*
poſſunt incidere cauſæ, propter quas fiat diuortiũ. Sed hoc malum ex peccato natum
eſt. Prima enim coniugij inſtitutio neſciebat has ærumnas, & verè continebat indiuiduam vitæ conſuetudinem, & arctiſsimam ſocietatem, propter quam etiam liberi relinquerent domum & cohabitationem parentum, habituri cum coniugibus proprios ſuos, quaſi nidulos, & ſuauiſsima domicilia perpetuæ conſuetudinis. ¶ *VITAE Societatem.)* Apud Modeſtinum eſt, Conſortium omnis vitæ, diuini & humani iuris 3 *L.1.De ritu nupt.*
communicationem. In Gordiani reſcripto, vxor dicitur ſocia rei humanæ, atque di- 4 *L.aduerſus.C.de cri. exp. hæred.*
uinæ domus. Sed hunc locum optimè illuſtrat Dionyſius, lib. II. cùm explicat veterem illam legem Romuli, quę ſtatuit, mulierem viro legitimè coniunctam, fortunarum omnium & ſacrorum ſociam illi eſſe: vtque ille dominus domus eſt, ita hanc dominam. Sanè in Pandectis refert Paulus, Neruam & Caſsium exiſtimaſſe propter hanc 5 *L.1. De act. rer. amot.*
vitæ ſocietatem, quam eſſe dicimus inter coniuges, vxorem fieri quaſi dominã rerum mariti. Sed Sabinum & Proculum id non probaſſe: fortè quòd iam in deſuetudinem abierat lex Romuli. Celebratur vetus verbum Theogenis, quæ vxor fuit Regis Agathoclis, Seſe nubendo non proſperæ tantum, ſed & aduerſæ fortunæ iniiſſe ſocietatem: quaſi data ſit in hoc vxor, vt ſua ſocietate ſolitudinis tædium depelleret, & vtramque fortunam redderet vel gratiorem, vel tolerabiliorem. Verum hæc non ſatis explicant præcipuos fines coniugii. Inſtitutum eſt à deo coniugium, generationis cauſſa, vt conſeruetur humanum genus cum vero dei cultu. Et in hãc rem à principio vtrique ſexui indita eſt mirabilis quædam appetitio mutuæ coniunctionis. Nunc cùm hæc appetitio poſt peccatum ſit intemperatior, & ebulliat in quandam effrenem & vagam libidinem, tenere debemus alterum coniugii finem eſſe, vt ſit remedium errantium appetitionum. Itaque D. Paulus præcipit, vt vitandæ fornicationis cauſa habeat vnuſquiſque ſuam vxorem, & vnaquæque ſuum maritum. Sed tamen negligenda non eſt hæc vitæ ſocietas, quæ eſt inter coniuges. Deſcendit enim à prima illa communione & arctiſsima coniunctione, quæ eſt à Domino inſtituta: & continet quaſdam reliquias illius feliciſsimæ cohabitationis, quæ inter primos coniuges erat. Certè ſcriptura ſancta vxorem ſæpe appellat ædificium, quòd ea procuret œconomiam, & marito pręparet tueatúrque certas ſedes, quaſique ſuauiſsimum nidum. Sed illius fortunati ædificii & conſuetudinis, quæ in paradiſo erat, iuſtam imaginem per peccatum amiſimus.

¶ *PROPRIVM Eſt ciuium Rom.)* Naturalis quidem ratio, quæ apud omnes valet, dictat filios debere ſubeſſe parentibus. Sed hæc patria poteſtas de qua nunc agimus, & quæ proprium quoddam ius habet, fuit ex iure Quiritum, quo vel parens vtebatur, vel ſaltem vxor, aut ipſe filius. Legimus olim quibuſdam mulieribus conceſſum fuiſſe ius Quiritum, vt ex iis nati, eſſent in poteſtate. Et Plinius à Traiano ciuitatem petit liberis Chryſippi, vt ſint in patris poteſtate. Porrò cum iam ciues Romani, omnes habeantur, qui ſunt in orbe Romãno, non eſt mirum patriam poteſtatem ad omnes pro- 6 *L.in orbe. De ſtatu hom.*
pagatam. Quanquam hodie apud Gallos longe alia ſit eius ratio & vis, ſiue ius acquirendi ſpectes, ſiue authoritatem, ſiue modos emancipationis. ¶ *NVLLI enim alij ſunt homines, qui talem.)* Hunc locum pulchrè illuſtrat Dionyſius lib. ij. cùm eam commemorat patriam poteſtatẽ, quam in liberos patribus dedit Romulus. quæ longe alia erat, quàm ea quæ Græcis dabatur ex Legibus Solonis vel Pittaci, vel Charondæ. Quid multis? ὁ τῶν ῥωμαίων νομοθέτης (inquit) ἅπασαν, ὡς εἰπεῖν, ἔδωκεν ἐξουσίαν πατρὶ καθ' υἱοῦ, καὶ παρὰ πάντα τὸν τοῦ βίου χρόνον, &c. Deinde commemorat potuiſſe patrem occidere filiũ, ac ter vendere, eóque nomine plus in eum iuris habuiſſe quàm in ſeruum. Atque hanc quidem legem multis annis probaſſe Romanos, & inter leges duodecim tabularum
ſuiſſe relatam. Sed leges, quibus nunc vtimur, mitigarũt ſummum illud ius diſtra- 7 *L.2.C.de patr qui fil.*
hendi filiiſa: & ius vitæ & necis ſuſtulerũt. ſtatutúmque eſt, patriam poteſtatem, quam 8 *L.in ſuis. De libe. & poſth. L. vlti. C. de pat. pot.*
ait Seneca debere eſſe temperatiſsimam, iam in pietate magis ſitam eſſe. Sed nihilominus verum eſt, quod ait Martianus, eſſe ineſtimabilem. Primum illa reuerentia tribui-
tur patriæ poteſtati, vt nullo poſsit iudicio laceſsi à filiófa. cùm patrem in ius vocare 9 *L.diuus. D.ad leg. Põ. de paricid.*
poſsit emancipatus, ſaltem precatus veniam. Deinde patria poteſtas ſuum facit, quod 1 *L. filiusf.s. §. ſecundum vulgarẽ. De legat. 1.*
eſt à filiofa. quæſitum. hodie tamen à Iuſtiniano addita eſt quædam diſtinctio, quam
ſuo loco videbimus. ¶ *QVI EX Te & Vxore tua naſcitur.)* Hic locus deſcriptus eſt ex 2 *L.lis nulla. De iudic.*

1 *L.4 De his qui sui sunt vel alie. iur.*
2 *L. filium. D. illo tit.*
3 *L quia semper. De in ius voc.*
4 *L. si vicinis. C. de nup.*
5 *L. miles. §. defuncto. D. ad le. Iul. de adult.*
6 *L. Imperatores. §. vlti. De probat.*
7 *L. 1. §. idẽ ait. De Carb. edic. L. si posthumus. §. vlti. De libe. & posth.*

primo libro Inſtitutionũ Vlpiani. Idem Vlpianus alio locò, definit filium eſſe eum, qui ex viro & vxore naſcitur. agit autem de filio legitimo, in quem ſit patria poteſtas. Et addit ex ſententia Iuliani non eſſe ferendum, qui cum aſsiduè moratus ſit cum vxore ſua, potuítque generare, non vult vt filium ſuum agnoſcere eum, qui ſit interea natus. Ergo is pater eſſe creditur, quem nuptiæ demonſtrãt: & coniugium cohabitantium, ei, qui natus eſt, demonſtrat vtrunque parentem, ſatíſque probat. adeò vt ad conuincendum illegitimum partum, nihil profuerit probaſſe mulierẽ aliquando rem habuiſſe cum adultero. Sed & ſi mater ipſa id profeſſa eſſet, nihilominus veritati locum ſuperfore reſpondit Sceuola. Sanè Ariſtoteles lib. 2. Rhetor. ſcribit matres omnibus in locis, ſi patre ſobolis quæratur de ea re ſtatuere. Eius verba ſunt hæc: περὶ τῶν τέκνων αἱ γυναῖκες πανταχοῦ διορίζουσι τ' ἀληθές. Ac huius quidem rei probationem duobus exemplis confirmat. Narrat, id cùm antea incertum eſſet, Athenis Mantiæ oratori matrem pueri dixiſſe, cùm inter eum & patrem hac de re lis eſſet. Et cùm Thebis inter Stilbonem atque Iſmeniam, quorum vterque ſe patrem Theſſaliſci eſſe contendebat, his quoque eſſet, matrem pronunciaſſe eum eſſe Iſmeniæ filium: matríſque iudicium ratum fuiſſe. Sanè quòd ad patrem attinet, certum eſt ad eum non pertinere, vt hac de re quicquam ſtatuat. non enim id certo reſcire poteſt. Ergo ſi profiteatur eum, qui ex ipſo natus intelligitur, ex adulterio potius eſſe natũ: filio non præiudicat. ¶ *ITEM Qui ex filio tuo.*) Etiam militẽ: neque enim militia liberat aliquem patria poteſtate: ſicuti nec matrimoniũ: quanquam parentes tum mitius vti debeant iure ſuo, ne bene concordantia matrimonia diſtrahãt· & permittere vxores eſſe in officio maritorum, vt eſſe debẽt. Sanè cùm Romulus lege lata patri permiſiſſet filium vendere: Numa deinde ſtatuit, ne id in eum liceret, quem pater permiſiſſet vxorem ducere. Sic enim edixiſſe Numam teſtis eſt Dionyſius lib. II. ἐὰν πατὴρ υἱῷ συγχωρήσῃ γυναῖκα ἀγαγέσθαι κοινωνὸν ἐσομένην κατὰ τοὺς νόμους, μηκέτι τὴν ἐξουσίαν εἶναι τῷ πατρὶ πωλεῖν τὸν υἱόν. Hodie autẽ matrimonium filios liberat patria poteſtate. vxórque tota eſt in viri manu & arbitrio, non tamen ſicut filiafa. erat in poteſtate patris, ſed potius vt in poteſtate curatoris eſt adoleſcens patria poteſtate liber. Olim quoque apud Gallos refert Cæſar, omne ius datum maritis in vxores. Et apud Liuium Cato fatetur veteres Romanos voluiſſe, viros æquè ac parentes, eſſe authores, ſi quid agerent fœminæ. Sanè iure ciuili vxor ſequitur viri ſui forũ, domiciliũ, ciuitatẽm, & familiam. ſuę autem familiæ finis eſt. Ideóque apud Gellium libro decimotertio, Labeo ait, nuptam ſeparari ab ea domo in qua nata eſt, & transgredi in alienam familiam, nempe mariti, cuius domus domiciliũ eſt matrimonii, inquit noſter Pomponius. Dionyſius lib. II. ait ex Græcorum legibus filios manſiſſe in poteſtate patris, ὅσον ἂν χρόνον ἤϊθεοι μένωσιν, hoc eſt quandiu vxores non duxiſſent. nam ἤϊθεοι dicuntur ἄπειροι γάμων expertes nuptiarum.

8 *L. si maritus. C. de patr. pot.*
9 *L. si vxorem. C. de cõd. inse. §. 1. inf. de Sen. Tertull.*
1 *L. 1. §. vlt. De libe. exh.*
2 *L. sicut patronus. De oper. liber.*
3 *L. cum quidã. de Iurisd.*
4 *L. exigere. De indi.*
5 *L. vlt. §. item reſcripſerunt. D. ad municip.*
6 *L. pronunciatio. in fi. De verb. ſignif.*
7 *L. mulierem. De ritu nupt.*

IN SEQVENTEM TITVLVM
ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ.

CVM Iuſtinianus dixiſſet eos, qui ex iuſtis nuptiis nati eſſent, eſſe in patria poteſtate, quid ſint nuptiæ, definiit: nunc quæ iuſtæ ſint nuptiæ docet. Omnino enim neceſſaria fuit huius generis digreſsio ad hunc de nuptiis tractatum: eóque etiam magis, quòd is imprimis & diligenter & religioſe ſit explicandus, ſine quo Reſpublicæ vix à lupanaribus aut luſtris quicquam different. Omnibus animantibus naturam indidiſſe appetitum quendam coniunctionis ſupra dictum eſt. Sed quid à brutis homines differunt, ſi non intelligant, quæ iuſta ſit & honeſta legitimáque maris & fœminæ, ſiue viri & mulieris coniunctio, quam matrimonium appellamus? Certè prudenter vidit Plato in omni Rep. initio conſtituendas eſſe de nuptiis leges, quas lib. IIII. de Legib. appellat νόμους γαμικούς. *Et Dionyſius lib. II. appellat* κυριώτατα ἓν πρῶτα μέρη τῆς νομοθεσίας, περὶ γάμων ἓν τῆς πρὸς γυναῖκας ὁμιλίας: *& addit,* ἀφ' ἧς ἄρχεσθαι δεῖ τὸν νομοθέτην, ὥσπερ καὶ ἡ φύσις ἁρμόττειν τοὺς βίους ἡμῶν ἤρξατο. *Atque hac quidem in re conſtituenda ait veteres Legumlatores ſæpe erraſſe: Romulum verò prudentiſsimè de ea iudicaſſe. Ac videtur ſanè magnopere is voluiſſe, concubitu prohibere vago, dare iura maritis, vt verbis Horatij vtar: ſed cùm legitimas nuptias definierit, quæ farris communicatione coiiſſent, neque alias præterea de iis leges tulit: rationem legitimæ coniunctionis non ſatis explicuit. Qui autem deinde Romanæ Reip. præfuerunt, tanta ſunt & prudentia & cura eam proſecuti, vt dicere auſim nullas de nuptiis*

de nuptiis eſſe neceſſe poſſe honeſtiores leges quàm Romanas, quæ tempore noſtri Iuſtiniani fuere: cóque magis, quod planè conueniant cum lege Moſaica, quæ commemoratur Leuitici cap. XVIII. *vt mirari nequaquam debeamus Iuſtinianum ſuis Oſroenis, dum ſublata, quæ apud eos inualuerat, barbarie, iuſtam ineundarum nuptiarum rationem reddere vult, Romanam præſcribere, Nou. Conſtit.* CLIIII. *Diximus in noſtris ad eam conſtitutionem commentariis, quæ ſit hac de re legum Ro. ſententia, quid deinde indicarit poſteritas, quid Pontifices Rom. Dixi & de nuptiis nonnulla ad* XVI. *caput* XII. *Tabularum. Illud nunc tamen repetam, Duas potiſsimum eſſe cauſas, quæ quidem perpetuæ ſint, & apud omnes Gentes minus barbaras receptæ, cur inter aliquos nuptiæ prohibeantur. Aut enim tam magna eſt ſanguinis communio, vt eum rurſus miſceri natura non ferat: veluti inter fratrem & ſororem. aut verò, ſi parentes & liberi ſint vel eſſe videantur, non patitur pudor naturalis matrimonio iungi. Recte itaque Iuſtinianus, inter eas (inquit) perſonas, quæ parentum liberorúmve locum inter ſe abſtinent, contrahi nuptiæ non poſſunt. Quibus ſanè verbis non modo parentes liberíve, ſed & qui eorum loco ſunt, parentum noſtrorum fratres ſororéſve, & noſtrorum fratrum ſororúmve liberos omnes, ſi, vt poſsumus, intelligamus, iam omnes perſonas enumerauerimus, à quarum ſit nuptiis abſtinendum. Primum nuptiarum locum eſſe poſſe iudicarunt Romani inter fratrum liberos, hoc eſt, conſobrinos vel patrueles, quia & iam vtrinque diuerſus longè abiit ſanguis, & inter eos nulla ſit parentis filiíve ſimilitudo. Quòd ſi conſobrinam poſsim ducere vxorem: potero & eius filiam & neptem. Quid multis? vbicunque duo cognationis gradus in aſcendendo, totidem in deſcendendo numerari poſſunt, nuptias eſſe poſſe: vbi ij gradus non ſint, nuptias non eſſe recte dicemus. aſcendentes voco gradus ad communem ſtirpem vel originem: deſcendentes ad eam, quam volumus vxorem ducere. De affinitate, ſi quid ea ſit, intelligamus: quod de ea dici poteſt, vno verbo complecti poſſumus: vt nuptias non eſſe dicamus, vbicunque affinitas erit. ea enim eſſe non poteſt, quin aut fratrum ſororúmve loco eſſe videantur, vt eſt leuir fratriæ, aut glos ſororio: aut parentum certè liberorúmque, vt eſt ſocer, ſocrus, genero, nurui: vitricus, nouerca, priuigno, priuignæ. Leuiri gloríſque liberos, vt fratris ſui ſororíſve, liberorum loco habere debet fratria aut ſororius. & propterea ab eorum quoque affinium coniunctione honeſtè abſtinebunt. Hæc ſi Iuris Pōtificij autores ſatis intellexiſſent, fortaſſe aut abs iuris Ciuilis ratione minus abhorruiſſent: aut eius certè autoritatem tot iam annis & receptam & conſtitutam non libenter imminuiſſent. Sed de iis nunc quidem agere non inſtituo. Magnum verò in hac vita decus eſſe, magnum ornamentum quis non videt, ſi honeſtè coeant matrimonia, ſi reprimantur vagæ & inceſtæ libidines. Prima de nuptiis Lex diuinitus edita eſt in paradiſo, cùm Dominus edixit, coniuges duos fore vnius veluti corporis & carnis: vtque ſibi inuicem adhæreant, relicturos etiam vtrunque parentem. Poſtea Moſes, quænam eæ eſſent perſonæ, quæ honeſtè coniungerentur, pluribus verbis explicuit. cum quo Romanæ leges ſi conſentiant, cur non auſim eas dicere & caſtas eſſe & pudicas? Neque ſanè alium noui veterem populum, qui honeſta connubia magis coluerit, magíſque reiecerit inceſtas coniunctiones. Cùm ad Ptolomæum Phyſconem Aegypti regem miſi legati eſſent Scipio & Polybius, exhorruerunt quidem eius impuri tyranni prodigioſam deformitatem, & monſtroſam corporis ſpeciem: ſed multo magis deteſtati ſunt nefarias libidines, cùm ſororem ſuam, fratri etiam ereptam ſibi coniunxiſset, eáque poſtea repudiata, eius fratríſque ſui filiam. neque minus hoc eius factum deteſtati ſunt, quàm horribilem ſæuitiam, qua non modo in ciues ſuos, ſed & filium, quem diſſectum matri dedit epulandum, exercebat.*

De Nuptiis, Tit. X.

IVSTAS autem nuptias inter ſe ciues Romani contrahunt, qui ſecundum præcepta legum coeunt: maſculi quidem puberes, fœminæ autem viri potentes, ſiue patresfamiliarum ſint, ſiue filiifamiliarum: dum tamen ſi filiifamiliarum ſint, conſenſum habeant parentum, quorum in poteſtate ſunt. nam hoc fieri debere, & ciuilis & naturalis ratio ſuadet, in tantum, vt iuſſus parentis præcedere debeat.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

1 *L. ſi ſenatori. De ritu nupt. L. ſi vxor. D. ad le. iul. de adult.*

2 *L. cùm quis. §. 1. C. de nat liber.*

IVSTAS.) hoc eſt legitimas, & in quibus nihil iure poſsit deſiderari. Sic appellamus iuſtam vxorem, & iuſtos liberos. Et generaliter iuſtum vocamus, quod eſt numeris omnibus abſolutum, quod Græci ἀκριβὶς. ¶ *INTER Seſe.*) Aliquando tamen ciues ipſi Romani, ne inter ſeſe quidem iuſtas olim poterant cõtrahere nuptias, cùm per Decemuiros eſſent dirempta plebis & patrum connubia. Sed M. Genutio & P. Curiatio Coſ. poſt longa certamina, lata eſt à C. Canuleio Tribuno pl. rogatio connubii promiſcui plebis cum patriciis, vt refert Liuius deca. 1. lib. 4. Cæterum oportuit ſemper inter ciues contrahi matrimonia, vt iuſta eſſent, & probarentur iure Quiritum. Sic & Athenienſes olim non niſi inter ſeſe poterant iuſtas nuptias contrahere, vt apparet in oratione Demoſthenis κατὰ Νεαίρας. Et Plutarchus teſtis eſt, legem latã eſſe à Pericle: nothos eos fore, qui non naſcerentur ex duobus Athenienſibus. Iudæi quoque non niſi inter ſeſe inibant coniugia. Nam & diſertè vetuerat Dominus eos alienigenis miſceri, ne paganorum conſortio inquinaretur aut cõfunderetur populus, quem certò ſibi ſelegerat, ſuóque veluti peculio aſcripſerat. falſum eſt autem quod quidam iactant vnam Iudæorum tribum nõ potuiſſe coniungi cum alia tribu: fruſtráque proponunt legem, quæ vulgo legitur Nume. vltimo, cùm ea nuſquam extet in fontibus Hebraicæ veritatis, & ipſius Moſis matrimonium aliud doceat. Nec ſcriptura ſancta damnat illud quod refert, coniugium Ioadæ Pontificis de tribu Leui, & Ioſabeæ de tribu Iudæ. Nec ſanè aliter potuiſſet Eliſabetha eſſe cognata vel conſanguinea, ſiue vt ait Lucas συγγενὶς, virgini Mariæ, quæ erat ex domo Dauidis, cum Eliſabetha eſſet ex filiabus Aaronis, de tribu Leui. Hodie inter Chriſtianos nullum eſt quidem diſcrimen regionum. Sed adhuc contemni non poteſt totum religionis diſcrimen. Nec recte facit, qui ſciens prudénſque ducit vxorem abhorrentem à pietate: víxque poteſt vllam ſperare Domini benedictionem, cuius religionem veram pluris non fecit: parúmque ſibi conſulit, qui hoc ſibi malum vltro acceſſit, nec conſiderat illa incommoda diuerſę inter coniuges religionis, quæ grauiter deſcripſit Tertullianus lib. 2. ad vxorem. extat & elegans Ambroſii epiſtola LXX. ad Vigilium de vitandis coniugiis alienigenarum. Sed an nihilominus matrimonium illud conſtat? Certè idem Tertullianus, & poſtea tota Synonus Conſtantinopolitana in Trullo iudicarunt non eſſe legitimnm matrimonium, nec eſſe in Domino contractum, quod à principio diſſentientes habuerit in religione coniuges. quãquam nolint dirimi matrimonium, ſi poſtquam contractum eſt, forte ſuperuenerit diſcrimen religionis: in eáque tantum ſpecie loqui Diuum Paulum

1. Corinth. 7.

exiſtimant, vbi non vult dimitti coniugem infidelem, quandiu maritum non adigit ad impietatis ſuæ conſortium. Certè poteſt fidelis recte vti vxore infideli, vt reliquis Dei creaturis, quæ certos ſuos habent vſus & fines. Et quandiu mulier facit officium ſuum, quod vxorem decet, non eſt cur maritus dicat ſibi intolerabilem eius ſuperſtitionem, præſertim quæ non interturbat vſum ipſius matrimonii: nec poteſt hoc nomine abiicere coniugem alioqui morigeram, & quæ virum relinquit libertati ſuæ religionis. D. Pauli ad Corinthios hac tota de re ſententia hæc eſt, Quod ad coniugatos attinet, iis ex lege Domini denuncio, diuortium non permitti, & indiuiduum eſſe matrimonij nexum, vt etiam ſi vxor, fortè domo pulſa, vel alia ratione ſeceſſerit, alium virum habere non poſsit: ſed potius marito reconciliari debeat. Cæterũ alia eſt ratio coniugii inter infidelem & fidelem. Et ſiquidem infidelis non recuſat vxorem habere fidelem: ea maritum relinquere non poteſt prætextu religionis. Sanctum eſt enim mulieri nihilominus & purum coniugium: liberíque tanquam ex piis parentibus nati, ſancti erunt, ad eóſque pertinet fœdus, quod cum altero eorum parente fideli pepigit Dominus. Verùm ſi infidelis maritus piam vxorem religionis cauſa repudiet vel eiiciat: ea iam liberatur vinculo coniugii. Sed cùm pacem, ad quam vocati ſumus, quantum

3 *L. plerunque. De ædil. edict. L. adoptiuus. §. 1. De ritu nupt. L. 3. C. de inceſt. nup. L. 3. L. de ancilla. C. de liber. cau. L. 4. C. de dolo.*

licet cum omnibus colere debeamus, non eſt temerè diſcedendũ ab infideli coniuge, nec aliter quàm ſi prior is diuortium faciat, aut ſanctam religionem planè non ferat. Certè etiam bona ſpes eſt tandem lucrifacere poſſe, & ſeruare infidelem. Hęc. D. Paulus. ¶ *CIVES Romani.*) Liberi primum homines. Seruorum enim non tam erant nuptię aut cõnubia quàm cõtubernia (ſic enim paſsim appellantur) adeò vt iis violatis

locũ non haberet lex Iulia de adulteriis. Itaque ſeruorũ coniuges, nõ vxores, ſed potius 1
cõtubernales dicuntur. Et eorũ liberi naturales habentur, nõ autẽ iuſti. Deinde oporte-
bat, vt omnino iuſtum eſſet connubium ſiue matrimoniũ, ex eóque nati liberi in pote- 2
ſtate patris eſſent, inter ciues Rom. eſſe contractum. In quibuſdam fragmentis Inſtitu-
tionum Vlpiani legimus: Connubium eſt vxoris iure ducendæ facultas. Connubium
habent ciues Rom. cum ciuib. Rom. Cum Latinis autem & peregrinis ita demum ſi
conceſſum ſit. ¶ *QVI Secundum præcepta legum.*) Hæc legum præcepta tradit hoc ipſo
titulo Iuſtinianus. In ſumma autem tria ſunt præcipua, nempe, ætatis legitimæ, con-
ſenſus parentum, & gradus. reliqua fuerunt ſublata, qualia Romani plurima habue-
runt in vſu. Interdum coemptione, interdum vſu vxor accipiebatur. Deinde materfa. 3
quæ iam in manũ viri conuenerat, differebat ab ea, quæ vxor erat tantum, vt Cicero in
Topicis oſtendit. Non commemorabo multa recentiorum Pontificum præcepta de
ceremoniis nuptiarum. Illud vetus eſt, quod pontifex Euariſtus ante annos mille qua-
drigentos in quadam ſua ad eccleſiam Africanam epiſtola complexus eſt, nempe, Le-
gitimum non eſſe coniugium, niſi vxor ab iis petatur, in quorum eſt poteſtate: & à pa-
rentibus vel propinquis deſponſata, publice copuletur & benedicatur à ſacerdote cum
precibus & oblationibus. Sanè veterum oblationum, quæ fiebant nuptiarum die
apud priſcos Chriſtianos, meminit etiam Tertullianus in libello De corona militis.
Conferebatur aliquid in menſam, quæ in eccleſia tum publicè pauperibus ſeruiebat.
MASCVLI Puberes.) hoc eſt, annorum 14. Ita enim pubertatem leges Romanæ æſti-
mant, quanquam aliquando in aliis cauſis requirant annos octodecim. Anno autem 4
14. in maſculis moueri vim generationis ait Macrobius. Ariſtoteles fatetur quidem
ſemen abundare, ſed non credit ſatis eſſe maturum ad generationem ante annum 20.
Ita enim lib. 5. de hiſtor. animal. ſcribit loquẽs de maſculo, ἄρχεται φέρειν τὸ σπέρμα περὶ
τὰ δὶς ἑπτὰ ἔτη: γεννητικὰ δὲ περὶ τὰ τρὶς ἑπτά. Idem Ariſtoteles in ſuis politicis agẽs de nu-
ptiis, præſtituit maribus annum. 37. puellis. 18. Plato & Heſiodus contenti ſunt annis
triginta. Et intereſſet ſane Reip. non eneruari præmatura venere iuuentutem. Sed qui
morbum vitiatæ naturæ humanæ norunt, ne cui laqueus iniiciatur, grauiter iudicant
non debere certis annorum cancellis concludi libertatem nuptiarum, ne hoc legitimo
remedio deſtituta iuuentus turpius polluatur, & ruat in libidines nefarias. Sublatæ ſunt
leges Iuliæ & Papiæ quæ Senectuti præſtituebant certos annos, vltra quos non admit-
teretur ad matrimonium. Et voluit Iuſtinianus liberum eſſe nuptiarum vſum ſenibus, 5
ſtatuitque haberi legitimam ſololẽ, etiamſi maritus maior eſſet annis ſexaginta. Eadẽ 6
libertas relinquenda quoque videtur iuuentuti. Nam & ei magis eſt neceſſaria. quan-
quam Iuſtinianus non credat quenquam eſſe tam acceleratæ & effuſæ libidinis, qui
ante annum 15. cogatur vxorem ducere. Sic in Nou. Conſtit. 100.. ait τῶν σφόδρα τα-
χίστα συναλλάττοντας γάμον, οὐκ ἐλάττους τῆς ιε. ἡλικίας πρὸς τοῦτο ἰέναι. ¶ *FOEMINAE Vi-
ripotentes.*) hoc eſt, vt ait poëta, Iam maturæ viro, & nubiles: vel (vt inquit Flaccus) quæ
viri ferre iugum poſſunt, nempe annorum duodecim. nam iis æſtimatur pubertas fœ- 7
minina generationi apta. Macrobius ait fœminas biennio ante maſculos legibus libe-
rari propter votorum feſtinationem. Sed verior cauſa eſt in ipſa natura. Certe ait La-
beo, nuptam non eſſe, quæ virum pati non poteſt. Et reſponſum eſt, huic conditioni, 8
cùm nupſeris, eam non paruiſſe, quæ nondum nubiles ætatis in domum mariti de-
ducta eſt. Etſi dos ſit promiſſa, minórque 12. annis puella, vt maior, ducta ſit: tum pri- 9
mum dos petetur, cùm maior annis 12. apud eundem eſſe cœperit, inquit Papinianus.
Quinimo ſi ſponſa dotem dederit, eam condicere poteſt, ſi quidem nupſerit ante an- 1
num XII. non ſecus atque ſi omnino non nupſiſſet. quia perinde vxor non habea- 2
tur, nec conſiſtat matrimonium. Sed tamen ei tribuuntur priuilegia dotium. Et ſi quis
bona fide duxiſſet impuberem puellam autoritate parentum, eáque deceſſerit intra
annum 12. Reſpondit Iulianus, maritum in iis caſibus lucraturum dotem, in quibus
lucraturus erat, ſi verum conſtitiſſet matrimonium: ſaltem vbi in dolo fuiſſet parens,
quem liceat exceptione doli ſummouere, ſi petat dotem. Cæterum in dubio ignoſcen-
dum eſſe patri, qui filiam ſuam maturius in familiam ſponſi perducere voluit: quaſi
affectu propenſiore magis quàm dodo id fecerit. Interim meminerimus parum eſſe
ſanum aut prudentem hunc affectum, cùm periculoſum ſit ac nefarium, puellam non-
dum viripotentem veneri ſubiici. Notum eſt quod Iuſtinianus in Nou. 14. ſtatuat de

1 *L. ſerui. C. ad leg. Iul. de adulter.*
2 *L. vxorẽ. §. codicillis. §. concubina. De lega. 3. L. Stichus. De ali. leg. L. Thais. §. hærede. De fideicom. liber. L. Iulius Paulus. De cõdit. & demõ. L. quæſitum. §. contubernales. De fun. inſtru.*
3 *L. Lucius Titius. §. tres hæredes. D. ad Sẽ. Treb. L. denique. De pignor. L. ex libera. C. de ſuis & legiti.*
4 *L. arrogato. De adopt. L. Mela. De alim. & cibar. leg.*
5 *L. pen. C. de nupt.*
6 *L. ſi maior. C. de legiti. hæred.*
7 *L. 4. De ritu nupt.*
8 *L. pen. D. quando dies lega. ced.*
9 *L. hac cõditio. 1. De cõdit. & demonſtr.*
1 *L. dotis promiſſio de iure. dot.*
2 *L. ſi ſponſa. De iure dot. L. 2. §. vlt. De priuileg. cred. alias eſt. L. quæſitũ eſt. De reb. aut. iud. poſſ.*

Lenonibus,qui audent(vt eius verbis vtar) κόρας οὔπω τὴν δέκατην ἀγούσας ἡλικίαν εἰς ἐπικίνδυνον καταγαγεῖν φθοράν. Et reſpondit Paulus, eos qui nondum viripotentes virgines corrumpunt,damnandos in metallum, vel relegandos. Cúmque ius noſtrum permittat habere concubinam,grauiter vetuit haberi minoré annis XII. ¶ *SI FILIIFA.)* Etiam ſi ſint milites. Nihilominus enim filiiſa.ſunt. Emancipati autem filii ſuo quidem arbitrio libere poſſunt vxores ducere, eorúmque liberi erunt legitimi hæredes aui, etiam ſi is nuptiis non conſenſerit. Verum honeſtius fecerint, ſi non contempſerint hac in re parentis autoritatem & conſilium, meminerintque in coniunctionibus ſemper inſpiciendum eſſe, non tam quod liceat, quàm quod honeſtum eſt, quódque ſuadet naturalis pudor. Et ſanè filia quantumuis emancipata & vidua, ſi intra 25. annum velit nuptias repetere, omnino iubetur patris conſenſum habere. maiores annis viginti quinque, quantumuis filiiſa. ſint, poſſunt, non expectato amplius ceſſantis patris conſenſu, maritum ſibi deligere: vt ſupra dictum eſt. ¶ *PARENTVM Habeant conſenſum.)* Non poſſunt (inquit Paulus) nuptiæ conſiſtere, niſi omnes conſentiant, hoc eſt, qui coeunt, quorúmque in poteſtate ſunt. Idémque reſpondit, non aliter iuſtos fore liberos. Iuſtinianus quoque in Nouel.ſua Conſt.22. εἰ συστάσει (inquit) τῶν γάμων ἀναμένομεν τὴν τῶν πατέρων συναίρεσιν. Nec ſunt ignota reſcripta aliorum Cæſarũ hac de re. Atque id quidem non modo iure obſeruabatur in contrahendis, ſed & in reconciliandis redintegrãdíſque nuptiis: atque etiam in transferendis, cùm hanc tranſlationem in vſu haberent Romani. Vnde Cato non aliter Martiam vxorem ſuam petenti Horteſio concedere voluit, quàm ſi eius pater Philippus probaſſet hanc ceſsionem, vt teſtatur Plutarchus in Catone. Porrò non apud Romanos modo, ſed & alios olim populos recepta hæc eſt lex, vt filii non temerè contrahant matrimonium ſine conſenſu parentum. Nam & apud Xenophontem lib. VIII. Cyri pæd. cum Cyaxares offerret filiam ſuam Cyro vxorem cum magna dote, multíſque muneribus: reſpondet Cyrus, βούλομαι σὺν τῇ τοῦ πατρὸς γνώμῃ καὶ τῇ τῆς μητρὸς ταῦτά σοι συναινέσαι. Vnde Tertullianus lib.2. ad vxorem, Nec in terris (inquit) filii ſine conſenſu parentum, rite & iure nubent. Certè Diuus Ambroſius in ſua quadam epiſt. XLIII, Siſynnium laudat quòd filio, qui inconſulto patre vxorem duxerat, ignouerit. ac fatetur quidem filium peccaſſe, & iuſtam fuiſſe cauſam cur ei pater ſuccenſeret: ſed hanc tamen offenſam remittere, eſſe pietatis. Cæterum alio loco idem Ambroſius, conſenſum parentum in nuptiis liberorum requiri, communi iudicio naturalis honeſtatis & rationis probat ex eo, quòd ſit etiam id traditum à veteribus poëtis. Certè apud Euripidem in Andro. cùm Oreſtes peteret connubium Hermiones, ea prudenter reſpondet, id pertinere ad arbitrium & curam ſui parentis. νυμφευμάτων τῶν ἐμῶν ὁ πατὴρ ἐμὸς μέριμναν ἕξει, κοὐκ ἐμὸν κρίνειν τάδε. Et apud Muſæum antiquiſsimum poëtam, Seſta illa puella Ero, ita reſpondet Leandro proco ſuo: ἀμφαδὸν οὐ δυνάμεσθα γάμοις ὁσίοισι πελάσσαι· οὐ γὰρ ἐμοῖς τοκέεσσιν ἐπεύαδεν. Et apud Plautum in Sticho, Panegyris mulier loqués de ſuis nuptiis, Hoc (inquit) in patris poteſtate eſt ſitum: faciundum id nobis, quod parentes imperant. Apud ipſum quoque Apuleium Venus iudicat nó eſſe legitimas nuptias inter Cupidinem & Pſychen, quòd res acta ſit furtim, ſine teſtibus, patre non cõſentiente. Sed nec olim Iudæi exiſtimabant iuſta eſſe matrimonia, quæ temerè coierãt ſine conſenſu parentum: & iudicabant ad parentes pertinere, de coniugio liberorum diſpicere, vt apparet ex hiſtoria Bathuelis elocãtis filiam ſuam Rebeccam. Cúmque lex diſertè præciperet Iudæis parentibus non elocare vel matrimonio iungere gentibus ſuos liberos, non obſcure indicat, quæ fuerit eorum autoritas. Nam fruſtraneum erat id præcipere, ſi filii hac in re omnino ſui iuris erant & arbitrij. Sed & D. Paulus ſcribens ad Corinthios videtur parentibus tribuere ius elocandorum liberorum. conſtátque diu apud Chriſtianos id fuiſſe obſeruatum, ne contraherentur nuptiæ furtim ſine conſenſu parentum. Et tempore Iuſtiniani adeo id receptum erat, vt is iudicãrit raptũ eſſe illud coniugium, quod inuitis parentibus contrahebatur. Sed neſcio quo modo id deinde mutatum eſſe dicatur à poſterioribus Pontificibus, quos patriam poteſtatem nihil moratos, decreuiſſe aiunt rata eſſe matrimonia, qualitercunque ab adoleſcentibus inita, aut furtim etiam contracta. Sed neſcio an omnino id voluerint Rom. Pontifices. Certè aliud huius generis decretum proferri non poteſt, quàm Nicolai II Pontificis. Atqui ille ait generaliter requiri conſenſum eorum, de quorum coniunctione agitur. alio

1 *L. ſi quis aliquid. §. qui nondũ. De pœnis.*
2 *L. 1. §. vlt. De concubi.*
3 *L. filiusfa. miles. De ritu nupt.*
4 *L. filius. De ritu nupt.*
5 *L. 3. §. ſi emãcipatus. De bon. poſſ. cont. tabu.*
6 *L. ſemper in coniunctionibus. De reg. iur.*
7 *L. adoptiuus. De ritu nupt.*
8 *L. vidua. L. in coniunctione. C. de nupt.*
9 *L. 2. De ritu nupt.*

1 *L. Paulus. De ſtatu hom.*
2 *L. nec filium. L. in coniunctione. C. de nupt.*
3 *L. nuptiæ. De ritu nupt.*

Geneſ. 24.
Deuter. 7.

4 *L. vnica. C. de raptu virg.*

alio loco adiicit nuptias contrahi conſenſu eorum, qui eas contrahunt, & eorum, in quorū poteſtate ſunt. Paulus iuriſconſ. lib. II. Sent. tit. xx. magis ſuffragari videtur opinioni receptæ, cum ait, eorum qui in poteſtate patris ſunt, ſine voluntate eius matrimonia non contrahi: ſed tamen contracta non ſolui. Contemplationem enim publicæ honeſtatis priuatorum commodis præferri. Sed quiſquis tandem huius rei author fuerit: inualuit hic mos vt ſine cōſenſu parentum poſſent filiiſa. nuptias contrahere. Quę res magnam aperuit feneſtram Lenonum ac meretricum fraudibus, & clandeſtinis illis coniunctionibus, quæ vt inſidioſis captionibus extortæ ſunt, ita triſtes & infelices exitus nanciſcuntur, non ſine magno Reip. malo. Atque hoc quidem malum coegit Carolum Quintum Imp. cùm ageret in ſua Belgica anno 1540. vt deſpiceret de aliquo remedio. Extátque eius hac de re Conſtitutio. Sanè intereſſet Reip. vt hic diligenter aduigilarent Epiſcopi & magiſtratus, quò rectè & honeſtè coeant matrimonia, ne circunueniatur iuuentus: ne contemnatur parentum autoritas, & conſilium: rurſus ne eorum auaritia aut ſtultitia impediat honeſtas filiorum affectiones. Nam & Iuſtinianus ſtatuit in Nouella ſua Cōſt. 115. Filiam poſt annum 25. poſſe nubere ſuo arbitrio: nec amplius morari debere autoritatem eius parentis, qui tot annis nullam habuit imbecillis ſexus rationem, & virginem grandem tandiu coēgit domi emarceſcere. 1 *Authent. Sed ſi poſt. C. de inoffi. teſta.*

Pluſculum quoque libertatis poſt annum 25. filiabus nupturis dederunt etiam ante Iuſtinianum multi Cæſarēs. ¶ *CONSENSVM.*) Vel expreſſum, vel ſanè tacitum, vt ſi cum ſciret pater nuptias tractari, non contradixerit. ¶ *QVORVM SVNT In poteſtate.*) Matris ergo, quæ liberos in poteſtate non habet, non eſt hîc neceſſarius conſenſus: multominus tutoris vel curatoris in nuptiis pupillæ. Quod cum dico, ſtatim occurrit vetus & memorabile iudicium, olim inter tutorem & matrem puellæ ortum, cum vterque ius elocandæ virginis ſibi arrogaret, & tutor plebeio iuueni, mater nobiliori puellam coniungere vellet. Non potuit res peragi intra priuatos parietes. Ventum in ius eſt, & audito poſtulatu matris atque tutoris, Magiſtratus ſecundum parentis arbitrium dederunt ius nuptiarū, vt ſcribit Liuius lib. 4. deca. I. Hócque decretum tutati ſunt Romani, cum plebs & tutores Ardeæ grauem eius reſcindendi cauſa mouiſſent ſeditionē, & vi puellam abducere vellēt adiuuantibus Volſcis Ciuilio duce. Illud non eſt prætereundum, quod Papinianus reſpōndit, Si in arbitrio matris pater eſſe voluerit, cui nuptum filia communis collocaretur: fruſtra tamē ab ea tutorem datū eligi. Neque enim intelligi patrem de perſona tutoris cogitaſſe: cùm ideò maximè matrem prætulit, ne filiæ nuptias tutori committteret. ¶ *ET NATVRALIS.*) Quæ iubet nos reuereri parentes: iiſque obtemperandum ēſſe, præcipientibus quæ recta ſunt & ſalubria: noſtróſque affectus iis ſummittendos, vt eorum conſilio prudenter gubernentur. Diſputat Gellius lib. 2. cap. 7. in iis, quæ ſunt ἀδιάφορα ſiue μέσα, omnino parendum eſſe patri: Veluti (inquit) ſi vxorem ducere imperet: ſed enim ſi imperet vxorem ducere infamem, propudioſam, criminoſam, non eſſe parendum, quia accidente aliquo turpitudinis numero, deſinant eſſe per ſeſe hæc media atque indifferentia. Equidem probo ſententiam generalem Gellij: ſed exemplū omnino probare non poſſum. Neque enim omnino indifferens eſt, vxorem ducere aut non ducere: nec omnibus vtrunque pariter conuenit: proptereáque nec iure poteſt vllius imperio interturbari neceſſaria libertas in hac re. Ergo ſi filio, cui magis conuenit & placet cœlibatus, pater imperet matrimonium, non putarunt Iuriſconſulti aut Cęſares filium cogi obtemperarē. Multominus cogitur parere filius, ſi parens μισόγαμος ab eo, cui placet & conuenit matrimonium, exigat cœlibatum. Eſt enim tyrannicum hoc & violentum nimis imperium. Vnde & noſter Martianus ait, Qui liberos, quos habēt in poteſtate, iniuria prohibent vxorem ducere, vel nubere: vel qui dotem dare non volunt: ex conſtitutione Diuorum Seueri & Antonini per Proconſules Præſidéſque prouinciarum coguntur in matrimonium collocare & dotare. Prohibere autem videtur, & qui conditionem non quærit. Sententia D. Pauli ad Corinthios, hac de re hæc eſt: Si parentes iudicauerint filiæ non conuenire cœlibatum, quia matrimonium neceſſarium ſit infirmitati ipſius puellę: ne vereātur filiam elocare. Quod ſi prudenti & maturo conſilio apud ſeſe conſtituerint non eſſe elocandam, quo magis eius commoditati & libertati conſulatur, ſuæque voluntati & deliberationi conſentientem habeant puellam, cui non ſit coniugium vel gratum vel neceſſarium: laudo probóque parentum honeſtum conſilium.

2 *L. vidua. L. in coniunctione. C. de nupt.*
3 *L. in ſponſalibus. De ſponſalib. L. ſi (vt proponis) pater. C. de nupt.*
4 *L. ſciendum eſt ad officium. De ritu nupt.*
5 *L. quanquam. De ritu nupt.*
6 *L. 2. De inſtit. & iur.*
7 *L. non cogitur. De ritu nupt. L. neque ab initio. C. de nupt.*
8 *L. qui liberos. De ritu nupt.*

hęc Apoſtolus. Nos ergo illud patri relinquimus, vt filius qui deliberauit eſſe maritus, non temerè contemnat fidelis patris conſilium in deligenda vxore: ſicut nec hîc pater contemnere debet affectum & conſenſum filij. Vt in ſacris literis Bathuel elocaturus filiam ſuam Rebeccam Iſaac filio Abrahæ, conſulit ipſius filiæ voluntatem. Et apud Terentium, vbi quęritur vxor Clitiphoni, poſtquam ab eo impetrauit pater, vt relicto amore meretricio, vxorem ducat: non obtruditur inuito, quæ non placet. Notanda autem eſt illa relinquendę meretricis iuſtiſsima cauſa, ob quam filius debeat obtemperare patri nuptias imperanti, vt matrimonium amplectatur relicto impuro cœlibatu. Notũ eſt illud Simonis patris de filio Pãphilo apud eundem Comicum: Si propter amorẽ, vxorem nolit ducere, ea primùm ab illo animaduertenda iniuria eſt. vt omnes qui amant, ægrè ſibi ferunt vxorem dari. Porrò quàm nihili ſit parentum volũtas, niſi adſit filiorum conſenſus, oſtendit noſter Paulus[1]. Cùm enim parentes conueniſſent de matrimonio liberorum ſuorum, adiectáque eſſet pœna: Reſpondit, liberum nihilominus eſſe, negligere parentum conuentionẽ, & repudiare pactas nuptias, nec propterea pœnã committi. Illud autem prætereundum non eſt, quod ait[2] Celſus: Si patre cogente filiusfa. ducat vxorem, quam non duceret ſi ſui arbitrij eſſet: contraxit tamen matrimonium, quod inter inuitos non contrahitur: maluiſſe enim hoc videtur. ❡ *IVSSVS Præcedere debeat.*) Eſt in vniuerſum Iure traditum, iuſſum debere præcedere negocium[3]. Sed non minus ſæpe valet ratihabitio, quæ rem ſequi ſolet. Vnde & iuſtum erit matrimonium iuſtáque ſoboles ex eo ſuſcepta, quod quidem inſcio patre coïit, ſed cui poſtea cognito pater non contradixit[4]. Sanè ſi mortuus fuerit pater ignarus coniũctionis liberorum, reſpondit Paulus[5], nec eam quidem iuſtam fore ſobolem, quæ prius concepta, poſt mortẽ aui nata eſt. Nec ad rem pertinere putauit Paulus, quod nata ſit eo tẽpore, quo iam erat iuſtum matrimoniũ, nempe filia iam ſui iuris effecta, & eo ſublato, cuius ſuperſtitis deſiderabatur conſenſus. Nam & ſatis conſtat, vt etiam alibi docuimus, conceptionis tempora magis inſpici.

1 *L. Titia. De verb. oblig.*
2 *L. ſi patre. De ritu nupt.*
3 *L. ſi quis mihi bona. §. iuſſum. De acquir. hær.*
4 *L. ſi (vt proponis) pater. C. de nupt.*
5 *L. eũ qui. De ſtatu homi.*

Vnde quæſitum eſt, an furioſi filia nubere, aut furioſi filius vxorem ducere poſsit. Cúmque ſuper filio variabatur, noſtra proceſsit deciſio, qua permiſſum eſt ad exemplũ filiæ furioſi, filium quoque furioſi poſſe, & ſine patris interuentu matrimonium ſibi copulare, ſecundum datum ex noſtra conſtitutione modum.

❡ *FVRIOSI Filius.*) Neque enim furor patriam diſſoluit poteſtatem, ſicuti nec matrimonium, quod prius ſana mente eſt initum[6]. ❡ *SVPER FILIO Variabatur.*) Alibi apud Iuſtinianum eſt, in filioſa. dubitabatur[7]. Veteres autem de hoc magis dubitaſſe videntur, quòd per eum auo agnoſcatur ſuus hæres. Graue certè eſt & durum alicui inuito agnaſci ſuum hæredem[8]. ❡ *NOSTRA Proceſsit deciſio.*) Hæc extat in Codice duobus locis, nẽpe libro primo[9], & rurſus libro ſexto[1]. ❡ *AD EXEMPLVM Filiæ.*) Scribit alio loco Iuſtinianus[2], Omnes penè iuris antiqui conditores admiſiſſe filiam furioſi, marito poſſe copulari. Sufficere enim putauerunt, ſi pater non contradiceret. Deinde addit, Seſe & aliud exemplum ſecutum, nempe, Marci Imp. qui ſtatuit liberos mente capti, cuiuſcunque ſexus eſſent, libere poſſe nuptias contrahere. Sic videtur Iuſtinianus conſtitutionem Marci, quæ de mente captis loquebatur, traxiſſe ad furioſos. ❡ *SINE PATRIS Interuentu.*) Quorſum enim interueniret, qui nec conſulere, atque adeò nec cõſentire poteſt, cùm nihil habeat ſenſus? Sanè furente patre, ſolus filiusfa. liberè poteſt hæreditatem adire[3], & iniuriarum actionem intendere[4], & filiafa. ſoluto matrimonio dotem condicere[5]. Et ſi abſente patre liberum eſt filiisfa. contrahere matrimonium[6], ſicut & in iudicio contendere[7]: Cur non liberum erit eo furente, cùm etiã furioſus pro abſente haberi ſoleat? ❡ *MATRIMONIVM Copulare.*) Donationẽ verò propter nuptias, ſolus ſuo arbitrio cõſtituere nõ poteſt, ſicuti nec filiafa. dotẽ dare: ſed filij patriſq; curator interuenire debet, itẽq; pręfectꝰ Vrbi, vel Pręſes aut Epiſcopus.

6 *L. patre furioſo. De iis, qui ſui ſunt vel alie. iur.*
7 *L. ſi furioſi. C. de nupt.*
8 *§. ſed etſi, inſ. de adopt.*
9 *L. tam dementis. C. de epiſc. aud.*
1 *L. ſi furioſi. C. de nupt.*
2 *dic. L. ſi furioſi.*
3 *L. cùm hæres. De acquir. hær.*
L. ſed ſi vnius. §. filioſa.
4 *De iniur.*
5 *L. ſi cum dotem. §. ſoluto. D. ſolu. matr.*
6 *L. ſi ita pater. cum L. ſeq. De ritu nupt.*
7 *L. filiusfa. L. ſi longius De iudic. L. cũ filiusfa. D. ſi cer. pet. L. filiusfa. §. ſed puto. De procurat.*

Ergo non omnes nobis vxores ducere licet: nam à quarundam nuptiis abſtinendum eſt. inter eas enim perſonas, quæ parentum, liberorúmve locum inter ſe obtinent, contrahi nuptiæ non poſſunt: veluti inter patrem & filiam, vel auum & neptem, vel matrem & filium, vel auiã,

& nepotem, & vſque in infinitum. Etſi tales perſonæ inter ſe coierint, nefarias atque inceſtas nuptias contraxiſſe dicuntur. Et hæc adeò vera ſunt, vt quamuis per adoptionem parentum, liberorúmve loco ſibi eſſe cœperint, non poſsint inter ſe matrimonio iungi, in tantum, vt etiam diſſoluta adoptione, idem iuris maneat. Itaque eam, quæ tibi per adoptionem filia, vel neptis eſſe cœperit, non poteris vxorem ducere, quanuis eam emancipaueris.

¶ *ERGO NON OMNES.*) Inuerſo enthymemate vtitur Iuſtinianus. Nec eſt ocioſum quod ait, à quarundam nuptiis eſſe abſtinendum. Nam iis verbis indicat, edictum de nuptiis, eſſe (vt ita loquar) prohibitorium, nempe, vt quæ non prohibentur nuptiæ, videantur permiſſæ: nec ab aliis abſtinere debeamus, quàm quæ nobis adimuntur. Sic edictum de teſtamentis, de legatis, de procuratoribus dicitur eſſe prohibitoriũ, 1 *L. cætera. De lega. 1. l. multis. §. 1. De procuratorib.*
eandémque vim habẽt. ¶ *NON OMNES Nobis vxores ducere licet.*) Ciuilem prohibitionem quarundam nuptiarum, à quibus abſtinendum eſſe dictat ipſa quoque naturalis honeſtas, magnificare debemus, cùm etiam conſtet eam magna ex parte nominatim diuinitus edici. Nec dubium eſt, grauiſsimè à Deo puniri prohibitos iure concubitus, vt nos admonet ſcriptura ſacra loquens de cauſis diluuij, de Chananęis & Pherezeis deletis. Notíque ſunt illi à veteribus deſcripti triſtes & tragici exitus Ptolomæorum, OEdipi, Iocaſtæ. Et quis non horreat inauditam illam pœnam Heraclij Imp.? Hic cùm illicitas nuptias cum Martina fratris ſui filia contraxiſſet, miſerrimè periit, vſque adeo diſtento membro virili, vt quoties meieret, lotio aſpergeret vultũ. Pudet certè me id commemorare: ſed intereſt cognoſcere prodigioſam pœnam effuſæ effrenìſque libidinis. ¶ *INTER EAS Perſonas, quæ parentum.*) Inter parentes & liberos in infinitum prohibitas eſſe nuptias, docet naturalis pudor non ipſos modò homines, ſed & bruta animalia. Nam apud Plinium & Ariſtotelem inuenies in brutis exempla huius rei. Itaque Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtit. 12. ſcribit eum, qui ſe polluit his nefariis coitibus, ea facere, quæ ipſa bruta deteſtantur, hoc eſt, vt ait, πράττειν ἀσεβῶς τι τοιοῦτο, καὶ τοιαῦτά γε ἐπιθυμεῖν, ὁποῖα πολλὰ καὶ τῶν ἀλόγων ἀποσείεται ζώων. Et Socrates apud Xenophontem lib. 3. ὑπομνημ. teſtatur diuinitus latam eſſe hanc legem, μήτε γονέας παισὶ μίγνυσθαι, μήτε παῖδας γονεῦσιν. Gentes tamen eſſe feruntur, in quibus & nato genitrix, & nata parenti iungitur. Adeò inſana eſt plerunque humana libido, & ruit præceps in omnem turpitudinem. Ferunt reginam Semyramidem publico edicto probaſſe parentum & liberorum nefarios coitus. Et Perſis fas erat implere parentem, inquit Lucanus. Itaque legimus Perſarum Regem Artaxerxem matrimonio ſibi iunxiſſe filias ſuas Atheſin atque Miſtrin. Et fortaſsis huc referendus eſt concubitus Loth cum filiabus, quas veriſimile non eſt eò propudij potuiſſe deſcédere, niſi tales mores paſsim in Perſide frequentatos probatóſque animaduertiſſent. Certè liber Geneſeos & in aliis quibuſdam locis mores Perſarum referre videtur: ſicut Exodus, Ægyptiorum. Certè cùm ab initio Deus hãc legem edidit, Relinquet homo patrem & matrẽ, & adhærebit vxori ſuæ: non obſcurè ſignificat parentum & liberorum nefariam eſſe coniunctionẽ. ¶ *PARENTVM Liberorúmque.*) Appellatione parentum continentur omnes aſcendentes: ſicuti liberorum, omnes deſcendẽtes. ¶ *INCESTAS Nuptias.*) Inceſtus idem eſt, quod pollutus & non caſtus. Vnde Plinius inceſtas noctes appellat. Dicitur & ſubſtantiuè inceſtus, vel inceſtum, pro ipſo fœdo impudicitiæ crimine, vbi cum iis rem habemus, quas aut legibus, aut moribus prohibemur habere vxorẽs. extat in Codice 2 *L. ſororis. §. 1. De ritu nupt.*
titulus de inceſtis nuptiis. Et Nouella Iuſtiniani Conſtitut. 12. περὶ ἀθεμιτογαμιῶν. Sunt qui inceſtam coniunctionem dici credant, quæ contracta eſt, ritibus & ceremoniis nuptialibus non adhibitis: quod κεστὸς ſignificet ſponſæ zonam nuptialem.

Inter eas quoque perſonas, quę ex tranſuerſo gradu cognationis iunguntur, eſt quædam ſimilis obſeruatio, ſed non tanta. Sanè enim inter fratrem ſororémque nuptiæ prohibitæ ſunt: ſiue ab eodem patre, eadémque matre nati fuerint: ſiue ab altero eorum.

¶ *INTER EAS Quoque perſonas.*) Cur inter has perſonas prohibitæ fuerint à Ro-

manis nuptiæ, Plutarchus in Problematibus tres adfert rationes: quas malo eius verbis commemorare, quàm meis, διὰ τί τὰς ἐγγὺς γένους οὐ γαμοῦσι; πότερον αὔξειν τοῖς γάμοις βουλόμενοι τὰς οἰκειότητας, καὶ συγγενεῖς πολλοὺς ἐπικτᾶσθαι, διδόντες ἑτέροις καὶ λαμβάνοντες παρ' ἑτέρων γυναῖκας. ἢ φοβούμενοι τὰς ἐν τοῖς γάμοις τῶν συγγενῶν διαφορὰς, ὡς τὰ φύσει δίκαια προσαπολλυούσας; ἢ πολλῶν βοηθῶν τὰς γυναῖκας ὁρῶντες διὰ ἀσθένειαν δεομένας, οὐκ ἐβούλοντο τὰς ἐγγὺς γένους συνοικίζειν, ὅπως ἂν οἱ ἄνδρες ἀδικῶσιν αὐτὰς οἱ συγγενεῖς βοηθῶσιν. Sanè initio orbis conditi fratres & ſorores matrimonio iungebantur, cùm deeſſent aliæ perſonæ, & neceſſe eſſet genus humanum propagare. Sic Auguſtinus excuſat Abraham, qui duxit Sarã ſororem ſuam ex Thare, vel ſanè filiam fratris ſui Aram. Sed quibus hæc non placet excuſatio, tradunt Saram ſolum fuiſſe legalem filiam Thare, nempe ſuſceptam ex quadam muliere, cum qua deinde vidua iunctus fuerit Thare. Quod ſi verum eſt, Abrahę nuptiæ ne noſtro quidem Iure ciuili damnari poſſunt. Nam mariti filium ex alia vxore, & vxoris filiam ex alio marito, coniungi poſſe docet paulopoſt Iuſtinianus. ¶ *SED NON TANTA.*) Nam inter fratrum filios, eorúmve liberos, permiſſæ ſunt nuptiæ. quod paulò poſt latius explicabimus. ¶ *INTER Fratrem ſororémque.*) Etiã

1 *L. & nihil. De ritu nup.*

vulgo quæſitos. adeò diligenter hanc legem coluerunt Romani, quam effrenis multorum populorum libido confudit. Nam Perſæ, Ægyptij, & Epirotæ probarunt inter fratrem ſororémque nuptias. Ac Cyrus quidem conſobrinam ſuam duxit Ciaxaris filiam. Cambiſes verò, ſicuti & Darius, ſuam ſororem. quanquam Perſis non ſemper id permiſſum fuerit. Quod ad Ægyptios attinet: duxit quidem Ptolomæus ſororem ſuã Arſinoen. Sed Herodianus lib. I. ait, factum id fuiſſe contra Macedonũ & Gręcorum leges. Certè apud Ouidium Canace conqueritur ac deplorat ſeſe cum fratre Machareo tanquam marito rem habuiſſe. Cur vnquam plus me frater, quàm frater amaſti? Et tibi, non debet quod ſoror eſſe, fui? Scio quid philoſophi quidam nimiũ indulgentes iudicarint. Sed quis iis aſſentiatur, cùm etiam Chryſippus cum filia vel matre miſceri fas eſſe iudicet. ¶ *NVPTIAE Prohibitæ ſunt.*) Non ita eſſe tamen prohibitas, vt inter

2 *L. vlti. De rit. nupt.*

parẽtes liberóſque Iure naturali, ſignificat Paulus, cùm ait iure gentium inceſtum committi, ſi ex gradu aſcendentium vel deſcendentium vxor ducatur. Si verò ex latere ea ducta ſit, quæ vetatur: ſiquidem palam id factum ſit, leuiorem eſſe pœnam, quaſi per ignorantiam factum ſit: ſi verò clam, grauiorem eſſe pœnam.

Sed ſi qua per adoptionem ſoror tibi eſſe cœperit, quandiu quidẽ conſtat adoptio, ſanè inter te, & eam nuptiæ conſiſtere non poſſunt: cùm verò per emancipationem adoptio ſit diſſoluta, poteris eam vxorem ducere. Sed & ſi tu emancipatus fueris, nihil eſt impedimento nuptiis. Et ideo conſtat, ſi quis generum odoptare velit, debere eum anteà filiam ſuam emancipare: & ſi quis velit nurum adoptare, debere eum antea filium ſuum emancipare.

3 *L. per adoptionem. De ritu nupt.*

¶ *SED SI Qua.*) Inquit Caius, Per adoptionem quæſita fraternitas, eo vſque impedit nuptias, donec maneat adoptio. Ideóque quam pater meus adoptauit, & rurſus emancipauerit, potero vxorem ducere. æquè & ſi me emãcipato illam retinuerit in poteſtate. Huc pertinet quod Paulus reſpondit poſſe me heredem inſtituere poſthumum ex ſorore mea adoptiua, quia ſcilicet poſſim eam aliquãdo iuſtam habere vxorem. Sed

4 *L. ſi ſtipuler. §. I. De verb. obligat.*

tamen idem Paulus non putauit hanc ſpem ſufficere ad ſuſtinendam ſtipulationem, ſi quis ſtipuletur ſororem adoptiuam ſibi nupturam: quia (inquit) ſtatim id cõtra bonos mores fiat, licet perpetua non ſit prohibitionis cauſſa. ¶ *PER Emãcipationem.*) Ipſius ſcilicet adoptatæ filiæ. Nam de ea hîc agitur. Quod ſi filius ipſe naturalis emãcipetur: ipſa quidem cognatio, quæ inter eum & ſororem adoptiuam erat, æquè diſſoluitur: ſed non diſſoluitur ipſa adoptio. manet enim nihilominus adoptata filia. ¶ *ET IDEO Conſtat.*) Huius cõſilij ratio eſt, quòd adoptio ciuili quadam veluti cognatione iungat adoptatum ipſi adoptanti, ſimul & omnibus iis qui prius ipſi adoptanti iure familiæ

5 *L. qui in adoptionem. De adopt.*

coniuncti erant. Sed ſi quis fuerit emancipatus tempore adoptionis, eum adoptio non coniunget adoptato. ¶ *DEBERE Eum antè filiam ſuam emancipare.*) Sed quid ſi id non fecerit, & nihilominus adoptarit? Certè crediderim adoptionem nullius fore momenti, potius quàm irritas fieri nuptias, quæ prius ritè contractæ ſunt. Neque enim noſtro

noſtro commẽto vel arbitrio diſſolui debet ratum matrimonium. Nec moror Theophilum, qui hoc loco videtur aliter ſentire. nam & alio paulò poſt loco palinodiam canit: cùm in titulo De adoptionibus ait, niſi nuptiæ prohibuiſſent, nihil eſſe, quod hanc adoptionem impediſſet. ſatis innuens adoptionem impediri nuptiis præcedentibus, non autem eas iam contractas adoptione impediri, vel diſſolui.

Fratris verò vel ſororis filiam, vxorem ducere non licet, ſed nec neptem fratris vel ſororis quis ducere poteſt, quanuis quarto gradu ſint. Cuius enim filiam vxorem ducere non licet, neque eius neptem permittitur. Eius verò mulieris, quã pater tuus adoptauit, filiã non videris impediri vxorem ducere: quia neque naturali neque ciuili iure tibi coniungitur.

¶ *VXOREM Ducere non licet.*) Quinimo Papinianus reſpondit eum militem, qui ſororis filiam habuerat in contubernio, teneri pœna adulterij. Scio tamen non tam pudica ſemper fuiſſe Romanorũ iudicia. Seruius Tullius rex elocauit filias fratribus ſuæ vxoris, hoc eſt, earum auunculis. Multis poſt annis Claudius Imp. vt id Senatuſconſulto comprobaretur, operam dedit, cùm Agrippinã fratris ſui filiam duxiſſet. Sed non niſi vnum Talledium Seuerum Equitem Rom. reperit imitatorem, eúmque gratia Agrippinę impulſum. Nero, qui Claudio ſucceſsit, videtur inceſtam eius generis coniunctionem non probaſſe. Apertiſsime autem Nerua Imp. lege lata improbauit, cùm Domitianus eam turpitudinẽ iterum probaſſe videretur, rem habens cum Iulia fratris ſui filia. Poſtremo Heraclius Imp. auſus eſt id committere ducta Martina fratris ſui filia. Sed ſenſit vindicem manum Domini, vt ſuprà dixi. ¶ *SED NEC Neptem.*) Imo nec proneptem, quòd ei ſim æquè loco parẽtis. Nec ad rem pertinet, quòd ab ea diſtem quinque gradibus. Nam hîc gradus non numeramus, non magis quàm inter parentes, & liberos: ſed generalis eſt prohibitio, vt inter aſcendentes & deſcendentes. ¶ *CVIVS ENIM.*) Tradit hîc Iuſtinianus generalem regulam, cuius ratio ſi rectè intelligatur, breuiter explicabit, quod in hoc tractatu pręcipuè expendendum eſt. Diximus in vniuerſum prohiberi nuptias cum parentibus & liberis. nunc docemur, in vniuerſum quoque cum iis prohiberi, qui parẽtum liberorúmve loco ſunt, hoc eſt, cum fratribus ſororibúſve parentum noſtrorum, vel noſtrorum fratrum ſororúmve liberis omnibus. huc enim pertinet hæc regula, Cuius filiam non licet vxorem ducere, eius nec neptem ducere licet. Cæterum inter conſobrinos, qui quatuor inter ſe gradibus diſtant, eorúmve liberos nuptiæ permittuntur. nulla enim eſt amplius inter eos parentum liberorúmve imago aut ſimilitudo, & iam quodammodo ſublata videtur conſanguinitas, quod ad matrimonium attinet. Nihil itaque obeſt, quo minus cognationem iam longiſsimè diſsitam noua cõiunctione colligamus, ac propemodum extinctam rurſus excitemus. Atque hæc quidem non Romani modo, ſed & Iudæi ex lege Moſaica prudẽter intellexerunt. Sed poſteriorum Pontificum Rom. aliud fuit iudicium. fuítque poſt Iuſtinianum annis pluſquam ſexcẽtis variè iactata & incertis legibus agitata ineundarũ nuptiarum ratio. Tandem illud receptum eſt, quod Põtifex Innocentius decreuit, tum inter propinquos nuptias contrahi poſſe, ſi quinto (vt ille quidem numerat) gradu diſtarent à cognationis origine. Itaque permiſſum fuit vxorem ducere abneptem fratris ſororiſve, aut (quod eodem recidit) maximam amitam materterámve. quod certè prohibuerant veteres leges, quia hæ perſonæ parentum liberorúmve loco ſint, & cuius filiam hac ratione nõ licet vxorem ducere, eius nec neptem vel alios deſcendentes liceat. Contrà autem iure Pontificio prohibitum fuit nõ modo inter duorum fratrum filios filiáſve, ſed & pronepotes pronepteſue matrimonium: necnon & cum pronepote patrui mei, aut magni patrui nepte, aut maioris filia. Cuiuſmodi omnia coniugia iure ciuili erant permiſſa, quia nec hîc vlla eſſet parentum liberorúmve ſimilitudo, nec adeò magna ſanguinis communio. ¶ *EIVS VERO Mulieris.*) Quod ſi non mulierem, ſed virum pater tuus arrogaſſet, non poſſes eius filiam habere vxorem. Diſcriminis ratio eſt ex ipſo ſexu. Quòd qui arrogatur, liberos quos in ſua poteſtate habet, transferat ſecum in poteſtatem arrogatoris: fiántque arrogantis nepotes. ſed mulier, cùm liberos in poteſtate non habeat, non poteſt eos alterius poteſtati ſubiicere. Itaque nullo modo eius liberi iunguntur ei qui mulierem hanc arrogat, nec ipſius arrogatoris liberis.

1 *L. miles. D. ad le. Iul. de adulter.*

2 *L. ſororis. De ritu nupt.*

Duorum autem fratrum vel ſororum liberi, vel fratris & ſororis, con

iungi poſſunt. Item amitam licet adoptiuam, ducere vxorem non licet, item nec materteram: quia parentum loco habentur. Qua ratione verum eſt, magnam quoque amitam, & materteram magnam prohiberi vxorem ducere.

¶ *CONIVNGI Poſſunt.*) Ergo inter conſobrinos iuſtum eſt hoc iure matrimonium, & fuit ſemper apud Romanos. Legimus Brutum duxiſſe vxorem Porciam conſobrinam ſuam. Et Tullius pro Cluentio refert quandam Cluentiam ritè nupſiſſe M. Aurio Melino conſobrino ſuo. Nota quoque eſt illa fideicommiſſi formula, quę apud

1 *L. Lucius Titius. §. filiã D. ad Senat. Trebell.*

Scæuolam extat, Lucio Titio fratris mei filio, genero meo, ducentos aureos relinquo. & illa conditio apud Papinianum, Qui ex fratribus meis Titiam conſobrinam vxorẽ duxerit, hęres eſto.

2 *L. qui ex fratribus. De cond. inſtitut.*

Si quærũtur meliorum gẽtium exempla, Duxit Iacob Rachelem, & Liam filias auunculi ſui Laban, qui frater erat Rebeccæ matris ipſius Iacob. Duxit & iunior Tobias ſuam conſobrinam Saram, filiam Raguelis, qui maioris Tobię frater erat. Quid multis moror? Lex Moſaica apertè probauit hæc conſobrinorum coniugia. ¶ *LICET Adoptiuam.*) Quæ videlicet ab auo tuo paterno adoptata, eáque ratione patri tuo, qui erat in eius aui poteſtate, coniuncta iure ſit agnationis tanquam ſoror, tibíque amita. ¶ *ITEM NEC Materterã.*) Iuſtinianus hîc non repetit, LICET ADOPTIVAM, quia nec auunculus, aut matertera eſſe poſſit per adoptionem. Cùm enim vera naturalíſque matertera non niſi per fœminam, nempe matrem meam, mihi coniungatur, nõ niſi cognata mihi eſſe poteſt. Atqui conſtat adoptatum agnatis tantum, non etiam cognatis adoptantis cognatum fieri.

3 *L. qui in adoptionem. De adopt.*

Rectè itaque Haloander in quodam reſponſo Caij, pro matertera ſubſtituit amitam, vt legatur, Vtique autem & amitam, & amitam magnam prohibemur vxorem ducere, & ſi per adoptionem nobis coniunctæ ſint.

4 *L. per adoptionem. §. 1. De ritu nupt.*

Affinitatis quoque veneratione à quarundam nuptiis abſtinere neceſſe eſt. vt ecce priuignam aut nurum vxorem ducere non licet, quia vtræque filiæ loco ſunt. Quod ita ſcilicet accipi debet, ſi fuit nurus aut priuigna tua. nam ſi adhuc nurus tua eſt, id eſt, ſi adhuc nupta eſt filio tuo: alia ratione vxorem eam ducere non poteris, quia eadem duobus nupta eſſe non poteſt. Item ſi adhuc priuigna tua eſt, id eſt, ſi mater eius tibi nupta eſt: ideo eam vxorem ducere non poteris, quia duas vxores eodem tempore habere non licet.

5 *L. non facile. §. affines. De gradib.*

¶ *AFFINITATIS Veneratione.*) Paulus ait, affines eſſe viri & vxoris cognatos. quibus verbis intelligere debemus vxoris cognatis virum eſſe affinem: contráque, viri cognatis vxorem eſſe affinem. Cęterum inter ipſos viri vxoríſque cognatos nulla propriè affinitas intercedit. Affinem enim diximus alterum coniugem alterius cognatis. Affinis ergo eſt gener, nurus, ſocero, ſocrui: vitricus, nouerca, priuigno, priuignæ: fratria leuiro: ſororius glori. Interdum tamen impropriè affinitas quoque dicitur inter

6 *L. non ideo. C. de hæred. inſtit. L. quod Seruius. De cond. cau. da.*

ipſos coniuges, intérque ſponſum & ſpõſam. ¶ *A QVARVNDAM Nuptiis.*) Poterat dicere ab omnium affinium nuptiis eſſe abſtinendum. Nam vbicunque vera eſt affinitas, iuſtas nuptias eſſe non poſſe rectè dicemus. In ordine directo ſuperiorum & inferiorum affinium perpetuam eſſe prohibitionem clarum eſt, cùm ij parentum liberorúmque loco ſint. Sed & cùm ſuperiorum affinium fratribus ſororibúſve, & collateralium (vt ita appellem) filiis filiabúſve parum iuſtas eſſe nuptias, ſicuti & cum ipſis collateralibus non ineptè dixerim. Fratriã cũ leuiro, aut ſororiũ cum glore non poſſe

7 *L. fratris. L. penult. & vlti. C. de inceſt. nupt.*

coniungi, principum reſcriptis cautum eſt. Sororem ſoceri, aut filiam leuiri gloríſve non vetuerunt leges Rom. vetuit tamen expreſſim Moſes, Leuit. XVIII. Sed vt apertius intelligamus & appellationes & gradus affinitatis, quæ nuptiis eſt impedimento, illud tenendum eſt, propriè affinem eſſe alterum coniugem, qui ad aliorum fines acceſſit. hic ſi ſuprà reſpiciat ſocerum aut ſocrum: erit gener aut nurus. ſi infrà priuignum aut priuignam: erit vitricus aut nouerca. ſi à latere dextro, leuirũ: erit fratria. ſi à ſiniſtro, glorẽ: erit ſororius. Prohibetur autem cum omnibus iis coniungi. & ſi Moſen ſequimur, prohibitũ quoque erit cum filiis aut filiabus leuiri gloríſve, vel (quod eodem recidit) cum ſoceri ſocrúſve fratre ſororéve miſceri. Ex his diiudicari poteſt illa ſuperioribus annis

agitata

agitata queſtio,an Henrici VIII Angliæ regis cum Catharina filia Ferdinandi regis Arragonum, quæ aliquando nupta fuerat Arturo fratri ipſius Henrici,iuſtum ac legitimũ matrimonium eſſe poſſet. Sed ineptum eſt,quod quidam huc detorquent dictum Ioannis Baptiſtæ ad Herodẽ, eius & Herodiadis nefariam coniunctionem damnãtis. Aliæ enim & grauiſsimę erant cauſæ:ſed non omnibus fortaſſe notę. Hic Herodes,quem & Antipam uocant,Tethrarcha Galileę iam vxorem duxerat filiã Aretæ regis Arabũ. Herodias ſuum habebat maritum fratrem huius Herodis,ſiue is fuerit(quod D.Marcus Euangel.ſcripſit)Philippus,ſiue(quod Ioſephus exiſtimat)Herodes ſecundus. Deinde hæc Herodias erat filia Ariſtobuli fratris ipſius Herodis. Sic in eorum nefaria coniunctione adulterium cum inceſtu videmus. Neque ſanè impunitum fuit hoc malum. Nam vt omittam Aretæ regis, illatã filiæ ſuæ iniuriam vindicantis factum:hic Herodes accuſatus ab Herodiadis fratre Agrippa, facultatibus omnibus ſpoliatus, cum ſua Herodiade Lugdunum deportatus eſt iuſſu Caligulæ. Sed ſi quæritur in hac Herodis familia exemplum ab eo, quod hîc agitur, minus alienum:huius Herodis frater Archelaus repudiata,quam habebat,vxore Marianne, duxit Alexandri defuncti fratris ſui viduam Glaphyram, Archelai regis Cappadocũ filiam. Dicitur autem hæc Glaphyra, paulò ante quàm Archelaus in exiliũ miſſus eſt,expiraſſe cõterrita triſti quodam ſomnio,quo ei viſus eſt maritus primus Alexander nefarium fratris connubiũ exprobrare. ¶ *NVRVM.*)Eandem prohibitionem nominatim continet lex Moſaica,vt mirum ſit Iudam virum Principem in Iſraël,eò propudij deſcendiſſe,vt cum ſua nuru Thamar miſceretur.Sed ignoti non ſunt magni lapſus magnorum ſanctorúmque virorũ. Poſſet fortaſsis excuſari Iudas, quòd neſciret eſſe ſuam nurum. Sed ſciebat ſaltem non eſſe ſuam vxorem. ¶ *VT RAEQVE Filiæ loco ſunt.*) Vnde nec earum filias neptéſve fas eſt habere vxores. Omnino enim inter affines ſuperioris & inferioris ordinis infinita eſt prohibitio, vt inter parentes & liberos. Sed nec vxorem quondam priuigni poſſe coniungi vitrico, nec nouercam nubere poſſe ei qui priuignæ maritus fuit, Papinianus
reſpondit,quod ſingulari iure tributum videtur reuerentiæ, quę debetur maioribus, 1
& iis, qui parentum loco ſunt. alioqui conſtat nullam eſſe affinitatem inter coniugem & affines alterius coniugis. ¶ *QVOD ITA Accipi debet.*) Hinc vulgo ſolet colligi, duarum rationum vel cauſarum, quæ ſunt æquè principales καὶ αὐτάρκεις, alteram ſufficere, vt ſi altera deſideretur, nihil obſit. Quam regulam probare poſſemus & aliis
quibuſdam locis. Sed periculoſæ ſunt hæ generales definitiones. Frequenter enim 2
ſubuertuntur: nec omnibus ſuis ſpeciebus conueniunt. ¶ *SI FVIT Nurus.*) Quæ iam amplius nõ eſt poſt mortem mariti. Nam affinitas diſſoluitur morte eius,per quẽ
eſt contracta: quanquam duret ſemper eius impedimentum: túncque propriè vim ſuã 3
exerit prohibitio, cùm diſſoluta iam affinitas impedimento eſt nuptiis.Sic & in legatis & fideicommiſsis habetur ratio eius affinitatis, quæ quondam fuit,quando ſcilicet eius quæ præſens erat, nulla potuit eſſe vis. Vnde cùm fideicommiſſum eſſet relictum fa-
miliæ, ſtatuit Iuſtinianus pertinere etiam ad nurum & generum, deficientibus ſcilicet 4
propinquis conſanguineis. Et ideo diſertè addit, ſeſe intelligere nurum & generum, qui fuerunt: nec iam amplius ſunt, diſſoluto, morte filii filiæve, matrimonio. Quia matrimonio conſtãte admitti non poſsit nurus vel gener, cùm præcedat filius filiáve. In aliis forte iuris partibus magis ſolemus affinitates accipere præſentes, quàm præte-
ritas.Certè affinitatem diſſolui morte eius per quem eſt contracta, Cicero etiam non 5
obſcurè ſignificauit. Loquens enim de C.Albino, cuius filiam duxerat vxorem P.Seſtius, Ademit Albino(inquit)ſoceri nomen mors filiæ. ¶ *EADEM DVOBVS Nu-*
pta eſſe non poteſt.)Vt nec vlla mulier creditur id meditari. Certè ſi qua viuente adhuc 6
ſuo marito fuerit de alio ſolicita,viſa eſt Iuſtiniano digna repudio,in Nou.Conſtit.22. Sed tamen honeſtiſsimam hanc legem,quę damnat plurimum vxorum confuſionem, multi populi confuderunt. quorum libidines probauit, & ſecutus eſt Mahomet. Scribit Strabo Medicis mulieribus fuiſſe glorioſum, quamplurimos viros habere: pauciores quàm quinque, calamitoſum.Medorum exemplum placuit multis apud alias gentes mulieribus,& fortaſsis placebat Romanis illis matronis, quas adoleſcens ille Papyrius in Senatum Romanum exciuit ingenioſo & faceto commento,cùm diceret in Senatu deliberari, an expediret vnum virum duas habere vxores, aut mulierem vnam duos viros. ¶ *DVAS Vxores.*)Sicuti nec duas ſponſas,nec vxorem vnam,& alteram

1 *L. vxorem quondã. De ritu nupt.*

2 *L. ſi non lex Ælia. De hær. inſtitut. L. ſi věteri. § in bonis. De priuil. cred.*

3 *L. omnis definitio. De reg. iur.*

4 *L. vlt. C. de verb. ſignif.*

5 *L. cui eorum. § affinitates. De poſtulan.*

6 *L. ſi mulier. De iure dotium.*

1 *L.ea quæ tibi. C. de donat. ante nupt.* ſpōnſam. Imo nec duas cōcubinas. Nā quamuis ius ciuile toleret concubinatū, ex eóq; ſuſceptæ ſobolis habeat rationem, vt cum matre duas habeat vncias in ſucceſsione patris inteſtati: Iuſtinianus tamen id adimit, ſi quis parens habuerit plures concubinas, vt apparet in Nou. eius Conſtit. 18. & 89. additque pro ratione exemplum & collationem nuptiarum, ὥσπερ γὰρ (inquit) εἰ μὴ νομίμῃ συνοικοίη γυναικὶ, ἄλλας ἐπεισαγαγεῖν οὐκ ἂν δύναιτο τῷ συνοικεσίου συνεστῶτος, &c. Certè olim apud Romanos dicitur aliquandò Iulius Cæſar permiſiſſe, vt liberorum quærendorum cauſa, quot quiſque vellet, vxores duceret. Et Valentinianus Imp. cùm Iuſtinam poſt Seueram matrimonio ſibi copulare vellet, legem tulit ſuæ libidini conuenientem, qua permittebat duas ſimul habere vxores. Apud Siculos Dionyſius ſenior duas eodem die duxit vxores, Ariſtomacham & Dorida. Apud Athenienſes quoque videtur id paſsim licuiſſe. Nam & Demetrius Antigoni filius duobus ſimul coniugiis potitus eſt. Et Socrates Xantippem habuit ſimul & Mirtonem Ariſtidis filiam. Habuit vxores duas Euripides poëta, quantúuis alioquin μισογύνης, & qui in ſua Andromache pronunciarat, κακόν γε, ἕν' ἄνδρα δίας ἔχειν λέχη. Nos retineamus rationem & honeſtatem legis naturalis, quæ iubet duos tantū copulari. Scio apud Iudæos non fuiſſe à Moſe latam legem, quę plures vxores prohiberet: & allegari exemplum Lamech ex ſtirpe Cainica, qui duas ſimul vxores primus habuit. Sed quod D. Paulus Eccleſiarum miniſtris præcepit, vt ſint vnius vxoris viri, iudicat Chryſoſtomus ad omnes Chriſtianos pertinere. Nam iis Pauli verbis damnari credit illam ἀμεξίαν à Iudæis receptam: & prohiberi, vt eius verbis vtar, δύο ἔχειν κατὰ ταὐτὸν γυναῖκας. ¶ *EODEM TEMPORE.*) Poſt amiſſam verò coniugem, matrimonium repetere liberum ſemper fuit, quotieſcunque tandem placuit. Semper enim videtur vir vnius vxoris, & vxor vnius viri. Hieronymus ſcribens ad Gerontiam teſtatur ſeſe Romæ vidiſſe, recenti matrimonio copulatos duos ex plebe, quorum alter iam viginti ſepeliuerat vxores, altera viceſimum ſecundū habebat eum maritum. adeò rectè conuenerāt polygami. Et nota eſt illa Targelia Mileſia, quam Athenæus lib. 13. ſcribit quatuordecim virorum nuptias expertam eſſe. Sanè apud Romanos non niſi octo ad ſummum maritos honeſtè mulierem habere potuiſſe accepimus. Martialis lib. VI. Et nubit decimo iam Theleſina viro. Quæ nubit toties, nō nubit: adultera lege eſt. Porrò de ſuperſtitione eorum, qui abhorruerunt à ſecundis nuptiis, quanquam multi in veteri quoque Eccleſia viri magni in eo errore fuerint, alio loco multa dici poſſent.

2 *L. 1. §. ult. L. quid ergo. §. 2. De iis qui not. infa.* ¶ *NON Licet.*) Et qui id tentarit, ex edicto Prætoris notatur infamia[2]. reſcriptúmque eſt ne iudices hoc crimen relinquant inultum[3]. neque enim leuius eſt adulterio. Ex

3 *L. cum qui duas. C. ad le. Iul. de adulter.* duabus autem vxoribus abiicienda eſt poſterior, quæ non niſi pellicis locum tenere poteſt. Olim tamen apud Romanos cùm liberum eſſet vxorē repudiare, & alteram accipere, plus ferè tribuebatur ſecundæ poſteriorique vxori, quaſi eius coniunctio eſſet prioris repudiatio. Hinc illa controuerſia apud Ciceronem in libris de Oratore: Paterfam. qui ex Hiſpania Romam venerat, cùm vxorem prægnantem in prouincia reliquiſſet, Romæque alteram duxiſſet, neque nuncium priori remiſiſſet, mortuus eſt inteſtatus relicto ex vtraque filio. Quæſitum fuit de puero, qui ex poſteriore natus erat, déque eius matre: quæ, (ſi iudicaretur certis quibuſdam verbis non nouis nuptiis fieri cum ſuperiori diuortium) in concubinæ locum duceretur. Contrà, ſi ad repudiū prioris, ſufficeret poſterius cum altera matrimonium, hæc vera ſoláque vxor eſſet.

Socrum quoque, & nouercam prohibitum eſt vxorem ducere, quia matris loco ſunt. Quod & ipſum diſſoluta demum affinitate procedit. alioquin ſi adhuc nouerca eſt, id eſt, ſi adhuc patri tuo nupta eſt: communi iure impeditur tibi nubere, quia eadem duobus nupta eſſe non poteſt. Item ſi adhuc ſocrus eſt, id eſt, ſi adhuc filia eius tibi nupta eſt, ideo impediuntur tibi nuptiæ, quia duas vxores habere non potes.

¶ *ET NOVERCAM.*) Eandem prohibitionē diſertè cōtinet lex Moſaica, & addit pœnā vltimi ſupplicii. Ipſáque certè naturalis honeſtas idem dictat. Vt non potuerit nō eſſe turpis inceſtus Ruben filij Iacob, qui rem habuit cum ſua nouerca. Certè cùm D. Paulus audiuiſſet inter Corinthios eſſe quendam, qui ſe miſcuerat ſuæ nouercæ, exhorruit tantum ſcelus, quod nec inter gentes audiri ſcribit: & grauiter increpat Corinthios, qui ſtatim non abegerint ab eccleſiæ conſortio tale hominis monſtrum. Inuētus

eſt inter Ethnicos vnus Hippolytus,qui maluerit vitam perdere, quàm pudorem cum ſua nouerca Phædra. Sed inuenies etiam exempla, in quibus hanc continentiam deſideres. Nota eſt Iulia, quæ priuignum ſuum Antoninum Caracallam ad inceſtas ſuas nuptias ſolicitauit & impulit. Et notatur illa nimis ſoluta Regis Seleuci indulgentia erga filium ſuum Antiochum, cui ceſsit vxorem ſuam Stratonicem, quam ille deperibat inſano nouercæ perculſus amore. Sanè Adrianus Imp. iuſsit in inſulam deportari
quendam parentem, quòd necaſſet filium, qui cum nouerca ſua rem habuerat.[1] Non 1 *L. Diuus. D. ad le. Iul. de parricid.*
ſanè quòd is Princeps excuſare vellet tam nefarium & turpem filij inceſtum: ſed quia pater eum inſidioſe necaſſet in venatione, latronis magis quàm patris iure. Porrò autẽ adeò ius ciuile damnauit omnem cum nouerca coniunctionem, vt nec eam, quæ patris
ſuit concubina, vxorem ducere permittat.[2] Illud poſtremò addendum eſt, ne patris 2 *L. 4. C. de nupt.*
quidem ſponſam quanuis propriè non ſit nouerca,[3] poſſe nos vxorẽ ducere. Sicut per 3 *L. ſi qua mihi. §. 1. De ritu nupt.*
contrarium non poteſt patri meo nubere, quæ aliquando ſponſa mea fuit. ¶ *MATRIS LOCO Sunt.*) Hoc eſt, locus, quem obtinent, dictat maternam reuerentiam iis tribui debere. Quare etiam diximus, inter affines inferioris & ſuperioris ordinis perpetuam eſſe prohibitionem. Itaque appellatione nouercarũ hîc intelligere poſſumus omnes non patris modo, ſed & aui & proaui & reliquorum parentum vxores. Idémque iudicare de ſocru & nuru, aut priuignã.[4] 4 *L. adoptiuus. §. nũc videamus. De ritu nupt.*

Mariti tamen filius ex alia vxore, & vxoris filia ex alio marito, vel cõtrà, matrimonium recte contrahunt: licet habeant fratrem, ſororémve ex matrimonio poſtea contracto natos.

¶ *MARITI Tamen filius.*) Breuius Papinianus,[5] Inter priuignos (inquit) contrahi 5 *L. generali. §. inter. De ritu nupt.*
nuptiæ poſſunt, & ſi fratrem communem ex nouo parentum matrimonio ſuſceptum habeant. ¶ *RECTE Contrahunt.*) Nam propter viri & vxoris nuptias, cognati viri, cognatis vxoris, vel econtrà, nullo vinculo affinitatis coniungũtur. Nam affinitas tantum contrahitur inter alterum coniugem & alterius conſanguineos. matrimonii con-
tracti inter mariti filiã & filium vxoris, extat exemplũ in quodã reſponſo noſtri Pauli.[6] 6 *L. Titia qua. De ver. oblig.*

Si vxor tua poſt diuortium ex alio filiam procreauerit: hæc non eſt quidem priuigna tua: ſed Iulianus ab huiuſmodi nuptiis abſtineri debere ait. nam conſtat nec ſponſam filij nurum eſſe: nec patris ſponſam, nouercam eſſe: rectius tamen iure facturos eos, qui ab huiuſmodi nuptiis abſtinuerint.

¶ *SI VXOR Tua poſt diuortiũ.*) Hic locus deſumptus eſt ex reſponſo Vlpiani, cuius
verba ſunt hæc: Si vxor mea poſt diuortium alii nupſerit, & filiam ſuſceperit, putat[7] Iu 7 *L. ſi qua mihi. §. ſi vxor. De ritu nupt.*
lianus, hanc quidem priuignam non eſſe, veruntamen nuptiis eius abſtinendum. Quẽ locum dum hîc Iuſtinianus probat, videtur probare veterum diuortia, quæ totum matrimonij nexum penitus diſſoluebant, & libertatem noui matrimonij contrahendi tribuebant, ſicuti conſtat veteres Romanos diuortiis vſos eſſe, atque adeò Iudæos ex lege Moſaica. Nam & apud eos ipſe repudij libellus (cuius adhuc formula extat in Iuriſprudentia Hebræorum) idipſum diſertè & nominatim continebat. Sed an Chriſtus id mutarit, diu quæſitum eſt. Negant certè Origenes, Tertullianus, Ambroſius, & Lactantius, multique alij. quos qui ſequuntur, locum Matthæi cap. XIX. ita accipiunt, vt cùm ibi Chriſtus adfirmat mœchari eum qui repudiatam ducit, repetatur ſuperior exceptio fornicationis. Nam & fruſtrà id dici videretur de mulieribus adulteris, quarum apud Iudæos capitalis erat pœna. Sed tamen aliter viſum eſt Hieronymo, qui poſt diuortiũ quantumuis iuſtum, nullas admiſit alias nuptias: & Auguſtino, qui duobus cõtra Pollentium libris negat ius eſſe diuortio facto alteras contrahere nuptias ante mortem alterius coniugis: quaſi diuortium quantumlibet iuſtum ſolam dirimat tori conſuetudinem, non etiam ipſius matrimonij vinculum. quod & Pontificibus Rom. placuit.
¶ *NAM Conſtat nec ſponſam.*) Deſumptus eſt hic locus ex eodem reſpõſo Vlpiani, qui 8 *L. ſi qua mihi. §. inter. De ritu nupt.*
ait,[8] Inter me & ſponſam patris mei nuptiæ non poſſunt contrahi: quanquam nouerca
mea non propriè dicatur. Addit deinde Paulus:[9] Item eius matrem, quam ſponſam ha 9 *L. adoptiuus. §. vlti. De ritu nupt.*
bui, non poſſe me vxorem ducere Auguſtus interpretatus eſt. Fuiſſe quippe eam ſo-
crum meam. Certè & in lege Pompeia de parricidis reſpondit Martianus,[1] patrem & 1 *L. 4. D. ad leg. Pomp. de parricid.*

matrem ſponſi ſponſæve, contineri appellatione ſocerorũ. Sed tamen conſtat per ſpõſalia propriè non contrahi affinitatem: & ſponſam non eſſe veram vxorem. Vnde nec appellatio nuptiarum propriè continet ſpõſalia: nec tempus prohibitarum nuptiarũ pertinet ad ſponſalia. Vbi tamen omnino nuptiæ prohiberentur: & ſponſalia, quæ eas antecedunt, intelligerentur prohibita. Nec poſſumus negare in plurimis iuris articulis, præſertim iis qui ſunt fauorabiles, appellatione vxoris intelligi quoque ſponſam, & appellatione mariti ſpõſum. Illud poſtremo ſemel dicendum eſt, Romanos veteres de ſponſalibus leuius iudicaſſe, quaſi ſimplices eſſent & leues futurarum nuptiarum repromiſsiones, quæ liberè poſſent diſſolui & infringi. quanquam iudicio ex ſponſo mulctarent aliqua pecunia eum, qui ſine cauſa ſponſæ nuncium miſiſſet. Romani verò Põtifices de ſponſalibus ita iudicarunt, vt ſi cõcepta fuerint verbis futuri temporis non obſint, quin alias contrahamus nuptias.

1 *L. oratio. De ſponſalib.*
2 *L. ſolet. §. 1. De his qui not. infa.*
3 *L. ſi ſponſa. De iu. dot. L. lex Iulia. De fundo dot. L. item apud. §. ſponſum. De iniuri. L. ſi vxor. §. diuus, & §. ſi minor. D. ad leg. Iul. de adult. L. aſsiduus. §. 1. C. qui pot. in pig. L. 2. §. ſi ſponſa. De pri. cred.*
4 *L. 1. De ſponſalib.*
5 *L. ſi puella. L. in poteſtate. De ſponſalib.*
6 *L. adoptiuus. §. 1. De ritu nupt.*

Illud certum eſt, ſeruiles quoque cognationes impedimento nuptiis eſſe: ſi forte pater & filia, aut frater & ſoror manumiſsi fuerint.

¶ *ILLVD Certum eſt.*) Videtur hic locus deſumptus ex reſponſo Pauli, qui ait: Seruiles quoque cognationes in hoc iure obſeruandæ ſunt. Igitur ſuam matrem manumiſſus non ducet vxorem. tantundem iuris eſt in ſorore & ſororis filia. Idem econtrariò dicendum eſt, vt pater filiam non poſsit ducere, ſi ex ſeruitute manumiſsi ſunt, & dubitetur patrem eum eſſe. Vnde nec vulgo quæſitam filiam pater naturalis poteſt vxorem ducere: quoniam in contrahendis matrimoniis naturale ius & pudor inſpiciendus eſt. Contra pudorem eſt autem, filiam ſuam vxorem ducere. ¶ *SERVILES Cognationes.*) Hoc eſt, in ſeruitute contractas. quarũ certè ſeruus capax eſt. Nam licet quod ad ius ciuile attinet nihili ſit: Iura tamen ſanguinis retinet, quæ nec pacto, nec iure ciuili dirimi poſſunt aut aboleri. ¶ *COGNATIONES.*) Addit Paulus, idem ſtatuẽdum eſſe & de ſeruilibus affinitatibus, veluti (inquit) vt eam, quę in contubernio patris fuerit quaſi nouercam, non poſsim vxorem ducere: & contrà, eam, quæ in contubernio filij fuerit, patrem, quaſi nurum non ducere: æquè nec matrem eius, quam quis in ſeruitute habuit vxorem, quaſi ſocrum. ¶ *MANVMISSI Fuerint.*) Conſtante verò ſeruitute, alia quoque ratione prohiberentur nuptiæ, nempe propter ſeruitutem. nam ſeruorum non eſt matrimonium, ſed contubernium.

7 *L. quod attinet. De reg. Iur.*
8 *dic. L. adoptiuus. §. idē tamen.*

Sunt & aliæ perſonæ, quæ propter diuerſas rationes nuptias contrahere prohibentur, quas in libris Digeſtorum ſeu Pandectarum ex vetere iure collectarum enumerari permiſimus.

¶ *SVNT ET Aliæ perſonæ.*) Veluti Senatoriæ, quę cum libertinis coniungi non poterant. quanquam hanc prohibitionem ſuſtulit Iuſtinianus Nou. Conſtit. 87. Sed & prohibentur nuptiæ inter pupillam eiúſque tutorem, vel curatorem eorúmve filiós, ne videlicet ea ratione interuerteretur redditio rationum. Vnde quemadmodũ tutela vel cura impedit matrimonium, ita matrimonium prius contractum impedit Curam. Neque enim maritus poteſt eſſe curator ſuæ vxoris.

9 *L. lege Iul. De ritu nupt.*
1 *L. 1. C. de interd. ma. inter pup. & tut. L. ſenatuſconſulto. De ritu nupt.*
2 *§. pen. inf. de excuſ. tut.*

Si aduerſus ea quæ diximus, aliqui coierint: nec vir, nec vxor, nec nuptiæ, nec matrimonium, nec dos intelligitur. Itaque ij qui ex eo coitu naſcuntur in poteſtate patris non ſunt: ſed tales ſunt (quantum ad patriam poteſtatẽ pertinet) quales ſunt ij, quos mater vulgo concepit. nam nec hi patrem habere intelliguntur, cùm & his pater incertus ſit, vnde ſolent ſpurij appellari, παρὰ τὴν σπορὰν, & ἀπάτορες, quaſi ſine patre filii. Sequitur ergo vt diſſoluto tali coitu, nec dotis, nec donationis exactioni locus ſit. Qui autem prohibitas nuptias contrahunt, & alias pœnas patiuntur, quæ ſacris conſtitutionibus continentur.

¶ *ALIQVI Coierint.*) Mala fide. Nam iuſtus parentum error poſſet tueri ſtatum, ſaltem ſi plures ſint filij: ſimul & parentes ipſos excuſare, ne quam pœnam luant, ſaltem vbi ſtatim errore detecto, illicitam coniunctionem diremerunt. Iuſtum autem errorem facti dicimus, & in dubio eum (vt ita loquar) præſumimus, præſertim ſi palam contra-

3 *L. qui in prouincia. §. 1. De ritu nupt.*
4 *L. qui contra. C. de inceſt. nupt.*

lam contractum fuerit matrimonium, quaſi nulla fuerit prohibitionis conſcientia, quę latebras quęſiſſet. Sed & errorem iuris ciuilis hîc toleramus in muliere. naturalis verò iuris nullo modo: nam cùm ſit omnium animis diuinitus id impreſſum, nulla eius eſſe poteſt iuſta ignorantia[2]. Rectè ergo Papinianus[3], Mulier (inquit) cum demú eam pœnam, quam mares, ſuſtinebit, cùm inceſtum iure gentium prohibitum admiſerit. Nam ſi ſola iuris noſtri obſeruatio interueniat, mulier ab inceſti crimine erit excuſata. ¶ *NEC DOS.)* Nam nec ea ſine iuſtis nuptiis eſſe poteſt[4]. quanquam ſine dote eſſe poſsint nuptiæ. ¶ *IN Poteſtate patris non ſunt.)* Sicuti nec in familia. Sed tamen cùm hæc nomina, pater & filius, naturalia[5] ſint: nullúmque faciat natura diſcrimen inter ſpurios & legitimos: vbi agetur de reuerentia aut affectu naturali, comprehenduntur hi filii naturales, æquè ac legitimi[6]. Hîc verò obſeruemus Iuſtinianum poſt ſuam de nuptiis digreſsionem, redire ad tractatum patriæ poteſtatis. ¶ *QVANTVM Ad patriã poteſtatem.)* Nam quantum ad alia multa pertinet, filij nothi ſiue naturales, veluti ex concubina ſuſcepti, non ſunt ſimiles ſpuriis. Nam & deficientibus ſaltem iuſtis filiis, ſextantem hęreditatis paternę cum matre capiunt. De concubinis plura diximus in noſtro Conſtantino. ¶ *QVALES Sunt hi.)* Reſpectu ipſius patris, quem non habere videntur. Cæterum ipſi matri, niſi ſit ea illuſtris mulier[7], pro legitimis habentur, & cum legitimis ſuccedunt[8]: inofficioſúmque matris teſtamentum dicere poſſunt[9]. ¶ *NAM Nec hi patrem.)* Quem videlicet demonſtrare non poſſunt, aut ſaltẽ honeſtè non poſſunt. Apud Syneſiũ eſt, ἄνθρωπος οὐκ ἔχων εἰπεῖν ὄνομα πατρός. olim Diogenes videns ſpurium puerum ex meretrice natum iacientem lapillos in populum, exclamauit, Caue patrem ferias. ¶ *CVM ET his pater incertus ſit.)* Dicitur quidem ſola ex parentibus mater ſemper certa[2], cùm patris ſit incerta demonſtratio, & difficilior probatio[3], vt etiam ait Telemachus apud Homerum lib. 1. Odyſſ. & Ariſteus apud Maronem lib. 4. Georg. Sed tamen iure ciuili creditur certum habere vtrunque parentem, qui ex viro & vxore ſimul habitãtibus natus eſt vicinis ſcientibus[4]. Pater enim is habetur, quẽ nuptiæ demonſtrant. quod & ſupra dictũ eſt. ¶ *SPVRII παρὰ τὴν σποράν.)* Hæc eſt etymologia Modeſtini[5]. Græci autem propriè vocant σποράν, ſationem: vt dicantur ſpurij, quaſi ſparſim & promiſcuè ſuſcepti, & ex incerto confuſóque multorum ſemine. Quidam hic legunt, σποράδην. Et ſanè vtranque etymologiam apertius indicat vulgaris huius loci lectio, quæ habet, Vnde ſolent filii ſpurii appellari, vel à Græca voce σποράδην, quaſi vulgo concepti. Vel S P. id eſt, quaſi ſine patre filij. Atque ita legiſſe videtur Theophilus. ſed Haloander aliam lectionem ſecutus eſt. ¶ *QVASI Sine patre.)* Hîc indicatur altera etymologia ſpuriorum, quam & Plutarchus in problematibus tradit, ſentiens hinc potius, quàm à Græcis, petendam Romanæ vocis originem. Scribit autem olim apud Romanos Spurium fuiſſe prænomen vulgare, vt erat Sextus. Cùm autem Romani integra nomina non ſcriberent, ſed prioribus tantum literis indicarent, velut Sex. Cn. Sp. & eos qui vulgo erant concepti, etiam ſignificarent duabus literis, S P. quaſi ſine patre: errore factum eſſe, vt temerè confuſis notis & nominibus ſpurii dicti ſint, ſine patre filij. Addit Plutarchus & aliam rationem, ſed quam fatetur eſſe abſurdam, vt eſt etiam obſcœna. λεκτέον δὲ (inquit) ὃ φαυλότερον λέγειν, ἔστι δὲ ἀπάτορος. τοὺς γὰρ Σαβίνους φασὶ τὸ τῆς γυναικὸς αἰδοῖον ὀνομάζειν σπόριον, εἶτα οἷον ἐξυβρίζοντας οὕτω προσαγορεύειν τὸν ἐκ γυναικὸς ἀγάμου καὶ ἀνεγγύου γεγεννημένον. Illud prætereundum non eſt, in quodam Marcelli reſponſo[6], Spurium dici eum etiam, qui eſt ex matrimonio ſuſceptus, nempe cùm vxor ab hoſtibus capta cum marito, in ſeruitute eſt enixa: deinde ſola cum filio libera reuertitur, relicto apud hoſtes marito. ¶ *SEQVITVR Ergo.)* Tullius in Topicis, dum argumentatur à conſequentibus, Si mulier (inquit) cùm fuiſſet nupta cum eo, cui connubii ius non eſſet, nuncium remiſit: quoniam qui nati ſunt, patrem non ſequuntur, pro liberis manere nihil oportet. ſenſit fortaſsis Cicero dotem matri reſtituendam, cùm matrem ſequuntur liberi. Sed cùm hîc doceat Iuſtinianus exactioni dotis non eſſe locum: ſequitur eam fiſco applicari. Sicque apertè ſtatuit Iuſtinianus in ſua Nouella 12. excepit tamen cauſam legitimorum ex alia coniunctione liberorum, quibus iniquum iudicauit adimere omnia bona parentis. Paulus[7] ait, Inceſtas nuptias dotem nõ habere: ideóque omne, quod perceptum eſt, etiam fructuũ nomine, auferri. Valentinianus, Theodoſius, & Arcadius perſpicuè ſanxerunt fiſco vindicari[8]. Nec eſt obſcurum Vlpiani reſponſum[9]: Si quis eam, quam ſibi copulare

1 *L. vlt. De ritu nupt.*
2 *L. 2. De in ius voc.*
3 *L. ſi adulterii cum inceſtu. §. 1. D. ad leg. Iul. de adulter.*
4 *L. 3. De iure dot.*
5 *L. tutelas. De capi. dimi.*
6 *L. 3. De liber. cau. L. parentes. De in ius voc.*
7 *L. ſi qua illuſtris. C. ad Sen. Orph.*
8 *§. nouiſsimè inſ. de Sen. Orph.*
9 *L. ſi ſuſpecta. §. de inofficioſo. De inoff. teſta.*
1 *L. vulgo. De ſtatu homi.*
2 *L. quia ſemper. De in ius vocan.*
3 *L. Lucius. De condi. & demonſt.*
4 *L. filium. De his qui ſui ſunt vel alie. iur. L. ſi vicinis. C. de nupt.*
5 *dic. L. vulgo. De ſtatu homi.*
6 *L. Diuus. De capt. & poſtli. reuer.*
7 *L. inceſta. De ritu nupt.*
8 *L. qui contra. C. de inceſt. nupt.*
9 *L. cum hic ſtatus. §. vlt. De dona. inter virum & vxorem.*

prohibetur, deſponſauit & duxit, ea quæ donata ſunt, quaſi ab indignis ablata, fiſco vindicantur. Eſt autem obſeruandum quod diſertè ait, Deſponſauit & duxit, vt intelligamus agi de conſummata coniunctione. alioqui dos à muliere data condici poſſet. Sic enim reſpondit Papinianus de quadam puella, quæ auunculo nuptura, pecuniam in dotem dederat, vt ſi non nupſerit, eandem poſsit repetere. Sed & poſt nuptias omnino contractas, dabitur iuſto errori venia, ſi modò ſtatim errore detecto dirimatur iniuſta coniunctio. quod etiam ſuprà diximus. Illud poſtremò hîc ſciendum eſt, Exactioni dotis vel donationis propter nuptias, non poſſe alterum coniugem, qui eo nomine conuenitur ab altero, ius fiſci obiicere. Nam & niteretur iure alieno, & turpitudinem ſuam proponeret. ¶ *QVAE Sacris cōſtitutionibus.*) Extant eæ in titulo Codicis de inceſtis nuptiis. Extat & alia Iuſtiniani Nou. Conſtit. 12. περὶ ἀθεμιτογαμιῶν. Et in Pandect. extat Papiniani elegans reſponſum de pœna inceſtarum coniunctionum, & quando iis venia detur.

1 *L. vlt. De cōdic. ſine cauſ.*
2 *L. qui contra. C. de inceſt. nupt. L. ſi adulteriū cum inceſt. ad L. Iul. de adulter.*
3 *L. his conſequenter. D. fami. erciſc.*
4 *dic. L. ſi adulterium cū inceſtu. §. 1.*

Aliquando autem euenit, vt liberi, qui ſtatim vt nati ſunt, in poteſtate parentum non ſunt, poſtea redigantur in poteſtatem patris: qualis eſt is, qui dum naturalis fuerat, poſteà curię datus, poteſtati patris ſubiicitur: necnon is, qui à muliere libera procreatus, cuius matrimonium minimè legibus interdictum fuerat, ſed ad quam pater conſuetudinem habuerat, poſtea ex noſtra conſtitutione dotalibus inſtrumentis compoſitis, in poteſtate patris efficitur. Quod & aliis liberis, qui ex eodem matrimonio poſtea fuerint procreati, ſimiliter noſtra conſtitutio præbuit.

¶ *ALIQVANDO Autem.*) Iuſtinianus hîc proponit duos modos τῆς γνησιότητος, quibus filius naturalis tantum, fit quoque legitimus, & ſubiicitur patriæ poteſtati. Eoſdem repetit & alio poſtea loco in hiſce inſtitutionibus: vnde repeti poterunt, quæ hîc deſiderabuntur. Eandem rem latè tractat in Nou. Conſtit. 89. explicans has, vt ita loquitur, legitimationes διὰ τῆς εἰς βουλὴν ἐπιδόσεως, καὶ διὰ τῆς προικῴων συμβολαίων ποιήσεως. addit & tertiam rationem διὰ βασιλέως ἀντιγραφῆς, cuius hîc non meminit: cum tamen & vetus & frequens ſit illius vſus. Refert enim Martianus, Marcum & Lucium Imperatores, reſcripto ſuo confirmaſſe ſtatum quorūdam filiorum, qui ex matrimoni oparum legitimo erant ſuſcepti. Eſt præterea & alia quædam quarta, & omnium quidem expeditiſsima ratio, quam Iuſtin. in Nouel. Conſtit. 117. introduxit, nempe cùm pater ſpurium dignatur filij nomine. Nā inde coniicere poſſumus non omnino ſemper habuiſſe eius matrē pro cōcubina. Sed ea de re nos paulo poſt rurſus agemus. ¶ *POSTEA Redigantur.*) Adeo, vt etiam ab initio ſemper in poteſtate fuiſſe videantur, perinde atque ſi in ea nati eſſent. Sed tamen non erit temerè id trahendum in fraudem alterius. ¶ *CVRIAE Datus.*) Olim cum aliquod oppidum incolis eſſet deſtitutum, Triumuiri colonias eò deducebant, & decimum quemque conſilio ſiue curiæ aſcribebant: vnde dictos eſſe Decuriones ſcribit Pomponius. Fuitque is vetus legēdorum primò Curialium mos. Sed cum deinde multi fugerent Curialia munera, & collaberentur curiæ hominum penuria, Theodoſius ſtatuit, naturales liberos, curiis ciuitatum deditos, fieri legitimos, vt hoc præmio plures allicerentur ad Remp. Sic enim propter aliorum penuriā neceſſe fuit ſpurios recipere: quod fieri rectè poſſe grauiter olim reſponderat Vlpianus. Hanc Theodoſij conſtitutionem probauit Iuſtinianus, & addidit multa, quæ eò pertinebant, vt apparet ex Nou. eius Conſtit. 89. ¶ *CVIVS Matrimonium.*) Eo ipſo tempore, quo rem cum eo habuit. Nam ex adulterio ſuſceptus nō poſſet hac ratione fieri legitimus: quia nec ſecuto poſtea matrimonio commiſſum adulterium purgatur, aut eius velamento extinguitur. Imò nec tale matrimonium iure conſiſtere olim putauit Papinianus. ¶ *NOSTRA Conſtitutione.*) Extant in Codice duæ Iuſtiniani Conſtitutiones, quæ huc pertinere videntur. ¶ *QVOD Et aliis liberis.*) Id parum habuit olim controuerſię. Illud verò memorabilius eſt, quod Iuſtiniani conſtitutio addidit, hæc obtinere, & ſi non progeniti fuerint alii poſt dotalia inſtrumenta liberi. Id quod etiam Iuſtinianus alio poſteà in hiſce Inſtitutionibus loco diſertè commemorat, agens de filiis, qui parenti inteſtato ſuccedunt. Quo etiam loco nos plura dicemus, de ratione, qua filij fiunt legitimi. Nunc quod inſtat agamus.

5 *§. quibus. inf. de hær. quæ ab inteſt. de fer.*
6 *L. qui in prouincia. §. diuus. De ritu nupt.*
7 *§. vlt. inf. de adop.*
8 *L. liberū. L. vlt. §. vlt. De natal. reſtit.*
9 *L. pupillus. §. decuriones. De ver. ſig.*
1 *L. ſicut. L. quoniam. C. de natu. libe.*
2 *L. generaliter. §. ſpurios. De decur.*
3 *L. commiſſum. C. ad le. Iul. de adulter.*
4 *L. Claudius. De iis quæ vt indig.*
5 *L. cum quis. L. nuper. C. de natur. liber.*

INTITV-

IN TITVLVM SEQVENTEM ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ.

POST expoſitionem eius patriæ poteſtatis, quæ ex iuſtis oritur nuptiis, trãſit Iuſtinianus ad alteram ſpeciem, quæ ex iure ciuili proficiſcitur, nempe ex adoptione. Sed indicat eam tantum propriè tribuere ius patriæ poteſtatis, quæ fit à conſanguineo, vel cùm adoptatur quis ſui iuris. Addit autem vtriuſque ritum, & leges alias. Gellius lib. 5. cap. 19. docet adoptionem eſſe genus tranſitus ſeu commigrationis in alienam familiam, & explicat veterem conditionem eius, itémque arrogationis. Eſſe autem vetuſtiſsimum huius rei vſum conſtat, cùm Moſes dicatur adoptatus à filia Pharaonis, & Theſeus ab Ægeo: vnde & nomen ſortitus eſt. Græci enim θέσιν appellant adoptionem. Sic & Plutarchus ſcribit ipſum Ægeum fuiſſe Pandionis θετὸν, hoc eſt, filium adoptiuum. Iſocrates adoptionem appellat ἐκποίησιν: Demoſthenes autẽ ποίησιν, qui etiam eleganter grauitérque pronunciat de vi & iure ipſius. Sic enim in oratione πρὸς Λεώχαρη περὶ κλήρου ait, ὁμολογοῦμεν ἅπαντες ὑμῶν, δεῖν τὰς ποιήσεις κυρίας εἶναι ὅσαι ἂν κατὰ τοὺς νόμους δικαίως γίνωνται. Plura eo loco Demoſthenes de iure adoptionis, & Cicero in Oratione pro domo ſua ad Pontifices. Plato autem lib. 9. τῶν νόμων, commentus videtur nouam quandam neceſſariæ adoptionis ſpeciem, ſanciens in ſua Rep. vt ſi quis plures liberos maſculos habuerit, vnum ſibi retineat, reliquos tradat iis ciuibus, qui nullos habent.

De adoptionibus, Tit. XI.

NON ſolùm autem naturales liberi, ſecundum ea quæ diximus, in poteſtate noſtra ſunt: verum etiam ii, quos adoptamus.

Adoptio autem duobus modis fit: aut Principali reſcripto, aut imperio Magiſtratus. Imperatorjs authoritate adoptare quis poteſt eos eáſve, qui quæve ſui iuris ſunt: quę ſpecies adoptionis dicitur adrogatio. Imperio Magiſtratus adoptamus eos eáſve, qui quæve in poteſtate parentum ſunt: ſiue primum gradum liberorum obtineant, qualis eſt filius, filia: ſiue inferiorẽ, qualis eſt nepos, neptis, pronepos, proneptis.

Sed hodie ex noſtra conſtitutione, cùm filiusfamilias à patre naturali extraneæ perſonæ in adoptionẽ datur, iura patris naturalis minimè diſſoluuntur: nec quicquam ad patrem adoptiuũ tranſit, nec in poteſtate eius eſt: licet ab inteſtato iura ſucceſsionis ei à nobis tributa ſint. Si vero pater naturalis non extraneo, ſed auo filii ſui materno, vel ſi ipſe pater naturalis fuerit emancipatus, etiam auo vel proauo ſimili modo paterno vel materno, filium ſuum dederit in adoptionem: in hoc caſu, quia concurrunt in vnam perſonam & naturalia, & adoptionis iura: manet ſtabile ius patris adoptiui, & naturali vinculo copulatũ, & legitimo adoptionis modo conſtitutum: vt & in familia & in poteſtate huiuſmodi patris adoptiui ſit.

Cùm autem impubes per Principale reſcriptum adrogatur, cauſa cognita adrogatio fieri permittitur: & exquiritur cauſa adrogationis, an honeſta ſit, expediátque pupillo. Et cum quibuſdam conditionibus adrogatio fit, id eſt, vt caueat adrogator perſonæ publicæ, ſi intra pubertatẽ pupillus deceſſerit, reſtituturum ſe bona illis, qui, ſi adoptio facta non eſſet, ad ſucceſsionem eius venturi eſſent. Item non aliter emancipare

eum poteſt adrogator, niſi cauſa cognita dignus emancipatione fuerit: & tunc ſua bona ei reddat. Sed & ſi decedens pater eum exhæredauerit, vel viuus ſine iuſta cauſa emancipauerit: iubetur quartam partem ei bonorum ſuorum relinquere, videlicet præter bona, quæ ad patrem adoptiuum tranſtulit, & quorum commodum ei poſtea adquiſiuit.

Minorem natu, maiorem non poſſe adoptare placet. adoptio enim naturam imitatur: & pro monſtro eſt, vt maior ſit filius, quàm pater. Debet itaque is, qui ſibi filium per adoptionem vel adrogationem facit, plena pubertate, id eſt, decem & octo annis præcedere. Licet autem & in locũ nepotis vel neptis, pnepotis vel proneptis, vel deinceps adoptare, quáuis filium quis non habeat. Et tam filium alienum quis in locum nepotis adoptare poteſt, quàm nepotem in locum filij.

Sed ſi quis nepotis loco adoptet, vel quaſi ex filio, quem habet iam adoptatum, vel quaſi ex illo, quem naturalem in ſua poteſtate habet, eo caſu & filius conſentire debet, ne ei inuito ſuus hæres adnaſcatur: ſed ex contrario, ſi auus ex filio nepotem det in adoptionem, non eſt neceſſe filium conſentire.

In plurimis autem cauſis adſimilatur is, qui adoptatus vel adrogatus eſt, ei, qui ex legitimo matrimonio natus eſt. & ideo ſi quis per Imperatorem, vel apud Prætorem, vel Præſidem prouinciæ non extraneum adoptauerit, poteſt eundem in adoptionem alij dare.

Sed & illud vtriuſq; adoptionis comune eſt, quòd & ii, qui generare nõ poſſunt (quales ſunt ſpadones) adoptare poſſunt, caſtrati autẽ nõ poſſunt.

Fœminæ quoque adoptare non poſſunt, quia nec naturales liberos in in ſua poteſtate habent: ſed ex indulgentia principis ad ſolatium liberorum amiſſorum adoptare poſſunt.

Illud proprium eſt adoptionis illius, quæ per ſacrum oraculum fit, quòd is, qui liberos in poteſtate habet: ſi ſe adrogandum dederit, non ſolum ipſe poteſtati adrogatoris ſubiicitur, ſed etiam liberi eius in eiuſdem fiunt poteſtate, tanquam nepotes. ſic etenim Diuus Auguſtus non antè Tiberium adoptauit, quàm is Germanicum adoptaſſet: vt protinus adoptione facta, inciperet Germanicus Auguſti nepos eſſe.

Apud Catonem bene ſcriptum refert antiquitas, ſeruos, ſi à domino adoptati ſint, ex hoc ipſo poſſe liberari. Vnde & nos eruditi in noſtra conſtitutione etiam eum ſeruum, quem dominus actis interuenientibus filium ſuum nominauerit, liberum eſſe conſtituimus: licet hoc ad ius filii accipiendum ei non ſufficiat.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

N*ATVRALES Liberi.)* Ex iuſtis ſcilicet nuptiis ſuſcepti. Hi enim hoc loco ita appellantur ad diſcrimen adoptiuorum, qui non natura filij ſunt: ſed tantum iure ciuili habentur. Sic apud Græcos, cùm vtrique ſint æquè legitimi, ſiue *γνήσιοι*, dubitationis tollendæ cauſa, vbi ſignificatur naturalis filius, dici ſolet *ὁ γόνῳ γεγονὼς παῖς*, ad diſcrimen *τοῦ εἰσποιητοῦ*. Vnde Demoſthenes *πρὸς Λεωχ.* inquit, *ἀλλὰ τὰ μὲν ἐν ταύτῃ διαμεμαρτυρημένα εἶναι, ὡς ὥσπερ ὑοῦ γόνῳ γεγονότος, τὰ δ' αὐτίκα μάλα ῥηθησόμενα, ὡς εἰσποιητοῦ.*

VERVM-

¶ *VERUM ETIAM ij, quos adoptamus.*) In quos etiam, non ſecus atque in naturales, olim dabatur ius vitæ & necis, vti apparet ex Ciceronis Oratione pro domo ſua. Sed & adoptatus ab adoptante nomen ducebat. Nam quaſi prioris ſuæ familiæ oblitus, vnum ſolum ex prioribus cõſeruabat nomen: atque id etiam ratione quadam conformatum. Reliquam appellationem ſumebat ab eo, qui adoptaſſet. Meminit huius priſcæ Romanorum Legis Dion hiſtoricus. Loquens enim de Octauio, qui fuit adoptatus à Iulio Cæſare, inquit, ἐλ οὕτως ἐξ ἐκείνου Γάϊος Ἰούλιος Ὀκταβιανὸς ἐπεκλήθη. νενόμισαι γὰρ ἄν τις εἰσποιηθῇ, τὴν μὲν ἄλλην αὐτὸν πρόῤῥησιν ἀπὸ τοῦ ποιησαμένου λαμβάνειν· ἓν δέ τι τῶν προτέρων ὀνομάτων σχηματισθὲν πως τηρεῖν. Cuius rei multa paſsim occurrunt in Rom. hiſtoriis exempla. T. Pomponius Atticus poſtquam adoptatus eſſet ab auunculo ſuo Q. Cæcilio, dictus eſt Q. Cæcilius Pomponianus. Sic Q. Æmylius Paulus adoptatus à Q. Fabio Maximo dictus eſt Q. Fabius Maximus Æmylianus, & eius frater adoptatus à P. Cornelio Scipione vocatus eſt P. Cornelius Scipio Æmylianus, qui poſtea minoris Africani nomen etiam meruit. Sed & ſunt qui noſtrum Iuſtinianum tradant ita eſſe appellatum à Iuſtino patre ſuo adoptiuo.

¶ *ADOPTIO Autem.*) Totus hic locus deſcriptus eſt ex primo libro Inſtitutionũ Caij. Nec diſsimilis eſt ille locus apud Gellium libro quinto cap. 19. cuius verba ſunt 1 *L. 2. De adopt.*
hæc: Cùm in alienam familiam, ínque liberorum locum extranei ſumuntur, aut per Prætorem fit, aut per Populum. Quod per Prætorem fit adoptatio dicitur: quod per populum, arrogatio. Adoptantur autem, cùm à parente, in cuius poteſtate ſunt, tertia mancipatione in iure ceduntur: atque ab eo qui adoptat, apud eum apud quem legis actio eſt, vindicantur. Arrogantur ij, qui cùm ſui iuris ſint, in alienam ſeſe poteſtatem tradunt, eiúſque rei ipſi autores fiunt. ¶ *AUT Imperio Magiſtratus.*) Imperium hîc intelligimus illud mixtum, cui iuriſdictio ineſt: cùm Magiſtratus cauſa cognita ſimul decernit & imperat adoptionem fieri. Et quia nullum hîc eſt alterius periculum, poteſt Magiſtratus ipſe apud ſeſe in adoptionem darẽ, ſuámque autoritatẽ in ea interponere. 2 *L. magiſtratũ. De adop.*
Et Magiſtratum quidem intelligimus, apud quem ſit legis actio. Vnde dictum eſt, nõ poſſe quem adoptare apud Legatũ Proconſulis nondum prouinciam ingreſſum, quia nondum ſit apud eum legis actio. ¶ *QUAE Species adoptionis.*) Adoptionis verbum 3 *L. 3. De offic. proconſ. & legat.*
generale eſt, ſed eo ſpecialiter vti magis ſolemus pro altera ſpecie, cuius alioqui non eſt propria & peculiaris appellatio. Idque frequens eſt in iure noſtro, vt genera ad ſuas ſpecies contrahantur. ¶ *DICITUR Adrogatio.*) Caius addit rationem, quòd & is qui adoptat, rogatur, hoc eſt, interrogatur, an velit eum, quem adoptaturus ſit, iuſtum ſibi filium eſſe: & is, qui adoptatur, rogatur, an id fieri patiatur. Cuius etiam rogationis meminit Tullius in Orat. pro domo ſua. Gellius autem ſcribit, adrogationem eſſe dictam, quia genus hoc in alienam familiam tranſitus, per populi rogationem fiebat. Cuius rogationis verba hæc erant, Velitis iubeatis, vti L. Valerius L. Titio, tam iure legéque filius ſibi ſiet, quàm ex eo patre matréque familiàs eius natus eſſet: vtique ei vitę necíſque in eum poteſtas ſiet, vti pariẽdo filio eſt. hoc ita, vt dixi, ita vos Quirites rogo. Atque huius quidem antiquę adrogationum formulę, in Pandectis meminiſſe videtur Proculus, & indicat maiorem fuiſſe talis adrogationis vim, quàm adoptionis, quę apud Prætorem fieret. 4 *L. ſi is qui. De adopt.*

¶ *SED Hodie ex noſtra conſtitutione.*) Extat hæc adhuc Iuſtiniani Conſtitutio, quam 5 *L. pen. C. de adopt.*
ipſe teſtatur editam ſummouendæ veteris ambiguitatis cauſa. Certè & olim cùm ageretur de iure ſucceſsionis legitimæ, multum intererat, an omnino extraneus eſſet, qui adoptaret, an verò aliquo naturali vinculo iunctus. Nam emancipatio non adimebat bonorum poſſeſsionem Vnde liberi, ei, qui alioqui extraneus nõ erat adoptãnti. Me- 6 *L. 2 §. adoptiui. D. ad Senat. Tertu.*
minítque etiam huius diſcriminis poſtea Iuſtinianus: vtque id maiori firmaret ratione, fortaſsis addidit hoc diſcrimen in iure patriæ poteſtatis. ¶ *NEC Quicquam.*) Iuris 7 *§. minus ergo. inſ. de hęred. quæ ab inteſt. def.*
ſcilicet patrij, vel poteſtatis. Cæterum debetur ei, tanquam patri, naturalis quædam reuerentia & honor, cuius nomine in ius vocari non poſsit ſine veniã. ¶ *LICET AB* 8 *L. generaliter. De in ius vocan.*
Inteſtato.) Hîc demum elucet ius adoptiui filij. Cæterum ſi ſuccedat ex teſtamento, nõ niſi liberali & ſpontanea teſtatoris voluntate ſuccedit. Contra autem teſtamẽtum nihil iuris habet. ¶ *A NOBIS Tributa ſint.*) Beneficium Iuſtiniani in eo eſt, non eſſe cum patria poteſtate ſublatum ius ſuccedendi: quod quidem olim tribuebatur, ſed patriæ poteſtatis nomine. ¶ *ET Naturalia.*) Theophilus interpretatur τὰ ἐκ τῆς γενέσεως. Quaſi 9 *L. ſi te parens. C. de ſuis & legit.*

hîc agatur de natiuo quodam iure parentum ſuperioris ordinis, veluti aui: nec hic locus pertineat ad patruum vel auunculum, qui nihil propriè contulerunt natiuitati filij fratris: proindéque hîc habeantur extraneorum loco. Quod ſi verum eſt, proculdubio hodie non conſtaret, quod apud Senecam in Declamationibus quidam patruus ait de eo, quẽ adoptarat, Deſinit eſſe filius, qui ab alio adoptatus eſt: quódque apud Terentiũ Mitio ſibi totum vindicat ſuum Æſchinum, quem adoptarat, fratris ſui Demeę filium.

¶ *CVM Autem impubes.*) Inquit Gellius: Adrogationes non temerè, nec inexploratè cõmittuntur. Nam comitia arbitris etiam Pontificibus præbentur, quæ Curiata appellantur. Ætas quoque eius, qui arrogare vult, an liberis potius gignundis idonea ſit, bonáque eius qui adrogatur, ne inſidioſe appetita ſint, conſideratur. Iúſque iurandum à Q. Mutio Pontifice Max. conceptum dicitur, quod in arrogando iuraretur. Sed arrogari non poteſt, niſi iam veſticeps. Quo quidem nomine cùm pubes ſignificetur, apparet aliquid de veteri iure mutatũ. hîc enim agitur de arrogatione impuberis: nec ſanè aliter potuit habere locum cautio reſtituendorum bonorum. ¶ *PER Principale reſcriptum adrogatur.*) In illa autem adoptione, quæ fit imperio Magiſtratus, nulla eſt eiuſmodi cauſæ cognitio vel cautio. Primum enim qui ſic adoptatur, patrem habet in cuius eſt poteſtate, cuius conſilium ſatis ſit ad hanc rem. Deinde nullum is habet patrimonium, cuius nomine ſit interponenda cautio, ſi fortaſsis impubes deceſſerit.

¶ *CAVSA Cognita.*) Latiſsimè patet hæc cauſę cognitio, quã noſtri Iuriſconſulti & copioſe & elegãter deſcripſerunt.

1 *L. ſi paterfa. §. vlti. De adopt.*

Primum (inquit Vlpianus[1]) in arrogationibus cognitio vertitur, num forte minor ſexaginta annis ſit qui arrogat: quia magis liberorum procreationi ſtudere debet: niſi forte morbus, aut valetudo in cauſa ſit: aut alia iuſta cauſa arrogandi: veluti ſi cõiunctam ſibi perſonam velit adoptare. Item non debet quis plures arrogare: ſed nec libertum alienum: nec maiorem minor. Nec ei permittitur arrogare, qui tutelam vel curam alicuius adminiſtrauit, ſi minor 25 annis ſit, qui arrogatur: ne forte eum ideo arroget, ne rationes reddat. Item inquirendum, num forte turpis cauſa arrogandi ſubſit. Iis duntaxat pupillorum arrogatio permittenda eſt, qui vel naturali cognatione, vel ſanctiſsima affectione ducti adoptarent. Cęterorum autem prohibenda eſt: ne ſit in poteſtate tutorum, & finire tutelam, & ſubſtitutionem à parente factam extinguere. Et primum quidem excutiendum erit, quæ facultates pupilli ſint, & quæ eius, qui adoptare eum velit: vt æſtimetur ex comparatione earum, an ſalubris adoptio poſsit pupillo intelligi. Deinde cuius vitæ ſit is, qui velit pupillum redigere in familiam ſuam. Tertiò cuius demum ætatis ſit: vt æſtimetur, an melius ſit de liberis procreandis cogitare eum, quàm ex aliena familia quenquam redigere in poteſtatem ſuam. Præterea videndum eſt, an non debeat permitti ei, qui vel vnum habebit, vel plures liberos, adoptare alium: ne aut illorum, quos ex iuſtis nuptiis procreauit, diminuatur ſpes, quam vnuſquiſque liberorum obſequio parat ſibi: aut ne, qui adoptatus ſit, minus percipiat, quàm dignum erit eum conſequi. Interdum, & ditiorem permittitur adoptare pauperiori, ſi vitæ eius ſobrietas clara ſit, vel affectio honeſta, nec incognita.

2 *L. nec ei. D. eod.*

Hæc Vlpianus[2]. Similia ſunt, quę nos ſupra retulimus ex Gellio, & quæ Tullius in Oratione pro domo ſua ad Pontifices tradit, inquiens, Quod eſt Pontifices ius adoptionis? Nempe, Vt is adoptet, qui neque procreare iam liberos poſsit: & cùm potuerit, ſit expertus. Quæ deinde cauſa cuique ſit adoptionis. Quæ ratio generum, ac dignitatis. Quæ ſacrorum: quæri à Pontificum collegio ſolet.

3 *L. vlt. C. de autor. præſtan.*

His addendum eſt quod Iuſtinianus[3] ſanxit, neceſſariam quoque eſſe omnium ſimul tutorũ vel curatorum autoritatem & cõſenſum. Olim autem nulla hîc erat tutorum autoritas, quia nec arrogari poterant impuberes pupilli: & tutoribus (inquit Gellius) in pupillos tantam eſſe autoritatem poteſtatémque fas non eſt, vt caput liberum fidei ſuæ commiſſum alienæ ditioni ſubiiciant. Illud poſtremo ſumus admonendi, nullam eſſe tam circũſpectam impuberis arrogationem, quin pubes factus poſsit petere emancipationem, ſi probarit nõ

4 *L. nonnunquam. De adop.*

expedire ſibi in poteſtatẽ arrogatoris redigi, vti traditum eſt à Papiniano[4] & Martiano[5].

5 *L. et ſi pubes. De adopt.*

Idémque reſpondit Vlpianus & de minore viginti quinque annis arrogato, qui ſi probet ſeſe in arrogatione circunuentum, in integrum eſt reſtituendus[6].

6 *L. 3. §. ſi quis maior. De mino. vigintiquinque annis.*

¶ *VT Caueat arrogator.*) Inquit Marcellus[7]: Non aliter voluntati eius, qui arrogare pupillum volet, etiamſi cauſam eius ob alia probauerit, ſubſcribendum erit, quàm ſi cauerit ſeruo publico,

7 *L. nõ aliter. De adopt.*

ſe reſtituturũ ea, quæ ex bonis eius conſecutus fuerit, illis, ad quos res peruentura [illegible] eſſet, ſi

eſſet,ſi arrogatus permanſiſſet in ſuo ſtatu. Et addit idem Marcellus, Hanc ſatiſdatio- 1 *L. hac autem. De adop.*
nem locum habere,ſi impubes deceſſerit. Quod ſi hæc ſatiſdatio fuerit omiſſa,nihilo-
minus,ait Vlpianus, vtilem actionem in arrogatorem dari,perinde atque ſi interpoſita 2 *L. his verbis, in fi. D. illo tit.*
eſſet. ¶ *PERSONAE Publicæ.*) Apud Marcellum eſt, Seruo publico. Sed memi-
nerimus olim quidem ſeruos ciuitatum præpoſitos fuiſſe tabulis publicis:poſtea autem 3 *dic. L. non aliter & L. nec ei. De adopt.*
id prohibuiſſe Arcadium Imp. ¶ *SI INTRA Pubertatem pupillus deceſſerit.*) Alio- 4 *L. generali. C. de tabular.*
qui enim nulla vis eſt cautionis,quę tãtummodo fuit interpoſita eius periculi nomine,
quod impẽdebat ex arrogatione legitimis hæredibus, vel ſubſtitutis,quorum certa ſpes
cùm finiatur adueniente pubertate, non debet diuturnior eſſe eius ſecuritas. Legitimis
quidem hęredibus certa eſt expectatio hæreditatis vſque ad pubertatem,quam iis ęquũ
non eſſet adimi, vel interuerti per arrogatorem. Sed ea euaneſcit pubertate, cùm iam a-
liquis ſibi ipſi poſsit alios hæredes quærere,& teſtamentum facere. Sic & ius pupillaris
ſubſtitutionis pubertate finitur. Itaque poſt pubertatem nulla videtur aliorum fraus 5 *§. finitur, inf. de pup. ſubſtit.*
eſſe, aut certum damnum ex arrogatione. Quod ſi euenerit,vt arrogatus, poſt puber-
tatem deceſſerit inteſtatus:certè legitimus hæres eſt arrogator:quanquam ex Iuſtiniani
conſtitutione præferantur ei liberi & fratres,qui & naturali parenti præferebantur. Id
quod alio poſtea loco Iuſtinianus tradet,loquens de acquiſitione per adrogationem. 6 *§. mortuo autem, inf. de acquiſ. per arrog.*
¶ *ILLIS Qui ad ſucceſsionem.*) Generaliora ſunt verba apud Marcellum,Illis,ad quos
res peruentura eſſet. Et Vlpianus, His (inquit) verbis ſatiſdationis, quę ab arrogatore 7 *L. non aliter. De adopt.*
præſtari debet, ad quos ea res pertinet, & libertatibus proſpectum eſſe,quæ ſecundis ta- 8 *L. his verbis. D. illo tit.*
bulis datæ ſunt, & multo magis ſubſtituto ſeruo, item legatariis, nemo dubitat. ¶ *AD
Succeſsionem eius.*)Hoc eſt,Ipſius pupilli arrogati,cui ſuccedit vel legitimus ab inteſtato
hæres,vel ex teſtamento,qui pupillariter ſubſtitutus eſt.Qui verò per fideicommiſſum
pupillo ſubſtitutus eſt,non dicitur ſuccedere pupillo,ſed patri. Itaque nec ei cauendum
erit,non magis quàm creditori.ſed tamen arrogator debebit pręſtare fideicommiſſum,
vt æs alienum : poterítque ex hac cauſa ſaltem nomine filij conueniri. Id quod etiam
poſtea indicat Iuſtinianus. ¶ *DIGNVS Emancipatione fuerit.*) Hoc eſt, Indignus fa- 9 *§. vlt. inf. de acquiſ. per arrog.*
milia patris arrogatoris. Vt intelligas emancipationem hîc eſſe quandam abdicationẽ
iuſtam. ¶ *BONA SVA.*)Hoc eſt,Ipſius arrogati,quæ ad patrem arrogatorem tranſ-
tulit, & quorum commodum ei poſtea acquiſiuit. Abuſus autem eſt Iuſtinianus pro-
nomine,SVA. Sed id non eſt infrequens in iure noſtro. Nihil autẽ ex bonis arrogatoris
conſequetur arrogatus, qui ſua culpa meruit emancipari. ¶ *EXHAEREDAVERIT.*) 1 *L. 2. §. Prætor ait. D. qui ſatiſd. cog. L. antepen. §. vlt. De lega. 2. L. ex facto. D. ad Sen. Treb.*
Sine iuſta cauſa. Quod ſi præteritus fuerit arrogatus,totum patris adoptiui teſtamentũ
ſubuertet. ¶ *IVBETVR.*) Nempe, Conſtitutione Diui Pij. Ne quis id pendere pu-
tet à cautione, vel ſanè à querela inofficioſi. Neque enim ea nititur arrogatus, qui alio 2 *L. vlt. D. ſi quid in frau. patr.*
certiori iure petere poteſt hunc quadrantem, tanquam æs alienum. Reuera enim ei ex
lege debetur, adeo, vt ſi in fraudem eius aliquid alienatum fuerit, poſsit reuocari. Et 3 *dic. L. vlt. & L. 1. §. ſi impuberi. De Collat.*
quanquã in eo poſsit arrogator pupillariter ſubſtituere arrogato:nõ poteſt tamen ei fi- 4 *L. Papinianus. §. ſi quis impubes. De inoffi. teſtamento.*
deicommiſſum aſcribere: quia (inquit Vlpianus) hæc quarta non iudicio arrogatoris
ad arrogatum peruenit, ſed Principali prouidentia. ¶ *QVARTAM Partem bono-
rum ſuorum.*)hoc eſt, Eorum,quæ mortis tempore eius,qui adoptauit,fuerũt,inquit Pau- 5 *dic. L. vlti.*
lus. Itaque Iuſtinianus hîc proprie vſus eſt pronomine, SVORVM. ¶ *EI.*) Eiuſve 6 *L. ſi arrogator. De adopt.*
hæredibus : quemadmodum & ipſius arrogatoris hæredes tenentur. ¶ *RELIN-* 7 *dic. L. vlti.*
QVERE,)Poſt mortem ſuam. Tum enim primum naſcitur quartæ petitio, inquit 8 *dic. L. ſi arrogator.*
Vlpianus. Quod & verbum relinquendi ſatis ſignificat. Cætera bona ſua arrogatus 9 *L. 1. §. ſi impuberi. De collat.*
ſtatim atque liberatus fuerit poteſtate arrogatoris recipiet, nec morabitur eius mortem.
¶ *VIDELICET Præter bona.*)Bona quæ patri adoptiuo adoptatus acquiſiuit, omni- 1 *L. 1. § pen. De tab. exhi.*
modo poſt moretm adoptantis ad adoptatũ redire,probat etiam Plinius Secundus lib. 2 *L. ſi paterfa. §. vlt. De adopt.*
VIII. epiſt. Loquitur de teſtamẽto Domitij Tulli,qui filiam fratris,quam adoptarat re-
liquit hæredem : & ait non fuiſſe ei liberum alio teſtamento mori, neque enim reli-
quiſſe opes filiæ,ſed reddidiſſe, quibus auctus per filiam fuerat. Nam Curtius(inquit)
generum ſuum Domitium Lucanũ(is frater erat Tulli) ſub ea conditione & filiã eius
inſtituerat hæredem, ſi eſſet manu patris emiſſa. Emiſerat pater, adoptauerat patruus,
& quidem cum opibus ampliſsimis.

¶ *MAIOREM Non poſſe adoptare.*)Hic locus ſumptus videtur ex reſpõſis Vlpiani, &
Iaboleni. Vlpianus ait,Minorẽ nõ poſſe adoptare maiorẽ. Et addit rationẽ Iabolenus,

Adoptio enim in iis perſonis locum habet, in quibus etiam natura poteſt. Tullius in oratione pro domo ſua ad Pontifices, exponens non potuiſſe Clodium adoptari à Fonteio, Factus es(inquit)eius filius cõtra fas,cuius per ętatem pater eſſe potuiſti. Dico apud Pontifices, nego iſtam adoptionem Pontificio iure eſſe factam: primùm, quòd hæ veſtræ ſint ætates, vt is qui te adoptauit, vel filij tibi loco per ætatem eſſe potuerit. Et, Illud imprimis ne qua calumnia,ne qua fraus,ne quis dolus adhibeatur, Vt hæc ſimulata adoptio filij quàm maximè veritatem illam ſuſcipiendorum liberorũ imitata eſſe videatur. Quæ maior calumnia eſt,quàm venire imberbem adoleſcentulum,bene valentem ac maritum, dicere filium Senatorem Populi Romani velle ſe adoptare?&c.

1 *L.filio quem pater. De libe.& poſthu.* ¶*ADOPTIO Naturam imitatur.*) Papinianus adoptionem vocat imaginẽ naturæ.
2 *L.nec apud. C. de hæred. inſtituen.* Et quia per naturam non naſcitur frater ex fratre, reſcriptum eſt, neminem per adoptionem fieri fratrem, auferendámque hæreditatem, quæ eo nomine poſsideretur.

¶*IS Qui ſibi filium.*)Idem & ſi nepotem vel pronepotem. Ne quis exiſtimet in horum arrogatione eam requiri in arrogante ætatem, itémque in arrogato, vt per naturam ille proauus, is pronepos eſſe poſſet. Alioqui enim rariſsime poſſet quis adoptare nepotem: quod tamen fieri commodè poſſe ſubiicit Iuſtinianus. ¶*PLENA Pubertate, id eſt, 18 annis.*)Hæc plenæ pubertatis interpretatio ſumpta eſt ex Modeſtino, qui etiam refert Imp. Adrianum ſtatuiſſe, vt relicta ad pubertatem vſque alimenta, debe-
3 *L.Mela. De alimẽ.lega.* antur vſque ad annum decimum octauum.

4 *L.adoptare.De adopt* ¶*LICET Autem.*) Inquit Paulus: Adoptare quis loco nepotis poteſt, etiam ſi
5 *L.adoptiones.D.illo tit.* filium non habet. Et Pomponius, Adoptiones (inquit) non ſolum filiorum, ſed & quaſi nepotum fiunt: vt aliquis nepos noſter eſſe videatur: perinde quaſi ex filio vel deinceps, natus ſit. ¶*VEL Quaſi.*) Indicant hęc verba nominatim hîc aliquem adoptari in nepotem, quaſi ex vno aliquo expreſsim nominato filio. vt merito requiratur cõſenſus eius filij,cui ita nouus tribuitur filius. ¶*ET FILIVS Conſentire debet.*)
6 *L.cùm nepos.D.illo tit.* Inquit Paulus: Cùm nepos adoptatur quaſi ex filio natus, conſenſus filii exigitur. Id-
7 *L.ſi quis cùm filium.D.illo tit.* que etiam Iulianus ſcribit. Idem Paulus alio loco addit, niſi filius autor factus ſit, mortuo auo non eſſe nepotem in poteſtate filii. Quibus verbis docet eum non fore ſuum hæredem filij. Imo totam adoptionem nullius prorſus eſſe momenti, ſic, vt nec fiat ſuus hæres ipſi auo, qui adoptauit. nam & ſi filius conſenſiſſet, non ſuccederet auo hic nepos, vtpote ſummotus à filio proximiori. ¶*NE EI Inuito ſuus hæres agnaſcatur.*) Agnaſceretur autem, ſi conſtaret adoptio eo inuito facta. quia per eam quæretur ei fi-
8 *L.ſi quis nepotem.D.illo tit.* lius & hæres magis, quàm ipſi auo adoptanti. Nam (inquit Paulus) ſi quis nepotem quaſi ex filio natum, quem in poteſtate habet, conſentiente filio, adoptarit: non agnaſcitur auo vt ſuus hæres: quippe cũ poſt mortẽ aui, quaſi in patris ſui poteſtatẽ recidat.

¶*SED EX Contrario.*)Sentit hîc Iuſtinianus, poſſe nos liberè minuere liberorũ numerum:quanquam inuitis noſtris filiis,per adoptionem liberos adiicere non poſsimus. Scilicet plerunque filii plus habent oneris,quàm honoris vel emolumenti.

9 *§.adoptiui liberi,inſ.de exhær.lib.* ¶*IN Plurimis autem cauſis.*)Sic poſtea Iuſtinianus,Adoptiui(inquit)liberi, quãdiu ſunt in poteſtate patris adoptiui, eiuſdem iuris habentur, cuius ſunt iuſtis nuptiis quæſiti. Itaque hæredes inſtituendi vel exhæredandi ſunt,ſecundum ea,quę de naturalibus
1 *L.1.De bon.poſſ.cõtra tab.* expoſuimus. Et in bonorum poſſeſsione contra tabulas, reſpondit Vlpianus, Liberos
2 *L.1.§.vlt.De lega.præſtan.* accipiendos eſſe, ſiue naturales ſint, ſiue adoptiui. Sed & his, vt aliis liberis,legata præſtantur, quanuis petita ſit contra tabulas bonorum poſſeſsio. Denique in priuilegio
3 *L.4.C.de decurionib.* Decurionum idem ius habent, atque filij naturales. Sed infinitum fuerit omnia perſequi. Potius obſeruemus,in quibus cauſis non conueniant. Et primũ quidem reſpondit
4 *L.ſi ita quis.§.vlti. De lega.2.* Vlpianus,Legatum alicui relictum in tempus liberorum,non deberi, ſi filiũ adoptarit. Et Papinianus ait,Fideicommiſſum à filiis relictum,ſi quis ex his ſine liberis diem ſuũ
5 *L.fideicommiſſum. De cond.& demonſt.* obierit, adoptionis commento non excludi. Sed nec adoptiui filij (inquit Vlpianus)
6 *L.2.§.adoptiui.De vacat.mune.* in numerum proficiunt eorum liberorum, qui excuſare parentes ſolent. Sanè Gellius lib. 5. cap. 19. ſcribit P. Scipionem, in ea oratione, quam Cenſor habuit ad populum de moribus,inter ea,quæ reprehendebat,id etiã culpauiſſe, quòd filius adoptiuus patri adoptatori inter pręmia patrum prodeſſet. Et Cornelius Tacitus lib.15. refert Neronis tempore P. Mario & L.Aſinio Coſs. factum Senatuſconſultũ,ne adoptio in vlla parte publici muneris iuuaret, ac ne vſurpandis quidem hæreditatibus prodeſſet. Nam tum (inquit) percrebuerat grauiſsimus mos, cum propinquis comitiis plerique orbi,fictis

adoptionibus

adoptionibus ſibi filios adſciſceret, præturáſq; aut prouincias inter patres ſortiti, ſtatim dimittebant manu, quos adoptarant. Itaque veri parentes magna inuidia Senatum adeunt. Ibi naturæ munus, labores educandi, aduerſus fraudem & breuitatem adoptionis enumerant. Satis precij eſſe orbis, quod multa ſecuritate, nullis oneribus, gratiam, honores, cuncta prompta & obuia haberent. Sibi promiſſa legum diu expectata in ludibrium verti, quando quis ſine ſolicitudine parens, ſine luctu orbus, longa patrum vota repente adæquaret. ¶ *NON Extraneum.*) Id tantum referendum eſt ad proxima verba de Prætore vel Præſide, apud quos fit illa adoptio, quæ nó tribuit hodie ius patriæ poteſtatis, ſi ſit extraneus, qui adoptat vel adoptatur. Cæterum ſi agatur de arrogatione, quæ fit autoritate Imperatoris, nihil refert ſitne extraneus, an non. ¶ *ADOPTAVERIT.*) Simpliciter ſcilicet, nulláque conditione huius ſecundæ adoptionis. Nam ſi hæc à principio interponeretur, veluti ſi quem adoptem hac lege, vt poſt triennium eundé alteri dem in adoptionem, nihil ageretur: quia nec moribus noſtris cóueniat filium temporalem habere, inquit Paulus. ¶ *POTEST Eundem.*) Vbi autem 1 *L. ſi tibi filius. De adopt.*
eum ſemel abalienarit, non poterit recipere. Nam (inquit Paulus) eum, quem quis adoptauit, emancipatum vel in adoptionem datum, iterum non poteſt adoptare. Aliud 2 *L. adoptare. §. 1. De adopt.*
autem eſt de naturali filio, quia & ſi eum emancipatum iterum arrogarit (quod poteſt) magis redditus quàm tranſlatus videatur, quia nec veri patris adoptiuus filius vnquam intelligitur: ne imagine naturæ veritas obumbretur, inquit Papinianus. 3 *L. filio. De liber. & poſt.*

¶ *SED ET Illud.*) Hic locus deſcriptus eſt ex lib. 1. Inſtitutionum Caij, quanquã Iuſtinianus de ſuo addiderit mentionem caſtratorum, quorum Caius non meminerat, 4 *L. 2. § illud. De adopt.*
ſi credimus Ant. Auguſtino, qui lib. 3. emendat. cap. 5. teſtatur in Pandectis Florentinis Caij reſponſum non niſi de Spadonibus agere. ¶ *QVALES Sunt Spadones.*) Theophilus hoc loco rectè interpretatur Spadones accipiendos; οἳ διὰ τὸ πάθος, ἢ ψύξιν ὀχλήσασαν τοῖς γονίμοις μορίοις, παιδοποιεῖν κωλύονται: οὗτοι δὲ ἀπαλλαγέντες παιδοποιοῦσι. Additque propter ſpem ſanitatis poſſe eos adoptare. Sic & Galenus lib. 15. de vſu partium docet Spadones proprie dici, quibus meatus ſeminis contortus eſt, vt ſemen, quod in uirgæ flexibus hæret, ferri prorſus nequeat. Idque comprobari ipſa curatione. Si quidem vinculo illo abſciſſo, generant. Id quod ne pugnare videatur cum ipſius nominis ratione, ſciendum eſt apud Græcos σπάω accipi, non ſemper pro auello, ſed etiã plerunque pro contorqueo. Vnde & σπασμὸς morbus, qui membra non tam abrumpit quàm diſtorquet: Eſtque genus Herniæ. Poſſe autem Spadonibus ſuccurri docet etiam Iuuenalis Satyra ſexta: & interim eos nequaquam abhorrere à venere oſtendit Philoſtratus in ſuo Apollonio. Ergo & Spadones, vxores ducere poſſunt, & matri- 5 *L. ſi ſerua in fi. De iure dot.*
monij cauſa ancillam manumittere, & poſthumos ſuos inſtituere, ſi quos forte habuerint ſanitati reſtituti. Certe in ædilitio edicto non habentur Spadones pro vitioſis aut 6 *L. alumnos. §. & ſi ſpado. De man. vind.*
morboſis. ¶ *ADOPTARE Poſſunt.*) Inquit Modeſtinus: Spado arrogando ſuũ 7 *L. ſed eſt quæſitum. De libe. & poſth.*
hęredem ſibi accerſere poteſt: nec ei corporale vitium impedimento eſt. ¶ *CASTRATI.*) Qui nec coire vnquam poſſunt, nec generandi vllam facultatem ſperare: 8 *L. Pompon. §. vlt. De ædil. edic.*
Quales ſunt qui omnino ſine teſticulis nati ſunt, aut quibus ante pubertatem exciſi fuere. Hi enim ſunt proprie caſtrati, habentúrque in ędilitio edicto pro vitioſis. Sic- 9 *L. arrogato. §. vlt. De adopt.*
que Theophilus hoc loco interpretatur caſtratos eſſe, ἐφ' ὧν γέγονεν ἐκτομὴ τῶν γεννητικῶν μορίων. Húcque pertinet quod Vlpianus ait: Si ſpadoni nupſerit mulier, diſtinguen- 1 *L. ſeruus. §. ſed & ſi puerũ. D. ad L. Aquil.*
dum arbitror, caſtratus fuerit, necne, vt in caſtrato dicas dotem non eſſe: in eo, qui ca- 2 *L. ſi autem quis. De ædil. edic.*
ſtratus non eſt, quia eſt matrimonium, & dotem & dotis exactionem eſſe.

¶ *FOEMINAE Adoptare non poſſunt.*) Adoptari tamen poſſunt, vel arrogari. 3 *L. ſi ſerua, in fi. De iure dot.*
quanquam id olim difficilius admitteretur, quia cum fœminis nulla comitiorum cómunio eſſet, inquit Gellius lib. 5. cap. 19. ¶ *QVIA Nec naturales.*) Sic & alio poſtea 4 *L. hæc autem & L. ſeq. De adopt.*
loco Iuſtinianus ait, fœminas in poteſtate liberos non habere. Paulus autem ait, eas 5 *§. cæteri, inſ. de hæred. qual. & differen.*
nó habere ſuos hæredes. Vlpianus quoque fatetur inæqualem eſſe parentum poteſtatem, licet æqualis debeatur iis pietas. Et Quintilianus in declamationib⁹, Nihil (inquit) 6 *L. illud. § ad teſtamẽta. De bon. poſſ. contra tab.*
impudentius, nihil indignius, atque cùm matres ſibi de liberis credunt licere tantundé: & æquum ius matris & patris eſſe contendunt. Porrò ſi non habent in poteſtate natu- 7 *L. furioſa. De curat. fur.*
rales filios ex marito ſuo ſuſceptos, multominus habebunt ex eo adoptatos. Ita ergo nos ſemper vnam eandémque matrem habemus, quam nobis natura dedit: adoptiuã habere non poſſumus. Id quod etiam olim Iſæus orator eleganter tradidit his verbis,

μηδὲς οὐδεὶς ὢν ἐκποίηθεὶς, ἀλλ' ὁμοίως ὑπάρχει τῷ αὐτὴν εἶναι μητέρα, κἂν εἰ τοῦ παιδὸς μένοι τοῖς οἴκοις, κἂν ἐκποιηθείη. ¶ *SED Ex indulgentia principis.*) Audio circunferri quandam Gręcam Nouellam Leonis Imp. conſtitutionem, qua omnibus fœminis permittitur adoptare. Quod ſi poteſt mulier ex principis indulgentia adoptare, certe poterit & ea, quæ principatum tenet. Verùm horreo exemplum fœmininæ adoptionis, quæ multis annis Europam commiſit bellis exitialibus. Ioanna Regina Neapolitana, quæ nupta fuerat Iacobo Borbonio, eo abſente adoptat, & ex Hiſpania euocat Alphõſum Tarraconenſium regem, anno M.CCCCXXII. Contrà autem Martinus Pont. Ludouicum huius nominis tertium, Ducẽ Andegauenſem & vult, & pronunciat eſſe Regem Neapolitanũ: & paulo pòſt Ioãna Alphõſo irata, reſciſſa alterius adoptione, Ludouicũ eum adoptat.

1 *L. 2. §. vlt. De adop.* ¶ *ILLVD Proprium.*) Deſcriptus eſt hic locus ex Caio. nec obſcura eſt ratio, cur non conueniat adoptioni, quæ fit imperio magiſtratus: nempe, quòd per eam adoptatur filiusfa. qui nullos in ſua poteſtate poteſt habere liberos, multominùs ſubiicere alterius poteſtati. ¶ *PER Sacrum Oraculum.*) Simplicius & modeſtius dixerat Caius, per principem. Sed neſcio quomodo ipſi principes de ſe loqui neſciunt, niſi glorioſe ſuam maieſtatem euehant ſupra humanam conditionem, cùm non erubeſcunt ſua reſponſa vel reſcripta comparare Deorum oraculis. ¶ *SED Etiam liberi eius.*) Non modo naturales, ſed etiam adoptiui, vt indicat ſubiectum exemplum. Sed & omnes eius qui adoptatur, res olim tranſiſſe in poteſtatem, & ius adoptantis, docet alio poſtea loco

2 *§. 1. inf. de acquiſ. per arrog.* Iuſtinianus. ¶ *SIC Etenim Diuus Auguſtus.*) Octauius Auguſtus Claudio Marcello ſororis ſuæ filio extincto, M. Agrippam generum aſciuit, & ex eo natos Caium, & Lucium in familiam Cæſarum induxit: Tiberiúmque Neronem, & Claudium Druſum priuignos Imperatoriis nominibus auxit. Druſo extincto, Caióque & Lucio morte præpropera ſublatis, impulſu Liuiæ vxoris ſuæ, Tiberium, qui ſolus ſupererat ex priuignis, voluit adoptare futurum Imperij Romani ſucceſſorem: ſed non prius id fecit, quàm ipſe Tiberius adoptaſſet Germanicum filium Druſi fratris ſui. Quanquam ſane, hæc tota Auguſti cautio parum ſucceſſerit. Periit enim Germanicus ſecundo ſuo Conſulatu Antiochiæ à Tiberio, (cui heroica viri indoles, & gratia apud multitudinem ſuſpecta erat) eò relegatus, quaſi ad componendum Orientis ſtatum, ibíque veneno ſublatus. Quod ſi aliud exemplum ſimile deſideres, legimus etiam Adrianum imperatorem adoptaſſe M. Antonium, & L. Verum, filium L. Aelij Veri, qui & ipſe fuerat aliquando ab Adriano adoptatus, ſed iam deceſſerat. Et ne cui nonum ſit adoptione quæri ſucceſſores regnorum, Galba Imperator Piſonem adoptaturus, eleganti apud Tacitum oratione probat hunc fuiſſe probatiſsimum priſcorum Principum morem. Sic ergo ſucceſsit Auguſto Tiberius Nero, & Claudio Domitius Nero, Traianus Neruæ, Antoninus Pius Adriano, Antonino Pio Antoninus Philoſophus, Antonino Heliogabalo Alexander Mammæus: & ne longius abeam, Iuſtino noſter Iuſtinianus. Certè fuit ſemper Romæ in magno vſu adoptio, qua fulciebatur nomen & dignitas magnarum familiarum, alioquin peſſumeuntium penuria ſobolis naturalis. Sic cum Africanus maior filium haberet infirmum, parúmque idoneum gignendis aliquando liberis, adoptauit Pauli Æmilij filium, qui poſtea Aphricanus minor dictus eſt. ¶ *GERMANICVM.*) Natus is erat ex Druſo Tiberij fratre, & Antonia minore. Cæterum (vt dictũ eſt) morte præuentus non potuit ſuccedere Tiberio patri adoptiuo, ſed reliquit Caium Cæſarem Germanicum Caligulam, qui Tiberio ſucceſsit.

¶ *APVD Catonem bene ſcriptum.*) Male tamen à poſteritate id intellectum videtur, ſaltem à Latinis interpretibus, qui falſò & temerè, ſeruo adoptato tribuerunt ius filij, cùm ſolam eo nomine libertatem tribui voluerit Cato. Neque id latuit Græcos interpretes, Theophilum & Harmenopulum, qui rectè docuerunt adoptionem ſerui eſſe nihili, quod ad ius filij attinet: prodeſſe tamen ad libertatem. ſicuti ex conſtitutione Iuſtiniani, ſeruus à domino vocatus filius, non ideo fit filius: fit tamen liber. Theophili verba nõ aſcribam, ſunt enim obuia. ſed aſcribam Harmenopuli, quæ extant lib. I. Iuris, ἐπιτομῇ tit. 18. ἐάν τις τὸν ἴδιον οἰκέτην εἰς θέσιν λαβεῖν βουληθῇ, ἡ μὲν θέσις οὐκ ἰσχύει, ἐλευθερία δὲ σιωπηρὰ τῷ οἰκέτῃ δίδοται. ἐντεῦθεν καὶ ὁ βασιλεὺς Ἰουστινιανὸς ἑρμηνεὺς, εἰσελθόντος τινὸς ἐν δικαστηρίῳ, καὶ εἰπόντος ἐν ὑπομνήσει τοῦ οἰκέτου, ὅτι οὗτος υἱός μου ἐστὶν, ἐθέσπισεν ἐκ τῶν τοιούτων ῥημάτων, τὸν μὲν οἰκέτην υἱὸν μὴ γίνεσθαι, παύεσθαι δὲ τοῦ εἶναι δοῦλον. Sanè ſi non Dominus ipſe adoptet ſeruum ſuum, ſed alij det in adoptionem, an & liber & filius ſit, quæri poteſt.

Gellius

Gellius lib. v. cap. xix. refert pleroſque Iuris veteris autores ſcripſiſſe, fieri poſſe, vt
ſeruus à domino detur in adoptionem. ¶ *APVD Catonem.)* M. Porcius Cato Cen-
ſorius orator fuit & Iuriſcõſultus, filiũ habuit M. Porcium Catonem Licinianum, qui
egregios de Iuriſprudentia libros reliquit, vt teſtis eſt Gellius lib. 13. ca. 18. extántque
in Pandectis nonnulla eius reſponſa. Atque is ille Cato eſt, cuius hîc meminit Iuſti- 1
nianus, fuítque gener Pauli Æmilij. ¶ *EX Hoc poſſe liberari.)* hoc eſt, Filium qui-
dem non fieri, ſed tantum liberum. Filius enim fieri non poteſt ex adoptione, quæ
tantum in liberis perſonis rata eſt: quia tamen voluntas domini ſufficit ad libertatem,
fit liber. Satis enim conſtat id voluiſſe dominum, qui longe maiori honore ſeruum af-
ficere conatus eſt. Quod ſi iam liberum adoptet, hoc eſt, libertum patronus, non facit
omnino ingenuum[2], ſed tamen is patroni adoptantis filius habebitur, in eiúſque fami- 2
lia conſequeretur iura ingenuorum[3]. Porrò libertum alienum non licet adoptare[4]. Fie- 3
ret enim fraus patrono. ¶ *IN Noſtra conſtitutione.)* Huius conſtitutionis verba[5] ſunt
hęc: Si dominus inter acta quendam ſeruum, filium ſuum nominauerit: voci eius 4
quantum ad liberam conditionem, credendum eſt. Si enim ipſe tali affectione fuerit
accenſus, vt etiam filium ſuum ſeruum nominare non dedignetur: & hoc non ſecretò, 5
neque inter ſolos amicos, ſed etiam actis interuenientibus, & quaſi in iudicij figura no-
minauerit: quomodo poteſt eum, ſeruum iterum ſaltem morientem habere? Sed per-
ducatur & ipſe in ciuitatem Romanam, vera libertate, & non falſo ſermone domini
ſui ſuſtentatus. ¶ *AD Ius filij accipiendum.)* Illud nempe, quod ſatis conſtat prius
non competiiſſe. Sícque reſcriptum[6] eſt, Epiſtolis non quęri neceſsitudinem ſangui- 6
nis. Cæterum ſi dubitetur ſítne aliquis filius, iuſta poterit ſumi coniectura ex nomina-
tione. Hícque mihi occurrit, quod olim mortuo Scipione, cum L. Martius in Hiſpaniis
vltro ſe ingeſsiſſet, quaſi ſucceſſor miſſus eſſet: & re bene geſta Senatui Romano ſcri-
pſiſſet hoc titulo, L. Martius Proprętor: Senatus ei reſpondens non permiſit addi,
Proprætori, ne id ipſum quod reliquerunt conſultationi, pro præiudicato ferret, inquit
Liuius lib. 6. de bello Punico. Adeo magnum viſum eſt oriri ex ſola nominatione
præiudicium. Porrò vbi conſtaret aliquem filium eſſe, ſed nothum: & pater in aliqua
ſeria ſcriptura ſimpliciter eum nominarit filium, ſanxit Iuſtinianus in Nouella ſua
Conſtitut. 117. eum ex hac appellatione fieri legitimum, non ſecus atque ſi cum eius
matre nuptias contraxiſſet.

1 *L. 4. §. Cato. De verb. oblig. tit. de Cat. reg. item of filius. §. 1. De Ædil. ed. L. ſi ſocer à genero. Sol. mat.*

2 *L. vlt. De ſtatu homi.*

3 *L. ſciẽdum eſt libertinũ. De ritu nupt.*

4 *L. ſi paterfa. §. vlti. De adopt.*

5 *L. vnica. §. ſimilique modo ſi dominus. C. de Lat. libert. tollen.*

6 *L. non epiſtolis. C. de probat.*

IN TITVLVM SEQVENTEM
ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ.

*VT herilis poteſtatis primum conſtitutionem, deinde diſſolutionem, quæ eſt ex emanci-
patione, tradidit Iuſtinianus: Ita hic propoſita patriæ poteſtatis* σύστασιν, *ordine natu-
rali ſubiicit* τὴν ἀνάλυσιν, *quam docet contingere per mortem tam naturalem, quàm
ciuilem, Captiuitatem, Dignitatem Patriciatus filiofa. collatam, Emancipationem,
& Adoptionem. Quæ omnia breuius videtur complexus Pomponius, inquiens*[7]*, Pupillum eum dici,* 7
qui cum impubes ſit, deſiit in patris poteſtate eſſe vel morte, vel emancipatione, vel lege lata.

7 *L. pupillus eſt. De verb. ſignif.*

Quibus modis ius patriæ poteſtatis
SOLVITVR, TIT. XII.

VIdeamus nunc, quibus modis ii, qui alieno iuri ſunt
ſubiecti, eo iure liberentur. Et quidem quemadmodũ
liberentur ſerui à poteſtate dominorum, ex iis intelli-
gere poſſumus, quæ de ſeruis manumittendis ſuperius
expoſuimus. Hi verò, qui in poteſtate parentis ſunt,
mortuo eo, ſui iuris fiunt. Sed hoc diſtinctionem reci-
pit. nam mortuo patre, ſanè omnimodo filii filiæve ſui iuris efficiũtur.

Mortuo verò auo, non omnimodo nepotes neptéſque ſu i iuris fiunt: ſed ita, ſi poſt morté aui in poteſtatem patris ſui recaſuri non ſunt. Itaque ſi moriente auo pater eorum viuit: & in poteſtate patris ſui eſt: tunc poſt obitum aui in poteſtate patris ſui fiunt. Si verò is, quo tempore auus moritur, aut iam mortuus eſt, aut per emancipationé exiit de poteſtate patris: tunc ii, qui in poteſtatem eius cadere non poſſunt, ſui iuris fiunt.

Cùm autem is, qui ob aliquod maleficium in inſulam deportatur, ciuitatem amittit: ſequitur, vt qui eo modo ex numero ciuium Romanorū tollitur, perinde quaſi eo mortuo, deſinant liberi in poteſtate eius eſſe. Pari ratione & ſi is, qui in poteſtate parentis ſit, in inſulam deportatus fuerit, deſinit eſſe in poteſtate parentis. ſed ſi ex indulgentia principis reſtituti fuerint, per omnia priſtinum ſtatum recipiunt. Relegati autem patres in inſulam, in poteſtate liberos retinent. Et ex contrario liberi relegati, in poteſtate parentum remanent.

Pœnæ ſeruus effectus, filios in poteſtate habere deſinit. Serui autem pœnæ efficiuntur, qui in metallū damnantur, & qui beſtiis ſubiiciuntur.

Filiusfamiliàs ſi militauerit, vel ſi ſenator, vel conſul factus fuerit, remanet in poteſtate patris. militia enim, vel conſularis dignitas, de patris poteſtate filium non liberat.

Sed ex conſtitutione noſtra ſumma Patriciatus dignitas ilico, imperialibus codicillis præſtitis, filium à patria poteſtate liberat. quis enim patiatur patrem quidem poſſe per emancipationis modum poteſtatis ſuę nexibus filium liberare: imperatoriam autem celſitudinem non valere eum, quem ſibi patrem elegit, ab aliena eximere poteſtate?

Si ab hoſtibus captus fuerit parens, quanuis ſeruus hoſtium fiat, tamen pendet ius liberorum propter ius poſtliminij: quia hi, qui ab hoſtibus capti ſunt, ſi reuerſi fuerint, omnia priſtina iura recipiunt, idcirco reuerſus parens etiam liberos habebit in poteſtate: quia poſtliminiū fingit eum, qui captus eſt, in ciuitate ſemper fuiſſe. Si verò ibi deceſſerit: exinde, ex quo captus eſt pater, filius ſui iuris fuiſſe videtur. Ipſe quoque filius, nepóſve ſi ab hoſtibus captus fuerit: ſimiliter dicimus, propter ius poſtliminij, ius quoque poteſtatis parentis in ſuſpenſo eſſe.

Dictum eſt autem poſtliminium à limine, & poſt. Vnde eum, qui ab hoſtibus captus eſt, & in fines noſtros poſtea peruenit, poſtliminio reuerſum rectè dicimus. Nam limina, ſicut in domo finem quendam faciunt: ſic & imperij finem eſſe limen, veteres voluerunt. Hinc & limen dictum eſt, quaſi finis quidam & terminus: ab eo poſtliminium dictum eſt, quia ad idem limen reuertebatur quod amiſerat.

Sed & qui captus, victis hoſtibus recuperatur, poſtliminio rediiſſe exiſtimatur.

Præterea emancipatione quoque deſinunt liberi in poteſtate parentū eſſe: ſed emancipatio antea quidem, vel per antiquam legis obſeruationé procedebat, quæ per imaginarias venditiones, & intercedentes manumiſsiones celebrabatur: vel ex Imperiali reſcripto. Noſtra autem prouidentia etiam hoc in melius per conſtitutionem reformauit: vt fictione

priſtina exploſa, recta via ad competentes iudices vel magiſtratus, parẽtes intrent: & filios ſuos, vel filias, vel nepotes, vel neptes, ac deinceps, à ſua manu dimittãt. Et tũc ex edicto Prætoris in bonis huiuſmodi filii, vel filię, vel nepotis, vel neptis, qui quæve à parente manumiſſus vel manumiſſa fuerit: eadẽ iura præſtãtur parenti, quæ tribuuntur patrono in bonis liberti. Et præterea ſi impubes ſit filius, vel filia, vel cæteri: ipſe parens ex manumiſſione tutelam eius nanciſcitur.

Admonendi autem ſumus, liberum arbitrium eſſe ei, qui filium, & ex eo nepotem vel neptem in poteſtate habet, filium quidẽ de poteſtate dimittere: nepotem vero vel neptem retinere: & econuerſo filium quidem in poteſtate retinere. nepotem verò vel neptem manumittere, vel omnes ſui iuris efficere. Eadem & de pronepote, & pronepte dicta eſſe intelligantur. Sed & ſi pater filium, quem in poteſtate habet, auo vel proauo naturali ſecundum noſtras conſtitutiones ſuper his habitas, in adoptionẽ dederit: id eſt, ſi hoc ipſum actis interuenientibus apud competentem iudicem manifeſtauerit, præſente eo, qui adoptatur, & non contradicente, nécnon eo præſente, qui adoptat: ſoluitur quidem ius poteſtatis patris naturalis: tranſit autem in huiuſmodi parentem adoptiuũ, in cuius perſona & adoptionem eſſe pleniſſimam antea diximus. Illud autem ſcire oportet, quòd ſi nurus tua ex filio tuo conceperit, & filium poſtea emancipaueris, vel in adoptionem dederis prægnante nuru tua: nihilominus quod ex ea naſcitur, in poteſtate tua naſcitur. Quod ſi poſt emancipationem vel adoptionẽ conceptus fuerit: patris ſui emancipati, vel aui adoptiui poteſtati ſubiicitur.

Et quidem neque naturales liberi, neque adoptiui vllo penè modo poſſunt cogere parentes, de poteſtate ſua eos dimittere.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

HI *VERO.*) Rectè hoc loco Iuſtinianus vſus eſt aduerſatiua particula. Hic enim primus ſoluendæ poteſtatis modus, filiofamilias proprius eſt, nec cõmunis ſeruo, qui morte domini non liberatur, ſed potius commutat dominum, fitque hæredis. ¶ *IN POTESTATE Parentis.*) Hoc eſt, patris, vel aui. Latè quidem patet parentis appellatio, nec minus fœminę quàm maſculo conuenit: interdum tamen reſtringitur ad mares, vt hoc loco, & apud Anaſtaſiũm Imp. ¶ *MORTVO EO.*) Vlpianus quo- 1 *L. 5. C. de emanc. lib.*
dam loco ãit, filium fieri ſui iuris mortalitate parentis. Intelligit autem mortem, quæ 2 *L. ſi ita eſſet. D. quãdo dies lega. ced.*
eſt vltima linea rerum humanarũ. Vnde & Iuſtinianus in Nouella Conſtit. 22. θάνατος (inquit) πάντα ὁμοίως λύει. Certè ſoluit etiam Nuptias, Tutelam, Societatem, Mandatũ. ¶ *FIVNT Sui iuris.*) Sed quoties ita liberantur, retinent nihilominus ius agnationis & cõſanguinitatis, quemadmodum & ſi patre capite diminuto fiãt ſui iuris. At diuerſum 3 *L. hi quorum. De ſuis & legit.*
eſt, ſi liberentur per emancipationem. ¶ *NAM Mortuo patre.*) Qui ſcilicet habebat filios in ſua poteſtate. ¶ *ET IN Poteſtate patris ſui eſt.*) In poteſtate videlicet illa prima & natiua, in qua & natus eſt, & qua nunquam fuit liberatus. Nam alioquin ſi ſemel nepotibus quæſitum ius fuiſſet libertatis poſt mortem aui, receptus in familiam pater illud non adimet. Quam rem Modeſtinus eleganter docet his verbis, Si pater filium, 4 *L. ſi pater filium. De adopt.*
ex quo nepos illi eſt in poteſtate, emancipauerit, & poſtea eum adoptauerit: mortuo eo nepos in patris non reuertitur poteſtatem. Sed nec is nepos in patris reuertitur poteſtatem, quem auus retinuerat, filio dato in adoptionem, quem denuo readoptauerit. ¶ *AVT PER Emancipationem.*) Quod ſi per dignitatem, vt nihilominus retinet iura

filiorumfamilias:ita etiam retinebit hoc ius patriæ poteſtatis in filios mortuo auo. Sic enim Iuſtinianus agens de iis, quos per dignitatem publicam vult ſui iuris fieri, loquitur in Nouella Conſtitut. 81. ὅιγε παῖδες αὐτῶν μετὰ τελευτὴν τῶν πάππων εἰς τὴν αὐτῶν μεταπιπτέτωσαν ὑπεξουσιότητα, ὥσπερ ἂν εἰ ἔτυχον εἰ τούτων γονεῖς τελευτῇ τῶν οἰκείων πατέρων, ἀλλ' οὐκ ἐκ τοῦ παρόντος νόμου, αὐτεξούσιοι.

¶ *CVM AVTEM.*) Cicero in oratione pro domo ſua, & pro Cecinna ſcribit, Veteres Romanos nulli inuito ciuitatem ademiſſe: ſed voluntarium fuiſſe exilium, vt cùm aliquis in aliam ciuitatem eſſet receptus, amitteret Romanam, quia non poſſet duarum ciuitatum eſſe ciuis. Sed poſteritas aliter iudicauit hac de re. Et vbi in vſu eſſe deſiit interdictio aquæ & ignis, recepta eſt deportatio, quæ ſtatim adimeret cõdemnato
1 L. 1. §. hi quibus. De lega. 3. ius Romanæ ciuitatis. ¶ *CIVITATEM Amittat.*) Vlpiànus[1], itémque Martiànus[2]
2 L. quidã. De pœnis. deportatos vocant ἀπόλιδες, quia perdant omnia ciuitatis Romanæ iura, hoc eſt, ea omnia, quæ iuris ciuilis ſunt, quanquam retineant ea, quę ſunt iuris gẽtium. Alibi dicun
3 L. 1. C. de hæred. inſtit. tur peregrini[3], qui ius ciuitatis non habent. Quia autem amiſſa ciuitate, libertas, quę re-
4 L. 5. De extr. cog. liqua eſt, non magni ſit momenti, Calliſtràtus[4] dixit deportatione adimi libertatem, quam intelligebat vehementer inminui. Huc etiam pertinet quod Cicero pro Cecinna dixit: ſi ſemel ciuitas adimi poteſt, retineri libertas nõ poteſt. quî enim poteſt iure Quiritum liber eſſe is, qui in numero Quiritũ non eſt? ¶ *PERINDE Quaſi eo mortuo.*)
5 L. verum. §. ſocietas. D. pro ſocio. Intereunt homines maxima vel media capitis diminutione, inquit Vlpianus[5]. Et Pau-
6 L. 2. De publi. iud. lus[6] inter capitales pœnas refert exilium ſiue deportationem, per quam de ciuitate caput
7 L. 1. §. quidam filiũ. De bon. poſſ. contra tab. eximitur. quanquam aliter iudicetur de relegatione. quod etiam probat Plinius lib. 8. epiſt. Sanè patre[7] deportato, non ſecus atque mortuo, nepos admittitur ad aui bonorum
8 L. ſi necem. §. ſi deportatus. De bon. damn. poſſeſſionem. Et deportati patroni filio competit bonorum poſſeſſio in bonis liberti: nec erit (inquit Paulus[8]) impedimento ſuperſtes patronus, qui mortui loco habetur.
9 L. apud Iulianum. §. vlti. De lega. 1. ¶ *SED SI.*) Quę pendent ab indulgentia principis, non ſolent ſperàri[9]. tamẽ quia quis quandiu ſpirat, ſperare debet, nõ adimit deportatio cum ciuitate omnem prorſus ſpem reſtitutionis. Quinimo cùm legatum intercidat, ſi pendente conditione legatarius ſub-
1 L. intercidit. De condit. & demonſt. latus ſit: eo deportato ſuſtinetur propter hanc ſpem reſtitutiònis[1]. ¶ *INDVLGENTIA Principis reſtituti.*) Significant hæc verba plenam in integrum reſtitutionem: non autem ſolam criminis condonationem vel nudam indulgentiam. Nam ea nihil pręter
2 L. ſi ademptis. C. de ſenten. paſſis & reſti. reditum tribueret. Vnde Imperator Alexander[2], Si ademptis (inquit) bonis in inſulam deportatus ſis, quanuis ex indulgentia communi rediiſti, actiones tamen quaſcunque
3 L. in inſulã. C. illo tit. habuiſti, remanent in cauſa bonorum publicatorum. Et Gordianus reſcripſit[3], In inſulam deportato filio, hácque ratione vinculo patriæ poteſtatis exempto: ſi poſtea ex indulgentia Principis reditus in patrium ſolum, præcedénſque dignitas reſtituta ſit:
4 L. generalis. C. illo tit. tamen non videri repetitam patriam poteſtatem. Addit Imp. Philippus[4], Generalem indulgentiam Principis reditum deportatis tribuere, non etiam integram atque illibatam exiſtimationem. Scilicet indulgentia non tollit infamiam criminis, ſed pœ-
5 L. vlt. C. de genera. abolit. næ gratiam facit[5]. Porrò nemo poteſt commeatum remeatúmve dare exuli, niſi Im-
6 L. relegati. De pœnis. perator ex aliqua cauſa, inquit Marcellus[6], Et addit, deportatum, qui ſine hac indulgen-
7 L. 1. C. de ſentent. paſſ. tia excedit inſulam, pœna capitis puniri, quia eius cõtumacia cumulet pœnam. ¶ *PER Omnia priſtinum ſtatum recipiunt.*) Extat in Codice[7] exemplum, quod hunc locum illuſtrat, his verbis: Cum ſalutatus eſſet à Gentiano & Aduento, & Opilio Macrino Præfectis prætorio, clariſsimis viris, item amicis & principalibus officiorum, & vtriuſque ordinis viris, & proceſsiſſet: oblatúſque eſſet ei Iulianus Licinianus ab Opilio Vlpiano tunc Legato, in inſulam deportatus: tũc Antoninus Auguſtus dixit: Reſtituo te in integrum prouinciæ tuæ. & adiecit: vt autẽ ſcias quid ſit in integrũ reſtituere: honoribus, & ordini tuo, & omnibus cæteris te reſtituo. Huc pertinet & illud Imp. Conſtantini
8 L. vlti. C. illo. tit. reſcriptum[8], In quæſtione teſtamenti, quod deportati filius remeante patre feciſſet, remotis Vlpiani atque Pauli notis, Papiniani placet valere ſententiam: vt in patris ſit filius poteſtate, cui dignitas ac bona reſtituta ſunt. Ita tamen, vt geſta per filium, cuius conſilia legitima ætas firmauerat, rata ſint, eodem in poteſtatem patriam redeunte: ne eorum reſciſsio efficiat (quod eſt maxime abſurdum) eodem tempore nec in patris, nec in ſua quenquam fuiſſe poteſtate. deinde ſubdit: Tantum ad reſtitutionem indulgentia valeat, quantum ad correctionem ſentẽtia valuit: vtque deportationis ipſum per ſe nomen rerum omniũ ſpoliatio eſt: ita indulgentiæ reſtitutio, bonorum ac dignitatis vno

nomine

nomine amiſſorum omnium fit recuperatio. Intellige autem ſemper de plena indul-
gentia, quæ continet in integrum reſtitutionem. Nam alioqui nec bona publicata,nec 1 *L. 2. C. de ſenten. paſſ.*
ius patriæ poteſtatis redderet. Cor. Tacitus lib. XVIII. ſcribit Vitellium Imp. cùm exu- 2 *L. ſi pater veſter. C. illo tit.*
libus quibuſdam bona ablata fuiſſent, & ius in libertos: iis ab exilio reuerſis, iura liber-
torum conceſsiſſe, hoc eſt, iura patronatus reddidiſſe. ¶ *RELEGATI IN Inſulam.)*
Inquit Vlpianus, Relegatorum duo genera ſunt. Sunt quidam, qui in inſulam rele- 3 *L. relegatorum. De interdic. & relegat.*
gantur: & ſunt qui ſimpliciter: vt prouinciis eis interdicatur, non etiam inſula aſsigne-
tur. Sanè apud Latinos relegare generaliter ſignificat ſeparare aut ſummouere, ſiue, vt
Cicero ait, amandare. ¶ *IN POTESTATE Liberos retinent.)* Inquit idem Vl-
pianus, Siue ad tempus ſiue in perpetuum quis fuerit relegatus: & ciuitatem Romanam 4 *dic. L. relegatorum. §. ſiue ad tempus.*
retinet, & teſtamenti factionem non amittit. Sic Marcellus ait, Relegati in inſulam, in
poteſtate ſua liberos retinent: quia & omnia alia iura ſua retinent. Ergo deportatione 5 *L. 4. D. illo tit.*
leuior multis nominibus fuit relegatio, vtpote quæ non temere adimebat bona, ſicuti
nec olim apud Athenienſes oſtraciſmus, nec apud Syracuſanos petaliſmus. Sed hic ad-
monendi ſumus aliquando καταχρηστικῶς relegatos dici, qui reuera deportati ſunt. Vt
cùm Paulus ait, relegatos ciuitatem amittere. 6 *L. amiſsione. §. 1. De capi. diminu.*

¶ *POENAE Seruus effectus.)* Inquit Paulus, Qui vltimo ſupplicio damnantur,
ſtatim & ciuitatem & libertatem perdunt. Itaque præoccupat hic caſus mortem: & nõ- 7 *L. qui vltimo. De pœnis.*
nunquam longum tempus occupat: quod accidit in perſonis eorum, qui ad beſtias dã-
nantur. Martianus autem ait, Quidam ſunt ſerui pœnæ, vt in metallum dati, & in opus 8 *L. quidam. De pœnis.*
metalli. Et ſi quid eis teſtamento datum fuerit, pro non ſcripto eſt: quaſi non Cæſaris
ſeruo datum, ſed pœnæ. Vtque magis intelligamus vim huius nouæ ſeruitutis, tollit
ea ius alterius ſeruitutis. Nam ſi ſeruus in metallum damnatus fuerit, quia pœnæ fit
ſeruus, deſinit eſſe prioris domini. Adeo vt beneficio principis liberatus, non reddatur
poteſtati prioris domini. Sed vt hæc pœnæ ſeruitus adhuc locum habeat in ſeruis: in a- 9 *L. aut damnum. §. vlti. De pœnis.*
liis certè perſonis locum habere amplius non poteſt. Extat enim Nouella Iuſtiniani
Conſtitut. 22. quæ non patitur aliquem liberum nomine ſupplicij aut pœnæ, ſeruum
fieri. οὐδένα (inquit) τῶν ἐξ ἀρχῆς δὲ γεγονότων ἐκ τῆς τιμωρίας γίνεσθαι συγχωροῦμεν οἰκέτην.
¶ *IN METALLVM Damnantur.)* Huius ſupplicij conditionem pluribus verbis ex-
plicat Vlpianus: & indicat etiam Modeſtinus non exceſsiſſe decennium, cùm id in- 1 *dic. L. aut damnum. §. eſt pœna.*
telligatur, ſi quis damnatus ſit non præfinito tempore. Diodorus quoque Siculus li-
bro ſexto deſcribit grauitatem huius ſupplicij. ¶ *BESTIIS Subiiciuntur.)* Idem ſi 2 *L. in metallum. & le. ſeq. De pœnis.*
damnentur in ludum venatorium, cum beſtiis iuſto Marte dimicaturi. Nam his im- 3 *dic. L. aut damnum. §. quicunque.*
manibus & ſanguinariis ſpectaculis delectabatur populus Romanus, etiã ſi Imperator
Caracalla non potuerit ſine lachrymis intereſſe.

¶ *SI MILITAVERIT.)* Non pertinet militia ad diſſoluendam patriam po-
teſtatem. Itaque etiam reſponſum eſt, militem debere in ſuis nuptiis morari parentis
conſenſum. Et Vlpianus grauiter admonet, etiam militibus pietatis rationem in paren 4 *L. filiusfa. miles. De ritu nup.*
tes conſtare debere: pronunciátque eum militia indignum, qui contempſerit parentes. 5 *L. 1. De obſeq. à libe.*
Illud vnum tribuit militia, quod in caſtrenſi peculio filiusfa. miles habeatur loco pã- 6 *L. 2. D. ad Sen. Maced.*
trisfa. Rectè itaque Imp. Alexander reſcripſit: Errat, qui tibi perſuaſit, quod nexu pa- 7 *L. 3. C. de caſtren. pecu.*
ternæ poteſtatis, iure ſacramenti ſolutus es. Manent enim nihilominus milites in pote-
ſtate parentum: ſed peculium caſtrenſe proprium habent: nec in eo vllum ius patris eſt.
Interim admonendi ſumus non poſſe patrem prohibere militia filium. Eſt enim po- 8 *L. 1. § & generaliter. De ven. in poſſ. mitten.*
tior ratio patriæ, cui non minus nos, quàm parẽtibus naſci ſcribit Vlpianus. Et Paulus
ait, Diſciplinam caſtrorum antiquiorem fuiſſe parẽtibus Romanis, quàm charitatẽ li- 9 *L. poſtliminiũ. §. filius. De captiuis & poſtl. reuer.*
berorũ. Certè Impp. Arcadius & Honorius iuſſerunt filios Primipilariorum paternã
ſequi conditionem, Vtque Primipilarius ex duobus filiis, alterum militiæ, alterũ curiæ 1 *L. 2. C. de filiis officialium militar.*
tradat. Sed & Arrianus reſpondit, Patrem, qui filium ſuum ſubtrahit militiæ, tempore
belli: exilio & bonorum parte multandum: ſi in pace, fuſtibus cedendũ. Quid multis? 2 *L. quicunque. C. de cohortalib.*
Nota eſt illa vox Seueri, quã refert Calliſtratus, Reſiſtere, quo minus patriæ obſequatur
filius iure patriæ poteſtatis non potes. ¶ *VEL SI Senator, Vel Conſul.)* Vel etiam Silen- 3 *L. 4. § qui filium. De re mili.*
tiarius: cuius tamen ſumma erat dignitas: vtpote cùm Anaſtaſius ex ea fuerit euectus 4 *L. honor. §. plebeij. De mune. & honorib.*
ad Imperatorium culmen, quaſi de proximo gradu. Porrò autem Conſulem hoc iure
non fuiſſe patria poteſtate liberum, indicat etiam Paulus, qui meminit Conſulis Præ- 5 *L. iubemus. C. de ſilent.*
ſidiſq; filiifamilias: & docet eum poſſe apud ſemetipſum emãcipari. ¶ *REMANET* 6 *L. 3. De adopt.*

IN Poteſtate patris.) Dionyſius lib. II. Græcos Legumlatores definiiſſe, vt filij in patris poteſtate tantum eſſent qui nondum aſcripti eſſent publicis muneribus gerendis, hoc eſt, vt ait, μέχρι τῆς εἰς τὰ ἀρχεῖα τὰ δημόσια ἐγγραφῆς. Sed Romulum poteſtatem omnẽ patri dediſſe, etiam in filium, qui ſummum magiſtratum gereret: κἂν τὰ πολιτικὰ πράττων ὁ παῖς ἤδη τυγχάνῃ, κἂν ἐν ἀρχαῖς ταῖς μεγίσταις ἐξεταζόμενος, κἂν διὰ τὴν εἰς τὰ κοινὰ φιλοτιμίαν ἐπαινούμενος. Interim tamen filiusfa. qui magiſtratum gerit, in publicis cauſis

1 *L. filiusfa. De his qui ſui ſunt vel alie. iur.*

loco patrisfa. habetur, inquit Pomponius. nec, quod ad ius publicum attinet, ſequitur ius poteſtatis. Huc pertinet illa Tauri philoſophi ſententia, quam refert Gellius lib. 2.

5 *L. nam quod. D. ad Senat. Trebel.*

cap. 2. In publicis locis, atque muneribus, atque actionibus, patrum iura, cum filiorum, qui in magiſtratu ſunt, poteſtatibus collata interquieſcere paululum, & cõniuere. Sed cùm extra Remp. in domeſtica re atque vita ſedeatur, ambuletur, in conuiuio quoque familiari diſcumbatur, tum inter filium magiſtratum, & patrem priuatum, publicos honores ceſſare, naturales & genuinos exoriri. Addit Gellius exemplum Fabij Maximi, qui cùm eſſet creatus Conſul, & eius pater Proconſul equo inſidẽs ad eum veniret, per lictorem iuſsit patrem deſcendere, & in publica cauſa, ſi quid à filio Conſule petiturus eſſet, pedibus accedere. Nec inuitus Conſulari imperio paruit pater.

3 *L. vlti. C. de conſulib.*

¶ *SED EX Conſtitutione noſtra.*) Extat hæc adhuc Iuſtiniani Conſtitutio. Sed admonendi ſumus aliam deinde ab eo editam, quæ longe latius pateat. Nam exemplo patritiatus ſanxit omnes dignitates, quæ liberarent nexu curiæ, etiam iure patriæ poteſtatis liberare. Veluti Conſularem dignitatem, Præfecturã Prætoriorum, Præfecturam Vrbicariam, Magiſterium militum, itémque & munus Epiſcopatus. Extátque adhuc hac de re Nouella Iuſtiniani Conſtitut. 81. ad Senatum Conſtantinopolitanum. Cuius hæc eſt inſcriptio, ἡ διάταξις ἡ διὰ τῶν ἀξιωμάτων καὶ τῆς ἐπισκοπῆς ἐλευθεροῦσα τοὺς παῖδας τῶν ὑπεξουσιότητος. Atque hæc quidem ratio diſſoluendæ patriæ poteſtatis, illud quoque ſingularis beneficij habet, quòd nihil imminuat legitimi iuris, aut commodi, quod haberet filiusfa. ¶ *SVMMA PATRITIATVS Dignitas.*) Olim patritii apud Romanos vocabantur qui à primis illis patribus & Senatoribus à Romulo conſcriptis, trahebant originem. Cuiuſmodi erant olim apud Athenienſes εὐπατρίδαι. Et horum quidem conditionem Suetonius appellat Patritiatum. Sed apud Grçcos alij fuere Patritij, qui præerant ſupremo conſilio, quaſi patres patriæ. Erat enim Patritius, vt ſcribit Suidas, ὁ πατὴρ τοῦ κοινοῦ. nec Iuſtinianus hic erubeſcit eum agnoſcere patrem.

¶ *ILICO IMPERIALIBVS Codicillis præſtitis.*) Apud Iuſtinianum in Nouella Conſtitut. 81. eſt, τῇ τῆς ἀξίας δόσει. Ibidémque appellãtur, σύμβολα, qui hoc loco dicũtur Codicilli. Sunt autem diplomata, quæ continent teſtimonium collati à principe

4 *L. adminiſtrantes. De excuſ. tut.*

publici muneris. Vtitúrque hac voce in eadem ſignificatione noſter Hermogenianus. Et apud Suetonium in Claudio legimus Codicillos datorum officiorum, Et Codicillaris poteſtas à Lampridio dicitur ea, quę à Principe cõfertur. ¶ *QVIS Enim patiatur.*)

5 *dic. L. vlti.*

Hunc locum tractat etiam Iuſtinianus in ſua Conſtitutione, item in Nouella. 81. vbi etiam de Epiſcopis loquens, ſimili vtitur ratiocinatione, οἱ τῶν πάντων ὄντες πνευματικοὶ πατέρες, πῶς ἂν ὑπὸ τῆς ἑτέρων ἐξουσίας τελοῖεν;

¶ *SI AB HOSTIBVS.*) Hic locus deſumptus videtur ex Tryphonii reſponſo

6 *L. in bello. §. ſi quis. De capti. & poſtli. reuerſ.*

cuius verba ſũnt hæc, Si quis capiatur ab hoſtibus, ij, quos in poteſtate habuit in incerto ſunt, vtrum ſui iuris facti, an adhuc pro filiusfa. computentur. Nam defuncto illo apud hoſtes, ex quo captus eſt, patresfamiliarũ: reuerſo, nunquã nõ in poteſtate eius fuiſſe credentur.

7 *L. 5. §. in pace. D. illo tit.*

¶ *AB HOSTIBVS.*) Vel ab ea gente (inquit Pomponius) cum qua neque amicitiam, neque hoſpitium, neque fœdus amicitiæ cauſa factum habemus. Hi hoſtes quidem non ſunt, ſed pro hoſtibus habentur. Porrò à pyratis vel latronibus capti, li-

8 *L. poſtliminium. §. à piratis. D. illo tit.*

beri permanent. Itémque & in ciuilibus diſſenſionibus capti. ¶ *CAPTVS.*) Et in præſidia hoſtium deductus. Prius enim liber manet & ciuis. Et captus quidem eſſe de-

9 *L. ſi quis ingenuam. §. in ciuilibus. D. illo tit.*

bet, cum repugnaret. Nam poſtliminio carent, qui hoſtibus ſe dediderunt, inquit Paulus. Sed nec transfugæ vllum eſt poſtliminium. ¶ *FVERIT PARENS.*) Idem &

1 *dic. L. 5. D. illo tit.*

in tutore, quo capto pendet conditio pupillorum. Expectatur enim eius reditus: &

2 *L. poſtliminio. D. illo tit.*

interim vicarius tutor à iudice datur. ¶ *PENDET Ius liberorum.*) Papinianus hunc

3 *dic. L. poſtliminium. §. transfuga.*

locum tractans appellat ſuſpenſi iuris conſtitutionem, & oſtendit eam obtinere, etiam ſi liberi interim deceſſerint. nam & ſi poſtea apud hoſtes moriatur pater, credentur

4 *L. pen. De ſuis et legit.*

(inquit) patresfa. deceſsiſſe, quamuis patria poteſtate, quandiu vixerit, non fuerint in

plenum

plenum liberati. Et ſi poſtliminio redierit iam iis defunctis, nihilominus habiturum
quicquid medio tempore per eos quæſitũ fuerit. Vlpianus quoque meminit huius ſu-
ſpenſi iuris, tradítque etiam locum habere in Macedoniano Senatuſconſulto. In-
quit enim: Si pendeat, an ſit in poteſtate filius, vtputa quoniam patrem apud hoſtes 1
habet: in pendenti eſt, an in Senatuſconſultum ſit commiſſum. Nam ſi reciderit in po-
teſtatem, Senatuſconſulto locus eſt. Si minus, ceſſat. interim igitur denegãda eſt actio.
Deniquè quòd hîc dicitur pendere ius liberorum patre capto, pertinet ad explicandũ,
atque adeo caſtigandũ quoddã Pauli reſponſum, quod corruptum etiã in Florentinis
libris mihi eſſe videtur. Quod ſi quis vrgeat, patre capto non propriè ſtatum liberorũ 2
interea pẽdere, quia ſint interea ſui iuris: ſaltem reſpectu ipſius patris captiui pendet: qui
quanuis interea filios in poteſtate non habeat, tamen propter ſpẽ poſtliminij non dici-
tur omnino amiſiſſe ius patriæ poteſtatis. Hęc igitur ſaltẽ interea nõ tam finita dicetur,
quàm eſſe in ſuſpẽſo. eaquè ratione & ſtatus liberorũ pendere videtur. ¶ *SI REVERSI Fuerint.*) Quacunque tandem ratione, modo ſit animus remanẽdi. Sic enim ait Floren
tinus, nihil intereſt quomodo captiuus reuerſus eſt: vtrum dimiſſus, an vi vel fallacia 3
poteſtatem hoſtium euaſerit: ita tamen, ſi ea mente venerit, vt non illò reuerteretur.
Nec enim ſatis eſt corpore domum quem rediiſſe, ſi mente alienus eſt. Et ideo (inquit
Pomponius) M. Attilium Regulum, quem Carthaginenſes Romam miſerant, reſpõ- 4
ſum eſt, non eſſe poſtliminio reuerſum: quia iurauerat Carthaginem ſe reuerſurum, &
non habebat animum Romæ remanendi. ¶ *OMNIA Priſtina iura recipiunt.*) Paulus
ait, Priſtinum ſtatum. Sed aptior eſt vox Iuris, vt diſcernamus ea, quæ facti cauſam 5
continent, quia iure poſtliminij non recipiuntur. An autem eius temporis, quo mi-
les fuit apud hoſtes, ſtipendium reuerſus accipiat, quæſitum eſt. Et reſcripſit Antoni- 6
nus, id non tribui. Paulúſque reſpondit, Ex cauſa deſertionis reſtitutum in militiam,
non aliter medij temporis ſtipendia & donatiua accipere, quàm ſi hoc ei ſpecialiter li-
beralitas Principalis indulſerit. Sane tamen Modeſtinus ait, eum, qui ab hoſtibus ca-
ptus eſt, ſi expleto militiæ tempore redeat, vt veteranum reſtitui, & accipere emerita, 7
hoc eſt, ea, quæ ob militiæ tempus expletum dari ſolent veteranis. ¶ *ETIAM Liberos.*) 8
At nõ (inquit Pomponius) vt pater filium, ita vxorem maritus iure poſtliminij 9
recipit: ſed conſenſu redintegratur matrimonium. Et Paulus reſpondit, non, vt à pa-
tre filius, ita vxorem à marito iure poſtliminij recuperari: ſed tunc cum & voluerit mu- 1
lier, & adhuc alij poſt conſtitutum tempus nupta non eſt. Si tamen noluerit nulla
cauſa probabili interueniente: pœnis diſsidij teneri. Verum non ſatis intelligo qua tan- 2
dem ratione veteres iudicarint captiuitate diſſolui matrimonium, cùm deportatione
non diſſoluatur: niſi beneficii loco duxerint liberari vxore, & onere matrimonij. Sed
Iuſtinianus Nouella Conſtitut. 22. prohibuit matrimonium hoc modo ſolui, veritus
fortaſsis ne hac ſpe multi non inuiti ab hoſtibus facile caperentur vel etiam affectarent
captiuitatẽ. ¶ *POSTLIMINIVM fingit eum.*) Inquit Vlpianus, Retro creditur in 3
ciuitate fuiſſe, qui ab hoſtibus aduenit. ¶ *SI VERO Ibi deceſſerit.*) Inquit idem Vlpia-
nus, In omnibus partibus Iuris, qui reuerſus non eſt ab hoſtibus: quaſi tunc deceſsiſſe 4
videtur, cum captus eſt. Atque hoc fuit beneficium legis Cornelię, cuius toties fit in
iure noſtro mentio, & nominatim ab ipſo Iuſtiniano quodam poſtea loco harum in-
ſtitutionum. Ea fingebat mortuum apud hoſtes, ipſo captiuitatis momento mortuum, 5
antequam ſeruus hoſtium fieret. Dicitúrque lata primo bello Punico, cum tot Roma-
norum millia cum Regulo capta eſſent, nec redimerentur, & tamen æquum eſſet eo-
rum teſtamẽta ante captiuitatem facta ſuſtineri. ¶ *IPSE Quoque filius.*) Inquit Pom-
ponius: Cùm filius reuertitur, duplicẽ in eo cauſam eſſe oportet poſtliminij: & quod 6
pater eum recuperet, & ipſe ius ſuum. Porro autem aliud ſtatutum eſt de pupillo, cu-
ius captiuitate ſtatim finitur tutela. nihil enim pupillus habet iuris in tutorẽ, quod poſ- 7
ſit recuperare poſtliminio reuerſus: at filius multa habet cõmoda ex patria poteſtate.

¶ *DICTVM Eſt poſtliminiũ.*) Cicero in ſuis Topicis inquit, Sceuola P. Filius, Poſt-
liminium iunctum putat eſſe verbum, vt ſit in eo, & poſt & limen: vt quæ à nobis alie-
nata ſunt, cum ad hoſtem peruenerint, & ex ſuo tanquam limine exierint: hinc cum
redierint poſt ad idem limen, poſtliminio rediiſſe videantur. ¶ *ET IN Fines noſtros.*)
Inquit Paulus: Poſtliminio rediiſſe videtur quis, cum fines noſtros intrauerit: ſicut 8

1 *L. 1. §. ſi pendeat. D. ad Sen. Maced.*
2 *L. ſi quis. poſthumos. § ſi filium. De lib. et poſth.*
3 *L. nihil intereſt. De capti. & poſtli.*
4 *L. 5. §. vlt. D. illo tit.*
5 *L. poſtliminium. D. illo tit.*
6 *L. denique et L. ſeq. D. ex quib. cau. ma. L. cum hæredes. §. 1. De acqui. poſſ. L. ſi is qui pro emptore. De vſucap.*
7 *L. 1. C. de re mili.*
8 *L. qui excubias. De re mili.*
9 *L. 3. §. ſed ſi ex improuiſo. De re mili.*
1 *L. cum duæ. §. vlti. De capti.*
2 *L. non vt à patre. D. illo. tit.*
3 *L. retro. D. illo tit.*
4 *L. in oībus. D. illo tit.*
5 *§. vlti. inf. quib. non eſt per. fac. teſtamentum.*
6 *L. cum duæ. De capti. & poſtli. reu.*
7 *§. item finitur, inf. quib. mo. tut. fini.*
8 *L. poſtliminium. §. poſtliminio. D. illo tit.*

vbi fines noſtros exceſsit, amittitur. Sed & ſi in ciuitatem ſociã amicámve, aut ad Regẽ ſocium vel amicum venerit, ſtatim poſtliminio rediiſſe videtur: quia ibi primum nomine publico tutus eſſe incipiat.

1 L. nihil intereſt in ſi. De capt. & poſtli.

¶ *SED ET Qui.*) Hæc appendix ad verbum deſcripta eſt ex reſponſo Florentini.

¶ *PRAETEREA Emancipatione.*) Proponit hic Iuſtinianus modum patriæ poteſtatis maximè vulgatum, quíque vnus ſemper eſt obuius. Nam abdicatio qua veteres vtebantur, ſimilior erat exhæredationi, quàm emancipationi, nec efficiebat ne aliquis filius non eſſet, ſed ne hæres: vt etiam oſtendit Fabius lib. 3. ca. 8. Hodie autem

2 L. abdicatio. C. de pat. poteſta.

prorſus eſt ſublatã. ¶ *PER Antiquam legis obſeruationem*) Huius veteris obſeruationis meminit Caius libro priori ſuarum Inſtitutionum. Naturalis pater coram Præſide præſentibus ſeptem teſtibus, & libripende mancipabat, tradebátque filium ſuum fiduciario patri, qui loco emptoris erat, & aliquot numos precii loco dabat. Et hunc

3 L. 3. §. 1. De capi. diminut.

filium ita emptum vt ſeruum ſuum deinde manumittebat. Itaque & Paulus ait, Emãcipato filio capitis diminutionem manifeſtè accidere, quia emancipari nequeat, niſi ſit in imaginariam ſeruilem cauſam deductus. Meminit & Iuſtinianus in ſua Conſtit. iniurioſorum rhapiſmatum, hoc eſt, alaparum, quibus etiam veteres vtebantur in eman-

4 L. vlt. C. de emancip. liberorum.

cipationibus. Meminit & in Nou. ſua Conſtit. 81. inquiens, ἡ τῆς αὐτεξουσιότητος πρᾶξις, πάλαι μὲν ἀπὸ τὰς καλυμένας legis actiones γινομένη, ἐν μεθ' ὕβρεων καὶ ῥαπισμάτων ἀπήλλαττεν αὐτοὺς τῶν ζιούτων δεσμῶν. &c. Sanè olim cùm filiũ pater vẽdidiſſet, ſicuti vẽdere poterat, & ab emptore domino is manumiſſus eſſet, redibat in patriam poteſtatẽ, niſi iam tertiò à patre venditus eſſet. autor eſt Dionyſius lib. 11. ¶ *IMPERIALI Reſcripto.*) Ana-

5 L. pen. C. de emancip. liber.

ſtaſius Imperator (cuius adhuc extat cõſtitutio) videtur veteris obſeruationis loco ſtatuiſſe, vt à Principe reſcriptum de emancipatione impetraretur, eiúſque authoritate apud competentem iudicem perficeretur emancipatio. Iuſtinianus non ſuſtulit huius Imperialis reſcripti vſum, ſed oſtendit non eſſe neceſſarium, cum & ſine eo liberè poſſit apud competentem iudicem filius emancipari. Qua de re adhuc extat Iuſtiniani Cõ-

6 L. vlti. C. de emancip. liber.

ſtitutio. Addit autem Harmenopulus aliam deinde ęditam conſtitutionem à Leone Imperatore, quæ faciliorem reddidit emancipationis viam. Statuebat enim ſatis eſſe, ſi pater permitteret filium rem ſuam ſibi agere. ¶ *ET Tunc.*) Id ex veteri iure eſt. Olim peculium & bona mortui filiiſa. occupabat pater iure ſuo, nec hæres erat. emancipati autem, beneficio Prætoris factus eſt hæres per bonorum poſſeſsionem contra tabulas, ſi in iis eſſet præteritus. Id quod diligenter pertractatur lib. 37. Pandectarum, tit. Si à parente quis manumiſſus fuerit. Quomodo autem fuerit legitimus ab inteſtato

7 §. vlt. inf. de legiti. agna. ſucceſſ.

hæres, docet poſteà Iuſtinianus. Sed hodie nullus eſt harum rerum vſus, cùm etiam Iuſtinianus Nou. ſua Conſtit. 118. ſuſtulerit diſcrimina emancipationis & patriæ poteſtatis, & ſimpliciter ſtatuerit, patrem eſſe hæredem filii, qui ſine liberis mortuus eſt. Sed tamen videamus antiqui iuris ordinẽ. ¶ *A PARENTE Manumiſſus.*) Sponte & gratuito. Nam ſi parens vel accepit pecuniam vt emanciparet, vel poſteà in eum filius viuus quantũ ſatis eſt, contulit, ne iudicia eius inquietaret: exceptione doli

8 L. 1. §. ſi parens. D. ſi à paren. quis man.

repelletur. Sed & cum Traianus coëgiſſet patrem emancipare filium, quem durius tractabat: filio defuncto refert Papinianus conſilio Neratij Priſci & Ariſtonis, patri propter neceſsitatem ſoluendę pietatis, denegatam bonorum poſſeſsionem. ¶ *EADEM Iura præſtantur parenti.*) Eſt tamen aliquid diſcriminis, & modo plus, modo minus iuris præſtatur parenti. Nam eius liberis non datur bonorum poſſeſsio contra ta-

9 dic. L. 1. §. liberos.

bulas. datur tamen liberis patroni. Deinde ſcribit Caius, non vſque adeo exæquandũ

1 L. 2. D. illo tit.

eſſe patrono parentem, vt etiam Flauiana aut Caluiſiana actio ei detur: quia iniquum

2 L. 3. D. illo tit.

eſt ingenuis hominibus non eſſe liberam rerum ſuarũ alienationem. Sed ſubiicit Paulus (in quo plus iuris habere videatur pater.) Quod ſi turpes perſonas veluti meretrices emancipatus hæredes fecerit, totorum bonorum contra tabulas poſſeſsio parenti detur. Illud verò inter diſcrimina non retulero, quod non detur parenti bonorum poſſeſsio

3 dic. L. 1. §. eſt & alius.

aduerſus tabulas filij emancipati, qui militare cœpit: nam nec patrono datur. ¶ *ET*

4 L. etiam. §. ſi patronus. De bo. liber.

Præterea.) De legitima parentum tutela ſuo loco poſteà commodius dicemus.

¶ *ADMONENDI.*) Totus hic locus ad verbum deſcriptus eſt ex Caio: cuius

5 L. liberum. De adopt.

reſponſum extat in Pandectis. Sed clarius eſt, quàm vt deſideret operam interpretis.

6 L. in adoptionib. De adopt.

¶ *NON Contradicente.*) Scribit Celſus, in adoptionibus filiorumfa. & patris, & filij arbitrium ſpectandum: ſed addit, conſentiendo vel non contradicendo. ¶ *ANTEA Diximus.*)

Diximus.) Et nos quoque antea diximus, quæ huc pertinent: nec operæprecium eſt repetere, præſertim cùm nó tam diſſoluant, quàm permutent patriam poteſtatem. ¶ *EX FILIO Tuo.)* Naturali vel arrogato. Nam etſi me tibi arrogandum dediſſem: emancipato me, reuerſum ab hoſtibus filium meum, loco nepotis tibi futurum ait Paulus. 1 *L. ſi me tibi. De capti. & poſtli. reu.*
Porrò quod hic dicimus de emancipato filio, non habet locum in ancilla prægnante manumiſſa. quia partus liber eſt, nec inſpicitur tempus conceptionis fauore libertatis, quemadmodum ſuo ſuperius loco diximus. 2. *§. 1 ſupra de ingen.*

¶ *ET Quidem neque.)* Videtur hic locus deſumptus ex reſponſo Martiani, quod extat his verbis, Non poteſt filius, qui in poteſtate patris eſt, ullo modo compellere eum, 3 *L. nõ poteſt. De adopt.*
ne ſit in poteſtate: ſiue naturalis, ſiue adoptiuus ſit. Et teſtantur Diocletianus & Maximianus, ſeſe nequaquam compulſuros parentes ad emancipationem. Vnde & Pa- 4 *L. 4. C. de eman. liber.*
pinianus tradidit eum, qui à cognato eſſet inſtitutus ſub hac conditione, ſi in poteſtate 5 *L. pen. D. vnde liberi.*
patris non manſerit, poſſe ſtatim petere bonorum poſſeſsionem, agnationis nomine. Nam quod ad illam conditionem attinet, non eſſe in eius poteſtate. Sanè & ſi pater cõdemnatus fuerit, voluit Iuſtinianus, filium à patre petere emancipationem: vt liberta- 6 *L. vlt. § vlt. C. de ſenten. paſſ.*
tem, non damnationis, ſed lenitatis paternæ teſtem habeat. Adeò ſemper veteres aluerunt naturalem filiorum erga parentes reuerentiam. Vt autem non temerè coguntur parentes emancipare: ita nec patroni aſſentiri reſtitutioni natalium: nec domini ma- 7 *L. vlt. De nat. reſt.*
numittere. Itaque Adrianus Imp. nó eſt aſſenſus populo, uolenti aurigam, qui in circo 8 *L. ſi priuatus. D. qui & à quib. man.*
placuerat, liberum fieri, ne domino fieret iniuria. Et Cato in ſummo Vticenſium periculo non permiſit ſeruos inuitis dominis eripi, & quaſi liberos militiæ nomen dare. Vſqueadeo veteres curarunt vnicuique ius ſuum illibatum manere. Verum illud in- 9 *§ vlt. ſupra, de his qui ſui ſunt vel alie. iur.*
tereſt inter ſeruũ & filiumfa. quod ille etiam inuitus quandocunque poſsit manumitti. Hic verò, vt non poteſt ab inuito patre emancipationem extorquere, ita nec à volente poteſt inuitus emancipari: niſi ſit indignus familia. Rectè itaque Iuſtinianus in Nou. ſua Conſtit. 89. λύειν (inquit) τοὺς ὑπεξουσιότητας ἄκοντας τῶν παίδων οὐκ ἐφείμεθα ὅτι ζῶσι πατράσι. Poſſetque filius illud è declamationibus obtendere, Etſi parendum in omnibus patri, in eo non parendum, quo efficitur, ne pater ſit. ¶ *PENE.)* Rectè Iuſtinianus addidit hanc notam exceptionis, quam Martianus omiſerat. Sũt enim quædam cauſæ, 1 *L. ſi cui legatum. De condi. & demonſt.*
ob quas cogantur parentes emãcipare liberos ſuos. Veluti ſi agnouerint legatum ea cõ- 2 *L. quidam cum filium. De verb obligat.*
ditione relictum. Et quem promiſerunt tractare vt filium, ſi non emancipant, pœnam ſtipulationi additam præſtant, Sed & filium, qui contra pietatem durius tractabatur, 3 *L. vlt. D. ſi à pare. quis manu.*
voluit Traianus emancipari. Poſtremò ſi leno ſit pater, qui filiabus ſuis peccandi neceſsitatem imponat, iubetur Epiſcopus filias liberare. Notúmque eſt illud è Tragœdia, 4 *L. ſi lenonis. C. de epiſco. audien.*
Adulterorum virgo deſerui domum. Et ſanè ſi creditor hypothecarius ancillam ſibi obligatam pignori, proſtituere vellet, eo ipſo amittit ius ſui pignoris, & ancilla illi eripitur. 5 *L. elegãter. § vlti. De pignerat. act.*

IN TITVLVM SEQVENTEM

ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ.

HActenus dictum eſt de iis, qui ſunt alieno iuri ſubiecti: nũc tranſit Iuſtinianus ad eos, qui ſunt quidem ſui iuris, ſed tamen adhuc ab aliis reguntur, nempe à Tutoribus vel Curatoribus. Ac prius quidem ordinem naturæ ſecutus agit de tutelis, primúmque docet titulo ſequenti, quid tutela ſit, & cuius teſtamento detur. Reliqua deinde reliquis titulis diligẽter pertractat, admodum ſolicitus vt lubricum minoris ætatis certo fulciatur ſubſidio. Et fuit profectò legumlatorib. ſemper curæ & cordi tutela pupillorum. Teſtatur id Iuſtinianus in Nou. ſua Conſtit. 72. his verbis, διαφέροντι ἡ περὶ τοὺς νέους φροντὶς, πρᾶγμα δέ ἐστι περισπούδαστον τοῖς τὴν νομοθετεῖν παρὰ θεοῦ τὴν ἐξουσίαν λαβοῦσι. *Et Seuerus Imp. Vlpio Rufino ſcribens gloriatur, omnibúſque liquere deſiderat, ſeſe omnem rationem adhibere ſubueniendis pu-* 6 *L. 2. D. qui pet. tut.*
pillis, cùm etiam id pertineat ad curam publicam. Certè quidam olim exiſtimarũt vtilitati publicæ 7 *L. 2. §. tractari. D. ad Sen. Tertyll.*
repugnare hanc conditionem, Si pupillus tutores non habuerit. Vt non temerè M. Antoninus Philoſophus in hanc rem crearit nouum Prætorem, quem dixit Tutelarem. Apud Athenienſes vnus ex Theſmothetis, qui dicebatur ὁ βασιλεὺς, *curabat, vt inquit Libanius,* τὰ τῶν ὀρφανῶν καὶ ἀσθενῶν: *vel ſanè, vt alij volunt, is qui dicebatur* ἄρχων ἐπώνυμος, *cui incumbebat cura dãdorum pupillis tutorum, quos propriè appellabãt* τοὺς τῶν ὀρφανῶν ἐπιτρόπους, *vt differrẽt à viduarum defenſoribus, quos appellabant* χηρῶν ἐπιτρόπους. *Lyſias nõ obſcurus orator apud Athenienſes meminit* τῶν νόμων.

οἱ κεῖνται περὶ τῶν ὀρφανῶν. Et Xenophon in Poris, ſiue de reditibus indicat Athenienſes habuiſſe ſuos ὀρφανοφύλακας. Certè & Plato lib. 11. de Legibus, diligenter admonet præcipuè curam eſſe habendam pupillaris ætatis. μηχανᾶσθαι δεῖ τινα τρόπον ἡ τῆς ὀρφανίας τύχη τοῖς γενομένοις ὀρφανοῖς ὡς ἥκιστα ἔλεον ἔχῃ τῆς συμφορᾶς. Quo fit, vt feruentioribus animis incumbere debeamus in hanc tam piam & neceſſariam iuris ciuilis partem. Et vt adoleſcens Demoſthenes vlturus perfidiam ſuorum tutorum, ab hac fauorabili cauſa eloquentiæ ſuæ tyrocinium auſpicatus eſt, magnámque ſui ſpem excitauit: ita nunc agedum ô iuuentus, alacribus animis totam tutelarum rationem perdiſcens, maioris deinde grauioriſque ſtudij futuri ſpecimẽ edito, & veluti in tua cauſa excitator, maximè cùm nihil hic habeas obſoletæ antiquitatis, aut quod plus tedij, quàm fructus habeat. Porrò illud obiter admoneo, paßim in Gallia moribus eſſe receptam, quandam nouam & priſcis Romanis incognitam, tutelæ ſpeciẽ, quam appellamus, GARDE, vel, BAIL. Cuius ea vis ſit, vt rerum pupillariũ fructus tutor ſuos faciat, modò pupillum alat, eiúſque æs alienum diſſoluat, & poſſeßiones ſartas tectas tueatur. Datur autem parẽtibus vel agnatis, qui hac ratione ſiunt quodammodo rerum pupillarium domini, etiam ſi eas reſtituant adulto. Sed liberum eſt eius loco ſuſcipere legitimam tutelam, quam ius ciuile introduxit. Ne cui autem omnino noua videatur: ſcribit Ariſtoteles lib. ſecundo OEconomicorum, Dionyſium tyrannum Siciliæ, voluiſſe fructus rerum pupillarium aliquando ſuos fieri. Διονύσιος (inquit) Συρακούσιος δεηθεὶς χρημάτων ἐκέλευσεν ἀπογράψασθαι χρήματα πρὸς αὐτὸν, ὅσοι οἶκοι εἰσὶν ὀρφανικοί. ἀπογραψαμένων δὲ ἄλλων, τὰ τούτων χρήματα ἀπεχρᾶτο, ἕως ἕκαστος εἰς ἡλικίαν ἔλθοι. Legimus quoque quendam Scotiæ Regem Malcolinum ſtatuiſſe pupillos in Regis tutela eſſe, eorúmque interim fructus fore fiſci. Idque etiam in Anglia ſecutum Regem Henricum tertium, teſtis eſt Polydorus.

De Tutelis, Tit. XIII.

TRanſeamus nunc ad aliam diuiſionem perſonarum. Nam ex his perſonis, quæ in poteſtate non ſunt, quædam vel in tutela ſunt, vel in curatione, quædam neutro iure tenentur. Videamus ergo de his, quæ in tutela vel in curatione ſunt. Ita enim intelligemus cæteras perſonas, quæ neutro iure tenentur. Ac prius diſpiciamus de his, quæ in tutela ſunt.

Eſt autem tutela (vt Seruius definiuit) vis ac poteſtas in capite libero ad tuendum eum, qui per ætatem ſe ipſe defendere nequit, iure ciuili data ac permiſſa.

Tutores autem ſunt, qui eam vim ac poteſtatem habent, éxque ipſa re nomen acceperunt. Itaque appellantur tutores, quaſi tuitores atque defenſores, ſicut æditui dicuntur, qui ædes tuentur.

Permiſſum eſt itaque parentibus, liberis impuberibus, quos in poteſtate habent, teſtamento tutorẽs dare. Et hoc in filios filiáſque procedit omnimodo. nepotibus verò neptibúſque ita demum parẽtes poſſunt teſtamento tutores dare, ſi poſt mortem eorum in poteſtatem patris ſui non ſunt recaſuri. Itaque ſi filius tuus mortis tuæ tempore in poteſtate tua ſit: nepotes ex eo non poterunt ex teſtamento tuo tutores habere, quanuis in poteſtate tua fuerint, ſcilicet quia mortuo te, in poteſtatem patris ſui recaſuri ſunt.

Cùm autem in compluribus aliis cauſis poſthumi pro iam natis habeantur: & in hac cauſa placuit non minus poſthumis, quàm iam natis teſtamento tutores dari poſſe: ſi modo in ea cauſa ſint, vt ſi viuis parentibus naſcerentur, ſui hæredes, & in poteſtate eorum fierent.

Sed &

Sed & ſi emancipato filio tutor à patre datus fuerit teſtamento: confirmandus eſt ex ſententia Præſidis omnimodo, id eſt, ſine inquiſitione.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

IN *POTESTATE non ſunt.*) Neque herili, neque patria. Nam prior prohibet ſeruum habere, vel aliis eſſe tutorem. Altera filiumfa. non patitur tutelæ ſubiici, quanquam non obſtet, ne ſit aliis tutor. ¶ *ITA Enim intelligemus.*) Locus eſt à contrariis, de quo ſupra diximus. ¶ *AC PRIVS Diſpiciamus.*) Nam & id exigit ordo naturæ: vtque prior, ita & potior eſt ratio ætatis, quàm dementiæ, ob quam daretur curator: & ceſſat cura, ſi tutelæ ætas indigeat, inquit Vlpianus. 1 *§.1. Supra de his qui ſui ſunt vel alie. Iuris.* 2 *L.3. De tutel.*

¶ *VT SERVIVS definiuit.*) Fuit hic P. Seruius Sulpitius Rufus, iuris peritiſsimus, qui primus arte quadam pertractauit ciuilem ſcientiam. Dialecticam enim adhibuit, multáſque iuris partes definitionibus & diſtinctionibus illuſtrauit: vt eius autoris nomine non parum commendetur definitio tutelæ, in qua & cauſam & officium tutelæ licet deprehendere. De hoc Seruio extat oratio Ciceronis; eiúſque vita diligenter perſcripta à Rutilio. ¶ *VIS ET poteſtas.*) Hæc affinia ſunt & eadem feré. Ideóque paſſim apud Latinos noſtróſque iuriſconſultos coniungi ſolent, alióque poſteà loco à Iuſtiniano coniunguntur. Et vim quidem rectè accipiemus pro iure. Nam & Theophilus & Harmenopulus verterunt δίκαιον. 3 *§. adipiſcendæ. inf. de interd.* ¶ *IN Capite libero.*) In Pandectis adiicitur hæc vox, CONSTITVTA: ſed prudenter eam hîc omiſit Iuſtinianus, vt clarius magíſque ſignificaret caput pupilli, quàm tutoris. quod apertè indicat Theophili verſio, κατὰ ἐλευθέρας κεφαλῆς πρὸς ἀσφάλειαν αὐτῆς. Et ne quem moueat Latinæ phraſeos nouitas, annotat Gellius lib. 1. cap. 7. apud veteres hanc præpoſitionem, IN modò accuſatiuo, modò ablatiuo iungi. Nec ſunt ignota illa legis duodecim tabularum verba, SI FVRIOSVS EXISTET, agnatorum gentiliúmque in eo pecuniáque eius poteſtas eſto. Porrò auté ſatis conſtat, liberum eſſe debere caput, quod tutelæ ſubiicitur: adeò vt nec filiusfa. tutorem habere poſſit: nedum ſeruus. quanquam ſi ſeruus aſpiret ad libertatem fideicommiſſariam, & hæreditatem relictam petat, poteſt petere tutorem. quemadmodum & is, qui de ſtatu ſuo litigat. Sed hæc tutoris datio ita demum rata erit, ſi liber fuerit iudicatus. 4 *L.1. De tutel.* ¶ *AD TVENDVM Eum.*) Hoc eſt, eius potiſsimum perſonam, cuius hîc prima cura, & ratio habenda eſt: deinde etiam patrimonij. Nam & bona tueri debent tutores, inquit Vlpianus. Et Paulus vtrunque eſt complexus, inquiens, Cùm tutor nó rebus duntaxat, ſed etiam moribus pupilli præponatur, imprimis mercedes Præceptoribus conſtituet, &c. Et lex vetus iubebat tutorem ſuper pecunia & ſuper tutela pupilli dari. Gordianus Imper. ait, Curatorem ſuſtinere ſolam rei familiaris adminiſtrationé. Sed interim pati non debet corrumpi mores minoris. Certè Caius reſpondit, Conſiliú & operam Curatoris tueri debere non ſolùm patrimonium, ſed & corpus, & ſalutem furioſi. 5 *L.1. De legi. tutel.* 6 *L. cùm in plures. §. cùm tutor. De admi. tutorũ.* 7 *L. ſæpe ita. De ver. ſignifi.* 8 *L. in copulandis. C. de nupt.* 9 *L. cõſilio. De curat. fur.* ¶ *QVI Propter ætatem ſe defendere nequit*) Qui per ſeſe ſatis non ſapit, alterius prudentioris conſilio niti debet. & par eſt, ſapientiores opitulari imperitioribus, præcipuè ætati imbecilliori, cuius etiam hoſtes miſereri ſolent: eóque diligentius, quo magis inſidiis & captionibus eſt expoſita, nó ſine magno Reip. periculo, ſi quidem eius ſpes eſt in recta inſtitutione iuuentutis. Certè pietatis & humanitatis plenú eſt illud Iuſtiniani in Nou. Conſtit. 72. votum, ἵνα δὴ πάντων πατέρες τοῖς ἑαυτοῖς βοηθεῖν μὴ δυναμένοις γενώμεθα, Atque is eſt naturæ cuiuſdam melioris inſtinctus, vt propenſiores ſimus in eos tuédos, qui nondum per ætatem ſeſe tueri poſſunt. 1 *L.1. De minorib.*

¶ *TVTORES Autem ſunt.*) Locus eſt à cóiugatis, de quo ſuperius plura diximus. ¶ *QVASI Tuitores atque defenſores.*) Ariſtoteles lib. 5. Politicorum, contrariorum loco habet σφετερισμὸν καὶ ἐπίτροπον. Sed neſcio quomodo nimis verum eſt quod dicitur, multa nomina ab antiquo more deducta manere, etiam ſi mos ille fuerit mutatus. Certè horrendum eſt, quàm non reſpódeant plerunque tutores ſuo nomini. Id olim magno ſuo malo Demoſthenes expertus eſt, & filij illi Diodoti, quorum cauſam egit Lyſias aduerſus Diogitoné tutorem, vt eſt apud Dionyſium Halicarn. in lib. de antiquis Oratorib. aut ſi magis Romana quæris exempla, teſtem producam illum Malleolum, cuius 2 *L. taberna. De verb. ſignif.*

tutor Verres, quod argenti placuit, inuaſit: quæ mancipia voluit, abduxit: de cæteris rebus, quantum libuit, abſtulit: nec rationem interim dans, nec pecuniam reddens, vt ſcribit Cicero. Vnde eſt, quod illa prudens mulier apud Papiniánum[1], prætulit lubrico tutelæ, remedium fideicommiſsi. quódque dictum eſt ab Apuleio, Tutorem magis imminuere, quàm tueri opes pupilli. Atque vtinam ſolas opes perderet, non etiam mores, quibus tuendis formandíſque potiſsimum datus eſt. Sed noti ſunt tutores illius P. Ebutij, de quo Liuius lib. 9. Decad. 4. ¶ *SICVT Æditui.*) Gellius lib. 12. cap. 8. Varronem ſecutus admonet, rectius dici ęditimum, quaſi ædis intimum, & ęditui vocabulū recenti nouitate fictum, quaſi à tuendis ædibus. Veruntamen vſus (penes quem eſt ratio & norma loquēdi) magis probauit vocem æditui. Meminit Vlpiánus[2] æditorum, & ait iis demandatam curam locorum ſacrorum. Meminit & Papinianus[3]. Plinius lib. 14. cap. 7. appellat tutelarium, eum, qui tuetur ædes ſacras publicáſque: Græci νεωκόρον. Erat autem alius ædium ſacrarum cuſtos, quem Ariſtoteles ναοφύλακα, noſter Sceuola[4] appellat ἱεροφύλακα.

¶ *PERMISSVM Eſt itaque.*) Iuſtinianus eo ordine tutelas tractat, quo & deferuntur. Primo itaque loco agit de teſtamentaria tutela, cuius eſt prior potiórque cauſa: & oſtendit à quibus ea detur, referens permiſsionem legis duodecim tabularum, quę etiam extat apud Caius[5]. Nec dubium eſt, quin apud Romanos fuerit etiā in vſu ante duodecim tabulas. Nam legimus Ancum Martium Regem Romanorum dediſſe filiis ſuis tutorem L. Tarquinium. Certè & Plato in ſuis Legibus iubet ratam eſſe dationem tutelæ, quæ ex patris teſtamento proficiſcitur. Inquit enim, ἐὰν ὁ πατὴρ διαθέμενος τελευτᾷ, καὶ γράψας ἐπιτρόπους τοῖς παισὶν ἑκόντας τε ὁμολογοῦντας ἐπιτροπεύσεις, οὕστινας ἂν καὶ ὁπόσους ἂν ἐθέλῃ, κατὰ ταῦτα τὰ γραφέντα ἡ τῶν ἐπιτρόπων αἵρεσις γιγνέσθω κυρία. ¶ *PARENTIBVS.*) Etiam minoribus 25. annis, modo ſapiant, ſatiſque perpenſo conſilio[6] vſi ſint. ¶ *LIBERIS.*) Etiam[7] inuitis, & exhæredatis[8]. Neque enim ideo minus ſunt in poteſtate. Vnde & iis poteſt pater pupillariter ſubſtituere[9]. ¶ *IMPVBERIBVS.*) Neque enim puberibus dari poteſt tutor. Et ſi detur, inutilis prorſus erit datio, vt nec curator datus intelligatur. ¶ *QVOS In poteſtate habent.*) Id indicat tantum hic agi de parentibus maſculini ſexus. Nam & hi ſoli in poteſtate liberos habere poſſunt: mater verò non habet. Ideóque nec tutorem dare poteſt, ſed tamen ſolet ab ea datus tutor à præſidibus cōfirmari, inquit Imp. Alexander[1], & addit (quod etiam Modeſtinus ait[2]) eam rectè poſſe tutorem dare filiis, quos inſtituit hæredes. Sanè (inquit Paulus[3]) & ſi extraneus impuberi, quem hæredem inſtituit, tutorē dederit, & extra ea nihil in bonis pupillus habeat: non malè dicetur iudicium eius ſequendum eſſe: quippe qui & perſonam eius, quem tutorem eſſe voluit, nouerit: & impuberem ita dilexerit, vt eum hæredem inſtitueret. Quæ tamen videntur intelligenda de eo pupillo, qui nō ſit in poteſtate patris. Nam alienum ius minui non poteſt[4]. ¶ *TESTAMENTO.*) Vel etiam codicillis teſtamēto confirmatis[5]. Quod ſi quis teſtamento parum iuſto datus ſit tutor, confirmabitur, inquit Iulianus[6].

¶ *ITA Demum parentes.*) Etiam milites. Nam nec militem liberis recaſuris in poteſtatem poſſe tutorem dare, docet Vlpianus[7] ex reſcripto diuorum fratrum: quanquā aliter ſtatutū ſit de ſubſtitutione pupillari. Sic enim ſcribit idē Vlpianus[8], Cùm filiusfa. miles deceſsiſſet filio impubere hærede inſtituto, eíque ſubſtituiſſet in aui poteſtate manenti, tutoréſque dediſſet: Diui fratres reſcripſerunt, ſubſtitutionem quidem valere: tutoris autem dationem non valere: quia hæreditati quidem ſuæ miles, qualem velit ſubſtitutionem facere poteſt: veruntamen alienum ius minuere non poteſt. ¶ *IN Compluribus aliis cauſis.*) Nempe in iis omnibus in quibus agitur de iure & emolumento ipſius poſthumi[9].

¶ *NON Minus poſthumis.*) In eo tamē minus hic aliquid eſt, quod poſthumo datus tutor, non niſi poſthumo edito tutor[1] ſit): & interea (ſi opus ſit) ventri detur curator[2].

¶ *SED Et ſi emancipato.*) Idem & de filio notho ſiue naturali tantum, modo pater aliquid ei relinquat. Nā alioquin datus ei tutor, ſine inquiſitione non confirmabitur[3]. ¶ *PATER.*) Quod ſi ab alio datus fuerit tutor, ſine inquiſitione non confirmabitur: etiam ſi eſſet à matre datus vel patrono. ¶ *OMNIMODO, Id eſt, ſine inquiſitione.*) Papinianus ait, Prætorem debere confirmare citra inquiſitionem. Modeſtinus inquit, Præſidem plerunque ſolere non inquirere, ſed ſimpliciter confirmare. Sic enim eum

1 *L. 3. § pen. De vſur.*
2 *L. 3. De tabu. exhib.*
3 *L. cum pater. § donationis. De leg. 2.*
4 *L. annua. § Attia. De annu. lega.*
5 *L. 1. De teſta. tutel.*
6 *L. 3. § quamuis. De adm. tut.*
7 *L. nemō. De tut. et cur. dat. ab his.*
8 *L. 4. De teſta. tutel.*
9 *§ non ſolum. inf. de pup. ſubſt.*

1 *L. 4. C. de teſta. tutel.*
2 *L. 4. De teſta tutel.*
3 *L. 4. De confir. tut.*
4 *L. cum filiusfa. De mil. teſta.*
5 *L. 3. de teſta. tutel. L. 2. C. illo tit.*
6 *L. 3. De confir. tut.*
7 *L. 2. De teſta. tut.*
8 *L. cum filiusfa. De mil. teſta.*
9 *L. qui in vtero eſt. De ſtatu homi. L. quod dicimus. De verb. ſignif.*
1 *L. ſi nemo tutorū. § vlt. De teſta. tut.*
2 *L. 1. § tandiu. De vent. in poſſ. mitt.*
3 *L. vlt. C de conf. tut.*
4 *L. natural. D. eod.*
5 *L. ſi filio. D. illo tit.*
6 *L. 1. D. illo tit.*

Modeſtini locum legendum eſſe oſtendit Græcum archetypum. Nec eſt otioſa vox hæc, PLERVNQVE. ſignificat enim multas eſſe cauſas, propter quas non confirmetur tutor ſine inquiſitione. Porrò autem cùm hic dicimus ſine inquiſitione tutorem à patre datum confirmari, intelligimus inquiſitionem illam, an perſona ſit idonea. Cæterũ de ipſius patris voluntate ſemper inquirendum eſt. Rectè itaque Tryphonius ait, In confirmando tutore hoc Prætor inquirere debet: an durauerit patris voluntas. quod in facili eſt, ſi proximo morti tempore tutores non iure vel curatores ſcripſerit pater. Nam ſi ante annos: vt medio ſpacio potuerit facultatum tutoris non iure à patre dati fieri imminutio, vel morum ante celata vel ignorata emerſerit improbitas, aut inimicitiæ cum patre exarſerint: vtilitatem pupillorum Prætor ſequetur, non ſcripturam teſtamenti, vel codicillorum. Nam patris voluntatẽ Prętor ita accipere debet, ſi non fuerit ignarus, ſcilicet eorum, quę ipſe Prætor de tutore comperta habet. Quid denique, ſi poſtea de eo pater, quem teſtamento codicilliſve non iure dedit, ſcripſit tutorem eſſe nolle? Nẽpe non ſequitur primam voluntatem Prætor, à qua pater diſceſsit.

1 *L. in confirmando. D. illo. tit.*

Qui Teſtamento tutores
DARI POSSVNT, TIT. XIIII.

DARI autem tutor poteſt teſtamento non ſolum paterfamilias, ſed etiam filiusfamilias.

Sed & ſeruus proprius teſtamẽto cum libertate, rectè tutor dari poteſt. Sed ſciendum eſt, eum & ſine libertate tutorem datum, tacitè libertatem directam accepiſſe videri: & per hoc rectè tutorem eſſe. Planè ſi per errorem, quaſi liber, tutor datus ſit: aliud dicendum eſt.

Seruus autem alienus purè inutiliter teſtamento datur tutor: ſed ita, CVM LIBER ERIT, vtiliter datur. Proprius autem ſeruus inutiliter eo modo tutor datur.

Furioſus, vel minor vigintiquinque annis tutor teſtamẽto datus, tutor tũc erit, cùm compos mẽtis, aut maior vigintiquĩque annis fuerit factus.

Ad certum tempus, vel ex certo tempore, vel ſub conditione, vel ante hæredis inſtitutionem poſſe dari tutorem, non dubitatur.

Certæ autem rei vel cauſæ tutor dari non poteſt: quia perſonæ, non cauſæ, vel rei tutor datur.

Si quis filiabus ſuis vel filiis tutores dederit: etiam poſthumæ vel poſthumo dediſſe videtur: quia filij vel filiæ appellatione & poſthumus & poſthuma continentur. Quòd ſi nepotes ſint, an appellatione filiorũ & ipſis tutores dati ſint? Dicendum eſt, vt & ipſis quoque dati videantur: ſi modo liberos dixerit. Cæterùm ſi filios: non continebuntur. Aliter enim filij, aliter nepotes appellantur.

Planè ſi poſteris dederit: tam filij poſthumi, quàm cæteri liberi continebuntur.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

2 *L. filiusfam. De his qui ſui ſunt vel alie. iur. L. nam quod. D. ad Sen. Treb.*

SED *Etiam filiusfa.*) Neque enim patriæ poteſtatis habetur ratio in muneribus publicis. Vnde & filius, tutorio nomine, poterit ſine venia in ius vocare patrem: ſicut & poteſt libertus patronum. Et poſtea docẽt Iuſtinianus, filiumfa. tutorem, ſi pupilli

3 *L. quæſitum. De in ius vocan.*

4 *§. tutor. inſ. de inoff. teſta.*

nomine legatum petierit ex teſtamento, nihilominus adhuc poſſe id dicere inofficioſum ſuo nomine, ſi queratur ſe iniuria exhæredatum. Porrò vbi datus eſt teſtamento
1 *L. Lucius Titius Caiũ. De admi. tut.* tutor filiusfa. reſpondit Marcellus, patrem quidem, ſi interceſſerit pro filio, & quaſi in ſe periculum receperit, in ſolidum teneri, ſi peccarit filiusfa. tutor. Sed ſi tantum ſimpliciter conſenſerit, non niſi de peculio, vel de in rem verſo. Quanquam vbi à Prætore datus eſt tutor filiusfa. in ſolidum pater obligetur, ſi tutelam agnouerit: & ſi non
2 *L. ſi filiusfa. De tut.* agnouerit, de peculio.

¶ *SED Et ſeruus.*) Multi iniquitate fortunę ſeruiunt, qui digni ſunt, vt etiam liberis imperent. Itaque veteres non dubitarunt ſuis pupillis præficere virtutem in ſeruis deprehenſam. Et tam pædagogos quàm tutores ſoliti fuere ex ſeruis deligere. Legimus olim Anaxilaum Rhegynorum tyrãnum cuidam Micytho ſeruo ſuo credidiſſe tutelam liberorum ſuorum cum vniuerſi regni adminiſtratione. ¶ *SED Sciendum eſt.*) Hoc amplius ſciendum eſt, tutelæ dationem ſtatim tribuere ius libertatis, etiam antequam tutela adminiſtretur: vt ſi datus tutor ſeruus ſit. 25. annis minor, liber fiet ab a-
3 *L. quæro. §. vlt. De teſta. tute.* dita hæreditate: ſed tutela non onerabitur ante legitimam ætatem, vt docet Paulus. Porrò, vt ex ſimplici tutelæ datione competit tacita libertas, eáque directa beneficio Iuſtiniani: ita & ex delatione hæreditatis, vti ſuo ſuperius loco ſatis dictũ eſt. ¶ *PLA-*
4 *L. generaliter. §. ſi quis tutorem. De fid. liber.* *NE Si per errorem.*) Inquit Vlpianus, Si quis tutorem ideo ſcripſerit, quia liberum putauit, certiſsimum eſt, neque libertatem peti poſſe, neque tutelam libertatis præſtationi patrocinari. Vnde ſequitur, inutilem eſſe dationem, quæ in ſeruo non poteſt valere.
5 *L. ſi quis tutorem. De teſta. tute.* Rectè itaque & Paulus ait, Si quis tutorem dederit filio ſuo ſeruum, quem putabat liberum eſſe: is neque tutor, neque liber erit.
6 *L. ſi hæreditas. §. vlt. De teſta. tute.* ¶ *SERVVS Antè alienus.*) Inquit idẽ Vlpianus, Seruus alienus ita dari tutor poteſt, Si liber erit, tutor eſto. Quinimo & ſi purè datus ſit, videtur ineſſe hæc conditio, cum liber erit. Poteſt autem quis & extraneo ſeruo deſendere ex hac cauſſa fideicommiſſariam libertatem. Ex quibus verbis Vlpiani colligi poteſt vera præſentis loci interpretatio, vt intelligatur ſeruus alienus, qui purè datus eſt tutor, ita inutiliter dari, quod ſcilicet hoc nomine non fiat ſtatim tutor, etiam ſi aliquando vtilis eſſe poſsit hæc tutoris datio, nempe cum ſeruus liber fiet: & hæres rogatus videatur eum à domino redimere & manumittere. Quod ſi à teſtatore exprimatur hæc conditio, cum liber erit, dicitur vtilis eſſe datio: quæ ſcilicet efficax eſt eo modo, quo eſt cõcepta, eóque tempore, quem teſtator præſtituit: nec adiuuari debeat tacita quadam conditione aliunde aſcita, cum eam nominatim κἀ ῥητῶς habeat. ¶ *INVTILITER Eo modo tutor datus.*) Sic videlicet, vt omnino tutor fieri nequeat, non etiam, ſi euenerit conditio libertatis. Neque enim hic dominus videtur ſeriò tutorem ſcripſiſſe, quem his ludificatur ambagibus, & procraſtinationibus vltrò aſcitis ſuſpendit. ¶ *TVTOR Teſtamento datus.*) Etiam
7 *L. furioſus. De tute.* purè & ſimpliciter, omiſſáque hac conditione, cum ſanæ mentis eſſe cœperit. Eam
8 *L. ſi hæreditas. §. ſi furioſus. De teſta. tut.* enim tacitè intelligi docet Paulus, & aſſentitur Vlpianus Pomponium ſecutus, reiecta Proculi aduerſantis ſententia. ¶ *TVTOR Tunc erit.*) Hoc eſt, Tutoris officio tunc ſungetur. Interea autem dabitur alius à Prætore tutor.

¶ *AD Certum tempus.*) Sic Paulus Apoſtolus ad Galatas cap. IIII. ait, pupillum ſub tutoribus & curatoribus eſſe vſque ad tempus à patre definitum. ¶ *EX Certo tempore, vel ſub conditione*) Interea autem alius tutor à Prætore dandus eſt, quanuis le-
9 *L. ſi quis ſub cõditione. De teſta. tute.* gitimum pupillus habeat. Quandiu enim teſtamentaria ſperatur tutela, legitima ceſſat,
1 *L. muto. §. 1. De tut.* inquit Vlpianus. ¶ *POSSE Dari.*) A teſtatore ſcilicet. Hic enim de tutela teſtamẽtaria quærimus. Et conſtat non poſſe à Prætore dari tutorem ſub conditionẽ, quia lex non patiatur ſuſpendi à iudice, quod vult præſens purúmque ſtatui.

2 *L. certarum cum ll. ſeq. De teſta. tute.* ¶ *CERTAE Autem rei.*) Hic locus videtur conſutus ex tribus reſponſis Iuriſconſultorum. Primum enim, inquit Vlpianus, Certarum rerum vel cauſarum teſtamento tutor dari non poteſt, nec deductis rebus. Subiicit Pomponius, Et ſi datus fuerit, tota datio nihil valebit. addit rationem Martianus, Quia perſonæ, non rei vel cauſæ detur. Poſtremò Vlpianus adiicit explicationem, Si tamẽ tutor detur teſtamẽto rei Africanę vel rei Syriacæ, vtilis datio eſt.

3 *L. 5. cum le. ſeq. De teſtam. tute.* ¶ *SI QVIS Filiabus ſuis vel filiis.*) Totus hic locus ad verbum deſcriptus eſt ex
4 *L. ſi quis ita dixerit. De teſta. tut.* duobus reſponſis Vlpiani. Sed priuſquam eum excutiamus, adiiciamus aliud eiuſdem Vlpiani reſponſum, quod extat his verbis, Si quis ita dixerit, Filiis meis tutorem do: in ea con-

ea conditione eſt, vt tam filiis quàm filiabus dediſſe videatur. Filiorum enim appella-
tione & filiæ continentur, Si quis filio tutorem dederit, & plures filios habeat:an om-
nibus filiis dediſſe videatur? Et de hoc etiam Pomponius dubitat. Magis eſt autem,
vt omnibus dediſſe videatur. ¶ *TVTORES Dederit.*) Idem & ſi quod legatum iis
reliquerit[1]: vel etiam eas exhæredauerit[2]. Æquè enim ſemper filiorum appellatione cõ- 1 *L. qui filiabus. De legat. I.*
tinebuntur poſthumi, ſi aliquo modo conſtet non fuiſſe ventris ignarum teſtatorem, 2 *§. poſthumi quoque ad*
vtpote cuius meminerit aliqua parte teſtamenti. alioqui nomen filiorum non poterit *ſi. inf. de exhær. lib.*
trahi ad poſthumos, qui latuerunt teſtatorem. Nam nec filij nati continebuntur, quos
teſtâtor ignorabat ſe habere, vt docet Vlpianus[3]. Scio alia eſſe vulgarium interpretum 3 *dic. L. ſi quis ita dixe-*
commenta: ſed ego puram ſolidámque iuriſprudentiam ſector, nec moror vana vulgi *rit. §. ſi quis cum igno-*
ſomnia. ¶ *DICENDVM Eſt.*) Prior pars huius reſponſi non propriè pertinet ad *raret.*
propoſitam quæſtionem: ſed ad illuſtrandam & omnibus numeris abſoluendam ge-
neralem definitionem. ¶ *SI MODO Liberos dixerit.*) Inquit Calliſtratus[4], Liberorũ 4 *L. liberorũ. De verb. ſig.*
appellatione nepotes & neptes, cæteríque qui ex his deſcendunt, continentur. Et Mo-
deſtinus, ἡ τῶν τέκνων (inquit[5]) προσηγορία ἕως τῶν ἐκγόνων ἐκτείνεται. ¶ *SI FILIOS.*) 5 *L. ἡ τῶν τέκνων. i. natorũ. De verb. ſignif.*
Propria filiorum appellatio arctior eſt, nec primum gradum excedit. Sed tamen vbi
eadem eſt ratio (quam facilius eſt in legibus deprehendere, quàm in hominum volun- 6 *L. iuſta. L. filij. De*
tatibus) iuſta interpretatione recipimus, vt appellatione filij etiam nepos contineatur[6]. *verb. ſignif.*
¶ *PLANE Si poſthumis.*) Sic etiam legit Theophilus: quaſi doceat hoc loco Iu-
ſtinianus, generali appellatione poſthumorum intelligi filios liberóſque poſthumos,
& quicunque poſt teſtamentum naſcentur ab illis, etiamſi ante mortem teſtatoris[7]. 7 *L. ſi quis ita dixerit. §. vlt. De teſta. tut.*
quanquam non comprehendantur, qui iam nati erant, cùm teſtamẽtum ſcriberetur[8]. 8 *L. nomen filiarum. De verb. ſignif.*
Haloander tamen hic legit, POSTERIS. nec ratione caret eius lectio. verum enim eſt
poſterorum appellatione contineri omnes liberos: quanquam aliquando C. Caligula
cùm nullum rapinis modum faceret, improbè cauillatus ſit, poſteros ſolùm dici filios.
Illa tamen inter liberos & poſthumos notanda differentia eſt, quod in Poſteris maio-
rem haberi rationem familiæ atque gentilitatis generiſve, traditum ſit. Itaque reſpon-
diſſe Vlpianum[9], Generi poſteriſq; datas immunitates, ad eos, qui ex fœminis nati ſunt, 9 *L. I. §. I. De im. immun.*
non pertinere. Atqui inter liberos nepotem quoque ex filia contineri dubium nõ eſt.
& idem Vlpianus reſpondit[1]. Porrò autem ipſis poſthumis dari potuiſſe tutores vel 1 *L. vlti. De pollicit.*
illud indicio eſt, quod ſcribit Suetonius Iulium Cęſarem teſtamentum facientem, plu-
res ex iis qui eum occiderunt nominaſſe tutores filij, ſi quis ſibi naſceretur.

De legitima Agnatorum
TVTELA, TIT. XV.

QVibus autem teſtamento tutor datus non eſt: his ex lege duodecim tabularum agnati ſunt tutores, qui vocantur legitimi. Sunt autem agnati, cognati per virilis ſexus cognationem coniuncti, quaſi à patre cognati: veluti frater ex eodem patre natus, fratris filius, nepóſve ex eo: item patruus, & patrui filius, nepóſve ex eo. At qui per fœminini ſexus perſonas cognatione iunguntur, agnati non ſunt, ſed aliàs naturali iure cognati. Itaque amitæ tuæ filius, non eſt tibi agnatus, ſed cognatus: & inuicem tu illi eodem iure coniungeris: quia qui ex ea naſcuntur, patris, non matris, familiam ſequuntur.

Quòd autem lex duodecim tabularum ab inteſtato vocat ad tutelam agnatos: non hanc habet ſignificationem, ſi omnino non fecerit teſtamentum is, qui poterat tutores dare: ſed ſi, quantum ad tutelam pertinet, inteſtatus deceſſerit: quod tunc quoque accidere intelligitur, cùm is, qui datus eſt tutor, viuo teſtatore deceſſerit.

Sed agnationis quidem ius, omnibus modis capitis deminutione plerunque perimitur. nam agnatio, iuris ciuilis nomen eſt: cognationis verò ius non omnibus modis commutatur: quia ciuilis ratio, ciuilia quidem iura corrumpere poteſt, naturalia vero non vtique.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

1 *L.1.De leg.tutor.*

LEGE DVODECIM *Tabularum.*) Cuius, inquit Vlpianus[1], ſumma fuit prouidentia, vt qui ſperarent habere ſucceſsionem, iidem tuerentur bona, ne dilapidarentur. Sanè & olim apud Athenienſes mortuo Clinia Alcibiadis patre, tutores legitimi Alcibiadis impuberis fuere Pericles & Ariphon, vtpote, inquit Plutarchus, προσήκοντες κατὰ γένος. Apud Lyſiam oratorem, cuius verba extant apud Dionyſium Halicarn. in eius vita, proponitur aliud exemplum memorabile cuiuſdam Diogitonis, qui eorum tutor fuit, quorum & auus & auunculus erat. filiam ſuam in matrimonium dederat fratri ſuo Diodoto, ex quibus ij ſuſcepti erant. Diodotus cùm ad bellum proficiſceretur, hoc omine ſuum illum fratrem ſocerúmque illis tutorem dat. πάτρωα δὲ τῶν παιδίων καὶ θεῖον ἡγούμενος διὰ ταύτας τὰς ἀναγκαιότητας οὐδενὶ μᾶλλον προσήκειν ἑτέρῳ εἰς τοὺς παῖδας ἐπιτρόπῳ γενέσθαι, hæc enim verba ſunt Lyſiæ apud Dionyſium. Sed tamen conſtat Solonem aliquando vetuiſſe ad eos tutelam deferri, ad quos pertineret pupilli hæreditas, quoniã periculoſum videretur vitam pupilli committi eius fidei, qui ex pupilli morte magnũ commodum expectat. vt ferè quiſque conatur eum, quem proximus hæres inſequitur, expungere, inquit Perſius. Verum leges noſtrę alia ratione huic periculo occurrerunt. Nam iubent Prætorem præſentibus cæteris propinquis prouidere, vbi pupillus tuto moretur, & ſine vlla ſuſpicione alatur[2]. Porrò de legitima tutela extat apud Platonem libro de Legibus vndecimo, certa lex, quæ ſatis conuenit cum iure noſtro, ἐὰν ἢ τὸ παράπαν μὴ διαθέμενος τελευτήσῃ τις, ἢ τὸ τῆς ἐπιτρόπων αἱρέσεως ἐλλιπής, ἐπιτρόπους εἶναι τοὺς ἐγγύτατα γένει πρὸς πατρὸς καὶ μητρὸς κυρίους, δύο μὲν πρὸς πατρός, δύο δὲ πρὸς μητρός, ἕνα δὲ ἐκ τῶν τοῦ τελευτήσαντος φίλων. ¶ *AGNATI.*) Quibus hoc iure debebant cedere cognati, hoc eſt per fœminã coniuncti. Verùm Iuſtinianus Nouella ſua Conſtit. 118. ſuſtulit hoc diſcrimen, & vt voluit eos omnes pariter ſuccedere, ita etiã ſtatuit æquè vocari ad tutelã. ¶ *SVNT AVTEM Agnati.*) Hunc locum diligenter explicat Modeſtinus[3], & aliquoties inculcat Iuſtinianus in his ſuis Inſtitutionibus. Et Paulus quodam loco exponit rationem ipſarum appellationum[4]. Sed res non meretur longiorem moram.

2 *L.1.& 5.D. vbi pup. educ. vel mor. deb. L.1. & 2. C. illo tit.*
3 *L.nõ facile.§.1.De gradib.*
4 *L.iuriſconſultus.§.nomen.De gradib.*
5 *L.inteſtato.De legit. tutor.*
6 *L.in illa ſtipulatione. De verb. oblig. L.1.D. furti adu.nau. L.quod ſi nolit.§.culpã.De ædil.edic. L.Lex Cornelia.§.domũ.De iniur. L.non enim.D.ad Sen. Treb. L.armatos.D.ad leg.Iul. de vi publi. L.res.De pigno. L.1.De aqua quot.*

¶ *QVOD AVTEM.*) Totus hic locus ad verbum deſcriptus eſt ex reſpõſo Pauli[5], & conuenit lex Platonis, quam ſupra retuli. ¶ *NON HANC HABET Significationem.*) Tantum ſcilicet: quod nominatim addidit Paulus. Sed noua non eſt eius vocis omiſsio in iure ciuili[6]: ſicuti nec apud alios Latinos autores. ¶ *CVM IS QVI Datus eſt.*) Vnicus ſcilicet. Nam ſi duo pluréſve fuerint tutores teſtamentarij: quandiu vnus ſuperſtes eſſet, in locum eius, qui deceſſerit, alius à iudice dabitur: nec admittetur legitimus. Sed vbi nullus supereſt, legitima tutela ſuccedit[7]. ¶ *VIVO Teſtatore.*) Vel etiam mortuo, ſed adhuc impubere pupillo[8]. ¶ *DECESSERIT.*) At ſi excuſatus aut remotus fuerit: non redibit tutela ad agnatos, ſed à Prætore tutor dabitur[9].

7 *L.ſi quis ſub cõditione.§.vlt.De teſta.tut.*
8 *dic. L.inteſtato.*
9 *dic. L.ſi quis ſub conditione.*

¶ *QVIA CIVILIS Ratio.*) Hanc ætiologiam repetit & alio poſteà loco Iuſtinianus in hiſce Inſtitutionibus[1]. Et Pomponius ait[2], Iura ſanguinis nullo ciuili iure dirimi poſſe. Eſſe autem agnationis ius & nomẽ ciuile, cognationis verò naturale, docet Paulus[3]. ¶ *NON Omnibus modis.*) Quibus autem, docet Iuſtinianus tit. ſequenti.

1 *§.minus ergo.inſ. de hæred.quæ ab inteſt.*
2 *L.iura ſanguinis. De reg. iur.*
3 *L.iuriſconſultus.§.nomen.De gradib.*

De Capitis

De Capitis deminutione,
TITVLVS XVI.

EST autem capitis deminutio, prioris ſtatus mutatio: eáque tribus modis accidit. Nam aut maxima eſt capitis deminutio, aut minor (quam quidam mediam vocant) aut minima. Maxima capitis deminutio eſt, cùm aliquis ſimul & ciuitatem & libertatem amittit. quod accidit his, qui ſerui pœnæ efficiuntur atrocitate ſententiæ: vel libertis, vt ingratis erga patronos condemnatis: vel his, qui ſe ad pretium participandum vænundari paſſi ſunt. Minor, ſiue media capitis deminutio eſt, cùm ciuitas quidem amittitur, libertas verò retinetur. quod accidit ei, cui aqua & igni interdictum fuerit: vel ei, qui in inſulam deportatus eſt. Minima capitis deminutio eſt, cùm ciuitas retinetur & libertas, ſed ſtatus hominis commutatur. quod accidit his, qui cùm ſui iuris fuerint, cœperunt alieno iuri ſubiecti eſſe, vel contrá. veluti ſi filiusfamiliàs à patre emancipatus fuerit, eſt capite deminutus.

Seruus autẽ manumiſſus, capite nõ minuitur: quia nullũ caput habuit.

Quibus autem dignitas magis, quàm ſtatus permutatur, capite non minuuntur: & ideo à ſenatu motos capite non minui conſtat.

Quod autem dictum eſt, manere cognationis ius, etiam poſt capitis deminutionem: hoc ita eſt, ſi minima capitis deminutio interueniat. manet enim cognatio. nam ſi maxima capitis deminutio interueniat, ius quoque cognationis perit, vtputa ſeruitute alicuius cognati: & ne quidem ſi manumiſſus fuerit, recipit cognationem. Sed & ſi in inſulam quis deportatus ſit, cognatio ſoluitur.

Quum autem ad agnatos tutela pertineat, non ſimul ad omnes pertinet: ſed ad eos tantum, qui proximiore gradu ſunt: vel ſi plures eiuſdem gradus ſunt, ad omnes pertinet. veluti ſi plures fratres ſunt, qui vnum gradum obtinent, pariter ad tutelam vocantur.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

EST AVTEM *Capitis deminutio.*) Hæc definitio Caij eſt, refertúrque etiam in Pan-
dectis: & indicat caput hîc accipi pro ſtatu & iure libertatis, familiæ, vel ciuitatis. 1 *L. 1. De capi. demi.*
Vnde & Tullius in Piſonem, ciuem indemnatũ dicit integri eſſe capitis. Idem in Ver-
rinis vocat demptionem de capite, quam nos capitis deminutionem. ¶ *EAQVE
Tribus modis accidit.*) Hęc diſtinctio, totáq; eius explicatio deſcripta eſt ex reſpóſo Pauli. 2 *L. vlt. D. illo tit.*
Eiúſque meminit Auſonius in ſuis Gryphis, inquiens, Triplex libertas, capitíſque mi-
nutio triplex. ¶ *VT Ingratis erga Patronos condemnatis.*) Atque ea ratione in priorem
ſeruitutem redactis. Porrò de ſeruis pœnæ ſuprà diximus, item & de iis, qui ſeſe vænire
patiuntur, vt partem precij conſequantur. Nec ſunt hæc tanti, vt vel repetitionem vel
longiorem moram mereantur. Et nos aliò properamus. ¶ *MINOR Siue media.*) Hęc
tamen aliquãdo magna quoque vocatur ab Vlpiano & Calliſtrato. Sed quod ait Cal- 3 *l. ad Sen. Tert.*
liſtratus, per eam adimi libertatem, veluti deportato: intelligendum eſt de imminuta 4 *L. 5. De extraord. cognit.*
libertate, quia iam amiſſa ciuitate plena non ſit. Boethius quoque in Top. Cic. ait de-
portationem eſſe maximam capitis diminutionem. ſed eodem ſenſu id accipiendũ eſſe

videtur. ¶ *QVOD Accidit ei.*) Ei quoque qui ad hoſtes deficit, vel quem Senatus
1 *L. amißione. §. 1. D. illo tit.* hoſtem iudicauit. Ab hoſtibus autem captus, cùm fiat ſeruus, patitur maximam capitis
diminutionem. Vnde & Manlius apud Liuium, Decad. 3. lib. 3. cùm diſſuaderet re-
dimi illa octo milia Romanorum poſt Cannenſem cladem ab Hannibale capta, cla-
mat eos ſeruos hoſtium, abalienatos iure ciuium, capite diminutos eſſe. ¶ *AQVA
Et igni interdictum.*) Fuit hæc grauiſsima apud veteres Romanos pœna, quæ adimebat
neceſſarium duorum elementorum vſum. In cuius locum poſteà ſucceſsit deportatio,
de qua nos ſuprà diximus. Apud Athenienſes aqua & igni interdici, appellabatur, εἴρ-
γεσθαι τῶν νομίμων. Húcque pertinet illud Herodoti in Vrania, παλχων δ' ἐλάδε ἀτίμων, οὔ-
τε οἱ πῦρ οὐδεὶς ἔναυε, οὔτε διελέγετο. ¶ *SED Status.*) Hoc eſt, familia. de hoc enim ſtatu
2 *L. 3. D. illo ti.* hîc agitur. ¶ *ALIENO Iuri ſubiecti.*) Veluti per arrogationem. Sic enim Paulus
ſcribit, Liberos, qui arrogatum parentem ſequuntur, placet minui capite cùm in aliena
poteſtate ſunt, & familiam mutauerunt. ¶ *SI Filiusfa. emancipatus.*) Cauſam huius ca-
3 *dic. L. 3. §. vlt.* pitis diminutionis Paulus aliam videtur ſignificare, nẽpe quòd olim emãcipari nemo
poſſet, niſi foret in imaginariam ſeruilem cauſam deductus. Porrò ſi filius, aliter quàm
4 *L. ſi filiusfa. §. vlt. D. ad Sen. Maced.* per emancipationem, fiat ſui iuris, veluti morte parentis, non dicitur capite diminui:
quia nec reuera mutat ſtatum. Retinet enim ius agnationis & familiæ cum reliquis fra-
5 *L. pronunciatio. §. familiæ. De ver. ſig.* tribus. Illud prætereundum non eſt, olim apud Romanos, mulieres, quæ erant in per-
petua tutela & poteſtate donec nuberent, ſtatim atque cõuenerant in manum viri, ca-
pite diminui: quod licet colligere ex Topicis Ciceronis.

¶ *SERVVS Autem manumiſſus.*) Hoc eſt, cùm manumittitur: quemadmodum e-
6 *dic. L. 3. §. vlt.* tiam ait Paulus. Vt intelligas in manumiſsione nullam eſſe capitis diminutionem. Vbi
autem quis iam manumiſſus eſt, cùm caput habeat, poteſt pati capitis diminutionem,
eámque maximam, vt ſi propter ingratitudinem reuocetur in ſeruitutem. ¶ *QVIA
7 *dic. § vlt.* Nullum caput habuit.*) Paulus ait, Seruile caput nullum ius habere: ideóque nec minui
poſſe. Et ſubiicit Modeſtinus, Eo enim die incipit ſtatum habere, quo manumittitur.
Porrò ratiocinatio, qua hic vtitur Iuſtinianus, nititur vulgari dicto, non poſſe quem
amittere, quod nunquam habuit: ſicuti nec carere, niſi qui habuit, & amplius non ha-
8 *L. Sempronius Attalus. De vſu & vſufruct. legat.* bet, vt eſt apud Tullium lib. 1. Tuſc. Quæſt. Sic Paulus ait, non poſſe nobis morte vel
capitis diminutione perire vſumfr. quem nondum habuimus. Et alibi reſpondit non
poſſe videri deſiiſſe habere, qui nunquam habuit. Cúmque fortè Papinianus dixiſſet
9 *L. non poteſt videri deſiiſſe. De reg. iu.* aliquem liberatum, qui reuera non fuerat obligatus: idem Paulus admodum ſeuerè no
1 *L. decẽ. De ver. oblig.* tauit, reprehẽdítque hoc dictum. Huc pertinet quod Vlpianus ait, id non rumpi, quod
2 *L. 5. De iniuſto rup.* nullum eſt: quódque Iuſtinianus in Nou. ſua Conſtit. 22. loquens de eo, qui per er-
rorem duxit in vxorem ſeruam pro libera, inquit, οὐ φάσομεν λύεσθαι τὸν γάμον, ἀλλὰ αὐ-
τὸν, τὴν ἀρχὴν οὐδὲ γάμον γενέσθαι.

3 *L. 3. De Senat.* ¶ *QVIBVS Autem.*) Inquit Modeſtinus: Senatorem remotum Senatu, capite non
minui, ſed Romæ morari. Diui Seuerus & Antoninus permiſerunt. Neque hîc referre
4 *L. 2. D. illo. tit.* puto, qua ex cauſa motus ſit. Nam & ſi ob turpitudinem, licet infamis fiat, non tamen
perdit vel ciuitatem, vel libertatem, vel familiam.

¶ *CVM Autem.*) Tandem Iuſtinianus poſt digreſsionem redit ad propoſitam ſuã
tractationem legitimæ tutelæ. Vt hæc appendix magis videatur eſſe ſuperioris, quàm
præſentis tituli. Sed id nouum non eſt in hiſce Inſtitutionibus. Eſt autem deſumpta ex
5 *L. ſi plures. De leg. tut.* Caij libro ſecundo Rerum quotidianarum, cuius verba ſunt hæc, Si plures ſint agnati,
proximus tutelam nanciſcitur: & ſi eodem gradu plures ſint, omnes tutelam nanci-
ſcuntur. Iuſtinianus autem in Nou. ſua Conſtit. 118. iubet omnes tam agnatos quàm
cognatos, qui proximi ſunt & idonei ad tutelam, vt hæredes ita & tutores eſſe. Sed ne
adminiſtratio in plures diuiſa negligentius procuretur, vult vnum è multis deligi, cui
tota res curæ ſit, periculo tamen omnium.

De legi-

De legitima patronorum TVTELA, TIT. XVII.

EX eadem lege duodecim tabularum, libertorum & libertarũ tutela ad patronos liberóſque eorum pertinet: quę & ipſa legitima tutela vocatur: nõ quia nominatim in ea lege de hac tutela caueatur, ſed quia perinde accepta eſt per interpretationem, ac ſi verbis legis introducta eſſet. Eo enim ipſo, quòd hæreditates libertorũ libertarúmque, ſi inteſtati deceſsiſſent, iuſſerat lex ad patronos liberóſve eorum pertinere: crediderunt veteres voluiſſe legem etiã tutelas ad eos pertinere: cùm & agnatos, quos ad hæreditatem lex vocat, eoſdem & tutores eſſe iuſſerit: quia plerunque vbi ſucceſsionis eſt emolumentum, ibi & tutelæ onus eſſe debet. Ideo autem diximus, plerunque, quia ſi à fœmina impubes manumittatur, ipſa ad hæreditatem vocatur, quum alius ſit tutor.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

INitio admonendi ſumus, Vlpianum breuius eſſe complexum totam ſententiam 1 *L.3.De leg.tut.*
huius tituli, his verbis, Tutela legitima, quæ patronis defertur lege duodecim ta-
bularum, non quidem ſpecialiter vel nominatim delata eſt: ſed per conſequentias hæ-
reditatum, quæ ex ipſa lege patronis datæ ſunt. Et profecto non poterat hic eſſe alius,
cui patronus cedere deberet: cùm nec agnatos habeat libertus, nec ſit in poteſtate patris,
à quo tutorem teſtamentarium accipiat. ❡*AD Patronos.*) Siue ſponte, ſiue etiam
compulſi ex cauſa fideicommiſsi, manumiſerint. addit deinde Vlpianus, Sed & ſi hac 2 *dic.L.3.§.ſed & ſi.*
lege emit, ut manumitteret, & ex conſtitutione Diui Marci ad Aufidium Victo-
rinum peruenit ad libertatem: dicendum eſt tutorem eſſe. Planè ſi fortè ex Rubriano
Senatuſconſulto peruenerit ad libertatem, non habebit tutorem eum, qui rogatus eſt.
Sed Orcinus libertus effectus, ad familiam teſtatoris pertinebit. In qua ſpecie incipit
tutela ad liberos patroni primos pertinere, quæ ad patronos non pertinuit. ❡*LIBE-
ROSQVE.*) Qui ſcilicet proximi ſunt hæredes liberti. Proinde ſi alter ex patronis fi-
lium, alter nepotem reliquerit: cùm legitima hæreditas ad ſolum filium pertineat, per-
tinebit & tutela: vt non niſi poſt filium admittatur nepos, inquit Vlpianus. Et addit 3 *dic.L.3.§.proinde.*
ex ſententia Marcelli, filio remoto vel excuſato non ſuccedere nepotem in tutela, ſed à
iudice tutorem dari. ❡*PERINDE Accepta eſt.*) Verbũ ex legibus (inquit Vlpianus) 4 *L.nominis.§.1.De ver. ſig.*
ſic accipiendum eſt: tam ex legum ſententia, quàm ex verbis. Porrò quæ pertinent ad
ſucceſsionem libertorũ, ſuo loco proponentur. ❡*VBI Succeſsionis eſt emolumentum.*)
Alibi generalius traditur hæc iuris regula, quæ dictat eum, qui ſentit commodũ, etiam 5 *L.ſecundum naturam. De reg. iur. L. unica. §.pro ſecũda.C. de cad. toll.L.is qui in poteſtate. §.vlti.De legat. præſtan.*
debere ſentire onus: & è diuerſo. Sed latius id patet, quàm vt hîc poſsit breuibus abſolui.
❡*IDEO Autem diximus.*) Huc pertinet quod Vlpianus ait, Si duo pluréſve manu-
mittant, omnes tutores ſunt. Sed ſi mulier ſit inter manumiſſores: dicendum eſt ſolos
maſculos fore tutores. Sic & Iuſtinianus in Nouella Conſtitut. 118. cùm vocaret pro-
ximos agnatos cognatóſque ad tutelam legitimam, vt vocantur ad hæreditatem, no- 6 *L.5.§.ſi duo.De legi.tut.*
minatim excepit minores 25 annis, & mulieres, quibus non permittit tutelam, niſi ſint
matres vel auiæ. Nam has, etiam poſtpoſitis omnibus cognatis agnatíſque admittit,
modo renuncient ſecundis nuptiis, & Senatuſconſulto Velleiano.

De legitima parentum Tutela, TIT. XVIII.

EXemplo patronorum recepta eſt & alia tutela, quæ & ipſa legitima vocatur. Nam ſi quis filium aut filiam, nepotem aut neptem ex filio & deinceps, impuberes emancipauerit: legitimus eorum tutor erit.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

1 *§. & tunc ex edicto. Supra. Quib. mo. ius pat. poteſt. ſolui.*

2 *L.3.§.vlti. De legi. tut.*

PAulo ante dictum eſt, ex edicto Prætoris eadem iura tribui parenti, qui emancipauit, quæ tribuuntur patrono in bonis liberti. Itaque fuit conſequens, vt etiam tutela tribueretur: quæ cum magis deſcenderet ex Prætorio iure, quàm lege duodecim tabularum, primum dicta eſt ſuſtinere vicem legitimæ tutelæ. Quòd ſi parẽs nominatim contracta fiducia emanciparet, iure ciuili poterat ſuccedere: ac proinde verè legitimus tutor fieri. Hodie autem cùm ex Iuſtiniani conſtitutione ſemper intelligatur parens contracta fiducia emancipare, non poteſt non fieri tutor verè legitimus. Atque hęc quidem ſufficiunt ad enarrationem huius tituli.

De fiduciaria tutela, Tit. XIX.

EST & alia tutela, quæ Fiduciaria appellatur: nam ſi pater filium, vel filiam, nepotem, vel neptem, vel deinceps, impuberes manumiſerit: legitimam nanciſcitur eorum tutelam. Quo defuncto, ſi liberi eius virilis ſexus exiſtant: fiduciarii tutores fratris vel ſororis, & cæterorum, efficiuntur. Atqui patrono legitimo tutore mortuo, liberi quoque eius legitimi ſunt tutores: quoniam filius quidem defuncti, ſi non eſſet à viuo patre emancipatus, poſt obitum eius, ſui iuris efficeretur, nec in fratrum poteſtatem recideret: ideóque nec in tutelam. Libertus autem, ſi ſeruus manſiſſet, vtique eodem iure apud liberos domini poſt mortem eius futurus eſſet. Ita tamen hi ad tutelam vocantur, ſi perfectæ ſint ætatis. quod noſtra cõſtitutio in omnibus tutelis & curationibus obſeruari generaliter præcepit.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

Q*VAE FIDVCIARIA Appellatur.*) Olim fiduciarius pater appellabatur, cui naturalis parens imaginaria venditione filium mancipabat, vt ipſe deinde eum manumitteret. Fiebátque is tutor fiduciarius manumiſſi. Atque hinc videtur profecta appellatio fiduciariæ tutelæ, quæ tribuitur fratri vel patruo impuberis poſt mortem parentis, qui eum emancipauit. Sane olim fiduciã accepiſſe is dicebatur, cuius fidei res aliqua credebatur ea lege, vt aliquando redderet mancipanti. Et à noſtro Iaboleno, fideicommiſſarius hæres, appellatur fiduciarius: ſicut ab Vlpiano fiduciaria

3 *L.Stio. D. Ad Sen. Treb.*

hęreditas

hæreditas. Porrò cùm hodie ſublatum ſit patriæ poteſtatis, & emancipationis diſcri- 1 *L. certi. D. ſi cer. pet. condic.*
men: & fratres ſint legitimi hæredes fratrum, etiam emancipatorum, non dubitabimus
tollere priſcum nomen fiduciariæ tutelę, eámque vere legitimam dicere. Certè & Imp.
Antoninus olim videtur contempſiſſe hoc diſcrimen, qui fratrem appellauit tutorem 2 *L.3.C.de except.*
legitimum, cùm re uera eſſet fiduciarius. ¶ *NAM SI PATER.)* Hic locus conſutus
eſt ex duobus reſponſis Iuriſconſultorum. Primum inquit Vlpianus, Si parens filium 3 *L.3.ſi.*[illegible]*.vlt.De legit.tut.*
vel filiam, vel nepotem vel neptem vel deinceps, quos in poteſtate habeat, emanci-
pet: vicem legitimi tutoris ſuſtinet: addit Modeſtinus, Quo defuncto, ſi liberi perfe-
ctæ ætatis exiſtant, fiduciarij tutores fratris vel ſororis efficiuntur. Obſeruandum eſt
autem fiduciariam tutelam ſemper ſuccedere legitimæ parentum tutelæ. Nam ſi filius
ſemper fuerit in poteſtate patris, nec eum vnquam tutorem habuerit, ſed primum eius
morte, ſui iuris factus ſit, non diſſolueretur ius agnationis: ac proinde magis locus eſſet
legitimę, quàm fiduciariæ tutelæ. Sed vtvt ſit de nomine, Secundum parentem, nul-
lius eſt certior ſinceriórque fides, quàm fratris: vt merito parentis loco ſuccedat. Qua
de re multa eleganter ſcribit Plutarchus in libello περὶ φιλαδελφίας, & nominatim ad-
dit, quod huc pertinet, fratrem maiorem debere curam minoris gerere, & minorem
maiori obtemperare. Sic enim de fratribus loquitur, ὡς μὲν πρεσβυτέρῳ τὸ κήδεσθαι καὶ κα-
θηγεῖσθαι καὶ νουθετεῖν προσῆκόν ἐστι, τῷ δὲ νεωτέρῳ τὸ τιμᾶν, καὶ ζηλοῦν, καὶ ἀκολουθεῖν ¶ *VEL FRA-
TRIS, VEL SORORIS.)* Quidam hic addunt, VEL FILIORVM SVORVM. Verum
id additamentum non eſt Iuſtiniani, ſed potius ex cuiuſdam vetuſti interpretis ſcholio
petitũ. Ac eius quidẽ meminit Theophilus: ſed ita, vt ſatis appareat non fuiſſe nomina-
tim à Iuſtiniano propoſitum. Interim autem & nos fatemur fieri poſſe, vt quis etiam
filiorum ſuorum fiat tutor fiduciarius: nempe, cùm auus, qui emancipauit nepotem,
eo adhuc impubere moritur: relinquítque ſuperſtitem eius patrem, ſuum ſcilicet filiũ.
Sed & in patruum cadere poſſe ius fiduciariæ tutelæ conſtat. ¶ *ATQVI Patrono.)*
Iuſtinianus hîc obiicit, quod videbatur obſtare ſupradictis: nomen legitimæ tutelæ
non mutari in liberis patroni. vnde videri poſſet, nec in liberis parentum mutari de-
bere. Sed addit rationem diſcriminis, qua diluat hanc obiectionem: nẽpe, quod cau-
ſa, per quam parens nanciſcitur tutelam legitimam, non conueniat eius liberis. Nam
etiam ſi non emanciparit impuberem, non recidet is in poteſtatem fratris: multo mi-
nus ab eo emancipari poterit. Et ſi nepos recidat in poteſtatem ſui patris poſt mortem
aui, in cuius poteſtate vterque eſt, id non fit hæreditario, ſed patrio iure. At in patrono
aliud eſt: qui ſi non manumittat ſeruum, recidet is in poteſtatem filiorum patris hære-
dum, & ab iis, vt veris dominis, poſſet manumitti, eáque ratione hos habere tutores
legitimos. Veteres itaque habuerunt rationem huius iuris, perinde atque ſi non fuiſſet
interceptum. ¶ *IDEOQVE Nec in tutelam.)* Eiuſmodi ſcilicet, quæ patri compete-
bat ex emancipatione. Vt enim patria poteſtas à defuncto non tranſmittitur in liberos
hæredes, ita nec eius emancipationis, aut legitimæ tutelæ, quæ ex ea proficiſcitur. Sed
interim fatemur, fratris non emancipati & adhuc impuberis tutelam recidere in fratres
maiores, eámque etiam legitimam, ſed ex iure agnationis, quod nulla emãcipatione diſ-
ſoluta ſit. ¶ *NOSTRA Conſtitutio in omnibus.)* Ante Iuſtinianum requirebatur per-
fecta ætas, nempe annorum 25 in fiduciario tutore: ita enim Modeſtinus reſpondit. 4 *L.4. De legit. tut.*
Sed quia in aliis tutoribus idem non exigebatur: magíſque excuſabat, quàm remoue-
bat à tutela minor ætas: Iuſtinianus periculoſum ratus admitti minorem, etiã maxime
volentem, ſtatuit neminem eſſe idoneum tutorem, qui non compleuiſſet annos 25.
Extátque eius conſtitutio. 5 *L. vlti. C. de legit. tut.*

De Attiliano tutore, & eo, qui ex Lege IVLIA, ET TITIA DABATVR, Tit. XX.

SI cui nullus omnino tutor fuerat, ei dabatur in vrbe quidẽ à Prætore vrbano, & maiore parte Tribunorum plebis, tutor ex lege Attilia: in prouinciis verò à Præſidibus prouinciarum ex legibus Iulia & Titia.

Sed & ſi in teſtamento tutor ſub conditione, aut ex die certo datus fuerat: quandiu conditio aut dies pendebat, ex eiſdem legibus tutor alius interim dari poterat.

Item ſi pure datus fuerat: quandiu ex teſtamento nemo hæres exiſtebat, tandiu ex eiſdem legibus tutor petendus erat: qui deſinebat eſſe tutor, ſi conditio extiterat, aut dies venerat, aut hæres extiterat.

Ab hoſtibus quoque tutore capto, ex his legibus tutor petebatur: qui deſinebat eſſe tutor, ſi is, qui captus erat, in ciuitatem reuerſus fuerat. nam reuerſus recipiebat tutelam iure poſtliminij.

Sed ex his legibus tutores pupillis deſierunt dari, poſteà quàm primò Conſules pupillis vtriuſque ſexus tutores ex inquiſitione dare cœperũt, deinde Prætores ex conſtitutionibus. Nam ſupradictis legibus, neque de cautione à tutoribus exigenda, rem ſaluam pupillis fore: neque de compellendis tutoribus ad tutelæ adminiſtrationem, quidquam cauebatur.

Sed hoc iure vtimur, vt Romæ quidem Præfectus vrbi, vel Prætor ſecundum ſuam iuriſdictionem: in prouinciis autem Præſides ex inquiſitione tutores crearent, vel magiſtratus iuſſu Præſidum, ſi non ſint magnæ pupilli facultates. Nos autem per conſtitutionem noſtram huiuſmodi difficultates hominum reſecantes: nec expectata iuſsione Præſidum, diſpoſuimus, ſi facultates pupilli vel adulti vſque ad quingentos ſolidos valeant: Defenſores ciuitatum vnà cum eiuſdem ciuitatis religioſiſsimo Antiſtite, vel alias publicas perſonas, id eſt magiſtratus, vel iuridicum Alexandrinæ ciuitatis, tutores vel curatores creare: legitima cautela ſecundum eiuſdem conſtitutionis normam præſtanda, videlicet eorum periculo, qui eam accipiunt.

Impuberes autem in tutela eſſe, naturali iuri conueniens eſt: vt is, qui perfectæ ætatis non ſit, alterius tutela regatur. Quum ergo pupillorum pupillarúmque tutores negotia gerant: poſt pubertatem, tutelæ iudicio rationem reddunt.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

NVLLVS *Omnino tutor.*) Vel teſtamentarius, vel legitimus. Sed & ſi imminutus fuerit numerus tutorum teſtamentariorum, ſarcietur à Iudice. At ſi omnes deceſſerint, legitima tutela ſuccedit. non etiam ſi vel excuſati, vel remoti fuerint. 1 Quæ omnia continentur reſponſo Vlpiani. ¶ *A PRAETORE VRBANO.*) Qui inter ciues Romanos ius dicebat. Alius autem erat Prætor peregrinus, qui in vrbe peregrinis,

1 *l. ſi quis ſub cõditione. De teſta. tut.*

peregrinis, hoc eſt, iis qui ciues non erant, ius reddebat ex Iure gentium. Sed nos alibi plura diximus de Prætoribus, ſicuti & de Tribunis. Hoc tantum addam, Tribunos, qui primum duo tãtum creati fuerant, ad decem vſque excreuiſſe trigeſimo ſexto anno à prima inſtitutione. ¶ *LEGE Attilia.*) L. Attilius Tribunuſp. cum C. Martio collega autor fuit huius Plebiſciti, M. Valerio & P. Decio Coſs. anno ab vrbe cõdita 443. Alius fuit apud Romanos L. Attilius Tribunus militum conſulari poteſtate. Alius L. Attilius Tribunuſpl. qui autor fuit, vt omnes illi Campani, qui ſeſe in arbitrium Populi Rom. dediderant Fuluio Proconſuli, venderentur.

¶ *SED Et ſi in teſtamento.*) Hic locus videtur deſumptus ex reſponſo Vlpiani, cuius verba ſunt hæc, Si quis ſub conditione, vel ex die tutorem dederit: medio tempore 1 *die. L. ſi quis ſub conditione.*
alius tutor dandus eſt, quanuis legitimum tutorem pupillus habeat. Sciendum eſt enim quandiu teſtamentaria ſperatur tutela, legitimam ceſſare. Porro hic obſeruabimus agi nominatim de expectatione tutelæ teſtamentariæ ad tempus ſuſpenſæ. Aliud vero dicendum eſt, vbi ad certum diem datus eſſet tutor. nam eo finito, cum prorſus tutela finiretur, nullæ erunt partes Iudicis, cum nihil ſuperſit ſpei teſtamentariæ tutelæ: ſed legitimi tutores ſuccedant.

¶ *ITEM Si pure.*) Hic locus deſcriptus eſt ex alio eiuſdem Vlpiani reſponſo, quod in Pandectis extat his verbis, Si hæreditas nondum adita ſit, ex qua tutor ſperatur: verius eſt alium tutorem dari poſſe, quaſi nondum ſit, nec ſperetur. 2 *L. ſi hæreditas. De teſta. tute.*
¶ *NEMO Hæres exiſtebat.*) Vtpote quia fortaſsis aliquis extraneus & nõ ſuus erat ſcriptus, qui adhuc deliberabat, an adiret. Sed & ſi pupillus ipſe ſcriptus foret hæres, ſimúlque datus ei tutor (vt à quo quis inſtituitur, & tutorem accipere poteſt) tutor à iudice dandus erit pu- 3 *L. 4. De confir. tut.*
pillo ad hæreditatem adeundam. Nam qui teſtamento datus eſt, tutor prius eſſe 4 *L. impuberi. De tut. & cur. da. ab his.*
non poteſt.

¶ *AB Hoſtibus quoque.*) Huc pertinet reſponſum Vlpiani, Si apud hoſtes ſit frater: 5 *L. 1. §. ſi apud hoſtes. De leg. tut.*
inferioris gradus agnato tutela non defertur. Nam etſi patronus apud hoſtes ſit: patroni filio tutela non defertur, ſed interim à Prætore datur. ¶ *TVTORE.*) At pupillo capto, ſtatim finitur tutela. nullum enim ius habet in tutorem, quod reuerſus iure poſtliminij recuperet. ¶ *CAPTO.*) Deportato autem, prorſus tutela finietur. neque enim ſpes eſt reſtitutionis, aut poſtliminii: aut ſi qua ſit, pendet à beneficio principis.

¶ *EX His legibus deſierunt dari.*) Manſit tamen ſemper eadem conditio dandi, & ratio hęc eſt, vt quandiu ſpes eſſet tutelæ teſtamentariæ, detur à iudice tutor. Item & quãdiu ſperatur reditus impediti tutoris. ¶ *POSTEAQVAM Primo Conſules.*) Scribit Tranquillus Claudium Cæſarem primũ cõſtituiſſe, vt pupillis extra ordinem Tutores à Conſulibus ex inquiſitione darentur. Quod ſi ad eum vſque in vſu fuit Lex Attilia, ſupra ducentos annos valuit eius authoritas. Porrò Conſularis poteſtatis, quæ tutores teſtamento aut Codicillis datos confirmat, meminit quodam loco noſter Modeſtinus. ¶ *PRAETORES Ex Conſtitutionibus.*) Intelligit Prætores illos tutelares, 6 *L. 1. De confir. tut.*
cuiuſmodi primus creauit Antoninus Imperator. niſi malis poſteriorum Cæſarum edictis reſtitutam eſſe Prætoribus poteſtatẽ dandi tutoris, quam iis Claudius ademerat, vt in Conſules transferret. ¶ *NEQVE De cautione quicquam cauebatur.*) Hodie vero cautum eſt, vt ea præſtetur, ſaltem à quibuſdam tutoribus: eámque magiſtratus quidã debeant exigere, vti poſtea dicemus. ¶ *NEQVE De compellendis.*) Itaque periculum erat, ne pupilli deſtituerentur omnium auxilio, quorum tuendorum munus non temere quiſquam vltro ſubiret. Quocirca rectius viſum eſt, vt qui nullam haberent iuſtã excuſationem, compellerentur ad pietatis officium. Sane tamen ſi curatores ad quarundam ſolummodo rerum adminiſtrationem deſiderentur, voluntarios eſſe quærendos reſpondit Vlpianus. 7 *L. 2. §. quæritur. De cur. bo. dã.*

¶ *SED Hoc iure vtimur.*) Proponit Iuſtinianus ius à poſterioribus Iuriſconſultis conditum, & tertio loco receptum, quod durauit vſque ad nouam eius conſtitutionẽ. Nec eſt prætermittendum quod reſcriptum eſt, Illuſtribus perſonis, Præfectum vrbi, 8 *L. 1. C. de illuſt. perſ.*
adhibitis decem viris è numero Senatus, & Prætore tutelari, debuiſſe tutores dare vel curatores. Illud autem in vniuerſum teneamus, quod ait Vlpianus, Tutoris dationem 9 *L. muto. §. tutoris. De tute.*
neque imperij, neque Iuriſdictionis eſſe: ſed ei ſoli competere, cui nominatim hoc dedit vel lex, vel Senatuſconſultum, vel princeps. Vt intelligamus dationem tutelę eſſe meræ nudæque poteſtatis, quæ à lege datur. vt ſi lex patiatur, etiam priuato competat,

veluti parenti : nec cuiquam aliter competat, quàm ſi lex permittat. Imperium & iuriſdictio ad magiſtratum pertinent:at magiſtratus cùm dat tutorem,non id agit tanquã iudex, ſed tanquã is,cui nominatim id ei à lege conceſſum eſt. ut etiam ſi nihil haberet imperij vel iuriſdictionis,æque poſſet tutorem dare. Huiúſque rei exemplum extat in Tribunis,qui nullam habebant iuriſdictioné,& tamen tutorem dabant. Contra Pręſes prouinciæ licet omnem iuriſdictionem & merum haberet imperium,non potuiſſet tamen tutorem dare,niſi nominatim id ei fuiſſet certa lege tributum. Quam rem diligentius inculco, quia parum vulgo nota ſit. ¶ *SECVNDVM Suam iuriſdictionem.)* Latior paulo fuit Præfecti quàm Prætoris iuriſdictio. nam protendebatur ad centeſimum ab Vrbe lapidém. Et iuriſdictionem quidem hic appellamus territorium ſiue locum, in quo poteſt quis ius dicere: cuiúſque limites non poſſunt tranſiliri. Sed quia hæc res in tutore dando obſcurius definita eſt, paulo diligentius hunc locum explicemus. Ac primum quidem ſi quæratur de tutore ipſo, conſtat eum dandum, qui ſubditus eſt iuriſdictioni dantis magiſtratus. Quod ſi deſit in eo loco tutor idoneus, reſcripſit Diuus Marcus Proculo, Officium eſſe magiſtratuum, inquirere ex vicinis ciuitatibus honeſtiſsimum quemque,& nomina Præſidi prouinciæ mittere: non autem ipſos arbitrium dandi ſibi vindicare. Quod ad pupillum attinet,cui tutor dandus eſt, primum conſtat, cum accipere tutorem à magiſtratu eius loci, ex quo eſt oriundus, & vbi habet domicilium, ſuáſque facultátes: vel ſaltem aliquam earum partém. Imo & ſi nihil eo loco bonorum habeat, nihilominus tutor rectè dabitur, & is uniuerſum patrimonium adminiſtrabit. Id enim ſequitur perſonam, cui potiſsimum datur tutor,& quam ſatis eſt ſubiici iuriſdictioni magiſtratus. Quod ſi alibi habeat pupillus domiciliũ,quàm vnde trahit originem : Si quidem cum domicilio habeat partem ſuarum facultatum,poterit ab eius loci magiſtratu tutorem accipere, non minus,quàm à magiſtratu natalis ſui ſoli & originis. ¶ *EX Inquiſitione.)* Vt quod dictum eſt de iuriſdictione, pertinet ad omnes magiſtratus : ita & quod hic dicitur de inquiſitione. Sic enim generaliter ait Modeſtinus,Cum reliquis oportet Magiſtratum,& mores creandorum inueſtigare. neque facultates enim, neque dignitas ita ſufficiens eſt ad fidem, vt bona electio,vel voluntas, vel benigni mores. Semper autem maxime hoc obſeruent magiſtratus, ne creent eos, qui ſeipſos volunt ingerere vt creentur, quíque pecuniã dant. ¶ *IVSSV Præſidum.)* Hoc eſt,præcepto,vt alibi Paulus ait. Ne quis hîc neſcio quam delegationem ſomniet. Reuera enim mandari non poteſt tutoris datio,quæ nec Imperij eſt,nec iuriſdictionis. Vnde Vlpianus, Nec(inquit)mandãte Præſide alius tutorem dare poterit. Hic ergo ſolum intelligemus Præſidem, vbi res erat leuior, potuiſſe inferiori magiſtratui mandare, non quidem generalem tutoris dationem,ſed curam dandi vnius alicuius tutoris, quem præſens neceſsitas deſiderabat. ¶ *PER Conſtitutionem noſtram.)* Non extat hæc Iuſtiniani Conſtitutio : ſed cum priori Codice intercidit. Et neſcio an ſatis ſuſtulerat priſcas difficultates, cùm loco iuſsionis Præſidum introduxit autoritaté Epiſcopi,ſiue Antiſtitis. ¶ *QVINGENTOS Solidos.)* Aureorum ſiue ſolidorum(nam vtriuſque vocis eadem eſt ſignificatio)non fuit idem ſemper precium. Primum aureus pondere didrachmali æſtimatus eſt centum numis,hoc eſt circiter duobus Gallicis coronatis. Poſtea excuſi ſunt alij aurei multo leuiores, qui æſtimabãtur ſexaginta ſex numis,hoc eſt, duodeſexaginta Gallicis duodenis. Et tamen dicti ſunt ſolidi, hoc eſt, integri, quia in vſu adhuc erant alij minores, nempe ſemiſſes. Atque de his ſolidis aureis intelligendus videtur hic locus : & ſi calculũ ſubducere lubet,quingenti poterant æſtimari mille & vigintiquinque libris Francicis. Si quis aliam de his tractationem requirat, repetat, licet, ex Ant. Auguſtini lib. 2. cap. 9. ¶ *DEFENSORES Ciuitatum.)* Exemplo veterum municipalium magiſtratuum poſteriores Cæſares curarunt in ſingulis ciuitatibus creari peculiares magiſtratus, qui Defenſores Ciuitatũ appellarentur. De iis extat titulus lib. 1. Codicis, & Nouella Iuſtiniani Conſtit. 15. περὶ τῶν ἐκδίκων. Alij autem fuere Defenſores ciuitatum,quorum noſtri Iuriſconſulti meminere,appellabãntúrque Syndici. ¶ *IVRIDICVM Alexandrinæ ciuitatis.)* Inquit Vlpianus : Iuridico, qui Alexandriæ agit, datio tutoris conſtitutione Diui Marci conceſſa eſt. Fuit autem hæc Alexandria clariſsima ciuitas Ægypti, ad oſtium Nili ſita, ab Alexandro magno condita,quondam inſignis ſchola Chriſtianarum κατηχήσεων, quibus pręfuerunt Pãtenus, Clemens, Origenes. Poſt Heraclium à Saracenis occupata eſt. Quod autem attinet ad eius ma-

1 *L. 1. §. quicquid igitur. De off. præf. vrb.*
2 *L. vlt. De iuriſd.*
3 *L. 3. De tut. & cur. dat. ob his.*
4 *L. Diuus. D. illo tit.*
5 *L. vnica. C. vbi pet. tut.*
6 *L. 2. C. de excus. tut.*
7 *L. pupillo. De tut. & cur. da. ab his.*
8 *L. ſcire. § pen. De tut. et cur. dat. ab his.*
9 *L. Lucius. §. cum teſtamento. De admi. tut.*
1 *L. nec mãdante. De tut. & cur. dat. ab his.*
2 *L. vlti. §. defenſores. De mu. & ho.*
3 *L. 2. De offic. iurid.*

eius magiſtratus, ſciendum eſt, ſuperato Actiaca pugna Antonio, Octauium Cæſarem redegiſſe Ægyptum in prouinciæ tributariæ formam: & qui ei præerat, appellatum præfectum Auguſtalem: de cuius officio extat titulus in Pandectis. Sub hoc præfecto erat Iuridicus, qui Alexandriæ agebat, & potiſsimum iuri dicundo præerat. vnde etiam Græce appellabatur *δικαιοδότης*. Id quod eleganter ſcribit Strabo libro 17. loquens de Ægypto, his verbis, *ἐπαρχία δὲ νῦν ἐστι, φόρους μὲν τελοῦσα ἀξιολόγους, ὑπὸ σωφρόνων δὲ ἀνδρῶν διοικουμένη τῶν πεμπομένων ὑπάρχων ἀεί. ὁ μὲν οὖν πεμφθεὶς τὴν τοῦ βασιλέως ἔχει τάξιν, ὑπ' αὐτῷ δ' ἐστὶν ὁ δικαιοδότης, ὁ τῶν πολλῶν κρίσεων κύριος.*

¶ *IMPVBERES Autem.*) Quæ ſequuntur, non propriè ſunt huius tituli, ſed generaliter pertinent ad totam ſuperiorem tractationem tutelarum. Cuiuſmodi frequentes ſunt in his Inſtitutionibus appendices. Nam & aliquot ſimiles ſupra annotauimus, & rurſus poſtea nonnullas habebimus. Primum itaque Iuſtinianus hic admonet tu- 1 *§. vlt. inf. de donat. §. vlt. inf. de Senat. Orph.*
telam pupillorũ naturali ratione niti. cui conſentaneum eſt, quod ait Cicero in Officiis, Ineuntis ętatis imbecillitatem, maiorum natu prudentia regendam & conſtituendam. Vnde & Vlpiānus ſcribit, Prætorem naturalem ęquitatem ſecutum, ſuſcepiſſe tutelam 2 *L. 1. De minorib.*
minorum, & opitulatum fragili infirmóque huius ætatis conſilio, quod multorum inſidiis expoſitum eſt. Nec eſt ignota Heſiodi ſententia, eos, qui per ſeſe non ſapiunt, aliorum ſapientum conſiliis debere obtemperare. Sed vt minoris ætatis lubricum alterius tutelæ & fidei committimus: ita par eſt, eum, qui tutor delectus eſt, verè tutorem eſſe, non prædonem: & iuſtam ſuæ adminiſtrationis rationem reddere. quod non temere Iuſtinianus hic adiecit, priuſquam explicaret autoritatem tutorum. Voluit enim quodammodo ſtatim admonere vnumquéque tutorem ſui officij, & ne adeo fidat ſuæ autoritati, vt ſperet ſeſe impunè fallere fidem poſſe, vel ſua autoritate abuti. Ac ne vllo nomine confidat ſeſe eximere neceſsitate rationum reddendarum, in vniuerſum traditur, omnes tutores cogi reddere rationes: quod etiam diſertè ſcribit Vlpianus. Nec 3 *L. 2. §. rationibus. De tut. & rat. diſtr.*
parentes quidem hoc iure liberantur. Extat Nouella Iuſtiniani Conſtitutio. 155. *περὶ τοῦ δεῖν τὰς μητέρας ἀπαιτεῖσθαι ἐπιτροπικοὺς λογισμούς.* Sed nec illud tutorem iuuerit, quod ei pater pupilli, teſtamento remiſerit neceſsitatem reddendæ rationis, iuſſeritque eum eſſe *ἀνεκλόγιστον.* quanuis enim eo nomine fiat, vt non ita ſcrupuloſe excutiatur, nec tam moroſa fiat indagatio quarumcunque rerum etiam minutiſsimarum, leui fortaſsis aliqua culpa deperditarum: non tamen liberabitur ab omni ratione reddendā. Nam & 4 *L. ita tamẽ. §. quidã decedens. De admi. tut.*
ea remiſſa nihil aliud intelligitur, quàm ne ſcrupuloſa fiat inquiſitio: non autem, vt id remittatur, quod dolo vel fraude factũ fuerit. Idem etſi pupillus iam pubes factus ſuo 5 *L. ſi ſeruus vetitus. De lega. 1. L. nõ ſolũ debitorẽ. §. pen. De lib. leg.*
tutori liberationem reliquiſſet, aut adoleſcens curatoribus, teſtatus etiam ſeſe omnem rem ſuam geſsiſſe. Nihilominus enim & reliquorum, & fraudis ratio reddenda eſt. 6 *L. Aurelio. §. Caius. De libe. lega.*
quanquam ſi id tutori parenti legatum eſſet, præſumptio ſit propter naturalem affectum omnia videri conceſſa, niſi aliud ſenſiſſe teſtatorem, ab hæredibus eius approbetur, inquit Scęuolā. Idem Scęuola docet & ſi fuerit legatum à tutore relictum pupillo 7 *L. Aurelius. §. Titius. D. illo tit.*
ea conditione, ſi rationes non repoſceret, eadémque lege ab eo receptum: non tamen adhuc omnem petitionem rationũ perimi, ſi modo pupillus paratus ſit reddere, quod 8 *L. Tutor decedens. D. illo tit.*
ex cauſa fideicommiſsi percepiſſet. Adeo leges noluerunt deuitari neceſsitatem rationum reddendarum: cui etiam nominatim ſubiecerunt curatorẽm, procuratorẽm, & 9 *L. aduerſus. L. rationes. C. de admi. tut.*
negociorum alienorũ geſtorẽm. Sed & Magiſtratum iuſſerunt eſſe *ὑπεύθυνον.* ¶ *POST* 1 *L. qui proprio. §. procurator. De procurat.*
Pubertatem.) Qua finitur tutela. niſi enim ea finita ſit, non eſt locus huic iudicio. Sed hic non refert an pubertate, an alio modo finiatur tutela. Itaque ſi tutor moriatur, ſta- 2 *L. 2. §. & ſane. De neg. geſt.*
tim conueniri poterunt hæredes etiam ab impubere. Plato lib. 9. de Legib. iubet finita tutela rationes reddi: ſed tribuit moram quinquénij, quam etiam ſcimus olim publicis 3 *L. niſi finita. De tute. & rationibus diſtrah. L. rationes C. de admi. tut.*
Athenienſium legibus tributam. ¶ *TVTELAE.*) Eſt & aliud iudicium rationum diſtrahendarum, in duplum, ſi quis in tutela gerenda rem ex bonis pupilli abſtulerit, inquit Paulus. Et ſi non ſit tutor ſoluendo, extra ordinem punietur, etiam ſi tantum 4 *L. 2. De tute. & rat. diſtrah.*
peccarit in ceſſatione: veluti propter omiſſam comparationem fundorum. Quo fit, vt nemo facilè peccet inopiæ fiducia, aut ex ſua prodiga improbitate conſequatur impu- 5 *L. ob fœnus. De admi. tut.*
nitatem: cuius ſi qua ſpes affulgeret, fortaſsis multis placeret exemplum cuiuſdam helluonis, qui cùm tutor pupillis datus eſſet, eorúmque patrimonium decoxiſſet, & iuberetur rationem reddere, proferréque libellos, qui acceptum continerent & expenſum: ridens, oſtendit primum gulam ſuam, deinde podicẽ, indicans illic recepta eſſe omnia,

hîc expoſita. ¶ *IVDICIO.*) Directo, quod pupillo competit aduerſus tutorem. Eſt autem aliud tutelæ iudicium contrarium, quod finito officio datur tutori aduerſus pupillum, vt recipiat, quæ in tutelæ adminiſtratione de ſuo inutiliter impendit. de quo nos poſtea ſuo loco dicemus.[1] ¶ *REDDVNT Rationem.*) In rationibus reddendis duo faciunda ſunt.[2] Primum, vt tutor rationes legendas offerat, & diſcutiendas cum vniuerſo actus ſui inſtrumento, vt examinari poſsint computationes, probe an improbe referantur, & an accepta rectè relata, an non rectè.[3] Deinde, vt reliqua, quæ ſuperſunt ex rebus pupillaribus, bona fide reddat perſoluátque. nec alterum ſine altero[4] ſufficit. Reddit autem rationem tutor omnium, quæ vel fecit vel facere debuit[5]: præſtátque dolum & culpam etiam leuem[6]: ac reſtituit fructus, non quos percepit modo, ſed & quos percipere potuit.[7] Sed infinitum fuerit omnia perſequi, & fortaſsis alienum à noſtro officio. Illud præterire non poſſum vetus & memorabile iudicium tutelæ apud Athenienſes, quod in quadam Lyſiæ oratione legitur apud Dionyſium Halicarn. in lib. de vetuſtis oratoribus. Accuſatur tutor quidam Diogaton male geſtæ tutelæ, & confutantur rationes, quas improbè reddebat. Sic enim agebat, vt eleganter ait Lyſias, ὥσπερ διὰ τοῦτο ἐπίτροπος τῶν παίδων καταλειφθεὶς, ἵνα γράμματα αὐτοῖς ἀντὶ τῶν χρημάτων ἀποδείξειε καὶ πένητας ἀντὶ πλουσίων ἀποφήνειε. Sed legatur quicquid ex ea Lyſiæ oratione ſupereſt apud Dionyſium. Illud potius pro coronide hic aduciamus, quod Imp. Diocletianus[8], pupillum quidem non poſſe cogi, vt rationes repoſcat, & ſuam actionem tutelæ intendat. ſed ſi interea tutor inhibere velit curſum vſurarum pupillarium, debere non modo offerre redditionem rationum & perſolutionem reliquorum: ſed etiam tergiuerſantem adoleſcentem frequenter admonere, atque etiam ad iudicium prouocare, ſaltem vbi res forenſes intelligit: ac ſi nihilominus is tergiuerſetur, ſecurum fore tutorẽ apud acta proteſtantem, per ſe non ſtare, quo minus rationes reddantur & reliqua. Dixerat Marcellus, tutorem, per quem non ſtetit, quo minus conuentus reſtitueret tutelã, ad præſtationem vſurarum non compelli, ex quo obtulit pecuniam. Vlpianus verò idẽ notans, quod confuſe nimis & conciſe dictum erat, adiecit, non eſſe ſatis obtuliſſe, niſi & depoſuit cõſignatam tuto in loco.[9] Sic enim & antea reſponderat Papinianus[1], Si tutelæ iudicio nolentem experiri tutor vltro conuenerit, & pecuniam obtulerit, eámque obſignatam depoſuerit: ex eo tempore non præſtare vſuras. Conſignationem autem hanc maxime requiri accepi, vbi iam certus eſt tutor, quid debeat: vt cùm redditę ſunt quidem rationes, ſed nondum perſoluta reliqua. Alioqui quomodo poſſet tutor deponere quod debet, cùm id ipſum incertum ſit? Denique & cùm illi res eſt cum eo, cui propter ætatem tuto ſolui non bene poteſt: & cui etiam facilè imponi poſſet inani alia oblationis ſpecie. Alioqui conſignationem non eſſe neceſſariam, ſed id ſatis eſſe quod Diocletianus requirit, credemus.

1 *§. tutores quoque, inſ. de oblig. quæ quaſi ex cõtr.*
2 *L. cùm ſeruum. L. qui ſub cõditione. De cõdit. & demonſt. L. ſtatuliberá. §. vlti. De ſtatulib. L. ſi ita fuerit. §. quæſtio hæc. De ma. teſtamento.*
3 *dic. L. cùm ſeruum.*
4 *L. nõ ſolum debitorem. §. is qui reddere. De lib. lega.*
5 *L. 1. De tut. & rat. diſtrah.*
6 *L. tutori. C. de neg. geſt.*
7 *L. ſi ſine. §. Modeſtinus. 2. De admi. tut.*
8 *L. vlti. C. de vſur. pupill.*
9 *L. tutor pro pupillo. De admi. tuto.*
1 *L. 1. §. vlti. De vſur.*

IN TITVLVM SEQVENTEM
ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ.

TVTORVM autoritas maxima eſt, maximéque neceſſaria pupillis, cùm ſine ea nihil intelligantur vel agere vel intelligere[2]. tantúmque eſt ei tributum, vt tutor, ſi ſuo officio rectè vtatur, domini loco habeatur[3]: quemadmodum & olim apud Athenienſes tutor mulieris, dicebatur, κύριος τῆς ἀνθρώπου. Porrò autoritas verbũ eſt confirmationis, qua niti dicimus, quod actum geſtúmue eſt. quemadmodum dicitur rei iudicatæ autoritas, qua nititur ipſa executio. Sic Liuius ſcribit, mortuo Romulo, Plebi quidem ſummam fuiſſe à patribus conceſſam poteſtatem: penes Patres tamen remanſiſſe autoritatem. Vt cùm populus Regem creaſſet, non aliter id ratum haberetur, quàm ſi Patres fuiſſent autores. Dicebatur & Autoritas Senatus, eius ſententia non ſatis confirmata, & quæ nondũ in Senatuſconſultum trãſierat, vt quia Populus interceſſerat, vel Senatus fuiſſet non legitimo numero, die, aut loco, vt Dion ſcribit libro LV. Quod attinet ad orthographiam & originem vocis, grammatici certant, & adhuc ſub iudice lis eſt: Memini me aliquando audiuiſſe à Budæo proficiſci à Græco verbo αὐτός, quo veteres ratam alicuius poteſtatem ſignificabant, cui nemo poſſet refragari. Notum eſt illud Pythagoreorum, αὐτὸς ἔφα.

2 *L. vlti. De in. & fac. ign. L. vlti. De manu. vind.*
3 *L. qui fundũ. §. ſi tutor. D. pro empt. L. interdũ. fur. §. qui tutelam. De furt. L. tutor qui tutelã. De admi. tut.*

De Auto-

De Autoritate tutorum,
TITVLVS XXI.

AVtoritas autem tutoris in quibuſdam cauſis neceſſaria pupillis eſt, in quibuſdam non eſt neceſſaria. vt ecce, ſi quid dari ſibi ſtipulentur: non eſt neceſſaria tutoris autoritas. quòd ſi àliis promittant pupilli: neceſſaria eſt tutoris autoritas. Nanque placuit meliorem quidē conditionem licere eis facere, etiam ſine tutoris autoritate: deteriorem verò, non aliter, quàm cum tutoris autoritate.

Vnde in his cauſis, ex quibus obligationes mutuæ naſcuntur, vt in emptionibus, venditionibus, locationibus, conductionibus, mandatis, depoſitis, ſi tutoris autoritas non interueniat, ipſi quidem, qui cum his contrahunt, obligantur: at inuicem pupilli non obligantur.

Neque tamen hæreditatem adire, neque bonorum poſſeſſionem petere, neque hæreditatem ex fideicommiſſo ſuſcipere aliter poſſunt, niſi tutoris autoritate, quanuis illis lucroſa ſit, nec vllum damnum habeat.

Tutor autem ſtatim in ipſo negotio præſens debet autor fieri, ſi hoc pupillo prodeſſe exiſtimauerit. Poſt tempus verò, vel per epiſtolam, aut per nuntium interpoſita autoritas, nihil agit.

Si inter tutorem pupillúmque iudicio agendum ſit: quia ipſe tutor in rem ſuam autor eſſe non poteſt: non Prætorius tutor (vt olim) conſtituitur, ſed curator in locum eius datur: quo curatore interueniente, iudicium peragitur: & eo peracto, curator eſſe deſinit.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

INitio admonendi ſumus, regulam, qua hic ante omnia traditur, pupillum ſine tu-
tore poſſe conditionem ſuam meliorē facere, deteriorem nó poſſe: rurſus alio poſtea
lòco repeti à Iuſtiniano, cùm agitur de iis, quibus alienare licet: item & vbi quæritur de
inutilibus ſtipulationibus: & à Caio explicari his vèrbis, Obligari ex omni contractu 1 *L. obligari. De aut. tut.*
pupillus ſine tutoris autoritate non poteſt: acquirere autem ſibi ſtipulando, & per tra- 2 *L. certum. §. in pupillo. De confeſſ.*
ditionem accipere etiam ſine tutoris autoritate poteſt. ¶ *IN Quibuſdam cauſis.*) Népe
in iis omnibus, quæ damni periculum habent. Iuſtinianus hic ſubiicit exemplum hę- 3 *L. iuſiurādum quod ex conuentione §. 1. De iureiur.*
reditatis adeūdæ, & obligationis contrahendæ. Certè & pupilli confeſsio, cui non ad-
fuit tutor, nullius eſt momenti: nec poteſt pupillus ſine tutore iuſiurādum deferre: nec 4 *L. acta. § fi. De re iud.*
damnari à iudice, vel arbitro. Nam in vniuerſum ſi pupillus ſine tutore in iudicio fu- 5 *L. ſi pupillus. De arbit.*
erit, irritum eſt, quicquid aduerſus eum agitur. Præterea reſponſum eſt, nullam eſſe 6 *L. 1. C. qui legi. perſo. hab. ſtat. in iud.*
pupilli nunciationem, niſi tutor acceſſerit: & pupillum ſine tutore interpellatum nó
conſtitui in morā. Quanuis vbi tutor non comparet, poſsit pupillo emptor denun- 7 *L. de pupillo. De ope. no. nunc.*
ciare litem motam, vt etiam committatur ſtipulatio duplæ euictione ſecutā. Sed & pu- 8 *L. ſed ſi ex ſtipulatu. De verb. oblig.*
pillo accipienti pignus neceſſaria eſt tutoris autoritas propter metum & periculum a-
ctionis pigneratitiæ. Pòrrò ſunt quædam cauſæ, in quibus nec tutoris autoritas ſufficiat, 9 *L. ſi dictum. §. olti. De euict.*
veluti in alienatione rerum pupillarium, vel manumiſsione ſeruorum. ¶ *SI QVID*
SIBI DARI.) Ex aliqua cauſa lucratiua. Eam enim vim habet verbum dandi. 9 *L. pupillo. De pigner. act.*
Sed & ſi ſtipuletur pupillus ſibi aliquid remitti, non deſiderabitur tutoris autoritas. 1 *L. contra iuris. De pact.*
¶ *STIPVLETVR.*) Extat duobus lòcis reſcriptum Impp. Diocletiani & Ma- *L. 2. De acceptilat.*
ximiani, Tutoris abſentiam non obeſſe ſtipulationi pupilli. Quod autem Sueto- 3 *L. 1. C. de auto. præſt. L. neque. C. de cont. ſtip.*
nius ait, legem Lectoriam olim vetuiſſe minorem 25. annis ſtipulari, debet intelligi

paſsiue, hoc eſt, interrogari, an promittat alteri ſtipulanti: quod certè non poteſt pupillus facere, vti ſubiicit Iuſtinianus. ¶ *SI Aliis promittant.*) hoc eſt, ſi aliis ſe obligent, vt inquit alio poſtea loco Iuſtinianus. Quod ſi promiſsio tenderet ad liberationem, veluti ſi obligatio re aut conſenſu contracta conuertatur in verborum obligationem, vt poſsit accepto ferri: non video, cur non poſſet pupillus ſtipulanti promittere, quod mox ei remittetur. quamquam vbi non ſequeretur hæc acceptilatio, fruſtra promitteretur, etiam quod alioquin debetur. Neque enim pupillus ſine tutore ex conſtituta pecunia poteſt obligari. quia licet hac fortaſsis ratione non faciat conditionē ſuam deteriorem: non facit tamen meliorem. Adeò nihil poteſt pupillus aliis promittere, multominus remittere, ſi quid ei debeatur. Omnino enim pupillo conſultum eſt, ne poſsit rem ſuam imminuere, nó modo verborum obligatione, ſed nec ea, quæ conſenſu contrahitur, & deſiderat aliquod iudicium. Sanè tamen vbi ex re actio veniret, pupillus, vt & furioſus, obligari poſſet. Et ideo licet ex ſocietate ſine tutore inita non obligaretur: tamen de communiter geſto negocio tenebitur. Idem & ſi quid impenſum fuerit in rem cum illo communem: ne miremur pupillum ipſi quoque tutori obligari ex adminiſtratione. Sed & ex delicto pupillus, ſi doli capax fuerit, obligari poteſt. & in eum datur actio, ſi in depoſito doloſe verſatus ſit. ¶ *NECESSARIA Eſt tutoris autoritas.*) Adeò vt ſi ea non interueniente pupillus promiſerit: ne naturaliter quidem, hoc eſt, iure gentium obligetur. & ſi ſoluerit, poſsit repeterē. Obligari tamen dicitur naturaliter, hoc eſt, natura tantū, ſiue eo modo, quo naturaliter obligari dicitur πρὸς ἀντίδωρα, is, cui alius liberaliter quippiam donauit. Sed eius generis obligatio, quę ne iure quidem gentium nititur, ſed tantum ex æquo & bono, & naturali quadam honeſtate proficiſcitur, planè eſt inefficax, nec magis ad retinendum valet, ſi per errorem ſolutum ſit, quàm ad petendum. ¶ *NAMQVE Placuit pupillum.*) Idem placuit, & in eo, cui bonis interdictum eſt: & eo, cui legata ſunt alimenta, ſaltem in eorum cauſa. ¶ *NON Aliter.*) Sed nec reuera vel ſic facit conditionem ſuam deteriorem. Nam vel tutor damnum ſarciet, ſi eius culpa id datum ſit: vel pupillus in integrum reſtituetur.

¶ *EX QVIBVS Mutuæ obligationes.*) Labeo ſcribit contractum eſſe συνάλλαγμα, quod vltro citróque obligat. ¶ *DEPOSITIS.*) Quanuis hæc obligatio re contrahi dicatur: deſiderat tamen certum conſenſum & iudicium. ne miremur hoc contractu non obligari pupillum. Porro hoc loco licet adiicere contractum commodati, ex quo etiam mutua naſcitur obligatio: nec tamen conſtringit pupillum. Contractum autem mutui quidā excipiūt: quod in eo, ſingulari iure neſcio quid à reliquis diuerſum ſtatui videatur. Nam cùm ex aliis iuriſgentium contractibus, pupillus, etamſi locupletior factus non ſit, naturalirer tamen obligetur: ex mutui datione nullo modo obligari: & quatenus locupletior factus eſt, non niſi naturaliter: vt etiam tum demun obſtat ei cōdicenti exceptio, ſi pubes factus vltro ſoluerit. At ex aliis contractibus arctius obligari quatenus eſt factus locupletior. Sed videntur tamē Cæſares hoc quoque caſu dare in pupillum ex mutuo actionem ſi minus directam, ſaltē vtilē m. Et Papinianus quodā loco ſignificat, ſi pupillus mutuos numos accipiat ſine tutore, nec locupletior ſit fact⁹, ſaltem obligari naturaliter. Sed vt iam admonui, non eodem ſemper modo Iuriſconſulti naturalem obligationem vocant. Nam interdum ſolum reſpiciunt naturalem quandam honeſtatem, quæ dictat fidem ſeruandam eſſe: interdum Ius gentium, quod cómercia conſtituit. Primo modo poteſt dici obligatus pupillus. poſteriori non item. & Iuriſconſulti cùm loquuntur de hac poſteriori ſpecie obligationis naturalis, ſolent etiam meminiſſe Iuriſgentium. ¶ *SI Tutoris.*) Veri. Nam falſi alicuius tutoris autoritas nihili eſt: nec eo nomine pupillus obligatur. obligat tamen contrahentem, ſaltem eum, qui non ignorauit verum non fuiſſe tutorem. ignoranti autem & decepto prætor ſuccurrit. ¶ *NON Interueniat.*) Quod ſi dubitetur an interuenerit, is probare cogetur interueniſſe, qui contendit ratum & iuſtum eſſe contractum. Sic enim ait Caius: Qui à pupillo emerit, probare debet tutore autore, & lege non prohibente ſe emiſſe. ¶ *IPSI Quidem, qui cum his contrahunt.*) poſſúntque rectè contrahere, & obligari. Nam ſi pupillus cum pupillo contraheret: omnino nihil ageretur. Neuter enim obligabitur: cùm non liceat vti priuilegio, in fraudem alterius ſimili iure vtentis. Nā & in pari cauſa potior eſt damni vitandi ratio. ¶ *AT INVICEM.*) Significat hic Iuſtinianus, eum, qui cum pupillo ſine tutore contraxit, licet cogi poſsit pactis ſtare, nó tamen

1 ſ. pupillus, inf. de inutil. ſtip.
2 *L. 1. ſ. de pupillo. De conſt. pecu.*
3 *L. cōtra iuris. De pact.*
4 *L. pupillus. De reg. iur.*
5 *L. furioſus. De act. & obligat.*
6 *L. in cōductionibus. D. pro ſoc.*
7 *L. ſi quis cum. D. commu. diuid.*
8 *L. pupillū. De reg. iur.*
9 *L. 1. ſ. in pupillum D. depoſi.*
1 *L. quod pupillus. De cond. indeb.*
2 *L. 1. De nouat.*
3 *L. ſed & ſi lege. ſ. conſuluit. De petit. hæred.*
4 *L. is cui bonis. De verb. oblig.*
5 *L. cum hi. ſ. eam autem tranſactionem. De tranſact.*
6 *L. 2. C. ſi tutor vel cur. int.*
7 *L. Labeo. De verb. ſignif.*
8 *L. in commodato. ſ. ſicut autem. D. commod.*
9 *L. pupillus. De act. & oblig.*
1 *L. naturaliter. ſ. vlti. De cond. indeb.*
2 *L. 1. ſ. an in pupillū. D. depoſi. L. 3. D. Commod. L. pupillus. ſ. pupillus. De aut. tut.*
3 *L. 5. De aut. tut.*
4 *L. cum illud. ſ. 1. Quan. dies leg. ced.*
5 *L. cū amplius. De reg. iur. L. ſi operas. De praeſ. ver.*
6 *L. qui à quolibet. De cont. empt.*
7 *L. 1. ſ. vlt. D. quod fal. tut. aut.*
8 *L. quæcunque. ſ. vlti. De publicia. in rem act.*
9 *L. 3. D. quod fal. tut. auto.*
1 *L. verum. ſ. item quæritur. De minorib.*
2 *L. vlt. D. ex quib. cau. maio.*

tamen inuicem cogere poſſe pupillum inuitum obſeruare contractum, quem pupillus vult eſſe irritum. Atque hoc illud eſt diſcrimen totum, quod hoc loco traditur. Interea autem fatendum eſt, non poſſe pupillum ex eo contractu, quem non obſeruat, alium conuenire: vt ſi rem emerit, non poteſt eam conſequi niſi precium ſoluat. Nam alioqui eo agente, retentio conceditur. Illud autem ſolum pupillo tributum eſt, vt li- 1
berè poſsit ſtatuere de vi contractus, & obligatione: vt eius arbitrio, vel in vniuerſum rata ſit, vel irrita. Sicque eſt accipiendus ille apud Vlpianum locus: Si quis à pupillo 2
ſine tutoris autoritate emerit, ex vno latere conſtat contractus. nam qui emit, obligatus eſt pupillo: pupillum autem ſibi non obligat. ¶ *PVPILLI.*) At hi quorum nomine pupilli contraxerunt, bene obligantur. Vt ſi pupillus inſtitor contrahat, omnino ratú eſt quod agit: & obligatur dominus, qui eum tabernæ præfecit. Sic & minor pro- 3
curatorio nomine contrahens, dominum obligat: nec vlla datur reſtitutio, etiam ſi fuerit circunſcriptus. ¶ *NON OBLIGANTVR.*) Hoc eſt, Nulla actione 4
cogi poſſunt parere contractui. Obligantur tamen, ſaltem naturaliter ex hiſce contractibus iuriſgentium, ſic vt non poſsint, quaſi indebitum condicere, ſi quid ex iis vltro ſoluerint puberes. Quatenus autem locupletiores facti ſunt, bene obligantur, & iudicio conueniri poſſunt. Cæterum ex iuris ciuilis contractibus ne naturaliter quidem obli- 5
gantur pupilli ſine tutore. Itaque ſi pupillus pubes factus, quod prius ſtipulanti ſponderat ſoluerit: condicere poteſt quaſi indebitum. Quatenus auté locupletior eſſet pupillus ex hoc contractu, naturaliter tantum obligatur. Idque exiſtimo ſenſiſſe Vl- 6
pianum, cùm traderet pupillum ſine tutore promittentem, naturaliter obligari. Quod autem hîc dicimus in contractu iuris ciuilis, habet locum in mutuo, vti paulo antè à no- 7
bis probatum eſt.

¶ *NEQVE Tamen.*) Deſcriptus eſt hic locus ex reſponſo Caij. Sed primum ob- 8
ſeruemus hæc Iuſtiniani verba, NEQVE TAMEN, quæ habent notam cuiuſdam cum ſuperioribus diuerſitatis. Quaſi dicat Iuſtinianus, Quanuis pupillus ſine tutore poſsit conditionem ſuam meliorem facere contrahendo: non poteſt tamen hæreditatem delatam conſequi, vel ex lege, vel Senatuſconſulto, vel Prætoris edicto. Diſcriminis rationem non addit Iuſtinianus. Eam autem puto hanc eſſe, Quod contractuum cauſa commodè poſsit diuidi: hæreditatis verò non poſsit: quia referat perſonam defuncti, & tam onera quàm commoda cótineat. Itaque filiusfa. adeundo hæreditatem non acquirit patri ignoranti: ne ſcilicet ignorans pater ſimul obligetur æri alieno, quod non 9
poteſt ſeparari ab hæreditate. Cùm ergo hîc non poſſet ſtatui exemplo contractuum, vt pupillus adeundo hæreditatem, obligaret ſibi debitores hæreditarios: ipſe autem nó obligaretur creditoribus: rectè ſtatutum eſt, vt pupillus nihil hic tentaret ſine tutore, etiam ſi qua ſpes commodi affulgeret. Nã tametſi locuples videatur hæreditas (inquit Vlpianus) ſemper tamen ſubeſt periculum, vel negociorum, vel vexationis, vel æris a- 1
lieni: & plerunque plus damni adfert, quàm lucri. Et vt reuera fortaſsis nullum damnum habeat, tamen periculoſa eſt præceps temeritas aditionis, cùm magnam pariat li- 2
tium ſegetem, quibus non vexari proculdubio pupilli intereſt. Et quorſum tandem 3
iuuenis rerum imperitus tam periculoſæ plenum opus aleæ tractet, & temere ſolus incedat per ignes ſuppoſitos cineri doloſo: cùm præſto ſit tutor, qui rem omnem ſuo periculo prudentius conficiet, & ſi fuerit negligens, damnum contemptæ hæreditatis ſarciet? Deniquè non fuit pupillo permittendum, quod illi aliquando vtile eſſe poſſet, ſi itidem aliquando poſſet eſſe inutile & damnoſum. Semper enim verendum eſt, ne modus nó adhibeatur, qui ſit tolerandus, vt aliquando reſcripſit Auguſtus. ¶ *HAE- 4
REDITATEM.*) Legatum verò liberaliter relictú poſſe pupillum ſine tutore agnoſcere, non eſt dubitandum, cum ea in re nihil eſſe poſsit captionis. ¶ *ADIRE.*) Hoc verbum propriè pertinet ad extraneos hæredes inſtitutos, qui hęreditatem vel adire vel repudiare dicuntur. Et reuera in iis ſolis locum habent, quæ hîc traduntur. Nam pupillus ſuus hæres poteſt ſine tutore ſeſe immiſcere hæreditati paternæ, cum ipſo iure etiam hæres fiat. Sed & vbi non ipſo iure, ſed quodam facto interueniente hic pupillus hæres fieret: idem reſpondebimus. Poteſt enim ſolus pupillus parere conditioni, ſub qua hæres à patre ſcriptus eſt. Sed & ſi ab extraneo ſub conditione inſtitueretur: ſolus 5
quoque & ſine tutore poterit conditioné adimplere: quia nec eo ſtatim nomine hæres 6
fit, ſed tantum reddit inſtitutionem puram, quæ conditionalis erat: & ſternit ſibi aditú

1 *L. ſi id quod purè, ad fi. De reſcin. vend.*
2 *L. Iulianus. §. ſi quis à pupillo. De act. empti.*
3 *L. ſed & ſi quis. §. pupillus. De cótrah. empt.*
4 *L. cum mandato, in fi. De minor.*
5 *L. 1 §. an in pupillũ. D. depoſi. L. 3. D. commod. L. catenus. De inſtito. act.*
6 *L. quod pupillus. De cond. indebi.*
7 *L. 1. in fi. De nouat.*
8 *L. obligari. §. pupillus. De aut. tut.*
9 *L. acquiritur. De acquir. hæredit.*
1 *L. quia poterat. D. ad Sen. Treb.*
2 *L. ſi hæreditatem, in fi. D. mandat.*
3 *L. minoribus. De minorib.*
4 *L. officium. De re mil.*
5 *L. conditionibus. De cõdit. & demonſt.*
6 *L. ſi pupillus. De condit. inſtitut.*

ſaciliorem ad eam acquirendam, ſi id tutori videatur. ¶ *NEQVE Hæreditatem ex fideicommiſſo ſuſcipere.*) Inquit Vlpianus[1], Si pupillo ſit reſtituenda hæreditas, non poſſe pupillo ſine tutoris autoritate reſtitui conſtat. addit Paulus, Non enim tantum ſolutio eſt hæreditatis reſtitutio: ſed & ſucceſsio, cùm obligentur. Subiicit deinde Vlpianus, Sed nec ipſi tutori indiſtinctè reſtitui poteſt: nempe cùm pupillus ipſe, ſi non fuerit inſans, interuenire debeat. ¶ *NISI Tutoris.*) Saltem eius, qui gerere poteſt tutelam, etiamſi non gerat[2]. Sed & autoritas iudicis decernentis pupillo bonorum poſſeſsionem, ſarcire poteſt abſentiam tutoris[3]. Sanè curatoris aliqua peculiari de cauſa pupillo dati autoritatem nihili eſſe ad adeundam hæreditatē reſponſum eſt[4]. ¶ *AVTORITATE.*) Quam ne vereatur tutor interponere in rem pupilli, ſtatutum eſt, id ei fraudi non fore, hoc eſt, vt ſi fuerit ipſe iniuria exhæredatus, nihilominus poſsit dicere teſtamentū inofficioſum, etiam ſi ex eo acquirēdæ hęreditatis autor pupillo fuerit. Nā eum excuſat officij neceſsitas[6]. ¶ *LVCROSA.*) Vtitur hac voce duobus locis Caius. Vtitur & Plinius. ¶ *NEC Vllum damnum habeat.*) Sic coniunctim legit & Caius[7], ex quo hic locus deſumptus eſt, quaſi ſit hæc interpretatio lucroſæ hęreditatis. Nec aliter legiſſe videtur Theophilus, qui vertit, ᾧ μηδεμίαν ἔχει ζημίαν. conſentiúntque duo vetera exemplaria Albornotianæ Bibliothecæ, vt teſtatur Ant. Auguſti. lib. emend. 3. cap. 7. Vulgo tamen legitur, NE VLLVM DAMNVM HABEANT, referendo id ad ipſos pupillos.

¶ *TVTOR Autem.*) HIC QVOQVE LOCVS EX CAIO deſcriptus eſt[8]. ¶ *IN Ipſo negocio.*) Siue ſit ineundus contractus, ſiue adeunda hæreditas. Et ſi conditionalis contractus ſit, tutor ſtatim debet autor fieri purè[9]. Sanè vbi filiusfa. aditurus eſt hęreditatē, iuſſus parentis omnino præcedere debet: eóque nomine differre videtur iuſſus ab autoritate, quam hîc ſolum deſideramus in ipſo negocio. ¶ *PRAESENS.*) Saltem ipſi pupillo. Alteri enim contrahenti non debet præſens adeſſe. Sic enim Caius ait, Etiam ſi non exaudiat tutoris autoritatem is, qui cum pupillo contrahit, ſcriptis tamen hoc approbetur: rectè negotium geritur. veluti ſi abſenti pupillo per epiſtolam vendā aliquid, aut locem, & is tutoris autoritate cóſentiat. Porrò præſentem hîc intelligimus non corpore modo, ſed animo, vt intelligat quod agitur. Neque enim alioquin (inquit Vlpianus[4]) præſentia corporis ſufficit ad autoritatem: vt ſi ſomno aut morbo comitiali occupatus tacuiſſet. Nec nouū eſt in iure noſtro, vt is pro abſente habeatur, qui animo præſens non eſt[5]. ¶ *AVTOR Fieri.*) Paulus[6] ſcribit autorem fieri tutorem, cùm dicit ſe approbare id quod agitur. Ergo hic voce opus eſt, quam cùm non habeat mutus, tutor eſſe non poteſt[7]. Nec vllius eſt momenti præſentia tutoris, ſi tacuerit[8]. ¶ *SI Hoc pupillo prodeſſe.*) Hoc propriè Iuſtiniani auctarium eſt, quod tutorem admonet ſui officij. Interim autem liberum ei eſt ſequi, quod voluerit. Et ſi (inquit Paulus[9]) tutor pupillo nolit autor fieri, non debet eum Prætor cogere: primùm, quia iniquum eſt, ſi non expedit pupillo, autoritatem eum præſtare: deinde, & ſi expedit, tutelæ iudicio pupillus hanc iacturā conſequitur. Idem Paulus ait, eum tutorem excuſari, nec teneri, qui per valetudinem vel abſentiam vel aliam iuſtam cauſam autor fieri non potuit[1].

¶ *POST Tempus.*) Hoc eſt, aliquo longiori interuallo poſt contractū negocium. nam periculū eſt, ne quid interim pupillus egerit, quod ſimul confirmaret imprudens tutor. Alibi, poſt tempus opponitur verbis, cōfeſtim, & ilico[2]. Sanè ſi quod prius actum eſt, præſente tutore repetatur, poterit eius autoritate confirmari à principio. Sic enim ſcribit Paulus[4]. ¶ *PER Epiſtolam.*) Iuſſus tamen per epiſtolā interponi rectè poteſt: vt ſi tutor iubeat ſeruum adire hæreditatem. neque enim iuſſus in ipſo negocio interuenire debet, cùm magis præcedat. ¶ *NIHIL Agit.*) Nulla (inquit Vlpianus[5]) differentia eſt, non interueniat autoritas tutoris, an perperam adhibeatur.

¶ *SI Inter tutorem.*) Sciendum eſt hoc iure debitorem vel creditorem potuiſſe dari tutorem, neque propterea impeditas fuiſſe actiones inter eum & pupillum, ſaltem eas, quarum cauſa & origo fuit ante tutelam. nam aliæ, quæ poſt tutelam primùm oriebantur, interim ceſſabant[7]. Cùm autem iudicium erat inter tutorem & pupillum, ſi non erat alius tutor[8], cuius autoritate pupillus niteretur, vnus aliquis in litem dabatur[9]. Sed hodie per Nouel. Iuſtiniani Conſtit. 72. admodū imminuta eſt tota huius loci ratio & vſus. Nam prohibitum eſt, ne vel debitor vel creditor fiat tutor, ὡς ἂν, inquit Iuſtinianus, οὐ πράξει ὑπὲρ ἑαυτοῦ, κύριος ἑαυτοῦ τε ὢν, καὶ τοῦ τῆς ἀντιδίκου πραγμάτων γινόμενος. Quod ſi quis diſsimularit ſe creditorem eſſe, & ita factus ſit tutor, perdit ius ſuæ contra

pupillum

1 *L. reſtituta §. vlt. D. ad Sen. Treb.*
2 *L. pupillum. De acquir. hæred.*
3 *L. bonorū. C. qui admi.*
4 *L. cum in vna. §. tutor. De appel.*
5 *§. ſi tutor, inſ. de inoff. teſt. & L. cum quidam. C. de admi. tut.*
6 *L. tutorem. De iis quæ vt indig.*
7 *L. obligari. §. pupillus. De auto. tut. L. ſi quis omiſſa. D. ſi quis omiſſa cau. teſtamenti.*
8 *dic. §. pupillus.*
9 *dic. L. obligari. §. pen.*
1 *L. etſi conditionalis. De aut. tuto.*
2 *L. ſi quis mihi bona. §. iuſſum. De acquir hær.*
3 *dic. L. obligari. §. vlti.*
4 *L. 1. §. vlti. De aut. tut.*
5 *L. diem proferri. §. ſtari. De recep. arbi. L. corā. De verb. ſignifi.*
6 *L. 3. De aut. tut.*
7 *L. 1. §. mutus. De tutel.*
8 *L. 1. §. vlti. De aut. tut.*
9 *L. ſi tutor. De aut. tut.*
1 *L. tutor qui. De aut. tut.*
2 *L. generaliter. §. ſi cui. De fideic. lib. L. ſi patroni. §. fideicō. D. ad Treb.*
3 *L. 3. § Stichus. De ſtatul.*
4 *L. ſi per epiſtolam. De acq. hær.*
5 *L. ſi id quod purè. De reſcin. vend.*
6 *L. 2. De aut. tut.*
7 *L. ſed non dantur. De tut. & rat. diſtrah.*
8 *L. ſi plures. De teſt. tut.*
9 *L. 1. C. de in lit. dā. tut.*

pupillum actionis. Quod ſi diſsimularit ſe debitorem, non poterit tutelæ tempore vllo modo ſeſe debito liberare. Atque hæc quidem in omnibus etiam curatoribus locum habere vult Iuſtinianus, qui hac ratione præſcidit omnem occaſionem iudicij inter pupillum & tutorem. Sec hac lege poſtea exemit matres per Nouellam ſuam Conſtitut. 94. neque enim vult eas vllius obligationis nomine arceri à filiorũ ſuorum tutela. quæ cùm peculiari naturalis pietatis motu agantur, non ſunt extraneis conferendæ. τὴν μητέρα γὰρ (inquit Iuſtinianus) φύσεως ἔρως εὐσεβὴς περὶ τοὺς παῖδας ἀνύποπτον ἀποτελεῖ τὰ πολλὰ, εἰς δ' οὐδὲ μίαν ἔχουσι πρὸς τοὺς παῖδας ἀναγκαίαν ἔννοιας, εἰκότως οὐ πρὸς τὰ ἐναντία τοῦ τῶν μητέρων ὄντι. Ergo adhuc in matre ſaltem locum habere poterunt, quæ de in litem dando tutore hic traduntur. Illud præterea ſciendum eſt, quod Iuſtinianus eadem illa ſua Nouella Conſtitut. 72. ſtatuit, vt ſi quis cùm iam tutor eſſet, acquiſierit obligationem contra pupillum: adiungatur ei alius tutor, qui curabit, ne quid interuertatur ex rebus minoris. ¶ *QVIA IPSE Tutor.)* Vlpianus teſtatur, Regulam eſſe iuris ciuilis, in rem 1 *L.1. De aut. tut.*
ſuam autorem tutorem fieri non poſſe: & adijcit, idem eſſe, & ſi in rem ſui filiiſa. autor fieret: ſed addit hanc regulam ita intelligi, vt directè & principaliter in rem ſuam autor eſſe non poſsit: per conſequentiam verò alterius negocij eſſe poſsit. Poteſt enim tutor autoritatem accommodare pupillo adeunti hæreditatem eius, qui tutori debitor eſt: quanuis per hoc debitor tutoris efficiatur pupillus. Nam (inquit Vlpianus) Prima ratio autoritatis ea eſt, vt heres fiat: per conſequentias autem contingit, vt debitum ſubeat. Sanè tamen non poſſet tutor petere ex fideicommiſſo hæreditatẽ ſibi à pupillo reſtitui ſe autorẽ. Nam tum principaliter & directo in rem ſuam autor eſſet. Porrò ſi rem pu- 2 *L.1. §. fuit quæſitum. D. ad Sen. Treb.*
pilli tutor ritè vendidiſſet: non ſoluente precium emptore, poterit ipſe rem eandem conſequi, eodem precio bona fide perſoluto: quia non videatur hic vlla noua eſſe em- 3 *L. tutor rerum. De adm. tut.*
ptio, ſed tantum prioris, quæ ritè contracta erat, tranſlatio: vt in rem ſuam non videatur autor eſſe, cùm ad eiuſmodi tranſlationem nulla ſit autoritate opus: quemadmodum & vbi ageretur tãtum de traditione rei, quam tutor prius emerat à patre ipſius pupilli. 4 *L. fiſtulas. §. 1. De contrah. empt.*
¶ *CVRATOR IN Locum cuius datur.)* Quomodo autem detur, eleganter explicat Vlpianus his verbis: Si pupillus pupillàve cum iuſto tutore litem agere vult, & curator in 5 *L.3. §. ſi pupillus. De tutel.*
eam rem petitur: vtrum ipſis poſcentibus datur, an vero & aduerſario petente? Et ſciendum eſt, ſiue agant, ſiue conueniantur, dari his hunc curatorem poſſe: ſed non alias, quàm ſi ipſe petat, cui dari eum oportet. Denique Caſsius lib. ſexto ſcripſit talem curatorem neminem dari poſſe, niſi præſentem: neque cuiquam, niſi præſenti, & poſtulanti. Itaque infanti non poteſt dari. Idem Caſsius ait, ſi pupillus curatorem poſcere nõ vult, quo minus cum eo agatur: cogi eum à Pretore debuiſſe. Quolibet loco & tempore hunc curatorem dari poſſe Pomponius lib. 16. ad Sabinum ſcripſit. Hæc Vlpianus. ¶ *CVRATOR ESSE Deſinit)* Nec alio nomine, quàm ipſius negocij conueniri poteſt. Sic enim Imp. Gallienus Valerio reſcripſit, Ad protegendam cauſam 6 *L.3. C. de in lit. dan. tut.*
tutor ſiue curator datus, conueniri non poteſt adminiſtrationis periculo: cùm ſola ſuſcepti negocij tutela mandata eſt. Si nihil igitur (vt allegas) præter negocium geſsiſti, fruſtra conueniris.

Quibus modis tutela finitur, TITVLVS XXII.

PVpilli pupillæque, cùm puberes eſſe cœperint, à tutela liberantur.

Pubertatem autem veteres quidẽ non ſolùm ex annis, ſed etiam ex habitu corporis in maſculis æſtimari volebant. Noſtra autem maieſtas dignum eſſe caſtitate noſtrorum temporum exiſtimans, bene putauit, quod in fœminis etiam antiquis impudicum eſſe viſum eſt, id eſt, inſpectionẽ habitudinis corporis, hoc etiam in maſculos extendere.

Et ideo noſtra ſancta conſtitutione promulgata, pubertatem in ma-

ſculis poſt decimumquartum annum completum ilico initium accipere diſpoſuimus : antiquitatis normam in fœminis bene poſitam, in ſuo ordine relinquentes, vt poſt duodecim annos completos viri potentes eſſe credantur.

Item finitur tutela, ſi adrogati ſint adhuc impuberes, vel deportati: item ſi in ſeruitutem pupillus redigatur, vel ſi ab hoſtibus captus fuerit. Sed & ſi vſque ad certam conditionem datus ſit tutor teſtamento: æquè euenit, vt deſinat eſſe tutor exiſtente conditione.

Simili modo finitur tutela morte vel pupillorum, vel tutorum. Sed & capitis deminutione tutoris, per quam libertas vel ciuitas amittitur, omnis tutela perit.

Minima autem capitis deminutione tutoris, veluti ſi ſe in adoptioné dederit, legitima tantùm tutela perit : cæteræ non pereunt. Sed pupilli & pupillæ capitis deminutio, licet minima ſit: omnes tutelas tollit.

Prætereà qui ad certum tempus teſtamento dantur tutores, finito eo, deponunt tutelam. Deſinunt etiam tutores eſſe, qui vel remouentur à tutela ob id, quod ſuſpecti viſi ſunt : vel qui ex iuſta cauſa ſe excuſant, & onus adminiſtrandæ tutelæ deponunt, ſecundum ea, quæ inferius proponemus.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

CVM pararem ſua ſuperiori titulo ſubiicere ſcholia, fortè ſuperuenit amicus & familiaris meus Theophilus adoleſcens doctiſsimus : ac poſt mutuam ſalutationem iubet me nonnihil reſpirare : placidéque rogat ecquid haberé præ manibus. Tum ego, Certè id, quod huic ætati ſolet eſſe gratiſsimum, nempe, liberationem à tutela, quæ puberi pupillo tribuitur, poſteaquam iam nonnihil maturuit eius iudicium, & relictis nucibus incipit ſapere, vt ei amplius non poſsit temerè rebus ſuis interdici ſine iniuria: ſed tandem cuſtode remoto debeat habere liberam ſui ſuorúmque bonorum poteſtatem. quemadmodum olim apud Athenienſes puberes adoleſcentes, qui ſui iuris tutelæque fiebant, hoc eſt αὐτοκράτορες καὶ αὐτεξούσιοι, inſcribebantur εἰς τὸ ληξιαρχικὸν γραμματεῖον, & fiebant κύριοι τῆς οὐσίας, vt ſcribit Æſchines κατὰ Τιμάρχου. Ille ad hæc, Profecto (inquit) par eſt honeſtos adoleſcentes rebus ſuis liberè frui, ſi quibus ante pilos venit præcox ſapientia: ſed vereor ne ſit hæc perículoſa in multis libertas, præcipuè in Principibus, quos ſtatim cum prima pubertate admoueri Reip. gubernaculis, & tutorum poteſtate liberari ætatem rerum imperitam, & adhuc primo calore laſciuiétem, parum videtur conſultú. Nec fortaſsis abſurdú foret pupillos ſemper eos intelligi ad annú vſque vigeſimú. Hic ego rurſus, Equidem audio hác fuiſſe Olradi clariſs. Iuriſcóſulti, qui floruit ante annos ducétos, ſententiá, quæ adhuc extat in eius conſilio 52. Népe terret prudétes ambuſtus Phaethó, qui temerè volés ante ętaté moderari parétis currú, omnia perturbauit, & ſe præcipitem dedit. Notáque eſt etiá grauiſsima illa apud Vopiſcum oratio Metij Falconii Nicomachi, Dij à nobis auertát Principes pueros : aut patres patriæ dici impuberes, quibus adhuc ad ſubſcribendú magiſtri literarij manus teneát: quos ad Cóſulatus dandos dulcia & circuli, & quęque voluptas puerilis inuitet. Quæ (malú) eſt ratio, habere Imperatoré, qui quid ſit Reipub. neſciat, &c. Itaque iudicantur prudenter feciſſe Epirotæ, qui cùm reuocaſſent Principem ſuum Pyrrhú vndecim tantú annos agentem, dederunt ei tutores ad maiorem vſque & adultam ætatem. Sed tamen multis è Rep. magis videtur, pupilli etiam Principis tutelam pubertate finiri : vt ſcilicet ceſſet inuidioſa illa tutorum vis poteſtáſque: & adoleſcens Princeps potius nitatur cómuni ſuorú Principú cóſilio: próque vno plures habeat tutores, ſed moderatiores, nec eò poteſtatis euectos, vt quicquid iis lubeat, liceat. Periculoſum enim eſt vni alicui tantam

tãtam támque diuturnam eſſe poteſtatem in res alienas. Exemplo ſunt Rufinus & Stilico, qui cùm Arcadio & Honorio relicti eſſent tutores, & diutius liberè dominarentur: ſua perfidia autores fuere euertendi imperij Romani. Ac metuenda eſt abalienatio procerum & primatum: ne qui vero Regi fauerent, non ferant vicarium diutius pro arbitrio regnantem. Sicut Cleopatra apud Lucanum lib. 10. non fert Photinum Ptolomæi Regis fratris ſui tutorem, & apud Cæſarem conqueritur de eius iniuriis. Puer (inquit) ipſe ſororem, Sit modò liber, amat: ſed habet ſub iure Photinus Affectus enſéſque ſuos: nil ipſa paterni Iuris habere peto: culpa tantóque pudore Solue domum: remoue funeſta ſatellitis arma: Et regem regnare iube. Ergo Principi pubeſcenti non tam tutores adimo, quàm addo, ſed minus imperioſos, minúſque inuidiæ obnoxios: quod etiam facit apud Herodianum M. Antoninus filio ſuo Commodo ſucceſsionem imperii relicturus. Apud Gallos Carolus. v. Rex, qui Sapiens dictus eſt, conſtituit, vt regum Franciæ filij, anno XIIII, conſecrari atque coronari poſsint. Eius itaque filius Carolus ſextus, & deinde Carolus octauus ſuſceperunt in prima & vixdum puberi adoleſcentia, regni adminiſtrationem. Ac ſi libuerit conferre vetuſtiores hiſtorias, legimus olim in Macedonia mortuo Antigono vitrico & tutore, puerum vix attingentem annos quatuordecim, regnum ſuſcepiſſe. Eodémque tempore in Aſia mortuo Seleuco impuberem adhuc Antiochum conſtitutum Regem. Hæc atque eiuſmodi plura familiariter contulimus animi gratia. Et operæpretium putaui huius rei mentionem obiter hìc fieri. Nunc veniamus ad noſtrum Iuſtinianum. ¶ *A TVTELA*
LIBERANTVR.) Item & à cura tutelæ adiunctá. Manet tamen ius obligationum, 1 *L. 1. C. quando tut. vel cur. eſſe deſi.*
quarum vis collata eſt in tempus finitæ tutelæ. Itaque ſi tutor rectè crediderit pecunias
pupilli nomine: pupillus quantumuis pubes, & à tutore liber, non poterit prius eas
exigere, quàm venerit dies earum exigendarũ. Sed & cauſæ prius cœptę tu- 2 *L. ſi tutela. De admi. tut.*
tor adeſſe iubetur etiam poſt pubertatẽm. Et ne puberis adoleſcentis negocia ſta-
tim ſecurè negligat, admonendus mihi eſt, vt petat puberi curatores. Neque enim 3 *L. vnica. C. vt cau. poſt pub. adſit tut.*
omnino prius liberabitur periculo tutelæ. Quod ſi tutor poſt finem tutelæ, per erro-
rem in officio durauerit, & rerum adminiſtrationem retinuerit: Reſpondit Papinia- 4 *L. à tutoribus. §. 1. De admi. tut.*
nus, non præſtaturum nominum paternorum periculum, quæ poſt pubertatem ado- 5 *L. tutores qui poſt. De admi. tut.*
leſcentis idonea fuerunt, cùm actionem inferre non potuerit. Porrò vt adoleſcens pubes liberatur ab aliorum tutela: ita & in ſuam tutelam venire dicitur. quod Vlpianus
eleganti reſponſo diligenter tractát. 6 *L. cũ filiofa. De legat. 3.*

¶ *VETERES.*) Legi aliquando in vetuſtis quibuſdam fragmentis, quæ Vlpiani eſſe dicuntur, Caſsianos puberem eſſe dixiſſe, qui ex habitu corporis pubes appareret, & generare poſſet per ætatem. contrà autem Proculianos, qui quatuordecim eſſet annorum. Caſsiani autem videntur ſecuti Platonem, qui libro de Legibus vndecimo, iubet ætatem ad nuptias idoneam æſtimari inſpectione nudi corporis, etiam ſi virginũ pudenda nolit omnino nudari. Apud Lacędemonios Lycurgus etiam virgines omnino nudas proponebat oculis omnium in publicis ſpectaculis. Sed Chryſoſtomus quodã loco grauiter admonet eos à dæmonibus impelli, ὅταν παρθένους γυμνώσαντες ἐπὶ τῶν παλαιστρῶν ἄγουσιν ἐπὶ θέαν ἀνθρώπων. Certè Euripides mulieres Laconicas appellat ἀνδρομανεῖς, quòd impudica ſuorum corporum nuditate, multos ad furorem turpis amoris & libidinis adigerent. Profectò Hieronymo non placuerunt lauacra in adulta virgine, quòd etiam ſola ſeipſam debeat erubeſcere. Notum eſt, quod apud Herodotũ grauiſsimè ait Gyges, ἅμα δὲ χιτῶνι συνεκδύεται καὶ τὴν αἰδῶ ἡ γυνή. Et ſanè veriſsimum eſt quod ait Tullius lib. 1. Offic. Omnes qui ſana mente ſunt, ea, quæ natura occultauit, remouere ab oculis: & quàm occultiſsimè dare operam ipſi neceſsitati. Quinimo priſca Romanorum verecundia non eſt paſſa, vt puberes filii cum parentibus irent in balneum. Et vbi ſecretior aliqua neceſsitas cogit pudendas corporis partes detegi: leges Romanæ iubent, vt id quàm honeſtiſsimè fiat: nec niſi à matronis probatæ fidei & honeſtatis inſpiciantur vereda mulierum. Vnde cùm quidam Rutilius Seuerus poſtulaſſet cuſtodes apponi vxori, quæ ab eo diuerterat, & negabat ſe prægnantem: Diui
fratres Valerio Priſciano Prætori Vrbano reſcripſerunt, commodiſsimum eſſe eligi 7 *L. 1. De ven. inſpic.*
honeſtiſsimæ fœminæ domum, in quam Rutilij vxor Domitia veniat: & ibi tres obſtetrices probatæ & artis & fidei eam inſpiciant. ¶ *EX HABITV Corporis.*) Hoc eſt, ex impudica inſpectione ipſius pubis, & earum partium, quæ deformem habent

aſpectum. Cæterum ex honeſta inſpectione habitus corporis, nihil impedit aliquando
1 *L. minor 25. annis adito. De minorib.* eſtimari ætatem, vt ſæpe facies ſupputat annos. Sic legimus apud Paulum[1], ex aſpectu
corporis probatam aliquando ætatem.
2 *L. vlt. C. quando tuto. vel cur. eſſe deſinant.* ¶ *NOSTRA Sancta conſtitutione.*) Extat hæc adhuc Iuſtiniani conſtitutio, his verbis[2], Indecoram obſeruationem in examinanda marium pubertate reſecantes, iubemus, quemadmodum fœminæ poſt impletos duodecim annos omnimodo puberes iudicantur: ita & mares poſt exceſſum quatuordecim annorum, puberes exiſtimentur, indagatione corporis inhoneſta ceſſante. Sed & olim ante Iuſtinianum id aliquando fuiſſe obſeruatum indicat Tertullianus in libro de virginibus velandis, inquiens, Tempus etiam Ethnici obſeruant, vt ex lege Naturæ iura ſua ætatibus reddát. Nam fœminas quidem à duodecim annis, maſculum verò à duobus amplius ad negocia mittunt.
¶ *COMPLETVM.*) Iuſtinianus in ſua Conſtit. ait, exceſſum. Sed tamen meminerimus pupillum ſi attigerit vltimum diem decimiquarti anni, poſſe teſtamentum
3 *L. qua ætate. De teſtam.* condere[3]. atque hoc quidem tribuimus fauori pupillorum aſpirantium ad honeſtam libertatem, quando etiam alioqui ſatis eſt piger annus, pupillis quos longa premit cuſtodia, vt inquit Flaccus. Sanè tamen minoré 25. annis ſemper accipimus vſque
4 *L. 3. § minore. De minor.* ad vltimum momentum completorum 25. annorum[4]. Nam & id poſtulat fauor reſtitutionis. Et pupillaris ſubſtitutio prius quoque non finitur[5].
5 *§ maſculo. Inſ. de pup. ſubſtit.* ¶ *ITEM FINITVR.*) Docet nunc Iuſtinianus tutelam finiri omnibus capitis pupillaris deminutionibus: & primum quidem minima, nempe arrogatione: deinde progreditur ad mediam, veluti deportationem: poſtremò ad maximam, nempe ſeruitutem. Sed iuſta docendi ratio videbatur deſiderare contrarium ordinem, quo ſcilicet creſceret & inſurgeret oratio, quemadmodum docet Fabius lib. 9. cap. 4. Verum
6 *L. ſi arrogati. De tutel.* hic Iuſtinianus videtur ſecutus Vlpianum[6]. ¶ *ADROGATI.*) Autoritate ſcilicet & conſenſu omniũ tutorũ. Vt quod omnes ſimiliter tangit, ab omnibus comprobetur,
7 *L. vlt. C. de aut præſtã.* inquit alibi Iuſtinianus[7]. ¶ *DEPORTATI.*) Pupillos, qui proximi pubertati ſint,
8 *L. pupillũ. De regu. iur.* capaces eſſe doli & iniuriæ ſcribit Caius[8]. Itaque poſſunt delictum cõmittere, & propter id mereri deportationis pœnam: qua cum ciues eſſe deſinant, non poſſunt amplius habere tutores. ¶ *IN SERVITVTEM Redigatur.*) Veluti ſi libertus pupillus, quòd eſſet erga ſuum patronum ingratus, in priſtinam retrahatur ſeruitutem. Nam de hac ſeruitutis ſpecie hîc agi indicat Theophilus. ¶ *VEL SI Ab hoſtibus captus fuerit.*) Pupillus ſcilicet. Tutore auté capto, magis ſuſpéditur, quàm finitur tutela propter ſpé poſtliminij, vt alio ſuperius loco dictum eſt. Cùm autem pupillus nihil iuris habeat in tutorem, quod recuperet poſtliminio reuerſus: nihil moramur ſpem reditus. Nam nec ſperandum eſt, vt ſic omnes hoſtes agant cum pueris captiuis, quemadmodum legimus olim egiſſe Scipionem Africanum cum Maſsiua puero capto: quem multis etiam muneribus donatum, vltrò ſtatim remiſit ad auunculum Maſaniſſam, quo inſcio puer clam ſumptis armis in aciem exierat, vt eſt apud Liuium Decad. 3, lib. 7. Porrò autem, quanquam is qui in hoſtium poteſtate eſt, tutorem habere non poſsit: tamé
9 *L. ab hoſtibus. § 1. D. ex quib. cauſ. maior.* curatorem eius bonis plerunque conſtitui docet Vlpianus[9]: ne ſcilicet medio tempore pereant, vti alio loco ait idem Vlpianus[1].
1 *L. muto. § vlt. De tutel.*
2 *L. 2. C. cõmu. de ſucceſſ.* ¶ *VEL Pupillorum.*) Quorum hęredibus ſtatim reddenda erit à tutore ratio: eóque
3 *L. tutela plerunque. De tutel.* nomine poterunt hæredes pupillorum tutorem conuenire[2]. ¶ *VEL Tutorum*) Hac ratione non tam pupillus ſuperſtes liberatur tutela (nam alium tutorem habebit) quàm
4 *L. 1. De fideiuſſ. & hær. tut.* ipſe tutor mortuus, ad cuius hæredes non tranſit onus tutelæ[3]. Sed, inquit Pomponius[4], quanuis hæres tutoris tutor non ſit, tamen ea, quæ per defunctum inchoata ſunt, per hæredem, ſi legitimæ ætatis & maſculus ſit, explicari debent. ¶ *OMNIS Tutela perit.*) Nam cuiuſcunque tandem generis ſit, ſemper ex iure ciuili eſt: vt cum ciuitatis iure nõ poſsit non perire. nec prodeſt eam eſſe delatam ante omnem capitis deminutionem, quia tractum habet temporis & continuam actionem: ne miremur aliud eſſe de hære-
5 *L. vlt. D. vnde liber.* ditate[5]: quoniam vno momento ſtatim tota acquiritur, ſimúlque amittit nomen hæ-
6 *L. Paulus. De acquiren. hæred.* reditatis[6]. vt eiuſmodi negocio ſemel abſoluto, nihil poſsit obeſſe caſus ſuperueniens.
¶ *VELVTI SI Se in adoptionem dederit.*) Hoc vnicum erat exemplum, quod præſenti loco poterat accomodari, & aliquem vſum eius oſtendere. Nam emancipatio filiifa. tutoris, vt æquè pertineat ad finiendam tutelam legitimam, rarò tamen euenit vt filiusfa. fiat tutor legitimus, cùm eum præcedat pater ſuperſtes. Vnde à Paulo dictum eſt,

ctum eſt, Mortuo primum patre, tutelas ſequi filios. Verum ſi quando id eueniat, ve- 1 *L. ſi maritus. D. fami. erciſcũ.*
luti, quia pater perpetuo furore impediatur: eóque nomine ſuccedat in legitima tutela filiusfa. eius emancipatio eam finiret, vt arrogatio eius, qui ſui iuris erat. ¶ *LEGITIMA Tantum tutela perit.)* Explicat diligenter hunc locum Paulus, cuius verba hęc ſunt, Tu- 2 *L. tutelas. De capi. deminut.*
telas etiam non amittit capitis deminutio, exceptis iis, quæ alieno iure perſonis proximis non deferuntur. Ergo teſtamento dati, vel ex lege, vel ex Senatuſconſulto, erunt nihilominus tutores. Sed legitimæ tutelæ ex lege duodecim tabularum interuertuntur, eadem ratione qua & hæreditates exinde legitimæ, quæ agnatis deferuntur: quia deſinunt eſſe, familia mutata. Ex nouis autem legibus & hæreditates & tutelæ plerunque ſic deferuntur, vt perſonæ naturaliter deſignentur: vt ecce deferũt hæreditatem Senatuſconſulta matri & filio. hæc Paulus: cuius hæc eſſe videtur ſententia, Legitimæ tutelæ, quæ ex lege duodecim tabularum deſcendunt, nituntur agnationis iure: itáque pereunt minima etiam capitis deminutione, per quam perit agnatio. Sed vbi agnationis non habetur ratio, non finit tutelam ea capitis deminutio, etiamſi ab aliqua lege deferatur tutela: modo non nitatur agnationis iure. Ergo cum Nouella Iuſtiniani Conſtit. 118. tollat diſcrimen agnationis & cognationis, & tam agnatos quàm cognatos vocet ad tutelam: nulla tutela peribit minima capitis deminutione.

¶ *PRAETEREA.)* Quæ ſequuntur, deſumpta ſunt ex parte reſponſi Vlpiani, 3 *L. ſi arrogati. De tut.*
& clariora videntur, quàm vt deſiderent interpretem. ¶ *SECVNDVM Ea, quæ inferius proponemus.)* Non ineptè hæc verba poſſent accipi, vt ſpecialiter indicent eum propriè locum, quo agitur, non tam de recuſanda à principio tutela, quàm de ea, quæ cum ſuſcepta ſit, deponitur propter nouam cauſam excuſationis. Sic enim propriè finiri 4 *§. item qui reip. inſ. de excuſ. tut.*
dicetur.

IN TITVLVM SEQVENTEM

ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ.

HActenus tradidit Iuſtinianus quæ ſpecialiter pertinebãt ad tutores: nunc iuſto ordine tranſit ad Curatores, qui ſunt veluti tutorum ſucceſſores in officio naturalis erga minorem ætatem pietatis. Iuſtinianus in Nou. ſua Conſtitut. 155. curatorem appellat κηδεμόνα τῆς δευτέρας ἡλικίας. Et Vlpianus reſpondit,[5] coniunctim tutoribus cura- 5 *L. qui neque. §. 1. De reb. eor. qui ſub tut. ſunt.*
tores accipi. Modeſtinus autem ait,[6] in pauciſſimis partibus eos differre. Scribit quidem Hermoge-
nianus,[7] Curatorum multa eſſe genera: ſed nos hoc titulo de illis propriè agimus, qui dantur iis, 6 *L. λείπειν, hoc eſt, ſcire. De excuſat. tut.*
quos apparet non poſſe rebus ſuis ſupereſſe propter animi vel corporis vitium. Porrò legimus olim 7 *L. 1. De mune. & honor.*
Athenis adoleſcentes priuſquam τῆς λήξεως ἄρχειν, id eſt, rei hæreditariæ, & bonorum ſuorum poteſtatem haberent, debuiſſe biennio circuire vicinas regiones, hoc eſt, à decimooctauo anno, quo ex ephebis excedere mos erat, ad vigeſimum. Ideóque appellabantur περίπολοι vel ἔφοδοι, & ἐπίσκοποι τῆς χώρας. Ab eo tempore fiebant deinde ληξιαρχικοὶ, & referebantur inter eos, qui ſuæ omnino poteſtatis erant, ſuóque arbitrio poterant res ſuas, ἐπὶ τὴν λῆξιν, hoc eſt, hæreditatem tractare.

De Curatoribus, Titulus XXIII.

MASCVLI quidem puberes, & fœminæ viri potentes, vſque ad viceſimumquintum annum completum curatores accipiunt: quia licet puberes ſint, adhuc tamẽ eius ætatis ſunt, vt ſua negotia tueri non poſsint.

Dantur autem curatores ab eiſdem magiſtratibus, à quibus & tutores. Sed curator, teſtamento non datur. datus tamen confirmatur decreto Prætoris vel Præſidis.

Item inuiti adoleſcentes curatores non accipiunt, præterquam in litem: curator enim & ad certam cauſam dari poteſt.

Furioſi quoque & prodigi, licet maiores vigintiquinque annis ſint:

tamen in curatione ſunt agnatorum ex lege duodecim tabularum.

Sed ſolent Romæ præfectus vrbi vel Prætores,& in prouinciis Præſides ex inquiſitione eis curatores dare. Sed & mente captis, & ſurdis, & mutis, & qui perpetuo morbo laborant(quia rebus ſuis ſupereſſe nō poſſunt)curatores dandi ſunt.

Interdum autem & pupilli curatores accipiunt, vt puta ſi legitimus tutor non ſit idoneus:quoniam habenti tutorem tutor dari non poteſt.

Item ſi teſtamento datus tutor, vel à Prætore, aut Præſide, idoneus non ſit ad adminiſtrationem, nec tamen fraudulenter negotia adminiſtret: ſolet ei curator adiungi.

Item loco tutorum, qui non in perpetuum, ſed ad tempus à tutela excuſantur, ſolent curatores dari.

Quòd ſi tutor vel aduerſa valetudine,vel alia neceſsitate impediatur, quò minus negotia pupilli adminiſtrare poſsit, & pupillus vel abſit, vel infans ſit: quem velit actorem, periculo ipſius tutoris, Prætor, vel qui prouinciæ præerit, decreto conſtituet.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

M*ASCVLI Quidem puberes.*) Qui nempe per pubertatem ſunt liberati tutela. Tū enim primùm accipiunt veros curatores, quorum officium durat vſque ad annum vigeſimumquintum minorum adoleſcentum. Quòd ſi quis adhuc impubes liberatus eſſet tutela,non accipiet curatorem,ſed alium tutorem ad finem vſque pupillaris ætatis. Etſi tutori pupilli impuberis additus ſit curator, pubertate finietur vtriuſque
1 *L.1.C. quando tut. vel cur. eſſe deſi.* poteſtas. Sic enim Imperator Antoninus reſcripſit, Si curatores tutoribus adiuncti ſunt, pubertate pupilli tam tutorum quàm curatorum adiunctorum officium finiri: ideóque alios propter ætatis infirmitatem curatores eſſe dandos manifeſtiſsimum eſt.
2 *L. curatorem. De tut. & cur. dat. ab his.* Et Paulus, Curatorem (inquit) impuberi datum quacunque ex cauſa, perſeuerare in diem pubertatis in eadem cura reſpondi: ergo poſt pubertatem alium curatorem ſibi petere debebit. ¶ *COMPLETVM.*) Adeò, vt etiam temporis huius extremum
3 *L. 3. §. minorem autē. De minor.* momentum ſit elapſum. Nam eatenus minores 25. annis habentur, quò diutius poſſint in integrum reſtitui. ¶ *CVRATORES Accipiunt.*) Inquit Vlpianus: Apparet
4 *L.1.§.vlt. De minor.* minoribus annis vigintiquinque Prætorem opem polliceri. Nam poſt hoc tempus compleri vigorem virilem conſtat: & ideò hodie in hanc vſque ætatem adoleſcentes curatorum auxilio reguntur: nec ante rei ſuæ adminiſtratio eis committi debet, quanuis bene rem ſuam gerentibus. Sanè tamen adoleſcentes honeſtate morum prædìti poſt annum viceſimum: fœminæ autem poſt decimumoctauum, poſſunt à Principe im-
5 *L.2. C. de iis qui ve. æta. imp.* petrare veniam ætatis,vt poſsint res ſuas adminiſtrare: ac tum quidem in integrum reſtitui non ſolent, ſi minus idoneè rem ſuam adminiſtrauerint: quanquam nec res ſuas
6 *L.1.C. illo tit.* immobiles alienare, nec obligare poſsint ſine decreto,non magis,quàm alii minores.
7 *L.3.C. illo tit.* Porrò ſi pubes adoleſcens adhuc 25. annis minor,nec curatorem habuerit,nec veniam ætatis impetrarit: non eſt tutum cum eo contrahere, propter beneficium reſtitutionis, qua poterit reſcindere negocium ſibi damnoſum. Sed vbi nullum eſt eius damnum, liberam habet rerum ſuarum adminiſtrationem:&,excepta alienatione vel hypotheca, ratam diſpoſitionem, non ſecus atque maior: cùm tamen ſi curatorem acceperit, ſimi-
8 *L. ſi curatorem habens. C. de in inte. reſtitu.* lis pupillo habeatur, vel ei, cui à Prætore bonis interdictum eſt:& curatoris ſui autoritatem morari debeat, eáque niti: quanquam in copulandis nuptiis nihil ſit autoritas curatoris, vtpote qui ſolam rei familiaris ſuſtinet adminiſtrationem, inquit Imperator
9 *L. in copulandis. C. de nupt.* Gordianus. Sed & quanquam principaliter detur curator rebus vel negociis: non debet tamen negligere inſtitutionem,& gubernationem morum. Nam & reuera ipſe pubes minor maximè opus habet ſapienti curatore: vtpote qui poſt pubertatis annos grauioribus

uioribus affectionum motibus præceps agatur. Notum eſt illud Flacci, Imberbis iuuenis tandem cuſtode remoto, Gaudet equis. Cereus in vitium flecti, &c. Itaque tum præcipuè debet eius temeritas gubernari cõſilio maiorum, niſi adoleſcens ipſe cum virili toga virilem ſumat prudentiam, & pro curatore vtatur certo rationis ſuæ iudicio. In quam rem extat grauiſsima Plutarchi ſententia in libello περὶ τοῦ ἀκούειν Sed verum ſolet eſſe quod dictum eſt à Chryſoſtomo, χαλεπὸν ἡ νεότης, καὶ εὐρίπιστον, καὶ εὐόλισθον, καὶ σφοδροτέρου δεῖται τοῦ χαλινοῦ. ¶ *SVA Negocia.*) Aliena verò rectè curare & adminiſtrare poteſt, nempe eius, qui mandauit, periculo.[1] ¶ *TVERI Non poſsint.*) Vnde & Pretor 1 *L. cum mandato. De minor.*
miſertus huius ætatis rerum imperitæ, multorúmque captionibus & inſidiis expoſitę, ei ſuccurrit beneficio reſtitutionis in integrũ, ſi fuerit aliquo modo circunuenta. Quod 2 *L. 1. De minor.*
ſi quis maior factus comprobauerit quod minor geſſerit: reſtitutionem ceſſare ait Vlpianus.[3] Et cùm quæreretur vtrum initium negocij ſpectaremus, an finem, qui fortaſsis 3 *L. 3. §. ſi quis cũ minore. De minorib.*
incidit in tempus minoris ætatis: videtur idem Vlpianus ita demum tribuiſſe reſtitutionem, ſi res cum minore cœpta, cum maiore fuerit perfecta, eo incommodo, quod omnino profluit ex ipſo initio, & neceſſaria quadam prioris erroris cauſa ſiue cõſequentia.

¶ *AB IISDEM Magiſtratibus.*) Vnde Imperator Antoninus reſcripſit[4]: Magi- 4 *L. vnica. C. vbi pet. tut. vel cur.*
ſtratus eius ciuitatis, vnde filij tui originem per conditionem patris ducunt, vel vbi eorum ſunt facultates, tutores vel curatores his quãprimum ſecundum formam perpetuã dare curabunt. ¶ *SED CVRATOR Teſtamento non datur.*) Nam principaliter rebus datur, quarum adminiſtratio non temerè debet adimi puberi domino. Sed vt à quolibet dari poteſt tutor ratione rerum pupillo relictarum,[5] ita & curator. Vnde Iuſtinia- 5 *L. ſi patronus. De confir. tut.*
nus in Nou. ſua Conſtitut. 117. inquit, εἰ τὴν ἡλικίαν ὥσπερ ἀτελεῖς, τὰ πράγματα τὰ οὕτω καταλιμπανόμενα ἢ δωρούμενα δι' ὅπερ ἂν συνείδοι ὁ δωρησάμενος, ἢ ὁ δωρούμενος διοικεῖσθαι, μέχρις ὅταν ἐκεῖνοι οἷς ἐδωρήθη ἢ κατελείφθη, εἰς τελείαν ἔλθωσιν ἡλικίαν. ¶ *DATVS Tamen confirmatur.*) Scribit Papinianus[6], curatorem à patre datum puberi filio, citra inquiſi- 6 *L. ſi filio. De confir. tut.*
tionem à Prætore confirmari debere. Et Thryphonius, Si (inquit[7]) furioſo puberi, quã- 7 *L. ſi furioſo. De cur. fur.*
quam maiori vigintiquinque annis, curatorem pater teſtamento dederit: eum Prætor dare debet ſecutus patris voluntatem. Manet enim ea datio curatoris apud Prætorem, vt reſcripto Diui Marci continetur. His conſequens eſt, vt ſi prodigo curatorem dederit pater: voluntatem eius ſequi debeat Prætor, eúmque dare curatorem. Sed vtrum omnimodo, an ita ſi futurum eſſet, vt niſi pater aliquid teſtamento cauiſſet, Prætor ei bonis interdicturus eſſet? Et maximè ſi filios habeat iſte prodigus. Deinde ſubiicit, Sed quid ſi non conſentiat prodigus? Per omnia iudicium teſtatoris ſequendum eſt: ne quem pater vero conſilio prodigum credidit, eum Magiſtratus, propter aliquod fortè ſuum vitium, idoneum putauerit. Hæc Thryphonius. Verum quanquam inuito furioſo vel prodigo curator confirmetur: tamen puberi filio ſimpliciter datus, non niſi eo petente & cõſentiente confirmatur. omnino enim is inuitus non accipit curatorem. Porrò antequã curator confirmatus ſit, non cedit ei tempus[8] proponendę excuſationis: 8 *L. 2. C. de confir. tut.*
& ſine periculo poteſt interim ceſſare, dummodo prius nihil vltrò cœperit gerere.[9] 9 *L. tutores. §. curator. De admi. tut.*

¶ *INVITI Adoleſcentes curatores non accipiunt.*) Scribit Capitolinus, quod cùm antea curatores non niſi lege Lectoria, vel propter dementiam darentur: ſtatuiſſe M. Antoninum Philoſophum Imp. vt omnes adulti curatores acciperent, non redditis cauſis. Ac paſsim quidem ita leges noſtræ loquuntur, quaſi magis etiam expediret inuitis dari: quia ſit hæc ætas multorum obnoxia captionibus & inſidiis. Sed tamen nuſquam co- 1 *L. 1. De minor.*
gunt minores accipere curatores: & periculo minoris ætatis ſuccurrunt beneficio reſtitutionis in integrum. Itaque ſi volunt, iis eſt integrum ſua bona, ſaltem extra iudicium & alienationem vel hypothecam, ſuo arbitrio adminiſtrare: qui tamen, ſi curatorem ſemel accepiſſent, ſimiles haberentur iis, quibus eſt bonis interdictum: & curatoris au- 2 *L. ſi curatorem habens. C. de in inte. reſti.*
toritate niti deberent, niſi ageretur de teſtamento, quod ſine ſuo curatore facere poſ- ſunt: vel de reſtitutione fideicommiſſariæ hæreditatis, quam etiã ſuo curatori poſſent 3 *L. cum quadam. C. de admi. tut.*
reſtituere. Verum quicquid agant puberes vigintiquinque annis minores, etiamſi cu- 4 *L. cum pater. §. curatoru. De legat. 2.*
ratores habeant: ſi lædantur, habent beneficium reſtitutionis, quod non adimitur niſi iis, qui veniam ætatis impetrauerint, priuſquam contraherent. ¶ *PRAETER-* 5 *L. 1. §. fuit quæſitũ. verſic. curatori. D. ad Sen. Treb.*
QVAM In litem.) Eum, qui curatorem in litem poſcere non vult, quo minus cum eo agatur, à Prætore cogendum, Caſsius ait. Et ſanè in iudiciis puberes vigintiquin- 6 *L. 3. §. pen. De tut.*
que annis minores comparantur pupillis, nec aduerſus eos ſolos ſententia proferenda

eſt, cùm non habeant legitimam perſonam ſtandi in iudició.[1] nec voluit Iuſtinianus minores ſine curatoribus intereſſe criminalibus iudiciis,[2] Cùm (inquit) cautius & melius ſit, cum ſuaſione perfectiſsima & reſponſa facere minores, litémque inferre: ne ex ſua imperitia, vel iuuenili calore aliquid vel dicant vel taceant: quod ſi fuiſſet[3] prolatū, vel non expreſſum, prodeſſe eis poterat, & à deterio re calculo eos liberare. Sanè ſi tantum agatur interdicto momentaneę poſſeſsionis: non cogetur in eam litem minor curatorem accipere.[4] Et ſi ſemel veniam ætatis impetrauerit, liberatur omni neceſsitate curatoris accipiendi. ¶ *CVRATOR ENIM.*) Hic Iuſtinianus non reddit rationem, cur inuiti adoleſcentes accipiant curatorem in litem, ſed cur poſsint. Et quia ſupra docuerat tutorem certæ rei non dari: hic veluti per antipophoram admonet aliud eſſe de curatore, qui & ad vnam aliquam rem, & quodlibet negocium dari poteſt, nihil habiturus poteſtatis extra illam ſuam cauſam. Sed tamen ſemper cauere debebit, rem pupilli ſaluam fore.[5]

1 *L. acta. §. vlt. De re iud.*
2 *L. 2. C. qui legiti. perſon. ſtan. in iud. hab.*
3 *L. pen. C. de auto. præſtan.*
4 *L. vlt. C. qui legit. perſon. hab. ſtan. in iud.*
5 *L. & ſi ad ſpecies. D. rē pup. ſal. fore.*

¶ *FVRIOSI Quoque & prodigi.*) Inquit Vlpianus[6]: Lege duodecim tabularū prodigo interdicitur bonorum ſuorum adminiſtratione. Quod moribus quidē ab initio introductum eſt: ſed ſolent hodie Prętores vel Pręſides, ſi talem hominem inuenerint, qui neque tempus, neque finem expenſarum habet, ſed bo na ſua dilapidando & diſsipando profundit, curatorem ei dare, exemplo furioſi: & tandiu erunt ambo in curatione, quandiu vel furioſus ſanitatem, vel ille ſanos mores receperit. Extat elegans Diui Pij ad matris querelam de filiis prodigis, vt curatorem accipiant, reſcriptum, in hæc verba[7]: Non eſt nouum quoſdam, etſi mentis ſuæ videbuntur ex ſermonibus compotes eſſe: tamen ſic tractare bona ad ſe pertinentia, vt niſi ſubueniatur eis, deducantur in egeſtatem. eligendus itaque erit, qui eos conſilio regat. Nam æquum eſt proſpicere nos etiam iis, qui, quod ad bona ipſorum pertinet, furioſum faciunt exitum. Et ſanè cùm Reip. interſit, ne quis re ſua malè vtatur: rectè ſtatutum eſt, vt per Prætorem bonis interdiceretur prodigo. Certè olim Areopagitæ Athenienſes grauiter etiam ſolebant punire prodigos. Sic enim ſcribit Athenæus lib. 4. τοὺς ἀσώτους καὶ τοὺς μὴ ἔκ τινος περιουσίας ζῶντας, τὸ παλαιὸν ἐκάλουν τε εἰς ἀρεοπαγίτας καὶ ἐκόλαζον. Ergo prodigus cui bonis interdictum eſt, promittendo non magis obligabitur, quàm furioſus: quanquam poſsit acquirere.[8] Nam ea in parte magis cóparatur[9] pupillo. Diximus hac de re plura ad XXIIII caput XII. Tabularum. ¶ *LICET Maiores 25. annis.*) Imò tum demū, cùm maiores ſunt, accipiunt curatores ex hoc capite. Vnde Imp. Antoninus réſcripſit,[1] Curatores impleta legitima ętate prodigis vel furioſis tribui. Et apertius Vlpianus[2], Quia (inquit) in pupillorum furioſorum perſona agnatos curatores non admittimus: idcirco putamus, ſi minor 25. annis furioſus ſit, curatorem ei, non vt furioſo, ſed vt adoleſcenti dari: quaſi ætatis ſit impedimentum. & ita definiemus, ei, quem ætas curæ vel tutelæ ſubiicit, non eſſe neceſſe quaſi dementi curatorem quæri: & ita Imp. Antoninus Auguſtus reſcripſit: cùm magis ætati, quàm dementiæ tantiſper ſit conſulendum. ¶ *IN Curatione agnatorum.*) Vnde & veteres cùm ſignificarent aliquem furere, prouerbiali ſchemate dicebant, ad agnatos & gentiles eſſe deducendum. Itaque ait Columella Catonem dicere ſolitum, eum, qui agrum coleret nec ſalubri cœlo, nec fertilem, ad agnatos & gētiles deducendum, quaſi parum ſanæ mentis. Et Horatius lib. 2. Sermonum, loquēs de furioſo, Interdicto (inquit) huic omne adimat ius Prætor: & ad ſanos abeat tutela propinquos. Porrò cùm olim quæreretur, an patris furioſi, aut prodigi curatio daretur filio: tandem obtinuit, dari debere, eúmque agnatis præferri[3]: quemadmodum ediuerſo pater ſanus præfertur in curatione filij. Quis enim (inquit Iuſtinianus[4]) affectus extraneus inueniatur, qui vincat paternum? ¶ *EX LEGE Duodecim tabularum.*) Cicero lib. 2. de Inuentione ſcribit, legem fuiſſe his verbis conceptam, SI FVRIOSVS EST, AGNATORVM GENTILIVMQVE IN EO, PECVNIAQVE EIVS POTESTAS ESTO. Idem lib. 3. Tuſc. quæſt. de furioſo loquens, ait Duodecim tabulas vetare eum dominum eſſe rerum ſuarum: definítque furòrem, mentis ad omnia cæcitatem, & maius aliquid eſſe, quàm inſaniam: ideóque non eſſe ſcriptum, SI INFANS, ſed, SI FVRIOSVS. Quod ad prodigos attinet, eorum curatio non defertur agnatis ipſo ſtatim iure: ſed vbi iudex bonis interdixit. ¶ *MENTE Captis.*) Cicero lib. 3. Tuſcul. quæſt. ſcribit animi affectionem lumine mentis carentem, acutè veteres nominaſſe amentiam, ſiue dementiam: eiuſmodíque inſaniam à fur ore diſtingui. Inſaniam enim eſſe inconſtantiam ſanitate vacantem: poſſe

6 *L. 1. De curat. fur. vel prod.*
7 *L. his qui in ea. §. vlt. De tut. & cur. dat.*
8 *L. is cui bonis. De verb. obl.*
9 *L. certi condictio. §. idē quærit. D. ſi cer. pet. cōd.*
1 *L. 1. C. de cur. fur.*
2 *L. 3. De tutel.*
3 *L. his qui in ea. De tut. & cur. dat. ab his L. 1. §. vlt. L. 2. L. 4. De curat. fur.*
4 *L. vlt. C. de cur. fur.*

poſſe tamé tueri mediocritatem officiorum,& vitæ communem cultum atque vſitatũ. Vt propter eam nemo cogi debeat curatorem accipere : nec niſi volenti, & petenti dari debeat. Sed ſi ea fuerit iuncta ſtultitiæ,latius patet : meritóque iudicabitur opus habere curatore. Atque hanc quidem dicere poſſumus amentiam,quam Græci appellant μώρωσιν, cùm ſcilicet labefactata eſt illa pars rationalis animæ , quam vocant λογιστικὴν.Id quod Galenus exiſtimat proficiſci ex humenti malóque temperamento in capite hærente.Certe Vlpianus teſtatur,interdum vitium coporale vſque ad animum peruenire: 1 *L.1.§.interdũ. De ædil. edict.*
veluti contingit phrenetico : quia id ei ex febribus accidit. Sed & conſtat ex ſanguine melancholico, vbi non exhalant fumi , amentias multiplices naſci. vt intelligamus infinita eſſe inſaniæ genera : quod etiam Lucianus in ſuo Abdicato non obſcurè ſcribit, τῆς μανίας μυρία εἴδη ἐστὶν, καὶ παμπόλλους ἔχει τὰς αἰτίας, οὐδὲ τὰς προσηγορίας αὐτὰς ὁμοίας. οὐ γὰρ ταὐτὸν παραφρονεῖν, καὶ παραπαίειν, καὶ λυττᾶν, καὶ μεμηνέναι.

¶ *SED SOLENT.*) Nulla hîc intelligenda eſt correctio præcedentium : ſed magis ordo quidam : nempe, vt cùm deſunt agnati , vel idonei deſunt, tum à iudice detur curator. quod Paulus apertè docet his verbis, Sæpe ad alium, ex lege duodecim tabu- 2 *L.ſæpe. De cur. fur.*
larum , curatio furioſi aut prodigi pertinet:alij Prætor adminiſtrationem dat : ſcilicet cùm ille legitimus minus idoneus ad eã rem videtur. Quod ſi præterea ex hiſce verbis, SED SOLENT, intelligere velis aliquid correctionis : quod hodie non omnino ipſo iure agnati ſtatim fiant curatores, ſed etiam iudex interuenire debeat : non admodum refragaturus ſum. ¶ *EX Inquiſitione.*) Tum eius , qui dandus eſt, vt detur idoneus : tum etiam eius, cui dandus eſt, vt inquiratur de vero furore. Vnde Vlpianus ait, Obſeruare 3 *L.obſeruare. De curat. fur.*
Prætorem oportebit, ne cui temerè, citra cauſæ cognitionem pleniſsimam , curatorem det:quoniam plerique vel furorem , vel dementiã fingunt:quo magis curatore accepto onera ciuilia detrectent. Ergo aduerſus eiuſmodi Vlyſſes,opus eſt Palamedis prudétia.

¶ *SVRDIS ET MVTIS.*)Solét hi,quaſi curatore omnino egentes,in iure noſtro conferri prodigis,adoleſcentibus, debilibus. Vnde & cùm permiſſum eſſet infames po 4 *L.dabimus.§. vlt. cum le.ſeq. De priuil. credit.*
ſtulare pro iis,quibus curatores dãtur:id Vlpianus interpretatus eſt,de prodigo, muto, ſurdo, & adoleſcente. Cæcorum autem nulla vnquam fit mentio : quaſi ſuis rebus ſu- 5 *L. cui eorum. §.vlt. De poſtulan.*
pereſſe poſsint, nec egeant curatore,cùm etiam aliis tutores maneant. Nec eſt ignotum 6 *L.etiam ſi tut. De aut. tut.*
quod Cicero ſcribit Appium Claudium Cæcum optimè præfuiſſe rei ſuæ familiari: atque adeò Senatoris munia rectè cum obiiſſe, teſtatur noſter Vlpianus. ¶ *PERPE-* 7 *L.1.§. quamuis autẽ. De poſtulan.*
TVO Morbo.) Hoc eſt, Sontico. Nam ſonticus morbus dicitur , qui perpetuo nocet. 8 *L.vlt. De ædil. edic.*
adeò vt etiam mutus dicatur morboſus , vbi agitur de redhibitioné. ¶ *QVIA Rebus*
ſuis.) Hæc ætiologia , vt videtur ſuperiora quodammodo reſtringere , quaſi ſupradicti 9 *L. mutũ. De ædil. edic.*
tum demum accipiant curatores , cùm ſuis rebus adeſſe nequeunt : ita continet generalem regulam, vt quicunque non poſſunt ſuis rebus ſupereſſe , accipiant curatores. Itaque meritò hîc poſſumus adiicere captiuos. Sic vbi dictum eſſet de curatoribus dã- 1 *L.muto.§.vlt. De tutel. L.idem priuilegium. De priuil. cred.*
dis furioſo & prodigo, adiectum eſt generale reſponſum Caij , Sed & aliis dabit Proconſul curatores, qui rebus ſuis ſupereſſe non poſſunt : vel dari iubebit. Nec dubitabit 2 *L.2. De cur. fur.*
filium quoque patri curatorem dare. Extat & aliud ſimile , quod aſcribitur Vlpiano, reſponſum his verbis, His, qui in ea cauſa ſunt , vt ſupereſſe rebus ſuis ipſi non poſsint, 3 *L.his qui in ea. De tut. & cur. dat. ab his.*
dare curatorem Proconſulem oportebit. Nec dubitabit filium quoque patri curatoré dare. Quanuis enim contra ſit apud Celſum , & apud alios pleroſque relatum, quaſi indecorum ſit patrem à filio regi : attamen Diuus Pius Iuſto Celeri, item Diui Fratres reſcripſerunt,etiam filium ſi ſobriè viuat,patri curatorem dandum, magis quàm extraneum. ¶ *CVRATORES Accipiunt.*) Qui tutori adiungantur , & cum eo deſinant eſſe curatores,cùm aduenerit pubertas pupilli. 4 *L.curatorem. D. illo tit.*

¶ *QVONIAM Tutorem habenti.*)Hæc regula,quæ tam Iuriſconſultorũ reſponſis, quàm Principum reſcriptis probatur,reddit rationem,cur loco tutoris non idonei, nó 5 *L.idẽ fiet. De teſta. tut. L. 4. C. in quib. cau. tut. haben.*
tamen remoti,potius curator detur,quàm tutor. Quod ſi ipſius regulæ rationem quæras, memineris tutorem ſimpliciter datum,ad vniuerſum patrimonium intelligi datũ, vt nihil ſuperſit,in quo ſit alteri tutori locus : & habere ius in caput liberum : à qua poteſtate ſi velis diſiungere adminiſtrationem patrimonij, neceſſe eſt ei quæras curatoré. Is enim rebus propriè datur,& certæ rei dari poteſt:ſic vt curatoré habenti, quo minus alius curator detur, regula iuris non ſit impedimento, inquit Modeſtinus. Porrò di- 6 *L. ventri.§.vlt. De tut. & cur. dat.*
ligenter obſeruandum eſt, quod dicitur tutorem non dari habenti tutorem : vt intelli-

gamus notari priorem quendam tutorem, & deinde alterum poſteriorem. Cæterum à principio plures ſimul dari poſſunt: quia nullus dabitur habenti. Et ſi quis remoueatur: in eius locum alius ſubſtitui poterit. Id quod etiam alio ſupra loco attigimus.

¶ *NEC Tamen fraudulenter negocia adminiſtret.*) Hoc Iuſtinianus ſupra non addidit, cùm de legitimo tutore ageret: nempe, quòd non ſtatim remoueatur propter ſuſpicionem fraudis, ne remotus notetur. Id enim tribuendum eſt ſanguinis neceſsitudini. Sed teſtamentarius vel Attilianus tutor propter fraudis ſuſpicionem facilius remouetur, ſic vt alteri tutori poſsit tũ eſſe locus. Atq; ita reſcripſerũt Impp. Valerianus & Gallienus.

1 L. ſi tutor. De ſuſp. tut.

2 L. 4. C. in quib. cau. tut.

¶ *ITEM Loco tutorum.*) Hic Iuſtinianus agit, non de adiungendis curatoribus, ſed ſubſtituendis loco eorum, qui deſierunt eſſe tutores. Sed & ſi ad tempus excuſati ſint, & poſt tempus recipiant tutelam: tamen eorum etiam loco dari poſſent tutores: vt nõ ſit hic omnino neceſſarius curatoris vſus. Verùm ſi aliam iuſtam curatoris adiungendi cauſam deſideras, potius hîc proponam cauſam aucti pupillaris patrimonij.

3 L. quoties. §. vlt. De admi. tut. L. vlt. C. in quib. cau. tut. hab.

¶ *QVOD SI Tutor.*) Hic locus deſcriptus videtur ex reſponſo Pomponij, quod in Pandectis extat his verbis, Solet etiam curator dari aliquando tutorem habenti, propter aduerſam tutoris valetudinem, vel ſenium ætatis: qui magis adminiſtrator rerum, quàm curator eſſe intelligitur. ſed etiam actor tutelæ, quem ſolet Prætor permittere tutoribus conſtituere, qui non poſſunt ſufficere adminiſtrationi tutelæ: ita tamen, vt ſuo periculo eum conſtituant. Sícque intelligendum eſt, quod Imp. Alexander reſcripſit, tutores non poſſe ex ſua perſona in re pupilli procuratorem facere: ſed actorem conſtituere debere. ¶ *ALIA Neceſsitate impediatur.*) Priuata ſcilicet, & quę non mereatur illam temporariam excuſationem, quam tribueremus abſenti Reip. cauſa, vt & interim detur curator, qui tutelam adminiſtrẽt, iuxta ea, quæ ſupra dicta ſunt. ¶ *VEL Abſit, vel infans ſit.*) Quòd ſi pupillus infante maior, præſens adſit: ipſemet autore ſuo tutore, tam ad agendum, quàm ad defendendum, conſtituet procuratorem.[7] ¶ *DECRETO Conſtituet.*) Hoc eſt, delectum & cõſtitutum ab ipſo tutore, confirmabit. Sícque Theophilus hoc loco ait, poſſe tutorem apud Prætorem conſtituere actorem.

4 L. ſolet. De tutel.

5 L. neque tutores. C. de procurat.

6 L. tutor Reip. cauſa De tut. & rat. diſt.

7 dic. L. neque tutores.

IN SEQVENTEM TITVLVM
ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ.

HACTENVS ſeparatim tractata ſunt, quæ tutoribus & curatoribus ſeparatim conueniunt. Nunc quæ deinde ſequuntur, vtriſque ſunt communia: ac proinde ſimul coniunctímque pertractantur. Et quidem ex iis, quæ ſupra dicta ſunt, ſatis apparet liberam admodum & magnam eſſe poteſtatem tutorum & curatorum: quam iudicio reddendarum rationum (de quo obiter ſuperius aliquid dictum eſt) non omnino poſſe coerceri, ne pupillo ſit damnoſa, periculum eſt: quia hoc iudicium non niſi finita tutela competit. Itaque nunc proponitur alia cautio, quæ omnem impunitatis ſpem tollat improbo tutori, & periculo pupillorum tempeſtiuè occurrat. Nam tutor, cuius nondum fides ſatis probata eſt, iubetur ante omnia ſatiſdare, rem pupilli ſaluam fore. Porrò Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtit. 72. addit præterea, tutorem iurare debere ſeſe omnia ex officio facturum: nec prius poſſe adminiſtrare, quàm id ei Prætor decreto permiſerit. Quæ & aliis locis in iure noſtro traduntur.[8] Poſtremo aliquid adiiciendum eſſet de inuentario rerum pupillarium, quod etiam tutor ante omnia conficere debet: ſed nos alio properamus.

8 L. de creationibus. C. de epiſc. aud. L. 4. De aut. tut.

De Satisdatione tutorum vel CVRATORVM, TIT. XXIIII.

NE tamẽ pupillorũ pupillarúmve, & eorũ, qui quæve in curatione ſunt, negocia à curatoribus tutoribúſve cõſumantur, vel deminuantur: curet Prætor, vt & tutores, & curatores eo nomine ſatisdent. Sed hoc non eſt perpetuum. nam tutores teſtamento dati ſatiſdare non coguntur: quia fides eorum & diligentia ab ipſo teſtatore adprobata eſt.

Item ex inquiſitione tutores vel curatores dati, ſatisdatione non onerantur: quia idonei electi ſunt.

Sed ſi ex teſtamento vel inquiſitione duo pluréſve dati fuerint: poteſt vnus offerre ſatisdationẽ de indemnitate pupilli vel adoleſcẽtis, & contutori ſuo vel concuratori præferri, vt ſolus adminiſtret: vel vt cõtutor aut concurator ſatis offerẽs præponatur ei, vt & ipſe ſolus adminiſtret. itaque per ſe nõ poteſt petere ſatisdationẽ à cõtutore ſuo vel concuratore: ſed offerre debet vt electionẽ det concuratori vel contutori ſuo, vtrũ velit ſatis accipere, an ſatisdare. Quòd ſi nemo eorum ſatis offerat: ſi quidem adſcriptum fuerit à teſtatore, quis gerat: ille gerere debet. Quòd ſi non fuerit adſcriptum: quem maior pars elegerit, ipſe gerere debet, vt edicto Prætoris cauetur. Sin autem ipſi tutores diſſenſerint circa eligendum eum, vel eos, qui gerere debent: Prætor partes ſuas interponere debet. Idem & in pluribus ex inquiſitione datis comprobandum eſt: id eſt, vt maior pars eligere poſsit, per quem adminiſtratio fiat.

Sciendum autẽ eſt, nõ ſolùm tutores vel curatores pupillis, vel adultis, cæteríſque perſonis ex adminiſtratione rerum teneri: ſed etiã in eos, qui ſatisdationem accipiunt, ſubſidiariam actionem eſſe, quæ vltimum eis præſidiũ poſsit adferre. Subſidiaria autẽ actio in eos datur, qui aut omnino à tutoribus vel curatoribus ſatisdari non curauerunt, aut non idoneè paſsi ſunt caueri. Quæ quidem tam ex Prudentiũ reſponſis, quàm ex Conſtitutionibus Imperialibus etiam in hæredes eorum extenditur.

Quibus Cõnſtitutionibus & illud exprimitur, vt niſi caueant tutores & curatores, pignoribus captis coerceantur. Neque autem Præfectus vrbi, neque Prætor, neque Præſes prouinciæ, neque quiſquam alius, cui tutores dandi ius eſt, hac actione tenebitur: ſed hi tantummodo, qui ſatisdationem exigere ſolent.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

CVRET PRAETOR.) Cùm Iuſtinianus paulò pòſt nominatim liberet Prętorem à cura & neceſsitate ſatisdationis exigendæ, ſaltem ab eo tutore, quem cum inquiſitione dederit: fortaſsis (quod pręceptor quondam meus Gabriel Brechthanus exiſtimabat) hoc loco rectius legeretur, CVRAT PRAETOR: vt intelligamus Iuſtinianum hîc agere, non de officio & cura viui alicuius Prætoris: ſed de Prætorio edicto, quo in vniuerſum Prætor ſtatuit, iubet, & curat, tutores vel curatores ſatisdare. Nec nouũ eſt in iure noſtro, vt dicamus Prætorẽ id facere, quod ſuo edicto curat, & mandat fieri. Siquis nouã hanc lectionẽ non recipiat, velítq; omnino tueri vulgarẽ: neceſſe eſt hîc intelligat ſolùm illud mãdari Prætori, vt ſatisdationẽ exigat à tutore legitimo, vel eo, quem dedit ſine inquiſitione. ¶ *ET Tutores & curatores.)* Vlpianus loquens de hac ſatisdatione ſiue ſtipulatione, Rem pupilli ſaluam fore, inquit, Pertinet hæc ſtipulatio ad omnes 1 *L. 4. §. vlt. D. rem pup. ſal. fo.*
curatores datos, ſiue puberibus, ſiue impuberibus propter ætatis infirmitatem: ſiue prodigis, ſiue furioſis, vel quibuſdam aliis, vt fieri ſolet, dati ſint. Deinde addit, Et ſi ad 2 *L. & ſi ad ſpecies. D. illo tit.*
ſpecies curator datus ſit: Rem ſaluam fore, ſtipulatio interponetur. Sed hîc obſeruandum eſt diſcrimen inter tutores & curatores, quod diligẽter annotauit Vlpianus. nẽpe 3 *dic. L. 4. §. hanc ſtipulationem, & §. pen.*
hanc ſtipulationem à tutoribus finita demum tutela committi, & fideiuſſoribus diem exinde incipere cedere: ſed in curatoribus, ſtatim, atque quid ſaluum eſſe deſinit.
¶ *EO NOMINE Satisdent.)* Inquit Vlpianus, Cauetur pupillis hac ſtipulatione 4 *dic. L. 4.*

per ſatiſdationem. Eſt autem ſatiſdare, ita cauere, vt alium ſecurum faciamus datis fi-
1 *L. 1. D. qui ſatiſd. cog.* deiuſſoribus. Ergo hic tutor fideiuſſores dabit: atque hi quidem omnino in ſolidum
2 *L. vlt. D rē pup. ſal. fo.* obligabuntur, vt nec beneficiū diuiſionis habeant. ¶ *SED HOC Non eſt perpetuum.)* Videtur hic locus ſumptus ex reſcripto Impp. Diocletiani & Maximiani, cuius verba
3 *L. pen. C. de tut. qui nō ſatiſd.* ſunt hæc, Non omnium tutorum par ſimiliſque cauſa eſt. quapropter cum exemplo teſtamentarij confirmatum à Præſide, vel datum ex inquiſitione non onerari ſatiſdatione, rē pupillorū ſaluā fore, manifeſtū ſit, &c. Superſunt ergo ſoli legitimi tutores vel curatores, qui ſatiſdare debeāt: ſed tamē nec in iis illud perpetuū eſt. Nā cōſtat patronū
4 *L. legitimos. De legi. tutor.* legitimū ſui liberti tutorē, non ſatisdare, ſaltē vbi honeſta eſt perſona patroni. Et traditū eſt, agnatos locupletes non onerari ſatiſdationē. Sanè mater, cui ſingulari quodam
5 *L. vlt. §. & ſiquidē curator. C. de cur. fur. L. de creationibus. §. pen. C. de epiſ. aud.* iure permiſit Iuſtinianus gerere tutelam filiorum ſuorum, omnino ſatiſdare iubetur per Nouellā Conſtit. 118. ad finem. ¶ *QVIA Fides eorum.)* Iuſtinianus alibi ait, paternum teſtimonium pro ſatiſdatione ſufficere. Vlpianus nullam reddit rationem, ſed
6 *dic. L. vlt. §. & ſiquidē parens. & dic. L. de creationibus.* ſimpliciter ait, Certo certius eſſe, teſtamento datos tutores non eſſe cogendos ſatiſdare. Sanè ſi tutor datus falleret opinionem teſtatoris: vt ſi ante celata vel ignorata emerſerit morū improbitas: non erit tantū tribuendū parētis errori, vt pupilli vtilitas negligatur.
7 *L. teſtamēto datos. De teſta. tut.* ¶ *EX INQVISITIONE Dati.)* A maioribus ſcilicet Magiſtratibus, veluti
8 *L. in confirmando. L. vtilitatē. De conf. tut.* Prætore, Præfecto vrbi, & Præſide prouinciæ, quibus plenum ius eſt dandi tutoris, non ſecus atque parentibus. Sed ſi à minoribus dentur, debent ſatiſdare: veluti ſi à de-
9 *§. pen. ſup. de Atti. tut.* fenſoribus ciuitatum, iuxta ea, quæ alio ſupra loco dicta ſunt. Quod autem hîc dicitur
1 *L. pen. C. de tut. qui nō ſat. L. tutores. De cōfir. tut.* dedatione tutoris, locum habet & in confirmatione.

¶ *SED SI EX Teſtamento vel inquiſitione.)* Edictum de iure ſatisdationis offerendæ, non loquebatur niſi de tutoribus teſtamentariis: ſed pertinere etiam ad eos, qui
2 *L. ſi nemo. §. 1. De teſta. tut.* ex inquiſitione dati ſunt, Marcellus tradidit: ídque ait etiam ſignificari oratione Diuorum fratrum. Certè extat reſcriptum Impp. Diocletiani & Maximiani, quo disertè
3 *dic. L. pen.* id cōtinetur. Porrò tutorū legitimorum nulla hîc fit mentio: ſed extat Nou. Iuſtiniani Cōſtit. 118. vt ex pluribus legitimis tutoribus vnus aliquis eligatur, qui ſolus adminiſtret. ¶ *POTEST Vnus.)* Qui vnus eſt ex tutoribus ipſis. Nā ſi nemo tutorū prouocet ad ſatiſdationē: ſed exiſtat quidam, qui tutor non eſt: deſiderétque vt vel ſatisdent tutores, vel parato ſibi ſatisdare committant tutelam: non audietur. Neque enim aut extero committenda eſt tutela, aut teſtamento dati tutores, contra ius ſatisdationi ſubiiciendi ſunt.
4 *dic. L. ſi nemo.* Atque ita reſpondit Vlpianus. ¶ *PRAEFERRI.)* Cauſa tamen cognita. Nam Vl-
5 *L. teſtamento datos. De teſta. tut.* pianus grauiter reſpondit, duplicem hîc verſari cauſæ cognitionem: vnam ex perſona eius, qui obtulit ſatisdationem: quis & qualis ſit: aliam verò contutorum: quales ſunt: num forte eius exiſtimationis, vel eius honeſtatis ſint, vt non debeant hanc contumeliam ſatisdationis ſubire. Ergo rectè conſtat, quod prius reſponderat idem Vlpianus, Non omnimodo eum qui ſatisdat, præferendum eſſe. Quid enim (inquit) ſi ſuſpecta perſona ſit, vel turpis, cui tutela cōmitti nec cū ſatisdatione debeat? &c. ¶ *SOLVS Adminiſtret.)* Intereſt pupilli, per vnum tutelam adminiſtrari: ídque fuiſſe Prętori
6 *L. 3. §. apparet. De admi. tut.* curę teſtatur Vlpianus. Facilius enim vnum tutorem & actiones exercere, & excipere: & incommodum eſſe, per multos tutelam ſpargi. Certè Liuius ait complurium imperium inutile eſſe: quia tendendo quiſque ad ſua conſilia, aperiant mille incommodorum occaſiones. Adde quod ſegnius expediant commiſſa negocia plures. Quiſque enim curam reiicit in ſocium. Quo nomine Rex Nicocles apud Iſocratem, Monarchiam præfert Democratiæ, οἱ μὲν (inquiens) πολλῶν καταμελοῦσιν εἰς ἀλλήλους ἀποβλέποντες: οἱ δὲ τῶν γινομένων οὐδενὸς ὀλιγωροῦσιν, εἰδότες ὅτι δεῖ πάντα δι' αὐτῶν γίνεσθαι. ¶ *ITAQVE Per ſe non poteſt.)* Videtur hic locus deſumptus ex reſpōſo Modeſtini, quod extat
7 *L. datiuus. D. rem pup. ſal. fore.* his verbis: Datiuus vel teſtamentarius tutor ſiue curator non petet ſatis à collega ſuo: ſed offerre ei poterit, vtrum ſatis accipere velit, an ſatisdare. Similis eſt conditio iuriſiurandi, quod defertur. ¶ *SI NEMO Eorum.)* Tutorum ſcilicet. Nam extraneum non audiri iam dictum eſt. Quod ſi plures ſimpliciter ſatis offerant, & ſatisdare parati
8 *L. quod ſi plures. De teſta. tut.* ſint: tunc (inquit Calliſtratus) idoneior præferendus erit: vt & tutorum perſonæ inter ſe, & fideiuſſorum comparentur. ¶ *SI QVIDEM Aſcriptum fuerit à teſtatore.)* Hunc
9 *L. 3. §. 1. De admi. tut.* locum eleganter explicat Vlpianus his verbis, Si parens vel pater, qui in poteſtate habet, deſtinauit teſtamento, quis tutorum tutelam gerat: illum debere gerere Prætor putauit. merito: quia parentis ſtatur voluntati, qui vtique filio rectè proſpexit. Cæteri ergo tutores

ergo tutores non adminiſtrabunt:ſed erunt ii,quos vulgo honorarios appellamus.Nec tamen putet quiſquam ad hos periculum non redundare. Conſtat enim hos quoque, e excuſsis prius facultatibus eius qui geſsit,conueniri oportere. Dati ſunt enim quaſi obſeruatores actus eius, & cuſtodes: imputabitúrque iis quandoque, cur, ſi male eum cóuerſari videbant,ſuſpectum non fecerint,&c.Sed & Caius alibi fatetur honorarium tu- 1 *L. ſi quis tutor. §. quid ergo. De ritu nupt.*
torem periculum ſolere pati, ſi male paſſus ſit adminiſtrari tutelam. Porrò quanuis honorarij tutores non adminiſtrent: tamen quia periculum ad eos pertineat,docet Vlpiánus rectè iis ſolui,niſi interdicta iis fuerit à Prætore adminiſtratio. ¶*QVOD Si nõ* 2 *L. quod ſi forte. §. 1. De ſolut.*
fuerit aſcriptum.)Hunc quoque locum perſpicuè interpretatur Vlpianus his vérbis, Si 3 *L. 3. §. vlt. De admi. tut.*
non erit à teſtatore electus tutor,aut gerere nolet: tunc is geret, cui maior pars tutorum tutelam decreuerit. Prætor igitur iubebit eos conuocari: aut ſi non coibunt, aut coacti non decernent: cauſa cognita ipſe ſtatuet, quis tutelam geret. Planè ſi non conſentiant tutores Prætori: ſed velint omnes gerere, quia fidem non habent electo: nec patiuntur vt ſuccedanei ſint alieni periculi: dicendum eſt Prætorem permittere eis omnibus gerere. Porrò huc pertinet quod alio loco idem Vlpiánus agens de tutoribus,qui 4 *dic. L. quod ſi forte.*
ad hoc dantur, vt gerant, ait, Et hoc vel pater adiicit, vt vnus (puta) gerat: vel voluntate tutorum vni committitur geſtus: vel Prætor ita decernit. Sed adiiciamus aliquid de diuidenda tutela. nam ſi diuidi inter ſe tutelam velint tutores: audiendi ſunt, inquit Vlpiánus: vt diſtribuatur inter eos adminiſtratio, vel in partes, vel in regiones. Sed hîc 5 *dic. L. 3. §. vlt. cũ le. ſeq.*
notandum eſt diſcrimen à Carino & Numeriano Impp. peculiari cõſtitutione proditum: quòd diuiſione à Præſide vel teſtatore facta, vnuſquiſque tantum pro ſua admi- 6 *L. vlti. C. de diuid. tute.*
niſtratione conueniatur: nõ autem nomine contutoris,niſi per dolum aut culpam non curarit remoueri ſuſpectum. Sed ſi ipſi tutores inter ſe diuiſerint adminiſtrationẽ: non prohibetur adoleſcẽs vnum ex his in ſolidum cõuenire: ita tamen, vt in eum transferat actiones quas habet aduerſus alios. quãquam & ſine hac ceſsione, is qui ex facto alterius condemnatus eſt,habeat vtile iudicium. 7 *L. 1. §. nũc tractem⁹. De tute. & rat. diſtrah.*

¶*SED Etiam in eos, qui ſatiſdationem accipiunt.*) hoc eſt,in magiſtratus, ad quos cùm pertineret ſatiſdationem exigere:non tamen curarunt eam præſtari. Ac ne nouum eſſe putemus,quod magiſtratus præſtet periculum tutoris parum idonei: Iubet hîc adiicere ſimilem Platonis legem,quæ apud eum extat libro vndecimo τῶν νόμων, his verbis, ἐὰν δὲ τῶν ἀρχόντων ἀμελείᾳ μὴ δόξας κακῶσαι τὸν ὀρφανὸν, ὅ, τι χρὴ τίνειν αὐτὸν τῷ παιδὶ, τιμάτω τὸ δικαστήριον. ¶*SVBSIDIARIAM Actionẽ.*)Eam ipſam,quæ in tutores darétur:ſed 8 *L. vlt. De mag. conuenien.*
eo diſcrimine,quod in bonis magiſtratus priuilegium non habeat pupillús: cùm tamẽ præferatur creditóribus tutorum. ¶*QVAE Vltimum Præſidium.*) Explicat Iuſtinia- 9 *L. 1. §. priuilegium. De mag. conue.*
nus, cur hæc dicatur actio ſubſidiaria, nempe quod reliquis deficientibus veluti ſuccenturietur. Sícq; etiam dicitur actio de dolo ſubſidiaria,quia tum demum competat, 1 *L. quæſitum. §. ſi quis cum tutor. De priuil. credit.*
vbi nullum aliud auxilium ſupereſt. Et olim apud Romanos appellabantur milites ſubſidiarij, qui(ut ait Liuius)integri ſeruabantur ad longioris pugnæ caſus,veluti Triarij. Continet autem hæc actio vltimum præſidium, quia tum demum exercetur,vbi non eſt indemnitati pupilli ſatisfactum excuſsis bonis tutoris,itémq; fideiuſſoris eius, nec non collegarum, qui etiam periculum propter conſortium adminiſtrationis ſubeunt, ut reſcripſit Gordiánus. ¶*EIS.*) Nempe pupillis vel adultis. Iis enim datur 2 *L. aduerſus. C. de mag. conuen.*
hæc actio ſubſidiaria: non autem aliis. Vnde cùm proponeretur, duos tutores à magiſtratibus municipalibus datos cautione non exacta: & alterum inopem deceſsiſſe, alterum in ſolidum conuentum ſatis pupillo feciſſe: & quæreretur an tutor iſte aduerſus magiſtratus municipales habere poſſet aliquam actionem, cum ſciret à contutore ſuo ſatis non eſſe exactum: Vlpianus reſpóndit,Tutorem ad magiſtratus redire non poſſe: 3 *L. 2. D. illo tit.*
cùm nunquam tutor aduerſus magiſtratus habeat actionem:& Senatuſconſultum pupillo tantum ſubuenire. ¶*IN Eos datur.*)At non in eorum fideiuſſores,qui Rempub. ſaluam fore promittunt:ſicuti nec in nominatores eorum magiſtrátuum.Datur autem 4 *L. 1. D. illo tit.*
in ſolidum aduerſus quemlibet. Sed ſi omnes ſint ſoluendo: qui conuentus eſt, poſtulabit diuiſionẽm. Et ſi magiſtratus inter ſe conueniſſent, vt vnius tantum periculo tu- 5 *L. 3. C. de mag. conue.*
tores darentur: prius excutiendus erit,qui hoc ſuſcẽpit. ¶*A TVTORIBVS.*) Quan- 6 *L. 1. §. ſi inter. D. illo tit.*
tumuis etiam alioquin idoneis, cùm darentur. Sic enim ait Vlpiánus, Si magiſtratus ab initio tutorem idoneum dedit,& ſatis non exegit, non ſufficit. Addit tamen,quod 7 *dic. L. 1. §. ſi magiſtrat⁹.*
ſi fuerit idoneus eo tempore quo tutelæ agi potuit, ſufficere. ¶*AVT Non idoneè.*)

1 *dic. L. 1. §. vlti.*
Culpa ſcilicet eorum magiſtratuum, vt addit Vlpiànus. Nam ſi ab initio curaririt idoneè ſatiſdari, & poſtea forte lapſi ſint facultatibus fideiuſſores: non tenebitur magiſtratus, cui nihil eſt, quod imputetur. Neque enim debet magiſtratus futuros caſus & fortunam pupillo præſtare. Probatio autem non pupillo incumbit, vt doceat fideiuſſores ſoluendo non fuiſſe, cum acciperentur: ſed magiſtratibus, vt doceant eos ſoluendo

2 *dic. L. 1. §. ſi magiſtratus, & §. probatio.*
fuiſſe. Quæ omnia continentur Vlpiani reſpōnſo. ¶ *TAM Ex Prudentum reſponſis*

3 *L. quod ad hæredem. D. illo tit.*
quàm Conſtitutionibus.) Inquit Vlpiànus, Quod ad hæredem magiſtratus pertinet: extat Diui Pij reſcriptum, cauſa cognita dari debere actionem. Nam ſi magiſtratus tanta fuit negligentia, vt omnem cautionem omitteret: æquum eſt haberi eum loco fideiuſ-

4 *L. 2. C. illo tit.*
ſoris: vt & hęres eius teneatur. In Codice Iuſtiniani relata eſt Cóſtitutio Imp. Alexandri, In hæredes magiſtratus, cuius lata culpa idoneè cautum pupillo non eſt, actionem

5 *dic. L. quod ad hæredem.*
dari: ſed ſi ea culpa non fuerit, non dari. Nam & Vlpianus disertè admonet, non aliàs in hæredem dandam actionem, quàm ſi euidenter magiſtratus cum minus idoneis fi-

6 *L. non ſimiliter. D. illo tit.*
deiuſſoribus contraxerit. Vnde rectè conſtat, quod idem Vlpianus ait, non ſimiliter teneri hæredes magiſtratuum, vt ipſi magiſtratus tenentur: quia magiſtratus in omne periculũ ſuccedit, hæres verò tantũ ſuccedaneus eſt culpæ dolo proximæ: nec tenetur tutoris negligentiæ nomine. Porrò auté, vt in hæredes magiſtratuum datur hæc actio

7 *L. 1. §. non tantum. D. illo tit.*
ſubſidiaria: ita etiam datur hæredibus pupillorum.

8 *L. 2. C. de tut. qui non ſatiſd.*
¶ *QVIBVS Conſtitutionibus & illud exprimitur.*) Nullis Conſtitutionibus, quæ quidem extent, reperio id expreſſum. Sed extat Conſtitutio Impp. Valeriani & Gallieni, vt tutor, ſi ſecundum Præſidis præceptum & iuris formam ſatis non dat, remoueatur à tutela, ſine infamia, ſiquidem inopia hoc faciat: ſed ſi fraude, cum infamiæ nota.

¶ *NEQVE AVTEM.*) Hic locus explicat, quod ab Vlpiano dictum eſt, Neque Prætorem, neque quem alium, cui tutoris dandi ius eſt, hac actione teneri. ¶ *NEQVE Quiſquam alius.*) Veluti Præfectus Auguſtalis, aut Legatus Proconſulis. Nam & iis plenum ius erat tutoris dandi quibuſcunque pupillis. Tantúmque tributum eſt prudentiæ horum maiorum magiſtratuum, vt creditum ſit, non eſſe neceſſariam ſatiſdationem. Nec dubitat princeps eos, qui ob ſingularem induſtriam, explorata eorum fide & grauitate, ad horum officiorum magnitudinem adhiberentur, non aliter iudicaturos eſſe pro ſapientia & luce dignitatis ſuæ, quàm ipſe foret iudicaturus, vt inquit

9 *L. vnica. De offic. præfec. præt.*
quodam loco noſter Aurelius. ¶ *SED HI TANTVMMODO Qui ſatiſdationem exigere ſolent.*) Veluti Magiſtratus municipales, Defenſores ciuitatum, Iuridicus Alexandriæ, & reliqui minores eiuſmodi magiſtratus, qui non aliter tutores rectè dare poſſunt, quàm exacta ſatiſdatione. Idem de iis, ad quos à Præſidibus tutores remiſſi ſunt, vt eos ipſi dent, vel vt ab iis exigant ſatisdationem, cùm eſſent ab ipſo Præſide dati. Sed & tenentur, qui gratia forte vel pecunia, Præſidi tutores danti falſa renunciarunt

1 *L. 1. §. ſi præſes. De mag. conue.*
de tutorum facultatibus.

IN TITVLVM SEQVENTEM
ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ.

CVM ſit tam graue ac periculoſum munus tutelæ vel curæ: æquitas poſtulat rationem haberi excuſationum, & iudicem cognoſcere de iis, quæ iuſtæ ſunt. Rectè itaque Vlpianus, agens de vacatione & excuſatione munerum,[2] ait, Omnis excuſatio ſua æquitate nititur. Sed ſi prætendentibus aliquid ſine iudice credatur: aut paßim ſine tēporis præfinitione, prout cuique libuerit, permiſſũ fuerit ſe excuſare: nō erũt qui munera neceſſaria in rebus publicis obeãt. Hoc itaque titulo Iuſtinianus agit de proponēdis excuſationibus, & enumerat aliquot iuſtas earum cauſas, veluti trium liberorum, trium tutelarum, adminiſtrationis Reip. vel abſentiæ cauſa Reip. Paupertatis, infirmitatis, ignorantiæ literarum, ætatis maioris 70. annis, vel minoris. 25. Inimicitiarum, Militiæ, Profeßionis Grammatices, Rhetorices, Medicinæ, &c. Ac de his quidem omnibus noſter Herennius Modeſtinus Iuriſconſultus non contemnendæ autoritatis, vt ait Gordianus Imp.[3] Græca lingua ad ſuum Ignatium Dextrum conſcripſerat libros ſex, ex quibus multa in Pandectis fuerunt relata. ac quæ hactenus fuerãt deſiderata Græca reſponſa, nunc extant in Pandectis Heruagianis: vt tandem fontibus repertis debeamus contemnere impuras lacunas vulgaris interpretis, præſertim cùm nunc alia edita ſit multis nominibus melior Latina tranſlatio Antonij Auguſtini. Vt autem Modeſtinus nobis commendaret Lectionem huius ſuæ

2 *L. 1. De vacat. & excuſ. mune.*

3 *L. ad exhibendum. C. ad exhib.*

Græcanicæ

Græcanicæ commentationis, initio teſtatur, εἶναι σύγγραμμα χρησιμώτατον. Et fuit ſanè olim multa ſemper grauiſque contentio eorum, qui ſatagebant excuſari à tutela: magnique beneficij loco habitum eſt, ea neceſſitate liberari. Vnde illud eſt quod ſcribit Capitolinus, ſummi muneris loco Senatum ſingulari iure aliquando tribuiſſe familiæ Gordiani Principis, vt à tutelis, eius poſteri, ſi vellēt, ſemper vacarent. Verum vbi multis, quibus pluris eſt numus quàm virtus aut fides, cœpit placere munus tutelæ quaſi admodum quæſtuoſum: factum eſt vt magis fora fuerint occupata contentionibus ambientium, quàm recuſantium tutelam. Scilicet veriſſimè dictum eſt à noſtro Iuſtiniano in Nouellis Conſtit. 72. τοῖς πολλοῖς, ὅσοι βούλονται τὰ τῶν κηδευομένων ἑαυτοῖς ἀσεβῶς στρέψαι, τὸ πρᾶγμα ἐράσμιόν τε ἐπίδρομόν ἐστι, ἢ ἐπιζοπή.

De Excuſationibus tutorum vel CVRATORVM, TIT. XXV.

EXcuſantur autem tutores & curatores variis ex cauſis: plerunque tamen propter liberos, ſiue in poteſtate ſint, ſiue emancipati. Si enim tres liberos ſuperſtites Romę quis habeat, vel in Italia quatuor, vel in prouinciis quinque: à tutella vel cura poteſt excuſari, exemplo cæterorum munerum. nam & tutelam & curam placuit munus eſſe. Sed adoptiui liberi non proſunt: in adoptionem autem dati, naturali patri proſunt. Item nepotes ex filio proſunt, vt in locum patris ſui ſuccedant: ex filia non proſunt.

Filij autem ſuperſtites tantum ad tutelæ vel curæ muneris excuſationem proſunt: defuncti autem non proſunt. Sed ſi in bello amiſsi ſunt: quæſitum eſt, an proſint. Et conſtat eos ſolos prodeſſe, qui in acie amittuntur. hi enim qui pro Republica ceciderunt, in perpetuum per gloriam viuere intelliguntur.

Item diuus Marcus in Semeſtribus reſcripſit, eum, qui res fiſci adminiſtrat, à tutela vel cura, quandiu adminiſtrat, excuſari poſſe.

Item qui Reipublicæ cauſa abſunt, à tutela vel cura excuſantur. Sed & ſi fuerint tutores vel curatores dati: deinde Reipublicæ cauſa abeſſe cœperint: à tutela vel cura excuſantur, quatenus Reipublicæ cauſa abſunt: & interea curator loco eorum datur. qui, ſi reuerſi fuerint, recipiunt onus tutelæ. nam nec anni habent vacationem, vt Papinianus libro quinto Reſponſorum ſcripſit. nam hoc ſpatium habent ad nouas tutelas vocati.

Et qui poteſtatē aliquam habent, ſe excuſare poſſunt, vt Diuus Marcus reſcripſit: ſed ſuſceptam tutelam deſerere non poſſunt.

Item propter litem, quam cum pupillo vel adulto tutor vel curator habet, excuſari non poteſt: niſi fortè de omnibus bonis, vel hæreditate controuerſia ſit.

Item tria onera tutelæ non adfectatæ, vel curæ, præſtant vacationem, quandiu adminiſtrantur: vt tamen plurium pupillorum tutela vel cura eorundem bonorum, veluti fratrum, pro vna computetur.

Sed & propter paupertatem excuſationem tribui, tam Diui Fratres, quàm per ſe Diuus Marcus reſcripſit, ſi quis imparem ſe oneri iniuncto poſsit docere.

Item propter aduerſam valetudinem, propter quam ne ſuis quidem negociis intereſſe poteſt, excuſatio locum habet.

Similiter eos, qui literas neſciunt, eſſe excuſandos, Diuus Pius reſcripſit: quanuis & imperiti literarum poſsint ad adminiſtrationem negociorum ſufficere.

Item ſi propter inimicitias aliquem teſtamento tutorem pater dederit: hoc ipſum præſtat ei excuſationem:

Sicut per contrarium non excuſantur, qui ſe tutelam adminiſtraturos patri pupillorum promiſerant. Non eſſe autem admittendam excuſationem eius, qui hoc ſolo vtitur, quod ignotus patri pupillorum ſit, Diui Fratres reſcripſerunt.

Inimicitiæ, quas quis cum patre pupillorum vel adultorum exercuit: ſi capitales fuerunt, nec reconciliatio interuenit: à tutela vel cura ſolent excuſare.

Item is, qui ſtatus controuerſiam à pupillorum patre paſſus eſt, excuſatur à tutela.

Item maior ſeptuaginta annis à tutela, & cura ſe poteſt excuſare: minores autem vigintiquinque annis, olim quidem excuſabantur: noſtra autē conſtitutione prohibētur ad tutelā vel curā adſpirare: adeò, vt nec excuſatione opus ſit. Qua conſtitutione cauetur, vt nec pupillus ad legitimam tutelam vocetur, nec adultus: quum ſit inciuile, eos, qui alieno auxilio in rebus ſuis adminiſtrandis egere noſcuntur, & ab aliis reguntur: aliorum tutelam vel curam ſubire.

Idē & in milite obſeruādū eſt, vt nec volēs ad tutelæ onus admittatur.

Item Romæ grammatici, rhetores, & medici, & qui in patria ſua has artes exercent, & intra numerū ſunt, à tutela & cura habēt vacationē.

Qui autem vult ſe excuſare, ſi plures habeat excuſationes, & de quibuſdam non probauerit: aliis vti intra tēpora conſtituta non prohibetur.

Qui autē excuſare ſe volunt, non appellant: ſed intra quinquaginta dies continuos, ex quo cognouerint ſe eſſe tutores vel curatores datos, ſe excuſare debent: cuiuſcūque generis ſint, id eſt, qualitercunque dati fuerint tutores: ſi intra centeſimum lapidem ſunt ab eo loco, vbi tutores dati ſunt. Si verò vltra centeſimum lapidem habitant: dinumeratione facta viginti miliū diurnorum, & amplius tringinta dierum: qui tamen (vt Scæuola dicebat) ſic debent computari, ne minus ſint, quàm quinquaginta dies.

Datus autem tutor, ad vniuerſum patrimonium datus eſſe creditur.

Qui tutelam alicuius geſsit, inuitus curator eiuſdem fieri non compellitur: in tantum, vt licet paterfamilias, qui teſtamento tutorem dedit, adiecerit ſe eundem curatorem dare, tamen inuitum eum curam ſuſcipere non cogendum, Diui Seuerus & Antoninus reſcripſerunt.

Idem reſcripſerunt maritum vxori ſuæ curatorem datum, excuſare ſe poſſe, licet ſe immiſceat. Si quis autem falſis allegationibus excuſationem tutelæ meruerit, non eſt liberatus onere tutelæ.

In ſu-

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

PLERVNQVE.) Non tamen ſemper, nec propter quoſcunque liberos. Nam tres eſſe oportet, & quales hîc deſcribit Iuſtinianus. Deinde aliquando propter liberos magis quis adſciſcitur ad tutelam, quàm excuſatur. Nam cùm agitur de idoneo tutore, lex ciuilis inquirit an habeat liberos: vt ex pietate & affectu, quem erga eos gerit, iudicetur idoneus: vt qui iam didicerit eſſe pater bonus, credatur quoque futurus tutor bonus. Certè periculoſum eſt, vbi quis in aliis primùm diſcit pater eſſe. ¶ *PROPTER Liberos.*) Hoc eſt, Propter quendam numeroſæ ſobolis fauorem, & quandam remunerationem fœcunditatis: quæ cùm ſit Reip. vtilis (nam intereſt ciuitatem liberis repleri & ampliári) non debet eſſe ſine præmio. Tertullianus ad Vxorem, Olim (inquit) 1
etiam locabantur onera liberorum. Nec ſunt ignota in iure noſtro priuilegia fœcunditátis. Nec Romani modo ea coluerunt, ſed etiam olim Perſæ & Lacedæmonij. ¶ *LIBEROS.*) Nempe tres. Modeſtinus dum hunc locum tractat, inquit, ἀφίησιν ἐπιτροπῆς πολυπαιδία. 2
¶ *SIVE In poteſtate ſint, ſiue emancipati.*) Apud Modeſtinũ eſt, κἂν μὴ ὦσιν ἐν ἐξουσίᾳ. Vlpianus ȧit, Incolumes liberos, etiamſi in poteſtate patris ſui deſierint eſſe, excuſationem à muneribus ciuilibus præſtare. Addit autem Modeſtinus, liberos 3
eſſe debere legitimos, vt tribuant aliquam excuſationem. Et Impp. Seuerus & Anto- 4
ninus, nominatim inquiunt, liberos eſſe debere, de quorum ſtatu non ambigatur. Illud porrò hoc loco prætereundum non eſt, quod Paulus grauiſsime reſpondit, pium pa- 5
trem non debere excuſatione, quam ex numero liberorum habet, vti aduerſus liberos, ſi qui eorum emancipati opus habeant tutore vel curatore. Verba Pauli ſũnt hæc, Lu- 6
cius Titius ex tribus filiis incolumibus vnum habet emancipatum eius ætatis, vt curatores accipere debeat: quæro, Si idem Titius pater, petente eodem filio emancipato, curator à Prætore detur: an iure publico vti poſsit, & nihilominus trium liberorum nomine vacationem poſtulare? Reſpondi, Præmium quidem patri, quod propter numerum liberorum ei competit, denegari non oportet: ſed cùm filio ſuo curator petatur: contra naturales ſtimulos facit, ſi tali excuſatione vtendum ſibi putauerit. ¶ *SI Enim tres liberos.*) Hæc diſtinctio diſertè tradita eſt à Diuo Seuero & Antonino, quorum adhuc extat reſcriptũm. Eſt autem ius trium liberorum admodum vetus, nempe 7
à tempore illorum Tergeminorum, in quorum gratiam fuit ſtatutum, Vt quibus trini eſſent liberi, cùm ex publico ij alerentur, vſque ad pubertatis annos, tribueretur patria poteſtas ſine onere & ſumptu educationis. Dionyſius Halicarn. lib. 3. ait hanc legem ſuo quoque tempore obſeruatam fuiſſe. Loquens enim de Horatiis Tergeminis, ἔστιν (inquit) ὁ νόμος δι' ἐκεῖνο κυρωθεὶς τὸ πάθος, ᾧ καὶ εἰς ἐμὲ χρῶνται, τιμὴν καὶ δόξαν ἀθανάτοις ἀνδράσιν ἐκείνοις προσθεὶς, ὁ κελεύων, οἷς γένονται τρίδυμοι παῖδες, ἐκ τοῦ δημοσίου τὰς τροφὰς τῶν παίδων χορηγεῖσθαι μέχρις ἥβης. Sed & Q. Numidius Cenſor, & poſtea Iulius Cęſar, itémque Auguſtus, voluerunt ancillæ, quæ tres peperiſſet, vacationem: quæ quatuor, libertatem dari. Et olim mulieribus, quæ trium liberorum matres eſſent, ex SC. Tertulliano concedebatur inteſtatorum filiorum ſucceſsio, ſi modo eſſent ingenuæ: item ius teſtandi, & libertas rerum ſuarum ſine curatore adminiſtrandarum. Sanè & qui trium liberorum incolumiũ pater eſt, legationibus publicis liberȧtur. Atque hoc quidem ius 8
triũ liberorum latiſsime patuiſſe, indicat etiam Plinius Secundus, qui id à Traiano petiturus Suetonio ſuo, parum fœlix matrimonium experto, præfatur ſeſe non ignorare, quantum petat beneficium, & quàm non omnibus id concedatur. Idem lib. 2. Epiſt. de quodam Voconio loquens, ait ſe ius trium liberorum ei impetraſſe ab optimo principe: quanquam id alioqui parcè & cum delectu daret. Idem ad Traianum lib. 10. verbis exprimere ſe non poſſe ait, quantum ſibi gaudium attulerit, quod dignus viſus eſſet iure trium liberorum. Sed & olim apud Lacedæmonios trium liberorum parens immunis erat ab vrbis cuſtodia, & excubiis. & qui quatuor haberet liberos, ab omni prorſus onere. Sic enim Ariſtoteles lib. 2. politic. ſcribit, ἔστι γὰρ αὐτοῖς νόμος, τὸν μὲν γεννήσαντα τρεῖς υἱοὺς, ἄφρουρον εἶναι: τὸν δὲ τέτταρας, ἀτελῆ πάντων. ¶ *SVPERSTITES.*) Salté cùm patres dantur tutores. Nam poſtea mortui non nocent, ſicut nec poſtea nati proſunt. Sic enim ait Modeſtinus, δεῖ ζῶντας εἶναι τοὺς παῖδας, ὅτε οἱ πατέρες δίδονται ἐπίτροποι: 9
οἱ γὰρ πρὶν τελευτήσαντες οὐ συναριθμοῦνται: οὔτε πάλιν βλάπτουσιν οἱ μετὰ ταῦτα ἀποθανόντες.

M. iiij.

1 L. 1. D. ſolu. mat. L. vlti. §. ſi plures. De bon. damnat.

2 L. 2. De minorib: L. ad Remp. De mune. et honor. L. ſemper. §. demõſtratur. De iure immu.

3 L. 2. De excuſat.

4 L. 2. § incolumes: De vacat. & excu. mu.

5 L. 1. C. qui nu. lib. ſe excuſ.

6 L. amiciſsimos. §. vlt. De excuſat.

7 L. 1. C. qui nu. lib. ſe excuſ.

8 L. 1. C. de legat.

9 L. 2. De excuſat.

Vlpianus autem ait, Qui ad munera vocantur, viuorum ſe liberorum numerum habere tempore, quo propter eos excuſari deſiderant, probare debent. numerus enim liberorum poſtea impletus, ſuſceptis antea muneribus non liberat. ¶ *IN Prouinciis quinque.*) Excuſationis, quæ propter liberos quinque tribuitur à muneribus perſonalibus, frequens eſt in iure mentio. ¶ *CAETERORVM Munerum.*) Perſonalium. Nā quæ patrimoniorum onera ſunt, numero liberorum non excuſantur, inquit Vlpianus: ſicuti nec ætate, nec alia prærogatiua, quæ ſolet à perſonalibus muneribus excuſare. Certè & Demoſthenes in oratione contra Leptinem, teſtatur apud Athenienſes olim neminem prorſus excuſatum fuiſſe à cōferendis in ſumptus bellorum pecuniis, quanquam ab aliis liturgiis facile excuſarentur, qui de Rep. benemeriti eſſent. Sed memorabile eſt quod Ælius Pertinax iuſſit rationem haberi liberorum ſedecim in muneribus municipalibus: quod ad patrimonialia facile trahi patietur humanus princeps. ¶ *PVBLICVM Munus eſſe.*) Modeſtinus ſcribit, Tutelam non eſſe Reip. munus, nec quod ad impenſam pertinet: ſed ciuile. Intelligit autem ciuile, quod hîc publicum dicitur: nempe quod ſingulis ciuitatibus publice vtile eſt: quanquam non ſit totius Reip. Rom. munus publicum, nec patrimoniale. Et ſanè qui à publicis muneribus excuſatur, non ideo ſtatim à tutela excuſabitur, niſi eius quoque immunitatem nominatim impetrarit. Vnde Ædilis, qui à priuatis muneribus excuſatur, à tutela non excuſatur. ¶ *ADOPTIVI Liberi non proſunt.*) Inquit Vlpianus: Adoptiui filij in numerum non proficiunt eorū liberorum, qui excuſare parentes ſolent. Et ſanè adoptio Remp. liberis nouis non auget: eſſétque abſurdum hoc commento deſeri ciuilia munera. Et nos ſupra ex Tacito retulimus, Senatuſconſultum tempore Neronis factum, Ne adoptio ad excuſationem publicorum munerum prodeſſet adoptanti. ¶ *ITEM Nepotes ex filio proſunt.*) Modeſtinus ait, ſatis id colligi ex conſtitutione Seueri & Antonini, quæ meminit liberorum. eorum enim appellatione cōtineri nepotes. ¶ *VT IN Locum patris ſui ſuccedant.*) Hæc verba indicant nepotes tum demum prodeſſe auo, cùm mortuus eſt eorum pater (vt etiam Antoninus reſcripſit) & ita ſolum prodeſſe, vt ſuppleant vnius locum: nam & hîc, vt in ſucceſsionibus, non numeramus capita, ſed intuemur ſolam ſtirpem. Modeſtinus eleganter expreſsit vtrunque his verbis, *βοηθοῦσι δὲ τότε, ὁπόταν τοῦ πατρὸς αὐτῶν ἀποθανόντος, τὸν ἐκείνου τόπον πληρώσωσι πάππῳ. ὅσοι δ' ἂν ὦσιν ἔγγονοι ἐξ ἑνὸς υἱοῦ, ἀντὶ ἑνὸς τέκνου ἀριθμοῦνται.* ¶ *EX Filia non proſunt.*) Proſunt tamen ex filio non minus neptes, quàm nepotes, vt docet idem Modeſtinus.

¶ *DEFVNCTI Autem.*) Ante ſuſceptam videlicet tutelam. Sicuti nec poſtea nati proſunt, vt iam antè diximus. Sed nec qui in vtero eſt, prodeſt. nam cùm de alterius iure agitur, non habetur pro iam nato aut ſuperſtite. Rectè itaque Modeſtinus ait, *ὁ δὲ ἐν γαστρὶ ὤν, εἰ καὶ ἐν πολλοῖς μέρεσι τοῦ νόμου συγκρίνεται τοῖς ἤδη γεγεννημένοις, ὅμως οὔτε ἐν τῇ παρούσῃ ζητήσει, οὔτε ἐν ταῖς λοιπαῖς πολιτικαῖς λειτουργίαις συνέρεται τῷ πατρί.* ¶ *QVI In acie amittuntur.*) Hoc eſt, in ipſo conflictu. Nam acies propriè ſignificat exercitum iam ad pugnam inſtructum, & manus conſerentem. Bellum verò totum illud tempus diſsidij. Cùm ergo ageretur de liberis bello amiſsis, qui proſunt ad excuſationē tutelæ, & quæreretur quinam eſſent iſti: vtrum hi, qui in acie ſunt interēpti, an vero omnes omnino, qui per cauſam belli parentibus ſunt abrepti, in obſidione forte? Reſpondit Vlpianus, Melius probari, eos ſolos, qui in acie amittuntur, prodeſſe debere. Sic ergo accipi debet, quod Modeſtinus ſimpliciter reſpondit, filium in bello amiſſum prodeſſe ad excuſationem munerum. Hucque pertinet quod reſcriptum eſt, filium ab hoſtibus captum non prodeſſe, quaſi mortuum, nec in acie amiſſum. ¶ *HI ENIM, Qui pro Rep.*) Vlpianus ſimpliciter dixerat, Hi enim pro Rep. ceciderunt. Sed Iuſtinianus hunc locum magis illuſtrat & amplificat, quòd qui pro ſalute patriæ ſalutem neglexerunt ſuā, viuere adhuc intelligantur ſempiterna gloria celebres. Sic Tullius Philippica nona ait, horum mortuorum vitam in memoria viuorum poſitā. Et rurſus Philippica decima quarta, O fortunata (inquit) mors, quæ naturæ debita, patriæ eſt potiſsimùm reddita. Breuis nobis vita data eſt: at memoria bene redditæ vitæ ſempiterna. quæ ſi non eſſet longior, quàm hæc vita, quis eſſet tam amens, qui maximis laboribus & periculis ad ſummam laudem gloriámque contenderet? Idem Cicero in Orat. pro Balbo, conſtituit hoc diſcrimen inter gratioſos ciues, & fortes: quod illi viui fruantur ſuis operibus: horum etiam mortuorum, ſi quiſquam (inquit) huius imperij defenſor mori poteſt: viuat

1 *L. 2. §. qui ad munera De vac. & excuſ. mun.*
2 *L. 4 De mune. & hon. L. vnica. C. de ſumptuū recuperat. L. 3. et L. pen. & vlti. C. de his qui nu. liber. vel pauper. excuſat. meruer.*
3 *L. 2. §. quæ patrimoniorum. De mune. & hon.*
4 *L. reſcripto. §. vlti. De mu. et hon. L. ſunt munera. De vacat. mu. L. neque. C. de munerib. patrimo.*
5 *L. non tantum. §. is qui ædilitate. De excuſ.*
6 *L. 2. §. adoptiui. De vacat. mune.*
7 *L. 2. De excuſat.*
8 *L. 2. C. qui nume. lib. ſe excuſ.*
9 *L. quod dicimus. De verb. ſignifi.*
1 *dic. L. 2.*
2 *L. bello amiſſi. De excuſ.*
3 *L. vlti. De vacat. mun.*
4 *L. 2. C. de his qui nume. lib. vel paup. excuſat. mer.*
5 *dic. L. bello amiſſi.*

viuat autoritas immortalis. Neque verò apud Romanos modo,ſed & alios priſcos populos hæc gratia reddita eſt iis,qui pro Repub. vitam ſuam profudiſſent. Extat hac de re apud Thucydidem libro ſecundo, Periclis ἐπιτάφιος λόγος. Et non ſolum iis, qui mortui ſunt, hunc honorem eſſe perſoluendum:ſed eorum quoque proximos cõſolandos ait Cicero decimaquarta Philip. Et parentibus quidem hanc eſſe conſolationem optimam, quòd tanta Reip. præſidia genuerunt. Deinde addit, Atque etiam cenſeo Patres Conſcripti, quæ præmia militibus promiſimus nos Rep. recuperata tributuros, ea viuis victoribúſque cumulatè, cùm tempus venerit, perſoluenda. qui autem ex his, quibus illa promiſſa ſunt, pro patria occiderunt,eorum parentibus, liberis,coniugibus, fratribus tribuenda cenſeo. Sanè ſcribit Ariſtoteles lib.2. Polit. Hippodamum apud Athenienſes aliquando lege cauiſſe,vt ex publico alerentur filij,quorum parẽtes pro patria cecidiſſent. Idem apud Thucydidem lib. 2. Pericles faciundum eſſe iudicat.

¶ *D. MARCVS In Semeſtribus.*) Non eſt in iure noſtro infrequens Semeſtrium mentiò. Theophilus hic vertit,ἐν ἑξαμηνιαίαις διατάξεσι. Vnde apparet fuiſſe quaſdã Con 1 *L. pactum inter heredẽ. De pact. L. ei qui ſe nõ immiſcuit. De acq. her.*
ſtitutiones Semeſtri cõditas. Fortaſsis Marcus Imp. imitabatur Labeonem,qui annum ita diuiſerat,vt ſex menſibus Romæ eſſet, & ſex menſes impenderet libris in ſeceſſu cõſcribendis, vt teſtatur noſter Pompõnius. Reſcriptum autem Marci, quod hîc citat 2 *L. 2. §. poſt hunc maxime. De orig. iur.*
Iuſtinianus, nuſquam extare arbitror. Extat autem Hermogeniani reſponſum, quod huic loco reſpondet,his verbis, Adminiſtrantes res Principum,ex indulgentia eorum, 3 *L. adminiſtrantes. De excuſat.*
licet citra codicillos,à tutela itémque cura tempore adminiſtrationis delata excuſantur. Extat etiam reſcriptum Imp. Alexandri in hæc verbã: Exactores tributorum tanto 4 *L. exactores. C. de excuſat. tut.*
tempore, quanto rationem tributariam tractauerint, non ſolum ab oneribus, ſed etiam à tutelis vacationem habere, dubitare non debuiſti. ¶ *QVANDIV Adminiſtrat.*) Adde verbum, DELATA: quo magis hunc locum intelligas de tutela tempore adminiſtrationis delata, vt inquit Hermogenianus: & colligas fiſci procuratorem non niſi à nouis tutelis excuſari: prius autem delatas & ſuſceptas eum deſerere nõ poſſe: ſicuti nec qui poteſtatem aliquam habent, vt paulo poſt ex reſcripto Diui Marci docet Iuſtinianus. Alia eſt ratio abſentium Reip. cauſa, de quibus mox agemus.

¶ *QVI Reip cauſa.*) Eorúmve comites, qui ſunt intra ſtatutũ numerum: quanquã hi ſuſceptã anteà tutelã deponere nõ poſsint. Procuratores autẽ abſentium Reip. cauſa, 5 *dic. L. adminiſtrantes. §. eorum. De excuſat.*
nullã habẽt vacatiõnẽ. Porrò abeſſe Reip. cauſa dicũtur, qui bona fide, nõ dolo abſunt, & publici commodi, nõ priuati cauſa. Id quod multis Prudentũ reſpõſis tractatũ ẽſt. 6 *L. procuratores. C. de excuſat. mu.*
¶ *QVATENVS Reip. cauſa.*) Ergo ad tẽpus tantum excuſantur à tutelis prius ſuſcẽptis: ſicut ij, quibus princeps curam alicuius rei iniunxit, excuſantur à tutela, ſed non 7 *L. item ij. L. & qui data. L. Reip. L. non vere dicitur. D. ex quib. cau. maior.*
niſi donec curam gerũnt. Sane eos ſuſceptam tutelam omnino deponere, qui trans mare Reipub. cauſa abſunt, non ſecus atque ii, qui circa principem ſunt occupati, indicat Vlpiãnus. ¶ *INTEREA Curator loco eorum datur.*) Hic autem ab iis peti de- 8 *L. Geometræ. De excuſ.*
bet, ſaltem proponi excuſatio, ne medij temporis periculo obſtringantur, vt eſt in re- 9 *L. 1. C. ſi tut. vel cur. Reip. cau. ab.*
ſcripto Gordiãni. ¶ *VT PAPINIANVS Reſpondit.*) Non puto extare hoc Papi- 1 *L. verũ. §. ex facto. De minor.*
niani reſponſum. Sed extat Grçcum Mõdeſtini: ἃς μέχρι πρὸ τοῦ εἶχον ἐπιτροπὰς, διὰ δὲ τὸ ἀπεῖναι, ὅτι δημοσίου ἕνεκα πράγματος ἀπεδήμουν: ταύτας ἐπανελθόντες παραυτίκα ἐπα- 2 *dic. L. 1. C. ſi tut. vel curat. Reip. cau. ab.*
ναλήψονται, οὐδὲν αὐτοῖς βοηθήσαντος τοῦ ἐνιαυτοῦ. ὁ γὰρ ἐνιαυτὸς πρὸς τὰς μελλούσας νέας δίδοται, οὐ πρὸς τὰς ἀναληφθῆναι ὀφειλούσας. Extat quoque Imp. Gordiani reſcriptum non diſsi- 3 *L. ἐνιαυτὸς. De excuſat.*
mile, his vẽrbis, Certum eſt eos qui Reip. cauſa abeſſe deſierunt, ab omni noua tutela anno vacare debere. Et hoc quìdem tempus vacationis, quod datur iis qui Reip. cauſa 4 *L. 2. C. ſi tut. vel cur. Reip. cau. ab.*
abfuerunt, ſcribit Neratiũs, non ex eo die numerandum eſſe, quo quis abeſſe deſiit, 5 *L. 4. De vacat. mu.*
ſed cum laxamento quodam itineris. Si quis tamen plus iuſto tẽpore in itinere hæſerit, ex eo tempore vacationis diem incipere ei cedere, quo iter ex commodo peragere potuiſſet. Sic etiam Modeſtinus, ἐνιαυτὸς (inquit) συνημμένων ἡμερῶν ἐξετασθήσεται, ἐξ ὅτου τὶς ἐπανῆλθεν εὐθεῖαν ὁδὸν εὐθύνειν γε ὀφείλων, οὐχὶ τὴν ἐκ περιόδου.

¶ *POTESTATEM Aliquam.*) Hoc eſt, publicum aliquem magiſtratum, etiam municipalem. Apud Modeſtinum excuſari dicuntur, οἱ στρατηγοὶ τῶν πόλεων. Quos rectè interpretamur magiſtratus municipales. Interim fatemur quod Vlpianus reſpõndit, 6 *L. propter magiſtratũ. De excuſat.*
propter magiſtratum, quem quis in municipio erat adminiſtraturus, tutelæ excuſationem non habere. Sed aliud eſt loqui de futuro magiſtratu, aliud de eo, qui in magiſtratu eſt. Sed & prouinciarum Pręfecturam veluti Aſię, Bithyniæ, Cappadociæ tri-

1 *L. iur No. § pen. De excuſ.* buiſſe excuſationem teſtatur Modeſtinus, ſaltem quandiu adminiſtratio duraret. ait enim, ἐθναρχία παρέχει ἀλειτουργίαν ἀπὸ ἐπιτροπῶν, τουτέστιν, ἕως ἄρχῃ. Sanè Ædilitas non
2 *L. non tantum. §. is qui ædilitate. De excuſ.* habet à tutelis excuſationem, quanuis habeat à priuatis muneribus. Sed nec ſolus honor vel dignitas ſine alicuius publicæ adminiſtrationis onere & cura, tribuit excuſa-
3 *L. αἰδοῦντα. §. 1. De excuſ.* tionem. Sic accipio quod Modeſtinus ait, εἰδέναι δεῖ ὅτι ἀξίωμα οὐδενὶ παρέξει παραίτησιν. ¶ *VT DIVVS Marcus reſcripſit.*) Non puto extare hoc reſcriptum. Sed extat ſimile
4 *dic. L. non tantũ. §. pen.* reſponſum Calliſtrati, in hæc verba: Sane notum eſt, quod gerentibus honorem, vacationem tutelarum concedi placuit. vacare autem eos, qui tunc primum vocentur ad ſuſcipiẽdum officium tutelæ. Cęterum eos, qui iam ſe miſcuerunt adminiſtrationi: nec tempore quidem magiſtratus vacare. Quod attinet ad poſteriorem hanc partem, de
5 *L. verum. §. ex facto. De minor.* non deponendis tutelis iam ſuſceptis, addi poteſt quod Vlpianus ſcribit, Curatorem quendam Saluianum perperam fuiſſe à quodam indocto Prætore excuſatum propter vrbicam procurationem, quam poſtea fuerat adeptus, Sed fatetur eos, qui trans mare abſunt Reip. cauſa, vel circa principem ſunt occupati, deponere poſſe ſuſceptam prius
6 *L. Iuriſperitos. De excuſat.* tutelam. Et Papinianus ſcribit, Iuriſperitos, qui tutelam gerere cœperunt, in conſiliũ principum aſſumptos excuſari: quoniam circa latus eorum agerent, & honor delatus
7 *L. vlt. C. de excuſat. tut.* finem certi temporis ac loci non haberet. Sanè Anaſtaſius, Silentiarios circa latus prin-
8 *L. vlt. C. de ſilentiar.* cipis militantes à tutelis excuſari, generaliter ait. Et addit generalem rationem Iuſtinianus, abſurdum fore eos cogi, adminiſtrationem alienarum rerum ſubire, qui propter Reip. miniſteria vix ſuis ſupereſſe poſſunt.

¶ *ITEM Propter litem.*) Videtur hic locus deſcriptus, ex reſponſo Martiani, cuius
9 *L. propter litem. De excuſat.* verba ſunt hæc, Propter litem, quam quis cum pupillo habet, excuſare ſe à tutela non poteſt: niſi forte de omnibus bonis, aut plurima parte eorum controuerſia ſit. Verum hodie nouo iure hæc cauſa non tam excuſat, quàm omnino remouet à tutela. Nam Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtitut. 72. non vult debitorem vel creditorem pupilli, aut qui cum eo vllam litem habet, eius tutorem eſſe. ¶ *TVTOR Habet.*) Sed & ſi tutoris frater aut ſoror habuiſſet litem cum pupillo, erat excuſatio, ne tutelæ occaſione quis cogeretur aduerſus rationem humanitatis, actionum neceſsitates contra ſuos ſu-
1 *L. humanitatis. C. de excuſat. tutor.* ſcipere, vt eſt in reſcripto Impp. Diocletiani & Maximiani.

¶ *ITEM Tria.*) Imo vnius tutelæ onus tam graue eſſe poteſt, vt ſufficiat ad excuſationem: vt ſi tam difficilis & negocioſa ſit tutela, vt pro pluribus cedat, quemadmo-
2 *L. ſi is qui tres. §. vlt. De excuſat.* dum reſpondit Paulus. ¶ *ONERA.*) Onorariæ ergo tutelæ non numerantur, cùm non habeant onus, ſaltem adminiſtrationis. Periculum autem quod ex alterius adminiſtratione pendet, non numeratur: ideóque nec magiſtratus, qui tutorem dedit, nec fideiuſſor tutoris, poteſt id computare ad excuſationem, vt elegãter docet Paulus. Bre-
3 *dic. L. αἰδοῦντα.* uius autem Modeſtinus: ἐὰν ὁ τῆς πόλεως ἄρχων, τουτέστιν στρατηγός, διὰ τὸ πιστεύσαντος αὐτοῦ τῇ χειροτονίᾳ ὑπεύθυνος γένηται κινδύνῳ ἐπιτροπῆς, ταύτην οὐ συναριθμήσει ἄλλαις ἐπιτροπαῖς, ὥσπερ οὐδὲ ὁ ἐγγυησάμενος ἐπιτροπήν, ἀλλ' οὐδὲ οἱ κατὰ ζημίαν ἐπίτροποι γραφέντες. ¶ *TV-*
4 *dic. L. αἰδοῦντα. §. item Vlpianus.* *TELAE.*) Inter has tutelas poterit pater numerare tutelã filij ſui emancipati. ¶ *NON ADFECTATAE.*) Inquit Modeſtinus, ἐάν τις ὅτι καὶ ὁ τρεῖς ἔχων ἐπιτροπὰς, οὐκ ἔχει δίκαιον ἀφέσεως, εἰ μὴ ταύτας ἐπιτηδεύσῃ ἀναδέξασθαι. Scilicet non videtur eſſe oneri, quod vltro captatũ eſt: nec cauſari poſſumus eſſe graue, quod ipſi cupide ambiuimus. Certè non fauetur, nec quicquam indulgetur negociis affectatis. Ideo nec Reipub. cauſa di-
5 *L. & qui data. D. ex quib. cau. maio.* cetur abeſſe, vt excuſetur, ſi affectarit abeſſe. Neque nos excuſabit impedimentum aſcitum & affectatum, ſiue cui nos vltro cauſam dederimus. ¶ *PRAESTANT Va-*
6 *L. 2. §. vlt. D. ſi quis caut. L. 3. §. ſubuenitur. D. ad SC. Silla.* *cationem.*) Non ipſi modo tutori, ſed & eius familiæ. Inquit enim Vlpianus, Tria onera in domo vna eſſe ſufficit. Proinde ſi pater alicuius, vel filius, vel frater, qui eſt in
7 *L. tria onera in domo. De excuſat.* eiuſdem poteſtate, tria onera ſuſtineat, quæ ad periculum patris ſui ſpectent, quia voluntate eius adminiſtrant: omnibus excuſatio à tutela competit. Eadem continentur
8 *L. 4. §. vlt. D. illo tit.* & in Græco Modeſtini reſponſo. ¶ *QVANDIV Adminiſtrantur.*) Quarúmque adminiſtratio videtur duratura aliquo longiori tempore. Cæterum (inquit Calliſtra-
9 *L. nõ tãtum. D. illo tit.* tus) ſi priorũ pupillorum ætas prope pubertatem ſit, ita vt tãtummodo ſemeſtre tempus reliquum fuerit: aut eorum, quorum ſuſcipere tutelam cogitur: non dabitur excuſatio. Porrò etſi tertia tutela non adminiſtretur, ſed prouocatione ſit ſuſpenſa: interim
1 *dic. L. 4.* non poterit addi quarta, vt docet Modeſtinus, qui allegat conſtitutionẽ Seueri & Antonini, μὴ δεῖν εἰς τετάρτην προχειρίζεσθαι τὸν ἀπὸ τῆς τρίτης ἐκκλήτου πεποιημένον. ¶ *VT Tamẽ.*)

Vlpiani eſt

Vlpiani eſt hæc moderatio. Is enim reſpondit, tria onera ſic accipienda eſſe, vt non 1 *L.3.D.illo tit.*
numerus pupillorum plures tutelas faciat, ſed patrimoniorum ſeparatio: & ideo eum,
qui tribus fratribus tutor datus eſt, qui indiuiſum patrimonium habent, vnam tutelam
ſuſcepiſſe videri. Sic etiam Paulus ſcribit non eſſe plurium loco habendos fratres, ſi 2 *L.ſi ii qui tres.§.vlt.D.illo tit.*
idem patrimonium habent, & ratio adminiſtrationis pariter redigenda eſt. Ex diuerſo
autem plures eſſe tutelas fratrum diuiſo patrimonio. Non enim numerũ pupillorum,
ſed difficultatem rationum conficiendarum, & reddendarum conſiderandam eſſe.

¶ *SED Et propter paupertatem.*) Hic locus deſcriptus eſt ex reſponſo Vlpiani. Eo- 3 *L.paupertas.D.illo tit.*
démque pertinet, quod Paulus ait, Paupertatem, quæ operi & oneri tutelæ impar eſt, 4 *L.poſt ſuſceptam.§.1.D.illo tit.*
tribuere vacationem. Videtur autem impar oneri iniuncto, qui totus occupatur, vt ſibi
ſuíſque victum quæritet. Et quanquam hæc paupertatis iuſta eſſe poſsit ratio, cur à pu-
pillo præſtentur alimentorum ſumptus (nam & naturali ratione cibariorum impenſæ 5 *L.1.§.ſi pupillus.De tute.& rat.diſtrah.*
ad eum pertinent, qui vtendum accepit) Tamen id non fuerit ſatis, cur miſer tutor pē-
deat ab alieno nutu, nec ſibi ſuíſque proſpicere poſsit. Nec etiam opus eſt onerare pu- 6 *L.in rebus.§.poſſunt.D.Commod.*
pillum educatione pauperis tutoris.

¶ *ITEM Propter aduerſam valetudinem.*) Hic locus deſcriptus eſt ex reſponſo Vl-
piani, quod refert Modeſtinus. Et huc pertinet quod idẽ Vlpianus generaliter reſpon- 7 *L.[illegible] §. vlti. De excuſ.*
dit, corporis debilitatem, eorum munerum excuſationẽ præſtare, quæ corpore ſunt im
plenda. Vnde & hoc nomine arbiter excuſatur à ſententia dicunda. Item & Iudex. Eſt 8 *L.2.§.corporis.De vaca.mu.*
etiam hæc iuſta excuſatio vadimonij deſerti: & alienationis mutādi iudicij cauſa factæ: 9 *L.licet autem, cum le.ſeq.De arbit.*
& longioris moræ, eius qui Reipub. cauſa abeſt. Sed & emanſorem militem excuſat af-
flictæ valetudinis ratio. ¶ *PROPTER QVAM Ne ſuis quidem negociis.*) Vnde reſcri- 1 *L.ſi longius. De iudic.*
pſerunt Impp. Diocletianus & Maximianus, Podagræ quidem valetudinem non pro- 2 *L.2.§.ſi quis in iudicio.D.ſi quis caut.*
deſſe ad perſonalium munerum excuſationem: ſed ſi quis ita ſe valetudine pedum af-
flictum probet, vt rebus propriis intereſſe commodè non poſsit, excuſari. Huc quoque 3 *L.4.§.ſi quis autem.De alie iud.mu.cau.fac.*
pertinet, quod noſter Tryphonius ait, Si tanta corporis aut mentis valetudine ab a-
gendis rebus libertus prohibeatur, vt ne ſuis quidem negociis ſufficiat: neceſsitati erit 4 *L.ſi cui in prouincia, in fi.D.ex quib.cau.maio.*
ſuccurrendum: ne impoſsibile ei iniungatur tutelæ munus, quod obiri à liberto non
poſsit, niſi cum incommodo pupilli, & aduerſus vtilitatem eius. Porrò cùm agitur de 5 *L.4.§.vlti.De re milit.*
excuſatione, valetudinariis ſolent, tanquam ſint in eadem cauſa, coniungi, cęcus, mutus, 6 *L.3.C.qui morbo ſe exc.*
ſurdus, furioſus. ¶ *EXCVSATIO Locum habet.*) Non modo à noua tutela, ſed & 7 *L.pen.§.vlti.De excuſ.*
ab ea, quæ iam ſuſcepta eſt. Excuſatio autem vel perpetua eſt, vel ad tempus, prout va- 8 *L.poſt ſuſceptā. De excuſat. L.vnica. C.qui mor.ſe excuſ. L.1.& 2. C.qui mor.ſe excuſ.*
letudo eſt, inquit Vlpianus.

¶ *QVI Literas neſciunt.*) Sunt qui putant de iis propriè hîc agi, qui legere aut ſcri-
bere non didicere: quia Latinis id ſignificet literas neſcire. Sicuti & Paulus cùm agit de 9 *L.& non tantū.L.poſt ſuſceptam. De excuſat.*
iis, qui ſe inſcribere debent, ait, ſi quis literas neſciat, alium pro eo ſubſcripturum. Et 1 *L.idem Vlpianus.D.illo tit.*
Vlpianus eos qui prima elementa docent, literas docere ait. ¶ *QVANVIS Et im-
periti literarum poſsint.*) Sed tamen eorum, qui literas neſciunt, excuſatio non aliter reci- 2 *L.libellorũ. De accuſ.*
pietur, quàm ſi doceant ſe quoque imperitos eſſe negociorum adminiſtrandorum. Nā
reſponſum eſt, eius, qui ſe negat literas ſcire, excuſationem accipi non debere, ſi modo 3 *L.[illegible] §.vlti.D.illo tit.*
expers non ſit negociorum. Prudentiam autem negociorum adminiſtrandorum ple-
runque rectius ex ipſo rerũ vſu, & foro, quàm ex libris vel ocioſo ſtudio colligi cōſtat.
Atque hæc quidem rerum peritia diligentius tuetur rem familiarem, & rectius admi-
niſtrat œconomiam, quàm vlla philoſophorum vmbratilis ſapientia. Notum eſt illud
Ciceronis in Officiis, De re familiari, de quærenda, de collocanda pecunia, etiam de v-
tenda, commodius à quibuſdam optimis viris ad Ianum medium ſedentibus, quàm ab
vllis philoſophis vlla in ſchola diſputatur. Ergo nos fortaſsis non ineptè & illud dice-
mus, negociorum imperitos excuſari, quanuis literarum non ſint imperiti.

¶ *SI Propter inimicitias.*) Extat Imp. Alexandri reſcriptum, Si propter inimicitias 4 *L.vnica.C.ſi propt.inimic.creat.fac.ſit.*
ad munera ciuilia creatus es: hanc tibi nominationem nō nocere, Præſidis æquitas facit:
cùm & publicæ vtilitatis interſit, nō ex inimicitia creationes fieri, ſed æſtimatione vera
& commodo Reip. Sed & cùm tutor quærendus ſit iudicio, non odio: non debet eſſe
rata datio, ſi quis tutorem ſcribat, vt eum implicet periculo negociorum, quæ fortaſsis
eo nomine, dolo malo relinquit intricatiora, magis ſolicitus, vt opprimat aduerſarium
his clancularii inſidiis, quàm vt liberorum tutelæ proſpiciat. Et ſanè durum foret, ali-
quem inuitum eò neceſsitatis adigi, vt cogatur tractare tam periculoſæ plenum opus a-

leæ, & quaſi incedere per ignes ſuppoſitos cineri doloſo, vt verbis Flacci vtar. ¶ *PATER Dederit.*) Quod ſi magiſtratus dederit, fortaſsis vt redimeretur hæc iniuria: ſeue-
1 *L. ſeueriter. C. de excuſat.*
riter puniri iubetur. nam etiã tenetur lege Iulia repetundarum. ¶ *HOC Ipſum.*) Hoc eſt, hæc improba datio, & ſceleſtum conſilium, tutorẽ non alia ratione ſcribentis, quàm
2 *L. 3. & 4. D. ad le. Iul. repetun.*
vt eum implicet oneribus tutelæ. Omnino enim datur excuſatio, cùm (vt ait Modeſtinus) διὰ τοῦτο δοκεῖ δεδόσθαι ἐπίτροπος, ἵνα ἐμπεριβληθῇ ἐνοχῇ πράγμασιν.
3 *dic. L. ἐὰν δύο. §. pen.*

¶ *SICVT Per contrarium.*) Quaſi dicat Iuſtinianus, fit aliquando vt vbi nulla alioquin eſt excuſationis ratio, tribuat tamen excuſationem ſolus animus, & conſilium dantis tutorem: vt ſi det propter inimicitias. Quemadmodum per contrarium fit aliquando, vt quantumuis iuſtam excuſationem quis habeat, eam tamen obtendere non poſsit: vt ſi promiſerit parenti ſe tutorem fore. Neque enim debet promiſſum officiũ
4 *L. ſi quis alicui. §. qui ſuſcepit. D. mand. s.*
deſerere, fidémque fallere, & tam pupillum quàm patrem ludificarier. Reſpondit itaque optime Modeſtinus (ex quo hic locus eſt deſumptus) ὁ ὡς περὶ ἐπαγγελλάμενος ἐπιτροπεύειν τῶν παίδων, ἀφίεσθαι ταύτης τῆς ἐπιτροπῆς οὐ δύναται, κἂν ἄλλως ἔχῃ δίκαια ἀφέσεως.
5 *L. 1. De conſt. pec.*
6 *L. παίδοντα. De excuſat.*
¶ *PROMISERANT.*) Vnde & qui ſe in teſtamento tutorem ſcripſit, ſi etiam nitatur manifeſta patris voluntate, quę liberet eum omni ſuſpicione: omnino tutorem fore
7 *L. ex ſententia. De teſtam. tutel.*
ait Papinianus: nec admittẽdam excuſationem, quam iure publico habebat: quoniam promiſiſſe videatur. ¶ *NON Eſſe admittendam excuſationem.*) Nam ſi legitimus ſit tutor, ſaltem moueri debet naturali coniunctione ſanguinis. Si Attilianus, ſaltem non eſt ignotus iudici, qui eum delegit. Si teſtamentarius, quanquam fortaſsis non cognouerit teſtatorem, & ipſi de facie fuerit ignotus: tamen cùm hominis proprium ſit ho-
8 *L. ſeruus ex lege. De ſer. expor.*
minem beneficio afficere, non eſt illud ſatis ad deneganda humanitatis officia, & eludendam boni teſtatoris fiduciam, qui probitatis fama impulſus hunc delegit, cuius fidem tot modis collaudari, & vno omnium ore prædicari audiebat. Et ſanè ſi hæres
9 *§. vlti. inſt. de hæred. inſtit.*
ſcriptus eo nomine repelli non poteſt, quod fuerit ignotus teſtatori: cur aliquis hoc prætextų à ſe repelleret onus demandatæ tutelæ? ¶ *QVI Hoc ſolo vtitur.*) Quod ſi adiiceret ſibi eſſe ideo ignotum teſtatorem, quòd in alia ciuitate habeat domiciliũ: poſ-
1 *L. vlt. De excuſat.*
ſit excuſari, non tam quòd ignotus fuerit, quàm quòd alibi domicilium habeat.

¶ *QVOD Ignotus patri.*) Si hîc agatur de tutore teſtamentario, ignotum intelligemus de facie, ſed cuius alioquin fides & probitas ſatis fuerit nota teſtatori, cùm hunc elege-
2 *L. παίδοντα. D. illo tit.*
rit. Apud Modeſtinum agitur de quocunque tutore, qui ſe dicit ignotum patri, ὁ φάσκων (inquit) ἑαυτὸν ἀγνῶς εἶναι τῷ πατρὶ ἢ τῇ μητρὶ ὀρφανῶν, οὐ διὰ τοῦτο ἀφεθήσεται.

¶ *INIMICITIAE.*) Dictum eſt, eum, qui propter inimicitias datus eſt, excuſari: Nunc Iuſtinianus addit, & eum excuſari, cui interceſsit cum teſtatore capitalis ſimultas. Poteſt quis inimicus eſſe, non tamen propter inimicitias tutor datus. Ideo hæc diſ-
3 *L. ἐὰν δύο. §. pen. D. illo tit.*
cerni debent. Modeſtini locus, qui huic reſpondet, videtur nonnihil corruptus, ſaltem obſcurus: nec Græcum exemplar mihi facit ſatis. Sed vtut ſit, Certe hodie tutores Chriſtiani non debent hoc nominę diſtrahi ab humanitatis officiis: ſed potius meminiſſe, mortales eſſe debere inimicitias: nec filios eſſe paternę ſimultatis ſucceſſores. Vt autem tutores ipſi ſuam operam non debent recuſare: ita magiſtratus prouidebit, ne temerè pupillum committat inimico. Repellitur procurator etiam poſt litem conteſtatam, ſi
4 *L. vel exilio. De procurat.*
inimicus factus fuerit: & reiicitur eodem nomine iudex, aut arbiter. Fortaſsis intererit ex eadem cauſa tutorem aliquando non recipere, etiam ſi ſeſe non excuſet. ¶ *NEC*
5 *L. non diſtinguemus. §. cum quidam. De recep. arbi.*
Reconciliatio interuenerit.) Quę videlicet gratiam ſarcierit, & ſimultatem ſempiterna deleuerit obliuione. Nota eſt Thraſybuli ἀμνησία. Et quanquam amico reconciliato nõ temerè eſſe fidendum multi clament: multa tamen exempla nos admonent, diſcordia interdum fieri chariorem concordiam: & ex reconciliatione firmiorem naſci amicitiam. Romanæ hiſtoriæ commemorant exempla P. Africani, & Tib. Gracchi: item Æmilij Lepidi, & Fuluij Flacci: Pompeij item, & Craſsi.

¶ *ITEM IS, Qui ſtatus controuerſiam.*) Dependet id ex ſuperiori. Ediuerſo quoque
6 *dic §. pen.*
Modeſtinus ſcribit tribui excuſationem à tutela, ei, qui ſtatus controuerſiam pupillo mouit, dum ne id fictè, ſed bona fide faciat.

¶ *MAIOR Septuaginta annis.*) Qui annum ſeptuageſimum exceſſerit, non modo intra tempora excuſationum, ſed iam eo ipſo tempore, quo datio rata eſt, vt ſcribit Mo-
7 *L. 2. De excuſat.*
deſtinus. Sed & Vlpianus, Maiores (inquit) ſeptuaginta annis, à tutelis & muneribus
8 *L. 3. De iure immu.*
vacant, ſed qui ingreſſus eſt ſeptuageſimum annum, nondum egreſſus, hac vacatione

non vtetur

non vtetur: quia non videtur maior eſſe ſeptuaginta annis, qui annum agit ſeptuageſimum. Porrò interdū habetur ratio annorū quinquaginta quinque: vt videlicet qui eius ætatis ſunt, non vocentur inuiti ad honorē decurionatus. Sic reſcripſerunt Impp. 1 *L.2.§.vlt.De decur.*
Diocletianus & Maximianus, manifeſti iuris eſſe, maiores quinquaginta quinque an- 2 *L.vlt.C. qui ætate vel profeſſ. ſe exc.*
nis inuitos ad munera perſonalia vocari non poſſe. Cato apud Tullium de Senectute loquens, & Legibus (inquit) & inſtitutis, vacat ætas noſtra muneribus iis, quæ non poſſunt ſine viribus ſuſtineri. Et Calliſtratus noſter reſpondit, Semper in ciuitate Ro- 3 *L.ſemper.De iure immu.*
mana Senectutem venerabilem fuiſſe. Sed tamen priuilegio ætatis non omnino excuſari, ſi non tam corporis habeat vexationem, quàm pecuniæ erogationem, indicti muneris adminiſtratio. Scilicet à muneribus patrimonialibus, neque numerus liberorum, neque ętas, neque militia tribuit excuſationem. Imò verò par eſt ſenes liberalius obire 4 *L. ſunt munera. De vacat.mu.*
hæc onera, cum iis, quibus minus ſupereſt viæ, minus opus ſit viatico. ❡ *OLIM Quidem excuſabantur.*) Hoc verbum indicat, ſaltem volentes fuiſſe admiſſos: quod & verū eſt, præterquam in tutela fiduciaria. nam ad eius adminiſtrationem veteres nominatim deſideraſſe ætatem vigintiquinque annis maiorem, ſupra dictum eſt. ❡ *NOSTRA Conſtitutione prohibentur.*) Extat hæc adhuc Iuſtiniani Conſtitutio. Et ſanè olim in v- 5 *L.vlt.C.de legit.tut.*
niuerſum reſponderat Vlpianus, ante vigeſimumquintum annum non admitti mi- 6 *L.ad remp.De mune. & honor.*
nores ad munera, quæ non patrimonij ſunt. Et hanc iuſtam ætatem in muneribus vel honoribus ſeruandam, idem alio loco ſcribit. Cicero in 1. Philippica meminit legum 7 *L.2.§.1.De vacat. mune.*
annalium: ſed non eſt animus omnia huiuſce generis congerere. ❡ *VT NEC Pupillus ad legitimam.*) Multo itaque minus ad aliam, in qua tantundem iuris non habeat. Interim fatemur ita teſtamento dari poſſe tutorem, vt cùm maior fuerit, incipiat tutelam gerere: quod & ſupra ſuo loco dictum eſt.

❡ *IDEM Et in milite obſeruandum eſt.*) Scribit Imp. Antoninus, religionem ſacra- 8 *L. ab adminiſtratione. C.de legat.*
menti militem eripere ab adminiſtratione tutelę. Et Imp. Philippus reſcripſit, militiæ armatæ muneribus occupatum, neque ſi legitimus ſit, neque ſi ex teſtamento datus fu- 9 *L.4.C.qui dare tuto.*
erit, nec alio modo (etſi voluerit) tutorem vel curatorem fieri poſſe. Porrò autem, vt non ſunt milites auocandi à ſuis ſignis & caſtris: ita nec miniſtri eccleſiarum. Et ideo Iuſtinianus cùm aliquando Epiſcopis permiſiſſet ſeſe à tutela excuſare: poſtea ſtatuit, 1 *L.generaliter. C.de Epiſco.& cler.*
vt nec volentes admittantur. Nam in Nou. ſua Conſtit. 123. τοὺς (inquit) ἐπισκόπους ἐκ μηδενὸς νόμου ἐπιτρόπους οὐδήποτε προσώπου γίνεσθαι συγχωροῦμεν. Diaconis tamen & Preſbyteris permiſit tutelam legitimam ex iure cognationis adminiſtrare. Idque uidetur Iuſtinianus hauſiſſe ex decretis Synodi Calchedonenſis, quam Martianus Imp. congregauit anno 437. Sanè D. Cyprianus in quadā Epiſtola ad Diaconos & Presbyteros Furnenſes, ſuccenſet cuidam Geminio Victori, qui teſtamento ſuo nominaſſet tutorē Geminium Fauſtinum presbyterum: & teſtatur olim in Concilio Epiſcoporum fuiſſe ſtatutum, ne quis decedens clericum nominaret ad tutelam vel curam: ac eius, qui hoc feciſſet, memoriam damnatam. Additque rationem huius decreti, Ne miniſteriis eccleſiaſticis addicti, occupentur aliis negociis prophanis. Interim tamē nemo negat admodum pium eſſe opus, procurationem & tutelam pupillorum, quos Deus tam ſolicitè nobis commendat. Ideo & pagani olim Principes voluerunt tutelam geri etiam à Iudæis & Chriſtianis: iudicātes eorum religionem minimè polui hoc ciuili munere. Sic enim ſcribit Modeſtinus, καὶ οἱ Ἰουδαῖοι τῶν μὴ Ἰουδαίων ἐπιτροπεύσουσιν, ὥσπερ καὶ τὰ λοιπὰ 2 *dic. L. [illegible]*
λειτουργήσουσιν. αἱ γὰρ διατάξεις ἐκείνοις μόνοις ἀνενοχλήτους αὐτοὺς εἶναι κελεύουσιν, δι' ὧν ἡ θρησκεία χραίνεσθαι δοκεῖ. ❡ *IN Milite.*) Quid de veterano, qui militia ſolutus eſt? Certè qui honeſtè miſſus eſt, vacationem habet à tutelis paganorum pupillorum, ſi ſe velit excuſare: Sed vnicam ſaltem tutelā pupilli, qui ſui quondam commilitonis filius eſt, non poteſt recuſare. Additque Modeſtinus rationem, τὸ γὰρ ἰσότιμον τῆς στρατείας ἰσχυρότερον ἐνομίσθη 3 *L. 2. C. de excuſat. veter.*
τῆς τῶν πάλαι στρατιωτῶν προνομίας. Porrò cui tādem miſsioni tribuatur vacatio, & quàm ſit varia excuſatio pro varia ratione temporis militiæ: repeti debet ex eodem Modeſtini 4 *L. ἀλλὰ καὶ, De excuſa.*
reſponſo. ❡ *AD TVTELAE Onus.*) Nihilominus tamen admittetur ad emolumētum legati, quod fortaſsis ratione tutelæ eſt relictum, vt reſcripſit Imp. Antoninus. 5 *L. ab adminiſtratione C.de legat.*
Nanque (inquit) ab hac petitione non iuſtè repellitur, cùm etiam ſi vellet tutelam adminiſtrare, prohibeatur. Sanè tamen, ſi quid militi dediſſem, vt procurator meus eſſet: condicere potero: cùm procurator eſſe prohibeatur. 6 *L. ſi militem. C.de condit. ob cauſam.*

❡ *ADMITTATVR.*) Si tamē per errorem fuerit admiſſus, & res adminiſtrauerit:

1 *L. 4. C. qui dare tut.* conuenietur vtili actione negociorum geſtorum. ¶ *ITEM Romæ Grammatici.*) Mo-
2 *L. ἐὰν Πίο, §. περὶ δὲ φι-λοσόφων, De excuſat.* deſtinus (ex cuius reſponſo videtur hic locus deſcriptus) diſertè, ac primo quidē loco
meminit Philoſophorum: & citat conſtitutionem Diui Pij: ex qua etiam addit nul-
lum eſſe præſtitutum horum numerum, quòd rari ſint qui philoſophentur. Deinde
ſubiicit, eos non poſſe vacationem petere à muneribus patrimoniorum, cùm profite-
antur ſe diuitias contemnere: *εἰ δὲ ἀκριβολογοῖντο περὶ τὰς οὐσίας, αὐτόθεν ἤδη φανεροὶ γενή-
σονται μὴ φιλοσοφοῦντες*, hoc eſt, Si verò contendant de re familiari, & auarè ſuarum di-
uitiarum vel poſſeſsionū rationem ſubducant, iam eo nomine appareret non eſſe Phi-
loſophos. Vetus interpres, cuius hactenus recepta fuit verſio, hunc locum non videtur
aſſecutus, dum ita vertit, Si autem propriè loquantur de ſubſtantia, inde iam manifeſti
fiant non philoſophantes. Quis tandem ſenſus ex iis verbis poſſet elici? Sed totam
3 *L. in honoribus. §. in philoſophis. De vacat. mune.* Modeſtini ſententiam nemo purius extulerit, quàm noſter Papinianus, qui reſpondit,
Philoſophis, qui ſe frequentes atque vtiles per eandem ſtudiorum ſectam contenden-
tibus præbent, tutelas, item munera corporalia ſordida remitti: non ea, quæ ſumptibus
expediuntur. etenim verè philoſophantes pecuniam contemnere, cuius retinendæ cu-
4 *L. profeſsio. C. de mu-neræb. patri.* pidine fictam aſſeuerationem detegerent. Simile extat Diocletiani reſcriptum. Iuſti-
nianus autem nullam hic facit mētionem Philoſophorum, quod iam philoſophia de-
generaſſet in futilem ſophiſticam, & vanas diſputationes, non minus bonis diſciplinis,
quàm Reip. pernicioſas, certè indignas vllo publico fauore. Ac ſanè iam olim Ro-
mani vrbe ſua eiecerant aliquando Philoſophos, hoc eſt, vanos Sophiſtas, qui rixis in-
anibus corrumpebant ſtudia iuuentutis. Et Rex Antiochus olim publico decreto eiuſ-
modi Philoſophos ex omni ſua ditione proſcripſit: & ſeuerisſimè animaduerti iuſsit,
tum in adoleſcentes ipſos, qui ita philoſopharentur, tum in parentes, qui id permitterēt.
¶ *GRAMMATICI.*) Qui ſcilicet diligenter docent illam Grammaticam, pueris ne-
ceſſariam, ſenibus iucundam: quæque ſola in omni ſtudiorum genere, plus habeat o-
peris & vtilitatis, quàm oſtentationis, vt ſcribit Fabius. Proinde & Cæſares huius pro-
feſsionem retulerunt inter grauiſsimas diſciplinas, Reip. neceſſarias, & iiſdem honori-
5 *L. 1. C. de profeſſ. vrb. Conſtan. L. 1. & 2. C. de offic. vicar.* bus affecerunt. Cæterum magiſtelli illi abecedarij, qui pueros primis tantum literis im-
buunt, nullam habent à muneribus ciuilibus vacationēm. Nam vilior eorum opera
viſa eſt, quàm ut mereretur vllam immunitatē. Sed Grammatica maioris eſt momenti,
6 *L. vt gradatim. §. vlt. De mune. & hon. L. 2. §. vlt. De vacat. mune.* grauiorisque muneris: & quæ olim etiam Rhetoricam complectebatur. adeò vt Sueto-
nius teſtetur quoſdam à Grammaticorum ſcholis ſtatim tranſiiſſe in forum, atque in
numerum preſtātiſsimorum patronorum receptos. Initio quidem, vt ſcribit idem Sue-
tonius, Romæ Grammatica, ne in vſu quidem, nedum in honore vllo erat: ſed poſtea
ita culta fuit, vt tēporibus quibuſdam in vrbe fuerint pluſquam viginti celebres Gram-
maticorum ſcholæ: & eorum tanta precia & mercedes tam magnæ, vt Luctatius Daph-
nis Grammaticus ſeruus ducentis millibus numûm emptus fuerit à Q. Catulo. ac tra-
ditum ſit L. Apuleium ab Eficio Caluino Equite Romano prædiuite, quadringentis
annuis conductum, multos edocuiſſe. Sed de illuſtribus Grammaticis legatur libellus
7 *L. ἐὰν Πίο. §. philoſophi. De excuſ.* Suetonij. ¶ *RHETORES.*) hoc eſt, Oratores. Sic enim Paulus ait, Philoſophi, Ora-
tores, Grammatici, qui publicè iuuenibus proſunt, excuſantur à tutelis. Porrò apud
Iſocratem Rex Nicocles elegantiſsima oratione oſtendit, quantum ſit tribuendū Rhe-
toribus. Certè Iulius Cæſar omnes liberalium artium profeſſores ciuitate Romana do-
nauit. Nempe veteres intellexerunt quantum hi proſint Reip. & quàm interſit, iuuen-
tutem diligenter erudiri, cùm in ea ætate velut herba, ſit tota Reip. ſpes, omniſque vel
boni vel mali ſeminarium. Itaque etiam Veſpaſianus Græcis Latiniſque Rhetoribus
annua centena dari conſtituit: & Antoninus Pius per omnes prouincias profeſſoribus
annua ſalaria dari curauit. Videntur tamen aliquando Romani fuiſſe Rhetoribus ini-
quiores. Nam Cn. Domitius Ænobarbus, & L. Licinius Craſſus Cenſores edixerunt,
ne in Vrbe Rhetores eſſent. Erāt hi fortè indocti Sophiſtæ, quorum meritorias linguas
vel potius meretricias non ferebant Romani. De poëtis quid iudicandum ſit, ſi quis
8 *L. 3. C. de prof. & med.* quærat, extat Philippi Imp. conſtitutio, Poëtas nulla immunitatis prærogatiua iuuāri.
¶ *MEDICI.*) Et horum quidem iuſtiorem eſſe cauſam, quàm profeſſorum, ait
9 *L. 1. §. medicorum. De var. extraord. cognit.* Vlpianus, quòd ſalutis hominum curam agant: & eorum officium publicè proſit, vt
inquit Modeſtinus. Itaque etiā Reip. intereſt, eos à reliquis muneribus ciuilibus poſſe
1 *L. inter eos. §. 1. D. ex quibus cau. ma.* feriari: quo magis liceat iis ſedulo præſtare, quod profitentur. Ac meretur ſanè huius
diuinæ

diuinæ artis excellentia omnem immunitatem. Teſtatúrque Lucianus in Abdicato, ci-
uitates omnes ſolitas exhibere (vt eius verbis vtar) τιμὰς, καὶ προεδρίας, καὶ ἀτελείας, καὶ προ-
νομίας. Scribit quoque Plinius lib. 29. Romæ multos celebres medicos annua mercede
habuiſſe à Principibus ducẽta & quiquaginta ſeſtertia, hoc eſt, 6250. aureos coronatos.
Sed neſcio quo tamẽ modo factũ eſt, vt à Romanis culta non fuerit admodũ medicina.
Eam enim vnam Græcarum artium, non exercuiſſe Romanam grauitatem, idem Pli-
nius teſtis eſt. quinimo ſcribit Populum Rom. medicinæ auidum, expertum demum
damnaſſe. Itaque caruiſſe medicis ad annum ſexcenteſimum. Certè huius artis curam
& meditationem vel Græcis hominibus vel libertis ſuis aut ſeruis delegarunt. & occi-
denti medicum, quòd plerunque ſerui eſſent, pœna erat ex conſtitutionibus non valde
magna pecunia. Cùm memoria repeterem, quę apud Romanos prima lex fuerit de pri-
uilegiis & immunitate medicorũ, commodè occurrit, quod Dion lib. LIII, narrat Au-
guſtum morbo liberatum opera & arte Antonij Muſæ, non ſolum huic ſuo medico,
qui libertus erat, dediſſe ius aureorum annulorum, ſed & immunitatem: nec illi modo,
ſed & in vniuerſum omnibus medicis, & qui tum erant, & qui poſtea eſſent. Sic enim
Dion loquens de Antonio Muſa ait: τὴν ἀτέλειαν καὶ ἑαυτῷ, καὶ τοῖς ὁμοτέχνοις, οὐχ ὅτι τοῖς τότε
οὖσιν, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἔπειτα ἐσομένοις ἔλαβεν. Porrò autem Iuriſperitorum nulla hîc fit men-
tio: nempe, quòd ſola iuriſprudentia magis vocet ad tutelam, quàm ab ea excuſet: cùm
non habeat iuſtiorem campum, in quo exerceatur, nec quicquam ei magis conueniat,
quàm tueri pupillos. Sed ſi accedat vel publicę profeſsionis occupatio, vel cõſilij Prin-
cipalis: tribuetur excuſatio. ¶ *ET INTRA Numerum ſunt.*) Addit Modeſtinus, καὶ 1 *L. ἐὰν δύο. §. νόμων. L.*
περὶ τὸ ἐγχειρ ὀλιγώρως μὴ ἔχωσιν. Vt intelligant artiũ profeſſores ſeſe diligenter & ſedulo *iuriſperitos. De excuſ.*
debere ſuo muneri vacare, vt ab aliis muneribus vacationem habeãt. Sed id commune
eſt, tam iis, qui Romæ docent, quàm qui in patria. Sanè ſi qui ſint excellẽtiores, & ſin-
gularis eruditionis, tribuetur eis ſingulari iure, vt etiamſi nec intra numerũ ſint, nec in
patria ſua doceãt, tamen immunitatẽ habeant. Sic enim ſcribit Modeſtinus, τοὺς μέντοι ἄ-
γαν ἐπισήμονας, καὶ ὑπὲρ τὸν ἀριθμόν, καὶ ἐν ἀλλοτρίᾳ πατρίδι τὰς διατριβὰς ποιουμένους εἶναι ἀλειτουρ-
γήτους. ¶ *INTRA Numerũ.*) Qui nominatim præſtitutus eſt ab Antonino Pio: nempe
vt minores ciuitates habere poſsint quinque Medicos, & tres tum Rhetores, tum Grã-
maticos. Maiores ciuitates, ſeptem Medicos, & quatuor tũ Rhetores, tum Grãmaticos.
Maximæ ciuitates, decem Medicos, & Rhetores quinque, totidémque Grammaticos.
¶ *A Tutela vel cura.*) Sicut ab aliis omnibus muneribus publicis: cuiuſmodi plurima 2 *L. vlt. C. de profeſſ. & medic.*
enumerat Modeſtinus. Inter cætera autem meminit ἐπισταθμίαν, qua voce intelligimus
ſignificari præfecturas manſionũ ſiue ſtatiuorum. Nam ἐπίσταθμοι appellabantur, quos
Galli vocãt *Fouriers*. Sed hic opinor melius cum diphthongo legi ἐπισταθμείαν, vt ſigni-
ficetur neceſsitas illa militis hoſpitio recipiẽdi, à qua liberantur artiũ profeſſores. quod
Imp. Conſtantinus ſtatuit, & Theodoſius, & ante vtrunque Veſpaſianus Adrianúſ- 3 *L. medicos. C. de prof. & med.*
que ſuis reſcriptis ſignificarunt.
¶ *ALIIS Vti.*) Quas propoſuerit quidem, ſed nondũ aggreſſus ſit probare: aut ſaltem 4 *dic. L. vlt.*
in quarũ probatione non defecerit. Cęterũ omnes excuſationes oportet proponere, vt 5 *L. vlt. §. vlt. De mun. & bon.*
eis aliquãdo vtamur. Rectè itaque Modeſtinus iubet tutorẽ, εἰ πολλὰ ἔχει πρὸς ἄφεσιν δί- 6 *L. αἴτιαι. §. pen. De excuſat.*
καια, πάντα ὀνομάσαι. ¶ *QVI Autẽ.*) Hic locus ad verbũ deſcriptus eſt ex reſpõſo Martiani.
¶ *INTRA Tempora conſtituta.*) Quinquaginta dies conſtituti ſunt conteſtandis & 7 *L. propter litem. §. 1. De excuſat.*
proponendis excuſationum cauſis: quatuor verò menſes peragendo negocio, vt ſcribit
Paulus. Sed hæc tempora currunt etiam interim dum vnam ſolam excuſationis ſpe- 8 *L. quinquaginta. De excuſat.*
ciem perſequimur: quia liberum ſit omnes ſimul perſequi. Cęterum vbi plura com-
peterent iura, de quibus ſimul agi non poſſet: interim dum agitur de vno, non curret 9 *L. denunciaſſe. §. quare. L. quinquennium. D. ad leg. Iul. de adult.*
alterius tempus. Vnde & interim dum teſtamentum accuſo falſi, non effluet mihi tem-
pus petendæ bonorum poſſeſsionis. Et interim dum contendo teſtamentum eſſe 1 *L. cum quidã. De bon. poſſ.*
nullum, non curret tempus querelæ inofficioſi.
¶ *QVI Excuſare ſe volunt.*) Qui verò iam ſeſe excuſarint, hoc eſt, cauſas excuſa- 2 *L. contra maiores. C. de inoff. teſtam.*
tionis propoſuerint: ſi non recipiantur, prouocare poſſunt, ſi exiſtiment ſuam excu-
ſationem iniuria reiici. Sic Modeſtinus inquit, κατὰ μέντοι τῶν ψήφων ἐκβαλλουσῶν αὐτοῖς 3 *dic. L. αἴτιαι.*
τὰς ἐξκουσατίονας, ἄδεια ἔξεστιν ἐκκαλεῖσθαι. Et ſanè niſi prouocauerint, cogentur omnino 4 *L. 3. L. quinquaginta. C. de excuſat. tut.*
eſſe tutores. Interim autem dum hoc iudicium pendebit, non eſt tutum negligere tu- 5 *L. tutor vel curator. De admi. tut.*
telam. Nam (inquit Vlpianus) Tutor vel curator, cuius iniuſta appellatio pronunciata

ſuerit : erit obligatus, ex quo accedere ad adminiſtrationem debuit. ¶ *NON Appellāt.)* Ne tum quidem,cùm à iudice dantur:vt eum caſum proponamus,cui conuenire poſsit prouocatio,ſi quando ei poſſet hic eſſe locus. Primū itaque ſimpliciter proponet ſuam excuſationē,is qui tutor datus eſt:nec vereri debet apud eum iudicem proponere,à quo datus eſt : cùm iudicis non interſit, qui facile poteſt alium tutorem reperire:& vt nō reperiat, ipſe nihilominus à tutela liber eſt, vel propter publicam ſuam poteſtatē. In aliis muneribus publicis aliud eſt. Statim enim ab ipſa nominatione vel creatione prouocari[1] poteſt. Nam fruſtra excuſatio proponeretur apud eos ipſos creationis autores:præcipuè cùm ad eos recaſura ſit neceſsitas ipſius publici muneris gerendi,ſi is excuſetur, qui nominatus eſt, nec alius reperiatur. Deinde nō temerè fieri ſolet vlla nominatio, niſi audito eo, qui nominandus eſt.quorſum igitur is repeteret excuſationes ſemel reiectas? At tutor ſępe datur abſens & ignorans. Quod ſi antequā daretur fortè iam ſuas propoſuiſſet excuſationes:fortaſsis non ineptè diceretur,cū ſtatim prouocare poſſe à datione, in qua non eſt habita ratio iuſtæ excuſationis propoſitæ. ¶ *EX Quo cognouerint.)* Id quoque nominatim cautū fuiſſe cōſtitutione Diui Marci,quæ hos quinquaginta dies præſtituit proponendis exceptionum cauſis,teſtatur Imp. Alexander[2]. Hoc autē,quod cognouerit tutor,pupillus probare debet[3]. Sed ei innotuiſſe qualitercunque ſufficit[4]. Et ſi aliquæ eſſent coniecturæ,nō ignoraſſe tutorem:ipſe ſi iuſta ignoratione ſeſe tueri voluerit,eam probet neceſſe eſt[5]. ¶ *SE Excuſare debent.)* Hoc eſt,excuſationes ſuas proponere. Nam hi quinquaginta dies præfiniti ſunt ſolùm ad profeſsionem excuſationis,vt inquit Imp. Alexande[6]r:ſiue ad cōteſtandas excuſationū cauſas,vt ait Paulus. Peragēdo verò negocio(vt docet idem Paulus[7])cōſtituti ſunt quatuor mēſes continui ex die nominationis,eius nēpe,cuius etiam fuerit cōſcius tutor. vt intelligamus idē eſſe vtriuſque tēporis initium. Nam & alioquin abſurdiſsimū foret,excuſationis proponēdæ tempus durare,ſi de ea amplius cognoſci nō poſſet. ¶ *ID Eſt,qualitercunque dati.)* Teſtamēto, lege,aut à magiſtratu. Cæterum ſi teſtamēto dentur ſub cōditione,(vt dari poſſunt)hi quinquaginta dies ante cōditionis euentū currere nō incipient[8]. ¶ *VLTRA Centeſimū lapidē.)* Ab eo loco,vbi tutores dati ſunt. id enim hìc repetendū eſt. Cæterum ſi centum miliaribus abeſſent ab eo loco,vbi ſitū eſt patrimoniū pupilli:eo fortaſsis nomine plena tribueretur excuſatio[9]. ¶ *DINVMERATIONE Facta viginti miliū diurnorum.)* Scribit in vniuerſum Vlpianus[1], Itineri faciundo, viginti milia paſſuū,in dies ſingulos peragenda. Sed addit hoc ita eſſe accipiēdum,vt ſi poſt hanc dinumerationē minus quàm viginti milia ſuperſint,integrum diem occupent:veluti ſi 21. milia paſſuum ſunt,biduū tribuetur. ¶ *ET Amplius triginta dierum.)* Vt hoc ſaltē liberum tēpus ſemper tribuatur proponēdis excuſationibus,nec vnquam minus ſit:quāquam amplius eſſe poſsit. nam ſi itineri nō impēdantur viginti dies:qui ſuperſunt ex quinquaginta, ſemper indulgentur. ¶ *VT Scæuola dicebat.)* Scribit Modeſtinus[2],hunc Scæuolam,Paulum, & Vlpianū, coryphæos iuriſprudentū tradidiſſe hæc ad eum modū obſeruari debere, ne cui minus quinquaginta diebus indulgeatur: tum verò plus, cùm itineri impēdendi ſunt pluſquā viginti dies. nam prętereà nihilominus ſemper dantur liberi dies triginta. Vt ſi quis abſit quadringentis & quadraginta miliaribus : hic quidem itineris nomine habebit dies 22. & prætereà triginta ad proponendā excuſationem. Porrò autem hæc temporum præfinitio ſiue προθεσμία, vt appellat Modeſtinus, diligenter obſeruanda eſt. nam alioquin non auditur,qui ſe volet à tutela excuſare. Si quis tamen propter aduerſam valetudinem, aut aliam ſimilem cauſam, veluti tempeſtatis aut latronum, ſeſe intra præſtituta tempora ſiſtere non potuerit,venia dignus habebitur, vt docet idem Modeſtin. Nec eſt ignotum Vlpiani reſponſum[3],quo traduntur iuſtæ deſerti vadimonij cauſæ.

¶ *DATVS Autem tutor.)* Hic locus truncatè mihi relatus videtur. Nam vt huic titulo propriè conueniat, proponendus erat, vt fuit à Martiano propoſitus[4], his verbis: Licet tutor datus, ad vniuerſum patrimonium datus eſt : tamen excuſare ſe poteſt, ne vltra centeſimum lapidem tutelā gerat,niſi in eadem prouincia patrimoniū pupilli ſit: & ideo illarum rerum dabunt tutores in prouincia Præſides eius. ¶ *CVRATOR EIVSDEM FIERI NON Compellitur.)* Extat Impp. Diocletiani & Maximiani reſcriptum in hæc verba[5], Curator adultus nominatus, quorum tutor antea fueras, inuitus in adminiſtratione teneri non potes. Nos rationem addere poſſumus ex Papiniano[6],Cùm ſatis abundéque ſit,vel in vna ſpecie,per amici laborē domino cōſuli. Nā & ipſi Dio-

1 *L. ciues. L. hi qui. L. ſi. ad ſcribatū. De appellat.*
2 *L. quinquaginta. C. de excuſat. tut.*
3 *L. hoc autē. De admi. tut.*
4 *L. 4. §. vlt. De admi. tu.*
5 *L. pen. C. de peric. tut.*
6 *L. quinquaginta. C. de excuſat. tut.*
7 *L. quinquaginta. De excuſat.*
8 *L. pen. § procedit. De excuſat.*
9 *L. propter litē. §. pen. L. plane. De excuſ.*
1 *L. 5. De verb. ſign.*
2 *L. libertum. De excuſat.*
3 *L. 2. D. ſi quis caut.*
4 *L. propter litem. §. pen. De excuſat.*
5 *L. Curator. C. de excuſat. tut.*
6 *L. tutores. §. qui ſe negocijs. De admi. tut.*

ipſi Diocletianus & Maximian. in quodam reſponſo ad eundem modum inquiunt.[1] Satis abundéque ſufficit, ſi cui vel in paucis amici labore conſulatur. Liberti tamen hac excuſatione non vtentur. Nam patroni vel patronæ liberis etiam inuiti curatores dari poſſunt, licet eorum fuerint tutores.[2] ¶ *IN Tantum vt licet.*) Imô etiam licet ita datus, ſimpliciter miſcuerit ſe tutelæ, nec proteſtatus ſit de reiicienda cura: nam nihilominus finita tutela, poterit ſe à cura excuſare: ac tunc primum hęc excuſatio neceſſaria eſt, cum decreto Prætoris vel Præſidis confirmatus curator fuerit, vt reſpondit Modeſtinus.[3] Porrò autem quamuis non cogatur quis inuitus eſſe curator eius, cui fuit tutor, tamen ſpe alicuius commodi eo poteſt allici.[4]

¶ *CVRATOREM.*) Vel etiam tutorem, ſiquando fortè hic tutelæ poſsit eſſe locus, vt ſi ſponſus ſponſę impuberi (poſſunt enim in ętate impuberi & pupillari cótrahi ſponſalia[5]) datus eſſet tutor. Procurator autem vxoris eſſe non prohibetur maritus,[6] præſertim in iudicio, à quo mulier propter verecundiam arcetur. ¶ *VXORI.*) Hoc eſt, vxoris bonis receptitiis, quæ videlicet mulier, cùm dotem daret, ſibi retinuit, nec ad virum tranſire aut tranſmitti paſſa eſt.[7] Sic enim Gellius interpretatur lib. 17. ca. 6. Cæterum dotem ipſam maritus tractat & adminiſtrat vt dominus. Ipſorum quoque τῶν παραφέρνων, nempe quæ mulier vltra dotem dedit, maritus habet adminiſtrationem, etiam ſi non interceſſerit ſpeciale mandatum.[8] Sanè conſuetudine moribus vtentium, vxor ita eſt tota in viri manu & poteſtate, vt citra eius autoritatem nihil agere poſsit, nó magis quàm pupillus ſine tutore: omniúmque eius bonorum maritus plenam habet adminiſtrationem. ¶ *EXCVSARE Seſe poſſe, licet ſe immiſcuerit.*) Hic Iuſtinianus indicat diſcrimé inter excuſationem mariti, & aliorum, qui tutores vel curatores eſſe poſſunt. Horum enim excuſatio quantumuis iuſta extinguitur, ſi ij ſemel vltro ſeſe immiſcuerint adminiſtrationi.[9] Porrò ex his intelligere & illud poſſumus, maritum non modo ſeſe excuſare poſſe, ſed & omnino cogi, vt alio loco dicitur:[1] ſimul etiam teneri alium vxori curatorem petere,[2] Ipſe auté nullo modo curator vxoris eſſe poteſt. Quod prohibitum videtur, quia propter affectum & reuerentiam nihil non vxor marito remitteret, etiam ſi is peſsimè omnia adminiſtraſſet. Eáque etiam fuit ratio, cur inter tutorem, curatorem, eorúmque filios, & pupillam prohibitum fuerit matrimonium. Nã & vtrunque pariter eodem Senatuſconſulto continetur.[3] Ergo ut iam contractum matrimonium obſtat, ne cura ſuſcipiatur: ita iam ſuſcepta cura obſtat, ne matrimonium cótrahatur. Nec poteſt eſſe cura cum matrimonio, ne hac coniunctione interuertatur rationum redditio.

¶ *SI Falſis.*) Alio loco generaliter dictum[4] eſt non competentibus: vt intelligas hic etiam comprehendi minus iuſtas excuſationes. ¶ *ALLEGATIONIBVS.*) Idem ſi iudex pecunia corruptus fuerit:[5] aut ambitione ſit extorta excuſationis ſentétia.[6] ¶ *NON Eſt liberatus.*) Nam illa excuſationis ſententia, falſis allegationibus extorta, ipſo iure nullius eſt momenti: ſicuti & ſententia ex falſis inſtrumentis lata.[7] Ideóque nec vlla eſt eiuſmodi rei iudicatæ præſcriptio.[8]

1 L. tutori. C. de nego. geſt.
2 L. libertos. C. de excuſat. tut.
3 L. Caius. De excuſ.
4 L. pater Seuerinã. §. conditionum verba. De cõdi. & demon.
5 L. in ſponſalibus. De ſponſalib.
6 L. maritus. C. de procurat.
7 L. ſi ego. §. dotis autem. De iure dot.
8 L. vlt. C. de pact. conuen.
9 L. 2. C. ſi tutor. vel curat.
1 L. maritus. C. qui dari tut.
2 L. ampliſſimi. C. qui dari tut.
3 L. 1. in fi. C. de excuſ. tut. L. 1. C. de interd. matri.
4 L. 1. C. ſi tut. vel cur.
5 L. venales. C. quando prouoc. non eſt nec.
6 L. vlt. C. ſi tutor vel curat.
7 L. 1. 2. & 3. C. ſi ex fal. inſtru. L. cum precib. C. de prob.
8 L. qui agnitũ. De except.

IN TITVLVM SEQVENTEM

ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ.

VT ſunt qui inuiti ad tutelam non coguntur: ita ſunt etiã, qui nec volentes admittuntur: vtpote qui non ſunt idonei. Vt etiam ſi admiſſi eſſent, tamen omnino eos remoueri deſideraret pupillorũ ſalus. Eſtque hac in re eo diligẽtius aduigilandũ, quod qui maximè ſuſpecti ſunt, præcipuè ſeſe ingerant. Veriſſimũ enim eſt quod ait Iuſtinianus Nou. 72. & nos ſubinde repetere cogimur, τοῖς πολλοῖς, ὅσοι βούλονται τὰ τῶν κηδευομένων, εἰς ἑαυτοὺς ἀσεβῶς στρέψαι, τὸ πρᾶγμα ἐρασμιώτερον καὶ ἐπιθυμητόν ἐστι, ἢ ἐπιζήτητον. *Et ſanè ſcribit Vlpianus frequẽs admodũ fuiſſe hoc ſuſpecti iudicium:[9] ſed neſcio quomodo nos hodie illud negligimus, cùm tot graſſentur ſuſpecti tutores. Porrò licet nonnunquã, vt ait Plautus, ſuſpectus ſit etiã qui noxia caret: tamen iuſta ſuſpicio noſtram animaduerſionem deſiderat. Nam & ea eſt, quæ (vt ait Cicero) improbitatem latentem primum inſequitur. Et quamuis ex ſola ſuſpicione nemo damnandus[1] ſit: tamen ea ſaltem admonet, ne nos prudẽtes obiiciamus periculo. Neque hic ſequimur leues & futiles cõiecturas: ſed iuſtas & graues ſuſpiciones. Certè cùm ſuſpectus iudex reiiciatur:[2] mirari nõ debemus eodem nomine tutorem remoueri: qui non modò crimine, ſed & ſuſpicione criminis vacare debet. Apud De-*

9 L. 1. De ſuſpect. tut.
1 L. abſentem. De pœnis.
2 L. apertiſsimé. C. de iudic.

moſthenem ſuſpectus tutor dici videtur ἀπιστούμενος ἐπίτροπος. Expertúſque eſt magno ſuo malo Demoſthenes, quid ſit habere tutores improbos: qui cùm ſeptennis Aphobo tutori eſſet relictus in opulento patrimonio, nempe quindecim talentûm, hoc eſt, nouem milium aureorum noſtrorum: ita eſt ab improbo tutore ſpoliatus, vt vix ei ſuperfuerit, vnde ſuis praeceptoribus mercedē perſolueret. Docet autem hoc titulo Iuſtinianus, vnde ſuſpecti crimen deſcendat: apud quos iudices exerceatur: aduerſus quos tutores, à quibus, & ex qua cauſa intendatur: quæque ſit huius iudicij vis & ratio. Illud autem in vniuerſum ſemel admonendi ſumus, aliquem ſuſpectum fieri variis modis: idque ſtatuendum eſſe pro rei, de qua agitur, circunſtantiis: at tutorem ex fraudulenta in rebus pupillaribus vel callida cōuerſatione, non autem ex paupertate, ſuſpectum¹ fieri.

1 *L. ſi creditores. De priuileg. cred.*

De Suſpectis tutoribus vel CVRATORIBVS, TIT. XXVI.

SCIENDVM eſt, ſuſpecti crimen ex lege duodecim tabularum deſcendere.

Datum eſt autem ius remouendi tutores ſuſpectos, Romæ Prætori, & in Prouinciis Præſidibus earum, & Legato Proconſulis.

Oſtendimus, qui poſsint de ſuſpecto cognoſcere: nunc videamus, qui ſuſpecti fieri poſsint. Et poſſunt quidem omnes tutores fieri ſuſpecti: ſiue ſint teſtamentarij, ſiue non ſint. ſed alterius generis tutores. Quare & ſi legitimus fuerit tutor, accuſari poterit. Quid ſi patronus? Adhuc idem erit dicendum: dummodo meminerimus famæ patroni parcendum eſſe, licet vt ſuſpectus remotus fuerit.

Conſequens eſt, vt videamus, qui poſsint ſuſpectos poſtulare. Et ſciendū eſt, quaſi publicā eſſe hāc accuſationē, hoc eſt, omnibus patere.

Quinimò & mulieres admittuntur ex reſcripto Diuorum Seueri & Antonini: ſed eæ ſolæ, quæ pietatis neceſsitudine ductæ, ad hoc procedunt: vt puta mater, nutrix quoque, & auia: poteſt & ſoror. Sed & ſi qua alia mulier fuerit, quā Prætor propēſa pietate intellexerit, ſexus verecundiam non egredientem, ſed pietate productam, non ſuſtinere iniuriam pupillorum: admittet eam ad accuſationem.

Impuberes non poſſunt tutores ſuos ſuſpectos poſtulare: puberes autem, curatores ſuos ex conſilio neceſſariorum ſuſpectos poſſunt arguere: & ita Diui Seuerus & Antoninus reſcripſerunt.

Suſpectus autem eſt, qui non ex fide tutelā gerit, licet ſoluendo ſit, vt Iulianus quoque ſcripſit. Sed & antè, quàm incipiat tutelam gerere tutor, poſſe eum quaſi ſuſpectū remoueri, idem Iulianus ſcripſit, & ſecundum eum conſtitutum eſt.

Suſpectus autem remotus, ſi quidem ob dolum, famoſus eſt: ſi ob culpam, non æquè.

Si quis autem ſuſpectus poſtulatur, quoad cognitio finiatur: interdicitur ei adminiſtratio, vt Papiniano viſum eſt. Sed ſi ſuſpecti cognitio ſuſcepta fuerit, poſteáque tutor vel curator deceſſerit, extinguitur ſuſpecti cognitio.

Si quis tutor copiam ſui non faciat, vt alimenta pupillo decernātur: cauetur epiſtola Diuorum Seueri & Antonini, vt in poſſeſsionem bonorum

norum eius pupillus mittatur: & quæ mora deteriora futura ſunt, dato curatore diſtrahi iubentur. Ergo, vt ſuſpectus, remoueri poterit, qui non præſtat alimenta.

Sed ſi quis præſens negat propter inopiam alimenta poſſe decerni: ſi hoc per mendacium dicat: remittendum eum eſſe ad Præfectum vrbi puniendum, placuit: ſicut ille remittitur, qui data pecunia miniſterium tutelæ adquiſierit, vel redemerit. Libertus quoque, ſi fraudulenter tutelam filiorum vel nepotum patroni geſsiſſe probetur, ad Præfectum vrbi remittitur puniendus.

Nouiſsimè autem ſciendum eſt, eos, qui fraudulenter tutelam adminiſtrant, etiam ſi ſatis offerant, remouendos eſſe à tutela: quia ſatisdatio tutoris propoſitum maleuolum non mutat, ſed diutius graſſandi in re familiari facultatem præſtat. Suſpectum etiam eum putamus, qui moribus talis eſt, vt ſuſpectus ſit.

Enimuero tutor vel curator, quanuis pauper ſit, fidelis tamen & diligens, remouendus non eſt quaſi ſuſpectus.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

SVSPECTI *Crimen.*)Hoc eſt, criminationem, ſiue iudicium, & accuſationem. Sic
enim Theophilus vertit κατηγορίαν. Et apud Latinos frequens eſt in hac ſignifica-
tione verbum criminis. vt apud Ciceronem, Quærat non ſolum quemadmodū noſtro
crimini, verumetiam quo pacto ſuę confeſsioni poſsit mederi. Sic Vlpianus ait[1], accuſa- 1 *L. ſi cui crimen. De*
tores cauere debere, perſeueraturos ſe in crimine vſque ad ſententiam. ¶EX LEGE *accuſ.*
Duodecim Tabularum.)Scribit Tullius lib. 3. Officiorum, dolum in tutela fuiſſe vindi-
catum lege duodecim tabularum. Alia huiuſce legis veſtigia non reperio.
¶ROMAE *Prætori.*)Si tamē opus eſſet aliqua pœna, & grauiori animaduerſione,
ſuſpectus tutor remittebatur ad Præfectu[2]m Vrbi, ad quē pertinebat omnium criminū 2 *l. 4. item ſolent. De offic.*
animaduerſio. Prætor autem ſolùm habebat ius remouendi à tutela: ſicuti & legatus *Praf. vrb.*
Proconſulis. Nam nec is poterat extra ordinem punire tutorem remotu[3]m. ¶LE- 3 *L. 1. §. ſuſpecti. D. ad*
GATO Proconſulis.) Seuerus & Antoninus ad Braduam Africæ Proconſulem reſcri- *Sen. Turp.*
pſerūt in hæc verba[4], Cùm propriā iuriſdictionē Legatis tuis dederis: conſequens eſt, vt 4 *L. pen. De offic. eius,*
etiā de ſuſpectis tutoribus poſsint cognoſcere. Nā & mādata generali iuriſdictione, pro *cui mand. eſt iuriſd.*
pter vtilitatē pupillorū, cognitionē quoq; de ſuſpectis tutoribꝰ cōtingere cōſtitutū eſt.
¶OMNES *Tutores.*) Hoc eſt, omnis generis tutores. Sed & curatores adoleſcen-
tum, vel prodigorum, vel furioſorum, atque adeò ij, qui ſolam ventris curam bono-
rúmque adminiſtrationem habe[5]nt. ¶ACCVSARI *Poterit.*) Atque etiā remoueri, 5 *L. 3. §. non tantum. De*
ſi non niſi ob culpam ſit accuſatus, ſic vt remotum nulla ſequatur infamia. Nam alio- *ſuſp. tut.*
quin potius curator adiungetu[6]r. ¶FAMAE *Patroni parcendum.*)Sic videlicet, vt nec 6 *L. ſi tutor. D. hoc tit.*
accuſator, nec iudex mentionem doli faciat. Tum enim remouebitur ſine vlla infa-
mia[7]. Nec eſt nouum, vt leges præcipiant, habendam eſſe rationem famæ patroni, vel 7 *L. hæ enim. D. hoc tit.*
parentis, ſic vt nulla famoſa intendatur aduerſus eos actio, aut quæ fraudis dolíve ha-
beat vllam commemoratione[8]m. 8 *L. parens. De obſeq. à*
¶CONSEQVENS *Eſt.*) Iuſtinianus ſuſpecti iudicium ita contexit, vt videatur *liber. L. non debet. De*
proponere quandam imaginem pleni iudicij, quod actore, reo, & iudice conſtat. Cæ- *dolo. L. 4. §. aduerſus.*
terum hîc monēdi ſumus, Prætorem poſſe vltrò remouere tutorem, etiamſi nullus ſit, *De doli ma. except.* 9 *L. 3. §. præterea. De*
qui dicat ſuſpectu[9]m. Nam & ſunt multa delicta, quæ, ſi de iis conſtat, vindicantur citra *ſuſp. tut.*
ſolennia accuſationu[1]m: nempe, quorū atrocitas facit, vt non moretur iudex vindicem 1 *L. 1. C. de calum. L. 3. §.*
accuſatorem. Quanquam ſanè alioqui non ſoleat temere ſine accuſatore vlla procedere *vnde quæritur. D. ad*
criminis cognitio: imò, ſi is deficiat, nec peragi cœpta vel inſtitutā[2]. ¶QVASI *Pu-* *leg. Iul. de adult.*
blicam.)Theophilus hanc voculam, QVASI, omiſit. Nō videtur tamen ocioſè adiecta. 2 *L. libellorum. §. ſi accu*
ſator. De accuſ.

Iuſtinianus ait, publica iudicia dici, quòd omnibus dentur eorum executiones, criminaléſve accuſationes. At ſuſpecti tutoris iudicium non ita omnino publicũ dici poſſe docuit Gillotus. quia nec apud Præfectum vrbi, qui cauſarum criminalium iudex eſt, liceat recta hoc iudicium intendere: ſed tantum apud Prætorem cauſarum ciuilium iudicem: & hoc tantum nomine, vt tutor remoueatur. Sed ſi Prætor videat proponi eã ſuſpicionis cauſam, quæ mereatur grauiorem pœnam corporis, & animaduerſionẽ: remittet totum negocium ad Præfectum Vrbi. Et apud eum quidem aduerſarius tantum aget ſimpliciter, vt tutor remoueatur ſuſpectus: ſic vt quæ ex hoc iudicio ſequitur grauioris pœnæ condemnatio: non proficiſcatur ex accuſatione, ſed potius ex officio iudicis. Ergo hoc iudicium habet quidem hoc cõmune cum veris iudiciis publicis, quòd eius accuſatio pluribus pateat: ſed habet hoc diuerſum, quod ciuilis ſit quædam, non criminalis accuſatio. Vnde & qui hoc iudicium intendit, ſe in crimen ſubſcribere non debet, vt nec incidit in Turpilianum, ſi ab accuſatione deſtiterit. Nam eius eſt non criminalis, ſed ciuilis ſemper intentio, quæ inſcriptionem non exigit. Solum enim agitur, vt tutor remoueatur: quanquã in eum aliquãdo grauius animaduertat ex officio iudex: & remotũ propter dolũ, ſemper comitetur infamia. ¶*ACCVSATIONEM.*) Apud Vlpianum (ex cuius reſponſo hic locus eſt deſcriptus) legimus, ACTIONEM. Et fortaſſis conuenit magis huic loco verbum actionis, cùm ciuile ſit iudicium ſuſpecti tutoris. Sed nouũ non eſt in iure ciuili, vt accuſatio pro actione ſumatur. Certe hic agitur non tam de vindicanda tutoris improbitate, quàm de re pupilli, & eius priuato bono: adeo vt etiã mulieres propter piũ affectũ admittantur. Illud vero ſciendũ eſt, hoc iudicium non peragi ſumptu & impẽdio pupilli, ſi quis magis ſuo nomine, q̃ pupilli agit. Quinimo imputatur quibuſdam, veluti tutoribus, quod non curarint ſuſpectũ remoueri. ¶*OMNIBVS Patere.*) Atque adeo ipſi quoque tutori iam remoto: vt quomodo tractatus eſt, ipſe alios tractet, & paris delicti parem pœnam eſſe procuret, ſi forte communionẽ in malis deſiderat. Porrò autem extat etiã apud Platonẽ de ſuſpecti tutoris populari & quaſi publica accuſatione, non diſsimilis lex, his verbis, ἐὰν δ' ἐπίτροπος ἀμελεῖν ἢ κακουργεῖν δοκῇ τοῖς οἰκείοις, ἢ ὁ τῶν ἄλλων τις πολιτῶν, εἰς ταυτὸν ἀγέτω δικαστήριον.

¶*ET Mulieres.*) Quibus tamẽ alioquin omnino prohibetur aliquẽ publico iudicio reum facere: atque adeo vel ſimpliciter deferre: vt & pro alio poſtulare, aut procuratoris munus obire. Quid multis? ad omnib⁹ ciuilibus aut publicis officiis remotę ſunt, & ab omni luce fori, adeo ſuis pudicitiæ ſeptis cõtineri debet verecundus hic ſexus. Sed tamen fœminis permiſſũ eſt, iudicio agere pro ſuis, quos vel ætas vel morbus impedit. Id quod eſt proprie huius loci. ¶*VT PVTA Mater.*) Seuerus & Antoninus laudãt quodã ſuo Reſcripto Sopatram, quæ cùm tutores filiorum ſuorum ſuſpectos faceret, fungeretur munere pietatis. Meminerimus tamen matrẽ non omnino cogi hoc facere: & ſi non fecerit, non priuari hoc nomine legitima filii inteſtati ſucceſsione: quanquam ea priuetur, ſi tutore iam remoto aliũ dari nõ petierit, quod ſuo loco dicem⁹. ¶*SEXVS Verecundiam.*) Aduerſus quam ne quid fieret, vetitum fuit, mulieres vel agendo vel defendẽdo publicis virorum cœtibus miſceri. Notata eſt olim, & nunc adhuc ſatis nota impudentia illius Afraniæ, quæ per fora volitabat.

¶*IMPVBERES.*) Quos omnino vetuit Prætor poſtulare propter iudicij vixdũ naſcentis imbecillitatem: multo magis tutorem ſuſpectum facere: cum nec ſatis intelligant verum officium ſuorum tutorum: & plerunque oderint ſalutarem ſeueritatem, amẽntque aſſentationem pernicioſam. ¶*PVBERES Autem.*) Olim Demoſthenes ſtatim atque pubes factus eſſet, iudicio conueniſſe improbum ſuum tutorem Aphobũ. Multominus mirabimur id apud Romanos licuiſſe, ſi meminerimus olim adoleſcentiæ puberi patuiſſe publica iudicia ad eloquentiæ tyrocinium, & excitandam animorum indolem, vt teſtis eſt Plutarchus in Lucullo. ¶*CVRATORES Suos.*) Quanuis enim adoleſcens, qui curatorem habet, ſimilis habeatur pupillo: id tamen ſolum pertinet ad patrimonij adminiſtrationem, quæ vtrique pariter denegatur: non etiam ad ea, quæ pendent ex ætatis prudentia: veluti hoc iudicium, quod certè non pertinet ad patrimonij adminiſtrationem. ¶*CONSILIO.*) Quod ſcilicet omnino iubentur ſequi adoleſcentes: vt non ſit iis integrum repudiare honeſtum propinquorum conſilium. Sic enim veteres iudicarunt eſſe regendos primos illos iuuenilis caloris motus in iudiciis. Quod ſi hic propinqui recuſent adeſſe adoleſcenti: iudex erit adeundus. Sane apud Athe-

1 *L.1.§.ſuſpecti. D. ad Turp.*
2 *L.vlt. De priua.del.*
3 *L.1.§.itẽ ſolẽt. De offic. Præf. vrb.*
4 *L.1.§.cõſequens. De ſuſpect. tut.*
5 *L.1. C.ſi tut. vel cur.*
6 *L.tutor quoque. De ſuſpect. tutor.*
7 *L.1. De accuſat.*
8 *L.deferre. De iure fiſci.*
9 *L.1.§.ſexum. De poſtulan.*
1 *L.neque fœmina. De procurat.*
2 *L.2. De reg.iur.*
3 *L.fœminæ. De procurat.*
4 *L.1.C.de nego.geſt.*
5 *L.credẽdum. C.qui pet. tut.*
6 *L.maritus. C.de procurat.*
7 *L.ſi curatorem habens C.de.in int.reſti.*

apud Athenienſes adoleſcens pubes,& iam, vt illi loquebantur, *δοκιμασθεὶς*, non poterat intendere hanc actionem, niſi periculo pendendæ abſoluto reo ſextæ partis ſui cenſus, ſi temere & iniuria hoc iudicium mouiſſe iudicaretur.

¶ *QVI NON Ex fide.*) Alibi dicitu[1]r, Qui fraudulenter in rebus pupillaribus vel callidè conuerſatur. 1 *L. ſi creditores. De priui. cred.* ¶ *ANTEQVAM Incipiat tutelam gerere.*) Poſtquam tamen iam datus tutor erit. alioquin enim non poſſet dici remotus. Porrò ante adminiſtrationem poſſe tutorem committere, propter quod ſit remouendus, nemo mirabitur, qui meminerit ipſam ceſſationem, peccatum eſſe. Et ſi quidem tutor ſciens hoc ſibi munus eſſe demandatum, ceſſet: dolo carere non videtur. ſed tamen prius iudicio admonebitur, vt tutelam gerat. quod ſi pertinacius recuſet, iam vt ſuſpectus remouebitu[2]r, non ſecus atque vbi apparet manifeſtus dolu[3]s. 2 *L. impuberibus, in fi. De ſuſpect. tut.* 3 *L. 2. C. illo tit.* Quod ſi in ceſſatione ſolam ignauiæ culpam deprehendimus: non ideo ſtatim remouebitur, priuſquam aliquid cœperit gere[4]re: quãquam vbi cœpit gerere, ob culpam deinde poſſit remoueri. 4 *L. hæ enim cauſa. §. qui nihil geſſerũt. D. illo tit.*

¶ *SI Quidem ob dolum.*) Vel latam illam verſutiæ culpam, quæ dolo proxima e[5]ſſet: vt cùm quis in rebus ſuis diligens, alienas improbè negligit, quas tamen non minus quàm ſuas procurare deberet. 5 *L. impuberibus. §. 1. D. illo tit.* Neque enim (inquit Ce[6]lſus) fraude caret, qui non eam curam præſtat in alienis negociis, quæ ſuſcepit tuenda, quam in ſuis ſolet. 6 *L. quod Nerua. D. depoſi.* Et hãc quidem culpam à dolo non differre ſæpe traditum e[7]ſt. 7 *dic. L. quod Nerua. L. magna. De verb. ſignifi. L. 1. §. is vero. L. fideiuſſor. D. manda.* Porrò tum demum intelligitur ob dolum remotus tutor, vt fiat infamis, cùm hanc ipſam remotionis cauſam iudex expreſſerit in ſua ſententia. hoc eſt, vt ait Papini[8]anus, cum iudicatum complectitur famoſam cauſam remotionis. 8 *L. hæ enim cauſa. De ſuſpect. tut.* quod etiam dicitur in miſsione[9] militis. 9 *L. quod ait Prætor. §. ignominiæ cauſa. De his qui not. infa.* Nec ad rem pertinet, ſi forte iudex potuerit exprimere famoſam cauſam. Si enim nullã expreſſerit, nullam irrogat infamiam. ¶ *FAMOSVS Eſt.*) Iuſtinianus infrà tractans de pœna temere litigantium, cùm docet ex quibuſdam priuatis iudiciis damnatos, ignominioſos fieri, proponit iudicia tutelæ, mandati, depoſiti. Sic & Tullius in Oratione pro Cecinna ſcribit, turpe iudicium dari aduerſus eum, qui per tutelam, aut ſocietatem, aut rem mandatam fraudaſſet aliquem. Idem pro Roſcio, Siqua (inquit) ſunt iudicia ſummæ æſtimationis, & penè capitis, tria ſunt hæc, fiduciæ, tutelæ, ſocietatis. Æquè pernicioſum eſt ac nefarium, fidem frangere, quæ continet vitam: & pupillum fraudare, qui in tutela eſt. Quid multis? Illud in vniuerſum iure proditũ e[1]ſt, Eum, qui de dolo aut fraude damnatur ſuo nomine, infamia notari: maxime autem ſi tutelæ iudicio. 1 *L. 1. D. eodem.* Verum hîc notare lubet, quod cum ob dolum tantum notetur infamia tutor: in aliis iudiciis veluti mandati, aut depoſiti, non carere infamia ipſam quoque negligentiam. Omnino enim infamis fieri dicitur, qui fidem non ſeruat. Atqui negligentia hoc fieri poteſt, nõ minus quàm dolo. Vt autem iſtud coniiciamus, admonet nos Tullius in Oratione pro Cecinna, inquiens, In priuatis rebus, ſi qui rem mandatã, non modo malitioſius geſſiſſet ſui quæſtus aut commodi cauſa, ſed etiam negligentius: eum maiores noſtri ſummum admiſiſſe dedecus exiſtimabant, &c. ¶ *OB CVLPAM.*) Theophilus vertit *ῥᾳθυμίαν.* vt hic intelligas latam quandam ignauiæ culpam, & ſocordem negligentiam, quæ dolo careat. Recte itaque Vlpianus, Qui (inqu[2]it) ob ſegnitiem, vel ruſticitatem, vel inertiam, vel ſimplicitatem motus tutela fuerit: in ea cauſa eſt, vt integra exiſtimatione abeat. 2 *L. 3. §. vlt. De ſuſp. tut.*

¶ *SI Quis.*) Saltem teſtamentarius, vel Attilianus tutor. Nam legitimo ſuſpecti poſtulato non adimetur adminiſtratio, quæ nec damnato adimeretur: ſed curator adiungetur. ¶ *INTERDICITVR Adminiſtratio.*) Ipſo iure. adeo vt nõ liberetur debitor, qui huic tutori poſtulato ſciens ſolue[3]rit: quanquam alioqui creditori criminis alicuius reo etiam condemnato rite ſolua[4]tur. 3 *L. quod ſi forte. §. 1. De ſolut.* 4 *L. reo. De ſolut.* Quod ſi hic tutor pendente iudicio non abſtineat ab adminiſtratione ipſo iure interdicta: iudex ipſe interdicet: & alium interim dabit curato[5]rem. 5 *L. eum quem. C. de. ſuſp. tut.* Adeo metuerunt Prudentes, ne tutor ſuſpecti iudicio irritatus, poſſet eſſe, quod dicitur, magno pupilli damno. Et quanquam pendente iudicio non ſoleat quis deturbari poſſeſsione rei contro[6]uerſæ: tamen aliquando iuſtus periculi metus facit, vt aliter ſtatuatur. 6 *L. vnica. C. de prohib. ſequeſt.* Vnde & vbi reus, à quo fundus petitur, ſuſpectus eſt ob tenuiorem fortunam: niſi ſatiſdet, non retinebit poſſeſsionem rei controuerſæ: ſed ea deponetur apud ſeque[7]ſtrem. 7 *L. ſi fideiuſſor. §. vlt. D. qui ſatiſd. cog.* ¶ *DECESSERIT.*) Idem etſi alia ratione finiatur tutela lite pendente. Semper enim ſtatim atque tutelæ iudicio locus eſt, ceſſat ſuſpecti cognitio[8]. 8 *L. 3. §. quæri poteſt. De ſuſp. tut.* ¶ *EXTINGVITVR Suſpecti cognitio.*) Quorſum enim amplius ageretur de eo re-

mouendo, quem mors præueniẽs iam remouit? Cæterum cognitio de excuſatione perficitur etiam finita tutela, vt ex euentu iudicii & ſententia palam fiat, ad quem pertineat periculum eius temporis, quo ceſſatum eſt.

¶ *SVI Copiam non faciat.*) Dolo latitãs. alioquin ſi iuſta fuerit eius abſentia, vt nec, ſi velit, commode poſſit copiam ſui facere: excuſabitur, & alius in hanc rem curator da-
1 *L. vlti. D. vbi pup. educ. deb.* bitur, quo præſente pupillo decernantur alimentá. ¶ *DECERNANTVR.*) Per Prætorem. Nam ad eum pertinebat alimẽta pro modo facultatum conſtituere pupillis aut adoleſcentibus. Sed ad eam rem moderatè expediendam plerunque deſidera-
2 *L. ius alimentorum. D. eodẽ. L. 1. C. de alimen. pup. præſtan.* bat præſentiam tutoris vel curatoris. Iubetur autem ea moderatione alimenta decernere, vt ſemper aliquid ex reditu annuo ſuperſit ſupra alimentorum ſumptus. Quod ſi vltra vires facultatum temere conſtituerit: tutoris, qui eum non admonuit de ſtatu
3 *L. 3. D. eodem.* facultatum, erit periculum: ſic vt in eius reputationibus non habeatur ratio horum ali-
4 *d. L. 3.* mentorum. ¶ *BONORVM Eius.*) Nẽpe tutoris. Non quidem, vt ex iis bonis alatur pupillus (nam nec egentem pupillum ſuo ſumptu alere debet tutor) ſed magis eorum ſeruandorum cauſa. Sic enim viſum eſt tutorem latitantem ſuarum rerum vſu & poſſeſsione priuare, vt hoc tædio & incommodo eliciatur: qui ſi idipſum contumax rideat, & cõtemnat: iam in ſua ſententia fit ſuſpectus: nec aliud ſupereſt, quàm vt remoueatur tanquam ſuſpectus. ¶ *PER Mendacium dicat.*) Hoc eſt, Si datis pupillo aduocatis tutor conuincatur mendacij, quod animo fallendi improbe confinxerat. Hic enim compertus dolus meritò eius fidem eleuat, & ſuſpectam reddit. Cæterum ſi pro-
5 *L. de ætate. §. ſi cùm eſſet. De interro. act.* pter aliquam iuſtam cauſam fuiſſet ſua opinione falſus: non deberet id ei eſſe fraudi. Itaque cõfunditur hoc loco diſcrimẽ illud, quod Gell. lib. 11. cap. 11. tradit inter mẽtiri, & mendaciũ dicere. ¶ *AD Præfectum Vrbi.*) Ad quẽ ſcilicet pertinebat omnium criminũ cognitio & animaduerſio. Ergo ſi remouendus tutor mereatur grauiorẽ pœnã,
6 *L. 1. §. item ſolent. De offic. præfec. vrb.* quàm ſit infamia, Præfectus vrbi eam infliget: eóq; nomine ad eum tutor remittetur.

¶ *QVI Data pecunia.*) Improbam tutelæ nundinationem meritò leges coërcent. Habet enim ea non obſcurum meditati ſceleris argumentum, ne dicam ſpoliandi pupilli quandam neceſsitatem, & prætextum. Quis enim vereatur in ſuos vſus conuertere, quod ſuo emit impendio? Hinc profecta eſt illa ſaluberrima Iuſtiniani Conſtitutio Nou. 17. Vt Præſides ſine vlla pecuniæ datione ad officia mittãtur. ¶ *LIBERTVS.*) Cuius ingratitudo, quo grauior eſt & intolerabilior propter acceptum illud ſummum collatæ libertatis beneficium: eò magis exaggerat huius perfidiæ ſcelus, ſic vt mereatur grauiorem, quàm Prætor infligere poſsit, animaduerſionem.

7 *L. 5. De ſuſpect. tut.* ¶ *ETIAMSI Satis offerant.*) Imò & ſi iam ſatiſdederint. Nam & ſemper magis pu-
8 *L. ſuſpectus fieri. D. illo tit. L. plus cautionis. De reg. iuris.* pillo expedit rem ſuam ſaluam eſſe, quàm tabulas cautionis habere: aut incertum eius euẽtum expectare, & poſt vulneratam cauſam (vt ait Iuſtinianus) remedium quærere. Præterea vt ſint fortaſsis in tuto facultates pupilli: tamẽ morum ſaltem habenda eſt ra-
9 *L. pupilli. D. quod fal. aut. tut.* tio: vt ſuſpecto homini nequaquã ſit cõmittenda pupilli vita. Nam & plurimũ refert,
1 *L. vlt. C. in quib. cau. in integr. reſti. non eſt nec.* apud quos primam illam rudẽmque ætatem pupillus tranſigat. Notum eſt vetus exemplum & periculum infœlicis pupilli Ebutij, qui tutorem improbum habebat ſuum vitricum Sempronium Rutilium, de quo apud Liuium in hiſtoria Bacchanalium.

2 *L. cum plures. §. cum tutor. De adm. tut.* ¶ *TVTOR VEL Curator.*) Sicuti & aliquando ipſe fideiuſſor & ſatiſdator, quem
3 *L. ſi quis ſtipulatus in fi. De verb. obl.* plerunque non tam patrimonio quàm fide idoneum æſtimamus. Hęredẽ tamen ſola inopia reddit ſuſpectũ creditoribus. Sed & negare nõ poſſumus paupertatem nonnihil
4 *L. ſi creditores. De priuileg. cred.* minuere fidem teſtium, quoniam facilius corrumpi poſſe, & contemnere fulmina pau-
5 *L. teſtium. De teſtib.* per creditur. Vnde & Iuſtinianus in Nou. Conſtit. 90. vix ad teſtimonij dictionem admittit, τοὺς ἐπιδιφρίους καὶ χαμαιζηλεῖς καὶ ἀσήμους. Sanè mulier alioquin bono genere pro-
6 *L. humilẽ. C. de inceſt. nupt.* gnata, propter paupertatem, vilis non habebitur, quin ęquè Senatori poſsit nubere.

¶ *QVANVIS Pauper.*) Neq; enim cùm de fide hominis agitur, culpãda eſt fortuna, ſi modo alioquin boni mores hominem commendent: nec ſi miſerum fortuna Sinonem (inquit Maro) finxit: vanum etiam mendacẽmque improba finget. Deinde non efficit paupertas, quin ſit aliquis bonus œconomus, & rectè tueri ſciat rem familiarem, prudentérque aliena negocia adminiſtrare. De qua re pulcherrimus in OEconomico Xenophontis extat locus, his verbis, ἔστιν ἄρα (ἔφη ὁ Σωκράτης) τὴν τέχνην ταύτην ἐπισταμένῳ, καὶ εἰ μὴ αὐτὸς τύχοι χρήματα ἔχων, τὸν ἄλλου οἶκον οἰκονομοῦντα, ὥσπερ καὶ οἰκοδομοῦντα μισθοφορεῖν; νὴ Δία, ἔφη ὁ Κριτόβουλος, &c. ¶ *REMOVENDVS Non eſt.*) Nempe à tutela, quam

cœpit

cœpit adminiſtrare. Cæterum ab initio poſſet impedire paupertas, ne quis admitteretur ad tutelam: non ſanè quaſi ſuſpectus: ſed ſi ob inopiam non poſsit ſatisdare, rem pupilli ſaluam fore. Quo caſu non reiicitur tanquam pauper, ſed tanquam is, qui non ſatisdat, cùm ſatisdare debeat. ¶ *QVASI Suſpectus.*) Sicuti nec tanquam pauper. Imò & ſi dum tutelam adminiſtrat, fortè diteſcat: non protinus ſuſpicabimur eum ſpoliare pupillum. Nam cùm leges noſtræ fateantur pauperibus non eſſe interdictum patrimonij augmentum: & velint nos, quandiu viuimus, id ſperare iuſtis rationibus aliquando 1 obuenturum: ediuerſo nullam recipiant temerè ſuſpicionẽ turpis quæſtus: nos in dubio ſequemur honeſtiorem coniecturam, nempe vt aliunde potius iuſtè rem ſuam au- 2 xiſſe tutor credatur. Cum hanc primam laboris noſtri partem, hoc eſt, primi hu- 3 iuſce libri enarrationem abſoluerem, optime lector, agebatur dies decimus ſeptimus Martij. Quo die cùm meminiſſem apud Romanos olim celebrari ſolita fuiſſe Liberalia: eodémque die ingenuos pueros de more ſumpſiſſe virilem togam: erexit hæc cogi- 4 tatio fatigatum & iam quaſi fatiſcentem animum: lætóque virilis togæ omine ſubdidit nouos neſcio quos liberalis alacritatis ſtimulos. Agedum tu quoque ingenua iuuentus, quæ iam tutelas exceſsiſti, vt tuearis decus forenſis tuæ togæ: agedum mecum alacribus animis pergito, quaſiq; reſumptis viribus reliquas harũ Inſtitutionũ partes, & grauiores paulo cõmẽtationes viriliter euoluito. Legimus olim duobus poſt Liberalia diebus, hoc eſt. 14. Calen. Apriles, Romæ celebrari ſolitũ natalẽ Mineruæ: & Mineruał præceptoribus ſolutũ. Ego vero nõ aliud ſtipulor Mineruał, nulláque alia peto Didactra, quàm docilis animi liberalem alacritatem, & religioſum ciuilis Mineruæ cultum.

1 *L. ſi defunctus. C. arb. tute.*
2 *L. ſi creditores, in fi. De ſeparat.*
3 *L. Quintus Mutius. De donat. inter virum & vxorem.*
4 *L. merito. D. pro ſocio.*

LIBRI PRIMI INSTITVT. IVSTIN. FINIS.

DE RERVM DIVISIONE, ET ACQVIRENDO EARVM DOMINIO,

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ.

NECESSARIAM *& iuſtam eſſe rerum ac dominiorum diuiſionem in hac vita ciuili, omnes pij & prudentes agnoſcunt. Sed tamen quidam ſeditioſi nugatores, neſcio quam rerum promiſcuam communionem exigunt à Chriſtiano Populo: nec erubeſcunt Euangelium obtendere ſuis ſomniis, quaſi id diſsipet omnes tum OEconomias tum Politias. Non immorabor pluribus verbis confutando huic errori, quem ſenſus ipſe communis refellit. Videat qui volet, quæ Lactantius Firmianus libro tertio hac de re diſſerit aduerſus commentitiam illam rerum communionem Politiæ Platonicæ. Sed libenter agnoſcemus longe meliorem & præſtantiorem communicationem requiri à Populo Chriſtiano, qui viua fide adhærens Principi ſuo & capiti Chriſto, ita inter ſeſe inuicem coniunctus eſſe debet, vt in eo, quaſi inter vnius corporis membra, ſit quædam* συμπάθεια, *& affectuum omnium conſenſio: ex qua proficiſcitur vera illa rerum omnium communicatio: ſed quæ inter ea minime aut perturbet aut confundat rerũ proprietates, vel dominiorum diſcrimina. Indicat Lucas hanc & humanitatem, & legem veræ amicitiæ, quæ dicitur habere omnia communia, fuiſſe in prima Eccleſia Chriſtianorum: multíſque deinde annis manſiſſe oſtendit non modò Tertullianus in in ſuo Apologetico, ſed etiam Lucianus in Peregrino. Vt autem non commemorem Pythagoricum* κοινόβιον, *Tuberonum familiam apud Romanos, apud Græcos Anaxagoræ factum, qui agrum ſuum omnibus compaſcuum eſſe voluit: & Periclis eius diſcipuli, qui ex ſuis prædiis macerias ſuſtulit, vt ad fructus percipiendos omnibus egentibus liber pateret aditus: liberalem hanc & voluntariam*

rerum alioqui priuatarũ cõmunicationem legimus inſtituiſſe Lycurgũ in Laconica ſua Republica. Præterea & illud lubẽter agnoſco, ſic debere Chriſtianorũ animos eſſe cõparatos, vt non modò facilè cedant ſuis poſſeſsionibus, quoties id exigit vel iuuandi proximi, vel celebrandi nominis Dei ratio: ſed & omnes ſuas ſemper facultates magis corpore, q̃ animo poſsideãt: & poſsideãt verius q̃ poſsideantur ab iis: vt qui animũ ſemper habere debeãt ab omnibus hiſce curis humilioribus liberum: nec tam ſibi diuitias habere, quàm aliis. Sic Baſilius rectè Chriſtianum eſſe iubet ἀίδιον. *Sic Nazanzenus agnoſcit hanc eſſe legẽ Euangelicam,* μὴ νομίζειν ἴδιον. *nam addit.* ἀλλὰ ζῶν ἐν ἑτέρῳ θεῷ, καὶ τῶν παρόντων καταφρονεῖν ὡς οὐκ ὄντων. *Abiiciat Crates philoſophus in mare ſuas diuitias. Nobis Spiritus Sãctus imperat, diuitias, etiam ſi affluãt, non ita temere profundere & reiicere: ſed ne iis cor adiiciamus. Tantũ autẽ abeſt, vt Dominus exigat à ſuo populo promiſcuã rerũ omniũ communionẽ ſiue potius confuſionẽ: vt etiã aperte confirmet rerũ proprietates & dominiorũ diſtinctionẽ: cum furtũ, (quod non poteſt eſſe niſi rei alienæ) damnat, & puniri iubet. Nec eſt cur pluribus, quod eſt cõpertiſsimum, oſtendã, in nulla hominũ ſocietate obtineri poſſe illã cõmunitatis legẽ. Certè Prudẽtes Ro. grauiter iudicarũt, ne duorum quidẽ priuatã ſocietatẽ diuturnã fore ſine turba: ac propterea reſpõderunt*[1], *ratum non eſſe habendũ pactum, quo ne diuiſio vnquã fieret, cõuẽnit: magiſque ſemper curandũ eſſe, vt dirimatur cõmunio, quàm vt eius difficultas augeatur*[2].

1 *L. nam hoc. § ſi conueniat. D. cõmu. diuid. L. nulla. D. pro ſoc.*

2 *L. qui neque. §. vlti. De reb. eorum qui ſub tut. ſunt. L. ſancimus. §. ne donat.*

Interea tamen fatemur, retinendã eſſe naturalẽ communionẽ, aëris, maris, piſcium, volucriũ, ferarũ, & eiuſmodi aliarũ rerum, quæ vel priuatũ nondũ habẽt dominũ, vel vt non habeant, intereſt ciuilis ſocietatis. Sic Tullius in Officiis grauiter admonet, ſeruandã eſſe cõmunitatẽ earum rerũ, quas in cõmunem vſum Natura genuit, & quæ citra vllius incommodũ vel iniuriã facile cõmunicari poſsũt. Porrò de acquirẽdo rerũ dominio qui tam multa ſcripſerũt, minime exiſtimandi ſunt patrocinari hominũ inſatiabili auaritiæ, quã vel πλεονεξίαν *vel* ἀπληστίαν *Græci vocant. atque vtinã ea certis quibuſdam finibus cohiberi poſſet aliqua ciuili lege. Apud ſuos Lacedamonios Lycurgus inſtituerat poſſeſsionũ æqualitatẽ. Sed neſcio an ea ſit è Rep. Certè nequaquã placuit Ciceroni. Nec eſt ignotũ quid incõmodi ſecum traheret. Romani autẽ vt eam damnarũt: ita certũ poſſeſsionibus modum præſcribere non rarò voluerũt. Sed nihil hac in re potuerunt obtinere. Nã & exploſæ ſunt leges Agrariæ: & ſublatũ C. Licinij Plebiſcitũ, Ne quis ſupra quingenta iugera agri poſsideret. Aiũt quidã olim inter prima præcepta priſcæ Agriculturæ fuiſſe, Ne quis plus telluris poſsideat, quàm poſsit ipſe colere. Sed id hodie nec ſperari poteſt, nec optari fortaſsis debet in noſtris politiis. Quin imò Ius*[3] *ciuile fauet augmento patrimonij, quod laboribus & multis caſibus quæri agnoſcit: nec temerè ſolet vllã admittere ſuſpicionẽ turpis quæſtus: ſed vbi dubiũ eſt, potius coniicit legitimis rationibus partas eſſe facultates*[4]. *Quanquã non poſſint non eſſe ſuſpecti, qui cito diteſcunt. Notũ eſt quid olim Syllæ fuerit exprobratum, Quomodo vir bonus eſſe poſſes, qui tot poſsideas prædia, cùm tibi à patre pauca ſint relicta? Sed nec vllus eſt, qui probare velit inſanã libidinẽ auarorũ: omnes vero laudãt* αὐτάρκειαν, *& animũ mediocri ſua ſorte contentũ. Inuehũtur & Prophetæ & Apoſtoli ſæpe in hominũ furioſam* πλεονεξίαν: *& proponũt nobis ſacræ literæ grauiſsimã punitionẽ Regis Achab, qui vt ſuas augeret poſſeſsiones, inhiabat vineis & arbuſtis vicini ſui Naboth. Sed pudorẽ quoque nobis incutere debent*

3 *L. ſi defunctus. C. arbi. tut.*

4 *L. Q. Mutius. De donat. inter vir. et vxor.*

debent dicta Ethnicorum, qui hoc malum inſectantur. Nota ſunt, quæ Iuuenalis ſcripta reliquit aduerſus hanc infinitam rabiem acquirendi, ſæuámque libidinem indomiti cenſus, vt ipſe loquitur. Atque vtinam noſtrorum temporum mores non mererentur illam iuſtiſsimā eius querelā aduerſus parētes, qui hunc ſuū morbum liberis quoque ſuis infundunt, & mox acquirendi docent inſatiabile votum.

Non dicam pluribus, quàm parū id cōueniat cum profeſsione Chriſtianæ fiduciæ, quā vel paſſerculi ipſi nos docere debēt, vt diſertè ſignificat CHRISTVS. *De hiſce cōcionari, ad Eccleſiaſtas magis pertinet. Atque vtinā ij, nō modò verbis, ſed exēplo quoque ſuo id præſtarēt. Sed aliud fuiſſe ſtudiū eorū, oſtēdunt leges eorum Principū, qui frænum iniecerūt acquiſitionibus Epiſcoporū & Abbatū latius graſſantibus: dura illa ſecuti iudicia Ethnicorū, qui noſtræ religioni infeſti omnem acquirēdi rationē Eccleſiæ olim eripuerūt. Sed vt quod inſtat, agamus: De legitimis acquirendarū rerū modis dicturi, primū admonemus, Chriſtianū populū non eſſe vlla ſuperſtitione deterrendū, quominus hac in re bona cōſcientia libere vtatur politicis legū Romanarū ſcitis. Sūt enim ea Dei dona: & cōueniūt cum naturali tum honeſtate, tū æquitate. Atque vtinā ingenioſa poſteritatis auaritia nō excogitaſſet noua cōpendia, nouáſque rationes diteſcendi. Ionas Propheta cùm laudat Niniuitas, quòd iniquitatē omnē fugerēt, ait eos abhorruiſſe ab omni iniqua ratione acquirēdi. Id enim propriè apud eū ſignificat vox Hebræa* HAMAS. *Vtinā hoc quoque nomine populū Chriſtianū laudare poſſemus. Saltē in ea ſe contineat honeſtate, quā profana Ro. prudētia præſcripſit. Ariſtoteles in Politicis duplicē eſſe ſcribit acquirendarū rerū rationē, quā appellat* χρηματιστικήν. *Priorē, quā vocat* οἰκονομικήν: *alterā, quā* καπηλικήν. *Prioris generis eſſe ait ex fructibus & animalibus, eámque appellat* οἰκειοτάτην. *Nemóq; negauerit maxime honeſtū & naturalē eſſe quæſtū ex re pecuaria & agricultura. Huic ſubiūgit* τὴν μεταβλητικήν, *quæ commerciis cōſtat. Cuius prior ſpecies eſt naturalis & œconomica mercatura: cuius finis eſt nō tā quæſtus quàm vſus. Alia autē eſt negociatio, quā appellat* καπηλικήν: *cuius finis, vſus nō eſt, ſed quæſtus: vt cū quid emimus, quod poſtea carius vēdamus. Cuiuſmodi rationē acquirēdi parū probare vidētur philoſophi. Sed omnium maximè dānat Ariſtoteles* τὴν ὀβολοστατικήν, *ſiue fœneratoriū quæſtum. Sicuti & leges Rom. ſemper dānarunt meras vſuras. quanquā receperint moderatā aliquā eius, quod intereſt, compenſationē, cuius eſt neceſſarius vſus in cōmerciis. Certè dum agūt de legitimis cōtractibus, acutè & prudēter notāt reiiciúntque iniuſtas acquirēdi rationes: vt cū damnant captioſa pacta legis cōmiſſoriæ: & quantū poſſunt, fraudibus cōmerciorum occurrunt, coercéntque noua cōmenta, & nouas artes aſtutæ auariciæ. Certe in omnibus acquirendarū rerū modis ſolent exigere*[1] *bonā fidē: dolū & fraudē non ferūt: ſed tamē non ita ſemper iuſtā æqualitatē ad viuum reſecāt, vt turbetur tota ratio cōmerciorum. Imò verò tolerāt ciuiles quaſdā & vulgatas circūuentiones, quæ re ipſa incidūt, (vt vix fieri poteſt, quin habeāt aliquam inæqualitatē cōmercia) & quas ſibi mutuo cōdonare vidētur, qui cōtrahunt. Sic itaque Pōponius tacitā hanc hominū indulgentiā in hac vita ciuili neceſſariā ad conſeruāda cōmercia, intuitus, reſpōdit*[2]*, in precio emptionis & venditionis naturaliter licere cōtrahētibus ſe circūuenire. Cui ſubſcribit Paulus*[3]*, naturaliter inquiens cōceſſum eſſe, quòd pluris ſit, quādoque minoris emere: & rurſus quod minoris ſit, pluris vēdere: atque ita inuicē ſe circunſcribere: idémq; in locationibus & cōduc-*

1 *L. bonam fidē. C. de act. & obligat.*

2 *L. in cauſa cognitione etiam. § hoc idem Pomponius. De minorib.*

3 *L. item. ſi precio. §. 1. D. locat.*

1 l. & ideo. D. eodem. tionibus iudicari. Ideo (ſubiicit Hermogenianus[1]) prætextu minoris penſionis, ſi nullus dolus aduerſarij probari poßit, reſcindi locationẽ non poſſe. Ne tamẽ latius vagaretur hæc licentia, certos quoſdã fines habet ciuilis illa indulgentia inæqualitatis: vt ſaltem cùm duplũ excedit, iudicio cohibeatur[2]: vt ſi quod acceptũ
2 l. 2 C. de reſcid. vẽd. eſt, vltra ſemiſſem minus ſit eo, quod datũ fuit, ſubueniatur circunſcripto. veluti ſi quis rem decẽ aureorũ, vel quatuor tantũ aureis vẽdiderit, vel vno & viginti emerit. Ac ſanè nimis adhuc molles & indulgentes videntur noſtræ leges, quæ patiuntur eouſque vagari cõmerciorum inæqualitatẽ, & arctiora nõ iniiciunt frena circunuẽtionibus captioſis. Admonẽt[3] tamẽ, vt vir bonus ſemper in contractibus
3 l. ſemper in cõtractibus. De regu. Iur. ſequatur non tã quod licet, quàm id quod honeſtũ eſt. Cæterũ vbi Chriſtianæ dilectionis ratio nõ repugnabit, legitimis omnibus acquirendarũ rerum modis non eſt quod vereatur vti populus Chriſtianus, & ad præſcriptum Romanarũ legum ſua inire commercia. Nam & olim idem ſemper feciſſe Apoſtolos, ab iiſque imbutum Chriſtiana religione populum indicat Tertullianus in ſuo Apologetico. Nauigamus (inquit) & nos vobiſcũ, & militamus, & ruſticamur, & mercamur, & miſcemus artes. Sic in Aegypto Iudaicus Dei populus vtebatur AEgyptiis legibus in cõmerciis: in Babylonia Babylonus. Sic Ieremias Propheta cùm prædiũ
Ierem. 32. vrbanũ emeret, diligenter obſeruat omnes contractuũ mores, qui tunc erãt: & adhibet omnes cautiones vſitatas. Primùm curat inſtrumentum conſcribi, in quo exprimebatur res empta, & precium rei, cum legibus, quæ ad redemptionẽ pertinebant. Deinde adhibet teſtes, qui ſubſignent. Tandẽ inſtrumentũ obſignari curat annulo publico. Poſtremo pecuniam numerat & appendit. Nec non etiam iubet confici priuatũ aliud inſtrumentũ contractus, quod erat alterius obſignati & publici veluti exemplar aut deſcriptum. Hæc copioſius refero, vt cùm videmus Prophetam vti ciuilibus cõmerciorum moribus ſui temporis, faceſſat omnis vana eorum ſuperſtitio, qui verẽtur vti politicis & vſitatis rerũ forenſium legibus, quæ ſunt ab ethnicis proditæ, cùm tamen non minus honeſtæ ſint, quàm huic ciuili ſocietati neceſſariæ. Riderẽ facile & contemnerẽ ſanctulos iſtos religionis præpoſteræ: niſi & iniuriã facerent politicis Dei ordinationibus, & ciuilem ſocietatem turbarent, & malo exemplo feneſtrã aperirent cõminiſcendis nouis & iniquis negociationibus, dum honeſtas & vſitatas, ſuperſtitione magis quàm iudicio, reſpuũt. Vidimus quas ſæpe turbas dedit eorum religio, qui totã vſurarũ rationem, quam non intelligebant, in vniuerſum damnarunt: & de contractibus omnibus temere pronunciarunt, cùm nondum ſcirent quid eſſet vel œconomia vel politia. Quanto ſanctius Prudentes illi Romani de hiſce iudicarunt. Tandem ergo ex eorum reſponſis audiamus diſſerentẽ Iuſtinianum de ratione rerum acquirendarum. Quod autem ad rerum diuiſionem pertinet, quam initio hic proponit, vnde ea ſumpta ſit, non difficile eſt iudicare. Eſtque propria iuriſconſultorum de rebus ciuilibus agentium. Philoſophi vt alio ſpectant, ſic longe aliam rerum diuiſionem proponunt. Cicero lib. 1. Academ. à Zenone & Stoicis editam hanc rerum diuiſionẽ commemorat, quod aliæ res ſint in bonis, vt quæ honeſta ſunt: aliæ in malis, vt quæ turpia ſunt: quæ verò media ſunt, ea eſſe omnia ἀδιάφορα ſiue οὐδέτερα.

INSTITV-

INSTITVTIONVM SEV ELEMENTORVM IVSTINIANI SACRATISSIMI PRINCIPIS LIBER SECVNDVS.

DE RERVM DIVISIONE, ET ADQVIRENDO IPSARVM DOMINIO, TITVLVS I.

SVPERIORE libro de iure perſonarum expoſuimus: modò videamus de rebus, quæ vel in noſtro patrimonio, vel extra patrimonium noſtrum habentur.

Quædam enim naturali iure communia ſunt omnium, quædam publica, quædam vniuerſitatis, quædam nullius, pleraque ſingulorum, quæ ex variis cauſis cuique adquiruntur, ſicut ex ſubiectis apparebit.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

VEL *In noſtro patrimonio.*) Theophilus hoc loco recte tranſtulit *δεσποτείαν*
ἢ περιουσίαν, vt nomine patrimonij generaliter intelligamus, quicquid in
bonis noſtris eſt: quod etiam continetur appellatione pecuniæ. Vt in pa 1 *L.1.item ſolent. De off.*
trimonio noſtro rem eſſe dicamus, quoties poſsidentes exceptionem, aut *Praſ.vr. L.cogi.D. ad*
amittentes, actionẽ habemus. Simul & ipſa nomina contineantur: quem- *Treb. L. ſed & ſi lege.*
admodum meorum & tuorum appellatione, actiones quoque cõtineri reſpondit Pau- *§.1.& 8.quod autem.*
lus. Eſt autem alia quædam arctior patrimonij ſignificatio. Propriè enim & ſpecialiter 2 *De petit.hær.*
id tantum complectitur, quod à patre profectum eſt, & ex eius hæreditate: quódque *L.rei appellatio. De*
certo & proprio dominio poſsidemus: qua ratione hîc non continerentur nomina. Sic 3 *verb.ſignificat.*
noſter Pomponius quodam loco ait, quaſdam res haberi in patrimonio, quaſdam in *L.rem in bonis. De ac-*
nominibus. ¶ *VEL Extra patrimonium.*) Latius ergo patet rei, quàm patrimonij ſi- 4 *qui.rer.domi.*
gnificatio: quemadmodum Paulus ait, rei appellationem latiorem eſſe quàm pecuniæ: 5 *L.meorum. De verb.*
quia etiam ea, quæ extra computationem patrimonij noſtri ſunt, continet: quum pe- *ſignifi.*
cuniæ ſignificatio, ad ea referatur, quę in patrimonio noſtro ſunt. ¶ *HABENTVR.*) 6 *L.cùm pupillus. D.rẽ-*
Saltẽ *τῇ δυνάμει*. Nã cùm hic Iuſtinianus agat de rebus, quæ in patrimonio noſtro ha- *pub.ſal.fo.*
bentur, propriè ſignificat omnes eas res, quæ ſunt in cõmercio, & facile poſſunt haberi. *L.rei appellatio. De*
verb.ſignif.

¶ *QVAEDAM Enim.*) Locus hic deſcriptus eſt ex libro.3. Inſtitutionum Mar-
tiani. & Iuſtinianus cùm eo vtitur, non tam nouam proponit diuiſionem, quàm ſu- 7 *L.2.De rer.diuiſ.*
periorem illam ſuam latius explicat. ¶ *QVAE Ex variis.*) Hoc referendum eſt ſolũ
ad proxima verba. Nam ea tantum quæ ſunt ſingulorum, poſſunt acquiri ex variis
cauſis, quas poſtea ſubiicit Iuſtinianus. Scio & ea quæ nullius ſunt, aut communia o-
mnium acquiri poſſe ex quibuſdam cauſis: ſed de iis non agit Iuſtinianus.

Et quidem naturali iure communia ſunt omnium hæc: aër, aqua profluens, & mare, & per hoc litora maris.

¶ *COMMVNIA Sunt omnium hæc.*) Quæ ſcilicet ex iure naturæ ſola manſerunt
in promiſcuo vſu omnium, nõ hominum modò, ſed & brutarum animantium: adeó-
que omnibus patere debent, vt iure non poſsint occupari ab vno aliquo. ¶ *AER.*)
Ouidius libro ſexto Metamorph. ait naturã non feciſſe aera proprium. Idem, Omnia
(inquit) ſi teneat, non poſsidet aera Minos. & Vergilius cunctis auram patere dixit.
Paulus noſter cœlũ liberum eſſe ait: quo ſcilicet omnes liberè vti poſſunt, & omnino 8 *L.vlti. De ſeruit.*
debent: ſiquidem nullum animal viuere poteſt citra aſsiduam eius reciprocationem.
¶ *AQVA Profluens.*) Cic. libro primo Officiorum, ex præceptis naturalis commu-

nitatis refert illud quoque eſſe; Neminem prohibere aqua profluente. Cuius quidem communem & liberum vſum non minus omnibus patere, quàm aeris, veteres ſæpe ſcriptores teſtantur. Vt apud Verg. Æneid. lib 7. Orator Ilioneus regem Latinum alloquens, ait, Littúſque rogamus Innocuum, & cunctis vndámque aurámque patentem. Et Ouidius libro ſexto Metam. Quid prohibetis aquas? vſus communis aquarum eſt. Nec ſolem propriũ natura, nec aera fecit. Porro autẽ Theophilus hic aquã profluentẽ rectè vertit τὸ ὕδωρ τὸ ἀέναον: ne quis hic neſcio quid ſomniet de aqua pluuia. ¶ *ET*

1 *L. litora. D. ne quid in loco publi.* *Mare.*) Celſus ait, maris eſſe communem vſum omnibus hominibus, vt aeris. Quo nũc ergo iure noſtri Principes, quod Natura voluit eſſe liberum & cõmune, ſeruum propriúmque faciunt? Quo iure Venetis mare Adriaticum, Genuenſibus Liguſticũ ſeruit? ¶ *ET Per hoc.*) Rectè conſequitur à conſequentibus. Sic & ea, quæ adhærent rebus ſa-

2 *L. quæ religioſis. De rei vindic.* cris, eiuſdem quoque iuris haberi reſponſum eſt. Vlpianus ſimpliciter ait, mare commune omnium eſſe, & litora, ſicuti eſt aer. Cicero in Topicis ad Trebatium Iuriſcõ-

3 *L. iniuriarum actio neque. §. ſi quem tamẽ. De iniur.* ſultum, Litora (inquit) omnia publica eſſe vultis. Et Ilioneus orator apud Vergiliũ, cum aura vndáque omnibus patente coniungit litus innocuũ. Idem libro. 1. Æneidos ſatis indicat nullo iure nos à litoribus arceri poſſe. Nã de Pœnorum iniuria loquens, Quod genus (inquit) hoc hominum? quæve hunc tam barbara morem Admittit patria? hoſpitio prohibemur arenæ, Bella cient, primáque vetant conſiſtere terra. ¶ *LITORA.*) Quorũ tamen profectio, & in iis iuriſdictio fuit populi Romani. ideo Celſus

4 *L. litora. D. ne quid in loco publi.* reſpondit, Litora, in quæ populus Romanus imperium habet, Populi Romani eſſe.

Nemo igitur ad litus maris accedere prohibetur: dum tamen à villis, & monumentis & ædificiis abſtineat: quia non ſunt iuris gentium, ſicut eſt mare.

¶ *NEMO Igitur.*) Hic quoque locus ſumptus eſt ex lib. tertio Inſtitutionum Mar-

5 *L. nemo igitur. De rer. diuiſi.* tiani, qui teſtatur Diuum Pium ita reſcripſiſſe piſcatoribus Formianis & Capuanis. ¶ *ACCEDERE Prohibetur.*) Addit Martianus, piſcandi cauſa: ſed ea additione non eſt opus. Nam & ſi quis propter aliam cauſam accedere velit, non eſt prohibendus. ¶ *A Villis.*) Hoc eſt, Tuguriis ruſticis, in quibus ſua forte retia & reliqua inſtrumenta

6 *L. riparum. §. vlti. De rer. diuiſ.* reponũt piſcatores. Caius villã appellat caſam, Theophilus κώμην, Theocritus καλύβαν. ¶ *MONVMENTIS.*) Monumentum eſt (inquit Vlpianus) quod memoriæ ſer-

7 *L. 2. §. vt autem. De relig. & ſumpt. fu.* uandæ gratia exiſtit. Et Florentinus, Monumentum (inquit) generaliter res eſt me-

8 *L. monumentũ. D. eod.* moriæ cauſa in poſterum prodita. Videtur autem hic accipi pro ſepulchro cadaueris,

9 *L. in litore. D. ne quid in loco public.* quod fortè mari eiectum eſt. ¶ *ÆDIFICIIS.*) Inquit Scæuola, in litore iure gentium ædificare licere: niſi ſi vſus publicus impediretur. Et Caius, In mari piſcantibus,

1 *L. riparum §. vlti. de rer. diuiſi.* inquit, liberum eſt caſam in litore ponere, in quam ſe recipiant. Deinde ſubiicit Martianus, In tantum, vt & ſoli domini conſtituantur, qui ibi ædificant: ſed quandiu ædificium manet. alioqui ædificio collapſo, quaſi iure poſtliminij reuertitur locus in priſtinam cauſam: & ſi alius in eodẽ loco ædificauerit, eius fiet. Poſſet quidẽ qui ædificat prohiberi, ſicuti & qui in loco publico ædificat: at vbi ædificauit, diruere non cogitur.

Flumina autem omnia, & portus, publica ſunt. ideóque ius piſcandi omnibus commune eſt in portu fluminibúſque.

¶ *FLVMINA Omnia.*) Perennia. Sic enim publicum flumen eſſe Caſsius definit,

2 *L. 1. §. fluminum. De fluminib.* quod perenne ſit. Sunt autem alia priuata flumina, quæ nihil differunt à cæteris locis priuatis. Vnde ſunt priuati lacus, qui rectè venduntur, & in quibus dominus poteſt

3 *L. Rutilia. De contrah. empt.* prohibere aliquem piſcari, aut ſcapham agere. Martianus ne videretur hæc confundere, dixit, flumina penè omnia publica eſſe. ¶ *PVBLICA Sunt.*) Eorúmque publicũ,

4 *L. iniuriarum actio neque. §. vltim. De iniur.* & omnibus communem ex iure gentium vſum ſedulo tuentur Prætores multis edictis

5 *L. nemo igitur, in fi. De re. diuiſ.* propoſitis, quæ adhuc extant libro 43. Pandect. veluti de flumine, Et ne quid in flumine ripáve eius fiat, quo peius nauigetur. Item, ne quid in flumine publico, inque ripa eius fiat, quo aliter aqua fluat, atque priore æſtate fluxit. Item, vt in flumine publico nauigare liceat. ¶ *IVS Piſcandi.*) Sicuti & venãdi, & aucupandi in locis publicis. Eſtque hic ſanè iuſtiſsimus reditus, quem (vt ait Plinius) Terra, Mare, aut Aer profert. Notũ eſt illud Phœnicidis, qui cùm olim in conuiuio piſces tantum iis apponeret, qui dediſſent ſymbolum, cauſam hanc addidit, Mare quidem eſſe commune: ſed piſces eorum fieri qui ceperint. Iuuenalis Sat. 4, notat aſſentatores quoſdam conſultos, qui interpretabãtur,

tabátur,piſces,quicunque vſquam caperentur,eſſe Domitiani Cæſaris. Si quid Palphu-
rio,ſi credimus Armillato,Quicquid conſpicuum,pulchrúmq; ex ęquore toto eſt,Res
fiſci eſt, vbicunque natat. ¶ *OMNIBVS Commune.)* Adeo vt nemo poſsit prohi-
beri piſcari : & prohibitus iniuriarum agere queát. Nec prodeſt vllam longæ poſſeſ- 1 *L. iniuriarũ actio neque. §. ſi quis me. De iniur.*
ſionis præſcriptionem obiicere: quia ea concedi non ſolet ad obtinenda loca iure gen-
tium publica,vt inquit Papinianus: qui & hoc ſubiicit exemplum : Vt ſi quis,quod in
fluminis publici diuerticulo ſolus pluribus annis piſcatus ſit: alium eodẽ iure vti pro- 2 *L. vlti, De vſucap.*
hibeat. Cui ſuffragatur & Martiani reſponſum:ſi modo addas negatiuam librariorum 3 *L. ſi quiſquam. De diuerſis temp. præſcri.*
incuria temere omiſſam,& reſtituas hoc modo:Si quiſquam in fluminis publici diuer-
ticulo ſolus pluribus annis piſcatus ſit, alterum eodem iure vti non prohibet. Si quis
negatiuam hanc, quæ in noſtris libris non eſt,non recipiat,& vulgarem lectionem mu
tari nolit, diſtinctione hæc conciliare poterit. Martianũ nempe loqui de quadam tem-
porali eius prohibitione,qui prior occupauit locum piſcãdi, & in ea veluti poſſeſsione
eſt. Papinianum verò agere de quadam perpetua vſucapione,& eius præſcriptione,qui
locum iure Gẽtium publicum , priuatim ſuum facere vellet. Sed & quanuis vſurpatum
eſſet,vt quis prohiberi poſsit ante ædes meas,vel prætorium meum piſcari :tamen quia
id nullo iure fiebat,noluit Vlpianus iniquã vſurpationem valere: nihilominúſq; ſenſit
prohibito competere iniuriarum iudicium. Sanè tamen ſi quis ſe obſtrinxerit alicui,nó 4 *L. iniuriarum actio neque. §. vlti. De iniur.*
piſcari certo loco , pacto ſtare debet. Id quod Vlpianus eleganter his verbis tradidit:
Venditor fundi Hieroniani, fundo Botriano quem retinebat,legem dederat,ne contra 5 *L. venditor. D. cõmu. prædior.*
eum piſcatio Thynnaria exerceretur. Quanuis mari (quod natura omnibus patet)ſer-
uitus imponi priuata lege non poteſt : quia tamen bona fides contractus,legem ſeruari
venditionis expoſcit,perſonæ poſsidentium,aut in ius eorum ſuccedentium, per ſtipu-
lationis vel vẽditionis legem obligantur. ¶ *FLVMINIBVSQVE.)* Publicis. Nam
in priuatis , veluti in lacu,qui mei dominij eſt , vtique piſcari aliquem prohibere poſ-
ſum, inquit Vlpianus. Sed hodie neſcio qua potentiorum vſurpatione videntur facta 6 *dic. L. iniuriarũ. §. vlt.*
omnia priuata,quæ natura publica ſunt.

Eſt autem litus maris,quatenus hybernus fluctus maximus excurrit.

¶ *EST Autem litus maris.)* Scribit noſter Celſus , M. Tullium , cum arbiter eſſet, 7 *L. litus eſt. De verborũ ſignifi.*
conſtituiſſe litus id eſſe , quouſque maximus fluctus à mari peruenit. Ipſe autem Tul-
lius in Topicis refert Gallum Aquilium deſcripſiſſe litus, quouſque maximus fluctus
eluderet. Iabolenus noſter tradit , litus eſſe publicum , quatenus maximè fluctus exæ- 8 *L. litus publicum. D. eodem.*
ſtuat. Idémque iuris eſſe , & in lacu, niſi is totus priuatus ſit : quia ſcilicet tum eatenus
eſſet litus , quatenus actum conuentúmque eſt. Porrò autem quanuis propriè litus 9 *L. Rutilia. De contrahen. empt.*
maris ſit, tamen etiam aliquando & de lacu dicitur. Ouidius lib. ſexto Faſtorum,Sunt
tibi Flamineus, Thraſymenáque littora teſtes. Item & de flumine , vt Vergilius lib. 3.
Æneid. Littoreis ingens inuenta ſub ilicibus ſus. Quin & apud Poetas pro ea parte v-
ſurpatur , quæ ipſi litori eſt vicina , etiamſi nunquam ad eam fluctus perueniat. Ver-
gilius libro primo Æneid. Cui littus arandum , Cuíque loci leges dedimus. ¶ *MA-
RIS.)* Saltem mediterranei , quod ſolum fuit Romanis notum,quódque certos fines
habet. Aliud vero eſſe videtur de ingenti Oceano : cuius maiores æſtus conuulſis o-
mnium aggeſtum obicibus ita plerunque diffunduntur, vt late patentes totas inundent
regiones, nemóque poſsit eius litora demõſtrare , vbi non ſtatim cernat ſurgentis mole
profundi , Iniectum terris ſubito mare, nulláque circa Littora : & infuſo ſtagnantes æ-
quore campos,vt eſt apud Silium Italicum. Certè Plinius lib. 2. cap. 97. teſtatur æſtus
pelagi ſupra Britanniã octogenis cubitis nõ raro intumeſcere. Itaque graue foret ſtatim
litoris loco haberi , quod maximus Oceani fluctus merſerit vel alluerit. Nam & hic Iu
ſtinianus non agit de aliquo nouo & inuſitato, ſed naturali & conſueto maris excurſu:
qui ſolet eſſe maximus hybernis tempeſtatibus , cum mare procellis grauioribus con-
cutitur. ¶ *HYBERNVS Fluctus maximus.)* Maxima æquoris mediterranei intume-
ſcentis effuſio,hyeme eſſe ſolet circa Vergiliarum Pleiadúmve occaſum. Vnde & apud
veteres maria claudebantur ex die tertio Iduum Nouembris. Et Iure ciuili tempus na-
uigationis præſcribitur ex Calendis Aprilis, in diem Calendarum Octobris. ¶ *EX-* 1 *L. 3. C. de naufrag.*
CVRRIT.) Celſus dixit,peruenit: Iabolenus, exæſtuat : Gallus Aquilius,eludit. Cuius
etiam verbi tranſlatione ſæpe hac in re vſos Iuriſconſultos indicat Fabius libro. 5.

Riparum quoque vſus publicus eſt iure gentiũ,ſicut ipſius fluminis.

¶ *RIPARVM Quoque.*) Totus hic locus deſcriptus eſt ex Caij lib.2. Rerum Quotidianarum. Vlpianus autem definit ripam eſſe id quod flumen continet, naturalem rigorem curſus ſui tenens. Eſtque obſeruandum ripam propriè eſſe fluminis: ſicut litus maris eſt. Sic & Ouidius, Campóque recepta, liberioris aquæ,pro ripis littora pulſant. Confunditur tamen hoc aliquando diſcrimen, nam & ripas æquoris apud Horatium legimus.

1 *L. riparum. De rer. di.*
2 *L.1.§.ripa. De flum.*

Itaque naues ad eas appellere,funes arboribus ibi natis religare,onus aliquod in his reponere,cuilibet liberum eſt,ſicut per ipſum flumen nauigare. ſed proprietas earum illorum eſt, quorum prædiis hærent.

¶ *ITAQVE.*) Hic deſcribitur apertius quiſnam riparum vſus ſit publicus: ne nos temere alia,quàm hic referuntur, iiſve ſimilia,riparum commoda communia eſſe exiſtimemus. Alioqui cùm vſus publicus nunquam finiatur: ſi omnia emolumenta omnibus pateant, inutilis perpetuo manebit proprietas, quod non debet admitti. ¶ *SED PROPRIETAS.*) Quæ ſcilicet nullo modo impediet, vel obturbabit vſum publicum: ſed ea tantum percipiet commoda, quæ aliis non obſunt. æquum eſt autem pericula & fluminis ſemper aliquid atterentis damna, penſari aliqua commoditate. Porrò monẽdi ſumus ripas non venire in modum agri ad menſuram venditi,niſi aliter nominatim conuenerit. Ripa enim conſtituitur ex quo primum è plano incipit vergere ad aquam. ¶ *HAERENT.*)Hoc eſt, proximæ ſunt. Nam & ſi interſit forte via publica, nihil ea oberit. neque enim cenſetur ſcindere aut dirimere rationem eius, quæ hîc requiritur,cõiunctionis. Sed etſi aqua excurſu ſuo viam publicam occuparet: debet vicinus partem agri ſui relinquere viæ nouæ.

3 *§.item finitur. inf. de vſufr.*
4 *L. id quod poſt venditionem. §. quod venditor. De per. & cõm. rei. vend.*
5 *L. Martius. De acqui. rer. domi.*
6 *L. ſi locus. §. vlti. D. Quemad. ſerui. ami.*

Qua de cauſa arbores quoque in eiſdem natæ,eorundem ſunt.

¶ *QVA De cauſa.*) Iſtud dependet, & conſequitur ex regula,quam poſtea tractabimus,nempe ſoli ipſius domino cedere, quicquid implantatur, vel inſeritur,ſimul atque radices egerit. Idem ſentiendum eſt, & de ædificio. ¶ *ARBORES In iiſdem natæ.*) Quas tamen non poterit proprietatis dominus præcidere, ſi quidem ſeruiant vſui publico: veluti nauium funibus religandis.

Litorum quoque vſus publicus eſt,& iuris gentium, ſicut & ipſius maris: & ob id cuilibet liberum eſt caſam ibi ponere,in quam ſe recipiat: ſicut retia ſiccare, & ex mari deducere. Proprietas autem eorum poteſt intelligi nullius eſſe: ſed eiuſdem iuris eſſe, cuius & mare,& quæ ſubiacet mari, terra vel arena. Vniuerſitatis ſunt,non ſingulorum,quæ in ciuitatibus ſunt,theatra, ſtadia, & his ſimilia,& ſi qua alia ſunt communia ciuitatum.

¶ *VSVS Publicus eſt.*) Vſum publicũ propriè vocat,qui omnibus hominibus cõmunis eſt:& adiicit mentionẽ iuris gentiũ,quòd ſint alia quædã iure ciuili publicã, nempe ea,quæ ſunt vniuerſitatis. ¶ *VNIVERSITATIS Sunt.*)Deſcriptus eſt hic locus ex Martiano. Quæ autẽ ab eo dicuntur eſſe vniuerſitatis, Tul.lib.primo Officiorũ ſcribit eſſe ciuibus inter ſe cõmunia: cuius generis cõmemorat forũ,fana,porticus,vias, leges, iura, iudicia,ſuffragia. Vlpianus tamen inter publica non habet, quæ publicis vſibus deſtinata ſunt. ¶ *NON Singulorum.*)Loca publica vſibus quidem priuatorum,atque adeo ſingulorum deſeruiunt:ſed iure ciuitatis(inquit Vlpianus)non quaſi propria cuiuſque. Itaque vniuerſitatis vel Reipublicæ actor, ſingulorum quoque actor non habebitur: nec debebit ſingulos defendere. Et ſeruus vniuerſitatis, vt eius tantum ſeruus eſt, non ſingulorum: Ita ab ea manumiſſus, eius tantum libertus erit, non autem ſingulorum. Itaque ſingulos poterit ſine venia in ius vocare. Huc quoque pertinet quod reſpondit Vlpianus, ſeruum municipum poſſe in caput ciuium torqueri: quia non ſit illorum ſeruus,ſed Reipublicæ. Deinde & illud quod alibi tradit, Statuas in ciuitate poſitas,nõ eſſe ciuiũ:& rurſus quod alio loco ait,id quod vniuerſitati debetur,ſingulis nõ deberi: & quod debet vniuerſitas, ſingulos non debere. Quem etiam articulum iuris videtur intellexiſſe Seneca, quum libro ſexto de Beneficiis ſcribit: Si quis patriæ meæ pecuniã credat,

7 *L. inter publica. De verb. ſignifi.*
8 *L. in tantum §.1. De rer. diuiſi.*
9 *L. inter publica. De verb. ſignifi.*
1 *L.2. D. ne quid in lo. pub.*
2 *L.2. D. quod cuiuſque vni. nomi.*
3 *d.l. in tantum. §.1. De rer. diuiſi. L. ſed ſi hac. §. qui manumittitur. De in ius vocan.*
4 *L.1. §. ſeruum municipum. De quæſt.*
5 *L. ſtatuas. De acqu. rer. domin.*
6 *L. ſicut. §. ſi quid. D. quid cuiuſque vni. nomi.*

credat, non dicam me illius debitorem. nec ex hoc æs alienum profitebor, aut candidatus aut reus. ad exoluendum tamen hoc, portionem meam dabo. Porrò cùm in vniuerſitate non conſiderentur ſingula ſeparatim capita, ſingulorum mutatio nihil oberit. Sed & ſi vniuerſitas ad vnum caput reciderit, in eo conſeruatur. quanquam aliud 1 *L. proponebatur De iudic. L. forma. De cēſib.*
ſit in grege. ¶ *QVAE In ciuitatibus ſunt, Theatra, Stadia.*) Sic melius hic locus legitur,
nulla interſectus dictione, vτ, etiam ſi eam habent quædam vetuſta exemplaria. Porrò 2 *L. ſicut, in fi. D. quod cu iuſque vniuer. no.*
de Theatris & Stadiis commercio exemptis poſtea dicetur. Illud tamen hoc loco com-
memorabo, quod ait Vlpianus competere mihi iniuriarum actionē aduerſus eum qui 3 *L. grege De lega. I.*
prohibuerit me in campo publico ludere, vel in Theatro ſpectare, ſiue in cauea publica 4 *L I 6 ſi quis in mari. De ope. no. nunc.*
ſedere, vt apud eundem Vlpianum alibi loquitur Pomponius. Interim autem memi- 5 *L. iniuriarū actio neque 6. ſi quis me. De iniur.*
nerimus, multis apud Romanos legibus diſtincta fuiſſe loca in Theatro, veluti Senatorum à plebe: nec omnino omnibus ſemper patuiſſe Theatrum. De quibus Theatralibus legibus legito Alexandrum Neapolitanum, lib. Genialium 5. cap. 16.

Nullius autem ſunt res ſacræ, & religioſæ, & ſanctæ. quod enim diuini iuris eſt, id nullius in bonis eſt.

¶ *NVLLIVS Autē.*) Hic quoque locus ſumptus eſt ex Martiani reſpōnſo. Cuius 6 *dic. L. in tātū. 6. ſacra.*
collatio, quæ obuia eſt, fuerit vtilis. Porrò autem nullius res eſſe intelligamus, quæ nec vllius hominis, vel vniuerſitatis ſunt, nec eſſe poſſunt, niſi mutata relictáque ſua conditione, & qualitate, ſi quam ab hominibus inditam habent: vt hinc intelligas excludi aerem, mare, & ſimilia, quæ nullius quidem ſunt: verum id natura in iis euenit, non hominum facto vel opera.

Sacræ res ſunt, quæ rite per Pontifices Deo conſecratæ ſunt: veluti ædes ſacræ, & donaria, quæ rite ad miniſterium Dei dedicata ſunt: quæ etiam per noſtram conſtitutionem alienari & obligari prohibuimus, excepta cauſa redēptionis captiuorum. Si quis autē authoritate ſua quaſi ſacrum ſibi conſtituerit: ſacrum non eſt, ſed prophanum. Locus autem, in quo ædes ſacræ ſunt ædificatæ, etiam diruto ædificio, ſacer adhuc manet, vt & Papinianus ſcripſit.

¶ *SACRAE Res.*) Sacrare proprie eſt Deo dicare. & quia in publicis calamitatibus vnus aliquis deuouebatur cum imprecationibus, vt in eum reciderent, quæcunque mala Reipublicę impendebant, dictus eſt quoque ſacer, deteſtabilis & execrandus, ſicut apud Græcos ἐναγής. ¶ *RITE Per Pontifices Deo conſecrata.*) Breuius Martianus, Sacræ, inquit, res ſunt, quæ publicè conſecratæ ſunt. Fiebat autem olim conſecratio à Conſule, accenſo foculo, cum tibicine, verbis quibuſdam priſcis & ſolennibus, præeunte Pontifice Max. ac præfante carmen, velato capite, concione aduocata, iuſſúque populi. De Pontificum Romanorū collegio multa congeſſit Alexander Neapolitanus libro Genialium 2. cap. 8. Itémque de veteri ritu ædis ſacrandæ, libro 6. cap. 14. ¶ *DONARIA.*) Dona Diis oblata, quæ Græci vocant ἀναθήματα, quia Diis dicatæ res ſuſpendenbantur in tholis columniſve templorum. Memorabile autem eſt, quod Feſtus lib. XIIII, in manumiſsionibus ſacrorum cauſa, (ſic enim tales oblationes appellabantur) ſcribit moris fuiſſe, dicere. Puri, probi, profani, ſui auri &c. Diis offerendum non erat, quod vel alienum fuiſſet, vel iam conſecratum, vel parum purgatum, vel contamina-
tum. ¶ *QVAE Etiam.*) donaria: de quibus diſerte agit Iuſtiniani Conſtitutio. Non 7 *L. ſancimus nemini. C. de ſacroſ. eccleſ.*
eſt tamen eadem prorſus prohibitio in his rebus mobilibus. Nam vrgente cauſa, primū alienantur, vt intacta maneant immobilia, & minori difficultate alienantur, quàm res ſoli: quæ etiam vbi iuſta eſt alienationis cauſa, non alienantur, niſi magna religione. Sicuti & prædia minorum, vt alienentur, pręter iuſtam cauſam deſiderant decretum
Prætoris. ¶ *ALIENARI Et obligari.*) alienationis verbum & obligationem & pi 8 *L. lex qua. C. de admi. tutor.*
gnoris nexum intelligitur cōplecti: ſed quia non fit hęc interpretatio niſi καταχρηστικῶς:
ne quid ſupereſſet ſcrupuli, maluit Iuſtinianus periſſologia perſpicuus eſſe, quàm nimia 9 *L. vlt. C. de reb. alie. non alien.*
breuitate obſcurus. ¶ *EXCEPTA Cauſa.*) Tullius lib. 2. Officiorum (cuius ſententiam laudat Lactantius libro 6.) ſcribit eos demum verè eſſe liberales, qui ſuis facultatibus, captos à prædonibus redimunt: eámque benignitatem & priuatim & publicè vtilem, magnopere commendat. Et hunc morem traditum à Patribus neceſſarium eſſe ad

rem militarem tuendam cenſet Manlius Torquatus apud Liuiū libro 2. Decad. 3. Habuerunt autem Chriſtiani & alias huius humanitatis cauſas, quòd intelligerent quàm durum eſſet Chriſtianos viuere inter barbaros idololatras: & ſuorum religioni metuerent, ne contaminaretur conſortio impiorum, præſertim eorum, qui ipſius etiam imperii ſui iure ferociores eſſent. Itaque ſemper viſa eſt iuſtiſsima redimendorum captiuorum cauſa, quam Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtit. 131. non temere appellat εὐσεβὲς ἔργον. Et idem in Nouella 108. cenſet potiorem eius eſſe cauſam & ratione, quàm demandatæ reſtitutionis: ſic vt res alioqui reſtitutioni ſubiecta & obnoxia, liberè poſſit propter hanc cauſam alienari. Ac ne multis morer, Omnem alienationis prohibitionem iubet huic cauſæ cedere. Porrò autem à redemptis, quanuis non liceat repetere, quod iis humaniter tributum eſt in vſum alimentorum: ipſius tamen redemptionis precium exigere licet, niſi quinquennalis laboris obſequio parati ſint vicem referre beneficii, queadmodum eſt in Cōſtitutione Honorii & Theodoſii. Interea autem dum precium redemptionis exoluitur: magis in cauſam pignoris conſtituti, quàm in ſeruilem conditionem detruſi videntur. Apud Athenienſes autem lex ſimpliciter iubebat redemptum eſſe redemptoris, donec ei feciſſet ſatis. Sic enim ſcribit Demoſthenes πρὸς Νικόστρατ. οἶσθα δ' ὅτι οἱ νόμοι κελεύουσι, τοῦ λυσαμένου ἐκ τῶν πολεμίων εἶναι τὸν λυθέντα, ἐὰν μὴ ἀποδῷ λύτρα. ¶ *REDEMPTIONIS Captiuorum.*) Et famis, ſiue alendorum pauperum, ut adiicitur in eadem Iuſtiniani Conſtitutione, Itémque in Nouella centeſima trigeſimaprima, vbi Iuſtinianus dum hunc locum tractat, coniungit τὴν τῶν αἰχμαλώτων ἀνάρρυσιν, καὶ πτωχῶν ἀποτροφάς. Certè legimus in Eccleſiaſticis hiſtoriis, Epiſcopum Cyrillū, vt fami & neceſsitati populi ſui Hieroſolymitani ſubueniret, omnē ſupellectilē Eccleſiaſticam à Cōſtantio Imperatore donatā, ſacratáque vaſa vendidiſſe, nihil reueritum Imper. indignationem. Idémque feciſſe Acacium Epiſcopum Amidæū, vt captiuos redimeret, multóſq; pauperes paſceret in Perſide. Poſtremo & Ambroſius lib. ſecundo de offic. teſtatur ſeſe idem factitaſſe, factúmque ſuum grauiter tuetur aduerſus Arrianos. Et Gregorius. 1. Pont. lib. 6. epiſt. 13. ad Fortunatum Epiſcopum Fanenſem. & epiſt. 35. ad Epiſcopum Meſſanenſem, agit de vendendis vaſis ſacris, vt captiui redimantur. Id quod quàm piè factum fuerit, ſatis intelliget, qui ex Tertulliano didicerit in quos olim vſus habebātur opes Eccleſiaſticæ. Ita enim ille in ſuo Apologetico ſcribit: Hæc erāt quaſi depoſita pietatis. Nam inde non epulis, nec in gratiis voratrinis diſpenſabatur: ſed egenis alendis humandíſque, & pueris, pupilliſque re, & parentibus deſtitutis, ætatéque domitis ſenibus. ¶ *AVTHORITATE Sua.*) Apud Martianū eſt, PRIVATIM. Conſtat autem olim apud Romanos ex lege Papiria nihil ſacrari potuiſſe iniuſſu populi. Quod & Tullius libro quarto ad Atticum ſignificat. Certè cùm Licinia Veſtalis ædiculam ſub ſacro dedicaſſet ſaxo, Scæuola Pontif. reſpondit, quod iniuſſu Populi dicatum eſſet, non videri ſacrum. Huc pertinet quod Plato noluit, Deorum delubra à priuato cōſtitui. quod etiam admodum ſeuerè confirmauit Iuſtinianus Nouella ſua Conſtitut. 151. ¶ *VT ET Papinianus ſcripſit.*) Nempe libro. 3. reſponſorum: cuius adhuc verba in Pandectis extant hæc: Æde ſacra terræ motu diruta, locus ædificij non eſt profanus: & ideo vænire non poteſt. Huc quoque pertinet reſcriptum Traiani Imp. quod extat libro decimo Epiſtolarum Plinij, Vt licet ædes ſacra Claudij Cæſaris collapſa ſit: religionem tamen eius occupaſſe locum. Sanè ſi locus ſacer vel religioſus ab hoſtibus capiatur, definit ſacer eſſe vel religioſus: ſed ſi ab hac calamitate fuerit liberatus: quaſi quodam poſtliminio reuerſus, priſtino ſtatui reſtituitur, vt eſt apud Pomponium.

1 *L. vlt. C. de poſtlim. reuer.*

2 *L. 2. C de poſtlim. reuer. L. qui teſtamento. §. 1. De teſtament.*

3 *L. ſancimus nemini. C. de ſacroſ. eccle.*

4 *L. ade. De contrahen. empt.*

5 *L. cùm loca. De relig. & ſump. fu.*

Religioſum locū vnuſquiſque ſua voluntate facit, dum mortuū infert in locum ſuum. In communē autem locum purū inuito ſocio inferre nō licet: in commune verò ſepulchrum etiam inuitis cæteris licet inferre.

¶ *SVA Voluntate facit, dum mortuum infert.*) Non ſunt hæc ſeparanda. Nam ipſe Iuſtinianus veluti interpretatur, quomodo quis ſua volūtate faciat religioſum locum, nempe mortuum inferendo: ne quis exiſtimet omnino ſola noſtra & ſimplici voluntate id fieri. Nam & præterea opus eſt aliquo facto: ſed quia id eſt in vniuſcuiuſque poteſtate, poſſumus hic notare diſcrimen religioſi loci, & ſacri, quem dictum eſt priuato facto alicuius fieri nō poſſe. ¶ *MORTVVM.*) Vel hominis cadauer, vel ſaltē eius

eius caput. Vnde Paulus,Cùm(inquit)in diuerſis locis ſepultus quis eſt,vterque qui- 1 *L. cùm in diuerſis. De religio.*
dem locus religioſus non fit: quia vna ſepultura ſepulchra plura efficere non poteſt:
mihi autem videtur,illum eſſe religioſum locum,vbi quod principale eſt,conditur, id
eſt caput: vnde qualis cuiuſque imago ſit, cognoſcitur. ¶ *INFERT.*) De illatione
ea loquitur, quæ ſepulturæ cauſa fit, vt ait Vlpianus. Nec ſane locus vbi cremabatur 2 *L. 2. §. Prætor ait. De religioſ.*
corpus, priuſquam iniecta eſſet gleba conditis cineribus, religioſus erat. Et ſi quis in-
ferret, meditatus poſtea transferre, non faciebat religioſum. Cenotaphium autem,hoc
eſt,inane & imaginarium ſepulchrum facere locum religioſum putauit Martianus:ſed
Diuos Fratres contrà reſcripſiſſe Vlpianus teſtatur. ¶ *LOCVM Suum.*) Hoc eſt, 3 *L. ſed Diui. De rer. diuiſ.*
proprium,certo iure dominij ſolidi. Nã locum ſub conditione legatum,interim hęres
inſerendo mortuum, non facit religioſum, inquit Paulus. Qui tamen pignori obli- 4 *L. ſi locus. De reli.*
gauit fundum ſuum, nihilominus, ſi in eum mortuum intulerit, religioſum facit. 5 *L. 2. §. vlt. D. eodem.*
¶ *LOCVM Purum.*) Purus locus dicitur (inquit Vlpianus) qui neque ſacer, neque 6 *d. L. 2. § purus autem.*
ſanctus, neque religioſus eſt:ſed ab omnibus eiuſmodi nominibus vacare videtur. Sic
& Imp. Antoninus puram poſſeſsionem vocat. Liuius autem purum & patentem cã- 7 *L. 2. C. de relig.*
pum dixit, in quo ſine inſidiarum metu res geri, collatiſque ſignis liberè & apertè di-
micari poteſt. ¶ *INVITO Socio.*) Nam in re communi potior eſt cauſa prohibentis, 8 *L. Sabinus. D. commu. diuid. L. fiſtulam. § pẽ. De ſer. vrb. præd.*
maxime ſi eius interſit. Nec poteſt quis in re communi facere, quod ſocij partem red-
deret deteriorem, aut eius aliquo modo interturbaret vſum. Itaque non poteſt ſuo fa-
cto rem communem religione obſtringere in fraudem ſocij. Quanuis autem nõ faciat 9 *L. nemo ex ſocijs. D. pro ſoc.*
locum religioſum, inferendo mortuum, tamen Trebatius & Labeo putant in factum
actione teneri: Vlpianus etiam familiæ erciſcundæ, vel communi diuidundo. ¶ *IN-* 1 *L. ſi quis putans. § ſi quis in communem. D. comm. diui.*
FERRE.)Extraneum ſcilicet hominem. Cęterum ex ipſis ſocijs aliquem licet inferre,
etiam omnibus reclamantibus, maxime ſi alius non ſit locus,in quo ſepeliatur. ¶ *IN* 2 *L. 2. § an & ſocius. De relig.*
Commune verò.) Sic alibi Vlpianus, Sanè, inquit, ius inferendi in ſepulchrum, vnicui-
que in ſolidum competit. Loquitur autem de rebus communibus. Et notum eſt, libe- 3 *L. ſi plures. D. eodem.*
rum eſſe vel reclamante, & inuito ſocio rem trahere ad vſus deſtinatos. ¶ *COM-* 4 *dic. § ſi quis in communem.*
MVNE Sepulchrum.) Veteres olim habebant communes quoſdam ſepulchrorum lo-
culos, ſicuti & domeſticos atque familiares, quorum frequens eſt in iure noſtro men- 5 *L. ſi ædes. D. commu. diuid. L. arboribus. § manis. De vſufr.*
tio. Solebat enim tota familia particeps eſſe ſepulcri patrisfa. extra cuius ſacra non li-
cebat inferre cadauer. Et quanquam aliquando apud Romanos lege cautum fuit,ne in 6 *L. familiaria. De relig. L. ius familiarium. C. eod. tit.*
genus aut poſteros ſupulchra deſcenderent. nouo tamen poſtea edicto rurſus ad genus
& familiam pertinuere. Certè Senatus Ro. in campo Exquilino locum deſignari vo-
luit, in quem Seruius Sulpitius inferretur: quod ſepulchrum ipſius, liberorum, poſte-
rorúmque eius eſſet.

Item ſi alienus vſusfructus eſt: proprietarium placet,niſi conſenti-
ente vſufructuario,locum religioſum non facere. In alienum locum cõ
ſentiente domino licet inferre: & licet poſtea ratum non habuerit,quàm
illatus eſt mortuus, tamẽ locus religioſus fit.

¶ *ITEM Si alienus.*) Totius huius loci interpres eſt Vlpianus, inquiens, Si alius 7 *L. 2. § ſi vſumfr. De relig.*
proprietatem, alius vſumfr. habeat, non faciet locũ religioſum proprietarius: niſi forte
ipſum qui vſumfr. legauit, intulerit, cum in alium locum inferri tam oportune non poſ
ſet: & ita Iulianus ſcribit. Aliàs autem inuito fructuario locus religioſus non fiet. Sed
ſi conſentiat fructuarius, magis eſt, vt locus religioſus fiat. Porrò autem ne exiſtima-
remus alterius ſeruitutis quàm vſusfr. rationem non haberi, ſubiicit Vlpianus: locum,
qui ſeruit, nemo religioſum facit, niſi conſentiat is, cui ſeruitus debetur. Sed ſi non mi-
nus commodè per alium locum ſeruitute vti poteſt, non videtur ſeruitutis impediẽdæ
cauſa id fieri, & ideo religioſus fit. ¶ *NISI Conſentiente vſufructuario.*) Quo caſu ad-
huc multum tribui fauori religionis, tradit Vlpianus. ¶ *IN Alienum.*) Idem & ſi al- 8 *L. locum. De vſufr.*
teri ſit debitus: veluti legatus, etiam ſi ſub conditione. Quod ſi bona tantum fide ab 9 *L. ſi locus. De relig.*
alio poſſeſſus ſit, neceſſe non eſt eius conſenſum morari. Sed quid ſi fuerit locus pu- 1 *L. 2. § 1. D. eodem.*
blicis vſibus deſtinatus? Obſcure Vlpianus reſpondet, Si in locum publicis vſibus de- 2 *L. oſſa. § ſi in locum. D. eodem.*
ſtinatum intulerit quis mortuum, Prætor in eum iudicium dat. Si dolo fecerit, erit ex-
tra ordinem plectendus, modica tamen coërctione: Sed ſi ſine dolo malo, abſoluendus
eſt. Ex his Vlpiani verbis non ſatis licet deprehendere, an locus fiat religioſus. Porro

& olím apud Romanos agitatum fuit, an in campum Martium inferre liceret ſine decreto publico, cùm Iulia Cæſaris filia, Pompeij vxor in eo ſepulta eſſet, reclamante Domitio. Sic enim ſcribit Dion Hiſtoricus: ἐν τῷ αὐτῷ τούτῳ χρόνῳ καὶ ἡ τοῦ Πομπηΐου γυνὴ θυγατρίον τι τεκοῦσα ἀπέθανε· καὶ αὐτὴν, εἴτε διαπραξαμένων τῶν τε ἐκείνου, καὶ τοῦ Καίσαρος φίλων, ἢ καὶ ἄλλως πῶς χαρίσασθαι ἐθελήσαντες συνήρπασαν. ἐπειδὴ τάχιστα τῶν ἐν τῇ ἀγορᾷ ἐπαίνων ἔτυχε, καὶ ἐν τῷ Ἀρείῳ πεδίῳ ἔθαψαν, καίτοι Δομιτίου ἀνθισταμένου καὶ λέγοντος ἄλλα τε, καὶ ὅτι οὐκ ὁσίως ἐν τῷ ἱερῷ τόπῳ ἄνευ τινὸς ψηφίσματος θάπτοιτο. ¶ *CONSENTIENTE Domino.*) Citra cuius conſenſum, ſi quis intulerit: aut id tollere quod intulit, aut loci precium præſtare cogitur per actionem in factum, quæ tam hæredi, quàm in hæredem datur, &

1 *L. is qui intulit. De relig.*

perpetua eſt. Quod ſi quis ſemel ſimpliciter conſenſerit: adimit ei religio locum. Vnde & cùm venditor conſentiente emptore illatus eſſet in fundum venditum: reſponſum eſt, emptorem ſtatim perdidiſſe proprietatem rei emptæ: ſimúlque intercidere actionem de euictione.

2 *L. ſi per imprudẽtiam. §. ſi quis locum. De euict.*

¶ *POSTEA Ratum non habuerit.*) Expungendam hîc eſſe negationem oſtendit reſponſum Martiani, ex quo hic locus eſt deſcriptus. Illud enim ſine negatione legitur in Pãdectis Florẽtinis. Satiſq; ſuffragatur Græca Theophili tranſlatio: vt hic intelligamus religioſum locum fieri, quanuis non concedente domino primùm, illatus fuerit mortuus, modo id poſtea ratũ habuerit. Nempe quòd ratihabitio mandato comparetur. Quanquam non negauerim, quin & illud verum ſit, eum, qui à principio conſenſerit, fruſtra poſtea pœnitere, quum amplius res integra non ſit. Nam & alioqui perpetuo iactaretur infœlix cadauer, ſpargerentúrque oſſa iam in putrem diſſoluta puluerem, nuſquam certas aut quietas ſedes habitura, ſi ſtatim ad nutum variabilis domini migrare cogerentur. Certè Diui Fratres edicto admonuerunt, ne iuſtæ ſepulturæ traditum corpus inquietetur.

3 *L. in tantum. §. religioſum. De rer. diui.*

4 *L. Diui Fratres. De relig.*

Sanctæ quoque res veluti muri & portæ ciuitatis, quodammodo diuini iuris ſunt: & ideo nullius in bonis ſunt. Ideo autem muros ſanctos dicimus, quia pœna capitis conſtituta eſt in eos, qui aliquid in muros deliquerint. Ideo & legum eas partes, quibus pœnas conſtituimus aduerſus eos, qui contra leges fecerint, Sanctiones vocamus.

5 *L. ſacra. §. propriè. De rer. diuiſ.*

¶ *SANCTAE Quoque res.*) Inquit Vlpianus, Propriè dicimus ſancta, quæ nec ſacra, nec profana ſunt, ſed ſanctione quadam confirmata. Nec diſsimilis eſt definitio, quam ex Trebatio refert Macrobius libro. 3. Saturnal. cap. 3. Et noſter Martianus, Sãctum, inquit, eſt, quod ab iniuria hominum defenſum atque munitum eſt. Sanctum autem dictum eſt à Sagminibus. Sunt autem Sagmina, quædam herbæ, quas Legati Populi Rom. ferre ſolebant, ne quis eos violaret: ſicut legati Græcorum ferunt ea, quæ vocantur κηρύκεια. Hícque obiter admonendi ſumus, ſinceriorem eſſe hanc eius loci lectionem, quàm ſit illa Alexandri Neapolitani, qui legendum putat ἱκετήρια, intelligens, opinor, ramum oleæ lana obuolutum: ſed eum non conueniſſe, niſi ſupplici vel deprecatrici legationi, oſtendit ipſius vocis ſignificatio. ¶ *VELVTI Muri.*) Tullius lib. 2. de Natura Deorum, Muros, inquit, vrbis vos Pontifices ſanctos eſſe dicitis. Sed & ipſa quoque pomœria fuiſſe Romanis ſancta conſtat. Vetus lex Romuli fuit, MOENIA SACROSANCTA SVNTO. ¶ *ET Portæ.*) Sic & Caius, & Hermogenianus portas dicunt ſanctas. Conſtat tamen olim non fuiſſe: vel quia earum locus ſolenni more non ſignabatur ab vrbium cõditoribus: vel quia per eas cadauera efferebantur: & quod funeſtum eſſet, ſanctum eſſe non poterat. Eiuſmodi recenſet cauſas diſcriminis inter muros, & portas Plutarchus in Problemate, διὰ τί τῶν τεῖχος ἀβέβηλον καὶ ἱερὸν νομίζουσι, τὰς δὲ πύλας ἀνομίζουσιν. ¶ *CIVITATIS.*) Nempe, cuiuſlibet, etiam municipij. Nam & eius muros ſanctos eſſe Sabinus reſpõdit. ¶ *QVIA Pœna capitis.*) Inquit Pomponius, Si quis violauerit muros, capite puniatur: ſicuti ſi quis tranſcendat ſcalis admotis, vel alia qualibet ratione. Ciues enim Romanos aliâ quàm per portas, egredi non licet: cùm illud hoſtile, & abominandum ſit. Nam & frater Romuli Remus occiſus traditur ob id, quòd muros tranſcendere voluerit. Sic & Plutarchus in Problemantibus ſcribit ex Varrone, τὸ μὲν τεῖχος ἱερὸν δεῖ νομίζειν, ὅπως ὑπὲρ αὐτοῦ μάχωνται προθύμως, καὶ ἀποθνήσκωσιν. οὕτω γὰρ δοκεῖ καὶ Ῥώμυλος ἀποκτεῖναι τὸν ἀδελφὸν, ὡς ἄβατον καὶ ἱερὸν τόπον ἐπιχειροῦντα διαπηδᾶν, καὶ ποιεῖν ὑπέρβατον καὶ βέβηλον. Certè Tullius lib. 3. Offic. iudicauit Romulum hac in re peccaſſe aduerſus pietatem & humanitatem: & quam is oppoſuit

6 *L. ſanctum. De rer. diuiſ.*

7 *L. 1. De rer. diuiſ.*

8 *L. 2. D. ne quid in loco ſac.*

9 *L. ſanctũ. §. vlt. De rer. diuiſ.*

1 *L. vlt. De rer. diui.*

poſuit ſpeciem honeſtatis, non putauit fuiſſe probabilem, vel idoneam aduerſus fratrẽ. Ac fortaſsis ideo hinc factum eſt, vt hæc cauſa occiſi Remi Dionyſio Halicarnaſſeo ſuſpecta ſit, & pleriſque videatur fabulæ ſimilis. Certè ſi tranſilit muros Remus, oportet eos fuiſſe ligneos. Nã primus Tarquinius Priſcus lapideo muro vrbem cinxit. Sed vtut ſit, iuſta viſa eſt capitalis pœna delinquentium in muros ciuitatis: quos niſi aliqua ſeueritate tuearis, non præſtabunt quam debent Reipub. ſecuritatem: nec poterunt ciues iis fidere, parum tuti aduerſus improuiſam hoſtium vel graſſatorũ vim. Sanè quod hîc de ciuitate dicitur, neceſſarium viſum eſt etiã in caſtris obtinere. Vnde Modeſtinus, Si quis, inquit, vallum tranſcendat, aut per murum caſtra ingrediatur, ca- 1 *L. 3. § in bello. De re re militari.*
pite punitur: Si vero quis foſſam trãſiuit, militia reiicitur. Quid autem interfuerit inter vallum, murum, & foſſam caſtrorum, melius intelliget qui legerit ſextum Polybij librum de Romanorum caſtrorum metatione. ❡ *DELINQVVNT.)* Etiam ſi leue ſit damnum & incommodum. Nam nec id vllo modo permitti debet, perniciosum 2 *L. 2. D. 2. ne quid in loco ſacro.*
enim eſt exemplum, & maioris mali eſſet illecebra. Sed neque muri, neque portæ habitari ſine permiſſu principis poſſunt propter fortuita incendia: imo nec refici. Adeo 3 *L. vlt. D. eodem.*
hi loci ſancti, à priuatis intacti eſſe debent. ❡ *SANCTIONES VOCAMVS.)* 4 *L ſacra. §. muros autẽ. De rer diuiſi.*
Fit apud Papinianum mentio Sanctionis legum, quæ certam pœnam irrogat ei, qui legis præceptis non obtemperauerit. Eſtque propriè Sanctio, lex cum terrore pœnæ. 5 *L. ſanctio legum. De pœnis.*
Vnde Tullius pro Cornelio Balbo, Sanctiones, inquit, ſacrandæ ſunt, aut genere ipſo, aut obteſtatione, aut conſecratione legis, aut pœnæ: quum caput eius qui contrà fecit, conſecratur. Vlpianus quoque refert, in ſanctionibus adici ſolitum, Vt qui ibi aliquid 6 *L. ſacra. §. propriè. De rer. diuiſi.*
commiſerit, capite puniatur.

Singulorũ autem hominum multis modis res fiunt. quarundam enim rerum dominium nanciſcimur iure naturali, quod (ſicut diximus) appellatur ius gentium: quarũdam verò iure ciuili. Commodius eſt itaque à vetuſtiore iure incipere: palàm eſt autem vetuſtius eſſe ius naturale, quod cum ipſo genere humano rerum natura prodidit. ciuilia autem iura tunc eſſe cœperunt, cùm & ciuitates condi, & magiſtratus creari, & leges ſcribi cœperunt.

❡ *QVARVNDAM Enim &c.)* Initio hîc admonendi ſumus, quæcunque in hoc titulo ſequuntur ad finem vſque, omnia ferè ad verbum deſcripta ex libro ſecũdo Inſtitutionum Caij, cuius verba referũtur in Pandectis, & occupant primam magnámque partem tituli, De acquirendo rerum dominio. Quod dico, vt ſtudioſos admoneã collationis, quam vellem iis eſſe commẽdatiſsimam. plerunque enim interpretationis loco eſt, & multum lucis adfert, oſtenditque diligentiam Iuſtiniani modò aliquid adiicientis, modò contrahentis. Nec parum momenti habet, ipſos excuſiſſe fontes: quos ſanè contempſiſſe tam obuios, extremæ fuerit ignauiæ & ſocordiæ. ❡ *CIVILIA Autem iura.)* Id à Iuſtiniano adiectum eſt, quo magis intelligeremus, quod etiã ſcribit Tullius lib. 1. de Legibus, legem illam naturalem fuiſſe, antequam ciuitas vlla conſtituta eſſet, vtpote natam cum ipſis hominibus, quos caſulis & collibus contentos certũ eſt diu ignoraſſe omnem politiã, nulláſque habuiſſe ciuitates. Id quod etiam de priſcis Germanis rudem adhuc ſimplicitatem retinentibus refert Tacitus. Et Athenienſes cõſtat ſparſim habitaſſe ſine vlla ciuitate vſque ad tempora Theſei. Refértque Iuſtinus Gallos primũ à Maſsilienſibus vſum vitæ cultioris, depoſita barbarie, & agros colere, & vrbes mœnibus cingere, didiciſſe.

Feræ igitur beſtiæ, & volucres, & piſces, & omnia animalia, quæ mari, cœlo, & terra naſcuntur, ſimul atque ab aliquo capta fuerint, iure gentium ſtatim illius eſſe incipiunt.

FERAE Igitur &c.) Ariſtoteles lib. 1. Politicorum, agens de naturalibus acquirendarum rerum modis iuſtíſque rationibus, enumerat νομαδικὴν, γεωργικὴν, λῃστρικὴν, ἁλιευτικὴν, θηρευτικὴν, καὶ πολεμικήν. Quibus verbis breuiter ea fere omnia complexus eſt, quæ hic multis explicantur. Cicero lib. 1. Offi. generaliora quædam refert genera rerum acquirendarum, nempe Occupationem, Victoriam, Legem, Pactionem, Conditionem, Sortem. ❡ *FERAE Beſtiæ.)* Ferum eſt (inquit Varro) quod à cicure diſcretum eſt:

quódque naturali ſuo impetu fertur & ruit, nullo hominum commercio manſuefactũ, vel imperio domitum. Porrò autem docet Vlpianus ex præſenti magis feritate id accipiendum, quàm ex animalis genere. Nam poſſet eſſe Leo, ſed manſuetus: víxque vlla eſt tam fera belua, quę non poſsit tandem cicurari. Ita enim Plutarchus περὶ παίδων ἀγωγῆς ait, τῶν θηρίων τὰ ἀγριώτατα ὁρῶμεν πολλὰ καὶ τιθασευόμενα καὶ χειροήθη γιγνόμενα τοῖς πόνοις. Ergo ſolum ferum animal proprie intelligetur ſimplici beſtiæ appellatione, niſi aliud inuexerit communis loquendi vſus. Certè apud Hebræos behemah, vnde videtur deductũ beſtiæ nomen, potius animalia domeſtica & manſueta ſignificat. Hieronymus vertit iumenta, primo capite Geneſeos, vbi Moſes agit de tribus terreſtrium animalium generibus. Sed idem Hieronymus beſtias dixit pro feris, quas ſeptuaginta dixerant θηρία.

1 L. 1. § beſtias. De poſtula.

¶ *ET Volucres.*) Hic repetendum eſt verbum, feræ, vti perſpicuum eſt ex ſequentibus, vbi eadem adhibetur diſtinctio ferarum & cicurum volucrium. ¶ *ET Piſces.*) De horum natura fera vel manſueta nihil ſubiicitur: fortaſsis quod videantur omnes piſces feri, qui nihil habent commercij cum hominibus, quo cicurentur, vel vnde diſcant illam manſuetudinem, quam facilius diſcere poſſunt animalia terreſtria, paſsim mixta hominibus. Id quod ſcitè admodum quidam Phædimus apud Plutarchum in libello πότερα τῶν ζώων φρονιμώτερα, τὰ χερσαῖα, ἢ τὰ ἔνυδρα, ſcribit his verbis, τὰ μὲν ἐν γῇ διὰ τὴν ὁμοφυλίαν καὶ τὴν διαίτησιν, ἁμωσγέπως συναναχρωννύμενα τοῖς ἀνθρωπίνοις ἤθεσιν, ἀπολαύει καὶ τροφῆς καὶ διδασκαλίας καὶ μιμήσεως· ὁ δὲ τῶν ἐναλίων βίος ὅροις μεγάλοις τῆς πρὸς ἀνθρώπους ἀπῳκισμένος ὁμιλίας, ἐπείσακτον οὐδέν, οὐδὲ συνηθισμένον ἔχων, ὅτι καὶ αὐθιγενὴς καὶ ἄκρατος ἀλλοτρίοις ἤθεσι διὰ τὸν τόπον, οὐ διὰ τὴν φύσιν. Vt autem magis probet, quod ait feros manere piſces, non tam propter naturam, quàm locum: addit in Arethuſa anguillas, quas vocant ſacras, cicures multas reperiri. Refert quoque Murenam Craſsi, cuius ille mortem luxit. Item Delphinum Iaſſenſis pueri fidum & familiarem victorem. Quanquam itaque liberior ſit piſcatio, ſi quis tamen fortè incideret in cicurem piſcem, qui certum iam aliquem dominum habeat, cui ſeſe addixerit: merito credemus occupationi locum non eſſe, exemplo aliarum cicurum animantium. Nec alia ratione hanc ſpeciẽ, quàm quod rarior ſit & infrequentior, arbitror à legiſlatore prætermiſſam. ¶ *STATIM Illius eſſe incipiũt.*) Addit Florẽtinus, & ea quæ ex his apud nos edita ſunt. Certè vtrũque eleganter complexus eſt Quintilianus, declam. 13. his verbis, Multa quæ libera fuerãt, tranſeunt in ius occupantium. Nam vt cæteras animantes hominum prouidentia, finxerit natura: quod omnibus naſcitur, induſtriæ præmium eſt, eáque eſt conditio, vt quicquid ex his animalibus in vſum hominis ceſſerit, proprium ſit habentis. Deinde ſubiicit Fabius, conſequi, vt ſi quod generat meum ſit, etiam quod naſcitur meum fiat. Quem etiam articulum poſtea Iuſtinianus tractat.

2 L. 2. De acqui. rer. domi.

Quod enim antè nullius eſt, id naturali ratione occupanti conceditur. nec intereſt, feras beſtias & volucres, vtrum in ſuo fundo quis capiat, an in alieno.

¶ *QVOD Enim ante nullius eſt.*) Nullius (inquam) vel quia à nemine prius fuit occupatum: vel à domino derelictũ. hic enim demũ ius habet occupatio. Alioqui vero nihil præter pœnã conſequitur: vt ſi rem cõmercio exemptã inuaſerit quis. Nã ſi ſacram, ſacrilegus iudicabitur: ſi liberũ hominẽ, plagiarius. Idẽ & ſi res non ſit prorſus derelicta. Si quis enim inuaſerit iacentẽ hæreditatẽ, reus erit criminis expilatæ hæreditatis. ¶ *OCCVPANTI Cõceditur.*) Tul. lib. 1. Offic. Sunt (inquit) priuata nulla, natura. ſed aut veteri occupatione, vt qui quondã in vacua venerunt. &c. Cuius occupationis ius paulo ante quoque probauimus ex Quintiliano. Sed illud ſæpe quæſitũ eſt an eadẽ ſemper manſerit libertas occupandi loca deſerta & inculta, cuiuſmodi paſsim multa ſunt. Et ego quidem crediderim ea adhuc eſſe debere induſtriæ præmia, vt fiant occupantis & excolentis. ídque Reip. vtilius eſt. Certe Herodianus refert Imp. Ælium Pertinacem, quicquid in Italia aut vſquam gentium inculti ſoli eſſet, permiſiſſe occupantibus colentibúſque, donata immunitate decem annorum. Verum fortaſsis aliquis ex hoc principis ſingulari beneficio colliget contrariam eſſe iuris communis diſpoſitionem. Certè Appianus lib. 1. ſcribit decimam partem fructuum, Reip. ſolitam pendi pro vectigali eorum agrorum, qui deſerti ad culturam redigerentur. Vnde multi coniiciunt inculta olim loca fuiſſe Reip. vel principis. ¶ *FERAS BESTIAS & volucres.*) Non addit etiam piſces, quia non temere in alieno loco reperias piſces qui nullius ſint. Nemo enim in

enim in piſcina colligit, vel in viuario ſuo alit piſces, niſi ſuos, & proprios: ſic vt mini-
me occupationi pateāt. Quomodo & ſi feræ eſſent in alieno, capi etiam non poſſent.
Vnde Paulus inquit, feras beſtias, quas in viuariis incluſerim⁹, & piſces, quos in piſcina 1
collegerimus, à nobis poſſideri. Et adeò quidem, vt nec intercipi poſſint à fructuario: cū
is ſolo prouentu reditúque contentus eſſe debeāt. Ergo cum iam paſsim quiſque pro- 2
pria habeat priuatáque ſua viuaria ſiue leporaria: (Galli appellant, *Garennes.*) non te-
mere licebit quicquam in alieno capere, quod non ſit alienū. ¶*AN In alieno.*) In quo
adhuc relictę ſunt libertati naturali: nec incluſę ſeruātur. Itaq; licet Paulus fateatur feras
beſtias viuariis incluſas, vel piſces in piſcina collectos, vel aues, quas incluſas habemus,
non patere occupationi: quia ſcilicet à nobis poſſideantur: tamē exiſtimat piſces, qui in
ſtagno ſunt, aut feras, quę in ſyluis circunceptis euagantur: quoniam relictæ ſunt in li-
bertate naturali, non eſſe omnino noſtri dominij: neç à nobis poſſideri: ſic vt poſſint
adhuc ab alio occupari. Quod tamen crediderim accipiendum de iis, quæ nulla noſtra
cuſtodia coërcentur. Nec temere trahendū eſſe ad ſepta principum nemora quæ Græci
appellant Paradiſos, Galli, *Parcs*: in quibus varia animalia ad vſum voluptatis aut ve-
nationis includūtur, & poſſidētur adēpta naturali libertate. Et huc pertinere puto, quod
cum ageretur de fructibus à malæ fidei poſſeſſore reſtituēdis: Papinianus negauit qui-
dem venationē in fructu fundi eſſe: ſed excepit, niſi fructus fundi ex venatione conſtet. 3

1 L.3.§.item feras. De acqui.poſſeſs.
2 L.vſufructuarium venari.§.ſi in viuariis. L. item ſi fundi. §. aucupiorum. De vſufr.
3 L.venationē. De vſur.

Planè qui alienum fundum ingreditur venandi aut aucupandi gratia: poteſt à domino, ſi is præuiderit, prohiberi, ne ingrediatur.

¶*PLANE Qui alienum. &c.*) Sic Vlpianus, Sæpiſsime (inquit) reſcriptum eſt, non 4
poſſe quem piſcari prohiberi, ſed nec aucupari: niſi quod ingredi quis agrum alienum
prohiberi poteſt. Sed & diuus Pius reſcripſit aucupibus, ὀυκ ἔστιν εὔλογον ἀκόντων τῶν δε- 5
σποτῶν ὑμᾶς ἐν ἀλλοτρίοις ἰξεύειν. Et ſane æquum eſt, vnumquenque in ſuis ſeptis tuto & li-
bere agere: quoniam debet eſſe cuique ſua domus tutiſsimum ac liberrimum recepta-
culū: fueritque admodum durum cuiuſlibet libidini vel curioſitati patere ſecreta no- 6
ſtrarum poſſeſsionum. Eſto itaque, vt inſcio domino forte permittatur eius fundum
ingredi, dum aliquid captatur, quod nullius eſt: ſaltem eo inuito & repugnante irrum-
pere, non caret iniuria. Certè iniuriarum agi poteſt aduerſus eum, qui re mea vti me
non permittit. ¶*POTEST Prohiberi, ne ingrediatur.*) Etiam vi, ſi opus ſit: quod & 7
olim recte obiecit Cecinnæ Ebutius, vt refert Cicero. Sed & iam ingreſſum expellere
licet, etiam vi, ſaltem incontinēnti. Nota eſt illa vox, quam Tertullianus in libro de
præſcrip. indicat fuiſſe veterum Iuriſconſultorum, Quid in meo facitis non mei? Certè 8
contemptus domini prohibentis ingredi, vel ingreſſum iubentis egredi, iniuriam ha-
bet: vt ſi quid deinde in alieno capiatur, non ſit capientis, qui iuri non obtemperauit:
ſed potius fiſci, ad quem pertinet malè partorum ademptio, quæ vt indignis auferūtur:
ne quis ſperet vim ſuam & improbitatem nō modò impunitam fore, ſed & lucroſam.

4 L.iniuriarum actio neque.§.ſi quem tamē. De Iniur.
5 L.Diuus. De ſeruit.ruſti. præd.
6 L. plerique. De in ius vocan.
7 L.iniuriarum actio neque.§.ſi quis me. De Iniur.
8 L.idem eſt.§. cū igitur. De vi & vi arma.

Quidquid autem eorū ceperis, eouſque tuum eſſe intelligitur, donec tua cuſtodia coercetur. Cùm verò tuā euaſerit cuſtodiā, & in libertatem naturalem ſeſe receperit: tuum eſſe deſinit, & rurſus occupantis fit.

¶*QVICQVID Autem eorum ceperis.*) Captum à nobis dicimus vt noſtrū fiat, quod
noſtra cura & induſtria captum eſt. Nam & ſi aper inciderit in laqueum, quem venādi
cauſa poſuerā: ſi in eo ita cohæſerit, vt expedire ſe non poſſit, ſtatim nobis acquiritur, 9
etiam tum fortè ignorantibus & abſentibus. Satis enim eſt nos tetendiſſe laqueum ani-
mo eius acquirendi, quod eo implicaretur. Sed quid ſi animal noſtrum, nobis interim
nihil tale agētibus, vltro aliquid ceperit, quod etiā ſoleat vltro domū referre? vt ſunt illi
canes, vltro in venationem exeuntes, quos Vertagos appellarunt veteres. Digna certè
hęc eſt conuiuali diſceptatione quęſtio: eiúſq; definitionē literatis cōuiuiis relinquere
melius eſſe puto. Addam tamen ſententiam Martialis: Non tibi, ſed domino venatur
Vertagus acer, Illæſum leporē qui tibi dente feret. Nec diſsimilis fuerit quæſtio de aui-
bus allectatricibus, quæ ab Ariſtotele lib. IX. de hiſt. anim. dicuntur παλεύτριαι, vt ſunt
coturnices & anates & ſimiles, quæ in hoc aluntur, vt alias ſui generis alliciāt & ſimu-
lando ducant incautas in retia, aucupe plerunque abſente. ¶*EOVSQVE Tuū eſſe intelli-
gatur.*) Nā harum rerū proprietas conſeruatur ſola poſſeſsione: adeò vt ad retinendum
dominiū parum proſit impreſsiſſe aliquā notam animali: quia nec naturalē eius liber-

9 L.in laqueum. De acqui. rer. dom.

tatem ea tollat impreſsio. Porrò autem vt intelligamus quàm latè pateat, quæ hic à Iuſtiniano proponitur regula, lubet aliam quoque adiicere, quam Paulus proponit his
1 *L. 3. §. Nerua filius. De acqui. rer. poſſ.* verbis: Nerua filius ait, res mobiles, excepto homine, quatenus ſub cuſtodia noſtra ſint, catenus poſsideri. Nam pecus ſimul atque oberrauerit, aut vas ita exciderit, vt nō inueniatur, protinus deſinere à nobis poſsideri: licet à nullo poſsideatur. diſsimiliter atque ſi ſub cuſtodia mea ſit, nec inueniatur: quia in præſentia eius ſit: ſed tantum ceſſet interim diligens inquiſitio. ¶ *SESE Receperit.*) Vltro ſcilicet, & naturali deſiderio libertatis recuperandæ. Cæterum ſi ab alio ſolicitatū vel captatū ſit animal, vel furto ſublatum: vt magis mutarit ſeruitutem, quàm euitarit: non protinus deſinet eſſe noſtrū. ¶ *RVRSVS
2 *L. 4. D. eodem.* Occupantis fit.*) In Pandectis ex Florentino adiicitur hęc ſatis alioqui nota exceptiō, Niſi manſuetum ſit animal, mitti ac reuerti ſolitum. De quo nos poſtea dicemus.

Naturalem autem libertatem recipere intelligitur, cùm vel oculos tuos effugerit, vel ita ſit in conſpectu tuo, vt difficilis ſit eius perſequutio. Illud quæſitum eſt, an ſi fera beſtia ita vulnerata ſit, vt capi poſsit, ſtatim tua eſſe intelligatur. Et quibuſdam placuit, ſtatim eſſe tuam: & eouſque tuam videri, donec eam perſequaris: quod ſi deſieris perſequi, deſinere eſſe tuam, & rurſus fieri occupantis. Alij verò putauerunt, non aliter tuam eſſe, quàm ſi eam ceperis. Sed poſteriorem ſententiam nos confirmamus, quòd multa accidere ſoleant, vt eam non capias.

3 *L. in Laqueum. D. eodem.* ¶ *NATVRALEM Autē libertatem.*) Proculus appellat naturalē laxitatē, quemadmodū &
4 *L. Pomponius. D. eodem.* Vlpianus referens illā à Pōponio tractatā quæſtionē de animalibus, quæ ſeſe quidem nobis non ſubduxerūt, ſed ab alio fero animali vi ſubtracta ſunt: quādo ſcilicet ea noſtra eſſe deſināt, vt rurſus occupantis fieri poſsint. Et quia aliud in illo caſu cōſtituitur, quàm in eo, quem hîc proponit Iuſtinianus: ne quid deſideretur, lubet elegantiſsimum illū Vlpiani locū aſcribere. Pōponius tractat: Cum paſtori meo lupi porcos eriperent, hos vicinæ villæ colonus cum robuſtis canibus & fortibus, quos pecoris ſui gratia paſcebat, conſecutus, lupis eripuit, aut canes extorſerunt: & cū paſtor meus peteret porcos, quærebatur, vtrū eius facti ſint porci, qui eripuit, an noſtri maneāt: nam genere quodam venandi id erant nacti. Cogitabat enim, quemadmodum terra maríque capta, cùm in ſuam naturalem laxitatem peruenirent, deſinerent eorum eſſe qui cepiſſent: ita ex bonis quoque noſtris capta à beſtiis marinis & terreſtribus, deſinerent noſtra eſſe, cùm effugerint beſtiæ noſtrā perſecutionem. Quis denique manere noſtrum dicat, quod auis tranſuolās ex area, aut ex agro noſtro ſuſtulit, aut quod à nobis miluus eripuit? Si igitur deſinit: ſi fuerit ore beſtiæ liberatū, occupātis erit: quēadmodum piſcis, vel aper, vel auis cùm poteſtatē noſtrā euaſerit, ſi ab alio capiatur, ipſius fit. Sed putat potius noſtrū manere, quandiu recuperari poſsit: licet in auibus & piſcibus & feris verū ſit, quod ſcribit. Hęc Vlpianus ex Pōponio. Ex his ſatis apparet, propter difficilē perſecutionē nequaquā nos excidere dominio rerū nobis ereptarū: ſed demū vbi eæ ita perierint, vt nulla prorſus ratione poſsint recuperari. Id quod ſanè alio loco & breuius
5 *L. Pomponius ſcribit. §. vlt. D. fami. erciſc.* & dilucidius tradit idem Vlpianus ex eodē Pōponio, his verbis, Si quid de pecoribus noſtris à beſtiis ereptū ſit: venire in familiæ erciſcundæ iudicium putat Pōponius, ſi feram euaſerit. Nā magis eſt, vt non deſinat noſtrū eſſe, quod à lupo eripitur, vel ab alia beſtia, tandiu, quandiu ab eo non fuerit conſumptum. ¶ *CAPI POSSIT.*) Media quadam facilitatis ratione, quæ non minus metum perdendi, quàm ſpem aſſequendi habeat. De eo enim hîc quæritur. Cæterum ſi fuiſſet ita in manu, certáque captiuitas, vt nullus eſſet metus, nullúmque periculum effugii: de ea nequaquā dubitaretur. vt ſi fera beſtia vulnerata apud me cōciderit, veluti iamiā expiratura: nequaquā obfuerit me dū aliā fortaſsis capto, ab hac digreſſum eſſe, quæ nec vlla amplius perſecutione aut cuſtodia opus habebat. Sed hæc omnia à Iudice ex rerum circūſtātiis facile poſſunt definiri, quemadmodū & alia eiuſmodi multa controuerſa inter venatores, atque adeò ipſa tota venādi ratio, cuius cōponendæ cura nequaquam viſa eſt indigna, quæ graues Iuriſconſultos fatigaret. nam & honeſtiſsimā habet oblectationē, & iuſtiſsimū vſum, ſi credimus illis iuuenibus, qui mirificè venationē laudant apud Plutarchū in libello πότερα τῶν ζώων φρονιμώτερα, τὰ χερσαῖα ἢ τὰ ἔνυδρα. Sed vereor ne ea nimis oblectet multos, quibus longe

lōge aliud domi eſt quod agant: quorúmque ociũ in alios longe vſus quæſitũ eſt. Eſto, priuatus aliquis nullius muneris functioni addictus maneat ſub Ioue frigido, venator teneræ cõiugis immemor: Seu viſa eſt catulis cerua fidelib⁹: Seu rupit teretes Marſus aper plagas. Sed quis id ęquo animo ferat in Principe, vel Epiſcopo, ſaltē ante obita neceſſaria Reip. munia? Certè militaris diſciplina Romanorũ paſſa nó eſt militē venatum irē. 1 *L. officium. §. 1. De re milit.*
Sed aliò quàm propoſitũ erat, delabimur. ❡*QVIBVSDAM.*) Vt Trebatio. Cuius ſane ſentētia magis hodie recepta videtur inter venatores: ſaltē vt ſi nondũ mea fera ſit, non liceat tamē alteri eã eripere, méque perſequentē inſidioſe anteuertere. Nec ſanè id ratione caret. Debemus enim abſtinere, nó modo alieno, ſed etiã eo, quod iam prope eſt, vt alterius ſit: ne propinquam alterius ſpem multis iam fortè laboribus quæſitam ipſi inuadamus. Quis enim ferat ita fraudari fatigatam induſtriam? Scitè Chryſippus, Qui (inquit) ſtadium cucurrerit eniti & contendere debet, quàm maxime poſsit, vt vincat: ſupplantare eum, quicum certet, aut manu depellere, nullo modo debet. Sic (inquit Tullius) in vita ſibi quéque petere, quod pertineat ad vſum, non iniquum eſt: alteri ſurripere, ius non eſt. ❡*ET Eouſque tuam videri, donec eam perſequaris.*) Theophilus hanc partem à ſuperiori diſiungit, quaſi tres hîc referantur ſententiæ: quibuſdã exiſtimantibus feram beſtiam ita vulneratam ſtatim meam fieri: aliis præterea deſiderantibus perſecutionem: Multis rectius putantibus, omnino oportere captam. Sed errat Theophilus. Solũ enim duæ hîc fuere ſententiæ: quod manifeſtius eſt, apud Caiũm. 2 *L. naturalem. §. illud quæſitum. De acquir. rer. domi.*
Nec ſatis animaduertit primam illam ſententiam ita diuiſam à ſequentibus, indignam eſſe Iuriſconſulto. Quomodo enim vulnerata fera confeſtim mea fiet, & manebit mea, etiam ſi non perſequar adhuc fugiētem, cùm etiã ſi eã ſemel eſſem aſſecutus amitterem, non perſequendo effugientem? ❡*QVOD Multa accidere ſoleant.*) Omnia admodum incerta ſunt in venationibus vel aucupiis: víxque certa eſt præda, quam iam aſſecutus es. Saltem plerunque Spes, fallax dea eſt. nam & multa cadunt inter calicem, ſupremáque labra. Vt non temerè Philippus Imp. reſcripſerit, De fructibus futuris nihil certum iudicari poſſe. Nam quamuis multa promittant lętæ ſegetes: ſi tamen adhuc meſſis in herba eſt: nihil adferunt præter ſolicitudinem, & metum multarum impendentium calamitatum. 3 *L. ſi ea lege. C. de vſur.*

Apum quoque fera natura eſt. Itaque apes, quæ in arbore tua conſederint, antequam à te alueo includantur, non magis tuæ intelliguntur eſſe, quàm volucres, quæ in arbore tua nidum fecerint: ideóque ſi alius eas incluſerit, is earum dominus erit. Fauos quoque, ſi quos effecerint, eximere quilibet poteſt. Planè integra re, ſi præuideris ingredientem fundum tuũ, poteris eum iure prohibere, ne ingrediatur. Examen quoque, quod ex alueo tuo euolauerit, eouſque intelligitur eſſe tuũ, donec in conſpectu tuo eſt, nec difficilis perſecutio eius eſt: alioqui occupantis fit.

❡*APIVM Fera natura eſt.*) Plinius naturalis hiſtoriæ libro vndecimo, cap. quinto ſcribit apes eſſe inſecta quædã, neque manſueti generis, neque feri: ſed mediæ cuiuſdam naturæ. Verum hanc naturam Iuſtinianus magis putauit propendere ad feritatē, quemadmodum & Caius, & Paulus. ❡*ANTEQVAM Alueo à te includantur.*) Alueum hic vocat vimineum contectũ, quod eſſe ſolet priuatarum apium domicilium. Theophilus vertit κυψέλλω, Harmenopulus σύμβλον. Quomodo autem includantur apes aluearibus, melius docebunt ruſtici apiarii ſiue μελισσεῖς, de quibus Ariſtoteles lib. 9. de hiſtor. anim. & Vergilius in Georgicis. ❡*IS Earum dominus erit.*) Extat elegans pro cuiuſdam pauperis apibus, declamatio 13. Quintiliani, qua diſerte ſcribit apes, (quantumuis alioqui animal vagum, liberum, & extra imperia poſitum) vbi in vſum hominis ceſſerint, proprias habentis eſſe: quæque liberæ prius erant, tranſire in ius occupantium. Huc quoque pertinet omnino illud Pauli reſponſum: Si apes feræ in arbore 4 *L. ſi apes De furt.*
fundi tui, apes fecerint: & quis eas, vel fauum abſtulerit, eum non teneri tibi furti, quia non fuerint tuæ: eáſque conſtat, captarum terra, mari, cælo, numero eſſe. ❡*INTEGRA RE.*) hoc eſt, priuſquam ceperit. Eatenus enim prohibere licet, etiam iam forte ingreſſum: vti paulo antè dictum eſt. Interim ſemper meminerimus, non niſi eum iure prohiberi poſſe, qui contendit ſuum facere, quod prius habuit nunquam. Cæterũ

1 *L. theſaurũ. D. ad exhib. L. 2. C. de ſer. fug.*

rem ſuam perſequentem non iure prohiberemus fundo noſtrò. ¶ *EXAMEN.*) Examen vocat nouam illam apum ſobolem ad inquirendas nouas ſedes extruſam. Deducunt enim & ſuas colonias apes. Idem autem fuerit & ſi ad certamen euolarint, vel ad paſtum: idque multo magis, quia cùm vltro redire ſoleant, non eſt opus, vt quis eas perſequatur. ¶ *NAM Et apes idem faciunt.*) Exemplo diluit eorum ratiocinationem, qui putabant columbas non eſſe natura feras, ob conſuetudinem volandi & reuolandi. Oſtendit enim in apibus idem euenire, quarum nihilominus conſtat feram eſſe naturam, in ſuo ſaltem genere & prima conditione. Nam quod depoſita veluti feritate cicurantur, ex hominum conſuetudine & cura eſt, non ex earum natura. Interim autem parũ refert, ſitne animal natura cicur, an verò manſuefactum.

Pauonum quoque & columbarũ fera natura eſt. nec ad rem pertinet, quòd ex conſuetudine euolare & reuolare ſolent. nam & apes idem faciunt, quarum conſtat feram eſſe naturam.

2 *L. ſi pauonẽ. De furt.*

¶ *PAVONVM Quoque.*) Horum feram eſſe primam naturam ſatis indicat noſter quoque Pomponius: qui cùm agit de pauone meo, nominatim loquitur de mãſuetó.

Ceruos quoque quidam ita manſuetos habent, vt in ſyluam ire, & redire ſoleant: quorum & ipſorum feram eſſe naturam, nemo negat. In iis autem animalibus, quæ ex conſuetudine abire & redire ſolent, talis regula comprobata eſt, vt eouſque tua eſſe intelligantur, donec animum reuertendi habeant. nam ſi reuertendi animum habere deſierint, etiam tua eſſe deſinunt, & fiunt occupantium. Reuertendi autem animũ videntur deſinere habere tunc, cùm reuertendi conſuetudinẽ deſeruerint.

¶ *CERVOS Quidã ita manſuetos habent.*) Cuiuſmodi eſt ille quẽ tam diligenter deſcribit Verg. lib. 7. Æneid. his verſibus, Ceruus erat forma præſtanti & cornibus ingens. Tyrrhidæ pueri, quem matris ab vbere raptum, Nutribant, Tyrrhúſque pater cui regia parent Armenta, & late cuſtodia credita campi: Aſſuetum imperiis ſoror omni Syluia cura Mollibus intexens ornabat cornua ſertis: Pectebátque ferum, puróque in fonte lauabat: Ille manum patiens, mẽſæque aſſuetus herili Errabat ſyluis, rurſúſque ad limina nota Ipſe domum ſera quamuis ſe nocte ferebat. Nota quoque eſt ceruа Sertorij. Sed & Alexãdrum Magnum accepimus ceruas emiſiſſe cum inſcriptione, ne quis redire ad dominum volentes retineret. ¶ *IN Iis autem animalibus.*) Veluti apibus & columbis domeſticis, de quibus iam dictum eſt. Et Quintilianus in declamationibus ratiocinatur apes ſemel meas factas, mei iuris manere, ſi quæ volant, etiã reuolare ſoleant: finémque laboris ſui ſole metiantur. Quod certè etiam eas facere ſolere indicat poëta his verſibus, Omnibus vna quies operũ, labor omnibus vnus. Mane ruunt portis: nuſquam mora: rurſus eaſdem Veſper, vbi è paſtu tandem decedere cãpis Admonuit, tum tecta petunt, tum corpora curant Idem ſentiendum eſt & de Colũbis, quæ & noſtræ manent, & à nobis poſsideri intelliguntur, quandiu retinent conſuetudinem ad nos redeundi. Vtrunque autem iure ciuili diſertè proditum eſt, vt non poſsit non probari regula, quam hic Iuſtinianus proponit. Primum enim Pomponius ait, Columbas, quę emitti ſolẽt de columbario, venire in familię erciſcũdæ iudicium: cùm noſtræ ſint tandiu, quandiu conſuetudinem habent ad nos reuertendi. Quare ſi quis eas apprehendiſſet, furti nobis competeret actio. Idem (inquit Vlpianus) & in apibus dicitur: quia in patrimonio noſtro computantur. Deinde Paulus reſpõdit: Quidã rectè putant columbas quoque, quæ ab ædificiis noſtris: Item apes, quæ ex alueis noſtris euolant, & ſecundum conſuetudinem redeunt, à nobis poſsideri. Illud porrò in vniuerſum ſemel admonendi ſumus, piſcinas, viuaria, columbaria, quæque iis continentur animalia: ſi ex iis certus aliquis conſtet reditus: partem eſſe fundi, non ſecus atque ſunt reliqui fructus, moribus in Gallia paſsim receptis: ſic vt magis aſcribantur rebus immobilibus. Cęterum Iure ciuili nihil ea commune habent cum fundo, nec ſunt fundi. Sed tamen iis vtitur fruitur fundi fructuarius, ſi non ſit alius fundi fructus: quia tum inſtrumento fundi continentur: cuius certè fructus pertinet ad fructuariũ m. ¶ *TALIS Regula comprobata eſt.*) Cùm agitur de retinendo eorum dominio. Nam tum demum

3 *L. Põpo. ſcribit. §. idem Pompo. D. fami. erciſc.*

4 *L. 3. § item feras, in fi. De acquir. poſſ.*

5 *L. funes. §. vlti. cum le. ſeq. De act. empti.*

6 *L. de grege, cum duabus ll. ſeq. L. quæſitum. §. ſi in agro. De fund. inſtruc.*

7 *L. item ſi fund. §. ſeminarios. L. ſed ſi quid inædificauerit. §. proprietatis. De vſufruct.*

demum differentia eſt inter fera & manſueta animalia: quòd illa ſimul atque noſtram cuſtodiam euaſerunt, deſinunt eſſe noſtra: hæc verò non aliter, quàm ſi præterea redeundi conſuetudinem deſeruerint. Cæterū vbi ageretur de acquirendo dominio: vna eſt & eadem in vtroque animaliū genere regula, & ratio, nempe occupationis. ¶ *DONEC Animum reuertendi habeant.*) Sanè ad euincendum animalis dominium probandámque proprietatem, quanti ſit hic animus & conſuetudo reuertendi, pulchrè aliquādo fertur oſtendiſſe Sergius Galba Imp. Cùm enim de proprietate cuiuſdam iumenti quæreretur leuibus vtrinque argumentis & teſtibus, ideóque difficili coniectura veritatis: ita eum decreuiſſe autor eſt Tranquillus, Vt iumentum ad lacum, vbi adaquari ſolebat, duceretur capite inuoluto: atque ibidem reuelato, eius eſſet, ad quem ſponte ſe à potu recepiſſet. ¶ *FIVNT Occupantium.*) Iure naturali. Cui quidem non derogauit illa paſsim in Gallia recepta conſuetudo, quæ oberrantia animalia (galli appellāt, *eſpaues,*) vult eſſe eius, qui iuriſdictionem habet & publicum dominium eius loci, in quo reperiuntur. Nam id intelligitur de manſuetis animalibus, quæ habent aliquem dominum, ſed ignotum. Nos verò hîc agimus de iis, quæ veluti redeuntia ad feram naturam, deſierunt alicuius eſſe. ¶ *DESERVERINT.*) Vltro. Nam ab alio vi vel aliter detenta, nihilominus noſtra manere, paulo ante dictum eſt.

Gallinarum autem & anſerum non eſt fera natura. ídque ex eo poſſumus intelligere, quòd aliæ ſunt gallinæ, quas feras vocamus: item alii ſunt anſeres, quos feros appellamus. Ideóque ſi anſeres tui aut gallinæ tuæ aliquo modo turbati turbatæve euolauerint: licet conſpectū tuum effugerint: quocunque tamē loco ſint, tui tuæve eſſe intelliguntur: & qui lucrandi animo ea animalia detinet, furtum committere intelligitur.

¶ *ID QVOD Ex eo poſſumus intelligere.*) Ratiocinatio Iuſtiniani hæc eſt. non ſunt omnes anſeres feri, quia peculiariter appellantur quidam anſeres feri. Sic alibi probāt, 1 *l. ſi idem. C. de codic.*
non eſſe idem codicillos & teſtamentum, quòd diuerſa habeant nomina. Sed ſi hanc rationem perpetuo hîc ſequamur, non temerè licebit in vniuerſum certo definire de vllo animantis genere fero, vel manſueto: ſi quidem verum eſt quod Plinius lib. 8. cap. 53. aſſerit, non in ſuibus tantum, ſed in omnibus quoque animalibus, cuiuſcunque generis vllum eſt placidum, eiuſdem inueniri & ferū. ¶ *ALIAE Sunt Gallinæ.*) Varro libro de re ruſtica tertio, cap. nono, & Columella libro. 8. cap. 2. tradunt tria eſſe genera gallinarum. Sunt cohortales ſiue villaticæ. Sunt ruſticæ, quæ non ita manſuetæ ſunt, nec ſine cauea Romæ videntur, nec capiuntur niſi deceptæ ab aucupe. Cuiuſmodi feris gallinis dicitur abundaſſe illa maris Liguſtici inſula, quæ dicta inde Gallinaria. Tertium eſt genus Africanarum, ſiue Numidicarum, quas Græci μελεαγρίδας appellāt. ¶ *ALII Sunt anſeres.*) Anſeris autem non feri, ſed maximè cicuris notum exemplum in eo eſt, quem olim Lacydes philoſophus perpetuum habuit comitem. ¶ *EA Animalia detinet.*) Imo & qui dolo perſecutus eſt turbatā, quæ fortaſsis alius neſcio quis 2 *l. ſi pauonē. De furt.*
fuerit conſecutus, ſic vt domino perierint. ¶ *FVRTVM Committere intelligitur.*) Non vult tamen concedere Zaſius, vt hoc nomine furti quoque detur actio: veritus opinor, ne quis hic rideat boleti pœnam, quam veteres in legibus Solonis riſere. Verum ſanè quanuis Romani Prudentes noluerint temere iudicia occupari minutis aut leuiuſculis rebus: tamen ſenſerunt iniurias compeſcendas, ne impunita minoris delicti licentia, illecebra ſit maioris. Quod ſi doli actionem non conceſſerunt pro re duobus aureis minori, peculiarem habuerunt rationem, nempe quod ea ſit actio ſubſidiaria, & extraordinaria. Sic enim & ex alia cauſa in integrum reſtitutio, quia iuris extraordinarii eſt, propter minimam rem aut ſummam non temerè conceditur. Sed vbi ordinarii Iuris 3 *L. 4. De reſtit. in integ.*
actio eſt, datur & propter modicam ſummam. Sic actio ex ſtipulatu damni infecti
nomine datur, & ſi modicū damnū datum ſit. Interim ſemper fateor rectius & hone- 4 *l. ſi proprietarius. De damno infect.*
ſtius facturū, qui ſuas gallinas ciuili rei vindicatione repetet, quàm famoſa furti actione.

Item ea, quæ ex hoſtibus capimus, iure gentium ſtatim noſtra fiūt: adeò quidem, vt & liberi homines in ſeruitutem noſtram deducantur. qui tamen, ſi euaſerint noſtram poteſtatem, & ad ſuos reuerſi fuerint, priſtinum ſtatum recipiunt.

¶ *ITEM Ea quæ.*) Si omnium regnorum altius repetatur origo, vix aliam reperies quàm à iure belli profectam. Æthiopum regnum inuaſerunt Aſsyrij: Aſsyriorum, Babylonij: Babyloniorum, Perſæ: Perſarum, Macedones: Macedonum, Romani. Atque hic agnoſcere debemus certam prouidentiam Dei, qui modò vnum, modò aliũ imperare vult, vti eſt apud Danielem Prophetam. Nec vlli genti certóve populo ius perpetui ſceptri dedit, præterquam ad tempus generi Dauidico inter Iſraelitas. Quo fit, vt dubitari poſsit, an omnino iuſta noui belli cauſa ſit, prætextus rerum recuperandarum, quas fortaſſe maiores noſtri poſſederunt. Neque enim ſequitur, addictas eas prorſus eidem ſemper ſanguini, aut mutare dominum non debere. Et alioqui, ſi titulus eiuſmodi qualiſcunque ad orbem nouis ſemper cædibus & bellis miſcendũ ſatis fuerit: quis tandem bellorum finis erit, aut cui poterit deeſſe titulus in tantis rerum humanarum vicibus? Sola tellus Atheniẽſis iactauit ſuos ſe retinere indigenas καὶ αὐτόχθονας. Sed ne aliò delabamur: hanc legem, quæ ius belli tuetur, eſſe omnibus hominibus cõmunem, & ex iure Gentium profectam, probant etiam illi Athenienſium legati apud Thucydidem lib. quinto. οὗ ἂν κρατῇ, ἄρχειν, καὶ ἡμεῖς, οὔτε θέντες τὸν νόμον, οὔτε κειμένῳ πρῶτοι χρησάμενοι, ὄντα δὲ παραλαβόντες, καὶ ἐσόμενον ἐς ἀεὶ καταλείψοντες, χρώμεθα αὐτῷ. Et Cyrus apud Xenophontem lib. 3. ἐν πᾶσιν (inquit) ἀνθρώποις ἀΐδιος νόμος ἐστίν, ὅταν πολεμούντων πόλις ἁλῷ, τῶν ἀλόντων εἶναι καὶ τὰ σώματα καὶ τὰ χρήματα τῶν ἐν τῇ πόλει. Et Menelaus apud Libanium. τὸ μὲν οὖν εἰς τοὺς κρείττους τὰ τῶν ἡττόνων εἶναι κτήματα, λόγον ἴσως ἂν ἔχει, καὶ δίδωσιν ὁ τοῦ πολέμου νόμος. ¶ *AB Hoſtibus capimus.*) Quæ verò noſtris prius erepta ciuibus, recipimus ab hoſtibus virtute bellica: capta non videntur: (inquiunt Diocletia-
1 *L. ab hoſtibus capti. C. de poſtli. reuerſis.* nus & Maximianus[1]). eorum enim decet militem defenſorem eſſe, non dominum. Vnde & Pomponius[2], Expulſis hoſtibus (inquit) ex agris quos ceperant, conſtitit do-
2 *L. ſi captiuus. §. 1. De capt.* minia eorum agrorum ad priores dominos redire: nec publicari aut prædæ loco cedere. Publicatur enim ille ager, qui ex hoſtibus captus eſt. De iure poſtliminij nos alio loco diximus ſatis multa. ¶ *IVRE GENTIVM Statim noſtra fiunt.*) Iure tamẽ
3 *L. Diuus. De iu. fiſci.* Ciuili ſtatim magis fiunt Principis vel Reip. aut enim in fiſcum rediguntur[3] aut pu-
4 *L. ſi captiuus. § . 1. De capti.* blicantur[4], hoc eſt, dominio Populi aſcribuntur. Vnde & qui prędam ab hoſtibus ca-
5 *L. in qui prædam. ad leg. Iul. pecul.* ptam ſurripuit: tenetur lege Iulia peculatus[5]. Principis verò vel ducis arbitrio præda capta diuidebatur. Iulius Cæſar dicitur aliquando prædæ nomine in pedites ſingulos bina ſeſtertia: in equites vicena quaterna numûm dediſſe: aſsignaſſe etiam agros. Sed & Alexandrum Seuerum ſcribit Lampridius, quæ de hoſtibus capta erant, Limitaneis ducibus vel militibus dare conſueuiſſe: vt in eorum familia manerẽt, quãdiu vel ij vel eorum hæredes militarent. Fit & in Pandectis mentio agrorum militibus aſsignatorum. Ergo nunc ita demum, quæ ab hoſtibus capta ſunt, ſtatim fient occupantium, ſi principis acceſſerit beneficium. ¶ *ADEO Vt & liberi.*) Amplificatio eſt iuris belli, quod etiam victori addicat eorum dominium, quorum alioqui commercium non eſt, veluti liberorum hominum. De iis, qui per captiuitatem ſerui fiunt, copioſius ſuo loco dictũ eſt libro ſuperiori. Porrò ſi quis aliud requirat exemplum, vbi ius victoriæ non moratur conditionẽ rei captæ: inueniet in reſponſo Pomponij, cuius
6 *L. cum loca. De relig.* verba ſunt hæc[6]: Cùm loca capta ſunt ab hoſtibus, omnia deſinunt religioſa vel ſacra eſſe: ſicut homines liberi, qui in ſeruitutem perueniunt.

Item lapilli, & gemmæ, & cætera, quæ in littore maris inueniuntur, iure naturali ſtatim inuentoris fiunt.

¶ *ITEM Lapilli.*) Redit hic Iuſtinianus ad naturales modos acquiſitionis, qui ſola
7 *L. 3. De rer. diuiſ.* conſtant occupatione. Húncque locum deſcripſit ex lib. 2. Inſtitutionum Florentini[7]. ¶ *LAPILLI Et gemmæ.*) Seruius gemmas à lapillis eò diſtinxit, quòd gemmæ eſſent pellucidæ materiæ, velut Smaragdi, Chryſolithi, & Amethyſti. Lapilli autem contrariæ ſuperioribus naturæ, vt Obſidiani, Veientani. Cuiuſmodi diſcrimẽ probaſſe vi-
8 *L. cum aurum. §. gemmæ autem. De aur. & argen. leg.* detur Sabinus, eúmque ſecutus Vlpianus[8]. Sed Valla grauiter improbat, & vt commentitium reiicit. Conatus eſt Alciatus patrocinari Iuriſconſultis, & diluere notas Vallenſes: ſed reperit nouum aduerſarium qui eas animoſe tueretur, Floridum Sabinum. Nos, his grammaticorum minutiis prætermiſsis, quod inſtat agamus. ¶ *ET Cætera.*) Cuiuſmodi multa egerit æſtus maris, quæ nullius ſunt, paténtque omniũ occupationi. Iucundum eſt, quod Tullius lib. ſecundo de Orat. ſcribit, maximos illos duos viros

Lælium

Lælium & Scipionem, cùm rus ex vrbe tanquam ex vinculis euolaſſent, animi gratia ſolitos legere conchas & vmbilicos ad Caietam & Lucrinum. Porrò de iis, quæ naufragio eiecta reperiuntur, alio poſtea ſuo loco dicemus. ¶ *IN Littore maris.*) Quod ſi in itinere publico: non fit ſtatim res inuentoris: ſed quia creditur alicui imprudenti domino excidiſſe, iubetur publico præconio populum admonere. quod latius etiam poſtea dicemus. ¶ *INVENTORIS.*) Qui, quod oculis conſpexit, etiã apprehendit. Nam dominiũ, ex hac naturali poſſeſsione incipit: vt res eius fiat, qui primus eã nactus ſit. Nec poſſumus rei, quę nullius eſt, dominiũ, aut illam, quæ animo cõſtat poſſeſſionem, conſequi ſine apprehenſione: quanquam aliud ſit in acquiſitione rei alienæ.

1 *L. falſu. §. alienam. De furt.*
2 *L. 1. De acquir. poſſeſſ.*
3 *L.3.§. Neratius. De acquir. poſſ.*

Item ea, quæ ex animalibus dominio tuo ſubiectis nata ſunt, eodem iure tibi adquiruntur.

4 *L.1.§.ſi iuſſerim. D. illo tit.*

¶ *ITEM EA.*) Quintilianus declamat. 16. Si non ſunt (inquit) apes meæ, nec id quidem quod iis efficitur, meum eſt. deinde addit, An fieri poteſt, vt quod naſcitur meum ſit, quod generat alienum? ¶ *DOMINIO Tuo.*) Quod cum proprietate cõiunctum habet vſumfructum. Nam alioqui magis ad fructuarium, quàm proprietatis dominum pertinerent fœtus animalium. ¶ *NATA SVNT.*) Etiam ſi apud alium concepta: veluti ſi ancilla pręgnans vęnierit, partus erit emptoris. In obligatione aut nexu pignoris diſtinguimus paulo aliter. Nam ſi obligem ancillam: eámque deinde vendam alteri, & pręgnans facta ſit pariátque: partus non erit obligatus, qui tempore obligationis ne conceptus quidem erat.

5 *L. vlti. De acq. re. do.*
6 *L. Paulus. §. 1. De pignor.*

Præterea quod per alluuionem agro tuo flumen adiecit, iure gentium tibi adquiritur. Eſt autem alluuio, incrementum latens. Per alluuionem autem id videtur adiici, quod ita paulatim adiicitur, vt intelligi non poſsit, quantum quoque temporis momento adiiciatur. Quod ſi vis fluminis de tuo prędio partem aliquam detraxerit, & vicini prædio attulerit: palàm eſt eam tuam permanere.

¶ *PRAETEREA Quod per alluuionem.*) Proponit Iuſtinianus nouum acquirendi modum, qui nullam noſtram operam deſiderat: ſed vltro ſeſe offert. Cuius vim & ius non modo iuriſconſulti, ſed & Cæſares diligenter tutati ſunt. Nec ſane fuit hæc res ignota Lucano poëtæ, dum caneret, Illos terra fugit dominos: his rura colonis Accedũt donante Pado. Certè refert Aggenus Vrbicus, cùm quęreretur de Pado, reſponſum eſſe à Caſsio Longino, vt quicquid aqua lambẽdo abſtulerit, id poſſeſſor amittat: quoniam ſcilicet ripam ſuam ſine alterius damno tueri debet. Meminit & Gordianus Imperator ripæ aduerſus rapidi amnis impetum muniendæ, ſi quis alluuionis detrimentum vitare velit: neque enim licet repetere, quod ea forte alteri adiecerit. ¶ *AGRO.*) Hoc eſt, cuiuſque generis fundo. Licet enim propriè ager dicatur ſine ædificio locus: hic tamen generaliter dictum accipiemus pro fundo. Nam alluuionis ius eſt in iis, quæ adiecta ſunt ædificiis. Interim autem meminerimus quod ait Florentinus, In agris limitatis ius alluuionis locum non habere. ¶ *TVO.*) Vt omnino tua fiat alluuio, neceſſe eſt tuum eſſe fundum, cui ea acceſsit. Quod ſi ſolum habes vſumfructum, ſolus quoque alluuionis vſusfructus erit tuus. Et in vniuerſum, cuiuſmodi ius habes in fundum: habebis & in additamentum alluuionis. Si pignori fundus tibi eſt obligatus, alluuio tuam augebit hypothecam. Si fuerit fundus dotalis, erit & alluuio. Si ſeruit, & hęc ſeruiet. Si tibi venditus necdum traditus, quod interim per alluuionem acceſsit, cum fundo debebitur. Sed & legatum, quod nondum ceſsit nec debetur, dicitur interim alluuione creſcere. Adeo rei principalis naturam & conditionem ſemper ſequitur alluuionis adiectio. Actio Publiciana, quæ ad rem aliquam petendam competit: competet etiam, vt incrementum, quod alluuione acceſsit, petatur. Idem & de exceptionibus: quæ ſi ſummouent rem aliquam petentem, ſummouebunt etiam eum, qui alluuionem peteret. Rurſus finito iure, quod in fundum habebas: ſimul finietur & id, quod eius nomine habes in alluuionem. Vnde ſoluto matrimonio cum fundus dotalis reſtituendus eſt: reſtitui ſimul debet id, quod interim alluuione accreuit. Idem & vbi res aliqua reſtituenda eſt contractu forte per euictionem reſciſſo, vel per conditionem legis commiſſoriæ, aut addictionis in diem. quid autem, ubi de euictione agitur & ſti-

7 *L. 1. & 3. C. de alluu.*
8 *dic. L. 1.*
9 *L. fundi. De verb. ſigni. L. quæſitio eſt. de verb. ſig.*
1 *L. in agris. De acqui. re. domin.*
2 *L. item ſi fundi. §. huic vicinus. De vſufr.*
3 *L. ſi fundus. De pignor.*
4 *L. 1. De fun. dot.*
5 *L. hoc iure. §. 2. De aqua quotid.*
6 *L. id quod. De peri. & cõ. rei ven.*
7 *L. quod in rerum. §. ſi quid poſt. De leg. 1.*
8 *L. ſi ego. §. vlt. De Publiciana in rem act.*
9 *L. ſi Titio. §. 1. De vſuf. L. egi. §. vlti. De except. rei ind.*
1 *L. plerunque. in prin. et §. 1. De iure dot.*
2 *L. ſed & ſi quid, & L. bonitatis. De euict.*

pulatione duplæ, ſtatuendum ſit de eo, quod interim alluuio attulerit, vel etiã flumen
1 *L. ex mille. De euict.* abſtulerit, dicemus ad Papinianum. ¶ *FLVMEN ADIECIT.)* Idem & ſi aquis
ſubſidentibus, ſuóque receſſu, vicinum fundum ampliarit parte ſui alueí derelicti. Nã
& id alluuionis iure cenſetur. adeò vt etiam nó obſit via publica intermedia. Qua de re
2 *L. Martius. De acqui. rer. dom.* extat reſponſum Alpheni, qui etiam vocat alluuionem, receſſum ſubſidentis fluminis:
quemadmodum & Pomponius, quanuis in caſu paulo diuerſo. ¶ *INCREMEN-*
3 *L. ergo § alluuio. De acquir. rer. dom.* *TVM Latens.)* Nihil refert vnóne impetu alteri ademptum, & manifeſto damno
auulſum, an verò paulatim, & minutatim ambeſum ſit: modo quod mihi accreſcit,
paulatim, & veluti latenter adiiciatur. Neque enim inſpicimus an detrimentum, ſed an
incrementum latens ſit. De manifeſto & apparenti incremento alteri detracto, mox
ſubiicit aliter eſſe conſtitutum, quòd ſcilicet prioris domini maneat. Eſt & aliud diſ-
crimen, quod ſcilicet diſcreta & apparens acceſsio, etiamſi proprietatis domino acqui-
reretur, quia nempe aliter nullius ſit, non prodeſſet tamen fructuario. Id quod per-
4 *L. item ſi fundi § ſi inſula. De vſufr.* ſpicuè tradidit Vlpianus his verbis: Vbi latet incrementum, & vſusfructus augetur: v-
bi autem apparet ſeparatum, fructuario non accedit. ¶ *PARTEM Aliquam.)* Cuius
manifeſta ſit auulſio, nec leue damnum. Ac ne quis miretur, maiorem aliquam terræ
portioné impetu fluminis abripi & aſportari: legimus Echinades inſulas ab Acheloo
amne eſſe conuectas. Porrò autem & ſi non partem alienæ telluris, ſed alia quædam
importarit flumen, quę poſſunt à priori domino agnoſci, veluti lapides, ligna, metalla:
5 *L. 4. §. vlt. D. Si cer. peta. condict.* manebunt ea prioris domini: ſaltem ab eo poterunt condici, vel auferri præſtita cau-
tione damni infecti. Quod ſi non vi fluminis importata eſſent, ſed mea opera & facto:
6 *L. hoc amplius. § de iis. De dam. infect.* nihil id priori domino nocebit. cui ſemper integrum erit ea vindicare, vt ſua. dominii
enim trãſlatio impedita eſt non tam certè mala fide importantis: (nam & ſi quis alienæ
eſſe cognouerit, quæ à flumine importata, in ſuo coaleſcere videt. nihilominus fit do-
minus.) quàm quòd hominis factum fuerit, & veluti furtiuus conatus, qui non tantum
7 *L. adeo. §. alluuio. De acqui. rer. dom.* poteſt, quantum vis fluminis publici, quod Cenſoris vice fungitur, & magis mutat do-
minum: quanquam non ſemper maneat rata eius tranſlatio. Sic Trebatius refert, cùm
8 *dic. L. hoc amplius. §. de iis.* Tyberis inundaſſet, & res multorum multas in aliena ædificia detuliſſet, interdictum à
Prætore datum, ne vis fieret dominis, quo minus ſua tollerent & auferrent: ſi modo
damni infecti repromitterent.

Planè ſi longiore tempore fundo vicini tui hæſerit, arboréſque, quas ſecum traxit, in eum fundum radices egerint, ex eo tempore videntur vicini fundo adquiſitæ eſſe.

9 *dic. L. hoc. amplius. §. ita demum.* ¶ *PLANE SI.)* Hunc locum ſic explicat Vlpianus, agens de cruſta, quę ex fundo
tuo lapſa ſit in meum: Ita demum autem cruſtam vindicari poſſe Alphenus ait, ſi non
coaluerit, nec vnitatem cum terra mea fecerit: quemadmodum nec arbor poteſt vin-
dicari à te, quæ tranſlata in agrum meum, cum terra mea coaluerit. Sed his verbis non
niſi directam rei vindicationé denegari intelligamus. Nam alio loco Vlpianus refert,
1 *L. 5. § de arbore. De rei vind.* eũdem Alphenum Varum & Neruam hic etiam dediſſe vtilem in rem actionem. Sed
vt quod hic Iuſtinianus ex Caio deſcripſit, magis illuſtretur, addam ex Paulo, quod
2 *L. adeo. §. quod ſi vis. De acqui. rer. dom.* huius loci eſt. Is enim reſpondit: Arbor radicitus eruta, & aliò poſita, priuſquàm co-
aluerit, prioris domini eſt: vbi coaluerit agro cedit. & ſi rurſus eruta ſit: non ad prio-
3 *L. ſed ſi ex meis. §. arbor De acqui. re. do.* rem dominum reuertitur. Nam credibile eſt, alio terræ alimento aliam factam. Quæ
4 *L. 5. §. de arbore. De rei vind.* quidem omnia videtur hîc quoque probaſſe Iuſtinianus.

Inſula, quæ in mari nata eſt (quod rarò accidit) occupantis fit: nullius enim eſſe creditur. At inſula in flumine nata (quod frequenter accidit) ſi quidem mediam partem fluminis tenet: communis eſt eorum, qui ab vtraque parte fluminis prope ripam prædia poſsident: pro modo ſcilicet latitudinis cuiuſque fundi, quæ prope ripam ſit. Quòd ſi alteri parti proximior ſit, eorum eſt tantum, qui ab ea parte prope ripam prædia poſsident.

¶ *INSVLA, Quæ in mari nata eſt.)* Idem etſi qua noua terra emerſerit receſſu ma
ris. quod ſæpe fieri ſcribit Plinius. & exemplum eſt apud Herodotum, qui teſtatur o-
lim mare ſupra Memphin alluiſſe montes Æthiopum. ¶ *QVOD Raro accidit.)* Ra
rius

rius certè, quàm in flumine, cuius non ſunt eiuſmodi æſtus vel procellæ, quæ non temerè quicquam coaleſcere patiantur: fit tamen aliquando, vt nouam inſulam mare pariat. Sic enim teſtatur Plinius multas terras repente in mari enatas emerſiſſe: quaſi paria ſecum faciente Natura, & quaſi reddente, quod alio loco hauſerat. Nam vt Pyrrhã & Antiſſam circa Mæotin Pontus abſorbuit: & ex inſula Cæa amplius triginta millia paſſuum mare hauſit: Sic alias aliis locis reſtituit & veluti euomuit terras. Nam Rhodó & Delon nobiliſsimas inſulas ita repente emerſiſſe proditum eſt. Itémque Næam inſulam inter Lemnum & Helleſpontum: & Alonem inter Lebedum & Teon. Sed eiuſmodi naturæ miracula rariora poſteritas vidit. ¶ *OCCVPANTIS Fit.)* Lubet hoc loco memorabilem huius loci & controuerſiam & ſententiam ſubiicere, quam Petrus Bembus ſcriptor grauiſsimus commemorat lib. VII. hiſtoriæ Venetæ. Cùm Rex Hiſpaniæ Ferdinandus nouas in Oceano inſulas opera Legati ſui Columbi perquireret atque etiam occuparet, Ioannes Luſitaniæ rex, queſtus eſt, ſibi iniuriam fieri. Illas enim ad ſe ſpectare, qui Heſperides habeat: & cuius maiores Oceanum percurrere ante omnes alios ſint auſi. Contrà dicebat Ferdinãdus: quæ nõ fuerint vllo ab homine ante parta, omnibus hominibus patere: fierique occupantis. Controuerſia hæc ad Pontif. Alexandri. V. iudiciũ delata eſt: cuius ſententiæ ſe ſtaturum rex vterque ſpopondit. Alexander arbiter pronunciauit atque ſtatuit: vt à ſeptemtrionibus directa, ducta in auſtralem polum linea, quæ à Gorgonum inſulis tercentena millia paſſuum in Occaſum diſtaret, quæ pars orbis in Oceano ad occidentẽ ſolem eſſet: ea Hiſpaniæ Regi cederet: quæ ad Oriẽtem ſpectaret, Iuris Luſitani cenſeretur. Ita nouæ Oceani inſulæ ab ea ora, duobus regibus perquirendæ atque occupandæ, relictæ ſunt. ¶ *IN Flumine nata.)* Sic nempe vt ipſius fluminis alueo cohæreat. Nam (vt ex Paulo ſcribit Labeó) ſi virgultis, 1 aut alia qualibet leui materia, ita ſuſtinetur in flumine, vt ſolum eius non tangat: atque ipſa moueatur: propemodum publica, atque ipſius fluminis inſula eſt. ¶ *QVOD Frequenter accidit.)* Tribus modis id accidere ſcribit Pomponius: ſed primus huc non pertinẽt: nempe cùm agrum, qui aluei non fuit, amnis circunfluit. nihilominus enim 2 prioris domini manet. Nam nec propriè dicere poſſumus eam natam inſulam. Alij duo poſteriores modi huc referri poſſunt: nempe, cùm flumen locum, qui aluei eſſet, ſiccum reliquit, & circunfluere cœpit. Item cùm paulatim colluendo locum eminentem ſupra alueum fecit, & eum alluendo auxit. Lubet hìc adiicere & aliam quãdam inſulæ originem ex hominibus profectam: cuius exemplum extat in hiſtoriis Romanorum. Legimus aliquãdo Campi Martij ſegetem maturam meſsi, (quam religioſum erat conſumere) deſectam & cum ſtramento corbibus immiſſam, Romanos forte effudiſſe in Tyberim tenui tum aqua fluentem, vt mediis caloribus ſolet: ſicque in vadis, hæſitantis frumenti aceruos fimo illitos ſediſſe: vt paulatim inde & aliis (quæ fert temere flumen) eodẽ conuectis, inſula facta ſit, firma quoque templis & porticibus ſuſtinendis. hæc Liuius. Verum non eſt, quod aliquis hoc exemplo moliatur ſibi inſulas in fluminibus publicis. Nam ſi id obeſſet nauigationi vel publico vſui fluminis, cohiberetur conatus priuatus congerendæ inſulæ. ¶ *EST Eorum.)* Sunt tamen ſemper in hac inſula litora mari proxima aut ripæ flumini, omnium, non ſecus, atque in agro continenti. Quod reſpondit aduerſus Labeonem Paulus. ¶ *PROPE Ripam prædia poſſident.)* Nempe iure dominij. Nam fructuariis hoc apparens & ſeparatum inſulæ nouæ 3 commodum nõ prodeſt. Eſt enim is veluti proprius fundus. Sed & ſi limitata prædia 4 fuerint, iis vt non prodeſt incremẽtum alluuionis: ita nec vicina nouæ inſulæ acceſsio. Quare ſi vtrinque prædia fuerint limitata: inſula erit occupantis. Sed ſi ab vna tantum 5 parte: verius duxerim totam inſulam fieri alterius vicini, iure quodam accreſcendi.

¶ *PRO Modo latitudinis.)* Cùm agitur de diuidunda inſula inter eos, qui vtrinque prędia poſſident: inſpiciendum eſt imprimis, quàm latè pateant & protendantur vtrinque prædia: vt ſecundum eum modum, inſula è regione ſita diuidatur pari ſemper latitudine: nam inſulæ latitudo communis eſt iis, qui vtrinque prædia poſsident, vt quatenus verſus inſulam patẽt prædia, eatenus ex æquis partibus diuidatur inſulę latitudo. Id quod parum hìc videtur perpendiſſe Theophilus. ¶ *PROXIMIOR Sit.)* Dum primùm ſcilicet naſcitur. Nam huius temporis habetur ratio, vbi de vicinitate quæritur. Nec refert poſtea nouis forte acceſsionibus inſulam alteri ripæ factam viciniorẽ. Omnino enim quicquid inſulæ (quæ mea ſemel facta eſt) adiicitur, meum eſt ſiue id

1 *L. ſi epiſtolam. §. videamus. De acqui. rer. domi.*

2 *L. ergo. §. tribus. De acquir. rer. domi.*

3 *L. ſi inſulam. § ſiquis. De acqui. rer. domi.*

4 *L. item ſi fundi. § huic vicinus. De uſufr.*

5 *L. 1. §. ſi inſula. De fluminib.*

latitudinem,ſiue longitudinem ampliet,& ad vicinos promoueat. Qua de re extat ele-
1 *L.inſula.De acqui.rer. domi.* gans Proculi reſpo͂nſum. ¶ *EORVM Eſt tantum.*) Adeò,vt quod de his proximio-
ribus prædiis fuerit iudicatum : pertineat etiam ad inſulas proximè natâs. Porrò inter
2 *L.egi tecum.§.item ſi fundi.De excep.rei iudic.* eos, qui ſecundum eandem ripam prædia poſsident,vicina inſula non habebitur pro
indiuiſo communis: ſed diuidentur regiones : vt quantus cuiuſque fundus eſt iuxta ri-
pam,tantundem, linea veluti in directum per inſulam tranſducta,quiſque in ea habeat
3 *L.inter eos. De acquir. rer.domi.* diuiſis regionibus, quemadmodum reſpondit Paulus.

Quòd ſi aliqua parte diuiſum ſit flumen,deinde infra vnitum, agrũ alicuius in formam inſulæ redegerit,eiuſdem permanet is ager,cuius & fuerat. Quòd ſi naturali alueo in vniuerſum derelicto,ad aliam partem fluere cœperit:prior quidem alueus eorum eſt,qui prope ripam eius prędia poſsidẽt:pro modo ſcilicet latitudinis cuiuſque agri,quæ prope ripã ſit. nouus autem alueus eius iuris eſſe incipit, cuius & ipſum flumen eſt, id eſt, publicus. Quòd ſi poſt aliquod tempus ad priorem alueum reuerſum fuerit flumen:rurſus nouus alueus eorũ eſſe incipit,qui prope ripam eius prædia poſsident.

4 *L.ergo.§.tribus.De acqui.rer.domi.* ¶ *QVOD Si aliqua parte.*) Pomponius iſtud refert inter cauſas inſularum : nempe
cùm agrum,qui aluei nõ fuit,amnis circunfluit. Sed rectè admonet hoc modo cauſam
proprietatis non mutari. ¶ *IN Vniuerſum derelicto.*) Quod ſi pars tantum derelicta
ſit, flumine veluti contracto & ſubſidente : eius vnius erit,qui iuxta eam ripam prædia
poſsidet. ¶ *POST Aliquod tempus.*) Quo ſcilicet occupauit,& ſui quodãmodo iuris
fecit nouum illum alueum:ne quis dicat leuem quandam ſolum fuiſſe inundationem:
quæ certè non aboleret ius prioris domini. ¶ *NOVVS Alueus eorum eſſe incipit.*) Non
ergo reſtituitur ius prioris domini, quem ſemel fluuius deturbauit ſua proprietate &
5 *L.Martius.De acquir. rer.domi.* poſſeſsione. quanquam ſanè quod prius publicum erat, veluti iter,reſtitueretur Reip.
Adiecit & alium caſum ſingularem Caius, quem mirum eſt hîc à Iuſtiniano præter-
6 *L.adeo.§.ſi cuius tamẽ. D.illo tit.* miſſum. continet enim æquiſsimam & humaniſs. exceptionem. Si cuius totum agrũ
nouus alueus occupauerit, licet ad priorem alueum reuerſum fuerit flumen, non tamẽ
is, cuius ager fuerat, ſtricta ratione quicquam in eo habere poteſt : quia & ager ille qui
fuerat, deſiit eſſe, amiſſa propria forma : & qui vicinum prædium nullum habet, non
poteſt ratione vicinitatis vllam partem in eo alueo habere : ſed vix eſt vt id obtineat.
Hactenus Caius : quem ſatis apparet ex æquo & bono habuiſſe rationem inſœlicis do-
mini,qui forte nihil præter eum agellum,quem alueus fluminis occupauit,haberet:nec
potuiſſe pati,vt miſerabili huius damno, alij locupletarentur. Porrò autem cùm dici-
mus extincta ſemel proprietatis iura eius loci,quo fluuius vtitur pro alueo , nõ reſtitui
eo recedente,admonendi ſumus,non eſſe idem ſtatuendũ de iis, quæ diſceſſu fluminis
fortaſſe periere. Nam verius eſt,eo reuerſo,ſimul ea reuerti & redintegrari. Vt ſi fundus
tuus mihi ſeruiebat adituro fluuium tuos forte agros alluentem: receſſu quidem fluuij
intercidit ſeruitutis ratio:ſed eo priorem ſuum alueũ repetente,ius quoque ſeruitutis re-
petere potero. Sic cùm ageretur de quodã fonte,qui cùm ſemel exaruiſſet, poſtea rurſus
7 *L. Et Attilicinus. De ſeruit.ruſtic.præd.* cœpit fluere : reſponſum eſt, priores ſeruitutes ſimul redintegrari : ídque Cæſarem re-
ſcripſiſſe, vt concederetur. Sanè cùm ageretur de ſeruitutibus eius loci, quem fluuius
8 *L.ſi locus. D. quemad. ſeruit.amit.* occupaſſet, deinde reliquiſſet: Reſpondit Iabolenus, eas ipſo iure reſtitui, ſi ante id
tempus receſſerit fluuius, quod ad ſeruitutem amittendam deſideraretur. Alioqui,ſer-
uitutes quidem amiſſas : ſed tamen ex æquo & bono renouandas. Iuxta quàm diſtin-
9 *L.ſi vſumfr.horti. D. Quib.mod. vſusfr.am.* ctionem videtur intelligendum aliud eiuſdem Iaboleni reſpo͂nſum.

Alia ſanè cauſa eſt,ſi cuius totus ager inundatus fuerit. neque enim inundatio fundi ſpeciem commutat. & ob id, ſi receſſerit aqua, palàm eſt eum fundum eius manere, cuius & fuit.

¶ *ALIA Sanè cauſa.*) Pomponius (qui alluuionem vocat receſſum inundationis)
1 *L. ergo. §. alluuio. De acquir.rer.domi.* hunc locum ita explicat: Alluuio agrum reſtituit eum,quem impetus fluminis totum
abſtulit. Itaque ſi ager, qui inter viam publicam & flumen fuit,inundatione fluminis
occupatus eſſet : ſiue paulatim occupatus eſt, ſiue non paulatim, ſed eodem impetu:

receſſu

receſſu fluminis reſtitutus,ad priſtinum dominum pertinet. Si quis exemplum deſiderat:extat maximè memorabile apud Ægyptios,quorum agros quotannis inundat Nilus: nec tamen confundit eorum dominia,etiamſi diſsipet terminos. Nam ij Geometriæ adminiculo rurſus componũtur,vt ſcribit Diodorus Siculus lib. 2. ¶*INVNDATVS Fuerit.*) Alueo fluminis non mutato: ſed effuſis,quæ ſupra eum excreuerant, vndis: vt ſæpe nec alueus amnem,nec retinent ripæ. Recte ergo Vlpianus,Si (inquit) flumen aliquam terram inundauerit: non alueum ſibi fecerit: tunc non fit publicũ,quod aqua coopertum eſt. 1 ¶*SI RECESSERIT Aqua.*) Quandiu autem ea manet: videtur quodammodo amiſſus fundus: vtpote cuius nullus eſt vſus: atque adeò nec poſſeſsio retinetur. Imo quanuis ius dominij reuera maneat: tamen neſcio quomodo exiſtimatur deperdita proprietas,quam non poſsidemus. 2 multo magis vſusfructus:quem tamen etiam reſtitui recedente inundatione conſtat. Sic enim Pomponius, Si(inquit) ager, cuius vſusfructus noſter ſit, flumine vel mari inundatus fuerit: amittitur vſusfructus: cum etiam ipſa proprietas eo caſu amittatur: Ac ne piſcando quidem retinere poſſumus vſumfructum. 3 Sed quemadmodum ſi eodem impetu receſſerit aqua, quo venit, reſtituitur proprietas: ita & vſumfructum reſtituendum eſſe dicendum eſt. 4 Subiicit deinde Iabolenus generalem Labeonis ſententiam, ſed quã ſummo iure putat tantum in ipſa inundatione obtinere:nõ etiam vbi alueus mutatus eſt. Quanquam & tum reſtitui ſeruitutes omnes, longo etiam tempore amiſſas, alibi ex æquo & bono probat idem Iabolenus: & nos ſupra diximus.

1 *L. 1. §. ſi foſſa. De fluminibus.*
2 *L. qui vniuerſas. §. item quod à mari. De acqui. poſſ. L. cum vnus §. vlt. De bon. auto. iud. poſſidend.*
3 *L. Pomponius. De acquir. poſſ.*
4 *L. ſi ager. D. quibus modis vſusf. amit.*

Quum ex aliena materia ſpecies aliqua facta ſit ab aliquo:quæri ſolet, quis eorum naturali ratione dominus ſit: vtrum is,qui fecerit, an potius ille, qui materiæ dominus fuerit. vt ecce, ſi quis ex alienis vuis, aut oliuis, aut ſpicis, vinum, aut oleum, aut frumentum fecerit: aut ex alieno auro, vel argento, vel ære vas aliquod fecerit: vel ex alieno vino & melle mulſum miſcuerit: vel ex medicamentis alienis emplaſtrum, aut collyrium compoſuerit: vel ex aliena lana veſtimentum fecerit: vel ex alienis tabulis nauem, vel armarium, vel ſubſellia fabricauerit.

¶*MVLSVM.*) Potionis hæc ſpecies eſt,vel potius cibi. Sic enim Plinius lib. XXII. vbi agit de natura mellis, Multi (inquit) ſenectam longam mulſi tantum nutricatu tolerauere, neque vllo alio cibo, celebri Pollionis exemplo: quem centeſimum annum excedentem,cùm Auguſtus hoſpes interrrogaret, quanam ratione maximè vigorem illum animi corporiſque cuſtodiſſet: ille reſpondit, Intus mulſo, foris oleo. Vocat autem Plinius mulſum, quod Dioſcorides οἰνόμελι. Videtur tamen Vlpianus hæc diſtinxiſſe, cum reſpondit, vino legato non contineri mulſum: ſed tamen contineri 5 οἰνόμελι: quod interpretatur eſſe vinum dulciſsimum. Sanè ſi dulcia legata fuerint: etiã mulſum contineri conſtat. 6 ¶*EMPLASTRVM.*) Vox hæc græca eſt, ſicut & alia eiuſdem ferè ſignificationis, Cataplaſma, vel Malagma: Latini vocant paſtillum: quanquam inter hæc diſcrimen notatum ſit à Cor. Celſo lib. 4. ¶*COLLYRIVM.*) Genus medicamenti eſt, potiſsimum oculorum. Adduntur oculis collyria lippis. Si quis plures collyrij vſus ſcire deſiderat, legat librum quintum Cornelij Celſi.

5 *L. ſi quis vinum. De tritico, vin. & ole. leg.*
6 *L. vlt. §. vlt. D. illo tit.*

Et poſt multam Sabinianorũ & Proculianorum ambiguitatem, placuit media ſententia exiſtimantium, ſi ea ſpecies ad priorem & rudẽ materiam reduci poſsit, eum videri dominum eſſe, qui materiæ dominus fuerit. ſi non poſsit reduci eum potius intelligi dominum, qui fecerit. vt ecce, vas conflatum poteſt ad rudem materiam æris, vel argenti, vel auri reduci: vinum autem, vel oleum, aut frumentum ad vuas, vel oliuas, vel ſpicas reuerti non poteſt. at ne mulſum quidem ad vinum & mel reſolui poteſt.

¶*SABINIANORVM Et Proculianorum.*) Tuberonis duo fuere diſcipuli maximę autoritatis, Atteius Capito, & Antiſtius Labeo. Qui primum veluti diuerſas ſectas fecerunt (inquit Pomponius), Atteius Capito, in iis, quæ ei tradita fuerant, perſeue- 7

7 *L. 2. § poſt hunc. De origine iur.*

rabat: Labeo ingenii qualitate, & fiducia doctrinæ, qui præ cæteris Sapientiæ operam dederat, multa innouare inſtituit, vt ſcribit idem Pomponius. Hinc graues inter eos cõtentiones: quas deinde aluerunt & auxerunt diſcipuli. Capitoni ſucceſsit Maſurius Sabinus, vir Equeſtris ordinis, qui primus Cæſaris beneficio de iure publicè reſpondit. Sabino ſucceſsit C. Caſsius Longinus, Tuberonis ex filia nepos: quem etiam magiſtri ſui Sabini ſententias plerunque bene excuſaſſe teſtis eſt Paulus. Caſsio ſucceſsit Celius Sabinus: huicque deinde Priſcus Iabolenus. Contrà ex altera parte, Labeoni ſucceſsit Nerua: & deinde Neruę Proculus, quem ſcribit Vlpianus, nõ leuem fuiſſe iuris autorem. Proculo ſucceſsit Pegaſus, quem Iuuenalis vocat optimum & ſanctiſsimnm legum interpretem. Pegaſus ſucceſſorem reliquit Celſum patrem: cui deinde ſucceſsit Celſus filius, & Neratius Priſcus. Ex his intelligere poſſumus qui fuerint Sabiniani, qui Proculiani, quorum diſſenſiones in iure ciuili toties memorantur. Cuius generis ſunt, An legata codicillis aſcripta, poſt mortem hæredis inſtituti, deberentur à ſubſtituto. Vtrum bonorum parte legata, debeantur rerum partes, an verò æſtimatio. An teſtamentum ruptum intelligatur, ſi poſthumus præteritus, ſtatim quàm natus eſt deceſſerit, antequam vocem ederet. Vtrum diſcernenda ſit emptio à permutatione. An vxor furtum committat. An pœnalis ſtipulatio committatur ſtatim à tempore moræ. An qui certarum nundinarum diebus dari ſtipulatur, primo die petere poſsit, an verò finem expectare debeat. An ſi fideiuſſor, reum promittendi ſcripſerit hæredem, confundatur obligatio. Item de eo, qui exceſsit fines mandati. Et in hęreditatis petitione, de iis, quæ poſt litem conteſtatam perierunt. Vt alia capita prætercam. ¶ *AMBIGVITATEM.*) Caius hunc locum tractans ait, Neruam & Proculum putaſſe, hunc dominum eſſe qui fecerit: quia quod factum eſt, antea nullius fuerat: Sabinum verò & Caſsium exiſtimaſſe, magis naturalem rationẽ efficere: vt qui materiæ dominus fuerat, idem eius quoque, quod ex eadem materia factum ſit, dominus eſſet. ¶ *PLACVIT Media ſententia.*) Placuit certè ea & Caio, & Calliſtrato, & Paulo. qui etiam alibi in vniuerſum tradit: Ea, quæ talis naturæ ſunt, vt ſæpius in ſua poſsint redigi initia: materiæ potẽtia victa, nunquã vires eius effugere. Huc quoque pertinet quod idem Paulus adiecit, Tuã nauem eſſe, quam ex meis tabulis feceris, hoc eſt, ex rudi meo ligno, quod tu perpolieris, atque dedolaris bona fide in tuos vſus: ſic vt omnino alia res videatur, quę non poſsit redigi in prima illa ſua rudiáque initia: & mutata forma videatur interimere ſubſtantiam rei, vt eſt apud Vlpianum. Cæterum ſi tu ex meis verè tabulis iam dedolatis paratiſq; nauẽ conſtruxiſſes: nequaquam ideo ſtatim eris eius dominus. Idque Minutium interrogatum reſpondiſſe teſtis eſt Iulianus. Addit præterea Paulus & aliud exemplum, cuius hîc non fit mentio: nempe lanæ, ex qua veſtimentum confectum eſt. Nam id manere eius, qui fecit quia non maneat lana. Interim tamen probat ſententiam Labeonis, ſolius mutati coloris vim eam non eſſe, vt dominium mutet. Itaque meam lanã, quam forte tinxeris, nihilominus meam manere: perinde atque ſi luto foret inquinata. ¶ *EVM Videri dominum.*) Quem tamen æquum erit, ſumptum bona fide factum, impenſámque operam præſtare ei, qui fecit. ¶ *QVI Materiæ dominus.*) Saltem proprietatis. Nam ſolus vſusfr. non omnino hîc ſufficeret. Imo periculum eſt, ne pereat. Certè legatum vſumf. maſſæ, ex qua deinde vaſa ſint facta, eo nomine intercidere ſcribit Caſsius: & aſtipulatur Vlpianus. Sed aliud eſſe conſtitutum, vbi proprietas legata eſſet probat Paulus. ¶ *QVI Fecerit.*) Hoc eſt, Perfecerit: idque ſuo nomine: quod apud Caium adiicitur, & à Pomponio probatur. Poſtremo adiiciendum videtur, bona fide id factum eſſe debere. atque hoc alterum caput eſt, quod non ineptè Iuſtinianus hîc addidiſſet priori ſuæ diſtinctioni, quam ex Caio deſcripſit. Sic enim Paulus reſpondit: Si quis ex vuis meis muſtum fecerit, vel ex oliuis oleum, aut ex lanis veſtimenta, cùm ſciret hæc aliena eſſe: vtriuſque nomine ad exhibendum actione tenebitur: quia quod ex re noſtra fit, noſtrum eſſe, verius eſt. Atque hanc quidem diſtinctionem bonæ & malæ fidei, quam Iuſtinianus prætermiſit, diligenter obſeruandã eſſe iudico: & quod hîc negligentia Triboniani non ſatis explicatum eſt, ex collatione reſponſorum, quę ſunt in Pandectis, eſſe illuſtrandum. ¶ *AD Rudem materiam æris.*) Hoc eſt, iterum ad rude & infectum æs. Quod tamen conflatum, etiam ſemper æs fuit. ¶ *AVT Frumentum.*) Cogor hîc deſiderare diligentiam Triboniani, aut quiſquis fuit harum Inſtitutionum architectus, qui hoc exemplum cum aliis multum diſsimilibus temerè

1 *L. qualẽ. §. nunc videndum. De recep. arbitr.*
2 *L. Diui. De iure pat.*
3 *L. quidam referũt. De iure codic.*
4 *L. non amplius. §. vlti. De lega. 3.*
5 *L. 3. C. de poſthu. hæred. inſtit.*
6 *L. 1. De contrah. empt. §. item precium, infr. de empt. & vendit.*
7 *L. 1. De act. rer. amot.*
8 *L. ita ſtipulatus. § ſed & ſi ita. De ver. oblig.*
9 *L. eum qui certarum. D. eodem.*
1 *L. ſi duo. §. vl. De ſolut.*
2 *§. is qui, inf. de mand.*
3 *L. illud quoque. De petit. hæred.*
4 *L. pupillus. De acquir. re. dom. L. ex facto. De hær. inſtit.*
5 *L. adeo. § . cùm quis ex aliena. De acqui. rerũ domi.*
6 *d. §. cùm quis.*
7 *L. lacus. §. vlt. D. eodẽ.*
8 *L. in omnibus. D. eodẽ.*
9 *L. quæſitũ eſt. §. illud. De lega. 3.*
1 *L. ſed ſi ex meis. De acquir. rerum dominio.*
2 *L. Iulianus. § ſi quis rẽ. D. ad exhib.*
3 *L. Minutius. De rei vindic.*
4 *L. quid tamẽ. §. ſi maſſa. D. Quibus modis vſusfr. amit.*
5 *L. ſeruum filij. §. ſi pocula. De lega. 1.*
6 *L. adeo. §. cùm quis. De acquir. rer. domi.*
7 *L. quicquid. §. vbi. De adquir. rer. domi.*
8 *L. de eo. §. ſi quis. Ad exhib.*
9 *L. etiã aureos. De ver. ſigni. L. cùm aurũ. De auro & argen. lega.*

temerè confuderit: & omiſerit neceſſarium illud Caij additamentum, quo diſcrimen diligenter notauerat, his vèrbis: Videtur tamen mihi quidam rectè dixiſſe, non debere 1 dubitari, quin ex alienis ſpicis excuſſum frumentum, eius ſit, cuius & ſpicæ fuerant. Cùm enim grana, quæ ſpicis continentur, perfectam habeāt ſpeciem: qui excutit ſpicas, non nouam ſpeciem facit, ſed eam, quæ eſt, detegit. Hæc Caius. Cuius ſententia & exceptio, quo tandem conſilio hîc ſit prætermiſſa, non poſſum intelligere. Niſi incuſare velis librariorum incuriam, qui vel temerè addiderunt hoc frumenti exemplum, cuius mentionem oportuit expunctam: vel prætermiſerunt appendicem, quam maximè adiectam oportuit.

1 L. adeo. §. cum quis, in fi. De acquir rer. domi.

Quòd ſi partim ex ſua materia, partim ex aliena ſpeciem aliquam fecerit quis: veluti ex ſuò vino & alieno melle mulſum miſcuerit, aut ex ſuis & alienis medicamentis emplaſtrum aut collyrium, aut ex ſua lana & aliena, veſtimentum fecerit: dubitandum non eſt, hoc caſu eum eſſe dominum qui fecerit: quum non ſolum operam ſuam dederit, ſed & partem eiuſdem materiæ præſtiterit.

¶ *PARTIM Ex ſua.*) Idem & ſi partim ex tua, partim ex Titij materia aliquid bona fide fecero. nam & id eius erit, qui fecit, ſi non poteſt ad priorem redire formām. 2 ¶ *CVM Non ſolum.*) Alia ex ſuperioris paragraphi diſtinctione aptior ætiologia colligi poteſt, quòd hoc caſu id quod factum eſt, ad ſua initia redire nequeat.

2 L. 5. §. idem ſcribit. De rei vindic.

Si tamen alienam purpuram veſtimento ſuo quis intexuerit: licet pretioſior ſit purpura, tamen acceſsionis vice cedit veſtimento: & qui dominus fuit purpuræ, aduerſus eum, qui ſubripuit, habet furti actionē, & condictionem: ſiue ipſe ſit, qui veſtimentum fecit, ſiue alius. nam extinctæ res, licet vindicari non poſsint, condici tamen à furibus, & quibuſque aliis poſſeſſoribus poſſunt.

¶ *SI Tamen alienam purpuram.*) Non reperitur hic locus apud Caium, ſed à Triboniano inſertus eſt & aſſutus, fortaſsis inconſideratè. Nā præterea quòd parum cohæret ſuperioribus, vt ingenuè fatear, videtur mihi fruſtranea eius definitio. Verum quidem eſt, acceſsionem cedere principali, & partem totò: & quæ ita coniuncta ſunt, rectà vindicari non poſſe. 3 Verum illud totum nihili eſt: quia ſaltem agi poteſt, vt exhibeantur: & exhibita, iámque ſeparata rectè vindicantur. Sic facillimū eſt, totum ius acceſsionis ſubuertere. Rectè itaque Paulus, Quæcunque (inquit) aliis iuncta ſiue adiecta acceſ- 4 ſionis loco cedunt: quandiu cohærent, dominus vindicare non poteſt: ſed ad exhibēdum agere poteſt, vt ſeparentur, & tunc vindicentur. Sed & diſertè teſtatur Vlpianus, 5 purpuram alienam veſtimento intextam petenti exhibendam. Vnde apparet rationem acquirendi per acceſsionem, eſſe admodum infirmam, ſaltem vbi res ſeparari poteſt: 6 nec quicquam ſolidi iuris hoc loco tradi, atque adeò nihil præter leuem quādam ſubtilitatem: quæ fingit rem, quæ propter acceſsionem alteri ceſsit, tanquam extinctam domino perire, quanquam interim facilè ſit eam recuperare: quia integrum ſit à quocunque poſſeſſore petere, vt exhibeatur, & exhibitam vindicare. Itaque operæpretium non eſt in tam vano & ludicro acquirendi modo, qui hîc proponitur, diutius immorari. fortaſsis aptius fuiſſet agere de eo, qui ſuum pannum intinxit alienæ purpurę, hoc eſt, ſucco piſciculi Purpuræ. Tunc enim ſatis apparet debere purpuram cedere panno, vtpote à quo nullo modo poſsit auelli aut ſeparari: ſaltem ſi bona fide quis intinxerit. Nam aduerſus eum, qui in dolo eſſet, rectè condictione ageretur. ¶ *QVIBVSQVE Aliis poſſeſſoribus.*) Ita etiam hunc locum legiſſe videtur Theophilus, qui vertit κατὰ πάντων νεμομένων. Sed intelligamus quoſque alios poſſeſſores, qui ex alia ſimili cauſa non iuſta poſsident mala fide: ſicuti & prædæ & bonorum raptorum & rerum amotarum nomine condici poteſt, & in vniuerſum, (inquit Martianus) ab his qui non ex iuſta 7 cauſa poſsident.

3 L. etſi non ſunt. §. peruenìamus. De auro & arg. leg.
4 L. ſed ſi ex meis. §. Proculus. De acqui. rer. domin.
5 L. in rem actio. §. item quæcunque. De re. vid.
6 L. tigni. § ſed ſi rotam. D. ad exiben.
7 L. rerum. De rer. amot.

Si duorum materiæ voluntate dominorum confuſæ ſint, totum id corpus, quod ex confuſione fit, vtriuſque commune eſt: veluti ſi qui vina

ſua confuderint, aut maſſas argenti vel auri conflauerint. Sed & ſi diuerſæ materiæ ſint, & ob id propria ſpecies facta ſit: forte ex vino & melle mulſum, aut ex auro & argento electrum: idem iuris eſt. nam & hoc caſu communem eſſe ſpeciem non dubitatur.

1 L. adeo. §. voluntas. De acqui. rer. domi.

2 L. 2. D. pro ſoc.

¶ *VOLVNTATE.*) Caius indicat hanc ipſam voluntatem efficere corpus commune: nempe quia hîc intelligatur ſubeſſe tacita quædam ſocietatis conuentio. Itaque nec opus eſt vlla traditione ad transferendum dominium. ¶ *ELECTRVM.*) Plinius libro. 33. cap. 4. ſcribit, Electrum eſſe aurum, cuius quinta pars argentum ſit. Suidas vero tradit eſſe aurum cum vitrea quadam & lapidea confuſione: quòd illuſtri nitore ſplenderet.

Quòd ſi fortuitu, & non voluntate dominorum confuſæ fuerint, vel eiuſdem generis materiæ, vel diuerſæ: idem iuris eſſe placuit. Quòd ſi frumentũ Titij frumento tuo miſtum fuerit: ſi quidem voluntate veſtra, commune eſt: quia ſingula corpora, id eſt, ſingula grana, quæ cuiuſque propria fuerunt, conſenſu veſtro communicata ſunt. Quòd ſi caſu id miſtum fuerit, vel Titius id miſcuerit ſine tua voluntate, non videtur commune eſſe: quia ſingula corpora in ſua ſubſtantia durant.

3 L. 3. §. vlt. L. 5. De rei vind.

¶ *IDEM Iuris eſſe placuit.*) Theophilus hoc loco addit negatiuam, οὐ τὸ αὐτὸ γενήσεται. quaſi hîc ſcripſerit Iuſtinianus, NON IDEM IVRIS ESSE PLACVIT. Et ſanè ſi quis expendat vim orationis, quæ cœpit ab his verbis, QVOD SI &c. hîc meritò expectabit aliquid à ſuperioribus diuerſum. Alioqui magis conueniebant illa verba, quibus etiã *hac* in re Caius vſus eſt, SED ET SI &c. Illud prǽterea quis mirabitur eodem loco hîc haberi materias diuerſas & eiuſdem generis, cùm tamen diſcrimen eſſe videatur. Vt autem, quãtum licet, totum hunc locum, & ea quæ ſequuntur, ſemel explicemus, adiiciam ex optimis exemplaribus, ea, quæ ex Pomponio refert Vlpianus. Pomponius ſcribit, Si quid quod eiuſdem naturæ eſt, ita confuſum eſt atque commiſtum, vt diduci & ſeparari nó poſsit: non totum, ſed pro parte eſſe vindicandum. vtputa meum & tuum argentum in maſſam redactum eſt: erit nobis commune, & vnuſquiſque pro rata ponderis, quod in maſſa habemus, vindicabimus: etſi incertum ſit, quantú quiſque póderis in maſſa habeat. Idem Pomponius ſcribit: Si frumentum duorum, non voluntate eorum confuſum ſit: competit ſingulis in rem actio in id, quantum paret in illo aceruo ſuum cuiuſque eſſe. Quòd ſi voluntate eorum commixta ſint, tunc communicata videbuntur, & erit communi diuidundo actio. Idem ſcribit: Si ex melle meo & vino tuo factũ ſit mulſum: quoſdam exiſtimaſſe, id quoque communicari: ſed puto verius (vt & ipſe ſignificat) eius potius eſſe qui fecit, quoniam ſuam ſpeciem priſtinã non retinet. Sed ſi plumbum cum argento mixtum ſit, quia poteſt diduci, nec communicabitur, nec communi diuidũdo agetur. agetur autem in rem. Sed & ſi diduci (inquit) non poſsit: puta ſi æs & aurum mixtum fuerit: pro parte eſſe vindicandum. Nec quaquã erit dicendũ, quod in mulſo dictũ eſt: quia vtraque materia etſi confuſa, manet tamen. Hęc ille. Ex his autem quatuor colligi poſſunt axiomata, Vbi res eiuſdé naturæ miſcentur, & ita ſubſtantię ipſę commixtæ ſunt, vt ne naturaliter quidem ſeparari poſſint: omnino communicantur: etiam ſi ſine dominorum voluntate mixtę ſint. Ipſa enim ſola confuſio ſubſtantiarum neceſſariam habet communicationem. veluti ſi meũ argentum cum tuo mixtum ſit atque confuſum. Nam hæc, quæ eiuſdem naturæ ſunt, ita inuicem miſcentur, vt nulla ratione diduci poſsint. Quòd ſi res quidem ſint eiuſdem ſpeciei, ſed quarum ſubſtantiæ non confundantur: nulla erit communicatio, niſi ex volũtate dominorum. veluti ſi meum frumẽtum cum tuo fuerit mixtum: hîc enim ſingula grana in ſua ſubſtantia manent: nec natura eſt impoſsibilis ſeparatio, etiamſi difficilis ſit & incommoda. Si miſceantur res diuerſæ naturæ, nec maneat prior ſpecies aut ſubſtantia, ſed tertia quędam efficiatur, nulla eſt communicatio, ſed totum corpus ſit eius, qui fecit bona fide. veluti ſi ex melle meo & vino tuo factum ſit mulſum. Quòd ſi integra puráque maneat prior ſubſtantia: nulla quoque fit communicatio, niſi ex dominorum voluntate: ſed quiſque manet ſuæ materiæ dominus: &

pro

pro ſua parte vindicabit: idque non modo, vbi commodè res ſeparari poteſt, veluti ſi cum plumbo argentum mixtum ſit: ſed etiam ſi non ſeparetur, veluti ſi æs & aurum mixtum fuerit. Intelligimus autem æs ab auro non ſeparari, quod commodè ſeparari nequeat: quia vel magna ex parte conſumatur, ſi per ignem aut aquam Chryſulcam ſeparare velis: aut tam ſumptuoſa ſit, vt damnoſa fuerit, ſeparatio, ſi diducere velis cæmento illo ex lateribus contuſis & medicatis cum argilla compoſito. ¶ *SINGVLA Corpora communicata.*) Horum tamen diuiſio, ſi quando fiet, fieri debebit numero: nó autem corporum ſectione, quæ corrumperet vtriuſque portionis emolumentũ. Porrò & ſi quis non cóſentiente ſocio aliquid ſtatuerit de omnibus corporibus, non erit rata eius diſpoſitio vltra dimidiam vniuerſorum partem. Sic enim reſpondit Vlpianus: Si 1 communes numos tibi credidero centũ: poſſe me quinquaginta condicere Papinianus lib. 8. Quæſtionum ſcribit, etiam ſi ſingula corpora communia fuerint.

1 *L. nam etſi fur. §. vlti. D. ſi cer. pet. cond.*

Sed nec magis iſtis caſibus commune fit frumentum, quàm grex intelligitur eſſe communis, ſi pecora Titij tuis pecoribus miſta fuerint. Sed ſi ab alterutro veſtrum totum id frumentum retineatur: in rem quidem actio pro modo frumenti cuiuſque competit: arbitrio autem iudicis continetur, vt ipſe æſtimet, quale cuiuſque frumentum fuerit.

¶ *SI PECORA.*) Quæ nihilominus ſuã cauſam retinẽnt, & facile poſſunt ſeparari, 2 nó minus certè, quàm mancipia aut prædia: Vnde Vlpianus, Sciendũ eſt (inquit) poſteaquam bona hæreditaria, bonis hæredis miſta ſunt, nó poſſe impetrari ſeparationem. 3 Confuſis enim bonis & vnitis, ſeparatio impetrari non poterit. Quid ergo ſi prędia extent, vel mancipia, vel pecora, vel aliud, quod ſeparari poſsit? Hic vtique poterit impetrari ſeparatio. Nec ferendus eſt, qui cauſatur bona contributa: cum prædia contribui non poſsint, niſi ita coniunctæ poſſeſsiones ſint, & permixtæ propriis, vt impoſsibilem ſeparationem effecerint. quod quidem perraro contingere poteſt. Pro modo frumẽti, hoc eſt, pro rata quantitatis cuiuſque, habita etiã ratione qualitatis. ¶ *VT Ipſe æſtimet, quale cuiuſque frumentum.*) Sic vt pro qualitate miſti frumenti, ſtatuat certam aliquam quę ex toto aceruo reddatur actori, quantitatem, vel minorem, quàm ſit commiſta, quia fuerit minoris precii frumentum: vel ſanè maiorem, ſi fuerit maioris precii. Nam in hac vindicatione ratio habetur, cuius res præcioſior erat, quemadmodum etiã 4 eſt apud Paulum.

2 *L. rerum mixtura. in fi. De vſucap.*
3 *L. 1. §. præterea. De ſeparat.*
4 *L. 4. in fi. De rei vind.*

Cùm in ſuo ſolo aliquis ex aliena materia ædificauerit, ipſe intelligitur dominus ædificii: quia omne, quod ſolo inædificatur, ſolo cedit.

¶ *CVM In ſolo ſuo.*) Hoc eſt, proprio. Adderẽ autem ſolã ſufficere proprietatem, etiã ſi alienus eſſet vſusfructus, niſi meminiſſem nó licere proprietatis domino, vllo modo 5 commutare ſpeciem rei, cuius alienus eſt vſusfr. Quod ſi in ſolo communi ædificetur: erit etiam commune ædificium. ¶ *DOMINVS AEdificij.*) Non etiam ipſius materiæ: cuius manet dominus, qui prius fuit. non poſſunt autem duo in ſolidum eſſe domini eiuſdem rei. 6 Aliam itaque intelligere debemus eſſe cauſam ipſius ædificij: aliam ipſius materiæ. Vt qui dominus eſt ædificij, non ideo quoque dominus eſt ſingularũ 7 eius partium: imo perſæpe ne poſſeſſor quidẽm: niſi forte vbi ageretur de complenda 8 tigni iniuncti vſucapione, quæ diu antequam id iniungeretur, cœpta erãt. ¶ *QVIA Omne quod.*) Hæc quoque regula ſeruit ſequenti themati, vbi quis in alieno ſolo ex ſua 9 materia ædificat. Traditur autẽ ab Imp. Antonino, his verbis, Quod in tuo ſolo ædificatũ 1 eſt: quãdiu in eadem cauſa permanet, iure ad te pertinet. Impp. Diocle. & Max. inquiunt, Ædificia quę alieno loco imponũtur, ſolo cedere. Caius ait ædium proprie- 2 tatem, & ciuili & naturali iure eius eſſe, cuius eſt ſolum. Vlpianus ſcribit ædificium 3 ſoli conditionem ſequi. Huc quoque pertinet, quod doctiſsimum ſuum præceptorem 4 Papinianum ſecutus, aliquando reſpondit Paulus, legatario deberi impoſitam 5 rei legatę domum, niſi teſtator mutauerit voluntatem. Mutare autem poteſt: & vbi vlla eſſet mutatæ voluntatis coniectura, nihil deberetur. Sic accipiendum eſt, quod 6 Celſus ait, aream legatam non poſſe peti, ſi inædificata eſſet. ¶ *SOLO.*) Saltem priuato, & quod aliquem dominum habet. Cæterum ſi in mari, vel in litore 7 ædificatum ſit, cedit ſolum ædificio: ſaltem quandiu ædificium manet: alioqui eo collapſo, quaſi iure poſtliminij reuertitur locus in priſtinam cauſam. & ſi alius

5 *L. vlti. De vſu & habit. L. repetit. §. ſi area, cum ll. ſequ. D. Quib. mod. vſusfru. amit.*
6 *L. ſi in area. C. de rei vindic.*
7 *L. eum qui ædes. De vſucap.*
8 *L. rerũ mixtura. §. Labeo. De vſucap.*
9 *L. 2. C. de rei vind.*
1 *L. ſi is contra. C. de ædifi. pri.*
2 *L. vlti. De ſuperficie.*
3 *L. ſi precario. D. commun. præd.*
4 *L. ſi area. De legatis. 2.*
5 *L. ſeruum. filij. §. ſi areę. De lega. 1.*
6 *L. ſi chorus. §. area. De legat. 3.*
7 *L. in tantũ. De rer. diui. L. 1. §. quod ſi quis. De oper. no. nunc.*

in eodem loco rurſus ædificauerit,eius fiēt.Quod ſi in loco publico nemine prohibēte fuerit ædificatum, quod vſui publico non obſit: erit quoque ædificantis. Sed certum ſolariū pēdet,hoc eſt,vectigal,quod pro ſolo penditur. ❡ *INAEDIFICATVR.*) Primùm hîc neceſſe eſt aliquid ædificatū eſſe, quod fundi ſit: nam vaſa defoſſa,veluti torcularia,etiam ſi cohæreant ſolo,non tamen eius fiunt,cùm potius ſint inſtrumenti. Deinde oportet inædificatum eſſe, ſic nempe, vt ſolo cohæreat, & ſtabile fixúmq; ſit: Nam cùm Titius horreum frumētarium ex tabulis ligneis factum mobile in Seij prædio poſuiſſet: conſultus Scæuola, vter horrei dominus videretur, reſpondit ſecundum ea quæ proponerētur, Nō eſſe factū Seij. Neque tamē hic aut ſummam artē exigimus, aut perpetuam formam, veluti vt ſit ædificium calce compactum & firmatum. Nā & maceriā ſolo cedere indicat Vlpianus[5], quam tamē cōſtat nulla calce firmari, diuerſámque à muro[6] eſſe. Itaq; ſatis eſt qualitercūque inædificatū, quaſi perpetuo ibi manſurū.

1 dic. l. in tantum.
2 L.1.§. ſi quis. nemine. D. ne quid in lo. pub. L.1. C. de diuer. præd.
3 L. fundi. De act. empt.
4 L. ſi Titius. De acqui. rer. domi.
5 L. ſi precario. D. cōmu. præd.
6 L. paries. L. quātum ad iuris. De verb. ſignif.

Nec tamen ideo is, qui materiæ dominus fuerat, deſinit dominus eius eſſe: ſed tantiſper neque vendicare eam poteſt, neque ad exhibendū de ea re agere, propter legem duodecim Tabularum, qua cauetur, ne quis tignum alienum ædibus ſuis iunctum, eximere cogatur: ſed duplū pro eo præſtet, per actionem, quæ vocatur de tigno iuncto.

❡ *NEQVE Ad exhibendum.*) Sic Paulus[7], Gemma (inquit) incluſa auro alieno, vel ſigillum candelabro, vindicari non poteſt: ſed vt excludatur, ad exhibendum agi poteſt: aliter atque in tigno iniuncto ædibus alienis, de quo nec ad exhibendum agi poteſt: quia lex duodecim Tabularū ſolui vetaret. ſed actione de tigno iniuncto, ex eadem lege in duplū agitur. Rurſus idē Paulus alio loco[8]. Tignum (inquit) alienū ædibus iūctum nemo vindicare poteſt propter legē duodecim Tabularū, nec eo nominē ad exibendū agi: niſi aduerſus eū, qui ſciens alienum ædibus iunxit. Verum qualis ſit hæc ad exibendū actio, quæ propter malam fidem datur, explicatius docet Vlpianus[9]. Agens enim de tigno iniuncto, inquit, Ad exhibendum danda eſt actio. Nec enim parci oportet ei, qui ſciens alienam rem ædificio incluſit, iniunxítve. non enim ſic eū conueniemus, quaſi poſsidentē, ſed ita, quaſi dolo malo fecerit, quo minus poſsideat. ❡ *PROPTER LEGEM Duodecim Tabularum.*) Hanc legem & totam eius explicationem repete ex noſtris ad XII. Tabulas commentariis, cap. XII.

7 L. gemma. D. ad exib.
8 L. in rem actio. §. tignū. De re. vind.
9 L.1.§ vlt. De tigno iniuncto.

Appellatione autē Tigni, omnis materia ſignificatur, ex qua ędificia fiūt.

❡ *APPELLATIONE Autē.*) Traditur hęc generalis tigni appellatio multis locis in Iure. Certè à tegēdo nomen habet: & propriè ſignificat id, cui tectū ſuperponitur. Sed nouū non eſt, ſpeciē cōmutari in genus. Apud Liuium libro, I. legimus tigillū generali quoque appellatione pro trabe qualibet, etiam ea quæ non ſeruiebat ædificio.

1 L. adeo. §. appellatione. De acqui. rer. domi. L.1. De tign. iniun. L. in rē actio. §. tignum. De rei vīdic. L. tigni. D. ad exhib. L. tigni. De verborū ſignif.

Quod ideo prouiſum eſt, ne ædificia reſcindi neceſſe ſit. Quòd ſi aliqua ex cauſa dirutū ſit ędificiū, poterit materiæ dominus, ſi nō fuerit duplū iam cōſequutus, tunc eam vindicare, & ad exhibendū de ea re agęrē.

NE AEdificia reſcindi neceſſe ſit.) Sic Vlpianus[2], Ne ædificia, inquit, ſub hoc prætextu diruantur, hoc eſt, ne eorū ruinis publicus deformetur aſpectus, vt eſt alibi apud eundem Vlpianum[3], & Imperatorem Alexandrū[4]. Rurſus idē Vlpianus[5], Pertinet, inquit, ad decus vrbium, ædificia non derelinqui. & reſcriptum eſt, decorā ciuitatis faciem diligenter conſeruandam[6]: mādatúmque[7] Præſidibus, & Reipub. Curatoribus, vt curēt dirutas domos à dominis extrui & refici: vtque deformitati auxilium ferant cōpetenti remedio aduerſus detrectantes. Adeo curæ fuit veteribus ædificiorū conſeruatio, & publicus ornatus ciuitatis. Certè Plinius ſcribens ad Traianum de quodam loco Pruſæ, vbi volebat extruere balneum, ita rem commendat: Per hoc conſequemur, vt fœdiſſima facies ciuitatis exornetur: atque etiam vt ipſa ciuitas amplietur: nec vlla ædificia tollantur, ſed quæ vetuſtate collapſa ſunt, reparentur in melius. Mouit quoque olim hæc ratio prudentiſs. Imp. Adrianum: quem Spartianus refert conſtituiſſe, vt in nulla ciuitate domus aliquæ, transferendæ ad aliam vrbem vllius materiæ cauſa diruerentur. Et Leges noſtræ prohibent negociandi cauſa domos dirui cum publici decoris iacturā[8]. Prohibuerunt quoque legari ea, quæ præſtari non poſſunt, niſi ædibus detrahantur, vel ſubducantur: adeo vt nec debiti publici hîc habeatur ratio.

2 L.1. De tigno iniun.
3 L.2.§. ſi quis nemine. L. vlt. D. ne quid in lo. pub.
4 L.2. C. de ædifi. pri.
5 L. Prætor. §. deinde. De oper. no. nunc.
6 L. præſcriptio. C. de ope publ.
7 L. ad curatoris. De dāno infect. L. præſes. De offi. præſi.
8 L. vlt. De damno infe. L. Senatus. De contrah. emp. L.2. C. de ædifi. priuat.

Quæ

Quæ omnia latè explicat Paulus. Rurſus, vt quadam illecebra inuitaremur ad iuuan- 1
dam ædificiorum reſtitutionem: creditori, qui eo nomine mutuam dederit pecuniam,
priuilegium exigendi dederunt: vt ſcilicet aliis creditoribus, qui non niſi perſonalibus 2
actionibus nituntur, præferatur. Sed & præterea huic creditori tacita quadã ipſius rei
hypotheca conſuluerunt. Sanè tamen Lycurgus anxium iſtum, & inutilem ciuitatis 3
ornatum parum viſus eſt probaſſe, qui inter illas ſuas leges, quas ῥήτρας appellauit, di- 4
ſertè cauit, vt Spartæ culmina domuum ſecuri tantum, ianuæ ſera fierent. nempe vt
inhumiles ædiculas nemo dignaretur ſumptuoſam vel ſuperbam inferre ſupellectilẽ,
quam ipſe auerſabatur. Et ſanè fortaſsis Reip. intereſſet, inſanas multorum cohibere
ſubſtructiones. Quare & Tullius in Officiis grauiter admonet, ne extra modũ in ædi-
ficiis ſumptu & magnificentia prodeamus: quia in eo genere multũ mali etiã in exẽplo
ſit. ¶ *ALIQVA Ex cauſa dirutum.*) Vel quia vltro collapſum eſt, vel quia aduerſus
iuſtam prohibitionem extructum, dirui debuerit. Sanè quanuis ædibus iuncta legari 5
nõ poſsint, vt dictum eſt, valebit tamen legatum, ſi ædes fuerint illicitè extructæ: quia
ſcilicet omnino dirui debeant. ¶ *POTERIT.*) Reiecta cuiuſcunque temporis præſcri- 6
ptione. Nã nec vſucapi potuit tignũ, quod nõ poſſidebatur: nec vllum tempus nocere 7
debet ei, qui agere prohibitus eſt. Sic facile definiri poterit illa quęſtio à Caio ſubiecta,
ſed à Iuſtiniano prætermiſſa, quam tamen ipſe Caius non reliquerat indefinitam: Ita 8
enim, poſteaquam docuit diruti ædificij materiã vindicari poſſe, loquitur: Illud rectè
quęritur, an ſi id ædificiũ vẽdiderat is, qui ędificauerit, & ab emptore lõgo tẽpore vſu- 9
captũ, poſtea dirutũ ſit, adhuc dominus materiæ vindicationẽ eius habeat? Cauſa dubi-
tationis eſt, an eo ipſo, quòd vniuerſitas ædificij lõgo tẽpore capta eſt: ſingulę quoque
res ex quib⁹ cõſtabat, vſucaptæ eſſent. quod nõ placuit. ¶ *SI NON Fuerit duplũ iam cõ-
ſecutus.*) Si id verò perſecutus ſit idem & egerit, ſed nõ ſit cõſecutus: poterit vindicare. 1

1 L. cætera. De lega. primo. 2 L. creditor. D. ſi cer. peta. cond. 3 L. ſi ventri. §. 1. De pri. cred. 4 L. 1. D. ex quib. cau. pig. vel hyp. tac. contr. L. interdũ. cum le. ſeq. D. qui pot. in pig. 5 L. vlt. D. ne quid in lo. pub. 6 L. fideicõmiſſa. §. ſi quis illicitè. De legat. 3. 7 L. eum qui ædes. De vſucap. 8 L. 1. in fi. C. de anna. excep. 9 L. adeo. §. illud recte quęritur. De rer. acqui. domi.

1 L. 2. De tigno iniũcto.

Ex diuerſo, ſi quis in alieno ſolo ex ſua materia domũ ædificauerit, illius fit domus, cuius & ſolum eſt. Sed hoc caſu materiæ dominus proprietatem eius amittit, quia voluntate eius intelligitur eſſe alienata: vtique ſi nõ ignorabat ſe in alieno ſolo ædificare. & ideo licet diruta ſit domus, materiam tamen vindicare non poteſt.

¶ *IN Alieno ſolo.*) Etiam ſi eo ædificator vteretur precario. nihilominus enim ædi-
ficium ab eo factum ſolo cedere reſpondit Vlpianus. Quod tamen temere trahẽdum 2
non eſt ad eos, qui iuſtiorẽ habent à domino cauſam ſoli poſsidendi: & magis in vſus
proprios, quàm animo donandi vidẽtur ædificare. Rectè itaque Paulus, In conducto 3
(inquit) fundo ſi conductor ſua opera aliquid neceſſariò vel vtiliter auxerit vel ædifi-
carit, vel inſtituerit, quum id non conueniſſet: ad recipienda ea, quæ impendit, ex
conducto cum domino fundi experiri poteſt. Sed & ſi hæres ædium in diem le-
gatarum partẽ incendio interea abſumptam reſtituerit, repetet. ædificauit enim in ſuo, 4
quanuis reſtitutioni ſubiecto. Quod ſi in communi ſolo aliquis ædificet, non quaſi ſo-
cius, ſed priuato ſuo nomine vt id vſurparet, ac veluti ſibi ipſi ſoli: fiet quoque com-
mune ædificium, neque qui ædificauit pro ſocii parte ſumptus repetet. Porrò ſi non in 5
alieno ædificatum ſit, ſed ſupra alienum: manet eius in cuius fundo ſitum eſt. neque vi-
cino ius eſſet ſua authoritate id reſcindere: veluti ſi ſit protectum meum ſupra domum
tuam. ¶ *QVIA Voluntate eius intelligitur eſſe alienata.*) Grauis ſanè & damnoſa conie- 6
ctura: fortaſſe quòd is qui ſponte ſe ſubiicit periculo, damnum ſua voluntate ſubire vi-
deatur. Sed quid ſi probet ſeſe longe aliud egiſſe, nullámque vnquam eiuſmodi ſibi
fuiſſe mentem? nihil egerit. Quid ſi materia non fuerit ædificantis? Certè tum eam do-
naſſe non intelligitur. Sic reſpondit Imp. Antoninus: Si fuerit diſſolutum ædificium, 7
eius materia ad priſtinum dominum redit, ſiue bona fide, ſiue mala ædificium extructũ
ſit: ſi non donandi animo ædificia alieno ſolo impoſita ſint. donandi verò animus in-
telligitur, ſi hic malæ fidei ædificator ſua materia ſit vſus. non autem ſi vel aliena, vel
bona fide id fecerit. Sed & nulla intelligetur alienatio, cum is qui ex ſua materia ædi-
ficat etiam ſi velit, alienare prohibetur. vt ſi ſit pupillus, vel maritus, vel vxor. ¶ *VTI- 8
QVE Si non ignorabat.*) Id tantum pertinet ad id, quod proximè dictum eſt de amiſſa 9
materiæ proprietate, omníque eius recuperandæ ſpe. Cæterum ipſum ædificiũ ſemper
cedit ſolo, ſiue bona, ſiue mala fide extructum ſit.

2 L. ſi precario. D. con. præd. 3 L. dominus. §. 1. D. locat. 4 L. qui exceptionem. §. ſi pars. De cond. ind. 5 L. 5. C. de ædif. pri. 6 L. quemadmodum. §. 1. ad leg. Aquil. 7 L. 2. C. de rei vindic. 8 L. in voluptuariis. §. 1. De impen. in reb. dot. 9 L. ſed ſi vir lana. §. ſi vir vxori. De dona. inter virum & vxorem.

Certè illud conſtat,ſi in poſſeſsione conſtituto ædificatore , ſoli dominus petat domũ ſuam eſſe, nec ſoluat precium materiæ,& mercedes fabrorum,poſſe eũ per exceptionẽ doli mali repelli:vtique ſi bonę fidei poſſeſſor fuerit,qui ædificauit.Nã ſcienti alienũ ſolum eſſe,poteſt obiici culpa, ꝙ ædificauerit temere in eo ſolo,quod intelligebat alienum eſſe.

¶*SI IN Poſſeſsione conſtituto ædificatore.*) Paſsim leges Ro. videntur admonere ædificatores, ne poſſeſsione cedant , priuſquam ſuas impenſas receperint: quaſi alioqui periculum ſit, ne poſteà eæ ſerò petantur : nec aliter quàm per exceptionem retẽtionémque poſsint recuperari, Nam vt omittam hunc locum, & ſimilem apud Caium,extant ea de re duo Pauli reſpõnſa. Sed & Iulianus , Si , inquit , in area tua ædificaſſem ; & tu ædes poſsideres, condictio locum non habebit : quia nullum negocium inter nos contrahitur. Nam is qui non debitam pecuniam ſoluit,hoc ipſo aliquid negocii geſsit. Cùm autem ædificium in area ſua ab alio poſitum dominus occupat, nullum negociũ contrahit. Sed & ſi is, qui in aliena area ædificaſſet, ipſe poſſeſsionem tradidiſſet:condictionem nõ habebit,quia nihil accipientis faceret: ſed ſuam rem dominus habere inciperet. Et ideo conſtat ſi quis cùm exiſtimaret ſe hæredem eſſe, inſulam hæreditariam fulſiſſet: nullo alio modo, quàm per retentionem,impenſas ſeruare poſſe. Hactenus Iulianus. Verum ſi quid in iuris interpretatione poteſt naturalis æqui boníque ratio : & interpreti fas eſt verecunda libertate iudicium ſuum proferre : ſanè hîc admodum velim imitari Gallum illum Aquilium , qui Iuris ciuilis rationem nunquam paſſus dicitur ab æquitate ſeiungi. Vellem autem ſuperiores omnes illas leges ſic interpretari, vt tantum ſignificent ſtrictum quendam ſummi iuris rigorem , quo nulla prodita ſit actionis formula ædificanti in alieno, tãquam in ſuo , ad petendas ſuas expenſas : quia nullus hic interceſſerit contractus, nec negocium geſtum videatur , vtpote quod alterius contemplatione geſtum non eſt. Ideóque nec locum habere poſſe cõdictionem. Sed interea apertè non negant, nec adimunt omnia ſubſidia actionis in factum, quatenus alter ex ædificio locupletior factus eſt. Et quæ tandem foret alioqui illa barbaries, impunè circunueniri eos, qui ſincera, facilíque ſimplicitate mox reſtituunt,quod alienum eſſe intelligunt , candidáque recipiendarum poſtea ſuarum impenſarum fiducia protinus domino venienti ceſſerunt,de cuius fide & gratitudine erubuerunt dubitare? Sanè Vlpianus & Paulus, bonæ fidei poſſeſſori hæreditatis , qui eam reſtituit non deductis iuſtis impenſis, ex æquo & bono tribuunt actionem propter negocium re ipſa geſtum : quemadmodum & ex eadem æquitate datur aduerſus furioſum, inquantum eſt factus locupletior , vtilis negociorum geſtorum actio : quanuis reuera nullum negocium gerere, aut cum eo geri intelligatur. Sic rectè dicemus apertè quidem Iulianũ denegaſſe omnem condictionem vel repetitionem impenſarum: ſed eam tantum,quæ iuris ſubtilitate non poteſt dari: interea autem non ſuſtuliſſe alia æquitatis auxilia. Hæc eſt humaniſsima ſententia, quam confido probari poſſe bonis grauibúſque viris, quibus eſt cordi æquitas : quíque alioqui mecum , vel potius cum Celſo adoleſcente ſentiunt,pernicioſe plerunque errari,ſi quis odioſius premat vrgeátque ſummi iuris rigorem. Certè Martianus, cùm hæres partem domus in diem relictæ ſua impenſa refeciſſet : reſpondit, eum poſſe deducere impenſam . & ſi ſine deductione domum tradiderit, habere condictionem.Quid multis? Condictionem ex lege dari quoties mea pecunia ad te peruenit, quam à te mihi reddi,bonum & æquum eſt,Celſus ait.

1 *L.Paulus reſpondit. De dol. ma. excep. L. in hoc iudicium. §.diuerſum. D.commu.diuid.*

2 *L. ſi in area. De cõdict. indebi.*

3 *L. item ſi. §. ſed & ſi. De neg. geſt.*

4 *L. hæreditas. in fi. De petit. hæred.*

5 *L. ſi poſſeſſor. De relig. & ſump. fun.*

6 *L.3. §. & ſi furioſi. De neg. geſt.*

7 *L. quod meo. §. ſi furioſo. De acquir. hæred. L. qui ad certũ. D. locati.*

8 *L. ſi ſeruũ. §. ſequitur. De ver. oblig.*

9 *L. qui exceptionem. §. ſi pars. De cond. ind.*

1 *L. ſi me & Titium. Si cer. pet. ſicuti & aliquando, vbi ex re mea locupletior factus es. L. ſi cum ſeruũ. ſi cer. pet.*

Si Titius alienam plantam in ſolo ſuo poſuerit, ipſius erit. Et ex diuerſo,ſi Titius ſuam plantam in Mæuij ſolo poſuerit,Mæuij planta erit: ſi modò vtroque caſu radices egerit : antè enim quàm radices egerit, eius permanet, cuius fuerat. Adeò autem ex eo tempore quo radices egerit planta , proprietas eius commutatur : vt ſi vicini arbor ita terram Titij preſſerit, vt in eius fundum radices egerit,Titij effici arborem dicamus:ratio enim non permittit,vt alterius arbor eſſe intelligatur,quàm cuius in fundum radices egerit.

¶*SI TITIVS.*) Supra dictũ eſt de planta, quæ nõ ab homine,ſed à flumine trãſfertur.

ſertur. Hunc ergo locum vtile fuerit cum illo conferre. ¶ *RADICES Egerit.*)
Sic, vt ſolo cohæreat, eíque vniatur. Tum enim rectè dicimus cum Pomponio[1], Ar- 1 *L. Quintus Mutius. De act. empti.*
borum, quæ in fundo continentur, non eſſe ſeparatum corpus à fundo. ¶ *CVIVS*
Fuerat.) Inquit Paulus[2]: Arbor radicitus eruta, & in alio loco poſita, priuſquam co- 2 *L. ſed ſi ex meis. §. arbor. De acquir. rer. domi.*
aluerit, prioris domini eſt: vbi coaluerit, agro cedit: & ſi rurſus eruta ſit, non ad prio-
rem dominum reuertitur. Nam credibile eſt alio terræ alimento, aliam factam arborem
eſſe. ¶ *PROPRIETAS Eius commutatur.*) Sic vt amplius à priori domino vindicari
nequeat[3]. Varus autem & Nerua tradiderunt ei dari vtilem in rem actionem[4]: ſed niſi ea 3 *L. hoc amplius. §. Alphenus. De damno infecto.*
pertineat ad ipſius rei æſtimationem, non video quomodo poſſit conſtare. ¶ *ITA*
Titij terram presserit.) Hoc eſt, ita ei adhæreat immiſſis radicibus, vt non aliunde alatur: 4 *L. 5. § de arbore. De rei. vind.*
nec alibi videatur cóſiſtere. Etſi arborem meam ex fundo meo in tuum depreſſeris, eá-
que in fundo tuo coaluerit: vtile eſt quidem interdictum Quod vi aut clàm, intra an-
num: ſed ſi annus præterierit, nullam remanere actionem reſpondit Venuleius[5], Atque 5 *L. vlt. D. quod vi aut clam.*
etiam radices, quæ in fundo meo ſint, tuas fieri: quia his acceſſiones ſint. Cæterum ſi
mea arbor non premat nec attingat fundum tuum: nihil potes in eam iuris habere hoc
colore, quòd fortaſſis quædam eius radices ſerpant ad tuum vſque fundū. alioqui enim
vix vlla eſſe poterit mea arbor, quantumuis in meo plantata. Et quid ſi eiuſmodi habeā
arbores, quas compertum eſt, auiditate naſcendi vaſtas etiam inſulas radicibus comple-
cti, vt eſt apud Plinium lib. 16. cap. 2. & 32? Recte itaque Paulus[6], Si (inquit) radicibus vi- 6 *L. ſi plures. §. vlt. D. arbor. fur. caſa.*
cini arbor alatur: tamen eius eſt, in cuius fundo origo eius fuerit.

Et ideo prope confinium arbor poſita, ſi etiam in vicini fundum radices egerit, comunis fit. Qua ratione autem plantæ, quæ terræ coaleſcunt, ſolo cedunt: eadem ratione frumenta quoque, quæ ſata ſunt, ſolo cedere intelliguntur. Cæterùm ſicut is, qui in alieno ſolo ædificauit, ſi ab eo dominus petat ædificium, defendi poteſt per exceptionem doli mali, ſecundum ea, quæ diximus: ita eiuſdem exceptionis auxilio tutus eſſe poteſt is, qui alienum ſundum ſua impenſa bona fide conſeuit.

¶ *PROPE Confinium.*) Confinium vocamus conterminos agrorum limites, quos
Græci συνεφόρτας. Tullius libro 2. Officiorū, In vicinitatibus (inquit) & confiniis præ-
be te æquum & facilem. ¶ *COMMVNIS Fit.*) Addit Marcellus[7], pro regione cu- 7 *L. pro regione. De acqui. rer. domi.*
iuſque prædij. Quod ſi vicinus nolit eam habere communem: nec item pati, quia for-
taſſis officiat: non ideo poterit eius radices ſtatim recidere: ſed agat, non eſſe vicino ius
ita arborem habere[8]. ¶ *FRVMENTA SOLO Cedere.*) Iulianus[9] ait, neminem 8 *L. ſi plures. §. 1. D. arborum fur. caſar.*
vnquam dubitaſſe, quin ſi in meo fundo frumentum tuum ſeueris: ſeges, & quod ex
menſibus collectum fuerit, meum fieret. ¶ *BONA Fide conſeuit.*) Bonæ fidei men- 9 *L. qui ſcit. §. in alieno. De vſur.*
tionem, quam Caius prætermiſerat, adiecit Iuſtinianus. Sed eius vim non aliam eſſe
intelligo, quàm vt creſcente adhuc ſegete liceat agentem dominum ſummouere, niſi 1 *L. qua ratione. De acqui. rer. domi.*
factos ſumptus reddat. Cuiuſmodi exceptio non æquè tribuitur mala fide ſerenti: cui
tantum licet ex collectis ſuo tempore fructibus, ſumptus, quos eorum fructuum cauſa
fecit, deducere.

Literæ quoque, licet aureæ ſint, perinde chartis membraníſve cedūt, ac ſolo cedere ſolent ea, quæ inædificantur, aut inſeruntur: ideóque ſi in chartis membraníſve tuis carmen, vel hiſtoriam, vel orationem Titius ſcripſerit, huius corporis non Titius, ſed tu dominus eſſe videris. Sed ſi à Titio petas tuos libros, tuáſve membranas, nec impenſas ſcripturæ ſoluere paratus ſis, poterit ſe Titius defendere per exceptionem doli mali: vtique ſi earum chartarum membranarúmve poſſeſſionem bona fide nactus eſt. Si quis in aliena tabula pinxerit, quidam putant tabulam picturæ cedere: alijs videtur picturam (qualiſcunque ſit) tabulæ cedere. ſed nobis videtur melius eſſe, tabulam picturæ cedere.

Ridiculum eſt enim picturam Apellis vel Parrhaſii in acceſsionem viliſsimæ tabulæ cedere. Vnde ſi à domino tabulæ, imaginem poſsidente, is, qui pinxit, eam petat, nec ſoluat pretium tabulæ: poterit per exceptionem doli mali ſubmoueri. At ſi is, qui pinxit, eam poſsideat, conſequens eſt, vt vtilis actio domino tabulæ aduerſus eum detur. quo caſu ſi non ſoluat impēſam picturæ, poterit per exceptionem doli mali repelli: vtique ſi bona fide poſſeſſor fuerit ille, qui picturam impoſuit. Illud enim palàm eſt, quod ſiue is qui pinxit, ſubripuit tabulas, ſiue alius, cōpetit domino tabularum furti actio.

¶ *LITERAE Quoque licet aurea.*) Paulo pòſt Iuſtinianus aliud ſtatuit in pictura, cui vult tabulam cedere. Et habent hęc leuia diſcrimina non leues ſcrupulos. Concurrunt hîc ſemper duæ naturales rationes, quæ pugnare videntur. Prior eſt hæc, Quicquid ſine alia re ſubſiſtere non poteſt: id ei iure cedit. Altera, Precioſior res præferēda eſt viliori. Qua ratione pictura, quę ſolet precioſior eſſe tam ſumptu quàm arte, potior eſt tabula. Aliter autem de ſcriptura alij iudicarunt: quam frequentius videbant eſſe viliorem ipſa mēbrana. Nec negare poſſumus hac in re contrariis ſententiis pugnaſſe
1 L. in rē. §. ſed & id. De rei vind. noſtros Prudētes. Paulus in vniuerſum ait, quod in charta mea ſcribitur, aut in tabula pingitur, ſtatim meum fieri: licet de pictura quidam contrà ſenſerint, propter precium picturę. ſed neceſſe eſſe ei rei cedere id, quod ſine illa eſſe nō poteſt. Contrà autē Caius: cuius ſententiam videtur Paulus repudiaſſe: ſed Iuſtinianus hoc loco ſecutuſ eſt, eiúſ
2 L. qua ratione. §. 1. De acqui. rer. dom. que etiam verba dēſcripſit. Quidam exiſtimant diſcriminis rationem eſſe, quod in tabula manum artificis inſpiciamus, quæ precioſior eſt, magis quàm id quod manu pictum eſt. In charta verò intueamur literas manu ductas, quæ tanti non ſunt, potius quàm ea, quæ literis continentur. ¶ *CARMEN, Hiſtoriam, vel Orationem.*) Vel aliquod eiuſmodi ſcriptum, quod ſit omnibus commune, & paſsim vulgatum. Cæterum ſi quos peculiares & priuatos ingenij fortè tui fœtus, & nullis opibus conferenda doctrinæ monumēta, imprudēs chartis illinas alienis: nulla pateretur ratio, eā haberi vilis chartæ rationem, vt vel tuarum lucubrationum inæſtimabilem iacturam facere, vel eas aliis communicare cogaris. Quid enim ſi fortè fuerit talis Oratio, qualis illa Iſocratis, quæ triginta talentis æſtimata eſt? Quid ſi eius gratiæ carmen, cuius illi viginti verſus Vergiliani libro 6. Æneidos: pro quibus ſingulis dicitur ab Octauia recepiſſe dena ſeſtertia? Quid denique, ſi eiuſmodi Commentarij, quales illi Plinii, quos Largio Licinio vendere noluit quadringentis ſeſtertiis, hoc eſt, circiter decem aureorum coronatorum millibus? Eſto, vt iam fortaſsis cuiuerit eruditionis æſtimatio: quiſque tamen adhuc ſua plurimi facit. Ergo ſi meum carmen, hiſtoriam, vel orationem (ſacroſanctas & inæſtimabiles hominis ſtudioſi diuitias) in charta fortè tua ſcripſerim: ſatis erit me tibi tuæ chartæ precium perſoluere. Quinimo in vniuerſum competit actio in factum, vt ab alio conſequar, quod in aliena fortè membrana ſcriptum, peculiariter mea in
3 L. 3. §. pen. ad exhibend. tereſt haberē. ¶ *CHARTIS Cedunt.*) Inquit Iulianus: Cum charta mea ſit, & quod
4 dic. § pen. in ea ſcriptum eſt, meum eſt. ¶ *RIDICVLVM EST Enim.*) Sic alibi Paulus, Ri
5 L. iuſtiſsimè. De ædil. edic. diculum (inquit) eſſet fundum tunicæ accedere. Húcque alludit quædam ſententia Baſilii πρὸς νέους, Ridiculos fore Phidiam & Polycletum, ſi magis auro quàm arte gloriarentur, ἀφέντες (inquit) τὴν τέχνην, ὑφ' ἧς καὶ ὁ χρυσὸς ἡδίων καὶ τιμιώτερος ἀπεδείχθη. Sanè pluris ſæpe faciendam eſſe artem quàm materiam indicat etiam Ouidius, cum ait, Ma
6 L. mulieres. §. res ab eſſe. De ver. ſigni. teriam ſuperabat opus. Et noſter Caius reſpondit, Sæpe plus eſſe in manus precio, quàm in re. ¶ *APELLIS.*) Fuit hic natione Cous, artis Graphicæ peritiſsimus, à quo ſolo voluit pingi Alexander Magnus, cuiúſque operam centum & viginti millibus aureorum coronatorum rependit. Huius Venerem necdum abſolutam Auguſtus ęſtimauit 60. millibus coronatorū. ¶ *PARRHASII.*) Fuit hic Epheſius, qui primus ſymmetriam picturæ addidit, & linteum pictum protulit, quod ipſum Zeuxidē fefellit, exiſtimantem verum id eſſe linteum, quo pictura tegeretur. ¶ *EAM Petere.*) Vt omnino petere poteſt. Habet enim directam rei vindicationem: at contrà dominus tabulæ, ſi pictor poſsideat, non niſi vtilem.

Si quis

Si quis à non domino, quem dominum eſſe crediderit, bona fide fundum emerit, vel ex donatione aliáve qualibet iuſta cauſa æque bona fide acceperit, naturali ratione placuit fructus, quos percepit, eius eſſe pro cultura & cura. Et ideo ſi poſtea dominus ſuperuenerit, & fundum vindicet, de fructibus ab eo conſumptis agere non poteſt.

¶ *SI QVIS à non domino.*) Quod ſi à vero domino cui alienare permiſſum erat,
fuerit res tradita: proculdubio tranſfertur in accipientem dominium: vt etiam ſi poſtea 1 *L. traditionib. C. de pact.*
ex aliqua cauſa, veluti propter ingratitudinẽ, res ei auferatur: fructus tamen perceptos 2 *L. his ſolis. C. de reuo. donat.*
non cogatur reſtituere: quia nec ij donati videantur. Si tamen ita reſcinderetur tradi-
tio, vt prorſus in nihilum à principio recidat: fructus interea percepti eſſent reſtituẽdi. 3 *L. in ædibus. §. 1. De donat.*
Vt ſi fuerit donatio cauſa mortis, quæ propter ſanitatem conualeſcentis donatoris, re- 4 *L. cui quis mortis cauſa. De condic. cau. da. L. videamꝰ generatim. §. item ſi. De vſur.*
uocaretur. Idem & de venditione, quæ vel ex lege commiſſoria, vel pacto addictionis
in diem reſcinditur. ¶ *QVEM Dominum eſſe.*) Vel ſaltem ius alienandi habere. Vt ſi
putarit eſſe procuratorem, cui id nominatim à domino eſſet mandatum. Quinimo hic
etiam iuris error poſſeſſorem liberabit à dolo vel mala fide. ¶ *EMERIT.*) Purè. 5 *L. lege fundo. De leg. cõmi. L. itẽ quod. L. Imperator. De in diem addic.*
Nam ſi ſub conditione emerit, eáque adhuc pendente traditum fundum acceperit: fru-
ctus inter ea perceptos, ſuos non facit. ¶ *QVALIBET Iuſta cauſa.*) Quæ à vero do-
mino profecta, eſſet idonea ad dominium transferendum. ¶ *AEQVE Bona fide acce-* 6 *L. bonæ fidei. De verb. ſignif.*
perit.) Manifeſtè Iuſtinianus exigit bonam fidem non minus tẽpore traditionis, quàm
contractus: ſed non meminit ſequentis temporis: nec exprimit, an noceat mala fides, 7 *L. ſed & ſi lege. §. ſcire. De petit. hæred.*
quæ poſt traditionem naſceretur. Cuius tamen articuli perſpicua definitione valde o-
pus erat, quia eum controuerſum in Pandectis reliquit. Nam Iulianus ſentire videtur,
ſufficere bonam fidem initio poſſeſſionis. ait enim: Bonæ fidei emptor antequam fru- 8 *L. qui ſcit. §. vlti. De vſur.*
ctus perciperet, cognouit fundum alienum eſſe: an perceptione fructus ſuos faciat, quæ-
ritur. Reſpondi: Bonæ fidei emptor, quo ad percipiendos fructus intelligi debet, quan-
diu euictus fundus non fuerit. Nam & ſeruus alienus, quem bona fide emero, tandiu
mihi ex re mea, vel operis ſuis acquirit, quandiu à me euictus non fuerit. Verum hanc
Iuliani ſententiam, quæ non ſatis iuſtè tuetur alieni conſcientiam & malam fidem, om
nino exiſtimo ab aliis correctam. Primum enim Paulus (quem etiam ſcimus ſcripſiſſe
notas in Iulianum) apertè contrà reſpondit, inquiens: In contrarium quæritur, ſi eo 9 *L. bonæ fidei. §. in cõtrariũ. De acqui. rer. dom.*
tempore, quo mihi res traditur, putem vendentis eſſe, deinde cognouero alienam eſſe:
quia perſeuerat per longum tempus vſucapio, an fructus meos faciam? Et Pompo-
nius putat verendum, ne non ſit bonæ fidei poſſeſſor quanuis capiat. Hoc enim ad ius,
id eſt, ad vſucapionem: illud ad factum pertinere, vt quis bona aut mala fide poſſi-
deat. Nec contrarium eſt, quod longum tempus currit. Nam econtrario is qui non
poteſt capere propter rei vitium, fructus ſuos facit. Hactenus Paulus. Sed & Vlpianus
apertè refragatur Iuliano. Agens enim de eo, qui ſeruum alienum poſſidet, Tandiu
(inquit) ei acquirit ſeruus, quandiu bona fide ſeruit. Cæterum ſi cœperit poſſeſſor 1 *L. qui bona fide. De acqui. rer. domi.*
ſcire eum alienum eſſe, vel liberum: videamus, an ei acquirat. Quæſtio in eo eſt, vtrũ
initium in eo ſpectemus, an ſingula momenta? Et magis eſt, vt ſingula momenta ſpe-
ctemus. Si quis tamen Iuliani ſententiam tueri velit, poterit interpretationem eorum
ſequi, qui euictum dici exiſtimant, quod euinci cœpit. ¶ *NATVRALI Ratione* 2 *L. euictis. De vſur.*
placuit.) Hæc naturalis ratio eſt in conſideratione culturæ & curæ. Quid enim æquius
eſt, quàm vt meos fructus faciam, quos mea impenſa & induſtria bona fide expreſſi,
vltrò alioqui non naſcituros? Naturales certe ſpontéque prouenientes aiunt ex Pom-
ponio, non fieri bona poſſeſſoris: ne quis hic putet omnia illi naſci ἄσπαρτα καὶ ἀνήροτα. 3 *L. fructus. De vſur.*
quanquam non omnino eius ipſius factum exigatur: nam & ſi alterius opera interue-
nerit: ſatis eſt. Sicque accipiendam Copus indicat illam ἀντίθεσιν, à Paulo propoſi-
tam his verbis, bonæ fidei emptor non dubiè percipiendo fructus etiam ex aliena re, 4 *L. bona fidei. De acquir. rer. domi.*
ſuos interim facit: non tantum eos qui diligentia & opera eius prouenerunt, ſed om-
nes: quia quod ad fructus attinet, loco domini penè eſt. Agit enim eo loco Paulus,
non quidem de omnibus omnino fructibus: ſed de omnibus qui ex hominis facto pro
ueniunt. Itaque ſubiicit, Ouium fœtus in fructu eſſe: & ideo ad bonæ fidei emptorem
pertinere, etiam ſi prægnantes venierint. Quaſi diceret bonæ fidei poſſeſſorem fœtus
ſuos facere, etiam qui ex alterius cura proueniunt: quemadmodum fructus ſuos facit,

1 *L. qui ſcit. §. in alieno. De vſur.* non modò quos ipſe ſeuit,ſed & ab alio ſatos.Quod & Iulianus non obſcurè tradidit.
Interea autem ſemper eſſe verum creditur quod ſcribit Pomponius, naturales fructus,
2 *dic. L. fructus.* qui ſine hominum facto naſcuntur,non fieri bonæ fidei poſſeſſoris cuiuſlibet,perinde
atque ſi dixiſſet nullius fieri: quia nulla hic haberi poſsit ratio eius culturæ vel curæ,
quæ nulla fuit. Vt ſi pomum ex arbore decerpſerit, vel lignum ex ſylua ceciderit. Sic
& ſerui alieni vel liberi homines à nobis bona fide poſſeſsi, quod aliunde ſponte ac-
3 *L. liber homo. L. qui bonus fide. L. ſeru°. De acqui. rer. domi.* quirunt,quàm ex re noſtra, vel operis ſuis, nobis non acquirunt. Sunt tamen qui di-
ſtinguendum hic non eſſe iudicent inter fructus naturales,& eos,qui ſine induſtria nó
proueniunt: ſed ſimpliciter omnes omnino fructus fieri bonæ fidei poſſeſſoris: non
tamen cuiuſlibet: excipi enim eos, qui ſine iuſta cauſa aut titulo poſsident, veluti ma-
ritus, qui rem ſibi donatam ab vxore poſsidet, cum ſit ipſo iure hæc donatio nihili. Id
enim propriè ſignificare Pomponium, qui hác rationem ſubiicit,non cuiuſlibet bonæ
fidei poſſeſſoris fieri fructus naturales. Expendunt itaque, eum nó dixiſſe mariti illius
fructus non fieri, ſicuti nec cuiuſquàm bonæ fidei poſſeſſoris: ſed ſicuti nó cuiuſlibet,
quaſi hæc verba ſignificent, ſaltem quorundam bonæ fidei poſſeſſorum fieri fru-
ctus illos naturales. Verum ſi cui non placeat ita deliteſcere in vnius voculæ latebra,
aut exile nimis & captioſum id videatur: certè etſi fateremur,verbum QVILIBET eſſe
ſignum (vt loquuntur) magis particulare, quàm vniuerſale: tamen vbi negatio prę-
cedit,dicere poſſemus in vniuerſum negare.Quod autem attinet ad ciuiles fructus,ſiue
potius obuẽtiones,quæ naturâ non proueniunt,ſed iure percipiuntur, nec tam fructus
4 *L. ſi nauis. De rei vind.* ſunt,quàm fructuum loco habentur, cuiuſmodi ſunt mercedes colonorum:ſimilis ad-
hibenda videtur diſtinctio: vt ſi bonæ fidei poſſeſſor ſuam curam impenderit,veluti ſi
ipſe locarit,ſuum faciat, quod inde percipit: quoniam id tãtum denegat Papinianus
5 *L. ſi vrbana. De condic. indebi.* malæ fidei poſſeſſori & prædoni. ¶ *QVOS Percepit.*) Hoc eſt, qui à ſolo ſeparati
6 *L. qui ſcit. § pen. De vſur. L. bonæ fidei. De acqui. rer. domin.* ſunt quoquo modo. neque enim neceſſe eſt omnino ipſum poſſeſſorem percepiſſe.
Nam etſi alius id fecerit, ei acquirit. Qua in re melior eſt bonæ fidei poſſeſſoris con-
ditio,quàm fructuarij:cum fructuarium oporteat omnino percepiſſe.Nam ſi alius per-
ceperit non eius nomine, domino proprietatis acquireretur, vti poſtea dicemus.

¶ *EIVS ESSE.*)Saltem ſub conditione & periculo reſtituendi, niſi eos vel conſum-
pſerit,vel vſuceperit,antequam dominus petat. Itaque nemo ſtatim exiſtimet omnino
certam eſſe bonæ fidei poſſeſſoris acquiſitionem.eſt enim admodum infirma, niſi vel
vſucapione, vel conſumptione firmetur. Ideóque & Iuriſconſulti,vbi fructus addicũt
7 *L. quæſitũ, in fi. De acqui. rer. dom. L. ſequitur. § lana. De vſucap.* bonæ fidei poſſeſſori,nominatim meminerunt conſumptorum: nec eum penitus cõ-
ferunt domino, ſed addunt notam diſcriminis. Vt cum Paulus ait eum, quod ad fru-
ctus attinet,loco domini penè eſſe. Idem inquit,eum lucrari fructus,ſi eos cõſumpſit.
8 *L. bonæ fidei. De acqui. rer. domi.* Porrò autẽ, ſi recipimus,quod frequentius receptũ eſt,fructus naturales non fieri bonę
fidei poſſeſſoris:conſequetur,eum etiam horum conſumptorum nomine teneri, ſaltẽ
9 *L. ſed & loci. § poſt litem. D. fini. reg.* quatenus inde locupletior factus eſt: vt ſi vẽdiderit,preciúmque habeat.quod quidem
1 *L. vẽditor. De hær. vel act. vend.* etſi expreſſum nominatim non ſit certa aliqua lege: & ex quodã etiam Pauli reſpõſo
colligi poſſe videatur, ſummo iure non teneri: tamen ex quarundam legum ęquitate
2 *L. ſi me & Titium. Si cer. peta. cond.* actionẽ hîc dari,& agi poſſe verius eſt. ¶ *PRO Cultura & cura.*)Sed quid ſi pręterea
bonæ fidei poſſeſſor aliquid in fundum alienum impenderit ad perpetuam eius vtili-
3 *L. quod ſi artificem. L. ſi ſumptus. De rei vindic. L. ſuper empti. C. de euict.* tatem, vel neceſſarios vſus? Certè ſi his ſumptibus par fuerit emolumentum fructuum
perceptorum: vix eſt vt repeti poſsint. Nam æquum eſt nos eſſe contentos iuſta pen-
ſatione. ¶ *AB EO Conſumptis.*) Saltem ante litem conteſtatam. Ita enim bonæ fi-
4 *L. ſed & loci. § poſt litem. D. fini. reg.* dei poſſeſſor lucrabitur fructus ante iudicium perceptos, ſi eos conſumpſerit. Cæte-
rum poſt litem conteſtatam, cum magis prædo quam bonæ fidei poſſeſſor intelli-
5 *L. ſi autem. § ſed ſi ante litem. De pet. hær.* gatur: ab eo tempore reſtituet non modo perceptos conſumptóſque fructus, ſed &
6 *L. certum. C. de rei vindic.* eos, qui interea potuiſſent percipi, iuxta ea, quę de conditione malæ fidei poſſeſſoris
mox trademus. ¶ *AGERE Non poteſt.*) Hoc eſt,fundum vindicando non poterit
fructuum bona fide conſumptorum nomine, iudicis officium implorare: quod certè
poſſet pro fructibus adhuc extantibus.Cæterũ propria aliqua actione ne de extantibus
quidem agere poteſt: ſed tota eorum cum fundo recuperandorum ſpes eſt in officio
7 *L. 4. C. depoſ.* iudicis: quod finiri cum principali iudicio conſtat. Verum vbi non licebit hîc de fru-
ctibus agere: is poterit conueniri, qui huius damni cauſam dedit,ſicut conuenitur mu-
lier,quę ventris nomine in poſſeſsionem miſſa,dolo eam poſſeſsionem ad alium tranſ-
tulit.

tulit. Sed & fundo à domino euicto, bonæ fidei emptor aget aduerſus venditorem. 1
Verũ ſi non ignorabat qui emit, alienũ eſſe, ſibi imputet, ſi nõ ſibi de euictione cauerit. 2

1 L. vnica. §. intereſt. D ſi ven. no. inul. *2 L. ſi fundum. C de eui.*

Ei verò, qui alienum fundum ſciens poſſederit, non idem conceſſum eſt: itáque cum fundo etiã fructus, licet cõſumpti ſint, cogitur reſtituere.

¶*EI VERO.*) Aliud autem de eius hærede: qui, ſi non ipſe quoque malæ fidei fuerit, ſuos faciet fructus. Nam, vt noceat defuncti mala fides vſucapioni: non nocet 3
tamen fructuum perceptioni. Hic enim non ius, ſed præſens duntaxat factum ſpectamus. Et quod reſcriptum eſt, Hæredis ſuccedentis in vitium, parem habendã eſſe for- 4
tunam, quæ malæ fidei poſſeſſoris fuiſſet: non hanc habet ſignificationem, quòd ſemper referat aut præſtet vitium defuncti hæres: ſed tantum, ſi ipſe in malam quoque fidẽ 5
ſucceſſerit, in eodémque vitio hæreat. Nam ſolum de eo hærede agitur, qui lite aduerſus defunctum malæ fidei poſſeſſorem conteſtata, non potuit ignorare rem alienam eſſe. ¶*CVM FVNDO Etiam fructus.*) Huius rei meminiſſe videtur Plutarchus in vita Gracchorum, inquiẽs, ἔδει καὶ μετὰ ζημίας, ἣν παρὰ τοὺς νόμους ἐκαρποῦντο, χώραν ἀφεῖναι. Memorabile autem eſt quod Imper. Conſtantinus cum iuberet reſtitui bona, quæ impij tyrãni Chriſtianis ademerant, fructuum interim perceptorum rationem poſſeſſoribus etiam iniuſtis, & malę fidei remiſit. Sic enim Euſebius in vita Conſtantini, ſcribit Conſtantinum edixiſſe, εἰ καὶ τὰ μάλιστα φανεῖεν τινὲς ἐξ αὐτῶν ἀπὸ τῶν οὐ δικαίας δεσποτείας πολλὰ καρπωσάμενοι, τούτων τὴν ἀπαίτησιν ἡμεῖς οὐ δικαίαν κρίνομεν. ¶*LICET Conſumpti ſint.*) Exploranda erit itaque horum æſtimatio, quanti ſcilicet plurimi fuerint. 6
Neque modò hos fructus præſtat malæ fidei poſſeſſor. ſed & eos quos nec percepit,
percipere tamen potuit. Adeo vt nec titulus excuſet. Nam & qui per litem conteſtatam
malæ fidei conſtituitur, eos præſtat. Fructuum autem, qui percipi potuerunt, æſtima- 7
tio fit ex diligentia boni patrisfa. Et cum legimus fructus eos intelligi, qui poterant per- 8
cipi vel ab eo poſſeſſore, vt eſt in reſcripto Gordiani, vel ab ipſo petitore, vt eſt apud
Papinianum: accipiemus id dictũ de fructibus, quos diligentiſſimus paterfa. percipere
potuiſſet. Nam vt fortè petitor vel poſſeſſor tantum non percepiſſet, percipere tamen
poterat. Porrò illud hoc loco diligenter notandum eſt, quod Paulus reſpondit, im- 9
probè deſideraturum petitorem fructus æſtimari, qui ex eo ſerui artificio percipi po- 1
tuerunt, quod didicit ſumptibus poſſeſſoris. Vnde apparet non haberi rationem eorũ 2
fructuum, qui percipi potuerunt ex ea re, quam poſſeſſoris diligentia vltrò addidit. 3
Abundè enim plectitur etiam ſi hæc non accedat ingratitudo. Poſſem hæc omnia plu- 4
ribus verbis glorioſe inculcare retectis & confutatis vulgarium interpretum erroribus. Sed contentus ſimplici veritatis traditione, non affecto eiuſmodi ambitioſam oſtentationem, quæ plus tædii, quàm fructus lectori adferret. ¶*COGITVR.*) Nempe per
condictionẽ. Sic enim reſcripſerunt Diocletianus, & Maximianus: Mala fide poſsidẽs, 5
de proprietate victus, de extãtibus fructibus rei vindicatione, de cõſumptis verò condi- 6
ctione conuentus, eorum reſtitutioni parere compellitur. ¶*RESTITVERE.*) Sal-
tem vbi deduxit ſumptus, quos fructuum cauſa fecit. Nam illud tantum fructuum 7
nomine continetur, quod ſupereſt eiuſmodi ſumptibus deductis. Nec vllus ferè caſus
interuenire poteſt, qui hanc impediat deductionem. 8

3 dic. L. vnica. §. 2. *4 L. bona fidei. §. in cõtrarium. De acqui. rer. domi.* *5 L. 2. C. de fruc. & li. expen.* *6 L. in re furtiua. De cõd. fur. L. ſi ſterilis. §. cũ per venditorẽ. De act. empt.* *7 L. domũ. C. de rei vind.* *8 L. aut Prætor. §. per hãc. D quæ in fran. cred. L. ſed & metus. De eo quod me cau. L. 1. C. de fide inſtr.* *9 L. certũ. C. de rei vin.* *1 L. quicquid. C. arbi. tute.* *2 L. domũ. C. de rei vind.* *3 L ſi nauis. §. generaliter. De rei vind.* *4 L. cæterũ. De rei vindi.* *5 L. 3. C. de cõdict. ex lege.* *6 L. ſi à domino. §. fructꝰ. De peti. hære.* *7 L. fructus. D. ſol. matr. L. quod in fructus. De vſur.* *8 L. fructus qui dotis. D. fami. erci.*

Is verò ad quem vſusfructus fundi pertinet, non aliter fructuum dominus efficitur, quàm ſi ipſe eos perceperit. Et ideo licet maturis fructibus, nondum tamen perceptis, deceſſerit: ad hæredes eius non pertinent, ſed domino proprietatis adquiruntur.

¶*IS VERO.*) Videtur id referendum ad illud, quod paulò antè diximus, Bonæ fidei poſſeſſorem ſuos facere fructus quoquo modo, & à quocunque ſeparatos. Hîc enim Iuſtinianus addit aliud eſſe conſtitutum de fructuario. Quod diſcrimen diligen-
ter etiam notatum eſt à Iuliano. Eſt autem pręterea & illud hoc loco diſcrimen no- 9
tandum, quod tradit Caius, inter fructuarium, & eum, cui in annos ſingulos legatum
eſt. Nam (inquit) illud amplius eſt in hoc legato, quod in ingreſſu cuiuſlibet anni ſi 1
deceſſerit legatarius, eius anni legatum hæredi ſuo relinquit: quod in vſufr. non ita eſt, cùm vſufructuarius, etiam ſi maturis fructibus, nõdum tamen perceptis deceſſerit, hęredi ſuo eos fructus non relinquat. ¶*FRVCTVVM Dominus efficitur.*) Nulla hîc

9 L. qui ſcit. §. pen. De vſur. *1 L. in ſingulos. De anna. legat.*

1 *L. vſufr. leg. De vſufr.* ſit mentio culturæ vel curæ, quia omnes omnino fructus ad fructuarium pertinent, ſi
ab eo percipiuntur: nec minus naturales vltróque prouenientes, quàm ij qui induſtria
exprimuntur. ¶ *NON Aliter.)* Vnde nec aliter vti poterit iis actionibus, quæ do-
minis competunt. Vt ſi fur decerpſerit fructus maturos ex fundo, cuius habeo vſumfr.
2 *L. ſi fur. De vſufr.* quia ij nondum mei facti erant, non potero eos vindicare, aut condictione furtiua re-
petere, quia tamen mea intereſt, furti agere poſſum. ¶ *QVAM Si ipſe.)* Nempe fru-
ctuarius, vel ſanè alius eius nomine. Quòd ſi fructus ipſi vltrò ceciderint, non fient fru-
3 *L. ſi vſufructuarius meſſem. D. quib. mo. vſufr. am.* ctuarij: quia non ſunt ab eo percepti. quanquam ſanè ij fierent bonæ fidei poſſeſſoris.
¶ *EOS Perceperit.)* Percepti fructus æquè in fructuario, atque in bonæ fidei poſſeſſore
dicuntur, ſimul atque ſunt à ſolo ſeparati, etiam ſi fortè adhuc humi, & ſub dio iace-
4 *dic. L. ſi vſufructuarius meſſem.* ant, vt docet Labeo. Et quum Iulianus addit fructuarij fructus tum fieri, cùm eos per-
ceperit: bonæ fidei autem poſſeſſoris, mox quàm à ſolo ſeparati ſunt: non exigit ple-
niorem perceptionem in fructuario, quàm in bonæ fidei poſſeſſore: ſed tantum notat
diſcrimen, quod hîc traditur, nempè quòd debeat fructuarius ipſe percipere. at in bonæ
fidei poſſeſſore non referat, quis perceperit. Porrò ſi debeatur penſio ratione fructuũ,
ſatis erit perceptos eſſe fructus, vt hæredi ea debeatur, etiam ſi fortaſsis nondum eius
5 *L. defuncta. De vſufr.* ſoluendæ dies veniſſet, cùm moreretur fructuarius. ¶ *LICET Maturis fructibus.)* Hîc
ergo non niſi perceptionis habetur ratio: nulla autem alterius temporis. Sícque etiam
fructus, qui poſt acquiſitũ ex cauſa fideicommiſsi dominium ex fundo percipiuntur,
omninò pertinẽt ad fideicommiſſarium percipientẽ, licet maior pars anni elapſa eſſet,
6 *L. Herẽnius. §. 1. De vſufr.* antequam fideicommiſsi dies cederet. Idémque etiam in re vendita. Cæterum ſoluto
7 *L. Iulianus. §. ſi fructibus. De act. empt.* matrimonio, inter maritum & vxorem, vel eorum hęredes, fructus rei dotalis diuidun-
tur pro rata temporis. ¶ *DOMINO Proprietatis acquiruntur.)* Quemadmodum è
8 *L. diuortio. l. fruct. D. ſolu. matri.* diuerſo, fructuario acquirerentur fructus maturi, à teſtatore, qui vſumfructum legat
relicti. Sic enim reſpondit Vlpianus: Si pendentes fructus iam maturos reliquerit te-
9 *L. ſi pẽdẽtes. De vſufr.* ſtator: fructuarius eos feret, ſi die legati cedente, adhuc pendentes deprehendiſſet. Nã
ſtantes fructus ad vſufructuarium pertinent. Porrò mortuo fructuario maturi fructus
ſic domino proprietatis acquirũtur, vt non poſsit etiam fructuarij hæres repetere ſum-
1 *L. ſi quis domum §. idẽ quærit. locati. L. hactenus. De vſufr.* ptus fructuum cauſa factos.

Eadem ferè & de colono dicuntur.

¶ *EADEM.)* Inquit Africanus, fructus quandiu ſolo cohęreant, fundi eſſe: &
2 *L. ſi ſeruus communis. §. locaui. De furt.* ideo colonum, quia voluntate domini eos percipere videatur, ſuos facere. ¶ *FERE.)*
Theophilus putat hanc voculam ocioſam eſſe & ſuperfluam. Inquit enim, τὸ, ferè, δὲ, ἤδη σχεδὸν, παρέλκεται. Videtur tamen ea obiter indicare quoddam diſcrimen inter co-
lonum & fructuarium: quod hic prorſus nihil ad hæredẽ tranſmittere poſsit: ille verò
3 *§. vlt. inf. de locat. & conduct.* intra tẽpora conductionis mortuus, tranſmittat ius reliqui tẽporis ad ſuum hæredem.

In pecudũ fructu etiã fœtus eſt, ſicuti lac, pilus, & lana: itaq; agni, hœdi,
& vituli, & equuli, & ſuculi ſtatim naturali iure dominii fructuarii ſunt.

4 *L. in pecudũ. De vſufr.* ¶ *IN Pecudum fructu.)* Totus hic locus ad verbum deſcriptus eſt ex Caij libro. 2,
Rerum quotidianarum: nec minus pertinet ad bonę fidei poſſeſſorem, quàm fructua-
5 *L. bona fidei. De acqui. rer. domi.* rium, quemadmodum eodem loco indicat Caius. Et Paulus, Ouium (inquit) fœtus in
fructu ſunt: & ideo ad bonæ fidei emptorẽ pertinent, etiam ſi prægnantes vænierint,
quæ ſubreptæ ſunt. Et ſanè quin lac ſuum faciat, quanuis plenis vberibus vænierint, du
bitari non poteſt. Idémque in lana iuris eſt. ¶ *STATIM Naturali iure dominij.)* A-
6 *dic. L. in pecudum.* pud Caium eſt, Statim pleno iure: vt intelligamus ipſam quoque proprietatẽ acquiri.

Partus verò ancillæ in fructu non eſt: itáque ad dominum proprie-
tatis pertinet. abſurdum enim videbatur, hominem in fructu eſſe, quũ
omnes fructus rerum natura gratia hominis comparauerit.

¶ *PARTVS Ancillæ in fructu non eſt.)* Cicero libro primo de Finibus refert prin-
cipes ciuitatis P. Scæuolam, & M. Manilium reſpondiſſe, partum ancillæ in fructu
7 *L. vetus fuit. De vſufr.* eſſe. Sed ab his Brutũ diſſenſiſſe. Vlpianus autem ſcribit veterem fuiſſe quæſtionem,
an partus ad fructuarium pertineret, ſed Bruti ſententiam obtinuiſſe, fructuarium in eo
8 *L. mulier quæ duob. §. ſed enim. D. ad Treb.* locum non habere. Quam ſententiam probat etiam Vlpianus, & addit rationem: Nec
enim in fructu hominis homo eſſe poteſt. Vnde alibi idem Vlpianus reſpondit, eum,
qui

qui rogatus eſt reſtituere hæreditatem, debere rationem reddere partuum, qui extant:
quia in fructibus hi non habeantur. Et Papinianus, Hæreditatem (inquit) poſt morte 1
ſuam exceptis reditibus reſtituere rogatus, ancillarum partus non retinebit. Quibus cũ
apertiſsime refragetur Paulus, neceſſe eſt eius ſententiam cum Scæuolę, & Manilii opi- 2
nione reiici. Ridiculum enim eſt commentitiis, neſcio quarum diſtinctionum colori-
bus velle conciliare, quæ ex diametro pugnant. Omnino enim nequeunt conuenire
aientia, & negantia. Sed acceptum id ferre debemus negligentiæ Triboniani, qui non
ſummouit, quod fuit ſemper reiectum. Illud certè ex Vlpiani ſententia, tribuimus bo- 3
nę fidei poſſeſſori, vt quia pro domino habetur, poſsit vti Publiciana actione, vt perſe-
quatur partum ancillæ alienæ. Id quod fructuario non tribueretur. ¶ *AD Dominum proprietatis.*) Verum ſcilicet, & ſolidum, perpetuúmque. Nam maritus, licet dicatur dotis
dominus: quia tamen reuera non eſt, ad eum non pertinebit dotalis ancillæ partus. 4
¶ *ABSVRDVM Enim.*) Dignitas humanæ naturæ ea eſt, vt non patiatur venire ho- 5
minem in acceſsionem alterius. Id quod etiam olim Ædiles ſuo edicto probarunt: &
iuſtiſsimè quidem, inquit Vlpianus. ¶ *CVM Omnes fructus rerum Natura hominũ gra-* 6
tia comparauerit.) Inſignis ſententia, & digna, quam magni faciamus. Sic etiam Moſes
ſcribit, Deum ſtatuiſſe, vt homo omnium animantium princeps eſſet: & in eius vſum
omnia eſſe cõdita, fuſius explicat Baſilius in homilia περὶ εὐχαριστίας. Sed admirabilior
eſt in Ethnicis hæc diuinorum beneficiorum agnitio & grata cõmemoratio. Ariſtot.
lib. 1. Poli. εἰ, inquit, ἡ φύσις μηθὲν μήτε ἀτελὲς ποιεῖ, μήτε μάτην, ἀναγκαῖον τῶν ἀνθρώπων ἕνεκεν αὐτὰ πάντα πεποιηκέναι τὴν φύσιν. Cic. autem lib. 1. de Legib. lib. 2. & de Nat. deorum,
totum hunc locum copioſius tractat. Item & Seneca li. 4. de benef. qui etiam illud ad-
dit: Quòd ſi quis dicat, Naturam hæc nobis pręſtare: cum mutare nomen Deo, qui ea
omnia nobis confert ſine ſpe recipiendi.

1 *L. deducta. §. hæreditatem. D. Ad Treb.*
2 *L. Paulus. D. Ad leg. Falſi. L. Paulus. De vſur.*
3 *L. ſi ego. § partus. De Publicia. in rẽ actione.*
4 *L. in reb⁹. C. de iur. dot.*
5 *L. plerunque. §. ſi ſerui. De iure dot.*
6 *L. iuſtiſsime. De Ædil. edict.*

Sed ſi gregis vſumfructum quis habeat, in locum demortuorum capitum, ex fœtu fructuarius ſubmittere debet (vt & Iuliano viſum eſt) & in vinearum demortuarum vel arborum locum, alias debet ſubſtituere: rectè enim colere, & quaſi bonus paterfamiliàs vti debet.

¶ *SED Si gregis.*) Inquit Vlpianus: Planè ſi gregis vel armenti ſit vſusfructus le- 7
gatus, debebit ex natis gregem ſupplere. Porrò vt intelligeremus hîc agi de vſufructu
cuiuſdam vniuerſitatis, addit idem Vlpianus: Sed quod dicitur debere eum ſummit- 8
tere: toties verum eſt, quoties gregis, vel armenti, vel equitii, id eſt, vniuerſitatis, vſuſfr.
legatus eſt. Cęterum ſi ſingulorum capitum: nihil ſupplebit. Porrò quot capitibus cõ-
ſtet grex in ſingulis animantium generibus, alio loco traditum eſt. Sanè (inquit Pom- 9
ponius) cùm gregis vſusfructus legatus eſt, & eouſq; numerus peruenit gregis, vt grex 1
non intelligatur, perit vſuſfr. Aliud tamen ſtatutum eſt, vbi legatur proprietas gregis.
¶ *VSVMFRVCTVM Quis habeat.*) Quantumuis plenum, & iure cuiuſdam tempo- 2
rarii dominii firmatum: cuiuſmodi habet maritus in rebus dotalibus. Nam fœtus dota-
lium pecorum, ſic ad eum pertinere ſcribit Vlpianus, vt ſuppleri proprietatem prius 3
oporteat: vt ſummiſsis in locum demortuorum capitum ex agnatis, reſiduum in fru-
ctibus maritus habeat. ¶ *EX Fœtu.*) Qui ſi non ſufficiat ſummiſsioni: nihil eſt, quod
imputetur fructuario, niſi in culpa fuerit: nam ſi dum moratur ſummittere, editum fœ-
tum amiſerit, periculum eius eſt, & de ſuo alium ſummittere debebit, vt ſcribit Vlpia- 4
nus: qui etiam addit, ſummiſsionem eſſe facti, nec ipſo iure fieri: ideóque fœtus, quan-
diu non ſummittantur, eſſe fructuarii. ¶ *VT ET Iuliano viſum eſt.*) Non reperio hac in
re aliud ſcriptũ Iuliani, quàm id, quod Vlpianus teſtatur lib. 35. Digeſt. eum ſcripſiſſe, 5
fœtuum, qui ſummitti debét, pendere dominiũ: vt ſi ſummittantur, ſint proprietarij.
ſi non ſummittantur, vſuſfructuarii. ¶ *RECTE Enim colere.*) Inquit Vlpianus: Cauere 6
debet fructuarius, viri boni arbitratu perceptum iri vſumfructum: hoc eſt, nõ deterio-
rem ſe cauſam vſusfructus facturum: cæteráque facturum, quæ in re ſua faceret.

7 *L. vetus fuit. §. vlt. De vſufr.*
8 *L. quid ergo. §. ſed quodd. D. eodem*
9 *L. oues. De abige.*
1 *L. vlt. D. quibus mod. vſusfr. ami.*
2 *L. ſi grege. De leg. 1.*
3 *L. plerunque. §. ſi ſerui. De iure dot.*
4 *L. quid ergo. De vſufr.*
5 *d. L. quid ergo.*
6 *L. 1. §. cauere. D. vſufr. quemad. cau.*

Theſauros, quos quis in loco ſuo inuenerit, diuus Hadrianus naturalẽ æquitatem ſequutus, ei conceſsit, qui eos inuenerit. Idémque ſtatuit, ſi quis in ſacro, aut religioſo loco fortuito caſu inuenerit. At ſi quis in alieno loco, non data ad hoc opera, ſed fortuitu inuenerit, dimidium do-

mino ſoli conceſsit, & dimidium inuentori. Et conuenienter, ſi quis in Cæſaris loco inuenerit, dimidium inuentoris, & dimidium eſſe Cæſaris ſtatuit. Cui conueniens eſt, vt ſi quis in fiſcali loco, vel publico, vel ciuitatis inuenerit, dimidiũ ipſius eſſe debeat, & dimidiũ fiſci, vel ciuitatis.

¶*THESAVROS.*) Tandem poſt finitam digreſsionem, qua obiter dictũ eſt de
ratione fructuũ, redit Iuſtinianus ad reliquos acquirendarũ rerum modos. Et imprimis
proponit eũ, qui vel puncto mobilis horæ poſſet facilè quélibet ditare, ſi dexter adſit
Hercules. Theſaurus Græca vox eſt, & ſignificat pecuniam reconditã: interdum ipſum
locũ, in quo recõditur, quem veteres Latini appellabãt Flauiſſas, vt ſcribit Gellius lib.
1 *L. nunquam. §. 1. De acqui. re. domi.* ſecundo, cap. decimo. Paulus nõſter definit theſaurum eſſe veterem quandã depoſitio
nem pecuniæ, cuius non extat memoria, vt iam dominum nõ habeat. Et addit: Sic enim
fit eius, qui inuenerit, quod nõ alterius ſit. alioqui ſi quis aliquid vel lucri cauſa, vel me-
tus, vel cuſtodiæ condiderit ſub terra, non eſt theſaurus, cuius etiam furtũ fit. Leo Im-
2 *L. vnica. C. de theſa.* parãtor definit theſaurum eſſe, condita ab ignotis dominis tempore vetuſtiori mobi-
lia. Et pecuniam fortè perditam, vel per errorem ab eo, ad quem pertinebat, non abla-
3 *L. à tutore. De rei vind.* tam, non eſſe theſaurum: & ideo eius manere, cuius fuerit, Scæuola reſpõndit. Imo &
4 *L. peregrè. De acquir. poſſeſ.* ab eodem domino ſemper poſsideri pecuniam in proprio vel alieno fundo, cuſtodiæ
cauſa conditam, etiam ſi fortè non meminerit loci, tradidit quodam loco Pãulus: vbi
5 *L. item Labeo. D. fami. erciſc.* tamẽ impropriè vtitur nomine theſauri: quemadmodum & Vlpiãnus ex Labeone re-
ferens theſaurum relictum à teſtatore, & ab vno hæredum effoſſum, venire in iudiciũ
6 *L. theſaurus. D. ad exhib.* familiæ erciſcundæ: item & Pompõnius, cuius reſponſum, quòd omnino huc perti-
neat, aſcribendum duxi: Theſaurus meus in tuo fundo eſt, nec eum me pateris effo-
dere: cùm eum loco non moueris, furti quidem, & ad exhibendum eo nomine agere
me, rectè nõ poſſe Labeo ait: quia neque poſsideas eum, neque dolo feceris, quo minus
poſsideres: vtpote cum fieri poſsit, vt neſcias eum theſaurum in tuo fundo eſſe. Nõ eſſe
autem iniquum, iuranti mihi non calumniæ cauſa id poſtulare, interdictum vel iudi-
cium ita dari, ſi per me non ſteterit, quo minus damni infecti tibi operis nomine ca-
ueatur, ne vim facias mihi, quo minus eum theſaurum effodiam, tollam, exportem.
Quòd ſi etiam furtiuus iſte theſaurus eſt, & furti agi poteſt. Hæc Pomponius. Porrò ſi
hac ipſa de re ſit quæſtio, nempe vtrum quod inuentum, verè theſaurus, cuius nẽpe do-
minus ignoretur, ſic vt inuẽtoris fieri debeat: vbi inuentor probarit ex cõmuni homi-
num opinione non extare memoriam eius qui depoſuerit: ſi quis contra contendat ex-
7 *L. ſi arbiter. De probat.* tare, id manifeſtè probet, neceſſe eſt. ¶*IN LOCO Suo.*) Cuius habet proprietatem,
eámque certam: alioqui enim, vbi ea eſſet reſtituenda, non niſi dimidiam partem the-
ſauri, vt in alieno inuenti, liceret iure inuentionis retinere. Veluti ſi maritus in dotali
8 *L. fructus. §. ſi fundum in fi. D. ſolu. matr.* fundo theſaurum inuenerit: aut creditor in fundo, cuius dominij ius quidem impetra-
uit, ſed nondum perempta luendi facultatẽ. Quòd ſi theſaurum inueneris in eo fundo,
9 *L. ſi is qui. §. vlti. De acqui. rer. domi.* cuius ſolum habes vſumfructum: videberis quoque in alieno inueniſſe, nec eum prorſus facies tuum. Neque enim theſaurus in fructu eſt. Et ſi ſeruus, cuius vſumfr. habes,
1 *d. §. ſi fundum.* theſaurum inueniſſet, nihil tibi acquireret: ſed totum proprietatis domino: Quòd ſi in
2 *d. L. ſi is qui. §. quod ſi ſeruus.* tuo proprio fundo eum inueniſſet: vt domino loci dimidiã partem daret. Adde autẽ,
theſaurus intelligitur ſeparatus à fundo, in quo eſt conditus, nihílque cum eo habere
commune: vt qui fundum vſuceperit, non videatur quoque theſaurum, in eo latentem
3 *L. 3. §. Neratius. De acqui. poſſ.* vſucẽpiſſe. Vnde quum quæreretur, an venditor tanquam circumuentus poſſet reſcin-
dere venditionem fundi, in quo emptor reperiſſet theſaurum: Reſpondi, non poſſe:
quia is, quandiu latebat, in nullius bonis erat: ideóque nec fundi æſtimationem auge-
bat: & iam recens effoſſus habetur loco noui cuiuſdam, primúmque naſcentis emolu-
menti: veluti nouum alluuionis incrementum: eiúſque acquiſitio, non tam profici-
ſcitur à iure quod venditor tranſtulit, quàm nouo fortunæ beneficio. Nã & theſaurus
4 *L. ſi is qui. §. 1. De acqui. rer. domin.* donum fortunæ creditur, inquit Tryphonius. interim autem fatemur venditorem poſ
ſe vindicare eum theſaurum, quem ipſe defoderat, & per errorem non abſtulerat: vel
etiam pecuniã, quam fortè perdiderat, nunc ab emptore inuentã, vt eſt in reſponſo Scæ-
5 *L. à tutore. De rei vind.* uolæ. Extat in fabula Menãdri, cui titulus eſt Theſaurus, itémque in vita Apollonii, ſi-
milis aliqua quæſtio. Sed de iis videto Alci. lib. Parer. 7. cap. 1. ¶*INVENERIT.*) In-
uentum dicimus, quod etiam apprehenſum eſt: nec prius theſaurum etiam in noſtro
loco

loco defoſſum, quantumuis id ſciamus, intelligimur poſsidere, quàm ſi eum apprehenderimus. Porrò autem nihil refert, vtrum nos ipſi inuenerimus, an ii, qui in no- 1 *dic. L. 3. §. Neratius.*
ſtra poteſtatē ſunt. ¶ *DIVVS Adrianus.*) Huius conſtitutionem refert Spartianus 2 *L. ſi is qui De acqui. rer. domi.*
his verbis, De theſauris Diuus Adrianus ita cauit, Vt ſi quis in ſuo reperiſſet, ipſe potiretur: ſi quis in alieno, dimidiū domino daret: ſi in publico, cū fiſco partiretur. Quā diſtinctionem paſsim noſtri Iuriſconſulti ſecuti ſunt. Obſcurius autem eſt, quod ſcribit Lāpridius, Alexandrum Seuerū Imp. theſauros repertos iis qui repererāt, donaſſe, & ſi multi eſſent theſauri, repertoribus addidiſſe eos, quos in ſuis habebat officiis. Leonis Imp. Conſtitutio nota eſt, vt ſi quis in ſuo theſaurum repererit ſine ſceleratis ar- 3 *L. vnica. C. de theſau.*
tibus, propriū habeat. ſi in alieno, dū fortè aliud agit: dimidium. Et addit, ſuperfluum eſſe hoc precibus poſtulare, quod iam lege permiſſum eſt. Atque hāc quidem ſolam de theſauris legem Iuſtinianus in ſuum Codicem retulit. Cæterum libro decimo magni illius & integri Codicis Theodoſiani extant aliæ tres. Prima Conſtantini, qua iubet vt quicunque theſaurum inuenerit, ad fiſcum vltrò deferat, & medietatem conſequatur, alteram partem fiſco tradat. Secunda conſtitutio eſt Gratiani, Valentiniani & Theodoſij, vt qui theſauros inuenerit, ſuæ vindicet poteſtati, ſaltem ſi in ſuo proprio ſolo inuenerit. Si verò in alieno, quartam partem domino loci tradat. Tertia eſt Valentiniani, Theodoſij, & Arcadij, in hæc verba: Eos qui ſuadente numine vel ducēte fortuna, theſauros repererint, repertis lętari rebus ſine aliquo terrore permittimus. Hęc tam varia Principum reſcripta ſatis oſtendunt non eodem ſemper modo iudicaſſe de theſauris, Nos ea iudicia ſequamur, quæ Iuſtiniano magis placuiſſe videmus. ¶ *IN SACRO.*) Suo ſcilicet & proprio: vt fas erat priuato cuique habere proprium locum autoritate publica ſacrum. ¶ *RELIGIOSO.*) Suo quoque & proprio: quem quiſque religioſum ſua voluntate facere poteſt. Cæterū aliud fuerit de publico ſacro, vel religioſo loco. Quo ſenſu videtur accipiendum illud Calliſtrāti: Si in locis fiſca- 4 *L. 3. §. ſi in locis. De iure fiſci.*
libus, vel publicis, religioſisve, aut in monumentis theſauri reperti fuerint, Diui Fratres conſtituerunt, vt dimidia pars ex his fiſco vindicaretur. Alioqui non video quî poterimus hāc Diuorum Fratrum cōſtitutionem cum hoc loco conciliare, niſi, quòd quidam volunt, addita negatiua, legas, Publicis non etiā religioſis &c. ¶ *FORTVITO Caſu.*) Iuſtinianus non requirit in priuato, nec ſacro, nec religioſo fortuitā inuentionem: quam requirit vel in alieno, vel in ſacro, aut religioſo: Nempe in proprio, nulliſque religioni aſtricto, licet theſaurum etiam ſtudioſè quærere, dummodo ſine ſceleratis ac puniendis ſacrificiis, aut alia qualibet arte legibus odioſa, vt eſt in conſtitutione Leonis. Certè conſtat iure ciuili grauiter improbari omnem vſum ſce- 5 *L. vnica. C. de theſau.*
leratæ illius magiæ, quæ non niſi dæmonum conſortio valet. Cuius certè adminiculo multos compertum eſt reperiſſe abditiſsimos theſauros. Refert Lucianus in Alexandro, quendam Tyaneum ἐξεσὴν γόης, μαγείας καὶ ἐπῳδὰς θεσπεσίους ὑπισχνούμενον, καὶ θησαυρῶν ἀναπομπάς. Amœnum autem eſſet ocioſis inter conuiuales ſermones diſquirere, quid ſit iudicandum de Æſopo, qui dicitur in quibuſdam monumentis, theſaurum repèriſſe oblato inditio, & ſubtili interpretatione quarundam literarum. Quid item de illo Chryſippiano ſomniatore, qui inuento per ſomnij indicia theſauro repente diues factus. Neque enim ſemper pro theſauro carbones. ¶ *NON Data ad hoc opera.*) Prorſus nulla, ne alioqui honeſta quidem, nec etiam domino permittente. Sic enim reſcripſit Imp. Leo: in alienis terrulis nemo audeat inuitis, imo nec volentibus, nec ignoran- 6 *dic. L. vnica. §. in alienis.*
tibus dominis, opes abditas ſuo nomine perſcrutari. Quòd ſi nobis ſuper hoc aliquis crediderit eſſe ſupplicandum, aut præter legis huius tenorem, in alieno loco theſaurū ſcrutatus inuenerit: totum hoc locorum domino reddere compellitur: & veluti temerator legis ſaluberrimæ, puniatur. Porrò autem cur ne volentibus quidem dominis in alieno theſauros ſuo nomine perſcrutari aliquis non poſsit, hanc eſſe rationem quidam exiſtimant, quòd publicè interſit, ſine iuſta cauſa non effodi agros aut vaſtari. Cæterum ſi de metallis agatur, quorum eſt perpetua vtilitas, aliter ſtatutum eſt. Nam & domino volente in alienis prædiis, ea, inquit, ferre fas eſt, atque etiam eo inuito, ſi id publica vtilitas ſuadeat. Sed niſi ea certa, non licebit hoc prætextu alienum fundum inuito domino effodere. Et ſi domino non inuito, aliquis in aliena metalla inuenerit, 7 *L. quoſdā. C. de metall.*
decimas fiſco, decimas domino præſtāt. ¶ *DOMINO Soli.*) Id petenti. Cæterum 8 *L. 3. C. de metall.*
ei deferre nemo cogitur, qui theſaurum inuenerit. ¶ *ET Conuenienter.*) Videtur 9 *L. 3. §. vlt. De iure fiſci.*

1 dic. L. 3. §. ſi in locis. Calliſtratus Diuorum fratrum conſtitutioni acceptum ferre, quòd theſauri, qui in Cęſaris poſſeſsione repertus fuerit, dimidia pars fiſco vindicetur. Idem addit, in quo plus iuris habere videatur fiſcus quàm priuatus: Quòd deferre ſe nemo cogatur, qui theſaurum inuenerit, niſi ex eo pars fiſco debeatur. Et qui in loco fiſci, theſaurum inuenerit, partémque ad fiſcũ pertinentẽ ſuppreſſerit: totum cum altero tanto cogi ſoluere.

Per traditionem quoque iure naturali res nobis adquiruntur, nihil enim tam conueniens eſt naturali æquitati, quàm voluntatem domini volentis rem ſuam in alium transferre, ratam haberi.

¶ *PER Traditionem quoque.*) Quæcunque dicta ſunt de fructibus & theſauris, Iuſtinianus aliunde inſeruit. Nunc repetit ſuum Caium: ex quo proponit naturalem acquirendi modum per domini traditionẽ. Atque hæc eſt illa naturalis poſſeſsio, quæ iuſta
2 L. 1. De acquir. poſſeſ. ipſius rei apprehẽſione nititur, ex qua dominium rerum cepiſſe Nerua filius ait. Vnde & res, quarum dominium transferri poterat, olim dicebantur mancipi: quòd eæ quaſi
3 l. traditionibus. C. de pact. manu caperentur. Et reſcriptum eſt, Traditionibus, non nudis pactis, transferri rerum dominia. Reſponſúmque eſt, non videri rem alienatã, quæ non ſit tradita. Certè quàm
4 L. alienatum. De verb. ſignifi. pendeat tota dominii tranſlatio à traditione, vel inde coniicere poſſumus, quòd qui rẽ alteri iã venditã emit, ſi prius ei fuerit tradita, pręferatur priori emptori, qui ſola nudáque
5 L. Quoties. C. de rei vĩd. nititur cõuentione. Cùm autẽ hîc de traditione loquimur, eã intelligimus, quæ fit
6 L. nunquam nuda. De acqui. re. domi. ex aliquo negocio ad dominium transferendũ idoneo. Cæterum (inquit Paulus) nunquã nuda traditio transfert dominiũ: ſed ita, ſi venditio, aut aliqua iuſta cauſa præceſſerit, propter quã traditio ſequeretur. Illud poſtremò ſubit addere, quod Tertullianus in lib. de præſcript. alludens ad ius traditionis de quo hîc agitur, Mea (inquit) eſt poſſeſsio: olim poſsideo. Habeo origines firmas, & ipſis autoribus, quorũ fuit res. ¶ *NIHIL Enim tam conueniens.*) Hæc (inquit Tullius pro Cecinna,) firmiſsima fundamenta noſtræ ciuitatis, Sui quenque iuris, & dimittendi & retinendi eſſe dominum.
7 L. in re mandata. C. mand. Itaque & Conſtantinus reſcripſit, ſuæ quenque rei & moderatorem eſſe & arbitrum. Et alibi Caius ait, iniquum eſſe, ingenuis hominibus non eſſe liberam rerum ſuarum
8 L. 2. D. Si à paren. quis ma. alienationem. Certè iniuriarum actionem competere aduerſus eum, qui non ſinit me meis rebus vti meo arbitratu, iure traditum eſt. ¶ *DOMINI.*) Cui non ſit iure in-
9 L. iniuriarũ actio neque. §. ſi quis me. De iniur. terdicta bonorum ſuorum alienatio. Nam pupillus, furioſus, prodigus & ſimiles, domini quidem ſunt: ſed nihili eſſet eorum traditio: quòd alienare ob certas cauſas prohibeantur, quemadmodum ſuo poſtea loco dicemus. ¶ *VOLENTIS Rem ſuam in alium transferre.*) Rectè admonet Theophilus his verbis excludi commodatum & depoſitum, vbi dominus eſt quidem, qui tradit: ſed dominium non transfert, quia id non vult transferre: nec id agit. Sed & cùm nulla ſit errantis voluntas: ſi rem meam,
1 L. 3. §. ſubtilius. De condic. cau. da. tanquam tuam tibi tradiderim, dominium in te non transferam: quia ſatis apparet noluiſſe me id transferre. Rectè itaque Paulus, Si (inquit) procurator meus, vel tutor
2 L. ſi procurator. De acquis. rer. domi. pupilli, rem ſuam quaſi meam, vel pupilli, alii tradiderit, non receſsit ab eis dominium: & nulla eſt alienatio: quia nemo errans rem ſuam amittit. Cæterum ſi quis ſciens id faceret, dominium transferre poſſet. id enim vult, neque errat.

3 L. Iulian⁹. §. 1. De cur. fu. Et ideo cuiuſcunque generis ſit corporalis res, tradi poteſt, & à domino tradita alienatur. Itaque ſtipendiaria quoque & tributaria prædia eodem modo alienantur.

¶ *CVIVSCVNQVE Generis.*) Modò commerciis non fuerit exempta, nec eius ſit interdicta alienatio. ¶ *CORPORALIS RES.*) Incorporales res traditionem
4 L. ſeruus. §. 1. De acquis. rer. domi. non recipere manifeſtum eſſe, reſpondit Caius. Sed quid traditionis loco in iis ſit, poſtea dicemus. ¶ *A DOMINO Tradita.*) Inquit Vlpianus: Traditio nihil am-
5 L. traditio. De acquir. rer. domi. plius transferre debet, vel poteſt, ad eum, qui accipit, quàm eſt apud eum, qui tradit. Si igitur quis dominium in fundo habuit, id tradendo transfert. Si non habuit ad eum qui accipit, nihil transfert.

Vocantur autem ſtipendiaria & tributaria prædia, quæ in prouinciis ſunt: inter quæ, necnon & Italica prædia, ex noſtra cõſtitutione nulla eſt differentia: ſed ſi quidem ex cauſa donationis, aut dotis, aut qualibet alia ex cauſa tradantur, ſine dubio transferuntur.

¶ VOCANTVR

¶ *VOCANTVR Autem Stipendiaria & Tributaria.)* Horũ prædiorum ſitum oſtendit hîc quidem Iuſtinianus: ſed non ſatis explicat conditionem, nec cauſam appellationis. Videntur autem ea fuiſſe, quæ ab hoſtibus capta Populus Romanus, vel Princeps ſuis emphytheutis, qui vectigal aut tributum eo nomine dependerent, dabat. Sæpe quidẽ ſuis Ducibus aut militibus aſsignabat pro prẹmio virtutis, vt neque vectigal, neque cenſum, aut tributum eo nomine penſitarent: ſed immunia prædia poſsiderent. Sæpius tamen Vectigalibus aut Tributariis hominibus dabat. Scire autem debemus duorum generum fuiſſe prædia: Italica, & quæ iure Italico donata eſſent, planè immunia, eáque optimo iure optimáque conditione eſſe dicebantur. Alia verò erant Tributaria, quibus onus tributi erat aſcriptum, ad quemcunque poſſeſſorem tranſirent. Nam & ſi ea comparaſſent, qui alioqui ab ea penſitatione, quæ vocabatur Capitatio, immunes erant perſonali priuilegio: nihilominus ratione prẹdij tributum dependebánt. Fuiſſe 1 *L. vlti. C. de exactorib.* autem duplex tributi genus, alterum quod rebus ſoli, alterum quod capiti, hoc eſt, perſonæ imponebatur, ſatis notũ eſt. ¶ *EX Noſtra conſtitutione.)* Non aliã ſcio Iuſtiniani conſtitutionem, quàm quẹ extat, de ſublata differentia rerum mancipi, & nec mancipi: 2 *L. vnica. C. de vſuca. transf. & ſubla. diffe.* qua vſucapionem rerum Italicarum & prouincialium ſimilem facit: Vt nulla intelligatur inter eas eſſe differentia, quantum attinet ad acquiſitionem vel alienationem.

Venditæ verò res & traditæ, non aliter emptori adquiruntur, quàm ſi is venditori precium ſoluerit, vel alio modo ei ſatisfecerit: veluti expromiſſore aut pignore dato: quod quanquam cauetur ex lege duodecim Tabularum, tamen rectè dicitur & iure gentium, id eſt, iure naturali id effici. Sed ſi is, qui vendidit, fidem emptoris ſequutus fuerit: dicendum eſt, ſtatim rem emptoris fieri.

¶ *VENDITAE Verò.)* Hæc vocula, verò, nota eſt cuiuſdam diſcriminis: nempe quòd ſuperioribus caſibus ſemper dominium rei traditæ ſtatim transferatur: hîc verò non aliter, quàm ſi conuentum & numerandum precium perſoluatur. Nam nec alia mente venditor tradere intelligitur. Verum id ad alios contractus non eſt temerè trahendum: ne ad ipſam quidem permutationem, quantũuis alioqui ea venditioni ſimillima ſit. Nẽpe firmari non poteſt permutatio ſine traditione: nec ex ea parari actio, priuſquam dominium in alterum ſit tranſlatum. Sic enim primùm vim habere ſolet cõ- 3 *L. ex placito. L. reb. C. de rer. permu.* tractus innominatus, vbi implementum ab altera parte ſecutum eſt. ¶ *NON Aliter.)* Ac ſæpe ne ſic quidem. Quid enim ſi res vænierit, quæ metienda ſit? Conſtat non eſſe perfectam venditionem ante menſuram, quantumuis res tradita ſit, & precium numeratum. ¶ *EMPTORI Acquiruntur.)* Pleno ſolidóque dominii iure. De quo nos ſuo loco pluribus agemus. Illud verò hîc ſumus admonendi, non eandem eſſe conditionẽ traditionis à non domino factæ. Nam ea tribuit ius vſucapiendi bonẹ fidei poſſeſſori, etiamſi is nondum precium ſoluerit. Sic enim Caius, agens de Publiciana in rem actione, reſpondit: De precio ſoluto nihil exprimitur. Vnde poteſt coniectura capi, quaſi 4 *L. de precio. De publicia. in rem act.* nec ſententia Prætoris ea ſit, vt requiratur an ſolutum ſit precium, an non. ¶ *QVOD Quanquam cauetur ex lege. 12. Tabularum.)* Videtur hîc Iuſtinianus occurrere tacitæ obiectioni eorum, qui cauillarentur, hæc non ſuo loco ingeri, quo tantum agitur de acquirendarum rerum modis ex iure gentium. Reſpondet autem, hæc quidem caueri iure ciuili, ſed nihilominus ex æquitate naturali idem obſeruari: imò ab ea prius cautum id eſſe. ſicuti Cicero lib. 2. de Inuent. ait, Quæ natura, vel cõſuetudine iura fuerunt probata, deinde legũ metu ſancita eſſe. Quam autẽ Iuſtinianus hîc allegat legem duodecim Tabularũ, non puto vſpiã extare. Sed extat in eandẽ ſententiã Põponii reſponſum, cuius verba ſunt hæc: Quod vendidi & tradidi, non aliter fit accipientis, quàm ſi 5 *L. quod vendidi. De contr. empt.* aut precium nobis ſolutum ſit, aut ſatis eo nomine factum, vel etiam fidẽ habuerimus emptori ſine vlla datione. Hincq; videtur Iuſtinianus deſcripſiſſe præſentem locum. Extat quoque ſimile Vlpiani reſponſum his verbis: Si dedi mercem meam vendendã, 6 *L. procuratoris. §. ſed ſi dedi. De Trib. act.* & extat: videamus, ne iniquum ſit in tributum me vocari. Et ſi quidem in creditum abii: tributio locum habebit. Enimuero ſi non abii: quia res venditæ non aliàs deſinent eſſe meæ, quamuis vendidero, niſi ẹre ſoluto, vel fideiuſſore dato, vel aliàs ſatisfacto: dicendum erit, vindicare me poſſe. Sanè tamen vindicantem venditorem ſemper lice-

1 *L. diligenter. D. mand.*
bit ſummouere oblato integro precio. ¶ *FIDEM Emptoris ſecutus.*) Apud Pompo-
2 *dic. L. quod vendidi. De contrah. empt.*
nium eſt, habere emptori fidem ſine vlla datione. Apud Vlpianum eſt, in creditum
abire. Sed nuſquam ſatis explicatè traditur, quando quis fidem emptoris ſequi videa-
3 *dic. L. procuratoris. §. ſed ſi dedi. De Tribut. act.*
tur. Nos deſideramus apertam coniecturam, veluti cùm nominatim præſtituit diem
ſoluendi precii. Alioqui nó temerè putabimus venditorem habuiſſe fidem de precio.
Magis enim ſolemus res noſtras vendere, vt ſtatim & cominus pecuniam recipiamus:
4 *L. 3. De pigner. act.*
nihilque traditum videatur, ſi nos fefellerit emptor. Multíque ſunt ideo, qui non niſi
græca fide mercantur, hoc eſt, repræſentata pecunia: quorum (vt inquit Plautus) ma-
nus oculatæ ſunt, nec credunt, niſi id, quod vident.

Nihil autem intereſt, vtrum ipſe dominus tradat alicui rem ſuam, an voluntate eius alius, cui eius rei poſſeſsio permiſſa ſit. Qua ratione, ſi cui libera vniuerſorũ negotiorũ adminiſtratio permiſſa fuerit à domino, iſque ex his negotiis rem vendiderit, & tradiderit, faciet eam accipiétis.

¶ *NIHIL AVTEM Intereſt.*) Quod attinet ad dominij tranſlationem: de qua
hîc propriè agitur. Hîc tamen redit Iuſtinianus ad verba Caij, poſt tranſlationem pre-
cii aliunde petitam. ¶ *VOLVNTATE Eius.*) Quam ſanè oportet eandem ſemper
fuiſſe, ſaltem vſque ad contractum. Nam poſtea re non integra non obfuerit mutatam
eſſe voluntatem. Vt ſi rem tua voluntate ab alio recte diſtractam, nolis tradi. Nihilo-
minus enim recte tradetur: & licet fortaſsis non transferatur verum dominium, tribue-
5 *L. Papinianus. De publiciana in rem acti.*
tur tamen Publiciana in rem actio, etiam aduerſus ipſum dominum: & Prætor tuetur
emptorem, ſiue poſsideat, ſiue petat. ¶ *LIBERA Vniuerſorum negociorum admini-
ſtratio.*) Parum eſſet generalis vniuerſorum negociorum adminiſtratio ad facultatem
6 *L. procurator totorum. De procur.*
vendendi, niſi ſit etiam libera. Recte itaque Modeſtinus, Procurator (inquit) totorum
bonorum, cui res adminiſtrandæ commiſſæ ſunt: res domini, neque mobiles, neque
immobiles, neque ſeruos, ſine ſpeciali domini mandato alienare poteſt, niſi fructus
7 *L. ſi procurator. §. 1. De iure fiſci.*
aut alias res, quæ facile corrumpi poſſunt. ¶ *FACIAT EAM Accipientis.*)
Precio tamen ſoluto, inquit Vlpianus: & quantum quidé erat à domino præſtitutũ.
8 *L. 1. §. Celſus ait. De excep. rei vendi.*
Nã ſi procurator meus minoris vendiderit, quàm mandarim: potero ré venditã vindi
9 *L. diligenter. D. Mãd.*
care: quæ nó videtur alienatã. Sed ſi emptor offerat reliquũ preciũ, poterit ré retineré.

Interdum etiam ſine traditione, nuda voluntas domini ſufficit ad rem transferendam: veluti ſi rem, quam tibi aliquis commodauerit, aut locauerit, aut apud te depoſuerit, poſtea aut vendiderit tibi, aut donauerit, aut dotis nomine dederit. Quamuis enim ex ea cauſa tibi eam nõ tradiderit, eò tamen ipſo quòd patitur tuam eſſe, ſtatim tibi adquiritur proprietas, perinde ac ſi eo nomine tibi tradita fuiſſet.

¶ *SINE Traditione.*) Noua ſcilicet, & quæ ſequatur contractum, propter quem
dominium transfertur. Reuerà autem hîc præceſsit quædam traditio, quantumuis ex
alia cauſa. Quorſum igitur actum ageres? Neque mutat hîc ſibi quiſquam poſsidendi
1 *L. quemadmodum. De acqui. poſſeß.*
cauſam: (quod certè iure fieri non poteſt) ſed alius ei mutat, nempe verus dominus.
¶ *AVT Dotis nomine dederit.*) Aut certè eius æſtimatione contentus, eam tibi reliqu-
2 *L. eius rei. De rei vind.*
rit. Sic enim reſpondit Paulus: Eius rei, quæ per in rem actionem petita, tanti æſtimata
eſt, quanti in litem actor iurauerit: dominium ſtatim ad poſſeſſorem pertinet. Tranſ-
egiſſe enim cum eo, & decidiſſe videbitur eo precio, quod ipſe conſtituit. Poſtremo
non eſt prætereundum Vlpiani reſponſum, quod huc omnino pertinet, extátque his
3 *L. certi condictio. §. vlt. D. ſi cer. pet. cond.*
verbis: Depoſui apud te decem: poſtea permiſi tibi vti: Nerua & Proculus, etiam an-
tequam moueantur, condicere, quaſi mutua tibi hæc, poſſe aiunt, & verum eſt: vt &
Marcello videtur. Animo enim cepiſſe poſsidere. Ergo tranſit periculũ ad eum, qui
mutuam pecuniam rogauit: & poterit ei condici.

Item ſi quis merces in horreo depoſitas vendiderit, ſimul atque claues horrei tradiderit emptori, transfert proprietatem mercium ad emptoré.

¶ *ITEM Si quis.*) Addit hîc aliquid amplius Iuſtinianus. Superiori themate in-
teruenerat vera quædam traditio, etiamſi ex alia quadam priori cauſa: hîc verò nulla
prorſus traditione eſt opus: ſed ſufficit ea, quæ imaginaria eſt, & fieri dicitur modò
breui,

breui, modò longa manu. ¶ *VENDIDERIT.*) Obſerua iuſtam cauſam ad trãſferendum dominium, quæ hîc præceſsit. Nam alioqui parum prodeſſet clauium traditio: niſi cuſtodiæ commiſſæ ſignificationem haberet. ¶ *CLAVES HORREI.*) Proximi, vel quod ſit in conſpectu: Sic enim hunc locum interpretari videtur Papinianus inquiens: Clauibus traditis, ita mercium in horreis conditarum poſſeſsio tradita videtur, ſi claues apud horrea traditæ ſint: quo facto, confeſtim emptor dominiũ & poſſeſsionem adipiſcitur, etſi non aperuerit horrea. Sic & Paulus ait, res haberi pro traditis, ſi in re præſenti cõſenſerint cõtrahentes: & vina tradita videri, cùm claues cellæ vinariæ emptori traditæ fuerint. Et Celſus, Si (inquit) vicinum mihi fundum mercatum venditor ex mea turre demonſtret, vacuámque poſſeſsionem ſe tradere dicat: non minus poſsidere cœpi, quàm ſi pedem finibus intuliſſem. Porrò vt per clauium, ſic & per inſtrumentorum traditionem plerunque transfertur, quod iis continetur. Vnde Impp. Seuerus & Antoninus reſcripſerunt Lucio: Emptionum mancipiorum inſtrumentis donatis, & traditis: & ipſorum mancipiorum donationem, & traditionem, factam intelligis: & ideo potes aduerſus donatorem in rem actionem exercere. Præterea & cuſtodia meo nomine addita habetur pro traditione. quemadmodum & rei emptæ ſignatio: niſi tantum ſignatæ res eſſent, ne ſummitterentur. Sed & qui conſtituit ſe alterius nomine poſsidere, videtur ei rem tradidiſſe. Poſtremo & qui vſumfr. retinet, donatam proprietatem ad alium tranſtuliſſe ſatis eo facto intelligitur.

Hoc amplius, interdum & in incertam perſonam collata voluntas domini transfert rei proprietatem: vt ecce, Prætores & Conſules, cùm miſsilia iactant in vulgus, ignorant quid eorum quiſque ſit excepturus: & tamen quia volunt, quod quiſque acceperit, eius eſſe, ſtatim eum dominum efficiunt.

¶ *HOC Amplius.*) κλίμαξ eſt. Creſcit enim gradatim oratio. Sed fortaſsis aptior fuiſſet gradatio, ſi addidiſſet Iuſtinianus eos caſus, quibus ne imaginaria quidem opus eſt traditione ad acquirendum dominium. Primùm enim eam vim habet teſtamentũ, vt adita hæreditate, legatum ipſo iure intelligatur à morte teſtatoris tranſlatum in legatarium. Et inita omnium bonorum ſocietas, vtrinque transfert dominium ſine traditione. Eandémque vim habet lex commiſſoria, & addictio in diem. Nam vbi eius conditio euenit, non eſt opus retraditione, vt redeat dominium ad venditorem. ¶ *INTERDVM.*) Indicat hæc vocula contrariam eſſe communis iuris regulam: quę ſcilicet exigat certum quendam, & conſentientem affectum in contrahentibus. Adeò, vt legatum incertæ perſonæ factum, iure fuerit improbatum, quemadmodum latius ſuo loco poſtea dicemus. Nunc ſufficiat retuliſſe generale Iaboleni reſpõſum, quod in Pandectis extat his verbis: in omnibus rebus, quæ dominium transferunt, concurrat oportet affectus ex vtraque parte contrahentiũ. Nam ſiue ea venditio, ſiue donatio, ſiue alia quælibet cauſa contrahendi fuit: niſi animus vtriuſque conſentiat, perduci ad effectum, id quod inchoatur, non poteſt. ¶ *PRAETORES ET Conſules.*) Extat in Codice Cõſtitutio Leonis Imp. quæ profuſam miſsiliũ liberalitatẽ adimit Cõſulibus: ſapientérque iubet eiuſmodi ſumptus potius debere cõuerti in vſus publicos. Inquit enim: Ceſſante iſta ſpargendi vilitate, amplißimi Conſules procedentes deinceps abſtineant hoc errore perdendi: optimóque conſilio operi neceſſario proficiat, quod erat incompetenter proiiciendum. Ad reſtaurationem itaque aquæductuum huius amplißimę vrbis centena pondo auri præſtentur per ſingulos Conſulatus. vt & Cõſul patriæ ſe dediſſe nouerit: & data notum ſit manſura eſſe perpetuó. Iuſtinianus autem in Nouella ſua Conſtitut. 105. videtur hanc miſsilium prohibitionem acceptam ferre Conſtitutioni Martiani Imp. Ipſe verò nolens prorſus hãc munificentiam tolli, permittit Conſulibus per ſeptem proceſſus populo ſpargere monetam argenteã minorem. Sed neſcio an ea ratione Iuſtinianus ſatis conſuluerit, aut ipſis Conſulibus, aut Populo, qui ſæpe admodum periculoſe tumultuatur in direptione miſsilium. Et fatetur ipſe Iuſtinianus ſe vidiſſe magna huius rei incommoda: nempe verbera & vulnera in direptione, & deinde inſanas comeſſationes eorum, qui aliquid nacti erãt. Vtut ſit, vir ſapiens non ambiet gloriam huius ſuperbæ & ſtultæ prodigalitatis: nec laudabit has pecuniarum effuſiones, quæ fiunt ad multitudinem deliniendã, vt inquit Tullius

1 *L. licet. §. 1. De iure dot. L. 3. §. vlt. De donat. inter vir. & uxor.*
2 *L. ſi pecuniã. De ſolut.*
3 *L. cum pater. §. pater pluribus. De lega. 2.*
4 *L. clauibus. De cõtrah. empt.*
5 *L. 1. §. ſi iuſſerim. De acquir poſſeß.*
6 *L. quod meo. § ſi venditorem. De acqui. poſſeß.*
7 *L. 1. C. de donat.*
8 *L. quarundam. De acquir. poſſeß.*
9 *L. quod ſi neque. §. materia. De per. et cõ. rei vendi.*
1 *L. 1. §. ſi doliũ. De per. & cõ. rei vend.*
2 *L. quod meo. De acqui. poſſeß.*
3 *L. quiſquis. § ſi quis argentum. C. de don.*
4 *L. à Titio. De furt.*
5 *L. 1. & 2. D. pro ſoc.*
6 *L. in omnib. reb. De act. & obligat.*
7 *L. 2. C. de conſulib. & non ſparg. ab his pec.*

lib. 2. Officiorum. Memini referre Valerium Max. lib. 7. cap. 8. Olim Romæ quendam Tuditanum dediſſe ſpeciem notæ inſaniæ, quòd populo numos ſpargeret, togā veluti tragicam veſtem in foro trahens. Et notatus eſt apud Athenæum quidam Antiochus cognomento Illuſtris, quòd ſoleret ad eum modum opes ſuas effundere. Nam in publicis viis ſtans clamitabat, ὧινι ἡ τύχη δίδωσι, λαβέτω, confeſtímque abiecta pecunia diſcedebat. Strabo quoque lib. 4. loquēs de diuitiis Narbonēſis Galliæ, narrat quēdam Lucrium Aruernū, cùm vellet ſuas opes oſtentare curru per medios agros inuectū huc & illuc aureos argenteóſque numos ſparſiſſe, quos, qui eum ſequerētur, colligerēt. Sic Romani Principes, qui diuitiis abundabant, & auram popularem captabant, ſoliti ſunt maximè populo ſpargere miſsilia: eáque omniū rerum, vt in Nerone ſcribit Suetonius: qui refert populo ſæpe ad eum modum data multa millia auium omnis generis, Penum multiplicem, Teſſeras frumētarias, Veſtem, Aurū, Argentum, Gemmas, Margaritas, &c. ¶ *QVOD Quiſque acceperit, eius eſſe.*) Adeò, vt etiam huius acqui-
1 *L. nec emptio. De contrah. empt.* ſitionis ſpes & alea vendi poſsit, quemadmodum reſpondit Pomponius.

Qua ratione verius eſſe videtur, ſi rem pro derelicto à domino habitā occupauerit quis, ſtatim eum dominum effici. Pro derelicto autem habetur, quod dominus ea mente abiecerit, vt id in numero rerum ſuarū eſſe nolit: ideóque ſtatim dominus eius eſſe deſinit.

¶ *QVA Ratione.*) Hæc collatio miſsilium & rerum derelictarū non eſt apud Caiū:
2 *L. ſi id quod. §. id quod. De his quæ pro derel.* ſed deſumpta videtur ex Pomponio, cuius verba ſunt hæc: Id quod quiſque pro derelicto habuerit, continuò meum fit: ſicuti cùm quis æs ſparſerit, aut aues emiſerit. quanuis enim incertæ perſonæ voluerit eas eſſe: eius tamen fient, qui eas ſuſtulerit: eáſque cùm quis pro derelicto habeat, ſimul intelligitur voluiſſe alicuius fieri. Verùm ne nos hæc comparatio fallat, annotandum eſt diſcrimen: Quòd miſsilia, quandiu à nemine apprehenſa ſunt, videantur manere prioris domini: qui ſparſurus non erat, niſi vt alteri acquirerētur. Itaque non debet hîc videri deperditum, quod alteri nondum
3 *L. nec vtilem. D. Ex quib. cau. maio.* acquiſitum eſt. At res pro derelicto habita, ſtatim deſinit prioris eſſe domini. etiamſi nondum alteri ſit acquiſita. Reuera enim id non agebatur, vt alteri acquireretur. Imo
4 *L. 2. De his quæ pro derel.* qui pro derelicto habet, ſæpius cogitat rei dominiū, quod reiicit, etiam alios reiecturos. ¶ *PRO Derelicto.*) Aliud eſt, ſi ager ob cenſum vel tributum deſeratur. Is enim prin-
5 *L. 1. L. quiſquis. C. de omni agro deſer.* cipis fiebat: ab eóque aſsignabatur Decurionibus, tanquam ditioribus. Bona quoque vacantia fuiſſe fiſci conſtat. Ideóque à Comite rerū priuatarum (qui erat, vt ait Strabo,
6 *L. 1. §. an bona. De iure fiſci.* τῶν ἀδεσπότων, καὶ τῶν εἰς Καίσαρα πίπτειν ὀφειλόντων ἐξεταστής) publico nomine occupabātur.
7 *L. 3. C. de bon. vac.* ¶ *EA Mente abiecerit.*) Ad hunc modum Iuſtinianus loquens de rebus, quæ habentur pro derelicto in Nouella Conſtitut. 22. ἀποβαλὼν (inquit) τὴν ἐπὶ τῇ δεσποτείᾳ κατ' αὐτῶν γνώμην. Ac ſanè niſi de hac mente iuſtis cōiecturis conſtet, non exiſtimabimus temerè
8 *L. cùm de indebito. De probat.* aliquem res ſuas iactare. Abiicere autem oportet ſic, vt omnino derelicta ſit poſſeſsio. Nam ſola mens hîc non fuerit ſatis, quæ abiicit dominium, ſed retinet poſſeſsionem. Dominium enim nihilominus eius manet, qui dominus eſſe non vult, inquit Vlpia-
9 *L. ſi quis vi. §. differentia. De acqui. poſſ.* nus. Illud poſtremò hoc loco notandum eſt, Seruum, quem ægrotum ingratus & inhumanus dominus non curat, haberi quidem pro derelicto: ſed non vt pateat alterius
1 *L. 1. §. ſed ſcimus. C. de Lati. lib. tollen.* occupationi: verum vt ipſe poſsit ſibi libertatem aſſererē, quaſi videatur hic prçueniſſe reliquorum occupationem. Quod etiam Iuſtinianus docet, in illa ſua Nouella Conſtitut. 22. ¶ *STATIM Dominus eſſe deſinit.*) Etiam priuſquam res ſit ab alio occu-
2 *L. 2. De his quæ pro derel.* pata, vti aduerſus Proculum rectè ſenſit Iulianus.

Alia ſanè cauſa eſt earum rerum, quæ in tempeſtate leuandæ nauis cauſa eiiciuntur: hæ enim dominorum permanent: quia palàm eſt eas non eo animo eiici, quòd quis eas habere nolit, ſed quo magis cum ipſa naui maris periculum effugiat. Qua de cauſa, ſi quis eas fluctibus expulſas, vel etiam in ipſo mari nactus, lucrandi animo abſtulerit, fur-
3 *L. qua ratione. §. vlt. De acqui. rer. domi.* tum committit.

¶ *ALIA Sanè cauſa.*) Deſcriptus eſt hic locus ex Caio: ſed habet etiam alios au-
4 *L. qui leuandæ. D. ad leg. Rho. de iactu.* tores & interpretes. Primùm enim Iulianus, Qui leuandæ (inquit) nauis gratia res aliquas proiiciunt: non hanc mentem habent, vt eas pro derelicto habeant: quippe, ſi

inuenerint eas,ablaturi: & ſi ſuſpicati fuerint in quem locum iactæ ſint, requiſituri:vt perinde ſit,atque ſi quis onere preſſus vnam rem abiecerit, mox cum aliis reuerſurus, vt eandem auferret. Et Paulus, Si res (inquit) quæ iactæ ſint, apparuerint: exone- 1 *L.1.§.vlti.D.ad le Rho.*
neratur collatio. Quòd ſi iam contributio facta ſit: tunc ij, qui ſoluerunt, agent ex locato cum magiſtro nauis, vt is ex conducto experiatur: & quod exegerit,reddat. Res autẽ iacta,domini manet: nec fit apprehendentis, quia pro relicto nõ habetur. Rurſus Iabolenus, Quæcunque res (inquit) ex mari extracta eſt, non antè eius incipit eſſe, 2 *L.quæcunque.De acqui. re. domi.*
qui extraxerit,quàm dominus eam pro derelicto habere cœperit. Idẽ alio loco,Quod (inquit)ex naufragio expulſum eſt,vſucapi non poteſt: quoniam non eſt in derelicto, 3 *L.interdum.§.1.De acqui. poſſ.*
ſed in deperdito. Idem iuris eſſe exiſtimo in iis rebus,quæ iactæ ſunt: quoniam non poteſt videri id pro derelicto habitum, quod ſalutis cauſa interim dimiſſum eſt. Poſtremò & huc pertinet elegãs illud Cõſtantini reſcriptum: Si quando naufragio nauis 4 *L.1.C.de naufragiis.*
expulſa fuerit ad litus,vel ſi quando aliquam terram attigerit, ad dominum pertineat: fiſcus meus ſeſe non interponat. Quod enim ius habet fiſcus in aliena calamitate,vt de re tam luctuoſa, compendium ſectetur? ¶ *DOMINORVM Permanent.*) Vbivbi tandem hæ ſint. Verùm ſi omninò fuerint deperditæ, nec reperiri poſſint, erit commune omnium,qui in naui fuerint, damnum. Nam (inquit Paulus) lege Rhodia ca- 5 *L.1.D.ad le. Rhod. de iactu.*
uetur, vt ſi leuandæ nauis gratia, iactus mercium factus eſt: omnium contributione ſarciatur, quod par omnibus datum eſt damnum. Cuius Rhodiæ legis æquitatem & vim pluribus reſponſis explicãt Iuriſconſulti libro decimoquarto Pandectarum. Celebrat & Cicero pro lege Manilia Rhodiorũ diſciplinã naualẽ. Et Strabo de Rhodo loquẽs, θαυμαστὴ (inquit) καὶ ἡ εὐνομία, καὶ ἡ ἐπιμέλεια πρός τε τὴν ἄλλην πολιτείαν, καὶ τὰ ναυτικά. ¶ *QVIA Palàm eſt.*)Nempe ex ratione præſentis periculi, & ſolicita compoſitione neceſſarij iactus. Alioqui ſi vltrò & temerè iactus fiat,qui periturus eſt: crederemus derelinquendi animo factum: & qui eum inuenerit,ſuum faciet, nec furti tenebitur, vt eſt apud Vlpianum. Idem ait plerunque credendum eſſe derelinquẽdi animo eiici,cùm 6 *L.falſus.§.ſi iactũ De furt.*
ſciat periturum. Porrò prætereundum non eſt, quod Ariſtot. lib. 3. moralium,vbi propoſuiſſet poſſe nos de pleriſque ambigere, voluntariáne ſint, an non,ſubiicit huius loci exemplũ, τοιοῦτον, ὃ συμβαίνει καὶ περὶ τὰς ἐν τοῖς χειμῶσιν ἐκβολάς. ἁπλῶς μὲν γὰρ οὐδεὶς ἀποβάλλεται ἑκών· ἐπὶ δὲ αὐτοῦ καὶ τῶν λοιπῶν ἅπαντες οἱ νοῦν ἔχοντες. ¶ *VEL Etiam in ipſo mari nactus.*) Scribit tamen Harmenopulus lib. 2. iuris ἐπιτόμων, eum, qui has res eiectas, & alioqui omnino perituras,magno vitę ſuæ periculo nactus fuerit, fieri earum dominũ, ὡς (inquit) τῆς ἑαυτοῦ σωτηρίας τὴν τοῦ πράγματος σωτηρίαν ἀνταλλαξάμενος. Sed nõ puto id iure noſtro ciuili probari poſſe:nec arbitror tantum tribui vrinatoribus. ¶ *FVRTVM Committit.*).Vlpianus explicãs diſcrimen rei, quæ animo perdendi eiicitur ſpõtanea profuſione,& eius,cuius iacturam neceſſitas extorſit ab inuitis, nullúmque alioqui animum derelinquendi habentibus, ſcitè hunc totum locum illuſtrat his verbis: 7 *L.falſus.§.ſi iactum. De furt.*
Si iactum ex naue factum alius tulerit: an furti teneatur? Quæſtio in eo eſt,an pro derelicto habitum ſit. Et ſiquidem derelinquendi animo iactauerit: (quod plerunque credendum eſt,cùm ſciat periturum) qui inuenit, ſuum fecit: nec furti tenetur. Si verò non hoc animo,ſed eo, vt ſi ſaluum fuerit, haberet: ei, qui inuenit, auferendum eſt. Et ſi ſcit hoc qui inuenit,& animo furandi tenet furti tenetur. Enimuero ſi hoc animo, vt ſaluum faceret domino:furti non tenetur.Quòd ſi putans ſimpliciter iactatum:furti ſimiliter nõ tenetur. Hæc Vlpianus. Poſtremò non eſt hîc ſilentio prætereunda noua Conſtitutio Imp.Friderici ſecundi, adiecta libro ſexto Codicis,tit. De furtis: qua tue- *Authen. nauigia. C.de furt.*
tur res naufragio eiectas, dominíſque integras conſeruari iubet: & eos, qui contrà fecerint, bonorum omnium publicatione mulctari præcipit.

Nec longè videntur diſcedere ab his,quæ de rheda currente non intelligentibus dominis cadunt.

¶ *NEC Longe videntur diſcedere ab his.*) Siue inſpicias dominos,quorum ſemper res manent, ſiue eos, qui auferunt, quos furti æquè teneri conſtat. Quod etiam Vlpianus eodem illo ſuo reſponſo multis verbis explicat, & admonet inuentorem, vt libellum 8 *dic. L. falſus.§. qui alienum.*
proponat continentem inueniſſe ſe,& redditurum ei,qui deſiderauerit. Cuius generis morem olim in caſtris Romanorum diligenter obſeruatum fuiſſe teſtatur Polybius lib. 6. Et Ioſephus commemorat non diſsimilem apud Iudæos legem. ¶ *RHEDA Currente.*) Rheda propriè fuit genus vehiculi, cuius olim apud Romanos vſus ſoli Se-

natorio ordini permiſſus erat. ¶ *NON Intelligentibus dominis.*) Idem & ſi ij ſcientes prudentéſque, rem, cuius oneri pares non erant, abiecerint, mox cum aliis reuerſuri, vt eandem auferrent, quemadmodum reſponſum eſt à Iuliano.[1]

1 *L. qui leuanda. D. ad leg. Rhod. de iac.*

De rebus corporalibus & INCORPORALIB. TIT. II.

QVÆDAM pręterea res corporales ſunt, quædam incorporales. Corporales hæ ſunt, quæ tangi poſſunt: veluti fundus, homo, veſtis, aurum, argentum, & denique aliæ res innumerabiles. Incorporales autem ſunt, quæ tangi non poſſunt: qualia ſunt ea, quæ in iure conſiſtunt, ſicut hæreditas, vſusfructus, vſus, & obligationes quoquomodo contractæ. Nec ad rem pertinet, quòd in hæreditate res corporales continentur. nam & fructus qui ex fundo percipiuntur, corporales ſunt: & id quod ex aliqua obligatione nobis debetur, plerunque corporale eſt, veluti fundus, homo, pecunia. Nam ipſum ius hæreditatis, & ipſum ius vtendi fruendi, & ipſum ius obligationis, incorporale eſt. Eodem numero ſunt iura prædiorum vrbanorum & ruſticorũ, quæ etiam Seruitutes vocantur.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

2 *L.1. De rer. diuiſ.*

QVAEDAM *Praeterea.*) Initio admonendi ſumus, totum hunc titulum ad verbum eſſe deſcriptum ex reſponſo Caij, rerum diuiſionem tradentis.[2] Sed Iuſtinianus primum membrum priori loco ſeparatim tractauit, agens de rebus corporalibus, & earum acquiſitione. Nunc alterum membrũ explicat, de rebus incorporalibus. Porrò quod attinet ad hanc generalem rerum diuiſionem: memini Senecam libro octauo Epiſtolarum, commemorare altius quoddam repetitum, primúmque genus, quod ſupra ſe nihil habeat, ſed omnia in illo ſint. Nam (inquit) cùm dicimus, quod eſt (ſic enim vertit τὸ ὂν) aut corporale eſt, aut incorporale eſt, omnia complectimur: quanquam Stoici velint ſuperponere aliud genus magis principale: nempe hoc, in rerum natura quædam ſunt, quædam non ſunt. Certè Tullius in Topicis res omnes partitur in eas, quæ ſunt, & eas, quę intelliguntur. Cuius diuiſionis vtrunque membrũ ſic explicat: Eſſe ea, quæ cerni tangíque poſſunt, vt fundum, ædes, parietem, ſtillicidium, mancipium, pecudem, ſupellectilem, pœnum. Non eſſe ea, quæ tangi demonſtraríve non poſſunt: vt ſi vſucapionem, ſi tutelam, ſi gentem, ſi agnationem definias, quarum nullum ſubeſt quaſi corpus, ſed quædam conformatio ingenita, & impreſſa intelligentia, quam Notionem vocant. ¶ *QVAEDAM Incorporales.*) Quædam etiam ſunt, quas neſcias corporales dicas, an incorporales, vt vox: de qua perpetuam quæſtionem agitatã eſſe inter philoſophos, ſcribit Gellius lib. quinto, capite decimoquinto. ¶ *QVAE Tangi poſſunt.*) Gellius definit corpus eſſe, quod aut efficiens eſt, aut patiens: & addit verſiculum Lucretij, Tangere enim aut tangi, niſi corpus, nulla poteſt res. Apud Plutarchum, vbi quęritur, an vox ſit corpus, Stoici inquiunt, πᾶν τὸ δρώμενον, ἢ καὶ ποιοῦν, σῶμα. Et rurſus, πᾶν τὸ κινοῦν καὶ ἐνοχλοῦν, σῶμά ἐστιν. Iterum, πᾶν τὸ κινούμενον, σῶμά ἐστι. Sed & Hieronymus in epiſtola quadam ad Pammachiũ de erroribus Ioannis Epiſcopi Hieroſolymitani, Alia (inquit) carnis, alia corporis definitio eſt: omnis caro eſt corpus, non omne corpus eſt caro. Caro eſt propriè, quæ ſanguine, venis, oſsibus, neruíſque conſtringitur. Corpus autem, quanquam & caro dicatur, tamen interdum æthereum, vel aëreum nominatur, quod tactui viſuíque non ſubiacet: & plerunque viſibile eſt, atque tangibile. ¶ *QVAE Tangi non poſſunt.*) Ideóque nec propriè trãdi, nec prehendi, poſsideri, aut vſucãpi, nec item vindicari: poſtremò nec vllo loco concludi.

3 *L.3. D. pro ſoc.*
4 *L. ſeruus qui bona fide. §.1. De acquir. rer. domi. L.3. De acqui. poſſ.*
5 *L. vindicatio. De rei vindic.*

cludi. Vnde cùm quis legaſſet omnia bona ſua vbicunque ſita: conſultus reſpondi,
Non cõprehendi nomina & ſimilia iura, quæ intelligi poſſunt aliquo loco ſita. Qua
etiam ratione, generali exceptione omnium rerum, quæ in domo eſſent, reſpondit
Paulus,[1] non comprehendi nomina debitorum. Cæterum vbi nulla ſitus aut loci fieret 1
mentio, conſtat rei appellatione contineri nomina, & reliqua iura.[2] ¶ *SICVT Hæreditas.*) Hæreditatis appellationem iuris eſſe nomen, ſicuti & bonorum poſſeſsionem, 2
ſcribit Pomponius.[3] Interdum tamen veteres appellarunt hæreditatẽ, res ipſas hæredi- 3
tarias: vt Cicero in Topicis, qui definit hæreditatem eſſe pecuniam, quę morte alicuius
ad aliquem peruenit. ¶ *QVOT In hæreditate res corporales.*) Obſerua res hæreditarias
eſſe in hæreditate: ſed non eſſe ipſam hæreditatem. Vnde qui hæreditatem vendidit,
non præſtat euictionem rei alicuius hæreditariæ.[4] Non enim vendidit res hæreditarias, 4
ſed qualecunque ius habebat. Scio Senecam lib. ſexto de Beneficiis ridere Iuriſconſultorum acutas (vt vocat) ineptias, qui hæreditatem negant vſucapi poſſe, ſed ea, quæ
in hęreditate ſunt: quaſi quicquam aliud ſit hęreditas, quàm ea, quæ in hæreditate ſunt.
Verùm non ſatis intelligit ius hęreditatis verè diuerſum eſſe à corporibus rerum hęreditariarum: quod vel ex eo ſatis poſſumus intelligere, quòd reſponderit Papinianus,[5] 5
hæreditatem, etiam ſine vllo corpore, iuris intellectum habere. ¶ *PLERVNQVE Corporale eſt.*) Interdum autem etiam eſt incorporale, vt debita ſeruitus. ¶ *EODEM Numero.*) Nempe rerum incorporalium. Scio Paulum quodam loco[6] videri 6
ſeruitutes appellare corpora: ſed eam κατὰ χρῆσιν excuſat neceſsitas ſermonis coniuncti.
¶ *IVRA Prædiorum.*) Non quidem omnia, ſed (vt ſubiicit) ea, quæ ſeruitutes appellantur. Sunt autem & alia prædiorum iura, quæ ſunt potius eorum qualitates, veluti
bonitas, ſalubritas, amplitudo, vt ſcribit Celſus.[7] ¶ *SERVITVTES Appellantur.*) 7
Genere ipſo ad ſuam ſpeciem contracto. Cæterum ſimplex & generalis ſeruitutis appellatio latiſsimè patet.

1 *L. Caius Seius. De lega. 2.*
2 *L. rei appellatione. De verb. ſignifi.*
3 *L. hæreditatis appellatio. D. eodem.*
4 *L. 2. De hæred. vel act. ven.*
5 *L. hæreditas etiam. De petit. hæred.*
6 *L. ſed ſi ante viam. De except.*
7 *L. quid aliud. De verb. ſignifi.*

IN SEQVENTEM TITVLVM

ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ.

ERANT Quidem initio, ſuntque natura omnia prædia, ædificiáque libera.[8] Sed cùm 8
*vſu exigente ſint poſtea paſsim Seruitutes conſtitutæ receptæque: cùm etiam libertas
illa naturalis potuiſſet magnas inter vicinos turbas ciëre, imprimis curandum fuit, vt
ſeruitutum iura rectè conſtituta manerent, exercerentúrque citra iniuriam alterius:
Alioqui (quæ eſt hominum moroſa & irritabilis curioſitas) futurum eſt, vt ex hiſce
quantumuis minutis diſſenſionum cauſis, grauiſsimi in Republica tumultus oriantur. Iuſtinianus
hoc titulo ſumma tantum capita veluti obiter perſtringit: ſed fidelis & curioſus interpres, ſi ſingula
rimetur, multa eruet. Quod nos facere ſtudebimus cum veteribus Iuriſconſultis, qui accuratè totam
hanc rem pertractarunt. Neque nos mouere debent ineptæ quorundam ſannæ, Iuriſconſultos de ſtillicidiis, & eiuſmodi rebus (vt putant) ludicris ſolicitos, irridentium. Certè veriſsimum eſt, quod
ait Catullus, Riſu inepto nihil eſſe ineptius. Leuis fortaſsis res eſt, ſtillicidium: ſed graues admodum,
quæ propter id in Republica moueri poſſunt, tumultus. Fabius quidem Oratorem circa ſtillicidia
affici turpè eſſe indicat, non minus quàm in mancipij redhibitione ſudare: ſed Iuris interpreti indecorum eſſe non putat eas minutias magno etiam ſudore, & affectu ſemel pertractare. Certè non erubuit Plato de iis nugis ſeriò agere in ſuis Legibus. Nec puduit Solonem de hiſce ludicris ſeriò leges ferre: Nec grauati ſunt olim Romani inter ſuarum duodecim Tabularum anguſtias, multa de hiſce leuiuſculis rebus grauiter inſerere, quæ intelligebant maximè pertinere ad publicam tranquillitatem.
Itaque & Tullius eos laudat, qui tanta diligentia prudentiáque præditi fuerunt: vt omnia omnium,
etiam tenuiſsimarum rerum, iura perſecuti ſint. Sed vt agamus quod inſtat, Primùm hîc admonẽdi
ſumus, Seruitutis appellationem latè patere. Nam, vt omittam ſeruorum cõditionem, eſt aliud genus
ſeruitutis, quæ modò actionis, modò paſsionis ſenſu accipitur: Prioris exemplum eſt, Cùm alicui teſtamento libertas relinquitur, ea lege, vt ſtato tempore lucernam accendat monumento, & ſolennia
mortis peragat, vel vt templum cuſtodiat. Quanquam hæc conditio legato aſcripta, ſi à monumẽto
meo non recedat, omnino reiiciatur.[9] Sic enim ius libertatis infringi non debere ait Papinianus. Al-* 9
*tera eſt ſpecies ſeruitutis, de qua dicere paramus, quæ ſolũ nos aſtringit, vt patiamur aliquid, vel non
faciamus: non autem, vt aliquid agamus.[1] eſtque ademptio vel imminutio libertatis, quam alio-
qui in re ſua dominus haberet in rem alterius. Cæterum vbi nec tua res grauaretur, nec mihi quic-* 1
quam prodeſſet, non erit ſeruitus. Sunt autem, inquit Martianus,[2] ſeruitutes, aut perſonarum, vt 2
vſusfructus: aut rerum, vt ſeruitutes ruſticorum prædiorum & vrbanorum.

8 *L. altius. C. de ſerui. & aqua. L. cum eo. De ſeruit. vrb. præd.*
9 *L. 70. Titio centum. §. Titio centum. De Cõd. & demon.*
1 *L. quoties. §. ulti. De ſeruitut.*
2 *L. 1. D. eodem.*

De ſeruitutibus prædiorum.
TIT. III.

RVSTICORVM prędiorum iura ſunt hæc, Iter, Actus, Via, Aquæductus. Iter, eſt ius eundi, ambulandi hominis, non etiam iumentum agendi, vel vehiculum. Actus, eſt ius agendi vel iumentum, vel vehiculum. Itaque qui habet iter, actum non habet: qui actum habet, & iter habet: eóque vti poteſt etiam ſine iumento. Via, eſt ius eundi, & agendi, & ambulandi. Nam & iter & actũ via in ſe cõtinet. Aquæductus eſt ius aquæ ducẽdæ per fundum alienũ.

Prædiorum vrbanorum ſeruitutes ſunt hæ, quæ ædificiis inhærent (ideo vrbanorum prædiorum dictæ, quoniam ædificia omnia, vrbana prædia appellamus, & ſi in villa ædificata ſint) vt vicinus onera vicini ſuſtineat, vt in parietem eius liceat vicino tignum immittere, vt ſtillicidium vel flumen recipiat quis in ædes ſuas, vel in aream, vel in cloacam, ne altius quis tollat ædes ſuas, ne luminibus vicini officiat.

Inter ruſticorum prædiorum ſeruitutes quidam computari rectè putant aquæ hauſtum, pecoris ad aquam adpulſum, ius paſcendi, calcis coquendæ, arenæ fodiendæ.

Ideo autem hæ ſeruitutes prædiorum appellantur, quoniam ſine prędiis conſtitui non poſſunt.

Nemo enim poteſt ſeruitutem adquirere vrbani vel ruſtici prædij, niſi qui habet prædium.

Si quis velit vicino aliquod ius conſtituere, pactionibus atque ſtipulationibus id efficere debet.

Poteſt etiam teſtamento quis hæredem ſuum damnare, ne altius tollat ædes ſuas, ne luminibus ædium vicini officiat, vel vt patiatur eum tignum in parietem ſuum immittere, ſtillicidiúmve aduerſus eum habere: vel vt patiatur eum per fundum ire, agere, aquámve ex eo ducere.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

RVSTICORVM *Prædiorum.*) Totus hic locus deſcriptus videtur ex lib. 1. Inſtitutionum Vlpiani. Initio autem admonendi ſumus, ruſtica appellari prædia, quæ non habitationis ergò, ſed vel pecorum, vel fructuum ſeruandorum, vel alterius eiuſmodi vſus gratia, parata ſunt: ſic vt iudicare liceat ex ipſo vſu, ſintne ruſtica, an vrbana prædia. Vnde area, ſi impluuij loco habeatur, vrbanum erit prædium: ſin autem, vel gallinis concludendis, vel terendo frumento, iudicabitur ruſticum. Et horti qui non tam amœnitatis, quàm reditus & fructus cauſa habentur: magis aſcribentur ruſticis[1] prædiis. Stabula à continentibus ædificiis ſeparata, haberi inter vrbana reſpondit Neratius[2]. ſed tantùm quod attinet ad cauſam tacitæ hypothecæ. Nam ſi agatur de ſeruitutibus, magis erũt ruſtica. Vt autem diiudicemus, ſitne ſeruitus ruſtica, vel vrbana, inſpiciendum eſt prędiũ, cui ea debetur. Nam eiuſdem conditionis erit & ſeruitus. quanquam, quòd ad ſeruitutes attinet, parum interſit, ſitne ruſticũ, vel vrbanum prędium[3]. ¶ *IVRA Sunt hæc.*) Potiſsima & frequentiora. Sunt tamen & alia quædam, vti etiam poſtea Iuſtinianus oſtendit, & Neratius. Iura autem prędiorum cùm dicimus, ſignificamus ſeruitutes prædiis debitas, & omnibus, ſinguliſque adeo partibus prædiorum[4]. vt ſi

1 *L. vrbana prædia. §. vlt. De verb. ſigniſi.*
2 *L. eo iure. §. ſtabula. D. in quib. cau. pig. tac. contrah.*
3 *L. 2. De ſerui. ruſt. præd.*
4 *L. via conſtitui. §. quæcunque. De ſerui. ruſt.*

vt ſi quod prædium, cui iter debetur, in plures dominos diſtrahatur, ſinguli habeant
ius eundi agendi. Sed & ſi cùm vnum ex tuis prædiis emeré, ei prædio, quod retinebas
ſeruitus impoſita ſit, vt ei, quod emebā deberetur: quāuis ſtipulatio, qua pœna ꝓmiſſa
eſt, ad meā perſonā referatur, veluti, ſi pœnā ſtipulatus fuero, ſi me ire agere prohibeas:
nihilominus manebit ſeruitus realis, prædióq; debita, vt etiā diſtractum prędiū ſequa-
tur ❡ *ITER, Actus, Via,*) Horum verborum ſignificationē & diſcrimina Iuſtinia- 1 *L. cum fundo. De ſeruit ruſtic.*
nus ſubiicit. Illud verò adiiciendum eſt, quod reſpondit Vlpianus, Si quis iter petie-
rit, deinde actum petat: aliud tunc petitum, aliud nunc: atque ideo exceptionem rei 2 *L. ſi nunc. §. ſi quis iter. De excep. rei iud.*
iudicatæ ceſſare. Idem ediuerſo ſi quis prius actū petierit, nihilominus poterit poſtea
petere ſeruitutem itineris, quæ reuera ſeparata eſt, & diuerſa ab actu. Sed ſi tantùm age-
retur de illa commoditate & facultate eundi, quæ continetur in actu, non videretur res
diuerſa: imò verò eodem iudicio perempta. Qua etiam ratione reſpōdit Paulus, Eum, 3 *L. qui vſumfr. De ver. obli.*
qui actum ſtipulatur, deinde iter: poſteriori ſtipulatione nihil agere: nempe, quia ſti-
pulatur vſum itineris, quem omnino complectitur actus. Cæterum ſi ſtipularetur ius,
aut ſeruitutem itineris, aliud eſſet dicendum. Illud porrò ſemel in vniuerſum admo-
nendi ſumus, legitimam latitudinem itineris fuiſſe duorum pedum. Actum quatuor
pedes habuiſſe: Viam, octo in porrectum, ſedecim in anfractum. Quòd ſi angu- 4 *L. via latitudo. De ſer. ruſt. præd.*
ſtioris loci demonſtratio, certáque præfinitio fieret, intepretabimur id eſſe, cui poteſt
ea conuenire. Sic enim reſpondit Pomponius: Si tam anguſti loci (demonſtratione 5 *L. via conſtitui. De ſer. ruſt. præd.*
facta) via conceſſa fuerit, vt neque vehiculum, neque iumentum ea inire poſſit: iter
magis, quàm via, aut actus acquiſitus videbitur. Sed ſi iumentum per eam duci poterit, 6 *L. ſi tam anguſti. De ſeruit.*
non etiam vehiculum: actus videbitur acquiſitus. ❡ *ITER Eſt Ius.*) Quod prin-
cipaliter conſtitutum ſit, & debeatur. Vt hinc excludamus iter, quod tantum de-
betur in conſequentiā alterius principalis legati: quo aliter non liceret frui. Neque
enim propriè ea ſeruitus itineris erit. ❡ *EVNDI Ambulandi.*) Sed qua parte fundi?
Certè ſcribit Celſus, Eum, cui ſeruitus in infinito relicta eſt, poſſe per quamlibet fun- 7 *L. 2. §. rectè. D. ſi ſerui. vind.*
di partem ire, modò (inquit) ciuiliter. Nam quædam in ſermone tacitè excipiuntur. 8 *L. ſi cui. De ſeruit.*
Non enim per villam ipſam, nec per medias vineas ire ſinendus eſt, quum id æquè
commodè per alteram partem facere poſſit, & minore ſeruientis fundi detrimento.
Hæc fuit æquiſsima Celſi ſententia, qua compeſceret ingratitudinem inſolentium
hominum, gratuitámque nocendi libidinem. Nam his malitiis indulgendum non
eſſe, grauiter idem Celſus alibi admonuit. Licet ergo totus aliquis fundus ſeruiat, at- 9 *L. in fundo. §. cenſuim^o. De rei vindi.*
que adeò omnes eius glebæ: tamen non ſunt odioſe terenda loca, quæ fortaſsis ædifi-
ciis, arboribus, aut vineis occupatā ſunt. Addit deinde Celſus, electionem loci, per 1 *L. certo. §. ſi totus. De ſerui. ruſt præd.*
quem eatur, perimi, ſtatim atque aliquis locum delegerit, per quem iuit. Quòd ſi
ſeruitus ſimpliciter, nec in infinito, per fundum legaretur: Reſpondit Paulus, facul- 2 *L. ſed quæ. De ſerui. ruſtic. prædior.*
tatem eſſe hæredi, per quam partem fundi velit conſtituere ſeruitutem, ſi modò nul- 3 *L. ſi via. De ſeruit ruſtic. præd.*
la captio legatario in ſeruitute ſit. Sanè tamen ſi hic debitor ſeruitutis, ſine vlla deter-
minatione patiatur eum, cui conſtituenda eſt ſeruitus, liberè fundum ingredi, & pro
arbitrio vti iure ſeruitutis: cùm eo facto ſatis conſtituta videatur ſeruitus: integrum
non erit poſteà debitori, præſtituere aut definire locum, ſed creditoris erit electio. 4 *L. vlti. De aqua quot. & æſti.*
❡ *HOMINIS.*) Nēpe eius prædij domini, cui ſeruitus debetur. Neque enim hîc a-
lium hominem admittemus: ne vicarium quidem, aut comitem. Nam nec locare ſer-
uitutem quiſquam poteſt, inquit Vlpianus. ❡ *NON Etiam iumentum.*) Niſi quo ve- 5 *L. locare ſeruitutem. D. locat.*
hitur ipſe. Poteſt enim quis eques ire, vt ait Modeſtinus. Sed & Paulus, Qui ſella (in-
quit) aut lectica vehitur: ire, non agere dicitur. Iumentum verò ducere non poteſt, qui 6 *L. inter actum. De ſerui. ruſtic. præd.*
iter tantùm habet. ❡ *ACTVS.*) Actum hîc vocamus, qui habet in porrectum pe-
des quatuor, in anfractum octo. Fuit autem olim & alius quidam actus quadratus, qui 7 *L. qui ſella. De ſeruit. ruſtic. prædio.*
quatuor habebat lineas æquales, æquè inuicem diſtantes, quarum quęlibet ex quoque
latere conſtabat pedibus centum & viginti. Sic vt duo actus quadrati efficerent iuge-
rum. ❡ *IVS Agendi vel iumentum, vel vehiculum.*) Sic quidē Vlpianus. Nec diuerſum 8 *L. 1. §. actus. De ſeruit. ruſtic. prædior.*
eſt, quod Paulus ait, Eum qui actum habet, & plauſtrū ducere, & iumenta agere poſſe.
quódq; Modeſtinus reſpondit, Actū eſſe, vbi & armenta trahere, & vehiculum ducere 9 *L. qui ſella. D. illo titu.*
liceat. ❡ *ET Iter habet.*) Hoc eſt, itineris vſum & commoditatem, quæ non poteſt nō 1 *L. inter actū. D. illo tit.*
ineſſe actui. Vnde ſi quis ſtipulatus actum, deinde ſtipuletur eiuſmodi iter, nihil agit. 2 *L. qui vſumfr. De verb. obli.*
Cæterum ſi intelligas iter, pro iure, & propria ſeruitute itineris, nihil id commune ha-

1 *L. loci. §. 1. D. ſi ſeru. vind.* bebit cum actu. Sed poterit aliquis habere iter ſine actu, vel actum ſine itinere. Quod
diſcrimen ſuprà etiam annotauimus: & iuxta hanc diſtinctionem accipi quoque de-
2 *L. 1. De adi. lega.* bet illud Pauli reſponſum: Qui actu legato iter adimit, nihil adimit: quia nunquam
actus ſine itinere eſſe poteſt. ¶ *ETIAM Sine iumento.*) Ergo ſeruitus maior poterit
3 *L. 2. D. quemad. ſer. amittan.* tota conſeruari vſu minoris iuris. Quod etiam Paulus diſertè tradidit his verbis: Qui
iter & actum habet, ſi ſtatuto tempore tantùm ierit, non periiſſe actum, ſed manere, Sa
binus, Caſsius, & Octauenus aiunt: Nam & ire quoque per ſe eum poſſe, qui actum ha
beret. ¶ *NAM Et iter & actum.*) Idque etiam ipſa vi & proprietate ipſius verbi, cùm
actus iter non contineat, niſi ex veriſimili mente paciſcentium. Adde, viam re ipſa con-
tinere etiam amplius aliquid, nempe ius trahendi lapidem aut tignum, rectámque ha-
4 *L. qui ſella. De ſerui. ruſtic. præd.* ſtam ferendi: ſi modò non lędantur fructus. Sed hoc amplius ius non admodum ma-
gni momenti eſt, & plerunque nulla eius habetur ratio. Vnde ſi mihi ſtipulanti viã,
promittas iter & actum, valebit ſtipulatio: tãquam duobus verbis complexus ſis, quod
ego vnico. Et cui debetur via, ſi acceptum iter & actum tulerit, videbitur accepto tu-
5 *L. & per iuſiurandũ. §. 1. in fi. De acceptilat.* liſſe viam, & debitorem prorſus liberaſſe. ¶ *AQVAE DVCTVS.*) Hæc ſeruitus
cum ſuperioribus nihil habet commune. Vnde per quem locum viam alij ceſſero, per
eundem alij aquæductum cedere potero, vel ediuerſo: nempè ſi prioris ſeruitutis per
poſteriorem nullo modo vſus impediatur. Nã tum certè non licere Pomponius rectè
6 *L. per quem locũ. De ſerui. ruſti. præd.* trãdidit. Sed & ſi ipſe aquæductus ſufficiens ſit, poterit etiam pluribus per eundem
locum concedi, vt iiſdem diebus, vel horis ducatur, quemadmodum reſpondit Ne-
7 *L. 2. §. vlt. De ſerui. ruſt. præd.* ratius. Porrò eſt & alia quædam ſeruitus aquæ educendæ, & in alienum fundum im-
mittendæ. ¶ *IVS Aquæ ducendæ.*) Sed quid ſi ſola natura loci decliuis, aqua ex meo
8 *L. qui duo. De ſer. ruſt.* in tuum fundum vltrò delabatur? Certè ſi conſtat nullo loco conſtitutę ſeruitutis iure
me obligari, potero in meos vſus eam aquã diuertere, nec ſemper pati cogar, vt in tuũ
agrum defluat. Nam & Pomponius reſpondit, Si in meo fundo aqua erumpat, quæ ex
9 *L. ſi in meo. De aqua plu. arc.* tuo fundo venas habeat: ſi eas venas incideris, & ob id deſierit ad me aqua peruenire,
te non videri vim feciſſe, ſi nulla ſeruitus mihi eo nomine debita fuerit, nec te teneri
1 *L. fluminum. §. vlti. de damno infec.* damni infecti, Trebatius ait. Ceterũ ſi quo iure aut nominatim conſtituto, aut longa
vetuſtate vſurpato niteretur defluxus aquæ, nihil contra eum fieri poſſe cõſtat, quem-
2 *L. ſi manifeſtè. C. de ſerui. & aqua.* admodum reſcripſerunt Diocletianus & Maximianus. Paulus ait tria eſſe, per quæ
inferior locus ſuperiori ſeruit, legem, naturam loci, vetuſtatem. Primum & tertium
3 *L. 2. De aqu. plu. arc.* propriè huc pertinet, hoc eſt, ad ius ſeruitutum. Nam legem vocat conuentionem, qua
inter contrahentes dicta eſt lex conſtituendæ ſeruitutis. Vetuſtatem vocat cùm vſuca-
pione, ſiue lõgi temporis vſu, acquiſita eſt ſeruitus. ¶ *AQVAE.*) Etiam quæ nondũ
emerſit, nã etſi nondũ apparuerit, eius ductũ conſtitui poſſe contra Labeonẽ reſpõdit
4 *L. vlt. D. ſi ſer. vind.* Paulus, nẽpe vt liceat aquã quærere, & inuentã ducere. Sed profecto cũ Labeo negauit
non poſſe conſtitui aquæductum, ſi aqua nondum apparuerit, non videtur negaſſe,
5 *L. Labeo ait. De ſer. ruſti. præd.* quod Paulus ait. Nam idem Labeo alio loco fatetur, talem ſeruitutem conſtitui poſſe,
vt aquam quærere, & inuentam ducere liceat. ¶ *DVCENDAE.*) Ex fonte aut flu-
mine perenni. Ceterum ex lacu, qui perpetuus non eſt, aut ſtagno, cõcedi aquęductus
6 *L. foramen. De ſer. vrb. præd.* non poteſt, inquit Paulus: quòd ſeruitutes prædiorũ perpetuas cauſas habere debeant.
Porrò autẽ quod attinet ad flumẽ publicũ, Pomponius reſpondit, nihil impedire, quo
7 *L. 2 De fluminib.* minus ex eo ducatur aqua, niſi Imperator aut Senatus vetet: ſi modò ea aqua in vſu
publico non erit. Sed & ſi aut nauigabile eſt, aut ex eo aliud nauigabile ſit: non per-
mitti id facere. Notandum eſt autem quod dicitur, de aqua, quæ ſit in vſu publico. Ea
erat, quę in publicos vſus in Vrbem Romam magnis ſumptibus ducebatur, quę à pri-
uato in ſuos vſus deriuari ducíque non poterat, niſi impetrata eſſet. Sic enim Vlpia-
8 *L. 1. §. permittitur. De aqua quotid.* nus ait, permitti quidem aquam ex caſtello, vel ex riuo, vel ex quo alio publico loco
ducere: ſed id à Principe concedi, nullique alij competere ius aquę dandæ. Ac com-
memoratur ſanè vetus Senatuſconſultum hac de re, Ne quis ſine Cæſaris literis aquam
publicam, & ne amplius, quàm impetrata fuerat, deduceret. Quinetiam Neruam e-
dixiſſe ferunt, Caducam neminem volo ducere, niſi qui meo beneficio aut priorum
principum habent. aquam caducam vocabant ex lacubus abundantem. Porrò qui a-
quam à principe impetrarat, debebat epiſtolam adferre ad curatores aquarum, deinde
ad Cæſaris procuratorẽ, qui calicem eius moduli, qui fuerat impetratus, adhibitis libra-
toribus ſignabat, ad lineámque aliorum collocabat, deinde animaduertebat, ne alij ca-
ſtello,

ſtello, quàm epiſtola principis iuberetur, fiſtula ſubiiceretur. Vlpianus ſcribit caſtellũ vocari receptaculũ, quod publicam aquam ſuſcipiebat. Porrò ius aquæ ducẽdæ, quod perſonis dabatur, cum iiſdem extinguebatur, vt idem Vlpianus ait. quanquam admoneat id rurſus à ſucceſſore impetrari potuiſſe. ¶ *PER Fundum alienum,*) Hîc latet
vis ſeruitutis, cùm alioqui per fundum alienum aqua duci non poſsit. Imo ſi ducatur, 1
interſcindi poſsit à domino. Et in concedendo quidem iure aquæ ducendæ, inquit 2
Vlpianus, non tantũ eorum, quorum in loco aqua oritur, verumetiam eorum ad quos
eius aquæ vſus pertinet, voluntas exquiritur, id eſt eorum, quibus ſeruitus aquæ debe- 3
batur, nec immerito. Cùm enim minuatur ius eorum, conſequens fuit exquiri, an conſentiant. Et generaliter, ſiue in corpore, ſiue in iure loci, vbi aqua oritur, vel in ipſa aqua habeat quis ius, voluntatem eius eſſe ſpectandam placet. Deinde ſubiicit Paulus: In diem addicto prædio, & emptoris voluntas, & venditoris exquirenda eſt: vt ſiue manſerit penes emptorem, ſiue receſſerit, certum ſit voluntate domini factam aquæ ceſsionem. Porrò autem ſi per alienum locum ducere nolis, liberũ eſt tibi ex publico
flumine aquam ducere, ſi modò nec vicinis obſis, nec vſui publico. Si lubeat conferre 4
Platonicam legem de iure aquæductus, ea extat libro eius octauo de legib. Sed priuſquam hanc ſeruitutis ſpeciem miſſam faciamus, admonendi ſumus, aquam, quæ per fundum alienum ducitur ſeruitutis iure, duci debere vnius alicuius certi prædij gratia.
Omnino enim debet hic aquæductus eſſe fundi, vt non quocunque duci poſsit, ſed 5
vni prædio ſeruiat, & quatenus ei opus eſt. adeò vt ex meo aquæductu non poſsim
alteri aquam concedere, niſi & hoc nominatim conuenerit. Certè cùm Titius dediſ-
ſet Seio aquæ digitum, ad eius domum, vel alium quemlibet vſum (ſic enim propo- 6
nebatur dictum eſſe, δίδωμι ϗ χαρίζομαί σοι δακτυλον εἰς τὴν οἰκίαν ἐν ἰσθμῷ, ἢ ὅπου δ' ἂν βού-
λει) Reſpondit Paulus, Eum tantum conſtituiſſe vſum aquæ perſonalem: non au- 7 8
tem ſeruitutem aquæductus: nempe quia aquæ vſus illius arbitrio erat relictus, nec
certo alicui prædio adſcriptus. Poſtremò nec illud prætereundum eſt, aquam 9
duci debere per fundum alienum vicinum. Nam ſi quis alius medius ſit fundus, qui
non ſeruiret, hæc ſeruitus conſtitui non poſſet.

1 *L. 2. C. de ſer. & aqua.*
2 *L. quemadmodum. §. 1. D. ad leg. Aquiliam.*
3 *L. in concedendo. De aqua plu. arc.*
4 *L. 2. De fluminib. L. Imperatores. De ſeruit. ruſt. præd. L. ſi autem. §. ſi flumẽ. De aqua plu. arc.*
5 *L. 1. §. præterea Labeo. De aqua quotid. & æſtiua.*
6 *L. ergo. in fi. De ſerui. ruſtic. prædio.*
7 *L. ex meo. D. illo tit.*
8 *L. cùm eſſent. §. per plurium. D. illo titu.*
9 *L. pen. D. illo titulo.*

¶ *AEDIFICIA Omnia.*) Quæ habitationis hominum cauſa facta ſunt. Cæterum 1
ſi vel ſtabulandis iumentis, aut fructibus cuſtodiendis conſtructa ſint, ruſtica dicentur
prædia: niſi fortè agatur de iure tacitæ hypothecæ. Vlpianus ſcribens vrbana prædia 2
accipi omnia ædificia, nominatim etiam complectitur ſtabula: ſed ea tantùm, quæ meritoria ſunt, recipiendis hominibus apta, vel prætoria, voluptati tantùm deſeruientia. 3
Addit autem nihil intereſſe in oppidis, an in vicis aut villis ædificia ſint: quia vrbanum prædium non locus faciat, ſed materia. Addere poſſumus, nec ſemper materiam ſpectari, ſed vſum potius: quia & horti, licet nihil habeant ædificiorum, ſi tantùm amœnitatis cauſa habentur, vrbanorum prædiorum iure cenſentur. Sed ſi in reditu
ſint, vinearij fortè, vel etiam olitorij, magis erunt ruſtica. Húcque etiam pertinet, 4
quod reſponſum eſt, Cùm quis domum poſsideret, hortúmque vicinum comparaſſet,
deinde domum legauit: hortum quoque legato cedere, ſi eum domus cauſa com- 5
parauit, vt eam ſalubriorem haberet. Talis ergo hortus inter vrbana prædia refertur, ſicuti domus ipſa. Porrò ædes ruſticas non minus quàm vrbanas alibi in Pandectis legimus, cùm reſponſum eſt, ad opus publicum poſſe eximi columnam, vel eiuſmodi aliquam partem, non modò ruſticis ædibus, quæ nempe ruri ſunt, & quarum ruinę nõ
deformarent publicum ciuitatum aſpectum, ſed & vrbanis. ¶ *ONERA Vicini ſuſti-* 6
neat.) Idque ſuis ſumptibus & fulturis. Quanuis enim ſeruitutum non ea ſoleat eſſe na
tura, vt aliquid faciat quis, ſed tantum vt patiatur, aut non faciat: tamen excipitur hæc 7
vna ſeruitus oneris ferendi: cuius ſingularis exceptionis cauſam diligenter & perſpicuè
explicat Paulus his verbis: Eum debere columnam reſtituere, quæ onus vicinarum 8
ædium ferebat, cuius eſſent ædes, quæ ſeruirent: non eum, qui imponere vellet. Nã cùm in lege ædium ita ſcriptum eſſet: Paries oneri ferundo, vti nunc eſt, ita ſit: ſatis apertè ſignificari, in perpetuum parietem eſſe debere. Non enim his verbis, IN PERPETVVM, hoc dicitur, vt idem paries æternus eſſet: (quod ne fieri quidem poſſet) ſed vt eiuſmodi paries in perpetuũ eſſet, qui onus ſuſtineret: quemadmodũ ſi quis ali-
cui cauiſſet, vt ſeruitutẽ pręberet, quæ ſuũ onus ſuſtineret: ſi ea res, quę ſeruiret vt tuum 9
onus ferret, periiſſet, alia in locũ eius dari debeat. Rectè ergo Vlpianus tradidit diſtare

1 *L. tria. §. & quemadmodum. De ſeruit. ruſtic.*
2 *L. eo iure. §. ſtabula. D. in quib. cau. pign. taci.*
3 *L. vrbana prædia. De verb. ſignif.*
4 *dic. L. vrbana prædia. §. vlt. De ver. ſigni.*
5 *L. prædiis. §. qui domũ. De lega. 3.*
6 *L. cætera. §. ſed & ſi quis ad opus. De lega. 1.*
7 *L. quoties nec hominũ. §. vlt. De ſerui.*
8 *L. eum debere. De ſerui. vrb. prædior.*
9 *L. ſicuti. §. diſtant. D. ſi ſerui. vindi.*

ſeruitutem oneris ferendi, & tigni immittendi: quòd illa quidem locum habeat etiam
ad compellendum vicinum reficere parietem: hæc verò locum habet ad hoc ſolum, vt
tigna ſuſcipiat: quod (inquit) non eſt contra genera ſeruitutum. Cæterum vt refe-
ctio parietis ad vicinum pertinet: ita fultura ædificiorum vicini, cui debetur ſeruitus,
1 *dic. L. ſicuti.* quandiu paries reficitur, ad inferiorem vicinum non debet pertinere. ¶ *VT IN Pa-
rietem eius.*) In communẽ verò ſiue intergerinũ parieté, (Galli appellant *Mur moitoyen*)
2 *L. ſi fratres. §. itẽ Mela. D. pro ſocio.* liberè licet quandocunque tigna immittere. Sic enim Papinianus reſpondit: Mela ſcri-
bit, Si vicini ſemipedes inter ſe contulerint, vt ibi cratitium parietem inter ſe ædifica-
rent, ad onera vtriuſque ſuſtinenda: deinde ædificato pariete, alter in eum immitti
non patiatur: pro ſocio agendum. ¶ *LICEAT.*) Aliter enim nullo modo licet.
Imo domino ædium liceret intercidere immiſſum tignum. quanquam aliud ſit de pro-
3 *L. quemadmodũ. §. I. D. ad legem Aquil.* iecto, quod ſcilicet ita prouectum eſt, vt nuſquam conquieſcat, ſed pendulum maneat.
Cuius generis erant Mæniana & Suggrundia: quanquam impropriè Paulus mœnianũ
4 *L. malum. §. inter. De verb. ſignif.* immiſſum dicat. ¶ *TIGNVM Immittere.*) Propriè immiſſum dicimus, quod in alieno
5 *L. ſeruitutes. De ſeruit. vrba. prædior.* requieſcit: nempe ex vno ædificio in aliud, inquit Pomponius. ¶ *VT Stillicidium.*)
Stillicidiũ appellamus, per quod aqua pluuia ex tegulis defluit & caſitat: de quo extat
6 *dic. L. malum. §. inter.* elegans Pauli reſponſum. Victruuius libro ſecundo Architect. Faſtigia (inquit) fa-
7 *L. hoc quod. De ſeruit. vrb. præd.* cientes, luto inducto, proclinatis tectis ſtillicidia deducebant. ¶ *VEL Flumen.*) Theo-
philus vertit *κρουνὸν*, hoc eſt, canalem: nempe eum, qui ex inferiori loco fluit. Hoc enim
8 *ſeruitutes. §. 2. De ſerui. vrba. prædior.* ſolo nomine differt à ſtillicidio, vt docet Paulus. Flumen autem hîc intelligere debe-
9 *dic. L. ſeruitutes. §. ſtil- licidium.* mus aquæ ex cælo cadentis, vt habeat naturalem & perpetuã cauſam ſeruitus. Cæterum
foramen in imo pariete conclauis vel triclinij, quod eſſet proluendi pauimenti cauſa,
1 *L. foramẽ. De ſerui. vr- ba. præd.* non eſſe flumen, nec vllius ſeruitutis nomen, reſpõdit idem Paulus. ¶ *RECIPIAT.*)
Auerſum à prædio, cui ſeruitus debetur. Cuiuſmodi aquæ auerſionem non cogeretur
recipere locus, qui non ſeruiret. Vnde Cicero in Topicis, ex Scæuola tradit, eouſque
tãtum ius eſſe tecti proiiciẽdi, ex quo in tectũ eius, qui ædes porrexiſſet, aqua deflueret.
Porrò poſſet etiã conſtitui ſeruitus ſtillicidij, vel fluminis non auertendi, qua quis præ-
ſtare teneatur, vt ex eius tecto vel ſolo aqua pluuia in noſtrũ prædiũ fluat. poteſt enim
id alicui eſſe vtile ad hortos irrigandos. Itaque hoc caſu reciperet ſtillicidium, vel flu-
men is fundus, cui ſeruitus deberetur. ¶ *IN AEDES Suas, vel in aream.*) Si in ædes,
licebit ſuprà ædificare: dum tamen ſtillicidium rectè recipiatur. Si verò in aream: non
licebit niſi vſque ad eum locum, vnde ſtillicidium cadit. ¶ *NE Altius quis tollat.*)
2 *L. altius. C. de ſerui. & aqua.* Quod ſanè alioqui naturaliter licet, vel in infinitum vſque: quia liberum ſit cælum. Et
quamuis fortaſsis alteri ſeruiant ædes meæ, ſi tamen tibi non ſeruiant, non poteris impe-
3 *L. vlt. De ſeruit.* dire me altius tollere. Sed & cõſtitui ſeruitus poteſt, vt tu cogaris ædes tuas altius tollere.
4 *L. loci. §. competit. D. Si ſeruit. vindice.* Poteſt enim alicui multis nominibus eſſe vtile, ſi non poſsit vicinus demiſſas ædes ha
bere. Quinimo etiam aliquando facultatem altius tollẽdi vel non tollendi, iure ſerui-
5 *§. aquæ. inſ. de Actionib.* tutis niti indicat alio loco Iuſtinianus: Vt puta ſi mihi ſeruiant ædes vicinæ, vt quiſquis
eas inhabitarit, non prohibeat me meas altius tollere. Finge me primùm debuiſſe ſer-
uitutem altius non tollendi, vicino: eúmque ſuis poſtea ædibus impoſuiſſe ſeruitutem,
vt nihilominus patiãtur me meas ædes altius tollere. Hæc (inquam) mea poteſtas altius
tollendi nititur quodam iure conſtitutæ ſeruitutis: ſic vt cum ipſa ſeruitute amittere-
tur. At ſi mihi ſimpliciter vicinus remiſiſſet primam illam, quam debebam, altius
non tollendi ſeruitutem: redirem ad naturalem altius tollendi, vel non tollendi li-
bertatem: quæ ſanè nullo mihi tempore poſſet eripi, nec alia ratione, quàm ſi rurſus
ſubiicerem me nouæ ſeruituti, altius non tollendi. ¶ *AEDES SVAS.*) Quæ in
6 *L. ſi ædes mea. De ſer. vrb. præd.* conſpectu ſint, & altius ſublatæ officere poſſent alteri. Sic enim hîc ſolemus vicinitaté
metiri, cùm ipſum vſum potiſsimum ſpectamus. Vnde Vlpianus, Hæc (inquit) ſer-
7 *L. nemo enim. De ſer. vrb. præd.* uitus & ei qui vlteriores ædes habet, deberi poterit. Deinde Paulus ſubiicit: Et ideo
8 *L. loci corpus. §. vlti. D. Si ſerui. vind.* ſi inter meas & Titij ædes, tuæ intercedãt: poſſum Titij ædibus ſeruitutem imponere,
ne liceat ei altius tollere: licet tuis non imponatur. quia donec tu non extollis, eſt v-
9 *L. & ideo. D. illo tit.* tilis ſeruitus. His aptè Vlpianus addit: Et ſi fortè, qui medius eſt, quia ſeruitutem non
1 *L. & ſi forte. D. illo tit.* debebat, altius extulerit ædificia ſua, vt iam ego non videar luminibus tuis obſta-
turus, ſi ædificauero: fruſtra intendes, Ius mihi non eſſe, ita ædificatum habere in-
2 *L. ſi quis binas. D. Cõm. præd.* uito te. Sed ſi intra tempus ſtatutum rurſus depoſuerit ædificium ſuum vicinus: re-
naſcetur tibi vindicatio. Sic ergo accipiendum erit, quod idem Vlpianus alio loco ait,
Parui

Parui referre vicinę ſint ambę ædes,an non:quódque etiã Paulus alibi trãdidit, Interpoſitis quoque alienis ædibus ſeruitutem imponi poſſe. 1 *L. in tradendis.§.interpoſitis.D.Commu.prędior.* Quòd autem addit mediis quoque ædibus ſeruitutem imponi debere: id ſolum pertinet ad ſeruitutem itineris, quæ alioqui non poteſt côualeſcere,nec vſum ſuum explicare. ¶ *NE Luminibus vicini officiat.*) Theophilus hîc non conſtituit nouam ſeruitutis ſpeciem: ſed ſuperiori appendit & coniungit hæc verba,quaſi reddant rationem & explicent vſum ſeruitutis altius non tollendi. Conſtat tamen noſtros Iuriſconſultos hæc ſecernere, tanquam diuerſas ſpecies ſeruitutum, etiamſi fortaſsis re ipſa non admodum differant. Cùm enim (inquit Paulus) ſeruitus imponitur ne luminibus officiatur,hoc maximè adepti 2 *L. 3. De ſerui. vrba. prædior.* videmur, ne ius ſit vicino inuitis nobis altius ædificare, atque ita minuere lumina noſtrorum ædificiorum. Porrò autem licere vicini luminibus officere, ſi non ei ſeruiamus, conſtat. Et Vlpianus reſpondit, Cum eo, qui tollendo obſcurat vicini ædes, 3 *L. cũ eo. De ſerui.vrb. præd.* quibus non ſeruiat: nullam competere actionem. Ne quis tamen hac libertate inſolentius abutatur, aut licentius efferatur, admonuit Vlpianus cuſtodiri debere for- 4 *L. qui luminibus. De ſeruit.vrba.præd.* mam ac ſtatum antiquorum ædificiorum. ¶ *NE LVMINIBVS.*) Hoc verbo generali humanius eſt (inquit Pomponius) omne lumen ſignificari, ſiue quod in 5 *L. ſi ſeruitus. De ſeruit. vrb.præd.* præſenti, ſiue quod poſt tempus conuentionis contigerit. Sed ſi fuerit ſeruitus impoſita his verbis, Lumina, quæ nunc ſunt, vt ita ſint: de futuris luminibus nihil caueri videtur. Eſt autem & alia quædam minor ſeruitus luminum, qua id ſolùm acquiſitum videtur, vt vicinus ea lumina excipiat,& in ædes noſtras tranſmitti patiatur, 6 *L. 3. De ſer.vrb.præd.* quæ nobis neceſſaria ſunt ad diurni vſus moderationem. Rurſus eſt alia vtraque ſuperiori maior ſeruitus, ne proſpectui officiatur. quia in proſpectu (inquit Vlpianus) 7 *L. inter ſeruitutes. De ſer. vrb. præd.* plus quis habet, ne quid ſcilicet officiatur ad gratiorem proſpectum & liberum. Et intereſt inter lumen & proſpectum. Nam proſpectus etiam ex inferioribus locis eſt: lumen verò ex inferiori loco eſſe non poteſt, vt ſcribit Paulus. Sanè (inquit Iabolenus) Ædificia, quæ ſeruitutem patiuntur, ne quid altius tollatur, viridiaria ſu- 8 *L. lumẽ. De ſerui, vrb. præd.* per eam altitudinem habere poſſunt. At ſi de proſpectu eſt,eáque obſtatura ſunt,non 9 *L. ędificia. D. eodem.* poſſunt. Quid autem iudicetur de arbore, tractat diligenter Vlpianus. 1 *L. ſi arborem. De ſer. vrb.præd.*

¶ *QVIDAM COMPVTARI Rectè putant.*) Vt Vlpianus, qui reſpondit, In 2 *L. 1.§.pen. De ſerui.ruſtic.præd.* prædiis ruſticis computari etiam hæc. Sed quid nunc iudicabimus de noua illa & barbara ſeruitutis ſpecie, qua hodie paſsim ruſtici coguntur vna mola, quam bannalem vocamus, vnóque furno vti, ad quæſtum domini, qui fortaſsis præeſt Iuriſdictioni ipſius pagi? Et cùm Lex diuina tam communem & liberum eſſe voluerit molendi vſum (ex quo ſcilicet pendeat humani victus ratio) vt nolit molas vllo pignoris nexu teneri: nunc inaudita barbariæ prohibemus, ſibi aliquid domi molere vel coquere infœlices ruſticos. Imo inuenimus etiam tauros & verres bannales,vt omnes vaccæ illis, omnes ſues his, neceſſario miſceri debeant, ſi quis prægnantes habere velit: & alienus concubitus fortaſsis grauius puniretur, quàm adulterium coniugum. En quo recidimus? ¶ *AQVAE HAVSTVM.*) Qui ſeruiat vicino prædio,& quatenus ad eum opus ſit. Alioqui magis erit ſeruitus perſonalis. Porrò autem (inquit Vlpianus) qui 3 *L. ergo.§. De ſeruit.ruſtic.præd.* habet hauſtum, iter quoque habere videtur ad hauriendum: & ſi tantum ius adeundi 4 *L. Mela.§.vlti. De aliis lega.* ad fontem conceſſum ſit, inerit & hauſtus. Quorſum enim aditus, niſi vt haurias? aut quorſum hauſtus, ſi non adeas? Atque hæc quidem de hauſtu ex fonte priuato. Ad 5 *L. 3.§.vlti. De ſerui. ruſt.præd.* flumen autem publicum, Neratius ſcribit iter debere cedi: hauſtum non oportere: & ſi quis tantum hauſtum ceſſerit, nihil eum agere: quaſi ridiculè videatur tantum ceſſiſſe, quod omnibus ex Iuregentium conceditur. Sanè & ex priuato fonte hauſtum omnibus paſsim eo opus habentibus patuiſſe apud Athenienſes,legimus. Cùm enim Attica regio non abundaret fontibus: & graue admodum videretur cuiquam aqua interdicere: ſtatuit Solon, vt vbicunque puteus eſſet, eo omnes communiter vterentur intra ἱππικὸν, quod erat quatuor ſtadiorum ſpatium: Si qui verò longius abeſſent, primùm iubebat eos tentare, an poſſent fodiendo aquas ſibi eruere. ſi effoſſa decem palmarum profunditate aquam non inueniſſent, permittebat à puteo proximo haurire ſex hydrias bis ſingulis diebus, quemadmodum refert Plutarchus in Solone. Nec diſsimilis lex eſt apud Platonem lib. eius octauo, de Legibus. ¶ *PECORIS AD AQVAM APPVLSVM.*) Inquit Paulus: Pecoris paſcen- 6 *L. pecoris. De ſeruit. ruſtic.præd.* di ſeruitutes, item ad aquam appellendi: ſi prædij fructus maximè in pecore con-

ſiſtat, prædij magis quàm perſonæ videntur. Si tamen teſtator perſonam demonſtrauit, cui ſeruitutem præſtari voluit: emptori vel hæredi eius non eadem præſtabitur ſeruitus. ¶ *PECORIS.*) Quòd ſi amplior numerus pecoris ad aquam appellatur, quàm debeat appelli: putauit Trebatius poſſe vniuerſum pecus impunè prohiberi. Sed Marcellus contrà rectius ſenſit: quia pecora ſeparari poſſint.

¶ *IDEO Autem hæ ſeruitutes.*) Hic locus deſcriptus eſt ex Vlpiani reſponſo. quanquam Tribonianus mutilũ reciſo poſtremo membro hîc reddiderit. Nam apud Vlpianum poſt illa verba, nemo poteſt ſeruitutem acquirere, niſi qui prædiũ habet, ſubiicitur: Nec quiſquam debere, niſi qui habet prædium. ¶ *QVONIAM Sine prædiis.*) Iiſque duobus: altero, quod ſeruiat: altero, cui debeatur ſeruitus. Nam & huic adeo cohæret, vt ſimul tranſeat. Vnde Vlpianus, Si aquæductus (inquit) debeatur prędio: & ius aquæ tranſit ad emptorem, etiam ſi nihil dictum ſit. Et cùm quæreretur de ſeruitute, ſententiam dari prædio, non autem eius domino, reſpondit Papinianus. ¶ *CONSTITVI Non poſſunt.*) Vt ſint, atque ſubſiſtant. Promitti autem rectè poſſunt, vt conſtituantur, cùm prædia fuerint. Sic Pomponius ſcripſit: Futuro quoque ædificio, quod nondum eſt, vel imponi vel acquiri ſeruitus poteſt. Quòd ſi quis in alieno prędio ſeruitutem mihi conſtituat, euictionis nomine mihi obligabitur. Sanè ſi ſeruitutem ſtipulanti promittam eo tempore, quo conſtituere poteram, nempe habens prædium: & deinde, antequam ea conſtituatur, illud prædium alienauerim, euaneſcit ſtipulatio promiſsióque.

¶ *SERVITVTEM acquirere.*) Multo minus imponere. Nam ſolius proprietatis prædij dominus, qui poſſet ei ſeruitutem acquirere, nullo modo imponere poteſt: ſed nec maritus dotali prædio. Tantum abeſt, vt planè alieno prædio ſeruitutem imponere quis poſsit. Et huc quidam referunt, quod Paulus ait ſeruitutem imponi non poſſe, vt in alieno vel cœnare, vel ſpaciari, vel pomum decerpere poſsimus. ¶ *NISI Qui habet prædium.*) Hoc eſt, vel ſolidam prædij proprietatem, (quia nec fructuarius, nec ſocius communi fundo poteſt acquirere ſeruitutem) vel ſanè iuſtam eius poſſeſſionem, quæ ſit dominij loco. Nam & pater caſtrenſi prædio filij ſui ſeruitutem acquirere poteſt, quanuis nó poſsit imponere, vt docet Martianus. Et quanuis ſepulchra noſtri dominij non ſint: viam tamen ad ea poſſe nos acquirere & vindicare conſtat. Porrò autem ſi quis miratur non poſſe ab vno ex dominis acquiri ſeruitutem prædio communi: meminerit ſtipulationem alteri factam non valere: deinde non poſſe ei vni pro parte ſeruitutem præſtari. quanuis enim per partes ſeruitus retineatur: tamen ab initio per partes acquiri non poteſt. Cæterum ſi eſſent certis regionibus diuiſæ diſtinctæque partes, nó obeſſet eiuſmodi communio. Hócque diſcrimen perſpicuè & eleganter explicat Vlpianus his verbis: Si quis partem ædium tradat, vel partem fundi, non poteſt ſeruitutem imponere: quia per partes ſeruitus imponi non poteſt: ſed nec acquiri. Planè ſi diuiſit fundum regionibus, & ſic partem tradidit: pro diuiſo poteſt alterutri ſeruitutem imponere: quia non eſt pars fundi, ſed fundus. Quod & in ędibus poteſt dici, ſi dominus pariete medio ędificato vnam domum in duas diuiſerit: vt plerique faciunt. Nam & hic pro duabus domibus accipi debet.

¶ *PACTIONIBVS Et ſtipulationibus.*) Hoc eſt, iuſtis contractibus. Et operæ precium fuerit apertè verba concipere de iure ſeruitutis, ne quis ſuperſit ſcrupulus, néue in dubio potius exiſtimetur quædam perſonalis conceſsio. ¶ *EFFICERE Debet.*) Conuentio ſeruitutis præſtandæ, non omnino efficit aut conſtituit ſeruitutẽ: ſed tantũ perſonalem actionem tribuit, vt ea conſtituatur. Conſtituitur facto ipſius vtentis, alteriúſque non impedientis patientia. Sic enim Iabolenus reſpondit, Vſum ipſius iuris pro traditione poſſeſsionis accipiendum: & reprehendit Labeonem, qui putauit opus eſſe cautione ſtipulationis, per te non fieri, quo minus eo iure vti poſsim. Sanè tamen Labeonis ſententiam videtur quodam loco probare Pomponius inquiens, Si iter, actum, viam, aquæductum per tuum fundũ emero, vacuæ poſſeſsionis traditio nulla eſt. Itaque cauere debes, per te non fieri, quo minus vtar. Verùm Labeonis Pomponiíque ſententia tum recipi poterit, cùm emptor ſtipulatus eſt vacuam poſſeſsionem tradi. Nam & de ea ſtipulatione agit Pomponius.

¶ *POTEST Etiã teſtamento.*) Docet Iuſtinianus, Non ſolũ inter viuos, ſed & vltima voluntate ius ſeruitutis poſſe dari. Omittit autem hic alium acquirendæ ſeruitutis modum-

1 *L.1 § Trebatius ait. De aqua quot. & æſti.*
2 *L.1.D.Cõm. prædior.*
3 *L.ſi aquæductus. De contrahen.empt.*
4 *L.qui aliena.§.vlti.De neg. geſt.*
5 *L.hæredes.§.an ea ſtipulatio.D.fami.erc.*
6 *L.ſeruitus.§.vlti.De ſeruit.vr.præd.*
7 *L.fundum cuius.§.ſi per alienum. De euict.*
8 *L.ſi ſub vna.§.1. De verb. oblig.*
9 *L.ſed & ſi quid inædificauerit.§.vlt.De vſufr.*
1 *L.Iulianus. De fundo dota.*
2 *L.vt pomũ. De ſeruit.*
3 *dic.§.vlti.*
4 *L.ſi vnus.De ſerui. ruſtic. præd.*
5 *L.ex caſtrenſi.§.ſeruos. De caſtren.pecul.*
6 *L.1.D.Si ſer.vind.*
7 *L.vt pomũ.§.1. De ſeruitut.*
8 *L.ad certã.De ſeruitut.*
9 *L.ſi quis duas.§.ſi quis partẽ. D.Cõm.præd.*
1 *L.ſi partem fundi. D. quemadm. ſerui. amit.*
2 *L.Quoties via.De ſeru.*
3 *L.Ratio.§.cum iter. De act.empti.*

modum per longam poſſeſſionem diuturnúmque vſum. Sed nec de amittendis ſeruitutibus quicquam hîc adiicit, cùm tamen id non omittat in tractatu vſusfructus.

¶ *HAEREDEM Suum damnare.*) Et ſi plures damnarit: quia ſeruitus diuiſionem aut partem non recipit, ſinguli hæredes in ſolidum conueniuntur. quia & vno ex hæredibus adeunte vindicari poteſt, vt inquit Paulus. Vindicari autem ſtatim ſeruitutem 1 poſſe manifeſtum eſt: quia ipſo iure tranſlata intelligatur in legatarium. Adeo vt etiã 2 ignoranti acquiratur: imo & adimatur, ſi per conſtitutum tempus non vtatur: etiam ſi non vſus ſit, quia ignorabat ſibi legatam ſeruitutẽm.

1 *L. vlt. De ſeruit. lega.*
2 *L. ſi partem fundi. §. 1. D. Quẽad. ſeruit. amit.*

IN TITVLVM SEQVENTEM

ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ.

SCribit Martianus[3]*, Seruitutes eſſe aut rerum, vt ſunt prædiorum: aut perſonarum, vt* 3 *eſt vſusfructus, vel vſus. De ſeruitutibus quæ prædiis debentur, ſuperiori titulo diximus. nunc videamus de iis, quæ debentur perſonis. Et imprimis de vſufructu, hoc eſt, iure vtendi fruendi rebus alienis, quod ſeparatum eſt à proprietate*[4]*. Græci, atque* 4 *adeo Iuſtinianus paſſim in ſuis Nouellis appellat χρῆσιν καὶ ἐπικαρπίαν, quemadmodum & noſter Modeſtinus dixit χρῆσθαι καὶ καρποῦσθαι, pro, vti frui. Sanè cùm aliquando ſimpliciter legata eſſet χρῆ-* 5 *σις, refert Vlpianus*[5] *Papinianum reſpondiſſe, non vſumfructum, ſed ſolum vſum relictum intelligi. Plerunque tamen non addimus ἐπικαρπίαν, contenti nomine χρήσεως, vt ſignificemus vſumfructum. Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtitut.* [8]*. vſufructuarios ſimpliciter appellat τοὺς τῆς χρήσεως κυρίους. Et in Nouella Conſtit. 118 vſumfructum, quem pater habet in aduentitiis bonis filiiſa. ſimpliciter appellat χρῆσιν. Et cùm Curius Ciceroni ſcripſiſſet, Sum χρήσει μὲν tuus, κτήσει δὲ Attici noſtri: id velut interpretatus Cicero reſpondit, Quod ſcribis te Attici eſſe proprium mãcipio & nexu, Meum autem vſu & fructu. &c.*

3 *L. 1. De ſeruit.*
4 *L. vti frui. D. ſi vſusf. petat.*
5 *L. ſi habitatio. §. ſed ſi χρῆσις. De vſu et habi.*

De vſufructu Tit. IIII.

VSVSFRVCTVS eſt ius alienis rebus vtendi fruendi, ſalua rerum ſubſtantia. Eſt autem ius in corpore: quo ſublato, & ipſum tolli neceſſe eſt. Vſusfructus à proprietate ſeparationẽ recipit, ídque pluribus modis accidit: vt ecce, ſi quis vſumfructum alicui legauerit. Nã hæres, nudam habet proprietatem, legatarius verò vſumfructum. Et contrà, ſi fundum legauerit deducto vſufructu: legatarius nudam habet proprietatem, hæres verò vſumfructum. Item alij vſumfructum, alij deducto eo fundum legare poteſt. Sine teſtamento verò ſi quis velit vſumfructum alij conſtituere: pactionibus & ſtipulationibus id efficere debet.

Ne tamen in vniuerſum inutiles eſſent proprietates, ſemper abſcedente vſufructu, placuit certis modis extingui vſumfructum, & ad proprietatem reuerti.

Conſtituitur autem vſusfructus non tantum in fundo & ædibus, verumetiam in ſeruis, & iumentis & cæteris rebus: exceptis iis, quæ ipſo vſu conſumuntur. Nam hæ res neque naturali ratione, neque ciuili recipiunt vſumfructum. quo in numero ſunt vinum, oleum, frumentum, veſtimenta: quibus proxima eſt pecunia numerata. Nanque ipſo vſu aſſidua permutatione quodammodo extinguitur. Sed vtilitatis cauſſa Senatus cenſuit, poſſe etiam earum rerum vſumfructum conſtitui: vt tamen eo nomine hæredi vtiliter caueatur. Itaque ſi pecuniæ vſusfructus legatus ſit: ita datur legatario, vt eius fiat: & legatarius ſatiſdet hæ-

redi de tanta pecunia reſtituenda, ſi morietur, aut capite minuetur. Cæteræ quoque res ita traduntur legatario, vt eius fiant: ſed æſtimatis his, ſatiſdatur, vt ſi moriatur, aut capite minuatur, tanta pecunia reſtituatur, quanti hæ fuerint æſtimatæ. Ergo Senatus non fecit quidem earum rerum vſumfructum (nec enim poterat) ſed per cautionem quaſi vſumfructum conſtituit.

Finitur autem vſusfructus morte vſufructuarij, & duabus capitis deminutionibus, maxima & media, & non vtendo per modum & tempus: quæ omnia noſtra ſtatuit conſtitutio.

Item finitur vſusfructus, ſi domino proprietatis ab vſufructuario cedatur: (nam cedendo extraneo, nihil agitur) vel ex contrario, ſi vſufructuarius proprietatem rei adquiſierit: quæ res Conſolidatio appellatur.

Eò amplius conſtat, ſi ædes incendio conſumptæ fuerint, vel etiam terræ motu, vel vitio ſuo corruerint: extingui vſumfructum, & ne areæ quidem vſumfructum deberi.

Cùm autē finitus fuerit totus vſusfructus: reuertitur ſcilicet ad proprietatem, & ex eo tempore nudæ proprietatis dominus incipit plenam in re habere poteſtatem.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

1 *L. 1. De vſufruc.*
2 *L. Meuius. § fundo. De lega. 2.*
3 *L. ſi cum teſtamento. § ſi fundum. De except. rei iud.*
4 *L. Proculus. De vſufr. L. vlti. De vſufr. ea. re. quæ vſu conſ.*
5 *L. ſpecies. De au. & arg. leg.*
6 *L. fundi Trebatiani. De vſu & vſufr. leg.*
7 *L. vti frui. D. ſi vſufr. petat.*
8 *L. ſed etſi forte. De reb. cor.*
9 *L. recte dicimus. De ver. ſig. L. ſi quis ſeruos. De lega. 3. L. 1. D. ad ſen. Syllan. L. item apud. § ſi vſufr. De iniur. L. ſciendum. D. Qui ſat. cog. § alienus. inſ. de hæred. inſtit.*
1 *L. 3. D. ſi vſufr. peta.*
2 *L. item ſi fundi. De vſufr.*

V*SVSFRVCTVS EST.*) Hæc definitio vſusfructus petita eſt ex Paulo[1]. Eſtque is quem Papinianus ait[2] in iure, non in parte conſiſtere. Definitur enim hîc vſusfructus, quem vulgo formalem vocant. Alius autem eſt, quem cauſalem appellant, cóiunctum ſcilicet cum ipſa proprietate, & ab ea dependentem. Et quanuis propriè vſusfructus nō ſit, fit tamen eius aliquãdo mentio[3]. Sed & aliquando vſusfructus appellatione, ſignificatur res ipſa tota, reíque integrum dominium, ex coniectura voluntatis[4]. Et quoties apparet donatam eſſe rem, adiecta mentio vſusfructus, vel hæc verba, vt quis dum viuat, ea vtatur fruatur, non conſtituent vſumfructum. ſed nihilominus quandiu quis viuet, verus erit dominus proprietatis[5]. ¶ *EST Ius.*) Separatum à proprietate: quódque tribuat certam poteſtatem percipiendorum fructuum ex ipſa re, nec moretur proprietatis dominum. Neque enim per eum percipit fructuarius, cùm ipſe habeat ius ſuo arbitrio percipiendi. Hócque nomine vſusfructus præſtat ſimplici fructuum emolumento: quod eleganter Scæuola tradidit his verbis[6]: Fundi Trebatiani redditus, vxori meæ, quoad viuet, dari volo. Quæro, an poſſit tutor hæredis fundum vendere, & legatario quantitatem offerre annuam, quam viuus paterf. ex locatione fundi redigere conſueuerat: Reſpondi, poſſe. Item quæro, an habitare impunè prohiberi poſſit: Reſpondi, non eſſe obſtrictum hæredem ad habitationem præſtandam. Item quæro, an compellendus ſit hæres reficere prædium: Reſpondi, ſi hæredis facto minores redditus facti eſſent, legatarium rectè deſiderare, quod ob eam rem diminutum ſit. Item quæro, quo diſtet hoc legatum ab vſufructu: Reſpondi, ex iis, quæ ſupra reſponſa eſſent, intelligi differentiam. ¶ *REBVS Alienis.*) Neque enim rei propriæ dicitur eſſe vſusfructus. Qui habet proprietatem, (inquit Vlpianus[7]) vtendi fruendi, ius ſeparatum non habet. Nec enim poteſt ei ſuus fundus ſeruire. Certè dominio noſtro nihil videtur detrahere vſusfructus alienus. Nihilominus enim nos domini in ſolidum ſumus: nec quicquam nobiſcum habet commune fructuarius[8]. Idque ex multis locis iuris ſatis deprehendi poteſt[9]. Cæterum quòd attinet ad ipſum vſumfructum: eius plenum dominium habet fructuarius[1]. Itaque & Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtitut. 18. fructuarium appellat τὸν τῆς χρήσεως κύριον. ¶ *VTENDI Fruendi.*) In his verbis latet tota vis & fructus iuris, de quo hîc agimus. Ideo paulò diligentius excutienda eſt eorum ſignificatio. Ac primùm quidem omnes omnino fructus, qui quoquomodo ex re percipi poſſunt, hîc comprehenduntur[2], etiam ante maturitatem

collecti.

collecti. Neque verò naturales modò, ſed & ciuiles, qui non tam natura proueniunt, 1
quàm iure percipiuntur: vt ſunt ſalaria, penſiones, eiuſmodíque obuentiones, quarum
ſolet eſſe eadem cauſa, quæ & naturalium fructuum eſt. Diſcrimen tamen eſt in per- 2
ceptione & acquiſitione. Nam in naturalibus inſpicimus tempus collectionis: in ciui- 3
libus, tempus ceſsionis, quo deberi incipiunt: niſi fortè debeâtur ratione fructuum na- 4
turalium. Theſaurum autem in fundo repertum nec eſſe in fructu, nec vllo modo per-
tinere ad fructuarium, ſuo ſuperiùs loco diximus. Certè nec lapides, niſi renaſcantur in 5
fructu ſunt. Porrò fructuarius non modò re principali vti frui poteſt: ſed & eius ac- 6
ceſsione, veluti alluuione. Quinimo aliquando acquirit quarundam rerum proprieta-
tem. Nam reſpōdit Vlpianus, mitti eum in poſſeſsionem vicinarum ædium cauſa dā- 7
ni infecti: & iure dominij poſſeſſurum eas ædes, ſi perſeueretur non caueri: nec quic- 8
quam amittere finito vſufructu. Quòd ſi proprietarius ipſe hanc cautionem petiiſſet:
miſſus in poſſeſsionem conſequeretur ipſe ex eadem cauſa idem emolumentum. Nē- 9
pe ſemper æquum eſt, vt is lucrum ferat, qui iniuriam, contemptus, & contumacis ad-
uerſarij ludificationes pertulit. Itaque & ſi iniuria fiat ſeruo in contumeliam aut inui-
diam fructuarij: quod iniuriarum iudicio conſequetur fructuarius, proprium habebit. 1
¶ *SALVA Rerum ſubſtantia.*) Iubet itaque Prætor fructuarium cauere, ſe vſurum
boni viri arbitratu: & cùm vſusfructus ad eum pertinere deſierit, reſtituturum quod
inde extabit. Id quod in Pandectis latè explicatur peculiari titulo. Et Iulianus multis 2
verbis probat, fructuarium non debere cauſam proprietatis deteriorem facere: ídque
pluribus exemplis diligenter excutit. Ergo in locum demortuarum arborum alias ex
ipſo fructu ſubſtituet: (cuiuſmodi ſummiſsionis multam mentionem ſuperiùs feci- 3
mus.) Seruum ſuo impendio alet, eiúſque valetudinem curabit. In vniuerſum enim na 4
turalis ratio dictat alimentorum ſumptus ad eum pertinere, qui vtendum accepit. Æ- 5
des quoque ſua impenſa reficiet. Hactenus tamen, (inquit Vlpianus) vt ſarta tecta ha- 6
beat, & modica tantum refectio ad eum pertineat: quoniam & alia onera agnoſcat, vt-
puta ſtipendium, vel tributum, vel ſolarium. Quòd ſi maiorem aliquam impenſam
vltrò præſtiterit fructuarius, eā à domino proprietatis repetit. Sic enim reſcripſit Imp. 7
Gordianus: Eum, ad quem vſusfructus pertinet, ſarta tecta ſuis ſumptibus prçſtare de- 8
bere, explorati iuris eſt. Proinde ſi quid vltrà quàm impendi debeat, erogatum potes
docere, ſolenniter repoſces. ¶ *EST Autem ius in corpore.*) Id ex Celſo additum eſt. Er- 9
go quanuis ius ipſum ſit incorporale, ſolet tamen magis conſtitui in aliqua re corpo-
rali: quanquam ſanè poſsit etiam eſſe vſusfructus iuris incorporalis. ¶ *QVO Sublato.*)
Quòd ſi inundatione tantum obrutum ſit, tollitur quidem interim vſusfructus: ſed re-
ſtituto fundo vndis recedentibus, ſimul reſtituitur vſusfructus. Sublatum autem hîc 1
vocat, nō quod omnino periit, totúmque intercidit (ſic enim & proprietas periret) ſed
quod illud nō eſt, quod fuit. Nā & rei mutatione tollitur vſusfructus. ¶ *ET Ipſum tol- 2
li neceſſe eſt.*) Nam (vt ait Caius) quæ acceſsionum locum obtinent, extinguntur, cùm
ipſæ res principales extinctæ fuerint. ¶ *SEPARATIONEM Recipit.*) Eſt quod- 3
dam ius vtendi fruendi, quod omnino cum proprietate coniunctum eſt, nempe ius il-
lud, quo dominus re ſua vtitur fruitur. Qui habet proprietatem (inquit Vlpianus.) 4
vtendi fruendi ius ſeparatum non habet. nec enim poteſt ei ſuus fundus ſeruire. Sed ius
vſusfructus ſeparationem, vt fiat ſeruitus, recipit. ¶ *PLVRIBVS Modis.*) Qui tamen
omnes, (quos hîc Iuſtinianus refert) pendent à volūtate & facto ipſius domini conſti-
tuentis vſumfructum, & à ſua proprietate ſeparantis. Eſt autem & alius, qui proficiſci-
tur à Iudicis ſententia, quem & Caius hunc locum tractans commemorauit, inquiens: 5
Conſtituitur adhæc vſusfructus & in iudicio familiæ erciſcundæ, & Communi diui-
dundo: ſi iudex alij proprietatem adiudicauerit, alij vſumfructum. Sed & ſi alij fundū,
alij vſumfructum fundi iudex adiudicauerit, non communicari vſumfructum ait Iu-
lianus. Et Vlpianus agens de iudicio Communi diuidundo, Officio (inquit) Iudicis 6
etiam talis adiudicatio fieri poteſt, vt alteri fundum, alteri vſumfructum adiudicet. Po-
ſtremò & longa poſſeſsione, quæ ſufficiat ad vſucapionem, poteſt acquiri vſusfr. ſicut 7
& ius alterius ſeruitutis. Si enim Publiciana actio datur propter vſumfr. vſucapionem
hîc quoque locum habere poſſe manifeſtum eſt. quanquam verum ſit, fructuariū non 8
poſſe rem ipſam, ſiue eius proprietatem vſucapere. ¶ *SI Quis Vſumfructum alicui le- 9
gauerit.*) Simpliciter nulláque adiecta nota, cuius argumento cōiiciamus legatam quo-

1 *L. ſi abſente. §. ſiluam. D. eodem.*
2 *L. vſufr. lega. D. eodē.*
3 *L. ſi nauis. De rei vīd.*
4 *L. vſura vicem. De vſur. L. apud Iulianum. §. 1. De lega. 1.*
5 *L. defuncta. De vſufr.*
6 *L. fructus. §. ſi vir in fundo. D. Sol. matri.*
7 *L. item ſi fund. §. huic vicinus. De vſufr.*
8 *L. vſufr. lega. D. eodē.*
9 *L. damni infecti. §. inter fructuarium. De damn. infec.*
1 *L. itē apud. § ſi vſumf. cum le. ſeq. De iniur.*
2 *L. ſi cuius rei. §. fructuarius. De vſufr.*
3 *L. agri. D. eodem.*
4 *L. ſicut. D. eodem.*
5 *L. in rebus. §. poſſunt. D. Commod.*
6 *L. hoc amplius. §. vlti. L. inter fructuariū. De damno infec.*
7 *L. vſufr. lega. §. hac ratione. De vſufr.*
8 *L. cum ad quem. C. de vſufr.*
9 *L. 2. De vſufr.*
1 *L. ſi ager, cum leg. ſeq. D. Quib. mo. vſusf. ami.*
2 *L. repeti. §. rei mutatione. D eodem.*
3 *L. 2. De pecu. lega.*
4 *L. vtifrui. D. Si vſusfr. pet.*
5 *L. vſusfructus pluribus. De vſufr.*
6 *L. Et puto. §. 1. D. fami. erciſcun.*
7 *L. ſi quis putans. §. officio. D. Cōm. diuid.*
8 *L. ſi ego. §. 1. De Public.*
9 *L. neque fructuarium. C de vſufr.*

que proprietatem. Etenim ſi adiiceretur fideicommiſſum reſtituendi vſusfructus,in-
1 *L. vlt. De vſuf. ear. rer. qua. vſu conſu.* telligeremus ſimul legatam proprietatem[1]:quia foret alioqui inane & ridiculum fidei-
commiſſum. Vnde & cùm quidam legaſſet rem,adiecto onere eiuſmodi fideicómiſsi:
quanuis adieciſſet teſtator,debere legatario vſumfructum ſufficere,tamen Scæuola re-
2 *L. ſpecies auri. De auro & argen. leg.* ſpondit[2], proprietatem quoque legatam. Et cũ teſtator legatis multis rebus adieciſſet,
Proprietatem eorum,quæ ſupraſcripta ſunt,reuerti volo ad filias meas:reſpondit Scæ-
3 *L. filios. De vſu & vſuf. lega.* uola,magis proprietatem quàm vſumfr.legatam[3] videri. ¶ *NAM Hæres.*)Quem ta-
men non eſſe prorſus denudandum vſufructu totius hæreditatis multi putãt. Alioqui
eum ex lege Falcidia minuere poſſe vſumfructum.Nam & eum aliquando minui Pa-
4 *L. 5. De vſufr.* pinianus reſpondit[4]: & nota eſt illa Celſi Iulianíque ſententia, quam probat Vlpia-
5 *L. omnium bonorum. De vſuf.* nus[5], Omnium bonorum vſumfructum poſſe legari , niſi excedat dodrantis æſtima-
tionem. Certè Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtitu.18.cùm ageret de legitima libero-
rum portione, quæ eſt triens vel ſemis, diſertè vetat eius partis vſumfructum à pro-
prietate ſeparari:& pręcipit τὴν χρῆσιν καὶ ἐπικαρπίαν πρὸς τὴν δεσπότειαν καταλιμπάνειν.Sed
cùm referat prius fuiſſe permiſſum,omnium bonorum vſumfructũ alteri relinquere,
magno interea famis & egeſtatis periculo filiis hæredibus imminente,quos nuda pro-
prietas non poteſt alere: videtur Iuſtinianus ſignificare, Iuriſconſultos non tribuiſſe
hæredibus quadrantem vſuſfructus,quem ipſe tantum tribuit legitimæ liberorũ por-
tioni, ſingulari quodam beneficio. Verius itaque mihi videtur , tum demum per legẽ
Falcidiam minui legatum vſumfructum,vbi is excedit dodrantem totius hæreditatis,
& triplo melior eſt proprietate relicta. Nec difficilis erit æſtimatio , ſi ſequamur cal-
6 *L. hæreditatum. D. ad leg. Falcid.* culum qui præſcriptus eſt in ſubducenda ratione alimentorum[6]. ¶ *NVDAM
Proprietatem.*)Sic Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtitut.18.vocat δεσπότειαν γυμνὴν. Pro-
prietatem verò hîc intelligimus in hæreditate relictam,nec cuiquam legatam.Nam &
ſi teſtator eum, cui vſumfr.legauerat,admonuerit,vt curet promereri ſua virtute pro-
prietatem : nihilominus ea videtur relicta hæredis arbitrio.Qua de re extat elegantiſsi-
7 *L. generali. De vſu & vſufr. leg.* mum Scæuolæ Reſpóſum his verbis[7]: Generali capite, quidam teſtamento ſuo ita ad-
iecit:Felici, quem liberum eſſe iuſsi, vſumfructum fundi Veſtigiani lego.cuius pro-
prietatem puto te Felicem conſecuturum,ſi non contenderis cum hærede meo,ſed po
tius concordaueris. Sed & tu hæres omnia facito,vt amici ſitis. Hoc enim vobis expe-
dit. Quæſitum eſt an viuente hærede exigere poſsit Felix fundi proprietatem: Reſ-
pondi, Nihil proponi, cur Felici proprietas fundi legata videtur.Sanè tamen ſi hîc te-
ſtator admonuiſſet nominatim ipſum hęredem ſui officii,veluti, Cui vſumfru. legaui
confido hæres te daturum quoque proprietatem : magis eſt, vt non poſsit hæres eam
8 *L. etiam hoc modo. De lega. 1.* ſibi retinere.Nam & fideicommiſſum his verbis intelligitur : Credo te daturum[8], Vel,
Scio te reſtituturum[9]. ¶ *HAERES Verò vſumfr.*) Quòd ſi plures ſint hæredes , ha-
9 *L. et eo modo. De leg. 1.* bebunt ſinguli eam vſusfructus partem, quam habent hæreditatis. Non erit tamen
1 *L. 1. §. vlt. De vſuf. accreſcen.* inter eos locus iuri accreſcendi . Sic enim Iulianus[1] ſcribit,Si duobus hęredibus inſti-
tutis, deducto vſufructu proprietas legetur, ius accreſcendi hæredes non habere.Nam
videri vſumfr.conſtitutum,non per concurſum diuiſum. Deinde ſubiicit Africanus:
Ideóque amiſſa pars vſusfr. ad legatarium eundémque proprietarium redibit: Sic &
2 *L. idem & ſi apud. 0. 1. De vſuf. accreſc.* Vlpianus[2],Si cui(inquit)proprietas deducto vſufr. legata ſit,& mihi pars vſuſ. viden-
dum erit, an inter me & hæredem ius accreſcendi verſetur. Et verum eſt, vt quiuis a-
miſerit,ad proprietatem reuerti. Toties verò (inquit Celſus[3]) ius accreſcendi eſt,quo-
3 *L. idem Neratius. De vſufr. accreſc.* ties duobus, qui inſolidum habuerunt, concurſu diuiſus eſt. Intelligit autem duos
4 *L. 1. D. illo. tit.* eiuſdem vſusfructus legatarios : de quibus idem apertè tradit Vlpianus[4]. ¶ *ITEM
Alij vſumfr.*)Quòd ſi huic legato adiiciatur conditio: ea pendente,vſusfructus non hę
5 *L. fundus. D. ſi vſuſ. peta.* redem,ſed proprietatis legatariũ fore tradidit Iulianus[5]. ¶ *DEDVCTO Eo fundũ.*)
Neceſſaria hîc fuit mentio vſusfructus expreſsim deducti. Nã alioqui ſimplex fundi
6 *L. ſi tibi decẽ. De vſufr. ea. re. qua vſu conſ.* legatum,traheret ſecum aliquem vſumfructum[6]. Sic enim Modeſtinus reſpondit[7]: Si
alij fundum, alii vſumfructum eiuſdem fundi teſtator legauerit : ſi eo propoſito fecit,
7 *L. ſi alij fundum. De vſu & vſuf. leg.* vt alius vſumfructum,alius nudam haberet proprietatem, errore labitur. Nam detra-
cto vſufructu proprietatem legare oportet eo modo:Titio fundum detracto vſufructu
lego.Quod niſi fecerit, vſusfructus inter eos communicabitur:quia interdum plus va-
8 *L. ſi proprietas. De vſuf. accre.* let ſcriptura, quàm quod actum ſit.Quinimo(inquit Africanus[8],) Si proprietas fundi
duobus, vſusfructus vni legatus ſit: non trientes in vſufructu habẽt,ſed ſemiſſem duo,
ſemiſſem

ſerniſſem fructuarius. Idem contrà, ſi duo fructuarij,& vnus fundi legatarius ſit. Ex-
tat aliud ſimile Pauli reſpo͗nſum: Si fundus duobus, alij vſusfructus legatus ſit: non 1 *L.Sempronius Attalus. §.vlt. De vſu & vſufr. lega.*
trientes in vſufructu, ſed ſemiſſes conſtituuntur. Idémque eſt ex contrario, ſi duo ſint
fructuarii,& alii proprietas legata ſit: etenim inter eos tantùm ius accreſcendi eſt. Sanè
tamen aliter iudicandum videtur de ſententia iudicis vel arbitri in familia erciſcunda.
Nam ſi alii fundum, alii vſumfr. fundi iudex adiudicauerit: non communicari vſum-
fr. Iulia͗nus ait. Nempe quia magis hoc loco habetur ratio æqualitatis: & ne quos iu- 2 *L.vt puto.§.1.D.fami. erciſc.*
dex dirimere voluit, arctius coniungat. ¶ *SINE TESTAMENTO.*) Quæ ſe-
quuntur, deſcripta ſunt ex Caio͗: ſed verborum ordo nonnihil mutatus eſt. 3 *L.3.De vſuf.*

¶ *INVTILES Eſſent proprietates.*) Nam nec eſt vſusfructus, qui & omnino & per-
petuo eſſet inutilis. Certè ſtatuæ & imaginis vſumfructum poſſe relinqui, reſpondit
Martia͗nus: quia & ipſæ habent aliquã vtilitatem, ſi quo loco oportuno ponantur. Et 4 *L.ſtatua.De vſuf.*
licet (inquit) prædia quædam talia ſint, vt magis in illa impendamus, quàm de illis ac-
quiramus: tamen vſusfructus eorum relinqui poteſt. Nempe quòd poſsit ex iis aliquid
ſaltem voluptatis percipi: vt non omnino videantur inutilia, quæ huic amœnitati ſer-
uiunt. ¶ *PLACVIT Vſumfructum.*) Sicuti & nudum vſum: quem iiſdem modis
finiri, quibus finitur vſusfr. docet poſtea Iuſtinianus. Et ſanè quanuis non ſit omnino
ſemper inutilis proprietas eo durante, quia ſaltem conſequitur, quod ſupereſt vſui
neceſſario: poſſet tamen eſſe prorſus inutilis. Quid enim, ſi tam tenuis rei vſus relictus
ſit, vt nihil ſuperſit?

¶ *QVAE IPSO VSV CONSVMVNTVR.*) Hoc eſt, quæ nullum vſum præ-
bere, nec fructum reddere poſſunt, niſi ſimul conſumantur. Vt ſi vino vtaris,
proculdubio conſumis. Et vocatur hic propriè Abuſus. Eſt enim Abuti, vtendo cõ-
ſumere: ſicut apud Græcos καταχρῆσθαι. Vnde & Tullius in Top. Non debet (inquit)
ea mulier, cui vir bonorum ſuorum vſumfructum legauit, cellis vinariis & oleariis
plenis relictis, putare id ad ſe pertinere. Vſus enim non abuſus relictus eſt. Diuus Pau-
lus. 1. Corint. 7. eleganter vſus eſt verbo græco, inquiens: χρώμενοι τῷ κόσμῳ τούτῳ, ὡς μὴ
καταχρώμενοι, Qui vtuntur hoc mundo, ne eo abutantur. Vult nos hoc mundo leuiter
vti, quemodmodum ſolent fructuarii: & admonet non eſſe nobis proprium. Idem ad
Coloſs. 3. agens de cibariis, quæ ipſo vſu conſumuntur, ἅ (inquit) ἐστι πάντα εἰς φθορὰν τῇ
ἀποχρήσει. ¶ *VESTIMENTA.*) Poteſt tamen aliquando veſtimentorum verus cõ-
ſtitui vſusfructus, vt nec contineatur abuſus. Quid enim, ſi id teſtator expreſſerit?
Quanuis enim veſtimenta vſu deterantur, non omnino tamen conſumuntur. Et
facile intelligi poteſt vſusfructus ſcenicæ veſtis vel aulæi, vti etiam eſt apud Vl-
pianu͗m: qui addit fructuarium poſſe eiuſmodi veſtimenta locare, licet teſtator com- 5 *L. ſed ſi quid inædificauerit. §. & generaliter. De vſufr.*
modare, non locare fuerit ſolitus. ¶ *PECVNIA Numerata.*) Numiſmatum verò,
quibus pro gemmis vti ſolemus, verum vſumfr. legari poſſe reſpondit Pompo͗nius. 6 *L.numiſmatũ.De vſ f.*
¶ *QVODAMMODO Extinguitur.*) Hoc eſt, quanuis ſemper extet, ſitque in rerum
natura, tamen ipſi permutanti vel numeranti perit. Et ſeruari non poteſt (vt verbo
Pauli vta͗r) ſi expleas vſum, in quem eſt, & habetur. Vnde & Græci appellarunt χρή- 7 *L.Iulianus. De petit. hæred.*
ματα, ἀπὸ τοῦ χρῆσθαι. Et quò diuitiæ, inquit Flaccus, ſi non conceditur vti? Verùm ne
omnia profundamus, admonet quodam loco Ce͗lſus, ſæpe audiſſe ſe, ruſticos ſenes 8 *L.ſi chorus.§.1. De lega.3.*
dicentes, pecuniam ſine peculio fragilem eſſe. peculium appellantes, quod præſidii
cauſa ſeponeretur. Et noſter Iuſtinianu͗s ſcribit, in pecunia veteres poſuiſſe robur o- 9 *L. Lex quæ tutores.§. huc accedit.C.de admi. tut.*
mne patrimoniorum. ¶ *HAEREDI.*) Hoc eſt, ei, ad quem primùm pertinuit ha-
rum rerum proprietas: quæ ſi eſſet alteri legata: ei, non autem hęredi, caueretur. Quòd
ſi ſub conditione legata eſſet: interea hæredi caueri debet: qui ſi cautionem petere ne- 1 *L.ſi tibi decẽ. De vſuf. ear. rer. quæ vſu cõſu.*
glexerit: conditione eueniente, legatario tenebitur eo nomine͗. Porrò autem teſtator 2 *L.Iulianus. §. ſi tibi decem. D. ad exhib.*
poteſt eum, cui legat vſumfr. liberare cautione, ſi eam iubeat ab vno ex hæredibus ſuis
præſtari. Idque videtur ſecundum eſſe quoddam legatũ, legatarij fauore adiectũ: adeò
vt ſi hæres cohęredi aliquid ſoluerit, huius cautionis nomine, non repetat à legatario͗. 3 *L. tribus hæredib. De vſufr. ear. rer.*
¶ *SI Pecuniæ vſusfr.*) Quid ſi detur mutua pecunia ea lege, vt reddatur, eo, qui acci-
pit, mortuo vel capite diminuto? an hoc mutuum differt ab vſufructu pecuniæ? Dif-
fert certè. Primùm enim mutuum non requirit eam ſatiſdationem, quàm hic vſusfru-
ctus. Deinde mutuum deſiderat, vt idem genus eiuſdémque omnino bonitatis redda-
tur: At cautioni, de qua hîc agimus, ſit ſatis, ſi iuſta rerum æſtimatio reſtituatur. Illud 4 *L ſi tibi vini. De vſuf. ear. rer.*

quæſitum eſt, an ſicuti Senatuſconſulto Macedoniano prohibemur mutuum dare
filiofa. itidem prohibeatur harum rerum quaſi vſuſf.ei relinqui. Et non prohiberi ve
rius eſt. Nam qui vſumfr. pecuniæ relinquit, non hoc agit, vt fructuariũ obliget: imò
verò vt ei proſit. ſicuti & hoc legatum ſuam habet vtilitatem. ¶ *SI MORIETVR*
1 *L. in ſtipulatione. De vſuf.ear.rer.* *Aut capite minuetur.*) Inquit Paulus: In ſtipulatione de reddendo vſufr. pecuniæ, duo
ſoli caſus interponũtur: mortis, & capitis diminutionis. ¶ *QVASI Vſumfr. conſtituit.*)
Nõ eſt propriè vſuſfr. quia in vſufr. vero non agitur de transferendo rei dominio. Nõ
eſt etiam mutuum, quia non reſtituitur ſpecies eiuſdem generis. Sed prudentiſsimè vi-
dit Senatus, poſſe commodiſsimè quendam quaſi vſumfr. conſtitui, ſi res æſtimaretur,
& æſtimatio ſuo tempore reſtitueretur. ¶ *CAETERAE Quoque res.*) Inquit Ca-
2 *L. ſibi vini. De vſufr. ear.rer.* ius: Si tibi vini, olei, frumenti vſusfructus legatus fuerit, proprietas ad legatarium de-
bet transferri: & ab eo cautio deſideranda eſt, vt quandocunque is mortuus, aut capite
diminutus ſit, eiuſdem qualitatis res reſtituantur: aut æſtimatis rebus, certæ pecuniæ
nomine cauendum eſt. quod & commodius eſt. Idem ſcilicet de cæteris quoque rebus
quæ vſu conſumuntur, intelligemus. ¶ *ERGO Senatus.*) Videtur & hic locus ex
Caio deſcriptus. Is enim ait: Quo ſenatuſconſulto non id effectum eſt, vt pecuniæ v-
3 *L. 2. De vſuf. ear.rer. qua vſu conſu.* ſusfructus proprius eſſet, (nec enim naturalis ratio autoritate Senatuſcõſulti cõmutari
potuit) ſed remedio introducto cœpit quaſi vſusfructus haberi.

¶ *FINITVR Vſusfructus morte.*) Hæc eſt certa vſusfructus meta, & frequentiſ-
4 *L. 3. §. vlt. D. Quib. mod. vſuſf. amit.* ſima cauſa eius finiendi, ſi non alia eam præcurrat. Morte (inquit Vlpianus) amitti v-
ſumfructum non recipit dubitationem: cùm ius fruendi morte extinguatur: ſicuti &
5 *L. Titio. cùm morietur. De vſuf.* aliud, quod perſonæ cohæret. Vnde & Modeſtinus, Titio (inquit) cùm morietur, v-
ſusfructus inutiliter legari intelligitur: in id tempus videlicet collatus, quo à perſona
6 *L. vſumf. cum moriar. De vſu & vſufr. leg.* diſcedere incipit. Sic & Paulus: Vſumfructum, cùm moriar, inutiliter ſtipulor. Idem
eſt in legato: quia & cõſtitutus vſusfructus morte intercidere ſolet. Ergo & ſi fructua-
rius vſumfructũ legauerit inutile erit legatũ: niſi poſteà proprietatẽ nactus eſſet, inquit
7 *L. quod in rerũ. §. 1. De legа. 1.* Pomponius. Sed quid ſi ad eos pertineat vſusfructus, qui non moriuntur, veluti ciui-
tates? Certè reſpondit Caius, eum ſaltem finiri centum annis: qui finis vitæ longiſsi-
8 *L. an vſuſf. De vſufr. L. ſi vſuſf. municipib. De vſuf. leg.* mus ſit. Poterit autem & citius finiri, ſi aliter intercidat ciuitas. Vnde Modeſtinus, Si
(inquit) vſusfructus ciuitati legetur, & aratrum in eam inducatur, ciuitas eſſe deſinit:
9 *L. ſi vſuſf. ciuitati. D. Qui. mod. vſuſf. ami.* vt paſſa eſt Carthago. Ideóque quaſi morte deſinit habere vſumfructum. Aratrum ſi-
cut condendis vrbibus, ſic etiam ſubuertendis olim adhibitum fuiſſe legimus. Apud
Senecam lib. 1. de clemen. Iniicere tectis ignem, aratrúmque vetuſtis vrbibus inducere.
Et Horat. lib. 1. carm. Imprimeréſque muris hoſtile aratrum exercitus inſolens. Porrò
præter eos, quibus finitur vſuſfr. modos, quos Iuſtinianus hîc commemorat, poſſunt
1 *L. interdum. L. ſi ſub cõditione. Quib. mo. vſ. amit.* ex Pandectis & alii colligi: quanquam iis rariorés ſint. ¶ *FRVCTVARII.*) Quid
ſi plures ſint fructuarij? Certè ſi pluribus inſolidum relictus ſit vſusfructus, oportet
omnes eſſe mortuos, antequam ad dominum proprietatis quicquam redeat. Nã inter
eos verſatur ius accreſcendi, cuius & nos ſuprà meminimus. Cæterum ſi ſeparatim v-
nicuique partis rei vſusfructus ſit relictus: ſine dubio ius accreſcendi ceſſat, inquit Vl-
2 *L. 1. De vſuf. accre.* pianus: ſtatímque pars amiſſa redit ad proprietatem. Quòd ſi duobus ſeparatim alter-
nis annis vſusfructus relinquatur, & ex iis alter decedat, per vices tẽporum plena pro-
prietas erit. Neque enim accreſcere alteri quicquam poteſt: quoniam per propria
3 *L. 2. D. Quib. mod. vſuſf. ami.* quiſque tempora non concurrente altero fructus integros habuit, vt ſcribit Paulus.
Porrò ſi vſusfructus patri per filiumfa. acquiſitus ſit, non finietur morte filiifa. ſed ni-
hilominus pater ſuperſtes eum ſemper retinebit: Contrà ſi pater moriatur, penes ſu-
4 *L. vlt. C. de vſufr.* perſtitem filium remanebit, etiamſi patris hæres non ſit. Poſtremò vbi in conſtitu-
5 *L. ſtipulatio. iſta. §. ſed ſi quis De verb. oblig.* tione vſusfructus facta eſt hæredis mentio, intelligentur eſſe duo vſusfructus. Et prior
quidem cum priori fructuario deſinet: ſed nouus redintegrabitur in perſona hæredis,
noui ſcilicet fructuarii. Sanè proprietarij mors nihil pertinet ad finiendum alterius
6 *L. patri tuo. C. de vſufr.* vſumfructum, vt reſcripſit Antoninus. Vnde & Cicero in Topicis, Si (inquit) paterfa-
milias vxori ancillarum vſumfructum legauit à filio, neque à ſecũdo hærede legauit,
mortuo filio mulier vſumfructum non amittet. Quod enim ſemel teſtamento alicui
datum eſt, id ab eo inuito cui datum eſt, auferri non poteſt. Repugnat enim rectè
accipere, & inuitum reddere. Illud poſtremo loco prætereundum non eſt, fructuarii,
qui alteri vſumfructum reſtituere iuſſus eſt, mortem non pertinere ad eum finiẽdum,
cùm

cùm magis inſpiciatur perſona fideicommiſſarii. Si (inquit Martiânus) legatum vſum- 1 *L. ſi legatum. D. Quib. mod. vſuſ. amit.*
fructum legatarius alii reſtituere rogatus eſt: id agere Prætor debet, vt ex fideicom-
miſſarii perſona magis quàm ex legatarii, pareat vſuſfr. Sic & Câius, Si quis (inquit) 2 *L. ſi quis vſumfr. De vſu & vſuſ. lega.*
vſumfructum legatum ſibi, alii reſtituere rogatus ſit, eúmque in fundũ induxerit fru-
endi cauſa: licet Iure Ciuili, morte, & capitis diminutione ex perſona legatarii pereat
vſuſfr. qui huic ipſo iure acquiſitus eſt: tamen Prætor ex iuriſdictione ſua id agere de-
bet, vt idem ſeruetur, quod futurum eſſet, ſi ei, cui ex fideicommiſſo reſtitutus eſſet,
legati iure acquiſitus fuiſſet. Poſtremò & ſi eum qui vſumfr. mihi debet tibi delega-
uero: non morte mea, ſed tua, ſiue eius cui deſegatus eſt, interire vſumfructum, reſpó-
dit Vlpiânus. Illud prætereundum non eſt, quod Iuſtinianus ſtatuit, non conſiderari, 3 *L. ſi vſuſ. De nouat.*
neque ad finiendum vſumfr. pertinere mortem alicuius, in cuius certam ætatem reli- 4 *L. ambiguitatem. C. de vſu. & hab.*
ctus erat vſuſfr. veluti ſi vxori meæ vſumfr. legauero, donec filius meus ad annum vi-
geſimum peruenerit. Et ſi prius is moriatur, prius tamen non finietur hîc vſuſfr. ¶ *ET Duabus capitis diminutionibus.*) His finitur quidem vſuſfructus iam cõſtitutus: ſed non
prohibetur cõnſtitui. At vera mors & naturalis etiam impedit conſtitui. Vnde legatus 5 *L. 1. §. 1. D. Quib. mod. vſumfr. ami.*
vſuſfructus morte amiſſus repeti non poteſt, niſi vt hæredibus debeatur. At licet eum
repetere, vt etiam poſt capitis diminutionem debeatur: vt ſi adiiciatur: Quoties quis 6 *L. repeti. D. Quib. mod. vſuſ. ami.*
capite diminutus ſit, ei do, lego vſumfructum. Vnde tractatum eſt, ſi cui quandiu vi-
uat, vſuſfructus legatus ſit: an videatur repetitus, quoties amiſſus eſt. Et putat Vlpia- 7 *L. licet teſtatori. De vſu & vſuſ. legat.*
nûs repetitum videri. ¶ *NON Vtendo.*) Sed & vtendo poteſt quis perdere ius fru- 8 *L. 3. D. Quib. mod. vſuſ. ami.*
endi: ſi videlicet tantùm vtatur, non etiam fruatur, quia fortaſsis ignoret ſe plenum
habere vſumfructum. Sed ſi ſciens ſe vſumfructum habere, tantùm vti velit: nihilo mi-
nus & frui videtur, inquit Paulûs. Non vtendo autem non modò perdimus vſumfr. 9 *L. is qui vſumfr. D. Quib. mod. vſuſ. ami.*
ſed & omnes alias ſeruitutes, quarum ſimilis eſt hac in re câuſa. ¶ *PER Modum & tempus.*) Theophilus vertit, τῷ τρόπῳ ῥητῷ, ἐν ὡρισμένῳ χρόνῳ. Quaſi hîc dictum ſit, per 1 *L. ſicuti. C. de ſeruit.*
modum conuentum, & ſtatutum tempus. Quòd autem attinet ad tempus à lege ſta-
tutum, quo ſi quis iure ſuo nó vtatur, perdit ius ſuum: erat illud olim tantùm biennii:
ſed Iuſtinianus in vniuerſum voluit eſſe decennii inter præſentes, vicennii inter ab-
ſentes. cuius temporis præſcriptio ſummouere poſſet eum etiam, qui rei alicuius do-
minium vindicarêt. Idque valere iuſsit in omnibus omnino ſeruitutibûs. Eſt & aliud 2 *L. corruptionem. C. de vſufr.*
tempus, quod ab ipſo teſtatore conſtituitur. (licet enim vſumfructum & ex certo tem-
pore, & vſque ad certum tempus conſtituere) quo ſanè ſi quis non fuerit vſus, procul- 3 *dic. L. ſicut. C. de ſerui.*
dubiò amittit vſumfructum: etiam ſi fortaſsis vti fuerit prohibitus. Verùm tum pe- 4 *L. & puto. §. vſuſfr. D. fami. erc.*
tere poterit æſtimationem ab eo, qui prohibuît. Sic enim Pomponiûs ſcribit: Si vſuſ- 5 *L. ſi vſuſ. mihi in biennium. De vſu & vſuſ. lega.*
fructus in biennium continuum à morte teſtatoris legatus ſit, & per hæredem ſteterit,
quo minus eum mihi daret: præterito biennio nihilominus tenebitur: quemadmo-
dum teneretur, ſi res legata in rerum natura eſſe deſiiſſet, quam quis deberet, mora-
túſque eſſet in ea danda: vt peti quidem iam vſuſfructus qui legatus ſit, non poſsit,
quia alius futurus ſit, quàm qui legatus fuerit: ſed æſtimatio eius duntaxat facienda
eſt. Sic & cùm in annos decem proximos vſumfructum de te ſtipulatus eſſem, & cùm
per te ſtaret, quo minus mihi dares, quinquennium tranſierit: Reſpondit Africânus, 6 *L. quæſitũ. De vſufr.*
eius temporis vſumfructum peti poſſe. Cæterum ſi quis prohibitus non fuerit, nec
vſus ſit, proculdubiò perdit ius ſuum. Et fortaſsis hoc tempus de quo ita conuenit, &
quod nominatim præſtitutum eſt, vocat hîc Iuſtinianus, Modum. Si quis verò non
vtatur eo modo, eáque moderatione qua debet, non ideo ſtatim propter eiuſmodi ab-
uſum perdit ſuũ vſumfructũ, ſed actione cogi poteſt rectè vti: & cõmittitur ſtipulatio,
qua fructuarius cauit ſe boni viri arbitratu vſurûm. ¶ *NOSTRA Statuit Conſtitutio.*) 7 *L. 1. §. rectè. D. vſufr. quemadmodum cau.*
Extat hęc Iuſtiniani Cõſtitutio libro tertio Cõdicis, ad Iulianũ Præfectum Prætorio.
¶ *NAM Cedendo extraneo nihil agitur.*) Ergo non pertinet hæc ceſsio, quæ nihili eſt, 8 *L. corruptionem. C. de vſufr.*
ad finiendum vſumfructum: errántque noſtri interpretes, qui vanum inanis ceſsionis
conatum amiſsione vſuſfructus multari temerè tradiderunt: parum expendentes
hunc locum, parúmque aſſecuti Pompõnij ſententiam: cuius verba ſunt hæc: Dixi- 9 *L. ſi vſuſ. De iure dot.*
mus vſumfructũ à fructuario cedi non poſſe, niſi domino proprietatis. Et ſi extraneo
cedatur, id eſt, ei qui proprietatem non habeat, nihil ad eum tranſire, ſed ad dominum
proprietatis reuerſurum vſumfructum. Quæ poſtrema Pomponii verba, non aliud ſi-
gnificât, quàm quod hoc loco ait Iuſtinianus, nihil agi: & nihilominus reuerſurum

ad proprietatem vſumfructum: reuerſurum (inquam) ſuo tempore, & vbi finitus fuerit, veluti morte fructuarij: quia nulla hîc habeatur ceſsionis factæ ratio. Quòd ſi ſenſiſſet Pomponius, ſtatim reuerſurum ad proprietatem vſumfructum, quem quis tentaſſet extraneo cedere: admodum negligens fuit Iuſtinianus, qui de hac ceſsione agens, & ex profeſſo de iis modis, quibus finitur vſusfructus, non commemorauit eam rationem. Verùm ſatis apparet eum nihil aliud in Pomponij reſponſo deprehendiſſe, quàm nihili eſſe hanc ceſsionem, quæ fieret extraneo. Et ſanè graue eſſet tam acerbè punire leuem aliquem conatum, qui & nullum habuit effectum, nec vllum crimen aut peccatum tam ſeuera coërcitione dignum. ¶ *CEDENDO EXTRANEO.*) Ipſum ſcilicet ius vtendi fruendi. Cæterum ipſum emolumentum fru-

1 *L. arborib. §. vſufructuarius. De vſufr.* ctuum, perceptióque cedi poteſt. Sic accipiendum eſt, quod Vlpianus reſpondit: Vſufructuarius vel ipſe frui ea re, vel locare, vel vendere, vel alij fruendã cócedere poteſt. Nam & qui locat, vtitur: & qui vendit. Sed & ſi alii precariò concedat vel donet, puto eum vti: atque ideo retinere vſumfructum. Et hoc Caſsius & Pegaſus re-

2 *L. ſi vſufr. De iure do.* ſponderunt, & Pomponius libro quinto, & Sabinus probant. Certè Pomponius cùm tradidiſſet vſumfructum poſſe ab aliquo dari marito dotis nomine, & in gratiam mulieris, ſed difficultatem fore poſt diuortium circa reddendum ius mulieri, quia nõ poſsit extraneo cedi vſusfructus: ait, quoſdam remedii loco rectè putauiſſe introduducendum eſſe, vt vel locet hunc vſumfructum mulieri maritus, vel vendat numo vno: vt ipſum quidem ius remaneat penes maritum, perceptio verò fructuum ad mu-

3 *L. neceſſario. §. vlt. De peri. et cõmo. rei vend.* lierem pertineat. Huc quoque pertinet illud Pauli reſponſum: Cùm vſumfructum mihi vendis, intereſt, vtrum ius vtendi fruendi, quod ſolum tuum ſit vendas: an verò in ipſum corpus, quod tuum ſit vſumfructum mihi vendas. Nam priore caſu etiam ſi ſtatim morieris, nihil mihi hæres tuus debebit: hæredi autem meo debebitur, ſi tu viuis. Poſteriori caſu hæredi meo nihil debebitur: hæres tuus debebit. Porrò licet ius vſusfr. in alium transferri non poſsit, ſicuti nec ad hæredem tranſit: actio tamen competens ad vſumfr. conſtituendum poteſt in alium transferri, qui verus ſolúſque futu-

4 *L. ſi vſuf. De nouat.* rus eſt fructuarius. ¶ *ACQVISIERIT.*) Siue ſua voluntate & facto, ſiue etiam iuris neceſsitate. Nam & ſi ſeruus à domino proprietatis, noxæ dedatur fructuario: có-

5 *L. ſi ſeruus. D. Quib. mo. vſuf. ami.* fundetur vſusfructus proprietatis comparatione, inquit Paulus. Sed quid ſi proprietatis acquiſitio reſcindatur, an manebit nihilominus confuſus vſusfructus? Certè extat

6 *L. ſi tibi. D. Qui. mod. vſusfr. ami.* reſponſum Iuliãni: Si tibi fundi vſusfructus purè, proprietas autem ſub conditione Titio legata fuerit: & pendente conditione dominium proprietatis acquiſieris, deinde conditio extiterit: pleno iure fundum Titius habebit. neque intereſt quod detracto vſufructu proprietas legata ſit. Tu enim dum proprietatem acquiſieris, ius omne legati vſusfructus amiſiſti. Nempe vt omittam, eſſe, quod hîc imputetur emptori fructuario: euentus conditionis hoc caſu, ab initio non reddit irritam acquiſitionem: nec primã confuſionis cauſam prorſus tollit, cùm medii tẽporis poſſeſsio nó reuocetur: vtpote quæ interea, dum pendebat conditio, verè fuerit hęredis alienantis. Itaque ſatis viſum eſt, fructuarium aliquo tempore verum intelligi dominum proprietatis, ad perpetuam confuſionem vſusfructus. Cæterum vbi acquiſitio proprietatis adeò prorſus irrita redderetur, vt à principio reſcindatur, perinde atque ſi nunquam fuiſſet: om-

7 *L. dominus fructuario. De vſufr.* nino deberet reſtitui confuſus vſusfructus. Sic enim Papinianus tradidit, reſciſſo per querelam inofficioſi teſtamento, legatarium reddita proprietate, quam acceperat ex teſtamento, retinere ſuum vſumfructum, quem prius habebat, perinde atque ſi nunquam fuiſſet conſolidatus proprietati & confuſus. Etenim hîc à principio retractantur omnia legata, adeò vt ſimul etiam reſtituantur percepti interim

8 *L. Papin. §. vlt. De inoff. teſtamento.* fructus. Itaque etiam hîc reſtituuntur hæredi actiones, quæ fuerant per aditionem

9 *L. ſi maritus. C. de inoffic. teſtam.* confuſæ. Hucque pertinet elegans Iaboleni reſponſum, quod in Pandectis extat his verbis: A liberto ſuo, hærede inſtituto, Seius vſumfructum fundi Meuio legauit.

1 *L. à liberto. De bõ. libert.* libertus Meuio hærede relicto deceſsit: Quæro, cùm contra tabulas teſtamenti petierit Seii filius aduerſus Meuium: vtrum deducto vſufructu pars debita fundi, ei reſtituenda ſit, an ſolida: quia eorum bonorum acceperit poſſeſsionem, quæ liberti fuerint, cùm moreretur filius? Reſpondi: vſumfructum in cauſam priſtinam reſtituendam puto. Optimum itaque erit arbitrum poſtulare, vt arbitrio eius vſusfr. in integrum reſtituatur. Hæc ille. Nec poteſt ſanè non eſſe æquiſsima eiuſmodi reſtitutio in integrum

priſtinúmque ſtatum: quam in vniuerſum ſemper fieri velim, vt æquitati cedat ſubtilitas iuris. Certè Paulus in vniuerſum reſpondit, in omnibus ſeruitutibus, quæ aditione confuſæ ſunt, doli exceptionem nocituram legatario, ſi non patiatur eas iterum imponi. Et reuera iniquum foret, legatarium locupletari cum hæredis iactura, & plus cóſequi quàm ei ſit relictum. Sed etſi creditor debitori hæres extiterit, deindéque vẽdat hæreditatem, poterit cum emptore agere, vt ſeruitutes confuſæ, quas prius habebat, reſtituantur. ¶ *QVAE RES Conſolidatio appellatur.*) Conſolidati vſusfructus meminerunt Vlpianus & Tryphonius.

¶ *EO AMPLIVS Conſtat,*) Videtur hic locus deſcriptus ex reſponſo Vlpiani, cuius verba ſunt hæc: Rei mutatione interire vſumfructum placet: veluti, Vſusfructus ædium mihi legatus eſt: ædes corruerunt, vel exuſtæ ſunt: ſine dubio extinguitur vſusfructus: an & areæ? Certiſsimũ eſt, exuſtis ædibus, nec areę, nec cœmentorũ vſumfructum deberi. Et ita Iulianus ait. Nec ſanè obſcura eſt huius loci ratio: quòd, vt ſuprà dictum eſt, ſit vſusfructus ius in corpore, quo ſublato, & ipſum tolli neceſſe eſt. Nã nec cogitur dominus proprietatis id reſtituere in gratiam fructuarii. quod etiam Cic. in Topicis eleganter tradidit his verbis: Si ædes exeſæ corruerunt, vitiúmve fecerunt, quarum vſusfructus legatus eſt, hæres reſtituere non debet, nec reficere: non magis quàm ſeruum reſtituere, ſi is, cuius vſusfructus legatus eſt, deperiſſet. ¶ *SI AEdes.*) Quarum vſusfructus nominatim relictus eſt. Nam fundi vſuſfr. legato, ſi villa diruta ſit, vſusfr. non extinguitur, inquit Vlpianus: quia villa fundi acceſsió eſt, non magis quàm ſi arbores deciderint. Itaque ſubiicit Paulus, licere vti frui eo ſolo, in quo villa fuit. ¶ *CONSVMPTAE Fuerint.*) Obſerua vim horum verborum, quæ ſignificant interitum totius rei. Alioqui (inquit Iabolenus) ſi cui inſulæ vſusfructus legatus eſt: quandiu quęlibet portio eius inſulæ remanet, totius ſoli vſumfructum retinet. ¶ *EXTINGVI Vſumfructum.*) Neque verò tantùm, (inquit Vlpianus) ſi ædes ad aream redactæ ſint, vſusfructus extinguitur: verumetiam ſi demolitis ædibus teſtator alias nouas reſtituerit. Planè ſi per partes reficiat, licet omnis noua facta ſit, aliud erit nobis dicendum. ¶ *VT NEC Area.*) Quia nec eius legatus eſt vſusfructus, ſed ædium: vt ſine iis nequeat ſubſiſtere. quanquam alioqui dicatur Area, pars domus, & quidem maxima. Sicut & Celſus ait Solum, eſſe partem ædium. Vnde & ſi domus pignori data, combuſta fuerit: area eius tenebitur, vt inquit Paulus. Porrò ſi areæ vſusfructus ſit legatus, & in ea ædificium ſit poſitum à teſtatore: conſtat rem mutari, & ideo vſumfructum extingui. Si tamen adhuc viuo teſtatore hoc ædificium corruerit, debebitur vſusfructus, vt reſpondit Africanus: quanquam fatetur contrà non idem iuris eſſe, ſi domus vſufructu legato, area deinde ea facta ſit.

¶ *TOTVS Vſusfructus.*) Nam ſi pars tantùm finita fuerit, non ſtatim reuertitur ad proprietatem: ſed plerunque accreſcit alteri parti. De quo iure accreſcendi nos ſuprà diximus. ¶ *NVDAE Proprietatis dominus.*) Etiam ſi ea fortè alteri ſit legata pleno iure, ſed ex tempore, quod nondum venerit. Vt ſi teſtator legauit vni vſumfr. fundi in quinquennium, alteri ex eo tempore fundum: Si interea prius finiatur vſusfructus ex aliqua cauſa, hæredis erit, qui adhuc proprietatis dominus eſt. Sic enim eleganter reſpondit Scæuola: Vxori vſumfructum villæ legauit in quinquennium à die mortis ſuæ: deinde hæc verba adiecit, Et peracto quinquennio cùm eius vſusfructus eſſe deſierit, tunc eum fundum illi & illi libertis dari volo. Quæſitum eſt: Cùm vxor intra quinquennium deceſſerit, an libertis proprietatis petitio iam, an vero completo quinquennio competat, quia peracto quinquennio teſtator proprietatẽ legauerat? Reſpondi, Poſt completum quinquennium fundum ad libertos pertinere.

1 *L. in omnibus. De ſerui.*
2 *L. 2. § cũ quis debitori. De hæred. vel act. vend.*
3 *L. 4. § nõ ſolũ. L. idẽ eſt. De vſuf. accreſ.*
4 *L. cũ in fundo. § quod ſi vxor. in fi. De iure dot.*
5 *L. repeti. §. rei mutatione. D. Quib. mod. vſuf. ami.*
6 *L. fundi vſuf. D. Qui. mod. vſuſf. ami.*
7 *L. ſi cui inſula. De vſuf.*
8 *L. quidẽ tamẽ. § 1. D. Qui. mod. vſuſf. ami.*
9 *L. q res. § areã. De ſolut.*
1 *L. ſolũ. De rei vind.*
2 *L. domo. De pig. act.*
3 *L. repeti. §. vlti. D. Qui. mod. vſuſf. ami.*
4 *L. qui vſumf. area. De vſuſr.*

De vſu & habitatione Tit. V.

IIſdem illis modis,quibus vſusfructus conſtituitur, etiam nudus vſus conſtitui ſolet :iiſdémque illis modis finitur,quibus & vſusfructus deſinit. Minus autem iuris eſt in vſu, quàm in vſufructu. Nam is qui fundi nudum habet vſum, nihil vlterius habere intelligitur, quàm vt oleribus, pomis, floribus, fœno, ſtramentis, & lignis ad vſum quotidianū vtatur: in eóque fundo hactenus ei morari licet, vt neque domino fundi moleſtus ſit, neque iis, per quos opera ruſtica fiunt, impedimento.nec vlli alii ius,quod habet aut locare, aut vendere, aut gratis concedere poteſt: cùm is qui vſumfructum habet, poſsit hæc omnia facere.

Item is, qui ædium vſum habet, hactenus ius habere intelligitur, vt ipſe tantùm inhabitet: nec hoc ius ad alium transferre poteſt: & vix receptum eſſe videtur vt hoſpitem ei recipere liceat,& cum vxore,liberíſque ſuis:item libertis,nec non perſonis aliis liberis,quibus non minus,quàm ſeruis vtitur,habitandi ius habeat.Et conuenienter,ſi ad mulierem vſus ædium pertineat, cum marito ei habitare liceat.

Item is,ad quem ſerui vſus pertinet,ipſe tantum opera atque miniſterio eius vti poteſt: ad alium verò nullo modo ius ſuum transferre ei conceſſum eſt. Idem ſcilicet iuris eſt & in iumento.

Sed & ſi pecorum, vel ouium vſus legatus ſit: neque lacte, neque agnis, neque lana vtetur vſuarius: quia ea in fructu ſunt. Planè ad ſtercorandum agrum ſuum pecoribus vti poteſt.

Sed ſi cui habitatio legata, ſiue aliquo modo conſtituta ſit: neque vſus videtur,neque vſusfructus,ſed quaſi proprium aliquod ius: quanquam habitationē habētibus,propter rerum vtilitatem,ſecundum Marcelli ſententiam, noſtra deciſione promulgata, permiſimus non ſolùm in ea degere, ſed etiam aliis locare.

Hæc de ſeruitutibus, & vſufructu, & vſu, & habitatione dixiſſe ſufficiat. De hæreditatibus autem & obligationibus,ſuis locis proponemus. Expoſuimus ſummatim quibus modis iure gentiū res adquirūtur: modò videamus, quibus modis legitimo & ciuili iure adquiruntur.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

IISDEM *Illis modis.*) Eſt tamen vna in re diſcrimen: quòd non poſsit vſus pro
1 *L. vſus pars. De vſu & habit.* parte conſtitui: poſsit autem vſusfructus. Sic enim Paulus reſpondit: Vſus pars legari non poteſt: nam frui quidem pro parte poſſumus, vti pro parte non poſſumus.
2 *L. 1. De vſu & habit.* ¶ *MINVS Autem.*) Nam vſus nudus conſtituitur, hoc eſt, ſine fructu. At fru-
3 *L. per ſeruum. 0. vſufr. De vſu & habi.* ctui & vſus ineſt,hoc eſt,emolumentū & cōmoditas vtendi. quanquā non inſit ipſum ius vel ſeruitus: quæ certè à fructu ſeparari poteſt. Itaque poteſt apud aliū eſſe vſus, apud alium fructus ſine vſu,apud alium proprietas. Veluti ſi is qui habet fundū, vſum

Titio

Titio legauerit, mox hæres eius tibi fructum legauerit, vel alio modo conſtituerit.[1] *1 dic. L. per ſeruũ. §. vlt.*
¶ *IVRIS.*) Theophilus vertit ἧττον κέρδος. quaſi hîc dictum eſſet, minus lucri vel e-
molumenti. Sed aptior eſt vox Iuris. Quia plerunque non minus eſt lucri vel emo-
lumenti in vſu quàm vſufructu, eſt tamen ſemper minus iuris. Nam licet vſuario vti
in quantum opus habet, licet eo modo cõſumantur omnes etiam fructus.[2] Hîc omnes *2 L. fundi. De vſu et hab.*
quidem fructus percipit vſuarius: ſed magis occaſione ſuæ neceſsitatis, quàm iure ſui
vſus. Porrò vt minus iuris ſemper habet vſuarius, ita & minus oneris. Nam ſi nõ per-
cipit omnes fructus, non præſtat totam impenſam ſartorum tectorum.[3] ¶ *NAM Is* *3 L. ſi domus. D. illo tit.*
qui fundi.) Hic eleganti compendio perſtringit Iuſtinianus, quæ in Vlpiani reſponſo[4] *4 L. plenum. D. illo tit.*
ex multorum ſententiis confuſe referuntur. Vtilis tamen fuerit collatio. ¶ *AD Vſum*
quotidianum.) Qui videlicet ſibi ſuíſque ſufficiat, & conuiuis, & hoſpitibus. Aliquanto
enim largiùs cum vſuario agendum eſt pro eius dignitate.[5] Certè cùm quis precariò *5 dic. L. plenũ. §. 1. in fi.*
rogat, vt ſibi in fundo morari liceat, reſpondit Venuleius,[6] ſuperuacuum eſſe adiicere *6 L. cũ precario. De prec.*
ſibi, ſuíſque, quod per ſe, ſuis quoque permiſſum eſſe videtur. ¶ *IN Eóque fundo.*) Id
adiectum eſt ex Caii libro ſecundo Rerũ quotidianarum.[7] ¶ *VT NEQVE domino.*) *7 L. denique. D. illo tit.*
volenti ſcilicet colere, non etiam inhabitare. Vlpianus,[8] Si cui (inquit) vſus fundi ſit re- *8 L. ſi habitatio. §. ſi vſus.*
lictus, Labeo ait habitare eum in fundo poſſe, dominúmque prohibiturum illò ve- *De vſu & habit.*
nire: ſed colonum non prohibiturum, nec familiam quæ agri colendi cauſa illîc ſit.
¶ *NEQVE Iis, per quos.*) Multo minus ſaltuariis, qui à domino proprietatis miſsi ſunt,
vt fundũ cuſtodiãt: nã nec iis impedimento eſſe poſſet fructuarius. Omnino enim in-
tereſt fines prædij tueri, inquit Pomponius.[9] ¶ *IVS Quod habet.*) hoc eſt, emolumentũ *9 L. ſi ita legatus. D. illo tit.*
& vſum ipſius iuris. Cæterũ ius ipſum ne fructuarius quidẽ alteri cõcedere poteſt, quã-
quã bene poſsit eius cõmoditatẽ, vti nos ſuo loco diximus. ¶ *QVOD Habet.*) Et quo
ipſe poteſt vti. Alioqui enim, ne ſit vſus inutilis, idẽ poterit, quod fructuarius. Sic enim
Imp. Adrianus, cũ quibuſdã vſus ſyluæ legatus eſſet, ſtatuit vſumfructum quoque iis
legatũ videri: quia niſi liceret legatariis cedere ſyluam, & vendere, quemadmodũ vſu-
fructuariis, licet nihil habituri eſſent ex eo legato, vt ſcribit Põponius:[1] Idẽ & vbicũque *1 L. diuus. D. illo tit.*
veriſimile eſſet, teſtatorem idem ſenſiſſe. Vt ſi teſtator ei, quem ſciebat aurigam eſſe, le-
gauerit vſum equitij, poterit legatarius etiam equos locare, vt ſuos ſolet.[2] *2 L. plenum §. equitij. D. illo tit.*

¶ *ITEM Is qui ædium.*) Rurſus hîc Iuſtinianus paucis cõplectitur, & dilucidè re-
fert, quod in Pandectis obſcurè & prolixè traditum eſt ſeptem vel octo reſponſis. Sed
multùm profuerit conferre. ¶ *AD Alium transferre.*) Sic vt ſibi nihil retineat. Com-
municare autem non æquè prohibetur. Itaque & ſi penſionem habitationis ab alio
percipiat, dũmodo ipſe quoque inhabitet, non erit ei inuidendum, inquit Vlpianus.[3] *3 L. 4. De vſu et habitat.*
Quid enim ſi tam ſpatioſæ domus vſus ſit relictus homini mediocri, vt portiuncula
contentus ſit? ¶ *VIX RECEPTVM Eſſe videtur.*) Receptum tamen eſt, ex ſen-
tentia Celſi, Pauli, Tuberonis, & ipſius Labeonis, qui addidit etiã inquilinum recipi
poſſe. Sed ea in re notatus eſt à Proculo, qui noluit inquilinum dici eum qui cum ip-
ſo vſuario habitaret. ¶ *ET CVM Vxore.*) Eſt hæc (inquit Imp. Gordianus[4]) ſocia *4 L. aduerſus. C. de crimi. expil. hæred.*
rei humanæ atque diuinæ domus. Et viri vxoríſque vna domus eſt, inquit Vlpianus.[5]
Itaque & ſi fuero ſtipulatus, per te non fieri, quo minus mihi aliqua domo vti liceat: *5 L. 1. §. ſi vir aut vxor. D. ad Sen. Syllan.*
ſi vxorem meam prohibeas, committetur ſtipulatio.[6] ¶ *NEC Non perſonis.*) Sed & *6 L. ſi ſtipulatus fuero per te nõ fieri. De verb. obl.*
(inquit Vlpianus[7]) cum iis habitabit, quos loco ſeruorũ in operis habet: licet liberi ſint,
vel ſerui alieni. ¶ *CVM Marito.*) Mulieri ſi ædium vſus relictus ſit, poſſe eam & cum *7 L. 4. §. 1. De vſu & habitat.*
marito habitare Q. Mutius primus admiſit: ne ei matrimonio ſuo carendum foret,
cùm vti vult domo, vt ait Vlpianus:[8] Sanè cùm pater filiæ legaſſet ius tranſeundi per *8 dic. L. 4. §. mulieri.*
domum hæreditariam, reſpondit Papinianus, vſum tranſeundi perſonæ legatum vi-
deri peculiari quodam filiæ affectu, nec ad exteros tranſire, quibus graue eſſet hære-
dibus patere arcana domus hæreditariæ. Sed diſertè adiecit idẽ Papinianus,[9] marito eius *9 L. pater filiæ. De ſeruit. lega.*
filiæ præſtari ius tranſeundi: quia non videatur alioqui filiæ præſtari. Et cùm vxor ſti-
pulata eſſet, per te non fieri, quo minus ei liceat vti aliqua domo: reſpõſum eſt cõmitti *1 dic. L. ſi ſtipulatus fuero per te non fieri.*
ſtipulationem, ſi vel eius maritus prohibeatur. Vtque magis intelligamus vim indiui-
duæ cõſuetudinis, quæ eſt inter virum & vxorem: ſi vſus ædium mulieri legatus ſit ea
conditione, ſi à viro diuertiſſet: Reſpondit Vlpianus,[2] nihilominus eã cum marito habi- *2 L. ſed neque. §. 1. De vſu & hab.*
taturã, remiſſa cõditione, vtpote quæ turpis ſit, & quã boni mores obſeruari vetent, vt *3 L. reprehẽdẽda. C. de inſtit. & ſubſtit.*
reſcripſerunt Impp. Valerianus & Galienus.[3] Sed & ſi viduæ legatus ſit ædium vſus:

1 L.4. §. vlt. De vſu & habitat. — nuptiis poſt conſtitutum vſum contractis, mulier cum marito habitare poterit.

¶ *ITEM IS Ad quem.*) Inquit Vlpianus: Si vſus miniſterii alicui fuerit relictus,
2 L. plenum. §. ſi vſus. De vſu & habit. — ad ſuum miniſterium vtetur, & liberorum coniugíſque, neque videbitur alii conceſsiſſe, ſi ſimul cum ipſis vtatur. Addit deinde: Operas autem ſerui vſuarius non locabit, neque alii vtendas concedet, & ita Labeo ait: Quemadmodum enim concedere alij operas poterit, cùm ipſe tantùm vti debeat? &c.

¶ *SED Et ſi pecorum.*) Hic quoque locus deſcriptus eſt ex Vlpiano: ſed quia magnam lucem addet collatio, non grauabor eius verba, quæ paulò latius patent, adiicere.
3 dic. L. plenum. §. ſed ſi pecoris. — Inquit itaque: Sed ſi pecoris vſus relictus ſit, puta gregis, ouilis, ad ſtercorandum dũtaxat vſurũ Labeo ait: ſed neq; lana, neque agnis, neque lacte vſurũ: hęc enim magis in fructu eſſe. Hoc amplius, etiã modico lacte vſurũ puto. neque enim tã ſtrictè interpretandæ ſunt voluntates defunctorum. Sed ſi boũ armẽti vſus relinquatur, omnẽ vſum habebit, & ad arandũ, & ad cætera, ad quæ boues apti ſunt. ¶ *AD Stercorandum agrum.*) Cuiuſmodi vſum non temerè contemnent prudentes agricolæ, quos ſaturare fimo pingui non pudet ſola, vt eſt apud Poëtam. Deinde poteſt etiam alius eſſe ſtercorum vſus. Multis enim populis ad incruſtandos domuum parietes, fimus pro gypſo eſt. Eodem contuſo, & ad ſolem exiccato, multi vtuntur lignorum vice: quem-
4 L. ligni. §. lignorum. De lega. 3. — admodum etiam quodam loco ſcribit noſter Vlpianus. Cyprii ſuos boues olim non niſi ſtercore ſaginabant.

5 L. ſi habitatio. D. quãdo dies legati ced. — ¶ *PROPRIVM Aliquod ius.*) Quod quanquam perſonæ cohæreat, differt tamen & ab vſu & ab vſufr. Primùm enim non niſi in ædibus conſiſtit, nec niſi morte natu-
6 L. ſi habitatio. De vſu & habit. L. legatum. De cap. dimi. — rali finitur, non etiam capitis deminutione, vel non vtendo. Porrò ne aliter antecellat vſumfructum, Iuſtinianus ſua conſtitutione cauit. néve ius dominii tribuat, niſi
7 L. cum antiquitas. C. de vſufr. — (inquit Iuſtinianus) ſpecialiter euidentiſsimis probationibus poſsit legatarius oſtendere, dominium eius domus ſibi eſſe relictum. Interdum enim habitationis legato continetur ædium proprietas, ſi appareat teſtatorem habitationis verbo ſignificaſſe ip-
8 L. Seia. §. Caio. De fund. inſtruc. — ſam domum, vel ædificium, vti ſæpe fit: vt ſi quis legaret habitationem ſuam, (neque enim poſſunt ea verba intelligi de ſeruitute) vel habitationem certo loco ſitam. Nam ius ſeruitutis cùm ſit incorporale, non eſt aliquo certo loco ſitum. ¶ *SECVNDVM Marcelli ſententiam.*) Iuſtinianus in ſua Conſtitutione non meminit Marcelli: ſed tantũ indicat Iuris autores hac de re iurgatos. nec puto in Pãdectis extare hanc Marcelli ſen-
9 L. 1. §. inter, in fi. D. Cõmo. L. ſi gratuitam. De præſcrip. verb. — tentiam. extat autẽ Iuliani reſponſum: habitationem commodari poſſe. Sed nec quenquam veterum reperio, qui nominatim neget habitationẽ locari poſſe. Vlpianus certè
1 L. ſi habitatio. De vſu & habitat. — ex Papiniani ſententia putauit donari non poſſe, quia crederet legatum vſus & habitationis effectu penè idem eſſe. Porrò autem Marcellum, cuius hîc fit mentio, fuiſſe Antonino Pio Imp. in conſilio, cùm Iura conderet, autor eſt Capitolinus. ¶ *NO-*
2 L. cum antiquitas. C. de vſufr. — *STRA Deciſione.*) Extat hæc adhuc Iuſtiniani deciſio: quæ ait, ad humaniorem inclinare ſententiam, ſi habitationis legatario detur etiam locationis licentia. Quid enim (inquit) diſtat, ſiue ipſe legatarius maneat, ſiue alij cedat, & mercedem accipiat?

IN SEQVENTEM TITVLVM

ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ.

VSVCAPIONIS originem rationémque altius repetenti venit in mentem, quòd olim priſcis illis Romanorum temporibus, qui agrum paſſus fuiſſet ſordeſcere, aut ſocordia ſterileſcere, notabatur infamia à Cenſoribus: fiebátque Ærarius. Sed & magnus ille Rex apud Xenophontem Cyrus, ſi quando in regionem bene cultam veniſſet, ſolebat eorum hominum induſtriam laudare: quibus etiam agros plures ad colendum dabat. Contrà verò, ſi neglectam vel incultam offendiſſet, grauiter damnabat, multabáſque. Adeò viſum eſt Reip. intereſſe, vt ſedulò agri colerentur. Verùm ſi id impetrare aliquis velit, primùm neceſſe eſt, vt certa ſint rerum dominia: nec à litibus pendeant incertæ poſſeſſiones. Quis enim alioqui volet agrum ſerò colere, ſi fuerit ſemper integrum veterem turbare colonum, vel inſitas ab alio pirus, poſitáſque ordine vites, poſt multa ſecula decerpere? Certè Thucydides lib. 1. teſtatur, olim Græciam malè exculta fuiſſe, quòd eſſent incerta rerum dominia, potentiorum iniuriis obnoxia: οὐδὲ *(inquit)* γῆν φυτεύοντες, ἄδηλον ὄν, ὁπότε τις ἐπελθὼν (καὶ ἀτειχίστων ἅμα ὄντων) ἄλλος ἀφαιρήσεται. *Rectè itaque pru-*
3 L. 1. De vſucap. — *dentes Romani iudicarunt tuendam autoritatem vſucapionis: quam Caius ait, bono publico introductam,*

ductam, ne quarundam rerum diu & ferè ſemper incerta dominia eſſent: & vt aliquis litium finis eſſet, quemadmodum inquit[1] Neratius. Nec ſanè aliter conſtare poſſunt humana commercia. Quis enim cum alio vellet contrahere, quis ab alio emere, ſi nullius res vnquam eſſet poſſeßio ſecura? Quomodo publicam tranquillitatem tuebimur, iniuriáſque arcebimus, ſi perpetuò liberum ſit, rem, per multorum iam manus peruagatam vindicare prætextu alicuius priſci exoletíque tituli? Quàm graues & infinitæ in Rep. turbæ concitarentur, ſi tot eſſent reſcindendi contractus, tot ſucceßiones exinaniendæ, tot poſſeſſores expellendi? Quam (inquit Tullius lib. 2. Offic.) habet æquitatem, vt agrum multis annis, aut etiam ſeculis antè poſſeſſum, qui nullum habuit, habeat: qui autem habuit, amittat? Hícque mihi occurrit memorabilis hiſtoria, quam idem Tullius refert. Cùm Aratus Sicyonem patriam ſuam per quinquaginta iam annos à tyrannis oppreſſam liberaſſet, occiſo tyrãno Nicocle: ac ſexcentos exules, qui fuerãt eius ciuitatis locupletißimi, iniuria expulſos reſtituiſſet: animaduertens magnam in bonis & poſſeßionibus difficultatem, quòd & iniquum arbitraretur, eos, quos reſtituerat, quorúmque bona alij poßidebant, egere: & rurſus quinquaginta annorum poſſeßiones mouere non nimis æquum putaret, propterea quòd tam longo ſpacio multa hæreditatibus, multa emptionibus, multa dotibus tenebantur ſine iniuria: grauiter iudicauit, neque illis adimi, neque his non ſatisfieri, quorum illa fuerant, oportere. Itaque Alexandriam profectus, à Ptolomæo grandem accepit pecuniam: cuius ſubſidio perfecit, vt nec temerè aliquid in Rep. moueret: & reſtituti domini mallent numerari ſibi, quod tanti eſſet, quàm ſuum recuperare. Qua ratione ſine cuiuſquam iniuria curauit, ne diuturna rerum poſſeßiones nouarentur: quod intelligebat fieri non poſſe ſine magno Reip. malo. Hæ ſunt grauißimæ vſucapionis cauſæ, & ciuilis autoritatis, quæ poßeſſorem facit dominum. Quædam (inquit Flaccus) ſi credis conſultis, mancipat vſus. Interim ſi quem angat neſcio quis conſcientiæ ſcrupulus, poteſt rem priori domino reſtituere, ſi velit. Porrò Modeſtinus[2] definit vſucapionem, eſſe acquiſitionem vel adiectionem dominij, per continuationem poßeßionis, temporis lege definiti. Dicta eſt autem vſucapio, quòd per vſum aliquid capiat, & auferat. Scribitque Gellius lib. 7. veteres vſucapionem, duplicatis ex integro vocabulis, dixiſſe. Nec eſt noſtris Iuriſconſultis infrequẽs tmeſis, ſiue ſectio huius vocis. Quòd attinet ad Præſcriptionis nomẽ: conſtat eam propriè nihil aliud ſignificare, quàm exceptionem. Et ad hunc quidem modum hac voce paßim vtuntur noſtri Iuriſconſulti. Poſtea tamen factũ eſt, vt præſcriptio ſpecialiter accipiatur pro vſucapione rerum immobilium. Sed hæc hactenus præfati, tandem videamus, quas res, quo tempore, & quomodo acquiramus per vſucapionem. hæc enim docet Iuſtinianus hoc titulo. Si quis alia requirat, ex noſtris ad XII. Tabulas commentariis repetere poteſt.

1 *L.vlt.D.pro ſuo.*

2 *L.3.De vſucap.*

De Vſucapionibus, & longi temporis PRAESCRIPTIONIBVS, TIT. VI.

IVRE Ciuili conſtitutum fuerat, vt qui bona fide ab eo, qui dominus non erat, cùm crederet eum dominum eſſe, rem emerit, vel ex donatione, aliáve quauis iuſta cauſſa acceperit: is eam rem, ſi mobilis erat, anno vbique vno: ſi immobilis, biennio tantùm in Italico ſolo vſucaperet, ne rerum dominia in incerto eſſent.

Et cùm hoc placitum erat putantibus antiquioribus, dominis ſufficere ad inquirendas res ſuas præfata tempora: nobis melior ſententia reſedit, ne domini maturius ſuis rebus defraudentur, neque certo loco beneficium hoc concludatur. & ideo conſtitutionem ſuper hoc promulgauimus, qua cautum eſt, Vt res quidem mobiles, per triennium: immobiles verò per longi temporis poſſeſsionem (id eſt, inter pręſentes decennio, inter abſentes viginti annis) vſucapiantur. Et his modis non ſolùm in Italia, ſed etiam in omni terra, quæ noſtro Imperio gubernatur, dominia rerum, iuſta cauſſa poſſeſsionis præcedente, adquirantur.

Sed aliquando etiam ſi maximè quis bona fide rem poſſederit: non tamen illi vſucapio vllo tempore procedit: veluti ſi quis liberum hominem, vel rem ſacram, vel religioſam, vel ſeruum fugitiuum poſsideat.

Furtiuæ quoque res, & quæ vi poſſeſſæ ſunt, nec ſi prædicto longo tempore bona fide poſſeſſæ fuerint, vſucapi poſſunt. Nam furtiuarum rerum Lex duodecim Tabularum, & Lex Attilia inhibent vſucapionem: vi poſſeſſarum, Lex Iulia & Plautia. Quòd autem dictum eſt, furtiuarum & vi poſſeſſarum rerum vſucapionem per leges prohibitā eſſe: non eò pertinet, vt ne ipſe fur, quíve per vim poſsidet, vſucapere poſsit, (nam his alia ratione vſucapio non cōpetit, quia ſcilicet mala fide poſſident) ſed ne vllus alius, quanuis ab eis bona fide emerit, vel ex alia iuſta cauſſa acceperit, vſucapiendi ius habeat. Vnde in rebus mobilibus nō facile procedit, vt bonæ fidei vſucapio competat. Nam qui ſciens alienam rem vendiderit, vel ex alia cauſſa tradiderit, furtum eius committit. Sed tamen id aliquando aliter ſe habet. nam ſi hæres rem defuncto commodatam, aut locatam, vel apud eum depoſitam, exiſtimans hæreditariam eſſe, bona fide accipienti vendiderit aut donauerit, aut dotis nomine dederit: quin is, qui acceperit, vſucapere poſsit, dubium non eſt: quippe cùm ea res in furti vicium non ceciderit: cùm vtique hęres, qui bona fide tanquam ſuam alienauerit, furtum non committat.

Item ſi is, ad quem ancillæ vſusfructus pertinet, partum ſuum eſſe credens vendiderit, aut donauerit: furtum non committit. Furtum enim ſine affectu furandi non committitur.

Aliis quoque modis accidere poteſt, vt quis ſine vicio furti, rem alienam ad aliquem transferat, & efficiat, vt à poſſeſſore vſucapiatur.

Quòd autem ad eas res, quæ ſolo continentur, expedit: ius ita procedit, vt ſi quis loci vacantis poſſeſsionem propter abſentiam aut negligentiam domini, aut quia ſine ſucceſſore deceſſerit, ſine vi nanciſcatur: quanuis ipſe mala fide poſsideat (quia intelligit ſe alienum fundum occupaſſe) tamen ſi alij bona fide accipienti tradiderit, poterit ei longa poſſeſsione res adquiri: quia neque furtiuum, neque vi poſſeſſum acceperit. abolita eſt enim quorundam veterum ſententia, exiſtimantium etiā fundi locíve furtum fieri. Et eorum vtilitati, qui res ſoli poſsident, Principalibus conſtitutionibus proſpicitur, ne cui longa & indubitata poſſeſsio debeat auferri.

Aliquando etiam furtiua vel vi poſſeſſa res vſucapi poteſt: veluti ſi in domini poteſtatem reuerſa fuerit. tunc enim vicio rei purgato, procedit eius vſucapio.

Res fiſci noſtri vſucapi non poteſt. Sed Papinianus ſcripſit, bonis vacantibus fiſco nondum nunciatis, bonæ fidei emptorē traditam ſibi rem ex his bonis vſucapere poſſe: & ita Diuus Pius, & Diui Seuerus & Antoninus reſcripſerunt.

Nouiſsimè ſciendum eſt, rem talem eſſe debere, vt in ſe non habeat vicium, vt à bonę fidei emptore vſucapi poſsit, vel qui ex alia iuſta cauſſa poſsidet.

Error

Error autem falſæ cauſſæ vſucapionem non parit: veluti ſi quis cùm non emerit, emiſſe ſe exiſtimans, poſsideat: vel cùm ei donatum non fuerit, quaſi ex donatione poſsideat.

Diutina poſſeſsio, quæ prodeſſe cœperat defunĉto, & hæredi & bonorum poſſeſſori continuatur, licet ipſe ſciat prædium alienum eſſe. Quòd ſi ille initium iuſtum non habuit, hæredi, & bonorum poſſeſſori, licet ignoranti, poſſeſsio non prodeſt. quod noſtra Conſtitutio ſimiliter & in vſucapionibus obſeruari conſtituit, vt tempora continuentur.

Inter venditorem quoque & emptorem coniungi tempora, Diui Seuerus & Antoninus reſcripſerunt.

Ediĉto Diui Marci cauetur, eum, qui à fiſco rem alienam emit, ſi poſt venditionem quinquennium præterierit: poſſe dominum rei exceptione repellere. Conſtitutio autem diuæ memoriæ Zenonis bene proſpexit iis, qui à fiſco per venditionem, aut donationem, vel alium titulum accipiunt aliquid: vt ipſi quidem ſecuri ſtatim fiant, & victores exiſtant, ſiue experiantur, ſiue conueniantur.

Aduerſus autem ſacratiſsimum AErarium vſque ad quadriennium liceat iis intendere, qui pro dominio vel hypotheca earum rerum, quæ alienatæ ſunt, putauerint ſibi quaſdam competere actiones. Noſtra autē diuina Conſtitutio, quam nuper promulgauimus, etiam de iis, qui à noſtra vel venerabilis Auguſtę domo aliquid acceperint, hæc ſtatuit quæ in fiſcalibus alienationibus præfatæ Zenonianæ Cōſtitutionis continētur.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

I*VRE Ciuili conſtitutum fuerat.*) Refert hoc loco Iuſtinianus antiquū Ius: ſed quod in duobus tātum, nempe loco & tempore, eſt immutatum. Nam reliqua olim conſtituta, quæ hîc referuntur: nempe de bona fide, titulo, & traditione, adhuc obtinent. Semper autem tota Vſucapio nititur autoritate Iuris Ciuilis. Vnde Tullius pro Cecinna, Fundus (inquit) à patre relinqui poteſt: at vſucapio fundi, hoc eſt, finis ſolicitudinis à periculo litium, non à patre relinquitur, ſed à legibus. Apud eundem in Oratione de reſponſis Aruſpicum, Ius autoritatis, hoc eſt, vſucapionis, confertur iuri
hæreditario. ¶ *BONA Fide.*) Modeſtinus ſcribit, Bonæ fidei emptorem videri, qui 1
aut ignorauit eam rem alienam eſſe: aut eum, qui vēdidit, ius putauit vendendi habere: puta procuratorem aut tutorē eſſe. Et in dubio quidem præſumitur emptor eſſe bonę
fidei, etiam ſi fortè ſibi ſolicitè caueat in contraĉtu. ¶ *EMERIT.*) Reuera. Omnino 2
enim oportet eū hîc emiſſe: nec ſuffecerit opinio. Quod nos paulo pòſt excutiemus, vbi agēdum erit de titulo vel cauſa vſucapionis. ¶ *ANNO Vbique vno.*) Apud Platonem lib. 12. de Legib. extat hæc lex De vſucapionibus rerum mobilium: vt qui iis in vrbe apertè anno integro vſus fuerit, nec occuluerit, nemóque interea eas petierit, earum dominus eſſe intelligatur: nec cuiquā deinde liceat poſt annum rem illam tanquā ſuam repoſcere: quòd ſi in agris vtatur, quinquennio vſucapio compleatur. Si domi in vrbe, triennio. Si in agris domi & occultè, decennio. Sed ſi in alia quapiam regione vel prouincia: nullius erit temporis præſcriptio. ἐὰν (inquit) ἐν ἀποδημίᾳ, τοῦ παντὸς χρόνου ὅπου ἂν ἀνεύρῃ τι, μηδεμίαν εἶναι προθεσμίαν τῆς ἐπιλήψεως. ¶ *SI Immobilis, biēnio.*) Tullius pro Cecinna, Lex (inquit) iubet vſum & autoritatem fundi, eſſe biennium. quod idem Tullius in Topicis ad ædes trahit, argumento à pari. Meminit & huius
bienniј Plinius lib. 5. epiſtolarum. Et Iuſtinianus alibi indicat, illud quoque olim 3
ſuffeciſſe ad ſeruitutem amittendam: nempe ſi quis ea vſus non eſſet biennio.

¶ *CONSTITVTIONEM Promulgauimus.*) Extat hæc Iuſtiniani Conſtitutio

1 *L. bonæ fidei. De verbo. & re. ſignifi.*

2 *L. non ex eo. C. de euictionibus.*

3 *L. corruptionem. C. de vſufr. L. ſicut vſumfr. C. de ſeruit.*

lib.7. Codicis. Cuius collatio non parum lucis adferet huic loco. ¶ *PER Triennium.*) Annus conſtat diebus 365. quemadmodum etiam nominatim tradiderunt noſtri Iuriſconſulti. Itaque priuſquam rem mobilem vſuceperimus, oportet eam legitimè poſſediſſe diebus mille nonagintaquinque: vt ſi vel vna tantùm defuerit diecula, fruſtranea ſit totius temporis prioris poſſeſsio. adeò multa ſæpe maxima rerum momenta puncto temporis vertuntur, inquit Liuius. Sufficit tamen hîc attigiſſe poſtremũ diem triennij: nec eſt neceſſe totum compleuiſſe. Sic enim reſpondit Venuleius: In vſucapione ita ſeruatur, vt etiam ſi minimo momento nouiſsimi diei poſſeſſa ſit res, nihilominus expleatur vſucapio: nec totus dies exigitur ad explendum conſtitutum tempus. Sic & Vlpianus, In vſucapionibus (inquit) non à momento ad momentum, ſed tãtùm ad poſtremum diem computamus. Ideóque qui hora ſexta diei Calendarũ Ianuariarum poſsidere cœperit: hora ſexta noctis pridie Calendas Ianuarias implet vſucapionem. Admonendi autem ſumus in vſucapione actionum, requiri nouiſsimum totum diem impletũ, vt reſpondit Paulus. Nec tamen fit de mométo ad momentum computatio: ſed ſatis eſt, nouiſsimum diem impletum eſſe. Veluti ſi ſexta hora diei Calendarum Ianuariarum mutuum tibi dederim: perimetur actio poſt annos triginta, hora ſexta noctis Calendarum Ianuarij. Poſtremus enim dies tum eſt completus. etenim pridianum diem, non autem eum, quo quid fieri cœpit, poſtremum ſiue nouiſſimum in iure dici conſtat. ¶ *IMMOBILES Verò.*) Sicuti & incorporales, veluti ſeruitutes. Nam quanuis eæ ſummo iure propriè vſucapionem non admittãnt, id etiã prohibente lege Scribonia: poſtea tamen à Prætoribus & Iuriſconſultis ex æquo & bono hæc res temperata eſt: contemptáque veteris iuris ſubtilitate, in vniuerſum permiſſum eſt, vt ſeruitutes lóga quaſi poſſeſsione & vſu diuturno vſucapi & acquiri poſſent: vtque ritè vſucaptæ deberentur, non ſecus, atque ſi iure forent impoſitæ. Ipſam autem diuturnam quaſi poſſeſsionem ipſi poſtea Cæſares interpretati ſunt, eſſe decem annorum inter præſentes, viginti inter abſentes, exemplo rerum corporalium: ad quarum ſimilitudinem vſucapio ſeruitutum redacta eſt. Vnde Antoninus Imp. reſcripſit: Si aquam per poſſeſsionem Martialis eo ſciente duxiſti: ſeruitutem exemplo rerum immobilium tempore quæſiſti. Idem paulo antè reſcripſerát: Longi temporis conſuetudinem, vicem ſeruitutis obtinere, modò nec vi, nec clam, nec precariò, quis poſſederit. ¶ *PER Longi temporis poſſeſsionem.*) Primum vſucapionis fundamentum eſt, poſſeſsio. Sed ea ſufficit, quæ animo retinetur: ſaltem ad complendam vſucapionem. Nam & abſens eam poteſt complere. Vt autem per ſeruos & filiosfa. noſtros poſsidemus: ita & vſucapere poſſumus. Sed & ſi alienam rem mortis cauſa donauero, ea mihi vſucapietur per donatarium: eámque vſucaptam ipſe conſequar, ſi conualuero, non ſecus atque meam. Idem & in mutuo. Nam ſi frumentũ alienum tibi mutuo dederim, ídque conſtituto tempore vſuceperis, mihi proderit vſucapio, vt videar tibi rem meã mutuo dediſſe. Denique ſi alienam pecuniam per errorem tibi ſoluerim indebitam: ſi eam vſuceperis, mihi vſucepiſti. Itaque potero condicere. Sed vt ad rem redeam, ſaltem videmus aliquam ſemper eſſe neceſſariam poſſeſsionem: quam etiam dicimus cõtinuam eſſe debere, nec interruptam. Interrumpitur autem propriè & naturaliter vſucapionis curſus amiſſa poſſeſsione. Interrumpi quoque ciuiliter dicitur iudicio accepto, ſiue per litis conteſtationem, atque adeò per oblationem libelli, vt loquuntur, de qua Iuſtinianus agit in ſua Cõſtitutionẽ. Sed hæc interruptio ciuilis ſic accipienda eſt, nó quòd reuera vſucapionis ꝓgreſsio impediatur: ſed quòd vſucapio pendente iudicio completa nó proſit poſſeſſori, ſi aduerſus eum ſententia feratur, & nihilominus vindicanti domino res ſit reſtituenda. Caius, Si poſt acceptum (inquit) iudicium poſſeſſor vſu hominem ceperit: debet eum tradere. Huc pertinet reſcriptum Diocletiani, Moræ litis cauſam poſſeſſoris non inſtruunt ad inducendam longæ poſſeſsionis præſcriptionem: quæ poſt litem conteſtatam in præteritum æſtimatur: Ergo niſi ante litem conteſtatam inducta fuerit, fruſtra poſt eam induceretur. ¶ *ID EST, Inter præſentes.*) Adiicit Iuſtinianus neceſſariam interpretationem, & definitionem longi temporis: cuius ſimpliciter meminerunt veteres Iuriſconſulti, quibus nota non fuit longioris temporis præſcriptio. Sed poſteriores Cæſares introduxerunt aliam longiſsimi temporis, nempe 30. vel 40. annorum, quibus omnes omnino actiones tolluntur, & iudiciis foróque ſummouentũr. ¶ *PRAESENTES.*) Præſentes hîc eſſe intelliguntur,

1 *L. vnica. C. de vſucap. transformanda.*
2 *L. ita vulneratus. §. 1. D. ad leg. Aqui. L. cũ heres. §. Stichus. De ſtatu libe.*
3 *L. ſed etſi per Pratorẽ. §. quoties D. ex quib. cau. maior.*
4 *L. pen. De diuerſ. temp. praſcrip.*
5 *L. in vſucapionib⁹. De vſucap.*
6 *L. in omnibus. De act. & obliga.*
7 *L. ſeruitutes pradiorũ. De ſeruitu.*
8 *L. ſequitur §. vlt. De vſucap.*
9 *L. ſi quis diuturno. D. ſi ſer. vind. L. 1. §. vlt. De aqua pluu. arcend.*
1 *L. 2. C. de ſeruit. & aqua.*
2 *L. 1. C. illo titu.*
3 *L. ſine poſſeſsione. De vſucap.*
4 *L. ſi alienam. De mor. cau. donat.*
5 *L. indebiti. §. vlti. De cond. inde.*
6 *L. 2. C. de anna. except.*
7 *L. ſi poſt acceptum. De rei vind.*
8 *L. mora litis. C. de rei vind.*
9 *L. oẽs. C. de praſcript. 30. vel 40. anno. L. 1. §. ad hac. C. de anna. except.*

guntur, qui in eadem prouincia domicilium habent, quemadmodum Iuſtinianus
ipſe conſtituit: qui etiam addit, quòd ad res ipſas, quæ vſucapiuntur, attinet, nihil in- 1
tereſſe, an præſentes ſint, an abſentes, aut quocunque tandem loco ſitæ fuerint. quia
hîc non rerum, ſed perſonarum habeatur ratio. Quòd ſi quis partim præſens, partim
abſens fuerit: ad decennium tot annorum fieri debet acceſsio, quot is abfuerit: ſaltem
ſi non pluſquam decem annis abfuerit. Qua de re extat etiam Iuſtiniani Conſtitutio
Nouella 119. ¶ *DOMINIA.*) Traditionibus & vſucapionibus dominia rerum
transferri, reſcripſerunt Diocletianus & Maximianus. Et Horatius lib. 2. epiſtol. ait, 2
Quædam, ſi credis Conſultis, mancipat Vſus. ¶ *IVSTA Cauſa poſſeßionis.*) Nam re-
ſcriptum eſt à Diocletiano & Maximiano, Nullo iuſto titulo precedente poſsidentes, 3
ratione iuris prohiberi quærere dominium: & ideo, quia ceſſet vſucapio, intentionem
dominij nunquam abſumi. Iidem alio loco reſcripſerunt, Diutinam poſſeſsionem 4
tantùm iure ſucceſsionis ſine titulo obtentam, prodeſſe ad præſcriptionem hac ſola ra-
tione non poſſe. Celſus quoque errare ſcribit eos, qui exiſtimarent, cuius rei quiſque 5
bona fide adeptus ſit poſſeſsionē, pro ſuo vſucapere eum poſſe, & nihil referre, emerit,
nec ne: an ei donatum ſit, nec ne: ſi modò emptum vel donatum ſibi exiſtimauerit.
Quia neque pro legato, neque pro donato, neque pro dote, vſucapio valet, ſi nulla do-
natio, nulla dos, nullum legatum ſit.

¶ *LIBERVM Hominem.*) Conſtantinus reſcripſit, Sola temporis longinquitate, 6
etiam ſi ſexaginta annorum curricula exceſſerit, libertatis iura minimè mutilari. Cæ-
terum vt ſeruus conſequatur libertatem certam. fieri poteſt diuturna eius poſſeſsione,
nempe annorum viginti. Mortuus autem, videtur quinquennio conſequi iura liber- 7
tatis: quia poſt id tempus non liceat de eius ſtatu quærere. ¶ *REM Sacram vel re-
ligioſam.*) Id non videtur fuiſſe tempore Ciceronis nominatim Iure Ciuili definitum:
fortè quod alioqui ſatis eſſet notum. Nā Cicero in Oratione de Aruſpicum reſponſis
ait: Si minus Iure Ciuili præſcriptum eſt, Lege tamen naturæ, communi Gentium iure
ſancitum eſt, vt nihil mortales à Diis immortalibus vſucapere poſsint. ¶ *SERVVM
Fugitiuum.*) Reſcriptū extat Impp. Diocletiani & Maximiani: Seruum fugitiuū ſui fur- 8
tum facere, & ideo nō habere locū, nec vſucapionem, nec lōgi temporis præſcriptionē.

¶ *FVRTIVAE Quoque res.*) Quarum proprietas vitio furti eſt affecta. Nam ſi tan-
tùm poſſeſsio, nō impediretur vſucapio. Vt ſi debitor pignus creditori ſuo ſubtraxiſ- 9
ſet. ¶ *ET Quæ vi.*) Qua aliquis de ſua poſſeſsione deturbatus, eiectúſq; eſt. Cæterum
ſi terrore coactus ſit rem tradere: res poterit vſucapi ab aliquo bonæ fidei poſſeſſorē. 1
Porrò præter furtiuas & vi poſſeſſas res, addit Paulus etiam eas, quæ cōtra legem Re- 2
petundarum Proconſuli vel Prætori donatæ ſunt, non poſſe vſucapi, priuſquam in
poteſtatem eius, à quo profectæ ſunt, hæredíſve eius, veniant. ¶ *POSSESSAE.*) A-
liquando ſaltem ab eo qui vim intulit. Alioqui ſi ipſe nunquam rem poſſediſſet, nō
omnino impediretur rei vſucapio. Vnde Paulus: Si tu vi me expuleris de fundi poſ- 3
ſeſsione, nec apprehenderis poſſeſsionem, ſed Titius in vacuam poſſeſsionem intra-
uerit: poterit longo tempore capi ea res. Quanuis enim interdictum Vnde vi, locum
habeat, quia verum eſt me vi deiectum: non tamen verum eſt, & vi poſſeſſum eſſe.
¶ *PRAEDICTO Longo tempore.*) Nempe 10. aut 20. annorum. Cæterum annis 30.
& rei vitium elui, & omnem actionem tolli conſtat. ¶ *LEX Atilia.*) Alij legunt, 4
ATINIA. Huius autem legis verba refert Gellius lib. 17. cap. 7. QVOD SVRREPTVM
ERIT, EIVS REI AETERNA AVTORITAS ESTO. ¶ *SED Tamen.*) Non erat hîc
admodum opus aduerſatiua particula. Non enim hîc ait vſucapi aliquando rem fur-
tiuam. ſed eam, quam ab eo, qui eam ſine vitio furti primùm nactus erat, quis bona
fide accepit. Quia tamen dictum erat vſucapionem in rebus mobilibus non facilè pro-
cedere, quia aliquod furti vitium habere ſoleant: rectè Iuſtinianus hîc vtitur aduerſa-
tiua vocula, dicturus id non eſſe perpetuum.

¶ *ITEM Si is, ad quem ancillæ vſuſr.*) Alio ſuperius loco Iuſtinianus definiens ve-
terum Prudentum controuerſiam, apertè docuit partum ancillæ non eſſe in fructu.
Hinc pendet propoſiti thematis deciſio. Sed malè me habet, quòd non explicuerit a-
liud quoque, nempe, an ancillę furtiuę partus poſsit vſucapi. Nam is articulus maximè
pertinet ad tractatum vſucapionis rerum furtiuarū: & præcipuè merebatur Iuſtiniani
ſententiam, quia inter veteres Iuriſconſultos ſit admodum controuerſus: atque adeò

1 *L. vlt. C. de præſcript. lon. tempo.*
2 *L. traditionibus. C. de pact.*
3 *L. nullo. C. de rei vind.*
4 *L. 4. C. de præſcrip. long. temp.*
5 *L. Celſus. De vſucap.*
6 *L. vlt. C. de long. temp. præſcrip. quæ pro liber.*
7 *L. 2. C. de long. temp. præſcrip. quæ pro liber.*
8 *L. 1. C. de ſeru. fugit.*
9 *L. 4. §. ſi rem pignori. De vſucap.*
1 *L. 3. C. quod me. cau.*
2 *L. pen. D. ad leg. Iul. repetund.*
3 *L. 4. §. ſi tu vi. De vſucap.*
4 *L. 1. §. adde. C. de anna. excep. L. ſicut. C. de præſcrip. 30. vel 40. anno.*

ſine vlla certa definitione relatus in Pandectis: in quibus legimus reſponſa hac de re

1 *dic. L. 4. §. hæres §. ſi antequam. §. de illo. L. non ſolũ. L. iuſto. §. etſi poſſeßionis. L. ſi aliena. §. Scæuola. L. ſi ancillam. D. pro ſuo. L. qui ob pactionem. D. pro empt.*

apertè pugnantia. ❡ *PARTVM Suum eſſe credens.*) Hic fuit error iuris: quia ſtatutum eſt, partum non eſſe in fructu. Quanquam autem iuris error poſſeſſoribus non proſit in vſucapione: tamen prodeſt ad tollendam doli ſuſpicionem: quo quidem ſatis eſt caruiſſe hunc, qui rem tradit, vt is poſſit vſucapere, qui accipit, cùm non verſetur in eodem iuris errore, ſed nitatur ſuo vero titulo.

2 *L. nunquã. De vſucap.*

❡ *ALIIS Quoque modis.*) Veluti ſi quis exiſtimans hæreditatem ad ſe pertinere, quæ tamen non pertinebat, bona fide in alium transtulerit rem aliquam tanquam hæreditariam. ❡ *IVS Ita procedit.*) Longè ſcilicet expeditius, quàm in rebus mobilibus: propterea quòd in vſucapione rerũ immobiliũ non ita requiratur bona fides tradẽtis.

❡ *LOCI Vacantis propter abſentiam aut negligentiam domini.*) Hæc ita coniuncta perſpicuè oſtendunt hîc agi de loci poſſeſsione etiam animo relicta: ſic, vt omnino pateat apprehenſioni & occupationi alterius, nempe vſucapturi: quia nihilominus ille

3 *L. ſi quis vi. §. 1. De acquir. poſſeſ.*

adhuc ſit dominus, nec cum poſſeſsione perdiderit dominium. Porrò autem diuturnam abſentiam, ex qua coniiciamus neglectã vel abiectam poſſeſsionem, iudex ex circunſtantiis melius æſtimabit. ❡ *POTERIT Ei longa poſſeſsione res acquiri.*) Hũc Iuris articulum poſtea Iuſtinianus immutauit, parem faciens cauſam eius, qui à malæ fidei poſſeſſore accepit, atque poſſeſſoris malæ fidei: quia in vtroque pariter deſiderat longiſsimi temporis poſſeſsionem, nempe triginta annorum: ſaltem vbi verus dominus eſt ignarus. Verba Iuſtiniani in Nouella Conſtitu. 119. ſunt hæc: *εἰ ἀγνοεῖ ὁ ἀληθὴς τῶν πραγμάτων δεσπότης, καὶ ὅτι τὰ πράγματα αὐτοῦ προσήκει, καὶ ὅτι γέγονεν ἡ ἐκποίησις: κελεύομεν μὴ ἄλλως τούτων ἀποκλείεσθαι, πλὴν εἰ μὴ διὰ τῆς παραγραφῆς τῆς τριακονταετίας: μὴ δυναμένου λέγειν τοῦ τὰ πράγματα τούτῳ τῷ τρόπῳ νεμομένου, ὅτι αὐτὸς καλῇ πίστει νέμεται, ὅτε παρὰ τοῦ καλῇ πίστει νεμηθέντος ταῦτα ἐκομίσατο.*

❡ *ALIQVANDO Etiam.*) Hic locus deſcriptus videtur ex reſponſo Pauli, cu-

4 *L. 4. §. quod autem. De vſucap.*

ius verbã ſunt hæc: Quod autem dixit lex Atilia, vt furtiua res non vſucapiatur, niſi in poteſtatem eius, cui ſurrepta eſt, reuertatur: ſic acceptum eſt, vt in domini poteſtatẽ debeat reuerti, nõ in eius vtique, cui ſurrepta eſt. Igitur creditori ſurrepta, & ei, cui commodata eſt, in poteſtatem domini redire debet. Idem paulo pòſt eodẽ reſponſo, Tũc (inquit) in poteſtatem domini rediiſſe dicẽdum eſt, cùm poſſeſsionem eius nactus ſit, vt iuſtè auelli non poſsit, ſed tanquam ſuæ rei. Nam ſi ignorans rem mihi ſurreptam emam: non videri in poteſtatem meam reuerſam. Sed quia Paulus tantùm loquitur

5 *L. vlt. D. vi bon. raptor.*

de re furtiua, addam Venuleij reſponſum: Quod vi poſſeſſum raptúmve ſit, antequã in poteſtatem domini hæredíſve eius perueniat, vſucapi lex vetat. Sed notandum eſt diſcrimen, quòd res eſſe non deſinat furtiua, niſi redierit in poteſtatem ipſius veri do-

6 *L. certe. §. Iulianus. De precar.*

mini: at vi poſſeſſam ſatis eſt rediiſſe in poteſtatem eius, cui fuerat vi ereptã: etiamſi alioqui is dominus non ſit.

❡ *RES Fiſci noſtri vſucapi non poteſt.*) Aduerſus fiſcum vſucapionẽ non procedere

7 *L. quanuis. De vſucap.*
8 *L. 2. C. cõm. de vſucap.*

ſcribit etiam Modeſtinus. Et Alexander Imp. reſcripſit, rem fiſci vſucapi non poſſe. Intelligimus autem res fiſci, ſiue Principalibus vſibus deſeruiant, ſiue publicis: item eas, quæ in formam patrimonij redactæ ſub procuratore patrimonij ſunt. quarum o-

9 *L. apud Iulianum. §. cõſtat. De lega. 1.*
8 *L. comperit. C. de praſcript. 30. vel 40. an.*

mnium non eſſe commercium, quia ſine iuſſu Principis non diſtrahantur, reſponſum eſt. Sed nec publicis functionibus, quæ fiſco penduntur obiici poſſe vllam præſcriptionem, conſtituit Anaſtaſius. Sunt enim ſemper Principibus exoluenda vectigalia, cùm nos in eorum fide & clientela ſimus: ab iiſque fundos noſtros veluti mancipio accipimus. Certè moribus hodie paſsim receptum eſt, ne ſit vlla vſucapio inter patronum feudalem, & vaſallum: hoc eſt, ne alter alterius iura, quæ perpetua ſunt, imminuat, vel tollat vlla poſſeſsione. quanquam pecuniaria iura, quorum dies iam ceſsit, vſucapi poſsint. vt videlicet eiuſmodi reliqua (Galli appellant *arrierages*) iam præterita, peti amplius non poſsint. ❡ *SED Papinianus ſcripſit.*) Non puto extare hoc Papi-

2 *dic. L. quanuis. De vſucap.*

niani reſponſum: ſed extat non diſsimile Modeſtini, cuius verbã ſunt hæc: Quanuis aduerſus fiſcum vſucapio non procedat, ſi tamen ex bonis vacantibus, nondum fiſco

3 *L. intra quatuor. De diuer. tempo. præſcript.*

nunciatis, emptor prædij ex iiſdem bonis, extiterit: rectè diutina poſſeſsione capiet. ídque conſtitutum eſt. Porrò autem bonis vacantibus nunciandis quadriennij tempus

4 *L. in omnib. De diuer. temp. præſc.*

eſſe præſcriptũ reſpondit Papinianus, eiúſque extat ea de re reſponſum. Et ſanè vbi fiſcus agere vult, poteſt præſcriptione temporis ſummoueri. Hermogeniaũs ait, In o-

mnibus

mnibus fiſci quæſtionibus, exceptis cauſis, in quibus minora tempora ſeruari ſpecia-
liter conſtitutum eſt, viginti annorum pręſcriptionem cuſtodiri. Eſſe autem ſpeciales
cauſas, ex quibus actio fiſci propter bona ad eum delata, minori tēpore tollitur, dubiū
non eſt. vt ſi propter vectigal non ſolutū ceciderit aliquod prædium in commiſſum,
actio fiſci quinquennio ſummouetur. ¶ *RESCRIPSERVNT.*) Modeſtinus (cuius 1
reſponſum ſuprà retulimus) meminit quarundam conſtitutionum: ſed non exprimit
autores. Nec puto aliud extare reſcriptum, quàm id quod refert Calliſtratus his ver- 2
bis: Præſcriptio viginti annorum, quæ etiam circa requirenda annotatorum bona
obſeruatur, ex Conſtitutione Pij Antonini ſolet ex eo numerari, ex quo quid ad fiſcū
pertinere potuit.

¶ *NOVISSIME Sciendum eſt.*) Hoc nouiſsimo loco paucis verbis adiiciamus re-
liquas res, quæ vſucapionem non admittunt. Ac primùm quidē Lege duodecim Ta-
bularum, conſtitutis finibus, liberum illud quinque pedum ſpacium, quod relinque-
batur viæ, & aratro vertendo, vſucapi non poterat. Agros quoque limitaneos, ſi ab a- 3
liis poſsidentur, ſemper poſſe à militibus, quibus ſunt aſsignati, vindicari, ſublata cu-
iuſlibet temporis præſcriptione, conſtitutum eſt. Poſtremò & vſucapio aduerſus mi- 4
nores vigintiquinque annis, furioſos, vel prodigos, inchoari non poteſt. Cœpta tamē
aduerſus alium, olim compleri poterat: ſed concedebatur reſtitutio. Iuſtinianus autē 5
maluit intacta minorum iura ſeruare, quàm poſt vulneratam eorum cauſam, remediū
quęrere, vt ipſemet loquitur. Sanè Tullius ad Atticum teſtatur pupillorum, qui in tu 6
tela ſunt, bona non potuiſſe vſucapi: & miratur Atticum id ignoraſſe. Sic enim ad eū
ſcribit lib. primo Epiſto. De Tadiana re, mecum Tadius locutus eſt te ita ſcripſiſſe,
nihil eſſe iam quod laboraretur, quoniam hæreditas vſucapta eſſet. Id mirabamur te
ignorare, de tutela legitima, in qua dicitur eſſe puella, nihil vſucapi poſſe. ¶ *NON
Habeat vicium.*) Præter ea vitia, quæ ſuprà dicta ſunt, adiici & hîc illud etiam comme-
morari poteſt, quòd res data acceptáve contra Legem Iuliam repetundari, vſucapi nō
poſsit ab vllo etiam bonæ fidei poſſeſſorē. 7

¶ *ERROR Falſæ cauſſæ.*) Scripſit Celſus errare eos, qui exiſtimarent, cuius rei quiſque
bona fide adeptus ſit poſſeſsionē, pro ſuo vſucapere eum poſſe: & nihil referre, emerit, 8
nécne, an ei donatū ſit, nécne: quia (inquit) neq; pro legato, neq; pro donato neque pro
dote vſucapio valet, ſi nulla donatio, nulla dos nullúmq; legatū ſit. Sed adiiciēdum eſt
reſpōſum Africani, cuius verba ſunt hæc: Quod vulgo traditū eſt, qui exiſtimat ſe quid 9
emiſſe, cùm non emerit, non poſſe pro emptore vſucapere: hactenus verum eſt, ſi nullā
iuſtā cauſam eius erroris emptor habeat. Nam ſi fortè ſeruus vel procurator, cui emē-
dam rem mandaſſet, perſuaſerit ei ſe emiſſe, atque ita tradiderit: magis eſſe, vt vſucapio
ſequatur. Hinc ergo ſatis apparet Iuſtinianū hoc loco agere de errore iniuſto: cùm ad
vſucapionē ſufficiat, poſſeſsionis cauſam iuſto aliquo errore niti. Conſtat autem erro-
rem iuſtū eſſe, qui nec facti proprij ſit, nec Iuris. Vnde & Paulus, Si (inquit) à pupillo 1
emero ſine tutoris autoritate, quem puberem eſſe putem, dicemus vſucapionem ſequi,
vt hîc plus ſit in re, quàm in æſtimatione. Quòd ſi ſcias pupillum eſſe, putes tamē pu-
pillis licere res ſuas ſine tutoris autoritate adminiſtrare, non capies vſu: quia iuris error
nulli prodeſt. Deinde ſubiicit: Si à furioſo, quem putem ſanę mentis, emero: conſti-
tutum eſt, capere vtilitatis cauſa me poſſe. Atque id quidem etiam Marcellus ſcribit. 2
Illud poſtremò diligenter notandum eſt, errorem falſæ cauſæ, quātunuis iuſtum, non
profuturum ad vſucapionem, vbi nec veritas ipſa eſſet ſatis. Vnde qui ex teſtamento
capere non poteſt, non vſucapiet pro legato: quantunuis ex iuſta cauſa exiſtimet ſibi
legatum relictum. ¶ *VSVCAPIONEM Non parit.*) Hoc eſt, vſucapionem non 3
ſuſtinet, nec tuetur, ſaltem eam, quę opus habet aliquo titulo.

¶ *PRODESSE COEPERAT Defuncto.*) Qui poſſeſsionem bona fide iam ac-
ceperat. Cęterum ſi ipſi hęredi malæ fidei primùm tradita eſſet, proculdubio vitioſum
eſſet initium. Rectè itaque Papinianus reſpondit: Hæres eius, qui bona fide rem emit, 4
vſu non capiet, ſciens alienam: ſi modò ipſi poſſeſsio tradita ſit: continuatio verò non
impedietur hæredis ſcientia. Verùm, vt bona fides defuncti tegit vitium hæredis, an
etiam hæredis bona fides, excuſet vitium defuncti? Certè idem Papinianus reſpon- 5
dit, Hæredis ignorantiam, defuncti vitia non excludere: nec poſſe hæredem vſuca-
pere, quod defunctus non potuit: cùm exordium rei, bonæ fidei ratio non tuea-

Margin notes:
1 *L.2 C. de vectig.*
2 *L.1 §. pen. De iure fiſc.*
3 *L. quinque pedum. C. fini. regund.*
4 *L. vlt. C. de fundi limit.*
5 *L. etiam ei. De minoribus.*
6 *L. vlt. C. in quibus cau. in inte. reſtit. non eſt neceſſ.*
7 *L. pen. Ad Leg. Iul. repetund.*
8 *L. celſus. De vſucap.*
9 *L. quod vulgo. D. pro empt.*
1 *L.2. §. ſi à pupillo. D. pro empto.*
2 *L. ſed et ſi res. §. eum qui. De Publicia in rem act.*
3 *L. nemo poteſt. D. pro lega.*
4 *L. hæres ei9. De vſucap.*
5 *L. cùm hęres. De diuerſ. temp. præſcrip.*

tur. Ex quibus Papiniani reſpõſis duobus videtur Iuſtinianus hunc locũ deſcripſiſſe. ¶ *CONTINVATVR.*) Sic vt ad complendam vſucapionem hæredi accedant proſintque ea tempora, quibus res eſt à defuncto poſſeſſa. Interim tamẽ nihilominus debent hæredes poſſeſsionem apprehendere eius rei, cuius poſſeſſores eſſe volunt. Certè & vacuum tempus, quod ante aditam hæreditatem, vel poſt aditam interceſsit, ad vſucapionem hæredi procedit, inquit Paulus. Quinimo cœptam vſucapionem à defuncto, poſſe & ante aditam hæreditatem impleri reſpondit Neratius. Verùm hîc ſemper meminerimus, quod ait Iabolenus, Poſſeſsionẽ teſtatoris ita hæredi procedere, ſi medio tẽpore à nullo poſſeſſa eſt. ¶ *LICET Ipſe ſciat.*) Ergo Iure Ciuili cœptam vſucapionem nõ interrumpit, nec remoratur ſuperueniẽs malæ fidei conſcientia, quæ tamẽ obeſſet fructuum acquiſitioni: nempe quòd hæc tota innitatur bona fide poſſeſſoris, nec habeat alia illa adminicula, quibus ſuſtinetur vſucapio. ¶ *HAEREDI, Et bonæ fidei poſſeſſori, licet ignoranti.*) Idem & de ſingulari ſucceſſore videtur ſtatuiſſe Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtitu. 119. cùm emptorem bonæ fidei in pari ferè cauſa habet, atque venditorẽ malę fidei. neque enim vult eum longo tempore vſucapere, vbi verus dominus ignarus eſt: ſed longiſsimum quoque tẽpus in eo requirit. Verba Iuſtiniani ſuprà retulimus. Sed hæc omnia dicimus, vbi quis autoris ſui acceſsione vult ſe iuuare: quia (vt ait Vlpianus) cùm quis adminiculo ex perſona autoris vtitur, vti debet cum ſua cauſa, ſuiſque vitiis. ¶ *NOSTRA Conſtitutio.*) Extat hæc Iuſtiniani Conſtitutio, his verbis: Quod & in rebus mobilibus obſeruandũ eſſe cẽſemus, vt in omnibus iuſto titulo poſſeſsionis, anteceſſoris iuſta detentio, quam in re habuit, non interrumpatur ex poſteriore forſitan alienæ rei ſcientia: licet ex titulo lucratiuo ea cœpta ſit. Id autẽ videtur Iuſtinianus expreſsim ſtatuiſſe, quòd alioqui videretur prohiberi vſucapio rei mobilis, quòd eam hæres malæ fidei contrectando, furtũ committere videatur. Sed tamen Iuſtinianus voluit vitiũ hoc, etiam reale, nõ impedire vſucapionẽ recte inchoatã.

1 *L. cùm hæredes. De acquir. poſſeſſ.*
2 *L. nũquam. §. vacuum. De vſucap.*
3 *L. cœptam. De vſucap.*
4 *L. poſſeſsio. De vſucap.*
5 *L. quæſitum. De acquiren. do. L. ſed etſi lege. §. de eo autẽ. De pet. hæred.*
6 *L. Pomponius. §. cùm quis. De acqui. poſſeſſ.*
7 *L. vnica. C. de vſucap. transfor.*

¶ *INTER Venditorem quoque & emptorem.*) Bonæ fidei. Neque enim aliter cõſtat collatio. quia non ſicuti bona fides defuncti malam fidem hæredis excuſat: ita etiam bona fides vẽditoris prodeſt malæ fidei emptori. Notum eſt Pauli reſponſum: Si eam rem, quam pro emptore vſucapiebas, ſciẽti mihi alienam eſſe, vendideris, non capiam vſu. Idem autem Paulus ſtatim ſubiicit, Emptori tempus venditoris ad vſucapionem procedere. tacitè intelligẽs bonam fidem, qua hîc dicimus ſuſtineri & conſtare continuationem temporum, inter venditorem & emptorem. Venditoris autem nomine hîc intelligimus omnes autores: quia non modò mihi prodeſt tempus mei venditoris, ſed & illius, qui huic prius vendiderat. Emptorem verò dicimus eum, cui res tradita eſt. Nã vt traditio occupat prioris domini cauſam, ſi plures fortè emerint: ita & adiuuat vſucapionem. Vtrunque docet eleganter Africanus hoc reſponſo: Si duobus eãdem rem ſeparatim vendiderim: ea poſſeſsio, quæ vtramque venditionem præceſsit, ſoli priori emptori, cui & tradita ſit, proficit. Denique & ſi quam rem tibi vendiderim, rurſus à te emam, & Titio vendam: omnem & meam & tuam poſſeſsionem Titio acceſſuram: videlicet quòd & tu mihi, & ego illi poſſeſsionem præſtare debeamus. ¶ *CONIVNGI Tempora.*) Non modò vt emptor vtatur acceſsione venditoris, ſed & venditor emptoris, ſi fortè res iterum ad venditorem redeat, vel redhibitione, vel ex pacto addictionis in diem, vel ex lege commiſſoriã. Neque miremur emptorem iuuari acceſsione eius temporis, quo venditor poſſedit. cùm etiam illi nocere poſsit temporum cõiunctio. vt ſi aliquo tempore venditor vſus non ſit ſeruitute fundo debita, emptori nocebit: & id tempus ei imputabitur ad ſeruitutem amittendam.

8 *L. 2. § ſi eã rem. D. Pro emp.*
9 *L. quoties. C. de rei vindic.*
1 *L. ſi duobus. De diuer. temp. præſcrip.*
2 *L. Põponius. §. præterea. De acquir. poſſ. L. ſi hominem. De vſucap. L. ſi duob⁹. §. vendidi. De diuer. temp. præſcript.*
3 *L. ſi quis alia. §. 1. quemad. ſer amit.*

¶ *EDICTO Diui Marci.*) Huius edicti meminerunt etiam Diocletianus & Maximianus. Nuſquam tamen id extare puto. ¶ *QVI A Fiſco rem alienam emit.*) Cùm fiſcus eam venderet vt ſuam. Cæterum ſi eam vendiderit vt alienam, veluti propter fiſcalia debita, & obſeruarit quicquid haſtæ ſolẽnitas exigit, ſtatim fit ſecurus emptor, etiã ſi fuerit res minoris: nec ad eiuſmodi vẽditionẽ ꝑtinet edictũ Diui Marci. Sed nec ad eam rem, quę plane aliena non erat, ſed quã fiſcus cũ alio habebat cõmunem. Nã & eam fiſcus vẽdere potuit, & fuit ſtatim ſecurus emptor, fiebátque dominus. ¶ *REM Alienã.*) Quancũque, & cuiuſcunque tandẽ generis. quanquã ſi quis à fiſco hæreditatẽ quaſi vacãtem emerit, vtilem actionem dari aduerſus emptorem reſpondit Vlpianus. quia fiſcus nõ vendiderit ſimpliciter hæreditatem, ſed tanquam vacantem: vt ſi reuera

4 *L. vltima. C. ſi aduer. fiſcum.*
5 *dic. L. vlti. & L. quæcũque. C. de fide inſtru. & iure haſtæ.*
6 *L. 2. C. de cõmu. reb. alien. & toto tit. Cod. de vendit. rer. fiſcal. cum priua. commu.*
7 *L. etiamſi putauit. § itẽ ſi quis. De pet. hæredit.*

vacan-

vacans non fuerit,nihil videatur tranſtuliſſe. Porrò res minorũ exemptas fuiſſe edicto
Diui Marci cōſtat. Et neque Reip.cauſa abſentibus,nec aliis maioribus,qui ad titulũ 1 dic.L.vltim.C.ſi aduer. fiſc.
in integrum reſtitutionis pertinent, præſcriptionem huius quinquennij poſt factam à
fiſco vēditionem obeſſe,reſcripſit Imp. Gordianus. Quibus autem non obfuit edictũ 2 L.neque Reip.C.de reſtitu.milit.
Diui Marci, nec Zenonis Conſtitutionem obeſſe clarum eſt. ¶ *CONSTITVTIO*
Zenonis.) Extat hæc Zenonis Conſtitutiō, quam legere cuilibet obuium eſt. ¶ *BE-* 3 L.2.C.de quad.præſcrip.
NE Proſpexit.) Sed neſcio, an tam iuſtè quàm ſecurè. Parum enim iuſtum videtur,
fiſci autoritatem temere aliis obeſſe: & loco priuati hominis, à quo licebat decem aut
viginti annis rem petere, obiici fiſcum grauiorem aduerſariũ,aduerſus quem non niſi
quadriennio liceat agere: ídque tantùm, vt qualemcunque rei æſtimationem conſe-
quaris. Sed hoc forſitan ita conſtitutum eſt, vt emptores hac ſecuritate magis alliceret
fiſcus,à quo non temerè alioqui emere homines volunt,quia perſępe rem alienam vē-
dat. ¶ *STATIM Securi.*) Ergo nullum hîc ſubeſt euictionis periculum propterea-
que iam faceſſat neceſſe eſt, quod olim reſponſum fuit, fiſcum euictionis nomine ſal-
tem præſtare ſimplũm. 4 L.ſi procurator.De iure fiſci.

¶ *ADVERSVS Autem ſacratiſſ. ARrarium.*) Ergo hîc fiſcus vltrò in ſeſe tranſ-
fert litem, quæ alioqui iure competebat aduerſus alium poſsidentem. Alibi tamen in
re non admodum diſsimili eximit ſe liti,quam in alium transfert. Nam ſi hæreditatē
vendiderit,creditores hæreditarij omnino iubentur conuenire ipſum emptorēm:cùm 5 L.1.C.de hæred.vel act.vendit.
tamen alioqui vēditor hæreditatis nihilominus ſoleat manere obligatus creditoribus,
ab iiſque poſsit conueniri: nec aliter ij repellantur,quàm ſi vltrò delegerint emptorē,
aduerſus quem agērent. ¶ *NOSTRA Diuina Conſtitutio.*) Extat hæc Iuſtiniani Cō- 6 L.2.C.de pact.
ſtitutiō,quę iubet omnes alienationes ab aula procedentes,ratas eſſe ad exemplum fi- 7 L.vlt.C.de quadrien.præſcript.
ſcalium, quas tuetur Zenonis Conſtitutio. ¶ *VEL Venerabilis Auguſtæ.*) Maritorũ
dignitas fœminis eſt communis: & vt ait Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtitu. 105. 8 L.fœmina.De Senat.
αἱ γαμεταὶ συνεκλάμπουσι τοῖς τῶν συνοικούντων ἀκτῖσι. Itaq; priuilegia Auguſti ſolet etiā
habere Auguſtā:quanquam ſanè id non ſit omnino perpetuum. Nam quod Principi 9 L.fiſcus.§.vlt.De iure fiſci.
Auguſto,qui ante diem legati deceſſerit, relictum eſt, ad eius ſucceſſorem tranſit:non
etiam,ſi quid Auguſtæ fuerit legatum. Idque Diuus Adrianus in Plotiæ, Antoninus
in Fauſtinæ perſona conſtituērunt. 1 L.quod prīcipi,cum le. ſeq.De lega.2.

De donationibus, Tit. VII.

EST & aliud genus acquiſitionis, Donatio. Donationum autem duo ſunt genera:mortis cauſſa,& nō mortis cauſſa.

Mortis cauſſa donatio eſt,quæ propter mortis fit ſuſpicionem, cùm quis ita donat, vt ſi quid humanitus ei contigiſſet,haberet is, qui accepit: ſin autem ſuperuixiſſet: is qui donauit, reciperet: vel ſi eum donationis pœnituiſſet, aut prior deceſſerit is, cui donatum ſit.

Hæ mortis cauſſa donationes ad exemplum legatorum redactæ ſunt per omnia. Nam cùm Prudentibus ambiguum fuerat,vtrum donationis, an legati inſtar eam obtinere oporteret,& vtriuſque cauſſæ quædā habebat inſignia,& alij ad aliud genus eam retrahebant:à nobis conſtitutum eſt, vt per omnia ferè legatis connumeretur,& ſic procedat,quēadmodum noſtra Conſtitutio eam formauit.

Et in ſumma mortis cauſſa donatio eſt,cùm magis ſe quis velit habere, quàm eum, cui donat: magíſque eum,cui donat, quàm hæredem ſuum. Sic & apud Homerum Telemachus donat Pireo.

Aliæ autem donationes ſunt, quæ ſine vlla mortis cogitatione fi-

unt, quas inter viuos appellamus, quæ non omnino comparantur legatis: quæ ſi fuerint perfectæ, temere reuocari non poſſunt. Perficiuntur autem, cùm donator ſuam voluntatem ſcriptis, aut ſine ſcriptis manifeſtauerit. Et ad exemplum venditionis, noſtra Conſtitutio eas etiam in ſe habere neceſsitatem traditionis voluit: vt etiam ſi non tradantur, habeant pleniſsimum & perfectum robur, & traditionis neceſſitas incumbat donatori.

Et cùm retrò Principum diſpoſitiones inſinuari eas actis interuenientibus volebant, ſi maiores fuerant ducentorum ſolidorum: Conſtitutio noſtra eam quantitatem vſque ad quingentos ſolidos ampliauit: quam ſtare etiam ſine inſinuatione ſtatuit. Sed & quaſdam donationes inuenit, quæ penitus inſinuationem fieri minimè deſiderant, ſed in ſe pleniſsimam habent firmitatem. Alia inſuper multa ad vberiorem exitum donationum inuenimus: quæ omnia ex noſtris conſtitutionibus, quas ſuper his expoſuimus, colligenda ſunt.

Sciendum eſt tamen, quòd etſi pleniſsimæ ſint donationes: ſi tamẽ ingrati exiſtant homines, in quos beneficium collatum eſt, donatoribus per noſtram Conſtitutionem licentiam præſtitimus certis ex cauſſis eas reuocare: ne illi, qui ſuas res in alios contulerint, ab his quandam patiantur iniuriam vel iacturam, ſecundum enumeratos in Conſtitutione noſtra modos.

Eſt & aliud genus inter viuos donationis, quod veteribus quidẽ Prudentibus penitus erat incognitum, poſtea autem à Iunioribus Diuis Principibus introductum eſt, quod ante nuptias vocabatur: & tacitam in ſe conditionem habebat, vt tunc ratum eſſet, cùm matrimonium eſſet inſecutum. Ideóque ante nuptias appellabatur, quòd ante matrimoniũ efficiebatur, & nunquam poſt nuptias celebratas talis donatio procedebat. Sed primus quidem Diuus Iuſtinus pater noſter, cùm augeri dotes & poſt nuptias fuerat permiſſum: ſi quid tale eueniret, & ante nuptias augeri donationẽ & conſtãte matrimonio, ſua Cõſtitutione permiſit. Sed tamẽ nomen incõueniens remanebat, cùm ante nuptias quidẽ vocabatur, poſt nuptias autẽ tale accipiebat incrementum. Sed nos pleniſsimo fini tradere ſanctiones cupiẽtes, & cõſequentia nomina rebus eſſe ſtudentes, conſtituimus, vt tales donationes non augeantur tantùm, ſed etiam conſtante matrimonio initium accipiant: & non ante nuptias, ſed propter nuptias vocentur: & dotibus in hoc exæquentur, vt quemadmodum dotes conſtante matrimonio non ſolùm augentur, ſed etiam fiunt: ita & iſtæ donationes, quæ propter nuptias introductæ ſunt, non ſolùm antecedãt matrimoniũ, ſed eo etiã contracto augeantur & cõſtituantur.

Erat olim & alius modus ciuilis adquiſitionis per ius accreſcẽdi, quod eſt tale: Si communem ſeruum habens aliquis cum Titio, ſolus libertatem ei impoſuerit vel vindicta, vel teſtamento, eo caſu pars eius amittebatur, & ſocio adcreſcebat. Sed cùm peſsimum fuerat, exemplo, & libertate ſeruũ defraudari, & ex ea humanioribus quidem dominis damnum inferri, ſæuioribus autem dominis lucrum accedere, hoc quaſi in-

uidia

uidia plenum, pio remedio per noſtram Conſtitutionem mederi, neceſſarium duximus & inuenimus viam, per quam & manumiſſor, & ſocius eius, & qui libertatem accepit, noſtro beneficio fruantur, libertate cum effectu procedente (cuius fauore antiquos Legumlatores multa etiam contra communes regulas ſtatuiſſe manifeſtum eſt) & eo, qui eam libertatem impoſuit, ſuæ liberalitatis ſtabilitate gaudente, & ſocio indemni conſeruato, preciúmque ſerui ſecundum partem dominij, quod nos definiuimus, accipiente.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

EST *Et aliud genus acquiſitionis.*) Quæ ſuperiori ſimilis eſt. Nam illa ſuperior cen-
ſetur proficiſci ex tacita quadam voluntate domini, quaſi alienantis: hæc nititur
expreſſa & præſenti domini voluntate. Illa ciuilis eſt: eſt & hæc quoque, ſaltem ſi à 1
promiſsione incipiat. Et olim quidem non niſi ſtipulatione contrahebatur: ſed hodie
ſufficit nudum pactum. Et voluit Iuſtinianus donationem etiam ſine traditione & ſti- 2
pulatione eatenus valere, vt eo nomine actione perſonali ageretur: propterea quòd li-
beralitatem ſatis putauerit iuſtam eſſe ad exigédum cauſam. Cęterum iudicat Appel-
lus longe accommodatius fuiſſe hunc titulum ſubiungi contractibus, quibus vtraque
obligatio ſolo conſenſu plerunque introducitur: ſaltem quantùm attinet ad eam do-
nationem, quæ fit ſine mortis conditione. nam donationem cauſa mortis rectius iun-
gas legatis. Et teſtatur quidem Appellus ſe ad mare Balthicum in quadam vetuſta bi-
bliotheca reperiſſe exemplar harum Inſtitutionum ante annos 400. conſcriptum, in
quo ad hunc modú diſtinctus erat hic de donatione titulus. Nam prior pars, quæ agit
de donationibus cauſa mortis, ſequebatur titulum de legatis: altera ſubiiciebatur ti-
tulo Mandati. Si tamen rem hanc totam propius conſideremus, non videbitur inepta
eorum ſententia, qui donationem iudicant referri debere non inter contractus, aut o-
bligationes, ſed potius inter modos acquirédi dominij: quòd donatio propriè ſit, (vn-
de nomen habere dicitur) doni datio, nec donatum dicitur, quod accipientis factum
non eſt. Quòd ſi res tradita nó ſit: magis dici & eſſe videtur promiſsio donádi, quàm 3
donatio. quanquam donatio impropriè dici quoque poſsit, cùm liberalitatem aliquá
contineat. Nam & donatio eſſe poteſt ſine corpore, quod tradatur, vt eſt liberalis ali- 4
qua remiſsio. & fideiubendo donare dicimur, cùm animo donandi fideiubemus & o- 5
bligámur. Et in donatione ſe obligare dicitur, qui animo donandi & exercendæ libe-
ralitatis ſe obligat. non etiam dicitur, qui donat, propriè ſe obligare. Poſtrema & illa 6
eſſe cauſa poteſt, cur donatio cauſa mortis referatur inter modos acquirendi dominij 7
potius quá inter contractus: quod ſcilicet legatis ſimillima ſit. ¶ *DONATIONVM* 8
Autem.) Donationis verbum generale eſt: continétque plures ſpecies: ſed eas tantùm
hîc enumerat Iuſtinianus, quę donationis nomen retinent. Legatum quidem donatio 9
eſt, ſed habet ſuam propriam & peculiarem appellationem. Illud autem in vniuerſum
ſemel admonendi ſumus, donationem dici liberalem & ſpontaneam largitionem.
Vnde & Seneca lib. 3. de Benef. ait, Beneficium eſſe, quod quis dedit, cùm ei liceret & 1
non dare. Sed nec donatio dicenda eſt, niſi ſit gratuita. Itaque remuneratio, mera do-
natio non eſt. ſed potius quoddam genus permutationis. Ideóque nec ob ingratitu-
dinem poſſet reuocari. ¶ *MORTIS Cauſa.*) Feſtus ſcribit Antiſtium Labeonem 2
ſcripſiſſe, mortis cauſa ſtipulationé olim fuiſſe, quæ morte promiſſoris cófirmabatur: 3
aut cuius cauſa mors erat. ¶ *MORTIS Cauſa donatio.*) Hæc tamen ſpecies donatio-
nis aliquando non continetur ſimplici & generali appellatione donationis. Nam ſi 4
pater permittat filiofa. donare: intelligitur tantùm permiſiſſe donare inter viuos, non
etiam cauſa mortis. Nam & profuſiores eſſe homines ſolent, & tantum non prodigi
in eius generis donationibus. opus eſt itaque expreſſo & ſpeciali patris conſenſu: qui 5
ſi adfuerit, rectè mortis cauſa donabit filiusfa. Porrò cùm Iuſtinianus multa hîc dicat 6
de donatione cauſa mortis, de mortis cauſa capione aliquid adiiciamus. Capi ob morté

1 *L. alienationis verbo. De ver. ſig.*
2 *L. ſi quis argentum. §. vlt. C. de donat.*
3 *L. Senatus. §. 1. De donat. cau. mor.*
4 *L. in ædibus. §. vlti. De donat.*
5 *L. Papinian. De donat. inter vir. & vxor.*
6 *L. in ædibus. De donat.*
7 *L. ſi pro patre. De in rē verſo.*
8 *L. qui in donatione. De donat.*
9 *L. alienatum. §. donationib. De verb. ſignif.*
1 *L. donari. De dona. L. donari. De reg. iur.*
2 *L. Aquilius Regulus. De donat.*
3 *L. ſed etſi lege. § conſuluit. De pet. hæred.*
4 *L. ſi pater. §. vlt. De donat.*
5 *L. filiusf. 1. §. ſed enim meminiſſe. De donat.*
6 *L. tam is §. 1. De donat. cau. mor.*

vel mortis cauſa dicitur, quod non donatur directè à defuncto, ſed conditionis teſta-
mento aſcriptæ, implendæ cauſa datur. veluti, inſtituo Titium hæredem, ſi Meuio de-
cem dederit. Differt auté hæc mortis cauſa capio, à mortis cauſa donatione. Nã & illa
1 *L. poſt mortẽ. §. alia cauſa. L. inter mortis. De don. cau. mor.* indignus iudicatur, qui teſtamentum impugnauit: nó etiam donatione cauſa mortis.[1]
¶ *QVAE Propter mortis fit ſuſpicionem.*) Sic vt tota pendeat ab ipſa morte: nec prius
vllam habeat vim. Aliud autem genus eſt donationis, cuius præſens eſt obligatio: ſo-
láque differtur executio ſiue præſtatio in tempus mortis. Ideóque magis intelligitur
inter viuos facta: nec donatori integrum eſt, eam temere infringere. Nam etſi (inquit
2 *L. nam & ſi cùm moriar. De cond. indebi.* Vlpianus[2]) cùm moriar, dare promiſero, & antè ſoluam: repetere non poſſe Caſsius
ait: & vera eſt eius ſententia. Nam & qui ſub conditione ſtipulatur, quæ omnino ex-
3 *L. ſi pupillus. §. 1. De nouat.* tatura eſt, purè videtur ſtipulari.[3] Hæc autem conditio, ſi moriar, certa eſt, cùm & ab-
ſolutè adiicitur, & cuiuſcunque mortis, quandocunque ea acciderit, reſpectu. Sed in
donatione cauſa mortis, incerta eſt hæc conditio, quia non niſi præſens periculum re-
ſpicit, & mortem illam ſolam, quæ imminere quidem videtur: ſed an accidet, incertũ
4 *L. Senat⁹. §. mortis cauſa. De mor. cau. donat.* eſt. ¶ *PROPTER Mortis ſuſpicionem.*) Inquit Paulus[4]: Mortis cauſa donatio fit multis
modis. Aliàs extra ſuſpicioné vlli⁹ periculi à ſano, & in bona valetudine poſito, cui ex
humana ſorte mortis cogitatio eſt. Aliàs ex metu mortis, aut ex præſenti periculo, aut
ex futuro. Siquidem terra maríque, & tam pace quàm bello, tam domi quàm militiæ,
5 *L. 2. D. illo tit.* multis generibus mortis periculum timeri poteſt. Iulianus quoque ſcribit[5], donatio-
nem eſſe cauſa mortis, cùm quis nullo præſente periculi metu conterritus, ſed ſola co-
gitatione mortalitatis, donat. ¶ *CVM Quis ita donat.*) Quòd ſi quis ſimpliciter donet
nulla addita conditione mortis: quantumuis ſit in periculo mortis, magis tamen inter
viuos donare intelligitur. Sic enim reſpondit Papinianus, Eum non tam mortis cauſa,
6 *L. Seia. §. vlti. De mor. cau. donat.* quàm morientem donaré[6]. Porrò vbi ita donatur mortis cauſa, vt nullo caſu reuoce-
tur: cauſa donandi magis eſt, quàm mortis cauſa donatio: & ideo perinde haberi debet,
7 *L. vbi ita donatur. De mor. cau donat.* atque alia quæuis inter viuos donatio, vt inquit Martianus[7]. ¶ *SI Quid humanitus ei
contigiſſet.*) Elegans hæc eſt & frequens apud Latinos loquendi formula, qua etiam a-
8 *L. alũna §. vlt. De adi. lega.* libi vtitur Scæuola[8]. Subinde tamen vulgaris ſermo, qui ſolet eſſe conciſior, omittit
hanc voculam, HVMANITVS: nec tamé ideo minus mortem ſignificari teſtis eſt Pó-
ponius. Demoſthenes in orat. πρὸς Καλλιπ. agens de mortis cauſa donatione, non diſ-
ſimili formula dixit, ἐβούλετο δωρεὰν δοῦναι αὐτῷ ὁ Λύκων, εἴ τι πάθοι. Et Lyſias in quadam
oratione, ait, ἐπέσκηπτε δὲ, ἐάν τι πάθῃ &c. ¶ *HABERET Is, qui accepit.*) Hoc eſt,
certum ſolidúmque rei donatæ & traditæ dominium ſtatim conſequeretur, morte e-
nim donatoris confirmatur: nec aditionem hæreditatis moratur: quanquam aliud ſit
in legato vel fideicommiſſo. Et interdum quidem ita res traditur, non vt ſtatim fiat
accipientis: ſed tunc demum, cùm mors fuerit inſecuta. Interdum, vt ſtatim fiat acci-
9 *L. 2. De mor. cau. donat.* pientis, ſed ſub conditione reſoluatur[9]. Semper autem fructuum interea perceptorum
acquiſitio cum ipſa re confirmatur, & medij temporis emolumentum[1]: quanquam a-
1 *L. 1. §. item cũ ipſe. De donat.* liud ſit in legatis[2]. Quòd ſi res non fuerit tradita, nihilominus mortuo donatore eam
conſequetur, & habebit donatarius. At non etiam fructus medij temporis.[3] ¶ *SIN
2 *L. 3. §. vlt. De leg. 3.*
3 *L. 1. & vlti. C. de vſur. & fruc. leg.* Autem ſuperuixiſſet.*) Liberatus eo mortis impendentis periculo, ob cuius præſentis me-
tum nominatim donarat. Sícque accipiendũ eſt & illud reſponſum Iaboleni[4], perimi
4 *L. ſi is ſeruus. De donat. inter vir. & vxo.* donationem, ſi donator ſuſpicione mortis, propter quam donauit, liberetur. Vt in-
telligamus non omnino omnes ſtatim reuocari donationes, propter quancunque do-
natoris liberationem: ſed eas demum, quæ factæ fuerint propter certum periculũ, quod
effugerit donator. qui quidem ſi ſola illa generali mortalitatis cogitatione donaſſet, &
fortaſsis aliquo deinde periculo liberatus fuerit, non ideo ſtatim videtur animum do-
nandi mutaſſe. Porrò propter ſuſpicionem & ſolam conſiderationem præſentis peri-
culi tum videtur omnino donatum, cùm id expreſſum eſt. Nam ſolum impendens
5 *L. Seia. §. cum pater. De donat. cau. mor.* periculum non videtur eſſe ſatis, vt id præſumamus. Nam & infirmus & præſenti ali-
quo periculo preſſus poteſt donare inter viuos[5]. ſicuti & ſanus donare poteſt cauſa
6 *L. non omnis Si cer. pet.* mortis. Ergo ſola valetudo nó facit, vt præſumatur donatio cauſa mortis facta: multo
7 *L. alienam. §. Marcellus. L. mortis cauſa capimus. De don. cau. mor. L. alũna. §. vlti. De adi. leg.* minus, vt in dubio intelligatur donatio præſentis periculi & impédentis periculi cauſa
facta. ſed tũ id intelligetur, vbi in eum caſum donatio collata eſt[6], & facta ſub hac lege,
ſi donator non conualuerit[7]. ¶ *IS Qui donauit.*) In teſtatore paulò aliter obſeruatur.
Nam teſtamenta, quæ ſcribuntur ab infirmis, non ideo cenſentur reuocata, quia ij
con-

conualuerint. Tranſlata tamen in alium legata & adempta alteri propter eius infir- 1
mitatem, ſimul atque hic prior legatarius conualuerit, euaneſcente tranſlatione cẽſen-
tur reuocata, vt ei reſtituantur. ¶ *RECIPERET.)* Rem ipſam cum eius fructibus 2
interea perceptis, & omni eius cauſa. Nam deficiente conditione, à principio nihil actũ
fuiſſe videtur. Nec ꝓdeſt, donatorẽ, qui ſemel conualuit, poſtea ex alia infirmitate de- 3
ceſſiſſe. neq; enim ideo cõualeſcet ſemel reuocata donatio: quę quidẽ nominatim facta
erat propter pręſentẽ infirmitatẽ, vt nõ niſi eius ratio habeatur. Porrò ſi ex aliqua no-
ua cauſa retractetur donatio, quę abſolutè facta erat, veluti propter ingratitudinẽ, aut
enatam præter ſpem ſobolẽ: non reuocabũtur etiã fructus interea percepti: quia nec hi 4
donati videtũr: ſed potius ex re noſtra collecti: nec reſcinditur medii tẽporis dominiũ. 5
¶ *VEL SI EVM.)* Hanc ſecundam donationis reuocandæ rationem quodam loco 6
prætermiſit Iulianus, cõmemorans tantùm reliquas duas cauſas, nẽpe conualeſcentis 7
donatoris aut donatarij prius decedẽtis. Sed ideo eam non cõmemorat, quòd propriè
nõ pertineat ad id, de quo agebat. Non enim is eſt caſus, in quem conferatur obligatio
rei donatæ reſtituendæ. Cæterum nemo alioqui dubitat, eſſe hanc pręcipuam maxi-
méque liberam reuocandæ huius donationis viam & rationem, vtpote quæ pendet à
nutu & arbitrio pœnitentis: quàq; ſemper vti licet, cùm lubet. Nã & ſic reuocari po-
teſt mortis cauſa donatio, etiam cùm pendet, an cõualeſcere poſsit donator, vt inquit
Iulianus. Sanè tamen vbi non noſtræ, ſed alterius mortis cauſa donamus, nulla vis eſt 8
noſtræ pœnitentiæ. ¶ *POENITVISSET.)* Cuius pœnitentiæ ſatis eſt iuſtas ali-
quas extare coniecturas. Vt ſi rem ita donatam vltrò donator alienarit: pœnituiſſe 9
intelligitur, & voluntatẽ mutaſſe. quod cùm in legatis diſertè traditum ſit, ad quorũ
ſimilitudinem redactę ſunt donationes cauſa mortis: non dubitabimus in his ſequi eo-
rum exemplum. ¶ *AVT Prior deceſſerit.)* Hunc locum admodum illuſtrat reſpon- 1
ſum Vlpiani, quod quidem propriè agit de donatione inter virum & vxorem, ſed æ-
què pertinet ad donationem cauſa mortis. Itaque iuſtæ interpretationis loco aſcribam 2
eius verba: Oratio, ſi antè mors contigerit, ei, cui donatum eſt, nullius momenti do-
nationem eſſe voluit. Ergo ſi ambo deceſſerint naufragio fortè, vel ruina, vel incen-
dio, quid dicemus? Et ſi quidem poſsit apparere, quis antè ſpiritum poſuerit, expedita 3
eſt quæſtio: Si verò non appareat, difficilis eſt quæſtio. Et magis puto donationem
valuiſſe: & id ex verbis Orationis defendimus. ait enim Oratio: Si prior vita deceſ-
ſerit, qui donatum accepit. Non videtur autem prior vita deceſsiſſe, qui donatum ac-
cepit, cùm ſimul deceſſerint. Proinde rectiſsimè dicetur, vtraſque donationes valere,
ſi fortè inuicem donationibus factis ſimul deceſſerint: quia neuter alteri ſuperuixit:
licet de commorientibus Oratio non ſenſerit. Sed cùm neuter alteri ſuperuixerit, do-
nationes mutuæ valebunt. Nam & circa mortis cauſa donationes mutuas id erit con-
ſequens dicere, neutri dandam condictionẽ. Locupletes igitur hæredes donationibus
relinquent. Hæc Vlpianus. cuius ſentẽtiam nõ obſcurè alibi probat Martianus. ¶ *IS,* 4
Cui donatum ſit.) Apud Iulianum eſt, is qui accipiebat. Verùm ſemper intelligamus
eum, cui donatur, & ad quem emolumentum donationis tranſit, quæ facta ſit illius 5
contemplatione. Alioqui ſi hæſit teſtator in contemplatione eius, qui primùm acci-
pit, nos quoque hærebimus in eo: nec alterius habebimus rationem. Vnde Paulus, Si 6
(inquit) ſeruo mortis cauſa donatum ſit, videamus, cuius mors inſpici debeat, vt ſit lo-
cus condictioni: domini an ipſius ſerui. Sed magis eius inſpicienda eſt, cui donatum
eſt. Africanus autem diſtinctius & explicatius, Si (inquit) filioſ. mortis cauſa dona- 7
tum ſit, & viuo donatore moriatur filius, & pater viuat: quæſitum eſt, quid iuris ſit.
Reſpondi, morte filii condictionem competere, ſi modò ipſe filio potius quàm patri
donaturus dederit. Alioqui ſi quaſi miniſterio eius pater vſus ſit, ipſius patris mortem
ſpectandam eſſe. Idémque iuris fore, & ſi de perſona ſerui quæratur.

¶ *PRVDENTIBVS Ambiguum foret.)* Huius ambiguitatis & veteris contro-
uerſiæ, nulla (quod ſciam) extant in Pandectis veſtigia. tantùm enim ſimpliciter iis tra-
ditur, quod ait hoc loco Iuſtinianus ſeſe conſtituiſſe. Iulianus ait, ad exemplum le- 8
gatorum mortis cauſa donationes reuocatas. Item, legatorum inſtar eas obtinere. Et
Vlpianus reſpondit: Illud generaliter meminiſſe oportebit, donationes cauſa mortis 9
factas legatis comparari. Quodcunque igitur in legatis iuris eſt, id in mortis cauſa do- 1
nationibus erit accipiendum. ¶ *A NOBIS Conſtitutum eſt.)* Extat hæc adhuc Iuſti-

1 L. ſancimus. C. de teſta.
2 L. alumna. §. vlt. De adi. lega.
3 L. cui quis mortis cauſa. De condict. cau. da. cau. nõ ſec. §. videamus generatim. & ſ. idémque eſt. De vſur.
4 dic. L. alumna. §. vlti.
5 L. ſancimus. C. de donat.
6 L. in ædibus. §. ex rebus. De donat.
7 L. non omnis. D. ſi cert. peta. cond.
8 L. mortis cauſa donatio etiam dum pendet. De mor. cau. donat.
9 L. 3 C. de donat. cau. mor. L. mortis cauſa capimus. D. illo tit.
1 L. cũ hic ſtatus. §. ſi maritus ea. De donat. inter vir. & vxor.
2 L. fideicommiſſa. § ſi rẽ. De lega. 3. L. rem legatã. De adi. leg.
3 L. cùm hic ſtatus. §. ſi ambo. De dona. inter vir. & vxor.
4 L. ſi ij qui inuicem. De mort. cau. donat.
5 L. non omnis. D. ſi cer. peta. cond.
6 L. vlt. De mor. cau. donat.
7 L. ſi filioſ. mortis cauſa. De mor. cau. donat.
8 L. Marcellus in fi. D. illo tit.
9 L. etſi debitor, in fi. D. illo tit.
1 L. in omnib. D. illo tit.

1 *L. vlt. C. de dona. cau. mort.* niani Conſtitutiõ, qua iubet hanc donationem ſortiri omnes effectus, quos vltimæ habent liberalitates: neque ex quacunque parte abſimilem iis intelligi. Idem in Nouella ſua Conſt. 87. meminit huius ſuę legis veterem controuerſiam decidentis. Inquit enim, ἡμεῖς δὲ ὁρῶντες τοὺς παλαιοὺς νομοθέτας ἀμφισβητοῦντας περὶ τῆς θανάτου δωρεᾶς, πότερον δωρεά, ἢ ληγάτον ἐστί· καὶ τοὺς μὲν ἀριθμοῦντας αὐτὴν εἰς δωρεὰν, τινὰς δὲ εἰς πρεσβεῖον: τὰ παρὰ τῶν πλειόνων τε καὶ ἀρίστων νομοθετῶν ἐκλέξαντες, ληγάτον αὐτὴν εἶναι πάνυ ἀπεφηνάμεθα, καὶ μὴ πράξεως ὑπομνημάτων δεῖσθαι. ¶ *VT PER Omnia.*) Plurima certè in Pandectis referuntur, in qui-

2 *L. Marcellus. De mor. cau. donat.* bus conueniunt. Primùm, qui legare poteſt, poteſt & mortis cauſa donarẽ. Et quemadmodum (inquit Iulianus) teſtamenti factio pupillis conceſſa non eſt: ita ne mortis

3 *L. 1. De tute. et rat. diſtr.* quidẽ cauſa donationes ſunt permittendæ. Rurſus qui legata poſſunt accipere, mortis

4 *L. omnibus. D. illo tit.* quoque cauſa poſſunt capere. Et Senatus cenſuit mortis cauſa donationes factas in eos, quos Lex prohibet capere in eadem cauſa haberi, quæ eſſet, ſi teſtamento his le-

5 *L. Senatus. D. illo tit.* gata eſſent, quibus per Legem capere non liceret. Rurſus donationibus cauſa mortis,

6 *L. cum pater. §. eorum. De lega. 2. L. ſi mortis C. ad le. Falci.* vt legatis, detrahitur quadrans ex Lege Falcidia. Vt ſine Prętore non trãſigitur de alimentis legatis: ſic nec de donatis cauſa mortis. Conditio iuriſiurandi, quæ remittitur legatario, remittitur & mortis cauſa donatario. Poſtremò, vt agnoſcẽdo legatum, pro-

7 *L. cum hi. De tranſ.*

8 *L. Quæ ſub conditione. §. & in mortis. De condit. Inſtitut.* batur & confirmatur iudicium defuncti: ita & accipiendo, ſaltẽ poſt mortẽ, donationẽ cauſa mortis. Receptum etiam eſt, vt in his donationibus ſicuti in legatis, habeat locum ius accreſcendi. quod tamen in contractibus locum non habet, quanquam ſi im-

9 *L. ſi vero. §. ſed etſi mortis. De bo. liber.* perialis liberalitatis ſocius ſine legitimo hærede moriatur: eius pars ſocio potius accreſcit, quàm ad fiſcum redeat. ¶ *FERE.*) Aptè admodum hîc Iuſtinianus adiecit

1 *L. ſi mihi & Titio. De verb. obl.* moderationem huius voculę, quæ alibi deſideratur. Indicat enim adhuc eſſe nõnulla,

2 *L. vna. C. ſi Imp. liber. ſoc.* in quibus hæ donationes magis comparentur contractibus inter viuos, quàm legatis: vt certè ſunt pleraque. Primùm, hæ donationes ineuntur vt contractus, duorum nẽpe

3 *L. miles ad ſororem. De lega. 2.* conſenſu: & ſi donatur abſenti vel ignoranti, magis iudicatur fideicommiſſum. Legatum verò & abſenti & ignoranti relinqui, atque etiam acquiri, dubium non eſt. Si

4 *L. cum pater. §. ſurdo. De lega. 2.* conferas horum confirmationem, nihil habent ſimile. Nam legata pendent ab hæreditatis aditione. At non etiam hæ donationes: vtpote quæ non morantur vim teſtamenti. Vnde & cùm is, qui teſtamentum iniuria impugnauit, repellatur à legato, vt

5 *L. poſt legatũ. §. qui mortis. De his quæ vt ind.* indignus: non repellitur tamen à mortis cauſa donatione. Præterea filiusfamilias, ſaltem patre conſentiente, poteſt mortis cauſa donare: at legare nullo modo poteſt, ſi-

6 *L. tam is. §. 1. De mor. cau. dona.* cuti nec teſtari. Poſtremò ſi quis in annos ſingulos mortis cauſa pecuniam ſtipulatus ſit: non eſt ſimilis ei, cui in annos ſingulos legata eſt. Nam legata plura intelliguntur:

7 *L. Senatus. §. vlt. De mor. cau. donat.* ſtipulatio hæc vna eſt. Magna autem huius diſcriminis vis eſt. Et qui exiſtimant noua

8 *L. vlt. C. de donat. cau. mor.* Iuſtiniani conſtitutione ſublatas eſſe differentias, quæ in Pandectis ſparſim commemorantur inter legata & donationes cauſa mortis, & has habere omnes omnino effectus vltimæ voluntatis: tamen poſtremum hoc diſcrimen, quod dixi, ſublatum non eſſe fatentur, quia præter donationem cauſa mortis ſtipulatio interpoſita ſit. & conſtitutio Iuſtiniani loquatur de effectu donationis, non etiam ſtipulationis.

¶ *ET IN SVMMA.*) Deſcriptum eſt hoc additamentum ex reſponſo Marcelli:

9 *L. 1. De mor. cau. dona.* qui etiam citat idem exemplum Homericum. Nos aliud præterea ſuperius adiecimus ex Demoſthene. ¶ *SIC Apud Homerum.*) Locus eſt Odyſſeæ libro decimoſeptimo. vbi reuerſus ex agris Telemachus poſtquam reducem parentem ſuum Vlyſſem agnouiſſet, excipitur à Pireo: à quo rogatus mittere mulieres, quæ ei deferant dona Menelai: reſpondet ſeſe malle hæc ab eo aſſeruari propter metum impendentis periculi à procis Penelopes: vt ſi quidem ipſe ab ipſis interficiatur, retineat ſibi hæc munera Pireus: ſin procos interfecerit Telemachus, ea victori reddat. verſus Homeri ſunt hi: Πείραι', οὐ γάρ τ' ἴδμεν ὅπως ἔσται τάδε ἔργα) Εἴ κεν ἐμὲ μνηστῆρες ἀγήνορες ἐν μεγάροισι, λάθρῃ κτείναντες πατρώϊα πάντα δάσονται, αὐτὸν ἔχοντά σε βούλομ' ἐπαυρέμεν ἢ τινὰ τῶνδε. εἰ δέ κ' ἐγὼ τούτοισι φόνον καὶ κῆρα φυτεύσω: δὴ τότε μοι χαίροντι φέρειν πρὸς δώματα χαίρων.

¶ *QVAE NON Omnino comparantur.*) Imo potius omnino non cõparantur. Et fortaſsis ita hoc loco melius legeretur. Certè Theophilus ſimpliciter vertit, αἱ ἀπεοίκασι τοῖς ληγάτοις. Et neſcio qua in re comparari poſsint legatis, præterquam in prima origine, quæ pariter proficiſcitur ex liberalitate. ¶ *SI Fuerint perfectæ.*) Alioqui in-

1 *L. nec ambigi. C. de donat.* tegrum eſt pœnitere. vt ſi donatum ſit abſenti, & is nondum accipere ſe ſuúmque cõſenſum adhibere ſignificarit. ¶ *TEMERE.*) Hoc eſt, ſine iuſta cauſa: qualis eſſet ingratitudinis

gratitudinis vel ſuſceptæ præter ſpem nouæ ſobólis. Sed & inofficioſæ donationes re- 1 *L. ſi vnquam. C. de re-*
uocantur. Qua in re Molinæus noſter hanc adhibendam eſſe diſtinctionem monuit, *uoc. donat.*
vt ſi verè inofficioſa ſit donatio & reipſa & conſilio, nihílque planè filio relinquerit 2 *L. Titia Seio. §. Imp. De*
donator: poſsit filius eam in ſolidum reuocare. Sed ſi præteritus non ſit, minus tamen *legat. 2.*
legitima ei ſit relictum: ſolùm petere poſsit, quod legitimæ deeſt. Sicuti & cum re tan- 3 *L. ſi liqueat. C. de inoff.*
tùm, non etiã conſilio inofficioſa donatio eſt, filij penitus eã reuocare reſcinderéq; nó *dona. L. omni modo. C.*
poſsũt, ſed tantũ ad ſuã vſq; legitimam. ¶ *REVOCARI.*) Manet ergo hîc rata illa Lex *de inoff. teſta.* 4 *L. ſi totas. C. de inoff. don.*
Saturni Lucianici, μὴ μετάνοια εἰσίτω ἐπὶ τῇ δωρεᾷ. Et verũ eſt vet⁹ illud prouerbiũ puero-
rũ, cuius meminit Plato in Philebo, quódque etiã probat, inquiens: ἡμεῖς δὲ δὴ λέγομεν, καθάπερ οἱ παῖδες, ὅτι τῶν ὀρθῶς δοθέντων, ἀφαίρεσις οὐκ ἔστι. Nec eſt ignota Lex Athenien-
ſium, quam refert Demoſthenes in oratione contrà Leptinem: ὅσ' ἂν δῷ τις ἅπαξ, δί-
καιον ἔχειν ἐᾶν. quod adeò placuit Rom. Principibus, vt profeſsi etiam ſint, ne ſuo qui-
dem reſcripto infringi poſſe donationes ritè factas. Sed nec conditiones ex interuallo 5 *L. ſi donationem. C. de*
recipit perfecta donatio. Potuit tamen olim res donota & obligari & pignoris nexu *reu. donat.*
onerari, ſi nondum ſecuta eſſet traditio. Sic enim ſcribit Scæuola: L. Titius fundum 6 *L. perfecta. C. de donat.*
Meuiæ donauit, & ante traditionẽ eundem fundum poſt dies paucos Seio pignori *quæ ſub cond.*
obligauit: & intra dies triginta Meuiam in vacuam poſſeſsionem eiuſdem fundi indu- 7 *L. vlt. §. pen. De donat.*
xit: quæro, an donatio perfecta ſit. Reſpondi ſecundum ea, quæ proponerentur, perfe-
ctam eſſe: verùm creditorem firmã pignoris obligationem habere. Sed hanc Scæuolæ
ſententiam reieciſſe videtur Iuſtinianus, qui in Nouella ſua Conſtitut. 162. ſtatuit, hy-
pothecam illam nullius eſſe momenti, qua res donata, necdum tradita, eſſet à do-
natore onerata. Sanè ſi rem perfectè donatam tradere nolim: potero tantiſper impe-
dire dominium transferri in donatarium. Sed maneo tamen obligatus, & niſi rem 8 *L. qui ſaxũ. De donat.*
tradam, præſtare cogar quod donatarii intereſt.

¶ *CVM Donator ſuam voluntatem.*) Atque itidem donatarius ſuam. Nam duorum conſenſu cõtrahitur donatio. Vnde & Tullius in Topicis ſcribit defendi poſſe, non eſſe deditum qui non ſit acceptus: neque deditionem aut donationem ſine acceptione eſſe. Et vt donatio abſenti fieri poſsit: non tamen fit prorſus ignoranti, nec ſine eius voluntate perficitur. Et ſi tabellio noſtro nomine oblatam donationem acceperit, 9 *L. abſenti. De donat. L. nec ambigi. C. de don.*
nihil nobis quæritur ante noſtram ratihabitionem re integra ſecutam. Qui articulus cùm eſſet in ſcholis Iuriſperitorum admodum controuerſus, perſpicuè definitus eſt à Franciſco Galliarum Rege, edita in eam rem anno. 1539. conſtitutione. ¶ *SCRIPTIS Aut ſine ſcriptis.*) Et ſiue ſtipulatione, ſiue nuda conuentione. Sufficit enim 1 *L. ſi quis argentum. §. ſin autem. C. de donat.*
conſenſus, etiam tacitus. Nam & tacitæ conuentiones valent. Et licet non ſoleant tri-
buere actionem, ſed tantùm exceptionem: tamen voluit Iuſtinianus donationẽ qui- 2 *L. 2. & 4. De pact.*
buſcunque verbis factam, habere neceſsitatem traditionis. ¶ *AD Exemplum venditionis.*) Hæc ſimilitudo ἐν πλάτει accipienda eſt: vt in genere ſatis ſit eam conuenire. Nam ſi propius vrgeas collationem, & ad viuum omnia reſeces, parum cõſtabit exemplum. Eſt enim longè certior ex donatione traditio: quia dare oporteat, hoc eſt, dominium transferre: venditor autem nó niſi tradere cogitur. Sed venditor præſtat e-
uictionem: at non item donator. qui quidem ſi eam præſtare promiſerit, præſtabit. 3 *L. 2. C. de euict.*
Sed ſi non promiſerit: non niſi de dolo tenebitur. quanquam receptum ſit, vbi à ſim- 4 *L. Ariſto. §. vlt. De do.*
plici promiſsione initium accepit donatio, & poſtea traditio ſecuta eſt: nó liberari do-
natorem, ſi rem alienam tradiderit, ſed de euictione teneri. Quòd ſi verum eſt aliter 5 *L. 1. C. de iure dot.*
tamen tenetur, quàm venditor. tenetur enim donator prima ſemper actione, perinde atque ſi nihildum tradidiſſet. Obligatus enim eſt non ſimpliciter tradere, ſed dare, ſic vt dominum faciat eum, qui accepit. Itaque & ante euictionem donatarius ſi probare
poſsit rem alienam eſſe, quæ tradita eſt, agere poterit. At non item emptor. nam quã- 6 *L. cũ quis. §. qui hominẽ.*
diu probare non poteſt ſibi habere non licere, de euictione non agit. Habere verò ei *L. ſi rẽ meã. De ſolut.*
licere videtur, quandiu litem nemo intendit. quanquã ſi venditor ſciens alienam rem 7 *L. habere licere. De eui.*
vendiderit, exemplo conueniri poteſt in id quod intereſt, etiam antequam res euicta 8 *L. ſeruus. §. vlt. De act. empti.*
ſit. ¶ *NOSTRA Conſtitutio.*) Extat hæc adhuc Iuſtiniani Conſtitutio: cuius etiam 9 *d. c. §. ſin autem.*
meminit in Nouella ſua Conſtit. 162. paucis verbis perſtringens totam eius ſentẽtiam: Inquit enim: ἡμεῖς ἀνεμνήσθημεν διατάξεως ἡμετέρας λεγούσης, τὸν δωρησάμενον, εἰ καὶ μὴ ἔτι προσ-τέθειτο τὴν παράδοσιν, ἀνάγκην ἔχειν παραδοῦναι τὴν δωρεάν. Itaque eo loco ſanxit pignoris obligationem ante rei donatæ traditionem, nullius eſſe momenti, reprobata Scæ-

1 *L. ult. §. pen. De donat.* uolæ ſententiã, quam nos ſupra retulimus. ¶ *NECESSITATEM Traditionis.)*
Quæ tamen non eſt omnino ad viuum reſecanda, vel odioſius vrgenda. Saltem enim
2 *L. inter eos §. ult. De re iudic. L. Diuus. De reg. iur.* haberi debet ratio donatoris, ne ex liberalitate ſua miſer egeat. Nec ferendus eſſet ingratus donatarius, qui nihil ei prorſus vellet relinquere vnde viuat.

¶ *RETRO Principum diſpoſitiones.)* Quæ ſanè hodie quorundam poſteriorũ Principum edictis tantò arctius confirmatæ ſunt, quantò liberius fuerant à Iuſtiniano laxatæ. Nam Franciſcus Galliarum Rex iuſsit omnes omnino donationes ſine vlla exceptione, aut quantitatis diſcrimine, inſinuari: edita in eam rem anno. 1539. Conſtitutione. ¶ *CONSTITVTIO Noſtra.)* Primùm Iuſtinianus in ſolis donationibus ad pias cauſas factis, quę non excederent quingentos ſolidos, ſuſtulit neceſsitatem inſinuationis. In aliis probauit anteriorum Principum conſtitutiones, quæ non ferunt donationem vltra ducentos ſolidos ſine inſinuatione. Eáque de re extat quædam Iu-
3 *L. illud. C. de ſacroſ. eccleſ.* ſtiniani Conſtitutio[3]. Poſtea idem Iuſtinianus huic quantitati addidit centum ſolidos, vt ea tantùm donatio, quæ trecentos excederet, inſinuaretur. Legitúrque adhuc in Co-
4 *L. ſancimus. C. de donat.* dice ea Conſtitutio[4]. Tandem progreſſus eſt vſque ad quingentos, abrogatis prioribus
5 *L. pen. C. de donat.* ſuis legibus. Atque hæc eſt nouiſsima eius Conſtitutio, cuius hîc meminit, quæque adhuc extat in Codice[5]. Pluribus auté alio loco à nobis dictũ eſt, quæ fuerit æſtimatio ſolidorum. Quòd ad inſinuandi verbum attinet, propriè ſignificat publicare, & apud acta coram iudice teſtari. Ariſtoteles, ἀπογράφεσθαι: Iuſtinianus in Nouellis, ὁμολογῆσαι ἐν ὑπομνήμασι, dixit: fuítque inſinuationis vſus introductus, ne quis facilè circunueniretur, in prodiga maioris alicuius rei donatione, cuius temerè profuſæ ſtatim comites eſſe ſolent μετάνοια καὶ πενία. ¶ *QVASDAM Donationes inuenit.)* Eadem Iuſtiniani Cõſtitutio liberat inſinuationis neceſsitate donationes pro redemptione captiuorum, próque reſtitutione domuum incendio vel ruina conſumptarum. Item eas, quas Magiſter militum largitur militibus. Donationes autem à Principe profectas nulla inſi-
6 *dic. L. illud. §. ulti. & dic. L. ſancimus. §. exceptio.* nuatione opus habere, etiam priores Conſtitutiones voluerunt[6]. Porrò donationes cauſa mortis minimè actis indigere alibi conſtituit idem Iuſtinianus[7]. ¶ *COLLIGENDA Sunt.)* Huius generis ſunt, quòd ſublata ſit ſolenniũ in donationibus ver-
7 *L. ulti. C. de donat. cau. mor.* borũ obſeruatio[8], quòd & actiones donationis cauſa ceſſæ ad hęredem donatarij trãſ-
8 *L. ulti. C. de donat.* mittuntur, etiam ante litem conteſtatam, & ab initio intẽdi poſſunt per procuratorem[9].
9 *L. illam C. de donat.* Item quòd ſi res pluribus donata ſit: is cuius pars reliquis maior eſt, poſsit aliis offerre
1 *L. ſancimus §. ne autem cõmunione inducta. C. de donat.* partium ſuarum precium, & rem totam conſequi.

¶ *PLENISSIMAE Donationes.)* Quæ liberaliter & gratuitò collatæ promerentur aliquam gratitudinem. Nam remunerationes, quæ meræ donationes non ſunt, magis liberant gratitudinis obligatione dantem, quàm accipienté obligãt. Ideo prorſus irreuocabiles ſunt. Vnde & Paulus[2], Siquis (inquit) aliquem à latrunculis vel ho-
2 *L. ſi pater. §. ulti. De donat.* ſtibus captum eripuit, & aliquid pro eo ab eo accipiat: hæc donatio irreuocabilis eſt. merces enim laboris eximii appellenda eſt. ¶ *INGRATI.)* Ingratum hominem nuſquam non deteſtantur philoſophi: ſed nihil ad rem pertinet, locos eorum communes hîc cogerere. Ciuilia præcepta legum videamus. Fabius lib. 7. cap. 5. meminit actionis ingrati. Et ſcimus grauia olim eius fuiſſe iudicia apud Perſas & Athenienſes. Vnde & Lucianus in Abdicato, ἔννομοι (inquit) περὶ ἀχαριστίας δικάζεσθαι διδόασι κατὰ τῶν εὐεργέτας μὴ ἀντευποιούντων. Certè ex hac cauſa permittunt leges noſtræ, filios exhære-
3 *L. ſi quis à liberis. §. idẽ iudex. De libe. agn.* dare: iiſque etiam alimenta negare[3], & emancipationis beneficium adimere[4], ſicuti &
4 *L. unica. C. de ingra. liber.* ſeruis manumiſsis libertatem[5]. Sed non eſt eadem ſemper ingratitudinis æſtimatio.
5 *L. 2. C. de libert. & eor. libe.* Variè enim pro variis rerum & perſonarum circunſtantiis iudicatur, variéque etiam punitur. Qua de re latius agit Seneca lib. 3. de Benef. ¶ *IN QVOS Beneficium collatum eſt.)* Nam aliorum ingratitudo non pertinet ad reuocandam donationem, licet etiam ij ſint hæredes ipſorum donatariorum. ¶ *DONATORIBVS.)* At non eorum hęredibus, qui non debent diſsimulatam aut remiſſam à defuncto iniuriam vl-
6 *L. 1. §. ult. C. de reuo. dona.* ciſci, aut malum bene conditum mouere[6]. Sed nec omnibus donatoribus eadem eſt ingratitudinis puniendæ poteſtas. Nam Conſtantinus[7] actionem ingrati aduerſus fi-
7 *L. his ſolis C. de re-uoc. donat.* lios donatarios non dedit matribus, quæ ſecundis ſuis nuptiis quodammodo fuerunt ipſis filiis iniuriæ. Idque Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtitu. 22. confirmauit: ſed excepit tres ingratitudinis cauſas: nempe, ſi filius vitæ matris fuerit inſidiatus, aut impias in eam manus intulerit, aut omnium eius bonorum iacturam machinatus ſit.

¶ *PER*

¶ *PER Noſtram Conſtitutionem.*) Extat hæc in Codice Iuſtiniani Conſtitutio[1]. ¶ *LI-* 1 *L. vlt. C. de reuoc. don.*
CENTIAM Præſtitimus.) Quam nec donator expreſſa conuentione ſibi poteſt adimere. Neque enim paciſci poteſt impunitam fore ingratitudinem: quia reprobatur pactum, quod habet quandam delinquendi illicebram. Cæterum iam commiſſam ingratitudinem meliora pollicenti condonare, generoſum eſt & humanum. Quis enim non probet illam legem ἀμνηστίας? ¶ *CERTIS Ex cauſis.*) Enumerat Iuſtinianus in ſua Conſtitutione iniurias atroces in donatorem effuſas: manus impias in eum illatas: intentatum vitæ periculum, vel bonorum iacturam non leuem: poſtremò non ſeruatam pactorum fidem & conditionem. Sed neſcio an omnino certæ ſint hę cauſæ, quæ generalibus admodum verbis conceptæ ſunt, & latiſsimè patent. Deinde neſcio an certis cauſis commodè liceat alligare iudicium ingratitudinis. Periculum enim eſt alioqui, ne grauiſsima quæque ingratitudo maneat impunita. Itaque fortaſsis melius fuerit relinquere iudicis religioni æſtimandas, ex rerum circunſtantiis cauſas ingratitudinis. Neque hîc admodum moror criminationē Senecæ, qui libro tertio de Benef. vt aboleat totam ingrati actionem, odioſe contendit ei non ſufficere omnia fora: quia nemo ſit, qui non agat, aut cum quo non agatur: quódque hæc actio non ſit iudicem alligatura, ſed regno liberrimo poſitura: quaſi nulla lex monſtret quis ſit ingratus. Sed eſt quidam modus in rebus: nec nouum eſt, iniuriarum æſtimationem, quæ pendeat ex variis circunſtantiis, relinqui arbitrio boni iudicis, qui omnia expendat, cuiúſque religionem ſæpe non poſſumus certis cauſis alligare.

¶ *TACITAM In ſe conditionem habebat.*) Atque etiam hodie habet, ſaltem ſi fiat
ante nuptias. Idem & de donatione ſponſi & ſponſæ, quæ in dubio intelligitur eandē[2] 2 *L. cũ veterum. C. de donat. ante nupt.*
habere conditionem, ſaltem vt poſsit repeti, ſi non ſtetit per dantem, quo minus matrimoniũ ſecutum ſit. Atque ita ſtatuit Imperator Conſtantinus[3]. qui deinde alia Cō- 3 *dic. L. cum veterum.*
ſtitutione ſancit[4], vt ſi per mortem alterius impediatur matrimonium: ſponſo, qui a- 4 *L. ſi à ſponſo. C. de donat. ante nupt.*
liquid dedit, eiúſve hæredi, non aliter ſolidam repetitionem competere, quàm ſi oſculum non interuenerit. Hoc enim penſari vult dimidia donationis parte: tantíque æſtimat baſiolum, quod dedit ſponſa ſponſo. Notum eſt illud Theocriti: ἔστι καὶ ἐν κενεοῖσι φιλάμασιν ἁδέα τέρψις. Sed illud iniquum viris fortaſſe videbitur, quod idē Cōſtantinus nihili faciat oſculum, quod ſponſæ dederit ſponſus. Nam ſtatuit, vt ſi quid fortè ſponſa donarit, (quod raró accidere fatetur) impedito morte matrimonio, totum reddatur ſponſæ, eiúſve hæredibus, ſiue interuenerit, ſiue non interuenerit oſculum. Porrò vt donatio propter nuptias, ſic & dos tacitam in ſe conditionem habet hanc, Si
nuptiæ ſequantur[5]. ¶ *IVSTINVS Pater noſter.*) Fuit hic adoptiuus Iuſtiniani pater, 5 *L. itē quia. De pact. L. ſtipulationem. L. plerũque. L. licet. De iur. dot.*
naturalis autem auunculus. Succeſsit Anaſtaſio Dicoro, ex humillima conditione ad imperij faſtigium ſublatus. Succeſſorem verò habuit adoptiuum filium Iuſtinianum.
Huius adhuc extat Conſtitutio[6], vt non minus liceat conſtante matrimomio donatio- 6 *L. ſi conſtante. C. de dona. ante nupt.*
nem propter nuptias augere, vel minuere, quàm dotem. ¶ *CONSEQVENTIA Nomina rebus.*) Boni eſſe Legiſlatoris apta nomina rebus imponere, ſcribit etiam Plato in Cratylo. Et ſi conuenit legibus perſpicuitas, non poteſt non eſſe neceſſaria proprietas verborum. Ideóque & circa eam ſummum fuiſſe veteribus Iuriſconſultis ſtudium, teſtatur quodam loco Fabius. ¶ *CONSTITVIMVS.*) Extat hæc adhuc Iuſtiniani Conſtitutio[7]. Sed alia quoque extat Nouella eiuſdem Conſtitutio. 97. qua non modò
permittit donationem conſtante matrimonio ad exemplum dotis augeri: ſed omnino 7 *L. cũ multa. C. de don. ante nupt.*
præcipit, vt doti reſpondeat, tum in quantitate, tum in pactis. ¶ *DOTIBVS In hoc exæquentur.*) Sicuti & in aliis exæquantur. Omnino enim parem harum eſſe cauſam vult Iuſtinianus, pariáque tribuit priuilegia vtriſque. Et vt vir iubetur proprietatem lucri, quod ex dote conſequitur, ſeruare filiis: ita & mulier id quod ex donatione propter nuptias percipit. Qua de re extat Iuſtiniani Nouella Conſtitutio. 98. Sanè non vt viri fit dos, ita conſtante matrimonio fiet vxoris donatio propter nuptias. Sed vtraque penes maritum eſt: quia is onera matrimonii ſuſtinet. Nec alio nomine prodeſt mulieri donatio propter nuptias, quàm quòd reddat ſecuriorem dotis cauſam, & vxori obligetur: ſic, vt ne ea quidem conſentiente poſsit à viro alienari. Qua de re extat Nouella Iuſtiniani Conſtitutio ſexageſima prima.

¶ *ERAT OLIM.*) Hæc appendix non pertinet propriè ac peculiariter ad titulũ de Donationibus: ſed ad totum ſuperiorem tractatum de legitimis acquirendarum

rerum modis. Nec id eſſe infrequens in hiſce Inſtitutionibus, alibi annotauimus. ¶ *PER Noſtram Conſtitutionem.*) Extat hæc adhuc Iuſtiniani Conſtitutiõ, quæ non tã primùm inuenit quàm prius inuentum beneficium, de quo hîc agitur, auxit. Nam veteres iuris autores non ferebant ius accreſcendi in communi ſeruo, quem miles liberum eſſe iuſsiſſet: ſed tum volebant, vt cogeretur ſocius ſuam partem vendere, & plenam libertatem ſeruus conſequeretur. Iuſtinianus, quod in milite ſpecialiter conſtitutum erat, locum habere voluit in omnibus, etiam paganis. ¶ *MVLTA Etiam contra communes regulas.*) Ne longius abeamus, ſingulare eſt libertatis priuilegium in ea ipſa re, de qua hîc agitur: quia cogitur aliquis emere, & alius vendere: cùm alioqui communes iuris regulæ dictent neminem cogendum emere aut vendere. Porrò infinita ſunt alia libertatis priuilegia, quæ hîc congerere non vacat aliò properãtibus: nec admodum refert, cùm nullus ſit hodie vſus eorum. ¶ *LIBERTATEM Impoſuit.*) Expreſsim. Neque enim hîc ſuffecerit tacita coniectura. Vnde ſi quis communem ſeruum ſimpliciter inſtituat hæredem, non conſequetur eo nomine ſeruus libertatem, ſed hæreditatẽ potius acquiret alteri ſuo domino. ¶ *QVOD Nos definiuimus.*) Iuſtinianus æſtimat ſeruum, qui decimum annum exceſsit, viginti ſolidis, ſi nulla ſit imbutus arte: artificem, triginta ſolidis: notarium, quinquaginta: medicum, ſexaginta, nullo ſexus diſcrimine. Eunuchos autem maiores decem annis, quinquaginta ſolidis æſtimat: & ſi ſint artifices, ſeptuaginta. Minores autem decem annis, non niſi triginta ſolidis æſtimat.

1 *L. 1. C. de cõmu. ſer. man.*

2 *L. inuitũ. C. de contrah. empt. L. nec emere, C. de iure delib.*

3 *L. 1. §. ne autem quantitas. C. de cõmu. ſer. ma.*

Quibus alienare licet, vel non. Tit. VIII.

ACcidit aliquando, vt qui dominus ſit, alienare non poſsit: & contrà, qui dominus non ſit, alienandæ rei poteſtatem habeat. Nam dotale prædium maritus inuita muliere per Legem Iuliam prohibetur alienare, quanuis ipſius ſit dotis cauſſa ei datum. quod nos, Legem Iuliam corrigentes, in meliorem ſtatum deduximus. Cùm enim Lex in ſolis tantummodo rebus locum habebat, quæ Italicæ fuerant: & alienationes inhibebat, quæ inuita muliere fiebant, hypothecas autẽ earum rerum, etiã volente ea: vtrique remediũ impoſuimus, vt etiam in eas res, quæ in prouinciali ſolo poſitæ ſunt, interdicta ſit alienatio vel obligatio: vt neutrum eorum neque conſentientibus mulieribus procedat, ne ſexus muliebris fragilitas in perniciem ſubſtantiæ earum conuertatur.

Contrà autem creditor pignus ex pactione, quanuis eius ea res non ſit, alienare poteſt. Sed hoc forſitan ideo videtur fieri, quod voluntate debitoris intelligitur pignus alienari: quia ab initio contractus pactus eſt, vt liceret creditori pignus vendere, ſi pecunia non ſoluatur.

Sed ne creditores ius ſuum perſequi impedirentur, neque debitores temerè ſuarum rerum dominium amittere viderentur: noſtra Conſtitutione conſultum eſt, & certus modus impoſitus eſt, per quem pignorum diſtractio poſsit procedere: cuius tenore vtrique parti creditorum & debitorum, ſatis abunde prouiſum eſt.

Nunc admonendi ſumus, neque pupillum neque pupillam, vllam rem ſine tutoris autoritate alienare poſſe. Ideóque ſi mutuam pecuniam ſine tutoris autoritate alicui dederit: non contrahit obligationem: quia pecuniam non facit accipientis. Ideóque vindicari numi poſſunt, ſicubi extant.

extant. Sed ſi numi quos mutuo minor dederit, ab eo qui accepit bona fide conſumpti ſunt: condici poſſunt. ſi mala fide: ad exhibendum de his agi poteſt. At ex contrario omnes res pupillo & pupillæ ſine tutoris autoritate rectè dari poſſunt. Ideóque ſi debitor pupillo ſoluat: neceſſaria eſt debitori tutoris autoritas. Alioqui non liberabitur.

Sed hoc etiam euidentiſsima ratione ſtatutum eſt in Conſtitutione, quam ad Cæſarienſes aduocatos ex ſuggeſtione Triboniani viri eminentiſsimi Quæſtoris ſacri Palatii noſtri promulgauimus: qua diſpoſitum eſt, Ita licere tutori vel curatori debitorem pupillarem ſoluere, vt prius iudicialis ſententia, ſine omni damno celebrata, hoc permittat. quo ſubſecuto, ſi & iudex pronunciauerit, & debitor ſoluerit, ſequatur huiuſmodi ſolutionem pleniſsima ſecuritas. Sin autē aliter, quàm diſpoſuimus, ſolutio facta fuerit: pecuniam autem ſaluam habeat pupillus, aut ex ea locupletior ſit, & adhuc eandem pecuniæ ſummam petat: per exceptionem doli mali poterit ſubmoueri. Quòd ſi malè conſumpſerit, aut furto aut vi amiſerit: nihil proderit debitori doli mali exceptio, ſed nihilominus condemnabitur: quia temerè ſine tutoris autoritate, & non ſecundum noſtram diſpoſitionem ſoluerit. Sed ex diuerſo, pupilli vel pupillæ ſoluere ſine tutoris autoritate nō poſſunt: quia id, quod ſoluunt, non ſit accipientis: cùm ſcilicet nullius rei alienatio eis ſine tutoris autoritate conceſſa ſit.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

ACCIDIT *Aliquando.*) Indicant hæc verba, hoc titulo contineri noua quædam,
&, vt Theophili verbo vtar, παράδοξα themata. Et reuera nouum eſt, eum, qui
dominus ſit, non poſſe alienare. cùm dictum ſit nihil tam eſſe naturale, quàm ratam
haberi voluntatem domini rem ſuam in alium transferre volentis. Rurſus nouum eſt, 1 *§. per traditionē. Supra. de rer. diuiſ.*
eum, qui dominus non ſit, poſſe alienare: cùm regula iuris dictet, neminem plus in
alium iuris transferre poſſe quàm habeat. ¶ *NAM DOTALE.*) Vel etiam 2 *L. nemo plus iuris. De reg. iur.*
quaſi dotale. Nam & fundum dotali ſeruo legatum ad Legem Iuliam pertinere, quaſi
dotalem, ſcribit Paulus. ¶ *PRAEDIVM.*) Inquit Vlpianus: dotale prædium 3 *L. 3. De fundo dot.*
accipere debemus, tam vrbanum, quàm ruſticum. ad omne enim ædificium Lex Iulia 4 *L. dotale prædium. De fund. dota.*
pertinebit. Et prædii appellatione etiam pars continetur. Sed neque ſeruitutes prædio debitas poteſt maritus amittere. Rei autem dotalis, quæ mobilis ſit non meminit 5 *L. Iulianus. D. illo tit.*
Lex Iulia: & eius prohibitionem ad eam rem non pertinuiſſe teſtatur hoc loco Theophilus. Certè Imp. Alexander ratam habuit libertatem à marito collatam ſeruo dotali. ¶ *MARITVS.*) Vel etiam Sponſus. Nam (inquit Caius) Lex Iulia, quæ do- 6 *L. 3. C. de iure dot.*
tali prædio proſpexit, ne id marito liceat obligare, aut alienare: plenius interpretanda 7 *L. 4. De fun. dota.*
eſt, vt etiam de ſponſo idem iuris ſit, quod de marito. ¶ *PROHIBETVR Alienare.*) Omnino enim Reipublicæ intereſt mulieres manere dotatas. Itaque diligenter 8 *L. 1. D. Sol. mat. L. 2. De iure dot.*
retinenda eſt Legis Iuliæ prohibitio: magíſque intendenda, quàm remittenda. quod
etiam fecit ſua Conſtitutione Iuſtinianus. ¶ *QVANVIS Ipſius ſit, dotis cauſſa ei datum.*) Iuſtinianus alibi explicat, qua ratione dos mariti eſſe dicatur: nempe, ſub- 9 *L. in reb. C. de iure dot.*
tili quadam iuris fictione: cùm reuera & naturaliter maneat vxoris, cuius proprium 1 *L. denique. §. ſed vtrū. in fi. De Minor.*
patrimonium alio loco dos eſſe dicitur. Itaque reſcriptum eſt, maritum ex ſua ſubſtātia, non ex dote mulieris ſatisfacere debere creditoribus: & res, quarum maritus eſt do- 2 *L. aſsiduis. C. qui pot. in pigno.*
minus, ſeparari à rebus dotalibus, quaſi alienis. Verū multa marito conceſſa ſunt, quæ 3 *L. doce. C. de rei vind.*
nō niſi domino cōcedi ſolent. veluti vt res dotales poſsit vindicare: ſeruos manumitte- 4 *L. 3. C. de iure dot. L. dotalem. D. Solu. ma.*
re: iiſdē autor eſſe adeūdæ vel repudiādę hæreditatis: poſtremò rebus dotalibus vti, vt
ſuis. Qua ratione dictum eſt, maritum videri dotis dominū, vt etiam eſt apud Tullium 5 *L. ſeruus dotalis. D. Solu. matr.*
in Topicis. Húcque alluſit Poëta lib. 4. Æneidos: Liceat Phrygio ſeruire marito,

Dotaléſque tuæ Tyrios permittere dextræ. Et Lucianus in Abdicato, νόμῳ (inquit) ἅπαντα γίγνεται τοῦ γεγαμηκότος. Et Plautus in Caſina, Hoc (inquit) viri omne cenſeo eſſe, quod tuum eſt. ¶ *QVAE Inuita muliere fiebant.*) Permittebat ergo Lex Iulia dotem alienari conſentiente muliere. Hócque fuit illud, quod maximè correctione dignum viſum eſt. Permiſſæ autem alienationis ex conſenſu mulieris nulla fit mentio in Pandectis, vbi explicatur Lex Iulia de fundo dotali: ſed reſcripſerunt Diocletianus

1 *L. ſi prædium. C. de iure dot.*

& Maximianus, vxorem dotale prædium alienantem non obeſſe nolenti marito: ſatis indicantes vtriuſque conſenſu factam alienationé ratam fore. ¶ *HYPOTHECAS AVTEM.*) Quaſi iis facilius conſentirent mulieres: vt quæ longè minus abhorreant ab obligatione, quàm ab alienatione. Itaque Lex Iulia putauit citius occurrendum periculo, leuiori quidem, ſed eo nomine maiori: vtpote quo citius poſſent mulieres circumueniri. Sic prohibitum fuit Senatuſconſulto Velleiano, mulieres fide iubere. At nulla Lex prohibuit eas alienare, quia non temerè proſiliat ad alienationé auarum & tenax genus mulierum. ¶ *VTRIQVE Remedium impoſuimus.*) Extat hac

2 *L. vnica. §. & cũ Lex Iulia. C. de rei vxor. act.*

de re Iuſtiniani Conſtitutiõ. Ad cuius exemplum poſtea edita eſt Nouella Conſtitu. 61. qua cautum eſt, ne liceat vllo modo alienare vel obligare res immobiles donationis ante nuptias, ne conſentiente quidem muliere: quanquam, ſi ei aliunde ſatis cautũ ſit, ſecundus iteratúſq; eius cõſenſus ſufficiat. ¶ *NE Sexus muliebris.*) Alibi Iuſtinianus

3 *dic. L. vnica. § cũ autẽ.*

hãc rationé effert his verbis: Ne fragilitate naturæ ſuæ in repentinã deducatur inopiã.

4 *L. ſi neceſſarias. §. de vendendo. De pig. act.*

¶ *CONTRA Autem creditor.*) Eiúſve hæres. Nam (inquit Pomponius) de vendendo pignore, in rem pactio accipienda eſt, vt omnes contineantur. Et ſi creditoris duntaxat perſona fuerit comprehenſa, etiam hæres eius iure vendet, ſi nihil in contrarium actum ſit. ¶ *PIGNVS.*) Et ſi plura ſint pignora, quodlibet. Nam (inquit

5 *L. creditoris. De diſtrac. pigno.*

Modeſtinus) creditoris arbitrio permittitur, ex pignoribus ſibi obligatis, quibus velit, diſtractis, ad ſuum commodum peruenire. ¶ *EX PACTIONE.*) Huius Pactionis vetus eſt vſus. Nam olim Apud Græcos frequens fuit. Et Demoſthenes πρὸς Λακρίτου παραγραφῇ. ſcribit apud Athenienſes diſertè in pignorum conuentionibus apponi ſolita: ἐὰν μὴ ἀποδῶσι γιγνόμενον ἀργύριον κατὰ τὴν συγγραφήν, ἐξέστω τὰ ὑποκείμενα ἀποδόσθαι, ἢ ὑποθεῖναι τῶν ὑπαρχούσης τιμῆς. Sed & Romani diu vſi ſunt eo iure, vt & ſi non conuenerit de diſtrahendo pignore, nihilominus liceret creditori diſtrahere: ſi modò non conuenit, ne liceat. Vbi verò conuenit ne diſtraheretur, non aliter potuit creditor diſtrahere, quàm ſi debitori ter fuerit denunciatum, & is ceſſauerit, quemad-

6 *L. 4. De pigne. act.*

modum eſt apud Vlpianũm. Sanè Sabinus reſpondit, Eum, qui pignori rem accepit,

7 *L. ſi is qui pignori. De furt.*

& cùm de vendendo pignore nihil conueniſſet, vendidit: aut antè quàm dies venditionis veniret, pecunia non ſoluta id fecit: furti ſe obligare. Porrò quæſitum eſt, an debitor ipſe, qui cum creditore pactus eſt non vendere pignus, poſsit nihilominus rectè

8 *L. ſi creditor. §. vlti. De diſtract. pigno.*

vendere. Et reſpondit Martianus, nullam eſſe venditionem, vt pactioni ſtetur. Ita autem legendum eſſe hoc Martiani reſponſum, iam ſatis conſtat. ¶ *ALIENARE.*)

9 *L. debitor. De pigne. actio.*

In alium quàm debitorem ipſum (hic enim rem ſuam emere non poteſt) vel eius fideiuſſorem, qui magis debet pignus debitori luere, quàm ſibi emere. Et ſi emerit: vel

1 *L. 1. C. de dolo ma. L. 2. De diſtrac. pig.*

debitori, vel alteri creditori ius pignoris habenti reſtituere cogetur, recepto ſuo precio. Sed etſi ſecundus creditor à priori emerit, poteſt et debitor ſolutam pecuniam offerre,

2 *L. cũ ſecũdus. §. vlt. De diſtract. pignor.*

& rem recipere, vt reſpondit Martianus: qui etiam addit rationem, quòd hic emptor non tam acquirendi dominii, quàm ſeruãdi pignoris ſui cauſa intelligatur pecuniam dediſſe. ¶ *POTEST.*) Non etiam debet. Nam inuitum creditorem cogi vendere

3 *L. quãuis. De pigne. act.*

ſatis inhumanum eſt, inquit Pomponius. Sed ſi id vẽditum velit debitor, vendat ipſe: poteſt enim. Porrò ſi pignus alienarit creditor: poſtquam ſuum recepit, reſiduũ debet

4 *dic. L. quãuis. §. vlt. cũ le. ſeq. L. quæſitum. §. vlt. De diſtr. pig.*

reddere debitori. nam & ſi quid deſit, petere poteſt. ¶ *QVOD Voluntate debitoris intelligitur.*) Quinimo ſecurius hîc emitur, quàm ſi debitor ipſe venderet: quia emptor nõ modò ſecurus eſt ab euictionis periculo, quod alioqui dominus intentaret, ſed & ab al-

5 *L. qua ſpecialiter. C. de diſtr. pig.*

terius poſterioris creditoris hypothecã: multo magis ab ipſius vendentis creditoris iu-

6 *L. 1. C. ſi antiq. cred. pig. vendid.*

re. Sanè quãcunque conditionem venditioni adiecerit creditor, ea proderit & debitori. Vnde ſi creditor pignus vendiderit hoc pacto, vt ſibi liceat reddere pecuniam, & pignus recuperare: eodem iure poterit vti debitor. Aget enim cum creditore, vt actiones

7 *L. ſi creditor. De diſtract. pignor.*

quas habet, ei cedat. ¶ *VT Liceret creditori pignus vendere.*) Obſerua formulam huius pactionis, quæ nullam continet conditionem iniquam, aut duriorem: nec iuſtum rei

precium

precium interuertit. Itaque hoc modo fieri poſſet in rem creditoris. Sic enim ſcribit Martiánus: Poteſt ita fieri pignoris datio hypothecæve, vt ſi intra certum tempus nō ſit ſoluta pecunia, iure emptionis poſsideat rem tunc æſtimandam. Cæterum ab initio ita paciſci non liceret, vt ſi debitor præſtituto die non ſoluerit, res fiat creditoris, eámque habeat loco debiti. Nam eiuſmodi pactum, ſiue Lex commiſſoria in pignoribus reprobatur à Cōſtātinō, vt pote, quod captioſum id ſit: vt latius dixi in meo Cōſtantino. ¶ *SI Pecunia non ſoluatur.)* Inquit Papiniánus: Cùm ſoluendæ pecuniæ dies pacto confertur: conueniſſe videtur, ne prius vendendi pignoris poteſtas exerceatur. Verùm hîc admonendi ſumus, nihil agi, niſi tota ſoluatur ſuo tempore. Nam & ſi vel minima tantùm pars ſuperſit, nihilominus creditor poteſt diſtrahere, vt reſcripſit Gordiánus, & Pompónius: Cùm (inquit) pignus ex pactione vænire poteſt, non ſolùm ob ſortem non ſolutam vænire poterit, ſed ob cætera quoque, veluti vſuras, & quæ in id impenſa ſunt. Itaque debitoris denunciationem ante venditionem factam, ita demū efficacem eſſe, ſi vniuerſum tam ſortis, quàm vſurarum debitum offerat creditori debitor, reſcripſit idem Gordiánus. Et oportet quidem omnino ab ipſo debitore id fieri. Nam alterius creditoris oblatio non impediet diſtractionem pignóris.

1 *L. ſi fundus. §. vlt. De pignorib.*
2 *L. vlt. C. de pact. pig.*
3 *L. cum ſoluendæ. De diſtr. pignor.*
4 *L. quandiu. C. de diſtract. pigno.*
5 *L. ſi neceſſarias. §. vlt. De pigner. act.*
6 *L. vlt. C. debit. vēdi. pign. imped. non poſſ.*
7 *L. vlt. C. ſi antiq. cred. pig. vendide.*

¶ *IMPEDIRENTVR.)* Vbi ſcilicet non cōueniſſet de venditione pignoris. quāquam nec tum olim omnino impediebantur, quia poterāt nihilominus vendere: ſed parū debitoribus conſulebatur, quibus voluit quoque eſſe conſultum Iuſtinianus.

¶ *NOSTRA Conſtitutione conſultum eſt.)* Extat hæc Iuſtiniani Conſtitutió. cuius ſententia, quòd prolixior ſit, non eſt hoc loco relata. Eius ſumma hæc eſt: Vbi de vendendo pignore non conuenit, interpellandus eſt primùm debitor vt ſoluat. qui ſi deinde ceſſarit biennio, pignus diſtrahi poterit. Si non reperiatur emptor: rurſus admonebitur debitor. qui ſi porrò ceſſet, creditor ſibi impetrabit ius dominii. Sed tamen biennio integrum erit debitori recupérare rem ipſam, ſi creditori offerat totum debitum, cum eo, quod eius intereſt à tempore moræ.

8 *L. vlt. C. de iure domi. impetran.*

¶ *VLLAM REM SINE Tutoris autoritate.)* Eo autem autore poteſt pupillus quaſdā res alienare, ſed eas tantùm, quæ cōmodè ſeruari non póſſunt. Nam in aliis alienandis opus eſt præterea iuſta cauſa, & decreto iudicis: de quo latius agit Oratio Seuéri. Quod autem ſubiicitur exemplum pecuniæ mutuò dandæ, non aliam requirit, quàm tutoris autoritatem: quia pecunia ſeruari non poteſt, vtpote quæ in eos vſus habeatur, vt aſsidua permutatione quodammodo extinguatur, quemadmodum ſuprà dixit Iuſtiniánus. Plura, quæ pertinent ad tutoris autoritatem, repetenda ſunt ex libro ſuperiori, qui peculiarem habet ea de re titulum. ¶ *QVIA pecuniam non facit accipientis.)* Subtilis eſt hæc ratio, cur nulla prorſus hîc contrahatur obligatio, ne ex parte quidem ipſius, qui accepit: nempe, quòd pupillus nequeat id facere, quod alium obliget, hoc eſt, dominium transferre: nec rurſus adimplere obligationem, quæ re contrahitur. Quid autem iudicandum ſit de aliis pupillorum contractibus, ſuo ſuperius loco ſatis dictum eſt. ¶ *IDEOQVE Vindicari.)* Verum quidem eſt, mutui cauſa dari perſonalem actionem. ſed hoc ita demum ſi obligatio ſit, ex qua tanquam cauſa, ea actio naſcitur veluti effectus. cùm ergo hîc probarit Iuſtin. eam obligationé non eſſe contractam, rectè conſequitur, nec illam quidem actionem dari. Supereſt igitur ſola in rem actio, quæ domino datur. ¶ *SED SI NVMI.)* Similis eſt locus apud Vlpiánum, qui ait: Fugitiuus, vel alius ſeruus contra voluntatem domini credendo non facit accipientis. quid ergo? Vindicari numi poſſunt, ſi extant: aut ſi dolo malo deſinant poſsideri, ad exhibendum agi. quòd ſi ſine dolo malo conſumpti ſunt, condicere tibi potero. Ex his Vlpiani verbis colligere licet, quod hoc etiam loco traditur, Conſumptione confirmari mutuum, quemadmodum & confirmatur vis ſolutionis, quæ alioqui erāt nihili. ¶ *RECTE DARI.)* Donari certè rectè poſſunt. Poteſt enim pupillus ſine tutore conditionem ſuam meliorem facere. Quòd ſi quid detur quod pupillo debebatur, non eſt omnino ſecura dantis cauſa, vti paulò pòſt dicemus. ¶ *IDEOQVE.)* Id dependet ex eo, quod ſupra dictum eſt, non poſſe pupillum alienare. Alienare autem videretur, ſi recipiendo ſolutionem, ſtatim liberaret debitorem: quanquam interim aliquid accipiat, quod certè poteſt. Et videtur quidem hic locus ex Vlpiano deſcriptus, qui hunc in modum reſpóndit: Pupillo ſolui ſine tutoris autoritate non poteſt: ſed nec delegare poteſt: quia neç

9 *L. Lex quæ tutores. C. de admi. tuto.*
1 *L. 1. De reb. eorum qui ſub tut. ſunt.*
2 *§. conſtituitur. Supra de vſufr.*
3 *L. rogaſti. §. vlti. D. ſi certum pet. cond.*
4 *L. quod ſi forte. §. vlt. L. Caſſius. De ſolut.*
5 *L. pupillo. De ſolut.*

alienare vllam rem poteſt. Si tamen ſoluerit ei debitor, & numi ſalui ſint: petentem
1 *L. contra iuris. De pact.* pupillum doli mali exceptione debitor ſummouebit. Huc pertinet & illud Caij: Cô-
tra iuris ciuilis regulas pacta conuenta, rata non habentur: veluti ſi pupillus ſine tuto-
ris autoritate pactus ſit, ne à debitore ſuo peteret, aut ne intra certum tempus peteret.
nam nec ſolui ei ſine tutoris autoritate poteſt. Poſtremò lubet adiicere quod Tullius
in Topicis ait: Non quemadmodum, quod mulieri debes, rectè ipſi mulieri ſine tu-
tore ſoluas: ita quod pupillo debes, poſsis eodem modo ſoluere. ¶ *SI Debitor pupillo.)*
Vero creditori. Nam ſi tantùm eſſet pupillus ſolutioni adiectus ab alio ſtipulante: re-
2 *L. ſi ſtipulatus fuero. De ſolut.* ctè ei ſolueretur. Sanè ſi in rem ſuam reciperet pupillus, adhibendus eſt tutor. Veluti ſi
quis hæres ſcriptus ſit hac conditione, Si decem pupillo dederit: hîc non eſt quidem
pupillus creditor, nec ei videntur legata decem. Sed tamen non erit tuta ſolutio ſine
tutore, ne datio ex pupilli imbecillitate pereat: quia non hoc egit teſtator, vt quoquo-
3 *L. ſi ſeruum decem. in ſi. De ſolut.* modo eſſet datum, expleta videatur conditio, quemadmodum reſpondit Marcellus.
Porrò quod hîc dicimus de pupillo, locum habet & in pubere viginti quinque annis
4 *L. ait prætor. §. ſed & ſi. De min. 25. annis.* minore. Nam ſi pecuniam à debitore ſolutam perdiderit, ei ſubuenitur.
¶ *IN Conſtitutione, quam ad Cæſarienſes.)* Non puto hanc Conſtitutionem extare.
5 *L. ſancimus creatione. C. de admi. tut.* Extat tamen alia eiuſdem Iuſtiniani ad Ioannem præfectum Prętorio, non diſsimilis,
qua ſancit debitorem pupilli, ſoluentem tutori ex præcepto iudicis, conſequi pleniſsi-
mam liberationem: nec tamen opus eſſe iudicis decreto, ſi quid ſoluatur ex reditu, vel
penſione, vel ſimili cauſa: ad quam non vult pertinere ſuam Conſtitutioné, quę de prę-
6 *L. Cõſtitutione. C. illo tit.* cepto iudicis loquitur. Deinde aliam ſubiicit Conſtitutionem, qua idem ſtatuere vide-
tur in vſuris non excedentibus centum ſolidorum quantitatem, vel biennales metas,
quod in penſionibus ſtatuit. ¶ *CAESARIENSES Aduocatos.)* Ab his ſæpe con-
ſultus fuit Iuſtinianus: ad eóſque multas ſcripſit Conſtitutiones: inter quas eſt illa, qua
ſtatuit, ſobolem ex muliere quinquagenaria ſuſceptam, nihilominus haberi legiti-
7 *L. ſi maior. C. de legit. hæred.* mam. Item illa, qua reprobauit pactum de hæreditate viuentis initum ſine eius con-
8 *L. vlt. C. de pact.* ſenſu, de cuius ſucceſsione agebatur. Poſtremò & illa, qua cauit, ſcripturas, quę teſtâtur
9 *§. item verborũ, inſ. de inuti. ſtipulat.* in ſtipulationibus aliquos fuiſſe præſentes, omnino ſequẽdas, niſi aliunde cõſtet fuiſſe
abſentes toto eo die, quo inſtrumentũ eſt cõfectũm. A Paleſtina quoque aduocatione
de quodã Iuris Ciuilis capite dubitãte conſultum ſe fuiſſe Iuſtinianus in quadam ſua
1 *L. ſi fideiuſſor. C. de fideiuſſ.* Conſtitutione commemorât. Item ab Illyriciana aduocatione. Fuit autem Cæſaræa
Metropolis Cappadociæ, quæ Archelao pulſo hoc nomen ſortita eſt à Tyberio, vel
2 *L. vlt. C. de verb ſignif.* certè ab Auguſto. Prius autem appellabatur Mazacæ. Atquè vt magis intelligamus
ſedem olim illic quoque fuiſſe clariſs. Iuriſperitorum, Strabo lib. XII. narrat Mazace-
nos ſiue Cæſarienſes, Charundæ primùm legibus vſos fuiſſe, earúmque doctiſsimos
habuiſſe interpretes, ſicuti habebant Romani ſuos Iuriſconſultos. Atque eos quidem
à Tygrane Cappadociam vaſtante aliquando in Meſopotamiam abductos fuiſſe:
ſed paulò pòſt magna cum gloria reuerſos eſſe. Iulianus huius vrbis odio, quòd
eſſet Chriſtiana, tentauit nomen mutare: ſed fruſtrà. Alia autem fuit Cæſaræa in Palæ-
ſtina, quam bellis euerſam Herodes Antipatri filius reſtituit, primúſque in gratiam
Auguſti dixit Cæſaream. In hac fuit celebris eccleſia, quæ à domo Cornelii Centu-
rionis ſumpſit initium, habuítque Euſebium Epiſcopũ. Tertia fuit Cæſaræa Philippi
in Iudæa, reſtituta à Philippo Herodis Tetrarchæ fratre. ¶ *DEBITOREM Soluere.)*
Hoc eſt, debiti ſolutionem recipiendo, eum liberare. Eſt autem phraſis Grecanica.
¶ *PLENISSIMA Securitas.)* Quæ nulla ſubuerti poſsit in integrum reſtitutione. Sic
& olim cùm Prætor decreuiſſet ſoluendam pecuniam minori ſine curatoribus: reſpõ-
3 *L. ait prætor. §. permittitur. De minoribus.* dit Vlpianus, ſoluenté eſſe ſecurũ: & ſi allegans minoré eſſe, cõpulſus ſit ad ſolutioné,
nihil ei eſſe imputandũ: nec Prętoré auditurum eſſe hunc minorem in integrũ reſtitui
4 *L. in pupillo. De ſolut.* volentem. ¶ *LOCVPLETIOR.)* Saltem nõ pauperior, inquit Marcellus. vt ſi eme-
rit ſibi rem neceſſariã, & quã alioqui de ſuo erat omnino & neceſſario empturus. Ac
tum quidé parum refert, quando ea perierit. Sed in aliis inſpicere ſolemus tempus litis
conteſtatæ, cùm quæritur, an pupillus, cui ſine tutore ſolutũ eſt, locupletior ſit. ¶ *SED*
5 *L. quod ſi forte. §. vlti. De ſolut.* *Ex diuerſo.)* Inquit Vlpianus: Pupillum ſine tutoris autoritate, nec ſoluere poſſe, palã
eſt. Sed etſi dederit numos: non ſtatim fient accipientis: vindicaríque poterunt. Planè
6 *L. nõ omnis §. ſi pupillus. D. ſi cert. pet. cõdict.* ſi fuerint conſumpti numi, ſtatim liberabitur. Idem tractat, & latius explicat alio lo-
co Iulianus. ¶ *QVIA ID Quod.)* Hæc ætiologia ex eo ſumpta eſt, quòd dicimus,

Id mihi

Id mihi ſolutum videri à debitore, quod meum factum eſt, cuique nihil iuris de[2]eſt, Nunc pro coronide breuiter adiiciamus nonnulla alia, quæ non poſſunt à dominis alienari. Primùm autem eius conditionis eſt res litigioſa, de qua extat Nouella Iuſtiniani Conſtitu. 112. Itẽ res alteri legata ſub conditione. quia ea pendente hæredis quidem [3]eſt: ſed tamen is non poteſt eam alienare in fraudem legatarij. Et quanquã Scæ[4]uola & Iulia[5]nus ſuſtineant alienationem, ſi nitatur bona fide tradentis accipientíſque: & ſolo precio iubeant contentum eſſe legatarium: tamen vereor, ne id parum fuerit probatum Iuſtiniano, qui voluit res legatas omnino dari legatariis iuxta mentem teſtatoris: & in vniuerſum prohibuit alienari res ſubiectas reſtitutio[6]ni: ſolámque excepit cauſam adiuuandæ legitimæ portionis, quæ ſit ſatis ad dotem vel donationem propter nuptias, vt eſt in Nouella eius Conſtitu. 39. Præterea Iure Ciuili res emphyteuticæ nó poſſunt alienari, niſi admonito domino directo. Feuda quoque prohibuit aliquando Federicus, deinde Lotharius, alienari ſine conſenſu patroni. Sed nos hodie alio iure vtimur, magíſque inſpicimus, an res ſit noſtro parta labore, an verò ex parentum ſucceſsione nobis obuenerit. Nam caſtrenſia vel quaſi caſtrenſia cuilibet alienare liberum eſt: Patrimonium verò non æquè.

1 *L. fugitiuus. De ſolut.*
2 *L. etiam. De ſolut.*
3 *L. generaliter. §. ſub conditione. D. quiet à quib. man. L. ſi poſt diem. §. ſed ſi ſub condit. D quãdo dies. lega. ced.*
4 *L. vlt §. vlt. De lega. 2.*
5 *L. quidã ita. §. ſi quis filiũ. D ad Sen. Trebell.*
6 *L. vlt §. ſin autem. C. comm. de legat.*

Per quas perſonas cuique adquiritur.

TIT. IX.

ADquiritur vobis, non ſolùm per voſmetipſos, ſed etiã per eos, quos in poteſtate habetis: item per ſeruos, in quibus vſumfructum habetis: item per homines liberos, & per ſeruos alienos, quos bona fide poſsidetis, de quibus ſingulis diligentius diſpiciamus. Igitur liberi veſtri vtriuſque ſexus, quos in poteſtate habetis, olim quidẽ, quidquid ad eos peruenerat (exceptis videlicet caſtrenſibus peculiis) hoc parentibus ſuis adquirebant, ſine vlla diſtinctione: & hoc ita parentum fiebat, vt etiam eſſet eis licentia, quod per vnum vel vnam eorum adquiſitum eſſet, alii filio, vel extraneo donare, vel vendere, vel quocunque modò voluerant adplicare. Quod nobis inhumanũ viſum eſt: & generali Conſtitutione emiſſa, & liberis pepercimus, & patribus honorem debitum reſeruauimus. Sancitum enim à nobis eſt, vt ſi quid ex re patris ei obueniat, hoc ſecundum antiquam obſeruationem totum parenti adquiratur. Quæ enim inuidia eſt, quod ex patris occaſione profectũ eſt, hoc ad eũ reuerti? Quod autem ex alia cauſſa ſibi filiusfamilias adquiſiuit, huius vſumfructum patri quidem adquirat, dominium autem apud eum remaneat: ne quod ei ſuis laboribus, vel proſpera fortuna acceſſerit, hoc in alium perueniens, luctuoſum ei procedat.

Hoc quoque à nobis diſpoſitum eſt, & in ea ſpecie, vbi parens emancipando liberos ſuos ex rebus, quæ adquiſitionem effugiebant, ſibi tertiam partem retinere (ſi voluerat) licentiam ex anterioribus Cõſtitutionibus habebat, quaſi pro precio quodammodo emancipationis: & inhumamanũ quiddã accidebat, vt filius rerũ ſuarum ex hac emancipatione dominio pro parte tertia defraudaretur: & quod honoris ei ex emãcipatione additum erat, quòd ſui iuris effectus eſſet, hoc per rerum deminutionem decreſceret. Ideóque ſtatuimus, vt parens pro tertia parte dominii, quam retinere poterat, dimidiam non dominii rerum, ſed vſuſfructus retineat. Ita etenim res intactæ apud filium remanebunt, &

pater ampliore ſumma fruetur, pro tertia, dimidia potiturus.

Item vobis adquiritur, quod ſerui veſtri ex traditione nanciſcuntur: ſiue quid ſtipulentur, ſiue ex donatione, vel ex legato, vel ex qualibet alia cauſſa adquirant. Hoc enim vobis ignorantibus & inuitis obuenit. Ipſe enim ſeruus, qui in poteſtate alterius eſt, nihil ſuum habere poteſt: Sed ſi hæres inſtitutus ſit, non aliàs, niſi veſtro iuſſu, hæreditatem adire poteſt. Et ſi vobis iubentibus adierit, vobis hæreditas adquiritur, perinde ac ſi voſipſi hæredes inſtituti eſſetis. Et conuenienter ſcilicet vobis legatum per eos adquiritur. Non ſolùm autem proprietas per eos, quos in poteſtate habetis, vobis adquiritur, ſed etiam poſſeſsio. Cuiuſcunque enim rei poſſeſsionem adepti fuerint, id vos poſsidere videmini. Vnde etiam per eos vſucapio, vel longi temporis poſſeſsio vobis accidit. De iis autem ſeruis, in quibus tantummodo vſumfructum habetis, ita placuit, vt quidquid ex re veſtra, vel ex operis ſuis adquirant, id vobis adiiciatur: quod verò extra eas cauſſas conſecuti ſunt, id ad dominum proprietatis pertineat. Itaque ſi is ſeruus hæres inſtitutus ſit, legatúmve quid ei, aut donatum fuerit, non vſufructuario, ſed domino proprietatis adquiritur. Idem placet & de eo, qui à vobis bona fide poſsidetur: ſiue is liber ſit, ſiue alienus ſeruus. Quod enim placuit de vſufructuario, idem placet & de bonæ fidei poſſeſſore. Itaque quod extra iſtas duas cauſſas adquiritur: id vel ad ipſum pertinet, ſi liber eſt: vel ad dominum, ſi ſeruus eſt. Sed bonæ fidei poſſeſſor cùm vſuceperit ſeruum (quia eo modo dominus fit) ex omnibus cauſsis per eum ſibi adquirere poteſt. Fructuarius verò vſucapere non poteſt: primùm quia non poſsidet, ſed habet ius vtendi fruendi: deinde quia ſcit ſeruum alienum eſſe. Non ſolùm autem proprietas per eos ſeruos, in quibus vſumfructum habetis, vel quos bona fide poſsidetis, aut per liberam perſonam, quæ bona fide vobis ſeruit, vobis adquiritur: ſed etiam poſſeſsio. Loquimur autem in vtriuſque perſona ſecundum diſtinctionem, quam proximè expoſuimus: id eſt, ſi quam poſſeſsionem ex re veſtra, vel ex ſuis operis adepti fuerint. Ex his itaque apparet, per liberos homines, quos neque veſtro iuri ſubiectos habetis, neque bona fide poſsidetis: item per alienos ſeruos, in quibus neque vſumfructum habetis, neque poſſeſsionem iuſtam: nulla ex cauſſa vobis adquiri poſſe. Et hoc eſt quod dicitur, per extraneam perſonã nihil acquiri poſſe: excepto eo, quod per liberam perſonam (veluti per Procuratorem) placet, non ſolùm ſcientibus, ſed & ignorantibus vobis adquiri poſſeſſorem, ſecundum Diui Seueri Conſtitutionẽ: & per hanc poſſeſsionem etiam dominium, ſi dominus fuerit, qui tradidit: vel vſucapionem, aut longi temporis præſcriptionem, ſi dominus non ſit. Hactenus tantiſper admonuiſſe ſufficiat, quemadmodũ ſingulæ res vobis adquirantur. Nam legatorum ius, quo & ipſo ſingulæ res vobis adquiruntur: item fideicommiſſorum, vbi ſingulæ res vobis relinquuntur: opportunius inferiore loco referemus.

Videamus itaque nunc, quibus modis per vniuerſitatem res vobis adqui-

adquirantur. Si cui ergo hæredes facti ſitis, ſiue cuius bonorum poſſeſſionem petieritis, vel ſi quem adrogaueritis, vel ſi cuius bona libertatũ cõſeruandarum cauſſa vobis addicta fuerint: eius res omnes ad vos trãſeunt. Ac prius de hæreditatibus diſpiciamus: quarum duplex conditio eſt. Nam vel ex teſtamento, vel ab inteſtato ad vos pertinẽt. Et prius eſt, vt de his diſpiciamus, quæ ex teſtamento vobis obueniunt. qua in re neceſſarium eſt, initium de ordinandis teſtamentis exponere.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

ADQVIRITVR.) Dominium. De obligatione autem, quę per alios nobis adquiritur, libro ſequenti, peculiari titulo agetur. Porrò deſcriptum eſt initium huius tituli ex Cáio. ¶ *SED Etiam per eos.*) An verò etiam per animalia noſtra, ſuprà di- 1 *L.acquiritur. De acquiren.rer.domi.*
ximus, vbi & vertagorum meminimus. ¶ *QVOS In poteſtate habetis.*) Saltem ipſius contractus tempore: quod hîc potiſsimùm inſpicimus, etiam ſi conditione foret ſuſpenſum. Vnde Paulus, Si (inquit) filiusfa. ſub conditione ſtipulatus, emancipatus 2 *L.ſi filiusfa. De verborum.obligat.*
fuerit, deinde extiterit conditio, patri actio competit: quia in ſtipulationibus id tempus ſpectatur, quo contrahimus. Ad eundem quoque modum Pomponius reſpondit, inquiens: Nam & ſub conditione ſtipulantes, omnimodo iis, quorum ſcilicet in 3 *L. qua legata. De reg. iur.*
poteſtate ſumus, acquirimus, etiam ſi liberatis nobis poteſtate dominij, cõditio exiſtat. Vnde etſi ageretur de reſcindendo contractu per reſtitutionem in integrum, magis contractus quàm conditionis tempus inſpiciemus, vt reſtitutio non detur: quia patris potius quàm filij minoris res agãtur. Sanè ſi filiusfa. ſtipulatus ſit ſub hac conditione, 4 *L. denique.§.1. De minorib.*
ſi ſui iuris factus ſit: non poterit non ei acquiri. Sed & vbi conditio penderet à poteſtate & facto ſtipulantis, eámque impleat filius iam emancipatus: ſibi, non patri ad- 5 *L.vlt. De ſtip.ſeru.*
quirit. Vnde ſi ita ſtipulatus fuerit, Quantam pecuniam Titio credidero, fide tua eſſe iubes? & emancipatus crediderit: nec fideiuſſor, nec reus patri obligabitur. ſed ipſi fi- 6 *L. quidam cùm filium. §.vlt. De verb.obligat.*
lio ex ſtipulatione quæretur actio. Porrò autẽ in legatis & vltimis voluntatibus ſpectare ſemper ſolemus conditionis tempus: vt patri non poſsit adquiri, quod legatum 7 *L.ſi debitori deportato. §.ſi filiusfa. De fideiuſſ.*
eſt filiofa. ſi eo tempore, quo legati conditio extitit, emancipatus erat filius. Nec ſanè hìc commodè poſſumus aliud ſpectare tempus, cùm tota res pendeat à ſolo teſtatore, 8 *L. qua legata. De reg. iur. L.ſi vſusfr. D. quãdo dies leg. ced. L.ſi vxor. C. de condit.inſer.*
nullúmque ſit factum filij, antequam rem ipſam accipiat. Itaque nihili eſt prima poteſtas, quæ defecit antequam filius quicquam ageret. Iam verò de emancipatis nemo dubitat, eos rem ſuam agere, ſibíque adquirere. nec enim poteſt parens, dominus eſſe acquiſitorum, cùm non ſit ipſius acquirentis. Nota eſt illa Abdicati Lucianici querela de patre: εἰ δεσπότης εἶναι θέλεις τῶν ὅτε οὐκ ἦσθα δεσπότης, πεπορισμένων. ¶ *QVICQVID Ad eos peruenerat.*) Etiam ſi ex matris ſucceſsione. Sed quando id correctũ ſit, dixi in meo Conſtantino. Illud magis eſt huius loci, quod Dionyſius Halicarn. lib. VIII, ait: ῥωμαίοις οὐδὲν ἴδιόν ἐστι κτῆμα, ζώντων ἔτι τῶν πατέρων, ἀλλὰ καὶ τὰ χρήματα καὶ τὰ σώματα τῶν παίδων, ὅ,τι βούλονται διατιθέναι τοῖς πατράσιν ἀποδέδοται. ¶ *EXCEPTIS Videlicet.*) Tradit etiam hanc exceptionem Iuuenalis vltima Satyra, inquiens: Et quæ ſunt parta labore Militiæ, placuit non eſſe in corpore cenſus, Omne tenet cuius regimen pater. Juſtinianus autem in Nouella ſua Conſtitu. 22. indicat & alia quædam excipi. Inquit enim, ὁ δὲ τῶν ἰδιοκτήτων καὶ quaſi caſtrenſium peculiorum, ἐξαιρείσθω λόγος, καὶ ἑτέρων τινῶν. Et ſanè ad exemplum caſtrenſis peculij Iuſtinianus exemit patriæ poteſtatis iure, ea quæ Princeps donat filio fa. Nam nec ius militiæ patri acquiri Vlpianus reſpondit. 9 *L.cum multa. C. de bon. quæ liber.*
Præterea Iuſtinianus in Nouella ſua Cõſtit. 134. noluit eum parentem, qui ſine cauſa tentauit diuortium, quicquam iuris habere in bonis donatis filiofa. cui iniuriam fecit 1 *L.3.§.ſi quid minori. De minorib.*
parato diuortio. Sed & bona, quæ filiofa. obuenerant ex fratris hæreditate, cuius etiam particeps fuerat cohęres pater, voluit ſolida eſſe filiifa. Sic enim ait in Nouella ſua Cõſtitu. 118. eum loco ſui iuris partem hæreditatis habere, ἐπειδὴ ἀντὶ ταύτης τῆς χρήσεως, μέρος αὐτῷ τῆς κληρονομίας καὶ κατὰ δεσποτείας δίκαιον δεδώκαμεν. Idem in Nouella Conſtit. 117. tuetur voluntatem teſtatoris, qui filiofa. aliquid reliquit ea cõditione, ne quid patri acquireretur. Nam etſi rogatus ſit pater filio ſuo reſtituere fideicommiſſum, li-

1 *L. vbi purè. D. ad Senat. Trebell.* cet id differatur in id tempus quo capere poſſit, hoc eſt, ſui iuris fiat: tamen filio ſolidū
reſtituetur. Et ſi in fraudem fideicommiſſi aliquid faceret pater, etiam ante id tempus
cogeretur reſtituere. quanquam paternæ reuerentiæ congruum ſit, egenti fortè patri
2 *L. Imperator. D. ad Sen. Trebell.* officio iudicis ex acceſsionibus hæreditariis emolumentū præſtari, vt ſcribit Papinia-
nus. Ergo multa ſunt, quæ ad exemplum caſtrenſis peculij excipiuntur. Illud verò
poſtremò admonendi ſumus, non excipi caſtrenſe peculium, niſi in gratiam filij. Ita-
que filio ſublato, pater ab eo peculio non ſummouetur: adeò vt caſtrenſe peculium fi-
3 *L. 3. C. de bon. proſcrip.* lij deportati, potius patri quàm fiſco tribuendum eſſe, reſcripſerit Imp. Alexander.
4 *L. pater qui dat. De caſtren. pecul.* Sed ſi detur in adoptionem filius, non poterit pater ei adimere peculium, non magis
quàm emancipato. ¶ *CASTRENSIBVS Peculiis.*) In quibus filiifa. vice patrumfa.
5 *L. 2. D. ad Sen. Maced.* funguntur, inquit Vlpianus: qui etiam addit ceſſare vſque ad eius quantitatem Mace-
6 *L. 3. C. de caſtren. pecul. mili.* donianum Senatuſconſultum. Imperator autem Alexander ait, filios proprium ha-
7 *L. ex nota. De caſtren. pecu.* bere caſtrenſe peculium, nec in eo vllum ius patris eſſe. Sic & Pomponius ſcribit, pa-
tribus aliquid ex caſtrenſibus bonis filiorum non deberi. Idem alibi caſtrenſe peculiū
8 *L. 3. §. Pōponius. De minor.* vocat proprium patrimonium filiorum. Et Vlpianus, nec caſtrenſe (inquit) nec quaſi
9 *L. 1. §. nec caſtrenſe. De collat.* caſtrenſe peculium fratribus confertur. Hoc enim præcipuum eſſe oportere, multis
Conſtitutionibus continetur. Certè poteſt de eo teſtari filiusfa. poteſt & inuito patre
1 *L. 2. C. de caſtr. pec.* id alienare pro ſuo arbitrió. Imo & litem de eo patri mouerē. Peculio autē caſtrenſi
2 *L. lis nulla. De iudic.* contineri ſcribit Imp. Alexander, res mobiles, quæ eunti in militiam à patre vel à ma
3 *L. 1. C. de caſtr. pec.* tre, aliiſve propinquis, vel amicis donatæ ſunt: item quę in caſtris per occaſionem mi-
litiæ quæruntur: in quibus ſunt etiam hæreditates eorum, qui non aliàs noti eſſe po-
tuerunt, niſi per militiæ occaſionem: etiam ſi res immobiles in iis ſint. Sed & cùm fra-
ter fratrem eundémque cōmilitonem in iiſdem caſtris ſcripſiſſet hæredem: reſcripſit
4 *L. 4. C. de caſtren. pecu.* Gordianus Imp. ſucceſsionem caſtrenſi peculio adſcribendam: quia credendum ſit,
peregrinationis laborem, ſocietatem commilitij, & obeundorum munerum conſor-
tium, affectioni fraternæ nonnihil addidiſſe: quinimo vice mutua chariores inuicem
5 *L. penul. De caſtr. pecul.* ſibi eos reddidiſſe. Rectè itaque Scęuola & Tryphoninus reſponderunt, hęreditatem
à commilitone agnato delatam, eſſe caſtrenſis peculij, ſi teſtamentū conditum ſit poſt
commilitium, quod creditur charitatem auxiſſe. Cęterū aliud eſſe de hæreditate, quam
frater in alia prouincia ſtipendia merens, fratri cum quo nunquam militauit, reliquit,
6 *L. dotem. §. vlt. De caſtren. pecu.* Papinianus reſpondit: Quia (inquit) ſanguinis ratio, non militiæ cauſa, meritum
hæreditatis accipiendæ præbuerat. Porrò autem parem eſſe quaſi caſtrenſium & ca-
ſtrenſium bonorum cauſam, nos alio poſtea loco pluribus cum Iuſtiniano probabi-
mus. Certè Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtitu. 123. ſtatuit, vt quæcunque clericus ac-
quireret, iure caſtrenſis peculij cenſeretur. ¶ *GENERALI Conſtitutione.*) Extat hęc
7 *L. cū oportet. C. de bon. quæ lib.* Conſtitutio libro ſexto Codicis. ¶ *EX RE Patris.*) Alibi apud Iuſtinianum eſt, ex
8 *dic. L. dum oportet.* ſubſtantia. Sed & ſi quid ex facto patris filius cōſequatur, à patre profectum videbitur.
9 *L. profectitia. De iure dot.* Itidem ſi patris occaſione, veluti ſi donare volens patri, donauit filiofa. Quòd ſi pater
oblatam acquirendi occaſionem repudiauit, vt ad filium aliquid peruenerit, non vi-
1 *dic. L. profectitia. §. ſi pater.* debitur profectum de bonis patris, qui de ſuo nihil erogauit. ¶ *QVAE Enim inuidia
eſt.*) Hoc eſt, Cur tandē id vetaretur aut negaretur. Sic Vergilius lib. 4. Æneid. Quæ
tandem Auſonia Teucros conſidere terra, Inuidia eſt? Habet autem hæc phraſis imi-
• tationē Græcorum, apud quos φθονεῖν ſæpe ſignificat negare vel prohibere. Polybius
lib. ſexto loquens de captiuis Cannenſibus, παρεκάλουν μὴ φθονῆσαι τοῖς ἑαλωκόσι τῆς σω-
2 *dic L. cum oportet.* τηρίας. ¶ *EX Alia cauſa.*) Alibi apud Iuſtinianum eſt, Ex aliis quibuſcunque cauſis.
Et in Nouella eius Conſtitu. 22. eſt, ἀλλαχόθεν. Sunt autem ſemper excipienda bona
caſtrenſia, in quibus ne vſumfructum quidem habet pater, & alia quæ cenſentur eodē
iure. ¶ *VSVMFRVCTVM.*) Qui etiam ſecum trahit ius pleniſsimę adminiſtra-
tionis, vt præter alienationem & hypothecam, omnia ferè tribuat, quæ tribueret do-
3 *dic. L. cum oportet. §. nō autem.* minium. nec prius finitur, quàm parens ipſe fructuarius. Sic enim Iuſtinianus, quod
olim in bonis maternis ſtatutum erat, vult obtinere in omnibus bonis aduentitiis. Ita-
que in Nouella ſua Conſtitu. 22. τὴν (inquit) χρῆσιν αὐτῶν, ἄχρις οὗ περίεστι, μένειν ἀδιάπτω-
τον, καὶ οἱ ἅπαντες πρὸ ἡμῶν βούλονται νόμοι, καὶ ἐπὶ τοῖς μητρῴοις καὶ ἐπὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασι, καὶ ἡμεῖς σύμ-
φαμεν. ¶ *EX Rebus, quæ acquiſitionem effugiebant.*) Veluti maternis, quarum dominium
4 *L. 1. & 2. C. de bon. mater.* proprium erat filiorum, ſolus verò vſusfructus patri quærebatur. ¶ *EX Anterioribus
Conſtitutionibus,*) Nempe Conſtantini Imp. Nam Iuſtinianus alibi expreſsim hoc tri-
buit

buit Legi Conſtantianæ. ¶ *RETINEAT.*) Et ſi etiam in emancipatione expreſsim 1
hoc ſibi non retinuerit. Satis enim eſt ſpecialiter non reieciſſe, vti tradit eadem ſua Cō-
ſtitutione Iuſtinianus. Ceterū ſi non expreſsim adimatur emancipato peculium pro-
fectitium, donari intelligitur. Nam alioqui patri liberum erat vno verbo adimere, etiā 2
ante emancipationem, per quam deſinit eſſe peculium: vt relictum emancipato non
poſsit non videri pleno iure donatum.

¶ *ITEM Vobis.*) Alio quoque ſuperius loco docuit Iuſtinianus, quodcunque per 3
ſeruum acquiritur, id domino acquiri: & tum retulimus mores priſcorum Germano-
rum, apud quos ſcribit Tacitus, ſeruos non omnia dominis acquiſiſſe, ſed ſolùm ali-
quem modum pecoris, frumenti, & veſtis præſtitiſſe. Certè Leo Imp. iudicans grauio-
rem eſſe Iuris Ciuilis ſeruitutem, quæ hominem deiiciebat ad conditionem pecudis
vel brutæ animantis, humaniter permiſit ſeruis ſuis ſibi acquirere, déque iis teſtari.
Nec tamen aliorum dominorum poteſtatem imminuit, ſed liberum humanitatis exē-
plum propoſuit. quod certè primum in cauſa fuiſſe videtur abolendæ inter Chriſtia-
nos illius veteris ſeruitutis, cuius hodie nullus eſt vſus. Quare & nos minus in iis hæ-
rebimus. Porrò quę ſequuntur, ad verbum deſcripta ſunt ex Caij reſponſo. ¶ *ET In-* 4
uitis.) Atque adeò palam nolentibus, & vetantibus ſeruum ſtipulari. Poſſunt tamen 5
domini, quod iis ſummo iure ita eſt acquiſitum, repudiare & reiicere: quanquam per
ſeruos poſsint inuiti obligari peculio tenus. ¶ *NIHIL Suum.*) Niſi peculium ha-
beat domino permittente. ſed id ſemper pendet à nutu domini. Vnde & Tityrus ille 6
Vergilianus, Nec ſpes (inquit) libertatis erat, nec cura peculi. Certè alimenta ſeruus ha-
bere poteſt, eique rectè legantur à quolibet. ¶ *SED Si hæres.*) Alia eſt cauſa hære- 7
ditatis, alia ſtipulationis, donationis vel legati, quia illa diuidi non poteſt, quin com-
moda & incommoda ſimul contineat, hæc verò poteſt. quod alio loco diximus, cùm
illud explicaremus, cur pupillus contrahere poſsit in rem ſuam ſine tutore, hæredita-
tem adire omnino non poſsit. ¶ *VESTRO Iuſſu.*) Eóque præeunte. Sed in bonorū 8
poſſeſsionibus & fideicommiſſariis hæreditatibus, ſufficit quandocunque accedere do
mini voluntatem. ¶ *PERINDE Ac ſi Vosmetipſi.*) Vbi ſimplex eſt inſtitutio, parū 9
refert ſeruus vel dominus inſtituatur. Semper enim æquè domino hæreditas acquiri-
tur. At ſi qua fieret ſubſtitutio his verbis, Quiſquis mihi hæres erit, idem impuberi fi-
lio meo hæres eſto: ad eam non admittetur dominus per ſeruum hęres factus: ſed po
tius ſeruus ipſe, qui ſcriptus eſt, ſi conditione ſubſtitutionis eueniente, ſui iuris fuerit. 1
¶ *SED Etiam poſſeſsio.*) Saltem ea, quæ iuſta eſt. quod reſponſo Iaboleni fuſius expli-
catur. Porrò de vſucapione, quæ per alios nobis procedit, ſuo ſuperius loco ſatis dictū
eſt. ¶ *ITA Placuit.*) Deſcriptus eſt hic locus ex Caio. Sed apertius explicatur ab Vl 2
piano, his verbis: Si ſerui vſusfructus legatus ſit, quicquid is ex opera ſua adquirit, vel 3
ex re fructuarij, ad eum pertinet: ſiue ſtipuletur, ſiue ſtipulatio ei tradita fuerit. Si verò
hæres inſtitutus ſit, vel legatum acceperit: Labeo diſtinguit, cuius gratia vel hæres in-
ſtitutus ſit, vel legatum acceperit. Sed etſi quid donetur ſeruo, in quo vſusfructus al- 4
terius eſt: quæritur, quid fieri oporteat. Et in omnibus iſtis, ſiquidem contemplatione
fructuarij aliquid ei relictum vel donatum eſt, ipſi adquiretur: ſin verò proprietarij,
ſiue ipſius ſerui adquiretur domino. ¶ *VSVCAPERE Non poteſt.*) Sic Impp. Dio-
cletianus & Maximianus reſcripſerunt, fructuarium ad obtinendam proprietatem re- 5
rum, aut ſucceſſores eius, ex ea cauſa tenentes, nulla temporis præſcriptione muniri.
¶ *NON Poſsidet.*) Animo domini, inquit Theophilus. Et certè niſi hic animus poſſeſ-
ſioni adſit, nihil ea proderit ad vſucapionem. ¶ *NON Solum autem.*) Sic Paulus, 6
Sed & per eum (inquit) quem bona fide poſsidemus, quamuis alienus ſit, vel liber, poſ-
ſeſsionem adquirimus. Deinde paulòpòſt, Per eum, in quo vſumfructum habemus,
poſsidere poſſumus: ſicut ex operis ſuis adquirere nobis ſolet. ¶ *ET Hoc eſt, quod*
dicitur.) Non temerè inuenias in Pandectis ad verbum id dictum: ſed alia dicta ſunt 7
eiuſdem ſententiæ plurima. Ceterum in reſcripto Diocletiani & Maximiani, reperias
quod huic loco magis reſpondet. aiunt enim, Excepta poſſeſsionis cauſa, per liberam
perſonam, quæ alterius iuri non eſt ſubdita, nihil adquiri poſſe, indubitati iuris eſt. 8
¶ *VELVTI Procuratorem.*) Inquit Vlpianus: Procurator, ſiquidem mandante domino
rem emerit: protinus illi acquirit poſſeſsionem. quod ſi ſua ſponte emerit, non: niſi 9
ratam dominus habuerit emptionem. ¶ *SECVNDVM Diui Seueri Conſtitutionē.*)

dic. L. cùm oportet. §. cū autem.
2 *L. donationes in concubinā. §. pater. De donat.*
3 *§. in poteſtate. ſupr. de his qui ſui ſunt, vel alie. iur.*
4 *L. acquiritur. §. igitur. De acquir. rer. domin.*
5 *L. ſeruus vetante. De verb. obli. L. quemadmodum. De iure dot.*
6 *L. ſi quis ſeruum. §. etiā. De pecu.*
7 *L. ſeruos. De alim. & cibar. lega.*
8 *L. ſi quis mihi bona. §. iuſſum De acquir. hęre.*
9 *L. ſeruo inuito. D. ad Sen. Trebell.*
1 *L. cū filio. L. qui liberis. §. hæc verba. De vulg. & pup.*
2 *L. quod ſeruus. De acqui. poſſeſ.*
3 *L. acquiritur. §. de iis autem. De acqui. rer. domi.*
4 *L. ſi ſerui. cum le. ſeq. De vſufr.*
5 *L. neque. C. de vſufr.*
6 *L. 1. §. ſed & per eum. De acquir. poſſeſ.*
7 *L. quæcunque gerimus. De act. & oblig. L. ſtipulatio iſta. §. alteri. De verb. oblig.*
8 *L. 1. C. per quas perſo. nob. acquir.*
9 *L. communis. §. 1. De acquir. poſſeſ.*

1 L.1.C.de acquir.hęred.

2 L. poſſeſsio quoque.§. vlt.De acqui.poſſeſ.

Extat quædam Seueri & Antonini Conſtitutio,his verbis: Per liberam perſonā ignoranti quoque adquiri poſſeſsionem:& poſtquam ſcientia interuenerit,vſucapionis cōditionem inchoari poſſe, tam ratione vtilitatis,quàm Iuriſprudentia receptum eſt. Sic Paulus, Poſſeſsio (inquit) per procuratorem ignoranti quæritur: vſucapio verò ſcienti competit.

3 L.ſi quis bonorum.L.nō amplius.§ cum bonorū. De lega.1.L.cum filius. §.Lucio. De lega.2.

¶ *QVIBVS Modis per vniuerſitatem res acquirantur.*) Idque etiam Iure Ciuili. Nam de legitimis & ciuilibus adquirendarum rerum modis adhuc agimus. Nititur autem potiſsimùm Iure Ciuili ſucceſsio,quæ nobis rerum vniuerſitatem tribuit. Porrò autē & per legata nobis adquiri poſſe quādam vniuerſitatem,veluti certam portionem bonorum vel hæreditatis, conſtāt. ſed id rarius eſt. Porrò quò maius eſt commodum ex hæreditatibus,eò diligentius hanc iuris partem pertractare debemus. Nam & ad omnes plurimùm pertinet. Quis enim non ſperat aliquem ex ſucceſsionibus fructum? Obiecit aliquando Ciceroni Antonius ſummi probri loco, hæreditates ei non venire. atqui tamen Cicero Philippica.2. hæreditatibus acceptum refert amplius HS ducēties. Et Plutarchus teſtatur ei aliquando delatam hæreditatem denariorum nonaginta millium . Sed Romani adeò magnas ſoliti erant congerere opes ex ſucceſsionibus, vt nihili facerent mediocres. Suetonius ſcribit Auguſtum viginti ante ſuam mortem annis ex teſtamentis amicorum percepiſſe quaterdecies millies. quæ ſumma à Budeo æſtimatur triginta quinque millionibus ſiue myriadibus aureorum coronatorū. Porrò autem ſemper inuiſi fuerunt hęredipetæ. Notatur apud Plinium Regulus,qui in aliorum teſtamenta irrepens,rem ſuam auxit: atque eodem nomine Craſſus apud Ciceronem. Certè diuina eſt illa Ciceronis ſententia : Si vir bonus habeat hanc vim,vt ſi digitis concrepuerit, poſsit in locupletum teſtamenta nomē eius irrepere, hac vi non vtatur , ne ſi exploratum quidem habeat,id omnino neminem vnquam ſuſpicaturum.

4 L.quādiu poteſt.De acquir. haredit.

¶ *PRIVS Eſt vt de his diſpiciamus.*) Nam & harum prior potiórque cauſa eſt,vt quādiu eius aliqua ſpes ſit, non admittatur ab inteſtato ſucceſsio. Adde,quòd teſtamenti cauſa trahit ad ſe cauſam inteſtati.

IN TITVLVM SEQVENTEM

ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ.

5 L.1.C.de ſacro eccl.

LVGVBRIS Eſt, quæ ſequitur,tractatio : ſed Reipub. neceſſaria, & tam ſuperſtitibus, quàm morientibus grata : illis quidem , ob commodum ſucceſsionum : his verò, propter teſtandi libertatem,ratámque vim,quam vltimis eorum voluntatibus diuina ſimul & humana iura ſeſe debere fatentur.[5] Diu certè quæſitum eſt , quid in Repub. ſtatuendum eſſet de iure & autoritate teſtamentorum. Quidam enim parum admodum iis eſſe tribuendum ſenſere : tum quòd teſtator non tam de rebus ſuis quàm alienis,vtpote poſt eius mortem ad alium pertinentibus, ſolicitus eſſe videatur:tum quòd ſæpe delirent animam agentes:nec ſanum plerunque eorum ſit iudicium , quos imminentis mortis terror percellit, aut morbus diuexat. Certè non latuit Iuſtinianum quid paterentur οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ τῶν ἐν τῷ θανάτῳ ταραχῆς στενοχωρούμενοι, *vt ipſemet loquitur in Nouella ſua Conſtitutione 18. Et vulgato prouerbio notata ſunt ægri ſomnia. Idque Platonem mouit, vt lib. vndecimo de Legibus nō probaret eos, qui tam curioſe obſeruāt nutus omnes morientium, & eorum voluntatem , quæ non raro ſolet deſtitui ratione.* ἀνοήτως γὰρ *(inquit)* καὶ διατεθρυμμένως πως τρόπον ἔχομεν οἱ πλεῖστοι, ὅταν ἤδη μέλλειν ἡγώμεθα τελευτᾶν. *Verū huic periculo licet occurrere , etiam ſi non ſubuertas totum ius teſtamentorum . Quod & prudentes Romani fecerunt,qui quidem ratam non habuere teſtatoris voluntatem,quæ vel argueret aliquam defuncti inſaniam,[6] vel legibus aduerſaretur[7]. Sed in aliis religioſe tutati ſunt imperata mortuorum. Nam & vetus Lex duodecim Tabularum,iuris loco ea habuit.[8] Reſpōditque Papinianus,[9] & Principali & Pontificali autoritate compellendos hæredes ad obſequium ſupremæ voluntatis. Et Paulus ait[1],Publicè expedire ſuprema hominum iudicia exitum habere:multáque extant ſimilia Iuſtiniani dicta. Sed & Tullius Philippica ſecunda indicat nihil eſſe in actis priuatis grauius teſtamento:eiúſque antiquum & maximè liberum ſemper fuiſſe vſum conſtat. Certè Paulus reſpondit[2] , Iniquum eſſe,homini ſanæ mentis adimere teſtamenti factionem. Nam nec eam ſibi quiſquam poſſet pacto cōuento,adimere[3] ,vel minuere[4]. Verùm quò grauior eſt teſtamentorum autoritas, eò maior adhibenda eſt cautio,ne ſupponantur. Itaque etiam Romani nihil diligentius munierunt,quàm teſtamēta. Nā præter legem Corneliam aduerſus eos latam, qui aliquid falſi in teſtamentis molirentur, varias conſcribendorum teſtamentorum cautiones præſcripſerunt : tanta ſolicitudine , vt libri Iuris Ciuilis maximè*

6 L.quidā in ſuo. De condit.& demonſt.

7 L. nemo poteſt. De lega. 1.

8 L. verbis ciuilib. De verb.ſignific.

9 L. hæreditas etiam. De pet.hæred.

1 L.vel negare. D. quem ad.teſtamenta aper.

2 L. ex facto. De vulga. & pup.

3 L. ſtipulatio. hoc modo cōcepta. De verb.oblig.

4 L. ſi fratres.§. idem reſpondit ſocietatem. D. pro ſoc.

ximè occupētur hac in re. Id quod etiam Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtitutione decima octaua diſertè teſtatur. Ac primùm quidem tam fuere curioſi Romani, vt ſuperſtitioſior teſtamentorum cura reddiderit admodum perplexam totam eorum rationē, nimiáque cautio valde præpeditam effecerit. Itaque & ſæpe mutati ſunt ſolennes illi ritus, hodiéque res eò euaſit, vt ſimpliciſſima & liberrima teſtādi ratio in vſu habeatur. Adeò vt nuda ſcriptura, à ſolo teſtatore cōfecta vel ſubſcripta, vim habeat ſolennis teſtamenti. Satis enim viſum eſt, ſi conſtet de voluntate defuncti, quam etiam deprehendi poſſe ex teſtamento minus ſolenni Leges noſtræ fatentur[1]. Interim autem obſeruet quiſque mo- 1 *L. vlt. De reb. eorum*
res regionis, in qua verſatur: & iuxta eorum formulam condat teſtamentum. Nam & hoc ius eſſe *qui ſub tute. ſunt. L. in*
admonuit olim Iſocrates in AEginetico, inquiens: κατὰ τὸν ἴδιον ποιεῖσθαι τὰς διαθήκας· εἰθι- *teſtamēto. De fideicom.*
σμένον τῶν μεταχειρίζω. *Nec prætermittendum eſt, quod idem eodem loco grauiter admonet, Viri pru-* *libertat.*
dentis eſſe, teſtamentum eiuſmodi relinquere, quod nullam præbeat ſuperſtitibus occaſionem controuerſiæ. Sanè noſter Scæuola[2] iudicat eum ſtultum eſſe, qui ſolam animi ſui rationem ſecutus, abſ- 2 *L. pen. & vlt. De lega. I.*
que Iuriſperito teſtamentum condere voluit. Atque vtinam peritiores hodie eſſent Tabelliones, qui teſtamentis adhibentur. Porrò ſcribit Tacitus apud priſcos Germanos nullum fuiſſe vſum teſtamentorum: quòd ſcilicet horrida illa & rudis adhuc natio ignoraret vſum literarum. Hodie verò nos non tam teſtamentis vti ſolemus, quàm codicillis: propterea quòd adempta ſit patrimonij libera diſpoſitio, vtpote cuius legitimus hæres mutari non poſſit. Rediimus enim quodammodo ad priſcam illam Athenienſis legis, quæ volebat facultates defuncti in familia manere, ſeruitutem, quam Solon ſuſtuliſſe dicitur, cùm ius teſtamentorum ederet: de quo quidem plura diximus ad XII *Tabulas: vnde repeti, quæ hîc deſiderantur, poſſunt.*

De teſtamentis ordinandis, Tit. X.

TEſtamentum ex eo appellatur, quòd teſtatio mētis ſit. Sed vt nihil antiquitatis penitus ignoretur: ſciendū eſt, olim quidem duo genera teſtamentorum in vſu fuiſſe: quorum altero in pace & ocio vtebantur, quod Calatis Comitiis appellabant: altero, cùm in prælium exituri eſſent, quod Procinctum dicebatur.

Acceſſit deinde tertium genus teſtamentorum quod dicebatur per æs & libram: ſcilicet, quod per emancipationem, id eſt, imaginariam quandam venditionē agebatur, quinque teſtibus & Libripende, ciuibus Romanis puberibus præſentibus, & eo, qui familiæ emptor dicebatur.

Sed illa quidem priora duo genera teſtamentorum, ex veteribus temporibus in deſuetudinem abierunt. quod verò per æs & libram fiebat, licet diutius permanſerit, attamen partim & hoc in vſu eſſe deſiit. Sed prædicta quidem nomina teſtamentorum ad Ius Ciuile referebantur. Poſtea verò ex edicto Prætoris forma alia faciendorum teſtamentorum introducta eſt. Iure enim Honorario nulla mancipatio deſiderabatur: ſed ſeptem teſtium ſigna ſufficiebant, cùm Iure Ciuili ſigna teſtium non eſſent neceſſaria.

Sed cùm paulatim tam ex vſu hominum, quàm ex Conſtitutionum emēdationibus, cœpit in vnam conſonantiam Ius Ciuile & Prætorium iungi: conſtitutum eſt, vt vno eodémque tempore (quod Ius Ciuile quodammodo exigebat) ſeptem teſtibus adhibitis, & ſubſcriptione teſtium (quod ex Conſtitutionibus inuentum eſt, & ex edicto Prætoris) ſignacula teſtamentis imponerentur: ita, vt hoc ius tripertitum eſſe videatur, & teſtes quidē & eorum præſentia vno contextu teſtamenti celebrandi gratia à Iure Ciuili deſcendant: ſubſcriptiones autem teſtatoris & te-

ſtium, ex ſacrarum Conſtitutionum obſeruatione adhibeantur : ſignacula autem, & teſtium numerus, ex edicto Prætoris.

Sed his omnibus à noſtra Conſtitutione propter teſtamentorum ſynceritatem, vt nulla fraus adhibeatur, hoc additum eſt : vt per manus teſtatoris vel teſtium nomen hæredis exprimatur, & omnia ſecundum illius Conſtitutionis tenorem procedant.

Poſſunt autem omnes teſtes & vno anulo ſignare teſtamentum. quid enim ſi ſeptem anuli vna ſculptura fuerint, ſecundum quod Papiniano viſum eſt? Sed & alieno quoque anulo licet ſignare teſtamentum. Teſtes autem adhiberi poſſunt ij, cum quibus teſtamenti factio eſt.

Sed neque mulier, neque impubes, neque ſeruus, neque furioſus, neque mutus, neque ſurdus, neque is cui bonis interdictum eſt, neque ij, quos Leges iubent improbos inteſtabiléſque eſſe, poſſunt in numerum teſtium adhiberi.

Sed cùm aliquis ex teſtibus teſtamenti quidem faciendi tempore liber exiſtimabatur, poſtea autem ſeruus apparuit : tam Diuus Adrianus Catonio, quàm poſtea Diui Seuerus & Antoninus reſcripſerunt, ſubuenire ſe ex ſua liberalitate teſtamento, vt ſic habeatur firmum, ac ſi vt oportebat, factum eſſet : cùm eo tempore, quo teſtamentum ſignaretur, omnium conſenſu hic teſtis liberi loco fuerit, neque quiſquam eſſet, qui ſtatus ei quæſtionem moueret.

Pater, nec non is qui in poteſtate eius eſt: item duo fratres, qui in eiuſdem patris poteſtate ſunt, vtique teſtes in vno teſtamento fieri poſſunt : quia nihil nocet, ex vna domo plures teſtes alieno negocio adhiberi. In teſtibus autem non debet eſſe is, qui in poteſtate teſtatoris eſt. Sed ſi filiusfamilias de caſtrenſi peculio poſt miſsionem faciat teſtamétum, nec pater eius rectè adhibetur teſtis, nec is qui in poteſtate eiuſdem patris eſt. Reprobatum eſt enim in ea re domeſticum teſtimoniũ.

Sed neque hæres ſcriptus neque is qui in poteſtate eius eſt, neque pater eius, qui eũ habet in poteſtate, neque fratres, qui in eiuſdem patris poteſtate ſunt, teſtes adhiberi poſſunt : quia hoc totum negocium, quod agitur teſtamenti ordinandi gratia, creditur hodie inter teſtatorem & hæredem agi. Licet autem totum ius tale conturbatum fuerat, & veteres quidem familiæ emptorem, & eos, qui per poteſtaté ei coniuncti fuerant, à teſtamentariis teſtimoniis repellebant : hæredi autem, & iis, qui per poteſtatem ei coniuncti fuerant, concedebant teſtimonia in teſtamentis præſtare : licet ii, qui id permittebant, hoc iure minimè abuti eos debere ſuadebant. tamen nos eandem obſeruationem corrigentes, & quod ab illis ſuaſum eſt, in legis neceſsitatem transferentes, ad imitationem priſtini familię emptoris, merito nec hæredi, qui imaginem vetuſtiſsimi familiæ emptoris obtinet : neque aliis perſonis, quæ ei (vt dictum eſt) cõiunctæ ſunt, licentiam concedimus, ſibi quodammodo teſtimonia præſtare. Ideóque nec eiuſmodi veteres Conſtitutiones noſtro Codici inſeri permiſimus.

Legatariis autem & fideicommiſſariis, quia non iuris ſucceſſores ſunt. & a-

& aliis perſonis eis coniunctis teſtimonium non denegamus: imo in quadam noſtra Conſtitutione & hoc ſpecialiter eis conceſsimus. Et multo magis iis, qui in eorum poteſtate ſunt, vel qui eos habent in poteſtate, huiuſmodi licentiam damus.

Nihil autem intereſt, teſtamentum in tabulis, an in chartis, membraníſve, vel in alia materia fiat.

Sed & vnum teſtamentū pluribus codicibus conficere quis poteſt, ſecundū obtinentem tamen obſeruationem omnibus factis. quod interdū etiam neceſſariū eſt: veluti ſi quis nauigaturus & ſecū ferre, & domi relinquere iudiciorum ſuorum conteſtationem velit: vel propter alias innumerabiles cauſſas, quæ humanis neceſsitatibus imminent. Sed hæc quidem de teſtamentis, quæ ſcriptis conficiuntur, ſufficiunt. Si quis autem ſine ſcriptis voluerit ordinare Iure Ciuili teſtamentum, ſeptem teſtibus adhibitis, & ſua voluntate coram eis nuncupata, ſciat hoc perfectiſsimum taſtamentum Iure Ciuili, firmúmque conſtitutum.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

TESTAMENTVM *Ex eo appellatur.*) Non eſt hæc ſanè genuina teſtamenti etymologia, ſi credimus Gellio lib. 6. cap. 12. ſed huc viſa eſt tendere & alludere ipſius vocis concinnitas affinitáſque: plurimum etiam habens ad rem præſentem momenti. Scio hæc non ſufficere moroſis Grammaticorum notis, qui quæruntur Iuſtinianum nimis ineptè repetere exploſam etymologiam. Sed homini Græco, & Latinarum vocum minus perito facilius ignoſcemus, ſi intellexerimus rationē teſtamēti explicari teſtatione mentis. Nam hîc voluntate teſtata eſt opus. Et cur tandem eum accuſaremus, qui diceret teſtamentum dici à teſtatione, voluntatis nēpe noſtræ, mētis aut animi, vt intelligatur de qua teſtatione hîc agamus. Eſſe autē apud Iuriſconſultos teſtatio, cùm corā teſtibus eo nomine rogatis, aliquid declaramus, ſatis iam notum eſt: ſicuti & teſtato aliquid factum dicitur aut dictum. Sed & apud Hebræos teſtamentum vocatur EDVTH, à teſtibus. Vellem autē Iuſtinianus adiecíſſet definitionē, quæ apud Vlpianum extat his verbis: Teſtamentum eſt voluntatis noſtræ iuſta ſententia de eo, quod quis poſt mortem ſuam fieri velit. Hîcque notandum eſt, iuſtam ſententiam dici, quæ ſolēnis eſt, & iuxta legum præſcriptum teſtata. Ita enim iuſtū dicere ſolemus, quod eſt numeris omnibus abſolutum. Hócque potiſsimum nomine differt teſtamentum à codicillis, quibus non ſunt eiuſmodi præſcripta.

¶ *VT Nihil antiquitatis penitus ignoretur.*) Laudátur à Iuſtiniano in Nouella Cōſtitu. 30. ὡς τῆς ἀρχαίας πολυμαθείας ἐρασταί. quemadmodū & ab Herodiano laudatur Marcus Imp. ὡς ἀρχαιότητος ἐραστής. Nempe antiquitatis cognitio admodum format iudicium, multúmque lucis adfert interpretationi noui iuris. Quæ autem hîc refertur antiquitatis obſeruatio, extat apud Gellium lib. 15. cap. 37. his verbis: Tria genera teſtamentorum fuiſſe accepimus. Vnum quod Calatis Comitiis, in cōcione Populi fieret: alterū, in procinctu, cùm viri ad prælium faciendum vocabantur: tertium, per familiæ emancipationem, cui & æs & libra adhiberetur. ¶ *CALATIS Comitiis.*) Hoc eſt, conuocato per Cornicinem Populo, vt teſtator eo præſente ac veluti teſte, vltimam ſuam exponeret voluntatem: obteſtatus Quirites, vt eam ratam eſſe ſinerent, curaréntque. Dicebantur autē Comitia Calata à Græco verbo καλέω, hoc eſt, voco. Erántque vel Curiata, vel Centuriata. Sed de tota ratione Comitiorum, alij copioſe ſcripſerunt: nec præſentis loci eſt, hanc pluribus ingerere antiquitatis obſeruationem. ¶ *IN PRAELIVM EXITVRI: Quod Procinctum dicebatur.*) Olim etiā in bello togis ſeſe præcingebant Romani: Apud Sex. Pompeium Claſsis procincta dicitur exercitus cinctus more Gabino, confeſtimque pugnaturus. Vlpianus ait, non dubium eſſe, quin de- 1
beant voluntates ratæ eſſe eorum, qui in hoſtico ſuprema iudicia ſua ordinaſſent, ibi-

1 *l. vna. De bon. poſ. ex teſt. mil.*

démque diem ſuum obiiſſent. quanquam enim diſtet conditio militũ ab his perſonis, quas Conſtitutiones Principales ſeparant: tamen qui in procinctu verſantur, cùm eadem pericula experiantur, iura quoque eadẽ meritò ſibi vindicare. Sanè Velleius Paterculus libro poſteriori ſcribit, In obſidione Cantabriæ iuſſas legiones irrumpere in hoſtem, feciſſe omnes in procinctu teſtamentum. Idem quoque refert Plutarchus de militibus Coriolani: ſimul & diſertè narrat huius antiqui moris rationem, his verbis: ἦν τότε Ῥωμαίοις ἔθος εἰς τάξιν καθισταμένοις, καὶ μέλλουσι τοὺς θυρεοὺς ἀναλαμβάνειν, καὶ περιζώννυσθαι τὴν τήβεννον, ἅμα καὶ διαθήκας ἀγράφους γίνεσθαι τριῶν ἢ τεττάρων ἐπακουόντων ὀνομάζοντες τὸν κληρονόμον. Cicero lib. 1. de Oratore, teſtamentum, quod ſine libra & tabulis factum erat, quaſi in procinctu factum ait.

¶ *PER AES & libram.*) Olim in omnibus venditionibus interueniebat Libripens: quia magis ponderare, quàm numerare pecuniam ſolebant veteres. Vnde & Horatius libro ſecundo Epiſtolarum: Si proprium eſt, quod quis libra mercatur, & ære. Deinde huiuſce moris cœpit latius patere vſus, vt nulla fieret alienatio ſine ſpecie emptionis. Proinde futurus hæres, qui familiæ emptor dicebatur, patrimonium defuncti fingebat ſe emere, & aliquid æris, loco precij, tradebat. Cuius ſuperſtitioſi moris meminit Tullius in Topicis, & libro ſecundo de Legibus, eúmque ridet, vt ineptũ. Plutarchus in libello de ſera Numinis vindicta, inquiẽs: Ῥωμαῖοι ὅταν διαθήκας γράφωσιν, ἑτέρους μὲν ἀπολείπουσι κληρονόμους, ἑτέροις δὲ πωλοῦσι τὰς οὐσίας. ὃ δοκεῖ παράλογον.

¶ *PARTIM ET HOC IN Vſu eſſe deſiit.*) Hoc ita dictum eſt, quia reiectis illis ridiculis imaginariæ venditionis ambagibus, manſit in vſu ius teſtium præſentium, puberum, & ciuium Romanorum: quãquam eorum deinde numerus per prætorẽ fuerit auctus. Sed is rurſus dicitur per Nouellã quandam Leonis Imp. Conſtitutionẽ, ad priorem quantitatẽ redactus. Certè Iuſtinianus ſanxit, ruſticanis teſtamẽtis ſufficere quin-

1 *L. vlt. C. de teſtam.*

que teſtes, ſi non poſsint cõmodè plures adhiberi. vt magna eſt ſæpe in pagis penuria virorũ, qui teſtes eſſe poſsint. ἐν χωρίοις (inquit Iuſtinianus in Nouella Cõſtit. 73.) πολλὰ τὰ ἐκ ἀπλότητός ἐστι· καὶ οὐδὲ γραφόντων, ἢ μαρτυρούντων πολλῶν εὐπορία. Porrò autẽ quotquot teſtes deſiderãtur, omnes adeſſe debent. Nã ſi vel vnus defuerit, irritũ eſt, quod agitur.

2 *L. ſi vnus. C. de teſtam.*
3 *L. hæredes palam. §. in teſtamentis. De teſtam.*

¶ *SEPTEM Teſtibus adhibitis.*) Hoc eſt, aſcitis & rogatis. Sic enim ſcribit Vlpianus, In teſtamentis teſtes rogatos adeſſe debere: & alterius rei cauſa fortè rogatos, ad teſtandum non eſſe idoneos, niſi prius certiores fiant ad teſtamentum ſeſe adhiberi.

¶ *QVOD Ex Conſtitutionibus.*) Videtur tamen ſatis antiqua teſtium ſubſcriptio: cuius formam ita deſcribit Paulus. Singulos teſtes, qui teſtamento adhibentur, proprio chirographo annotare debere, quis, & cuius teſtamẽtum ſignauerit. Sed nec ſatis eſſe ſubſcriptionem ſine ſigno, nec ſignum ſine ſubſcriptione, reſpondit Vlpianus. Porrò autem poſt Iuſtinianum, voluiſſe Imp. Leonem tollere totam neceſsitatem ſubſcriptionum & ſignaculorum, ſcribit Harmenopulus lib. 5. Iuris ἐπιδημῶν. refértque Leonis Cõſtitutionem in eam rem editam: ſed quę non videtur recepta, ſaltem in hoc noſtro Occidente, qui non agnouit multas Conſtitutiones Græcorum Imperatorum.

4 *L. pen. De teſtam.*
5 *L. ad teſtium. §. ſi quis. De teſta.*

¶ *VNO Contextu.*) Inquit Vlpianus: Vno contextu actionis teſtari oportet. Eſt autem vno contextu, nullum alienum actum teſtamento intermiſcere. Quòd ſi aliquid pertinens ad teſtamentum faciat, teſtamentum non vitiatur.

6 *L. hæredes palam. §. vlt. De teſta.*

¶ *VT Per manus teſtatoris, vel teſtium.*) Iuſtinianus in ſua Conſtitutione iubet, primũ, vt teſtator ſi poteſt, hæredis nomen ſcribat: ſi non poteſt ſcribere, pręſentibus teſtibus nũcupet, & ipſi teſtes in ſubſcriptionibus nomẽ exprimant. Verùm admonẽdi ſumus hãc neceſsitatẽ poſtea fuiſſe remiſſam à Iuſtiniano: qui voluit eſſe liberũ per aliũ, etiã q̃ teſtem, adſcribere nomẽ hæredis. Sic enim ait in Nouella ſua Cõſtit. 119. οὕτω βεβαιὰν εἶναι τὴν διαθήκην, εἴτε διὰ ἑαυτοῦ τις, εἴτε διὰ ἑτέρου προσθείη τὸ ὄνομα τοῦ κληρονόμου ἐγγράφῃ.

7 *L. iubemus. C. de teſtam.*

¶ *VNO Anulo.*) Signatorio videlicet, & qui certam habeat ſculpturam, ſiue characterem. Plinius appellat apoſphragiſma. ¶ *SED Et alieno.*) Vnde & Vlpianus, Si (inquit) ab ipſo teſtatore anulũ accepero, & ſignauero, teſtamẽtum valet, quaſi alieno ſignauerim. ¶ *SED Neque.*) Quaſi dicat: Non ſolùm ij, cum quibus teſtamenti factio non eſt, hoc eſt, qui nec hæredes inſtituere, nec inſtitui poſſunt, teſtes adhiberi nõ poſſunt: ſed ex iis quoque qui inſtitui poſſunt, quidã teſtes adhiberi non poſſunt, vt mulier, impubes ſeruus.

8 *L. ad teſtium. §. ſignum. De teſta.*
9 *dic. L. ad teſtium. §. ſi ab ipſo.*
1 *L. qui teſtamentum. §. mulier. De teſtam.*

¶ *MVLIER.*) Inquit Vlpianus: Mulier teſtimonium dicere in teſtamento quidem

dem non poterit: aliàs autem poſſe teſtem eſſe mulierem, argumento eſt Lex Iulia de
Adulteriis, quæ adulterij damnatam, teſtem produci, vel dicere teſtimonium vetat.
Eodem quoque argumento alibi Paulus vtitur. Certè in quæſtionibus Maieſtatis, e- 1 *L. ex eo. De teſtib.*
tiam mulieres audiri, reſpondit Papinianus. & addit exemplum Fuluiæ mulieris, quę 2 *L. in quæſtionib⁹. D. ad leg. Iul. Maie.*
detexit coniurationem Catilinæ, & M. Tullium Conſulem indicio ſuo inſtruxit.
Porrò cùm hîc negamus mulierem ſolennibus teſtamẽtis teſtem adhiberi poſſe: quęri
poſſet de Hermaphrodyto. Sed extat reſponſum Pauli. Hermaphrodytus (inquit) 3 *L. repetundarũ. §. 1. De teſtib.*
an ad teſtamentũ adhiberi poſsit, qualitas incaleſcentis ſexus oſtendit. Sic & Vlpianus
indicat Hermaphrodytum eius eſſe ſexus exiſtimandum, qui in eo præualet. ¶ *NE-* 4 *L. quæritur. De ſtatu homi.*
QVE Impubes.) Nõ eſſe impuberi dictionem teſtimonij indicat etiam alibi Calliſtra-
tus. Et Theon Sophiſta in ſuis Progymnaſmatibus meminit veteris legis, ἄνηβον μὴ 5 *L. 3. §. lege. De teſtib.*
μαρτυρεῖν. ¶ *NEQVE SERVVS.*) Seruo nullam eſſe prorſus teſtimonij dictionem,
etiam à Comico proditum eſt. Certè nec eam olim tributam Helotis Lacedæmonio-
rum, ſcribit Thucydid. lib. 1. Atqui Helotæ libertis quàm ſeruis erant ſimiliores.

¶ *NEQVE Mutus, neque ſurdus.*) Adde, nec cæcus. omnino enim deſidero, vt teſtis vi-
deat, cognoſcátque teſtatorem. neque enim alia ratione iubentur teſtes in conſpectu
teſtatoris eſſe. Et alioqui infinitis fraudibus via pateret. Non ſunt ignotæ ipſorum e- 6 *L. ſi non ſpeciali. C. de teſtam.*
tiam teſtatorum ſummiſsiones, qui teſtes fefellerunt, alterius perſonam, vocem, & no
men facilè mentiti. Neque eſt hoc nouum commentum. Scribit Tullius pro Clu-
entio, ad eum quondam modum olim ſubornatum quendam Aiulium, qui ſimu-
laret ſe ægrotare, & teſtamentum facere velle, quaſi eſſet Aſinius. Hic Oppianicus in-
uẽtor huius fraudis adducit teſtes, qui neque Aſiniũ, neque Aiulium noſſent: per eóſ-
que curat, teſtamentũ Aſinij nomine obſignari. Ac veriſimile quidẽ eſt ſimili fraude
vſum eſſe Clodiũ, quem idem Tullius in orat. de Aruſp. reſp. accuſat, quòd in Gallia
mortuorum teſtamẽta conſcripſerit. ¶ *QVOS Leges iubent improbos inteſtabiléſque eſſe.*)
Inquit Caius: Cùm lege quis inteſtabilis eſſe iubetur, eò pertinet, ne eius teſtimonium 7 *L. cum lege. De teſtam.*
recipiatur: & eo amplius (vt quidam putant) ne ipſi dicatur teſtimonium. Vlpianus, 8 *L. ſi qui lege. §. ſi quis. De teſtam.*
Si (inquit) ob carmen famoſum damnetur, Senatuſconſulto expreſſum eſt, vt inteſta-
bilis ſit. ergo nec teſtamentum facere poterit, nec ad teſtamẽtum adhiberi. Apud Grę-
cos dicebantur ἄτιμοι, qui apud Latinos improbi inteſtabiléſque. Certè non rarò inue-
nies inteſtabilem pro deteſtabili. Sícque Porphyrio interpretatur illud Horatij lib. 2.
Sermonum, Inteſtabilis & ſacer eſto.

¶ *DIVVS Adrianus Catonio.*) Sic legendum eſt, non CATONI. Theophilus vocat
hunc, Catonium Verum. Extátque adhuc Imp. Adriani ad eum reſcriptũ, his verbis: 9 *L. 1. C. de teſtament.*
Teſtes, ſerui an liberi fuerint, non in hac cauſa tractari oportet: cùm eo tempore, quo
teſtamentũ ſignabatur, omniũ conſenſu, liberorum loco habiti ſint, nec quiſquã iis vſ-
quã adhuc ſtatus controuerſiã mouerit. Nec ſanè nouum eſt, multa ex æquo & bono
propter rationem communis erroris ſuſtineri, quæ ſummo alioqui iure parũ cõſtãt. 1 *L. Barbarius. De offic. prætor. L. competit. D. qui & à quib. L. 3. D. ad Sen. Maced. L. ſi quis ſeruo. De ſolut. L. eius qui in prouincia. D. ſi cer. pet. condict.*
¶ *SVBVENIRE Se ex ſua liberalitate.*) Indicant hæc verba beneficium cuiuſdam ſin-
gularis iuris. Et reuera periculum erat, ne obeſſet detecta ſeruitutis conditio, quæ teſti-
monij dictionem adimit. Nam & ſolemus ſpectare conditionem eius temporis, quo
quis teſtimonium dicere parat. Sed noluerunt Principes vim teſtamenti pendere ab
eiuſmodi periculo. Nam etſi teſtis aliquis moriatur, non debet eius mors obeſſe teſta-
mento ritè ſemel condito. Nec ſanè aliter conſtare poteſt, quod Iuſtinianus ſtatuit, 2 *L. 3. §. dua cauſa. De Carbo. edic.*
vim ſcripti teſtamenti omnino durare ad decennium vſque. Certè Vlpianus diſertè
ſcribit ſufficere, ſi teſtes rectè ſemel ſignauerint. 3 *L. ſancimus. C. de teſta.*

¶ *PATER, Nec non is.*) Hic locus ad verbum deſcriptus eſt ex quodam Vlpiani 4 *L. ad teſtium. §. 1. De teſtam.*
reſponſo. Cui conuenit & aliud eiuſdẽm, quo traditur, ad teſtium numerum ſimul
adhiberi poſſe me & patrem, & plures qui ſumus in eiuſdem poteſtate. ¶ *QVI In* 5 *L. pater. De teſtib.* 6 *d. L. ad teſtium.*
poteſtate teſtatoris eſt.) Poteſtatis autem verbum (inquit Vlpianus) nõ ſolùm ad liberos, 7 *L. qui teſtamento. §. 1. De teſtament.*
qui ſunt in poteſtate, referendũ eſt: verumetiã ad eum, quem quis redemit ad hoſtibus:
quanuis placeat hunc ſeruũ non eſſe, ſed vinculo quodam teneri, donec preciũ ſoluat.
¶ *SI Filiusf. de caſtrenſi peculio, poſt miſsionem.*) Singula verba ſuam habent emphaſim,
& neceſſarias circunſtãtias complectuntur. Primùm enim, niſi ſit hic teſtator filiusfa.
non prohibetur pater eſſe teſtis. Sed nõ poteſt filiusfa. teſtari, niſi de caſtrenſi peculio.
vt autẽ teſtibus habeat opus, neceſſe eſt teſtetur poſt miſsionem. Nam prius quãdiu in

caſtris agit, poteſt iure militari teſtamentum facere. & cùm tunc nullos morari debeat
1 *dic. L. qui teſtamento. & per contrarium.* teſtes, nihil obfuerit vltro patrem adhibuiſſe. Sícque accipiendum eſt illud Vlpiani:
Quæritur an pater eius, qui de caſtrenſi peculio poteſt teſtari, adhiberi ab eo ad teſta-
mentum teſtis poſsit. Et Marcellus lib. 10. Digeſtorum ſcripſit poſſe. ¶ *REPRO-
BATVM Eſt in ea re domeſticum teſtimonium.*) Domeſtici teſtimonij fidem improbari
2 *L. 3. C. de teſtib.* reſcripſerűt Impp. Valerianus & Galienus. Et eos teſtes, quos accuſator de domo pro-
3 *L. pen. De teſtib.* duxit, placuit non audiri. Sed & priſco Græcorum prouerbio notatus eſt οἰκόθεν μάρ-
τυς. Cicero in orat. pro Roſcio, teſtem, qui de domo accuſatoris producitur, mutum
accuſatorem vocat. Cæterum domeſticum teſtimonium hîc accipiendum eſſe non
tam ex ſanguinis coniunctione, quàm eiuſdem familiæ vnione, qui patria poteſtate cő
ſtat, docet hîc Theophilus his verbis: τὴν δὲ οἰκειακὴν μαρτυρίαν οὐκ ἐκ τῆς συγγενείας, ἀλλ'
ἐκ τῆς ἑνώσεως τῆς ὑπεξουσιότητος λαμβάνομεν. Vnde apparet filium emancipatum teſtem
poſſe adhiberi patris teſtamento: & ediuerſo patrem, filij emancipati teſtamento.
Nam & magis agitur de hæredis quàm ipſius teſtatoris cauſa: vt naturalis coniunctio
teſtatoris nihil faciat ad eleuandam fidem teſtis: quia potius agatur de alieno emolu-
4 *L. teſtis idoneus. De teſtib. L. parentes. C. de teſtib.* mento. Alioqui certè nec pater filio, nec filius patri idoneus teſtis eſſet.

¶ *SED Neque hæres.*) Inquit Vlpianus: Qui teſtamento hæres inſtituitur, in eo-
dem teſtamento teſtis eſſe non poteſt: quod in legatario, & eo, qui tutor ſcriptus eſt,
5 *L. qui teſtamẽto. De teſtamen.* contrà habetur. Nec ſanè pluribus verbis hîc opus erat Iuſtiniano, ſi Romanã potius
breuitatem, quàm Aſiaticam battologiam ſectatus fuiſſet. Nam quòd multis verbis
ſubiicit vetus neſcio quod, & iamdudum exoletum diſcrimen hæredis & familiæ em-
ptoris, parũ habet momenti. ¶ *SIBI Quodammodo teſtimonia præſtare.*) Inquit Pom
6 *L. nullus. De teſtib.* ponius: Nullus idoneus teſtis in re ſua intelligitur. Et reſcriptum eſt, omnibus in
7 *L. omnibus. C. de teſtibus.* re propria dicendi teſtimonij facultatem iure ſummotam eſſe.

8 *dic. L. qui teſtamento.* ¶ *LEGATARIIS Autem.*) Scribit Vlpianus, Legatarios, ſi aliud eos nihil im-
9 *L. ſi quis ita. De reb. dub.* pediat, poſſe teſtes adhiberi. Et Martianus, Si quis (inquit) ita ſcripſerit, Illis, qui te-
ſtamentum meum ſignauerunt, hæres meus decem dato: Trebatius vtile legatum eſſe
putat. quod Pomponius verius eſſe exiſtimat: quia ipſum teſtamentum confirmatur
1 *L. diſtantibus. §. vlt. C. de teſtam.* teſtibus adhibitis. quod verum eſſe exiſtimo. Et Imp. Zeno reſcripſit, non prohiberi
teſtatorem, quod voluerit, relinquere teſtibus. Itaque non fuit admodum opus ſpe-
ciali permiſsione Conſtitutionis Iuſtiniani, cuius hîc fit mentio. Extat & apud Pli-
nium lib. ſecundo epiſtolarum, exemplum cuiuſdam Reguli, qui teſtis adhibitus eſt
ad ſignandum teſtamentum, quo ei legabantur veſtimenta.

¶ *NIHIL Autem intereſt.*) Sed nec illud intereſt, quo idiomate, quibúſve verbis
2 *L. quoniam indignum. C. de teſtam.* fiat teſtamentum. ſed nec qua manu ſcribatur, modo ab vno perſcribatur. Nam ad-
dita alterius manus, ingereret quandam ſuſpicionem falſi. Certè Iuſtinianus in No-
3 *L. ſed quum patrono. §. vlt. De bonor. poſſ.* uella Conſtitu. 18. non probat ſcripturas plurium manuum. Sed nec tabulas notis ſcri
4 *L. Lucius Titius. De mil. teſtamento.* ptas probauit Paulus: quanquam in militari teſtamento eas ferat. Iuſtinianus quoque
in Nouella ſua Conſtitu. 170. prohibuit bonorum diuiſiones à teſtatore notis fieri: &
5 *L. charta. De bono. poſſ. ſecund. tabu.* integris literis perſpicuè declarari iuſsit. ¶ *IN Chartis.*) Inquit Vlpianus: Chartæ ap-
pellatio & ad nouam chartam refertur, & ad deletitiam. Proinde & ſi in opiſtographo
quis teſtatus ſit: hinc peti poteſt bonorum poſſeſsio. Eſt autem opiſtographum, ſcri-
ptura vtraque facie vel pagina perſcripta. ¶ *VEL In alia materia.*) Varia fuit olim ſcri-
bẽdi materia. Et primũ quidẽ veteres vtebãtur palmarũ foliis, vel arborũ libro, ſiue in-
teriori cortice. Poſtea tabellis cera illitis. tandẽ chartis hædinis, quas Pergamenas voca-
rűt à Pergamo Troadis oppido. Vide Alexandrũ Neapolitanũ lib. Genialiũ. 2. cap. 30.

¶ *SED Et vnum.*) Deſcriptus eſt hic locus ex Florentini reſponſo: cuius verba
6 *L. vnum. De teſtam.* ſunt hæc: Vnum teſtamentum pluribus exemplis conſignare quis poteſt. Idque inter-
dum neceſſarium eſt: ſi forte nauigaturus & ſecum ferre, & domi reliquere iudiciorũ
ſuorum teſtationem velit. ¶ *SECVNDVM Obtinentem obſeruationem.*) Nempe vt
omnes codices æquè ſubſcripti ſubſignatique ſint: vt nő minus ſolennia ſint exempla,
7 *L. 2. De fide inſtru.* quàm eſt ipſum archetypum. Alioqui parum fidei haberet exemplum ſine authen-
8 *L. cum proponebatur. De leg. 2. L. vbi repugnantia. De reg. iur.* tico. Deinde hîc oportet codices eſſe confectos ἰσοτύπως, Inquit Theophilus. Sanè ſi
diſsideant, ſeſe inuicem ſubuertent: niſi facilè poſsit conciliari differentia: veluti ſi ea
9 *L. Sempronius Proculus. De lega. 2.* ſit in ſola quantitate: Licet enim minorem ſequi. Sícque ſcriptum eſt apud Scæuolam:
Sempronius Proculus nepoti ſuo ſalutem: Binæ tabulæ teſtamenti eodem tempore,
exem-

exemplarij cauſa ſcriptæ(vt vulgo fieri ſolet)eiuſdem patrisf.proferuntur.in alteris cẽtum, in alteris quinquaginta aurei Titio legati ſunt. Quæro, vtrum centum & quinquaginta aureos, an centum duntaxat habiturus ſit: Proculus reſpondit: In hoc caſu hæredi parcendum eſt: ideóque vtrunque legatum nullo modo debetur, ſed tantummodo quinquaginta aurei. Quòd ſi (inquit Vlpianus)in duobus codicibus ſimul ſignatis alios atque alios hæredes ſcripſerit,& vtrunque extet: ex vtroque quaſi ex vno competit omnibus bonorum poſſeſſio: quia pro vnis tabulis habendum eſt, & ſupremum vtrunque accipiemus. Idem ait,ſi quis in duobus exemplaribus fecerit teſtamentum, & vnum extet,nihil obeſſe alterum non extare. Huc pertinet & illud Papiniani reſpõnſum: pluribus tabulis eodem exemplo ſcriptis, vnius teſtamenti voluntatem eodem tempore dominus ſoléniter compleuit:ſed quaſdam tabulas in publico depoſitas abſtulit, atque deleuit. Quæ iure geſta ſunt (præſertim cùm ex cæteris tabulis,quas nó abſtulit,res geſta declaretur)non cóſtituentur irrita. ¶ *VELVTI Si quis.*) Extat & huius rei vetus exemplum in quadam oratione Lyſiæ apud Dionyſium Halicarn.refert enim quendam Diodotum cùm in bellum proficiſceretur, teſtamentum feciſſe, & antigrapha domi reliquiſſe. ¶ *ET Hæc quidem de teſtamentis ſufficiunt.*) Nos pro coronide adiiciamus iuſtã eorum formulam, nempe cuiuſdam L. Cuſpidij paganum teſtamentum, quòd plurimum habeat venerandæ vetuſtatis,multúmque lucis additurum eſt iis, quæ hactenus de teſtamentis ordinandis ſunt dicta: & continet gratiſsimas antiquitatis reliquias.

L. 1 §. ſi quis. De bon. poſſeſſ. ſecun. tab. 1

L. vlt. De his quæ in teſta. delen. 2

L. CVSPIDII TESTAMENTVM.

Dei Opt. Max. Numine inuocato, abſque cuius nutu, neque quicquam rectè inchoari, neque rectè perfici poteſt. Hæc eſt L. Cuſpidij diſpoſitio, & vltimæ voluntatis ſententia, de eo quod poſt mortẽ ſuam fieri cupit, decernítq; ſi quid ex hoc morbo, quem neſcit an ferre poſsit, ſecus ac medici promittunt, de ſe cõtigerit. Teſtatus autem, dum mẽte valeret, ſibi teſtamentum conficere placuiſſe, vt ſine ſuorum iniuria ex hac vita proficiſcatur: hæc legat. Domeſticam omnem ſupellectilem Nonio, qui Apolloniæ Rhetoricã docet: vel ſi quid de eo accidiſſet, Nonij filiis, P. & Cn. Cæciliis: Porrò quæ mihi debet Q. AEmilius, Germano AEmilio, liberíſque eius relinquo. Agros, Villáſque quaſcũque Liſii habeo, domúmque, cõſobrinis, & Lucio præcipuè, quòd nomen is ferat noſtrum, mecúmque diutiſsimè atque gratiſsimè ſit cõmoratus, prout decet diſcipulum, qui filij tenet locũ: tutò hæc, & firmiter poſsidẽda cẽſemus. Fundũ, quem in Tuſculano colui, cui ab Aquilone, publica via: ab Auſtro, templum Iouis Statoris: ab ortu ſolis, Sex. Pomp. ab occaſu, Suillus Cincinnatus: Attico auunculo do. Dabit autẽ Hipparchus Philotimo Hiſtorico Talentũ, & Grãmatico Drachmas decẽ. Niſi Niceæ rationẽ haberemus, qui nobis aliquãdiu fuit perutilis, & nũc ſuis facultatibus magnã fecit iacturã, ob fratris naufragium, profectò quæ à nobis mutuatus eſt illius Procurator, ſtatim cogeretur reddere. Quoniã verò hoc illi difficile fore animaduerti, volo, vt ſingulis annis victũ neceſſarium collactaneæ Dorphylæ ſuppeditet, quæ cõſenuit in virginitate apud Semproniã meam: cuius deſiderio mortẽ opto: propter fidẽ, probitatem, fortitudinẽ, incredibiléſque virtutes vxoris rariſsimæ. Vbi vetula hæc deceſſerit, abſolutus erit debito omni, & cũctis, quas cõtraxerat, ſtipulationibus. Si quid humanũ Lampridio cõtigerit, priuſquam eius liberi ad ætatẽ perueniant, curæ ſint Antiocho Rhetori: qui accipiat ex opibus noſtris, quæcũque illis erũt neceſſaria, vt liberaliter educẽtur, inſtituantúrque. Amo nimis & valde amo puerorũ indolem, quos ad bonã frugem natos autumo. Tu Antioche, vt dignũ eſt tua erga me & Lampridiũ volũtate, à pueris mutuo ſuſcepta, fac vt eos tueare, ne aut ipſorum ingenia perdãtur, aut tui labores diſperdãtur. Hortũ, quẽ emi ab Herẽnio, & Deambulationem, AEdéſque Neſtorianas, quibus à Septẽtrione vicini ſunt Cæſariani fratres, Gracchi à meridie, ab occidẽtali plaga Mare, ab oriente ſole Eridanus eſt conterminus, amicis lego, literatas literas doctis, Gallo, Fabio, Hirro, Ciuibúſq; cunctis qui voluerint ibi vacare literis, & eloquẽtiæ: ea tamẽ lege, vt neque illum cõmutent, neque alienẽt, neque vt propriũ cuiquã ſit licitum poſsidere: Sed velut ſacrũ, & cõmune Gymnaſiũ, cõmuniter ab omnibus poſsideatur. Eas autem, quæ mihi erãt in AEgina partes diuidãt Gymnaſii Procuratores adoleſcẽtibus ſtudioſis, in vſum librorũ, & olei: mercedémque condignã ſtatuant Rhetori, quem delegerint patrueles noſtri, & Scholæ Principẽ, maximéq; vtilem futurum exiſtimauerint. Eis verò cõſentiant & reliqui neceſſarij, vel nominis gratia. Cauebũt autem ipſi, mãdabúntq; ſucceſſoribus, vt locũ hũc ita ſeruent, tradántq; poſteris in perpetuũ. C. Atteius, & Sex. Capito, curã habeant ſepulturæ & funeris, monumẽtúmque faciant, vt melius videbitur: & iuſta quæ poſt funus fieri ſolẽne eſt, ita moderẽtur, vt neq; illiberalia, neq; ſuperflua ſint. Perſuaſum enim mihi eſt, illos, quid cõueniat, honeſtúmq; ſit, viſuros haud ſegnius quàm nos, nihilque negligẽtius facturos.

De iis autẽ, qui mihi ſeruierint, ſic ſtatuo: Demetrio redemptionis preciũ remitto, & quinque Minas do, & Palliũ, & Tunicam: vt qui mihi Anagnoſtes fuit. Tauro, qui multũ mecũ & diu laborauit, Pileum do, & Talenta quatuor, vt honeſtè vitam degere poßit. Dionyſius, qui vinctus eſt, & Syrus fugitiuus, ſi perſeuerauerint eſſe improbi, vt ſunt, eos venundari mando: & precio exacto, aperiri viam ad hortos Academicos ducẽtem, & iter proximum fieri viam, & publicam, & vinales vias circunquaque mundari. Et ancillam Hermiam, quòd vinoſa eſt, relinquo: & famulos, Mæſum, quoniam erro eſt: & Getam, quoniam impoſtor: Dauum quoque & Maurum, mancipes in perpetuum eſſe edico, quoniam maledici & contumaces ſemper fuerunt, vt in piſtrino pœnas promeritas luant. Hæredem inſtituere reliquum eſt. cui fortunas meas honeſtè relinquã, quibus certò ſcio inhiare quamplurimos. Vixiſſes, LAETE fili, fili mi, vixiſſes (vt decuit) LAETE: non ego nunc ſolicitarer, & angerer, non cum mœrore nunc cogitarem, quibus potiſſimum relinquam patrimonium hoc tantum, tantis curis, cruciatibus tibi vni auctum, tanta vigilantia, ſtudio, & parſimonia tibi vni à me ſeruatum. Ceterũ, cùm ſiue Fortuna, ſi qua eſt, illum mihi inuiderit: ſiue Deus potius, qui & eum dederat, abſtulerit, quo domus mea omnis, réſque vnà mecum intereat: nefas eſt, diuinæ non acquieſcere voluntati. His deductis legatis, cùm duos fratris Agathonis filios, totidémq; filias habeam, ex vtriſque mihi hæredes inſtituam, oportet. In quo tamen (meme triſtißimum) etiam atque etiam prouidendum mihi eſt, ne quid agam ſtatuámue, quod minus honeſtum illis, & conueniens, quódque minus æquum laudabiléve factum videatur. Igitur Titius, & Cn. Cuſpidij, ita mihi hæredes ſunto, vt qui plus Reipublicæ præſtiterit, habeat Domos, Agros, Hortos, Olineta, & quæcunque Scodræ poſſedi: qui minus profuerit, quæ ſuperiore anno Colchinij centum octoginta ſupra mille iugera comparauimus, conſequatur. In reliquis autem bonis meis omnibus, ínque familia, Fauſtam & Felicianam, filias meas, ita mihi hæredes inſtituo, vt quæ melius nupſerit, ex drodante, altera ex quadrante hæres habeatur. Et inuicẽ ſubſtituo tã has, quàm illas, cum ſuis filiis, in ſtirpes, nõ in capita. Permitto autẽ filiabus vt quem quæque earum voluerit, ſibi virum optet, optatique per patriã poteſtatem cõpos fiat.

Curatores teſtamenti huius, Silius Neceſſarius, C. Attilius, M. Capitolinus, qui maximè omnium miro me affectu proſecuti ſunt, quíque ex omnibus amicis ac neceſſariis fidelißimi ſemper fuerunt. Vos igitur per ſacra amicitiæ atque condiſcipulatus obteſtor, per ſummum omnium Opificem obſecro, curate, memores quantum veſtræ fidei committam, vt omnia mea ex ſententia apud vos depoſita, bene honeſtéque gubernentur. Verumenimuero piè, amicéque & alij facient, qui nobis bene voluerunt, quanuis occupati, & ſeniores, ſi hæc impleuerint, curauerintque. TESTES in his Tabulis ſint, Q. Martius, C. Septimius, P. Curio, L. Ancapito, M. Terentius, Iulius Panſa, C. Seſtius: qui affuerunt, ſubſcripſerúntque, vt ſua ipſorum litera cognoſci poßit. Ego idem L. Cuſpidius teſtamentum manu mea exaraui, meóque anulo obſignaui, hiſque teſtibus ſignandum obtuli. Et hanc meam nouißimam voluntatem valere volo iure teſtamenti. quòd ſi forte non cenſebitur nomen & ius habere: mando cuiuſcunque alterius vltimæ voluntatis, quam penitus & inuiolabiter obſeruari ab omnibus hæredibus, & ſucceßoribus meis ſtatuo. Valete ſuperſtites, mortalitatis nõ immemores.

*ROMAE CAL. MARTIIS. CN. POMPILIO
ET L. MARTIO COSS.*

Cùm hoc vetus ethnici teſtatoris ſcriptum confero cum noſtris teſtamentis, pudet me vanitatis Chriſtianorũ. Qualia enim (obſecro) hodie condimus teſtamenta? quàm inepta & ridicula? quàm inanibus curis occupata? quàm plena ſuperſtitionis? vt taceam noua legatorũ genera, & inauditam põpæ funebris ambitionẽ. Quid multis? οὐδὲν ὑγιές.

¶ *SI Quis autem ſine ſcriptis.*) Alio quoque loco Iuſtinianus indicat duo eſſe teſtamentorum genera. alterum, quod ſcripto conſtat: alterum, quod voce nuncupatur. Sic enim ait in Nouella Conſtitu. prima: διπλοῦς ἐστὶν ὁ τῶν διαθηκῶν τρόπος, ἢ εἰς ἔγγραφον φερόμενος καὶ διατύπωσιν, ἢ εἰς ἄγραφον βούλησιν. Apud Iulianũ quoque diſtinguitur nuncupatus hæres à ſcripto. Dicuntur tamen etiam aliquando nuncupati hæredes, qui in teſtamẽto ſcripti ſunt, ſed ab alio quopiã ſcripti dictante teſtatore. Idque etiam ſignificat Suetonius loquens de liberis Cleopatræ, qui Antonio nuncupante ſiue dictante ſcripti hæredes in eius teſtamento erant ab amanuenſi vel ſcriba. Teſtamentum (inquit) quod is Romæ etiam de Cleopatræ liberis inter hæredes nuncupatis reliquerat, aperiendum recitandúmque pro concione curauit Auguſtus. Plinius lib. VIII. epiſt. dixit nuncupatum teſtamentum, quod alteri excipienti ſcribentíque dictatum eſt. Et Iuuenalis Satyra 5. Non vnus tibi riualis dictabitur hæres. Poſſem ex Iure Ciuili multos itidem locos proferre, vbi nuncupare dicitur teſtator, quod ipſe non ſcribit, ſed alteri

1 *L. ſi ita. De bon. poſſ. ſecun. tab*

teri dictat. Sed eos, qui paſſim occurrunt, nunc omitto. Illud mihi nunc erit ſatis, quod in quibuſdam fragmentis ſcriptorum Vlpiani nuper editis legitur: Nuncupatur teſtamentum in hunc modum: Tabulas teſtamenti teſtator tenens ita dicit, Hæc vt in his tabulis cerisve ſcripta ſunt, ita do, ita lego, ita teſtor. itaque vos Quirites teſtimonium prębetote. ¶ *IVRE CIVILI.*) Nam ius Prætorium omnino requirit ſcripturam & ſigilla. Nec alioqui dabat Prætor bonorum poſſeſsionem. Sed Ius Ciuile benignius egit. Id quod elegantiſsimè tradit Imp. Gordianus hoc reſcripto: Bonorum quidem 1 poſſeſsionem ex edicto Prætoris non niſi ſecundum eas tabulas, quæ ſeptem teſtium ſignis ſignatæ ſunt, peti poſſe, in dubium non venit. Verùm ſi eundem numerum affuiſſe ſine ſcriptis teſtamento cõdito, doceri poteſt: Iure Ciuili teſtamentum factum videri, ac ſecundum nuncupationem, bonorum poſſeſsionem deferri, explorati iuris 2 eſt. ¶ *SVA Voluntate coram iis nuncupata.*) Hoc eſt, viua voce teſtata, & palam expreſſa, vt ab iis facilè audiatur & intelligatur. Quòd ſi præſens ſit is, quem hæredem eſſe volumus, ſufficiet eum demonſtraſſe: veluti, hic mihi hæres eſto. Nam nec in- 3 tereſſe ſolet, proprio nomine res appelletur, an digito coràm demonſtretur. 4

1 *L. vlt. C de bon poſſ. ſecun tabu.*
2 *L. haeredes palã. De teſta. L. iubemus. §. quẽadmodum. C. de teſta.*
3 *L. nemo dubitat. De hæred. inſtit.*
4 *L. certum. D. ſi cer. pet. cond.*

De Militari teſtamento. Tit. XI.

SVPRADICTA diligens obſeruatio in ordinandis teſtamentis, militibus propter nimiam imperitiam eorum, Cõſtitutionibus Principalibus remiſſa eſt. Nam quanuis ij neque legitimum numerum teſtium adhibuerint, neque aliam teſtamentorum ſolennitatem obſeruauerint: rectè nihilominus teſtantur, videlicet cùm in expeditionibus occupati ſunt.

Quod meritò noſtra Conſtitutio introduxit. Quoquo enim modo voluntas eius ſuprema inueniatur, ſiue ſcripta, ſiue ſine ſcriptura, valet teſtamentum ex voluntate eius. Illis autem temporibus, per quæ citra expeditionum neceſsitatem in aliis locis vel ſuis ſedibus degunt: minimè ad vindicandum tale priuilegium adiuuantur. Sed teſtari quidem, & ſi filiifamiliarum ſint, propter militiam conceduntur: iure tamen communi, eadem obſeruatione & in eorum teſtamentis adhibenda, quam in teſtamentis paganorum proximè expoſuimus.

Planè de teſtamentis militum Diuus Traianus Catilio Seuero ita reſcripſit: Id priuilegium, quod militantibus datum eſt, vt quoquomodo facta ab his teſtamenta, rata ſint, ſic intelligi debet, vt vtique prius cõſtare debeat, teſtamentum factum eſſe: quod & ſine ſcriptura, & à non militantibus fieri poteſt. Si ergo miles, de cuius bonis apud te quæritur, conuocatis ad hoc hominibus, vt voluntatem ſuam teſtaretur, ita locutus eſt, vt declararet, quem vellet ſibi hæredem eſſe, & cui libertatem tribueret: poteſt videri ſine ſcripto hoc modo eſſe teſtatus, & voluntas eius rata habenda eſt. Cæterũ ſi (vt plerunque ſermonibus fieri ſolet) dixit alicui, EGO TE HÆREDEM FACIO: aut, BONA MEA TIBI RELINQVO: non oportet hoc pro teſtamento obſeruari. Nec vllorum magis intereſt, quàm ipſorum, quibus id priuilegium datum eſt, eiuſmodi exemplum non admitti. alioqui non difficulter poſt mortem alicuius militis teſtes exiſterent, qui adfirmarent ſe audiſſe di-

centem aliquem, relinquere ſe bona, cui viſum ſit: & per hoc vera iudicia ſubuerterentur.

Quinimo,& mutus & ſurdus miles teſtamentum facere poteſt.

Sed hactenus hoc illis à Principalibus Conſtitutionibus conceditur, quatenus militant, & in caſtris degunt. Poſt miſsionem verò veterani, vel extra caſtra, alii, ſi faciant adhuc militantes teſtamentum: communi omnium ciuium Romanorum iure id facere debent. Et quod in caſtris fecerint teſtamentum, non communi iure,, ſed quomodo voluerint, poſt miſsionem, intra annum tantum valebit.

Quid ergo ſi intra annum quis deceſſerit, conditio autem hæredi adſcripta poſt annum extiterit: an quaſi militis teſtamentum valeat? Et placet valere quaſi militis.

Sed & ſi quis ante militiam non iure fecit teſtamentum, & miles factus, & in expeditione degẽs reſignauit illud, & quędam adiecit, ſiue detraxit, vel aliàs manifeſta eſt militis voluntas hoc valere volentis: dicendum eſt, valere hoc teſtamentum, quaſi ex noua militis voluntate.

Denique & ſi in adrogationem datus fuerit miles, vel filiusfamilias emancipatus eſt: teſtamentum eius quaſi ex noua militis voluntate valet: nec videtur capitis deminutione irritum fieri.

Sciendum tamen eſt, quod cùm ad exemplum caſtrenſis peculii, tam anteriores leges, quàm Principales Conſtitutiones quibuſdam quaſi caſtrenſia dederant peculia, & horum quibuſdam permiſſum fuerat etiã in poteſtate degentibus teſtari: noſtra id Conſtitutio latius extendẽs, permiſerit omnibus in huiuſmodi peculiis teſtari quidẽ, ſed iure communi: cuius Conſtitutionis tenore perſpecto, licentia eſt, nihil eorum, quæ ad præfatum ius pertinent, ignorare.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

1 *L. in fraudem. §. 1. De mil. teſta.*

IN ORDINANDIS Teſtamentis.) Quemadmodum & in iis, quæ iam ordonata ſunt, reuocandis. Nam (inquit Vlpianus[1]) ſicut hæreditatem miles nuda voluntate dare poteſt: ita & adimere poteſt. Vnde apparet militaria priuilegia voluntati militum potius, quàm fauori teſtamentorum tributa. Qui autem volet ſcire plura militũ priuilegia, legat libros Claudii Coteræi. Nobis non vacat aliena, & iam ſatis ab aliis inculcata repetere. ¶ *PROPTER Nimiam imperitiam.*) Et militiæ occupationes: per quas nec integrum eſt conſulere peritos: nec, ſi maximè periti ſint ipſi, obſeruare quę ſciuntur. Notum eſt illud C. Marij, Seſe inter armorum ſtrepitum, verba Iuris Ciuilis non exaudire. Sanè Minoribus, Ruſticis, Mulieribus, in quibus toleratur iuris ignorantia, non remittitur propter imperitiam ſolennis teſtamentorum obſeruatio: quia ſaltem poſſunt conſulere prudentiores[2], & quæ ab iis intellexerint, obſeruare. Sicut & militibus ocioſis, & extra expeditionem, non parcitur. ¶ *CONSTITVTIONIBVS Principalibus.*) Inquit Vlpianus[3]: Militibus liberam teſtamenti factionem primùm quidem Diuus Iulius Cæſar conceſsit: ſed ea conceſsio temporalis erat: poſtea verò primus Diuus Titus dedit: poſt hos Domitianus: & poſtea Diuus Nerua pleniſsimam indulgentiam in milites contulit, eámque & Traianus ſecutus eſt: & exinde mandatis inſeri cœpit caput tale: Cùm in notitiam meam perlatum ſit ſubinde teſtamenta à commilitonibus relicta proferri, quæ poſsint in controuerſiam deduci, ſi ad diligentiam legum & obſeruantiam reuocentur: ſecutus animi mei integritatem erga optimos fideliſsimóſque commilitones, ſimplicitati eorum conſulendum exiſtimaui: vt quoquo-

2 *L. 2. §. vlt. D. Quis ordo in bon. poſſ.*

3 *L. 1. De mil. teſta.*

vt quoquomodo teſtati fuiſſent, rata eſſet eorum voluntas. Faciant igitur teſtamenta quoquomodo volent: faciant quomodo poterint: ſufficiátque ad bonorum ſuorum diuiſionem faciendam nuda voluntas teſtatoris. Hactenus Vlpianus. Nos vt aliquid lucis addamus, ex reliquiis antiquitatis adiiciemus teſtamenta militaria, quæ collata cum pagano teſtamento, quod ſuperius edidimus, perſpicuè oſtendent libertaté militum. Sunt autem apud nos duo antiquiſsima, quorum alterum Romæ, alterum in Luſitania repertum eſt.

IOCVNDI TESTAMENTVM MILITARE.

Ego Gallus Fauonius Iocundus, P. Fauonij F. qui bello contra Viriatum occubui, Iocundum & Prudentem filios, è me & Quintia Fabia coniuge mea ortos, & bonorum Iocundi patris mei, & eorũ, quæ mihi ipſi acquiſiui, hæredes relinquo: hac tamẽ conditione, vt ab vrbe Roma huc veniãt, & oſſa hinc mea intra quinquennium exportent, & via Latina condant in ſepulchro iuſſu meo cõdito & mea voluntate. In quo velim neminem mecum, neque ſeruum, neque libertum inſeri. Et velim oſſa quoruncunque, ſepulchro ſtatim meo eruantur, & Iura Ro. ſeruentur in ſepulchris ritu maiorum retinendis iuxta voluntatem teſtatoris. Et ſi ſecus fecerint, niſi legitimæ oriantur cauſæ, velim omnia, quæ filiis meis relinquo, pro reparando templo Dei Syluani, quod ſub Viminali monte eſt, attribui: manéſque mei à Pont. Max. & à Flaminibus Dialibus, qui in Capitolio ſunt, opem implorent ad liberorum meorum impietatem vlciſcendam. Teneantúrque Sacerdotes Dei Syluani me in Vrbem referre, & in ſepulchro me meo condere. Volo quoque Vernas, qui domi meæ ſunt, omnes à Prætore Vrbano liberos cum matribus dimitti, ſinguliſque libram argenti puri, & veſtem vnam dari.

IN LVSITANIA, IN AGRO. VIII. CALEND. QVINTILES BELLO VIRIATINO.

Alterum teſtamentum obſcurius eſt, quod ſit notis quibuſdam ſcriptum, quas in teſtamentis militum tolerari cõſtat. 1 L. Lucius Titius. De milit. teſta.

SEMPRONII TEST. MILIT.

D. O. M.

L. MALLIO ET Q. TORQVATO COSS.

Sempronius Tucidanus teſtament. Iur. mil. quod ipſe facio. L L. abeſto. ob Pœnum Italia pulſum Fund. Baleares Senatus P. Q. R. D. D. Aurelius Tucidanus tacitam pecu. ſi via Lat. oſſ. meis re. monumentũ ſuo ſump. ædificauerit, habeto. Hermeti lib. Aug. vind. Ma. Aur. Ex. D. Da. Sunt Lyciæ agreſti vxo bene. me. mundum mulieb. Quæ ve. E. Ca. Pa. D. L. Caius Tucidanus, quòd pupillam, cuius iuſſu meo cu. ge. contra decretum ampliſſ. ord. vxo. D. ex. eſto. Dodrant. Lucio Celſo Teſtament. quod Eſapho ſcripſeram, adi. Pamphilo vicario pecu. ti. inſtrument. ruſti. quod Epiro parauer. Libér ve. Hered. da. ſunto filii, ſi nepotes mihi non fecerint, Marcellus Tucidanus, ex dam. ſunt. Cohi. hæred. quæ. lego. o. eſto.

Porrò illud eſt memorabile, quod ſtatuit Cóſtãntinus: Si quid in vagina, aut cly- 2 L. milites. 8. vlt. C. de teſta. mili.
peo literis ſanguine ſuo rutilantibus adnotauerint milites, aut in puluere inſcripſerint gladio, ſub ipſo tempore, quo in prælio vitæ ſortem derelinquunt: huiuſmodi voluntatem ſtabilem eſſe oportet.

¶ *QVOD Meritò noſtra conſtitutio introduxit.*) Huius Cóſtitutionis verba ſunt hæc: 3 L. pen. C. de teſta. mili.
Ne quidam putarent in omni tempore licere militibus teſtamenta quoquomodo voluerint componere: Sancimus iis ſolis, qui in expeditionibus occupati ſunt, memoratum indulgeri circa vltimas voluntates conficiendas beneficium. Extat & alia ſimilis eiuſdem Iuſtiniani Conſtitutio, his verbis: Sancimus iis ſolis, qui in expedi- 4 L. vlt. C. de reſti. mil. L. vlti. C. quibus non obij. lon. temp. præſcr.
tionibus occupati ſunt, ea tantummodo tempora, quæ in eadem expeditione percurrunt, tam in exceptionibus declinandis, quàm in petendis in integrum reſtitutionibus, eis opitulari: illis temporibus, per quæ citra expeditionis neceſsitatem in aliis locis vel ſuis ædibus degunt, minimè eos ad vindicanda memorata priuilegia adiuuantibus. ¶ *VEL Suis ædibus.*) Alii legunt, Sedibus. Atque ita legiſſe videtur Theophilus. Significantur autem hyberna, in quibus hyeme degunt feriantúrque ocioſi milites. ¶ *ET SI Filiiſfa. ſint.*) Inquit Iuuenalis vltima ſua Satyra: Solis prætereà teſtandi militibus ius, Viuo patre datur. Deinde ſubiicit hoc intelligi de caſtrenſi peculio. Quod & Iuſtinianus titulo ſequenti repetit. ¶ *IVRE Tamen communi.*) Scilicet vbi non ſunt occupati in expeditionibus. De iis enim hîc agitur. Et alioqui ſi-

iuſſa, in caſtris teſtabitur iure militari. Nã tum militia tribuit ei duplex priuilegium: primùm teſtandi, deinde, vt voluerit teſtandi. Extra caſtra, non niſi poſterius priuilegium amittit. ¶ *IN Teſtamentis paganorum.*) Pagani apud Iuriſconſultos Romanos dicuntur, qui nullo militiæ ſacramento ſunt aſtricti: erántque propriè ij, qui domi relinquebantur ad agrorũ culturam, & reliqua ciuilia munera. Interdum tamen Latini paganos vocant milites, qui pagos incolebant. Sed frequentius eſt, vt paganus dicatur, qui miles non eſt. Notum eſt illud Iuuenalis Saty. XVI. Citius falſum producere teſtẽ Contra paganum poſsis, quàm vera loquentem Contra fortunam armati, contráque pudorem.

¶ *D. Traianus ita reſcripſit.*) Refertur etiam hoc reſcriptum iiſdem verbis à Florentino. In quo hoc vnum præcipuè annotandum eſt, quòd non velit quælibet ludicra verba, quæ quis temerè iactauit vel effutiit, haberi pro ſeria volũtate. Nã nec eius bona, qui ſe Imperatorem facturum hęredem iactauerit, occupari à fiſco poſſe, tradidit Paulus. Nec iniquo animo tulit hoc ludibrium olim Auguſtus à T. Mario Vrinate milite ſuo. Porrò Catilius Seuerus (cui hic dicitur Traianus reſcripſiſſe) fuit Marci Imperatoris proauus maternus, quem Vrbica Præfectura ſpoliauit Adrianus, quòd Pii adoptionem ægro animo tuliſſet, videretúrque ipſe affectare imperium.

1 *L. Diuus Traianus. De mili. teſta.*

2 *L. vlt. De teſtam.*

¶ *ET MVTVS ET Surdus miles teſtamentum facere poteſt.*) Idque etiam iure militari, quod propriè eſt huius loci. Nam hîc agitur de libertate teſtamenti militaris. De perſonis autem mutis vel ſurdis agemus titulo ſequenti. Eſt itaque hoc nouum priuilegium, quòd mutus vel ſurdus miles liberè poſsit teſtari: nec vitium naturæ penſari debeat iuris cõmunis obſeruatione. Rectè itaque Vlpianus: Iure militari ſurdũ & mutũ teſtamentum facere poſſe ante cauſariam miſsionem, in numeris manentem, placet.

3 *L. 4. De milit. teſtam.*

¶ *SED Hactenus hoc illis.*) Militibus ſcilicet quibuſcunque. Ne quis id temerè ad ſolos mutos vel ſurdos milites referat. ¶ *POST Miſsionem.*) Eámque honeſtam. Sic enim Martianus ſcribit. Teſtamenta eorum, qui ignominiæ cauſa miſsi ſunt, ſtatim deſinunt militari iure valere: quod anni ſpacium teſtãmentis eorum, qui honeſtam vel cauſariam miſsionem meruerunt, tribuitur. Porrò & eos, qui non mittuntur, ſed aliter militare deſinunt, nõ habere beneficium huius anni, docet Africanus his verbis: Quod conſtitutum eſt vt teſtamentũ militiæ tempore factum, etiam intra annum poſt miſsionem valeret: quantùm ad verba eius, ad eos duntaxat, qui mitti ſolent, id beneficium pertinere exiſtimaui. Secundum quod, neque Præfectos, neque Tribunos, aut cæteros, qui ſucceſſoribus acceptis militare deſinunt, hoc priuilegium habituros.

4 *L. teſtamenta eorum. De mil. teſt.*

5 *L. quod conſtitutum. De mil. teſtamento.*

¶ *ET Placet valere quaſi militis.*) Placuit certè id Paulo, cuius verbã ſunt hæc. Quod dicitur, ſi miles intra annum, quo miſſus eſt, deceſſerit, valere eius teſtamentum, quod iure militari fecerat: verum eſt, etiam ſi poſt annum conditio inſtitutionis extiterit, mortuo eo intra annum. Et ideo ſi hæredi filiæ ſubſtituerit, nihil intereſt, quando filius moriatur. ſufficit enim intra annum patrem obiiſſe.

6 *L. quod dicitur. De mil. teſtamento.*

¶ *SI QVIS Ante militiam.*) Hoc eſt, cùm eſſet adhuc Paganus, nec vlli militiæ nomen dediſſet, aut in numeros eſſet relatus. Sic enim reſcriptum eſt à Diuo Pio, de eo, qui cùm eſſet Paganus, fecit teſtamentum, mox militare cœpit: vt id iure militari valere incipiat; ſi hoc maluerit miles. Sic & Iulianus, Cùm aliquis (inquit) facto teſtamento militare cœperit: id quoque teſtamentum, quod antè, quàm militare cœpit, fecerat, aliquo caſu intelligitur militiæ tempore factum: veluti ſi tabulas inciderit, & legerit teſtamentum, ac rurſus ſuo ſigno ſignauerit. Amplius, & ſi aliquid interleuerit, perduxerit, adiecerit, emendauerit. Quòd ſi nihil horum acciderit: teſtamentum eius ad priuilegia militũ non pertinebit. Cuius reſponſi collatio multum lucis addet verbis Iuſtiniani. Hæc enim ex illo deſcripta videntur. Sed mirum eſt adiectum etiam nõ fuiſſe quod in hoc genere Vlpianus cõmemorat, neque temerę poſt tempora Iuliani editum videtur, illud Diui Pii reſcriptũ, Teſtamemtum ante militiam factum à milite, ſi in militia deceſſerit, iure militari valere, ſi militis ſubiuncta voluntas contraria non ſit. Quibus verbis ſtatutum videtur, vt ſemper hoc teſtamentum iure militari valeat, niſi ſi appareat non id voluiſſe teſtatorem. vtque in dubio coniiciamus hoc voluiſſe potius, & hæc coniectura ſit ſatis, neque alioqui requiratur aliud argumentum huiuſce voluntatis. Et ſunt quidam qui nihil diſsimulando Iuſtinianum accuſent, qui hoc Diui Pii reſcriptum hoc loco prætermiſerit vel incuria vel obliuione. Sed multò

7 *L. idémque. in fi. De teſtamento.*

8 *L. Tribunus. 4. cum aliquis. D. illo tit.*

9 *L. in fraudem. 1. teſtamentum. D. illo tit.*

magis

magis accuſandus ipſe Paulus eſſet, qui teſtamentum ante militiam factum, non aliter etiam putat iure militari valere, niſi militiæ tempore teſtator id reſignauerit, vel quędam adiecerit: neque ad eius confirmationem ſufficere exiſtimat codicillos in militia factos. Quòd ſi non putauit Paulus Diuum Piũ ſuo reſcripto aliquid hîc immutaſſe, 1 *L. conficiuntur. §. ſi miles. De iure codic.*
proptereàque eius non meminerit, certè excuſari hoc exemplo poſſe videtur Iuſtinianus ſi in eadem fuerit opinione, & nouam requirat militis voluntatem, quæ non obſcurè confirmet priorem.

¶ *DENIQVE Etſi.*) Hic locus deſumptus videtur ex duobus reſponſis. Primùm inquit Martianus: Miles filiusfamilias ſi capite minutus fuerit, vel emancipatus, vel in 2 *L. miles filiusfa. De mil. teſtamento.*
adoptionem datus à patre ſuo, teſtamentum eius valet, quaſi ex noua voluntate. Deinde ſubiicit Tertullianus: Idem & ſi paterfa. miles de caſtrenſibus rebus duntaxat teſtatus, arrogandum ſe dederit. Si verò miſſus iam, hoc fecerit, non valet teſtamentum. Obſeruandum autem eſt, quod Tertullianus nominatim loquatur de caſtrenſibus duntaxat rebus: quia ſcilicet non poſſit rata manere diſpoſitio aliorum bonorum, vtpote quæ transeant in arrogatorem: Adeò, vt ſui iuris rurſus effectus teſtator, ſi non repetat idem teſtamentum, nihil egiſſe videatur. Sic enim reſpondit Papinia[3]nus. 3 *L. pen. § teſtamento. De bo. poß. ſecun. tabul.*
¶ *NEC Videtur.*) Ergo nec arrogatio militis, nec emancipatio filiiſa. reſcindit teſtamenta iure militari prius condita. Rectè itaque Vlpi[4]anus, Si (inquit) filiusfa. 4 *L. 1. §. ſed ſi filiusfa. D. illo tit.*
veteranus de caſtrenſi teſtamentum faciat, deinde emancipatus, vel aliàs paterfa. factus decedat, poteſt eius bonorum poſſeſsio peti.

¶ *ANTERIORES Leges.*) Opinor in Pandectis duo tantùm extare loca, in quibus fiat mentio quaſi caſtrenſis peculii. Et vterque locus eſt Vlpiani. Primùm, inqu[5]it, 5 *L. 1. §. hoc autem. D. ad Sen. Treb.*
Senatuſconſultum Trebellianum ceſſare, in filiiſa. iudicio, qui de caſtrenſi peculio vel quaſi caſtrenſi teſtari poteſt. In altero [6]ait, nec caſtrenſe nec quaſi caſtrenſe peculiũ 6 *L. 1. §. nec caſtr. De colla.*
fratribus conferri. Hoc enim præcipuum eſſe debere, idque multis Conſtitutionibus contineri. ¶ *PRINCIPALES Conſtitutiones.*) Veluti Honorij, Arcadij, & Theodoſij, qui conſtituerunt, aſſeſſores & aduocatos, quod ex ſua profeſsione poſſunt acquirere, præcipuum habere, velut caſtrenſe peculiu[7]m. Idémque tribuit Leo Imp. Cle[8]ricis. 7 *L. velut. C. de Aſſeſ. L. fori. C. de Aduoc. diuer. Iudic.*
Et meminit alibi Iuſtinian. eius Leoninæ Conſtituti[9]onis. Sed & Conſtantinus Imp[1]. iuſsit omnes Palatinos, ſi quid in Palatio vel parſimonia propria quæſierint, vel 8 *L. ſacroſanctæ. C. de epiſco. & cleri.*
ex donis principis nacti ſint, præcipuum habere, vt caſtrenſe peculiũ. Et hoc (opinor) exemplo, voluit Iuſti[2]nianus omnes Imperiales donationes ſiue in virum, ſiue in mu- 9 *L. cum lege. C. de epiſco. & cleri.*
lierem conferantur, iure quaſi caſtrenſis peculii haberi. ¶ *HORVM Quibuſdam.*) veluti Proconſulibus, Præfectis Legionum, Præſidibus Prouinciarum, & omnibus 1 *L. vnica. C. de caſtrẽ. omniũ Palatin. pecul. L. 2. in fin. C de priuil. eorũ qui in ſa. pal. milit.*
publica dignitate præditis. At non Patronis cauſarum, nec Magiſtris ſtudiorum, nec Medicis, nec aliis omnino ſalaria publica percipientibus. ¶ *NOSRA Conſtitutio id latius extendens.*) Extat hæc adhuc Iuſtiniani Conſtitutio, quæ primùm ſtatuit, vt om- 2 *L. cum multa. C. de bõ. qua liber.*
nibus omnino liceat de caſtrenſi vel quaſi caſtrenſi peculio teſtamentum facere. Deinde addit priuilegium, vt non expugnetur hoc teſtamentum vlla inofficioſi querela: 3 *L. vlt. C. de inoffic. teſta.*
ſaltem ſi fuerit teſtator filiusfa. in quo vno propriè apparet peculium: & æquum videtur horum ſaltem bonorum liberam ei relinqui diſpoſitionem, cùm reliqua pater habeat. Cæterum ſi fuerit ſui iuris, voluit Iuſtinianus teſtamentum eius ſubiacere querelæ officioſi: Quia (inquit) neque nomen peculii permanet, ſed aliis rebus confunditur, & ſimilem fortunam recipit, quemadmodum & cæteræ res, quæ in vnum congregantur ex omnibus patrimonium. Sanè alio loco Iuſtinianus cùm ageret de quaſi caſtrenſi peculio Clericorum, ſimpliciter & ſine vlla diſtinctione ſtatu[4]it, teſtamenta de 4 *L. cum lege. C. de epiſco. & cleri.*
eo condita non recipere querelam inofficioſi. Sed in Nouella ſua Conſtitutione. 123. iubet omnino liberis vel parentibus relinqui legitimam portionem: nec ea lege liberat filiosfa. Clericos. Verba Iuſtiniani loquentis de Clericis ſunt hæc: *τὰ πράγματα ἀφ' ὧν δήποτε τρόπου εἰς τὴν ἑαυτῶν δεσποτείαν περιελθόντα, ἔχειν αὐτοὺς τὴν ἰδίαν ἐξουσίαν πρὸς αὐτὸ τὸ μὲν καθ' ὁμοιότητα τῶν ἰδιοκτήτων πεκουλίων· ἢ δωρεῖσθαι κατὰ τοὺς νόμους, ἢ ἐπ' αὐτοῖς διατίθεσθαι, εἰ καὶ ὑπὸ τὴν τῶν γονέων εἰσὶν ἐξουσίαν, οὕτω μέντοι γε, ὥστε τοὺς τούτων παῖδας, ἢ τούτων μὴ ὑπόντων, τοὺς γονεῖς αὐτῶν τὸ νόμιμον μέρος κομίζεσθαι.*

IN SEQVENTEM TITVLVM

ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ.

HACTENVS Iuſtinianus generaliter egit de teſtamentis ordinandis, quaſi liceret omnibus teſtamentum facere. Sed ne id aliquem fallat, nunc eos excipit, quibus non licet teſtari: quos ſi cognouerimus, ſimul cognoſcemus eos, quibus licet. nempe reliquos omnes, quibus nominatim non adimitur teſtamenti factio. Vtque paucis concludamus totam enumerationem eorum, quibus non eſt permiſſum facere teſtamentum, ſciendũ eſt, quoſdam non poſſe teſtari, quia ſint alieno iuri ſubiecti. Eiuſmodi ſunt Filiifa. Serui, Captiui, Obſides. Quoſdam, quia iudicio careant, veluti Impuberes, Furioſos, Mente captos, Prodigos. Quoſdam propter vitium alicuius neceſſarij ſenſus, veluti Surdos, Mutos & Cæcos, niſi præſcripta obſeruatione ſarciant damnum naturæ. Præterea teſtari prohibentur, qui ciuitatem Romanam amiſerunt, ſicut hodie apud Gallos ij, qui vocantur Albini. Item qui ob crimen damnati ſunt, vel aliter improbi inteſtabileſque, quod quidem Iuſtinianus hîc prætermiſit: ſed in Pandectis latè explicatur[1]: vt difficilis minimè ſit diiudicatio eius controuerſiæ, quæ in hoc genere proponitur apud Ciceronem lib. 2. de Inuent. de eo, qui iudicatus erat patrem occidiſſe, & in carcere ante ſupplicium fecit teſtamentum. Cicero ait nullam certam eſſe, aut proferri poſſe legem, quæ teſtamenti faciendi iis, qui eo loco ſunt, adimat poteſtatem. At nos facilè proferre certè poſſumus.

1 *L. ſi quis poſt. L. is cui. §. ſi quis. L. cum lege. De teſtam.*

Quibus non eſt permiſſum facere teſtamentum. TIT. XII.

NON Tamen omnibus licet facere teſtamentum. Statim enim ii, qui alieno iuri ſubiecti ſunt teſtamenti faciẽdi ius non habent: adeò quidem, vt quamuis parentes eis permiſerint, nihilo magis iure teſtari poſsint: exceptis iis, quos antea enumerauimus, & præcipuè militibus, qui in poteſtate parentum ſunt, quibus de eo, quod in caſtris adquiſierunt, permiſſum eſt ex Conſtitutionibus Principum teſtamentum facere.

Quod quidem ius ab initio tantum militantibus datum eſt, tam ex autoritate Diui Auguſti, quàm Neruæ, nec non Optimi Imperatoris Traiani: poſtea verò ſubſcriptione Diui Adriani, etiam dimiſsis à militia, id eſt veteranis conceſſum eſt. Itaque ſi quidẽ fecerint de caſtrenſi peculio teſtamentum: pertinebit hoc ad eum, quem hæredem reliquerunt. Si verò inteſtati deceſſerint, nullis liberis vel fratribus ſuperſtitibus, ad parentes eorum iure communi pertinebit. Ex hoc intelligere poſſumus: quod in caſtris adquiſierit miles, qui in poteſtate patris eſt, neque ipſum patrem adimere poſſe, neque patris creditores id vendere, vel aliter inquietare, neque patre mortuo cum fratribus commune eſſe: ſed ſcilicet proprium eius eſſe, qui id in caſtris adquiſierit: quanquam Iure Ciuili omnium, qui in poteſtate parentum ſunt, peculia perinde in bonis parentum computentur, ac ſeruorum peculia in bonis dominorum numerantur: exceptis videlicet iis, quæ ex ſacris Conſtitutionibus, & præcipuè noſtris propter diuerſas cauſſas non adquiruntur. Præter hos igitur, qui caſtrenſe peculium vel quaſi caſtrenſe habent, ſi quis alius filiusfamilias teſtamentum fecerit, inutile eſt, licet ſuæ poteſtatis factus deceſſerit.

Præterea teſtamentum facere non poſſunt impuberes: quia nullum eorum animi iudicium eſt.

Item furioſi: quia mente carent. nec ad rem pertinet, ſi impubes, poſtea pubes: aut furioſus, poſtea compos mentis factus fuerit, & deceſſerit. Furioſi autem, ſi per id tempus fecerint teſtamentum, quo furor eorum intermiſſus eſt, iure teſtati eſſe videntur, certè eo, quod ante furorem fecerint, teſtamento valente. Nam neque teſtamentũ rectè factũ, neque vllũ aliud negotiũ rectè geſtũ, poſtea furor interueniens perimit.

Item prodigus, cui bonorum ſuorum adminiſtratio interdicta eſt, teſtamentum facere non poteſt: ſed id quod antè fecerit, quàm interdictio bonorum ſuorum ei fiat, ratum eſt.

Item ſurdus & mutus non ſemper teſtamentum facere poſſunt. Vtique auté de eo ſurdo loquimur, qui omnino non exaudit, non qui tardè exaudit. Nam & mutus is intelligitur, qui eloqui nihil poteſt, nõ qui tardè loquitur. Sæpe enim etiam literati & eruditi homines variis caſibus & audiendi & loquendi facultatem amittunt. Vnde noſtra Conſtitutio etiam his ſubuenit, vt certis caſibus & modis ſecundum normam eius poſsint teſtari, aliáque facere, quæ eis permiſſa ſunt.

Sed ſi quis poſt teſtamentum factũ, aduerſa valetudine, aut quolibet alio caſu mutus aut ſurdus eſſe cœperit: ratum nihilominus manet eius teſtamentum. Cæcus autem non poteſt facere teſtamentum, niſi per obſeruationem, quam Lex diui Iuſtini patris noſtri introduxit.

Eius, qui apud hoſtes eſt, teſtamentũ, quod ibi fecit, non valet, quanuis redierit. ſed quod, dum in ciuitate fuerat, fecit: ſiue redierit, valet iure poſtliminij, ſiue illic deceſſerit, valet ex Lege Cornelia.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

QVI ALIENO *Iuri ſubiecti ſunt.*) Veluti filiiſa. Nam de iis propriè hîc agit Iuſtinianus. Nec refert, naturaléſne ſint, an adoptiui. ídque tam iure Quiritum, quàm Athenienſium. Notum eſt illud Demoſthenis teſtimonium: ὁ τοῦ Σόλωνος οὐδὲ διαθέσθαι τὸν ποιητὸν ἐᾷ τὰ ἐν τῷ οἴκῳ ὅταν ποιηθῇ. Olim quoque tam apud Athenienſes, quàm Romanos prohibebantur mulieres teſtari, donec in manum viri tranſirent: quia prius erant in perpetua quadam tutela. Vnde Tullius in Topicis ait, Secundum mulieris tabulas bonorum poſſeſsionem non dari. hácque in re mulieré, quę nondum facta eſt ſui iuris, comparat ſeruis, pueris, & exulibus. Ait enim, ſi mulier teſtamentum fecit, quæ ſe capite non diminuit, hoc eſt, quæ emancipata non eſt. Idem Cicero libro VII. epiſt. ad Trebatium hanc cauſam attingit. Viſum fuerat Trebatio ex tabulis cuiuſdam Turpiliæ rectè dari bonorum poſſeſsionem. Cicero ait, Seruium negaſſe tabulas teſtamenti eſſe eas, quas inſtituiſſet is, qui teſtamenti factionem non haberet. Iudicauit ergo non habuiſſe Turpiliam: non ſanè quòd eſſet mulier: ſed quòd in poteſtate eſſet. Sanè tamen in quibuſdam fragmentis ſcriptorum Vlpiani nuper editis leguntur hæc: Fœminæ poſt duodecimũ annum ætatis teſtamenta facere poſſunt, tutore autore, donec in tutela ſint. Hodie moribus Galliæ receptum eſt, vt mulieres innuptæ teſtari poſsint: nuptæ non poſsint ſine autoritate & conſenſu mariti, in cuius poteſtate eſſe intelliguntur. ¶*ADEO Quidẽ.*) Hæc auxeſis deſumpta eſt ex Caio, qui ait: Qui in poteſtate parentis eſt, adeò ius teſtamenti faciendi non habet, vt quanuis 1 *L. qui in poteſtate. De teſtamen.*
pater ei permittat, nihilo magis tamen iure teſtari poſsit. Vulgata autem eſt huius

rei ratio, quòd teſtator debeat ſuo proprio iure teſtari, nec ab alieno arbitrio pendere.
1 *L. illa inſtitutio De hæ-red. inſtituen.* Vnde & qui in contractibus morantur alterius autoritatem, in teſtamentis non mo-
rantur. Nā adultus vigintiquinque annis minor curatorem habens non poteſt ſine eo
2 *L. ſi curatorem habens. C. de in integ. reſtitut.* cōtrahere: poteſt tamen teſtari. Imo ſi rectè teſtari velit, curatorē reiicere debet. Et cū
ei in teſtamēto legare poſsit, ſatis apparet id eo autore non fieri. neque enim aliquis in
3 *L. Aurelio. §. Cains. De liber. lega.* rem ſuam autor eſſe poteſt. ¶*NIHILO Magis teſtari.*) Donare tamen mortis cauſa
poteſt filiusfa. conſentiente patre. Cauſam diſcriminis alii aliam confingunt: Sed vna
4 *L. tam is. §. 1. De mort. cau. donat.* eſt, quæ & minus nota, & optima tamen eſſe videtur. Cùm teſtamenti factio ſignificet
aliquem eſſe ſui iuris: filiusfa. faciendo teſtamentum videretur emancipatus. At arctior
erat patriæ poteſtatis nexus, quàm vt ſimplici teſtandi permiſsione planè diſſolutus
intelligeretur. Cæterum vt venditiones, ſic & donationes ex conſenſu parētum filiisfa.
concedi, cùm etiam ſeruis concedantur ex dominorum conſenſu, abſurdum videri nō
debet. Tales enim actus non tam emancipationem, quàm procuratoriam quandam
adminiſtrationem præſeferre, rectè dictum eſt. Sanè ſi quis non ratione patriæ pote-
ſtatis, ſed pupillaris potius ætatis cauſa prohiberetur teſtari, omnino prohiberetur &
mortis quoque cauſa donare: & ſi tutor ea in re ſuam autoritatem interponeret, tutelæ
5 *L. 1. §. 1. De tut. & rat. diſtr.* iudicio teneretur. Illud quæſitum eſt, an ſaltem pubes filiusfa. conſentiente patre te-
ſtari poſsit ad pias cauſas. Pontifex Bonifacius VIII. ante annos ducentos & quinqua-
6 *cap. licet. De ſepul. lib. 6.* ginta reſcripſit, Si non habeat caſtrenſe vel quaſi caſtrenſe peculium, non poſſe pro
anima aliquid iudicare ſine cōſenſu patris. Quid hæc Bonifacii verba ſibi velint, quę-
runt interpretes. Maior eorum pars inde colligit, ſaltem ad pias cauſas teſtari poſſe fi-
liumfa. patre conſentiente. Ego huic ſententiæ facilè aſſentiar, modò mihi proponatur
cauſa, quę verè pia ſit. Nam ſuperſtitioni indulgere quid attinet? Certè Papinianus
7 *L. ſeruo alieno. §. ineptas. De lega. 1.* iudicat nihili fieri debere teſtatorū ineptas vel ſuperſtitioſas volūtates circa ſepulturā.
¶*OPTIMI Imperatoris Traiani.*) Traianū principē omniū conſenſu pronunciatū
Optimū, hócq; inſigni cognomine honeſtatū à Senatu Populóq; Ro. ſcribit Plinius
in ſuo ad eū Panegyrico. ¶*NVLLIS Liberis vel fratribus.*) Hoc iure fratres nō minus
8 *L. vlt. C. cōmu. de ſucceſ.* quàm liberi præferebātur parētibus in ſucceſsionib⁹ legitimis. Sed hodie potiores ſunt
parētes: quanquā germani fratres ſimul cū iis admittātur, vti apparet ex Nouella Iuſti-
niani Cōſtit. 118. ¶*IVRE Cōmuni.*) Patriæ poteſtatis ſcilicet. Cuius poteſtatis iure pater
9 *L. 1. & 2. De caſtren. pecul.* occupabat filiifa. inteſtati peculiū, tanquā ſuū, non tanquā hæreditatē. Nā nec olim ius
ſucceſsionis habebat: quāquā hodie hoc ei additū ſit. Verùm cùm ſolus ſuccedit, adhuc
vti poteſt veteri iure. Nā & olim cū ſcriberet filiusfa. patrē hæredē in caſtrenſi peculio,
poterat nihilomin⁹ pater repudiare oblatā viā hęreditatis, & vti cōmuni ſuo iure. Ergo
1 *L. pater qui caſtrenſe. De caſtren. pecul.* reſcriptū eſt, deportati filiifa. peculiū caſtrēſe patri relinqui: nec poſſe auferri à fiſco, qui
2 *L. 2. C. de bon. proſcrip.* vt fortè poſsit ſummouere filii hæredē, nō poteſt tamē patrem, qui alio q̃ hæreditario
iure nititur. Noq; verò parū intereſt quo iure pater ſuccedat. Nā ſi iure peculii: nó niſi
peculiotenus creditoribus obligabitur: nec vltra annum. eſt enim actio de peculio an-
nalis. ¶*NEQVE Patris creditores.*) Profectitiū tamē peculiū eos vēdere poſſe docet hîc
apertè Theophilus, & iiſdē verbis Harmenopulus lib. 5. Iuris ἐπιτομῶν. Erat enim hoc
iure totū in bonis patris hoc peculiū. ſed bona non dicuntur niſi deducto ære alieno.
3 *L. 3. §. ſed vtrum in fi. De minor.* Sanè tamen non idē eſſe tributum fiſco creditori, non obſcurè indicat Vlpianus, docēs
hoc peculiū ad filiū pertinere, ſi patris bona à fiſco propter debita pecuniaria occupata
4 *L. pen. De hæred. inſt. L. ex hoc edicto verſ. ſed hæredem. De alien. iudic. mu. cau. fact.* ſunt: nam peculium ex Conſtitutione Claudii ſeparari. Nec nouū eſt in iure noſtro, vt
princeps minus ſibi iuris quàm aliis priuatis quibuſlibet tribuat. Quòd ſi ob debitum
paternū non adimit fiſcus creditor hoc peculium, multò minus adimet ob crimē. Sed
5 *L. 1. §. ſed & ſi morte. D. quando de pecu. act. anna. eſt.* tamē publicatis reliquis patris bonis, vt patris hæres cōueniri poterit de peculio: verū
hoc nomine debet ei cauere filius, qui peculiū habet. Quemadmodum legato alteri pe-
culio, hæres, qui nudum ſeruū habet nihilominus de peculio cōuenitur: ſed cauet ei le-
6 *dic. L. 1. §. itē hæres eius.* gatarius. Itaque nō ſequitur, eū qui de peculio cōuenitur, habere peculiū. ¶*NEQVE Patre mortuo cū fratribus cōmune eſſe.*) Peculiū caſtrēſe vel quaſi caſtrenſe nō conferri, ſed
7 *L. 1. §. neque caſtrenſe. De collat.* præcipuū eſſe debere, tradit Vlpianus, & nos ſuperius ſatis diximus. Peculium autem
profectitium non eſſe præcipuum, conſtat. Sic enim reſcriptum eſt: Certum eſt, libe-
8 *L. certum. fami. erc.* rorū peculia poſt mortem patris in hæreditatē diuidendā ad cōmunionem eſſe reuo-
canda. Sanè aduentitia peculia nō conferri, quia parētibus nō acquirūtur, cōſtat ex Iu-
9 *L. vlt. C. de collat.* ſtiniani Cōſtitutiōne. ¶*QVI Caſtrēſe peculiū vel quaſi caſtrēſe.*) Sed quid de aliis peculiis,
quæ

quæ ex aliqua fortè ſpeciali cauſa parentibus non acquirerentur? certè Iuſtinianus a-
pertè ſtatuit non eſſe filiisfa. in iis vllam teſtandi facultatem. Qua in re lapſus eſt The- 1 *L. pen. C. qui teſtam. face. poſſ.*
ophilus. ¶ *LICET Suæ poteſtatis factus deceſſerit.*) Atque etiam perſpicuũ ediderit ar-
gumentum eiuſdem ſuæ voluntatis. neque enim ea ſola ſufficit: ſed omnino neceſſe
eam de more ſolenniter teſtari. Quanquam aliud ſit in codicillis vel fideicommiſsis,
quæ ſola voluntate conſtant. Hócque diſcrimen Vlpianus diſertè tradit his vèrbis: Si 2 *L. 1. §. 1. De lega. 3.*
filiusfa. vel ſeruus fideicommiſſum reliquerit, non valet: Si tamen manumiſsi deceſ-
ſiſſe proponantur, conſtanter dicemus fideicommiſſum relictum videri, quaſi nunc
datum, cùm mors ei contigerit: videlicet ſi durauerit voluntas poſt manumiſsionem.
Hoc vtique nemo credat in teſtamentis nos eſſe probaturos: quia nihil in teſtamento
valet quoties ipſum teſtamentm non valet: ſed valet, ſi aliàs fideicõmiſſum quis reli-
querit. Sanè ſi quod fuiſſet ab initio vtile teſtamentum, veluti ab eo, qui ſui iuris erat,
factum, & deinde redditum inutile per eius arrogationem ſuſtineretur, ſi is ſuæ rurſus
poteſtatis factus, priorem ſuam voluntatem approbàrit. Id enim ſatis eſt, vt teſtamen- 3 *L. qui ex liberis. §. pen. De bõ. poſſ. ſecun. Tab.*
tum ſemel iure factum recipiat priſtinas ſuas vires.

¶ *TESTAMENTVM Facere non poſſunt impuberes.*) Inquit Vlpianus: Qua ætate 4 *L. qua ætate. De teſtam.*
teſtamentum maſculi vel fœminę facere poſsint, videamus. Et verius eſt, in maſculis
quidem quartum decimũ annum ſpectandum, in fœminis verò duodecimum com-
pletum. Addit autem completum intelligi, vbi poſtremus dies anni cõpletus eſt: etiam
ſi nondum ventum ſit ad momentum natiuitatis. Tãdem etiam eò delabitur, ſatis eſſe
attigiſſe poſtremum diem. Sicuti & in Lege Ælia Sentia, quæ prohibebat minorem
annis. xx. manumittere, ſatis erat attigiſſe poſtremũ diem anni vigeſimi. Sic & in vſu- 5 *L. 1. De manu.*
capione ſufficit attigiſſe poſtremum diem triennii. Porrò notandum eſt, quod Vlpia- 6 *L. in vſucapionibus. De vſucap.*
nus ait annum decimumquartum ſpectari. Verè enim is ſolus ſpectatur, nec eſt prętere-
rea opus vt emergant quædã veſtigia virilis vigoris, vt eſt reſcriptũm. Omnino enim 7 *L. 4. C. qui teſtam. face. poſſ.*
hæc ſola ætas iuueni ſanæ mentis tribuit teſtamenti factionem. Prius autem nullo mo-
do. Adeo vt ſi iudex pronunciaret minorem quatuordecim annis poſſe teſtari: ſit hæc
ſententia ipſo iure nulla, nec prouocationis auxilio infirmari debeat. Sanè legimus Ro- 8 *L. 2. C. quando prouoc. non eſt nec.*
manos olim ſuis Veſtalibus ante pubertatem tribuiſſe ius teſtamenti faciẽdi: eóque ex-
emplo Conſtantinũ idẽ Chriſtianis Veſtalibus cõceſsiſſe refert Sozom. lib. 1. hiſt. Ecc.
Sed nõ fuit recepta huiꝰ priuilegij periculoſa licẽtia. Olim quoq; Tribunis militũ per
mittebatur ante pubertatem teſtari: ſed id ſuſtulit Iuſtinianus peculiari Cõſtitutione. 9 *L. vlt. C. de teſta. mili.*

¶ *ITEM Furioſi.*) Furioſi vel dementis nullum eſſe teſtamentum ſcribit etiã Mar-
cianus. Et ſi aduerſa corporis valetudo mẽtis integritatẽ vitiet, ſimul adimet teſtamẽti 1 *L. 2. in fi. De inoff. teſta.*
factionẽm. Alioqui autem ſola corporis infirmitas, ſi animi fuerit ſanum iudicium, nõ 2 *L. in aduerſa. De teſtam.*
oberit volenti teſtàri. Rectè itaque Labẽo ait: In eo, qui teſtatur, eius tẽporis, quo teſta- 3 *L. 3. C. qui teſta. fac. poſſ.*
mentum facit, integritas mentis, nõ corporis ſanitas exigẽda eſt. ¶ *SI Per id tempus.*) 4 *L. 2. De teſtam.*
Furioſum in ſuis iudiciis vltimũ condere elogium poſſe, inquit alibi Iuſtinianus. Cæ- 5 *L. furioſum. C. qui teſta. face. poſſ.*
terũ vt aduerſarius probare debet furorẽ: ita ſemel eo probato, is qui tuetur teſtamentũ,
probare debet dilucida remiſsi morbi interualla: iiſque probatis facilè credemus teſta
mentũ in iis factũ, ſi ſit eiuſmodi, in quo nihil ſani iudicij deſideres. Nã ſi teſtamentum
ſtultũ ſæpe arguit teſtatoris inſaniãm: cur non idẽ ritè factũ valeat ad coniecturã ſanæ 6 *L. quidam in ſuo. De condit. inſtit.*
mentis teſtatoris? ſaltẽ vbi cõſtat non fuiſſe ſemper inſanũ. Alioqui certè nõ ignoro ad
vim teſtamẽti nõ ꝓfuturã eius ſanã diſpoſitionẽ: quia magis caſu quã iudicio ita rectè
cõditũ videatur. Vnde iure probari nõ poſſet vetus illud iudiciũ Centũuirorũ, qui Tu-
ditani perpetuo furore oppreſsi, teſtamentũ quo filiũ hęredem rectè inſtituerat, proba-
rũt, magis cõſiderantes, quid ſcriptũ eſt, quàm quis ſcripſiſſet, vt refert Valerius lib. 7. 7 *L. furioſum. §. 1. C. qui teſta. face. poſſ.*
cap. 8. Rectè autẽ id refert inter ea teſtamẽta, quæ rata mãſuerunt, cùm haberẽt cauſas,
propter quas reſcindi poterãt. ¶ *FECERINT.*) Hoc eſt, perfecerint. Parum enim 8 *L. vlt. De iniuſto ru.*
profuerit, ſana mente cœpiſſe teſtamentum, ſi antequam abſoluatur, interueniat furor, 9 *L. qui furere. De ſtatu homi.*
qui omnia interturbẽt. ¶ *TESTAMENTO Valente.*) Etiam ſi poſtea diſruptum
ſit à furioſo. Sic enim Scæuolã ſcribit. ¶ *NEQVE Aliud negocium rectè geſtum.*) Iu- 1 *L. patre furioſo. De his qui ſui ſunt vel alie. iur.*
re traditum eſt, furioſum ea omnia retinere, que ante furorem rectè conſecutus eſt: ve- 2 *L. ſi à reo. §. ſi à furioſo. De fideiuſſ.*
luti ſtatum, dignitatem, dominium, matrimoniũ, patriã poteſtatẽm. Sed neque obli-
gationẽ rectè prius contractã tollit furõr, neque interrũpit vſucapionẽm. Sanè tamẽ ſi 3 *L. iuſto. § cum qui. De vſucap.*
ad alicuius rei çontinuationẽ opus eſſet aliquo conſenſu, etiã tacito, furor nõ parũ ob-

1 *L. qui ad certũ. D. locat.* eſſet. Sic enim Vlpianus ait, locationem finitam, quam propter domini tacentis conſenſum intelligimus durare, nō poſſe redintegrari, ſi dominus interim furere cœperit.

¶ *ITEM Prodigus.*) Deſcriptus eſt hic locus ex reſponſo Vlpiani, quod in Pande-
2 *L. is cui lege. De teſta.* ctis extat his verbis: Is, cui lege bonis interdictum eſt, teſtamentũ facere nō poteſt: & ſi fecerit, ipſo iure non valet. quod tamen interdictione vetuſtius habuerit teſtamentum,
3 *L. 1. De cur. fur. vel pd.* hoc valebit. Porrò autem prodigum ſimilem eſſe furioſo, docet alibi Vlpianus.

¶ *NON Semper.*) Neque enim tum vbi mutus ſcribere neſcit, & ſurdus neque loqui neque ſcribere. Quomodo enim tum poſſent voluntatem ſuam teſtari? ¶ *QVI Omnino non exaudit.*) Qui ſi loqui ſciat vel ſcribere, non oberit teſtamento ſurditas.
4 *L. diſcretis. §. ſi enĩ vox. C. qui teſta. face. poſ.* Nam & fatetur Iuſtinianus in ſua Conſtitutione, nullum eſſe tam ſurdum, qui penitus non exaudiat, ſi quis ſupra cerebrum eius loquatur, ſecundum ſententiam Celſi, quãquam non admodum opus habeat teſtator auditu. ¶ *NAM Et mutus is intelligitur.*)
5 *L. mutũ. De ædil. edict.* Cùm alibi Vlpianus tractans edictum Ædilitiũ, docuiſſet mutum morboſum eſſe: veluti explicaturus, quis eſſet mutus, ſubiicit: Morboſum enim eſſe, qui ſine voce apparet. Sed qui grauiter loquitur, morboſus nō eſt: vt neque, qui ἀσαφῶς. Planè qui ἀσήμως loquitur, is vtique morboſus eſt: nempe quia pro muto habeatur, qui ſic balbutit, vt non intelligatur. ¶ *SAEPE Enim etiam literati.*) Neſcio quomodo hæc videntur hiulca & confuſa. Parum certè cohærent. Sed Iuſtinianus indicare vult ſeſe potiſsimùm hîc agere de iis, qui habent, quo ſarciant damnum naturalis organi: vt facile habere poſſunt, qui non natura, ſed aliquo caſu fortuito muti ſunt vel ſurdi, aut etiam vtroque ſimul oppreſsi vitio. Cuiuſmodi ſanè duplex malum, ſi natura, & à principio fuiſſet, nullum eſſe teſtamento locum putauit Iuſtinianus: quaſi tum fieri non poſsit, vt aliunde hęc calamitas ſartiatur. Quomodo enim literas, quibus ſenſum animi ſui explicet, diſceret, qui ſemper fuit ſurdus? aut quomodo loqui? Sequitur itaque mutum fore & illiteratum, qui natus eſt ſurdus. Si tamen eueniret hunc poſſe cogitata animi aliquo modo explicare, vt intelligantur, nihil obſtabit, quo minus teſtamentum faciat. Et euenit quidem id aliquando: vt eſt immenſa & incredibilis vis mentis humanæ. Certè Rodolphus Agricola libro tertio de Inuent. cap. vlt. teſtatur ſe vidiſſe ſurdum à primis annis, & (quod eſt conſequens) mutum, qui didicerat, vt quæcunque ſcriberet aliquis, intelligere, & ipſe quoque, tanquam loqui ſciret, omnia mentis ſuæ cogitata perſcribere poſſet. ¶ *NOSTRA Conſtitutio.*) Extat hæc Iuſtiniani Con-
6 *L. diſcretis. C. qui teſta. facere poſ.* ſtitutio, cuius ſententiam iam retulimus.

¶ *TESTAMENTVM.*) Idque nuncupatiuum. Nam certum eſt cæcum nullo modo poſſe teſtamentum à ſe ſcriptum relinquere. Quod autem hîc in teſtamento re-
7 *L. hac cõſultiſsima. §. quæ in eundem. C. qui teſtam. face. poſ.* quiritur, & in codicillis obſeruandũ eſt. ¶ *NISI Per obſeruationem, quam lex diui Iuſtini.*) Extat adhuc hæc Lex Iuſtini, quæ cæco per nuncupationem teſtaturo præſcribit, vt
8 *dic. L. hac cõſultiſsima.* ſeptem teſtes conuocet, & Tabularium: iiſque præſentibus ſpecialiter exprimat nomina hæredum, ſimul & eorum dignitates, & alia indicia: ne ſola nominum commemoratio quicquam ambiguitatis pariat. Deinde, vt totam eius nuncupationem Tabularius excipiat, & perſcriptam teſtes ſubſignent.
9 *L. eius qui. De teſta.* ¶ *EIVS, Qui apud hoſtes.*) Hic locus deſcriptus eſt ex Caio: & agit de captiuo, qui cùm fiat ſeruus hoſtiũ, non poteſt non amittere teſtaméti factionem. Sanè nec obſides
1 *L. obſides. De teſta.* ius teſtandi habere Vlpianus ait. Cęterũ (inquit Martianus) qui à latronibus capti ſunt,
2 *L. qui à latronibus. D. illo tit.* cùm liberi maneãt, poſſunt teſtamentũ facere. Item & qui apud hoſtes legatione funguntur. ¶ *TESTAMENTVM.*) Aliud eſt de codicillis, ſaltẽ iis, quorũ ante captiuitatem teſtator meminit, fortè profeſſus velle ſe omnino valere, ſi quos aliquando faceret. Quia iis, cùm videantur pendere à teſtamento valido, ſimul confirmantur iure
3 *L. in bello. §. codicilli. De capti. et poſt. reuer.* poſtliminij, ſi ab hoſtibus redierit teſtator. Sic enim ſcribit Tryphonius: Codicilli, ſi quos tẽpore captiuitatis ſcripſerit, non creduntur iure ſubtili confirmati teſtamento, quod in ciuitate fecerat: ſed nec fideicõmiſſum ex iis peti poteſt: quia nō ſunt ab eo facti, qui teſtamenti factioné habuit. Sed quia merũ principiũ eorũ in ciuitate conſtituto captiuo factum eſt: & in eo teſtamento confirmatio codicillorũ: & is poſtea reuerſus eſt, & poſtliminio ius ſuũ recepit: humanitatis rationi cõgruũ eſt, eos codicillos ita ſuũ effectũ habere, quaſi in medio nulla captiuitas interceſsiſſet. ¶ *EX Lege Cornelia.*) Hęc lex fingit eũ, qui apud hoſtes deceſsit, ipſo captiuitatis momẽto deceſsiſſe ante ſeruitutẽ. quod nos alio ſuperius loco docuimus: vbi etiã de iure poſtliminij plura diximus.

IN

IN TITVLVM SEQVENTEM

ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ.

INter cætera (inquit Caius)[1] quæ ad ordinanda teſtamenta neceſſario deſiderantur, principale ius eſt de liberis hæredibus inſtituendis, vel exhæredandis. Verùm quia hæc res longiori explicatione opus habebat, dilata eſt & reiecta in hunc locum, vbi peculiari titulo latè exponeretur. & ſanè meretur diligentem explicationem, tum propter varias veteris iuris ambages, tum propter vſum frequentem exhæredationis. Vt enim graue eſt inuitis obtrudi ingratos hæredes, qui impunitatis ſpe habeant ludibrio teſtatorem, ſecuri de ſucceſsione, quam omnino ſibi deberi confidunt: ita non fuit conſentiendum duris[2] iudiciis parentum, qui vel nouercalibus inſtigationibus corrupti, vel aliter temerè irritati, ſtatim parant exhæredationem, nimiúmque moroſe iniurij ſunt liberis. Sed de querela inofficioſi teſtamenti nos poſtea dicemus. Olim apud Græcos notatus fuit quidam Epitades, qui legem tulerat, vt cuique liberum eſſet, cuicunque vellet, bona ſua relinquere: hoc interim agens, vt ipſe filium, quem fortè iniuria oderat, poſſet ſuo arbitrio exhæredare. Ac primùm populus nõ intellexit hominis technã: verùm ea res deinde grauem perniciem attulit Reipub. Ariſtoteles lib. 8. Ethic. exiſtimat conceſſum eſſe patri, vt pro ſuo arbitrio filium exhæredet, non etiam vt filius patrem. Patri enim obligatum eſſe filium, non autẽ filio patrem: ſed tamen fatetur eam eſſe naturæ vim, vt non temerè quiſquã immeritum filium exhæredet. Verba Ariſtotelis ſunt hæc: διὸ κἂν δόξειεν οὐκ ἐξεῖναι υἱῷ πατέρα ἀπείπασθαι, πατρὶ δὲ υἱόν. τὸν ὀφείλοντα υἱὸν γὰρ ἀποδοτέον. οὐθὲν δὲ ποιήσας ἄξιον τῶν ὑπηργμένων δέδρακεν, ὥστ᾽ ἀεὶ ὀφείλει. οἷς δὲ ὀφείλεται, ἐξουσία ἀφεῖναι, καὶ τῷ πατρὶ δή. ἅμα δ᾽ ἴσως οὐδεὶς ποτ᾽ ἂν ἀποστῆναι δοκεῖ μὴ ὑπερβαλλούσης μοχθηρίας. χωρὶς γὰρ τῆς φυσικῆς φιλίας, τὴν ἐπικουρίαν, ἀνθρωπικὸν μὴ διωθεῖσθαι. τῷ δ᾽ ἐπιφευκτὸν ἢ οὐ σπουδαστὸν, τὸ ἐπαρκεῖν μοχθηρῷ ὄντι. *Porrò fit in iure noſtro mentio cuiuſdã exhæredationis, quæ non mala mente fit, nec notæ cauſa: ſed potius vt exhæredatis conſulatur, vt puta impuberibus quibus fideicommiſſam hæreditatem reſtitui iubent.[3] Sed nos hîc propriè agimus de exhæredatione, quæ omnino adimit hæreditatem. Fuit autem Græcorum exemplo aliquando etiam in vſu Abdicatio, quæ inter viuos fiebat. eiúſque leges diligenter deſcribit Lucianus in ſuo Abdicato: ſed eam deinde à Romanis reiectam, teſtantur Impp. Diocletianus & Maximianus, his verbis[4]: Abdicatio, quæ Græco more ad alienandos liberos vſurpatur, &* ἀποκήρυξις *dicebatur, Romanis legibus non comprobatur. Dionyſius Halicarn. lib. 11. cùm probare vult Lege Romuli ſummam patribus in filiosfa. poteſtatem eſſe datam, qualem alij populi non habuerint, ſcribit, apud Græcos abdicationem & exhæredationem maximam fuiſſe pœnam filiorum, qui patribus non eſſent morigeri: ſed non ſatis magnam eſſe ad coercendam petulantem adoleſcentiam:* τιμωρίας *(inquit)* κατὰ τῶν παίδων ἔταξαν, ἐὰν ἀπειθῶσι τοῖς πατράσιν, οὐ βαρείας, ἐξελάσαι τῆς οἰκίας ἐπιτρέψαντες αὐτοῖς, καὶ χρήματα μὴ καταλιπεῖν, περαιτέρω δὲ οὐδέν. εἰσὶ δ᾽ οὐχ ἱκαναὶ κατασχεῖν ἄνοιαν νεότητος, καὶ αὐθάδειαν τρόπων, οὐδ᾽ εἰς τὸ σῶφρον ἀγαγεῖν τοὺς ἠμεληκότας τοῦ καλοῦ, αἱ μαλακαὶ τιμωρίαι.

1 *L. inter cætera. De liber. & poſthu.*

2 *L. 4. De inoff. teſt.*

3 *L. multi non notæ. De liber. et poſth. L. ſi patronus teſtamẽto. §. ſi quis nõ mala. De bõ. libert.*

4 *L. abdicatio. C. de patr. poteſt.*

De exhæredatione liberorum.

TIT. XIII.

NON Tamen vt omnino valeat teſtamentum, ſufficit hæc obſeruatio, quam ſuprà expoſuimus: ſed qui filiũ in poteſtate habet, curare debet, vt eum hæredem inſtituat, vel exhæredem eum nominatim faciat. Alioqui ſi eum ſilentio præterierit, inutiliter teſtabitur: adeò quidem, vt ſi viuo patre filius mortuus ſit, nemo hæres ex eo teſtamẽto exiſtere poſsit: quia ſcilicet ab initio non conſtiterit teſtamentum. Sed non ita de filiabus, & aliis per virilem ſexum deſcendentibus liberis vtriuſque ſexus antiquitati fuerat obſeruatũ: ſed ſi non fuerãt ſcripti hęredes ſcriptæve, vel exhęredati exhęredatęve: teſtamentũ quidem non infirmabatur, ius tamen adcreſcendi eis ad certam por-

tionem præſtabatur. ſed nec nominatim eas perſonas exhæredare parentibus neceſſe erat, ſed licebat inter cæteros hoc facere.

Nominatim autẽ quis exhæredari videtur, ſiue ita exhæredetur, TITIVS FILIVS MEVS EXHÆRES ESTO: ſiue ita, FILIVS MEVS EXHÆRES ESTO, non adiecto proprio nomine: ſcilicet ſi alius filius non extet.

Poſthumi quoque liberi, vel hæredes inſtitui debent vel exhæredari. Et in eo par omnium conditio eſt, quòd & filio poſthumo, & quolibet ex cæteris liberis, ſiue fœminini ſexus, ſiue maſculini, præterito, valet quidem teſtamentum, ſed poſtea adgnatione poſthumi ſiue poſthumæ rumpitur, & ea ratione totum infirmatur. Ideóque ſi mulier, ex qua poſthumus aut poſthuma ſperabatur, abortum fecerit: nihil impedimento eſt ſcriptis hæredibus ad hæreditatem adeundam.

Sed fœminini quidem ſexus perſonæ vel nominatim, vel inter cæteros exhæredari ſolebãt: dũ tamẽ ſi inter cæteros exhæredarẽtur, aliquid eis legaretur, ne viderentur præteritæ eſſe per obliuionẽ. Maſculos verò poſthumos, id eſt filios, & deinceps, placuit nõ aliter rectè exhęredari, niſi nominatim exhæredarẽtur, hoc ſcilicet modo, QVICVNQVE MIHI FILIVS GENITVS FVERIT, EXHÆRES ESTO.

Poſthumorum autem loco ſunt & hi, qui in ſui hæredis locum ſuccedendo, quaſi adgnaſcendo, fiunt parẽtibus ſui hæredes. vt ecce, ſi quis filium, & ex eo nepotem neptémve in poteſtate habeat: quia filius gradu præcedit, is ſolus iura ſui hæredis habet, quamuis nepos quoque & neptis ex eo in eadem poteſtate ſint. Sed ſi filius eius viuo eo moriatur, aut qualibet alia ratione exeat de poteſtate eius, incipit nepos neptíſve in eius locum ſuccedere: & eo modo iura ſuorum hæredum quaſi adgnatione nãciſcuntur. Ne ergo eo modo rumpatur eius teſtamentum, ſicut ipſum filium vel hæredem inſtituere, vel nominatim exhæredare debet teſtator, ne non iure faciat teſtamentum: ita & nepotem nepotémve ex filio neceſſe eſt ei vel hæredem inſtituere, vel exhæredare: ne fortè eo viuo filio, mortuo ſuccedendo in locum eius, nepos neptíſve, quaſi adgnatione rumpat teſtamentum. Idque Lege Iulia Velleia prouiſum eſt, in qua ſimul exhæredationis modus ad ſimilitudinem poſthumorum demonſtratur.

Emancipatos liberos iure ciuili neque hæredes inſtituere, neque exhæredare neceſſe eſt: quia non ſunt ſui hæredes. Sed Prætor omnes, tam fœminini ſexus, quàm maſculini, ſi hęredes nõ inſtituantur, exhęredari iubet: virilis ſexus nominatim, fœminini verò inter cæteros: quia ſi neque hęredes inſtituti fuerint, neque ita (vt diximus) exhæredati, permittit eis Prętor contra tabulas teſtamenti bonorum poſſeſsionem.

Adoptiui liberi, quandiu ſunt in poteſtate patris adoptiui, eiuſdem iuris habentur, cuius ſunt iuſtis nuptiis quęſiti. Itaque hæredes inſtituendi, vel exhæredandi ſunt ſecundum ea, quæ de naturalibus expoſuimus. Emancipati verò à patre adoptiuo, neque iure ciuili, neque eo iure, quod ad edictum Prętoris attinet, inter liberos connumerantur.

Qua

Qua ratione accidit, vt ex diuerſo (quod ad naturalem parentem attinet) quandiu quidem ſunt in adoptiua familia, extraneorũ numero habeantur: vt eos neque hæredes inſtituere, neque exhæredare neceſſe ſit. Cùm verò emancipati fuerint ab adoptiuo patre, tunc incipiant in ea cauſſa eſſe, in qua futuri eſſent, ſi à naturali patre emancipati fuiſſent.

Sed hæc quidem vetuſtas introducebat: noſtra verò Conſtitutio inter maſculos & fœminas in hoc iure nihil intereſſe exiſtimans: quia vtraque perſona in hominum procreatione ſimili naturæ officio fungitur, & Lege antiqua duodecim Tabularum omnes ſimiliter ad ſucceſſionem ab inteſtato vocabantur, quod & Prætores poſtea ſecuti eſſe videntur: ideo ſimplex ac ſimile ius, & in filiis, & in filiabus, & in cæteris deſcendentibus per virilem ſexum perſonis, non ſolùm iam notis, ſed etiam poſthumis, introduxit: vt omnes ſiue ſui, ſiue emancipati ſint, vel hæredes inſtituantur, vel nominatim exhæredentur: & eundem habeãt effectum circa teſtamenta parentum ſuorum infirmanda, & hæreditatẽ auferendam, quem filij ſui vel emancipati habent, ſiue iam nati ſint, ſiue adhuc in vtero conſtituti, poſtea nati ſint. Circa adoptiuos autem filios certam introduximus diuiſionem, quæ in noſtra Conſtitutione, quam ſuper adoptiuis tulimus, continetur.

Sed ſi in expeditione occupatus miles, teſtamentum faciat, & liberos ſuos iam natos vel poſthumos nominatim non exhæredauerit, ſed ſilẽtio præterierit, non ignorans, an habeat liberos, ſilentium eius pro exhæredatione nominatim facta valere, Cõſtitutionibus Principum cautum eſt. Mater vel Auus maternus, neceſſe non habent liberos ſuos, aut hæredes inſtituere, aut exhæredare: ſed poſſunt eos ſilentio omittere. Nã ſilentium matris, aut aui materni, & cæterorum per matrem aſcendentium, tantum facit, quantum exhæredatio patris. Neque enim matri filium filiámve, neque auo materno nepotem neptémve ex filia, ſi eum eámve hæredem non inſtituat, exhæredare neceſſe eſt: ſiue de Iure Ciuili quæramus, ſiue de edicto Prętoris, quo Prætor præteritis liberis cõtra tabulas bonorum poſſeſsionem permittit: ſed aliud eis adminiculum ſeruatur, quod paulò pòſt vobis manifeſtum fiet.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

QVI *Filium in poteſtate.*) Emancipatus Iure Ciuili poterat præteriri: vti etiam paulò pòſt docet Iuſtinianus. Sed Prætor dedit ei bonorum poſſeſsionem contra tabulas. Et permiſſum fuit, vt ea etiam vterentur ſui hæredes, ſi vellent. ¶ *VT Eum hæredem inſtituat.*) Idque ſicut oportet, nec adiecta conditione, quæ inſtitutum filium ludificetur. Neque enim (inquit Papinianus) ſufficit ſub qualibet conditione filium 1 *L. vlt. De condi. inſtit.*
hæredem inſtitui: ſed ita demum teſtamentum ratum eſt, ſi conditio fuit in filij poteſtate. Vnde & Imp. Alexander reſcripſit: Si pater filium, quem in poteſtate habebat, 2 *l. ſi pater. C. de inſtitut. & ſubſtit. ſub cõd. fac.*
ſub conditione, quæ in ipſius poteſtate non erat, hæredem ſcripſit, nec in defectum eius exhæredauit, iure teſtatus non videtur. Nempe quia filius deficiente conditione videbitur præteritus. ¶ *VEL Exhæredem eum nominatim faciat.*) Idque etiam, vt oportet: hoc eſt, expreſſa aliqua iuſta cauſa. Vera autem ſit an non, quæretur iudicio 3 *L. non putauit. §. non quæuis. De bon. poſſeſſ. contra tab.*
inofficioſi teſtamenti. Sanè (inquit Vlpianus) non quæuis exhæredatio ſummouet filium à contra tabulas bonorum poſſeſsione: ſed quæ ritè facta eſt. Sed & ſub condi-

tione exhæredatus, contra tabulas bonorum poſſeſsionem petet: licet ſub conditione hæres inſtitutus, à contra tabulas bonorũ poſſeſsione excludatur. Certo enim iudicio

1 *L. ſub conditione. De bon. poſſ. cont. tabu.*

liberi à parentum ſucceſsione remouẽdi ſunt, inquit Hermogenianus. Porrò neceſſe eſt exhæredationem fieri totius aſsis nomine. Nam ſi quis ex certa ſolũ parte exhæres

2 *L. cùm quidã. De liber. & poſthu.*

eſſe iubeatur: reſpondit Scæuola, non videri rectè exhæredatum; aliámque cauſam eſſe inſtitutionis, quæ benignè acciperetur: exhæredationes autem non eſſe adiuuandas.

3 *L. 3. §. filius. De liber. & poſthu. L. non putauit. § ſi ab vno. De bon. poſſ. cont. tabu.*

Sed nec oportet exhæredationem ab vno tantum ex hæredibus fieri: ea enim vitioſa eſſet. Quòd ſi ita teſtatus ſit paterfa. vt à primo quidem gradu filium præteriret, à ſecũdo ſolo exhæredaret: Sabinus, & Caſsius & Iulianus putãt, perempto primo gradu, teſtamentum ab eo gradu exordium capere, vnde filius exhæredatus eſt. Quæ ſentẽtia

4 *dic. L. 3. §. vlt.*

comprobata eſt, inquit Vlpianus. E diuerſo autem ſi à primo gradu exhæredatus ſit filius, à ſecundo præteritus: primus gradus valebit, ſecundus non valebit, nec ex eo po-

5 *L. 3. §. vlt. cum le. ſeq. De iniuſt. rup.*

terit hæreditas obtineri. ¶ *ALIOQVI SI EVM SILENTIO Præterierit.*) Hoc eſt, neque inſtituerit, neque exhæredauerit. Ita enim præteritionem hoc loco acci-

6 *§ eadẽ inſr. de hæredit. quæ ab inteſt.*

pere videtur Iuſtinianus: & alibi diſertè ad hunc modum interpretatur. Quòd ſi teſtator profiteatur ſe filium præterire, adiecta etiam cauſa: id pro exhæredatione fuerit, valebitque teſtamentum. Cùm enim manifeſtus ſit ſenſus teſtatoris, parum hære-

7 *L. 3. C. de liber. præt.*

mus in verbis. ¶ *INVTILITER Teſtabitur.*) Papinianus ait. Teſtamentũ nullius

8 *L. 1. De iniuſto rup.*

eſſe momenti. Id quod alibi fuſius explicat, his verbis: Filio præterito, qui fuit in pa-

9 *L. filio præterito. De iniuſto. rup.*

tris poteſtate, neque libertates competunt, neque legata præſtantur, ſi præteritus fratribus partẽ hæreditatis auocauit. Quòd ſi bonis ſe patris abſtinuit: licet ſubtilitas iuris refragari videatur, attamen voluntas teſtatoris ex bono & æquo tuebitur. Verùm admonendi ſumus, illud quod ait, adeò teſtamẽtum nullum eſſe, vt nec legata debeãtur, eſſe correctum per Nouellam Iuſtiniani Conſtitu. 115. quæ ex cauſa præteritionis vel exhæredationis non vult irritari teſtamentum, niſi quod attinet ad ipſam hæredis inſtitutionem. Quòd autem addit Papinianus, tum demum inutile omnino eſſe teſtamentum, vbi is, qui præteritus eſt, non vult id tueri: indicat eo approbante teſtamentum fore validum. Et extat memorabile huius rei exemplum apud Valerium lib. 7. cap. 8. vbi agitur de teſtamento cuiuſdam Ebutiæ, in quo Pletonia altera ex filiabus præterita erat: ſed quia maluit teſtamentum matris patientia honorare, quàm iudicio conuellere, manſit illud ratum. Porrò autem vbi præteritus ſuo iure vtitur, aliis quoque liberis alioqui inſtitutis aperitur via ſuccedendi ſimul ab inteſtato, perinde atque

1 *L. vlt. De liber. & poſth. L. 1. §. vlt. D. ſi tab. teſtamenti nulla exta.*

ſi nullæ eſſent relictæ teſtamenti tabulæ. ¶ *FILIVS Mortuus ſit.*) Qui ſcilicet iam natus & ſuperſtes fuerat præteritus. Nã ſi poſthumus præteritus, patre viuo moriatur, non rumpit teſtamentum. Sic enim Vlpianus reſpondit: Poſthumus præteritus, viuo

2 *L. poſthumus. De iniuſto rup.*

patre natus deceſsit: licet iuris ſcrupuloſitate, nimiáque ſubtilitate teſtamentum ruptũ videatur: attamen ſi ſignatum fuerit teſtamentum, bonorum poſſeſsionem ſecundum tabulas accipere hæres ſcriptus poterit, hæreditatémq; obtinebit, vt Imperator noſter & Diuus Adrianus reſcripſerunt. Idcirco legatarij & fideicõmiſſarij habebunt ea quæ ſibi relicta ſunt, ſecuri. Sed ſi poſt mortem patris natus poſthumus, etiam illico de-

3 *L. 2. C. de poſth. hær. inſtit.*

ceſſerit, non reſtituitur ruptum teſtamentum. Diſcriminis autem inter natos filios, & poſthumos præteritos, non eſt obſcura ratio: quòd alia ſit filiorum ſuperſtitum, alia

4 *L. 3. §. ex his. De iniuſt. rup.*

poſthumorum cauſa: quia hi præteriti non reddunt ſtatim ipſum teſtamẽtum nullũ: ſed ita demum rumpunt, ſi naſcantur. ¶ *SED Non ita de filiabus.*) Caius lib. poſteriori ſuarum Inſtitutionum, tit. 3. hunc locum ita explicat: Si verò filiam præterierit, non rumpit teſtamentum filia prætermiſſa, ſed inter fratres ſuos, legitimo ſtante teſtamento, ſuam, ſicut alij fratres, conſequitur portionem. Si verò teſtamento extranei hæredes ſcripti fuerint: ſtante teſtamento, filia medietatem hæreditatis acquirit. Iuſtinia-

5 *L. maximum vitium. C. de libe. præter.*

nus autem in ſua Cõſtitutione addit alia quædam, quorum potiſsimum nomine hæc antiquitatis obſeruatio diſplicuit. Inquit enim: Filia præterita ius accreſcendi ex iure vetere accipiebat, vt eodem momento & teſtamentum patris quodammodo ex parte iure accreſcendi euerteret, & ipſa quaſi ſcripta legatis ſupponeretur: ex Prætore autem habebat contra tabulas bonorum poſſeſsionem in totum. Conſtitutio autem Magni Antonini eam in tantum coarctabat, in quantum ius accreſcendi competebat. Deinde addit Iuſtinianus, quod antiquitatis obſeruationem perſpicuè oſtendit abſurdam: Inuenta fuerat filia præterita minus habens quàm filia exhæredata. Cùm enim per cõtra

tabulas

tabulas bonorum poſſeſsionem, vel ius accreſcendi, ſemiſſem ſubſtantię filia præterita
accipiebat, & omnibus legata præſtare compellebatur, ſcilicet vſque ad dodrantē ſuæ
portionis: remanebat ei ſeſcuncia tantummodo in ſua ſucceſsione. Quòd ſi fuiſſet ex-
hæredata: quarta pars omnimodo totius ſubſtātię ei relinqui debebat. & quam iniuria
dignam pater exiſtimabat, amplius habebat ea, quam taciturnitate in inſtitutione pręterit,
teriit, &c. ¶ *SED Nec nominatim.*) Antiquiſsimis temporibus ſimili modo & filiū
& filiam & alios omnes inter cæteros potuiſſe exhæredari indicat in ſua Cōſtitutione
Iuſtinianus. Poſtea id fuit immutatum in filio, vt is nominatim eſſet exhæredandus.
Sed de filiabus nihil dictum fuit: quas adhuc licebat inter cæteros, hoc eſt gneraliter, &
vt ait Theophilus ἀνθρωπῶς exhæredare. Tandē Iuſtinianus totū hoc ſuſtulit diſcrimen.

¶ *NOMINATIM Autem.*) Hunc locum tribus reſponſis diligenter explicuit
Vlpianus. Idémque agens de exhæredatione poſthumorum, inquit: Nominatim ex- 1
hæredatus poſthumus videtur, ſiue ita dixerit, Quicunque mihi naſcetur: ſiue ita, Ex
Seia: ſiue ita, Venter exhæres eſto. Et id quidem quod attinet ad demonſtrationem 2
perſonæ exhęredandæ. Exhęredatio autem ipſa quibuſlibet verbis poteſt concipi: ve-
luti, Ille filius meus, alienus meæ ſubſtantiæ fiat. Quę formula exhęredationis proba-
tur à Iuſtiniano. Sanè & his verbis, Titius hæreditatis meæ dominus eſto, rectè fieri 3
inſtitutionem tradidit Martianus. ¶ *NON Adiecto proprio nomine.*) Sed & ſi (inquit
Vlpianus) pepercerit filium dicere, ex Seia autem natum dixerit, rectè exhęredat. Et 4
ſi cum conuicio dixerit, Non nominandus, vel, Non filius meus, Latro, Gladiator, 5
magis eſt, vt rectè exhæredatus ſit: & ſi ex adulterio natum dixerit. ¶ *SI Alius filius
non extet.*) Vlpianus ait: Si modò vnicus ſit. Nam ſi plures ſint filij, benigna interpre- 6
tatione potius à pleriſque reſpondetur, exhæredatum nullum eſſe. Ergo nec audietur
ſcriptus hæres, qui probare vellet, de quo teſtator intellexiſſet. neque enim exhęreda-
tiones adiuuandæ ſunt. Sed alia eſt Inſtitutionum, legatorum, tutelarum cauſa, quæ 7
non odio, ſed fauore eſt digna: ideóque etiam adiuuatur probationis luce, ſi quid in
iis ſit ambiguum vel obſcurum. Porrò ſiue quis vnum, ſiue plures habeat filios, rectè 8
poteſt ita concipere exhæredationem: Cæteri filij exhæredes ſunto. nec tamen his ver-
bis videbitur exhęredatus, quem pater putabat deceſsiſſe: ſi modò de hoc patris errore
apud iudicem conſtiterit. Neque enim falſus rumor obeſſe debet: propter quem mu-
tatum teſtamētum non nocere, & priores tabulas valere pronunciatum fuit. Húcque 9
pertinet illa cauſa, quam Tullius lib. 1. de Oratore, ſcribit delatam ad Cētumuiros, cùm
ſuper militis filij morte falſus ab exercitu nuncius domum veniſſet, & pater eius re cre 1
dita teſtamentum mutaſſet. Itémque & illa, quam refert Valerius libro ſeptimo, cap.
7. niſi fuerit eadem. teſtatur autem filium non ſolum conſiliis, ſed etiam ſententiis o-
mnibus ſuperiorem deceſsiſſe.

¶ *VEL Exhæredari.*) Sed ſi naſcantur: habent inofficioſi querelam, ſi exiſtiment
ſeſe iniuria exhæredatos: vt certè ſolet eiuſmodi exhæredatio eſſe iniqua. Nā ingratus
eſſe non potuit, qui nondum natus eſt: nec debet alterius nomine iniuriam pati. Vnde
cùm Paulus habuiſſet rationem matris, quæ odio mariti filium ſuum exhæredarat: Iu
ſtinianus eius ſententiam reiecit, iniquum exiſtimans alieno odio alium prægrauari: & 2
pronunciat crudele videri, eum, qui non ſentit, ingratum exiſtimari. Sanè Valerius li-
bro 7. cap. 7. refert Auguſtum iuſsiſſe Tectium infantem à patre exhæredatum, ſtatim
ire in bona paterna, à quibus iniuria erat repulſus. ¶ *ET Quolibet ex cæteris liberis.*) Ve-
luti nepote: qui præteritus, ſi naſceretur, rumpebat aui teſtamentum, etiam in quo ſcri-
ptus erat filius hæres. Sed hæc non videntur olim in vſu fuiſſe apud Romanos ante
Legem duodecim Tabularum. Nam cùm Demarathus duos haberet filios, Lucumo-
nem & Aruntem: Lucumo (qui poſtea Tarquinius dictus eſt, ſuítque quintus Rex
Romanorum) ſolus patris fuit hæres. Aruns enim paulò ante patrem vita functus e-
rat. Et quia eius vxor vterum ferre ignoraretur, præteritus ab auo poſthumus nepos,
non rupit teſtamentum, ſed expers fuit omnium bonorum: ideóque etiam ab egeſtate
dictus Egerius. ¶ *ABORTVM Fecerit.*) Vxoris abortu teſtamentum mariti non
ſolui, reſcripſerunt Impp. Diocletianus & Maximianus. Et qui mortui naſcuntur: ne- 3
que nati videntur: nec liberi poſſunt appellari, vt ſcribit Paulus. Idem & ſi viui na-
ſcantur, ſed quos ſatis conſtat per naturam non poſſe diutius viuere: cuiuſmodi ſunt 4
fœtus octimeſtres. Nam & ij abortiui cenſentur, vt ſcribit Gellius lib. 6. cap. 16. Cæ-

L. 1. 2. & 3. De libe. & poſth.
L. 3. §. nominatim. De iniuſt. rup.
L. ſi quis filium. C. de libe. præterit.
L. his verbis. De hæred. inſtit.
L. 3. De liber. & poſth.
L. 2. De liber. et poſthu.
L. cum quidā. in fi. De libe. & poſth.
L. in tēpus. §. 1. De hære. inſtit. L. ſi quis ſeruū. §. ſi inter duos. De lega. 2. L. duo ſunt Titij. De teſta. tute.
L. Titius. De liber. & poſthu.
L. vlt. De hæred. inſtit.
L. ſi quis filium. §. legis autem. C. de inoff. teſtamento.
L. 2. C. de poſthu. hæred. inſtituen.
L. qui mortui. De verb. ſignif.

terum ſi partus viuus natus ſit,& ſi vocē non emiſerit,ſtatimq; fuerit mortuus , rumpi
1 *L. quod certatum eſt. C. de poſth. hære. inſtituen.* teſtamentum ſanxit Iuſtinianus : qui non aliud requirit, quam vt viuus ad orbē totus
procedat , ad nullum declinans monſtrum vel prodigium. certè non ſunt liberi, qui
2 *L. nō ſunt liberi. De ſtatu. homi.* contra formam humani generis procreantur,inquit Paulus. Sed & vbi non eſſet prodigioſus partus, licet integrum animal editum non fuerit, ſed tamen cum ſpiritu, rūpi
3 *L. quod dicitur. De liber. & poſth.* teſtamentum, Vlpianus reſpondit : idémque fore, & ſi execto ventre partus editus ſit.
Porrò illud prætereundum non eſt,quod idem Vlpianus docet,ex æquo & bono ſu-
4 *L. poſthum⁹. De iniuſto rupt.* ſtineri teſtamentum, ſi poſthumus viuo adhuc patre deceſſerit:quaſi redintegratis rupti alioqui teſtamenti viribus.

¶ *SED Fœminini ſexus perſona.*) Poſthumę ſcilicet. De his enim perſonis hîc agitur.
¶ *SI Inter cæteros exhæredarentur.*) Nempe generali appellatione filiarum:quæ quidem pertinere poteſt etiam ad poſthumas.ſed niſi aliunde appareat teſtatoré de iis quoque ſenſiſſe,non ſolemus temerè nudam appellationem filiarum ad poſthumas protédere. vnde qui aliquid legauit filiabus , tum demum cenſetur & de poſtuma ſenſiſſe , ſi eius
5 *L. qui filiab⁹. De lega. 1.* aliqua parte teſtamenti mentionem fecerit. Idémq; & in tutelæ datione obſeruari ſu-
6 *§. vlt. ſupra. qui teſtamento. tu. da. poſ.* perius probauimus. ¶ *ALIQVID Eis legaretur.*) Vel aliter in teſtamento earum meminerit. Satis enim erat quoquo modo tolli ſuſpicionem ipſius obliuionis,quam alioqui facile coniiceremus in generali filiarum exhæredatione. Nā nec maritus ſemper conſcius eſt ventris, nec perpetuo ſcit vxorem eſſe prægnantem, vtpote qui ad filij conceptionem ſolùm præſtat illud τὸ τῆς ἡδονῆς πάρεργον, quemadmodum ait Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtitutione 162.

¶ *POSTHVMORVM Autem.*) Vt quid antiquitas de poſthumis ſenſerit, intelligamus, ſubiicienda hoc loco eſſet Galli Aquilij formula,Léxque Vellęa,& vtriuſq; iuſta interpretatio,quam quidem hoc loco inſerere inſtitueram, qualem & aliquādo in Scholis dictaui : ſed ſeorſim potius id faciūdum eſſe, neque hac ſubtili magis quàm neceſſaria adoleſcentes Iuris ſtudioſos onorandos cùm audirem,feci non inuitus vt in alium locum aliúdque tempus hæc reiicerem. ¶ *VT Ecce.*) Quæ ſequuntur de agna
7 *§. ſed vt nepos. inf. de hæred. quali. & differen. §. ita demum. inf. de hæred. quæ ab inteſt.* tione ſui hæredis, duobus poſtea locis repetuntur à Iuſtiniano : quorum collatio non parum lucis huic loco adferet. Nos latiorem huiuſce rei interpretationē in eos locos reiicimus. Nam alioqui hîc ſatis ſumus onerati moleſtis ambagibus veteris iuris : & conſulendum eſt tædio lectoris,qui properat aliquid tandem audire, quod ſit receptū.
¶ *IN Qua ſimul.*) Ita potius legendum eſſe,quàm vt habent vulgata exēplaria, IN QVA SIMILIS, oſtendunt vetuſti quidam codices : & inepta videretur locutio, SIMILIS AD SIMILITVDINEM,&c. Eſt autem ſenſus, Legem Vellæam non modò ſtatuiſſe,quemadmodū nepotes agnaſcendo non rumperent teſtamētum, ſed etiam vt in iis obſeruetur idem modus exhæredationis , qui de poſthumo traditus eſt.

¶ *EMANCIPATOS.*) Hunc quoque totum locum poſtea repetit Iuſtinianus, agens de hæreditatibus , quæ ab inteſtato deferuntur : ſed nullum habet dignum longioris moræ precium. Neque hîc lubet congerere , quæ lib. 37. Pandectarum latè dicuntur de Bonorum poſſeſſione contra tabulas. ¶ *EXHÆREDARI Iubet.*) Ritè autem exhæredatos non admittit Prætor ad bonorum poſſeſſionem contra tabulas. Sed ſi velint inofficioſi querelam inſtituere, in ipſorum eſt arbitrio, inquit Vl-
8 *L. non putauit. De bon. poſſ. cont. tab.* pianus. ¶ *NEQVE Ita vt diximus.*) Alibi Iuſtinianus ait , neque vt oportet. Sci-
9 *§. eadem hæc inf. de hæred. quæ ab inteſt. def.* licet (inquit Vlpianus) non quæuis exhæredatio ſummouet filium à contra tabulas bonorum poſſeſſione : ſed quæ ritè facta eſt. ¶ *PERMITTIT Eis.*) Simul & aliis
1 *dic. L. non putauit. §. nō quæuis.* liberis, alioqui non præteritis, ſed etiam ritè inſtitutis. Nam vnius præteritio ſatis eſt.
Sic enim eleganter Vlpianus ait : Si quis ex liberis hæres ſcriptus ſit, ad contra tabulas
2 *L. 3. §. ſi quis ex liberis. De bon. poſſ. cōtra tab.* bonorum poſſeſſionem vocari non debet . Cùm enim poſſit ſecundum tabulas habere bonorum poſſeſſionem,quod bonum eſt , ei contra tabulas dari ? Planè ſi alius committat edictum : & ipſe ad contra tabulas bonorum poſſeſſionem admittetur.
3 *L. ſi poſt mortem. §. vlt. D. illo tit.* Addit deinde alio loco Vlpianus:Hi qui propter alios contra tabulas bonorum poſſeſſionem petunt, non expectant vt præteriti bonorum poſſeſſionem accipiant : verū ipſi quoque contra tabulas bonorum poſſeſſionem petere poſſunt. Cùm enim ſemel beneficio aliorum ad id beneficium fuerint admiſſi: iam non curant, petant illi nec ne, bonorum poſſeſſionem. ¶ *BONORVM Poſſeſſionem.*) Quæ ſcilicet totum ius teſtamenti ſubuertet , vt nullus eſſe poſſit ex eo hæres : nec quicquam ex hæreditate re-

tinere

tinere licet. Sic enim ait Iulianus: Cùm emancipatus bonorum poſſeſsionem contra 1
tabulas accipit:ſcriptus hæres ei hæreditatem petenti, cogendus eſt & prædia & ſeruos
hæreditarios præſtare. Omne enim ius,quod per cauſam hæreditariam ſcriptus hæres
nanciſcitur,ad eum transferri æquum eſt, quem Prætor hæredis loco conſtituit.

1 L.cùm emãcip.atus. De bon.poſ.cont.tab.

❡ *EIVSDEM Iuris habentur.*) Quibus in cauſis adoptiui liberi ſimiles habeantur
naturalibus, & eodem iure vtantur,nos alio ſuperius loco diximus. ❡ *VT Eos ne-* 2
que hæredes inſtituere.) Refert tamen Valerius Max. lib. 7. cap. 7. M. Anci Carſeolani
ſplendidiſsimi Equitis Romani filium à Suffenate auúculo adoptatum, nihilominus
olim apud Centumuiros reſcidiſſe teſtamentum patris naturalis, in quo præteritus e-
rat. Hácque in cauſa tantam fuiſſe vincendi fiduciam, vt L. Sextilius & P. Popilius
conſanguinei pro parte ſcripti hæredes,nõ auſi ſint ſacramento contendere cum ado-
leſcente:& ſuccubuiſſe ipſum,qui auſus fuerat contendere,Tullianum, Pompeij Ma-
gni familiarem, ipſóq; etiam Pompeio ſignatore ſcriptum pro altera parte hæredem.
Et fatetur quidem Valerius, quòd ſcriptis hæredibus patrocinari videbatur adoptio
filij,qui in Suffenatis familiam & ſacra tranſierat: ſed (inquit) arctiſsimum inter ho-
mines procreationis vinculum ſuperauit patris voluntatem,& Principis autoritatem,
qua ſcilicet adoptio facta erat. Euiuſmodi quædam extant ſingularia veterum Roma-
norum iudicia, quæ aduerſus communes iuris ſui regulas ex æquo & bono, certáque
cauſa protulerunt. Cuiuſmodi & illud eſt,quod idem Valerius refert. C. Calphurniũ
Piſonem Præfectum Vrbis dediſſe bonorum poſſeſsionem Terentio cuidã aduerſus
tabulas filij, à quo in adoptionem alteri dato,fuerat præteritus. ❡ *CVM Verò eman-
cipati fuerint.*) Viuo ſcilicet adhuc patre naturali. alioqui periclitabatur filius,ne vtriuſ-
que ſucceſsione excideret: Neque enim poterat hæredibus patris naturalis,qui iam hæ
reditatem adiiſſent, extorquere ius quæſitum: nec rurſus in ſucceſsione patris quon-
dam adoptiui aliquid iuris habebat.

2 §. in plurimis.ſupr. de adop.

❡ *NOSTRA Verò Conſtitutio.*)Extat hæc adhuc Iuſtiniani Conſtitutio libro ſexto 3
Codicis, quæ vult maſculos & fœminas eodem iure cenſeri in ſucceſsione teſtamen-
taria, non ſecus atque in legitima ab inteſtato hæreditate. Et hanc quidem æqualitatẽ
ſæpe inculcat Iuſtinianus: vt magnus fuit fautor ſexus fœminini. ❡ *LEGE Antiqua
duodecim Tabularum.*) Inquit alio loco Iuſtinianus: Lege duodecim Tabularum bene 4
humano generi proſpectum eſt, quæ vnam conſonantiam tam in maribus, quàm in
fœminis legitimis,& in eorum ſucceſsionibus,nec non in liberis obſeruãdam eſſe exi-
ſtimauit: nullo diſcrimine in ſucceſsionibus habito, cùm Natura vtrunque corpus e-
diderit, vt maneat ſuis vicibus immortale: & alterum alterius auxilio egeat: & vno ſe-
moto,alterum corrumpatur. ❡ *CERTAM induximus diuiſionem.*)Extat adhuc Iu-
ſtiniani Conſtitutio, quæ continet hanc diuiſionem:nempe,vt adoptio, quæ non tri- 5
buit ius patriæ poteſtatis,nihil iuris adimat adoptato, quin cum reliquis adhuc ſuis fra
tribus patri naturali ſuccedat: tribuat autem ius ſuccedendi ipſi adoptiuo patri, ſaltem
inteſtato. Sed ea adoptio,quæ tribuit ius patrię poteſtatis,tribuit adoptato eadem iura,
quæ filij naturales habent: adimit autem ea, quę à patre naturali alioqui debentur.

3 L.maximum vitium.C. de liber. prater.

4 L. lege duodecim tabularum.C.de leg.hær.

5 L.pen.C.de adopt.

❡ *NON Ignorans, an habeat filios.*) Idem etſi ignorauerit: eo tamen animo fuerit,
vt etiam ſi quos credidiſſet ſe habere, exhæredaſſet. adeò ſola militis voluntas ſemper
ſpectatur. Rectè itaque Vlpianus ait: Qui iure militari teſtatur, etſi ignorauerit præ- 6
gnantem vxorem, vel cùm prægnantem ſciuerit,hoc tamen animo fuit,vt vellet,quiſ-
quis ſibi naſceretur,exhæredẽ eſſe, teſtamentũ non rumpitur. Verùm hunc tam durũ,
nec ſatis paternum animum non temerè conſiciemus: ſed potius in dubio humaniter
credemus,nequaquam patrem pręteriturum liberos,ſi ſciuiſſet ſe aliquos habere:& ex
hac coniectura voluntatis paternæ,tribuemus iis ius ſuccedendi, perinde atque ſi nullũ
extaret teſtamentum. Sic enim alio loco reſpondit idem Vlpianus: Miles in ſupremis 7
ordinandis, ignarus vxorem eſſe prægnantem, ventris non habuit mentionem. Poſt
mortem patris filia nata, ruptum eſſe teſtamentum apparuit, neque legata deberi. Si
qua verò medio tempore ſcriptus hæres legata ſoluiſſet, vtilibus actionibus filiæ datis,
ob improuiſum caſum eſſe reuocãda:nec inſtitutum (cùm bonę fidei poſſeſſor fuerit)
quod inde ſeruari non potuiſſet, præſtare. ❡ *CONSTITVTIONIBVS Princi-
pum cautum eſt.*) Extat hac de re Gordiani Conſtitutio, his verbis: Sicut certi iuris eſt, 8
militem, qui ſcit ſe filium habere,alióſque ſcripſit hæredes,tacitè eum exhæredare in-

6 L. qui iure. De mil.teſtamento.

7 L.militis codicillis.§.miles in ſupremis.De mil. teſtamento.

8 L.ſicut.C.de teſtamento mil.

telligi: ita ſi ignorans ſe filium habere, alios ſcribat hæredes, non obeſſe filio ademptã
hæreditatem: ſed minimè valente teſtamento (ſi ſit in poteſtate) eum ad ſucceſsionem
1 *L. ſi cum. C. illo tit.* venire, in dubiis non habetur. Similis ſubiicitur Conſtitutio Philippi Imp. ¶ *NAM*
2 *L. ſi inſtituta. §. vlt. De inoffi. teſtamen.* *Silentium matris.*) Etiam ſi ea ignorarit ſe filios habere. Nam Vlpianus reſpõndit, de te-
ſtamento matris quæ exiſtimans periiſſe filium, alium hæredem inſtituit, vt de inof-
3 *L. cũ mater. De inoffi. teſtamento.* ficioſo queri filium. Et Paulus áddit, Diuum Adrianum decreuiſſe, hæreditatem ma-
tris huius ad filium pertinere: ita tamen, vt libertates & legata præſtentur. ¶ *SIVE*
De Iure Ciuili, ſiue de edicto Prætoris.) Ius Ciuile ſuis tantùm hæredibus præteritis ſuc-
currit. Prætor autem iis, qui ſui eſſe deſierunt per emãcipationem. Sed neutrum per-
4 *L. illud. §. ad teſtamẽta. De bon. poſſ. cont. tab.* tinere poſſet ad matrem. Vnde Paulus inquit: Ad teſtamenta fœminarum, edictum
contra tabulas bonorum poſſeſsionis non pertinet: quia ſuos hæredes non habent.
Hìcque ſubit admonere obiter, corruptum videri locum Theophili, qui de Iure Ci-
uili & Prætorio agens, quod æquè filio aduerſus teſtamentũ matris non ſuccurrit, ait:
ταῦτα γὰρ ἐπὶ τῶν σεύων, οὐ μὲν δὲ τῶν παυομένων εἶναι σούων τρακταΐζεται. Videtur autem
loco negatiuæ huius, ὀυ, ſubſtituenda diſiunctiua, ἤ, vt ſingulis ſingula reddantur: né-
pe Ius Ciuile, ſuis hæredibus: Prætorium iis, qui ſui eſſe deſierunt. ¶ *SED Aliud ad-
miniculum.*) Nempe, Querelæ inofficioſi teſtamenti: quam vt matri præteritæ tribui-
5 *L. cùm filium. C. de inoffi. teſtamento.* mus aduerſus teſtamentũm filij: ita & filio tribuitur aduerſus præteritionem matris.
6 *L. filium. C. de inoffic. teſtamento.* Vnde Imp. Philippus ait: Filiam præteritam à matre, ad ſucceſsionem eius citra inof-
ficioſi querelam aſpirare non poſſe, explorati iuris eſt. Verùm hîc poſtremò ſu-
mus admonendi, per Nouel. Iuſtiniani Conſtitu. 115. eandem matri, quæ patri, vi-
deri impoſitam neceſsitatem inſtituendorum, vel exhæredandorum liberorum. Et a-
lioqui periculum eſſe, ne teſtamentum nullius ſit momenti.

IN SEQVENTEM TITVLVM
ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ.

POSTEAQVAM Dixit Iuſtinianus de inſtitutione, vel exhæredatione liberorum, duos ſcilicet omnino neceſſe eſt vel inſtituere, vel exhæredare: tranſit ad eos, quos nõ tam cogimur, quàm poſſumus hæredes inſtituere. Ac primo loco tradit omnes, qui non prohibentur, poſſe inſtitui, ſiue liberi ſint, ſiue ſerui. Nec obfuturum, ſi impoſſibilis conditio, vel dies adiiciatur. Partium autem certam diſtributionem, tum eſſe neceſſariam, cùm teſtatòr non vult omnes, quos ſcripſit, ex æquis partibus hæredes fieri, ἀνισομοιρεῖν, *vt verbo Demoſthenis vtar. Porrò illud ſciendum eſt, moribus vniuerſæ ferè Galliæ, nullam eſſe liberam hæredum inſtitutionem, niſi in iis bonis, quæ patrimonij iure non cenſentur. Nam patrimonij certus eſt ac legitimus hæres, quem non licet mutare. Ita plerunque noſtra teſtamenta, magis eſſe videntur Codicilli: quia prætermittimus hæredis inſtitutionem.*

De hæredibus inſtituendis, Tit. XIIII.

HÆREDES Inſtituere permiſſum eſt, tam liberos homines, quàm ſeruos: & tam proprios quàm alienos. Proprios autem olim quidem ſecundum plurium ſententias non aliter, quàm cum libertate, rectè inſtituere licebat. hodie verò etiam ſine libertate, ex noſtra Conſtitutione hæredes eos inſtituere permiſſum eſt. Quod non per innouationem induximus, ſed quoniam æquius erat, & Attilicino placuiſſe Paulus ſuis libris, quos tam ad Maſurium Sabinum, quàm ad Plautium ſcripſit, refert. Proprius autem ſeruus etiam is intelligitur, in quo nudam proprietatem teſtator habet, alio vſumfructum habente.

Eſt tamen caſus, in quo nec cum libertate vtiliter ſeruus à domino hæres inſtituitur, vt Cõſtitutione Diuorum Seueri & Antonini cauetur:

cuius verba hæc ſunt: Seruum adulterio maculatum, non iure teſtaméto manumiſſum ante ſententiam ab ea muliere videri, quæ rea fuerat eiuſdem criminis poſtulata, rationis eſt. Quare ſequitur, vt in eundem à domina collata hæredis inſtitutio, nullius momenti habeatur. Alienus ſeruus etiam is intelligitur, in quo vſumfructum teſtator habet.

Seruus autem à domino ſuo hæres inſtitutus, ſi quidem in eadem cauſa manſerit, fit ex teſtaméto liber, hæréſque ei neceſſarius. Si verò à viuo teſtatore manumiſſus fuerit, ſuo arbitrio adire hæreditaté poteſt: quia nó fit hęres neceſſarius, cùm vtrunque ex domini teſtaméto non cóſequatur. Quòd ſi alienatus fuerit, iuſſu noui domini adire hæreditatem debet, & ea ratione per eam dominus fit hæres. nam ipſe alienatus, neque liber, neque hæres eſſe poteſt, etiam ſi cum libertate hæres inſtitutus fuerit. deſtitiſſe enim à libertatis datione videtur dominus, qui eum alienauit.

Alienus quoque ſeruus hæres inſtitutus, ſi in eadem cauſa durauerit, iuſſu eius domini adire hæreditatem debet. Si verò alienatus fuerit ab eo, aut viuo teſtatore, aut poſt mortem eius, antequã adeat: debet iuſſu noui domini adire. At ſi manumiſſus eſt viuo teſtatore, vel mortuo antequam adeat: ſuo arbitrio adire poteſt hæreditatem. Seruus etiam alienus poſt domini mortem rectè hæres inſtituitur: quia & cum hæreditariis ſeruis eſt teſtamenti factio. Nondum enim adita hæreditas, perſonæ vicem ſuſtinet, non hæredis futuri, ſed defuncti: cùm etiam eius, qui in vtero eſt ſeruus rectè hæres inſtituatur.

Seruus autem plurium, cum quibus teſtamenti factio eſt, ab extraneo inſtitutus hæres, vnicuique dominorum, cuius iuſſu adierit, pro portione dominij adquirit hæreditatem.

Et vnum hominem, & plures vſque in infinitum, quot quis hæredes velit facere, licet.

Hæreditas plerũque diuiditur in duodecim vncias quę Aſsis appellatione continentur. Habét autem & hæ partes propria nomina ab vncia vſque ad Aſſem hæc: Sextans, Quadrans, Triens, Quincunx, Semis, Septunx, Bes, Dodrans, Dextans, Deunx.

Non autem vtique ſemper duodecim vncias eſſe oportet. nam tot vnciæ Aſſem efficiunt, quot teſtator voluerit: & ſi vnum tantùm quis ex ſemiſſe (verbi gratia) hæredem ſcripſerit: totus As in ſemiſſe erit. Neque enim idem ex parte teſtatus, & ex parte inteſtatus decedere poteſt: niſi ſit miles, cuius ſola voluntas in teſtando ſpectatur. Et è contrario poteſt quis in quotcunque voluerit, plurimas vncias ſuam hæreditatem diuidere.

Si plures inſtituantur hæredes: ita demum in hoc caſu partium diſtributio neceſſaria eſt, ſi nolit teſtator eos ex æquis partibus hæredes eſſe: ſatis enim conſtat, nullis partibus nominatis, ex æquis partibus eos hæredes eſſe. Partibus autem in quorundam perſonis expreſsis, ſi quis alius ſine parte nominatus erit, ſi quidem aliqua pars Aſsi deerit, ex ea parte hæres fit.

Et ſi plures ſine parte ſcripti ſunt: omnes in eandem partem con-

currunt. Si verò totus As completus ſit:ij, qui nominatim expreſſas partes habent, in dimidiam partem vocantur: & ille vel illi omnes in alteram dimidiam. Nec intereſt, primus, an medius, an nouiſsimus, ſine parte hæres ſcriptus ſit. ea enim pars data intelligitur, quæ vacat.

Videamus, ſi pars aliqua vacet, nec tamen quiſquam ſine parte ſit hæres inſtitutus, quid iuris ſit, veluti ſi tres ex quartis partibus hæredes ſcripti ſunt. Et conſtat vacantem partem ſingulis tacitè pro hæreditaria parte accedere: & perinde haberi, ac ſi ex tertiis partibus hęredes ſcripti eſſent. & ex diuerſo, ſi plures hæredes ſcripti in portionibus ſint, tacitè ſingulis decreſcere: vt ſi (verbi gratia) quatuor ex tertiis partibus hæredes ſcripti ſint, perinde habeantur, ac ſi vnuſquiſque ex quarta parte hæres ſcriptus fuiſſet.

Et ſi plures vnciæ, quàm duodecim diſtributæ ſint: is, qui ſine parte inſtitutus eſt, quod dupondio deeſt, habebit. Idémque erit, ſi dupondius expletus ſit, quæ omnes partes ad aſſem poſtea reuocantur, quanuis ſint plurium vnçiarum.

Hæres & purè & ſub conditione inſtitui poteſt: ex certo tẽpore, aut ad certũ tempus non poteſt: veluti, POST QVINQVENNIVM, QVAM MORIAR: vel, EX CALENDIS ILLIS: vel, VSQVE AD CALENDAS ILLAS.

Denique diem adiectum haberi pro ſuperuacuo placet: & perinde eſſe, ac ſi purè hæres inſtitutus eſſet.

Impoſsibilis conditio in inſtitutionibus & legatis, necnon in fideicommiſsis & libertatibus, pro non ſcripta habetur.

Si plures conditiones in inſtitutionibus adſcriptæ ſunt: ſi quidem coniunctim, vtputa, SI ILLVD ET ILLVD FACTVM FVERIT: omnibus parendum eſt. ſi ſeparatim: veluti, SI ILLVD AVT ILLVD FACTVM ERIT: cuilibet conditioni obtemperare ſatis eſt.

Ij, quos nunquã teſtator vidit, hęredes inſtitui poſſunt: veluti ſi fratris filios peregrinantes, ignorans qui eſſent, hæredes inſtituerit. ignorantia enim teſtantis inutilem inſtitutionem non facit.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

1 *L. 1. §. 1. De hæred. inſtitu.*
2 *L. quoniam indignum. C. de teſtam.*
3 *L. nõ minus. De hæred. inſtitu.*
4 *L. 1. C. de hæred. inſtituend.*

HÆREDES *Inſtituere.*) Hoc eſt, ſcribere, vel nuncupáre. Sed nec admodum refert, qua id fiat formula. Porrò Latinè dicimus, hęredẽ inſtituere bonis omnibus, vt apud Pliniũ lib. ſeptimo, cap. tricesimoſexto: & in omnibus bonis, vel ex omnibus bonis, quod frequẽtius eſt. ¶ *TAM Liberos quàm ſeruos.*) Videtur hic locus deſumptus ex reſpõſo Caij, quod extat his verbis in Pandectis: Non minus ſeruos, quàm liberos, hæredes inſtituere poſſumus: ſi modò eorum ſerui ſint, quos ipſos hæredes inſtituere poſſumus: cùm teſtamenti factio cum ſeruis, ex perſona dominorũ introducta ſit. ¶ *TAM Liberos homines.*) Omnes, quibuſcum teſtamenti factio eſt. Cæterum improbi inteſtabiléſque, hæredes inſtitui non poſſunt: ſicuti nec ij, qui iura ciuitatis Romanæ amiſerunt: veluti Deportati, & Proſcripti, quos iuuari etiam olim vetuit Lex Cornelia, vt teſtatur Tullius in tertia Verrina. Quinimo nec alius potuit à Ciue Romano hæres inſtitui, quàm qui Ciuis quoque eſſet. Vnde & idem Tullius in Oratione pro Cecinna, Principio (inquit) auſus eſt dicere Ebutius, non poſſe hæredem eſſe Ceſenniæ Cecinnam, quòd is deteriore iure eſſet, quàm cæteri ciues, propter incommodum Volaterranorum. Præterea olim lege Voconia cautum fuit,

ne quis

ne quis Cenſus hæredem inſtituere poſſet mulierem.adeò vt nec hîc filię habita ſit ratio,nec vxoris:quod & ex Fabio licet colligere,qui libro nono,cap. ſecundo,refert ſeſe magna arte defendiſſe mulierem, quæ dicebatur marito teſtamentum ſubieciſſe,& àcцepiſſe à ſcriptis hæredibus chirographum,quo ad eam hæreditas per hoc tacitum veluti fideicommiſſum veniret,cùm alioqui ipſa per virum inſtitui nó poterat. Quo & nos hodie iure vtimur. Moribus enim receptum eſt,ne vxori aliquid teſtaméto relinquat maritus.item nec ediuerſo vxor marito.Quãquam ſanè veteri iure Quiritum videatur permiſſum fuiſſe vxori, maritum inſtituere hæredem:quod ex Oratione Ciceronis pro Cecinna facile eſt deprehendere, vbi Ceſennia maritum Cecinnam iure dicitur feciſſe hæredem. Et inter ſingularia iudicia refertur, quòd aliquando Auguſtus reſciderit teſtamentum cuiuſdam Septitiæ, quæ Publium ſuum maritum inſtituerat hæredem, cuius polluto corpori marcidam ſuam ſenectutem ſubſtrauerat,vt eſt apud Valerium : ídque in fraudem filiorum, quorum ſola præteritio, iuſtiſsimam cauſam dabat irritandi teſtamenti. Porrò Iure Ciuili nec ea mulier aut hæres inſtitui, aut ex teſtamento aliquid àccipere poteſt,quæ non erubuit ante finitum luctus tempus, ſecundas inire nuptiás. Item nec filij eius,qui Maieſtatis condemnatùs eſt. Et quoniam 1 *L.1.C.de ſecun. nupt.* omnia proſequimur,volumus certè quidem,videamus & de cæteris, quos permiſſum 2 *L.quiſquis.C.ad le.Iul. maieſt.* non eſt hæredes inſtituere. Eiuſmodi ſunt ex Principum reſcriptis, Apoſtatæ & Hæretici:quod & Iuſtinianus apertè ſanxit in Nouella ſua Conſtitu.144. de Samaritanis. 3 *L.3.C.de apoſtat.* Certè olim inualeſcente Chriſtianiſmo, miniſtros Gentilium ſacrorum ſimul cum Romanis Veſtalibus prohibitos fuiſſe,quicquam ex aliorum teſtamétis accipere,ſatis oſtendit illa Symmachi viri Ethnici oratio, pro veteri Deorum cultu aduerſus Chriſtianos, ad Valentianum, Theodoſium, & Arcadium Auguſtos. Contrà aliquando idem fuiſſe ſtatutú de Chriſtianis Sacerdotibus,propter inſatiabilem (vt opinor)eorú πλεονεξίαν, conſtat. Vnde Hieronymus ad Nepotianum, Pudet(inquit) dicere, Sacerdotes idolorum, Mimi, Aurigæ,Scorta hæreditates capiunt: ſolis clericis & monachis hac lege prohibetur:& prohibetur non à perſecutoribus, ſed Chriſtianis Principibus. Nec de lege conqueror,ſed doleo,cur meruerimus hanc legé. Porrò hæc Hieronymi verba,quę videntur ſignificare apud Romanos licuiſſe turpiſsimas etiam perſonas inſtituere, admonent me, vt adſcribam memorabilia quædam & vetuſta exempla maioris ſeueritatis. Mamercus Æmilius Lepidus Conſul cuidam Genutio,qui à Neuiano ſcriptus erat hæres, & ſecundum eius tabulas bonorum poſſeſsionem acceperat à Cn. Oreſte Prętore,ademit hęreditatem,quòd amputatis ſua ipſius ſponte genitalibus obſcœnus eſſet. Et Q. Metellus Prætor Vrbanus, Vetilio Lenoni, ſcripto hæredi,bonorum poſſeſsionem ſecundum tabulas dare noluit,ne(vt inquit Valerius)factum illius comprobaret, qui fortunas ſuas in ſtabulum contaminatú proiecerat. Atque hęc hactenus de iis,quos permiſſum non eſt hęredes inſtituere. Finé faciam,ſi admonuero eſſe quoſdam,qui Iure Ciuili prohibentur hęredes inſtitui,non tamen ab omnibus:vt ſunt Nothi & Spurij, quos Lex ſolùm vetat à patre hæredẽs ſcribi:ab aliis autem permittit. 4 *Authent. licet. C. de natu. lib.* Huc quoque pertinet, quod noſtrorum Principum Conſtitutionibus cautum eſt,ne quid à minori relinqui poſsit curatoribus, vel iis, ſub quorum adminiſtratione agit. ¶ *TAM Proprios.*) Quorum teſtator verus eſt dominus,ac proprietarius. Nam paulò pòſt docet Iuſtinianus hîc alienum ſeruum etiam eum intelligi, in quo ſolú vſumfructú teſtator habet. Certè tutor,quanuis propter fidelem adminiſtrationé quandoque habeatur loco domini:quia tamen verus dominus non eſt,non poterit ſeruum 5 *L.qui fundũ.§.ſi tutor. D.pro empt.* pupilli ſui, inſtituendo hæredem, liberum facere. Plura, quæ pertinent ad ſeruorum noſtrorum inſtitutionem, & ipſam libertatem, quæ ex ea ſequitur inſtitutione, 6 *L.ſi tutor. C. de neceſſ. ſer.hæred.inſtit.* repetenda ſunt ex iis, quæ dicta ſunt libro ſuperiori. ¶ *NOSTRA Conſtitutione.*) 7 *§.idémque iuris.Sup. quib. ex cau.manu.non lic.* Extat hæc Iuſtiniani Conſtitutio lib. 6. Codicis. ¶ *QVONIAM AEquius erat,*) Suprà dixit Iuſtinianus ſeſe id introduxiſſe noua humanitatis ratione, nempe quòd definierit veterum controuerſiam : & probarit eam, quæ videbatur humanior & æquior. 8 *L.pen. C. de neceſſ. ſer. hær. inſtituend.* ¶ *QVOS TAM Ad Maſurium Sabinum, quàm ad Plautium ſcripſit.*) Rectè admonuit Viglius hunc locum intelligendum eſſe de Annotationibus à Paulo ſcriptis in libros Sabini & Plautij, non etiam de aliqua núcupatione ſiue dedicatione operis. Conſtat enim Paulum diu poſt Sabinum & Plautium vixiſſe. Nam floruit ſub Alexandro Imperatore Paulus,Sabinus verò ſub Tiberio. De Plautio nihil nominatim

ſcriptum legimus, præter illud, quòd libros quinque Epiſtolarum ad eum ſcripſerit Priſcus Iabolenus, qui vix ad Imperium Antonini Pij peruenit. Eſt autem in Pandectis frequens mentio librorum Pauli ad Plautium. ¶ *ETIAM IS Intelligitur.)* Rectè itaque id dicimus noſtrum eſſe, cuius alienus ſit vſusfructus. Et vbi agitur de diſpoſitione ipſius rei, eum ſolùm intelligi dominum, ad quem proprietas pertinet, latè ſuprà diximus. Illud verò hoc loco ſciendum eſt, libertatem ex domini inſtitutione collatam, alterius vſumfructum non interturbare: ſed is perinde homine vtetur, atque ſi adhuc ſeruus eſſet.

¶ *CONSTITVTIONE DIVORVM Seueri & Antonini.)* Relata eſt hæc Conſtitutio à Martiano, ex cuius reſponſo totus hic locus deſumptus eſt. Extat autem & alia longè acerbior Conſtantini Conſtitutio, quæ hanc dominam non modò conferendæ libertatis poteſtate priuat, ſed etiam vita: & ipſum ſeruum ignibus tradit. Sanè Suetonius in Veſpaſiano ſcribit, Senatum aliquando cenſuiſſe, vt mulier, quæ ſe degeneri libidine ſubſtrauerit proprio vel alieno ſeruo, haberetur in ancillarũ numero. Nec eſt ignotum Senatuſconſultum Claudianum, cuius poſtea meminit Iuſtinianus, cùm id cenſet eſſe abolẽdũ. ¶ *SERVVM.)* Aliud eſſe videtur de ancilla, quæ cum domino ſuo rem habuerit. Quinimo illa hoc nomine, mortuo domino libera fiet. Vſqueadeo magis hîc indultum eſt libidini virorum. Atque hoc diſcrimen ſenſiſſe videtur Fabius, qui libro quinto, de exemplis diſſerens, ait non idem eſſe, dominum cũ ancilla coiiſſe, quod dominam cum ſeruo: neque illud, quàm hoc, tam turpe eſſe. Certè Ius Ciuile multum intereſſe putat inter adulterium viri, & mulieris. Vnde & Cato in Oratione de dote, In adulterio (inquit) vxorem tuam ſi deprehẽdiſſes, impunè necares: illa verò te digito non auderet attingere: neque ius eſſet. Scio tamen Platonem libro vndecimo de Legibus eodem loco habere virum cum ancilla ſua, atque mulierem cum ſeruo conſuetudinem habentem. ¶ *ADVLTERIO Maculatum.)* Apud Martianum eſt, adulterij accuſatum. Quod cùm obſcurius eſſet, interpretatus eſt Iuſtinianus, adulterio maculatum. vt intelligeremus impediri libertatem ob commiſſum adulterium, etiam ſi in iudicio ſeruus eo nomine accuſatus non ſit. Nam nec ab eo iudicium exordiri debemus, ſed potius ab vxore adultera. Imo nec is ſimul cum muliere poteſt accuſari. Porrò & ſi ſeruus ipſe nullo ſit adulterio maculatus, ſed domina ſola, quæ cum alio rem habuit, impedietur adhuc manumiſſio & libertas ipſius ſerui: ſed non niſi ſexaginta diebus à diuortio. Quod introductũ eſt, ne ſtatim ſubducantur quæſtioni mancipia prætextu libertatis, cùm nemo iis certius aperuerit, quæ intra domeſticos perpetrantur parietes. Sanè (inquit Papinianus) ſeruus purè manumiſſus, cui libertas propter iuris impedimentum poſt aditam hæreditatem non cõpetit, quòd ſtatus eius extrinſecus ſuſpendatur, fortè propter adulterij quæſtionem: ex eodem teſtamento, neque legata, neque fideicommiſſa purè data ſperare poteſt: quia dies inutiliter cedit. ¶ *EIVSDEM Criminis poſtulata.)* Sed & ante ipſam accuſationem videtur adhuc impediri libertas: quia eadem ſubeſt turpitudo: quæ potiſſima hîc videtur eſſe cauſa denegatæ libertatis. Cæterũ ſi ageretur de alio ſeruo, nullo dominæ adulterio maculato, facile aſſentiar. ante accuſationem non adimi reo liberam rerum ſuarum diſpoſitionem, niſi ex crimine læſæ maieſtatis.

¶ *QVOD Si alienatus.)* Addunt noſtri Iuriſconſulti, quòd ſi fuerit redemptus, liberum & hæredem fore: nihilque illi obeſſe mediũ tempus, quo fuit alienatus. ¶ *PER Eum dominus fit hæres.)* Neque enim cenſetur cum libertate reuocaſſe ipſam quoque inſtitutionem. quanquam aliud ſit in legatis, quæ longè facilius reuocari ſolent. Illud præterea intereſt, ꝙ hæreditas ſeruo relicta, ſemper adquiratur ei, qui ſerui dominus eſt, cùm ille hæres fit, & hæreditatẽ addit. cæterũ legatum ſeruo relictũ, illi acquiritur, cuius eſt ſeruus tẽpore mortis teſtatoris. tum enim cedere intelligitur dies legati, etiam ſi nondũ venit, nec id peti poſſit ante aditam hæreditatẽ. ¶ *POST Domini mortẽ.)* Sentit hoc loco Iuſtinianus poſſe teſtatorem, ſeruum alienũ, adhuc ſuperſtite domino, & hæredem & liberum ſcribere: modò adiciat, hæredem fore poſt mortem domini. Quidni enim poſſit ad tempus differre effectum huius inſtitutionis? ¶ *RECTE Hæres inſtituitur.)* Nulla ſcilicet facta libertatis mentione. Alioqui quum ea ſeruo alieno non poſſit directò dari: cum eius donatione ſimul & ipſa prorſus corrueret inſtitutio. Nec poteſt hîc vlla fieri mentio libertatis, niſi ſub conditione. Porrò quòd hîc dicimus, poſſe

1 *L. Plautius. D. ad leg. Falc. L. Plautius. L. qui heredi. De condit. & demõſtr. L. Plauti⁹. De auro & arg. leg. L. Plautius. De procurat.*
2 *L. rectè dicimus. De verb. ſignific.*
3 *L. 1. §. ſin autẽ proprietarius. C. cõmu. de man.*
4 *L. his verbis. §. interdũ. De hæredib. inſtituend.*
5 *L. 1. C. de mulier. quæ ſe propr. ſer. iunx.*
6 *§. vlt. inſ. de ſucceſſ. ſublat.*
7 *L. his verbis. § interdũ. De hæred. inſtit.*
8 *L. ſi quis adulteriũ. D. ad leg. Iul. de adulte.*
9 *L. reos. C. ad leg. Iul. de adult.*
1 *L. 3. C. illo tit.*
2 *L. ſi quis ne quæſtio. De Quæſtionibus.*
3 *L. conſenſu. §. ſin autem alter. C. de repud.*
4 *L. cùm filius. §. ſeruus. De leg. 2.*
5 *L. vlt. C. ad leg. Iul. Maieſta. L. poſt cõtractum. L. donationes. §. vlt. De donat.*
6 *L. quoties. §. ſi ſeruus. L. ſeruũ meum. De hæred. inſtituend.*
7 *L. ex parte De adim. legat.*
8 *L. ſeruo. cum libertate. De adimen. lega.*
9 *L. 2. §. vlt. De bon. poſſ. contra. tab.*
1 *L. 1. L. ſi cùm diem. D. Quando dies leg. ced.*
2 *L. ſi alienũ ſeruum. De hæred. inſtituen.*

poſſe inſtitutionem alieni ſerui differri in tempus mortis domini, non pugnat cum
eo, quod paulò pòſt dicitur, hæredis inſtitutionem non eſſe faciundam ex certo tem-
pore. Nam quanuis hîc dies omnino futura ſit, incertum tamen eſt, quando erit. mors
enim diem incertum habet. quo fit, vt eo nomine non vitietur ſerui inſtitutio. 1 *L.1.De cõdit.& demõ.*

¶ *QVIA Et cum hæreditariis.)* Occurrit Iuſtinianus quorundam ſcrupulo cogitá- 2 *L.qui filio.L.in tẽpus. De hared.inſtitu.*
tium neminem hîc eſſe, cui ſeruus hæreditarius acquirat. Idque etiam multos olim
mouit. Sed teſtatur Caius, poſt multas varietates placuiſſe, vt quia nullus eſt dominus, 3 *L.ſi mihi & Titio.§.ſi eo harede. De lega.1.*
in cuius perſona de capacitate quæri poſsit: ſine vllo impedimento, hæreditati, id quic-
quid noui iuris eſt, acquiri. Atque ob id omnimodo ad eum pertinere, quicunque
poſtea hæres extiterit. Quare idem Caius ſimpliciter alio loco reſpondit: Seruum hæ- 4 *L.non minus.§.vlti.De hared.inſtit.*
reditarium ante aditam hæreditatem ideo placuit inſtitui hæredem poſſe, quia creditũ
eſt hæreditatem dominam eſſe, & defuncti locum obtinere. Vnde & ſeruo hęreditario
legari poteſt, eíque ſtipulanti promitti. ¶ *NON Hæredis futuri.)* Tantiſper dum nõ 5 *L.legatum.§.ſeruo.De lega.1.*
eſt adita hæreditas, ſed iacet ἀπροσωλουσός, vt verbo Iuſtiniani vtar. Semel autem adita,
videbitur ſemper à morte teſtatoris fuiſſe hæredis. ¶ *CVM Etiam.)* Inquit Iabole- 6 *§.1.inſ.de ſtipul.ſer.*
nus: Eius ſeruum, qui poſt mortem meam natus erit, inſtitui poſſe Labeo frequenter 7 *L.hæres quam olim.De acqui.hær.L.omnia ſerve.L.omnis hæreditas.De regu.iur.*
ſcribit. Idque verum eſſe manifeſto argumento comprobatur: Quia ſeruus hæredi-
tarius priuſquam adeatur hæreditas, inſtitui hæres poteſt: quanuis ipſe teſtamenti facti
tẽpore nullius ſit. Ergo Iuſtinianus hoc loco videtur cõuertiſſe hoc reſponſum & ra- 8 *L.Eius ſeruum.De hared.inſtituen.*
tiocinationem Iaboleni. Atque hîc illud quoque obſeruandum eſt, quòd licet alieni
poſthumi non potuerint inſtitui: poſſunt tamen eorum ſerui: in quibus conſidera-
mus conditionem & capacitatem poſtremi domini, non autem futuri, licet ei acqui-
rant. Sic Paulus reſpondit, Seruum hæreditarium poſſe inſtitui hæredem, ſi teſtamẽti
factio fuerit cum defuncto. 9 *L.ſeruus hæreditarius. De hared inſtituen.*

¶ *CVM Quibus teſtamenti factio eſt.)* Nam cùm ſeruus inſtituitur, ſtatim quęrimus,
an eius dominus capax ſit: quem oportet capacem eſſe, non vnius modò ſpeciei, ſed 1 *L.non minus D.eod.L.neque.C.eod.L.ſi mihi & tibi.§.regula.De lega.2.*
vniuerſi generis relicti. Atque hæc capacitas, in extraneis ſaltem hæredibus, deſidera-
tur tribus temporibus, videlicet teſtamenti facti, mortis teſtatoris, & aditæ hæreditatis:
quod poſteà tractabimus. ¶ *CVIVS Iuſſu.)* Senſus huius loci eſt: Quòd vnuſquiſ- 2 *§.in extraneis.inſ.de hared.qual.& diffe.*
que dominus poſsit ſeruo iubere, vt adeat hæreditatem: & is adeundo adquirat iuben
ti, ſaltem pro parte dominij: alteri autem non acquirat. Separata enim hîc ſunt ſin-
gulorum iura: nec vnius iubentis feſtinatione, aut præcipiti temeritate, alterius ius lę-
ditur: vt nec diligentia iuuatur. Itaque ſi quis velit acquirere, debet ipſe iubere, & ſer-
uus illius iuſſu rurſus adire. Vnde hîc eueniet, vt ſæpius eadem hæreditas adeatur, & 3 *L.cùm ſolus ſeruus.De acquir.hared.*
pro parte: quod in eo non admitteretur, qui ſibi & per ſeſe adiret. ¶ *PRO Portione
dominij.)* Cui tamen accreſcere poterunt portiones aliorum iubere nolentium. Quod 4 *L.1.& 2. De acquir.hared.L.liber homo.§.Titius. De hared.inſtituen.*
eleganter complexus eſt Vlpianus, ex cuius reſponſo hic locus deſumptus videtur.
Ait enim: Seruus communis ab extraneo hæres inſtitutus, ſi iuſſu vnius adierit hære-
ditatem, non pro maiore parte interim hæredem eum facit, quàm pro dominica. De- 5 *L.ſeruus communis ab extraneo. De acquir.hared.*
inde cæteris ſociis non iubentibus, tacito iure partes ei accreſcunt. Huius autem tacitę
acceſsionis ratio eſt. Ne alioqui partim teſtatus, partim inteſtatus aliquis videatur de-
ceſsiſſe. Cuiuſmodi periculum vbi non metueremus, nihil accreſceret. vti apparet in 6 *L.ius noſtrum. De reg.iur.*
legato relicto plurium dominorum ſeruo. Certè ſtipulationis per ſeruum contractæ 7 *L.ſi ſeru⁹ plurium. De lega.1.L.& Proculo. De lega.2.*
emolumentum, illi vni acquiretur, qui ſeruum ſtipulari iuſſerit.

¶ *ET Plures vſque in infinitum.)* Neq; enim vllus certus pręſcriptus eſt aut definitus
hæredum inſtituendorum numerus. Nemo tamen exiſtimet valere confuſam omniũ 8 *§.ſeruus communis.inſ.de ſtip.ſer.*
hominum inſtitutionem. Quis enim ſanæ mentis ita teſtamentum condat? Et vt ma-
ximè perſpicuis rationibus hæc inſaniæ ſuſpicio amoueri poſſet, quemadmodum ait
Modeſtinus, nullo tamen modo conſtare poteſt eiuſmodi inſtitutio, propter confu- 9 *L.pen.De condit.inſtit.*
ſam & inexplicabilem multitudinem. Et nihil agit teſtator, qui non certum aliquod
& diſtinctum corpus animo concipit, quemadmodum poſtea dicemus. Quòd ſi quis 1 *§.incertis.inſ.de leg.*
certam Rempublicam, Municipium, vel Populum inſtitueret: valebit inſtitutio, ſi-
cuti & legatum. Certum enim aliquod genus teſtator concepit. Sic legimus Accam
Laurentiam, & Floram rectè ſcripſiſſe Populum Romanum hæredem: nec alio titulo
primùm Aſiam obueniſſe Populo Romano.

¶ *HÆREDITAS Plerunque diuiditur.)* Deſumptus eſt hic locus ad verbum ex re-

1 *l. ſeruum meum. § vlt. De hæredibus inſtit.* ſponſo Vlpiani. Et quod dicitur, *plerunque*, eò pertinet, quòd poſsit aliter ſuam hæreditatem teſtator diuidere. alioqui autem in vniuerſum omnis hæreditas, ipſo iure, diuiditur in duodecim partes ſiue vncias: quas & ſolent plerunque teſtatores obſeruare. Sic dicitur Iulius Cæſar totius hæreditatis ſuæ aſſem abſoluiſſe, inſtituẽdo Octauium ex dodrante, L. Pinarium, & Q. Pedium, ex quadrãte. Ad hunc quoque modum Cicero pro Cecinna, Aſſem hæreditatis diuidit, in deuncem, ſemunciam, & tres ſextulas. Iuuenalis Satyra prima, in vnciam & deuncem, dum ait. Vnciolam Proculeius habet, ſed Gillo deuncem. Cicero libro ſeptimo ad Atticum videtur hęreditatem diuidere in libellam & teruncium: ſed locus corruptior eſt, quàm vt ex eo quicquam certi adferri poſsit. De libella autem & teruncio multa ſcribit Voluſius Metianus. Solùm hîc adiiciã quod apud Auſoniũ legi: Biſſenas partes quis cõtinet æquipares? as. Tertia defuerit ſi portio, quid reliquum? bes. De dodrante autẽ, qui nouem continet, vide quod idẽ ſcribit de dodra potione. ❡ *IN Duodecim vncias.*) Sed & ipſæ ſingulæ vnciæ diuiduntur in ſex ſextulas. Et eam quidem partem, quæ continebat vnam ſextulam, & dimidiam alterius ſextulæ, veteres appellarũnt Sicilicum, vti eſt etiam apud noſtrum

2 *l. liberto. § filium. De annu. leg.* Scæuolãm. Quæ duas ſextulas continuit, dicta eſt Duella. Cicero tamen pro Cecinna dicere maluit duas ſextulas. Semis ipſius vnciæ continens tres ſextulas, appellatur Se-

3 *l. Papinian⁹. § quoniã. De inoffic. teſta. l. item vt Sabinus. § 1. De hęred. inſti. & dec. l. liberto. § filium. De annu. lega.* muncia: cuius & frequẽs eſt in Iure noſtro mentio[3]. Reliquis partibus defuerunt propria nomina. Porrò & ipſa rurſus Sextula diuiditur in dimidias ſextulas. Et iterum ſingulæ dimidiæ ſextulæ, in duo Scriptula. Ergo Aſsis pars duodecima, fuit vncia. Pars vigeſima quarta, fuit Semuncia. Pars triceſima ſexta, fuit Duella. Pars quadrageſima octaua, fuit Sicilicus. Pars ſeptuageſima ſecunda, fuit Sextula. Pars centeſima trigeſimaquarta, fuit dimidia Sextula. Pars ducenteſima octogeſima octaua, fuit Scriptulum. Infra has partes propria vocabula non inueniri, (niſi quod dimidium Scriptulum, quidam appellarint Simplium: quæ eſſet pars Aſsis quingenteſima ſeptuageſima ſexta.) fatetur ipſe Voluſius Metianus, qui totam Aſsis diſtributionem diligẽter deſcripſit, & addidit notas, quibus veteres olim ſignificabant ſingulas vel Aſsis vel Vnciæ partes. Porrò meminit & ſeſcunciæ, quæ erat dimidium quadrantis, hoc eſt, vn-

4 *l. papinianus. § proinde. De inoffic. teſta. l. filium. De leg. præſtan. l. vlt. De cõiungen. cũ emã. l. vlti. § cùm etiã. C. de lega. præſtan. l. maximum vitiũ. C. de libe. prater.* cia vna, & ſemis alterius: nec eſt infrequens eius mentio in iure noſtro[4]. Sed tamen ineptè faciunt, qui eam hîc ſextanti pręponunt in dinumerandis Aſsis partibus: & ſexcuncem potius quàm ſeſcunciam nominant.

❡ *QVOT Teſtator voluerit.*) Huc pertinet elegans & acutum Iuliani reſponſum, quod extat his verbis: Si ita ſcriptum ſit, Si mihi filius natus erit, ex beſſe hæres eſto: ex reliqua parte vxor mea hæres eſto: Si verò filia mihi nata fuerit, ex triẽte hæres eſto. Et filius & filia nati eſſent. Dicendum eſt, Aſſem diſtribuẽdum eſſe in ſeptem partes:

5 *l. ſi ita ſcriptũ. De lib. & poſth.* vt ex his filius quatuor, vxor duas, filia vnam partem habeat. Ita enim ſecundum voluntatem teſtantis, filius altero tanto amplius habebit, quàm vxor: item vxor altero tanto amplius, quàm filia. Hæc Iulianus, qui acutè perſpexit voluntatem teſtatoris: & ſecundum eam, hæreditatis Aſſem diuidit. Voluerat autem teſtator, vt filius haberet duplum eius, quod mater: & vt mater duplum eius, quod filia erat habitura. Itaque ſecundum hanc voluntatem, diligenter hîc fuit obſeruata proportio dupla iuxta canones Arithmeticos. ❡ *EX Semiſſe.*) Hoc eſt, Sex vnciis. Vtra tamen verborum formula vſus fuerit teſtator, multum intereſſe putatur. Vt ſiquidem Semiſſem dixerit, ius accreſcendi magis ex iuris ſubtilitate, quàm teſtatoris voluntate locum habeat: quaſi ipſe Semiſsis verbo, (quod omnino medietatem ſignificat) totum Aſſem non intellexerit. Cæterum vbi ſex vncias dixit, magis intelligi poteſt totum Aſſem iis concluſiſſe: maximè, vbi plures partes facit: veluti ſi relinquat Caio quatuor vncias, Titio

6 *l. 3. C. de teſtam. militis.* duas. Sic Antoninus Imp[6]. de diuiſione teſtatoris agens, proponit exemplum, vbi pa-

7 *l. interdum. § paterfa. De hæred. inſtit.* terfa. filiam ex duabus vnciis, vxorẽ ex vncia hæredes ſcripſit. & addit: Quòd ſi de reſiduis portionibus nihil ſignificauerit, apparet eum diuiſiſſe hęreditatem in tres partes. Vlpianus tamen hanc rem tractans, ſicuti & hoc loco Iuſtinianus, vtitur verbis partes certas Aſsis omnino ſignificantibus: ſed aliquid addit, quo ſignificare videtur tunc ius accreſcendi conſtare iuris ſubtilitate. Ait enim[7]: Paterfa. diſtribuere hæreditatem in tot partes poteſt, quot voluerit: ſed ſolennis Aſsis diſtributio in duodecim vncias fit. Denique ſi minus diſtribuit, poteſtate iuris in hæc reuoluitur: vt puta ſi duos hęredes ex quadrante ſcripſerit. Nam hæreditas eius reſidua accedit, vt ex ſemiſsibus videantur

deantur ſcripti. Sanè & ſi quis Iuſtiniani verba diligẽter hoc loco expendat, intelliget eum à coniectura voluntatis teſtatoris, ad iuris ſubtilitatẽ reuolutum. Primùm enim proponit liberum eſſe teſtatori in quot velit vncias hæreditatem diſtribuere: poſtea proponit exemplum, in quo vni ſemiſsi accedit alter ſemis, non tam ex voluntate ipſius teſtatoris, quàm iuris ſubtilitate: ne quis partim teſtatus, partim inteſtatus decedat. Verùm parum intereſt vtrum ex iuris poteſtate, an teſtatoris voluntate ius accreſcendi locum habeat: ſaltem vbi teſtator eſt paganus. Fateor enim in militis teſtamẽto ſolam eius voluntatem ſpectari, nõ autem iuris ſubtilitatem: quod paulo pòſt dicetur. Cæterum ſi ageretur de iure decreſcendi, quia poſt aſſem completum aliquid addidit teſtator: hîc diligentius verba eius, & voluntatem expendimus. Vt ſi quidem mihi ſemiſſem dederit, cùm prius tibi totum aſſem dediſſet: decreſcat tibi, & adimatur totus ſemis, qui mihi debetur. Sin mihi ſex vncias reliquiſſet, intelligetur in octodecim vncias hæreditatem ſuan diuiſiſſe: & vtrique pro rata decreſcẽt: vt tu habeas totius hæreditatis beſſem, ego ſolùm trientẽ. ¶ *NEQVE Enim idem.*) Inquit Paulus: Ius noſtrũ non patitur eundẽ in paganis & teſtatò & inteſtatò deceſsiſſe: earúmque rerũ naturaliter inter ſe pugna eſt, vt teſtatus & inteſtatus quis ſit. Sanè verò cauſa teſtati potior eſt, & ad ſe trahit cauſam inteſtati. ¶ *DECEDERE.*) Hîc meminerimus qualitatem iunctam verbo, referri ad tempus, quod eo verbo ſignificatur. Vt hîc intelligamus, illud ſolùm docere Iuſtinianum: non poſſe aliquem Paganum dum moritur, partim teſtatum, partim inteſtatum eſſe. Cæterum poſtquam iam aliquis deceſſit: ex interuallo fieri poteſt, vna ſolùm parte teſtamentum ſuſtineri, & altera corruere. Quid enim, ſi ita ipſi hæredes tranſegerint? aut ſi filius exhæredatus agens aduerſus hæredes de inofficioſo teſtamento, ab vno ſuperatus, alterum fortè ſuperet, vincátque iudicio? ¶ *NON Poteſt.*) Non etiam, ſi id maximè velit. Quanquam enim ei liberum ſit prohibere ius accreſcendi in legatis, cùm in iis ceſſet ratio huius regulę: non ita tamen poterit in ipſis inſtitutionibus. Sed vel omnino teſtatus, vel omnino inteſtatus decedere debet. Et ſolet quidem inſtitutio ex vna aliqua re, nihilominus ad ſe trahere totam hæreditatem. Sed quid ſi voluntas teſtatoris manifeſtiſsimè refragetur? Certè eam nõ putauit Vlpianus hîc contemnendam. Sed hanc tueri vix poſſumus, niſi ſubuerſa tota inſtitutione intelligatur omnino inteſtatus deceſſiſſe: nec id erit iniquum, ſaltem ſi nos ſcriptis hæredibus, quod iis relictum eſt, tribuamus legati titulo, qui illis non minus erit vtilis, quàm inſtitutionis. ¶ *NISI Sit miles.*) Ergo in militis teſtamento non temerè locus erit iuri accreſcendi: niſi id eum voluiſſe appareat. Voluiſſe autem intelligitur, ſi ex eius verbis commodè id colligi poteſt: veluti ſi Titium ex duabus vnciis inſtituat, Sempronium ex vna. Quia tum intelligitur voluiſſe totam hæreditatem tribus vnciis concludere: habebit Titius dodrantem totius hęreditatis, Sempronius quadrantẽm. Cæterum ſi ex ſemiſſe vel quadrante vel eiuſmodi aliqua certa parte aſsis, aliquem inſtituerit, non erit locus iuri accreſcendi: quòd nempe hîc ſola illa iuris ſubtilitate niteretur, ne quis partim teſtatus decedat. Quæ ratio ad militis teſtamenta non pertinet, in quibus ſola voluntas ſpectatur. Huc pertinet, quod Vlpianus reſpõndit: Si miles vnum ex fundo hæredem ſcripſerit, creditur, quantùm ad reſiduum patrimonij, inteſtatus deceſsiſſe. Miles enim pro parte teſtatus poteſt decedere, & pro parte inteſtatus.

1 *L. interdũ. §. 1. De hær. inſtit.*
2 *L. ius noſtrũ. De reg. iur.*
3 *L. Titius. De milit teſta. L. in delictis. §. ſi extraneus. De noxa act.*
4 *L. circa. De inoff. teſta.*
5 *L. controuerſia. De pact.*
6 *L. nam etſi parentib. §. vlt. De inoff. teſta.*
7 *L. diuus. De vſuf.*
8 *L. 1. §. ſi ex fundo. L. ſi quis ita hæres inſtitut⁹ fuerit ex certo fundo. De hæredibus inſtit.*
9 *L. quoties. §. ſi duo. De hæred. inſtit.*
1 *L. 3. C. de teſt. militis.*
2 *L. ſi miles vnum. De milit. teſtam.*

¶ *SI PLVRES Inſtituantur hæredes.*) Idem & ſi pluribus aliquid legetur. Nam & hîc (vt ait Vlpianus) ſi partes non fuerint adiectæ, æquæ ſeruabuntur. ¶ *ITA Demum.*) Breuius hunc locum Vlpianus complexus eſt, inquiẽns: Hæredes, iuris ſucceſſores ſunt: & ſi plures inſtituantur, diuidi inter eos à teſtatore ius oportet. quod ſi non fiat, omnes æqualiter hæredes ſunt. ¶ *EX Aequis partibus eos hæredes eſſe.*) Sic tamen, vt ſi ex altera parte plures vno collectiuo nomine fuerint inſtituti, non niſi vnam perſonam referant. Veluti ſi dictum ſit, Titius hæres eſto: Seius & Meuius hæredes ſunto. Hîc Celſus ait verum eſſe, quod Proculo placet, duos ſemiſſes eſſe: quorum alter coniunctim duobus datur. Quòd ſi id fieri nolit teſtator, neceſſe eſt, vt iubeat omnes ex æquis partibus hæredes eſſe. Quam rem Vlpianus eleganter explicat his verbis: Interdum hæc adiectio, Æquè hæredes ſunto, teſtatoris voluntatem exprimit: vtputa, Primus, & fratris mei filii æquè hæredes ſunto. Nam hæc adiectio declarat omnes ex virilibus partibus inſtitutos, & vt Labeo ſcripſit: qua detracta, ſemiſſem fratris filii,

3 *L. legata inutiliter. §. vlt. De lega. 1.*
4 *L. quoties. §. hæredes. De hæred. inſtit.*
5 *L. ſi liber hõ. §. Titius hæres. De hære. inſt.*
6 *L. interdum. De hæred. inſtituen.*

1 *L. ſi pater filio. De vul. & pup. L. vlt. C. de Imp. & aliis ſubſti.* ſemiſſem Primus haberet. Idque etiam ſeruatur in ſubſtitutionibus. Et in legatis quoque, coniunctos, vnius perſonæ poteſtate fungi dictum eſt. Vnde & Paulus, Si quis (inquit) Titio, & hæredibus ſuis vſumfr. legauerit: dimidiam Titius, dimidiam hæredes eius habebunt.

2 *L. planè vbi. De leg. 1.*
3 *L. ſi quis Titio. De vſuf. accreſc.*

¶ *SI Quidem aliqua pars aſsi deerit.*) Eámque deeſſe, teſtator ſciuerit. Nam ab eius opinione & voluntate hîc pẽdet res tota. Vnde ſi imprudens teſtator vni dodrantem, & alteri (ſed iam mortuo) quadrantem reliquerit: tertium ſine parte ſcripſerit: Hîc quanquam reuera deſit pars aſsi, (quia mortuo pars relicta, pro non ſcripta habetur) quia tamen teſtator aſſem totum ſeſe expleuiſſe credidit: hic tertius ſine parte ſcriptus, non fiet hæres ex illo quadrante vacante: ſed omnino habebit alterum aſſem ex dupondio, hoc eſt, totius hæreditatis ſemiſsẽm: quia creditur teſtator id voluiſſe. Nam qui nullam putauit aſsi partem deeſſe, non poteſt intelligi ex ea inſtituiſſe hunc tertium.

4 *L. quo loco. §. 1. De hæred. inſtit.*

¶ *OMNES In eandem partem concurrunt.*) Quaſi ſcilicet ex ea coniunctim inſtituti ſint. Tamen (inquit Vlpianus) quantum ad ius accreſcendi, non ſunt coniuncti, qui ſine parte inſtituuntur. Sic vt duobus ſine parte inſtitutis, ſi quis repudiet, id accreſcat non alteri tantùm, ſed pariter omnibus ſcriptis hæredibus.

5 *L. item quod Sabinus. §. 1. De hæred. inſti.*

¶ *ILLE, Vel illi omnes.*) Nempe qui omnino abſque vlla parte, poſt aſſem completum, inſtitutive ſint. Cæterum ſi expleto aſſe ita ſcripſiſſet teſtator, TITIVS EX RELIQVA PARTE HAERES ESTO: cùm hîc nihil reliquum ſit, videbitur ludicra & inanis inſtitutio: nec ex vlla parte hæres erit Titius. Porrò ſi expleto aſſe, neminem quidem inſtituerit teſtator, ſed Lex ipſa aliquem præterea prò inſtituto habeat: is ſanè non ad alterum aſſem, qui eſt ſemis totius hæreditatis, ſed in virilem tantùm partem cùm reliquis vocabitur. Exemplum extat in ſingulari quodam reſcripto Impp. Seueri & Antonini. Sed quid ſi poſt aſſem completum aliquis ex certa parte fuerit inſtitutus? Breuiter reſpondeo, quod mihi veriſsimum videtur, ſi is ex ſemiſſe fuerit inſtitutus, integrum ſemiſſem decreſcere aſsi. vt quantum poſteriori dedit teſtator, tãtumdem videatur adimere atque detrahere priori, quod Iuſtinianus rectè & prudenter ſtatuiſſe videtur. Sed ſi teſtator vni duodecim vncias, alteri deinde ſex dederit: magis iudicarem vtrique pro rata decreſcere, ſecutus hac in re Vlpianum, qui reſpondit, Teſtatorem, qui numerauerit ipſas vncias, videri totam ſuam hæreditatem (quod facere poteſt) in eas ipſas vncias ſimpliciter diuiſiſſe: vt ſi as ad communem aſſem velis reuocare, vtrique pro rata decreſcat aliquid. & ideo, ſi quis me ex duodecim vnciis, te ex ſex ſcripſerit: habiturum me beſſem hæreditatis, te verò trientem. Nec eſt obſcura diſcriminis ratio. Nam teſtator, qui poſt aſſem vel totũ vni donatũ, alteri ſemiſſem vel dimidiam partem relinquit: apertè priori detrahit ſex vncias, quas alteri donat. Sed cùm numerat vncias, & vni duodecim donat, alteri deinde ſex: non ita eſt manifeſtum, an hæ ſex vnciæ ſint ex numero illarum duodecim. imo verò potius videtur teſtator totam ſuam hæreditatẽ diuiſiſſe in vncias octodecim. Scio Iuſtinianum in ſua Cõſtitutione videri confundere hoc diſcrimen: ſed vbi eò ventum erit, non deerit reſponſio. Scio & in Pandectis in quadam huius generis quæſtione non omnino conuenire inter Celſum & Marcellum, cuius ſentẽtiam Vlpianus refert. Sed longior eſt ea diſputatio, quàm vt hîc explicari poſsit, & alieno loco ingeri debeat.

6 *d. L. itẽ quod Sabinus. §. expleto.*
7 *L. 3. C. de inoff. teſtam.*
8 *L. cũ quæſtio. C. de lega.*
9 *L. interdũ. §. 1. De hæred.*
1 *L. interdũ. §. 1. De hæred. inſtit.*
2 *L. 2. ad Treb.*

¶ *NEC Intereſt.*) Hæc verba videntur referenda ad id, quod ſuprà dictum eſt, non expleto aſſe, eum, qui ſine parte ſcriptus eſt, vocari ad eam partem, quæ aſsi deeſt.

¶ *VIDEAMVS.*) Duo caſus, qui hîc proponuntur, deſumpti ſunt ex reſponſo Vlpiani. Inquit enim loquens de patrefa. teſtatore: Denique ſi minus diſtribuit, poteſtate iuris in hæc reuoluitur: vtputa ſi duos hæredes ex quadrante ſcripſerit. Nam hæreditas eius reſidua accedit, vt ex ſemiſsibus videantur ſcripti. Sed & ſi alter ex quadrante, alter ex ſemiſſe hæredes ſcripti ſunt: qui accedet quadrans, pro partibus hæreditariis eis accreſcit. Sed & ſi exceſſerit in diuiſione duodecim vncias æquè pro rata decreſcet. vtputa me ex duodecim vnciis hæredem, te ex ſex ſcripſit: ego hæreditatis habeo beſſem, tu trientem. Hactenus Vlpianus. De iure autem accreſcendi multa iam diximus, nempe, id in Paganorum teſtamentis locum habere, non modò ex coniectura voluntatis, ſed & ex ſubtilitate iuris: & à Pagano quidẽ prohiberi non poſſe, niſi totam inſtitutionis ſcripturam ſubuertat. De iure quoque decreſcendi ſatis diſputauimus, comprobato diſcrimine inter numerationem vnciarum,

3 *L. 3. illo tit.*

& appella-

& appellationem certæ portionis, veluti, quadrantis, ſemiſsis: vt in illa poſt completum aſſem, omnibus pro rata decreſcat: in hac ſolùm illi, qui totú habiturus erat aſſem. ¶ *QVOD Dupondio deeſt.*) Dupondium ſiue dipondium (inquit Metianus) ſedecim ſeſcunciæ efficiunt, hoc eſt, viginti quatuor vnciæ. Appellarunt autem veteres dupondium, à duobus ponderibus: Pendebat enim duos aſſes ſiue librales numos. Olim itaque iuuenes legalibus primùm ſtudiis initiati, contemptim appellabantur Dupondii, quòd vix duobus aſsibus æſtimarentur. ¶ *IDEMQVE Erit.*) Hoc eſt, vt aſſe expleto, ſi quis alius ſine parte ſcriptus ſit, tranſimus ad aſſem alterum, efficimúſque dupondium: ita & dupondio expleto, ruſus ad tertium aſſem proximum tranſimus, efficimúſque tripódium. Sic videlidet, vt ſemper adiiciatur expletis aſsibus vnus as: non etiã, quòd ii ſemper duplicentur expleti. Rectè itaque Vlpianus, Quòd ſi quis (inquit) 1 dupondiú diſtribuit, & tertiú ſine parte inſtituit: non in aliú dupondiú, ſed in trienté veniet (triẽtem autem intelligit totius hæreditatis) & poſt dupõdium efficimus tripondium. ita tertius ille ex trigintaſex vnciis totius hæreditatis, accipiet duodecim. Hîc autem notandum eſt, ad imitationem dupondii, vulgò appellari tripondium, tres aſſes. Sed apud Voluſium Metianum dicitur Treſsis, quem ait effici ſedecim ſextantibus, totidémque Sicilicis. Sicuti Quartuſsis cóficitur ſedecim quadrantibus. ¶ *AD Aſſem poſtea reuocantur.*) Hac videlicet calculi ratione, vt duæ vnciç dupondii, vnam conſtituant in iuſto aſſe. Sic accipiẽdum eſt, quod reſpondit Hermogenianus: Ex vnciis ſex 2 primo hærede inſtituto, ſecundo ex octo: ſi tertius ex reſidua parte, vel nulla portionis facta mentione hçres inſtituatur: quinque vncias hæreditatis totius habebit. In vigintiquatuor enim partes hæreditate diſtributa, tertio, ratio calculi, veluti ex decem partibus inſtituto, quinque vncias aſsignauit. Quibus verbis Hermogenianus apertè ſignificat nihil intereſſe inter decem dupondii vncias, & quinque ipſius aſsis. Ad eundem modum & tripondii tres vnciæ, conſtituunt efficiúntque vnam vnciam iuſti aſsis.

1 *L. item quod Sabinus. §. vlt. De hæred. inſt.*

2 *L. ex vnciis. De hæred. inſtit.*

¶ *ET SVB Conditione.*) Quæ vbi ſemel extiterit, retrotrahetur ad tempus mortis 3 teſtatoris, vt videatur ab initio fuiſſe pura inſtitutio: ne quis alioqui videatur aliquo tempore inteſtatus fuiſſe. Sic & omnis hæreditatis aditio retrotrahitur ad tempus mortis: & qui hæres extitit, videtur ex eo tempore defuncto ſucceſsiſſe. ¶ *INSTITVI* 4 *Poteſt.*) Non ita tamen poteſt ipſa hæreditas adiri: quia per aditionem fingitur hæres ſumere perſonam defuncti, eúmque referre: debet autem hçc fictio naturam imitari. 5 Sed ad diem vel ſub conditione nemo alium referre poteſt. ¶ *EX CERTO.*) Locus hic ſumptus videtur ex reſponſo Papiniani, cuius extant hæc vérba: Hæreditas ex 6 die, vel ad diem non rectè datur: ſed vitio temporis ſublato, manet inſtitutio. Id quod Iuſtinianus hoc loco paulò dilucidius referre volens, primùm meminit certi tẽporis: 7 quia non reiiciatur incerti temporis adiectio, quæ pro conditione habetur. Itaque ex incerto tempore poſſum ita aliqué inſtituere: Titius mihi hæres eſto, cùm Caius mo- 8 rietur. Mortis enim dies maximè incertus eſt, inquit Vlpianus. Idem & ſi aliquem in- 9 ſtituam, cùm capere poterit. Vbi autem incertus ille dies venerit: qui ſcriptus eſt, hæreditatem adibit & videbitur à tempore mortis ſucceſsiſſe defuncto: hîcque defuncti voluntati eatenus parebimus, vt diem ab eo præſtitutum expectemus, quando nihil certò præſtituit, quod hæreditatis acquiſitionem ſcindat, vel impediat eam trahi ad tempus mortis. ¶ *AD Certum tempus.*) Qui ſemel hæres factus eſt, non poteſt deſinere eſſe hæres. Itaque fruſtra illi præſtituuntur alicuius temporis limites, quibus deſinat eſſe hæres. Nec hîc admodum refert, vtrum certum an verò incertum tẽpus aſcribatur: niſi quòd certi temporis adiectio ſtatim & ab initio reiiciatur: incerti verò, cùm venerit. Nam prius non eſt neceſſe angi eo incommodo, quod fortaſsis euenturum non eſt. ¶ *NON Poteſt.*) Saltem à Pagano teſtatore, qui partim teſtatus, partim inteſtatus decedere non poteſt, ſiue de re agatur, ſiue de tempore. At diuerſum eſt in mi- 1 lite: cui ideo licet & ad certum tempus, & ex certo tempore hæredem ſcribere.

3 *L. neceſſario. §. 1. De peric. & com. rei vẽd. L. potior. D. qui pot. ĩ pig.*

4 *L. ſi ex re. §. vlt. De ſtipu. ſer. L. hæres quãdocũque. De acqui. hçred.*

5 *L. act° legitimi. De reg. iur.*

6 *L. hæreditas ex die. De hær. inſtituend.*

7 *L. dies incertus. De cõd. & demonſt.*

8 *L. 1. De cõd. & demõſt.*

9 *L. in tempus. De hæred. inſtit.*

1 *L. in fraudẽ. §. miles. L. miles ita. De milit. teſt.*

¶ *DENIQVE.*) Inquit Papinianus, Hçreditas ex die vel ad diem non rectè datur: 2 ſed vitio temporis ſublato manet inſtitutio. ¶ *DIEM Adiectum.*) Siue quo deſinat eſſe hæres, ſiue ex quo primùm eſſe hæres incipiat. Nam vtrunque pugnat cum Iuris regula, qua quis prohibetur aliquo tempore teſtatus, aliquo inteſtatus eſſe. Eſt autem hoc loco obſeruandum, contemni voluntatem teſtatoris, certum aliquod tempus præſtituentis: cùm tamen ſupra dictum ſit ex Vlpiano, eam non omnino con-

2 *L. hæreditas ex die. De hæred. inſtit.*

temni, vbi certam portionem ſuæ hæreditatis ſcripto hæredi præſtituit, & vetat plus ea capere. Tum enim refragantis voluntas non omnino contemnitur. quinimo vt ei pareatur, frequentius eſt receptum, ipſam inſtitutionem vitiari: ſaltem commutari in legatum: & rem totam recidere ad cauſam inteſtati. Quanquam ſint qui contrà ſentiant: nec plus tribuant definitioni certæ portionis, quàm temporis: cùm nulla eſſe videatur diſcriminis ratio. Et ſanè ſi quis hoc diſcrimen non ferat, non admodũ ſum refragaturus, ſi comminiſcatur ſimilitudinem, vt quemadmodum ſimplex inſtitutio ex parte non obſeruatur: & tum demum eius vlla poteſt haberi ratio, vbi maniſeſtè vetat teſtator plus capere: ſic & ſimplex adiectio certi temporis non obſit: ſed tum demũ, vbi nominatim alia adiicitur teſtatoris prohibitio: quaſi ea omnino contẽni aut reiici nequeat. Tamen Iuriſconſulti de vitioſa certi temporis adiectione loquẽtes, non meminerũt adiectæ probationis nominatim refragãtis, plus eo tẽpore frui hæreditate: cùm tamen eius diſertè meminerint, vbi agitur de portione præfinita.

1 L. mulier. De cõd. inſtit.
2 L. ab omnibus. §. 1. De lega. 1.
3 L. conditiones. De cõdit. inſtitu.
4 L. ſi mihi & tibi. §. De lega. 1.
5 L. ſi Titius hæres. De cond. inſtitu.
6 §. ſi impoßibilis. infr. de inutil. ſtipulat.

¶ *IMPOSSIBILIS.*) Apud Labeonem, & Iulianum Græcè eſt ἀδύνατος. Sed voce Latina poſſumus vti, cùm ea toties vtantur Iuriſcõſulti, & ipſe Fabius lib. 5. cap. 10. item lib. 10. cap. 13. Non refert autem vtrum ſit impoſſibilis conditio natura, an verò iure: vt quia ſit contra bonos mores. Idem & ſi ex præſcripto fieri nequeat propter anguſtias præſtituti temporis. Cæterum perplexa conditio, & quæ ſemper in ſeſe reuoluitur, impoſſibilis quidẽ dicitur: vitiat tamen ipſam inſtitutionẽ. Sic enim ſcribit Martianus: Si Titius hæres erit, Seius hæres eſto: Si Seius hæres erit, Titius hæres eſto. Iulianus inutilẽ eſſe inſtitutionẽ ſcribit, cùm conditio exiſtere non poſſit. Et ſanè facit hæc impoſſibilis conditio, ipſam quoque inſtitutionem impoſſibilem. ¶ *ET Legatis, necnon in fideicommiſſis.*) Diuerſum tamen eſt in contractibus: quos qui ſciens init ſub impoſſibili conditione, videtur ludere, nihil minus agens, quàm vt obligetur. At in vltimis volũtatibus, quę ſunt fauorabiliores, aliud interpretamur: nec aliquis facilè vltimam ſuam voluntatem, & obligationem, intelligitur voluiſſe ſubuertere. Sed de cõditionibus tam impoſſibilibus quàm turpibus, quæ vel teſtamentis aſcribuntur vel contractibus, plura poſtea dicam eo loco, quo Iuſtinianus rem hanc repetit.

7 dic. §. ſi impoßibilis.
8 L. ſi hæredi. De cõd. inſti.
9 L. ſi quis ita ſtipulatus fuerit. De verb. oblig.

¶ *SI Plures.*) Hic locus deſumptus eſt ex reſponſo Pauli, quod extat his verbis: Si hæredi plures conditiones coniunctim datæ ſint, omnibus parendum eſt: quia vnius loco habentur: ſed ſi diſiunctim, cuilibet. Sed quòd attinet ad totam rationem explendarum conditionum, quæ res latiſsimè patet, conſule noſtrum de conditionibus tractatum, cuius præcipua fortaſſe capita inſeram, vbi cum Iuſtiniano de conditionibus ſtipulationum agam. ¶ *IN Inſtitutionibus.*) Idem & ſi in ſtipulationibus, vel aliis cõtractibus. ¶ *CONIVNCTIM.*) Sic nempe, vt vni inſtitutioni adiiciantur plures ſimul conditiones. Cæterum ſi pluribus ſcriptis hæredibus, adiiciatur omnibus vna conditio: is ſtatim hæres erit, in cuius perſona euenerit, etiam ſi in alio deficiat. ¶ *SEPARATIM.*) Hoc eſt, (vt melius legitur in reſponſo Pauli) diſiunctim. cui voci propriè reſpondet ſubiectum exemplum alternatiuè cõceptum. Sed Iuſtinianus hîc dixit ſeparatim, pro diſiunctim ſicuti aliquando Modeſtinus dixit DISIVNCTIM[1], vbi aptius dixiſſet SEPARATIM, ſicuti & alio loco dixerat. Si ſeparatim, hoc eſt, diuerſis orationibus ſeorſim plures conditiones teſtamentis aſcribantur, ſi quidem inſtitutionibus hęredum, illa quæ prius extiterit, occupabit inſtitutionem, & ad eam ſufficiet. Si verò legatis: nouiſsima cõditio expectatur. ¶ *CVILIBET.*) Rectè vertit Theophilus, ὅτῳ βούλεται. Opponitur enim hæc vox ſuperiori verbo, OMNIBVS: & propriè ſignificat vnam è multis. Neque enim vniuerſalis eſt, ſed particularis.

1 L. ſub diuerſis. De cõd. & dem.
2 L. quod vulgo. De man. teſtam.
3 L. ſi plures. De cond. inſtit.
4 L. ſub diuerſis. L. quod traditũ. De cõd. et dem.

¶ *QVOS Nunquam teſtator vidit.*) Nouit tamen, fama & aliqua fortè virtute illuſtres. Vt ſæpe cognita virtus, in iis, quos alioqui nunquam vidimus, mirabiles amores excitat ſui. Non opus eſt itaque eum de facie nouiſſe, aut vllam cum eo habuiſſe conſuetudinem, quem nos hæredem facere volumus. Atque ita accipiendum eſt reſcriptum Impp. Theodoſij & Valentini: Extraneum etiam penitus ignotum poſſe hęredem inſtitui. Ignotum enim vocant eum, quem non vidimus, vt hîc interpretari videtur Iuſtinianus: & cum quo nihil vnquam nobis fuit negotii: de quo tamen aliquid aliquando audiuimus. Cæterum prorſus ignotos, quos nec vidimus, & de quibus nihil quicquam audiuimus, qui poſſemus hæredes inſtituere? quorum nec meminiſſe poſſumus, nedum nomina exprimere. Vnde Tullius in ſecunda Philippica grauiter

inuehitur

inuehitur in Marcum Antonium,qui alienas hęreditates occupabat,quaſi hæres inſtitutus, cùm ipſe plerunque defunctis ne notus quidem fuiſſet,nec eos ipſe nouiſſet. Te (inquit)is,quem nunquam vidiſti, L. Rubrius Caſinas fecit hæredem? Et quidem vide, quàm te amarit. Is qui albus atérve fueris, ignorat, fratris filium præteriit: Q. Furij honeſtiſsimi Equitis Romani,ſuíque amiciſsimi,quem palàm hæredem ſemper factitauerat,ne nomen quidem perſcripſit: quem nunquam viderat,ac ne ſalutarat quidem, fecit hæredem. Velim mihi dicas,niſi moleſtum eſt, L. Turſecius qua facie fuerit, qua ſtatura, quo municipio, qua tribu: Nihil ſcio, inquies, niſi quæ prædia habuerit. Igitur fratrem exhęredans,te faciebat hęredem. Hæc Tullius. Nemo tamen ex eius verbis colligat debere hæredem ſcriptum nouiſſe ipſum teſtatorem. neque enim id neceſſe eſt. Et nos ſæpe multis noti ſumus,cùm ipſi nobis ignoti ſint. Sed metuenda eſt falſi ſuſpitio, ſi quis alienas ignotorum hominum hæreditates inuadat. Quare laudatur à Tranquillo Auguſtus Cæſar,quòd nihil vnquam capere voluerit ex ignotorum teſtamentis. ¶ *HAEREDES Inſtitui.*) Sicuti & tutores ſcribi: ſic vt alicui tutori teſtamento dato,non competat excuſatio,eo nomine,quòd ipſe pupillorum patrem, à quo ſcriptus eſt,non nouerit.[1] ¶ *VELVTI Fratris filios.*) Vel extraneos quoſlibet, vt eſt in reſcripto Principali, ex quo hic locus videtur deſumptus[2], etiam alieniſsimos, & qui fortaſsis nobis ſemper fuerunt infenſi. Notum eſt exemplum vetus L. Valerii,qui togatum hoſtem ſuum Cornelium Balbum, à quo fuerat capitali iudicio accuſatus, vltrò ſcripſit hæredem, præteritis omnibus ſuis amicis. ¶ *PEREGRINANTES.*) Hoc eſt,in diſsitis procul regionibus agentes. Cæterum peregrini, hoc eſt,ij, qui Ciues Romani non ſunt(ita enim & ad peregrinitatem redigi Latinè dicimur[3].) non poſſunt iure Ciuili hæredes inſtitui[4].

1 §. non eſſe autem. ſupr. de excu.tut.
2 L. extraneum. 2. C. de hæred. inſtit.
3 L. ſed & ſi à liberos. De in ius voc.
4 L. 1. C. de hære. inſti.

IN SEQVENTEM TITVLVM ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ.

POSTEAQVAM dictum eſt de hæredum inſtitutione,iuſtus rerum ordo exigit, vt tranſeamus ad ſubſtitutionem, quæ eſt veluti altera inſtitutio, & ſecundũ primam inſtitutionem fieri ſolet. Vnde veteres appellarunt ſecundos hæredes, quos nos ſubſtitutos dicimus. Et Tullius in Verrinis, eum qui filiæ ſubſtitutus erat, dicit inſtitutum ſecundum filiam. Et vt dicuntur hæredes in primis ceris vel tabulis inſtituti:ita & ſubſtituti ex ſecundis tabulis[5]. Certè verba inſtituẽdi & ſubſtituẽdi adeò ſunt affinia, vt perſæpe in iure noſtro cõfundatur eorũ diſcrimen[6]. Porrò autẽ omnis ſubſtitutio aut directa eſt,aut fideicommiſſaria. Directæ prima ſpecies eſt ea,de qua dicere paramus: & appellatur Vulgaris: quia ſit maximè communis, & in vſu omnium. Nam à quocunque Teſtamenti factionem habente fieri poteſt, & de quocunque, ſimul & cuilibet hæredi, ſiue extraneus, ſiue ex liberis: poſtremò & in quemcunque caſum arbitrio teſtatoris concipi poteſt. Vnde & quia hæc ſubſtituendi ſpecies tam communis eſt & vulgata: ſi quis teſtator generali nudóque ſubſtitutionis verbo fuerit vſus, intelligetur vulgariter ſubſtituiſſe. Illud poſtremò ſemel admonẽdi ſumus,quandiu prior hæres inſtitutus adire poteſt, ſecundum, nempe ſubſtitutum, adire non poſſe[7]. nondum enim ex ſubſtitutione delata hæreditas interea dici poteſt: cùm quidem ſubſtitutus cum inſtituto non concurrat[8].

5 L. filius qui patri. L. ex facto. De vulg. & pupill. ſub.
6 L. Gallus. De liber. & poſthu. L. mulier. in ſi. De cond. inſtit. L. quæ conditio. De cond. & demonſtr.
7 L. quandiu. De acquir. hæred.
8 L. cùm in teſtamẽto. De hæred. inſtit.

De vulgari ſubſtitutione. Tit. XV.

POteſt autem quis in teſtamento ſuo plures gradus hæredum facere. vtputa, SI ILLE HÆRES NON ERIT: ILLE HÆRES ESTO. & deinceps, in quantum velit teſtator: vt nouiſsimo loco in ſubſidiũ vel ſeruum neceſſarium hæredem inſtituere poſsit.

Et plures in vnius locum poſſunt ſubſtitui, vel vnus in plurium, vel ſinguli in ſingulorum, vel inuicem ipſi, qui hæredes inſtituti ſunt.

Et ſi ex diſparibus partibus hæredes ſcriptos inuicem ſubſtituerit, & nullam mentionem in ſubſtitutione partium habuerit: eas videtur in ſubſtitutione partes dediſſe, quas in inſtitutione expreſsit. & ita Diuus Pius reſcripſit.

Sed ſi inſtitutio hæredi, cohærede ſubſtituto dato, alius ei ſubſtitutus fuerit: Diui Seuerus & Antoninus ſine diſtinctione reſcripſerũt, ad vtrãque partem ſubſtitutum admitti.

Si ſeruum alienum quis patremfamiliàs arbitratus, hæredem ſcripſerit, & ſi hæres non eſſet, Meuium ei ſubſtituerit: íſque ſeruus iuſſu domini adierit hæreditatem: Meuius ſubſtitutus in partem admittitur. Illa enim verba, SI HÆRES NON ERIT, in eo quidem, quem alieno iuri ſubiectum eſſe teſtator ſcit, ſic accipiuntur: ſi neque ipſe hæres erit, neque alium hæreditatẽ effecerit. in eo verò quẽ patremfamiliàs eſſe arbitratur illud ſignificant: ſi hæredẽ ſibi, vel ei, cuius iuri poſtea ſubiectus eſſe cœperit, non adquiſierit. Idque Tyberius Cæſar in perſona Parthenii ſerui ſui conſtituit.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

POTEST *Autem quis.*) Totus hic locus ad verbum deſcriptus eſt ex Martiani re-
1 *L. poteſt quis. De vulg. & pup. ſubſt.* ſponſo, quod extat integrum in Pandéctis. ¶ *IN Teſtamento.*) Non etiam in co-
dicillis. In iis enim vt inſtitui aliquis non poteſt, ita nec cuiquam ſubſtitui. quanquam
2 *§. pen. inſ. de codic.* ſingulari quodam iure illud tribuitur pupillari ſubſtitutioni, vt directa in codicillis
3 *L. Scæuola. D. ad Sen. Treb.* facta, quò poſsit ſuſtineri, conuertatur in fideicommiſſariam. Id quod vulgò trahi ſo-
let, & ad hanc noſtram vulgarem ſubſtitutionem. Nec Iuſtinianus videtur reiicere hãc
fideicommiſsi interpretationem, ſi modò appareat teſtatorem codicillos, non teſta-
4 *L. vlt. C. de codic.* mentum facere voluiſſe. ¶ *PLVRES.*) Atque adeò quotquot tandem voluerit.
Neque enim præſcripti ſunt vlli certi limites: & teſtatur hic Paraphraſtes ſe vidiſſe
octodecim gradus ſubſtitutionum in quodam teſtamento. Scio *ἀνώνυμον* illum inter-
pretem Sententiarum Iulij Pauli prodidiſſe, non licere tertium gradum in ſubſtitu-
tionibus excedere: verùm id nullo iure probatur. Fortaſsis intereſſet Reip. vt liberior
ſit commerciorum vſus, & rerum diſpoſitio, multarúmque litium ſeminarium tolla-
tur, aliquem præſtituere modum ſubſtitutionibus: ſicuti præſtituit Iuſtinianus reſti-
tutionibus fideicommiſſorũ, in Nouella ſua Conſtit. 159. Certè moribus Galliæ, cùm
legitimis hæredibus adimi non poſsit patrimonii ſucceſsio, vix eſt in vſu inſtitutio vel
ſubſtitutio, quæ aliò tenderet. ¶ *GRADVS.*) Ergo hic vnus poſt alium vocatur
certo quodam ordine. Nec rarò hi gradus, qui apertè præſcripti ſunt ab ipſo teſtatore,
tacitè intelliguntur ex re ipſa. Veluti ſi dixerit paterfa. Liberti mihi hæredes ſunto. Hîc
5 *L. cũ pater. §. puto à te. De lega. 2. L. hæredes. §. vlt. D. ad Trebell.* habebitur ratio eorum graduum, ſecundum quos intelligentur vocati: nempe vt pri-
mùm ſuccedant filii, deinde his deficientibus nepotes. Quemadmodum & ſi quid
ſimpliciter relictum fuerit familiæ: primùm id pertinebit ad proximos conſan-
6 *L. vlt. C de verb. ſigni. L. peto §. fratre. De le. 2.* guineos, deinde gradatim ad alios. poſtremò etiam ad affines & libertos. Sed &
hic graduum ordo eſſet intelligendus, vbi teſtator coniunxiſſet liberos diuerſorum
graduum. Vt ſi dixerit: Filius meus cum filio ſuo mihi hæres eſto. Nam & hîc in re
obſcura efficit quandam ſubſtitutionem ordo graduum, ſimul & ipſius quoque affe-
ctionis. Sanè eſt è diuerſo vbi ex ipſo ſermone & oratione teſtatoris, videntur certi gra
7 *L. ſi quis hæredes. De hæred. inſtit.* dus conſtitui, & tamen re vera non conſtituuntur. Exemplum extat in reſponſo Iabo-
leni. Nam ſi quis ita ſcripſerit: Titius ex parte prima, Seius ex parte ſecunda, Meuius
8 *L. vt hæreditas. De le. 2.* ex parte tertia, hæredes ſunto: æquè omnes intelligẽtur inſtituti. ¶ *HÆREDVM.*)
9 *L. ſi cui. De donat. cau. mort.* Sicuti & legatariorum, & donatariorum. Conſtat enim fieri poſſe ſubſtitutionem, &
in legatis, & in donationibus cauſa mortis. ¶ *SI ILLE Hæres non erit.*) Primùm

hîc

hîc obſerua præſcriptam nominatim conditionem deficientis inſtitutionis, à qua pen-
det ſubſtitutio. Nam ſi inſtitutus ſemel fiat hæres, ſtatim euaneſcet ſubſtitutio, etiam 1
omnium, quotquot tandem quocunque gradu fuerint ſubſtituti. Si tamen ſcriptus 2
hæres, impetrata fortè in integrum reſtitutione, ſeſe abſtinuerit, vel repudiarit hæ-
reditatem ſemel aditam, conualeſcet rurſus ſubſtitutio, eique locus erit: idque ſta- 3
tim. neque enim morabitur ſpeciale illud beneficium, quo datur quandoque re-
ditus ad hæreditatẽ ſemel ſpretam repudiatámque. Certè cũ quis reſtitutus eſt vt abſti- 4
neat, efficit illa reſtitutio vt nunquã hęres fuiſſe videatur. Sed antequã plura dicamus
de formula huius conditionis, quæ vulgari ſubſtitutioni aſcribitur, meminerimus aliis 5
etiam verbis obſcurius cõcipi poſſe, veluti: Titius hęres eſto. Nam & ſi Veteres de hac
formula dubitarint, tamen Iuſtiniano placuit, ſic accipi debere, perinde atque ſi ſcri- 6
ptum expreſsim fuiſſet, vt vulgariter ſolet, Si Titius hęres non erit, Sempronius hæres
eſto. ¶ *HAERES.*) Ex teſtamento. Quo ſi nitatur, parum refert vtrum iure Ciuili
fiat hæres, an verò iure Honorario petat bonorum poſſeſsionem ſecundum tabulas.
Quanquam enim hic bonorum poſſeſſor, propriè hæres non dicatur: ſufficit tamen, 7
vt deficiat hæc conditio ſubſtitutionis vulgaris. At ſi quis ſpreta teſtamẽti cauſa, vel- 8
let ab inteſtato ſuccedere tanquam legitimus hæres: fieret ſubſtituto locus: & ceſſabit
inteſtati cauſa, quandiu poterit ex teſtamento adiri hæreditas. niſi ſi fortè ſubſtitutio
ita concepta fuiſſet SI LEGITIMVS AB INTESTATO HAERES ESSE NOLIT: ſicut & concipi poteſt 9
& conceptam aliquãdo fuiſſe cõſtat. Porrò vbi duæ eſſent ex teſtamento ſuccedendi
viæ, fortè ex iure Ciuili & Honorario: ſi quis alteram repudiauerit, non ideo ſtatim 1
admitteretur ſubſtitutus: quia adhuc ſupereſt hæredi integra altera ſucceſsionis ex te- 2
ſtamento conſequendæ ratio. ¶ *NON ERIT.*) Vel quia eſſe noluerit (repudiata
videlicet omnino ipſa hæreditate. Nam ante repudiationem, quia ei eſt integrum velle 3
adhuc toto triennio, interea non admitteretur ſubſtitutus) vel etiã, quia hæres eſſe non
potuerit: ob eam tamen aliquam cauſam, quæ ius & cauſam ſubſtitutionis non lædat. 4
alioqui metuendum eſt, ne ipſius inſtitutionis vitium, ipſam quoque ſubuertat ſubſti- 5
tutionem: ad eámque ſerpat contagio proxima. Sic enim ſcribit Vlpianus, Si ſub con- 6
ditione ſit aliquis hæres inſtitutus, à quo poſthumus exhæredatus non eſt: deficiente
conditione primi gradus nõ admitti ſubſtitutũ: ſi videlicet nec ab eo poſthumus exhę- 7
redatus ſit. Sanè interdum ſic explicatè concipiebatur cõditio vulgaris ſubſtitutionis,
SI HAERES ESSE VEL NOLIT VEL NON POSSIT. Verùm etſi ſimpliciter, vt magis ſolebat, ſcri- 8
ptum ſit, SI HAERES NON ERIT: idem intelligi conſtat. Nam & vis verborum ad vtrunque
pertinet caſum. Scio Papinianum hanc aliquãdo conditionem, SI NON NVPSERIT, inter-
pretatum eſſe, SI NVBERE NOLVERIT. Sed ſingulari coniectura voluntatis paternæ ma-
gis quàm verborum id ſe facere non diſsimulat. Nolle autem hæres eſſe dicitur non 9
modò qui hereditatem teſtamento delatam planè repudiat, ſed & qui non paret con-
ditioni, ſub qua hęres ſcriptus eſt. Sed quid ſi repudiet, quod intelligit ſe non poſſe re- 1
tinere, vt quia indignum ſe eſſe non ignorat. Vulgò exiſtimant hîc fiſco magis quàm
ſubſtituto fore locum. Sed vereor ne non vera ſit hæc vulgaris opinio. Nam quod re-
ſponſum eſt, Si hæres non vindicet mortem defuncti, eo tanquam indigno propterea
ſummoto, fiſcum admitti pręferríque ſubſtituto etiam parato vindicare: id intelligi de 2
eo qui iam hæres factus erat, & poſt aditam hæreditatem neglexerat hanc vindictam,
ex alio quodam reſponſo intelligi poteſt. Porrò hæredem eſſe non poſſe, vt ſubſti- 3
tuto ſit locus, dicimus cùm inſtitutio pro non ſcripta habetur, vel eſt captatoria: vel
cùm hæres mortuus eſt antequam adierit, vel etiã adire potuerit, veluti ſi viuo adhuc 4
teſtatore moriatur. Dicebatur olim hoc caſu inſtitutio eſſe in cauſa caduci. Sed tum
ſubſtituto potius quàm fiſco locum eſſe conſtat. Nam & cùm filia impubes viuo pa-
tre deceſsiſſet, ex ſubſtitutione Seium hæredem extitiſſe, apud Scæuolam legimus. Pu- 5
pillarem ſubſtitutionem eo caſu euaneſcere Papinianus ſignificat, inquiens nihil eſſe
quod de ſecundis tabulis tractetur, ſi filius antè moriatur. Sed vulgaris ſaltem ſubſti- 6
tutio etiam tacita locum tunc haberet. multo igitur magis expreſſa. Poſtremò hæc ver-
ba SI HAERES NON ERIT, ſic accipimus, VEL ALIVM HAEREDEM NON FECERIT. Vt cùm teſtator
ſciens ſeruum aut filiumfa. inſtituat, eique ſubſtituat. Nam & ſi filius hæres eſſe nolit 7
atque repudiet, pater autem eſſe velit, non extitit conditio ſubſtitutionis, ſed pater tan- 8
quam hæres pręferetur ſubſtituto. Si tamen filius, ſaltem maior infante, hæres eſſe non

1 *L. poſt aditam. C. de impub. & aliis ſubſt.*
2 *L. ſi mater. §. vlt. De vulga. & pup.*
3 *L. ex cõtractu. De re iud.*
4 *L. vlt. C. de repud. vel abſtin. hæred.*
5 *L. 7. §. ſed quod Papin. De minor.*
6 *L. vlti. C. de hæred. inſt.*
7 *§. quòs nos. infr. de bono. poſſeſ.*
8 *L. in conditionibus. §. ſi patronus. De cond. & demonſt.*
9 *L. 3. C. de impub. & aliis ſubſt.*
1 *L. quandiu. De acquir. hæred.*
2 *L. ſi quis ita hæres. De hæred. inſtit.*
3 *L. ſuum. L. puberem. C. de iure delib.*
4 *L. licet. C. de iur. delib.*
5 *L. quandiu prior. De acquir. hæred.*
6 *L. cum proponas. C. de hæred. inſtitu.*
7 *L. nam & ſi ſub conditione. De iniuſto rup.*
8 *L. 3. C. de impub. & al. ſub.*
9 *L. pater Seuerinam. De cond. & dem.*
1 *L. 2. C. de inſtit. & ſub.*
2 *L. ſi ſequẽs. Ad Silan.*
3 *L. cum qui. §. cum. De iure fiſci.*
4 *L. 1. De his quæ pro nõ ſcrip. hab.*
5 *L. Thais. §. penult. De fideic. lib.*
6 *L. quod ſi filius. De capti. & poſt. reu.*
7 *L. ſi paterfa. De hæred. inſt. L. 3. C. de hęr. inſtit.*
8 *L. vlti. §. ſimilique modo. C. de bonis quæ lib.*

potuerit, quia mortuus ſit, antequam adiret: ſubſtitutum tanquã exiſtente conditione admitti exiſtimo. Non enim tum ad patrem filiusfa. admittit hæreditatem non aditám. Sed & ſi filius ante aditam hæreditatem mortuus, filium ſibi relinquat hæredem, vix eſt vt huic cedat ſubſtitutus, niſi ſi coniectura voluntatis nepos ſubſtituto prælatus videatur: quod videndum eſt cùm quæritur an ius tranſmiſsionis ſit potius iure ſubſtitutionis. Sanè cùm hæc verba SI HAERES NON ERIT, ſic interpretamur, VEL ALIVM HAEREDEM NON FECERIT, ſatis etiam ſignificamus fideicommiſſarium, cui hæreditas reſtituitur, cùm quidem iam ipſo effectus hæres fiat, præferri ſubſtitutó. Quòd ſi duo hæredes ſcripti ſint, & vtrique vnus aliquis ſeparatim ſubſtitutus: vno hærede exiſtente, alio non exiſtente, dicemus conditionem ſubſtitutionis, pro parte exiſtentis deficere, pro parte verò non exiſtentis, exiſtere. Eſt enim ſubſtitutio potior iure accreſcendi: & coniuncto quoque cohæredi præferri ſubſtitutum cõſtat. ¶ *VT NOVISSIMO Loco.*) Poteſt tamen & alio quouis loco vel gradu hæres inſtitui: atque etiam ei ſubſtitui. Nã quanuis quis ſit neceſſarius hæres, vt non poſsit nolle: fieri tamen poterit, vt non poſsit hæres eſſe. Qua ratione & filiofa. ſuo neceſſarióque hæredi ſubſtitui poſset.

¶ *ET Plures.*) Magna certè hîc ſignificatur libertas ſubſtituendi. Sed adhuc maior apparebit, ſi intelligamus eundem quoque ſibiipſi ſubſtitui poſſe: mutata nempe cõditione ſcriptæ cauſæ: ſic vt pluſculum habeat cõmodi ſubſtitutio, quàm ipſa inſtitutió. ¶ *VEL Vnus in plurium.*) Diligẽter expendenda ſunt verba huius ſubſtitutionis. Nam ſi quis collectiuè pluribus fuerit ſubſtitutus: non admittetur, prius quàm euenerit in omnibus conditio ſubſtitutiónis. Sicuti & vbi apparet teſtatorem voluiſſe inter hæredes inſtitutos conſeruare ius legitimæ ſucceſsionis. vt ſi pluribus filiis ſuis inſtitutis ſubſtituat aliquem in hunc modum: Si omnes impuberes moriantur. Nam vltimo impuberi morienti tantùm ſubſtitutus videtur. Cæterum vbi verbis diſtributiuis concepta foret ſubſtitutio, aliud dicendum eſſet. Vt ſi Caio & Sempronio, inſtitutis hæredibus teſtator dixerit, Se vtrique ſubſtituere Titium. Nam hic ſingulis videbitur ſubſtitutus: ſic vt vnius definiẽtis portio potius ad ſubſtitutũ Titium, quàm ad cohęredem pertineat. Sanè illud dubitationem non habet, In fideicommiſſaria ſubſtitione ſemper ſufficere, ſi vel in vno, qui fideicommiſſo grauatus eſt, cõditio eueniat, vt locus ſit ſubſtituto. Grauauit enim teſtator fidẽ vniuſcuiuſque. ¶ *VEL Inuicẽ ipſi.*) Hæc propriè appellatur à noſtris Iuriſconſultis ſubſtitutio reciprocá. Vulgus ineptè ſuo more appellat breuiloquã. Fieri autẽ poteſt quibuſcũque tandem verbis, ſi modò ea reciprocationẽ quandã & mutuam ſuccedendi viciſsitudinẽ ſignificent: vt ſi dicat teſtator: Vos inuicẽ ſubſtituo: vel, Vos inuicẽ inſtitutos ſubſtituó, vel Titius: & Seius, vtérve, eorum hæres eſtó. Porrò hoc loco ſciendũ eſt ac tenendũ axioma Papiniani: Qui diſcretas portiones coniunctis pluribus ſeparatim dedit, ac poſt omnem inſtitutionis ordinem ita ſcripſit: Quos hæredes meos inuicem ſubſtituo: coniunctos primo loco vice mutua ſubſtituere videtur: quibus inſtitutionum partes non agnoſcentibus, cæteros omnes cohæredes admitti. Ergo ſi quis dixerit: Titiũ & Sempronium inſtituo ex quadrante, Valerium & Flaccum ex dodrante: & hos inuicem ſubſtituo: non erunt ſinguli ſingulis permixtim ſubſtituti: ſed vnuſquiſque primo loco ei, cui nominatim cõiunctus eſt. Quare ſi hic Titius hæres non fuerit, eius portio primũ deferetur Sempronio. Finẽ hîc facere non poſſum, quin prius addã non minus memorabile, quàm rarũ & inſolens reciprocę ſubſtitutionis exemplum, quod extat apud Lucianũ in Toxari. Refert is quendam Eudamidã Corinthiũ, cenſu quidẽ pauperẽ, ſed amicis locupletem, cui mater anus erat & filia nubilis, teſtamento ſuo reliquiſſe Aretæo cuidã amico ſuo matrẽ alendam, Charixeno alteri amico, filiã, quanta dote poſſet maxima, elocare: eóſque inuicẽ ſubſtituiſſe, vt ſi quid alteri accideret, quominus eiuſmodi hæreditatis genus poſſet adire, huius partem alter haberet. Ridebunt hoc fortè teſtamentum multi, & olim riſerunt, ſubſannantes beatos ſcilicet hæredes, cũ ipſi potius ſuperſtites mortuo traderent hæreditatem. Verùm iis ignota eſt vis veræ amicitiæ, quæ tantùm potuit apud ſcriptos hæredes, vt mãdata implerẽt cupidiſsimẽ. Et cũ Charixenus morte præuentus nõ potuiſſet ipſe imperata facere, nõ reiecit ſubſtitutionis onus Aretęus.

¶ *EX Diſparibus partibus hæredes ſcriptos.*) Saltẽ tres numero, vt in exemplo, quo hãc rem explicat Vlpianus. ait enim: Si plures ſint inſtituti ex diuerſis partibus, & omnes inuicem ſubſtituti: plerunque credendum eſt, ex iiſdem partibus ſubſtitutos, ex quibus inuicem

1 L. 2. C. ad Sen. Orphil.

2 L. facta. §. Iulianus. Ad Treb.

3 L. 2. §. ſi duos. De bon. poſſ. ſec. tab. L. vna. §. imprimis. C. de cad. tol.

4 L. quãuis. C de impub. & aliis ſubſtit.

5 L. qui liberis. §. nemo inſtitutus. L. vlt. §. Titius. De vulg. & pupill.

6 L. cum quidam. C. de impu. & aliis.

7 L. Lucius. §. Caio. De vulg. & pup.

8 L. quarta. De vulg. & pup.

9 L. cum teſtamento. §. 1. De hæred. inſt.

1 L. Titius & Seius. cũ le. ſeq. De hæred. inſtit.

2 L. cohæredi. §. qui diſcretas. De vulg. et pupill.

3 L. ſi plures. De vulga. & pup.

inuicem inſtituti ſunt: vt ſi fortè vnus ex vncia,ſecundus ex octo, tertius ex quadrante ſit inſtitutus: repudiante tertio, in nouem partes diuidatur quadrans: ferátque octo partes,qui ex beſſe inſtitutus fuerat, vnam partem qui ex vncia:niſi alia mens fuerit teſtatoris: quod vix credendum eſt, niſi euidenter fuerit expreſſum.Hęc Vlpianus.Cur autem hîc deſideremus tres fuiſſe ſcriptos hæredes,palam eſt. quia nempe ſi duo tantùm eſſent ſcripti, nihil intereſſet,an ex paribus, an verò ex diſparibus inſtituerentur. Æquè enim ſemper haberet is, qui hæreditatem adiiſſet, alterius repudiantis portionem. quod hîc videtur parum perſpexiſſe Theophilus. Porrò ne quis fretus iure accreſcendi temerè contemnat reciprocæ ſubſtitutionis beneficium, admonendus eſt, non eſſe omnino inutilem ipſam ſubſtitutionem. Primùm enim ius accreſcendi inuitis obuênit. Subſtitutio liberè ſperni ac repudiari poteſt. Ius accreſcendi transmittit transfértque accreſcentem portionem cum ſuo onere: non item ſubſtitutio. Sæpe enim legatur ab inſtituto,quod à ſecundo hærede non legatur,vt etiam inquit Tullius pro Cluentio. In hoc vtilis eſt ius accreſcendi,quòd transeat ad ipſos hæredes, cùm tamen ius ſubſtitutionis cũ perſona ſubſtituta perimatur. ¶*INVICEM Subſtituerit.*)Vel directò, vel per fideicõmmiſſum. Intereſt tamen vtrum propriis nominibus eos ſubſtituat teſtator, an verò appellatiuo & communi nomine hæredis.Etenim ſi propriis tantùm nominibus in ſubſtitutione vtatur, æquale erit ex ſubſtitutione omnium cõmodum. Videtur enim magis habita ratio perſonarum, quàm datarum portionum. Quare tum locum non habebunt quæ hîc docet Iuſtinianus ex reſcripto Diui Pij:ſed tum demum, vbi appellatiua, & communi voce vſus teſtator dixit: Hæredes meos inuicem ſubſtituo. Rurſus ſuperiori caſu, cùm ſingulorum hæredum nomina propria expreſſa ſunt,poterit is ex ſubſtitutione habere commodum,qui ſuam partem ex inſtitutione repudiauit. At hoc noſtro caſu, qui hæreditatem ex inſtitutione repudiauit, non eſt quòd poſtea quicquam ſperet ex ſubſtitutione. Sunt enim hæredes inuicem ſubſtituti: ex quorum numero amplius non eſt,qui ſuam inſtitutionem recipere probaréque noluit. ¶*QVAS In inſtitutione.*) Non quidem eius, qui ſubſtitutionis iure ſucceditur,(quod hîc falſo putauit Theophilus)ſed eorum ipſorum,qui ex inſtitutione ad hæreditatem venerunt, & nunc ad deficientem portionem, vt ſubſtituti,venire contendunt. Id quod manifeſtè probatur in reſponſo Vlpiani: & aperta eſt ratio. Vt enim teſtator alium alii prætulit in prima inſtitutione: ita & in ſubſtitutionis commodo prætuliſſe videtur. Idque etiam apertè docet Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtitutione prima.Loquens enim de portione cohæredis non implentis mandata teſtatoris,quæ eo nomine cæteris cohæredibus imperata facturis accreſcit, inquit: προσαύξειν ἐκείνοις κατὰ τὸ μέρος εἰσαλόγως ὅπερ ἑκάστῳ προσενείμαμεν. ¶ *ET Ita Diuus Pius reſcripſit*) Extat adhuc in Iuſtiniani Codice hoc reſcriptum Diui Pii,his vèrbis: Cùm hæredes ex diſparibus partibus inſtituti,& inuicem ſubſtituti ſunt,nec in ſubſtitutione facta eſt vllarum partium mentio: verum eſt,non alias partes teſtatorem ſubſtitutioni tacitè inſeruiſſe, quàm quæ manifeſtè in inſtitutione expreſſæ ſunt.

Marginal notes: 1 *L. qui ex duabus. §. vlt. De acqui. hæred.* 2 *L. nec emere. C. de iure delib.* 3 *L. vna. §. his itaque. C. de cadu. tolle.* 4 *L. ſi ex pluribus. De ſuis & legati.* 5 *L. Lucius. §. pater. D. ad Trebel.* 6 *L. nonnunquam. D. ad Trebell.* 7 *L. ſi hæredes nominatim. De lega. 1.* 8 *L. ſi tu ex parte. De acquir. hæred.* 9 *L. qui plures. 1. De vulga. & pup.* 1 *L. ſi plures. De vulga. & pup.* 2 *L. 1. C. de impub. & aliis ſubſtitut.*

¶*SED SI INSTITVTO.*) Finge duos hæredes eſſe inſtitutos, quorum ſecundus primo ſubſtitutus fuerit, & rurſus huic ſecundo tertius quidam ſubſtitutus ſit. Hîc docet Iuſtinianus tertium hunc ſubſtitutum, ad vtriuſque hæredis partem ex ſubſtitutione peruenire poſſe, ídque ſiue prior ſubſtitutus, poſt primum inſtitutum,ſiue antè deceſſerit. Nam æquè hic tertius ex ſubſtitutione poterit vtriuſque partem conſequi. Ea enim fuiſſe intelligitur mens teſtatoris,vt quem ſecundo,qui ſubſtitutus erat primo,ſubſtituit, eundem, repudiante ſecundo, voluerit etiam ſubſtitutum eſſe primo: ne quid ad legitimos ab inteſtato hæredes abiret, ſed vt poſtremo loco in ſolidum ſuccederet ille tertius, quicunque tandem caſus eueniret. ¶*ALIVS EI Subſtitutus fuerit.*)Vulgariter ſcilicet. Nos enim hîc de vulgari ſubſtitutione agimus. Cęterum diuerſum eſt in pupillari ſubſtitutione.Nã ſi teſtator duos reliquerit pupillos, & priori hæredi inſtituto,alterũ inſtitutum quoque hæredẽ ſubſtituerit: deinde huic ſecundo tertium aliquem extraneum ſubſtituerit pupillariter. Si ſecundus moreretur ante primum: intercepta eſſet via, & adempta omnis ſpes conſequendæ hæreditatis primi pupilli. Id quod apertè Scæuola reſpondit his vèrbis: Qui habebat filium & filiam impuberes, inſtituto filio hærede filiam exhæredauit: & ſi filius intra pubertatem deceſſiſſet, filiam eidem ſubſtituit:ſed filiæ,ſi antequã nuberet,deceſſiſſet, vxorẽ

Marginal note: 3 *L. qui habebat. De vulg. & pup. ſubſt.*

ſuam,item ſororem ſuam ſubſtituit. Quæro, Cùm filia impubes prior deceſſerit, de-
inde frater eius impubes: an filii hæreditas ad vxorem, & ſororem teſtatoris,iure ſub-
ſtitutionis pertineat. Reſpondi ſecundum ea quæ proponerentur, non pertinere.
Hæc Scæuola. Cur autem hîc aliter iudicemus de vulgari, quàm de pupillari ſubſti-
tutione, aperta eſt ratio. Quòd in pupillari ſubſtitutione periculum non ſit, ne quis
partim teſtatus, partim inteſtatus decedat. Nam ex ſubſtitutione pupillari non ſucce-
ditur ipſi teſtatori,ſed pupillo. Et vbi diuerſę duorum ſunt hæreditates,nihil prohibet
vnum ex teſtamento,alium ab inteſtato habere hæredes. At longè aliud eſt in vulgari
ſubſtitutione, ex qua ſucceditur ipſi teſtatori: qui ideo videretur partim teſtatus,par-
tim inteſtatus deceſsiſſe, niſi etiam primi inſtituti portio deferatur vltimo ſubſtituto,
qui nunc ſolus ſupereſt, qui poſsit ex teſtamento hæres eſſe teſtatoris. ¶ *DIVI Seuerus
& Antoninus.*) Nõ puto extare horum Principum reſcriptum: ſed extat eiuſdem ſen-
1 *L. ſi Titius. De vulga. & pupil.* tentiæ reſponſum Iuliani, his vèrbis: Si Titius cohæredi ſuo ſubſtitutus fuerit, deinde
ei Sempronius: Verius puto in vtranque partẽ Sempronium ſubſtitutum eſſe. Extat
2 *L. cohæredi. De vulg. & pup.* & Papiniani reſponſum,qui etiã hanc rem ſatis explicat,his vèrbis:Cohæredi ſubſti-
tutus, prius quàm hæreditatem adiret,aut conditio ſubſtitutionis exiſteret, vita deceſ-
ſit: ad ſubſtitutum eius (ſiue ante ſubſtitutionem, ſiue poſtea ſubſtitutus ſit) vtraque
portio pertinebit: nec intererit, prior ſubſtitutus poſt inſtitutum, an ante decedat.
¶ *SINE DISTINCTIONE.*) Vter videlicet ex duobus hæredibus prior deceſſe-
rit: vel vtrum ſubſtitutus poſt inſtitutum, an ante deceſſerit. Nihil enim hîc intereſſe,
iam diximus ex Papiniano. Quanquam multum interſit in pupillari ſubſtitutione:
in qua habetur magna ratio huius diſtinctionis, vt ſuprà dictum eſt ex Scæuola.
¶ *SI Seruum alienum quis.*) Maximè Paganus. alioqui hac in re, vt in aliis,militis te-
ſtatoris opinionem & voluntatem magis ſequeremur: ſic vt totus as ad ſubſtitutum
3 *L. 3. C de hær. inſtituẽd.* pertineret. Neque enim quicquam temerè ex iuris æquitate, vel ſubtilitate aduerſus
militis voluntatem ingerere ſolemus. ¶ *PATREMFA. Arbitratus.*) Alterius verò
conditionis error,qui teſtatorem feſelliſſet,veluti creditæ neceſsitudinis, quæ vna fu-
iſſet inſtitutionis cauſa,poſſet totam inſtitutionem vitiare: vt ſi quem filium meũ ar-
4 *L. ſi pater. C. de hæred. inſtituen.* bitrabar,inſtituerim:& is reuera filius meus non ſit. Sanè tamen & qui frater non eſt,
ſi fraterna charitate diligitur: rectè cum ſuo nomine ſub appellatione fratris, hæres in-
5 *L. nemo. §. 1. De hæred. inſtit.* ſtituitur,inquit Paulus. Nam & ſi rectè à veteribus frater exiſtimatur dictus,quaſi ferè
alter, aptéque à Cicerone definitur Amicus, quòd ſit idẽ alter. facilè conueniunt fra-
tris & amici appellationes. Illud verò magis præſentis loci eſt,vt obſeruemus, reſpon-
6 *L. ſi paterfa. Titium. De hæred. inſtit.* ſum Iuliãni,ex quo deſcripta eſt facti ſpecies,de qua hîc agitur,paulò aliter referri à Iu
ſtiniano. Nã Iulianus proponit ipſum ſubſtitutũ,fuiſſe cohæredem ſerui:quod ex ve-
tuſtis exemplaribus apparet:& ſatis licet colligere ex fine eius reſponſi,vbi Iulianus nõ
niſi alterum hæreditatis ſemiſſem diuidit inter dominum ſerui, & ſubſtitutum: quaſi
alter ſemis ex principali inſtitutione pertinuerit ad ipſum ſubſtitutũ. Alioqui ſanè to-
tus as æqualiter eſſet diuidendus inter ſerui dominũ,& ipſum ſubſtitutum,vt in ſpecie
à Iuſtiniano hoc loco propoſita. niſi ſi credas Tiberium in ſua cauſa iudicem pluſcu-
lum ſibi tribuiſſe,& cùm totum ſibi arrogare ex perſona ſui ſerui poſſe videretur,ſatis
liberaliter cum ſubſtituto egiſſe,ſi alterum ſaltẽ ſemiſſem cum eo partiretur,alterum
tanquam pręcipuum retineret: vt ſolent Principes in ſuis ſæpe cauſis ſibi valde fauere.
¶ *IN Partẽ.*) Dimidiã ſcilicet totius hæreditatis. ita enim ſemis ſolet intelligi generali
partis appellatione:& manifeſtè hoc loco Theophilus tradit, hũc ſubſtitutũ Meuium
admitti in ſemiſſem hæreditatis. ¶ *ILLA Enim verba.*) Hæc ratiocinatio nõ omnino
cõuenit ſuperiori definitioni. quinimo ſubtiliter probare videtur, Meuiũ ſubſtitutum
ſummo iure ſolum debere ſuccedere: nec partẽ modò,ſed totũ aſſem hæreditatis con-
ſequi: quaſi extiterit cõditio ipſius ſubſtitutionis. Nã cùm teſtator de eo quẽ patremfa.
aut liberũ exiſtimabat,ſcripſit: Si hæres nõ erit: illud intelligebat,Si hæreditatẽ ſibi nõ
acquiſierit, vel ei ſaltem, cuius iuri & poteſtati poſtea ſubiectus fortè fuerit. Atqui in
caſu noſtro, qui hæres ſcriptus eſt, neque ſibi hæreditatem acquirit,cùm ſeruus ſit,ne-
que ei cuius poteſtati cœpit poſtea eſſe ſubiectus. Prius enim dudum,& iam tum,cùm
inſtitueretur,ſeruus erat. Vnde quaſi verè extiterit conditio ſubſtitutionis, videbatur
ſubſtitutus debere ſummo iure conſequi totum aſſem. Verùm huius interpretationis
ſubtilitas,cõtraria ratione viſa eſt tolli poſſe: quoniã aliquo modo inſtitutionis cõditio
in futurum

in futurum deſtinata, ſatis impleta videretur, quæ à principio extitit: vt ſi hîc ad ſummouendum ſubſtitutum, ſatis fuiſſet inſtitutum ipſum, alteri hæreditatem acquirere, cuius poſtea iuri ſubiectus fuit: æquè ſatis ſit, & perinde inſtitutum à principio fuiſſe alterius poteſtati ſubiectum, cui hæreditatem acquirat. Nam & reſpondit Paulus: Si 1
ea, quæ conditionis loco ponuntur, iam facta ſint, eáque facta teſtator neſcierit: præſenti die debentur. Hæ duæ contrariæ rationes, controuerſam & ancipitem reddebāt propoſitæ quæſtionis definitionem: nec viſa eſt æquior vlla eſſe definitio, quàm ex iuſta partitione hæreditatis: vt ſemiſſem veritati, ſemiſſem errori & opinioni teſtatoris tribueremus. Sic enim in quæſtionibus ambiguis, quæ vtrinque iuſta nituntur ratione, media via ſolet eligi, quæ neutri parti ſit onerosa. ¶ *IN EO Quidem.*) Hanc di- 2
ſtinctionem ſumpſit Iuſtinianus ex reſponſo eiuſdem Iuliani, cuius hæc ſunt ver-
ba: Nam qui ſcit aliquem ſeruum eſſe, & eum hæredē ſcribit, & ita ſuſtituit, SI TITIVS 3
HAERES NON ERIT, Sempronius hæres eſto: intelligitur tale quid dicere, Si Titius neque 4
ipſe hæres erit, neque alium hæredem fecerit. Atqui ſi eum, quem liberum putabat, hæredem ſcripſerit: hoc ſermone, SI HAERES NON ERIT, nihil aliud intelligitur ſignificare, quàm ſi hæreditatem vel ſibi non acquiſierit, vel mutata conditione alium hæredem non fecerit. quæ adiectio ad eos pertinet, qui patresfa. hęredes ſcripti, poſtea in ſeruitutem deducti fuerint. Hæc Iulianus. Cuius diſtinctionis poſtrema tantùm pars præſenti quæſtioni ſeruit: nec tamē ſola probat ſuperiorē definitionem, niſi aliam opponas rationem ex ſuperiori reſponſo Pauli. Ex his verò duabus cōtrariis rationibus, quarum prior ſolidum aſſem ſubſtituto, altera domino ſerui inſtituti addicere ſummo iure videtur: poteſt videri collecta quędam media ſentētia, quæ vtrique ſemiſſem tribuit. Ita adiuuanda eſt ætiologia huius loci, quæ alioqui inepta & mutila videri poſſet. Et mirum eſt Tribonianum non adiuuiſſe rationem Iuliani, quam referebat: eámve plenius non accommodauiſſe propoſitæ quæſtioni. ¶ *IDQVE Tyberius.*) Hoc
exemplum deſumptum eſt ex Pomponio, qui id retulit ex Sexto Pompeio, his ver- 5
bis: & hoc Tyberius Cæſar conſtituit in perſona Parthenii: qui, tanquam ingenuus hæres ſcriptus, adierat hæreditatem, cùm eſſet Cæſaris ſeruus. Nam diuiſa hæreditas eſt inter Tyberium, & eum, qui Parthenio ſubſtitutus erat. Poſtremò quòd attinet ad nomen Parthenii, ſcribit Suidas celebratum olim quēdam Parthenium poëtam elegiacū, qui à Cinna in bello Mithridatico captus, deinde ob ingenium manumiſſus ſit, vixeritque adhuc imperante Tyberio: & teſtatur Tranquillus ipſum Tyberium maximè delectatum illius ſcriptis. Vnde coniicit Viglius Imperatorē eo nomine vocaſſe quendam è ſuis ſeruis, cuius hîc fiat mentio.

1 *L. ſi iam facta. De cōdit. & demonſt.*
2 *§. vlt. ſupra. quib. ex cau. manu. non lic.*
3 *L. 1. D. ſi quis cautionib.*
4 *L. ſi paterfa. De hæred. inſtit.*
5 *L. & hoc Tyberius. De hæred. inſtit.*

IN SEQVENTEM TITVLVM
ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ.

CVM Impuberes iure teſtari non poſſint, permiſere Romani, vt hac in re poſſet pupillari ætati ſuccurrere fida parentum prudentia, vt dum ſibi teſtamentum faciunt, facerent & liberis ſuis impuberibus. Atque hæc eſt illa, quæ appellatur pupillaris ſubſtitutio, cùm reuera potius eſſe videatur quædam inſtitutio. Eſt enim ipſius impuberis teſtamentum: & ex ea non patri ſubſtituenti ſucceditur, ſed ipſi impuberi: idque in omnibus eius bonis[6]. Atque hoc primùm nomine differt à ſuperiori ſubſtitutione vulgari, ex qua ſucceditur ipſi teſtatori ſubſtituenti. Eſt præterea & aliud diſcrimen, quod tamen ex priori proficiſcitur, nempe, quòd ſubſtitutioni pupillari obſit mors medij ſubſtituti: quo intercepto poſtea perueniri non poteſt ex vltima illa ſubſtitutione ad ſucceſſionem primi inſtituti, quemadmodum pluribus ſuprà docuimus. Deinde pupillaris ſubſtitutio non aliter locum habet, quàm ſi pupillus intra pubertatem moriatur poſt teſtatorem. At vulgari ſubſtitutioni locus eſt, etiam ſi ſcriptus hæres ante teſtatorem deceſſerit: nec aliter locum habet, quàm ſi ille hæres non ſit. Poſtremò vulgaris ſubſtitutio fit à quocunque teſtatore, & cuicunque. At pupillaris non niſi liberis impuberibus, & à ſolis parentibus: nec tamen omnibus.

6 *L. qui liberis §. ad ſubſtitutos. De vulg. & pup.*

De pupillari ſubſtitutione, Tit. XVI.

Liberis ſuis impuberibus, quos in poteſtate quis habet, non ſolùm ita, vt ſuprà diximus, ſubſtituere poteſt: id eſt, vt ſi hæredes ei non extiterint, alius ſit ei hæres: ſed eo amplius, vt ſi hæredes ei extiterint, & adhuc impuberes mortui fuerint, ſit eis aliquis hæres: veluti ſi quis dicat hoc modo, TITIVS FILIVS MEVS HÆRES MIHI ESTO. ET SI FILIVS MEVS HÆRES MIHI NON ERIT, SIVE HÆRES ERIT: ET PRIVS MORIATVR, QVAM IN SVAM TVTELAM VENERIT: TVNC SEIVS HÆRES ESTO. quo caſu, ſi quidem non extiterit hæres filius, tunc ſubſtitutus patri ſit hæres. ſi verò extiterit hæres filius, & ante pubertatem deceſſerit, ipſi filio ſit hæres ſubſtitutus: Nam moribus inſtitutum eſt, vt quum eius ætatis filii ſint, in qua ipſi ſibi teſtamentum facere non poſſunt, parentes eis faciant.

Qua ratione excitati, etiam Conſtitutionem poſuimus in noſtro Codice: qua proſpectum eſt, vt ſi qui mente captos habeant filios, vel nepotes, vel pronepotes, cuiuſcunque ſexus vel gradus: liceat eis, etſi puberes ſint, ad exemplum pupillaris ſubſtitutionis, certas perſonas ſubſtituere. ſin autem reſipuerint, eandem ſubſtitutionem infirmari ſancimus: & hoc ad exemplum pupillaris ſubſtitutionis, quæ poſtquam pupillus adoleuerit, infirmatur.

Igitur in pupillari ſubſtitutione ſecundum præfatum modum ordinata, duo quodammodo ſunt teſtamenta: alterum patris, alterum filii, tanquam ſi ipſe filius ſibi hæredem inſtituiſſet: aut certè vnum teſtamentum eſt duarum cauſarum, id eſt, duarum hæreditatum.

Sin autem quis ita formidoloſus ſit, vt timeat, ne filius ſuus pupillus adhuc ex eo, quòd palàm ſubſtitutum acceperit, poſt obitum eius periculo inſidiarum ſubiaceat: vulgarem quidem ſubſtitutionem palàm facere, & in primis teſtamenti partibus ordinare debet. Illam autem ſubſtitutionem, per quam, ſi hæres extiterit pupillus, & intra pubertatem deceſſerit, ſubſtitutus vocatur: ſeparatim in inferioribus partibus ſcribere, eámque partem proprio lino, propriáque cera conſignare, & in priore parte teſtamenti cauere, ne inferiores tabulæ viuo filio & adhuc impubere aperiantur.

Illud palàm eſt, non ideo minus valere ſubſtitutionem impuberis filii, quòd in eiſdem tabulis ſcripta ſit, quibus ſibi quiſque hæredem inſtituiſſet: quanuis pupillo hoc periculoſum ſit.

Non ſolùm autem hæredibus inſtitutis impuberibus liberis ita ſubſtituere parentes poſſunt, vt ſi hæredes eis extiterint, & ante pubertatem mortui fuerint, ſit eís hæres is, quem ipſi voluerint: ſed etiam exhæredatis. Itaque eo caſu ſi quid exhæredato pupillo ex hæreditatibus, legatíſve, aut donationibus propinquorum atque amicorum adquiſitum fuerit: id omne ad ſubſtitutum pertinebit.

Quæcunque

Quæcunque diximus de ſubſtitutione impuberũ liberorũ, vel hęredũ inſtitutorũ vel exhęredatorum, eadem etiam de poſthumis intelligimus.

Liberis autem ſuis teſtamentum nemo facere poteſt, niſi & ſibi faciat. Nam pupillare teſtamentum, pars & ſequela eſt paterni teſtamenti: adeò vt ſi patris teſtamentum non valeat, nec filij quidem valebit.

Vel ſingulis liberis, vel ei, qui eorum nouiſsimus impubes morietur, ſubſtitui poteſt. ſingùlis quidem, ſi neminem eorum inteſtatum decedere voluerit: nouiſsimo, ſi ius legitimarum hæreditatum integrum inter eos cuſtodiri velit.

Subſtituitur autem impuberi aut nominatim, veluti, Titius: aut generaliter, vt, QVISQVIS MIHI HÆRES ERIT. Quibus verbis vocantur ex ſubſtitutione, impubere mortuo filio, illi, qui & ſcripti ſunt hæredes, & extiterunt, & pro qua parte hæredes facti ſunt.

Maſculo igitur vſque ad quatuordecim annos ſubſtitui poteſt: fœminæ vſq; ad duodecim annos. & ſi hoc tẽpus exceſſerint, ſubſtitutio euaneſcit.

Extraneo verò, vel filio puberi hæredi inſtituto, ita ſubſtituere nemo poteſt, vt ſi hæres extiterit, & intra aliquod tempus deceſſerit, alius ei ſit hæres: ſed hoc ſolùm permiſſum eſt, vt eum per fideicommiſſum teſtator obliget alij hæreditatem eius, vel totam, vel pro parte reſtituere. quod ius quale ſit, ſuo loco trademus.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

LIBERIS.) Hoc eſt, filiis, vel nepotibus, & deincẽps. Sed & poſthumis quoque 1 *L. 2. De vulg. et pupill.*
ita ſubſtitui poſſe poſtea tradit Iuſtinianus. ¶ *SVIS.*) Naturalibus ſcilicet ac legitimis: vel etiam legitimis tantùm, veluti arrogatis, aut ſanè ita adoptatis, vt in noſtram tranſierint poteſtatem. ¶ *IMPVBERIBVS.*) Hoc eſt, vt interpretatur ipſe
Vlpiànus, donec maſculi ad quatuordecim annos perueniant, fœminę ad duodecim. 2 *L. 2. De vulg. et pupill.*
Qua ætate cùm ipſi ſibi poſsint teſtamentum facerẽ, & hæredem deligere, non opus 3 *L. qua ætate. De teſta.*
habent amplius aliorum prouidentia. ¶ *QVOS In poteſtate habet.*) Ergo mater, cùm
liberos non habeat in ſua poteſtatẽ, iis non ſubſtituet pupillariter. Vocat tamen 4 *§. fœminę ſupr. de adop.*
Africànus, Pupillares tabulas, quibus prudens mater, quę ſubſtituere filio intra puber- 5 *L. ſi mater. De vulga. & pupill.*
tatem morienti non poterat, hæredem eum inſtituit, cùm erit pubes. Hæc enim inſtitutio effectum non diſsimilẽ habet pupillari ſubſtitutioni. Et hac etiam cautione, loco pupillaris ſubſtitutionis, vti poſſunt extranei: niſi malint per fideicõmiſſum id agere. Porrò adeò hîc oportet pupillum eſſe in poteſtate ſubſtituentis, vt ſi fortè eſſe deſierit
ante eius mortem, corruat ſubſtitutio, nec conualeſcat, quæ ſemel ita corruit, ſi rurſus 6 *L. cohæredi. §. cum filia. De vulg. & pupill.*
qui emancipatus fuerat, recidat in priſtinam poteſtatem. ¶ *SIVE Hæres erit, & prius moriatur.*) Hæc verba propriè pertinent ad pupillarem ſubſtitutionem; ſicuti ſuperiora ad vulgarem. Sed quæſitum eſt, an non altera vtrique caſui ſufficiat formula:
Modeſtinus refert Diuos fratres cõſtituiſſe, vt pater impuberi filio in alterum caſum 7 *L. 4. De vulg. et pupill. ſubſtit.*
ſubſtituens, in vtrumque caſum ſubſtituiſſe intelligatur, ſiue filius hæres nõ extiterit, ſiue extiterit & impubes deceſſerit. Neque verò dubiũ eſt, quin expreſſæ vulgari ſubſtitutioni ineſſe tacita pupillaris intelligatur. Nam & id Vlpianus tràdit. Sed an etiã 8 *L. 2. §. vlti. De vulg. & pup.*
ediuerſo expreſſę pupillari inſit tacita vulgaris, magis dubitatur. Quanuis enim prima illa verba conſtitutionis Marci & Veri generalia ſint: tamen exemplum quod ſubiicitur propriè tantùm agit de expreſſa vulgari, cui pupillaris tacita ineſſe intelligitur.
Ac ſanè Romę olim in Cẽtumuirali iudicio agitata eſt huius generis nobiliſsima quęſtio, inter Iuriſperitorum eloquentiſsimum Craſſum, & eloquentium Iuriſperitiſsimũ Scæuolam, cùm quidã Coponius poſthumo ſuo filio naſcituro pupillariter ſubſtitu-

iſſet M.Curium:& poſthumo non nato Curius,quaſi etiam vulgaritér ſubſtitutus admitti vellet. Subſtituti cauſam tuebatur Craſſus. Contrà dicebat Scæuola. Sed Centumuiros pronunciaſſe ſecundum Craſſum,Cicero in Oratione pro Cecinna ſignificat.Ornatè(inquit)& copioſè Craſſus homo lógè eloquentiſsimus, paulò antè quàm nos in forum venimus,iudicio Centumuirali hanc ſententiam defendit, & facilè cùm contra eum prudentiſsimus homo Q. Mutius diceret,probauit omnibus,M.Curium, qui hæres inſtitutus eſſet ita, mortuo poſthumo filio,cùm filius non modò non mortuus, ſed ne natus quidem eſſet, hæredem eſſe oportere. Sic igitur Centumuirale hoc iudicium adiuuat Marci & Veri conſtitutionem: & hæc eorum ſententia frequentius recepta eſt. Scio non deeſſe, qui Scæuolæ magis aſſentiantur,& Conſtitutioné Marci & Veri reſtringant, quaſi tantũ velit expreſſæ vulgari ſubſtitutioni ineſſe tacitam pupillarem: non etiam expreſſæ pupillari ineſſe tacitam vulgarem. Sed neſcio an ſatis graues ſint rationes,quibus hoc diſcrimen probare volunt. ¶ *ET Ante pubertatem.)* Hoc eſt, qûod ſuprà dixit,prius quàm in ſuam tutelam venerit.quoniam autem variè accipiuntur ea verbá, Iuſtinianus mutato ſermonis genere adiecit interpretationem.

1 *L.cũ filioſa. De lega.3.*

2 *L. qui liberis. §.ad ſubſtitutos. De vulga. & pupill.*

¶ *IPSI Filio ſit hæres.)* Idque in omnibus bonis eius. Sic enim ſcribit Vlpianus: Ad ſubſtitutos pupillares pertinent,& ſi quę poſteà pupillis obuenerint. Neque enim ſuis bonis teſtator ſubſtituit, ſed impuberis:cùm & exhęredato ſubſtituere quis poſsit:niſi mihi proponas militem eſſe,qui ſubſtituit hæredem hac mente,vt ea ſola velit ad ſubſtitutum pertinere, quæ à ſe ad inſtitutum peruenerunt. Excipere præterea poſſumus ipſam ſubſtitutionem factam à patre arrogatore, qui ſolùm poteſt in iis bonis, quæ à ſeſe quæſita ſunt, ſubſtituere.

3 *L. ſi arrogator. §. vlti. De adop.*

¶ *SVBSTITVTVS.)* Nó is modò, qui primo gradu pupillariter ſubſtitutus eſt, ſed etiam is, qui ſecundo loco compendioſe ſubſtitutus fuit huic ſubſtituto primo. Ita videlicet, vt ſubſtitutus ſecundus poſsit hæres eſſe pupilli,licet prius fuerit interceptus is,qui priori gradu pupillo ſubſtitutus erat. Veluti ſi pater filio ſuo pupillariter ſubſtituerit Titium: & quandocunque Titius moreretur, ei deinde ſubſtituerit Caium. Hìc ſi prius Titius deceſſerit,deinde pupillus adhuc impubes: pupilli hæreditatem conſequetur Caius iure tacitæ ſubſtitutionis vulgaris, incluſæ in illa compendioſa, cuius nunc euenit conditio, cùm Titius pupilli hæres non fuerit. Cæterum vbi vtraque ſubſtitutio eſſet pupillaris: hæc non obtinerent,vt & ſuprà dictum eſt. Tum enim ad ſubſtitutum ſecundi gradus non peruenirent bona pupilli, ſublato prius & intercepto eo, in cuius ſolius ſucceſsione tota ſpes erát.

4 *L.qui habebat. De vul. & pup.*

¶ *PARENTES Eis faciant.)* Idque multo liberius,quàm poſſet ipſe pupillus pubes factus ſibi facere. Nam mater, quæ à filio præterita vel exhæredata haberet querelam inofficioſi, non habebit aduerſus pupillarem ſubſtitutionem,quam parens ipſe fecerit:ſed omnino excludetur per ſubſtitutum.

5 *L. Papin. §. ſed nec impuberis. De inoff. teſta.*

¶ *QVA Ratione excitati.)* Apertè hìc Iuſtinianus,& apertius in ſua Conſtitutione, ait hanc ſubſtitutioné eſſe introductam ad exemplum pupillaris. Qua ratione vulgò vocatur exemplaris. & eius quidem vſus latiſsimè patet:quia cóuenit omnibus propè perſonis, quæ ipſæ ſibi teſtamentum facere non poſſunt. ¶ *CONSTITVTIONEM.)* Extat hæc Iuſtiniani Conſtitutio libro ſexto Códicis.

6 *L. humanitatis. C. de impub. & aliis ſubſtit.*

¶ *QVA Proſpectum eſt.)* Vulgari ſcilicet ac libero beneficio: cùm tamen olim mente captis ſubſtitui non poſſet, niſi id à Principe impetratum foret:quod non carebat magna moleſtia & difficultate. ¶ *MENTE Captos.)* Vel alio morbo vitióve impeditos:veluti ſi ſint Muti, Surdi, vel etiam Prodigi, quibus bonis interdictum eſt. Si tamen hi ante vitium,iuſtũ feciſſent teſtamentum, id ratum manebit. ¶ *CVIVSCVNQVE Sexus.)* Sed & cuiuſcunque ſexus parentes poſſunt hac vti ſubſtitutione: in qua nullum ſexus aut poteſtatis eſt diſcrimen. Itaque & mater furioſo filio ſubſtituere poterit.

7 *dic. L. humanitatis.*

¶ *ET SI Puberes ſint.)* Hoc eſt,Quanuis omnino puberes ſint, quibus ita ſubſtituitur. Quod addo, ne quis hæc verba implicatiuè accipiat. Reuera enim non niſi puberibus exemplariter (vt ita loquar) ſubſtitui poteſt. nam ſi furioſus ſit impubes, magis ei ſubſtituetur pupillariter. Eſt enim potior naturalis ratio ætatis. Et ordinario remedio cedere debet extraordinarium.

8 *L.qui habet. De tutelis.*

9 *L. in cauſa. De minorib.*

¶ *AD Exemplum pupillaris.)* Vt videlicet quemadmodum ratione minoris ætatis conceſſum eſt patri ius ſubſtituendi, ita & miſeratione furoris concedatur. Nemo tamen exiſtimet eandem eſſe conditionem vtriuſque ſubſtitutionis. Nã & aliquod diſcrimen paulò antè notauimus. ¶ *CERTAS Perſonas.)* Primùm filios ſuos,

ſuos, ipſius furioſi fratres, ſi quos habet: qui ſi nulli ſint, alium quemuis. Cuiuſmodi nulla fit diſtinctio in pupillari ſubſtitutione. Pupillariter enim ſtatim quiuis ſubſtitui poteſt. ¶ *SIN Autem reſipuerint.*) Theophilus vertit, εἰ τῷ τῆς παραφροσύνης τελευτήσαι πάθει: vt hîc intelligamus ſolidam ſanitatem, extincto prorſus morbo furoris. At ſi hi ſolùm habuerint dilucida quædam intermiſsi furoris interualla, niſi interim teſtamẽtum ipſi ſibi fecerint, nõ euaneſcet eo ſtatim nomine ſubſtitutio: maximè ſi in priſtinum relapſi morbum deceſſerint. Nam nec videbitur vnquam fuiſſe ſanus, qui ſolùm ad aliquod tempus in quiete fuit inumbratã[1], manentibus reliquiis veteris morbi, quem nunquam prorſus deſiiſſe, etiam ſi latuerit, apparet ex eo, quod rurſus ſeſe ſtatim exerat nulla noua cauſa prouocatus. Cæterum ſi quis verè ſemel reſipuiſſet, proculdubio ſtatim euaneſceret ſubſtitutio: nec redintegraretur, etiam ſi is poſtea aliquo fortè caſu in priſtinum morbum recideret. Neque enim præſtolamur, aut conſideramus inopinam ac nouã hominis calamitatẽm: quæ ſi præter ſpem euenerit, nouo ſubſidio, nouáque ſubſtitutione opus eſſet[2]. Porrò quod hîc dicitur de reſipiſcentia, trahit Paulus[3] ad ſuſceptam præter ſpem ſobolem: vt quemadmodum eo nomine reuocatur profuſior donatio[4], ita & infirmetur ſubſtitutio, ne ſit filio fraudi. Pauli verba, quæ & memorabilia ſunt, & totum hunc locum bene explicant, ſunt hæc: Ex facto quæritur, Qui filium habebat mutum puberem, impetrauit à Principe, vt muto ſubſtituere ei liceret, & ſubſtituit Titium. Mutus duxit vxorem poſt mortem patris, & naſcitur ei filius: quæro, an rumpatur teſtamentum: Reſpondi, Beneficia quidem Principalia ipſi Principes ſolent interpretari: verùm voluntatem Principis inſpicientibus, poteſt dici, eatenus id eum tribuere voluiſſe, quatenus filius eius in eadem valetudine perſeueraſſet: vt quemadmodum Iure Ciuili pubertate finitur pupillare teſtamentum, ita Princeps imitatus ſit ius in eo, qui propter infirmitatem teſtari non poſsit. Nam & ſi furioſo filio ſubſtituiſſet, diceremus deſinere valere teſtamentum, cùm reſipuiſſet: quia iam poſſet ſibi teſtamentum valere. Etenim iniquum incipit fieri beneficiũ Principis, ſi adhuc id valere dicamus: auferet enim teſtamenti factionem homini ſanæ mentis. Igitur etiam agnatione ſui hæredis dicendum eſt, rumpi ſubſtitutionem: quia nihil intereſt, alium hæredem inſtituerit ipſe filius poſtea, an iure habere cœperit ſuum hæredem. Nec enim aut patrem aut Principem de hoc caſu cogitaſſe veriſimile eſt, vt eũ, qui poſtea naſceretur, exhæredaret.

¶ *AVT Certè vnum teſtamentum eſt.*) Hæc ἐπανόρθωσις indicat multa hîc eſſe, quibus modò eſſe duo teſtamenta, modò vnicum tantùm iudicare poſsimus. Primùm enim ſi ſpectes teſtatorem, vnicum videtur. idem & ſi conſideres, quæ interuenire debent in teſtamentis ordinandis. Nam hîc ſufficiunt ſeptem teſtes: eóſque ſatis eſt ſignaſſe paternum teſtamentum, etiamſi non meminerint teſtamẽti pupillaris. At diuerſum obſeruatur in diuerſis teſtamentis diuerſorum hominũm[5]. Id quod ſanè & hîc obſeruaretur, ſi prius dudũ pater ſibiipſi teſtatus, poſtea ex interuallo pupillares faceret tabulas[6], quaſi tum reuera duo ſint teſtamentã[7]. Rurſus ſi hîc expendas rationem legis Falcidię, non niſi vnum patris & filij teſtamentũ videbitur: cùm non niſi vnus ſemel quadrans vtriuſque nomine detũr[8]. Poſtremò eſt hoc vtrique commune, quod vt à teſtatore inſtitutus ex certa parte hæres, non dato alio cohærede, nihilominus conſequitur ſolidũ aſſem hæreditatis[9]: ita & pupillariter ſubſtitutus. Contrà autem multa ſunt, quibus videantur hîc eſſe duo teſtamenta. vt ſi diuerſis temporibus, & ex interuallo fiant. Deinde quia ſunt diuerſæ hæreditates patris & filij[2]. Poſtremò quòd pater ſcribens ſibi tabulas teſtamenti, poteſt ſine ſcripto per nuncupationem facere teſtamentum pupillare[1]: cùm tamen vnum idémque teſtamentum non poſsit ad eum modum diſtrahi, vt partim ſcriptum, partim nuncupatiuum ſit. Certè qui impugnat principale patris teſtamentum, quaſi indignus repellitur & à ſubſtitutione pupillari: vtpote quæ ſit coniuncta & vnita principali teſtamento. At ediuerſo, qui ſolas pupillares tabulas impugnat, non perdit emolumentum teſtamenti principalis: quaſi id diuerſum ſit[4]. Et aperta eſt ratio diſcriminis: quòd ſequela & acceſsio cohæreat principali: non item ediuerſo principale cohæreat acceſsioni.

¶ *ITA Formidoloſus ſit.*) Sanè quotidiana rerum experientia ſatis admonet, non omnino vanam eſſe harum inſidiarum formidinẽ, Quid non mortalia pectora cogit Auri ſacra fames? Atque olim quoque à ſubſtitutis ſtructas frequenter fuiſſe pupillis

1 L. quod meo. De acqui. poſſ.
2 L. inter ſtipulantem. §. ſacram. De verbo. obligat.
3 L. ſi vnquam. C. de reuocan. donat.
4 L. ex facto. De vulg. & pup.
5 L. patris & filij. De vulg. & pup.
6 L. pen. De teſtam.
7 L. ſi quis eũ. De vulg. & pup.
8 L. in ratione. 1. §. quod vulgo. D. ad leg. Falc.
9 L. 1. § ſi ex fundo. De hæred. inſtit.
1 L. cohæredi. §. vlt. De vulg. & pup.
2 L. 2. §. interdum. D. illo tit.
3 L. patris & filij. in fi. D. illo tit. L. ſi ita ſcriptum. §. vlt. De bon. poſſeſ. ſecun. tabu.
4 L. poſt legatum. §. qui principale. De iis. qui vt indig.

inſidias, indicant impia illa vulgi vota apud Perſium, Saty. 2. Pupillúmve vtinam, quem proximus hæres Impello, expungam. Notáque eſt illa mulier Mileſia, quæ accepta à ſubſtituto pecunia, partũ ſuum medicamentis abegit necauítque: & ſceleratus ille tutor, cruci olim affixus ab Imp. Sergio Galba, quòd pupillũ, cui ſubſtitutus erat, veneno ſuſtuliſſet. Quare & hæc pericula pupillaris ætatis omnium inſidiis expoſitę, mouerũt olim veteres, vt noluerint pupillum educari apud eos, ad quos proximè pertineret legitima eius ſucceſsiõ. ¶ *VVLGAREM Subſtitutionem palam facere.*) Maximè ſi adiiciat & teſtetur, aliũ eſſe quem filio pupillariter ſubſtituit. alioqui ſanè parũ hæc profuerit cautio: & ab eo qui vulgariter ſubſtitutus erit, cùm ſatis intelligat, expreſſa vulgari ſubſtitutione contineri & tacitam pupillarem, non minus periculum metuendum eſt, formidandæque inſidiæ, quàm ab eo qui palam & expreſſè eſſet pupillariter ſubſtitutus. Certè vbi alium vulgariter ſubſtituimus, alium pupillariter filio: conſtat nullam tacitam pupillarem ſubſtitutionem comprehendi vulgari ſubſtitutione nominatim factã. Præualet enim expreſſum tacito. ¶ *PROPRIO Lino obſignare.*) Suetonius refert Neronis temporibus, aduerſus falſarios primùm repertum eſſe, ne tabulæ niſi pertuſæ ac ter ligno per foramina traiecto, obſignarentur. Huc pertinet quod noſter Scæuola ſcribit, Inciſum linũ fuiſſe, vt recognoſceretur teſtamentum. meminit & Lucianus in Timone. loquens enim de aperiundis teſtamenti tabulis, ait: ἐπειδὰν τὸ σημεῖον ἀφαιρεθῇ, καὶ τὸ λίνον ἐντμηθῇ, καὶ ἡ δέλτος ἀνοιχθῇ. Idem alio loco refert quendã olim fuiſſe Alexandrum, aduerſus quem parum profuiſſet tota hæc cautio. Ille enim obligatas lino obſignatáſque tabulas, ea arte aperire ſciebat, vt nemo deprehendere poſſet fuiſſe apertas.

¶ *NON Ideo minus valere.*) Liberum enim eſt cuique apud ſeſe explorare, an expediat ſibi conſiliũm: atque deinde illud vel reiicere, vel ſequi. Nulla enim eſt conſilio parendi neceſsitas. Id quod ſentiendum eſt & de omnibus iis, quæ tradunt Legumlatores, συμβουλεύοντες μᾶλλον, ἢ νομοθετοῦντες, vt verbis vtar Iuſtiniani.

¶ *SED Etiam exhæredatis.*) Præteritis verò vix ſubſtitui poteſt: quia ipſa præteritio principale teſtamentum infirmet. Et quanuis exhæredatis poſsit ſubſtitui, nec moriantur inteſtati, ſicuti & tutores dari: non tamen licet legata in tabulis pupilli exhæredati relinquere. Legata enim (inquit Papinianus) & ſecundis tabulis data, quaſi in primis ſub cõditione relicta intelliguntur. nempe vt hæres teſtatoris, qui in primis tabulis ſcriptus eſt, ea debeat, ſi intra pubertatem filius deceſſerit. At hic filius, quum nõ ſit hęres; debere non poteſt legata in primis relicta tabulis: ſed ad ipſum hæredem pertinet eorũ præſtatiõ. Hinc eſt quòd nec ipſe ſubſtitutus exhæredato filio, poſsit legatis grauari. Neque enim teſtator plus iuris in ſubſtitutum habere poteſt, quàm in eum, cui ſubſtituit. Sed vt ab eo valeant relicta legata, oportet hæreditatem vel eius partem ad ſubſtitutum perueniſſe per filium, cui ſubſtitutus eſt. ¶ *ITAQVE Eo caſu.*) Alio caſu, nẽpe cùm filio hæredi inſtituto ſubſtituitur, omnia quoque filij bona vndecunque ei obuenerint, ad ſubſtitutum pertinent. ¶ *ID Omne ad ſubſtitutum pertinebit.*) Cum hoc loco nequaquam pugnat Triphonini reſponſum, ſi emendatè legatur ad hunc modum: Si miles exhæredauerit filium, vel ſciens eum ſuum filium eſſe, ſilentio præterierit: an legatum à ſubſtituto ei dari poſsit, quæſitum eſt. Dixi, non poſſe: licet ampla legata reliquerit exhæredato. Miles & emancipato filio ſubſtituere poteſt. Verùm hoc ius in iis exercebitur, quæ ab ipſo ad eum, cui ſubſtituit, peruenerint: non etiam in iis, quæ habuerit, vel poſtea acquiſierit. Nam & ſi filio ſuo, viuo adhuc auo, ſubſtituit: pòſt acquiſitam ei aui hæreditatem, nemo diceret ad ſubſtitutum pertinere. Hæc Triphonius. qui non negat, quod hîc docet Iuſtinianus, Subſtitutum filiofa. pupillariter, conſequi etiam ea bona, quæ filio poſtea obuenerunt: ſed illud ſolum negat, à filio exhæredato non valere legatorum dationem. Et multum intereſt inter onus legati, & ipſam ſubſtitutionem, quam pupilli intereſt valere, ne moriatur inteſtatus. Altera pars reſponſi Triphonini, huc non pertinet: loquitur enim de milite, qui ſingulari iure ſubſtituere poteſt, etiam exhæredato filio: ſaltem ratione eorum bonorum, quæ à ſeſe proficiſcuntur.

¶ *DE Poſthumis.*) Qui licet verè in poteſtate eſſe non poſsint, vtpote nondum nati: quia tamen hîc de eorum fauore agatur, pro natis haberi poſſunt. Extátque vetus exemplum Coponij, qui poſthumum hæredem inſtituit, eique Curium quẽdam ſubſtituit.

1 L. Cicero. De pœnis.
2 L. 1. D. vbi pup. educ. debeat.
3 L. iã hoc iure. De vulga. & pup.
4 L. cùm ex filio. §. filio. De vulg. & pup.
5 L. Aurelius §. teſtamẽto facto. De liber. legat.
6 L. 2. in fi. D. Mandati.
7 L. cùm pater. §. mando. De legat. 2.
8 L. in ratione. 1. § quod vulgo. De vulga. & pup.
9 §. legatũ eſt. inf. de lega.
1 L. cùm quidam. C. de legat. L. ab exhæredati. De leg. 1. L. miles ita. § ſi miles. De mil. teſta.
2 L. qui fundum. §. qui filios. D. ad leg. Falcid.
3 L. qui liberis. §. ad ſubſtitutos. De vul. et pup.
4 L. Miles ita. §. pen. De mil. teſtament.
5 L. vlt. C. de colla. bon.
6 L. qui in vtero. De ſtatu homi.

ſtituit. Et ex Cicerone in iure noſtro relatum eſt, Mulierem quandam Mileſiam partum abegiſſe adhuc in vtero, cui quis erat ſubſtitutus.[1]

¶ *NEMO Facere poteſt.*) Niſi fortè ſit miles, inquit Vlpiànus, dum totum hunc locum ita explicat[2]: Quiſquis impuberi teſtamentum facit, ſibi quoque debet facere. Cæterū ſoli filio non poterit:niſi fortè miles ſit. Adeò autem niſi ſibi quoque fecerit, nō valet:vt niſi etiam adita patris hæreditas ſit,pupillare teſtamētum euaneſcat. Planè ſi omiſſa cauſa principalis teſtamenti,ab inteſtato poſsideatur hæreditas: dicēdum eſt, & pupillo ſubſtitutum ſeruandum. ¶ *NISI Et ſibi faciat.*) Idque priori loco. Sic enim ait Vlpiànus: Prius ſibi quis debet hæredem ſcribere,deinde filio ſubſtituere.&[3] non conuertere ordinem ſcripturæ. Et hoc Iulianus quoque putat. Cæterum ſi antè filio, deinde ſibi teſtamentum faciat, non valere. Sanè tamen ſi ſubſtitutioni ſtatim ita fuerit ſubiecta inſtitutio, vt facilè reſtitui poſsit verborum metatheſis: non oberit tantilla vocum inuerſio. Atque illud eſt, quod idem ait Vlpianus:Sed ſi quis ita fuerit teſtatus,ſi filius meus intra decimumquartum annum deceſſerit, Seius hæres eſto: & deinde,filius hæres eſto:valet ſubſtitutio,licet conuerſa ſcriptura filij teſtamentum fecerit. ¶ *NAM Pupillare teſtamentum.*) Hæc ratio ſumpta videtur ex reſponſo Pauli,[4] qui ait: Sicut codicilli pars intelliguntur teſtamenti: ita ſecundæ tabulæ,principalium tabularum partem obtinere videntur. ¶ *ADEO.*) Hæc epitaſis deſcendit ex hac generali & vulgata iuris regula, ſi principalis cauſa non ſubſiſtat, nec ſequela vel acceſſio conſiſtere poteſt. ¶ *NON Valeat.*) Vel ab initio, vel etiam ex interuallo. Di-[5]ſtinguendæ tamen ſunt hìc cauſæ,quia non omnes ad euertendas quoque tabulas pupillares pertinent. Primùm, ſi per querelam inofficioſi Iure Ciuili reſcindatur teſtamētum in ſolidum:ſimul corruent tabulæ pupillares hoc iure[6]: non etiam ſi pro parte tantum. At ſi iure Honorario, veluti per Bonorum poſſeſsionem contra tabulas,paternum ſubuertatur teſtamentum:ratæ nihilominus manebunt tabulæ pupillares[7]. Nā nec eas ſimul euertere vult Prætor. Nec ſi velit,omnino poſsit ſine cauſa. Porrò ſi inefficax reddatur patris teſtamētum, quia non adeatur ex eo hæreditas: inefficaces quoque erunt tabulæ pupillares.[8] Sed etſi teſtamentum ex interuallo irritetur,quia pater aliud poſterius fecerit: non manebit rata ſubſtitutio[9].

¶ *VEL Singulis.*) Totus hic locus ad verbū deſcriptus eſt ex reſponſo Florentini[1]. ¶ *VEL Ei, qui eorum nouiſsimus.*) Quid ſi duobus impuberibus inſtitutis, ſimpliciter ita ſubſtituat, Si vterque impubes deceſſerit? Hìc ſanè Iuſtinianus probàuit ſententiā Sabini, vt perinde ſit, atque ſi nouiſsimo tantùm ſubſtituiſſet.[2] ¶ *SI Ius legitimarum hæreditatum.*)Sic videlicet,vt fratres ſuperſtites præferantur ſubſtituto. Id quod elegāter explicat Iulianus, his verbis: Si pater impuberes filios inuicem ſubſtituerit, & ei,[3] qui nouiſsimus mortuus fuerit, Titium:reſpondēdum eſt,ſolos fratres bonorum poſſeſsionem accepturos & quodammodo duos gradus huius inſtitutionis factos,vt prius fratres inuicem ſubſtituerentur:ſi illi non eſſent,tunc Titius vocaretur.Sanè ſi hìc extranei inſtituti eſſent, inter quos nullum eſſet ius legitimæ ab inteſtato ſucceſsionis,& nouiſsimo aliquis eſſet ſubſtitutus ex toto aſſe: vt ex teſtatoris voluntate totus as aliquando ad ſubſtitutum perueniat,neceſſe eſt,alterum ſubſtitutionis gradum inducere, vt hic qui nouiſsimo ſubſtitutus eſt, aliis quoque prius decedentibus tacitè videatur ſubſtitutus[4]:hìcque omnes intelligantur quaſi per fideicommiſſum rogati, vt totus tādem as Titio ſubſtituto aliquando reſtituatur. Et cùm hodie nouo iure mater ab inteſtato ſuccedens cum fratribus, impedimento ſit,quo minus integrum inter fratres cōſerueturius legitimæ ſucceſsionis,vt ad eum qui nouiſsimo ſubſtitutus eſt, ex voluntate teſtatoris tota perueniat hæreditas: non temerè putauit Viglius, & hoc quoque noſtro caſu neceſſarium eſſe quādam ſubſtitutionē tacitā inter fratres inducere,quando iis iam ſatis non eſt ius legitimarum hæreditatum.

¶ *QVIBVS Verbis vocantur.*) Quòd autem attinet ad verba ſubſtitutionis nominatim factæ, iis vocantur & qui ipſi ſubſtituenti hæredes non extiterunt. Neque hìc neceſſe eſt ſubſtitutum,eſſe ab ipſo quoque teſtatore ſcriptum hæredem.Quinimo& ſi fuerit ſcriptus, tamen etiam repudiata eius hæreditate,vtetur ſubſtitutione:niſi omnino hac conditione fuiſſet ſubſtitutus,Si patris hæres eſſet[5]. Rurſus alio nomine differt nominatim facta ſubſtitutio à generali:quòd nominatim ſubſtitutus viriles æqualéſque partes conſequatur,non autem eas, quas fortè haberet in principali ſua inſtitu-

1 *L. Cicero. De pœnis.*
2 *L. 2. § quiſquis. De vulg. & pup.*
3 *L. 2. § prius. De vulg. & pup.*
4 *L. pen. D. quemad. teſta. aper.*
5 *L. quod per manus. De iure codic. L. cùm principalis. De regu. iu.*
6 *L. Papin. § sed nec impuberis. De inoff. teſta.*
7 *L. in ſubſtitutione. De vulg. & pup.*
8 *L. ex duobus. § vlti. De vulg. & pup.*
9 *L. ſi quis cum. § ſi ſuo. De vulg. & pup.*
1 *L. vel ſingulis. De vulg. & pup.*
2 *L. cū quodā. C. de Imp. & al. ſubſti.*
3 *L. ſi pater impuberes. De vulg. & pup.*
4 *L. Titia Seio. § Seia liberti. De lega. 2.*
5 *L. qui liberis. De vulg. & pup.*

1 *L. nonnunquam. D. ad Treb.* tionē. At generaliter ſubſtituti, in pupilli ſucceſsione non alias partes conſequuntur,
quàm eas, quas habent in ipſius teſtatoris hæreditate, vti etiam paulo pôſt docet Iuſti-
nianus. ¶ *ILLI.*) Vel etiam ille: ne quis exiſtimet ſuperiorē formulam generalis ſub-
ſtitutionis omnino deſiderare multitudinis numerū. Nam & ſi hîc aliquis ſolus hęres
2 *L. ſi in teſtamēto. §. vlt. D. ſi quis omiſſ. cau. teſta.* fiat teſtatori, etiam ſubſtitutionis emolumentum auferēt. ¶ *ET Scripti ſunt.*) Ergo
hîc ad ſubſtitutionem non admitteretur hæres legitimus, qui ſcriptus non fuit. Sed nec
dominus, cui per ſeruum, nec pater, cui per filium hæreditatis portio quæſitā eſt. Imò
3 *L. cum filio. De vulg. & pup.* verò ipſe ſeruus ſi manumiſſus fuerit, vel filius ſi emancipatus, ſibi acquiret ſubſtitu-
4 *L. qui liberis. §. hæc verba. De vulg. & pupill.* tionis emolumentum. Pręterea hîc non admittetur hęredis ſcripti hærēs: quia nec ipſe
ſcriptus eſt, nec ex iudicio teſtatoris venit. quanuis alioquì dici ſoleat, hæredē hæredis,
teſtatoris quoque ipſius hæredem eſſē. Si quando tamen hic hæredis hæres niteretur
5 *L. hæredis. L. ſciendum. De verb. ſigni.* etiam teſtatoris iudicio, poſſet ad ſubſtitutionem admitti: vt in quodam reſponſo
6 *L. paterfa. primis. De vulg. & pup.* Pāuli. quemadmodum & vbicunque alioqui periculum eſſet, ne non haberet hære-
dem pupillus: vt cùm vnus tantùm ſcriptus eſt hæres, & generaliter concepta pupil-
laris ſubſtitutio: ſi is patri hæres extiterit, ſed pupillo adhuc viuente deceſſerit, eius
hęres pupillo poſtea intra pubertatem mortuo ſuccedet, ſaltem neceſſario iure quodā
7 *L. qui patri. De acquir. hæred.* accreſcendi, ſi quis ei vellet negare ius ſubſtitutiōnis. ¶ *EXTITERVNT.*) Ne-
ceſſe eſt enim conditionem aſcriptam euenire: ſed ſemel eueniſſe ſufficit. Itaque ſatis
hîc eſt ſemel eos extitiſſe hæredes: vt licet poſtea eſſe deſierint, nihilominus ad ſubſti-
8 *L. in ſubſtitutione. De vulg. & pup.* tutionem vocentur. Scribit enim Iulianūs, placuiſſe Prudentibus, huic ſubſtitutioni
locum eſſe, ſi quis quandocunque hæres fuiſſet: & quanuis viuo pupillo hæres eſſe
deſiiſſet, fortè ex cauſa de inofficioſo: futurum tamen eum hæredem ex ſubſtitutione.
Non ſimili modo in hac ſpecie dicendum eſt, ſi quis cùm duos filios haberet, Caium
puberem, Lucium impuberem: ita filio ſubſtituiſſet, Si Lucius filius meus impubes
deceſſerit, neque mihi Caius filius meus hæres erit, tunc Seius hæres eſto. Nam Pru-
dentes ita hoc interpretati ſunt, vt ad impuberis mortem conditio ſubſtitutionis eſſet
referenda. ¶ *PRO Qua parte hæredes facti ſunt.*) Non etiam pro qua parte hęredes ſcri-
pti ſunt. Fieri enim hîc poteſt vt maiorem conſequantur ex hæreditate teſtatoris por-
tionem, quàm ex qua ſcripti fuerunt: vt ſi cuius cohæredis repudiantis portio iis ac-
creuerit. Hîc itaque in diuiſione hæreditatis pupillaris habebitur ratio non tam ſcri-
ptarum portionum, quàm acquiſitarum. Id quod Caius, ex cuius reſponſo hic locus
9 *L. ſi in teſtamento. De vulgari & pupill.* deſumptus videtur, apertè adiecit, inquiēns: Si in teſtamento hæredes ſcripti, ita alicui
ſubſtituti fuerint, vt ſi is hæres nō eſſet, quiſquis ſibi hæres eſſet, is in parte quoque de-
ficientis eſſet hęres: pro qua parte quiſquis hæres extitiſſet, pro ea parte eum quoque in
portionem deficiētis vocari placet: neque intereſſe iure ſubſtitutionis quiſque ex ma-
iore parte hæres factus eſſet, an verò per legem alteram, alicuius partem vindicaſſet.

¶ *EXCESSERINT.*) Ergo ſaltem vſque ad vltimum momentum pupillaris æ-
tatis durat hæc ſubſtitutio. quod receptum eſt fauore pupillorum: ſicuti & cùm agitur
1 *L. 3. §. minore. De Minoribus.* de reſtitutione minorum. Non tamen id remoratur teſtamenti factionem: ad quam
ſufficit vltimum decimiquarti anni diem attigiſſe: nec exceſsiſſe oportēt. Et ſi eo die
2 *L. qua ætate. De teſta.* factum ſit teſtamentum, proculdubio ſtatim euaneſcet ſubſtitutio.

¶ *EXTRANEO.*) Qui nec natura nec iure coniunctus eſt. Cæterum eum, quē
prius arrogauerimus, impuberem, ſi ſcribamus hæredem: licebit ei pupillariter ſubſti-
3 *L. 2. De vulg. & pup.* tuerē. ¶ *NEMO Poteſt.*) Qui ſcilicet miles nō ſit. Nam militi liberū eſt, & extraneo,
4 *L. milites etiam, & L. milites ita. §. pen. De milit. teſtamento. L. in teſtamento §. C illo tit.* & hæredi filio puberi emācipatóque directò ſubſtituēre. Et ſi cui cōpendioſe ita ſub-
ſtituerit, Titio hæredi meo, quādocunque deceſſerit, Seium ſubſtituo: ſi quidem is, cui
ſubſtituitur, vel pubes ſit filiusfamiliâs, vel emācipatus, vel extraneus non conſequetur
5 *dic. §. exhæredato.* ſubſtitutus alia bona, quàm quæ proueniunt à teſtatore militē. Sin autem ſit filiusfa.
impubes, & moriatur ante pubertatem: conſequetur ſubſtitutus non modò teſtatoris
6 *L. ſed & ſi plures. §. ad ſubſtitutos. L. Centurio. De vulga. & pup.* bona, ſed etiam ea, quæ ſunt ipſi pupillo propriā. At ſi poſt pubertatem: ſeparabun-
tur teſtatoris patris bona à filij bonis aliūde acquiſitis. Quod & in compendioſa ſub-
ſtitutione à Pagano verbis directis facta filiofamiliâs impuberi, recipitur: vt ea eua-
7 *L. verbis ciuilibus. L. cohæredi. §. cùm filia. & L. in pupillari. De vulg. & pupill.* neſcat pubertate ſolùm quod attinet ad bona propria ipſi pupillō. In bonis autem pa-
ternis ratum manebit ius ſubſtitutionis: ſaltem per interpretationem fideicommiſsi ex
veriſimili voluntate teſtatoris. Quanquam ab initio non conſiſteret, atque ideo nec
ad fideicommiſſum trahi poſſēt hæc ſubſtitutio, ſi ab initio facta eſſet à Pagano, filio-
familiâs

familiàs puberi, vel emancipato, vel extraneo, his verbis directis, QVANDOCVNQVE IS DECESSERIT, TV HAERES ESTO. Sed vt hîc rectè aliquid agat teſtator, oportet eum fideicommittere, quemadmodum docet Iuſtinianus. ¶ *PER Fideicommiſſum.*) Ergo, quod apud Iuſtinianum in Nouella eius Conſtitut. 108. dicitur licuiſſe patri plures habenti liberos iam puberes, vt eius verbis vtar, ἀλλήλους αὐτῶν ἐξ ἀπαιδίας ἀντικαταστῆσαι, accipiendum erit pro eo, quod idem alio loco, nempe in Nou. Conſtitut. 39. eadem de re agẽs magis propriè ait, πράγματα ἐξ ἀπαιδίας ἀντικαταστῆσαι: vt magis fideicõmiſſum, quàm ſubſtitutionẽ intelligamus. ¶ *SVO Loco trademus.*) Poſtea enim plenius aget de fideicommiſſariis libertatibus. Interim hoc loco breuiter admonendi ſumus, multum intereſſe, an quis hæredem directò faciat per ſubſtitutionem, an tantùm fideicommiſſo honoret. Nam hæres ſuccedit omnibus bonis eius, cuius ſcriptus eſt hæres. At fideicommiſſum tantùm comprehendit bona teſtatoris, quæ nec in ſolidum reſtituuntur, ſed vno quadrante diminuta.

IN SEQVENTEM TITVLVM ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ.

HACTENVS de præcipuis partibus iuſti teſtamenti: nunc videamus quid poſſit teſtamentũ euertere. Et ſanè teſtamenta quæ rata non habentur, vel ab initio irrita ſunt, vel poſtea fiunt. Prioris generis eſt iniuſtum teſtamentum, cùm vel deſunt ſolẽnia iuris, vel præteriti ſunt quos oportuit inſtituere, aut exhæredare: vel ſanè cùm teſtator ipſe, aut qui inſtitutus eſt, non habet teſtamenti factionem. De quibus omnibus ſatis ſuperque diſputatum eſt ſuperioribus titulis. Alterius generis eſt teſtamentum, ab initio quidem iuſtum & ritè factum, ſed quod poſtea rumpitur infirmatúrque. De eo nunc dicere parat Iuſtinianus hoc Titulo: & docet dupliciter id accidere, hoc eſt, Vel manente in ſuo ſtatu teſtatore, veluti per agnationem ſui hæredis, aut per poſterius teſtamentum: quibus modis propriè rumpi dicitur teſtamentũ: Vel etiã non manẽte in ſuo ſtatu teſtatore, vt quia capite minuitur. idem etſi eo mortuo, non adeatur eius hæreditas: túncque propriè irritum fieri dicimus teſtamentum.

Quibus modis teſtamenta infirmentvr, TIT. XVII.

TESTAMENTVM iure factum, vſque eò valet, donec rumpatur, irritúmve fiat. Rumpitur autem teſtamentum, cùm in eodem ſtatu manente teſtatore, ipſius teſtamenti ius vitiatur. Si quis enim poſt factum teſtamentum adoptauerit ſibi filium per Imperatorem, eum, qui eſt ſui iuris: aut per Prætorem ſecundum noſtram Conſtitutionem, eum, qui in poteſtate parentis fuerit: teſtamentum eius rumpitur quaſi adgnatione ſui hæredis.

Poſteriore quoque teſtamẽto, quod iure perfectum eſt, ſuperius rumpitur: nec intereſt, extiterit aliquis hæres ex eo, an non. hoc enim ſolum ſpectatur, an aliquo caſu exiſtere potuerit. Ideóque ſiquis aut noluerit hęres eſſe, aut viuo teſtatore, aut poſt mortem eius antequàm hæreditatem adiret, deceſſerit: aut conditione, ſub qua hæres inſtitutus eſt, defectus ſit: in his caſibus paterfamilias inteſtatus moritur. Nam & prius teſtamentum non valet, ruptum à poſteriore: & poſterius æquè nullas habet vires, cùm ex eo nemo hæres extiterit.

Sed & ſi quis priore teſtamento iure perfecto, poſterius æquè iure fecerit: etiam ſi ex certis rebus in eo hæredem inſtituerit: ſuperius tamen

teſtamentum ſublatum eſſe, Diui Seuerus & Antoninus reſcripſerunt. cuius Conſtitutionis verba & hîc inſeri iuſsimus, quum aliud quoque præterea in ea Conſtitutione expreſſum ſit: Imperatores Seuerus & Antoninus Cocceio Campano: Teſtamentum ſecundo loco factum, licet in eo certarum rerum hæres ſcriptus ſit: perinde iure valere, ac ſi rerum mentio facta non eſſet: ſed & teneri hæredem ſcriptum, vt contentus rebus ſibi datis, aut ſuppleta quarta ex lege Falcidia, hæreditatem reſtituat his, qui in priore teſtamento ſcripti fuerant, propter inſerta fideicommiſsi verba, quibus, vt valeret prius teſtamentum, expreſſum eſt, dubitari non oportet. Et ruptum quidē teſtamentum hoc modo efficitur. Alio autē modo teſtamēta iure facta infirmantur. veluti. cùm is qui fecit teſtamentum, capite diminutus ſit. quod quibus modis accidat, primo libro retulimus. Hoc autem caſu irrita fieri teſtamenta dicuntur, quum alioqui & quæ rumpuntur, irrita fiāt: & ea, quæ ſtatim ab initio nō iure fiunt, irrita ſint. Sed & ea, quæ iure facta ſunt, & poſtea per capitis diminutionē irrita fiunt, poſſumus nihilo minus rupta dicere. Sed quia ſanè commodius erat ſingulas cauſas ſingulis appellationibus diſtingui, ideo quædam non iure facta dicuntur, quædā iure facta rumpi, vel irrita fieri.

Non tamen per omnia inutilia ſunt ea teſtamenta, quæ ab initio iure facta, per capitis diminutionem irrita facta ſunt. nam ſi ſeptem teſtiū ſignis ſignata ſunt, poteſt ſcriptus hæres ſecundum tabulas teſtamenti bonorum poſſeſsionē agnoſcere: ſi modò defunctus, & ciuis Romanus & ſuæ poteſtatis mortis tēpore fuerit. Nā ſi ideo irritum factū ſit teſtamentū, quia ciuitatē, vel etiā libertatem teſtator amiſit, aut quia in adoptionem ſe dedit, & mortis tempore in adoptiui patris poteſtate ſit: non poteſt ſcriptus hæres ſecundum tabulas bonorum poſſeſsionem petere.

Ex eo autem ſolo non poteſt infirmari teſtamentum, quòd poſtea teſtator id noluerit valere: vſqueadeo, vt ſi quis poſt factum prius teſtamentum poſterius facere cœperit, & aut mortalitate præuentus, aut quia eum eius rei pœnituit, id non perfecerit: Diui Pertinacis Oratione cautum ſit, ne aliàs tabulæ priores iure factæ, irritæ fiant, niſi ſequentes iure ordinatæ & perfectæ fuerint. nam imperfectum taſtamentum ſine dubio nullum eſt.

Eadē Oratione expreſsit, non admiſſurum ſe hæreditatē eius qui litis cauſa Principē reliquerit hæredem: neque tabulas nō legitimè factas, in quibus ipſe ob eā cauſam hæres inſtitutus erat, probaturū: neque ex nuda voce hæredis nomē admiſſurum: neq; ex vlla ſcriptura, cui iuris autoritas deſit, aliquid adepturū. Secundum hoc Diui Seuerus & Antoninus ſępiſſimè reſcripſerunt: Licet enim (inquiunt) legibus ſoluti ſimus, attamen legibus viuimus.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

1 *L. nā etſi ſub cōditione. De iniuſto rup. & irri. fac. teſt.*
2 *L. 1. D. illo titu.*

IVRE *Factum.*) Quod ſcilicet ab initio conſtabat. alioqui ſanè rumpi nō diceretur, quod nullum eſt. Porrò huc pertinet reſponſum Papiniani, quo breuiter omnia vitia teſtamētorum comprehenduntur, his vērbis: Teſtamentum aut non iure factum dicitur, vbi ſolennia iuris defuerunt: aut nullius eſt momenti, cùm filius qui fuit in pa-

tria

tris poteſtate, præteritus eſt: aut rumpitur alio teſtaméto, ex quo hęres exiſtere poterit, vel agnatione ſui hæredis: aut irritum conſtituitur non adita hæreditate. ¶ *IN Eodem ſtatu manente teſtatore.*) Miror cur Theophilus cótrario ſenſu hunc locum verterit (ſi modò corrupta non eſt apud eum lectio.) *μὴ μείναντος τοῦ τεστάτορος ἐπὶ τῆς αὐτῆς καταστάσεως.* Certè quando teſtamentum infirmatur, non manente in eodem ſtatu teſtatore, non dicitur propriè rumpi, ſed irritum fieri. ¶ *ADOPTAVERIT Sibi filium.*) Vel etiam nepotem: modò è medio ſublatus ſit ille, ex quo hic fingitur nepo[1]s. Nam alioqui nulla hîc eſſet agnatio ſui hæredis. ¶ *QVASI Agnatione ſui hæredis.*) Qui ſcilicet nõ inuenitur hęres inſtitutu[2]s, vel quia præteritus eſt, vel etiá exhęredatu[3]s. Cæterum exhæredatio eius, qui adhuc extraneus erat, ſi qua fortè inueniatur, inepta prorſus eſſet ac ludicra, nulliúſque mome[4]nti. Si tamé filius ſit emancipatus, qui rurſus poſtea arrogetur, prior eius exhæredatio ritè facta efficeret, ne ſequéti eius arrogatione rumperetur patris teſtamentum. Quòd ſi extraneus prius inſtitutus, deinde exhæredatus ſit, ac tandem poſt teſtamentum arrogatus, non rumpetur eo nomine teſtamentum, quia reperitur inſtitutus: nec exhæredatio poſtea arrogato noce[5]re poteſt.

1 L. filio. §. vlt. De libe. & poſthum.
2 D. §. vltimo.
3 L. non putauit. §. ſi quis emancipatum. De bon. poſſeſ. cont. tabulas.
4 L. quidam cùm filium. De verb. oblig.
5 dic. §. ſi quis emãcipatũ.

¶ *POSTERIORE Quoque teſtamento.*) Potiores eſſe *τὰς τελευταίας διαθήκας*, ait etiam Lucianus in Dialogis. Et quod hîc de tabulis teſtamenti dicitur, trahi poteſt & ad codicillo[6]s: hoc tamé diſcrimine, quòd poſteriores codicilli non derogent prioribus, niſi quatenus contra[7]rij ſunt: at poſterius teſtamentum prorſus tollit, & ipſo iure abolet prius, etiamſi teſtato principalem ſuam voluntatem non mutârit. Rurſus quod hîc dicitur de teſtamento, pertinet etiá ad ſingulas teſtaméti partes, veluti ſubſtitutio[8]nes, lega[9]ta, fideico[1]mmiſſa. Et ne multis morer, in vniuerſum iure traditum eſt, nouiſſimá ſemper voluntaté teſtatoris eſſe ſeruandam. Et alio ſuperius loco admonuimus, in multis aliis iuris noſtri partibus poſteriora ſemper derogare prioribus, cùm ageretur de nouis legibus, quæ veteres abrogant. ¶ *QVOD Iure perfectum eſt.*) Inquit Vlpianus: Tunc prius teſtamentũ rumpitur, cùm poſterius ritè perfectũ eſt: niſi fortè poſterius vel iure militari ſit factum, vel in eo ſcriptus eſt, qui ab inteſtato venire poteſt. túc enim & poſteriore non perfecto, ſuperius rumpitur. Et adeò quidem, vt hîc non obſit filium eſſe præteritum in poſteriori teſtamento. Satis enim eſt, ſi in eo inſtituti fuerint, qui ab inteſtato ſuccedere poterant. Porrò refert Iuſtinianus paulò poſt Orationem Pertinacis, Ne aliàs tabulę priores iure factæ, irritæ fiant, niſi ſequentes iure ordinatæ & perfectæ fuerint. ¶ *SVPERIVS.*) Totum, vt nulla eius pars ſuperſit aut maneat rata. Adeo, vt licet plerunque vti ſoleamus vna teſtamenti parte ad interpretationem alteriu[5]s: hîc tamen ad interpretationé poſterioris teſtaméti, nihil repetamus ex ſuperiori. Quare quod in priori teſtaméto nominatim tribuerat teſtator liberis maſculis, ſi id in poſteriori ſimpliciter tribuat liberis, admittentur & fœminæ. Omnino enim nihil repetitur ex ſuperiori, quod in poſteriori omiſſum e[7]ſt. Itaque legatú vel fideicómiſſum in priori teſtaméto relictũ, non debebitur, ſi poſterius iure perfectum ſit teſtamentũ, in quo nominatim repetitũ non e[8]ſt. quãquam ſanè aliud ſit in tacito fideicommiſſo. Sic enim ſcribit Papinianu[9]s: Cùm tacitũ fideicommiſſum ab eo datur, qui tam in primo, q̃ in ſecúdo teſtamento pro eadem parte, vel poſtea pro maiore hęres ſcribitur: probatio voluntatis mutatæ ei debet incúbere, qui conuenitur, cùm ſecreti ſuſcepti ratio plerũque dominis rerũ perſuadet, eos ita hęredes ſcribere, quorũ fidem elegerũt. Et ad eũ quoque modum cóſulti Imperatores reſcripſerunt. Poſtremò cùm dicimus ſuperius teſtamétũ rũpi poſteriori, ſciendũ eſt, id de Paganorũ teſtamentis dici. Aliud enim eſt in milite, qui poteſt duo relinquere teſtame[2]nta rata. ¶ *RVMPITVR.*) Ipſo iure. Nec tamé inutilis eſt clauſula, quã ſolét hodie noſtri tabelliones de more adiicere teſtamétis, qua teſtator dicitur reuocare omnia priora teſtamenta. Ea enim ſaltē eſt neceſſaria, ſi quod fortè prius teſtamétum nominatim derogaret ſequétibu[3]s. Deinde multũ eſſe poteſt vſui, quia plurimũ vtimur codicillis. at ij nó reuocãtur ipſo iure per poſteriores, niſi quatenus cótrarij ſunt. ¶ *HOC Enim ſolũ ſpectatur.*) Ad hunc modũ Pompo[5]nius: Cùm (inquit) in ſecundo teſtamento hæredé eum, qui viuit, inſtituimus, ſiue purè ſiue ſub conditione: ſi tamen conditio exiſtere potuerit, licet non extiterit, ſuperius teſtamentum erit ruptũ. ¶ *EXISTERE Potuerit.*) Iure Ciuili. Neque enim ſatis eſſe videtur ad rumpendum prius teſtamentum, ſi ex poſteriori hæres exiſtere potuerit Honorario iure tantùm. Finge priori teſtamento inſtitutum filiumfa.

6 L. diui. §. licet. De iure Codic. L. cùm proponas. C. de Cod.
7 dic. L. cùm proponas.
8 L. ſi iure. De leg. 3. L. 3. §. item ſi ipſe. D. ſi cui plus q̃ per leg. Falcid.
9 L. ſi quis eum. De vulg. & pup.
1 L. ſi mihi & tibi. §. in legatis. De lega. 1.
2 L. clari. C. de fideicommiſſ.
3 L. ſancimus. § ipſo iure. C. de teſta. L. 3. §. 1. L. tranſlatio in fi. De adi. legat.
4 L. 2. De iniuſto rup.
5 L. ſi duobus. §. ſi prim. De bon. poſſeſ. cont. tabul.
6 L. ſi ſeruus plurium. §. 1. De lega. 1.
7 L. ſi tibi certa. De adim. lega.
8 L. ſi iure teſtamento. De lega. 3.
9 L. cũ tacitũ. De probat.
1 L. Statius Florus. De iure fiſci.
2 L. quęrebatur. L. militis §. miles caſtrenſium. De milit. teſta.
3 L. ſancimus. C. de teſtament.
4 L. ſi mihi & tibi. De lega. 1.
5 L. cùm in ſecundo. De iniuſto rupto.

1 L. ſi filius. De liber. & poſth.
2 L. poſthumus. L. filio pręterito. De iniuſto rupto & irri. fac.

poſteriori præteritum.etſi is viuo patre decedat,reſponſum eſt, teſtamentum ſuperius non rumpi.nempe quia ex poſteriori nullus hęres exiſtere poſsit iure Ciuili:Atqui ex æquitate Prætoria hic potuit teſtamentum poſterius ſuſtinéri,& ex eo bonorum poſſeſsio peti. Sed id, ſi quidem reuera non extiterit hæres,non conſideramus ad ſubuertendum,quod alioqui Iure Ciuili ratū eſt. Et fieri non potuiſſe videtur,quod nec factū eſt,nec communi Iure Ciuili fieri poterat. ¶ *CONDITIONE.)* Quæ tamen exi-

3 L. cùm in ſecundo. De iniuſto rup.

ſtere potuerat,inquit Pompònius : additque multum intereſſe, qualis conditio poſita fuerit. Nam ſi in præteritum cócipiatur,veluti,ſi Titius Conſul fuit:ſi quidem ea vera eſt : cùm ex hoc hæres ſit, ſuperius teſtamentum proculdubio rumpitur. At ſi Titius Conſul non fuit,ſuperius teſtamentum non eſt ruptum. Idem etſi ad præſens tempus conditio adſcripta eſt. In futurū verò collatæ conditiones,ſi poſsibiles ſint, & exiſtere poſsint:licet non extiterint,efficiunt,vt ſuperius teſtamentū rumpatur. Si verò impoſſibiles ſint, veluti, ſi Titius digito cœlū tetigerit, hæres eſto : placet perinde eſſe,quaſi códitio adſcripta teſtaméto non ſit, quæ eſt impoſsibilis.Hæc Póponius. Cuius ſentétiam,vt rectè percipiamus,animaduertendū eſt,eam hic requirere conditioné,quæ exiſtere poſsit: quia impoſsibilis códitio pro nó adiecta habetur:nec reddit inſtitutionem conditionalé. Itaque huc non pertinet,vbi agitur de códitionali inſtitutione. ¶ *PA-*

4 l. 1. de hæred. quæ ab inteſt.

TERFA. Inteſtatus moritur.) Docet alio poſtea loco Iuſtinianus,Inteſtatū dici,qui aut omnino teſtamentum non fecit,aut non iure fecit:aut id quod fecerat,ruptū irritúmve factum eſt, aut ſi ex eo nemo hæres extiterit. ¶ *RVPTVM A Poſteriore.)* Ergo poſteriores tabulæ,etiam ſi in iis ſolū ſub conditione hæres ſcriptus eſt,ſtatim rumpunt priores,quæ puram continebant hæredis inſtitutionem. Diuerſum tamen eſt in contractibus. Nam ſi id quod purè emi,rurſus ſub conditione emam:nihil agitur poſteriore

5 L. ſi id quod purè. De reſcind. vendit.
6 L. ſi te ſolū. De hæred. inſtit.
7 L. non ad ea. De condit. & demonſt.

emptióne.Sanè & poſterior eiuſdem hæredis inſtitutio códitionalis,non reuocat priorem puram. Sic enim ſcribit Pomponius:Si te hęredem inſtituero,& deinde ſub códitione te eundé inſtituam,nihil valere ſequétem inſtitutionem : quia ſatis plena prior fuiſſet.In legatis tamen,etiam eiuſdem rei,ſemper ſpectamus poſteriorem ſcripturam. Itaque (inquit noſter Valens) quod hæres purè dare iuſſus eſt,quódve purè legatum eſt , cùm id ex interuallo ſub conditione legatum eſt, poſterius valet.

8 L. ſi quis priore. D. ad Senat. Trebell.
9 L. pupillus. §. ſi paganus. De iniuſt. rup. & irri. fac. teſtam.

¶ *SED Et ſi quis.)* Totus hic locus cū ipſo reſcripto Impp. ad verbū deſcriptus eſt ex reſpóſo Martiani ¶ *CVM Aliud quoque.)* Népe illud ipſum,quod & ab Vlpiano reſpóſum eſt,his verbis:Si Paganus,qui habebat iam factū teſtamentum,aliud feciſſet, & in eo comprehendiſſet,fidei ſe hęredis cómittere,vt priores tabulæ valerent,omnimodo prius teſtamétum ruptū eſt.quo rupto quæri poterit , an iure codicillorū id valere debeat,cùm & hęc verba ſint fideicómiſsi.Et ſine dubio vniuerſa quę illic ſcripta ſunt,in cauſa fideicómiſsi erunt:nó ſolùm legata & fideicommiſſa,ſed & libertates,& hæredis inſtitutio. Porrò auté nominatim meminit Vlpianus Pagani teſtatoris, quia lógè plus tribuatur militi:qui etſi nullius fideicommiſsi meminerit,non rumpit prius teſtamétum, niſi quatenus ei repugnat diſpoſitio poſterioris. Proinde ſi ex parte certa in priori teſtaméto inſtituerit hęredé,deinde in ſecundo teſtamento aliū ex alia parte, non irritabitur prius teſtamentū,aut prior inſtitutio. Cóiectura enim eſt,eum voluiſſe (quod poteſt)relinquere duo teſtamenta æquè valida. Idem etſi cùm ex aſſe vnū ſcripſiſſet hæredem, alium deinde ex parte ſcribat. Quo fit vt ius accreſcendi locum non

1 L. ſi miles vnum. De mili. teſtam. L. 1. C. de teſt. mil.
2 L. quærebatur. De milit. teſtam.

ſoleat habere in teſtaméto militári. Illud nullā dubitationé habet , Duo militis teſtaméta valere,ſi hoc ſpecialiter expreſſerit.Quòd ſi in ſecúdo teſtaméto cóprehendiſſet, fidei ſe hæredis cómittere,vt priores tabulæ valerent:reſpódit idem Vlpianus,idem ſtatuendū, quod hic in Pagano ſtatuitur, quia apparet eū voluiſſe prius teſtamentū non ipſo iure valere, ſed magis per fideicómiſſum,id eſt,in cauſam fideicómiſsi & codicillorū,vim prioris teſtaméti cóuertiſſe: nec modò legata,ſed & ipſam hæredis inſtitutionem. Hoc fortaſsis intereſt, ꝙ fideicómiſſum militis non ita minuatur deducto qua-

3 L. 1. §. ſi ex fundo. De hæred. inſtitu.
4 L. ſi alterius. De hæred. inſtit.
5 L. quoties. C. de hæred. inſtituend.

dráte,vt pagani teſtatoris, ¶ *PERINDE Iure valere,ac ſi &c.)* Inquit Vlpianus:Si ex fundo fuiſſet aliquis ſolus hęres inſtitutus, valet inſtitutio detracta fundi métione. Hicque verū erit,quod Sabinus ſcribit, perinde habendū,ac ſi fundū nó nominaſſet. Illud porrò hoc loco notádum eſt,ſolū hæredem videri inſtitutū, etiā ſi quis alius in priori teſtaméto eſſet ſcriptus.Quòd ſi quis ex certa parte hęres inſtitutus eſſet,adiecto in eodé teſtaméto cohęrede vniuerſali, nó niſi pro legatario haberétur. ¶ *SED Et teneri.)*

Vbi

Vbi ſcilicet teſtator in ſecundo teſtaméto fidei hæredis cómiſit,vt priores tabulę valerét. ¶ *HAEREDITATEM Reſtituat.)* Hoc eſt,reliquum hæreditatis:ex quo debebuntur & legata in priori teſtamento relicta. Totum enim prius teſtamentú cenſetur cóuerſum in cauſam fideicómmiſsi. ¶ *DVBITARI Non oportet.)* Addit Martiánus: 1
Et hoc ita intelligendú eſt, ſi non aliquid ſpecialiter contrariú in ſecundo teſtamento fuerit ſcriptú. Quibus verbis ſignificat,quod apertius ait Vlpianus,& inſtitutioné, & omnia legata in priori teſtaméto relicta,hoc fideicommiſſo contineri:niſi aliud teſta- 2
torem ſcripſiſſe probetur. ¶ *INFIRMANTVR.)* Saltē Iure Ciuili, quod attinet ad ſubiectum exemplú capitis diminutionis minimę per arrogationé. Qua ſanè ceſſante, 3
eatenus iure Honorario conualeſcit teſtamentum, vt ex eo peti poſsit bonorum poſſeſsio : quod mox tradit Iuſtinianus. ¶ *CAPITE Diminutus ſit.)* Nulla hîc ſpecieliter proponitur ſpécies capitis diminutionis:nempe quia quęlibet ſufficiat ad irritandum teſtamentum. Nam & arrogatio, quæ minima eſt capitis diminutio, irritat teſtamétum prius iure factum:& in hac re Paulus ait differre eum, qui mutus factus,ab eo, qui ſe arrogandum dédit. Sed & adoptio impuberis pupillares tabulas irritát. 4
¶ *POTEST.)* Iure ſaltem Honorario. Cuius æquitas multa ſuſtinet,quæ alioqui ſummo iure Ciuili non conſtant. Sic teſtamentum propter agnationem poſthumi 5
præteriti ruptum Iure Ciuili, ſubſtinetur Iure Prætorio, ſiquidem poſthumus teſtatore adhuc ſuperſtite moriatúr. ¶ *SCRIPTVS Hæres.)* Quilibet : niſi agatur de ca- 6
pitis diminutione per arrogationem: quia tum diſtinguimus,vtrum ſit ſcriptus hęres, qui alioqui ab inteſtato ſucceſſurus erat, cui vni hoc caſu bonorum poſſeſsionem ſecundum tabulas tribuimus. an verò extraneus aliquis, cui non idem ſemper tribuitur: ſed quemadmodú hîc factum eſt irritum teſtamentum voluntate ipſius teſtatoris, qui ſe vltrò arrogandum dedit:ita eſt opus,vt noua eius qui rurſus poſtea factus ſit paterfa. voluntas accedat,qua ſignificet ſeſe eodem teſtamento mori velle,vt admittantur ſcripti hærededes extranei, quibus alioqui videbitur defunctus prætuliſſe legitimos ſuos ab inteſtato hæredes. quod apertè docet Papinianus,his vérbis: Teſtamento facto Ti- 7
tius arrogandum ſe præbuit, ac poſtea ſui iuris effectus vita deceſsit : ſcriptus hæres ſi poſſeſsionem petat,exceptione doli mali ſummouebitur : quia dando ſe arrogandum teſtator cum capite, fortunas quoque ſuas in familiam,& domum alienam transfert. Planè ſui iuris effectus,codicillis aut aliis literis eodem teſtamento ſe mori velle declarauerit: voluntas,quæ defecerat,iudicio recenti rediiſſe intelligitur,non ſecus,ac ſi quis aliud teſtamentum feciſſet, ac ſupremas tabulas incidiſſet, vt priores ſupremas relinqueret. Nec putauit quiſquam nuda voluntate conſtitui teſtamentum. Non enim de iure teſtamenti maximè quęritur,ſed de viribus exceptionis,quæ in hoc iudicio quanquam actori opponatur, ex perſona tamen eius, qui opponit, æſtimatur. Hæc Papinianus.Cuius poſtrema verba indicant diſcrimen,quod tradidimus,vt teſtamento per arrogationem teſtatoris irrito facto, ſi nulla interuenerit noua voluntas teſtatoris, qui poſtea ſui rurſus iuris effectus deceſsit,potior ſit legitimus ab inteſtato hęres,quàm extraneus ſcriptus in illo teſtamento, quod irritum factum eſt, & quod non temerè ſuſtineri debet in fraudé legitimi hæredis:ſed tum demum vbi ipſe legitimus hæres ſcriptus eſt, cui plus hac in re merito tribuitur, in eiúſque gratiam magis interpretari poſſumus teſtatorem voluiſſe eodem teſtaméto mori. In aliis capitis diminutionibus,quæ non ita vltroneo noſtro facto accidunt, aliter ſeruatur : vt ſcilicet iis ſummotis teſtamentum iure communi conualeſcat, & ex eo admittatur quicunque ſcriptus eſt hæres. Rectè itaque Vlpiánus,Quatenus(inquit)diximus ab hoſtibus capti teſtamentum 8
irritum fieri,adiiciendum eſt, poſtliminio reuerſi vires ſuas recipere iure poſtliminij. Ergo & ſi quis damnatus capite, in integrum indulgentia Principis ſit reſtitutus, teſtamentum eius conualeſcit.

¶ *EX Eo ſolo.)* Sanè tamen ſi paterfa.tribus teſtibus in eam rem accitis, vel apud acta manifeſtauerit nolle ſe validú permanere teſtamentum, & decenniú exinde fuerit elapſum,irritabitur teſtamentum tam ex contraria voluntate,quàm curſu tempóris. 9
Addunt quidam ex Iulio Capitolino, idem ſtatuendum eſſe, ſi ſeptem teſtibus præſentibus paterfa. conteſtetur velle ſe teſtamentum ſuum non valere : quinimo velle ſibi ab inteſtato ſuccedi: vt tunc per adiectionem eorum qui ab inteſtato venturi ſunt, cóſirmetur prioris voluntatis mutatio:quaſi hîc nullú ſit periculú fraudis, aut iniuriæ.

1 *L. poſthumus. §. ſi paganus. De iniuſto rup. L. quærebatur. De milit. teſta.*
2 *dic. L. ſi quis priore. D. ad Sena. Trebell.*
3 *dic. L. quærebatur, ad finem.*
4 *L. conficiuntur. §. ſi poſt factum. De iure cod.*
5 *L. nec ei. §. is dútaxat. De adoptio.*
6 *L. poſthumus præterit°. De iniuſt. rup.*
7 *L. qui ex liberis. §. teſtamento. De bon. poſſeſs. ſecun. tabul.*
8 *L. ſi quis filio. §. quatenus. De iniuſto rupt.*
9 *L. ſancimus. C. de teſtament.*

Sanè ad infirmationem nuncupatiui teſtamenti, ſatis eſſe coram teſtibus contrariam ſuam voluntatem declarare, docet Iuſtinianus in Nouella Conſtit. 107. Quod an rectè trahi poſsit ad ſcripta teſtamenta non eſt apertè Iure Ciuili proditum. ¶ *NOLVERIT.*) Hoc eſt, nolle ſe dixerit. vt intelligas leuem quandam hîc fuiſſe reuocationem, quæ intra nuda verba conſtiterit: quibus ſi temerè inhæreamus, fraus ſæpe fiet voluntati teſtatoris, & ſcriptis hæredibus. Cæterum ſi facto, & re ipſa teſtator confirmaſſet hanc ſuam voluntatem: poſſet ex eo infirmari teſtamentum. vt ſi conſultò tabulas incîdat, aut deleat, aut cancellet. Quod tractatur toto titulo Pandectarum, De iis quæ in teſtamento delentur, inducuntur, & inſcribuntur. ¶ *NVLLVM Eſt.*) Quod attinet ſcilicet ad infirmandum ſuperius teſtamentum iure perfectum. Valet tamen ple-
1 *L. vlt. De reb. eorũ qui ſub tute. ſunt.* runque ad probandam teſtatoris voluntatem. Sed hîc dicimus eam ſolam non ſufficere ad infirmandum prius teſtamentum. Nam nec conſtat id voluiſſe teſtatorem infirmari, quando aliud perfectum non reliquit, quod facere poterat. Imò poteſt exiſtimari, maluiſſe eum priori teſtamento valido decedere, quàm inteſtatum prorſus. Quod ſi ſanè non potuiſſet aliud teſtamentum relinquere: & ſolenniter declaraſſet velle ſe omnino, priori teſtamento infirmato, inteſtatum decedere: ſi id ſatis appareat, non admodum refragarer volentibus tueri vltimam voluntatem.

¶ *EADEM Oratione expreſſit.*) Huius Orationis ſiue Senatuſconſulti meminit Iulius Capitolinus in vita Pertinacis Imp. his verbis: Pertinax Legem tulit, vt teſtaméta priora non prius eſſent irrita, quàm alia perfecta eſſent: néve ob hoc fiſcus aliquando ſuccederet. Ipſéque profeſſus eſt, nullius ſe aditurum hæreditatem, quæ aut adulatione alicuius delata eſſet, aut lite perplexa, vt legitimi hæredes & neceſſarij priuarentur. addidítque Senatuſconſulto hæc verba: Sanctius eſſe inopem Remp. obtinere, quàm ad diuitiarum cumulum per diſcriminum & dedecorum veſtigia peruenire. Hæc ille. Longè verò alia mens fuit Domitiano, à quo alieniſsimæ hæreditates confiſcabantur, vel exiſtente vno, qui diceret, audiuiſſe ſe ex defuncto, quum viueret, hæredem ſibi Cæſarem fore. Sanè cùm Iulius Agricola eum cohęredem ſcripſiſſet eo teſtaméto quo filiam & vxorem optimam inſtituerat: eóque nomine lętaretur Domitianus: indicauit Tacitus valde eum ſtupidum eſſe, qui neſciret à bono patre non ſcribi hęredé,
2 *L. pen. De hæred. inſtituend.* niſi malum Principem. ¶ *LITIS Cauſa.*) Ad hunc modum Paulus, Imperatorem (inquit) litis cauſa hæredem inſtitui, inuidioſum eſt. Nec enim calumniæ facultatem ex Principali Maieſtate capi oportet. Sanè tamen etiam ex re controuerſa priuatum aliquem inſtituere licet hæredem, nec eo nomine locum habebit edictum de aliena-
3 *L. ex hoc edicto. §. 2. De alien. mut. iudic. cauſ. fac.* tione mutandi iudicij cauſa factá. Sic aliquando boni Principes vltrò ſibi adimunt, quæ aliis priuatis concedũt, ne quis eorũ Maieſtate abutatur. Nec ſolét alioqui in iure teſtamentorũ plus ſibi q̃ aliis tribuere. Vnde nec Imperator ex imperfecto teſtamento
4 *L. ex imperfecto. C. de teſta.* quicquam capiet, non magis, quàm alius priuatus. Nec iure & ſolenniter ſcriptus hæres, adimit libertatem mutandi vel reuocandi teſtamenti. Sanè & cùm ritè eſſet in-
5 *L. ſi quis Imperatorem. L. cùm hæredes. C. qui teſta. fac. poſſ.* ſtitutus hęres ipſe Auguſtus, nihil voluit ex ignotorum teſtamentis capere, ne quid videretur fraudis commiſiſſe, vti etiam ſuprà retulimus. ¶ *SECVNDVM Hoc Diui Seuerus & Antoninus.*) Non puto extare horum reſcriptum: ſed extat non diſsimile.
6 *L. ex imperfecto. C. de teſtam.* quod tribuitur Alexandro Imperatori: cuius verbá ſunt: Ex imperfecto teſtamento nec Imperatorem hæreditatem vindicare poſſe, ſæpe conſtitutum eſt. Licet enim Lex Imperij ſolennibus iuris Imperatorem ſoluerit: nihil tamé tam proprium Imperij eſt,
7 *L. ex imperfecto. De lega. 3.* quàm Legibus viuere. Simile eſt Pauli reſponſum, quod extat his verbis: Ex imperfecto teſtamento legata vel fideicommiſsi Imperatorem vindicare verecundum eſt. Decet enim tantam Maieſtatem eas ſeruare Leges, quibus ipſe ſolutus eſt. ¶ *QVAN-*
8 *L. Princeps. De legib.* *VIS Legibus ſoluti ſimus.*) Princeps (inquit Vlpianus) Legibus ſolutus eſt. Id autem primum tributũ fuiſſe Auguſto eleganter ſcribit Dion lib. LIII. & explicat quomodo deinde Principes legibus ſoluti dicantur. λέλυνται τῶν νόμων, ὡς αὐτὰ τὰ λατινικὰ ῥήματα λέγει. τουτέστιν, ἐλεύθεροι ἀπὸ πάσης ἀναγκαίας νομίσεως εἰσι, καὶ οὐδενὶ τῶν γεγραμμένων ἐνέχονται. Quòd ſi Philoſophorum more loquamur, Princeps dicetur legibus ſolutus, non ſanè quòd eo ſit, aut eſſe debeat animo, vt ſacroſanctę Legum Maieſtati ſubiici dedignetur:
9 *L. 2. De legib.* nam, vt noſtri etiá Iuriſconſulti ex Chryſippo referũt, νόμος πάντων ἐστὶ βασιλεύς: Sed quòd ſubditi debeát vltrò hũc honorẽ Principi ſuo deferre, ne eum odioſe aſtringant vulgaribus vinculis. Interea tamẽ vero Principe digna vox eſt, vltrò fateri ſe legibus obtemperare

obtemperare velle. Sanè Ariſtoteles libro tertio Politicorum, rationem reddens, cur Princeps legibus ſolutus ſit, docet non cuilibet Principi id eſſe tribuendum, ſed illi Heroi, qui cæteris præſtat, omni virtutum genere illuſtris & eximius: quique ſibiipſi Lex ſit, & aliis magis debeat ius præſcribere: non ab inferioribus accipere. Sic Plutarchus ait, Principi imperare Legem, non quidem ciuilem, aut ſcriptam in communes vſus, ſed diuinam illam & naturalē ex rationis iudicio. Plutarchi verba ἐν τῷ πρὸς ἡγεμόνα ſunt hæc: τίς ἄρξει τοῦ ἄρχοντος; ὁ νόμος, ὁ πάντων βασιλεὺς θνητῶν τε καὶ ἀθανάτων, ὥς φησι Πίνδαρος, οὐκ ἐν βιβλίοις ἔξω γεγραμμένος, οὐδέ τισι ξύλοις, ἀλλ' ἔμψυχος ὢν ἐν ἑαυτῷ λόγος ἀεὶ συνοικῶν καὶ παραφυλάττων, καὶ μηδέποτε τὴν ψυχὴν ἐῶν ἔρημον ἡγεμονίας. 1 *L. digna vox. C. de legi.*

De Inofficioſo Teſtamento. Tit. XVIII.

QVIA Plerunque parentes ſine cauſa liberos ſuos exhæredant, vel omittunt: inductum eſt, vt de inofficioſo teſtamento agere poſsint liberi: qui queruntur aut iniquè ſe exhæredatos, aut iniquè præteritos: hoc colore, quaſi non ſanæ mentis fuerint, cùm teſtamentum ordinarent. Sed hoc dicitur nō quaſi verè furioſus ſit, ſed rectè quidem fecerit teſtamentum, non autem ex officio pietatis. Nam ſi verè furioſus ſit, nullum teſtamentum eſt.

Non autem liberis tantùm permiſſum eſt teſtamentum parentum inofficioſum accuſare, verùm etiam liberorum parentibus.

Soror autem & frater, turpibus perſonis ſcriptis hæredibus, ex ſacris Conſtitutionibus prælati ſunt. Non ergo contra omnes hæredes agere poſſunt. Vltra fratres igitur & ſorores cognati nullo modo aut agere poſſunt, aut agentes vincere.

Tam autem naturales liberi, quàm ſecundum noſtræ Conſtitutionis diuiſionem adoptati, ita demum de inofficioſo teſtamento agere poſſunt, ſi nullo alio iure ad defuncti bona venire poſsint. Nam qui ad hæreditatē totam vel partem eius alio iure veniunt, de inofficioſo agere non poſſunt. Poſthumi quoque, qui nullo alio iure venire poſſunt, de inofficioſo agere poſſunt.

Sed hæc ita accipienda ſunt, ſi nihil eis penitus à teſtatoribus teſtamento relictum eſt. quod noſtra Conſtitutio ad verecundiam naturæ introduxit.

Sin verò quantacunque pars hæreditatis vel res eis fuerit relicta: de inofficioſo querela quieſcente, id, quod eis deeſt, vſque ad quartam legitimæ partis repleatur: licet non fuerit adiectum, boni viri arbitratu debere eam compleri.

Si tutor nomine pupilli, cuius tutelam gerebat, ex teſtamento patris ſui legatum acceperit, cùm nihil erat ipſi tutori relictum à patre ſuo: nihilominus poterit nomine ſuo de inofficioſo patris teſtamento agere. Sed ſi è contrario pupilli nomine, cui nihil relictum fuerat, de inofficioſo egerit, & ſuperatus eſt, ipſe tutor, quod ſibi in teſtamento eodem legatum relictum eſt, non amittit.

Igitur quartam quis debet habere, vt de inofficioſo agere non poſ-

ſit: ſiue iure hæreditario, ſiue iure legati, vel fideicommiſsi, vel ſi mortis cauſa ei quarta donata fuerit, vel inter viuos, in iis tantummodo caſibus, quorum mentionem facit noſtra Conſtitutio, vel aliis modis, qui in noſtris Conſtitutionibus continentur.

Quod autem de quarta diximus, ita intelligendmm eſt: vt ſiue vnus fuerit, ſiue plures, quibus agere de inofficioſo teſtamento permittitur: vna quarta eis dari poſsit, vt ea pro rata eius diſtribuatur.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

PLERVNQVE.) Indicat hæc vocula ſequentem huius tituli vſum. vt & reuera frequentes ſunt inofficioſi querélæ: ſaltē hoc iure, quo paſsim & ex qualibet cauſa poterant liberi exhæredâri. Et quanuis hodie Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtit. 115. repreſſerit hanc licentiam, & certam iuſtámque exhæredationis cauſam exprimi voluerit: tamen etſi expreſſa non ſit, videtur adhuc opus eſſe querela, qua reſcindatur teſtamentum. Sic enim ait ipſe Iuſtinianus ἀκυροῦσθαι ἀλλ᾽ ἀνατρέπεσθαι τὴν διαθήκην. Quę verba ſignificant teſtamentum non eſſe ipſo iure nullum, ſed adhuc reſcindi debere. ¶ *SINE Cauſa.*) Hodie defendi nó poteſt exhæredatio, cuius nulla cauſſa aſcripta eſt. Neque enim permittemus hæredi ſcripto aliquam cauſam comminiſci in fraudem liberorum. Sed etſi cauſa fuerit adſcripta, debebit hæres eam probare veram eſſe, & iuſtam, vt maneat rata exhæredatió. Neque enim hîc ſolius patris duro teſtimonio fides adhibebitur. ¶ *DE Inofficioſo agere.*) Hoc eſt, propoſita inofficioſi querela deſcendere ad petitionem hæreditatis. Sic enim alibi Iuſtinianus vócat petitioné hæreditatis ex nomine de inofficioſo. Et Scæuolā ait eum, qui dicit de inofficioſo exercere debere petitionem hæreditatis. Quemadmodum autem is, qui inſtituit accuſationem falſi teſtamenti, vt ipſe quum falſum conuicerit, fiat hæres aut bonorum poſſeſſor, eo quoque nomine dicitur bonorum poſſeſsionem agnóuiſſe. ſic & is qui querelam inofficioſi teſtamenti proponit, dicetur quodammodo petere hæreditatem: cuius ſolius petendæ & conſequendę gratia de inofficioſo dixit. Nec aliud agit, qui hac ratione cóuellit teſtamentum, quàm vt ipſe fiat hæres. Quòd ſi alioqui teſtamentum non ſubſiſteret: non vteretur hoc remedio. vt ſi ſcriptus hæres non adierit. Rectè itaque Triphoninus, Exhæredatio (inquit) non adita hæreditate ex teſtamento, nullius fit momenti: ideóque non obſtare eam, quo minus bonorum poſſeſsionem conſequamur: ne teſtamentum per omnia irritum ad notam exhæredationis ſolam profeciſſe videatur. Et Vlpianus, Ex teſtamento (inquit) à quo neque adita eſt hæreditas, nequepetita bonorum poſſeſsio, liberis exhæredatio non nocet. Abſurdùm eſt enim in hoc valere tantum teſtamentum, vt exhæredatio vigeat, cùm aliàs non valeat. Porrò de inofficioſis donationibus quarum nomine agi poteſt exemplo inofficioſi teſtamenti, dictum aliquid ſuprà eſt in tit. de donat. ¶ *HOC Colore.*) Hic locus deſumptus eſt ex lib. 4. Inſtit. Martiani. Et qui hîc dicitur color, à Marcello appellari videtur titulus. Sæpius dicere ſolemus prætextum. Sed Fabius frequenter in hanc rem vtitur verbo coloris. ¶ *NON Quaſi verè furioſus.*) Huc alludit quod Fabius lib. 9. cap. 2. cùm doceret interrogationem quandoque fieri auferendæ diſsimulationis cauſa, addit hoc exemplum ex Aſinio: Audíſne? Furioſum (inquam) non inofficioſum teſtamentum reprehendimus. ¶ *NON Autem ex officio pietatis.*) Officium naturalis pietatis dictat, vt conſilium capiat pater pró filiis: iiſque omnia acquirât, non minus de iis, atque de ſeipſo ſolicitus. Vnde Iuſtiniamus in Nouel. ſua Conſt. 89. τί (inquit) νομιμώτερον γονεῦσιν παιδὸς πρὸς πατέρα διαδοχῆς; Certè ex hoc officio pietatis, quo parentes non creduntur alios velle ſucceſſores, quàm liberos ſuos, ſi qui ſuperſtites ſunt: multa iure ciuili ſpecialiter introducta ſunt. Verùm quia vſque adeò ſæpe degenerant parentes, vt exuant etiam illas στοργὰς φυσικὰς: neceſſe fuit tam impiæ acerbitati occurrere. Nec eſt (inquit Caius) conſentiendum parentibus, qui iniuriam aduerſus liberos ſuos teſtamento inducunt. quod plerunque faciunt malignè contra ſanguinem ſuum inferentes iudicium,

1 *L. 1. De inoffi. teſtam.*
2 *L. in ſuis in ſi. De libe. & poſthu.*
3 *L. ſi quis filium ſuum. C. de inoffic.*
4 *L. qui de inofficioſo. De inoffic. teſt.*
5 *L. quū qd. De bono. poſſ.*
6 *L. filium. §. ſed cum exhæredatio. De bon. poſſ. cont. tabu.*
7 *L. ſi patronus. §. ex teſtamento. De bon. liber.*
8 *L. 2. De inoffi. teſt.*
9 *L. Sulpitius. De dona. inter virum & uxor.*
1 *L. nec in ea. D. ad legē Iul. de adult.*
2 *L. ſcripto. D. unde libe. L. Iulianus. D. ſi quis omiſſ. cau. teſta.*
3 *L. iſti quidem. §. ult. De eo quod me. cau.*
4 *L. cū autem. De con. & demō. L. acutiſſimi. C. de fideicōmiſſ. L. ſi unquā. C. de reuocan. donat.*
5 *L. non enim. De Inoffi. teſta.*

iudicium, nouercalibus delinimentis, inſtigationibúſve corrupti. Sanè tamen eſt quædam exhæredationis ſpecies, quæ non eſt aduerſus officium pietatis, ſed potius ex eo proficiſcitur. Multi enim non notæ cauſa filios exhæredant, nec vt iis obſit, ſed vt conſulant, vtputa impuberibus: ſic vt iis fideicommiſſam hæreditatem dare videātur. 1

¶*NON Autem.*)Hic locus ſumptus videtur ex reſponſo Vlpiani, qui ait: Frequẽtes eſſe inofficioſi querelas: omnibus enim tam parentibus quàm liberis, licere de inofficioſo diſputare. Sed cognatos, qui ſunt vltra fratrem, melius facere, ſi ſe ſumptibus 2 inanibus non vexent, cùm obtinendi ſpē non habeant. ¶*VERVM Etiam liberorum.*) Saltem paganorum. Nam miles, qui iure militari de caſtrenſibus bonis teſtamentum facit, liberè poteſt parentes præterire, vel exhæredāre: ſicuti & liberos ſuos. ¶*PARENTIBVS.*)Nam & ſi (inquit Papinianus) parentibus non debeatur filiorum hæ- 3 reditas, propter votum parentum, & naturalem erga filios charitatem: turbato tamen ordine mortalitatis, non minus parentibus, quàm liberis piè relinqui debet. Certè cùm 4 Nerua ſanxiſſet vt in paternis bonis, liberi neceſsitate Viceſimæ ſoluerentur: æquum putauit Plinius eandem immunitatem parentes in liberorum bonis obtinere. Nam (inquit) cur poſteris amplior honor, quàm maiorib⁹ haberetur? Cúrve non retro quoque curreret æquitas eadem? Id quod certè trahi poteſt ad rationem loci præſentis. Porrò autem de matre nullum dubiū eſt, quin de inofficioſo agat, etſi filius teſtator fratrem vel ſororem inſtituiſſet. De patre magis dubitatum eſt, quia habeat ex emanci- 5 patione bonorum poſſeſsionem contra tabulas. Sed id non debet tollere vſum melio- 6 ris iuris, videlicet querelæ inofficioſi: quæ non modò certam partem, vt illa bonorum poſſeſsio, ſed & totam hæreditatem euincit, patríque etiam competit alio nomine, nempe quia pater eſt, quàm illa bonorum poſſeſsio, quæ propter emancipationem datur. Atqui patrem accepta contra tabulas bonorum poſſeſsione, & ius antiquum, quod & ſine manumiſsione habebat, poſſe ſibi defendere Iulianus ſcripſit. Nec enim ei nocere debet, quòd iura patronatus habeat, cùm ſit & pater, inquit Vlpianus. 7

1 L. multi. De lib. & poſt. L. ſi patronus teſtamento. §. 1. De bon. liber.
2 L. 1. De inoffi. teſt.
3 L. Papin. §. Papin. De inoffi. teſt. L. de inofficioſo. L. teſtamentū. C. eod.
4 L. nā etſi. De inoffi. teſt.
5 L. ſuū filium. C. de inoffi.
6 L. 1. D. ſi à parent. quis manu. fuerit.
7 L. 1. §. vlt. D. ſi à parent. quis manu. fuer.

¶*SOROR Et frater.*)Vel germani, vel ſaltem conſanguinei. Nam vterinis tantùm, nihil iuris tribuitur. Et fratres hîc eſſe oportet qui nullam ingratitudinis cauſam 8 admiſerint, de qua Iuſtinianus agit in Nouella ſua Cōſtitutione. 22. ¶*TVRPIBVS Perſonis.*)Quæ infamiæ, vel turpitudinis, vel alicuius notæ macula aſperſæ ſunt, inquit Conſtantinus Imperator, quarúnque prælatio contumelioſa videri poſsit, vt ait Va- 9 lerius libro octauo, cap. nono, agens de quodam Pompeio Rhegino, qui teſtamento fratris turpiter præteritus, noluit de inofficioſo agere. Idem cap. octauo refert, Vetilio Lenoni ſcripto hæredi Q. Prætorem Vrbanum non dediſſe bonorum poſſeſsionem ſecundum tabulas. Vſqueadeo magnum fuit turpium perſonarum odium. Sanè & olim ſi filius emancipatus, turpes perſonas, veluti meretrices, feciſſet hæredes: totorum bonorum contra tabulas poſſeſsio dabatur: at conſtitutæ tantùm partis, ſi non turpis hæres eſſet inſtitutus. ¶*SCRIPTIS Hæredibus.*) Vel etiam clauſula aliqua codi- 1 cillari nitentibus: quæ ſolet efficere fideicommiſſum, vbi directa inſtitutio non valēt. neque enim alioqui temerè id admiſerim, in gratiam turpis perſonæ, & fraudem fra- 2 tris aut ſororis. Porrò hîc obſeruandum eſt Iuſtinianum tantùm agere de ſucceſsione ex teſtamento. Sícque etiam ait in Nouella Conſtitu. 1. teſtamento facto non niſi aliquando fratri bona deberi: nempe cùm turpes ei perſonæ in teſtamento prælatæ ſunt. Cæterum in ſucceſsione ab inteſtato, non minus tribuitur fratri, quàm parenti. Eandémque immunitatem & remiſsionem Viceſimæ tribuit olim Traianus ſuccedenti fratri vel ſorori, quam tribuerat parenti, vt ſcribit Plin. in Panegyrico. Certè fratres cum parentibus ſuccedunt, vt docet Nouel. Conſtit. 118. Sed & cum iis ſuccedunt fratrum defunctorum filii, quod adiectum eſt per Nouellam Conſtit. 127. Vnde ſi parens propoſita inofficioſi querela reſciderit teſtamentum, & rem reduxerit ad cauſam inteſtati, poterit id prodeſſe & fratribus, fratrúmque filiis, vt ſimul, tanquam ab inteſtato, ſuccedant. Omnino enim tum inteſtatus videtur defunctus. ¶*SACRIS Cō- 3 ſtitutionibus.*)Nempe Conſtantini Imp. Olim ſimpliciter & ſine diſtinctione dabatur fratribus vel ſororibus querela inofficioſi. Sed poſteriores Cæſares paulò liberiorem 4 eſſe voluerunt teſtandi facultatem: vt fratribus liceret prēponere amicum, qui fortaſsis 5 fraterna charitate diligitur. vt ſæpe vis veræ amicitiæ, ſuperat ſanguinis neceſsitudinē, 6 meretúrque maiorem laudem. Certè Iſocrates ad Dæmonicum, eius patrem hoc no-

8 L. fratres. C. de inoffic. teſtam.
9 dic. L. fratres.
1 L. 3. D. ſi à parent. quis manu. fuerit.
2 L. poſthumi. §. vlti. De iniuſto rupt.
3 L. poſthumus. §. ſi quis ex iis. De inoffi. teſta.
4 L. fratres. C. illo tit.
5 L. 1. D. illo tit.
6 L. nemo. §. 1. De hæred. inſtit.

mine laudat: & hac quoque ratione Solon olim apud Athenienſes dedit libertatem
teſtandi, & permiſit, (liberis ſaltem non ſuperſtitibus, quos noluit iniuria exhæredari)
vt poſſet quilibet ſuo arbitrio ſibi hæredem deligere. Nam (inquit Plutarchus) φιλίαν
ἐτίμησε μᾶλλον ἢ χάριν ἀνάγκης. ¶ *VLTRA Fratres & ſorores cognati.*) Etiam ſi ſint
1 L. fratris C. inoff. teſta. filii frátrum, qui alioqui in ſucceſsione ab inteſtato vtuntur parentum ſuorum iure.
2 L. 1. De inoffic. Vnde & ſi hîc frater per querelam reſcidiſſet teſtamentum: cum eo, quaſi ab inteſtato,
ſuccederent, in ſtirpes videlicet. ¶ *AVT Agentes vincere.*) Vnde conſulit Vlpianus
ne ſe inanibus ſumptibus vexent, cùm ſpem obtinendi non habeant. Si tamen agen-
tes nemo repulerit, & caſu obtinuerint, poterunt ſuccedere, ſaltem ſi ab inteſtato ſuc-
ceſsionem habeant. alioqui extraneo ſua nihil victoria prodeſt, ſed iis, qui habent ab
3 L. poſthumus. §. ſi quis ex iis. De inoffic. teſt. inteſtato ſucceſsionem.

¶ *NATVRALES Liberi.*) Legitimi. Nam ſpurii, patris, vtpote quē demonſtrare
nequeunt, vix poſſunt inofficioſum dicere teſtamentum: matris tamen poſſunt, vt-
4 L. ſi ſuſpecta. §. 1. De inoffic. teſtam. pote cùm matrem certam habēnt. ¶ *ADOPTATI.*) Vel etiam arrogati puberes,
vtpote qui non habeant illum ex Cōſtitutione Diui Pii quadrantem, qui datus impu-
5 L. Papin. §. ſi quis impubes. De inoffic. teſta. beribus arrogatis, adimit iis querelam inofficioſi. Videtur quidem ipſa querela vtilior:
ſed tamen vno nomine eſt deterior, quòd non præparata non tranſmittatur ab hære-
6 L. poſthumus §. vlt. cum le. ſeq. De inoffi. teſtam. dēs. Actio verò ad illum quadrantem tranſmittitur ad hæredes arrogati impuberis,
etiam ſi ea agnita nondum fuerit ab ipſo arrogato, vtpote ſi ſtatim poſt arrogatorem
7 L. 1. §. ſi impuberi. De colla. bon. mortuus fuerit. ¶ *ITA Demum.*) Eſt enim huius querelę odioſum & extraordina-
8 l. ſi arrogator. De adop. rium remedium. Ideóque nec temerè debet dari cum ordinario.
9 L. in cauſa 2. De mino. ¶ *SED Hac.*) Nempe quæ dicta ſunt de liberis & parentibus, querela inofficioſi
1 L. maximum. C. de libe. præteri. vtentibus. De iis enim tantùm agit Iuſtiniani Conſtitutio, cuius hîc fit mentio. Vnde
apparet hunc locum nō pertinere ad fratres vel ſorores. Nam & licet iis legitima por-
tio relicta ſit: nihilominus adhuc præferuntur turpibus perſonis in reliqua hæreditate.
Quemadmodum & olim parens, qui ex emancipatione conſequebatur bonorū poſ-
ſeſsionem certæ ſolùm & conſtitutæ partis, in filij ſucceſsione: ſi turpis eſſet hæres ſcri-
2 L. 3 §. ſi à paren. manu. quis fuerit. ptus à filio, non partem modò, ſed & totam conſequebatur hæreditatem. Et id ſanè
non minus honeſtum eſt, quàm æquum, quando ſemel omnino obtinuit, conſangui-
neos præferri turpibus perſonis, quibus ſine iniuria & ignominia poſtponi non poſ-
3 L. omnimodo. C. de inoffic. teſtam. ſunt. ¶ *NOSTRA Conſtitutio.*) Hæc extat lib. 6. Codicis. ¶ *AD Verecundiam
naturæ.*) Quæ monet filios, ne inſolentius conuellant poſtrema parentum ſuorum iu-
dicia: nec aliter, quàm ſi eos cogat extrema neceſsitas. Certè ratio huius modeſtiæ &
verecundiæ tantùm olim valuit, vt multa ſuſtinuerit teſtamenta, quæ alioqui rata
eſſe non debebant. Refert Valerius lib. 7. cap. 8. Aphroniam probatiſsimam Ebutiæ
filiam, à matre ſine cauſa exhæredatam, ſanctius duxiſſe, teſtamentum matris patiētia
honorare, quàm iudicio conuellere.

¶ *QVANTACVNQVE Pars.*) Olim quantacunque pars legitimæ portioni de-
4 L. cùm quæritur. C. de inoffic. teſtam. eſſet, ſufficiebat ad querelam inofficioſi. Hic verò prorſus contrarium fuit conſtitu-
tum: vt quantulacunque pars relicta impediat querelam. ¶ *RELICTA.*) Hoc ver-
5 L. 1. §. vlt. De tab. exhib. bum propriè pertinet ad ea, quæ teſtamento relinquuntur: ſed non minus ad legatū,
quàm ad inſtitutionem. At quoniam hodie neceſſarius eſt titulus inſtitutionis: ſi quid
ſimpliciter filio relinquatur, id in dubio, magis interpretabimur de inſtitutione, quæ
6 L. quoniam indignum. C. de teſtam. fieri poteſt quibuſlibet verbis: & potius credemus teſtatorem intellexiſſe eum relin-
quendi titulum, qui tueatur eius voluntatem poſtremam, quàm eum, qui infirmet.
7 L. 3. De milit. teſta. ¶ *QVOD Eis deeſt.*) Vel quia ab initio minus fuerit relictum, vel quia fuerit euictum,
8 L ſcim⁹. C de inof. teſt. quod erat ſatis relictum. ¶ *VSQVE AD Quartam legitimæ partis.*) Illius, quam erāt
9 L. Papin. §. ſi quis mortis. De inoffi. L. parentibus. C. de inoffi. teſta. ab inteſtato habituri: vt ſi totam hæreditatem conſecuturi erant, nunc habeant qua-
drantem: quem tamen Iuſtinianus in Nouel. 18. auxit. vt debeatur triens legitimæ por-
tionis nomine: vel ſi plures ſint liberi, quàm quatuor, ſemis. Porrò legitimam portio-
nem, de qua hîc quæritur, deſcendere ex Lege Falcidia, ab eáque etiam ſuam appel-
lationem ſumere, quod tamen vulgò non eſt notum, notabimus poſtea ad tit. de Lege
Facid. ¶ *REPLEATVR.*) Ex legitima defuncti hæreditate: idque damno ſolius
hæredis ſcripti, non etiam legatariorum, ſi modò tam locuples & opulenta ſit hære-
ditas, vt ære alieno deducto, legatis perſolutis, & legitima ſuppleta, adhuc ſuperſit hæ-
redi ſcripto ſua illa portio, ſupra quā non poteſt grauari. Alioqui ſanè ad ſupplendā
legitimam,

legitimam, aliquid detraheretur & legatis. Porrò autem hoc ſupplementum omnino peti debet, & peti poteſt annis triginta. Quod tépus omnibus perſonalibus actionibus tributum eſt. Nec debet hac in re conferri cùm querela inofficioſi, quæ non niſi quinquennio durat, quia & aliunde oritur, & aliò tendit: nec tam conuellit, quàm confirmat ipſum teſtamentum. 1 ¶ *LICET Non fuerit adiectum.*) Imò & ſi nominatim fuerit adiectum, ne quid ſupplementi nomine peteretur. Id enim prohibere non poteſt pater: qui nec minuere nec onerare poteſt legitimam ſuorum liberorum. Rectè itaque 2 Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtitutione 115. de liberis & parentibus loquens, ὥστε (inquit) κληρονόμοι ὀνομασθεῖεν, κἂμ εἰ ῥητοῖς πράγμασιν ἀρκεσθῆναι προσταχθεῖεν, ἐν τούτῳ τὴν μὲν διαθήκην μὴ ἀνατρέπεσθαι προστάττομεν· ὅπερ δ' ἂν ὑπόλοιπον αὐτοῖς πρὸς τὴν ἐκ τῶν νόμων μοῖραν καταλειφθῇ, τοῦτο κατὰ τοὺς ἄλλους ἡμῶν νόμους παρὰ τῶν κληρονόμων ἀποπληροῦσθαι. ¶ *BONI Viri arbitratu.*) Hic locus apertè indicat, quod deeſt legitimæ, omnino ſuppleri boni viri arbitratu. Vt non poſsit hîc filius ſuo arbitrio præſcribere, ex qua tandem magis re, quod ei deeſt, ſuppleatur. Vnde & colligere licet, non eſſe filio legitimæ nomine obligata patris bona. Tum enim poſſet deligere, quas potius res perſequatur: ſicuti & poteſt is creditor, cui bona creditoris ſunt nexu hypothecæ obligata. 3

¶ *SI TVTOR.*) Diuerſum eſt de Aduocato & Procuratore. Si enim hi exhæredati, legatum petenti ex teſtamento, in iudicio patrocinentur, vel eius procurationem ſuſcipiant, non poterunt poſtea ſuo nomine teſtamentum dicere inofficioſum. Eiuſ- 4 modi enim ſpontaneo voluntarióque patrocinio videntur approbaſſe teſtamentum. ſatiſque eſt vel verbo vel facto probaſſe iudicium defuncti, vt quis prohibeatur dicere teſtamentum inofficioſum. Cæterum Tutoris longè alia eſt conditio. eius enim neceſſarium eſt officium: cogitúrque omnino facere, quæ ſunt ex re pupilli ſui. Quare 5 hęc neceſsitas meritò eũ excuſat, ne in damno ſit, cùm bona fide ſuo fungitur officio. 6 ¶ *NON Amittit.*) Alius tamen, qui vltrò vel ſuo nomine vel alieno, teſtamentum inofficioſum improbè dixiſſet, ſi non obtinuerit, perdit quod ei teſtamento relictum erat, & id fiſco vindicatur, quaſi indigno ablatum.

¶ *IGITVR Quartam.*) Paulo antè Iuſtinianus egit de quantitate legitimæ por- 7 tionis, per quam tollitur querela inofficioſi: nunc potiſsimùm agere videtur de modo & ratione huius legitimæ dandæ vel relinquendæ. Cuius methodi facilis obſeruatio multum affert lucis huic loco, ne quis hîc putet non aliter tolli querelam inofficioſi, quàm ſi quis totum ſuum quadrantem habeat ex iudicio defuncti. Reuera enim ſatis eſt, ſi quantamcunque partem habeat, cuius ſupplementum petere poſsit. Nec aliud hoc loco tradit Iuſtinianus, quàm quis tandem iuſtus ſit titulus relinquendæ legitimæ vel alterius portionis, vt tollatur querela inofficioſi. ¶ *QVARTAM.*) Bonorum, non autem hæreditatis: hæc enim non minus continet commoda, quàm incom- 8 moda. At bona propriè intelliguntur ea, quæ deducto ære alieno ſuperſunt. Et bono- 9 rum quidem eorum hîc fiet æſtimatio, quæ erant tempore mortis. Nam neque prius vlla debetur legitima. Adeo, vt nec in filio probetur nimia cura bonorum paternorũ, quandiu viuit pater. Nam ſi iudicatum fuerit in cauſa aliqua pecuniaria aduerſus pa- 1 trem, non poteſt prouocare filiuſfa. quod certè poſſet, ſi eius verè intereſſet. Porrò 2 autem, vt ante tempus mortis non habetur ratio legitimæ: (niſi in eius fraudem pater immenſis donationibus patrimonium ſuum exhauſiſſet, quod tractatur lib. III. Cod. 3 tit. de inoffici. donat. & in Nouella Conſtit. XCII.) Sic etiam tempus poſt mortem, cùm de ęſtimatione bonorum agitur & legitimæ quantitatis, non conſideratur, quia ſi quid 4 poſt mortem accreſcat hæreditati, non auget legitimam. quanquam aliud ſit de qua- 5 drante, qui debetur per Legem Falcidiam. Nam is deducitur ex ipſa hæreditate, quæ 6 modò augetur, modò minuitur, ſicut omnis rerum vniuerſitas: idque ſemper hære- 7 dis periculo vel commodo. At legitima petitur ex bonis, quæ ſunt tempore mortis; nec habetur ratio eius, quod poſtea decreſcit, vel accreſcit. ¶ *SIVE Iure legati.*) Semper obtinuit, vt ſi præteriretur filiuſfa. hoc eſt, nec inſtitueretur, nec exhæredaretur, nihil ad ſuſtinendum teſtamétum prodeſſet, ei legatum eſſe quod pro legitima ſit ſatis. Nihilominus enim poteſt tanquam præteritus, ordinario iure teſtamentum ſubuertere. At vbi filius exhæredatur, ad impediendam illam extraordinariam inofficioſi querelam, ſuſtinendúmque teſtamentum, ſatis eſſe viſum eſt, ſi quid ex hæreditate legaretur. quaſi non intereſſet, quo tandem titulo illi legitima relinqueretur. Idque tra-

1 *L. ſicut. L. quum notiſſimi. C. de præſcrip. 30. anno.*
2 *L. ſi quando. §. vlt. C. de inoffic. teſtam.*
3 *L. creditoris. De diſtract. pig. L. quãdiu. C. illo. tit.*
4 *L. vlt. De inoff. teſtam.*
5 *L. parentibus. C. de inoffic. teſta.*
6 *L. ſed et ſi quis. D. quẽadmod. teſtam. aper.*
7 *L. Papin. §. meminiſſe. De inoff. teſta.*
8 *dic. L. Papin. §. 4.*
9 *L. ſi quis ſeruum. §. vlt. De lega. 2. L. qui hæreditatem. D. Mandati.*
1 *L. ſubſignatum. §. bona. De verb. ſign.*
2 *L. 1. §. ſi impuberi. De colla. bo.*
3 *L. ex cõſenſu. §. filiuſfa. De appellat.*
4 *L. à ſentẽtia. De appel.*
5 *L. ſi patronũ. §. ſi ex bonis. De bon. libert.*
6 *L. ſi ſerui. D. ad leg. Fal.*
7 *L. peculium naſcitur. De pecul.*

1 *L.Papin.8. ſi quis mortis. De inoffic.teſtam.* diderunt veteres Iuriſconſulti,& probauit Iuſtinianus,tum in his inſtitutionibus,tum in Codice,atque etiam in Nouella ſua Conſtitut.18.itémque poſtea in Nouella 22.vbi proponitur thema de parentibus rectè inſtituentibus extraneos omnes hæredes, legitima aliter relicta liberis exhæredatis: *εἰ μηδένα* (inquit) *αὐτῶν γράψαιεν κληρονόμον, ἀλλ' ἐξωθενοὺς ἅπαντας, αὐτοῖς τῷ ἱκανῷ δι' ἑτέρων τρόπων γενομένου*,&c. Non manſit tamen ſemper in hac ſententia. Nam in Nouel. ſua Conſtit.115.idem ſtatuit de exhæredato, quod olim fuerat ſtatutum de præterito: vt ſi filius nihil inſtitutionis titulo relictum habeat, poſsit teſtamentum infirmare. Verba eius ſunt hæc: *θεσπίζομεν μὴ ἐξεῖναι παντελῶς πατρὶ ἢ μητρὶ, ἢ πάππῳ, ἢ μάμμῃ, ἢ προπάππῳ, ἢ προμάμμῃ, τὸν ἴδιον υἱὸν ἢ θυγατέρα, ἢ τοὺς λοιποὺς παῖδας ἀμνημονεύτους καταλιμπάνειν, ἢ ἀποκληρονόμους ποιεῖν ἐν τῇ ἰδίᾳ διαθήκῃ, κἂν διοιασδήποτε δωρεᾶς, ἢ ληγάτου, ἢ φιδεικομμίσσου, ἢ ἄλλου οἱουδήποτε τρόπου τὴν ἐκ τῶν νόμων αὐτοῖς ὀφειλομένην μοῖραν παράσχοιεν*,&c. Sentit itaque Iuſtinianus omnino exhæredatis liberis aliquid eſſe
2 *L.filium.8.ſed et ſi portio.De lega.præſtan.* relinquendum inſtitutionis titulo: qui proculdubio honeſtior eſt, & propter ius accreſcendi vtilior. ¶ *IN Iis tantummodo caſibus.*) Sunt enim quidam caſus, vbi quæ donata ſunt inter viuos, non imputantur in legitimam: vt ſi ſint eiuſmodi,quæ ad hæ-
3 *L.omnimodo.8.imputari.C.de inoffi.teſta.* redes filii donatarii non tranſmitterentur. Iuſtinianus in ſua Conſtitutione meminit emptæ filio militiæ, quam ait imputari in legitimam, cùm ex ea filij hæres commodum percipere poſsit. Excipit tamen ſingulari iure Silentiarios,quibus id non imputatur. ¶ *VEL Aliis modis.*) Vt ſi fuerit donatum dotis cauſa,aut propter nuptias.
4 *L.quoniam Nouella. C. de inoffic. teſta.* Nam & id imputari in legitimam conſtat. Sed vt omnes excutias modos, ſemper eos comperies proficiſci debere ex iudicio defuncti: qui ſi nihil dederit, in ſolidum poterit filiusfa. exhæredatus teſtamentum infirmare per querelam inofficioſi: nec integrum erit ſcriptis hæredibus offerre quadrantem, vt ſuam in reliquo tueantur inſtitutionem. Vnde quod Plinius libro quinto Epiſtolarum ſcribit cuidam Curiano exhæredato,Non poſſe eum queri,ſi ex parte quarta ſcriptus eſſet à matre hæres:verum quidem eſt & iuri conſentaneum: ſed captioſum videtur,& malè collectum, quod ſubiicit: Igitur tibi ſufficere debet, ſi exhæredatus à matre, quartam partem ab hæredibus ſcriptis accipias.

¶ *SIVE Vnus fuerit, ſiue plures.*) Noua tamen Iuſtiniani Conſtitutione 18. & 39. maior habetur ratio numeri liberorum. Nam ſi plures ſint quàm quatuor, ſemiſſem habent: aliàs trientem, Sanè aliquando ſuſpicatus ſum hanc definitionem non eſſe omnino nouam, aut primùm à Iuſtiniano proditam,propterea quòd tale quid in Euſebij Chronicis aſcribatur Legi Falcidiæ. Et quanuis manifeſtus ſit error id tribuere Legi Falcidiæ, quam conſtat non niſi vnum ſemper continere quadrantem,ſiue vnus, ſiue plures ſint hæredes,tamen adiectum videri poteſt ex aliqua alia Lege,quæ tum circunferebatur. ¶ *PRO Rata eis diſtribuatur.*) Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtit. 18. ait, Legitimam ex æquo diuidi in ſingulos. Sed aptior eſt huius loci locutio, quæ generalior eſt,vt etiam comprehendat legitimam nepotum,quæ inter eos diſtribuitur,vt ipſa ſucceſsio. At nepotes non omnino ex æquo ſuccedunt,ſed & in ſtirpes.

De hæredum qualitate, & differentia.
TIT. XIX.

HÆREDES autem; aut neceſſarii dicuntur, aut ſui & neceſſarii, aut extranei. Neceſſarius hæres eſt ſeruus hæres inſtitutus.ideóque ſic appellatur,quia ſiue velit, ſiue nolit,omnino poſt mortem teſtatoris protinus liber & neceſſarius hæres fit. Vnde qui facultates ſuas ſuſpectas habent: ſolent ſeruum ſuum primo, aut ſecundo, aut etiam vlteriore gradu hæredem inſtituere: vt ſi creditoribus ſatis non fiat, potius eius hæredis bona, quàm ipſius teſtatoris à creditoribus poſsideantur, vel diſtrahantur,vel inter eos diuidantur. Pro

hoc tamen

hoc tamen incõmodo, illud ei commodum præſtatur: vt ea, quæ poſt mortem patroni ſui ſibi adquiſierit, ipſi reſeruentur. Et quamuis bona defuncti nõ ſufficiant creditoribus, iterum tamen ex ea cauſa res eius, quas ſibi adquiſierit, non væneunt.

Sui autẽ & neceſſarii hæredes ſunt velut filius, filia, nepos, neptíſve ex filio, & deinceps cæteri liberi, qui in poteſtate morientis modò fuerint.

Sed vt nepos neptíſve ſui hęredes ſint: nõ ſufficit eum eámve in poteſtate aui mortis tẽpore fuiſſe. ſed opus eſt, vt pater eius viuo patre ſuo deſierit ſuus hęres eſſe, aut morte interceptus, aut qualibet alia ratione liberatus à patris poteſtate: tũc enĩ nepos neptíſve in locũ patris ſui ſuccedit.

Sed ſui quidem hæredes ideo appellantur, quia domeſtici hęredes ſunt, & viuo quoque patre quodámodo domini exiſtimãtur. Vnde etiã ſi quis inteſtatus moriatur, prima cauſa eſt in ſucceſsione liberorũ. Neceſſarii verò dicuntur, quia omnino, ſiue velint, ſiue nolint, tam ab inteſtato, quàm ex teſtato, ex Lege duodecim Tabularum hæredes fiunt. Sed his Prætor permittit volentibus abſtinere hæreditate: vt potius parentis, quàm ipſorum bona ſimiliter à creditoribus poſsideantur.

Cæteri, qui teſtatoris iuri ſubiecti non ſunt, extranei hæredes appellantur. Itaque liberi quoque noſtri, qui in poteſtate noſtra non ſunt, hæredes à nobis inſtituti, extranei hæredes nobis vidẽtur. Qua de cauſa & qui hæredes à matre inſtituuntur, eodem numero ſunt: quia fœminæ in poteſtate liberos non habent. Seruus quoque hæres à domino inſtitutus, & poſt teſtamentum factum ab eo manumiſſus eodem numero habetur.

In extraneis hæredibus illud obſeruatur, vt ſit cum eis teſtamenti factio: ſiue hæredes ipſi inſtituantur, ſiue hi, qui in poteſtate eorum ſunt. & in duobus temporibus inſpicitur, teſtamenti quidem facti tempore, vt conſtiterit inſtitutio: mortis verò teſtatoris, vt effectum habeat. hoc amplius, & cùm adit hæreditatem, eſſe debet cum eo teſtamenti factio, ſiue purè, ſiue ſub conditione hæres inſtitutus ſit. nam ius hæredis eo maximè tempore inſpiciendũ eſt, quo adquirit hæreditatẽ. Medio autẽ tempore inter factum teſtamentum, & mortem teſtatoris, vel conditionem inſtitutionis exiſtentem, mutatio iuris non nocet hæredi: quia (vt diximus) tria tempora inſpici debent. Teſtamenti autem factionẽ non ſolùm is habere videtur, qui teſtamentum facere poteſt: ſed etiam qui ex alieno teſtamento vel ipſe capere poteſt, vel alii adquirere, licet non poſsit facere teſtamentum. Et ideo furioſus, & mutus, & poſthumus, & infans, & filiusfamilias, & ſeruus alienus teſtamenti factionẽ habere dicuntur. Licet enim teſtamentum facere nõ poſsint: attamen ex teſtamento vel ſibi, vel alii adquirere poſſunt.

Extraneis autem hæredibus deliberandi poteſtas eſt de adeunda hæreditate, vel nõ adeunda. Sed ſiue is, cui abſtinendi poteſtas eſt, immiſcuerit ſe bonis hæreditatis: ſiue extraneus, cui de adeunda hæreditate deliberare licet, adierit: poſtea relinquendæ hæreditatis facultatem non habet, niſi minor ſit vigintiquinque annis. Nam huius ætatis

hominibus,ſicut in cæteris omnibus cauſis, deceptis:ita & ſi temerè dãnoſam hæreditatem ſuſceperint, Prætor ſuccurrit.

Sciendum eſt tamen Diuum Adrianum etiam maiori vigintiquinque annis veniam dediſſe,cùm poſt aditam hæreditatem grande æs alienum,quod aditę hæreditatis tempore latebat, emerſiſſet.Sed hoc quidẽ Diuus Adrianus cuidam ſpeciali beneficio præſtitit.Diuus autem Gordianus poſteà militibus tantummodo hoc conceſsit.

Sed noſtra beneuolẽtia cõmune omnib⁹ ſubiectis imperio noſtro hoc beneficiũ præſtitit:& Cõſtitutionem tam æquiſsimã, quàm nobiliſsimã ſcripſit,cuius tenorẽ ſi obſeruauerint homines,licet eis adire hæreditatẽ, & in tantum teneri,quantũ valere bona hæreditatis contingit:vt ex hac cauſa neque deliberationis auxilium ſit eis neceſſariũ,niſi omiſſa obſeruatione noſtræ Conſtitutionis,& deliberandum exiſtimauerint, & ſeſe veteri grauamini aditionis ſupponere maluerint.

Item extraneus hæres teſtamento inſtitutus, aut ab inteſtato ad legitimam hæreditatem vocatus, poteſt aut pro hærede gerendo,aut etiam nuda voluntate ſuſcipiendæ hæreditatis,hæres fieri. Pro hærede autem gerere quis videtur, ſi rebus hæreditariis tanquam hæres vtatur, vel vendendo res hæreditarias, vel prædia colendo locandóve, & quoquomodo voluntatẽ ſuam declaret,vel re,vel verbo de adeunda hæreditate: dummodo ſciat eum,in cuius bonis pro hærede gerit,teſtatum inteſtatúmve obiiſſe, & ſe ei hæredem eſſe. Pro hærede enim gerere, eſt pro domino gerere. veteres enim hæredes pro dominis appellabant. Sicut nuda voluntate extraneus hæres fit: ita contraria deſtinatione ſtatim ab hæreditate repellitur.

Eũ qui ſurdus vel mutus natus,vel poſteà factus eſt,nihil ꝓhibet pro hærede gerere,& adquirere ſibi hæreditatẽ:ſi tamẽ intelligit quod agit.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

SERVVS HÆRES *Inſtitutus.*) Ab inteſtato verò ſeruus hæres eſſe non poteſt. Nam legitima hæreditas ab inteſtato defertur Iure Ciuili. Sed quod ad id attinet,
1 *L. quod attinet. De reg. iur.* ſeruus nihili eſt. Sanè tamen apud Hebræos vernam habuiſſe aliquod ius ſuccedendi domino ſine liberis defuncto,colligitur ex decimoquinto capite Geneſeos. ¶ SERVVS.) Qui eſt in poteſtate domini teſtatoris,nec aliunde libertatem cõſequitur, quàm ex domini beneficio. Cæterum ſi ei debebatur libertas à domino, fortè ex fideicommiſſo, non erit neceſſarius hæres, niſi adhuc penderet conditio fideicommiſsi: quæ ſi poſteà eueniret, is, qui factus eſt neceſſariò hæres, fieret voluntarius: non vt deſinat
2 *L. ſeru⁹ qui fideicõmiſſam. De hæred. inſtit.* hæres eſſe, ſed vt ius in eo mutetur ſucceſsionis,inquit Vlpiãnus. Sanè teſtamento domini ſeruus ſub conditione cum libertate hæres inſtitutus, ſi pendente adhuc conditione meruerit libertatem,vt quia fortè necem domini detexit,& poſteà cõditio teſtamenti extiterit:quia aliunde liber eſt,quàm ex teſtamento, non erit neceſſarius hæres,
3 *L. teſtamento. De hæred. inſtit.* ſed ſi volet. Porrò quod dicimus ſeruum eſſe neceſſarium hæredem, ſi fuerit in poteſtate domini teſtatoris, id adeò verum eſt, vt alioqui propriè neceſſarius dici non poſsit:quãuis adhuc ſingulari aliquo iure cogeretur eſſe hæres. Vt cũ lege Cornelia teſtamenta eorum, qui in hoſtium poteſtate decedunt,confirmantur.Nam tum(inquit
4 *L. lege Cornelia. De teſtamen.* Iuliãnus)ſeruus hæres ſcriptus,& liber & hæres erit ſeu velit, ſeu nolit:ſed minus propriè neceſſarius hæres dicitur. ¶ *SIVE Nolit.*)Niſi ſanè aliquam ei libertatem arbitrii

vltrò

vltrò dederit dominus: vt ſi ſcripſerit, Seruus meus, ſi volet,hæres eſto. Nã hæc verba ad neceſſarium alioqui hæredem,conditionem faciunt:vt ſi is nolit,hæres non exiſtat. Filio quoque remitti poteſt hæc neceſsitas à teſtatore:& facilius intelligetur re- 1 *L. verba hæc. De cõdit. inſti. L. Cornelius. De hæred. inſtit.*
miſſa,quàm ſeruo. Nam ſi detur cohæres,vel adiiciatur ſubſtitutus,poteſt filiusfa.non eſſe hæres. At id in ſeruo ſatis non eſt: quanquam ſatis ſit, vt nec liber, nec hæres fiat in fraudem creditorum. ¶ *PROTINVS.*)Hoc eſt,Statim à tempore mortis. Nam 2 *L. ex parte. De acqui. hæred. L. eius qui. D. ſi. cer. peta. cond.*
& ſi ſub conditione fuerit inſtitutus: vbi ea euenerit, retrotrahetur:& quandocunque adierit ſeruus, ab initio hæres fuiſſe videbitur. ¶ *VNDE QVI.*) Quomodo liceat 3 *L. hæres quandocũque. De acqui. hæred.*
ei, qui ſoluendo non eſt, ſeruum vnum liberum facere, vt hæredem habeat, & iniuriam Ignominiámque publicationis bonorum effugiat deriuatam in ſeruum hæredem,copioſe dictum eſt ſuperiori libro, titulo, Quibus ex cauſis manumittere non licet: eóque loco declaratum eſt pluribus hoc beneficium legis Æliæ Sentiæ, quod redundat in fraudem creditorum. Nunc neque libet, neque vacat repetere, quæ ſemel ſatis inculcata ſunt. ¶ *EIVS HÆREDIS Bona.*)Hoc eſt,bona hæreditaria quidem,ſed quæ facta ſunt ipſius hæredis per aditionẽm: ſic vt adita hæreditas perdat nomen ſuum: cùm fiat patrimonium hæredis adeuntis. ¶ *IPSI Reſeruentur.*) Hîc ſi- 4 *L. Stichum. §. aditio. De ſolut.*
gnificatur magnum libertatis hæreditariæ commodum: primùm, quòd aliquid ſibi 5 *L. ſed & ſi plures. §. filio. De vulga. et pupil.*
acquirere poſsit ſeruus hæres:deinde quòd acquiſita ſibi conſeruet, ſingulari quodam beneficio,nempe ſeparationis:quod aliis hæredibus tribui non ſolet, quanquam ho- 6 *L. 1. §. vlt. De ſeparatio.*
die tribuatur aliud ſimile,nempe inuentarii,quod introduxit Iuſtinianus. 7 *L. vlt. C. de iure delib.*

¶ *SVI Autem.*)Meminit huius loci poſteà Iuſtinianus,eúmq; repetit & inculcat. 8 *§. 1. inf. de hæred. quæ ab inteſta. defe.*
¶ *IN Poteſtate morientis fuerint.*)Saltem iuris fictione: veluti legis Corneliæ, quæ confirmat eorum teſtamenta,qui apud hoſtes deceſſerunt: perinde atque ſi iam tum,cùm caperentur, liberi deceſsiſſent. Eorum ergo filii propriè quidem ſui hęredes nõ ſunt: habentur tamen pro ſuis & neceſſariis. Sic accipiendum eſt, quod ait Iulianus: Filius 9 *L. lege Cornelia. in ſi. De teſtamen.*
eius,qui in hoſtium poteſtate deceſſerit,inuitus hæreditati obligatur: quanuis ſuus hæres dici non poſsit,qui in poteſtate morientis non fuit.

¶ *SED Vt nepos.*)Sẽtit hoc loco Iuſtinianus, & veluti repetit, quod ſupra docuit, 1 *§. poſthumorum. Supra de exhære. lib.*
his verbis:Si quis filium,& ex eo nepotem neptémve in poteſtate habeat: quia filius gradu præcedit,is ſolus iura ſui hæredis habet:quáuis nepos quoque & neptis ex eo, in eadem poteſtate ſint.Sed ſi filius eius viuo eo moriatur, aut qualibet alia ratione exeat de poteſtate eius: incipit nepos neptíſve in eius locum ſuccedere, & eo modo iura ſuorum hæredum quaſi agnatione nanciſcuntur. ¶ *SED Opus eſt.*)Maximè ſi ab inteſtato ſuccedere,ſibíque hæreditatem acquirere velit. Cæterum ex teſtamento aui alioqui poterit quidem ſuccedere,ſed patrem ſuum,in cuius manſit poteſtate,facit hęredem, & quidem ſuum & neceſſarium,ſi modò is non fuerit prius liberatus poteſtate defuncti teſtatoris, à quo fortaſsis eſt exhæredatus. Sic enim eleganter ſcribit Vlpianus: Interdum filiifa. & ſine aditione acquirunt hæreditatem iis, in quorum ſunt po- 2 *L. qui in aliena. §. interdũ. De acquiren. hære.*
teſtate: vtputa ſi nepos ex filio exhæredato hæres ſit inſtitutus.patrem enim ſuum ſine aditione faciet hæredem,& quidem neceſſarium.Addit deinde Vlpianus: Sed ſi quis hæres inſtitutus adoptetur à filio exhæredato, neceſſarium eum non facit, ſed iuberi debet,vt adeat: quoniam mortis tempore in poteſtate non fuerit. Nam per eum quis exiſtere neceſſarius non poteſt,qui ipſe non eſſet exiturus. ¶ *VEL Qualibet alia ratione.*)Veluti,Emancipatione,inquit Iuſtinianus alio poſteà loco:vbi rurſus hunc ar- 3 *§. ita demũ. inf. de hæred. quæ ab inteſtat.*
ticulum inculcat.Nos contenti iis,quæ ſuprà diximus,& quæ adiiciemus eo loco,núc aliò pergamus. ¶ *IN Locum patris ſui ſuccedit.*) Non tamen eius nititur iure. Hæc enim ſucceſsio fit non per tranſmiſsionẽ, ſed potius(vt ita loquar) per remotionem. Suo itaque & proprio iure vtitur, non alieno.

¶ *QVIA Domeſtici hæredes ſunt.*)Hoc aptius græcè dicitur. Græci enim οἰκεῖοι vocãt, quod eſt proprium:ad verbum autem ſonat domeſticum. Certè & Plinius in Panegyrico,domeſticos hæredes opponit extraneis.Loquens enim de Viceſima hæreditatũ, quę pendebatur fiſco,ait,Tributum hoc tolerabile & facilè extraneis fuiſſe hęredibus, domeſticis graue.ideóque ſcribit,illis irrogatũ,his remiſſum. & addit, hac in re domeſticos fuiſſe hæredes,filios, ſi modò eſſent & in patris poteſtate. Quam exceptionem ait Traianum ſuſtuliſſe, intuitum vim legémque Naturæ, quæ ſemper in ditione parentum eſſe liberos iuſsit. Sed quod attinet ad appellationem ſui hæredis, apertius eſt

& aptius, quod à quibuſdam annotatum eſt, Suum hæredem dici, quia videatur ſibimetipſi ſuccedere. Nam per ſucceſsionem magis ſuas, quàm alienas res conſequi intelligitur, cùm viuente patre filius intelligatur dominus. ¶ *ET VIVO QVOQVE Patre.*) Id deſumptum eſt ex reſponſo Pauli, qui ait: In ſuis hæredibus euidentius apparet continuationem dominii eò rem perducere, vt nulla videatur hæreditas fuiſſe: quaſi olim hi domini eſſent, qui etiam viuo patre quodammodo domini exiſtimabantur. & addit: Itaque poſt mortem patris non hæreditatem percipere videntur, ſed magis liberam bonorum adminiſtrationem conſequi. Huc quoque pertinet quod Plinius in Panegyrico ait, domeſticos hæredes bona, quæ ſanguine, gentilitate, ſacrorum denique ſocietate meruiſſent, non capere vt aliena, ſed vt ſua, ſempérque poſſeſſa. Qua ratione ait iis remiſſam illam Viceſimam, quæ ab extraneis hæredibus fiſco pendebatur. ¶ *QVODAMMODO Domini exiſtimantur.*) Nempe propter continuationem dominii: quod vt aſſequantur, nulla hæreditatis aditione opus habent. Et adeò exiſtimantur domini, vt nepotes ſucceſſuri auo, nó niſi portioné ſui patris conſequâtur: quaſi is cùm eſſet ſuperſtes eius portionis, verè fuiſſet dominus viuo adhuc ſuo patre, qui eſt horum nepotum auus. Itaque ſuccedunt nepotes auo in ſtirpes, non in capita, quaſi iam prius fuiſſet diuiſa hæreditas, & diſtributa eorum parentibus. Non tamen filiiſa. adeò domini exiſtimantur, vt poſsint etiam ex bonis viui patris aliquid petere, Id enim eſſet præmaturum. Sed omnino coguntur mortem patris expectare, quam fortaſsis multi auidè expectant, ſed alio ſenſu, vt eſt apud Fabium libro nono, cap. 3. Notum eſt illud è Poëta: Filius ante diem patrios inquirit in annos. An autem huc referédum ſit, quod filii paternos libertos, poſsint libertos ſuos dicere, vix poſſum definire. Certè quod in Senatuſconſulto Sillaniano, domini appellatione continetur filius, huc non pertinet: cùm etiam id tribuatur filio emancipato. ¶ *VNDE Etiam ſi quis.*) Inquit poſteà Iuſtinianus. Inteſtatorum hæreditates ex lege duodecim Tabularum, primùm ad ſuos hæredes pertinent. ¶ *SED His Prætor permittit.*) Hunc articulum pluribus explicat Caius, his verbis: Neceſſariis hæredibus non ſolum impuberibus, ſed etiam puberibus, abſtinendi ſe ab hæreditate Proconſul poteſtatem facit: vt quanuis creditoribus hæreditariis Iure Ciuili teneantur, tamen in eos actio non detur, ſi velint relinquere hæreditatem. Sed impuberibus quidem, etiam ſi ſe immiſcuerint hæreditati, præſtat abſtinendi facultatem: puberibus autem ita, ſi ſe non immiſcuerint. Sed tamen & puberibus minoribus vigintiquinque annis, ſi temerè damnoſam hæreditatem parétis appetierint, ex generali Edicto, quod eſt de minoribus vigintiquinque annis, ſuccurrit: cùm & ſi extranei damnoſam hæreditatem adierint, etiam ex ea parte Edicti in integrum eos reſtituat. Seruis autem neceſſariis hæredibus, ſiue puberes, ſiue impuberes ſint, hoc non permittitur. Hactenus Caius. Porrò autem & ſi ſe abſtinuerit hæreditate ſuus hæres: manent tamen quædam veſtigia ſuitatis: veluti quòd nihilominus libertatum teſtaméto relictarum datio rata maneat: atque adeò ipſæ tabulæ pupillares: quas dicitur ſuſtinere hæredis, vt ita loquar, ſuitas. ¶ *VT Potius parentis.*) Æquius enim Prætori viſum eſt, ipſum patrem, qui æs alienum contraxit, quàm filium, mortuum, quàm viuum, onerari, & ignominiam publicationis bonorum ſuſtinere.

1 L. in ſuis. De liber. & poſth.
2 dic. L. in ſuis. De liber. & poſthu.
3 §. vlt. inf. de hære. quæ ab inteſt. def.
4 L. 1. §. ſi impuberi. in fi. De collat.
5 L. licet inter. §. libertos. De verb. ſignificat.
6 L. 1. §. domini appellatione etiam filius. D. ad Sen. Sillan.
7 §. 1. inf. de hære. quæ ab. inteſta.
8 L. neceſſarius. De acqui. hæred.
9 L. quũ quaſi. §. ſed & ſi ſuus. De fideicõm. lib.
1 L. ſi filius qui patri. De vulg. & pup. ſubſtit.

¶ *EXTRANEI Hæredes appellantur.*) Hos generalius deſcripſit Caius libro ſecundo Inſtitutionum, eos eſſe, qui nullo propinquitatis gradu teſtatori iunguntur, ſed quicunque pro arbitrio ſcribuntur hæredes. Quo ſenſu videtur Valerius lib. 7. dixiſſe. Q. Metellum plures celeberrimos eiuſdem nominis viros præteriiſſe, vt extraneũ hæredẽ inſtitueret. Et Plinius in Panegyrico etiã vocat extraneos hæredes, qui ſanguine iuncti nó ſunt teſtatori. ¶ *QVI IN Poteſtate noſtra non ſunt.*) Theophilus hîc proponit exemplũ Emancipatorũ: & rectè. Nam qui ex alia cauſa in poteſtate parentis nó ſunt, nó habẽtur ſtatim quoque pro extraneis. Qui enim per Dignitatem liberatus eſt poteſtate, nihilominus retinet iura ſuitatis. Et poſthumus, quãdiu eſt in vtero, nó eſt in poteſtate. Suus tamen hęres patri agnaſcitur. ¶ *QVIA Fœminæ.*) Id dictũ eſt lib. 1. Titulo de Adoptionibus. Illud verò hoc loco addendũ eſt, quod ait Paulus: ad teſtaméta fœminarũ, Edictũ cõtra tabulas bonorum poſſeſsionis, nó pertinere: quia ſuos hęredes nó habeãt. ¶ *SERVVS Quoque.*) Id quoque ſupra ſatis inculcatũ fuit à Iuſtiniano, his verbis: Seruus autẽ à domino ſuo hęres inſtitutus, ſi quidem in eadẽ cauſa manſerit, fit ex teſtaméto liber, hæréſque ei neceſſarius. Si verò à viuo teſtatore manumiſſus fuerit: ſuo

2 L. illud. §. ad teſtamenta. De bon. poſſeſſ. contra tabu.
3 §. ſeruum autem. Supra de hæred. inſtit.

ſuo arbitrio adire hæreditatem poteſt.quia non fit hæres neceſſarius,cùm vtrunque ex domini teſtamento non conſequatur. ¶ *IN Extraneis.*) Totus hic locus ad verbum deſcriptus eſt ex reſponſo Florentini. Porrò in ſuis & neceſſariis hæredibus nihil tale quæritur : quia non poteſt non eſſe cum iis perpetua teſtamenti factio, ſi ſui ſunt aut neceſſarii. Poſſunt tamen in iis conſiderari duo tempora,nempe conditi teſtamenti,& ſucceſsionis: quibus hæreditatis capaces in genere fuiſſe, ſatis eſt. Nam & ſi ſcribatur extraneus hæres,quem poſtea teſtator arrogauerit, fiet ſuus hæres. ¶ *SIVE Ii qui in poteſtate.*)Teſtamenti factio cum ſeruis(inquit Caius)ex perſona dominorum introducta eſt. ¶ *DVOBVS TEMPORIBVS.*) Additur poſtea & tertium, nempe aditionis : ſed quod à teſtatore prouideri nullo modo poteſt, & ad eius ſolicitudinem non pertinet. ¶ *VT Conſtituerit inſtitutio.*) Quæ ſanè conſtare non poteſt, ſi quis cũ inſtituitur hæres, capax non ſit hæreditatis. Nec ad rem pertinet, ſi poſtea capax fiat. In legatis quoque idem definiuit Catonianã regula : nempe,Quod ſi teſtamenti facti tempore deceſsiſſet teſtator, inutile foret id legatum, quandocunque deceſſerit, non valere.Quòd autem ait Papinianus Catonianam regulam non pertinere ad hæreditates, non intelligit aliud ſtatui in hæreditatibus:ſed de iis non eſſe conceptam regulam Catonianam, quia nec opus fuit : quòd per alias leges in hæreditatibus idem dudum fuiſſet ſtatutum. ¶ *HOC Amplius.*) Hoc tertium tempus in legatariis non conſideratur,ſed ſolùm tempus teſtaměti, vel etiam mortis,quo cedere legatum dicitur.Excipiendũ eſt tamẽ legatũ libertatis,quod ſingulari fauore ſuſtinetur, etſi tẽpore aditionis tantùm eius fuerit capax legatarius.Nam & ſi tempore mortis alienus fuerit ſeruus,cui purè non poterat relinqui libertas: ſi is tamen tempore aditionis fuerit hæreditarius, fruetur relicta libertate. ¶ *EO Maximè tempore.*)Et adeo quidẽ,vt in hoc tempus reiici poſsit tota inſtitutio à teſtatore,non habita ratione priorum temporum. Sic enim ſcribit Modeſtinus:in tempus capiendæ hæreditatis inſtitui hæredem poſſe,beneuolentię eſt. Veluti, Lucius Titius cùm capere poterit, hæres eſto.Idẽ & in legato. Sanè & tẽpus conditi teſtamenti magis ſpectatur quàm tempus mortis. ſpectatur enim & in conditionalibus inſtitutionibus: vbi non conſideratur tempus mortis,ſed eius loco tẽpus euenientis conditionis. Idque ſenſiſſe videtur Theophilus, cùm ait maximè hîc ſpectari duo extrema tempora. ¶ *MEDIO Autem tempore.*)Vlpianus,multitudinis numero ait, Media tempora non nocere: ſed non addit exemplum, niſi vnius temporis, quod eſt medium inter duo priora tempora. quod etiam vnum hoc loco perſequitur Iuſtinianus.Nec id temerè. Reuera enim illius ſolius temporis medii incapacitas non nocet:quia tum viuo adhuc teſtatore nemo eſt aliꝰ, cui ex hac incapacitate ius aliquod quæri poſsit in hæreditate, vtpote quæ nulla eſt viuentis. Mortuo autem teſtatore, & cùm iã adeunda eſſet hæreditas,ſi quando inueniretur ſcriptus hæres nõ capax,id certè noceret. Statim enim ab inteſtato proximus ſuccedet,qui non morabitur tempus,quo iterum is fiat capax,qui ſcriptus erat hæres. ¶ *ET Ideo.*) Totus hic locus deſumptus eſt ex reſponſo Pomponii, & Marcelli annotatione.

1 *L.ſi alienum.§.1. De hæred.inſtit.*
2 *L.filio quẽ patre.§.vlti. De liber.& poſthu.*
3 *L.non minus. De hæred. inſtit.*
4 *L.1.De regu. Cato.*
5 *L.3.D.illo tit.*
6 *L.ſi cognatis. De reb. dub.L.interuenit. De lega. præſtan.*
7 *L.verũ. De manu. teſt.*
8 *L.in tempus. De hæred. inſtit.*
9 *L.ſed etſi in conditione. §. ſolemus.De hæredib. inſtituen.*
1 *L.filiusfa.De teſtamen.*

¶*LIBERANDI.*)Cuius deliberationis nomine poterit petere copiam hæreditariorum inſtrumẽtorum inſpiciendorum, & vt ei liceat rationes defuncti perſcrutari, vbicunque tandem eæ ſint. Nec iniquum fuerit publico programmate admoneri creditores, vt ſua nomina deferant: quò poſsit commodius inſtitui certa deliberatio adeundæ vel repudiandæ hæreditatis. ¶ *POTESTAS.*) Cuius tempus primum omnino fuit relictum iudicis arbitrio : deinde conſtitutum eſt, vt nõ pauciores,quàm centum dies darẽtur.poſtea præſtitutum fuit anni ſpacium petendę hęreditati.cui poſtremò Iuſtinianus tres menſes detraxit.Quòd ſi pręterito tempore hæres neque adierit,neque repudiarit hæreditatem,intelligitur in dubio illud feciſſe, quod vtilius eſt ei, qui curauit certũ deliberationi tẽpus à iudice pręſtitui. Vt ſi is ſit ſubſtitutus,cenſeatur hęres repudiaſſe. Sin creditor hæreditarius, cenſeatur adiiſſe. ¶ *SED SIVE IS.*) Hactenus docuit Iuſtinianus, inter ſuos & extraneos hæredes magnum eſſe diſcrimen in adipiſcenda hæreditate. Nunc tradit, vbi eam ſemel adepti ſunt, nihil differre, quia vtroſque eadem conſtringat neceſsitas retinendæ hæreditatis. Sanè ſi agatur de recuperanda hęreditate,magnum rurſus eſt diſcrimen inter ſuos & extraneos:quia extranei ſemel repudiatã hæreditatẽ, nõ temerè poſſunt recuperare : at ſuis,etſi ſemel ſeſe abſtinuerint,tamen ſi bona hæreditaria ſint adhuc in ſuo ſtatu, liberior patet reditus.

2 *L.Ariſto. De iure delib. L.Ariſto.De acqui.hær.*
3 *L.1. De iure deliberan.*
4 *L.2.D.illo tit.*
5 *L. cum antiquiorib. C. de iure delib.*
6 *L.vlt.§.et hæc quidem. C.de iure deliberan.*
7 *dic.L.vult.§.ſin autem.*
8 *L.ſicut.C.de repud.hęr.*
9 *L.ſi quis ſuus. De iure delib. L. vlt. C. de repud. hæred.*

Quod eſſe videtur ex quibuſdam reliquiis ſuitatis. ¶ *RELINQVENDAE Hæreditatis.*) Sic nempe, vt cum commodis hæreditariis, relinquat & incommoda: quæ ſanè, quando ſibi intruit, exedere debet. De relinquendo autem nomine hæredis
1 *L. ei qui ſoluendo, in ſi. De hæred. inſtitu.* nemo cogitare debet. Omnino enim relinqui aut deleri non poteſt: non etiam, & ſi
ex fideicommiſſo reſtitueret hæreditatẽm, vel impetrata in integrum reſtitutione li-
2 *§ reſtituta. inſ. de ſideicom. liber.* beraretur neceſſitate retinendę hæreditatis. ¶ *SICVTI In cæteris omnibus cauſis.*) Cũ
inter omnes conſtet, (inquit Vlpianus) fragile eſſe, & infirmum huiuſmodi minorum
3 *L. ſi minor. De acqui. hæred. l. ſed & ſi ne. §. ſed quod Papin. De Minorib.* ætatum conſilium, & multis captionibus ſuppoſitum, multorúmque inſidiis expoſi-
tum: auxilium eis Prætor pollicitus eſt, & aduerſus captiones opitulationem. Deinde
alio loco addit idem Vlpianus, quod huius propriè loci eſt: Mihi ſemper ſuccurren-
4 *L. 1. De Minorib.* dum eſſe videtur, ſi minor ſit, & ſe circunuentum doceat. Sed & in Iudiciis ſubuenitur,
5 *L. ait Prætor § non ſolũ autẽ in his. De Minori.* ſiue dum agit, ſiue cùm conuenitur, captus ſit. Sed & ſi hæreditatem minor adiit mi-
nus lucroſam, ſuccurritur ei, vt ſe poſſit abſtinere. Nam & hic captus eſt. Idem & in bo-
6 *L. 1. & 2. C ſi vt omiſſam hæred.* norum poſſeſsione, vel alia ſucceſsione. ¶ *DAMNOSAM Hæreditatem ſuſceperint.*)
7 *L. Etſi ſine. §. reſtitutus. De minorib.* Idem & ſi temerè lucroſam hæreditatem reiecerint. Nam & tum iis Prætor ſuccurrit,
vt eam recuperẽnt. Sed & reſtitutus vt ſe hæreditati immiſceat, vel eam adeat, quam
8 *L. quod ſi minor. §. Scæuola. De minor.* repudiauit, rurſus reſtitui poterit, vt ſe abſtineat: ſaltem quandiu res eſt integra. Sanè
& ſi contra patrem rurſus vellet reſtitui, non temerè audiretur.
9 *L. vlt. § vbi autem puerilis. C. de bon. quæ lib.* ¶ *DIVVM Adrianum.*) Huius ſingularis reſcripti nulla, quod ſciam, extant veſti-
1 *L. vlt. C. de iure deliber.* gia. Meminit autem Iuſtinianus ſuæ cuiuſdam Conſtitutionis, quam edidit, de im-
prouiſis debitis, quæ emergebant poſt aditam hæreditatẽ. & quanuis ea non extet, ſatis
tamen colligere poſſumus editam fuiſſe & compoſitam ad exemplũ reſcripti Adriani.
¶ *DIVVS Autem Gordianus.*) Nõ extat quoque eius Cõſtitutio, ſed multa fit alibi apud
2 *dic. L. vlt.* Iuſtinianum mentio, his verbis: Sed & veterem Conſtitutionem non ignoramus, quã
Diuus Gordianus ad Platonẽ ſcripſit de Militib⁹ qui per ignorantiã hæreditatẽ adie-
runt: quatenus pro iis tantummodo rebus conueniantur, quas in hæreditate defuncti
inuenerint: ipſorum autẽ bona à creditoribus hæreditariis non inquietentur. Deinde
ſubiicit: arma etenim magis quàm iura ſcire milites, ſacratiſsimus Legiſlator exiſti-
3 *L. 2. C. de iuris & facti igno.* mauit. Extat ſanè quædam Gordiani Conſtitutio ad Iuuenalem: Maiorem annis vi-
gintiquinque non excuſari vel reſtitui, ſi temerè matris hæreditati renunciarit.
¶ *COMMVNE Omnibus.*) Olim ſeparationis beneficium non niſi ſpecialiter &
grauatim admodum quibuſdam tribuebatur hæredibus, vt poſſent ſua bona ſeparare
ab hæreditariis. Hîc verò Iuſtinianus introduxit illud commune omnibus beneficiũ,
quod precibus à Principe impetrandum non eſſet, verùm omnibus liberè pateret: vt
4 *L. vna. C. de theſaur.* nec precibus implorari ſolet, quod iure communi cõceditur. Hodie tamen Princeps
communem inuentarii vſum, à ſuo pendere voluit arbitrio, vt nemo eo vti poſsit, niſi
5 *L. vlt. C. de iure delib.* cui nominatim id conceſsit. ¶ *ET Conſtitutionem.*) Extat hæc Conſtitutio, cuius te-
norem obuium eſt inſpicere, vt non ſit opus diutius in eius relatione immorari. Extat
& alia noua quædam Conſtitutio Imp. Caroli. v. edita anno. 1541. qua præcipit, vt im-
petrato beneficio inuentarii, hæres intra quadraginta dies conficiat inuentarium om-
nium bonorum hæreditariorum, eáque ęſtimari curet: deinde poſſeſsionem eorum li-
beram conſequatur data cautione reddendarũ rationum. ¶ *VETERI Grauamini.*)
Exoluendorum ſcilicet omnium nominum hæreditariorum, non habita ratione vi-
6 *L. ſi te bonis. C. de iure delib.* rium hæreditariarum. Eſt & aliud nouũ grauamen non vtentiũ inuentario, videlicet,
præſtandorũ omniũ legatorũ, nõ deducto quadrante per legẽ Falcidiam. quod Iuſti-
nianus adiecit, vt magis cõmẽdaret vſum ſui beneficii. Sic enim ſcribit in Nou. ſua Cõ
7 *L. reſcriptum eſt. De his quæ vt indig.* ſtit. prima. Et huc referri poteſt, quod Marcellus ait, hæredẽ rei quã amouit, quartam
non retinere. At qui inuentariũ facere noluit, videtur aliquid occultaſſe vel amouiſſe.
¶ *AD Legitimam hæreditatem.*) Idem & ſi Prætoriam, delata bonorum poſſeſsione
ex edicto Prætoris. Sufficit enim eiuſmodi edictales bonorum poſſeſsiones qualiter-
cunque agnouiſſe. ¶ *NVDA Voluntate.*) Hoc eſt, ſolo animo: quem tamen de-
claraſſe oportet, ſi non facto, ſaltem verbo. Neque enim ſola nudáque cogitatio hæ-
8 *L. gerit. De acqui. hær.* redem facere poteſt. Sic accipiẽdum eſt quod ait Paulus: Gerit pro hærede, qui animo
agnoſcit ſucceſsionem, licet nihil attingat hæreditarium. ¶ *TANQVAM Hæres vtatur.*)
9 *L. pro hærede. De acquir. hæred.* Id conuenit cum reſponſo Vlpiani, qui ait: Pro hærede gerere videtur
is, qui aliquid facit quaſi hæres. Et generaliter Iulianus ſcribit, eum demũ pro hærede

gerere,

gerere, qui aliquid quaſi hæres gerit. & addit, quod ad ſubiecta exempla pertinet: Si
fundos aut ædes locauit, vel fulſit, vel quid aliud fecit, non hoc animo quaſi pro hæ-
rede gereret, ſed dũ ei qui ſubſtitutus eſt, vel ab inteſtato hæres extiturus eſt, proſpicit:
aut res tempore perituras diſtraxit: in ea cauſa eſt, vt pro hærede non geſſerit, quia nõ
hoc animo fuerit. Sed quæret aliquis, in dubio quid magis ſtatuendum ſit. Sanè ex
rei geſtæ circunſtantiis colligi poteſt animus gerentis: vt ſi ſimpliciter locauerit fun-
dos hæreditarios, videtur id tanquam hæres facere. Hæc enim in re obſcura veriſimi-
lior cauſa eſſe videtur: quòd non ſoleat quis temerè ſeſe vltrò immiſcere alienis nego-
ciis. Sic & qui nomina hæreditaria vltrò perſoluerit: videtur id pro hærede facere. Nã 1 *L. 2. C. de iure deliberã.*
quanuis id alieno etiam nomine fieri põſsit: magis tamen id proprio quàm alieno no- 2 *L. ſoluẽdo. De nego. geſt.*
mine fieri ſolet: & in dubio ita factum intelligitur. Cæterum vbi nulla eiuſmodi ve- 3 *L. & magis. De ſolu.*
hemens coniectura vrgeret, propenſiores erimus ad credendum, aliquid proprio, &
alio, quàm hæredis, nomine geſtum: ne temerè aliquem hæreditati obligemus. vnde
filius qui in ſepulchrum hæreditarium mortuum intulit, nõ obligabitur paternis cre-
ditoribus, quaſi hæres. Id enim magis feciſſe exiſtimandus eſt pietatis naturalis cauſa. 4 *L. pro hærede. §. ſed &*
Sed & cùm filius à patre de caſtrenſi peculio ſeruos comparaſſet: & hæres ab eo inſti- *quis. De acqui. hæred.*
tutus, ſimúlque manumittere rogatus, eos manumiſiſſet: reſpondit Vlpianus, niſi eui- 5 *L. at ſi quis. §. plerique.*
denter quaſi hæres manumiſerit, non debere eum calumniá pati, quaſi ſe miſcuerit hæ *De relig. & ſump. fu.*
reditati. ¶ *QVOQVOMODO.*) Adeo vt id etiã fieri ſatis ſit, cùm moritur: vt puta, 6 *L. ſi pupillus. §. vlt. De*
ſi quis de hæreditate ſibi delata aliquid ſtatuat in ſuo teſtamento, quaſi eam adierit. *acquir. hæred.*
¶ *DVMMODO Sciat.*) In hærede futuro requiritur ſcientia mortis, & teſtamenti 7 *L. ſi auia. C. de iure de-*
relicti, vel non relicti, vt ſciat ex qua tandem cauſa hæres ſit: cuius rei ignorãtia vitiaret *liber.*
ipſam aditionem. atque in hunc quidem modum ſcribit Paulus: Vt quis pro hærede 8 *L. ſi is ad quem. De ac-*
gerendo obſtringat ſe hæreditati, ſcire debet qua ex cauſa hęreditas ad eum pertineat. *qui. hære.*
veluti agnatus proximus, iuſto teſtamento ſciptus hæres, antequam tabulæ proferan-
tur, cùm exiſtimaret inteſtatum patremf. mortuum: quanuis omnia pro domino fe-
cerit, hęres tamen non erit. ¶ *REPELLITVR.*) Adeo vt non temerè vllus illi pa-
teat reditus: quanquam aliud eſſe dixerimus in ſuo hærede.

¶ *EVM Qui.*) Videtur hic locus ſumptus ex reſponſo Vlpiani, qui ait: Mutum, 9 *L. Mutum. De acqui.*
nec non ſurdum, etiam ita natos, pro hærede gerere, & obligari hæreditati poſſe, con- *hæredit.*
ſtat. Et alioqui non conſtaret, quod alio loco ait idem Vlpianus, Mutos & ſurdos, 1 *L. 1. §. mutus. De hæred.*
rectè hæredes inſtitui poſſe. Sanè & mutum & ſurdum & cæcum poſſe admittere bo- *inſtituen.*
norum poſſeſsionem, ſi quid agatur, intelligant, ait idem Vlpianus. ¶ *SI Tamen in-* 2 *L. vlt. De bon. poſſ. fur.*
telligit, quod agit.) Alioqui vbi mens & animus deeſſet, curatoris erit neceſſaria auto- *infan. mu. fur.*
ritas, ſicuti pupillo tutore opus eſt. Quod alio loco pluribus excuſsimus. 3 *L. pupillus. De acqui. hæred. §. neque tamen. ſupra de auto. tuto.*

IN TITVLVM SEQVENTEM

ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ·

NE mutila videretur teſtamentariæ acquiſitionis tractatio, nunc quædam obiter perſtringit Iuſtinianus, de Legatis: quorum tota ratio in Pandectis latè multis libris explicatur, vbi ſigillatim & pluribus verbis commemorantur plures facti ſpecies. quas quidem non putauit Iuſtinianus in hoc iuris compendio referendas, contentus ſummis rerum capitibus, ac præcipuis regulis, quas per generales quoſdam veluti Aphoriſmos hic degeſſit. Atque hæc quidem methodus decet grauem Legumlatorem. Quàm latè olim patuerit legandi verbum, intelligi poteſt ex XXVI. *cap.* XII. *Tab. poſtea verò contracta eſt ſignificatio ad eas donationes teſtamentarias, de quibus nunc agimus. Ac Iuſtinianus quidem ait earum tractatum huc propriè nõ pertinere, quia magis eos modos perſequatur, quibus per vniuerſitatem res nobis acquirantur. Sed ſaltẽ inter modos dominij acquirendi legatum referri poteſt, vt etiam veteres dicebant lege nobis acquiri rerum dominia per legatum. Legatũ dico, per vindicationem, quo res teſtatoris earúmque dominia transferebãtur rectà in legatarium. Cæterũ legatum per damnationẽ, quo etiã res alienæ relinqui poterant, minus huc pertinet, ſed ad obligationes magis referri debet. Ac quidem Iuſtinianus profitetur ſeſe ſuſtuliſſe hæc diſcrimina legatorum taliúmque formularum. Sed reliquiæ tamen multæ ſunt. Neque res patitur, vt in rebus alienis legatis, vel iis quæ pondere, numero conſtãt, propriè vindicatio competat, ſed perſonalis potius actio. Itaque hoc ſaltem nomine retinenda eſt veteris huius diſcriminis memoria. ſicuti & cùm quæritur de iure accreſcẽdi, déque electione in legato alternatiuo vel*

generis. Nam vt alia eſt voluntatis in vtroque coniectura cùm legatur per vindicationem, alia cùm per damnationem: ſic aliud ius conſequi neceſſe: quod & nos ſuis fortaſſe locis aliàs notabimus.

De Legatis, Tit. XX.

POST Hæc videamus de Legatis, quæ pars Iuris extra propoſitam quidem materiā videtur. (nam loquimur de iis iuris figuris, quibus per vniuerſitatem res nobis adquiruntur) ſed cùm omnino de teſtamentis, & de hæredibus, qui in teſtamento inſtituuntur, loquuti ſimus: non ſine cauſa ſequenti loco poteſt hæc iuris materia tractari.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

Q*VIBVS Per vniuerſitatē.*) At Legatorum (de quibus dicere nunc paramus) cauſa eſt ſingularis: proptereáque legata nihil poſſunt damni adferre, cùm ſit ſæpe hæreditas damnoſa.[1] Nam hæc propter vniuerſitatem acquiſitionis non minus ad ſe trahit commoda, quàm incommodā.[2]

1 *L. ſi hæreditatem. D. mand.*
2 *L. quoties. C. de hæred. inſtit.*

Legatū itaque eſt donatio quędā à defuncto relicta, ab hęrede pręſtāda.

3 *L. legatū eſt. De lega. 2.*
4 *L. legatū eſt. De lega. 1.*

¶ *LEGATVM Eſt.*) Hæc legati definitio ſumpta videtur ex Modeſtino, qui āit:[3] Legatum eſt quædam donatio teſtamento relicta. Florētinus[4] autem definit Legatum eſſe delibationem hęreditatis, qua teſtator ex eo, quòd vniuerſum hæredis foret, alicui quid collatum velit. Idque ſecutus videtur Harmenopulus definiens Legatum eſſe κληρονομίας μείωσιν. Sic enim delibari Latinè dicuntur, quæ minuuntur. ¶ *DONATIO Quædam.*) Donationis verbum generale[5] eſt, pluréſque habet ſpecies, vt alio loco diximus. Sed adiecta vocula, *quædam*, ſignificat non niſi vnam hîc aliquam attingi ſpeciem: quæ ſcilicet differat à donatione inter viuos, itémque à donatione cauſa mortis. ¶ *A Defuncto relicta.*) Id aptius eſt quàm illud Modeſtini, teſtamento relicta, quia generalius eſt: nam nec ſolùm teſtamento, ſed & codicillis legatum relinqui poteſt.

5 *L. alienatū. §. donationis. De verb. ſignif.*

¶ *AB Hærede præſtanda.*) Hoc videtur eſſe additamentum aſcitium, & temerè ab aliquo aſſutum. Neque enim eius meminit Modeſtinus, ſuperioris definitionis autor, neque hoc loco Theophilus, neque in ſua iuris Epitome Harmenopulus. Et ſanè perpetuum non eſt, vt ab hærede præſtetur Legatum. Aliquando enim ab ipſo teſtatore præſtatur.[6] Si cui tamen placet ſuperius illud auctariū, fateor non eſſe ocioſum. Significat enim legati relicti poſſeſsionem, ſi eam non tradiderit defunctus ab hærede omnino præſtandam. Nam & competit hæredi, adipiſcendæ poſſeſsionis interdictum QVOD LEGATORVM,[7] ſi legatarius ipſe priuata ſua temeritate occuparit legatū, nihil moratus hęredem. Atque adeò ſi id fecerit poſt aditam hæreditatem, periculum eſt, ne ſuo iure cadat,[8] & dominio rei legatæ: quod quidem iam alioqui intelligebatur in eum tranſlatum ipſo iure. Nam id ipſe non præſtat hæres. Sic enim ſcribit Papinianus,[9] Legatum ita facere legatarij dominiū rei, vt hæreditas hæredis res ſingulas. & addit: quod eò pertinet, vt ſi purè res relicta ſit, & legatarius non repudiauerit defuncti voluntatē, recta via dominium, quod hæreditatis fuit, ad legatarium tranſeat, non facto hæredis. quod quidem ſaltem in legato per vindicationē relicto præcipuè dicunt Iuriſcōſulti, & in eo ſaltem id eos rectè dicere palam eſt. Vnde apparet legati quidem poſſeſsionē ab hærede præſtari, non tamen dominium: quoniam id ipſo iure transferatur in legatarium: non tamen ſtatim à morte ipſius teſtatoris, ſed poſt aditam hæreditatem. Nam & tum primùm conſtat legatum valerē.[1] Sícque accipiēdum eſt, quod Martianus trādidit,[2] ea, quæ legantur recta via, ab eo qui legauit, ad eum, cui legata ſunt, tranſire. Sentit enim, non quidem ſtatim ex die mortis, & ante aditam quoque hęreditatem, ſed protinus ab adita hæreditate, cùm primum certum eſſe cœperit an conſtet legatum, rei legatæ dominium in legatarium ipſo iure transferri, vt ne momento quidem penes hæredem maneat. Interea autem dum adhuc iacet hæreditas non adita, dominium erit

6 *L. Lucius Titius teſtamento ſuo. De lega. 2. L. filia. C. de legat.*
7 *L. 1. D. quod legato.*
8 *L. non eſt dubium. C. de lega.*
9 *L. legatū ita. De lega. 2.*
1 *L. omnia quę teſtamētis. De lega. 2. L. ſi nemo. De teſta. tute.*
2 *L. à Titio. De furt.*

ipſius

ipſius hæreditatis, quæ defuncti perſonam refert. Hánceque ſententiam apertè probat
Iulianus, ſcribens ex die aditæ hæreditatis, ſeruum legatum intelligi fuiſſe legatarij, ſi 1
eum non repulerit: ante aditam verò hæreditaté, in ſuſpenſo eſſe, an legatarij, an verò 2
hæredis futurus ſit. Ex his poſſumus intelligere, poſt aditam hęreditatem perceptos
ex re legata fructus, ab hærede, qui eos perceperit, ſimul cum ipſo legato præſtandos:
nec modò perceptos, ſed & qui percipi poterãt. Statim enim hęres præſtare debebat ré 3
legatam. Alioqui ſine alia interpellatione in moram incidit, ſi modò legati præſtandi
poteſtaté habuit. Quòd ſi improba procraſtinatione legatarium diutius fallat, æquũ 4
eſt, vt ei pręſtet, quod eius intereſt, ſaltem ad rationé vſurę trientis. Sanè ſi de teſtaméto 5
ſit quæſtio, ſcriptus hæres interea non aliter præſtabit legatum, quàm ſi legatarius ca-
uerit, ſeſe, ſi teſtamentaria hæreditas euincatur, rem reſtiturum cum vſuris quadran-
tibus, nempe loco fructuum, quos interea tãquam ex re ſua bona fide percepit. Sed vt 6
ad illud redeamus quod dictum eſt, legatum ab hærede præſtandum eſſe, ſi quis præ-
terea quærat, quomodo inter hæredes diuidantur onera legatorum, & pro quibus por
tionibus præſtentur (quem locum alioqui vtiliſsimum Iuſtinianus hîc omiſit) legat
quod ſcripſi ad XXXVIII. cap. XII. Tab.

1 *L. ſi tibi homo. §. cùm ſeruus. De lega. 1.*
2 *L. nihil. §. fructus. De lega. 1. L. Herẽnius. De vſur.*
3 *L. cum ſeru. §. fructus. De lega. 1.*
4 *L. cum res. De leg. 1.*
5 *L. omnia. De leg. 2.*
6 *L. vlt. C. de petit. hæred.*

Sed olim quidem erant legatorum genera quatuor: per vindicationem, per damnationé, ſinendi modo, per præceptionem: & certa quædã verba cuique generi legatorum adſignata erant, per quæ ſingula genera legatorũ ſignificabantur. Sed ex Conſtitutionibus Diuorum Principũ ſolennitas huiuſmodi verborum penitus ſublata eſt. Noſtra autem Cõſtitutio quam cum magna fecimus lucubratione, defunctorum voluntates validiores eſſe cupientes, & non verbis, ſed voluntatibus eorum fauentes, diſpoſuit, vt omnibus legatis vna ſit natura: & quibuſcunque verbis aliquid relictum ſit, liceat legatariis id perſequi, non ſolùm per actiones perſonales, ſed etiam per in rem, & per hypothecariam. Cuius Conſtitutionis perpenſum modum ex ipſius tenore perfectiſsimè accipere poſsibile eſt. Sed non vſque ad eam Conſtitutionem ſtandum eſſe exiſtimauimus. Cùm enim antiquitatem inuenimus legata quidem ſtrictè concludentem: fideicommiſsis autem, quæ ex voluntate magis deſcendebant defunctorum, pinguiorem naturam indulgentem: neceſſarium eſſe duximus, omnia legata fideicommiſsis exæquare, vt nulla ſit inter ea differentia: ſed quod deeſt legatis, hoc repleatur ex natura fideicommiſſorum, & ſi quid amplius eſt in legatis, per hoc creſcat fideicõmiſſorum natura. Sed ne in primis legum cunabulis permiſtim de his exponendo, ſtudioſis adoleſcentibus quandam introducamus difficultatem, operæpretium eſſe duximus interim ſeparatim prius de legatis, & poſteà de fideicommiſsis tractare, vt natura vtriuſque iuris cognita, facilè poſſint permiſtionem eorũ eruditi ſubtilioribus auribus accipere.

¶ *SED Olim quidem.*) Hæc antiquitatis repetitio ſumpta eſt ex poſteriori libro Inſtitutionum Caij: vnde & nos huius loci explicationem petemus. ¶ *CERTA Quædam verba cuique generi.*) Primum vindicationis legatum erat, ſi ſic teſtator locutus eſſet: illum ſeruum tibi do, lego. vel, Eam rem ſume tibi, habe, vindica. Quo modo tantũ legari poterat res propria. & actione in rem petebatur. & ſi legatarius ante aditam hæreditatem decederet, nihilominus quaſi quæſitum ipſo iure dominium ad ſuum hæredé tranſmittebat. Sed & ſi vel generaliter vel ſub alternatione legaretur vindicationis modo, electio erat legatarij. cùm tamen in legato per dãnationé relicto, electio magis eſſet hæredis. Legatum per damnationem erat, cùm teſtator dicebat: Hęres meus dãnas eſto dare Stichum Titio. ídque diuerſum erat à ſuperiori in omnibus, quæ ei aſcripſimus. Porrò ſinendi modo legabatur his verbis: Hæres meus rem illam illum permitte habere. Quo modo aliena quoque res poterat legari, & incorporalis. Ita enim debitori

nomen legari poterit, ſi quis liberationem ei volebat relinquere. Poſtremum genus
legandi erat per præceptionem. quo modo non niſi vni ex hæredibus propriè præle-
1 *L. prædiis. De lega. 3.* gabatur. Meminit noſter Paulus prædiorũ per præceptionem datorũ, & pecuniæ per
2 *L. hæredes. §. vlt. Fami. ercisc.* præceptionem relictæ. Sed & Scæuola meminit duobus locis. quid autem proprium
ſit in prælegatis, alio loco dicemus. Legatorum per vindicationem, vel damnationem
3 *L. vlti. De pecul. leg. L. prædia. §. liberto. De fun. inst.* vel ſinendi modum mentionem in reſponſis Prudentũ paſsim expunctum eſſe cõſtat
ab Architectis Pandectarum, qui hæc diſcrimina eſſe ſublata non ignorabant. quan-
quam nonnulla veſtigia reliquerint. ¶ *EX Conſtitutionibus Diuorum Principum.)*
4 *L. in legatis. C. de lega.* Extat Conſtantini, Conſtantij & Cõſtantis, filiorum Conſtantini magni Cõſtitutio,
In legatis aut fideicommiſsis verborum neceſſariam non eſſe obſeruantiã: ita vt nihil
prorſus interſit, quis talem voluntatem verborum caſus exceperit, aut quis loquendi
modus effuderit. Sanè Euſebius ſcribit Conſtantinũ prudenter ſuſtuliſſe ſimiles mul-
tas verborũ difficultates, vt liberior eſſet ac certior teſtandi ratio, nullis obnoxia eiuſ-
modi captionibus. Verba Euſebij in vita Conſtantini, quoniã vulgò minus nota ſunt,
& dignisſima videntur, quæ ſemel proponantur in hiſce teſtamentariis commenta-
tionibus, non pigebit adſcribere. παλαιοὶ μὲν νόμοι, ἐξ ἐπ' αὐτῆς ἐχάτης ἀναπνοῆς ἀκριβολογεῖ-
σθαι ῥημάτων λέξεσι τὰς συντατομένας διαθήκας, τρόπους δέ τινας καὶ ποίας δεῖ φωνὰς ἐπιλέγε-
σθαι, ὥριζον. καὶ πολλὰ ἐκ τούτων ἐκακουργεῖτο ἐπὶ περιγραφῇ τῆς τῶν καθιχομένων προαιρέσεως. ἃ
δὴ συνιδὼν βασιλεὺς, καὶ τοῦτον μετεποίει τὸν νόμον, ψιλοῖς ῥηματίοις καὶ ταῖς τυχούσαις φωναῖς τὸν
τελευτῶντα δεῖν τὰ κατὰ γνώμην διατάττεσθαι φήσας, κἂν τῷ τυχόντι γράμματι τὴν αὐτοῦ
δόξαν ἐκτίθεσθαι, κἂν ἀγράφως ἐθέλῃ μόνον ἐπὶ μαρτύρων τοῦτο πράττεσθαι, ἀξιόχρεων τὴν πίστιν
δυναμένων σὺν ἀληθείᾳ φυλάττειν. ¶ *NOSTRA Conſtitutio.)* Extat hæc in Codice Iuſti-
5 *L. 1. C. com. de legat.* niani Conſtitutio, qua non modò diſcrimina veterum formularum in legatis relin-
quẽdis ſublata ſunt, ſed & ipſa in rem actio reddita eſt longè liberior, abolitis illis am-
bagibus in rem miſsionis, cuius erant olim πολλοί τε καὶ ποικίλοι ἀνέκλυτοι κύκλοι, vt ipſe Iu-
ſtinianus ait in Nouella Conſtitu. 39. ¶ *DEFVNCTORVM Voluntates validiores.)*
6 *L. vel negare. D. quem ad. teſta. aper.* Reipub. intereſſe dicitur, voluntates defunctorum exitum habẽre. Reſponditque
Papinianus, Principali & Põtificali autoritate compellendos hæredes ad obſequium
7 *L. hæreditas etiam. De pet. hær.* ſupremæ voluntatis. Præterea ſæpe traditum eſt, hîc nos magis intueri debere volun-
8 *L. cùm virum. §. 1. C. de fideicom. L. pœnales. §. vlt. D. ad leg. Falc. L. vbi. §. te rogo. D. ad Sen. Treb.* tatem, quàm verba: nec grauatim à verbis debere nos recedere, vbi manifeſta eſt teſta-
toris voluntas. ¶ *OMNIBVS Legatis vna ſit natura.)* Meminit huius rei alio rurſus
poſteà loco Iuſtinianus: vbi tamen indicat reliquum eſſe vnum diſcrimen, non qui-
dem in formulis, ſed cauſis legatorum: quod legatis ad pias cauſas relictis, illud ſpecia-
liter tribuatur, vt ſi fuerint vltrò ſoluta, quanuis indebita & per errorem, non poſsint
9 *L. non aliter. De lega. 3.* tamen repeti. ¶ *QVIBVSCVNQVE Verbis.)* Modò tamen rei legatæ natura ferat
1 *§. vlt. inſt. de obli. quæ quaſi ex contr.* ſequentes actiones. Quid enim ſi quantitas, aut res aliena legaretur? Certè tunc non
poſſet ſtatim exerceri in rem actio. ¶ *PER Actionales, perſonales.)* Hæ tribuuntur le-
gatario, quaſi non domino: vt nec eſſe videtur dominus ſaltem iure gentium, quo do-
2 *L. traditionibus. C. de pact.* minia ante traditionem nõ trãsferebantur. Propriè autem olim actione in perſonam
petebatur legatum per damnationem relictum. ¶ *PER In rem.)* Actio in rem com-
petit legatario, vtpote vero domino, ſaltem ſi Ius Ciuile ſpectes, quo ſtatim ab adita hę-
3 *L. à Titio. De furt.* reditate, recta via tranſit in legatarium rei legatæ dominium, vt ſuprà dictum eſt. pro-
priè autem olim hac in rem actione tantùm petebatur legatum per vindicationis mo-
dum relictum. ¶ *HYPOTHECARIAM.)* Hac actione perſequetur legatarius nõ
4 *L. pignus. De reg. iur.* tam ſuum legatum (neque enim res noſtra nobis pignori obligatur) quàm alias res te-
ſtatoris, quæ tacitè ſunt ei obligatæ, donec potitus ſit legato relicto. Adeò etiã, vt hîc
ei ſatis ſit, probaſſe teſtatorem, cùm moreretur, fuiſſe poſſeſſorem earum rerum. Hæ-
redis autem res, nullo hypothecæ nexu obligantur legatario, vt tradit in eadẽ ſua Cõ-
5 *L. 1. C. commu. de lega.* ſtit. Iuſtinianus. ¶ *FIDEICOMMISSIS Pinguiorem naturam.)* Id poſtea ple-
nius traditur in titulo de fideicommiſſariis libertatibus, vbi & vetera diſcrimina inter
legata & fideicommiſſa annotabuntur. ¶ *NECESSARIVM Eſſe duximus.)* Extat
6 *L. 2. C. commu. de lega.* Iuſtiniani Conſtitutio, quæ omnia legata exæquat fideicommiſsis. Vnde multi putãt,
in Pandectis primum primi tituli de Legatis, caput, quo idem traditum eſt, nõ eſſe aſcri
bendum Vlpiano, ſed ipſi potius Triboniano. Nam & in quibuſdam libris eius in-
ſcriptio eſt IMPERATOR. Verum Ant. Auguſtinus lib. Emend. 3. cap. 9. teſtatur illud
in Pandectis Florentinis omnino tribui Vlpiano, & addit, hoc ab eo ſcriptum fuiſſe
libro

libro ſexageſimo ſeptimo ad Edictum. Seſe tamen arbitrari eius ſentētiæ exceptiones,
quas fortaſſe Vlpianus aſcripſerat, Tribonianum deſcribere noluiſſe, ne quid faceret
contra Iuſtiniani Conſtitutiones. Porrò autem in illa ſuperiori Iuſtiniani Conſtitu-
tione, qua legata fideicommiſsis exæquantur, traditur etiam nihil intereſſe inter verba
directa legantis aut præcaria fideicommittentis. Sed & ea verba rata eſſe, quibus teſta-
tor iurat ſe daturum aliquid. Sic enim apud Iuſtinianum legendum eſt, εἰ ὀρκῷ, potius
quàm ἐιορκῷ. Nam verbum ὁρκόω ſiue ὁρκίζω magis ſignificat alium ad iuſiurandum
adigere, & iuſiurandi cautionem accipere, quàm iurare aut alteri ſacramento cauere.
Vnde & olim ὁρκωταὶ appellabantur Legati, qui mittebantur, non quidē ad præſtan-
dum, ſed ad exigendum iuſiurandum. ❡ *NVLLA Sit inter ea differentia.)* Saltem vbi
agitur de legato rei, quæ iam eſt, nec primùm ex legato conſtituitur. Alioqui ſanè ma
net quædam differentia. Vt ſi agatur de libertate ſeruo relinquenda. Nam ſi directò
fuerit ſeruo legata, ſtatim is liber erit, & libertus Orcinus. At ſi per fideicommiſſum:
fiet libertus hæredis, à quo & manumittendu's eſt. Sic vbi legata eſt ſeruitus: adita hæ- 1
reditate ſtatim peti pōteſt. At ſi ex fideicommiſſo debeatur: prius ab hærede conſti-
tuenda eſt, quàm peti pōſsit. Nempe cùm agitur de aliqua re primùm conſtituenda, 2
plus poteſt directus iuſſus teſtatoris, quàm precaria alieni facti fiducia.

Non ſolùm autem teſtatoris vel hæredis res, ſed etiam aliena legari 3
poteſt. ita vt hæres cogatur redimere eam, & præſtare: vel ſi eam non
poteſt redimere, æſtimationem eius dare. Sed ſi talis ſit res, cuius com-
mercium non eſt, vel adipiſci non poteſt, nec æſtimatio eius debetur. ve-
luti ſi campum Martium, vel Baſilicas, vel Templa, vel quæ publico
vſui deſtinata ſunt, legauerit: nam nullius momenti tale legatum eſt.
Quòd autem diximus alienam rem poſſe legari: ita intelligendum eſt, ſi
defunctus ſciebat alienam rem eſſe: non ſi ignorabat. Forſitan enim ſi
ſciuiſſet alienam rem eſſe, non legaſſet. & ita Diuus Pius reſcripſit.

❡ *TESTATORIS Vel hæredis res.)* Quòd ſi fuerit res vtrique communis, procul-
dubio etiam legari poterit. Sed ſi teſtator legando ſuam dixerit, tantùm intelligetur
portionem ſuam legaſſe. Alioqui in ſolidum tota res debebitur. Et ſi non hæredi, ſed
alteri fuerit communis, qui portionem ſuam nolit vendere: eius loco præſtabit hæres
æſtimationem. Certè & ſi legauero Stichū, qui meus erit, cùm moriar: non erit inutile 4
legatum, etiam ſi is cum altero mihi factus fuerit cōmunis. Sed ea tantùm pars debe-
bitur, quę mea verè eſt, & in meo dominio remanſit. ❡ *VEL Hæredis.)* Adeò etiā,
vt hîc nulla eiuſmodi fiat diſtinctio, quę fit in legato rei alienę, ſciuerit, an ignorauerit
teſtator rem eſſe hæredis: ſed indiſtinctè ſemper æquè debeatur. Porrò huc pertinet, 5
quod reſpōdit Papinianus, fructuarium alicuius fundi, à domino hæredem inſtitutū, 6
non poſſe ex fundo alteri legato, ſuum detrahere vſumfructum, ſibíque retinere: quia 7
ſit pars rei legatę: quanquam aliud ſit de cæteris prædiorum ſeruitutibus. ❡ *SED Etiā 8
aliena legari poteſt.)* Inquit Paulus: Conſtat etiam res alienas legari poſſe. Idémque tra-
ditum eſt reſcripto Imperatoris Alexandri. Quidam autem hîc nobis obiiciunt nouā 9
neſcio quam Iuris Pontificij ſanctionem, qua contendunt non conſtare legatum rei
alienæ, abrogato hac in parte Iure Ciuili. Sed ineptè faciunt, qui ſic nos oppugnant. 1
deinde rurſus inepti ſunt, quòd reuera nihil hîc à Pontificibus innouatum ſit: qui tā-
tum illud definierūnt, non poſſe legatarium inuito domino retinere rem legatam, cu 2
ius poſſeſsionem fortè nactus eſt. Nec admodum opus erat Pontificio decreto, cùm
id manifeſtiſsimè ſit Iure Ciuili proditum. Certè Gregorius I. Pontif. lib. VII. epiſt.
4. ad Epiſcopum Meſſalinum, agnoſcit Iure Ciuili ſtatutum eſſe, hæredem obligari,
etiam ſi rem alienam teſtator legauerit. Quòd autem eo iure teneri non vult hæredes
cuiuſdam Peltraſij, qui ſepulturæ ſuæ nomine, aliquid quod alienum erat, Eccleſiæ
legarat: cauſam adiicit, quòd gratuitas ſepulturas eſſe velit. Porrò illud hîc notandū 3
eſt, legatum rei alienæ ſic valere, vt ſi rem à domino conſequi non liceat, ſaltem eius
æſtimationem præſtet hæres legatario. Sanè & venditio rei alienæ & donatio cōſtare 4
dicitur. Nec tamen ignotum eſt, rem noſtram nobis inuitis ſine facto noſtro auferri 5
non poſſe. ❡ *ITA Vt hæres.)* Hæc diſtinctio à Iaboleno traditur his verbis: Si ædes

1 *L. his quib⁹. C. de fidei-com. libert.*
2 *L. vlt. De ſerui. leg. L. ſi Titio fundus. De vſufr. lega.*
3 *L. 3. De vſufr.*
4 *L. ſerui electione. §. Labeo & §. vlt. De lega. 1. L. cùm filius. §. dominus. De lega. 2. L. Iuniano. De lega. 3.*
5 *dic. L. ſerui. §. 1.*
6 *L. 2. De condi. inſt.*
7 *L. vnum ex familia. §. ſi rem ſuam. De lega. 2.*
8 *L. cùm filius. §. domin⁹. De lega. 2.*
9 *L. cùm ſeruus. §. vlt. De lega. 1.*
1 *L. cùm alienam. C. de lega.*
2 *C. filius. de teſta.*
3 *L. rē alienā. De cōtrah. empt.*
4 *L. id quod noſtrū. De reg. iu.*
5 *L. qui concubinam. §. vlt. De lega. 3.*

alienas vt dares, damnatus ſis,neque eas vlla conditione emere poſsis: æſtimare iudicẽ oportere Atteius ſcribit,quanti ædes ſint,vt precio iuſto ſoluto hæres liberetur. ¶ *COGATVR Redimere.*) Siue de ſuo, ſiue ex venditione rerum hæreditariarum,ſiue vnde voluerit, vt verbis Pauli vtar. ¶ *NON Poteſt redimere.*) Vel quia eam vendere nolit dominus,vel ſanè minus æquis conditionibus : nam iis graue & durum eſſet cogi hæredem parere in gratiam legatarij. Rectè itaque Caius loquẽs de hærede damnato rem alienam dare, inquit : Si redimere non poſsit,quòd dominus non vendat, vel immodico precio vendat, iuſtam æſtimationem inferat: Quo ſenſu accipiendum eſt, quod Iabolenus,poſtquam tradiderat hęredem qui rem alienam legatam redimere non potuit, liberari iuſto precio ſoluto,ſubiecit : Idem iuris eſt, & ſi cùm potuiſſes emere,nõ emeris. Intelligit enim cùm quis potuit quidem emere,ſed immodico precio. Quod perinde eſt acſi omnino emere non potuerit. Cæterum ſi quando hæres iuſto precio & æquis conditionibus emere potuiſſet, & noluerit:non ſtatim liberabitur oblata rei æſtimatione,quando tam facilem rei comparandæ occaſionem & æquam conditionẽ malitioſè repudiauit ſed omnino præſtare debebit, quanti intereſt. ¶ *CVIVS Commercium non eſt.*) Theophilus id ſpecialiter refert ad legatarium , qui commercium rei legatæ nõ habet. Verùm tunc ſaltem intelligere deberemus generalem eius rei cauſam, nempè, quòd res nõ ſit in commercio hominum,vti ſubiecta exempla docent. Quòd ſi res quidem eſſet in vulgari commercio,non tamen in legatarij,propter ſpecialem aliquam cauſam.ſi modò non fuerit infamis & odioſa cauſa,veluti propter crimẽ, loco rei,cuius capax non eſt,ei præſtaretur æſtimatio : maximè ſi teſtator ſciuerat legatariũ non eſſe rei capacẽm. Sicque accipiendum videtur,quod Paulus ſcribit:Si res aliena, cuius commercium legatarius non habet,ei, cui ius poſsidendi non eſt, per fideicommiſſum relinquatur: puto æſtimationem deberi. Cæterum vbi ademptum eſſet legatario commercium propter crimen : iam nec ei deberetur æſtimatio. Porrò autem in hærede nihil tale quæritur.neque enim nocere poteſt, cum non habere commercium rei legatę. Hócque eſt illud diſcrimen , quod Paulus probat his verbis : Labeo refert, agrum, cuius commercium non habes,legari tibi poſſe, Trebatium reſpondiſſe.quod merito Priſcus Fulcinius falſum eſſe aiebat. Sed Proculus ait,Si quis hæredem ſuum, eum fundum , cuius commercium is hæres non habet , dare iuſſerit, ei, qui eius commercium habeat , hæredem obligatum eſſe, (quod verius eſt)ſi hic in bonis teſtatoris fuerit : vel, ſi non eſt , in eius æſtimationem. Hæc ille. Idem probat & in ſtipulationibus Vlpianus, inquiens : Multum intereſt,vtrum ego ſtipuler rem , cuius commercium habere non poſſum,an quis promittat. Si ſtipuler rem,cuius commercium non habeo:inutilem eſſe ſtipulationem placet. Si quis promittat rem, cuius commercium non habet . ipſi nocere,non mihi. ¶ *ADIPISCI Non poteſt.*) Saltem facilè. Nam & ſi difficilis & inuſitata rei legatæ comparatio ſit,nihil debebitur. Vt ſi legentur prędia Cæſaris, quæ in formam patrimonij redacta ſunt. Nam ea diſtrahi non ſolent,nec aliter poſſunt, quàm iuſſu Principis. ¶ *CAMPVM Martium.*) Ager Tarquiniorũ (inquit Liuius)qui inter vrbem & Tyberim fuit, conſecratus Marti , Martius deinde campus fuit. qui prius Tyberinus vocabatur,ac olim quidẽ extra Vrbem erat , poſtea autem fuit muris incluſus. Erat autẽ maximè publico vſui deſtinatus,veluti Comitiis, & Athleticis certaminibus.Strabo de hoc campo multa ſcribit:atq; huius quidem admirabilem magnitudinem curules curſus & alia equeſtria certamina ſuppeditaſſe : & multis pilam, circulum, palęſtram tractantibus vſui fuiſſe. Erat & alius campus huic adiacens , qui dicebatur Agrippæ,quòd in eo M. Agrippa Pantheum extruxiſſet & Thermas. ¶ *BASILICAS.*) Videtur hoc verbum reſpondere Foro Romano, cuius meminit Paulus in eo reſpõſo,ex quo totus hic locus deſumptus eſt. Idem alibi reſpondit, inutilem eſſe ſtipulationem Fori & Baſilicæ. Cicero quoque in ſexta Verrina, Baſilicam cum Foro coniungit. Certè Cato & Flaccus Cenſores cùm domum Mœuij redemiſſent,ex ęre publico Baſilicam extruxerunt proximã Foro,quæ Portia dicta eſt. atque in ea quidem ius dici ſolitum vel inde apparet , quòd Plutarchus ſcribat, Tribunoſq. decreuiſſe vt Portiæ Baſilicæ columna,quæ ſellam eorum impendire videbatur, tolleretur. Certè in ea erat columna Mœuia non publici ſed priuati iuris. Cùm enim domum ſuam venderet Mœuius, exceperat ius ſibi vnius columnæ, vt ſuper eam tectum proiiceret,& prouolantibus tabulatis inde ipſe & poſteri eius ſpectare munus

1 *L. ſi pecunia. De lega. 2.*
2 *L. ſi domus. §. qui confitetur. De lega. 1.*
3 *L. non dubium. §. vlt. De lega. 3.*
4 *dic. L. qui cõcubinam. §. vlt. De lega. 3.*
5 *L. cùm pater. §. vlti cũ Le. ſeq. D. ad Le. Falci. L. 1. De in li. iur.*
6 *D. fideicõmiſſa. §. ſi quis ſeruo. De lega. 3.*
7 *L. ſed ſi res. De lega. 1.*
8 *L. mortuo boue. §. Labeo De lega. 2.*
9 *L. multum intereſt. De verbo. obligat.*
1 *L. apud Iulianũ. §. vlt. De lega. 1.*
2 *dic. §. vlt.*
3 *L. inter ſtipulantem. §. ſacram. De verbo. obligat.*

munus gladiatorium poſſent: quod etiã tum in foro dabatur. Cùm corpus Clodij interfecti arderet, aiunt Porciam Baſilicam, & quæ ei coniuncta erat, curiam cõflagraſſe. Videntur itaque veteres propriè vocaſſe Baſilicas, locos publicos & quaſi regias aulas, in quibus iudicia exercebantur, & venalia omnia proponebantur: quas ita ædificari debuiſſe oſtendit Vitruuius, vt in ſuperiore parte iudicia, in inferiore negotia tractarentur. Itaque & Paulus quodam loco oſtendit, in Baſilica negotiatorum venale argentum reponi ſolitum. Porrò extat quædam Conſtitutio Imperatoris Theodoſij, Ne in Baſilicarum tabulatis ergaſteria conſtituantur, vel eæ picturis obumbrentur. Quam viri docti ſentiunt propriè loqui de templis. ¶ *VEL Quæ publico vſus deſtinata ſunt.*) Iuſtinianus alio poſteà locò, docens inutilem eſſe ſtipulationem rei, quæ v- 1 *§. idē iuris. infr. de inut. ſtip.*
ſibus populi perpetuò expoſita eſt, proponit exempli gratia Theatrum, & Forum. ¶ *ITA Intelligendum eſt.*) Saltem vbi alterius res eſt, quàm ipſius hæredis. Alioqui nihil legatario oberit teſtatoris ignorantia. Id quod eleganter probat Papinianus his 2 *L. vnum ex familia. §. ſi rem tuam. De lega. 2.*
verbis: Si rem tuam, quam exiſtimabam meam, te hærede inſtituto, Titio legem: nõ eſt Neratij Priſci ſententiæ, nec Conſtitutioni locus, qua cauetur, non cogendum prę-ſtare legatum hæredem. Nam ſuccurſum eſt hæredibus, ne cogantur redimere, quod teſtator ſuum exiſtimans reliquerit. Sunt enim magis in legandis ſuis rebus, quàm in alienis comparandis, & onerandis hæredibus, facili teſtatores voluntate. Quod in hac ſpecie nõ euenit, cùm dominium rei ſit apud hæredem. ¶ *ET Ita Diuus Pius reſcripſit.*) Papinianus in ſuperiori reſponſo videtur hanc diſtinctionem aſcribere reſponſo Neratij Priſci, & Conſtitutioni cuiuſdam Principis: quem tamen non nominat, & cuius non arbitror extare Conſtitutionem, ſicuti nec extat reſcriptum Diui Pij, cuius hîc fit mentio. Extat tamen aliud non diſsimile, quod tribuitur Alexandro Imperatori: & quo etiam continentur nonnulla quæ hoc loco temerè ſunt prætermiſſa. Eius autem verba ſunt hæc: Cùm alienã rem quis reliquerit, ſi quidem ſciens: tam ex legato, quàm 3 *L. cùm alienam. C. de legat.*
ex fideicommiſſo ab eo, qui legatum ſeu fideicommiſſum meruit, peti poteſt. Quod ſi ſuam eſſe putauit: non aliter valet relictum, niſi perſonæ proximæ, vel alij tali perſonæ datum ſit, cui legaturus eſſet, & ſi ſciſſet rem alienam eſſe. Et hanc quidem exceptionem legati relicti coniunctæ perſonæ, videtur Alexander Imperator ſumpſiſſe ex reſponſo Pomponij. 4 *L. Quintus Mutius ait. in fi. De auro & argẽ. lega.*

Et verius eſt ipſum, qui agit, id eſt, legatarium probare oportere, ſciuiſſe alienam rem legare defunctum: non hæredem probare oportere, ignoraſſe alienam: quia ſemper neceſsitas probandi incũbit illi qui agit.

¶ *ET Verius eſt.*) Totus hic locus deſcriptus eſt ex Inſtitutionibus Martiani, cuius adhuc verba extant in Pandectis. Et nos alio loco pluribus excutiemus neceſsitatem 5 *L. verius. De proba.*
probãdi, quæ incumbit agenti, ſic vt eo non probante reus abſoluatur. Illud verò hoc 6 *§. commodum. infr. de interd.*
loco admonẽdi ſumus, fore probationẽ faciliorem legatario eo nomine, quòd nõ ſoleat quis temerè ignorare diſcrimen rerum ſuarum, & alienarum. Eáque ſola iuris cõ- 7 *L. 4. C. de reſcind. vẽd.*
iectura potuiſſet hæredẽ ipſum onerare contraria probãdi neceſsitate, niſi vehemẽtior eſſet alia pro eo præſumptio: nempè, teſtatores non facilè onerare ſuos hæredes. 8 *L. vnum ex familia. §. ſi rem tuam. De lega. 2.*

Sed & ſi rem obligatã creditori aliquis legauerit, neceſſe habet hæres eam luere. Et in hoc quoque caſu idem placet, quod in re aliena: vt ita demùm luere neceſſe habeat hæres, ſi ſciebat defunctus rem obligatam eſſe: & ita Diui Seuerus & Antoninus reſcripſerunt. Si tamen defunctus voluerit legatarium luere, hoc expreſſerit: non debet hæres eam luere.

¶ *SED Et ſi.*) Videtur hic locus deſumptus ex reſponſo Vlpiani, qui ait: Si res obli- 9 *L. ſi res obligata. De lega. 1.*
gata per fideicommiſſum fuerit relicta: ſi quidem ſcit eam teſtator obligatam, ab hærede luenda eſt, niſi ſi alio animo fuerit. ¶ *REM.*) Vnam videlicet aliquam ſingularem. Id quod addo propter legatum dotis: quod quia complectitur quandam rerum vniuerſitatem, nec debeat aliam vtilitatem, quàm repręſentationis continere, non ob- 1 *L. licet placeat. De dote relega.*
ſtringit hæredẽ vlla vnquam neceſsitate luendæ obligationis, niſi aliud ſpecialiter teſtator dixerit. ¶ *OBLIGATAM.*) Vel etiam quam poſt teſtamentum ipſe teſtator 2 *L. qui poſt teſtamentũ. C. de legat.*
obligãrit. Et obligatam quidem hîc ſpecialiter intelligimus, quam Caius dixit pignoratam. Cęterum ſi alicui perpetuæ ſeruituti eſſet obligata, vel annuæ penſitationis o- 3 *dic. L. licet placeat.*

1 *L. ſi pendētes. §. ſi quid. De vſufr. L. legatū eſt. § vlt. De legat. 1.*
2 *L. Imperatores. De publican.*
3 *L. cùm ſeruus. §. hæres. De lega. 1.*
4 *dic. L. licet.*
5 *dic. L. ſi res obligata. De lega. 1.*
6 *dic. L. ſi res.*
7 *L. prædia. C. de fideicō.*

nere grauata, non cogeretur hæres id luere, ſed deberet legatarius pro ſuo tempore agnoſcere onus ſeruitutis, vel penſionis: cuius etiam præteritæ nomine conueniri poſſet, tanquam rei obligatæ poſſeſſor: ſed id repetet ab hærede, ad quem pertinet legati prædij vectigal aut tributum, aut ſolarium præteritum ſoluere, vt inquit Paulus. ¶ *LVERE.*) Apud Caium eſt, liberare. Quod referri debet ad diſſoluendū ius aut nexum pignoris. Eſt autem Græcū verbum, λύω, quod ſignificat, ſoluere. Porrò ſi res pignori obligata ſit penes ipſum legatarium, & is eo nomine à creditoribus conueniatur actione hypothecaria: poterit ſeſe tueri exceptione doli, quandiu ei actiones non ceduntur aduerſus hæredem. ¶ *ITA DEMVM SI Sciebat defunctus.*) Addit Vlpianus exceptionem duorum caſuum, quibus probari non eſt neceſſe teſtatorem ſciuiſſe rem obligatam, vt eam hæres luat. Prior eſt, (quem & in legato rei alienæ probauimus) ſi teſtator conſcius obligationis, nihilominus rem legaſſet. Alter, vbi legatarius, ſi rem ſuo impendio luere cogatur, nihil ſit habiturus reliqui emolumenti. Neque enim veriſimile eſt teſtatorem voluiſſe inani legato eum ludificari. ¶ *ITA DIVI SEVERVS ET ANTONINVS Reſcripſerunt.*) Non puto extare horum reſcriptum: ſed extat aliud non diſsimile, nec minoris ponderis, quod aſcribitur Alexandro Imp.

Si res aliena legata fuerit, & eius rei viuo teſtatore legatarius dominus factus fuerit: ſiquidem ex cauſa emptionis: ex teſtamento actione precium conſequi poteſt. Si verò ex cauſa lucratiua, veluti ex donatione, vel ex alia ſimili cauſa: agere non poteſt. Nam traditum eſt duas lucratiuas cauſas in eundem hominem & eandem rem concurrere non poſſe. Hac ratione, ſi ex duobus teſtamentis eadem res eidem debeatur: intereſt, vtrum rem, an æſtimationem ex teſtamento conſequutus ſit. nam ſi rem habet, agere non poteſt, quia habet eam ex cauſa lucratiua: ſi æſtimationem, agere poteſt.

8 *L. huiuſmodi. §. qui ſeruum. De lega. 1.*
9 *L. Titius. D. qui. mo. pig. vel hy. ſolui.*
1 *L. fundo. D. ad leg. Falcid.*
2 *L. cætera. §. tractari. De lega. 1.*
3 *L. inter ſtipulantem. §. ſi rem. De verb. oblig.*
4 *L. omnes debitores. De act. & oblig. L. in perpetuum. De ſolut.*

¶ *SI Res aliena.*) Apud Iulianum, qui ſeruum ex teſtamento ſibi legatum, ignorans ſibi eum legatum ab hærede emit: ſi cognito legato, ex teſtamento egerit, hominem conſecuturum ſcriptum eſt, & actione ex vendito abſoluendum, vel ſi precium iam ſoluerit, actione ex empto precium recuperaturum. Sed vt res clarior ſit, propius inſpiciamus, qua ratione res hîc aliena intelligatur. Magis autem intelligenda videtur, quæ neque teſtatoris ſit, neque legatarij, neque hæredis. Hæredis enim ſi fuerit, & ab eo tanquam domino legatarius vltrò emerit, quam ſciebat ſibi purè legatam: periculum eſt, ne legato renunciaſſe videatur. ſicuti cùm Titius Sempronio fundum pignori dediſſet, & eundem poſtea Seio, eúmque deinde hi creditores ſimul emiſſent: reſponſum eſt extinctum eſſe ius pignoris. Quanquam is, qui fundum ſibi ſub conditione legatū pendente conditione emerit, magis videatur rem comparaſſe propter dubium conditionis euentum & medij temporis emolumentum: vt nihil obſtet quin poſtea iure legati rem cōſequatur, & precium repetat. Certè fundo mihi legato ſub coditione, cùm ea pendente hæres me hæredem inſtituiſſet, ac poſtea legati conditio extitiſſet: reſpondit Papinianus, in Falcidię ratione fundum nō iure hæreditario, ſed legati, meum eſſe, intelligi, nempe Ius legati, cuius adhuc pendebat conditio, noua interea acquiſitione non intelligitur extinctum. Quòd ſi res legata, ipſius legatarij, propria erat: non habebunt locū quæ hîc de noua acquiſitione dicuntur, ſed & tale legatum erit inutile, etiā ſi poſtea legatarius deſierit eſſe dominus, ſaltem ſi res illi ſua purè fuerit legatā. Poſtremò ſi res legata erat teſtatoris: iam certè ſi ab eo legatarius eam emerit, euaneſcit legatum: nec vnquam licebit ab hærede precium repetere. Nam hîc manifeſtum eſt, teſtatorem mutaſſe voluntatem. qui ſi alteri eam rem vendidiſſet, à quo deinde compararit legatarius: poterit dici ex teſtamento precium peti poſſe, quandiu non probat hæres mutatam teſtatoris voluntatem: quam ſanè mutatam non omnino conuincit ſola rei alienatæ ratio, & proprietas in aliū tranſlata. id quod paulo pòſt ſuo loco pluribus excutiemus. ¶ *LEGATA.*) Quod hîc in legato dicitur, locum etiam habet in ſtipulationibus, & in vniuerſum in omnibus obligationibus. ¶ *VIVO Teſtatore.*) Vel etiam eo mortuo antequam ab hærede ex legati cauſa eſſet res tradita.

¶EX

¶ *EX Cauſa lucratiua.*) Vel alia ſimili non lucratiua, quam oneroſam dicimus, veluti dotis. neque enim lucratiua eſſe videtur eius cauſa, ſed quodammodo creditor aut emptor intelligitur, qui eam accepit, vt inquit Iulianus: & ſubiicit hæc, quæ huc 1 pertinent verba: Porrò cùm creditor vel emptor ex lucratiua cauſa rem habere cœperit, nihilominus integras actiones retinet: ſicut ex contrario, qui ex non lucratiua cauſa rem habere cœperit, eandem non prohibetur ex lucratiua cauſa petere.

L. ex promiſsione. De act. & obligat.

¶ *PRETIVM.*) Verum ſcilicet ac iuſtum, & quanti res verè eſt, ſi fortè legatarius pluris emerit: nam eius ſtultitia vel dolus fraudi eſſe non debet hæredi. At ſi minoris fortè emerit: id ſolùm petet, quod ei abeſt, quódque reuera numerauit. nam & in reſiduo cenſetur habere cauſam lucratiuam, quæ non debet duplicari. Cæterum vbi res penes 2 legatarium non eſſet: vt ſi aliena legata ſit, quam nolit dominus vendere: tum ſemper vera iuſtáque rei legatæ æſtimatio & precium præſtari debet. ¶ *SI Verò ex cauſa lucratiua.*) Eáque eiuſmodi, quæ perpetua ſit, ac certum propriúmq; dominium tribuat. 3 Alioqui enim non extingueretur obligatio legati. Quam rem & elegáter & perſpicuè Iulianus tradit his verbis: non quocunque modo legatarij res facta fuerit, die cedente 4 obligatio legati extinguitur: ſed ita, ſi eo modo fuerit eius, quo ab eo auelli non poſsit. Ponamus rem, quę mihi purè legata ſit, accipere me per traditionem die legati cedente ab eo hærede, à quo eadem ſub conditione alij legata fuerit: nempe agam ex teſtamento. quia is ſtatus eius eſt, vt exiſtente conditione diſceſſurum ſit à me dominium. Nam & ſi ex ſtipulatione mihi Stichus debeatur, & is, cùm ſub conditione alij legatus eſſet, factus fuerit meus ex cauſa lucratiua: nihilominus exiſtente conditione, ex ſtipulatu agere potero. Hæc Iulianus, Cui aſtipulatur Vlpianus, inquiens: Si rem, quam 5 ex cauſa lucratiua ſtipulatus ſim, nactus fuero ex cauſa lucratiua: euaneſcit ſtipulatio. Sed & ſi hæres extitero: extinguitur ſtipulatio. Si verò à me hærede defunctus eam legauerit, poteſt agi ex ſtipulatu. Idémque & ſi ſub conditione legata ſit: quia & ſi ipſe debitor rem ſub conditione legatam dediſſet, non liberaretur. Sed ſi conditione deficiente remanſerit penes me, petitio infirmabitur. ¶ *TRADITVM EST.*) Traditum id eſt à Papiniano, Iuliano, Paulo, Vlpiano, & Africano. ¶ *LVCRATIVAS Cauſas.*) Cauſæ lucratiuæ alibi enumerantur. Aliæ autem dicuntur non lucratiuæ, quas vulgus appellat oneroſas, quæ ſcilicet gratuitæ non ſunt. Sunt & quædam 7 cauſæ mixtæ, & penè lucratiuæ. Vt ſi donationis cauſa res fuerit minoris vendita. 6 Porrò autem non hoc modò loco diſcrimen eſt inter lucratiuas acquiſitionis cauſas, 8 & non lucratiuas: ſed & in aliis multis iuris partibus: veluti in alienatione facta in fraudem creditorum. Nam eam ſuſtinet bona fides accipientis, ſi non ex cauſa lucratiua 9 rem conſecutus fuerit. ¶ *IN EVNDEM Hominem concurrere.*) Directò ſcilicet. 1 Cæterum per obliquum aliquando poſſunt in eundem hominem concurrere duæ cauſæ lucratiuæ. Vt ſi quod mihi ex teſtamento debebas, ſeruus meus mihi acquiſierit: 2 nihilominus integra mihi erit actio ex teſtamento. ¶ *EANDEM Rem.*) Hoc eſt, Speciem ſiue corpus. Aliud autem eſt de quantitate. Vnde cùm Titia Seio teſſeram 3 frumentariam comparari iuſſiſſet, & Seius viua teſtatrice teſſeram frumentariam ex cauſa lucratiua conſecutus eſſet: Paulus reſpondit, nihilominus ei præſtandum teſſerę 4 precium: quia fideicommiſſum magis in quantitate, quàm in corpore conſiſtat. Et ſanè nihil obſtat quin facilè poſſit multiplicari quantitas: at non æquè poteſt eadem 5 res ſæpius præſtari. Poſtremò & illud obſeruandum eſt, quod hîc diſertè proponitur de eadem re, quæ videlicet vna nominatim legata eſt. Nam longè aliud eſt in legato diſiunctiuo duarum rerum: de quo Iulianus, Si Titio (inquit) Stichus, aut Pamphilus, 6 vtrum eorum malit, legatus ſit: deinde Pamphilum teſtator Titio donauerit: Stichus in obligatione manet. ¶ *HAC Ratione.*) Quæ ſcilicet prohibet nos rem petere, quam 7 habemus, aut aliquid eius nomine, cùm ſine vllo noſtro impendio eam nacti ſimus. 8 Videtur autem totus hic, qui à Iuſtiniano ſubiicitur, locus compoſitus partim ex reſponſo Papiniani, partim Vlpiani. Priorem enim partem diſtinctionis, quæ hîc tra- 9 ditur, probat Papinianus his verbis: Duorum teſtamentis pars fundi, quæ Mævij eſt, Titio legata eſt. Nó ineleganter probatum eſt, ab vno hærede ſoluta parte fundi, quæ 1 Mæuij fuit, ex alio teſtaméto liberationé obtingere: neq; poſtea parte alienata, reuocari actioné ſemel extinctam. Alteram autem partem diſtinctionis, de qua hîc agitur, tradit Vlpianus: Si duorũ teſtaméťis mihi eadem res legata eſt, bis petere potero: vt ex altero 2

L. ſi donationis cauſa. De contrah. emp.
L. non dubium. §. vlt. L. qui concubinam. §. vlt. De lega. 3.
L. non quocũque modo. De lega. 1.
L. inter ſtipulantem. §. ſi rem. De verb. oblig.
L. Menius. §. duorũ. De lega. 2.
L. omnes debitores. L. ex promiſsione. De act. & oblig.
L. nutu. §. 1. De lega. 3.
L. in perpetuũ. De ſolut.
L. inter ſtipulantem. §. ſi rem De verb. oblig.
L. ſi ſeruus legatus. §. & Stichum. De lega. 1.
L. vna. §. lucratiuas C. de impoſ. lu. deſc.
L. apud Celſum. §. auctoris. De doli ma. et me. exc.
L. ſi donationis cauſa. De contrah. emp.
L. quod autem. §. hoc edictum. §. ſimilique modo. De iis quæ in fraudẽ cred.
L. ſi ſeruus legatus. §. ſi id quod. De lega. 1.
L. Titia Seio. De lega. 2.
L. planè. §. ſed ſi nõ corpus. De lega. 1.
L. huiuſmodi. §. ſi Titio. De lega. 1.
L. Menius. §. 1. De lega. 2.
L. planè. § 1. De lega. 1.

teſtamento rem conſequar, ex altero æſtimationem. Verùm hîc admonendi ſumus, diligenter obſeruandum eſſe ordinem petitionis, quem hoc loco præſcribit Iuſtinianus: vt videlicet tum demum bis peti poſsit, cùm prius æſtimationem, deinde ab alio rem petimus. ¶ *DVOBVS Teſtamentis.*) Duorum nempe teſtatorum. quod apertè traditur in ſuperioribus reſponſis Vlpiani & Papiniani, & hoc loco à Theophilo. Neque id ſanè parui momenti eſt. quia ex duobus teſtamentis eiuſdem teſtatoris, nunquam poteſt bis idem legatum deberi, cùm non niſi vnum valere poſsit teſtamentum, nempe quod poſterius eſt. In eodem autem teſtamento ſi ſæpius eadem res legetur, amplius quàm ſemel peti non poteſt: abundéque eſt vel rem conſequi, vel rei æſtimationem, vt docet Vlpiánus[1]: qui & illud addit, Si non corpus ſit legatum, ſed quantitas eadem in eodem teſtamento ſæpius: Diuus Pius reſcripſit, tunc ſæpius præſtandam ſummam, ſi euidentiſsimis probationibus oſtendatur teſtatorem multiplicare legatum voluiſſe. Idémque & in fideicommiſſo conſtituit. eiúſque rei ratio euidens eſt, quòd eadem res ſæpius præſtari non poteſt: eadem ſumma volente teſtatore multiplicari poteſt.

1 *dic. L planè. §. 1.*

Ea quoque res, quæ in rerum natura non eſt, ſi modò futura eſt, rectè legatur: veluti fructus, qui in illo fundo nati erunt, aut quod ex illa ancilla natum erit.

¶ *EA Quoque res.*) Hic locus ſumptus videtur partim ex Pomponio, qui ait[2]: Quod in rerum natura adhuc non ſit, legari poſſe: partim ex Mætiano, qui ſcribit[3], Etiam quæ futura ſunt legari poſſe. ¶ *QVAE In rerum natura non eſt.*) Hoc eſt, Quam cõſtat non eſſe. Sed quid ſi dubitetur? Caius reſpondit[4]: Si res, quæ legata eſt, an in rerum natura ſit, dubitetur, (fortè ſi dubium ſit, an homo legatus viuat) placuit agi quidem ex teſtamento poſſe: ſed officio iudicis contineri, vt cautio interponeretur, qua hæres caueret eam ſe rem perſecuturum, & ſi nactus eſſet, legatario reſtituturum. Id autẽ fiet opera & impendio hæredis[5], ſaltem ſi iam ipſo teſtamenti tempore ſeruus, qui legabatur, fugerat. Quòd ſi vana fuerit perſecutio perquiſitióque, nec poſsit res reperiri: liberabitur hæres, nec vllam rei æſtimationem præſtabit: ſi modò in culpa non ſit[6]: nõ magis, quàm ſi reuera ſit res legata, quæ non ſit in rerum natura, nec eſſe poſsit. Cuiuſmodi legatum eſſe inutile nemo dubitat. Quòd ſi poſt teſtamentum, viuo adhuc teſtatore, hæc dubitatio primùm orta ſit: magis oberit legatario noua hæc difficultas rei perquirendæ: qua non poteſt videri oneraſſe hæredem teſtator, cùm ea nondum eſſet tempore teſtamenti. Sicque eſt accipiendum, quod reſpondit Africanus[7]: Si ſeruus legatus viuo teſtatore fugiſſe dicatur: & impenſa & periculo eius, cui legatus fuit, reddi debet. Cæterum ſi id poſt mortem teſtatoris contigerit: hæres (modò in culpa non ſit[8]) liberabitur cauendo ſe reſtituturum, quod ad eum peruenerit[9]. ¶ *SI Modò futura eſt.*) Hæc eſt tacita quædam conditio, quæ ex rei natura, & lege ineſt ipſi legato[1]. non facit tamen legatum conditionalẽ, ſicuti nec ſubſtitutionẽm[2]. Manet itaque pura diſpoſitio, etiam ſi differatur actio, & quodammodo ipſa quoque obligatio[3]. Quare & ſpes huius emolumenti tranſmitteretur ad hæredes defuncti interim legatarij: ad quos tamen non tranſiret legatum verè conditionalẽ[4]. ¶ *RECTE Legatur.*) Sicuti & rectè emitur[5], & ſtipulanti promittitur[6], & pignori obligatur[7]. ¶ *VELVTI Fructus.*) Cuiuſmodi legato ſatisfeciſſe intelligetur, qui ſemel fructus natos præſtiterit. Cæterum ſi fructus annui legati eſſent: ſæpius præſtandi eſſent, nempe quotannis. Adeo vt etiam quod vni anno propter ſterilitatem defuit, ex ſequentis vberiori prouentu penſandum ſit ac ſarciendum[8]. ¶ *QVI In illo fundo nati erunt.*) Hæc verba (inquit Iulianus[9]) quaſi taxationis vicem obtinent, & habent vim cuiuſdam conditionis: quam & in vniuerſum tribuere ſolemus relatiuis[1] iunctis verbis futuri temporis. Ergo ſi hîc nulli naſcantur fructus primo anno: hæres, ſi in culpa non ſit, liberabitur: vtpote qui ſpei tantùm debitor erat: ídque ſolùm in proximum annum[2], quo aliquid naſci potuit. Sic enim interpretamur indefinita verba futuri temporis, vt intelligantur de proximo temporẽ. Quòd ſi fructus eiuſmodi legati ſint, qui bis in anno naſci ſoleant: de priori tantùm prouentu & proximo tempore legatum intelligetur[3]. Sicut ediuerſo vbi ij legati ſunt, qui pluribus annis non niſi ſemel naſcuntur, vt euenit in ſyluis ceduis: debentur fructus

2 *L. quod in rerum. De lega. 1.*
3 *L. etiam ea. De lega. 3.*
4 *L. ſeruo legato. §. vlti. De lega. 1.*
5 *L. cũ ſeruus. De lega. 1.*
6 *L. cùm res legata. §. itaque De lega. 1.*
7 *L. ſi ſeruus. De lega. 1.*
8 *L. cùm res. §. itaque. De lega. 1.*
9 *L. 1. in fi. De condit. & demon.*
1 *L. conditiones. De condit. & demonſt.*
2 *L. qui liberis. De vul. & pup.*
3 *L. quæ ſub conditione. §. vlti. De cõd. inſtit. L. quod purè. D. quando dies leg. ced.*
4 *L. cùm illud aut illud. D. quando dies leg. ced.*
5 *L. nec emptio. De contrah. empt.*
6 *L. interdũ. De ver. obli.*
7 *L. & quæ nondum. De pignor.*
8 *L. legatum. §. vini. De annu. lega.*
9 *L. cùm certus numerus. De triti. vi. & ole. leg.*
1 *L. Stichũ qui meus erit. De lega. 1.*
2 *L. eum qui Calẽdis. De verbo. oblig. L. boues. §. hoc ſermone. De ver. ſig.*
3 *fruct⁹, vulgo. L. diuortio. §. quod in anno. D. Solu. mat.*

fructus omnium eiuſmodi annorum, vtpote quorum vnus tantùm intelligitur prouentus. Porrò cùm dicimus nihil aliud hîc deberi, quàm quod proximo prouentu naſcitur, non excuſamus hæredem, ſi quid fecerit quo minus naſcerentur fructus. Neque enim liberatur eiuſmodi fraude, & improbo ſtudio ſterilitatis procuratæ: ſed æſtimabitur: quod præſtabit, incertum fructum, qui ſperabantur naſcituri: quemadmodũ
ſi cùm à te iactum retis emiſſem, tu nolis iacere. Sed & vbi nominatim adiecto pôdere, 1
númerо, vel menſura, fructus naſcituri legati ſunt, proximi anni ſterilitas non obeſt, niſi quadam mora dilatæ præſtationis: quia ſit expectandus alterius anni prouentus: ex quo proculdubio præſtari debebit legatum illud certi ponderis, numeri, vel menſuræ fructuum. Neque enim hîc ſub conditione vlla, ſed in diem eſt obligatio: neque incertæ ſpei legatum, ſed penſionis certæ: quæ tum præſtabitur, quandocunque fructus
nati fuerint. Sic & Pædius reſpôndit, Eum, qui ſtipulatus eſt ex fundo centum am- 2
phoras vini, expectare donec naſcatur vinum. Multo magis ſi non ipſi fructus, ſed certa pecuniæ quantitas ex naſcituris fructibus redigenda, ſit legata: Veluti, lego quinquaginta aureos ex futuris prædiorum meorum fructibus. Hîc enim reſpondit Papi-
nianus, non conditionem additam, ſed tempus ſoluendæ pecuniæ prolatum videri: & 3
priori anno non perceptis fructibus, expectari ſequentem. quod & Paulo placuit, qui
etiam cum ſuo Imperatore iudicauit ſolum hîc demonſtraſſe teſtatorem, vnde com- 4
modius legata ſumma ſolueretur, quod & Vlpianus reſpôndit. ¶ *IN illo fundo.*) Hu- 5
ius fundi mentio cùm fiat in ipſomet fructuum legato, eadémque verborum conce- 6
ptione, videtur adiecta certæ cuiuſdam taxationis ergô: ſic vt is ſolus hæres, qui fundi demonſtrati poſſeſſor eſt, teneatur: nec aliud præſtet, quàm id quod in eo fundo natũ
ſit. At ſi fundus obiter nominatus fuerit, ſeparatim poſt ipſum fructuum legatum iam
ſimpliciter relictum: non nocebit eiuſmodi demonſtratio temere adiecta: nec pêdebit 7
propterea tota ſpes legatarij ab eius vnius fundi prouentu: ſed quod in eo deſideratur, peti poterit ex alio. quia non intelligitur teſtator eiuſmodi leui mentione vnius alicuius fundi obiter adiecta, voluiſſe legati prius ſimpliciter relicti ius minuere, ſed tan- 8
tùm demonſtrare, vnde commodius accipi poſſet. Quo fit, vt hîc omnes hæredes teneantur pro hæreditarijs portionibus. ¶ *NATI Erunt.*) Hoc eſt, Naſcentur. hîc
enim præteritum habet vim futuri temporis, cui coniungitur. Quod frequens eſt in 9
Iure Ciuili, & notatur à Gellio lib. 17. cap. 7.

- 1 *L. ſi iactum retis. De act. empti.*
- 2 *L. inter ſtipulantem. § pro quo illud. De ver. obli.*
- 3 *L. Firmio. D. quando dies lega. ced.*
- 4 *L. Lucius. De ali. lega.*
- 5 *L. Paula Callinico. § vlti. De lega. 3.*
- 6 *L. quidã teſtamento. De lega. 1.*
- 7 *L. ſi ſeruus legatus. § quinque. De lega. 1. L. Lucius Titius. § teſtamẽto. § ciuib. De lega. 2.*
- 8 *L. quidã teſtamento. De lega. 1. L. Lucius. De ali. leg.*
- 9 *L. Paulo Callimacho. § vlt. De lega. 3.*

Si eadem res duobus legata ſit, ſiue coniunctim, ſiue diſiunctim: ſi ambo perueniant ad legatum: ſcinditur inter eos legatum. Si alter deficiat, quia aut ſpreuerit legatum, aut viuo teſtatore deceſſerit, vel alio quoquo modo defecerit: totum ad collegatarium pertinet.

¶ *SI Eadem res.*) At in diuerſis rebus nulla eſſe poteſt coniunctio, etiam ſi plures
legatarij vna oratione coniungantur. Sic enim reſpondit Iulianus: Quibus ita legatũ 1
fuerit, Titio & Meuio ſingulos ſeruos do, lego: conſtat eos non concurſuros in eundẽ ſeruum: ſicut non concurrunt, cùm ita legatur, Titio ſeruum do, lego, Meuio alterũ ſeruum do, lego. ¶ *RES.*) Hoc eſt, Species. At ſi quantitas duobus diſiunctim legaretur, niſi de eadem nominatim locutus ſit teſtator, ſingulis ſolida quantitas præſta-
bitur: nam & longè facilius multiplicatur quàm ſpecies. Et quanuis à pluribus ſimul 2
hæredibus vni, eidémque legatario relicta, non temere multiplicetur: poteſt tamen
longè iuſtius & æquius multiplicari, vbi pluribus legata eſt ab vno eodémq; hærede. 3
¶ *LEGATA Sit.*) Vno eodémque teſtamento. Id enim ſignificãt ſubiecta exempla. Et alioqui ex diuerſis teſtamentis non temere contingit vllum ius coniunctionis, vti
reſpondit Vlpianus. Excipio patris ſimul & filiifamiliâs, cui pater teſtator ſubſtituit, 4
teſtamentum. Nam & quanuis plurium cauſarum ſit, ſiue hæreditatum, vnicum tamen
reuera eſt, quemadmodum ſuo loco ſuprà diximus. Itaque nouũ eſſe non debet, 5
quod idem Vlpianus ait ex Iuliani ſentẽtia, concurſu partes non habere, ſi quis in pu-
pillari teſtamento mihi legauerit eandem rem, quam alij in ſuo teſtamento legauerãt. 6
¶ *SIVE Coniunctim, ſiue diſiunctim.*) Vbi plures eiuſdem rei legatarij ſunt, ſiue verbis coniuncti, ſiue diſiuncti, ſemper deficientis portio alteri accedit. Qua vna in re ſenſit hîc Iuſtinianus nihil intereſſe, coniunctim, an verò diſiunctim res eadem legata ſit pluribus. Cæterum alio nomine multùm intereſt: quia longè aliter deficientis portio

- 1 *L. huiuſmodi legatũ. § quibus ita. De lega. 1.*
- 2 *L. planè vbi. § 1. De lega. 1.*
- 3 *L. ſi pluribus hæredib9. De lega. 2.*
- 4 *L. ſi ſub conditione. D. Quib. mo. vſuſ. ami. § igitur. ſupra de pup. ſubſt.*
- 6 *L. planè vbi. § ſi coniunctim. De lega. 1.*

accreſcit verbis coniuncto, quàm diſiūcto. Penes enim diſiunctum ea remanet iure
quodam non decreſcendi, non ſecus atque ſi res tota ei vni ſolíque eſſet legata, nec
vllius vnquam cōcurſu aut ſocietate diminuta. quare nec vllo alieno premitur onere.
1 *L. vnica. §. his ita definitis. cum §. ſeq. & §. ſin verò C. de cadu. tollen.* At verbis coniuncto non accreſcit ſine ſuo onere. Atque hoc illud eſt, quod veteres
Iuriſconſulti agētes de hoc diſcrimine accreſcendi, & nō decreſcendi, dixerunt, Priori
caſu partes fieri concurſu, hoc eſt, tum demum ſcindi legatum inter verbis diſiunctos,
vbi ambo legatarij conſequuntur quod ſibi relictum eſt: Altero verò caſu, nempe in-
2 *L. planè vbi. §. ſi coniunctim. De lega. 1.* ter coniunctos verbis, ab initio partes fieri. Atque hinc rurſus aliud diſcrimen oritur,
quòd hoc poſteriori caſu nunquam niſi partem vnus petere poſſit[3]: quia nec amplius
3 *dic. §. ſi coniunctim.* legatum videatur. At ſuperiori caſu poteſt ab vno tota res peti, debétque tota primo
4 *dic. L. vna. §. ſin autem diſiunctim.* petenti ſolui: ſed à quo deinde alter partem ſuam conſequi poterit. hæres autem alteri
dando, ab vtroque liberatus eſt. Nempe hîc videtur vtrique ſolidum legatum relictū,
5 *L. ſi Titio aut Seio. De lega. 2.* ſolidum quoque iure ſuo habituro, niſi alterius petentis ſocietate & concurſu aliquid
ei decedat decreſcátque. ¶ *DISIVNCTIM.*) Hoc eſt, Separatim, diuerſiſq; prorſus
orationibus. Nam id Iuſtiniano hoc loco ſatis eſt, qui diſiunctos appellat eos, qui nō
vno verborum complexu coniuncti ſunt, etiamſi propter eiuſdem rei communionē,
re coniuncti videantur, & à noſtris Iuriſconſultis aliquando eo nomine appellentur
6 *L. re coniuncti. De lega. 3. L. triplici. in fi. De verbo. ſignif.* coniuncti. Reuera tamē diſiunctiores ſunt iis, qui verbis tantùm coniuncti ſunt, ideó-
que etiam iis poſtponerētur. ¶ *SCINDITVR Inter eos legatum.*) Hoc illud eſt, quod
reſpōdit Vlpianus, In legato pluribus relicto, ſi partes adiectę non ſunt, æquas ſeruari.
7 *L. legata inutiliter. §. vlt. De lega. 1.* Alibi Iuſtinianus ait, rem æqua lance diuidi, & ad dimidiam vnumquenque vocari.
8 *L. cùm quæſtio. §. vlti. C. de lega.* Paulus verò ſcribit, pro virili portione ad legatum omnes venire. diſertè tamen ad-
monet hoc demum fieri in legato ſeparatim ſiue diſiunctim relicto, ſi non appareat a-
9 *L. ſi plurib⁹. De lega. 1.* demptione à priore legatario facta, ad ſecundum legatum teſtatorem cōuolaſſe, (quia
tum poſterior ſolus ad legatum perueniet) nec etiam vtrunque eorum ſolidum acci-
pere voluiſſe: alioqui enim tum vni preciū, alteri res ipſa ſolida aſsignaretur electionē
rei vel precij ſeruanda ei, qui prior de legato litem conteſtatus eſſet. Porrò autem cùm
hîc dicimus ſcindi legatum, intelligimus ab initio quidem id fieri, ſi verbis coniuncti
ſint legatarij: alioqui autem non niſi ipſo concurſu peruenientium ad legatum, vti etiā
ſuprà diximus. ¶ *VEL Alio quoquo loco.*) De deficientibus ſemper loquitur, non de
iis, quæ à principio non conſiſtunt. Nam neque adhuc omnino miſcuerat quæ vel ca-
duca erant vel in cauſa caduci, vel pro non ſcriptis habebantur. Sed quia de hiſce extat
1 *L. vna. C. de cadu. tollē.* ſatis verboſa eius Conſtitutio, & ego peculiarem etiam tractatum, quem & in ſcholis
aliquando dictaui, conſcripſerim, non inuitus hoc loco eam diſputationem non ne-
ceſſariam omittam. Nam poſtea fortaſsis eam inſeram & ſubiungam titulo de Adim.
lega. ¶ *DEFECERIT.*) In vniuerſum oportet, legatum quod alteri accreſcat, ita
defeciſſe, vt nullo prorſus iure ampli⁹ niti poſsit legatarius: cui nihil omnino ſuperſit
iuris aut agēdi aut retinendi. Ac quidem Iuriſconſulti non temerè ius accreſcendi tri-
buunt coniuncto, niſi ſi vbi alter defecit, qui alioqui tempore teſtamenti capere po-
terat. Nam ſi in eius perſona ab initio legatum non cōſtitit, magis pro non ſcripto ha-
beri, quàm defeciſſe dicunt, & ideo magis penes hæredem manere, quàm coniuncto
2 *L. planè. §. 2. & ſi duob⁹. De lega. 1. L. 7. De lega. 2.* accreſcerē. quanquam ſi hæredi & Titio legatum ſit, partem hæredi inutiliter legatā
Titio accreſcere fatentur: Nam eam ſaltem hæres tanquam hæres ceperat atque retine-
bat: quæ deinde poteſtate legis ei adempta Titio accreſcit. Sed & ſiquis ſibi & Titio
3 *L. planè. §. ſi duobus. De lega. 1.* aſcripſiſſet, partem aſcribentis Titio accreſcere. Paulus lib. 3. Recep. Sent. ſcriptum re-
liquit. Iulianus ad ſubſtitutum deferri bene dixit: ſed ſi ſubſtitutus nullus ſit, an ſecūdo
4 *L. 1. De his quæ pro nō ſcript. hab.* loco idem tribueretur coniūcto, non expreſſerāt. Extra hos duos ſingulares caſus ſolēt
Iuriſconſulti partem vnius legatarij non tam deficientis, quàm à principio non ca-
pientis potius hæredi relinquere, quàm coniuncto dare, præſertim ſi per damnationē
legatum ſit. Sed paulo poſt eorum ætatem ius aliud receptum fuit, quod & Iuſtiniano
5 *L. vna. §. in primo. C. de cadu. tollen.* placuit, vt in iis etiam quæ pro non ſcriptis habentur, ius accreſcendi locum haberēt.
¶ *TOTVM Ad collegatarium pertinet*) Ad coniunctum quidem cum onere, ad diſiun-
ctum verò ſine vllo onere, quod erat alteri iniunctum, vti ſatis ſuprà dictum eſt. Illud
porrò hîc notandum eſt, tum demū totum ad collegatarium pertinere, vbi eum non
6 *§. vlt. in f. de Sen. Orphi.* anteuertit ſubſtitutus, qui excipiat deficientis portionem. Quòd autem attinet ad ius
accreſcendi inter cohæredes, ſuo poſteà loco tractabitur.

Coniunctim

Coniunctim autem legatur, veluti ſi quis dicat: TITIO ET SEIO HOMINEM STICHVM DO, LEGO, diſiunctim ita, TITIO HOMINEM STICHVM DO, LEGO, SEIO HOMINEM STICHVM DO, LEGO. Sed & ſi expreſſerit eundem hominem Stichum, æquè diſiunctim legatum intelligitur.

¶*CONIVNCTIM Autē.*) Inquit Paulus: Triplici modo intelligi cōiunctio poteſt, aut enim re per ſe cōiunctio contingit, aut re & verbis, aut verbis tantū. Nec dubiū eſt, quin coniuncti ſint, quos & nominū & rei cōplexus iungit. Idem Paulus alio locō, re coniuncti (inquit), videntur, non etiā verbis, cùm duobus ſeparatim eadē res legatur. Item verbis, non etiam re, Titio & Seio fundū æquis partibus do, lego. quoniā ſemper partes habent legatarii. Iuſtinianus autem tantùm hîc proponit exemplum coniunctionis, quæ & re & verbis fit, cùm ſcilicet eadem res coniunctim pluribus legatur. Sed & eos qui re tantùm coniuncti ſunt, verbis diſiuncti, non habet pro coniunctis, ſicuti nec reuera ad eos pertinet vllum ius accreſcendi. ¶*VELVTI, Si quis dicat.*) Hoc exemplum propriè pertinet ad genus coniunctionis eius, quæ pendet à diſpoſitione teſtatoris, & ab eo nominatim nectitur, atque contexitur. Eſt autem & alia in iure coniunctionis ſpecies, quæ vi ipſius legis fit. Vt cùm aliquid ſeruo plurium relinquitur. Verùm inter eiuſmodi collegatarios nullum eſt ius accreſcendi. Sic enim ſcribit Celſus: Et Proculo placebat, & à patre meo ſic accepi, quod ſeruo communi legatum ſit, ſi alter dominorum omitteret, alteri non accreſcere. Non enim coniunctum, ſed partes videri legatas. Aliud tamen erit dicendum, ſi eiuſmodi ſeruo aliquid eſſet relictum inſtitutionis titulō. Nam & inter diſiunctos prorſus cohæredes, atque adeò etiam inuitos, locum habet ius accreſcendi: ne alioqui partim teſtatus, partim inteſtatus aliquis deceſsiſſe videatur. At in legatis nullum eiuſmodi periculum eſt. Itaq; nec ius accreſcendi locum habet, quàm inter eos legatarios, quos teſtator ipſe coniunxit, vt quod alteri periret, alteri accederet. ¶*DISIVNCTIM ITA.*) In hoc exēplo legati pluribus ſeparatim relicti, obſeruanda eſt verborum formula: vt diſertè notemus in poſteriori legato nullam fieri mentionē prioris, cuius certè ſi qua facta eſſet, facilè intelligeretur tranſlatiō. Vt ſi diceret teſtator, Quem Titio hominem Stichum legaui, Seio do, lego. Hîc enim apparet teſtatorem adimere Titio, quod in Seiū tranſferat. Nulla tamen intelligitur ademptio in hac ſimili inſtitutione, Ex qua parte Titium inſtitui, ex eadem Seius hæres eſto. Nempe quia poſſumus hîc commodè interpretari ea verba, vt videantur ſolùm tollere multiplicationem æqualium portionum hæreditatis, & repetere eandem rem, in qua velit teſtator vtrunque concurrere & cohæredes eſſe.

1 *L. triplici. De verbo. ſignific.*
2 *L. re coniuncti. De lega. 3.*
3 *L. & Proculo. De le. 2.*
4 *L. ſeruus cōmunis ab extero. De acqui. hæred.*
5 *L. ius noſtrum. De reg. iur.*
6 *L. Sicut. De adi. lega.*

Si cui fundus alienus legatus ſit, & emerit proprietatē deducto vſufructu, & vſusfructus ad eum peruenerit, & poſteà ex teſtamento agat: rectè eum agere, & fundum petere, Iulianus ait: quia vſusfructus in petitione ſeruitutis locum obtinet. ſed officio iudicis continetur, vt deducto vſufructu, iubeat æſtimationem præſtari.

¶*SI CVI.*) Redit Iuſtinianus ad lucratiuas cauſas, quarum tractatio fuerat interrupta. Et cùm paulo antè docuerit eas in eandem rem non poſſe concurrere, nunc admonet concurrere vtique poſſe circa diuerſa: vt cùm quis vſumfructum rei ex cauſa lucratiua, veluti per conſolidationē, conſequitur, & proprietatem ex teſtamento. Quēadmodum & poſſumus eiuſdem rei partem ex donatione inter viuos, partem ex legato habere. Neque enim hîc circa idem concurrunt cauſæ lucratiuæ. ¶*VSVSFRVCTVS Ad eum peruenerit.*) Sua ſcilicet ſponte, & ipſo iure, ſicut ſolet ad proprietatem vltro reuerti finitus vſusfructus. Cęterum ſi eum quoque hic legatarius redemiſſet ſuo impendio: eius eſſet proculdubio cauſa oneroſa, & ab hærede conſequeretur legatarius integri fundi plenam iuſtámque æſtimationem. ¶*ET POSTEA.*) Hoc eſt, poſteaquam ita conſolidatus eſſet cum proprietate vſusfructus viuo adhuc teſtatore. Eo autem mortuo antequam vſusfructus ad legatarium perueniſſet, non immeritò dicetur, vſuram medii temporis, quæ legatario verè abſuit, ab hærede eſſe penſandam. ¶*FVNDVM Petere.*) Hoc eſt, vt interpretatur Theophilus, fundi æſtimationem.

1 *L. nõ quocunque modo. §.fundus. De lega.1.*

¶ *IVLIANVS AIT.*) Extat hoc Iuliani reſponſum, his vẽrbis: Fundus mihi legatus eſt: proprietatem eius fundi redemi detracto vſufructu: poſtea venditor capite minutus eſt, & vſusfructus ad me pertinere cœpit. Si ex teſtamento egero, iudex tanti litem æſtimare debebit, quantum mihi aberit. Addit deinde Marcellus: Idem erit etſi partem redemero, & pars mihi legata aut donata ſit. partẽ enim duntaxat petere debebo. ¶ *QVIA Vſusfructus.*) Occurrit Iuſtinianus tacitæ obiectioni eorum, qui cauſari poſſent, eum plus petere, qui fundum petit, de cuius ſola proprietate ſolicitus eſſe debeat. Et reſpondet, eum plus nõ petere. Nec enim fundum petendo, vſumfructum quoque petere: quia habeatur hîc vſusfructus pro quadam ſeruitute, non etiam pro parte eius rei, hoc eſt, vt ait Papinianus, vſumfructum in iure, non in parte conſiſtere. Id quod alibi ſuo loco latius excutitur. Nec niſi obiter hîc nos eius admonuit Iuſtinianus, ne ſcrupulus ille hæreret, quem mouerat Iulianus, nec amouerat. ¶ *AESTIMATIONEM Præſtare.*) Nudæ proprietatis, quam ſolam habere hîc legatarius intelligitur ex cauſa onerõſa, cùm vſumfructum habeat ex gratuita conſolidatione: & ſi quẽ ſumptum fecerit eius aliquando conſequendi nomine, quia emerit ea ſpe proprietatẽ: abunde fit ei ſatis, cùm hæres reſtituat ſolidum emptæ proprietatis precium: quo recepto legatarius nihil ſibi amplius abeſſe poteſt cauſari nomine vſusfructus: cuius quidem ſpem ſi cum proprietate emit, cum proprietatis quoque precio eius ſumptũm recepit. Vt interim concedamus, non videri alioqui lucratiuam prorſus cauſam vſusfructus aliquando reuertentis ad proprietatem, vtpote cùm proprietas fuerit ea ſpe empta, ſine qua prorſus eſſet inutilis. Vt qui proprietatem emerit, meritò videatur emiſſe & vſumfructum: eiúſque expectationem habere ex cauſa onerõſa. Vnde & qui nudã proprietatem emit, ſi agat redhibitorio iudicio, cum ea reſtituere debet & vſumfructũ interim conſolidãtum: quaſi & is quoque fuerit cum proprietate venditus, cuius certa ſaltem expectatio vendebatur.

2 *L. Menius. §. fundo. De lega.2.*
3 *L. 4. De vſufr. L. rectè dicimus. De verbo. ſign.*
4 *L. quod ſi nolit. §. ſi ancilla. De ædil. ed.*

Sed ſi rem legatarii quis ei legauerit, inutile eſt legatum: quia quod proprium eſt ipſius, amplius eius fieri non poteſt. Et licet alienauerit eã: non debetur nec ipſa res, nec æſtimatio eius. Si quis rem ſuam quaſi alienam legauerit, valet legatum. nam plus valet quod in veritate eſt, quàm quod in opinione. Sed & ſi legatarii eſſe putauit, valere conſtat, quia exitum voluntas defuncti habere poteſt.

5 *L. proprias. C. de lega.*
6 *L. cum quis decedens. De lega.3.*
7 *L. Menius. § fundo. De leg 2.*
8 *L. cum ſeruus. § ſi Titio. De lega.1.*
9 *L. mea res. De condit. & demon.*
1 *L. cætera. §. 1. De lega.1.*
2 *L. 3 §. ex pluribus. De acqui. poſſ. L. nõ vt ex pluribus. De reg. iur. §. ſic itaque. inſ. de actionib.*

¶ *SED SI Rem.*) Videtur hic locus petitus ex reſcripto Diocletiani & Maximiani, quod extat his verbis: Proprias tuas res legari vel fideicommitti tibi non potuiſſe certum eſt. Et ſanè potuit id eſſe certum ex veteri reſponſo Scæuolæ, qui ait, Non valuiſſe, quod matri ſuum legabatur. Idémque potuit colligi & ex reſponſo Papiniani, & Pauli. ¶ *LEGAVERIT.*) Purè. Nam (inquit Paulus) mea res ſub conditione legari mihi poteſt: quia in huiuſmodi legatis non teſtamenti facti tẽpus, ſed conditionis expletæ ſpectari oportet. Tunc ergo vtile erit hoc legatum, ſi fortè mea res eſſe deſiiſſet eueniente conditione, cedentéque legati die. quod & alio loco idem Paulus reſpondit. Porrò quod hîc de legato dicitur, habet locum & in ſtipulatione. ¶ *QVIA Quod proprium.*) Alibi dicitur, Idem ex pluribus cauſis noſtrum non fieri: & rem noſtram, magis noſtram fieri non poſſe. Verùm hoc loco diligenter expendenda ſunt verba ipſius ætiologiæ, quam hîc proponit Iuſtinianus. Multum enim lucis adferunt ipſi regulæ, nimis alioqui generaliter & confuſe tradentis, Inutiliter rem meam mihi legari: vt eam intelligamus de re, quæ ſit nobis propria, cuiúſque certum ac ſolidum habeamus dominium, adeò plenum, vt incrementum omnino non recipiat: adeò firmum, vt nullo nomine conuelli poſſit. Nam alioqui ſanè nõ eſſet omnino inutile rei noſtræ nobis relictæ legatum. Id quod eleganter tradidit Iulianus his vẽrbis: Nõ quocunque modo legatarii res facta fuerit, die cedente obligatio legati extinguitur: ſed ita, ſi eo modo fuerit eius, quo ab eo auelli non poſſit. Ponamus rem, quæ mihi purè legata ſit, accipere me per traditionem die legati cedente ab eo hærede, à quo eadem ſub conditione alii legata fuerit: nempe agam ex teſtamento, quia is ſtatus eius eſt, vt exiſtente conditione diſceſſurum ſit à me dominium. Nam & ſi ex ſtipulatione mihi Stichus debeatur, & is cum ſub conditione alii legatus eſſet, factus fuerit meus ex cauſa

3 *L. non quocunque modo. De lega. 1.*

lucratiua:

lucratiua: nihilominus exiſtente conditione, ex ſtipulatu agere potero. Hæc Iulianus.
Rurſus fac rem quidem meam eſſe certo dominii iure, ſed alteri obligatam, veluti pi-
gnori: vtile erit legatum, vt ſcilicet cogatur hæres ſuo impedio luére. Vel finge alienũ 1 *L. ſi tibi homo. De le. 1.*
eſſe rei meæ vſumfructum: vtile quoque erit legatum, vt teneatur hæres ſarcire quod
mihi deeſt, hoc eſt, præſtare vſusfructus emolumentum. Non tamen idem placuit de
cæteris ſeruitutibus, niſi ſanè fundus, vti optimus maximúſque eſt, legaretur. tũ enim 2 *L. Meuius. §. fundo. De lega. 2.*
omnino eſſet liberandus. Cuius rei cùm nos admonuiſſet Papinianus, adiecit pro co-
ronide: Si res mea mihi legetur, præter iſtas cauſas, legatum non valere. Illud verò 3 *L. ſeruo legato. §. ſi fundus. De lega. 1.*
nullam habet dubitationem, quin teſtator, qui rem meam mihi legat, intelligatur ſal-
tem remittere ius, quod in eam habet. Quam rem Paulus explicat iis exemplis, quæ 4 *dic. §. fundo.*
admodum fuerit operæprecium cognoſcere: quoniam alioqui de iis meritò dubites. 5 *L. ſi domus. §. vlt. De lega. 1.*
inquit, ſi Titius rem à me emiſſet, & eandem mihi legaſſet antequam ei traderé: mox 6 *L. cùm ſeruus. §. ſi Titius. De lega. 1.*
ei tradidero, & precium recepero: videtur quidem is prima facie, rem mihi meam le-
gaſſe, & ideo legatum non conſiſtere: ſed ex empto actione liberatus, vtique per lega-
tum rem vindicare potero, quam tradidi. Sed ſi nondum erat ſolutum precium, Iuli-
anus ſcribit ex vendito quidem me acturum, vt precium conſequar: ex teſtamento ve-
rò, vt rem quam vendidi & tradidi, recipiam. Idem ſubiicit, Si precium quidem erat
ſolutum, rem autem nondum tradideram: ex teſtamento me agentem, liberationem
conſequi. ¶ *ET LICET.*) Hæc adiectio ſumpta videtur ex reſponſo Pauli, qui &
totum hunc locum diligenter explicat, his verbis: Si quidem ab initio non conſiſtit 7 *L. cætera. §. tractari. De lega. 1.*
legatum, ex pòſt facto non conualeſcet: quemadmodum nec res mea legata mihi, ſi
poſt teſtamentum factum fuerit alienata: quia vires ab initio legatum non habuit. Sed
ſi ſub conditione legetur: poterit legatum valere, ſi exiſtentis conditionis tépore mea
non ſit: ſecundum eos, qui & emi rem meam ſub conditione, & promitti mihi ſti-
pulanti, & legari poſſe aiunt. Purum igitur legatum Catoniana regula impedit: con-
ditionale, non: quia ad conditionalia legata, Catoniana non pertinet. Idem Paulus 8 *L. mea res. De cond. & dem.*
mea res (inquit) ſub conditione legari mihi poteſt: quia in huiuſmodi legatis non te-
ſtamenti facti tempus, ſed conditionis expletæ ſpectari oportet. Atqui Celſus cùm re- 9 *L. 1. De reg. Cat.*
gulam Catonianam contendit probare, falſam in quibuſdam eſſe, ait, Si tibi legatus eſt
fundus, qui ſcribendi teſtamenti tuus eſt, ſi eum viuo teſtatore alienaueris, legatũ tibi
debetur, quod non deberetur, ſi teſtator ſtatim deceſsiſſet. Sed illud iam inter eru-
ditos receptum eſt, vt conditionis, ſub qua res tibi tua legabatur, verba hæc fuiſſe in-
telligantur, SI EVM VIVO TESTATORE ALIENARIS. Quaſi dicat Celſus, Si ita rem tuã tibi le-
gauero SI EAM ME VIVO ALIENAVERIS: túque eam me viuo alienaueris, legatũ valere. quod
alioqui tanquam conditione deficiente deficeret, ſi ſtatim mortuus eſſem antequam
alienaſſes. Nam & conſtat regulam Catonianam non habere locum in conditiona-
libus legatis. Quod etiam ſub finem huius tituli dicemus. ¶ *PLVS Valet, quod in ve-
ritate eſt.*) Nempe, vbi non minus ſuffragari videtur veritati, quàm opinioni voluntas:
& id quod agitur, veritatis nomine ſuſtinetur, quod alioqui opinionis error ſubuerte-
ret. Vt magis valere veritatem, quàm errabũdam opinionem, voluiſſe teſtatorem, me-
ritò coniiciamus. Sic & vbi dominus ſeruũ ſuum manumittit, quem putabat eſſe alie-
num, rata eſt manumiſsio. At vbi pugnat cum voluntate opinio, non poteſt non opi- 1 *L. ſi pater. §. quoties. De man. vind.*
nionis errore ſubuerti, quod à certa pendet volũtate. Rectè itaque Vlpianus, Is (inquit)
qui putat ſe neceſſarium, cùm ſit voluntarius: non poterit repudiare. Námque plus eſt 2 *L. is qui putat. De acqui. hared.*
in opinione, quàm in veritate. ¶ *SED ET ſi legatarij.*) Increſcit oratio. Nam hîc
non modò error teſtatoris, ſed & quædam ludificationis ſuſpicio, quæ premit conie-
cturam benignioris voluntatis, ſubeſſe videtur. Et ſanè in contractibus inter viuos, fa-
cit hæc ſuſpicio ludicrum & inutile, quod agitur. Eóque pertinet, quod ait Vlpianus: 3 *L. 3. §. ſubtilius. De condic. cau. da. cau. nõ ſecu.*
Cùm tibi numos meos, quaſi tuos do: non facio tuos. Verùm facilior eſt ineundæ
obligationis ratio in vltimis voluntatibus, quas non temerè patitur Lex ſubuerti cõ-
mento alicuius coniecturæ. Vnde & cõditio impoſsibilis, quæ vitiaret ſtipulationem,
non vitiat vltimam voluntatem. Nec omnino ſanè ex eo quòd teſtator putauit rem
eſſe legatarij, ſtatim ſequitur eum ludere voluiſſe. Quid enim ſi fuerit ignarus huius
iuris, quo dicimus rem noſtrã inutiliter nobis legari? ¶ *QVIA Exitum.*) Hîc præter
rationem ſuperiorum duorum caſuum, latet etiam quædam ratio diſcriminis, cur non
valeat legatũ, quando ab ignorante res aliena legatur, vt propria (quod ſuprà dictum

eſt)cùm tamen valeat ediuerſo, ſi propria res legetur per errorem, vt aliena,quod iam dicimus. Nempe, quia priori caſu non ita facilè poteſt inuenire exitum voluntas defuncti, cui integrum non eſt, aut liberum, rei alienæ dominium in legatarium transferre: nec temerè cenſetur voluiſſe hęredem ſuum onerare difficili conditione comparandæ rei alienæ, niſi conſtet ſciuiſſe alienam rem eſſe, quam legabat. At in altero caſu,de quo hîc agitur,facillimè poteſt & expeditiſsimè exitũ habere volũtas defuncti, cùm omnino res legata ſit teſtatoris, nec aliquid obſit,quominus ſtatim fieri poſsit legatarii. ¶ *HABERE POTEST.)* Et(quando licet)vt habeat exitum,etiã Reip. intereſt, vt ſcribit Paulus.[1]

1 *L.vel negare. D. quẽad. teſta. aper.*

Si rem ſuam legauerit teſtator,poſteáque eam alienauerit:Celſus putat,ſi non adimendi animo vendidit,nihilominus deberi.idémque Diui Seuerus & Antoninus reſcripſerunt. Iidem reſcripſerunt eum, qui poſt teſtamentum factum prædia,quæ legata erant, pignori dedit, ademiſſe legatum non videri.& ideo legatarium cum hærede eius agere poſſe, vt prædia à creditore luantur. Si verò quis partem rei legatæ alienauerit: pars, quæ non eſt alienata, omnino debetur.pars autem alienata ita debetur, ſi non adimendi animo alienata ſit.

¶ *LEGAVERIT Teſtator.)*Purè ac ſimpliciter. Nam ſi legauerit ſub cõditione nominatim relata ad tempus mortis, eáque pendente alienet: nulla dubitatio eſt,quin omnino perimatur legatum. vt ſi dictum ſit, Stichum, qui meus erit cùm moriar,do, lego.Sed & cùm quis ita legaſſet, Vxori aurum,quod eius cauſa paratum erit: proculdubiò minuet alienatio legatum.[2] Neque hîc putauit Pomponius diſtinguendum,qua tandem ex cauſa teſtator alienarit. ¶ *ALIENAVERIT.)* Alienationis verbum latiſsimè patet. Complectitur enim omnem transferendi dominii rationem.[3] Sed hoc loco conſtringendam eſſe ius ſignificationem, indicat ſubiecta diſtinctio, quæ huius propoſiti thematis definitionem continet. Nominatim enim fit mentio venditionis: cuius generali appellatione,vt fortè poſsit aliquando omnis alienatio ſignificari[4]: ſpecialiter tamen & propriè hîc accipi docet ipſius diſtinctionis ratio, quam in donantis munificentiam non cadere nemo dubitat.[5] Et alioqui ſatis conſtat, donatione ſemper intelligi reuocatum legatum: idque etiam vbi fortè donatio ſummo iure non ſubſiſteret. Nam ſi pater hortos inſtructos filiæ legauerit: poſtea quædam ex mancipiis hortorum vxori donauit: reſponſum eſt patrem intelligi minuiſſe legatũ filiæ relictũm.[6] ¶ *CELSVS Putat.)*Non puto extare hoc Celſi reſponſum: nec item illud, quod eodem pertinebat,Seueri & Antonini reſcriptum.[7] Sed non minoris ſunt ponderis, aut momenti alia, quæ in eandem rem extant, reſponſa,nempe Vlpiani, & Q. Mutii,cui ſubſcripſit Pomponius.[8] Meminit quoque Modeſtinus illius diſtinctionis, vtrũ propter neceſsitatem,an mera voluntate, res ſit alienata.[9] ¶ *SI NON Adimendi animo vendidit.)* Sed hoc ipſum hîc quæritur, an qui alienauit, adimendi animum habuiſſe videatur. Certè huius quæſtionis definitioni adhibenda fuit veterum Iuriſconſultorũ diſtinctio: vt qui vltrò,nulláque rei familiaris neceſsitate coactus,vendidit,intelligatur adimendi animo id fećiſſe.[1] neque enim tum poſſumus aliam comminiſci venditionis cauſam. Atque adeò quidem eiuſmodi ſpontanea alienatione perimitur legatum, vt etiam non redintegretur voluntaria eiuſdem rei redemptione, niſi aliquando ſingulari fauore libertatis.[2] Porrò cùm hîc de venditione loquimur, intelligimus veram rei alienationem,ſiue tranſlationem: quæ propriè fit per traditionem ipſius rei.[3] Quòd ſi ea non interueniſſet: certè ex nuda ſimplicique vendendi conditione, nondum certò colligi poſſet, ademptum eſſe aut imminutum legatum.[4] Vtut ſit, fortaſsis has iuris coniecturas prætermiſit hoc loco Iuſtinianus, quia non tollant libertatem contrariæ voluntatis probandæ:quanquam eius neceſsitate onerent aduerſantem.[5] Itaque ſi fuerit ſpontanea alienatio, ad legatarium pertinebit probare nihilominus eandem ſemper fuiſſe teſtatoris voluntatem. Sin autem neceſſaria & coacta: hæredis erit probare mutatam voluntatem.[6] ¶ *IIDEM Reſcripſerunt.)* Extat adhuc hoc reſcriptum, his verbis[7]: Qui poſt teſtamentum factum, prædia, quæ legauit, pignori vel hypothecæ dedit mutaſſe voluntatem circa legatariorum perſonam non videtur. Et ideo etiam ſi in perſonam

2 *L. Quint⁹ Mutius. §. vlt. De auro & argen. leg.*
3 *L. vlt. C. de reb. alie. non alien.*
4 *L. Statu liberi. §. Quintus Muti⁹. De Statulib.*
5 *L. rem rogatam. De adimen. lega.*
6 *L. legatũ ſub cõditione. §. pater hortos. De adi. leg.*
7 *L. fideicommiſſa. §. ſi rem ſuam. De lega. 3.*
8 *L. Q. Mutius. §. ite ſcribit. De auro et argẽ. leg.*
9 *L. rẽ legatã. De adi. le.*

1 *dic. L. rem legatam. & dic. §. ſi rem ſuam. & dic. §. item ſcribit.*
2 *L. cum ſeruum. De adimen. leg.*
3 *L. verũ. De manu. vind.*
4 *L. traditionibus. C. de pact.*
5 *L. prædia. §. liberto. De fun. inſtru.*
6 *L. fideicommiſſa. §. ſi rẽ ſuã. De lega. 3. L. ſi qui. De probat.*
7 *L. qui poſt teſtamentum. C. de legat.*

in perſonam actio electa eſt: rectè placuit ab hærede prædia liberari. ¶ *POST Teſtamentum factum.*) Nam ſi ante teſtamentum rem pignori datam & obligatam, teſtator legaſſet, non ignarus eius obligationis: conſtat hæredem debere luere, vti ſuprà docuit Iuſtinianus ex reſcripto eorundem Principum. ¶ *QVAE Legata erant.*) Hîc expende iuſtum legati titulum, initámque rationem translationis, quæ & legitima fuit, & quodammodo abſoluta, cùm nullam amplius deſideret teſtatoris cõfirmationem. Cæterum ſi hîc parum legitimus aut validus fuiſſet alienationis titulus, facilè poſſet tolli per ſequentem nexum pignoris, & ſpecialem obligationem, vtpote quæ longè
abſit à confirmatione prioris liberalitatis. Vnde Vlpianus, Si (inquit) maritus ea, quæ 1
vxori donauit, pignori dedit: vtique eum pœnituiſſe dicemus, licet dominium retinuit. Et Vlpianum ſecutus Imp. Gordianus idem reſcripſit. ¶ *PIGNORI Dedit.*)
Habetur id quidē aliquando pro quodã genere alienationis: ſed quia nec dominium 2
transfert, nec luitionis ſpem adimit, nullum habere videtur iuſtum aut certum argu- 3
mentum mutatæ voluntatis, vel adempti legati. ¶ *A CREDITORE Luantur.*) Ære ſcilicet & impendio ipſius hæredis, quem oneraſſe videtur teſtator luitionis ſumptu, & nouo illo adiectæ obligationis incommodo. Sanè vbi hæres tantùm rogatus fuiſſet bonorum ſuperfluum poſt mortē ſuam reſtituere, res hæreditarias pignori da-
tas (ſi non in fraudem id factum ſit) liberare non teneretur, ſicuti nec reſtituere quas 4
bona fide alienauit. ¶ *SI VERO Quis.*) Teſtator. Nam ſi non ipſe teſtator alienaret,
nihil pertineret alienatio ad ademptionem: quanquam bene poſſit eò pertinere teſta- 5
toris vel legatarii permiſſu facta alienatio. Teſtatur enim Papinianus, literis Impera- 6
toris Antonini contineri, Si bona iam diſtracta ſunt vel teſtatoris permiſſu, vel concedente legatario, precium eorum fideicommiſſi ſeruãdi cauſa in depoſito habendum. ¶ *SI NON Adimendi animo.*) Rurſus hîc Iuſtinianus relinquit obſcuram & incertam
conditionem, ſicuti & olim Scæuola, cùm reſpondit, Ea, in quibus voluntas mutata 7
eſſet, non deberi. Nec minus mutilum eſt, quod ait Iulianus, Legatum pro ea parte de-
beri, quæ teſtatoris mortis tempore fuerit. & quod reſpondit Pomponius, Si ex toto 8
fundo legato, teſtator partem alienaſſet, reliquam duntaxat partem deberi. Sed in iis
omnibus reſponſis adhibenda eſt & repetenda ſuperior diſtinctio, an voluntaria, an 9
verò neceſſaria fuerit alienatio: quia non niſi ex voluntaria & ſpontanea alienatione ſoleamus colligere animum adimēdi. Quod autem dicitur de tota re alienata, pertinet
quoque ad alienationem partis. Idque etiam diſertè ſcriptum eſſe à Q. Mutio refert 1
Pomponius.

Si quis debitori ſuo liberationem legauerit, legatum vtile eſt: & ne- 2
que ab ipſo debitore, neque ab hærede eius poteſt hæres petere, neque ab alio, qui hæredis loco ſit. ſed & poteſt à debitore conueniri, vt liberet eum. Poteſt etiam quis vel ad tempus iubere, ne hæres petat.

¶ *SI Quis debitori.*) Is propriè debitor eſſe intelligitur, à quo inuito exigitur, & qui
creditorem agentem nulla poteſt exceptione ſummouere. Nec ſanè in alio debitore 3
vtile fuerit liberationis legatum. Sic enim Iulianus reſpondit: Si creditor debitori, qui
ſe exceptione perpetua tueri poterat, legauerit, quod ſibi deberet, nullius momenti le- 4
gatum erit. Cæterum vbi rata eſt obligatio, non refert ex qua tandem cauſa quis ſit de-
bitor, cui liberatio legatur. ¶ *SVO.*) Vel ſui hæredis. vel etiam cuiuſlibet alterius. 5
Sed & ſi quod ego debeo Titio, fuerit ei legatum meo nomine, & vt ego liberarer: va-
lebit quoque eiuſmodi liberationis legatum. ¶ *LIBERATIONEM Legauerit.*) 6 7
Id pluribus modis fieri poteſt. Nam & liberationem nominis expreſſim legare poteſt creditor: vel damnare hæredem, ne debiti nomine agat, aut aliquid exigat. Huc quoq; pertinet illa formula, quę apud Paulum extat his verbis: Petitor vel poſſeſſor damnauit hæredem ſuum, ne Centumuirale iudicium exerceat. de effectu legati quæritur. Et dictum eſt, ita demum vtile videri legatum, ſi malam cauſam aduerſarius teſtatoris habuerit, vt litigante hærede vinci debuerit. Tunc enim non tantùm litis emolumen-
tum, ſed etiam ſumptus hæres legatario præſtare cogitur. Nã in bona cauſa nihil eſſe 8
videtur in legato: ſed nec propter ſumptus: quod quidam exiſtimarunt. Hæc Paulus. Sed & qui chirographum legat debitori ſuo, liberationem legaſſe intelligitur. Nã & in vniuerſum iure traditum eſt, eum, qui cautionem debitori reddidit, videri conue-

1 *L. cum hic ſtatus. § ſi maritus. De donat. inter vir. & uxor.*
2 *L. ſi maritus tuus. C. de donat. inter vir. et uxo.*
3 *L. vlt. C. de reb. alie. non alien.*
4 *L. deducta § vlt. D. ad Sen. Trebell.*
5 *L. Titius. D. ad Sẽ. Trebell.*
6 *L. poſtquã hæres. §. vlt. D. vt legat. no. cau.*
7 *L. tabernã. De inſtruc. vel inſtrum. leg.*
8 *L. Stichũ qui meus erit. in fin. De lega. 1.*
9 *L. ſi ex toto. De lega. 1.*
1 *L. quæ de tota. De rei vind.*
2 *L. Q. Mutius. § itẽ ſcribit. De auro & ar. leg.*
3 *L. debitor. L. creditores. De verbor. ſignific.*
4 *L. ſi creditor debitori. De libe. legat.*
5 *L. non ſolũ debitorẽ. §. vlt. De liber. lega.*
6 *dic. L. non ſolum.*
7 *L. 3. §. vlt. cum le. ſeq. D. illo tit.*
8 *L. 3. De libe. lega. L. ſeruum filij. § cum qui. De lega. 1. L. qui chirographum. De lega. 3.*

niſſe, ne peteret. quanquam non idem ſtatim intelligatur reddito pignore. Neque enim id pertinet ad diſſoluendam principalem obligationem, ſed ad tollēdum ſolum pignoris nexum. Vnde & Iulianus ſcribit, Si res pignori data legetur debitori à creditore, valere legatum: vt videlicet poſsit debitor prius recipere pignus, quàm pecuniam ſoluere. Sícque loquitur Iulianus: quaſi præterea debitor ex hoc legato nihil conſequatur. Idémque probat Vlpianus, ſi modò non appareat aliam fuiſſe teſtatoris voluntatem. Illud poſtremò admonendi ſumus, non modò eſſe vtile liberationis legatum, ſed & ſi res ipſa debita legetur. Intereſt tamen, quia cùm legata eſt expreſsim liberatio: ſi poſtea ſuperſtes teſtator exegerit, omnino videbitur reuocaſſe legatum. At ſi legata ſit ipſa ſpecies, quæ debebatur, velut ex empto: non ideo ſtatim, quòd poſtea fortaſsis eam teſtator exegerit legatum euaneſcet. Quod & aliquando verum eſt, vbi liberatio legata erat: nempe ſi appareat exactionem non eſſe factam animo adimendi legati: quemadmodum & ſi pecuniam vltrò debitor obtulerit, quam non potuerit nó accipere creditor. ¶ *NEQVE Ab hærede eius.*) Niſi fortè perſonalis fuerit liberatio, Nam (inquit Pomponius) tale legatum, Hæres meus à ſolo Lucio Titio ne petito: ad hæredem Lucii Titii non tranſit, ſi nihil viuo Lucio Titio aduerſus teſtamentum ab hærede, eo quòd ab eo exigere debitum tentauit, ſit commiſſum. Quoties enim cohæret perſonæ id quod legatur, veluti perſonalis ſeruitus, ad hæredem nó tranſit. Idq́; etiam in pactis verum eſſe conſtat. ¶ *POTEST Hæres.*) Non modò ipſius teſtatoris, ſed nec ipſius hæredis heres, aut alius deinceps. Idq́ue nullam habere dubitationem Celſus ait. ¶ *NEC Ab alio, qui hæredis loco ſit.*) Veluti bonorum poſſeſſore. Multo minus à fideiuſſore. Omnino enim qui à reo petere vetitus eſt, à fideiuſſore petere non poteſt: quanquam è diuerſo à fideiuſſore damnatus non petere, à reo petere poſsit, vt docet Pomponius. ¶ *POTEST A Debitore conueniri.*) Hæres ſcilicet ipſius teſtatoris. Et omnino quidem conueniri debet, vt liberetur hic legatarius. neque enim per legatum ipſo iure liberatio contingit, ſed opus eſt facto hæredis: vt obligatio à duobus contracta, à duobus diſſoluatur. ¶ *VT Liberet eum.*) Vel acceptilatione, vel pacto, iuxta Vlpiani diſtinctionem, quam ipſe his verbis tradit: Si quidem mihi liberatio ſit relicta, cùm ſolus ſim debitor, ſiue à me petatur, exceptione vti poſſum: ſiue non petatur, poſſum agere, vt liberer per acceptilationem. Sed & ſi cum alio ſim debitor, puta duo rei fuimus promittendi, & mihi ſoli teſtator conſultum voluit, agēdo conſequar, non vt accepto liberer, ne etiam correus meus liberetur contra teſtatoris voluntatem: ſed pacto liberabor. Sed quid ſi ſocii fuimus? Videamus an per acceptilationem debeam liberari. Quod magis eſt. alioqui dum à correo meo petitur, ego inquietor. Et ita Iulianus libro vigeſimoſecundo Digeſtorum ſcribit: Si quidem ſocii non fuimus, pacto me debere liberari: ſi ſocii, per acceptilationem. ¶ *POTEST Etiam quis.*) Videtur id ſumptum ex reſponſo Pōponii, qui ait: Poteſt hæres damnari vt & ad certum tempus non petat à debitore ſuo. Vnde apparet multo magis damnari poſſe, vt ad tempus non petat à debitore ipſius teſtatoris. Addit quoque Pomponius, Hæredem interea nó cogi liberare debitorem. Sed & ſi interim debitor deceſſerit, peti non poſſe intra id tempus ab hærede eius. ¶ *AD Tempus.*) Propter hanc liberam præſtituti temporis, quo nihil petetur, vſuram, minui videtur vis obligationis, quæ interim veluti ſuſpenditur. Atque eo quidem nomine vtile eſt legatum. Quod trahi poteſt & ad commodum mutati loci. Vt ſi cùm Romæ ſoluere deberes, legauerim tibi libertatem ſoluendi domi tuæ. Item & ad remiſſam vnam obligationis cauſam, quantumuis alia adhuc ſuperſit. Vt ſi pro filio pater fideiuſſerit: poteſt eum liberare teſtator, duntaxat quaſi fideiuſſorem: eóque nomine vtile erit legatum, etiam ſi quaſi pater maneat adduc obligatus de peculio. Sed & proculdubio vtile eſt legatum, quo liberantur parte obligationis, vel debiti.

Ex contrario, ſi debitor creditori ſuo, quod debet, legauerit: inutile eſt legatum, ſi nihil plus eſt in legato, quàm in debito: quia nihil amplius per legatum habet. Quòd ſi in diem vel ſub conditione debitum ei purè legauerit: vtile eſt legatum, propter repræſentationem. Quòd ſi viuo teſtatore dies venerit, vel conditio extiterit: Papinianus ſcripſit, vtile eſſe nihilominus legatum: quia ſemel conſtitit. quod & verum eſt.

Non

1 *L. 2. De pact.*
2 *L. 3 De pact.*
3 *L. 1 De libe. lega.*
4 *dic. L. 1. & L. apud Iulianū. § ſi Titi⁹. De le. 1*
5 *L. non ſolū autem. § vlt. L. ſi id quod mihi deberes. De libe. leg.*
6 *dic. § ſi Titius.*
7 *L. fideicommiſſa. § ſi rem. De lega. 3.*
8 *L. non ſolū noſtrum § tale legatū. De libe. leg.*
9 *L. Iuriſgentiū. § pactorum. L. ſi tibi decē. § ſi quis paciſcatur. De pact.*
1 *L. 2. De libe. lega.*
2 *dic. L. 2.*
3 *L. 3. § nunc de effectu. De libe. lega.*
4 *L. non ſolum debitorē. § 1. De libe. lega.*
5 *L. ſi quis reū. § vlt. De libe. lega.*
6 *L. non ſolum autem. De libe. lega.*

Non enim placuit ſententia exiſtimantium extinctum eſſe legatum, quia in eam cauſam peruenerit, à qua incipere non poteſt.

¶ *EX Contrario.*)Hunc locum apertius explicat Paulus his verbis:Contrà autem 1
ſi debitor creditori leget,nullam vtilitatem video, ſi ſine quantitate legauerit.Sed & ſi
id demonſtret,quod debere ſe confitetur, nulla vtilitas eſt,niſi in iis ſpeciebus, in qui-
bus emolumentum debiti ampliatur. Quòd ſi centum aureos, quos ſe debere dixit,le-
gauerit, ſi quidem debet, inutile eſt legatum.Quòd ſi non fuerit debitor, placuit vtile
eſſe legatum. ¶ *SI Debitor.*) Nempe certæ quantitatis. Nam de huiuſmodi debi-
tore hic agi videtur. Et ſi legaretur ſpecies debita, non poſſet non eſſe vtile legatum,
vel propter paratiorem dominii tranſlationem. Sic enim ſcribit Vlpiànus: Si rem quis 2
debeat ex ſtipulatu, eius, cui rem legauerit, fideicommittere non poterit: licet ex le-
gato commodum ſentire videatur, quòd dominium nanciſcatur ſtatim, nec expectet
ex ſtipulatu actionem. Fortaſsis quis dicat & ſumptum litis, quem ſuſtineret, ſi ex ſti-
pulatu ageret,eum lucrari. Sed & alio loco refert idem Vlpianus, Marcellum putare, 3
ſi mihi legaueris rem,quam ex ſtipulatu mihi debes, vtile eſſe legatum, vt neque Fal-
cidia hoc minuat. ¶*INVTILE Eſt legatum.*)Ipſi nempe legatario,qui creditor eſt.
Cæterum alteri poteſt aliter vtile eſſe. Nam ſi duobus hæredibus inſtitutis, alterum
ex iis damnauerit creditori ſoluere debitum, quod ei legat: valet legatum propter co-
hæredem:eúmque ex teſtamento acturum,vt creditori ſoluat alter cohæres, reſpondit
Vlpiànus, atque etiam Caius. Et vbi hoc mandaſſet teſtator alia, quàm legati, forma, 4
competere familiæ erciſcundæ iudicium in eam rem Papinianus ait. Sed & ipſi credi-
tori poteſt vtile eſſe legatum, ſaltem ad interrumpendam nominis præſcriptionem, 5
fortè inchoatam à debitore: itémque ad maiorem probationem ipſius debiti, quaſi 6
iam confeſsi: niſi ſanè ſuſpicio eſſet id pretexiſſe teſtatorem in fraudem legati pro-
hibiti. Tum enim aliter eſſet probandum. quod dicitur debitum: nec proderit color 7
quæſitus in fraudem legis. ¶ *SI Nihil plus eſt in legato.*) Paulus hãc conditionẽ paulo
aliter extulit, his verbis: Si neque modo,neque conditione, neque loco debitum dif-
feratur,inutile eſt legatum. Tradiderat autem prius Vlpianus, Si creditori meo, tutus 8
aduerſus eum exceptione,id quod ei debeo,legem:vtile eſſe legatum,quia remiſſa ex- 9
ceptio videatur. Ariſto quoque ait,Si id quod Honoraria actione mihi debetur,lege-
tur mihi:legatum valere,quia Ciuilis mihi datur actio pro Honoraria. Sed totum húc 1
locum plenius & apertius explicat Iulianus: qui cùm reſpondiſſet vtilem eſſe fide- 2
iuſſoris liberationem teſtamento relictam, & adhuc quæreretur, an quia mandati
actione alioqui hæredes ei tenerentur, inutile legatum eſſet, quemadmodum inutile
legatum eſt,quod debitor creditori ſuo legat,reſpondit:Quoties debitor creditori ſuo 3
legaret,ita inutile eſſe legatũ,ſi nihil intereſſet creditoris ex legato potius agere, quàm
ex priſtina obligatione. Nam & ſi Titius mandauerit Meuio, vt pecuniam promitte-
ret,deinde liberari eum iuſſerit à ſtipulatione: manifeſtum eſt, quantum interſit pro-
miſſoris,liberari potius, quàm præſtare ex ſtipulatu,deinde mandati agere. Hæc Iulia-
nus. Non eſt autem facile proponere exemplũ,vbi non plus aliquid ſit in legato, cùm
id etiam hodie habeat ius hypothecæ, & actionem bonæ fidei (ſaltem vt ex mora fru-
ctus debeãtur) niſi fingamus debitam præſenti die certam quantitatem ex contractu
bonæ fidei, addita bonorum hypotheca: eámque ſimpliciter creditori legatam. Tum
enim demum legatum videbitur inutile,in quo nihil plus eſt,quàm in debito. ¶ *VTILE Eſt legatum.*) Ideóque & fideicommiſſo poteſt onerari. Sic enim reſpondit 4
Paulus: Si quis creditori ſuo legauerit id quod debet, fidei committi eius non poterit,
niſi ſi commodum aliquod ex legato conſequatur: fortè exceptionis timore leuatus,
vel ſi quid in diẽ debitũ fuerit,vel ſub conditione. Sed & in hoc legato vtili erit locus
Legi Falcidiæ. Si enim (inquit Paulus) propter repræſentationis commodum vtile erit: 5
Lex quoque Falcidia in eo commodo locũ habebit. ¶ *PROPTER Repræſentationẽ.*)
Hoc eſt, præſentem ſolutionem: cuius adeo non ſpernitur commodum, vt etiã eius 6
nomine poſsit competere Pauliana actio. Neque verò hîc legatarius tantum petet ex
teſtamento commodum repræſentationis,aut æſtimationem vtilitatis eius medii tem-
poris: ſed petet totum, quod relictum eſt. Qua in re conſenſerunt duo maximi Iuriſ- 7
cõſulti,Papinianus & Paulus:vel potius præceptoris ſententiã probauit diſcipulus:ex-
tántque eorũ reſponſa. Addit autẽ Paulus,idem eſſe reſpõſum in dote relegata:totam

1 *L. legaui. §. vlt. De libe. lega.*
2 *L. ſi mulier. § ſi rem. De lega. 3.*
3 *L. ſi creditor. §. Marcell⁹.*
4 *L. non ſolum autem. §. 1. in fi. De libe. lega.*
5 *L. ſeruo legato. § ſi teſtator. De lega. 1.*
6 *L. ſi filia nupta. §. Papinian⁹ ait. D. fam. erciſ.*
7 *L. cũ notiſsimi. § ſed et ſi quis debitorum. C. de præſcript. 30. vel. 40. anno.*
8 *L. qui teſtamẽtũ. De pro.*
9 *L. Sulpitius. De donat. inter virum & vxor.*
1 *L. ſin autem. De leg. 1.*
2 *L. ſi creditori. De lega. 1.*
3 *L. ſi debitor. De libe. leg.*
4 *L. ſi deportati. §. vlt. De legat. 3.*
5 *L. 1. §. ſi quis creditor. D. ad leg. Falci.*
6 *L. ait prætor. §. ſi cũ in diem. De iis quæ in frau. cre.*
7 *L. verbu legati. D. ad leg Falc. L. debitor. De lega. 2.*

ſcilicet eam ex teſtamento peti poſſe. Nam nec aliter licet conſequi vſuram medii tem
poris: quia nec pecunia peti poteſt, quæ legata non eſt: nec pars rei facilè inuenietur,
quæ peti poſsit pro commodo. Cęterū vbi debitor creditori legaſſet plus re vel quan-
titate: id ſolum ex teſtamento petetur, quod amplius eſt in legato quàm debito. Pro-
priè autem repræſentare eſt, ante diem ſoluere, quod Gręci dicunt προκαταβάλλειν. Ve-
rùm & id quod purè debitum eſt, ſi præſenti ſtatim pecunia ſoluatur, repræſentari di-
citur. Sic Tranquillus ſcribit, Auguſtum ſummam Legionariis legatam iuſsiſſe re-
præſentari. Generaliter deinde cœpit hoc verbum ſignificare omnem accelerationé.
Vnde Tullius ad Atticum lib. 16. Mihi quidem (inquit) videntur iſtorum animi in-
cendi ad repræſentandam improbitatem ſuam. Et Curtius lib. quinto, repręſentare
conſilium dixit, pro, ante tempus exequi. ¶ *PAPINIANVS Scripſit.*) Verba
1 *dic. L. verbis legati.* Papiniani, quæ extant in Pandectis, ſunt hæc: Quòd ſi dies aut conditio legatum
fecerit: non vtilitatis æſtimatio, ſed totum petetur quod datum eſt: nec ſi viuo teſta-
ſtatore dies venerit, aut conditio fuerit impleta, fiet irritum, quod ſemel competit.
¶ *NON ENIM Placuit ſententia exiſtimantium.*) Videtur hîc Iuſtinianus notare Pau-
lum, qui refragatus eſt ſuperiori Papiniani ſententiæ: ídque notari debuerat, cùm in
2 *dic. L. debitor.* Pandectas referretur Pauli reſponſum. extát enim his verbis: Debitor decem legauit
creditori, quæ ei poſt annum ſub pignore debebat: non medii temporis tantum com-
modum ex teſtamento debetur, ſed tota decem peti poſſunt: nec tollitur petitio, ſi in-
terim annus ſuperuenit. Nam ſufficit, quod vtiliter dies ceſſerit. Quòd ſi viuo teſtatore
annus ſuperueniat: dicendum erit inutile effici legatum, quanquam conſtiterit ab ini-
tio. Hæc Paulus: cuius poſteriorem ſententiam hîc Iuſtinianus improbat: quia cauſa,
quæ ſuperuenit, magis adiuuet, quàm impediat legatum. Nec alioqui nouū eſt, vt quę
ſemel rectè conſtituta ſunt, durét: licet ille caſus poſtea extiterit, à quo initium capere
3 *L. in ambiguis. 1. §. non eſt nouum. De reg. iur.* non potuiſſent. Certè vbi caſus ſuperueniens aliò tenderet, fortaſsis poſſet aliquando
ſubuertere legatum prius rectè conſtitutum. nec deſunt eius rei exēpla in Iure Ciuili.

4 *L. 3. De iis quæ pro non ſcrip. hab. L. quia in cū. D. ad leg. Aqui.* Sed ſi vxori maritus dotem legauerit, valet legatum: quia plenius eſt
legatum, quàm de dote actio. Sed ſi quam non accepit dotem, lega-
uerit: Diui Seuerus & Antoninus reſcripſerunt, ſi quidem ſimpliciter le
gauerit, inutile eſſe legatum: ſi verò certa pecunia, vel certum corpus aut
inſtrumenta dotis in relegando demonſtrata ſunt, valere legatum.

¶ *DOTEM Legauerit.*) Nihil refert, vtrum dos expreſsim legetur, an id, quod vx-
5 *L. vlt. De do. releg.* or dedit. Quòd autem Aloander in ſuis libris maluit dotem relegatam dici, quam,
vt vulgò, prælegatam, quibuſdam eruditis non placet. Certè ita hoc legatum intelli-
gimus, vt vxor dotem recipere (inquit Vlp.) non accipere videatur: vt quæ poſt obli-
gationem iam contractam legetur. ¶ *QVIA Plenius eſt legatum.*) Nempe (inquit
6 *L. 1. De dote releg.* Vlpianus) in commodo repræſentationis. Nam alioqui dos non niſi annua, bima,
trima die reſtituebatur, in iis quæ pondere, numero, vel menſura conſiſtunt. Et nouo
7 *L. 1. §. exactio. C. de rei vxo. act.* iure, dotis mobilis reſtitutio ad annum differtur. Datur enim ea libera mora marito,
vel eius hæredi ad colligendas res dotales, ſi mobiles ſint, quæ plerun que diſperſæ
non ita ſunt ad manum vt immobiles certo ſemper loco conſiſtentes: quas & ideo
ſtatim ſoluto matrimonio repræſentari voluit Iuſtinianus. Itaque hac in parte nihil
cōmodi attulerit legatum: ſed totum eius emolumentū ex repræſentatione eſt in dote
mobili relegata. Nihil hîc addo de fructibus: quia falſum eſt, quod vulgus exiſtimat,
maritū vel eius hęredē lucrari fructus dotis, qui percipiuntur toto illo dilationis anno.
Reuera enim hoc ei ſpacium indultū fuit ex quadam humanitate, ad liberiorē ſolùm
per veſtigationem mobilium rerum: quas poſt annum cum fructibus omnibus à tem-
pore ſoluti matrimonii perceptis reſtitui debere, verius eſt: etiam ſi non agatur ex le-
gato, ſed rei vxoriæ actione. Porrò autem eſt & aliud, in quo plenius legatum dotis
videri poſsit: nempe quòd id non aliter minuatur, quàm per Legem Falcidiam, quæ
8 *L. 2. §. idem Iulianus. De do. rele.* in illo repræſentationis commodo locum habet. At dotis actio non poteſt exigere
ſemper ſolidum, nec plus quàm reus cōmodè facere poteſt, ſiue is maritus ſit, ſiue com-
9 *L. etiam. D. ſolu. ma.* munis filius, mariti hæres. Poſtremò etiam alia vtilitas huius legati eſſe poteſt, quòd
1 *L. 1. De do. rele.* tollat pacta doti adſcripta non omnino mulieri commoda. Nā iis ſtare non tenebitur
mulier dotem petens ex legato. ¶ *SI QVAM Non accepit.*) Idē & ſi quàm acceperat,

iam

iam reſtituerit,aut caſu amiſerit.Nam & tum perinde legatum dotis ſimpliciter relictę
euaneſcit,ac ſi corpus,quod non extat, fuiſſet legatum. ¶ *DIVI Seuerus & Antoni-*
nus reſcripſerũt.) Paulus hanc diſtinctionem ait contineri in reſcripto Diui Pii: eámque 1
probat ex Alpheno Varo,& ex Seruio Iabolenus,& ex Iuliano Vlpianus: aſtipulan- 2
túrque poſteriorum Principum Conſtitutiones. Et quod hîc in legato dotis traditur, 3
locum habere in ſtipulatione dotis, Pomponius tradit. Nec in dote modò, ſed & in
omni re, quæ legatur vt debita,idem obtinere Paulus docet, itémque Vlpianus: qui 4
tamen admonet aliud eſſe in hoc legato, Decẽ,quæ mihi Titius debet,lego.quia mul- 5
tum interſit inter falſam demonſtrationem, & falſam conditionem. ¶ *SIMPLI-* 6
CITER Legauerit.) Non adiecta ſcilicet quantitate certa vel ſpecie: ſic vt nullum in-
telligatur legatum dotis,quæ nulla eſt,quęque ex legato deberi non poſsit propter in- 7
certam & generalem legati formulam. quanquam ſanè ſpeciali quodam iure, vtile ſit 8
dotis legatum à patre relictum incerta quantitate: ſicuti & ſuſtinetur generalis pro-
miſsio dotis ab eo facta, cuius eſt omnino dotare filiam. & facilè conſtituetur certa 9
quantitas ex dignitate familiæ patris & ſponſi. ¶ *INVTILE EST Legatum.)*
Niſi videlicet is, qui agit, probet datam dotém. Neque enim ad hæredem pertinet 1
prius probare non datam. ¶ *CERTA Pecunia.)* Hoc eſt, certa quantitas: cu-
ius non facilè euaneſcit legatum, cùm eius genus perire nequeat. At vbi legata eſſet
pecunia vt certum corpus, omnino videbitur legatum certum corpus. de quo mox
agit Iuſtinianus. Et ſi non extet corpus demonſtratum, legatum erit inutile. Nam &
ſi (inquit Vlpianus) quis ita legauerit, Centum,quæ in arca habeo, aut quæ ille apud 2
me depoſuit, ſi nulla ſint, nihil deberi conſtat, quia nulla corpora ſunt. ¶ *IN-*
STRVMENTA Dotis.) Certam videlicet quantitatem vel corpus exprimentia: vt
hac relatione certum eſſe videatur legatum: omninóque debeatur, quod inſtrumento
continetur. Sic reſcriptum eſt, Multum intereſſe an dotem reddi, an quæ inſtrumento 3
dotali conſcripta ſunt, in teſtamento teſtator iuſſerit maritus: quia priore caſu non
petatur, niſi quod datum probatur: poſteriore verò (nihil nocente falſa demonſtra-
tione cauſæ in inſtrumento adiectæ) quod ſignificatum eſt inſtrumento, peti poſſe.
Porrò ne cui ſcrupulum moueat verbum reddendi, adiiciendum hîc eſt Celſi reſpon-
ſum, quòd extat his verbis: Cùm quidam vxori ſuæ dotem reddidiſſet, & quadra- 4
ginta ei legare voluiſſet, & quanquam ſciret dotem ei redditam, hoc tamen prætextu
vſus eſſet, quaſi dotis reddendæ nomine eam ſummam legaret: exiſtimo deberi qua-
draginta. Etenim verbum reddendi, quanquam ſignificationem habet retrodandi, re-
cipit tamen & per ſe dandi ſignificationem.

Si res legata ſine facto hæredis perierit: legatario decedit. Et ſi ſer-
uus alienus legatus, ſine facto hæredis manumiſſus fuerit: non tene-
tur hæres. Si verò hæredis ſeruus legatus ſit, & ipſe eum manumiſerit,
teneri ipſum Iulianus ſcripſit: nec intereſt, ſciuerit an ignorauerit à ſe
legatum eſſe. Sed & ſi alii donauerit ſeruũ, & is, cui donatus eſt, eũ ma-
numiſerit: tenetur hæres, quamuis ignorauerit à ſe eum legatum eſſe.

¶ *SI Res.)* Hoc eſt, certa aliqua ſpecies. Nam & Pomponius, ex cuius potiſsimùm
reſponſis hic locus ſumptus eſt, modò certi corporis meminit; modò certi hominis 5
legati. Vlpianus quoque fundi meminit. Idem autem fuerit & de quantitate, ſi ea de-
beatur ratione certæ ſpeciei. Sic enim ſcribit Vlpianus: Si tibi ſeruus legatus fuerit: & 6
petitum à te vt Titio aliquid præſtares vſque ad precium ſerui: deinde ſeruus deceſſe- 7
rit. nihil fideicõmiſsi nomine præſtare cogendus eris. Cæterum vbi ſimpliciter eſſet le- 8
gata quantitas: nullam liberationẽ tribuere poteſt vllus caſus fortuitus, etiam ante mo-
ram: quoniam genus perire nequeat. Itaq; & ſi deberetur genus quod omnes ſuas ſpe- 9
cies cõplectitur, nullus caſus liberabit debitorem. Si tamen concluſum eſſet genus cer-
tis ſpeciebus, veluti, Lego centum ex argẽto, quod habeo, poteſt perire legatum, ſi om-
nes illæ ſpecies pereant: vt ſi omne argentum teſtatoris ſine culpa hæredis & ante eius
moram, interierit, nihil debebitur. Sanè vbi ſeruo legata eſſet libertas hac conditione, 1
Si mihi hæredi ſuum daret vicarium: reſcriptum eſt, eum à me manumiſſum, non li- 2
berari interitu eius vicarii etiamſi in mora non fuerit: ſed nihilominus æſtimationem
præſtandam. Quod trahi poteſt & ad alias eiuſmodi legatorum conditiones. 3
¶ *LEGATA.)* Idem & ſi foret promiſſa. Nam & Pomponius hunc locum tractans

1 dic L.1.§. pen.
2 L. legaui. in fi. De libe. lega.
3 L. cum ſcriptum. De do. rele.
4 L. ſi ſic legatum. §. 1. De lega. 1.
5 L.3.C. de fal. can. adiect.
6 L. ſi diuortio. De verb. oblig.
7 L. legaui. De libe. leg.
8 L. ſi ſic legatum. §. 1. De lega. 1.
9 L. 1. C. de dot. pro.
1 L.3. & vlt. C. de fal. can. adiect.
2 L.1.§. adeo. De do. rele.
3 L.1. C. de fal. can. ad.
4 L. cum quidam vxori. De lega. 2.
5 L. non amplius. §.1. De lega. 1.
6 L. ſi ex legati cauſa. De verb. oblig.
7 L. cũ res. §. vlt. De le. 1.
8 L. quidam teſtamento. §. ſi tibi. De lega. 1.
9 L. incendium. C. ſi cer. peta.
1 L. in ratione 2. §. incerta. D. ad le. Falci.
2 L. cum quidam. C. de condit. inſer.
3 L. ſi Stichus. De verb. oblig.

coniungit cauſam legati & ſtipulationis: & alio loco generaliter loquitur de eo, quod dari oportebat: quaſi hîc parum interſit ex qua tandem cauſa res debeatur. Sanè & ſi ex contractu innominato debeatur, idem iuris eſſe conſtat. Imo & ſi quid oportebat fieri, veluti hominem iudicio ſiſti[4]. ¶ *SINE Facto.*) Hoc eſt, ſine vlla mora, aut culpa. Nam alioqui omnino teneretur hæres: nempe ſi vel interpellatus non dederit, vel aliquid aliquando fecerit, quo minus dare poſſit. Itaque condemnabitur non ſecus, atque ſi dare poſſet: ne ei ſua proſit fruſtratio, aut inulta ſit contumacia improbè ludificantis creditorem. ¶ *HAEREDIS.*) Quòd ſi alius fecerit, ne res amplius poſſit præſtari: primùm inſpiciemus, an hæres fuerit in mora. Nā ea ſemper obligaret hæredē. Quòd ſi nec in mora, nec in culpa fuerit hæres, nō tenebitur alieni facti nomine: ſed legatario cedet aduerſus eum, qui fortè ſeruum legatum interemit, ſuam actionem legis Aquiliæ. teneretur tamen hæres, ſi omnino in eius odium & inuidiam ſeruus eſſet interfectus. Tum enim æquum eſt, vt id præſtet ipſi legatario. ¶ *PERIERIT.*) Nihil refert vbi res ante moram hæredis aut debitoris periit, quomodo perierit, quóve caſu vel interitu. Sed ſi poſt moram perierit, nihilne etiam intereſt, quod ad debitoris obligationem attinet? Certè Pomponius ſimpliciter dixit, detrimentū debitoris fore ſi res poſt eius moram perierit. & aliis tribus locis quibus hoc argumentū tractat, non diſtinguit in eo genere, neque monet quærendum eſſe, vtrum res æquè apud creditorem periiſſet, aut vtrum hic eam tempeſtiuè diſtracturus fuiſſet. Sed alii Iuriſconſulti id non prætermiſerunt, cùm quidem intelligerent non eſſe ſatis ſolam moram, vt eo ſtatim nomine debitor ſemper teneatur re perempta: ſed videndum etiam eſſe, num ea mora damnum creditori dederit, quod ſarcire debeat debitor. Neque verò diſſimulant fuiſſe inter veteres, præſertim Sabinianos & Proculianos hac de re controuerſiam. Sed cùm eam commemorant, ſententiam tamen ſuam interponunt. Sed & aliis locis æquitatem illius ſuæ diſtinctionis ſæpe commendant. Nos itaque eam ſecuti dicemus, vbi res periit poſt moram debitoris, tum demum debitorem nihilominus teneri, ſi res apud creditorem, ſi ei tempeſtiuè data fuiſſet, non itidem periiſſet, ſed potius maturè ab eo diſtracta fuiſſet, nihilve eſſet, quod emptorem deterruiſſet. Vt ſi res perierit aliquo fortuito & inopinato caſu, qui non præuideri poterat. Cæterum ſi res naturali interitu pereat, veluti equus Seuio: id non præſtabit debitor, quantumuis ſit in mora. æquè enim res apud creditorem periiſſet. neque enim eam videre potuiſſet, iam eo vitio palàm laborantem, quod omnes emptores deterruiſſet. ¶ *LEGATARIO Decedit.*) Omnino enim liberatur hæres, vt nec æſtimationem vllam rei peremptæ præſtare debeat. ¶ *SINE FACTO Hæredis manumiſſus.*) Sic vt nec in mora fuerit hæres vel emendi prius ſerui, vel admonendi domini, eum eſſe legatum, tempeſtiuéque rogandi, vt venderet. Nam veriſimile eſt, dominum huius rei prius admonitum, non temerè fuiſſe manumiſſurū, vt qui maluiſſet certum venditi ſerui precium, quàm incertam manumiſsi gratiam. Sícque loquitur Paulus & de alieno ſeruo promiſſo, cuius manumiſsione, debitorem non aliter liberari ait, quàm ſi ipſe nihil fecerit: nec prius moratus ſit ſolutionem. Pomponius quoque hunc locum tractans non aliter liberat hæredem, quàm ſi per eum non ſteterit, quo minus daret. ¶ *NON TENETVR Hæres.*) Id apertè quoque Pomponius docet his verbis: Si mihi alienum ſeruum dare promiſeris, aut teſtamento dare iuſſus fueris, íſque ſeruus antequam per te ſtaret quo minus dares, à domino manumiſſus ſit: hæc manumiſsio ſimilis morti eſt. Si autem deceſsiſſet, non tenereris. ¶ *SI Verò.*) Tota huius loci diſtinctio eodem recidit, nempe debitorem non aliter liberari re perempta, quàm ſi nec in mora fuerit, nec in culpa. Porrò autem ratio eius diſtinctionis, quam hîc proponit Iuſtinianus, proficiſcitur ab eo, quod frequentius accidit. Facilius enim & ſæpius ſeruus alienus q̃ noſter, ſine facto noſtro fit liber, & eximitur commercio. Quod & ſecutus eſt Paulus, qui eandem tradit diſtinctionem. ¶ *ET Ipſe eum manumiſerit.*) Sic, vt omnino ipſe fecerit, quo minus res legata poſsit dari. Cæterum ſi ſine eius facto ſeruus libertatem cōſecutus eſſet: non magis tenebitur hæres, quàm ſi is fuiſſet alienus. Veluti ſi ſeruus ex aliqua præcedenti cauſa factus ſit liber, vt quia ſtatu liber erat: aut quia publicè ob iuſtum meritū manumitteretur ſine vllo domini facto, quod ſępe fit. At ſi dominus ipſe vltrò manumitteret quantūuis promeritū, & hoc beneficio dignū: nō liberaretur. neque enim in fraudē alterius liberalis aut gratus eſſe poteſt. Poteſt tamen eſſe iuſtus. Nam ſi promeritū occiderit, non tenebitur, nec in culpa

1 *L. ſi ex legati cauſa.* De *verb. oblig.*
2 *L. quod te. D. ſi cert. pet. cond.*
3 *L. naturalis. §. ſed ſi ſcyphos. De præſcrip. ver.*
4 *L. 4. D. qui ſatiſd. cog.*
5 *dic. L. quod te & dic. L. ſi ex legati cauſa.*
6 *L. nemo rem ſuā. §. 1.* De *verb. oblig.*
7 *L. hominem. D. mand.*
8 *L. cū res. §. vlt. De le. 1.*
9 *L. huic ſcripturæ. D. ad leg. Aqui. L. cū qui.* De *peri. & com. rei vend.*
1 *dic. L. quod te.*
2 *L. illud. De petit. hæred. L. ſi plures §. vlti. De poſſ. L. itē ſi verberatū. §. vlti. De rei vind. L. cū res. §. vlt. De leg. 1.*
3 *L. itē ſi cū. §. ſed & ſi. Quod me. cau. L. ſi is qui.* De *Iur dot. L. 5. §. ſed ſi acceperit.* De *cōd. cau. dat. L. vlti. Ad leg. Rhod.*
4 *dic. L. vlt.*
5 *L. ſi ſeruum. §. 1.* De *verb. oblig.*
6 *L. ſi mihi alienū.* De *ſol.*
7 *dic. L. ſi mihi alienū.*
8 *dic. L. ſi ſeruum. §. 1.*
9 *dic. L. ſi ſeruum. §. itē ſi homo.*
1 *tit. Cod. quib. ex cauſ. ſer. pro præ. lib. acc.*
2 *L. quid ergo. §. ſi hæres.* De *leg. 1.*

eſſe

eſſe videbitur, qui improbum ſeruum caſtigauit, ſi modò non ſit delicto maius ſup- 1
plicium. Omnino enim non excuſamus culpam vllam, ſaltem quæ fuerit ipſius inte-
ritus cauſa. Cæterum ſi aliunde res interiiſſet: non obligaret ea dominũ. Vnde Paulus, 2
Is (inquit) qui ex ſtipulatu Stichum debet, ſi eum ante moram manumiſerit, iſque pri-
uſquam ſuper eo promiſſor conueniretur, deceſſerit, non tenetur. Non enim per eum
ſtetiſſe videtur, quo minus eum præſtaret. Ex quibus ſatis apparet, quo modo ſit acci-
piendum, quod idem Paulus alio loco reſpondit, Expeditum eſſe, debitorem teneri, 3
ſi ante moram ſeruum occiderit. Sed non eſt expeditum, an ſimiliter teneatur, ſi in-
firmum neglexit: quod Paulus ait à veteribus quæſitum, nec ipſe ſatis perſpicuè expli-
cat. Sed tamen videtur ſenſiſſe, non teneri eius negligentiæ nomine. quia qui dare pro-
miſit, ſolùm ad dandum teneatur, non etiam ad faciendum, hoc eſt, non ad anxiam in-
firmi curam, accerſendóſve ſolicitè medicos: vtpote qui rei promiſſæ adhuc ſit do-
minus, poſsitque rem ſuam liberius negligere. Itaque nec eiuſmodi negligentia im- 4
putatur venditori hæreditatis, modò nullum habeat dolum aut improbam machina- 5
tioné alterius fraudandi. Quod & trahi poſſe videtur ad hæredé, cuius ſeruus alteri le-
gatus eſt. Nihilominus enim hæres manet ſerui ſui dominus, donec eum tradiderit. id
quod vel inde apparet, quòd interim poſſit ei conferre libertatem: nec potuit teſtator
ſine domini facto transferre in legatarium, rei alienæ dominium. Sed ſi ſeruũ ſuũ pro- 6
prium legaſſet teſtator, & ita eius dominiũ tranſierit recta via in legatarium: iuſtius hæ- 7
redi imputabitur negligentia rei alienæ, quam & in realibus omnibus iudiciis præſtã-
dam diſertè Paulus fatetur. Nam poſſeſſor, à quo ſeruus vindicatur, tenetur etiã ad fa-
ciendum: nec poteſt impunè alienum ſeruũ, quem inuito domino detinet, negligere in
fraudem domini. Sanè etiam emptor, qui vult vti redhibitione, quia æquũ eſt vt rem 8
bona fide reſtituat, qualé accepit, tenetur, ſi eam curatione egentem interim neglexerit.
¶*TENERI Ipſum.*) Salté vt manumiſsi ſerui iuſtam præſtet æſtimationé. quod apertè
docuit Martianus: ex cuius reſponſo credidiſſem totũ hunc locum petitũ, niſi Iuſtinia-
nus autorem laudaret Iulianũ. Martiani verba ſunt hæc: Cùm ſeruum ſuũ hæres dam- 9
natus dare, eum manumiſerit: tenetur in eius æſtimationé: nec intereſt, ſciuerit, an igno-
rauerit legatũ. Porrò auté cur hîc ſola præſtetur æſtimatio, nõ eſt obſcurũ: népe quòd 1
libertas ſemel ſeruo collata eripi, aut manumiſsio ſemel perfecta reuocari non poſsit.
At vbi hæreditarius eſſet ſeruus, hoc eſt, ipſius teſtatoris: etiamſi tantùm eſſet ſub con- 2
ditione legatus: interim hæres, licet dominus ſit, prohibetur eum manumittere: ne
poſtea luctetur legatarius in reuocanda libertate. Poteſt tamen is ſeruus interim alie-
nari. Illud nunc admonendi ſumus, hæc ſaltem obtinere, vbi nominatim ſuũ ſeruum 3
legarit teſtator. Nam Iulianus docet, Eum, qui rogatus eſt generaliter hæreditaté poſt
mortem ſuam reſtituere, ſi ſeruũ hęreditariũ teſtaméto ſuo liberum eſſe iuſſerit, ratam 4
conferre libertatem: nec niſi ſerui precium reſtitui. Quod autem ait Paulus, Hæredem, 5
ſeruum proprium, quem teſtator legauerat, manumittendo nihil agere: quia ſcientiæ
& ignorantiæ eius nulla admittatur ratio: omnino ſic accipiendum eſt, vt ſi fuerit pro-
prius hæredis ſeruus, hæres manumittendo nihil intelligatur agere, nempe vt ſe liberet:
quia nihilominus ſaltem præſtet æſtimationem. Quòd ſi quis vrgeat apud Paulũ po-
tius quæri de libertate ſerui manumiſsi: non poſſet intelligi hæres manumittendo
nihil egiſſe, niſi comminiſcamur ſeruum fuiſſe propriũ, non hæredi, ſed ipſi teſtatori.
¶*IVLIANVS Scripſit.*) Non aliud reperio Iuliani ſcriptum, quàm quod Paulus 6
teſtatur, Iulianum putaſſe eum teneri, qui cùm neſciret à ſe petitum codicillis, vt reſti-
tueret, manumiſit. Et extat ſanè adhuc in Pandectis ea de re Iuliani reſponſum, hiſce
verbis: Si quis filium ſuum ex aſſe hæredem inſtituit, & codicillis, quos poſt mortem 7
filii aperiri iuſsit, fidei eius commiſit, vt ſi ſine liberis deceſsiſſet, hæreditatem ſuam
ſorori ſuæ reſtitueret: & filius cùm ſciret quid in codicillis ſcriptũ eſſet, Stichũ ſeruum
hæreditariũ teſtaméto ſuo liberũ eſſe iuſsit: hæredes filii preciũ eius ſerui ſorori defun-
cti præſtare debẽt, libertate fauore ſerui ſeruata. Hoc amplius, & ſi ignoraſſet filius co-
dicillos à patre factos: nihilominus hæredes eius precium pręſtare debebunt, ne factũ
eius alteri damnum adferat. ¶*SED ET Si alij donauerit.*) Hic locus deſcriptus eſt
ex Martiano, qui ait: Sed & ſi donauerit ſeruum hæres, & eum is cui donatus eſt, ma- 8
numiſerit: tenetur hæres, quanuis ignorauerit eum à ſe legatum. Porrò autem cur tam
in hoc quàm ſuperiori caſu nihil interſit, ſciuerit, an ignorauerit hæres, aperta eſt ratio:

L. qui ſeruum. De verb. oblig.
L. is qui ex ſtipulatu. De act. & oblig.
dic. L. ſi ſeruum. De verb. oblig.
L. in re mãdata. C. mã. l.
L. venditor ex hæreditate. §. preciũ. De hæred. vel act. vend.
L. ius noſtrum. De reg. iuris.
L. à Titio. De furt.
L. qui petitorio. §. qui in rem. L. ſi vero cuſtodiendus. L. ſi homo. De rei vind. L. ei qui parté. §. cũ prædia. De pet. hær.
L. quod ſi nolit. §. mancipia. De ædil. edict.
L. ſi quis inquilinos. §. cũ ſeruum. De lega. I.
L. ſeruum qui ſub conditione. De manu. vin. L. generaliter. §. 1. D. qui & à quib. manu.
L. ſeruo legato. §. 1. De lega. I.
L. quidã. §. ſi quis filiũ. D. ad Sen. Treb.
L. hæres ſeruũ. D. qui & à quib.
L. ſi ſeruum. §. de illo. De verb. oblig.
L. quidã §. ſi quis filiũ. D. ad Senat. Trebell.
L. ſi quis inquilinos. §. 1. De lega. I.

nempe quòd nullo modo in eius poteſtate ſit, ſeſe ſuo facto liberare, ſimúlque eludere honeſtam liberalitatem eius teſtatoris, à quo hæreditatem accepit. Nam & ſi hæres rem legatam ignorans in funus conſumpſerit, legatario præſtare debet indemni-
1 *L. ſi hæres. De lega. 2.* tatem. At longè aliud eſt, vbi quis ſeruum, quem indebitum accepit, manumiſit. Nam ſi id fecerit ſciens alienum eſſe, præſtat ſolidum ſerui precium. Si autem ignorans: nõ
2 *L. in ſumma. §. ſi ſeruũ. De cond. inde.* niſi quatenus factus eſt locupletiór. vt in pari cauſa erroris potior ſit damni vitandi ratio, iuſtiórque habeatur eius excuſatio, qui propter alterius errorem, & ipſe in iuſtum errorem pertractus eſt.

Si quis ancillas cum ſuis natis legauerit, etiam ſi ancillæ mortuæ fuerint, partus legato cedunt. Idem eſt, & ſi ordinarii ſerui cum vicariis legati fuerint: quia licet mortui ſint ordinarii, tamen vicarii legato cedunt. Sed ſi ſeruus fuerit cum peculio legatus: mortuo ſeruo, vel manumiſſo, vel alienato, peculii legatum extinguitur.

¶*SI QVIS Ancillas.*) Extant duo reſponſa Pauli, ex quibus videri poteſt hic lo-
3 *L. 3. De pecu. lega.* cus compoſitus. Prius eſt hoc: Et ſi ancilla cum ſuis natis legata ſit, etiam mortua ea, vel alienata, vel manumiſſa, nati ad legatarium pertinebunt: quia duo legata ſunt ſepa-
4 *L. ſi ancilla. De lega. 1.* rata. Alterius reſponſi verba ſunt hæc: Si ancilla cum liberis legata ſit: & ancilla ſola, ſi non ſint liberi: & liberi ſoli, ſi non ſit ancilla, debentur. Adiicitur deinde ſuffragan-
5 *L. ſi ancillas. De lega. 1.* tis Celſi, & contrariam Seruii opinionem improbantis, hoc reſponſum: Si ancillas omnes, & quod ex iis natum erit, teſtator legauerit: vna mortua, Seruius partum eius negat deberi, quia acceſsionis loco legatus ſit: quod falſum puto. Nam nec verbis, nec voluntati teſtatoris accommodata hæc ſententia eſt. Cæterum nemo addit rationem, cur diuerſa & ſeparata cenſeantur hæc eſſe legata. Nos verò rationem colligemus ex eo, quòd propter dignitatem humanæ naturæ, homo, vt nõ dicitur eſſe in fru-
6 *§. in pecudum. ſup. de rer. diuiſi.* ctũ, ita nec acceſsionis loco haberi debeat: etiam ſi partus, antequam edatur, mulieris portio ſit, vel viſcerum, vt ait Vlpianus. In brutis autem animantibus, vbi nulla eſt
7 *L. iuſtiſſime. De ædil. edict.* naturæ dignitas, rectius poteſt fœtus acceſsionis loco haberi: vt legata ſcropha cum ſu-
8 *L. 1. §. ex hoc. De ven. inſpic.* culis, non debeantur ſuculi ſine matre. Quam autem hîc attulimus ſingularem humanæ dignitatis rationem, eam petiimus ex Paulo, qui autores laudat Ædiles & Pæ-
9 *dic. L. iuſtiſſime. De ædil. edict.* dium. Cùm enim docuiſſet Vlpianus, cum re vendita, quæ redhibetur, ſimul redhiberi ſeruum, qui ei rei acceſsit, etiam ſi nullum in eo vitium fuerit: excuſsit diligentius
1 *L. proinde. §. vlt. De ædil. edict.* Paulus, ecquando ſeruus alteri rei poſsit accedere. Cuius quidem diſtinctio ſatis obſcura eſt & confuſe relata. ſed collatis aliis locis Iuris Ciuilis, ſatis apparet hanc eſſe ſententiam. Propter humanæ naturæ dignitatem, non temerè intelligi ſeruum alteri rei accedere. Ideóque ſi qua res cum homine ſimpliciter vænierit: non intelligi hominem acceſsionis loco venire, vt niſi ipſe vitioſus ſit, non poſsit redhiberi. Cæterũ agi poſſe nominatim, vt homo etiam fundo accedat, contempta & veluti oppreſſa humanæ naturæ dignitate: quia non minus iuris habeat ferè dominus in ſeruum, quàm in pe-
2 *L. 3. D. ad leg. Aquil.* cudem: adeò vt & Prætor ſeruum hoc nomine videatur cõferre quadrupedibus. Hác-
3 *dic. §. vlt.* que conuentionem ratam eſſe ſenſit Vlpianus, & diſertè probauit alio loco Paulus,
4 *L. in emptione fundi. De contrah. empt.* addens hîc nihil referre, quanti ſit acceſsio, ſiue plus in ea ſit, quàm in ipſa re, cui accedit, an minus. ¶*PARTVS Legato cedunt.*) Qui ſcilicet æquè principaliter legati intelliguntur. Nam conſtat duabus rebus coniunctim legatis æquè principaliter, ſi vna perierit, nihilominus alteram deberi. Vt autem diſcerni poſsit acceſſoria coniunctio à principali, non tã hærebimus in formulis verborũ, quàm intuebimur naturam & con-
5 *L. ſi quis inquilinos. §. ſi ita legatum. De lega. 1.* ditionẽ ipſius rei coniunctę. Nam & Iuriſconſulti negligunt illud verborum diſcrimen, quod hîc quidam λεπτολογοὶ comminiſcuntur. Porrò quod attinet ad res diſiũctiuè legatas, velut, Stichum aut Pamphilum do, lego: ſiquidem electio ſit creditoris: quandiu is alterum non elegerit: debitor, qui nec in mora eſt, nec in culpa, omnino liberatur interitu alterius ſpeciei. Sed ſi debitoris ſit electio, necdum elegerit: ſiue ante,
6 *L. Stichum aut Pamphilum. De ſolut.* ſiue poſt eius moram vna ſpecies perierit, nihilominus præſtabit alterã quæ ſupereſt. Sed ſi iam alteram elegiſſet, eáque perierit ſine eius culpa vel mora, proculdubio libe-
7 *L. huiuſmodi. §. Stichũ. De lega. 1.* rabitur. Sic enim Iulianus ait: Stichum aut Pamphilum, vtrum hæres meus volet, Titio dato. ſi dixerit hæres, Stichum ſe velle dare, Sticho mortuo liberabitur.
8 *L. 4. De pecu. leg.* ¶*IDEM Eſt.*) Id ſumptũ videtur ex reſpõſo Caii, qui ait: Sed & ſi cũ vicariis ſuis legatus

tus ſit ſeruus, durat vicariorum legatū, etiam mortuo eo, aut alienato, aut manumiſſo. Vicarios autem appellamus ſeruos inferioris notæ, qui ſunt ipſorum ordinariorum ſeruorum ſerui. ¶ *TAMEN Vicarij legato cedunt.*) Quantumuis enim maximè ſerui 1
ſint, homines tamen ſunt. ſed non patitur humanæ naturæ dignitas hominem temerè in acceſsionem venire, vt iam dictum eſt. Vnde & Celſus ſcribit, Seruis, qui in fundo 2
morarentur, legatis, vicarios eorum non contineri: cùm tamen aliud ſit de reliquo peculio. quia ſcilicet id omnino eſt acceſsionis loco. Et quanuis vicarij in peculio quoque eſſe dicātur: tamen vbi de acceſsione agitur, propter ſuperiorem rationē non continentur. Certè Tullius ſolet vicarios cum peculio coniungere, nec contentus eſt ſola peculij appellatione, vt in 3. & 4. Verrina. ¶ *SED Si.*) Petitus eſt hic locus ex Paulo, qui reſpondit, Seruo legato cum peculio, eóque alienato, vel manumiſſo, vel mortuo, 3
legatum etiam peculij extingui. Et addit Caius hanc generalem rationem: Nam quæ 4
acceſsionum locum obtinēt, extinguntur, cùm principales res peremptæ fuerint. Cùm itaque duos filios pater ſcripſiſſet hæredes, & vni Stephanū cum peculio prælegaſſet, íſque viuo teſtatore manumiſſus deceſsiſſet: Reſpondit Scæuola, Id quod in peculio 5
habuit Stephanus, priuſquā manumitteretur, ad vtroſq; filios pertinere: nempe quòd cùm Stephani ſeruitute peremptum fuerit prælegatum peculij, nec aliud ſuperſit ius quàm hæredis, quod erat vtrique commune. Porrò exemplo peculij ſcribit Martianus, Penu certa cū vaſis certis legata, & conſumpta, ne vaſa quidē cedere legato. quod 6
& probat Paulus. ¶ *MORTVO Seruo.*) Viuo adhuc teſtatore quod Scæuola adiecit, 7
& diſertè tradit Iulianus his verbis: Tunc inutile legatum peculij fit, cùm ſeruus 8
viuo teſtatore decedit. Cæterum ſi mortis tempore ſeruus vixerit, peculium legato ce- 9
dет. Addit autem Celſus, Aliud eſſe, ſi ſeruus veſtitus legatus foret: quaſi veſtimenta 1
nunquam debeantur ſine corpore: vtpote cuius ſolius nomine peti poſſent: quemadmodum nec bouis legati, ſi is deinde mortuus ſit, corium debetur. 2

1 *L. ſi in re. De noxa. act.*
2 *L. quæſitum eſt. §. Celſus ſcribit. De fun. inſtruc.*
3 *L. 1. De pecu. lega.*
4 *L. 2. De pecu lega.*
5 *L. ex parte. §. duos filios De fami. erciſc.*
6 *L. 2. De penu lega.*
7 *L. 4 De penu lega.*
8 *D. §. duos filios.*
9 *L. tūc inutile. De pecu. lega.*
1 *L. aliter. De pecu. lega.*
2 *L. mortuo boue. De lega. 2.*

Idem eſt, ſi fundus inſtructus, vel cum inſtrumento legatus fuerit. Nam fundo alienato, & inſtrumenti legatum extinguitur.

¶ *SI Fundus inſtructus, vel cum inſtrumento.*) Putauerat Labeo inter has duas legatorū formulas nihil intereſſe: ſed Paulus annotauit diſcrimen. quòd ex hac ſcriptura, 3
fundum cùm inſtrumento lego, ſi deinde fundum alienarit teſtator, nihil videatur legatum. At ex hoc legato, fundum inſtructum lego, vel fundum & inſtrumentum, nihilominus debeatur inſtrumentum fundi alienati. Quod tamen accipiendum eſt de inſtrumento non tam ipſius fundi, quàm patrisfa. quod non acceſsionis iure, ſed ex vi verborum continebatur legato. Nam fundo inſtructo legato, continetur quidem & tota ſupellex, & quicquid ad vſum vel ornatum rei pertinet: at non id, quod ſolum 4
ad tutandam rem habetur, propriéque & ſpecialiter appellatur inſtrumentum. Ergo cùm hîc Iuſtinianus confert legatum fundi cum inſtrumento, cum legato fundi inſtructi, ne videatur reiectam Labeonis ſententiam ſtabilire, ſic accipienda eſt eius collatio: nempe quòd non minus legato fundo inſtructo, quàm cum inſtrumento, peri- 5
matur cum re principali quicquid acceſsionis iure venit, hoc eſt, inſtrumentum, ipſius 6
ſaltem fundi. Sed ſi quid ex vi & proprietate verborum intelligatur additum, nihilominus debeatur, etiam ſine fundo, iuxta ſuperiorem Pauli ſententiam: qui & quodam loco viſus eſt contuliſſe legatum fundi inſtructi, & legatum fundi cum inſtrumento, adiiciens ſemper duo legata intelligi. Sed non eſſe omnino aptam eius collationem 7
ſatis oſtendunt vel ea, quæ ipſe ſubiicit, inquiens, Fundo cum inſtrumento legato, & deinde alienato, inſtrumentū non vindicari. Qua ratione docet non intelligi hic duo vera & æquè principalia legata, cuiuſmodi ſunt, legato fundo inſtructo: ex quo legato poſt alienationem fundi, deberi poſſe inſtrumentum, ſi non ipſius fundi, ſaltem teſtatoris, idem Paulus docuit. Vides lector, quos habeant ſcrupulos, & quàm moleſtas ſpinas, reſponſa Iuriſconſultorum confuſe nimis & conciſe in Pandectis relata.

3 *L. ſi cui fundū. De fun. inſtr.*
4 *L. quæſitū. §. ſed ſi fundus. & §. ſupellex. & §. ſupellectilē. De fun. inſtru.*
5 *L. 2. C. de verbor. ſignif.*
6 *L. quæſitū. §. ſi fundus. De fun. inſtru.*
7 *L. 1. De fun. inſtru.*

Si grex legatus fuerit, & poſteà ad vnam ouem peruenerit: quod ſuperfuerit, vindicari poteſt. Grege autem legato, etiam eas oues, quę poſt teſtamentum factum gregi adiiciuntur, legato cedere, Iulianus ait. Eſt autem gregis vnum corpus ex diſtantibus capitibus: ſicut ædium vnum corpus eſt ex cohærentibus lapidibus.

1 *L. ſi grege. De lega.1.*
2 *L. vlt. De quib. mo. vſuſfr. ami.*
3 *L. oues. De abige.*
4 *L. Neratius. De verb. ſignifi.*
5 *L. ſicut, ad fi. D. quod cuiuſque vni. nomi.*
6 *L. grege legato. De lega.1.*
7 *L. equis per fideicommiſſum. De vſur.*
8 *L. ſi ex toto. De lega.1.*
9 *L. rerum mixtura. De vſuc.*

¶ *SI Grex.*) Videtur hic locus deſumptus ex reſponſo Pomponij, qui ait: Si grex legatus diminutus ſit, & vel vnus tantùm bos ſuperſit, eum vindicari poſſe, quanuis grex eſſe deſierit: quemadmodum ſi inſula legata combuſta eſſet, area poſſet vindicari. Porrò autem hoc loco agi de legata gregis proprietate ſatis poſſumus colligere ex alio eiuſdem Pomponij reſponſo, quo tradidit, vſumfructum gregis legatum perire, ſi ita fuerit diminutus gregis numerus, vt grex amplius non intelligatur. Sed vt grex intelligatur, oportet ſaltem eſſe decem minora animalia, vel quinque maiora. Sanè collegium, licet ab initio tria ſaltem capita requirat, vt conſtituatur: poſtea tamẽ vel ad vnum redactum conſeruatur in vno capite, quod & nomen retinet, & priſtina iura. ¶ *LEGATO Cedere Iulianus ait.*) Non puto extare hoc dictum Iuliani in vllo eius reſponſo: ſed extat in Pandectis Vlpiani, qui ait, Grege legato & quæ poſtea accedunt, ad legatarium pertinere. Modeſtinus quoque reſpondit, Equitio legato, etiã ſi mora non intercedat, incremento gregis fœtus accedere. Generalius verò Pomponius, Si (inquit) ex toto fundo legato, teſtator partem alienaſſet, reliquam duntaxat partem deberi. quia etiã ſi adieciſſet aliquid ei fundo, augmentum legatario accederet. ¶ *EST Autem Gregis.*) Pomponius (ex cuius reſponſo videtur hunc locum tranſcripſiſſe Iuſtinianus) docet tria eſſe genera corporum. Primum, quod continetur vno ſpiritu, & Græcè *ἡνωμένον* vocatur: vt homo, tignum, lapis. Alterũ, quod ex contingentibus ſe, hoc eſt, ex pluribus inter ſe cohærentibus conſtat, quod *συνημμένον* dicitur: vt ædificium. Tertium, quod ex diſtantibus conſtat: vt corpora plura non ſoluta, ſed vni nomini ſubiecta: veluti Grex, Populus.

AEdibus denique legatis, columnas & marmora, quæ poſt teſtamentum factum adiecta ſunt, legato dicimus cedere.

1 *L. cætera. 4. vlt. De lega.1.*
2 *D. L. cætera. in princip.*
3 *D. L. cætera. §. hoc Senatuſcon.*

¶ *COLVMNAS Et marmora.*) His verbis in vniuerſum veteres ſignificarunt omnia ædibus iuncta: quæ quidem adeò ædibus cedunt, vt & ſi alteri legata eſſent, antequam coniungerentur, legatum horum extinguatur, ſi poſtea ædibus à teſtatore iungantur: & ſemel iuncta non poſſunt alteri legari quàm ei, qui & ædes habiturus eſt, vt decreuit Senatus. Hócque Senatuſconſultum (inquit Paulus) non tamen ad ædes, ſed & ad balnea, porticus, tabernas, popinas, vel aliud quodlibet ædificium extenditur. Et addit: Item prohibentur hæc legari. quæ non aliàs præſtari poſſunt, quàm vt ædibus detrahantur, vel ſubducantur, id eſt, marmora, vel columnæ. Idem & in tegulis, tignis, vel oſtiis, Senatus cenſuit. Vnde apparet neceſsitate quadam iuris cedere legato ędium omnia ædibus iuncta.

Si peculium legatum fuerit: ſine dubio quidquid peculio accedit, vel decedit viuo teſtatore, legatarij lucro vel damno eſt. Quòd ſi poſt mortem teſtatoris, ante aditam hæreditatem aliquid ſeruus adquiſierit: Iulianus ait, ſi quidem ipſi manumiſſo peculium legatum fuerit: omne quod ante aditam hæreditatem acquiſitum eſt, legatario cedere: quia huiuſmodi legati dies ab adita hæreditate cedit. ſed ſi extraneo peculium legatum fuerit: non cedere ea legato, niſi ex rebus peculiaribus auctum fuerit peculium. Peculium autem, niſi legatum fuerit, manumiſſo non debetur: quanuis ſi viuus manumiſerit, ſufficit, ſi non adimatur. & ita Diui Seuerus & Antoninus reſcripſerunt. Iidem reſcripſerunt, peculio legato, non videri id relictum, vt petitionem habeat pecuniæ, quam in rationes dominicas impenderit. Iidem reſcripſerunt peculiũ videri legatũ, cùm rationibus redditis liber eſſe iuſſus eſt, & ex eo reliqua inferre.

4 *L. peculiũ naſcitur. De pecul.*
5 *L. peculium. De lega.2.*
6 *L. denique. §. vtrum autem. De pecul. leg.*

¶ *SINE Dubio quicquid peculio accedit.*) Nullo diſcrimine cauſarum, aut legatariorum. Nam id ſolum quæritur poſt mortem teſtatoris, vt mox dicemus. Peculium autem, vt corpus quoddam, & creſcere & decreſcere docet Martianus, itémque Papinianus, inquiens, Peculium legatum, & augeri, & minui poſſe, ſi res peculij poſſe eſſe incipiant, aut deſinant. ¶ *IVLIANVS Ait.*) Vlpianus verboſius refert & explicat hanc Iuliani diſtinctionem: vt non parum lucis attulerit collatio: ſed nos eam relinquimus

linquimus diligentiæ ſtudioſi lectoris, cùm & in promptu ſit,& nos moleſti eſſe poſſimus nimia ſedulitate omniũ deſcribendorum. ¶ *SIQVIDEM.*) Hæc Iuliani diſtinctio nata magis videtur ex diſcrimine cedẽtis legati, quàm ipſorum legatariorum: quanquam ſanè diſcrimen legatariorum pariat diſcrimen ceſsionis. Nos ergo meminerimus, cuicunque tandem peculium legatum ſit, eum conſequi ſolidum peculium, quale quantúnque fuerit tempore cedentis legati: ſed aliter cedere ipſi ſeruo, aliter alij
legatario. Alij à tempore mortis cedit iuxta cõmunem iuris regulam[1]: ipſi verò ſeruo, 1 — *L. vnica. §. cùm igitur. C. de cau. tolen.*
primùm ab adita hæreditate: quando & tum primùm cedit legatum libertatis. ídque ſingulari beneficio iuris: quia alioqui non ſibi, ſad hæredi, cuius eſt interim ſeruus, acquireret: vt non parum ſerui interſit, ne quod ei cum libertate relinquitur, prius cedat quàm libertatis legatum. Eſt autẽ nominatim dilata legatæ libertatis ceſsio ad tempus aditæ hæreditatis, ne ſi ea non adiretur, hæredes legitimi onerarentur grauiori lucta, & difficultate reſcindendæ libertatis, quæ ſemel competiiſſet. ¶ *MANVMISSO Non*
debetur.) Vnde & Iuſtinianus loquẽs de communi ſeruo manumiſſo, inquit alio locõ[2]: 2 — *L. vnica. §. ſed ne circa. C. de comm. ſer. manu.*
Peculium eius in omnes ſocios peruenire iubemus, ex partibus, pro quib⁹ quiſque dominium ſerui poſsidet: licentia concedenda ei, qui libertatem moriens imponit, etiam eius peculium, quod ei attingit, liberto concedere. ¶ *SVFFICIT Si non adimatur.*)
Huc ergo pertinet, quod ait Paulus[3], Si Sticho peculium, cùm manumitteretur, adem- 3 — *L. ſi Sticho. De pecul.*
ptum non eſt, videri conceſſum. Diſcriminis autem hæc eſſe poteſt ratio: quòd viui manumiſſoris maior eſſe videatur erga ſeruum affectio: vtpote cui vltrò tribuit ſummum libertatis beneficium, cùm poſsit eo adhuc vti. quare non temerè intelligitur ſummam ſuam liberalitatẽ velle deformare ademptione peculij: quod ſi adimere voluiſſet: verbo indicare poterat. At non eadem eſt manumittentis teſtatoris gratia, nec ei animam agenti tam eſt integrum nominatim adimere peculium. ¶ *ET Ita Diui Seuerus & Antoninus reſcripſerunt.*) Non puto extare horum Principum reſcriptum: ſed
aliud non diſsimile, quod tribuitur Diocletiano & Maximiano, extat his vẽrbis[4]: Lõgè 4 — *L. vnica. C. de pecu. ei⁹ qui libe. me.*
diuerſam cauſam eorum, qui à ſuperſtitibus manumittuntur: illorum, quibus teſtamento libertas relinquitur, eſſe, diſsimulare nõ debueras: cùm ſuperiore quidem caſu, conceſſum tacitè peculium, ſi non adimatur: poſteriore verò, niſi ſpecialiter fuerit datum, penes ſucceſſores remanere, iuris ſit euidentiſsimi. ¶ *IIDEM Reſcripſerunt, peculio legato.*) Huius reſcripti meminit Vlpianus: & cùm aliter ipſe reſpondiſſet, fatetur non eſſe ſuo Reſponſo locum, niſi vbi ſuffragatur teſtatoris volũtas: cuius voluntatis iuſtam eſſe coniecturam putauit Scęuola, ſi ſolitus erat dominus vltrò repẽdere ſeruo,
quod is de ſuo in rem domini erogaſſet. Sed & vbi ſeruus compenſare vult, quod im- 5 — *L. dominus Sticho. §. teſtamento. De pecu. leg.*
pendit, cum eo, quod domino debet: audiendum eum putauit Vlpianus: vt plerun-
que admittitur compenſatio, vbi petitio non ẽſt. Vlpiani verba ſunt hæc[7]: Sicut æs a- 6 — *L. ſi cum filio. L. etiam quod. De compen. L. ait Prætor. §. pupillus. De neg. geſt.*
lienum, hoc eſt, quod debetur domino, minuit legatum peculium: ita per contrariũ, id quod dominus debet ſeruo, augere debet. Sed huic ſententiæ aduerſatur reſcriptum
Imperatoris noſtri, & patris eius, quod ita eſt: Cùm peculium ſeruo legatur, non etiã 7 — *L. ſi peculium legetur. §. ſicut. De pec. leg.*
id conceditur, vt petitionem habeat pecuniæ, quam ſe in rationes domini impendiſſe dicit. Quid tamen ſi hæc voluntas fuit teſtatoris, cur non poſsit conſequi? Certè compenſari debet, hoc, quod impẽdit, cum eo, quod domino debetur. ¶ *IIDEM Reſcripſerunt peculium videri.*) Huius quoque reſcripti meminit Vlpianus, & id interpre-
tatur his vẽrbis[8]: Interdum & ſi non ſit legatum peculium: velut legatum, ſic accipitur: 8 — *L. denique. §. interdum. De pecu. legat.*
vt eſt in huiuſmodi ſpecie. Quidã ſeruo ſuo libertatẽ, ſi rationes reddidiſſet, dederat, & ſi hæredibus centum intuliſſet. Imperator igitur noſter cum patre reſcripſit, peculium quidem non niſi legatum deberi: verum (inquiunt) ſi conditionibus præſcriptis paruerit ſeruus, teſtatorẽ voluiſſe eum retinere peculium interpretamur: nempe quòd de peculio iuſſerat eum centum inferre. ¶ *PECVLIVM Videri relictum.*) Huius coniecturę aperta eſt ratio, quòd alioqui non poſſet ſeruus de peculio ſuo ſoluere, quę debet ex rationibus dominicis, niſi peculium ſibi retineat. Et teſtator, qui ſola reliqua nominatim excepit, non poteſt videri de cæteris rebus, quæ in peculio eſſent, ſenſiſſe,
vt ait Neratius[9]. Húcque pertinet, quod aliquando legato vſufructu contineatur pro- 9 — *L. quæſitum. §. denique Neratius. De fun. inſtru.*
prietas: nempe ſi is, cui vſusfructus relictus eſt, poſt mortem ſuam iubeatur rem alteri
reſtituere. Námque id teſtatorem voluiſſe apparet, cùm aliter non poſsit conditio im- 1 — *L. vlt. De vſuf. ea rer. quæ vſu. conſu.*
pleri à legatario. Idque etiã iidem principes reſcripſerũnt. ¶ *RATIONIBVS Red-*

ditis.) Quòd ſi rationes reddi, ſimpliciter vetuerit teſtator: non ideo videbitur legatũ peculium,ſed hoc tantùm,ne ſcrupuloſa in ſeruum inquiſitio fiát. Vnde & cùm quidã ita ſcripſiſſet, ὅσους κατέλιπον ἐλευθέρους, ἐκ λογάτα αὐτοῖς, τούτους βούλομαι εἶναι ἀνεξετάστους: & quæſitum eſſet, an peculia quoque legata viderentur: reſpondit Scæuola[1], non videri legata. ❡ *RELIQVA Inferre.)* Hoc eſt, ex peculio perſoluere, quæ rationibus redditis apparuerit eum domino debere[2]. Ita enim appellantur reliqua, quæ ſuperſunt exoluenda. Vnde & in iure noſtro frequens eſt verbum, Reliquari[3], & Reliquator[4]. Demoſthenes in oratione contra Androtionem, & Iuſtinianus in ſuis Nouellis, appellant ἐλλείμματα, Galli, *arrierages.* Porrò autẽ reliquorum illatio & perſolutio, omnino annexa eſt redditioni rationum: nec eæ aliter redditæ videtur[5]. Et licet dominus ſeruos, quos manumittit, teſtamento liberet à rationibus reddendis: non poterunt ideo reliqua rationum, quaſi legata, retinere[6].

1 *L. ſi ſeruum vetitus. De leg.* 1. *L. Thais. § Titius Sticho. De fideicõ liber.*
2 *L. domin⁹ Sticho. § ſeruis. De pecu. leg.*
3 *L. Lucius Titius. De adm. tut.*
4 *L. creditor. De ſolut. L. reſcripto. De mu. & hon.*
5 *L. non ſolũ. § is qui reddere. De liber. leg.*
6 *dic. L. dominus Sticho. § ſeruis. De pecu. leg.*

Tam autem corporales res legari poſſunt, quàm incorporales: & ideo quod defuncto debetur, poteſt alicui legari, vt actiones ſuas hæres legatario præſtet: niſi exegerit viuus teſtator pecuniam. nam hoc caſu legatum extinguitur. Sed & tale legatum valet, DAMNAS ESTO HÆRES MEVS DOMVM ILLIVS REFICERE: vel, ILLVM ÆRE ALIENO LIBERARE.

❡ *TAM Autem corporales.)* Traditur hæc Regula à Paulo, his verbis[7]: Et quidem corpora legari omnia, & iura, & ſeruitutes poſſunt. Seruitutis autem legatum eſſe indiuiduum, nempe quo ſinguli hæredes obligantur in ſolidum, alibi traditur[8]. ❡ *INCORPORALES.)* Veluti ſeruitutes, tã reales q̃ perſonales. id quod lib. 33. Pãdectarũ fuſius explicatur. Illud vnum hoc loco annotari ſubit, quod reſpondit Paulus[9], nec vſum, nec vſumfructum itineris, actus, viæ legari poſſe: quia ſeruitus ſeruitutis eſſe nõ poſsit. Cuius dicti rationem hanc eſſe accepimus, quòd non poſsit ſeruitus perſonalis, quæ temporalis eſt, eſſe ſeruitutis realis, quæ & continua & perpetua eſt[1]. Cæterũ nihil prohibet, quin ſit perſonalis ſeruitus ſeruitutis perſonalis: & rurſus ſeruitus realis ſeruitutis realis[2]. ❡ *ET Ideo.)* Ratiocinatur à genere ad ſpeciem. Nam incorporalis res eſt, nomen debitoris ſiue obligatio. Sanè & ius controuerſum & litigioſum rectè legari conſtat: eóque legato videtur teſtator litis euentum relinquere, vt eſt apud Iuſtinianum in Nouella Conſtitu. 112. ❡ *QVOD Defuncto debetur.)* Sed quid ſi aliquis legauerit, quod ſibi debuit Titius: an ea noceat exactio, cuius ſtatim meminit Iuſtinianus? Sane Scæuola[3] hîc reſpondit, Exactionem, quæ poſt legatum fiat, nocere: ſed ſi prius exegiſſet teſtator, ita à iudice æſtimandum, vt inſpiceret, obliuione pecuniæ ſolutæ, aut quòd eo inſcio numerata eſſet, an conſultò, quòd quantitatem quondam debitam, non ius liberationis dari voluiſſet. ❡ *VT Actiones.)* Hîc ſignificatur ius & emolumentum legati nominis. quod & duobus reſponſis tradidit Vlpianus[4], docens hæredem ex hoc legato non amplius quàm actiones ſuas præſtare. Et quãuis hic legatarius actiones vtiles iure legati habeat ſine ceſsione hæredis, quibus vti ſuo nomine poſsit[5]: Directas tamen non habet, niſi ex ceſsione hæredis, ſaltem ſi ſint perſonales. Nam reales omnino habet, ſic vt nec vllæ earum reliquiæ penes hæredem maneant[6]. ❡ *NISI Exegerit.)* Hoc eſt, iudicio conſecutus ſit, & quod petierat, receperit. Ita enim verbum exigendi interpretari videtur Vlpianus[7]. Alioqui ſi tantũ condemnatus ſit debitor: nihil actum videbitur, quandiu ſecuta non eſt exactio[8]. Sed & ſi vltrò debitor obtuliſſet, quod non potuit non recipere creditor: quia nulla fuit exactio, nullum inde colligetur ademptionis aut mutatæ voluntatis argumentum[9]. Quemadmodum & vbicunque apparet non eſſe exactum nomen animo adimendi, manet ratum & vtile legatum[1]. Porrò quod hic dicitur, exactione perimi nominis legatum, trahi poteſt & ad aliam cauſam, qua debitorem teſtator liberaſſet. Vnde Iuliano placet, ſi debitori hæres extiterit creditor, poſteáque ipſe creditor deceſſerit, legatum extingui. Idque probat Neratius[2]: quia confuſione perinde extinguatur obligatio, ac ſolutione. ❡ *VIVVS Teſtator.)* Ac ſi eius hæres exegerit: nihil id pertinebit ad ademptionem legati: non etiam, ſi pendente legati conditione id factum ſit ab hærede, qui fortè præoccuparit debitum: quia (inquit Neratius[3]) in arbitrio hæredis eſſe non debet, vt quandoque conditione exiſtẽte, neque ipſi legatario debeatur legatum (ſi tum viuat & capere

7 *L. cætera. De leg.* 1.
8 *L. fideicommiſſa. § ſi in opere. De leg.* 3.
9 *L.* 1. *De vſu & vſufructu lega.*
1 *L. foramẽ. De ſer. vrb. præd.*
2 *L. Labeo. De riuis. L. cũ eſſet. § vlt. De ſer. ruſt. præd.*
3 *L. vlt. De libe. leg.*
4 *L. ſi ſic legatum. § 1. in fi. & L. legatũ ita erat. De lega.* 1.
5 *L. ex legato. C. de lega.*
6 *L. ſed nec legatari⁹. De cond. fur.*
7 *L. non ſolùm autem. § liberatio. De libe. lega.*
8 *L. nepoti. De fun. inſtru.*
9 *L. fideicommiſſa. § ſi rẽ. De lega.* 3.
1 *L. qui filium. De leg.* 3 *L. filio. § filia. De adi. leg.*
2 *L. ſi id quod mihi. De libe. leg.*
3 *dic. L. ſi id quod mihi.*

pere

pere poſsit)neque ei,ad quem hoc commodũ peruenit,ſi legatarius capere non poſsit.
¶ *LEGATVM Extinguntur.*) Sicuti & legatum liberationis. Vnde & hac in re Ne- 1
ratius nihil intereſſe putauit,ſiue tibi ſiue alij legauero,quod mihi deberes. ¶ *TALE*
Legatum valet.)Legatum aliquid faciendi adeo valet,vt arctiorem parere videatur obli- 2
gationem, quàm contractus inter viuos.quia hîc ſatis non ſit offerre,id quod intereſt,
ſed omnimodo facere oporteat,quod teſtator iuſsit. Sic enim ſcribit Vlpianus, Diuũ 3
Marcum reſcripſiſſe, eum, qui opus facere iuſſus eſt, non audiri, ſi offerat pecuniam
dare Reipublicæ legatariæ, vt ipſa faciat, cùm teſtator per ipſum id fieri voluerit. Et
cùm facta non ſoleant diuiſionem admittere, eorum legatum obligat vnumquenque
hæredem in ſolidum. Is tamen qui in ſolidum conuenietur,imputabit cohęredi ſum-
ptum pro parte eius.Nam æquum eſt eum portionis ſuæ onus agnoſcere etiam legatis 4
indiuiduis. ¶ *DOMVM Illius reficere.*) Apud Paulum generaliora ſunt exempla,
nempe, Opus fieri, aut, Munus dari. intelligit autem munus gladiatorium, vt & alibi 5
cùm loquitur de edendo munere. Conſtat enim populum Romanum maximi mu- 6
neris loco habuiſſe exhibita gladiatorum paria,adeo vt nec poſt Chriſtianiſmum po- 7
tuerit omnino dediſcere immanitatẽ eius ſanguinarij paganiſmi:& lapidibus obruerit
virum quendam pium,qui deſiderabat laniſtas eiici.Quod tamen poſteà tandem im-
petratum eſt. Addit idem Paulus alia legati facti exempla, veluti, ludorum Scenico- 8
rum, vel Circenſium, item Venationis, Epuli. ¶ *AERE Alieno liberare.*) Quod 9
ſcilicet quis alteri,quàm teſtatori, debet. Vt intelligamus non eſſe hîc legatum libera-
tionis, de quo ſuprà dictum eſt, ſed aliam quandam æris verè alieni liberationem, ac
veluti quandam σεισαχθείαν, tranſlato tamen in alium ſoluendi onere,magis quàm ex-
cuſſo. nullum enim hîc damnum eſt creditoris. Imò adhuc ei integrum eſt conue-
nire verum ſuum debitorem,ſi nihil ſibi eſſe velit negocij cum hærede.

1 *L. non ſolum autem. §. liberatio. De libe.lega.*
2 *dic. L. ſi id quod.*
3 *L. fideicommiſſa §. vlti. De lega. 3.*
4 *dic. L. fideicommiſſa. §. ſi in opere.*
5 *L. mortuo boue. §. vlt. De leg. 2.*
6 *d. §. vlti.*
7 *L. ciuitatibus. De leg. 1.*
8 *L. vnica. C. de Gladiat.*
9 *dic. L. ciuitatibus.*

Si generaliter ſeruus vel res alia legetur: electio legatarij eſt,niſi aliud teſtator dixerit.

¶ *SI Generaliter.*)Tractat hoc loco Iuſtinianus rem magnam paucis verbis,& dum breuis eſſe laborat, obſcurus eſt. Primum hîc certa methodo erat conſtituendum, an conſtet legatum generis. Deinde quando tandem ſit electioni locus: nempe cùm non apparet de quo corpore teſtator ſenſerit. Poſtremò cuius ſit electio: nempe eius primũ,cuius teſtator eſſe voluerit,ſi cui ius eligendi vel apertè vel tacitè dederit:quod ſi deprehendi non poſsit, tum demum in dubio locus eſt regulæ, quam hîc tradit Iuſtinianus, vt electio ſit legatarij tanquam creditoris. Sed & de alternatiuis ſiue diſiunctiuis legatis agendum hîc erat,cuius nempe in iis ſit electio,& an abs talibus ſtipulationibus differant.Nam & legatum alternatiuum aut ſtipulatio diſiunctiua comparari ſolet generis legato vel ſtipulationi. Poſtremò & de rebus ita generaliter legatis, vt planè incertæ ſint,aliquid erat adiiciendum.Neque enim hæc intelligi poſſunt,niſi ſi ſimul omnia intelligantur: & ita in Pandectis ſparſim atque adeo confuſe tranctantur, vt vix ipſi interpretes ſeſe ex iis euoluere vtcunque poſsint. Nos, vt quod poſſumus, iuuentutis ſtudiis conſulamus,non grauabimur ex iis,quæ aliquando cum tit.de reb.dub. explicaremus,in ſcholis dictauimus,breuiter hîc aſcribere,quæ ad totum hũc locum patefaciendum ſatis eſſe videbuntur. Primùm quod attinet ad res planè in-
certas, vbi ſcilicet nullo modo apparet id quod dari debet vel quod legatum promiſ-
ſúmve eſt, neque vlla etiam iuſta coniectura id poteſt deprehendi: conſtat inutile eſſe
legatum, inutilémque ſtipulationem. Nam & in vniuerſum reſponſum eſt, ea, quæ 1
ita ſcripta ſunt, vt non intelligantur, perinde habenda eſſe, atque ſi ſcripta non eſſẽt.
Itaque vt dicitur eſſe imperfectum legatum, ſi non apparet perſona, cui dandum ſit: 2
ſic Papinianus appellat imperfectam ſtipulationẽ fundi non demonſtrati,vel ſi quod
pondere,numero,menſuráve conſtat,ſtipulemur ſine adiectione ponderis,numeri aut 3
menſuræ. Cùm igitur tale aliquid vel legatur vel promittitur, poteſt quidem fortaſſe
qualitas non exprimi, at non etiam quantitas. Vbi qualitas expreſſa non eſt, ſaltem certa fiet & commodè fieri poteſt per electionem debitoris. Vbi verò definita nulla quantitas eſt, ſed eſt planè incerta relicta :neque ſtipulatio neque legatum valere poteſt. Quid enim aliud ſtatuas in re tam incerta? Nam & iniquum eſt hîc electionem dare legatario vel ſtipulatori:& in re tam infinita ſi detur hęredi vel promiſſori,res ad nihilum recidet. Nam liberari poſſent dando vnum granum tritici, vel guttam vini:

1 *L. 2. De his quæ pro nõ ſcrip. hab.*
2 *L. qui plures. De vſuf. leg.*
3 *L. ſi ita ſtipulatus. De verb. obl.*

ſicuti e diuerſo res in immenſum creſceret, ſi quãtum vellent, eligere & petere poſſent vel legatarij vel ſtipulatores. Atque hęc quidem etiam ratio eſſe videtur, cur Papinianus reſponderit, fundo non demonſtrato, nullum eſſe legatum nullãque ſtipulationem. Sed & Alexãnder Imp. reſcripſit, fruſtra maritum putare, ſibi competere actionem, cùm ei quidem dotem promiſit mulier, ſed neque ſpeciem vllam neque quantitatem expreſsit. Nempe cùm tam incerta eſt infinitáque promiſsio dotis, non poteſt non eſſe inutilis, quia mulier vel vnum minimum numum dando liberaretur. Neque enim vlla iuſta hîc cauſa eſt, cur ad alium modũ aliámve obligationem reuocetur hęc promiſsio dotis. Nam & mulier indotata nubere poteſt, & eius etiam priuatim intereſt in re dubia, quam minimam eſſe dotem, quam ipſa dat de ſuo. Cæterũ ſi alius eius nomine dotem promiſiſſet, iam certè, quia mulieris intereſt incertam hanc promiſsionẽ benigna aliqua interpretatione adiuuari, & in ambiguo pro dotibus reſpondere melius eſſe reſponſum eſt: facile tunc interpretabimur dotem eſſe promiſſam pro facultatibus promittentis, & dignitate mariti & mulieris, arbitrio boni viri, qui hæc ęſtimabit, & iuſtum aliquem huius dotis modum definiẽt, præſertim ſi pater fuerit, qui eam ita promiſerit. Nam & tam valde ad eum pertinet dotare filiam, vt ſi cùm curator filiæ ſuæ emancipatæ eſſet, dotem pro ea conſtituat, in dubio magis quaſi pater de ſuo, quàm quaſi curator id feciſſe intelligatur. Sic itaque hoc caſu omnino non habebitur incerta dotis promiſsio. Porrò cùm quæritur de aliis ſtipulationibus aliquo quidem modo incertis, ſed non ita planè incertis, quin poſtea certæ fiant & facile fieri poſsint: Vlpiãnus præcipuè proponit ſtipulationes generis, & alternatiuas. Stipulatio generis, veluti ſerui, equi, certa fiet per electionem debitoris. Huius enim arbitrio in re dubia relictum eſſe intelligitur, vt eligat ſpeciem, quam det. Nam & veroſimilius eſt eum ſibi potius hanc electionem retinuiſſe, quàm alteri conceſsiſſe: & ſtipulatori eſt imputandum, quòd apertius verba non conceperit, & contrà eum potius pro debitore ſumi ſolet obſcuræ ſtipulationis interpretatiõ. Atque adeo quidẽ promiſſori tribuitur hæc electio, vt ſi ſtipulator generis, vnam aliquam certam ſpeciem ſimpliciter, & (vt loquuntur) præciſè petat, dicatur plus petere, & propterea repellatur. Et debitor poſsit, vt ſe liberet, quamlibet dare ſpeciem vel minimam & in ſuo genere viliſsimãm. Quòd autem attinet ad legatum generis, ſi quęratur quomodo fiat certum, & an legatarij electio ſit, an verò hæredis, (quod Iuſtinianus hic præcipuè tractat) primũm iudico memoria repetendum eſſe vetus illud diſcrimen inter legatum per vindicationem, & per damnationem. Nam in illo per vindicationem conſtat olim fuiſſe electionem legatarij: in hoc verò per damnationem, hęredis. hancque coniecturam voluntatis, verba ipſa ſuggerunt. Atque huius quidem diſcriminis veſtigia non obſcura ſuperſunt in Pandectis. Ac Iuſtinianus quidem edixit vt ex omnibus legatis competeret tam in rẽ quàm in perſonam actio, nihilque intereſſe inter legatũ damnationis, & vindicationis. Sed hoc rectè dicitur, vbi res legata eſt, quæ vindicari etiam poteſt. Atque in ea profecto nunc rectè dicemus, quod hîc Iuſtinianus ait, quoties genus legatur, ſi non aliud dixerit teſtator, electionem eſſe legatarij, vt quam volet, ſpeciem, ex illo genere petat: vt qui vindicare poſsit, poſsit & eligere. Atque huc quidem etiam referemus pleroſque Pãdectãrum locos electionem legatario tribuentes. Cæterum ſi generaliter res legata ſit, cui condictio magis quàm vindicatio conueniat, & quæ actione in perſonam petantur, non actione in rem, quales illæ res ſunt, quæ pendere, numero, vel menſura conſtare dicuntur: certè videtur adhuc ex veteris iuris ratione electio eſſe hæredis. Itaque reſpondiſſe audio Vlpianum, numis indiſtinctè legatis, exiguiores legatos videri. Et cùm certum pondus olei, non adiecta qualitate, legatum eſſet, liberum eſſe hęredi, cuius velit generis oleum dare, ſcripſit Pãulus. Ac ſæpe quidem, vt res dubia nõ eſſet, teſtatores legando genus, expreſsim dederunt electionem hæredi. Súntque taliũ legatorũ exempla in Pandectis. Sed vbi de electione nihil expreſſum dictúmve erat, viſum eſt, illud ex coniectura voluntatis in re dubia ſumendum eſſe, vt electio daretur illi, cuius eſſet vindicatio: ſi non eſſet, hæredi. Sed & quoties conſtat vnum aliquid certum voluiſſe teſtatorem legare, idque ſua cogitatione complexum eſſe, ſed alioqui non appareat quidnam illud ſit: huius obſcuræ voluntatis interpretatio magis tribuetur hæredi. vt cùm quis plures Stichos habens, Stichum legauiſſet, nec appareret de quo Sticho ſenſerit, cùm tamen conſtaret de vno aliquo eorum ſenſiſſe, ait Vlpiãnus cum

1 *L. 69. cum poſt. § gener. De iure dot.*
2 *L. 1. C. de dot. prom.*
3 *L. 70. in ambiguis. De iure dot.*
4 *d. § gener.*
5 *L. 5. §. Papin. De iure dot.*
6 *L. vbi autem. De ver. oblig.*
7 *L. cũ quæritur. De reb. dub. L. quicquid. De verb. oblig.*
8 *§. præterea ſi quis. De act.*
9 *L. 32. cum is qui § qui hominem De cond. in deb. L. 72 qui hominẽ. De ſolut. L. 52. fideiuſſorem. Manda.*
1 *L. 19. ſi is cui. De leg. 2.*
2 *L. 108. ſi ſeruum legatum. § cũ homo. De leg. 1. L. 2. De opt. lega.*
3 *L. 75. numis. De lega. 3.*
4 *L. 4. De trit. vino & ol. leg.*
5 *L. 110. ſi hæres generaliter. De lega. 1. L. hęredes. § idem eſt. Fam. erciſc.*
6 *L. 32. ſi quis à filio. § 1. De lega. 1.*

eum præſtari, quem hæres elegerit. Idem alio locó, ſi (inquit) de certo fundo ſenſit te- 1
ſtator, nec appareat de quo cogitauerit, electio hæredis erit, quem velit dare. Atque
huc quidem referre poſſumus alios Pandectarum locos, qui hæredi dant electionem. 2
Nunc de alternatiuis videamus, non modò legatis, ſed & ſtipulationibus, vt hunc ſe-
mel totum locum Iuris Ciuilis, nobilem certè, ſed valde inuolutum, explicemus. Cùm
ſtipulatus ſum illud vel illud: ſi non appareat aliud actum eſſe, electionem eſſe pro-
miſſoris, apertè reſponſum eſt: adeò etiam, vt ſtipulator non poſsit alteram ſpeciem 3
ſimpliciter petere: & debitor poſsit non modò vtram velit dare: ſed & ſi alteram per
errorem facti fortè dederit cùm putaret ad eam dandam ſeſe omnino teneri, eã repetere
condictione indebiti, & alteram dare. Sicuti & ſi vtranque per errorem ſoluiſſet, repe- 4
tere vtram volet, poteſt. Sanè ſi in ſtipulatione alternatio locorum ſit, conſtat electio-
nem eſſe ſtipulatoris, quia ſi in arbitrio debitoris eſſet vbi petatur, futurum ſit, vt nun- 5
quam conueniri ſe patiatur, & ſtipulatorem ſemper eludat. Quòd ſi alternatio ſit per-
ſonarum, quibus dandum ſit, veluti ſi illi aut illi promiſſum legatúmve ſit, talem al-
ternationem haberi pro coniunctione, & vtrique dandum eſſe, neque electioni eſſe lo
cum, ne fiat alteri iniuria, ſtatuit Iuſtinianus. Sed de rebus alternatiuè legatis tandem 6
etiam videamus. Atque hìc quidẽ cùm quæritur cuius electio ſit, vetus fuit diſcrimen
vtrum per damnationẽ, an verò per vindicationem legatæ eſſent. Quod etiam in Pan
dectis ſignificatur. Sed vt paulò antè diximus in legato generis, ſic nunc quoque dice- 7
mus generaliter tũc fore electionem legatarij, vbi quod legatum eſt, vindicare poteſt:
vt cùm plures ſpecies diſiunctiuè legatæ ſunt. Sicuti & olim Marcellus reſpondit, 8
cùm quis Lucio fundum Seianũ vel eius vſumfructũ legaſſet, poſſe Luciũ vel fundum
vindicare, vel vſumfructum. Sed & cùm quis duos ſeruos habens, vnum ex iis legare
ſe ſimpliciter dixiſſet, nec intelligeretur quod legaſſet, vt neque vnum magis quàm a-
lium legare voluerat: reſponſum eſt, electionem eſſe legatarij. Tum enim teſtator vi- 9
detur incertum ex duobus certis legaſſe, perinde atque ſi legaſſet illum vel illum. Ta-
cita itaq; hìc ſubeſt alternatio: & propterea legatarij eſt electio. Porrò in alternatiuis
maior eſſe videtur eligendi libertas, quàm in generalibus. Nam ex pluribus ſpecie-
bus alternatiuè debitis, non eſt dubium omnino quamlibet vel peti vel dari poſſe ar-
bitrio eius cuius eſt electio. Sed in generalibus neque hęres, ſi eius ſit electio, dabit mi-
nimam viliſsimámque ſpeciem: neque legatarius ſi eligat, eliget optimãm: ſed vterque 1
potius mediocrem aliquam, vt neque hic nimium ſibi ſumat, neque ille minus quàm
æquum eſt alteri tribuat. Cuius etiam moderationis fines ſeruari videmus, cùm de ſer-
uitute itineris conſtituenda quæritur, déque loco, per quem eatur, deligendo, ſiue hanc
electionẽ habeat is, cui debetur ſeruitus, ſiue is, qui eam debet. Porrò dictum eſt tam 2
in generali quàm alternatiua ſtipulatione, promiſſorem, qui per errorem ſoluit vnam
aliquam ſpeciem, poſſe eam condicere, vt aliam det. Nam & ſi poſsit probabilis ratio
quædam obtendi, cur tum detur potius hæc condictio debitori generis, qui maximam
latiſsimámque habebat in deligenda ex toto genere ſpecie libertatem, quàm ei qui nõ
niſi duas aut tres ſpecies diſiunctiuè promiſit: tamen Iulianus vtrique eadem dat, non 3
modò electionis facultatem, ſed & eius per errorẽ facilè mutãdæ poteſtatem. Cęterum
nõ auſim idem ſtatuere in legato generis, ſiue legatarij, ſiue hæredis ſit electio, cùm ne
in alternatiuo quidem id ſit integrum, vbi ſemel electa vel per errorem ſpecies eſt, quę
aut petatur, aut detur. Sic enim Iuriſconſulti videntur plus tribuere electioni, quam 4
quis ex ſuo contractu habet, quàm quæ ex alieno teſtamento competit.

1 *L. 37. legato generaliter §. 1. De lega. 1.*
2 *L. 14. ſi ita ſcriptum, ad fi. L. 39. cùm ſeruis. §. ſcio. De lega. 1. L. qui concubinã. §. cui ita legatum. De lega. 3.*
3 *L. plerunque. §. vlti. De iure dot.*
4 *L. 32. cùm is qui. §. vlti. De cond. ind.*
5 *L. 2. §. Scæuola. De eo quod certo loco.*
6 *L. penulti. C. de verb. ſignif.*
7 *L. ſi is cui. De lega. 2.*
8 *L. 33. Lucio. De lega. 2.*
9 *L. 20. §. duos. De lega. 1.*
1 *L. ſi hæres generaliter. De lega. 1.*
2 *L. ſi cui. De ſeruit. L. ſi via. De ſeruit. ruſt. præd.*
3 *L. cùm is qui. §. vlti. De cond. ind.*
4 *L. 19. cùm is qui. De lega. 1.*

Optionis legatũ, id eſt, vbi teſtator ex ſeruis ſuis vel aliis rebus optare legatarium iuſſerat, habebat olim in ſe conditionem. & ideo niſi ipſe legatarius viuus optaſſet, ad hæredem legatum non tranſmittebat. Sed ex Conſtitutione noſtra & hoc in meliorem ſtatum reformatum eſt: & data eſt licentia hæredi legatarij optare ſeruũ, licet viuus legatarius hoc nõ fecerit. & diligentiore tractatu habito, & hoc in noſtra Cõſtitutione additũ eſt: ſiue plures legatarij extiterint, quibus optio relicta eſt, & diſſentiãt in corpore eligẽdo: ſiue vnius legatarij plures hęredes ſint, & inter ſe circa optandũ diſſentiant, alio aliud corpus eligere cupiente: ne pereat

legatum (quod plerique Prudentium contra beneuolentiam introduce-
bant) fortunam eſſe huius optionis iudicem, & ſorte hoc eſſe dirimen-
dum, vt ad quem ſors venerit, illius ſententia in optione præcellat.

¶ *OPTIONIS Legatum.*) Hæc optionis legata olim à Græcis Iuriſconſultis ſo-
lita propriè vocari αἱρετικὰ, teſtis eſt Harmenopulus libro quinto iuris ἐπιτόμων, tit. 10.
& ſimilima eſſe legatis generalibus conſtat: vt non temerè hoc loco Iuſtinianus ea cõ-
1 *L. 2. De opt. lega.* iunxerit, exemplo fortaſsis Vlpiani, cuius hoc extat reſpõnſum: Quoties ſerui electiõ
vel optio datur, legatarius optabit quem volet. Sed & homine generaliter legato, ar-
bitrium eligendi, quem velit accipere, ad legatarium pertinet. Sed interim hîc notan-
dum eſt, latius patere eligendi arbitrium, iuſtiorémque eſſe libertatem, vbi nominatim
à teſtatore legata eſt optio, quàm vbi à Lege tribuitur, veluti in legato generis, de quo
ſuprà dictum eſt. Vnde & ſi propter moram & ceſſationem eius, quem teſtator eligere
voluerat, ipſi legatario tribuatur electio: quia magis beneficio iuris, quàm voluntate
teſtatoris eligit, ciuilius & modeſtius ſe gerere debet, vt non niſi mediocrem rem e-
2 *L. vlti. §. 1. C. commu. de lega.* ligat. ¶ *SERVIS Suis.*) Vel etiam alienis: ſed tum legatarius optare debebit ſer-
uum aliquem mediocris precij, ne nimis oneret hæredem. ¶ *OPTARE.*) Vnum
ſcilicet. Nam vbi numerus non eſt adiectus, intelligitur ſingularis. Quòd ſi plurium
numerum ſimpliciter exprimat teſtator: veluti ſi iuſſerit aliquem optare ſeruos: re-
3 *L. 1. De opt. lega.* ſpondit Vlpiãnus, tres ſimul eligi poſſe. quanquam interim alibi tradat idem Vlpiã-
4 *L. vbi numerus. De teſtib.* nus pluralem locutionem duorum numero contentam eſſe. ¶ *HABEBÃT Olim.*)
Non puto aliud extare huius antiquitatis veſtigiũ, quàm id quod Caius ãit, Optione
5 *L. 3. D. qui & à quib.* ſiue electione ſerui data, quodámodo ſingulos ſub cõditione legatos videri. ¶ *CON-
DITIONEM.*) Addunt quidem veteres Codices, TACITAM: additque in ſua inter-
pretatione Theophilus. Erat autem hęc conditio, Si elegiſſet legatarius. ¶ *ET Ideo.*)
6 *L. vnica. §. ſin autem aliquid ſub conditione. C. de cad. toll.* Ratio huius conſequentiæ, non eſt petenda ab illa vulgata regula, quæ docet, Legata
conditionalia non tranſmitti ad hæredem legatarij, niſi eorum conditione eueniente,
viuo adhuc legatario. Reuera enim legatum optionis non habebat conditionem, niſi
7 *L. conditiones quæ extrinſecus. De cond. & demon. L. cùm illud, in fi. D. quando dies leg. ced.* quandam tacitam ex Legis interpretatione, quæ non ſolet impedire tranſmiſsionẽm.
Sed ratio ex eo pendet, quòd hæc conditio omnino adhærebat perſonæ, nempe, Si le-
gatarius elegerit: vt meritò videretur extinctum legatum, mortuo legatario ante optio-
nem. Et ſanè ſi apertè conditionem electioni aſcripſerit teſtator, veluti, Si elegeris ali-
quem ex ſeruis meis, illum tibi do, lego: etiam nouo iure traditum eſt, deficere legatũ,
ſi non elegerit ſuperſtes legatarius. ¶ *IPSE Legatarius.*) Qui ſcilicet optare ſibi iuſſus
eſt. Quòd ſi alicui tertio relicta eſſet optãdi facultas in rem Titij legatarij, veluti, Lego
Titio fundum, quem Męuius optauerit: hîc ſi non optaſſet Męuius, dubitabatur apud
8 *L. vlti. §. ſed & ſi quis optionem ſerui. C. commu. de leg.* veteres, quid ſtatuendum eſſet: ſed Iuſtiniãnus eadem ſua Conſtitutione ſanxit, Ad le-
gatarium deferri optionem, ſi Męuius intra annum non optauerit, vel quandocunque
deceſſerit. ¶ *EX Conſtitutione noſtra.*) Extat adhuc Iuſtiniani Conſtitutio, cuius hîc fit
9 *dic. L. vlt.* mentiõ: ſed magis complectitur definitionem de plurium legatariorum controuerſia,
cuius ſtatim fit mẽtio, quàm hanc de tranſmiſsione optionis ad hęredẽ: cuius non me-
minit prorſus, niſi quod loquitur de cõtrouerſia inter plures hęredes legatarij ſorte di
rimenda: tacitè indicans ad hæredes pertinere poſſe optionem. Sanè illud etiam olim
obtinuit, vt quanuis optio legati eſſet perſonalis, tamen duarum rerum diſiunctiuè le-
1 *L. illud aut illud. De opt. lega.* gatarum electio ad hæredem trãſiret. Sic enim olim Paulus reſpõndit: Illud aut illud,
vtrum elegerit legatarius: nullo à legatario electo, decedẽte eo poſt diem legati ceden-
tem, ad hæredem tranſmitti placuit. Rurſus contrà illud eſt à Iuſtiniano quoque tra-
2 *L. 1. §. ſin autem aliquid. C. de cad. toll.* ditum, vt ſi legatũ eſſet ſub expreſſa cõditione, ſummoueatur hæres. ¶ *HÆREDI
Legatarij.*) Iam ſcilicet defuncti. nam eo viuẽte, nulli prorſus permitti poſſet optio etiã
ſi legatarius cõſentiret. quia certũ eſt, refragari voluntatẽ ipſius teſtatoris. Qua ratione
nec ius reſtituẽdi fideicommiſsi ex Trebelliano poteſt alij cedi. ¶ *LICET Viuus le-
gatarius hoc non fecerit.*) Qui ſanè ſi id feciſſet, nihil prorſus optionis hæredi ſupereſſet.
3 *L. apud Aufidiũ. De opt. leg.* Omnino enim ſemel facta iterari non poteſt. ¶ *ET Hoc in noſtra Conſtitutione ad-
ditum eſt.*) Diſertè ſanè id continetur Conſtitutione Iuſtiniani, cuius definitio hæc eſt:
Sancimus rei iudicem fortunam eſſe, & ſortem inter altercantes adhibẽdam: vt quem
ſors prætulerit, is quidem habeat poteſtatem eligendi: cæteris autem æſtimationem

præſtet

præſtet contingentium eis partium. ¶ *PLERIQVE Prudentium.)* Inter quos fuiſſe videtur Paulus, dum reſpondit, incerto homine legato, quem elegiſſet legatarius, hæredem familiæ erciſcundæ iudicio cohæredi teneri, ſi non conſentiendo impedierit legatum: quaſi legatum corruat non conſentientibus in electione hæredibus. ¶ *ET Sorte hoc eſſe dirimendum.)* Non eſt hoc nouum ſortis & fortunæ iudicium. eo enim plerunque vtendum cenſuerunt Prudentes: vt in tribus illis iudiciis communibus, cùm quæreretur quis actor eſſet, quis reus, ambobus ad iudicium prouocantibus, reſpondit Vlpiànus, ſorte rem diſcernendam. Rurſus cùm quidam ex multis eſſent manumittendi, nec appareret, quinam potius: reſpondit idem Vlpiànus, oportere eos ſortiri, ne aliquam ambitionis vel gratiæ ſuſpicionem Prætor ſubeat. Rurſus cùm plures iiſdem ex partibus hæredes eſſent, nec inter eos conueniret, apud quem potius deponerentur cautiones hæreditariæ: in pari cauſa Caius tràdidit, oportere eos ſortiri. Ac ſoliti ſunt certè veteres maximè vti ſortibus in diuidunda hæreditate: nec Romani modò, ſed & Græci, apud quos etiam ipſi hæredes à ſortibus dicti ſunt κληρονόμοι. Et legimus olim ex præcepto Domini à Ieſoſua ſortibus diuiſam terram Canaam inter tribus Iſraëliticas. Et Hebræi portionem diuiſæ hæreditatis appellant Hablim, hoc eſt, ſortes. Sortibus vſi ſunt veteres & in aliis plurimis etiam grauiſsimis rebus, vt in magiſtratibus dandis, atque adeò etiam aliquando in vxoribus ducendis. quod indicat Plautus in Caſina. ¶ *IN Optione præcellat.)* Vt non modò poſsit rem, quam voluerit, eligere, ſed & electam totam ſibi retinere, oblata cæteris legatariis iuſta æſtimatione partium, quæ ad eos pertinent, ſaltem vbi res electa non poteſt commodè diuidi. Sic enim loquitur in ſua Conſtitutione Iuſtinianus.

1 *L. ſed cũ ambo. De iud.*
2 *L. generaliter. §. cum ergo ſtatuet. De fideicom. liber.*
3 *L. ſi qua ſunt. D. fami. erc.*
4 *L. 2. C. quando & quibus quar. pars.*
5 *dic. L. vlt. C. commu. de leg.*

Legari autem illis ſolùm poteſt, cum quibus teſtamenti factio eſt.

¶ *CVM Quibus eſt teſtamenti factio.)* Paſsiua nẽpe, vt eos intelligamus, qui poſſunt ex teſtamento capere. Qui autem non poſsint, ſupra annotauimus. Porrò hîc ſufficit 6 eiuſmodi paſsiua teſtamenti factio, licet deſit actiua. Nam & impuberibus & furioſis rectè legatur: qui licet teſtamentum facere non poſsint, ex teſtamento tamẽ capere nõ prohibentur. Cæterum, vt iis ſolùm poteſt legari, quibus eſt paſsiua teſtamenti factio: ita ii ſoli poſſunt legare, quibus eſt actiua teſtamenti factio, hoc eſt, qui ius teſtandi habent: quanquã non omnia legata ſemper relinquantur teſtamento. Nã & codicillis re- 7 linqui poſſunt. Verùm nemo poteſt facere codicillos, qui non poſsit & teſtamẽtum. 8

6 *§. 1. ſupra de hæred. inſtitu.*
7 *L. 2. De leg. 1.*
8 *§. nõ tantũ. inf. de codic.*

Incertis verò perſonis neque legata, neque fideicommiſſa olim relinqui conceſſum erat. Nam ne miles quidem incertæ perſonæ poterat relinquere, vt Diuus Hadrianus reſcripſit. Incerta autẽ perſona videbatur, quam incerta opinione animo ſuo teſtator ſubiiciebat: veluti ſi quis ita dicat, QVICVNQVE FILIO MEO FILIAM SVAM IN MATRIMONIVM DEDERIT, EI HÆRES MEVS ILLVM FVNDVM DATO. Illud quoque, quod iis relinquebatur, qui poſt teſtamentũ ſcriptum primi Cõſules deſignati eſſent: æquè incertę perſonę legari videbatur. & deniq; multę alię huiuſmodi ſpecies ſunt. Libertas quoq; incertæ perſonæ nõ videbatur poſſe dari: quia placebat nominatim ſeruos liberari. Sub certa verò demonſtratione, id eſt, ex certis perſonis incertæ perſonæ rectè legabatur: veluti, EX COGNATIS MEIS, QVI NVNC SVNT, SI QVIS FILIAM MEAM VXOREM DVXERIT, EI HÆRES MEVS ILLAM REM DATO. Incertis autem perſonis legata vel fideicommiſſa relicta, & per errorem ſoluta, repeti non poſſe, ſacris Conſtitutionibus cautum erat.

¶ *NEQVE Legata neque fideicõmiſſa.)* Quod tamen, cõditionis implẽdæ cauſa dandum eſt, cõſtat certis & incertis perſonis relinqui poſſe, & dari debere. Vt ſi teſtator dixerit, Lego Sticho ſeruo meo libertatem, ſi decem dederit: poterit impleri conditio, ſi decem hæredi dentur, nec aliter vtile erit libertatis legatũ. Quòd ſi nominatim alij 9 quam hæredi iuſſus ſit dare, nec tamẽ certa perſona cui detur, expreſſa ſit: certè poterit,

9 *L. qui pecuniam. De ſtatu libe.*

cui volet, dare, conditionis implendæ cauſa, & vt aſſequatur libertatem. ¶ *OLIM.*) Tamen & ante Iuſtinianum ab hac vetuſti Iuris regula exemptum fuit ad pias cauſas legatum, veluti, quod pauperibus relinquitur. Nam id valere conſtat. & arbitratu Epiſcopi erogatur, vt eſt in Leonis Conſtitutiōne. Nec diſsimilia ſunt, quæ tradit Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtitut. 131. ¶ *QVAM Incerta opinione.*) Ergo ſi conſtet teſtatorem animo ſuo ſubiecisſe certam perſonam: licet ea nobis parum ſit nota, valebit ipſo iure legatum: ſed difficultate probationis poterit impediri. Veluti ſi leget Titio amico ſuo, & plures habeat amicos Titios: hîc valet ipſo iure legatum propter certam teſtatoris opinionem. & ſi quis probarit de ſe teſtatorem ſenſiſſe, obtinebit. Quod & in hæredis inſtitutione verum eſt. hîc enim nō ius deficit, ſed probatio: cuius vnius penuria poteſt ipſum effectum remorari. Quòd ſi vltrò velit hæres, vel vt liberetur vexatione, vel vt liberalius obſeruet teſtatoris voluntatem, legatum præſtare: poteſt vni, cui volet, gratificari, & ab eo cautionem accipere, ne amplius ab alio vexetur. Porrò nec eæ perſonæ, quæ certum aliquod corpus conſtituunt, velut Collegium, vel Vniuerſitatem, incertæ videntur. Itaque ſi Ciuitati vel Ciuibus legatum fuerit: valet legatum. Subiicit enim teſtator animo ſuo certum aliquod corpus, nēpe ipſius Vniuerſitatis. Nec erit impedimēto Ciuiū mutatio: Nihilominus enim eſt eadē ſemper certáque Vniuerſitas. Vt meritò mirari liceat cur Plinius Secundus lib. 5. Epiſtolarū ſcripſerit non licere Reip. legare. ¶ *QVICVNQVE Filio meo.*) Hoc exemplum cōtinet effuſam quandam incertitudinem. Quid enim ſi vel indignus, vel inimicus elocet filiam ſuam filio meo? Itaque meritò diſplicuiſſe videtur tam ſtulta & prodiga legandi ratio: etiam ſi agatur de libertate: quæ vt magnum promereatur fauorem, debet tamen aliquo certiori iudicio dari. ¶ *PRIMI Conſules deſignati.*) Cōſules, Prætores, & Tribunipleb. creari ſolebant in annum proximum, dicebantúrque interim propriè deſignati. ¶ *EX Certis perſonis incertæ.*) Imo & incertæ ex incertis, ſi modò incertitudo poſteà minuatur à teſtatore. Veluti ſi legauerit iis, qui eſſent teſtamentum ſuum ſubſignaturi. Nam priuſquā teſtamentum ſit perfectum, certi erunt. ídque non aliquo caſu fortuito, ſed teſtatoris iudicio, qui, quos volet, ſignatores accerſet. ¶ *VELVTI.*) Extat & aliud elegās huius loci exemplum apud Caium: Quidam relegatus facto teſtamēto ſcripſit, Si quis ex hæredibus cæteríſque amicis, quorum hoc teſtamento mentionem habui, ſiue quis alius reſtitutionem mihi impetrauerit, & antè deceſſero, quàm ei gratias egerim, volo dari ei, qui id egerit, à cæteris hæredibus aureos tot. Hic autē expende admitti effuſam illam incertitudinem, SIVE QVIS ALIVS: quia nempe ea non poſsit non magno teſtatoris bono tolli: & quicunque tādem fuerit reſtitutionis procurator, non poteſt non eſſe dignus legato, aut non placere ipſi teſtatori. Itaque non eſt quod formidemus, ne propter eiuſmodi (vt ita loquar) generalitatem, aliquis legatum capiat, cui non fauerit teſtator. ¶ *SACRIS Conſtitutionibus cautum erat.*) Non puto vllam ex his Cōſtitutionibus extare. Sed extat Iuſtiniani Cōſtitutio (cuius poſteà fit mentio) Ne legata pietatis intuitu relicta repeti poſsint, ſi fortè per errorem fuerint ſoluta, cùm eſſent indebita. Sed & ſi legata alimenta vltrò fuerint ſoluta ex imperfecto fortè teſtamento, non poſſunt repeti. quinimo triennio præſtita, obligant hæredē in poſterum. Cæterum alia legata indebita per errorem facti ſoluta, repeti poſſe reſcriptum eſt.

1 *L. id quod pauperib. C. de epiſco. & cler.*
2 *L. nulli. C. de epiſcop. & cler.*
3 *L. falſa. De condi. & demon.*
4 *L. in tēpus § quoties. De hæred. inſtit.*
5 *L. duo ſunt Titij. De teſta. tute.*
6 *L. ſi quis ſeruū. § ſi inter duos. De lega. 2.*
7 *L. ciuitatibus. De lega. 1 L. ciuib⁹. De reb. dub.*
8 *L. proponebatur. De iudic.*
9 *L. ſi quis ita ſcripſerit. De reb. dub.*
1 *L. quidam relegat⁹. De reb. dub.*
2 *§. vlt. infr. de obliga. quæ quaſi ex contr.*
3 *L. 1. C. de fideicom.*
4 *L. fideicommiſſum. C. de condi. inde.*

Poſthumo quoque alieno inutiliter anteà legabatur. Eſt autē alienus poſthumus, qui natus inter ſuos, hæres teſtatori futurus nō eſt. Ideóque ex emancipato filio conceptus nepos, extraneus erat poſthumus auo.

¶ *POSTHVMO Quoque.*) Indicat hęc cōiunctiua dictio QVOQVE, quod hîc proponitur, proficiſci à ſuperiori regula, & pertinere ad claſſem incertarum perſonarum, quibus relinqui aut legari non poteſt: nempe quòd etiā poſthumus, quaſi incerta perſona non poſsit ex teſtamento legatum accipere. ¶ *ALIENO.*) Eſſe etiam videtur incerta perſona & ſuus poſthumus: ſed vis (vt ita loquar) ſuitatis, & dominij cōtinuatio, primíque gradus prærogatiua, pluris fuere, quàm incommodum incertitudinis.

5 *§. poſthumus. infr. & § 1. infr. de bon. poſſ.* ¶ *INVTILITER Anteà legabatur.*) Vtiliter tamen ei hæreditas relinquebatur: quia ſaltem eam conſequebatur per bonorum poſſeſsionem.

Sed nec huiuſmodi ſpecies penitus eſt ſine iuſta emēdatione relictæ: quū in noſtro Codice Conſtitutio poſita ſit, per quam & huic parti medemur,

demur, non ſolum in hæreditatibus, ſed etiam in legatis & fideicom-
miſsis: quod euidenter ex ipſius Conſtitutionis lectione clareſcit. Tutor
autem nec per noſtram Conſtitutionem incertus dari debet: quia certo
iudicio debet quis pro tutela ſuæ poſteritati cauere.

¶ *SED NEC.*) Hæc verba videntur ſignificare non modò eſſe correctum, quod
nunc dictum eſt de poſthumo alieno, verùm & quæcunque dicta ſunt de incertis per-
ſonis. Id quod apertè ſenſit hîc Theophilus. Sed vix quicquam certò poteſt definiri,
cùm deſideretur ipſa Conſtitutio, quam veriſimile eſt cùm priori Codice intercidiſſe.
Scio tamen extare Iuſtiniani Conſtitutionem, qua ſuſtinet quædam legata incertis 1 *L. ſi quis ad declinãdũ. C. de epiſco. & cler.*
perſonis generaliter relicta, nempe captiuis aut pauperibus. Sed id ipſum prius ab a-
liis Principibus conſtitutum erat. ¶ *NEC Per noſtram.*) Quaſi dicat: Inuenimus 2 *L. id quod pauperibus. L. nulli licere. C. de epiſcop. & cler.*
quidem multa, vt ſuſtinerentur legata relicta incertis perſonis: non tamen eò ſumus
progreſsi, vt etiam admitteremus incertum tutorem dari, ſicuti nec admiſerunt ve-
teres, qui grauiter intellexerunt certiori iudicio conſulendum pupillis. Quare nec tu- 3 *L. tutor incertus. De teſta. tute.*
tor rectè datur incertæ perſonæ.

Poſthumus autem alienus hæres inſtitui & antè poterat, & nunc 4 *L. tutor ita. De teſta. tut.*
poteſt: niſi in vtero eius ſit, quæ iure noſtro vxor eſſe non poteſt.

¶ *POSTHVMVS Autẽ alienus.*) Alciatus lib. 9. Parerg. cap. 1. iudicat aptiorem fore
huius loci lectionẽ, cum negatiua, POSTHVMVS AVTEM NON ALIENVS: cenſétque
apud Theophilũ legendum, οὐ ἀλλότριος potius quàm, ὁ ἀλλότριος: vt poſtquã dictũ
eſt, poſthumo alieno nihil olim relinqui potuiſſe, hîc adiiciatur, Poſthumo nõ alieno,
id eſt, ſuo ſemper potuiſſe, dum tamẽ ex iuſta vxore naſcatur. Sed cùm hanc negatiuã
nulli vel antiquiſsimi codices habeãt, non audet Alciatus mutare receptã lectionem.
Nec ſanè admodũ eſt opus. poteſt enim alia iuſta ſentẽtia elici. Admonet autẽ Lęlius
poſthumum alienum hoc loco intelligendum eſſe, qui ſit penitus alienus, hoc eſt, ex-
tra virilem poſteritatem. Hunc enim eſſe, qui & antea potuerat hæres inſtitui. Cæterũ
alienum poſthumum ex poſteritate non potuiſſe olim inſtitui. Quam diſtinctionem
ſi quis non recipiat, is videat, an hîc dicatur alienus poſthumus, antea quoque potuiſſe
inſtitui, quantùm ad iuris effectum: quia quanuis non poſſet olim iure Ciuili hæres
omnino inſtitui, aut ex eo relictam conſequi hæreditatem. inſtitutus tamen iuuabatur
à Prætore, vt per bonorum poſſeſsionem ſecũdum tabulas admitteretur. Hodie autẽ 5 *§ 1. inſ. de bon. poſſ.*
ex Iuſtiniani Conſtitutione etiã iure Ciuili fieri poteſt hæres. Sic itaque potuit anteà,
& poteſt nunc: ſed tamen aliter anteà, aliter nũc. vt hîc intelligamus Iuſtinianũ magis
loqui de ſimilitudine effectus, quàm iuris. quod ipſe poſteà tradit apertius. Paulus re- 6 *d. § 1.*
ſpondit, fideicommiſſum à poſthumo fratris filio, tanquam legitimo agnato & ab in- 7 *L. pen. De lega. 1.*
teſtato ſucceſſuro, poſſe relinqui, (vt ſcilicet ab inteſtato pręſtetur, ſicut pręſtari ſolet)
cùm in eo ſola defuncti voluntas ſpectetur. Quibus verbis ſignificare videtur non ſi-
militer potuiſſe ab eo legatum relinqui: quia ſcilicet nec inſtitui hæres poterat.
Sed hęc vix bene poſſunt illuſtrari quę in obſcuris incognitę antiquitatis tenebris de-
liteſcunt. ¶ *NISI In vtero eius ſit.*) Sic Paulus, Si (inquit) ex ea, quam nefas ſit du- 8 *L. ſi quis poſthumos. § pen. De libe. & poſth.*
cere, poſthumum hæredem inſtituero, non putat Pomponius rumpi teſtamentum,
ſcilicet primum, cùm hoc poſterius nullum ſit, nec valeat inſtitutio,

Si quidem in nomine, cognomine, prænomine, agnomine lega-
tarij teſtator errauerit: cùm de perſona conſtat, nihilominus valet lega-
tum. Idémque in hæredibus ſeruatur. & rectè. Nomina enim ſignifi-
candorum hominum gratia reperta ſunt: qui ſi alio quolibet modo in-
telligantur, nihil intereſt.

¶ *IN Nomine cognomine, prænomine, agnomine.*) Videtur hic deſumptus locus ex re-
ſcripto Imperatoris Gordiani, cuius verba ſunt hæc: Si in nomine, vel prænomine, ſeu
cognomine, ſeu agnomine teſtator errauerit, nec tamẽ de quo ſenſerit, incertũ ſit, error 9 *L. ſi in nomine. C. de teſta.*
huiuſmodi nihil officit veritati. Putat tamẽ Anto. Auguſtinus lib. 3. Emen. cap. 8. hîc
expungendam vocem agnominis, quòd eius veteres non meminerint, & non extet in
vetuſtis exemplaribus Inſtitutionum. Et reuera nihil ſignificat, quod non cõtineatur
appellatione cognominis. Vt autẽ horum verborũ diſcrimẽ breuiter explicemus: Pręe-

nomina erant ſingulis propria: quæ non ad familiam totam,ſed ad vnam tantùm perſonam pertinebant. & quia erant vulgò notiora, non niſi prioribus literis notabantur. Nec potuit ſanè vlla eſſe certior appellatio quàm prænominis. Prænomini ſubiungebatur familiæ ſeu gentis appellatio,quod Nomen ſpecialiter & propriè dicitur. Vt erat nomen Portiorum, Corneliorum, Iuliorum. Tertio loco addebatur cognomen: quod primum inuentum fuit ad diſcrimen ipſorum inter ſeſe gentilium:vt quum duæ eſſent familiæ Claudiæ: vna Marcellorum, altera Pulchrorum habuit cognomen. Et ex gente Cornelia alij Scipionum, alij Syllarum, alij Aſinarum cognomen habuere. Sed verum eſt quod ait Macrobius ex cognominibus ſæpè facta nomina:& rurſus ex nominibus cognomina,quemadmodum & ex cognominibus agnomina. Dicebatur autem propriè agnomẽ,quod ab euentu aliquo primum fuerat impoſitũ. vt Africani, Numantini,à victoriis:Labeones, Capitones,Cicerones,à quarundam notarũ ſignificatione primũ dicti ſunt:ſed hęc agnomina ad poſteros deinde propagata,facta ſunt cognomina.Sed & ipſius tribus appellatio cognomini pręponebatur. Veluti Seruius Sulpitius Lemonia Rufus.erat enim is ex Lemonia tribu.& plerunq; nõ niſi prioribus literis ſignificabatur ipſa tribus. veluti An.Capito. intelligitur enim Anienſis tribus. ¶ *LEGATARII.*) Vel etiam ipſius rei,quæ legatur:modò tantùm erretur in vocabulo,nõ etiam in communi ſiue appellatiuo nomine. Id quod

1 *L. ſi quis in fundi. De lega. 1.* elegãter docet Vlpianus his verbis:Si quis in fundi vocabulo errauit,& Cornelianum pro Semproniano nominauit: debebitur Sempronianus. Sed ſi in corpore errauit: nõ debebitur. Quòd ſi quis cùm vult veſtem legare,ſupellectilem aſcribit, dum putat ſupellectilis appellatione veſtẽ contineri: Pomponius ſcribit,veſtẽ non deberi:quemadmodum ſiquis putet auri appellatione electrum vel aurichalcũ contineri:vel (quod eſt ſtultius)veſtis appellatione etiã argentum cõtineri.Rerum enim vocabula immutabilia ſunt,hominum verò mutabilia.Hactenus Vlp. Porrò autẽ & ſi in finibus agri legati demõſtrandis fortè ſit erratum,non obeſſe errorem,ſi aliter de corpore conſtet,

2 *L. patronus. §. Sempronio. De lega. 3.* reſpondit Scæuolã:quemadmodum & ſi in regione deſignãda lapſus eſſet. Poſtremò necillud prætereundum eſt, non magis nocere, ſi in appellatione officij erratum ſit,

3 *dic. L. patronus. §. libertis.* quàm ſi in nomine. Cæterum potior eſſet nominis, quàm artificij demonſtrati ratio.

4 *L. qui habebat. De reb. dub.* Qua de re extat elegans Labeonis reſponſum,his verbis: Qui habebat Flaccum fullonem & Philonicum piſtorem, vxori Flaccum piſtorem legauit. Qui eorum, & num vterque debebitur? Placuit primò eum legatum eſſe, quem teſtator legare ſenſiſſet. quòd ſi non appareret,primùm inſpiciendum eſſe, an nomina ſeruorũ dominus nota habuiſſet. Quòd ſi nota habuiſſet: eum deberi, qui nominatus eſſet, tametſi in artificio erratum eſſet. Sin autem ignota nomina ſeruorum eſſent: piſtorem legatum videri, perinde ac nomen ei adiectum non eſſet. ¶ *SI De perſona conſtat.*) Alioqui enim

5 *L. quoties. De hæred. inſtit.* corrueret legatum,ſicut & ipſa hæredis inſtitutio. Quam enim nominauit perſonam, eam honorare non voluit teſtator: & quam voluit, eam non nominauit,nec aliter demonſtrauit. ¶ *IDEM Et in hæredibus.*) Nec in his modò vltimis voluntatibus,ſed

6 *L. ſi in nomine. L. quæ extrinſecus. §. vlt. De verb. ſignif.* & in cõtractibus,veluti ſtipulationibus,& emptionibus. Sanè & ſi in materia erretur, modò in corpore conueniat, valet ſtipulatio. ¶ *ET Rectè.*) Probat ergo hîc Iuſtinianus generale reſcriptum Gordiani, ex quo diximus præſentem locũ deſumptum:

7 *L. in emptionibus & venditionibus. De contrah. empt.* ſimul & hoc reſponſum Iuliani: Et ſi in prænomine vel agnomine erratum eſt, eum ad quem hæreditas pertinet, etiam bonorum poſſeſsionem accipere. ¶ *NOMINA*

8 *L. ſi in nomine. C. de teſta.* *Enim.*) Nomina impoſita eſſe ad recognoſcendos homines alibi quoque Iure Ciuili proditum eſt. Hácq; ratione Diocletianus prohibuit nomen mutari in alicuius frau-

9 *L. ſi ita ſcriptum. §. ſed & cùm. De bonor. poß. ſec. tab.* dem. Porrò autem ſi res aliter demonſtretur,quàm per nomen,nihil intereſſe,noſtro quoque iure traditum eſt.

1 *L. ad recognoſcẽdos. C. de ingẽ. manu.* Huic proxima eſt illa iuris regula, Falſa demõſtratione legatum non

2 *L. vna. C. de mutat. nomin.* perimi: veluti ſi quis ita legauerit, STICHVM SERVVM MEVM VERNAM DO, LEGO. licet enim nõ verna,ſed emptus ſit:ſi tamẽ de

3 *L. certum. D. ſi cert. pet. condic.* ſeruo conſtat, vtile eſt legatum. Et conuenienter, ſi ita demonſtrauerit, STICHVM SERVVM, QVEM A SEIO EMI, ſitque ab alio emptus: vtile eſt legatum, ſi de ſeruo conſtat.

¶ *HVIC Proxima.*) Vtroque enim caſu eſt error, ſed illic nominis, hîc qualitatis: illic

illic maximè circa perſonam, hîc ferè circa rem ipſam. Porrò autem regula, cuius meminit Iuſtinianus, traditur à Paulo, & Caio, & Florentino, & Pomponio. Extat lib. 1
xxxv. Pand. de conditionibus & demóſtrationibus & cauſis, & modis eorũ quæ in teſtamẽto ſcribũtur. De demóſtratione & cauſa Iuſtinianus hîc agit. De conditionibus 2
verò & modis non agit, cùm tamen imprimis res digna ſit, quæ non prætermittatur.
Et ſanè cùm de ſtipulationibus agit poſtea Iuſtinianus, de conditionibus diligenter tra- 3
ctat. Nos eodem loco plura etiam de iis adiiciemus, neque modò conditiones contra- 4
ctuum, ſed & legatorũ & vltimarum voluntatum perſequemur. Interea verò hoc loco ſi poſteaquam de cauſis dictum erit, dixerimus etiam de modis, ſatis ſuperque eſſe videbitur. ¶ *FALSA Demonſtratione.*) Adiecta ſcilicet ipſi rei legatæ. Nam id potiſſimùm tractatur hoc loco. Quòd ſi perſonæ ipſius legatarii adiiciatur falſa aliqua demóſtratio: diſtinguere ſolemus, vt ſi quidem fuerit deſumpta, à cõſanguinitate vel affi-
nitate, quę poſſit videri cauſam dediſſe legato, falſa noceat: niſi teſtator ipſe falſam eſſe 5
non ignorauerit, vt ſi admodum familiarem & amicum, ex conſuetudine fratrem appellet. Illud etiam notandum eſt, demonſtratione aliquando contineri conditionem, 6
vt tum, ſi falſa ſit, nocere dubium non ſit. Si tibi ita legauero, Decem, quæ tibi debeo: ſic interpretamur perinde atque ſi dictum eſſet, Si tibi ea centum debeo. vt ſi non debeantur, inane ſit legatum. Non enim videor hæredem meum onerare voluiſſe, vt aliquid daret, ſed tantùm tibi remittere, ſi quid mihi deberes, & liberationem legare. Sed ſi dixero, Centum, quæ mihi debes, tibi lego: ſimplex eſſe intelligitur &
ſine vlla conditione demonſtratio: vt & ſi falſa ſit, non noceat. Sanè ſi relatiuum iũ- 7
gatur verbo futuri temporis, conditionem magis quàm demonſtrationem ſignificari
reſponſũ eſt. ¶ *VELVTI Stichum.*) Obſeruandũ eſt hîc agi de Demóſtratione vnius 8
alicuius certæ ſpeciei. Nam ſi generi falſa demonſtratio adiiciatur, aliud eſt conſtitutũ. Vt ſi dixerit teſtator, Lego vxori veſtes, quas eius cauſa cõparaui: ſi nullas veſtes eius cauſa cõpararit teſtator, nihil debebitur ex legato. Nam nec apparet id, quod legatur,
corpus. Quòd ſi certas aliquas veſtes legaſſet teſtator: non obeſſet temerè adiecta hæc 9
demonſtratio, QVAS EIVS CAVSA COMPARAVI. Similiter vbi quantitas in genere legatur, non minus ipſa incertitudo, quàm falſa demonſtratio nocet. Veluti, ſi tibi, quod Titius debet, fuerit legatum: & is nihil debeat. At ſi certa quantitas expreſſa fuiſſet, non æquè perimeret falſa demonſtratio legatum: quia nihilominus apparet, quantum
fuerit legatum. Veluti ſi quis legauerit tibi certam quãtitatem, quam ait ſe tibi debere, 1
aut vxori decem, quæ dotis nomine acceperit. Nam & quanuis nihil prorſus dotis no
mine acceperit, debebitur tamen legatum. Sed ſi teſtator dixerit, Lego Titio decem, 2
quæ mihi ab eo debentur, vel quæ debet Sempronius: falſa demonſtratio noceret. Nã priori caſu non videtur teſtator voluiſſe ſuum hæredem onerare: nec aliud legaſſe, quàm liberationem: magiſque eſt falſa conditio, quàm demonſtratio. Similiter & poſteriori caſu, ſi non ſit debitor Sempronius, nullum eſt legatum. Nam & ſi ſuperſtes ab eo exegiſſem, extingueretur legatum. Quæ quidem omnia vnico ſuo reſponſo
eleganter complexus eſt Vlpianus. Porrò quod attinet ad quantitatem, quæ legatur 3
vt ſpecies: cùm ea tota pendeat à demonſtratione, qua primùm conſtituitur certum 4
corpus, veluti, Lego decem, quæ in arca habeo: non poteſt valere legatum, niſi quatenus vera eſt demonſtratio. quia nec aliter certum corpus eſt: nec deberi poſſit, quod non extat. ¶ *LICET Non verna, ſed emptus ſit.*) Verna propriè dicitur ſeruus domi noſtræ natus ex ancilla noſtra vel ſeruo. Olim veteres in magnis Reip. caſibus Ver ſacrum Diis vouebant. Quo voto quicquid ex ſuibus, ouibus, bobus, intra Calendas Martias, & Idus Maias apud quemque natum editúmve fuiſſet, continebatur: itémque & ex ſeruis nati. Sed quia eos immolare inhumanum videbatur: velabant adultos, velatóſque finibus exigebant, credentes eos ita expiari. Atque ii fuerunt, qui primùm Vernæ dicti ſunt, voto Veris ſacri. Poſtea vox latius accepta eſt, vt quicunque ſeruus apud nos natus eſſet, diceretur Verna, qui apud Græcos dicitur οἰκότριψ καὶ οἰκογενής. ¶ *SITQVE Ab alio emptus.*) Vel etiam à nullo prorſus emptus: ſed vel teſtatori donatus, vel ex hæreditaria cauſa acquiſitus. Quo certè caſu longius abeſt à vero demonſtratio: non tamen magis obeſt. Sicuti eadem eſt erroris cauſa & conditio, ſiue
hæres cœptam vſucapionem perfecturus credat defunctum emiſſe, quod ei donatum 5
eſt: ſiue quod emerit, ab alio emptum putet.

1 *L. falſa demonſtratio. De cód. & demonſtr.*
2 *L. demonſtratio falſa. De cond. & demonſtr.*
3 *L. ſi nominatim. De cond. & dem.*
4 *L. Quintus Mutius. 1. De au. & arg. leg.*
5 *L. nec apud. L. ſi pater. C. de hæred. inſtituend.*
6 *L. nemo dubitat. §. 1. De hæred. inſtitu.*
7 *L. ſi ſic. §. 1. De lega. 1.*
8 *L. 6 De lega. 1. L. 85. nuper conſtitutam. De lega. 3. L. 2. De hæred. inſt. L. 1. §. vlti. De cond. & dem.*
9 *L. Q. Mutius. 1. De auro & arg. leg.*
1 *d. L. ſi ſic. §. 1. De lega. 1.*
2 *L. 1. § ſed & ſi dotem. De dote relega.*
3 *dic. L. ſi ſic. §. 1. De leg. 1.*
4 *L. ſi ſeruus legatus. §. qui quinque. De leg. 1.*
5 *L. nunquam. §. vl. De vſucap.*

Longè magis legato falſa cauſa adiecta nõ nocet: veluti cùm quis ita dixerit, TITIO QVIA ME ABSENTE NEGOTIA MEA CVRAVIT, STICHVM DO, LEGO: vel ita, TITIO QVIA PATROCINIO EIVS CAPITALI CRIMINE LIBERATVS SVM, STICHVM DO, LEGO. Licet enim neque negotia teſtatoris vnquam geſſerit Titius, neque patrocinio eius liberatus ſit: legatum tamen valet. Sed ſi conditionaliter enunciata fuerit cauſa, aliud iuris eſt: veluti hoc modo, TITIO SI NEGOTIA MEA CVRAVERIT, FVNDVM MEVM DO, LEGO.

1 *L. demonſtratio. § quod autẽ. De cõd. & dem.*

2 *L. cũ tale § falſam cauſam. De cõd. & dem.*

¶*LONGE Magis.*) Deſumptus eſt totus hic locus ex reſpõſo Caii, qui iiſdẽ verbis vtitur, habẽtibus ſcilicet vim quandã ratiocinationis à maiori. Nẽpe quòd lõgè minus nocere debeat falſa cauſa, quàm falſa demonſtratio, quia ſit minus neceſſaria. Nam & ex mera puráque liberalitate legari poteſt, ſine vlla prioris meriti cáuſa. at non poteſt ſine aliqua rei legatæ demonſtratione. Vnde & adiecta cauſa ſolùm mouet dubitationem quandam, an & citra eam æquè legaturus erat teſtator. Id autem in dubio magis creditur: & contrariæ voluntatis probatio pertinet ad hæredem, qui propter falſam cauſam contendit legatum peremptum. At vbi falſa eſt demonſtratio: legatarius probare debet rem alioqui ita certam eſſe, vt illã nihil obſit. Cuiuſmodi ſanè diſcrimen falſæ cauſæ & demonſtrationis parum expendiſſe videtur hîc Theophilus, qui omittit hęc verba, LONGE MAGIS, & ſimpliciter cõfert falſam cauſam cũ falſa demõſtratione. Sanè in titulo Codicis, de falſa cauſa adiecta legato, ſimul etiã agitur de falſa demõſtratione.

3 *dic. § falſam cauſam.*

4 *L. 2. C. de falſa cauſ. adie. leg.*

¶*CVRAVIT.*) Obſeruandum eſt hic agi de tempore præterito: vt intelligas magis agi de cauſa, vt ita loquar, impulſiua, quàm illa finali: quæ quidem ad futurum pertinet, &, vt modus, adiicitur, veluti, Lego centum, vt hoc aut illud facias: eáque deficiente conſtat deficere & effectum. Sed & quæcunque cauſa ita cohæreret legato, vt ſi vera eſſet, ipſum teſtatorem obligaret: falſa perimit legatum, vtpote quod appareт falſo nomine eſſe relictum, nec niſi aduerſus teſtatoris voluntatem præſtari poſſe. ¶*CONDITIONALITER Enunciata.*) Hoc eſt, per modum conditionis. Reuera enim hîc non poteſt eſſe conditio, cùm ea in futurum feratur.

5 *L. cũ ad præſens. L. ita que ... fieret. pet cõd. L. ſi ſic. § 1. De lega. 1.*

¶*ALIVD Iuris eſt.*) Quia ſi deficiat illa conditio, deficit & legatum, quod deberi noluit teſtator aliter, quàm ſi reuera curaſſet negotia. ¶*CVRAVERIT.*) Et hoc verbum in præterito tempore accipiendum eſt, non ſecus atque illud, curauit. Vnde & Theophilus vtroq; loco vſus eſt vno eodémque verbo præteriti temporis, διῴκησε. Nec ſanè teſtator appellaſſet ſua negocia, ſi de futuris ſenſiſſet, quæ magis hæredis ſunt. Itaque hæc verba, Si negocia mea curauerit, rectè interpretabimur, Si apparuerit eum mea negotia iam curauiſſe. Nam & quidam vetuſti Codices ſimpliciter hîc legunt, CVRAVIT. atque ita legiſſe videtur & Theophilus. De cauſa dictum eſt hactenus. Sed de modo quoque dicendum eſt. Itaque quod eò pertinet paſſus hîc ſum ex noſtris in Pandectas commentariis deſcriptum inſeri. Tractatum autem de conditionibus, qui coniungi ſolet, alio poſtea forſitan loco ſubiungam. Nunc in ſumma coniunctim complectar, quæ ad cauſam & modum pertinent. De cauſa primùm videamus. Ea enim prima eſt, quæ nos ad aliquid agendum ſiue inter viuos ſiue in teſtamento, impellit: & propter quàm aliquid fit. Ea autem aut ad præteritum refertur, aut ad futurum: ſed ſæpius & propriè magis ad pręteritum. Cauſam in pręteritum conferri ait Vlpianus. Hanc ſi falſa ſit, non nocere vltimis voluntatibus. ſed neque iis quæ inter viuos geruntur, regula iuris eſt. Ait Papinianus, Falſam cauſam legato nõ obeſſe verius eſſe, quia ratio legãdi legato non cohæret. Nempe legatum proficiſci poteſt, & ſolet ex mera liberalitate, nullius alioqui meriti cauſa vel expreſſum vel prouocatum. Quod quidem rectè dicitur, & de iis, quæ quis inter viuos largitur. Pompõnius loquens de iis, quæ ob cauſam præteritam dantur, proponit hoc exemplum cùm ideò do, quòd aliquid à te cõſecutus ſum, vel quod aliquid à te factum eſt. Et adiicit: vt etiam ſi falſa cauſa ſit, repetitio eius pecuniæ non ſit. Sic Paulus repeti non poſſe ait quod ob cauſam datur, puta quod negocia mea adiuta ab eo putaui, licet non ſit factum: quia donare volui, quãuis mihi falſo perſuaſerim. Si tamen appareat, alia fuiſſe voluntate, eum, qui dat vel legat,

6 *L. ſi ita. 12. De cond. & dem.*

7 *L. 71. cũ tale § falſam. De cond. & dem.*

8 *L. 1 De donat.*

9 *L. 52. damus. De cond indeb.*

1 *L. 65. in ſumma § id quoque. De cond. ind.*

certo

certè tunc falſa cauſa noceret. Plerunq; (inquit Papinianus) doli exceptio locú habe- 1 *dic. §. falſam.*
bit, ſi probetur aliàs legaturú non fuiſſe. Hac autem fuiſſe méte facilè intelligetur, qui
etiam veluti conditionem adiecerit. Cùm docuiſſet Caius cauſam falſam non nocere, 2 *L. 17. demonſtratio. §. quod autẽ. De cõd. et dẽ.*
ſubiecit: At ſi conditionaliter concepta ſit cauſa, veluti hoc modo, Titio ſi negotia
mea curauerit, fundum do: Titius filius meus, ſi frater eius centum ex arca ſumpſerit,
fundum precipito: ita vtile erit legatum, ſi & ille negocia mea curauerit, aut huius
frater centum ex arca ſumpſerit. Dixerat Vlpianus, ſi ita legatum ſit, QVONIAM FILIVS 3 *L. 12. ſi ita. De cõd. & dem.*
MEVS MAIOR EX ARCA MEA DECEM SVSTVLIT, HAERES MINOR FILIVS DECEM E MEDIO SVMITO,
deberi legatum, quia idcircò relictum eſt, vt conditio filiorum exæquaretur. Adiecit
autem, & ſanè hæc cauſa eſt, quæ in præteritum confertur. Quæ verba quandam ve-
luti Antypophoram continẽt, & illud tacitè ſignificant, etiamſi filius nihil ſuſtuliſſet:
nec de conditione filiorum exæquanda ageretur, tamen legatum valere. Quod quidẽ
certè dici non poſſe Caius oſtendit, vbi alia mente teſtatorem fuiſſe appareret, veluti
ſi conditionaliter cauſam illam enunciaſſet. Quanquam etiam ex veriſimili loquẽtis
voluntate accipi interdum poſsit SI, pro QVIA. Conditiones in preteritum conceptas,
(ſi ita appellandæ ſunt cauſæ conditionaliter expreſſæ) ſi falſæ ſint, nocere tam vlti-
mis voluntatibus, quàm contractibus, iuris perpetui regula docet. Neque (quod ineptè
vulgus facit) diſtinguendum arbitror, an fuerint ſemper impoſsibiles, an verò veræ
aliquando eſſe, & extare potuerint. Cùm enim à principio nõ ſuſpendant quod agi-
tur, ſimpliciter dicimus id valere, ſi veræ ſint: non valere, ſi falſæ. Interpretes noſtros
fefellit, & ad ineptam illam diſtinctionem confingendam impulit corrupta cuiuſdam
legis lectio. Porrò ſæpe etiam cauſa refertur ad futurum: quam Iuriſconſulti ſpecia-
liter Rem vocant. Sic enim Pomponius diſtinguit, vel dari ob cauſam præteritam, 4 *L. 52. damus. De cond. indeb.*
vel ob rem, vt aliquid ſequatur: quo non ſequente, repetitionem cõpetere ait. Eóque
pertinet tractatus de conditione cauſa data, cauſa non ſecuta, ſiue de conditione ob
cauſam. Potéſtque ea, ſiue res, ſiue cauſa, Modus appellari. De modo nunc videamus.
Caius poſteaquam de cauſa in præteritum dixit, adiecit: Si cui in hoc legatum ſit, vt 5 *L. 57. demonſtratio. §. vlti. De cond. & dem.*
ex eo aliquid faceret, ſub modo legatum videtur. Scio modum & apud Latinos au-
tores, & apud Iuriſconſultos variè accipi. Sed vulgares eius verbi ſignificationes, quę
huc non pertinent, nunc omitto. Cæterum cùm de eo agitur in tractatu conditionũ,
ſignificat moderationem quandam rei de qua agitur adiectam: vt qui rem illam con-
ſecutus erit, aliquid vel faciat vel det. Ac interdum quidem etiam conditio appellatur. 6 *L. 21. liberto. §. Lucius. De ann leg. L. 44. Mænia. De man. teſt. L. licet. vt leg. nom. cau. L. 70. Titio centũ. §. 1. De cõd. & dem.*
Sed à vera tamen conditione multùm differt. nam neque obligationem differt ſuſpẽ-
ditve, neque impedit diem cedere. Modeſtinus loquens de teſtatore, qui ita ſcripſit,
SERVI MEI SVB HAC CONDITIONE LIBERI SVNTO, VT MONVMENTO MEO LVCERNAM ACCENDANT,
ET SOLENNIA MORTIS PERAGANT: reſpondit neque contextum verborum neque mentem
teſtatoris eam eſſe, vt libertas ſub conditione ſuſpenſa ſit, cùm liberos eos monumẽto 7 *dic. L. Mænia.*
adeſſe voluerit. officio tamen iudicis eos eſſe compellendos teſtatoris iuſsioni parere.
Quòd ſi modus non impedit, cedere diem legati: non impediet etiam, quin legatum
ad hæredem legatarii tranſmittatur, licet legatarius antequam modum illum impleret,
deceſſerit. Quo rurſus nomine modus hic à conditione differt. Quid dico diem ce-
dere? ſed neque eum uenire modus prohibet. Poſſet enim ſtatim peti quod ita legatũ
eſt vel debetur. Sufficit enim cautionem offerri. Papinianus à conditionibus diſtin- 8 *L. 79. eas cauſas. De cond. & dem.*
guit eas cauſas, quæ habent morã cum ſumptu, (ſic enim modos deſcribit) & admitti
cautione oblata docet, exemplúmque hoc proponit, Si cui datum ſit aliquid vt mo-
numentum faciat. Ac iam ſanè olim id docuerat Trebatius, cùm reſpondit, Si cui le- 9 *L. 40. quibus. §. vlti. De cond. & dem.*
gatum ſit vt monumentum faciat, pro eo habendum eſſe, ac ſi ita legatum eſſet, ſi ſa-
tiſdediſſet ſe ita facturum. Sed & cùm in teſtamento ſcriptum eſſet, Stichum Titio le-
go, ita vt eum manumittat: dixit Iulianus petenti legatario Stichum, exceptionẽ doli
mali obſtaturam, niſi cauerit ſe libertatem ſecundum voluntatem defuncti præſtatu-
rum. Conditio ante omnia implenda eſt, vt quod ſub ea relictum eſt, conſequamur. 1 *L. 48. cum in teſtamẽto. De fideic. liberta.*
Sed ſi quid ſub modo relictum ſit, non ita ante omnia modus implendus eſt, vt id cõ-
ſequamur: verùm cautio ſufficit. Hæc tamen ſaltem vna neceſſaria eſt. Nam etſi of-
ficio iudicis, legatarij vt modum aſcriptum impleant, compelli poſsint: & ſi modus 2 *L. Mænia. De man. teſt.*
non impleatur, legatum ſolutum reuocari poſsit: Tamen cautionem omitti non de- 3 *L. liberto. §. Lucius. De annis lega.*
bere viſum eſt. Ac eam quidem hæres abs legatario exigit, etiamſi ſua alioqui non in-

1 *L.19. ſi tibi. De leg. 3.*

terſit modum impleri. Sic enim veteres reſponderunt, ſi tibi legatum eſt, vti quid facias: etiam ſi non interſit hæredis id fieri, negandam tibi actionē, ſi non caueas hæredi futurum, quod defunctus voluit. Si tamen ſolius legatarii interſit, vt modus aſcriptus non tam neceſſarium præceptum continere videatur, quàm conſilium & admonitionem quandam eius rei, quæ illi quidem vtilis eſſe videtur. Sed eius tamen alioqui arbitrio relicta intelligatur: cùm id poſsit, ſi velit, legatarius negligere, non erit cautio

2 *L.70. Titio cētum. De cond. & dem.*

neceſſaria. Id Papinianus eleganter his verbis oſtendit: Titio centum ita vt fundum emat, legata ſunt. non eſſe cogendum Titium cauere Cæcilius exiſtimabat: quoniam ad ipſum duntaxat emolumentum legati rediret. Sed ſi filio fratris alumno minus induſtrio proſpectum eſſe voluit, intereſſe hæredis credendum eſt. Atque ideò cautionem interponendam, vt & fundus comparetur, & poſtea non alienetur. Prudenter profectò, vt in cauſa prȩterita, ſic etiam in modo aſcripto, Papinianus, cùm ius cōmune propoſuit, non negligit coniecturas voluntatis, à qua ius illud dependet, vt ſi eam aliam fuiſſe appareat, ius aliud ſtatuatur. In contractibus, & iis quæ inter viuos geruntur, eadem planè eſt ratio. Sic enim & cùm Titio decem donaſſem, vt inde Stichū

3 *L.2. §. vlt. & L. 3. De donat.*

emeret: & quæreretur non empto Sticho quid ſtatuendum eſſet: reſponſum eſt, facti magis quàm iuris quæſtionem eſſe. Et ſi appareat me omnino dediſſe, vt emeret Stichum, neque aliter donaturum fuiſſe, conditionem quandam ſubeſſe videri, vt inutilis ſit donatio, ſi Stichus non ematur. Sed ſi aliàs quoque donaturus eram, cauſam magis donationis, quàm conditionem illam fuiſſe. Cauſam (inquā) non (vt loquútur) finalem, quæ omnino implenda ſit: ſed quam vocant impulſiuam, quȩ neceſſaria non eſt, neque principalis: vt huic omnino acceptum ferre non debeamus, quod actū eſt. Et generaliter hoc in his donationibus definiendum eſſe, ait multum intereſſe, cauſa donandi fuerit, an conditio. Si cauſa fuerit, ceſſare repetitionem: ſi conditio, repetitioni locum fore. Porrò ad illuſtrandum diſcrimem conditionis & modi, pertinēt

4 *L.20. cauſam. §. vlt. De manumiſſ.*

& alia quȩdam Prudentūm reſponſa. Papinianus, cùm quæreretur de ſeruo ita empto, vt intra certum tempus manumitteretur, & interea domino emptori certā mercedem annuam præberet, reſpondit, Conditionem, libertatis mercedem non facere, ſed obſequio temporariæ ſeruitutis modum prȩſtitutum eſſe. Quibus modis ſignificat non propterea ſuſpendi ac differri libertatem (ea enim vis conditionis eſt, non modi) ſed li-

5 *L. 41 cum ab eo. De contrah. empt.*

berum factum ad eam mercedē teneri. Huius loci eſt & illud Iuliani reſponſum, Fundum, quem alii obligaueras, à te ſic emi, vt eum intra certum tempus liberares: non ſub conditione, ſed ſub modo emptionem factam intelligi, traditum eſt, vt neque cōtractus interea ſuſpendatur, neque prohibeatur emptor poſt illud tempus exemplo agere aduerſus venditorem vt fundum liberet. Sed ſi ſub conditione facta eſſet emptio, veluti, SI EVM LIBERES FVNDVM INTRA TALE TEMPVS, non poſſe agi vt conditio impleatur, Iulianus reſpondit. Nempe conditio ea erat in voluntatem poteſtatémque venditoris collata: & interea vim contractus inhibet atque ſuſpendit. Hæc ſunt quæ ex Iuriſconſultorum libris breuiter repetita de modo dici poſſe videntur. Sed Cæſares etiam, quid

6 *L.1. C. de his quȩ ſub mo.*

illi hac quoque de re reſcripſerint, audiamus. Antoninus Caracalla reſcripſit, in legatis etiam modum aſcriptum, pro conditione obſeruari. Sed hoc tantùm eò pertinet, vt nō minus modus implendus ſit, quàm conditio impletur: quanquam ille poſterius, hæc

7 *L. 2. C. illo tit.*

ante omnia impleatur. Gordianus verò noui aliquid adiecit. Cū enim olim ex modo non daretur actio illi, cui legatarius ita quippiam dare iuſſus erat aut reſtituere: eam dari voluit. Veluti ſi tibi domum legauerim ita vt Titio centum des. vel eam domum reſtituas: vbi legatum acceperis, poteris à Titio conueniri. De conditione non idem dici poſſet. Nam cùm ante omnia implenda ſit, mirum non eſt, ſi re integra nullum ius tribuat nullámque actionem iis, in quorum perſona, ſi impleretur, implendo fuiſſet. Si itaque te inſtitui hæredem SI TITIO DECEM DEDERIS: Titius tanquam legatarius

8 *L. ſi quis ſub conditione dādorum. D. ſi quis omiſſa cauſa teſt.*

non habet ius petendi decem: neque de te quæri poterit, ſi omiſſa cauſa teſtamenti ab inteſtato ſuccedas. Sanè tamen cùm vnus hæres rogatus eſſet reſtituere ſuam portionē cohæredi, accepta ab eo certa quantitate. Vlpianus reſpondit, duplex eſſe fideicom-

9 *L. ſi fideicommiſſ. §. cùm eſſet. De leg. 3.*

miſſum, non modò vt hæres cogi poſsit fideicommiſſario reſtituere parato prȩſtare quantitatem, ſed etiam vt poſsit ab eo petere quantitatem, paratus portionem illi reſtituere. Fingamus itaque ſic fuiſſe fideicommiſſum vnum ſub conditione, alterum ſub modo: perinde atque ſi dictum eſſet: VOLO VT TVAM PARTEM COHAEREDI RESTITVAS. SI

TIBI

TIBI DECEM DEDERIT, ET VOLO COHAEREDEM TIBI DARE DECEM, VT TV ILLI RESTITVAS TVAM PORTIONEM. Atque ita facilè id interpretamur, quia inter cohærédes res eſt: quos inuicem obligare, atq; onerare facilè potuit teſtator. Alioqui verò rectè dicitur, id quod in conditione tantùm poſitum eſt, nullam inducere (vt loquuntur) certam diſpoſitionem: nullam continere obligationem, nullam denique neceſsitatem conditionis implendæ. Porrò Antoninus Caracalla illud in modo expreſsit, quod in conditionibus 1 ſæpe quæritur, an excuſetur is per quem non ſtat, quo minus modum aſcriptum impleat. Nam cuidam Saturninæ reſpondens ait, ſi per te non ſtat, quo minus voluntati teſtatoris pareas, ſed per eum, cui nubere iuſſa es: quo minus id quod tibi relictum eſt obtineas, non oberit. Sic & alii Cæſares, cùm reſcriberent dictam legem donationi, 2 ab eo, qui hanc ſuſcepit, non impletam, condictioni facere locum: nominatim adiiciunt, Si non impoſsibilem contineat cauſam: & loquuntur de eo qui dictæ legi, cùm poſſet nó paruit. Certè quoties modus iam tum cùm aſcribitur, impoſsibilis eſt neque iis, quæ in teſtamento relinquuntur, neque iis, quæ inter viuos aguntur, nocet: Aliter atque conditio: quę ſi impoſsibilis ſit, contractibus ſaltem nocet. Suſpendit enim obligationé, vt non antea naſcatur q̃ conditio extiterit. Quòd ſi modus cauſáve cùm aſcriberetur, impoſsibilis non erat: Sed poſtea per aliquem caſum fiat, quominus impleri poſsit: certè, vt in conditione, diſtinguendum videretur, vtrum à principio in eius poteſtatem, qui modum implere iubebatur, collatus is fuerit: vt tum, ſi per eum non ſteterit, excuſetur. Quid verò ſi modus, qui aſcriptus eſt, turpis ſit? Certè ius illud perpetuum ſequemur, quod in códitione ob turpem cauſam traditur: vt ſi turpitudo ex parte vtriuſque ſit: non poſsit quidem quod promiſſum eſt, peti: ſed iam ſolutú non poſsit etiam repeti.

1 *dic. L. 1. C. de his quæ ſub. mò.*

2 *L. dictā. C. de cond. ob. cau.*

An ſeruo hæredis rectè legemus, quæritur. & conſtat purè inutiliter legari: nec quicquam proficere, ſi viuo teſtatore de poteſtate hæredis exierit: quia, quod inutile foret legatum, ſi ſtatim poſt factum teſtamentum deceſsiſſet teſtator, hoc non debet ideò valere, quia diutius teſtator vixerit. Sub códitione verò rectè legatur ſeruo, vt requiramus, an quo tempore dies legati cedit, in poteſtate hæredis non ſit. Ex diuerſo, hærede inſtituto ſeruo, quin domino rectè etiam ſine códitione legetur, non dubitatur. Nam etſi ſtatim poſt factum teſtamentum deceſſerit teſtator: non tamen apud eum, qui hæres ſit, dies legati cedere intelligitur: cùm hæreditas à legato ſeparata ſit, & poſsit per eum ſeruum alius hæres effici, ſi prius, quàm iuſſu domini adeat, in alterius poteſtatem tranſlatus ſit: vel manumiſſus ipſe hæres efficitur: quibus caſibus vtile eſt legatum. Quòd ſi in eadem cauſa permanſerit, & iuſſu legatarii adierit, euaneſcit legatum.

¶ *AN Seruo hæredis.*) Hîc Iuſtinianus duplicem tractat quæſtionem. Prior eſt, an, ſi dominus inſtituatur hæres, eodem teſtamento legari poſsit eius ſeruo. Altera an ediuerſo, ſeruo hæreditas, & eius domino legatum relinqui poſsit. Docet autem vtrunq; fieri poſſe, ſed quodam diſcrimine: quia priori caſu non niſi ſub conditione relictum legatum valeat. addit etiam diſcriminis rationem, ſed quæ fiet dilucidior, ſi adiiciamus alias quinque iuris regulas eodem pertinentes. Confundi obligationem, ſi in vnā perſonam concurrant, iura auctoris & rei. Ab hæreditate adita cedere diem hæreditatis, quo ipſa acquiritu[3]r. Legati puri diem cedere à morte teſtato[4]ris. Legati conditionalis 3 diem primùm cedere exiſtente conditio[5]ne. Nó poſſe quem ſimul & legatarium eſſe, 4 & hæred[6]em: vt nemo ſibi ipſi debere poteſt. ¶ *CONSTAT Purè inutiliter legari.*) 5 Nam quicquid tandem hîc agat dominus hæres ſcriptus, non poteſt eſſe legato locus. Si hæreditatem repudiat: corruunt, hoc ſaltem iure, legatā[7]. Si adeat, obeſt concurſus. 6 Cùm enim dies puri legati ſeruo relicti iam ceſſerit: acquireretur domino legatum per ſeruum eodem momento, quo hæreditatem adit. At vbi ſeruo ſub conditione legatur: 7 nihil tale metuendum eſt. Nam euenientis conditionis tempore, quo primùm intel-

3 *L. vnica. § in nouiſsimo. C. de cad. toll.*

4 *dic. §. in nouiſsimo.*

5 *L. cedere diem. De ver. ſignif.*

6 *L. & quidem. L. legatū eſt. §. 1. De lega. 1.*

7 *L. ſi tibi homo. §. cum ſeruus. De leg. 1. L. ſi nemo. De teſtam. tute.*

ligitur acquiri legatum, poteſt ſeruus vel liber eſſe, vel alium habere dominum.

¶ *NEC Quicquam proficere.*) Hic Iuſtinianus occurrit tacitæ obiectioni quorundam, qui cauſarentur facilè tolli poſſe impedimentum: nempe ſeruo manumiſſo, aut alienato ante mortem teſtatoris, vel aditam eius hæreditatem. Reſpondet enim ex regula Catoniana, non conualeſcere legatum, quod ab initio fuit inutile. Ea autē, ſic (vt inquit

1 *L. 1. De reg. Caton.* Celſus) definiebat: Quòd ſi teſtamenti facti tempore deceſsiſſet teſtator, inutile foret, id legatum, quandocunque deceſſerit, non valere. Paulus generalius etiam dixit[2].

2 *L. 30. quod ab initio. De reg. Iur.* Quod ab initio vitioſum eſt, non poſſe tractu temporis conualeſcere. Et alio loco ex-

3 *L. cætera. §. 1. De leg. 1.* emplum & ſuæ & Catonianæ regulæ proponit[3]. Poſteaquam enim tradidiſſet Senatuſconſulto cautum eſſe, legari non poſſe, quæ ædibus iuncta ſunt, narrat quæſitum fuiſſe & tractatum, an ſaltem cùm marmora ab ædibus ſeparata fuerint, legatum conualeſcat. Reſpondet autem, ſi ab initio nō conſtitit legatum, ex poſtfacto non conualeſcere. Purum itaque hoc legatum regula Catoniana impediri. Addit & aliud exemplum: Quemadmodum (inquit) nec re mea legata mihi, ſi poſt teſtamentum fuerit alienata, legatum conualeſcit, quia vires ab initio legatum non habuit. Quod & Iu-

4 *§. ſed ſi rē. Sup. eod.* ſtiniano placuiſſe videtur[4]. ¶ *SVB Conditione verò*) Regulam Catonianam ad legata Catoniana non pertinere ait idem Paulus eodem loco. Itaque & meam rem mihi

5 *L. mea res. De cond. & dem.* ſub conditione non inutiliter legari, alio etiam loco dixit[5]. Conſtat conditionem legatorum nō retrotrahi, ne quidem ad tempus mortis: nec eorum diem cedere antequā conditio exiſtat: vt tum etiam primùm legatum eſſe relictum videatur. Hoc itaque tempus potius quàm teſtamenti hîc inſpicitur: vt ſatis ſit legatum eo tempore non eſſe inutile, quo conditio exiſtit. Neque noceat fuiſſe inutile teſtamenti tempore: quo quidem etſi mortuus fuiſſet teſtator, non magis propterea corruiſſet legatum, quod abs ſua adhuc conditione pendebat. ¶ *NON Tamen apud eum.*) Hoc eſt, Non poteſt intelligi legatum, quod domino relictum eſt, acquiri ſeruo hæredi, ſicuti nec domino legatario ſtatim acquiri hęreditas ſeruo relicta. Prius enim opus eſt vt ſeruus iuſſu domini eam adeat. Itaque nō poteſt nō eſſe prius acquiſitū legatū, quod purum eſt, & cedit à die mortis teſtatoris. Sic vt vno eodémque momento non poſsit hîc in vnā perſonam concurrere legatum & hæreditas. Quòd ſi cui videantur hæc maioris acuminis quàm vſus, quia nulli ſint hodie ſerui, is mihi admonendus eſt, eadem eſſe cō-

6 *L. à filio. L. quæſitum. De leg. 1.* ſtituta & in filiofa. ac patrē[6]: modò tamen interim meminerimus nouæ Conſtitutionis Iuſtiniani, ſolum vſumfructum aduentitiorum patri acquiri. ¶ *CVM Hæreditas à legato ſeparata ſit.*) Hoc eſt, Cùm ad alium hæreditatis, ad alium legati commodum pertinere poſsit: nec ea hîc permiſceantur aut confundantur, ſaltem vno eodémque tempore: cùm non acquirat dominus ſeruo, ſed ſibi per eum acquirat ipſam etiam hæreditatem, quam iuſsit eum adire. quod quidem non poteſt non fieri longo interuallo poſt acquiſitionē legati, quod cedere intelligitur à die mortis: vt quandocunque adeatur hæreditas, ex eo tempore acquiſitum videatur. ¶ *ET POSSIT Per eum ſeruum alius hæres effici.*) Si quis dicat, etiam in priori caſu idem euenire poſſe, vt ſcilicet alius efficiatur hęres per ipſum dominum, qui inſtitutus eſt, & deinde alterius ſeruus factus. Reſpondeo, hîc non expectari, nec conſiderari tam triſtem fortunam, aut eius periculum: & rariorem eum eſſe caſum, quàm vt meruerit curam Legiſlatoris. Poſſet ſanè etiam dominus, ſi ſe arrogandum daret, arrogatorem facere: ſed cùm etiam eius fiat ſeruus legatarius, neceſſe eſt eum vel legatum vel hæreditatem hæredem reiicere, cùm non poſsit vtrunque ſimul conſequi. Porrò illud poſtremò eſt obſeruandum, le-

7 *L. licet Imperator. De lega. 1.* gatum ab hærede fruſtrà relictum, poſſe ſuſtineri, ſi hæredi adiectus ſit ſubſtitutus, à quo cenſeatur repetitum[7]. Vt ſi dominus hæres non fiat, poſsit ſaltem conſequi legatū ſeruo relictum à ſubſtituto.

Ante hæredis inſtitutionem inutiliter anteà legabatur: ſcilicet quia teſtamenta vim ex inſtitutione hæredis accipiunt, & ob id veluti caput atque fundamentum intelligitur totius teſtamenti, hæredis inſtitutio. Pari ratione nec libertas ante hæredis inſtitutionem dari poterat. Sed quia inciuile eſſe putauimus, ſcripturæ ordinem quidem ſequi (quod & ipſi antiquitati vituperandum fuerat viſum) ſperni autem teſtatoris

voluntatem:

voluntatem: per noſtram Conſtitutioné & hoc vitium emendauimus: vt liceat & ante hæredis inſtitutionem, & inter medias hæredum inſtitutiones legatum relinquere, & multò magis libertatem, cuius vſus fauorabilior eſt. Poſt mortem quoque hæredis aut legatarii ſimili modo inutiliter legabatur: veluti ſi quis ita dicat, CVM HÆRES MEVS MORTVVS FVERIT, DO, LEGO. item, PRIDIE QVAM HÆRES AVT LEGATARIVS MORIETVR. Sed ſimili modo & hoc correximus, firmitatem huiuſmodi legatis ad fideicõmiſſorum ſimilitudinem præſtantes, ne in hoc caſu deterior cauſa legatorũ, quàm fideicõmiſſorũ inueniatur.

¶ *INVTILITER Anteà legabatur.*) Huius antiquitatis Paulus lib. 3. Sententiarum
meminit. Et legimus priſcum & ſolennem fuiſſe apud Romanos morem, vt primo
teſtamenti capite, hæredis fieret inſtitutio, deinde ſubiiceretur Subſtitutio, tandem in
ima cera legata relinquerentur, religioſa quadam obſeruatione certi ordinis: quem tamen etiam ante Iuſtinianum apparet ſæpe fuiſſe neglectum. Nam & in priſco illo Lucii Cuſpidii teſtamento, quod ſuprà exhibui, à legatis ſumitur exordium. ¶ *VIM.*)
Hoc illud eſt, quod Longinus aduocatus fiſci dixit aliquãdo coram Antonino Imp.
non poteſt illud teſtamentum valere, quod hæredem non haberét. Et Iulianus ait, ta- 1 *L. pen. De his quæ in teſt. del.*
bulas teſtamenti non intelligi, quibus hæres ſcriptus non eſt, ſed magis codicillós.
¶ *SED Quia inciuile.*) Nó eſt quidem omnino inciuile ſequi ordinem ſcripturæ (nam 2 *L. vlt. De iure cod.*
id in iure ſæpe fit) ſed eſt inciuile poſtponere teſtatoris voluntatem, cùm Leges tum 3 *L. quoties. De vſufr. L. generaliter. §. ſi quis ergo. De fideicõ. libert.*
demum ſequantur ordinem ſcripturæ, cùm facit ad coniecturam dubiæ voluntatis. Et
alioqui verum ſit, quod ait Papinianus, ordinem ſcripturæ non impedire cauſam iuris, ac voluntatis. ¶ *QVOD Et ipſi.*) Hæc parentheſis indicat etiam antiquitatem
vituperaſſe inciuilem illam præſcripti ordinis ſeruitutem, nec raró contempſiſſe. For- 4 *L. cum pater. §. fidei tuæ. De lega. 2.*
taſsis aptius eſſet, ſi coniiceremus, quandam hîc eſſe factam metatheſin horum verborum, quod &: potiúſque legendum, &, (quod & ſcilicet) hoc modo: Scripturæ ordinem quidem ſequi, & (quod ipſi antiquitati vituperandum fuerat viſum) ſperni teſtatoris voluntatem. Sic enim fortaſsis melius ſignificabitur quid antiquitati maximè diſplicuerit, nempe ſperni teſtatoris voluntatem. Sed huic coniecturæ refragatur exemplarium fides, & ipſius quoque Theophili verſio. ¶ *PER NOSTRAM Conſtitutionem.*) Non extat alia, quàm eá, quæ ſcripta ad Mennam Præfectum Prætorio, ſta- 5 *L. ambiguitates. C. de teſtamen.*
tuit non obeſſe voluntati vitia ſcripturæ, aut tabellionum. ¶ *ET Inter medias.*) Quo
caſu olim non niſi dimidium debebatur, nempe id, quod poſt inſtitutiones adiiciebatur, ſaltem ſi per vindicationem relinquebatur. ¶ *CVIVS Vſus fauorabilior eſt.*) Anteà
dixit Iuſtinianus, huius fauore antiquos Legumlatores multas etiam communes regu- 6 *§. vlt. ſupr. De donat.*
las ſtatuiſſe. ¶ *HAEREDIS Aut legatarii.*) Quid autem ſit in contractibus, alibi
annotabimus. ¶ *ITEM, Pridie quàm.*) Vt hoc exemplum rei, de qua agitur, con- 7 *§. poſt mortem. infr. de inutilib. ſtip.*
ueniat, ſciendum eſt, videri quidem hîc legari ante mortem, nempe pridie: tamen cùm
certum eſſe non poſsit, niſi morte ſubſecuta, quis tandem fuerit dies relicti legati, quia
incertus ſit mortis futuræ dies: ideo perinde habetur, atque ſi poſt mortem eſſet legatum: vbi ſcilicet alio quidem citeriori die legatur, ſed qui ante mortem certus eſſe non
poſsit. ¶ *ET Hoc correximus.*) Extat Iuſtiniáni Conſtitutio, qua probat legata poſt 8 *L. vnica C. vt act. ab hær.*
mortem compoſita: ſtatuítque, vt actiones & ab hæredibus, & contra hæredes incipiát.
¶ *FIRMITATEM Præſtantes.*) Aliquo tamen diſcrimine mortis. Nam quod poſt
mortem legatarii relinquitur, purum eſt. quod verò poſt mortem hæredis, incertam
habet conditionem, quia ſit incertum, an hæres morietur adhuc ſuperſtite legatario.
Nam ſi legatarius prius moreretur, non tranſmitteret legatum ad ſuum hæredem. Deinde & illud obſeruandũ eſt, id quod poſt morté hęredis legatur, præſtari quidem ab
hærede ipſius hæredis, ſed aliter ſi nominatim eſſet relictũ ab ipſo hærede hæredis: quia
priori noſtro caſu magis onus eſt ipſius primi hæredis, poſt cuius mortem legatur: 9 *L. pœnales. D. ad leg. Falcid.*
eiúſque bona minuere dicitur. Quod in fideicommiſſo magis apparét. Rurſus quod
legatum eſt poſt mortem legatarii, accipit quidem hæres legatarii, non alio quàm hæ- 1 *L. cohæredi. §. cum filia. De vulg. & pupil.*
reditario titulo: adeò vt hoc legatũ referatur inter bona ipſius legatarii. ¶ *HVIVSMODI Legatu.*) Quibuſlibet & quarumcunque tandem rerum. 2 *dic L. pœnales.*

Pœnæ quoque nomine inutiliter anteà legabatur, & adimebatur, vel transferebatur. Pœnæ autem nomine legari videtur, quod coercendi hæredis cauſa relinquitur, quò magis aliquid faciat, aut non faciat: veluti ſi quis ita ſcriſperit: HÆRES MEVS, SI FILIAM SVAM IN MATRIMONIVM TITIO COLLOCAVERIT: vel ex diuerſo, SI NON COLLOCAVERIT DATO DECEM AVREOS SEIO: aut ſi ita ſcripſerit, HÆRES MEVS SI SERVVM STICHVM ALIENAVERIT: vel ex diuerſo, SI NON ALIENAVERIT TITIO DECEM AVREOS DATO. Et in tantum hæc regula obſeruabatùr, vt quàm plurimis Principalibus Conſtitutionibus ſignificaretur, nec Principem agnoſcere, quòd ei pœnæ nomine legatum ſit. nec ex militis quidem teſtamento talia legata valebant, quamuis aliæ militum voluntates in ordinandis teſtamentis valdè obſeruabantur. quinetiam nec libertates pœnæ nomine dari poſſe placebat. eo amplius nec hæredem pœnæ nomine adiici poſſe, Sabinus exiſtimabat: veluti ſi quis ita dicat, TITIVS HÆRES ESTO, SI TITIVS FILIAM SVAM IN MATRIMONIVM SEIO COLLOCAVERIT, SEIVS QVOQVE HÆRES ESTO. Nihil enim intererat, qua ratione Titius coerceretur, vtrum legati datione, an cohęredis adiectione. Sed huiuſmodi ſcrupuloſitas nobis non placuit: & generaliter ea, quæ relinquuntur, licet pœnæ nomine fuerint relicta, vel adempta, vel in alium tranſlata: nihil diſtare à cæteris legatis conſtituimus, vel in dando, vel in adimendo, vel in transferendo: exceptis videlicet iis, quæ impoſsibilia ſunt, vel legibus interdicta, aut aliàs probroſa. Huiuſmodi enim teſtamentorum diſpoſitiones valere ſecta meorum temporum non patitur.

¶ *POENAE Quoque nomine.*) Scribit Iulius Capitolinus Antoninum Piũ Imp. primùm ſtatuiſſe, ne pœnæ cauſa legatũ ręlictum maneret. Quo loco admonet Egnatius mutilatam eſſe lectionem. Senſum autẽ ex Dionis hiſtoriis eſſe huiuſmodi: Cùm Cæſar Dictator per Senatum cenſuiſſet, vt qui teſtamentum facerent, partem quandã Reip. & Fiſco legarent, irrito aliàs teſtamento: primus Antoninus decretum illud antiquauit. Quòd ſi de iis legatis verè intelligatur ea Antonini Conſtitutio, nihil huc pertinet. Hîc enim agimus de aliis legatis pœnæ cauſa relictis, nempe ad coercendã hęredis tergiuerſationem. ¶ *INVTILITER.*) Nec omnino ſine ratione. Nã hæc legata videbantur pendere ab hęredis arbitrio, cui liberum erat imperata faciendo, legatum perimere. Deinde magis relicta videbantur hæredis odio, quàm propenſa in lega-
1 *L. nec adiecit. D. pro ſoc.* tarium affectione. atqui beneuolentia magis ſolet eſſe iuſtorum legatorum cauſa.

¶ *ANTEA.*) Cùm in Pandectis extent reſponſa veterum Iuriſconſultorum, qui
2 *L. 1. De pœnis leg. L. ſi pœnũ. D. quãdo di. leg. ced. L. 1. §. item ſi ita. D. ad leg. Falci.* diſertè probant, & vtilia eſſe iudicant hæc legata, ídque ſub eadem diſtinctione, quam proponit Iuſtinianus: coniicimus hîc ſignificari priorem quandam vetuſtioris iuris obſeruationem, quo eiuſmodi legata damnabantur: vel ſanè reſponſa noſtrorum Iuriſconſultorũ in Pandectis accõmodata ad poſterioris iuris rationẽ. ¶ *LEGABA-*
3 *L. 1. De his quæ pœnæ nomi.* *TVR, Adimebatur, transferebatur.*) Indicat hîc Iuſtinianus pœnam tribus modis adiici. De poſterioribus ſequenti titulo agemus. Prioris exemplum hoc eſt: Niſi feceris, damnas eſto dare Sempronio decem. ¶ *COERCENDI Hæredis cauſa.*) Cũ iam extet
4 *L. vlt. C. de fideicom.* Iuſtiniani Conſtitutiò, qua ſanxit hæredes iuſtis defunctorum mandatis non obtemperantes multari omni commodo hęreditatis: ídque diſertè repetitum eſt & confirmatum Nouella eius Conſt. prima: non eſt hodie admodum opus, coercendi hæredis vel legatarii cauſa, pœnam adiicere: niſi quis velit eam minuere, quam lex imponit. ¶ *SI*
5 *L. Titia. De verb. oblig.* *Filiam ſuam.*) Non poteſt quidem libertas matrimoniorum adſtringi pœnæ, aut periculo perdendæ rei propriæ, hoc eſt, eius, quæ ſit alterius futuri coniugis: ſed tamen permiſſum

miſſum eſt, aliquem ad matrimonium inuitare, vel ab eo deterrere, propoſita ſpe alicuius lucri, cùm impunè ſit non parere: hoc eſt, nullo damno afficiatur, qui libertaté 1 matrimonii pluris facit, etiam ſi lucrum non aſſequatur. ¶ *QVAMPLVRIMIS Principalibus Conſtitutionibus.*) Supra traditum eſt, Pertinacem Imp. ſua Oratione ex- 2 preſsiſſe, nil ſe capere velle ex vlla ſcriptura, cui iuris autoritas deſit: & ſecundum hoc Seuerum & Antoninum ſæpiſsimè reſcripſiſſe. Alias autem Principales Conſtitutiones, quæ huc pertinere poſsint, extare non puto. ¶ *CONSTITVIMVS.*) Extat hæc Iuſtiniani Conſtitutio, lib. 6. Codicis. ¶ *EXCEPTIS Videlicet iis.*) Hanc exce- 3 ptionem Iuſtinianus in ſua Conſtitutione proponit his verbis: Quòd ſi aliquid facere vel Legibus interdictum, vel aliàs probroſum, vel etiam impoſsibile, iuſſus aliquis eorum fuerit: tunc ſine vllo damno, etiam neglecto teſtatoris præcepto, ſeruabitur, emolumentum nempe relictum. Similis eſt & illa exceptio, cuius conditionem paſsim in ſuis Nouellis Iuſtinianus aſcribit, cùm iubet teſtatorum vltimas volútates obſeruari. Vt in No. Conſtit. 1. agens de obſeruandis defunctorum mandatis, diſertè addit hanc conditionem, εἰ δὲ προσταχθὲν νόμιμον εἴη, ἢ μὴ ὡς αὐτὸς νόμος κωλύσειεν. Et paulò pòſt, καί τοιγε (inquit) καὶ τοῖς πάλαι νομοθέταις εἴρηται, προσήκειν τὰς τῶν τελευτώντων διατυπώσεις, ὅσαι μὴ μάχονται νόμοις, πᾶσι πληροῦσθαι τρόποις. Et rurſus in Nouella Cóſtit. 22. οὐ βουλόμεθα (inquit) τὰς τῶν τελευτώντων οὐδὲν ἄτοπον ἐχούσας βουλὰς διαπίπτειν. ¶ *IMPOSSIBILIA Sunt.*) Conſtat omnes impoſsibiles conditiones tam in hæredum inſtitutionibus, quàm legatis reiici, vt maneat diſpoſitio purá. Verùm id accipiendum eſt, vbi aſcribitur con- 4 ditio, cui relinquitur: veluti, Si digito cælum attigeris, legatum accipito, vel hæres eſtó. Cæterum vbi adiiceretur ipſi, à quo relinquitur, veluti, Niſi tu hæres digito 5 cælum tetigeris, dato Titio centum: nihili eſt diſpoſitio: qua enim fronte exigas pœnam, eius non facti nomine, quod fieri non potuit? Idque videtur ſignificaſſe hoc loco Iuſtinianus. ¶ *LEGIBVS INTERDICTA.*) Sic videlicet, vt nec à teſtatore poſſint permitti, ſicuti nec ei liberum eſſe ſolet efficere, quin leges in ſuo teſtamento locum habeánt. ¶ *SECTA Meorum temporum non patitur.*) Vtitur & alio loco Iuſti- 6 nianus hac loquendi formula. Significat autem apud Latinos Secta certam quandam 7 viuendi diſciplinam, vel inſtitutorum rationem, vt apud Tullium in Verrinis. Columella lib. ſexto coniungit ſectam & legem.

1 *L. Titio centum. §. Titio centú. De verb. oblig.*
2 *§. vlt. ſupr. quib. mo. teſta. infir.*
3 *L. vnica. C. de iis qua pœna nomine.*
4 *L. 1. De condi. inſti. L. obtinuit. De cód. & dé.*
5 *L. ſi Mania mater mea. De hær. inſti.*
6 *L. nemo. De leg. 1.*
7 *L. vlt. in ſi. C. de pact.*

De Ademptione Legatorum. Tit. XXI.

ADemptio Legatorum (ſiue eodem teſtamento adimantur, ſiue codicillis) firma eſt. Sed & ſiue contrariis verbis fiat ademptio, veluti ſi quis ita quid legauerit, DO, LEGO, ita adimatur, NON DO, NON LEGO: ſiue non contrariis, ſed aliis quibuſcunque verbis.

Transferri quoque legatum ab alio ad alium poteſt: veluti ſi quis ita dixerit, HOMINEM STICHVM, DO, LEGO: ſiue in eodem teſtamento, ſiue in codicillis hoc fecerit. quo caſu ſimul & Titio adimi videtur, vt Seio dari.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES. 8

SIVE *Eodem teſtamento.*) Siue alio, etiam imperfecto, modò in hoc expreſsè adima- 9 tur, quód in priori erat relictum. Alioqui enim tacitè non intelligitur infirmaſſe 1 priorem voluntatem, qui poſteriorem reliquit imperfectám. ¶ *SIVE Codicillis.*) Siue etiam abſque vlla ſcriptura. Sola enim hîc voluntas ſufficit ad infirmáda legata vel fi- 2 deicómmiſſa. Vnde & reſcriptum eſt, non præſtari fideicommiſſum, probata eius, 3 qui reliquerat, pœnitentia. ¶ *FIRMA Eſt.*) Nam & dicitur teſtatoris voluntas ad ſupremú vitæ exitú ambulatoriá. Vnde liberú eſt priorem ſententiam poſteriore cor- 4 rigere, commutare, reſcindere. húcque etiam pertinet reſponſum Pópónii: In legatis

8 *L. ſi iure teſtamento. De lega. 3.*
9 *dic. L. ſi iure.*
1 *L. fideicommiſſum. C. de fideicom.*
2 *L. quod ſi iterum. De adi. lega.*
3 *L. nihil prohibet. De adi. lege.*
4 *L. ſi mihi & tibi. §. in legatis. De lega. 1.*

nouiſsimæ ſcripturæ valent: quia & mutari cauſa præcedētis legati, vel in diem, vel in conditionem, vel in totum ademptione poteſt. Sed & ſi ſub alia & alia conditione legatum ademptum eſt: nouiſsima ademptio ſpectanda eſt. Interdum tamen in legatis non poſterior, ſed præcedens ſcriptura valet. Nam ſi ita ſcripſero: Quod Titio infra legauero, id neque do, neque lego: quod infra legatum erit, non valebit. ¶ *SED ALIIS Quibuſcunque verbis.*) Vel etiam prorſus ſine vllis verbis. Sufficit enim etiam tacita voluntas: & voluntatis mutatæ coniectura colligi poteſt ex variis circunſtantiis, veluti ex capitali ſimultate, quæ nulla fuerit reconciliatione compoſita.

1 *L. 3. §. vlt. De adi. leg.*
2 *L. ſicut adimi. De adi. lega.*

¶ *TRANSFERRI Quoque.*) Inquit Caius. Sicut adimi legatum poteſt, ita & ad alium transferri: veluti hoc modo, Quod Titio legaui, id Seio do, lego. quæ res in perſona Titii tacitam ademptionem continet. Addit deinde Paulus tranſlationem legati fieri quatuor modis. ¶ *AD Alium.*) Etiam ſi nulla ſit cum eo teſtamenti factio. Sic enim ſcribit Vlpianus: planè vbi transferre voluerit legatum in nouiſsimū, priori non debebitur: tametſi nouiſsimus talis ſit, in cuius perſona legatum non conſiſtat. Et Pomponius, Si (inquit) transferam legatum in eum, cum quo nobis teſtamenti factio nō eſt, ſiue in ſeruum proprium, cui ſine libertate legauero: licet eis non debeatur, nec illi tamen debebitur, cui fuerit ademptum. Cæterum illud ſciendum eſt, Tranſlationem factam propter infirmitatem prioris legatarii, & formidatam eius mortē, pendere ab ipſo morbo, nec aliter ratam fore quàm ſi ex ea infirmitate deceſſerit legatarius.

3 *L. planè vbi. De lega. 1.*
4 *L. ſi transferā. De adi. leg.*
5 *L. alumna. §. vlt. De adi. lega.*

¶ *HOMINEM Stichum, quem Titio legaui.*) Sed & ſi ſimpliciter & generaliter ita dixerit, Quod Titio legaui, id Seio do, lego: intelligetur ademptio & tranſlatio. Semper enim pronomen ſubſtantiæ efficit, vt adempta res primo videatur: & cùm ad totū referatur, non patitur, vt ambo legatarii concurrant. Cæterum aliud dicendum eſſet, ſi adiecta fuerit dictio, IDEM. veluti, Quod Titio legaui, idem Seio do, lego. Hic enim ambo ad idem legatum admittentur: cenſetúrque hoc pronomen, IDEM, habere incluſam copulam, quæ auget: & ad genus potius, quàm ad ſubſtantiæ ſpeciem refertur, vti ex Valla docet Alcia. lib. 7. Parer. cap. 8. Quare & ſi ſcripſerit teſtator, Ex qua parte Titium inſtitui, ex eadem Sempronius hæres eſto: vterque vocatus videbitur ad eandē partem. ¶ *ET SEIO Dari.*) Idque eadem lege & conditione. Sic enim reſpondit Papinianus: Legatum ſub conditione datum cùm transfertur, ſub eadem conditione transferri videtur, ſi non conditio priori perſonæ adhęreat. Nam ſi quis vxori ſublatis liberis legauerit: repetita conditio non videbitur, quæ fuit in perſona mulieris neceſſaria. Atque hæc quidem hactenus de ademptione, quæ nominatim fit ab ipſo teſtatore. Nunc priuſquam tranſeamus ad Legis Falcidiæ ademptionem, in qua nulla habetur ratio voluntatis teſtatoris, appendicis loco ſubiiciamus aliquid de ademptione, quæ fit quidem à Lege, ſed partim ex coniectura voluntatis teſtatoris, partim propter pœnam. Et quia in eo pręcipuè genere verſantur duo tractatus lib. XXXIIII. Pand. nēpe De his, quæ pro non ſcriptis habentur, & Quæ vt indignis auferuntur, non grauabor quod ad eos aliquando annotaui, atque etiam in ſcholis dictaui, cùm eam Pandectarū partem explicarem, hoc loco aſcribere.

6 *L. Iulianus. De hered. inſtituend.*
7 *L. legatum ſub conditione. De adi. leg.*

AD TIT. DE HIS QVÆ PRO NON SCRIPTIS HABENTVR.

VT hunc tractatum perfectum habeamus, initio adiungendus eſt tractatus de caducis. Notum eſt quid Latini appellent caducū, cùm dicunt parietem caducum. Sed Iuriſconſulti caducam etiam glandē vocant, quæ iam ex arbore cēcidit. Et aquā caducam vocabant ex lacubus redundantem atque effluentem, de qua extat edictum Neruæ apud Frontinum. Meminit & Cicero in Philippica X. caducarum hæreditatū. Et caducorum bonorum, quæ fiſco addicuntur, fit quoque mentio in Pandēctis. De caducis hæreditatibus & legatis hoc loco dicendum eſt. Ac in illis quidem fragmētis quæ circunferuntur Vlpiani nomine, Tit. VII. ſcriptū eſt, quod quis ſibi teſtamento relictū, ita vt iure ciuili capere poſsit, aliqua deinde ex cauſa non ceperit, propriè caducū appellari, quia is videlicet ceciderit ab eo. Quanquam & generalius caducum etiam appellabatur, quod quis ab initio capere non potuerat ex teſtamento. Fuit autem lex vetus Papia, quæ & Poppæa dicitur, & Iulia ab Auguſto recognita, atque etiam quibuſdam capitibus aucta, de caducis, iiſque fiſco vindicandis. Ac quidem Iuſtinianus

8 *L. ſylua. De verb. ſig.*
9 *L. 20. ſi filio. D. ad ſyl.*

nus in principio ſignificat natam fuiſſe propter bella ciuilia, quæ ærarium, atque fiſcum exhauſerant, ſicuti & Cornelius Tacitus fatetur præcipuè augendi ærarii cauſa perlatam eſſe: addo, & populi augendi, ciuitatíſque ſobole replendæ cauſa. Fuit huius legis vnum caput, vt cœlibes nihil caperent ex aliorum teſtamentis, ſed quod iis relictum eſſet, fiſcus tanquam caducum occuparet. Item ſi quis coniugatus eſſet, ſed liberos non gigneret, niſi ſi vel ętate, vel abſentia iuſta excuſaretur, non caperet ſolidum legatum, ſed eius quod etiam alter coniux alteri relinqueret, dimidiam partem vt caducam fiſcus haberet. Vtrunque verò hoc caput legis Papiæ de pœnis cœlibatus & orbitatis ſublatū fuit per principes Chriſtianos, nempe per Conſtantinū & Theodoſiū multis annis ante Iuſtinianum. Sic hæ ſpecies caducorū ſublatæ fuerunt. Fuit & tertiū quoddam caput legis Papiæ, vt qui aduerſus eius præſcriptum nuptias cōtraheret parum legitimas, non euitaret pœnam caduci, neque ius capiendi ex teſtamento haberet, quinimò & dos ipſa caduca fieret, ſicuti & dotis caducæ ſingulari quodā loco meminit Paulus. Veluti, lex Papia iniuſtas atq; illegitimas habebat nuptias primū cōtractas inter virū iam ſexagenariū & mulierem quinquagenariā: quamuis poſtea per Senatuſconſultum habita ſit benignè ratio ſexagenarii vxorem nondū quinquagenariā ducentis. Sed Iuſtinianus deinde voluit etiam ignoſci mulieri quinquagenariæ nubenti viro ſexagenario & in vniuerſum ſtatuit aduerſus legem Papiam, iuſtas & legitimas eſſe nuptias extrema iam etiam ſenecta & ætate effœta contractas. Deſiit itaque & ex hoc capite, quod talibus coniugibus legabatur, eſſe caducum. Supererant illa quæ ſpecialiter & propriè caduca appellantur, illi nempe relicta, qui tempore teſtamēti capere poterat, ſed deficientia ex alia deinde cauſa, vel poſt mortem teſtatoris, ſed ante aditam hæreditatē: vel poſt teſtamentum, ſed ante mortem teſtatoris, quo caſu propriè dicebantur eſſe in cauſa caduci, vt diſtinguerentur ab illis caducis, quæ primùm poſt teſtatoris mortē deficiebāt. Sic itaque caduca erat hæreditas ſi viuo teſtatore hæres moreretur. Similiter & legatū erat caducū: cuius quidē dies non cedebat à tēpore mortis, ſed demū ab adita hæreditate. Iuſtinianus verò vtrumque hoc ius vetus correxit. Nā & legatorū diē cedere voluit à tēpore mortis, & ab eo quoque ſtatim tēpore hęreditatem adiri poſſe, tabulis quoque teſtamenti nondū apertis. Ac veteri quidē iure hæredes ſui & neceſſarii etiā fiebant ante apertas tabulas. Et filiis nepotibúſque iure ſingulari hoc tributum erat, vt etſi ante apertas tabulas morerentur, tranſmitterent tamen paternam aut auitam hæreditatem potius quàm ea caduca fieret. Iuſtinianus id omnibus quoque extraneis permiſit, vt nondum apertis tabulis ſaltem adire poſſint hæreditatem, quāuis nec hoc quidem modò aditam patiatur potius caducam fieri quàm tranſmitti. Porrò in cauſa caduci erant ſiue hæreditates ſiue legata, quæ deficerent medio tempore inter teſtamentum & teſtatoris mortem: vt ſi interea hæres legatariúſve moreretur, aut conditio hæreditatis deficeret. Ad quem verò recidant, quæ ita caduca ſunt, vel in cauſa caduci, poſtea dicemus. Nunc de his dicendum eſt, quæ pro non ſcriptis habentur, nempe, quæ iam tum cùm ſcribuntur, non conſiſtunt. Huius generis aliquot ſpecies in hoc Tit. proponuntur. Prima eſt in L. pen. nēpe ſi eo tēpore, quo legatū ſcribebatur, legatarii non erāt in rerū natura. Iuſtinianus id explicās loquitur de eo, qui iā mortuus erat. Sed idē quoque dici poteſt de eo qui eo tēpore nondum erat conceptus. Quanquam ſi conceptus fuiſſet, & iam in vtero, licet nondū animal dici poſſit dici tamen poteſt eſſe in rebus humanis, vt quod ei legatū eſt, non habeatur pro non ſcripto, licet poſtea nunquam viuus naſcatur. Altera ſpecies eſt in L. v. hoc Tit. nēpe ſi deportato, vel in metallū damnato legatum fuerit. quod quidē pro non ſcripto haberi apertè etiā traditur. Non poterant ex teſtamento capere deportati, qui amiſſo iure ciuitatis ſimul amittebant ea quæ magis erant iuris ciuilis quàm naturalis aut gentium. Quanquā vt deportati peterę poſſint & capere alimenta teſtamento relicta, benignè conceſſum ſit. quod non modò hic ſed & alio in loco, proditū eſt, & eodē referri poſſent alia loca. Porrò quod attinet ad d. L. 3. hoc Tit. non eſt illud prætereundum, quod ſeruo pœnæ, legatur: ideò pro non ſcripto haberi, quia non modò capere non poſſit ex teſtamento iure ciuili, ſed nec dominū habeat, cui adquiratur. Cæterum bene reſponſum eſt, quod deportati ſeruo legatur, non haberi pro non ſcripto, ſed ad fiſcum pertinere: quia nempe vt relinquorum bonorum deportati, ſic & ſerui huius dominus erat fiſcus, quo tempore dies legati ceſſit. Tertia ſpecies eius quod pro non ſcripto habetur,

Marginal notes:

1 *L. vnica. C. De caducis tollendis.*

2 *L. 1. & 2. C. de infirmā. pœnis cœlibat. & orb.*

3 *L. 35 ſi quis officium §. 1. De ritu nuptiarū.*

4 *L. Sancimus. C. de nuptiis. L. ſi quis maior. L. De hæred. inſtituen.*

5 *L. 3. §. vlt. De hær. inſt.*

6 *L. 1. vnde cognati.*

7 *L. ſi duobus. §. 1. De le. 1.*

8 *L. ſi quis mihi. 25. §. ſi quis planè. De acquir. hæred.*

9 *L. quidā. De pœn. L. 8. De capi diminutio. L. ſi mandauero D. mādati. L. 1. C. de hæred. inſtit.*

1 *L. 3. hoc tit.*

2 *L. cum is cui. De alimētis legatis.*

3 *L. ſi viſtum. De re iudicata. et Nouell. XII. De inceſtis nuptiis §. 2.*

4 *L. ſi deportati. De le. 3.*

1 *L.1. & vlt. hoc tit.* eſt. Nempe ſi quis alienum teſtamentum ſcribens (qui ſcriptor appellatur teſtamentarius)ſibi legatú adſcripſerit. Licet enim dictante teſtatore vel iubente hoc factum dicatur, tamen pro non ſcripto habetur, & qui ſcripſit tenetur etiam lege Cornelia de fal ſis,niſi ſi acceſſerit iuſta recognitio, approbatio, vel ſubſcriptio teſtatoris. quod
2 *L.1 § teſtamenta. & L. 15. Diuus & L.17. & 18. D. ad L. Cornel de falſ. & toto ti. C. de his qui ſibi adſcribunt.* repetendú latius eſt ex aliis locis[2]. Poſtrema in hoc tit. ſpecies eſt,quæ attingitur in fine L. 1. Nempe captatoriarum ſcripturarum, quæ pro non ſcriptis habentur ſiue in hæreditatibus, ſiue in legatis. Nempe cùm quis hæreditatem vel legatum relinquit collata conditione in futurum, ſi ſimiliter ipſe ab eodem & viciſsim ſcribatur hæres aut legatarius. Nam tali illecebra tentare & captare alterius voluntatem, Senatuſconſulto
3 *L captatorias & L. ſeq. De hæred. inſtituēd. L. captatoriæ.65. De leg. 1. & L.2. De hæred. inſtituend.* prohibitum fuit,quod pluribus tractatur[3]. Complures aliæ quæ hîc prætermiſſæ ſunt ſpecies eorú, quæ pro non ſcriptis habentur colligi poſſunt ex aliis Pandectarum locis. Nam & ſi teſtator hæredem inſtituens & conditionem deſtinans adiicere, eam nó adiecit,hunc hæredem pro non inſtituto haberi reſponſum eſt[4]. Item ſi teſtamentarius
4 *L. Quoties.§.tantūdem. De hær. inſtit.* contra voluntatem teſtatoris inſtitutioni hæredis conditionem detraxerit, vel mutauerit: hunc ſimiliter hæredem non futurum,nec pro purè inſtituto habendú eſſe. quo quidem loco repudianda eſt Accurſii interpretatio. Agitur enim de eo qui hæres eſſe non poteſt propter deletam teſtatoris voluntatem, aut obſcuratam: quanuis eo nomine aduerſus teſtamentarium,qui hoc fecerit, ſit actio: & is etiam falſi teneatur. Sed & ſi quis ſeruo ſuo ſine libertate aliquid legauerit,vel ſi hæredi ſuo à ſeipſo aliquid legauit,vel ei qui dominus eſt rei legatæ, quia in eorum perſona talia legata non con-
5 *L. plane.34. §. Si coniunctim. De leg.1. L. huiuſmodi.84.§. Si Titio. De leg.1.* ſiſtunt,poſſunt haberi pro non ſcriptis[5]. Et generaliter quoties legatur illi qui capere non poteſt. Denique,turpia legata, quæ denotandi magis legatarii cauſa ſcribuntur: odio ſcribentis pro non ſcriptis haberi,ait Pomponius[6]. Quamuis non omnes hæ ſpecies ſint omnino eiuſdem generis. Nam & diſcrimen aliquod inter eas apparebit cùm
6 *L.54 turpia. De leg.1.* de iure accreſcendi erit quæſtio,vt paulo pòſt dicetur. Nunc proxima quæſtio eſt, ad quem recidant vel perueniant quæ caduca ſunt aut non pro ſcriptis habentur. De his verò quæ vt indignis auferuntur & fiſco adquiruntur agitur Tit. ſeq. Imprimis autem ſubſtitutum vocari ad hæreditates vel ad legata, quæ in primo gradu non conſiſtunt
7 *L.1. hoc tit.* docet[7]. Neque dubium eſt,eum,qui aperta & expreſſa teſtatoris voluntate nititur,prę-ferri omnibus, veluti coniunctis atque etiam fiſco. Quanquam vbi tanquam indigno aufertur hæreditas quia mortem defuncti non vindicauit: fiſcus præferatur ſubſtituto
8 *L. ſi ſequens. D. ad Syll.* parato etiam vindicare[8]. Præſertim vbi iam erat adita hæreditas: cuius aditione dubiú non eſt ius ſubſtituti euanuiſſe. Vt autem quæ pro non ſcriptis habentur, ſic & quæ caduca ſunt vel in cauſa caduci,ad ſubſtitutum primò recidere atque deferri conſtat. Itaque & hæreditas non adita,quæ non tranſmittitur, ad ſubſtitutú pertinebit. Cæterú vbi nullus eſt ſubſtitutus,magna & difficilis quæſtio eſt,vtrú legata,quæ pro non ſcriptis habentur,penes hæredé,à quo relicta ſunt,maneant, an verò accreſcant coniúcto legatario. De legatario eiuſdem rei, ſed verbis diſiuncto, quæſtio non eſt. Nam iis, qui re ita coniuncti ſunt, ſingulis ſolidum legatum videri,dubium non eſt: vt altero non concurrente certum ſit iure ſuo alterum conſequi & retinere ſolidum. Sed vbi & re & verbis coniunctus eſt,inter eum & hæredem iuſta quæſtio eſt,ad quem potius pertineat illa præſertim legati pars, quæ & pro non ſcripta habetur, & illi relicta erat, qui capere non potuit. Atque in hoc quidem Tit. vt lex prima ſignificat primam eſſe cauſſam ſubſtituti: ſic lex vlti. indicat ſecundam cauſam eſſe hæredis. coniuncti verò collegatarii nulla mentio. Ac ſi quidem de hæreditatibus ageretur, ſatis conſtat, vbi ſubſtitutus nullus eſt qui præcedat, partem non modò caducam vel in cauſa caduci vel alio modo deficientem, ſed & à principio non conſiſtentem, & quæ pro
9 *L. quo loco.§.vlt. De hæred. inſtituend.* non ſcripta habetur, accreſcere coniuncto cohæredi. Sic enim Paulus reſpondit. Si viuus & mortuus ex parte dimidia hæredes coniunctim inſtituti ſunt, & ex altera parte Titius: duos forè hæredes qui æquas partes habebunt, quia mortui pars (inquit Paulus) pro non ſcripta habetur. Intelligit autem eam ideo accreſcere coniuncto viuo.& ratio eſt,quòd leges non patiantur aliqué pro parte teſtatú,pro parte inteſtatú decedere. Sed cùm nullú tale ſit periculú in legatis, difficilius Iuriſconſulti in his admittút ius accreſcédi. Ná & ſi penes hæredé maneát, neque accreſcant cóiuncto: nihilominus in tuto eſt cauſa teſtati. tantúmodo quęſtio eſt volútatis,vtrú teſtator voluerit ad coniunctú potius quàm ad hæredé,vel ediuerſo,id pertinere quod in legatis deficit,

aut non

aut non conſiſtit. Ac quidem fragmenta illa,quæ circunferuntur Vlpiani nomine,ſignificant veteres diſtinxiſſe, vtrum per vindicationem, an verò per damnationem res eadem duobus legata eſſet coniunctim: vt primo caſu videatur defuncti voluntas propenſior fuiſſe in legatarium quàm in hæredem. Altero verò caſu magis fauiſſe hęredi quàm coniuncto legatario, in ea parte legati, quæ deficit vel quæ pro non ſcripta habetur. Nam alterum huius generis diſcrimen notauimus cùm quæreretur,an hęredis, 1
an verò legatarij ſit electio in alternatiuis aut generalibus legatis. Ac ſanè in Pãdectis ſine alia expreſſa diſtinctione videntur Iuriſconſulti partem legati, quæ non tam deficit, quàm ab initio non conſiſtit & pro non ſcripta habetur, magis relinquere hæredi quàm aut tribuere coniuncto legatario, aut velle vt ei accreſcat. Sic enim Pomponius & Paulus & Vlpianus reſpondiſſe videtur. Et Vlpianus loquens de re con- 2
iunctim pluribus legata,ait generaliter, nó ſolũ eos partem facere in quorum perſona legatum conſiſtit,ſed & in quorũ perſona non conſiſtit. Quibus verbis ſignificat non 3
eſſe tunc locũ iuri accreſcẽdi:& exemplũ proponit,Si quis Titio & ſeruo proprio ſine 4
libertate rem aliquã legauerit. ſicuti & vbi Titio atq; Mæuio legatus erat Stichus,qui alioqui erat ſeruus Titij:non niſi partem Stichi deberi Mæuio:& quanuis Mæuius ad legatũ non admittatur tamen partẽ facere, reſponſum eſt. Quæ omnia eò pertinent,vt 5
pars legati inutiliter relicta, magis penes hæredẽ maneat, quàm accreſcat coniuncto legatario. Atque hæc quidẽ fuiſſe videtur conſtans atque perpetua noſtrorum Iuriſcõſultorum ſententia, ſi duos ſingulares caſus excipias. Primus eſt,non quidem in Pandectis, ſed apud Paulum, quo loco ait, ſi quis ſibi & alteri aſcripſerit legatum, magis 6
eſſe vt totum ad coniunctum pertineat. Rectè quidem Iulianus reſpõderat,legatum quod ideo pro non ſcripto habetur quia legatarius ſua manu adſcripſerit, deferri ad 7
ſubſtitutum. Sed ſi ſubſtitutus nó ſit, an ſecundo loco idem ius ſit coniuncti legatarij non dixerat. Alter verò caſus in Pandectis extat,nempe ſi mihi & hæredi ſuo,cui à ſemetipſo inutiliter legatur, aliquis legauerit. Nam partem ei legatam,mihi accreſcere dixit Vlpianus, & apertius id explicat Florentinus. Poſſet quidem ea pars dici pro nó 8
ſcripta,& tamen adcreſcit coniuncto legatario:quia non omnino videatur à principio non conſtitiſſe. nam ſaltem hæres eam capiebat, vt hæres. Sed quia propter defuncti 9
voluntatem is hoc titulo eam retinere non poteſt:poteſtate iuris ea reuoluitur & redit ad coniunctum legatarium, tanquam hæredi adempta. Cæterum extra hos caſus non videntur veteres Iuriſconſulti tribuiſſe coniunctis ius accreſcendi in legatis, quæ pro non ſcriptis habentur: ſed ea potius reliquiſſe hæredi, ſi ſubſtitutus eum non anteuerteret. Cæterum poſt Iuriſconſultos, ſed tamen ante tempora Iuſtiniani, contrarium ius receptum fuit. Quod & Iuſtinianus comprobat,vt videlicet in his quoque legatis, 1
ſicuti & in hæreditatibus,ius accreſcendi non minus quàm in caducis,vel iis quæ ſunt in cauſa caduci aut aliter deficiũt,locum habeat. Itaque iam in hiſce omnibus primus locus erit ſubſtitutionis: ſecundus coniunctionis, tertius hæredis, ſi de legatis agatur: vel ſi de hæreditatibus,hæredum legitimorum ab inteſtato venientium. Nam hi omnes fiſco pręferuntur etiam in caducis. Ac olim quidem caducas hęreditates in itinere retardaſſe Marcum Antonium properantem in Aſiam, ſcribit M. Tullius Philippica decima. Nunc verò recepta noua lege Iuſtiniani, neque M. Antonius neque ſimiles, qui res fiſci procurant, valde occupabuntur occupandis caducis. Habuit olim lex Papia rationem quoque parentum liberorúmve hęredum, vt apud eos potius manerent,quàm fiſco addicerentur legata quæ eſſent in cauſa caduci,cùm ſcilicet legatarius viuo teſtatore deceſsiſſet. Sed extraneis quoque hæredibus id tribuendum eſſe Iuſtinianus iudicauit. Illius autem veteris,quam dixi, erga parentes liberóſve hęredes humanitatis legis Papiæ quædam adhuc veſtigia ſupereſſe videntur in Pandectis. In 2
iis enim Celſus refert de patre ſuo ſe audiiſſe,cùm filia hærede inſtituta,liberto ducẽta legata eſſent, vt ea deinde alteri daret. & libertus viuo teſtatore deceſsiſſet,placuiſſe, vt quia quod relictum erat,apud filiã remaneret,filia eodem teneretur fideicommiſſo. Supereſt vt videamus(quod proximè quærendum eſt)an quę vel caduca ſunt,vel pro non ſcriptis habentur,ad alium tranſeant recidántve cum ſuis ſemper iiſdem & oneribus & conditionibus. Hic verò primum diſtinguẽdum eſſe videtur inter illa,quæ deficiunt, & hæc, quæ à principio non conſiſtere dicuntur: cùm in hoc genere vetus quoddam diſcrimen à Iuſtiniano retẽtum ſit, vt illa ad alium tranſeant cum ſuis one-

1 *§. ſi generaliter. ſup. de lega.*
2 *L. ſi duobus. 25. De lega. 1.*
3 *L. ſi Titio. 7. De lega. 2.*
4 *L. planè. 34. §. ſi coniunctim. De lega. 1.*
5 *L. huiuſmodi. § ſi Titio. De leg. 1.*
6 *L. lib. 3 Recept. ſententia. tit. 10.*
7 *L. 1. hoc tit.*
8 *L. planè. 14. §. ſi duobus. De lega. 1.*
9 *L. 116. legatum eſt. §. 1. De lega. 1.*
1 *L. vnica. C. de caducis tollend.*
2 *L. 29. Celſus. De leg. 2.*

ribus, hæc verò ſine iis, niſi quibuſdam ſpecialibus caſibus: quos ait Iuſtinianus enumeratos eſſe in Pandectis. Duos certè tales commemorare ex iis poſſumus. Primùm enim illa ſpecies legati quod pro non ſcripto habetur, quia legatarius ſibi adſcripſerit, hoc habet ſingulare, vt quemadmodum in ea, veteri quoque iure, fuiſſe ius accreſcẽdi dictum eſt: ſic etiam vt penes quem remanet tale legatum, remaneat cum ſuo onerẽ. Alter caſus eſt paulo generalior, ſed ſpecialẽ cauſam habet ex fauore libertatis, vt ſatis apparet. Porrò autem cùm quæritur de iis, quæ deficiunt, an cum ſuo onere ſuáque conditione ad alium perueniant. conſtat primum locum eſſe ſubſtituti, ſed in eo diſtinguendum videtur inter conditiones & onera. nam facilius onera legatorum cenſentur repetita in ſubſtituto, quàm conditiones, quæ ſubſtitutionẽ ſuſpendant. Quòd verò ad cóiunctos attinet, dubium non eſt, quod deficit & accreſcit eis, accreſcere cum eodẽ onere eadémque conditione: quáuis ſit alia ratio diſiunctórum. Sed conditiones quæ ónerant coniunctos, vt cum re ipſa tranſeant, oportet códitiones eſſe, quæ perſonæ non cohæreant, ſed per alium etiã impleri poſsint. alioqui non egrederentur perſonã, cui primùm aſcriptæ ſunt, & ſine iis legatum ad alium tranſiret, quod non modò Iuſtinianus ex Vlpiano trãdidit, ſed etiã ex aliis locis intelligi poteſt. Illud poſtremò intelligendum eſt, intereſſe vtrum legatarij vel hæredes ſint illi coniuncti, quibus accreſcit: nam legatarij ſtatuere poſſunt ac deliberare, vtrum ipſis expediat accipere deficientem portionem cum ſuo onere. Sanè ſi non de coniunctis agatur, ſed de iis à quibus legatum relictum erat: intereſt rurſus, an legatarij ſint an hæredes: Nã penes illos pro virilibus portionibus remanet quod fruſtra relictum eſt: penes hæredes verò pro portionibus hæreditariis.

1 *L. vlti. hoc tit. L. 14. ſilius. §. vlt. D. ad leg. Cor. de Falſ.*
2 *L. 26. cùm verò §. ſi pro non ſcripto. De fideicom. libert.*
3 *L. ſi ſeparatim. De cõd. & dem.*
4 *L. vnica. C. de caduc. tollend.*
5 *L. legatum. 94. de cõd. & dem. & L. legatum ſub conditione. De aliment. lega. L. ſi ſeruus ab extero. De acquir. hæred.*
6 *L. vnica. C. de cad. toll.*

AD TIT. DE HIS QVÆ VT INDIGNIS AVFERVNTVR.

DIctum eſt non modò ea quæ pro non ſcriptis habentur ad fiſcum non pertinere, ſed nec ad eum multa recidere quæ caduca ſunt, vel in cauſa caduci: non ita tamẽ caduca omnia ſublata ſunt & ablata fiſco, quin multæ adhuc ſpecies ſuperſint, in quibus ius fiſci integrum ſit. quales ſunt quæ hoc titulo enumerantur. Nam & caduca generaliter dici poſſe, quæ tanquam indignis auferuntur, vt fiſco addicantur, apparet. Licet autem illud ordinarium ſit, vt quod indigno aufertur, ad fiſcum pertineat, non tamen ita eſt perpetuum, quin hoc etiam in titulo ſpecies proponatur, in qua fiſco nihil ſit iuris ad occupandum id quod tanquã indigno collatum eſt. Si tutori teſtamẽto dato aliquid legatum ſit, & is tutelam ſuſcipere noluit: neque legatum capiet, ſed eo potius indignus iudicatur. Excuſatur quidem vt legatum capere poſsit, qui cùm tutor eſſe non recuſaret, eſſe tamen non pótuit, ſed vbi per eum ſtat quo minus tutelam mãdatam adminiſtret, legato etiam quod tutelæ cauſa relictum videbatur, tanquam indignus priuatur. verùm ad fiſcum non recidit, ſed potius ipſi pupillo datur. Itaque Iuſtinianus hoc legatum magis habet pro non ſcripto: & comparat cum illo, quod relictum fuit illi qui teſtamentũ cælauit & occultare aut ſupprimere voluit. Hoc enim nomine tanquam indignus legatum is amittit. Sed illud non pertinet ad fiſcum tanquam ablatum indigno, imò verò pro non ſcripto habetur, vt remaneat apud hæredẽ, quem improbus ille legatarius fraudare voluit. Cæterum reliquæ ſpecies eorum, quæ vt indignis auferuntur, propoſitæ hoc titulo, ſunt eius generis, vt in his prima cauſa ſit fiſci. Rectè autẽ hic tractatus diuidetur in tria capita. Primùm vt agamus de cauſis propter quas aliquis iudicatur indignus, ſecundo loco de rebus, quæ tanquam indignis ablatæ fiſco vindicantur. Poſtremò quibus oneribus vel conditionibus hæ ad fiſcum recidant. Ad primum quod attinet, non ſunt omnes cauſæ quæ hîc proponuntur, eiuſdem planè generis. Quædam enim nituntur coniectura voluntatis teſtatoris, quædam continent pœnam legitimam. Rurſus quædam cómittuntur viuo teſtatore, quædam poſt eius mortem. & poſtremò quædam totum auferunt, quædam non niſi partem. Nos ab iis initium faciemus quæ proponuntur à Martiano. Dictum eſt ſi contra legem Papiam nuptiæ contractæ eſſent, non modò dotem fuiſſe caducam, ſed & tales coniuges ex teſtamento capere non potuiſſe, imò verò quod iis relictum eſſet ad fiſcum pertinuiſſe tanquam caducum. Non eſt autem planè hoc ius vetus ſublatũ. Nam

7 *L. cum fiſco. 20. D. ad Syllania.*
8 *L. 5. §. amittere. hoc tit.*
9 *L. ab adminiſtratione. C. de leg. L. cùm filius 76. §. cũ iure. De lega. 2.*
1 *L. qui tutelam. De teſtam. tut. L. neſcimus. §. vlt. de excuſa. tuto.*
2 *L. 2. §. 1. & vlt. & L. 3. hoc tit.*

Nam & in vniuerſum Cęſares reſcripſerunt, ſi contra leges coniugium initum ſit,nos eo adhuc iure vti[1]. Cęterū hîc proponūtur duæ ſpecies iniuſti cōiugij,in quibꝰ maritus tantùm propterea iudicatur indignus,non etiam vxor:nempe ſi vel magiſtratus in ſua prouincia prouincialem vxorem ducat,vel tutor ſuam quondam pupillam[2]. Quod enim tales vxores talibus maritis legauerint,ad fiſcum pertinebit tanquam indignis ablatum. At ediuerſo quod talibus vxoribus tales mariti legabunt, caducum non erit. Quod quidem non modò hoc loco traditum eſt, ſed etiam aliis in locis[3]. Neque obſcura eſt ratio diſcriminis. Ignoſcendū enim eſt puellæ,quæ vel metu vel terrore magiſtratus aut tutoris percelli facilè potuit, vel eorum inſidiis circumueniri. Cæterum ſi non agatur de legato inter tales coniuges, ſed de donatione inter viuos, an idem dicendum ſit, maior quæſtio eſt. Certè Vlpianus[4] ſcribit, nefas eſſe donationem eſſe ratam,ſi prouincialis mulier nubat contra mandata principū illi,qui in prouincia meret. Et quamuis merere magis dicantur milites quàm magiſtratus,quia tamen non prohibentur milites ducere vxorem eius prouinciæ, in qua militant, aptius locus ille intelligi poſſe videtur de magiſtratu prouinciali. quamuis impropriè dicatur merere. Idem Vlpianus[5] apertè reſpondit, ſi tutor pupillam ſuam ſibi deſponderit atque duxerit,nō modò ipſa quoque ſponſalia improbata eſſe, ſed & quaſi ab indignis ea, quæ donata ſunt,fiſco vindicari. At reſcriptum eſt[6],puellam,quæ nupſit tutori,ſaltem vtili actione repetere poſſe,quod donauit qui maritus eſſe nō poteſt,& indigna propterea perſona eſt. Sed is locus intelligitur de ea, quæ per errorem tale matrimonium iniuſtum contraxit. Porrò his commodè ſubiicietur quod Papinianus tradit[7], nempe, iniuſtum eſſe matrimonium ſi quis eam ducat vxorem, cuius antea fuit adulter:& quidem tam eſſe illicitum,vt vtraque perſona indigna iudicetur,quę ex alterius teſtamento aliquid capiat: quódque alter alteri legaret,fiſco acquiſitum iri. Quid de hac ſpecie illegitimi coniugij poſt veteres Iuriſconſultos ſtatuerint vel Canones vel Decreta Pontificum, repetendum eſt ex lib.4. Decretal.tit. 7. Sed & ſi aliud tale fuerit genus cōiugij planè illiciti, vterque coniux referetur inter indignas perſonas, quibus quòd legatur, ad fiſcum pertinet. Nihil enim capere poſſunt propter matrimoniū tam illicitum[8],Quod verò attinet ad L. 14. hoc tit. ſatis conſtat, quod traditum eſt à Triphonino, mulierē, in quam turpis ſuſpicio cadere poteſt, ex teſtamento militis nihil capere poſſe. Imò verò & quod focariæ ſuæ miles inter viuos donaret, reuocaretur tanquam inutiliter[9] donatum. Denique & huc referendum eſt,quod traditur à Papiniano[1]. Qui quidem locus valde obſcurus eſt & à multis fruſtrà tentatus, ſed illud mihi probabiliter dici[2] poſſe videtur, vt in eo intelligamus poſſe notari diſcrimen inter libertam patroni ſui concubinam, & aliam mulierem ingenuam, quæ poſteaquam pudicitiam vulgauerit & inter honeſtas matronas numerari deſierit, alicuius concubina facta fuerit. vt illa ſi ſe alteri proſtituat, indigna iudicetur quæ ex teſtamento aliquid capiat: hæc verò nō ideo indigna habeatur: quia etiam minus peccaſſe videatur, quàm illa, quæ patrono datam fidem non ſeruauit. Nam & in aliis Pandectarum locis ſæpe notatum eſt,libertam patroni concubinam ab eo recedere non poſſe,cùm quidem alia mulier ingenua, quæ alicuius concubina eſt, non ita adſtringatur. Porrò proxima cauſa, propter quā aliquis indignus iudicatur, quæ proponitur à Marciano[3] eſt, ſi quis ſtatuat de alicuius adhuc viuentis ſucceſsione quam ſperat, quòd quidem breuius traditum[4], ſed planius & apertius alio loco traditur. Quo loco Papinianus ait,donationem partis bonorum[5] proximæ cognatæ adhuc viuentis, nullam eſſe, & ei qui donauit,poſteaquam ſucceſſit, quia aduerſus bonos mores & ius gentium feſtinaſſet,actiones hæreditarias in totū denegari. nam ei, vt indigno, hæreditatem auferri. Certè etiam Iulianus iudicat[6], eum eſſe improbū qui ſolicitus eſt de ſucceſsione viuentis: eiúſque ſpem eſſe præmaturam ait Vlpianus[7]. Huius itaque generis pactum quia etiam præbet occaſionem captandæ alienæ mortis,iure improbatur,vt nihil tribuat iuris ſtipulanti,ſed neque creditori hypothecario. Nam non modò bona alterius adhuc viuentis, ab eo qui proximus hæres eſſe videtur, alienari non poſſunt, vendi, aut donari,vt transferantur quandocunque obueniant: ſed neque obligari pignori aut hypothecæ. Quamuis obligatio valeat omnium bonorum præſentium atque futurorum: vt comprehendantur ea quoque hæreditaria,quæ poſtea obueniunt. Sicuti & Paulus ait ſic poſſe coiri ſocietatem, vt ſi qua iuſta hæreditas alterutri adueniat, communis ſit. Nam generales huius generis

1 *L. qui contra. C. de inceſt. nupt.*
2 *L. 2. §. 1.*
3 *L. vlt. De leg. 1. & L. præfectus. 64. De ritu nupt.*
4 *L. 3. §. videamꝰ. De donat. inter vi. & vx.*
5 *L. cùm hic ſtatus. § vlt. De do. inter vi. & vx.*
6 *L. ſi volūtate. C. de do. int. vi. & vxo.*
7 *L. 13. & 14. hoc tit.*
8 *L. ſi quis. C. de inceſt. nupt. & L. vxoris maritus. 27. De vſuf. leg.*
9 *L. miles. 41. § mulier. De militari teſta.*
1 *L. 2. C. de dona.*
2 *L. 16. § 1 hoc tit.*
3 *L. 2. ad fi. hoc tit.*
4 *dic. L. 2.*
5 *L. quidam. §. 1. De donatio.*
6 *L. 2. § interdū. De vulg. & pup.*
7 *L. 1. § ſi impubere. De collatione bonorum.*

conuentiones, quia non diriguntur in vnius alicuius mortem, receptæ ſunt: ſed vti cõferuntur in vnius alicuius morituri certa bona, improbãtur: neque modò inutiles ſunt illi, in quem talis ſpes transfertur, ſed ipſi etiam transferre volenti, pernicioſæ ſunt. Nam reddunt eum indignum, qui aliquando fruatur bonis illis obuenientibus, niſi ſi aut iuſto errore excuſetur, aut ętate, quę magis iuuenili temeritate peccarit quàm dolo. Certè & conſenſus illius, de cuius bonis agitur, multo magis hoc pactum confirmat, vt ſi hic teſtatus aliter non ſit, vim ſuam exerãt. Tertia principalis cauſa, quæ aliquem indignum facit, proponitur à Marciano. Ac quidem dubium non eſt, ſi alicuius iniuria vel medici inſidiis, teſtator necatus ſit, adiri nihilominus poſſe hęreditatem, vt reſponſum eſt. Nam vbi hæredi nihil imputari poteſt, neque eius incuria arguitur, non eſt propter alienam culpam priuandus hæreditate. Sed ſi tam inhumanus fuerit & ingratus, vt ęgrotantem neglexerit, indignus eſt qui mortuo ſuccedat. Nam & libertus ſi negligat patronum infirma valetudine laborantem, punitur. Imò verò ſi dominus infirmum ſeruum derelinquat tędio medendi, & (vt veteres loquebantur) deponat, indignus iudicatur, in cuius poteſtatem recidat ſeruus, qui poſtea conualuerit. Sed & ſi filius patrem furioſum nòn curauerit, vel pater filium: iuſta cauſa eſt talis negligentia, propter quam hæreditas auferatur, & illi potius detur, qui talem curam ſuſceperit. Denique emptori redhibitorio iudicio agere voléti non parcitur, ſi ſeruum ægrotum neglexerit, nullúmque illi medicum adhibuerit vel malum adhibuerit. talémque culpam præſtari debere ſignificat Paulus. Porrò non modò indignus iudicatur qui teſtatorem ægrotum non curat, ſed & qui ab alio occiſum non vindicat. Hoc enim crimé mortis inultæ refertur inter cauſas, propter quas aliquis indignus habetur. Quod autem pluribus verbis de eo dici poſſet, repetendum eſt ex aliis locis. Sed & qui falſum teſtamẽtum dixit neque obtinuit, vel etiam qui id dicenti adfuerit, vel teſtimonio, vel fideiuſſione vel patrocinio atq; procuratione: indignus iudicatur, qui ex eo teſtaméto aliquid capiat. Et quod ei relictũ fuerit, fiſco adiudicatur. Quod latius explicatur aliis in locis. Is quoque qui in fraudé legis aliquem ex teſtaméto capere prohibentis, tacitè fidé dat teſtatori atque accõmodat, de reſtituẽdo ei qui alioqui iure capere nõ poterat, inter indignos propterea numeratur, non modò vt non retineat quod ita reſtituere promiſit, ſed etiam vt cùm id fiſco reſtituere cogatur, non poſſit aliquid retinere ex L. Falcidia. Atque hæc quidem cauſa pluribus etiam verbis exponitur. Illud meminerimus, quod & ab aliis prudenter annotatum eſt, quod generaliter dicitur, ſpecialiter referri debere ad hanc, de qua loquimur, cauſam: nempe vt ſi ille incapax, cui hæres ſcriptus reſtituere tacitè teſtatori promiſerat, viuo adhuc teſtatore deceſſerit, hæres excuſetur, & retineat quod ita relictum eſt, potius quàm ad fiſcum transferatur. nam & ſi fraudis conſilium initio hìc fuerit, tamen, ſi euentum ſpectemus, nulla re ipſa fraus eſt. ídque ſatis eſt vt fiſcus repellatur. Poſtremò & ſola volũtas defuncti, etiamſi nulla alia ſubſit cauſa ſufficit vt & aliquis indignus iudicetur, & quod ei relictum alioqui fuerat, fiſcus occupet. eóque referre oportet quod traditur. Sed & in hoc tit. L. 1. refertur inter indignos qui alioqui nihil peccauit, neq; indignus verè dici poteſt, & præmio potius quàm pœna dignus eſt, nempe ſi mortuum teſtatorem accuſet & conuincat quaſi illicitæ mercis negociatorem, vt fiſcus hoc nomine res illas occupet defuncti. Talis delator nihil capit ex iudicio defuncti, quia fiſcus ipſe capit eius bona: vt & caperet ſi ab alio delata eſſent atque nunciata, ſicuti de mercibus illicitis traditum etiam eſt, quæ committuntur fiſco. Atque hæ quidem præcipuæ & generales cauſæ ſunt, propter quas aliquis in vniuerſum indignus iudicatur. Sunt & aliæ quædam, ſed veluti particulares, & propter quas non totum adimitur. quæ etiam pertinent ad proximum caput De rebus, quę vt indignis auferuntur. De his enim nũc dicendum eſt, quæ vt indignis auferuntur, poſteaquam dictum eſt de his, quibus vt indignis aufertur. Conſtat autem hunc tractatum magis pertinere ad ea, quæ vltimis voluntatibus relinquuntur, quàm quæ inter viuos donantur. Nã & ſi actio ingrati detur ad reuocandas donationes, nihil hoc tamen ad fiſcum pertinet: & qui iure ciuili prohibentur capere ex teſtaméto, non prohibentur etiã cadere donata inter viuos. Quanquã quod ad hũc locum attinet, dotis cauſa & donatio inter coniuges ſint in eadem conditione, in qua eſt legatum: Donatio verò cauſa mortis, quia ex teſtamento non pendet, huc non pertinet, neque inter ea, quæ vt indignis auferuntur, referenda eſt. Cæterum quæ ex vltimis

1 *L. 4. De poſtlimi. rever. L. minoribus. C. de his quæ vt indig.*
2 *L. vlt. C. de pactis.*
3 *L. 3. hoc tit.*
4 *L. 5. §. vlt. D. ad Sylla.*
5 *L. 4. De libe. agnoſcẽd.*
6 *L. vnica. C. de lat. lib. toll. L. 2. D. qui ſine manumiſſ. ad lib. perue.*
7 *Authen. liberi. C. de epiſc. audient.*
8 *L. quod ſi nolit. §. mancipium. De ædilitio edicto.*
9 *L. ſi ſeruum. De verb. obliga.*
1 *L. 17. 20. & 21. hoc tit. & L. 1. 6. 7. 9. C. eo. tit. L. 5. 9. 15. 20. 26. 27. D. ad Syllania.*
2 *L. 5. 7. 15. 22. & 24. hoc titulo. L. alia. C. eo. L. 8. §. meminiſſe. De inoff. eſta.*
3 *L. 10. 18. & 23. hoc tit. L. 3. De iure fiſci. L. cùm quidem. §. in tacito. De vſuris. L. etiã. C. ad L. Falcid.*
4 *L. vlt. hoc tit.*
5 *L. 3. De iure fiſci.*
6 *L. 12. & 16. §. vlt. hoc tit. & L. 4. C. eo. & L. 3. & vlt. De his quæ in teſta. delentur.*
7 *L. Cotem. §. illicita. & §. amiſſa. De publicanis. & tot. tit. C. quæ res vind. non poſſ.*
8 *L. 20. hoc tit. L. cùm hic ſtatus. §. vlt. De dona. inter vi. & vxo.*
9 *L. 5. §. pen. hoc tit.*

timis voluntatibus percipiuntur, ea propriè ſunt, quæ vt indignis auferuntur. Et qui-
dem omnia planéq; integra auferuntur, ſi talis cauſa ſit, quæ omnino & in vniuerſum
reddat aliquem indignum. Nam & hic propterea amittit earum quoque rerum, quas
à defuncto ceperat: fructus, quos percepit, & vſuras quoque aliquas dependit, & mul-
ta præterea de ſuo amittit. Nam iura ſua confuſa non recuperat. Sed hæc longiorem
explicationem deſiderant, quam paulo poſt ſubiiciemus. nunc illud obſeruãdum eſt,
quod hoc tit. traditur, Eum qui indignus iudicatur, quia teſtamentum oppugnauit, nó 1 *L. 5. §. qui principale.*
modò ex eo teſtamento nihil capere quod retineat, ſed neque ex eius teſtamenti acceſ-
ſionibus & tanquam appendicibus, veluti codicillis aut pupillaribus tabulis, quæ ſub-
ſtitutionem continent. Cæterum ediuerſo qui codicillos ſolos oppugnauit vel ſolas
tabulas ſubſtitutionum, iudicatur quidem indignus, qui ex his aliquid conſequatur: at
non etiam propterea amittit quod ex principali teſtamento conſequi poteſt. Atque
huc quidem pertinet nobile illud Papiniani reſpõnſum, in quo vt primùm intelliga- 2 *L. 15. hoc tit.*
mus atq; etiam explicemus quod difficilius eſt, & ſub finem proponitur de compen-
ſatione, quæ Falcidiam recuſat, obſeruandum eſt, poſſe me quidem detrahere Falci-
diam ex prælegatis meo cohæredi. Sed ſi viciſsim ab eo mihi ſit aliquid prælegatum, 3 *L. cohæredibus. C. ad L. Falcid. L. quod de bonis §. pe. eod. tit. L. ex facto. §. unde ſcio. De hæred. inſtituend.*
ídque ſolidum ceperim: tunc illud ipſum me imputare debere in Falcidiãm. Non
ſolent quidem prælegata in eam imputari, ſed ea demum, quæ iure hæreditario capi-
untur. verùm alio iure vtimur, vbi de ea re agitur inter cohæredes, cùm ſcilicet alteri
ab altero viciſsim prælegatum eſt, vt à quo ſolidum prælegatum accepero, quò magis 4 *L. Neſennius. 22. & L. filio. D. ad L. Falcid.*
illi viciſsim ſolidum præſtem quod à me illi prælegatum eſt, debeo in Falcidiam im-
putare, quod ab illo iam prælegati nomine accepi. Atque hæc eſt illa æquitas com-
penſationis, cuius hîc meminit Papinianus: quæ etiam nititur probabili coniectura
voluntatis teſtatoris. Simul & illud obſeruãdum eſt, quod mea culpa amiſi quódque 5 *dic. L. Neſennius.*
mihi tãquam indigno fiſcus abſtulit, in hac quæſtione perinde æſtimari, atque ſi illud
ipſum retinerem. vnde facilè erit colligere rationem huius reſpõſi: Et vt fingamus hy
potheſim familiarem ad eam rem magis patefaciendã: Si cùm vgintiquatuor in bonis
haberem, viginti Pariſiis, & quatuor Lugduni, inſtituerim ſimpliciter & ex æquis
propterea partibus Titium & Sempronium hæredes, vt hæreditario iure habeant ſin-
guli dimidiam partem omnium bonorum meorum. deinde in codicillis aliam inter
eos bonorum diuiſionem facere volens, & vni plus, alteri minus dare, ſcripſi, Sempro-
nio me tantùm relinquere illa quatuor Lugdunenſia, Titio verò viginti Pariſientia.
Sempronius cùm intelligeret hos codicillos ſibi eſſe damnoſos, vt eos ſubuertat, accu-
ſat falſi. non potuit conuincere, proptereáque indignus iudicatur qui ex iis aliquid
percipiat: imò verò quod ex his capit, fiſcus tanquam indigno aufert. amittit itaque
illa duo Lugdunẽſia, quæ ex illis iure prælegati percipiebat: retinet tamẽ reliqua duo,
quæ capit iure hæreditario, & in quibus propterea legatum non conſiſtit. Iam verò
cohęres Titius petit ab eo ex codicillis ſuum prælegatum, hoc eſt, decem ex bonis Pa-
riſienſibus. reliqua enim decem habet iure hæreditario. Sempronius illud dare nó re-
cuſat: ſed vt aliquid detrahat nomine Falcidiæ, cauſatur ſe tantùm habere duo hære-
ditaria, cùm ſaltem tria habere debeat, nempe dimidiam ſuam partem in quadrante,
cùm viginti quatuor eſſent in bonis. Hic Papinianus nó negat tantùm illi deberi: ſed
tradit, prius eum imputare debere illa duo, quæ ex codicillis iure prælegati à cohęrede
Titio conſequutus eſt. quanuis etiam ea amiſerit, & vt indigno fiſcus abſtulerit. Ni-
hilominus enim quod ad hanc rem attinet, perinde iudicãdum ac ſi ea adhuc haberet.
Et quanuis prælegata ſint, tamen hoc caſu imputari in Falcidiam, propter eam, quam
ſupra dixi, ſingularẽ rationem. d. l. Neſennius. Vnde conſequitur illum intelligi qua-
tuor habere: tantùm abeſt vt aliquid detrahat nomine Falcidiæ. Cæterum cùm in hoc
reſponſo Papinianus doceat, in partibus hæreditariis legatum non conſiſtere, ſed pro
iis partibus hæreditario potius iure capi quod hæredi prælegatum eſt, vt ſi tanquam
indigno auferantur prælegata, cui alioqui res hæreditariæ non auferuntur, vt in caſu
de quo hîc quæritur, ſalua ſit illi hęc pars, quam vt hęres capit, & amittat illam ſolam,
quam capit vt legatarius: commodè nunc ſubiiciemus, quod paulo poſt idem Papi-
nianus eleganter ediuerſo proponit, nempe cùm quis tanquam indignus hæredita- 6 *L. 18. §. vlt. hoc tit.*
tem amittit, non etiam prælegata. Manifeſtum eſt quod idem Papinianus dixit hæ- 7 *L. 11. hæres hoc tit.*
redem qui tacitam fidem accommodauit contra leges, in ea tantùm parte, in qua frau-

dem adhibuit, Falcidia, non vti. Itaque ſi partem ſuam hæreditariam reſtituere promiſerit illi, qui alioqui capere non poterat ex teſtaméto, cogetur eam ipſam reſtituere fiſco, & indignus eſt qui ex ea aliquid detrahat nomine Falcidiæ. Sed non propterea amittit quod illi relictum eſt: vt ſi ſit aliquid ei prælegatum. verùm quęritur an quod pro parte hæreditaria iure prælegati nó conſiſtebat, tanquam hæreditarium etiam reſtituere debeat, an verò poſsit hoc caſu tanquam prælegatum totum retinere. Ac quidem reſponſum éſt. Si legatum ſit hæredi relictum, & rogatus fuerit portionem hæreditatis reſtituere, id non debere reſtituere quod à cohærede accepit tanquam prælegatum. Cæterum quod à ſemetipſo ei relictum erat, in fideicommiſſum cadere, quia ſcilicet hæreditarium fuerit. Atqui Papinianus non tantum videtur tribuere fiſco. Nam cùm ei qui pro parte hæres inſtitutus fuerat, prædium legatum eſſet, & quia is promiſerat hæreditatem reſtituere incapaci, fiſcus eam ſibi reſtitui integrã poſtularet, ſimúlque illam prælegati prædij partem, quæ inutiliter huic hæredi à ſemetipſo relicta erat, & propterea hæreditaria videbatur. Papinianus, relicta hac iuris ſubtilitate, benignè ſecutus ſimplicem teſtatoris voluntatem, indicat in hoc prædio nihil habiturum fiſcum quaſi in eo nihil hæreditarium ſit, ſed totum atque integrum huic hæredi eſſe relinquendum, perinde atque ſi hæres nunquam extitiſſet, & totum hoc ab initio pręlegatum bene conſtitiſſet. Sicuti & Iulianus reſpondit, ſi vni ex hæredibus fuerit legatum, & is abſtinuerit hæreditate, totum petere poſſe legatum. Cæterum in hoc genere Papinianus aliquádo ſequutus iuris ſubtilitatem videtur, potiuſquam nudam teſtatoris voluntatem. nam reſpódit, vno hęrede, cui legatũ erat, mortuo ante aditá quidem hæreditatem, ſed poſt diem legati cedentem, præceptionum portiones, quæ pro parte cohæredum conſtiterunt, ad ſubſtitutos non pertinere. ſed ad hæredes huius hęredis inſtituti. Quibus verbis ſignificat reliquas portiones præceptionum, quæ ei à ſemetipſo inutiliter legatæ erant, & propterea non conſiſtebant, deberi ſubſtitutis tanquam hæreditarias, non autem hæredibus huius hæredis tanquam prælegatas. Finge me inſtituiſſe tres hæredes, & vni eorum legaſſe aureos triginta. viginti aureorum legatum bene conſiſtet, nempe pro parte cohæredum, à quibus rectè legatum eſt. Sed reliquos decem aureos caperet iure hæreditario, non autem iure prælegati. Itaque hoc caſu tanquam parté prælegati, eos deberi ſubſtitutis Papinianus indicat, potius quàm hæredibus huius hæredis: quibus reliqui tantùm viginti aurei tanquam prælegati debentur. Sic enim Papinianus iudicauit cauſam non eſſe, cur hic plus iis tribuatur aduerſus rationem iuris & in fraudem ſubſtitutorum: iuſtiórque illi viſa eſt partitio, ſi quod omnino tanquam prælegatum bene conſiſtebat, hæredibus huius hæredis daretur. Reliquum verò, quod is capere non poterat niſi tanquam hæres, daretur ſubſtitutis, ad quos deficiens portio hæreditatis transferenda erat. Porrò vt abſoluamus ſecundũ hoc caput huius tractatus, cóſtat rem, quæ vt indigno aufertur, auferri cũ ſua cauſa ſuiſque acceſsionibus. Nã indignus in hoc genere cóparatur non modò malę fidei poſſeſſori, vt præſtet fructus & vſurás. ſed aliquando etiã prædóni. Omne itaque emolumentum illi aufertur, ergo & vſurarum, inquit Vlpianús. Neque verò dubium eſt quin vſuras, quas tanquam hæres exegit, reddat, ſicuti & fructus quos percepit. Sed & vſuras pecuniæ hęreditariæ ſaltem ſemiſſe, & poſt litem motam de ſuo pręſtát. Cæterũ fructuũ, quos ex re, quæ illi aufertur, percepit, ſi eos fortè vendidiſſet, precium quidé reddet, at non etiam precij vſurás. Sicuti neque pręſtari ſolent aut vſurę vſurarum aut acceſsiones acceſsionum. quod Seuerus in propoſito benignè ſecutus éſt & repudiaſſe aliam in hoc genere duriorem ſententiam Diui Pij[2]. Denique indignus amittet iura quæ confundit adeundo hæreditatem. Neque enim hác auferendo fiſcus illa réſtituit. Idque etiam expreſſum eſt de eo, qui quod falſum teſtamentum dixit indignus iudicatúr. Et de eo, qui non vindicat mortem défuncti. Atque vt tranſeamus ad poſtremum caput huius tractatus, ſingulare illud certè eſt in fiſco qui tanquã indigno aufert hæreditatem, vt non teneatur præſtare quod illi antea debebatur. Nam ius cómune alioqui dictat, vt cùm hereditas, cuius aditione atque acquiſitione aliquid confuſum erat, ad aliũ transfertur cum ſua planè tota cauſa, iura confuſa reſtituántur. Sed illius, quod dixi, iuris ſingularis cauſam non obſcuram Papinianus ſignificat. Cęterum quod ad reliquum æs alienum hęreditarium aliis debitum attinet, aliáve onera, veluti legatorum, conſtat fiſcum qui táquam indigno abſtulit hæreditatem, teneri tãquam

1 *L. in fideicõmiſſariam. 18 §. vlt. D. Ad Trebellia.*
2 *L. 18. hoc tit.*
3 *L. 18, & quidem. De lega. 1.*
4 *L. 75. miles ad ſororem. § pro parte. De lega. 2.*
5 *L. 17. & 18. hoc tit.*
6 *L. 46. prædonis. De peti. hæreds.*
7 *L. 17. cùm quidam. § in tacito. De vſuris.*
8 *L. 1. C. eod.*
9 *L. 17. cum qui. hoc tit.*
1 *dic. L. 17.*
2 *L. quum quidam. §. in tantum. De vſur.*
3 *L. 17. 18. § 1. hoc tit.*
4 *L. 19 ad fi. De iure fiſci.*
5 *L. propter veneni. § nepus. D. Ad Syllania.*
6 *L. ſi maritus. C. de inofficioſo teſtaméto. L. cum quis §. vlt. De inoff. L. à liberto. De bonis liberti. L. dominus fructuario. De vſufru. L. 2. § vlt. De hæreditate & act. vend.*
7 *d. §. neptis.*

quam hæredem. Eſt enim eius loco, cui tanquam indigno abſtulit, & cum eodem onere ſuccédit. Vt non modò æs alienum ſoluat(quod facit & ſi ex aliis cauſis bona alicuius occupĕt.) Sed & legata & fideicommiſſa quæ ipſe hæres præſtitiſſĕt.

1 *L. 16. §. vlt & L 18. §. 1. hoc tit. L. 3. §. vlt. D. ad Trebellia.*

2 *L. non poſſunt. De iure fiſci. L. 31. ſi marito. D. ſoluto matrimo. L. 2. C. ad L. Iuliam de vi. L. 5. C. de bonis proſcriptorum. L. debitor. C. de ſententiam paßis.*

3 *L. 16. § vlt. hoc tit. L. 4. C. eod. L. 3. §. vlt. D. ad Trebell. L. 3. § cum ex cauſa. L. 14. dicitur. De iure fiſci. L. cum fiſco. D. ad Sylla. L 96 quidã. §. quoties. De lega. 1.*

IN TITVLVM SEQVENTEM

ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ·

POSTEAQVAM Dictum eſt de Ademptione, quæ fit à teſtatore, trãſit Iuſtinianus ad aliam, quæ fit etiam eo inuito, nempe per Legem Falcidiam: qua prohibitũ eſt vltra dodrantem bonorum legare. Seruatur enim reliquus quadrans ſcripto hæredi. Cuius Legis ſiue potius Plebiſciti autor fuit C. Falcidius Tribunus pl. Auguſti Cæſaris temporibus, vt etiam teſtatur in ſuis Chronicis Euſebius: Dion quoque hiſtoricus lib. 48. rectè quidem ſcribit Legem ſub Auguſto latam, vt hæredibus ſcriptis liceret quartam hæreditatis partem retinere: ſed errat, dum adijcit, licuiſſe reliquum omittere, ſi in eo grauati eſſent. Neque enim ius noſtrum permittit hæredi partem hæreditatis omittere: ſed totam omnino agnoſcere iubet: quanquam ex ſingulis rebus deductio competat. Sanè huic Legi non paruiſſe videtur Auguſtus, cùm ipſe teſtamentum faciens, ita immenſam illam ſuam hæreditatem legatis exhauſerit exinanieritque, vt profeſſus ſit non peruenturum ad hæredes ſuos plus quàm millies & quingenties ſeſtertium: cùm tamen viginti proximis annis plus quàm quater decies millies ex teſtamentis amicorum acquiſiuiſſet. Capita Legis Falcidiæ, quorum extãt in Pandectis fragmenta, colligi facilè poſſunt. Sed illud ſingulare eſt quod nunc adijciam monitus abs homine clariß. D. Ranconeto, legitimam illam portionem, quæ liberis omnino debetur, fuiſſe ex Lege Falcidia, & inde etiã legitimam dici. Ac quidem Euſebius in illis ſuis Chronicis ſignificare etiam id videtur, ad hanc legem referẽs portionem illam, quæ filiis omnino relinquenda eſt, etiam ſi eius modum maiorem, quàm olim fuerit, ſtatuat, quãtus nempe poſtea fuit, auctus abs Iuſtiniano Nou. Conſt. 18. qui quidem eodem loco cùm id facit, & pro veteri quadrante liberis trientem vel ſemiſſem dari ſtatuit, ait in eo ſeſe legem corrigere. Quæ autem lex hæc vetus fuerit, exprimit in Nou. Conſtit. 92. quo loco apertè ait eſſe Legem Falcidiam. Vnde apparet huius Legis aliquod fuiße caput de legitima liberorũ portione: & noſtros interpretes valde ineptire, qui fingunt liberis duas (vt loquuntur) quartas olim debitas fuiſſe, alteram quam legitimam vocamus, lege naturæ, alteram ex Lege Falcidia.

De Lege Falcidia, Tit. XXII.

SVPEREST vt de Lege Falcidia diſpiciamus, qua modus nouiſsimè legatis impoſitus eſt. Cùm enim olim Lege duodecim Tabularũ libera erat legãdi poteſtas, vt liceret vel totum patrimonium legatis erogare(quippe cùm ea Lege ita cautum eſſet, VTI QVISQVE LEGASSET SVÆ REI, ITA IVS ESTO) viſum eſt hanc legandi licentiam coarctare: ídque ipſorum teſtatorum gratia prouiſum eſt, ob id, quòd plerunque inteſtati moriebantur, recuſantibus ſcriptis hęredibus pro nullo aut minimo lucro, hæreditates adire. Et cùm ſuper hoc tam Lex Furia, quàm Lex Voconia latæ ſunt, quarum neutra ſufficiens ad rei conſummationem videbatur: nouiſsimè lata eſt Lex Falcidia, qua cauetur, ne plus legare liceat, quàm dodrantem totorum bonorum: id eſt, vt ſiue vnus hæres inſtitutus ſit, ſiue plures, apud eum eóſve pars quarta remaneat.

Et cùm quæſitum eſſet, duobus hæredibus inſtitutis(veluti Titio & Seio) ſi Titij pars aut tota exhauſta ſit legatis, quæ nominatim ab eo data ſunt, aut ſupra modum onerata: à Seio verò aut nulla relicta ſint legata, aut quæ partem eius duntaxat in partem dimidiam diminuant: an

quia is quartam partem totius hæreditatis aut amplius habet, Titio nihil ex legatis, quæ ab eo relicta ſunt, retinere liceat, vt quartam partem ſuæ partis ſaluam habeat: placuit poſſe retinere. etenim in ſingulis hæredibus ratio Legis Falcidiæ ponenda eſt.

Quantitas autem patrimonij, ad quam ratio Legis Falcidiæ redigitur, mortis tempore ſpectatur. Itaque (verbi gratia) ſi is, qui centum aureorum patrimonium in bonis habeat, centum aureos legauerit: nihil legatariis prodeſt, ſi ante aditam hæreditaté per ſeruos hæreditarios, aut ex partu ancillarum hæreditariarum, aut ex fœtu pecorum tantum acceſſerit hæreditati, vt centum aureis legatorum nomine erogatis, hæres quartam partem hæreditatis habiturus ſit: ſed neceſſe eſt, vt nihilominus quarta pars legatis detrahatur. Ex diuerſo, ſi ſeptuaginta quinque legauerit, & ante aditam hæreditatem in tantum decreuerint bona (incendiis fortè, aut naufragiis, aut morte ſeruorum) vt non amplius quàm ſeptuagintaquinque aureorum ſubſtantia, vel etiam minus relinquatur: ſolida legata debentur. Nec ea res damnoſa eſt hæredi, cui liberum eſt non adire hæreditatem. quæ res efficit, vt ſit neceſſe legatariis, ne deſtituto teſtamento nihil conſequantur, cum hærede in portione paciſci.

Cùm autem ratio Legis Falcidiæ ponitur: antè deducitur æs alienũ, item funeris impenſa, & pretia ſeruorum manumiſſorum: tunc demum in reliquo ita ratio habetur, vt ex eo quarta pars apud hæredem remaneat: tres verò partes inter legatarios diſtribuantur, pro rata ſcilicet portione eius, quod cuique eorum legatum fuerit. Itaque ſi fingamus quadringentos aureos legatos eſſe, & patrimonij quantitatem, ex qua legata erogari oportet, quadringentorum eſſe: quarta pars legatariis ſingulis debet detrahi. Quòd ſi trecẽtos quinquaginta legatos fingamus: octaua debet detrahi. Quòd ſi quingẽtos legauerit: initio quinta, deinde quarta detrahi debet. Antè enim detrahendum eſt, quod extra bonorum quantitatem eſt, deinde quod ex bonis apud hæredem remanere oportet.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

C*VM Enim olim Lege* XII. *Tab.*) Vide quæ dixi ad XXVI. cap. XII. Tab. ¶ *IDQVE Ipſorum teſtatorum gratia.*) Non adeò tamen, vt iis quoque liberum eſſet hanc gratiam repudiare. Nam vt fortaſsis eorum arbitrio relinqueretur, quid in quadrantem Legis Falcidiæ imputandum eſſet: eum tamen omnino tollere aut impedire non poterãt: quia etiam hæredum hîc quidam fauor & gratia erat. Et quãquam is qui, quod per Legem Falcidiam retinere poterat, voluntatem teſtatoris ſecutus ſpopondit ſe daturum, cogatur ſoluere: tamen ſi eiuſmodi ſponſio fieret adhuc viuo teſtatore, non impediret ius Legis Falcidiæ, quod eo mortuo poſteà cõpeteret. Sic enim reſpondit Papinianus: Frater cùm hæredẽ ſororem ſcriberet, alium ab ea, cui donatũ eſſe volebat, ſtipulari curauit, ne Falcidia vteretur, & vt certã pecuniã, ſi cõtra feciſſet, præſtaret. Priuatorũ cautionibus, Legibus non eſſe refragandũ conſtitit: & ideo ſororẽ iure publico retentionẽ habituram, & actionẽ ex ſtipulatu denegandã. Verùm hodie non eſt quòd teſtatores angat ratio prohibendæ Falcidiæ. Iuſtinianus enim iis patrimonij ſui non ignaris permiſit prohibere, ne vtãtur hæredes Falcidia. Et hanc eorum prohibitionem expreſsim factam ratam habet. Sic enim ſcribit in Nouella ſua Cõſtitutione prima: εἰ

1 *L. ſi totam. D. ad Treb. L. cum virum. C. de fideicom.*

2 *L. qui quod. D. ad leg. Falcid.*

3 *L. quod de bonis.* §. 1. *D. ad leg. Falcid.*

μὴν δὲ

μένδε ἐντῶς ἐπισκήψῃ, μὴ βούλεσθαι τὸν κληρονόμον παρακατασχεῖν Φαλκίδιον, ἀνάγκη τὴν τοῦ διαθεμένου γνώμην κρατεῖν. ❡ *INTESTATI Moriebantur.*) Docet paulò pòſt Iuſtinianus, eum etiam videri inteſtatum deceſsiſſe, ex cuius teſtaméto nemo hæres extiterit. 1 *§. 1. inſtit. de hæred. quæ ab inteſt. def.*
❡ *NVLLO Vel minimo lucro.*) Imo etiam magni diſpendij impendentis periculo. Nã hoc iure, & ante proditum inuentarij beneficium, ſubiiciebatur hæres periculo non modò præſtandorum legatorum in ſolidum, ſed & totius æris alieni, non habita ratione rerũ hæreditariarum. ❡ *LEX Furia.*)Cicero in Oratione pro L. Corn. Balbo, cuiuſdã Legis Furiæ de teſtamentis meminit,ſed non explicat eius capita. Theophilus hoc loco tradit hac Lege cautum fuiſſe,ne cui vltra mille aureos legare liceret:& eum, qui maiorẽ ſummam ſibi relictam accepiſſet, multari quadruplo eius, quòd aduerſus Legem plus acceperat. In fragmentis quæ nuper edita ſunt Vlpiani nomine commemoratur Lex Furia teſtamentaria, quæ pluſquam mille aſsium legatum prohibet capere præter exceptas perſonas.& aduerſus eum,qui plus ceperit,quadrupli pœnam cõſtituit. Vnde & Lex Falcidia cùm alium modum legatis impoſuiſſet,veterẽ hanc quoque quadrupli pœnam tollere volens ait, quod intra ſuum modum legatum eſt,legatarium ſine fraude capere poſſe. ❡ *LEX Voconia.*) Hac cautum fuiſſe, ne plus haberet legatarius quàm hæres, ſcriptũ etiam eſt,in illis,quorum iam memini,fragmẽtis. Fuerunt & alia eius capita de iis præſertim quæ mulieribus relinquebantur. Ac primũ quidem Q. Volumius Saxa Tribunuſpleb.ad Populum tulerat,ne quis hęredem mulierem faceret. Poſteà C. Voconius Aricinus Tribunuſpleb. noua Lege rogata(quam & Cato iam quinque & ſexaginta annos natus ſuaſit)id ita moderatus eſt, Primùm,ne quis Cenſus hæredem relinqueret mulierem, ne filiam quidem: Deinde ne liceret legare mulieribus vltra quadrantem. Dion lib. LVI de hac lege ita ſcribit: κατὰ τὸν Οὐοκώνιον νόμον οὐδεμιᾷ τῶν γυναικῶν οὐδενὸς ὑπὲρ δύο ἥμισυ μυριάδας οὐσίας κληρονομεῖν ἐξῆν. Et refert Auguſtum quibuſdam mulieribus aduerſus eam legem ſingulari beneficio tribuiſſe ius ſucceſsionis. ❡ *NE Plus legare.*) Vel etiam mortis cauſa donare. Nam & in iis donationibus locum habere Legem Falcidiam ſtatuit Seuerus, probauítque eius nepos Alexander Imperator, idémque iuris ſtatuit Iuſtinianus & in mortis cauſa 2 *L. ſi mortis cauſa. C. ad leg. Falcid.*
capionẽ. Huc etiam pertinent donationes, quæ inter viuos quidem fiunt, ſed morte confirmantur. Sic enim reſcripſerunt Impp. Diocletianus & Maximianus: In do- 3 *L. pen. D. ad leg. Falc.*
nationibus inter virum & vxorem factis, Legem Falcidiam locum habere,quando fi- 4 *L. in donationib[us]. C. ad leg. Falcid.*
deicommiſsi partibus funguntur,nonnullis iuris placitis comprehẽſum eſt. ❡ *SIVE Vnus ſiue plures.*)Si tamen agatur de legitima liberorum portione,Iuſtin. Nou.conſtit. XVIII. diſtinguit, vt ſi plures ſint quàm quatuor, habeant ſemiſſem. Alioqui verò ſolum trientem. ❡ *EOSVE.*) Coniunctim grauatos, alioqui enim ſingulis ſeparatim vltra modum oneratis competeret ius Legis Falcidiæ.

❡ *PLACVIT Poſſe retinere.*) Inquit Caius: In ſingulis hæredibus rationem Legis 5 *L. in ſingulis. D. ad leg. Falcid.*
Falcidiæ computandam eſſe non dubitatur: & ideo ſi Titio & Seio hæredibus inſtitutis, ſemis hæreditatis Titij exhauſtus, Seio autem quadrans totorum bonorum relictus ſit. competit Titio beneficium Legis Falcidiæ. ❡ *IN Singulis hæredibus.*) Diuiſim ſcilicet, & nominatim vltra modum oneratis. Alioqui ſi coniunctim & confuſè onerentur:non eſt ſeparata ſingulorum ratio. Rurſus quod hîc de ſingulis hæredibus dicitur,non eſt trahendum ad ſingulas portiones hæreditarias:quæ ſi ex ſubſtitutione vel iure accreſcendi in eundem concurrant, ita confunduntur, vt ſimul omnia bona hæreditaria ſpectentur, an legatis paria ſint. Itaque ſi libera aliqua portio, nulliſque legatis onerata alteri accedat portioni vltra modũ grauatæ:prodeſſe poterit legatariis eiuſmodi acceſsio, ſiue compenſatio. quanquam ediuerſo vbi liberæ portioni accreſceret altera grauata,nõ prodeſſet id legatariis:quia tum nulla fiat portionũ cõmixtio, ſed ſeparatim conſiderantur ſingulæ, & pars quæ accreſcit, vt ſuum onus legatorum ſecum trahit, ſic & tribuit ſuum ius Legis Falcidiæ. quãquam ſi non accreſceret, ſed ex ſubſtitutione caperetur, aliud reſpõnſum ſit. Tũ enim cùm hæres ſcriptus in ſemiſſe, 6 *L. qui fundũ. §. qui filium. D. ad leg. Falcid.*
à quo nihil legatum eſt, alterum ſemiſſem, qui ſupra modum oneratus eſt, ex ſubſtitutione capit, totius hæreditatis aſſem conſideramus, non ſingulos amplius ſemiſſes. Nam & legata quæ in primo gradu ſcripta ſunt, in ſecundo repetita videntur, & propterea perinde hic habentur, atque ſi ab ipſo ſubſtituto relicta, fuiſſent: vt ea integra & ſolida præſtet, ſi alioqui reliquum habeat, quod ad Legem Falcidiã ſit ſatis. His Iu-

1 L. in ratione. 1. § ſi filio. D. ad le. Falci.

benter adiicio elegans quoddam, ſed obſcurum Papiniani reſponſum, cuius hæc eſt ſententia: Pater habẽs quadringenta in patrimonio, inſtituit impuberem ſuum filium, & ab eo legauit ducenta, eidémque pupillariter ſubſtituit Caium & Seium: deinde à Caio ducenta legauit, à Seio centum. Eueniente ſubſtitutionis conditione, quæſitum eſt, an Caius vltra modũ legatis oneratus vteretur beneficio Legis Falcidię. Et reſpõdit Papinianus, eum vti, perinde atque ſi ipſe hæres eſſet à patre in ſemiſſem ſcriptus, & vltra modum oneratus. Deinde addidit, Seium alterum ſubſtitutũ poſſe quoque vti iure Legis Falcidiæ, non quidem ex ſuo capite, nec onere ei nominatim iniuncto, quod nec reuera modum excedebat: ſed ſi pupillus, cui ſuccedit, non ſoluerit ſua legata: Imo verò eorum ſoluendorum onus reliquerit Seio: qui ſua legata cum pupillaribus miſcere poterit, vt ſi ea omnia ſimul coniuncta modum excedant, vtatur Lege Falcidia.

2 L. in quantitate. D. ad legem Falcid.
3 L. 1 ratione. 2. D. ad leg. Falcid.
4 L. in ratione. 1. § quod vulgo. D. ad leg. Falcid.

¶ *QVANTITAS Autem.*) Totus hic locus ad verbũ deſcriptus eſt ex reſponſo Caij. Cui etiam aperte ſuffragatur Metianus, ſcribens omnia ſiue commoda, ſiue incommoda poſt mortẽ teſtatoris ad hæredem, non autẽ ad legatarios pertinere. Idémque iuris ſtatuit Papinianus & in teſtamentis duplicibus, quæ ſcilicet continent ſubſtitutionem pupillarem: vt ſubſtitutus ſuccedens, omnia legata præſtet iuxta æſtimationem patrimonij, quod erat tempore mortis teſtatoris, nõ habita eius ratione, quod fortaſsis pupillus ipſe diminuit. Verbi gratia: Teſtatoris Titij hæreditas ducentorum erat, cùm ipſe moreretur. Relicta autem fuere centum ab hærede filio impubere. Deinde etiam à ſubſtituto centum. Impubes cùm ſucceſsiſſet patri, bona diminuit ad dimidiam fortè partem, deceſsítque intra pupillarem ætatem. Et patrimonium paternũ, in quo vix centum ſupererant, reliquit ſubſtituto. Hìc (inquam) nihilominus æſtimabitur patrimonium, quaſi ducenta contineret: & iuxta eam æſtimationem præſtabuntur legata, nempe vſque ad centum & quinquaginta: ſic vt ſubſtitutus de ſuo debeat addere quinquaginta. Nec iniquum viſum eſt, eum ferre ſarciréque debere detrimentum, qui acceſsionem ediuerſo lucraretur. ¶ *PATRIMONII.*) Hoc eſt, Rerum hæreditariarũ, quæ ipſius teſtatoris fuerunt. Quòd autem attinet ad nomina hæreditaria, ſatis fuerit ea ſoluendo fuiſſe mortis tempore, licet poſtea eſſe deſierint. Rurſus ſi mortis tempore non erant, poſtea autem fuerint: id quoque proderit legatariis. Nam & mortis tempore ſuberat quædam ſpes melioris huius fortunæ. Quòd ſi hæres ipſe ſit debitor: (Nam & hoc debitum ſpectatur, licet aditione confuſum.) parum refert, ſoluendo, an non ſoluendo ſit: Sibi enim quiſque ſoluendo intelligitur. Sed quod attinet ad quantitatem ipſorum legatorum intricatior eſt plerunque eius æſtimatio, præſertim duobus caſibus: nẽpe ſi vel reditus annui perpetuiq; fuerint legati: vel id, quod cùm legatarij vita extinguatur. Noſtri tamẽ Iuriſconſulti prudentiſsimè obuiam ierũt dificultati vtriuſque æſtimationis. Et primùm quidem quod attinet ad æſtimationẽ annui perpetuique reditus, ex ſententia Marcelli reſpondit Paulus, tantum hîc intelligi legatum, quantum ſufficiat ſorti ad vſuras trientes eius ſummæ, quæ legata eſt, colligendas: hoc eſt, ſi annuus perpetuúſque reditus vnius aurei fuerit legatus, vigintiquinque aureos intelligi ſemel legatos. Hæc enim viſa eſt iuſtiſsima æſtimatio, quæ & reditibus prædiorum conuenit, & mediam quandam eorum viam rationémque in ſimili cauſa ſequitur. Ergo ſi in annos ſingulos ſex aurei legati fuerint, videbuntur cẽtum & quinquaginta legati. Nam tot ſortis aureis opus eſt, vt annuos ſenos habeas ex trientibus vſuris, quæ quaternos tantum annuos fœnoris pariunt in ſingulos centenarios. Quòd ſi cui quandiu viuet, ſex aurei in ſingulos annos eſſent legati, vel aliud relictum quod perimatur cum legatarij vita, veluti vſusfructus aut alimenta: prodidit Vlpianus iuſtam aliquam rationem, qua poſsint æſtimari incerta hæc legata. Ea autẽ eſt media quoque via inter plenam & integram vitam, qualis ſolet hominibus tribui, & abruptam aliquo caſu, qui ſolet etiam frequenter accidere. Nam hoc dimidium totius (vt ita dicam) incerti, viſum eſt iuſtiſsimum temperamentum ineundæ certæ alicuius æſtimationis. Porrò autem vbi incerta hæc legata ſunt redacta ad probabilem aliquam æſtimationem, & certum aliquem diem acceperunt, eodem iure cenſebuntur, quo legata in diem certum: nempe, vt deducatur medij temporis emolumentum. Nam in ratione Legis Falcidię, legatum in diem non ſtatim tanti æſtimatur quanta res eſt ipſa legata, ſicuti æſtimaretur legatum purum: ſed prius detrahitur illud commodum medij temporis, quod interuſuriũ vocamus: deinde reliquum ęſtimatur,

5 L. cum quo de peculio. D. ad le. Falcid.
6 L. ſi defunctus. C. arbitrio tute.
7 L. 1. §. ſi debitor. D. ad le. Falcid.
8 L. quærebatur. D. ad le. Falcid.
9 L. 3. §. vlti. D. ad le. Falcid.
1 L. 68. computationi. D. ad leg. Falcid.

&

& confertur cum aliis bonis hæreditariis. ¶ *MORTIS Tempore ſpectatur.*) Nam 1
& legata hoc tempore cedunt. Quòd ſi ſerui cum domino ſimul vita functi ſint, re-
ſponſum eſt, eos non reputari, quaſi fuerint in eius bonis tempore mortis. Porrò ſi
fuerit controuerſia inter hæredem & legatarium de quantitate patrimonij teſtatoris:
ad hæredem pertinebit probare, fuiſſe eam adeo exiguam, vt omnino legi Falcidiæ 2
locus eſſe debeat. quod facere poterit, etiam ſi legatarius iuraſſet locũ eſſe non poſſe.
¶ *EX PARTV Ancillarum.*) Etiam qui fortè conceptus erat tempore mortis. 3
Neque enim pro nato habetur, vt aliis proſit. Fructus tamen ſati tempore mortis di-
cuntur augere hæreditatem, & minuere ius legis Falcidiæ. ¶ *DECREVERINT* 4
Bona.) Quæ ſcilicet in genere legata ſunt. Sed ſi quid ſpecialiter legatum fuerit, & ſine 5 6
vlla culpa vel mora hæredis interierit, conſtat ipſi legatario perire, & hæredem libe-
rari: quod iam antea ſatis diximus, & diligenter animaduertendum eſſe in ratione le- 7
gis Falcidiæ admonet Metianus.
¶ *ANTE Deducitur æs alienum.*) Nam in Lege Falcidia fit æſtimatio bonorum. 8
Bona autem non intelliguntur, niſi quæ deducto prius ære alieno, ſuperſunt. Etenim 9
quantum quiſque debet, tantum cenſetur eius bonis ſiue patrimonio abeſſe. Nec po-
teſt in creditorum fraudem liberalis eſſe debitor. ¶ *ÆS Alienum.*) Omne ſcilicet:
etiam quod ipſi hæredi mortis tempore debitum fuerit. Vnde & Vlpianus, Si quis (in- 1
quit) hæredem inſtituerit eum, cui rogatus fuerat poſt mortem ſuam centum reſti-
tuere: centum in ratione legis Falcidiæ deducere debet: quia ſi alius quilibet hæres ex- 2
titiſſet, hæc centum in ære alieno ponerentur. ¶ *ITEM Funeris impenſa.*) Hæc e-
tiam potior eſt ære alieno: multo magis legatis. Nam & ſanctius eſt de ſuo teſtatorem 3
funerari, quàm aliquos legata conſequi. Funeris autem appellatione intelligitur, quic-
quid corporis cauſa, antequam ſepeliatur, cõſumptum eſt. Item impenſa monumẽti, 4
ſaltem neceſſaria & modica. Nam Iuriſconſulti, vt improbarunt nimium illum & in- 5
ſolentem funeris & ſepulturæ contemptum, ita ferre non potuerunt ſuperſtitioſam 6
eius pompam, aut nimios apparatus. ¶ *PRECIA Seruorum manumiſſorum.*) Inquit
Paulus: Si ſeruus tibi legatus ſit, eúmque rogatus ſis manumittere, nec præterea capias, 7
vnde quartam, quæ per Falcidiam retinetur, recipere poſsis: Senatus cenſuit, ceſſare 8
Falcidiam. Id quod pluribus deinde reſponſis explicatur, ſed nobis ſatis ſit, Falcidiam 9
non pertinere ad legatum libertatis, ſicuti nec hodie nouo iure ad vllum pium lega-
tum. Sic enim ſtatuit Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtit. 131. cuius verba ſunt hæc:
εἰ ὁ κληρονόμος τὰ εἰς εὐσεβεῖς αἰτίας καταλελειμμένα μὴ πληρώσῃ, λέγων τὴν καταλειφθεῖσαν αὐ-
τῷ περιουσίαν μὴ ἀρκεῖν εἰς ταύτας: κελεύομεν παντὸς τοῦ ἐκ τοῦ Φαλκιδίου κέρδους σχολάζοντος, ὅσον
δήποτε εὑρεθῇ ἐν τῇ τοιαύτῃ οὐσίᾳ, προχωρεῖν προνοίᾳ τοῦ ἁγιωτάτου τῶν τόπων ἐπισκόπου εἰς τὰς
αἰτίας, εἰς ἃς καταλέλειπται. ¶ *ITAQVE Si fingamus.*) Totus hic poſtremus locus de-
ſcriptus eſt ex reſponſo Caij. 1

1 *L. Lex Falcidia. L. circa. L. in quantitate. §. in diem. L. qui quadrĩgenta, ad fi. D. ad leg. Falcid.*
2 *L. vnica. §. cùm igitur. C de cad. toll.*
3 *L. ſed & in illo. §. ſed & circa. De reb. dub.*
4 *L. cũ de lege. De p̃iat.*
5 *L. vlt C. de reb. cred.*
6 *L. in lege Falcidia. L. placuit. D. ad leg. Falc.*
7 *§. ſi res legata, ſuprà de lega.*
8 *L. in ratione. 2. § diligẽter. D. ad le. Falcid.*
9 *L. ſubſignatũ. De ver. ſig.*

1 *L. in imponenda. C. ad leg. Falci.*
2 *L. qui fundum § ſi quis haredẽ. D. ad leg. Falc.*
3 *L. pen. De relig. & ſumpt. fu.*
4 *L. at ſi quis. §. 1. De relig. & ſumpt. fune.*
5 *L. funeris. D. illo tit.*
6 *L. 1. §. vlti. & le ſeq. D. ad le. Falci.*
7 *L. pen. De cõdit. inſtit.*
8 *L. ſeruo alieno. §. vlt. De leg. 1.*
9 *L. ſi ſeruus. D. ad leg. Falci.*

1 *L. in quantitate. §. vlt. D. ad le. Falci.*

De Fideicommiſſariis Hæreditatibus,

ET AD SENATVSCONSVLTVM TREBELLIANVM. TIT. XXIII.

NVNC tranſeamus ad fideicommiſſa. ſed prius eſt, vt de hæreditatibus fideicommiſſariis videamus. Sciendum itaque eſt, omnia fideicommiſſa primis tẽporibus infirma fuiſſe: quia nemo inuitus cogebatur præſtare id, de quo rogatus erat. Quibus enim non poterant hæreditatem vel legata relinquere, ſi relinquebant, fideicommittebant eorũ, qui capere ex teſtamento poterant hæreditatem. Et ideo fideicommiſſa appellata ſunt, quia nullo vinculo iuris, ſed tãtùm pudore eorum, qui rogabantur, continebantur. Poſtea Diuus Auguſtus primus,

ſemel iterúmq; gratia perſonarum motus, vel quia per ipſius ſalutem rogatus quis diceretur, aut ob inſignem quorundam perfidiam, iuſsit Cõſulibus autoritatem ſuam interponere. Quod quia iuſtum videbatur, & populare erat, paulatim conuerſum eſt in aſsiduam iuriſdictionem: tantúſque eorum fauor factus eſt, vt paulatim etiam Prætor proprius crearetur, qui de fideicommiſsis ius diceret, quem Fideicommiſſarium appellabant.

In primis igitur ſciendum eſt, opus eſſe, vt aliquis recto iure teſtamento hæres inſtituatur, eiúſque fidei committatur, vt eam hæreditatem alij reſtituat: alioqui inutile eſt teſtamentum, in quo nemo hæres inſtituitur. Cùm igitur aliquis ſcripſerit, LVCIVS TITIVS HÆRES ESTO: poteſt adiicere, ROGO TE LVCI TITI, VT CVM PRIMVM POTERIS HÆREDITATEM MEAM ADIRE, EAM CAIO SEIO REDDAS, RESTITVAS. Poteſt autem quiſque & de parte reſtituenda hæredem rogare: & liberum eſt, vel purè, vel ſub conditione relinquere fideicommiſſum, vel ex certo die.

Reſtituta autem hæreditate, is quidem, qui reſtituit, nihilo minus hæres permanet: is verò, qui recipit hæreditatem, aliquando hæredis, aliquando legatarij loco habetur. Et Neronis quidem temporibus Trebellio Maximo & Anneo Seneca Conſulibus Senatuſconſultum factũ eſt: quo cautum eſt, vt ſi hæreditas ex fideicommiſsi cauſa reſtituta ſit, omnes actiones, quæ iure Ciuili hæredi & in hæredem competerent, ei & in eum darentur, cui ex fideicommiſſo reſtituta eſſet hæreditas. Poſt quod Senatuſconſultum Prætor vtiles actiones ei & in eum, qui recepit hæreditatem, quaſi hæredi & in hæredem dare cœpit.

Sed quia hæredes ſcripti, cùm aut totam hæreditatẽ, aut penè totam plerunque reſtituere rogabantur, adire hæreditatem ob nullum vel minimum lucrum recuſabant, atque ob id extinguebantur fideicommiſſa: poſtea, Veſpaſiani Auguſti tẽporibus Pegaſo & Puſione Conſulibus Senatus cenſuit, vt ei, qui rogatus eſſet hæreditatẽ reſtituere, perinde liceret quartam partem retinere, atque ex lege Falcidia ex legatis retinere conceditur. Ex ſingulis quoque rebus, quæ per fideicõmiſſum relinquuntur, eadem retentio permiſſa eſt. Poſt quod Senatuſconſultum ipſe hæres onera hæreditaria ſuſtinebat: ille autem, qui ex fideicommiſſo recipiebat partem hæreditatis, legatarij partiarij loco erat, id eſt, eius legatarij, cui pars bonorum legabatur. quæ ſpecies legati, Partitio vocabatur: quia cum hærede legatarius partiebatur hæreditatem. Vnde quæ ſolebant ſtipulationes inter hęredem & partiarium legatarium interponi, eædem interponebantur inter eum, qui ex fideicommiſſo recepit hæreditatem, & hæredem: id eſt, vt lucrum & damnum hæreditariũ pro rata parte inter eos cõmune eſſet. Ergo ſi quidẽ non plus, quàm dodrantem hæreditatis ſcriptus hæres rogatus ſit reſtituere: tunc ex Trebelliano Senatuſconſulto reſtituebatur hæreditas, & in vtrunq; actiones hęreditariæ pro rata parte dabãtur: in hæredẽ quidem iure Ciuili: in eum verò, qui recipiebat hæreditatẽ, ex Senatuſconſulto Trebelliano, tanquã in hæredẽ. At

ſi

ſi plus quàm dodrantem, vel etiam totam hæreditatē reſtituere rogatus eſſet: locus erat Pegaſiano Senatuſconſulto: & hæres, qui ſemel adierat hæreditatē (ſi modò ſua volūtate adierat) ſiue retinuerat quartá partem, ſiue retinere voluerat: ipſe vniuerſa onera hæreditaria ſuſtinebat. Sed quarta quidem retenta, quaſi partis & pro parte ſtipulationes interponebantur, tanquam inter partiarium legatarium & hæredem. ſi verò totam hæreditatem reſtitueret: emptæ & venditæ hæreditatis ſtipulationes interponebantur.

Sed ſi recuſabat ſcriptus hæres adire hæreditatem, ob id, quòd diceret eam ſibi ſuſpectam eſſe quaſi damnoſam: cauebatur Pegaſiano Senatuſconſulto, vt deſiderante eo, cui reſtituere rogatus eſſet, iuſſu Prætoris adiret, & reſtitueret hæreditatem: perindéque ei & in eum, qui reciperet hæreditatem, actiones darentur, ac iuris eſt ex Trebelliano Senatuſconſulto. quo caſu nullis ſtipulationibus eſt opus: quia ſimul & huic, qui reſtituit, ſecuritas datur: & actiones hæreditariæ ei & in eum transferuntur, qui recipit hæreditatem, vtroque Senatuſconſulto in hac ſpecie concurrente.

Sed quia ſtipulationes ex Senatuſconſulto Pegaſiano deſcendentes, & ipſi antiquitati diſplicuerunt, & quibuſdam caſibus captioſas eas homo excelſi ingenii Papinianus appellat, & nobis in Legibus magis ſimplicitas, quàm difficultas placet: ideo omnibus nobis ſuggeſtis tam ſimilitudinibus, quàm differentiis vtriuſque Senatuſconſulti, placuit, exploſo Senatuſconſulto Pegaſiano, quod poſtea ſuperuenit, omnem autoritatem Trebelliano Senatuſconſulto præſtare, vt ex eo fideicommiſſariæ hæreditates reſtituantur: ſiue habeat hęres ex voluntate teſtatoris quartá, ſiue plus ſiue minus, ſiue nihil penitus: vt tunc quando vel nihil, vel minus quarta apud eum remanet, liceat ei vel quartam, vel quod deeſt, ex noſtra autoritate retinere vel repetere ſolutum, quaſi ex Trebelliano Senatuſconſulto: pro rata portione actionibus, tam in hęredem, quàm in fideicommiſſarium competentibus. Si verò totam hæreditatem ſponte reſtituerit: omnes hæreditariæ actiones fideicommiſſario, & aduerſus eum competant. Sed etiam id, quod præcipuum Pegaſiani Senatuſconſulti fuerat, vt quando recuſaret hęres ſcriptus ſibi datam hæreditatem adire, neceſsitas ei imponeretur totam hæreditatem volenti fideicommiſſario reſtituere, & omnes ad eum & contra eum transferre actiones: & hoc transpoſuimus ad Senatuſconſultum Trebellianum, vt ex hoc ſolo neceſsitas hæredi imponatur, ſi ipſo nolente adire, fideicommiſſarius deſideret reſtitui ſibi hæreditatem, nullo nec damno, nec commodo apud hæredem remanente. Nihil autem intereſt, vtrum aliquis ex aſſe hæres inſtitutus, aut totam hæreditatem, aut pro parte reſtituere rogatur: an ex parte hæres inſtitutus aut totam eam partem, aut partem partis reſtituere rogatur. Nam & hoc caſu eadem obſeruari præcipimus, quæ in totius hæreditatis reſtitutione diximus.

Si quis vna aliqua re deducta, ſiue præcepta, quæ quartam continet (veluti fundo, vel alia re) rogatus ſit reſtituere hęreditatem: ſimili modo

ex Trebelliano Senatuſconſulto reſtitutio fiet,perinde ac ſi quarta parte retenta,rogatus eſſet reliquam hæreditatem reſtituere.Sed illud intereſt, quòd altero caſu,id eſt, cùm deducta, ſiue præcepta aliqua re, reſtituitur hæreditas:inſolidum ex eo Senatuſconſulto actiones transferuntur: & res, quæ remanet apud hæredem, ſine vllo onere hæreditario apud eum remanet, quaſi ex legato ei adquiſita : altero verò caſu,id eſt, cùm quarta parte retenta rogatus eſt hæres reſtituere hæreditatem, & reſtituit,ſcinduntur actiones, & pro dodrante quidem transferuntur ad fideicommiſſarium, pro quadrante remanent apud hæredé. Quinetiam licet vna re aliqua deducta,aut pręcepta,reſtituere aliquis hæreditatem rogatus ſit, in qua maxima pars hæreditatis contineatur : æquè inſolidum transferuntur actiones. Et ſecum deliberare debet is, cui reſtituitur hæreditas, an expediat ſibi reſtitui. Eadem ſcilicet interueniunt, & ſi duabus pluribúſve deductis, præceptíſve rebus, reſtituere hæreditatem rogatus ſit. Sed & ſi certa ſumma deducta præceptáve, quæ quartam vel etiam maximam partem hæreditatis continet, rogatus ſit aliquis hæreditatem reſtituere : idem iuris eſt.Quæ autem diximus de eo, qui ex aſſe inſtitutus eſt: eadem transferimus & ad eum, qui ex parte hæres ſcriptus eſt.

Præterea inteſtatus quoque moriturus, poteſt rogare eum, ad quem bona ſua vel Legitimo iure, vel Honorario pertinere intelligit:vt hæreditatem ſuam totam partémve eius, aut rem aliquam (veluti fundum, hominem, pecuniam) alicui reſtituat : cùm alioqui legata, niſi ex teſtamento, non valeant.

Eum quoque, cui aliquid reſtituitur,poteſt rogare, vt id rurſum alii aut totum, aut partem, vel etiam aliquid aliud reſtituat.

Et quia prima fideicommiſſorum cunabula à fide hæredum pendét, & tam nomen, quàm ſubſtantiam acceperunt, ideo Diuus Auguſtus ad neceſsitatem iuris ea retraxit. Nuper & nos eundem Principem ſuperare contendentes, ex facto, quod Tribonianus vir excellentiſsimus Exquæſtor ſacri Palatii ſuggeſsit, Conſtitutionem fecimus : per quam diſpoſuimus, ſi teſtator fidei hæredis ſui commiſit, vt vel hæreditatem, vel ſpeciale fideicommiſſum reſtituat, & neque ex ſcriptura, neque ex quinque teſtium numero(qui in fideicommiſsis legitimus eſſe noſcitur) poſsit res manifeſtari : ſed vel pauciores,quàm quinque, vel nemo penitus teſtis interuenerit, tunc ſiue pater hæredis, ſiue alius quicunque ſit, qui fidem hæredis elegerit, & ab eo reſtitui aliquid voluerit,ſi hæres perfidia tentus adimplere fidem recuſat, negando rem ita eſſe ſubſequutam, ſi fideicommiſſarius iuſiurandum ei detulerit, cùm prius ipſe de calumnia iurauerit : neceſſe eum habere vel iuſiurandũ ſubire, quòd nihil tale à teſtatore audiuerit: vel recuſanté, ad fideicommiſsi vel vniuerſalis vel ſpecialis ſolutionem coarctari, ne depereat vltima voluntas teſtatoris fidei hæredis commiſſa. Eadem obſeruari cenſuimus, & ſi à legatario vel fideicommiſſario aliquid ſimiliter relictum ſit.Quòd ſi is, à quo relictum dicitur, poſtquam negauerit, confiteatur quidem aliquid

quid

quid à ſe relictum eſſe, ſed ad legis ſubtilitatem recurrat: omnino ſol-
uere cogendus eſt.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

SED *Prius eſt.*) Nam vniuerſitatis prior potiórque eſt ratio. De ſingulis ergo rebus,
quæ per fideicommiſſum relinquuntur, agetur titulo ſequenti. ¶ *DE Hæ-
reditatibus fideicommiſſariis.*) Sunt enim hæc vniuerſalia fideicommiſſa, quæ etiam onera
ipſa continent: quemadmodum & ſi quis certam partem hæreditatis legauerit. quan- 1 *L. ſi quis ſeruum. §. vlt. De lega. 2.*
quam hîc legatarius ipſe alio nomine diſsimilis ſit fideicommiſſario: quia rogatus
partem ſuam reſtituere, non reſtituat ex Senatuſconſulto: ideóque nec quartam reti-
neat, ſed totam ſuam partem ſimpliciter debeat reſtituere. ¶ *PRIMIS Tempo-* 2 *L. mulier §. vlt. D. ad Sen. Treb.*
ribus.) Quibus licet magna fidei vis eſſet, adeo vt etiam peculiari templo coleretur, Fi-
dei numen, & multi boni viri cum noſtro Vlpiano exiſtimarent grauiſsimum eſſe
ſcelus, fidem fallere: tamen erant etiam, qui Deorum religionem nihil veriti, ad per- 3 *L. 1. De conſtit. pec.*
fidiam ſolicitabantur impunitatis ſpe: & facilè contemnebant officium, quod ab in-
uitis exigi non poſſe intelligebant. Quanquam reperirentur boni viri, qui bona fide
vltrò parebant voluntati defunctorum. Sic Plinius, cui nihil erat antiquius fide ob-
ſequii, cùm ſcriptus eſſet hæres à Iulio Largo ex Ponto, homine incognito: & ro-
gatus vt hæreditatem adiret cerneretque, ac deinde perceptis quinquaginta millibus
numûm, reliquum omne redderet Ciuitatibus Heracleotarum & Theanorum: non
grauatim paruit huic fideicommiſſo, vti apparet ex quadam eius ad Traianum epi-
ſtolæ. ¶ *QVIBVS ENIM NON Poterant.*) Veluti olim non poterat à marito
vxor hæres inſtitui: ſed per fideicommiſſum fieri poterat, vt ad eam bona peruveni-
rent. quod indicat Fabius lib. 9 cap. 2. Apud Ciceronem quoque lib. 2. de Finibus
laudatur quidam Sex. Peduceus, qui rogatus à C. Plotio, cùm tamen ſciret nemo eum
rogatum, vltrò ad mulierem venit, eique nihil opinanti viri mandatum expoſuit, hę-
reditatémque reddidit. Fit & mentio Seſtilii Rufi, quem ſcripſerat hæredem Fabius
Gallus, ſuóque teſtamento adſcripſerat, illum ſe rogaſſe, vt omnis hæreditas ad fi-
liam perueniret. Negabat Seſtilius rogatum reuera ſe fuiſſe. Sed arbitri veriſimilius
eſſe iudicarunt, hunc mentiri, cuius intereſſet, quàm illum, qui id ſe rogaſſe ſcripſiſ-
ſet, quod debuiſſet rogaſſe. Addebat Seſtilius, ſe in Legem Voconiam iuratum con-
tra eam facere non audere, niſi amicis aliter videretur. Amicos illos qui arbitri erant,
homines ampliſsimi, cenſuiſſe narrat Cicero, plus filiæ dandum non eſſe, quàm poſ-
ſet ad eam Lege Voconia peruenire. Sanè eo iure, quod eſt in Pandectis, Quibus non
poteſt directò aliquid relinqui, nec per fideicommiſſum licet. Et ſi hæres in fraudem
vltrò fidem ſuam accommodarit tacito fideicommiſſo: indignus iudicatur hęreditate,
in qua fraudem adhibuit: eaque fiſco applicatur. Dicitur autem in fraudem iuris fi-
dem accommodaſſe, qui vel id quod relinquitur, vel aliud tacitè promittit reſtitu-
ere ſe perſonæ, quæ legibus ex teſtamento capere prohibetur: ſiue chirographum eo
nomine dederit, ſiue nuda pollicitatione repromiſerit, vt inquit Caius. Sed fraudem 4 *L. in fraudē. De iis quæ vt indig.*
interpoſitam iudicabimus magis ex euentu quàm conſilio: vt ſi tunc, cùm tacitè fidei-
committebatur, non capiebat is, cui reſtitui iubebatur, mortis verò tempore capere po-
terat. Quòd ſi quis ei, qui capere poſsit, rogatus fuerit reſtituere: & is mortis tem- 5 *L. 3. §. quando autem. De iure fiſci.*
pore prohibeatur hoc legibus capere: manebit fideicommiſſum apud hæredem, vt-
pote cuius nulla fraus fuit: niſi ſi in futurum caſum fidem accommodârit. Porrò ex- 6 *dict. L. in fraudem. §. 1.*
tat Conſtitutio Conſtantini, vt ſi hæres vltrò fiſco deferat fraudem taciti fideicom- 7 *L. vnica. C. de his qui ſe defer.*
miſſi, retineat trientem. Et ſi id faciat ipſe incapax fideicommiſſarius: relinquatur ei
à fiſco ſemis. Quam rem etiam pluribus explicat edictum Diui Traiani, quod extat
in Pandectis. ¶ *NVLLO VINCVLO Iuris.*) Habuit tamen olim fiduciæ 8 *L. edicto. De iure fiſci.*
contractus vinculum iuris: cùm ſcilicet alicui res mancipabatur ea lege, vt eam ali-
quando bona fide vltrò redderet, & mancipanti remanciparet. Cuius contractus
multa fit mentio apud Tullium: & eius exemplo dicuntur etiam in Iure Ciuili fidu- 9 *L. Seius. D. ad Sen. Trebell. L. certi. D. ſi cert. pet. cond.*
ciarii hæredes, qui hæreditatem alteri reſtituendam recipiunt. ¶ *DIVVS AV-
GVSTVS.*) Qui & ipſe primus prodidit memorabile bonæ fidei exemplum. Nam

titulo ſequenti Iuſtinianus refert, eum vltrò paruiſſe fideicómiſſo Lentuli: deincépſque reliquos eius autoritatem ſecutos eſſe. ¶ *PER IPSIVS SALVTEM.)* Vlpianus[1] meminit & iuriſiurandi per genium aut venerationem principis. & alio item loco meminit eorum, qui per ſalutem ſuam iurabant[2]. ¶ *ASSIDVAM IVRISDICTIONEM.)* Alibi dicitur perpetua Iuriſdictio[3], ſicuti & Edictum perpetuum. Quia erat & edictum temporarium, & Iuriſdictio quæ non niſi ad vnam aliquam cauſæ ſpeciem pertinebat. ¶ *PRAETOR PROPRIVS Crearetur.)* Scribit noſter Pomponius[4], Claudium Cæſarem creaſſe duos Prætores, qui de fideicommiſſo ius dicerent in Vrbe. & addit Tranquillus eum demandaſſe hanc iuriſdictionem per Prouincias Poteſtatibus. Poſtea Titus Imp. ex illis duobus Prætoribus fideicommiſſariis vnū detraxit. itaque alter ſolus remáſit proprius Prætor fideicommiſſarius. Atque hic quidem de fideicommiſsis non modò ius dicebat, ſed & iudicabat & cognoſcebat. nam neque ex formula petebantur legitima aliqua actione, ſed extraordinario iudicio[5]. Prætoris fideicommiſſarii fit etiam in Pandectis aliquando mentio[6]. Sicuti & Prætoris de fideicommiſſo non quidem iudices dantis, ſed iudicantis, cognoſcentis, pronunciantis[7].

¶ *OPVS ESSE.)* Nempe quando quis vult teſtamento relinquere fideicommiſſariam hæreditatem. poteſt autē etiam codicillis, & ab inteſtato relinqui[8]: nec tum opus eſt aliquem hæredem ſcribere. ¶ *EIVSQVE Fidei committatur.)* Quod cùm petitur ab aliquo, vt hærede, non poteſt non deduci quadrans ex Senatuſconſulto. Sic enim reſpondit Vlpianus[9]: vt Trebelliano locus ſit, non ſufficit de hæreditate rogatum eſſe: ſed quaſi hæredem rogari oportet. ¶ *VEL Ex certo die.)* Ex eo tamen non poſſet hęres recto iure inſtitui, ne quis videatur partim teſtatus, partim inteſtatus[1]. ¶ *RESTITVTA.)* Reſtituta hæreditas videtur aut re ipſa, ſi fortè paſſus eſt hæres poſsideri res hæreditarias: aut verbo, ſi dixit ſe reſtituere[2]. Rectè itaque Caius[3], Facta (inquit) fidecommiſsi reſtitutione, ſtatim omnes res in bonis fiunt eius, cui reſtituta eſt hæreditas, & ſi nondum earum nactus fuerit poſſeſsionem. ¶ *NIHILOMINVS HAERES Permanet.)* Celebre dictum eſt Papiniani[4], & ipſius Caii[5], Eum, qui ſemel hæres extitit, non poſſe omnino deſinere hæredem eſſe. Quod adeò verum eſt in eo, qui ex fideicommiſſo reſtituit hęreditatem, vt etiam poſſit à creditoribus hæreditariis adhuc conueniri: quanquam ii exceptione poſsint ſummoueri[6]. Sed ſi quid iis fuerit ſolutum ab hærede, repetetur à fideicommiſſario[7]. Hícque meminiſſe debemus, olim inter hæredem, qui venditoris, & fideicommiſſarium, qui emptoris loco habebatur, interueniſſe quaſdam ſtipulationes ſolénes. Nam ſtipulabatur hæres, ſi quid creditori hæreditario ſoluiſſet, ſibi reddi à fideicommiſſario. Contrà fideicommiſſarius ſtipulabatur, ſibi reddi, ſi quid hæres à debitoribus hæreditariis exegiſſet[8]. Si autem hæres habebatur loco venditoris hæreditatis, ſatis eo nomine ſignificabatur, poſſe adhuc eum conueniri à creditoribus. Nam conſtat venditorem hæreditatis, qui ſemel fuit hæres, ſemper teneri[9]: nec aliter liberari, quàm ſi creditores vltrò elegerint emptorem, quem conuenirent, & is non inuitus acceſſerit: vt ſi conuentus, nulla exceptione ſeſe tueatur[1]. ¶ *ALIQVANDO Hæredis loco.)* Nempe cùm ei vniuerſa reſtituebatur hæreditas. Qui enim in vniuerſum ius ſuccedit, hæredis loco habetur, inquit Paulus[2]. Idémque reſpondit[3], Filium exhæredatum, cui ex Senatuſconſulto Trebelliano hæreditas patris reſtituta eſt, effectu quodammodo hæredem eſſe: & ideo in ſolidum conueniri de ea condemnatione, quam viuo adhuc patre recepit. quanquam alioqui in exhæredatum iudicati actio non niſi in id, quod facere poteſt, daretur[4]. Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtitut. prima, de fideicommiſſario loquens, μιμήματι (inquit) κληρονόμου καθίσταται. ¶ *QVO CAVTVM Eſt.)* Verba huius Senatuſconſulti hæc fuiſſe teſtatur Vlpianus[5]: CVM ESSET AEQVISSIMVM, IN OMNIBVS FIDEICOMMISSARIIS HAEREDITATIBVS, SI QVA DE HIS BONIS IVDICIA PENDERENT, EX HIS EOS SVBIRE, IN QVOS IVS FRVCTVSQVE TRANSFERRETVR, POTIVS QVAM CVIQVAM PERICVLOSAM ESSE FIDEM SVAM: PLACVIT ACTIONES QVAE IN HAEREDES HAEREDIBVSQVE DARI SOLENT, EAS NEQVE IN EOS, NEQVE IIS DARI QVI FIDEI SVAE COMMISSVM SICVT ROGATI ESSENT, RESTITVISSENT: SED EIS ET IN EOS, QVIBVS EX TESTAMENTO FIDEICOMMISSVM RESTITVTVM FVISSET: QVO

MAGIS

1 L. ſi duo. §. vlti. De iureiur.
2 L. qui per ſalutem. De iureiur.
3 L. ſi quis id quod. De iuriſd.
4 L. 2. §. poſt deinde. De orig. iuris.
5 L. pecunia verbum. §. actionis. De verb. ſign.
6 L. 4. §. vlt. D. Quib. ad lib. procl. nō lic. L. ſi cui legatum. De cond. & dem.
7 L. Titia. De auro & arg. leg. L. iudicata. De excep. rei iud.
8 §. præterea inteſtatus. inf. eod.
9 L. mulier. §. vlt. D. ad Senat. Trebell.
1 §. hæres. ſupr. de hær. inſtit.
2 L. ius noſtrū. De reg. iuris.
3 L. reſtituta. D. ad Sen. Treb.
4 L. facta. D. ad Sē. Treb.
5 L. aut prætor. §. ſed quod Papin. De minor.
6 L. ei qui ſoluendo. De hæred. inſtit.
7 L. 1. §. quanquam autē. D. ad Sen. Trebell.
8 L. 1. C. ad Sen. Treb.
9 L. 2. §. venditor. De hæred. vel act. vend. L. 2. C. illo tit.
1 dic. L. 2. D. illo tit.
2 L. 2. C. de pact.
3 L. in pari. §. 1. De reg. iur.
4 L. ſi filiusfa. § 1. D. quod cum eo qui in alie. pot.
5 L. 1. D. ad Sen. Treb.

MAGIS IN RELIQVVM CONFIRMENTVR SVPREMAE DEFVNCTORVM VOLVNTATES. Addit deinde Vlpianus, hoc Senatuſconſulto ſublatam eſſe dubitationem eorum, qui adire hæreditatem recuſarent, ſeu metu litium, ſeu prætextu metus. ¶ *VTILES ACTIONES Dare cœpit.*) Directæ actiones iure ipſo hæredibus & in hæredes competunt. Neque potuit Senatuſconſultum ſubtilem illam Iuris rationem & vim planè tollere. Sed quemadmodum Prætor dedit exceptionem, ſi aut directis actionibus conueniretur, aut ageret hæres. Sic vtiles actiones dedit & ei & in eum cui 1 hæreditas erat reſtituta. Neque verò erat opus hæredis ceſſione, vt in fideicommiſſarium tranſirent actiones, quæ quidem ſuam trahunt originem à defuncto. Cæterum ſi hęres ipſe vel alium ſibi, vel alii ſe obligarit: priori caſu neceſſaria eſſet hæredis ceſſio. Altero verò debet fideicommiſſarius hæredi cauere. Sic enim Paulus reſpondit: Cùm 2 hęreditas ex fideicommiſſi cauſa reſtituta eſt, ſi antè cum hærede compromiſſum ſit, puto fideicommiſſarium cauere debere hæredi: ſicut cùm hæres multa antè, quàm reſtitueret, adminiſtrauit. Nam quod dicitur retinere eum oportere, non eſt perpetuum. Quid enim ſi nihil eſt, quod retineat? veluti cùm omnia in nominibus ſunt, aut in corporibus, quæ non poſſidebat? Nempe enim is, cui reſtituta eſt, omnia perſequitur: & tamen hæres iudiciis, quibus conuentus eſt, aut ſtipulationibus, quibus neceſſe habuit promittere, obſtrictus manebit. Ergo non aliàs cogetur reſtituere, quàm ſi ei caueatur.

¶ *PERINDE Liceret.*) Iuſtinianus hîc tantummodo illud ſignificat, Ex Senatuſconſulto Pegaſiano detrahi quadrantem hæreditati, quemadmodum ex Lege Falcidia detrahitur legatis, quæ dodrantem excedunt. Interea autem meminerimus eſſe aliquod diſcrimen. Nam in quadrantem Legis Falcidiæ non imputantur præceptiones & legata. Hîc verò imputantur. Nempe, quia Lege Falcidia omnino prohibebatur 3 teſtator legare vltra dodrantē, vt reliquus quadrās penes hæredem maneret iure hæreditario. At Senatuſconſultum Pegaſianum non ita prohibuit vltra dodrantem fideicommittere: ſed tantùm conſtituit, vt ſi eſſet fideicommiſſum, non cogeretur hæres reſtituere, niſi aliquo titulo quadrantem haberet ex bonis defuncti. Ergo quæ hîc fit collatio quadrantis ex Lege Facidia, & ex Senatuſconſulto Pegaſiano, magis referenda eſt ad ipſam quantitatem, quàm ad qualitatem: ſicque accepta ſimilitudo neminem fallet, etiam ſi legerit aliquando καταχρηστικῶς Falcidiam appellari quadrantē, quem hæres retinet. ¶ *ID EST, EIVS LEGATARII, Cui pars bonorum legabatur.*) 4 Hæc interpretatio ſic accipienda eſt, vt tantùm ſignificet quandam exemptionem ab oneribus hęreditariis, quòd hoc iure iis non teneretur, cui pars hæreditatis relinqueretur, niſi ſtipulationibus ſeſe iis obſtrinxiſſet. Vnde cùm alicui certa pars hæreditatis legata eſſet, reſcripſit Adrianus, neque precia manumiſſorum, neque funeris impenſam 5 deduci. quaſi videlicet ea onera ſolus hæres ſuſtinere de ſuo deberet. Quòd ſi cui pars bonorum relinquebatur: certè nunquam poterat conueniri nomine onerum hæreditariorum: ſed non niſi deductis iis recipiebat ſuum legatum. ¶ *QVASI PARTIS, & pro parte ſtipulationes interponebātur.*) 6 Paulus lib. 4, Sentent. Inter hæredem (inquit) & fideicommiſſarium, cui ex Pegaſiano hæreditas reſtituitur, partis & pro parte ſtipulatio interponitur: vt hæredi inſtituto pro quarta actiones, pro cæteris verò portionibus fideicommiſſario competant. ¶ *SI Verò totam hæreditatem reſtitueret.*) Idque ex Senatuſconſulto Pegaſiano. Nam ex Trebelliano non erat opus ſtipulationibus, cùm ipſo iure omnes actiones tranſirent in fideicommiſſarium.

¶ *SED Si recuſabat.*) Totius huius loci rationem eleganter explicat Vlpianus, his 7 verbis: Quia poterat fieri, vt hæres inſtitutus nollet adire hæreditatem, veritus ne dāno afficeretur: proſpectum eſt, vt ſi fideicommiſſarius diceret ſuo periculo adiri, & reſtitui ſibi velle, cogatur hæres inſtitutus à Prætore, adire, & reſtituere hæreditatem. Quod ſi fuerit factum, tranſeunt actiones ex Trebelliano: nec quartæ commodo hæres in reſtitutione vtetur. Nam cùm alieno periculo adierit hæreditatem, meritò omni commodo arcebitur.

¶ *IPSI ANTIQVITATI Diſplicuerunt.*) Et meritò ſanè. Nam his ſtipulationibus, qui lites & iudicia fugere volebat, pluribus litibus inuoluebatur. Etenim cum creditoribus hæreditariis res illi erat. Deinde cum fideicommiſſario agere debebat ex ſtipulatione, vt reciperet quod iis ſoluiſſet. ¶ *CAPTIOSAS Eas Papinianus appellat.*)

1 *L. 1. §. quanquā. D. ad Treb.*

2 *L. cum hereditas. D. ad Sen. Treb.*

3 *L. in quartam. D. ad leg. Falcid.*

4 *L. cohæredi. §. quod ſi hæredem. De vulg. & pup. ſubſt. L. Titia teſtamēto. D. ad leg. Falc.*

5 *L. ſi quis ſeruum. §. vlt. De lega. 2.*

6 *L. cum autē. De lega. 2.*

7 *L. quia poterat. D. ad Sen. Trebell.*

Appellat & ipſe Iuſtinianus in Præfatione Pādectarum. Solum(inquit) Senatuſconſultum Trebellianum ponendum eſſe exiſtimauimus. Captioſas etenim, & ipſis veteribus odioſas Senatuſconſulti Pegaſiani ambages, & vtriuſque Senatuſconſulti inter ſe tam ſuperuacaneas quàm ſcrupuloſas diuerſitates reſpuentes, totum ius ſuper his poſitum, Trebelliano Senatuſconſulto adiudicauimus. Idem Inſtinianus in Nouella ſuà Conſtitut. prima, τῷ(inquit) Τρεβελλιανείῳ δόγματι δεδώκαμεν ἐπὶ τῶν τοιούτων φιδεϊκομμίσσων χώραν, τὰς πηγασιανοὺς περιόδους μισήσαντές τε καὶ ἐκβαλόντες. ¶ *IN Legibus magis ſimplicitas.*) Sic poſtea Iuſtinianus in tit. de legit. agnat. ſucceſs. ſimplicitatem ait eſſe legibus amicam. Et Rurſus in Nouella ſua Conſtit. 106. ἡμεῖς(inquit) πάντα σαφῆ τε καὶ ἀναπεπταμένα καθεστάναι βουλόμενοι, οὐδὲν γὰρ οὕτως ἴδιον νόμων ὡς σαφήνεια. &c. ¶ *PLACVIT Exploſo Senatuſconſulto Pegaſiano.*) Sic itaque ex duobus Senatuſconſultis vnum conflauit Iuſtinianus, & quod erat Pegaſiani, Trebelliano attribuit. Cuius interpo-

1 *L. qui totā. D. ad Treb.* lationis veſtigia & in Pandectis extant. vt cùm apud Modeſtinum legimus, eum, qui coactus à Prætore adit & reſtituit, ex Trebelliano reſtituere videri. Scripſerat Modeſtinus ex Pegaſiano, cuius proprium hoc fuit. Sed architecti Pandectarum eius quam dixi, interpolationis memores ſcripſerunt, ex Trebelliano. ¶ *QVOD Poſtea ſupervenit.*) Hic latet ratio exploſi Pegaſiani, & recepti Trebelliani cum additione eorum, quæ vtiliter fuerant Senatuſconſulto Pegaſiano introducta: vt erat ius quadrantis retinendi, & cogendi hæredis, vt adeat. ¶ *LICEAT Ei.*) Adeò vt hoc iure id liceret etiam aduerſus teſtatoris voluntatem. Sed cùm poſtea Iuſtinianus Nouella ſua Cōſtit. 1. reliquerit rationem Legis Falcidiæ arbitrio teſtatoris, ne locum habeat eo iuuito: videtur idem ſtatuendum de quadrante Senatuſconſulti Trebelliani: cùm eadem ſit

2 *L. 3. §. quod autem. D. ad Sen. Treb.* vtriuſque ratio. ¶ *VEL Repetere ſolutū.*) Saltē ſi plus fuerit ſolutum iuſto aliquo facti errore: eúmque errorem hæres probet. Sic enim Valens reſpondit: Si totam hæredi-

3 *L. ſi hæres ab eo. §. ſi totam. D. ad Sen. Treb.* tatem rogatus reſtituere, ſponte adieris, & ſine deductione quartæ partis reſtitueris: difficilè quidem crederis per ignorantiam magis, non explendi fideicommiſsi cauſa, hoc feciſſe. Sed ſi probaueris per errorem te quartam non retinuiſſe, recuperare eam poteris. Porrò Gordianus Imp. ſuo reſcripto declarat, qualis eſſe debeat hîc error, in-

4 *L. error. C. ad leg. Falc.* quiens: Error facti, quartę ex cauſa fidecommiſsi non retentæ repetitionem non impedit. Is autem qui ſciens ſe poſſe retinere, vniuerſum reſtituit, condictionem non habet. quinetiam ſi ius ignorauerit, ceſſat repetitio. Sanè vbi ageretur de repetitione eorum, quæ hæres creditoribus hæreditariis bona fide ſoluerit: dicemus eum poſſe re-

5 *L. ita tamen. §. qui ex Trebelliano in fi. D. ad Sen. Treb.* tinere, quod ſoluit, & hoc minus ex cauſa fideicommiſsi reſtituere, vt ait Iulianus. Sed & ſi nihil retinuerit, poteſt id à fideicōmiſſario repetere. Sic enim reſcripſerunt Impp.

6 *L. 1. C. ad Sen. Treb.* Seuerus & Antoninus: Si ex Senatuſconſulto quartam partem hæreditatis retinuiſti, & dodrantem fideicommiſſario reſtituiſti: quod creditoribus hęreditariis pro nouem vnciis præſtiteris, à fideicommiſſario petere potes. ¶ *TOTAM Hæreditatem ſponte.*) Hoc eſt, vltrò repudiato quadrante, quem non vult retinere: fortaſsis ne pro rata conueniatur à creditoribus. Et ſi coactus reſtituerit hæreditatem, quam etiam coactus adierat: ſaltem ſpontanea eſt totius reſtitutio. Semper autem liber eſt, qui totam reſtituit, & liberior quidem ſecuriórque qui coactus adiit: quia fideicommiſſarius non poterit non recipere totam hæreditatem cum omnibus oneribus, quam adeò affectauit.

7 *L. qui totam. D. illo tit.* Vnde eſt illud Modeſtini reſponſum: Qui totam hæreditatem reſtituere rogatus, quartam retinere nó vult, fidúmque obſequium defuncti precibus præbere deſiderat: ſua ſponte adire debebit hæreditatem, coactuſque à Prætore reſtituat. Hoc enim caſu ex Trebelliano reſtituere videtur: expoſitóque hæreditario metu, vniuerſas actiones in eum transfert, qui recipit hæreditatem. ¶ *RESTITVERIT.*) Nempe ſicut rogatus eſt reſtituere. Vnde ſi ante diem vel conditionem reſtituta ſit hæreditas: non

8 *L. ſed & ſi ante diem. D. illo tit.* trāsferri actiones, quia nó ita reſtituitur hæreditas, vt teſtator rogauit, Caius reſpondit. ſed addit: Planè poſtquam conditio extiterit, & dies venerit: ſi fideicommiſſarius ratam habeat reſtitutionem hæreditatis, benignius eſt intelligi tunc tranſlatas in eum videri actiones. Sanè ſi à principio conſentiat fideicommiſſarius, nemo damnabit feſti-

9 *L. poſt mortem. C. de fideicom. L. cum qui. De legat. 3.* natam reſtitutionem: niſi quis alius cauſetur eam ſibi obeſſe poſſe, vt quia fortaſsis ipſe admitti ad eam poterit præſtituto reſtitutionis tempore. Vnde cùm quædam Seium maritum ſcripſiſſet hæredem, eiúſque fidei commiſiſſet, vt poſt mortem ſuam, hæreditatem Appiæ alumnæ ſuæ reſtitueret: aut ſi quid ante contigiſſet alumnæ, tunc

Valeriano

Valeriano reſtitueret: reſpondit Scæuola, Seium, qui viuus vltrò reſtituerat Seiæ, non 1 *L. vxorem § Seium maritum. De lega. 3.*
eſſe liberatum, ſi viuo eo Appia deceſsiſset. Sed & cùm à filia pater petiiſset, vt cui vel-
let, ex liberis ſuis, prædia, cùm moreretur, reſtitueret: vníque ex liberis prædia fideicõ-
miſsi viua donaſset: Papinianus reſpondit, non eſſe electionem certæ donationis, pro-
pter incertum diem fideicommiſsi. Nam in vnum etiamnum deſtinatio dirigi potuit,
qui fideicommiſsum inter cæteros habiturus eſt, remota matris electione. Verũ quan-
uis propter iuſtam illorum ſpem nõ ſit certa feſtinatę reſtitutionis cauſa, nec ſecurum
reddat hęredem, qui in fraudem aliorum non potuit diem fideicommiſsi anteuortere:
tamen hac in re contemnitur damnum creditorum ipſius hæredis. Neque enim pro-
pterea hæres dicitur aliquid in fraudem eorum alienaſse: ſed magis fideliter facere.
quemadmodum & ſi quadrantem ex Senatuſcõſulto non retineat. quod Papinianus, 2 *L. patrem. De iis quæ in fran. cred.*
& Calliſtratus reſponderunt. ¶ *OMNES Hæreditariæ actiones.*) Quæ deſcendunt
ex bonis teſtatoris. Cæterum ſi quæ actio poſt aditam hæreditatem fuerit hæredi ac- 3 *L. debitorem. D. illo. tit.*
quiſita, etiamſi occaſione rei hæreditariæ, non tranſibit in fideicommiſſariũ. Sic enim
Paulus reſpondit: ſi damnum in ſeruo hæreditario datum ſit: licet per ſeruum hære-
ditarium hæredi competere actio cœperit, non tamen tranſit Legis Aquiliæ actio ad 4 *L. qui inſtitutus eſt §. ſi damnũ. D. ad Sen. Treb.*
fideicommiſſarium. Hæ enim actiones tranſeunt, quæ ex bonis defuncti pendent. Sic-
que accipiendum eſt quod Iulianus ait, Actiones fideicommiſſario competere, quas 5 *L. ita tamen. § qui ex Trebelliano. D. illo tit.*
habuit hæres eo tempore, quo fideicommiſſum reſtituebat. Vt autem actiones, quæ
non deſcendunt à defuncto, non tranſeunt in fideicommiſſarium: ita nec iudicium,
quod primum eſt cœptum cum hærede. nam eius executionem aduerſus hæredẽ, etiam
poſt reſtitutam hæreditatem, manere ait Scæuola. ¶ *COMPETANT,*) Eodem
tempore, quod erat hæredi reliquum. Sic enim reſpondit Pomponius: Si temporalis 6 *Lucius Titius. §. rogatus. D. illo.*
actio in hæreditate relicta fuerit: tempus, quo hæres experiri ante reſtitutam hæredita- 7 *L. ſi hæres inſtitutus. §. vlt. illo tit.*
tem potuit, imputabitur ei, cui reſtituta fuerit. Porrò vt hîc ſtatim facta reſtitutione ac-
quiruntur actiones: ita rerum hæreditariarum dominium ſtatim transfertur, & ſi earũ
poſſeſsionem nõdum fuerit aſſecutus fideicommiſſarius. ¶ *FIDEICOMMIS-* 8 *L. facta. D. illo tit.*
SARIVS Deſideret.) Vel eius abſentis iuſtus procurator: cui id apparet eſſe mãdatum.
Nam alioqui quanuis offerat cautionem rati: non compelletur hæres adire. propter
fragilitatem cautionis, inquit Paulus. Porrò autem ſatis eſt, ex multis fideicommiſſa- 9 *L. qui ita inſtitutus. §. 1. D. illo tit.*
riis vnum deſiderare, vt adeatur hæreditas: cùm etiam reliquis tacentibus petere de-
beat totã ſibi reſtitui hæreditatem. ¶ *RESTITVI Sibi hæreditatem.*) Hoc eſt, ali- 1 *L. cogi. § idem Metian⁹. D. illo tit.*
quam bonorum vniuerſitatem. Nam ſi de re aliqua vel quantitate reſtituenda fuerit
rogatus hæres: non cogetur adire hæreditatem, quam dicit eſſe ſuſpectam. Ergo non 2 *dic. L. cogi §. generaliter*
omnis fideicommiſſarius (inquit Hermogenianus) cogere poteſt ſuſpectam hæredi- 3 *L. nam quod. §. non omnu. D. illo tit.*
tatem adiri, & ſibi reſtitui. ſed is demum, ad quem tranſire poſſunt actiones. Et addit:
Neque enim æquum eſt, ad hoc quem compelli adire hæreditatem, vt emolumentum
quidem hæreditatis refundat: ipſe verò oneribus hæreditariis obſtrictus relinquatur.
Quare ſi fideicõmiſſum pecuniarium alicui fuerit relictum: ceſſat compulſio, tametſi
indemnitatis cautio offeratur. Tandem concludit: Proinde qui hæreditatem rogatur
reſtituere, is demum compellitur reſtituere. ¶ *NEC Commodo.*) Veluti quadrantis:
quem amittit hęres, qui non niſi coactus adit. Nam cùm alieno periculo adeat, meritò
omni commodo arcebitur, inquit Vlpianus. ¶ *AVT Pro parte reſtituere.*) Hîc tamen
meminerimus non aliter cogi hæredem adire ſuſpectam hæreditatem, quàm vt totam 4 *L. quia poterat. D. illo tit.*
reſtituat, omnibus omnino actionibus in fideicommiſſarium tranſfuſis. 5 *L. cogi § ſi quis hæres. D. illo tit.*

¶ *QVAE Quartam continet.*) Vel etiam amplius: ſed in quantum excedit quadran-
tem, poſſet id in ſubſidium creditoribus hęreditariis obnoxiũ fieri: ſicuti & legatariis:
quibus non debet fideicommiſſarius teneri vltrà, quod ad eũ peruenit. Quare nomi-
natim hîc Iuſtinianus agit de præceptione, quę quartam continet. ea enim vna eſt, quę 6 *L. 1. §. ſi is qui quadringenta. D. illo tit.*
non ſubiicitur oneribus hæreditariis, cùm ſubiici poſsit quod vltra eã eſt, quẽadmo-
dum ex Iuliani ſententia docet Vlpianus, & nos paulo pòſt repetemus. Porrò ſi res 7 *dic. L. 1. §. pen. & vlt.*
præcepta minus quadrante contineat: peti poterit vel retineri ſupplementum: ſed æ-
quum erit pro eius rata, ſaltem in ſubſidium, hæredem ſubiici oneribus hæreditariis. 8 *L. hæres precepto. D. illo. tit.*
¶ *VELVTI Fundo.*) Qui ſanè ſi poſtea fuerit alienatus à teſtatore, eius æſtimationem
hæres habebit. ¶ *SIMILI Modo.*) Adeò vt etiam illa certa res, quæ quartam con- 9 *L. ita tamen. §. ſi præceptis. D. illo tit.*
tinet, amittatur, ſi coactus hæres adeat. Ita enim ſcribit Iulianus: Si præceptis quibuſdã

rebus hæres rogatus ſit reſtituere hæreditatem, & coactus eam adierit: an præcipere debeat. Reſpondi, eum, qui iuſſu Prætoris adiit hæreditatem, omni commodo prohiberi debere. ¶*ILLVD Intereſt.*) Hoc diſcrimẽ ſumptũ eſt ex reſponſo Martiani, cuius verba ſunt hæc: Multum intereſt, vtrum pars quarta iure hæreditario retineatur, an verò in re, vel in pecunia. Nam ſuperiore caſu actiones diuiduntur inter hæredem, & fideicommiſſarium: poſteriore verò apud fideicommiſſarium ſunt actiones. Porrò ſi quis plura ſcire deſiderat de diuiſione hæreditariarum obligationum, ſiue quęratur de æris alieni, ſiue de legatorũ præſtandorũ onere inter hæredes diuidendo, legat noſtras annotationes ad XXXVIII. cap. XII. Tabul. ¶*QVASI Ex legato.*) Ergo hîc hæres, qui vna aliqua certa re deducta ſiue præcepta contentus eſſe debet, legatarii loco habetur: & fideicommiſſarius hæredis locum ſolus obtinet. Nam & ediuerſo vbi certa quantitas vel res per fideicommiſſum relinqueretur: fideicommiſſarius loco legatarii haberetur, vt reſpondit Valens. Sanè & hæredes, qui ex certa re ſunt inſtituti, dato generali cohærede, reſcripſit alibi Iuſtinianus, haberi loco legatariorum: nec poſſe vti vel conueniri hæreditariis actionibus. ¶*AEQVE In ſolidum.*) Sanè tamen in ſubſidium, & vbi exhauſta eſt fideicommiſſarii portio, æquum eſſe, quod ſupra quadrãtem eſt penes hęredem, ſubiici oneribus hæreditariis, iam dictum eſt. Multò magis creditoribus: qui ſi alioqui fraudarẽtur, poſſẽt etiam totum legatũ reuocare. ¶*SED Et ſi certa ſumma.*) Sanè tamen hîc ſemel admonendi ſumus, quod Vlpianus reſpondit, Si præcepto ſeruo & peculio, rogatus ſit hæres reſtituere hæreditatem: & de peculio conueniatur, non vſurum exceptione Trebelliani. Eum autem, cui reſtituta eſt hæreditas, non teneri, cùm peculium non habeat, nec dolo fecerit, quo minus haberet.

¶*PRAETEREA Inteſtatus poteſt.*) Inquit Vlpianus: meminiſſe oportebit de hærede inſtituto Senatum loqui. Ideóque tractatũ eſt apud Iulianum, an in inteſtatis locũ habeat. Sed eſt verius, eóque iure vtimur, vt hoc Senatuſconſultum ad inteſtatos quoque pertineat, ſiue Legitimi, ſiue Honorarii ſint ſucceſſores. Idémque probat & alio loco idem Vlpianus: & multis Principum reſcriptis traditur. Quia autem obiicere quis potuiſſet, non poſſe fideicommiſſo aliquem onerari, quem nullo commodo defunctus honorâuit: Paulus iuſtam reddit rationem, cur ab inteſtato poſſit fideicommiſſum relinqui: nempe quoniam creditur paterfa. ſponte ſua relinquere ſuam hæreditatem legitimis hæredibus ab inteſtato ſucceſſuris. Rectè itaque Vlpianus ait, Eorum fideicõmittere quem poſſe, ad quos aliquid peruenturum eſt morte eius: vel dum eis datur, vel dum eis non adimitur. nec tantum proximi bonorum poſſeſſoris, verùm inferioris quoque fideicommitti poſſe: atque adeò eius, qui nondum natus eſt, ſi modò natus nobis ſucceſſurus ſit. Illud quoque huc pertinet, quod idem Vlpianus eodem loco ſubiicit: Si quis inteſtatus decedens, ab eo qui primo gradu ei ſuccedere potuit, fideicõmiſſum reliquerit: ſi illo repudiante ad ſequẽtem gradum deuoluta ſit ſucceſsio, eum fideicõmiſſum non debere. Sed hoc accipiendũ eſt, vbi nominatim erat à primo gradu relictum fideicommiſsũ. Sanè ſi quis ſit in pari gradu cohæres: deficientis portio ad eum tranſibit cum onere fideicommiſsi. Idem & ſi quis agnaſcatur hæres, qui anteuortat eum, cuius fidei defunctus commiſerat. ¶*CVM Alioqui legata.*) Hîc latet diſcrimen legatorum & ſingularium fideicommiſſorum: quod etiam pertinet ad intelligendum celebre quoddam, parúmque tamen vulgò notum reſponſum Pauli. Porrò alia diſcrimina inter legata & ſingularia fideicommiſſa, licet repetere ex libro poſteriori Inſtitutionum Caii, tit. 7. ¶*NISI EX Teſtamento.*) Valent quidem legata etiam in codicillis: ſed tum demum ſi codicilli teſtamento confirmentur: ſic vt ſemper intelligantur legata valere ex teſtamento.

¶*EVM QVOQVE.*) Videtur hic locus deſumptus ex reſponſo Vlpiani, cuius verba ſunt hæc: de illo quæritur, an is, cui ex cauſa fideicommiſsi reſtituta eſt hæreditas ex Senatuſconſulto Trebelliano, ipſe quoque reſtituendo ex eodem Senatuſconſulto transferat actiones. Et Iulianus ſcribit etiam ipſum transferre actiones. ¶*CVI Aliquid reſtituitur.*) Non modò ex fideicõmiſſo, ſed & ſi ex legato, vel donatione cauſa mortis aliquid accipiat. Nec is modò, cui aliquid relinquitur, ſed & eius hæres poteſt onerari fideicommiſſo. Cæterum ſemper oportet id quod relinquitur, continere eiuſmodi aliquod emolumentum, cuiuſmodi rogatur reſtituere. Vnde Iulianus ait: Qui teſtamento manumittitur, & neque legatum, neque hæreditatem capit: fideicommiſſum

1 *L. ſi leg. rem. §. multum intereſt D. ad Sẽ. Treb.*

2 *L. ſi hæres ab eo. D. illo tit.*

3 *L. pẽ. C. de hæred. inſtit.*

4 *L. quod autẽ. §. pen. De his quæ in fraud. credit.*

5 *L. 1. §. pen. D quando de pecu. act. anna. eſt.*

6 *L. 3. §. meminiſſe. D. ad Sen. Treb.*

7 *L. 1. § hoc autem. D. illo tit.*

8 *L. & fine. C. illo tit. L. 3. C. illo tit. L. 2. C de Codic. L vlt. C. quando di. leg. ced.*

9 *L. ab eo. C. de fideicom.*

1 *L. conficiuntur. De iure Codic.*

2 *L. 1. §. ſciendũ. De leg. 3.*

3 *L. ſi Titio & Mauio. §. 1. L. cum pater. §. cum exiſtimaret. De lega. 2.*

4 *L. 3. §. 1. De iur. Codic.*

5 *L. pen. De lega. 1.*

6 *L. 1. §. de illo. D. ad Senat. Treb.*

7 *L. ab eo. C. de fideicom.*

8 *L. ſi fuerit. §. 1. De leg. 3.*

9 *L. planè ſi filium §. vlt. De lega. 1.*

miſſum præſtare cogendus non eſt. ac ne is quidem, qui ſeruum legatum rogatus fue-
rit manumittere. Is enim demum pecuniam ex cauſa fideicommiſsi præſtare cogen-
dus eſt, qui aliquid eiuſdem generis, vel ſimile ex teſtaméto conſequitur. ¶ *POTEST
Rogare.*) Et is rogatus plenius cogitur reſtituere: quia non ſolet quadrantem dedu[1]cere. 1 *L. ex aſſe, in fi. D. ad Sen. Treb.*
Et vbi ſemel reſtituit, nihil prorſus iuris apud eum remanet. Nam penes hæredem qui
prius ei reſtituerat, remanſerunt directæ actiones: nec ipſe alias eſt conſecutus, quàm
vtiles, quæ ad alium tranſeunt, etiam ipſo iure, & priuſquam hic fideicommiſſarius
rogatus reſtituit. Sic enim Iuſtinianus ſtatu[2]it. ¶ *VT ID Rurſum alij.*) Sed ne putemus 2 *L. pen. C. ad Treb.*
in infinitú mandari poſſe has reſtitutiones, admonendi ſumus, Iuſtinianũ Nouella ſua
Cóſtitutione 159. non videri probare eas, quæ quatuor generationes excederent. Vidit
enim non eſſe temerè impediendú commerciorú vſum plurib⁹ reſtitutionú vinculis.

¶ *CONSTITVTIONEM Fecimus.*) Extat hęc Iuſtiniani Conſtitutio libro ſexto
Co[3]dicis. Sed adiicienda eſt & altera eiuſdem Conſtitutio[4], qua ſtatuit, vt ſi cui lega- 3 *L. vlt. C. de fideicom.*
tum aut fideicómiſſum petenti hæres vltrò detulerit iuſiurandum, & is iurarit: deinde 4 *L. vlti. C. de reb. cred.*
teſtamentum reperiatur ex quo appareat, nihil eſſe relictum: nihil deberi, quanuis
iuratum ſit. Non ſolet quidem iuriſiurandi, quod quis aduerſario detulit, & quo ve-
luti tranſactum eſt, vis infringi prætextu inſtrumenti pòſt rep[5]erti: Sed in ſuperiori ſpe- 5 *L. admonendi ad fi. De Iureiur.*
cie Iuſtinianus aliter ſtatuiſſe videtur ſingulari fauore vltimæ voluntatis: ne quid pro-
pter audacis hominis periurium præſtetur contra defuncti voluntatem. ¶ *VEL Re-
cuſantem ad fideicommiſſi ſolutionem coarctari.*) Adeò, vt non ſit ei integrum referre iuſiu-
randum ipſi fideicommiſſario, cùm poſsit is ignorare, an reuera ſit ei fideicommiſ-
ſum relictum. ¶ *POSTQVAM Negauerit.*) In his verbis latere videtur ratio, cũr
hic hæres non poſsit vti exceptione, quam alioqui ex imperfecto teſtamento habitu-
rus erat. Nempe quòd à principio improbè negarit vllum fideicommiſſum relictum:
& propter hanc mendacem inficiationem perdat iuris benificium, quod fortaſsis alio-
qui erat habiturus. Neque eſt ei integrum in alterius fraudem, noua deinde con-
feſsione recuperare, quod amiſit. Ita enim demum ei, qui ſemel reſpondit, pœni-
nitere licet, ſi nulla ſit alteri captio ex eiuſmodi pœnite[6]ntia. quanquam fortaſsis vbi 6 *L. de ætat. §. vlt. De interro. act.*
tantùm ageretur de pœna: ea propter inficiationem commiſſa, poſsit deinde confitenti
remitti, vt eſt apud Iuſtinianum in Nouella Conſtitutione 18. Theophilus hoc loco
nullius negationis meminit: ſed ita loquitur, ac ſi bona ſtatim fide hic hæres confeſſus
foret relictum fideicommiſſum. At tunc non aliter cogi poſset hæres præſtare fidei-
commiſsum ex imperfecto vel minus ſolenni teſtamento, quàm ſi appareat defun-
ctum non aliter voluiſse teſtari, vel ipſe hæres vltrò ſeſe ſubiecerit fideicõmiſso[7], quan- 7 *L. ſi veritus. C. de fideicom.*
quam ſint, qui ſentiant hæredem hîc teneri præſtare fideicommiſſum, ſiue id ab ini-
tio confeſſus ſit, ſiue negauerit relictum eſſe. Non poſſe autem ad legis ſubtilitatem re-
currere, hoc eſt, cauſari teſtamentum eſſe imperfectum ſiue minus ſolenne: cùm qui-
dem ipſe ex eo adierit hæreditatem. Certè teſtaméti vitium alteri obiicere non poſſe,
quin hæredem ſe verum non eſſe oſtendat. Ergo & vltrò ſeſe videtur ſubiicere fidei-
commiſſo præſtando, qui ex teſtamento, quo id relictum eſt, hæreditatem adit: ſaltem
ſi defectum ſolennitatis allegat, periculum eſt, ne amittat lucrum hæreditatis, vt loqui-
tur ipſe Iuſtin[8]. ¶ *AD LEGIS Subtilitatem.*) Nempe quòd fideicommiſſo non 8 *L. vlti. C. de fideicom.*
adfuerint quinque teſtes.

De ſingulis rebus per fideicommiſſum RELICTIS, TIT. XXIIII.

POTEST tamen quis etiam ſingulas res per fideicõmiſſum relinquere: veluti fundum, argentum, hominem, veſtem, & pecuniam numeratam: & vel ipſum hæredem rogare, vt alicui reſtituat, vel legatarium, quanuis à legatario legari non poſsit.

Poteſt autem non ſolùm proprias res teſtator per fideicommiſſum relinquere: ſed & hæredis, aut legatarii, aut fideicom-

miſſarii,aut cuiuſlibet alterius. Itaque & legatarius & fideicommiſſarius non ſolùm de ea re rogari poteſt,vt eam alicui reſtituat, quæ ei relicta ſit: ſed etiam de alia,ſiue ipſius,ſiue aliena ſit.Hoc ſolùm obſeruandum eſt, ne plus quiſquam rogetur alicui reſtituere,quàm ipſe ex teſtamento ceperit. nam quod amplius eſt, inutiliter relinquitur. Cùm autē aliena res per fideicommiſſum relinquitur: neceſſe eſt ei, qui rogatus eſt, aut ipſam redimere & præſtare,aut æſtimationem eius ſoluere. Libertas quoque ſeruo per fideicommiſſum dari poteſt, vt hæres eum rogetur manumittere, vel legatarius, vel fideicommiſſarius. nec intereſt, vtrum de ſuo proprio ſeruo teſtator roget, an de eo, qui ipſius hæredis, aut legatarii, vel etiam extranei ſit. Itaque & alienus ſeruus redimi & manumitti debet. Quòd ſi dominus eum vendat: ſi modò nihil ex iudicio eius, qui reliquit libertatem, recipit: non ſtatim extinguitur fideicommiſſaria libertas, ſed differtur:quia poſsit tempore procedente, vbicunque occaſio ſerui redimendi fuerit, præſtari libertas. Qui autem ex fideicommiſsi cauſa manumittitur: non teſtatoris fit libertus, etiamſi teſtatoris ſeruus ſit, ſed eius,qui manumittit. At is,qui directò ex teſtamento liber eſſe iubetur, ipſius teſtatoris libertus fit: qui etiam Orcinus appellatur. Nec alius vllus directò ex teſtamento libertatem habere poteſt,quàm qui vtroque tempore teſtatoris fuerit, & quo faceret teſtamentum,& quo moreretur. Directò autem libertas tunc dari videtur, cùm non ab alio ſeruum manumitti rogat, ſed velut ex ſuo teſtamento libertatem ei competere vult.

Verba autem fideicommiſſorũ hæc maximè in vſu habentur, PETO, ROGO, VOLO, MANDO, FIDEI TVÆ COMMITTO: quæ perinde ſingula firma ſunt, atque ſi omnia in vnum congeſta eſſent.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

ETIAM *Singulas res.*)Quòd ſi rogatus fuerit hæres poſt mortem ſuam reſtituere,id quod tum ei reliquum erit ex hæreditate, vel aliqua re ſingulari: debebit vuum ſaltē rei relictæ quadrantem fideicommiſſario ſeruare. De reliquo autem dodrante,liberè poteſt ſuo arbitrio ſtatuere,quod voluerit. Sic enim ſtatuit Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtitutione 108. ¶ *VEL Legatarium.*) Vel etiam ipſius legatarii hæredem.
1 *L. ſi fuerit. §.1. De leg.3.* Nam & ab eo fideicommiſſum relictum valere docet Vlpianus. Sed meminerimus ab eo,quem ſubſtituimus impuberi filio exhæreditato,non poſſe legari vel fideicómitti:
2 *L. cum quidã. C. de leg.* etiamſi filio aliquid legauerimus,quod ad ſubſtitutum perueniăt. ¶ *A LEGATARIO Legari non poſſu.*)Meminit huius inter legata & fideicommiſſa diſcriminis Caius libro ſecundo ſuarum inſtitutionum, cap.7. Itaque paſsim licet in reſponſis veterum Iuriſconſultorum obſeruare,id, quod à legatario relinquitur,per fideicommiſſum re-
3 *L.2. C. commun. de legat.* linqui. Sed hodie ex Iuſtiniani Conſtitutionē, non moramur has verborum formas.
4 *§. non ſolũ, ſupr. de leg.* ¶ *NON SOLVM Autem proprias res.*)Quæ hîc traduntur, communia ſunt & legatis: & quæ ſuprà dicta ſunt de legato rei alienæ, in fideicómiſſo repetenda ſunt. Mihi aliò properanti ſatis eſt eius rei lectorem admonuiſſe. ¶ *HOC Solum obſer-*
5 *L.1. §. ſi is qui quadraginta. D. ad Sen. Treb.* *uandum eſt.*)Vlpianus in vniuerſum probat Iuliani ſententiam,ne damnum fideicom-
6 *L. Imperator. §. cùm quidam. De lega.2.* miſſarius ſentiat vltrà, quàm ad eum ex hæreditate peruenerit. Idque etiam obtinere conſtat, vbi quota bonorum portio relinquitur. Porrò debere onus commodo re-
7 *L. planè ſi filium. §. vlt. De lega.1.* ſpondere quadam etiam proportione & ſimilitudine,docet idē Iulianus, cùm negat, eum,qui teſtamēto manumittitur,poſſe grauari fideicómiſſo. Nam(inquit)is demum

pecuniam

pecuniam ex cauſa fideicommiſsi præſtare cogendus eſt, qui aliquid eiuſdem generis,
vel ſimile ex teſtamento conſequitur. Porrò vt pleniorẽ habeamus rationem compa-
randi oneris & emolumenti, audiamus Papinianum eleganti diſtinctione hûc locum
pertractantem, his verbis: Si centum legatis duplum reſtituere rogatus ſit: ad ſum- 1 *dic. L. Imperator. §. 1.*
mam legati videbitur conſtitiſſe. Sin verò poſt tempus fideicommiſſum relictum ſit:
vſurarum duntaxat additamentum admittetur. Nec mutãda ſententia erit, quòd fortè
legato percepto, magnum emolumentum ex aliquo negocio conſecutus eſt, aut pœnã
ſtipulationis imminentem euaſit. Hoc ita, ſi quantitas cum quantitate conferatur.
Enimuero ſi pecunia accepta rogatus ſit rem propriam (quanquam maioris æſtimare-
tur) reſtituere: non eſt audiendus legatarius legato percepto, ſi velit computare. Non
enim æquitas hoc probare patitur, ſi quod legatorum nomine perceperit legatarius,
offerat. Hæc Papinianus, cuius poſtremis verbis adiicere potes, Meritò legatario im-
putari, qui vltrò recepit fideicommiſſum cum onere ſuæ rei dandæ, cuius æſtimationẽ
perſpectam habuiſſe intelligitur. Et neſcio quomodo ſpontanea ipſius fideicommiſsi 2 *L. quiſquis. C. de reſcid. vendit.*
vel legati perceptione videtur non pluris æſtimaſſe ſuam rem, quàm fideicommiſſo
onerabatur. Porrò vt ſit perfecta illa ſuperior Papiniani diſtinctio, addendũ eſt aliud 3 *L. ſed ſi non ſeruus. D. ad leg. Falcid.*
membrum, quod eſt in Pauli reſponſo: vt ſi aliena res fuerit, non cogatur legatarius
ad eam redimendam plus impendere, quàm ex teſtamento accepit. Et meritò cauſari 4 *dic. L. ſed ſi nõ ſeruus. §. 1.*
poteſt, ſeſe, cùm agnoſceret conditionem legati, non ſciuiſſe æſtimationẽ eius rei. Qua
etiam ratione, qui ſpeciem aliquam ex teſtamento accepit, cuius potuit ignorare æſti-
mationem, non cogetur ex fideicommiſſo maiorem quantitatem reſtituere, quàm ſit
in precio fundi, vt reſpondit idem Paulus. Sanè qui fundũ legatum rogatus eſt poſt 5 *L. ciuitatibus. §. vlt. De lega. 1.*
mortem ſuam reſtituere, & ex fructibus, quos percipiet, centum Titio dare: ſi cõfeſtim
poſt acceptum legatum moriatur, Titii fideicommiſſum extingui ait Marcellus: quia 6 *L. filiusfa. §. apud Marcellum. De lega. 1.*
placet, nõ plus poſſe rogari quem reſtituere, q̃ ei relictũ eſſet. Et cùm Mæuius, cui vſuſ-
fructus fundi legabatur, rogatus eſſet, centũ quotannis dare Pamphilo: reſpondit Scæ- 7 *L. Titia. De annu. leg.*
uola, eius hæredes nihil præſtaturos. Et ſi appareat teſtatorem voluiſſe præſtari, etiam
fruito vſufructu: non aliter præſtaturos, quàm ſi id, quod ex vſufructu receptum eſſet,
ei rei præſtandæ ſufficeret. Poſtremò huc pertinet, quod Vlpianus ait, Fideicom- 8 *L. 3. De dote releg.*
miſſum relictum ab vxore, cui dos relegata eſt, æſtimari ex commodo, quod ex rele-
gatione mulier ſenſit. In eo enim ſolo poteſt onerari, quod habet vltra dotis ſuæ cau-
ſam. ¶ *NE Plus.*) Sed vt tantundem quis præſtet quantum accepit, rogari poteſt:
maximè cùm Falcidiæ vel Trebelliani quadrans pendeat à teſtatoris voluntate. nec
eſt obſcurum, quod Vlpianus reſpondit, legatarium vel fideicommiſſarium non vti 9 *L. lex Falcidia. §. nũquam. D. ad leg. Falc.*
Legis Falcidiæ beneficio. ¶ *QVAM Ipſe ceperit.*) Vel is, cuius perſonam refert, (nã
& hæres legatarii poteſt onerari.) vel ſanè is, per quem ipſe deinde capit & acquirit.
Ideo ſi filiofa. legatum fuerit: poteſt pater eatenus onerari, cui per filium acquiritur. 1 *L. à patre. De lega. 3.*
Porrò hîc nemo intelligetur ex teſtamento cepiſſe, niſi maneat certum eius emolu-
mentum. Itaque ſi res legata & percepta perierit: nihil fideicommiſsi nomine præſta-
bitur. nec vllo modo poteſt is onerari, cui ſeruus relinquitur adiecta cõditione manu- 2 *L. quidam teſtamento. §. ſi tibi ſeruus. De leg. 1.*
miſsionis. Interim meminerimus, eum, qui minus accepit ex teſtamẽto quàm poterat,
non poſſe id imputare fideicommiſſario. Vnde cùm alicui Stichus aut Dama legatus 3 *L. planè ſi filium. §. vlt. D. illo tit.*
eſſet, electione legatario data, & fidei eius cõmiſſum eſſet, vt Stichum alteri præſtaret:
ſi maluerit Damam vindicare, compellendũ eſſe Stichum redimere, Iulianus ait: Cùm 4 *dic. L. planè. §. ſi cui Stichus.*
(inquit) per eum ſteterit, quo minus ex teſtamento habeat, quod fidei eius commiſſum
fuerit. Porrò Imperator Antoninus reſcripſit, Legatariũ, ſi nihil ex legato accepit, ei, 5 *L. Imperator. De leg. 2.*
cui debet fideicommiſſum, actionibus ſuis poſſe cedere: nec id cogendum ſoluere.
Vnde & Paulus, Si (inquit) legatarius, à quo fideicommiſſum datum eſt, petierit le- 6 *L. legatarius. De leg. 3.*
gatum: id tantum, quod per iudicem exegerit, præſtare fideicommiſſario cogetur: vel
ſi non exegerit, actionem cedere. Ad eum enim litis periculum ſpectare, iniquum eſt, ſi
non culpa legatarii res perierit. ¶ *EX Teſtamento.*) Vel alio quocunque defun-
cti iudicio. Nam & fideicommiſſum ab inteſtato relinqui poſſe, ſuprà dictum eſt.
Et quod accipitur conditionis implendæ cauſa, poteſt etiam onerari fideicommiſſo.
Vt ſi ſeruo libertatem relinquam, ea conditione, vt tibi det centum: potero te per fi-
deicõmiſſum rogare, vt ea centum alteri reſtituas. ¶ *LIBERTAS Quoque.*) De fi- 7 *L. quidã. §. vlt. De leg. 1.*
deicõmiſſariis libertatibus peculiari titulo tractatur libro quadrageſimo Pãdectarum.

Vnde multa repetere licet, quæ nobis alio properantibus non vacat congerere. Illud vnum admoneo, hunc locum propriè videri deſumptum ex reſponſo Lucinii Rufini,
1 *L. libertates. De fid. liber.* cuius verba ſunt hæc: Libertates etiam per fideicommiſſum dari poſſunt: & quidem largius, quàm directò. Nam non tantũ propriis, ſed & alienis ſeruis per fideicómiſſum libertas dari poteſt. ¶ *NEC INTEREST.*) Sed nec illud intereſt, ſciuerítne, an ignorarit teſtator alienum eſſe ſeruum. Neque enim hîc adhibetur ea diſtinctio, quæ in aliis legatis vel fideicommiſsis: quia nec reuera teſtator legat ipſum ſeruum (quo caſu poſſet habere locum ea diſtinctio.) ſed ipſi ſeruo legat libertatem, quam nó ignorat
2 *L. Paulus. De fideicõ libertat.* ſuam non eſſe. Rectè itaque Paulus reſpondit, Etſi alienus inueniatur ſeruus, quem vt ſuum teſtator ab vno ex hæredibus voluerit manumitti, tamen cogendum eum, qui eſt rogatus, redimere eum, & manumittere: quoniam non ſit ſimilis cauſa libertatis, & fideicommiſsi pecuniarii. ¶ *VEL Etiam extranei.*) Modò ſcilicet cum eo ſit etiã
3 *L. alieno. De fideic. liber.* teſtamenti factio. Sic enim Paulus ait: Alieno ſeruo dari poteſt per fideicommiſſum libertas: ſi tamen eius ſit, cum quo teſtamenti factio eſt. Cæterũ ne quis exiſtimet nihil omnino intereſſe, an quis rogetur ſuũ, vel alienũ ſeruum manumittere, ſaltem vbi dominus paratus eſt vendere, admonẽdi ſumus cuiuſdã diſcriminis, quod Vlpianus tra-
4 *L. generaliter. §. ſi quis alienum. D. illo tit.* dit, his verbis. Si quis alienũ ſeruum vel ſuũ, rogatus ſit manumittere: & minus ſit in eo, quod accepit ex iudicio teſtatoris, plus ſit in precio ſerui; an cogatur vel alienum redimere, vel ſuũ manumittere, videndum eſt. Et Marcellus quidẽ ſcripſit, cùm ceperit legatũ, cogẽdum omnino ſuũ manumittere. & ſanè hoc iure vtimur, vt multũ interſit, ſuũ quis rogatus ſit manumittere, an alienum. Quod ſi alienum: nó aliàs erit cogendus, quàm ſi tãti poſſit redimere, quantũ ex iudicio teſtatoris cóſecutus eſt. Hæc Vlpianus.
5 *L. & ſi non ſeruus. D. ad leg. Falcid.* Porrò ſimilẽ diſtinctionẽ tradit Paulus: & nos eandem in fideicómiſsis aliarũ rerum ſuprà retulimus. ¶ *SI Modò nihil.*) Id adiectum eſt, quia qui aliquid accepiſſet à defuncto, cogeretur iuſto precio vendere ſeruum manumittendum, vt apertè hoc loco Theophilus tradit. Videtur autem hic locus deſumptus ex reſcripto Imperatoris Ale-
6 *L. deberi. C. de fid. liber.* xandri, cuius verba ſunt hæc: Deberi etiam alienæ ancillæ fideicómiſſariam libertatẽ placuit: nec deficit hoc debitum, ſi interim domina (ſi modò nihil ex iudicio eius, qui quæve reliquit libertatem, perceperit) noluit vendere: quia poſsit procedente tempore, vbicunque occaſio redimendæ ancillæ fuerit, præſtari libertas. ¶ *QVI Autem.*) Hic quoque locus deſcriptus eſt ex alio eiuſdem Alexandri Imp. reſcripto, quod extat his
7 *L. hi quibus. C. illo tit.* verbis: Hi quibus per fideicommiſſum libertas ſupremis iudiciis relinquitur, eorum liberti efficiuntur, à quibus manumittuntur. ¶ *SED Eius qui manumittit.*) Quicunque tandem is fuerit, ad quem ſeruus cum ſua cauſa peruenerit. Sed ſi ſeruus oſtendat ius ſuum imminui ex perſona huius manumiſſoris contra voluntatem teſtatoris, malu-
8 *dic. L. generaliter. §. vlt.* ítque ab eo ipſo, qui rogatus eſt manumitti, vt eius fiat potius libertus, audiendus eſt. Porrò qui ex fideicommiſsi cauſa manumittit, ius patronatus habet: vt nec in ius ſine venia vocari poſsit, & habeat bonorum poſſeſsionem cõtra tabulas: non etiã, vt poſsit ingratũ reuocare in ſeruitutem, aut manumittendo operas imponere: niſi ſit filius pa-
9 *L. qui ex cauſa. De bõ. lib. L. patroni. De bon. poſſ. cont. tab. liber.* troni, qui manumittit. ¶ *QVI Ex teſtamento.*) Obſerua nó eſſe temerè hæc coniuncta. Neque enim directa libertas dari poteſt ab inteſtato, cùm tamen poſsit ita dari fideicómiſſaria. ¶ *QVI Etiam Orcinus appellatur.*) Alii legũt Orthinus: quòd recta via fiat liber. Sed aptior eſt vox Orcini, quæ ſignificat libertũ alicuius defuncti, & iã ad orcũ
1 *L. tutela. §. pland. De legi. tut. L. duo ſocij. De hære. inſtit. L. dominus ſeruo. De pecu. leg. L. cũ teſtamentũ. C. de in. & fac. igno. L. directis. C. de teſta. manu.* miſsi. Theophilus vertit χαρωνειὸν, à Charonte inferorũ portitore. Porrò autem in iure noſtro frequẽs eſt mẽtio liberti Orcini. ¶ *NEC Vllus. alius.*) Atq; adeò, ne ipſe quidẽ ſeruus hæredis. Omnino enim libertas alieno ſeruo directò data nullius momenti eſt, inquit Africanus: Adeò, vt nó vitiet legatũ. Neque enim directò data libertas, vt ſuſtineatur, fiet fideicómiſſaria. quanquã ſane id benignè tribuatur ſeruo pignerato, quem iuſsit creditor eſſe liberũ. Nã licet videatur iure ſubtili inutiliter reliquiſſe directã liber-
2 *L. ſeruo tuo. C. de teſt. manu.* tatem. tamen ſingulari fauore libertatis, flecti in fideicommiſſariã, & quaſi ex fideicómiſſo peti poſſe, Vlpianus reſpondit. In ſubſtitutionibus minus dubitamus, eas, quæ
3 *L. ſi ſeruus legatus. §. ſi ſeruus alienus. De leg. 1.* iure directò nó valent, fideicómiſsi nomine ſuſtineri: nẽpe, quòd idẽ ſemper ſit futurus hęres. At libertates hac immutatione variantur: & cum directa vni ſeruo proſit, fidei-
4 *L. generaliter. §. ſi quis ſeruo. De fideicõ libert.* commiſſaria tribuit alteri ius patronatus. ¶ *ET Quo moreretur.*) Addere poſ-
5 *L. teſtamẽto manumiſſ. De manu. teſtam.* ſumus tertium tempus, nempe, quo hæreditas aditur. Sicque Martianus reſpondit: Teſtamento manumiſſus ita demum ſit liber, ſi teſtamentum valeat, & ex eo adita

ſit hæ-

ſit hæreditas: vel ſi quis omiſſa cauſa teſtamenti, ab inteſtato poſsideat hæreditatem.
¶ *VERBA Autem fideicommiſſorum.*) Vlpianus reſpondit: Fideicommiſſa quo- 1 *L. fideicōmiſſ. De le. 3.*
cunque ſermone relinqui poſſe, non Latino ſolùm vel Græco, ſed etiam Punico vel
Gallicano, vel alterius cuiuſcunque gẽtis. In verbis autem ipſis nihil aliud quærimus,
quàm defuncti voluntatem. eam enim vnam ſpectamus in fideicommiſsis. Adeò vt
poſsint etiam nutu relinqui ſine verbis aut ſcripturâ. Nam & cùm deeſſet in quodam 2 *L. & in epiſtola. C. de fideicom. L. nutu. De lega. 3.*
fideicommiſſo verbum, VOLO: tamen quia eius adiectio reddebat plenam ſententiam:
reſcripſit Gordianus habẽdum pro adiecto. Et Seuerus, cùm eſſent omiſſa fideicom-
miſsi verba, cætera tamen quæ legebantur, congruerent cum iis, quæ ſcribi debuere, 3 *L. verbũ. C. de fideicõ.*
iudicauit minus quidem ſcriptum, tamen rectè datum fideicommiſſum. ¶ *HAEC* 4 *L. vnum ex familia. §. ſi omiſſa. De leg. 2.*
MAXIME IN Vſu habentur.) Interim tamen non negat Iuſtinianus, quin aliis vti
poſsimus: cùm & in vniuerſum ſemel ſtatuerit, vtile & validum eſſe omne ver- 5 *L. 2. C. commu. de lega.*
bum ſignificans teſtatoris legitimum ſenſum. Verùm ſapientis eſt maximè vul-
gatis & perſpicuis verbis vti, quibus ſuam declaret voluntatem. Sed magna fuit ve-
terum Iuriſconſultorum diligentia, & acre iudicium in colligenda ex ambiguis ver-
bis voluntate. Quorum exemplum oportet nos ſequi: & eo nomine perlegere multa
eorum reſponſa. Vlpianus teſtatur, his verbis, ILLVM TIBI COMMENDO, non in- 6 *L. fideicommiſſa. §. ſi ita quis. De lega. 3.*
telligi fideicommiſſum: quia ſit aliud perſonam commendare, aliud voluntatem ſu-
am fideicommittentis hæredibus inſinuare. Idem Vlpianus reſpondit, hæc verba, 7 *dic. L. fideicommiſſa. §. hæc verba.*
TE FILI ROGO, VT PRAEDIA, QVAE AD TE PERVENERINT, PRO TVA DI-
LIGENTIA DILIGAS, ET CVRAM EORVM AGAS, VT POSSINT AD FILIOS TVOS
PERVENIRE, licet non ſatis exprimant fideicommiſſum, ſed magis conſilium quàm
neceſsitatem relinquendi: tamen ea prædia in nepotibus poſt mortem patris eorum,
vim fideicommiſsi obtinere. Ruſus cùm ita ſcriptum eſſet, A TE HAEREDE PETO,
NE QVID POST MORTEM TVAM FRATRIBVS TVIS RELINQVAS. HABES FI-
LIOS SORORVM TVARVM, QVIBVS RELINQVAS: &c. & eius hæredis inteſtato
defuncti legitima hæreditas ad fratres perueniſſet: reſpondit Scæuola, Sororum filios 8 *L. Codicillis. §. matre. De lega. 2.*
fideicommiſſum à fratribus petere poſſe. Porrò & hæc verba, PETO VT CONTEN-
TVS SIS CENTVM AVREIS, fideicommiſſum continere Papinianus ait. Verũ fuerit 9 *L. peto. De lega. 2.*
infinitum omnia perſequi. Illud tantùm addam, Eſſe quædam verba, quæ licet longè
minus contineant, quàm ea, quæ hîc Iuſtinianus proponit, æquè tamen intelliguntur
habere vim fideicommiſsi. Veluti, SCIO, CREDO, aut, NIHIL DVBITO TE DATV-
RVM VEL RESTITVTVRVM. Cuiuſmodi liberalem & ingenuam teſtatoris fiduciam 1 *L. etiã hoc modo. L. & eo modo. De lega. 1. L. vnũ ex familia. §. vlt. De lega. 2.*
non debere quem fallere, meritò omnes iudicant. Porrò ſunt alia verba, quæ quidem
prima facie videntur plura continere: ſed tamen deflectuntur ad fideicommiſſa, cùm
non poſsint aliter vim ſuam explicare. Ergo cùm quis rogari non poſsit, vt hæredem
inſtituat aliquem: Senatus cenſuit ea verba ſic accipienda, perinde atque ſi quis roga-
tus eſſet hæreditatem reſtituere. Et cùm teſtator ita cauiſſet, *ἐντέλλομαί σοι μὴ δια-* 2 *L. ex facto. D. ad Sen. Treb. L. filiusfa. §. vt quis hæredem. De leg. 1.*
θέσθαι πρὶν τέκνα σοι γενέσθαι. hoc eſt, Mando tibi ne prius teſtamentum facias, quàm li-
beros habeas: refert Paulus, Imperatorem pronunciaſſe fideicommiſſum ex hac ſcri-
ptura deberi, quaſi per hoc, quod prohibuiſſet mulierem teſtari, petiiſſet, vt fratrem 3 *L. qui filiũ. D. ad Sen. Treb.*
ſuum hæredem faceret. Sic enim accipiendam hanc ſcripturam, acſi hæreditatem ſuam
rogaſſet reſtitui. ¶ *PERINDE Singula firma ſunt.*) Imo aliquando & vbi ſingula
deſunt, nihilominus firmum eſſe fideicommiſſum paulò antè probauimus. 4 *L. verbum. C. de fideicom. L. vnũ ex familia. §. ſi omiſſa. De lega. 2.*

De Codicillis, Tit. XXV.

ANTE Auguſti tempora conſtat Codicillorum ius in vſu non fuiſſe, ſed primus Lucius Lentulus (ex cuius perſona etiam fideicommiſſa eſſe cœperunt) Codicillos introduxit. Nam cùm decederet in Africa, ſcripſit Codicillos teſtamento confirmatos, quibus ab Auguſto petiit per fideicommiſſum, vt faceret aliquid. Et cùm Diuus Auguſtus voluntatem eius impleſſet: deinceps reliqui eius au-

toritatem ſequuti, fideicommiſſa præſtabant: & filia Lentuli legata, quæ iure non debebat, ſoluit. Dicitur autem Auguſtus conuocaſſe ſapientes viros, intérque eos Trebatium quoque, cuius tunc autoritas maxima erat, & quæſiſſe, an poſſet recipi hoc, nec abſonans à iuris ratione Codicillorum vſus eſſet: & Trebatium ſuaſiſſe Auguſto, quòd diceret vtiliſsimum & neceſſarium hoc ciuibus eſſe propter magnas & longas peregrinationes, quæ apud veteres fuiſſent: vbi ſi quis teſtamentum facere non poſſet, tamen codicillos poſſet. Poſt quæ tempora cùm & Labeo codicillos feciſſet: iam nemini dubium erat, quin codicilli iure optimo admitterentur.

Non tantùm autem teſtamento facto poteſt quis codicillos facere, ſed & inteſtatus quis decedens fideicommittere codicillis poteſt. Sed cùm ante teſtamentum factum, codicilli facti erant: Papinianus ait, non aliter vires habere, quàm ſi ſpeciali poſtea voluntate confirmentur. Sed Diui Seuerus & Antoninus reſcripſerunt: ex iis codicillis, qui teſtamentum præcedunt, poſſe fideicommiſſum peti. ſi appareat eum, qui teſtamentum fecit, à voluntate, quam in Codicillis expreſſerat, non receſsiſſe.

Codicillis autem hæreditas, neque dari, neque adimi poteſt: ne confundatur ius teſtamentorum & codicillorum: & ideo nec exhæredatio ſcribi. Directò autem hæreditas codicillis, neque dari, neque adimi poteſt: nam per fideicommiſſum hæreditas codicillis iure relinquitur. Nec conditionem hæredi inſtituto codicillis adiicere, neque ſubſtituere directò quis poteſt.

Codicillos autem etiam plures quis facere poteſt, & nullam ſolennitatem ordinationis deſiderant.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

INITIO admonendi ſumus, Codicillos eſſe veluti appendices teſtamentorum: vel ſanè minus ſolennes ſententias voluntatis noſtræ de eo, quod poſt mortem noſtram fieri volumus, ſine hæredis inſtitutione. Eſt autem Codicillorum alioqui vox generalis: & omnem ſcripturam ſignificare poteſt. Vnde Principum diploma appellantur Codicilli. Item & epiſtolæ. Vnde Cicero ad Quintum fratrem, Epiſtolam hanc (inquit) efflagitarunt codicilli tui. Quanquam eruditi quidam obſeruarint, apud Ciceronem Codicillos propriè ſignificare ceratas illas tabellas, in quib⁹ aliquid ſtylo aut feſtinanter aut raptim aut breuiter ſcriptum eſſet: ſicuti in iis vel in cæna, vel in via, vel incuria facilè ſcribi poterat. Sed literæ propriè dicebantur in charta ſcriptæ, quòd fieri non poterat ſine atramento & calamo. ¶ *VOLVNTATEM Eius impleſſet.*) Fuit hac in re duplex Auguſti beneficium. Primum, quòd ius Codicillorum approbarit: Deinde, quòd fideicommiſſum vltrò præſtiterit. Nec minus fuit autor ſeruandorum Codicillorum, quàm fideicommiſſorum. Nã ea prius pependiſſe à voluntate hæredum, dictum eſt ſuperiori titulo. Nec dubium eſt, quin Auguſtus vltrò impleueri tplenã defuncti voluntatem, nullo deducto quadrante: vel ſaltem contentus qualicunque præceptione relicta, etiam ſi ea non contineret quadrantem. Nam ita liberaliter Principes præſtare fideicommiſſa, noſtro iure proditum eſt. ¶ *EIVS Autoritatem ſecuti.*) Hoc eſt, exemplum, quod erubeſcebant non ſequi. Vt hîc intelligas poſteritatem magis pudore quodam, quàm vlla iuris neceſsitate ſecutam Auguſti autoritatem: ſicuti & de fideicommiſsis ſuprà dictum eſt. ¶ *CONVOCASSE Sapientes viros.*) Multis locis in iure noſtro licet animaduertere, olim Principes non temerè quic-

Margin notes:

1 *§. filiusfam. ſupr. quib. mo. ius pat. pot. ſolui.*

2 *L. ſi legatus. §. vlt. D. ad Sen. Treb.*

3 *L. humanũ. C. de legib. L. omniũ. C. de teſtam.*

quicquam ſtatuiſſe, ſine conſilio ſapientum. Certè Dion Hyſtoricus eo nomine laudat Neruam Imperatorem: refértque Ælius Lampridius Alexandrum Seuerum nullam Conſtitutionem ſacraſſe ſine viginti Iuriſperitis & doctiſsimis & ſapientiſsimis: denique doctiſsimis non minus quinquaginta. ¶ *TREBATIVM, Cuius tunc autoritas maxima erat.*) C. Trebatius Teſta, Eques Romanus, celebris fuit Iuriſconſultus, Ciceroni familiaris, Cæſaris comes in bello Gallico, poſtea Octauio Auguſto gratus ob iuris prudentiam. Vnde & Flaccus appellat eum patrem optimum, & doctum. Noſter Pomponius teſtatur hunc fuiſſe auditorem cuiuſdam Cornelij Maximi: & 1 iuris quidem peritiorem, quàm eloquentiorem: compluréſque libros reliquiſſe, ſed qui minus frequentarentur. ¶ *VBI Si quis teſtamentum facere non poſſet.*) Impeditus ſcilicet iis incommodis, quę ſolet trahere peregrinatio. Nam erat difficile in aliena regione conuocare teſtes, ciues Romanos, & alia iuris ſolennia, quæ deſiderantur in teſtamentis, obſeruare. Quod admoneo, vt hîc intelligas, quod vulgo dicitur, fuiſſe impedimentum facti, non iuris. Alioqui enim is demum Codicillos facere poteſt, qui & teſtamentum. Quod (inquit Paulus) ita intelligemus, non vt exigamus potuiſſe eum 2 eo tempore, quo ſcripſit Codicillos, teſtamentum facere: (quid enim ſi ſufficientium teſtium facultatem non habuit?) ſed vt iure habuerit teſtamenti factionem. ¶ *CVM Et Labeo.*) Intelligit (opinor) Antiſtium Labeonem, Trebatij diſcipulum & auditorē, 3 iuris quoque prudentia clarum, & ea præſtantis animi libertate, vt Octauio rerum potiente, nihil probarit, quod non iuſtum ſanctúmque eſſe in Rom. antiquitatibus legiſſet, quemadmodum ait Atteius apud Gellium lib. 13. cap. 12.

¶ *SED Et inteſtatus.*) Imo tum certiores ſunt Codicilli, qui vicem teſtamenti exhibent: cùm alioqui teſtamenti facti ius ſequerentur, inquit Africanus. Itaque rupto 4 teſtamento agnatione poſthumi, Codicilli quoque ad teſtamentum pertinentes rumpuntur, qui ſi ab inteſtato eſſent facti, conſiſterent, obligaréntque omnem legitimum 5 hæredem, etiam poſtea natum. ¶ *PAPINIANVS Ait.*) Extat in Pandectis Pa- 6 piniani reſponſum his verbis: Ante tabulas teſtamenti, Codicilli facti non aliter valent, quàm ſi teſtamento, quod poſtea factum eſt, confirmentur: aut voluntas eorum 7 quocunque iudicio retineatur. Sed nec ſeruabuntur ea, de quibus aliter defunctus nouiſsimè iudicauit. Sanè Celſus iudicauit hæc verba, SI QVID AD HOC TESTAMEN- 8 TVM PERTINENS RELIQVERO, VALERE VOLO: ſufficere ad plenam confirmationem Codicillorum, qui prius ſcripti ſunt. Quod autem ait Iulianus, teſtamento fa- 9 cto etiamſi Codicilli in eo confirmati non eſſent, vires tamen ex eo capere: videtur accipiendum de Codicillis poſt teſtamentum factis. Sanè Plinius Secundus lib. ſecundo Epiſtolarum apertiſsimè teſtatur Codicillos poſteriori teſtamento non confirmatos non valuiſſe olim: & hoc ius fuiſſe vulgatiſsimum, quanquam ipſe noluerit eo vti. Sic enim ſcribit ad ſuum Annium: Tu quidem pro cætera tua diligētia, admones me, Codicillos Aciliani, qui me ex parte inſtituit hæredē, pro non ſcriptis habendos, quia non ſunt confirmati teſtamento: quod ius ne mihi quidem ignotum eſt, cùm ſit iis etiam notum, qui nihil aliud ſciunt. Sed ego propriam quādam legem mihi dixi, vt defunctorum voluntates, etiamſi iure deficerentur, quaſi perfectas tuerer. Conſtat autem Codicillos iſtos Aciliani manu ſcriptos. Licet ergo non ſint confirmati teſtamento, à me tamen, vt confirmati obſeruabuntur. ¶ *SED Diui.*) Horum reſcriptum extare non puto, ſed manifeſta ſatis eſt eius ſententia, nempe, Non debere omnino Codicillos ſpeciali & expreſſo iudicio in teſtamēto confirmari. Nam ſatis eſſe teſtatorem nō receſsiſſe à voluntate, quam in iis expreſſit.

¶ *CODICILLIS Autem.*) Saltem Pagani hominis. Nam quæcunque militis voluntas vim habet teſtamenti. ne miremur eum Codicillis poſſe dare vel adimere hæreditatem. ¶ *HAEREDITAS.*) Neque tota, neque pars eius. Omnino enim nulla 1 fieri poteſt hæredis inſtitutio in Codicillis: quanquam legari aut fideicommitti poſſit pars hæreditatis. ¶ *DARI.*) Hoc eſt, directò relinqui, vt quis hæres inſtituatur. Sed nec Codicillis confirmari poteſt hæreditas teſtamento inutiliter datā. quanquam 2 in iis explicari poſſit, quæ obſcurius data eſt. neque enim tū datur, ſed data declaratur. Itaque cùm quis ſcripſiſſet, Quem hæredem Codicillis fecero, hæres eſto: & deinde 3 Codicillis Titium hæredem inſtituiſſet: reſpondit Papinianus, Eius inſtitutionem 4 iure valere. nam (inquit) licet Codicillis dari hæreditas non poſſit: tamen hæc teſta-

1 *L. 2. §. fuit eodem. De orig. iur.*
2 *L. Diuus. §. pen. L. conficiuntur. §. 1. De iur. Codic.*
3 *dic. §. 1.*
4 *L. ab inteſtato. De iur. Cod.*
5 *L. 1. C. de Codicill.*
6 *dic. L. ab inteſtato. L. 3. D. illo tit.*
7 *L. ante tabulas. D. illo tit.*
8 *L. Plotiana. D. illo tit.*
9 *dic. L. 3. §. vlt.*
1 *L. quærebatur. L. militis. De mil. teſt.*
2 *L. 2. §. vlt. De iure Codicill.*
3 *L. hæredes palam. §. 1. De teſtam.*
4 *L. aſſe toto. De hæred. inſtituen.*

mento data intelligitur. Vnde & inſtitutionem talem, Si Codicillis Seium hæredem
1 *L. inſtitutio. C. de cōdit. inſtitut.* ſcripſero, hæres eſto: reſpondit Vlpianus, non eſſe inutilem. eſſe enim conditionalé:
nec videri hæreditatem Codicillis dari: quod interdictum eſt. Sed & Codicillis poſſe
hæreditatem inter filios à patre diuidi, oſtendit Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtitu.
18. ¶ *NE Confundatur.*) Papinianus aliam huius loci rationem paulo ſubtiliorem red-
2 *L. quod per manus. De iur. Codic.* dit his verbis: Quod per manus traditum eſt, Codicillis hæreditatem dari non poſſe,
rationem illam habet, ne per Codicillos, qui ex teſtamento valent, ipſum teſtamen-
tum, quod vires per inſtitutionem hæredum accipit, confirmari videretur. Sed hęc ra-
tio poteſt etiam intelligi in generali ætiologia, quam hîc proponit Iuſtinianus, non
3 *L. ſi idem. C. de Codic.* confundendi iuris teſtamentorum & codicillorum. Et Imp. Conſtantinus ait, vtriſ-
que non eſſe idem tribuendum: cùm vel ſola nominum ratio oſtendat eſſe diſcrimen.
¶ *NAM Per fideicommiſſum.*) Hæc verba reddunt rationem, cur nominatim dictum
ſit, directò non poſſe dari Codicillis hæreditatem: poſſe autem per fideicommiſſum.
Et ſanè vbi apparet teſtatorem noluiſſe teſtamẽtum facere, ſed potius Codicillos: hæ-
4 *L. illud. §. 1. De iur. Codic.* reditatis dationem traheremus ad fideicommiſſum, vt ſuſtineatur. Sed in dubio potius
intelligetur teſtamentum quàm Codicillos facere voluiſſe, qui meminit inſtitutionis.
5 *L. non Codicillum. C. de teſtamen.* ¶ *NEC Conditionem.*) Hic locus ſumptus eſt ex reſcripto Seueri & Antonini, quod
refert Martianus his verbis: Diuus Seuerus & Antoninus reſcripſerunt, nihil egiſſe
6 *L. Diuus. De iur. cod.* matrem, quæ cùm purè liberos ſuos hæredes inſtitueret, conditionem emancipationis
Codicillis adiecit: quia neque conditionem hæredi inſtituto Codicillis adiicere, ne-
7 *L. quidam in ſuo. §. vlt. De condit. inſtitut.* que ſubſtituere directò poteſt. Idem quoque reſpondit Modeſtinus: & addit ratio-
nem, quòd in defectum conditionis videatur quis cogitaſſe de ademptione hæredi-
tatis. Sed eam Codicillis adimi non poſſe. ¶ *NEQVE Subſtituere directò.*) Saltem
vt etiam id valeat directò, quod agitur. Cæterum aliquando ſuſtinetur ſubſtitutio
directò facta, ſed mutatur in fideicommiſſum. Exemplum extat in quodam Scæuolæ
8 *L. Scæuola. D. ad Sen. Trebell.* reſponſo: Pater filium ſuum impuberem ex aſſe ſcripſerat hæredem, eique Codicillis
ſubſtituerat: Deinde filius impubes deceſsit: Licet (inquit Scæuola) ſubſtitutio inu-
tilis ſit, quia Codicillis hæreditas, neque dari, neque adimi poteſt: tamen benigna in-
terpretatione placet, vt mater, quæ ab inteſtato pupillo ſucceſsit, ſubſtitutis fideicom-
miſſo obligetur.

¶ *CODICILLOS Etiam plures.*) Et omnes quidem ratos ac firmos, niſi quatenus
9 *L. cùm proponatis. C. de Codic.* eſſent contrarij. Teſtamenta autem plura nemo ita poteſt relinquere. Semper enim
poſteriori rumpitur prius, etiam ſi vtrunque maximè conueniat. Nempe teſtamenta
plenam continent diſpoſitionem bonorum & vniuerſitatis. Codicilli autem plerun-
que ſint rerum ſingularium. ¶ *ET NVLLAM Solennitatem ordinationis deſiderant.*)
1 *L. Diuus. §. 1. De iur. cod.* Quia (inquit Martianus) neque ipſius, qui eos facit, manu ſcribi, neque ſignari ne-
ceſſe eſt. Addit idem Martianus, etiam ſi in confirmatione Codicillorum Paterfa. ad-
iecerit, vt non alij valeant, quàm ſua manu ſignati & ſubſcripti: tamen valere factos
ab eo poſtea Codicillos, licet neque ab eo ſignati, neque manu eius ſcripti fuerint.

INSTITVTIONVM LIBRI SECVNDI FINIS.

DE HÆRE-

DE HAEREDITATIBVS, QVAE AB INTESTATO DEFERVNTVR,

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ.

SI quis eſt modus acquirendi rerum dominij, qui ſumma nitatur ratione, & omnium populorum ſapientum calculis probetur, is eſt, qui ex legitima ſucceſsione deſcendit. Nec vlla *ferè Iuris Ciuilis pars eſt, quæ latius pateat, præſertim hodie apud nos, qui moribus vſu receptis prohibemur alios noſtro teſtamento accerſere patrimonij hæredes, quàm legitimos: ſicut* olim apud priſcos Germanos ſcribit Cor. Tacitus, *quoniam nullus erat teſtamentorum vſus, ſemper fuiſſe legitimos ab inteſtato ſucceſſores: primum quidem liberos, deinde proximos, fratres, auunculos, patruos. Nec ſanè vlla gens eſt, quæ ſuam Politiam tueri poſſit, niſi deſcriptos habeat, & conſtitutos ab inteſtato ſuccedendi gradus. Alioqui enim futurum eſt, vt ſtatim cognatio irruat in bona: & quaſi in hoſticum irrumpens, omnia inuadat & miſceat latronum more. Vt autem videas magnam omnium veterum prudentiam in deſcribendo legitimæ ſucceſſionis ordine: ij hac in re non minus naturalem ſanguinis rationem, quàm honeſtum eius, de cuius ſucceſsione agitur, affectum ſecuti videntur. Quis enim filium primo ſtatim loco non admiſit ad inteſtati parentis hæreditatem? niſi fortè illam neſcio quam nouarum inſularum barbariem obiicias, quæ dicitur filium repellere, quòd nunquam ſatis certus ſit pater. Certè ſi credimus* Procopio, *audiuit aliquando Iuſtinianus Proclum illum ſummum Parædrum, qui Iuſtinum Imp. admonebat, omnium leges populorum in hoc conuenire, vt primum filij ſuccedant. Nempe (inquit Papinianus[1]) liberi ad bona parentum admittuntur, Naturæ ſimul & parentum communi voto. Et (vt ait noſter Paulus[2]) Ratio naturalis quaſi Lex quædam tacita, liberis parentum hæreditatem addicit, veluti ad debitam ſucceſsionem eos vocando. Sed vt in deferenda liberis hæreditate facile conſenſerunt veteres: ita in deſcribendis aliorum, qui hos deinde ſequuntur, veluti parentum & cognatorum, gradibus, magna fuit varietas. Is tamen ferè ordo à pluribus fuit receptus, quem poſtremò Iuſtinianus eſt amplexus. Ante annorũ tria millia Moſes primam de hæreditate ab inteſtato legem diuinitus acceptam edidit, quæ extat Numerorum cap. 27. Ea primo loco filios vocat, deinde filias: liberis autem non ſuperſtitibus, fratres: poſt hos, patruos, ac deinceps proximos quoſque conſanguineos. Nongentis poſt Moſen annis, Solon apud Athenienſes edidit ſuam de his ſucceſsionibus Legem, quæ videtur paulo diligentius ſingulos gradus deſcribere. Ea adhuc extat apud Demoſthenem in* Oratione *ὑπὲρ Ἁγνίου κλήρου.* Secuta eſt Lex duodecim Tabularum apud Romanos, *quæ hanc rem cœpit inuoluere. Poſteà Prætores ſuas addiderunt Bonorum poſſeſsiones. Cæſares etiã nouas ſuas hac de re* Conſtitutiones. *Ita variè iactata eſt, & tantùm non confuſa hæc pars Iuris* Ciuilis, & *tota eius ratio apud Romanos. Quid enim dicemus, de eo iure, quod matri ſit tribuendum in ſucceſsione filij inteſtati, adeò per multa ſecula vix quicquam certi potuiſſe definiri? Lex duodecim Tabularum eam omnino repellebat. Ius deinde Honorarium admiſit poſt agnatos. Poſtea Claudius Cæſar eam ſtatim poſt liberos voluit admitti, ſi modò quatuor peperiſſet filios.*

1 *L. ſcripto. §. 1. D. ſi tabulæ teſt. nulla ext. Vnde liberi.*

2 *L. vlti. De bonis dãnat.*

Addidit Senatuſconſultum Tertyllianum aliam diſtinctionem. Poſteriores deinde Cæſares alias atque alias hac tota de re Conſtitutiones ediderunt. Sed has omnes veteris iuris ambages ſatis verboſe referet ipſe Iuſtinianus. Et quanuis ipſe tum in Codice, tum in hiſce Inſtitutionibus plurimum laboraſſe videatur in definiendis & deſcribendis legitimæ ſucceſſionis gradibus: nihil tamen egerat, niſi tandem edidiſſet Nouellas ſuas Conſtitutiones, quæ reciſis omnibus illis ambagibus, & ſinuoſis anfractibus, breuiter præſcriberent certum aliquem & ſimplicem ordinem ſuccedendi, quod præcipuè factum eſt per eius Nouellam Conſtit. 118. Primo itaque loco voluit ſuccedere liberos omnes, quocunque ſint gradu, nullo ſexus aut ætatis diſcrimine. His non ſuperſtitibus parentes vocat: ſed inter eos vult ſeruari ordinem graduum. Nam & mater auo paterno præfertur. Si plures ſint eiuſdem gradus parentes, iubet inter eos æquis portionibus ſic hæreditatem diuidi, vt ſemiſſem paterni, ſemiſſem habeant materni. Porrò cum parentibus admiſit fratres vtrinque coniunctos: atque etiam per Nou. Conſtit. 127. fratrum defunctorum filios, vt ſaltem conſequantur parentum ſuorum portionem. Tertium ſucceſſionis ordinem tribuit iis, qui tranſuerſo cognationis gradu iunguntur: primum fratribus ex vtroque parente coniunctu, ſimul & aliorum æquè germanorum fratrum filiis: vt ſaltem ij cum patruis ſuis ſuccedant in ſtirpes: qui ſi ſoli eſſent, in capita ſuccederent. Poſt hos omnes vocat fratres ex altero tantùm parente coniunctos, nempe conſanguineos, vel vterinos. Deinde ſequuntur reliqui cognati ſuo ordine vſque ad decimum gradum. Poſt hos, quam Prætor tribuit coniugi ſuperſtiti bonorum poſſeſſionem, probauit Iuſtinianus. Addidit autem in Nou. ſua Conſtit. 117. vt ſi quis locupletior vxorem indotatam vltrò duxiſſet: huic cum filiis ſuccederet vxor, ſed habitura ſolùm ſuæ portionis vſumfr. vt ſemper ipſa proprietas maneat liberorum. Poſtremo loco fiſcum ſuccedere tanquam bonis vacantibus fuit receptum. ſed tamen ei prælatus eſt ſuperſtes Imperialis liberalitatis ſocius, ſi agatur de eius rei ſucceſſione[1]. Affinitatis autem nomine nullam eſſe ſucceſſionem, conſtat[2]. Hic fuit ordo ſuccedendi ab inteſtato, qui tandem placuit Iuſtiniano: eúmque multum refert diligenter memoriæ ſemel mandare, ne nobis excidat, interim dum iactabimur inter ſinuoſas ambages veteris iuris. Et ſanè adhuc iure moribus vtentium, parum diſceſſum eſt à Iuſtiniani præſcripto, cùm agitur de bonis quaſi Caſtrenſibus, quæ à defuncto ipſo primùm acquiſita ſunt; quanquam paſſim ſublatum ſit beneficium illius (vt vulgo loquimur) repræſentationis. Cæterum ſi agatur de bonis patriis & propriis, quæ patrimonialia dicimus, longè alia eſt ratio. Nam vt tueamur ius gentilitatis, & familias conſeruemus, ij ſolùm, qui ſunt eius lineæ, à qua illa proficiſcuntur, horum bonorum hæredes eſſe poſſunt. itaque nullam in bonis paternis rationem habemus ſanguinis materni, vel contrà. Vnde hìc nulla eſt prærogatiua fratrum germanorum vtrinque coniunctorum. Quinimo eſt vbi requiratur, vt is qui vult ſuccedere, non modò ſit ex eius, qui prima eſt origo & cauſa bonorũ, propinquus: ſed etiam ex poſteris directóque deſcendentibus. Adeò, vt hac ratione nec ipſius quidem primi acquiſitoris frater omnino legitimus ſit hæres. Porrò illud quoque notandum eſt, quod moribus receptum paſſim iactatur, liberis orbis ſuccedere quidem parentes, ſed non in iis bonis, quæ patrimonij ſunt: non enim ea aſcendere ad parentes. Et memini aliquid ſimile ſtatui moribus Longobardiæ,

cùm

1 L. vnica. C. ſi Imp. liber. ſoc.

2 L. affinitatis. C. cõmu. de ſucceſſ.

cùm de feudo paterno & antiquo agitur. Huius autem rei ratio eſſe videtur, quòd, vt dictum eſt, bona patrimonialia non poſsint ſuam (vt ita loquar) lineam aut familiam mutare. At cùm non ſoleat habere patrimonium filius, niſi ex ſucceſsione alterius parentis: qui poſſet patrimonium rurſus aſcendere, niſi alterum ſuperſtitem parentem, qui hac in re habetur extranei loco? Cæterũ ſi quando nullũ eſt periculum deſerendæ familiæ, fortaſsis ferendum eſt, patrimonium ſurſum ire. vt ſi filius à patruo fortè ſuo, vel alio conſanguineo paterno nanciſcatur aliquod patrimonium: non video, cur pater, ſi non ſuperſint liberi, omnino repelli debeat. Nam vt illud Iuſtiniani vſurpem, Quæ tandem inuidia eſt, quod ex patris occaſione profectum eſt, hoc ad eum reuerti? Exiſtimant tamen alij aliter: & nullo modo ferunt ſurſum ire patrimoniũ: vtpote quòd id iudicent omnino deberi propinquis, qui alioqui fraudantur cæteris omnibus bonis, quæ parẽtibus deferuntur. Hæc initio de noſtra ab inteſtato ſuccedendi ratione breuiter præfari volui, in gratiam eorum, qui non in ſcholis conſeneſcere, ſed in luce fori aliquando cupiũt verſari: & vt intelligamus quantum hac in parte hodie receſſerimus à Iure Ciuili. Nunc, quod inſtat agamus. Omnis hæreditas aut teſtamento, aut Lege defertur. De teſtamentaria ſucceſsione hactenus dictum eſt. Sequitur, vt tandem inſtituatur oratio de legitima, hoc eſt, de ea, quæ ab inteſtato defertur. Nã & hunc nobis ordinem diſertè præſcribit & commendat Iuſtinianus in Nouella ſua Cõſtit. 22. τέως οὖν τὰ ἐκ διαθηκῶν εἰπόντες, οὕτως ἤδη τὴν ἐξ ἀδιαθέτου τάξιν ἀφιξόμεθα. Cuius ordinis ergò, aptè protenderetur liber ſecundus Inſtitutionum vſque ad titulum de Obligationibus: ſicuti etiam ab eo primum titulo aliquando factum eſſe initium libri tertij conſtat ex vetuſtis quibuſdam exẽplaribus, & eo præcipuè, quod repertum eſt ad mare Balthicum, ante annos quadringentos deſcriptum tempore Imp. Lotharij Saxonis. Porrò legitimam propriè appellamus hæreditatem, quæ ab inteſtato defertur[1]: quanquam aliquando latiori ſenſu eadem appellatio tribuatur teſtamentariæ ſucceſsioni[2]. Dicitur etiam iuſta hæreditas, quæ ab inteſtato defertur[3]: quòd iure quodam ſanguinis & gentilitatis, rationéque naturali debita videatur. Ad exemplum autem legitimæ ſucceſsionis, Prætores eam ediderunt, quæ Honoraria vocatur[4]: cùm alioqui multi neque teſtamẽto neque lege ſucceſsiſſent, quos tamen æquum erat ſuccedere. Sed de hiſce omnibus latius agemus ſuo loco. Adferat modò lector patientes aures, quæ verboſam Iuſtiniani loquacitatem in referendis ambagibus veteris variique Iuris, & obſoletæ antiquitatis, ferant æquo animo. Ac ſi quis rem hanc breuius concluſam legere malit, legat quæ ad XII. Tabulas, vel ad Iuſtiniani Conſtit. Nou. CXVIII. annotaui.

1 *L. 2. §. legitima. De ſuis & legit. hæred.*
2 *L. lege obuenire. De verbo. ſignif.*
3 *L. 3. D. pro ſocio.*
4 *L. qui autem. §. 1. De iis, quæ in frau. cred.*

INSTITVTIONVM, SEV ELEMENTORVM IVSTINIANI SACRATISSIMI PRINCIPIS LIBER TERTIVS.

DE HAEREDITATIBVS, QVAE AB INTESTATO DEFERVNTVR, TITVLVS I.

INTESTATVS decedit, qui aut omnino teſtamentum non fecit: aut non iure fecit: aut id, quod fecerat, ruptum irritúmve factum eſt: aut ſi ex eo nemo hæres extiterit.

Inteſtatorum autem hæreditates ex Lege duodecim Tabularum, primùm ad ſuos hæredes pertinent.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

INTESTATVS Decedit.) Videtur hic locus ſumptus ex reſpóſo Vlpia-
1 *L.1.De ſuis & legit.* ni, cuius verbá ſunt hæc, Inteſtati propriè appellãtur, qui cùm poſſent te-
ſtamentum facere, teſtati non ſunt. Sed & is, qui teſtamentum fecit: ſi
eius hæreditas non eſt adita, vel ruptum aut irritum eſt teſtamentum: in-
teſtatus non impropriè dicetur deceſsiſſe. ¶ *OMNINO Teſtamen-
tum non fecit.*) Morte præuentus, vel eiuſmodi aliquo impedimento inuolutus, vel
ſanè ſua voluntate, cùm alioqui poſſet teſtamentum facere. Cæterum ſi iure pro-
hiberetur quis teſtari, veluti pupillus, furioſus, prodigus: inteſtatum propriè non
2 *dic L.1.* eſſe, reſpondit Vlpianus. Sed tamen aliquando impropriè dicuntur inteſtati, qui re-
uera ſunt inęſtimabiles: vt cùm dicimus matrem, quæ filio tutorem non petiit, eius in-
3 *L.diuus.L.interdum. D. qui pet.tut.* teſtati ſucceſsione priuari. Quod de pupillo inteſtato dictú eſſe ſatis intelligitur: & a-
lioqui conſtat matré eo nomine non ſummoueri à legitima ſucceſsione puberis. Sanè
4 *L.matre.L.ad Sen. Tertyl.* Diuus Hieronymus facetè ait Paulú Eremitã deceſsiſſe inteſtatum, qui nihil reliquit,
de quo teſtaretur. Poſtremò illud notandú eſt, eú qui teſtamentú non fecit, quia fuerit
ab aliquo prohibitus: inteſtatum quidem decedere, ſed id non profuturum ei, qui
5 *L.1.& 2.D.ſi quis ali.teſta.prohib.* prohibuit, alioqui ab inteſtato ſucceſſuro. ¶ *TESTAMENTVM.*) Etiam
ſi alioqui Codicillos fecerit: quia iis non potuit dari hęreditas. Et qui iis contentus de-
ceſsit, intelligitur etiam omnino voluiſſe hæreditatem relinquere ſucceſſuris ab in-
6 *L.cõficiũtur.De in.cod.* teſtato. ¶ *AVT NON IVRE Fecit.*) Vt quia ſeptem non interfuerint teſtes vel
filiusfa. ſit præteritus. Certè illud in vniuerſum iure traditum eſt, nihil intereſſe, ali-
7 *L.non putauit.§.nõ quę-nis.De bon.poſſeſ. cõtra tabul.D.quoties.qui ſatiſ.cog.* quid omnino non fiat, an minus ritè fiat. Huc autem pertinet illud Ciceronis, Mi-
nutius quidam mortuus eſt: eius teſtamentum erat nullum. Lege hæreditas ad Gen-
tem Minutiam veniebat. Nullum eo loco pro inutili dicit more Græcorum.
¶ *RVPTVM.*) Veluti agnatione ſui hæredis, ſcilicet poſthumi præteriti, vel ar-
rogatione filii. ¶ *IRRITVM.*) Veluti capitis diminutione. Sed & per quere-
lam inofficioſi ita reſcinditur teſtamentum, vt quis videatur inteſtatus deceſsiſſe. Imò
& per bonorum poſſeſsioné contra tabulas. Sic enim Imp. Leo, inteſtatã ſucceſsionem
8 *L.vt liberis.C.de collat.* eſſe ait, aut teſtamento penitus nó condito, aut ſi factú fuerit cótra tabulas bonorum
poſſeſsione petita, vel inofficioſi querela mota, reſciſſo. Intelligimus autem per bono-
rum poſſeſsionem contra tabulas rem reduci ad cauſam inteſtati, cùm præteritus eſt
filius emancipatus, & inſtitutus extraneus. Nempe quia tum non ſit veriſimile ſcri-
ptum hæredem aditurum ex teſtamento hæreditatem, quam videt ſeſe retinere non
poſſe. Si tamé adiret, vix poſſe deſinere hæres eſſe: aut qui teſtatus eſt, inteſtatus videri.
9 *§.quos nos.infr.de bon.poſſ.* Quia Prætor, vt hęredé nó facit: ita nec omnino efficere poteſt, vt is, qui ſemel hæres
factus eſt, eſſe prorſus deſinat. At ſubſidio aliquo iuris Ciuilis fieri poteſt, vt qui fuit,
deſinat,

deſinat eſſe hæres, vel vti per querelã inofficioſi. Quæ & ideo efficit, vt quis inteſtatus videatur deceſsiſſe. ¶ *AVT Si ex eo nemo hæres.*) Hoc eſt, Si ex eo hæreditas adita non eſt, inquit Vlpianus. Licet enim reuera eo tempore quo decedit hic, teſtatus videatur: tamen habet hæc res quendam tractum, & quodammodo pendet ab hærede, qui totius teſtamenti caput eſt atque fundamentum: vt non poſſumus iudicare certum, ratum, perfectúmque teſtamentum eſſe, niſi adita hæreditate. Porrò illud notãdum eſt, Iuſtinianum in Nouella ſua Conſtitut. prima, tum demum ſucceſsionem iis, quos ab inteſtato Lex vocat, deferre, vbi omnino nullus eorum, qui in teſtamẽto ſcripti ſunt, velit hæreditatem adire, facturus quæ teſtator imperauit. Adeò vt non hęredis modò, ſed & ſubſtituti, & fideicommiſſarii, & legatarii, ipſiúſque etiam ſerui libertate donati voluntatem exploret, admodum ſolicitus ne ſit irrita teſtatoris voluntas, néve maneat hæreditas (vt ait) ἀπροσέλευστος.

1 *L. in ſubſtitutione. De vulga. & pup.*
2 *L. circa. De inoffi. teſta.*
3 *L. inteſtatus eſt. De verb. ſignif. L. 1. De ſuis & legiti.*

¶ *INTESTATORVM Hæreditates.*) Cuiuſlibet generis. Nullum enim fuit Iure Ciuili, aut rerum, aut perſonarũ diſcrimen, niſi vbi publicabantur dãnatorum bona. Nos hodie receptis moribus, magna in rebus ipſis diſcrimina ſeruamus: quia longè alia ſit conditio bonorũ profectitiorum, quàm aduentitiorum, hoc eſt, (vt populariter loquar) acquiſitorum, quàm patrimoniorum: rurſus alia clientelarium rerũ ſiue feudalium, alia communium, ſaltem quod attinet ad ius primogeniorum. ¶ *EX Lege duodecim Tabularum.*) Huius Legis meminit & alio ſuprà loco Iuſtinianus. Si quis (inquit) inteſtatus moriatur, prima cauſa eſt in ſucceſsione liberorũ. Verba autẽ Legis hęc fuiſſe accipimus, Inteſtatorũ hæreditates, primo ſuorum hæredũ, velint nolint, ſunto: his deficientibus agnatus proximus familiam habeto. Sic & cùm ageretur de ordine, qui in bonorum poſſeſsione ſeruatur, Modeſtinus tradit hos eſſe gradus ſtatutos, primò ſuorum hæredum, ſecundò legitimorum, tertiò proximorum cognatorum. Ergo quandiu ſuperſunt filii ſui hæredes, nemo eſt qui ſe iactare poſsit hæredem inteſtati, vt reſcripſit Diocletianus. vnde perſpicua fit alia eius Conſtitutio: Nihil pro hærede poſſe vſucapi ſuperſtitibus ſuis hęredibus. Suus enim heres facit, ne alius poſsit pro hærede poſsidere. ¶ *PERTINENT.*) Æqualiter. Nã neque Iuſtinianus vllum probat diſcrimen aut ſexus, aut ætatis, aut conditionis: adeò vt & monachus inteſtato patri ſuccedat Iure Ciuili. Sed hodie moribus noſtris quaſi capite diminutus ciuiliterque mortuus repellitur: & fortaſsis habent aliunde ſatis monachi. Certè olim apud Iudæos non ſuccedebant Leuitæ, nec vllam poſſeſsionem habebãt, quòd ex altari viuerent, & pollicitus erat Dominus, ſe patrem hæreditatis eorum fore.

4 *§. ſui autem. ſupr. de hęred. quali. & diff.*
5 *L. 1. D. quis ordo in bon. poſſ. ſer.*
6 *L. ex teſtamẽto. C. vnde libe.*
7 *L. ſuis. C. de vſucap. pro hæred.*
8 *L. vlt. §. hoc autẽ cognitũ. C. de epiſco. & cler.*

Sui autem hæredes exiſtimantur (vt ſuprà diximus) qui in poteſtate morientis fuerint: veluti filius filiáve, nepos neptíſve ex filio, pronepos proneptíſve ex nepote, ex filio nato prognatus prognatáve. Nec intereſt, vtrum naturales ſint liberi, an adoptiui. Quibus connumerari neceſſe eſt etiam eos, qui ex legitimis quidem nuptiis, vel matrimoniis non ſunt progeniti. Curiis tamen ciuitatum dati, ſecundum diualium Conſtitutionum, quæ ſuper his poſitæ ſunt, tenorem, hæredum ſuorum iura nanciſcuntur. Necnon eos, quos noſtræ amplexæ ſunt Conſtitutiones, per quas iuſsimus, vt ſi quis mulierem in ſuo contubernio copulauerit, non ab initio affectione maritali, eam tamen, cum qua poterat habere coniugium, & ex ea liberos ſuſtulerit: poſtea verò affectione procedente, etiam nuptialia inſtrumenta cum ea fecerit, & filios vel filias habuerit: non ſolum eos liberos, qui poſt dotem editi ſunt, iuſtos, & in poteſtate patris eſſe: ſed etiã anteriores, qui & iis, qui poſtea nati ſunt, occaſionẽ legitimi nominis præſtiterunt. Quod obtinere cenſuimus, & ſi non progeniti fuerint poſt dotale inſtrumentum cõfectum liberi, vel etiam nati ab hac luce fuerint ſubtracti. Ita demum tamen nepos neptíſve, pronepos proneptíſve, ſuorum hæredum numero ſunt, ſi præcedens perſona deſierit in poteſtate parentis eſſe: ſiue morte id accide-

rit, ſiue alia ratione, veluti emancipatione. Nam ſi per id tempus, quo quis moritur, filius in poteſtate eius ſit: nepos ex eo, ſuus hæres eſſe non poteſt. Idque & in cæteris deinceps liberorum perſonis dictum eſſe intelligimus. Poſthumi quoque, qui ſi viuo parente nati eſſent, in poteſtate eius futuri forent, ſui hæredes ſunt.

¶ *VT Suprà diximus.*) Dictum id eſt libro ſuperiori, cùm ageretur De hæredũ qualitate & differentia: & dictum quidé eſt adeò diligenter, vt admodùm opus non fuerit moleſta repetitione, quam hìc nobis ingerit Iuſtinianus, Aſiatica ſua periſſologia, grauis memori lectori, præſertim cùm iam ratio patriæ poteſtatis nihili ſit. Omnino enim Iuſtinianus ipſe in Nouella ſua Conſtit. 118. agens de ſucceſsione ab inteſtato, ſuſtulit diſcrimen emãcipationis, & patriæ poteſtatis. ¶ *NEC Intereſt.*) Vt ſint legitimi hæredes. Alio tamen nomine intereſt. quòd ſoluta per emancipationẽ adoptione, nihil reliqui iuris habeat, qui adoptiuus eſſe deſiit[1]. At naturalis iuſtúſque filius, etiam emancipatus ſuccedit, ſaltem Iure honorario. Verũ non eſt hoc diſcrimen omnino huius loci. Et reuera cùm quæritur de legitima ſucceſsione, nihil intereſt inter naturales & adoptiuos. Sícque Impp. Diocletianus & Maximianus reſcripſerunt Appiano[2]: Si te parens, in cuius fuiſti poteſtate, ſolenniter in adoptionem dedit: cum filiis naturalibus adoptiui patris, antè vel pòſt quæſitis, defuncto inteſtato ſuccedere potes. Plura, quæ pertinent ad ſimilitudinem filiorum adoptiuorũ & naturaliũ, repetenda ſunt ex iis, quæ ſuo loco ſuprà dicta ſunt de adoptione: neque enim vacat aut lubet eadem repetere. Illud ſolùm addã hoc loco, Adoptionis ius in legitima ab inteſtato ſucceſsione latius patere, quàm in teſtamentaria. Nam ab extraneo filiusfa. adoptatus ſuus hæres non fit, nec eius teſtamentum tanquam inofficioſum reſcindere poteſt. ¶ *QVIBVS Connumerari neceſſe eſt*) Aliquo tamen diſcrimine. Nam qui per oblationem Curiæ legitimus fit: ſoli patri fit legitimus: & in eius ſolius ſucceſsione hæredum ſuorum iura nãciſcitur. Cæterum quòd attinet ad alios agnatos vel cognatos, legitimus nõ habetur: quare nec iis inteſtatis ſuccedet, nec huic cognati ſuccedẽt. Nihil enim cõmune cum iis habet, ὃ μηδεμίαν μετουσίαν, inquit Iuſtinianus in Nou. illa Conſtitut. 89. ex qua copioſè deti poſſunt, quæcunque pertinent ad eas (quibus de hîc agitur) ſpecies τῆς γνησιότητος: aut ſi quem eò abire pigeat, reuoluat quæ nos libro primo hac de re cum Iuſtiniano diſſeruimus[3]. ¶ *HÆREDVM SVORVM iura nanciſcuntur.*) Qui ſi manſiſſent in ſpuria ſua conditione, cum ſuis aut legitimis non ſucceſsiſſent. Quanquam alendi ſemper ſint à ſuis fratribus naturalibus: iiſque non ſuperſtitibus, ex legitima ſucceſsione inteſtati patris, qui nullos legitimos reliquit liberos, conſequuntur cum ſua matre duas vncias, hoc eſt, ſextam partem hæreditatis. Cæterum ſuæ matri omnino ſuccedunt, etiam cum legitimis liberis, niſi mater fuiſſet illuſtris mulier. Sanè ſpurii, qui vulgò ſunt concepti, nullo modo poſſunt patri ſuccedere, cùm nec patrem habere intelligantur: Matri tamen ſuæ ſuccedunt[4]: Nam ea ſemper certa[5] eſt. Qui autem ex inceſtu vel adulterio quæſiti ſunt, nullum prorſus habent ius ſucceſsionis[6]: cùm nec filii appellari debeant. Adeò vt nec ex teſtamento aliquid capiant, nec voluerit Iuſtinianus iis alimenta tribui. quanquã Pontifices aliter decreuerint ex humanitate. Aliis quoque non legitimis olim nihil relinqui poterat[7], donec per conſtitutionem Antonini Imp. cœpit patri cum iis eſſe teſtamenti factio: vt pater poſſet eos hæredes cum legitimis inſtituere vel ſubſtituere, iiſq; quod vellet legare[8]. Cæterum poſteriorum Imperatorum legibus imminuta eſt hæc poteſtas[9]. Tandem Iuſtinianus ſtatuit, vt non niſi vna vncia iis relinqueretur, ſi extabant legitimi: Iis verò nõ ſuperſtitibus, vel ſolida hæreditas relinqui poſſet. ¶ *NEC Non eos.*) Atque eos quoque, qui ex Principis reſcripto natalibus reſtituti ſunt. Nam & hos Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtitut. 89. ait, μηδὲν τῶν νομίμων παίδων διαλλάττοντας εἶναι, vtpote qui non ipſi modò patri fiant legitimi, ſed & reliquis agnatis cognatiſque. Nec eſt hæc omnino noua ratio legitimandi (vt ita loquar) cùm & veteres Iuriſconſulti eius meminerint. Refert enim Martianus Marcũ & Luciũ Impp. ſuo reſcripto cõfirmaſſe quorundã liberorum ſtatum, qui ex parũ legitimo matrimonio erãt ſuſcepti. ¶ *NOSTRAE Conſtitutiones.*) Extant hæ Conſtitutiones lib. 5. Cõdicis: earúmque ſententiam ſupra quoque libro primo retulit Iuſtinianus. ¶ *ET Filios vel*

1 L. pen. §. ſed ne articulum. C. de adop.
2 L. ſi te parens. C. de ſuis & legiti.
3 §. 1. ſup. de nupt.
4 L. ex liberti. C. de ſuis & legit.
5 L. quia ſemper. De in ius vocan.
6 L. quinetiã. De ri. nup. L. ſi adulterium cũ inceſtu. D. ad leg. Iul. de adult.
7 L. nec apud. C. de hær. inſt. L. 1. §. 2. De leg. 3. L. cum tabulis. §. 1. De iis quæ vt indig.
8 L. Lucius. De vulg. & pup. L. vlt. De iure delib. L. Lucius. 2. §. vl. De leg. 2.
9 L. 1. & 2. C. de nat. lib.
1 L. qui in prouincia. §. diuus. De ri. nup.
2 L. cum quis. L. nuper. C. de natu. libe.

vel filius habuerit.) Id adiectū eſt ex veteri quorundā opinione, quam ſtatim reiicit Iu-
ſtinianus. ¶ *QVOD Obtinere cēſuimus.)* Extat hæc adhuc Iuſtiniani ſanctiō: & in No- 1
uella Cōſtit. 12. ait, ſeſe eam ediſiſſe ob calumnioſam quorundā controuerſiā. Porrò
in Nou. ſua Conſtit. 18. refert rurſus alium calumnioſæ dubitationis iniectum ſcru-
pulum, an hæc in libertarum matrimoniis locum haberent. Meminit & in Nou. Cō-
ſtitut. 19. ¶ *ETSI Non progenitis)* Imò & ſi nulla ſpe ſuſcipiendorum liberorū con-
tractum eſſet matrimonium. quanquam ſanè ſoleamus ea ſpe concubinā vxorē acci-
perē. Sed id perpetuum non eſt. ¶ *SIVE Alia ratione.)* Qualibet, præterquā digni- 2
tate: per quā in patria poteſtate liberatur, iura ſuorum hæredum retinet, vt ſanxit Iu-
ſtinianus in Nou. Conſtit. 81. Et ne hîc impingeremus, adiecit Iuſtinianus exēplum
Emancipationis: quod non fecit duobus aliis locis, qbus hunc locū tractat in hiſce
Inſtitutiōnibus. ſed quod hîc adiectū eſt, ſeruiet illuſtrandis aliis illis ſuperioribus lo- 3
cis. ¶ *NEPOS Ex eo.)* Ex alio verò nepos proculdubio ſuccederet cum ſuo pa-
truo, referētque perſonam defuncti ſui parētis. ¶ *SVVS Hæres eſſe non poteſt.)* Nam
nec hæres omnino eſſe poteſt, quē præcedit pater: tamen viuente patre ſuus hæres eſſe
poteſt, ſi pater abſtinuerit, licet adhuc hærēs eſſe intelligatur, qui abſtinuit. *POST-* 4
HVMI Quoque.) Lælius admonet ponderandā eſſe hanc particulā implicatiuā QVO-
QVE, quę ſignificet eodē modo & iure hos poſthumos, atque iam natos, ſuos eſſe. de-
inde & illud eſſe notandū. quod in poteſtate parentis dicūtur, generaliori voce quàm
patris: vt auū quoque exaudias. ¶ *QVI Si viuo.)* Id adiectum eſt propter eos, qui ex
cōcubina naſcerētur, vel ex nuru, quæ nupta eſt filio emācipato: vel etiā propter eos,
qui poſt mortē aui primū cōcepti eſſent. Nā hi cùm naſcātur in poteſtate patris ſui,
auo nō fiūt hæredes ſui. ¶ *NATI Eſſent.)* Neq; enim prius in poteſtate eſſe poſſūnt. 5

1 *dic. L. nuper*
2 *dic. L. nuper.*
3 *§. poſthumorum. ſupr. de exhæred. liber. §. ſed vt nepos. ſupr. de hæred. quæ. vel diff.*
4 *§. placebat. infr. de legi. agnat. ſucc.*
5 *L. vlt. De colla. bon.*

Sui autem hæredes fiunt etiam ignorantes. & licet furioſi ſint, hæredes poſſunt exiſtere: quia quibus ex cauſis ignorantibus nobis adquiritur, ex his cauſis & furioſis adquiri poteſt. Et ſtatim à morte parentis quaſi continuatur dominium. & ideo nec tutoris authoritate opus eſt pupillis, cùm etiam ignorantibus adquiratur ſuis hæredibus hæreditas: nec curatoris aſſenſu adquiritur furioſo, ſed ipſo iure. Interdum autē, licet in poteſtate parentis mortis tempore ſuus hæres non fuerit, tamen ſuus hæres parēti efficitur: veluti ſi ab hoſtibus quis reuerſus fuerit poſt mortem patris ſui. ius enim poſtliminii hoc facit. Per contrarium autem hoc euenit, vt licet quis in familia defuncti ſit mortis tempore, tamen ſuus hæres non fiat: veluti ſi poſt mortem ſuam pater iudicatus fuerit perduellionis reus, ac per hoc memoria eius damnata fuerit. ſuum enim hæredem habere non poteſt, cùm fiſcus ei ſuccedat: ſed poteſt dici ipſo quidem iure ſuum hæredem eſſe, ſed deſinere.

¶ *FIVNT Etiam ignorantes.)* Atque etiam olim inuiti, priuſquam Prætor iis dediſ- 6
ſet beneficium abſtinendi. Porrò qui ſui non ſunt hæredes, vt fiant hæredes, omnino
debent delatam hæreditatem adire, de morte teſtatoris certiōres facti, cauſámq; ſuæ 7
acquiſitionis intelligentēs. ¶ *FVRIOSI.)* Qui tamen ſi ſui hæredes nō eſſent, nō 8
poſſent ipſi hæreditatē adirē. ¶ *QVIA Quibus ex cauſis.)* Sūpta eſt hęc regula ex Pō- 9
ponii reſpōſo, quod in Pādectis refertur duobus lōcis. Et rectè ſanè ignorātibus com-
parātur furioſi, cùm ii nihil ſcirē dicātur aut velle. Et modò abſentibus, modò dormi-
entibus ſimiles habentūr. ¶ *ET Statim.)* Inquit Paulūs: In ſuis hæredibus euidētius 1
apparet cōtinuationē dominii eò rē perducere, vt nulla videatur hęreditas fuiſſe, quaſi 2
olim hi domini eſſent, qui etiam viuo patre quodammodo domini exiſtimantur.
Deinde ſubiicit, Itaque poſt mortem patris non hæreditatem percipere videntur, ſed 3
magis liberam bonorum adminiſtrationem conſequi. ¶ *DOMINIVM.)* Non
etiā poſſeſſiō: quæ non acquiritur Iure Ciuili, niſi omnino apprehendatūr. Sed hodie 4
iure moribus vtentium, remiſſa eſt huius apprehenſionis neceſſitas, cùm & poſſeſſio
rerum hæreditariarum ipſo iure trāſmitti intelligatur in proximum hæredem. Atque 5

6 *L. qui hæreditatem. De acqui. hæred.*
7 *L. ſi is ad quē. De acq. hæred.*
8 *L. qui ſeruū. De acq. hæ.*
9 *L. ſi à furioſo. D. ſi cert. pet. L. ſi à furioſo. De act. & obli.*
1 *dic. L. qui ſeruum.*
2 *L. 2. §. furioſus. De iure codic. L. non voce. §. furioſus. De reg. iur.*
3 *L. in ſuis. De libe. & poſth.*
4 *L. cum hæredes. De acqui. hær. L. ſi ſorori. C. de iure delib.*
5 *L. 3. De acqui. poſſ.*

hoc illud eſt, quod vulgò paſsim apud Gallos iactatur, *Le mort ſaiſiſt le vif.* ¶ *ET Ideo nec tutoris autoritate.*) Qua tamẽ omnino opus eſſe in adeũda extranei teſtatoris hæreditate, lib. primo ſatis dictũ eſt. Sed minus eſt periculi in legitima patris hæreditate, cùm ſemper integrum ſit pupillo abſtinere, ſi eam ſenſerit eſſe damnoſam. ¶ *VELVTI ſi ab hoſtibus.*) Idem & ſi pater captiuus apud hoſtes deceſſerit, relicto in ciuitate filio-ſa. Nam Lex Cornelia fingit patrem in ciuitate deceſsiſſe. Sed tamen hic filius propriè
1 *L. lege Cornelia. De teſtamen.* non eſt ſuus hæres, qui reuera non fuit in poteſtate morientis. ¶ *IVS Poſtliminij hoc facit.*) Vt ſcilicet retrò credatur ſemper in ciuitate fuiſſe, qui ab hoſtibus aduẽnit.
2 *L. retrò. De capti. & poſtli. reuer.* De iure poſtliminii plura diximus libro primo. ¶ *IN Familia defunctis ſit.*) Vt eſt ſanè in ſubiecto exemplo: quia conſtat neminem perdere ante ipſam condemnationem iura ciuitatis Romanæ, veluti patriam poteſtatem: ſicuti nec dominium rerum
3 *L. ex iudiciorum. De accuſa. L. vlt. C. ad legem Iul. ma.* ſuarum: etiam ſi perdere poſsit liberam earum alienandarũ poteſtatem. ¶ *POST Mortem ſuam.*) Ergo mortis tempore filius erat in poteſtate: vt non iniuria dicatur, ſuũ hæredem eſſe, ſed deſinere. Porrò licet ſoleant crimina morte extingui[3]: tamen quo-
4 *L. donationes. §. vlti. L. poſt contractũ. De don.* rundam atrocitas, & exempli latè patentis ratio efficit, vt etiam exerceatur iudicium criminale aduerſus mortuos: quorum ſcilicet memoria damnanda eſt, bona ſunt pu-
5 *L. 2. C. ſi reus, vel accu. mort. ſit.* blicandá. Vt eſt crimen Maieſtatis, quo de hîc agitur. Item Repetundarum, Peculatus, Veneficii ab vxore confecti. ¶ *PERDVELLIONIS Reus.*) Alio loco dicitur,
6 *L. ex iudiciorũ. De acc.*
7 *L. vlt. D. ad leg. Iul. pecu.* Maieſtatis reus. Apud Iuſtin. in Nou. Conſtitut. 95. vocatur καθοσιώσεως ἔνοχος. apud Græcos Oratores, εἰσαγγελίας φεύγων. Veteres appellaſſe perduelles, qui hoſtes erãt,
8 *L. Lucius. De iure fiſci.* notum eſt. Nulli autem pernicioſiores hoſtes ſunt, quàm qui in Rempub. aut Principem hoſtili ſunt animo. Sed & qui ciuem occidiſſet, olim perduellionis reus erat, propter admiſſam cædem. Extat oratio Ciceronis pro Rabirio perduellionis reo. Fuit & olim Horatius perduellionis reus propter occiſam ſuam ſororem. De crimine & iudicio Maieſtatis plura dicemus ſuo loco. ¶ *MEMORIA Damnata.*) Nam nomini perpetua infamiæ nota inuritur. Sic olim ob affectati regni ſuſpicionem, vt reorum memoria damnaretur, euerſa eſt domus M. Manlii Capitolini, item C. Caſsii, & Sp. Melii. ¶ *CVM Fiſcus ei ſuccedat.*) Viſa ſemper fuit huius criminis atrocitas digna, quæ vt vitam adimeret, & bona, etiam fraudatis filiis. Itaque Tullius in quadam ad Brutum epiſtola defendens ſuam de Catilinariis ſententiam, Non me fugit (inquit) quàm ſit acerbum parentum ſcelera filiorum pœnis lui: ſed hoc præclarè Legibus cõparatum eſt, vt charitas liberorum amiciores parentes Reipub. redderet. Idem rurſus ad eundem ſcribens, fatetur in pœna Catilinariorum illud fuiſſe crudele, quòd ad liberos, qui nihil meruerant, pœna peruenit. Sed id (inquit) & antiquum eſt, & omnium ciuitatum. Siquidem etiam Themiſtoclis liberi eguerunt. Certè Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtit. 134. prohibens publicari damnatorum bona in fraudem liberorum: nominatim excipit hoc crimen Maieſtatis. Verùm de his plus ſatis. Nunc aggrediemur tractatum legitimæ ſucceſsionis, ſi obiter admonuerimus filium, qui deſinit eſſe hæres, ablata per fiſcum hæreditate, deſinere quoque creditoribus hæredita-
9 *L. eum qui. §. bonis. De iis qua vt indig.* riis teneri: ſed vix recuperare ſua iura confuſa.

Cùm filius filiáve, & ex altero filio nepos neptíſve exiſtunt, pariter ad hæreditatem aui vocantur: nec qui gradu proximior eſt, vlteriorem excludit. AEquum enim eſſe videtur, nepotes neptéſque in patris ſui locum ſuccedere. Pari ratione, & ſi nepos neptíſve ſit ex filio, & ex nepote pronepos proneptíſve: ſimul vocantur. Et quia placuit nepotes neptéſve, item pronepotes proneptéſve in parentis ſui locum ſuccedere: conueniens eſſe viſum eſt, non in capita, ſed in ſtirpes hæreditatem diuidi, vt filius partem dimidiam hæreditatis habeat, & ex altero filio duo pluréſve nepotes alteram dimidiam.

¶ *EX Altero filio.*) Non etiam ex filia: ex qua qui naſcitur, ſuus hæres eſſe non poteſt: quanquã nouo hodie iure æquè ſuccedat. ¶ *AD Hæreditatem aui.*) Inteſtati. Hîc enim agitur de legitima eius hæreditate. Sed quid ſi agatur de reſtitutione fideicom-
1 *L. cũ ita legatur. §. in fideicõmiſſo. De lega. 2.* miſſarię hęreditatis? Certè vbi nõ eſt alia teſtatoris, q̃ Legis volũtas, admitti poterit nepos cum patruo: Vt cùm teſtator iuſsit hęreditatẽ familiæ reſtitui. Hîc enim Lex ipſa interpre-

interpretatur id dictum eſſe de iis, qui in familia proximi ſunt: Et habet æquè propinquum nepotem ex filio, atque alterum filium. Sed ſi teſtator nominatim expreſſiſſet proximũ: vix admitteretur nepos cum filio: quia teſtator aliud ſenſiſſe videtur, nihílque reliquit interpretationi Legis. Porrò quædam ſunt, in quibus nunquam admittitur nepos cũ filio, vt eſt ius patronatus: quia nec eius cauſa hæreditaria eſt: item, 1 ius tutelæ. ¶ *NEC qui gradu proximior eſt.*) Generalius alio loco Iuſtinianus vetat hîc vllius gradus haberi rationem. Nam in Nouella Conſtitu. 118. ait, *ὡδὶ ταύτης τῆς τάξεως τὸν βαθμὸν ζητεῖσθαι οὐ βουλόμεθα.* *AEQVVM Enim eſſe videtur.*) Hîc ſignificatur æquitas repræſentationis, vt vulgò loquimur, in liberis: quam omni iure ſemper probatam receptámq; fuiſſe conſtat. 2 Certè euidenter cautam ac traditã fuiſſe Lege XII. Tab. ait Diocletianus Imp. & iure deinde Prætorio in liberis quoque emancipatis obſeruatam eſſe. Iuriſconſulti tamen in Pandectis huius legis aut non meminerunt aut obſcurius certè meminerunt: 3 quanquam ſæpe meminerint eorum, qui ſuccedunt in locum ſuorum ex Lege Vellæa, cùm de teſtamento aui quæritur. Illud tamen non explicant, an eadem (vt loquuntur) ſucceſsio ſit, vbi alter filius viuit, & ex altero mortuo nepos. Iuſtinianus porrò poſtea introduxit aliam quandam (vt populari ſemper verbo vtamur) repræſentationis ſpeciem per Nou. Conſtit. CXVIII. in gratiam nepotis ex fratre, cum ſuo patruo ſucceſſuri. Sed omnia hæc iuris beneficia videntur hodie multorum populorum moribus ſublata, apud quos traditur generaliter, repræſentationi non eſſe locum in ſucceſsionibus. Quod ego aliquando cùm in foro contenderem tãtum eſſe intelligendum de repræſentatione illa noua, qua filii fratris vti vellet, non etiam de alia illa communi, quæ in liberis ſemper fuit vſitata: obiectum eſt graue præiudicium, quod æquitaté interpretationis meæ ſubuertebat. Cùm enim anno Domini milleſimo trecenteſimo ſecundo mortuus eſſet Robertus ſecundus Comes Artheſienſis relicta filia Mathilde, & Roberto nepote ex filio Philippo: hícque nepos Robertus iure ſui patris defuncti fretus vellet ſuccedere, excluſa filia Mathilde: decreto ſiue areſto Senatus Pariſienſis, prohibitus eſt: quaſi repræſentationi non eſſet hîc locus: quanquam alio nomine indignus erat nepos ille Robertus, propterea quòd falsò confinxerat inſtrumentum, quo iactabat nominatim conuentum de hoc repræſentationis iure. Porrò de repræſentationis iure, quod hîc æquum eſſe ait Iuſtinianus, nos & antiquum & legitimum eſſe dicimus (eſt enim ex lege 12. Tab.) Quædam alia repeti poſſunt ex noſtris annotationibus ad 27. cap. 12. Tab. ¶ *IN Patris ſui locũ ſuccedere.*) Sic vt eius gradum ſubeát, præter id, quòd ex ſuo capite habét, conſecuturi etiã ius ipſius patris: vt ſi pater ſuperſtes habuiſſet iura primigeniorum: habeat & ex eo nepos: & præferatur *ὥσπερ ὁ αὐτῷ γονεὺς προὐτιμᾶτο εἰ περιῆν*, vt verbis vtar Iuſtin. in Nou. Conſtitu. 118. Quo iure videbitur Mars non iniquus iudex fuiſſe: quem quidem Germanorum hiſtoriæ teſtantur, Othone quarto Imperante bis in Germania fauiſſe nepoti monomachia decertanti aduerſus patruum, cùm de auiti regni ſucceſsione quæſtio eſſet, & patruus, quòd iam ipſe maior natu eſſet, primogeniti fratris ſui defuncti filio præferri vellet. Extat & in Rom. hiſtoriis nõ diſsimile exemplum vetus. Scribit enim Liuius lib. 8. Deca. 3. clariſsimos quondam iuuenes Corben, & Orſuam, qui erant patrueles, de principatu cuiuſdam ciuitatis, quam Ibem vocant decertaſſe. Corbis maior erat ætate. Sed Orſuę pater Princeps proximè fuerat. Cùm verbis diſceptare Iudex Scipio vellet, ac ſedare iras: illi negarunt, alium, quàm Martem, ſe Iudicem habituros. Vicit Corbis maior, & armis potentior. Sed an Iure Mars ei fauerit, videamus. Et ſanè ſi Orſuæ pater iure principatum tenuerat, debebatur eius ſucceſsio filio, & iniuria Corbis obſtabat. Sin queſtio fuiſſet de legitima ſucceſsione, inter filium maioris fratris, & alium fratrem defuncti: videbatur meliori iure niti hic filius, qui patris ſui perſonam referebat, eiúſque iure niti poterat, ſi quidem ſpectemus Ius Ciuile. Cæterũ ſi controuertebatur inter patrueles ipſos de ſucceſsione aui: pronunciandum videtur, meliorem adhuc fuiſſe cauſam Orſuæ: quia hîc nepotes omnino vtantur iure & conditione ſuorum parentum. Adeò vt etiam in ſtirpes auo ſuccedant, & non in capita. Sed ſi diſceptabatur inter patrueles de ſucceſsione patrui: quia verius eſt, in capita eos ſuccedere: videri poterat iuſtior Corbis actio: quando ipſe maior erat ætate: nec temerè poterat in eius fraudem alter relicto ſuo gradu vltrò ad alium tranſire. Quòd autem diximus nepotem ex filio primogenito habere in ſucceſsione aui, ius illud præ-

1 *L. à duobus. De oper. liber. L. ſi libertus prætерito patrono. §. 1. De bon. lib.*

2 *L. 2. §. ſi duo De legi. tut.*

3 *L. 3. C. De legit. hære.*

Sed & Caius, vt hic Iuſtinianus, nulla ratione reddita, ſimpliciter ait in ſuis Inſtitutionib. Item ſi quis moriens filium non relinquat, ſed ex duobus maſculis filiis dimittat nepotes, hoc eſt, ex vno filio vnum, vel duos nepotes, & ex altero tres aut quatuor: ſimiliter, ſicut ſuperius dictum eſt, in ſtirpes, non in capita hæreditas diuidatur, hoc modo, vt illi duo nepotes ex vno filio medietatem percipiant, & illi quatuor ex alio filio aliam medietatem, hoc eſt, vt tales accipiant portiones, quales pares eorum ſi vixiſſent, erant habituri.

Cùm autem quæritur, an quis ſuus hæres exiſtere poſsit: eo tempore quærendum eſt, quo certum eſt aliquem ſine teſtamento deceſsiſſe. quod accidit & deſtituto teſtamento. Hac ratione, ſi filius exhæredatus fuerit, & extraneus hæres inſtitutus, & filio mortuo, poſteà certum fuerit hæredem inſtitutum ex teſtamento non fieri hæredem, aut quia noluit eſſe hæres, aut quia non potuit: nepos auo ſuus hæres exiſtet: quia quo tempore certum eſt inteſtatum deceſsiſſe patremfamilias, ſolus inuenitur nepos. & hoc certum eſt. Et licet poſt mortem aui natus ſit: tamen auo viuo conceptus, mortuo patre eius, poſteáque deſerto aui teſtamento, ſuus hęres efficitur. Planè ſi & conceptus & natus fuerit poſt mortẽ aui: mortuo patre ſuo, deſertóque poſteà aui teſtamento, ſuus hæres auo non exiſtet: quia nullo iure cognationis patrem ſui patris attigit. Sed nec ille eſt inter liberos aui, quem filius emancipatus adoptauit. Hi autem, cùm non ſint ſui (quantum ad hæreditatem) liberi: neque bonorum poſſeſſionem petere poſſunt quaſi proximi cognati. Hæc de ſuis hæredibus.

¶ *QVO Certum eſt.*) Neque enim prius poteſt legitimus ab inteſtato hęres admitti. Nã quandiu ſpes vlla eſt hęredis teſtamentarij, nulla defertur ab inteſtato hęreditas. 1 *l. quandiu. 2. De acqui. hære. L. quandiu. De regul. iur. L. quandiu. C. qui admi.*
¶ *ET Teſtamento deſtituto.*) Quod ritè factum erat, ſed hærede deſtitutum nullius fuit momenti. Sic Theophilus hîc interpretatur deſtitutum teſtamentum, ex quo nemo hæres factus eſt. Cæterum vbi nullum omnino teſtamentum factum eſſet, aut prorſus inutile: ipſo ſtatim mortis tempore, quo certum eſt inteſtatum deceſsiſſe, videndũ erit, quis tum ſuus proximúſq; hæres ſit. ¶ *ET Filio mortuo*) Fortè intereà dum hæres ſcriptus deliberat, vt ait Theophilus. ita intelligetur hîc filius mortuus poſt patrem, ſed ante querelam inofficioſi propoſitam, quæ non potuit proponi ante aditam hęreditatem. Cæterum ſi filius ante patrem deceſsiſſet: proculdubio is filius, quem relinqueret, ſuus hæres eſſet auo: eiúſque hæreditatem ab inteſtato protinus conſequeretur, nec moraretur extranei hæredis inſtitutionem, quæ nullius eſt momenti, quemadmodum & totum teſtamentum, vbi nepos qui ſuus hæres erat, præteritus eſt: & vt ſuus non fuerit tẽpore teſtamenti, tamen poſteà veluti agnoſcendo id rumpit. ¶ *NON Potuit.*) Fortè deficiente conditione, quæ inſtitutioni aſcripta erat, vt hîc docet Theophilus. ¶ *TAMEN Auo viuo conceptus.*) Sic vt etiam eo nomine pro iam nato haberi poſse[2]t. Certè cùm docuiſſet Iulianu[3]s, Legem duodecim Tabularum, eũ vocare ad hæreditatem, qui moriente eo, de cuius bonis quæritur, in rerum natura fuerit: ſubiicit ſtatim Celſus[4], Satis eſſe, ſi quis eo viuo conceptus ſit: quia conceptus quodammodo in rerum natura eſſe exiſtimetur. Quod & ſatis poterat deprehendi ex verbis ipſius Iuliani, qui diſertè reſponderat, eum, qui poſt mortem aui ſui conceptus eſſet, neque legitimam hæreditatem eius, tanquam ſuum hæredem, neque bonorum poſſeſsionem, tanquam cognatum, accipere poſſe. Quod & hîc ſubiicit Iuſtinianus ex eodem Iuliani reſponſo: vt non ſit alia interpretatione opus, modò meminerimus, quod Paulus re[5]ſpondit, nepotem etiam poſt mortem aui conceptum ſuperſtite liberto, bonorum poſſeſsionem contra tabulas auiti liberti petere poſſe: & ad hęreditatem eius legitimam admitti. Reſponſum enim Iuliani tantùm ad hæreditatem legitimam, item ad bonorum poſſeſsionem aui petendam pertinere. ¶ *PATREM Sui patris*) Hoc eſt, auum teſtatorem, quemadmodum hîc ait Theophilus: vt nullomodo ſit dubitandum, quin hic locus ita legendus ſit. Ergo quod ex conſuetudine,

2 *L. qui in vtero. De ſtat. homi.*
3 *L. Titius. De ſuis & legi.*
4 *L. vel viuo. D. illo tit.*
5 *L. Paulus reſpondit. 2. §. Paulus reſpondit. 1. De bon. libe.*

nepotes cognati appellantur, etiam eorum, poſt quorum mortem concepti ſunt, non
1 *L. Item Prætor. De ſuis & legiti.* propriè, ſed per abuſionem, vel potius ἀδιαφορικῶς accidit, inquit Iulianus.

Emancipati autem liberi, Iure Ciuili nihil iuris habent (neque enim ſui hæredes ſunt, qui in poteſtate parentis eſſe deſierunt) neque vllo alio iure per Legem duodecim Tabularum vocantur: ſed Prætor naturali æquitate motus, dat eis bonorũ poſſeſsionem VNDE LIBERI, perinde acſi in poteſtate parentis tempore mortis fuiſſent: ſiue ſoli ſint, ſiue cum ſuis hæredibus concurrant. Itaque duobus liberis exiſtentibus, emancipato vno, & eo, qui tempore mortis in poteſtate fuit, ſanè quidem is qui in poteſtate fuit, ſolus Iure Ciuili hęres eſt, & ſolus ſuus hæres. ſed cùm emancipatus beneficio Prætoris in partem admittitur: euenit, vt ſuus hæres pro parte hæres fiat. At hi, qui emancipati à parente in adoptionẽ ſe dederunt, non admittuntur ad bona naturalis patris quaſi liberi: ſi modò, cùm is moreretur, in adoptiua familia fuerint. Nam viuo eo emancipati ab adoptiuo patre perinde admittuntur ad bona naturalis patris, ac ſi emancipati ab ipſo eſſent, nec vnquam in adoptiua familia fuiſſent. Et conuenienter, quòd ad adoptiuum patrem pertinet, extraneorũ loco eſſe incipiunt. Poſt mortem verò naturalis patris emancipati ab adoptiuo patre: & quantùm ad hũc adoptiuum patrem pertinet, æquè extraneorum loco fiunt: & quantùm ad naturalis patris bona pertinet, nihilo magis liberorum gradum nanciſcuntur. Quod ideo ſic placuit, quia iniquum erat, eſſe in poteſtate patris adoptiui, ad quos bona naturalis patris pertineant, vtrum ad liberos eius, an ad agnatos.

¶ *EMANCIPATI Autem liberi.*) Qui aliquãdo fuerunt in poteſtate. Liberi enim, qui nunquam fuerunt in poteſtate, huc non pertinent: ſicuti nec ad edictum, Vnde liberi: quod iis ſolis competit, nullis taſtamẽti tabulis relictis, quibus competeret bonorum poſſeſsio contra tabulas, ſi quæ factæ eſſent. ¶ *IVRE Ciuili.*) Quod videtur duraſſe vſque ad Nouellam Iuſtiniani Conſtitu. qua priſcum illud patrię poteſtatis & emancipationis diſcrimen, ſaltem quod attinet ad rationem ſuccedẽdi, ſublatum eſt. Sic enim ille in Nouella Conſtitu. 118. agens de ſucceſsione inteſtati parentis, quę liberis debetur, ait nihil referre, εἴτε αὐτεξούσιοι, εἴτε ὑπεξούσιοι εὑρεθεῖεν. Sic nempè, vt emancipati hodie poſsint ſuccedere Iure Ciuili: nec ſectari debeãt ambages Honorariæ bonorum poſſeſsionis Vnde liberi. ¶ *NATVRALI AEquitate motus.*) Quia ſemper filius ſit, etiam emancipatus: nec poſsit naturalia iura Ciuilis ratio tollere. Ac videntur ſanè veteres maioris, quàm par erat, feciſſe diſcrimen patriæ poteſtatis, & emãcipationis: quod totum proficiſcitur ex Ciuili commento. ¶ *IN Partem.*) dimidiã.
2 *L. nomẽ. §. portionis. De verbo. ſignific.* Ita enim ſimplici appellatione partis ſolemus intelligere ſemiſsẽm. Et ſolent ſemper
3 *L. 1. C. vnde libe. L. inter liberos. C. fami. erciſc.* hæredes (vbi aliud dictum non eſt) æqualiter ſuccederẽ. Pomponius indicãt hunc emancipatum beneficio Prætoris eam partem conſequi, quæ ad eum Iure Ciuili perti-
4 *L. 4. D. vnde libe.* nuiſſet, ſi in poteſtate manſiſſet. Porrò quod hîc dicitur de emancipato & filiofa. ha-
5 *L. 1. De cõiungen. cum emanc. liber.* bet locum, & ſi quis emanciparit filium, & nepotem ex eo in poteſtate retinuẽrit. ¶ *ADMITTITVR.*) Iure directò. Sunt enim hæc verba Legis. Sed ſi teſtator iuſſiſſet aliquem cum hærede ciuili admitti, qui eſſet ita coniunctus, quaſi ex fideicom-
6 *L. ex parte. De acqui. hær.* miſſo admitteretur, dimidiámque partem conſequeretũr. ¶ *AT Hi, qui emancipati.*) Totius huius loci ratio pẽdet ex ea Iuſtiniani Conſtitu. qua ſanxit filium arrogatum,
7 *L. pen. §. vlt. C. de adop.* totum eſſe in poteſtate & iure patris arrogatõris: intereáque videri extraneum, quod attinet ad familiam patris naturalis. ¶ *IN Adoptionem ſe dederunt.*) Hoc eſt, ſeſe arrogari paſsi ſunt. Eſt enim Arrogatio eorum propria, qui ſui iuris ſunt: Adoptio verò filiorumfa. Sed idem de vtraque ſtatuendum eſt: ſaltem vbi quis adoptatus eſt ab auo
8 *dic. L. pen.* materno, vel eo, qui eiuſmodi aliquid iuris naturalis habet. Alioqui ſanè non mutat familiam, qui adoptatur ab extraneo, quemadmodum ſtatuit Iuſtinianũs. ¶ *SE*

Dede-

Dederunt.) Extraneo alicui arrogatori: ſic vt prorſus in alienam tranſierint familiam,
ſuámque naturalem reliquerint. At ſi arrogati eſſent ab auo: non videbantur mutare
ſtatum, nec perdunt ius ſuccedendi patri naturali. Idémque putauit Vlpianus, vbi 1 *L. 3. § ſi quis filio. De bo. poſ. contra tab.*
quis emancipatus filium ſuum adoptandum dedit patri ſuo: ſed aliter videtur conſti-
tuiſſe Iuſtinianus. ¶ *NON Admittuntur.*) Inquit Paulus: Si poſteà quàm filius emã- 2 *dic. l. pen. § ſi vero pater.*
cipatus bonorum poſſeſsionem patris petiit, ſtatum ſuum mutauit: nihil obeſſe ei, quo
minus id quod acquiſiuit, retineat: quòd ſi prius conditionem ſuam mutauerit, bo- 3 *L. vlt. D. vnde libe.*
norum poſſeſsionem eum petere non poſſe. ¶ *NAM Viuo eo emancipati.*) Inquit
Paulus: Sed ſi naturales emancipati, & adoptati iterum emancipati ſint: ius habent 4 *L. 2. D. illo titu.*
naturalium liberorum. ¶ *QVOD Ad adoptiuum patrem pertinet.*) À quo fuerunt emã-
cipati. Cæterum ſi non adoptione, ſed morte adoptiui patris fuiſſent diſſoluta ado-
ptionis iura: non omnino, quòd ad ſucceſsionis cauſam attinet, haberentur extrane-
orum loco: ſed adhuc intelligeretur inter eos, & alios naturales filios durare cognatio,
nempe vt ſimul inteſtato ſuccedant. ¶ *AN Ad agnatos.*) Quibus tamen iam erat ius 5 *L. filius autem. D. vnde cogna.*
quæſitum in hæreditatem defuncti, nullos in familia ſua relinquentis liberos: vt non
potuerit non eſſe iniquum id interturbari nutu emancipantis adoptatoris, à cuius ar-
bitrio pendere non debet delatæ ſucceſsionis ratio.

Minus ergo iuris habent adoptiui filij, quàm naturales. Nanque naturales emancipati, beneficio Prætoris gradum liberorum retinent, licet Iure Ciuili perdant. Adoptiui verò emancipati, & Iure Ciuili perdunt gradum liberorum, & à Prætore non admittuntur: & rectè. naturalia enim iura ciuilis ratio perimere non poteſt: nec quia deſinunt ſui hæredes eſſe, poſſunt deſinere filij filiæve, aut nepotes neptéſve eſſe: adoptiui verò emancipati, extraneorum loco incipiunt eſſe: quia ius noménque filii filiæve, quod per adoptionem conſequuti ſunt, alia ciuili ratione, id eſt, emancipatione perdunt.

¶ *MINVS Ergo iuris.*) Hæc illatio pendet potiſsimùm ex eo, quod dictum eſt, per
emãcipationem tolli quicquid erat neceſsitudinis inter patrem adoptiuum & filium
adoptatum: nam finita patris adoptiui poteſtate nullum ex priſtino iure retinetur ve-
ſtigium, inquit Papinianus. Sed coniunctionem naturalis patris & filii non ita tolli: 6 *L. in omni. De adop.*
quia nihilominus filius ſit, etiam emancipatus. Cæterum quandiu conſtat vtriuſque
poteſtatis ratio, verum eſt quod alio loco dicitur, non minus iuris habere adoptiuos 7 *§. in pluribus. ſupr. de adop.*
filios, quàm naturales. ¶ *NAMQVE Naturales.*) Huius loci ſententia ſumpta vi-
detur ex Paulo, cuius extat reſponſum his verbis: Liberi & capite minuti per edictũ 8 *L. 2. D. vnde libe.*
Prætoris ad bonorum poſſeſsionem vocantur parentum: niſi adoptiui fuerint. Hi
enim & liberorum nomen amittunt poſt emancipationem. Sed ſi naturales eman-
cipati, & adoptati, iterum emancipati ſint: ius habent naturalium liberorum. ¶ *ET
A Prætore non admittuntur.*) Nempè, niſi alioqui naturaliter ſint ex familia huius pa
tris quondam adoptiui. Nam reſpondit Vlpianus, adoptiuos liberos poſt emanci- 9 *L. 2. §. liberi. D. ad Senat. Tertyl.*
pationem ita admitti, ſi ex liberis naturalibus fuerint: vt puta ſi ſit nepos naturalis ab
auo adoptatus. nam licet ſit emancipatus, bonorum tamen poſſeſsionem accipiet: cùm
ſit ex naturalibus liberis. Vnde apparet etiam olim diſcrimẽ fuiſſe, an quis adoptare-
tur ab exraneo, an verò à conſanguineo. Sed nihil olim interfuit, quod attinebat ad
patriam poteſtatem. Primus autem Iuſtinianus diſcrimen hac in re eſſe voluit.
¶ *NATVRALIA Enim.*) Regula eſt à Pomponio tradita, Iura ſanguinis nullo 1 *L. iura. De regul. iur.*
Ciuili Iure dirimi poſſe.

Eadem hæc obſeruantur, & in ea bonorum poſſeſsione, quam contra tabulas teſtamenti parentis liberis præteritis, id eſt, neque hæredibus inſtitutis, neque, vt oportet, exhæredatis, Prætor pollicetur. Nam eos quidem, qui in poteſtate mortis tempore fuerint, & emancipatos, vocat Prętor ad eandem bonorum poſſeſsionem: eos verò, qui in adoptiua familia fuerint per hoc tempus, quo naturalis parens moreretur, repellit.

Item adoptiuos liberos emancipatos ab adoptiuo patre, ſicut ab inteſtato, ita longè minus contra tabulas teſtamenti, ad bona eius non admittit: quia deſinunt in numero liberorum eius eſſe. Admonendi tamen ſumus, eos qui in adoptiua familia ſunt, quíve poſt mortem naturalis parentis ab adoptiuo patre emancipati fuerint: inteſtato parente naturali mortuo, licet ea parte edicti, qua liberi ad bonorum poſſeſsionem vocantur, non admittantur: alia tamen parte vocari, ſcilicet qua cognati defuncti vocantur. Ex qua parte ita admittuntur, ſi neque ſui hęredes liberi, neque emancipati obſtent, neque agnatus quidem vllus interueniat. Antè enim Prętor liberos vocat tam ſuos hęredes, quàm emancipatos: deinde legitimos hæredes: deinde proximos cognatos.

¶ *EADEM Hæc obſeruantur.*) Sententia Iuſtiniani eſt hæc: Quæ de adoptiuis liberis dicta ſunt, non ſolùm in bonorum poſſeſsione Vnde legitimi, quæ nullo facto teſtaméto locum habet, obſeruauit antiquitas: verùm etiam in bonorum poſſeſsione contra tabulas: cùm ſcilicet teſtamentum quidem factum eſt, ſed ii præteriti ſunt, qui vel inſtitui, vel exhæredari debebant. ¶ *ID Eſt, neque.*) Hæc interpretatio admodum apta eſt. Nam & ſi filio aliquid eſſet relictum titulo legati vel fideicommiſsi: nihilominus dicetur præteritus, qui nulla ex parte hæres inſtitutus eſt. Sanè etiam aliquádo inſtituto quoque filio competit bonorum poſſeſsio contra tabulas: nempè ſi quis ex liberis præteritus ſit, qui ea vtatur, edictúmque cæteris apériat. ¶ *NEQVE Vt oportet.*) Inquit Vlpiànus: Non quæuis exhæredatio ſummouet filium à contra tabulas bonorú poſſeſsione, ſed quæ rite facta eſt. Theophilus hæc verba, VT OPORTET, vertit νομίμως, & interpretatur, nominatim. ¶ *NAM Eos quidem, qui in poteſtate.*) Fuerat quidem bonorum poſſeſsio primùm à Prætore introducta, liberorum emancipatorum ergò: ſed eius beneficium factum eſt poſteà ipſis quoque filiisfa. commune, ſiquando præterirentur: nempe vt hac ratione à manu Prætoris iuſtiorem hæreditariarum rerum poſſeſsionem acciperent, potius quàm ſuo priuato iure inuaderent bona defuncti. Iuſtius enim poſsidere intelliguntur, qui authore Prætore poſsidént. ¶ *SICVT Ab inteſtato.*) Inteſtatum hîc propriè intelligimus, vbi nullum prorſus relictum eſt teſtamentum. quanquam alioqui etiam dicatur inteſtatus, qui teſtamentú quidem reliquit, ſed quod reſciſſum eſt per bonorum poſſeſsionem contra tabulas, vti ſuprà explicuimus. ¶ *ITA Longè minus.*) Aperta eſt huiuſce rei ratio. Quo enim iure quis peteret bonorum poſſeſsionem contra tabulas, qui nihil iuris haberet, etiam ſi nullæ teſtamenti tabulæ extarent? Certè qui plana & aperta via prohibetur ad hæreditatem peruenire, fruſtrà ſperat eò euadere, alia via præpeditiori, & interclusa quodá veluti tabularú obice. ¶ *QVIA Deſinunt.*) Hæc ratio etiá ſuperiori themati ſeruire poteſt. Nempe in vniuerſum oportet ad petendam bonorum poſſeſsionem contra tabulas non minus eſſe ex libéris defuncti, quàm ad bonorum poſſeſsionem Vnde libéri. ¶ *ALIA Tamen parte vocari.*) Vlpianus agens de parte huius edicti Vnde cognàti, ait: Euenit igitur vt is, qui in adoptionem datus eſt, tam in familia naturalis patris iura cognationis retineat, quàm in familia adoptiua nanciſcatur. Sed eorum tantùm cognitionem in adoptiua familia nanciſcitur, quibus fit agnatus: in naturali autem, omnium retinebit.

1 L. ita tamẽ. §. qui rogatus. D. ad senat. Trebel.
2 L. 1. §. planè. L. non putauit. §. nõ eſt nouum. L. ſi poſt mortem §. vlt. L. illud §. vlt. De bon. poſ. contr. tab.
3 L. non putauit. §. non quæuis. De bonor. poß. cont. tab.
4 L. iuſtè. De acquir. poß.
5 L. 1. §. ſui iuris. in fi. L. non putauit § vt autẽ. De bono. poß. cont. tab.
6 L 2. D. vnde libe.
7 L. 1. § 2. D. vnde cogna.

Sed ea omnia antiquitati quidem placuerunt: aliquam autem emendationem à noſtra Conſtitutione acceperunt, quam ſuper iis perſonis compoſuimus, quæ à patribus ſuis naturalibus in adoptionem aliis dantur. Inuenimus etenim nonnullos caſus, in quibus filii & naturalium parentum ſucceſsionem propter adoptionem amittebant, & adoptione facilè per emancipationem ſoluta, ad neutrius patris ſucceſsionem vocabantur. Hoc ſolito more corrigentes, Conſtitutioné ſcripſimus, per quá definimus, quando parens naturalis filium ſuum adoptandum alii dederit,

derit, integra omnia iura ita ſeruari,atque ſi in patris naturalis poteſtate permanſiſſet,nec penitus adoptio fuiſſet ſubſequuta:niſi in hoc tantummodo caſu, vt poſsit ab inteſtato ad patris adoptiui venire ſucceſsioné. Teſtamento autem ab eo facto:neque Iure Ciuili,neque Prætorio,ex hęreditate eius aliquid perſequi poteſt,neque contra tabulas bonorũ poſſeſsione agnita, neq; inofficioſi querela inſtituta:cùm nec neceſsitas patri adoptiuo imponatur, vel hęredé eum inſtituere,vel exhęredatum eum facere,vtpote nullo vinculo naturali copulatum,neque ſi ex Sabiniano Senatuſconſulto ex tribus manibus fuerit adoptatus. Nã & in eiuſmodi caſu, neque quarta ei ſeruatur, neque vlla actio ad eius perſequutionem ei competit. Noſtra autem Conſtitutione exceptus eſt is, quem parens naturalis adoptandũ ſuſceperit. Vtroque enim iure tam naturali,quàm legitimo in hanc perſonam concurrente,priſtina iura tali adoptioni ſeruamus,quemadmodum ſi paterfamiliàs ſeſe dederit adrogandum. quæ ſpecialiter, & ſingulatim,ex præfatæ Conſtitutionis tenore poſſunt colligi. Item vetuſtas ex maſculis progenitos plus diligens, ſolos nepotes quàm neptes, qui, quæve ex virili ſexu deſcendunt,ad ſuorum vocabat ſucceſsionem,& iure adgnatorum eos anteponebat:nepotes autem, qui ex filiabus nati ſunt,& pronepotes ex neptibus, cognatorum loco connumerans,poſt adgnatorũ lineam eos vocabat:tam in aui vel proaui materni, q̃ in auiæ vel proauiæ,ſiue paternæ,ſiue maternæ ſucceſsionem.

¶ *A Noſtra Conſtitutione.*) Extat hæc adhuc Iuſtiniani Conſtitútio,quę multis ver- 1 *L.pen.C.de adopt.*
bis explicat totius præſentis loci ſententiam. ¶ *HOC Solito more corrigentes.*) Non videtur tamen id omnino ſatis correctum. Nam & adhuc ſubeſſe poteſt periculum,ne filius adoptatus excidat vtriuſque patris ſucceſsione. Quid enim ſi ab auo materno adoptatus,emãcipetur poſt mortem patris ſui naturalis,cuius hæreditas iam aliis quæſita eſt ? Sed debet hoc ſibi imputare, cùm non niſi volens emancipari potuerit. Certè non eſt quod ſperet vllum quadrantem à patre quondam adoptiuo: is enim tantùm
datus eſt impuberi arrogato. ¶ *NEQVE Si ex Sabiniano Senatuſc.*) Huius Senatuſ- 2 *l. cùm autem impuber. ſupr. de adop.*
conſulti fit & aliis locis mentio. Sed non ſatis conſtat,quid conſtituerit. ¶ *EX Tri-*
bus maribus.) Ita etiam legitur aliis locis. Sed Alciatus lib. 4. Parer. cap. 3. iudicat po- 3 *L. pen. l. quæ autem. C. de adopt. L. vlt. ad ſi. C. de Decurionib.*
tius legendum eſſe, EX TRIBVS MANIBVS: quòd de patris naturalis manu traderentur filii adoptiui, in manum fiduciarii,qui deinde eos in manum & poteſtatem patris
adoptantis dabat. Vnde alio loco dicitur per tres mancipationes adoptio fieri. 4 *L. vlt. C. de adop.*

Diui autem Principes non paſsi ſunt talem contra naturam iniuriam ſine competenti emendatione relinquere:ſed cùm nepotis & pronepotis nomen commune ſit vtriſque, tam qui ex maſculis, q̃ qui ex fœminis deſcendunt: ideo eundem gradum & ordinem ſucceſsionis eis donauerunt. Sed vt amplius aliquid ſit eis,qui non ſolùm naturæ,ſed etiam veteris iuris ſuffragiis muniuntur : portionem nepotum,vel neptum, vel deinceps(de quibus ſuprà diximus)paulo minuendã eſſe exiſtimauerũt: vt minus tertia parte acciperent, quàm mater eorum,vel auia fuerat acceptura,vel eorum,vel pater eorũ,vel auus paternus ſiue maternus,quãdo fœmina mortua ſit,cuius de hæreditate agitur:iiſq;(licet ſoli ſint) adeuntibus,adgnatos minimè vocabãt. Et quemadmodũ Lex duodecim Tabularũ filio mortuo nepotes vel neptes,pronepotes vel proneptes in locũ patris ſui ad ſucceſsioné aui ſui vocat:ita & Principalis diſpoſitio in locũ matris ſuæ,vel auię,eos cum iã deſignata partis tertię deminutione vocat.

¶ *DIVI Autem Principes.*) Valentinianus, Theodoſius, & Arcadius: quorum extat
1 *L. ſi defunctus. C. de ſuis & legiti.* Conſtitutio his verbis: Si defunctus cuiuſcunque ſexus aut numeri, reliquerit filios, & ex filia diem defuncta cuiuſcunque ſexus aut numeri nepotes: eius partis, quam defuncta ſuperſtes patri, inter fratres ſuos fuiſſet habitura, duas partes conſequantur nepotes ex eadem filia: tertia pars fratribus ſororibúſve eius, quæ defuncta eſt, id eſt, filiis filiabúſve eius, de cuius bonis agitur, auunculis nempè ſiue materteris eorum, quorum commodo Legem ſancimus, accreſcat.

Sed nos, cùm adhuc dubitatio maneret inter adgnatos & memoratos nepotes, quartam partem ſubſtantiæ defuncti adgnatis ſibi vindicantibus ex cuiuſdam Conſtitutionis authoritate: memoratam quidem Cõſtitutionem à noſtro Codice ſegregauimus, neque inſeri eam ex Theodoſiano Codice in eo conceſsimus. Noſtra autem Conſtitutione promulgata, toti iuri eius derogatum eſt: & ſanximus, talibus nepotibus ex filia, vel pronepotibus ex nepte, & deinceps, ſuperſtitibus, adgnatos nullam partem mortui ſucceſsionis ſibi vindicare: ne hi qui ex tranſuerſa linea veniunt, potiores iis habeantur, qui recto iure deſcendunt. Quam Conſtitutionem noſtram obtinere ſecundum ſui vigorem & tempora, & nunc ſancimus: ita tamen, vt quemadmodum inter filios, & nepotes ex filio, antiquitas ſtatuit, non in capita, ſed in ſtirpes diuidi hæreditatem: ſimiliter nos inter filios & nepotes ex filia, diſtributionem fieri iubeamus, vel inter omnes nepotes & neptes, & inter ꝓnepotes & ꝓneptes, & alias deinceps perſonas: vt vtraque progenies, matris vel patris, auię vel aui, portionem ſine vlla deminutione conſequatur: vt ſi fortè vnus vel duo ex vna parte, ex altera tres aut quatuor extent: vnus aut duo dimidiam, alteri tres aut quatuor alteram dimidiam hæreditatis habeãt.

¶ *EX Cuiuſdam Conſtitutionis authoritate.*) Theophilus hîc meminit duarum Conſtitutionum, quarũ prior iuſsit agnatis tribui quadrantẽ, poſterior obſcurius prohibuit. Alii hîc legunt, EIVSDEM: & ſentiunt agi de illa ſuperiori Cõſtitutione Valentiniani, Theodoſii, & Arcadij: cuius quidẽ verba, quę huc pertinẽt, non extãt in Codice Iuſtiniani, ſed adhuc ſuperſunt lib. 5. Codicis Theodoſiani. Hæc enim adiicitur clauſula: Quòd ſi hic defunctus, de cuius bonis loquimur, habebit ex filia nepotes, & prętereà filios non habebit, ſed qui pręferri nepotibus nõ poſsint, habebit agnatos: hi in quandã Falcidiã, & in dodrantem nepotes iure ſuccedant. ¶ *NOSTRA Autem Conſtitutione*
2 *L. vlt. C. de ſuis & legiti.* *promulgata*) Extat hæc Iuſtiniani Conſtitutio, quæ iubet, vt deſcendentes ſoli ad mortui ſucceſsionẽ vocentur: nec poſsint agnati quartam partem hæreditatis mortuæ perſonæ ſibi vindicare. ¶ *NE Potiores iis habeantur.*) Hoc eſt, Ne cùm nepotes ex filiis perdiderint præceptionem trientis, quem ſupra nepotes ex filia conſequebantur: hi, qui à latere iuncti ſunt, retineant ius vetus ſui quadrantis. Vt enim in recta linea ſublata eſt illa diuiſio beſsis & trientis: ita & in collateralibus tolli debet hæc quadrantis & dodrantis: ac ne quis dubitet, an fuerit ſublata illa partitio beſsis & trientis in recta linea ante hanc quadrantis, & dodrantis, aperta eſt ratio: nequando eueniat, vt agnatus potiores partes habeat, quàm nepotes. quid enim ſi plures ſint nepotes, qui vni agnato tribuant quadrantem? ¶ *VEL Inter omnes nepotes.*) Non tamen omnino eandem hîc eſſe rationem ſuprà demonſtrauimus: & addidimus diſcrimen filiorum fratrum, inter quos diuiditur hæreditas non in ſtirpes, ſed in capita. ¶ *SINE Vlla diminutione.*) Hîc ſignificatur abrogatio ſuperioris illius Conſtitutionis, quæ trientem adimebat nepotibus ex filia, ſaltem ſuccedentibus cum aliis in recta linea. Et neſcio an alibi re-
3 *L. illã. C. de collationib.* peries huius veteris iuris abrogationem. Imò extat quædã Iuſtiniani Conſtitutio, quę hac in parte probare videtur ſuperiorẽ Diuorũ Principũ Cõſtitutionem de diminutione vnius triẽtis. ſed huius loci nullã in vniuerſum diminutionẽ probãtis, ratio tollit neceſsitatem tam quadrantis, qui agnatis tribuebatur, q̃ trientis, quẽ pręcipiebat fauor

ſexus

ſexus maſculini. Et ne quis hac de re dubitet, quia obſcurius hîc ſignificetur eiuſmodi abrogatio totius veteris iuris: addam aliam Iuſtiniani Conſtitutionem, quæ apertè iubet integram, nulláque parte diminutam parentum portionem tribui nepotibus, ſublata veteri trientis diminutione. Sic enim Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtitut. 18. loquitur: οὐδὲ ἐκείνου φυλαττομένου τοῦ λοιποῦ ἐπὶ τοῖς ἐγγόνοις, καὶ προεγγόνοις τοῖς οὐχ ὑπεξουσίοις καὶ ὑπεξουσίοις, ὥστε παρὰ τὸ τρίτον ἔχειν αὐτῶν μοίρας, ἣν τοῖς αὐτῶν γονεῦσι προσήκουσιν ἔδει καταλιπεῖν διαθεμένους. οὐ γὰρ ἐξαιροῦμεν ἔτι τοὺς ἐγγόνους ἀπὸ παιδὸς τοῦ πρὸς πατρὸς πάππου γενομένους, ὥστε ἐκείνους μὴ λαμβάνειν τέλειον τὸ μέρος, ἴσον ὅπερ αὐτῶν πατὴρ ἔλαβεν πρότερον, τοὺς δὲ ἐγγόνους τοὺς ἀπὸ τοῦ πάππου διὰ μέσης τῆς θυγατρὸς γενομένους, ἢ τοὺς ἀπὸ τῆς μάμμης πρὸς πατρὸς, ἢ πρὸς μητρὸς, παρὰ τὸ τρίτον λαμβάνειν: ἀλλὰ μίαν τάξιν ἐπὶ ἅπασι τιθέμεθα ἐγγόνοις, καὶ προεγγόνοις, οὐκ ἂν ἐχόμενοι τὸ θῆλυ τοῦ ἄρρενος ἐν τοῖς τοιούτοις ἐλαττοῦν. Sed & in Nouella ſua Conſtit. 118. tollit omne ſexus diſcrimen in hæredibus legitimis.

De Legitima Adgnatorum ſucceſsione, TIT. II.

SI nemo ſuus hæres, vel eorum quos inter ſuos hæredes Prætor vel Conſtitutiones vocant, exiſtat, qui ſucceſsionem quoquo modo amplectatur: tunc ex Lege duodecim Tabularũ ad adgnatum proximum pertinet hæreditas. Sunt autem adgnati (vt primo quoque libro tradidimus) cognati per virilis ſexus perſonas cognatione coniuncti, quaſi à patre connati.

Itaque ex eodẽ patre nati fratres, adgnati ſibi ſunt, qui & cõſanguinei vocãtur: nec requiritur, an etiam eandem matrẽ habuerint. Item patruus fratris filio, & inuicem is illi adgnatus eſt. Eodẽ numero ſunt fratres patrueles, id eſt, qui ex duobus fratribus ꝓcreati ſunt, qui etiã cõſobrini vocãtur. Qua ratione etiã ad plures gradus adgnationis ꝑuenire poterimus. Ij etiã, qui poſt mortẽ patris naſcũtur iura cõſanguinitatis nãciſcuntur.

Non tamen omnibus ſimul adgnatis dat Lex hæreditatem: ſed iis, qui tunc proximiores gradu ſunt, cùm certum eſſe cœperit aliquem inteſtatũ deceſsiſſe. Per adoptionem quoque adgnationis ius conſiſtit: veluti inter filios naturales, & eos quos pater eorum adoptauit. Nec dubium eſt, quin impropriè conſanguinei appellentur. Item ſi quis ex cæteris adgnatis tuis: veluti frater, aut patruus, aut denique is qui longiore gradu eſt, adoptauerit aliquẽ: adgnatus inter ſuos hæredes eſſe non dubitatur.

Cæterùm inter maſculos quidem adgnationis iure hæreditas, etiam ſi longiſsimo gradu ſint, vltrò citróque capitur. Quòd ad fœminas verò attinet, ita placebat, vt ipſæ conſanguinitatis iure tantùm capiant hæreditatem, ſi ſorores ſint: vlterius non capiant. maſculi autem ad earum hæreditates (etiam ſi longiſsimo gradu ſint) admittantur. Qua de cauſa fratris tui, aut patrui tui filiæ, vel amitæ tuæ hæreditas ad te pertinebat: tua verò ad illas non pertinebat. Quod ideo ita conſtitutum erat, quia commodius videbatur ita iura conſtitui, vt plerunque hęreditates ad maſculos confluerent. Sed quia ſanè iniquum erat, in vniuerſum eas quaſi extraneas repelli, Prętor eas ad bonorum poſſeſsionem admittit ea parte, qua proximitatis nomine bonorum poſſeſsionẽ pollicetur. ex qua parte

ita ſcilicet admittuntur, ſi neque adgnatus vllus, neque proximior cognatus interueniat. Et hęc quidē Lex duodecim Tabularum nullo modo introduxit: ſed ſimplicitatem legibus amicam amplexa, ſimili modo omnes adgnatos, ſiue maſculos, ſiue fœminas, cuiuſcunque gradus, ad ſimilitudinem ſuorum inuicem ad ſucceſsionem vocabat.

Media autem Iuriſprudentia, quæ erat quidem Lege duodecim Tabularum iunior, imperiali autem diſpoſitione anterior, ſubtilitate quadā excogitata, pręfatam differentiam inducebat, & penitus eas à ſucceſsione adgnatorum repellebat: omni alia ſucceſsione incognita, donec Prætores paulatim aſperitatē Iuris Ciuilis corrigentes, ſiue quod deerat, implētes, humano propoſito alium ordinem ſuis edictis addiderunt: & cognationis linea proximitatis nomine introducta, per bonorum poſſeſsionem eas adiuuabant, & pollicebantur his bonorum poſſeſsionem, quę VNDE COGNATI appellatur. Nos verò Legem duodecim Tabularū ſequētes, & eius veſtigia in hac parte conſeruantes: laudamus quidem Prætores ſuæ humanitatis, non tamen eos in plenum huic cauſæ mederi inuenimus. Quare etenim vno eodémque gradu naturali concurrente, & adgnationis titulis, tam in maſculis, quàm in fœminis æqua lance conſtitutis, maſculis quidem dabatur ad ſucceſsionem venire omnium adgnatorum, ex adgnatis autem mulieribus nulli penitus; niſi ſoli ſorori, ad adgnatorum ſucceſsionem patebat aditus? Ideo nos in plenum omnia reducentes, & ad ius duodecim Tabularum eandem diſpoſitionem exæquantes: noſtra Conſtitutione ſancimus, omnes legitimas perſonas, id eſt, per virilem ſexū deſcendentes (ſiue maſculini generis, ſiue fœminini ſint) ſimili modo ad iura ſucceſsionis legitimæ ab inteſtato vocari ſecūdum ſui gradus prærogatiuam: nec ideo excludendas, quia conſanguinitatis iura, ſicut germanæ, non habent.

Hoc etiam addendum noſtrę Conſtitutioni exiſtimauimus, vt transferatur vnus tantummodo gradus à iure cognationis in legitimam ſucceſsionē: vt non ſolùm fratris filius & filia (ſecundū quod iam definiuimus) ad ſucceſsionē patrui ſui vocentur: ſed etiā germanæ conſanguineę vel ſororis vterinæ filius & filia ſoli, & non deinceps perſonæ vnà cū his ad iura auunculi ſui perueniant: & mortuo eo, qui patruus quidē eſt ſui fratris filiis, auunculus autē ſororis ſuę ſoboli: ſimili modo ab vtroque latere ſuccedant, tanquā ſi omnes ex maſculis deſcendentes, legitimo iure veniāt, ſcilicet vbi frater & ſoror ſuperſtites nō ſunt. His etenim perſonis prçcedētibus, & ſucceſsionē admittentibus: cæteri gradus remanent penitus ſemoti, videlicet hæreditate non in ſtirpes, ſed in capita diuidēda.

Si plures ſint gradus adgnatorū: apertè Lex duodecim Tabularū proximū vocat. Itaque ſi (verbi gratia) ſint defuncti frater, & alterius fratris filius, aut patruus: frater potior habetur. Et quāuis ſingulari numero vſa Lex duodecim Tabularū proximum vocet: tamen dubium non eſt, quin ſi plures ſint eiuſdem gradus, omnes admittantur. Nam & propriè proximus ex pluribus gradibus intelligitur: & tamen non dubium eſt, quin licet vnus ſit gradus adgnatorum, pertineat ad eos hæreditas.

Proximus

Proximus autem, ſiquidẽ nullo teſtamento facto quiſquã deceſſerit, per hoc tẽpus requiritur, quo mortuus eſt is, cuius de hęreditate quęritur. Quòd ſi facto teſtamẽto quiſquam deceſſerit: per hoc tempus requiritur, quo certum eſſe cœperit, nullum ex teſtamento hęredẽ extiturum. tunc enim ꝓpriè quiſq; inteſtatus deceſsiſſe intelligitur. Quod quidẽ aliquãdo lõgo tempore declaratur. In quo ſpatio tẽporis ſæpe accidit, vt ꝓximiore mortuo, proximus eſſe incipiat, qui moriẽte teſtatore non erat proximus.

Placebat autem in eo genere percipiendarum hæreditatum ſucceſsionem non eſſe: id eſt, vt quanuis proximus, qui ſecundum ea, quæ diximus, vocatur ad hæreditatem, aut ſpreuerit hæreditatem, aut antequã adeat, deceſſerit: nihilo magis legitimo iure ſequẽtes admittantur. Quod iterum Prætores imperfecto iure corrigentes, non in totum ſine adminiculo relinquebant: ſed ex cognatorum ordine eos vocabant, vtpote adgnationis iure eis recluſo. Sed nos nihil perfectiſsimo iuri deeſſe cupientes, noſtra Conſtitutione, quam de iure patronatus, humanitate ſuggerente protulimus, ſancimus ſucceſsionem, in adgnatorum hæreditatibus non eſſe eis denegandam: cùm ſatis abſurdum erat, quod cognatis à Prætore apertum eſt, hoc adgnatis eſſe recluſum: maximè cùm in onere quidem tutelarum & primo gradu deficiente, ſequens ſuccedit, & quod in onere obtinebat, non erat in lucro permiſſum.

Ad legitimam ſucceſsionem nihilominus vocatur etiam parens, qui contracta fiducia filium vel filiam, nepotẽ vel neptem, ac deinceps emãcipat. quod ex noſtra Cõſtitutione omnino inducitur, vt emãcipationes liberorũ ſemper videãtur quaſi cõtracta fiducia fieri: cùm apud veteres nõ aliter hoc obtinebat, niſi ſpecialiter cõtracta fiducia parẽs manumiſiſſet.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

SI *Nemo.*) Quocunque gradu. ¶ *PRAETOR Vel Conſtitutiones vocant.*) Vocat Prætor emancipatos: Cõſtitutiones verò, eos, qui legitimis natalibus reſtituti ſunt, & nepotes ex filia, vti ſuperiori titulo dictũ eſt. ¶ *EXISTAT.*) Nec ſperetur exiſtere. Nam ſi vel naſci ſperaretur, vel de captiuitate reuerti poteſt: agnati impediuntur, inquit Vlpianus. ¶ *QVI Succeſsionem.*) Id, quod attinet ad ſuos hæredes, adiectum 1 *L.2. De ſuis & legi.*
videtur ex nouo iure, quo tributa eſt ſuis hæredibus abſtinendi facultas: iiſque abſtinentibus perinde locus eſt agnatis, atque ſi nemo prorſus extitiſſet ſuus hæres. ¶ *AD Agnatũ proximum.*) Inquit Vlpianus: Hæreditas proximo agnato, id eſt, ei quem nemo 2 *dic. L.2. §. hæreditas.*
antecedit, defertur. ¶ *VT Primo quoque libro tradidimus.*) In titulo De legitima agnatorũ tutela. Vlpianus ait, Agnatos eſſe cognatos virilis ſexus ab eodem ortos. ¶ *NEC* 3 *dic. L.2. §. 1.*
Requiritur, an etiam eandem matrem.) Hodie tamen requiritur. Quia per Nouellam Iuſtiniani Conſtitutionem 118. conſanguineis tantùm vel vterinis fratribus præferuntur ij, qui ex vtroque parẽte coniuncti ſunt defuncto, quos germanos fratres dicimus.

¶ *Poſt mortem patris naſcuntur.*) Concepti tamen ſunt ante mortem eius, de cuius ſucceſsione agitur. Alioqui iura conſanguinitatis non nãciſcerentur. Vnde filius fratris, conceptus poſt mortem patrui, non poſſet patruo ſuccedere ex ſuo capite: ſed ex beneficio noui iuris vtitur conditione ſui parentis, cuius perſonã referre poteſt, gradúmque ſubire. ¶ *DAT Lex.*) Legis appellatione intelligi 12. Tab. alio iã loco admonui.

¶ *PER Adoptionem quoque.*) Inquit Vlpianus: Parui refert, agnatus hic natiuitate, 4 *dic. L.2. §. parui.*
an adoptione ſit quæſitus. Nam qui adoptatur, iiſdem fit agnatus, quibus pater ipſius fuit: & legitimam eorum hæreditatem habebit, vel ipſi eius.

¶ *ETIAMSI Longiſsimo gradu.*) Nempe decimo. Is enim eſt longiſsimus gradus,
1 *§.vlt. inf.de ſucc.cogn.* ex quo ſucceditur. Theophilus hîc ſolùm meminit ſeptimi gradus:ſed exempli gratia, non etiam quòd exiſtimaret longiorem non eſſe gradum, ex quo ſuccedatur.

¶ *AGNATOS Inter ſuos eſſe non dubitatur.*) Ita legitur in vetuſtis Codicibus,vt hîc intelligatur agnatus eſſe inter alios agnatos. Vulgata exemplaria legunt, AGNATVS INTER SVOS HAEREDES ESSE NON DVBITATVR. Sed doctoribus non videtur hęc lectio genuina. Et in iure ciuili non temerè inuenias ſuos hæredes in alia ſignificatione quàm liberorum. ¶ *QVIA Commodius videbatur.*) Multis id quidem certè nominibus. Primùm enim Reip. intereſt, ordinum familiarúmque dignitatem conſer-
2 *L.1.§.ſed etſi ſeruus.De vent. inſpic.* uari.:Sed filia nupta in alienam tranſit familiam, quaſi ſeorſum nata:vt non videatur ei tantum tribuendum,quantum maſculo,qui ſuæ columen eſt familiæ, quíque gentilitatis nomen & imagines retinet ac tuetur.Notum eſt illud Euripidis in Iphigenia, σύλοι γὰρ οἴκων εἰσὶ παῖδες ἄρσενες. Et quis ignorat quãto amplius Reip.proſint maſculi, qui bella gerunt,ſacra faciunt,munera publica obeunt?vt meritò dictum ſit à Luciano de conditione vitæ muliebris, ἀμείνων ἦν παρὰ πολὺ ὁ γυναικεῖος. ἀπράγμονές εἰσι γάρ. καὶ διασώζουσι τῶν ἀνδρῶν αἱ γυναῖκες, καὶ οὔτε πολεμεῖν ἀνάγκη αὐταῖς, οὔτε παρ' ἔπαλξιν ἑστάναι, οὔτε ἐν ἐκκλησίᾳ διαφέρεσθαι, οὔτ' ἐν δικαστηρίοις ἐξετάζεσθαι. Quòd ſi tot nominibus durior & deterior eſt marium cõditio, æquum videtur aliis partibus meliorẽ eſſe debere:vt nõ omnino
3 *L. in multis.De ſtatu homi.* videatur iniquum ſexus diſcrimen. Nam & à noſtris Iuriſconſultis reſponſum eſt,In multis iuris partibus deteriorem eſſe fœminarum, quàm marium conditionem. Sed Iuſtinianus ,magnus vbique fautor & patronus ſexus fœminini, non tulit vnum in ſucceſsionibus diſcrimen ſexus:clamans id pugnare cum Natura, quæ vtrunque ſexũ
4 *L.pen.& vlti.C.de legi.hæred.L. maximum vitium.C.de libe. præteri. §. ſed hæc quidem. ſupra,de exhære.lib.& in Nou. Conſtitut. 18.* pariter finxit humani generis cauſa. Itaque in Nou. ſua Conſtitu. 21.damnat veterem quandam Armeniæ conſuetudinem , qua maſculi fœminis præferebantur in ſucceſsione : vúltq; ab Armeniis quoque hîc obſeruari æqualitatẽ vtriuſque ſexus:& ſancit, μηδεμίαν εἶναι διαφορὰν ἄρρενός τε καὶ θηλείας. Admittit tamen vetus illud diſcrimen, ſi agatur de iis prædiis , quæ appellantur γενεσιαρχικὰ, quæ princeps & author generis aſcripſit ſuæ familiæ. Quo ſanè exemplo nos hodie poterimus tueri conſuetudinem paſsim moribus receptam , qua maſculi excludunt fœminas, ſi agatur de ſucceſsione feudalium prædiorum,quorum conditio maximè videtur conuenire maſculis : magis ſanè quàm fœminis. ¶ *SIMPLICITATEM Legibus amicam.*) Sic paulò ante Iu-
5 *§.ſed quia.ſupra,de fideicom.hæred.* ſtinianus, Nobis(inquit)in legibus magis ſimplicitas quàm difficultas placet.

¶ *MEDIA Autem Iuriſprudentia.*) Paulus lib. 4. Sentent. Tit. 8. meminit huiuſce Iuris Ciuilis : ſed quod fuiſſe videtur ante noſtros Iuriſconſultos: Inquit enim , Fœminæ ad hæreditates legitimas vltra conſanguineas ſucceſsiones non admittuntur:idque Iure Ciuili vel Voconia ratione videtur effectum. ¶ *CORRIGENTES, Siue quod deerat implentes.*) Theophilus videtur hîc quandã epanorthoſim intelligere, quaſi dictũ ſit, CORRIGENTES VEL POTIVS SVPPLENTES. Nec eſſet ſanè ocioſa hæc epanorthoſis,quia Prętores nõ tam correxerint Iuriſprudentiam veterem,quàm addiderint quod ei deeſſe videbatur. Ea enim nõ omnino quidẽ repellebat cognatos expreſsis verbis : ſed tantùm ſimpliciter vocabat agnatos. Neque id correxit Prætor: ſed adiunxit cognatos,qui ſilẽtio prętermiſsi, videbãtur reiecti:quia nemo ab inteſtato ſuccedat,niſi cui id cõpetere manifeſtè proditum eſt. ¶ *NOSTRA Conſtitutione.*)
6 *L.pen.C.de legit. hæredib.* Extat hæc Iuſtiniani Conſtitutiõ,ex qua deſcriptus eſt hic locus ad verbum: quod & ipſe Iuſtinianus diſertè fatetur in alia quadam ſua Conſtitutionẽ.
7 *L.vlt.C.de legi. hæred.* ¶ *VNVS Tantummodo gradus.*) Poſteriori iure non vnus tantùm gradus , ſed tota cognatio trãſlata eſt in legitimã ſucceſsionem,ſublato prorſus omni diſcrimine agnationis,& cognationis,vti apparet ex Nou. Conſtit.118. ¶ *GERMANAE Cõſanguineæ*) Hoc eſt,Sororis ex eodem ſolùm patre natæ. Ne quis hîc temerè Germanam accipiat pro ſorore ex vtroque parente iuncta. Nam obſtat adiectio CONSANGVINEAE. Nec aliud intelligit hac voce Iuſtinianus, quàm nomine ſororis:ſed vt hîc vitaret ταυτολογίας,modò germanę,modò ſororis nomine vſus eſt. Theophilus vtroque loco vertit, τῆς ἀδελφῆς. Porrò ſi hîc Iuſtinianus eodem numero habet fratrem conſanguineum tantùm,vel vterinum,eiúſve filios, quo fratrem ex vtroque parente iunctum(vt certè non videntur veteres vllum ſtatuiſſe diſcrimen) nihil agit. Etenim Nouella ſua Conſtitut. 118. tuetur ius & prærogatiuam duplicis coniunctionis : vt fratres ex vtroque

parente iuncti, imò & eorum filii, præferantur fratribus conſanguineis tantùm vel
vterinis:quod & paulo antè dictum eſt,ſed dicendum eſt ſæpius,quandiu huic ſcenæ
inſeruimus. ¶ *CAETERI Gradus remanent penitus ſemoti.*) Correctus eſt hic lo-
cus per ſuperiorem Nouellam Conſtitutionem 118.quæ non modò omnes cognatos
admittit æquè ac ipſos agnatos:ſed fratris filios iuuat, vt parentis ſui perſonam refe-
rentes,cum ſuo patruo, ipſius ſcilicet defuncti fratre, ſuccedant, quanquam in ſtir-
pes tantùm, non in capita. Ergo per ſuos patruos,defuncti ſcilicet ipſius fratres,non
ſummouentur omnino alterius fratris defuncti filii.parẽtis enim ſui gradum locúm-
que ſubeunt: & ſummouent patruos vel auunculos ipſius defuncti, vt ſtatuit Iuſti-
nianus in illa ſua Conſtit. 118. ¶ *NON In ſtirpes, ſed in capita.*) Conſtat inter pro-
pinquos, vbi pares ſunt gradus ,pares eſſe ſingulorũ portiones : vt inter patrueles ex
pluribus fratribus. Quod & Prudentes Romàni,& Cæſarẽs ipſi non obſcurè tradi- 1 *L.2.§.hęreditas. De ſuis & legi. L.1.ad ſi. D. ſi. pars hæred peta.*
derunt. At in gradibus inferioris & ſuperioris ordinis,nõ idem ſtatutum eſt:quia ne-
potes ex pluribus filiis,auo ſuccedunt, non in capita, ſed in ſtirpes , quemadmodum
ſuperiori titulo ſatis dictum eſt. Sed quia poſteriori iure tributum eſt repræſentatio- 2 *L. pen. ad ſi. C. de legit. hæredib.*
nis(vt ita loquar)beneficium filiis fratrum:vulgò creditum eſt,ex eo conſequi,æquè
in ſtirpes ſuccedere filios plurium fratrum , atque nepotes ex pluribus filiis. Verùm
vt taceam rationem ipſius inter eos diſcriminis,quam ſuprà tradidimus, temerarium
videtur iuris veteris apertam definitionem velle neſcio quibus coniecturis ſubuerte-
re. cur enim id non ſtabit,quod non apparet eſſe ſublatùm ? & qua tandem fronte 3 *L. præcipimus. C. de appell.*
coges filios fratrum vti beneficio illo repræſentationis, quo non habent opus,quód-
que non eſt in hos vſus quæſitum? Nam apertè Iuſtinianus ait hoc eſſe datum, quã-
do cum ſuis patruis vel auunculis vellent ſuccedere: quia nec aliter poſſent. Et paulo
pòſt adiicit,Non exiſtentibus patruis ſimul cum filiis fratrum,omnino hæreditatem
diuidi in capita, veluti inter ſolos fratrum filios pari eodémque gradu ſubnixos. Ac
vult quidem Iuſtinianus, vt ſuæ repręſentationis iure filii fratrum excludere poſsint
ipſius defuncti patruum, qui alioqui in tertio ſimiliter & eodem gradu eſt. Sed inde
non conſequitur poſſe quoque vnum fratris filium in fraudem aliorum plurium al-
terius fratris filiorum, iiſque reclamantibus,obtendere ius repræſentationis,vt hære-
ditas diuidatur in ſtirpes,non in capita: cùm hoc caſu diuidendã eſſe in capita, vete-
res apertè tradiderint,& æquum ſit, & Iuſtinianus aliud non ſtatuerit. Quare ſaniores
videntur Græci interpretes,quibus in mentem non venit confictæ illius correctionis
commentum. Neque enim putauit Theophilus in patruelibus aliquid eſſe immuta-
tum,nec etiam Harmenopulus, qui ſimpliciter lib 5.tit.8.tradit eos in capita, non in
ſtirpes ſuccedere. Quorum ſcripta magnífacio, quòd purè tractarint puram ſoli-
dámque Iuriſprudentiam,quæ aliorum poſtea commentis admodum fuit inquinata.
Nec finis tamen futurus erat controuerſiæ,niſi Carolus V. Imp. vindicata & aſſerta
Iuris Ciuilis aperta definitione,ſtatuiſſet filios fratrum inter ſeſe partiri hæreditatem
patrui,in capita,non in ſtirpes. Quod factum eſt in Comitiis Spirenſibus anno Do-
mini 1529. Idque etiam Centumuiralis Curia Pariſienſis multis ſuis areſtis (quæ &
nuper Latinè edita ſunt)confirmauit. Cæterum etiam fuit in hoc genere alia quædã
nobiliſsima olim in Anglia quæſtio, quæ vix tandem multis vtrinque illatis acce-
ptíſque cladibus dirimi potuit,an qui patruum anteire vult per repręſentationẽ iure
primogeniturę,idem vinci poſsit per ſuam patruelem fœminam filiam eius,qui vtrũ-
que ætate vinceret. Finge quatuor eſſe fratres, Primum,Secundum, Tertium, Quar-
tum. Primum mortuum relicta filia,Secundum ſine liberis, Tertium relicto filio,
Quartum adhuc viuere. An ibi ius primogeniturę etiam in ſucceſsione cognatorum
habet locum,ſi quæratur de ſucceſsione Secundi inteſtatò & ſine liberis mortui,filius
Tertii præferatur ſuo patruo, Quarto repræſentando patrẽm ſuum Tertium,& idem
tanquam maſculus pręferatur ſuæ patrueli filiæ Primi,quam in pari gradu exiſtentẽ
non patiatur repręſentare patrem Primum. Hæc (inquam) maxima fuit quæſtio in
Anglia ante annos centum,inter nobiliſsimas duas filias Regii ſanguinis Lanclaſtriã,
quæ roſę rubræ, & Eboracenſem, quæ albæ inſignibus vtebatur.

¶ *FRATER Potior habetur.*)Iam ſæpe dictum eſt,hoc eſſe correctum: quia etiam
filii fratrum cum fratribus ſuccedant. quanquam hodie in Gallia moribus munici-
palibus res rediſſe videtur ad ius antiquum , ſublato repræſentationis vſu.

¶ *TAMEN Dubium non eſt.*)Nam & eadem Lex duodecim Tabularum introduxit Iudiciũ familiæ erciſcundæ,quod non niſi inter plures hæredes locum habet. Sanè & alibi in iure, is dictus eſt nouiſsimo loco mortuus, qui ſimul cum alio mortuus eſt. quanquam fortaſsis id non ſuffecerit conditioni fideicõmmiſsi. ¶ *NAM Et propriè proximus.*) Inquit Vlpianus:Legitima hæreditas tantùm proximo defertur.nec intereſt vnus ſolus ſit,an ex duobus prior pluribúſve an duo pluréſve ab eodem gradu venientes,qui vel cæteros antecedant, vel ſoli ſint:quia is eſt proximus,quem nemo antecedit,& is vltimus,quem nemo ſequitur: & interdum idem primus poſtremúſque, qui ſolus occurrit. Idem Vlpianus alio loco,Proximus (inquit) accipitur, etiam qui ſolus eſt: quamuis propriè proximus ex pluribus dicatur. Sic & Licinius Ruffinus, Proximi(inquit)appellatione,etiam ille continetur,qui ſolus eſt.

1 *L.ex duobus. De vulga. & pup. L.qui duos. De reb. dub.*
2 *L.eum qui. D.ad Sen. Trebell.*
3 *L.2.§.legitima. De ſuis & legit.*
4 *L.1.§. proximus. D. vnde cogna.*
5 *L.proximi.De verb. ſignif.*
6 *vit.L.2.§.proximum.*

¶ *PROXIMVS Autem.*) Inquit Vlpianus: Proximum non eum quærimus, qui tunc fuit,cùm moreretur paterfamiliàs,ſed eum qui tunc fuit, cùm inteſtatum deceſſiſſe certum eſt. Secundum quæ, etſi ſuus erat,qui præcedebat,vel conſanguineus, ſi nemo eorum cùm repudiatur hæreditas venit,proximus eſt. Deinde adiicit idem Vlpianus (quæ pertinent ad locum ſequentem) hæc verba:Vnde bellè quæri poteſt, an etiam poſt ſucceſsionem adhuc demũs ſucceſsionem pone hæredem ſcriptum rogatum reſtituere hæreditatem, repudiaſſe eam: cùm nihilominus compelli potuit adire hæreditatem,& reſtituere, vt Diuus Pius reſcripſit. Finge eum ſuperuixiſſe centum diebus,verbi gratia,& interim proximum deceſsiſſe: mox & eum, qui erat reſtituere rogatus. Dicendum eſt,poſteriorem admitti cum onere fideicommiſsi. ¶ *TVNC Enim etiam proprie.*) Vulgata exemplaria legunt, TVM ENIM PROPRIE, ſed vetuſti Codices adiiciunt vocem, ETIAM quæ certè(vt etiam indicat Æmilius)huic loco rectè quadrat. Nam & Vlpianus,inteſtati(inquit)propriè appellantur,qui cùm poſſent teſtamentum facere,teſtati non ſunt. ſed & is, qui teſtamentum fecit,ſi eius hæreditas non eſt adita, non impropriè dicetur inteſtatus deceſsiſſe.

7 *L.1.De ſuis & legi.*

¶ *PLACEBAT Autem.*) Placuit certè id olim legi duodecim Tabularum: ex qua,ſi nollet ſuccedere agnatus proximus, vocabatur fiſcus: quaſi bona eſſent vacantia,vbi proximus agnatus hæres non erat. Itaque non admittebantur alii ſequentes. Vnde Vlpianus agens de Lege duodecim Tabularum, ait: Si ſunt conſanguinei,licet non adierint hæreditatem,legitimis non defertur. ¶ *SVCCESSIONEM Non eſſe.*)Nec de capite in caput,nec de gradu in gradum. Succeſsionem autem, ſiue ſucceſſoriũ edictũ,vbi de cognatis agitur,appellamus, cùm prioribus nõ ſuccedentibus, ſequẽtes ſuo ordine ſuccedunt.Hicque oportet diſtinguere Capita, Gradus,& Perſonas. Capita erant ipſi ordines ſuccedendi. Sic primum caput erat Vnde liberi: ſecundum Vnde agnati: tertium,Vnde cognati. Gradus autem propriè appellamus(quanquam aliquando pro capite dicatur gradus)ordinem ipſius conſanguinitatis in vnoquoque capite. Vt in primo capite Vnde liberi, primo gradu ſunt filii, ſecundo nepotes, tertio pronepotes. Iam ſucceſsio ſiue ſucceſſorium edictum dicitur de capite in caput,cùm poſt liberos ſuccedunt agnati. De gradu in gradum eſt ſucceſsio, cùm proximo agnato non adeunte hæreditatem,ſequens admittitur, qui eſt ſecundo gradu. Interdum vtrunque coniungimus.vt ſi,quia agnatus primi gradus hæres non eſt, admittimus cognatum ſecundi gradus. Porrò quòd attinet ad perſonas, propriè ita dicuntur variæ qualitates & nomina hæredum. Nam nec nouum eſt, vt vnus vice plurium perſonarum fungatur. In iis autem dicimus eſſe ſucceſsionem, cùm quis vno capite excluſus,ex alio admittitur. Vt cùm filius,qui nõ ſucceſsit ex capite Vnde liberi, vult ſuccedere ex capite Vnde agnati.Quòd ſi non idem,ſed alius quiſpiam ſit hæres eiuſdem ordinis & gradus:non erit locus ſucceſſorio edicto, ſed potius iuri accreſcendi. Vt ſi quis decedat relictis duobus fratribus, quorum vnus fiat hæres, alter poſtea repudiet: hîc qui hæres eſt, portionem repudiatam conſequetur, non ex ſucceſſorio edicto,ſed potius iure accreſſendi. Cuius diſcriminis non leue momentum eſt. Nam ex ſucceſſorio edicto nemo inuitus venit ad hæreditatem: cùm ex eo bonorum poſſeſsio non niſi petenti detur. At ius accreſcendi inuito etiam obuenit,ne quis pro parte tantùm teſtatus decedat. Illa ſucceſsio opus habet petitione, & noua quaſi aditione: at non portio accreſcens. Satis enim eſt ſemel adiiſſe hæreditatẽm. Denique illa non tranſit ad hæredem.Nam ſi qui ſucceſſorio edicto vti poterat, non ſit vſus: non

8 *L.2.De ſuis & legi.*
9 *L.1.D.ſi tab.teſta.nullę exta.*
1 *L.ſi conſilio. De adopt.*
2 *L.1.§.ſed videndum. De ſucceſſo.edict.*
3 *L.vlt.C.vnde legit.*
4 *L.vnica.C.quando nõ peten.part*
5 *L.ius noſtrũ.De reg.iu.*
6 *L.1.& 3.De acqui. hære.*

non poterit vti eius hæres. At conſtat ius accreſcendi ad hæredem tranſire. ¶ *AVT* 1 *L.3 §.acquirere. De bono poſſ.*
Spreuerit.) Hoc eſt, à principio repudiarit. Alioqui nec hodie ſucceſsio eſt, ſi quis hæreditate, quam ſemel adierit, poſtea abſtineat, fortè per reſtitutionem in integrum, vel ſimile beneficium. 2 *L. ſi ex plurib⁹. De ſuis & legi.* Tum enim fiſcus vocatur, nec locus eſt inſequenti agnato: niſi ſanè 3 *L. vlt. De ſucce. edic.* vbi verba legis generaliter accepta, referri poſſent ad eum quoque, qui ex ſucceſſorio edicto veniat. Hac enim ratione Vlpianus probat, ex Senatuſconſulto Orphitiano 4 *L.1.§. ſed ſi adita. D. ad Senat. Tertyll.* adita matris hæreditate, ſi quis poſtea abſtineat, agnatos ante fiſcum admitti. Nempe quia verba Senatuſconſulti eiuſmodi ſint, vt etiam agnatos comprehendant. Idem fuerit, & ſi is qui ſecundo loco vult ſuccedere, ordinario & generali iure ſoleat ſuccedere: nec niſi ſpeciali quodam priuilegio poſtponatur priori. Nam eo abſtinente, hæreditas ad illum deuoluetur, ad quem ex regula communi peruenire debuerat. Exempli cauſa, in bonis liberti, patronus ius habet bonorum poſſeſsionis, ſed ſpecialiter excluditur à filio. Si hic filius abſtineat, Patronus admittetur, tanquam remoto obice. 5 *L. etſi modica. §. pen. De bon. liber.* Idem ſtatuendum & de matre, quæ ex Senatuſconſulto Tertylliano ſuccedit filio, ſolíque nepoti poſtponitur. 6 *L 2. §. bonorum. D. ad Tertyll.* ¶ *HAEREDITATEM.)* Iam ſcilicet delatam, & quam licebat adire. Neque enim aliter propriè ſpernere dicimur. Vnde nemo exiſtimet hunc locum pugnare cum eo, quo paulo antè dictum eſt etiam ex lege duodecim Tabularum, defuncto eo qui proximus erat, ſequentem proximum eſſe. 7 *L. ſi qui hæres. De acqui. hæred. L. delata. De verb. ſigni.* Nam id dicitur, vbi ſpes eſt ſucceſsionis teſtamentariæ: qua durante non defertur ab inteſtato hæreditas. Igitur vbi hæres ſcriptus repudiauit, proximus qui ſuccedit ab inteſtato, ſuo iure nititur, non ſucceſſorio edicto. neque enim ſuccedit in locum alterius, cui fuerit prius delata hæreditas. ¶ *AVT Antequam adeat, deceſſerit.)* Non habens cohæredem, cui deficientis portio accreſcat. Alioqui ſanè nec hodie ſucceſſorio edicto hîc locus eſſet. ¶ *IMPERFECTO Iure corrigentes.)* Quia ſcilicet ſequentibus agnatis ſuccurrerint, vbi prior non eſſet hæres. non tamen eos vocabant vt agnatos, ſed vt cognatos. Qua in re multùm intererat propter diſcrimen agnationis & cognationis. Et ſi quis cognatus, quocunque gradu potuiſſet ſuccedere vt agnatus: ſummouebantur alii, etiamſi fuiſſent gradu propinquiori. At cùm nō niſi ex ordine cognatorū vocatur à Prætore, nihil habet ſupra alios cognatos. Itaque Iuſtinianus, vt plenius ſuccurreret agnatis, ſtatuit, inter ipſos etiam agnatos eſſe locum ſucceſſorio edicto: & ſequentes agnatos poſt priorē admitti, vt agnatos. Sed cùm hodie per Nouellam eius Conſtitu. 118. ſublatum ſit diſcrimen agnationis & cognationis: factum eſt inutile hoc beneficium. Nam & parum iam intereſt, ex quo quis capite ſuccedat.

¶ *RECLVSO.)* Iuſtinianus hoc loco, & rurſus paulo pòſt, recluſum dixit pro occluſo. Sæpius tamen apud Latinos contraria eſt huius vocis ſignificatio, & ſignificat patens & apertum. Sic dicitur apud Flaccum, Ebrietas operta recludere. ¶ *NOSTRA Conſtitutione.)* Non extat hæc Iuſtiniani de iure patronatus Conſtitutio, cuius tamen frequens eſt in hiſce Inſtitutionibus mentio. ¶ *CVM In onere tutelarum.)* Inquit Vlpianus: Non tantùm morte, verumetiam capitis diminutione ſucceſsio debet in legitima tutela admitti. 8 *L. 3. §. pen. De legi. tut.* Quare ſi proximior capite diminutus ſit: qui poſt eum eſt, ſuccedit in tutelæ adminiſtratione. ¶ *ET Quod in onere obtinebat.)* Cùm tamen ſecundum naturam ſit, commoda cuiuſque rei eum ſequi, quem ſequuntur incommoda. 9 *L. ſecundum naturam. De reg. iur.*

¶ *AD Legitimam ſucceſsionem.)* Ad tutelam autem, etiamſi non expreſsim contracta fiducia pater filium emancipaſſet, olim vocabatur. Quod nos diligentius excuſſimus libro primo, agentes de legitima parentum tutela. 1 *L.3.§. vlt. De legi. tutor.* ¶ *NIHILOMINVS Vocatur.)* Sentētia huius loci eſt: Licet olim Lege duodecim Tabularum poſt ſuos ſuccederent agnati, nihilominus tamen patrem, qui ſpecialiter contracta fiducia filium emanciparat, ante agnatos ſucceſsiſſe. Vt dubium non ſit, quin hic locus affirmatiuè legendus ſit, QVI CONTRACTA FIDVCIA &c. vti etiam apertè oſtendit paulo pòſt Iuſtinianus, & Græca Theophili verſio. Interim tamen fateor etiam olim parentem, qui non contracta expreſsim fiducia emanciparet, potuiſſe ſuccedere: ſed id tantùm æquitate iuris Honorarii, petendo bonorum poſſeſsionem, non autē Iure Ciuili. 2 *L.1. D. Si quis à par. manu.* ¶ *CONTRACTA Fiducia.)* Hoc eſt, Expreſsim retinendo ius accreſcendi huic filio quem ea fiducia emācipabat. Vnde apparet non eſſe improbatum pactum, quo tuemur ius noſtrum ſuccedendi: etiamſi is, de cuius ſucceſsione agitur, adhuc viuat. 3 *L. ſtipulatio hoc modo concepta. De ver. oblig.* Sed pactum eiuſmodi, iuris acquirēdi cauſa, iure improbatum eſt. Eſtque etiam

prohibitum,cum aliquo tertio paciſci de ſucceſsione viuentis, niſi is conſentiat, de cuius ſucceſsione agitur.[1] ¶ *EMANCIPAT.*) De filiofa.hic non quæritur, quia non poterat habere hæredem. Et pater peculium eius occupabat iure quodam paterno, non autem hæreditario nomine.[2] ¶ *EX Noſtra Conſtitutione.*) Extat adhuc hæc Iuſtiniani Conſtitutio[3]. Sed totum eius beneficium inutile eſt,cùm per Nouellã Conſtitut.118.longè melius conſultum ſit parentibus,vt videlicet filiis ſuis inteſtatis poſt liberos ſuccedant,cum fratribus tamen defuncti, fratrúmque filiis,iuxta Nouellam Conſtitut.127. Itaque etiam ſublatæ ſunt omnes ambages & conditiones ſequentis tituli.quia omnimodo mater ſuccedit cum patre: parémque habet in hæreditate filii portionem. Quod ne cui nouum videatur, ſcribit Theon Sophiſta in ſuis Progymnaſmatibus,id olim ſanxiſſe Pittacum lata lege. Inquit enim: φησὶ Πιττακὸς, νέμεσθαι πατέρα καὶ μητέρα τὴν ἴσην.

1 L.vlt. C.de pact.
2 L.2. De caſtren.pec.
3 l.vlt. C.de emancip. libero.

IN SEQVENTEM TITVLVM
ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ.

QVOTIES Iuris Ciuilis iactationem variámque viciſsitudinem animo reputo, vid re mihi videor quendam Euripum reciprocis irrequietíſque motibus huc & illuc fluctuantem. Habuit enim ius Quiritum ſuas æſtuarias vices, plurimámque mutationem. Quod vel ex re præſenti conicere eſt. Primùm Lex duodecim Tabularum repulit omnino matrem à ſucceſsione filij. Ius deinde Honorarium eam admiſit poſt agnatos. Poſtea Coſtitutio Imperatoris Claudij,inteſtati ſinéque liberis defuncti filij ſucceſsionem,ſimpliciter detulit matri, ſi modò ea quatuor peperiſſet filios. Sed Senatuſconſultũ Tertyllianum addidit quandam diſtinctionẽ, vt ingenuæ mulieri ſatis eſſet ius trium liberorum. Poſteriores Conſtitutiones aliorũ Principum aliquam hæreditatis portionem matri ademerunt:nempe trientem,qui dandus erat patruo defuncti, vel patrui filio. Sed alio nomine matri ſuccurrerunt: quam iure trium liberorum deſtitutam ita adiuuerunt, vt ſaltem conſequeretur trientem. Iuſtiniano verò, qui ſemper admodum fauit mulieribus, id non fuit ſatis:ſed primùm ſuſtulit conditionem & ius trium aut quatuor liberorum[4]. Deinde alia Conſtitutione[5], matrem omnino prætulit patruo,patruí ve filio, ſine vlla trientis deminutione: imò & ipſi patri, niſi quòd ad vſumf. attinet. Deinde addidit, vt etiam cum fratribus defuncti vel vterinis vel conſanguineis mater ſuccederet: & tum diuideretur in capita hæreditas. Sed ſi ſorores ſolæ eſſent, cum quibus mater ſuccederet: tum mater ſola vnum ſemiſſem haberet, alterum ſorores. Poſtremò autẽ ſecutum eſt ius τῶν νεαρῶν: quo reciſis omnibus ambagibus, in vniuerſum ſtatuit Iuſtinianus, patri matrique pariter deferri ſucceſsionem inteſtatorum ſine liberis decedentium: ſimúlque cum iis admitti fratres ſororéſque ex vtroque parente, eorúmque fratrum filios in locum ſuorum parentum ſucceſſuros. Nec ſanè debebat ſublato agnationis & cognationis diſcrimine manere diſcrimen inter patrem & matrem: iniquúmque fuiſſet, matrem repelli, cùm cognati materni ſanguinis admitterentur. Idque etiam olim ſenſit Theon Sophiſta, qui in ſuis Progymnaſmatibus ita ratiocinatur: εἰ τὸν πρὸς μητρὸς, νόμος κληρονομεῖν καλεῖ, πολὺ πρότερον αὐτὴν τὴν μητέρα καλοίη.

4 L.2. C.de iu.lib. ſubla.
5 L.vlt. C.de Senat. Tertyll.

De Senatuſconſulto Tertylliano,
TIT. III.

LEX duodecim Tabularum ita ſtricto iure vtebatur, & præponebat maſculorum progeniem: & eos qui per fœminini ſexus neceſsitudinem ſibi iunguntur, adeò expellebat, vt ne quidem inter matrem & filiũ filiámve vltrò citróque hæreditatis capiendæ ius daret: niſi quòd Prætores ex proximitate cognatorum eas perſonas ad ſucceſsionem, bonorum poſſeſsione VNDE COGNATI, adcommodata vocabant. Sed hæ Iuris anguſtiæ poſtea emendatæ ſunt. Et primus quidem Diuus Claudius matri ad ſolatium liberorum amiſſorum, legitimam eorum detulit

detulit hæreditatem. Poſteà autem Senatuſconſulto Tertylliano, quod Diui Adriani temporibus factum eſt pleniſsimè de triſti ſucceſsione matri, non etiam auiæ, deferenda cautum eſt: vt mater ingenua trium liberorum ius habens, libertina quatuor, ad bona filiorum filiarúmve admittatur inteſtatò mortuorum, licet in poteſtate parentis ſit: vt ſcilicet cùm alieno iuri ſubiecta eſt, iuſſu eius adeat hæreditatem, cuius iuri ſubiecta eſt. Præferuntur autem matri liberi defuncti, qui ſui ſunt, quíve ſuorum loco ſunt, ſiue primi gradûs, ſiue vlterioris. Sed & filiæ ſuæ mortuæ filius vel filia præponitur ex Conſtitutionibus matri defunctæ, id eſt, auiæ ſuæ. Pater verò vtriuſque, non etiam auus & proauus matri anteponitur, ſcilicet cùm inter eos ſolos de hæreditate agitur. Frater autem conſanguineus tam filii quàm filiæ excludebat matrem: ſoror autem conſanguinea pariter cum matre admittebatur: ſed ſi fuerant frater & ſoror conſanguinei, & mater liberis onerata, frater quidem matrem excludebat, communis autem erat hæreditas ex æquis partibus fratribus & ſororibus.

Sed nos Conſtitutione, quam in Codice noſtro nomine decorato poſuimus, matri ſubueniendum eſſe exiſtimauimus: reſpicientes ad naturam, & puerperium, & periculum, & ſæpe mortē ex hoc caſu matribus illatam: ideóque impium eſſe credidimus, caſum fortuitū in eius admitti detrimentū: ſi enim ingenua ter, vel libertina quater non peperit, immeritò defraudabatur ſucceſsione ſuorū liberorū. quid enim peccauit ſi non plures, ſed paucos peperit? Et dedimus ius legitimum plenū matribus (ſiue ingenuis ſiue libertinis) & ſi non ter enixæ fuerint vel quater, ſed eum tantùm vel eam, qui quæve morte intercepti ſunt, vt ſic vocētur in liberorum ſuorum legitimam ſucceſsionem.

Sed cùm anteà Conſtitutiones iura legitimæ ſucceſsionis perſcrutantes, partim matrem adiuuabant, partim eam prægrauabant, nec in ſolidum eam vocabāt, ſed in quibuſdam caſibus tertiam ei partem abſtrahentes, certis legitimis dabant perſonis, in aliis autem contrarium faciebant: nobis viſum eſt rectà & ſimplici via matrem omnibus perſonis legitimis anteponi, & ſine vlla diminutione filiorum ſuorum ſucceſsionem accipere: excepta fratris & ſororis perſona, ſiue conſanguinei ſint, ſiue ſola cognationis iura habentes: vt quemadmodum eam toti alii ordini legitimo præpoſuimus, ita omnes fratres & ſorores, ſiue legitimi ſint, ſiue non, ad capiendas hæreditates ſimul vocemus: ita tamen, vt ſi quidem ſolæ ſorores adgnatæ vel cognatæ, & mater defuncti vel defunctæ ſuperſint: dimidiam quidem mater, alteram verò dimidiam partem omnes ſorores habeant. Si verò matre ſuperſtite & fratre vel fratribus ſolis, vel etiam cum ſororibus, ſiue legitima, ſiue ſola cognationis iura habentibus, inteſtatus quis vel inteſtata moriatur, in capita diſtribuatur eius hæreditas.

Sed quemadmodum nos matribus proſpeximus, ita eas oportet ſuæ ſoboli conſulere: ſcituris eis, quòd ſi tutóres liberis non petierint, vel in locum remoti vel excuſati intra annum petere neglexerint: ab eorum impuberum morientium ſucceſsione meritò repellentur.

Licet autem vulgò quæſitus ſit filius filiáve, poteſt tamen ad bona eius mater ex Tertylliano Senatuſconſulto admitti.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

V*LTRO Citróque.*)Theophilus hęc verba interpretatur, quaſi nec mater filio, nec filius matri ſuccederet. Inquit enim: ὅτι οὐδὲ μήτηρ τὸν υἱὸν, ἢ τὴν θυγατέρα ἀδιαθέτως τελευτῶντας διεδέχετο, οὐδὲ μὴν ὑπ' αὐτῶν ἐκληρονομεῖτο. Atque ita etiam ſcriptum eſt in fragmentis, quæ nunc edita ſunt Vlpiani titulo. Vide quæ dixi ad XXVIII. cap. XII. Tab. ſub finem. Nam eadem pluribus locis inculcare, quid attinet? Quam viciſsitudinem ἐξ ἀμοιβῆς probat Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtit. 89. ad finem. ¶ *NISI*
1 *L. 2. D. Vnde cogna.* *Quod Pretores.*)Inquit Caius loquens de bonorũ poſſeſsione Vnde cognati: Hac parte Proconſul naturali æquitate motus, omnibus cognatis permittit bonorum poſſeſſionem, quos ſanguinis ratio vocat ad hæreditatem, licet Iure Ciuili deficiant. Itaque etiam vulgò quæſiti liberi matris, & mater talium liberorum, item ipſi fratres inter ſe, ex hac parte bonorum poſſeſsionem petere poſſunt: quia ſunt inuicẽ ſibi cognati. vſqueadeo, vt prægnans quoque manumiſſa, ſi peperit: & is, qui natus eſt, matri, & mater ipſi, & inter ſe quoque, qui naſcuntur, cognati ſint. ¶ *PRIMVS Quidem Diuus Claudius.*)Scribit Suetonius Claudium Cæſarem conſtituiſſe fœminis ius quatuor liberũm: quod ſcilicet ſatis eſſet, vt filiis inteſtatis ſuccederent. Id verò poſtea Senatuſconſulto Tertylliano perfectius eſt conſtitutum: nempe vt ingenuæ mulieri ſatis eſſet ius trium liberorum. ¶ *DIVI Adriani temporibus.*) Annis plus centum poſt Conſtitutionem Claudii. Nam Tyberius Claudius Cæſar cœpit imperare anno Chriſti. 16. Adrianus verò anno. 120. Quòd ad Tertyllũ ſiue Tertullum attinet, vix certò poſſumus definire quis fuerit. Vlpianus meminit cuiuſdã reſcripti Impera-
2 *L. 1. §. 2. D. ad Senat. Tertyll.* toris ſui ad Ouinium Tertullũm. Caſsiodorus meminit Tertulli Cõſulis. Notus eſt etiam Orator ille Tertullus, qui Paulum Apoſtolum accuſat, Act. 24. Nec eſt igno-
3 *L. vlt. C. de curat. fur.* tus Iuriſconſultus Tertullianus, quem Iuſtinianus vocat interpretem Iuris antiqui: traditúrque ſcripſiſſe libros Quæſtionum quatuor, & vnum de Caſtrenſi peculio. Rutilius putat ad huius relationem factum Sanatuſconſultum, de quo hîc agitur. Et addit quoſdam exiſtimare eum eſſe Tertullianum, qui poſtea Chriſtianus factus eſt, multóſque reliquit de religione libros. ¶ *DE Triſti ſucceſsione.*) Alio loco di-
4 *L. vlt. C. de inſti. & ſubſti.* citur luctuoſa hæreditas, quæ parentibus obuenit, turbato ſcilicet mortalitatis ordi-
5 *L. nam & ſi parentib. De inoff. teſtam.* ne: cùm illum, quod communi voto parentum & naturæ tribui debebat, hoc parentes à filiis accipiunt, triſti rerum conuerſione. Vnde eſt illa Hieronymi ad Heliodorum querela de morte Nepotiani: En rerum in nobis ordo mutatus eſt, & in calamitatem noſtram perdidit ſua iura Natura. Atque hinc dictum eſt, huiuſce miſera-
6 *L. ſcripto §. non ſic parentib. D. Vnde libe.* tionis cauſa parentes admitti ad liberorum ſucceſsionem. Nempe (inquit Tullius pro Quintio) æquum eſt, vt ad quem ſummus mœror ex morte alterius venit, ad eundem, ſummum honorem quoque deuenire. Certè Plinius ſecundus in Panegyrico ſcribens Traianum piè remiſiſſe parentibus ſuccedentibus tributum illud Viceſimę, addit rationes, quæ huc trahi poſſunt, inquiens: Ne eodem momento, quo pater eſſe deſiit, hoc quoque amittat, quod fuit. Egregiè Cæſar, quòd lachrymas parentũ vectigales eſſe nõ pateris. Bona filii pater ſine diminutione accipiat: nec ſociũ hæreditatis accipiat, qui non habet luctus. Dignum Imperator manſuetudine tua, minuere orbitatis iniurias, nec pati quenquam filio amiſſo inſuper affici alio dolore. Sic quoque abundè miſera res eſt, Pater filio ſolus hæres. ¶ *NON ETIAM auiæ.*) Nouella Iuſtiniani Conſtitutio 118. pleniſsimè quoque auiæ proſpicit, vt ſcilicet ſuo ordine ſuccedat, hoc eſt, poſt parentes primi gradus. ¶ *VT Mater ingenua.*) Hanc diſtin-
7 *L. 2. D. ad Sen. Tertyll.* ctionem non temerè alibi reperias. Vlpianus confuſè reſpondit, Matrem, ſiue ingenua ſit, ſiue libertina, habere Tertylliani commodum. ¶ *TRIVM Liberorum ius.*) De hoc iure memini nos aliquid ſuprà dixiſſe libro primo, cùm ageretur de Excuſa-
8 *L. filij. D. ad Sen. Tert.* tionibus tutorum. ¶ *LICET In poteſtate.*) Inquit Paulus: Filii mater ex hoc Senatuſconſulto, etiam ſi in aliena poteſtate ſit, ad hæreditatem admittitur. ¶ *PRAE-*
9 *L. 2. §. liberi. D. illo tit.* *FERVNTVR Autem.*)Inquit Vlpianus: Liberi defuncti ſui quidem obſtabunt matri eius,

eius tam virilis ſexus quàm fœminini: tã naturales, quàm adoptiui: matrémq; eius excludent bonorũ poſſeſsione etiã non ſui. Interim autem hîc meminiſſe debemus, ſi quis deceſſerit relicta filia, quã in adoptionem legitimè dederat, relicta & matre: Diuum Pium reſcripſiſſe, ceſſare Senatuſconſultum Tertyllianum, & ſimul matrem 1 *dic. L. 2. §. ſed ſi quis.*
& filiam eſſe admittendas ad bonorum poſſeſsionem Vnde proximi cognati.

¶ *PATER Verò.*) Inquit Vlpianus: Obiicitur matri pater in vtriuſque bonis tam filii quàm filiæ: ſiue hæres, ſiue bonorum poſſeſſor exiſtat. 2 *dic. L. 2. §. obiicitur.* Pater autem tantùm naturalis, non etiam adoptiuus, matri nocet. verius enim eſt, cùm pater eſſe deſierit, à matre eum excludi. Rectè itaque & Modeſtinus reſpondit, Patrem adoptiuum matri 3 *L. patrem. D. illo tit.*
non obeſſe. Cæterum de filiis aliud ſtatutum eſt. Nam ait Paulus, æquiſsimum eſſe 4 *L. æquiſsimũ. D. illo tit.*
omnes filios matri præferri, etiamſi per adoptionem in familia relicti ſint. Sed & nepotem & adoptiuo filio natum matri obſtare ex verbis Senatuſconſulti. ¶ *NON Etiam auus.*) Inquit Vlpianus: Sed neque auus, neque proauus in Tertylliano, matri 5 *dic. L. 2. §. ſed neque.*
nocent, quanuis fiduciam contraxerint. ¶ *MATRI Anteponitur.*) Non quidem ex Senatuſconſulto Tertylliano, ſed iure contractæ fiduciæ in emancipatione. Hîc autẽ 6 *L. 2. C. ad Sen. Tert.*
agi de ſucceſsione filii emancipati conſtat. Nam filiusfa. non habet hæredem, ſed omnia eius bona iure peculii occupantur per eum, in cuius eſt poteſtatẽ. ¶ *SCILICET Cùm inter eos ſolos.*) 7 *L. pater qui caſtrenſe. De caſtren. pec.* Hoc eſt, duntaxat inter defuncti patrem & matrem. Nam ſi accedat auus idémque manumiſſor, omnibus præferetur: patri quidem propter beneficium emancipationis: matri verò, quia ipſa ſit in ea ſpecie, in qua alioqui cedere debeat, nempe ipſi patri: à quo ſemel ſuperata, non poteſt amplius committi auo. Rectè itaque Paulus ait: Si ex filio nepotem auus manumiſerit, iſque patre, auo, & matre 8 *L. æquiſsimum. §. 1. D. ad. Sen. Ter.*
ſuperſtitibus deceſſerit: poteſt quæri, quis potior eſſe debeat: Nam ſi mater excluſerit auum manumiſſorem, qui patri anteponitur, edicto Prætoris inducetur pater defuncti. quo admiſſo deſinet Senatuſconſulto locus eſſe, & rurſus auus vocabitur. Itaque rectius eſt, auo ius ſuum conſeruare, qui & contra ſcriptos hæredes bonorũ poſſeſsionem accipere ſolet. Sed & ſi nepos ab auo manumiſſus dederit ſe arrogandum patri ſuo: reſpondit Vlpianus, Siue manens in poteſtate patris deceſſerit, ſiue manu- 9 *L. 1. §. nepos. D. Si à paren. quis ma. fue.*
miſſus diem ſuum obeat: ſolum admitti auum ad eius ſucceſsionem ex interpretatione edicti: quia perinde defert Prætor bonorum poſſeſsionem, atque ſi ex ſeruitute manumiſſus eſſet. ¶ *FRATER Autem.*) Totum hunc locum apertè explicat Iuſtinianus in Nou. ſua Conſtitut. 22. ſub finem, & ſententiam Senatuſconſulti, de qua hîc agitur, refert his verbis: ἐπειδὴ δὲ ἡ μήτηρ ἐξεκλείετο μὲν ὄντος παιδὸς ἄῤῥενος, ὄντος τοιούτου δόγματος, ὅπερ τερτυλλιάνειον καλοῦσι· θυγατράσι δὲ συνεκαλεῖτο. ¶ *SED Si fuerant.*) Sola ſoror ſociam in ſucceſsione habebat matrem: ſed iuncta fratri, eam ſummouebat: non quidem ſuo iure, ſed fratris cui adhæret, & à quo matrem excludi iam dictum eſt. nec tamen ad eum totus as defertur, ſed portionem æquam habet ſoror. Itaque emolumentum iuris fraterni erat commune ſorori. Nec diſsimile eſt illud alio loco relatum, Quòd ſi quis turpem perſonam inſtituerit, exhæredato vel præterito fratre fratríſque filio: huic fratris filio non competere inofficioſi querelam, vbi ſolus eſſet: at propter ſocietatem ſui patrui, qui frater eſt defuncti, teſtamentúmque vt inofficioſum reſcindere poteſt, ſentiet, reſciſſo ab eo teſtamento, emolumentum alieni iuris, nempe cum patruo ab inteſtato ſucceſſurus. ¶ *MATER Liberis onerata.*) Hoc eſt, ius trium vel quatuor liberorum habens. quo ſi fuiſſet deſtituta, nulla dubitatio erat, eam cum aliis conſanguineis non admitti, quæ nec ſola fuiſſet admiſſa.

¶ *SED Nos Conſtitutione.*) Extat hæc Iuſtiniani Cõſtitutio in eius Codice, his ver- 1 *L. 2. C. de iure libe.*
bis: Illam iniuriam, quæ contra matrem defuncti vel defunctæ præteritis fiebat temporibus, pro iuſtitiæ ratione amputamus, & legitima iura, quæ ex Tertylliano Senatuſconſulto ei præſtantur, omni modo eam habere ſancimus, licet tres liberos ingenua, vel libertina quatuor minimè pepererit. Hîc ergo primũ Iuſtinianus tollit veterẽ Claudii Cæſaris Conſtitutionẽ, itémque Senatuſconſultũ de numero liberorũ. Quod verò attinet ad correctionem aliarũ partium, de quibus proximè dictũ eſt, ſuo deinde ordine eã refert. ¶ *RESPICIENTES Ad naturã, & puerperiũ & periculũ.*) Iuſtinianus ſemper admodum miſertus eſt fœminini ſexus. Et quis (inquit) mulierum non 2 *L. vlti. C. qui pot. in pigno.*
miſereatur, propter partus periculum, & liberorum procreationẽ? Quinimo hoc nomine matrem patri præfert, illíque quàm huic, plus à filiis deberi ſcribit. Sic enim ait

in Nouella ſua Conſtitut.162.ad finem: δεῖ μητέρα πλείστης ἀξιοῦσθαι σπουδῆς, τίκτε ὠδίνασαν, καὶ τεκοῦσαν, καὶ θρέψασαν, παρὰ τὸν δι' ἡδονῆς πάρεργον τὴν τοῦ παιδὸς ποιησάμενον γένεσιν. Idq́ue etiam olim reſponſum fuiſſe ab Iphicrate Athenienſi, memoriæ proditum eſt.

¶ *ET Sæpe mortem*) Huius rei triſtia exempla quotidiana ſunt. Quòd ſi quando patres quoque ipſos in procreanda ſobole mortuos legimus, vt Plinius refert Corneliũ Gallum Prætorium, & T. Ætherium Equitem Romanum, in venere mortuos: id fortaſſe magis imputandũ eſt eorũ libidini & ſalacitati, quàm honeſto prolis deſiderio.

¶ *SED Cùm antea Constitutiones.*) Nõ extant in Iuſtiniani Codice hæ Conſtitutiones, ſed in Codice Theodoſiano: cuius lib.5. titulo primo, refertur quædam Conſtantini Conſtitutio, qua matri ius trium liberorum non habenti non niſi vnus triens datur, reliquo beſſe relicto defuncti patruo, eiúſve filio: ſed ius liberorum habẽti bes datur, patruo verò eiúſve filio triens. ac mirum eſt Conſtantinum hîc tantopere deſideraſſe ius liberorũ, qui aliquãdo noluit tantopere id haberi in precio. Cùm enim quædam vetuſtæ leges arcerent à parentum ſucceſsione mulieres, quæ liberos non habebant, iudicauit admodũ iniquas eſſe leges: eáſque etiam ſuſtulit. Sic enim in eius vita ſcribit Euſebius: τὰς ἄπαιδας παλαιοὶ νόμοι στερίσκουσι τῶν γονίμων διαδοχῆς ἐπιτιμῶντες, καὶ ἦν οὗτος κατὰ τῶν ἀτέκνων ἀπηνὴς νόμων ὥσπερεὶ πεπλημμεληκότας αὐτοὺς ζημίαις κολάζων. λύσας δὴ συγχωρεῖ κληρονομεῖν τοὺς προσήκοντας. τοῦτο βασιλεὺς ὑπὲρ τὸ ὅσιον μεθήρμοζε, τοὺς κατὰ γνώμην πλημμελοῦντας εἰπὼν, τῇ προσηκούσῃ δεῖν σωφρονίζεσθαι κολάσει· ἄπαιδας δὲ πολλοὺς ἡ φύσις ἀνέδειξεν &c. & paulo pòſt, τοὺς δὲ ὑπ' ἀσθενείας φύσεως, παίδων ἐπιθυμίας στερουμένους, ἐλεεῖσθαι, ἀλλ' οὐ τιμωρεῖσθαι προσήκει.

1 *L. vlt. C. ad Sen. Tertyll.* ¶ *NOBIS Visum eſt.*) Extat hac de re Conſtitutio Iuſtiniani: quæ etiã apertè patruũ eiúſve filium matri poſtponit, vt ea ſuperſtite prorſus ſummoueatur. & quod attinet ad hæreditatem in capita diuidendam inter matrem, fratres, ſimúlque ſorores: id confirmat in Nouella ſua Conſtitut. 22. ſub finem. Sic enim de matre loquitur: ἡμεῖς οὖν ἐπιζητοῦντες τὸ τῶν παίδων δίκαιον, ἀλλ' αὐτόθεν αὐτῇ νόμιμα δίκαια δόντες, ἐκκαλέσαμεν καὶ μετὰ τῶν ἀρρένων ἀδελφῶν τοῦ τελευτήσαντος κατὰ τοῦτο, καθ' ὅσον ἀριθμητοὶ παῖδές εἰσιν: ὥστε καὶ αὐτὴν μοῖραν ἔχειν τοιαύτην, ὅσην ἕκαστος τῶν ἀδελφῶν· καὶ ἡ ἀναμὶξ ἄρρενές τε καὶ θήλειαι καθεστήκοιεν, πάντως τοῦτο διατυπώσαντες. Ego verba Nouellarum Conſtitutionũ eo diligẽtius deſcribo, quo minus obuia ſunt, aut vulgò nota, cùm tamen nõ rarò multa & breuius & apertius & certius explicent. Atque vtinam inſtructa literis iuuentus Græcanicam illam iuriſprudentiam non ſatis prudenter hactenus neglectam, ſedulò coleret & excuteret. ¶ *OMNIBVS Perſonis legitimis*) Hoc eſt, cognatis, atque adeò ipſi patri, ſaltem vbi is iure patriæ poteſtatis vſumfr. habet. Tum enim mater portionis ſuæ legitimæ certam habet proprietatem. Alioqui vſumfr. ſemiſsis ſolùm habẽt pater & mater

2 *L. vlt. C. ad Sen. Tertyl.* æquo iure. Sed hodie per Nouellam Conſtitut.118. parentes cum fratribus ſororibúſque æqualiter ſuccedunt. ¶ *EXCEPTA Fratris vel ſororis perſona.*) Nos prætereà ex nouo iure poſſumus huic exceptioni adiicere, & fratrum filios, quos cum parentibus fratribúſque defuncti admitti ſanxit Nouella Iuſtiniani Conſtit. 127. Verùm hîc annotare ſubit, temerè & perperã id ipſum neſcio quo modo eſſe aſſutũ Nouellæ Conſtitutioni 118. cùm tamen in ea Iuſtinianus id apertè denegaſſet fratrum filiis. quod & ipſe fatetur in illa Conſtit.127. vbi id corrigit. Ac ne dubitemus de ea poſteriori Conſtitutione 127. quòd deſideretur adhuc in Græco exẽplari, facit Harmenopulus, qui eius ſententiam, iis quibus ſcripta fuit, verbis bona fide refert, lib.5. iuris ἐπιτομῶν, titulo octauo. Nec ſanè poteſt omnino noua videri huius rei ratio. Nam ſi veteres Cõſtitutiones cum matre etiã admittebant filios patrui, cur non admittant & fratrum filios?

¶ *SIVE Conſanguinei.*) Hæc cum parentibus ſuccedendi facultas omnibus omnino fratrib⁹ promiſcuè tributa, poſtea eſt à Iuſtiniano ſublata. Eos enim ſolos fratres vel ſorores cum parentibus admitti ſanxit, qui eſſent ex vtroque parẽte cõiuncti defuncto, hoc eſt, & conſanguinei, & ſimul vterini. Sic enim loquitur in Nouella ſua Conſtitu.118. εἰ μετὰ τῶν ἀνιόντων εὑρεθῶσιν οἱ ἀδελφοὶ ἐξ ἑκατέρων γονέων συναπτόμενοι τῷ τελευτήσαντι, μετὰ τῶν ἐγγυτέρων τῷ βαθμῷ ἀνιόντων κληθήσονται. Tãtique fecit Iuſtinianus eiuſmodi duplicẽ cõiunctionẽ, vt etiã eius nomine fratrẽ fratri præpoſuerit: imò & filios fratris germani, fratri conſanguineo tantùm vel vterino. ¶ *ITA Tamen.*) Hoc diſcrimen

3 *dic. L. vlt.* fatetur Iuſtinianus in ſua Conſtitutione petitum eſſe ex veteribus Legibus. In Nou. verò ſua Cõſtit.22. id tribuit Senatuſconſulto Tertylliano: quod neſcio an poſsit aliunde probari. Sed vtvt ſit, illud certũ eſt, hanc exceptionẽ à Iuſtiniano ſemel probatã,

&

& hoc rurſus loco repetitam, poſteà ab eodem ſublatam eſſe: vt non plus tribueretur matri cum ſororibus ſolis ſuccedēti, atque cum fratribus. Verba Iuſtiniani ſunt hæc, ὥσπερ ἐπειδὴ μὴ πρότερον ἐπανωρθώσαμεν, νῦν ἄγομεν καὶ τὴν προσήκουσαν διόρθωσιν, καὶ τοῦτο τοῦ θέματος καλοῦντες μητέρα πρὸς ἀναλογίαν τῶν παίδων, ὥστε ὅσον ἑκάστη τῶν θυγατέρων ἔχει, τοσοῦτον καὶ αὐτὴν κομίζεσθαι, καὶ τοῦ παντὸς θέματος εἰς τοῦτο φερομένου, εἰ τῇ τοῦ ἀνδρὸς μοίρᾳ (τοῦτο δὴ τὸ τοῦ νόμου) καὶ ἡ μήτηρ ἀφικνείσθω, εἴτε μόνοι καθεστήκοιεν ἄρρενες, εἴτε μόναι θήλειαι, εἴτε καὶ ἀναμὶξ ἑκατέρα γονή. Eadem Conſtitutione Iuſtinianus ſancit, matrem, quæ ſecundo nubit, portionis ſuæ, quam in filii inteſtati hæreditate nanciſcitur cum fratribus fratrúmque filiis ſuccedens, perdere proprietatem, ſolúmque retinere vſumfru. ¶ *ET Fratre.*) Ergo huius acceſsio poteſt iuuare ſororem: vt quæ cum alia ſorore ſuccedens non niſi quadrantem erat habitura, cùm fratre habet trientem. Nec nouum eſt, vt quis ex ſocietate alterius conſequatur, quod alioqui habiturus non erat. huiúſque rei tria hoc 1 titulo exempla propoſita ſunt. Et ne miremur olim ex alterius acceſsione & ſocietate mutatam rationem ſucceſsionis: hodie adhuc ex Nouella Conſtitut. 118. idem deprehendas. Nam ſi ſoli ſint parentes, ſic diuidimus hæreditatem, vt materni ſemiſſem, paterni alterum ſemiſſem habeant, nec numerentur capita. Sed vbi cum parentibus frater eſt vel ſoror: iam hæreditas æqualiter in capita diuiditur.

¶ *ITA Eas oportet*) Nempe matres. Quod & ad auias extēſum eſt: vt ſi nepotibus non petierint tutores, indignę iudicentur eorū ſucceſsiōne. Idque in vniuerſum con- 2 ſtitutū fuit à Theodoſio & Valēnt. de iis omnibus, qui pupilli ſucceſsionem legitimam ſperant. Liberti quoque, vt idem curarent, veteres voluere: & ſi id facere con- 3 tempſiſſent, cōſtituerunt, à Præſide puniendos eſſe. ¶ *SVAE Soboli conſulere.*) Ergo 4 & ſi ei conſuleret non petendo tutorem, excuſabūtur: veluti ſi id faciat, vt ad tempus aliquod retundat differátque vim & impetum ingruentium creditorū, qui aduerſus indefenſum pupillum non poſſunt agere. Rectè itaque Vlpianus, Ergo (inquit) ſi ma- 5 ter ei, qui ſoluendo non erat, non petierit tutorem: puto ignoſcendū. Conſuluit enim ei, vt minus inquietetur, quaſi indefenſus. Cúmque amplum legatum ſub hac conditione eſſet pupillo relictum, Si tutores non habuerit, & propterea ei mater non petit: putauit idem Vlpian. Conſtitutionem ceſſare, & pœnam, ſi damnum minus ſit cumulo legati. ¶ *TVTORES.*) Vel curatores, ſi quando iis opus habuerint impu- 6 beres. Tutores autē intelligimus, idoneos. Quod alibi diſertè expreſſum eſt: hîc au- 7 tem omiſſū, quia ſemper id nihilominus ſatis intelligatur. Ergo (inquit Modeſtinus) mater expellitur legitima filii hæreditate, cui non petiit tutorem, vel ſtudio malum 8 petiit, vel eo, quem bona fide petierat, dimiſſo aliū non petiit. ¶ *LIBERIS.*) Vel etiam naturalibus tantū nec legitimis: quorum ſucceſsioné legitimā matribus deberi 9 paulo pòſt docet Iuſtinianus: ſed nos matrem dicimus indignam, quæ ſoboli ſuæ nō conſuluit: nec vllam hîc ferimus ignorantiam iuris: nam nec id ignorari patitur ſti- 1 mulus naturalis pietatis, καὶ τῆς στοργῆς. Idq; diſertè reſcriptum eſt à Zenōne. ¶ *NON* 2 *Petierint.*) Vel petitos datóſque tutores non compulerint ſeſe immiſcere tutelæ. Ita enim plenum officium à matre deſideramus, inquit Vlpianus, vt nihil videatur egiſſe petendo, niſi curarit, vt ii, quos petierit, adminiſtrationem ſuſpiciant. ¶ *VEL In locum remoti.*) Suſpectum autem remouere, aut deferre, nō tenetur mulier. Sic enim reſpondit Triphonius: Quæ ſuſpectum tutorem non fecit, nec verbis, nec ſententia Con- 3 ſtitutionis in pœnam incidit: quia eiuſmodi facta diiudicare & æſtimare, virilis animi eſt: & poteſt etiam delicta ignorare mater. ¶ *VEL Excuſati.*) Vel etiam defuncti. Nam quanuis hîc verba deficiant, ſententiam tamen Conſtitutionis locum habere tradidit Vlpianus. ¶ *INTRA Annum.*) In epiſtola Seueri eſt, CONFESTIM. Id- 4 que interpretatur Vlpianus ſic accipiendum, vbi primùm Prætoris copiam habuit 5 huic rei ſe dantis: niſi fortè infirmitate impedita eſt, vel alia magna cauſa, quæ etiam 6 mādare eam ad petendos tutores impediret: ita tamen vt nullo modo annale tēpus excederet. Si autem mortalitate filii pręuenta eſt, nihil matri imputetur. Hæc Vlpianus. Certè Impp. Diocletianus & Maximianus excuſarunt matrem, cuius procurator ad petendum pupillo tutorem, à latronibus interfectus, neceſſariò remoratus eſt petitio- 7 nem. ¶ *IMPVBERVM Morientium.*) Ergo filii pubertate ceſſat huius pœnæ metus & periculum. Quod & Imperator Conſtantius reſcripſit, docens, Matres quæ 8 puberes amiſerunt filios, licet impuberibus iis tutores non petierint, tamen ab eorum

- 1 *L. cum vnus. De bon. aut. iud. poß.*
- 2 *L. 2. § & quid. D. ad Senat. Tertyll.*
- 3 *L. ſciant. C de legi. hær.*
- 4 *L. 2. §. ſunt autem. D. qui petant tut.*
- 5 *dic. L. 2. §. ergo etiam.*
- 6 *dic. L. 2. § tractari.*
- 7 *dic. L. 2. §. quid ſi curatores. & L. 1. D. qui pet. tut.*
- 8 *L. 2. §. ſi mater. L. 3. D. qui pet. tuto.*
- 9 *L. vt gradatim. §. 1. De mune. & hon.*
- 1 *L. 2. §. ſunt autem. D. qui pet. tuto.*
- 2 *L. vlt. C. qui pet. tut.*
- 3 *L. vlt. D. qui pet. tuto.*
- 4 *L. 2. §. quid ſi deceſſerint. D ad Sen. Tertyll.*
- 5 *L. 3. D. qui pet. tut.*
- 6 *dic. L. 2. §. confeſtim.*
- 7 *L. cum à matribus. C. qui pet tutor.*
- 8 *L. matres. C. ad Senat. Tertyll.*

ſucceſsione non excludi. ¶ *SVCCESSIONE.*) Legitima. Nam de ea hîc agitur. Sed & repelli matrem à ſucceſsione ex iure pupillaris ſubſtitutionis, certum eſt. Cæterum non repellitur hoc nomine etiam à fideicommiſſo, ne vniuerſali quidẽm: quia tum potius ſuccedatur ipſi teſtatori pâtri.

1 *L. omnẽ. C ad ſen. Tert. L. ſciãt. C. de legit. hær.*
2 *L. vlt. § ſi verò marit°. D. qui pet. tut.*
3 *L. cohæredi. § cum filia. De vulg. & pupil.*
4 *L. ſi ſpurius. D. vnde cogna.*

¶ *LICET AVTEM.*) Inquit Vlpianus: Si ſpurius inteſtatus deceſſerit: iure conſanguinitatis aut agnationis hæreditas eius ad nullum pertinet: quia conſanguinitatis, itémque agnationis iura à patre oriuntur. Proximitatis verò nomine mater eius, aut frater eadem matre natus, bonorum poſſeſsionem eius ex edicto petere poteſt.

De Senatuſconſulto Orphitiano, TIT. IIII.

PER contrarium autem liberi ad bona matrum inteſtatarum admittuntur ex Senatuſconſulto Orphitiano, quod Orphitio & Rufo Conſulibus effectum eſt, Diui Marci temporibus: & data eſt tam filio, quàm filiæ legitima hæreditas, etiã ſi alieno iuri ſubiecti ſint: & præferuntur conſanguineis & agnatis defunctæ matris. Sed cùm ex hoc Senatuſconſulto nepotes & neptes ad auiæ ſucceſſionẽ legitimo iure non vocarentur: poſteà hoc Conſtitutionibus Principalibus emendatum eſt, vt ad ſimilitudinem filiorum, filiarúmque, & nepotes & neptes vocentur.

Sciendum autem eſt huiuſmodi ſucceſsiones, quæ ex Tertylliano & Orphitiano Senatuſconſultis deferuntur, capitis deminutione non perimi, propter illam regulam, qua nouæ hæreditates legitimæ, capitis diminutione non pereunt: ſed illæ ſolæ, quæ ex lege duodecim Tabularum deferuntur.

Nouiſsimè ſciendum eſt etiam illos liberos, qui vulgò quæſiti ſunt, ad matris hæreditatem ex hoc Senatuſconſulto admitti.

Si ex pluribus legitimis hæredibus, quidam omiſerint hæreditatem, vel morte, vel alia cauſa impediti fuerint, quo minus adeant: reliquis, qui adierint, adcreſcit illorum portio: & licet antè deceſſerint, ad hæredes tamen eorum pertinet.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

5 *L. 1. D. ad Senat. Tertyll. & Orphit.*

PER *Contrarium autem.*) Inquit Vlpianus: Siue ingenua, ſiue libertina mater eſt, admitti poſſunt liberi ad hæreditatem eius ex Senatuſconſulto Orphitiano.

¶ *QVOD Orphitio & Rufo Coss.*) Imperantibus, ſcilicet M. Ælio patre, & Antonino filio, circa Chriſti annum 180. Meminit etiam Lampridius in Commodo horum Conſulũ Orphitii & Rufi. Fuit autẽ apud Romanos nobilis Orphitiorũ familia. Celebratur Seruius Cornelius Orphitius ſub Claudio Cæſare: & Pactius Orphitius Primipilus. Celebrat & Suetonius quendam Saluidienum Orphitium. Sed longo poſt hos omnes interuallo fuit hic noſter Orphitius: cuius Conſulatu tempora huius Senatuſconſulti deſignata ſunt, vt intelligeremus quanto tempore prius matri tributum erat, quod filio poſteà conceſſum eſt. ¶ *LEGITIMA Hæreditas.*) Olim autem non niſi Prætoria dabatur, cùm ſcilicet filius poſt agnatos omnes vocabatur inter cognatos. Vnde & in Senatuſconſulto Orphitiano dictũ eſt: Si nemo filiorũ, corúmve, quibus ſimul legitima hæreditas defertur, volet ad ſe eã hæreditatẽ pertinere, ius

6 *L. 1. § ſi nemo. D. ad Senat. Tertyll.*

antiquum

antiquum eſto. Quod ideo dici admonet Vlpianus, vt quádiu vel vnus filius vult legitimam hæreditatem ad ſe pertinere, ius vetus locum non habeat. ¶ *ETIAM Si alieno iuri ſubiecti ſint.*) Inquit Caius: Sacratiſsimi Principis noſtri Oratione cauetur, 1 *L. vlt. D. ad Sen. Tert.*
vt matris inteſtatæ hæreditas ad liberos, tametſi in aliena poteſtate ſint, pertineat. Quemnam hîc ſuum principem intelligat vix certò poſſum affirmare: quanquam nó ignorem Capitolinum ſcripſiſſe M. Antonium Philoſophum, qui Caii ætatem proximè eſt ſecutus, leges quaſdam tuliſſe de bonis maternis: ſed quænam eæ voluerint, & quid ſibi voluerint n uſquam proditum eſt. Verùm Senatuſconſulto ſaltem Orphitiano expreſſum fuit, quod Caius principi ſuo acceptum ferre videtur.
Rectè itaque reſponſum eſt, Patrem qui nomine ſui filiifa. accuſat inofficioſum ma- 2 *L. filius. De inoff. teſta.*
tris teſtamentum, parare alteri victoriam: quia non tam ſibi vincat, quàm filio. Sed
ſcrupulum Vlpianus iniicit[3]: qui cùm tradidiſſet filiumfa. non poſſe delatam hæredi- 3 *L. qui in aliena. De acqui. hær.*
tatem niſi iubente patre adire, ne æri alieno inuitus obligetur pater, quòd ei nempe quæreretur adita hæreditas cum ſuo onere: & ſubieciſſet, in bonorum tamen poſſeſſione placuiſſe, ratam eam haberi poſſe, quam citra voluntatem agnouit is, qui poteſtati ſubiectus eſt. adiecit, Sed & ſi legitima hæreditas matris filio delata ſit ex Senatuſconſulto Orphitiano, idem eſſe probandum. Vulgò id accipiũt quaſi dictum eſſet idem eſſe probandum, quod de alia quauis hæreditate delata placuit, vt ſine iuſſu patris adiri non poſſit: perinde atque eadem erat ratio hæreditatis maternæ, & hæc æquè patri acquireretur, & per conſequens æri alieno eum obligaret. Sed quid ſi potius intelligamus idem eſſe probandum, quod proximè dictum erat de bonorũ poſſeſſione, quæ non ita pendet à iuſſu patris? Atqui quod de bonis maternis dicitur, vt filiofa. potius quàm eius patri acquirantur, ſolet Conſtantino tanquam authori primo acceptum ferri, qui tamen multis poſt Caii ætatem & Orphitium annis fuit. Verùm ideo fit, quòd rem hanc totam quæ vel obſcurius antea tradita erat, vel in controuerſiam reuocata ſic explicuit atque definiit, vt omnibus apertum eſſet & certum, maternæ hæreditatis proprietatem filiofa. acquiri, patri verò ſolùm vſumfructum[4]. 4 *L. 1. C. de bon. mat.*
¶ *PRAEFERVNTVR Conſanguineis.*) Nempe fratribus. quod & diſertè addidit Theophilus, qui hunc locum vertit, προτιμῶνται ϗ τῶν ὁμαιμόνων αὐτοῖς ἀδελφῶν.
De conſanguineis extat reſcriptum Imp. Alexandri, his verbis: Si inteſtatæ muli- 5 *L. 1. C. ad Sen. Orphi.*
eri conſanguinei exiſtant, & mater & filia: ad ſolam filiam ex Senatuſconſulto Orphitiano hæreditas pertinet.

¶ *SCIENDVM EST Autem.*) Inquit Vlpianus[6], Capitis minutio ſaluo ſtatu 6 *L. 1. §. capitis. D. ad Sen. Tertyll.*
contingens, liberis nihil nocet ad legitimam hæreditatem. Nam vetus ſola hæreditas, quæ ex Lege duodecim Tabularum defertur, capitis diminutione perimitur: nouæ, vel ex Lege, vel Senatuſconſulto delatę, nó perimuntur capitis diminutione. Proinde ſiue quis ante delatam, ſiue poſt delatam, capite minuatur: ad legitimam hæreditatem admittetur: niſi magna capitis diminutio interueniat, quæ vel ciuitatem adimat, vtputa ſi deportetur. Hæc Vlpianus. Porrò autem hæreditatem hîc intelligimus ius adipiſcendæ hæreditatis. Cæterum ſi hæreditas ipſa omnino delata, adita acquiſitáve eſſet, ne veteri quidem iure duodecim Tabularum, perimeretur propter ſequenté
capitis diminutioné, veluti emancipationem. ¶ *PROPTER illam regulam.*) Ge- 7 *L. vlt. D. vnde libe.*
neralis & vetus eſt quædá regula, Legitimam hæreditatem capitis diminutione etiam
minima perire[8]. Altera, quæ hîc traditur, eius veluti exceptio eſt: nempe, id locum non 8 *L. tutelas. §. 1. De capi. dimi.*
habere in nouis hæreditatibus. Et aperta eſt diſcriminis ratio, quòd vetus illa Lex duodecim Tabularum legitimam ſucceſsionem deferebat nominatim filiisfa. vel
agnatis: qui eſſe deſinunt familia mutatá. At nouæ Leges ſucceſsionem deferunt nó 9 *dec. 1. 1.*
eiuſmodi ciuilibus, ſed magis naturalibus verbis: veluti filio, matri, fratri: nullámque vel faciunt mentionem, vel habent rationem patriæ poteſtatis, aut eiuſmodi ciuilis qualitatis, ſed naturæ tantúm. Cęterum vbi nouæ Leges nominatim reuocarent illud vetus ius agnationis, & eo nomine, hoc eſt, ciuili agnationis titulo deferrent ſucceſsionem: æquè perirent hæ nouæ hæreditates minima capitis diminutione, atque olim veteres. ¶ *NOVAE Hæreditates.*) Quę poſt legem duodecim Tabularum nouo aliquo iure deferũtur magis naturalibus, quàm ciuilibus verbis. nam ab iis potiſsimũ tota huius rei ratio pendet. Rectè itaque Paulus ait: Ex nouis Legibus hæredi- 1 *L. tutelas. §. ex nouis. De capi. diminu.*
tates plerunque deferuntur, vt perſonę naturaliter deſignẽtur, vt ecce deferũt hæredi-

tatem Senatuſconſulta matri & filio. Quod autem hîc de hæreditatibus dicitur,
1 dic. L. tutelas. etiam ad tutelas pertinet.
2 L.1.§.ſed & vulgo. D. ad Sen. Tertyl. ¶ *NOVISSIME Sciendum.*) inquit Vlpianus: Sed & vulgò quæſiti admittentur
ad matris legitimam hæreditatem, atque id quidem quodammodo dependet ex ſu-
periori regula, qua traditum eſt, magis hîc ſpectari naturam, quàm ciuilem rationem.
¶ *VVLGO Quæſiti.*) Idem & ſi ex certa concubina ſuſcepti ſint. Nam & ii cum
3 L. pen. §. vlt. C. ad Sen. Orphit. legitimis liberis ad materna bona perueniunt. Imò & patri aliquando ſuccedunt. Sal-
tem enim non ſuperſtitibus legitimis liberis, ex eius hæreditate conſequuntur vnum
ſextantem. At nullo modo poſſunt vulgò quæſiti ſuccedere patri, cùm incertum pa-
4 dic. L. pen. trem habeant. ¶ *MATRIS.*) Iuſtinianus alibi excipit illuſtrem mulierem: quæ ſi
iuſtos habet liberos, nihil ex eius hæreditate poteſt conſequi ſpuria ſoboles.

¶ *SI EX Pluribus.*) Hæc appendix non huius modò tituli eſt, ſed pertinet ad to-
tum ſuperiorem tractatum Succeſsionis legitimæ, in qua locus eſt iuri accreſcendi.
Nec nouum eſſe huiuſmodi appendicum exemplum, in his Inſtitutionibus alibi an-
5 §. vlt. ſupr. de Attiliano. notauimus. Quanquam nec omnino alienus videatur hic locus à Senatuſconſulto
Orphitiano. Nam & in eo nominatim cautum fuit, vt ius antiquum duodecim Tabu
larum tum demum locum habeat, vbi nemo filiorum ſuccedit. Itaque (inquit Vlpia-
6 L.1.§. ſi nemo. D. ad Sen. Tertyll. nus) ſi ex duobus alter adierit, alter repudiauerit hæreditatē: illi portio accreſcet. Sed
tamen conſtat generalem eſſe regulam huius loci: qui ſanè omnino deſcriptus vide-
7 L. ſi ex pluribus. De ſuis & legit. tur ex quodam reſponſo Martiani, cuius verba ſunt hæc, Si ex pluribus legitimis hæ-
redibus quidam omiſerint adire hæreditatem, vel morte, vel qua alia ratione impediti
fuerint quo minus adeant: reliquis, qui adierint, accreſcit illorum portio: & licet deceſ
ſerint, antequam accreſceret, hoc ius ad eorum pertinet hæredes. Alia cauſa eſt in-
ſtituti hæredis, & cohæredis ſubſtituti. Huic enim viuo defertur ex ſubſtitutione
hæreditas: non etiam, ſi deceſſerit, hæredem eius ſequitur. hactenus Martianus. Nec
obſcura eſt diſcriminis ratio, ex eo ipſo, quod is poſtremo loco adiecit: hîc verò à
Iuſtiniano prætermiſſum eſt: nempe quòd ſubſtitutio omnino cohæreat perſonæ
eius, qui ſubſtitutus eſt: ius verò accreſcendi magis pertineat ad ipſam hæreditatem,
magíſque ſpectet eam hæreditatis portionem, cui pars altera deficiens accreſcit, quàm
perſonam eius, qui hanc portionem acquirit. cuius rei euidens argumētum eſt. Quòd
ſi duorum hæredum alter ex fideicommiſſo ſuam portionem Titio reſtituerit, alter
cohæres ſuam repudiet: accreſcat portio repudiata non illi alteri cohæredi, qui præter
nomen ex hæreditate nihil habet poſt reſtitutionem, ſed ipſi fideicommiſſario, cui al-
8 L. ſi totā. De acqui. ha. tera hæreditatis portio data eſt. ¶ *LEGITIMIS.*) Hoc eſt, ab inteſtato ſuc-
cedentibus Iure Ciuili. Nam de iis propriè hîc agitur. Habet autem locum ius ac-
creſcendi & inter plures hæredes teſtamento inſtitutos. Sed de iis ſuo loco dictum
9 §. cum igitur. infr. de bon. poſſeſ. eſt. Habet & inter hæredes Honorarios, ſed paulo pòſt ſuo loco id tractabitur.
¶ *HAEREDIBVS.*) Eſt & inter legatarios ius accreſcendi, de quo ſuo quo-
que loco diſſeruimus. Sed notandum eſt diſcrimen, quòd iis tantùm volentibus ac-
1 L. ſi ſeruus cōmunis ab extero. De acqui. har. L. vnica. §. vbi autem. C. de cadu. tollen. creſcat: hæredibus verò etiam inuitis. Nempe quia in legatis nullum eſt periculum,
vt quis pro parte teſtatus deceſsiſſe videatur, etiam ſi pars legatorum deficiens nulli
accreſcat. ¶ *VEL ALIA Cauſa.*) Alia tamen quàm pœnali. Nam ſi quis vt indi-
gnus, iure prohibeatur, quo minus adeat: eius portio non cohæredi accreſcit, ſed fiſco
defertur. ¶ *IMPEDITI.*) Omnino ſcilicet, ipſóque iure. Cæterum ſi tantùm ope
exceptionis, vel ſpeciali aliquo beneficio, veluti reſtitutionis, pars vnius deficiat: non
2 L. ſi minor. De acq. har. habet eandem vim ius accreſcendi: quia non accreſcet ea portio alteri inuito. ¶ *RE-
LIQVIS Qui adierint.*) Suam ſcilicet portionem: qua repudiata nihil haberent, cui a-
liud poſſet accreſcere. Et adierint quidem iure eodem, quo aditurus erat alter, cuius
nunc deficit portio. Nam inter eos, qui diuerſo iure ſuccedunt, non eſt locus iuri ac-
3 L. ſed cum patrono. De bon. poſſeſ. creſcendi. Vnde hæredis ſcripti portio deficiens non accreſceret dodranti patroni.
Porrò nec ſatis eſt rectè adiiſſe, niſi etiam tollas obicem ſubſtitutionis, hoc eſt, vt is, cu
4 L. vnica. §. his itaque. C. de caduc. tollen. ius deficit portio, nullum reliquerit ſubſtitutū. Alioqui ſubſtitutioni cedit ius accreſ-
cendi, ſicut e diuerſo iuri accreſcendi, cedit ſucceſſoriū edictum. ¶ *ADCRESCIT.*)
5 L. ſi ex pluribus. De ſuis & legit. pro ea ſcilicet parte, qua hæredes ſunt. ¶ *ET LICET Antè deceſſerint.*) Apud Mar-
tianum eſt, licet deceſſerint antequā accreſceret. Sed tamen oportet prius ſemel adiiſſe
6 L. ſi ſolus. De acqui. ha. ſuam portionem: cui altera deficiens ipſo iure accreſcet. nec opus erit noua aditióne.

¶ *PER-*

¶ *PERTINET.*) Nempe hoc ius (inquit Martianus) ſcilicet accreſcēdi: eiúſque iuris emolumentum. Aliam autem cauſam eſſe inſtituti hæredis & cohæredis ſubſtituti, ſubiicit idem Martianus: ſed nos eum articulum iam ſuprà explicuimus.

De Succeſsione Cognatorum, Tit. V.

POST ſuos hæredes, eóſque quos inter ſuos hæredes Prætor & Conſtitutiones vocant, & poſt legitimos (quo numero ſunt adgnati, & hi quos in locum adgnatorū tam ſupradicta Senatuſconſulta, quàm noſtra erexit Conſtitutio) proximos cognatos Prætor vocat, qua parte, naturalis cognatio ſpectatur. Nam adgnati capite deminuti, quíque ex his progeniti ſunt, ex Lege duodecim Tabularum inter legitimos non habentur, ſed à Prætore tertio ordine vocantur: exceptis ſolis tantummodo fratre & ſorore emancipatis, non etiam liberis eorum, quos Lex Anaſtaſiana cum fratribus integri iuris conſtitutis, vocat quidem ad legitimam fratris hæreditatem, ſiue ſororis: non æquis tamen partibus, ſed cum aliqua deminutione, quam facilè eſt ex ipſius Conſtitutionis verbis colligere. Aliis verò adgnatis inferioris gradus, licet capitis deminutionem paſsi non ſunt, tamen anteponit eos, & proculdubiò cognatis. Eos etiam qui per fœminini ſexus perſonas ex tranſuerſo cognatione iunguntur, tertio gradu proximitatis nomine Prætor ad ſucceſsionem vocat. Liberi quoque qui in adoptiua familia ſunt, ad naturalium parentum hæreditatem hoc eodem gradu vocantur.

Vulgò quæſitos, nullos habere adgnatos, manifeſtū eſt: cùm adgnatio à patre ſit, cognatio à matre: hi autem nullū patrem habere intelligantur. Eadē ratione ne inter ſe quidem poſſunt videri conſanguinei eſſe: quia cōſanguinitatis ius, ſpecies eſt adgnationis. Tantū ergo cognati ſunt ſibi, ſicut & matri cognati ſunt. Itaque omnibus iſtis ex ea parte competit bonorum poſſeſsio, qua proximitatis nomine cognati vocantur.

Hoc loco & illud neceſſariò admonendi ſumus: adgnationis quidem iure admitti aliquem ad hæreditatem, & ſi decimo gradu ſit: ſiue de Lege duodecim Tabularum quæramus, ſiue de edicto, quo Prætor legitimis hæredibus daturum ſe bonorum poſſeſsionem pollicetur. Proximitatis verò nomine iis ſolis Prætor promittit bonorum poſſeſsionem, qui vſque ad ſextum gradum cognationis ſunt, & ex ſeptimo, ſobrino ſobrináve nati natæve.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

PRAETOR *Vocat.*) Vlpianus loquens de bonorum poſſeſsione Vnde cognati, ait: Hæc bonorum poſſeſsio nudam habet Prætoris indulgentiam, neque ex Iure Ciuili originem habet. Nam eos inuitat ad bonorum poſſeſsionem, qui Iure Ciuili ad ſucceſsionem admitti non poſſunt, hoc eſt, cognatos. Sed ne quis miretur hanc Prætoriam ſucceſsionem inter legitimas referri, admonendi ſumus, eam quodam modo legitimam quoque eſſe, ſi minus ex veteri, ſaltem nouo Iure: præſertim cùm iam ſublatum ſit per Nouellam Conſtitu. 118. vetus diſcrimen agnationis & cognationis. 1 *L. 1. D. Vnde cogna.* 2 *L. nō facile. §. cognationis. De gradib. cognat.*

¶ *NATVRALIS Cognatio.*) Scribit Modeſtinus, Naturalem cognationem per ſe,

ſine Ciuili cognatione intelligi, quæ per fœminas deſcendit. Sed hîc illa intelligitur, quæ per mares quidem contracta eſt: Ciuilis tamen eſſe deſiit propter familiam eman-
1 *L. legitimis, D. vnde cogna.* cipatione mutatam. ¶ *NAM Agnati capite diminuti.)* Inquit Pomponius: Legitimis capite diminutis nō datur bonorum poſſeſsio iure hæredis legitimi: quia non eadem cauſa eorum eſt, quæ liberorum: ſed gradu cognatorum rurſus vocantur.
2 *L. vlt. C. de legiti. hæredib.* ¶ *EXCEPTIS Solis.)* Totum hunc locum apertius refert alibi Iuſtinianus, his verbis: Prætorem, filium emancipatum, licet ſubtili iure capite fuerat diminutus, attamen in patris ſucceſsionem ſine vlla diminutione vocare manifeſtum eſt. non eodem autem iure etiam ad fratrum ſuorum ſucceſsiones ab eo vocabatur: ſed nec filii eius iure legitimo patruis ſuis ſuccedebant. Nos neceſſarium duximus hoc primùm corrigere, & Legem Anaſtaſianam iuſto incremento perfectam oſtendere: vt emancipati filius & filia non ſolùm in paternis bonis ad ſuorum ſimilitudinem ſuccedant, ſed etiam in fratrum vel ſororum ſuarum ſucceſsione (ſiue omnes ſui, ſiue omnes emancipati ſint, ſiue mixti) æquo iure inuicem ſibi ſuccedant, & non ſecundum legem Anaſtaſianam, parte aliqua diminuta. ¶ *EX Ipſius Conſtitutionis verbis.)* Non extant tamen hodie verba huius Conſtitutionis, quam veriſimile eſt cum priori Codice intercidiſſe: ſed
3 *dic. L. vlti.* extat alia Iuſtiniani Cōſtitutio, quę huc pertinet: & quam magis interſit perlegere, vt intelligamus quid hac in re poſteà mutatū ſit à Iuſtiniano: & varias Iuris Ciuilis mutationes cognoſcamus. Fuit autem ſecūdus ab Anaſtaſio Iuſtinianus, cœpitq; imperare Anaſtaſius anno Chriſti 492. regnauítq; annis viginti ſex: periit autē fulmine ictus.

¶ *VVLGO Quæſitos.)* Perſpicuus eſt totus hic locus. itaque ſolū conferam Vlpiani
4 *L. ſi ſpurius. D. vnde cogna.* reſponſum, quod in Pandectis extat, his verbis: Si Spurius inteſtatus deceſſerit, iure cōſanguinitatis aut agnationis hæreditas eius ad nullum pertinet: quia conſanguinitatis, itémque agnationis iura à patre oriuntur. Proximitatis verò nomine mater eius, aut frater eadem matre natus, bonorum poſſeſsionem eius ex edicto petere poteſt.
5 *L. 2. D. illo tit.* ¶ *ITAQVE Omnibus iſtis.)* Caius loquens de bonorū poſſeſsione Vnde cognati, ait: Hac parte Proconſul naturali æquitate motus, omnibus cognatis permittit bonorum poſſeſsionem, quos ſanguinis ratio vocat ad hæreditatem, licet Iure Ciuili deficiant. Itaque etiā vulgò quęſiti liberi matris, & mater taliū liberorum, item ipſi fratres inter ſeſe, ex hac parte bonorū poſſeſsionem petere poſſunt: quia ſunt inuicē ſibi cognati.

¶ *ET Si decimo gradu ſit.)* Intra quem ſi nullus legitimus ab inteſtato hæres ſuperſit, fiſcus ſuccedit. Nec temerè in noſtro iure vllam ſpeciem reperias, in qua latius pateat aut protendantur iura legitimæ ſucceſsionis: quanquam moribus Gallorum in ſucceſsione regni non ſint vlli graduum eiuſmodi cancelli aut limites. Sed frequenter reperias in iure noſtro, vbi propter ſingularem aliquam cauſam arctius concludantur gradus ſucceſsionis. Primùm enim contrahentibus inceſtas nuptias olim non ſucce-
9 *L. ſi quis inceſti. C. de inceſt. nup.* debatur vltra tertium gradum, ex Conſtitutione Arcadii & Honorii. Hodie ex Nouella Iuſtiniani Conſtitut. 12. ſoli ex alio legitimo matrimonio filii iis ſuccedunt. Rurſus militi criminis alicuius militaris damnato non ſuccedunt, qui intra quintum
7 *L. 2. De vetera. & mili. ſucc.* gradum ei non coniunguntur. Sic enim reſpondit Papinianus, Fiſcum tunc non admitti, cùm hæres legitimus ad finem quinti gradus extitit: aut proximus cognatus eiuſdem gradus, intra tempus bonorum poſſeſsionem accepit. Sed nec liberto ſuccedūt
8 *§. multis. infr. de ſucc. libert.* agnati patroni ſupra quintum gradum. Poſtremò Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtitut. 36. vltra tertium gradum non admittit ſucceſſores eorum bonorum, quæ Afris in tumultibus Vandalorum fuerant erepta.

De Gradibus Cognationum, Tit. VI.

Hoc loco neceſſarium eſt exponere, quemadmodum gradus cognationis numerentur. Quare in primis admonendi ſumus, cognationem aliam ſuprà numerari, aliam infrà, aliam ex tranſuerſo, quæ etiam à latere dicitur. Superior cognatio eſt parentum: inferior liberorum: ex tranſuerſo fratrum ſororúmve, & eorum, qui quæve ex his generantur: & conuenienter patrui, amitæ, auunculi, materteræ.

materteræ. Et ſuperior quidem & inferior cognatio à primo gradu incipit: at ea, quæ ex tranſuerſo numeratur, à ſecundo. Primo gradu eſt ſuprà pater, mater: infrà filius, filia. Secundo gradu ſuprà auus, auia: infrà nepos, neptis: ex tranſuerſo frater, ſoror. Tertio gradu ſuprà proauus, proauia: infrà pronepos, proneptis: ex tranſuerſo fratris ſororíſque filius, filia, & conuenienter patruus, amita, auunculus, matertera. Patruus eſt frater patris, qui Græcè πατράδελφος appellatur. Auunculus eſt frater matris, qui Græcè μητράδελφος dicitur. & vterque promiſcuè θεῖος appellatur. Amita eſt patris ſoror, quæ Græcè πατραδέλφη appellatur. Matertera verò matris ſoror, quæ Græcè μητραδέλφη dicitur. & vtraque promiſcuè θεία appellatur. Quarto gradu ſuprà abauus, abauia: infrà abnepos, abneptis: ex tranſuerſo fratris ſororíſque nepos, neptíſve: & conuenienter patruus magnus, amita magna, id eſt, aui frater & ſoror. Item auunculus magnus, & matertera magna, id eſt, auiæ frater & ſoror. conſobrinus, conſobrina, id eſt, qui quæve ex ſororibus aut fratribus procreantur. Sed quidam rectè conſobrinos eos propriè dici putant, qui ex duabus ſororibus progenerantur, quaſi conſororinos. eos verò, qui ex duobus fratribus progenerantur, propriè fratres patrueles vocari. Si autem ex duobus fratribus filiæ naſcuntur, ſorores patrueles appellari. At eos, qui ex fratre & ſorore progenerantur, amitinos propriè dici putant. Amitæ tuæ filii, conſobrinum te appellant, tu illos amitinos. Quinto gradu ſuprà adauus, adauia: infrà adnepos, adneptis: ex tranſuerſo fratris ſororíſque pronepos, proneptis: & conuenienter propatruus, proamita, id eſt, proaui frater & ſoror: & proauunculus & promatertera, id eſt, proauiæ frater & ſoror. Item fratris patruelis, vel ſororis patruelis, conſobrini & conſobrinæ, amitini & amitinæ filius filia, propius ſobrino, propius ſobrina: hi ſunt patrui magni, amitæ magnæ, auunculi magni, materteræ magnæ filius filia. Sexto gradu ſuprà tritauus, tritauia: Infrà trinepos, trineptis: ex tranſuerſo fratris ſororíſque abnepos, abneptis: & conuenienter abpatruus, abamita, id eſt, abaui frater & ſoror: abauunculus, abmatertera id eſt, abauiæ frater & ſoror. Item propatrui, proamitę, proauunculi, promaterteræ filius, filia. Item ſobrini, ſobrinę, id eſt, qui quæve ex fratribus vel ſororibus patruelibus, vel conſobrinis vel amitinis progenerantur.

Hactenus oſtendiſſe ſufficiat, quemadmodum gradus cognationis numerentur. Nanque ex his palàm eſt intelligere, quemadmodum vlteriores quoque gradus numerare debeamus: quippe ſemper generata perſona gradum adiicit: vt longè facilius ſit reſpondere, quoto quiſque gradu ſit, quàm propria cognationis appellatione quemquam denotare. Adgnationis quoque gradus eodem modo numerantur. Sed cùm magis veritas oculata fide, quàm per aures animis hominum infigatur: ideo neceſſarium duximus poſt narrationem graduum, eos etiam præſenti libro inſcribi, quatenus poſsint & auribus, & oculorum inſpectione adoleſcentes perfectiſsimam graduum doctrinam adipiſci.

Illud certum eſt, ad ſeruiles cognationes illam partem edicti, qua

proximitatis nomine bonorum poſſeſsio promittitur, non pertinere: nam nec vlla antiqua Lege talis cognatio computabatur. Sed noſtra Cõſtitutione, quam pro iure patronatus fecimus (quod ius vſque ad noſtrã tempora ſatis obſcurum, atque nube plenum, & vndique confuſum fuerat) & hoc humanitate ſuggerente conceſsimus, vt ſi quis in ſeruili cõſtitutus conſortio, liberum vel liberos habuerit, ſiue ex libera, ſiue ex ſeruilis conditionis muliere: vel contrà ſerua mulier ex libero vel ſeruo habuerit liberos cuiuſcunque ſexus: & ad libertatem his peruenientibus, ii, qui ex ſeruili ventre nati ſunt, libertatem meruerint, vel dum mulieres liberæ erant, ipſi in ſeruitute eos habuerint, & poſteà ad libertatem peruenerint: vt hi omnes ad ſucceſsionem patris vel matris veniant, patronatus iure in hac parte ſopito. Hos enim liberos non ſolùm in ſuorum parentum ſucceſsionem, ſed etiam alterum in alterius ſucceſsionem mutuam vocauimus, ex illa Lege ſpecialiter eos vocantes, ſiue ſoli inueniantur, qui in ſeruitute nati, & poſteà manumiſsi ſunt: ſiue vnà cum aliis, qui poſt libertatem parentum concepti ſunt: ſiue ex eodem patre, ſiue ex eadem matre, ſiue ex aliis nuptiis, ad ſimilitudiuem eorum, qui ex iuſtis nuptiis procreati ſunt.

Repetitis itaque omnibus, quæ iam tradidimus, apparet non ſemper eos, qui parem gradum cognationis obtinent, pariter vocari. eóque amplius, ne eum quidem, qui proximior ſit cognatus, ſemper potiorem eſſe. Cùm enim prima cauſa ſit ſuorum hæredum, & eorum, quos inter ſuos hæredes enumerauimus, apparet pronepotem vel abnepotem defuncti potiorem eſſe, quàm fratrem aut patrem, matrémque defuncti: cùm alioqui pater quidem & mater (vt ſuprà quoque tradidimus) primum gradum cognationis obtineant, frater verò ſecundum, pronepos autem tertio gradu ſit cognationis, & abnepos quarto. Nec intereſt, in poteſtate morientis fuerit, an non, quòd vel emancipatus, vel ex emancipato, aut ex fœmineo ſexu propagatus eſt.

Amotis quoque ſuis hæredibus, & quos inter ſuos hæredes vocari diximus: adgnatus, qui integrum ius habet adgnationis, etiam ſi longiſsimo gradu ſit, plerunque potior habetur, quàm proximior cognatus. Nam patrui nepos vel pronepos auunculo, vel materteræ præfertur. Toties igitur dicimus aut potiorem haberi eum, qui proximiorem gradum cognationis obtinet, aut pariter vocari eos, qui cognati ſunt: quoties neque ſuorum hæredum, quíque inter ſuos hæredes ſunt, neque adgnationis iure aliquis præferri debeat, ſecundum ea, quæ tradidimus: exceptis fratre & ſorore emancipatis, qui ad ſucceſsionem fratrum vel ſororum vocantur: qui etſi capite deminuti ſunt, tamen præferuntur cæteris vlterioris gradus adgnatis.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

1 *L. ſchemata. De grad. cognat.*
2 *L. Iuriſcon. D. eo tit.*

N*ECESSARIVM Eſt exponere.*) Paulus, qui etiam teſtatur ſeſe omnes cognationum gradus latiore tractatu habito in librum ſingularem contexuiſſe, ſcribit, Iuriſconſultum debere noſſe cognatorum gradus, quia Legibus hæreditates & tu-

telæ

telæ ad proximum quemque agnatum redire conſueuerunt, propterea quòd Prætor proximo cuique agnato dat bonorum poſſeſſioné: poſtremò etiã quòd Lege publicorum iudiciorum, contra affines & agnatos teſtimonium inuiti dicere non cogimur: ſed nec plerunque volentes poſſumus. Eſt & alia ſanè grauiſsima & neceſſaria horum graduum cognoſcendorum cauſa, nempe propter totam rationem nuptiarum. Nam & eam Iuſtinianus libro primo deſcripſit ex graduum dinumeratione. Cur autem hîc gradus appellamus, docet idem Paulus, quòd ſcilicet ij ſint deſcripti ad ſimilitudinem ſcalarum, & locorum procliuium, quos ita ingredimur, vt à proximo in proximum, id eſt, in eum, qui quaſi ex eo naſcitur, tranſeamus. Neque verò noua eſt hæc appellatio. Nam & Ouidius lib. 13. Metamorph. ita loquitur, Noſtri quoque ſanguinis author Iuppiter eſt, totidémque gradus diſtamus ab illo. & idem lib. 2. Faſt. Et generis dinumerare gradus. ¶*ALIAM Ex tranſuerſo.*) Huius cognationis exempla, quæ poſteà ſubiiciuntur, docent hîc quoque rurſus alios eſſe aſcendentes, vt patruos: alios deſcendentes, vt fratrum filios. Neque verò id parui eſt momenti, ſiue de nuptiis agatur, ſiue etiam de ſucceſsionibus. Si de matrimonio quæras, quia ſit quædam parentum & liberorum imago inter propinquos inferioris & ſuperioris ordinis, naturalis cuiuſdam honeſtatis cauſa, prohibitæ ſunt inter eos nuptiæ, non ſecus atque inter parentes & liberos. Sed & in ſucceſsionibus legitimis magnum eſſe diſcrimen cognatorum inferioris & ſuperioris ordinis, non temerè diximus: Nam inferiores ſuperioribus præferuntur, etiam ſi alioqui ſint in pari gradu. Qua ratione credimus fratrum filios, patruo ipſius defuncti eſſe prælatos. Nam & naturali quodam ductu ſucceſsio facilius defluit ad inferiores, quàm ad ſuperiores recurrat. ¶*A SECVNDO.*) Eſt enim (inquit 1 Paulus) frater, ſecundo gradu: quia patris vel matris perſona, per quos coniungitur, prior numeratur. Hic itaque duo ſunt gradus: quibus primùm ad parentem, generis authorem aſcendimus, deinde ad fratrem deſcendimus: ſicuti etiam duæ ſunt generationes, vna ſurſum, altera deorſum. ¶*PRIMO Gradu, ſuprà pater, infrà filius.*) Hic meminerimus ſemper intelligendum eſſe, aliquem Hypotheticum, cuius de cognatione quæratur: vt habeamus, quò referantur omnia. Eſſe itaque hoc loco inter patrem & filium, veluti medium collocandum Hypotheticum: cuius reſpectu pater hic primo gradu ſuprà, filius primo infrà eſſe dicitur.

¶*EX TRANSVERSO Fratris filius.*) Hic frater non eſt referendus ad ſororem, quæ in alio latere eſt, vt vulgus ineptè facit: ſed omnino ad ipſum Hypotheticum: cuius vnius ſemper reſpectu gradus hîc numerantur, iíſque appellationes induuntur. Nec exiſtimare debemus eos, qui à latere ſunt ſiniſtro, propinquos dici iis, qui à latere dextro ſunt, hoc eſt, inter ſeſe inuicem referri. Imò verò omnes ad ipſum ſemper Hypotheticum referendi ſunt, à quo etiam accipiunt ea nomina, quibus appellantur: ſicut is rurſus eorum reſpectu aſſumit nomen, quod rei præſenti conueniat. ¶*ET Promiſcuè vterque θεῖος appellatur.*) Ergo apud Scæuolam cùm ſimpli- 2 citer legimus θεῖοι, promiſcuè intelligere poſſumus vel auunculum vel patruum. Itaque Græci, vt hanc tollant dubitationem, addunt aliquam notam: vt apud AEſchinem in quadam ad Cteſiphontem epiſtola eſt, ὁ ἐκ μητρὸς θεῖος, vt ſignificetur auunculus. Apud Lucianum in Somnio itidem eſt, ὁ πρὸς μητρὸς θεῖος. vtitur autem & hac voce Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtitutione 118. Sanè Cicero lib. 2. epiſt. ad Atticum, hoc nomine notat patruum, eúmque minimè indulgentem. Sic enim loquitur, Attico commendans fratris ſui Quinti filium: Cura, amabo te, Ciceronem noſtrum. ei nos θεῖοι videmur, hoc eſt, nos illi videmur nimium patrui, non fert ſeueritatem noſtræ diſciplinæ, proptereáque nos fugit. ¶*SED Quidam rectè.*) Inter quos Caius, qui ad hunc modum ſcribit: Quarto gradu ſunt fratres patrueles, ſorores 3 patrueles, id eſt, qui quæve ex duobus fratribus progenerantur: item conſobrini conſobrinæque, id eſt, qui quæve ex duabus ſororibus naſcuntur, quaſi conſororini: item amitini amitinę, id eſt, qui quęve ex fratre & ſorore propagantur: ſed ferè vulgus omnes iſtos communi nomine conſobrinos vocat. Idem quoque tradit Paulus: & re- 4 fert Trebatium, omnes, qui ex fratribus aut ſororibus nati eſſent, promiſcuè appellaſſe conſobrinos. Nec diſsimilia ſunt, quæ docet Donatus, dum quendam in Hecyra Terentij locum explicat. ¶*QVINTO Gradu, adauus.*) Alij atauum dicunt.

1 *L. ſcripto. D. vnde liberi.*

2 *L. cum quis. §. codicillis. De lega. 3.*

3 *L. 1. §. quarto. De gradib.*

4 *L. iuriſconſultus. §. quarto. D. hoc tit.*

Apud Corn. Tacitum Nero Auguſtum vocat modò auum ſuum, modò atauum. Sed tamen ſi propriè loquamur, magis erat abauus, quarto nempe gradu ſuperiori. Nero matrem habuit Agrippinam, hæc patrem Germanicum: Germanicus adoptatus filius fuit à Tiberio, ſicuti Tiberius ab Auguſto. Suetonius autem Neronis atauũ rectè vocat Cn. Domitium. Nam & in quinto gradu ſuperiori eum fuiſſe probat.

¶ *PROPIVS SOBRINO, Propius ſobrinꝰ.)* Vulgus hos ipſos eſſe exiſtimat, qui ex noſtris conſobrinis nati ſunt. Sed Ant. Auguſtinus lib. 2. Emend. cap. 5. rectius docet eos eſſe, qui parentibus noſtris conſobrini ſunt, auis noſtris fratrum aut ſororum filij, nobis verò filij noſtrorum magnorum auunculorum aut patruorum. Sobrinos autem eſſe inter ſe duorum conſobrinorum filios. Sed vbi alter conſobrinus liberos non habet, alter habet: ille huius filiis propius ſobrino eſt. Sic ſobrini mei pater, propius ſobrino mihi eſt. atque ita quidem diſertè appellatur, quoniam vno gradu nobis ſit propior, quàm ſobrinus. ¶ *HI SVNT.)* Iſtud referendum
1 *L. 1. ad fi. D. hoc tit.* eſt ad propius ſobrino vel ſobrina. Sic Caius, Quinto (inquit) gradu ſunt, propius ſobrino, propius ſobrina: iſti ſunt patrui magni, amitæ magnæ, auunculi ma-
2 *L. 2. D. hoc tit.* gni, materteræ magnæ, filius, filia. Hoc eſt, vt Vlpianus ait, patris eius, de cuius cognatione quæritur, conſobrinus conſobrina, ſiue frater patruelis. Patruus enim magnus meus aui mei frater eſt: eius filius patri meo frater patruelis eſt, aut etiam conſobri-
3 *L. iuriſconſ. §. quinto. D. hoc tit.* nus: mihi propius ſobrino. Sic Paulus, Quinto (inquit) gradu ſunt, patrui magni filius filia, amitæ magnæ filius filia, auunculi magni filius filia, materteræ magnæ filius filia. Perſonæ, quas enumerauimus à patrui magni filio, ei, de cuius cognatione quæritur, propius ſobrinis vocantur. Nam, vt Maſurius ait, quem quis appellat propius ſobrino, qui eſt patris matríſve conſobrinus aut conſobrina, ab eo conſobrini
4 *L. 1. D. hoc tit.* conſobrinæve filius, filia nominatur. ¶ *ITEM Sobrini ſobrinæve.)* Inquit Caius: Sexto gradu ſunt, qui ex fratribus patruelibus, aut conſobrinis, aut amitinis vndique propagãtur, qui propriè ſobrini vocãtur. Vulgata porrò exẽplaria harũ Inſtitutionũ, in hãc claſſem referũt filios ipſius propius ſobrino: ſed ea verba hîc expungenda eſſe, vt nec in vetuſtis quibuſdã exemplaribus reperiũtur, docet Ant. Auguſti. lib. 2. Emẽd. cap. 5. ac fatetur quidẽ debuiſſe Iuſtinianũ conſobrinorũ nepotes enumerare: quod & Caius fecerat: ſed hi non ſunt filij propioris ſobrino. Nã propioris ſobrino filii ſunt, qui propriè ſobrini appellãtur, hoc eſt, qui quęve ex duobus cõſobrinis procreãtur.

¶ *SEMPER Generata perſona gradũ adiicit.)* Ergo in dinumeratione graduum, ipſas gradatim generationes numerare debemus. ac primùm quidem, hæc, quæ à Paulo traditur, diligenter obſeruanda eſt regula: Quoties quæritur, quoto gradu quæque perſona ſit, ab eo incipiendum eſt, de cuius cognatione quæritur. Quot autem generationibus aliquis ab hoc Hypothetico diſtat, totidem gradibus diſtare intelligitur. Quòd ſi de propinquis, qui à latere ſunt, quæratur: Hypotheticus, vt gradus dinumeret, primùm rectà aſcendat ad eam vſque perſonam, ex qua eſt communis origo: inde per obliquum deflectat, & in ſingulis generationibus ſingulos ſemper gradus numeret.

¶ *MAGIS Oculata fide, q̃ per aures.)* Segnius (inquit Flaccus) irritant animos demiſſa per aurem, Quàm quæ ſunt oculis ſubiecta fidelibus, & quæ Ipſe ſibi tradit ſpectator. Certè acerrimum eſſe oculorum ſenſum docet Ariſtoteles: & habent omnes ferè diſciplinæ quiddam, quod deſideret mathematicas velut quaſdam apodixes. ac ne longius abeam, conſtat veteres etiam Græcos, vt apertius deſcriberent cognationum gradus, vſos plerunque fuiſſe quibuſdam tabellis, & ſchematibus. Sic in oratione, πρὸς Μακάρ. ὑπὲρ Ἁγνίου κλήρου, Demoſth. διεσκέθω, inquit, ὦ ἄνδρες δικαστοὶ, γεγράφαμεν ἐν πίνακι ἅπαντας τοὺς συγγενεῖς τοῦ Ἁγνίου, οὕτως ἐπιδεικνύειν ὑμῖν καθ' ἕκαστον. ¶ *PRAESENTI Libro inſcribi.)* Deſideratur hæc graduũ deſcriptio, quã intercepit iniuria temporũ. Poſteritas, vt hoc damnũ ſarciret, aliquas huius generis tabellas effinxit, ſed alienas à Romana Iuriſprudentia: quidã delinearunt arbores, ſtipites, truncos, ramos: alij neſcio quos circulos & orbes: graduũ verò ne vllum quidem veſtigiũ: vt taceam alia, quę addita ſunt, omnino pugnantia cum Iuris Ciuilis deſcriptione. quanquam vt facilè credam Romanos non ſemper graduum figura eſſe vſos in depingẽda cognatione, ſed aliquando etiam ſtipitis & ramorum, facit illud Perſij, Stemmate quòd Thuſco ramum milleſime ducis. Stemmatum quoque meminit noſter Paulus. quanquam alij legant Schemata. Sed hoc loco nemo ſanus negabit graduum deſcriptionem & figuram, quam cum

cum duobus optimis amicis noſtris Frãc. Hotomano viro virtute & doctrina ſingulari, & Ant. Contio non vulgaris quoque ingenii eruditioníſque homine, delineari curauimus, & his commentariis inſeri, cum vtriuſque etiam breui explicatione. Nam latiorem alter iam in vulgus dedit, alter breui daturus eſt. Sed neque de numerandorum graduum ratione nunc diſputabo, neque veterem ciuilem, cum noua Canonica committã odioſius. Nã & hanc non omnino nouã eſſe indicat quidã Pindari locus.

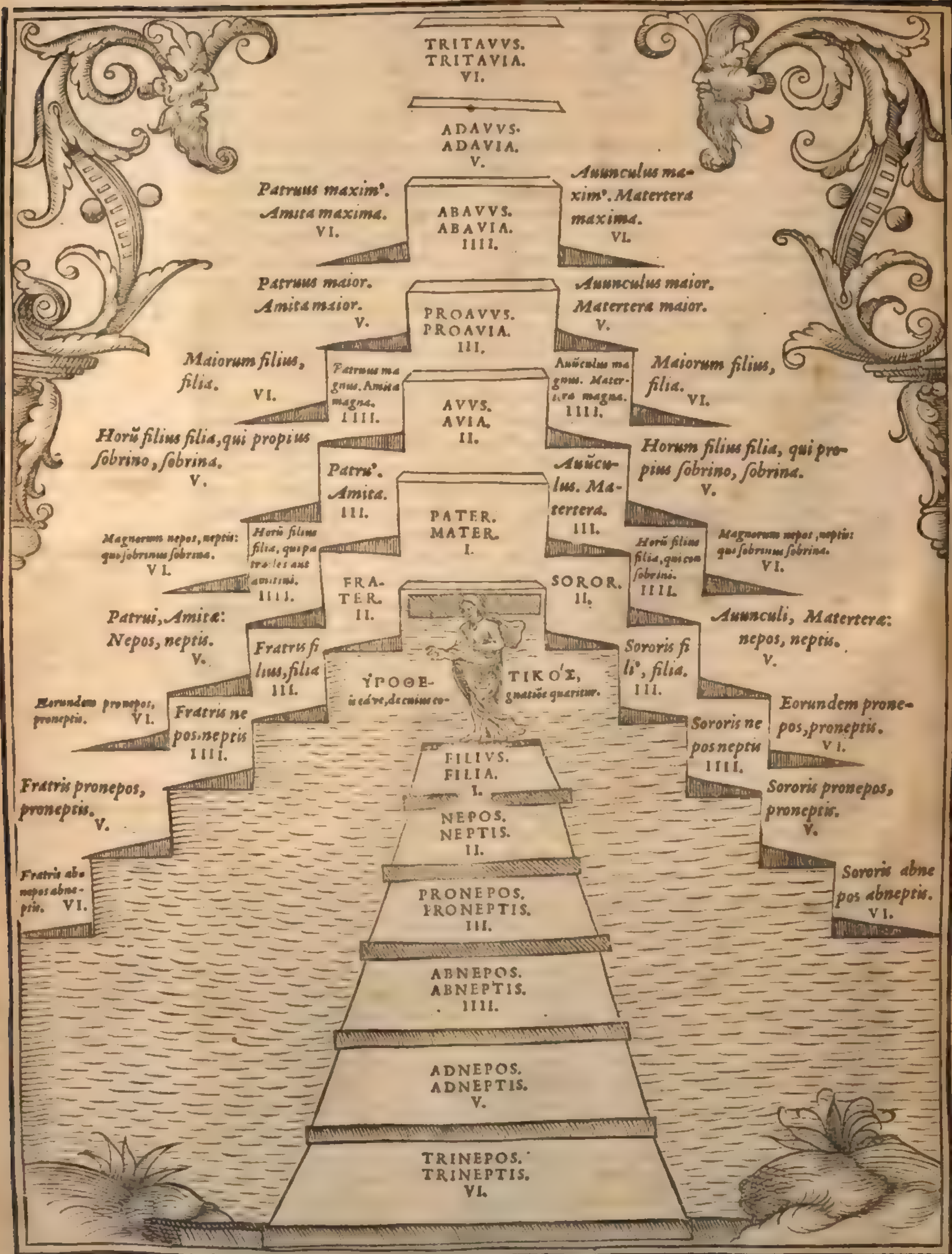
COGNATIO eſt cohærentia quædam perſonarum, quæ per generationem contracta ex eodem ſanguine conſtat, cuius communione altera alteri coniuncta eſt. Etſi autem generatio ſuapte natura ſemper deorſum vergit: tamen ſciendũ eſt, aliã eſſe inferiorẽ, & aliã ſuperiorẽ: ſiue (ut clarius & ſimplicius dicã) aliã generantẽ, & aliã generatã. Atque ideo cognationẽ nõ tantũ in deſcẽdẽdo, ſed etiã in aſcẽdẽdo cõſiderari: vtpote quæ tũ ex ſuperiori, tũ ex inferiori generatione cõtrahatur. Quinimo nõ tãtùm ex generatione, ſed etiã ex cõmunione ſanguinis per generationẽ: quoties idẽ & quaſi cõmune naſcẽdi initiũ diuerſis perſonis pariter cõtigit. Et quo illa cõtinentia efficitur perſonarũ, quæ vndique, hoc eſt, tũ ex continuitate, tũ ex copulatione, &, vt Ciceronis verbis vtar, ſuprà, infrà, dextrà, ſiniſtrà, antè & pòſt, in mediũ quiddã, tãquã vmbilicũ collecta & cõcreta, vocatur Cognatio. Nimirum hoc ipſum eſt, quod vulgò dicimus, Cognationẽ generale nomẽ eſſe, & cõprehẽdere Parẽtes, Liberos, & Propinquos. Sunt enim Parentes, qui (ſuprà collocati) nos genuerunt: Liberi, qui (infrà cõſtituti) à nobis geniti ſunt. Propinqui autẽ, qui neque nos genuerũt, neq; à nobis geniti ſunt, ſed idẽ originis generationiſq; initiũ habuere, vnde ſimul nobiſcũ deſcẽderũt, cùm à dextra, tùm à ſiniſtra parte cõſtituti. Quos ideo Iuriſcõſulti Græco nomine συγγενεῖς appellãt[1]. Cùm autẽ hæc omnia relatiua ſint, neceſſe eſt mõſtrari eũ, ad quẽ referãtur. Ideo nos in deſcribẽda cognatione, Hypotheticũ appinximus, quẽ illi Latinè uocãt, Eũ de cuius cognatione quæritur. Eũque in medio collocauim⁹, hoc eſt, inferiorẽ Parẽtibus, ſuperiorẽ liberis, propinquũ iis, qui à dextra & ſiniſtra ſunt. Ita enim diſtiguẽda eſſe Schemata teſtatur Paulus[2]. Quæ nos, quò facilius priores à poſterioribus diſcernerentur, in modũ graduũ deſcripſimus: per quos quaſi per ſcalas locóſue procliues, ſic incederem⁹, vt à proximo in proximum, hoc eſt, in eũ, qui quaſi ex eo naſcitur, trãſirem⁹, iuxta id quod ab eodẽ traditũ eſt. Itaque ſi de parentũ vel liberorũ gradib⁹ quæritur, ſanè is, cuius de parẽtibus vel liberis agitur, in medio ſtatuẽdus eſt: & in graduũ cõputatione hãc regulã in vniuerſum obſeruare debet: Quoties quæritur quoto gradu quæq; perſona ſit, ab eo incipiendũ eſt, de cuius cognatione quæritur. Et ſi ex ſuperioribus vel inferioribus gradibus eſt, recta linea ſurſum verſum vel deorſum tendẽdo, facilè inueniemus gradus, ſi per ſingulos gradus proximũ quẽque numeremus[3]. Quòd ſi de propinquis quæſtio eſt: Paulus nos hac via ad illos deducit. Non aliter (inquit) ad eos qui à latere ſunt, peruenire poteſt is, de quo quæritur, niſi per eos trãſitũ fuerit, ex quibus naſcũtur. Ideo frater ſecũdo gradu eſt, quoniã patris vel matris perſona, per quos cõiungitur, prior numeratur[4]. Nã cũ nulla ſit immediata directa generatio, quæ ducat ab Hypothetico ad fratrẽ vel ſororẽ, ſed ambo ſint in linea parallela, cõmunẽ à patre originẽ habẽtes: ſequẽda eſt ea linea ſanguinis, quæ primũ ſurſum vergẽs, et poſtea deorſum, ducit ab Hypothetico ad fratrẽ vel ſororẽ. Hac quia nõ intellexerũt Interpretes, lapſi ſunt in errores infinitos, præſertim vbi de graduũ reſpectu agebatur. Hinc nata eſt regula, Quoto gradu propinqui diſtãt à ſtipite, eo duplicato diſtãt inter ſe. Nã illa, vt apparet, propĩquos, qui dextra parte ſpectãt Hypotheticũ, ad eos dirigit, qui in ſiniſtra ſunt. Atque ita quicquid ad graduũ reſpectũ & appellationẽ attinet, id omne cõfundit ac peruertit. Etenim, ne ſingulis recenſendis lõgior ſim, Auũculus nõ à fratre vel patruo, qui in alia ſunt parte tabulæ, ſic dicitur, hoc eſt, non appellatur Auũculus reſpectu illorum, ſed Hypothetici, qui quidẽ perpetuò alter eorũ, de quorum continẽtia & coniunctione agitur, conſtitui debet: in quem alius quilibet eorũ, qui in tabula deſcripti ſunt, intueri debeat. Cæterùm hic error alios (vt fit) permultos peperit: veluti cùm in gradu primo ſuperiori, ipſum & ipſam collocant, vtũtur promiſcuè collateralibus gradibus in aſcenſu: ſimul vtrinque fratrem & ſororem appingunt, ſcilicet, quia non permanſerunt in ea, quam antea citauimus regula, Quoties quæritur quoto gradu quæque perſona ſit, ab eo incipiendum eſt, cuius de cognatione quæritur. Quo fit, vt in diuerſos errores abducti, quaſi ſine gubernaculo nauigantes, certum, in quem contendant, ſcopum inuenire non poſſint. Quod ad Canonicos attinet, etſi in hos errores non inciderint, tamen in alios multo grauiores lapſi ſunt. finxerũt enim ſibi Schemata pro ſuo arbitratu: in quibus mira comminiſcuntur in deſcribenda cognatione. Perpetuũ enim tractum in deſcendendo continuant. Sed multum intereſt, cognationem an genealogiam deſcribamus. Hîc omnes perſonæ in vnam originem, vnde deſcenderunt, intuentur: nec poteſt

1 L. non facile. & L. vlt. de gradib.

2 L. vlt. eiuſdem tractat.

3 dic. L. vlt. §. ſunt autem.

4 dic. L. vlt. §. quinto gradu.

TRITAVVS.
TRITAVIA.
VI.
ADAVVS.
ADAVIA.
V.
Patruus maximꝰ.
Amita maxima.
VI.
ABAVVS.
ABAVIA.
IIII.
Auunculus maximꝰ. Matertera maxima.
VI.
Patruus maior.
Amita maior.
V.
PROAVVS.
PROAVIA.
III.
Auunculus maior.
Matertera maior.
V.
Maiorum filius, filia.
VI.
Patruus magnus. Amita magna.
IIII.
AVVS.
AVIA.
II.
Auũculus magnus. Matertera magna.
IIII.
Maiorum filius, filia.
VI.
Horũ filius filia, qui propius ſobrino, ſobrina.
V.
Patruꝰ.
Amita.
III.
PATER.
MATER.
I.
Auũculus. Matertera.
III.
Horum filius filia, qui propius ſobrino, ſobrina.
V.
Magnorum nepos, neptis: qui ſobrinus ſobrina.
VI.
Horũ filius filia, qui patrueles aut amitini.
IIII.
FRATER.
II.
SOROR.
II.
Horũ filius filia, qui conſobrini.
IIII.
Magnorum nepos, neptis: qui ſobrinus ſobrina.
VI.
Patrui, Amitæ:
Nepos, neptis.
V.
Fratris filius, filia
III.
ὙΠΟΘΕΤΙΚΌΣ,
is eáve, de cuius cognatiõe quæritur.
Sororis filiꝰ, filia.
III.
Auunculi, Materteræ:
nepos, neptis.
V.
Eorundem pronepos, proneptis.
VI.
Fratris nepos, neptis
IIII.
Sororis nepos neptis
IIII.
Eorundem pronepos, proneptis.
VI.
FILIVS.
FILIA.
I.
Fratris pronepos, proneptis.
V.
Sororis pronepos, proneptis.
V.
NEPOS.
NEPTIS.
II.
Fratris abnepos abneptis.
VI.
Sororis abnepos abneptis.
VI.
PRONEPOS.
PRONEPTIS.
III.
ABNEPOS.
ABNEPTIS.
IIII.
ADNEPOS.
ADNEPTIS.
V.
TRINEPOS.
TRINEPTIS.
VI.

de contrahendis nuptiis vllo modo diſputari, quæ inter generationes mutuas non coëunt. Illic vndecunque relatio fit, tum ex continuitate, cum ex copulatione: & tractatur commodiſſimè non tantùm de tutelis, hæreditatibus, teſtimoniis, verùm etiam de nuptiis. Et tamen (vt ſunt ingenioſi) in contrahendis matrimoniis iudicant Ciuiles Leges vſui eſſe non poſſe: ac iubent ſuos Canones obſeruari.

I*LLVD Certum eſt.*) Eſt hæc appendix tituli de gradibus cognationum: vt ineptum ſit, nouum hîc effingere titulum de ſeruili cognatione. Nam & hæc ſectio non ita pridem irrepſiſſe videtur propter Schematum interuallum. Certè vetuſta exemplaria Inſtitutionum nullum hîc habent nouum titulum; ſicuti nec Græca Theophili paraphraſis. Ac ne fortè putes eum errore prætermiſſum vel expũctum, idem Theophilus poſtea, in titulo de exceptionibus, citans titulum de literarum obligationibus ex hoc tertio libro, manifeſtè dicit eum eſſe vigeſimum primum: atqui vigeſimus ſecundus eſſet, ſi quis eſſet titulus de ſeruili cognatione. Et Harmenopulus, lib. 2. Iuris ἐπιτομῆς, tit. 3. citans titulum huius libri de emptione & venditione, ait eſſe vigeſimum tertium: qui ſanè alioqui vigeſimus quartus eſſet. ¶ *SERVILES Cognationes.*) Hæ ſunt, quæ ex ſeruitute ducunt originem: quarum vſus, aut vis aliqua tum demum eſſe poteſt, cùm diſſoluta eſt ſeruitus. Nam quandiu quis ſeruus eſt, nihili fit[1]. Itaque nec hodie adhuc ſeruus vlli ſuccedit ſuo nomine, nec ei à quoquã ſucceditur[2]. ¶ *NON Pertinere.*) Vlpianus loquens de bonorum poſſeſſione Vnde cognati, ait: Pertinet hæc Lex ad cognationes non ſeruiles: nec enim facilè vlla ſeruilis videtur eſſe cognatio[3]. Sic & Paulus loquẽs de gradib⁹ cognationũ, ſcribit ſeruiles cognationes nõ pertinere ad Leges[4]. Excipimus tamẽ leges nuptiarũ, ad quas pertinent ſeruiles cognationes[5]: cùm etiam nuptiis impedimẽto eſſe poſſunt propter naturalia iura ſanguinis[6], & affinitatis[7]. ¶ *SERVILI Conſortio.*) Hoc eſt, cõtubernio. Nam Iure Ciuili nõ dicitur matrimoniũ aut connubium ſeruorum, ſed contubernium[8]. ¶ *LIBERVM.*) Liberum ſingulari numero rectè dici pro filio, ſuprà admonuimus[9]. ¶ *HI Omnes ad ſucceſſionem patris.*) Magnum eſt & ſingulare hoc beneficium. Nam aliis naturalibus tantùm liberis denegatur omnis ratio ſuccedendi: ſaltem quãdiu ſuperſunt legitimi. Sed maiore venia fauoréque dignos putauit Iuſtinianus eos qui iure prohibente omnino non poterant legitimas nuptias contrahere. ¶ *ALTERVM In alterius.*) Id referendum eſt ad ipſos inter ſe fratres, ipſius ſcilicet defuncti liberti filios. Vt intelligamus præferri etiam fratrem patrono. quod & hîc docet Theophilus. Et ſanè, cùm veteri iure æquè poſtponebantur patrono parens, atque frater[1]: hoc iure ſublato non debet deterior eſſe fratris, quàm parentis conditio in pari cauſa, paríque fauore iuris poſterioris. ¶ *REPETITVS Itaque.*) Elegans eſt hæc ἀνακεφαλαίωσις, ſiue epilogus, qui totam letigimæ ſucceſsionis rationem paucis complectitur: & oſtendit non adeò neceſſariã fuiſſe moram in verboſis ſuperiorum titulorum ambagibus, quæ plus fortaſſis habent tædij, quàm fructus.

1 *L. quod attinet. De reg. iur.*
2 *L. ſeruus. C. commu. de ſucceſſ.*
3 *L. 1. §. 1. D. vnde cogna.*
4 *L. Iuriſconſultus. §. nomẽ, in fi. De grad. cogn.*
5 *§. illud. ſupra, de nupt.*
6 *L. iura ſanguinis. De reg. iur.*
7 *L. adoptiuus. §. idem tamen. De ritu nupt.*
8 *L. cum ancillis. C. de inceſt. nupt.*
9 *§. illud quoque. ſupra, per quas perſo. cuique acquir.*

1 *L. liberto. De bon. liber. L. inteſtato. De ſuis & legi.*

IN TITVLVM SEQVENTEM

ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ.

VAriè apud veteres ſtatutum fuit, quo modo libertis ſuccederetur. Et Lege quidem duodecim Tabularum nullo modo patronis proſpectũ erat, ſi libertus teſtatus decederet: vel etiam inteſtatus, ſed relictis liberis naturalibus aut adoptiuis. Poſtea Prætores patronis proſpexerunt, tam ex teſtamento, quàm ab inteſtato, ſi quidem relicti non eſſẽt legitimi ſimul & naturales liberi. nam adoptiuorum nullam hîc habuerunt rationem: ne ſcilicet facilè poſſent liberti eiuſmodi adoptionis commento patronos ludificarier[2]. Deinde Lege Papia Poppæa magis aucta ſunt patronorum iura: vt nec per naturales liberos, ſi modò pauciores tribus eſſent, omnino excluderentur: ſed in virilem portionem cum iis admitterẽtur. Cæterùm Iuſtiniano nec id fuit ſatis, qui patronis voluit proſpicere etiam aduerſus libertorum teſtamenta, & quantumuis multi ſupereſſent naturales filij. Illud porrò in vniuerſum admonendi ſumus, libertos hîc accipi debere etiã eos, quos ex fideicommiſſo manumiſimus[3]. Nam & hi fiunt noſtri liberti, non autem defuncti teſtatoris: quanquam aduerſus eos ingrati actionem non habeamus[4]. Et ſucceſſionem in hoc titulo accipimus paſſiua ſignificatione. hîc enim non quæritur quemadmodum liberti ſuccedant, ſed potius qualiter iis ſuccedatur.

2 *L. fideicommiſſum. De condit. & demonſt.*
3 *L. qui ex cauſa. De bon. liber. L. 1. De bo. poſſeſſ. contra tab. lib.*
4 *L. pen. C. de liber. & eor. liber.*

De Succeſsione Libertorum, TIT. VII.

NVNC de libertorum bonis videamus. Olim itaque licebat liberto patronum ſuum impunè teſtamento præterire. nam ita demum Lex duodecim Tabularum ad hæreditatem liberti vocabat patronum, ſi inteſtatus mortuus eſſet libertus, hęrede ſuo nullo relicto. Itaque inteſtato mortuo liberto, ſi is ſuum hæredem reliquiſſet, patrono nihil in bonis eius iuris erat. Et ſi quidem ex naturalibus liberis aliquem ſuum hæredem reliquiſſet, nulla videbatur querela. ſi verò adoptiuus filius fuiſſet: apertè iniquum erat, nihil iuris patrono ſupereſſe.

Qua de cauſa poſtea Prætoris edicto hæc iuris iniquitas emẽdata eſt. ſiue enim faciebat teſtamentum libertus: iubebatur ita teſtari, vt patrono partem dimidiam bonorum ſuorum relinqueret: & ſi aut nihil, aut minus parte dimidia reliquerat: dabatur patrono contra tabulas teſtamenti, partis dimidiæ bonorũ poſſeſsio: ſiue inteſtatus moriebatur, ſuo hærede relicto filio adoptiuo: dabatur æquè patrono contra hunc ſuum hæredẽ partis dimidiæ bonorum poſſeſsio. Prodeſſe autem liberto ſolebant ad excludendum patronum naturales liberi, nõ ſolùm quos in poteſtate mortis tempore habebat, ſed etiam emãcipati, & in adoptionem dati: ſi modò ex aliqua parte ſcripti hæredes erant, aut præteriti contra Tabulas bonorum poſſeſsionem ex edicto Prætorio petierant. nam exhæredati, nullo modo repellebant patronum. Poſtea verò Lege Papia, adaucta ſunt iura patronorum, qui locupletiores libertos habebant. Cautum eſt enim, vt ex bonis eius, qui ſeſtertiûm centum millium patrimonium reliquerat: & pauciores, quàm tres liberos habebat: ſiue is teſtamẽto facto, ſiue inteſtatus mortuus erat: virilis pars patrono deberetur. Itaque cùm vnum quidẽ filium filiámve hæredẽ reliquerat libertus: perinde pars dimidia debebatur patrono, ac ſi is ſine vllo filio filiáve inteſtatus deceſsiſſet: cùm verò duos duáſve hęredes reliquerat, tertia pars debebatur patrono: ſi tres reliquerat, repellebatur patronus.

Sed noſtra Conſtitutio, quam pro omni natione, Græca lingua compendioſo tractatu habito compoſuimus, ita huiuſmodi cauſam definiuit, Vt ſi quidem libertus vel liberta minores centenariis ſint, id eſt, minus centum aureis habeant ſubſtantiam (ſic enim Legis Papiæ ſummam interpretati ſumus, vt pro mille ſeſtertiis vnus aureus computetur) nullum locum habeat patronus in eorum ſucceſsione: ſi tamen teſtamentum fecerint. Sin autem inteſtati deceſſerint, nullo liberorum relicto: tunc patronatus ius (quod erat ex Lege duodecim Tabularum) integrum reſeruauit. Cùm verò maiores centenariis ſint, ſi hæredes vel bonorum poſſeſſores liberos habeant, ſiue vnũ, ſiue plures, cuiuſcùnque ſexus vel gradus: ad eos ſucceſsiones parentum deduximus, patronis

omnibus

omnibus modis vnà cum ſua progenie ſemotis. Sin autem ſine liberis deceſſerint: ſi quidem inteſtati, ad omnem hæreditatem patronos patronáſque vocauimus: ſi verò teſtamentum quidem fecerint, patronos autem, aut patronas præterierint, cùm nullos liberos haberent, vel habentes eos exhæredauerint, vel mater ſiue auus maternus eos præterierint, ita quòd non poſsint argui inofficioſa eorum teſtamenta: tunc ex noſtra Conſtitutione per bonorum poſſeſsionem contra tabulas, non dimidiam (vt antea) ſed tertiam partem bonorum liberti conſequantur: vel quod deeſt eis, ex Conſtitutione noſtra repleatur, ſi quando minus tertia parte bonorum ſuorum libertus vel liberta eis reliquerit: ita ſine onere, vt nec liberis liberti libertæve ex ea parte, legata vel fideicommiſſa præſtentur, ſed ad hæredes eorum hoc onus redundet: multis aliis caſibus à nobis in præfata Cõſtitutione congregatis, quos neceſſarios eſſe ad huiuſmodi diſpoſitionem iuris perſpeximus: vt tam patroni patronæque, quàm liberi eorum, necnon qui ex tranſuerſo latere veniũt, vſque ad quintum gradum ad ſucceſsionem libertorum libertarúmve vocentur, ſicut ex ea Conſtitutione intelligendum eſt: etſi eiuſdem patroni vel patronæ, vel duorũ duarúmque pluriúmve liberi ſint: qui proximior eſt, ad liberti vel libertæ vocetur ſucceſsionem, & in capita, non in ſtirpes diuidatur ſucceſsio: eodem modo & in iis, qui ex tranſuerſo latere veniunt, ſeruando. Penè enim conſonantia iura ingenuitatis & libertinitatis in ſucceſsionibus fecimus. Sed hęc de iis libertinis hodie dicenda ſunt, qui in ciuitatem Romanã peruenerunt: cùm nec ſint alii liberti, ſimul & Dedititiis & Latinis ſublatis, cùm Latinorum legitimæ ſucceſsiones nullæ penitus erant: quia licet vt liberi vitam ſuam peragebant, attamen ipſo vltimo ſpiritu ſimul animam atque libertatem amittebant, & quaſi ſeruorum, bona eorum iure quodammodo peculii ex Lege Iunia Norbana manumiſſores detinebant. Poſtea verò Senatuſconſulto Largiano cautum fuerat, vt liberi manumiſſoris non nominatim exhæredati facti, extraneis hæredibus eorum in bonis Latinorũ præponerentur. Quibus etiam ſuperuẽuit Diui Traiani edictum, quod eundem hominem, ſi inuito vel ignorante patrono ad ciuitatem Romanam venire ex beneficio Principis feſtinarat: faciebat quidem viuum ciuem Romanum, Latinum verò morientem.

Sed noſtra Conſtitutione propter huiuſmodi conditionum vices, & alias difficultates, cum ipſis Latinis etiam legem Iuniam, & Senatuſconſultum Largianum, & edictum Diui Traiani, in perpetuum deleri cẽſuimus: vt omnes liberti ciuitate Romana fruantur: & mirabili modo quibuſdam adiectionibus ipſas vias, quæ in Latinitatem ducebãt, ad ciuitatem Romanam capiendam tranſpoſuimus.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

NVNC.)Nempe, cùm paulò antè dictum ſit de ingenuorum ſucceſsionibus: & aliquid additum fuerit de ſeruili cognatione, cui poſt manumiſsionem aliqua vis tributa eſt ad ſuccedendum ab inteſtato. ¶ *NAM Ita demum Lex duodecim Ta-*
1 *L. inteſtato. De ſuis & legiti.* *bularum.*)Huius Legis ſententiam refert Vlpianus, his verbis, Inteſtato liberto mortuo primùm ſuis deferri hæreditatem, verum eſt. ſi hi non fuerint: tunc patrono. Porrò fuit etiam apud veteres ius quoddam Applicationis, quo alicui tanquam patrono deferebatur inteſtati ſucceſsio: nempe cùm quis peregrinus ſeſe alicui veluti in clientelam dedidiſſet. Idque receptum videtur exemplo iuris patronatus, de quo hîc agitur. Cicero libro primo de Oratore, Quid, (inquit) quod in Cētumuirali iudicio certatum eſſe accepimus? Qui Romam in exilium veniſſet, cui Romæ exulare ius eſſet, ſi ſe ad aliquem quaſi patronum applicuiſſet, inteſtatóque eſſet mortuus, nonne in ea cauſa ius applicationis obſcurum ſanè & ignotum, patefactum in iudicio atque illuſtratum eſt à patrono? Applicationis meminiſſe videtur & Terentius in ſua Andria, cùm ait: Tum ille egens fortè applicat primùm ad Chryſidis patrem ſe.

¶ *NVLLO Hærede ſuo.*) Præter quem nullum poteſt relinquere legitimum hæredē. Tota enim libertorum cognatio erat in ſolis liberis poſt manumiſsionem ſuſceptis. Cęterùm ſeruilis cognationis nulla hoc iure habebatur ratio. Ideóque nec ſeruorū parentes aliquo in numero erant: multo minus ex latere cognati, quorum cognatio tota veluti pendet ab aſcendentibus. Vnde hîc Theophilus ſcribit, ὁ μὲν ἔχωρ ἀνιόντος, οὐδὲ τῶν ἐκ πλαγίας κάτωθεν. ¶ *NIHIL In bonis eius.*) Multo minus in bonis ipſius filii inteſtati, etiam nullo ſuo hærede relicto. Neque enim à libertorum liberis ad patronos vnquam redibat hæreditas. Et quod Cicero libro primo de Oratore ſcribit, Claudios apud Centumuiros contendiſſe, Ab liberti filio ad ſeſe hęreditatem rediiſſe: intelligi debet id eos feciſſe non iure patronatus, ſed gentilitatis. Quòd is (de cuius hæreditate quærebatur) non fuiſſet reuera libertinæ conditionis, ſed retinuiſſet gentilitatem. ¶ *NVLLA Videbatur querela.*)Hoc eſt, Nemo iure queri, aut damnare id poterat. Theophilus vertit, φορητὸν ἦν ferendum erat.

2 *L. 1. De bon. liber.* ¶ *PRAETORIS Edicto.*)Scribit Vlpianus primum Prætorē Rutilium edixiſſe, ſe amplius non daturum patrono, quàm operarum & ſocietatis actionem: videlicet ſi hoc pepigiſſet, vt niſi ei obſequium præſtaret libertus, in ſocietatem admitteretur patronus. Poſteriores verò Prætores certæ partis bonorum poſſeſsionem pollicitos. & hanc addit rationem Vlpianus, Videlicet enim imago ſocietatis induxit eiuſdē partis præſtationem: vt quod viuus ſolebat ſocietatis nomine præſtare, id poſt mortē præſtaret. ¶ *BONORVM Suorum.*)Non caſtrenſium. Nam patronus contra ea bona
3 *L. 3. 4. patronus. De bon. liber.* liberti, quæ in caſtris quæſita ſunt, omnino nō admittebatur, vt ait Vlpianus. ¶ *RELINQVERET.*)Eo, quo vellet, titulo. Nam & ſi debita patrono portio, ei legata ſit: ſatisfactum eſt ei. Et ſi inſtitutus fuerit ex parte minore, quàm ei debebatur, reſidua verò pars ſuppleta eſt ei legatis: & ita ſatisfactum ei videtur. Et mortis cauſa donationibus, vel ſi contemplatione debitæ portionis ei donetur, ei ſatisfieri poteſt. Quæ
4 *dic. L. 3. 4. ſi debita.* omnia complexus eſt ſuo reſponſo Vlpianus. ¶ *LEGE Papia.*) Hæc Lex habuit multa capita, veluti, Ne ſexagenarii vxorem ducerent. Ne matrimonio miſceri poſſet Senatorius ſanguis cum Libertino. De caducis. De iure, quod habent patroni in bonis libertorum. ¶ *ADAVCTA.*) Vt etiam cum liberis legitimis & naturalibus ad aliquam portionem admitterentur. Quod prius denegatum fuerat Lege duodecim Tabularum & Iure Prætorio. ¶ *LOCVPLETIORES Libertos.*) Fortaſsis aliquis mirabitur libertorum opes olim potuiſſe excreſcere ad centum millia ſeſtertiûm. Sed ſcribit Tacitus lib 12. Pallantem Claudii Cæſaris libertum, ſeſtertij ter millies poſſediſſe, ipſo nempe M. Craſſo ditiorem vicies & quinquies centenis millibus. Habuit idem Claudius Cæſar & alios locupletiſsimos libertos, Narciſſum, & Licinium. Sed & Demetrium Pompeij libertū reliquiſſe cenſum trium millium talentorum teſtatur Plutarchus. Et Cæcilius Claudius Iſidorus ſeruitute liberatus, eas ſtatim diuitias congeſsit, vt quanuis multa ciuili bello amiſiſſet, tamen moriens reliquerit ſeruorum quatuor millia, boum ſex millia, reliqui pecoris ducenta quinquaginta quinque millia: in numerata verò pecunia, ſeſtertiûm ſexcenties. Quid dicam de Chryſogono

ſogono Syllæ liberto, Amphione Q. Catuli, Hilaro Antonij, Mena & Menogene Sex. Pompeij:quos certè omnes conſtat ex bonis proſcriptorum ſubitò eſſe ſupra modum ditatos. ❡ *SESTERTIVM Centum millium Patrimonium.*)Seſtertius apud Romanos numus erat,qui duos aſſes & ſemiſſem initiò continebat,poterátque æſtimari decem gallicis denariolis,quos appellant Turonenſes. Poſtea verò ſeſtertius æſtimatus fuit quatuor aſsibus. Seſtertia autem numero plurali & in genere neutro enuntiata,continebant millenos ſeſtertios. Itaque nihil intererat inter centũ ſeſtertia, & centum millia ſeſtertiûm : vtraque autem ſumma, ſi primam æſtimationem ſeſtertiorum expendas, complectebatur bis mille & quingentos aureos coronatos: vel certè quatuor millia coronatorum,ſi eam intuearis ſeſtertij numi æſtimationem,quã à dictatura Q. Fabii Maximi receptam, veriſimile eſt in vſu fuiſſe temporibus legis Papiæ. Porrò vt à numis ſeſtertiis ad ſeſtertia tranſeundo, numerus millies multiplicatur: ita quum ad eam locutionem ventum eſt, quæ per aduerbia numeralia enuntiatur, creſcunt ſeſtertia ſingula conduplicata. vt ſi centum ſeſtertia dicam, intelligis centum millia ſeſtertiûm. Sic vbi centies ſeſtertiûm dico, intelligere debes centies centena ſeſtertia, ſiue centies centena millia ſeſtertiûm.

❡ *SED Noſtra Conſtitutio.*)Hanc Græcam Iuſtiniani Conſtitutionem de iure patronatus, cuius iam toties facta eſt mentio,non extare,iam dictum eſt. Nam nec hodie extat inter alias Græcas *παράς*: nec tamen veriſimile eſt cum priori Codice intercidiſſe:cùm poſt eum reiectum, eius adhuc quaſi vigentis meminerit Iuſtinianus in Nou.ſua Conſtit.prima. ❡ *INTERPRETATI Sumus.*)Habita nẽpe ratione tenuitatis & inopiæ poſteriorum temporum: quibus ita decreuerant opes priuatorũ infinitis tributis exhauſtæ, vt ſequendo Legis Papiæ conditionem, fuiſſet prorſus inutile ius patronatus. Pauci enim erant liberti, qui tum in bonis haberent centum millia ſeſtertiûm. Ergo Iuſtinianus mutauit conditionem, quæ centum ſeſtertia deſiderabat; & conſtituit, vt Centenarius libertus cenſeretur, qui centum eius temporis aureos in bonis reliquiſſet: quam ſummam non exceſsiſſe centum & quadraginta noſtrates aureos coronatos facilè intelliges, ſi memineris eorum, quæ alio locò diximus de æſtimatione ſolidorum. Itaque apparet Iuſtinianũ admodũ minuiſſe ſummam Legis Papiæ, nempe ter mille & octingentis ſexaginta noſtratibus coronatis: aut ſaltem bis mille trecentis & quinquaginta, ſi primam illam leuiorem ſeſtertij numi æſtimationem ſequi volueris, quanquam ea iam exoleuerat temporibus Legis Papiæ. Sed vt concedamus eam adhuc viguiſſe, ſaltem non habebatur Centenarius libertus, qui non haberet mille illius veteris ponderis & æſtimationis ſolidos aureos: quorum ſinguli centenos ſeſtertios continebant, & quadraginta conficiebant auri libram, quæ centum noſtratibus coronatis ſolet æſtimari. Nunc ex interpretatione Iuſtiniani habetur Centenarius, etiam qui centum leuiores habet aureos: quorum ſeptuaginta duo conficiunt libram auri, & ſinguli tantùm continent ſexaginta ſex ſeſtertios. Vnde apparet ſummam Legis Papiæ, quæ continebat centum millia ſeſtertiûm, redactam eſſe ad ſummam ſex millium & ſexcentorum ſeſtertiûm. ❡ *NVLLO Liberorum relicto.*) Iuſtinianus cùm hîc tantùm referat quod in Lege Papia immutauit, non niſi liberorum meminit:ſed interim meminiſſe debemus, quod paulò antè dictum eſt, nouo iure etiam parentes & fratres præferri patronis. ❡ *PATRONIS Omnibus modis ſemotis.*) Si tamen filius ſemel hæres factus, poſtea abſtinuerit, fortè in integrum eo nomine reſtitutus:admittetur patronus,nec amplius ſummouebitur. ❡ *PER Bonorum poſſeſsionem contra tabulas.*) Hæc tamen bonorum poſſeſsio non reſcindet tabulas in ſolidum,ſed tantummodo ratione vnius trientis, quem ſolum perſequi poteſt patronus. Cæterùm bonorum poſſeſsio, quæ filio præterito datur, integrum totúmque teſtamentum ſubuertit,vt res ad cauſam inteſtati reducatur. Alia,in quibus aut diuerſum eſt,aut conuenit ius filij & patroni,paulò pòſt annotabimus. ❡ *SED Tertiam partem.*) Ergo legitima patronorum portio maior adhuc fuit liberorum, quæ hoc iure non niſi quadrantem continebat, & vix tandẽ poſtea aucta eſt ad trientẽ per Nouellam Iuſtiniani Conſtit. 18.
❡ *QVOD Deeſt repleatur.*) In hoc conuenit patronus cum filio. Nam & ſi quid filio in teſtamento fuerit relictum: non amplius poterit queri, quàm vt repleatur, addatúrque quod deeſt legitimæ eius portioni. ❡ *ITA Sine onere.*) Fuit quidem &

1 *in.§.nos autem.ſupra, de Attis suto.*

2 *§. vlt. ſupra, & de grad.cogna.*

3 *L. & ſi ex modica. §. ſi filius. De bon.liber.*

4 *L.omnimodo. C. de inoff. teſta.*

1 L. cùm patronus. De legat. 2. L. ſi patronus. De donat. — olim libera ab onere fideicommiſsi legitima patroni portio: at non ita libera, vt nec
liberis ipſius liberti cogeretur præſtare fideicommiſſum aut legatum. Imò verò id
multis præſtabat. Nam & in vniuerſum olim, quicunque iudicium teſtatoris per bo-
2 L. 4. De condit. & demonſtrat. — norum poſſeſsionem contra tabulas reſcindebat, iubebatur nihilominus præſtare le-
gata & fideicommiſſa quibuſdam perſonis, nempe liberis, & parentibus: item vxori
3 L. 1. De leg. præſta cont. tab. bon. poſſeſs. peti. — & nurui, ſi quid dotis nomine legatum eſſet. Nunc verò Iuſtinianus legitimam pa-
troni portioné ab omni prorſus onere liberam eſſe voluit: vt nec liberis liberti quic-
quam eo nomine præſtare cogatur. Hácque rurſus in re patronus par eſt filio, cuius
4 L. quoniã in priorib. C. de inoffi. teſta. L. ſi arrogator. De adopt. — etiam legitima portio nullo modo poteſt onerari. Vnde & Iuſtinianus in Nouella
ſua Conſtit. prima, hac in parte confert legitimam filij & patroni. Sed in alio diſcri-
men eſt: quòd filius petita bonorum poſſeſsione contra tabulas, ex veteri Prætoris
5 dic. L. 1. — edicto iubeatur legata præſtare coniunctis perſonis. Nec eſt obſcura diſcriminis ra-
tio: quòd filius per bonorum poſſeſsionem, totam hæreditatem conſequatur: at pa-
tronus ſuum trientem. ¶ *PRAESTENTVR.*) Ab ipſo patrono. qui ſi ſuum re-
pudiaret trientem, certè ab eo præſtarentur, cui is triens accreſceret. Sic enim elegan-
6 L. cùm patronus. De legat. 2. — ter à Marcello reſponſum eſt: Cùm patronus ex debita parte inſtitutus, fideicom-
miſſum relictum ab eo præſtare non cogatur, ſi omiſerit inſtitutionem: vtrùm, qui
eam partem vindicat, eodem modo retinere, an verò præſtare debeat fideicómiſſum?
Et magis eſt, deberi fideicommiſſum: quia quod illius perſonæ præſtatur, hoc
nequaquam ad alium pertinere debet. Hæc ille. Porrò ſi quid patrono vltro relictũ
ſit ſupra trientem: eo, quod liberaliter adiectum eſt, non potietur, niſi iudicio te-
ſtatoris fecerit ſatis, vt eſt in Nouella Conſtitut. I. ¶ *AD Cohæredes.*) Nam vt hi
beſſem pro ſemiſſe habét noui iuris beneficio, ita ęquũ eſt eos portionis patroni, quę
eorum bono imminuta eſt, onera ſuſtinere. vt qui vna parte oneratur, altera iuuetur,
7 L. eum qui. De iureiur. — & ediuerſo. ¶ *QVAM Liberi eorum.*) In infinitum ſcilicet: & id quidem ſuo quo-
dam iure, quia liberi ſunt: non autem quaſi hæredes. Vnde fit, vt liberi patroni ex
inæqualibus partibus ab eo hæredes inſtituti, nihilominus conſequantur ex æquis
8 L. vt iuriſiurãdi. §. ſi liberi. D. ope. liber. — partibus actionem operarum. Nempe quia hîc non moramur nomen hæreditariũ.
Itaque & ſi filii omnino hæredes non fuerint, eſſe tamen potuerint, nec quid fece-
9 L. ſi ex patronis. §. Iulianus. De bon. liber. — rint, cuius nomine ſint iure exhæredati: æquè admittentur. Porrò auté nullo gradu
concludimus eorum ius. Quocunque enim gradu ſint, ſemper liberi ſunt, etiam in
1 L. ſi patronus teſtamẽto. §. 2. & L. Paulus. 2. De bon. liber. — infinitum. Et quod hîc ſubiicitur de quinto gradu, tantummodo pertinet ad eos, qui
ex tranſuerſo veniunt, vti etiam docet Theophilus. ¶ *EORVM.*) Patroni qui-
2 L. patrona. De bo. liber. — dem iuſti liberi: neque enim alij admittuntur. Patronæ verò etiam vulgo quæſiti.
¶ *ET In capita, non in ſtirpes.*) Aliter tamen diuiditur inter liberos hæreditas paren-
tum. Suprà enim dictum eſt, nepotes ex pluribus filiis, hæreditatem aui diuidere in
ſtirpes, & non in capita. ¶ *EODEM Modo.*) Tam ſcilicet de admittendo ſolo
proximiori, quàm inter eos, qui pari gradu ſunt, de diuidunda hæreditate viritim in
capita. ¶ *PENE Enim.*) Ad hunc modum in Nouella Conſtitut. I. ἐν αὐτῇ (in-
quit) τῇ ὁδῷ τῇ παρξ... τεθείσῃ παρ' ἡμῶν διατάξει πρὸς ὁμοίωσιν σχεδὸν τῶν εὐγενῶν, καὶ τὰς
ἀπελευθερικὰς ἐταξάμεν διαδοχάς. Innuit auté hæc vocula, (penè) ſicut illa, σχεδὸν, ſub-
eſſe adhuc aliquod diſcrimen: vt & reuera multum adhuc reliquum eſt diſcriminis.
Primùm, à latere ſucceditur ingenuis, ſaltem vſque ad decimum gradum. At liber-
tis non vltra quintum. In recta linea ſi agatur de hæreditate ingenui, admittitur ne-
pos cum filio ſuperſtite, & hodie quoque in Collaterali filius fratris cum fratre de-
functi. At cùm libertina eſt ſucceſsio, ſolus proximus admittitur: nec vllus videtur
eſſe locus repræſentationi. Illic plerunque in ſtirpes: hîc ſemper in capita ſuc-
ceditur. Quo fit, vt non ſatis conſtet collatio, ipſáque ætiologia, quam hîc pro-
ponit Iuſtinianus: parúmque conueniat exemplum ſucceſsionum ingenuitatis.
Nec obſcura eſt diſcriminis ratio. quòd liberi patroni ſuo veluti proprio iure ſuc-
cedant, non vt hæredes parentum, vti paulò antè diximus. Sunt præterea alia diſ-
3 L. illud. De bon. poſſ. cont. tabu. — crimina. Bonorum poſſeſsio, quæ prępterito patrono datur aduerſus tabulas liberti,
non pertinet niſi ad vnum trientem: nec vltra reſcindit teſtamentum. At quæ filio
4 dic. L. illud. §. finita. — competit, prorſus totum ſubuertit teſtamentum. Rurſus liberis datur bonorum poſ-
5 L. etiam. §. ſi patronus. De bon. liber. — ſeſsio contra tabulas, etiam nondũ adita hæreditate. Patrono verò non niſi ea adita.
Liberis, nouo ſaltem iure, legitima portio omnino relinqui debet titulo inſtitutionis.
In

In patronis nihil tale Lex exigit. Ad hæc, quod accreſcit bonis mortui liberti, non auget legitimam patroni. At eiuſmodi acceſsio & incrementum prodeſſet liberis. Poſtremò libertus impetrat liberam teſtandi poteſtatem, & impunè poteſt patronũ præterire. At in fraudem liberorum id non poteſt impetrari.

¶ *SED Noſtra Conſtitutione.*) Extat hæc Iuſtiniani Conſtitutio[1]. Sed plura, quæ pertinent ad Latinos & Dedititios libertos, repetenda ſunt ex libro I. ¶ *ET Senatuſconſultum Largianum.*) Quod Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtit. 78. ait reiectũ eſſe, quia fruſtra eſſet ab initio introductum, τὸ (inquit) *λαργιάνειον ἐπιφημισθὲν δόγμα, ὡς μάτην καὶ τὴν ἀρχὴν εἰσαχθὲν, ὀρθῶς ὕστερον ἐκβεβλημένον*

1 L. vnica. C. de lati. liber. tollen.

IN SEQVENTEM TITVLVM ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ.

CLAVDII Cæſaris temporibus factum fuit Senatuſconſultum, quo cauebatur, poſſe patronum vni vel pluribus ex ſuis liberis, libertum aſsignare: & eo modo aſcribere, vt alij filij nihil in eum iuris haberẽt. Vnde (vt hinc aliquid excerpamus, cuius præſens indiget vſus) annotatum eſt, hodie poſſe patronum feudalem, ius illud ſuum ἀπολύειν, in alium peculiariter transferre: eique veluti aſsignare ſuum clientem. Sed vereor, ne hæc parum conueniant moribus noſtris. Porrò autem Modeſtinus ſcribit[2], Aſsignare libertum, eſſe teſtificari, cuius ex liberis libertum eſſe velit. Idque etiam ſatis colligi poteſt ex ipſius Senatuſconſulti verbis, quæ paulò pòſt referemus. Et pertinet ſanè in Iure noſtro Ciuili verbum aſsignandi, modò ad tranſlationem iuris & dominij[3]: vnde Theophilus hîc vertit προσκυρῶσαι: modò etiam ad ſolam pignerationem vel cuſtodiam[4]. Itaque obſeruari debet cauſa aſsignationis: & ex ea iudicari, quò tendat pertineátve[5].

2 L. aſsignare. De verbo. ſignific.
3 L. 4. De Euictioni.
4 L. 1. §. antepen. De ven. in poſ. mitten.
5 L. cum pater. §. plurib. De lega. 2.

De Aſsignatione Libertorum, TIT. VIII.

IN ſumma (quod ad bona libertorũ attinet) admonendi ſumus, cenſuiſſe Senatũ, vt quanuis ad omnes patroni liberos, qui eiuſdem gradus ſunt, æqualiter bona libertorum pertineant: tamen licere parenti, vni ex liberis adſignare libertum, vt poſt mortem eius, ſolus is patronus habeatur, cui adſignatus eſt: & cæteri liberi, qui ipſi quoque ad eadem bona, nulla adſignatione interueniente pariter admitterentur, nihil iuris in his bonis habeant: ſed ita demum priſtinũ ius recipiant, ſi is, cui adſignatus eſt, deceſſerit nullis liberis relictis. Nec tantùm libertum, ſed etiam libertam: & non tantùm filio, nepotíve, ſed etiam filiæ neptíve adſignare permittitur. Datur autem hæc aſsignandi facultas ei, qui duos pluréſve liberos in poteſtate habebit, vt eis, quos in poteſtate habet, adſignare libertum libertámve liceat. Vnde quærebatur, ſi eum, cui adſignauit, poſtea emancipauerit: num euaneſcat adſignatio? Sed placuit euaneſcere: quod & Iuliano & aliis pleriſq; viſum eſt. Nec intereſt, an teſtamento quis adſignet, an ſine teſtamento: ſed etiam quibuſcunque verbis patronis hoc permittitur facere, ex ipſo Senatuſconſulto, quod Claudianis temporibus factum eſt, Sabellio Ruſo & Aſterio Scapula Conſulibus.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

QVOD *Ad bona libertorum attinet.*) Horum verborum adiectio & parentheſis eò
tantùm pertinet, quòd hîc de bonis libertorum agatur, déque eorũ ſucceſ-
ſione. ne quis temerè colligat, aſsignationem ſolùm pertinere ad bona libertorum.
Nam & ad eorum perſonas pertinet. Omnino enim totus libertus, eius fit, cui aſsi-
gnatus eſt, perinde atque ſi ab eo eſſet manumiſſus. Verba Senatuſconſulti, quibus
1 *L.1. De aſsignan. liber.* id ſatis ſignificatur, ſunt hæc[1]: Si qui duos pluréſve liberos iuſtis nuptiis quæſitos in
poteſtate haberet, de liberto libertáve ſua ſignificaſſet, cuius ex liberis ſuis, eum li-
bertum, eámve libertam eſſe vellet: is, eáve, quandoque is, qui eum eámve manumiſit
inter viuos vel teſtamento, in ciuitate eſſe deſiiſſet: ſolus ei patronus, ſoláve eſſet pa-
trona, perinde atque ſi ab eo eáve, libertatem conſecutus conſecutáve eſſet. Vtque ſi
ex liberis quis in ciuitate eſſe deſiiſſet, neque ei liberi vlli eſſent: cæteris eius liberis,
qui manumiſiſſet, perinde omnia iura ſeruarētur, acſi nihil de eo liberto, eáve liberta
is parens ſignificaſſet. ¶ *QVI Eiuſdem gradus ſunt.*) Etiam ſi alioqui à patre inæ-
2 *L. vt iuriſiurandi. § ſi liberi. De oper. liber.* qualiter ſint ſcripti hæredes[2]. Imò & ſi omnino patri hæredes non ſint: nihilominus
enim ſunt liberi. Quo ſolo nomine ad eos tranſit ius patronatus. ¶ *ASSIGNA-
RE Libertum.*) Quem ipſe manumiſit. Cæterùm is cui libertus aſsignatus eſt, non po-
3 *L. liberti. De aſsignan. liber.* terit rurſus eum filio ſuo aſsignare[3]. ¶ *EIVS Solus is patronus.*) Etiam ſi alter vxo-
rem duceret aſsignatam alteri libertam. Sic enim reſpondit noſter Terentius[4]: Si vni
4 *L. filio patroni. § ſi vni. De ritu nupt.* ex filiis aſsignatam, alter vxorem duxerit: non idem ius, quod patrono, tribuendum.
nihil enim iuris habebit: quia Senatus omne ius libertorum aſsignatorum ad eum
tranſtulit, cui id pater tribuit. ¶ *VT Eis, quos in poteſtate habet*) Hæc interpretatio
noua eſt, & parum conuenit cum reſponſis veterum Iuriſconſultorum. Extat enim
5 *L. vtrum ei tantum. De aſsignan. libert.* Modeſtini reſponſum his verbis[5]: Vtrùm ei tantùm, qui in poteſtate ſit, an etiam e-
mancipato filio aſsignare libertum patronus poſsit, ſi modò non pauciores, quàm
duos præterea, in poteſtate habeat, dubitari ſolet. Et magis eſt, poſſe. Nec obſtat ſanè
quod hîc ſubiicit Iuſtinianus, emancipatione ſecuta aſsignationem prius filioſa. fa-
ctam euaneſcere. Non enim ideo ſequitur non licere emancipato aſsignare. Sic vſuſfr.
6 *§. finitur. ſup. de vſuſfr.* finitur ſecuta media capitis diminutione[6]: non tamen inutilis eſt, ſi conſtituatur iam
7 *L.1. §. item in fundo. cũ leg ſeq. L. repeti. D. Quemad. vſuſf. amitt.* capite diminuto. imò verò & in eum caſum conſtitui poteſt[7]. Hæc parum videtur ex-
pendiſſe hoc loco Tribonianus: multo minus Theophilus. Sed res eſt hodie nullius
momenti: vt digna non ſit quæ nos torqueat: & tamen facilè dici poteſt, alium eſſe
caſum, quem Modeſtinus tractat, alium, quem hoc loco Iuſtinianus. ¶ *PLA-
CVIT Euaneſcere.*) Nam & videtur tacito quodam iudicio pater aſsignationem re-
8 *L. arg. L. eum quis, & L. ſi cum Cornelius. De ſolut.* uocâſſe. Exhæredationem quoque adimere aſsignationem, ſi hoc animo facta ſit, re-
ſpondit Vlpianus[8].
¶ *NEC Intereſt.*) Inquit Vlpianus[9], Aſsignare quis poteſt quibuſcunque verbis
9 *L.1. §. ſed & ſi poſt. De aſsignan. libert.* vel nutu, vel teſtamento, vel Codicillis. Et Scæuola[1], Aſsignare (inquit) & purè &
1 *d. L.1. §. aſsignare.* ſub conditione, & per epiſtolam vel per teſtationem, vel chirographum poſſumus:
2 *L. aſsignare. D. illo tit.* quia aſsignatio liberti neque quaſi legatum, neque quaſi fideicommiſſum[2] percipi-
3 *L. vlt. §. vlt. D. illo tit.* tur. non poteſt tamen in diem certum fieri, ſed tantùm ex die[3]. ¶ *VELLEO Ruſo,
& Hoſterio Scapula.*) Ita legi horum Conſulum nomina in libris Florentinis, teſtis
eſt Anto. Auguſtinus lib. 3. Emendat. cap. 7.

IN TITVLVM SEQVENTEM

ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ.

4 *§. vlt. ſupra, per quas perſo. nob. acqui.* *SVPERIVS[4] propoſuit quatuor modos, quibus per vniuerſitatem res nobis acqui-
runtur. Quorum primus eſt de hæreditatibus: de quibus tam ab inteſtato, quàm ex
teſtamento hactenus dictum eſt, ſiue ex Lege duodecim Tabularum, ſiue ex Sena-
tuſconſultis, ſiue ex Principum placitis obuenirent. Nunc Iuſtinianus tranſit ad ſe-
cundum & proximum modum acquirendæ vniuerſitatis, qui eſt ex iure Prætorio
5 *L. ius autem ciuile. §. 1. De iuſtit. & iure.* per bonorum poſſeſſiones. Hícque imprimis ſciendum eſt ius bonorum poſſeſſionis eſſe introductũ
ex tribus illis cauſis, ex quibus & totum Ius Prætorium, nempe adiuuandi, vel ſupplendi, vel cor-
rigendi Iuris Ciuilis gratia[5]. Adiuuandi quidem, in agnatis, quibus quod Iure Ciuili competebat,*

Prætor

Prætor confirmauit: ſupplendi in patrono, qui alioqui à liberto præteritus non habebat Iure Ciuili certum auxilium: Corrigendi, in poſthumo alieno, filio emancipato, &c. Enumerat autem Iuſtinianus omnes bonorum poſſeſsiones, earúmque tempus definit: quod eſt annale in patre & liberis: in aliis, centum dierum. Præterea ſciendum eſt, Bonorum poſſeſsionem ab Vlpiano definiri[1]*, Eſſe ius perſequendi retinendíque patrimonij ſiue eius rei, quæ cuiuſque cùm moritur, fuit. Quæ verba ſentio nõ aliò pertinere, quàm ad declarandam vim & effectum ſiue ius bonorum poſſeſsionis iam conceſſæ: quòd per eam beneficio Prætoris quis conſequatur ius dominij in bonis defuncti. Sicut etiam ſolemus dicere, Id eſſe in bonis noſtris, cuius retinendi nomine poſsidentes, exceptionem habemus. vel ſi eius poſſeſsione exciderimus, actionem, qua id perſequamur*[2]*. Et ad hunc modum rectè dicitur poſſeſsio iuris eſſe, non facti: nec aliud ſignificaſſe videtur Vlpianus. Sed ſi aliorum interpretationem ſequamur, magis videbitur definiiſſe petitionem bonorum poſſeſsionis, quàm ipſam bonorũ poſſeſsionem: quæ ſanè nulla eſt, niſi iam petita aut conceſſa datáve. Nec tamen prius quàm bonorum poſſeſſores à Prætore facti ſimus, conſequimur ius illud retinendi perſequendíve patrimonij defuncti. Certè in iure nouum non eſt, verbum perſequendi pertinere ad rei vindicationem*[3]*, ſicuti & generale verbũ actionis*[4]*. Sicque & Harmenopulus ſimpliciter vertit Vlpiani definitionem. Nam libro primo Iuris* ἐπιτομῶν*, tit. 10. ait,* διαδοχή ἐστι δίκαιον τοῦ ἐξεῖναι κρατεῖν τὴν οὐσίαν ἢ τὰ πράγματα τοῦ τελευτῶντος. *Hæreditatem verò idem Vlpianus*[5] *definit, eſſe ſucceſsionem in vniuerſum ius, quod defunctus habuit tempore mortis. Succeſsionem autem hîc vocare videtur, illud ipſum quod ex ſucceſsione hæredis adeuntis efficitur, complectitúrque quandam vniuerſitatem: ſicuti & Vlpianus*[6] *ipſe, Bona definit eſſe, vniuerſitatis cuiuſque ſucceſsionem. Audio Florentiæ nuper excuſos eſſe in hunc ipſum titulum vberrimos commentarios. quos etſi nondum viderim, tamen gaudeo tam eſſe, vt dicuntur, vberes, vt non moleſtè feram meos nunc eſſe ieiuniores. Certè mihi gratulor non eſſe mihi neceſſe diutius hîc immorari, vbi neque ſuauis, ne vtilis mora eſt.*

1 *L.3.§.1.de bon.poſ.*
2 *L.rem in bonis. De acquir.rer.domi.*
3 *§.1.§.rei perſequendæ. inf. de act.*
4 *L.actionis. L.pecunia.§.perſecutionis. L.quibus. §.vlt. De verb. ſignific.*
5 *L.hereditas. De reg.iu.*
6 *L.3. De bon.poſ.*

De Bonorum Poſſeſsionibus, Tit. IX.

IVS bonorum poſſeſsionis introductum eſt à Prætore emendandi veteris iuris gratia. Nec ſolùm in inteſtatorum hæreditatibus vetus ius eo modo Prætor emendauit, ſicut ſuprà dictum eſt: ſed in eorum quoque, qui teſtamento facto deceſſerint. Nã ſi alienus poſthumus hæres fuerit inſtitutus: quanuis hæreditatem Iure Ciuili adire non poterat, cùm inſtitutio non valebat: Honorario tamen iure bonorum poſſeſſor efficiebatur, videlicet cùm à Prætore adiuuabatur. Sed & is à noſtra Conſtitutione hodie rectè hæres inſtituitur, quaſi & Iure Ciuili non incognitus. Aliquando tamen, neque emendandi, neque impugnandi veteris iuris, ſed magis confirmandi gratia, Prætor pollicetur bonorum poſſeſsionem. Nam illis quoque qui rectè teſtamento facto hæredes inſtituti ſunt, dat ſecundum Tabulas bonorum poſſeſsionem. Item ab inteſtato ſuos hæredes & adgnatos ad bonorum poſſeſsionem vocat. Sed & remota quoque bonorum poſſeſsione, ad eos pertinet hæreditas Iure Ciuili.

Quos autem ſolus vocat Prętor ad hæreditatem: hæredes quidem ipſo iure nõ fiunt. Nam Prætor hæredẽ facere nõ poteſt: per legẽ enim tantùm, vel ſimilẽ Iuris Cõſtitutionẽ hæredes fiunt, veluti per Senatuſconſulta & Cõſtitutiones Principales. ſed cũ eis Prætor dat bonorũ poſſeſsionem: loco hæredum conſtituuntur, & vocãtur Bonorum Poſſeſſores.

Adhuc autem & alios complures gradus Prætor fecit in bonorum poſſeſsionibus dandis, dum id agebat, ne quis ſine ſucceſſore moreretur.

Ná anguſtiſsimis finibus conſtitutum per Legem duodecim Tabularũ Ius percipiendarum hæreditatum, Prætor ex bono & æquo dilatauit.

Sunt autem bonorum poſſeſsiones ex teſtamento quidem hæ: Prima, quæ præteritis liberis datur: vocatúrque CONTRA TABVLAS. Secunda, quam omnibus iure ſcriptis hæredibus Prætor pollicetur, ideóq; vocatur SECVNDVM TABVLAS. Et cùm de teſtamentis prius loquutus eſt, ad inteſtatos tranſitum fecit. Et primo loco ſuis hæredibus, & iis, qui ex edicto Prætoris inter ſuos hęredes connumerantur, dat bonorum poſſeſsionem, quæ vocatur VNDE LIBERI. Secundo legitimis hæredibus. Tertio decem perſonis, quas extraneo manumiſſori præferebat. ſunt autem decem perſonę hę: Pater, mater, auus, auia, tam paterni, quàm materni: item filius filia, nepos, neptis, tam ex filio, quàm ex filia: frater, ſorórve cõſanguinei, vel vterini. Quarto, cognatis proximis. Quinto TANQVAM EX FAMILIA. Sexto, patrono patronęq́;, liberis eorum, & parentibus. Septimo, viro & vxori. Octauo, cognatis manumiſſoris. Sed eas quidem Prætoria introduxit iuriſdictio: à nobis tamen nihil incurioſum pretermiſſum eſt, ſed noſtris Conſtitutionibus omnia corrigentes, contra Tabulas quidem, & ſecundum Tabulas, bonorum poſſeſsiones admiſimus, vtpote neceſſarias conſtitutas: necnon ab inteſtato VNDE LIBERI, ET VNDE LEGITIMI, bonorum poſſeſsiones. Quæ autem in Prætoris edicto quinto loco poſita fuerat, id eſt, VNDE DECEM PERSONÆ: eam pio propoſito, & compendioſo ſermone ſuperuacuam oſtendimns. Cùm enim pręfata bonorum poſſeſsio decẽ perſonas pręponebat extraneo manumiſſori: noſtra Conſtitutio, quam de emancipatione liberorum fecimus, omnibus parentibus, eiſdémque manumiſſoribus contracta fiducia manumiſsionem facere dedit: vt ipſa manumiſsio eorum hoc in ſe habeat priuilegium, & ſuperuacua fiat ſupradicta bonorum poſſeſsio. Sublata igitur prædicta quinta bonorum poſſeſsione, in gradum eius ſextam antea bonorũ poſſeſsionem induximus: & quintam fecimus, quam Prætor proximis cognatis pollicetur. Cúmque antea fuerat ſeptimo loco bonorum poſſeſsio TANQVAM EX FAMILIA, & octauo VNDE PATRONI PATRONÆQVE, ET PARENTES EORVM: vtranque per Conſtitutionem noſtram, quam de iure patronatus fecimus, penitus euacuauimus. Cùm enim ad ſimilitudinem ſucceſsionis ingenuorum, libertinorum ſucceſsiones poſuimus, quas vſque ad quintum gradum tantummodo coartauimus, vt ſit aliqua inter ingenuos & libertinos differentia: ſufficit eis tam contra Tabulas bonorum poſſeſsio, quàm VNDE LEGITIMI, ET VNDE COGNATI, ex quibus poſſunt ſua iura vindicare, omni ſcrupuloſitate & inextricabili errore iſtarũ duarũ bonorum poſſeſsionum reſoluta. Aliam verò bonorum poſſeſsionem, quæ VNDE VIR ET VXOR appellatur, & nono loco inter veteres bonorum poſſeſsiones poſita fuerat, & in ſuo vigore ſeruauimus, & altiore loco, id eſt, ſexto eam poſuimus: decima quoque bonorum poſſeſsione, quæ erat VNDE COGNATI MANVMISSORIS,

RIS,

RIS,propter cauſas enumeratas meritò ſublata:vt ſex tantummodo bonorum poſſeſsiones ordinariæ permaneant,ſuo vigore pollentes.Septima eas ſequuta, quam optima ratione Prætores introduxerunt. Nouiſſimè enim promittitur edicto iis etiam bonorum poſſeſsio, quibus vt detur,Lege,vel Senatuſconſulto, vel Conſtitutione comprehenſum eſt: quam neque bonorum poſſeſsionibus,quę ab inteſtato veniunt, neque iis,quæ ex teſtamento ſunt,Prætor ſtabili iure connumerauit: ſed quaſi vltimum & extraordinarium auxilium(prout res exegit) adcommodauit, ſcilicet iis, qui ex Legibus, Senatuſconſultis, Conſtitutionibúſve Principum,ex nouo iure,vel ex teſtamento, vel ab inteſtato veniunt.

Cùm igitur plures ſpecies ſucceſsionum Prętor introduxiſſet,eáſque per ordinem diſpoſuiſſet:& in vnaquaque ſpecie ſucceſsionis,ſępe plures extent diſpari gradu perſonæ:ne actiones creditorum differrentur, ſed haberent quos conuenirent, & ne facilè in poſſeſsionem bonorum defuncti mitterentur, & eo modo ſibi conſulerent:ideo petendę bonorum poſſeſsioni certum tempus pręfiniuit. Liberis itaque & parentibus,tam naturalibus,quàm adoptiuis in petenda bonorum poſſeſsione anni ſpatium,cæteris autem adgnatis, vel cognatis,centum dierum dedit. Et ſi intra hoc tempus aliquis bonorum poſſeſsionem non petierit,eiuſdem gradus perſonis adcreſcit:vel ſi nullus ſit,deinceps cæteris bonorũ poſſeſsionem perinde ex ſucceſſorio edicto pollicetur,ac ſi is,qui pręcedebat,ex eo numero non eſſet. Si quis itaque delatam ſibi bonorum poſſeſsionẽ repudiauerit:nõ quouſq; tempus bonorum poſſeſsioni pręfinitũ exceſſerit,expectatur:ſed ſtatim cęteri ex eodem edicto admittuntur.

In petenda autem bonorum poſſeſsione dies vtiles ſinguli conſiderantur. Sed bene anteriores Principes & huic cauſę prouiderunt, Ne quis pro petẽda bonorũ poſſeſsione curet:ſed quocunque modo admittentis eam iudicium(intra ſtatuta tamen tempora)oſtenderit, plenum habeat earum beneficium.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

CVM *Inſtitutio nõ valebat.*)Multa ſubtiliter de poſthumis alienis & eorum inſtitutione ſcribit Lælius ad Gallũ. Sed ſimplicius fortaſſe eſt, quod generaliter alij tradiderunt,nó valuiſſe hãc inſtitutionem,propter incertitudinem eius, qui inſtituebatur nódum natus.Quæ ratio idem iuris euiciſſet in ſuo quoq; poſthumo, hoc eſt filio,niſi dominij continuatio,& præter vim ſuitatis,primi quoque gradus prærogatiua,cuius ratio potior viſa eſt incertitudinis incómodo,aliud ſuaſiſſet. Errare autẽ eos qui exiſtimant Gallũ Aquilium primum induxiſſe,vt iure Ciuili rectè poſſet inſtitui alienus poſthumus. Nã id diſertè ſibi vindicat Iuſtinianus:& ante ſe id nequaquam licuiſſe apertè tradit:quãquam Prætor eiuſmodi inſtitutioné ſuſtineret. Quia verò nullũ fuit Prætorũ ſubſidium ad ſuſtinenda legata,alioqui Iure Ciuili infirma, rectè dictũ eſſe, nó poſſe valere legatum relictum alieno poſthumo, tanquã incertæ perſonę. ¶ *HONORARIO Tamen Iure.*)Suprà dixit Iuſtinianus,poſthumũ alienum,& antea potuiſſe inſtitui,& núc poſſe. quod accipi poſſe accepimus,vt nó tam ſignificet iuris ſimilitudiné,quàm effectum:potuiſſe enim antea,& núc poſſe.Aliter tamẽ antea,nẽpe beneficio Prętorię bonorũ poſſeſsionis,per quã alienus poſthumus conſequebatur relictã hæreditatem.Aliter núc,cùm etiã Iure Ciuili id poſsit,nempe ex noua Iuſtiniani Conſtitut.cuius & alio loco meminit Iuſtinianus,aitque in ſuo

1 §.incertis, ſupr. de lega.

2 §.poſthumus, ſup. de leg.

Codice poſitā:ſed tamen conſtat non extare:vtpote quæ interciderit cum illo priori Codice. ¶ *CONFIRMANDI Gratia.*)Cuiuſmodi cōfirmatio, vt neceſſaria non fuerit,inutilis tamen nō eſt. Primùm enim iuſtior videbitur poſſeſsio,quam quis autore Prætore nanciſcitur. Deinde nō poteſt nō eſſe commodum,plures habere vias conſequendæ hæreditatis:nam ſi vnam repudiaris,ſupereſt alterā. Poſtremò adeundæ hæreditatis tempus continuum eſt,agnoſcendæ verò bonorū poſſeſsionis vtile.

¶ *SOLVS Vocat Prætor.*)Hîc Iuſtinianus obſcurè innuit eos,quos non ſolus vocat Prætor,ſed etiam Lex Ciuilis,(de quibus paulò antè dictum eſt)fieri veros hæredes,licet elegerint bonorum poſſeſsionem. Negare tamen non poſſumus reuera hos eſſe bonorum poſseſsores,quanquam perinde habeantur,atque ſi veri hæredes eſsēt, cùm paulò antè Iuſtinianus tradiderit,tum ad eos hęreditatem Iure Ciuili pertinere, vbi remouerunt bonorum poſseſsionem. ¶ *VOCAT Ad hæreditatem.*)Omnes qui edicto ſucceſsorio continentur,vocat Prętor ad poſseſsoriam bonorum ſucceſsionē, delata iis per ſuum edictum bonorum poſſeſsione. Itaque ſi vltro vocantem Prætorem ſequi velint,ſtatim poſsunt fieri hæredes.Sed vbi edictum Prætoris nō vocat, maior eſt difficultas:veluti in decretalibus bonorum poſseſsionibus, quæ morantur neceſsariam decreti Prætorij interpoſitionem:nec prius delatæ dicuntur,quàm fuerint à Prætore decrētæ. ¶ *IPSO Iure.*) Ex ſola aditione,& ſine beneficio Prętoris. at hæres legitimus,qui certo Iure Ciuili nititur,fit ſola aditione. ¶ *HAEREDEM Facere non poteſt.*)Licet etiam alioqui non extet,qui Iure Ciuili poſsit hæres eſse. quanquam fortaſsis tum poſsit Prætor transferre directas actiones in ſuum bonorū poſſeſsorem. ¶ *LOCO Hæredum conſtituuntur.*)Prætor(inquit Paulus)bonorum poſſeſsorem hæredis loco in omni cauſa habet. Et habet ſanè bonorum poſseſsor non ſecus atq; hæres, vniuerſum defuncti patrimonium, quod commoda & incommoda hæreditaria continēt:ne quis hîc bona temerè intelligat deducto ære alieno, ſicut aliàs ſolent intelligi. Porrò hæredis & bonorum poſseſsoris ſimilitudinem potiſsimùm agnoſcere eſt,vbi agitur de ſucceſsione iam acquiſita & parta : quia parum refert quo Iure,Ciuili,an Honorario,acquiſita ſit. Quinimo licet conditiones exactiſsimè ſint implendæ:tamen huic conditioni,Si hęres erit,factum eſse ſatis creditur,ſi quis fuerit bonorū poſseſsor. Et quantumuis mandati fines diligenter obſeruandi ſint:tamē petēdę bonorum poſseſsionis mandatum, pertinet etiam ad hæreditatis aditionem. Quid multis?Adeò ſunt hęc affinia,vt ſępe cōfundatur appellationis diſcrimē. Cæterùm vbi agitur de acquirēda hęreditate,& ratione ſuccedēdi,nō parum intereſse videtur inter hæredem & bonorum poſseſsorem. Primùm,nemo inuitus fit bonorum poſseſsor:quia videlicet ſuorum & neceſsariorum nomina ſiue qualitates nō niſi ad hæredes pertinent. Rurſus bonorum poſseſsionem poteſt filiusfa. agnoſcere, etiam inſcio patre. At hæreditatē adire nequit,niſi eo prius iubētē.Præterea hæreditas ſolo animo aditur. At bonorū poſseſsiones, ſaltē hoc iure,à Prætore peti debebant. Nā vt Prætoris edictū proximo deferat bonorū poſseſsionē, non tamē omnino acquirit. Ad hęc,per procuratorem peti poteſt bonorū poſſeſsiō:at non hæreditas adiri. Poſtremò hæreditatis adeundæ tempus eſt triginta annorum, & id quidem continuū, quod etiam ignoranti currit. Agnoſcendæ verò bonorum poſſeſsionis tempus eſt vtile.liberis quidem vnius anni:cognatis verò centum dierum: nec currit ignoranti.

¶ *NE Quis ſine ſucceſſore.*)Nam & defunctorum intereſt habere ſucceſſorem:eóſque Iuſtinianus in Nouella ſua Cōſtitu.1.ait, ἔχειν τινὰ παρὰ ψυχὴν ἐκ τῆς αὐτῶν διαδοχῆς. Intereſt etiam ipſorum creditorum hæreditariorum:fuítque hæc cauſa ſucceſſorij edicti proponendi: ne videlicet bona hæreditaria vacua ſine domino diutius iacerēt, & creditoribus longior morá fieret.

¶ *BONORVM Poſſeſsiones ex teſtamento.*) Hoc eſt, vbi quis teſtatus mortuus eſt. Vt intelligas ſignificari hoc loco omnes bonorum poſſeſsiones, tā eas,quæ ſunt ſecundū teſtamēti tabulas,quàm alias,quæ cōtra tabulas dātur. Neq; enim in bonorū poſſeſsionibus,teſtatoris volūtatē ſequimur:ſed illud ſolùm inquirimus,an teſtatus deceſſerit,cū aliqua dāda eſt bonorū poſſeſsio ſecūdū vel cōtra tabulas. ¶ *PRIMA Quæ præteritis liberis.*)Non etiā ritè exhæredātis. Nā iis Prætor ſufficere putauit querelam inofficioſi teſtamēti,ſi cauſari velint ſeſe iniuria exhæredatos. Atq; huius querelæ inſtituēdæ cauſa,dedit eis Prætor quādā bonorū poſseſsionē:ſine cuius beneficio eman-

1 L.iuſtè poßidet. De acquir.hæred.
2 L.ſuum hæredem. C.de iure deliber.
3 L.1.§.decretalis.De ſucc.edict.
4 L.2.De bo poß.L. Prætor.De reg.iur.
5 L.1.& .2. De bon. poß. L. nam quod ad ius.§. vlt.D.ad Sen.Treb.
6 L.ſubſignatum.§.1. De verb ſignif.
7 L.in conditionibus.§.ſi patronus.De condit.& demonſtrat.
8 L.diligēter. D. manda.
9 L.ſi quis mihi bona.§. ſed & ſi quis mādauit. De acquir.hæred.
1 L.3.§.1.De bon.poß. L. hæreditatis. De verbo. ſignif.L.vlt.C.qui admi.
2 dic.L.3.§.inuito.
3 L.1.C.qui admi.
4 L.ſi quis mihi bona.§. iuſſum.De acquir.hæredit.
5 L.pro hærede.De acqui. hæredit.
6 L.2.§.acquirere. De bo. poß.
7 L.Paulus.De acquir. hæredit.
8 L.licet.C.de iure delibe.
9 L.& quia. De interro. actionib.
1 L.1.De ſucceß.edict.
[illegible] non putauit. De bon. poß.cont.tab.

emancipati Iure Ciuili incogniti non poterāt proponere querelam inofficioſi, quæ
Iuris Ciuilis eſt. ¶ *LIBERIS.*) Maximè emancipatis, quorū gratia primùm hæc 1
bonorū poſſeſsio cōtra tabulas, à Prætore inuenta & prodita eſt. ſed tamen & filiifa.
præteriti ea vti poſſunt, ſi exiſtimēt è re ſua eſſe. Sed oportet ſemper liberos eſſe na-
turales & legitimos: nam adoptiui huc nō pertinent nouo iure, quod ſequenti titulo
proponitur. ¶ *SECVNDA.*) Quæ ſcilicet poſtponitur priori: nec locum habet,
quādiu ea peti poteſt. Sic enim Vlpianus reſpondit: Æquiſsimū ordinem Prætor ſe- 2
cutus eſt. Voluit enim primò ad liberos bonorū poſſeſsionē cōtra tabulas pertinere.
Expectandi igitur liberi erunt, quandiu bonorum poſſeſsionē petere poſſunt. Et ſi
tēpus fuerit finitum, aut antè deceſſerint vel repudiauerint, vel ius petendæ bonorum
poſſeſsionis amiſerint: tunc reuertetur bonorum poſſeſsio ad ſcriptos hæredes. Hæc
ille. Sed tamen interim non prohibebatur quis Iure Ciuili adire hæreditatem. 3
¶ *IVRE Scriptis.*) Hoc eſt, legitimè, & ex teſtamento ritè facto: nec refert vtrùm iure
communi, an verò ſingulari, teſtamentum ſuſtineatur. Itaque & ex militari teſtamēto
competit hæc bonorum poſſeſsio. Extat lib. 37. Pandectarum titulus de Bonorum
poſſeſsione ex teſtamēto militis. Cæterùm ex teſtamenti tabulis non iure ſcriptis, nō
competiiſſe hanc bonorum poſſeſsionem conſtat: idque probat Tullius in Topicis,
agens de tabulis eorum, qui cùm eſſent in poteſtate, teſtamenti tabulas iure facere nō
potuerunt. Sic enim dum ab adiunctis argumentatur, ait: Si ea mulier teſtamentum
fecit, quæ ſe capite nunquam diminuit, non videtur ex edicto Prætoris ſecundū eas
tabulas poſſeſsio dari: adiungitur enim, vt ſecundum ſeruorum, ſecundū exulum, ſe-
cundum puerulorum tabulas, poſſeſsio videatur ex edicto dari. ¶ *SCRIPTIS.*)
Quòd ſi nō fuerit ſcriptum teſtamentum, ſed nuncupatum: nō dabitur hæc bonorū
poſſeſsio, ſed alia quædam, quæ SECVNDVM NVNCVPATIONEM dicitur. Porrò 4
autē ſatis eſt, hæredes ſemel ſcriptos eſſe, & tabulas mortuo teſtatore aliquando ex-
titiſse. Licet enim poſtea interciderint, nihilominus hæc bonorū poſseſsio peti po-
terit. Nec eſt neceſse tabulas ſcriptas proferre, ſi conſtet ritè ſcriptas fuiſse. Qua ra- 5
tione fortaſsis tueri poſsemus illud, quod adeò Tullius in tertia Verrina conuellit,
edictum Verris Prætoris Siculi, quo pollicebatur ſe daturum bonorum poſseſsionē,
etiam ſi tabulæ nō proferantur: Sin proferrentur, vno ſigno vt ſit minus, quàm ex
Lege oportet, ſe non daturum poſseſsionem. Certè priorem huius edicti Verrini par-
tem probare videtur noſter Vlpianus, inquiens: Sufficit extare tabulas, & ſi non pro- 6
ferantur. & ſi poſt mortem teſtatoris extare deſierint, id non obeſse bonorum poſ-
ſeſsioni, idem ſubiicit. Alteram partem probat Imp. Gordianus his verbis: Bonorum 7
poſseſsionem edicto Prætoris non niſi ſecundum eas tabulas, quæ ſeptem teſtium
ſignis ſignatæ ſunt, peti poſse, in dubium non venit. Nunc tamen audiamus Cicero-
nem reprehendentem Verris edictū: Iam hoc ridiculum eſt, SI DE HAEREDITATE
AMBIGITVR: ET TABVLAE TESTAMENTI OBSIGNATAE NON MINVS MVL-
TIS SIGNIS, QVAM E LEGE OPORTEAT, AD ME PROFERENTVR: SECVN-
DVM TABVLAS TESTAMENTI POTISSIMVM HAEREDITATEM DABO. Hoc
tranſlatitium eſt: ſequi illud oportet, SI TABVLAE TESTAMENTI NON PROFE-
RENTVR: quid ait? ſe ei daturū, qui ſe dicat hæredē eſse. Quid ergo intereſt proferan-
tur, necne? ſi ꝓtulerit, vno ſigno vt ſit minus, q̄ ex Lege oportet, non des poſseſsionē:
ſi omnino tabulas nō proferet, dabis. Quid nūc dicam? neminē vnquam poſtea aliū
edixiſse? valde ſit mirū, neminē fuiſse, qui iſtius ſe ſimilem dici vellet. Hæc Tullius.
¶ *DE Teſtamētis prius locutus eſt.*) Nec id quidē temerè: ſed vt intelligeremus Prætorē
in bonorū poſseſsionibus eum ſequi ordinē, quo & hæreditates Iure Ciuili deferun-
tur: vt quemadmodū hæreditas nō poteſt adiri ab inteſtato, quādiu poteſt adiri ex te-
ſtamento: ita nec bonorū poſseſsio ab inteſtato cōpetat, niſi vbi teſtamētum factum
non eſt. Et hoc ius fuiſse vetuſtiſsimum teſtatur Tullius in tertia Verrina, his verbis:
Poſtea quàm ius Prætoriū conſtitutum eſt, ſemper hoc iure vſi ſumus: SI TABVLAE
TESTAMENTI NON PROFERRENTVR, TVM VTI PROXIMVM QVEMQVE PO-
TISSIMVM HAEREDEM ESSE OPORTERET, SI IS INTESTATO MORTVVS EST,
ITA SECVNDVM EVM POSSESSIO DARETVR. Quare hoc ſit ęquiſsimū, facile eſt do
cere: ſed in re tā vſitata ſatis eſt oſtēdere, omnes antea ius ita dixiſse, & hoc vetus edictū
trāſlatitiúmq; eſse. Hæc Tullius, apud quē hæc verba, SI TABVLAE NON PROFER-

1 *L. poſthumus. §. vlt. cum leg. ſeq. L. Papin. §. 1. De inoffi. teſta.*
2 *L. 2. De bon. poſſeß. ſecund. tab.*
3 *L. is qui in poteſtate. §. ſed ſi ſcriptus. De lega. præſtan.*
4 *L. 2. C. de bon. poſſeß. ſecund. tab. L. vlt. C. de codic.*
5 *L. 1. §. ſemel autē. De bo. poſſeß. ſecund. tab.*
6 *dic. L. 1. §. ſufficit.*
7 *dic. L. 2.*

RENTVR, videtur ſignificare cauſam inteſtati, cùm nullæ teſtaméti tabulę ſcriptæ fuerũt: ideóq; nec ꝑferri poſſunt. Quòd ſi in ea ſpecie Verres nihilominus edixiſſet, ſe daturum bonorũ poſſeſsionem ſecundũ tabulas: ꝓculdubio nouũ & iniquum, nullóque modo ferendũ proponebat edictum. Quo modo enim ſecundũ tabulas dabit bonorũ poſſeſsioné, vbi nunquã fuerũt tabulę? ¶ *SVIS Hæredibus, & iis quos, &c.*) Iuſtinianus paulò antè agens de bonorũ poſſeſsione cótra tabulas, ſimpliciter & vno verbo dixit (liberos) quos hîc pluribus verbis deſcribit. Verùm ſatis innuit iiſdem dari ab inteſtato, Bonorũ poſſeſsioné Vnde liberi: quibus facto teſtaméto cópetit bonorum poſſeſsio cótra tabulas. Quod verũ eſt, ſaltem in liberis naturalibus, tam ſuis q̃ emancipatis. Emácipatos enim vocat Prætor cum ſuis hęredibus, népe ad ſucceſ-

1 *l. vlt. ſup. de exhæred. liber.*

ſionem patris: non tamen etiã mátris, quę ſuos hæredes nõ habet: & aduerſus eius tabulas, hoc iure nó habebant liberi bonorũ poſſeſsionẽm, nec ab inteſtato, hãc Vnde

2 *L. illud. §. ad teſtaméta. De bon. poſſeß. cont. tab.*

3 *L. vlt. C. de ſuis & legiti.*

liberi. Sed cùm nouo iure pręteritio, cui nõ adiecit mater cauſam, non habeatur amplius pro exhæredatione: meritò nũc poſſumus credere, filiũ à matre pręteritum, petere poſſe bonorũ poſſeſsionem cótra tabulas. Ideóque etiã ab inteſtato, hãc Vnde liberi. ¶ *LEGITIMIS Hæredibus*) Horũ appellationem latè hîc patêre indicat Theophilus, vt nó ſolùm agnati cóprehendantur: ſed & qui ex Senatuſcóſulto Tertylliano vel Orphitiano veniũt. Item patroni, eorúmque filij. Quos ſanè omnes ex

4 *L. 2. §. vlt. cum leg. ſeq. D. vnde legi.*

hoc capite Vnde legitimi, admitti, iure quoque noſtro ſatis proditũ eſt. Vnde apparet patronos eorúmque filios, ex triplici capite potuiſſe ſuccedere, népe Vnde legitimi, tanquã ex familia, & ex illo, quod patrono peculiariter & nominatim fuit cóceſsum. ¶ *QVAS Extraneo manumiſſori præferebat.*) Olim pater filiũ, quem ſua poteſtate liberare volebat, iubebatur mãcipare: ac duobus numis receptis quaſi vẽdere alteri, qui in hãc rem adhibebatur, erátq; pater fiduciarius. ab hoc deinde qui emptus erat, tãquam ſeruus manumittebatur: eique manumiſsori ꝓpter eiuſmodi libertatis dationem dabantur iura legitimæ ſucceſsionis, ad exemplum veri patroni: pręferebatúrq; cęteris, qui manumiſſo olim agnati, nũc cognati ſolùm erant propter capitis diminutionem. Sed poſtea Prætor iniquum eſse putauit, tantum tribui illi extraneo, neſcio cui, & imaginario manumiſsori. Itaque decem perſonas, quas hîc enumerat Iuſtinianus, voluit ei præferri in ſucceſsione inteſtati. ¶ *TANQVAM Ex familia.*) Docet Theophilus huic bonorum poſseſsioni fuiſse locum, quando libertus, mortuo iam ſuo patrono, inteſtatus ſine liberis decederet: ad cuius ſucceſsionem vocabantur agnati patroni, tanquam ex familia. Sed Alciatus lib. 1. παρέργων, cap. 12. hunc locum accipiendum eſse putat, de iure gentilitatis. Et quod poſtremò ſubiungitur de cognatis manumiſsoris, exiſtimat pertinere ad ius ſtirpis, cuius meminit Cicero lib. 1. de Oratore. Fatetur autem hîc magis ordinem verborum edicti, quàm ſucceſsionis, obſeruatum eſse: cùm potiora fuiſse videantur ſtirpis, quàm gentilitatis iura. Sed nos vix iudicare poſsumus de ratione huius rei tam obſoletæ, & in abſtruſo obſcuræ vetuſtatis receſsu latentis: nec eſt ſanè quòd hodie multum nos id angat: aut cur in eius diſquiſitione diutius immoremur, nullo ſatis digno moræ precio: magnóque interim temporis noſtri diſpendio, & lectoris tædio. ¶ *PRAETORIA Introduxit iuriſdictio.*) Quia videlicet eas Prætor ſuo edicto detulit, deditque earum adipiſcendarum liberam fa-

5 *L. delata. De verb. ſignific.*

cultaté. Hoc enim eſt deferrẽ. Hîcque iuriſdictio nihil aliud ſignificat, quàm ipſum Prætoris edictum: ne quis hoc loco temerè colligat Prætoris decreto eſse opus: aut Prætoré ius dicere debere, quaſi in re cótrouerſa. ¶ *VT POTE Neceſſarias cõſtitutas.*) Cùm hodie per Nouellã Iuſtiniani Conſtitutionem 118. ſublatũ ſit in ſucceſsionibus diſcrimé patriæ poteſtatis & emãcipationis, nó videntur hæ bonorum poſseſsiones magis neceſsarię filiis emãcipatis, quàm filiiſfa. Sed quia id adhuc eſt controuerſum, non eſt cur emancipatus temerè aſpernetur oblatam bonorum poſseſsionem. Porrò quod attinet ad bonorum poſseſsionem ſecundum tabulas, conſtat tum demum eã omnino eſse neceſsariam, vbi teſtamenti tabulæ magis ex Iuris Honorarij æquitate,

6 *L. pater filio. §. vlt. De capt. & poſtli. reuer.*

quàm ſummo Iure Ciuili ſuſtinentur. Veluti, cùm mortuo patre, qui filio pupillariter ſubſtituerat, filius apud hoſtes adhuc impubeș moritur: pupillare teſtamentum

7 *L. 2. §. ſi quis ſub conditione. L. hi demum. De bon. poſſeß. ſecund. tab.*

dicitur ſola Prætoria æquitate confirmãri. Et pendente adhuc códitione non poteſt adiri hæreditas Iure Ciuili: ſed beneficio Prætoris, peti poteſt bonorum poſseſsio. ¶ *NECNON Ab inteſtato.*) Quæ hîc ſubiiciuntur bonorum poſſeſsiones, ſi expendantur

dantur ad noui iuris regulas, nó videntur adhuc omnino neceſſariæ. Primùm enim bonorum poſſeſsio Vnde liberi, non videtur emancipatis neceſſaria, cùm ſublatum ſit diſcrimé patriæ poteſtatis & emancipationis, vt iam dictum eſt. Sed excipi poteſt, quod rectè eſt à Conſtantino ſtatutum his verbis: Qui ſe patris poſt auum inteſtatò 1 defuncti negat hæredem, mortui aui paterni ſuſcipere facultates non poteſt, maximè emancipatus: niſi per bonorum poſſeſsionem ad eiuſmodi beneficium peruenerit. Quod autem attinet ad alteram, quæ hîc proponitur, bonorum poſſeſsionem Vnde legitimi, ſatis conſtat non eſſe hodie neceſſariam. Nam & ipſum nomen indicat eos, qui ex hoc capite ſuccedunt, poſſe Iure Ciuili ſuccedere. Non meminit autem hoc loco Iuſtinianus bonorum poſſeſsionis Vnde cognati, quæ tamen vna hoc iure maximè videbatur neceſſaria, cùm nudam haberet Prætoris indulgentiam, & perſonis concederetur, Iuri Ciuili prorſus incognitis. Sed hodie nullus eſſe poteſt illius vſus, 2 ſublato agnationis & cognationis diſcrimine. Et intereſt ſanè Reip. hæc varia iuris diſcrimina, quæ magnam pariunt confuſionem, tolli, vt vnum certum ſimpléxque ius conſtituatur. ¶ *PARENTIBVS Eiſdem manumiſſoribus.*) Innuit Iuſtinianus ſublatas eſſe priſcas illas in emácipandis liberis imagines venditionum, & fiduciarij patris: hodiéque patrem naturalem recta via poſse apud competentem iudicem filiú ſuum emancipare: ſimúlque intelligi ſemper cótracta fiducia emancipare. ¶ *IN Suo vigore ſeruauimus.*) Romulus cùm ſtatuiſset vxorem fortunarum omnium & ſacrorú ſociá viro eſse: addidit, VT FILIA PATRI, ITA DEFVNCTO VIRO HAERES ESTO. Quá legé Dionyſius Halicar. lib. 2. ſic explicat, marito inteſtato ſine liberis defuncto, in ſolidum ſucceſsiſse vxorem: quòd ſi liberi eſsent, cú iis æqualiter ſucceſsiſse. quod nos latius ad Romulú diximus. Sed poſtea Romani Legumlatores ſuſtulerunt omné ſuccedendi rationé inter virum & vxoré. deinde rurſus Pretores iudicarunt nó adeò contemnendam eſse cóiugum coniunctionem: & æquum putarunt id iis ſaltem tribui, vt poſt agnatos omnes & cognatos inuicem ſuccederét, fiſco ſummoto. Cuius Pretoriæ bonorú poſseſsionis Vnde vir & vxor, æquitatem & rationé probat hîc Iuſtinianus: aítque ſe eam tueri, népe in ſuo illo poſtremo loco, qui eſt poſt omnes agnatos & cognatos. Sed admonédi ſumus, poſtea Iuſtinianú longè plus tribuiſse arctiſsimo matrimonij vinculo. Ac primùm quidem Nouella ſua Conſtit. 53. ad finé, ſanxit, vt ſuperſtes cóiunx ſi inops ſit, ſuccedat cum liberis, habeátque vnum quadrátem, ſaltem ſi is nó excedat centum auri libras. Atque hoc quidem modo vtrique pariter coniugi humaniſsimè conſuluerat. Sed poſtea hoc ſuum beneficium multum imminuit: ac viris (quibus tú fortè neſcio qua de cauſa offenſus erat) prorſus abſtulit. Ná in Nou. ſua Conſtitu. 117. ſtatuit, vt ſola vxor cum liberis admittatur, parem quidem cum iis habitura portioné, ſed tantùm vt fruatur ipſa, proprietatémque ſeruet liberis. Hodie moribus noſtris rediiſſe videmur ad primá illam Romuli Legem. Ná habet ſuperſtes cóiunx mediá partem bonorú mobiliú, & aduentitiorú (quę cóquęſtus dicútur) vtpote cómunium: ſed eo nomine ſubiicitur oneri mediæ partis æris alieni, & nominum diſſoluendorú. Apud multos quoq; populos in vſu eſt inter cóiuges pactú mutuę ſucceſsionis, quod appellát *entraueſtiſſement*. Gręci Iuriſconſulti ἀλληλοκληρονομίαν vocare vidétur. ¶ *SEPTIMA Eas ſecuta.*) Poſt diſpoſitos cóſtitutóſque omniú ſucceſsionum ordines, quia poterat adhuc incidere caſus, in quo ex noua aliqua Lege ſucceſsio deferretur ei, cui nó eſt omnino hactenus, vel eſt alio ordine delata: Prætor voluit etiá huic rei ꝓuidere. Itaque edixit, VTI ME QVAQVE LEGE AVT SENATVSCONSVLTO, POSSESSIONEM DARE OPORTEBIT, DABO. 3 ¶ *PERMITTITVR Edicto.*) Ex his verbis deprehendere poſſumus, hác ſeptimá & extraordinariam bonorú poſſeſsioné eſſe edictalé: ſic vt nullo præterea opus habeat Pretoris decreto. Ná & iuris eſt, nó facti: & eodé pertinet, quo ſuperiores omnes bonorum poſſeſsiones, népe ad cóſequendum ius ſucceſsionis. Sunt autem & aliæ bonorum poſſeſsiones extraordinariæ, ſed decretales: quæ non iuris ſunt, ſed facti: nec Prætoris edicto deferuntur, ſed cauſa cognita eius decreto dantur. Eius generis eſt, Carboniana. & ea, quæ aut ventris, aut captiui, aut furioſi nomine datur. De quibus neceſſe hîc eſt aliquid dicere, quòd res ſit obſcura, & parum vulgo perſpecta. Carboniana poſſeſsio eſt, quæ impuberi filio, cui ſtatus controuerſia mouetur, à Pretore cauſa cognita datur, dilato in tépus pubertatis iudicio ſtatus, & illa quæſtione,

1 *L. 3. C. vnde libe.*

2 *L. 1. D. vnde cognat.*

3 *L. vnica. C. vt ex leg. vel ſenat. bon. poß. de. L. 3. D. vnde legi.*

1 *L.1.De Carbo.edict.* an ſit inter liberós. Eſtque hæc tantùm facti, & corporalis bonorum poſſeſsio, quæ
tamen non niſi cauſa obiter cognita decernitur, ne ſcilicet alter, qui controuerſiam
mouit, temerè fraudetur omnino bonorum poſſeſsione: quia non aduenerit puber-
tatis tempus. Eiuſdem conditionis eſt ea, quæ ventri datur: cùm mulier nomine v-
teri, quem gerit, à Prætore mittitur, cauſa vtcunque cognita, in defuncti mariti vel
ſoceri bonorum poſſeſsionem, donec pariat, aut omnino conſtet non eſſe pręgnan-
tem: interim ex bonis percipit, quæ ad vitam tuendam, edendúmque partum neceſ-
2 *L.1.D.ſi vent.nomi.* ſaria ſunt. Similiter captiuis illud tributũ eſt, vt quãdiu nõ poſſunt agnoſcere delatã
ex edicto bonorum poſſeſsionem, aliquis eorum nomine bona poſsideat, autore
Prętore: & furioſis, vt donec ad ſanitatem reuerſi, capaces ſint edictalis bonorum poſ
3 *L.vlt.§.nos itaque. & §.tali itaque.C. de cura. fur.* ſeſsionis agnoſcendæ vel petendæ, alius eorum nomine poſsideat. Non ſunt autem
hę verę bonorum poſſeſsiones: quę nihil iuris habent, ſed illud ſolum cum iis, de qui-
bus hoc titulo agitur, habent commune, quòd poſſeſsionem tribuant, etiam ſi magis
corporalem & nudam, quàm legitimam, aut aliquo certo iure ſubnixam. ¶ *QVI-
BVS Videtur, Lege comprehenſum eſt.*) Hoc eſt, quibus nominatim delata eſt nouo iure
bonorum poſſeſsio. Sic vt noua Lex non ſolùm dicat deferri hæreditatem, aut ſuc-
cedere licere, ſed etiam expreſsim deferat, daríque iubeat bonorum poſſeſsionem.
4 *L.3.D.vnde legi.* Alioqui ſanè daretur tantùm bonorum poſſeſsio Vnde legitimi.

¶ *NE ACTIONES Creditorum differrentur.*) Sic & ſucceſsorium edictum à Prę-
5 *L.& quia. De interro. actionib.* tore propoſitum eſt, tum in fauorem defuncti, cuius intereſt habere ſucceſsorem, &
in rem eorum, qui vel ex longiori ſucceſsione vocantur ſuo ordine ad ſucceſsionem:
6 *L. vnica. C. de his qui ante aper.tab.* tum verò in gratiam creditorũ, ne repudiante eo, qui primo loco debebat ſuccedere,
ſtatim hæreditas deferatur ad fiſcum, cum quo durius fuerit rem habere. Sed præ-
ſcriptis ſucceſsori, edicti temporibus, apertius conſultum eſt & creditoribus, ne ſci-
licet eorum actiones diutius differantur: & ipſi cauſæ hæreditariæ, ne deliberante
adhuc eo, qui ſuccedere poteſt, ſtatim creditores inuadant bona. ¶ *ET Ne facilè.*)
Ex cauſa tamẽ poteſt deliberationis tempus minui à iudice, vt citius creditores agere
7 *L ſi curatoris, in fi.C.de iure delib.* poſsint, dato bonis curatore: non tamen vt citius is, cui delata eſt ſucceſsio, hæredi-
tati inuitus obligetur adeundo, vel ea excidat repudiando. Itaque ex cauſa poſſunt
8 *L.ſi quis hæres, in fi.cũ leg.ſeq.De iure delib.L.1.§.largius.De ſucc. edict.* minui tempora deliberationis vrgentibus creditoribus: non poſſunt tamen minui
vrgente ſubſtituto, qui hoc agit, vt inſtitutum hæredem excludat. & ſanè reuera nõ
videtur vrgentibus creditoribus omnino minui tempus deliberationis, cùm etiam
ſi curator bonis datus ſit, nihilominus liberè quis poteſt deliberare, velit an nolit
hæres fieri. ¶ *POSSESSIONEM Bonorum.*) Iuſtinianus hactenus dixit bonorũ
poſſeſsionem, cùm ſignificaret ius ſuccedendi. Hìc verò conuerſo verborum ordi-
ne dixit poſſeſsionem bonorum, cùm ſignificat nudum factum, ſolámque natura-
9 *dic.§.largius.* lem detentionem κατοχήν. ¶ *LIBERIS Itaque.*) Inquit Vlpianus: Largius tem-
pus parentibus liberíſque, petendæ bonorum poſſeſsionis tribuitur, in honorem
ſanguinis videlicet: quia arctandi non erãt, qui penè ad bona propria veniunt: ideó-
que placuit iis præſtitui annum: ſcilicet ita moderatè, vt neque ipſi vrgerentur ad
bonorum poſſeſsionis petitionem, neque bona diu iacerent. ¶ *TAM Natura-
libus, quàm adoptiuis.*) Et ſiue veniant vt liberi, ſiue ex alio capite. Et ſiue ipſi ſint
1 *L.4.§.filius. D.quis ordo in bon.poſſ.* inſtituti, ſiue ij, quos habent in poteſtate. ¶ *CAETERIS Agnatis vel cognatis.*)
2 *dic.L.1.§. vlt. De ſucce. edict.* Vel etiam viro aut vxori: itémque ipſi patrono, cui non niſi centum dies dantur:
quãquam patri annus daretur, etiam ſi ſuccederet vt manumiſſor & quodammodo
3 *dic.§.filius.* patronus. ¶ *BONORVM Poſſeſsionem non petierit.*) Quanuis alioqui Iure Ciuili
hæreditatem petere poſsit. Neque enim id remoratur, aut ſuſpendit vim Iuris Præ-
torij, quin ſaltẽ ex ſucceſſorio edicto, proximus hæres poſsit bona poſsidere & ad-
miniſtrare. ¶ *VEL Si nullus.*) Ergo tum demum ſucceſſorio edicto locus eſt, vbi
eſſe deſiit locus iuri accreſcendi: nam huius certè potior eſt cauſa, quia non mutet
gradum. At ſucceſſorium edictum mutat gradum aut caput. ¶ *SI Quis itaque
delatam.*) Delata intelligitur edictalis bonorũ poſſeſsio ex ſola vi ſcripti edicti Præ-
torij. ideóque ſtatim repudiari poteſt. At decretalis, quoniam ante decretum delata
4 *L.is qui hæres.L.qui ſuperſtitis.De acquir.hæredit.* videri non poteſt, prius etiam non poteſt repudiari. Idque in vniuerſum traditum
eſt: nempe, ius futurum, & quod nondum competiit, non temerè poſſe repudiari.
¶ *STATIM Cæteri admittuntur.*) Ergo ſi filius, qui anno integro deliberare poterat,
quarto

quarto forté menſe palàm repudiarit, ſtatim incipit currere tempus ſequentibus agnatis: nam & iis ſtatim liberum eſt petere bonorum poſſeſsionem.

¶ *DIES Vtiles ſinguli conſiderantur.*) Inquit Vlpianus, Vtile tempus eſt bonorum poſſeſsionum admittendarum. ita autem vtile tempus eſt, vt ſinguli dies in eo vtiles ſint: ſcilicet vt per ſingulos dies, & ſcierit & potuerit admittere. Cæterùm quacunque die neſcierit, aut non potuerit: nulla dubitatio eſt, quin dies ei non cedat. fieri autem poteſt, vt qui initio ſcierit, vel potuerit bonorum poſſeſsionem admittere: ſcilicet ſi cùm initio cognouiſſet eum inteſtatum deceſsiſſe, poſtea quaſi certiore nuncio allato dubitare cœperit, nunquid teſtatus deceſſerit, vel nunquid viuat, quia hic rumor poſtea irrepſerit. hæc Vlpia. ¶ *SED Bene.*) Hæc vocula aduerſatiua SED, referenda videtur ad id, quod paulò antè indicauit Iuſtinianus, eſſe petendam bonorum poſſeſſionem. Et reuera omnes bonorum poſſeſsiones ordinarias, etiam ſi eas edictum vltro deferat, peti tamen olim debuiſſe conſtát, vt quis earum ius ſibi acquireret, népe poſſeſſoriam hæreditatis petitionem. Et petebantur quidem per libellum de plano: ſimúlq; de plano, &, vt ait Vlpianus, paſsim petẽti indulgebantur, ſine vlla cauſæ cognitione aut decreti interpoſitione. Aliquando autem nec peti quidem omnino debebant, cùm etiam plerunque abſenti darentur, maximè vbi de acceptantis conditione certus eſſet Prætor. ¶ *ANTERIORES Principes.*) Vt Conſtantius, qui fuit ducentis ferè annis ante Iuſtinianum. Extat eius edictum ad Populũ, quod huc pertinẽt. Et eius meminit in ſua Cõſtitutione Iuſtinianus, his verbis, Quum petitio bonorum poſſeſsionis Conſtantiana Lege ſublata ſit, &c. Extat præterea in Theodoſiano Codice quędam Conſtitutio Impp. Theodoſii & Valentiniani, qua videntur hi Principes tollere & bonorum poſſeſsionis petitionem, & cretionis ſolennitatem, contenti qualicunque indicio amplectendæ hæreditatis vel repudiatæ. ¶ *QVOCVNQVE Modo.*) In Conſtitutione Conſtãntij legimus ſufficere qualemcunque teſtationẽ amplectendę hæreditatis. Itaque apparet nullas hîc eſſe iudicis partes. cuius quidẽ præſentia requeritur: ſed tantùm ad rei geſtæ fidẽ, nó autẽ ad vllã decreti interpoſitionẽ: quod nunquã neceſſariũ fuiſſe in edictalibus bonorũ poſſeſsionib⁹, ſuprà obiter admonuimus. Certè hodie nó poteſt eo eſſe opus, cùm ne petantur quidem. ¶ *OSTENDERIT.*) Hoc eſt, declararit. Vt intelligamus hoc verbum referri ad teſtationem amplectendæ bonorum poſſeſsionis, non autem ad neceſsitatem probandæ huius agnitionis intra ſtatuta tempora factæ. Nã verius eſt, non onerari hac probatione bonorum poſſeſſorem: ſed eum, qui agnouit, in dubio præſumi intra ſtatuta tempora agnouiſſe, donec aduerſarius contrarium oſtenderit ac probarit.

1 *L. 2. D quis ordo in bon. poſſ.*
2 *L. 1. C. cõmu. de ſucceſſ.*
3 *L. ſeruus. De bon. poſſ.*
4 *L. vlt. C. qui admi.*
5 *L. vlt. § nos itaque. C. de cura fur.*
6 *dic. L. vlti. C. qui admi.*

De Acquiſitione per arrogationem, TIT. X.

EST & alterius generis per vniuerſitatem ſucceſsio, quæ neque Lege duodecim Tabularum, neque Prætoris edicto, ſed eo iure, quod conſenſu receptum eſt, introducta eſt. Ecce enim cùm paterfamilias ſeſe in arrogationem dat, omnes res eius corporales & incorporales, quæque ei debitæ ſunt, arrogatori antea quidem pleno iure adquirebantur: exceptis iis, quæ per capitis deminutionem pereũt, quales ſunt operarum obligationes, & ius adgnationis. vſus etenim & vſusfructus, licet his antea connumerabantur, attamen capitis deminutione minima eos tolli prohibuit noſtra Conſtitutio. nunc autem nos eandem adquiſitionem, quę per arrogationem fiebat, coartauimus ad ſimilitudinem naturalium parentum. Nihil enim aliud, niſi tantummodo vſusfructus, tam naturalibus parentibus, quàm adoptiuis, per filioſ-

familiarum adquiritur in iis rebus, quæ extrinſecus filiis obueniunt, dominio eis integro ſeruato. Mortuo autem filio adrogato in adoptiua familia, etiam dominium rerum eius ad adrogatorem pertranſit: niſi ſuperſint aliæ perſonæ, quæ ex Cõſtitutione noſtra, patrem in iis, quæ adquiri nõ poſſunt, antecedãt. Sed ex diuerſo, pro eo, quod is debuit, qui ſe in adoptionem dedit, ipſo quidem iure adrogator non tenetur, ſed nomine filij conuenitur: & ſi noluerit eum defendere, permittitur creditoribus per competentes noſtros magiſtratus, bona, quæ eius cum vſufructu futura fuiſſent, ſi ſe alieno iuri non obieciſſet, poſsidere, & legitimo modo ea diſponere.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

CONSENSV *Receptum.*) Hoc eſt, moribus & conſuetudine ciuili. Theophilus interpretatur, ἐκ τῆς ἀγράφου τῶν σοφῶν συναινέσεως, ἢ πολιτικῆς νομοθεσίας. ¶ *OMNES*
1 *§. illud. ſupr. de adopt.* *Res eius.*) Atque adeò etiam eius liberi. ¶ *QVAEQVE Ei debitæ ſunt.*) Hæc eſt tertia quædam rerum ſpecies. Sic autem acquirũtur arrogatori nomina, vt in eum prorſus trãſferantur, Aliter ſanè, & plenius quàm in ſocietate, etiam omnium bonorum: quia tum nihilominus manent nomina in ſuo ſtatu, ſolúmque inuicem præſtantur ac
2 *L. 3. D. pro ſoc.* ceduntur actiõnes. Porrò & precarium tranſit ad arrogatorem, licet ad hæredem nõ
3 *L. ſi adoptauero. De precar.* tranſeãt. ¶ *EXCEPTIS IIS.*) Hæc exceptio iuſtiſsima eſt: quòd ipſa arrogatio
4 *L. cum precario aliquid. §. vlt. De precar.* ſit quædam capitis diminutio: vt quæ pereunt capitis diminutione, non poſsint non perire & arrogatione. Sed præter hæc, excipere debemus & ius ſocietatis. Neque enim arrogator fit ſocius eius, cum quo is, qui arrogatus eſt, ſocietatem contraxerat: ne videlicet aliquis inuitus fiat alteri ſocius. Ideóque nec ad hæredem tranſit ius ſocietatis.
5 *L. actione. §. ſocietas. D. pro ſoc.* Sed arrogatum ipſum verius eſt ſocium permanere. ¶ *OPERARVM.*) Quæ & ſi
6 *L. ſi operarum iudicio. De ope. lib.* ſint officiales, non tranſeunt ad hæredem extraneũm. ¶ *IVS Agnationis.*) Quod & ipſi arrogato perit: adeò, vt hoc iure non ſucceſsiſſet cum agnatis. ¶ *NOSTRA*
7 *L. pen. §. vlti. C. vſufr.* *Conſtitutio.*) Extat hæc Iuſtiniani Conſtitutiõ, in qua dicit nõlle ſe per omnem capitis diminutionem vſumfr. tolli: ſed per eam tantùm, quæ vel libertatem, vel ciuitatem Romanam adimat. ¶ *PERTRANSIT.*) Iure hęreditario, non, vt olim, iure peculij: ſic vt iam creditoribus filii teneatur in ſolidum, quaſi eius hæres. ¶ *ALIAE*
8 *L. vlt. C. cõmun. de ſucc.* *Perſonæ.*) Veluti liberi aut fratrẽs. Porrò ſi arrogatus moriatur adhuc impubes, omnes agnati cognatíve, ad quos ab inteſtato peruentura erat legitima hæreditas, pręferentur: nempe ex illa cautione, quæ interponi ſolet dum impubes arrogatur, non autem ex Iuſtiniani Conſtitutione, cuius hîc fit mentio. ¶ *DEBVIT.*) Ante ipſam arrogationem. Nam ſi iam arrogatus æs alienum contrahat: ſaltem peculiotenus ipſo
9 *L. in arrogatorem. De pecul. L. ſi quis creditori. De pecu. lega.* iure obligabitur arrogator, & conuenietũr. ¶ *PERMITTITVR Creditoribus.*) Sanè & ſi qui actione de peculio, filii vel ſerui nomine conueniri poſsit, latitet. eo iure
1 *L. Fulcinius. §. ſi qui actione. D. quib. ex cau. in poſſ. eat.* vtimur, (inquit Vlpianũs) vt poſsint bona eius poſsideri, & vænire. Sed de his bonorum poſſeſsionibus, quæ permittuntur creditoribus, plura paulò pòſt dicemus.

DE

De eo, cui libertatis cauſa bona addicuntvr, TIT. XI.

ACCESSIT Nouus caſus ſucceſsionis ex Conſtitutione Diui Marci. Nam ſi ii, qui libertatem acceperunt à domino in teſtaméto, ex quo non aditur hæreditas, velint bona ſibi addici libertatum conſeruandarum cauſa, audiuntur. Et ita Diui Marci reſcripto ad Pompilium Rufum continetur. Verba reſcripti ita ſe habent: Si Verginio Valenti, qui teſtamento ſuo libertatem quibuſdam adſcripſit, nemine ſucceſſore ab inteſtato exiſtente, in ea cauſa bona eius eſſe cœperunt, vt venire debeant: is, cuius de ea re notio eſt, aditus, rationem deſiderii tui habebit, vt libertatum tam earum, quæ directò, quàm earum, quæ per ſpeciem fideicommiſsi relictæ ſunt, tuendarum gratia addicantur tibi, ſi idoneè creditoribus caueris de ſolido, quod cuique debetur, ſoluendo. Et ii quidem, quibus directa libertas data eſt, perinde liberi erunt, ac ſi hæreditas adita eſſet. Ii autem, quos hæres manumittere rogatus eſt, à te libertatem conſequentur: ita, vt ſi non alia conditione velis tibi bona addici, quàm vt ii etiam, qui directò libertatem acceperunt, tui liberti fiant. Nam huic etiam voluntati tuæ, ſi ii, quorum de ſtatu agitur, conſentiant, autoritatem noſtram accommodamus. Et ne huius reſcriptionis noſtræ emolumentum alia ratione irritum fiat: ſi fiſcus bona agnoſcere voluerit, & ii, qui rebus noſtris attendunt, ſciant commodo pecuniario præferendam eſſe libertatis cauſſam: & ita bona cogenda, vt libertas iis ſalua ſit, qui eá adipiſci potuerunt, ac ſi hæreditas ex teſtamento adita eſſet. Hoc reſcripto ſubuentum eſt & libertatibus, & defunctis: ne bona eorum à creditoribus poſsideantur & veneant. Certè ſi fuerint hac de cauſa bona addicta: ceſſat bonorum venditio. exiſtit enim defuncti defenſor, & quidem idoneus, qui de ſolido creditoribus cauet. In primis hoc reſcriptum toties locum habet, quoties teſtamento libertates datæ ſunt. Quid ergo ſi quis inteſtatus decedens, Codicillis libertates dederit, neque adita ſit ab inteſtato hæreditas: an fauor Conſtitutionis debebit locum habere? Certè ſi inteſtatus deceſſerit, & Codicillis dederit libertatem: competere eam, nemini dubium eſt. tunc enim Cōſtitutioni locum eſſe verba oſtendunt, cùm nemo ſucceſſor ab inteſtato exiſtat. Ergo quandiu incertum erit, vtrùm exiſtat, an non: ceſſabit Cōſtitutio. Si verò certum eſſe cœperit neminem exiſtere, tunc erit Conſtitutioni locus. Si is, qui in integrū reſtitui poteſt, abſtinuerit hæreditate: an quanuis poteſt in integrum reſtitui, poſsit admitti Conſtitutio, & bonorum addictio fieri? Quid ergo, ſi poſt addictionem libertatum cōſeruandarum cauſa factam, in integrum ſit reſtitutus? Vtique non erit dicendum reuocari libertates: quia ſemel competierunt. Hæc Conſtitutio, libertatum tuendarum cauſa, introducta eſt. Ergo ſi libertates nullæ ſunt datæ: ceſſat hæc Cōſtitutio. Quid ergo ſi viuus dederit libertates,

vel mortis cauſa: & ne de hoc quæratur, vtrùm in fraudē creditorum, an non, factum ſit, idcirco velint ſibi addici bona: an audiendi ſint? Et magis eſt, vt audiri debeant, etſi deficiant verba Conſtitutionis. Sed cùm multas diuiſiones eiuſmodi Cōſtitutioni deeſſe perſpeximus: lata eſt à nobis pleniſsima Conſtitutio, in qua multæ ſpecies collatæ ſunt, quibus ius huiuſmodi ſucceſsionis pleniſsimum eſt effectum: quas ex ipſius lectione Conſtitutionis poteſt quis cognoſcere.

ANNOTATIONES IN SVPERIOREM TITVLVM.

ADdicere verbum fuit Prætorii decreti, præſertim in executione rerum iudicatarū.
Tractum deinde eſt ad publicas auctiones, quibus in eum, qui rem pluris licita-
tus eſſet, rei dominium certum propriúmque transferebatur. Et eodem exemplo ad
priuatas quoque venditiones relatum eſt. Extat in Pandectis tit. de Addictione in
diem. Sed & vbi creditori dabatur in ſolutum res quæ alioqui emptorem non inue-
niebat, addictio eſſe dicebatur, vt & dominij impetratio. Poſtremò & hoc loco vbi
alicui tanquam hęredi, bona defuncti dantur, propriáque dicātur, vt loquitur Poëta,
addictio quædam eſt. ¶ *VERBA Reſcripti ita ſe habent.*) Nō puto alibi extare verba
1 *L. vlt. C. de teſta. manu.* huius reſcripti: ſed eius ſententiam alio loco fideliter refert Iuſtinianus, his vèrbis, Cū
Conſtitutio Diui Marci declaret, ſi quis condito teſtamento, vel ſine teſtamento mo-
riens, vt locus fiat ab inteſtato ſucceſsioni, libertates reliquerit, nemo autem adire ve-
lit defuncti hæreditatem, eò quòd ſuſpecta eſſe videatur, & fuerint libertates forſitan,
& ſine ſcriptis fideicommiſſariæ relictæ: licere vel cuilibet extraneo, vel vni ex ſer-
uis, qui & ipſe libertate donatus eſt, & pro ſua periclitatur conditione, adire hæredi-
tatem ſub hac cōditione & ſatiſdatione, quòd & creditoribus omnibus ſatisfaciat, &
libertates imponat iis, quibus voluerit teſtator. hæc Iuſtinianus. Breuius autem Vl-
2 *L. 2. De fideicom. liber.* pianus, Conſtitutio Diui Marci (inquit) iubet libertatem competere ſeruo, & bona ei
addici, ſi idoneè creditoribus cauerit de ſolido, quod cuique debetur, ſoluendo. Sub-
iicit autem poſtea idem Vlpianus multa, quæ pertinent ad interpretationē eius Con-
ſtitutionis: ſed non vacat omnia perſequi, nec fuerit fortaſsis operæprecium. Illud
verò magis è re fuerit annotaſſe, Iuſtinianum in Nouella ſua Conſtitutione prima,
ſuſtinendorum omnium legatorum, & implendæ honeſtæ voluntatis defunctorum
cauſa ſtatuiſſe, vt ſi is, qui ſcriptus eſt, hæres eſſe nolit, alii, præſtita cautione adim-
plendæ voluntatis defuncti, admittantur, primùm ſubſtituti, deinde cohæredes, poſt
hos fideicommiſſarii & legatarij: quarto loco ſerui, quibus à domino relicta eſt eo te-
ſtamento libertas: poſtremò fiſcus. ¶ *NEMINE Succeſſore.*) Quandiu tamen in-
3 *L. 4. De fideicom. liber.* certum erit vtrùm exiſtat ſucceſſor, ceſſabit hæc Cōſtitutio, inquit Vlpianus, & ipſe
poſtea Iuſtinianus. ¶ *VAENIRE Debeant.*) Sed & ſi iam vænierint, nihilominus
adhuc intra annum patet via ad petitionem huius bonorum addictionis: fauoréque
libertatum ſuſtinendarum, facta venditio reſcindetur. Quod ſtatuit Iuſtinianus Vl-
4 *dic. L. vlt. §. 1.* piani ſententiam ſecutus. ¶ *SI Idoneè.*) Vlpianus loquens de hoc reſcripto Diui
5 *dic. L. 4. §. addici.* Marci, inquit, Addici ita demum bona voluit, ſi idoneè creditoribus cautum fuerit
de ſolido, quod cuique debetur. Quid eſt idoneè? ſatiſdatione vtique, an pignoribus
datis? Reſpondi: & ſi ei fides habita fuerit promittenti ſine ſatiſdatione: idoneè cautū
videbitur. Creditoribus tamē caueri quemadmodum debet? vtrùm ſingulis? an verò
omnium nomine vni ab ipſis creato? Et oportet officio iudicis conſtitui, conuenire
creditores, vnúmque creare, cui caueatur omnium nomine. ¶ *ITA, vt ſi non alia cō-
ditione velis.*) Inquit idem Vlpianus: hi, qui ad libertatem peruenerūt, quorum liberti
fiant, Conſtitutio oſtendit: vt qui directam libertatem acceperunt, Orcini ſint liberti:
niſi fortè is, qui ſibi addici bona deſiderat, ita velit addici, vt etiam hi, qui directam li-
6 *dic. L. 4. §. eadem.* bertatem acceperunt, ipſius liberti fiant. ¶ *SI Fiſcus.*) Inquit idem Vlpianus, Eadē
Conſtitutio proſpexit, vt ſi fiſcus bona admiſerit, æquè libertates competant. Ergo
ſiue iaceant bona fiſco ſpernente, ſiue is agnouerit, Conſtitutio habet locū. ¶ *IIS*

Salua

Salua ſit.)Etiam iis,quos legatarius rogatus eſt manumittere. Omnibus enim(inquit Vlpianus)generaliter Conſtitutio voluit libertatem præſtari, quibus competeret, ſi hæreditas adita fuiſſet. ¶*ERGO Quandiu.*)Totus hic locus deſcriptus eſt ex Vlpiani reſponſo, cuius verba(ſi cui lubeat conferre) ſunt hæc, Ergo quandiu incertū 1 *dic.L.4.*
ſit,vtrùm exiſtat ſucceſſor,an non,ceſſabit Conſtitutio.cùm certum eſſe cœperit,tūc erit Conſtitutioni locus.Si is,qui in integrū reſtitui poteſt, abſtinuerit ſe hæreditate: an quandiu poterit in integrum reſtitui,exiſtimemus Conſtitutionē ceſſare,quia non eſt certum ab inteſtato neminem ſucceſſorem extare? Eſt tamen verius,admittendam Conſtitutionem.Quid ergo ſi poſt addictionem libertatum conſeruandarum cauſa factam,in integrum ſit reſtitutus? Vtique non erit dicendum,reuocari libertates,quæ ſemel competierunt. ¶*LATA Eſt à nobis pleniſſima Conſtitutio.*)Extat hæc Iuſtiniani Conſtitutio libro ſeptimo Codicis. 2 *L.vlt.C.de teſta. manu.*

De Succeſſionibus ſublatis,quæ fiebant per BONORVM VENDITIONES ET EX SENATVSCONSVLTO CLAVDIANO, TIT. XII.

ERANT ante prædictam ſucceſsionem olim & aliæ per vniuerſitatem ſucceſsiones: qualis fuerat bonorū emptio,quæ de bonis debitoris vēdendis per multas ambages fuerat introducta,& tunc locū habebat, quando iudicia ordinaria in vſu fuerant.ſed cùm extraordinariis iudiciis poſteritas vſa eſt,ideo cum ipſis ordinariis iudiciis etiam bonorum venditiones expirauerunt, & tantūmodo creditoribus datur officio iudicis bona poſsidere, & prout vtile eis viſum eſt ea diſponere, quod ex latioribus Digeſtorum libris perfectius apparebit.

Erat & ex Senatuſconſulto Claudiano miſerabilis per vniuerſitatem adquiſitio: cùm libera mulier ſeruili amore bacchata, ipſam libertatem per Senatuſconſultum amittebat,& cum libertate ſubſtātiam. quod indignum noſtris temporibus eſſe exiſtimantes,& à noſtra ciuitate deleri, & non inſeri noſtris Digeſtis conceſsimus.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

QVALIS *Erat bonorum emptio.*)Qualis autem hæc fuerit, aut quales eius ambages, conatur hîc Theophilus exponere: ſcribitque, Prætorē primùm debuiſſe permittere creditoribus poſsidere bona debitoris,qui non eſt ſoluendo. Deinde vnum ex iis,qui Magiſter diceretur, conſtituere curatorem bonorum, cum quo contraherent, ſi qui bona proſcripta vellent emere. Poſtremò concedere, Legem, quam vellent,venditioni addere. ¶*QVANDO Iudicia ordinaria.*) Theophilus hunc locū accipit de conuentibus publicis, qui olim certis temporibus fiebant. Sed parum id conuenit cum iis quæ ſequuntur. ¶*EXTRAORDINARIIS Iudiciis poſteritas vſa eſt.*)Rurſus alio poſtea locò Iuſtinianus teſtatur, omnia hodie iudicia eſſe extra- 3 *L.vlt. inf. de interdi.*
ordinaria, nempe ſublata in vniuerſum ſolennitate, & veteri ordine priſcarum formularū. Certè Paulus noſter interpretari videtur extraordinaria eſſe iudicia, in qui- 4 *L. actio negociorū geſtorum. De nego. geſt.*
bus conceptio formularum nō obſeruatur.Sed de iudiciis quæ vel ordinaria dicūtur, vel extraordinaria,alio poſtea ſuo magis loco latius dicemus. ¶*QVOD Ex latio-*

ribus Digeſtorum libris.) Tractatur id certè libro quadrageſimo ſecundo Digeſtorum.

1 *L. Fulcinius. D. Quib. ex cau. in poß. eat.*

Fuit autem hoc Prætoris edictum, QVI FRAVDATIONIS CAVSA LATITAT, SI BONI VIRI ARBITRATV NON DEFENDATVR, EIVS BONA POSSIDERI, VENDIQVE IVBEBO. Tullius auté in oratione pro Quintio commemorat & alia quædam huius edicti capita. Sic enim Prætoré aliquando edixiſſe refert, QVI FRAVDATIONIS CAVSA LATITARIT, CVI HAERES NON EXTABIT, QVI EXILII CAVSA SOLVM VERTERIT. Idem ſignificat venditionem ſolere fieri, vbi ex decreto fuiſſent triginta diebus bona poſſeſſa. Rurſus idem admonet (quod & hoc iure fuit receptum) poſſeſsionem non in aliqua bonorum parte fuiſſe, ſed in vniuerſis. ſed cùm id per Nouellã Iuſtiniani Conſtitu. 53. immutatum ſit, nec niſi pro ratione debiti bona poſsideãtur, multo minus poteſt hîc vlla videri ratio vniuerſitatis acquirendæ.

2 *L. quamuis. D. vt in poſſeß. lega. eſſe lice. dic. L. fulcinius. §. 1. & L. 2. D. quib. ex cau. in poß. ea.*

¶ *SENATVSCONSVLTO Claudiano.*) Cor. Tacitus libro duodecimo ſcribit, Claudium Cæſarem retuliſſe ad Patres de pœna fœminarum, quæ ſeruis coniungerétur: & ſtatuiſſe, vt ignaro domino ad id prolapſa, in ſeruitutem ſui conſenſiſſe intelligeretur: & qui nati eſſent, pro libertis haberentur. ¶ *SERVILI Amore bacchata.*) Hoc eſt, inſano ſerui amore percita, & bacchãtium more effringens omnia pudicitiæ clauſtra. Nam quò non adigit inſanus ille Cupido? Cuius furore nihil eſſe vehementius, ipſe quoque Iuſtinianus fatetur in Nouella ſua Conſtitut. 74. Præcipuè autem valet & regnat in ſexu fœmineo. Certè vt prætercam Taurum Paſiphaës, equum Semiramidis, & eiuſmodi horrenda exempla portentoſę mulierum libidinis, quid dicas de Meſſalina illa Claudii Cæſaris vxore, quæ Licyſcæ viliſsimi ſcorti nomen mentita, noctu lupanar adibat? Et neſcio an non id Claudium Cæſarem mouerit, vt paulò durius coërceret effręnem mulierum impudicitiam. Porrò bacchandi verbo, quo furor ſignificetur, etiam Vlpianus vſus eſt. ¶ *IPSAM Libertatem amittebat.*) Fiebat enim conſerua, & ei ſubiiciebatur, cuius erat is ſeruus, cum quo rem ipſa habuerat. ¶ *INDIGNVM Noſtris temporibus exiſtimantes.*) Maximè cùm hac in re parceretur viris. Iam enim reſcripſerat Imp. Alexander, Si liber homo alienæ ancillæ contubernium ſequatur: licet ei fuerit denuntiatum, vt ſe abſtineret, ſeruus domini mulieris non fit. Quo exemplo Iuſtinianus putauit ſuccurrendum infirmitati mulieris, quæ, vt alio loco ait, infelici cupidine capta non potuit ſibi temperare. Quinimo iubet ipſum ſeruum, qui ſe auſus eſt miſcere liberæ mulieri, caſtigari à domino. Extátque adhuc Iuſtiniani hac de re Conſtitutio. Quid autem ſtatutum fuerit de mulieribus, quæ ſeruis non alienis, ſed propriis ſe miſcuerint, alio loco dictũ eſt.

3 *L. 1. in fi. De ædil. edict.*

4 *L. 3. C. de liber. cau.*

5 *L. vnica. C. de Senatuſc. Clau. tollen.*

6 *§. 1. ſupra, de hære. inſti.*

DE OBLIGATIONIBVS

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ.

DOMINIVM & Obligatio, duo ſunt ſumma ac præcipua Iuris Ciuilis capita. De rerũ dominio copioſè dictum eſt hactenus. Supereſt vt de Obligationibus agamus: ac vt totam contractuum rationem pertractemus. Eam autem in hac vita ciuili latiſſimè patere nemo ignorat. certis autem Legibus regi & cõponi, plurimùm Reipub. intereſt. Certè neceſſe eſt tueri ſingulorum proprietates & diuerſa manere rerum dominia: ne id, quod noſtrum eſt, nobis inuitis auferri vel poteſt vel debet.[1] Sed cùm nulla eſſe poſſit Reſpub. ſine mutua rerum communicatione: nõ minus neceſſe fuit certas edi formulas contractuũ, quibus ſine cuiuſdam iniuria res ſingulorum facilè communicarentur. Magno incommodo affici homines, cum quibus nemo contrahit, & quibus commercio interdicitur, ait Paulus[2]. & magnam eſſe habendam rationem vtilitatis contrahentiũ, idem reſpondit.[3] Totam commerciorum rationem nullus vnquam populus vel æquius vel accuratius definiit quàm Romanus. Ac multum quidem admirari debemus maiorum noſtrorum prudentiam, qui tanta cura & iudicio omnibus omniũ difficultatibus & ſingulorum neceſſitatibus, per certos veluti gradus ſubuenerunt. Habet aliquis pecuniam numeratam, ſed re alterius indiget: vel contrá. Hic paratum eſt ſubſidium emptionis & venditionis. Si careat pecunia, ſed aliis rebus abundet: permutatio initur. Si nec pecuniam, vt emat, nec res, vt permutet, habeat: aut dominus nolit rem ſuam alienare: itur ad conductionem aut commodatum, vt ſaltem ad tempus, rei vſum, quo opus habemus, conſequamur. Sed quia quædam res vtendo conſumuntur, neque alium alioqui habent vſum, quàm qui ſit in abuſu, mutuum etiam introductum eſt, in quo nullum etiam eſſet eius qui dedit incommodum, ſi non eadem ipſa res redderetur, ſed alia eiuſdem generis & qualitatis. Ac ſic quidem Deus contractibus hanc vitam deuinxit ac continet: quibus etiam impreſſit quaſdam virtutum imagines, officiorúmque exercendorum memoriam. Neque enim exiſtimare debemus ſimpliciter proditos eſſe, tuendæ ſolùm vitæ noſtræ cauſa. Imò verò ij etiam nos docere debent mutuæ humanitatis officia: & admonere, vt non minus alienæ, quàm noſtræ vtilitatis rationem habeamus. Quo magis & fraudes omnes, & iniquas acquiſitionum vel communicationum rationes fugere, grauiúſque deteſtari debemus. Saltem in ea nos contineamus æquitate, quam ciuilis ratio præſcribit: & leges in hoc genere Romanas colamus, quas vix vlla repudiare poteſt Reſpub. quin ſibi ſuam accerſat internecionem. Quo magis prudenter feciſſe mihi videntur Chriſtianæ ciuitates, quæ cùm in ſucceſſionibus alios plerunque mores, qui vſu recepti ſunt alieni à Iure Ciuili, ſecutæ ſint: in ineundis ſuis contractibus vix receſſerint à Legibus Romanis. Nam intellexerunt non modò honeſtiſſimè omnia, ſed & copioſè ſingula eſſe ab iis deſcripta. Excute totum venditionis emptioniſque tractatum, qui tam latè patet. quid tandem, quod ad eum pertineret, Romani Prudentes prætermiſerunt? quàm diligenter omnia rerum venalium vitia AEdilitio ſuo edicto definiunt, totámque redhibitionis rationem? quàm grauiter dolos & fraudes coercent? quàm multa prudenter de Euictionibus, de lege commiſſoria, de addictione in diem? De vſuris,

1 L. id quod noſtrum. De reg. iur.

2 L. quod ſi minor. § non ſemper. De minorib.

3 L. ſed an via. De pignorib.

& eo, quod intereſt, plurimæ variæque ſunt quæſtiones. Sed expenſis rerũ circunſtantiis omnes explicatè perſpicuéq; definierũt leges Romanæ. Quod ad obligationis verbũ attinet, Iuſtinianus eã eſſe ſcribit Iuris vinculũ, quo aſtringimur. Sed tamen & generaliter obligatio ſæpe dicitur, quæ non tam valde conſtringit. Ac Vlpianus quidem obligationes modò diuidit in naturales, Ciuiles & Honorarias: modò in naturales ſiue Iuriſgentium, & legitimas. Ac legitimas quidem eſſe ait, quæ lege aliqua confirmantur: quæ ſcilicet Iure Ciuili & proditæ ſunt & nituntur. Naturalis obligatio ex contractibus Iuriſgentium naſcitur: ac Iure Ciuili confirmata, Ciuilis quoque efficitur, vt ad agendum valeat, & arctiori vinculo conſtringat. Nam alioqui manet infirmior, cùm ex ea non detur actio. quamuis vim ſuam illam retineat, vt ad compenſandum, vel retinendum ſolutum ſatis ſit. Sed admonendi ſumus & alias quaſdam eſſe multo infirmiores obligationes, quæ itidem naturales appellantur, nec tamen Iuriſgentium ſunt, ſed potius ex naturali quadam honeſtate, ſiue æquitate planè alioqui libera, deſcendunt. vt qui beneficiis af-
1 L. ſed & ſi lege. §. conſuluit. De petit. hæred. fectus eſt naturaliter obligatus dicitur πρὸς ἀντίδωρα. Sed eius obligationis nullum planè eſt vinculum. Porrò conuentionis nomen maximè eſſe generale docet idem Vlpianus. ac conuentionum quidem pleraſque in aliud nomen tranſire, veluti in emptionem, locationem, pignus, ſtipulationem. Ac eas quidem conuentiones, quæ in ſuo nomine non ſtant, ſed tranſeunt in proprium nomen contractus, parere actiones. Cuius generis eſt venditio emptio, locatio conductio, ſocietas, commodatum, depoſitum. Sed & ſi in proprium contractum res non tranſeat: ſi tamen cauſa ſubſit, valida erit obligatio. veluti ſi tibi rem aliquam dederim, vt mihi aliam des. Id enim verè eſt συνάλλαγμα: ex eóque ciuilis actio naſcitur.

OBLI-

OBLIGATIO oritur vel ex

- **Contractu: qui initur**
  - **Re,**
    - *Mutuo,* rerum, quæ pondere, numero, menſura conſtant. Vnde oritur certi condictio, quæ ciuilis eſt, perpetua, ſtricti iuris.
    - *Cõmodato,* Vnde actio commodati, directa, quæ commodãti: contraria, quæ cõmodatario competit. Vtraque perſonalis, ciuilis, perpetua. Illa ad rem datur, vel eius æſtimationem, ſi res culpa commodatarij perierit: Hæc propter impenſas vel vſum.
    - *Depoſito,* Vnde actio depoſiti, directa, quæ datur deponenti ad rem, vel æſtimationem ſi res dolo perierit. Contraria depoſitario, ſi quid impenderit.
    - *Pignore,* Vnde actio pigneratitia, perſonalis, perpetua, directa quæ datur debitori perſoluto debito, ad repetendum pignus. Contraria, quæ creditori, ſi quid in pignus impenderit, vel ſi debitor in dando pignore dolo verſatus ſit, vel ſi nolit reſtituere quod ei precario eſt conceſſum.
    - *Indebito ſoluto.* Vnde condictio indebiti.
  - **Verbis,** Veluti ſtipulatione. Vnde condictio rei generalis, ſi appareat quid, quale, quantúmque ſit promiſſum. Vel ex ſtipulatu, ſi ſit incertum.
  - **Literis,** Nempe ex chirographo, ídque poſt biennium. nam prius agenti obiicietur exceptio non numeratæ pecuniæ.
  - **Cõſenſu.**
    - *Emptione, venditione.* Vbi de precio certo conuentũ eſt. Vnde bonæ fidei & perpetuæ actiones.
      - ex vẽdito, vt res tradatur.
      - ex empto, vt ſoluatur precium.
    - *Locatione, cõdictione.* Vnde actio ex locato, vt res reſtituatur, finito cõductionis tẽpore: itémq; vt merces ſoluatur. Ex cõducto verò, ſi re cõducta nõ liceat vti: ſi vitioſa res dolo ſit locata, & pro impẽſis.
    - *Societate.* Qua finita oritur actio pro ſocio, bonæ fidei, perpetua, vtrinque directa ad collationem lucri vel damni: & alia, quæ ad ſocietatem pertinent.
    - *Mandato:* Vnde mandati actio, bonæ fidei, perpetua. Directa mandãti datur, ſi eius interſit propter contemptum mandatum. Contraria verò competit mandatario, vbi quod mandatum erat, bona fide impleuit.
- **Quaſi ex contractu,**
  - *Geſtione negotiorũ alienorum.* Vnde actio nego. geſt. perpetua, bonæ fidei. Directa datur domino contra geſtorem, vt reddat rationem negotij geſti: vt præſtet quod dolo aut culpa perperam geſſerit: vt reſtituat quod ad eum peruenit ex geſtione, ſimul & vſuras eiuſmodi reliquorum. Contraria verò datur ipſi geſtori, ſi quid bona fide impenderit.
  - *Adminiſtratione tutelæ,* Vnde datur pupillo actio, vt tutor reddat rationem: & tutori ſi quid impendit.
  - *Cõmunione.*
    - *Rerum.* Vnde actio Communi diuidundo, ad diuidundã rem communem, & propter ſumptus in eam factos.
    - *Hæreditatis.* Vnde actio familiæ erciſcundæ datur cohæredibꝰ ad diuidundam hæreditatem.
- **Delicto,**
  - *Furto.* Vnde competit domino condictio furtiua: competit & omnibus, quorum intereſt actio furti, manifeſti in quadruplum, non manifeſti in duplum.
  - *Rapina.* Vnde actio Vi bonorum raptorum, omnibus, quorum intereſt, datur in quadruplum, ſed cui ineſt rei perſecutio. Idque tantùm intra annum vtilem. Poſt annum in ſimplum tantúm.
  - *Iniuria.* Vnde actio iniuriarum, quæ morte aut reconciliatione finitur.
  - *Dãno iniuria dato.* Vnde actio Legis Aquiliæ, quæ eſt pœnalis & in duplũ aduerſus infitiantem. Daturque aduerſus eũ, qui damnũ dedit vel opem tulit danti.
- **Quaſi ex delicto,**
  - Iudicando per imperitiam. Qua ratione facit Iudex litem ſuam.
  - Si quid ex naui furto ſit ablatum. Vnde actio exercitoria.
  - Si quid eiectum aut effuſum fuerit.
  - Si quid ſit appenſum, cuius caſus poſſit nocere.

INSTITVTIONVM SEV ELEMENTORVM IVSTINIANI SACRATISSIMI PRINCIPIS LIB. III.

DE OBLIGATIONIBVS, TIT. XIII.

NVNC tranſeamus ad obligationes. Obligatio eſt Iuris vinculum, quo neceſſitate adſtringimur alicuius rei ſoluendæ ſecundum noſtræ ciuitatis iura.

Omnium autem obligationum ſumma diuiſio in duo genera diducitur. nanque aut Ciuiles ſunt, aut Prętoriæ. Ciuiles ſunt, quæ aut legibus conſtitutæ, aut certo Iure Ciuili comprobatæ ſunt. Prætoriæ ſunt, quas Prætor ex ſua iuriſdictione conſtituit, quæ etiam Honorariæ vocantur.

Sequens diuiſio in quatuor ſpecies diuiditur. Aut enim ex contractu ſunt, aut quaſi ex contractu, aut ex maleficio, aut quaſi ex maleficio. Prius eſt, vt de iis, quæ ex contractu ſunt, diſpiciamus. Harum æquè quatuor ſunt ſpecies. Aut enim re contrahuntur, aut verbis, aut literis, aut conſenſu: de quibus ſingulis diſpiciamus.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

1 *§. 1. ſup. de rebus corp. & incorp.* OBLIGATIO *Eſt iuris vinculum.*) Suprà docuit Iuſtinianus[1], obligationes eſſe res incorporales, & in iure conſiſtere. Et ſanè parum conſtringeret obligatio, niſi authoritas iuris accederet, eiúſque vim & nexum tueretur. Itaque tota vis obligationis pendet à iuris authoritate: qua ſi deſtituatur, non poteſt vllius eſſe momenti. Sed interim oportet obligationem eſſe eiuſmodi, quę confirmari poſsit. Sic enim Pa-
2 *L. obligationes. De act. & obligat.* pinianus reſpondit[2]: Obligationes, quæ non propriis viribus conſiſtunt: neque iudicis officio, neque Prætoris imperio, neque legis poteſtate confirmantur. ¶ *NECESSITATE Aſtringimur.*) Sic vt nulla exceptione poſsimus hunc nexum abrumpere.
3 *L. creditores. L. debitor. De verb. ſignific.* Et ſanè is demum debitor dicendus eſt, à quo inuito debitum poſsit iudicio extundi[3]. Hîc ergo ius, ſiue iuris vinculum, ſicuti vim, neceſsitati conferri: voluntati autem li-
4 *§. 1. ſup. De fideicom.* beræ opponi intelligimus. Sic antea Iuſtinianus[4], Ideo (inquit) fideicommiſſa appellata ſunt, quia nullo vinculo iuris, ſed tantùm pudore eorum, qui rogabantur, continebantur. ¶ *ALICVIVS Rei ſoluendæ.*) Vtitur hîc Iuſtinianus verbis latè patentibus. Nam & rei verbum admodum generale eſt, & Solutio ſignificat omnem ſpe-
5 *L. ſolutionib. De ſolut. L. liberationis. De verb. ſigni.* ciem liberationis[5]. ¶ *SECVNDVM Noſtræ ciuitatis iura.*) Id referri poteſt vel ad rationem ineundæ obligationis, vel ipſius ſolutionis, quæ fieri debet ſecundum præſcripta Iuris Ciuilis: alioqui eſt inutilis, nec debitorem liberat.

¶ *SVMMA Diuiſio.*) Hæc eſt ſumma quidem diuiſio legitimarum obligationũ, de quibus parat dicere Iuſtinianus. Sed alia eſt generalis obligationum diuiſio, quòd ſint aliæ naturales, aliæ legitimæ. ¶ *CERTO Iure Ciuili.*) Theophilus hanc vocem, CERTO, neglexit: nec tamen videtur ocioſa. Indicat enim diſcrimen quoddam Iuris Prætorij, quod olim duplici nomine fuit incertum: nempe, quòd Prætores non dicebant Ius ex edicto perpetuo: deinde quòd liberius ſequerentur ſolam æquitatis regulam, quæ ob varias rerum circunſtantias, à quibus pendet, à Cicerone quoque dicitur Ius incertum. ¶ *COMPROBATAE.*) Naturales nempe obligationes, quæ ex Iuris Gentium contractibus naſcuntur. Nam eæ ipſæ ſunt, quæ hîc Ciuiles appellantur, quòd Iure Ciuili comprobatæ confirmatæque ſint. Cæterum ex confirmatione

matione nemo putet prodi nouam aliquam obligationem. Semper enim nihilominus vna eadémque manet obligatio, & vnica eſt ſemper eius ſubſtantia. Cæterum contractus ipſos Iuris Gentium non dicemus confirmari Iure Ciuili, ſed recipi tantùm, aut admitti ſimpliciter. quare nec Iuris Ciuilis eſſe dicuntur. Neque verò nihili eſt hæc obſeruatio. Nam ſi hæ conuentiones Iure Ciuili confirmari dicerentur, Iuris Ciuilis omnino haberentur. Itaque ab iis arceretur deportatus. ſed aliter iudicatur, 1 ſi tantùm Iuris Gentium eſſe dicantur. 2

1 *L. quadam. De pœnis.*
2 *L. ſi tibi mandauero. §. ſi cuius. D. mand.*

¶ *SEQVENS Diuiſio.*) Ariſtoteles lib. 5. Ethicorum, obligationes ſiue contractus diuidit in voluntarios, qui noſtris conuentionibus conſtant: & inuoluntarios, qui ſunt ex maleficiis: enumerátque plura vtriuſque ſpeciei exempla. Ariſtotelis verba ſunt hæc: τῶν συναλλαγμάτων, τὰ μὲν ἑκούσιά ἐστι, τὰ δὲ ἀκούσια. ἑκούσια μὲν γὰρ τὰ τοιάδε, οἷον πρᾶσις, ὠνή, δανεισμός, ἐγγύη, χρῆσις, παρακαταθήκη, μίσθωσις. ἑκούσια δὲ λέγεται, ὅτι ἡ ἀρχὴ τῶν συναλλαγμάτων τούτων ἑκούσιος. τῶν δ᾽ ἀκουσίων, τὰ μὲν λαθραῖα, οἷον κλοπή, μοιχεία, φαρμακεία, προαγωγεία, δουλαπατεία, δολοφωνία, ψευδομαρτυρία. τὰ δὲ βίαια, οἷον αἰκία, δεσμός, θάνατος, ἁρπαγή, πήρωσις, κακηγορία, προπηλακισμός.

Quibus modis re contrahitur OBLIGATIO, TIT. XIIII.

Re contrahitur obligatio, veluti mutui datione. Mutui autem datio in iis rebus conſiſtit, quæ pondere, numero, menſura conſtant: veluti vino, oleo, frumento, pecunia numerata, ære, argento, auro: quas res aut numerando, aut metiendo, aut adpendendo in hoc damus, vt accipientium fiant, & quandoque nobis non eædem res, ſed aliæ eiuſdem naturæ & qualitatis reddantur. inde etiam mutuum appellatum eſt, quia ita à me tibi datur, vt ex meo tuum fiat: & ex eo contractu naſcitur actio, quæ vocatur Condictio.

Is quoque, qui non debitum accepit ab eo qui per errorem ſoluit, re obligatur: datúrque agenti contra eum propter repetitionem condictitia actio. Nam perinde ei condici poteſt, SI APPARET EVM DARE OPORTERE, ac ſi mutuum accepiſſet. Vnde pupillus, ſi ei ſine tutoris authoritate indebitum per errorem datum eſt, non tenebitur indebiti condictione: non magis quàm mutui datione. Sed hæc ſpecies obligationis non videtur ex contractu conſiſtere: cùm is qui ſoluendi animo dat, magis voluerit negotium diſtrahere, quàm contrahere.

Item is cui res aliqua vtenda datur, id eſt commodatur, re obligatur, & tenetur cõmodati actione. Sed is, ab eo qui mutuum accepit, longè diſtat. nãque non ita res datur, vt eius fiat: & ob id de ea re ipſa reſtituenda tenetur. Et is quidem, qui mutuũ accepit, ſi quolibet fortuito caſu amiſerit quod accepit, veluti incẽdio, ruina, naufragio, aut latronũ hoſtiúmve incurſu: nihilominus obligatus remanet. At is, qui vtendum accepit, ſanè quidem exactam diligentiam cuſtodiendæ rei præſtare iubetur: nec ſufficit ei tantam diligẽtiam adhibuiſſe, quantã ſuis rebus adhibere ſolitus eſt: ſi modò alius diligentior poterat eam rem cuſtodire. ſed propter maiorem vim maioréſve caſus non tenetur: ſi modò nõ ipſius culpa is caſus interuenit: alioqui ſi id, quod tibi commodatum eſt domi, peregrè tecũ ferre malueris, & vel incurſu hoſtiũ prædonúmve, vel naufragio amiſeris:

dubium non eſt, quin de reſtituenda ea re tenearis. Commodata autem res tunc propriè intelligitur, ſi nulla mercede accepta vel conſtituta, res tibi vtenda data eſt. alioqui mercede interueniente, locatus tibi vſus rei videtur. Gratuitum enim debet eſſe commodatum.

Præterea & is, apud quem res aliqua deponitur, re obligatur, tenetúrque actione depoſiti: quia & ipſe de ea re, quam accepit, reſtituenda tenetur. Sed is ex eo ſolo tenetur, ſi quid dolo commiſerit: culpæ autem nomine, id eſt, deſidiæ ac negligentiæ non tenetur. Itaque ſecurus eſt, qui parum diligenter cuſtoditam rem furto amiſerit: quia qui negligenti amico rem cuſtodiendã tradit, nõ ei, ſed ſuæ facilitati id imputare debet.

Creditor quoque, qui pignus accepit, re obligatur: quia & ipſe de ea re, quam accepit, reſtituenda tenetur actione pigneratitia. Sed quia pignus vtriuſque gratia datur, & debitoris, quò magis pecunia ei credatur, & creditoris, quò magis ei in tuto ſit creditum: placuit ſufficere, ſi ad eam rem cuſtodiendam, exactã diligentiã adhibeat: quam ſi prę̨ſtiterit, & aliquo fortuito caſu rem amiſerit, ſecurũ eſſe, nec impediri creditũ petere.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

INITIO admonendi ſumus totum hunc titulum ferè ad verbum deſcriptum ex Vlpiani reſponſo: cuius collatio non poterit non lucis plurimum adferre. ¶ *RE Contrahitur.*) Re videlicet in ipſo contractu ſtatim interueniente. Alioqui magis hîc videretur cõtractus quidam innominatus, qui confirmabitur re poſtea interueniente, túmq; primùm actionem pariet ei, qui quod ſuarum eſt partium, prę̨ſtiterit. ¶ *MVTVI Datione.*) Vt mutui obligatio contrahatur, debet interueniſſe factum dationis, hoc eſt, ipſa numeratio. Neque enim ſuffecerit promiſsio dandi mutui: ex qua quidem contrahitur aliqua obligatio: ſed non eo amplius, quàm vt id quod intereſt, prę̨ſtetur. Contrà qui ſpopondit ſe creditam pecuniam accepturum, poteſt non accipiendo, ſeſe non obligare. Nam quandiu res eſt integra, necdum alter dedit, liberum eſt ſententiam mutare. ¶ *MVTVI Datio in iis rebus conſiſtit.*) Rationem huius loci explicat Paulus his verbis: Mutui datio conſiſtit in iis rebus, quæ pondere, numero, mẽſuráve conſtant: quoniam earum datione poſſumus in creditum ire, quæ in genere ſuo functionem recipiunt per ſolutionem, quàm ſpecie. Nam in cæteris rebus ideo in creditum ire non poſſumus, quia aliud pro alio inuito creditore ſolui non poteſt. Quæ Pauli verba interpretari neceſſe eſt, vt naturam mutui intelligamus. & quod hîc Iuſtinianus docet, paulo diligentius explicemus. quod quidem tanto etiam magis facere neceſſe eſt, quo minus vulgò intelligi videtur ille Pauli nobiliſsimus locus. Itaque non grauabor ex meis ad tit. Si cer. pet. commentariis breuiter deſcribere, quod huc omnino pertinere videtur. Ait Paulus mutui dationem cõſiſtere in iis rebus, quæ põdere, numero, menſuráve conſtant. Iuſtinianus addit exempla harũ rerum, vini, olei, frumenti, pecuniæ numeratæ, æris, argenti, auri. neque modò hanc tanquam ſubſtantiam mutui, ſed & eius veluti formam deſcribit, Quas res (inquit) aut numerando, aut metiendo, in hoc damus, vt accipientium fiant. Neque non obſeruatione dignum eſt, quòd cùm pecuniam numeratam dixit, eius quoque ſpecies ſingulas enumerat, æreas nempe, argenteas, aureas. Ex his enim ſolis tãtùm metallis tribus pecunia cudi poteſt, aut numus probus cõflari atque confici. Vnde Triumuiri Monetales dicebantur, auri, argenti, æris flatores. Sed hæc ad locum de moneta pertinent. Vt ad Paulum redeam, & harum rerum deſcriptionem in quibus mutui datio conſiſtit: dici videntur eæ pondere, numero, menſura conſtare, atque contineri, quòd cùm inter ſe planè ſimiles ſint in ſuo genere, qualitas in iis non ſpectetur neque diſcerni poſsit, ſed ſola quãtitas: quæ quidem aliter dignoſci aut definiri non poteſt, quàm pondere, numero, aut menſura.

1 *L. 1. §. re contrahitur. De act. & obligat.*
2 *L. 3. L. naturalis. De præſcrip. verb.*
3 *L. ex placito. C. de rer. permut.*
4 *L. ſi pœnam. De verb. obligat.*
5 *L. qui pecuniam. D. ſi cer. pet. condict.*
6 *L. 2. §. 1. D. ſi cert. pet. cond.*

Sicuti

Sicuti & alio loco Paulus ait, in pecunia non tam corpora excogitari, quàm quanti- 1
tatem, & res quæ in quantitate conſiſtunt, ab iis quæ in corpore, alibi diſcérnit: Item,
quæ corpore conſtant, ab iis, quæ pondere, numero, vel menſurá. Ac quidem quan- 2
titatem hîc propriè æſtimamus & metimur ex ipſius rei æſtimatione, vi, momento, &
(vt nunc loquimur) valore. Sanè Vlpianus, has res paulo aliter deſcribit, In numis 3
(inquit) & oleo & frumento & ſimilibus, quæ communi ſpecie continentur. Quibus 4
verbis ſignificare videtur has res non habere aliquam ſibi propriam & veluti pecu-
liarem ſpeciem, quæ in iis ſingulis ſola ſpectetur, & ab aliis eiuſdem generis ſpeciebus
diſtinguatur: ſed vnam tantùm habere generalem & cum aliis communem. Sic ita-
que intelligimus, quibus rebus propriè mutuum contrahatur. Certè res quæ nó ſola
quantitate differunt, ſed ipſa etiam qualitate, non pertinent ad mutuum, neque di-
cendæ ſunt conſtare pondere, numero aut menſura: quia & ſi eadem quantitas ſerue-
tur, hoc eſt, eodem pondere, numero, menſura dentur: tamé eædem res eſſe non vi-
dentur, ſed alias eſſe, vt ſunt, palàm eſt propter diuerſam qualitatem. Ac quidem ex
rerum natura, & eo more aut conſuetudine, qua dantur, ſatis intelligi poteſt, quæ res
ad mutuum pertineant, vt in exemplis abs Iuſtiniano propoſitis non hæreamus. Si
quis piſtor multos eiuſdem materiæ panes conficiat eodémque pondere, vt in multis
locis ponderantur: nihil obſtare videtur, quin mutuum in iis contrahi poſsit. Quod
& dici poſſet de libris ab eodem typographo, vt nunc fit, excuſis. Porrò quod Pau-
lus adiecit, Iuſtinianus verò prætermiſit, difficilius atque obſcurius eſt, ideo in iis,
quas diximus, rebus mutui dationem conſiſtere, quoniam earum datione poſſumus
in creditum ire, quæ in ſuo genere functionem recipiunt per ſolutionem, quàm ſpe-
cie. Ac quidem ſatis hîc intelligimus in creditum ire, idem eſſe, quod mutuum dare.
Sed quod de functione dicitur, non tam facilem habet interpretationem. Paulus alio 5
loco ait, ea vice mutua fungi, quę tantundem præſtant. Itaque functionis verbum eo-
dé modo hîc accipiunt. Quale & illud eſt, quod aliquando Papinianus dixit permu- 6
tationem recipere. Sed qui acutius hunc locum expendunt, iudicant Paulum aliò hîc
ſpectare. Opponit enim tanquam contrarias, res eas quæ in ſuo genere recipiunt fun-
ctionem, & eas quæ in ſua tantùm ſpecie: vt in illis aliud pro alio ſolui poſsit cùm
creditoris non interſit, & magis idem, quàm aliud videatur: in his verò non poſsit.
Ac illę quidem mutua vice fungi rectè dici poſſunt, quia tantundem præſtant. At
quomodo has etiam functionem aliquam dicemus recipere hoc ſenſu? aut quomodo
ad eas functionis verbum hoc referemus? Viſum itaque eſt aptius fore, ſi hîc functio-
nem cum ſolutione coniungamus, vt dicantur res recipere functionem per ſolutio-
nem, quæ funguntur ſolutione, hoc eſt, ſoluuntur: vt quemadmodú fungi collatione 7
dotis vel depoſitione auri dicitur, qui dotem confert, vel aurum deponit, ſic & res
ipſa fungi dicatur ſolutione, quæ ſoluitur. Et quidem hanc functionem rectè recipi-
ant in ſuo genere, quæ pondere, numero, aut menſura conſtant. Aliæ verò in ſua
ſpecie tantùm. Quòd ſi quis hanc ſubtiliorem paulo interpretationem non recipiat
propter inſolens dicendi genus, ſequatur ſanè illam ſimpliciorem magiſque fami-
liarem, vt res, quæ qualitate non differunt, dicantur recipere functionem in ſuo ge-
nere: quia vna alterius vice fungatur, & tantundem præſtet, vt ſi eadem quantitas ſit,
eadem res eſſe videatur. Illud modò ſemper teneamus in his demum rebus conſiſtere
mutuum, quia tum demum illud fieri commodè poſsit, vt & dominium in accipi-
entem transferatur, & ei nihilominus qui dat, perinde conſulatur, atque ſi tranſlatum
non eſſet, réſque illi ſua reſtitueretur. Nam & ſi hîc reuera idem non reddatur, ſatis
tamen eſt tantundem reddi, cùm in hiſce rebus, quarum eadem eſt qualitas, ſola quá-
titas ſpectetur. Seneca lib. 6. de Benef. nó ſatis hæc diſtinxiſſe videtur, cùm confuſè &
generaliter ait, licere rem pro re dare: & pecuniam videri nos reddidiſſe, quamuis pro
argenteis aureos numos. Quod autem de numis dixit, verum ſanè eſt ſi eadem
quantitas, æſtimatio, & valor reddatur. Ac rectè quidem Paulus ait, Creditorem non 8
eſſe cogendum in aliam formam numos recipere, ſi ex ea re damnum aliquod paſ-
ſurus ſit. Atqui nullum damnum patitur, qui precium idem recipit. In numis enim
non corpora, ſed hanc quantitatem ſpectari diximus. Ac quidem ſi quorundam nu-
morum veluti aureorum mutata ſit æſtimatio, aucta nempe vel imminuta, illud
ſingulare eſt in mutuo pecuniæ, & ab aliarum rerum mutuo differens, quòd nu-

1 *L. 94. ſi is cui numos. De ſolut.*
2 *L. 87. Titio Seio. De legat. 2.*
3 *L. 1. § non ſolum. Ad leg. Falcid.*
4 *L. 29. cum Stichus. De ſolut.*
5 *L. certũ. Si cert. peta.*
6 *L. ſed & ſi certos. De lega. 1.*
7 *L. 3. De collat. dot. L. Prætoria. De Prætor. ſtip.*
8 *L. Paulus reſpondit creditorem. De ſolut.*

mi æſtimatio augeatur commodo debitoris, eius verò damno imminuatur. Semper enim eandem æſtimationem, non autem ſimilia corpora reddere iubetur. At ſi auctum vini mutuò dati precium eſſet, creditoris erit commodum. Nihilominus enim vinum, quale dedit, recipiet. Si verò ſit imminuta, eius precium, debitoris erit commodum. Nihilominus enim liberatur ſi quale vinum accepit, reddat, etiamſi vilioris fortaſſe precii id iam fuerit. Sic itaque in numis nullo modo conſideramus corpus quod datur aut redditur: ſed ſolam æſtimationem, quæ pecuniæ eſt tota veluti ſubſtantia, magis etiam quàm ipſum pondus. Nam ſi æſtimatio eadem ſit, quãuis pondus mutatum fuerit: creditori tamen ſatisfactum videbitur, & res eſſe eadem. Et hoc quidem ſingulare in numis quamuis Iuriſconſulti non ſatis fortaſſe expreſſerint, Ariſtoteles ſaltem difertis verbis notauit. Quod quidem ita ſemper accipiendum eſt, niſi ſi appareat aliud actum eſſe, aut aliam contrahentium intentionẽ fuiſſe. ¶ NON *Eædem res.*) Hoc eſt non eædem ſpecies. Quanquam ſi rem acceperim mutuò, quaſi ea vſurus: deinde fortè euenerit, vt ea non ſit mihi opus: potero eandem etiam inuito reddere: nec ideo minus dicetur mutuum. Satis enim eſt, à principio de mutuo rectè conueniſſe. ¶ EIVSDEM *Naturæ & qualitatis*) Apud Pomponium

1 *L. cum quid. D. ſi cer. peta. cond.*

eſt, EIVSDEM GENERIS ET BONITATIS. Quæ verba interpretantur hunc locum. Sed notandum hîc eſt diſcrimen generis ſiue naturæ, & qualitatis ſiue bonitatis. Primùm enim, vt eiuſdem generis ſpecies reddatur, pertinet ad ſubſtantiam mutui. Ideóque nec pacto tolli poteſt. quanquam fieri poſsit, vt cùm de ſolutione agitur, creditor vltrò recipiat rem diuerſi generis: nec tamen minus ſit mutuum.

2 *L. ſi pro mutuo. C. cer. petat.*

Satis enim eſt à principio ita non conueniſſe. Cæterum vt reddatur res eiuſdẽ bonitatis, magis pertinet ad vulgarem quandam mutui conſuetudinem, vt ſatisfiat creditori. Itaque poſſet id conuentione mutari aut tolli. Eſt enim recepta regula, Pacto quidem non poſſe tolli ea, quæ ad ſubſtantiam contractus pertinent: poſſe tamen ea, quæ ſolùm ſpectant vulgarem quandam contractus conditionem & quæ ex communi vſu & more

3 *L. pacta conuenta. De contrah. emp. L. 1. §. ſi conueniatur. D. depoſi.*

ſolent extrinſecus accedere. Eſt autem hîc bonitas, ſolùm quædam qualitas, quæ rem ipſam non mutat: multúmque differt ab eius ſubſtantia: vt liberè poſsit negligi à creditore. Nam & cùm paciſcitur, vt minus bonum poſsit reddi: habet ſibi id æquè bonum: abundéque eſt, eius voluntati fieri ſatis. At vbi de alio genere agitur quia mutatur contractus ſubſtantia, neceſſariò mutatur & contractus. Itaque apparet interueniente pacto, vt vinum album pro rubro reddi poſsit, aut acidius deteriúſve: nihilominus eſſe mutuum: quia ſemper eadem ſit vtriuſque vini οὐσία, vt ait Vlpia-

4 *L. in venditionibus, in ſi De contrah. empt.*

nus. at non etiam, ſi conueniat, vt pro vino reddatur acetum, aut zythum, vt ceruiſia. Nam alia eſt horum ſubſtantia: nec generali vini appellatione continentur.

5 *L. ſi quis vinum. De trit. vino, & ole. leg.*

¶ ET *Quandoque nobis non eædem res.*) Ita hunc locũ legi in vetuſtiſsimis Inſtitutionum exemplaribus Albornotianæ bibliothecæ teſtatur Ant. Auguſtinus lib. Emendat. 3. cap. 7. & probat hanc eſſe veram lectionẽ. Videtúrque ſanè hic locus ex Caio deſcriptus. Nam in eius Inſtitutionibus ſic legimus: Quæ omnia numerando, aut pẽſando, aut metiendo, ad hoc damus, vt eorum fiant, qui ea accipiũt, & ad nos ſtatuto tempore non ipſæ res, ſed aliæ eius naturæ, quales datæ ſunt, atque ipſius ponderis, numeratæ

6 *L. 1. De act. & oblig.*

vel menſuratæ reddantur. Idem rurſus in Pandectis, Quas res (inquit) in hoc damus, vt fiant accipientis, poſtea alias recepturi eiuſdem generis & qualitatis. ¶ INDE

7 *L. 2. §. appellata. D. ſi cert. peta. cond.*

Etiam mutuum appellatum.) Inquit Paulus: appellata eſt autem mutui datio, ab eo, quòd de meo tuum fit. Et ideo ſi de meo nõ fiat tuũ, nõ naſcitur obligatio. Hîc igitur obſeruemus propriè mutuum eſſe, vbi hoc titulo meam pecuniam facio tuam. Eſt autem alia ſpecies mutui, quod magis (vt ita loquar) improprium videtur. nempe cùm hoc titulo facio quidem pecuniam tuam, ſed quæ mea non erat. veluti ſi tibi delegauero debitorem meum, vt ab eo exigas, & quod exegeris, habeas mutui loco. Sed & ſi pecuniam purè mihi debueris, conuenire poſſum, vt crediti nomine eam retineas:

8 *L. ſingularia. D. ſi cert. pet. cond.*

& hoc quoque mutuum benignè iudicabitur: ſaltem ſi appareat, non tam agi de dilatione ſolutionis, quàm de nouatione eius, quod debetur. Sed hæc mutui ſpecies paulo

9 *L. rogaſti. D. ſi cer. pet. cond.*

magis degenerat: vt propriè & omnino mutuum dici vix poſsit. ¶ QVAE *Appellatur Condictio.*) Eáque certi. Certum enim mutuum dicitur, quia idem debeatur

1 *L. incẽdium. C. ſi cer. pet.*

in genere: quod cùm perire non poſsit, certum hîc eſt ſemper quod debetur. Sic & Seneca lib. 3. de Beneficiis, vocat actionem certæ pecuniæ, quam dicimus certi con-

dictionem,

dictionem, nempe qua petitur id quod creditũ mutuóve datum eſt. Et apud Fabium lib. 8. cap. 3. legimus, poſtulare certam pecuniam creditam. Cur autem actiones perſonales propriè appellentur Condictiones, alio poſtea loco Iuſtinianus docebit. Vlpianus ait, indebitum ſolutum hîc accipi non ſolùm ſi omnino non debeatur, ſed & ſi per aliquam exceptionem perpetuam peti non poterat. Meminiſſe autem debemus, nõ modò perpetuam eſſe debere, ſed & debitoris cauſa & fauore introductãm. Certè ſi perpetua non eſſet, non poſſe condici quod ſolutum eſt, conſtãt. Porrò indebitum omnimodo eſt vbi neque is qui ſoluit, debebat, neque ei, cui ſolutum eſt, debebatur. ac id quidem repeti poſſe, dubium non eſt. Sed quid ſi quis receperit quidem ſibi debitum, ſed ab eo, qui non debebat? Certè ſi qui ſoluit, ſuo nomine ſoluat per errorem de ſuo, quaſi ipſe deberet, repetere poſſe videtur. At ſi debitoris nomine ſoluerit, aut ſoluendo eum liberarit, ſic vt aduerſus eum habeat negociorum geſtorum actionem, non erit locus condictioni indebiti. Vt ſi quis pro hærede aut nomine hæreditario & de hæreditariis magis bonis quàm ſuis ſoluerit creditori hæreditario. Si ex parte hæres ſoluat per errorem totum æs alienum, non vſus illa diuiſione, quæ introducta eſt per XII. Tab. repetet quod pro ſua parte ſoluit, quamuis non idem tributum ſit vni fideiuſſori, qui totum ſolueret non vſus diuiſione ex epiſtola Diui Adriani. Quod etiam notaui ad XII. Tab. cap. XXXVIII. Si res duæ ſub alternatione debeantur, & vtraque per errorem ſoluta ſit, alteram quaſi indebitam repeti poſſe conſtat: Sed vtrã potius? Vlpianus putauit eſſe in arbitrio accipientis, vtrã velit retinere aut reddere. Sed hoc Iuſtiniano diſplicuit, qui æquius eſſe iudicauit debitori electionem relinqui, vtram repetere malit. Multa hîc preterea dici poſſent, veluti, pecuniam Iure etiam Gentium indebitam eſſe debere, vt ſit huic condictioni locus: & hac occaſione de ea diſputare, quam vel pupillus debet vel filiusfa, vel ſeruus domino, vel libertus patrono. Sed ſi omnia quæ hîc ſe ingerunt, perſequar, nõ modò infinita, ſed fortè etiam ingrata & moleſta commendatio noſtra fuerit, præſertim iis, qui elementis nunc contenti ſunt.

1 *L. 26. ſi non ſortem. §. indebitũ. De cõd. ind.*
2 *L. 40. qui exceptionem. De con. ind.*
3 *L. 9. 10. 17. 18. illo tit.*
4 *L. in ſumma. §. vlti. L. ſi pœnæ. §. quãuis. illo tit.*
5 *L. 17. quod ſi poſſeſſor. L. 31. ſi quid poſſeſſor. De petit. hæred.*
6 *L. 44 repetitio. De cõd. ind. L. de hæreditate. C. de petit. hæred. L. 74. de qua re. §. vlt. De re iud.*
7 *L. ex parte. De ſolut.*
8 *L. ſi teſtamẽto. §. 1. De fideiuſſ.*
9 *L. 26. ſi non ſortẽ. §. pen. De cond. ind.*
1 *L. penult. C. de cond. ind.*

¶ *PER Errorem*) Idem ſtatuit & de eo, qui cùm dubitabat, incertóque & ancipiti erat animo, ſoluit. Porrò ſi quis ſciens indebitum ſoluerit, non repetit. nam donare videtur. Quinimo (inquit Pomponius) quod quis ſciens indebitũ dedit, hac mente, vt poſtea repeteret: repetere non poteſt. Porrò ſi dubitetur vtrum ab ignorante, an verò à ſciente, ſolutum fuerit indebitum: is qui accepit, nec vult reſtituere, probare debet, omnino à ſciente vltrò eſſe ſolutum. Sed nihilne hîc intereſt inter errorem facti & Iuris? Certè Iuriſcõſulti in toto hoc tractatu ſimpliciter & generalitatem erroris meminerunt, ſicuti & hoc loco Iuſtinianus. Sed alii Cæſares diſertè exprimunt intelligendum hîc eſſe errorem facti, non Iuris. ¶ *DATVR QVE Agenti.*) Rectè Iuſtinianus hîc loquitur de agente, potius quàm de ſoluente. Nam non ſemper is qui ſoluit, condicit: ſed non rarò alius ſoluit, alius agit. ¶ *PROPTER Repetitionem.*) Eius, quod ſolutum eſt: ſed non vltrà, quàm ſit locupletior qui accepit, ſi modò bonæ fidei fuerit. Repetuntur autem ſimul etiam acceſſiones, ſaltem naturales: non vtique ciuiles. Nam reſcripſit imperator Alexander, peti non poſſe vſuras pecuniæ indebitæ per errorem ſolutæ. ¶ *SI Paret eum dare oportere.*) Hæc eſt vetus condicendi formula. Itaque hæc verba ὁριϰῶς ſiue enunciatiuè accipienda ſunt. Quod etiam docet Theophilus, qui loquens de hac conditione, ait: ϰυρίως λέγω, εἰ φαίνεται τόνδε χρῆναι δοῦναι. Et olim Prætor, cùm iudicium dabat, hac formula vtebatur, SI PARET TITIVM MEVIO CENTVM EX CAVSA MVTVI DARE OPORTERE, CAIVS IVDEX CONDEMNATO. ¶ *VNDE Pupillus.*) Hæc illatio pendet ex proxima collatione mutui dati, & indebiti ſoluti. Et addit hîc Iuſtinianus quandam exceptionem vtrique communem: quòd pupillus nec ex mutuo poſſit obligari, nec indebitum recipiendo. Et videtur Iuſtinianus ratiocinari à maiori, Quòd ſi pupillus mutuo accepto non obligetur, multo minus indebito recepto poſſit obligari. ¶ *PVPILLVS.*) Idem & in furioſo. ¶ *DATVM Eſt.*) Quod ſi ipſe dederit, ſoluerítque, proculdubio agere poterit. Id quod Vlpianus tradit his verbis: Interdum perſona locum facit repetitioni: vtputa ſi pupillus ſine tutoris authoritate, vel furioſus, vel is, cui bonis interdictum eſt, ſoluerit. Nam in his perſonis generaliter repetitioni locum eſſe non ambigitur. Et ſi quidem extant numi, vindicabuntur: pro conſumptis verò condi-

2 *L. vlt. C. illo tit.*
3 *L. cum per errorem. De reg. iur.*
4 *L. quod quis. De cond. indeb.*
5 *L. Cũ de indebito. De probat.*
6 *L. ſi per ignorantiã, & le. ſeq. C. de cond. indeb. L. error. C. ad leg. Falcid. L. cum quis. C. de Iuris & facti ign.*
7 *L. nec nouũ eſt. cũ le. ſeq. L. dominus. L. indebitã pecuniã. De cond. inde.*
8 *L. in ſumma. §. ſi ſeruũ. De condict. indeb.*
9 *L. indebi. D. illo tit.*
1 *L. 1. C. de cond. indeb.*
2 *L. Interdum. De cond. indeb.*

ctio locum habebit. ¶ *SED Hæc ſpecies.*) Id alio poſtea loco rurſus inculcat Iu-
1 *§.vlti. De oblig. quæ quaſi ex cont.* ſtinianus. Vnde repetendum eſt quod hîc deſideratur.
¶ *VTENDA Datur, id eſt, commodatur.*) Putauerat Labeo inter hæc eſſe diſcrimẽ,
2 *L.1.§. inter. D. cõmod.* ſed id Vlpianus nõ recẽpit, ſicuti nec hoc loco Iuſtinianus Vlpiano aſtipulatus. Et
reuera nihil aliud eſt cõmodatum, quàm ad certum aliquod commodum & vſum res
data. ¶ *NON Ita datur, vt eius fiat.*) Manet enim penes dominum rei cõmodatæ pro-
3 *L. rei. D. commod.* prietas, atque adeò poſſeſsio. Inquit enim Pomponius: Rei commodatæ & poſſeſ-
ſionem & proprietatem retinemus. & addit Vlpianus, Nemo enim commodando
rem, facit eius, cui commodat. ¶ *DE Eare.*) Eadem prorſus, & integra. Nam non
4 *L.3.§. ſi reddita. D. commod.* videbitur reddita, ſi reddatur deterior, niſi quod intereſt ſimul præſtetur. Sed dete-
riorem factam hîc intelligimus, alio, quàm in quem quæſita aut data erat, vſu.
¶ *RESTITVENDA.*) Finito vſu temporis præſtituti. Neque enim prius tenetur re-
5 *L. in cõmodato. §. ſicut. D. illo tit.* ſtituere. Docet id eleganter Paulus his verbis: Sicut volũtatis & officii magis quàm
neceſsitatis eſt commodare: ita modum commodati finémque præſcribere eius eſt,
qui beneficium tribuit. Cùm autem id fecit, id eſt, poſtquam commodauit, tum finẽ
præſcribere, & retrò agere, atque intempeſtiuè vſum commodatę rei auferre non po-
teſt. & addit poſtea idẽ Paulus hanc rationem: adiuuari quippe nos, non decipi be-
neficio oportet. ¶ *NIHILOMINVS Obligatus remanet.*) In vniuerſum enim res,
6 *L. quæ fortuitis. L. pignus. C. de pignerit. act.* quæ caſu fortuito perit, domino perit. Sed mutuò datæ rei dominus eſt, qui eam ac-
cepit, non etiam commodatæ. Et notum eſt illud reſcriptum: Incendium ære alieno
7 *L. incẽdiũ. C. ſi cert. pet.* non exuere debitorem. ¶ *AT IS Qui vtendum accepit.*) Maximè ſi ſua vnius cauſa.
Nam ſi commodatum fiat magis ipſius commodantis gratia, ſolus dolus à com-
modatario præſtatur: vt ſiquis fortè commodarit ſponſæ ſuæ aut vxori, vt honeſtius
8 *L. ſi vt certo. § interdũ. D. Commod.* culta ad ſe deduceretur. Quòd ſi vtriuſque gratia commodata ſit res, veluti vt com-
munem amicum inuitaremus, ſolus dolus præſtabitur cum leui culpa. non præſta-
9 *L. in reb⁹. §.1. D. illo tit.* bitur autem leuiſsima, quæ ſolet alioqui hîc præſtari. Porrò autem qui precarium
1 *L. quæſitũ. §. cum quoque. D. precar.* accepit, non niſi dolum præſtare ſolet. quia nempe in arbitrio dantis ſit, quandocun-
que libuerit, precarium repetere, & auferre habenti. ¶ *EXACTAM Diligentiam
cuſtodiendæ rei.*) Etiam ei rei, quæ adiuncta eſt principali rei commodatæ. Inquit enim
2 *L. ſi vt certo. §. vſqueadeo. D. commod.* Vlpianus: Vſqueadeo diligentia in re commodata præſtanda eſt, vt etiam in ea, quæ
ſequitur rem commodatam, præſtari debeat: puta equam tibi commodaui, quam
pullus comitabatur: etiam pulli te cuſtodiam præſtare debere veteres reſponderunt.
¶ *NEC Sufficit.*) Nam vt poſsit quis negligere rem ſuam, cuius eſt moderator & ar-
3 *L. in re mãdata. C. mãd.* biter: non item debet alienam, quæ exactiori cura cuſtodienda eſt. ¶ *SED Pro-
pter maiorem vim.*) Totum hunc locũ diligenter explicant Paulus & Vlpianus. Pauli
4 *L. in rebus. D. commod.* verba ſunt hæc, In rebus commodatis talis diligentia præſtanda eſt, qualem quiſque
diligentiſsimus paterfa. ſuis rebus adhibet: ita vt tantùm eos caſus non præſtet, qui-
bus reſiſti non poſsit: veluti mortes ſeruorum, quæ ſine dolo & culpa eius accidunt,
latronum hoſtiúmve incurſus, naufragium, incendium, fugas ſeruorum, qui cuſto-
diri non ſolent. Quod autem de latronibus, & piratis & naufragio diximus: ita ſci-
licet accipiemus, ſi in hoc commodata ſit alicui res, vt eam rem peregrè ſecum ferat:
alioqui ſi cui argentum commodauerim, quòd is amicos ad cœnam inuitaturum ſe
diceret, & id peregrè ſecum portauerit: ſine vlla dubitatione etiam piratarum, & la-
5 *L. ſi vt certo. §. quod vero. D. illo tit.* tronum, & naufragii caſum præſtare debet. Hactenus Paulus. Vlpianus verò ait:
Quod ſenectute contigerit, vel morbo, vel vi latronum ereptum eſt, aut quid ſimile
accidit: dicendum eſt, nihil eorum eſſe imputandum ei, qui commodatum accepit,
niſi aliqua culpa interueniat. Proinde & ſi incendio, vel ruina aliquid contigerit, vel
aliquod damnum fatale: non tenebitur: niſi fortè cùm poſſet res commodatas ſaluas
facere, ſuas prætulit. ¶ *MAIORES Caſus.*) Hos eſſe dicemus, quibus reſiſti non
6 *L. ſi merces. §. vis maior. Locati.* poſsit, vt Paulus inquit. Vim autem maiorẽ Caius Græcè vocari ait θεῦ βίαν: eámque
conductori non debere damno eſſe. ¶ *SI Modò non ipſius culpa.*) Aut poſt eius mo-
7 *L. quod te. D. ſi cert. pet. condic.* rãm. Sed etſi nominatim conuenerit, vt caſus fortuiti periculum ad cõmodatarium
8 *L.1.§. ſi conueniat. D. depoſi. L. 2. C. commo.* pertineat: æquum eſt eum præſtare vim maiorem, cuius periculo apertè ſeſe ſubiecit.
accipit enim contractus legem ex conuentionẽ. ſed interim ſciendum eſt, generalem
9 *L. ſed & ſi quis. §. quæſitum. D. Si quis caut.* & præcipitem ſtulti aut temerarii hominis omnium caſuum fortuitorum periculo ſe-
ſe ſubiicientis, obligationem non eſſe ratãm: ne quis eiuſmodi confuſæ & captioſæ
conuen-

conuentionis inuolucro circunueniatur. ¶ *QVIN De reſtituenda ea re teneris.*) Quinimo & qui aliter re commodata vſus eſt, quàm conuenerat, furti tenetur: quod ſuo poſtea loco pluribus excutiemus. Porrò quod hîc dicitur de reſtitutione rei, pertinet etiam ad æſtimationem eius, quæ præſtanda eſt. Nam præſtita repeti poterit, ſi poſtea res in domini poteſtatem redierit. ¶ *GRATVITVM Enim.*) Cibariorum tamen impenſæ naturali ratione ad eum pertinent, qui vtendũ accepit, inquit Paulus. [1]

¶ *DE Ea re, quam accepit.*) Hoc facilius dicitur in ſpeciebus depoſitis. Sed in [2] pecunia numerata, non tam conſideramus corpora nummorum, quàm quantitatem: vt ſi tantundem reddatur, idem reddi videatur. Erit ergo nihilominus depoſitum. Ait quidem Papinianus, eam rem egredi notiſsimos depoſiti terminos. ſed hoc in- [3] telligimus de ſtricta illa vna depoſiti ſpecie, vbi nec dominium nec periculum vllum tranſit in accipientem. Sed depoſitum etiam dici poſſe, vbi pecunia non obſignata, ſed numerata depoſita eſt, vt tantundem reddat depoſitarius, idem Papinianus alio loco fatetur. Et huic depoſito eadem priuiligia tribui, vel inde apparet, quòd in eius [4] potiſsimum gratiam introductum videatur illud prælationis beneficium, quo deponens alios creditores perſonales anteit. Quòd ſi hic deponens vſuras ſtipuletur, iam magis deſinit eſſe depoſitum, nullóque prælationis priuilegio iuuatur. Porrò qui v- [5] ſuras ſtipulatus non eſt, ſed pecunia tantùm vti permiſit vel tacitè vel expreſſè, non niſi poſt moram reſtituendi, vſuras petere poſſet. Si nullo deponentis conſenſu de- [6] poſitarius pecuniam, quæ fortè obſignata depoſita erat vt ſpecies, in vſus ſuos conuerterit, furti etiam iudicio conueniri poſſet. Sibi itaque gratuletur, ſi depoſiti tantũ iudicio conueniatur, vt cum ſorte vſuras præſtet, inquit Gordianus Imp. Sed cum [7] vſuris non præſtabit quod ex ea ſorte pecunia acquiſierit. Non enim deponentis, [8] ſed ſuam potius rem egit. neque cum fructu pecuniæ, etiam ſuæ induſtriæ & negociationis fructum alteri præſtare debet. Aliter dicetur de meo procuratore aut negociorũ geſtore, qui mihi potius quàm ſibi debuit negociari. Quicquid itaque ex mea pecunia acquiſiiſſet, mihi reſtituet, & quãtuncũque emolumẽti ſenſit prȩſtabit, inquit Vlpianus. ¶ *RESTITVENDA.*) Ipſi ſcilicet deponenti, vel eius hæredibus. ac ſuis [9] quidẽ hȩredib⁹ ſua pars tantũ reſtituetur, ſi res cõmodè poſsit diuidi: alioqui prȩſtita ſatiſdatione, vni in ſolidum reſtituetur, vel in ȩde ſacra deponetur. Quòd ſi commu- [1] niter omnes repetant, nulla dubitatio eſt, omnibus pariter eſſe reſtituendam. Hícque mihi occurrit vetus hiſtoria cuiuſdam Glauci, qui cùm ingentem pecuniam à Mileſio hoſpite depoſiti nomine accepiſſet, eámque an filiis hæredibus reſtitueret, Apollinem Delphis rogaſſet: cum tota domo breui dicitur extinctus: quaſi piaculum eſſet dubitare an hæredibus reſtituendum eſſet depoſitum. Quo exemplo vſus dicitur Leutychides Rex Spartanorum, cùm repeteret quoſdam Æginetas depoſitos, & Athenienſes contrà cauſarentur non eſſe æquum, vt quos duo Reges depoſuiſſent, vni reſtituerentur. Sicuti nec profectò ſemper tutum eſt reſtituere aliter quàm acceperis. Olim apud eoſdem Athenienſes mulier quædam depoſiti nomine pecuniam acceperat à duobus hoſpitibus ea conditione, vt ſimul vtriſque reſtitueret. Horum alter poſt tempus aliquod lugubri veſte ſimulans mortem ſocii, decepta muliere numos abſtulit. Poſtea ſuperuenit alter repetens depoſitum. Sed Demoſthenes mulieris patronus ſic aggreſſus eſt petitorem. Mulier parata eſt depoſitum reddere: ſed niſi ſocium adduxeris, hoc facere non poteſt: quoniam conuenit ne pecunia numeretur alteri ſine altero. Ita periclitanti mulieri ſuccurrit Demoſthenes aduerſus nebulones, qui conſpirarãt eandem pecuniã bis extorquere. Porrò quòd attinet ad hæredes ipſius depoſitarii, debent ii conueniri pro hæreditariis portionibus, niſi fortè vnus ali- [2] quis ſolus poſsit totam reſtituere. Quod & de re commodata dicendum eſt. ¶ *TENETVR*) Adeo vt nec ſe poſsit iuuare compenſatione: nec conuentione præſtituti [3] temporis. Nam & ſi ſic depoſuero, vt poſt mortem tuam reddas: nihilominus potero mutata voluntate prius agere, & depoſitum à te repetere. Sed nec tertius aliquis te- [4] merè poteſt vllis denunciationibus remorari aut impedire reſtitutionem depoſiti. Quod vt rectè intelligamus, ſciendum eſt, Iuſtinianum, ea conſtitutione, qua tradidit depoſiti reſtitutionem non impediri prætextu alicuius compenſationis, ſtatuiſſe etiam, ſi quis depoſitario aliqua ex cauſa denunciauerit ſeriò, ne reſtituat: non [5] cogi eum reſtituere, niſi deponens cautione ſecurum eum reddat. Sic enim Iuſtinia-

1 *L. in commodato. §. vlt. D. commod.*
2 *L. in rebus. . poſſunt. D. illo tit.*
3 *L. Lucius. D. depoſi.*
4 *L. die. §. 1. D. depoſi.*
5 *L. ſi hominem. §. quoties. D. depoſi. L. ſi vētri. § in bonis. De priuile. cred.*
6 *L. die. §. 1. D. depoſi.*
7 *L. 3. C. depoſi.*
8 *L. ſi ex ea. C. de rei vin.*
9 *L. idemque. § ſi procurator. Manda.*
1 *L. 1. § ſi pecuniam in ſacculo. L. ſi plures hæredes. D. illo tit.*
2 *L. ſi duo hæredes. D. depoſi.*
3 *L. 1. §. hæres eius. D. commod.*
4 *L. 1. §. ſi ſic depoſuero. D. depoſi.*
5 *L. ſi quis vel pecuniam. C. depoſi.*

nus depoſitario voluit conſulere. Poſtea edidit Nou. Conſtit. LXXXVIII, vt ſi quis temerè ſua illa denunciatione interturbet liberam depoſiti reſtitutionem: pēdat vſuras trientes deponenti, cui res non reſtituitur, domino: & ſi res apud depoſitarium pereat: periculum ſit huius obnunciantis. Illud poſtremò notandum eſt, eum, qui pecuniam exegit, vt depoſitum reſtitueret, cogi eandem pecuniam reſtituere. Sic enim
[1 *L. vlt. D. depoſi.*] Labeo scribit: Potes agere depoſiti cum eo, qui tibi non aliter quàm numis à te acceptis, depoſitum reddere voluerit: quamuis ſine mora & incorruptum reddiderit.

¶ *DOLO Commiſerit.*) Vel in aſſeruanda re, vel reſtituenda. Nam & tenetur, ſi alteri
[2 *L. 1. ſi rem à ſeruo depoſitam. D. depoſi.*] quàm oportuit, dolo reſtituerit. Quinimo & qui dolum aliquando commiſiſſet, quanuis iam videretur eum purgaſſe, tamen eum teneri reſponſum eſt. Sic enim ſcri-
[3 *dic. L. 1. §. ſi rē depoſitā.*] bit Vlpianus: Si rem depoſitam vendidiſti, eámque poſtea redemiſti in cauſam depoſiti: etiam ſi ſine dolo malo poſtea perierit, teneri te depoſiti, quia ſemel dolum feciſti, cùm venderes. ¶ *ID EST, Deſidia & negligentia.*) Rectè Iuſtinianus hanc interpretationem addidit: quia ſit alia culpa verſutiæ dolo proxima, vt cùm quis ſuarum rerum cuſtos diligēs, alienas negligit: quam culpam præſtare debet is, qui de-
[4 *L. quod Nerua. D. depoſi.*] poſitum recēpit. Paulus hunc locum his verbis explicat: Negligentiæ nomine ideo non tenetur, quia qui negligenti amico rem cuſtodiendam committit, de ſe queri de-
[5 *L. 1. §. is quoque. De act. oblig.*] bet. magnam tamen negligentiam placuit in doli crimen cadere. ¶ *NON Tenetur.*) Si quis tamen ſe depoſito, obtulerit: & dolum & culpam præſtabit. at non etiam for-
[6 *dic. L. 1. §. ſæpe euenit.*] tuitos caſus: niſi eorum periculum nominatim in ſe ſuſcepērit. ¶ *ITAQVE Securus eſt.*) Adeò vt nec cogi poſſit cauere ſe reſtituturum quod amiſit, ſi id poſtea
[7 *L. ſi ſine. D. depoſi.*] fortè nactus ſit: quanquam tum reuera cogatur reſtituere. Sic enim Paulus reſpondit: Si ſine dolo malo rem depoſitam amiſeris. nec depoſiti teneris, nec cauere debes, ſi deprehenderis, eam reddi: ſi tamen ad te iterum peruenerit, depoſiti teneris.

¶ *QVI Pignus accepit,*) Hîc obſcurè ſignificatur traditio, ob quam hæc obligatio dicitur re contrahi. & quomodo tandem alioqui debitor pignus repeteret, ſi non tradiderit? Cæterum quod attinet ad actionem hypothecariam, quæ creditori datur ad pignoris perſecutionem, non ita opus eſt traditione. ¶ *DE Eare.*) Simul & eius ac-
[8 *L. ſi quis nec cauſam. §. res pignori. D. ſi cer. pet. cond.*] ceſsionibus fructibuſve, non modò perceptis, ſed & qui percipi debuerunt, & creditoris dolo vel culpa non ſunt percepti. Si tamen ſint fructus ciuiles, qui permutatio-
[9 *L. 2. C. de pigno. act. L. 2. C. de par. pign.*] nem recipiant, veluti penſiones pecuniariæ: quia ipſo iure imputantur in ſortem, fiunt creditoris. Porrò cum fructibus repeti poſſet reſiduum precium, ſi fortè res pi-
[1 *L. 1. C. de pigne. actio.*] gnori data, vendita fuerit à creditore pluris quàm ei deberetur. ¶ *RESTITVENDA.*) Perſoluto debito, vel oblato, vel conſignato, modò ſemper inſolidum. Tum
[2 *L. quanuis. §. vlti. L. ſi conuenerit. 2. §. 1. De pigne. actio.*] enim demum pignus repeti poteſt, cùm integrum debitum eſt perſolutum. Eſt enim liberatio pignoris indiuidua. Sed perfecta ſemel ſolutione, totum liberatur, reſciſſo
[3 *L. ſi rē. §. omnis. D. illo ti.*] etiam iure ſecundi creditoris, cui fortè primus creditor rem oppignerauerat. Sed &
[4 *L. debitor. §. ſoluta. illo tit.*] ſi creditor rem ſibi pignori datam vendidiſſet, non obſeruatis iis quæ in diſtrahendis
[5 *L. 1. L. cum contra. D. ſi vend. pigne. ag.*] pignoribus celebrari conſueuerunt: reſcriptum eſt, Debitore offerente pecuniam, cogi emptorem pignus reſtituere cum fructibus. Porrò repeti poteſt pignus, etiam ſi apud creditorē quadraginta annis fuerit. neque enim eiuſmodi præſcriptione tolli poteſt hæc actio pigneratitia, quæ ante ſolutionem nata non fuit. Sed nec ius ipſum ſoluendi: vtpote quod ad ſocium non pertinet, nec quicquam habet commune cum ipſo petendi agendíve iure, quod fortè poſſet tolli longiſsimo tempore. ¶ *SED*
[6 *L. ſi vt certo. §. nūc videndū. D. cōmo. L. contractus. De reg. iur.*] *Quia pignus.*) Hæc ratio generaliter probat leuem culpam præſtari. ¶ *PLACVIT Sufficere.*) Vlpianus agens de actione pigneratitia, inquit: Venit autem in hanc actio-
[7 *L. ſi cum venderet. §. vlt. De pigne. act.*] nem dolus & culpa, vt in commodato. venit & cuſtodia. vis maior non valuit. Deinde ſubiicit Paulus: Ea igitur quæ diligens paterfa. in ſuis rebus præſtare ſolet, à creditore exiguntur. Sed hæc omnia conſtat pertinere ad creditorem, qui ex cōuentione pignus accepit à debitore. Cæterum tantùm non exigimus à creditore miſſo in bonorum poſſeſsionem propter contumaciam debitoris. Nam hic quodammodo inuitus accipit eiuſmodi pignus Prætorium: & ſi debitor ſperaret omnia ſua nihilominus in tuto eſſe, præſtante etiam culpam creditore: facilè contemneret totius miſ-
[8 *L. prætor ait. §. eſt præterea. De rebus auto. iud. poſſ.*] ſionis incommodum. Rectè itaque Caius ſcribit: Eſt quæſitum ſi deteriora prædia facta fuerint ſine dolo malo creditoris (nempe eius qui eſt miſſus in bonorum poſſeſsionem) vel iura eorum amiſſa, vel ædificia diruta, vel exuſta: item familiæ pecorúmque

rúmque acta cura non ſit, aut poſſeſsio alij tradita, ſine dolo malo tāmen, creditor an teneatur. Et apparet eum non teneri: quia dolo malo caret: eritque melior eius conditio, quàm creditoris in pignore, qui non tantùm dolum malum, verùm culpā quoque debet. Deinde addit idem Caius, Eandem cauſam eſſe curatoris bonorum. Nam & iſtum teneri vt creditorem. Quod iutelligendum eſt de creditore, qui ex cōuentione pignus accepit, de quo proximè Caius egerat. Et aperta eſt ratio ſimilitudinis: quòd bonorum curator magis alienum negocium gerat, & ſuſpiciat curam alienorum bonorum. Id quod non ſatis vulgò animaduertitur.

IN SEQVENTEM TITVLVM ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ.

AGgreditur Iuſtinianus ſecundā obligationum ex contractu proficiſcentium ſpeciem, eam ſcilicet, quæ verbis conſtat: quam Stipulationem dicimus. Cuius quanta ſemper fuit vis & authoritas apud Romanos, eleganter oſtendit Cicero in oratione pro Cecinna, his verbis, Si quis quod ſpopondit, qua in re verbo ſe vno obligauit, id non facit, maturo iudicio, ſine vlla religione iudicis cōdemnatur. Videtur autē antiquiſsima eſſe ipſa verborū formula & conceptio, qua conſtat ſtipulatio. Nam olim eam in feriendo fœdere obſeruari voluit Tullus Hoſtilius. Et leges antiquiſsimas dicimus rogatas, quòd is qui legem ferret, populum interrogaret: rogatúſque populus reſponderet. Sed nec quicquam magni momenti conuocato populo fiebat citra ſolennem hanc verborum formulam, Velitis aut nolitis Quirites: Volumus aut nolumus. Nuptiæ quoque non contrahebantur ſine ſtipulatione atque ſponſione. Porrò Tullius in Topicis fatetur infinitum eſſe perſequi omnes formulas ſtipulationum. Et lib. 1. de Legib. indicat eas eſſe humiliores, quàm vt ſint à viro graui pluribus verbis explicandæ. Ac ſanè videntur noſtri Iuriſconſulti nimiū aliquando religioſe in iis hæſiſſe. Verùm quòd attinet ad ipſam, quæ contrahitur, obligationem: certè digna eſt, quæ diligenter explicetur. Nam & in vſu eſt quotidie, & eius vis latiſsimè patet, pertinétque ad omnes fere contractus. Paulus ait inuentam eſſe ſtipulationem firmandarum obligationū cauſa. Notum ex pactis nudis obligationem non naſci. Eóque pertinet quod Seneca lib. 2. de Benef. quæ (inquit) Lex nos obligat ad id præſtandum quod promiſimus? Nulla. Nempe nimis captioſum fore viſum eſt, ſi quod leuiter & vltrò plerunque effutimus tanquam seriò promiſſum præſtandum eſſet. Sed vbi interrogatio præcedit, deliberata magis & ſeria eſſe grauiſque videtur promiſsio reſpondentis. Idem Paulus ait veteres ſolitos eſſe nouiſsima parte pactorum inſerere ſtipulationem[1]. *Nam & plerunque iuſtis contractibus adiiciebatur, vel vt principem principalémque locum obtineret, nec alia quàm verborum obligatio & ex ſtipulatu actio eſſet, & tota conuentio in eius nomē tranſiret, vel etiam vt tanquam appendix & acceſsio eſſet.*

1 *L. Iuriſgentium. 4. quod fere. De pact.*

De Verborum obligationibus, Tit. XV.

VERBIS obligatio contrahitur ex interrogatione & ſponſione, cùm quid dari fierive nobis ſtipulamur. ex qua duæ proficiſcuntur actiones, tā conditio certi, ſi certa ſit ſtipulatio, quàm ex ſtipulatu, ſi incerta ſit. quæ hoc nomine inde vtitur, quòd ſtipulum apud veteres firmum appellabatur, fortè à ſtipite deſcendēs.

In hac re olim talia verba tradita fuerunt, SPONDES? SPONDEO. PROMITTIS? PROMITTO. FIDEPROMITTIS? FIDEPROMITTO. FIDEIVBES? FIDEIVBEO. DABIS? DABO. FACIES? FACIAM.

Vtrum autē Latina, an Græca, vel qualibet alia lingua ſtipulatio cōcipiatur, nihil intereſt: ſcilicet ſi vterque ſtipulantium intellectum eius linguæ habeat: nec neceſſe eſt eadem lingua vtrūque vti, ſed ſufficit cōgruenter ad interrogata reſpondere. Quinetiam duo Græci Latina lingua obligationem contrahere poſſunt.

Sed hæc ſolénia verba olim quidem in vſu fuerunt: poſteà autem Leonina Conſtitutio lata eſt, quæ ſolennitate verborum ſublata, ſenſum & conſonanté intellectum ab vtraque parte ſolùm deſiderat, quibuſcũque tandé verbis expreſſum eſt. Omnis ſtipulatio, aut purè, aut in diem, aut ſub conditione fit. Purè, veluti, QVINQVE AVREOS DARE SPONDES? Idque confeſtim peti poteſt. In diem, cùm adiecto die, quo pecunia ſoluatur, ſtipulatio fit: veluti, DECEM AVREOS PRIMIS CALENDIS MARTIIS DARE SPONDES? Id autem, quod in diem ſtipulamur, ſtatim quidem debetur: ſed peti prius, quàm dies venerit, non poteſt. at ne eo quidem ipſo die, in quem ſtipulatio facta eſt, peti poteſt: quia totus is dies arbitrio ſoluentis tribui debet. Neque enim certum eſt eo die in quem promiſſum eſt, datum non eſſe, prius quàm is præterierit.

At ſi ita ſtipuleris, DECEM AVREOS ANNVOS, QVOAD VIVAM, DARE SPONDES? Et purè facta obligatio intelligitur, & perpetuatur: quia ad tempus non poteſt deberi. ſed hæres petẽdo, pacti exceptione ſubmouebitur. Sub conditione ſtipulatio fit, cùm in aliqué caſum differtur obligatio: vt ſi aliquid factum fuerit, vel non fuerit, committatur ſtipulatio: veluti, SI TITIVS CONSVL FVERIT FACTVS, QVINQVE AVREOS DARE SPONDES?

Si quis ita ſtipuletur, SI IN CAPITOLIVM NON ASCENDERO DARE SPONDES? perinde erit, ac ſi ſtipulatus eſſet, cùm moreretur, ſibi dari. Ex conditionali ſtipulatione tantùm ſpes eſt debitum iri: eámque ipſam ſpem in hæredem tranſmittimus, ſi prius quàm conditio extet mors nobis contigerit.

Loca etiam inſeri ſtipulationi ſolent, veluti, CARTHAGINI DARE SPONDES? quæ ſtipulatio licet purè fieri videatur: tamen re ipſa habet tempus adiectum, quo promiſſor vtatur ad pecuniam Carthagini dandã. Et ideo ſi quis Romæ ita ſtipuletur, HODIE CARTHAGINI DARE SPONDES? inutilis erit ſtipulatio, cùm impoſsibilis ſit remiſsio.

Conditiones, quæ ad præſens vel præteritum tempus referuntur, aut ſtatim infirmant obligationem, aut omnino non differunt: veluti, SI TITIVS CONSVL FVIT, vel, SI MÆVIVS VIVIT DARE SPONDES? Nam ſi ea ita non ſunt: nihil valet ſtipulatio. ſin auté ita ſe habent: ſtatim valet. Quæ enim per rerum naturã ſunt certa, non morantur obligationem, licet apud nos incerta ſint.

Non ſolùm res in ſtipulatum deduci poſſunt, ſed etiã facta: vt ſi ſtipulemur aliquid fieri, vel nõ fieri: & in huiuſmodi ſtipulationibus optimum erit pœnã ſubiicere, ne quãtitas ſtipulationis in incerto ſit, ac neceſſe ſit actori probare, quod eius interſit. Itaque ſi quis, vt fiat aliquid, ſtipuletur, ita adiici pœna debet, SI ITA FACTVM NON ERIT, TVNC POENÆ NOMINE DECEM AVREOS DARE SPONDES? Sed ſi quædã fieri, quædã non fieri, vna eadémque conceptione ſtipuletur quis: clauſula huiuſmodi erit adiiciẽda, SI ADVERSVS EA FACTVM ERIT SIVE QVID ITA FACTVM NON FVERIT TVNC POENÆ NOMINE DECEM AVREOS DARE SPONDES?

IN

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

VERBIS *Obligatio contrahitur.*) Principium huius tituli deſcriptum videtur ex eo
Pauli reſponſo,ex quo totus ferè ſuperior titulus De obligationibus,quæ re cō- 1 *L.1.§.verbis. De act. & obligat.*
trahuntur, deſcriptus eſt. Vt autem intelligamus quàm ſint hîc neceſſaria verba, ad-
dendum eſt hoc Vlpiani reſponſum : Stipulatio non poteſt confici niſi vtroque lo- 2 *L.1. De verb. oblig.*
quente. Et ideo neque mutus neque ſurdus, neque infans ſtipulationem contrahere
poſſunt:nec abſens quidē.quoniā exaudire ſe inuicem debēt. Paulo pòſt addit idem
Vlpianus,nec eum obligari, qui ſtipulanti ſine verbis annuit.quanquā in iis contra-
ctibus, qui non tam verbis quàm conſenſu confirmantur , non obſit ad interroga-
tionem aliquem nō reſpondiſſe. ¶ *EX Interrogatione, & reſponſione.*) Eo ordine,quē
naturalis ratio ſermonis exigit: vt præcedat interrogatio,ſequatur reſponſio. Sic im- 3 *L. ſi ſtipuler. §. vlt. De verb. oblig.*
perator Antonius,vt rectè fiat promiſſio,vult interrogationē præcedere. Idque etiā 4 *L. obligamur. §. verbis De act. & oblig.*
ſatis colligi poteſt ex definitione ſtipulationis,quam Pomponius tradidit his verbis:
Stipulatio eſt verborū conceptio,quibus is qui interrogatur, daturum futurúmve ſe 5 *L.1.C. de vſur.*
id,quod interrogatus eſt,reſpondet. Sed quid reſponſum ſit imperſonaliter,Dabitur, 6 *L.5 §. ſtipulatio. De verbo. oblig.*
fiet? Certè Iuſtin. Nou.cxv.ad fi.nullā eſſe ait de cōſtituta pecunia obligationē ſi quis
ἀπροσώπως dixerit ſatisfiet tibi, aut ſimili aliquo verbo vſus ſit. Sed perperam vulgò
idē dicēdū eſſe putāt de ſtipulatione.quod quidē vel ex ipſis Comicis intelligi poteſt.
Plautus in Pſeudolo, Nullū periculum eſt(inquit ſtipularier, vt cōcepiſti verba : Vi-
ginti minas dabin'? Dabuntur. Hoc quidē actū eſt,haud malé. Neque obſcura eſt ra-
tio diſcriminis inter conſtitutū nudo pacto contractū,& ſtipulationē, in qua perſonæ
expreſſa in interrogatione ſatis intelligi tacitè poteſt repetita in reſponſione : & ob-
ſcuram ſtipulationem ita potius interpretari debemus,vt valeat. ¶ *DARI Fieríve.*)
Latet hîc prima ſummáque ſtipulationū diuiſio. Stipulationes enim vel in dando vel
in faciēdo cōſiſtunt,vt docet Paulus. ¶ *SI Certa ſit ſtipulatio.*) Paulus agens de certi 7 *L.2. D. illo tit.*
condictione,inquit: Certū eſt cuius ſpecies vel quantitas,quę in obligatione verſatur, 8 *L. certum eſt. D. ſi cer. pet. condict.*
aut nomine ſuo,aut ea demonſtratione,quæ nominis vice fungitur, qualis quantáve
ſit,oſtenditur. Porrò docet Vlpianus, certi condictionē cōpetere ex omni cauſa, & 9 *L. certi condictio. D. ſi cert. pet. condict.*
ex omni obligatione, ex qua certum petitur : ſiue ex certo contractu petatur, ſiue ex
incerto. Vocat autem incertum contractū,cuius obligatio variari poteſt arbitrio debi-
toris:ſed tamen aliquando certā habet petitionē. Vt ſi ſtipulatus factū,ſubiiciā ſtipu-
lationē certæ pœnæ, ſi non fiat. Hîc eſt incerta obligatio, quia poteſt nō facere debi-
tor: ſed tum certa eſt petitio,nempe certæ pœnæ. Quod ſi de certa pœna conuentum
non eſſet:ratione eius quod intereſt,quia id incertū eſt,eſſet incerti agendum,nempe 1 *L. vlt. D. ſi quis in ius voca. non ier.*
actione ex ſtipulatu, ex qua incertū rectè petitur, veluti id quod intereſt. Ferè hîc
prætericrā,quod eſt omnino huius loci,aliud Pauli reſponſum,cuius verba ſunt hæc: 2 *L. ſi quis certū. D. ſi cer. pet. condict. 1. ſi pœnam. De verb. obli.*
Stipulationū quædā certæ ſunt,quædā incertæ. Cæterū eſt,quod ex ipſa pronuncia-
tione apparet quid, quale,quantúmq; ſit. Vt ecce,aurei decē, fundus Tuſculanus,ho- 3 *L. ſtipulationū quædā certa. De verb. oblig.*
mo Stichus,tritici Africi optimi modiū centū,vini Cāpani optimi amphoræ centum.
Deinde ſubiicit Vlpianus: Vbi autē non apparet,quid quale quantúmque ſit in ſtipu-
latione incertā eſſe ſtipulationē dicendū eſt. Addit poſtremò eſſe aliquando ſtipula-
tionem certā ſimul & incertam. Nā qui ſortem ſtipulatur & vſuras quaſcunque:cer-
tum & incertum ſtipulatus videtur. Sed tot hîc ſunt ſtipulationes, quot ſunt res.
¶ *QVOD Stipulum apud veteres.*) Ne quis nouum hoc etymum temerè aſcribat com-
mento Triboniani, ſciendum eſt id reperiri libro quinto Sententiarum Iulii Pauli,
titulo octauo, vbi ita ſcriptum eſt: Obligationū firmandarum gratia ſtipulationes in-
ductæ ſunt,quæ quadā verborū ſolennitate concipiuntur: & appellatæ,quòd per eas
firmitas obligationū cōſtringitur. Stipulū enim veteres firmū appellauerūt. ¶ *FOR-
TE A ſtipite.*) Ita omnino legit hîc Theophilus. Atqui prima ſyllaba ſtipitis pro-
ducitur,cùm in ſtipulationis verbo corripiatur. Alii legūt, A STIPE, ꝙ M. Varro lib.
1. de lingua Latina, tradere videatur ſtipulationē eſſe dictā à ſtipe, hoc eſt, pecunia. Sic
enim ſtipulari dicebatur,qui ſtipē pecuniáve rogabat. Alciatus verò li. 1. παρέργων, cap.
39. legendū Græcè putat, ἀπὸ τοῦ συπλοῦ, ꝙ apud Græcos συπλὸν ſignificet firmū ac ſolidū. 4 *L. iuriſgentium. §. quod fere. De pact.*
¶ *OLIM Talia verba.*) Scribit Vlpianus, Olim nouiſſima parte pactorū ſolita in-

ſeri hæc verba: Rogauit Titius, Spopondit Mæuius: iiſque ſtipulationem ſignificari. Alibi dictum eſt,[1] ſponſioné dici ſolere de ſtipulationé. & ſæpe legimus nomine ſpó-ſionis notatam ſtipulationé[2]m. Vnde & ſponſalia dicta ſunt, quòd per ſtipulationem contrahæré[3]ntur: Id quod etiam apud Gel. lib. 4. cap. 4. docet Seruius Sulpitius.

1 L. ſponſio. De verb. ſign.
2 L. ſciendũ tamen. §. dictum. De Ædil. edil.
3 L. 1. De ſponſalib.

¶ *VTRVM Autem.*) Totius huius loci optimus interpres eſt Vlpianus, cuius verba ſunt hæc[4]: Eadem an alia lingua reſpondeatur, nihil intereſt. Proinde ſi quis Latinè interrogauerit, & reſpondeatur ei Græcè: dúmodo cógruenter reſpódeatur, obligatio conſtituta eſt. Idem per contrarium. Sed vtrum hoc vſque ad Græcum ſermoné tátùm protrahimus, an verò & ad alium, Pænum fortè vel Aſſyrium, vel cuiuſuis alterius linguæ dubitari poteſt. & extat ſcriptura Sabini. Sed verum patitur, vt omnis ſermo contineat verborum obligationem: ita tamen, vt vterque alterius linguam intelligat, ſiue per ſe, ſiue per verum interpreté. Verum interpreté vocat, qui vtriuſque lingam bene calleat, & vtrique alterius ſententiam fideliter exponat. Nam ſi falsò eá referat, non poterit, cùm deſit conſenſus, contrahi obligatio. Et poſſem ſi interpres teneri, ſi alterius intereſſet, vt menſor, qui falco renunciá[5]uit. Porrò in orbe Romano non minus popularem fuiſſe vſum Græcæ quàm Romanæ linguæ dubium non eſt. Itaq; & Romæ cótractus & teſtaméta plerũque Grecè cóſcribebantur: & id rectè fieri poſſe ſæpe reſponſum é[6]ſt. Nam & Iuriſcóſulti non dubitabant ſuos ſæpe de Iure Romano libros Græcè ſcribere. Decreta tamen à Prætoribus Latinè interponenda erant, vt ait Tryphonin[7]us. ſicuti & hodie Lex Regia apud Gallos iubet lingua Gallica conſcribi ſententias & areſta Senatus. Sanè olim Gallos quoque lingua Græca tabulas ſuarum conuentionum conſcripſiſſe teſtis eſt Strabo lib. 4.

4 L. 1. §. vlt 1. De verbo. obligat.
5 L. vlti. Si men. fal. dix.
6 L. Græcè. De fideiuſſ. L. fideicõmiſſa. De leg. 3. L. vlt. C. de teſta. tut.
7 L. decreta. De re iudic.

¶ *SED Hæc.*) Hęc correctio referenda eſt ad certas illas verborũ formulas, quas olim in hac re traditas fuiſſe dixit paulo anté Iuſt. ¶ *LEONINA Cõſtitutio.*) Extat adhuc hæc Leonis Imperatoris conſtitutio, his vé[8]rbis: Omnes ſtipulationes, etiãſi nó ſolénibus vel directis, ſed quibuſcunque verbis, cóſenſu contrahentiũ cópoſitæ ſint, vel legibus cognitæ, ſuá habeant firmitatem. Sed & ante Leoné videtur multũ fuiſſe remiſſum de priſca illa certorũ verborum ſolennitate. Nam Vlpianus trá[9]didit ratam eſſe obligationem, ſi quis interrogarit, Dabis? & alter reſponderit, Quid ni?

8 L. omnes. C. de cõtrah. & commi. ſtip.
9 dic. L. 1. §. ſi quis ita.

¶ *IDQVE Confeſtim.*) Quod tamen cum aliquo téperamento intelligendũ eſt. nec enim cũ ſacco ſtatim adire debet, inquit Paulú[1]s. Vnde & poſtea ipſe Iuſtinianú[2]s, Si fundũ (inquit) dari ſtipuleris, vel hominé. nó poteris cótinuò agere, niſi tantũ ſpaciũ prætererit, quo traditio fieri poſsit. ¶ *PETI Poteſt.*) Inquit Vlpianú[3]s: Vbi purè quis ſtipulatus fuit: & ceſsit & venit dies. Cedere auté dié, ſignificat incipere deberi pecuniá: venire dié, ſignificat eum diem veniſſe, quo pecunia peti poſsit. ¶ *CVM Adiecto die.*) Vbi dies expreſsim non adiicitur, ſed ſolùm tacitè ineſt, pura manet obligatio. Sic enim reſpondit Paulú[4]s: Interdũ pura ſtipulatio ex re ipſa dilationem capit: veluti ſi id quod in vtero ſit, aut fructus futuros, aut domũ ædificari ſtipulatus ſit. tũc enim incipit actio, cùm ea per rerum naturam præſtari poteſt. ¶ *PRIMIS Calendis Martiis.*) Inquit Vlpiá[5]nus: Eum, qui Calendis Ianuariis ſtipulatur, ſi adiiciat primis aut proximis, nullam habere dubitationem palàm eſt. Si autem non addat, quibus: facti quæſtionem inducit, quid fortè ſenſerit, hoc eſt, quid inter eos actum ſit. Vtique enim hoc ſequimur, quod inter eos actum eſt, eáſque aſſumemus: Si autem nó appareat, dicendũ eſt (quod Sabinus ait) primas Calendas Ianuarias ſpectandas. ¶ *STATIM Quidem.*) Inquit Vlpiá[6]nus: Vbi in diem quis ſtipulatus fuit, ceſsit dies, ſed nódum venit. Apertius Paulú[7]s ait: Centeſimis Calendis dari vtiliter ſtipulamur: quoniá præſens obligatio eſt, in dié auté dilata ſolutio. ¶ *AC Ne eo ipſo quidé die.*) Aliud tamen eſſet, ſi nominatim quis ſtipulatus eſſet, hodie dari. Id quod Papinianus explicat his vé[8]rbis: Decé hodie dare ſpondes? Dixi poſſe vel eodem die pecuniam peti: nec videri præmaturius agi non finito ſtipulationis die. (quod in aliis temporibus Iuris eſt. nam peti non debet, quod intra tempus comprehenſum ſolui poteſt.) In propoſito enim, dié non differendæ actionis cauſa inſertũ videri, ſed quo præſens oſtendatur, reſponſum eſt. ¶ *QVIA Totus is dies.*) Vlpiá[9]nus ait, diei adiectioné pro reo eſſe, nó pro ſtipulatore. Et quod hîc de Calédis dicitur, idé etiá in Idibus & in Nonis eſt probandum, & generaliter in omnibus diebus. Deinde ſubiicit Póponius: Qui hoc anno aut hoc méſe dari ſtipulatus ſit: niſi omnibus partibus anni, vel méſis pręteritis, non

1 L. quod dicimus. De ſolutionib.
2 §. vlt. inſ. de inutilib. ſtipulat.
3 L. cedere diem. De verb. ſignificat.
4 L. interdũ. De verb. obli.
5 L. eum qui Calendis. De verbo. ſigni.
6 dic. L. cedere diem.
7 L. centeſimis. De ver. obliga.
8 L. liber homo qui bona fide. §. decem hodie. De verb. oblig.
9 dic. L. eum qui. §. vlti.

non rectè petet. Nec ſanè nouũ eſt, præſtitutionẽ diei futuræ, intelligi de vltimo eius momento, vſque quod dies illa dici poſsit. Id quod ſciuit Spurina ille Aruſpex, qui cùm monuiſſet Iulium Cæſarem vt ſibi caueret Idibus Martiis: & Cæſar Idibus eum irrideret, quòd eæ adeſſent ſine noxa: grauiter reſpondit, Venerunt quidem, ſed nondum præterierunt. ¶ *ARBITRIO Soluentis.*) Sic videlicet vt ei ſit liberum, ſi volet, prius ſoluere, & diem præuenire, qui adiectus intelligitur eius fauorẽ. ¶ *NEQVE Enim certum.*) Huc pertinet hoc Celſi reſponſum: Si ſtipulatus hoc modo fuero, Si intra biennium Capitolium non aſcenderis, dari? non niſi præterito biennio rectè petam. Nam etſi ambigua verba ſunt, ſic tamen exaudiuntur, ſi immutabiliter verum fuerit te Capitolium non aſcendiſſe.

¶ *DECEM Aureos annuos quoad viuam.*) Hæc ita clarè expreſſa nihil habent dubitationis aut ſcrupuli. Cæterum ſi ſimpliciter ſtipuleris, decem aureos annuos, dubitari poſſet. Sed verius eſt, perpetuam eſſe obligationẽ, ſummotáque omni exceptione ad hæredes tranſire. Quòd ſi dixeris, Decem aureos, quoad viuam: hîc primùm inſpiciemus rei circunſtantias, ex quibus coniiciendum eſt, quid ſenſerint contrahentes. vt ſi de alimentis agatur, intelligantur aurei decem annui. Alioqui in dubio non temerè intendemus obligationem: ſed potius in gratiã debitoris, cui in re obſcura magis fauetur, ita interpretabimur, vt non niſi ſemel decem debeãtur, quaſi ſtipulatus eſſes me tibi forè obligatum ſemel decem dari, quandocunque ſuperſtes & viuus petieris. Idque videtur ſenſiſſe Iulianus, cùm ait: Qui ita ſtipulatur, Decem quoad viuam, dare ſpondes? cõfeſtim decẽ dari rectè petit: ſed hæres eius exceptione pacti conuenti ſummouendus eſt. Idéque eſſe exiſtimarant Labeo & Trebatius in legatis. Sed Iabolenus contrà ſentit, ratus (opinor) iis magis conuenire liberalẽ interpretationẽ. Iaboleni verba ſunt hæc: Legatum ita eſt, Attiæ donec nubat, quinquaginta dãnas eſto hæres meus dare: neque aſcriptũ eſt, in annos ſingulos: Labeo & Trebatius præſens legatũ deberi putant. ſed rectius dicetur, id legatum in annos ſingulos videri. Sed & cùm alicui, quandiu viuat, legatus eſſet vſusfr. reſpondit Vlpianus, videri repetitum, quoties amiſſus erit. ¶ *ET Purè facta obligatio.*) Atque etiam vnicã. ſic vt ſi agatur de eius conditione, ſolùm inſpiciatur contractæ primũ ſtipulationis tempus: nec noceat, ſi quid poſtea ſit mutatũ. Sed aliud ſtatuitur de annuo legato: quia nec id vnum eſt. Sic enim Paulus ſcribit: Cùm in annos ſingulos legatur: plura eſſe legata placet, & per ſingula legata ius capiendi inſpicietur. Sanè nec ſtipulatio vna videtur, quæ certa ipſorum annorũ enumeratione diuiſa eſt. Vt ſi quis ita ſtipuletur, Annua, bima, trima die decem aureos dare ſpondes? Nã hìc tres eſſe iudicantur triũ ſummarum ſtipulationẽs. Sed & ſi quis diſiunctiuè, decem annua promittat, non patitur libertas diſiunctionis vnam eſſe ſtipulationem. Vnde qui promiſit habitationẽ vel in annos ſingulos decem: habet (inquit Trebatius) mutandę voluntatis poteſtatem: ſingulíſque annis alterutrum præſtare poteſt: nempe quia plures ſunt ſtipulationes.

¶ *ET Perpetuatur.*) Sic nempe vt ſummo iure ad hæredes tranſeat, ſicut tranſire ſolent omnes obligationes, quæ ipſo tempore deſinerę non poſſunt. Rectè itaque Paulus: placet ad tempus obligationem conſtitui non poſſe, non magis quàm legatum. nam quod alicui deberi cœperit, certis modis deberi deſinit. Planè poſt tempus ſtipulator, vel pacti conuenti, vel doli mali exceptione ſummoueri poterit.

¶ *SVB Conditione.*) Agit hîc Iuſtinianus de conditione expreſſa & (vt loquuntur) extrinſeca. Sed notamdum eſt, eſſe quoque tacitas quaſdam & intrinſecas conditiones, quæ obligationem differãt, licet purè conceptam. Vt ſtipulatio dotis dandæ habet hanc tacitam conditionem, ſi nuptiæ ſequantur. adeò vt etiam ſi dos vltrò data fuerit ante nuptias, iis non ſecutis condici poſsit. Sed & cùm conueniſſet ſortem non petere donec vſuræ ſoluerẽtur, poſteáque addita eſſet ſimplex ſtipulatio non petendę ſortis, conſultus Iulianus reſpondit, huic ſtipulationi, licèt purè concepta videatur, ineſſe tacitam illam conditionem, donec vſuræ ſoluantur. ¶ *DIFFERTVR Obligatio.*) Nam pendente conditione neque ceſsit, neque venit diẽs. ¶ *SI Aliquid factum fuerit, vel non fuerit.*) Separanda ſunt hæc, vt ad diuerſas conditiones pertineant: ſitque hæc vna conditio, Si quid factum fuerit: Altera, Si non fuerit. Alioqui ſi vtranque iungas, & diſiunctiuè referas ad vnam & eandem obligationem: pura erit, non conditionalis obligatio.

1 *L. quod quis. De act. & obli. L. quod in diẽ. De ſolut. L. ſtipulatio iſta. §. inter. De verb. obli.*
2 *L. quicquid aſtringẽda. §. ſi ſtipulatus. De verb. oblig.*
3 *L. ſi Stichũ. §. hæc ſtipulatio. De verb. oblig. L. veteris. C. de cõtra. ſtip.*
4 *L. eum qui ita. §. qui ita. De verb. oblig.*
5 *L. in teſtamẽtis. De regi iur.*
6 *L. legatũ ita. De annu. lega.*
7 *L. ſi annos vnde. §. tractatũ. D. quẽad. vſusfr. ami.*
8 *L. ſi Stichum. §. ſtipulatio. De verb. obli.*
9 *L. ſi filius. De ver. obli.*
1 *L. cũ in annos. De annu. lega.*
2 *L. plurib⁹. De ver. obl.*
3 *L. ſi ſterilis. §. qui domũ. De act. empt.*
4 *L. veteris. C. de contrah. ſtipul.*
5 *L. obligationũ ferè. §. placet. De act. & obli.*
6 *L. item quia. §. huius rei. De pact.*
7 *L. qui ſe dotẽ. §. vlti. De condic. cau. da. L. ſi mulier. D. eo tit.*
8 *dic L. item quia. § idem Iuliano.*
9 *L. cedere diem. De verb. ſignifi.*

¶ *SI In Capitolium non aſcendero.*) Hoc eſt, ſi nunquam aſcendero. Cæterum ſi hîc tempus aliquod certum eſſet aſcriptum, veluti ſi intra biennium Capitolium non aſcendero, elapſo biennio rectè petetur. ¶ *PERINDE Erit.*) Neque enim prius certum eſt, me Capitolium aſcendere non poſſe. Hícque notandum eſt, in contractibus non habere locum Mutianam cautionem, præterquam in ſtipulatione vſusfru. qui alioqui inutiliter conſtitueretur in tempus mortis, cùm ad hæredes non transeat. Cæterum in vniuerſum habet locum Mutiana cautio in hæreditatibus & legatis ſub conditione, quæ in faciendo concepta eſt, relictis: cùm ſaltem conditio talis eſt, quæ nó niſi morte eius, cui aſcripta eſt, finiatur, ſiue hoc fine vitę primùm impleatur. vt eſt apud Iulianũ & Papinianũ. Sed de huius generis cautione plura dicemus alio loco.

¶ *EX Conditionali.*) Cùm hîc generaliter de códitione loquatur Iuſtinian⁹, meritò reiicitur commentum vulgaris diſtinctionis, quæ tradit hũc locum tãtùm pertinere ad conditionem (vt loquuntur) caſualem aut mixtam, non autem ad eam, quæ in poteſtate noſtra fuerit: quaſi eius implendæ facultas ad hæredes non tranſeat. atqui tamen contrà in iure noſtro ſæpe legimus eam non eſſe denegatam hæredibus. Nam & per alium impleri poſſe eiuſmodi conditionem conſtat. Et dummodo is finis ſeruetur, propter quem appoſita eſt, cur nó omnino poſſit ab alio impleri, qui ſuſtineat referátque perſonam rei obligati ſiue contrahentis. Interea tamen fatendum eſt, conditionem, quæ prorſus adhæret perſonæ, non poſſe ab ea ſeparari: ſed cum ea perire, cùm magna ſit inter perſonas differentia. Sicuti & vbi ageretur de ea re, quæ ad hæredes tranſire non ſolet. Quod etiam iudicamus de conditione, quæ in ſola voluntatis declaratione conſiſtit. Veluti ſi quis ſtipuletur decem, ſi ea petierit. Neque verò diſsimulo non ſatis inter veteres Conſultos conueniſſe in vniuerſum, vtrum facultas conditionis quæ in poteſtate debitoris erat, ad eius hæredem tranſeat. Vlpianus. Non vtimur, inquit, Labeonis ſententia, qui exiſtimauit, ſi arbiter aliquam pecuniam dari iuſſerit: & is deceſſerit, antequam daret, pœnam committi, licet hæres eius paratus ſit offerre. Et ſanè dura erat hæc Labeonis ſententia, & magis ex ſummo quodam ſtrictóque iure, quàm ex æquo & bono: præcipuè cùm de pœna committenda ageretur. Si hoc periculum non ſubeſſet, potuiſſet fortaſsis Labeonis ſentẽtia admitti. Sicuti Vlpianus ipſe, cùm fideiuſſor hoc modo acceptus eſſet, SI REVS NON SOLVERIT: ſi is deceſſerit, antequam ſolueret: quaſi commiſſa ſtipulatione fideiuſſorem obligari ait. ¶ *TANTVM SPES Eſt.*) Sic & Vlpianus, Códitionales (inquit) creditores dicuntur hi, quibus nondum competit actio, eſt autem competitura: vel qui ſpem habent, vt competat. ¶ *IN HAEREDEM Tranſmittimus.*) Sicuti & promiſſor, qui pendente conditione moritur, hæredem relinquit obnoxium eiuſdem obligationis periculo. Quòd autem attinet ad legatum aut fideicommiſſum conditionale, tranſmittitur quidem periculum obligationis in hæredes eius, qui oneratus eſt: at non æquè ſpes emolumenti in hæredem legatarii. Diſcriminis huius inter ſtipulationes & legata, hæc eſſe videtur ratio: quòd legata nitantur ſolius teſtatoris arbitrio: nec quicquã agat legatarius. At ſtipulatio duorum voluntate conſtat: & qui ſtipulatur, magis videtur etiam hæredibus ſuis conſuluiſſe. Ac vt intelligas hanc tranſmiſsioné pendere à deceſſore, notandum eſt quod iam diximus, Onus legati conditionalis tranſire in debitoris hæredem. Porrò ſi legato iungatur ſtipulatio ad ſecuriorem eius pręſtationem: ea naturam legati, cui adiicitur, aſſumet. Vnde Vlpianus docens quomodo legatorum nomine caueatur, Si quis (inquit) ſub conditione legatum ſtipulatus, pendente conditione deceſſerit, ſtipulatio euaneſcit: quia legatũ non tranſmittitur: & huic ſtipulationi eaſdem cauſas & conditiones ineſſe ſciendũ eſt. Poſtremò nec illud præterire poſſum, quod ad confirmationé ſuperioris diſcriminis tradidit idem Vlpianus, Eum, cui ſub conditione legatum eſt, pendente conditione non eſſe creditorem: ſed tunc cùm extiterit conditio: quamuis eum, qui ſtipulatus eſt ſub conditione, placeat etiam pendente conditione creditorem eſſe.

¶ *LOCA Inſeri ſtipulationi ſolent.*) Plura loca vni ſtipulationi dupliciter inſeri poſſunt. Et ſi quidem coniunctim adiiciantur, veluti Carthagini & Romæ decem dari, inducitur diuiſio, vt pro rata quolibet loco ſoluatur. Si verò disiunctim ſiue alternatiuè, veluti, Carthagini aut Romæ dari, tunc eſt quidem in electione creditoris, quo loco petat Sed quia ſaltem ante litem conteſtatam creditor eligere poteſt, quo loco ſoluat

1 *L. Titio. De vſufr.*
2 *L. Mutiana. De condit. & demonſtr.*
3 *L. ſeruo §. ſi teſtator. Ad Trebell. L. Titio fundus. De cond. & dem.*
4 *L. neceſſario. De pericu. & cõm. rei vendi.*
5 *L. vlt. De cõd. inſtitu.*
6 *L. inter artifices. De ſolut.*
7 *L. ſi decem cùm petiero. De verb. oblig.*
8 *L. diẽ proferre. §. 1. De recep. arb.*
9 *L. fideiuſſor obligari. §. vlti. De fideiuſſ.*
1 *L. cõditionales. De verb ſignif.*
2 *L. ſi quis, Si Titius. De verb. obig.*
3 *L. legatũ ſub cõditione. De condi. & demonſt.*
4 *L. vnica. §. ſin autem. C. de cadu. toll. L. intercidit. De cõdit. & demonſt.*
5 *L. ſi pactũ. De probat.*
6 *L. 1. §. ſi quis ſub cõditione. D. vt leg. nomi. caues.*
7 *L. is cui. De act. & obligat.*
8 *L. 3. §. ſi quis ita. 1. De eo quod cer. loco.*

ſoluat: non debet temerè vno aliquo certo loco litem intendere creditor, priuſquam
fuerit in aliqua mora debitor, elapſo ſcilicet tanti temporis ſpacio, quo potuit alium
locum adire, ibíque ſoluere. ¶ *INSERI.)* Nominatim & expreſſé. Id enim con-
ſultiſsimum videtur. Quia ſi omiſſus fuerit locus, controuerſia eſt, de quo potiſsimū
intelligi debeat actum. Verius eſt tamen, quocunque loco peti poſſe, vbi ſcilicet alio- 1
qui conueniri poteſt debitor. Nā fori præſcriptionem non adimit ſimplex promiſsio
dandi. ¶ *SOLENT.)* Eſt etiam vbi omnino debent. Vt ſi quis ſtipuletur domum
fieri: omnino debet locum certum inſerere. Alioqui ſtipulatio non valebit. In vlti- 2
mis ſanè voluntatibus locum ambiguè inſertum benignius interpretamur, ne incer-
tus maneat. Vt ſi teſtator iuſſerit aliquid in foro fieri, neque aſcripſerit in quo foro:
Reſpondit Labeo, probauítque Iabolenus, in eius municipij foro faciundum, in quo
teſtator domicilium habuerit. ¶ *RE Ipſa habet tempus adiectum.)* Inquit Paulus: In- 3
terdum pura ſtipulatio ex re ipſa dilationem capit. Sic qui Carthagine dari ſtipula-
tur, cùm Romæ ſit: tacitè tempus complecti videtur, quo perueniri Carthaginem 4
poteſt. hoc autem tempus arbitrio iudicis præſtitui debet. Id quod tradit Venuleius
eleganter his verbis: Cùm ita ſtipulatus ſim, Epheſi dari, ineſt tempus. Quod autem 5
accipi debeat, quæritur. Et magis eſt, vt totam eam rem ad iudicem, aut bonum virū
remittamus, qui æſtimet quanto tempore diligens paterfa. efficere poſsit, quod facturū
ſe promiſit. vt qui Epheſi daturum ſe ſpoponderit, neque diplomate diebus ac nocti-
bus, & omni tempeſtate contempta, iter continuare cogatur: neque tam delicatè pro-
gredi debeat, vt reprehenſione dignus appareat: ſed habita ratione temporis, ætatis,
ſexus, valetudinis: cùm id agatur, vt maturè perueniat, hoc eſt eo tempore, quo ple-
rique eiuſdem cōditionis homines ſolent peruenire: eóque tranſacto quamuis Romæ
remāſerit, nec poſsit Epheſi pecuniam dare: nihilominus ei rectè condicetur, vel quia
per ipſum ſteterit, quo minus Epheſi daret: vel quoniam per alium Epheſi dare poſ-
ſit: vel quia vbique poteſt ſoluere. Quòd ſi diplomate vſus, aut fœlici nauigatione,
maturius quàm quiſquam, peruenerit Epheſum, confeſtim obligatus eſt: quia in eo
quidem tempore atque facto quod finitum eſt, nullius eſt coniecturæ locus. Hacte-
nus Venuleius. Certè in iudiciis videtur res expeditior, in quibus certum tempus in
vniuerſum Lex ipſa præſtituit, vt videlicet ſinguli dies dentur viginti millium paſſuū
nominē. ¶ *INVTILIS Erit ſtipulatio.)* Aliud eſt de vltima voluntate, quam nec 6
vitiat impoſsibilis conditio. Rectè itaque Proculus ait, Si quis ſeruos, quos Gadibus
haberet, eo tempore quod Romæ morans fecerat, triduo quàm mortuus fuerit, hæ- 7
redem dare mihi damnauerit: ratum eſſe legatum, & anguſtias temporis nihil legato
nocere. ¶ *IMPOSSIBILIS Eſt repromiſsio.)* Nā vt fœliciſsima vtaris nauigatione,
ſaltem itinere trium dierum abeſt à Carthagine Roma. Legimus M. Catonem Cen-
ſorium fidem in Senatu facturum, quàm non longè abeſſet ab vrbe Roma ciuitas ini-
mica Carthago: Africanas ficus oſtendiſſe, dixiſſeque, Fundus ex quo hæc poma le-
cta ſunt, trium dierum nauigatione ab vrbe Roma diſtat. ¶ *CONDITIONES.)*
Hic locus videtur conſutus ex multis Iuriſconſultorum reſponſis. Primùm enim Mo
deſtinus ait: Conditio in præteritum, non tantùm in præſens tempus relata, ſtatim aut 8
perimit obligationem, aut omnino non differt. Papiniani verò reſponſum eſt: Cùm
ad præſens tempus conditio confertur, ſtipulatio non ſuſpenditur. Et ſi conditio vera 9
ſit: ſtipulatio tenet, quanuis tenere contrahentes conditionem ignorent: veluti, Si rex
Parthorum viuit, centum dare ſpondes? Eadem ſunt, & cùm in præteritum condi- 1
tio confertur. Et ſubiicit Scæuola: reſpiciendum enim eſt, an (quantum in hominum
natura ſit) poſsit ſciri, eam debitum iri. Quibus verbis ſentit Scæuola, Rerum naturā 2
intuendam eſſe, in qua omnia præterita vel præſentia certa ſunt: non autem noſtram 3
inſcitiam, quemadmodum alio loco inquiunt Sabinus & Caſsius. Vnde paſsim in
iure noſtro videmus id quod in rerum natura ſciri poteſt, pro certo haberi. Et dictum 4
eſt, non eſſe neceſſariam hæredis ſcientiam, vt conditio iuris impleatur, ſed ſufficere
conditionem re ipſa extare. Itaque apparet (quod & Papinianus ait) tunc poteſtatem 5
conditionis obtinere, cùm in futurum confertur. Itaque ſub eiuſmodi conditione, quę 6
ad præſens aut præteritum tempus refertur, poſſet filiusfa. inſtitui: quia nempe nulla
hîc ſit incertitudo, propter quam non poſſet filiusfa. ſub conditione inſtitui: ne quādo 7
ſcilicet ea deficiente videretur præteritus. Porrò quod hîc dicitur de ſtipulatione

1 *L. 1. De annu. lega.*
2 *L. 3. §. ſi quis inſulam. De eo quod cer. lo. L. qui inſulam. §. ita ſtipulatus ſum. De verb. oblig.*
3 *L. quæ conditio. §. vlti. De cond. & demon.*
4 *L. interdum. De verb. oblig.*
5 *L. continuus. §. cùm ita. De verbo. oblig.*
6 *L. 1. D. ſi quis caut. L. 3. De verb. ſignif.*
7 *L. ſi mihi & tibi. §. 1. De lega. 1.*
8 *L. conditio. De verbo. oblig.*
9 *L. cùm ad præſens. D. ſi cert pet. condic.*
1 *L. reſpiciendum. D. illo tit.*
2 *L. ſed etſi reſtituatur. De iudic.*
3 *L. quū quidam. §. ſuū De acqui. hæred.*
4 *L. multum intereſt. De cond. & demonſt.*
5 *L. itaque. D. ſi cer. peta. cond.*
6 *L. inſtitutio talis, in fi. De condi. inſti.*
7 *L. ſi pater. C. de inſtitu. & ſubſti. ſub cōdi. fac.*

concepta ſub conditione rei præſentis vel præteritæ, etiam pertinere ad vltimas voluntates conſtát[1]. ¶ *STATIM Infirmant.*) In reſponſo Modeſtini eſt, perimunt: ſed vtroque verbo intelligimus, ac ſi dictum eſſet, conſiſtere non permittunt. reuera autem obligatio, quæ nunquam hîc ſubſtitit, non poteſt propriè dici infirmáta[2]. Sed καταχρηστικῶς infirmari dicitur, ſicut alibi deſinere id quod nunquam cœpit[3]. ¶ *SED Etiam facta.*) Imo & permixtim res factáque ſimul. Meminit quodam loco Iuſtinianus mixtæ ſtipulationis ex dando & faciendo[4]. Eiuſmodi eſt obligatio reddendarum rationum, quę & factum habet, & dationē, nempe reliquorum perſolutionem. ¶ *VEL Non fieri.*) Veluti per te hæredémque tuum non fieri, quo minus mihi ire agere liceat. Nam hoc exemplum frequens eſt in ore noſtris Iuriſconſultis. ¶ *IN Eiuſmodi ſtipulationibus.*) Quæ ſcilicet cùm factum contineant, non poſſunt ad ſummum ab inuito, niſi id quod intereſt, extundere[5]. Rectè itaque Venuleius, In eiuſmodi (inquit) ſtipulationibus, quæ quanti ea res eſt, promiſsionem habent, commodius eſt certam ſummam comprehendere: quoniam plerunque difficilis probatio eſt, quanti cuiuſque interſit, & ad exiguam ſummam deducitur. ¶ *OPTIMVM Erit pœnam ſubiicere.*) Et quia nō temerè poteſt pœna ſimul cum re principali peti[6]: nec niſi ſemel ad ſummum pœna peti poſsit[7]: qui volet pœnam exaggerare, poterit vtique expreſſa conuentione id facere. Sed hoc conſilium dare nolim, qui etiam pœnam excedentem id quod intereſt nollem prorſus excuſare. ¶ *QVANTITAS Stipulationis.*) Hoc eſt, Eius quod intereſt: quod quidem ineſſe intelligitur ſtipulationi faciendi. ¶ *IN Incerto ſit.*) Quatenus enim cuiuſque interſit, in facto, non in iure cōſiſtit[8]. Vt nō temerè dicatur difficilis probatio eius, quod intereſt[9]. Sed huic incerto facilè occurritur adiectione certę pœnæ. Rectè itaque Paulus, Si pœnam (inquit) ſtipulatus fuero, Si pecuniam mihi nō credidiſſes: certa eſt & vtilis ſtipulatio[1]. Quòd ſi ita ſtipulatus fuero, Pecuniam te mihi crediturum ſpondes? incerta eſt ſtipulatio, quia id venit in ſtipulationem, quod mea intereſt. ¶ *SIVE Quid ita.*) Altera harum clauſularum ſufficit. hîcque Iuſtinianus tradere vult, quo tandem orationis compendio poſsimus pœnam ſubiicere ſtipulationi faciendi, & non faciendi: & quæ verborum formula vtrique ſit ſatis. Sed omittit quod eſt præcipuum, quomodo committatur pœnalis ſtipulatio ſubiecta ſtipulationi facti, quæ eſt indiuidua: & an aduerſus plures committatur in ſolidum. Sed hūc articulum Paulus explicat[2]: Ego verò totum eius reſponſum, quod latiſsimè patet, lubenter hîc explicarem. Sed longior eſt illa tota & ſubtilior de pœnali ſtipulatione diſputatio, quàm vt commodè hîc inſeri poſsit. quanquam omnino inſtituerim meam ea tota de re ſententiam edere. Interea verò quia tractatum de conditionibus quem hoc præcipuè titulo Iuſtinianus attigit, quíque etiam multa de ſtipulatione pœnali continet, iampridem pollicitus ſum, & in ſcholis magna ex parte dictaui, & verò video continere ea Iuris Ciuilis capita, quæ imprimis agitari ſolent, non grauabor hoc loco ſubiungere quod ex meis commentariis ea de re deſcripſi: ſperóque hanc ſiue appendicem ſiue acceſsionem Iuris ſtudioſis gratiſsimam fore.

1 *L. cùm in ſecundo. De iuſto rup. & irrito.*
2 *L. 5. D. illo tit.*
3 *L. 3. §. deſinere. De vſufr. quemad. caue.*
4 *L. veteris. C. de contrah. ſtip.*
5 *L. ſtipulationes. §. Celſus. De verb. oblig. L. ſi ab alio. §. vlt. De re iudica.*
6 *L. vlt. De prætori. ſtip.*
7 *L. reſcriptū. §. ſi pacto. De pact.*
8 *L. quatenus. De reg. iur.*
9 *dic. L. vlt.*
1 *L. ſi pœnam. De verbo. oblig.*
2 *L. 2. §. pœn. De verbo. oblig.*

De Conditionibus.

Conditionis verbum generale latiſsimè patet. Nam & pro cōuentione accipitur: vt & conditionem ſæpe Iuriſconſulti vocant, quam aliàs legem contractus appellare ſolent. Et Cicero in Top. Si quæratur (inquit) à Naturáne Ius profectum ſit, an ab alia quaſi conditione hominum & pactione, &c. Idem lib. 1. de Orat. ait, olim ſcribi ſolere in cōditionibus DE QVIBVS SCIAM POTEROQVE, cùm ſignificat hác clauſulam frequentem fuiſſe in conuentionibus atque ſponſionibus. Sed & conditionem rerum atque perſonarum pro ſtatu & qualitate ſæpe legimus, ſicuti & conditionem obligationis. Et generaliter conditio appellatur ea qualitas, qua aliquid condi, hoc eſt, fieri placuit. Sed & quæ ſub conditione concipiuntur, aliquando etiam conditiones appellántur[3]. Nos verò de iis, quæ propriè & ſpecialiter conditiones appellantur, agere tantùm inſtituimus, vt etiam à modo & cauſa, de qua dictū eſt alio loco, atque adeo abs conditione in præteritum concepta vel ad præſens relata, diſtinguantur. Nam & hæ demum propriè conditiones ſunt, quæ in futurum incertum

3 *L. exceptio eſt. De except. L. 1. C. de vēd. rer. ciui. L. 1. C. de pact.*

incertum collatæ ſunt, vt interea id quod agitur, ſit in ſuſpenſo: quæ verò ad præ-
ſens aut præteritum, conditionis vim non habẽt. Vnde & filiusfa. qui ſub condi- 1
tione incerta non rectè inſtitueretur, inſtitui tamen poteſt ſub ea, quæ in præſens vel
præteritum confertur, quia nec illa conditio ſit, vt ait Vlpianus. Et cùm ageretur de
patrono, qui haberet bonorum poſſeſsionem contra tabulas, ſi tantùm ſub condi- 2
tione inſtitutus eſſet: reſponſum eſt, non videri ſub conditione inſtitutum, ſi con-
ditio in præſens vel præteritum collata ſit. Vnde ſatis intelligimus, quod ſub tali cõ- 3
ditione agitur, purum nihilominus eſſe & præſens, ſiue in teſtamentis ſiue in con-
uentionibus. quod & eleganter oſtendit Vlpianus cùm loquitur de ſecundo teſta- 4
mento, quo rumpitur prius. Nam ſi in ſecundo ſcriptus ſit hæres ſub conditione ad
præſens vel præteritum relata: hæc ſi vera ſit, prius teſtamentum ſtatim ruptum eſſe
ait. ſi verò non ſit vera, ratum manere. Sed ſi ſit conditio in futurum concepta, aliã
adhibet diſtinctionem, nempe, vt ſi ea exiſtere potuerit, quamuis non extiterit: rum-
patur prius teſtamentum: ſi verò impoſsibilis fuerit, pro non ſcripta habeatur. Porrò
& cùm de captatoriis inſtitutionibus agitur, illuſtre diſcrimen eſt inter conditionẽ in
præteritum conceptam, & eam quæ ad futurum refertur. Nec diſsimili in re repre- 5
henſus abs Vlpiano Marcellus eſt, quòd hoc diſcrimen non obſeruaret. Hîc poſtre-
mò facere non poſſum, quin ſubiiciam nobile reſponſum Papiniani, quod in Pan- 6
dectis extat in hæc verba: Si ita ſtipulatus fuero, HANC SVMMAM CENTVM AVREO- 7
RVM DARE SPONDES? etſi maximè ita exaudiatur ille ſermo, SI MODO CENTVM
AVREORVM EST: non facit conditionem hæc adiectio: quoniam ſi centum non
ſint, ſtipulatio nulla eſt. nec placuit, inſtar habere conditionis, ſermonem, qui non
ad futurum, ſed ad præſens tempus refertur: etſi contrahentes rei veritatem ignorẽt.
Hæc ille. Satis profectò conſtat talem ſtipulationis ſermoníſque formulam nõ facere
conditionem, vt quidem propriè conditio appellatur, ſed neque vim conditionis ad
ſuſpendendam obligationem habere poſſe. Verùm ſi hæc verba, HANC SVMMAM
CENTVM AVREORVM, ita accipiantur, SI MODO CENTVM AVREORVM SIT: ſal-
tem continent quandam ad præſens relatam conditionem: quæ ſi falſa ſit, ſolet quod
ita agitur, inutile facere. An igitur in propoſito talis aliqua ſaltem ineſt conditio, vt
ſi centum non ſint aurei, ſtipulatio nulla & inutilis planè ſit? Certè Papiniani verba
id præſeferre videntur, vt quamuis apertè neget nõ ineſſe conditionem illam, quæ actũ
ſuſpendat, tacitè tamen fateri videatur illam ſaltem ſubeſſe, quæ ad præſens relata, ſi
falſa ſit, noceat. Quòd ſi apertè ſcripſiſſet Papinianus illam verborum adiectionem
non ita facere conditionem, vt ſi centum aurei non ſint, ſtipulatio nulla ſit: facilius
intelligeremus nullam, quæ nocere poſsit, planè iis ineſſe conditionem, ne eam qui-
dem quæ ad præſens refertur. Eſſétque hæc profectò non abſurda ſententia. Nam &
Africanus reſpondit, Si is, qui quinque in arca habebat, ita legauerit vel ſtipulanti 8
promiſerit, DECEM, QVAE IN ARCA HABEO: nihilominus legatum & ſtipulatio-
nem valere, vt quinque ſaltem debeantur. Tunc itaque nulla planè conditio ineſſe
intelligitur, ſiue quòd id magis actum eſſe intelligatur, & talis interpretatio benignior
ſit, ſiue etiam quòd fortaſſe pecunia illa non tam vt quantitas, quàm vt certa ſpecies
corpúſque arca incluſum, quale quale eſſet, legabatur aut promittebatur. Multæ
verborum formulæ ſunt, quę an conditionem contineant, (quod imprimis tamen ſta
tuendum eſt,) dubitari poſsit. Cuius generis exemplum illuſtre extat in quodam Scę-
uolæ reſponſo, cùm nempe agitur de ablatiuis (vt populariter loquar) abſolutè po- 9
ſitis. quanquam iis conditionem magis contineri apertè alibi reſponſum ſit. Sic etiã 1
quæri ſolet, an demonſtratio conditionem contineat. Id autem ex re præſenti & con
iectura voluntatis ſtatuendum eſt. Verborum enim vis patitur, vt interpreteris vel
ineſſe vel non ineſſe conditionem. Si tibi ita legauero, DECEM, QVAE MIHI DE-
BES, videor etiam hanc conditionem aſcripſiſſe, SI EA DECEM MIHI DEBEAS: vt
ſi non debeantur, inane ſit legatum. Non enim videor hæredem meum onerare 2
voluiſſe, vt aliquid præſtaret: ſed liberatione legata noluiſſe vt aliquid exigeret,
ſi quid mihi deberes. At ſi dixero, LEGO CENTVM, QVAE TIBI DEBEO, ſim- 3
plex eſt ſine conditione demonſtratio, vt etſi falſa fuerit, non noceat. Sanè ſi rela-
tiuum verbo futuri temporis iunctum ſit, conditionem magis quàm demonſtratio-
nem ſignificari, ſæpe reſponſum eſt. Quàm latè pateat tractatus cõditionum, dici ſatis

1 *L. cùm ad præſens. & le. ſeq. Si cer. pet cond. L. conditio. De verb. oblig.*
2 *L. inſtitutio talis. ad fi. De cond. inſtit.*
3 *L. 3. §. ſi patronus. De bon. libert.*
4 *L. cùm in ſecundo. De iniuſto rup.*
5 *L. ille autem. De hæred. inſtit. L. 1. De his quæ pro non ſcript. hab.*
6 *L. 2. De hæred inſtit.*
7 *L. 120. ſi ita ſtipulatus. De verb. oblig.*
8 *L. ſi ſeruus legat. §. qui quinque. De lega. 1.*
9 *L. 108. à teſtatore. De cond. & dem.*
1 *L. 64. facta. §. reſcripto. Ad Trebell. L. fideicõmiſſa. §. cùm eſſet. De lega. 3.*
2 *L. 75 ſi ſic. §. 1. De lega. 1.*
3 *L. 1. §. vlti. De cond. & dem. L. 2. De hæred. inſtit. L. Stichũ. De leg. 1. L. 85 nuper. De lega 3.*

non poteſt. Nam & ſi actus quidam legitimi ſint, qui neque diem, neque conditio-
1 *l. actus. De reg. iur.* nem recipere dicántur, de quibus & aliàs dictum à nobis eſt: quid tamen præterea vel
inter viuos vel in teſtamento valde agitur ſine die aut conditione? Nam & conditio-
nem non modò aſcribi, ſed etiam adimi rectè poſſe (tametſi Papinianus ſubtiliter id
2 *l. 3. §. conditio. De adim. lega.* negaret) docuit Vlpiánus. Nos hanc Iuris Ciuilis nobiliſsimam partem, vt & familia-
riter explicemus, & diligenter euoluamus, operam certè dabimus. & quoniam cõiun-
ctus etiam eſt locus de die, non recuſamus, quò magis vtrique fiat ſatis ab eo Vlpiani
reſponſo, à quo ſuum etiam de conditionibus tractatum exorſi Pandectarum archi-
tecti ſunt, ordiri, & illud etiam potius quàm aliorum more nouas regulas confinga-
mus interpretari.

VLPIANVS LIB. III. AD Q. MVTIVM.

Legatis quę relinquũtur, dies aut certus aut incertus, aut cõditio adſcri-
bitur: aut ſi nihil horũ factũ ſit, pręſentia ſunt, niſi ſi ipſa conditio inſit.

Cùm dies certus ſcriptus eſt, quanuis dies nondum venerit, ſolui ta
men poſſunt, quia certum eſt ea debitum iri.

Dies autẽ incertus eſt, cùm ita ſcribitur, HÆRES MEVS, CVM MO-
RIETVR, DECEM DATO. Nam diẽ incertũ habet mors eius. Et ideo
ſi legatarius antè deceſſerit, ad hæredem eius legatum non tranſit: quia
non ceſsit dies viuo eo, quanuis certum fuerit hæredem moriturum: In-
eſt autem conditio legatis, veluti cùm ita legamus, QVOD EX ARE-
SCVSA NATVM FVERIT, HÆRES DATO. aut, FRVCTVS,
QVI EX EO FVNDO PERCEPTI FVERINT, HÆRES DATO.
aut, SERVVM, QVEM NON LEGAVERO, SEIO DATO.

¶ *LEGATIS.*) Vel etiam contractibus. Sic enim horum ſemper cauſam cum vl-
timis voluntatibus coniungemus atque cõferemus, complexi duo illa ſumma capita,
ad quæ ius perpetuum reuocare oportet. ¶ *AVT Conditio aſcribitur.*) Eáque etiam
aut certa, aut incerta. De conditione incerta, quæ an extabit, incertum eſt, ſolùm
hîc agit Vlpianus. Ea enim ſola eſt, quæ propriè conditio ſit & vim conditionis ha-
beat, & ad id quod nunc agitur, omnino pertineat. Fit tamen aliis locis ſæpe etiam
mentio conditionis certæ, quæ ſcilicet omni modo extatura eſt. (ſic enim eam Iuriſ-
conſulti definire ſolent, & deſcribere.) Et hæc quidem duplex eſt. Vel enim diem
aliquem habet, vel nullum habet. Prioris exemplum eſt SI MORIERIS. Poſterioris,
SI DIGITO COELVM NON TETIGERIS, Item, SI NAVIS EX ASIA VENERIT
AVT NON VENERIT. Cùm certa quidem eſt conditio, ſed diem aliquem habet,
qui ſit expectandus: peti ante eum nihil poteſt. ſed quod antè fuerit vltrò per errorẽ
3 *l. nam ſi. De cond. ind.* ſolutum non condicetur. Sic enim Vlpianus docet, Si (inquit) CVM MORIAR, dare
promiſero, & antea ſoluam, repetere me non poſſe Celſus ait, quæ ſententia vera eſt.
Huius conditionis, quæ diem habet, non fuit opus hoc loco Vlpianum meminiſſe,
cùm diei ſatis meminiſſet. Ac ſi fortè hæc conditio differt petitionem: fit hæc dilatio
ratione diei: vt ſi qua huius conditionis vis ſit, propter diem ſit. Cæterum cùm ſim-
pliciter certa eſt conditio, nec diem aliquem habet, qui ſit expectandus, conditio
nullo modo eſſe videtur. Nihilominus enim omnimodo præſens purúmq; eſt quod
4 *l. ſi pupillus. §. 1. De nouat.* agitur, & peti ſtatim poteſt. Sic Vlpianus reſpondit, eum qui ſub conditione, quæ o-
mnino extatura eſt, ſtipulatur, purè ſtipulatum videri. Et Paulus, Cum eo (inquit)
5 *l. in illa ſtipulatione. §. calendis. De verb. oblig.* qui ita promiſit SI INTRA CALENDAS DIGITO COELVM NON TETIGERIM, agi
protinus poteſt. Quo etiam loco docet, quid interſit inter hanc conditionem certam,
& illam, quæ diem habet. Nam (inquit) licet quod ad illam conditionem attinet, cõ-
miſſa videatur ſtipulatio: dies tamen ſupereſt, íſque expectandus eſt: aliter, vbi nul
6 *l. neceſſario. §. ſi ita. De peri. & cõm. rei vend.* lus talis dies eſt. Idem Paulus, Si ita (inquit) res venierit, EST SERVVS ILLE EM-
PTVS SIVE NAVIS EX ASIA VENERIT, SIVE NON VENERIT: ſtatim perfecta eſt
venditio, quoniam certum ſit eam eſſe contractam. De hac ſpecie conditionis nullã
hîc mentionem fecit Vlpianus, quia nec conditio dici vllo modo poſsit, nec vim vl-
lam habeat. Nihilominus enim quod agitur, omnino præſens purúmque eſt.

¶ *PRÆ-*

¶ *PRAESENTIA.*) Omnimodo:non ſolùm,vt debeantur, ſed etiam peti poſsint.
Paulus,Si dies (inquit) legato appoſita non eſt : præſens debetur,& confeſtim ad eú 1 *L. ſi dies quando dies lega. ced.*
pertinet, cui datum eſt. Modeſtinus , Omnia, quæ teſtamentis ſine die vel conditio-
ne aſcribuntur, ex die aditæ hæreditatis præſtantur. quod etiam generaliter dici & de 2 *L. omnia. De lega. 2.*
iis poteſt,quæ inter viuos aguntur. Nam & regula hæc iuris perpetui eſt, In omnibus 3 *L. in omnibus. De reg. iur.*
obligationibus , in quibus dies non ponitur,præſenti die deberi. Et Vlpianus de ſti-
pulationibus loquens , totidem propè verbis id repetit. Quoties (inquit)in obliga- 4 *L. cum qui calendis. §. quoties. De verb. oblig.*
tionibus dies non ponitur : præſenti die pecunia debetur. Humaniter tamen aliquid
temporis dari ad ſoluendum, dubium non eſt. Quod dicimus (inquit Paulus) hære- 5 *L. quod dicimus. De ſolut.*
dem debere ſtatim ſoluere, cum aliquo temperamento intelligendum eſt. nec enim
cum ſacco adire debet. Non adit hæres hæreditatem cum ſacco: quo pecuniam hæ-
reditariam includat, & ex quo ſtatim depromat quod debetur. Neque creditor cum
ſacco , & hianti marſupio, adire & vrgere eum debet. Cuius temporis autem, quótve
dierum ſit hæc vel eſſe debeat ciuilis dilatio, vix certò ſtatui debet: quanquam in qui-
buſdam ſpeciebus expreſſum id ſit. vt in conſtituto,decem dierum,in re iudicata,qua-
tuor menſium : in reſtitutione dotis, vnius anni. Sed hæ & huius generis dilationes
non efficiunt quin dies interea etiam veniſſe,& præſens eſſe non modò obligatio,ſed
etiam petitio dicatur. Papinianus, Aliud eſt(inquit)diem obligationis non veniſſe, 6 *L. ſi cum militi. §. 1. De compenſat.*
aliud humanitatis gratia tempus indulgeri ſolutionis. Atque ea quidem ratione pro-
bat,diem ad iudicati executionem datum non impedire compenſationem. Quo qui-
dem etiam nomine non obſtaret talis dilatio exceptioni : neque eius haberetur ratio
in præſcriptione longi temporis:neque qui antè ageret , incideret in pœnam eorum,
qui ante diem agunt. ¶ *NISI Ipſa conditio inſit.*) Exemplum conditionis,quę tacitè
ineſt, paulo pòſt ſubiiciet Vlpianus. quo etiam loco latius dicemus de conditionibus
tacitis, & an expreſsis comparandæ ſint, ſimul & de die , qui etiam tacitè quandoque
ineſſe intelligitur. Cuius quidem hìc nullam fecit mentionem Vlpianus , quia & ſi
differre poſsit petitionem,obligationem tamen ipſam non differt vt conditio. Quá-
quam alio loco Vlpianus tam ſubtiliter & preſſè id non diſtinxerit. Nam & cùm di-
xiſſet,In omnibus obligationibus,in quibus dies non debetur,præſenti die pecuniam 7 *dic. §. quoties.*
deberi, adiecit, niſi ſi locus adiectus ſpacium temporis inducat,quo illo poſsit perue-
niri. Hoc quidem tempus quod tacitè ineſt,non ſecus atque ſi expreſſum eſſet,efficit
vt antè peti non poſsit. ſed non efficit alioqui, quin pecunia debeatur. Reuera enim
præſens nihilominus obligatio eſt:ſed in diem differtur ſolutio, vt inquit Paulus. 8 *L. centeſimus. De verb. oblig.*
¶ *CVM Dies certus.*) Quid ſi incertus? Vlpianus inter certam incertámque diem
diſcrimen hoc eſſe notat, quòd certa die promiſſum , vel ſtatim dari poſsit, quia 9 *L. ſtipulatio iſta habere licere. §. inter incertum. De verb. oblig.*
totum medium tempus ad ſoluendum liberum promiſſori relinquitur. At qui pro-
miſit, SI ALIQVID FACTVM, vel, CVM ALIQVID FACTVM FVERIT: niſi cùm id
factum fuerit, dederit: non videri feciſſe quod promiſit. Et ideo repetere poſſe, alio
locó adiectum eſt,quo repetitur hoc Vlpiani reſponſum. Sic itaque nó rectè ſolui ante 1 *L. 48. ſi promiſit. De cond. ind.*
diem incertum, ſicuti nec ante conditionem aſcriptam rectè ſolueretur,intelligimus.
Nihil enim interea debetur : & propterea conditioni indebiti , ſi ſoluatur, locus eſt.
Quod quidem rectè dicitur de die omnimodo incerto, qui nó modò quando veniet,
ſed etiam an aliquando erit , incertum eſt. Nam alioqui ſolutum non repeteretur. 2 *L. ſub conditione. & le. ſeq. De cond. indeb.*
Sed paulo pòſt de die incerto pluribus agemus. ¶ *SCRIPTVS Eſt.*) Nam hæ-
redis fauore, qui legati præſtatione eſt oneratus , adſcriptus intelligitur, ſicuti fauore
promiſſoris dies appoſitus in ſtipulationibus intelligi ſolet. Cæterum ſi appareret dié
à teſtatore aſcriptum eſſe in rem ipſius legatarij:non rectè ſolueretur ante diem.Qua
de re extat elegans Iaboleni reſpóſum. Qui rogatus erat poſt decem annos reſtituere, 3 *L. cum qui rogatus. De annu lega.*
ante diem reſtituerat. quæſitum eſt , an rectè ſoluiſſet : Rospondit , Si propter ca-
pientis perſonam , quòd rem familiarem tueri non poſſet, in diem fideicommiſſum
relictum probaretur , & perdituro ei id hæres ante diem reſtituiſſet : nullomodo li-
beratum eſſe. Quòd ſi tempus hæredis cauſa prorogatum eſſet , vt commodo medij
temporis ipſe ſentiret : liberatum eum intelligi. Nam & plus eum præſtitiſſe quàm
debuiſſe. Quæ diſtinctio adhibetur, & cùm agitur de fructibus medij temporis. 4 *L. ſi ita relictum. §. Pegaſus. De lega. 2.*
¶ *QVANVIS Dies nondum venerit.*) Ceſsit tamé: Ná & ſi incertus ſit dies, non quidé
omnimodo,ſed aliquo modo:veluti cùm certum quidem eſt fore,& quidem viuo le-

gatario:ſed quando alioqui id erit, incertum eſt: adeo tamen præſens eſt obligatio, vt
1 *L. vlti. Quā dies lega. ced.*
etiam interea tranſmittatur legatum tale ad hæredem. Quod paulo pòſt apertius dicemus cùm de die incerto agetur. Sed éſtne perpetuum, vt obligatio in diem ſit præſens, quamuis petitio differatur? Certè in vſufructu non habere locum fatemur. Eius enim legati promiſsíve in diem, dies nó prius cedit quàm venit, perinde atque ſi ſub conditione deberetur. Itaque nulla eſt non modò actio, ſed nec obligatio ante diem.
2 *L. vnica. quan. dies vſufr. lega. ced.*
Quod Vlpiànus diligenter explicuit docens vſusfructus legati diem tum demum cedere cùm non modò adita hæreditas eſt, & legatarius exiſtit, qui fruatur, ſed & cùm dies ipſe venit. Ratio eius ſingularis iuris eſt, quòd vſusfructus morte fructuarij extinguatur: ad eius verò hęredem non tranſmittatur. Fruſtra itaque dies eius cederet, antequam venerit. neque cauſa erat cur à ſua proprietate ſepararetur, priuſquam certum eſſet præſtari debere. Aliud verò meritò dicitur de legato proprietatis, quod ad hæredes tranſit. Qua ratione & in iure accreſcendi nobilis differentia inter legatum vſusfructus & proprietatis. Si eiuſdem rei vſusfructus pluribus relictus ſit, etſi iam ab
3 *L. 1. De vſufr. accr.*
vno ſemel acquiſitus pro ſua parte ſit, tamen poſtea amiſſus aliis accreſcit, non ſecus atque ſi à principio hæc pars defeciſſet. neque ad hæredem amittentis tranſire po-
4 *dic. L. vna. ad fi.*
teſt. Sed vt ad vſumfr. in diem legatum promiſſúmve redeam, Vlpiànus pro coronide adiicit, Scæuolam dixiſſe, eum, qui ante diem vſusfructus ageret, nihil facere: quamuis aliàs qui ante diem agit, malè agat. Nihil agere aut facere ait eum, qui nullā ne ipſe quidem iure actionem habet. Malè verò agere, qui ipſo quidem Iure actioné habet, ſed inutilem propter exceptionem. Vt qui ante diem agebat, repellebatur dilatoria illa exceptione, cuius Cicero lib. I. de Orat. meminit, & formulæ quoque principium aſcribit, CVIVS PECVNIAE DIES NON FVISSET, &c. Sed dictum eſt in Inſtitut. de act. & de except. & ad XXXIX. cap. XII. Tab. quomodo coerceretur qui plus tempore peteret, ſiue qui ante diem ageret. Si non tam agatur de obligatione, quàm de dominio: parum intererit vtrum de die an de conditione agatur. Nam & dies diei obſtat quò minus dominium vllum transferatur interea in legatarium. Itaque nec illud rectè repudiari ante diem dicitur, quia nondum acquiſitum dici poteſt. Si
5 *L. ſi ita ſcriptum ſit. §. 1. De lega. 1.*
ſub conditione (inquit Pomponius) vel ex die certa nobis legatum ſit: ante diem vel conditionem repudiare non poſſumus. Nam nec pertinet ad nos antequam dies veniat, vel conditio exiſtat. Sic & qui ſuperſtitis bona repudiauit, nihilominus poſtea
6 *L. qui ſuperſtitis. De acqui. hæred.*
eius hæreditatem pétit. Et bonorum poſſeſsionem nondum delatam repudiari non poſſe ait Vlpianus. ¶ *SOLVI Tamen.*) Sicuti & à legatario cedi, & ad eius hære-
7 *L. 1. §. decretalis. De ſucc. edic.*
dem tranſmitti. Sufficit enim diem ceſsiſſe, etſi nondum venerit. Vlpianus, Si (inquit) poſt diem legati cedentem legatarius deceſſerit, ad hæredem ſuum transfert le-
8 *L. ſi poſt diē. quan. dies lega. ced.*
gatum. Paulus in alia quadam diſputatione fatetur hoc eſſe conſequens. Mouet me
9 *L. 26. Sempronius Attalus. De vſufr. lega.*
(inquit) quòd dies legati ceſſerit, & per hoc ad hæredem legatarij pertinere potuerit. Item, dies legati ſiue fideicommiſsi ſtatim cedit cùm poſt certum tempus hæres dare rogatur vel iubetur. Quid ſi poſt incertum? Certè ſi planè incertum non ſit & conditionis propterea loco non habeatur: non impediet hanc tranſmiſsionem. Sed conditio & dies ita incertus vt pro conditione habeatur, impediret. In ſtipulationibus verò & contractibus non idem dicimus, ex quibus etiam conditionalibus ſaltem ſpes interea tranſmittitur, vt dictum alio loco eſt. neque hoc diſcrimen confunditur, tametſi transfundatur in ſtipulationem quod ex legato debetur. nihilominus etiam eadem
1 *L. 1. §. ſi ſub conditione. Vt legat. no. cau.*
manet natura conditionalis legati, vt ad hæredem ex eo nihil tranſeát. Vnde etiam diſcuti poteſt & ſolui nodus ille, qui Ciceronem torquet lib. 2. de Legib. Pecunia legata erat olim onerata & veluti aſtricta ſumptibus ſacrorum priuatorum. Aſtuti Iuriſconſulti conſulebant, vt legatarius, ſi hoc onus effugere vellet, pecuniam ſibi legatam
2 *L. ſi dies. quan. dies leg. ced.*
ſtipularetur ſibi dari. Sed inanem eſſe hanc cautionem, ex eo quod iam dixi, ſatis intelligi poteſt. ¶ *POSSVNT.*) Non etiam debent. Sic enim inuito legatario antè
3 *L. ſi pecuniā. De ſolut. L. eum qui rogatus. De annu. lega.*
ſolui poſſunt. Ab inuito hærede peti non poſſunt. Adeo autem licet antè ſoluere & debitum repręſentare: vt etiam ſi id deinde perierit, nihilominus liberatio contingát.
4 *L. acceptam. C. de vſur. L. obſignatione. C. de ſolut.*
Quòd ſi creditor moroſus oblatam ante diem pecuniam recipere recuſet (quanquàm id rarum ſit) ſatis erit eam conſignatam deponere. Porrò autem vt ante diem rectè poteſt ſolui quod in diem debetur: ſic etiam quod ante ſolutum per erroré fuerit,
5 *L. in diē. De cond. ind.*
repeti non poteſt. ¶ *QVIA Certum eſt ea debitum iri.*) Non dixit deberi quia adhuc

ſubeſt

ſubeſt tacita illa conditio SI ADEATVR HAEREDITAS. Sic apud Pomponium Labeo loquens de legato in dié, Id(inquit)ad hæredé legatarij trāſit, ꝗ certū ſit, debitū iri, ſi adeatur hęreditas. Paulus quoq; ait certū eſſe hærede exiſtēte debitū iri. In cōtractibus & ſtipulationibus in dié, ſimpliciter dicimus deberi ſtatim atque dies ceſsit. Nullum enim amplius ſubeſt in iis periculū. Sed quia nihil eorū quæ teſtamēto ſcripta ſunt, valet, niſi ſi ex eo adeatur hęreditas: nō ita poſſumus eſſe antea certi, neq; certò dicere, debitū eſſe, quod in eo relictū eſt. Cedere tamen dicitur dies legati à morte teſtatoris, licet adhuc fieri poſsit vt non omnino debeatur quod relictū eſt, nēpe ſi fortè nō adiretur hæreditas. Legati in diem vſusfructus ne quidem adita iam hæreditate diem cedere antea diximus, ſed tum demum cùm dies veniet. 1 *L. ſi Titio. ſ. quædam. Quan. dies lega. ced.* 2 *L. ſi dies. ſ. vlt. illo tit.*

¶ *DIES Incertus.)* Antequā dié incertū, vel cū die certo, vel cū cōditione cōmittamus, monēdi ſumus, dié incertū variè dici & accipi. Interdū incert⁹ eſt omnimodo, cū omnino incertū eſt nō modò quādo fiet, ſed etiā an aliquādo fiet. Hic cū die certo nihil habet commune, ſed pro cōditione haberi ſolet. Sic accipimus quod Papinianus ait, Dié incertū cōditioné in teſtamēto facere. Paulus, Si(inquit)dies certus ſit, ſtatim cedit, quāuis nōdū venerit. At ſi incert⁹ veluti CVM MAGISTRATVM INIERIT, CVM ALIQVID FECERIT, niſi tēporis cōditio obtingit, neq; res pertinere, neq; dies legati cedere poteſt. Hinc etiā deſcēdit diſcrimen quod Vlpianus notat inter dié certā & incertā, & huius formulā eādé ꝓpe eſſe, quę cōditionis eſt. Nā diei incertę formulā ꝓponit, SI ALIQVID FIAT, aut, CVM ALIQVID FIET. Apertius etiā Pōponius, Nihil intereſt(inquit)vtrū ſcribatur CVM QVATVORDECIM ANNORVM FACTVS ERIT, vel, SI ANNORVM QVATVORDECIM FACTVS ERIT. Priore enim ſcriptura per tēpus cōditio demōſtratur ſequēte per cōditioné tempus. vtrobiq; auté eādé cōditioné eſſe. Aliquādo incertus etiā dies dicitur, cū certū quidé eſt factū iri aliquādo, nec dubitatur an fiet: ſed incertū eſt, quādo fiet. An is pro cōditione habeatur vel pro die certo, dici in vniuerſum vix poteſt, niſi ſi diſtinctionem quādā prius adhibeamus. Si ita eſt incertū quādo fiet, vt etiā incertū ſit an viuo legatario fiet, cōditionis loco habetur: & à die certo differt, vt in exēplo quod hîc ꝓponitur, LEGO TITIO CENTVM CVM MORIETVR HAERES: certū eſt aliquādo moriturū hæredem: ſed ita incertū eſt, quādo morietur, vt etiā incertū ſit, an viuo legatario morietur. Tale itaq; legatū erit cōditionale, vt ad legatarij prius moriētis hæredé nō trāſmittatur. Cęterū quia ſpes cōtractus ſtipulationiſve cōditionalis ad hæredé trāſit, nō ſecus atque ſi iam dies ceſsiſſet: in ſtipulationibus nō ita diſtinguimus, an certū vel incertū fuerit viuo adhuc ſtipulatore fore vel factū iri: & interea nō habetur pro cōditione dies, cū certum eſt factum iri, licet incertū ſit quādo fiet. Parū enim tū intereſt, quādo fiat. Itaque rectè quidé Pōponius dié omnino incertū in ſtipulationibus etiā cōparās dixit, ſub cōditione debitū, per erroré ſolutū, pédēte cōditione repeti poſſe: cōditione verò exiſtéte nō poſſe: vt quod ſub incerta die debebatur, antè ſolutū nō repetitur die exiſtéte. Sed rectè etiā Vlpianus ſubiecit: Nā & ſi CVM MORIAR dare ꝓmiſero, & antè ſoluā: repetere nō poſſum. Nō poſſe id repeti etiā die nō exiſtente, quāuis poſſe Pōponius ſignificet ſi dies omnino incerta eſſet, vel inde intelligi poteſt quod ſubiicit nō poſſe repeti quod ſub cōditione, quæ omnino extatura eſt, debetur. vt itaq; ſatis eſt ad impediendā repetitioné, ſi certū ſit cōditioné euenturā, ſic erit ſatis certū eſſe, dié venturū etiam ſi incertum ſit, quando: nec in contractibus quærimus, an viuo ſtipulatore certum ſit venturum, vel incertum: quod in legatis diſtinguimus propter diuerſam rationem tranſmittendi ad hæredem legati. Si certum ſit non modò aliquando factum iri, ſed viuo etiam legatario id fore, etiam ſi alioqui ſit incertum, quādo: talis dies etiā in legatis pro certo magis habebitur quàm pro incerto: nullo autem modo pro conditione habebitur. Itaque nec impediet tranſmiſsionem. Id ex Scæuolā ſatis intelligi poteſt, Inſtituo te hæredem &, SI HAERES NON ERIS, LEGO TIBI CENTVM. Legatū debetur, ſi deceſſeris non adita hæreditate: Nempe certum eſt viuo te legatario factum illud iri: quia ſaltē cùm incipis mori, id fiat, & conditio eueniat. Eadé ratio eſt & ſi legatū ſit TITIO CVM MORIETVR. Quia enim viués mori dicitur, certū eſſe dicimus eo viuo id fieri. Hāc conditioné CVM MORIAR, rite tēpus cōplecti ait Vlpianus, quanquā fateatur in hoc legato CVM MORIAR, LIBER ESTO, vt ſuſtineatur, verba ſic interpretari benigni⁹ eſſe, vt poſt morté meā reliquiſſe libertaté videar. Nā ſi de vitæ tēpore acciperētur, neceſſe eſſet liberū fieri viuo teſtatore. Id auté teſtatoré noluiſſe apparet. Vnde periculum eſſet, ne legatū fieret inutile. Aulus Gellius lib. 6. cap. 13. narrat maximos philoſophos

3 *L. 74. dies. De cōdit. & dem.*
4 *L. ſi dies. Quan. dies leg. ced.*
5 *L. ſtipulatio iſta habere. ſ. inter De verb. oblig.*
6 *L. ſi Titio. quando dies legat. ced.*
7 *L. ſub conditione. De cond. indeb.*
8 *L. vlti. Quan. dies leg. ced.*
9 *L. 18. qui duos. ſ. 1. De manu. teſta.*

valde laboraſſe in hac queſtione, quãdo moriẽs moreretur, an cùm iã in morte eſſet, an verò tũ cùm in vita adhuc eſſet. Sed noſtrorũ Iuriſconſultorũ hac de re non obſcura eſt ſentẽtia. Illud itaq; hîc ſtatuimus, legatũ, CVM MORIETVR HAERES, eſſe conditionale. At legatũ, CVM MORIETVR LEGATARIVS, nõ eſſe, quia quãdocunque morietur, viuens mori intelligatur. ¶ *INEST Cõditio, &c.*) Sed & dies interdũ tacitè ineſſe intelligitur, ſaltem ad differendã petitionem, vel ex natura rei, quę dari debet, vel ratione loci adiecti, vel denique ex veriſimili mente teſtatoris & huius voluntatis coniectura. Paulus, Interdum (inquit) pura ſtipulatio ex re ipſa dilationẽ capit. veluti ſi id quod in vtero ſit, aut fructus futuros aut domũ ædificari ſtipulatus ſit. Tunc enim incipit actio, cùm ea res per rerũ naturã præſtari poteſt. Sed & cùm legatũ aut fideicommiſsũ ita relictũ eſt, vt teſtator velle ſe dixerit id ſeruari alicui filiofa. cui relinquitur, aut ad eum peruenire, intelligitur ineſſe tẽpus, quo vel ſui iuris erit, vel eius pater morietur. Nũc de cõditionibus, quę tacitè ineſſe dicũtur, dicturus, illud lubẽter profiteor, quod Paulus ait, plerũque in ſtipulationibus verba, ex quibus obligatio oritur, inſpiciẽda eſſe: rarò autẽ ineſſe tẽpus vel cõditionẽ ex eo, quod agi apparebit, intelligẽdũ eſſe. Et quidẽ tãto etiã minus temerè cõditionẽ q̃ tẽpus ineſſe intelligimus, quia hæc quã illud magis noceat, pręſertim ſi ex volũtate aut teſtamẽto, nõ autẽ extrinſecus prouenire intelligatur. hæc enĩ demũ verã vim cõditionis obtinet, & impedit ne dies ſtatim omnino cedat, néve legatũ ita relictũ interea trãſmittatur. Sed multæ ſunt tamẽ ſæpe cõiecturę, quę nos ad talẽ (vt ita loquar) pręſumptionẽ impellãt. Vlpianus hîc proponit tria exẽpla cõditionũ, quas ineſſe ait. Sed priores duæ ex natura ipſius rei proueniũt: quæ propriè cõditiones nõ ſunt, neq; vim obtinẽt cõditionũ, ſaltẽ quòd ad impediẽdã trãſmiſsionẽ attinet. Illud tamẽ nõ ignoro neq; diſsimulo, legatũ fructuũ naſciturorũ habere hãc cõditionẽ SI PROXIMO ANNO NASCENTVR, ſic vt eius anni ſterilitas, ſi nulla hęredis culpa ſit, reddat hoc legatũ inane, vtpote defectũ cõditione. Sed ſi fructus naſcituri legẽtur adiecto certo põdere, numero vel mẽſura, nõ ita ſtatim euaneſcere propter anni vnius ſterilitatẽ, ſed alterius prouẽtũ expectari. Quod & de ſtipulatione dicitur. Nẽpe quòd tũ ſit obligatio magis in diẽ, quã ſub vlla cõditione. Tertia cõditionis tacitæ ſpecies, quã hîc Vlpianus proponit, prouenit quidẽ ex volũtate & teſtamẽto, ſed magis expreſſa videtur quã tacita. Certè his verbis, LEGO STICHVM, QVI MEVS ERIT CVM MORIAR, cõditionẽ iniici legato: & talẽ ſermonẽ pro cõditione accipiẽdũ eſſe. & verò cõditionẽ eſſe, nõ ſecus atq; ſi dictũ eſſet, SI MEVS ERIT, aliis locis reſpõſum eſt. Vt autẽ redeã ad priora duo exẽpla, cùm legamus aut ꝓmittimus partũ naſciturũ, aut fructus naſcituros: ex natura ipſius rei cõditionẽ & tẽpus ineſſe, neq; tã ex teſtamẽto, quàm extrinſecus ꝓuenire cõſtat: vt nihilominus dies ſtatim cedat: neq; interea impediatur trãſmiſsio. Inquit Papinianus: Cõditiones extrinſec⁹, nõ ex teſtamẽto veniẽtes. i. quę tacitè ineſſe vidẽtur, nõ faciũt legata cõditionalia. Illud ipſum alio deĩde explicãs loco, exẽpla etiã, quę hîc ꝓponũtur, ꝓponit. Ait tacitè cõditionẽ inſeri, cũ ita legatur, QVOD EX ARESCVSA NATVM ERIT, vel, FRVCTVS, QVI IN ILLO FVNDO NASCENTVR. Si tamẽ medio tẽpore legatarius moriatur, & poſtea partus edatur, vel fructus ꝓueniãt: hęredẽ legatarij petitionẽ habere. Nãq; diẽ legati, cui cõditio nõ aſcribitur, quãuis extrinſecus expectãda ſit, cedere. Sic etiã Paulus ait, magis morã, quã cõditionẽ legato iniectã videri, cũ extrinſecus ſuſpẽditur legatũ, nõ ex ipſo teſtamẽto: ꝓptereáque licet antè decedat legatarius, ad hæredẽ trãſmittere legatũ. Atq; eius quidẽ rei exemplũ hoc ꝓponit, Si rẽ dotalẽ maritus legauerit extero, & vxori aliquã pro dotali re pecuniã. Extrinſecus & ex ipſo iure habet vxor electionẽ, vtrũ dotẽ an legatũ malit. Ineſt itaq; huic rei dotalis legato cõditio hęc, ſi vxor eligat aliud legatũ. Quid igitur, ſi deliberãte vxore de electione dotis deceſſerit legatarius, & deinde legatũ elegerit mulier? reſpõſum eſt, ad hęredẽ legatarij trãſire legatũ. Huc quoq; ꝑtinet, quod Iulianus ait, Multũ intereſſe. cõditio facti an iuris ſit. Cõditionẽ iuris vocat, quæ ipſo iure ineſt: Facti verò, quæ ꝓuenit ex volũtate, nõ extrinſecus. Illa ꝓpriè cõditio nõ eſt ſi vim cõditionũ ſpectes. Hæc verò ꝓpriè cõditio eſt, & cõditionis vim habet ad differẽdã vel ſuſpẽdendã obligationẽ, quę alioqui pręſens eſſet, ſi ſolũ ius ſpectarem⁹. Sed & ſi illa exprimatur, quę & alioqui inerat ipſo iure, vim cõditionis magis nõ habet. Vlpianus, Hæc (inquit) verba teſtatoris SI HAERES ERIT TITIVS, vel, SI HAEREDITATEM ADIERIT, ſubiectũ legatum vel fideicõmiſſum non faciunt cõditionale. Et Põponius, Quędã

(inquit)

1 *L. hæres meus. De cond. L. 4. Quã. dies lega. ced. L. ſi pecuniam. §. quod ita. De lega. 2.*

2 *L. 73 interdũ. De verb. oblig.*

3 *L. filium. De auro & arg. leg. L. vbi. Ad Trebell. L. fideicommiſſ. §. ſi filio. De leg. 3. L. epiſtolã. §. mulier. Ad Treb.*

4 *L. 126. ſi ita ſtipulatus. §. Chryſogonus. ad fi. De verb. oblig.*

5 *L. inter ſtipulantem. §. pro quo illud. De ver. oblig.*

6 *L. 6. Stichum qui meus erit. De leg. 1. L. 85. nuper. De lega. 3.*

7 *L. conditiones extrinſecus. hoc tit.*

8 *L. 12. cùm illud. §. hæres. Quan. dies lega. ced.*

9 *L. quod purè. Quan. dies lega. ced.*

1 *L. 21. multum. hoc tit.*

2 *L. 3. De lega. 1.*

3 *L. 22. ſi Titio. §. quedã. Quando dies leg. ced.*

(inquit) cõditiones etiã ſuperuacuę ſunt: veluti SI TITIVS HAEREDITATEM MEAM ADIERIT, MAEVIO DECEM DATO. Nã pro non ſcripta etiã conditionẽ eſſe, vt omnino ad hæredẽ Męuij legatũ tranſeat, etiã ſi Męuius ante aditam hęreditatem deceſsit. Denique huc pertinet quod Hermogenianus ait, hęc verba, SI VOLET TITIVS, HAERES ESTO, in volũtaria hæredis perſona conditionẽ nõ facere, fruſtra addi: cùm & ſi nõ fuerint addita, inuitus hæres non efficiatur. quãquam in neceſſario faciãt conditionem. Sic & Proculus ait, ea verba in eo nõ fruſtra adiici, neque ſolùm figurã, ſed vim quoq; cõditionis cõtinere. Sed in alio hærede voluntario eſſe adiectionem ſuperuacuam. Ergo vt antea cõditiones quæ ad præteritũ vel præſens, referũtur, quę propriè cõditiones non ſunt, neq, aliter nocent, q̃ ſi falſæ ſint, ſeparauimus: ſic etiam nunc cõditiones iuris, & extrinſecus prouenientes vel ex natura rei, quæ & ſi non exprimãtur, tacitè ineſse intelliguntur. ſed ſiue tacitæ ſiue expreſſæ ſint, vim conditionis non obtinent, ſeparemus ab aliis conditionibus, quæ facti eſſe dicuntur, & ex hominum voluntate deſcendunt, vt quæ alioqui obligatio ipſo iure præſens erat, per eas differatur atque ſuſpendatur. Hæ autem ſæpius exprimuntur. Interdum etiam etſi expreſſæ omnino non ſint, tacitè tamen ineſſe intelliguntur ex coniectura voluntatis: non modò vbi quædam verba ſunt, quæ eò pertineant, ſed etiam vbi nulla verba ſunt. In exẽplo, quod hîc proponitur, STICHVM QVEM ALII NON LEGAVERO TIBI LEGO, conditionẽ ineſſe perinde atque ſi dictum eſſet, SI ALII EVM NON LEGAVERO, mirum non eſt. Nam & verba id ipſum ſatis ſignificare dictum eſt. Si quod purè quis legauit, ſub conditione adimat, videtur tacitè rurſus legaſſe ſub contraria conditione. vt ſi adimat, SI NAVIS EX ASIA NON VENERIT, videtur legaſſe SI VENERIT.[3] Hæc cõtraria cõditio tacita eſt, & vim cõditionis habet. Deſcendit enim ex volũtate. Sed tam tacita tamen non eſt, quin verba ademptionis eã includãt, & ſignificẽt ſatis. Cæterũ eſt vbi nulla verborũ vi aut ſignificatione adducti, ſed ſola volũtatis tacitæ cõiectura cõmoti conditionẽ ineſſe intelligamus donationi vel legato purè alioqui cõcepto. Cuius rei nõ poſſum illuſtrius adferre exemplum, quàm quod poſtea ex Papiniano propoſitum eſt in hoc tractatu. In cõditionibus teſtamẽtorũ voluntatẽ potius quàm verba cõſiderare nos oportere, dixit antea Papinianus. Sed & Vlpianus, In cõditionibus (inquit) primũ locũ volũtas defuncti obtinet, eáque regit cõditiones. Et alio loco generalius etiã loquens, Volũtas (inquit) defuncti totũ facit. nã quid ſenſerit, ſpectandũ eſt. Sed quã voluntatem nõ modò verba ſignificãt, ſed iis quoque deficiẽtibus, multę nobis cõiecturę indicãt. Sed ex his illã veluti abditã elicere, & latentẽ rectè perueſtigare magnæ prudẽtiæ eſt, ſingularíſque iudicij. Papinianus verò in hoc genere excelluit, & præcipuè ſecutus pietatis coniecturas eſt. Nã & vim τῶν στοργῶν φυσικῶν ſentiebat, & ea in parte pernicioſè errari nõ poſſe intelligebat. Neque modò in teſtamẽtis, ſed & in pactis & ſtipulationibus in ea hęſit. Cùm aliquando pater, qui dotẽ pro filia promiſerat, pactus eſſet cum genere, vt filia in matrimonio ſine liberis defuncta, poſt mortẽ ſuã, portio dotis apud fratrẽ hęredem ſuũ maneret, hoc eſt, ab eo nõ peteretur: & deinde liberos ſuſcepiſſet, quos hæredes reliquit: reſpõdit Papinianus, iis quoque profuturã pactionẽ. Nam & ſi verba fratrẽ ſpectent: voluntatẽ tamen paciſcẽtis, vt hæredi cõſuleretur, fuiſſe: neq; intelligi voluiſſe filiũ fratri poſthabere. Sed quia filium nõ habebat, nec habere ſperabat, in fratrẽ ſuũ videri iudiciũ ſupremum tũc cõtuliſse. Itaque & ſi quis inter viuos liberaliter ſua bona fratri donaſset cùm filiũ nõ haberet: eo poſtea ſuſcepto reuocaretur donatio propter hãc, quã dixi, volũtatis cõiecturã. Sẽper enim filij, ſi naſcãtur, à patre excepti, vt iis cõſulatur, etiã ſi expreſsim nõ excipiãtur, intelligũtur. Ineſt itaque & illa tacita cõditio SI LIBEROS NON SVSCEPERO. Nã pietas nõ patitur, vt hos ſi naſcãtur, à patre neglectos, deſertos & aliis poſthabitos exiſtimemus. Eadẽ eſt ratio quã in eo, quod nũc tractamus capite, ſecutus Papinianus eſt. Reſpõdet conditionẽ defeciſse relictis liberis ſuperſtitib⁹. Sed quã cõditionẽ? Nullã enim verba fideicõmiſsi pręſeferũt. Sentit tamẽ hãc ineſse, SI SINE LIBERIS MORIARIS. Si liberi iam tum nati fuiſsent, & teſtator ſciens prudẽs iis præteritis, fideicommiſsũ alteri purè omnino reliquiſset, nõ eſset cõiecturis in re manifeſta locus, quibus illi prælati nihilominus fideicõmiſſario intelligãtur. vt reſpõſum eſt, militem, cuius ſolã ſequimur volũtatẽ, ſi ſcit ſe filium habere, & aliũ tamẽ ſcribat hæredẽ, videri filiũ quem ſciens præterit, exhæredaſſe: non etiam ſi eum habere ſe neſciret. At nos hîc loquimur de liberis, qui quo tẽpore fideicõmiſsũ relinquebatur, nõdũ nati erãt: vt propterea de iis nihil dictũ à teſtatore ſit: de

1 *L. 12. verba. De cond. inſtit.*
2 *L. 69. Cornelius. De hęred. inſtit.*
3 *L. quod purè. Quã. dies lega. ced. L. ſi legatum purè. L. legata inutiliter. De adi. lega.*
4 *L. 101. cum anus. De condit.*
5 *L. in cõditionib. hoc tit.*
6 *L. ex facto. §. rerum. De hæred. inſtit.*
7 *L. tale pactum. §. vlti. De pact.*
8 *L. ſi vnquã. C. de reuo. donat.*
9 *L. ſicut certi. C. de teſta. milit.*

quibus ſi cogitaſſet nequaquã iis pręteritis fideicómiſſum alteri ita reliquiſſet. Non eſt veriſimile, quòd impiũ & inhumanũ eſſet, nos alterum filiũ ditare velle, & alterius infœlices liberos portione quoque paterna fraudare. Nã & amat nepotes ſuos auus, vt filios pater. Et ſi alteri filio tãtum tribuo, vt quãdiu viuat, portione eum ſua frui velim: etſi eum rogẽ, vt decedens fratri, qui ſuperſtes erit, reſtituat: tamẽ palàm eſt, me eũ hac in re fideicommiſſario illi præferre. Cur igitur & eius liberos, quibus eadẽ pietas debetur, eadem in re nõ intelligat pręteriſſe? Si eorum mentionẽ non feci, factũ id eſt, quòd nati nõ eſſent, neque naſcituros putarem. Igitur huic fideicommiſſo inerit tacita hæc conditio, SI SINE LIBERIS MORIARIS. Hãc enim pietas ipſa dictat, & talem fuiſſe teſtatoris voluntatẽ monet. Si quis adhuc viuens rogatus ſimpliciter eſſet alteri reſtituere præſcripto die certa quædã prædia, poſſet teſtator maiorẽ fideicommiſſarij, quàm eius quem fideicõmiſſo grauat, eiúſve hæredũ rationem habuiſſe videri: proptereáque & ſi is qui fideicommiſſo eſt oneratus, relictis liberis decedat ante diem, nõ impediri differríve reſtitutionẽ fideicommiſsi. Sed in ſpecie, quam hîc Papinianus tractat, omnia concurrunt, quæ moneãt teſtatorem imprimis conſulere voluiſſe illi, quem, ſi moriatur, onerat fideicommiſſo: & per conſequens eius liberos etiam cõplecti, præſertim cùm id illi tantùm dedit, quod naturali æquitate & legitima ratione deberi videbatur: & filiorum cõditionem exæquari debere ſæpe traditum ſit. Quid multis? Pietatis cõiectura, quã hîc ſecutus Papinianus eſt, valde noſtro deinde Iuſtiniano placuit. Illud nũc quæritur, quinã liberi hac conditione cõprehenſi intelligãtur. Certũ eſt nõ eſſe neceſſe, vt patri ſuo hęredes ſint. Satis eſt ſi fuerint ſuperſtites relicti.[1] Et quidẽ ex coniectura voluntatis hãc conditionẽ defeciſſe vel vno filio ſuperſtite relicto reſpondit Papinianus. Et ſi ſimul cum patre fortè perierit filius, in dubio ſuperuixiſſe videri, & conditionem hanc non defeciſſe ſed extitiſſe. Sed naturalẽ hîc filium eſſe neceſſe eſt, non adoptiuũ: Nam ipſe quoque noſter Papinianus reſpõdit, fideicõmiſſum ſi ſine liberis deceſſeris, adoptionis cõmento nõ excludi. Et legatũ tibi relictũ in tempus liberorũ, non deberi ſi filiũ adoptaris, Vlpianus ait. Sed ſatíſne eſt, naturales eſſe an verò etiam neceſſe ſit, eſſe legitimos, ex iuſtis nẽpe nuptiis ſuſceptos? Vlpianus narrat noſtrum Papinianũ reſpõdiſſe, naturales officere, vt hæc cõditio deficiat. Mihi autẽ (inquit Vlpianus) voluntatis quæſtio videtur eſſe, de quibus liberis teſtator ſenſerit. & hoc ex dignitate & volũtate & cõditione eius, qui fideicommiſit, accipiendum eſſe. Si ſciebat teſtator fideicõmiſſarium alios ſuſcipere non poſſe, aut tam humilis cõditionis ſit, eiúſq; vitę, vt in ſuam familiã tam facilè nothos quàm legitimos admittat, neque ſua valde intereſſe putet: facilè credemus, hac conditione etiã comprehendi naturales. Sic cùm liberto ſuo teſtator legaſſet fundum, ita vt eius filiis poſt mortẽ ſuam reſtituere eum iuſſiſſet: filiã liberti naturalẽ poſſe fideicõmiſſum petere dixit Scæuola. Rationẽ hanc adiecit Claudius, quòd appellatione filiorum cõtineantur quoq; naturales liberi in ſeruitute ſuſcepti. Sed vbi nõ appareret hanc quoque defuncti fuiſſe voluntatẽ, neq; vel dignitati vel honori vel familiæ cõueniret talẽ pręſumi, nõ grauatim admittemus de liberis legitimè ſuſceptis conditionẽ fideicõmiſsi intelligi. Nã & hi propriè filij dicẽdi ſunt. & ne lõgius probationẽ repetamus, Iuſtinianus ipſe in hac re, ſobolis iuſtæ mẽminit. Idq; etiam tãto facilius intelligimus, vbi liberorũ facta expreſsim mẽtio eſt. Satis enim ſupérq; eſſe videtur, ſi tacitè interpretemur nihilominus cõſultũ eſſe legitimis. Poſtremũ illud eſt, quod ipſe quoq; Papinianus tractauit. Sed hęc lõgius à propoſito nũc noſtro recederẽt. Cõditiones tacitas perſequamur, & ab vltimis volũtatibus ad ea etiã quę inter viuos gerũtur, oculos reflectamus: vt detur cõditio ob cauſſam nõ ſecutã, nõ eſt neceſſe cauſam illã fuiſse expreſsã. Satis eſt ſi tacitè etiã ineſse intelligebatur. Si ab eo ſolo, qui dabat, cogitata eſſet: illi verò qui accipit, nulla ſignificatione cõmunicata aut patefacta, certè inanis eſſet: & nihilominus pura & liberalis gratuitáq; donatio habebitur. Sed ſi ex eo quod agitur, cauſa quę ineſt, intelligi poſsit, pro expreſſa habebitur. Si (inquit Paulus) parẽdi cõditioni cauſa tibi dedero decẽ, & mox repudiauero hæreditatẽ, poſſum condicere. Nẽpe ſatis apparet meę illi dationi cauſam hãc & cõditionẽ ſubeſse, ſi hæreditatẽ cõſecutus ero. quã quidẽ hæreditatẽ nõdũ videor adiiſse implẽdo cõditionẽ, ſed tãtũ effeciſse, vt adire poſsim. Mihi itaq; eſt adhuc integrũ repudiare: vt non adita hæreditate cõdicã, quod ob eã cauſam dedi. neque hîc intereſt, non potuerim an noluerim adire.

Eodem

1 *L. liberto. §. vlti. De annu. lega.*

2 *L. cùm acutiſsimi. C. de fideicom.*

3 *L. 114. filiusfa. §. cùm quæ rogatus. De leg. 2.*

4 *L. 100. pater. §. ita. hoc tit.*

5 *L. 17. ex facto. §. ſi quis autem. ad Trebell.*

6 *L. fideicommiſſum. De cond. & dem.*

7 *L. ſi ita quis. §. vlt. De lega. 2.*

8 *L. 17. ex facto. §. ſi quis rogatus. ad Trebell.*

9 *L. 88. Lucius Titius teſtamẽto. §. vlt. De leg. 2.*

1 *L. filium. De his qui ſui ſunt vel alie. iur.*

2 *L. generaliter. §. cùm autem. ad ſi. C. de inſtitut. & ſubſtit. ſub cõd. fact.*

3 *dic. L. ex facto. §. ex facto.*

4 *L. 3. §. ſi quis, in fi. De cõd. cau. da. L. penult. C. de condict. ob cau. dat.*

5 *L. 1. §. vlti. De cõd. cau. dat.*

6 *L. 65. in ſumma. §. ſed & agere. De cõd. indeb.*

Eodem pertinet,quod in eodẽ tractatu cõditionis ob cauſam ſępe inculcatur,nuptiis
nõ ſecutis condici poſſe quod dotis nomine datũ eſt,etiã ſi nulla in eũ caſum expreſ-
ſim collata ſit ſtipulatio dotis reſtituẽdę. Sanè & Vlpianus ait,Stipulationẽ,quę pro- 1 *L. ſtipulationem. De iure dot.*
pter cauſam dotis fit,habere in ſe cõditionẽ hãc, SI NVPTIAE FVERINT SECVTAE:
& ita demũ ex ea agi poſſe,quãuis nõ ſit expreſſa cõditio, SI NVPTIAE CONSTANT.
Itẽm,Si (inquit)ante matrimoniũ æſtimatæ res dotales ſint, hæc æſtimatio quaſi ſub 2 *L. plerunque. § ſi ante. illo tit.*
conditione eſt. Nanque hãc habet conditionem, SI MATRIMONIVM FVERIT SE-
CVTVM. Quinimo donationes inter ſponſum & ſponſam ſimpliciter factas, intelligi
ſub hac conditione fieri, Conſtantinus ſtatuit. Paulus quoque cùm generaliter tra- 3 *L. 4. De pactis.*
didiſſet conuentiones etiam tacitas valere,adiecit,huius rei argumentum eſſe & ſti-
pulationem dotis cauſa factam. Nanque dotem ante nuptias malè peti,quaſi ſi hoc
expreſſum fuiſſet,vt nuptiis non ſecutis ipſo iure euaneſcat ſtipulatio. Rectius fortaſ-
ſis & aptius dixiſſet cum Vlpiano, nõ committi hanc ſtipulationem conditione de-
fectam,& qui antè agit, non modò malè agere,ſed etiam nihil agere,vt loquitur Scę-
uola. Sed cùm res ſatis intelligitur, verba ſubtilius captare , ne cauillari videamur, 4 *L. 1. § vlti. quando dies vſuf. lega.*
opus non eſt. Si alia exempla conditionum tacitarum, quæ contractibus inſunt, re-
quiramus, multa proferri poſſunt. Ipſe Paulus narrat, cùm inter locatorem & con- 5 *L. 54. quæro. § inter. locati.*
ductorem conueniſſet, ne intra tempora locationis conductor inuitus expelleretur:
alioqui pœnam ei certam præſtaret locator : idque ſtipulatione ſimpliciter compre-
henſum eſſet:quæſitum eſſe, cùm conductor biennij continui penſionem deinde nõ
ſoluiſſet, an ſine pœnæ metu expelli poſſit. Seſe autem reſpondiſſe, Quanuis nihil
expreſſum ſit in pœnali ſtipulatione de ſolutione penſionum tamen veriſimile eſſe,
ita conueniſſe de non expellendo colono intra tempora præfinita, ſi penſionibus pa
ruerit, & vt oportet, paruerit. Simile & illud eſt, ſi conuenerit , ne creditor pignus
diſtrahat tacitè ineſſe hanc conditionem, ſi debitor admonitus ſoluat. Itaque ſi ter ei
denuntiatum fuerit vt ſoluat,& ceſſauerit, creditorem rectè diſtrahere poſſe. Sed 6 *L. 4. De pigne. act.*
ad ſuperiorem Pauli locum reuertamur , quo quidem poſteaquam docuit conuen-
tiones etiam tacitas valere, & exempli loco promiſſionem dotis propoſuiſſet,cui cõ
ditio hæc ineſt SI NVPTIAE SEQVANTVR, adiecit: Idem Iuliano placet, ex facto e- 7 *L. 4. § vlti. De pact.*
tiam conſulto, cùm conueniſſet, vt donec vſuræ ſoluerentur, ſors non peteretur:&
ſtipulatio purè concepta fuiſſet:conditionem ineſſe ſtipulationi,atque ſi hoc expreſ-
ſum fuiſſet. Vt nobilem eum locũ rectè intelligamus,imprimis meminiſſe debemus
quod Paulus alio loco dixit,ea quæ præfationibus conueniſſe concipiuntur,etiam in 8 *L. 134. Titia. § idem reſpondit. De verb. oblig.*
ſtipulationibus repetita videri. Præfationes vocat primam illam & principalem con
uentionem,quæ cum ſuis conditionibus præſcribebatur prima tabularum parte pri-
móque loco: Stipulationes verò,quæ de more adiiciebãtur tanquã appẽdices,omni-
bus cõuentionibus atq; contractibus. Quòd ſi aliud requiramus exemplũ tacitę huius
repetitionis,qua intelligimus cõditiones pręfationibus aſcriptas,in ſtipulatione ſub-
iecta eſſe repetitas,repeti etiam ex Pandectis poteſt. Sed vt ad teſtamenta redeamus, 9 *L. vlt. § vlti. De reſcin. ven.*
& quod de cõditionibus,quæ repetitę intelligũtur,& quas propterea inter eas,quæ ta
citę inſunt,referimus,dicamus quod dicendũ ſupereſt. Iulianus ait,in repetẽdis legatis 1 *L. 63. in repetendis. De lega. 3.*
hæc verba,quæ adiici ſolẽt ITEM DARE DAMNAS ESTO,& ad cõditiones & ad dies
legatorũ eoſdem repetẽdos referri. Ergo ſi vel eidem perſonę,vel ab eodẽ,vel eadem,
res iterũ legetur,cõditio priori legato aſcripta,ineſſe intelligetur tanquã repetita,huic
ſecũdo, licet id purè videatur repetitũ. Quid ſi poſteriori legato aſcripta conditio ſit,
an eadẽ priori videbitur ineſſe? Certè Põponius,Si purè(inquit)tibi legauero,deinde 2 *L. 54. ſi purè tibi. De lega. 3.*
poſtea ſcripſero ita, HOC AMPLIVS SI NAVIS EX ASIA VENERIT, HAERES MEVS
EI FVNDVM DATO. verius eſt eo verbo AMPLIVS ſuperiora repeti. Sed itáne ſuperius
legatũ repetitur,vt etiã eadẽ illi cõditio aſcripta videatur? Equidẽ niſi ſi de voluntate
aliter appareret,nõ exiſtimarẽ. Sed cõditionem prius aſcriptã,in ſequentibus facilius
intelligi repetitã,cõſtat. Sic etiã Scęuola,Cùm libertis quis legaſſet domũ,ita vt ea de 3 *L. 107. libertis. De condit. & dem.*
nomine nõ exiret:& adieciſſet, ET EO AMPLIVS EISDEM LIBERTIS DARI VOLO
FVNDVM:quæſitúmque eſſet, an cõditio appoſita, NE DE NOMINE EXIRET ad ſe-
quẽs quoque legatũ pertineret:reſpondit,pertinere. Sed & Papinianus ſcripſit:Auia, 4 *L. 76. auia. illo tit.*
quæ nepotẽ ſub cõditione emãcipationis,pro parte hæredẽ inſtituerat,ita poſtea co-
dicillis ſcripſit: HOC AMPLIVS NEPOTI MEO, QVAM QVOD EVM HAEREDEM IN-

STITVI, LEGO PRAEDIA ILLA. Códitionem emácipationis repetitá videri placet:
quanuis auia nullá in legatis, vt in hæreditate, ſubſtitutionem feciſſet. Huc pertinet,
quod cùm ſeruus purè liber, & hæres ſcriptus ſub conditione ſit, &, ſi hæres nó exti-
terit, legatum acceperit, in legato repetitam videri códitionem, Diuum Pium reſcri-
1 *L. 18. cùm ſeruum. De condi. inſtit.* pſiſſe, Martianus ait. Et adiicitur, hac ratione reſpondiſſe Papinianum, quod iam
retuli eum reſpondiſſe. Et certè Papiniani reſponſum nominatim ſeſe tuetur hoc
Diui Pij reſcripto. Huc quoque referri poteſt, quod Calliſtratus, Cùm ſeruus ita liber
eſſe iuſſus eſſet, SI RATIONES REDDIDERIT: eiq; fundú etiam dare hæres dam-
2 *L. 71. cùm ſeruum. De condi. & demon.* natus eſſet: reſpondit, verum eſſe, quod quidam putant, eandem conditionem etiam
legato inſertam eſſe. Poſtremò & Paulus, Cùm ſeruo alieno fideicómiſſum ab vno
ex heredibus ſub conditione libertatis fuiſſet datum, idémque ſeruus eidem hæredi
3 *L. 83. Latinus. §. vlt. De lega. 2.* ſubſtitutus: reſpondit, licet purè ſubſtitutio facta ſit, tamen ſub eadem conditione
ſubſtitui videri, ſub qua fideicommiſſum meruit. Ex his ſatis intelligimus condi-
tionem vni legato aſcriptam, in altero repetitam videri, & aſcriptam inſtitutioni, le
gato ineſſe: vel fideicommiſſo adiectam, in ſubſtitutione intelligi repetitam, præ-
ſertim vbi de eadem perſona agitur. Quæ quidem omnia ad caput Conditionum ta-
citarum, quæ etſi expreſſæ non ſint, ineſſe tamen intelliguntur, reuoco. Proximum
4 *L. 94. legatú. De cód. & dem.* nunc illud eſt vt ſubiiciamus, quod in hoc tractatu dicitur, Legatum ſub conditione
relictum, ſi non conditio perſonę cohæreat, ſub eadem conditione tranſlatum videri.
Agitur de legato, quod vni adimitur, & in alium transfertur, propterea que & in tra-
ctatu de Adimendis legatis repetitum id eſt. Quo quidem etiam loco adiicitur exem-
plum conditionis, quæ quia perſonæ cohæreat, in tranſlatione non intelligitur re-
petita, nempe cùm vxori domus legata eſſet SI LIBEROS SVSTVLERIT. Si enim
hoc legatum in alium transferatur, non videri repetitam conditionem, quæ fuit in
5 *L. legatum. ſub conditione. De adi. leg.* perſona mulieris neceſſaria, rectè reſpondit Papinianus. Illud prætereundum non
eſt, quod Caius ait, ſub conditione hęrede inſtituto, ſi ſubſtituamus: niſi eádem con-
6 *L. 73. ſub códitione. De hæred. inſt.* ditionem repetamus: purè eum hæredem nos inſtituere intelligi. Ineſt ſubſtitutioni
ſemper illa conditio SI HAERES ILLE NON ERIT, & ſatis ſupérque eſt, eadem le-
gata in ſubſtitutione repetita intelligi, eaſdémque partes, quæ erant in inſtitutione
7 *L. licet Imperator. De lega. 1. L. qui liberis. §. vlt. De vulg. & pup.* expreſſæ. Quorſum ſubſtitutionem alioqui purè conceptam aliis præterea tacitis
repetionibus oneraremus, & ad illud periculum rem reuocaremus, vt nullum ha-
beat teſtator ex teſtamento hæredem? quanquam iuſta ratio ſit, cur antea reſponſum
eſſe diximus, ſi ſeruo alieno ſub conditione libertatis fideicomiſſum ſit relictum, &
idem ſubſtitutus hæredi: ſub eadé coditione ſubſtitutú intelligi, ſub qua erat ei reli-
ctum fideicommiſſum. Ná & hanc teſtatoris fuiſſe voluntatem ſatis apparet. Quid
ſi non transferatur, ſed deficiens legati conditionalis portio accreſcat alteri, cui res
eadem purè relicta etiam fuerat? Certè ſi verbis disiuncti ſint eiuſdem rei legatarij:
veluti ſi ſeparatim Titio totus fundus purè, & alteri ſub conditione legatus ſit: ſi al-
8 *L. 29. ſi ſeparatim. De condi. & dem.* ter ille ante conditionem decedat: non tenebitur eius conditione Titius. Suo enim
iure quodam totum legatum conſequitur, non ex alterius perſona: magíſque hîc eſſe
videtur ius non decreſcendi (ſi ita loqui licet) quàm accreſcendi. Idémque tribuetur
9 *L. 25. hæc ſcriptura. §. 1. De cond. & dem.* & ipſius Titij hæredi. Si verò verbis etiam coniuncti ſint, deficiens portio vt cum ſuo
onere accreſcit, ſic etiam ſuam circunferet conditionem ad eum, cui accreſcit: quod
1 *Sup. De adim. lega.* latius Iuſtinianus tractat in illa ſua nobili conſtitutione de Caducis tollendis. & nos
antea pluribus verbis rem hanc alio loco explicuimus. Nunc, vt abſoluamus hoc ca-
put de conditionibus, quæ repetitæ intelliguntur, ſubiiciamus inſigne Iaboleni re-
2 *L. 39. quę conditio. De condit.* ſponſum, quod in hoc quoque tractatu proponitur, in hæc verba.

Quæ códitio ad genus perſonarú, nó ad certas & notas perſonas perti-
neat: eá exiſtimamus totius eſſe teſtaméti, & ad omnes hæredes inſtitu-
tos pertinere. At quæ códitio ad certas perſonas accómodata fuerit: eam
referre debemus ad eú dútaxat gradum, quo hę perſonę inſtitutę fuerunt.

Si duabus regulis, quod hîc quęritur cócludamus, rationé atque probationé ex hoc
reſponſo commodè iis adiiciemus. Prior ſit hæc: Si conditio prima teſtamenti parte
proponatur ante omnes gradus, vel etiá poſtremo loco ſubiiciatur poſt omnes gradꝰ:
códitio erit totiꝰ teſtaméti, & ad genꝰ perſonarú, omnéſque perſonas & omnes gradus
per-

pertinebit,nó ſecus atq; ſi in ſingulis nominatim repetita eſſet.veluti ſi ita ſcriptú ſit:
SI NAVIS EX ASIA VENERIT, INSTITVO TITIVM ET SEIVM, HISQVE SVB-
STITVO SEMPRONIVM ET CAIVM, LEGOQVE TITIO CENTVM ET SEIO DO-
MVM, ET HIS IN REBVS SVBSTITVO SEMPRONIVM. Inerit his omnibus & in-
ſtitutionibus & ſubſtitutionibus & legatis eadem conditio. Idem & multo quidem
magis, ſi ſcriptum ſit, INSTITVO CAIVM ET SEIVM, SVBSTITVOQVE SEMPRO-
NIVM, ET LEGO TITIO & cætera, SI NAVIS EX ASIA VENERIT. Sanè &
cùm ſcriptú eſſet, LEGO VSVMFRVCTVM MVLIERI ET TITIO, SI MVLIER NON
NVPSERIT: reſponſum eſt vtriuſque legatum eſſe conditionale : quanquam mulier 1 *L. mulieri & Titio. De cond. & dem.*
nubendo non dicatur conditione defecta : quia in eius perſona conditio turpis ſit &
contra bonos mores, proptereáque ei impunè non pareat. Atque hac quidem in re
conditio bene cóuenit cú exhæredatione & onere legatorum. Sic enim & qui primo
loco exhæredatur, intelligitur exhæredatus ab omnibus qui ſubiiciútur gradibus tú
inſtitutionum, tum ſubſtitutionum. Et exhæredatio omnibus gradibus ſubiecta,ad 2 *L. 3. §. filius. De lib. & poſth.*
eos omnes referri atque pertinere intelligitur. De legatis aſcriptis idem & multo
quidem etiam magis ſentiendum eſſe dudium non eſt. Altera regula huius loci eſt, 3 *L. 1. C. de lib. Præt.*
Si conditio, ſaltem inſtitutionum, inter plures gradus pluréſve vnius gradus perſo- 4 *L. ſi plures. De leg. 3.*
nas veluti media ſcribatur atque inſeratur : non niſi ad pręcedentes refertur:ad infe-
riores verò non pertinet. Veluti, INSTITVO TITIVM SI NAVIS EX ASIA VENE-
RIT: TITIO SVBSTITVO CAIVM. Conditionem poſt inſtitutionem appoſitam,
non niſi ad eam pertinere: neque in ſubiecta ſubſtitutione repetitam videri conſtát, 5 *L. ſub cõditione hærede. De hære. inſtit.*
quanquam non idem dici de conditionibus legatorum ſuprà dictum ſit. Nam ſi
legauero tibi domum SI TITIO DECEM DEDERIS & in eodem legato ſimpliciter
ſubſtituam tibi Sempronium : conditio in hac ſubſtitutione intelligetur repetitá. 6 *L. vna. §. pro ſecundo. C. de cadu. toll.*
quia non modò continet fauorabilem alterius legati cauſam.ſed & nullum circunfert
teſtamenti ſubuertendi periculum. Facilius itaque in legatorum gradibus quàm in-
ſtitutionum,repetita conditio intelligitur.Quòd ſi conditio non inter plures gradus,
ſed plures vnius gradus perſonas ſcribatur: ſiue de hæredibus agatur,ſiue de legata-
riis, non niſi ad pręcedétes refertur. Vt ſi dictum ſit, TITIVM SI NAVIS EX ASIA
VENERIT ET SEMPRONIVM HAEREDES INSTITVO: non erit Sempronii inſti-
tutio conditionalis. Sed & cùm legatum ita eſſet, SEIO, SI MIHI HAERES NON E-
RIT, ET VXORI EIVS CENTVM LEGO: Seiúſque hæres extitiſſet. vxori nihilomi-
nus legati partem deberi Scæuola reſpondit. quo reſponſo apertè ſignificat non fu- 7 *L. vlt. §. Seio. De leg. 2.*
iſſe, quod vxori legatum erat,ſub ea conditione legatum. Exhæreditationis filiifa.
alia ratio eſt. Nam ſi ſcripta ſimpliciter inter plures gradus, veluti inter inſtitutioné
& ſubſtitutionem, pluréſve vnius gradus perſonas,veluti inter medias hæredum in-
ſtitutiones,ad omnes pertinere totúmque genus referri,cõſtat. Nam qui exhæreda- 8 *L. 3. §. filius. De lib. & poſth.*
tus eſt medio loco inter inſtitutionem hæredis & ſubſtitutionem : ab vtroque gradu
exhæredatus intelligitur.Et qui exhæredatus eſt hoc modo, INSTITVO TITIVM,
FILIVM EXHAEREDO, SEMPRONIVMQVE ALTERVM HAEREDEM INSTITVO,
exhæredatus dicetur à toto gradu inſtitutionis, & tam à parte Sempronii,quàm Ti-
tii. Nempe vitioſa eſſet alioqui exhæredatio,& gradum illum rumperet , à quo toto
facta non eſſet.proptereáque facilius protenditur, vt teſtamentum potius valeat,& ne
filiusfa. pro pręterito habeatur. Nam interea ſatis conſultum eſt exhæredato per que-
relam inofficioſi. At conditio præſertim inſtitutionum, quo latius patet, tanto ma-
ius habet periculum teſtamenti ſubuertendi.Itaque iuſta cauſa eſt,cur potius reſtrin-
gatur. Deinde cùm non ſit niſi quædam veluti appendix & acceſsio alterius princi-
palis voluntatis: ſatis ſupérque eſt,ſi ad eam partem principalem, quæ præcedit,refe-
ratur,ex qua ſola dependere videatur . Quòd ad onus legatorum attinet , quia con-
tinet fauorabilem cauſam, nullúmve periculú teſtamento inferat, facilius quoque re-
petitum intelligitur,etſi inter plures gradus, pluréſve vnius gradus perſonas aſcriba-
tur. Paulus ait: Si plures ſint gradus hæredum,& ſcriptú ſit, HAERES MEVS DATO, 9 *L. ſi plures. De leg. 3.*
ad omnes gradus hic ſermo pertinet. Itaque ſi quis velit non omnes hæredes onerare
legatorum præſtatione : ſed aliquos ex his, nominatim damnare oportet. Et quidem
legata ab hæredibus relicta, abs ſubſtitutis quoque repetita intelligi conſtát. Porrò 1 *L. licet Imperator. De leg. 1.*
conditiones quæ perſonæ cohęrent, nó poſſe in alia perſona intelligi repetitas,& abs

Iuſtiniano de caducis tollendis agente ſtatutum & ſuprà quoque dictum eſt cùm de pura tranſlatione legati conditionalis ageretur. & exemplum hoc propoſitum eſt,
1 *L. Legatum ſub conditione. De adim. lega.* LEGO VXORI SI LIBEROS SVSTVLERIT. hæc conditio perſonæ cohæret. Ad alium itaque trahi non poteſt. Sed & cùm quæritur an conditio per alium impleri poſsit,intuemur, an perſonæ cohæreat. Nam generaliter vbi perſonæ induſtria ele-
2 *L. inter artifices. De ſolu.* cta ſit,ab ea non receditur, quia magna inter artifices differentia eſſe dicatur. Deniq; interdũ conditio dicitur cohærere illius perſonæ, in cuius omnino perſona impleri debet. vt conditio SI DEDERIS CENTVM SERVO: non dicetur impleta, niſi ipſi
3 *L. qui hæredi. L. Meuius. De condit.* ſeruo datum ſit[3]. Sed tranſeamus ad aliam conditionum principalem diuiſionem. Id enim proximum nunc eſſe videtur, vt ad earum deinde vim & naturam deſcendamus, poſteaquam iam dictum eſt de conditionibus aſcriptis,& quæ aſcriptę tacitè intelliguntur. Prima ſemper quæſtio eſt,an ſit conditio. Proxima verò, quæ & qualis illa ſit. Poſtremò de eius vi & poteſtate quæritur. Quod igitur de ſecundo illo capite dicendum ſupereſt,breuiter perſequamur. Quæ dicta ſunt hactenus propriè pertinẽt ad illud primũ caput,quo quęritur an conditio ſit. Vbi conſtat eſſe conditionẽ, ſiue ea ſit expreſſa ſiue tacita. & quidem conditionem ad futurum relatam eſſe, & quæ facti ſit non iuris (hæc enim demum propriè eſt conditio,vt dictum eſt.) tum antequam de natura & poteſtate conditionum agamus, imprimis hæc proponenda eſt
4 *L. vna C. de cadu. toll.* principalis diuiſio conditionum, quòd aliæ ſint arbitrariæ & promiſcuæ, quas ipſe etiam Iuſtinianus appellat poteſtatiuas, quia eſſe dicuntur in poteſtate: aliæ verò fortuitæ, ſiue nec promiſcuæ, quas vocant caſuales. Magnum autem & multiplex inter eas diſcrimen eſt. Ac quidem ſub finem huius tractatus vbi quæritur an conditio exiſtens retrotrahatur, illuſtre diſcrimen proponemus. Nũc reliqua perſequamur. Filiusfa. qui ſub alia conditione hęres inſtitui nõ bene poteſt, poſſet ſub cõditione planè
5 *L. 4. de hær. inſtit. L. vlt. De cond. inſtit.* arbitraria inſtitui. Nã & hãc pro pura haberi debere ait Vlpianus, cùm loquitur de eo, qui omiſſa cauſa teſtamenti, in quo ſcriptus eſt hæres ſub ea conditione, quæ in ar-
6 *L. 1. §. qui ſub conditione. Si quis om. cau. teſta.* bitrio eius ſit, ab inteſtato poſsidet hæreditatem: vt edicto teneatur non ſecus atque ſi purè fuiſſet inſtitutus. Sanè tamen alioqui hæc conditio non ita ſemper habetur pro pura, vt etiam pro expleta habeatur. Quid enim? Quod ſub conditione relictum eſt, non pertinere ad nos antequam conditio exiſtat, proptereáque nec ante conditionẽ
7 *L. 45. ſi ita ſcriptũ. §. 1. De lega. 2.* repudiari poſſe, reſpõſum generaliter eſt. Nihil autẽ tũ intereſſe, qualis qualis ſit cõditio, etſi in arbitrium collata fuerit, Vlpianus adiecit, cùm doceret, hæredem inſti-
8 *L. 13. is qui hæres. De acqui. hęred.* tutum ſub conditione, nihil agere, ſi ante conditionem exiſtentem repudiauit. Sed tunc ſicuti & in hoc capite non appellamus conditionem arbitrariam, quę in arbitriũ aut meram voluntatem alicuius ſic confertur, vt nullo præterea facto ſit opus. Verba enim hæc, TITIVS SI VOLET, HAERES ESTO: conditionem propriè non facere
9 *L. verba hæc. De cond. inſt. L. 51. nonnunquam. De pos. ut.* conſtat. Et ſi in alterius arbitrium ita expreſsim conferretur, quod alicui relinquitur, inutile eſſet. Sed conditionem arbitrariam ſiue promiſcuam nunc vocamus, quæ facilè impleri poteſt, quandocunque eam explere voluerit is, cui aſcripta eſt. vt non ita nudæ voluntatis ſit, quin factum etiam aliquod requirat. Ergo hæc verba efficiunt conditionem, SI CAPITOLIVM ASCENDERIS, HAERES ESTO. Et hæc quoque admittit, TV MIHI HAERES ESTO, SI TITIVS CAPITOLIVM ASCENDERIT, vel
1 *dic. L. nonnunquam.* ſi ſub conditione ita concepta tibi aliquid legatum ſit. Quod Modeſtinus tradidit, cùm doceret nonnunquam contingere, vt quædam nominatim expreſſa officiant, quan uis omiſſa tacitè intelligi potuiſſent, nec tunc eſſent obfutura. Nihil quidem intereſſe videtur vtrum SI IN CAPILOLIVM ASCENDERIT, an, SI VOLVERIT, di-
2 *L. 1. De leg. 2.* cas, vt inquit Vlpianus. Vtrobique enim conditio eſt arbitraria. Sec hæc tamen longè magis in arbitrium collata eſt, vtpote quæ à mera voluntate pendet. Illa verò arbitraria etiam dici poteſt: ſed tamen aliud, præter voluntatem, quippiam requirit.
3 *L. 5. §. 1. Quando dies leg. ced.* Quò pertinet, quod Vlpianus ait non prius diem cedere, quàm conditio fuerit impleta, ne quidem ſi ea ſit conditio, quæ in poteſtate ſit legatarii. Multum itaque intereſt, cùm vim & naturam vtriuſque propius conferimus. Et quidem cùm Vlpia-
4 *dic. L. is qui hæres.* nus ait, hæredem ante conditionem non poſſe repudiare, qualis qualis fuerit conditio, etſi in arbitrium collata eſt: conditionem arbitrariam intelligimus, de qua etiam hîc propriè agimus, quæ non nuda voluntate expleatur, ſed etiam alicuius facti ſit: veluti, SI IN CAPITOLIVM ASCENDERIT, SI DECEM DEDERIT: Non enim

his verbis illud ſolum continetur, SI VOLVERIT ASCENDERE VEL DARE ſed
etiam, SI ASCENDERIT, SI DEDERIT. Itaque & qui ita inſtitutus hæres eſt: etſi
dixerit nolle ſe dare, nondum eſt omnino excluſus hæreditate: nondum enim con-
ſtat eum non dediſſe, cùm dare, quandiu viuet, poſsit: neque prius defecta hæc con-
ditio dici poteſt. Vt neque eam impleuiſſe dicetur, qui dixerit velle ſe dare, niſi etiã
dederit. Quid igitur? Tum demum vbi dederit, hoc eſt, conditionẽ impleuerit, rectè,
ſi velit hæreditatem iam delatam, repudiat, quam adire integrum illi erat. Sed hæc
alio magis ſuo loco diligentius adhuc excutientur. Porrò vt naturam conditionis
arbitrariæ & fortuitæ non eandem eſſe magis etiam hîc intelligamus, ſi hæc conditio
arbitraria, de qua nunc agimus, per aliquem caſum deficiat, habetur pro impleta, præ-
ſertim ſi nihil eſt quod ei imputetur, in cuius ab initio poteſtatem collata erat. Sed
& cùm quæritur, an conditio per alium impleri poſsit, magna differentia eſt. Poſtre-
mò & vbi de tempore agitur, quo implenda conditio ſit. Nam promiſcuas condi-
tiones poſt mortẽ teſtatoris impleri oportere. Fortuitas verò etiam eo viuo rectè exi-
ſtere conſtat. Et quidem illæ ab eo, qui hoc ſciens agit implendæ ſunt. Sed hæc dili-
gentius excutientur in eo capite, quo de implendis conditionibus & defectis age-
mus. Illud autem prius notandum eſt, quaſdam eſſe conditiones mixtas, quæ partim
arbitrariæ, partim fortuitæ eſſe videntur. Magis autem eæ pro fortuitis habentur. Vt
conditio hæc[1], SI NVPSERIS, non enim vnius arbitrio, ſed duorum conſenſu nu- 1 *L. hac conditio filia. De cond. & demonſt. L. ſi quis haredẽ. C. de inſt. & ſubſtit.*
ptiæ contrahuntur, neque ſemper integrum eſt aut maritum aut vxorem inuenire.
Sic & hæc conditio, SI TITIVM ADOPTAVERIS. Itaque ſi te parato adoptare,
Titius ſe nolit arrogandum dare, conditionem pro expleta haberi ait Iulianus[2]. Sed
& conditio dandi faciendíve propter difficultatem plerũque magis habetur pro for- 2 *L. 11. ſi quis in teſtamento. De cond. inſtit.*
tuita. Vlpianus[3] ait, Puto rectè generaliter definiri: vtrum in poteſtate fuerit condi- 3 *L. 4. § puto. De hared. inſtit.*
tio, an non fuerit, facti poteſtas eſt: vel, vt alii legunt, facti potius eſt. Certè hæc po-
teſtas facti eſt. Eſt igitur & huius generis quæſtio magis facti quàm iuris. Ideóque in
vniuerſum definiri vix poſsit, quænam arbitraria ſit cõditio: Nam & quæ mihi erit,
alteri non erit. Hæc enim res ex circonſtantiis pendet. Addit itaque Vlpianus: Po-
teſt hæc conditio SI ALEXANDRIAM PERVENERIT, non eſſe in arbitrio pro-
pter hiemis conditionem. Poteſt & eſſe, ſi ei, qui à primo miliario Alexandriæ agat,
ſit interpoſita. Poteſt & hæc, SI TITIO DECEM DEDERIT. Sanè & Imp. Alexã-
der, qui conſilio Vlpiani vtebatur, cùm tradidiſſet, patrem iure teſtatum nõ videri
ſi ſuum filiumfa. ſub conditione, quæ in eius poteſtate non erat, hæredem ſcripſit,
exemplum hoc adiecit[4], Cùm trans mare & longè te agentem, ſub hac conditione hæ- 4 *L. 4. C. de inſt. & ſubſt.*
redem ſcriptum eſſe dicas, ſi in patriam, quæ in prouincia Mauritaniæ erat, regreſſus
fuiſſes: manifeſtum eſt, multis caſibus non voluntariis, ſed fortuitis euenire potuiſſe,
vt eam implere non poſſes. Porrò & hanc conditionem SI DECEM DEDERIT,
modò in poteſtate eſſe, modò non eſſe, ſed eſſe in difficili ait idem Vlpianus[5]. Quid 5 *dic. § puto.*
enim ſi ei aſcribatur, qui decem non habet, aut commodè & facilè dare non poteſt?
Sed & ſi vtraque hæc conditio, SI FECERIT SI DEDERIT arbitraria ſit, intereſt
tamen: quod cùm factum cohæreat perſonæ, ab alio illa impleri nõ poſsit, ſed neque
vltimo vitæ ſpiritu. Hæc verò, SI DEDERIT, & ab alio expleri poteſt, & nouiſsimo
quoque tẽpore cùm quis moritur. Sed tempus eſt vt latius tractemus: De cõditioni-
bus implendis agetur, poſt diuiſiones conditionum explicatas. Nam quod attinet
ad conditiones impoſsibiles & turpes, quæ vel impleri nõ poſſunt vel non debent,
alio loco tractabo[6]. De conditionibus explendis caput cùm latiſsimè patet, tum verò 6 *§. impoßibiles inſtit. De inutil. ſtipulat.*
multos continet Iuris Ciuilis obſcuros & difficiles locos. Conabimur tamen quic-
quid id eſt, breuiter & perſpicuè complecti. Ac primùm quidem dicendum videtur
de iis conditionibus in non faciendo conceptis, quæ expletæ omnino dici propriè
nõ poſſunt, niſi moriente eo, cui aſcriptæ ſunt. Sed antea tamẽ pro expletis habentur
beneficio cautionis Mutianæ. Sic enim & Iulianus ſcribit[7], Eum, qui ita hæres inſtitu- 7 *L. 4. §. vlt. De cõd. inſt.*
tus eſt, SI SERVVM HÆREDITARIVM NON MANVMISERIT: cauentẽ cohæredi,
implere conditionem. quæ quidem noua & ſingularis eſt explendæ conditionis ra-
tio, valdéque expedita: tametſi eius explicatio interpreti multum obiiciat difficulta-
tis. Huius cautionis author fuit Q. Mutius Scæuola, tam illuſtris Iuriſcõſultus, quàm
integer & nobilis Proconſul Aſiæ. Qui quidem & patris ſui P. Mutij, & ſui auun-

culi P. Licinij Craſsi Mutiani prudentiam ſummam non imitatus modò eſt, ſed & longè etiã ſuperauit. vt quæ de Mutio in Pandectis paſsim occurrunt, meminerimus ad hunc noſtrum Q. Mutium referre. Certè eum inueniſſe cautionem eam de qua nunc agitur, ipſe quoque Iuſtinianus teſtis eſt in ſua Conſtitut. Nou. XXII. ad fi. Videbat, teſtamentis, inſtitutionibus hæredum, & legatis, plerunque aſcribi conditiones negatiuè conceptas SI NON FECERIS: quas exiſtere, & impletas eſſe, ante mortem eius, cui aſcribebantur, certũ eſſe non poterat. Tandiu verò teſtamenta pendere, vel legatorum præſtationem differri, durum eſſe videbatur. Vt itaque huic incommodo occurreret, cautionẽ, cuius vſum probauit pop. Rom. introduxit, vt qui cauiſset ſeſe nõ facturũ, ſtatim cõſequeretur quod relictũ erat, perinde atq; ſi iam certum fuiſset, id eum non feciſſe. Commendat vtilitatem huius cautionis Vlpianus. Sed ipſa ſeſe ſatis commendat. Et quid tandem alioqui futurum erat legato ſub tali conditione vſufructu? Inutile eſſet hoc legatum, ſi ad legatarij vſque mortem, qua extingueretur, differatur. Sed huic remediũ Mutianæ cautionis ſuccurrit, vt inquit Papinianus. At placuit quidem tam valde Romanis vſus cautionis huius Mutianæ, vt etiam ad eius exemplum quædam aliæ non diſsimiles cautiones introductæ ſint. Si ſit aliquid relictum ſub modo, exigi cautionem neq; legatum aliter prẽſtari paulo pòſt tempora Mutii reſpõdit Trebãtius, & dictum alio loco à nobis anteà eſt. Sed & cùm ita legatum eſset, HAERES MEVS TITIO FVNDVM DATO: ET SI EVM TITIVS ALIENAVERIT, EVNDEM SEIO DATO: Vlpiãnus reſpondit, oneratum eſse hæredem & puro & conditionali legato. Doli verò exceptione propoſita poſse ſibi proſpicere, vt caueat Titius ſeſe fundum non alienaturum. Nam & ſub ea conditione videtur ei legatus: cùm ſit expreſsim ſub contraria conditione ademptus.

Porrò quæ cautio Mutiana ſæpius appellatur, interdum etiam Satiſdatio vocatur. Quæ vox ſignificat fideiuſſores hîc eſse dandos. Nam ſatiſdationis ea ſignificatio eſt. Cæterum Iuſtinianus, Nouella ſua Conſtit. XXII. diligẽtius hanc rem diſtinguit, & ſignificat interdum iuratoriam cautionem hîc ſufficere, interdum hypothecariam, interdum etiam fideiuſſoriam requiri. Sed cui præſtanda hæc Mutiana cautio eſt? Iulianus generaliter reſpondit, his præſtari, quorum intereſt. Caius verò paulo apertius ait, ei caueri, ad quem Iure Ciuili deficiente conditione, hoc legatum cáve hæreditas pertinere poteſt. Si ſit hæres inſtitutus ſub conditione non faciendi, cauebit ſuo cohæredi, vel ſi cohæredem non habet, iis qui ab inteſtato venirent: niſi tale factum ſit, cui ſatis obſtet ipſa aditio hæreditãtis. Si ſit relictum legatum, cauebit legatarius hæredi. Sed ſi res eadem alteri legata ſit ſub contraria conditione, iuſta tamẽ adhuc cauſa eſt, cur hæres caueri ſibi poſtulet. Nam & fieri adhuc poteſt, vt hæredi res illa acquiratur, nempe ſi ſecundus ille legatarius moreretur antequam cõditio exiſteret: & ſemper hæredis intereſſe videtur, qui illi ſecũdo legatario dare iuſſus eſt exiſtente conditione. Sanè ſi cautio (inquit Papinianus) medio tempore defecerit, quæ ſolicitè fuerat exacta, hæres de ſuo nihil præſtabit: ſed quia nihil ei poteſt obiici, actiones tantùm ſuas cedet. Iam verò ſi quæratur, quid contineat Mutiana cautio: Labeo ait, ea commiſſa, vel fundum vel quanti ea res eſt, reſtitui. Apertius Papinianus reſpondit, & rei & fructuum omnium ſimul reſtituendorum nomine caueri. Sed diligentius totam hanc rem diſtinguit Iuſtinianus Nou. Conſtit. XXII. Porrò præcipua nunc quæſtio eſt, quando vel admittatur vel exigatur hæc cautio. Vlpiãnus ait, eius vtilitatem conſiſtere in conditionibus, quæ in non faciendo conceptæ ſunt: Papinianus, In conditionibus quæ morte legatariorum finiuntur. Iulianus in cõditionibus, quæ niſi fine vitæ, expleri non poſſunt. Iuſtinianus autem ait Mutium hanc cautionem excogitaſſe & introduxiſſe εἰς τὰς τῶν πραγμάτων κωλύσεις. Hæc priuſquam excutiamus illud imprimis reddendum eſt, prohibitionem eſſe debere nec iniquam, nec inhoneſtam, nec iure improbatam. Nam vbi remittitur conditio tanquam turpis, cautionem quoque remitti conſtat. Deinde ſi non agatur de facto eius, cui ita relinquitur, certum eſt eum non cauere. Si ſit pœnæ nomine ita relictũ, SI ID NON FECERIS HAERES, DATO TITIO CENTVM: committetur conditio & legatum præſtabitur, cùm hæres facere potuit, & non fecit, præſertim ſi interpellatus ſit. Sed & in legato libertatis hoc ſingulare eſt, vt ſi, relicta ſeruo ſit SI IN CAPITOLIVM NON ASCENDERIT, talem conditionem ita accipiamus atque ſi dictum eſſet,

1 *L. 78. hæres meus. §. quãnis. hoc tit.*
2 *L. quibus diebus. §. vlti. De cond.*
3 *L. ſi quis ita legauerit. §. ſi quis ita legauerit. De adim. lega.*
4 *L. hoc genus. & L. cũ ſub hac. hoc tit.*
5 *L. 1. Qui ſatiſd. cogũ.*
6 *L. 65 ſeruo. §. ſi teſtator. Ad Trebell.*
7 *L. is cui. De condit.*
8 *L. 7. hoc tit.*
9 *L. cum ſub hac. L. Titio fundus. hoc tit.*
1 *dic. L. Titio fundus.*
2 *L. cum ſub hac. hoc tit.*
3 *L. hæres meus. § qui poſt. hoc tit. L. cũ filius § qui Mutianam. De lega. 2.*
4 *L. 7. hoc tit.*
5 *dic. L. Titio fundus.*
6 *dic. L. ſeruo. §. ſi teſtator.*
7 *L. Titio centum. §. 2. hoc tit.*
8 *L. ſi pœnam. Quando dies leg. ced. L. ita ſtipulatus. De verb. oblig.*

SI CVM PRIMVM POTVERIT, IN CAPITOLIVM NON ASCENDERIT, vt ſi
facultate data aſcendendi in Capitolium, abſtinuerit ſeruus, ad libertatem quaſi im-
pleta conditione ſtatim perueniat: niſi ſi appareat aliud voluiſſe teſtatorem. Porrò 1 *L. Libertas. §.1. & L. vl. De manu teſtam.*
ſatis intelligi etiam poteſt conditiones eſſe debere arbitrarias ſiue promiſcuas, non
autem fortuitas, vt cautio Mutiana locum habeat Quid enim caueremus, ſi res in po-
teſtate noſtra non eſt, & vbi vel inuitis nobis poteſt aut deficere aut exiſtere? Deni-
que in iis ſolis, quas alioqui legatario, cui aſcriptæ ſunt, viuo certum eſſe non poſsit,
expletas eſſe. Itaque & cùm ita ſcriptum eſſet, LEGO MVLIERI CENTVM, SI A
MARITO SVO NON DISCESSERIT: reſpondit Papinianus Mutianam cautionẽ 2 *L. pater Seuerinam. §. ſocrus. De cond.*
non habere locum, quia morte viri conditio poſsit exiſtere, viua nempe adhuc ipſa
muliere. Cæterum pietatis cauſa ſuaſit vt non idem reſponderet cùm ita ſcriptũ eſset,
LEGO MVLIERI CENTVM SI A FILIIS SVIS NON DISCESSERIT: Imò verò
ait diſplicuiſse ſententiam eorum, qui negabant mulierẽ rectè hîc cauere, quaſi mor- 3 *L. cum tale. illo tit.*
tuis liberis legati conditio poſset exiſtere: & humaniſsimè contendit, non eſse voto
matris opponendam tam ominoſam non interponendæ cautionis interpretationẽ.
(ſic enim is locus legendus eſt.) Significat itaque Papinianus, matri, cuius pium & na
turale votum eſt, liberos ſibi etiam ſuperſtites eſse, non eſse, ſi cauere hîc velit, obii- 4 *L. ſcripto. §. vlti. Vnde lib.*
ciendam triſtem illam non interponendæ cautionis rationem, quòd filiis ipſa ſuper-
eſse poſsit, & illi antè decedere: Nam neque tam malum omen admittit piæ matris
cogitatio. Cauebit itaque hîc mater quaſi certum eſset filios ſuperſtites fore, & præ-
ſtita cautione ſtatim legatum conſequetur. Mutianam cautionem in conditioni-
bus ſtipulationum atque contractuum non temerè locum habere dictum eſt alio lo-
co. quanquam vbi ſub modo aliquid debetur ſiue ex teſtamento ſiue etiam ex con- 5 *§. ſi quis ita. Inſtit. De verb. oblig.*
tractu cautio ſemper habeat locum. Sed de hac cautione dictum etiam alio loco 6 *L. inſulã. §. vlti. Locat.*
eſt. Illud poſtremò circa Mutianam cautionem notandum eſt, quod Papinianus 7 *L. auia. §. Mutiana. De cond.*
ait eam locum non habere, ſi per aliam cõditionem actio legati differri poſsit. Fin-
ge duplicem eſſe conditionem, alteram faciendi, alterã non faciendi: Veluti, Lego
tibi centum, SI ILLVD FECERIS, ET ALIQVID ALIVD NON FECERIS: hîc
certè nihil prodeſſet cauere te non facturum, niſi etiam feceris, quod facere iuſſus
es. Nam neque alioqui impleta dici poſſet tota hæc conditio. Quod quidem & ad
proximum caput pertinere videtur. In tractatu de conditionibus explendis, cùm
& multæ & graues ſint quæſtiones, tum verò illa quæ nobiliſsima eſt, nunc imprimis
occurrit, An conditio ſcindi poſsit aut diuidi, & an aliquid proſit, pro parte eam
impleri. Quæ quidẽ quæſtio multos & illuſtres Iuris Ciuilis locos attingit, neque
minus variam quàm vtilem continet diſputationem. Ac quidem aliquot in tit. de
Conditionib. locis attingitur. Sed complures alii Pandectarum loci ſunt, qui eodẽ 8 *L. 23. qui duob. L. 43. Plautiꝰ. L. 53. §. vlt. L. 55. cui fundꝰ L. pen. hoc tit.*
pertinent, & quos hîc ſimul complecti neceſſe eſt. Iuſtinianus vnam aliquam in hoc
genere ſpeciem commemorat, de qua apud Vlpianum dubitabatur. Sed plures aliæ
occurrent dubitationes, ſi totũ hunc locũ euoluamus. Nã & huc pertinet nobilis illa 9 *L. pen. C. de cond. inſer.*
diſputatio de ſtipulatione pœnali, An in ſolidum committatur, ſi quid pro parte
non detur, aut non fiat, aut etiam contra id quod conuenit, fiat. Cogor autem præ-
fari, in hoc genere, ſubtilitatem Iuris Ciuilis aliquando viſam eſse aſperiorem, & ab
ipſo quoque Prætore nonnunquam ex æquo & bono fuiſse propterea temperatam,
atque illius veluti rigorem benignè relaxatum. Atque hoc fortaſsis exemplo Ro- 1 *L. ſi ſeruus. §. 2. Si quis caut. 2. §. contra autem. De verb. oblig.*
mani quoque Pontifices auſi ſunt aliquid in hoc genere contra Ius Ciuile remittere
atque indulgere debitoribus, & creditorum, præſertim eorum, quorum maior & æ-
quitas & moderatio & liberalitas eſſe debere videbatur, Ius ſummum infringere.
Nam Pont. Innocentius. III. Spoletano Epiſcopo reſcripſit[a], non debere eum, quia 2 *cap. ſuam. De pœnis.*
ad diem non perſoluiſſet totam pecuniam debitor, totam pœnam, quæ integra com-
miſſa erat, exigere. Et facilè equidem fateor hanc duritiem antiſtitibus Eccleſia-
rum indignam eſſe, neque inuitus patior hoc iis frænum iniici: Sed Iuris alioqui
Ciuilis perpetuam rationem ea res non infringit. Quid autem eo cautum ſit, ſi quæ-
ratur. Illud initio ſine longiori diſtinctione, in vniuerſum dici poteſt, cùm vnus
aliquis vnam aliquam rem vni alicui vel etiam pluribus dare debet, totum dare de-
bere, vt talem dandi conditionem expleat: neque prodeſse, partem dediſse: quia cõ-
ditio indiuiſa ſit, neque impleta dicatur, niſi in ſolidum expleta ſit. Eſt quidem obli-

gatio dandæ quantitatis diuidua, vt ſi pro parte ſolutum ſit, pro parte contingat liberatio. Sed ſi hoc agitur, vt conditio impleatur, nihil prodeſt partem dare. Nam & tacitè hoc actum eſſe videtur, vt tum indiuiſa ſit ſolutio. Vbi ſimplex eſt obligatio dandæ quantitatis, etſi fortaſſe partem recipere inuitus creditor non cogeretur, tamẽ ſi recipiat, eo ipſo ſoluentem liberat pro ea parte. At ſi qui ſoluit, aliud præterea captaret: talis ſolutio partis ei non prodeſſet. Vſuræ debẽtur ſub conditione, SI SORS NON SOLVATVR. Ad earum vel curſum ſiſtendum vel modum imminuẽdum, nõ

1 L. tutor. §. Lucius. De vſur.

proderit partem ſortis ſoluiſsẽ. Pignus obligatur ſub ſimili conditione. Si itaque de eo luendo agatur, inutilis eſt ſolutio partis. Idem ſi agatur de impedienda lege com-

2 L. 1. C. de luit. pign.

miſſoria: vel denique de euitanda pœna quæ promiſſa ſit, SI DECEM NON DEN-

3 L. 5. §. vlti. De ver. obli.

TVR. Nam & ſi pars data ſit, nihilominus pœna in ſolidum committetur. Sicuti & cùm ſpecies vna aliqua certa danda erat. Itaque cùm ita conueniſſet, SI FVNDVM

4 L. 85. in executione. §. pen. De verb. oblig.

ILLVM NON DEDERIS, DABIS CENTVM? reſponſum eſt, niſi totus fundus detur, pœnam in ſolidum committi: nec prodeſſe partem fundi dare, ceſſante vna. Eſt quidem obligatio dandæ ſpeciei non minus diuidua, quàm obligatio dandæ quan-

5 L. 9. ſi ſtipulatus. §. 1. De ſolut.

titatis. Sed conditionis ratio, tanquam tacita voluntas, reddit ſolutionem indiuiſam. Obligatio generis, veluti dandi hominis, eſt quidem natura diuidua. Sed etſi conditio nulla inſit, tamẽ ſolutio erit indiuiſa. Hoc enim tacitè actum eſſe alia ratio ſuadet,

6 L. De verb. oblig. & dic. L. ſi ſtipulatus. §. 1.

nempe ne partes in diuerſis ſpeciebus ſoluantur. Idémque & ſi ſit ſtipulatio diſiunctiua duarum ſpecierum. Quod alio loco pluribus verbis rectius explicabitur. Illud nunc teneamus, conditionem non ſcindi, neque pro parte rectè impleri, ne quidem ſi de pœna euitanda agatur. Quod quidem multo etiam magis dicendum eſt, ſi de le-

7 L. 55. cui fundus. De cond. & dem.

gato conſequendo agatur. Iabolenus, Cui (inquit) fundus legatus eſt, SI DECEM DEDERIT, partem fundi conſequi non poteſt, niſi totam pecuniam numerauerit. Neque verò ius hoc tam ſtrictum eſt támque perpetuum, quin aliquando ex cauſa

8 L. 43. Plautius. De cõd. & dem.

aliud ſtatuatur. Sed illud quoque ius ſingulare in ſuo genere perpetuum eſt. Paulus ait, ſcindi ius dandi, ſi is cui legatum eſt, non poteſt totum ſibi relictum capere. Nam verius eſſe partem eum præſtare debere: partem illos, qui auferunt ab eo, quod plus

9 L. 20. ei qui. De donat. cau. mor.

relictum eſt, quàm à lege conceditur. Idque alio rurſus loco repetitum his verbis eſt: Ei, qui nõ amplius parte poterat capere, legatus eſt fundus, SI DECEM DEDISSET HAEREDI. non totam ſummam dare is debet, vt partem fundi habeat, ſed partem duntaxat pro rata, qua legatum conſequitur. Nempe, conditionis onus metiri oportet ex emolumento, cui adiicitur. Neque enim teſtator hæc diſiungi voluit. Quinimo quod conditionis implendæ cauſa hic dabitur, augebit petitionem partis, quam legatarius capere poteſt. Nam præter id quod legẽ capere poteſt, capiet quantum dedit. hoc enim ex teſtamento capere vel acquirere non videbitur, cùm tantundem dederit eius cauſa. proptereáque non imputabitur in partem, quam lege capere poteſt. Quod

1 L. 61. ſed ſi hoc. §. 1. De condit. & dem.

quidem eleganter refert Terentius Iuriſcõſ. à Iuliano traditum eſſe. Sed & cùm pars rei legatæ vſucapta eſſet, dubitare ſe dixit Paulus, an in ſolidum conditioni paren-

2 L. 44. qui haredi. §. ſi pars. hoc tit.

dum ſit. Sed poſſe dici ex ſententia teſtatoris, non niſi pro parte parendum. Æquũ enim eſt, quanto minus conſequitur legatarius, tanto etiam minus præſtare: vt imminuto emolumento legati, imminuatur & eius conditionis onus. Sicuti cùm hæres rogatus tibi reſtituere, SI TITIO CENTVM DEDERIS, beneficio legis Falcidiæ vta-

3 dic. L. Plautius. §. vlti.

tur, vt in reſtituendo aliquid tibi detrahat: reſponſum eſt, non eſſe iniquum, quanto minus is tibi præſtat, tanto te minus Titio præſtare. Omitto quod libertatis fauore

4 L. 4. §. itẽ ſi. De ſtatulib.

Paulus ait receptum eſſe, vt ſi ſeruus decem dare hæredi iuſſus fuerit, & liber eſſe, hæres etiam per partes accipere cogatur. Illud verò prætermittendum non eſt, Si per legatarium non ſtet, ſed per alium quo minus totum det, & conditionem totam expleat, vt quia alter ex his, quibus dandum erat, deceſsit antequam in mora legatarius

5 L. pen. De cõd. & dem.

eſſet: benigna interpretatione reſponſum eſse, partem dimidiã alteri ſuperſtiti dantem legatarium poſse partem rei legatæ conſequi. Quid igitur alioqui, an quod duobus dandum eſt, tam eſt omnino dandum, vt conditio expleatur, quàm ſi vni dan-

6 L. 23. qui duob⁹. hoc tit.

dum eſset? Certè Iuliani apertum reſponſum eſt. Qui duobus hæredibus decem dare iuſsus eſt, & fundum ſibi habere: verius eſt, vt conditionem ſcindere non poſsit, ne etiam legatum ſcindatur. Igitur quãuis alteri quinque dederit, nullam partem fundi vindicabit, niſi alteri quoque adeunti hæreditatem reliqua quinque numerarit: aut illo

illo omittente hæreditatem,ei,qui ſolus adierit hæreditatem,tota decem dederit. Singulis quidem in hac ſpecie hæredibus non niſi partem,hoc eſt,quinque dare legatarius iuſſus eſt,& cùm vni quinque ſoluit,totum quod illi dare debet,ſoluit. Sed tamẽ niſi ſi vtrique dederit, nihil hic egiſſe videtur. Adeo indiuiſa eſt conditio, quæ vni alicui aſcripta eſt. Sed & licet diuidatur quæ duobus aſcripta eſt, tamen inter vnius, cui primùm aſcripta erat,hęredes,ſi fortè ad eos tranſeat cõditio,vt aliquando trãſit, indiuiſa manet. Iabolenus poſteaquã tradidiſſet,eum,cui fundus legatus eſt, SI DECEM DEDERIT,nihil conſequi,niſi totã pecuniam numerauerit: quanuis diſsimilem eſſe cauſam fateatur,cùm duobus eadem res ſub tali cõditione legata eſt:adiecit, In eo,quod vni ſub conditione legatum eſt, ſcindi ex accidente conditionem non debere,& omnem numerum eorum, qui in locum eius ſubſtituuntur,pro ſingulari perſona habendum eſſe. Sed & Pomponius, Si(inquit)ſortem promiſeris,&,ſi ea ſoluta non eſſet,pœnam:etiãſi vnus ex hæredibus tuis portionẽ ſuam ex ſorte ſoluerit: nihilominus pœna cõmittetur,donec portio cohæredis ſoluatur. Denique Paulus, Quanũis inquit obligatio quãtitatis diuidatur inter hæredes per legẽ XII. Tab. ſi tamẽ à teſtatore ſub pœna promiſſa ſit, nihilum prodeſt ad pœnam euitandam ſoluere ſuam partem. Et notæ ſunt illæ ab eodem Paulo traditæ regulæ, Ex perſona hæredum conditionem obligationis non immutari. Item, Poſſe dici, ex perſona hæredum promiſſoris non poſſe deſcendentem à defuncto obligationem,diuerſam conditionem cuiuſque facere. Ergo ex perſona hæredum non modò natura aut principalis qualitas obligationis non immutatur,ſed nec ipſa ratio implendæ conditionis, quæ indiuiſa manet in hæredibus,vt in eo,cui primùm vni aſcripta erat,ſiue agatur de re aliqua conſequenda, ſiue etiam de pœna euitanda. Nam & hanc in ſolidũ cõmitti conſtat,ſi vel vnus hæres pro ſua portione conditionem non impleuerit. Quid igitur dicemus,quod idẽ Paulus refert,Catonẽ dixiſſe,vbi factum diuiduũ eſt,veluti, RATVM HABERE,vnum promiſsoris hæredem,non parentẽ conditioni ſtipulationis,hoc eſt,contra quàm promiſsũ ſit,aliquid facientẽ,proportione ſua ſolùm pœnã cõmittere? Certè ſi promiſſor ipſe vel pro parte tantùm,cõtrà feciſset, tamẽ in ſolidũ pœnã cõmitteret,quia verũ ſit cõditioni nõ paruiſſe. Ergo idẽ dici debet etſi vnus ex eius hæredibus cõtrà fecerit pro ſua parte: vt propterea cõditio pœnalis ſtipulationis cõmiſsa intelligatur, & pœna in ſolidũ cõmittatur. Vulgò cũ Catonis ſententiã defendere volũt,aiũt eum loqui de facto. Leges autem,quæ vno hærede ceſsante docẽt pœnã in ſolidũ cõmitti,loqui de datione. Et diſcriminis rationẽ eſse, quòd hæres pro parte quoque ſui cohæredis dare poſsit at nõ itẽ facere. Itaq; illic poſse vni imputari niſi ſi totũ det. hîc verò non itẽ. Sed inane & vanũ eſse hoc,quod cõminiſcuntur,diſcrimẽ,ipſe Pomponius diſertè oſtendit, qui nõ minus de facto quàm de datione loquitur: & poſteaquã docuit pœnã inſolidũ cõmitti,ſi vel vnus hæres ſuam partẽ ex ſorte non ſoluerit,adiicit,idem eſse dicẽdum de pœna compromiſso adiecta, ſi hæres vnus paruerit ſententiæ,alter nõ paruerit. Deinde quis nõ videt & multa eſse,quę alius pro alio facere facilè poſsit, & item multa, quæ pro alio alius dare non poſsit? Quid enim ſi agatur de certa ſpecie danda? Nos ad defendendũ Catonẽ,illud probabili⁹ dici poſse arbitramur,cũ loqui de ſtipulatione plurib⁹ perſonis, inter quas diuiſa intelligatur,aſcripta,nẽpe de illa, SPONDES TE HAEREDEMQVE TVVM RATVM HABITVRVM, ET SI CONTRA FIAT, CENTVM NOMINE POENAE? Vt hîc locũ habeat,quod nunc dicendum eſt,enumeratione plurium perſonarum conditionem iis aſcriptam ſcindi atque diuidi, vt à ſingulis pro ſua parte rectè impleatur. Iabolenus ait: duobus eadem res, SI HAEREDI CENTVM DEDISSENT, legata eſt. Si alter ex his quinquaginta dederit, partem legati conſequetur. Id paulo pòſt idem Iabolenus latius explicat, cùm enim doceret conditionem vni aſcriptam, ne in eius quidem hæredibus ſcindi, adiecit diſsimilem eſse cauſam, cùm duobus eadem res ſub conditione legata eſt. In hac enim quæſtione ſtatim à teſtamento, quo pluribus conditio appoſita eſt, diuiſam quoque in ſingulas perſonas videri poſse: & ideo ſingulos pro ſua parte & conditioni parere, & legatum capere poſse. Nam quanuis ſumma vniuerſæ conditionis ſit aſcripta, enumeratione tamen perſonarum poſse videri eſse diuiſam. Sed & cùm fundus legatus ita quibuſdam eſset, ſi pecuniam certam in funus impẽſáſque corporis in aliam regionem perferendi dediſsent:

1 *dic. L. cui fundus. De cond.*
2 *dic. L. 5. §. vlt. De verb. oblig.*
3 *L. hæredes. §. idẽ. Fami. erciſc.*
4 *L. 2. §. ex his. De verb. obl. L. 2. §. incertam. De Præt. ſtipul.*
5 *L. 4. §. Cato. De ver. obl.*
6 *L. 5. §. vlti. De ver. obli.*
7 *L. 52. §. ſi quis ſeruum. §. vlti. De cond. & dem.*
8 *L. 55. cui fundus. D. hoc tit.*

& quæreretur, num niſi vterque dederit, neutri ſit legatum, nec poſsit niſi per vtrunque conditio expleri? reſpondit Pomponius: Nos humanius hoc interpretari ſolemus vt cùm duobus fundus legatus ſit, ſi decem dediſſent: & alteri dando partem, legatũ quoque debeatur[1]. Atque hæc quidẽ rectè dici dubium non eſt non ſolùm cùm agitur de legato cõſequendo, ſed multo etiam magis ſi de pœna euitanda. Sed & cõditionem promiſſori eiúſque hæredibus nominatim aſcriptam perinde accipi atque ſi pluribus principalibus promiſſoribus aſcripta eſſet, vt vtrobique inter eos diuiſa intelligatur. veluti in illa ſtipulatione, TE HAEREDEMQVE TVVM RATVM HABITVRVM, ET, SI CONTRA FIAT, CENTVM DARI. Cùm hæredem hîc dicimus, perinde eſt acſi ſingulos hæredes diceremus[2]. Ac Cato quidem cùm tradit, vno hærede contrà faciente, non niſi pro eius parte pœnam cõmitti. Satis enim eſſe alios pro ſua parte conditionem impleuiſſe, hoc eſt, ratum habuiſſe, vt pro eorum parte non cõmittatur pœna: non exprimit plenam & integram illam ſtipulationis formulam, quæ hæredum nominatim meminerit: ſed compendio quodã ſermonis tantùm proponit imperſonalem ſtipulationem, RATVM HABERI. Verùm nihil id obeſſe, quin intelligatur explicata illa ſtipulatio ita, vt dixi, concepta, ſatis intelligunt qui in ſermone Iuriſconſultorum verſati ſunt, & eo ipſo loco Paulus, & iterum alio non obſcurè id exprimit[3]. Quid igitur? Si hæredum nulla mentio facta eſſet: inter eos non diuideretur conditio, vt antea dictũ eſt: quia nihilominus omnis numerus eorũ qui in locum vnius ſubſtituuntur, pro ſingulari perſona habendus eſt, vt inquit Iabolenus[4]. Sed ſi nominatim & veluti etiã principaliter facta eorum mentio ſit: diuidetur inter eos conditio eiúſve implendæ ratio, ſicuti inter plures legatarios, quibus aſcripta eſt, ſcinditur. Vnde cùm conueniſſet, Te hæredémque tuum annuos centum aureos certo die ſoluturum, & niſi ita factum ſolutúmve eſſet, tunc eo amplius, pœnæ nomine, centum dari: reſponſum à prudentiſsimis in Senatu Pariſienſi cauſidicis eſſe memini, conditionem ſcindi: vt ſi vnus hæres pro ſua parte ſoluerit ſuo die: pro eius parte pœna non committatur: ſed tantùm pro alterius, qui non ſoluerit. Neque ſanè dubitarem eius ſententiæ patronum ciere Catonem. Porrò ne quis diſcrimen illud valde eſſe inſolens exiſtimet, cùm Iabolenus ait, conditionem duobus quidem aſcriptam inter eos ſcindi, non etiam inter duos hæredes vnius, cui tantùm aſcripta fuerat. adiiciam & aliud non omnino diſsimile. Damnauerat teſtator hæredem ſuum, Titio & Mæuio agrum quendam vendere certo precio. Cùm Titius emere nollet, Mæuius autem vellet: reſpondit Scæuola, Mæuium poſſe dimidiam agri partem emere, & cautionem euictionis pro ea portione præſtari[5]. Atqui cùm is, qui fundum ea lege emerat, vt ſoluta pecunia traderetur ei poſſeſſio, duobus hæredibus relictis deceſsiſset: non dubitauit Iabolenus Labeonem ſecutus reſpondere non poſſe vnum, ſi partem ſoluat, ex empto agere[6]: quoniam ita contractum æs alienum diuidi non poſſit. Hic ergo ſolutio, quæ in emptore fuit, in eius quoque hæredibus indiuiſa manet, neque eius conditio immutatur. At ſi duobus aſcripta fuiſset, facilè diuidi inter eos poſſet. Sed neque illud hoc loco prætermittendum eſt, ſi duorum ſeruo legatum ſit ſub conditione dandi, quoſdam olim exiſtimaſſe, non poſſe per partes conditioni pareri, ſed ſemel dandam pecuniam. Sed Paulum contrà putaſſe[7]: Ex cuius ſententia perinde res accipietur, acſi non vni ſeruo, ſed pluribus eius dominis conditio eſſet aſcripta. Nam & ſeruus communis vicem duorum ſuorum dominorum ſuſtinere dicitur[8]. Itaque cõditio illi aſcripta diuidetur, perinde atque ſi eius dominis pluribus eſſet aſcripta. Sanè ſi indiuiduum aliquod factum ſit in conditione pluribus aſcripta, conſtat tunc eã non ſcindi inter eos. Vt cùm res quæ danda eſt, diuidua eſt, tamen ſi conditio indiuiſa ſit, vt quia vni aſcripta eſt, fruſtra quod ad eam attinet, pro parte datur. Sic ediuerſo licet diuiſa poſsit eſſe ratio conditionis, vt quia pluribus ſit aſcripta: ſi tamen, quod in ea verſatur, indiuiduum eſt, illa quoque pro indiuiſa habebitur. Sed quæritur, an ſaltem ab vno eorum, quibus aſcripta eſt, rectè in ſolidum impleatur? Certè ſi agatur de euitanda pœna ſtipulationi faciendi appoſita: facilè admittimus eam non committi, ſi vnus in ſolidum fecerit, & eius etiam facto alios liberari. Veluti ſi à pluribus ſtipulatus ſim domum ædificari, & niſi ædificaretur, centum dari: vt pœna euitetur, vnum in ſolidum feciſſe ſatis erit. Nam neque ſtipulatoris intereſt, neque aliorum ceſſatio

illi

1 *L. pen. §. 1. D. hoc tit.*

2 *L. 158. in vſu. De verb. ſignif.*

3 *dic. L. 4. & L. 44. inter. §. ſi quis ſtipulatus. Fami. erciſc.*

4 *dic. L. cui fund°, ad fi.*

5 *L. 41. vxorem. §. agri. De leg. 3.*

6 *L. fiſtulas. §. qui fundũ. De contr. empt.*

7 *L. 43. qui heredi. §. qui duorũ. De cõd. & de.*

8 *L. 14. cõmunis. De ſtipu. ſer.*

illi nocet,neque æquum eſt rem cum ſimul & pœnam conſequi. Sed ſi ageretur de a-
liquo emolumento,conditione quæ pluribus aſcripta ſit, impleta, conſequendo: dif
ficilius admittimus,vnius facto, aliis ceſſantibus illud acquiri,cùm vix admittamus,
illi qui in ſolidum fecit, quaſi cõditione rectè expleta,totum hoc tribui. Tales con-
ditiones, SI MONVMENTVM FECERINT, pluribus propoſitas non poſſe niſi in
omnibus ſimul perſonis exiſtere,ait Pomponius.Sed hîc tamen præcipuam eſſe vo- 1 *L. pen. De cõd. & dem.*
luntatis quæſtionem,ex eiúſque coniectura rem hanc totam pendere, eleganter Vl-
pianus oſtendit. Sanè Iuſtinianus cùm dixiſſet,apud Vlpianum olim dubitatũ fuiſſe, 2 *L.13. ſi ita fuerit. De mann. teſta.*
ſi plures perſonæ vnam conditionem implere fuerint iuſſę,vtrúmve omnes ſimul eã-
dem facere debeant,an ſinguli quaſi ſoli implere eam compellantur: Vt illud defi-
niat, teſtatur ſibi videri, vt qui ſuam partem relicti emolumenti conſequi volunt, 3 *L. pen. C. de cõd. inſert.*
conditionem totam eos implere debere. Dixi quàm breuiſsimè potui, de conditione
pluribus aſcripta, vt ſi rei alioqui diuiduæ ſit,inter eos ſcindi & diuidi, vt pro parte
impleatur, poſsit. Nunc illud addendum eſt, ſi conditio plurium rerum ſit, ſcindi
quoque poſſe. Sic enim duobus modis fit,vt licet vna eſſe videatur ſoláque condi-
tio, quia vel vna ſit res, vel vna oratio: tamen perinde iudicemus ac ſi plures con-
ditiones ſint. vt cùm plures perſonæ expreſſæ ſunt, quæ diuiduum aliquid facere
vel dare iuſſæ ſunt, licet eadem res ſit: vel cùm plures res ſummæve expreſſæ ſunt,
licet vna ſit oratio. Supereſt igitur vt hoc poſterius nunc adiiciamus atque breuiter
explicemus. Ac imprimis quidem nunc illa mihi occurrit nobilis quæſtio, quam
Paulus tractat: Ego ſi poſſum familiarius explicabo hypotheſim. Accepi abs te cen- 4 *L. Seia. De vſur.*
tum mutuò, promiſique vſuras ſemiſſes: & niſi eas (quæ erant menſtruæ) ſua die
ſoluero, centeſimas. Primo menſe non ſolui ſemiſſes. debebuntur igitur centiſimę
pro eo menſe. Sed quid ſi aliis menſibus ſemiſſes ſoluere paratus ſim? An nihilo-
minus propter centeſimarũ ſtipulationem ſemel cõmiſſam prima penſione primóve
mẽſe,ſemper deinde centeſimæ exoluendæ ſint? Paulus reſpondit, plures cõditiones
continere eã ſtipulationẽ,quæ de grauioribus vſuris præſtandis ſubiecta eſſet: id eſt,
vt per ſingulas penſiones cõditio expectaretur non illatarum ſui temporibus leuiorũ
vſurarũ:& ideo poſſe euitari pœnam ſequentiũ penſionũ. Hic itaque plures eſſe cre-
dũtur & ſtipulationes centeſimarũ & cõditiones propter plures ſummas, pẽſionéſve
ſuis tẽporibus exoluẽdas. Diuidũtur itaque & ſeparãtur. Sed & cũ quis ſtipulat' eſſet
annua, bima,trima die hoc argentũ quaque die dari? etſi apud veteres variatũ ſit, tamẽ
Paulus verius eſſe affirmat,hic tres quoque eſſe triũ ſummarum ſtipulationes. Quo 5 *L. 140. pluribus. §.1. De verb. obl.*
etiam loco docet,pluribus rebus propoſitis cũ ſtipulatio ita ſubiecta eſt, EA OMNIA,
QVAE SVPRA SCRIPTA SVNT, DARI? propius eſſe,vt tot ſtipulationes ſint, quot
ſunt res. Multa iã dicta ſunt an in ſolidũ cõmittatur & quãdo ita cõmittatur ſtipulatio
pœnalis, ſi eius cõditio,ſiue in dãdo ſiue in faciẽdo ſiue etiã in nõ faciendo concepta
pro parte exiſtat. Sed quædã præterea adiiciẽda ſunt. Et quidẽ cùm omnibus facti ſti-
pulationibus intelligatur ineſſe, tacita eſt conditio atque etiã ſtipulatio, SI NON FI-
AT, VEL SI CONTRA FIAT QVAM CONVENIT PRAESTARI ID QVOD IN-
TEREST? ſæpe quæri ſolet,an ea committatur non ſecus quàm ſi fuiſſet pœnalis ſti-
pulatio:& an aliquid inter hanc & illam ſit diſcriminis? Certè cùm ſtipulatus eſſem,
PER TE NON FIERI NEQVE PER HAEREDEM TVVM QVO MINVS MIHI IRE
AGERE LICEAT:& ab vno ex tuis hæredibus prohibitus eſſem, reſponſum eſt tali 6 *L.2. §. item ſi in facto. L. hæredes. §. in illa. Fami. ercis.*
vnius facto, quod indiuiduum eſt, in ſolidum committi ſtipulationem: neque
diſtinguitur, vtrum de pœna expreſsim appoſita quæratur, an verò de eo quod ſti-
pulatoris prohibiti interſit: ſed illud tantùm inculcatur, vnius facto commiſſa ſti- 7 *L. inter. §. quod ex facto Fami. erſc. L. 4 §. Cato. L. in executione. §. quod ſi. De verb. oblig.*
pulatione, alios etiam cohæredes, ſtipulatori teneri, quia conditio ſtipulationis hæ-
reditariæ extiterit:& licet ab vno tantùm prohibitus ſit ſtipulator,non tamen in par-
tem prohibitũ eſſe.ſed quia factum indiuiduũ ſit, ab omnibus quodãmodo factũ vi-
deri:& omnes commiſiſſe videri,quod niſi in ſolidum peccari non potuerit,&c. Quæ
quidem ratio non tam pertinet ad naturã conditionis,quæ indiuiſa eſt, q̃ ipſius facti,
quod erat indiuiſum. Ergo tũ ſiue fuerit pœnalis aliqua ſtipulatio expreſsim adiecta,
ſiue nõ ſit,ſed agatur ad id quod intereſt,in ſolidũ ſemper agitur. Nõ enim ſtipulator
minus prohibitus eſt, qui ab vno ꝓhibitus eſt,quàm ſi ab omnibus. Cæterũ cõtrario
caſu, cũ ſcilicet eius,qui ſtipulatus erat ſibi hærediq; ſuo ire agere licere,vnus tantùm

1 *dic. L. 2. §. cōtra autem.* hæres prohibitus eſt: hanc diſtinctionem adhibet Paulus[1], vt ſi pœna nulla oppoſita
ſit, tunc pro parte eius tantùm, qui prohibitus eſt, committatur ſtipulatio. Nam eius
ſolius intereſt: neque aliis iniuria facta eſt. Sed ſi pœna ſtipulationi adiecta ſit, in ſo-
2 *L. 3. De verb. oblig.* lidum ſummo iure cómitti ſtipulationem. Cuius quidem differentiæ Vlpianus[2] ait
hanc eſſe rationem, quòd vbi vnus ex hæredibus prohibetur, non poteſt cohæres
ex ſtipulatu agere, cuius nihil intereſt: niſi pœna ſubiecta ſit. Nam pœnam ſubie-
ctam efficere, vt omnibus committatur, quia hîc non quærimus, cuius interſit.
Sed differentiæ, de qua nunc agimus, rationem magis illuſtraſſet Vlpianus, ſi quod
huius loci eſt, adiecíſſet, Stipulationem pœnalem, cuius conditio exiſtit, non poſſe
non in ſolidum committi. Extitiſſe autem conditionem videri, ſi vel in vno eorum,
quæ fieri vel non fieri oportuit, peccatum ſit, vt ſuprà dictum eſt. Cæterum in caſu
propoſito agnoſcit Paulus nimis ſtrictum eſſe hunc ſummi iuris rigorem. Itaque
adiicit, eos, qui non ſunt prohibiti ſummoueri poſſe doli mali exceptione. Nam
& cùm ſtipulatio pœnæ ſubiecta intelligatur loco eius quod intereſt, & ne id aliter
3 *L. vlt. De Præt. ſtip.* probari ſit neceſſe[3]. Prætor ex æquo & bono iudicat, non niſi eum, cuius videtur in-
tereſſe, hoc eſt, qui prohibitus eſt pœnā petere & conſequi debere, & quidem tantùm
pro qua parte hæres eſt. Pœna enim commiſſa, quæ pecuniaria eſt, diuiſa eſt. Dixi de
ſtipulationibus facti indiuidui. Quid ſi ſit factum diuiduum? Tunc certè maius diſ-
crimen apparet, vtrū adiecta fuerit pœnalis ſtipulatio, an de eo quod intereſt, agatur.
4 *L. ſi procurator. Rem rat. hab.* Promiſit ſimpliciter aliquis ratū habere: locū habebit quod Pōponius[4] ait, pro parte
ratū haberi poſſe, & pro parte ratū non haberi: vt ſcilicet pro ea tantū parte pro qua
ratū nō habebitur, cōmittatur ſtipulatio ad id quod intereſt. Sed ſi expreſsim adiecta
5 *L. 4. §. ſed videamus. De verb. oblig.* ſit pœnalis ſtipulatio, verū erit, quod Paulus[5] ait, eū, qui ratū habere ꝓmiſit, pro parte
ratū habere non poſſe: ſic (inquā) non poſſe, vt pro ea ſolùm parte pœnam cōmittat.
Hanc enim in ſolidū cōmitti credimus, quia tota cōditio, quę indiuiſa erat, extiterit
vel eo ſolo nomine, quod pro parte ratū nō habuit. Ne tamen ſtipulator & rē & pœ-
nā ſimul conſequi videatur, quod neq; bona fides, neq; iuris ratio patitur, neque cō-
trahētibus placuit: liberū erit promiſſori, qui quia pro parte ratū nō habuerat, pœnā
ſolidā ſoluit, pro altera parte impunè ratū nō habere. aut ſi ꝓ ea ratū iā prius habuerat,
ſtipulator imputare debet & deducere, quod inde eius cōſecutus emolumētī eſt. Dictū
eſt de cōditionibus dādi faciēdi, vel etiā non faciendi quæ pro parte exiſtūt aut cō-
mittātur aſcriptę vni alicui pluribúſve. Sed quid ſi cōditiones ſint quę neq; in dādo,
neq; in faciēdo cōſiſtant, neque alicui ita aſcribātur? Certè hæ facilius ſcindātur, vt nō
inutiliter pro parte impleātur neque cōmittantur niſi pro qua parte exiſtūt. Et qui-
dem dubiū non eſt ſcindi pro numero pluriū perſonarū rerúve, vna licet oratione
cōprehenſarū. Cùm duo ſerui ita eſſent hæredes inſtituti: PRIMVS ET SECVNDVS,
SI MEI ERVNT, CVM MORIAR, LIBERI ET HAEREDES SVNTO: & alter ex his ſit
6 *L. 2. §. vlti. De cōd. inſt.* alienatus: Celſus[6] reſpondit illud ſic accipiendū eſſe, atque ſi ſingulos ſeparatim ſub
eadē conditione hæredes inſtituiſſet. Idē & ſi ſub tali conditione libertatē & fundū
7 *L. 29. qui concubinā. §. vlt. De lega. 3.* iis legaſſet. ex ſentētia Tuberonis aduerſus Labeonē[7]. Sed & cùm quis ita ſcripſiſſet:
STICHVM ET PAMPHILVM TITIO DO LEGO, SI MEI ERVNT CVM MORIAR:
& vnū ex his alienauiſſet, quæreretúrq;, an vel alter poſsit à legatario vindicari: Pau-
8 *L. 34. falſa. §. vlt. De cond. & dem.* lus[8] reſpondit placere, poſſe vindicari. Nam hunc ſermonem, licet pluralis ſit, pro eo
oportere accipi, atque ſi ſeparatim dixiſſet, STICHVM, SI MEVS ERIT, CVM MO-
RIAR: PAMPHILVM, SI MEVS ERIT, CVM MORIAR. Sed quid ſi vnus aliquis
ſeruus ſub tali conditione vel hæres inſtitutus ſit, vel alteri legatus: & tempore mor-
tis, pro parte tantùm fuerit teſtatoris, an conditio defeciſſe videatur, an verò extitiſſe?
9 *L. 2. De cond. inſtit.* Vlpianus[9] reſpondit, cùm ſub tali conditione inſtitutus ſeruus fuiſſet, & quæreretur,
quatenus in ea conditione accipiatur hoc verbum, MEVS, reſpondit: Si in eo ſeruo
vſumfructū alienaſſet deinde teſtator, nihilominus ipſius eſſe. Si verò partem in eo
alienauerit: verius adhuc eſſe nō defeciſſe cōditionē, niſi euidentiſsimis probationibus
apparuerit teſtatorem voluiſſe verba inſerere pro hac conditione, SI TOTVS SER-
VVS IN DOMINIO EIVS REMANSISSET: tūc enim parte alienata conditionē de-
ficere. Sed & cū quis ita legaſſet, STICHVM QVI MEVS ERIT, VEL SI MEVS ERIT,
CVM MORIAR, conditionem talē accipi debere, QVATENVS MEVS ERIT, reſpō-
1 *L. Stichū. De lega. 1.* dit Iulianus[1], vt ſi partem teſtator alienauerit, pro altera ſaltem parte debeatur, quę
teſtatoris

teſtatoris fuit cùm moreretur. Ac Labeo quidē olim putauerat cū res legata ita eſſet,
QVAE MEA ERIT CVM MORIAR, totam deberi, & ſi cōmunis fuerit. Sed verior
viſa eſt Trebatii ſententia, non niſi partem deberi reſpondentis. Verbum SVVM, aut 1
MEVM, ambiguum eſſe dicitur, vtrum de toto, an de parte ſignificet. Sed in legatis & 2
conditionibus benignè accipitur, vt etiam partem ſignificet, cùm quis de re ſua diſ-
ponit. Nunc facere non poſſum, quin priuſquam hunc locum de diuiſione condi-
tionum miſſum faciam, adiiciam aliquid de cōditionibus ſtipulationum pœnalium,
quæ neque in dando neque in faciendo conſiſtunt, neque alteri contrahentium pro-
priè aſcriptæ ſunt, ſed aliunde pendent, an pro parte committantur, ſi pro parte exi-
ſtant. Quod optimè quæritur in ſtipulatione duplæ ſub illa conditione concepta,
SI RES EVINCATVR: cum qua obiter etiam conferam actionem ex empto ad id
quod intereſt: vt iterum videamus, an multùm referat, vtrum pœna expreſſi appo-
ſita ſit, an tacitè veniat id quod intereſt. Stipulatio duplæ committitur non modò
cùm res tota iudicio euicta eſt, ſed & cùm eius pars. nam & tum eius conditio non
inutiliter pro parte exiſtere intelligitur. pars tamē euicta eſſe debet, quæ verè & pro-
priè pars rei emptæ dici poſſit, non autem ſit ſimplex acceſſio. quanuis non minus
huius quàm illius cauſa poſſit agi ex empto ad id quod intereſt. Quod quidem diſ-
crimen eā rationē habere videtur, quòd actio ex empto, quę bonæ fidei eſt, latius libe-
raliúſque accipiatur, & fauorabilior ſit, cùm non tam ad pœnā, quàm ad id quod verè
intereſt, cōpetat. Itaq; in ea nō tā ſtrictè & ſubtiliter quid euictū ſit, quàm ipſius eui-
ctionis effectum ipſum ſimpliciter intuemur. At ſtipulatio duplę conſtringitur, vt ad
ea tantùm, de quibus nominatim cōcepta eſt, referatur. neque committatur, neq; vllo
modo eius conditio exiſtere intelligatur, niſi ſi iudicio ſit euictum, quod emptū erat,
nempe aut res ipſa empta, aut eius ipſius pars quædam (vt ita loquar) principalis, ſiue
diuiſa ſit, ſiue indiuiſa portio. Cuius quidem diſcriminis obſeruatio cùm magnum
& perpetuum vſum habet, tum verò multis locis Iuris Ciuilis magnam lucē adfert:
& eos etiam, qui alioqui diſſidere viderentur, cōciliat. Si tantùm euincatur, quod ex
re vendita apud emptorem natum eſt, non agi de euictione reſponſum eſt. Id autem 3
intelligendum videtur de ſtipulatione duplæ, quę propterea commiſſa non eſt, quia
res ipſa empta, eiúſve pars aliqua propriè dici non poſſit euicta, ſed quædam tantùm
acceſſio. At eo tamen nomine agi poſſe actione ex empto ad id quod intereſt, ex
aliis locis intelligi poteſt. Sicuti & aliæ bonæ fidei actiones depoſiti & commo- 4
dati dantur non modò rei principalis nomine, ſed & acceſſione, quæ tamen neque
eius partes propriè ſunt, neque depoſitæ aut commodatæ dici poſſunt. Quid ſi rei
emptæ vſusfructus euincatur, an quaſi parte euicta committatur ſtipulatio duplæ? 5
Certè cōmitti, & eius conditionem videri propterea pro parte exiſtere, Iuriſconſulti
ſæpe ſignificant. Nā & vſumfructum eſſe partē rei traditūm eſt. Illud poſtremò tan-
quam ius ſingulare notandum eſt, quod Paulus reſpondit, in ſtipulatione duplæ 6
cùm homo venditur, partis adiectionem neceſſariam eſſe: quia non poſſit videri
homo euictus, cùm pars eius euicta eſt. Seruus, quia homo eſt, vt aliarum rerum
acceſſio non eſt, ſic etiam non intelligitur in partes tam facilè diuidi poſſe, quàm 7
res aliæ diuiduntur. Itaque illud ſingulare habet eius euictio, vt niſi totus euictus 8
ſit, partémque eius nullam retineat emptor, non committatur ne pro parte quidem
ſtipulatio duplæ, niſi expreſſim aliter conuenerit: neque poſſit emptor cauſari ſibi 9
habere non licere, quādiu reliquam eius partem aliquam habet. Neque tamen igno-
ro quod Pomponius ait, ſi communi diuidundo mecum actum ſit, & aduerſario
totus ſeruus, qui communis erat, adiudicatus ſit, habere me ex duplæ ſtipulatione
actionem, quia non interſit, quo genere iudicii euincatur, vt mihi habere non
liceat. Hîc certè totus ſeruus emptori aufertur, nulláque eius pars illi reliqua eſt.
At propriè tamen (inquies) non niſi pars, quæ in re communi aliena erat, euincitur.
quòd verò altera quoque pars per adiudicationem aufertur, fit hoc alia ratione, quia
nempe res illa commodè diuidi non poſſit, non quòd aut venditionis non fuerit, aut
emptoris non ſit. Itaq; & huius ſuæ partis æſtimationē emptor tanquā cōpenſationē
quandā recipit ab eo, cui rē totā iudex adiicit. Reſpondeo, nihilominus, quia nullam
empti partē habet emptor, ceſſāte illo, quod dixi, iure ſingulari, cōmitti duplæ ſtipu-
lationē, & quidē ſummo iure in ſolidū cōmitti. Sed æquum eſſe, vt emptor imputet,

1 *L. 5. §. 1. De lega. 1.*
2 *L. 249. pupillum. §. vlt. De verb. ſign.*
3 *L. 42. ſi pregnans, & le. ſeq. De euict.*
4 *L. 8. venditor hominis. De euict. L. 82. nō quocunque. §. Iulianus. De lega. 1.*
5 *L. 1. §. qua depoſitis. Depoſi. L. 5. §. vſqueadeo Commod.*
6 *L. 15. ſed & ſi. §. 1. L. 43. vacca. L. 46. fundū. L. 49. ſi ab emptore. De euict.*
7 *L. 4. De vſufr.*
8 *L. 56. ſi dictū. § in ſtipulatione. De euict.*
9 *L. iuſtiſſimè. De Ædil. ed.*
L. 34. ſi mancipium. ſi communi. De euict.

atque deducat, quod ab aduerſario in adiudicatione acceperit. Illud poſtremò ex illo Pomponii reſponſo nunc obſeruemus, non intereſſe quo genere iudicii res euincatur. Sed iudicio tamen oportet eſſe euictam, vt committatur duplæ ſtipulatio. Nam eius cõditio hæc, SI RES EVINCATVR, intelligitur de tali euictione: & verbum euincendi propriè eò pertinet. Cæterum vt agi ex empto poſsit, ad id quod intereſt, ſatis eſt, rem alia ratione emptori, cuius nulla culpa eſt, ademptam eſſe, ſi modò ea cauſa ſubeſſet iam tum, cùm res venderetur. Itaque ſi ex cauſa fideicommiſſi coactus emptor fuerit, ſeruum manumittere: non aget eo nomine ex ſtipulatu, ſed ex emptó. Et ſi emptor rei alienæ ſuccedat domino, amittitur actio ex ſtipulatu: quia iam res euinci non poſsit, neque euicta dici poteſt. ſed ad actionem ex empto recurrendum eſt, inquit Paulus. Denique ſi fundum mihi alienum vendideris, & is ex cauſa lucratiua meus factus ſit: idem Paulus ait, nihilominus mihi ex empto aduerſus tè actionem cõpetere. At eo caſu non committeretur duplæ ſtipulatio. Dixi quomodo & quando hæc ſtipulatio committatur & eius conditio exiſtat, parte euicta. Proximum eſt, vt videamus, quatenus propterea committatur, an in ſolidum, an verò tãtùm pro parte. Quo rurſus in genere apparebit diſcrimẽ huius ſtipulationis pœnalis, & actionis ex empto ad id quod intereſt. Cõſtat duplæ ſtipulationem diuiduam eſſe, vt non amplius committatur quàm pro modo euictionis, & rata parte rei euictæ. Nam & eius conditionem diximus ſcindi poſſe atque diuidi. Hîc itaque inſpicimus quantum euictum ſit: & quanti id erat cùm venderetur, vt duplam eius æſtimationẽ ſimpliciter conſequamur. neque ſi interea res vel melior vel deterior facta ſit, propterea vel augetur vel imminuitur cõdemnatio[4]. At cùm agitur ex empto ad id quod intereſt, præcipuè cõſideramus quanti interſit, & quãti res eiúſve pars cùm euinceretur fuit. nam inde vel pluris vel minoris intereſſe emptoris, apparet. Sed hæc longius hoc loco non perſequar, ne à propoſito longius videar diſcedere. Illud, quod huius præcipuè loci eſt, teneamus. ex natura rei ſcindi conditionem, cùm intelligatur venditor qui duplam promittit, SI RES EVINCATVR, tantùm id promittere pro ratione ratáque parte rei quæ euincetur, neque amplius ſe obligare, præſertim cùm iniquum ſit alioqui, emptorem pro altera quoque parte non euicta pœnam conſequi, ne & rem & pœnam ſimul conſequatur. De aliis conditionibus, quæ cõtractui venditionis & emptionis apponi ſolent, alio fortaſsis poſtea loco, ſi ita res ferat, agemus. Nunc poſteaquam dictum eſt de conditionibus, quæ quia pluribus perſonis aſcriptæ erant, vel erant plurium rerum, plures quoque eſſe videntur, & pro earum numero ſcinduntur atque diuiduntur, & in ſingulis vel perſonis vel rebus repetitæ videntur: videamus quid dicendum ſit, vbi plures & diuerſæ conditiones expreſsim vni etiam perſonæ appoſitæ ſunt, & an proſit quaſdam impletas eſſe, ſi aliæ expletæ non ſint. Ac Paulus quidem regulam hanc tradit. Si hæredi plures conditiones coniunctim datæ ſint, omnibus parendum eſt: quia vnius loco habentur. Sed ſi diſiunctim, cuilibet. Eandem regulam totidem propè verbis Iuſtinianus inculcat & rẽpetit. Ac ſi quidem non vni inſtitutioni plures diuerſæve conditiones aſcriberentur, ſed pluribus ex eadem etiam parte inſtitutionibus: Florentinus ait, conditionem, quæ prior extiterit, occupare inſtitutionem. Tum enim ſatis apparet omnino ſeparatas fuiſſe eas conditiones. Nos verò hîc agimus de diuerſis quidem & pluribus cõditionibus: ſed quæ vni alicui aſcriptæ ſunt. Ac diſtinctio quidem illa Pauli, vtrum coniunctim an diſiunctim aſcribantur, ſatis etiam intelligi ex eo poteſt, quod Papinianus ait: Diſiunctiuo modo conditionibus aſcriptis, alteram defeciſſe non oberit, altera vel poſtea impleta. nec intereſt, in poteſtate fuerint accipientis conditiones, an in euentum collatæ. Iulianus quodam loco videtur dicere, duas conditiones alternatiuè conceptas eſſe vnam conditionem habentem duas partes. Sed eodem loco ſignificat, ſatis eſſe alteram partem implere. Sanè Iuſtinianus cùm explicat quod dixerat Paulus de pluribus conditionibus diſiunctim datis, exemplum ſubiicit, SI ILLVD AVT ILLVD FACTVM FVERIT. Sed illud malè me habet, quòd conditiones ita concipi dicat ſeparatim. Melius enim conuenit verbum, DISIVNCTIM. Sed Iuſtiniano ignoſcemus, vt Modeſtino ignoſcitur, qui cùm aliquando rectè dixiſſet, SEPARATIM, poſtea, vbi tamen non conueniebat, dixit[2], DISIVNCTIM. Si omnino ſeparatim, hoc eſt, diuerſis orationibus ſeorſim plures aſcribantur conditiones: certè

1 L. 25. ſed hoc nomine. De euictionib.
2 L. 9. ſi vendideris. De euict.
3 L. Iulianus §. ſi fundũ. De act. empti.
4 L. ex mille. §. 1. De euict.
5 L. 5. De cond. inſtit.
6 §. pen. De hæred. inſtit.
7 L. 17. ſi plures. De cond. inſtit.
8 L. 77. cùm pupillus. §. 1. De cond. & demonſt.
9 L. 26. hac ſcriptura. hoc tit.
1 L. quod vulgo. De manu. teſta.
2 L. ſub diuerſis. De con. & dem.

certè eo iure vtimur, vt ſi plures ſint etiam vnius hæredis inſtitutiones ex eadem parte
ita ſcriptę: Códitio quę prior extabit, occupet inſtitutioné, vt paulo antè dictum eſt. 1
In legatis ita relictis traditum id eſt, nouiſsimam, in libertatibus ita relictis leuiſsimam
conditionem ſpectari. Sed quòd attinet ad conditiones plures, quæ propriè diſiun- 2
ctim, hoc eſt, alternatiuè conceptæ ſunt, perpetua ea regula eſt, vt cuilibet, ſiue vni
alicui ex iis, paritum eſſe, ſit ſatis. Quo verbo, CVILIBET, rectè vſi ſunt & Paulus &
Iuſtinianus, opponentes illud huic verbo OMNIBVS. Sicuti aliis in locis opponitur.
Non enim eſt vniuerſalis, ſed particularis dictio. vim tamen habet diſtribuendi vni-
uerſum in ſingula ſua ſubiecta ſeparatim. Quòd ſi coniunctim plures conditiones 3
aſcribantur, veluti (inquit Iuſtinianus) SI ILLVD ET ILLVD FACTVM FVERIT, o-
mnibus parendum eſſe, omnéſque in ſolidum impleri debere dubium non eſt, non
ſecus atque ſi vna tantùm aſcripta eſſet. Neque alio iure vtimur in legato libertatis.
Nam ſi plures conditiones coniunctæ aſcriptæ ſint ſeruo cùm ei libertas legatur: niſi
omnibus paruerit, liber non erit, inquit Modeſtinus. Sed & in ſtipulationibus locú 4
habere ſuperiorem diſtinctionem tam apertè oſtendit Scæuola, vt operæprecium ſit
eius verba audire. Si quis ita ſtipulatus fuerit, DECEM AVREOS DABIS SI NAVIS 5
EX ASIA VENERIT, ET TITIVS CONSVL FACTVS EST? non aliàs dabitur, quàm
ſi vtrunque factum ſit. Item in contrarium, DARE SPONDES SI NEC NAVIS VE-
NERIT, NEC TITIVS CONSVL FACTVS SIT? exigendum erit, vt neutrum factú
ſit. At ſi ſic, DABIS SI NAVIS VENIT, AVT TITIVS CONSVL FACTVS SIT?
ſufficit vnum factum. & contrà: DABIS SI NAVIS NON VENIT, AVT TITIVS
CONSVL FACTVS NON EST? ſufficit vnum non eſſe factum. Sed & Vlpiánus, Si 6
quis (inquit) ſtipuletur, SI NAVIS EX ASIA VENERIT, AVT SI TITIVS CON-
SVL FACTVS FVERIT: conſtat ſiue nauis prior venerit, ſiue Titius antè Conſul fa
ctus fuerit, committi ſtipulationem. Adiicit autem, vbi commiſſa eſt ex priore cau
ſa, ex altera (licet exiſtat conditio) amplius non committi. alteram enim cauſam non
vtranque ineſſe ſtipulationi. Huc quoque pertinet, quod Caius, cùm quæreretur, 7
an ſi à reo ſub conditione fuero ſtipulatus, poſsim fideiuſſorem & in hanc & in
aliam conditionem obligare: reſpondi, poſſe me, ſi modò eas coniungam. niſi enim
(inquit) vtraque extiterit, non tenebitur, cùm reus ex vna tantùm conditione tenea-
tur. Hîc itaque in leuiorem cauſam fideiuſſor obligatus videbitur. Sed adiicit Caius,
ſi conditiones diſiungam, duriorem fieri conditionem fideiuſſoris, quia videatur ap
prehendi exiſtente alterutra conditione. Hîc ego pro coronide huiuſce capitis valde
velim diſputationem Iuliani, quæ huc omnino pertinet, adiungi atque repeti, qualis 8
in Pandectis extat. Sed quia illa ſubtilis, & propterea etiam obſcura eſt, breuiter ad-
iiciam quod ad eam illuſtrandam pertinere exiſtimo. Ac imprimis quidem conſti-
tuendum eſt, quæ ſit vis, natura, & proprietas orationis ſolutæ, coniunctæ & diſiun-
ctæ. Ac coniunctæ quidem diſiunctæque propria ſignificatio ſatis nota eſt: ſed ab ea
interdum receditur propter coniecturam alterius voluntatis, non modò vt coniuncta
oratio accipiatur pro diſiunctâ: ſed etiam e diuerſo vt diſiunctio verborum accipia- 9
tur pro coniunctione. At longius exempla non repetamus, eodem illo Iulianus loco
eleganter id docet. Scriptum erat, SI QVIS MIHI FILIVS AVT FILIA NASCA- 1
TVR, HAERES MIHI ESTO. SI MIHI FILIVS AVT FILIA HAERES NON
ERIT, SEIVS ESTO. Fatetur Iulianus talem propriè ſcripturam conuenire vbi
quis filium quidem & filiam inſtituere hæredes vult: ſed ſiue alter tantùm hæres ſit,
Seium adiungere: ſiue neuter, Seium ſubſtituere. Quòd ſi non aliter Seiú admitti ve-
lit, quàm ſi neque filius, neque filia hæres ſit, ita potius ſcribi oportere, SI MIHI NEC
FILIVS NEC FILIA HAERES ERIT, SEIVS ESTO. Sed interea in ſuperiori quo-
que ſcriptura procliuius eſſe ait, ſententiá teſtatoris ſic accipi, vt ſiue filius ſiue filia
hæres ſit, Seius non admittatur. Hîc ex cóiectura voluntatis paternæ orationé diſiun-
ctam pro coniuncta accipimus. Aliud exemplum eſt apud Iuſtinianum. Scriptum
erat: SI FILIVS SINE LIBERIS MORIATVR VEL INTESTATVS, TITIVM
SVBSTITVO. Id Iuſtinianus perinde accipit atque ſi ſcriptum eſſet, SI FILIVS SI- 2
NE LIBERIS ET INTESTATVS MORIATVR. Idém ſi illi aut illi promiſſum vel
legatum ſit, talem perſonarum diſiunctionem pro coniunctione accipit; vt vtrique 3
debeatur, quia alioqui incertum eſſet legatum & ſtipulatio incerta. Aliam tamé eſſe

1 *L. ſi plures. De cond. inſtit. L. ſi te ſolum. De hær. inſtit.*
2 *L. ſub diuerſis. L. quod traditum. & ll ſeq. De cond. & dem. L. quod vulgò. De manu. teſt.*
3 *L. 44. ſi pluribus. De lega. 2. L. non diſtinguemus. § cùm in plures. De arbit.*
4 *L. quod vulgò. De manum. teſta.*
5 *L. 129. ſi quis ita. De verb. oblig.*
6 *L. 13. cùm quærebatur, Iudic. ſolui.*
7 *L. 71. ſi à reo De fideicomiſſ.*
8 *L. is qui ducenta. §. cùm ita. De reb. dub.*
9 *L. coniunctionem. L. ſæpe ita. De verb. ſignif.*
1 *dic. L. is qui ducenta. §. vlti.*
2 *L. generaliter. C. de inſtit. & ſubſt.*
3 *L. pen. C. de verb. ſignif.*

1 *L. 110 in eo quod plus. §. vlt. De regul. iur.*

verborum proprietatem nemo ignorat, vt etiam regula Iuris docet, ſufficere alterũ fieri vbi verba coniuncta non ſunt. Vt autem propius ad Iuliani diſputationem veniam, conſtat, ſi ſit principalis aliqua rerum duarum ſtipulatio diſiunctiuis verbis cõcepta, veluti ISTVD AVT ILLVD DARI, ex qua ſatis appareat non niſi alterum habere ſtipulatorem velle, & ſubiiciatur ſtipulatio pœnalis SI ILLVD AVT ILLVD DATVM NON SIT: promiſſorem qui vnum dederit, etſi alterum etiam non dederit, liberari, neque in pœnam incidere. Sed & vbi res plures ſtipulor vel cõiunctim vel collectiuè, vt ſatis appareat me omnes eas ſimul habere velle: promiſſor ſi vel in vno ſolo peccarit, hoc eſt, aliquam earum rerum nõ dederit, pœnam in ſolidum committet, perinde atque ſi nullam earum rerum dediſſet. Ea enim ſummo iure vis eſt conditionis indiuiſæ. Hìc tamen ex æquo & bono quædam moderatio adhibetur, vt pœna

2 *L. ſi ſeruum. §. 1. Si quis caut.*

ita commiſſa non exigatur niſi pro qua parte peccatum eſt. Vbi tamen non tam eſſet pœnalis & acceſſoria, quàm principalis vna ſtipulatio ita concepta: certè multo magis cum Iuliano fatebimur in ſolidum committi, ſi vel in altero tãtùm peccauerit promiſſor. Et quanuis altero facto (vt ait Iulianus) verum ſit, hoc aut illud factum eſſe: non ideo tamen minus verum eſt, hoc aut illud factum non eſſe. Nam & vtrunque verè hìc dici poteſt, quanuis contraria ſint. Itaque interpretamur, ſtipulationis ita conceptæ conditionem exiſtere, ſi vel in altero verum ſit commiſſam eſſe, ſicuti & cùm apparet voluiſſe ſtipulatorem omnia fieri quæ ſtipulatione comprehenſa ſunt, ſatis eſt aliquid eorum non fieri, vt pœna tota committatur. Sed hæc pluribus verbis abs Iuliano tractatur, cum cuius diſputatione eſſet operæ preciũ Dialecticorũ in hoc genere regulas & acumen cõponere atque conferre. Vt perſequamur, quæ de conditionibus vel exiſtentibus vel deficientibus dicenda ſuperſunt: nunc mihi dicendum videtur de conditionibus quæ cùm reuera defecerint, neque impletæ ſint, pro impletis tamen magis habentur: nempe quæ collatæ in poteſtatem, per caſum deinde aliquem deficiunt, vel cùm non ſtat per eum, qui implere debet, ſed per eum, cuius intereſt non impleri. Quo quidem in genere nihil commodius præponere primo

3 *L. Iure Ciuili. De cond. & dem.*

4 *L. Iure Ciuili. De reg. iur.*

loco poſſum, quàm quòd hìc in vniuerſum perſpicuè proponit Iulianus, & inter Iuris quoque regulas relatum eſt. Iure Ciuili receptum eſt, quoties per eum, cuius intereſt conditionem non impleri, fit quo minus impleatur, vt perinde habeatur ac ſi impleta fuiſſet. Quod plerique & ad legata & ad hæredum inſtitutiones perduxerunt. Quibus exemplis ſtipulationes quoq; committi quidam rectè putauerunt, cùm per promiſſorem factum eſſet, quo minus ſtipulator conditioni pareret. Quod ait Iure Ciuili receptum eſſe: Iure quoque Pontificio vt nunc appellatur, repetitum id eſt. Nam inter eius regulas illa quoq; refertur, Cùm ſtat per eum, ad quem pertinet, quominus conditio impleatur, haberi debet perinde ac ſi impleta fuiſſet. Vulgata exemplaria legunt, CVM NON STAT PER EVM, &c. Sed tum regula omnino vera non erit. Non enim ſemper verum eſt, conditionem legati vel obligationis, cùm nõ ſtat per legatarium vel creditorem: ſed cùm ſtat per hæredem vel promiſſorem.

5 *L. 80 Iulian. Paulus, ad ſi hoc tit.*

Paulus ait, Tum demum pro impleta haberi conditionem, cùm per eum ſtat, qui, ſi impleta eſſet, debiturus erat. Eóque pertinere videtur regula, quam hìc Iulianus tradit. Nam & cùm ait in ſtipulationibus quoque eam locum habere, exprimit, cùm per promiſſorem factum eſſet, quominus ſtipulator conditioni pareret. Sicuti & Paulus

6 *L. in executione §. vlt. De verb. obligat.*

ait: Quicunque ſub conditione obligatus curauit ne conditio exiſteret, nihilominus obligatur. Et ſimiliter in contractibus, quorum vltrò citróque eſt obligatio, conditio habetur pro impleta, quòd attinet ad eum obligandum, per quem ſtat quo mi-

7 *L. 50. Labeo ſcribit, Si mihi Bibliothecam. De contrah. empt.*

nus illa impleatur, Sic enim Vlpianus ait, Ex vendito agi poſſe quaſi impleta conditione, cùm per emptorem ſtet, quominus impleatur. Sic itaque & hoc loco dicemus apud Iulianum, Si is qui ſub conditione iuſſus eſt teſtamento aliquid dare, ſic vt eius propterea intereſſe intelligatur conditionem non impleri, faciat quo minus impleatur, per eúm ve ſtet, cõditio habetur pro impleta. Nam & ſi iure quodam ſuo id facere videatur, non tamen impediet conditionem. Poteſt hæres impedire ſtatuliberum, qui de ſuo peculio aliquid dare iuſſus eſt, vt talem libertatis conditionem non impleat, nempe adempto peculio. Sed nihilominus tunc conditio habebitur

8 *L. 3. §. vlt. De cond. cau. dat. cau. non ſec.*

pro impleta, & libertas competet. Sanè ſi ſe ruo legata eſſet libertas SI RATIONES REDDIDISSET, tum demum quaſi impleta conditione liberum fore cùm rationes

offert

offert & reliqua, & hæres, qui recipere non vult, in mora eſt, reſpondit Papinianus,
adiiciens non ſufficere hæredem in mora fuiſſe, ſi non id fiat per ſtatuliberum, quod
remota hæredis mora libertati aditum daret. Quibus verbis Papinianus ſignificat nó 1 *L. 34. ſeruus ſi hæredi. § ſi Imperator. De ſtatulib.*
eſſe ſatis non ſtare per hæredem, niſi etiam nullo modo per ſtatuliberum ſtet. Non
ſufficit itaque rationes offerre. Nam & ſi hæres eas recipiat, ſuperſunt reliqua ex-
oluēda. Quod igitur præſtaret ſi hæredis nulla mora eſſet, & præſtare deberet vt con-
ditionem relictæ libertatis expleret: illud offerre debet totum, antequam hæredis
moram accuſare poſsit. Quòd ſi per aliquem tertium, cui dandum erat, ſtet, quo-
minus ei detur, conditióque dandi impleatur: habebitur ſimiliter pro impleta. Pau-
lus, Si ita (inquit) hæres inſtitutus ſim, SI DECEM DEDERO: & accipere nolit, cui 2 *L. 3. De condit. inſtitut.*
dare iuſſus ſum: pro impleta conditio habetur. Et Vlpianus, Si qua conditio ſit (in- 3 *L. 5. § item ſi qua. Quã. dies leg. ced.*
quit) quę per legatarium non ſtat, quominus impleatur, ſed aut per hæredem aut per
eius perſonam, in cuius perſona iuſſus eſt parere códitioni: dies eius legati cedit, quo-
niam pro impleta habetur, vtputa ſi iuſſus ſim hæredi decem dare, & ille accipere
nolit. Idem & ſi hæres, quod illi dare debebam, mihi remittat & acceptum ferat. 4 *L. 45. Iulianus. hoc tit.*
Quinimo Papinianus reſpondit, Cùm pupillus aut tutor eius, conditionem in per- 5 *L. 77. cùm pupillus. De condit. & dem.*
ſona pupilli collatam impedit: legati conditionem iure communi impletam eſſe vi-
deri. Exemplum ſumatur ex Scæuola. Ita ſcriptum erat, LEGO TITIO CENTVM
ANNVA QVANDIV VIVET, SI NEPOTIS MEI NEGOCIA ADMINISTRET. Non
ſtat per Titium, quo minus id faciat: ſed per illum nepotem, qui non vult nec pati-
tur eum adminiſtrare. Scæuola reſpondit ſi non propter fraudem aliámve quam iu- 6 *L. 13. Mania. De annu. lega.*
ſtam cauſam improbandæ operæ remotus eſſet Titius à negociis, quæ adminiſtrare
ſecundum defuncti voluntatem vellet: percepturum legatum. Papinianus ait, fidei-
commiſſa menſtrua vel annua ſub ea conditione liberto relicta QVANDIV RES PA-
TRONI FILIAE GESSERIT, & ſi preſtari neceſſe ſit filia prohibente res ſuas admi-
niſtrari: tamen voluntatem mutante filia, conditionem reſumere, quoniam plura
ſunt. Sed ad Scæuolam redeo. Cùm conditio legatorum alimentorum ſeruis manu- 7 *L. 100. pater Seuerinã. § vlt. De cond. & dem.*
miſsis aſcripta eſſet, SI CVM HAEREDE MANERENT: quanuis ab eo diſceſsiſſent
propter duriorem hæredis moroſitatem, legatum deberi putat, quaſi per hæredem
magis ſtet quàm per legatarios, quominus conditio impleatur. Et vxori legatum, 8 *L. 23. Caio Seio. § Imperator, ad fi. De alim. lega.*
SI CVM FILIO HABITET: deberi cùm per mulierem mora non eſt, quominus cũ
filio habitet ſed filius à matre migrauit, reſpondit Iabolenus. Sexcenta ſunt huius
generis apud Iuriſconſultos. Sed quid ſi per alium ſtet, in cuius alioqui perſona nó 9 *L. 29. qui concubinam. § vxori. De lega. 3.*
erat implenda conditio? Quid enim ſi conditio legati ſit SI SERVVM MANVMIT-
TAS: & aliquis eum occiderit? Certè ſi nullo iure id fecit, & ſoluendo ſit, vt non ſit
inanis aduerſus eum actio, facilè exiſtimauerim conditionem deficere, ſed eum cuius
intereſt, aduerſus illum acturum. Vlpianus enim ait propter occiſionem deficere có- 1 *L. vnde Neratius. § idẽ Iulianus. Ad legem Aquil.*
ditionem ſed legatarium conuenire poſſe eum qui occidit. Quod ſi alia fuerit ratio e-
ius qui impedit me conditionem implere, ſed talis, vt propterea aduerſus eum agere
non poſsim: magis habebitur conditio pro impleta, vt legatum non amittam. Cùm
ſcriptum in teſtamentum eſſet, TITIVS SI STATVAS IN MVNICIPIO POSVE-
RIT, HAERES ESTO: reſponſum eſt, hæredẽ eum fore ſi paratus ſit ponere, ſed im- 2 *L. 14. Titius. De cond. & dem.*
pediatur à Municipibus, qui locum ei nolunt dare. Idémque Iuris eſſe & in legato.
Non licuiſſe priuatim cuique ſtatuas in ciuitatibus ponere, & id petenti Municipes
iure negaſſe potuiſſe ſatis ſciunt, qui veteres de ſtatuis Leges tenent. Sanè cùm mihi
legatum eſſet ſub conditione SI INTRA CERTVM TEMPVS ALIQVO IVISSEM,
reſponſum eſt, quibus diebus vicinus meus me via publica, cùm ad parendum con- 3 *L. 40. quibus. hoc tit.*
ditioni ire vellem, ire prohibuit: nec per me ſtetit, quo minus agendo ob calumniam
eum ſummoueam: hos dies conditioni non imputari: Sed quid ſi per neminem fa-
ctum ſit, quo minus conditio exiſteret, ſed caſu aliquo ea defecerit? Vlpianus loquẽs 4 *L. quæ ſub conditione. § quoties. De cõdit. inſtit.*
de eo cui aliquid relictum eſt SI STICHVM MANVMITTAT, Sticho deinde mor-
tuo ait non videri defectum conditione, ſi parere conditioni non poſsit. Dicemus ita-
que conditionem, quæ à principio collata in legatarij poteſtatem erat, cùm is in mo-
ra non eſſet, caſu aliquo deficientem & impeditam non nocere. Non enim intelligi-
tur teſtator voluiſſe talem conditionem, quam in eius, cui aſcribebat, poteſtatem cõ
tulit, ſic ab aliquo caſu pendere, vt per eum deficiat, & ei, cuius culpa alioqui nulla

eſt, noceat. Quid igitur ſi conditio in eius planè poteſtatẽ non fuerit collata, ſed ex alterius quoq; arbitrio & facto pẽdebat? veluti SI TITIO NVPSERIS, VEL TITIAM VXOREM DVXERIS? Certè Africanus talem hîc diſtinctionem adhibet, vt ſi alterius morte impeditum ſit matrimonium, conditio defecta videatur. Sed ſi voluntate & facto non quidem legatarij, ſed alterius recuſantis in matrimonium coire: non nocere legatario, per quem non ſtat, quo minus conditio impleatur. Quam quidem diſtinctionem & Cæſares ſecuti videntur: Sed & Marcellus cùm tradidiſſet eos, quibus legatum eſt, SI TITIAM DVCANT VXOREM, percipere legatum, ſi Titia nubere nolit, adiecit hanc rationem: Plerunque enim hęc conditio SI VXOREM DVXERIT, SI DEDERIT, SI FECERIT, ita accipi debet, quòd per eum non ſtet, quo minus ducat, det, faciat. Videtur hîc Marcellus confundere conditionum varia genera. Sed meminerimus, diſcrimen, quod antea tradidi, ſeruare. Porrò conſtat conditionem pœnæ nõ cõmitti, ſi nõ ſtat per eum, qui SI QVID NON FACIAT, pœnam pendere deberet: vt cùm ſub tali conditione iuſſus eſſet legatarius aut hæres monumentum facere arbitratu Titii: Titio mortuo, vel nolente arbitrari. Reſpondit Pomponius, multam non committi ab hærede vel legatario. Et cùm quidam voluiſſet certa pecunia ſuos hæredes multari, ſi ſibi monumentum non facerent, ad exemplum eius, quod erat cuiuſdam Demetrij in via Salaria (erat autem via Salaria, quæ à porta Quirinali ſiue Collina mittebat in Sabinos, & per quam hi ſalem ex mari adferebant, & in qua Marij ſepulchrum & aliud magnificẽtiſsimum Licinij tonſoris Auguſti fuiſſe accepimus) reſpondit Alphenus, Si non reperiretur eius exemplum, neque ſatis alioqui conſtaret, quale ſibi monumentum teſtator fieri voluiſſet, pœnã nullam vim habere. Tamen aliquod monumentum extrui debere ſecundum ſubſtantiam & dignitatem defuncti. Proximum eſt, vt videamus de hac conditione pœnæ SI QVID NON FIAT, SI QVID NON DETVR, quænam & cuius temporis mora expectetur, vt id dici poſſit non factum, non datum, & illa ſiue pœna, ſiue eius conditio committatur: an ſtatim atque fieri darívе potuit, & factum datúmve non eſt; an verò tum demum cùm conſtat amplius fieri darívе non poſſe. Quo in genere extat nobilis quædam diſputatio Papiniani, atque adeò Pegaſi & Sabini contentio, quæ Papinianum ipſum torquet, in partéſque rapit varias. Pegaſus ſenſiſſe videtur non prius committi pœnam, quàm deſiiſſet poſſe fieri aut dari: Contrà Sabinus, ſtatim atque fieri darívе potuiſſet, nec factum aut datum eſſet. Papinianus conatur alterum alteri cõciliare adhibita diſtinctione vtrum cœperit à conditione ſtipulatio, vt tum Pegaſi ſententia obtineat, an verò à conuentione, vt tunc Sabinum ſequamur: ſed magis tamen in Sabinum inclinat: neque videmur Pegaſi ſententiam tueri ſatis poſſe, niſi adhibita altera diſtinctione, vtrum id quod in conditionem cõfertur, ſit etiam in præſtatione eius qui promittit, an verò non ſit, ſed aliundè pendeat, vt tum demum Pegaſo ſit locus. Sed omiſſa contentione rem ipſam videamus, & quantum fieri poteſt, ius aliquod perpetuum colligamus, & ordine tradamus. Nulla controuerſia eſt, cùm factum in conditione eſt, vt ſi non fiat, pœna committatur, veluti SI IN CAPITOLIVM NON ASCENDERIS, SI ALEXANDRIAM NON IERIS: non ſtatim committi ſtipulationem cùm primùm aſcendere vel ire potueris nec iueris: ſed cùm certum eſſe cœperit te amplius aſcendere aut ire non poſſe. Id enim Papinianus eo loco apertè reſpondit. & ratio eſſe poteſt, quòd cùm hæc poteſtas faciendi ad hæredem tuum non tranſeat, tibi ſaltem quandiu viuis, relinquatur. Sed quid ſi agatur de conditione dandi, quę ad hęredem magis tranſit, & propterea vix vnquam committi potuerit, ſi finitum aliquod tempus non habeat? Certè ſi ſtipulatio à conuentione incipiat, in conditionem verò deſinat, dubium non eſt, Sabini ſententiam pro iure perpetuo accipiendam eſſe. Veluti, PROMITTIS DARE PAMPHILVM? ET SI NON DEDERIS, CENTVM DARE SPONDES? Hîc rectè dicimus, cõmitti pœnalẽ ſtipulationẽ ſtatim atq; per te ſtat: hoc eſt, confeſtim quàm dari ſeruus potuit, & datus non eſt. Quod ſine dubio verũ eſſe Papinianus ait, cùm id actum probatur, vt ſi homo datus non fuerit, & homo & pecunia debeatur, hoc eſt, vt priore non dato, vtrumque eſſet in obligatione. quod certè actum eſſe intelligitur, cùm primùm dari hominem ſtipulamur: & ſi datus non ſit, pœnam. Commiſſa ſtipulatione vtrunque eſt in obligatione: neque homo ille tantùm in ſolutione fuiſſe dici poteſt, cùm principaliter promiſſus ſit. Si tantùm ſtipulatus

1 *L. 31. in teſtamento ita. De cond. & dem.*

2 *L. 1. C. De inſtit. L. ſubſt. L. 4. C. de cond. inſer.*

3 *L. 23. vter. De cond. inſtit.*

4 *L. multa. De cond. & dem.*

5 *L. 27. in teſtamento. quidam. hoc tit.*

6 *L. 115. ita ſtipulatus. De verb. obligat.*

pulatus eſſem, Pamphilum dari? præſenti die deberetur, & ſtatim peti poſſet, & ſi reus interpellatus non daret, cùm dare poſſet, moram contraheret. Cur igitur idem nō dicemus cùm pœna adiecta eſt? neque enim hæc aut ſuſtulit aut imminuit vim illius obligationis: nam neque eam nouat. Porrò addit Papinianus: Sed & ſi ita cautūſit, vt ſola pecunia non ſoluto homine debeatur, idem defendendum erit: quoniam voluntas fuiſſe probatur, vt homo ſoluatur, aut pecunia petatur. Quibus verbis ſignificat, etſi à conditione incipiat ſtipulatio, nēpe ita concepta SI PAMPHILVM NON DEDERIS, CENTVM DABIS? pœnam committi ſtatim atque ſtetiſſet per te quo minus Pamphilus datus ſit. vt ſi quod in ſolutione eſt, nempe Pamphilus, non præſtetur: petatur quod in obligatione eſt, nempe pœna propterea commiſſa. Ergo hîc rurſus Sabino aſſentitur Papinianus, repudiata Pegaſi ſententia. Quid igitur nunquamne Pegaſi ſententia admitti poterit? Certè poterit, ſi non modò à conditione incipiat ſtipulatio, ſed etiam id quod in conditionem conſertur, non ſit in præſtatione promittentis, nec ab eo pendeat. Veluti SI CAESAR ROMAM NON VENERIT, DECEM DABIS? Certum eſt talem ſtipulationem non committi, niſi ſi omnino certum ſit deſiiſſe poſſe id fieri, hoc eſt, niſi certum ſit, Cæſarem nunquam venire poſſe. quod eo demum mortuo certum erit. Neque ea res obſcuram rationem habet. Nam neque hîc promiſſoris mora vlla eſſe dici poteſt, neque pœna eſt quam ita promittit, ſed eſt vulgaris & ſimplex ſponſio ſub conditione concepta. Quid igitur, ſi id quod in cōditionem ita confertur, ſit quidem in poteſtate & præſtatione promittentis, ſed vt alteri magis quàm ſtipulatori præſtetur: Veluti SI TITIO PAMPHILVM NON DEDERIS, DABIS MIHI CENTVM? Certè vix eſt, vt in ea ſpecie Pegaſo aſſentiamur potiuſquam Sabino. Quid enim excuſationis habet mora promiſſoris, Titio non dantis, cùm dare poſsit, ſed dare nolentis, vt diutius eludat ſtipulatorem? Eſto, non interſit ſtipulatoris, Titio dari. Cùm pœna promiſſa eſt ſi alteri non detur, non quęritur an interſit ſtipulantis non eſſe alteri datum. Cur igitur id impediat pœnam cōmitti, cùm reus in mora dandi eſt? Pomponius ait: Si Titius & Seius ſeparatim ita ſtipulati eſſent, FVNDVM ILLVM SI ILLI NON DEDERIS, MIHI DARE SPONDES? finem dandi alteri fore, quoad iudicium acciperetur, & ideo occupantis fore actionem. Multo igitur magis ſi ita ſtipuler, SI PAMPHILVM ILLI NON DEDERIS, MIHI DABIS? committetur ſtipulatio ſtatim atque illi dare potuiſti, nec dediſti. Nam cùm actum eſt, vt id quod eſt in conditione, detur exiſtente conditione, hoc etiam actum videtur, vt conditio exiſtat, vbi aliqua mora eſt, perinde atque ſi ita ſtipulatio concepta eſſet: FVNDVM ILLVM SI ILLI NON DEDERIS CVM POTVERIS, MIHI DARE SPONDES? Nam cùm id etiam actum intelligitur ad committendam ſtipulationem, vbi concurrunt duæ contrariæ tales conditiones, quarum alioqui altera alteri obſtare videtur, multo magis id dici poteſt & debet, vbi vna eſt ſimplex talis conditio. Idem itaque & ſi non res eadem, ſed aliud quippiam tanquam pœna ita promittatur. Quod ſi ediuerſò id quod in conditionem confertur, ſit quidem in præſtatione, ſed reſpectu tantùm ſtipulatoris, cui præſtandum ſit, non etiam promiſsoris: iam cùm nulla promiſſoris mora eſſe poſsit, facilè aſſentiar Pegaſo, vt non antè talis ſtipulatio committatur, quàm deſierit poſſe illud dari, & (vt verbo Vlpiani vtar) immutabiliter verum ſit, datum non eſſe: perinde atque ſi in alium incertum caſum concepta conditio eſſet. Veluti, SI TITIVS FVNDVM MIHI NON DEDERIT, DABIS CENTVM? Quòd ſi Titius fundum illum mihi debebat, & ſub tali conditione ſtipuler abs te eundem mihi dari: certè iam quædam ſpecies fideiuſſionis erit, de qua audiendus Vlpianus eſt, qui reſpondit fideiuſsorem ita acceptum SI REVS NON SOLVERIT, teneri cùm appellatus reus non ſoluiſset, ſicuti & ſi reus deceſsiſset antequam ſoluiſset. Satis ſuperque tali ſponſori tribuitur, qui cum iure alioqui communi, quod in vſu erat, tempore Vlpiani ſtatim conueniri tanquam fideiuſsor potuiſset, non excuſso, ſed nec appellato reo: expreſsa illa conditione, SI REVS NON SOLVERIT, hoc ſaltem conſequitur, vt ſaltem ad eam committendam reus appellari & ita in mora conſtitui, debeat. Sed quid ſi quod in conditionem cōiicitur, mihi quidem ab alio debebatur, ſed ita ſtipuler aliud dari SI ID NON DETVR AB ILLO veluti, SI REVS TITIVS MIHI NON SOLVAT CENTVM QVAE MIHI DEBET DARE, DVCENTA SPONDES? vel, DARE FVNDVM SPONDES? Quid dice-

1 *L. 9. ſi Titius. De verb. obligat.*

2 *dic. L. ſi Titius.*

3 *L. quicquid. §. vlti. De verb. obligat.*

4 *L. fideiuſſor obligari. §. vlti. De fideiuſſ.*

mus? Certè quia nulla quidem mora tua eſſe poteſt, ſed alienæ moræ periculum ſuſcepiſſe videris, ſic interpretabor talem ſtipulationem, vt quandiu integrum erit Titio ſoluere centum & liberari, tu non tenearis. Vbi amplius non erit, vt quaſi iam cõmiſſa conditione obligeris. Sed videamus, vbi non modò conditio huius generis aſcribitur, ſed & dies certus adiicitur, quid dicendũ ſit. Nam hanc quoque quæſtionẽ

1 *dic. l. ita ſtipulatio.*

tractat, & cum ſuperiori coniungit Papinianus[1]. Certè conſtat diem adiectum non impedire quin antè committatur conditio, & quod ad conditionem attinet, obligatio. Sed dubium eſt, an antè quoque peti ſtatimque agi poſsit. Ac quidem cùm in teſtamento ſcriptum eſſet. INSTITVO TITIVM SI INTRA DVOS MENSES ADIERIT: SI NON ADIERIT, CAIVM: reſponſum eſt ſtatim atque certum erit, Titium adire non poſſe: Titio ſubſtituto fore locum, neque finem alioqui duorum mẽ-

2 *l. ſi quis hæres ita ſcriptus. De acq. hæred.*

ſium expectari[2]. Sed illud ſingularem ſuam habet rationem, ne quis teſtator aliquo tempore, inteſtatus & ſine hærede ſit. Sed quid de ſtipulationibus dicemus? Et quidem cum pœnam ſtipulatus eſſem, ſi intra certum tempus ſiue expreſſum, ſiue tacitè comprehenſum domum non ædificaſſes: reſponſum eſt ſtatim committi atque tan-

3 *l. cùm ſim ſtipulatus à te ô Procule. De verb. obligat.*

tum tempus præterierit, vt ſatis appareat, ſua die, rem perfici non po[3]ſſe. Sed nos ita interpretamur committi, vt tamen ante diem peti non poſsit. Papinianus negat ante tempus finitum cõmitti[4] Sed intelligit ita non committi vt etiam ſtatim agi poſsit.

4 *l. 124. inſulam. De verb. oblig.*

Paulus ait, in illa ſtipulatione SI CALENDIS STICHVM NON DEDERIS, DECEM DARE SPONDES? Sabinum & Proculũ putaſſe, mortuo homine ſtatim ante Calendas agi non poſſe, ſed expectandam acto ri diem eſſe[5]. Totam enim obligationem ſub conditione & in diem collatam eſſe: & licet à conditione committi videatur, diem tamẽ ſupereſſe. Sed cum eo, qui ita promiſit, SI INTRA CALENDAS DI-

5 *l. 8. in illa. De verb. obligat.*

6 *l. 99. quicquid. §. vlt. De verb. oblig.*

GITO COELVM NON TETIGERIT, agi protinus poſſe. Vlpianus quoque ait[6], Si ſtipulatus hoc modo fuero, SI INTRA BIENNIVM CAPITOLIVM NON ASCENDERIS, DARI? Nam & ſi ambigua verba ſint, ſic tamen exaudiri, Si immutabiliter verũ ſit te Capitolium non aſcendiſſe. Poterat adiicere, idem dici etſi iam certum ſit te aſcẽdere non amplius poſſe. Quid igitur, ſi quod in conditionem cum die certa confertur, incertum tunc erat an exiſteret, ſed ex alterius magis quàm promittentis facto & poteſtate pendebat? Vulgus exiſtimat alio nos hîc iure vti, hoc eſt, diem non expectari, ſed ſtatim agi poſſe commiſſa conditione, cùm certum erit, illud amplius fieri non poſſe. Sed hæc diſtinctio non niſi ex corrupta cuiuſdã loci Pandectarum lectione nata eſſe videtur. Pomponius inquit: hoc iure vtimur, vt ex hac ſtipulatione SI TITIVS ANTE CALENDAS MAIAS IN ITALIAM NON VENERIT, DECEM DARE SPONDES? non antè quicquam peti poſsit, quàm exploratum ſit, ante eam diem in Italiam Titium venire non poſſe, neque veniſſe: ſiue eo viuo, ſiue mortuo id acci-

7 *l. hoc iure. De verb. obligat.*

derit[7]. Vulgò locum illum aliter legũt, nempe, TITIVM VENIRE NON POSSE, NEQVE VENIRE. Sed in exemplaribus quæ melioris fidei habentur, rectius legitur in præterito NEQVE VENISSE. Quod ſi ita eſt vt eſt, ineptum hîc erit diſtinguere factũ promiſſoris à facto alterius: ſed vtrobique expectandus erit dies, quia ante eum dici non poteſt, Titium neque venire poſſe neque veniſſe. Certè niſi ſi obſtaret hoc verbum VENISSE, nonnihil cauſæ eſſe poſſet, cur vulgaris diſtinctio poſſe admitti videretur. Nam cùm promittis ſi ad certam diem non dederis aut feceris aliquid, pœnã, diem aſcribere videris ad differendam vim & poteſtatem obligationis. At vbi illud in tua præſtatione non eſt, magis videri poſſet adiecta dies, vt tempus conditionis incertæ finiretur & cõcluderetur. Si igitur prius certum fuerit eam exiſtere amplius nõ poſſe: videri poſſet inanis iam eſſe dies: niſi ſi benignius ſemper eſſe videretur, ſic eũ interpretari, vt quàm maximè proſit promiſſori. Quid igitur ſi ita ſtipuler, SI TITIVS INTRA CALENDAS QVINGENTA MIHI NON SOLVAT, ILLVD DABIS? Certè idem quod in ſuperiori ſpecie dicendum eſſe videtur. Sed vt propius vrgeamus atque perſequamur, quod de explendis conditionibus dicendum eſt, videamus nunc, quo potiſsimùm tempore expleri debeant, vt rectè expletæ videantur. Qua quidem in re

8 *l. 89. conditionum. De condit.*

non vnam adhibent diſtinctionem Iuriſconſulti. Martianus[8] ait, Conditionum, quæ in futurum conferuntur, triplicem eſſe naturam. Quaſdam pertinere ad id tempus, quo teſtator viuit, vt hanc, TITIAE LEGO SI MIHI NVPSERIT. Nam cùm mortuo nubere non poſsit, certum eſt non niſi viuente teſtatore talem conditionem impleri

pleri poſſe, & manifeſtum eſt talem quoque fuiſſe teſtatoris voluntatem. Quaſdam
verò pertinere ad id tempus, quod poſt mortem futurum ſit: vt hanc, SI AD EXE-
QVIAS FVNERIS MEI VENERIT: nam non niſi poſt mortem impleri poſſe con-
ſtat. Viui enim hominis funus eſſe non poteſt. Neque tam inepti erant fatui olim,
vt nunc nonnulli eſſe dicuntur, vt ſuas exequias viui peragerent. Quaſdam de-
nique ad alterutrum tempus pertinere: vt hãc, SI FILIO MEO NVPSERIT. Nam vel
viuo vel mortuo teſtatore rectè impleri. Rurſus addit idem Martianus, quaſdam ex
his habere tempus infinitum, hoc eſt, incertum, neque alioqui aut præſcriptum aut
definitum, ſic vt quandocunque impleri poſſint, veluti SI NVPSERIT. Quaſdam
verò habere tempus certum, vt illam SI AD EXEQVIAS FVNERIS MEI VENERIT.
Poſſem & alias quaſdẽ adiicere, quæ partim finitũ partim infinitũ tẽpus habent. Hãc
cõditionẽ SI IN CAPITOLIVM ASCENDERIT: ſic accipi, SI CVM PRIMVM PO-
TVERIT, CAPITOLIVM ASCENDERIT. nempe, poſt mortem teſtatoris, reſpon- 1
ſum eſt. Hæc quoque conditio SI DEDERIT, habet quidem tempus præſcriptum, vt
non niſi poſt mortem teſtatoris impleatur. Sed alioqui habet infinitum, vt quando-
cunque poſt mortem rectè impleatur. Sed adiiciendum eſt, interdum ante aditam
hæreditatem rectè impleri, interdum non niſi adita hæreditate, vt ſi quis hæredi dare
iuſſus ſit. Atque hîc quidem altera diſtinctio quæ præcipua eſt, ſubiungenda eſt, 2
vt eam Paulus tradidit, nempe, Promiſcuas conditiones poſt mortem impleri opor-
tere, veluti, SI IN CAPITOLIVM ASCENDERIT. Non promiſcuas, etiam viuo te- 3
ſtatore exiſtere poſſe, veluti SI TITIVS CONSVL FACTVS FVERIT. Similis eſt di-
ſtinctio, quam Vlpianus adhibet. Conditionum quædam ſunt (inquit) quæ quan- 4
documque impleri poſſunt, etiam viuo teſtatore, vtputa, SI NAVIS EX ASIA VE-
NERIT. Nam quandocunque venerit nauis, conditioni paritum videtur. Quædam
ſunt, quæ nõ niſi poſt mortem teſtatoris, veluti, SI DECEM DEDERIT, SI CAPI-
TOLIVM ASCENDERIT. Sanè hanc conditionem SI CONSVL ERIT, tanquam
fortuitam, viuo quoque teſtatore rectè impleri conſtat. Non enim eſt in arbitrio aut 5
poteſtate noſtra Conſules fieri. Sed & hæc conditio SI NVPSERIT, inter fortuitas
magis refertur, vt etiam viuo teſtatore rectè impleatur: quod non modò Vlpianus
ſignificat, ſed & Iuſtinianus apertè ſtatuit. & ſi ſub hac conditione ſit vxori legatum 6
SI LIBEROS PEPERERIT, nihil intereſt, ſiue viuo marito ſiue eo iam mortuo liberi
primùm naſcuntur. Et quidem addit Vlpianus, hanc cõditionem SI NAVIS EX A- 7
SIA VENERIT, pro impleta haberi, & ſi iam teſtamenti facti tempore veniſſet, igno-
rante teſtatore. Et Pomponius, Cùm pater filiæ legaſſet CVM NVPSERIT, reſpon- 8
dit etſi filia iam tumcùm teſtamentum fit, nupta eſſet, ſed ignorante patre, nihilo- 9
minus legatum deberi: Sed ſi hoc pater non ignorabat, videri de aliis nuptiis ſenſiſſe.
Nõ diſsimilis eſt illa Pauli diſtinctio, Si (inquit) iam facta ſint, quæ conditionis loco 1
ponantur, & ſciat teſtator: quæ iterum fieri poſſunt, expectantur, vt fiant. Si verò
neſciat, præſenti die debentur. Atque hæc quidem etiam de conditionibus contra-
ctuum dici poſſe dubium nõn eſt. Sed & cùm qui in tempus liberorum vxori legat 2
de iis non ſenſiſſe, quos iam tum vxor habuit, reſponſum eſt. Porrò cùm tradi-
diſſet Vlpianus conditiones fortuitas quandocunque impleri poſſe, etiam viuo te- 3
ſtatore: promiſcuas verò non niſi poſt mortem teſtatoris: adiicit alterum diſcrimẽ,
quod huius nunc loci eſt. vt (inquit) paruiſſe quis conditioni videatur, etiam ſcire 4
debet hanc conditionem inſertam. Nam ſi fato fecerit, non videtur obtemperaſſe
voluntati. Quibus verbis ſignificat, cõditionem promiſcuam abs legatario id ſciente
atque etiam agente implendam eſſe. Cùm alioqui conditiones fortuitas ſatis ſit caſu
quodam impletas eſſe, ignorante etiam non modò teſtatore, ſed & legatario. Si ta-
men ageretur de acquirenda hæreditate, hæres qui ſcit ſeſe inſtitutum eſse ſub condi-
tione, non poterit adire niſi ſi ſciat conditionem impletam eſse, ſi modò hæc facti 5
ſit, magis quàm iuris. Sed de pupillo, an ſine tutoris authoritare poſsit implere
conditionem hæreditatis vel legati ſibi relicti, quæſitũm eſt. Et eſt reſponſum, 6
poſse: quia conditione expleta pro eo eſt, quaſi purè ei hæreditas vel legatum reli-
ctum ſit. Ergo qui conditioni, ſub qua ſcriptus eſt hæres, paret, non ideo quoque
fit hæres, aut adire hæreditatem propterea intelligitur: ſed tantùm puram efficit
inſtitutionem, quæ alioqui erat conditionalis & veluti ſternit ſibi viam ad hæ-

1 *L.28.hæc conditio. hoc tit.*
2 *91.quæſitũ.§.1. De legat.1.*
3 *L. ſi iam facta.§.1. De condit.*
4 *L.2.hoc tit.*
5 *L.36.Publius.hoc tit.*
6 *L.10. hæc conditio. filia. hoc tit.*
7 *L. ſi quis heredem.C.de inſtit. & ſubſtit.*
8 *L.60. Si vir vxori.De condit.*
9 *L.6.45.ſi ita ſcriptum. vlti.De lega.2.*
1 *dic.L.ſi iam facta.*
2 *L.cùm ad præſens.Si cer.peta.*
3 *L.9 ſolemus. De cõdit.*
4 *dic.L.2.*
5 *L.multum.De condit.*
6 *L.26 ſi pupillus. De cõdit. inſti.L.5.De cõd. & dem.*

reditatem adeundam, ſi eam adire velit. Nam integrum adhuc eſt repudiare, eáque
1 *L.1.§.1.De cond.cau. da.cau. non ſec.*
etiam repudiata repetere quod parendi conditioni cauſa datum éſset. Mirum ergo
non eſt, ſi pupillus, qui ſine tutore non poſset adire hæreditatem, poſsit tamen ſine
eo conditionem implere, præſertim ſi eam implendo nihil amittat: vt ſi ſit conditio
SI IN CAPITOLIVM ASCENDERIT. Cæterú ſi aliquo ſumptu opus eſset, vel eſset
códitio dandi: non temerè id pupillo ſine tutore permittédum eſse videretur, cùm ne
pupillo quidem ſine tutore rectè dari conditionis explendæ cauſa, paulo pòſt dicturi
ſumus. Verùm inquies, etſi códitio ſit, quam nullo incómodo expleat pupillus, tamé
ea impleta hæres per cóſequens erit, ſaltem ſi fuerit filiusfa. ſuus hæres ita inſtitutus
vt ſub conditione quæ in ſua poteſtate ſit, rectè inſtituitur. Nanque hæc ſaltem códi-
2 *L.5.De cond. & dem.*
tio non amplius ſuſpendet vim ſui, vbi impleta erit. Reſpódet Paulus, neminem mo
ueri debere, quòd expleta conditione neceſsarius hæres aliquãdo eſse poſsit pupillus.
Nam hoc iure poteſtatis fieri, non conditionis expletæ. Poteſtatem intelligit patriá
& iuris: qua fit, vt filiusfa. ſuus hæres & neceſsarius ſit: adeò etiam vt hanc vim, tu-
toris authoritas non inhibeat. Subiicit Paulus, Item ſeruum aut filiumfa. ſine iuſsu
patris aut domini conditionem implere poſse: quia eo facto nemo fraudatur. Proxi-
mum eſt, vt videamus, an códitiones arbitrariæ, ſiue ꝓmiſcuæ, tam valde promiſcuæ
ſint, vt etiam per aliú, eius, cui aſcriptæ ſunt, nomine rectè impleri poſsint. Et certè ſi
tales ſint, vt perſonæ cohærere videátur, non poſſunt. Nó enim tum à perſona illa re-
cedi poteſt. Sed alioqui poſſunt. Prioris generis eſſe ſolét códitiones, faciendi: poſte-
3 *L. vlt. De cód. inſtitut.*
riores, dádi. Papinianus hanc conditioné SI ALEXANDRIAM IERIT FILIVS, non
poſſe moriéte filio impleri, quia ſcilicet, per aliú impleri nó poſsit, & ipſe filius mo-
riens ire non poſsit. Sed hác, SI DECEM DEDERIT, extremo vitæ mométo impleri
poſſe, quia per alium nomine filij impleri poſsit. Eadem planè diſtinctio eſt & apud
4 *L.5.De hær.inſt.*
Iulianum. Huc quoq; pertinet quod Triphoninus ait, manumiſſam ſub hac condi-
5 *L. Areſcuſa. De ſtatu homi.*
tione SI DECEM DEDERIT, eo mométo, quo pariet, ſi per aliú impleuerit códitio-
nem, iam liberá peperiſſe videri. Sed poteritne aliquando ab ea quoque perſona, cui
6 *L.13.ſi fundus. De cód.*
dari debet, recedi, vt alteri, eius loco & nomine detur, aut numeretur? Sanè Paulus re-
ſpódit: Si fundus alicui legatus fuerit, SI PVPILLO VEL FVRIOSO PECVNIAM DE-
DISSET, videri expleſſe códitionem, curatori vel tutori dãdo. Quod Papinianus etiá
7 *L.95. Stichũ aut Pamphilum §. vſumfr. De ſolut.*
tractat, & quidé paulo diligétius. Ait,[7] códitionis implédæ cauſa rectè pecuniá tutori
vel curatori dari, ſicuti & cùm furioſi aut pupilli perſona ſolutioni adiecta eſt. Ad-
iicit auté, id ita recipi poſſe, ſi pecunia in ré vel pupilli vel furioſi verſa eſt: quomodo
ſi domino dare iuſſus, ſeruo dediſſet vt domino daret. Ergo vtroque caſu códitio ex-
pleta nó videtur, niſi ſi pecunia in rem eius, cui prodeſſe datio debet, verſa ſit. Adeò
auté tutori vel curatori rectè datur, vt ſine eo non rectè daretur ipſi pupillo aut fu-
rioſo: ne datio ex horũ inbecillitate pereat: nec enim hoc egit teſtator, vt quoquo mo-
8 *L.68. ſi ſeruus decem. De ſolut.*
do eſſet datũ, expleta videatur conditio. Id eleganter Marcellus etiam tractát. Sed vt
ad Papinianum reuertar, his, quæ ſuprà dicta ſunt, ſubiungit, Cęterum, qui ſeruo dare
iuſſus eſt, domino dando nó aliter impleſſe conditionem intelligédus eſt, quàm ſi ex
9 *L.44. qui hæredi. De cond. & dem.*
voluntate ſerui dederit. Paulus quoque, eum qui ſeruo alicuius dare iuſſus eſt, ſeruo
non auté domino dare debere reſpódit: quia quę facti ſunt, non tráſeant ad dominũ.
& contrà, eum, qui domino dare debet, non implere conditionem dando ſeruo eius,
niſi ſi dominus cóſenſerit. Neminem enim in tali ſpecie códitionem, neſciente me &
nolente, implere poſſe. Dicet aliquis, Cur qui ſeruo dare debet, rectè nó dat domino?
cùm quidem & ſi ſeruo datum ſit, domino protinus acquiratur? Certè quia qui ſer-
uo dari voluit, ſerui potius quàm domini rationem habet: & ipſius etiam ſerui inter-
eſt, ſibi dari, vel vt peculium ſuum augeat, vel etiam vt dominum, ſi ei acquirat, magis
demereatur. Itaque & qui dare iuſſus eſt illi, qui alioqui ex teſtamento acquirere nó
1 *L. Mæuius. De cond. & dem.*
poteſt, ei tamen dare iubetur vt conditionem impleát: nam & ſi ille dominus non fi-
at, tamen eius etiam intereſt pecuniam accipere. Saltem enim ea vti poterit. Quid
2 *L.20. ſi peculium §. hæredi. De ſtatulib.*
autem, an hæredi eius, cui dandum erat, rectè dabitur explendæ conditionis cauſa?
Sanè ſi hæredi ſeruus dare iuſsus ſit, & liber eſse hæredis hæredi dádo, rectè implet có
3 *L.50. ſub diuerſis §. vlt. De cond. & dem.*
ditionem, & liber ẽrit. Interdum etiam nec huic quidé dare tenetur, & nemini dádo
4 *L.34. ſeruus ſi hæredi. De ſtatulib.*
nihilominus erit liber: vt ſi hæres antequá daret, eú manumiſerit, & poſtea defunctus
eſt. Nã tú demú hæredis hæredi dari oportet, cùm (inquit Papinianus) prior dominus

acceptarus

accepturus pecuniã fuerit. Quæ cauſa fecit ambulatoriã, vt ita dixerim, conditionem,
inquit idem Papinianus. Ambulatoriã conditionem vocat, quæ nõ in vnius tantùm
perſona vel eſt implenda vel rectè impletur, ſed & in alterius, veluti hæredis eius. Sic
enim ambulatoriã rem vocãt Iuriſconſulti quæ nõ ſubſiſtit in vno aliquo, ſed lõgius
profertur. Sic legis ambulatoriã poteſtatẽ dicunt, & ambulatoriã eſſe teſtantiũ volũ- 1 *L. erit. De fundo dot.*
tatem vſque ad ſupremum vitæ exitum. & obligationes cũ capite ambularẽ. Deniq; 2 *L. quod ſi. De adim. leg.*
emptionẽ per plures pſonas ambulauiſſẽ. Addit autem elegãter Papinianus, duas eſſe 3 *L. tutelas. §. 1. De capi. diminut.*
cauſas, per quas in hęredis primi perſona cõditio impletur: dominij rationẽ, itémque
demõſtrationem perſonę. Priorem cauſam trãſire in omnẽ ſucceſſorẽ, ad quem per- 4 *L. ſed vbi. De minorib.*
uenerit ſtatuliber per dominij tranſlati cõditionem. Sequẽtem, perſonę dũtaxat eius,
qui demõſtratus eſt, adhęrere. Itaque & cùm ita data eſſet libertas SI TITIO, QVI NON
EST HAERES DECEM DEDERIT: reſponſum eſt, certam perſonã demõſtrari, & propterea 5 *L. 93 cùm ita datur. De condit.*
in perſona eius tantùm conditionem impleri poſſe. Et ſi cùm ceſſerit dies, pecuniam
cõditione cõprehenſam ſtatuliber habuerit: iure conſtituto, nulli dãdo, conſequi li-
bertatem. Quibus verbis ſignificat, ſi per ſtatuliberũ non ſtet, ſed is, qui demonſtratus
erat, non viuat, dare alteri non debere, & nihilominus liberũ fore. Dixi ius ſingulare
quod in legato libertatis hìc ſecuti ſunt Romani. Sed quod ius cõmune eſt aliorum
legatorum ſub tali conditione relictorũ? Paulus cùm dixiſſet, Seruũ hæredi iuſſum 6 *dic. L. ſi peculium. §. hæredi. De ſtatulib.*
dare, etiã hæredis hæredi dare poſſe: adiecit, Sed & ſi hoc ſenſit teſtator, etiam in le-
gatario idem dicendũ eſt. Modeſtinus cùm dixiſſet, eum, qui decem dare hæredi iuſ- 7 *L. ſub diuerſis. §. vlti. De cond. & dem.*
ſus eſt & liber eſſe, & hæredis hæredi dãdo peruenire ad libertatem: adiecit: quod nõ
ſimiliter in legatarij perſona cuſtodiri Publicius ſcripſit. Et Hermogenianus poſt- 8 *L. 93. cùm ita datur. hoc tit.*
quam tradidiſſet ius ſingulare conſtitutũ fauore libertatis relictæ ſub cõditione dãdi
Titio, quod ſuprà retuli: ait diuerſam eſſe cauſam legatarij, in cuius perſona placuit
cõditionem deficere, ſi antequã dederit legatarius pecuniã, Titius moriatur. Sed lo-
quitur vbi Titij, cui dandum erat, perſona ſic demõſtrata eſt, vt in ea tãtùm conditio
impleri poſſet. Hìc legatũ libertatis nõ modò nõ tanquam cõditione defectum inter-
cideret, ſed onere potius cõditionis liberatum magis confirmaretur. Sed aliud legatũ
propter deficientẽ talem cõditionem perire facilius poſſet. Cęterũ ſi nõ appareat eam
fuiſſe teſtatoris voluntatẽ vt in perſona tãtùm demõſtrata cõditio impleretur, (ſicuti
reuera nõ temerè videtur ſimplex cõditio dandi tam valde cõſtringenda) facilè patie-
mur legatariũ hæredi eius, cui iuſſus erat dare, dãdo implere cõditionem, vt ſequamur
cõmunem illã regulã, quæ cõditionẽ dãdi expleri poſſe tradit abs moriẽte quoque
legatario, neque alterius morte hãc facultatẽ temerè cõſtringi docet. Maior quæſtio
eſt de hæredibus eorũ, qui implere conditionẽ debent: an (inquã) ad hos hæredes ius
hoc & hęc facultas implẽdę cõditionis trãſeat. Ac imprimis quidẽ in vniuerſum me-
moria repetendũ eſt, cõditiones, quæ perſonę cohęrẽt, eius perſonę morte deficere, vt
ſi ea viua, ab alio expleri nõ poſſint, multo minus poſt eius mortem ab hærede poſ-
ſint. Quod & reſpõſum eſt de cõditionibus, quæ ſola volũtate explẽtur, & volũtatis
declarationẽ requirũt. Nã & hæ perſonis cohęrent. Nemo enim alius, pręter me, meã
voluntatẽ dicere poteſt & aperire. Vnde cùm ita expreſſum eſſet, TITIO SI VOLVERIT,
DO LEGO, reſponſum eſt nõ aliter ad hæredẽ legatarij pertinere, quàm ſi ipſe legatarius 9 *L. 68. ſi ita expreſſum. hoc tit. L. ſi ita legatum. § ille. ſi volet. De lega. 1.*
voluerit ad ſe pertinere: quia cõditio perſonę iniũcta videatur. Quod & in ſtipulatio-
nibus rectè dicitur. Ac rectè quidẽ reſponſum eſt, hãc ſtipulationem CVM PETIERO, nõ
cõtinere conditionẽ: & ideo licet deceſsero priuſquã petiero, non videri defeciſse. 1 *L. 48. ſi decẽ. De verb. obligat.*
Sed ſi ita expreſsim concepta ſub cõditione eſset SI PETIERO: certè conditio eſset per-
ſonæ meæ cohęrens. Cæterum videamus de conditionibus promiſcuis & arbitrariis,
quæ perſonæ non cohærent, quales eſse diximus conditiones dandi. Ac in contra-
ctibus & ſtipulationibus id potiſsimùm quærendum eſt. Nam ſatis conſtat condi-
tionẽ teſtamentis aſcriptã nõ trãſmitti ad hæredes eius, cui quid ita relictum eſt. & ius
tunc apertum eſse, hæredem conditioni parere non poſse, notãtum eſt: vnde & illud 2 *L. 108. à teſtatore. hoc tit.*
deſcendit quod Vlpianus ſcribit Prætorem non ſub conditione collationis bonorũ
poſseſsionẽ cõtra tabulas pmiſiſse: ſed demonſtraſſe, quid data bonorũ poſſeſsione 3 *L. 3. De collat. bon.*
fieri oporteat. alioqui magnã captionẽ fore emãcipati, ſi nõ aliter bonorũ poſſeſsionẽ
intelligeretur accipere, niſi cauiſſet de collatione. Nã ſi interim ipſe deceſsiſſet, hære-
di ſuo nihil relinquere. In illis quæ circũferuntur & Vlpiani eſſe dicũtur, fragmentis

legimus, Emãcipatis liberis ex edicto dari bonorũ poſſeſsionem ſi parati ſunt cauere
fratribus ſuis, qui in poteſtate mãſerũt, bona, quæ moriẽte patre habuerũt, ſe collatu-
ros. Sed nunc Vlpianus oſtendit illis verbis SI PARATI SINT CAVERE, non ſignificari
conditionẽ, ſed tantùm quid facere debeant accepta bonorũ poſſeſsione. Nã ſi con-
ditio eſſet, ea non impleta ius hoc non tranſiturum ad hæredem quia, ius hîc ſeque-
remur conditionũ vltimis volũtatibus aſcriptarũ. Et adeò quidẽ quod ſub cõditione
relictũ eſt nõ trãſit ad hæredem eius cui relictũ erat, ſi deceſſerit nõ extãte cõditione,
1 *L.1.§.ſi ſub conditione. Vt legat.no cau.* vt ne quidẽ trãſeat ſi illud in ſtipulationẽ deductũ legatũ eſſet. Neque tamen ignoro
aliquãdo fieri poſſe, vt ad hæredem quoque legatarij trãſire poſsit poteſtas implẽdæ
cõditionis. Quid enim, ſi per legatarium non ſtetit quo minus daret? quid ſi etiam
obtulit, antequam moreretur? Ac tum quidem reſponſum eſt, inter eius hæredes,
2 *L.cui fundus.§.De cõd.* ad quos conditio tranſit, conditionem non diuidi. Cæterum in ſtipulationibus ſæ-
pius quæritur de hæredibus cõditionem implentibus. Eſt enim iuris perpetui regula
abs Iuſtiniano tradita, Si ſub conditione ſtipulati ſimus, & priuſquam cõditio extet,
moriamur, nos ius vel potius ſpem noſtram tranſmittere ad hæredes. Neque audiẽdi
ſunt, qui id tãtùm dici poſſe putãt vbi eſt cõditio fortuita. Nã cùm generalis regula
ſit, cur nõ idem dicemus & de ꝓmiſcua arbitrariáve, pręſertim ſi talis alioqui ſit, quę
perſonæ nõ cohęreat? Ac ſi quidẽ negatiuè cõcipiatur, veluti, SI NON DEDERIS, alia quę-
3 *L.27.diẽ proferre.§.1. De arbi.* ſtio eſt: & de ea quidẽ inter veteres Iuriſconſultos controuerſia fuit. Vlpianus ait: Nõ
vtimur Labeonis ſentẽtia, qui exiſtimauit, ſi arbiter aliquã pecuniã dare iuſſerit: & is
deceſſerit antequã daret, pœnã cõmitti, licet hæres eius paratus ſit offerre. Ergo, quod
æquius & humanius viſum eſt, ſentit Vlpianus, ad euitandam pœnam poſſe meum
hæredem dare, cùm mihi pœna aſcripta eſſet SI NON DEDISSEM: præſertim cùm nõ eam
conditionem mihi aſcripſiſſem, ſed arbiter iniunxiſſet. Quòd ſi non tam de pœnali
obligatione cõmittenda ageretur, quàm de alia, veluti fideiuſſoria ita cõcepta SI REVS
4 *L.fideiuſſor obligari.§.vlti.De fideiuſſor.* NON SOLVERIT: reo moriente antequã ſoluat, illam cõmitti, cum Iuliano facilè reſpon
debo. Nam & qua fronte fideiuſſor, qui expreſsim ita ſe obligauit, ad hęredem debi-
toris defuncti me reiiceret, pręſertim cùm nihil petam quod & mihi non debeatur,
& fideiuſſor recepturus abs illo hærede non ſit? Cæterum ſi conditio ita ſit conuen-
tioni aſcripta, SI QVID DETVR: cur impleri per hæredem non poſsit, vt quod ita pro-
miſſum eſt, debeatur, non equidem video. Sanè & cùm quid venditum eſt, ſed ita ad-
dictum in diem, vt ſi intra Calẽdas melior cõditio allata fuiſſet, res eſſet inempta: vẽ-
ditoris ante Calendas mortui, hæres ea conditione vti poterit, vt venditionem reſcin-
5 *L.ſi prædio.De in diem add.* dat, ſi alius intra Calendas meliorem cõditionem offerat. Quod ad modum attinet,
ſiue contractui ſiue legato appoſitus ſit, tam per hæredem quàm in hærede impleri
poſſe facilè equidem affirmari poteſt. Nã neque ſuſpendit quod ſub eo debetur, ne-
que legati tranſmiſsionem impedit, vt alio loco dictũ eſt. Nunc pro coronide huius
6 *L.180.à teſtatore. De condit.* capitis videor mihi valde opportunè ſubiũgere poſſe nobilem illum Scęuolæ locũ,
qui & modum & conditionem continere videtur, & quæſtionem huius generis ob-
ſcuram complectitur, quæ interpretem adhuc requirit. Verba Scæuolæ hæc ſunt,

A teſtatore rogatus vt acceptis centum numis reſtitueret hæreditatem Titiæ cohęredi ſuę, adita hæreditate deceſsit. Similiter & Titia antequam daret centum. Quæſitum eſt an hæres Titię offerendo centum fideicommiſſo partem hęreditatis conſequeretur. Reſpondi hęredem conditioni parere non poſſe. Claudius magno ingenio de iure aperto reſpondit: cùm poteſt dubitari, an in propoſito conditio eſſet.

7 *L.fideicommiſſa.§.cùm eſſet.De lega.3.* Imprimis hîc meminiſse debem⁹, quod acutè Vlpianus reſpõdit. Cùm eſset quis ro
gatus reſtituere portionẽ accepta certa quãtitate, duplex eſse fideicõmiſsum: vnũ vt
poſsit petere quantitatem, paratus portione cedere: aliud, vt & ſi non petat, tamẽ co-
gatur fideicõmiſsario reſtituere, parato præſtare quantitatem. Hîc itaque eſse videtur
mutua obligatio inter hęredem reſtituentem, & alterum cui reſtitui debet. Nam ille
petere poteſt certã illam quantitatẽ paratus reſtituere, & hic fideicõmiſsum, paratus
quãtitatẽ illã dare, perinde atq; ſi ſcriptũ ita eſſet ſub cõditione & modo: RESTITVE
TITIO COHAEREDI TVAM PORTIONEM SI TIBI DET CENTVM. & VOLO VT
TITIVS COHAERES DET TIBI CENTVM, VT TV ILLI RESTITVAS TVAM
PORTIO.

PORTIONEM. Hoc conſtituto, dico nunc apud Scæuolã quæri de hęredibus horum hæredũ. præcipuè autem de hærede mei cohæredis Titij, cui iuſſus ſum reſtituere meã portionẽ SI MIHI CENTVM DEDERIT. an (inquã) illi hæredi integrũ ſit dare, vt fideicõmiſſum cõſequatur, cùm mortuus eſſet Titius antequã daret. Scęuola ſignificat ſi ita aſcripta ſit fideicõmiſſo expreſsim cõditio SI MIHI CENTVM DEDERIT, hęredẽ eius Titij conditionẽ implere nõ poſſe. Sed apertè in propoſito pronũciare nõ audet, an cõditio talis fuerit, cùm verba eſſent abſolutis (vt loquuntur) ablatiuis concepta, RESTITVE HAEREDITATEM ACCEPTIS AB EO CENTVM. Verũ potuiſſet ſine vllo periculo Scęuola, niſi ſi omnẽ quæſtionem facti tãquam ſcopulũ timidè refugiſſet, reſpõdere, cõditionẽ iis quoque verbis intelligi in propoſito. Nam neque Vlpianus dubitauit: & Caius apertè dixit nihil intereſſe inter hæc fideicõmiſſa, ROGO, SI TITIVS TIBI CENTVM DEDERIT, RESTITVAS EI HAEREDITATEM 1 MEAM, &, ACCEPTIS A TITIO CENTVM RESTITVAS EI HAEREDITATEM 2 MEAM. Si ita eſt, vt eſt, nulla amplius dubitatio erit an in propoſito cõditio ſit, neque minus de facto q̃ de iure aperto Scæuola tutò & apertè reſpõdere poteſt, nẽpe illius mei cohæredis Titij hæredi integrũ non eſſe, centum dãdo implere conditionẽ, vt fideicõmiſſum cõſequatur. De hęrede meo quæſtio non eſt, an illa centum abs Titio petere poſsit paratus reſtituere portionem. Nõ minus id eum poſſe quàm ſi viuerẽ, ipſe poſſem, ſi intelligãtur illa centũ mihi abs cohærede relicta ſub modo, vt ſcilicet illi portionem meã reſtituerem, iam antea dictũ eſt. Sed quęritur de hærede illius, cui reſtitui oportebat, ſi centũ dediſſet, & tum quidẽ cùm non ita expreſsim cõditio aſcripta eſſet, ſed iis verbis, quibus an cõditio ineſſet, dubitabat Scæuola. Ius hìc apertum fuiſſe cõſtat, hæredem nõ poſſe implere cõditionem legati aut fideicõmiſsi. Sed quærebatur, an ex iis, quæ proponebantur, talis aliqua conditio intelligẽda eſſet. Scæuola more ſuo diſsimulãter reiiciens ac veluti refugiẽs facti quæſtionem obſcuram, de iure tantùm aperto reſpondet: vt non aliud reſpondere videatur quàm, Si conditio hìc fuerit, cõditionem nõ poſſe impleri per hæredem de quo agitur. Ingenioſe profectò ſibi cauet Scæuola cùm ita reſpõdet, & callidè elabitur: ſed interea conſultorẽ eludere videtur. Claudius, qui in eũ notas ſcripſit, & qui ſæpe aliàs ſolet eius reſponſa ſuis notis illuſtrare atq; cõfirmare, eadẽ propè ſtropha ſeſe explicat. Sic enim ambiguũ & aſtutum eius reſpõſum laudat, vt ingenioſę calliditatis magis, quàm ingenuę prudẽtię laudem illi tribuere videatur: & interea quoq; cùm quid de quæſtione propoſita ſentiat, 3 apertè dicere nõ auſit, ſententiã ſuã eodẽ aſtu diſsimulat. Alio verò loco, vbi Scęuola de cõditione rurſus cõſultus, ſimili reſpõſo elabitur, planè obmuteſcit Claudius. Scriptum erat in cautione quadã, quempiam promiſiſſe quicquid patrem ſuum debere conſtitiſſet. Mortuo deinde patre, antequam illud cõſtitiſſet, quærebatur an adhuc cõmitti poſſet hæc ſtipulatio, hoc eſt, an iis verbis conditio ineſset in futurũ concepta, perinde ac ſi dictum ſit SI CONSTABIT PATREM DEBERE: Tum enim cõſtat nihil impedire, quin mortuo quoq; patre impleatur: atq; ita ſtipulatio cõmittatur. An verò hìc intelligatur conditio ad pręſens aut præteritũ relata, nẽpe, SI CONSTITIT CONSTATVE. Nã tum quoq; apertum ius eſt, ſtipulationem nõ valere, niſi ſi illa cõditio iã tũ vera eſset. Scęuola neq; hoc, neque illud quod quæritur explicat, ſed cõſultorẽ propè tam incertũ quàm acceperat, dimittẽs, de iure tãtùm apertè reſpõdet, nẽpe, 4 ſi cõditio nõ extiterit, ſtipulationẽ nõ eſse cõmiſsam. Hoc ſcilicet eſt ſub cõditione de cõditione reſpõdere. An hoc reſpõſi genus valde ingenioſum ſit, alij viderint. Conſultor ſanè ita dimiſsus, ſibi, opinor, illudi putabat. Scio aliã ingenioſe adferri interpretationẽ eius reſpõſi, quę Scęuolã excuſet. Sed nõ inſtitui nunc eum locũ pluribus verbis excutere. Supereſt vt cùm de vi & poteſtate conditionum quæritur, videamus, quid iuris ſit, pendente adhuc conditione. Ac eleganter quidẽ Paulus ait conditio- 5 nem efficacem eſse, quæ in conſtituenda obligatione inſeritur, non quæ poſt perfectam eam ponitur, veluti, CENTVM DARE SPONDES, NISI NAVIS EX ASIA VENERIT. quãquam & hoc caſu exiſtente cõditione locus erit exceptioni pacti cõuenti vel doli mali. Cùm pactio commiſſoria, vel conditio addictionis in diem ſæpius ita coniiciatur, vt emptio purè nihilominus contracta interea videatur, ſed ſub conditione reſoluatur: videamus, quod huius etiam loci eſt, an talis obligatio interea vim aliquam habeat, vt ex ea agi poſsit, veluti ſi debitori purè obligato ſit ſub

1 dic. § cùm eſſet.
2 L. 63. facta. § reſcripto. ad Trebell.
3 L. qui negociationẽ. De admi. tut. L. Lucius. § Dama & Pamphilo. De lega. 2. L. pater. § quindecim. De lega. 3. L. Lucius. § Mænia. § idem quæſiit. Ad Treb. L. generali. § filios. De vſufr. lega.
4 L. qui Romæ. § Agerius. De verb. oblig.
5 L. obligationum ferè. § conditio. De act. & obligat.

1 *L. non ſolum autem §. vlti. De lib. leg.* conditione legata liberatio? Reſpondeo, nihilominus interea agi poſſe. Poterit itaque hæres interea exigere quod debetur, modò caueat de eo reſtituendo conditione
2 *L. 5. De doli mali excep.* exiſtente, ſicuti & legatorum ſub conditione relictorum nomine cauere ſolet. Cæterũ vbi talis cautio locum non habet, & alterius quoque intereſt, veluti ſi alteri ſub conditione dare tuo iuſſu promiſerim, quod tibi purè debebã, hoc magis actum videtur,
3 *L. 36. pecuniam. Si cer. peta.* vt tu interea non petas. quod elegãter Iabolenus docet, éſtque eius hac de re reſpóſum dignum, quod in tractatum conditionum omnino referatur. Sed quid ſi ediuerſo, id quod tibi purè debebam, alius, puta Seius, ſtipulanti tibi ſub conditione promittat?
4 *L. 56. eum qui ita. §. vlt. De verb. oblig.* Extat de hac quæſtione nobile quoque Iuliani reſponſum. Sed ſcrupulum iniicit ea ipſa, quam adhibet, diſtinctio. ait, Si res ita promiſſa, pendente conditione, poſt moram tuam, perierit, confeſtim me aduerſus te agere poſſe, nec Seium exiſtente cõditione mihi obligari. vt obligari certè non poſſet, cùm res eſſe deſierit, in quam obligetur. Itaque amplius non differtur vis prioris obligationis, neque ſecundæ conditio
5 *L. aliquando. §. vlti. Ad Vell.* expectatur. Quod enim bonum eſt, (vt verbo Caij noſtri vtar) hanc expectare, cùm & ſi exiſtat, inanis ſit, & tu omnino ſuſcipere debeas actionem, ídque iam certum ſit? Sed quæritur quænam ſit aut eſſe poſſit illa mora tua, cùm quidem ſi pendente conditione nulla petitio ſit, ne ex priori quidem obligatione, nulla interea mora eſſe poſſe videatur. Qui hunc ſcopulum euitare volunt, & acutiores eſſe videntur, fingunt apud Iulianum moram factam iam eſſe à priori promiſſore antequam alter promitteret. Sed cùm cupiunt vitare Charybdim, incidunt in Scillam. Nam alter tum ſeſe obiicit ſcopulus. ſi enim talem moram fuiſſe eo loco intelligamus, eam videri ſub-
6 *L. qui decem. De ſolut.* latam atque purgatam altera ſtipulatione conditionali: niſi ſi id reſtringamus, vbi res præſens & tanquam oblata erat, quam creditor maluerit in alterius ſtipulationis cõditionem reiicere, potius quàm eam recipere. Sed in caſu propoſito mora ſi qua iã facta erat per alteram ab alio factam promiſſionem ſub conditione, magis interea ſuſpenditur, ſicuti & prior ipſa obligatio, quàm tollitur. Illud certè in vniuerſum rectè dici poteſt, ſi poſterior obligatio, quæ nouandæ prioris gratia interponitur, ſit conditionalis, non fieri nouationem, antequam conditio exiſtat, ſicuti & ediuerſo
7 *L. ſi Stichũ. §. 1. L. quoties. De nouat.* ſi prior ſtipulatio, quæ nouanda eſt, conditionalis eſſet. Sed amplius videamus, quid
8 *L. 54. conditionales. De verb. ſignif.* pendente conditione iuris habeat is, cui ſub conditione debetur. Vlpianus ſcribit conditionales creditores eos dici, quibus nondum competit actio: eſt autem competitura: vel qui ſpem habent, vt competat. Sed an interea creditores ij rectè dicantur, &
9 *L. 41. in cui. De act. & obligat.* ſimplici appellatione creditorũ contineantur? Vlpianus alio loco id explicat. Is cui (inquit) ſub conditione legatũ eſt, pendente cõditione non eſt creditor, ſed tunc cùm extiterit conditio. quamuis eum, qui ſtipulatus eſt ſub conditione, placet etiam pendente conditione creditorem eſſe. Nam & conditionem contractuum, vbi extiterit, ſolere ad tempus conuentionis retrotrahi, poſtea dicemus. Dictum quoque antea ſæpe eſt ſpem cõditionalis ſtipulationis, ad hæredem tranſmitti: eáque in re plus iuris eum habere, qui ſub conditione ſtipulatus eſt, quàm eum, cui ſub conditione legatum eſt: & diſcriminis apertam eſſe rationem: vſum autem latius etiam patere nunc
1 *L. 27. qui in fraudem. Qui & à quib.* intelligemus. Hermogenianus ait: Qui in fraudem creditorum manumittitur liber eſſe prohibetur, ſiue dies ſoluendæ pecuniæ iam ceſſit, ſiue in diem, vel ſub conditione ſit debitum. Diuerſa cauſa eſt legati ſub conditione relicti. Nam antequam conditio extiterit, inter creditores legatarius iſte non habetur. Quod quidem etiam dici & referri poteſt ad Edictum de his, quæ in fraudem creditorum alienantur. Neque tamen prius fraudatus creditor eſſe dicetur, quàm exiſtente conditione creditoré eum eſſe appareat, vt tum demum reſcindatur, quod in eius fraudem factum eſſe di-
2 *L. 16. ſi eum fideicommiſſaria. §. penult. Qui & à quib.* cetur. Itaque vis alienationis pendebit ex euentu illius conditionis. Quòd ſi res ipſa quæ ſub conditione præſertim per modum vindicationis legata eſt, alienetur, dubiũ nó eſt, quin à legatario, eueniente cõditione, cùm dominus ſit, vindicari poſſit. Cęterũ nihil intereſt vtrũ legatũ an promiſſum ſub conditione ſit, ſi petatur cautio debiti il-
3 *L. in omnib⁹. De iudic. & toto tit. Vt legat. no. cau.* lius cõditionalis nomine: pręſtabitur enim vtroque caſu: & eo etiã nomine, ſi illa nó præſtetur, ſolent in poſſeſſioné mitti creditores, quibus ſub conditione pecunia pro-
4 *L. 6. Ex quib. cau. in poſſ. eat.* miſſa eſt, accepimus. quanquam alioqui etiã reſponſum ſit creditorem cõditionalem in poſſeſſionem non mitti, quia bona ex edicto vendere nó poſſit. Sed & Papinianus
5 *L. pen. §. vlt. Illo tit.* hæreditariis creditoribus, quibus ſub conditione debetur, ſeparationem dari, quoniam

niam & his cautione cõmuni conſulatur, ait, Legatariis eãdẽ dari alia etiam ratione 1 *L.4. De Separat.*
probat, quòd in ea ſaltem parte, quæ de bonis ſeruari poſsit, deducto nẽpe ære alieno,
habeant pignoris cauſam. Poſtremò cùm agitur de æſtimanda quantitate patrimonij
propter rationem Legis Falcidiæ, nõ dubium eſt haberi aliquam rationem eorũ, quæ
ſub conditione vel debebantur defuncto, vel is debebat. Narrat Caius magnam du- 2 *L.73 in quantitate. §. magna. Ad Leg. Falci.*
bitationem olim fuiſſe de his, quorum conditio mortis tẽpore pendebat, an id quod
ſub conditione debetur ſtipulatoris bonis annumeratur, & promiſſoris bonis detra-
hatur. Sed monet eo iure nos vti, vt quanti ea ſpes obligationis vænire poſsit, in tan-
tum ſtipulatoris quidem bonis accedere videatur, promiſſoris verò decedere: & cau-
tionibus rem explicari poſſe, vt duorum alterum fiat: vt aut ita ratio habeatur, tanquã
purè debeatur: aut ita, tanquam nihil debeatur. Deinde hæres & legatarij, inter ſe
caueant, vt exiſtente conditione aut hæres reddat, quanto minus ſoluerit: aut legata-
rij reſtituant, quanto plus conſecuti ſint. Addit deinde Caius, Si legata quædam purè,
quædam ſub conditione relicta efficiant, vt exiſtente conditione Lex Falcidia
locum habeat, purè legata ſolui, perinde atque ſi nulla alia ſub conditione legata
fuiſſent: cauere autem legatarios debere, ex euentu conditionis quod amplius acce-
piſſent, id redditum iri. Sed alioqui interea aliorum legatorum conditionalium nul-
la in hoc genere æſtimatio fiet. Eius rei, quæ nobis ſub conditione promiſſa aut
legata eſt, quædam ſaltem præſens ſpes eſt. Maior quidem & melior rei pro-
miſſæ: quia & nobis mortuis durat: infirmior legatæ: quia morte extinguitur. Hanc
verò qualem qualem ſpem & expectationem, tanquam rem aliquam noſtram & do-
nare poſſumus & vendere, ſi quis inueniatur, qui ſpem precio emere velit. Certè & 3 *L. ſpem. C. de donat. L.5. nec emptio. De contrah. empt.*
cùm quis ignorans, an ad ſe hæreditas pertineret vendiderit ſub hac veluti cõditione,
SI QVID IVRIS HABERET, valere venditionem, quaſi ſpes hæreditatis empta ſit.
vt ipſum incertum rei væneat, ſicut in retibus, reſponſum eſt. Neque modò ſi iactum 4 *L. nã hoc modo. De hęr. vel act. vend.*
retis emero valere venditionem, quicquid tandem ceperit piſcator: quia ab initio
erat incertum: ſed & ſi dem piſcatori centum aureos ea conditione, vt ſi fœlix ſit ca- 5 *L. ſi. actũ. De act. empt.*
ptus piſcium reddat centum quinquaginta. Si non ſit fœlix, nihil reddat: valere con-
uentionem Scæuola dixit. Sed ne longius diſcedam, adeo non eſt nihili ſpes etiam 6 *L. periculi precium. De nau. fæn.*
fideicommiſsi aut legati conditionalis: vt minor, qui temerè illam remiſerit, tanquam
captus reſtituatur, quia vel propter ſpem eius intereſt. vt inquit Vlpianus. Quanquã 7 *L.3. §. ſi quid minori. De minorib.*
ſi mutuum aut reciprocum ſit fideicommiſſum conditionale, veluti, QVICVNQVE
EX VOBIS DVOBVS PRIOR MORIATVR SVAM PORTIONEM ALTERI SV-
PERSTITI RESTITVAT: rectè inuicem remittitur. & quicquid tandem poſtea e-
uenerit, nulla erit reſtitutio, ne quidem prætextu minoris ætatis. Nõ enim ſi tempus 8 *L. de fideicõmiſſo. C. de tranſact.*
conuentionis ſpectemus, vlla læſio eſt, cùm non modò omnia incerta adhuc eſſent,
ſed & quantũ ipſe minor remitteret, tantundẽ ipſi inuicẽ remitteretur. ſanè & vbi con
ditionale fideicommiſſum nõ eſſet mutuũ aut reciprocũ: ſed eius remiſsio non eſſet
gratuita: non facilè quoque hæc reſcinderetur ratione poſterioris euentus: ſicuti nec
illud quod datum eſſet, reuocaretur. Vnde cùm teſtator hæredem rogaſſet, vt ſi ſine
liberis moreretur, Frontoni hæreditatem reſtitueret: & hæres cùm nondum liberos
haberet, omniaq; adhuc incerta eſſent, cũ Frontone tranſegiſſet, vt is acceptis duabus
vnciis remitteret ſuam ſpem & expectationem iúſque totius fideicommiſsi. natúſque
deinde ex hærede filius duas illas vncias repetere vellet, quaſi iam appareret ſine cau-
ſa fuiſſe datas, cùm fideicommiſsi conditio defecit: reſcripſit Imp. Seuerus, repeti non 9 *L.1. C. de pact.*
poſſe & conditionis incertum, non iniquis conditionibus, cõuentione finitum eſſe.
Conditionis incertum vocat fideicommiſſum illud ſub incerta conditione relictum:
aliter quàm Papinianus, qui conditionis incertum vocat, vbi incertum & dubiũ eſt, 1 *L. pen. De bon. poſs. ſec. tab.*
an & quomodo conditio extiterit. Facit ergo ratio incerti, vt illa inter hæredem &
fideicommiſſarium conuentio non iniqua videatur, & talis (vt eò loco appellatur)
diuiſio rata maneat. Illud nunc proximum eſt, vt adiiciamus, ſimplici diuiſione hę-
reditatis (vt propriè appellatur diuiſio) non intelligi ſublatum fideicommiſſum cõ-
ditionale. Non enim id, quod nondum competebat, illa contineri: ſicuti reſpõnſum 2 *L. tres fratres. De pact.*
eſt, hæreditariam pecuniam, quæ tempore diuiſionis latuiſſet cohæredem, non con-
tineri, & in vniuerſum tranſactio non ſolet pertinere ad eas actiones, quæ nondum
competebant, iniquúmque eſſet, id, de quo cogitatũ non docetur, interpretari pacto 3 *L. vlti. §. item quæſitum eſt. De cond. ind.*

Vv. iiij.

aliquo generali ſublatum eſſe. Si præſens & purum eſſet fideicommiſſum cohæredi relictum, cuius ipſe ignarus cùm hæreditatem diuideret, non erat, & is diuidendo generaliter tranſigat eo non excepto: non eſſet ferendus ſi poſtea fideicommiſſum peteret. Sed ſi fideicommiſſum ſit conditionale, magis exiſtimabo exceptum videri, neque intelligi remiſſum. Quod quidem Papinianus aliud agens ſignificare etiam videtur. Ait, Rogatos reſtituere hæreditatem ſuam, nominum periculo, quæ per diuiſionem obtigerunt, inter cohæredes interpoſitis delegationibus, non aſtringi, non magis quàm prædiorum, cùm permutatio rerum diſcernens communionem interuenit. Videtur Papinianus agere de quibuſdam hæredibus rogatis ſuam partem reſtituere, CVM MORIENTVR, ſuis cohæredibus. Facta hæreditatis diuiſione durare adhuc hoc fideicommiſſum non dubitat. Sed tantùm an periculum nominum per hæreditatem obuenientium, aut rerum reſtituendarum, ad eos, qui rogati ſunt, interea pertineat, quærit. & non pertinere reſpondet. Scio apud Scæuolam relatum eſſe, cùm fratres hæreditatem diuiſiſſent, & cauiſſent, nihil ſe contra eam diuiſionem facturos: & alter deinde, qui ſuperuixiſſet, petiiſſet fideicommiſſum: pronunciatum aduerſus eum fuiſſe, quaſi de hoc quoque tranſactum fuiſſet. Sed non ſatis conſtat de fideicommiſſo conditionali illic agi. & ſi id conſtaret, non conſequitur, quod pronuntiatum eſſe dicitur, bene iudicatum eſſe ſibíque actor imputet, qui non prouocauit, ſi propter illam fideicommiſſi petitionem, quam iudex pronunciauit aduerſus tranſactionem eſſe, in pœnam incidat. Quanquam nihil hîc temerè pronunciare ipſe velim de illo veteri pronuntiato. Certè cùm teſtator iuſſiſſet hæredem certa re eſſe contentum pro iis, quas ei in teſtamento reliquerat: reſponſum eſt, non videri attingere cauſam fideicommiſſi conditionalis. Hæredes ſcripti erant Titius & Sempronia, & rogatus Titius, SI SINE LIBERIS MORIATVR, reſtituere Semproniæ partem ſuam. Poſtea teſtator codicillis dedit certas res Semproniæ, vt iis contenta eſſet, loco eorũ, quæ ex teſtaméto alioqui perceptura fuiſſet. Hanc nó impediri eueniente códitione, etiã illud, quod dixi, fideicommiſſũ petere, Paulus ait: & ita ſe pronuntiaſſe refert. Sed quoniam omnia perſequimur: volumus certè quidem: & conditionũ partes omnes, iúſque totum quod latiſſimè patet & variè ſparſum diſiectúmque eſt, colligimus: agedum perſequamur, quid exiſtente conditione iuris habeat is, cui ſub ea conditione debetur. Rei ſub conditione legatæ dominum interea eſſe hæredem dubium non eſt, & eſt multis Iuris Ciuilis locis traditum. Fructus itaque interea facit ſuos. Sed & rem ipſam vel obligare vel ſeruitute onerare, vel etiam alienare interea poteſt: ita tamen, vt ius legatarii, quandocũque conditio euenerit, non imminuatur. ſed is rem conſequatur, qualé reliquit ei defunctus, & perinde atque ſi hęres eam non obligaſſet vel alienaſſet. Extat hac de re non ignobile Pomponij reſponſum. quod & alio loco repetitur. & eadem res multis quoque aliis locis, ſæpe vtpote de qua frequens quæſtio ſit, inculcatur. Et Iuſtinianus celebrem hac quoque de re conſtitutionem edidit. quanquam Nouella quadã ſua Conſt. XXXIX, exceptioné addiderit, vt fauorabilem eſſe velit dotis aut donationis propter nuptias cauſam. Nam & olim Vlpianus eam antetuliſſe videtur cauſæ legati conditionalis. Veteres quoque Conſulti Iulianus & Scæuola videntur propter bonam fidem vendentis hæredis, & alterius ementis iuſtam ignorantiam, ſuſtinere voluiſſe venditionem rei, alteri etiam purè legatæ, vt non niſi æſtimationem ab hærede legatarius petat. Multo igitur magis id dici poſſet, ſi res fuiſſet ſub conditione legata. Sed extra hos ſingulares caſus dubium nó eſt, exiſtente conditione legatariis ius integrum eſſe, & rem vindicare poſſe, quicquid tandem interea fecerit hęres. Quinetiam plus interdum conſequitur, quàm principio relictum fuiſſe videatur. Si hæres fundo ſub condione legato ſeruitutes interea imponat: eas extingui, ſi conditio legati exiſtat, acquiſitas tamé ſequi legatariũ ait Martianus. Sed nouum magis eſt, quod nunc referã. Inquit Iulianus: Si tibi fundi vſuſf. purè, proprietas autem ſub conditione Titio legata fuerit: & pendente conditione dominium proprietatis acquiſieris: deinde conditio extiterit: pleno iure fundum Titius habebit. Neque intereſt, quod detracto vſufructu proprietas legata ſit. Tu enim dum proprietaté acquiſieris, ius omne legati vſuſf. amiſiſti. Huius ſingularis reſpóſi ratio eſſe videtur, quòd non modò tibi imputandum ſit cur tuũ vſumfructum vltronea conſolidatione confuderis, cùm quidem non ignorares proprietaté quam emebas,

1 *L. qui cum tutoribus. §. vlt. De tranſ.*
2 *L. non eſt ferendus. De tranſact.*
3 *L. 77. cui pater filios. §. hæreditaté poſt morté. De lega. 2.*
4 *L. qui Romæ. §. vlti. De verb. oblig.*
5 *L. Paulo. §. Pompeius. De leg. 1.*
6 *L. generaliter. Qui & a quib. L. 1. §. ſeru. Ad Syllan. L. ſi poſt diem. §. ſed ſi ſub conditione. Quando dies lega. ced. L. 12. arboris. §. vlti. De vſufr. L. 12. & poſt litem §. 1. Fami. erciſc. L. 66. nõ ideo. De rei vĩd.*
7 *L. 104. ſi fundũ. De cond. & dem.*
8 *L. 81. ſi fundũ. De le. 1.*
9 *L. 112. ſeruo legato. §. 1. De lega. 1. L. ſi is cui. §. vlt. Quẽadm. ſeruit. amitt. L. ſi ſub conditione. Quib mo. vſuſfr. amit*
1 *L. vlt §. fin auté. C. cõm. De lega.*
2 *L. mulier. § cùm proponeretur. Ad Sen. Treb.*
3 *L. vlti. §. vlt. De leg. 2. L. quidã ita. §. ſi quis filium. Ad Treb.*
4 *L. ſi is cui. § vlt. Quẽad. ſeruit. amitt.*
5 *L. 17. ſi tibi. Quib. mod. vſuſf. amitt.*

bas,

bas, alteri eſſe ſub conditione legatam: ſed etiam quòd eueniente conditione tua to-
ta acquiſitio ab initio non reſcindatur, ſed à tempore conditionis exiſtentis tantùm:
adeò vt medii temporis fructus tibi non auferantur. Si proprietas, cuius acquiſitæ ac-
ceſsione & conſolidatione extinctus vſusfructus fuit tuus, ſic tibi eriperetur, vt retro
nunquam tua fuiſſe videatur, poſſes vſumfr. confuſum recuperare. Vt cùm dominus
fructuario prædium legaſſet: idque deinde filio, qui cauſam inofficioſi teſtamenti
rectè pertulerat, reſtituere legatarius coactus eſſet: reſponſum eſt manere vſusfr. ius 1 *L. 57. Dominus. De vſuf.*
integrum. Nempe reſciſſo per inofficioſi querelã teſtamento, tota à principio cauſa
teſtamentariæ acquiſitionis tollitur & hæredi ſcripto legatarióve eripitur. Sed quòd
exiſtente conditione conſequitur legatarius ex teſtamento, non niſi à tempore con-
ditionis exiſtentis id cõſequitur. neque (vt populariter loquar) retrotrahitur conditio
legati. Fateor cõditionẽ inſtitutionis, retrotrahi quãdocunq; extiterit ne quis pro par-
te teſtatus pro parte inteſtatus deceſsiſſe videatur. Sed hæc ratio ceſſat in legatis. Nulla
itaque cauſa eſt cur fingamus prius eſſe acquiſita, q̃ eorum conditio extiterit. Itaque
& cùm ſub conditione res mihi legata fuiſſet, & medio tẽpore aliũde acquiſito eius
dominio eam petiiſsem: victus tamen fuiſsem: mox exiſtente conditione, legati rurſus
petam: reſponſum eſt, non obſtare exceptionem rei iudicatæ. Aliam enim fuiſse 2 *L. ſi mater. §. eandem. De except. rei iud.*
cauſam prioris dominii: hanc verò nouam nunc acceſsiſse. In iis ergo quæ in teſta-
mento ſub conditione relicta ſunt, cùm de eorũ acquiſitione agitur, inſpicimus tẽpus
conditionis exiſtentis, neque hæc ad tempus teſtamenti retrotrahitur. Certè ſi de iure
teſtamenti agatur, etſi ſub conditione ſcriptus fuerit hæres, tamẽ vt teſtamentum va-
leat, magis inſpiciemus tempus quo factum eſt, quàm quo conditio inſtitutionis ex-
iſtit. Vnde quod dicitur, ſi miles intra annum, quo miſsus eſt deceſserit, valere eius
teſtamentum, quod iure militari fecerat: reſponſum eſt, verum eſse, etiam ſi poſt an- 3 *L. 39. quod dicitur. De milit. teſt.*
num conditio inſtitutionis extiterit. Sed ſi quæratur de iure illius, cui ſub conditione
relictum eſt, dicimus magis inſpici tempus quo conditio extitit. In ſtipulationibus
verò & contractibus non itẽ. Ac ſi quidem de ipſius rei promiſsæ qualitate ageretur,
non ignoro, vt ſtipulatio valeat inſpici poſse tempus conditionis exiſtẽntis. Sed cùm 4 *L. ſi rem meam. De verb. oblig.*
de eo, cui ex ſtipulatione quæritur quæſtio eſt, magis inſpicimus tempus conuen-
tionis. Itaque ſi filiofa. ſub conditione ſtipulanti promiſsum ſit: etſi conditio primũ
eo tempore exiſtat, quo ſui iuris iam factus eſt: tamen patri acquiretur. At ex tali le-
gato magis acquireretur ipſi filio. quod quidem multis Iuris Ciuilis locis proditum 5 *L. 18. quæ legata. L. non omne. §. 1. De reg. Iur. L. 78. ſi filiusfa. De verb. obl. L. ſi vſuſf. §. vlt. Quando dies legaced. L. ſi vxorem. C. de cond. inſert.*
eſt. Itaque & Paulus reſpondit, filiumfa. de eo, quod ſub conditione ſibi legatũ eſt,
rectè paciſci: vt ſcilicet nõ petat, ſi ſui Iuris fuerit cùm exiſtet cõditio. Sic enim de re
ſua iuréque paciſcitur, non patris. At de eo quod ita ſibi ſub conditione promiſsum
ſtipulanti eſset, non item rectè paciſceretur: cùm ius patris imminuere ſuo pacto nõ
poſsit. Quandocunque enim talis ſtipulationis conditio exiſtet, patri obligatio quæ-
ritur. Loquor de conditione quæ magis fortuita ſit, quàm ab ipſius filiifa. poteſtate 6 *L. & hæredi. §. filiafa. De pact.*
& facto pendeat. Alioqui filius iam ſui iuris factus implendo cõditionem ſtipulatio-
nis, ſibi potius quàm patri acquirere poſset. Vnde cùm filiusfa. ita ſtipulatus eſset, 7 *L. ſi vnus. §. 1. De pact. L. filius. C. de pact.*
Quantam pecuniam Titio credidero, fide tua eſse iubes? & emãcipatus credidiſset: ei
potius quàm patri actionem acquiri reſponſum eſt. Et in vniuerſum cùm quæritur 8 *L. quidã cũ filiũ. §. vlt. De verb. obl. L. ſi debitori. §. ſi filiusfa. De fideiuſſ.*
an conditio, quæ exiſtit, retrotrahatur, vt intelligamus ex quo tempore contracta
obligatio intelligatur diſtinguere oportet inter conditionem fortuitam quæ vel
inuitis nobis exiſtit, & eam quæ ex voluntate noſtra dependet. Illa magis obliga-
tionis vim & effectum quàm obligationem ipſam interea ſuſpendit, ſic vt cùm eue-
nerit, oſtendat obligationem iam inde ab initio contractam fuiſse: in eámque nos iã
tum conſenſiſse tempore conuentionis. & quod vel inuitis nobis neceſsariò conſe-
quitur, ad ſuam cauſam reuocandum, ad eiúſque tempus referendum eſt. At condi-
tio quæ ex noſtra voluntate pendet, facit, vt tum demum cùm impleta eſt. videatur
aliqua primùm contracta obligatio: & ex eo primùm tempore videamur in eam cõ-
ſenſiſse. Itaque talem conditionem hìc non retrotrahi, alteram verò retrotrahi cre-
dimus. Sic intelligimus quod Caius reſpõndit. Contracta ſub conditione ſtipulatio 9 *L. potior eſt. §. 1. Qui pot. in pig.*
erat, & eius nomine hypotheca data. Interea res eadẽ purè alteri obligata eſt. Deinde
prioris ſtipulationis conditio extitit. Caius dixit huius prioris cauſam eſse potiorem:
quia cùm ſemel conditio extiterit, perinde habeatur acſi eo tempore, quo ſtipulatio

1 L. qui balneum. §. 1. illo tit. interpoſita eſt, ſtipulatio facta eſſet. Sic & Africanus ait etiam ſub conditione creditorem tuendum aduerſus eum, cui poſtea quicquam deberi cœpiſſet, ſi modò non ea conditio eſſet, quæ inuito debitore impleri non poſſet. Sed & ſi hæres ob ea legata, quæ ſub conditione data erant, de pignore rei ſuæ conueniſſet, & poſtea eadem ipſa pignora ob pecuniá creditam pignori dediſſet, ac poſtea conditio legatorum extitiſſet, tuendum quoque eum, cui prius pignus datum eſſet. Cæterum vbi talis conditio eſſet, quæ inuitis nobis non exiſteret, ſed ex noſtra voluntate penderet, & eſſet in noſtra omnino poteſtate, non niſi ex quo placuit nobis eam exiſtere, contracta intelligitur aliqua obligatio, vt ex eo primùm tempore contrahitur, quo apparet nos voluiſſe & in eam conſenſiſſe. Conuenit inter nos vt ſi tibi centum mutuò daré, fundus mihi tuus pignori obligatus eſſet. Hìc certè non niſi ex quo tempore mutuum tibi
2 L. 1. Qui pot. in ping. L. 4. Quæ res pig. obl. poſſ. dederim, contractam eſſe pignoris obligationem Iuriſconſulti reſpondent, quia & ego potuerim non dare, & tu non accipere.

IN SEQVENTEM TITVLVM
ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ.

HACTENVS dictum eſt de iis ſtipulationibus, quæ inter ſingulos ineuntur: nunc proponuntur eæ, quibus plures vni in ſolidum obligantur, vel vnus pluribus. Et quãquam plures rei credendi aut debendi fiant non modò ſtipulatione, ſed & alio genere
3 L. eandẽ. De duobus reis. *contractus,[3] atque etiam ex teſtamento:[4] tamen id magis fieri ſolet per ſtipulationem.*
4 L. ſi Titio aut Seio. De legatis 2. L. ſi ex toto. §. 1. De lega. 1. *Nec id fortaßis aliis obligationibus adeo conuenit. Etenim ex natura obligationis, quæ re cõtrahitur, non ſolet quis propriè obligare vltra id, quod ad eum peruenit.[5] Non poteſt autem res in ſolidum ad plures ſimul peruenire. Quia tamen poteſt perueniſſe ad plures quodam ordine: fieri poteſt vt ſi id*
5 L. ſi tibi. De pact. L. rogaſti. §. ſi tibi. D. ſi cert. pet cond. *actum ſit, plures in ſolidum teneantur. Verùm id non fit ex propria vi, & natura contractus, ſed magis ex eo, quod actum eſt.[6] At ex propria ſtipulationum natura plures rei poſſunt conſtitui. Poſ-*
6 L. 1. §. duo. D. depoſi. *ſunt enim verba concipi, vt ad plures in ſolidum obligãdos pertineant. Porrò admonendi ſumus, a-*
7 L. 5. De verb. oblig. *pud veteres, Reos eſſe dictos, non eos modò, qui arguerentur, accuſarentúr ve, ſed omnes quorum de re diſceptaretur, vt docet Tullius lib. 2. de Oratore. Hinc & noſter Pomponius,[7] Conuentionales (inquit) ſtipulationes ſunt, quæ ex conuentione reorum fiunt: reorum nomine intelligens contrahentes, & tam ſtipulatorem quàm promiſſorem. Itaque non ſolùm debendi reus eſt, ſed & credendi: ſicuti ſtipulandi reus eſt, & promittendi. Quare & hic & in Pandectis & in Codice, titulus de vtriſque conceptus eſt. Poſtremò illud notandum eſt, olim apud Græcos in obligatione duorum reorum debendi ſolennia fuiſſe hæc verba,* τὴν δὲ πρᾶξιν εἶναι ἐξ ἑνὸς καὶ ἀμφοῖν, *quibus ſignificabant à ſingulis ſolidum exigi poſſe. Meminit Ariſtoteles libro ſexto Politicorum. Noſtri hodie tabelliones in eiuſmodi contractibus ſolent vti his verbis,* Chaſcun pour le tout.

De duobus reis ſtipulandi & promittendi.
TIT. XVI.

ET Stipulandi & promittendi duo pluréſve rei fieri poſſunt. Stipulãdi ita, ſi poſt omniũ interrogationem promiſſor reſpõdeat, SPONDEO. vt putà cùm duobus ſeparatim ſtipulãtibus ita promiſſor reſpõdeat, VTRIQVE VESTRVM DARE SPONDEO. Nam ſi prius Titio ſpoponderit, deinde alio interroganti ſpondeat: alia atque alia erit obligatio, nec creduntur duo rei ſtipulandi eſſe.

Duo pluréſve rei promittendi ita fiunt, MÆVI DECEM AVREOS DARE SPONDES? ET SEI EOSDEM DECEM AVREOS DARE SPONDES? Si reſpondeant ſinguli ſeparatim SPONDEO.

Ex huiuſmodi obligationibus, & ſtipulationibus ſolidũ ſingulis debetur

betur, & promittentes ſinguli in ſolidum tenentur. In vtraque tamen obligatione vna res vertitur: & vel alter debitũ accipiendo, vel alter ſoluendo, omnium perimit obligationem, & omnes liberat.

Ex duobus reis promittendi, alius purè, alius in diem, vel ſub conditione obligari poteſt: nec impedimento erit dies aut conditio, quominus ab eo, qui purè obligatus eſt, petatur.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

F*IERI Poſſunt.*) Vt autem fieri poſsint, neceſſe eſt hæc interuenire. Primùm, vt ſit
vna eadémque res, quæ debeatur, ſi non omnino verè, ſaltem iuris fictione. Nam 1 *L.2. & L.3. in fi. De duobus reis.*
ſi duo fabri eiuſdem peritiæ, operas promittant: rei ſunt promittendi, quia eædem
videantur operæ. Et hoc eſt generale & commune cõſtitutioni plurium reorum ſiue 2 *L. nemo eſt qui neſciat. D. illo tit.*
promittendi ſiue ſtipulandi. Ad hæc, vt fiant duo pluréſve rei ſtipulandi, oportet
vt iis res eadẽ debeatur ab vno eodémque & propter eandẽ cauſam: & debeatur qui- 3 *L. ſi id quod. D. illo tit.*
dem in ſolidum ſingulis, quãquam ad liberationẽ ſatis ſit vni ſemel ſoluiſſe. Vt autẽ 4 *L. reos. §. cum in tabulis. D. illo tit.*
duo rei promittendi fiant, eadem ediuerſo requirimus: ac præterea vt voluntaria ſit
eorum obligatio. Nam aliud eſt, vbi nõ quia ſic inter eos actum conuentúmque eſt,
ſed ipſo iure & ex legis diſpoſitione efficerentur duo quodammodo rei debendi. Vt
euenit in duobus vnius pupilli tutoribus: quos non eſſe veros reos debendi vel ex 5 *L. ſi pupillus. De admi. tutor.*
eo colligere liceat, quòd poſsit ſeſe iuuare diuiſionis beneficio, quod quidẽ hoc iure
denegatum erat reis debendi. Idem euenit & in pluribus fideiuſſoribus, & iis, qui eo- 6 *L. 1. §. nũc tractem⁹. De tute. & rat. diſtrah.*
dem fortè inſtitore vſi ſunt. Poſtremò fit aliquando ex natura rei indiuiduæ, vt plu-
res in ſolidum obligentur: non tamen ideo ſunt rei debendi. ¶ *SI Poſt omnium.*) ſti- 7 *L. 1. §. vlti. cum leg. ſeq. De exerc. actio.*
pulantium: quos omnes neceſſe eſt interrogare promiſſorem. Nam alioqui ſi vnus 8 *L. 2. §. ex his. De ver. obl.*
tantùm ſtipulando interrogarit, non poterunt eſſe duo rei ſtipulandi, etiamſi alterius
fiat quoque mentio. Vel enim dictum eſt, Mihi & Titio decem dabis? & tum ſoli
ſtipulanti debebũtur quinque. Nam alteri quod ſtipulamur, fruſtraneũ eſt. Vel ſanè
diſiunctiuè dictũ eſt, Mihi aut Titio? & tũ debebũtur quidem decẽ, ſed ſoli ſtipulãti:
cenſebitúrque Titius tantùm adiectus ſolutioni. Id quod poſtea ſuo loco diligentius
tractabimus. ¶ *INTERROGATIONEM.*) Nempe ſeparatã. ſic paulo pòſt apud 9 *§. plane infr. De inutil. ſtipulat.*
Iuſtinianum, DVOBVS SEPARATIM STIPVLANTIBVS. ¶ *VTRIQVE Ve-*
ſtrum.) Quòd ſi alteri tantùm reſponderit, ei ſoli obligabitur. Sic enim ait Iulianus: 1 *L. duos reos. De duobus reis.*
Si à duobus reis ſtipulandi interrogatus, reſpondiſſet vni ſe ſpondere: ei ſoli tene-
retur. Quemadmodum ediuerſo, ſi duos interrogauero, & alter tantùm reſpon-
derit, is ſolus obligatur. ¶ *NAM Si prius Titio ſpoponderit.*) Dum hoc non agitur
expreſsim, vt duo rei credendi fiant: alioqui enim non nocet hæc ſeparatio. Id quod
eleganter Vlpianus trãdit. ¶ *ALIA Atque alia erit obligatio.*) Re ipſa & effectu. 2 *L. 3. D. illo tit.*
pluresenim ſunt ſtipulationes, pluréſque promiſsiones, & plures quoque res. Quod
ſi eſſet vna verborum conceptio, veluti, Promitto Caio & Titio centum, vel, Caius
& Titius promitunt centum: non erunt hic plures rei, quia nulla fit mentio ſolidæ
obligationis, ſed viriles partes ſinguli ſtipulari aut promittere intelligentur. At ſi res 3 *L. reos. §. cum in tabulis. D. illo tit.*
fuerit ſæpius repetita, veluti, Promitto Caio centum, & Titio centum. vel, Caius
promittit Sempronio centum, & Titio centum: iam poterunt eſſe plures rei, vt ſem-
per intelligantur eadem centum. 4 *L. ſtipulatio iſta. §. cum qui ita. De ver. oblig.*

¶ *EOSDEM Decem aureos.*) Dixit, EOSDEM, vt tollatur omnis prætextus mul-
tiplicandæ quantitatis, quæ facilè poteſt multiplicari. In ſpecie autem vel certo aliquo
corpore nulla eſt eiuſmodi dubitatio. Et quod alibi reſponſum eſt, vna ſpecie plu- 5 *L. ſi pluribus. De leg. 1.*
ribus ſimpliciter legata, non conſtitui plures reos credẽdi: in cauſa fuit manifeſta voluntas teſtatoris, qui iuſsit vtrunque legatarium accipere legatum, palámque aduerſatur conſtitutioni duorum reorum, quibus quidem ſingulis debetur ſolidum: at nõ vt ſinguli ſolidum accipiant. Imò ſi vni ſemel fuerit perſolutum, plena ſequitur liberatio ¶ *SI Reſpondeant ſinguli ſeparatim.*) Non tamen adeò magno interuallo, vt aliquis extraneus actus interceſſerit, qui ad obligationem non pertinebat. Alioqui

eiuſmodi interuallum, quod vitiaret ſimplicem ſtipulationem, multo magis vitiaret
1 *L. ſi ex duobus. De duobus reis.* conſtitutionem duorum reorum. Rectè itaque Venuleius: Si ex duobus qui promiſſuri ſunt, hodie alter, alter poſtera die reſponderit, probatur non eſſe duos reos: ac ne obligatum quidem intelligi eum qui poſtera die reſponderit: cùm actor ad alia negocia diſceſſerit: vel promiſſor, licet peractis illis rebus, reſponderit. ¶ *SPONDEO.*)
2 *L. duo rei. D. illo tit.* Idem & ſi reſpondeant, Spondemus. Nam (inquit Pomponius) duo rei promittendi, ſiue ita interrogati, Spondetis? reſpondeant, Spondeo, aut Spondemus: ſiue ita interrogati, Spondes? reſpondeant, Spondemus, rectè obligantur.

¶ *SOLIDVM Singulis debetur.*) Et ſolidum ſinguli petere poſſent, ſaltem re integra. Nam ſi res non fuerit integra, ſed vnus cœperit petere, is conteſtatæ litis præoccupatione reliquorum ius veluti perimit, & ſuum confirmat, vt non alii poſsit rectè
3 *L. ex duobus reis ſtipulãdi. D. illo tit. L. fideicommiſſa. §. plerunque. De leg. 3. L. in L. Falcidia hoc eſſe ſeruandũ. D. ad le. Falci.* ſolui. ¶ *IN Solidum tenetur.*) Hoc (inquit Vlpianus) duorum reorum eſt, vt vnuſquiſque eorum in ſolidum ſit obligatus. Adeo vt ſi duo rei promittendi ſocii non ſint: non proſit alteri, quòd ſtipulator alteri eorum pecuniam debeat, inquit idem Vlpianus. Sed nec hoc iure ſolidam exactionem effugere poterant vllo beneficio diuiſionis, quod iis denegatum fuit. Verùm id eis poſtea Iulianus indulſit. Nam in
4 *L. 3. §. 1. De duob. reis.* Nouella ſua Conſtit. 99. ſanxit, vt tantùm pro rata quiſque conueniretur, nec in vnũ
5 *L. ſi duo rei promittẽdi. D. illo tit.* redundaret totius obligationis onus: ne id quod eſt commune, fiat priuatum: μήτε (inquit) τὸ κοινὸν χρέος, ἴδιόν τινος γινέσθω βάρος. Excipit tamen duos caſus. Prior eſt, vbi alter reus abeſt extra prouinciam. Tum enim in ſolidum conuenitur, qui præſens eſt: nec ei, vt differat ſolidæ exactionis iudicium, dantur tempora quibus abſentem accerſat: quanquam ea dentur fideiuſſori, vt reum principalem abſentẽ quærat. Secundus caſus eſt, vbi alter reus non eſt ſoluendo. ſed id probare debet creditor, qui alterum in ſolidum parat conuenire. Aliter rurſus quàm in fideiuſſore, cuius eſt probare ſoluendo eſſe alterum fideiuſſorẽ, vt ſe iuuare poſsit beneficio diuiſionis. Porrò hodie nullus ferè vſus eſt beneficii Iuſtiniani, cùm non ſoleant duo rei conſtitui, niſi pariter renuncient exceptioni diuiſionis. Id enim habet vulgaris obligandorum reorũ formula, qua noſtri vtuntur Tabelliones: ſed magno plerunque errore, cùm nec ipſi, nec qui ſe obligant vim eiuſmodi renunciationis ſoleant intelligere. Illud poſtremò hoc loco prætereundum non eſt, aliquando inter duos reos diuiſionem induci ex tacito pacto, & benigna veteris etiam iuris interpretatione. Si enim creditor ab altero virilem tantùm debiti partem vltro receperit, & conſtet eam eſſe ſolutam receptámque
6 *L. inter eos. §. 1. De fideiuſſ.* que pro perſona ſoluentis: diuidetur vis obligationis, & is, qui ſoluit partem, prorſus liberabitur. Ita enim cenſetur remiſsus à creditore cõplexus ſolidæ obligationis.
7 *L. creditores. C. de pact.* Sed hæc intelligimus inter duos reos. Cæterum ſi plures ſint, liberato eo, qui partem ſuam ſoluit, remanebunt alii in ſolidũ obligati, eius debiti nomine, quod reliquũ eſt.

8 *L. 3. §. vlt. De duob. reis.* ¶ *IN Vtraque tamen obligatione.*) Inquit Vlpianus: vtique cùm vna ſit obligatio vna etiam ſumma eſt, vt ſiue vnus ſoluat, omnes liberentur: ſiue vni ſoluatur ab altero, contingat liberatio. Vnam autem eſse duorum reorum obligationem intelligimus propter effectum & eandem rem, quæ in vtraque vertitur. Cæterum reuera plures
9 *L. eandẽ. §. vl. D. illo tit.* ſunt numero obligationes. Nam & ſi maximè (inquit Vlpianus) parem cauſam ſuſcipiunt: nihilominus in cuiuſque perſona propria ſingulorum conſiſtit obligatio. Vnde reos promittendi vice mutua fideiuſsores non inutiliter accipi reſpondit idem
1 *L. reos promittendi. D. illo tit.* Vlpianus. Certè cùm reus promittendi alteri reo ſucceſsiſset, tradidit Venuleius eum duas obligationes ſuſtinere: quia nec reperiri poſsit, cur altera magis quàm altera cõ-
2 *L. ſi reus promittẽdi. D. illo tit.* ſumatur, cùm ſit vtraque eiuſdem poteſtatis. ¶ *VNA Res vertitur.*) Vlpianus ait vnam ſummam eſse. ſed generalius eſt verbum, quo Iuſtinianus vtitur, & aptius. Vnam autem rem intelligamus, ſi non omnino verè, ſaltem iuris fictione: vt duo fabri eiuſdem peritiæ, ſi promittant ſuas operas, intelligũtur eaſdem operas promittere:
3 *L. nemo eſt qui neſciat. in fi. D. illo tit.* ideo & duo rei fiunt. ¶ *ET Vel alter.*) Nempe duorum reorum ſtipulandi.
¶ *DEBITVM.*) Solidum. Nam ſi partem tantùm recipiat, non perimit ius alterius, quin ei rectè adhuc ſoluatur reliqua pars: cui certè ſolui non poſset, ſi perempta eſset eius obligatio. Itaque vt creditor vnus à pluribus reis debendi ſingulis partem petere
4 *dic. L. 3. §. vlt.* poteſt, ſi vult: ita & hic debitor ſingulis reis ſtipulandi rectè partem ſoluet, & æquè
5 *L. qui hominem. §. ſi duo rei. De ſolut.* liberabitur: quia (inquit Vlpianus) obligatio communis efficit, vt quod duobus ſolutum eſt, vni ſolutũ videatur. ¶ *ACCIPIENDO.*) Vel acceptum referẽdo. Nam

acce-

acceptilationem vnius rei ſtipulandi hîc ſatis eſſe ad plenã liberationem traditũ eſt,
quòd acceptilatio ſit imaginaria ſolutiò. ¶ *ALTER Soluendo.*) Aliud eſt, vbi al- 1
terius perſona eximitur obligatione, veluti deportatione. Neque enim pœna tollit
obligationem, ſed potius transfert in fiſcum ſuccedentem bonis condemnatòrum. 2
Rectè itaque Pompònius, Cùm (inquit) duo eandem pecuniam deberent: ſi vnus ca- 3
pitis diminutione exemptus eſt obligationi, alter nõ liberatur. multùm enim intereſt,
vtrum res ipſa ſoluatur, an perſona liberetur. Cùm perſona liberatur manente obli-
gatione, alter durat obligatus. ¶ *OMNIVM Perimit obligationem.*) Sed ſi fuerint
ſocii, quod ſolutum acceptúmque eſt, communicabitur, perinde atque ſi ſinguli par-
tem pecuniæ ſtipulati eſſẽnt. Sed & vbi eſſet obligatio ex cauſa oneroſa, veluti ex 4
mutuo dato, æquum eſt quod vni ſoluetur, alteri eſſe commune. Quod autẽ ad reos
promittendi attinet, ſi fuerint ſocii, erit quoque commune onus: & ſi vnus ſolidũ ſol-
uerit, alteri pro parte imputabitur. Idem & ſi alter quaſi fideiuſſor conuentus ſit: aut
ex ea cauſa, cuius emolumentum fuerit commune, veluti ex mutua pecunia commu-
niter acceptâ. Alioqui autem qui ſolidũ ſuo nomine ſoluit: quia id debuit, non pote- 5
rit ab altero quicquam repetere. Sic poteſt hic creditor gratificari alteri, ſi alterum
ſolum conueniat. Sed iam ex Nou. Iuſtiniani Conſtitu. (vt dictũ eſt) habent rei de-
bendi beneficiũ diuiſionis, quo poſſunt ſeſe tueri aduerſus ſolidam exactionem.

¶ *EX. Duobus.*) Totus hic locus ad verbũ deſcriptus eſt ex reſponſo Florẽntini. 6
¶ *ALIVS In diem, vel ſub conditione.*) Nam quicquid hîc eſt diſſimilitudinis, facilè po-
teſt reduci ad paritatem. Cùm enim ſemel conditio extitit, perinde habetur, ac ſi illo
tempore, quo ſtipulatio interpoſita eſt, ſine conditione inita eſſet ſtipulatiò. Sed ſi ea 7
eſſet diſſimilitudo, quæ tolli non poſsit, hæc certè poſſet impedire obligationẽ duo-
rum reorum. vt ſi quis ſtipuletur ab altero dolum præſtari, ab altero culpam tantúm.
Neque enim fieri poteſt, vt hi parem cauſam ſuſcepiſſe videantur. Rectè itaque Vl-
pianus, Si quis (inquit) in deponendo penes duos, paciſcatur vt ab altero culpa præ- 8
ſtetur: verius eſt, non eſſe duos reos, à quibus impar ſuſcepta eſt obligatio. Non idem
probandum eſt, cùm duo quoque rei culpam promiſiſſent, ſi alteri poſtea pacto cul-
pa remiſſa ſit: quia poſterior conuentio, quæ in alterius perſona interceſsit, ſtatum &
naturam obligationis, quæ duos in initio reos fecit, mutare non poteſt. ¶ *NEC
Impedimento erit.*) Neque enim hîc vlla expectatur obligationis puræ nouatio ex euẽtu
conditionis. Cuiuſmodi ſanè ſpes poſſet impedimento eſſe, ne interea ex pura obliga-
tione ageretur. Vnde ſi pecuniam, quam mihi purè debebas, iuſſu meo promiſiſti Ti-
tio ſub conditione, reſpondit Iabòlenus, me, pendente cauſa conditionis, petere non 9
poſſe. Nam & ego videor puram meam alioqui obligationem ſuſpendiſſe ſub con-
traria quadam conditione: vt ſi conditio ſtipulationi Titii aſcripta defecerit, tum de-
mum redintegretur vis meæ obligationis. Sed ſi euenerit: perimatur nouatione mea
obligatio. Sed interim inter me & te actum videtur, ne ipſe agerem. Alioqui enim lu-
dicra eſſet & inutilis ſtipulatio Titii meo iuſſu contracta. Sed ſi id nõ videretur actũ,
non impediret incerta conditio purum præſẽnſque negocium. Itaque ſi quod mihi
purè debebatur, debitori ſub conditione legauero: interim non impeditur hæres pe-
tere: ſed tamen ideo nõ eſt inutile legatum, quia is cauet de reſtitutione vbi euenerit
conditio. ¶ *PETATVR.*) Solidũ. Sed aliud eſt in pluribus fideiuſſoribus. Sic enim 1
apertè Vlpianus: ſi plures ſint fideiuſſores: & vnus purè, alius in diem vel ſub condi-
tione acceptus, ſuccuri oportet ei, qui purè acceptus eſt, dum exiſtere conditio poteſt: 2
nempe vt interim in virilem partem conueniatur. Eius autem reſpõſi ratio eſt, quòd
fideiuſſoribus tribuatur beneficium diuiſionis. Id quod cùm etiam hodie tributum
ſit pluribus reis promittendi per Nouellam Iuſtiniani Conſtitut. 99. multi exiſtimãt
hunc locum eſſe correctun: nec aliter eſſe ſtatuendum de pluribus reis, quàm ſtatuit
Vlpianus de pluribus fideiuſſoribus. Et certè magna eſt & aperta ratio huius ſimili-
tudinis

1 L. 3. §. nũc de effectu. De libe. lega.
2 L. 2. C. ad leg. Iul. de vi publi.
3 L. vlti. De duob. reis.
4 L. in lege Falcidia hoc eſſe ſeruandum. D. ad leg. Falcid.
5 L. 2. C. de duob. reis.
6 L. ex duobus. De duob. reis.
7 L. potior. §. videamus. D qui pot. in pigno.
8 L. eãdem. §. ſed ſi quis. De duob. reis.
9 L. pecuniam. D. ſi cer. pet. cond.
1 L. purè. De doli mali & me. exc.
2 L. ſi plures. De fideiuſſ.

De Stipulatione ſeruorum, Tit. XVII.

SERVVS ex perſona domini ius ſtipulandi habet. Sed & hæreditas in pleriſque perſonæ defuncti vicem ſuſtinet. ideóque quod ſeruus hæreditarius ante aditam hæreditaté ſtipulatur: adquirit hæreditati, ac per hoc etiam hæredi poſtea facto adquiritur.

Siue autem domino, ſiue ſibi, ſiue cóſeruo ſuo, ſiue impersonaliter ſeruus ſtipuletur, domino adquirit. Idem iuris eſt & in liberis, qui in poteſtate patris ſunt, ex quibus cauſis adquirere poſſunt.

Sed cùm factum in ſtipulatione continebitur: omnimodo perſona ſtipulantis continetur: veluti ſi ſeruus ſtipuletur, vt ſibi ire agere liceat. ipſe enim tantùm prohiberi non debet, non etiam dominus eius.

Seruus communis ſtipulando, vnicuique dominorum pro portione dominii adquirit: niſi iuſſu vnius eorum, aut nominatim alicui eorum ſtipulatus eſt. tunc enim ſoli ei adquiritur.

Quod ſeruus communis ſtipulatur, ſi alteri ex dominis adquiri non poteſt, ſolidum alteri adquiritur. veluti ſi res, quam dari ſtipulatus eſt, vnius domini ſit.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

1 *L. quod attinet. De regu. iuris.*
2 *L. in perſonã. De regu. iuris.*
3 *L. nec ſeruus. De pecul.*
4 *L. ſi Pãphilo. De opt. le.*
5 *L. 1. §. 1. De verb. obli. L. ſi pupillus. §. ſeruũ pupilli. D. rem rat. hab.*
6 *L. hæreditas. De acquir. rer. domi.*
7 *L. hæreditaria. De furt.*
8 *dic. L. hæreditas.*
9 *L. vſusfr. De ſtip. ſeru.*

EX *Perſona domini.*) Nam ipſius ſerui perſona iure Ciuili nihili eſt: nec in perſonã ſeruilé vlla cadit obligatio, inquit Vlpianus[1]. Itaq; ſerui quod ex ſuo capite non habet, à domino habeat[2] neceſſe eſt. Atq; ita hunc titulũ inchoat Theophilus, ὡς οἰκέται ἀπρόσωποι ὄντες ἐκ τῶν προσώπων τῶν δεσποτῶν χαρακτηρίζονται. Certè ex perſona domini, & ſeruo deberi, & is debere poteſt[3]: Ideóque & ſtipulari. Nam vt ſtipulationes ſint proditæ, quo ſibi quiſque ſtipuletur: ſeruus qui domino acquirit, ſibi videtur acquirere: nec enim alia eſt ſerui, quàm domini perſona. Saltẽ ante manumiſsioné ſerui, nó intelligũtur duæ eſſe perſonæ[4]. ¶ *IVS Stipulandi habet.*) Vt ſeruus poſsit ſtipulari, ſatis eſt dominũ ius ſtipulãdi habere, etiamſi fortè re ipſa impediatur ſtipulari, hoc eſt, facto aliquo, nó auté iure, veluti, pro ætaté aut furoré. Itaq; ſtipulari poteſt infantis ſeruus[5]. ¶ *IN Pleriſque.*) Alibi dicitur, IN MVLTIS IVRIS PARTIBVS[6]: & additur ratio cur non in omnibus, quia id nó obtineat, vbi factũ perſonæ requiritur. Vt ſi iuſſu alicuius adeũda ſit hæreditas: nó poterit hæreditas iacẽs domini loco iubere. Nec alia ratione dicimus furtũ nó fieri hæreditatis iacentis: quia nempe non ſit dominus, quo inuito res ablata videri queat[7]. Poſtremò & huc pertinet, quòd ſeruus hæreditarius non poſsit hæreditatis ſtipulari vſumfruct[8]. Omnino enim vſusfruct. deſiderat certam perſonam, quæ vtatur, fruatur. Et neque poteſt eum ſibi ſeruus acquirere: multo minus domino mortuo: minimè verò hæredi futuro. is enim adhuc incertus eſt, etiamſi teſtamento ſcriptus fuerit. Nam fortaſsis repudiabit oblatã hæreditatem. Rectè itaq; Paulus[9]. Vſusfr. (inquit) ſine perſona eſſe non poteſt: & ideo ſeruus hæreditarius inutiliter vſumfr. ſtipulatur: legari autem ei poſſe vſumfr. dicitur: quia dies eius non cedit ſtatim, ſtipulatio autem pura ſuſpendi non poteſt. ¶ *QVOD Seruus hæreditarius ſtipulatur.*) Nempe ἀορίστως, & generaliter ipſi hæreditati aut hæredi futuro[1]. At ſi nominatim certo alicui hæredi ſtipuletur, qui nondũ adiit hæreditaté, nihil agit[2]: quia ſtipulationis tẽpore hæres dominus eius non fuit. Itaque videtur extraneo ſtipulari: quod iure non eſt permiſſum. ¶ *SIVE Autẽ.*) Inquit Iulianus[3]: Cùm ſeruus ſtipulatur, nihil intereſt, ſibi an domino, an verò ſine alterius adiectione dari ſtipuletur. ¶ *SIVE Imperſonaliter.*) Plautus

1 *L. ſi ex re. §. illud quæſitum. De ſtip. ſer.*
2 *L. ſeruus hæreditarius. D. illo tit.*
3 *L. 1. D. illo tit.*

in

in Pſeudolo inquit, Nullum periculum eſt, quod ſciam, ſtipularier, vt concepiſti
verba: Viginti minas dabis? dabuntur. hoc quidem actum eſt haud malè. Vnde ap-
paret imperſonalem ſtipulationem ſemper valuiſſe. Quod & iure noſtro non ob-
ſcurè proditum eſt: quia intelligatur quis ſibi ſtipulari. Nec aliter intelligi poteſt im- 1
perſonalis promiſsio: quãdo nec temerè ſoleamus in ſtipulationibus acceſſere extrin-
ſecus alienam perſonãm. Idémque & in vltimis voluntatibus eſt receptum. At non 2
idem probari in Conſtituto tradidit Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtit. 115. ad finem.
nempe quòd non habeat Conſtitutum vllam præcedentem interrogationem, iuxta 3
quam poſsimus interpretari imperſonalem promiſsionem. Imò verò id conſtitui ſo-
let, quod iam debitum eſt. ¶ *DOMINO Acquirit.*) Etiamſi ſtipulationem con-
tulerit in alienationem vel manumiſsionem ſuam, inquit Pomponius.

¶ *SED Cùm factum.*) Totus hic locus pendet ex illa Pauli regulâ: Quæ facti ſunt, 4
non tranſeunt ad dominũ. Sanè eſt & vbi licet non agatur de facto, tamen ſolius ſerui
perſona cõtineatur: nẽpe ſi ſeruus adiectus ſit ſolutioni. Tum enim illi, non autem 5
domino ſolui poterit. ¶ *VT Sibi ire agere liceat.*) In hac ſtipulatione non ius, ſed fa- 6
ctum verſari, ideóq; à ſeruo rectè interponi, nec ad dominũ pertinere tradit Iulianus. 7

¶ *SERVVS Communis.*) Inquit Vlpianus: Seruus communis ſic omnium eſt, nõ
quaſi ſingulorum totus, ſed pro partibus vtrique indiuiſis: vt intellectu magis partes 8
habeant, quàm corpore. Et ideo ſi quid ſtipulatur, vel qua alia ratione acquirit, om-
nibus pro parte, qua dominiũ in eo habent, acquirit. Hæc Vlpianus. Cui apertè Caius 9
ſuffragatur, inquiens, Quòd ſi aliunde quàm ex re alterius dominorũ acquiſierit ali-
quid cõmunis ſeruus, omnibus ſociis pro parte dominii hoc acquiratur. ¶ *NISI.*) 1
Eſt & alia exceptionis ſpecies, nempe quia aliquãdo vtrique domino acquiritur, ſed
nõ pro portione dominii: nẽpe vbi nominatim vtrique domino ſtipulatur. Sic enim
Pomponius reſpondit: Si communis ſeruus ita ſtipuletur, Lucio Titio & Caio Seio 2
dare ſpondes? qui domini ſunt illius: pro virilibus partibus ex ſtipulatione ſua dari
debet. Si verò ita, Dominis meis dare ſpondes pro parte, qua domini eſſent. Porrò ſi
ſeruus communis ſic ſtipulatus ſit, Decẽ illi domino, eadẽ decem alteri dare ſpondes?
reſpondit Paulus, duos eſſe reos ſtipulandi. Itaque ſingulis non pro portione domi- 3
nii, ſed in ſolidũ acquiritur. ¶ *IVSSV Vnius, aut nominatim.*) Has duas exceptiones
Vlpianus apertiſsimè explicat his verbis: licet cõmuni ſeruo nominatim alicui ex do 4
minis ſtipulari, vel traditam accipere rem. Sed ſi non vni domino nominatim ſtipu-
letur, ſed iuſſu vnius dominorum: hoc iure vtimur, vt ſoli ei acquirat, cuius iuſſu ſti-
pulatus eſt. Deinde ſubiicit Pomponius, Ofilius rectè dicebat, & per traditionem ac-
cipiendo vel deponendo, commodandóque poſſe ei ſoli acquiri, qui iuſsit. quæ ſen-
tẽtia Caſsij & Sabini dicitur. ¶ *IVSSV Vnius eorum.*) Quòd ſi quis fortè quatuor
dominos habuit, & duorum iuſſu ſtipulatus ſit: iis duobus acquiret, qui iuſſerunt:
ídque non æqualiter, ſed pro portione dominica totum iis acquiret. ¶ *QVOD* 5
Seruus communis.) Tractat hunc locum Iulianus, hancque regulam tradit: Perſona ſer- 6
ui communis eius conditionis eſt, vt in eo quod alteri ex dominis poteſt acquirere,
alteri non poteſt, perinde habeatur, acſi eius ſolius eſſet, cui acquirendi facultatem ha-
bet. Porrò & huc pertinet quod Vlpianus reſpondit: Si communis ſeruus meus & 7
tuus viam vel iter vel actum ſtipuletur, ſine adiectione nominis noſtri: cùm ego ſolus
vicinum fundum habeam, ſoli mihi eam acquirit.

1 *L. ſtipulatio iſta. ſ. ſicut. ſ. ſi quis ita. De ver. obl.*
2 *L. ſi ita ſtipulatus. ſ. Chryſogonus. De verb. oblig.*
3 *L. ſi ſeruus legatus. ſ. qui margaritã. De leg. 1. L. acceptis. in fi. D. ad leg. Falci.*
4 *L. 1. ſ. debitũ. De cõſti. pec.*
5 *L. vlt. D. ſtipul. ſeruorũ.*
6 *L. qui heredi. De cond. & demonſtr.*
7 *L. ſi ſtipulatus ſum. De ſolut.*
8 *L. ſtipulatio iſta habere licere. ſ. hi qui. De ver. oblig.*
9 *L. ſeruus communis ſic omnium. De ſtip. ſeruo.*
1 *L. cõmunis ſeruus. De acquir. rerum domi.*
2 *L. ſi cõmunis ſeruus. 2. De ſtip. ſer.*
3 *L. ſi ſeruus communis. 3. D. illo tit.*
4 *L. ſeruus communis. 2. D. illo tit.*
5 *L. proinde. D. illo tit.*
6 *L. 1. ſ. communis ſeruus. D. illo tit.*
7 *L. ſi cõmunis ſeruus. 1. D. illo tit.*

De diuiſione Stipulationum, Tit. XVIII.

STIPVLATIONVM aliæ ſunt Iudiciales, aliæ Prætoriæ, aliæ Conuentionales, aliæ cõmunes, tam Prætoriæ, quàm Iudiciales. Iudiciales ſunt duntaxat, quæ à mero Iudicis officio proficiſcuntur, veluti de dolo cautio, vel de perſequendo ſeruo qui in fuga eſt, reſtituendóve pretio.

Prætoriæ ſunt, quæ à mero Prætoris officio proficiſcuntur, veluti

damni infecti, vel legatorum. Prætorias autem ſtipulationes ſic exaudiri oportet, vt in his etiam contineantur AEdiliæ: nam & hæ à iuriſdictione veniunt. Conuentionales ſunt, quę ex conuentione vtriuſque partis concipiuntur, hoc eſt, neque iuſſu Iudicis, neque iuſſu Prætoris, ſed ex conuentione contrahentium: quarum totidem genera ſunt, quot (penè dixerim) rerum contrahendarum.

Communes ſunt, veluti rem ſaluam fore pupillo (nam & Prætor iubet rem ſaluam fore pupillo, caueri: & interdum iudex, ſi aliter hæc res expediri non poteſt) vel de rato ſtipulatio.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

INitio admonendi ſumus totum hunc de diuiſione ſtipulationum tractatum eſſe
1 *L. 5. De verb. oblig.* deſcriptum ex Pomponii reſponſo, quod in Pandectis extat. Nam poſteaquam
propoſitæ ſunt duæ ſtipulationum diuiſiones, prior, quæ à materia & fine ſumitur,
nempe quòd aliæ in dando, aliæ in faciendo conſiſtant: altera verò quæ ex earum
rerum quas ſtipulamur, natura & conditione dependet, nempe quòd aliæ diuiduæ
ſint, aliæ indiuiduæ: ſubiicitur hæc tertia, quæ ab efficientibus repetita videtur.
¶ *IVDICIALES SVNT Duntaxat quæ &c.*) Apud Pomponium eſt, Iudiciales ſunt, quæ duntaxat, &c. Sed verba Iuſtiniani manifeſtius hîc ſignificant
agi de iis ſtipulationibus, quæ propriè & ſolùm Iudiciales ſunt, non etiam communes: quò magis eas diſcernamus à Prætoriis, quæ generaliter etiam Iudiciales dicuntur, nempe cùm propter iudicium interponuntur, veluti, Ratum haberi, aut,
2 *L. 1. §. 1. De Præt. ſtip.* Iudicatum ſolui. Ac eæ quidem interponebantur, vt iudicium, quod dandum erat,
magis certum & firmum, maioríque cautione munitum eſſet, ſiue alioqui Prætor
ipſe, ſiue alius Iudex de cauſa cognoſceret. At Iuſtinianus primo loco hîc tantùm
agit de iis duntaxat Iudicialibus cautionibus, quæ demum poſt datum acceptúmque, & conſtitutum à Prætore iudicium interponuntur, iuſſu ipſius Iudicis, qui datus eſt, vt de cauſa cognoſcat, eáſque præſtari imperantis ex mero ſuo ſolóque officio, cùm alioqui neque reus ad id eſſet obligatus, neque Prætor huic Iudici expreſſim id mandaſſet. ¶ *VELVTI DE DOLO Cautio, vel de perſequendo.*) Hoc
vnum exemplum iudicialis cautionis ſiue ſtipulationis, quam Iudex actori rem petenti præſtari abs reo iubet, proponit Pomponius. Sed Iuſtinianus hîc proponit
alterum exemplum, nempe cautionis de perſequendo ſeruo, qui in fuga eſſe dicetur.
3 *L. itẽ ſi cũ exceptione. §. pro eo autem. De eo quod me. cau.* Nam & Vlpianus alibi eius meminit.
¶ *PRAETORIAE SVNT.*) Prætorias duntaxat hîc intelligimus: nempe quæ cùm nullum adhuc iudicium datum erat, in iure apud ipſum Prætorem interponebantur, & quas ſolus Prætor Præſeſve imperabat, niſi ſi ex iuſta & neceſſaria cauſa alteri mandaret hanc curam exigendæ cautionis, & niſi præſtaretur, mit-
4 *L. 4. §. duas. De damno inf.* tendi in poſſeſsionem. ¶ *A MERO PRAETORIS Officio.*) Vlpianus
ait, Iubere cauere Prætoria ſtipulatione, magis eſſe Imperii, quàm Iuriſdictionis.
Et reuera Prætor hîc interueniebat non vt ius diceret, aut iudicium daret, ſed vt extra iudicium ex ſolo nudóque ſuo officio iuberet & imperaret has cautiones præſtari, cùm neque alioqui earum exigendarum nomine vlla actio competeret.
¶ *CONTINENTVR ET AEdilicia.*) Exemplum harum Iuſtinianus nullum hîc proponit; ſed ex Ædilicio edicto repeti poteſt. Nam tenetur venditor em-
5 *L. ſi venditor. De Ædil. edic. L. ex empto. §. animaliũ. De act. empt.* ptori apud cauere, rem vitioſam non eſſe. ¶ *A IVRISDICTIONE Veniunt.*) Malè vulgò legitur, A IVRISDICTIONE PRAETORIS. Nam potius hîc intelligi Ædilium Iuriſdictionem dubium nõ eſt, & Theophilus apertè ſignificat. Cæterum poſſumus hîc intelligere Iuriſdictionem, non modò edictum, ſed & iuſſum & imperium AEdilium. Sicuti & Liuius deca. 3. lib. 7. edictum AEdilium vocat, cùm aliquid iubent & præcipiunt viua voce AEdiles.

¶ *NAM*

¶ *NAM Et Prætor.*) Dictum eſt ſuprà de ſatiſdatione tutorum. Differentia quoque inter Prætorem & Iudicẽ ſæpe aliàs notata eſt. neque hic locus exigit, vt de huius generis cautionibus plura nunc dicamus.

De inutilibus ſtipulationibus. Tit. XIX.

OMNIS res, quæ dominio noſtro ſubiicitur, in ſtipulationem deduci poteſt: ſiue mobilis ſit, ſiue ſoli. At ſi quis rem, quæ in rerum natura non eſt, aut eſſe non poteſt, dari ſtipulatus fuerit: veluti Stichum, qui mortuus ſit, quem viuere credebat: aut Hippocentaurum, qui non eſſe poſsit: inutilis erit ſtipulatio.

Idem iuris eſt, ſi rem ſacram, aut religioſam, quam humani iuris eſſe credebat, vel rem publicam, quę vſibus populi perpetuò expoſita ſit, vt forum, vel theatrum, vel liberum hominem, quem ſeruũ eſſe credebat, vel cuius cõmertium non habuerit, vel rem ſuam dari quis ſtipuletur.

Nec in pendenti erit ſtipulatio ob id quòd publica res in priuatum deduci, & ex libero ſeruus fieri poteſt, & commerciũ adipiſci ſtipulator poteſt, & res ſua ſtipulatoris eſſe deſinere poteſt. ſed ꝓtinus inutilis eſt.

Item contrà, licet initio vtiliter res in ſtipulatum deducta ſit: ſi tamẽ poſteà in aliquam eorum cauſam, de quibus ſuprà dictum eſt, ſine facto promiſſoris deuenerit: extinguitur ſtipulatio.

At nec ſtatim ab initio talis ſtipulatio valebit, LVCIVM TITIVM, CVM SERVVS ERIT, DARE SPONDES? & ſimilia. Quæ enim natura ſui dominio noſtro exempta ſunt, in obligationẽ deduci nullo modo poſſunt.

Si quis alium daturũ facturúmve quid promiſerit, non obligabitur: veluti ſi ſpondeat Titium quinque aureos daturum. Quòd ſi effecturũ ſe, vt Titius daret ſpoponderit, obligatur.

Si quis alii, quàm ei, cuius iuri ſubiectus ſit, ſtipuletur, nihil agit.

Planè ſolutio etiam in extraneam perſonam conferri poteſt: veluti ſi quis ita ſtipuletur, MIHI AVT SEIO DARE SPONDES? vt obligatio quidem ſtipulatori adquiratur, ſolui tamen Seio, etiam inuito eo, rectè poſsit, vt liberatio ipſo iure contingat: ſed ille aduerſus Seium habeat mandati actionem.

Quòd ſi quis ſibi, & alii, cuius iuri ſubiectus non ſit, dari decẽ aureos ſtipulatus eſt: valet quidem ſtipulatio. ſed vtrum totum debeatur ſtipulatori, quod in ſtipulationẽ deductum eſt, an verò pars dimidia, dubitatum eſt: ſed placuit, non plus quàm dimidiam partem ei adquiri.

Ei verò, qui iuri tuo ſubiectus eſt, ſi ſtipulatus ſis, tibi adquiris: quia vox tua, tanquam filii ſit; ſicuti & filii vox tanquam tua intelligitur in iis rebus, quæ tibi adquiri poſſunt.

Præterea inutilis eſt ſtipulatio, ſi quis ad ea, quæ interrogatus fuerit, non reſpõdeat: veluti ſi quis decẽ aureos à te dari ſtipuletur, tu quinque promittas, vel cõtrà: aut ſi ille purè ſtipuletur, tu ſub cõditione promittas, vel contrà: ſi modò ſcilicet id exprimas, id eſt, ſi cui ſub conditione

vel in diem ſtipulanti, tu reſpōdeas, PRÆSENTI DIE SPONDEO. Nam ſi hoc ſolùm reſpondeas, PROMITTO: breuiter videris in eandem diem vel conditionem ſpopondiſſe. Neque enim neceſſe eſt in reſſpondendo eadem omnia repeti, quæ ſtipulator expreſſerit. Item inutilis eſt ſtipulatio, ſi vel ab eo ſtipuleris, qui tuo iuri ſubiectus eſt, vel ſi is à te ſtipuletur.

Sed ſeruus quidem non ſolùm domino ſuo obligari non poteſt, ſed ne quidem vlli alii. filii verò familiarum aliis obligari poſſunt.

Mutum neque ſtipulari, neque promittere poſſe, palàm eſt. quod & in ſurdo receptum eſt: quia & is, qui ſtipulatur, verba promittentis: & is qui promittit, verba ſtipulantis audire debet. vnde apparet, non de eo nos loqui, qui tardius exaudit, ſed de eo, qui omnino non audit. Furioſus nullum negotium gerere poteſt: quia non intelligit quod agit.

Pupillus omne negocium rectè gerit: ita tamen, vt vbi tutoris autoritas neceſſaria ſit, adhibeatur tutor: veluti ſi ipſe obligetur. nam alium ſibi obligare etiam ſine tutoris autoritate poteſt. Sed quod diximus de pupillis, vtique de iis verum eſt, qui iam habent aliquem intellectum. nam infans, & qui infantiæ proximus eſt, non multùm à furioſo diſtāt: quia huiuſmodi ætatis pupilli nullum habent intellectum. Sed in proximis infantiæ, propter vtilitatem eorum, benignior Iuris interpretatio facta eſt: vt idem iuris habeant, quod pubertati proximi. Sed qui in poteſtate parentis eſt impubes, ne autore quidem patre obligatur.

Si impoſsibilis conditio obligationibus adiiciatur: nihil valet ſtipulatio. Impoſsibilis autem conditio habetur, cui natura impedimēto eſt, quo minus exiſtat: veluti ſi quis ita dixerit, SI DIGITO COELVM ATTIGERO DARE SPONDES? At ſi ita ſtipuletur, SI DIGITO COELVM NON ATTIGERO, DARE SPONDES? purè facta obligatio intelligitur, ideóque ſtatim peti poteſt.

Item verborum obligatio inter abſentes concepta, inutilis eſt. Sed cùm hoc materiā litium contentioſis hominibus præſtabat, fortè poſt tempus tales allegationes opponentibus, & non præſentes fuiſſe vel ſe, vel aduerſarios ſuos contendentibus: ideo noſtra Conſtitutio propter celeritatem dirimendarum litium introducta eſt, quam ad Cæſarienſes Aduocatos ſcripſimus: per quā diſpoſuimus, tales ſcripturas, quæ præſtò eſſe partes indicant, omnino eſſe credendas: niſi is qui talibus vtitur improbis allegationibus, manifeſtiſsimis probationibus, vel per ſcripturam vel per teſtes idoneos adprobauerit, toto eo die, quo conficiebatur inſtrumentum, ſeſe vel aduerſarium in aliis locis fuiſſe.

Poſt mortem ſuā dari ſibi nemo ſtipulari poterat: non magis, quàm poſt eius mortem, à quo ſtipulabatur. Ac nec is, qui in alicuius poteſtate eſt poſt mortem eius ſtipulari poterat: quia patris vel domini voce loqui videretur. Sed & ſi quis ita ſtipuletur, PRIDIE QVAM MORIAR, vel, PRIDIE QVAM MORIERIS DARE SPONDES? inutilis erit ſtipulatio.

Sed cùm (vt iam dictum eſt) ex conſenſu contrahentiū ſtipulationes valeant:

valeant: placuit nobis etiam in hunc iuris articulum neceſſariam inducere emendationem: vt ſiue poſt mortem, ſiue pridie quàm moriatur ſtipulator, ſiue promiſſor, ſtipulatio concepta ſit: ſtipulatio valeat. Item ſi quis ita ſtipulatus erat, SI NAVIS CRAS EX ASIA VENERIT, HODIE DARE SPONDES? inutilis erat ſtipulatio, quia præpoſterè concepta eſt. Sed cùm Leo inclytæ recordationis in dotibus eandē ſtipulationē, quæ præpoſtera nūcupatur, nō eſſe reiiciendā exiſtimauerit: nobis placuit, & huic perfectū robur accōmodare, vt non ſolū in dotibus, ſed etiā in omnibus valeat huiuſmodi cōceptio ſtipulationis.

Ita autē ſtipulatio concepta, veluti ſi Titius dicat, CVM MORIAR, DARE SPONDES? vel, CVM MORIERIS: & apud veteres vtilis erat, & nunc valet. Item poſt mortem alterius rectè ſtipulamur.

Si ſcriptum in inſtrumento fuerit, promiſiſſe aliquem: perinde habetur, atque ſi interrogatione præcedente reſponſum ſit.

Quoties plures res vna ſtipulatione comprehenduntur, ſiquidē promiſſor ſimpliciter reſpondeat, DARE SPONDEO, propter omnes tenetur: Si verò vnam ex his, vel quaſdam daturum ſe ſpoponderit, obligatio in iis, pro quibus ſpoponderit, contrahitur. Ex pluribus enim ſtipulationibus vna, vel quædam videntur eſſe perfectæ. ſingulas enim res ſtipulari, & ad ſingulas reſpondere debemus.

Alteri ſtipulari (vt ſuprà dictum eſt) nemo poteſt. Inuentæ enim ſunt huiuſmodi ſtipulationes vel obligationes ad hoc, vt vnuſquiſque adquirat ſibi, quod ſua intereſt. cæterum ſi alij detur, nihil intereſt ſtipulatoris. Planè ſi quis velit hoc facere, pœnam ſtipulari conueniet: vt niſi ita factum ſit, vt eſt comprehenſum, committatur pœnæ ſtipulatio etiā ei, cuius nihil intereſt. Pœnam enim cùm ſtipulatur quis, non illud inſpicitur, quod interſit eius, ſed quæ ſit quantitas in conditione ſtipulationis. Ergo ſi quis ita ſtipuletur, TITIO DARI? nihil agit. ſed ſi adiecerit pœnam, NISI DEDERIS, TOT AVREOS DARE SPONDES? tunc committitur ſtipulatio.

Sed & ſi quis ſtipuletur alij, cùm eius intereſſet, placuit ſtipulationē valere. Nam ſi is, qui pupilli tutelam adminiſtare cœperat, ceſſerit adminiſtrationem contutori ſuo, & ſtipuletur rem pupilli ſaluam fore, quoniam intereſt ſtipulatoris fieri, quod ſtipulatus eſt (cùm obligatus futurus ſit pupillo, ſi malè res geſſerit) tenet obligatio. Ergo & ſi quis procuratori ſuo dari ſtipulatus ſit, habebit vires ſtipulatio.

Et ſi creditori ſuo quis ſtipulatus ſit, quod ſua intereſt, ne fortè vel pœna committatur vel prædia diſtrahantur, quæ pignori data erant: valet ſtipulatio. Verſa vice, qui alium facturum promiſit, videtur in ea eſſe cauſa, vt non teneatur, niſi pœnam ipſe promiſerit.

Item nemo rem ſuā futurā in eū caſum, quo ſua ſit, vtiliter ſtipulatur.

Si de alia re ſtipulator ſenſerit, de alia promiſſor: perinde nulla contrahitur obligatio, ac ſi ad interrogatum reſponſum non eſſet: veluti ſi hominem Stichum à te quis ſtipulatus fuerit, tu de Pamphilo ſenſeris, quem Stichum vocari credideris.

Quod turpi ex cauſſa promiſſum eſt: veluti ſi quis homicidium, vel ſacrilegium ſe facturum promittat, non valet.

Cùm quis ſub aliqua conditione ſtipulatus fuerit: licet ante conditionem deceſſerit: poſtea exiſtente conditione hæres eius facere poteſt. Idem eſt & ex promiſſoris parte.

Qui hoc anno, aut hoc menſe dari ſtipulatus eſt, niſi omnibus partibus anni, vel menſis præteritis, non rectè petet.

Si fundum dari ſtipuleris, vel hominẽ, non poteris continuò agere, niſi tantum ſpacium præterierit, quo traditio fieri poſsit.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

IN RERVM *Natura nõ eſt, aut eſſe nõ poteſt.*) Aptius & clarius fortaſsis erat dicere, In
rerum natura nó eſt, nec eſſe poteſt. Ita enim ſine diſiunctione facilius intelligemus hoc dici de eadem re: ad quam ſtipulationibus ſubmouendam vtrunque eſt neceſſarium. Iiſque verbis admonebimur ſatis hîc excipi rem quam aliquando in rerum natura fore ſperamus, vt ſunt fructus naſcituri, aut fœtus qui eſt in vtero. Cuiuſ-
1 *L.interdum. De verbo. obligat.* modi certè res ideo rectè ſtipulari poſſumus, ſicuti & legari rectè poſſunt, & emi, &
pignori dari. ¶ *QVI Mortuus ſit.*) Iam tum ſcilicet, cùm primùm eum ſtipulamur,
2 *.§.ea quoque res, ſupr. de legat.* & priuſquam eſſet in aliqua mora promiſſor. Nam ſi hic homo alio prius nomine
3 *L.nec emptio. De contrah empt.* fuiſſet debitus, ac poſt moram debitoris pereat: non omnino eſſet inutilis eius deinde
promiſsio. Sic enim eleganter reſpondit Iulianus: Promiſſor hominis, homine mor-
4 *L.& quæ nondum. De pignorib.* tuo, cùm per eum ſtaret, quominus traderetur: & ſi hominem daturum ſe conſtituerit, de conſtituta pecunia tenebitur, vt precium eius ſoluat. Sanè & ſi iurauero te Sti-
5 *L.promiſſor hominis. De conſtit. pec.* chum mihi dare oportere, licet is non ſit in rerum natura, ſi tamen id poſt morá tuá
6 *L.eum qui iurauit.§.1. De iureiur.* fuerit factum, rectè videbor iuraſſe, & Stichi æſtimatio præſtanda erit. Sed ne lógius
abeam, apertius eſt & rei de qua quæritur aptius, quod nunc mihi occurrit, Pauli re-
7 *L.inter ſtipulantem.§. Stichũ. De verb. oblig.* ſponſum, cuius verba ſunt: Stichú, qui deceſsit, ſi ſtipuler. ſiquidẽ códici etiá mortuus
poteſt, vt furi: vtiliter me ſtipulatú Sabinus ait. Si verò ex aliis cauſis, inutiliter: quia
& ſi deberetur, morte promiſſor liberaretur. Idẽ ergo dicitur, & ſi mora facta defunctú
ſtipularer. Idẽ autẽ intellige, quod in cauſa furtiua dictú eſt. ¶ *AVT Hippocentaurũ.*)
8 *L.ſi ita ſtipulatus fuero te ſiſti. De verb. obligat.* Sic in Pandectis Celſus: Si inquit, ita ſtipulatus fuero, te ſiſti? & niſi ſtiteris, Hippocentaurum dari, perinde erit, atque ſi te ſiſti, ſolummodo ſtipulatus eſſem: ſcilicet
quòd inutilis ſit adiuncta Hippocentauri ſtipulatio, ideóque nec poſsit priorem ſti-
9 *L.nouatio non poteſt. De nouat.* pulationem nouare. Porrò autem quæ fuerit huius monſtri confingendi occaſio variè traditur. Aiunt Centauros viros fuiſſe Pelij Theſſaliæ montis accolas, à quibus primùm fuerit móſtrata ratio ex equo dimicandi. Ferút autem accidiſſe vt cùm fortè circa Peneum amnem ſedentes aquarentur, quorum equi potantes habebãt immerſa fluctibus ora, eam procul ſpectantibus ſpeciem præbuiſſe, quam in biformibus Hippocentauris poſtea credula fabuloſáque expreſsit vetuſtas. ¶ *QVI Eſſe non poſsit.*) Hippocentauros eſſe non poſſe multis verbis probare conatur Lucretius lib. 5. Et Galenus lib. 3. de Vſu partium, inuehitur in Pindarum, qui finxerit ex hominibus & Magneſiis equis naſci potuiſſe Hippocentauros. Tullius lib. 2. de Natura deorum, Quis (inquit) Hippocentaurum fuiſſe aut Chimeram putat? Idem rurſus lib. 1. Tuſculanarum Quæſt. apertè negat vnquam fuiſſe Hippocentaurum. Certè apud Xenophontẽ lib. 4. κυρσπαι. dubitauit Chryſantas: qui multa loquens de Hippocentauris, addit hanc conditionem, εἰ ἐγένοντο. Ne tamen omnino nihil fuiſſe hæc monſtra putemus, facit, quod Plinius lib. 7. teſtatur ſe vidiſſe Hippocentaurum in melle allatum ex Ægypto, oblatúmque Claudio Cæſari. Et aſserit Hieronymus eiuſmodi aliquod monſtrum ab Antonio viſum in ſolitudine. Certè non magis ab hominum natura abſunt capri, quàm equi: & tamen Satyros ex capra & homine commixtos fuiſse in Subſolanis Indorum montibus tradit Plinius. Eiuſmodíque Satyrú fuiſse aliquando adductum ad Syllam ſcribit Plutarchus. Et memoriæ proditum eſt, ſub Conſtantino

fuiſse

fuiſſe perductum Satyrum in ciuitatem Alexandrinam ſpectante omni populo, eiúſ-
que deinde cadauer ſale conditum allatum Antiochiam, vt ab Imperatore videretur.
Sed vt aliquando eſſe potuerit Hippocentaurus: nemo tamen crediderit adhuc eiuſ-
modi monſtrum poſſe reperiri: ideóque non poteſt non eſſe inutilis eius promiſsio
aut ſtipulatio. ¶ *INVTILIS Erit ſtipulatio.*) In vniuerſum tradit Paulus, nó poſſe 1
obligationem conſiſtere, ſi ſtipuler vt id fiat, quod natura fieri non concedit: vel vt
id detur, quod dari non poteſt.

¶ *IDEM Iuris.*) Totus hic locus ſumptus eſt ex reſponſo Pauli, cuius verba ſunt 2
hæc: Sacram rem, vel religioſam, vel vſibus publicis in perpetuum relictam, vt forū,
aut Baſilicam, aut hominem liberum, inutiliter ſtipulor, quanuis res ſacra, profana
fieri, aut vſibus publicis relicta, in priuatos vſus reuerti, & ex libero ſeruus fieri poſ-
ſit. Porrò quod hîc dicitur de ſtipulatione, locum etiam habere in legato, manifeſtū
eſt ex iis, quæ ſuo ſuprà loco dicta ſunt. ¶ *VEL Liberum hominem dari.*) At ſi libe- 3
rum hominem, qui ſeruus putabatur, ſolùm tradi quis ſtipuletur, non erit inutilis ſti-
pulatio. Tum enim non de dominio eius, ſed de ſola poſſeſsione agitur. Ideóque &
liberi hominis, vel alienæ rei cóſtat emptio & venditio bona fide facta. nempe quia 4
non cogatur venditor dare, aut emptorem facere dominum, ſed tantùm rem tradere,
& euictionem præſtare. ¶ *CVIVS Commercium non habuerit.*) Is ſcilicet qui ſtipu- 5
latur. Inquit enim Vlpianus: Multùm intereſt, vtrum ego ſtipuler rem, cuius com-
mercium habere non poſſum, an quis promittat. Si ſtipuler rem, cuius commercium 6
non habeo: inutilem eſſe ſtipulationem placet. ſi quis promittat rem, cuius commer-
cium non habet, ipſi nocere nó mihi. Nec diſsimile eſt diſcrimen, quod Paulus pro- 7
bat in Legatis: in quibus & illud præterea intereſſe ex qua tandem peculiari cauſa nó
habeat legatarius rei legatę commercium, ſuo loco annotauimus. ¶ *VEL Rem ſuā.*)
Quod nobis proprium eſt, amplius noſtrum fieri non poſſe ſuprà docuit Iuſtinia- 8
nus, & nos eo loco docuimus quo modo ſit inutile rei propriæ legatum. quæ quidē
trahi poſſunt ad ſtipulationem. Huc præterea pertinet id, quod poſtea tradit Iuſti-
nianus, Quod cuiuſquam eſt, id ei dari non oportere. Vnde & Vlpianus reſpondit, 9
Neminem vtiliter ſtipulari rem ſuam futuram, in eum caſum, quo ſua ſit. Sed nec ſi
quis ſibi rem ſuam dari ſimpliciter ſtipuletur, valere ſtipulationem docet idem Vl- 1
pianus. Addit autem valere ſtipulationem, ſi quis expreſsim ſtipuletur eam ſibi dari 2
ex cauſa furtiua: quia ſcilicet tum propter eiuſmodi conſenſum ſtipulantis domini
videatur minui vis & obligatio furtiuę códitionis, vt facilè inueniat ſtipulatio quod
ſarciat, & in quo iuuet ſtipulatorem. Porrò poſſe nos vtiliter ſtipulari rem noſtram
nobis reſtitui, aut rei noſtræ precium nobis dari, docet idem Vlpianus. 3

¶ *ITEM Contrà.*) Et hic locus petitus eſt ex eodem reſponſo Pauli, qui ſuperio-
ribus illis ſuis verbis, quæ paulo antè retulimus, hæc adiicit: Nam & cùm quis rem 4
profanam, aut Stichum dare promiſit, liberatur, ſi ſine facto eius ſacra eſſe cœperit,
aut Stichus ad libertatem peruenerit: nec reuocatur in obligationem, ſi rurſus lege
aliqua, & res ſacra profana eſſe cœperit, & Stichus ex libero ſeruus effectus ſit: quo-
niam quidem vna atque eadem cauſa liberandi, & obligandi eſſet quòd aut dari non
poſsit, aut dari poſsit. Hæc Paulus: qui deinde quædam huic ſuæ ſententiæ veluti ob-
iicit, nempe quòd naui diſſoluta licet etiam diſſolui eius obligatio videatur, tamen
ea reſtituta ſimul reſtituatur: & promiſsio certæ quantitatis vini, licet videatur ceſ-
ſaſſe non nato vino primo prouentu, tamen poſtea vino nato, vis eius veluti etiam
renaſcatur ac redintegretur. Sed hæc diſsimilia eſſe, nec quicquam ſuperiori ſenten-
tiæ officere probat idem Paulus, diluens eiuſmodi contraria argumenta, quæ ipſe có-
mentus erat. Verùm id facit ſatis obſcurè & confuſe: aut ſaltem eius verba nimis có-
ciſè & perturbatè relata ſunt ab ipſis Rhapſodis Pandectarum: ſed alio loco plenius 5
dilucidiúſque referuntur: vt multum lucis attulerit collatio. Verùm quando hîc Iu-
ſtinianus non meminit eius loci, nos aliò tranſeamus. ¶ *SINE Facto eius.*) Hoc 6
eſt, Citra vllam culpam aut moram promiſſoris. Nam alioqui eum nihilominus te-
neri docet idem Paulus: cuius verba quòd eſſent obſcuriora, memini nos alio ſuprà
loco propius excuſiſſe. ¶ *EXTINGVITVR Stipulatio.*) Adeò vt ſemel in perpe- 7
tuum ſublata, reſtitui non poſsit, vt iam ex Paulo dictum eſt. 8

¶ *AC Nec ſtatim.*) Et hic locus ex eodem Paulo deſcriptus eſt, qui ait: Adeo cùm

1 *L. ſi ſtipuler. De verbo. obligat.*
2 *L. inter ſtipulantem. §. ſacram. De verb. oblig.*
3 *§. ſed ſi talis, ſupr. de legat.*
4 *L. & liberi. L. ſed Celſus. De cōtrah. emptio.*
5 *L. ex empto. §. 1. De act. empt.*
6 *L. multum intereſt. De verb. oblig.*
7 *L. mortuo boue. §. Labeo. De legat. 2.*
8 *§. ſed ſi rem legatarij. ſupr. de lega.*
9 *§. ſic itaque, inf. de actionib.*
1 *L. nemo rem ſuam. 2. De verb. oblig.*
2 *L. ſcire debemus. §. ſi à fure. D. illo tit.*
3 *L. nemo rem ſuam. 1. De verb. oblig.*
4 *dic. L. inter ſtipulantem. §. ſacram.*
5 *L. qui res ſuas. §. aream. De ſolut.*
6 *L. ſi ſeruum Stichum. §. ſed ſi ſit. De verbo. obligat.*
7 *In. §. ſi res legata. ſupr. de lega.*
8 *dic. L. inter ſtipulātem. §. ſacram.*

liber homo promiſſus eſt, ſeruitutis tempus expectandum non eſt, vt ne hæc quidem ſtipulatio de homine libero probanda ſit, Illum, cùm ſeruus eſſe cœperit, dare ſpondes? item, Eum locum, cùm ex ſacro religioſóve profanus eſſe cœperit, dare ſpondes? quia nec præſentis obligationem temporis recipere poteſt: & ea duntaxat, quæ natura ſui poſsibilia ſunt, deducuntur in obligationem. Deinde addit idem Paulus, Neque ciuile neque naturale eſſe, caſum aduerſámque fortunam expectari hominis liberi: & de iis rebus negocium rectè geri, quæ ſubiici vſibus dominióque noſtro ſtatim poſsint: vt mirari non debeamus, ſi quod hîc dicitur de ſtipulatione, idem Paulus trahat ad emptionem, inquiens, Liberum hominem ſcientes emere nó poſſumus. Sed nec talis emptio aut ſtipulatio admittenda eſt, Cùm ſeruus erit: quanuis dixerimus futuras res emi poſſe. Nec enim fas eſt eiuſmodi caſus expectare. Hæc ille. Vnde apparet hîc locum non habere vulgatas illas iuris regulas, quæ dictant, ſatis eſſe, diſpoſitionem differri in illud tempus, quo res erit apta negocio, de quo agitur: & inſpiciendum eſſe, quod euenire poteſt. ¶ *ET Similia.*) Id referédum eſt ad ſuperiora illa exempla rerum, quæ non ſunt in commercio: non autem ad ſtipulationem rei propriæ. Nam ſi rem meam ſtipuler, cùm mea eſſe deſierit, valebit ſtipulatio. Quemadmodum & ſi rem meam ſub conditione ſtipuler: vtilis eſt ſtipulatio, ſi cõditionis exiſtentis tempore mea nõn ſit. Quod & de emptione rei propriæ & legatõ reſponſum eſt.

¶ *SI QVIS Alium.*) Hic quoque locus natus videtur ex eodem reſponſo Pauli, qui inquit, Inter ſtipulantem & promittentem negocium contrahitur. Ita alius pro alio promittens daturum facturúmve eum, non obligatur. Nam de ſe quenque promittere oportet. Sic & Vlpianus, Nemo (inquit) alienum factum promittendo obligatur, & ita vtimur. ¶ *ALIVM.*) In quem nihil iuris habemus, cuique non poſsimus imperare: vt intelligas alium hîc nõ haberi ſeruum, nec item hæredem. imò qui ſe obligat, ne quid ipſe faciat, videtur etiam complexus perſonam ſui hæredis, ne ipſe quoque id facere poſsit. Porrò autem alium hîc intelligimus etiam reum principalem, reſpectu fideiuſſoris. Itaque reſpondit Hermogenianus, Sicut reus principalis non aliàs, quàm ſi de ſua perſona promittat, obligatur: ita fideiuſſores non aliàs tenentur, quàm ſi ſe quid daturos vel facturos promittant. Nam reum principalem daturum aliquid vel facturum fruſtra promittunt: quia factum alienum inutiliter promittitur. ¶ *DATVRVM Facturúmve quid.*) Quod non pertinet ad eius obſeruationem, cuius nomine prius erat obligatus promiſſor. alioqui valeret ſtipulatio. vt ſi ita debitor promittat, Titium fideiuſſurũ. Sed & ſi non omnino promittatur factum alienum: ſed quaſdam modò qualitates rei venalis venditor promittat, vtilis eſt promiſsio, & continet id quod intereſt. veluti ſi quis promittat ſeruum, quem védit, non eſſe fugitiuũ. ¶ *NON Obligabitur.*) Si tamen adiecta fuerit pœna, eam præſtabit. Nec eum excuſabit, quòd ſua cura & ſedulitate nihil ꝓficiat. Sciens enim prudénſque hoc totum ſibi intriuit: totum itaque ipſe exedat. Et quanquam dicere ſoleamus fruſtra pœnam adiici promiſsioni rei impoſsibilis: tamen hoc eum nequaquam excuſat. Id enim tãtùm habet locum, vbi per rerum naturam impoſsibilis eſſet promiſsio, ſic vt omnino pręſtari nequeat. non etiam vbi fortè propter alterius moroſam difficultatem non eſſet in mea poteſtate: veluti quia non poſſum ab alio impetrare, quod de eo promiſi. Sed de hac pœnæ promiſsione ſubiecta promiſsioni alieni facti agit paulo pòſt Iuſtinianus: quanquam aptius erat hoc loco illud addere, ſemélque abſoluere certo ordine quicquid pertinet ad ſtipulationem alieni facti. ¶ *QVOD Si effecturum ſe.*) Cuiuſmodi interpretatio ad ſuſtinendum id quod agitur, non raró tacitè fit in ſolennibus illis Prætoriis ſtipulationibus. Veluti in ſtipulatione, Ratam rem dominum habiturum, qua cótineri intelligitur quòd interſit ſtipulatoris, ſi dominus ratum non habeát: non ſecus atque ſi quis nominatim ſpopondiſſet ſe effecturum, vt dominus ratum haberet. Idem & ſi quis promittat alium ſiſti. Sic enim ab Vlpiano reſponſum ẽſt: Quoties quis alium ſiſti promittit, nec adiicit pœnam, puta vel ſeruum ſuum vel hominem liberum, quæritur an committatur ſtipulatio. Et Celſus ait, & ſi non eſt huic ſtipulationi additum, niſi ſtiterit, pœnam dari: id quãti intereſt ſiſti, contineri. & verum eſt quod Celſus ait. Nam qui alium ſiſti promittit, hoc promittit, id ſe acturum vt ſtet. Et ad hũc modum Paulus interpretatus videtur

has

1 *L. ſi in emptione. §. liberum. De contrah. empt.*
2 *L. in tempus. De hæredi. inſtituen.*
3 *L. Iulianus. D. qui & à quib.*
4 *L. ſi rem meam. L. exiſtimo. De verb. oblig.*
5 *L. exiſtimo. De contrah. empt.*
6 *L. cætera. §. 1. De lega. 1.*
7 *dic L. inter ſtipulatem.*
8 *L. ſtipulatio iſta. De verb. obliga.*
9 *dic. L. ſtipulatio iſta.*
1 *L. ſicut reus. De fideiuſſo.*
2 *L. qui autem. §. 1. De conſtit. pec.*
3 *L. ſi ita quis. De euict.*
4 *L. ſtipulatio iſta habere licere. § at ſi quis. De verb obli. L. ſancimus. C. de fideiuſſ.*
5 *L. ſi homo mortuus. De verb. oblig.*
6 *L. 2. L. in ſtipulatione qua procurator. D. rem rat. habe.*
7 *L. quoties. De verb. obligat.*

has ſtipulationes, DOLVM MALVM ABESSE, &, HABERE LICERE. Sic enim ſcribit: 1
Qui ſpondet dolum malum abeſſe, abfuturúmque eſſe, non ſimplex abnutiuũ ſpõ-
det: ſed curaturum ſe, vt dolus malus abſit. Idémque in illis ſtipulationibus, Habere
licere. Sed hanc interpretationem, qua facilè ſuſtinerentur omnes alieni facti promiſ-
ſiones, non videtur probaſſe Vlpiãnus. Is enim apertè docet, ſi quis de alio quàm ſuo 2
aut hæredis dolo agat, adiiciendam eſse ſtipulationem pœnæ, aut eius quod intereſt.
Cuiuſmodi ſanè adiectione non videretur opus, ſi locus eſset interpretationi Pauli.
Deinde idem Vlpianus non obſcurè reſpõdit, hanc ſtipulationem, Habere licere, 3
non videri omnino vtilem: quia videatur reus promiſiſse per omnes futurum. vt tibi
habere liceat: nec obligetur quatenus promiſit alienum factum, hoc eſt, alterius, quàm
ſuum aut hæredis. Vides lector quas habeant ſpinas hæ minutiæ, & quas cruces inge-
niis ſtudioſorum adferant conciſa veterum Iuriſconſultorum reſponſa. ¶ *EFFECTVRVM Se, vt Titius daret.*) Valet etiam ſtipulatio, dari, curari? ſed liberabitur pro-
miſsor, ſi locupletem reum ſiue idoneum expromiſsorem dederit. ideo non poterit
ſtipulator omnino id ſtatim petere, quod quis promiſit curare, vt darẽtur. ¶ *OBLIGATVR.*) Verè enim promiſit factum ſuum: cuius ſi is non fuerit, quem ſperabat, 4
ſuccesſus, ſibi imputet. pœnam certè ſuæ temeritatis luet, præſtabítque id quod ſti-
pulatoris intereſt.

¶ *SI QVIS Alij.*) Inquit Vlpiãnus: Alteri ſtipulari nemo poteſt, præterquam 5
ſi ſeruus domino, vel filius patri ſtipuletur. Addit deinde Vlpianus multa, quæ huc
pertinent: ſed ea paulo pòſt ipſe quoque Iuſtinianus ãddit, veluti de pœna eiuſmodi 6
ſtipulationibus adiicienda. Et mirum eſt Iuſtinianum hæc diuiſiſſe, quæ re ipſa co-
hærent. Porrò vt confirmemus regulam, quæ hoc loco traditur, admonendi ſumus
generalis illius Pauli axiomãtis: Quæcunque gerimus, cùm ex noſtro contractu ori- 7
ginem trahunt, niſi ex noſtra perſona initium obligationis ſumant, inanem noſtrum
actum efficiunt: & ideo neque ſtipulari, neque emere, vendere, contrahere, vt alter ſuo
nomine rectè agat, poſſumus. Huc quoq; pertinet & illud quod inter Iuris regulas
refertũr: Nec paciſcendo, nec legem dicendo, nec ſtipulando, quiſquam alteri cauere 8
poteſt. Tractatur & hic locus multis Principum reſcriptis. ſed tot habet variarum
diſtinctionum anfractus, tótque impetitur exceptionibus, vt neſcio an non melius 9
fuerit ſtatuere in vniuerſum ex bono & æquo, licere alteri ſtipulari. Nec video quid
in ea re poſsit eſſe incommodi. Certè nos hodie hac in parte parum moramur veteris
iuris ſubtilitatem: ſoléntque noſtri Tabelliones alteri ſtipulari, quemadmodum &
olim ſerui publici poterant ſtipulari infantis nomine, qui proprium ſeruum non ha-
berẽt. ¶ *QVAM Ei, cuius iuri ſubiectus ſit.*) Veluti patri vel domino. Sed filia mãtri, 1
aut libertus patronõ ſtipulari nõ poteſt neq; enim in matris iure vel poteſtate eſt fi- 2
lia, aut libertus in poteſtate patroni. Ne quis tamen nimis ad viuum vrgeat hanc ex-
ceptionem, quaſi confirmet regulam vbi non eſt exceptum: admonendi ſumus, ſin- 3
gularem quoque dotis fauorem excipiendum eſſe, quia eius nomine aliquãdo liceat
alteri ſtipulãri. Sunt alij caſus vbi alteri ex alterius contractu quæritur actio, ſaltem
ex bono & æquo: ſed infinitum foret omnia perſequi. ¶ *STIPVLETVR.*) Ex- 4
pende hic agi de ciuili acquiſitionis modo, déque ciuili acquiſitione actionis. Cæterũ
ſi ageretur de naturali acquiſitione, veluti rei, quę ſolã facti apprehenſionẽ deſiderat,
aliud eſſet. Sic enim reſpondit Modeſtinũs: Ea quæ ciuiliter acquiruntur, per eos 5
qui in poteſtate noſtra ſunt, acquirimus. veluti per ſtipulationem. Quod naturali-
ter acquiritur, ſicuti eſt poſſeſsio, per quemlibet, volentibus nobis poſsidere, acquiri-
tur. Huc pertinet, quòd ſi numos meos tuo nomine dedero veluti tuos, ex ea nume-
ratione poſsit tibi condictio acquiri, vt reſpondit Ariſtõ. licet vbi numeraſſem tibi 6
decem, ſi poſtea hæc aliis ſtipulatus ſim, ſit inutilis ſtipulatio, quæ in rem alterius in-
terpoſita ẽſt. quo nomine manet mihi condictio ex mutuo. 7

¶ *PLANE Solutio.*) Totum hunc locum diligenter tractat Caius. primùm enim
ãit: Si ita ſtipulatus fuerit, Mihi aut Titio? & tu mihi daturum te ſpondeas: ſecundũ 8
omnium opinionem ad interrogatum te reſpondere conſtat, & mihi ſoli acquiri o-
bligationem. Titio autem duntaxat rectè ſoluitur. Poſtea idem Caiũs docet tempora 9
diuerſa hîc deſignari poſſe: veluti, Mihi Calendis Ianuariis, aut Titio Calẽdis Februa-
riis? Imò & citeriorem diem in Titij perſonam conferri poſſe. Ad hæc poſſe perſonę

1 *L. inter ſtipulãtem. §. 1. De verb. oblig.*
2 *L. ſtipulatio iſta. §. ſi quis dolum. De verb. obligat.*
3 *dic. L. ſtipulatio iſta.*
4 *L. illa ſtipulatio. §. 1. De verb. obligat. L. vlti. in fi. D. ſi cert. pet. cond.*
5 *L. ſtipulatio iſta. §. alteri. De verb. oblig.*
6 *§. alteri. Inf. hoc tit.*
7 *L. quæcunque. De act. & obligat.*
8 *L. Quintus Mutius. §. vlt. De reg. iur.*
9 *L. 3. & L. vlt. C. de inutil. ſtip. L. ſi genero C. de iure dot. L. 1. C. per quas perſo. no. acq.*
1 *L. 2. D. rem pup. ſal. fo.*
2 *L. debitor. §. vlt. D. ad Trebell.*
3 *L. ſi quis ita ſtipulatus. §. Chryſogonus. De verb. obligat.*
4 *L. Caius. D. ſolu. matr. L. pater. C. de pact. conuen.*
5 *L. ea quæ. De acq. re. do.*
6 *L. certi condictio. §. ſi numos. D. ſi cert. pet. cõd.*
7 *dic. L. certi. §. numeraui.*
8 *L. vlt. §. ſi ita ſtipulatus, De verb. obligat.*
9 *dic. L. vlti. §. cum mihi.*

Titij addi conditionem, cùm mihi dare purè ſim ſtipulatus. Sed ſi contrà fiat, inutilẽ
eſſe totam ſtipulationem, niſi in meam perſonam aſcripta conditio extiterit. Nam
niſi à me vim acceperit obligatio, adiectio nihil poterit valere. Poſtremò dicitur, aliã
quidem rem in perſonam meam, aliam in Titij deſignari non poſſe: veluti, Mihi decem
aut Titio hominem? Si tamen Titio ea res ſoluta ſit, quæ in eius perſonam deſignata
fuerit: licet ipſo iure non liberetur promiſſor, per exceptionem tamen defendi

1 L. cũ qui. §. qui ſibi aut filio. De verb. oblig.

poſſe. ¶ *ETIAM In extraneam.*) Multo magis in domeſticã. Sed & in eam, quę
alioqui nec ipſa ꝓmittere, nec creditori poſſet ſoluere, veluti in pupillũ. ¶ *SOLVI*

2 L. ſi ſtipulatus fuero mihi aut pupillo. De ſolut.

Tamen Seio.) Saltem ſi in eodem ſtatu manſerit, nec conditionem mutarit in deterius.
Nam alioqui non rectè ei ſoluetur: vt ſi in adoptionem vel exilium ierit, vel aqua &

3 L. cùm quis ſibi. De ſol.

igni ei ſit interdictum, vel ſeruus pœnæ factus ſit.[3] Sed nec quod ſeruo poterat ſolui,

4 L. ſi quis ſeruo. De ſolu.

manumiſſo ac libero rectè ſoluetur: Nempe quòd nouus homo videatur. Quod nõ

5 L. ſi hominem. De ſolu.

eſt in filio emancipato. Itaque ſi filiusfa. fuerit ſtipulationi adiectus, rectè ei poſtea e-

6 dic. §. qui ſibi aut filio.

mancipato ſoluetur. Porrò cùm negamus rectè ſolui ei, qui conditionem ſuam mu-

7 L. cũ quis ſibi. De verb. obligat. L. ſi ſtipulatus ſum mihi. De ſolut.

tauit: ſatis apparet multo minus ſolui poſſe eius ſucceſſoribus. Neque enim ſi fidẽ
alicuius ſecutus eſt ſtipulator, propterea ſecuturus quoque erat fidem hæredũ eius. nõ
enim par eſt omnium integritas: nec eſt virtutum defuncti, vt bonorum, hæreditaria
ſucceſsio. ¶ *ETIAM Inuito eo.*) Saltẽ ſi nondum litẽ ipſe cõteſtatus ſit. Sic enim re-

8 L. ſi quis ſtipulatus fuerit decem. De ſolut.

ſpondit Vlpianus[8]: Si mihi aut Titio ſtipulatus fuero dari: deinde petã: amplius Titio
ſolui non poteſt: quanuis ante litem conteſtatam poſsit. Certè ſi quis nõ eſſet à principio
adiectus ſolutioni, ſed ex interuallo conueniſſet vt ei ſolueretur, non omnino

9 L. ſi cùm Cornelius. De ſolut.

poſſe inuito ſtipulatore ei ſolui, reſpondit Proculus: qui etiam adiicit exemplum
hoc ſimile, Sicuti ſi cùm pactum conuentum nullum interceſsiſſet, mulier iuſsiſſet
fundum Cornelio reddi, deinde antequam redderetur, vetuiſſet: non tutò redderetur.

1 L. ſi ita ſtipulatus ſim. De ſolut.

Vnde apparet hîc non habere locum, quod Paulus ait, Nihil intereſſe, iubeã te Titio
ſoluere, an ab initio ſtipulatio ita concepta ſit. Nam ſi vetat ſtipulator alteri ſolui,
multùm intereſt: quia hic liceat reuocare priorem iuſſum: at non etiã id quod ab ini-

2 L. vero procuratori. §. ſed & ſi quis. De ſolut.

tio conuentum eſt. Vnde & Vlpianus ait: Si quis mandauerit, vt Titio ſoluam, de-
inde vetuerit eum accipere: ſi ignorans prohibitum eum accipere, ſoluam, liberabor:
ſed ſi ſciero, non liberabor. Alia cauſa eſt, ſi mihi proponas ſtipulatum aliquem, ſibi
aut Titio. hic enim etſi prohibeat me Titio ſoluere, ſoluendo tamen liberabor: quia
certam conditionem habuit ſtipulatio, quam mutare non potuit ſtipulator. hæc Vlpianus.
Ergo tantùm habet locum ſuperior illa Pauli ſententia in eo caſu, de quo agit,
nempe vbi non inuito aut vetante ſtipulatore ſoluitur alteri. Illud poſtremò ſciendum
eſt, vt inuito & vetante ſtipulatore nihilominus rectè ſolui poteſt ei, qui ad-

3 L. Caius. D ſolut matr.

iectus eſt ſolutioni: ita & eo mortuo. ¶ *RECTE Poſſit.*) Etiam ſi promiſſor ſim-

4 dic. L. ſi ita ſtipulatus ſim.

pliciter conſtituiſſet ſe ſoluturum ſtipulatori. Sic enim reſpondit Paulus: Si ita ſtipulatus
ſim, Mihi aut Titio dare ſpondes? & debitor conſtituerit ſe mihi ſoluturum:
quanuis mihi competat de conſtituta actio, poteſt adhuc adiecto ſoluere. Addit deinde
idem Paulus: Dum adiecto ſoluitur, mihi ſolui videtur: & ideo ſi indebitum adiecto
ſolutum ſit, ſtipulatori poſſe condici Iulianus putat. ¶ *VT Liberatio ipſo iure
contingat.*) Etiam ſi ei fuerit ſolutum, cui alioqui, vero creditori ſoluendo, nulla con-

5 L. ſi ſtipulatus fuero. De ſolut.

tingeret liberatio: veluti pupillo. Sic enim reſpondit Pomponius: Si ſtipulatus fuero,
Mihi aut pupillo dari? promiſſor ſine tutoris authoritate ſoluendo pupillo liberabitur
à me. Sanè tamen ſi alibi quàm conuenerit, ei qui ſolutioni adiectus eſt, ſoluatur:

6 L. 2. §. item Iulianus tractat. De eo quod cer. lo.

non omnimodo contingit liberatio, quin adhuc ſaltem peti poſsit, quod intereſt.
¶ *HABEAT Mandati actionem.*) Si mandarit, aut eo præſente nec contradicente, in
eius perſonam ſolutio collata ſit: alioqui competet actio negociorum geſtorum. Vt

7 L. vero ꝓcuratori. §. 1. de ſolut.

quando ſoluitur non procuratori, nempe ei, cuius nomen ſtipulationi inſertum eſt:
nec alio nomine ei ſoluitur, quàm quòd ſit adiectus ſolutioni.

¶ *QVOD Si quis ſibi & alij.*) Hic locus ſumptus videtur ex reſponſo Pomponij,

8 L. ſi mihi & Titio. De verb. obligat.

cuius verba ſunt hæc[8]: Si mihi & Titio, cuius in poteſtate non ſim, ſtipuler decem:
non tota decem, ſed ſola quinque mihi debentur. Pars enim aliena in obligatione deducitur:
vt quod extraneo inutiliter ſtipulatus ſum, non augeat meam partem. Hîc

9 L. eum qui ita ſtipulatur. De verb. obligat.

autem primùm notandum eſt, quod apertè Iulianus reſpondit: Eum qui ita ſtipulatur,
Mihi & Titio decem dare ſpondes? vero ſimilius eſt ſemper vnà decem communiter

niter ſibi & Titio ſtipulari: ſicuti qui legat decem Titio & Sempronio, non aliud in-
telligitur quàm vnà decem communiter duobus legare. Atque hæc quidem diſertè
probat Vlpianus. Primùm enim ait, Si quis teſtamento Titio & Seio decem dari iuſ- 1
ſerit, nullam hæc verba recipiunt ambiguitatem, vt dena dixiſſe videatur qui decem
dixit. Deinde alio loco reſpondit, Eum qui ita dicat, Mihi & Titio decé: eadem decé, 2
non alia decem dicere. Scio quidem eum locú aliter vulgò legi, népe, Eum qui dicat,
mihi decem, & Titio decé, &c. Sed corruptam eſſe eam lectioné oſtédunt ſuperiora
reſponſa: atque adeò ratio ſenſus communis. Quis enim credat repetita bis decem nó
viginti ſed decem efficere? Et memini Eraſmum in quadam ſua purgatione aduerſus
epiſtolam Martini, nominatim admonere reſtituendum eſſe hunc locum ſemel ex-
puncta voce, decem. Porrò eſt aliud quod in ſuperiori Pomponij reſponſo notandú
eſt, vt intelligamus rationem ſententiæ, quam hîc probat Iuſtinianus, & diſcrimen,
quo differat hæc ſtipulatio à Legato: nempe, In contractibus non habere locum ius
accreſcendi: quanquam ſanè vbi res indiuidua eſſet promiſſa, veluti ſeruitus, nihil al-
teri decreſcat, ſed etiam vni ſolida debeatur: quemadmodum & in vſufru. locum ha-
bere ius accreſcendi traditum eſt: Item & in re donata duobus à Principe. 3

¶ *EI Verò.*) Inquit Paulus, Dominus ſeruo ſtipulando ſibi acquirit: ſed & pater fi-
lio: ſecundum quod leges permittút. Id quod alio loco explicans idem Paulus, ait, 4
Quod dicitur patrem filio vtiliter ſtipulari, quaſi ſibi ille ſtipuletur: hoc in iis verum 5
eſt, quæ iuris ſunt, quæque acquiri patri poſsint. Alioqui ſi factum cóferatur in per-
ſonam filij, inutilis erit ſtipulatio: veluti, Vt ei ire agere liceat? Contrà autem filius, vt 6
ire, agere patri liceat, ſtipulando acquiret ei. Imò & quod in ſuam perſoná filius con-
ferre non poteſt, hoc patri acquiret. ¶ *QVIA Vox tua tanquá filij*) Iuſtinianus alio
loco ait, patrem & filium natura eádem penè eſſe perſonam. Et rurſus alibi, filiú eſſe 7
ſcribit[8], parté quodammodo corporis paterni: vt vbi ſit pater, videatur & filius eſſe.

¶ *VELVTI Si quis decem.*) Iuſtinianus videtur parum aptè hoc loco proponere hoc 8
exemplum: & perperam cófundere cum ſequentibus, cùm quidé magnum ſit diſcri-
men: quod etiam perſpicuè notarat Vlpianus, ex cuius reſponſo deſumpta eſt regula,
quá hîc Iuſtinianus tractat. Ná in ſequentib⁹ exemplis prorſus eſt inutilis ſtipulatio,
propter adiectioné diuerſæ qualitatis: cuius pugnás diuerſitas nó poſsit cómodè tolli
vlla naturali interpretatione. At in quantitate aliud eſt: quia facilè ſeparatur. Itaque
inquit Vlpianus, Si ſtipulanti mihi decé, tu viginti reſpondeas: eſſe contractam obli- 9
gationem, ſaltem in decem. Econtrariò quoque ſi me viginti interrogáte, tu decem
reſpondeas, in decem eſſe cótractam. Et ſubiicit Vlpianus hanc rationem: Licet enim
oporteat congruere ſummam: attamen maniſeſtiſsimú eſt, in vinginti & decé ineſſe.
Et ſanè cóſtat ex communi & naturali ſenſu, minorem ſummá ſemper ineſſe maiori.
Non eſt tamen id omnino ſatis, quod attinet ad cótractus, (qui ex noſtra méte & vo-
luntate legem accipiunt) ſed oportet ſuffragari intentioné cótrahentium: vt appareat
eos de minori ſumma æquè aut multo magis quàm de maiori cóueniſſe: conſtétque
omnes in minorem ſummam cóſenſiſſe. Alioqui is qui ſe aſtrinxit maiori quátitati, 1
à qua non videtur facilè diſceſſurus, non intelligetur cóueniſſe de minori. Vnde Pó-
ponius, Si (inquit) decem tibi fundum locauero: tu autem exiſtimes quinque te con- 2
ducere, nihil agitur: quia omnino non eram minoris locaturus, quàm decem, nec vllo
modo in quinque conſenſurus. Sed ſi ego minoris me locare ſenſero, tu pluris te con-
ducere: vtique valebit conductio, ſicuti ego putaui. Conductor enim æquè, atque a-
deò magis intelligitur in eam minorem ſummam conſentire. Hæc ille. Ergo ſi ven-
ditionis aut locationis cauſa ſtipularer decé: tu quinque promittas, ne in quinque qui-
dé valebit ſtipulatio, neque enim tum in meam fraudé conſentire intelligor in mino-
rem ſummam. at vbi gratuita eſt promiſsio & liberalis: facilius intelligitur, qui decé
cóſequi nó poteſt, quique ſalté nó repudiare. Ac iuxta hęc quidé videtur accipiendú
Vlpiani exéplum, vbi qui decé ſtipuláti, promittit viginti, facilè daturus eſt decem: vt
ſpótanea maioris ſummę ꝓmiſsio, vltróq; adiectum auctariú ἐπίμετρον tátùm ſit ar-
gumentum maioris cuiuſdá liberalitatis, & generoſi animi, qui vix patiatur ſe rogari,
nullóq; modo cunctetur pręſtare quod rogatus eſt. Contrà is qui viginti ſtipulatùs,
non ſit aſpernaturus decem, ſi promittantur: nec ita mordicus tenax maioris ſummæ,
neque adeò impatiens omnis repulſæ, vt reiiciat minorem, ſi offeratur. Cæterùm

---

1 *L. ſi quis teſtamento. De lega. 1.*
2 *L. ſtipulatio iſta. §. cum qui ita dicat. De verb. obligat.*
3 *L. 1. § vlt. De vſufr. accreſcen.*
4 *L. vnica. C. ſi Imp. liberalit. ſuc. ſine hæred. dec.*
5 *L. dominus ſeruo. De verb. obligat.*
6 *L. quod dicitur. De verb. obligat.*
7 *L. vlti. C. de impube. & ali. ſubſt.*
8 *L. cùm ſcimus. § vlt. C. de agri. & cenſi.*
9 *L. 1. §. ſi ſtipulanti. De verb. oblig.*
1 *L. diem proferre. §. ſi plures. De arbitr.*
2 *L. ſi decem. D. locati.*

in exemplo quod hîc ꝓponit Iuſtinianus,ſi omnino inutilis eſt ſtipulatio,vt ipſe ait, oportet alios omnino fuiſſe animos cõtrahentium, q̃ in illo ſuperiori reſpóſo Vlpiani: népe adeò moroſos & ꝑtinaces,vt qui decem ꝓmittit,non ſit daturus quinque:nec velit ſpóſionẽ ſuã diuidere,ſed aut totã valere,aut totam corruere. Contrà qui ſtipulatur decem,contemnat quinque:nec ferat vllã repulſam,potius cariturus toto,quàm partem accepturus. Sic vt nó poſsint videri in minori ſumma cõſenſiſſe,& appareat omnino pugnare cum interrogatione reſpóſionem. Quòd ſi quis vrgeat hîc non cõſtare eiuſmodi fuiſſe animos cõtrahentium,nec in dubio intelligi poſſe huiuſmodi fuiſse:is non aliud fecerit,quàm Iuſtinianum accuſarit,omníque excuſationis colore prorſus ſpoliarit, ꝙ parum explicuit,nulláq; ratione illuſtrauit ſuã huius loci ſententiam:cui alioqui nec naturalis ratio ſuffragetur,nec veterum Iuriſconſultorũ aſſentiantur reſpóſa. Poſsemus fortè alios cõminiſci diuinatricis interpretationis colores: ſed ſi ſit vllus cõmentis aut cóiecturis locus,non video iuſtius commẽtum,quàm ſuperioris diſcriminis. ¶ *AVT Si ille puré.*) Inquit Vlpianus, Si quis ſimpliciter interrogatus,ſub conditione reſponderit,Si illud factum erit,dabo:non obligari eum cõſtat.& ſi interrogatus,Intra Calendas quintas dabis? reſpódérit, Dabo Idibus: ęquè nó obligatur.nó enim ſic reſpódit,vt interrogatus eſt. Et verſa vice, ſi interrogatus fuerit ſub cõditione, & reſponderit purè:dicendũ erit,eum non obligari. Hęc Vlpianus. In cuius reſponſo obiter notãdum eſt,quintas Calendas dici pro quinque mẽſibus. Cuiuſmodi loquẽdi ratio ducta eſt à fœneratorum cõſuetudine,qui vſuras ſtipulabantur in ſingulas Calendas. Sic accipienda eſt & illa ſtipulatio, Centeſimis Calendis dare ſpondes? hoc eſt,intra centum menſes,ſiue octo annos & quatuor menſes. Meminit Celſus etiã tertiarũ Calendarum. ¶ *TV Sub cõditione.*) Quæ ſcilicet alioqui tacitè nõ inerat, nec intelligebatur. Alioqui enim non obeſſet expreſſa conditio. vt ſi ſimpliciter ſtipuler fructus naſcituros,& tu reſpódeas, vltro expreſſa hac conditione, Si naſcantur:valebit ſtipulatio,cùm eiuſmodi cõditio tacitè inſit ipſi quoque puræ & ſimplici interrogationi. ¶ *BREVITER Videtu.*) Qui enim ſimpliciter reſpondet, videtur omnimodo aſtipulari interrogationi,eiúſque formulam approbare. Nec poteſt iuſtior eſſe aut certior reſponſionis interpretatio, quàm ex interrogatione. Vnde ſi quis interrogatus, An ex dimidia parte hæres ſit,reſponderit, Hæres ſum: docuit Vlpianus, magis eum intelligi reſpondiſſe ad interrogatum. Eſt & alia cauſa,cur in dubio promiſsio intelligatur iuxta interrogationem: nempe, vt valeat quod agitur,ac ne ſit in arbitrio promiſſoris an obligetur, aut in eius poteſtate eludere vim promiſſionis, cauſando ſeſe alia mente reſpondiſſe. ¶ *NEQVE Enim neceſſe eſt.*) Nam & reſpódit Paulus, Plerúque ea, quę in prętationibus conueniſſe dicuntur, etiã in ſtipulationibus repetita videri: ſaltẽ ſi ex ea repetitione inutilis nõ efficiatur ſtipulatio.

1 *L.1.§.ſi quis ſimpliciter. De verbo. obligat.*
2 *L. centeſimis. De verbo. obligat.*
3 *L. ſi liber homo.§.ſi ita ſcriptum fuerit. De hæred.inſtit.*
4 *L. interdum. De verb. obligat.*
5 *L. ſi ſine.§.qui interrogatus. De interro. acti.*
6 *L. quoties in ſtipulationibus. De verb.obligat.*
7 *L. Titia.§.1. De verb. obligat.*

¶ *ITEM Inutilis.*) Inquit Pomponius, Actiones aduerſus patrem filio præſtari non poſſunt,dum in poteſtate eius eſt filius. Et Caius, Lis(inquit)nulla nobis eſſe poteſt cum eo,quem in poteſtate habemus,niſi ex caſtrenſi peculio.

8 *L. actiones. De act. & obligat.*
9 *L. lis nulla. De iudi.*

¶ *ALIIS Obligari poſſunt.*) Inquit Vlpianus, Tam ex contractibus quàm ex delictis in filiumfa,competit actio. Quomodo autem ex hac obligatione conueniri poſſit pater aut filius, ſuo poſtea loco dicemus,cùm agetur de iis,quæ geſta ſunt cum eo, qui eſt in aliena poteſtate.

1 *L. tam ex contractibus. De iudic.*

¶ *MVLTVM.*) Inquit Vlpianus: Stipulatio non poteſt confici,niſi vtroque loquente. Et ideo neque mutus,neque ſurdus,neque infans ſtipulationem contrahere poſſunt. Paulus autem (ex quo videtur hic locus deſcriptus) ait, Mutum nihil pertinere ad obligationem verborum, natura manifeſtum eſt. Sed & de ſurdo idem dicitur: qui (etiamſi loqui poſsit) ſiue promittat, verba ſtipulantis exaudire debet: ſiue ſtipuletur,debet exaudire verba promittentis. Vnde apparet, non de eo ſurdo nos loqui, qui tardius exaudit: ſed qui omnino non exaudit. ¶ *QVI Omnino non audit.*) Sed cùm ipſe Iuſtinianus alibi fateatur, nullum eſſe,qui penitus non exaudiat, ſi quis ſupra cerebrum illius loquatur, ſecundum quod Iubentio Celſo placuit: non poteſt omnino ſurdus repelli à ſtipulationibus. Sed mutus omnino poteſt, ſi modò is ſit qui omnino loqui nequeat. Cæterùm ſi quis loquatur ἀσαφῶς, non debet iudicari mutus, ſicuti nec balbus, bleſus, aut ątypus,

2 *L.1. De verbo.obligat.*
3 *L.1.§.vlt. De act. & obligat.*
4 *L. diſcretis.§.ſi enim.C. de iis qui teſta.fac.poſ.*
5 *L. mut⁹. De ædil. edict.*
6 *L. item Offilius.§. vlti. De ædil. edict*

¶ *FVRIOSVS Nullũ.*) Videtur hic locus deſumptus ex reſpóſo Pauli, cuius verba ſunt

ſunt hęc: In negociis cõtrahendis alia cauſa habita eſt furioſorũ: alia eorum qui fari 1
poſſunt, quãuis actũ rei non intelligant. Nã furioſus nullum negociũ cõtrahere poteſt: pupillus omnia negocia tutore authore gerere poteſt. Nos addere poſſumus eum etiã ſine tutore poſſe ſibi ſtipulari, quod nó poteſt furioſus, vti hoc loco docet Iuſtinianus. Sed quid dicemus de ꝓdigo, cui bonis interdictũ eſt? Et ſanè quod attinet ad ſeſe obligãdum, cóparatur furioſo, cùm etiã ſibi relictus ęque furioſum faceret bonorum ſuorum exitum. Itaq; nec magis pro eo poterit fideiuſſor interuenire, quàm pro 2
furioſo, vt ait Vlpianus. Pro furioſo autem quàm non poſsit interuenire, ſatis explicat Caius, inquiens: Si à furioſo ſtipulatus fueris, non poſſe te fideiuſſorem accipere, certum eſt: quia non ſolùm ipſa ſtipulatio nulla interceſsiſſe, ſed nec negocium qui- 3
dẽ vllum geſtum, intelligitur. Cęterùm quod attinet ad acquirendum, magis pupillo
ſimilis eſt ꝓdigus, quia & ſtipulãdo ſibi acquirat. ¶ *NVLLVM Negocium.*) Non 4
modò contractum, ſed nec teſtamentum, nec item matrimonium. Quod tamen ante 5
furorem habuit, retinet, nec furor ſuperueniens reſcindit quicquam rectè factũm.

¶ *PVPILLVS Omne negociũ.*) Hoc eſt, cõtractum. Teſtamentum autẽ omnino facere nó poteſt, quẽadmodũ ſuo loco diximus. ¶ *ITA Tamẽ, vt vbi tutoris authoritas.*) 6
Suo loco ſatis multa dicta ſunt de tutoris authoritate, ſimul & de illo pupillorũ bono, qui códitionem ſuã ſine tutore meliorem facere poſſunt, deteriorem nó poſsunt; & alios ſibi obligare, cùm ipſi aliis nó obligentur. Nunc verò eadem illa repetere & inculcare, hominis fuerit ocio ſuo, & lectoris patiẽtia abutentis. Itaq; illud ſolũ, quod maximè huc ꝑtinet, cõmemorabo, Suetonium teſtari, olim fuiſse Legem Lectoriam, quæ vetebat minorem vingintiquinque annis ſtipulari, hoc eſt, interrogari vt ꝓmitteret. Ita enim eo loco in paſsiua ſignificatione ſtipulandi verbum accipiendum eſt.
¶ *SED In proximis infantiæ.*) Apertior eſt totus hic locus apud Paulũ, cuius verba ſunt hæc. Furioſum ſiue ſtipuletur, ſiue ꝓmittat, nihil agere, natura manifeſtum eſt. Huic 7
ꝓximus eſt, qui eius ætatis eſt, vt nondum intelligat, quid agatur. ſed quo ad hunc, benignius acceptum eſt. Nam qui loqui poteſt: creditur & ſtipulari & promittere rectè poſſe. ¶ *SED Qui in poteſtate parẽtis.*) Inquit Caius: Pupillus licet ex quo fari cœperit, 8
rectè ſtipulari poteſt: tamen ſi in parentis poteſtate eſt, ne authore quidem patre obligatur: pubes autem, qui in poteſtate eſt, perinde ac paterfa. obligari ſolet. Quod autem in pupillo dicimus, idem & in filiofa. impubere dicendum eſt. Hæc ille. Nec eſt obſcura diſcriminis ratio inter patrem & tutorem: nempe quòd non pertineat ad obligationes contrahendas patris poteſtas, ſicut tutoris authoritas.

¶ *SI Impoſsibilis.*) Videtur hic locus ſumptus ex reſponſo Pauli, quod extat his verbis: Impoſsibilis conditio, cùm in faciendo concipitur, ſtipulationibus obſtat: ali- 9
ter atque ſi talis conditio inſeratur ſtipulationi, Si in cœlum non aſcendero. Nã hæc vtilis & præſens eſt, & pecuniam creditam continet. ¶ *CONDITIO.*) Modus 1
verò impoſsibilis non nocet, veluti ſi promiſero tibi decem, vt digito cœlum tangas.
Quòd ſi impoſsibilitas (vt ita loquar) neque in modo ſit, neque in conditione: ſed in 2
ſubſtantia ipſius diſpoſitionis, vt loquuntur. certè eam omnimodo corrũperet: neque modò ſtipulationi obeſſet, ſed etiã vltimę volũtati. Paulus ait, ſi ſtipuler, vt id fiat aut 3
detur, quod natura fieri nó concedit, aut dari non poteſt: obligationem non cõſiſte- 4
re. ſicuti & reſpóſum eſt, Res Cæſaris ab alio fruſtra legari, cùm haberi non poſsint.
¶ *OBLIGATIONIBVS.*) Non modò ſtipulationibus, ſed & ipſis bonæ fidei con tractibus. Nam intelliguntur contrahẽtes ludere, nec quicquam ſeriò agere voluiſſe, qui vltro adiiciunt conditionem, quam ſciunt impleri non poſſe. Sed in vltimis vo- 5
luntatibus aliud eſſe, dictum eſt. In iis enim ἀδύνατος conditio pro non ſcripta habe- 6
tur, inquit Iulianus. Nam & nihil hîc eſt quod imputetur legatario vel hæredi. Eſt autem quod ſtipulatori imputetur, qui non reiecit conditionem impoſsibilem vel a- 7
pertius legem non dixit. ¶ *NIHIL Valet ſtipulatio.*) Paulus ait inutilem eſſe, & alio loco nullius eſſe mómẽti, Vlpianus verò nullãm. ¶ *IMPOSSIBILIS Autẽ* 8
conditio habetur.) Ergo hîc tantùm agit Iuſtinianus de conditione, quæ per rerum na- 9
turam omnino nó poteſt impleri. Quod autem attinet ad conditionem quę iure habetur impoſsibilis, vt quia turpis eſt, dicã poſtea. Quòd ſi quęratur de códitione per- 1
plexa, & quæ ſemper in ſeſe recurrens, vix poteſt exitũ inuenire: veluti, Promitto tibi fundũ, ſi Caio eũ nó dedero: Deinde rurſus eundẽ Caio ꝓmitto, ſi tibi nó dedero: re- 2
ſpódit Póponiuſ, nó ideo prorſus inutilẽ eſſe ſtipulationem. Nã ſinẽ dãdi alteri fore,

1 *L. in negociis. De reg. iur.*
2 *L. 1. De cura fur. L. Fulcinius. §. planè. D. ex quibus cau. in poſſ. ea.*
3 *L. is cui bonis. De verb. oblig.*
4 *L. ſi à reo. § ſi à furioſo. De fideiuſſo.*
5 *L. certi condictio. §. idem queri. D. ſi cer. peta. cõd. & dic. L. is cui bonis. De verb. obligat.*
6 *L. qui furere. De ſtatu homi. L. patre furioſo. De iis qui ſui ſunt vel alie. iur.*
7 *L. 1. §. furioſum. De act. & obligat.*
8 *L. vlt. § 1. De verb. obli.*
9 *L. impoſsibilis. De verb. obligat.*
1 *L. ſi ſtipuler. De verb. obligat.*
2 *L. apud Iulianum. §. conſtat. De legat. 1.*
3 *L. non ſolum. De act. & obligat.*
4 *dic. L. non ſolum & L. cùm heres. §. 1. De ſtatu lib. L. an inutilis. De acceptil.*
5 *§. impoſsibilis. ſupr. de hæred. inſtituend.*
6 *L. ab omnibus. §. in teſtamento. De lega. 1.*
7 *L. cùm quæritur. De reb. dub.*
8 *L. 1. § item ſub impoſsibili. De act. & obligat.*
9 *L. non ſolum. De act. & obligat.*
1 *L. certi. §. idem queri. D. ſi cer. pet. cond.*
2 *L. ſi Titius. De verb. obligat.*

cùm iudiciũ acciperetur, & occupãtis fore actionẽ. Quibus verbis ſignificat ludibriũ inuoluti illius aſyſtati poſſe ſiſti, & fallacẽ illũ gyrũ cõtineri, lite ab altero ſtipulatore cõteſtata: cuius occupatione pręcidãtur omnes deſultoriæ ludificationis ambages: nec poſsit reus alteri, quàm agẽti ſoluere. Ei autẽ vbi ſoluerit, aduerſus alterũ ſtipulatorẽ tutus erit. Idque nõ modò in duobus reis ſtipulãdi receptum eſt: ſed & in legatariis duobus. Cęterum vbi adeò perplexa eſſet cõditio, vt nullo modo poſsit explicari: ea nõ modò ſtipulationem vitiaret, ſed & hęredis inſtitutionẽm: cui tamen alioqui non ſolet obeſſe impoſsibilis cõditio. Poſtremò illud notãdum eſt, cõditionem, quæ non ſit omnino impoſsibilis, ſed tãtùm difficilis, nõ obeſſe obligationi. Generaliter enim (inquit Venuleius) cauſa difficultatis ad incõmodum ꝓmiſſoris, non ad impedimentum ſtipulatoris pertinet. ¶ *CVI Natura.*) Idem etſi Iuris nõ modò Naturalis, ſed & Ciuilis ratio ſit impedimento. Vnde cùm quis ſtipulatus aliquid eſſet ſub hac cõditione, Si Titius rem ſacrã vel publicam vendiderit: reſpõdit Venuleius, Quia conditio iure nõ poſsit impleri, nullius momenti fore ſtipulationem: perinde ac ſi ea cõditio, quę natura impoſsibilis eſt, inſerta eſſet. Nec ad rem pertinere, quòd ius mutari poteſt: & id quod nũc impoſsibile eſt, poſtea ſit poſsibile fieri. Nõ enim ſecundũ futuri temporis ius, ſed ſecũdũ pręſentis, ęſtimari debere ſtipulationem. ¶ *IMPEDIMENTO Eſt.*) In vniuerſum ſcilicet. Cęterùm ſi ab eo ſtipulatus ſim, qui efficere nõ poſsit, cùm alij poſsibile ſit: iure factã eſſe obligationẽ Sabinus ſcribit. ¶ *AT Si ita.*) Vulgò dici ſolet, Quod natura impoſsibile eſt, cõuerſum in negationem, fieri purũ & neceſſariũ. Itaq; & cũ eo, qui ita ꝓmiſit, Si intra Calendas digito cœlũ nõ tetigerit: agi ꝓtinus poteſt, vt Paulus reſpõdit. Cæterũ ſi à principio certa & impoſsibilis non fuiſſet cõditio: cõmiſſa ſtipulatione quod ad cõditionem, diem tamen adiectum eſſe expectãdum, idem Paulus eodem loco ſignificat. Neque repugnat, quod ex Põponio paulo pòſt ſubiicitur: ſi pro, NEQVE VENIRE legatur, vt in melioribus codicibus legitur, NEQVE VENISSE. Eſt enim hic eius loci ſenſus: Ex hac ſtipulatione ſi Titius intra Calendas ꝓximas nõ venerit in Italiã, dari? nõ antè quicquã peti poſſe, quã Calendę pręterierint, & exploratum ſit, Titiũ ante Calendas nõ modò venire nõ poſſe, ſed neq; veniſse. neq; rurſus obſtat, quod reſpõſum eſt, pœnã ſtipulationi facti adiectã cõmitti, ſi tantũ tempus præterierit, vt ante tẽpus tacitè adiectũ fieri, quod cõuenit, nõ poſsit. Nã reſpõdeo licet pœna cõmiſsa ſit, quòd ad cõditionẽ: diem tamen ſupereſse, ante quẽ peti nõ poſsit. Quod & Papinianus ſignificat, cùm negat ante tempus finitũ cõmitti ſtipulationem. Intelligit enim ſic non cõmitti, vt etiam agi poſsit ante tẽpus finitũ. Scio in hoc genere vulgarẽ eſse diſtinctionẽ, vtrũ à principio fortuita fuerit cõditio, an arbitraria: vt in illa dies expectetur: in hac nõ expectetur. Sed cõmẽtitia videtur talis diſtinctio, & veteribus Iuriſcõſultis ignota, neq; aliũde nata, quã ex corrupta lectione eius loci, quẽ dixi. Sanè cũ ita in teſtamẽto ſcriptũ eſset, Si in quinquẽnio ꝓximo, Titio filius natus nõ erit, tũ decẽ Seio hæres dato: & Titius ante quinquẽnium mortuus eſset: nõ dubitauit Põponius, Seio decẽ ſtatim nõ deberi: quia hic articulus, TVM, extremi quinquennij tempus ſignificet: Verum & ſi hìc articulus adiectus non eſset, idem reſponderi poſse videtur. Illud fateor, in contractibus bonæ fidei, ex conuentione, quæ ad certum tempus inita ſit, ſtatim agi poſse, ſi medio tempore commiſſa ſit. Sic enim Paulus reſpondit, Si fundus in quinquennium penſionibus locatus ſit, poſse dominum, ſi deſeruerit habitationem colonus, cum eo ſtatim agere. Sed & cùm quis in teſtamento ſcripſiſſet, Inſtituo Titiũ, ſi intra duos menſes adierit hæreditatem: Si nõ adierit, Caium: reſponſum eſt, ſtatim atque certum erit, Titium adire non poſſe, locum fore Caio ſubſtituto: neque amplius finem duorum mẽſium expectari. Nam & alioqui videri poſſet defunctus aliquo tempore inteſtatus, & ſine hærede eſſe: quod nec ipſe voluit, nec admittendum eſt. Diximus de conditione in non faciendo concepta. Porrò & ſi in faciendo (inquit Vlpianus) impoſsibilis cõditio in inſtitutione hęredis ſit expreſſa: ſecundũ omniũ ſententiã perinde hæres erit, ac ſi purè inſtitutus eſſet. Et huc referri poteſt, quod reſponſum eſt, Eũ, qui ſub ea cõditione, quę omnino extitura eſt, ſtipulatur, videri purè ſtipulari. Verùm hìc admonendi ſumus, ne ſub impoſsibili cõditione verbis negatiuis cõcepta, affirmatiuè aliquid ſtipulemur. Tũ enim prorſus eſſet inutilis ſtipulatio: veluti, Si hominẽ mortuũ nõ dederis, decẽ dabis? Atq; hęc quidẽ hactenus ad Iuſtinianũ de cõditione impoſsibili aliàs annotaui. Cęterũ quia res hæc latius patet, & digna eſt quę diligẽtius repetatur,

1 *L. ſi quis duobus. De conſtit. pec.*
2 *L. ſi Titio. De lega. 2.*
3 *L. ſi Titius. De condit. inſtit.*
4 *L. continuus. §. illud, in fi. De verb. oblig.*
5 *dic. L. continuus. §. cùm quis.*
6 *dic. L. continuus. §. ſi ab eo.*
7 *L. in illa ſtipulatione, in fi. De verb. oblig.*
8 *L. hoc iure. De verb. obligat.*
9 *L. cùm ſim ſtipulatus à te ô Procule. De verb. obligat.*
1 *L. in illa. De verb. obli.*
2 *L. 4. §. 1. De cond. & demonſt.*
3 *dic. L. in illa. De verb. obligat.*
4 *L. ſi in lege. §. ſi domus. Locati.*
5 *L. ſi quis hæres ita ſcriptus. De acquir. hæred.*
6 *L. ſeruum meum. §. 1. De hæredi. inſtit.*
7 *L. ſi pupillus. §. 1. De noua.*
8 *L. ſi homo mortuus. De verb. obligat.*

tur,& fuſius tractetur:nó grauabor ex meis ad tit. de códitionib.cómentariis,quæ huc
pertinent,hîc inſerere, vt quod antea de conditione tractaui,tanto magis abſoluam.

VLPIANVS.

Obtinuit, impoſsibiles conditiones teſtamento aſcriptas, pro nullis
habendas eſſe[1]. 1 *L.3. De cond.& dem.*

¶ *OBTINVIT.*) Videtur aliqua inter veteres hac de re fuiſſe controuerſia. Quidam enim contendebant nó minus vltimis voluntatibus,quàm conuentionibus inter
viuos nocere debere conditionem impoſsibilem. Contrà tamen obtinuiſſe, non hoc
modò loco,ſed ſæpe etiã aliàs traditum ẽſt abs Iuriſconſultis. Nã & vltimas volun- 2 *L. 6. §.vlti. hoc tit. L.1. L. mulier. De cõd. inſtit. L. ab omnibus. §.1. De legat. 1. L. Mania. De hæred. inſtit. L.5. §.1. Quando dies lega. ced.*
tates liberaliori interpretationi adiuuãdas eſſe iudicabãt,& teſtatorẽ quod agit magis
ſeriò agere,& valere id velle videri: denique ipſi hæredi vel legatario nihil imputari
poſſe,ſi aſcripta impoſsibilis illis códitio ſit. Sanè tamẽ ſi teſtator poſsibilẽ eſſe putabat,ea tunc aliquãdo poſſet ꝓpter cóiecturam voluntatis,vitiare legatum. Eóque referunt quod Papinianus in hæc verba ſcripſit: Seruo manumiſſo fideicómiſſum ita 3 *L.58. ſeruo. De cõd. ind.*
reliquit, SI AD LIBERTATEM EX TESTAMENTO PERVENERIT. Is poſt acceptam
ſine iudice pecuniã,ingenuus pronũciatus eſt. Indebiti fideicómiſsi repetitio erit. Hîc
iudicatur fideicómiſſum non fuiſſe debitum,ſed inane:quòd teſtator illi,qui liber erat,cùm eum ſeruum eſſe putaret, reliquerit ſub hac conditione, ſi libertatem ex ſuo
teſtamento cóſequeretur. Hæc erat códitio impoſsibilis. Nó enim qui iam liber eſt,
libertatem rurſus aliunde cóſequi poteſt. Sed teſtator ſeruum eſſe putabat, & conditionem quam aſcribebat propterea eſſe poſsibilem: neq; aliàs relicturum fuiſſe fideicommiſſum apparebat. Hoc exéplo ex voluntatis cóiectura poterit nó minus vltimis
voluntatibus q̃ cótractibus nocere conditio impoſsibilis: & in vtroque æquè genere
obtinere quod Paulus generaliter etiam reſpódit,libertatem inutiliter dari,ſi tam dif- 4 *L.4. §.1. De ſtatulib.*
ficilis,imò penè impoſsibilis conditio adiiciatur,vt aliunde ea libertas obtingere non
poſsit:quia nec animus túc ſit dãdæ libertatis. Sed talem animũ in iis quæ inter viuos
geruntur,facilius intelligimus,quàm in teſtamentis. ¶ *CONDITIONES.*) Certú
eſt hîc agi de conditionibus in futurum relatis. quia quæ in præteritum vel præſens
cócipiuntur,ſi ſint impoſsibiles,non poſſunt nó ſemper ſtatímque nocere,quia falſæ
ſint,vt ſuprà dictũ eſt. Item códitiones hîc intelliguntur affirmatiuè cóceptę: Nã impoſsibiles cóceptę negatiuè nó poſſunt nocere, ne ſtipulationib⁹ quidẽm. Porrò & ſi 5 *L.7. De verb. obligat.*
legatum nó tam ſub códitione, quàm ſub pœna ꝓpriè relinquatur: nó punietur,neq;
pœnę nomine relictũ ita legatum pręſtabit,qui quod impoſsibile eſt nó fecit,quáuis
alioqui obtinuerit,vt quod pœnę nomine relinquitur,valeat. Sed in pœna inſpicim⁹
quid poſsit is,à quo legatur: In conditione verò inſpicimus quid is poſsit,cui legatur.
Quodſi non conditio, ſed modus adiiciatur impoſsibilis:iam ſuprà dictũm eſt, non 6 *L. vna. C. de his quæ pœnæ nomi. §. vlt. inſtit. de legat.*
modò non nocere vltimis voluntatibus. ſed neque contractibus ſtipulationibúſve.
Quodſi id legetur, quod in commercio non eſt,neque haberi poteſt: nó minus inane
eſt legatum, quàm ſi promittam id dare vel facere,quod per rerum naturam dari vel
fieri nón poteſt. Tum enim impoſsibilis eſt res ipſa,in qua cóſiſtere ſubſtantia obligationis deberet, atque ita poſsibilis eſt ſtipulatio, impoſsibile legatum. Sed nihil id
ad códitiones. ¶ *IMPOSSIBILES.*) Labeo & Iulianus maluerunt aliquando di- 7 *L. mulier. De cõd. inſtit. L. ab omnibus. §.1. De legat. 1.*
cere Græcè ἀδύνατον códitionem. Sed alij Iuriſcóſulti impoſsibilem etiã Latinè dici
nó dubitarunt. Sed neque Quintilianus ipſe,ab ea voce abhorruit. Porrò impoſsibilẽ
códitionẽ Iuſtinianus deſcribit eã eſſe,cui natura impediméto eſt,quo minus exiſtat: 8 *§. ſi impoßibilis, De inutil. ſtip.*
veluti, SI DIGITO COELVM TETIGERIS. De códitione turpi,quę etiã pro impoſsibili
habetur,paulo pòſt dicemus. Quid autẽ ſi tam impoſsibilis nó ſit,quã difficilis,vel illi
quidẽ,cui aſcribitur ,impoſsibilis,quæ tamen in alio nó eſſet impoſsibilis? Sanè Paulus,hác códitionem libertatis relictę, SI MILIES SERVVS HAEREDI DEDERIT, LIBER ESTO. non modò valde difficilem,ſed penè impoſsibilem eſſe dixit. Cùm MILIES dicit,ex vſu linguæ Romanæ imtelligimus millies centena millia nummorum 9 *L.4. §.1. De ſtatulib.*
ſeſtertiorũ. quę ſumma excedit vicies quinquies centena millia noſtratiũ coronatorũ.
Vix maximi reges,ſi ab hoſte capiãtur,tantum perſoluere,vt ſe redimãt,poſſunt. Quo
modo ſeruus talem ſummam pro libertate daret? Non magis certè poſset,quàm digito cœlum tangere. Addit autem Paulus ita relictã libertatem inutiliter dari: ſed hoc

dicit, cùm nec animum dandæ libertatis eſſe apparet: Propterea enim & legatis nocere poſſe impoſsibilem conditionem, ſuprà dictum eſt. Sed alioqui ne eam quidé his nocere verius eſt. Quodſi partim poſsibilis, partim impoſsibilis conditio ſit, ſatis erit eam impleri pro qua parte impleri poteſt, vt in ſolidum valeat, quod teſtamento relictum eſt. Solet quidem dici, conditionem in ſolidum explendam eſſe, neque ſcindi poſſe, aut rectè pro parte expleri poſſe: quod poſtea ſuo loco excutiemus. Sed id rectè dicitur, vbi tota expleri poteſt. Si de ſtipulatione aut conuentione ageretur, non poſſet ea valere, niſi quatenus expleri poteſt conditio & expletur. Sed quid mirum eſt, vltimis voluntatibus non nocere, cùm ne illa quidem noceat, quæ nec pro parte obſeruari poteſt? Si tamen dubitetur an quæ in totum expleri non poteſt, ſed

1 L.12. qui doté in pecunia. De doto praleg. pro parte poteſt, pro parte ſaltem implenda ſit: audiendus Scæuola eſt, cuius verba hæc ſunt: Qui dotem in pecunia numerata & æſtimatis rebus acceperat, vxori ita legauit: Seiæ vxori meæ, ſi omnes res, quæ tabulis dotalibus continentur, hæredi meo exhibuerit, tradiderit: ſummam dotis, quam mihi pro ea pater eius intulit, dari volo: hoc amplius decem. Quæſitum eſt: cùm res in dotem datæ plures ipſo vſu finitæ eſſent, nec moriente marito fuerant an quaſi ſub impoſsibili conditione legatum datum debeatur. Reſpondi videri conditioni paritum, ſi quod ex rebus in dotem datis ſupererat, in poteſtatem hæredis peruenit. Sed & in ipſo Pandectarum tractatu

2 L. multa. §. vlt. De cód. de conditionibus caput extat, quod eandem rem explicat: neque diſsimulat fuiſſe hac quoque de re controuerſiam inter veteres Iuriſconſultos. Verùm de conditionibus explendis, earúmque explendarum ratione, dictum eſt alio loco pluribus verbis. Illud vnum nunc adiicio: conditionem, quæ ab hærede vel legatario expleri poſsit, & ſi alioqui difficilis eſſe videatur, non tamen iis remitti, vt vel hæreditatem vel legatum ſine conditione expleta conſequantur. Quodſi hæres ita inſtitutus ſit, & rogatus hæreditatem reſtituere: nolit conditionem explere, quòd alteri magis quàm ſibi id profuturum videat, facilius tunc propter difficultatem excuſabitur, neque vrgeri à fideicommiſſario poterit, vt conditionem difficilem expleat & hæ-

3 L.63. ex facto. §. ſi ſub conditione. Ad Treb. reditatem, quam reſtituat, adeat. Quanuis id facere compelli poſsit, ſi honeſta & facilis conditio ſit. ¶ *TESTAMENTIS.*) Apud Iuſtinianum eſt, Inſtitutionibus

4 §. impoſsibilis. De hæred. inſtit. legatis & fideicommiſsis: eæ enim teſtamentorum partes ſunt. Aliud dicitur de contractibus & ſtipulationibus, vt ſuprà dixi & iterum mox dicetur. ¶ *PRO Nullis habendas.*) Alibi dicitur, haberi pro non ſcriptis: alibi, non nocere: item, non vitiare quod ita relinquitur. Poſtremò, purè relictum videri, quod ſub iis relictum eſt. Sed priuſquam aliò tranſeam: de conditionibus, quæ apponuntur contrahendo matrimonio verbum vnum adiiciendum eſt. Gregorius 9. Pótif. ſingularem hac in re ad-

5 cap. vlt. De cond. inſer. hibuit diſtinctionem hanc: vt conditiones contra ſubſtantiam coniugij inſertæ, veluti, SI SOBOLEM NON GENERAVERIS, vel, SI TE ALIIS AD QVAESTVOSAM LIBIDINEM PROSTITVAS, vitient totam conuentionem nuptiarum. Alias verò conditiones turpes vel impoſsibiles non nocere, ſed pro nó adiectis haberi propter fauorem matrimonij. Sic nuptiarum conuentio in hoc genere, modò ſimilis eſt aliis ſtipulationibus, modò vltimis potius voluntatibus. Cæterum honeſtam conditionem in contrahendo matrimonio appoſitam, prius implendam eſſe, & alioqui inutile eſſe & nihili quod agitur, dubium non eſt. Ac honeſtam quidem eſſe quoque hanc conditionem, SI MIHI CENTVM DONAVERIS. Sed ſi deinde concubitus accedat, detractam intelligi, non ſecus atque nouo & præſenti conſenſu, qui purè interue-

6 cap. ſuper. De cond. appoſ. niſſet. Fuítque hoc Alexandri 3. Pontif. decretũm: neque recuſo, quin iuſta ratione ſubnixum videatur. Poſteaquá dictum eſt de impoſsibilibus códitionibus, proximũ eſt vt dicamus de turpibus. Nam & hæ habentur pro impoſsibilibus, & à Prætore remittuntur, vt & ſi hæres vel legatarius eas non impleuerit, nihilominus hæreditaté vel legatũ conſequatur. Filiifa. inſtitutio ſub conditione impoſsibili inutilis eſt, vt tamen filio nó noceat. Ná is tum tãquam præteritus rumpet teſtamentum. In extraneo hærede, qui alia ratione quàm ex teſtamento hæres eſſe non poſſet, talis conditio pro nulla vel pro nó ſcripta haberetur, vt ſuprà dictũ eſt. Sed quid ſi filiusfa. ſit inſtitutus ſub conditione turpi vel inhoneſta, an videbitur ſub conditione arbitraria, ſub qua rectè poteſt inſtitui, inſtitutus? Reſpondit Papinianus, magis videri ſub impoſsibili

7 L.15. fili⁹. De cód. inſtit. códitione inſtitutũ. Sed eius verba audiámus: ſunt enim cómemoratione valde digna,

Filius

Filius, qui fuit in poteſtate, ſub cõditione ſcriptus hæres, quam Senatus aut Princeps improbauerũt, teſtamentum infirmat patris, ac ſi conditio non eſſet in eius poteſtate. Nã quę facta lędunt pietatẽ, exiſtimationem, verecundiam noſtram, & (vt generaliter dixerim) contra bonos mores fiunt: nec facere nos poſſe credendum eſt. Paulus exempla etiam ſubiecit. Conditiones (inquit) quæ cõtra bonos mores inſeruntur, remittendæ ſunt, veluti, Si ab hoſtibus patrem ſuum non redemerit: Si parentibus ſuis alimenta non præſtiterit. Omitto quod Scæuola aliquando reſpondit conditionem fraudis cauſa aſcriptã, haberi pro non aſcripta. Sed illud præterire non poſſum, quod Papyrius ſcripſit, reſcriptum eſſe ab Imperatoribus, conditiones donationibus, quæ in Remp. fiunt, appoſitas, ita demum ratas eſſe, ſi vtilitatis publicæ intereſt. Quodſi damnoſæ ſunt, id obſeruari non debere: & ideo non obſeruandum eſſe, quòd defunctus certa ſumma legata vetuit vectigal exerceri. Eſſe enim tolerabilia, quæ vetus cõſuetudo comprobat. Verùm, vt hanc totam rem generaliter complectamur, commodiſsimum eſt, vt regulãm à Marcello traditam, & tractatui de conditionibus in Pandectis inſertam hîc proponamus, & excutiamus.

1 *L. 9. De condit. inſtit.*
2 *L. 27. Ad leg. Falcid.*
3 *L. Imperatores. §. 1. De pollicit.*
4 *L. 20. De cõd. & dem.*

MARCELLVS.

Non dubitamus quin turpes conditiones remittendæ ſint. quo in numero plerunque ſunt etiam iuriſiurandi.

Generaliter loquitur de conditionibus turpibus, neque aliter diſtinguit, vtrũ teſtamentis, an verò ſtipulationibus adſcribantur. Sed titulus ipſe ſignificat propriè loqui de conditionibus teſtamentorum: neque omnino idem dici de turpibus conditionibus, quæ conuentionibus inter viuos adiiciuntur, conſtat. Nam ſi ſtipulanti promittam decem, SI HOMINEM OCCIDERIT: inanis eſt promiſsio. Nam & ſi hanc cõditionem impleuiſſet, quod tamen ita promiſſum eſt, peti non poſsit. quanuis vltro ſolutum non poſsit condici. Nam conſtat in vniuerſum in pari cauſa turpitudinis meliorem eſse cauſam poſsidentis. Quodſi conditio turpitudinẽ contineat ex parte ſolius accipientis, non modò quod ita promiſsum eſt, peti non poſset, ſed & ſolutum poſset condici. Quod propriè pertinet ad condictionem ob turpem cauſam. Ex quo etiam tractatu ſuprà dicimus repetendũ eſse, quod de modo turpi dici debet. Porrò ſi non ſit conditio turpis, ſed res ipſa quæ vel legatur vel promittitur, conſtat nõ minus legatum eſse inutile, quam inutilis eſt talis ſtipulatio. Martianus ait: Si quis ſcripſerit teſtamento fieri quod contra ius eſt vel bonos mores, non valet: veluti ſi quis ſcripſerit contra legem aliquid vel contra edictum Prætoris, vel etiam turpe aliquid. Sic Vlpianus, Generaliter nouimus turpes ſtipulationes nullius eſſe momenti: & ſubiiciuntur hæc ex Pomponio exempla: Veluti ſi quis homicidium vel ſacrilegium ſe facturum promittat: & officio quoque Prætoris contineri ex huiuſmodi obligationibus actiones denegare. Nam neque iuſiurandum de hoc adactum ligare, alio loco traditum eſt. Denique Paulus eodem loco habet, Siue natura dari fierive nõ poſſit, quod ſtipulanti promiſſum eſt, ſiue id leges fieri prohibeant aut contra bonos mores ſit. Sed vt ad conditiones reuertamur, illud prætereundum non eſt, vt remittitur turpis conditio legatario, ſic etiam remitti pœnam hæredi, à quo ſub pœna relictum erat, ſi quid probroſum aut turpe illi fuiſſet iniunctum. Et cùm dicimus turpes conditiones remitti, intelligimus, id quod ita teſtamento relictum eſſet, perinde deberi, atque ſi ſub honeſta conditione, quæ expleta eſſet, relictum fuiſſet. Et hæc quidem de re fuit propoſitum quoddam Prætoris edictum, non modò de conditione iuriſiurandi, ſed & de alia quauis turpi. Vt meritò dictum hoc loco ſit, non dubitari quin ea remittatur. ¶ *PLERVNQVE.)* Nam neque in legatis perpetuum eſt omnino, vt conditio iuriſiurandi remittatur. Vlpianus enim inquit: Si quis libertatem ſub iuriſiurandi conditione reliquerit, edicto Prætoris locus non erit, vt iuriſiurandi conditio remittatur: & meritò. Nam ſi quis remiſerit conditionem libertatis, ipſam libertatem impedit: dum competere aliter non poſsit, quàm ſi paritum fuerit conditioni. Proinde & ſi quis cum libertate legatum acceperit: non aliter legatum habebit, niſi conditioni iuriſiurandi paruerit. Sed ſi purè libertatem acceperit, legatum ſub iuriſiurandi conditione putat Iulianus remitti illi conditionem iuriſiurandi. Hæc

5 *L. 112. ſi quis inquilinos. §. vlti. De lega. 1.*
6 *L. 26. generaliter. De verb. oblig.*
7 *L. Iuriſgentium §. ſi paciſcatur. De pact.*
8 *L. 35. ſi ſtipuler. De verb. oblig.*
9 *L. vna. C. de his qua ſub pęnę nom. §. vlt. De lega.*
1 *L. 8. De condi. inſt. L. 63. facta. §. ſi ſub conditione. Ad Trebell.*
2 *L. 12. ſi quis libertatem. De manu. teſta.*

ille. Sed nondum explicata videtur ratio huius ſingularis iuris, cur legata libertate conditio iuriſiurandi non remittatur. Nam quo fauorabilius eſt hoc legatum, tanto magis illa remittenda videtur. Certè plus aliquid tum remittitur, vt fauori libertatis ſemper conſuli intelligamus. Nam Iulianus ait. Qui ita liber eſſe iuſſus eſt, SI IVRAVERIT SE CAPITOLIVM ASCENSVRVM: confeſtim vt iurauerit, quanuis Capitolium non aſcenderit, liber erit. Sic iurando ſeruum implere conditionem ait Paulus. Id verò graue non eſt, pręſertim ſeruo: & eſt expeditius faciliúſque quàm remiſso iureiurando, reipſa facere vel dare & ita explere conditionem. Quod quidem præſtare deberet alius hęres aut legatarius cui quid relinquitur, SI IVRAVERIT SE FACTVRVM AVT DATVRVM. Remittitur quidem iuſiurandum: ſed facere tamen vel dare cogitur. quanquam id non impediat tranſmiſsionem legati, ſi interea moriatur legatarius. Nam quod ad eam attinet, remiſſa conditione iuriſiurandi legatum pro puro habetur. Qua quidem in re magnum commodum eſt. Sed in legato libertatis, non eſt requirendum. Sed neque perpetuò conditionem iuriſiurandi tanquam turpem remitti, vel inde intelligi poſset, quòd cùm Municipibus legatum eſset, SI IVRASSENT, reſponſum eſt non eſse conditionem impoſsibilem, & ei pareri poſse, ſi ii iurent, qui res Municipii gerunt. Porrò an conditio iuriſiurãdi in contractibus quoque remittatur, quæſitũ eſt. Et ſanè in donationibus cauſa mortis locum habet edictum, quo illa remittitur, vt ſi quis fortè cauerit, niſi iuraſſet ſe aliquid facturum, reſtituturũ quod acceperit: cautio talis remittatur. Sed nouum nõ eſt, donationes cauſa mortis ad ius legatorum reuocari. Cæterùm conuentionibus inter viuos aſcriptam conditionem iuriſiurandi non remitti, neque reiici verius eſt. Nam neque turpe eſt iurare in re honeſta & ſeria, neque cùm ita ſemel placuerit atque conuenerit, amplius obtendi poteſt ſuperſtitio nolentis iurare. Certè Iulianus ait iuſtam eſſe conuentionem, ſi quęlibet cauſa in conditionẽ iuriſiurandi deducta fuerit: cùm probare vellet valere pactum, cùm quis cum debitore ſuo pepigerit, ne ab eo pecunia peteretur, ſi iuraſſet aliquid non feciſſe, vt tum demum exceptio daretur, ſi iuraſſet: & propterea appellatur magis hæc exceptio iuriſiurandi quàm pacti. Sed & Imp. Diocletianus generaliter reſcripſit, cùm hac conditione diuiſio facta eſſet cũ patruo, SI IVRASSET SE NVLLVM DOLVM ADHIBVISSE, res indiuiſas videri, ſi fidem placitis non exhibuit. Quod quidem tam ſignificare poteſt, SI IVRARE NOLIT, quàm, SI DOLVM ALIQVEM ADHIBVERIT. Quid multis? Non dubitauit Vlpianus valere hanc ſtipulationem ſi tibi centum ſpopondero hac conditione, SI IVRASSES TE NOMEN MEVM LATVRVM, neque hanc turpem cauſam videri. Sed vt obiter etiam aliquid dicamus de conditione nominis ferendi: eam non remitti, ſed à Prætore exigi ait Caius. Nihil enim mali eſſe honeſti hominis nomen aſſumere. Sed in famoſis & turpibus nominibus hanc conditionem à Pętore non exigi. Itaque & cùm quis hæres iuſſus eſſet nomen veſpillonis teſtatoris ferre, habendam eſſe rationem dignitatis reſpõnſum eſt. Sed viſa eſt alioqui bonorum virorum honeſta affectio nominis ſui propagandi. Vnde illud fideicommiſſum apud Papinianũ, ROGO VT SEMPRONIO NEPOTI MEO PLVS TRIBVAS IN HONOREM NOMINIS MEI. Et adoptiones apud Romanos eò quoque pertinuiſſe ſcimus. Illud memini valdè aliquando in Senatu Pariſienſi dubitatũ eſſe, an hæc conditio nominis ferendi vni aſcripta, in eius quoque liberis repetita intelligatur, vt fœminæ, quæ in alienam familiam tranſeunt nubendo, quia hanc conditionem non videantur explere, à tali fideicommiſso arceantur. Sed ea in re non tam meum iudiciũ interponere volo, quàm Senatus areſtum expectare. ¶ *CONDITIONES Iuriſiurandi.*) Non eſt huius rei aliunde ratio repetenda quàm abs Vlpiano, qui elegãtiſsimè eam pertractat. Eum itaque audiamus, Quæ, inquit, ſub conditione iuriſiurandi relinquuntur, à Prætore reprobantur. Prouidit enim ei, qui ſub iuriſiurandi conditione quid accepit, ne aut omittendo conditionem, perderet hæreditatem legatúmve: aut cogeretur turpiter, accipiendo conditionem, iurare. Voluit ergo eũ, cui ſub iuriſiurandi conditione quid relictum eſset, ita capere, vt capiunt hi, quibus nulla talis iurandi conditio inſeritur. & rectè. Cùm enim faciles ſint nonnulli hominum ad iurandum, cõtemptu religionis: alii perquã timidi metu diuini Numinis vſque ad ſuperſtitionẽ: ne vel hi, vel illi, aut conſequerentur aut perderent, quod relictum eſset, Prætor conſultiſsimè interuenit.

1 *L.13. ſi quis ita. §. ſi quis ita. De ſtatulib.*
2 *L.36. ſeruum teſtamẽto. De manu. teſta.*
3 *L.26. hęc ſcriptura, hoc tit. L.8. §. quoties. De cõdit. inſtit. L.14. non dubium. §.1. De lega. 3.*
4 *dic. L.8. §. vlti.*
5 *L.96. Municipibus. hoc tit.*
6 *dic. L.8 §. & in mortis.*
7 *dic. L.39. ſi quis cum debitore. De iureiur.*
8 *L. ſi cum patruo. C. commu. vtr. iud.*
9 *L.19. hoc iure. §. vlti. De donat.*
1 *L.63. facta. §. quod ſi. Ad Trebell.*
2 *L.7. Ad Treb.*
3 *L.76. cum filius. §. pater. De lega. 2.*
4 *L.8. De cõd. inſtit.*

uenit. Etenim potuit is, qui voluit factũ, quod religionis conditione aſtringit, ſub cõditione faciẽdi relinquere. Ita enim homines aut faciẽtes admitterẽtur, aut nõ faciẽtes deficerẽtur cõditione. Hæc ille. Sanè & Papinianus timorem pudorémque hominis 1 iurare nolentis, non modò excuſare, ſed & laudare videtur. Modeſtius (inquit) facit, qui refert iuſiurandum, quàm qui iurat. Iuſtinianus quoque noſter ait multos qua- 2 dam ſubtili reuerentia etiam verum iuſiurandum præſtare non audere. Neque verò excuſare omnino aut laudare velim ſuperſtitionem hominum, qui cùm intelligant quid iuſiurandũ verè ſit, verè etiã iurare nefas eſſe putant. Sed quia de iureiurãdo integram aliquando diſputationem edere inſtitui, pluribus nunc verbis hanc rem non perſequar. Perſequar potius quod inſtat: & quod de conditionibus, quæ remittuntur, nec impleri debent, adiici breuiter poteſt, breuiter adiiciam. Papinianus cùm 3 docet, quoties conditio remittitur, remitti etiam cautionem Mutianam: proponit hoc exemplum, TITIO CENTVM LEGO SI A MONVMENTO MEO NON RECEDAT, eámque cum cautione remitti ait, per quam ius libertatis infringitur. Sed in defuncti libertis alio iure nos vti. Lucianus in Nigrino ridet teſtatores κελεύοντας παραμένειν τινὰς οἰκέτας τοῖς τάφοις. Tales tamen vltimas voluntates præſertim patronorum, obſeruari volebant Romani. Itaque & Modeſtinus hanc probat conditionem libertati ſeruorũ 4 aſcriptã, SI MONVMENTO MEO ALTERNIS MENSIBVS LVCERNAM ACCENDANT, ET SOLENNIA MORTIS PERAGANT. Sed non fuerunt tamen tam ſuperſtitioſi Romani, vt huius ineptæ religionis prætextu voluerint infringi aliorum hominum libertatem. Nam & idem Papinianus ſapienter reſpondit, ineptas volun- 5 tates defunctorum circa ſepulturam non valere, veluti, vt quędam ſuperuacua in funus impendantur. Et alio loco, cùm loquitur de conditione monumenti faciendi, 6 ait, ita in hoc ſeruandam eſſe defuncti voluntatem, ſi probabilem modum non excedat. Sicuti & Vlpianus hac in re prudenter reſpondit, non eſſe volũtatem teſtatoris 7 ſequendam, ſi res egrediatur iuſtam ſumptuum rationem. Quo etiam loco ait non eſſe faciendum quod homines ſimpliciores faciũt, qui veſtes & ornamenta cum corporibus, quæ ſepeliunt, condunt. Sed & ediuerſo conditiones turpes nec obſeruandæ iudicantur, quæ totam ſepulturam tollunt. Porrò alias conditiones negatiuè con- 8 ceptas, quæ quia honeſtæ non videntur, remittuntur, remiſſa etiã cautione Mutiana, Paulus etiam commemorat, veluti, SI AB HOSTIBVS PATREM SVVM NON RE- 9 DEMERIT: vel, SI PARENTIBVS SVIS ALIMENTA NON PRAESTITERIT: de quibus dictum eſt antea. Sed illa maximè celebris eſt, SI NON NVPSERIS, de qua variè multis in hoc titulo locis tractatur. Nos ordine rem illam totam breuiter complectamur. Legem vtilem Reip. ſobolis ſcilicet procreandæ cauſa, latam eſſe, vt tales conditiones reiiciantur, eámque propterea interpretatione adiuuandam eſſe, ait Te- rentius Iuriſconſ. Huius Legis autorem nominare non poſſumus. Sed dignus profe- 1 ctò erat, cuius nomen extaret. Certè ne pater quidem ipſe, quantumuis maxima ſit patria poteſtas, poſſet non modò tyrannico imperio indicere inuitis ſuis filiiſfa. cœlibatum: ſed nec alia ratione aut longiori procraſtinatione impedire eorum nuptias. 2 nam nec illos, ſi cœlibes viuere malint, ad coniugium inuitos adigere poſſet. Sed & ſi liberta patrono iurauerit ſeſe non nupturam: remitti iuſiurãdm reſponſum eſt. 3 Quanto igitur magis remittenda eſt illa, quã alius aſcripſiſſet, conditio non nubendi, 4 præſertim cùm Reip. quoque inutilis ſit? Neque temere factum eſt, vt olim ſapientes Romani nuptias multis præmiis, cœlibatum quibuſdam etiam pœnis affecerint. Sed non fuit perpetua hac in re noſtrorum Legumlatorum eadémque ſemper ſententia. Lata quædam olim apud Romanos Lex fuit Iulia Miſcella, quæ miſellarum viduarum miſeratione quadam, mulieribus, quibus mariti viduitatem indixerant, & aliquid ſub hac conditione, SI NON NVBERENT, reliquerant, permittebat nihilominus nubere & legatum conſequi: ſed hoc intra annum tantùm: & ita demum, ſi iuraſſent, ſe non aliqua libidine, ſed ſobolis tantùm procreandæ cauſa, ſecundas repetere nuptias. Poſt annum verò, ne tali quidem iuriſiurandi conditione remittebatur illa conditio non nubendi. Sed ita demum legatum conſequebantur, ſi cauerent ſe non nupturas. Siue Q. Mutius hoc caſu ſuam cautionem locum habere voluerit, ſiue alius id adiecerit. Nam ab hac culpa Iuſtinianus liberat autorem Legis Iuliæ Miſcel- 5 læ. Sed vtut ſit, tota ea Lex, eiúſque vſus diſplicuit aliquando noſtro Iuſtiniano.

1 *L. illud. §. 1. De cõſt. pecu.*
2 *L. vlti. §. penul. C. de fide inſtrum.*
3 *L. 70. Titio centũ. §. Titio centum. hoc tit.*
4 *L. 44. Mænia. De manu. teſta.*
5 *L. 113. ſeruo. §. vlti. De lega. 1.*
6 *L. 50. hæreditas. §. 1. De petit. hæred.*
7 *L. 14. at ſi quis. §. quid ergo. De relig. & ſump. fun.*
8 *L. 27. quidã in ſuo De cond. inſtit.*
9 *L. 9. De cõd. inſtit.*
1 *L. 63. hoc modo. ad ſi. hoc tit.*
2 *L. qui liberos. De ritu nupt.*
3 *L. non cogitur. De ritu nupt.*
4 *L. adigere. §. vlti. De iure patro.*
5 *L. 2. & 3. C. de ind. vidui. toll.*

Itaque ea planè ſublata voluit coniugibus liberum eſſe, nouum coniugium repetere
& indictam viduitatem contemnentes non amittere relictum legatum. Neque modò
cautionem Mutianam hîc remitti remiſſa conditione non nubendi: ſed neque iurari,
liberorum tantùm procreandorum cauſa nuptias repeti. Verùm neſcio quî factum
poſtea ſit, vt ſententiam poſtea mutarit Iuſtinianus, & conditionem, quæ viduitatem
indiceret, non eſſe remittendam exiſtimarit: nimium profectò indulgens ineptis de-
functorum voluntatibus. Quaſi verò eorum interſit, cœlibes ſint an coniuges, qui
ſunt ſuperſtites. An non audierat illius apud nobilem Poëtam mulierculæ vocem,
Scilicet id manes credis curare ſepultos? Sed quæ tota fuerit Iuſtiniani in hoc genere
ſententia, ſatis intelligi poteſt ex Nouella eius Conſtit. Autent. XXII. ad fi. vbi plurib⁹,
vt ſolet, verbis rem hanc perſequitur, & quam cautionem non nubendi exigat, vt ſub
tali conditione relictum legatum vidua conſequatur, copioſius exponit. Sed veteris
ſaltem legis, conditionem non nubendi remittentis beneficium virginibus ademptũ
non eſt: & hoc ius ſingulare primis nuptiis relictũ eſt. Sed cur iam iniquior viduis
eſt Iuſtinianus? An eas putat facilius marito carere poſſe? Cur ſecundis nuptiis mi-
nus fauet? Saltem illud legis Iuliæ Miſcellæ beneficium, etiam non ſuſtuliſſet, quo
poterant infœlices viduæ, ſi iurarent non libidinis ſed liberorum cauſa ſe nubere, le-
gatum cum nuptiis conſequi. Sed quid conqueror? Ea fuit multorum veterum ſiue
iniquitas, ſiue ſuperſtitio, vt abs nuptiis ſecundis abhorrerent. vt iam mirari deſina-
mus Tertullianum libro etiam edito ſuę vxori viduitatem, religionis prętextu, indi-
cere voluiſſe. Illud longè tolerabilius eſt, legem illam, quæ conditionem non nu-
bendi remittit reiicitque, etſi alioqui, quia vtilis Reip. eſt, interpretatione adiuuetur,
reſtringi tamen, vt ſi non niſi ad aliquod tempus indicatur cœlibatus, vel ſi nuptiæ
prohibeantur cum certis tantùm perſonis, aut certis quibuſdam ſolùm locis, conditio
admittatur, modò nihil fiat in fraudem legis, & alioqui nuptiæ planè nõ impediãtur.
1 *L. ſed ſi hoc. §. vlti. De cond. & dem.* Ergo hæc conditio vàlet. SI A LIBERIS IMPVBERIBVS NON NVPSERIS, hoc
eſt donec ii puberes fuerint. Tum enim magis curam liberorum quàm viduitatem
2 *L. 62. cũ ita. hoc tit.* iniungi, reſponſum eſt. Item hæc conditio admittitur, SI TITIO NON NVPSERIT.
non enim tali conditione viduitatem iniungi, cùm alii cuilibet ſatis commodè mu-
lier nubere poteſt, Caius etiam reſpondit. Poſtremò ſi ſcriptum ſit, SI ROMAE VEL
TALI LOCO NON NVPSERIT, eſt illud quidem durius: ſed tum demum tamen
3 *L. 63. hoc modo. hoc tit.* reiicitur, cùm ea eſt mulier, quæ alibi nuptias non facilè poſſet inuenire, vt ſatis ap-
pareat ſcriptum id eſſe in fraudem legis reiicientis generalem non nubendi conditio-
nem. Cæterùm alioqui vbi conditio non omnino impedit nuptias, ſed ad aliquod
tantùm tempus, vel cum certis ſolùm perſonis, vel vno aliquo tantùm loco, obſer-
uanda erit, cùm quidem poſsit mulier vel alibi vel alteri nubere ſuo tempore. Quòd
4 *L. auia. §. Mutianam. De condit.* ſi non illi legetur, cui conditio non nubendi aſcribitur: poterit quoque admitti, ve-
luti, Lego Titio centum, ſi Sempronia non nubat niſi fortè in fraudem legis appa-
5 *L. hæres meus. §. vlti. hoc tit.* reat hoc ita ſcriptum eſſe ad impediendas nihilominus nuptias, vt ſi ſcriptum fuerit:
Lego tibi centum, ſi filia tua non nubat. Nam facilè pater multa cõminiſci poteſt, vt
filiæ nuptias interturbet & impediat. Quid ſi cõditio indicat nuptias? Certè honeſta
eſt, & Reip. vtilis. Non poteſt quidem vel pater ipſe, inuitos filios, quibus magis pla-
6 *L. nõ cogitur. De ritu nupt.* cet cœlibatus, adigere ad coniugium. Sed propoſito præmio ſiue emolumento, tan-
quam illecebra inuitare aliquem ad nuptias licet. Cæterùm pœnæ damníque metu
nõ item aſtringi cõnubia poſſunt. Itaque ſi pœnæ nomine ita legauero, SI HAERES
MEVS VXOREM NON DVCAT, vel, NISI DVCAT, DATO TITIO CENTVM: eſt
legatum pœnæ nomine relictum: ſed inhoneſtè ita relinquitur: neque aut talis pœna
committitur, aut legatum debetur, etſi non duxerit vxorem hæres. Dixit aliquando
7 *L. 134 Titia. De verb. oblig.* Paulus inhoneſtum eſſe viſum, vinculo pœnæ matrimonia obſtringi, ſiue fu-
tura, ſiue iam contracta. Sed propius ad noſtrum accedit propoſitum, quod Papi-
8 *L. 70. Titio centum. §. 1. De cond. & demonſt.* nianus reſpondit ſi Titio centum relicta ſint, SI MAEVIAM VXOREM DVCAT, cõ-
ditionem remitti. Cæterùm ſi pecuniam promiſero, SI MAEVIAM NON DVCAM,
nullam eſſe poſſe actionem contra me. Aliud enim eſſe eligendi matrimonii liber-
tatem, pœnæ metu auferri: aliud, ad matrimonium certa lege inuitari. Illud itaque
9 *L. 62. cum ita. De cõd. & demonſt.* inhoneſtum & turpe eſt: hoc verò eſt licitum & receptum: ſi modò alioqui præſcri-
pta nuptiarum ſpecies non ſit inhoneſta. Rectè itaque Caius, cùm ita legatum mu-
lieri

lieri eſſet, Si Titio nupſerit: Si quidem (inquit) honeſtè Titio poſsit nubere, dubium
non erit, quin niſi paruerit conditioni, excludetur à legato.
¶ *PROPTER Celeritatem dirimendarum litium.*) Eſt boni Principis ac Iudicis, lites
minueré: ac curare ne ſint eæ immortales. Elegans eſt Iſocratis ad Nicoclem Regem 1 *L. quidã exiſtimarũt. D.*
ſententia, vt eas leges ferat, quæ pariant (vt ait) τὰς μὲν ἀμφισβητήσεις ὡς ἐλαχίστας, τὰς δὲ *ſi cer. pet. condict. L. 3.*
διαλύσεις ὡς οἷόν τε ταχίστας. ¶ *AD Cæſarienſes Aduocatos ſcripſimus.*) De Cæſarienſi ad- *§. 1. De arbitr.*
uocatione alio loco diximus. Illud autem hoc loco admonendi ſumus, Conſtitutio- 2 *L. propemodũ. C. de iud.*
nem Iuſtiniani, quæ extat, ſcriptam eſſe ad Ioannem Præfectum Prætorio: nec vllam 3 *§. ſed hoc etiam, ſup.*
facere mentionem Cæſarienſiũ Aduocatorum. ¶ *PER Quam diſpoſuimus.*) Verba *quib. alie. lic.*
huius diſpoſitionis in Conſtitutione Iuſtiniani ſunt hæc[4], Etſi inter præſentes partes 4 *L. optimam. §. & ſi in-*
res acta eſſe dicitur: & hoc eſſe credendum: ſi tamen in eadem ciuitate, vtraque per- *ter. C. de contrah. ſtip.*
ſona in eo die commoretur, in quo huiuſmodi inſtrumentum conſcriptum eſt: niſi
is, qui dicit ſeſe vel aduerſarium abfuiſſe, liquidis ac manifeſtiſsimis probationibus,
& melius quidem ſi per ſcripturam, vel ſaltem per teſtes vndique idoneos, & omni
exceptione maiores oſtenderit ſeſe vel aduerſarium ſuum in eo die ciuitate abfuiſſe:
Sed huiuſmodi ſcripturas propter vtilitatem contrahentium eſſe credendas.
¶ *MANIFESTISSIMIS Probationibus.*) Debent enim eſſe iuſtiſsimæ probatio-
nes, quę pugnant aduerſus fidem ipſius inſtrumenti: cui omnino ſtare ſolemus, donec
contrarium apertè fuerit probatum. Sed non temere tantùm vllis inſtrumentis tri- 5 *L. cum precibus. C. de*
buitur, vt non liceat ea falſa dicere, etiam ab eo, qui ſemel ea agnouiſſet quaſi verã. *probat.*
¶ *TOTO Eo die.*) Ergo hîc inſtrumentum edi debebit cum die & Cõſule. quod certè 6 *L. qui agnitis. De prob.*
non fieret, niſi aduerſarius teſtaretur ſeſe velle illud falſi conuincere, nec aliter poſſe
quàm edito die ac Conſule, ne quid fraudis excogitetur prolato die[7]. Quemadmodũ 7 *L. 1. §. editiones. De edẽd.*
& cùm inſpiciuntur teſtamenti tabulæ, non patitur Prætor diem tabularum[8] inſpici. 8 *L. 2. §. diem autẽ. D. te-*
nempe quòd nec id pertineat ad eum, qui non parat tabulas falſi conuincere. *ſtamenta quemad. aper.*
¶ *VT Iam dictum eſt.*) Dictum eſt ſuprà, in ſtipulationibus magis deſiderari ſen- 9 *§. 1. in fi. ſup. de ver. obl.*
ſum & conſonantem intellectum contrahentium, quàm formulas verborum.
¶ *PLACVIT Nobis.*) Extat hæc noua Iuſtiniani Conſtitutio his verbis, Scrupulo- 1 *L. ſcrupuloſam. C. de*
ſam veterum inquiſitionem, vtrùm poſt mortẽ, an cùm moreretur, vel pridie quàm *contrah. ſtipul.*
moreretur, ſtipulatus ſit aliquis, vel in teſtamento legati vel fideicommiſsi nomine
aliquid dereliquerit, penitus amputantes: omnia, quæ vel quocunque contractu, vel
ſtipulati, vel pacti ſunt contrahentes, vel teſtator in ſuo teſtamento diſpoſuit, etiãſi
poſt mortem, vel pridie quàm moreretur, ſcripta eſſe noſcuntur: nihilominus pro te-
nore contractus vel teſtamenti valere præcipimus. Hæc Iuſtinianus: qui alia rurſus
Conſtitutione totam hanc rem apertius definit, his verbis, Cùm ſtipulationes, & le- 2 *L. vnica. C. vt act. &*
gata, & alios contractus poſt mortem compoſitos, antiquitas quidem reſpuebat, nos *ab hæredib.*
autem pro communi hominum vtilitate recipimus: conſentaneum erat etiam illam
regulam, qua vetuſtas vtebatur, more humano emendare. Ab hæredibus enim inci-
pere actiones, vel contra hæredes, veteres non concedebant, contemplatione ſtipu-
lationũ cæterarúmque cauſarum poſt mortem conceptarum. Sed nobis neceſſe eſt,
ne prioris vitii materiam relinquamus, & ipſam regulam de medio tollere: vt liceat
& ab hæredibus, & contra hæredes incipere actiones & obligationes: ne propter ni-
miam ſubtilitatem verborum, voluntates contrahentium impediantur. ¶ *IN-
VTILIS Erat ſtipulatio.*) Vtilis tamen erat hæc, Si Titius Conſul factus fuerit, tunc
èx hac die in annos ſingulos dena dare ſpondes? Eã enim probauit Africanus, adeò, 3 *L. huiuſmodi ſtipulatio*
vt eorum quoque annorum, qui ante impletam cõditionem interceſſerint, præſtatio *interpoſita. De ver. obl.*
in id tempus collata intelligatur, & ſententia eius ſtipulationis talis ſit, Tum cùm Ti-
tius Conſul factus fuerit, in annos ſingulos, etiam præteriti temporis habita ratione,
dena præſtentur. Et ſuffragatur quidem Africano Paulus, qui ait[4], Si ita ſtipulatus 4 *L. ſi ita ſtipulatus fu-*
fuero, Si Titius Conſul factus fuerit, nunc ex hac die in annos ſingulos dena dare *ero, Si Titius. De verb.*
ſpondes? Poſt trienniũ conditione exiſtente, triginta poterunt peti. Atque hæc qui- *obligat.*
dem non minus probant adiuuántque Iuſtiniani correctionem quam hoc loco pro-
ponit, atque Leonis exemplum. ¶ *PRAEPOSTERE Concepta.*) Et quodam-
modo ſecum pugnans, quæ & pura & conditionalis videbatur, & veluti propone-
bat agendi facultatem ante conditionis euentum. ¶ *NOBIS Placuit.*) Hoc Iuſti-
niani placitum extat in eius Conſtitutione, cuius verba ſunt hæc[5], Præpoſteri re- 5 *L. præpoſteri. C. de teſta.*

prehenſionem, quam Nouella Conſtitutio Diui Leonis in dotalibus inſtrumētis ſuſtuliſſe noſcitur: in aliis quoque omnibus tam contractibus quàm teſtamentis tollimus: vt tali exceptione ceſſante, & ſtipulatio & alii contractus, & teſtatoris voluntas indubitatè valeant: exactione videlicet poſt conditionem vel diem competente. Hæc Iuſtinianus. Nec ſanè in Iure Ciuili nouum eſt, vt non tam ordo ſcripturæ ſpectetur, quàm ex iure ſumatur, id quod agi videatur. Porrò Leonis Cōſtitutionem, cuius hîc fit mentio, exiſtimo hodie non extare.

1 *L. nec enim. De ſolut. L. talē. §. 1. De hære. inſtit.*

¶ *DARE Spondes?*) Idem & ſi quis ſpondeat facere: veluti, inſulam, cùm morietur, ædificare. Nam & hanc ſtipulationē valere voluit Iuſtinianus, & hæredes teneri.

2 *L. vlt. C. de cōtrah. ſtip.*

¶ *ET Apud veteres vtilis erat.*) Eam enim apertè probat Paulus, & ipſe quoque Vlpianus. Et Iulianus huius conditionis verba, Cùm moriar, liber eſto: ad ſuſtinendū id quod agitur, benignius interpretatus eſt, vt poſt mortem ſuam videatur teſtator ei libertatem reliquiſſe. Atque ita definit illam quæſtionem, de qua Taurus Philoſophus apud Gellium, lib. 6. cap. 13. diſputat, cùm ab eo quæſitum eſſet quando moriēs moreretur: cùm iam in morte eſſet, an tum etiam cùm in vita foret. Et refert quidem Gellius, quod Iuliani noſtri ſententiam confirmat, multos nihil in eo tempore vitæ reliquiſſe, totúmque illud quod mori dicitur, morti vindicaſſe. Certè Plato neque vitæ, neque morti id tempus dedit: ſed expreſsit aliud quoddam nouum in confinio tempus, quod appellauit τὴν ἐξαίφνης φύσιν. ¶ *ET Nunc valet.*) Totam autem vim ſuam habet poſt mortem, vt iam dictum eſt, & apertè probat Paulus, inquiēns, Hæreditarium æs alienum intelligi, etiam id de quo cum defuncto agi non potuit: veluti quod is, cùm moreretur, daturum ſe promiſiſſet. Iuſtinianus paulo antē, hanc ſtipulationem, Si in Capitolium non aſcenderit, ſimilem putauit huic, Cùm moreretur.

3 *L. hæreditariū. De reb. auto. iudi. poßiden.*
4 *L. quodcūque. §. ſicuti. et. §. nō ſolū. De ver. obl.*
5 *L. qui duos. § hæc cōditio De manu. teſtament.*
6 *dic. L. hæreditarium.*
7 *§ ſi quis ita, ſupr. de verb. oblig.*

¶ *SI Scriptum in inſtrumento.*) Vel etiam priuata ſcriptura, veluti epiſtola. Sic enim reſcripſerunt Seuerus & Antoninus: Licet epiſtolæ, quam libello inſeruiſti, additum non ſit ſtipulatum eſſe eum, qui cauebatur: tamen ſi res inter præſentes geſta eſt, credendum eſt interrogationem præceſsiſſe, & vocem ſpondentis ſubſecutam. ¶ *PROMISISSE Aliquem.*) Quod ſi agatur de aliqua promiſsione, quæ non ſit inſtrumēto conſcripta, etiam ſi fortè ſit appendix & acceſsio eius, de qua in inſtrumento agitur: probari oportebit interrogatione præcedente promiſsionem ritè factam. Nec hîc fuerit ſatis, teſtes ſolùm meminiſſe promiſsionis. neque enim tantum tribuitur verbis teſtium, quantum verbis inſtrumentorum: quia & multa leuius dicuntur, quàm ſcribuntur. Nec omnes teſtes adeò iuris periti ſunt, vt promiſsionis verbo etiam ſtipulationem intelligant. ¶ *PERINDE Habetur.*) Non quidem omnino neceſſariò: nam & promittere poſſumus nudis verbis. ſed quia magis ita fieri ſoleat, & in dubio ita factum præſumatur. Quòd ſi quis contrarium velit probare, audietur. Sicuti cùm ſcriptum eſt, Rogauit Titius, Spopondit Mæuius, credimus ſtipulationē ritè factā. at quia id non eſt neceſſe (potuit enim medium tempus interueniſſe, quod ſtipulationē vitiaret) admittitur in contrariū probatio. Sed & ſi quis ſcripſerit ſe fideiuſsiſſe: videbūtur omnia ſolēniter actā. Id quod poſtea cū Iuſtiniano tractabimus.

8 *L. 1. C. de cōtrah. ſtipu.*
9 *L. ſciendum. §. dictum. De ædil. edict.*
1 *L. Iuriſgentium. §. quod fere. De pact.*
2 *L. ſciendū. De ver. obli.*

¶ *PLVRES Res vna ſtipulatione.*) Hoc eſt, vna verborum conceptione. Interim verò quòd attinet ad ipſum effectum, intelligētur hîc plures eſſe ſtipulationes, vt etiā paulo pòſt indicat Iuſtinianus, ac tot, quot res ſunt, ſaltem ſi eæ res ſigillatim expreſſæ ſint in ſtipulatione, vel ſanè in priore aliqua conuentione. Nam & ſi pluribus ſpecialiter pactis, ſtipulatio vna omnibus ſubiicitur, quamuis vna interrogatio & reſpōſum vnum ſubiiciatur, tamen perinde habetur ac ſi ſingulæ ſpecies in ſtipulationem deductæ fuiſſent. Multùm autem intereſt vnáne ſit plurium rerum ſtipulatio, an verò plures. Nam ſi vna ſit ſtipulatio, non poterit res vna ſine altera ſolui inuito creditore, vt curſus vſurarum cohibeatur: quemadmodum vēditis rebus pluribus, ſi vna tantùm intelligatur venditio, non temere poterit res vna ſine altera redhiberi.

3 *§. vlt. inf. de fideiuſſ.*
4 *L. ſcire debemus. De verb. oblig.*
5 *L. quod dicitur. De ver. oblig.*
6 *L. Titia. § vlt. De verb. oblig.*
7 *L. tutor. §. Lucius. De vſur.*
8 *L. cū eiuſdē. De ædil. edict.*

¶ *COMPREHENDVNTVR.*) Vel coniuncta, vel ſanè ſoluta oratione, quæ magis accipi ſolet pro coniunctā. Solutam orationem vocant Iuriſconſulti, quę nullam habet copulam: veluti, Stichum, Pamphilum, Eroten dare ſpondes? Sed ſi quis disiunctiuè ſtipuletur Stichum aut Pamphilum: & tu vnum daturum te ſpopōderis: te non teneri, quia non ſit ad interrogatum reſponſum, tradidit Vlpianus. Sed idem docet, Si ſtipuler Stichum & Pamphilum: túque vnum ſpoponderis, teneri te: quia

9 *L. ſæpe ita cōpertū. De verb. ſig. L. 1. §. & ideo. De iis quæ in teſta. del.*
1 *L. inter ſtipulantē. §. ſi ſtipulante. De ver. obli.*

videaris ad vnam ex duobus ſtipulationibus reſpondiſſe. ¶ *EX Pluribus enim.*) Ergo plures hîc intelligũtur ſtipulationes, nempe tot, quot ſunt res nominatim expreſſæ in ipſa interrogatione. quod etiam paulo antè diximus. 1 *dic. L. inter. 2 item ſi ego.*

¶ *INVENTAE Enim ſunt.*) Totus hic locus ad verbũ deſcriptus eſt ex reſpóſo Vlpiáni. ¶ *SI Quis velit hoc facere.*) Vt non omnino liberum ſit ac impunitum, fruſtrarier alteri factam ſtipulationem. Nã hîc adiecta pœnæ ſtipulatio illud ſolùm efficit, vt eius metu promiſſor vltro præſtet, quod promiſit: vel ſi id non fecerit, pœnam dependat. Non confirmat autem adiectio pœnæ inutilem ſtipulationem: neque ſolet acceſsio confirmare rem principalem. ¶ *POENAM Stipulari.*) Sibi. Nam ſi alteri quoque pœnam ſtipuleris, nihil agitur: etiam ſi ſtipuleris ipſi fiſcô. Itaque & Paulus quodam loco ait, pœnam adiiciendam in perſona ſtipulantis. ¶ *VT Niſi.*) Hęc eſt apertiſsima pœnalis ſtipulationis formula. Eſt autem & alia quędam obſcurior, veluti, Decem mihi, aut quinque Titio dare ſpondes? Vidétur quidem hæc verba ſimpliciter ſignificare Titiũ ſolutioni adiectum: ſi tamen de voluntate contrahentiũ cóſtet, perinde accipientur, acſi ſtipulatus eſsé Titio quinque, & ſi ea Titio nó darentur, pœnæ nomine mihi decẽ dari. ¶ *POENAM Enim cũ ſtipulatur quis.*) Stipulationis ſemper meminit, ideóq; vulgò aiũt, Si de pœna cõuenerit citra ſtipulationem, eam nó deberi, niſi quatenus interſit. Sed reſpóſum Papiniani, quod eò referũt, non ita in vniuerſum aut abſolutè loquitur, nec omnino hęret in eo, an non interſit, ſed præcipuè conſiderat, an dura barbaráque & inhumana eſſet pœnę exactio. Ait enim, Seruus ea lege vęniit, ne in Italia eſſet. Quodſi aliter factum eſſet: conuenit citra ſtipulationem, vt pœnã præſtaret emptor. Vix eſt, vt eo nomine vindictæ ratione venditor agere poſsit: acturus vtiliter, ſi non ſeruata lege, in pœnam, quam alii promiſit, inciderit. huic conſequens erit, vt hactenus agere poſsit, quatenus alii præſtare cogetur. Quicquid enim excedit, pœna eſt, nó rei perſecutio. Quodſi ne pœnæ cauſa exportaretur, conuenit: etiam adfectionis ratione rectè agetur. nec videntur hæc inter ſe contraria eſſe: cùm beneficio adfici hominem, interſit hominis. Enimuero pœnæ non irrogatæ indignatio ſolam duritiem continet. Hæc Papin. Porrò eſt & vbi pœna ipſo quidem iure committitur debetúrque: ſed eam exigentibus obſtat exceptio, ſi eorum omnino non interſit, neque aduerſus eos directò peccatũ non ſit. Nã ſtipulatus ſim, Mihi hæredíque meo ire agere licere, adiecta pœna, ſi contrà factũ fuerit: & vnus ex hæredibus meis prohibeatur: ipſo iure aliis quoque pœna committitur: ſed obſtat exceptio, ſi petant, qui prohibiti non ſunt, cùm nec ſua intereſſe, nec vlla iniuria affectos eſſe cauſari poſsint. ¶ *QVAE Sit quantitas in conditione ſtipulationis.*) Apud Vlpianum eſt, QVAE SIT QVANTITAS, QVAEQVE CONDITIO STIPVLATIONIS. Et ſanè primùm inſpicitur an euenerit conditío pœnalis ſtipulationis, qua eueniente pœnam commiſſam dicimus. Inſpicitur & quæ ſit conditio qualitáſve principalis ſtipulationis. Nam ſi hæc ſtipulatio aut turpis eſſet, aut impoſsibilis, fruſtra pœna adiicéretur. Porrò cùm præcipuè inſpici dicimus quantitatem pœnæ promiſſæ: non fatemur ſemper exigi poſſe, quantacunque ea ſit. Iuſtum enim aliquẽ modũ ſeruari debere iudicamus, quẽ Iuſtinianus reliquit prudẽtis iudicis ęſtimationi: ſicuti & olim Marcus Imp. reſcripſit, Præſidem ad modum iuſtæ exactionis redigere debere ſtipulationem, de cuius iniquitate debitor conquerebatur.

2 *L. ſtipulatio iſta. § alteri. De verb. oblig.*
3 *L. quod per manum. De iure cod.*
4 *L. arbiter intra. De recep. arbi.*
5 *L. quis res. §. qui ſtipulatur. De ſolut.*
6 *dic. §. qui ſtipulatur.*
7 *L. ſeruus ea lege. De ſer. export.*
8 *L. 2. §. vlt. De ver. oblig.*
9 *dic. L. ſtipulatio iſta. § alteri.*
1 *L. ſi homo mortuus. De verb. oblig.*
2 *L. vna. C. de ſentẽt. quæ pro eo, quod inte.*
3 *L. cũ quidã. De vſur.*

¶ *SED Et ſi quis.*) Hic quoque locus ſumptus eſt ex reſponſo Vlpiáni. Cuius verba (nam operæprecium eſt conferre) ſunt hæc, Si ſtipuler alicui, cùm mea intereſſet: videamus an ſtipulatio committatur. Et ait Marcellus ſtipulationem valere in ſpecie eiuſmodi: is qui pupilli tutelam adminiſtrare cœperat, ceſsit adminiſtratione cótutori ſuo: & ſtipulatus eſt, rem pupillo ſaluam fore: ait Marcellus poſſe defendi, ſtipulationem valere. Intereſt enim ſtipulatoris fieri, quod ſtipulatus eſt: cùm obligatus futurus ſit pupillo, ſi aliter res ceſſerit. Si quis inſulam faciẽdam promiſerit aut conduxerit, deinde ab alio, inſulam ſtipulatori fieri ſtipulatus ſit: aut ſi quis, cùm promiſiſſet Titio fundum Mæuium daturum, aut ſi is non dediſſet, pœnam ſe daturum, ſtipulatus à Mæuio fuerit fundum Titio datum iri. Item ſi quis locauerit id faciendum, quod ipſe conduxerat: conſtat habere eum vtilem ex locato actionem. Si quis ergo ſtipulat⁹ fuerit cùm ſua intereſſet ei dari: in ea erit cauſa, vt valeat ſtipulatio. Vnde & ſi procuratori meo dari ſtipulatus ſim, ſtipulatio vires habebit. & ſi creditori

4 *dic. L. ſtipulatio iſta. § ſi ſtipul.*

meo: quia intereſt mea ne vel pœna committatur,vel prædia diſtrahantur , quæ pignori data erant. ¶ *CVM Eius intereſſet.)* Sed etſi poſtea primùm cœperit intereſſe, confirmatur ſtipulatio. Illúdque in Iure noſtro frequens eſt, vt quod à principio parum conſtabat, ex cauſa ſuperuenienti confirmetur. Et in exéplo, quod hîc ſubiungitur,nódum intererat tutoris pupillo ſtipulantis:ſed occurritur imminenti periculo, ſi quando interſit. Nam & ediuerſo ſi quis alii ſtipulatus ſit,cùm iam eius intereſſet, & poſtea intereſſe deſierit: deſinit quoque valere ſtipulatiõ.Scio tamé id ab aliis detorqueri ad contrariam ſententiam.Sed cuique liberũ per me ſit, ſequi quod volet. ¶ *TENET Obligatio.)*Et ſtipulanti quidé cõpetet actio directa:ipſi verò pupillo vtilis. quemadmodũ & vbi magiſtratus vel ſeruus publicus ſtipulatur,rem pupilli ſaluã fore. ¶ *ET Si creditori.)*Debitori auté noſtro fruſtra ſtipulamur ſi non alio nomine intereſt,quàm quòd referat habere locupleté debitorem, quia aduerſus inopem inanis ſit actiõ.Neque enim morari ſolemus tam incertã cauſam, & procul quæſitũ coloré,cur noſtra intereſſe videatur. ¶ *QVIS Stipulatus ſit.)*Népe ad diſſoluendã ſuam obligationem,qua creditori tenebatur.Nã de hac ſtipulatione hîc propriè Iuſtinianũ agere ſequentia verba indicant. ¶ *VERSA Vice.)*Hic quoque locus ſumptus eſt ex Vlpiano.& nos ſuprà eius meminimus.Itaque aliò pergamus.

1 L. exiſtimo. §. etiã ſi vinũ. De verb. oblig. L. ſi à Titio. De rei vin. L. ſi procuratoré. D. manda.
2 L. ſi ſub vna. §. vlt. De ver. oblig. L. pro parte. De ſeruit.
3 L. 1. § pen. De Mag. conuenien.
4 L. nam etſi. De dolo.
5 L. ſi ſterilis. § cũ per venditorem. De act. empt.
6 L. ſtipulatio iſta. §. at ſi quis. De verb. oblig.

¶ *ITEM Nemo.)*Hæc etiam regula deſcripta eſt ex reſponſo Vlpiani. Porrò auté inutilem eſſe rei propriæ dádæ ſtipulationé, ſuprà ſatis dictum eſt. Videamus núc de ſtipulatione rei, quæ quidem noſtra non eſt tempore ſtipulationis,ſed noſtra poſtea facta eſt. Et ſanè ſi ſimpliciter ré aliquã ſtipuler,quę poſtea mea facta eſt ex alia cauſa, antequã à ꝓmiſſore traderetur:ſi quidé fuerit cauſa lucratiua, fiet inutilis ſtipulatiõ, exéplo legatorũ,de quibus ſuprà ſuo loco diximus. Quodſi expreſsim ſtipulerrem, cùm mea erit:inutilis ſtatim erit ſtipulatio , habita ratione téporis, in quod cóſertur. Idé & ſi aſcribatur alia códitio,ſub qua res futura eſt mea ex alia cauſa. Vt ſi ré mihi ſub códitione legatã ſtipuler ſub eadem códitione : quanquã valere poſsit ſtipulatio, ſi adiiciatur nó tam nouæ obligationis,& acquiſitionis ergô,ꝗ̃ ad cõfirmationé & executioné alterius prioris obligatiõnis.Sanè ré,quę iam noſtra eſt,ſub códitione rectè ſtipulamur: vt valeat ſtipulatio, ſi fortè res noſtra eſſe deſierit tépore conditiõnis.

7 L. nemo rem ſuam. 2. De verb. oblig.
8 L. inter ſtipulantem. §. ſi rem. De verb. oblig.
9 §. ſi res. ſup. de lega.
1 L. 1. §. ſi quis ſub conditione. D. vt lega. no. caueat.

¶ *SI De alia.)*Inquit Venuleius, Si hominem ſtipulatus ſim,& ego de alio ſenſero,tu de alio:nihil actum erit.Nam ſtipulatio ex vtriuſque partis conſenſu perficitur. Idque probat totidem verbis Paulus: ſed non probat, quod Ariſto idem eſſe putarat in iudiciis.& reddit rationem diſcriminis: quòd ſtipulatio ex vtriuſque cóſenſu valeat: iudicium autem etiam inuitum reddatur. Et ideo potius actori credendum eſſe: nam & alioqui negaret reus ſe conſenſiſſe.& facilè iudicium eluderet, ſi id penderet ab eius diſſenſu. ¶ *DE Alia re.)* Quam ſcilicet principaliter ſtipulamur. Nam ſi tantùm ſit quædam acceſsio, diſſenſus in ea re non vitiabit principalem obligationé. Vt ſi cùm fundum emerem,ſtipuler Stichum acceſſurum. ¶ *NVLLA Contrahitur obligatio.)*Inquit Pomponius: In omnibus negociis contrahendis,ſiue bonæ fidei ſint, ſiue non ſint, ſi error aliquis interuenerit,vt aliud ſentiat, puta qui emit, aut qui conducit: aliud,qui cum his contrahit,nihil valet quod actum ſit. & idem in ſocietate quoque coëunda reſpondendum eſt:vt ſi diſſentiat, aliud alio exiſtimante , nihil valeat ea ſocietas,quæ in conſenſu non conſiſtit.Hæc Pomponius. At hîc quidem, vbi ſcilicet erratur in ipſo corpore,ſimilis eſt ſtipulatio bonæ fidei contractibus.Sed aliud eſt, vbi tantùm erraretur in materia ſiue qualitate ipſius corporis.Etenim ſi id quod aurum putabam,cùm ęs eſſet,ſtipulatus à te fuero: teneberis etiam æris nomine: quoniam in corpore conſenſerimus,inquit Paulus. At in emptione contrahéda nihil profuerit nos in corpore conſenſiſſe , ſi vel in materia vel qualitate erratum ſit. Quæ tamen res non caruit olim controuerſia:Cùm enim eſſet quæſitum,an cóſtaret venditio,ſi in ipſo corpore non erretur,ſed in ſubſtantia:vtputa ſi acetum pro vino væneat, aut æs pro auro,vel plumbum pro argento: putauit quidem in vniuerſum Marcellus conſtare venditionem . Sed Vlpianus non probat eius ſententiam niſi in vino,quia eius,& aceti eadem propè ſit οὐσία. Porrò vbi in ſolo rei nomine erratur, nihil id obeſſe vel ſtipulationibus, vel aliis contractibus,vel iudiciis, vel vltimis voluntatibus, clariſsimum eſt.

2 L. ſi rem meam. L. exiſtimo. De verb. oblig.
3 L. continuus. §. 1. De ver. obligat.
4 L. inter ſtipulantem. §. ſi Stichũ. De verb. obli.
5 L. ſi in emptione fundi. De contrah. empt.
6 L. in omnib. negociis. De act. & obligat.
7 L. ſi id quod aurum. De verb. oblig.
8 L. ſi ſterilis. §. quamuis. De act. empt.
9 L. in venditionibus. De contrah. empt.
1 L. generaliter. De verb. obligat.

¶ *QVOD Turpi.)*Inquit Vlpianus,Generaliter nouim' turpes ſtipulationes nullius

eſſe

eſſe momenti.& ſubiicit Pomponius, Veluti ſi quis homicidium, vel ſacrilegium ſe
facturum promittat. Sed & officio quoque Prætoris continetur ex huiuſmodi obli-
gationibus actiones denegari. Id quod multis aliis locis in iure noſtro, & tam Iuriſ-
conſultorũ reſponſis, quàm Cæſarum reſcriptis traditũ eſt. Eáq; de re grauiſsimè diſ- 1
ſerit Tullius lib. 3. Offic. Sed breuiſsimè noſter Papinianus, Si (inquit) flagitij facien-
di vel facti cauſa concepta ſit ſtipulatio, ab initio non valet. ¶ *TVRPI Ex cauſa.*)
Siue etiam ſub turpi conditione: nã & ea impoſsibilis habetur. ¶ *PROMISSVM
Eſt.*) Etiã addita iuriſiurandi religionẽ. Nulla eſt enim religio, qua obſtringamur tur- 2
piter facere. Eſtque hîc Deo gratior prçuaricatio quàm obedientia, vt ait Iuſtinianus 3
in Nouella ſua Conſtit. 51. Cæterũ ſi non eſſet ipſa turpis promiſsio, licet turpiter for- 4
taſsis extorta, erit tamen ſeruanda propter religionem ſacramenti, cùm honeſtè poſ
ſimus eam ſeruare. ¶ *VELVTI Si quis homicidium.*) Agit ergo ſolùm hîc Iuſtinia-
nus de cauſa, quæ ex vtraque parte turpis eſt: ex qua nulla quidem eſt obligatio. Sed
ſi quid vltro fuerit ſolutum, repeti non poterit: quia in pari turpitudinis cauſa, po-
tior eſt conditio poſsidentis. Cæterùm ſi tantùm turpitudo verſetur in ſtipulatore, 5
vt ſi ei quid promittatur, ne homicidium faciat: valet fortaſsis ipſo iure promiſsio:
ſed qui ex ea aget, exceptione ſummouebitur. non enim debet aliquid petere, vt malè
non agat. Et ſi quid vltro fuerit ſolutum, repeti poterit. Quodſi turpitudo ſit in pro- 6
mittente ſolùm, vt fortaſsis obſtet petenti exceptio, tamen non peteretur ſolutum.
Vt ſi quid promittam meretrici, turpiter ipſe facio: ſed ipſa poſtquam iam ſemel ſeſe
proſtituit, non inhoneſtè accipit: ideóque nec repeti poteſt. ¶ *FACTVRVM.*) Idẽ 7
& ſi quid promittatur flagitij iam facti nomine. Nam indignum fuerit, perpetratum
ſcelus non modò impunitate, ſed etiam præmio donari, quo delinquens animoſior
fieret in poſterum ad delinquendum. Nefas autem eſt aliquem ad malum ſpe præ- 8
mii pellici. Nec eſt malitiis hominum indulgendum.

¶ *IDEM Et ex promiſſoris parte.*) Inquit Iulianus, Si quis, ſi Titius Conſul fa- 9
ctus erit, decem pare ſpoponderit: quamuis pendente conditione promiſſor moria- 1
tur, hæredem relinquit obligatum. Idémque eſſe & in legatis traditum eſt. Idque
ſuprà explicuimus, vbi Iuſtinianus docuit (quod hîc rurſus inculcat) ſpem conditio- 2
nalis obligationis tranſmitti in hæredem.

¶ *QVI Hoc.*) Hic locus ad verbum deſcriptus eſt ex reſponſo Pomponij. 3
¶ *HOC Anno, aut hoc menſe.*) Non item, ſi non hodie. Tum enim rectè agi poſſet ante 4
eum præteritum: quaſi hic dies adiectus ſit non vt differatur actio, ſed quo præſens
promiſsio ſignificetur. Sanè & vbi tempus adiiceretur, limitandę conſtringendæque 5
obligationis cauſa, quę eſſet alioqui perpetua: vt ſi ſtipuler decem annua quoad viuã:
hîc traditum eſt, decem deberi, exigique poſſe principio cuiuſque ãnni: cuius ſi eſſet 6
finis expectãdus, facilè poſſet obligatio elidi. quid enim ſi interea morerer? Poſtremò
& vbi tempus adiiceretur tantùm multiplicandæ (vt ita loquar) obligationis ergô: vt
ſi fuero ſimpliciter ſtipulatus decem ſingulis annis: etiam initio cuiuſlibet anni peti
poterunt. Illud autem palam eſt, ſi debeãtur fructus, ſemper tempus expectari debere,
quo fuerint nati: nec prius deberi. ¶ *DARI Stipulatus eſt.*) Idem & in legatis. 7

1 *L. iuriſgentiũ. §. ſi paciſcar. in fi. L. ſi vnus. §. pacta. De pact. L. pacta quæ contra. C. de pact. L. nõ dubiũ. C. de legib.*
2 *L. ſi flagitij. De ver. obl.*
3 *L. filius. De cond. inſtit.*
4 *dic. §. ſi paciſcar.*
5 *L. 1. De cõd. ob tur. cau.*
6 *dic. L. 1. in fi. & L. 2. D. illo tit.*
7 *L. idémque. §. ſed quod meretrici. D. illo tit. L. ſi ea quæ. L. ſi adulterium. C. ad leg. Iul. de adult.*
8 *L. ſi flagitij. De ver. obl.*
9 *L. in fundo. §. vlt. De rei vind.*
1 *L. ſi quis Titius. De verbo. oblig.*
2 *L. legatũ ſub conditione. De condit. & demonſt.*
3 *§. ex conditionali. ſup. de verb. oblig.*
4 *L. qui hoc anno. De ver. oblig.*
5 *L. liber homo. §. decem. De verb. oblig.*
6 *L. nec ſemel. D. quando dies lega. ced. L. in ſingulis. De annu. legat.*
7 *L. pater. L. Firmio Heliodoro. D. quando dies lega. ced.*

IN SEQVENTEM TITVLVM
ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ.

CVM fideiuſsionis obligatio ſemper ineatur verbis, nec ſine ſtipulatione fiat,[8] etiam ſi principalis obligatio, cui accedit, re aut conſenſu contrahatur: rectè Iuſtinianus eam retulit inter verborum obligationes: quarum etiam maximè ſolet eſſe veluti appendix. Eſt autẽ fideiuſsionis frequentiſsimus vſus. Quoties enim debitor non ſatis eſt (vt Græci dicunt) ἀξιόχρεως, vel vbi nobis magis cautum eſſe volumus, adſciſcimus vadem, qui rem ſua fide eſſe iubeat, & omne periculũ obligationis præſtet, nõ rarò ſuo magno malo, quia ſit manus aduerſus inopem reum actio: ne temerè factum putes, quod ſacris veterũ oraculis admoneamur, Sponſioni noxam præſto eſſe: & quod olim Græci Prudentes dicebant, Periculoſum eſſe ἐγγυᾶσθαι. Certè & Salomon in ſuis Prouerbiis, nos deterret, ne paſsim ac temerè fideiubeamus. Nam & plerunque hæc res nocet Reipub. quòd lites gignat, & multas familias ſubuertat. Porrò hîc notandum eſt, fideiuſſoris appellationem eſſe generalem: diſtingui tamen à mandatore, & conſtitutæ pecuniæ reo. Man-

8 *L. 5. §. ſatis acceptio. De verbo. oblig. L. blãditus. C. de fideiuſſ.*

datum præcedit obligationem:[1] *Conſtitutum verò ſequitur.*[2] *At fideiuſſio non minus præcedere quàm ſequi poteſt, vti mox dicemus. Omnium autem eſt par & ſimilis obligatio: & omnes æquè tuetur Iuſtinianus Nou. ſua Conſt. 4. Cæterùm expromiſſorum alia eſt ratio. Hi enim propriè non accedunt alienæ obligationi, ſed nouam principalem ineunt, & reo liberato, ſe ſolos eius loco obligant.*

1 *L. ſi verò nō remunerādi. §. ſi poſt. D. manda.*
2 *L. vlt. C. de cōſtit. pecu.*

De Fideiuſſoribus, Tit. XX.

Pro eo qui promittit, ſolent alii obligari, qui Fideiuſſores appellantur: quos homines accipere ſolent, dum curant, vt diligentius ſibi cautum ſit. In omnibns autem obligationibus adſumi poſſunt, id eſt, ſiue re, ſiue verbis, ſiue literis, ſiue conſenſu contractæ fuerint. At nec illud quidem intereſt, vtrùm ciuilis an naturalis ſit obligatio, cui adiicitur fideiuſſor: adeò quidem, vt pro ſeruo quoque obligetur, ſiue extraneus ſit, qui fideiuſſorem à ſeruo accipiat: ſiue ipſe dominus in id, quod ſibi naturaliter debetur.

Fideiuſſor non tantùm ipſe obligatur, ſed etiam hæredem relinquit obligatum.

Fideiuſſor & præcedere obligationem, & ſequi poteſt.

Si plures ſint fideiuſſores: quotquot erunt numero, ſinguli in ſolidum tenentur. Itaque liberum eſt creditori, à quo velit, ſolidum petere. Sed ex epiſtola diui Hadriani cōpellitur creditor à ſingulis, qui modò ſoluēdo ſunt litis cōſtāte tēpore, partes petere. Ideóque ſi quis ex fideiuſſorib9 eo tēpore ſoluēdo nō ſit: hoc cæteros onerat. Sed ſi ab vno fideiuſſore creditor totum cōſecutus fuerit: huius ſolius detrimentū erit, ſi is, pro quo fideiuſsit, ſoluendo non ſit: & ſibi imputare debet, cùm potuerit iuuari ex epiſtola diui Hadriani, & deſiderare, vt pro parte in ſe detur actio.

Fideiuſſores ita obligari nō poſsūt, vt plus debeant, quàm debet is, pro quo obligantur. Nam eorum obligatio acceſsio eſt principalis obligationis. nec plus in acceſsione poteſt eſſe, quàm in principali re. At ex diuerſo, vt minus debeant, obligari poſſunt. Itaque ſi reus decem aureos promiſerit, fideiuſſor in quinque rectè obligatur: contrà verò obligari non poteſt. Item ſi ille purè promiſerit, fideiuſſor ſub conditione promittere poteſt: contrà verò non poteſt. Non ſolùm autē in quantitate, ſed etiam in tempore minus aut plus intelligitur. Plus eſt enim ſtatim aliquid dare: Minus eſt, poſt tempus dare.

Si quid autem fideiuſſor pro reo ſoluerit: eius recuperandi cauſſa, habet cum eo mandati iudicium.

Græcè etiam fideiuſſor ita accipitur, τῇ ἐμῇ πίστει κελεύω λέγω. ſed & ſi dixerit, θέλω, ſiue βούλομαι, ſed & φημί: pro eo erit, ac ſi dixerit, λέγω.

In ſtipulationibus fideiuſſorum, ſciendum eſt hoc generaliter accipi: vt quodcunque ſcriptum ſit quaſi actum, videatur etiam actum. Ideóq; conſtat, ſi quis ſcripſerit ſe fideiuſsiſſe: videri omnia ſolenniter acta.

IN SV-

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

PRO EO.) Hic indicatur perſona, quæ ſubeſſe debet, pro qua ſcilicet fideiuſſor
interueniat. Alioqui enim nihili eſſet fideiuſsio. Vnde Papinianus, Poſtquam(in- 1 L. poſtquam. D. vt le-
quit)heres ab hoſtibus captus eſt, conditio legati, cuius nomine propoſita ſtipulatio- gat. no. caue.
ne cautum fuerat, extitit. Fideiuſſores interim teneri negaui: quia neque ius neq; per-
ſona eſſet, ad quam verba ſtipulationis dirigi poſsint. Sanè tamen ſi rectè ſemel &
purè contracta ſit fideiuſſoris obligatio, cùm ſcilicet perſona ſubeſſet, pro qua inter-
cedebatur: ea rata manebit, licet poſtea reus principalis ſine hærede deceſſerit[2]. Sed & 2 L. 1. §. idem Pomponius,
pro hæreditate iacente interuenire poteſt fideiuſſor. Sic enim reſpondit Florentinus[3], in ſi. D. depoſi. L. ſi ſine
Mortuo reo promittendi, etiã ante aditã hæreditatem, fideiuſſorem accipi poſſe: quia hærede. De admi. tut.
hæreditas perſonæ vice fungatur. ¶ QVI Promittit.) Vel etiam pro eo qui iam pro- 3 L. mortuo. De fideiuſſ.
miſit, aut certè aliquando promiſſurus eſt, & eandem cum fideiuſſore ſubiturus obli-
gationem. Porrò quanquam hic Iuſtinianus agat propriè de principali reo debendi,
primóque promiſsore: tamen & pro fideiuſsore accipi quoque poſse fideiuſsorem,
reſpondit Vlpianus[4]. ¶ SOLENT.) Non etiam coguntur. Nam nec principalis 4 L. Grecè. § vlt. De fide.
debitor cogi ſolet dare fideiuſsores: niſi etiam promiſerit ſatisdare[5]: vel niſi interim 5 L. qui ſatiſdare. De fide-
dum nondũ venit dies agendi, oboriatur iuſta cauſa, propter quam iure petat creditor iuſſ. L. qui autem. §. 1. De
ſibi magis caueri, veluti propter iuſtã & nouã ſuſpicionem fugæ[6]. Sed & ſi à lege dif conſtit. pec.
feratur ſolutio, vel à Principe, vel à Iudice: interim æquum eſt, vt creditori caueatur[7]. 6 L. in omnibus. De indic,
Porrò & legatorũ nomine, hæres cauere debet: quod lib. 36. Pandect. latius tractatur. L. ſi creditores. De priu.
Præterea & reus iudicio conuentus, multis ex cauſis ſatiſdare cogitur: quod pertinet credit.
ad titulũ de Satiſdationibus, quem libro ſequenti enarrabimus. ¶ ALII.) Neceſse 7 L. ſi cõſtante. §. quoties.
enim eſt vt tertia accedat perſona, quæ fideiuſsoris nomen ſubeat. Nã neque debitor D. ſolu. mat L. vniuer-
ipſe ſibi fideiuſsor eſse poteſt[8], nec creditor apud ſeſe. Vnde & ſi ſtipulator fideiuſso- ſæ. C. de precib. Imp. of-
rem hæredem ſcripſerit, perimitur fideiuſsionis obligatio[9]. ¶ OBLIGARI.) Ver- feren. L. ſi debitori. De
bis ſcilicet. hic enim ſemper interuenire debet ſtipulatio. Quodſi quis ſe pro alio nõ iudic.
obligarit, licet fortaſsis alienæ obligationis tabulas vt teſtis ſignauerit: non poterit vt 8 L. hæres à debitore. §.
fideiuſsor conueniri. Quanquã aliquando fauore pupillorum, tanquam fideiuſsores ſeruo tuo. De fideiuſſ.
obligẽtur, qui cùm inter fideiuſsores in actis nominantur, & ſunt præſentes, tacuerũt. 9 dic. L. hæres à debitore.
¶ QVOS Homines accipere ſolent.) Neceſse eſt vt fideiuſsor, quem creditor ſibi vult o- §. quod ſi ſtipulator.
bligare, accipiatur ab ipſo creditore: vt ſcilicet ipſe vel alius eius nomine ſtipuletur 1 L. blãditus. C. de fideiuſ.
à fideiuſsore. Cæterùm non ſemper debitor ipſe dat fideiuſsorem. Nã & pro igno- 2 L. ſi pater tuus. C. de fi-
rante, atque adeò pro inuito, poteſt quis fideiubere. ¶ DVM Curant.) Nempe deiuſſ. L. Caius. De
cùm ad eos omnino pertineat id curare, vtpote qui creditores ſunt, & aliũ habent obli pigner. act.
gatum. Cæterùm vt non accipitur fideiuſsor pro eo, qui obligatus non eſt: ita nec is 3 L. cùm oſtẽdimus. C. de
ſibi accipere poterit, qui principalis creditor non eſt, etiamſi fortè alioqui ſolutioni fideiuſſ.
adiectus fuerit. ¶ VT Diligentius ſibi cautum ſit.) Hic Iuſtinianus indicat finem & v- 4 L. fideiubere. De fideiuſ.
ſum fideiuſsionis, nẽpe vt aliquid cautionis ex ea creditori accedat. Quantuluncunq; 5 L. pro te. D. manda.
autem id fuerit, ſatis eſt ad ſuſtinendã fideiuſsionem. Adeò vt etiam filiusfa. pro patre
poſsit fideiubere. neque enim omnino (inquit Vlpianus) ſine effectu erit hæc fideiuſ- 6 L. fideiuſſor obligari. De
ſio: primũ quidem, quòd ſui iuris effect⁹ poterit teneri in id, quod facere poteſt: deinde fideiuſſ.
quòd etiã dum in poteſtate manet, cõdemnari poteſt. Sed & ſi pleniſsimè alicui cau- 7 L. ſi mihi aut Titio D.
tum eſset, nempe datis pignoribus, quibus tutius eſt incũbere, quàm in perſonã agere: 8 L. plus cautionis. De reg. iur.
tamen adhuc rectè accipietur fideiuſsor. ſemper enim eius acceſsio addit aliquid cau
tionis. poſsunt perire pignora aliquo caſu fortuito: hic acceptus fideiuſsor erit vſui:
qui conueniri rectè poterit, etiã ſi tantùm in id eſset acceptus, quanto minus ex precio
pignoris diſtracti ſeruari poſset. Sanè ſi & pignora data ſint & fideiuſsores ſimpliciter 9 L. amiſsi. De fideiuſſ.
accepti: in arbitrio creditoris erat hoc iure, vel pignora perſequi, vel cũ fideiuſsoribus 1 L. inter eos. §. creditor. D. eod.
agere. quanquã aliud ſit, vbi nõ niſi in id quod ex pignore ſeruari nõ poſset, fideiuſ-
ſor eſset acceptus, vel expreſsè, vel tacitè ex veriſimili contrahentiũ mente. Porrò ſi 2 L. omiſsis. C. eod.
poſt fideiuſsores accedãt pignora, nõ ideo videbũtur liberati fideiuſsores. Tribuẽt au 3 L. inter creditorem & debitorem. D. eod.
tem pignora aliquid etiam cautionis ipſi fideiuſsori. Nam ſi is pro debitore ſatisfece- 4 L. etiam. C. eod.
rit creditori, pignora niſi pro alio quoque debito creditori obligata ſunt, transferen- 5 L. 2 C. eod.
tur in fideiuſsorem: eique quaſi creditori obligata intelligẽtur. ¶ IN Omnibus.) 6 L. Paulus. D. eod.

1 *L. 1. De fideiuſſ.* Sic Vlpianus, Omni obligationi fideiuſſor accedere poteſt. Certè quod ſtatutum eſt ne fideiuſſores dotium dentur, ſic accipiendum eſſe accepimus, vt eos maritus dare non cogatur, non etiam quod prohibeatur ſi velit. Durum eſſet ab inuito exigere hanc fideiuſsionem. Cur enim ſubire hanc ſatiſdictionis contumeliam (vt Vlpianus
2 *L. teſt. 1. datos. De teſta. tute.* loquitur) iuberetur? Sed ſi id non modò non recuſet, ſed vltro etiam velit: cur non poſsit? ¶ *SIVE Conſenſu.*) Siue etiã ex delicto. Sic enim ait Vlpianus: Sed & ſi ex
3 *L. Græcè. § ſed & ſi. De fideiuſſ.* delicto oriatur actio: magis putam⁹ teneri fideiuſſorẽ. Et generaliter omniũ obligationũ fideiuſſorẽ accipi poſſe nemini dubiũ eſt. Sic & Paulus, Pro furti actione (inquit)
4 *L. ſi quis pro eo. § vlt. De fideiuſſ.* fideiuſſor accipi poteſt: item pro eo, qui in legem Aquiliã cõmiſit. Sed quid ſi non agatur de eo, quod intereſt, verùm de crimine? Certè vbi capitalis ſupplicij certũ periculũ impendet, non recepimus vadis fidẽ vicariã: ne quando nocens delicti ſui violatæque fidei conſequatur impunitatem, & innocens ſubiiciatur periculo alienæ perfidiæ: vtpote cùm rara ſit illa Damonis & Pythiæ fides. Sed vbi nondũ apparet vllũ eſſe certum capitis periculũ: poteſt reus fideiuſſoribus iuuari: veluti vt è vinculis liberetur, & à reatu ſoluatur datis vadibus: Idque etiam tribuit Conſtantinus reo iam
5 *L. minimè. C. de appell.* condemnato, qui prouocauit. quod nos hodie vulgò dicimus *eſlargir a caution*. Græci vocant ἐξεγγυᾶν ſiue ἐξηγγυῆσθαι, & διεγγυᾶν, ſiue διηγγυῆσθαι, cùm fideiuſſor ſua ſponſione reũ liberat, & reatu ſoluit. Vnde Demoſthenes ἔνιοι (inquit) τῶν ἑαλωκότων ὅσιοι ἦσαν ἐξηγγυημένοι, ἑαυτοὺς ἔφασαν βούλεσθαι λύσασθαι. Hinc διεγγύησις dicitur fideiuſſoris interuentio ἕνεκά τινος εἰς τὸ δεσμωτήριον ἀπαγομένου, inquit Budæus in ſuis Cõmentariis. Porrò ſi quis reum criminis, pro quo ſatis dederit, non exhibuerit: pœna pecuniaria tantùm plectitur, ſi nullo eius dolo factum ſit, vt eum non poſsit exhibere. alioqui autẽ
6 *L. ſi quis reũ criminis. De cuſto. et exhib. reor.* etiam extra ordinẽ grauius punitur. ¶ *AC Nec illud quidem.*) Inquit Iulianus, Fideiuſſor accipi poteſt, quoties eſt aliqua obligatio, ciuilis vel naturalis, cui applicetur.
7 *L. fideiuſſor obligari. § fideiuſſor. De fideiuſſ.* Porrò licet non admodũ referat, qualis tandem ſit obligatio: oportet tamen aliquã
8 *L. ſi quis poſtquam. De fideiuſſ.* eſſe. Si quis enim fideiuſſerit pro eo, qui iã liberatus erat, nulla eſt fideiuſsio. Et ſi ſub impoſsibili cõditione ſtipulatus ſim: fideiuſſor adhiberi non poteſt, inquit Caius.
9 *L. ſi ſub impoſsibili. De fideiuſſ.* ¶ *VT Pro ſeruo quoque.*) Vel etiam pro pupillo, qui ſine tutore contraxit. Nã nec huius fideiuſſoribus ſuccurri Marcellus ait: nec mandati quidẽ actionẽ competere. Ad-
1 *L. Marcellus. D. hoc tit.* dit Marcellus, idẽ eſſe de furioſo & prodigo. Sed Caius alio loco docet, id accipiendũ
2 *L. ſi à reo. § ſi à furioſo. D. hoc tit.* eſſe de eo, qui ante furorẽ, vel priuſquã iudicatus eſſet prodigus, erat obligatus. ¶ *SI-*
3 *dic. L. ſi à reo. § adeo.* *VE Ipſe dominus.*) Et ſiue ipſe quoque dominus à fideiuſſore ſtipuletur, ſiue ſeruus, qui principalis eſt debitor. ¶ *IN Id quod ſibi.*) Ediuerſo autem in id quod dominus ſeruo naturaliter debere poſſet, fideiuſſorẽ ſeruus à domino nõ poteſt accipere: quia
4 *L. ſi quis pro eo. § 1. D. hoc tit.* nõ poteſt fideiuſſor pro eodẽ & eidẽ eſſe obligatus, inquit Paulus. Obligaretur autẽ hic fideiuſſor ipſi domino debitori, cũ ei ꝑ ſeruũ quęratur ex ſtipulatione obligatio.

¶ *FIDEIVSSOR.*) Qui ſcilicet acceſsit eiuſmodi obligationi, quæ etiam pertinet ad hæredem principalis rei. Neq; enim fideiuſſor plus oneris, quàm reus ipſe, ad hæredem tranſmittet: ſed quandiu durat principalis obligatio, durabit & fideiuſſoria: vt ſi fideiuſſor moriatur adhuc reo ſuperſtite, qui ex delicto conueniri poteſt: proculdubio & fideiuſſoris hęres conueniri poterit. Nec ineptum fuerit, ſi hîc dicamus fideiuſſoris hæredem in eadem eſſe conditione, in qua eſt hæres rei principalis. Ergo cùm pœnalibus actionibus delinquentiũ hæredes non teneãtur, niſi fuerit lis cũ reo adhuc
5 *L. 1. C. ne ex del. defunct.* ſuperſtite conteſtatã: nec iis tenebitur hæres eius fideiuſſoris, qui acceſsit obligationi ex delicto: niſi fortaſsis certa commiſsi delicti pœna iã fuiſſet inter creditorem & debitorem veluti definita, eiúſque nomine fideiuſſor acceptus. Sicque traditũ eſt obligationem fideiuſſorum, qui promiſerunt aliquem iudicio ſiſtere ad hæredes nõ pertinere, niſi in certam quantitatem fideiuſſerint. Itaque & moribus Galliæ iam rece-
6 *L. fideiuſſoris. C. hoc tit. L. generaliter. D. hoc tit.* ptum eſt, vt nũquam reus comperẽdinetur, niſi fideiuſſoribus in certã pecuniã datis. ¶ *HAEREDEM.*) Proprium, & qui nõ ſit ipſius quoque principalis debitoris hæ-
7 *L. hæres à debitore. § quod ſi ſeru⁹. D. hoc tit. L. debitor fideiuſſori. De ſeparat. L. Stichum. § quod vulgo. De ſolut.* res. alioqui confunderetur perimeretúrque fideiuſſoris obligatio: & is non poſſet conueniri, niſi tanquam hæres debitoris. Cedit enim obligatio acceſſoria principali, quoties vtraque in vnam perſonã concurrit. ſed id tantùm, quatenus creditoris nõ intereſt. vtpote cui ſatis cautũ ſit ex principali obligatione. Alioqui certè nihil cõfun-
8 *L. fideiuſſoris. C. de fideiuſſ.* deretur, ſi omnino ei⁹ intereſſet manere fideiuſſoris obligationẽ, vt ſępe eius intereſt. ¶ *RELINQVIT Obligatũ.*) Impp. Diocletianus & Maximianus reſcripſerunt, Fideiuſſoris

iuſſoris hæredem exemplo rei principalis teneri. Fortaſsis aptius erat, ſi dixiſſent teneri exemplo hæredis ipſius rei principalis. Vlpianus ait,[1] fideiuſſorem relinquere hæredem obligatum, quia rei locum obtineat. 1 *L.4.§.vlt. De fideiuſſ.*

¶ *FIDEIVSSOR*) Atque adeò is quoque qui ſatiſdat pro ea pecunia, cuius relictus eſt vſusfructus. Aliud tamen eſt de eo, qui ſe conſtituit alieno nomine debere: nam id non poteſt fieri ante principalem obligationem, ex qua quid debeatur.[2] Contrà, mandatum ſolet ſemper præcedere, nunquam autem ſequi rem principalem. 2 *L.1. De conſti. pec. L. vlt. C. de conſti. pec.*

¶ *PRAECEDERE Obligationem.*) Vlpianus ait,[3] Adhiberi fideiuſſorem poſſe, tam futuræ quàm precedenti obligationi: dummodo ſit aliqua vel naturalis futura obligatio. Verùm ſciendum eſt fideiuſſoris interuentionem precedere principalem obligationem magis ipſa forma & conceptu verborum, quàm effectu. Nam ſi agatur de vi obligationis fideiuſſorię, non poteſt ea præcedere contractum principalem, cui accedit & veluti appenditur. Itaque (inquit Scæuola[4]) fideiuſſor conueniri non poteſt, antequam reus debeat. Hócque illud eſt quod dicitur,[5] Fideiuſsionem in futurum poſſe concipi. Porrò ſi fideiuſſor exprimat certam futuræ obligationis quantitatem: veluti, Decem aureos, quos Titio mutuò dabis, mea fide fore ſpondeo: non niſi eatenus obligabitur.[6] Quodſi nihil definierit, poterit in immenſum creſcere fideiuſsio.[7] ¶ *SE QVI.*) Etiam longo interuallo, nec modò quod attinet ad conceptum verborum, ſed & ad vim obligationis. Etenim (inquit Vlpianus[8]) accepto reo purè, ipſe fideiuſſor ex die vel ſub conditione accipi poteſt. Sed è diuerſo ſi reus ſub conditione ſit acceptus, fideiuſſor purè non poteſt obligari.
3 *L. ſtipulatus ſum. §. vlt. De fideiuſſ.*
4 *L. fideiuſſor antequam. De fideiuſſ.*
5 *L. non quemadmodum. De iudic.*
6 *L. ſi vltra. C. hoc tit.*
7 *L. ſi ita ſtipulatus. D. hoc tit.*
8 *L. Gracè. §. itẽ accepto. De fideiuſſ.*

¶ *SI PLVRES Sint fideiuſſores.*) Qui ſcilicet pro eodem reo fideiuſſerint, vel ſimpliciter:[9] vel nominatim in ſolidum & partes viriles. Sic enim ſcribit Papinianus,[1] Inter eos fideiuſſores actio diuidenda eſt, qui ſolidum & partes viriles fide ſua eſſe iuſſerunt. Diuerſum erit verbis ita conceptis, Solidum aut partes viriles fide tua eſſe iubes? Tum enim ab initio non niſi viriles partes ſingulos debere conuenit. Porrò quod hîc dicitur, ſi plures fideiuſſores ſint, in ſolidum ſingulos obligari, pertinet etiã ad plures mandatores, vel eos, qui conſtituerint.[2] Sed aliud eſt in pluribus expromiſſoribus. hi enim ab initio non niſi in viriles ipſo iure tenentur.[3] Sicut & inter plures vnius fideiuſſoris hęredes obligatio per legem 12. Tab. diuiditur pro portionibus hęreditariis.[4] ¶ *ITAQVE.*) Ratiocinatur à cauſa ad effectum. Eſt enim obligatio actionis cauſa. Ergo quem in ſolidum tenet obligatio, tenebit & actio. ¶ *A QVO Velit ſolidum petere.*) Et ſi is à quo primùm petitum eſt, non ſatisfecerit: integrum eſt creditori alium impetere, cùm nullus ex fideiuſſoribus, electione creditoris liberetur ante plenam ſolutionem.[5] Sed ſi ſingulos creditor conueniſſet pro virili parte: non poſſet poſt litis conteſtationem redintegrare petitionem diuiſam.[6] Et vbi conſtaret creditorem, vnum admiſiſſe nominatim pro parte ſua ſoluentem: omnino is liberatur,[7] diuiſa obligatione, etiamſi alter non ſit ſoluendo. Sed ſi non appareret creditorem probaſse cõditionem eiuſmodi ſolutionis: non eſset temere fraudandus ſuo iure creditor. Sic accipiendum eſt, quod reſpondit Papinianus,[8] Fideiuſsorem vnũ è pluribus, qui partem pecuniæ debitæ ſoluit, cogi poſse, vt nihilominus reſidui iudicium accipiat, maximè ſi alter ſoluendo non ſit. Nam ſi ſoluendo ſit, huic qui ſoluit, per exceptionem ſuccurritur. ¶ *SED Ex epiſtola.*) Adrianus Princeps humaniſsimus ſentiẽs cũ Iuſtiniano, ἐγγυηταῖς βοηθεῖν ὅσιον εἶναι, magno beneficio affecit fideiuſsores, inter eos diuidens ſolidæ obligationis nexum, vt non niſi pro virili parte conueniri poſsint, ſaltem vbi alij ſoluendo ſunt. Sed longè maius eſt Iuſtiniani beneficium, qui voluit non poſse omnino conueniri fideiuſsores, quandiu reus principalis ſoluendo eſt & præſens. Sic enim ſtatuit Nouella eius quarta περὶ τοῦ τοὺς δανειστὰς πρότερον χωρεῖν κατὰ τῶν πρωτοτύπων χρεωστῶν, &c. antea enim liberum erat ſtatim impetere fideiuſsoré relicto reo principali.[9] Nam quod Cicero lib. 12. ad Atticum ait, ſibi, qui pro Cornificio ſpoponderat, non valde metuendum eſse, quia locuples reus ſit: non exiſtimo dictum id eſse, quòd fideiuſsor conueniri non poſset, quandiu ſoluẽdo eſset reus: ſed potius quòd ſoluenti fideiuſsori ſatis tum cautum eſset. Certè idem Cicero lib. 16. ad Atticum cùm de Dolabella ſuo debitore loquitur, ſignificat liberum fuiſse ſtatim conuenire fideiuſsores: idque ciuilius fuiſse. ſed fideiuſsores appellatos, ſolitos eſse creditorem reiicere ad bona ipſius debitoris. Sed vtvt olim res hæc ſe habuerit: quid
9 *L. reos. L. non rectè. C. de fideiuſſ.*
1 *L. inter eos. De fideiuſſ.*
2 *L. ſi mandato. §. Paulus reſpondit. D. mand. L. vlt. in fi. D. quod iuſſu. L. vlt. C. de conſtit. pec.*
3 *L. ſi paternam. C. ad Velleia.*
4 *L. Lucius Titius, in fi. L. ſi teſtamento. §. quod ſi duo. D. hoc tit.*
5 *L. reos prĩcipales. L. vlt. C. de fideiuſſ.*
6 *L. liberũ. C. de fideiuſſ.*
7 *L. ſi creditores. C. de pact.*
8 *L. inter eos fideiuſſores. §. 1. De fideiuſſ.*
9 *L. iure noſtro. L. ſi alienam. C. de fideiuſſ.*

fideiuſsoribus tribuerit Iuſtinianus, videmus. cúmque etiam olim liberum eſſet creditori, ſtatim impetere actione hypothecaria poſseſsorem bonorum debitoris: videtur Iuſtinianus eadem Nouella Cõſtitutione eiuſmodi libertatem imminuiſse. Vult enim creditorem perſonali actione conuenire principalem reum, & fideiuſsores, priuſquam de iure hypothecæ contendat aduerſus extraneum poſseſsorem. Idem tamẽ in Nouella Conſtit. 112. excipit ius ſpecialis hypothecæ: vt ſi qua res nominatim & ſpecialiter fuerit pignori obligata, fuerítque à debitore vendita: niſi debitor de precio creditori faciat ſatis, licebit ſtatim emptori rem eripere. Poſtremò aliud eſt fideiuſſorum ſubſidium veteri etiam iure proditum, vt fideiuſſor qui ſoluit, conſequatur

1 *L. ſicut eligendi. C. de fideiuſſoribus. De fideiuſſ. L. Modeſtinus. De ſolut.* à creditore ceſsionem nominis eius, & actionum. ¶ *COMPELLITVR Creditor.*) Id petente fideiuſſore, qui in ſolidũ conuentus eſt. Neque enim ex epiſtola Adriani inter fideiuſſores ipſo iure diuiditur obligatio: ſed oportet nominatim id peti, & obiici agenti.

2 *L. inter fideiuſſores. De fideiuſſ.* ¶ *QVI Modò ſoluendo ſunt.*) Licet fortaſsis nondum poſsint conueniri. Nam ſi plures ſint fideiuſſores, & vnus purè, alius in diem vel ſub conditione acceptus: ſuccurri oportet ei, qui purè acceptus eſt, dum exiſtere conditio poteſt: ſcilicet

3 *L. ſi plures ſint. De fideiuſſ.* vt interim in virilem partem conueniatur, inquit Vlpianus. Sed ſi cùm conditio extiterit, non eſt ſoluendo, qui ſub conditione acceptus eſt: reſtituendam actionem in purè acceptum, Pomponius ſcribit. Sed etſi qui ſoluẽdo ſunt, nunquam poſsint validè conueniri: ſi nihil eſt quod fideiuſſori imputes, non impedietur beneficium diui-

4 *L. ſi Titius & Mania. De fideiuſſ.* ſionis. Porrò ſi dubitetur, an alij ſoluendo ſint, & id neget creditor: fideiuſſoris qui in ſolidum conuenitur, erit id probare. Quodſi nolit id facere, poterit ſe iuuare alio

5 *L. ſi dubitet. D. hoc tit.* ſubſidio, quod iure noſtro proditum eſt. ¶ *LITIS Conteſtatæ tempore.*) Hoc eſt, tũc cùm ſolidum ab vno petitur, & fideiuſſor in ſolidum conuentus vult creditorem à ſingulis partem petere. Neque enim audiendus eſt, qui vult creditorẽ reiicere ad eos, qui iam ſoluendo non ſunt. Itaque etſi poſt litem conteſtatam, ſed ante ſententiam hoc petat fideiuſſor, non audietur, ſi tum alij ſoluendo non ſint, etiã ſi tempore litis conteſtatæ fuiſſent ſoluendo. Imputet enim ſibi fideiuſſor, qui eodem tempore id nõ petiit, & tempeſtiuè ſibi non conſuluit. Porrò autem ſi agatur de tutoribus, qui ex-emplo fideiuſſorum habent diuiſionis beneficium: inſpicietur tempus finitę admini-

6 *L. 3. C. de probat.* ſtrationis, an tum ſoluẽdo fuerint. Quodſi qui poſtea facti ſunt non ſoluendo, damnum erit adoleſcentis. ¶ *PARTES Petere.*) Hoc diuiſionis beneficium tribuitur tantùm pluribus eiuſdem rei fideiuſſoribus. Quodſi ſit fideiuſſor fideiuſſoris: inter eum & principalem fideiuſſorem non magis diuidetur obligatio, quàm inter reum

7 *L. ſi plures. §. vlti. De fideiuſſ.* & fideiuſſorem. Sed nec inter eos, qui diuerſarum ſtipulationum ſiue diuerſorum reorum, licet eiuſdem pecuniæ fideiuſsores ſunt, quia reuera confideiuſsores non

8 *L. ſi à Titio. De fideiuſſ.* ſunt, diuiditur obligatio. Poſtremò nec inter plures eiuſdem tutoris fideiuſſores. Id

9 *L. vlt. D. rẽ pup. ſal. fo.* quod Paulus tam eleganter tradit, vt non poſsim non eius verba aſcribere, Si plures fideiuſſores à tutore pupillo dati ſint, non eſſe diſtinguendum, ſed in vnum dandam actionẽ: ita vt ei, qui conuenitur, actiones præſtentur. Nec quiſquam putauerit à iure diſceſſum: poſtquam pro ea parte placuit tutorem condemnari, quam adminiſtrauerit: & ita demum in ſolidum, ſi res à ſingulis non ſeruetur, aut idonea culpa detegatur, quòd ſuſpectum facere ſuperſederit. Nanque æquitas arbitrij, atque officium boni viri videtur eam formam iuris deſideraſſe. Cæterùm fideiuſſores ciuiliter in ſolidum obligati, cæteris quidem agentibus, vt diuidatur actio impetrare poſſunt: pupillo verò agente, qui non ipſe contraxit, ſed in tutorem incidit, & ignorat omnia, beneficiũ diuidendæ actionis iniuriã habere viſum eſt: ne ex vna tutela, cauſæ plures variæque quæſtiones apud diuerſos iudices conſtituerentur. Hactenus Paulus. Poſtremò & illud notandum eſt, denegari beneficium diuiſionis iis fideiuſſoribus, qui

1 *L. ſi dubitet. §. ita demũ. De fideiuſſ.* conuenti negarunt ſe fideiuſſorẽs: itémque iis, qui huic beneficio renunciarunt: vt

2 *L. pen. C. de pact.* hodie ſemper facere ſolent, & fuit ſemper liberũ facerẽ. ¶ *IDEOQVE Si quis.*)

3 *L. inter fideiuſſores. De fideiuſſ.* Inquit Caius, Inter fideiuſſores non ipſo iure diuiditur obligatio ex epiſtola Diui Adriani. Et ideo ſi quis eorum ante exactam à ſe partem ſine hærede deceſſerit, vel ad inopiam peruenerit: pars eius ad cæterorum onus reſpicit. ¶ *HVIVS Solius.*) Qui

4 *L. cũ alter. C. de fideiuſſ.* à creditore non petiuit ſibi cedi actiones. Sic enim loquitur Imperator Alexander

5 *L. vlt. fideiuſſor. De fideiuſſ.* denegans fideiuſſori, qui in ſolidum ſoluit, actionem aduerſus alterum fideiuſſorem. Et Modeſtinus, Vt fideiuſſor (inquit) aduerſus cõfideiuſſorem ſuum agat, actio dãda

non

non eſt: ideóque ſi ex duobus fideiuſſoribus eiuſdem quantitatis alter electus à credi-
tore, totum exoluerit, nec ei ceſſæ ſint actiones: alter nec à creditore, nec à confide-
iuſsore rectè conuenietur. Aliud tamen eſt in tutoribus: nam ſi vnus ſolidum ſolue-
rit, habet, etiam ſine ceſsione, actionem vtilem aduerſus contutorem. ¶ *SI IS, Pro* 1 *L.1.§.nūc tractemus. De tute. & ra. diſtrah.*
quo fideiuſſit, ſoluendo non ſit.) Hæc conditio & illud tacitè indicat, fieri potuiſse vt con-
ueniretur fideiuſsor, cùm etiam debitor eſset ſoluendo. Idq; certè hoc iure obtinuit,
quo non compellebatur creditor prius excutere principalem reum. Sed poſtea fuit
aliter ſtatutum per Nouellam Iuſtiniani Conſtitutionem quartam. ¶ *ET SIBI*
Imputare debet.) Sed quid ſi hîc nihil fuerit, quod ſibi imputet, veluti, quòd à princi-
cipio fuerit renunciatum huius diuiſionis beneficio? Certè æquum videtur confide-
iuſsorem pro rata ſua parte teneri. Imò verò vt vitaretur circuitus & nouæ aduerſus
eum litis moleſtia, Senatus Pariſienſis aliquando permiſit, vt fideiuſsor à creditore e-
lectus & in ſolidum conuentus, ſi non poſsit ſeſe tueri beneficio diuiſionis, in ius vo-
cet ſuum confideiuſsorem, petátque pro rata parte ſimul condemnari. Cuiuſmodi
iudicij & cōdemnationis exēplū proditum eſt anno 1534. decreto ſiue areſto ampliſ-
ſimę Curię Pariſienſis, quæ maiorē hîc habuit ęqui & boni, q̄ ſummi iuris rationem.

¶ *FIDEIVSSORES Ita obligari non poſſunt.*) Inquit Paulus, Hi qui acceſsio- 2 *L. hi qui. De fideiuſſ.*
nis loco promittunt, in leuiorem cauſam accipi poſſunt: in deteriorem non poſſunt.
Et Vlpianus, Illud commune eſt in vniuerſis qui pro aliis obligãtur, quòd ſi fuerint 3 *L. Gracè. §. illud. De fideiuſſ.*
in duriorem cauſam adhibiti, placuit eos non omnino obligari. In leuiorem planè
cauſam accipi poſſunt. propter quod in minorem ſummam rectè fideiuſſor accipie-
tur. ¶ *FIDEIVSSORES.*) Vlpianus ait idem eſſe de vniuerſis qui pro aliis obli-
gantur. Sed tamen fideiuſſores iudicio ſiſtendi cauſa poſſunt vltro pœnam promit-
tere quam non promiſit reus principalis, eóque nomine in duriorem cauſam obli-
gari. ¶ *ITA Obligari non poſſunt.*) Quòd ſi fuerint in duriorem cauſam adhibiti, nó
omnino obligabuntur, inquit Vlpianus, vel, vt alij legunt, omnino non obligantur. 4 *D. §. illud.*
Dubium autem eſt propterea, an ſaltem obligentur vſque ad quantitatem principalis
obligationis. Et multa quidem ſubtiliter dici poſſunt, vt ne eatenus quidem obligati
dicãtur. Sed non video cur ęquius non ſit, nó omnino vitiari hanc fideiuſsionē, quin
ſaltem ita valeat, vt durior eius cauſa non ſit. Sicuti diximus eum, qui ſtipulanti de-
cem, promittit viginti, ſaltem in decem obligari, niſi illud omnino egerit, vt nollet 5 *L.1.§. ſi ſtipulanti. De verb. obligat.*
ſuam promiſsionem diuidi. Idémque & in conſtituto, & mandato receptum eſt.
¶ *VT PLVS Debeant.*) Vel re, vel loco, vel cauſa, vel tēpore. his enim quatuor modis 6 *L. hactenus. §. vlti. De conſt. pec.*
plus dicitur. Cæterùm poteſt fideiuſsor vltro dato pignore conditionem ſuam ali- 7 *L. rogatus. D. manda.*
quo modo facere duriorem. Et in vniuerſum poteſt fideiuſsor arctius quidam obli- 8 *§. plus autē. inſ. de acti.*
gari, ſed non latius. ¶ *VT MINVS Debeant.*) Vel vt laxiorem habeant ſoluendi
libertatem, vt ſi quæ reus coniunctim promiſit, fideiuſsor diſiunctim promittat. Sanè
tamen ſi eſset etiam diſiunctiua rei principalis obligatio, non ita rectè fideiuſsor acci
peretur. Tum enim eſset in eius poteſtate aliud velle, quàm reus voluiſset: atque ita 9 *L. Stichum. De fideiuſſ.*
videretur ex alia obligatione ſoluere: & obligatio fideiuſsoria non eſset omnino ac-
ceſsio alterius principalis. Qua ratione putauit Marcellus, fideiuſsorem rei decem tã-
tùm debentis, ſi promittat Stichum aut decem, non obligari: quia ſcilicet in aliam
potius obligationem acceptus videatur. Et ſanè cùm hîc Iuſtinianus tam ſolicitè a-
gat de maiori vel minori fideiuſsoris obligatione: indicat ſeſe agere de eadem obli-
gatione, ſaltem cuius ſit eadem ſemper ſubſtantia. vt facilè poſsimus intelligere non
poſse in aliam accipi fideiuſsorem. Illud porrò eſt omnino huius loci quod quęritur,
An ſi quis fundum promiſerit, fideiuſſor autem eius vſumfructum, conſiſtat obli-
gatio fideiuſſoris. Et certè Caius oſtendit fideiuſſorem teneri, quia vſusfructus, pars 1 *L. ſi à reo. §. ſi reo. De fideiuſſ.*
ſit fundi. Præſtabit autem hoc fideiuſſor vſumfructum, qui ſuæ cauſæ, hoc eſt, pro-
prietati cohæret. præſtabit itaque integrum fundum: vt ſit creditoris, quandiu viuet.
Quodſi fundus præſtari non poſsit, & æſtimatio præſtetur: ſolius vſusfructus æſti-
matio præſtabitur. ¶ *OBLIGARI Non poteſt.*) Omnino, vt ait Vlpianus, hoc eſt, 2 *dic. L. Græcè. §. illud.*
in decem, ſi reus tantùm debeat quinque. Sed obligatur in quinque, vt iam dictum eſt.
¶ *ITEM Si ille purè.*) Inquit Vlpianus, Item accepto reo purè, ipſe fideiuſſor ex die 3 *dic. L. Græcè. §. item accepto.*
vel ſub conditione accipi poteſt. Enimuero ſi reus ſub conditione ſic acceptus, fide-
iuſſor purè non obligabitur. Quodſi in diem reus promiſerit: poterit fideiuſſor ſub

conditione accipi: Sed in pendenti erit, an obligabitur. quia ſi ante diem veniat conditio, nihili eſt fideiuſsiõ. ¶ *SED etiam in tempore.*) Neque adeò in loco, vel cauſa. Vnde Iulianus, Si (inquit) reum purè interrogauero, & fideiuſſorem cum adiectione loci accepero: non obligabitur fideiuſsor. Et ſi à reo mihi aut Titio ſtipulatus, à fideiuſsore mihi tãtùm ſtipuler: non obligabitur fideiuſsor, quaſi in deteriorem cauſam acceptus: quia non habeat eam facultatem Titio ſoluendi, quam reus habet. ¶ *PLVS Enim eſt.*) Hunc locum rurſus alio poſtea loco tractat Iuſtinianus, & habet ſuffragantes Vlpianum, & Calliſtratum. Notúmque eſt vetus prouerbium, Bis dat, qui citò dat. Et ſanè mora cunctantiſque debitoris procraſtinatio multas rei bene gerendæ occaſiones non raró creditori preripit: vt non temerè dictum ſit, Eum minus ſoluere, qui tardius ſoluit.

¶ *SI QVID Autem fideiuſſor.*) Qui bona fide eſt ſuo functus officio, nec quicquã profudit in fraudem debitoris. Alioqui ſi iniuria condemnatus, ab iniqui iudicis ſententia non prouocarit, ſed vltro ſoluerit, de ſuo liberalis iudicabitur. nihil ei præſtabitur iure mandati: ſicuti nec quicquam conſequitur, vbi honeſtam, & qua ſeſe tueri poterat, exceptionem, ſciens omiſit. Ignoranti tamen ſubuenitur. Et vbi nullam habent litigandi cauſam fideiuſſores, ſi vltro & ſine iudicio ſoluerint, ęquè habent mãdati actionem. Neque enim prohibentur bonam fidem agnoſcere. Et ſi ſuperuacaneam litem inſtituerent, non poſſent alteri quàm ſibi impendia & ſumptus litis imputare. Porrò & eos qui pro inuito intercedunt, vel qui donandi animo, aut negocium proprium gerentes, non habere mandati actionem, ſcribit Vlpianus: ſicuti & vbi actum eſt, vt ſuo periculo reſponderent. addit deinde Vlpianus, rei turpis nullum eſſe mandatum: & ideo hac actione non agi. Ideo alio loco, Si (inquit) adoleſcens luxurioſus mandet tibi, vt pro meretrice fideiubeas, ídque tu ſciens mandatum ſuſceperis: non habebis mandati actionem, quia ſimile eſt, quaſi perdituro pecuniã ſciens credideris. Poſtremò illud prætereundum non eſt, quod Papinianus acutè reſpondit, Hæredem à teſtatore iuſſum cauere pro eo, cui pecuniæ vſusfru. legabatur, ſi quid alteri fortè cohæredi, finito vſufructu ex cauſa fideiuſſoria ſoluerit, mandati non acturum: quia non ſuſcepiſſe mandatum, ſed voluntati teſtatoris paruiſſe intelligatur: videatúrque teſtator proſpexiſſe legatario, cuius intereſſe credidit fideiuſſores non ſuo periculo quærere. ¶ *PRO Reo ſoluerit.*) Hoc eſt, Quoquo modo eum liberarit. Nihil enim intereſt, vtrum numos ſoluerit creditori, an reum aliter liberarit. Vnde etſi quis donaturus fideiuſſori, pro eo ſoluerit creditori: habet fideiuſſor mandati actionem. Qua ratione & ſi creditor in gratiam fideiuſſoris, remiſerit debitum: aget mandati fideiuſſor. Porrò & ſi fideiuſſor nondum quidem reuera ſoluerit, ſed obtulerit conſignarítque & depoſuerit in iudicio: confeſtim mandati aget. Nam & id ſolutionis vice eſt, & liberationem tribuit. Sed & qui ſolùm condemnatus eſt, & à iudice iuſsus ſoluere, etiamſi nondum præſtiterit, rectè tamen mandati aget. Præterea ſi debitor fideiuſſorem ſuum teſtamento iuſſerit ab hærede liberari: ex teſtamento aget fideiuſſor, vt liberetur. Hoc enim vtilius eſt, quàm ſoluere, & poſtea iudicio mandati repetere ſolutum. Sed & ſi legatarium teſtator onerarit, vt aliquid ſoluat, cuius nomine fideiuſſeram: potero legatarium conuenire, vt me liberet. Poſſem & alios caſus enumerare quibus agit fideiuſſor, priuſquam ſoluerit. Sed hi propriè huc non pertinent: hîc enim de mandati iudicio agitur. ¶ *HABET.*) Confeſtim, ſi ſuo loco & tempore ſoluerit. Cæterùm ſi quid ante diem vltro ſoluerit, id à reo non recuperabit antequam dies veniat. Neque enim beneficio decipi nos, ſed iuuari oportet. Et fideiuſſor etiam erga reum principalem bonæ fidei ſponſor intelligitur. ¶ *EIVS Recuperandi cauſa.*) Simul & vſurarum ac ſumptuum. Eſt enim bonę fidei hoc mandati iudicium, quod habet fideiuſſor. Quodſi præſtiterit aliquã ſpeciem quæ debebatur, recuperabit veram eius æſtimationem, quæ erat tempore ſolutionis: etiamſi ea ſpecies non tam in obligatione fuerit, quàm in ſoluẽdi poteſtatẽ. Quodſi fideiuſſor paulo fuerit liberalior in ſolutione: non ſtatim recuperabit quod ſoluit: ſed id tantùm, quod potius ſoluere debebat ad leuiorem liberationẽm. Sed nec recuperare plus poteſt, quàm ſoluerit. ¶ *MANDATI Iudicium.*) Si pro reo ſciente ac patiente fideiuſſerit. Quodſi quis pro abſente fideiuſſerit: negociorum geſtorum habebit actionem. mandati autem actio non poteſt competere, cùm non anteceſſerit

1 *L. fideiuſſor obligari. §. ſtipulatione in diem. D. hoc tit.*
2 *L. fideiuſſor obligari. §. 1. D. eod.*
3 *L. hi qui acceßionis. D. eod.*
4 *dic. § plus autem.*
5 *L. ſi cui. §. vlt. De verb. ſignific.*
6 *L. ſolidum. De ſolut.*
7 *L. ſi pro ea. C. manda. L. exceptione. De fideiuß.*
8 *L. Idémque. §. generaliter. D. manda.*
9 *L. ſi fideiuſſor cõuentus. D. manda.*
1 *dic. L. idémque. §. fideiuſſores.*
2 *L. quoties. §. ſicut, in fi. De admi. tutor.*
3 *L. ſi remunerandi. §. ſi paſſus. D. manda.*
4 *dic. L. ſi remunerandi. §. vlti.*
5 *L. ſi verò non remunerandi. §. ſi adoleſcens. D. manda.*
6 *L. tribus hæredibus. De vſufr. ea. rer. quæ vſu conſu.*
7 *L. inter cauſas. §. ſi is qui. D. manda.*
8 *L. ſi verò non remunerandi. §. 1. D. manda.*
9 *L. qui mutuam. §. 1. D. manda. L. fideiuſſor qui minori. De fideiuß.*
1 *L. obſignatione. C. de ſolut. L. acceptam. C. de vſur.*
2 *L. Lucius. D. manda. L. ſi pro ea. C. manda.*
3 *L. ſi debitor fideiuſſorẽ. De liber. lega.*
4 *L. ſi cui legetur. §. ſi Titio. De lega. 1.*
5 *L. ſi mandauero tibi vt pro me. L. fideiußor quamuis. D. mandati.*
6 *L. in commodato. §. ſicut D. commoda.*
7 *L. ſi mandato meo. §. ſi fideiuſſor. D. manda. L. poſt ſolutionẽ C. mãda.*
8 *L. hominem certum. D. manda.*
9 *L. ſi quis pro eo ſpoponderit. D. manda.*
1 *L. ſi fideiuſſor ſine adiectione bonitatis. D. mã.*
2 *L. inter cauſas. § prӕterea ſciẽdum. D. manda.*
3 *L. ſi fideiuſſor. C. mãda.*

teceſſerit mãdatum, inquit Paulus. Sed ſi pro præſente & vetante quis fideiuſſerit: nec 1
mandati, nec negociorum geſtorum datur actio.

1 *L. ex mandato. §. fideiuſſori. D. manda.*

¶ *GRAECE Etiam.*) Locus hic deſcriptus eſt ex reſponſo Vlpiani: cuius tamen 2
variat lectio, etiamſi eodem recidat. Nam quidam ita legunt, Græcè fideiuſſor ita ac-
cipitur, ἐντίλλομαι, ἐγγυῶμαι. Sed & ſi dixerit quis, γλίχομαι, θέλω, perinde erit atque 3
ſi dixerit, ἐγγυῶμαι. Illud certè conſtat, Græcos hac in re frequentius vſos verbo ἐγ-
γυᾶσθαι. Dixerúntque, ἐγγυῶμαί σοι τοῦτον, ἢ πρός σε, hoc eſt, fideiubeo pro eo apud te.

2 *L. ſi pro te præſente. D. manda.*

3 *L. Græcè. De fideiuſſ.*

¶ *IN STIPVLATIONIBVS Fideiuſſorum ſciendum eſt.*) Inquit Vlpianus, Sci- 4
endum eſt generaliter, ſi quis ſcripſerit ſe fideiuſsiſſe, videri omnia ſolénniter acta. Sed
& in aliis verborum obligationibus, ſi ſcriptum ſit aliquem promiſiſſe, intelligi id de
ſolenni ſtipulatione, ſuprà docuit Iuſtinianus. Quam rem pluribus perſequi, non 5
eſt huius loci.

4 *L. ſciendum. De verbo. obligat.*

5 *§. ſi ſcriptum. ſupr. de inuti. ſtip.*

IN SEQVENTEM TITVLVM
ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ.

VENTVM eſt ad tertiam quandam obligationis ſpeciem, nempe Literarum. Cuius totam rationem breuiter explicat Vlpianus his verbis[6]*, Non figura literarum, ſed oratione, quam exprimunt literæ, obligamur: quatenus placuit non minus valere, quod ſcriptura, quàm quod vocibus lingua figuratis ſignificaretur. Sanè olim apud Argẽtarios conficiebantur nomina: & hæ erant ſcripturæ, aduerſus quas nihil obiici poterat. Cæterum ex priuata ſyngrapha non item ius dicebatur. Cicero lib. 5. epiſt. ad Attic. diſputat de lege Gabinia, quæ vetabat ex ſyngrapha ius dici. Sed illa propriè loquitur, vbi de illegitimis vſuris quæſtio erat, déque verſura facta. Sed vtut veteres de ſyngraphis ſtatuerint, Iuſtinianus permiſit ius dicere ex priuata ſyngrapha, ſaltem poſt biennium. Prius autem ex ea conuento dedit exceptionem non numeratæ pecuniæ: vt licet fateatur ſe eam ſcripſiſſe ſyngrapham, negare tamen poſſit quod ea continetur: & creditor aliter cogatur id probare, quod petit: fidémque aliter facere, ſe verè numeraſſe. Sanè olim apud Athenienſes conſtat licuiſſe ſimpliciter ius dicere ex priuata ſyngrapha: nec temerè potuiſſe debitorem conuellere literarum ſuarum obligationem, aut reiicere propriam manum vltro emiſſam. Sic enim Demoſthenes in oratione κατὰ Διονυσοδώρου teſtatur Athenienſium Legibus fuiſſe cautum: ὅσ' ἄν τις ἑκὼν ἕτερος ἑτέρῳ ὁμολογήσῃ, ταῦτα κύρια εἶναι. Certè & hodie moribus Galliæ certa eſt literarum obligatio: nec facilè recipitur exceptio non numeratæ pecuniæ, ſi quis ſemel manum ſuam & ſcripturam agnouerit. Quòd ſi ſit inſtrumentum à publicis Tabellionibus cõfectum, longè paratior eſt exactio. Statim enim apparitor adit debitorem, iubétque ſoluere creditori, quod publico documento comprehenditur: & niſi obtemperet, ſtatim pignora rerum mobilium aufert, diémque ei præſtituit, quo auctioni exponentur. Quòd ſi debitor intercedat, paratus iuſta aliqua exceptione ſubuertere vim publicæ ſcripturæ: dies illi dicitur, quo ſe iudicio ſiſtat, exceptiones ſuas propoſiturus: pignoribus tamen interim ablatis, ſed quorum auctio venditióque differebatur, dũ lis pendebit: interim deponebantur penes publicã perſonam. Sed hodie nouis Conſtitutionibus Franciſci Regis editis anno 1539. vendi poſſunt pignora, & preciũ dari creditori ſatiſdanti ſe reſtituturũ, ſi quando opus ſit. Iiſdem Conſtitutionibus cautum eſt, vt non minus aduerſus hæredem, quàm ipſum debitorem obligatum, ſtatim executioni tradatur obligationis inſtrumẽtum, nulla præmunitione hæredem admonente. Sed ſi creditor non probarit eum hæredem: præſtabit omnia damna & ſumptus, certámque mulctam tum fiſco, tum aduerſario, quem temerè & iniuria vexauit.*

6 *L. non figura. De act. & oblig.*

De literarum obligatione Tit. XXI.

OLIM Scriptura fiebat obligatio, quæ nominibus fieri dicebatur, quæ nomina hodie non ſunt in vſu.

Planè ſi quis debere ſe ſcripſerit, quod ſibi numeratum non eſt: de pecunia minimè numerata, poſt multum temporis exceptionem opponere non poteſt. hoc enim ſæpiſſimè conſtitutum eſt. ſic fit, vt & hodie dum quæri non poteſt, ſcriptura obligetur: & ex ea naſcatur cõdictio, ceſsãte ſcilicet verborũ obligatione.

Multum autem tempus in hac exceptione antea quidem ex Principalibus Conſtitutionibus vſque ad quinquennium procedebat: ſed ne creditores diutius poſsint ſuis pecuniis forſitan defraudari: per Conſtitutionem noſtram tempus coarctatum eſt, vt vltra biennij metas huiuſmodi exceptio minimè extendatur.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

1 L. Argẽtari⁹. §. 1. De edĩ.

QVAE *Nominib⁹ fieri dicebatur.*) Id doctiores referũt ad mẽſas Argẽtariorũ. Nã & legimus eorũ officiũ publicã habuiſſe cauſam: & corã iis cõtractus iniri ſolitos, & nomina confici, quoties quis debitorem ſe conſtitueret. Ideóque & apud omnes ordines gratioſi erant, vt inquit Tullius lib. 3. Offic. quo loco etiam meminit horum nominum. Loquens enim de Canio emente hortulos à quodã Pythio, Nomina (inquit) facit, negocium conficit. Sanè Aſconius nomina vocata eſſe teſtatur titulos debitorum in his debitis, in quibus hominum nomina ſcripta ſunt, quibus pecuniæ commodatæ ſunt. Sed huc fortaſſe magis pertinet, quod idem Aſconius docet, ſyngrapham etiam vocari, in qua contra fidem veritatis pactio venit, & non numerata quoque pecunia, aut non integrè numerata, pro tẽporaria voluntate hominum ſcribi ſolet. Sed quod ad nominum primam appellationem attinet, & ſuperiorem illum Ciceronis locum, primùm dicta ſunt nomina fieri confecto inſtrumento, in quo ſcribebatur nomen venditoris, emptoris, rei, & precij. Poſtea generaliter nomina pro omnibus debitis accepta ſunt.

¶ *PLANE Si quis.*) Spe ſcilicet futuræ enumerationis: qua ne fruſtretur, nihil non facturus eſt: vt facilè quamlibet confeſsionem extundit imperioſa neceſsitas. Et quanquam multi ſint Græca fide, quorum (vt ait Plautus) oculatæ ſunt manus, nec credunt niſi quod vident: facilè tamen improbus creditor egentem hiantémque debitorem vel ſola & inani oſtentatione pecuniæ ineſcabit, ab eóque manum imprudentem ſiue confeſsionem extorquebit, ſi qua ſpes doloſi affulſerit numi. Cuiuſmodi fraudis ſuſpitio in cauſa fuit, vt aduerſus ſcripturam reciperetur non numeratæ pecuniæ exceptio: nec omnino ſtatim fides adhiberetur ſyngraphæ. Sic & vbi ſuſpicamur teſtatorem prætexuiſſe colorem debiti in fraudem legis donare prohibentis: parum iuuat color quæſitũs: & ab eo qui eiuſmodi ſcriptura nititur, exigi poteſt, vt aliter probet debitũm. Interim tamen fatemur eiuſmodi colorem & prætextum, ſi verus non ſit, habere vim tacitæ donatiõnis. Itaque ſi teſtator ſe aliquid debere ſcribat ex mutuo, ſaltem ei, cui donare poterat: non puto hæredem audiendum, ſi obiiciat exceptionem non numeratæ pecuniæ. Primùm enim nulla hîc eſt fraudis ſuſpicio: nec vllis cupiditatibus ſolicitatur infirmus, nullam metuit neceſsitatem: & quantulumcunque ſit quod relicturus eſt, ſatis habet. Deinde vt verè non debuerit quod ſcripſit: iam ex ſcriptura debere incipiet, ſaltem vt id pręſtet hæres. ¶ *DEBERE.*) Ex numeratione ſcilicet & cauſa mutui. Ibi enim (inquit Imperator Alexandẽr) nõ numeratæ pecuniæ locum habet, vbi quaſi credita pecunia petitur. In aliis verò contractibus, maior ſtatim fides adhibetur ſcripturæ: vt ſi ea teſtetur rem depoſitam, vel negocium tranſactum, vel aliã eiuſmodi cauſam debiti profiteatur. Tum enim ſola ſcriptura niti poteſt qui agit: & ſi reus contrà nitatur, aliis euidentiſsimis argumentis debet religionem iudicis inſtruerẽ. Sed quid ſi creditor ipſe in apocha temere ſcripſerit ſibi numeratum, quod reuera numeratum non eſt? Certè Iuſtiniãnus, intra dies triginta permiſit creditori vti exceptione non numeratæ pecuniæ: vt debitor conuentus, qui ſe tuetur apocha, nihilominus aliter probare cogatur redditam pecuniam. Quod tamen denegatum videtur Fiſci procuratori, vbi ſemel teſtatus eſt pecuniam ab aliquo eſſe ſolũtam. Vt multa principes ſibi adimunt, quæ aliis indulgent. Hodie verò paſsim omnibus tam ſyngraphis quàm apochis fidem adhibemus, nullum temporis ſpacium morati, nec aliter poſſe commercia conſtare docuit rerum vſus.

2 L. Sulpitius. De donat. inter vir. & vxo.
3 L. qui teſtamentum. De probat.
4 L. Lucius Titi⁹. §. Sempronia. De legat. 3.
5 L. Aduerſus. C. de non nume. pec.
6 L. generaliter. C. de non nume. pec.
7 L. in contractibus. §. ſuper cæteris. C. de non nume. pec.
8 L. vlt. C. de apo. pub.

¶ *QVOD Sibi numeratum non eſt.*) Siue id pars ſit obligationis, ſiue ſors tota. Nam etſi maiorem cautionem ſcripſerim, quàm fuerit numeratum: eatenus potero me tueri exce-

exceptione non numeratæ pecuniæ. ¶ *DE PECVNIA Minimè numerata.*) Hanc 1 *L.2.l.cum vltr.s.C.de non nume.pecun.*
exceptionem non numeratæ pecuniæ, Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtitut.100.appellat ἀναργυρίαν. Et ad eius exemplũ ſcribit ſeſe introduxiſſe exceptionem non numeratæ dotalis pecuniæ:qua vtatur ſponſus, ſi præcipiti & temerario calore(vt nihil tam ſui iuris non eſt, atque animus amoris æſtro percitus) fortè ſcripſerit ſeſe dotem accepiſſe,quam tamen reuera non acceperit. ¶ *EXCEPTIONEM.*) Cuius ſcilicet ea ſit vis, & ſingulare ius,vt actorem oneret neceſsitate nouæ probationis. Et ſi quando ipſi debitori agenti replicationis loco detur:ſeruabit eandem vim etiam poſt biennium. Verbi gratia, Spe futuræ numerationis ſyngrapham & pignus ante tempus dedi. hîc poſſum non accipiendo mutuum, non obligari, & pignus repetere. 2 *L.qui pecuniam.D.ſi cert.pet.cond.*
Quodſi pigneratitia actione agenti obiiciat creditor ſe pecuniam numeraſſe, necdũ eam redditam:replicare potero de non numerata pecunia. ¶ *OPPONERE Non poteſt.*) 3 *L.1.C.de nõ nume.pec.*
Niſi ſit ex iis,qui propter aliquas ſpeciales cauſas ſingulari iure adiuuantur. Cuiuſmodi ſunt minores,& Reipub. cauſa abſentes. 4 *L.in contractibus.C.de non nume pec.*

¶ *EX PRINCIPALIBVS Conſtitutionibus.*) Qui deſiderat congnoſcere tempora olim omnibus cautionibus præſtituta, legat Conſtitutionem Impp. Honorij, Theodoſij, & Conſtantij, quam reperiet libro ſecundo Codicis Theodoſiani, titu. Si certum petatur chirographis. ¶ *SED NE Creditores.*) Hanc ſuam ætiologiam Iuſtinianus in Nouella Conſtitut. 100. latius explicat his verbis, ἵνα μὴ τῆς ἑαυτῶν ῥᾳθυμίας, ἢ κακουργίας ἴσως ἐμπορικώτεροι ἀπολαύοιεν ἄνθρωποι, καὶ πράγματα παρέχοιεν ἑτέροις. οὐ γὰρ ἐν ἴσῳ διὰ παντὸς τὰ τῆς ἀποδείξεως ἐστὶ τοῖς δύνασθαι ταύτας βουλομένοις, πολλὰς δὲ ὁ χρόνος παραιτεῖται. Sed cùm omnia tã circunſpectè Iuſtinianus expenderit, demiror eum nõ aliter conſuluiſſe veris creditoribus. Nam quòd tempus exceptionis coarctauit, parum eos adiuuat,cùm debitori ſit integrum, ſi viderit creditorem expectare finem huius temporis,perpetuam reddere hanc exceptionem,vel denunciationibus creditori miſsis,vel adito iudice,coram quo proteſtetur ſibi nihil eſſe numeratum. Pręterea po 5 *dic. L.in contractibus.§.in omni.C.de non num.pec. L.ſi præſes.C.de episcop.audien.*
teſt per condictionem petere ſuam cautionem ſiue ſyngraphã m:omnémque deinde agendi ſpem creditori eripere. Itaque non poſſum non cum Demoſthene queri,eſſe admodum duram & miſerabilem creditorum mutuantium conditionem, niſi fides adhibeatur debitorum tabulis. Sed malo hanc querelam exponere verbis ipſius De- 6 *L.ſi quaſi.C.de non nu.pec.L.3 C.de poſtulan.*
moſthenis,qui in oratione κατὰ Διονυσ. grauiſsimè ait: ὁ δανειζόμενος ἐν παντὶ προέχει ἡμῶν. λαβὼν γὰρ ἀργύριον φανερὸν καὶ ὁμολογούμενον ἐν γραμματιδίῳ δυοῖν χαλκοῖν ἐωνημένῳ, καὶ βιβλιδίῳ μικρῷ πάνυ, τὴν ὁμολογίαν καταλέλοιπε τοῦ ποιήσειν τὰ δίκαια. ἡμεῖς δ' οὐ φαμὲν δώσειν, ἀλλ' εὐθὺς τῷ δανειζομένῳ δίδομεν τὸ ἀργύριον. τῷ οὖν ποτὲ πιστεύοντες, καὶ τί λαβόντες τὸ βέβαιον προϊέμεθα; ὑμῖν ὦ ἄνδρες δικασταί, καὶ τοῖς νόμοις τοῖς ὑμετέροις, οἳ κελεύουσιν, ὅσα ἄν τις ἑκὼν ἕτερος ἑτέρῳ ὁμολογήσῃ, ταῦτα κύρια εἶναι. ¶ *PER Conſtitutionem noſtram.*) Extat hæc Iuſtiniani Conſtitutio libro quarto Codicis: in qua etiam ait hoc biennium eſſe conti- 7 *dic.L.in contractibus.C.de non num.pec.*
nuum. ¶ *HVIVSMODI Exceptio.*) Quæ ſcilicet probationis onus reiiciat in creditorem agentem. Cæterũ ſi ipſe reus paratus ſit probare quod excipiendo proponit, perpetuam habet exceptionem. Et facilè quidem poteſt hîc probare quod negat, ſi cogat actorem libello ſuo edere diem & locum numerationis ex qua agit.

De obligationibus ex conſenſu,

TIT. XXII.

Conſenſu fiunt obligationes in emptionibus, venditionibus, locationibus, conductionibus, ſocietatibus, mãdatis.Ideo autem iſtis modis obligatio dicitur conſenſu contrahi:quia neque ſcriptura,neque præſentia omnimodo opus eſt.ac nec dari quicquam neceſſe eſt,vt ſubſtantiam capiat obligatio : ſed ſufficit eos qui negotia gerunt, conſentire.vnde inter abſentes quoque talia negotia contrahuntur,veluti per epiſtolam,vel per nuntium. Item in his contractibus alter

alteri obligatur in id, quòd alterũ alteri ex bono & æquo præſtare oportet: cùm alioqui in verborum obligationib' alius ſtipuletur, alius promittat.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

INITIO admonendi ſumus totum hunc titulum ad verbum eſſe deſcriptum ex reſponſo Iuliani. ¶ *SOCIETATIBVS Mandatis.*) In quibus nempe omnibus pro cauſa ſubeſt mutua obligatio. Nam hæc præcipua eſt obligationum actionúmque ratio. Neque enim bonum aut æquum viſum eſt, quicquam quemcunque dare vel præſtare oportere ei, qui nihil ipſe dediſſet vel præſtitiſſet, aut non ita obligatus eſſet, vt præſtare poſtea neceſſe haberet aliquid, quamobrẽ ſibi promitti aut promiſſum dari poſtularet. Ergo & qui rem ex empto petit, exceptione ſummouetur, niſi precium offerat. & qui operas ſuas, vt opus faceret, locauit, pecuniam operis faciundi gratia non conſequetur, niſi prius ſatiſdederit, ſeſe pecuniam in eã rem impenſurum. & qui mandatum monumẽti faciundi ſuſcepit, non prius poterit conueniri, quàm ei data fuerit pecunia monumenti faciundi cauſa. Et ſocietas ſic inita, vt alter lucrum omne ferat, alter damnum tantùm ſentiat, nihil eſt. Certè is etiam, qui nominatim donationis cauſa aliquid promiſiſſet, non poterat olim ex ea promiſsione cogi dare. Ergo falſum eſt, quod vulgo in vniuerſum traditur, ex ſolo conſenſu naturalẽ obligationem naſci. Nam & ſi ſtipulanti, ſine cauſa dare promittam, nulla, ne naturalis quidem, naſcitur obligatio. Nam agẽti obſtare dicitũr doli mali exceptio, quia contra naturalem æquitatem ſine cauſa petat. Quin etiam ex hac ſtipulatione ſolutum, condici poſſet: nec ex ea cõpenſatio admitteretur. ¶ *NEQVE Scriptura, neque præſentia.*) Nec item voce aut ſermone. Ideo hîc poteſt interuenire vel mutus vel ſurdus. ¶ *NEC Dari quicquã neceſſe eſt, vt ſubſtantiũ capiat obligatio.*) Vt tamen ex ea poſsis agere, ſaltem obligatus eſſe debes, vt aliquando aliquid præſtes. quod paulo antè dictũ eſt. ¶ *PER Nuncium.*) Vel etiam Procuratorem: ſed quem nuncij appellatione facilè intelligimus. Vlpianus quodam loco ait, Emptionẽ eſſe iuriſgentiũ. & ideo conſenſu peragi, & inter abſentes cõtrahi poſſe, & per nũcium & per literas. ¶ *ITEM In his contractibus.*) Qui ſcilicet ſunt bonæ fidei. In quibus (inquit Paulus) tantundẽ officiũ Iudicis valet, quantum in ſtipulatione nominatim eius rei facta interrogatiõ. Tullius autem libro tertio Officiorũ ait, In his magni eſſe Iudicis, ſtatuere quid quenque cuique præſtare oporteat. Sed ſi ſit obligatio ſtricti iuris, vt eſt ſtipulatio, quicquid in ea verbis expreſſum non eſt, intelligitur omiſſum. Verùm poſtea ſuo loco latius agemus de iudiciis bonæ fidei & ſtricti iuris.

1 *L. 2. De act. & oblig.*
2 *L. Iulianus. §. offerri. De act. empt.*
3 *L. inſulã. §. vlti. D. loc.*
4 *L. ſi verò non remunerãdi. §. vlti. D. manda.*
5 *L. ſi nõ fuerunt partes. §. vlt. D. pro ſoc.*
6 *L. Ariſto. De dona.*
7 *L. 2. §. circa. De doli ma. excep.*
8 *L. quæcunque. De compẽſat. L. qui exceptionẽ, & L. pen. De condict. indebi.*
9 *L. in quibuſcunque. De act. & obliga. L. vbi nõ voce. De reg. iur.*
1 *L. 1. in fi. De contrah. empt.*
2 *L. quia tantundem. De nego. geſt.*
3 *L. quicquid aſtringẽdæ. De verb. oblig.*
4 *§. in bonæ fidei. inſ. de act.*

IN SEQVENTEM TITVLVM ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ.

DICTVRVS Iuſtinianus de contractibus, qui conſenſu ineuntur, auſpicatur ab eo, qui inter cæteros facilè princeps eſt, ac præcipuè neceſſarius humanæ ſocietati. Neque enim poteſt hæc vita conſtare ſine alterna rerum permutatione: vt ſolem & aquam ſuſtuliſſe de mundo videri poßit, qui venditionis aut emptionis vſum tolleret. Sed quo frequentior & magis neceſſarius eſt hic contractus, eo maior cautio adhibenda eſt, vt rectè poßit iniri: quemadmodum etiam ſedulò admonet Plato: & in hanc rem habuerunt veteres ſuos ἀγορανόμους, *quibus Theophraſtus ſcribit potißimùm duo curanda fuiſſe: Primùm, vt omnia in foro compoſitè citráque tumultum fierent: deinde vt abſtinerent à mendaciis non vendentes modò, ſed etiam ementes. Nam & Demoſthenes in oratione cõtra Leptinẽ teſtatur apud Athenienſes fuiſſe quandã AEdilitiã Legem, quæ in mercimoniis forenſibus falſum puniebat. Et Ariſtoteles Politic. libro ſexto grauiter oſtendit, quàm ſit vtilis in Rep. & neceſſaria huius magiſtratus authoritas & cura.* πρῶτον μὲν (*inquit*) οὖν ἐπιμέλεια ἀναγκαίων, ἡ περὶ τὴν ἀγορὰν, ἐφ' ᾗ δεῖ τινὰ ἀρχὴν εἶναι τὴν ἐφορῶσαν, περί τε τὰ συμβόλαια, καὶ τὴν εὐκοσμίαν. σχεδὸν γὰρ ἀναγκαῖον πάσαις ταῖς πόλεσι, τὰ μὲν ὠνεῖσθαι, τὰ δὲ πωλεῖν πρὸς τὴν ἀλλήλων ἀναγκαίαν χρείαν, καὶ τοῦτ' ἐστὶν ἑτοιμότατον πρὸς αὐτάρκειαν, δι' ἣν δοκοῦσιν εἰς μίαν πολιτείαν συνελθεῖν. *Sanè Romanis fuit id admodũ curæ, qui nõ contenti Manilianis rerũ venaliũ Legibus, multiſque aliis Ciuilibus ac Prætoriis edictis, habuerũt ſuos AEdiles Curules,*

qui

qui præerant foro rerum venalium, & ob earũ vitia peculiares dabãt actiones. Habuerunt & curã annonæ forenſis & copiæ cibariorum. Ideo celebrantur Manius Martius & Trebius Aediles, qui, quòd in ſumma caritate, frumentum populo in modios aſſe dari curaſſent, ſtatuas in Capitolio & Palatio meruere. Sed & cura carnis, vt iuſto pretio præberetur, ad curã Præfecturæ Vrbicæ pertinuit.[1] Et commemorat noſter Arcadius[2] Epiſcopos, qui olim præerant pani & cæteris venalibus rebus, quæ ciuitatum populis ad quotidianum victum vſui ſunt. Quòd attinet ad venditionis appellationem, ſciendum eſt, eam generalem eſſe, & admodum latè patere, vtpote quæ comprehendere poßit omnem omnino contractum, per quem dominium transfertur.[3] Nec ignota eſt ratio: quòd olim nulla fieret abalienatio ſine vera aut imaginaria venditione. Nam & teſtamenta quæ fiebant per æs & libram, habebant quandam venditionis imaginem. Varro lib. 2. de Re ruſt. emptionum generali ſignificatione comprehendi ea, quæ dominium legitimum efficiunt, ſcribit. Has verò tres tanquam diuerſas emptionum ſpecies commemorat, emptionem rerum mancipi, emptionem hoſtilis prædæ & ſectionem, quæ tamen valde ſimiles inter ſe videntur, cùm precium in omnibus interueniat. Cicero quoque lib. 2. de Inuent. negare videtur ſectionem eſſe ſpeciem emptionis. Atqui ſectionem olim fuiſſe dictam, cùm bona damnatorum publicata aliquis in vniuerſum emeret, accepimus. niſi ſi eorum magis placeat coniectura, qui ita etiam appellari putant diuiſionem prædæ militaris, quam Græci appellant ἀναδασμόν. Porrò qui ſectores olim dicebantur, emẽtes nempe bona damnatorum, venditores etiam deinde erant. Emebant enim vniuerſa, vt deinde ſingula venderent. Itaque eo verbo modò emptor modò venditor intelligitur. Illud quoque notandum eſt, quod ait Caius[4] veteres emptionũ venditionúmque appellationibus promiſcuè eſſe vſos. Venditorem verò etiam dici pro emptore, vel è diuerſo: quanquam vno aut altero in Pandectis loco id occurrat, rarius eſt. Quòd ad rem attinet, nullus certè dignior contractus eſt, qui diligẽter pertractetur. Sed quod in his elementis prætermiſſum eſt, repeti ex Pandectis poteſt, vbi omnes huiuſce contractus partes diligẽtiſsimè explicatæ ſunt. Ac imprimis quidem de perſonis quæritur, an vendere aut emere potuerint, an voluerint an cõſenſerint. Ac ne lõgius diſcedamus, ipſe Pand. tractatus de cõtrah. empt. multis id capitibus attingit. De perſonis agit.[5] Opus eſt deinde rebus, quæ vẽdi poßint & tradantur. Ad eas pertinent multa etiam capita eiuſdem tit. & hoc ordine coniungenda ſunt.[6] Poſtremò requiritur precium certum & numeratum, de quo agit.[7] Ego nunc ad primos veluti fontes digitũ intendo, vt ſi quis velit Pandectarum titulum huic reſpondentem huc referre, locos habeat paratos. Neque verò dubium eſt, quin hîc ſe ampliſsimus offerat campus commentationis. Nam & aliunde multa dici poſſent. veluti quando quis vendere cogatur aut emere, & de illo tit. Cod. vt nemo excuſ. à comp. ſpec. Tum etiam de iis, qui teſtamento interdum damnabantur vendere, quod intelligebatur iuſto pretio.[8] interdum etiam prohibebantur vendere, præſertim extra familiam.[9] Iam verò ſi de conditionibus huiuſce contractus, & pactis inter emptorem & venditorem, tum de cauſis propter quas reſcindatur, poſtremò & de euictione quàm multa vtiliter dici poſſent? Sed anguſtiæ harum Inſtitutionum cogunt nos nunc eſſe breuiores.

1 *L. 1. § cura carnis. De offi. præfec. vrbi.*
2 *L. vlt. § item. De mu. & hono.*
3 *L. ſicut. § vẽditionis. D. quib. mod. pig. vel hyp. ſol.*
4 *L. veteres. De pact.*
5 *L. 2. 26. 27. 34. § tutor. 45. 62. 63. De conſenſu.*
L. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 34.
6 *L. 8. 34. 57. 4. 5. 6. 16. 17. 18. 35. § vene. & 52.*
7 *L. 2. 19. 35. 36. 37. 38. 53. 79.*
8 *L. 49. § vlti. De lega. 1.*
9 *L. 85. § inſulam. & le. ſeq. De lega. 2. L. 114. § Diui. De lega. 1.*

De emptione & venditione.

TIT. XXIII.

EMPTIO & Venditio contrahitur ſimulatque de precio conuenerit: quamuis nondum pretium numeratum ſit, ac ne arra quidem data fuerit. Nam quod arræ nomine datur, argumentum eſt emptionis & venditionis contractæ. Sed hoc quidem de emptionibus & venditionibus, quæ ſine ſcriptura conſiſtunt, obtinere oportet. nam nihil à nobis in huiuſmodi emptionibus & venditionibus innouatum eſt. In iis autem, quæ ſcriptura conficiuntur: non aliter perfectam eſſe venditionem & emptionem cõſtituimus, niſi & inſtrumenta emptionis fuerint conſcripta, vel manu propria contrahentium, vel ab alio quidem ſcripta, à cõtrahentibus autẽ ſubſcripta: & ſi per tabellionẽ fiũt, niſi & cõpletiones acceperint, & fuerint partibus abſoluta. Donec enim aliquid deeſt ex his, & pœnitentiæ locus eſt, & poteſt emptor vel

venditor ſine pœna recedere ab emptione & venditione. Ita tamen impunè eis recedere concedimus, niſi iam arrarum nomine aliquid fuerit datum. hoc enim ſubſequuto, ſiue in ſcriptis, ſiue ſine ſcriptis, venditio celebrata eſt: is, qui recuſat adimplere contractum, ſi quidem eſt emptor, perdit quod dedit. ſi verò venditor duplum reſtituere compellitur, licet ſuper arris nihil expreſſum eſt.

Pretium autem conſtitui oportet. nam nulla emptio ſine pretio eſſe poteſt. Sed & certum eſſe pretiũ debet. alioqui ſi inter aliquos ita conuenerit, vt quanti Titius rem æſtimauerit, tanti ſit empta: inter veteres ſatis abundéque hoc dubitabatur, conſtarétne venditio, an non. Sed noſtra deciſio ita hoc conſtituit, vt quoties ſic compoſita ſit venditio, QVANTI ILLE ÆSTIMAVERIT, ſub hac conditione ſtaret contractus: vt ſi quidem ille, qui nominatus eſt, pretium definierit: tunc omnimodo ſecundum eius æſtimationem & pretium perſoluatur, & res tradatur, & venditio ad effectum perducatur: emptore quidem ex empto actione, venditore ex vendito agente. Sin autem ille, qui nominatus eſt, vel noluerit, vel non potuerit pretium definire: tunc pro nihilo eſſe venditionẽ, quaſi nullo pretio ſtatuto. Quod ius cùm in venditionibus nobis placuit: nõ eſt abſurdũ & in locationibus, & in cõductionibus trahere.

Item pretium in numerata pecunia conſiſtere debet. Nã in cæteris rebus, an pretium eſſe poſſet, valde quęrebatur: veluti an homo, aut fundus, aut toga alterius rei pretium eſſe poſſet. Et Sabinus & Caſsius etiam in alia reputabant pretium poſſe conſiſtere. vnde illud eſt, quod vulgò dicebatur, Permutatione rerum emptionem & venditionẽ contrahi, eámque ſpeciem emptionis & vẽditionis vetuſtiſsimam eſſe: argumentóque vtebantur Græco Poeta Homero: qui aliquam partem exercitus Achiuorum vinum ſibi cõparaſſe ait, permutatis quibuſdã rebus, his verbis,

ἔνθεν ἄρ' οἰνίζοντο καρηκομόωντες Ἀχαιοί,
ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἴθωνι σιδήρῳ,
ἄλλοι δὲ ῥινοῖς, ἄλλοι δ' αὐτοῖσι βόεσσιν,
ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσσι.

Diuerſæ ſcholæ autores contrà ſentiebant: aliúdque eſſe exiſtimabant permutationem rerum, aliud emptionem & venditionem. alioqui non poſſe rem expediri permutatis rebus, quæ videatur res vęniſſe, & quæ pretij nomine data eſſe. nam vtranque videri & vęniſſe, & pretij nomine datam eſſe, rationem nõ pati. Sed Proculi ſententia, dicentis, Permutationem propriam eſſe ſpeciem cõtractus, à venditione ſeparatam, meritò præualuit: cùm & ipſe aliis Homericis verſibus adiuuabatur, & validioribus rationibus argumentabatur: quod & anteriores diui Principes admiſerunt, & in noſtris Digeſtis latius ſignificatur.

Quum autem emptio & venditio contracta ſit (quod effici diximus, ſimul atque de pretio conuenerit cùm ſine ſcriptura res agitur) periculum rei venditæ ſtatim ad emptorem pertinet, tametſi adhuc ea res emptori tradita nõ ſit. Itaque ſi homo mortuus ſit, vel aliqua parte corporis læſus fuerit, aut ędes totæ, vel aliqua ex parte incẽdio cõſumptæ fuerint: aut fundus vi fluminis totus, vel aliqua ex parte ablatus ſit, ſiue etiã inundatione aquę, aut arboribus turbine deiectis, lõgè minor aut deterior eſſe cœperit: emptoris dãnũ eſt, cui neceſſe eſt, licet rẽ nõ fuerit nactus, pretiũ ſoluere.

ſoluere. Quicquid enim ſine dolo & culpa venditoris accidit, in eo venditor ſecurus eſt.

Sed & ſi poſt emptionem fundo aliquid per alluuionem acceſſerit: ad emptoris commodum pertinet. Nam & commodum eius eſſe debet, cuius periculum eſt.

Quòd ſi fugerit homo qui vænit, aut ſurreptus fuerit, ita vt neque dolus, neque culpa venditoris interuenerit: animaduertendum erit an cuſtodiam eius vſque ad traditionem venditor ſuſceperit. Sanè enim ſi ſuſceperit, ad ipſius periculum is caſus pertinet: ſi non ſuſceperit, ſecurus eſt. Idem & in cæteris animalibus, cæteríſque rebus intelligimus. Vtique tamen vindicationem rei & condictionem exhibere debebit emptori: quia ſanè qui nondum rem emptori tradidit, adhuc ipſe dominus eſt. Idem etiam eſt de furti & de damni iniuriæ actione.

Emptio tam ſub conditione, quàm purè contrahi poteſt. Sub conditione, veluti, SI STICHVS INTRA CERTVM DIEM TIBI PLACVERIT, ERIT TIBI EMPTVS AVREIS TOT.

Loca ſacra, vel religioſa, item publica (veluti forum, baſilicam) fruſtra quis ſciens emit. quæ tamen ſi pro profanis vel priuatis deceptus à venditore quis emerit: habebit actionem ex empto, quòd non habere ei liceat: vt conſequatur, quòd ſua intereſt eum deceptum non eſſe. Idem iuris eſt, ſi hominem liberum pro ſeruo emerit.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

CONTRAHITVR.) Atque etiam quodammodo perficitur. Nam & Iulia- 1 *L.2.§.1. De cõtrah. emp.*
nus perfectam dixit venditionem, quæ contracta erat. Ergo & ſtatim periculum 2 *L. neceſſario. §. ſi ita res. De peric. & cõmo. rei vendita.*
rei venditæ ad emptorem pertinebit: & iuſta naſcetur obligatio: quæ non niſi vtriuſ-
que partis conſenſu diſſolui poſſit. ¶ *DE Precio conuenerit.*) De re quoque inter
emptorem & venditorem conueniſſe oportere certum eſt. Nam ſi de ea non con- 3 *dic. L. neceſſario.*
uenerit, tam imperfectam eſſe emptionem, quàm ſi in precio diſſentiant, inquit Vl- 4 *L. 1. & 2. C. quã. lic. ab empt. diſced.*
pianus. vt ſi in corpore aut materia erretur. Conſenſus autem ſiue inter præſentes, ſi- 5 *L. in venditionib. De contrah. empt.*
ue per nuncium aut epiſtolam interuenerit, non intereſt. Sed vt certum ſit verè
contractam eſſe emptionem, oportet purè conueniſſe. Quodſi ſub conditione res 6 *L. 1. §. vlti. D. eod. tit.*
venierit: ſiquidem defecerit conditio, nulla eſt emptio. ſed ſi extiterit, videbitur
ab initio purè contracta, & incipiet periculum eſſe emptoris, vt docet Paulus: qui 7 *dic. L. neceſſario.*
etiam illud addit, Quòd ſi pendente conditione emptor vel venditor deceſſerit: ſi ex-
titerit conditio, hæredes quoque obligatos eſſe, quaſi iam contracta emptione in præ-
teritum. Planè ſi pendente conditione res interierit, perimitur emptio. Sed ſi res ex-
tet, licet deterior effecta, damnum erit emptoris. Rectè itaque, cùm ſpecies vendita
incendio eſſet abſumpta, reſcriptum eſt, tum demum amiſſæ rei periculum ad ven- 8 *L. cùm ſpeciẽ. C. de peric. & commo. rei vendi.*
ditorem non pertinere, vbi nulla conditio venditionem ſuſpenderat. Addi poteſt,
Aut ſi nulla venditoris mora præceſſerit. Sic totam hanc rem perſtringit Gordianus, 9 *L. cùm inter. C. de peric. & com. rei vend.*
Cùm inter emptorem & venditorem, contractu ſine ſcriptis inito, de precio conuenit,
moráque venditoris in traditione non interceſſit: periculo emptoris rem diſtractam
eſſe, in dubium non venit. ¶ *QVANVIS Nondum precium.*) Itaque hoc nomine
res vendita, ſi fuerit tradita, condici aut vindicari non poterit: & ſi non fuerit tradi- 1 *L. inciuile. C. de rei vẽd.*
ta, non poterit denegari emptori, ſi paratus ſit precium ſoluere. ¶ *NONDVM
Precium numeratum.*) Ac nec res quidem tradita. quæ vbi tradita eſt, impleta dicitur
venditio. Sed prius nihilominus perfecta eſt venditio, vt periculum ad emptorem 2 *L. ſi quis alienam. De act. empt.*
pertineat, ſi modò nulla venditoris in traditione mora præceſſerit. ¶ *NAM
Quod arræ nomine datur.*) Inquit Caius, Quod ſæpe arræ nomine pro emptione datur, 3 *L. quod ſæpe. De contrah. empt.*

non eò pertinet, quaſi ſine arra conuentio nihil proficiat: ſed vt euidentius probar poſsit conueniſſe de precio. Sic itaque argumentum emptionis hîc dicitur, quod euidentius probat contractam eſſe emptionem. ¶ *IN IIS Autem quæ ſcriptura conficiuntur.*) Sic vt ſcriptura prorſus nitantur, nec aliter ratum eſſe velint cõtrahentes, quod agitur. Alioqui autem nihil intereſſe ſolet, ſcriptura, an alio probationis genere conſtet de eo, quod quæritur[1]. Porrò lubet hîc ex membranis antiquitatum Romanarũ, ſubiicere formulam Emptionis & Vẽditionis, quæ antiquis Romanorum temporibus ſcriptura fuit confecta: vt quod in teſtamẽtis fecimus, certum quoque hîc edamus exemplar eius rei, de qua agitur. Et habet certè multùm honeſtæ voluptatis, multúmque momenti ad illuſtrandum Ius Ciuile, hæc cognitio antiquitatis.

1 *L. contrahitur. De pigno. L. pactũ quod bona fide. C. de pact.*

FORMVLA VENDITIONIS SCRIPTVRA OLIM CONFECTAE.

Paſcutius Culita, Paſcutij Culitæ F. Sarnenſis, Sarcularius, cum Pignatia Nigella, quæ viro ſuo nunc hîc adeſt, & ſuo & vxoris nomine vendit Segnitio Funeſtillo, Acerrano viatori, qui ipſus emit ſibi, liberis, nepotibus, pronepotibúſque ſuis, cum omni poſteritate, domunculam. Sita eſt Sarnẽſi in ſuburbio, ſecundum flumen. Tribules, & vicinos bonos habet Pilutium, Ruſillum, Cocleatium, Surriponem, itémque Lardatium Fabaronem. Proba eſt domuncula tota, proba contignatio, probus paries, tectum ipſum probècanteriatum, adſerulatúmque quernis etiã ſcandulis, Auerunconis Fabri: proba ciſterna, ſine vllo ſaliculi vicio, aut latrinæ ſeruitute: Fundamenta bene iacta, volutabrum lutulentum, in quo viciniæ totius ſordes deſideant. Harula ad ſolem meridianum expoſita, firmitérque quaternata. Vnciolæ tres, precium. Tu Paſcuti accepiſſe argentum omne, perpenſum probè, & enumeratum fateris. Tibi verò Segniti ea domuncula ſolenni more eſt à Paſcutio euincunda, ab ipſis etiam fundamentis tota, cum tecto, aſſeribus, canteriis, clauiculis, ſcalis, foribus, culinæ, volutabríque decurſibus, ab infimo ſolo ad vſque cæli ſubſellium, cum ipſo etiam cælo, cúmque terræ imis atque perimis inferníſque. Siſtes autem in omni foro, & cauſa, feſtis, profeſtíſque, faſtis nefaſtíſque diebus, Segnitio ac Segnitij poſteris. Pro quo præſtando prædia, ſupellectilémque ſuam, & cum ea abacem, coſinum, riſcum, & rete triplumbatum, obligatum obligat, ſéque ſtatutum in Prætorio ad iudicem. Tu Paſcuti fuſte illum inueſtito. Tu Segniti fuſtem ipſum manu capito. Hæcce, vti vera ſunt, ſciens voléntque, ſuæ ſpontis, atque ex conuento, vtque inter viros bonos decet, vterque agitis: méque vt ſcribam, rogatis, iuréque iurando cuncta hæc confirmatis. Teſtes adſunt de more adciti, rogatíque, viri vtique probi, Plotius Locuſta Feſulanus, Caſellio Albanus, Licida Albutius Fregellanus. Hæcce ſicce conuenere, hiſce verbis, hiſce conditionibus, acta & tranſacta ſunt: hiſce adſentiente vxore Pignatia, vt par eſt, viros inter bonos bene agere.

CAL. QVINTILIB. PRAETORE BALBO. BEBIVS PORCA.

¶ *NON Aliter perfectam.*) Vnde nec ex ea prius vllum ius vlli competit: víxque transfertur dominium, ſi vltro prius facta ſit traditio[2]. ¶ *CONSTITVIMVS.*) Extat hæc Iuſtiniani Conſtitutio lib. 4. Codicis[3]: & pertinet ad omnes contractus, quos in ſcriptis fieri placuit. Idem Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtit. 73. admonet, vt hiſce contractibus, præter ſcripturam, ad maiorem certiorémque rei geſtæ fidem, adhibeamus aliquos teſtes idoneos: qui (vbi fuerit opus) teſtẽtur, inſtrumentum, prout ſcriptum eſt, contrahentibus placuiſſe. Idque etiam veteres obſeruaſſe apparet ex ſuperiori venditionis formula. ¶ *A Contrahentibus.*) Id ſcilicet agentibus, vt obligatio contraheretur. Et enim ſi quis inſtrumento ſubſcriberet, vt authoritatem præſtans, veluti tutor, vel vt teſtis ſolennitatis ergô adhibitus: non ſtatim eo nomine obligabitur ipſe inſtrumentum probare in fraudem ſuam[4]. ¶ *SVBSCRIPTA.*) Subſcriptio approbat totum ſcriptum: vt non minus quis obligetur ſubſcribẽdo quàm ſcribendo[5]. Porrò autem ſubſcripta hîc eſſe oportet inſtrumenta in mundum recepta, vt inquit in ſua Conſtitutione Iuſtinianus. ¶ *ET POTEST.*) Etiam inuito altero. Sed vbi ſolo conſenſu contracta perfectáque eſſet emptio[6]: non ita eſſet pœnitentiæ locus. Sed vtriuſque communi conſenſu eſſet opus ad reſcindendum contractum: ídque adhuc re integra, id eſt, nondum traditã. ¶ *ITA Tamen.*) Et hunc articulũ in eadẽ ſua Conſtitutione Iuſtinianus, his verbis cõplexus eſt[7], Illud etiam adiiciẽtes, vt in poſterum ſi quæ arræ, ſuper facienda emptione cuiuſcunque rei datæ ſunt, ſiue in ſcriptis, ſiue ſine ſcriptis: licet non ſit ſpecialiter adiectum, quid ſuper iiſdem arris, non procedente contractu fieri oporteat: tamen & qui vendere pollicitus eſt, venditionem

2 *L. vnica. §. quod ſi prædia C. de ſuffra.*
3 *L. contractus. C. de fide inſtru.*
4 *L. Titia cum teſtamento. §. Lucio. De leg. 2. L. Caius. De pign. act.*
5 *L. ſi quis ex argentariis. §. 1. De eden. L. ſi ego. §. plané. De iure dot. L. cũ antiquitas. §. vlt. C. de teſtamen.*
6 *L. 1. C. quã. lic. ab empt. diſced.*
7 *L. contractus. §. illud etiam. C. de ſi. inſtru.*

tionem recuſans in duplum eas reddere cogatur: & qui emere pactus eſt, ab emptione
recedens, datis à ſe arris cadat, repetitione earum deneganda. ¶ *IS Qui recuſat.*)
Cùm ſcilicet alter paratus eſt pactis ſtare, & præſtare, quod ſuârum eſt partium. Cæ-
terùm vbi communi & mutuo conſenſu venditio diſſolueretur, emptor, quod ar-
rarum nomine dedit, reciperêt. Vnde & Vlpianus, Is (inquit) qui vinum emit, arræ 1 *L. 2. C. quando lic. ab empt. diſced.*
nomine certam ſummam dedit: poſtea conuenerat, vt emptio irrita fieret: Iulianus ex
empto agi poſſe ait, vt arra reſtituatur. Sed & perfecta impletáque venditione, repeti- 2 *L. ex empto. §. is qui vinum. De act. empt.*
tur arra, ſi non fuerit data vt cederet in partem precii, ſed tantùm vt tueretur vim cō-
tractus: veluti quoddam pignus. Neque enim diſsimilis eſt pignori arra: cuius no-
men etiam aliquando in iure habêt. Nec profectò aliud apud Græcos ſignificat ἀῤ- 3 *L. 1. C. Si rec. prouinc.*
ῥαβὼν, quàm apud Latinos pignus: quanquam & hæc magis Hebraïca quàm Græca
vox ſit. ¶ *DVPLVM.*) Theophilus rectè interpretatur, τὸ αὐτοῦ διπλοῦν, καὶ ἕτερον το-
σοῦτον. Arras ſponſaliorum legimus olim redditas fuiſſe in quadruplum, ab eo
qui ſine iuſta cauſa non ſeruabat ſponſalia ritè contracta: ſed nouo iure duplum tan-
tùm præſtatur, niſi expreſsim de quadruplo contrahentes cōuenerint. Tum enim 4 *L. vlt. C. de ſponſalib.*
patitur Iuſtin. veteres leges de quadruplo locum habere. quia & arræ ipſæ multo mi-
nores ſint principali negocio, cuius duplum non paſſus eſt Iuſtin. facilè excêdi. 5 *L. vna. C. de ſenten. quæ pro eo, quod intereſt, profer.*

¶ *PRECIVM Autem conſtitui oportet.*) Satis eſt autem id eſſe conſtitutum animo
ſoluendi ab emptore, & recipiendi à venditore: etiamſi fortaſsis poſtea non ſoluatur,
ſed donetur vel remittatur. quemadmodú & ſi tibi habitationē locauero, poſtea pen-
ſionem remittam: nohilominus erit locatio & conductiô. Cæterùm ſi à principio a- 6 *L. ſi tibi habitionē. D. locat.*
nimus erat remittere precium quod conſtituitur: non eſſet venditio. Sic enim Vl-
pianus ſcribit, Cùm in venditione quis precium rei ponit, donationis cauſa non ex- 7 *L. cum in venditione. De contrah. empt.*
acturus: non videtur vendere, ſicuti & donationis cauſa contrahi non poſſe locatio-
nem, ait Paulus. Hoc autem intelligendum eſſe quoties vniuerſa venditio donatio- 8 *L. ſicut emptio. Locati.*
nis cauſa facta eſt, Vlpianus ipſe monet. poſſe autem donationis cauſa rē minoris vē-
di conſtât. ¶ *NAM Nulla emptio.*) Inquit Vlpianus, Sine precio venditio nulla eſt. 9 *L. ſi quis donationis. De contrah. empt.*
non autem precii numeratio, ſed conuentio perficit ſine ſcriptis habitā emptionem.
Et Impp. Diocletianus & Maximianus reſcripſerūt, Empti fidem ac venditi, ſine 1 *L. 2. §. vlt. De contrah. empt.*
quantitate nullam eſſe. ¶ *SED Et certum.*) Saltem eò relatum, vnde certum fiet.
Nam & id pro certo habetur. Itaque (inquit Vlpianus) huiuſmodi emptio, Quanti 2 *L. empti. C. de contrah. empt.*
tu eum emiſti: vel, quantum precii in arca habeo: valet. Nec enim incertum eſt pre- 3 *L. vbi autē. De ver. obl.*
cium in tam euidenti venditione. magis enim ignoratur quanti emptus ſit, quàm in 4 *L. hac venditio. §. huiuſmodi emptio. De cōtrah. emp.*
rei veritate incertum eſt. ¶ *INTER Veteres ſatu abundéque dubitabatur.*) Quæ tāmē
extant veterum Iuriſconſultorum reſponſa, non videntur admodum hac de re du-
bitare: Nam eam ſimpliciter definiunt, ſicuti fecit poſtea ipſe Iuſtinianus. Etenim
Caius apertè reſpôndit: Si merces promiſſa ſit generaliter alieno arbitrio, locatio & 5 *L. ſi merces. D. loca.*
conductio contrahi non videtur. Sin autem, quāti Titius æſtimauerit: ſub hac condi-
tione ſtare locationem: vt ſiquidem ipſe qui nominatus eſt, mercedem definierit: om-
nino ſecundum eius æſtimationem, & mercedem perſolui oporteat, & conditionem
ad effectum peruenire. Sin autem ille vel noluerit vel non potuerit mercedem defi-
nire: tunc pro nihilo eſſe cōductionem, quaſi nulla mercede ſtatuta. Hæc ille. Sic &
ſtipulationem rectè conferri in arbitrium alterius idem Caius indicat, & Vlpianus. 6 *L. vlt. De verb. oblig.*
Idémque & de coëunda ſocietate arbitratu alicuius tertii, reſpondit Celſus: vt non 7 *L. ſi quis arbitr. De verb. oblig.*
poſsim intelligere cur de contractu venditionis dubitaſſent: quanquam ſanè non
extet vllius reſponſum agentis de eiuſmodi venditione: nec alia extat deciſio, quàm 8 *L. ſi coita. D. pro ſoc.*
Iuſtiniani. ¶ *SED Noſtra deciſio.*) Extat hæc Iuſtiniani deciſio libro quarto Co-
dicis, ſcripta ad Iulianum Præfectum Prætoriô. ¶ *QVANTI Ille æſtimauerit.*) Is 9 *L. vl. C. de cōtrah. emp.* 1 *L. ſi merces. D. loca.*
ſcilicet, de quo inter contrahentes conuenit. Cæterùm generaliter alieno arbitrio pre- 2 *L. in vēdentis. C. de cōtrah. empt.*
cium promitti non poſſêt. Sicuti nec poteſt relinqui arbitrio vendentis vel ementis:
quanquam alterius contrahentis arbitratui poſsit committi definitio quarundam ac- 3 *L. hac venditio. De cōtrah. empt. L. ſi in lege. D. locati.*
ceſsionum: ſine quibus ſcilicet rectè etiam conſtabit contractus. ¶ *OMNIMODO
Secundum eius æſtimationem*) Si modò non fuerit ea nimis iniqua. alioqui enim ad ar- 4 *L. ſocietatem. § arbitrorum. D. pro ſoc.*
bitratum boni viri redigetur. ¶ *ET Precium perſoluatur, & res tradatur.*) Vlpianus
ait, emptorem cogi numos venditoris facere: venditorem verò rem emptori præſta- 5 *L. ex empto. De act. empti.*
re, hoc eſt, tradere: vt ſi dominus fuit venditor, faciat emptorem dominum: ſi nō fuit:

1 *L. ſi quis arbitratu. De verbo. oblig.*
2 *L. in compromiſſis. De recep. arbi.*
3 *L. ſi coita. D. pro ſoc.*
4 *L. & ideo. De ver. obl.*
5 *L. iure ciuili. De condit. & demonſt.*
6 *L. ſi merces. D. loca.*
7 *L. elegãter § qui reprobos. De pigno. act.*
8 *L. ſi certos numos. De verb oblig. L. ſed & ſi certum. De legat. 1.*
9 *L. vlti. De cond. cau. da. cau. non ſec.*
1 *L. naturalis. § & ſi quidem. De praeſcr. verb.*
2 *L. ſi ita fideiuſſorem. De fideiuſſ.*
3 *L. precij cauſa. C. de reſcind. vendi.*

tantùm euictionis nomine obligetur. ¶ *TVNC Pro nihilo eſſe venditionem.*) Neque enim recedi poteſt à perſona eius, cuius arbitrium incertum eſt. quod & in compromiſsis, & ſocietatẽ coëunda traditum eſt. Adeóque nihili eſt ſtipulatio, ſi is de quo conuenerat, non arbitretur: vt etiam ſi pœna adiecta ſit, non committatur. Atque hæc quidẽ, vbi per aliũ factũ non eſt, quo minus is arbitraretur. alioqui is qui in culpa aut mora fuerit, tenebitur & habebitur pro impleta, cõditio ſtipulationis. ¶ *QVOD Ius.*) Non modò precii certi, ſed & eius committendi alterius definitioni & arbitrio. Id quod dudum ante Iuſtinianum etiam tradiderat Caius: cuius reſponſum paulo antè retulimus: idémque ſequenti titulo à Iuſtiniano inculcatur.

¶ *IN Numerata pecunia.*) Eáque proba & legitimã. Et numeratam quidẽ hîc omnino deſideramus: quia alioqui non erit emptio, ſed potius contractus quidem innominatus, ſi ea detur, vt ſpecies certúmve corpus: vt fit non rarò. Atque ita debet accipi reſponſum Celſi negantis emptionem eſſe, ſi tibi dedi pecuniam, vt mihi Stichũ dares. Ibi enim intelligi debet data pecunia, nõ numerata, ſed vt ſpecies. Et cùm alio loco dicitur, eſſe emptionem, ſi do pecuniam, vt tu des rem: intelligi debet pecunia numerata. Porrò autẽ ipſamet pecunia nec emi, nec vendi poteſt. Nam cùm ſit ipſa reliquarum rerum precium, réſque ſingulas æſtimet: aliis rebus cõmodè nequit æſtimari. ¶ *CONSISTERE Debet.*) Saltem ipſius conuentionis tempore. Cæterùm poſtea ex interuallo poterit loco pecuniæ conuentæ alia res dari pro precio. Sic enim reſcriptum eſt, Precii cauſa non pecunia numerata, ſed pro ea pecoribus in ſolutum conſentienti datis, contractus non conſtituitur irritus. Porrò admonendi ſumus nõdum omnia, quæ in precio deſiderantur, eſſe dicta. neq; enim ſatis eſt id certum eſſe, & in pecunia numerata conſiſtere, niſi etiam iuſtum ſit, ſaltem non vltra citráve dimidiam iuſtæ æſtimationis. Etenim vt fortaſsis aliqua toleretur circunuentio in precio, quia ſi id ſemper ad viuum exigeretur omnimodo iuſtum, non poſsint conſtare commercia. tamen vbi grauior eſt circunuentio, iure coërcetur: vt ſi minus dimidia iuſti precii parte fuerit ſolutum. Sic enim reſcripſerunt Impp. Diocletianus & Maximianus. Rem maioris precii, ſi tu vel pater tuus minoris diſtraxerit: humanum eſt, vt vel precium te reſtituente emptoribus, fundum venditum recipias autoritate Iudicis intercedente: vel, ſi emptor elegerit, quod deeſt iuſto precio recipias. Minus autem precium eſſe videtur, ſi nec dimidia pars veri precii ſoluta ſit. Hactenus illi. Et quanquam ſolùm loquantur de venditore circunuento, idem tamen intelligitur de emptore, qui plus dimidia parte, quàm res ſit, ſoluerit. Semper enim vbi quod eſt acceptum, ſupra ſemiſſem minus eſt eo, quod datum fuit, circunuento leges ſubueniunt. Vt quemadmodum rem decem aureorum, temerè vendenti quatuor aureis, ſuccurritur: ita & ementi viginti & vno ſuccurratur, vt venditio prorſus reſcindatur, vel quod plus datum eſt, reſtituatur. Sanè tamen ſi quis ſciens prudénſque vltro maius precium dederit, non debet de alio quàm de ſuo queri: quemadmodum & ſi dominus ſciens minoris vendat. Apud Platonem extant duę leges venditionis, quas & nos in commerciis obſeruari admodum vellemus, ſi commodè fieri poſſet. Sùnt autem hæ: *μηδέποτε εἴπῃ δύο τιμὰς ὧν ἂν πωλῇ. ἔπαινος δ' ὅρκος τε ἀπὸ πάντων τῶν πωλουμένων ἀπέστω.*

4 *L. in cauſa cognitione etiam. § pen. De minor. L. itẽ ſi precio. § 1. D. loc.*
5 *L. 2. C. de reſcind. vend.*
6 *L. 1. De contrah. empt.*
7 *L. 2. C. de rer. permu.*
8 *L. 1. De contrah. empt.*

¶ *VALDE Quærebatur.*) Totam hanc quæſtionem & veterum diſceptationem tractat pluribus verbis Paulus, ex cuius reſpõſo videtur hic locus deſumptus. ¶ *SPECIEM eſſe emptionis.*) Fatentur quidem Principum reſcripta, Permutationem eſſe ſimillimam emptioni: ſed eius eſſe ſpeciem nequaquam fatentur. Et ſanè magis videri poterat emptio ſpecies eſſe permutationis. Origo enim emendi vendendíque à permutationibus cœpit. Olim non erat numus: neque aliud merx, aliud precium vocabatur: ſed vnuſquiſque ſecundum neceſsitatem rerum ac temporum, inutilibus vtilia permutabat. quia plerunque euenit, vt quod alteri ſupereſt, alteri deſit. Sed quia non facilè nec ſemper eueniebat, vt cùm tu haberes quod ego deſiderarem, ego inuicem haberem quod tu accipere velles: electa eſt certa res, cuius publica & perpetua æſtimatio difficultatibus permutationum facilè ſubueniret, quemadmodum latius ſcribit noſter Paulus: qui hac in re ſecutus videtur Ariſtotelem. Is enim lib. 5. ſuorum Moralium grauiſsimè probat, In ſocietate ciuili non poſſe fieri rerum commutationem, niſi prius redigantur ad æqualem proportionem: eam autem non facilè fieri ex ſubſtantiis rerum, niſi æſtimentur aliquo modo comparabili, qui ſit loco rei, facilſéq; poſsit

poſsit augeri aut minui: Vt eſt pecunia numerata, ſiue numus. Hácque etiam ratione Plato numum contẽdit eſſe in Rep. neceſſarium. Et reuera non niſi exigente humanorum commerciorum neceſsitate is excuſus eſt. primúmque ſignatus dicitur apud Romanos regnante Seruio. Lycurgus tamen in alia fuit ſententia, quem ſcribit Iuſtinus legem tuliſſe ſuis Spartanis, Vt ſingula compararent non pecunia, ſed compenſatione mercium. Auri enim argentique vſum iis ademerat. Exiſtimauítque etiam Plinius lib. 33. lõgè fœliciora fuiſſe illa tempora, quibus ignotus cùm eſſet numus, voluntaria rerum permutatio continebat humanam ſocietatem. Sed neſcio an Plinius ſatis expenderit permutationum difficultates, verámque ciuilium commerciorum rationem. Cornelius Tacitus ſcribit veteres Germanos, qui interiores erant, pecuniæ vſum contempſiſſe: & ſimplicius antiquiúſque permutatione mercium vſos. Eos verò qui Romanorum finibus proximi erant, ob vſum commerciorum, aurum & argentum in precio habuiſſe: & argentum magis quàm aurum ſecutos, quia numerus aureorum facilior vſui eſſet, promiſcua ac vilia mercantibus. ¶ *ARGVMENTO QVE vtebantur Græco poeta Homero.*) Magna ſemper fuit apud veteres Homeri autoritas, non modò in ſcholis, ſed & in foro & controuerſiis ciuilibus. Adeò vt Solon dicatur aliquando in iudicio, vno verſu Homerico euiciſſe, Salaminem inſulam fuiſſe Athenienſium. Certè Fabius libro duodecimo iubet ſuum Oratorem, qui in foro verſaturus eſt, diligenter perdiſcere ſentẽtias Poëtarum. Nam & (inquit) Philoſophi repetere autoritatem à plurimis verſibus non faſtidierunt. Porrò ne quis arbitretur ſolos olim Græcos hanc permutationem in vſu habuiſſe, ſcribit Cornelius Tacitus eandem apud priſcos Germanos diu manſiſſe. ¶ *VINVM Sibi comparaſſe ait.*) Locus eſt Iliados libro ſeptimo ad finem, vbi refert Homerus naues vino onuſtas è Lemno aduenisse, miſſas ab Euneo: ſtatímque Græcos, vt ſibi opiparam cœnam inſtruerent, longæ obſidionis Troianæ tædium leuaturi, inde ſibi vinum comparaſſe, promiſcua aliarum rerum ſuarum permutatione. Eſt præterea & alius quidam apud Homerum locus, qui etiam vocat emptionem, vbi pro precio dati erant boues. Sic enim ſcribit lib. Odyſſeæ I. *τήν ποτε λαέρτης πρίατο κτεάτεσσιν ἑοῖσι, πρωθήβην ἔτ' ἐοῦσαν, ἐεικοσάβοια δ' ἔδωκεν.* ¶ *DIVERSAE Scholæ autores.*) Nempe Proculus, & qui eum antecesſit Nerua, quique ſecutus eſt Pegaſus. Hi enim omnes ab Antiſtio Labeone profecti, ſuam ſectam tutati ſunt aduerſus alterius ſectæ autores Capitonem, Maſurium Sabinum, Caſsium Longinum, Cælium Sabinum, Priſcum Iabolenum. Sed de Proculeianorum & Sabinianorum ſectis alio loco diximus. Illud autem Proculi ſententiam, quam hîc probat Iuſtinianus, multum iuuat, quod ipſe Celſus, qui Pegaſo ſucceſsit, & partes Sabinianorum alioqui ſecutus eſt, teſtetur ſe procliuiorem in eam
ſententiam, vt diſtinguatur ſpecierum permutatio ab emptiõne. ¶ *MERITO* 1 *L. vlt. De cond. cau. da. cau. non ſec.*
Præualuit.) Primùm enim (vt iam dictum eſt) probauit eam Celſus vnus ex aduerſa- 2 *L. 1. De contrah. empt. L. naturalis. 6. & ſi quidẽ. De præſcr. verb.*
riis: deinde Paulus. Et à Cæſaribus reſcriptum eſt, Emptionem rebus fieri non poſſe.
Denique res ipſa euincit, aliud eſſe emptionem, aliud permutationem. In emptione
merx certa eſt, & precium certum in numerata pecunia conſiſtens. At in permutatio- 3 *L. emptionem. C. de rer. permut.*
ne non poſſumus diſtinguere, quis ſit emptor, aut venditor, quid merx, aut precium.
Emptio nudo conſenſu initur. At permutatio non contrahitur niſi re ab altero datá. 4 *L. 1. De rer. permu.* 5 *L. ex placito. C. de rer. permut.*
Eſt enim permutatio quidam iuriſgentium innominatus cõtractus, qui nullam obli-
gationem niſi re ſecuta parit: & obligationem quidem illi qui dedit, vt ei ſit liberum, 6 *L. vlt. De cõd. cau. data.*
vel rem ab altero petere, vel quod dedit repetere. At venditione ſemel contracta, non eſt integrum alteri reſcindere contractum: ſed tantùm venditor agit vt precium ſol-
uatur: emptor, vt res trãdatur. Si tamen contractus ſit mixtus, partim nominatus, par- 7 *L. inciuile. C. de rei vindica.*
tim innominatus: vt ſi ſit venditio, in qua præter precium conuenit, vt emptor aliquid daret vel faceret, ſine quo alioqui venditor non erat contracturus: certè vbi eiuſmodi principali & (vt vulgò loquuntur) ſubſtãtiali pacto non fieret ſatis, liceret venditori totum contractum reſcindere. Sic enim in Comitiis Ratiſbonenſibus anno Domini 1541. Imp. Carolus V. contendens aduerſus Gulielmum Cliuiæ Ducem de ducatu Geldriæ, interpretatus eſt celebre reſcriptum trium Imperatorum Cari, Carini, & Numeriani, quod in Codice extat his verbis, Cùm te fundum tuum certæ 8 *L. cum te fundum. C. de pact. inter empto. & vendit.*
rei contemplatione inter vos habita, exiguo precio in alium tranſtuliſſe commemores. poterit tibi ea res non eſſe fraudi, quando non impleta promiſsi fide, dominii tui

ius in ſuam cauſam reuerti conueniat. Et ideo aditus competens iudex, fundum, cuius mentionem facis, reſtitui tibi cum fructibus ſine vlla ludificatione, ſua autoritate perficiet: præcipuè cùm & aduerſa pars receptis numis ſuis nullam paſſa videri poſsit iniuriam. Hactenus illi. Poſtremò notandum eſt hoc quoque diſcrimen, quòd emptionis & venditionis non ſit tam grauis obligatio, quàm permutationis. Nam venditor non cogitur omnino rem venditam dare, hoc eſt, eius dominium transferre, ſed tantùm tradere. Ideóque etiam res aliena rectè vendi poteſt. at non poteſt ita permutari. Nam qui permutat, dominium transferre debet: alioqui nihil agitur. ¶*ALIIS Homericis verſibus.*) Qui ſint hi verſus, non ſatis conſtat. Budæus coniicit eſſe eos, in quibus Homerus ſolet res æſtimare bobus: quod ſæpiſsimè facit, quaſi tum agat de certo numeratæ pecuniæ precio, quod emptioni proprium eſt. Certè fuit olim apud Athenienſes Bos genus numi inſculptam habentis formã bouis. Vnde prouerbium, βȣ̃ς ἐπὶ γλώττης. Theophilus verſus, quorum hîc fit mentio, eos eſſe putat, qui extant Iliados lib. tertio de permutatione Glauci & Diomedis τεύχε' ἄμειβε, χρύσεα χαλκείων, ἑκατόμβοι' ἐννεαβοίων. Et notat hîc nominatim Homerum meminiſſe permutationis, cùm prius meminerit emptionis, in aliis verſibus. Vnde colligit Homerum non confudiſſe permutationem cum emptione. ¶*ANTERIORES Diui Principes,*) Veluti Diocletianus & Maximianus, qui reſcripſerunt, Pridem placuiſſe emptionem rebus fieri non poſſe.

¶*CONTRACTA Sit.*) Purè. Nam ſi ſub conditione, non erit ea pendente, emptoris periculum, ſaltem ſi res tota intereat. nam nec prius eſt emptio. Quòd ſi vendatur res futura, veluti fructus naſcituri, vel iactus retis, vel captura piſcium: ſi nihil ſit quod imputes venditori, erit emptoris periculum, ſi ſpes empta fallat. Verùm ſi à principio nulla vera ſpes erat aut expectatio: emptori circunuento ſuccurretur. Sic enim Paulus reſpondit, Si ſterilis ancilla ſit, cuius partus vænit, vel maior annis quinquaginta, cùm id emptor ignorauerit, ex empto venditor tenetur. ¶*PERICVLVM.*) Quod ſuperuenit ſine culpa venditoris, nec ab eo promanat ex aliqua antecedenti cauſa. Rectè itaque Impp. Diocletianus & Maximianus, cùm reſcriberent, Caſum mortis ancillæ diſtractæ etiam ante traditionem pertinere ad emptorem, diſertè addiderunt hanc exceptionem, Niſi ex præterito vitio fuiſſet mortua. ¶*REI Venditæ.*) Hoc eſt, Speciei: non etiam generis. Nam id perire non poteſt: nec prius hîc certum eſt quòd venierit, quàm ſit emptori traditum. Sic vbi rerum fungibilium certa quantitas venditur, non eſt ſtatim emptoris periculum. eſt tamen, vbi eæ venderétur, vt certæ ſpecies aut corpora. Sic enim ſcribit Caius, Si omne vinum vel oleum, vel frumentum, vel argentum, quantumcunque eſſet, vno precio vænierit, idem iuris eſt, quod in cæteris rebus. Quodſi vinum ita vænierit, vt in ſingulas amphoras: item oleum, vt in ſingulas metretas: item frumentum, vt in ſingulos modios: item argentum, vt in ſingulas libras, certum precium diceretur: quæritur, quando videatur emptio perfici. quod ſimiliter quæritur de iis, quæ numero conſtant, ſi pro numero corporum precium fuerit ſtatutum. Sabinus & Caſsius tunc perfici emptionem exiſtimant, cùm adnumerata, admenſa, adpenſáue ſint: quia venditio quaſi ſub hac conditione videtur fieri, vt in ſingulas metretas, aut in ſingulos modios, quos quáſue admenſus eris: aut in ſingulas libras, quas appenderis: aut in ſingula corpora, quæ adnumeraueris. Hactenus Caius. Sed breuius Imp. Alexander, Cùm (inquit) conuenit, vt ſingulæ amphoræ vini certo precio væneant: antequam tradantur, imperfecta etiam tunc venditione, periculum vini mutati, emptoris, qui moram mẽſuræ faciendæ non interpoſuit, non fuit. Cùm autem vniuerſum quod in horreis erat poſitum, væniſſe ſine menſura, & claues emptoribus traditas alleges: poſt perfectam vẽditionem, quod vino mutato damnum accidit, ad emptorem pertinet. Hæc omnia locum habent non ſolùm ſi vinum, ſed etiam ſi oleum, vel frumẽtum, vel his ſimilia vænierint, & ea aut deteriora, aut penitus corrupta fuerint. Hæc ille. Verum hîc notandum eſt, quod ſingulari iure traditũ accepimus de guſtatione vini venditi: quod non poteſt aliis rebus æquè conuenire. ¶*TRADITA Non ſit.*) Modò tamen nulla venditoris mora interceſſerit. ¶*SI Homo mortuus ſit.*) Qui vnus ſimpliciter venditus erat: vt nihil obſit, quin hîc etiam proponatur vetus regula, quæ dictat, debitorem certæ ſpeciei, ea ante moram perempta, liberari. Cæterùm vbi eſſet diſiunctiua hominis venditio: alterius

1 *L. rem alienam. De contrah. empt.*
2 *L. 1 in fi. De rerũ perm.*
3 *L. emptionem. C. de rerum permu.*
4 *L. neceſſario. §. ſi pendente. De peri. & cõmo. rei vend. L. cum ſpeciem. C. illo tit.*
5 *L. nec emptio. De contrah. empt. L. cedere diẽ. De verb. ſignif.*
6 *L. nec emptio. De contrah. empt. L. emptorẽ. §. vlt. & leg. ſeq. De act. empt.*
7 *L. ſi ſterilis. De act. empt.*
8 *L. vlt. C. de peri. et com. rei vend.*
9 *L. in ratione. §. vtrum. D. ad leg. Falci. L. incẽdium. C. ſi cer. pet.*
1 *L. quod ſæpe. §. in his. De contrah. empt.*
2 *L. 2. C. de peri. & cõm. rei vend.*
3 *L. 1. De peri. & comm. rei ven.*
4 *L. cum inter. L. vlt. C. de peri. & com rei vẽd.*
5 *L. quod te. D. ſi cert. pet. L. ſi ex legati cauſa. D. verbo. obligat.*

alterius mors, nempe prioris, ad venditorem pertineret. Sic enim ſcribit Paulus, Si 1
emptio ita facta fuerit, Eſto mihi emptus Stichus aut Pamphilus: in poteſtate eſt venditoris, quem velit dare: ſicut in ſtipulationibus: ſed vno mortuo, qui ſupereſt, dandus eſt: & ideo prioris periculum ad venditorem, poſterioris ad emptorem reſpicit. Sed & ſi pariter deceſſerint, precium debebitur. Vnus enim vtique periculo emptoris vixit. ¶*INCENDIO.*) Quod ſine culpa venditoris accidit. Quanuis enim plerunque incendia culpa inhabitantium fiant, vt inquit Paulus: poteſt tamen & ſine 2
culpa accidere. Itaque & ſi ædes inhabitarit venditor, ſi probarit ſe culpa carere, non tenebitur. id quod Alphenus Varus eleganter reſpondit. 3 ¶*AVT Fundus.*) Qui 4
tamen ſi ad menſuram fuerit venditus, non niſi eo dimenſo intelligetur perfecta eius venditio. Itaque ſi interim fundus inundatione vel chaſmate perierit, damnũ ad venditorem pertinebit: & poterit emptor preciũ, ſi quod dedit repetere. Itaque exiſtimo Scæuolam notaſſe, vt minus veram, illam Iuliani ſententiã, Fundi nomine emptor agere non poteſt, cùm priuſquam menſura fieret, inundatione aquarum aut chaſmate, alióve quo caſu pars fundi interierit. Verùm vt nihil hìc decreſcit damno emptoris, ita nec aliquid accreſcit. Nam ſi venditor in fundo ad menſuram vendito, dixerit eſſe iugera centum, cùm tantùm eſſent nonaginta: ſi antequam menſuretur, decem iugera per illuuionem accreuerint, non ſtatim pertinebunt ad emptoris emolumentum. Sed tantum quanto minoris, is aget ſi quando modus minor inueniatur, quàm dictus ſit. 5 ¶*ARBORIBVS.*) Harum tamen euulſarum ſiue deiectarum ſaltem truncos & ligna emptor non perdet, vtpote cùm eſſent eo tempore, quo fundum emit. alioqui ſi prius deiectæ, iam fundi eſſe deſiiſſent, tunc cùm fundus emeretur: ex iis nihil debebitur. & ſi non emebatur fundus principaliter earum nomine, 6
conſtabit venditio: ſed emptor circunuentus conſequetur, quod ſua intereſt, à venditore, qui non dixit deiectas eſſe arbores. Quod ſi potiſsimùm emebatur fundus 7
contemplatione arborum: ſi eæ deiectæ fuerint tempore venditionis, non conſtabit venditio. Sic enim reſpondit Papinianus, Arboribus vento deiectis, vel abſumptis 8
igne, dictum eſt, emptionem fundi non videri eſſe contractam, ſi contemplatione illarum arborum (veluti oliueti) fundus comparabatur: ſiue ſciente, ſiue ignorante venditore. ¶*CVLPA.*) Leuem etiam culpam præſtare venditorem ſignificat Paulus, cùm ait cuſtodiam talem præſtare debere, quam præſtant hi, quibus res commodata eſt: & vt diligentiã præſtet exactiorem, quàm in ſuis rebus adhiberet. Caius ait talem 9
cuſtodiam deſiderari à venditore, qualem bonus paterfa. ſuis rebus adhibet. Quod 1
ſi cuſtodiam expreſsim ſuſcepiſſet venditor, leuiſsimam quoque culpam præſtaret: vt paulo pòſt ſignificat Iuſtinianus. ¶*DOLO.*) Si quod delictum principaliter commiſſum fuerit circa rem ipſam: omnino præſtabit improbus venditor quicquid emptoris intereſt: quod interdum precium egreditur, nempe ſi pluris interſit, quàm res valeat, vel empta eſt. Sed ſi delictum aliò pertinuit: vt quia propter id publicatus 2
eſt fundus venditus: non niſi precium datum reſtituetur. Quòd ſi abſque vlla ven- 3
ditoris culpa fundus publicaretur vel militibus aſsignaretur: nec precium quidem ab emptore datum, emptori reſtituetur, ſed id tantùm quod poſsidenti venditori datũ 4
fuerit à Principe, honoris vel cuiuſdam compenſationis nomine. 5

¶*SED Etſi poſt emptionem.*) Inquit Paulus, Id quod poſt emptionem fundo acceſsit per alluionem, vel periit, ad emptoris commodum incommodúmque pertinet. 6
Nam vt ſi totus ager poſt emptionem flumine occupatus ſit, periculum eſſet emptoris: ſic igitur & commodum eius eſſe debet. ¶*ALLVVIONEM.*) Memini alio loco multis verbis probaſſe, id quod alluuione obuenit, cenſeri eodem iure & 7
eſſe conditionis eius, cuius eſt id, cui accreſcit. Adeóque id verum eſt, vt etiam ſi fundus nec tuus ſit, nec tibi debitus, ſed tantùm deſtinatus, vt aliquando fortè debeatur, proſit tibi acceſsio alluuionis. Sic dicitur legatum, etiam quod nondum ceſsit, interea illuuione creſcere. ¶*ACCESSERIT.*) Idem & ſi quid ex ſundo prouenerit. Nã 8
fructus poſt venditionem nati, ad emptorem pertinent: Adeò vt ſi moram in tradenda re vendita commiſerit venditor, non eos tantùm quos percepit, ſed etiam eos qui percipi poterant, præſtare teneatur. Cùm enim per eum ſtat, quo minus rem habeat emptor, ſcribit Paulus omnem vtilitatem emptoris in æſtimationem venire. Et 9
Neratius reſpondit, Si per venditorem ſteterit quo minus emptor ſeruum ſibi ven- 1

1 *L. ſi in emptione. §. ſi emptio. De cõtrah. emp.*
2 *L. 3. §. 1. De offi. præf. vigi.*
3 *L. ſi modo. De lega. 1.*
4 *L. ſi vendita. De peri. & com. rei vend.*
5 *L. Iulianus. §. ſi Titius. De act. empt.*
6 *L. ſi poſt inſpectum. De peric. & com. rei vẽd.*
7 *dic. L. ſi poſt inſpectum.*
8 *L. arboribus. De contrah. empt.*
9 *L. 3. De peric. & cõm.*
1 *L. quod ſæpe. §. ſi res. De contrah. empt.*
2 *L. 1. De act. empt.*
3 *L. ſi fundus. D. locat.*
4 *L. Lucius. De euict.*
5 *L. item ſi verberatũ. §. itẽ ſi fortè. De rei vind.*
6 *L. id quod poſt. De peri. & com. rei vend.*
7 *§ præterea quod per alluuionem. ſup. de re diuiſ.*
8 *L. quod in rerum. § ſi quid poſt. De leg. 1.*
9 *L. ſi ſterilis. §. cũ per vẽditorem. De act. empt.*
1 *L. ſi ea res. De act. emp.*

ditum in tempore haberet, non ſolùm id quod ipſe venditor per eum acquiſiuit, prę-ſtandum eſſe, ſed & id quod emptor iam tunc ſibi tradito ſeruo acquiſiturus fuiſſet. Idque etiam Iuliano placuit. Poſtremò ne vel in alluuionis vel fructuum exemplo hæreamus, generaliter reſcripſit Imp. Alexander, Poſt perfectam venditionem omne commodum vel incommodum quod rei venditæ contingit, ad emptorem pertinere. ¶ *NAM ET Commodum.*) Vulgata eſt iuris regula, eum, qui ſentit rei alicuius commodum, debere ferre & eius onus: contrà, eum, qui fert incommodum, debere ſentire & commodum. Et memini nos cum Iuſtiniano alio ſuprà loco eius regulæ pluribus meminiſſe.

¶ *AVT Subreptus fuerit.*) Hunc propriè caſum tractat Caius eo reſponſo, ex quo videtur totus hic locus deſcriptus. Inquit enim, Si res vendita per furtum perierit: prius animaduertendum erit, quid inter eos de cuſtodia rei conuenerat: ſi nihil appareat conueniſſe, talis cuſtodia deſideranda eſt à venditore, qualem bonus paterfa. ſuis rebus adhiberet. quam ſi præſtiterit, & tamen rem perdiderit, ſecurus eſſe debet: tantùm vt vindicationem rei & condictionem exhibeat emptori. ¶ *IS Caſus.*) Serui ſcilicet malè cuſtoditi. Quòd ſi talem cuſtodiam præſtitiſſet venditor, qualem bonus paterfa. ſuis rebus adhiberet & nihilominus ſeruus aut fugiſſet aut ſurreptus eſſet: non pertineret hic caſus ad venditorem, quando eum eſſe hic ſecurum lex iubet. ¶ *EXHIBERE Debet emptori.*) Saltem ſi eas habuerit. Quòd ſi non habuerit ſua culpa, vt quia dominus non ſit, rémque alienam vendiderit: æquũ eſt eum hoc nomine emptori ex empto teneri. ¶ *QVIA Sanè.*) Hæc ætiologia eò pertinet, quòd emptor qui nondum eſt dominus, non poſsit his actionibus vti, niſi ei à domino venditore ceſsis. Eæ enim ſoli domino propriè competunt. ¶ *ADHVC Dominus eſt.*) Neque enim dominia nudis pactis, ſed traditionibus tràſferuntur. Vnde non poteſt quis rem emptam antequam ei fuerit tradita, vindicare. Et cùm venditor ancillam manumiſiſſet ante traditionem: reſcriptum eſt, Venditorem, qui pleno iure adhuc dominus erat, manumittendo, ciuem Romanam effeciſſe: & emptori tantùm competere perſonalem actionem contra venditorem propter ruptam fidem. Huc quoque pertinet quod Imp. Alexander reſcripſit, Qui tibi hæreditatem vendidit, antequam res hæreditarias traderet, dominus earũ perſeuerauit: & ideo vendédo eas aliis, dominium transferre potuit, nẽpe ſi eas etiam tradiderit. Vnde apparet emptorem, antequam adeptus ſit rei poſſeſsionem, ſecurum eſſe non poſſe: quia ſi quis in ea aſſequẽda eũ præuorterit, etiam ſi is poſtea emerit, potior ſit. ¶ *IDEM Etiam.*) Nam & hæ furti aut legis Aquiliæ actiones tantùm domino competunt. Ideòque non poſſunt competere emptori antę traditionem, niſi ei ceſſæ fuerint à venditore domino: ſicuti dictum eſt de conditione furtiua & vindicatione.

¶ *TAM Sub conditione.*) Qua pendente, ſi res pereat, periculum eſt venditoris: ſed ſi tantùm deterior facta ſit, emptoris erit damnum, vt docet Paulus: qui & illud addit, Quodſi ita res vænierit, Eſto ille ſeruus emptus, ſiue nauis ex Aſia venerit, ſiue non venerit: Iulianum putare, ſtatim perfectam eſſe venditionem. quoniam certum ſit eam contractam eſſe. ¶ *VELVTI, Si Stichus, &c.*) Hoc exemplum plus habet difficultatis, quàm ſuperior ipſa regula. Emptionem etiam ſub conditione contrahi poſſe nulla dubitatio eſt: ſed an poſsit ſub ea conditione, quæ ſit in poteſtate emptoris, non eſt ſatis expeditum. Ac conſtat quidem nullam eſſe obligationem collata conditione comparandi in ementis vel vendentis voluntatem: quia nulla neceſsitate aſtringat contrahentes. Vt ſi dixero, Vendo tibi fundum, ſi volueris. Sed nec precii definitionem poſſe relinqui arbitrio emptoris, reſponſum eſt & nos ſuprà diximus. Eſt tamen recepta probatáque hoc loco formula huius conditionis, Si Stichus intra certum diẽ tibi placuerit, erit tibi emptus, &c. quòd ſcilicet hìc certũ tempus præſtituatur: vt non perpetuò pendeat contractus ab emptoris arbitrio. Quodſi res ita diſtracta ſit, vt ſi diſplicuiſſet, inempta ſit: valet conditio. & purè quidem emptio contracta videtur, ſed ea reſoluitur ſub cõditione. Idẽ & ſi conuenerit, vt ſi diſplicuerit, quod vænit, redhibeatur. Et ſi hìc de tempore nihil conuenerit, non niſi ſexaginta dies emptori dabuntur ad redhibendum. Porrò & conditio addictionis in diem receptiſsima eſt in venditione. Et ſi quidem hoc actũ eſt, vt meliore conditione allata, ab emptione diſcedatur, erit pura emptio, quæ ſub conditione reſoluitur. Sin autem hoc

1 *L. 1. C. de peri. & com. rei vendita.*
2 *L. ſecundũ naturã. De regu. iuris. L. is qui in poteſtate. §. vlt. De leg. præſtandis. L. vnica. §. pro ſecundo. C. de cad. tollend.*
3 *§. pen. ſupr. de leg. patr. tutel.*
4 *L. quod ſæpe. §. ſi res. De contrah. empt.*
5 *L. quod ſæpe. §. res vendita. De contrah. empt.*
6 *dic. L. quod ſæpe. §. ſi res vendita, in fi.*
7 *L. in rem. De re vind. L. 1. De cond. furti.*
8 *L. traditionib⁹. C. de pac.*
9 *L. Quint⁹. De act. emp.*
1 *L. ſi ancillam. C. de act. emp.*
2 *L. qui tibi. C. de hæred. vel act. vend.*
3 *L. quoties. C. de rei vĩd. L. autẽ. §. ſi duobus. De publicia. in rem act.*
4 *L. itẽ nulla. §. legis. L. ob id. D. ad leg. Aquil. §. ex maleficiis. inf. de act.*
5 *L. neceſſario. §. plane. De peri. & com. rei vend.*
6 *L. in vendentis. C. de contrah. empt.*
7 *L. quod ſæpe. §. 1. De contrah. empt.*
8 *L. 3. De contrah. empt.*
9 *L. quod ſi nolit. §. ſi quid ita vænierit. De ædil. edict. L. ſi conuenit. De reſcind. vendit. L. ſi prædiũ. C. de ædil. act.*
1 *dic. §. ſi quid ita vænierit*

hoc actum eſt,vt perficiatur emptio,niſi melior conditio afferatur:erit emptio con-
ditionalis. Poſtremò & lex commiſſoria frequens eſt: veluti ſi quid ita vænierit, vt 1
ſi ad diem precium non ſoluatur,ſit inemptum. Eſt autem hîc pura emptio , quæ
ſub conditione reſolui poteſt, ſi videlicet conditione,quæ euenerit, velit vti vendi- 2
tor. nam inuitus non cogitur.Sed ſi non refragetur:ipſo iure deſinit hic emptor eſſe 3
dominus per conditionis euentum, vt docet Vlpianus. qui & illud indicat,non eſſe 4
in his pactis omnino neceſſe certum diem præſtituere. ¶ *FRVSTRA Quis ſciens
emit.*) Atque adeò & precium datum perdit.non tamen vt lucro cedat improbi ven-
ditoris, ſed fiſci,cui & doloſus venditor tantundem de ſuo inferre cogitur. 5

¶ *HABEBIT Ex empto actionem.*) Et liberi hominis,& loci ſacri religioſive,qui
haberi non poteſt,emptio intelligitur,ſi ab ignorante ematur ,inquit Pomponius. 6
Nempe vt emptori detur ex empto actio aduerſus venditorem , quatenus intereſt.
habet quoque emptor actionem, vt præter precium quod dedit,conſequatur à vendi-
tore aliam tertiam eius partem. Iuſtum eſt enim (inquit Iuſtinianus) propter dolo- 7
ſam mentem,& abſconditam machinationem in tertia parte precii eum puniri. Por-
rò ſi rem venditam quidem habere liceat,ſed ea vitioſa ſit:competũt Ædilitiæ actio-
nes: idque ſiue venditor vitium ignorarit,ſiue ſcierit.ſatis enim eſt emptorem re ipſa
eſſe deceptum. Sed ſi vitium facilè poterat intelligi,ceſſat Ædilium. Nunc commo- 8
dè fortaſsis pro coronide poſſemus aliquid adiicere de iis(vt ita loquar) retractibus, 9
qui hodie paſsim in Gallia moribus recepti ſunt, verſantúrq; in foro frequentiſsimè:
quibus rem venditam proximus agnatus patronus feudalis eripit emptori, reſtituto
tamen precio. Sed cùm ea res ab aliis diligenter ſit pertractata:non eſt cur actum aga-
mus non omnino ſuo loco.

1 *L. 2. De in diem addict.*
2 *L. 1. De lege commiſſ.*
3 *L. 2. & 3. D illo tit.*
4 *L. ſi quis hac lege. De rei vind.*
5 *L. vlt. C. de litig.*
6 *L. 4. De contrah. empt.*
7 *L. vlt. §. ſin autem. C. de litig.*
8 *L. Iulian⁹. De act. empt.*
9 *L. 3. L. quæritur. §. vlt. L. ſi tamen. §. in adiliciis. De adil. edic. L. ea quæ. De contrah. empt.*

De locatione & conductione, TIT. XXIIII.

LOcatio & conductio proxima eſt emptioni & venditioni, iiſdémque iuris regulis conſiſtit. Nam vt emptio & venditio ita contrahitur , ſi de pretio conuenerit: ſic & locatio & conductio ita contrahi intelligitur , ſi merces cõſtituta ſit: & competit locatori quidẽ locati actio, conductori verò cõducti. Et quæ ſuprà diximus,ſi alieno arbitrio pretiũ promiſſum fuerit: eadẽ & de locatione & conductione dicta eſſe intelligimus, ſi alieno arbitrio merces permiſſa fuerit. Qua de cauſſa ſi fulloni polienda curandáve,aut ſarcinatori ſarcienda veſtimenta quis dederit,nulla ſtatim mercede conſtituta,ſed poſtea tantum daturus,quantum inter eos conuenerit:non propriè locatio & conductio contrahi intelligitur, ſed eo nomine actio præſcriptis verbis datur. Præterea ſicut vulgò quærebatur,an permutatis rebus emptio & venditio contraheretur: ita quæri ſolebat de locatione & conductione, ſi fortè rem aliquam vtendam,ſiue fruendam tibi aliquis dederit, & inuicem à te vtẽdam, ſiue fruendam aliam rem acceperit.

Et placuit non eſſe locationem & conductionẽ, ſed proprium genus contractus. veluti ſi cùm vnum bouem quis haberet, & vicinus eius vnum, placuerit inter eos, vt per denos dies inuicem boues commodarent, vt opus facerent: & apud alterum alterius bos perierit: neque locati,neque conducti, neque commodati competit actio: quia non fuit commodatum gratuitum. verùm præſcriptis verbis agendum eſt.

Adeò autem aliquam familiaritatem inter ſe videtur habere emptio

& venditio, item locatio & conductio: vt in quibuſdam cauſis quæri ſoleat, vtrùm emptio & venditio contrahatur, an locatio & conductio: vt ecce de prædiis, quæ perpetuò quibuſdã fruenda traduntur, id eſt, quàm diu penſio ſiue redditus pro his domino præſtatur, neque ipſi cõductori, neque hæredi eius, cuíve conductor hæréſve eius id prædium vendiderit, aut donauerit, aut dotis nomine dederit, alióve quocunque modo alienauerit, auferre liceat. Sed talis contractus, quia inter veteres dubitabatur, & à quibuſdam locatio, à quibuſdam venditio exiſtimabatur: lex Zenoniana lata eſt, quæ Emphyteuſeos contractus propriam ſtatuit naturam, neque ad venditionem inclinantem, ſed ſuis pactionibus fulciendã: & ſi quidem aliquid pactum fuerit, hoc ita obtinere, ac ſi naturalis eſſet contractus: ſin autem nihil de periculo rei fuerit pactum: tũc ſi quidem totius rei interitus acceſſerit, ad dominum ſuper hoc redundare periculum: ſin autem particularis, ad emphyteuticariũ huiuſmodi damnum venire. quo iure vtimur.

Item quæritur, ſi cum aurifice Titius conuenerit, vt is ex auro ſuo certi ponderis, certæque formæ anulos ei faceret, & acciperet (verbi gratia) decem aureos: vtrùm emptio & venditio, an locatio & conductio contrahi videatur. Caſsius ait, materiæ quidem emptionem & venditionem contrahi, operæ autem locationem & conductionem. Sed placuit tantùm emptionem & venditionem contrahi. Quodſi ſuum aurum Titius dederit, mercede pro opera conſtituta: dubium non eſt, quin locatio & conductio ſit.

Conductor autem omnia ſecundum legem conductionis facere debet: & ſi quid in lege prætermiſſum fuerit, id ex bono & ęquo pręſtare. Qui pro vſu aut veſtimentorum, aut argenti, aut iumenti, mercedem aut dedit, aut promiſit: ab eo cuſtodia talis deſideratur, qualem diligentiſsimus paterfamilias ſuis rebus adhibet. quam ſi præſtiterit, & aliquo caſu fortuito eam rem amiſerit, de reſtituenda ea non tenebitur.

Mortuo conductore intra tempora conductionis, hæres eius eodem iure in conductione ſuccedit.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

PROXIMA Eſt.) Locus hic deſcriptus eſt ex libro Caii ſecundo Rerum quotidianarum.[1] ex quibus commentariis fatetur alio loco Iuſtinianus ſeſe magnam harum Inſtitutionum partẽ deſumpſiſſe. ¶ IISDEMQVE Iuris regulis conſiſtit.) Saltem quatenus id patitur vtriuſque contractus par ratio & natura. Multæ ſunt enim iuris regulæ, quæ non poſſunt vtrique pariter conuenire. Venditio pertinet ad dominii tranſlationem,[2] aut ſaltem ad vſucapiendi conditionem. At non mutat locatio dominiũ:[3] atq; adeò nec poſſeſsionẽm.[4] Vnde Iabolenus,[5] Toties (inquit) cõductio alicuius rei eſt, quoties materia, in qua aliquid præſtatur, in eodem ſtatu eiuſdẽ manet: quoties verò & mutatur & alienatur, emptio magis quàm locatio intelligi debet. Si res pereat, perit emptori: at non æquè conductori. Denique emptioni fit ſatis, ſi res ſemel tradatur: nec amplius ex empto agi poteſt eo nominẽ.[6] at ex conducto ſæpius agi poteſt, vt res tradatur, nempe quoties ea frui non licẽt.[7] neque enim vnico ſtatim actu impleri poteſt totum negocium. ad venditiones Edictum Ædilium de redhibitione pertinebat

1 L. 2. D. locat.
2 L. ex empto. De act. empt. L. 2. D. pro emp.
3 L. non ſolet. D. loca.
4 L. non ſolum. §. quod vulgò. De vſucap.
5 L. conuenit. De cõtrah. empt.
6 L. qui pendentem, in fi. De act. empt.
7 L. ſi quis domum. L. ex conducto. D. loca.

pertinebat, nó ad locatiónes. Sed nec illud prætereundū eſt, multa eſſe, quæ védi pro- 1 *L. ſciendū. De Ædil. edic.*
hibeantur, locari tamen poſſunt. Rurſus quædam, quæ locari prohibeantur, vendi
tamen poſſunt. Vt ſeruitutis ius vendi poteſt: locari verò non póteſt. ¶ *NAM Vt* 2 *L. locari ſeruitutē. D. loc.*
emptio.) Præter eas cauſas, in quibus docet hîc Iuſtinianus ſimilem eſſe venditioni lo-
cationem, adiicere poſſumus, vtranque eſſe iuriſgentium, & bonæ fidéi, & ſimilis 3 *§. actionū, inſ. de act.*
libertatis. Nam vt nemo ſolet cogi vendere vel emere: ita nec locare aut condúcere. 4 *L. nec emere. C. de iure delib.*
¶ *DICTA Eſſe intelligimus.)* Et intelligi facilè poſſunt ex reſponſo Caii, quod ad-
huc extat in Pādectis, & nos ſuprà retulimus. ¶ *SED Poſtea tantùm daturus.)* Quodſi 5 *L. inuitos. L. ne cui liceat. C. de loca. & cōd.*
nec id conueniſſet, vera mandati actio competeret. Sic enim poſtea ipſe Iuſtinianus 6 *L. ſi merces. D. locati.*
ait, Si fulloni polienda curandáve quis dederit veſtimenta, aut ſarcinatori ſarcienda, 7 *§. vlt. inſ. manda.*
nulla mercede conſtituta neque promiſſa: mandati cópetit actio. Et ad hunc quidem
modum Caius totum hunc locum eleganti diſtinctione explicat, inquiēns, Si tibi po- 8 *L. ſi tibi polienda. De praeſcrip. verb.*
lienda ſarciendáve veſtimenta dederim: ſi quidem gratis hanc operam te ſuſcipiēte,
mandati eſt obligatio. Si verò mercede data aut conſtituta, locationis conductionīſve
negocium gerit. Quodſi neque gratis hanc operam ſuſceperis, neque protinus aut da-
ta aut conſtituta ſit merces, ſed eo animo negocium geſtum fuit, vt poſtea tantum
mercedis nomine daretur, quantum inter nos ſtatutum ſit: placuit quaſi de nouo
negocio in factum dandum iudicium eſſe.

¶ *PLACVIT Non eſſe locationem.)* Quia ſcilicet merces in locatione conſtitui de-
beat, eáque pecuniæ numeratæ. Vnde & Vlpianus, Si quis ſeruum (inquit) cuſtodien- 9 *L. 1. §. ſi quis ſeruum. D. depoſi.*
dum coniecerit fortè in piſtrinum: ſi quidem merces interuenerit cuſtodiæ: puto
eſſe actionem aduerſus piſtrinarium ex conducto. Si verò mercedem accipiebam
ego pro hoc ſeruo, quem in piſtrinum accipiebat: ex locato me agere poſſe. Quodſi
operæ eius ſerui cum cuſtodia compenſabātur, quaſi genus conducti & locati inter-
uenit: ſed quia pecunia non dabatur, præſcriptis verbis datur actio. Huc quoque per-
tinet quod idem Vlpianus alio loco reſpóndit: Si cóuenerit inter te & ſocium tuū, vt 1 *L. ſi conuenerit. D. commun. diuid.*
alternis annis fructus perciperetis, & non patiatur te ſocius tui anni fructus percipere:
videndum eſt, an ex conducto ſit actio, an verò Communi diuidundo. Et puto ma-
gis Communi diuidundo iudicium, quàm ex conducto locum habere: (quæ enim lo-
catio eſt, cùm merces non interceſſerit?) aut certè actionem incerti ciuilem redden-
dam. Ex his colligere poſſumus, colonum, qui annuam præſtat frumenti quantita-
tem: quia hîc non conſiſtat merces in pecunia numerata, non eſſe propriè conducto-
rem: quanquam ſanè καταχρηστικῶς aſcribatur hic contractus locationi & cóductióni. 2 *L. ſi olei. C. de locat.*
¶ *BOS Perierit.)* Vel in alio opere, vel culpa eius, cui datus erat. Alioqui vix eſt, vt
vllo modo teneatur, ſi nihil ei poſſit imputari.

¶ *ADEO Autem.)* Principium hoc eſt Caii: ſed non id, quod interſeritur, exem- 3 *L. 2. §. 1. D. locati.*
plum emphyteſeos. ¶ *DE Prædiis, quæ perpetuò fruenda.)* Nó eſt hæc peculiaris & pro-
pria emphyteuſeos definitio, ſed potius rudis quædam & generalis deſcriptio: quæ &
aliis quibuſdam contractibus conuenire poſſet: qui tamen vt multum præſeferant ſi-
militudinis cum contractu emphyteutico, ita plurimū habent in receſſu diſcriminis.
Eiuſmodi eſt contractus noſter feudalis, qui licet primā emphyteuſeos faciem referre
videatur, multis tamen nominibus differt. Primùm enim non obligat ad annuam vl-
lam penſionem, cùm ſit gratuitum beneficium, ſed potius ad obſequium perſonale:
nec tollit libertatem alienandi: quanquā dominus feudalis poſsit retrahere, aut quin-
tum precii numum laudimiorum loco exigere. Rurſus eſt alius contractus moribus
frequentiſsimus, quem Cenſualem vocamus: qui etiam hoc habet cum Emphyteuſi
commune, quòd penes dantem remaneat dominium directū, eique debeatur ius an-
nuæ cuiuſdam penſionis. Sed aliis nominibus differt: quia non tribuit ius commiſsi
propter penſionem triennio non ſolutam, aut propter alienationem inſcio domino
directò factā. Et ex alienatione, laudimiorum loco habere ſolet dominus duodecimū
precii numum, cùm ex emphyteutico prædio abalienato non niſi quinquageſimus
debeatur. Eſt & alius, qui huc pertinet contractus, quo fundos noſtros prorſus & in
perpetuū abalienamus, nec vllum dominiū directū retinemus: nihilque aliud, quàm
annuā penſionē ſine vllo iure cómiſsi aut laudimiorū. Nos hūc contractum vulgò
appellamus, *Arrentemēt*. Eſt propterea hodie frequētiſsimus ille cōtractus quo reditus
pecuniarii conſtituūtur: credimúſq; eſſe emptionē & venditionē. nā pecunia, cuius

annuas penſiones ſtipulamur,omnino fit accipientis, ita tamen vt eã quandocunque
voluerit,reddere poſsit,& ſe liberare illa penſionũ præſtãdarũ obligatione : cùm ta-
men is qui dedit,non poſsit eã repetere.Quo nomine ſatis apparet non eſſe hunc cõ-
tractum vſurarum.ac videtur quidem in vſu quoque fuiſſe tempore Iuſtiniani. Nam
in eius Nou. Cõſtit.160.legimus quoddã eius exemplũ. ¶ *PERPETVO Fruenda.)*
Ita quidem olim in perpetuũ res ſteriles dabãtur in emphyteuſim. Sed tamẽ poſtea
fuit receptũ,vt etiam res cultiſsimę hac lege darentur,nec modò in perpetuum,ſed ad
certum tempus. Vnde & Iuſtinianus Nou.Conſtit.7.meminit emphyteuſeon eccle-
ſiaſticarum,quæ vltra pronepotes non protẽdebantur. Sanè Ariſtoteles lib.2. OEco-
no.refert,Byzantios cùm aliquãdo pecuniis egerẽt,prædia publica locaſſe certa mer-
cede,fertilia quidem ad tempus,ſterilia verò in perpetuũ. *Βυζάντιοι δεηθέντες χρημάτων, τὰ τεμένη τὰ δημόσια ἀπέδοντο, τὰ μὲν κάρπιμα, χρόνον τινά: τὰ δὲ ἄκαρπα ἀϊδίως.* Nec diſsimile
eſt quod aliquando apud Rom.feciſſe A Eliũ Pertinacẽ Imp.refert Herodianus.Huc
quoque pertinẽt fundi illi vectigales, quos à Rep.interdũ in annos centenos, manci-
pes conducebãt. Certè fit aliquãdo in iure noſtro mẽtio perpetuarii cõtractus,& per-
1 *L.vlt.C.de locat.prædi ciuil L.1.C.de offic.comi ſa.pal.*
petuariorũ colonorũ. ¶ *ID EST,Vt quandiu.)* Hæc interpretatio ſimilis eſt illi,quæ
traditur à Paulo,qui ait, Vectigales vocantur,qui in perpetuũ locãtur,id eſt, hac lege
2 *L.1.§.1.D.ſi ager.vecti. vel emphyteu.*
vt quandiu pro his vectigal pendatur,tandiu neque ipſis qui conduxerint, neque iis,
qui in locum eorum ſucceſſerint,auferri eos liceat. Nunc videamus quandiu opor-
teat non eſſe ſolutam penſionem, vt res auferri poſsit.Certè vbi aliud actum non eſt,
3 *L.2.C.de iure emphyt.*
vult Iuſtinianus,triennio ceſſatum eſſe. quod intelligendum videtur, vbi eſt annua
(vt eſſe ſolet)penſio, vt tribus ſtatis penſionis ſoluendæ temporibus fuerit ceſſatum.
Cæterùm ſi non niſi ſingula trieteride ſolueretur vna penſio. fortaſsis eſſet opus ceſ-
4 *L.ſi ſic conſtituta D.quemad.ſer.ami.*
ſatione nouem annorũ:vt triplicetur cõſtitutum tempus: eiúſque temporis habeatur
5 *L.diuortio.§.quod in anno.D.Sol.matri.*
ratio,quo ſoluenda eſt pẽſio.Porrò in emphyteuſi eccleſiaſtica ſatis eſſe duorũ anno-
rum ceſſationem ſtatuit idem Iuſtinianus in Nou.ſua Cõſtit.120. permittens expelli
colonum aut emphyteutam rei eccleſiaſticæ, *εἰ ὑπὲρ διετίαν* (vt eius verbis vtar) *μὴ καταβάλῃ τὸν παρ' αὐτοῦ ὁμολογηθέντα ἐμφυτευτικὸν, ἢ μισθωτικὸν κανόνα.* Quòd autem attinet ad
ſimplices colonos, aut conductores rerum noſtrarum, certè ob non ſolutam penſio-
6 *L.3.C.de loc. & cond.*
nem vel vnius tantùm anni elapſi, ſtatim poſſunt expelli.Quodſi non appareant,do-
minus expectare debet biennium,priuſquam eorũ res inuadat. Sic enim ſcribit Pau-
7 *L.cum domini.D.loca.*
lus, Cùm domini horreorũ inſularúmque deſiderant,diu non apparentibus, nec eius
temporis penſionem exoluentibus conductoribus, aperiri horrea,& ea quæ ibi ſunt,
deſcribere: à publicis perſonis,quorum intereſt,audiẽdi ſunt. Tempus autem in hu-
iuſmodi re,biennii debet obſeruari. Sed etſi conuenerit, ne conductor aut colonus
expelli poſſet ante finita conductionis tempora : ſi tamen continui biennii penſionẽ
8 *L.quæro.§.inter locatorem.D.locat.*
nõ ſoluerit,poterit expelli. Illud verò nequaquam prætereundũ eſt,eum, cui res em-
phyteutica propter nõ ſolutã penſionẽ iure adimitur,nihil petere poſſe nomine me-
9 *dic.L.2.§.1.C.de iure emphyt.*
liorationis,vel eorũ,quæ emponemata dicuntur. Perdit enim omnes eiuſmodi ſuos
labores,& impendia, quæ ſcilicet neceſſariò facta ſunt colendæ rei ſterilis cauſa.
Quodſi quem vltro maiorem ſumptum fecerit, cui ex lege aut natura contractus
aſtrictus non erat: æquum non foret eius quoque damnum ferre. Ergo ſi vltro ſum-
ptuoſum aliquod in ſolo emphyteutico ædificiũ extruxerit, à vindicãte domino po-
terit repetere mercedes fabrorum & precium materiæ. Id quod vulgò parum expen-
derunt noſtri interpretes, non ſatis aſſecuti, quid emponematum(quibus mulctatur
expulſus emphyteuta)ſignificatio complectatur. Nam ea tantùm complectitur, quæ
neceſſariò elaborata ſunt & immenſa ad excolendam rem ſterilem, aut conſeren-
dam : non etiam ea, quæ ſponte adiecta ſunt,quorunque nomine fundus pluris eſt.
Saltem memores eſſe debebant illius reſponſi Scæuolæ, quod in Pandectis ex-
1 *L.penul.D.locati.*
tat, his verbis, Colonus, cùm lege locationis non eſſet comprehenſum,vt vineas po-
neret, nihilominus in fundo vineas inſtituit,vt propter earum fructus denis amplius
aureis annuis is ager locari cœperit. Quæſitum eſt, ſi dominus iſtum colonum fun-
do eiectum,penſionum debitarum nomine conueniat, an ſumptus vtiliter factos in
vineis inſtituẽdis repetere poſsit oppoſita doli mali exceptione. Reſpondi,vel expẽ-
ſas conſecuturũ,vel nihil amplius pręſtaturum eſſe. Admonet me hoc reſponſum,vt
excutiam, an quẽadmodum à colono propter non ſolutas penſiones eiecto,peti ad-

huc

huc poſſunt penſiones, ita & ab Emphytheuta. Et ſanè Iuſtinianus id diſertè ſtatuit
in Emphyteuta rei eccleſiaſticæ. Nam vbi is biennio ceſſauit in ſoluendo canone, Iu-
ſtinianus in Nouella ſua Conſtitu. 120. permittit, καὶ τὰ ὀφειλόμενα τοῦ παρελθόντος χρό-
νου καὶ τὴν ἀρχαίαν κατάστασιν τοῦ μισθωθέντος, ἢ τοῦ ἐμφυτευθέντος πράγματος ἀπαιτεῖν, καὶ
ἐκβάλλειν τῆς ἐμφυτεύσεως, ἢ μισθώσεως μὴ δυνάμενον μηδὲ περὶ ἐμπονημάτων ἀγωγὴν εἶναι κινεῖν.
Nos in priuatis emphyteutis diſtinguere poſſumus, vt ſi dominus expellendo emphy
teutam teſtatus ſit ſe nihilominus debitam penſionem exacturum: aut penſioné reci-
piendo declararit ſe nequaquã velle remittere ius eiiciendi emphyteutæ: poſsit vtro-
que iure vti. curauit enim cauſam iuris ſui ſaluam eſſe. Quodſi nulla eiuſmodi pro- 1 *L. ſi debitor. §. 1. D. quib.*
teſtatione ſibi cauerit, periculum eſt, ne ſi vnum elegerit, altero excidat: quia videa- *mod. pig. vel hyp. ſol.*
tur alterum remiſiſſe, cuius cauſam ſaluam manere non eſt teſtatus. Illud fortaſsis 2 *L. ſi fundus. §. elegãter.*
apertius eſt, adiectionem certæ conuentæque pœnæ non adimere quidem ius expel- *L. poſt diem. De lege*
lendi emphyteutæ, qui non ſoluit canonem: ſed non poſſe quem vtroque iure ſimul *commiſſ.*
vti. Imò verò alterius electione alterum perimi. Penſionem tamen cum pœna peti 3 *L. reſcriptũ. §. ſi pacto.*
poſſe, quia ſit abundè, pœnam non pati concurrere ſimul ius eiectionis, etiam ſi non *De pact. L. apud Celſũ.*
impediat quoque petitioné penſionum debitarum: quando nec adiecta videtur alio *§. Labeo. De except. doli.*
nomine, quàm loco iuris expellendi, ſi fortè nolit eo vti dominus. Verùm hæc cer-
tius poſſent definiri, vbi inſpicerentur verba contractus Emphiteutici. ¶ *VEN-
DIDERIT*) Saltem conſentiente domino. Nam ſi eo inſcio emphyteuta ius ſuum
vendat, iure ſuo excidit: quod ad dominum reuertitur. Prius enim debuit eum admo
nere, atque adeò duobus menſibus præſtolari, ſi fortè paratus ſit tantundé precii dare,
quantum offertur, præferríque extraneo emptori. Atque hæc quidem eſſe ex natura
contractus emphiteutici, vbi aliter conuentum non eſt, ſtatuit Iuſtinianus. Addítq; 4 *L. vlt. C. de iure emphy.*
nouum emphiteutam, vbi à domino recipietur, domino præſtare debere quinquage-
ſimũ numũ precii vel æſtimationis. Quibus verbis comprehendere videtur non mi-
nus emptorem quàm donatariũ, quando & hac in re vtriuſque par eſt conditio. Sed
cùm agit Iuſtinianus de conſenſu domini, quem morari debemus duobus menſibus,
tantũ loquitur in venditione, vt intelligamus ſoli emptori dominum poſſe præferri,
non auté donatario. quia iniquũ eſſet interuerti beneficiũ. Itaq; in donatione nó eſt
adeundus dominus, niſi cùm petitur inueſtitura à nouo emphyteuta offerente quin-
quageſimam partem æſtimationis rei. Et ne multis morer, extat aperta Conſtantini
Imp. Conſtitutio, his verbis, Si quis fundos emphyteutici iuris, ſalua lege fiſci, citra 5 *L. 1. C. de fund. patri. et*
iudicis autoritaté donauerit, donationes firmæ ſint: dũmodo ſuis quibuſque tempo- *ſaltuenſib. & emphyt.*
ribus, ea, quæ fiſco péſitanda ſunt, repræſentare cogatur: is nempe cui donatus eſt fun-
dus: nam nec aliter poteſt transferri. ¶ *A Quibuſdã locatio, à quibuſdã venditio.*) Ven- 6 *L. vlt. C. ſine cenſu vel*
ditio quidem, propter tranſlationem vtilis dominij. Locatio verò propter annuam *reliq. L. Imperatores. De*
penſionem. ¶ *LEX Zenoniana.*) Extat adhuc in Codice hæc conſtitutio Imp. Ze *publica.*
nonis. ¶ *EMPHYTEVSEOS.*) ἐμφύτευσις apud Græcos nihil aliud eſt, quàm im 7 *L. 1. D. ſi ager vectig.*
plãtatio ſiue inſitio. deſcendit enim à verbo ἐμφυτεύειν. Solebant auté veteres prædia 8 *L. 1. C. de iure emphyt.*
ſterilia, quæ colere ipſi nolebãt, aliis dare coléda: & vt facili⁹ inuenirét colonos, dabãt
perpetuò colenda. neque enim alioqui temerè inuentus fuiſſet, qui tantũ laboris ſum-
ptuúmque vellet impendere in eã rem excolendã, cuius non eſſet certa poſſeſsio. Sic
itaque olim Byzantios ſterilia prædia in perpetuum locaſſe ſuprà diximus. Emphy-
teuſeos eccleſiaſticæ multa fit mentio apud Iuſtinianũ in Nouella eius Conſtit. 120.
vbi & illud cauetur, ne ſteriles dirutarũ domuũ Eccleſiaſticarum areæ, in perpetuam
dentur emphyteuſin alia conditione, quàm vt tantum ſingulis annis præſtet emphy-
teuta, quanti erat tertia pars penſionũ, quæ ex ædibus adhuc ſtantibus colligebantur,
aut dimidiã partem penſionũ, quas colliget ex ædificio, quod reficere ſuis ſumptibus
paratus eſt: habebit auté eo nomine rudera & materiam veteris ædificii diruti. Vnde
apparet emphyteuſes, quę erãt propriè inſitiones, etiã dictas fuiſſe ædificiorũ reſtitu-
tiones. ¶ *AD Dominũ redundare periculũ.*) In vniuerſum iure traditũ eſt, rem, quæ in
bonis noſtris permanet, nobis perire, ſaltem vbi nihil eſt quod alteri imputemus. 9 *L. pignus. C. de pig. act.*
Hîcque obſeruandũ eſt, emphyteutã nulla perſonali obligatione teneri ſoluere an- 1 *L. 1. § ſi hæres præce-*
nuam penſionem. Nam vt ea perſonalis actio fundum nó ſequeretur, ita nec cum eo *pto. D. ad Sen. Trebell.*
peribit. ¶ *SIN Autem particularis.*) Apud Zenoném eſt, Sin verò particulare vel aliud 2 *L. 1. §. vlt. C. de iure*
leue cótigerit damnũ, ex quo nó ipſa rei penitus lædatur ſubſtãtia: hoc emphyteuti- *emphyteu.*

carius ſuis partibus non dubitet adſcribendum. Vnde apparet emphyteutam ſolidam præſtare penſionem, quandiu ſupereſt res emphyteutica: nec tam eius fructus, quàm ſubſtantiam ſpectari. Nam etſi fuerit prouentus ſterilis, non minuet penſionem: vtpote quæ ipſius rei ratione debeatur. Vnde Impp. Valētinianus & Valens reſcripſerūt,

1 *L. 3. C. de fund. patri & ſalt & emphyteut.*

Quicunque poſſeſsiones ex emphyteutico iure ſuſceperint, ea ad refundendum vti occaſione non poſſunt, qua aſſerant deſertas eſſe cœpiſſe, tametſi reſcripta per obreptionem meruerint. Sed quòd attinet ad colonos, qui fructuum nomine obligantur, licet rei ſubſtantiam integram habeant, tamen propter ſterilitatem, minus pēdunt. Qua de re extat elegans Imp. Alexandri reſcriptum, his vérbis,

2 *L. licet. C. de locato.*

Licet certis annuis quantitatibus fundum conduxeris: ſi tamen expreſſum non eſt in locatione (vt mos regionis poſtulabat) vt ſi qua lue tempeſtatis, vel alio cœli vitio damna accidiſſent, ad onus tuum pertinerent: & quę euenerunt ſterilitates, vbertate aliorum annorum repenſatæ, non probabuntur. rationem tui iuxta bonam fidē haberi rectè poſtulabis: eámque formam, qui ex appellatione cognoſcet, ſequetur. Sed quæ tandem habenda ſit hîc ratio, apertius definit Caius, his vérbis,

3 *L. ſi merces. §. vis maior. D. locati.*

Vis maior, quam Græci θεοῦ βίαν, vel θεομηνίαν appellant, non debet conductori damno eſſe, ſi plus quàm tolerabile eſt, læſi fuerint fructus. alioquin modicum damnum æquo animo ferre debet colonus, cui immodicum lucrū non aufertur. Apparet autem de eo nos colono dicere, qui ad pecuniam numeratam conduxit: alioqui partiarius colonus, quaſi ſocietatis iure, & damnū & lucrum cum domino fundi partitur. Hæc Caius. Quibus fuerit operæprecium coniungere & conferre, quæ Vlpianus hac in re tràdidit.

4 *L. ex conducto. §. 1. D. locati.*

Interim hîc ego vnumquenque velim admonitum Chriſtianæ humanitatis, vt benignè cum colonis agatur, nec omnia ad viuum reſecentur ſummo iure. Decet hoc bonos ciuiléſque dominos: nec alioqui finis vllus futurus eſt contentionum, ſi non per alium quàm Iudicem remiſsio fiat. Elegans certè locus eſt apud Columellam lib. 1. de Re ruſtica, de officio bonorum patrumfa. quem hîc non grauabor adſcribere, Comiter agant (inquit) cum colonis, facileſque ſe præbeant, & auarius opus exigant quàm pēſiones: quoniam & minus id offendit, & tamen in vniuerſum magis prodeſt. Nam vbi ſedulò colitur ager, plerunque compendiū, nunquam (niſi ſi cœli maior vis, aut prædonis inceſsit) detrimentum adfert: eóque remiſsionem colonus petere non audet. Sed nec dominus in vnaquaque re, cui colonum obligauerit, tenax eſſe iuris ſui debet, ſicut in diebus pecuniarum, in lignis, & cæteris paruis acceſsionibus exigēdis, quarum cura maiorem moleſtiam, quàm impenſam ruſticis adfert. Nec ſanè eſt vindicandum nobis, quicquid licet. Nam ſummum ius antiqui ſummam putabant crucem. Nec rurſus in totum remittendum: quoniam vel optima nomina, non appellando, fieri mala, fœnerator Alphius veriſsimè dixiſſe fertur. Hæc ille. Similia ſunt, quæ paſsim in ſuis Nouellis Iuſtinianus mandat Puplicanis: quorum alioqui quāta ſit inſolentia, & improbitas, ſciuit cum Vlpiano: itaque ſub ſpecie tributorum illicitas fieri exactiones, cum eōdem prohibuit.

5 *L. quanta. De publica.*

6 *L. illicitas. §. illicita. De offi. præſid.*

Verùm ſi humaniter agant cū collatoribus Publicani, æquum eſt etiam Magiſtratus humaniter agere cum ipſis Publicanis. Sícque Tullius in libris Officiorum admonet, debere Magiſtratus agere cum Publicanis, ſicuti boni viri ſolent cum ſuis colonis. Nempe, vt ipſe Polybius de Publicanorum rationibus agens libro ſexto ait, χρόνου δοῦναι, καὶ συμπτώματος γενομένου κουφίσαι, ἐὰν παράπαν ἀδυνατῇ τινὸς συμβάντος, ἀπολύσαι τῆς ἐργασίας. Porrò vt magnam exigimus humanitatem in remittenda aliquandò penſione: ita par eſt gratos eſſe colonos in vberiori prouentu. Rectè itaque Papinianus ait,

7 *L. ex conducto. §. Papin. D. locati.*

Si vno anno remiſsionē quis colono dederit ob ſterilitatem, deinde ſequentibus annis contigerit vbertas: nihil obeſſe domino remiſsionem: ſed integram penſionem etiam eius anni, quo remiſerit, exigendam. Hoc idem & in vectigali damno reſpondit.

8 *L. 2. §. 1. D. locati.*

¶ *ITEM Quæritur.*) Totus hic locus deſcriptus eſt ex reſponſo Caii. Sed præterea quæri etiam poſſet de cōtractu Publicanorum, qui redimunt. nam modò emptores, modò conductores dicuntur. Breuiter diſtinguamus, vt ſi ij ſingulis annis pro rata vectigalium, quantitatem præſtent, magis conductores videantur. Sin vnam eandémque penſionem in omnes annos dare conuenerint: cenſeantur redemptores.

¶ *PLACVIT Tantùm emptionē contrahi.*) Placuit certè id olim Caio Iuriſcōſulto, qui reſpondit vnū hîc tantúmodo intelligi negocium, magíſque emptionē & venditionē

eſſe.

eſſe. Et reuera nulla eſſe poteſt locatio, vbi corpus ipſum non debetur ab eo, cui id fieret: ſaltem illud corpus, in quo præſtantur operæ. Nam alioqui certè fateor poſſe[1] locationem intelligi aliquando, vbi quis & rem & operam præſtat. Sic enim reſpondit Paulus,[2] Cùm inſulam ædificandam loco, vt ſua impenſa conductor omnia faciat: proprietatem quidem eorum ad me transfert, & tamen locatio eſt: locat enim artifex operam ſuam. Vbi intelligere debemus, Cõductorem non præſtitiſſe ipſum corpus, hoc eſt, ſolum in quo præſtabat operas: & domum quidem ſua materia ædificaſſe, ſed in ſolo ipſius locatoris. ¶ *QVOD Si ſuum aurum.*) Quodſi dem aliquid, vt tu aliquid facias, non erit locatio, niſi duæ res concurrant: nempe, quòd ego pecuniam dem numeratam, mercedis loco: & tu loces operam tuam, id facturus ſcilicet[3] quod facere conſueueris. Quodſi alterum deſit, non erit locatio, ſed contractus innominatus: quem tamen iure dubites, vtrùm emptioni an conductioni magis ſimilem dicas. Videtur enim admodum affinis emptioni: ſed tamen quia hîc traditio non habet annexam cauſam bonorum, ea parte ſimilior eſt locationi. ¶ *DVBIVM Non eſt.*) Toties non enim conductio eſt alicuius rei, quoties materia in qua aliquid præſtatur, in eodem ſtatu eiuſdem manet.[4] ¶ *CONDVCTOR Autem.*) Locus hic ex Paulo ſumptus eſt. Et reſcriptũ eſt ab Impp,[6] Legẽ conductionis ſeruari oportere.[5]

¶ *CONDVCTOR.*) Sicuti & locator.[7] Eſt enim hic contractus, qui vtrinque obligat: quem Græci appellant συνάλλαγμα. Interdum tamen (inquit Paulus) locator non obligatur, conductor obligatur: veluti, cùm emptor fundum cõducit, donec precium exoluat. ¶ *ID EX Æquo & bono præſt. arc.*) Eſt enim hic contractus bonæ fidei.[8] Itaque multa, quæ nec dicta, nec fortaſsis cogitata ſunt, fieri debent, ſi æquum ſit.[9] Veluti vt conductor ſuo ſumptu ſarciat damnum rei, quod intulit. Contrà, vt rẽ locatam reficiat ſuo impendio locator,[1] ſi nihil eſt quod imputetur conductori. Idque ſi non faciat locator, poteſt ipſe conductor facere, & in diminutionem mercedis imputare,[2] vel rem ipſam, qua commodè vti non poteſt, relinquere, detracturus penſionem eius temporis, quo non fuerit vſus. Præterea lex huius contractus continet, ne intra tempora quis expellatur: ſed ex æquo & bono, certæ cauſæ exceptæ intelliguntur,[3] quibus eiici poteſt conductor. Eas Imperator Antoninus eleganti reſponſo cõplexus eſt, inquiens,[4] Æde, quam te conductam habere dicis, ſi penſionem domino in ſolidum ſoluiſti, inuitam te expelli non oportet: niſi propriis vſibus eam neceſſariam eſſe probauerit, aut corrigere domum maluerit, aut tu malè in re locata verſata es. Quę ſanè omnia rectè intelligemus de caſibus nouis & inopinatis, quóſque nõ poterat præuidere locator tempore locationis. alioqui facilè haberentur ludibrio bonæ fidei conductores. ¶ *QVI PRO Vſu.*) Reſcriptũm eſt,[5] In iudicio tam locati quàm conducti, dolum & cuſtodiam, non etiam caſum, cui reſiſti non poteſt, venire. Vnde apparet tam locatorem quàm conductorem teneri poſſe. Sed cuſtodiæ nomine non teneri locatorem, niſi eam receperit, indicat Paulus, inquiens,[6] Dominus horreorum, effractis & expilatis horreis, non tenetur, niſi cuſtodiam eorum receperit. ¶ *DILIGENTISS. Paterfa.*) Hoc eſt, Is qui non poteſt inter negligentes haberi: curátque res ſuas, vt bonus prudénſque paterfa. ſolet. Nam eiuſmodi conductoris diligentia contenti eſſe debemus: vt ſcilicet præſtet dolum & culpam: non etiam leuiſsimam[7] quanque ceſſationem. Sanè tamen vbi locata eſſet opera in tractandis iis rebus, quæ ſummam cautionem ſingularémque induſtriam deſiderat: non excuſabitur à culpa: niſi omnia fecerit, quæ diligentiſsimus quiſque erat facturus. Sic enim reſpondit Caius,[8] Qui columnam tranſportandam conduxit: ſi ea, dum tollitur aut portatur aut reponitur, fracta ſit: ita id periculum præſtat, ſi qua ipſius eorúmque, quorum opera vteretur, culpa acciderit. Culpa autem abeſt, ſi omnia facta ſunt, quæ diligentiſsimus quiſque obſeruaturus fuiſſet. Idem intelligemus, etſi dolia, vel tignum tranſportandum, aliquis conduxerit. Idémque etiam ad cæteras res transferri poteſt. Sanè & is, qui ſe artificem profeſſus eſt, non minus imperitiæ quàm culpæ nomine tenetur, etiam ſi vtiliſsima ſit functio, veluti vitulorum paſcendorum.[9]

¶ *MORTVO Conductore.*) Inquit Imp. Gordianus,[1] Viam veritatis ignoras: In conductionibus non ſuccedere hęredes exiſtimans, cùm ſiue perpetua conductio eſt, etiã ad hæredes tranſmittatur: ſiue temporalis, intra tempora locationis, hæredi quoque eius contractus onus incumbat. Et ſubiicit Imp. Philippus,[2] Inuitos conductores ſeu

1 *L. Sabinus reſpondit. De contrah. empt.*
2 *L. item ſi precio §. cùm inſulam. D. locati.*
3 *L. 3. §. at cũ do. De praeſcript. vrb.*
4 *L. conuenit. De contrahenda empt.*
5 *L. ſi in lege. §. conductor. D. loca.*
6 *L. legem. C. de locato.*
7 *L. ex conducto. D. locat.*
8 *L. ſicut emptio. §. 1. D. locat.*
9 *§. actionum. infr. de act.*
1 *L. ſi vulneraueris. D. locat.*
2 *L. AEdiles. §. quicunque autem mercede. De via publ.*
3 *L. ſi merces. §. ſi vicino. D. locat.*
4 *L. 3. C. de locato.*
5 *L. in iudicio. C. de loc.*
6 *L. dominus horreorum. D. locat.*
7 *L. cõtractus. De reg. iur.*
8 *L. ſi merces. §. qui columnam. D. locati.*
9 *L. ſi quis. §. 4. Celſus. D. locat.*
1 *L. viam veritatis. C. de locato.*
2 *L. inuitos. C. illo tit.*

hæredes eorum, poſt tempora locationis impleta non eſſe retinendos. Si tamen poſt finitam conductionem maneat conductor in re locata, patiente locatore, videbitur tacito vtriuſque conſenſu renouata conductio, vti reſcripſerunt Impp. Diocletianus & Maximianus: Reſponditque Vlpianus, & latius id ipſum interpretatus eſt, his verbis, Quod diximus, taciturnitate vtriuſque partis colonum reconduxiſſe videri: ita accipiendum eſt, vt in ipſo anno, quo tacuerint, videantur eandem locationem renouaſſe: non etiam in ſequentibus annis, etſi luſtrum fortè ab initio fuerat conductioni præſtitutum. Sed & ſi ſecundo quoque anno, poſt finitum luſtrum, nihil fuerat contrarium actum: eãdem videri locationem in illo anno permanſiſſe. Hoc enim ipſo, quòd tacuerint, conſenſiſſe videntur. Et hoc deinceps in vnoquoque anno obſeruandum eſt. In vrbanis autem prædiis alio iure vtimur: vt prout quiſque habitauerit, ita & obligetur: niſi in ſcriptis certum tempus cóductionis comprehenſum eſt.

1 *L. legem. C. illo tit.*
2 *L. item quæritur. §. qui impleta. D. illo tit.*

IN SEQVENTEM TITVLVM

ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ.

INTER Contractus qui conſenſu ineuntur, meritò Societas refertur. Omnino enim & illa conſenſu contrahitur: nec ſufficit rem eſſe communem, niſi fuerit animus cõtrahendæ ſocietatis[3]. Eſt autem hic contractus in Rep. non minus vtilis quàm frequens propter rationem commerciorum, habetque multa perplexa, quæ deſiderant fidelem calculum & ſubſidiũ arithmetices: vt cùm agitur de partibus lucri & dãni. Ac diligenter in Rep. curandum eſt, ne mercatorum ſocietates, quam iuuare debebant, turbent libertatem commerciorum. Vtinámque hodie eſſent Nomophylaces, qui ſedulò tuerentur ſaluberrimã illam Zenonis conſtitutionem de monopoliis & conuentu negociatorum illicito[4]. Porrò iudicij ſocietatis de qua dicere paramus, frequens eſt apud veteres mentio. Tullius pro Quintio meminit Arbitrij pro ſocio. Idem pro Roſcio, In rebus (inquit) minoribus ſocium fallere turpiſſimum eſt. Et paulo pòſt, Rectè maiores noſtri, eum qui ſocium fefelliſſet, in virorum bonorum numero non putarunt haberi oportere.

3 *L. vt ſit. D. pro ſoc.*
L. vnica. C. de monopo.

De Societate Tit. XXV.

SOcietatẽ coire ſolemus aut totorũ bonorũ, quam Græci ſpecialiter κοινωνίαν appellãt: aut vnius alicuius negotiationis, veluti mancipiorũ vendendorũ emendorúmq;, aut olei, aut vini, aut frumenti emendi vendendique.

Et quidem ſi nihil de partibus lucri & damni nominatim conuenerit: æquales ſcilicet partes & in lucro & in damno ſpectantur. Quodſi expreſſæ fuerint partes hæ ſeruari debent. Nec enim vnquam dubium fuit, quin valeat conuentio, ſi duo inter ſe pacti ſint, vt ad vnum quidem duæ partes & lucri & damni pertineant, ad alium tertia. De illa ſanè conuentione quæſitum eſt, ſi Titius & Seius inter ſe pacti ſint, vt ad Titiũ lucri duæ partes pertineant, damni tertia: ad Seium duæ partes damni, lucri tertia: an rata debeat haberi conuentio. Quintus Mutius contra naturam ſocietatis talem pactionẽ eſſe exiſtimauit, & ob id non eſſe ratam habendam. Seruius Sulpitius (cuius ſententia præualuit) contrà ſenſit: qui ſæpe quorundam ita precioſa eſt opera in ſocietate, vt eos iuſtum ſit conditione meliore in ſocietatem admitti. Nam & ita coiri poſſe ſocietatem non dubitatur, vt alter pecuniam conferat, alter non conferat, & tamen lucrum inter eos commune ſit: quia ſæpe opera alicuius pro pecunia valet. Et adeò contra Quinti Mutij ſententiam obtinuit, vt illud quoque conſtiterit, poſſe cõuenire,

uenire, vt quis lucri partem ferat, de damno non teneatur. quod & ipſum Seruius conuenienter ſibi fieri exiſtimauit. Quod tamen ita intelligi oportet, vt ſi in alia re lucrum, in alia damnum illatum ſit: compenſatione facta, ſolum quod ſupereſt, intelligatur lucro eſſe. Illud expeditum eſt, ſi in vna cauſa pars fuerit expreſſa, veluti in ſolo lucro, vel in ſolo damno, in altera verò omiſſa: in eo quoque, quod prætermiſſum eſt, eandem partem ſeruari.

Manet autem ſocietas euſque, donec in eodem conſenſu perſeuerauerint. At cùm aliquis renunciauerit ſocietati, ſoluitur ſocietas. Sed planè ſi quis callidè in hoc renuntiauerit ſocietati: vt obueniens aliquod lucrum ſolus habeat, veluti ſi totorum bonorum ſocius, cùm ab aliquo hæres eſſet relictus, in hoc renunciauerit ſocietati, vt hæreditatem ſolus lucrifaceret, cogitur hoc lucrum communicare. Si quid verò aliud lucrifaciat, quod nõ captauerit: ad ipſum ſolũ pertinet. Ei verò, cui renunciatũ eſt, quicquid omnino poſt renunciatã ſocietatẽ acquiritur, ſoli cõceditur.

Soluitur adhuc ſocietas etiam morte ſocij: quia qui ſocietatem contrahit, certam perſonam ſibi eligit. ſed & ſi conſenſu plurium ſocietas contracta ſit: morte vnius ſocii ſoluitur, etſi plures ſuperſint: niſi in coeunda ſocietate aliter conuenerit. Item ſi alicuius rei contracta ſocietas ſit, & finis negotio impoſitus eſt: finitur ſocietas.

Publicatione quoque diſtrahi ſocietatem, manifeſtum eſt: ſcilicet ſi vniuerſa bona ſocij publicentur. nam cùm in eius locum alius ſuccedat, pro mortuo habetur. Item ſi quis ex ſociis mole debiti prægrauatus, bonis ſuis ceſſerit, & ideo propter publica aut priuata debita ſubſtantia eius væneat, ſoluitur ſocietas. ſed hoc caſu ſi adhuc conſentiant in ſocietatem, noua videtur incipere ſocietas.

Socius ſocio verùm eo nomine tantùm teneatur Pro ſocio actione, ſi quid dolo commiſerit, ſicut is, qui deponi apud ſe paſſus eſt: an etiam culpæ, id eſt, deſidiæ atque negligentiæ nomine, quæſitum eſt: præualuit tamen etiam culpæ nomine teneri eum: Culpa autem non ad exactiſsimam diligentiam dirigenda eſt. Sufficit enim talem diligentiam communibus rebus adhibere ſocium, qualem ſuis rebus adhibere ſolet. Nam qui parum diligentem ſocium ſibi adſumit: de ſe queri, ſibíque hoc imputare debet.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

TOTORVM *Bonorum.*) In cuiuſmodi ſocietate (inquit Paulus) omnes res, quæ co- 1 *L.1.§.1.D.pro ſoc.*
euntium ſunt, continuò communicantur. Quia (vt addit Caius) licet ſpecialiter 2 *L.2.D.illo tit.*
traditio non interueniat, tacitè tamen creditur interuenire: nempe quia quod quiſque ſociorum poſsidet, intelligitur nomine communi poſsidere: ſaltem quod poſsidet eo tempore, quo ſocietas coïtur. Cæterùm ea quæ poſtea acquiruntur, non ita communicantur ipſo iure: ſed vera traditione opus eſt, ac iudicio. quod certè hîc competet. 3 *L.ſi quis ſocietatem contraxerit.D.illo tit.*
Nam hæc ſocietas vniuerſorum bonorum latè patet: & cõplectitur non modò bona præſentia, ſed & quæ poſtea obueniunt: idque ſiue ex quæſtu, ſiue ex donatione, vel
ſucceſsione, vel qualibet alia ratione. Oportet autem in hac ſocietate ſpecialiter me- 4 *L.3.§.1.ſi ſocietatem vniuerſarum.D.illo tit.*
miniſſe omnium bonorum. Nam ſi ſimpliciter coïta fuerit ſocietas, & ſine vlla diſtinctione: videtur quidem coïta vniuerſorum, ſed eorum, quæ ex quæſtu veniunt, 5 *dic.L.3.§.1.*

vel opera cuiuſque deſcendunt. Itaque hîc non comprehenderentur hæreditates, legata, vel donationes. Sed nec æs alienum, niſi quòd ex quæſtu pendebit. ¶ *ΚΟΙΝΩΝΙΑΝ Appellant.*) Hinc Demoſthenes in Oratione κατὰ Διονυσ. κοινωνός εἰμι τῶν δανεισμάτων. Quidam autem hîc non κοινωνίαν, ſed κοινοπραξίαν legunt. Verùm Harmenopulus lib. 3. Iuris ἐπιτομῶν, tit. decimo admonet κοινοπραξίαν propriè appellari eam, quę magis re ipſa contrahitur, quàm conſenſu: vt magis eſſe videatur communio, quàm ſocietas. ¶ *VEL Vnius alicuius negociationis.*) Addit Vlpianus, Vel etiam rei vnius. ¶ *VENDENDORVM.*) Cuiuſmodi ſocietas alicuius rei vendendæ tribuit cuique ſocio plenam poteſtatem vendendarum omnium rerum vænalium, etiam inſcio altero ſocio. Cùm tamen vbi res non ſunt ita vænales, nemo ex ſociis plus parte ſua poſsit alienare, etiam ſi totorum bonorum ſocij ſint.

¶ *ET QVIDEM Si nihil.*) Inquit Vlpianus, Si non fuerint partes ſocietatis adiectæ: æquas eas eſſe conſtat. ¶ *AEQVALES Partes.*) Si modò æqualia in ſocietatem contulerint. Neque enim hîc aliter æquales partes ſunt quàm iuxta proportionem. Itaque ratio æqualitatis dictat, vt qui plus contulit, plus habeat emolumẽti, ſicuti & plus eſt habiturus periculi aut damni. Et alioqui æqualitas inter inæquales, magna foret inæqualitas, vt eſt apud Ariſtotelem in Ethicis. Ac ne longius abeam, idem Ariſtoteles lib. tertio Politicorum, diſertè docet hanc æqualitatis proportionem in ſocietate eſſe obſeruandam, inquiens, οὐκ εἶναι δίκαιον, ἴσον μετέχειν τῶν ἑκατὸν μνῶν, τὸν εἰσενέγκαντα μίαν μνᾶν, τῷ δόντι τὸ λοιπὸν πᾶν, οὔτε τῶν ἐξ ἀρχῆς, οὔτε τῶν ἐπιγινομένων. Idẽ lib. 8. Ethic. ἐν χρημάτων κοινωνίᾳ πλείω λαμβάνουσιν οἱ συμβαλλόμενοι πλείω. ¶ *SPECTANTVR.*) Sicuti & in legatis, & hæredum inſtitutionibus, quibus partes aſcriptæ non ſunt. ¶ *EXPRESSAE Fuerint.*) Saltem alterius definitioni relictæ, qui eas expreſſerit. ¶ *Q. MVTIVS.*) Totus hic locus petitus eſt ex reſponſo Pauli: qui ait, Mutius libro decimotertio ſcribit non poſſe ſocietatem coiri, vt aliam damni, aliã lucri partem ſocius ferat. Seruius in notis Mutij ait, non poſſe ita ſocietatem contrahi. neque enim lucrum intelligitur, niſi omni damno deducto: neque damnum, niſi omni lucro deducto. Sed poteſt ſocietas coiri ita, vt eius lucri, quod reliquum in ſocietate ſit omni damno deducto, pars illa feratur: & eius damni, quod ſimiliter relinquatur, pars alia capiatur. Apparet itaque Seruium Sulpitium nõ damnaſſe ſimpliciter ſententiam Mutij Scæuolæ: ſed tantummodo in ea ſpecie, quam non ſatis explicuerat ac diſtinxerat, quámque hîc Iuſtinianus proponit, probata illa Seruij Sulpitij aduerſum Mutium ſententia. ¶ *ET OB ID.*) Rectè quidem hoc ſequebatur, ſi fuiſſet aſſumptio vera: quia non valeat vlla conuentio à principio adiecta aduerſus ſubſtantiam vel naturam ipſius contractus. Sed parum conſtare aſſumptionem Mutij intellexit Seruius. Reuera enim non eſt contra naturam ſocietatis diſpar ratio damni & lucri. ¶ *NON Dubitatur.*) Extat reſcriptum Diocletiani & Maximiani, quod teſtatur magis obtinuiſſe; ſocietatem, vno pecuniam conferente, alio operam, poſſe contrahi. ¶ *ET TAMEN Lucrum.*) Non etiã ipſa pecunia principalis (quã ſortem vocãt aut caput) ab altero collata. neque enim ea quoque communicatur, ſed tantùm lucrum, quod ex ea prouenit. Vt autem lucrum eſt hîc commune: ita foret etiam damnum: vt non modò impenſa opera perdatur, ſed & pars deperditæ pecuniæ alteri ſarciri debeat. vt quemadmodum ſpes quæſtus erat communis, ita ſit & periculum commune. ¶ *QVIA Sæpe.*) Sic Vlpianus, Plerunque (inquit) tanta eſt induſtria ſocij, vt plus ſocietati conferat quàm pecunia: vt ſi ſolus nauiget, ſolus peregrinetur, pericula ſubeat ſolus. ¶ *LVCRI Partem.*) Vt autem ſolus totum lucrũ ferat, nec de damno teneatur, conueniri non poteſt, quemadmodum Ariſto refert Caſsium reſpondiſſe, qui hanc ſocietatem ſolitus erat appellare Leoninam: opinor, ex illo vulgato Æſopi apologo de ſocietate Aſini, Vulpis, & Leonis. ¶ *DE Damno non teneatur.*) Is ſcilicet, qui operam præſtat, modò, vt Sabinus ſcribit, tanti ſit opera quanti damnum eſt. Sic vt hîc etiam multum perdere intelligatur, qui operam impenſam perdidit. Sed & qui ſolus pecuniam contulit, poteſt conuenire, ne ipſe de damno teneatur. vtque alius totum periculum recipiat, reſtituturus pecuniam, ſi perierit. Sed tum vereor, ne eiuſmodi pactio contineat aliquid vſurariæ iniquitatis. ¶ *SERVIVS Exiſtimauit.*) Paulus id quoque putaſſe Caſsium ſcribit. ¶ *QVOD Tamen.*) Nempe quod dictum eſt de variis portionibus lucri & damni. quæ ſanè non aliter

1 *L. coiri cum L. ſeq. D. illo tit.*
2 *L. nec adiecit. L. & ita de hæreditate. D. illo tit.*
3 *L. ſed nec æs. D. illo tit.*
4 *L. ſocietas contrahitur. D. pro ſoc.*
5 *L. nemo ex ſociis. D. illo tit.*
6 *L. ſi non fuerint. D. pro ſoc.*
7 *L. ſecundum naturam. De reg. iur.*
8 *L. legata inutiliter. §. vl. De lega. 1.*
9 *L. quoties §. heredes. De hæred. inſtit.*
1 *L. ſi coita. D. pro ſoc.*
2 *L. Mutius. D. pro ſoc.*
3 *L. cum precario. De precar.*
4 *L. 1. C. pro ſoc.*
5 *L. ſi non fuerint. §. 1. D. pro ſoc.*
6 *dic. L. ſi non fuerint. §. vlt.*
7 *dic. L. ſi non fuerint. §. ita coiri.*
8 *dic. §. ita coiri.*

aliter diuerſæ probantur, quàm prius compenſatio fiat. Neque enim (inquit idem
Seruius) lucrum intelligitur, niſi omni damno deducto: neque damnum, niſi omni 1 *L.Mutius.D.pro ſoc.*
lucro deducto. Sic in negociis geſtis, ſi in quibuſdam lucrum factum fuerit, in quibuſ-
dam damnum: compenſatur lucrum cum damno². ¶ *ILLVD Expeditum.*) Nempe, 2 *L.ſi negocia abſentis. De nego. geſt.*
quia in vniuerſum ſit contrariorum eadem ratio.

¶ *AT CVM Aliquis renunciauerit*) Vt ſcilicet liberè poteſt quiſque renunciare: quia 3 *L.vlt.§.vlt. De lega. 3. L.cùm pro pecunia.C. de ſolut.*
nemo temerè inuitus cogatur manere in communione: niſi hanc ſibi libertatem pa-
cto ademerit. Nam licet nulla ſocietas æterna eſſe poſſit: poteſt tamen ad mortem 4 *L.vlt. C.com.diuid.*
vſque vel certum tempus iniri⁶. Ante eiuſmodi tempus ſi quis renunciarit: ſocium à 5 *L.nulla.D.pro ſoc.L.in hoc iudicio.§.ſi conuenerit.D.commu. diuid.*
ſe, non ſe à ſocio liberat. Nam ſi quid compendij factum erit ab eo, eius partem hic nō
feret. Sed ſi quid diſpendij, æquè præſtabit portionem. ¶ *RENVNCIAVERIT.*)
Vel expreſsim, vel etiam tacitè: vt ſi ſeparatim rem ſuam ſibi agere cœperit. Porrò 6 *L.1.D.pro ſoc.*
& per alios renunciare poſſumus ſocietati. ¶ *SOCIETATI.*) Facto ſcilicet certiore 7 *L.actione.§.item qui ſocietatem. D.pro ſoc.*
altero ſocio. Nam ſi ignoranti renunciata ſocietas ſit (inquit Paulus) quoad ſciuerit: 8 *L.ita quoque.D.pro ſoc.*
quod is acquiſiuit, qui renunciauit, in commune redigi debet: detrimentum autem ſo- 9 *L.actione.§.renunciare. D.pro ſoc.*
lius eius eſſe, qui renunciauerit: & quod abſens acquiſierit, ad eum ſolum pertinere:
detrimentum ab eo factum, commune eſſe. Quodſi procuratori abſentis fuerit re- 1 *L.ſed & ſocius.§.1. D.illo tit.*
nunciatum: non oberit abſenti renunciatio, priuſquam eam procuratori ſuo factam
habuerit ratam. ¶ *SOLVITVR.*) Ipſo etiam iure. Quòd ſi pacto, mutuóque cō- 2 *L.actione.§.item ſcriptum.D.illo tit.*
ſenſu ſolueretur ſocietas: magis vi exceptionis, quàm ipſo iure ſolueretur: quemad-
modum & vbi tacito pacto id fieret. Vnde reſpondit Paulus, Si paciſcatur ſocius, ne 3 *L.in hoc iudiciū.§. vlt. D.commu.diuid.*
partem ſuam petat: effectu tollitur ſocietas. ¶ *SOCIETAS.*) Etiam reliquorum
omnium ſociorum: niſi in ſocietate coëunda aliter conuenerit, vti paulo pòſt etiam
docet Iuſtinianus. ¶ *SED Planè ſi quis callidè.*) Tradidit in vniuerſum Paulus, in- 4 *L.ſed & ſocius.§.vlt. D.pro ſoc.*
tempeſtiuam ſocietatis renunciationem, ipſo iure in æſtimationem venire. Sed alio
loco id latius explicat, cuius verba multum lucis videntur allatura huic loco Iuſti-
niani: Inquit igitur, Caſsius ſcribit, eum, qui renunciauerit ſocietati, à ſe quidem li- 5 *L.actione.§.diximus. D.illo tit.*
berare ſocios ſuos: ſe autem ab illis non liberare. Quod vtique obſeruandum eſt, ſi
dolo malo renunciatio facta ſit: veluti ſi cùm communium bonorum ſocietatem ini-
iſſemus: deinde cùm obueniſſet vni hæreditas, propter hoc renunciauerit. Ideóque ſi
quod damnum attulerit hæreditas, hoc ad eum qui renunciauit, pertinebit: commo-
dum autem communicare cogetur, actione pro ſocio. ¶ *QVOD Non captauerit.*)
Sic igitur accipiendum eſt, quod ſubiicit Paulus, Si quid poſt renunciationem ac- 6 *dic.§.diximus.*
quiſierit, non erit communicandum: quia nec dolus eſt admiſſus in eo.

¶ *SOLVITVR Adhuc.*) Inquit Paulus, Morte vnius ſocij, ſocietas diſſolui- 7 *L.actione.§.morte. D. pro ſoc.*
tur, & ſi conſenſu omnium coita ſit, plures verò ſuperſint: niſi in coeunda ſocietate
aliter conuenerint. Nec hæres ſocij ſuccedit. Sed quod ex re communi poſtea quæ-
ſitum eſt: item dolus & culpa, in eo quod ex antè geſto pendet: tam ab hærede, quàm
hæredi præſtanda ſunt. Sic & Vlpianus, In hæredem (inquit) ſocij, Pro ſocio actio 8 *L.verum.§.in hæredem. D.illo tit.*
competit, quanuis hęres ſocius non ſit. Licet enim ſocius non ſit, attamen emolumēti
ſucceſſor eſt. His adiici poteſt, quod reſpondit Pomponius, Hæres ſocij, quanuis 9 *L.hæres ſocij.D.illo tit.*
ſocius non eſt, tamen ea quæ per defunctum inchoata ſunt, per hæredem explicari
debent. Porrò (inquit idem Pomponius) adeò morte ſocij ſoluitur ſocietas, vt nec ab 1 *L.Adeo.D.illo tit.*
initio paciſci poſsimus, vt hæres etiam ſuccedat ſocietati: nempe quòd non poſsit cū
incerta perſona ſocietas contrahi. ¶ *QVIA Qui.*) Sentit hîc Iuſtinianus iniquum
fore, nos certo ſocio delecto, alterius implicari ſocietate: aut pro Titio, habere Titij
hæredem ſocium, cùm inter perſonas, vt inter artifices, ſit magna differentia: nec de- 2 *L.inter artifices.D.de ſolut.*
functi fidem ac induſtriam ſemper referat hæres. ¶ *NISI Aliter conuenerit.*) Id re-
ferēdum ad id, quod proximè dicitur, Vnius morte ſolui ſocietatem etiam omnium
ſuperſtitum ſociorum. quod hîc Iuſtinianus docet ita accipiendum eſſe, ſi non in-
ter eos aliter conuenerit, vt ſcilicet inter ſuperſtites duraret ſocietas.

¶ *ITEM Si alicuius.*) Inquit Paulus, Si alicuius rei ſocietas coita ſit, & finis nego- 3 *L.actione.§.item ſi alicuius.D.pro ſoc.*
cio ſit impoſitus: finitur ſocietas. Quodſi integris omnibus manentibus alter deceſ-
ſerit, deinde tunc ſequatur res, de qua ſocietatem coierunt: tunc eadem diſtinctione
vtemur, qua in mandato: vt ſi quidem ignorata fuerit mors alterius, valeat ſocietas: ſi
nota, non valeat.

1 L. actione. § publicatione. D. pro ſoc.

¶ *PVBLICATIONE Quoque.*) Inquit idem Paulus, Publicatione quoq; diſtrahi ſocietatẽ diximus: quod ſpectare videtur ad vniuerſorum bonorum publicationem, ſi ſocij bona publicentur. Nam cùm in eius locum alius ſuccedit, pro mortuo habetur. ¶ *ALIVS Succedat.*) Nempe fiſcus, qui verus eſt eius ſucceſſor, cuius bona publicantur. adeò, vt etiam tanquam hæres teneatur creditoribus hæreditariis.

2 L. 2. C. ad leg. Iul. de vi publi. L. ſi vt proponis. C. de bon. proſcript.

3 dic. L. actione. § 1.

4 L. ſi is qui bonis, & L. ſeq. De ceſſ. bon.

¶ *ITEM Se quis.*) Inquit idem Paulus, Item bonis à creditoribus venditis vnius ſocii, diſtrahi ſocietatem Labeo ait. ¶ *SED Hoc caſu.*) Quo ſcilicet is, qui ſocius eſſe deſiit, neque pro mortuo habetur, neque perdidit iura ciuitatis Romanæ: ſic vt poſsit adhuc acquirere. & quod acquiſierit, retinere.

5 L. cum duobus. § venit. D. pro ſoc.

6 L. ſocius ſocio. D. illo tit.

7 L. hæredes. § non tantū. Famil. erciſc.

¶ *PRAEVALVIT Tamen.*) Ex ſententia ipſius Celſi: quam diſertè probat Vlpianus, & aſtipulatur Caius: ex quorum duorum reſponſis hic locus conflatus eſt. Vlpiani verba ſunt hæc[5], Venit in hoc iudicium Pro ſocio, bona fides. Vtrùm ergo tantùm dolum, an etiam culpam præſtare ſocium oporteat, quæritur. Et Celſus lib. 7. Digeſtorum, ita ſcripſit, Socios inter ſeſe dolum & culpam præſtare oportere. Caius autem ait[6], Socius ſocio etiam nomine culpæ tenetur, id eſt, deſidiæ atque negligentiæ. Culpa autem nó ad exactiſsimam diligentiam dirigenda eſt. Sufficit enim talem diligentiam communibus rebus adhibere, qualem ſuis rebus adhibere ſolet: quia qui parum diligentem ſibi ſocium acquirit, de ſe queri debet. Sed quid ſi de eo agatur, quem non vltro ſocium accerſierit ſibíq; acquiſierit aliquis, ſed in eum aliter inciderit? Paulus idem reſpondit[7], ſed alia ratione. Non tantùm dolum (inquit) ſed etiam culpam in re hæreditaria præſtare debet cohæres: quoniã cum cohęrede non cõtrahimus, ſed in eum incidimus. Non tamen diligentiam præſtare debet, qualem diligens paterfamilias: quoniam hic propter ſuam partẽ cauſam habuit gerendi. & ideo negociorum geſtorum ei actio non competit. talem igitur diligentiam præſtare debet, qualem in ſuis rebus. Eadem ſunt, ſi duobus res legata ſit. Nam & hos coniunxit ad ſocietatem non conſenſus, ſed res.

IN SEQVENTEM TITVLVM

ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ.

8 L. 1. De conſtitut. pec.

9 L. in re mãdata. C. mãd.

INTER Obligationes, quæ cõſenſu ineuntur, poſtremo loco Iuſtinianus refert Mandatum, quod quidem à principio ſuſcipere vel non ſuſcipere, eſt liberum: ſed ſemel ſuſcepto oportet fideliter defungi. Verè enim grauiſsimum hîc eſſet, fidem fallere[8]. Intereſtque ſanè Reip. vt quod quiſque faciendum recepit, bona fide præſtet: ne bene conſulta conſilia, religione mandati ſoluta, corrumpãtur. Vt autẽ intelligamus, quàm fuerit hæc res curæ veteribus: lubet ſubſcribere elegantiſsimum locum Ciceronis ex Oratione pro Roſcio, In priuatis (inquit) rebus, ſi quis rem mandatam non modò malitioſius geſsiſſet ſui quæſtus & commodi gratia, verùm etiam negligentius: eum Maiores ſummum admiſiſſe dedecus exiſtimabant. Itaque Mandati conſtitutum eſt iudicium, non minus turpe, quàm furti: credo propterea, quòd quibus in rebus ipſi intereſſe non poſſumus, in iis operæ noſtræ vicaria fides amicorum ſupponitur. quam qui lædit, oppugnat commune omnium præſidium, & (quantum in ipſo eſt) diſturbat vitæ ſocietatem. Non enim poſſumus omnia per nos agere. Alius in alia re magis vtilis. Idcirco amicitiæ comparantur, vt commune commodum mutuis officiis gubernetur. Quid recipis mandatũ, ſi aut neglecturus, aut ad tuum commodum conuerſurus es? Cur mihi te offers, ac meis commodis officio ſimulato officis, & obſtas? Recede de medio, per alium tranſigam. Suſcipis genus officij, quod te putas ſuſtinere poſſe: quod minimè graue videtur iis, qui minimè ipſi leues ſunt. Ergo idcirco turpis hæc culpa eſt, quòd duas res ſanctiſsimas violat, amicitiam & fidem. Nam neque mandat quiſquam ferè ſine amico: neque credit, niſi ei, quem fidelem putat. Perditiſsimi eſt igitur hominis, ſimul & amicitiam diſſoluere, & fallere eum, qui læſus non eſſet, niſi credidiſſet. Hactenus Tullius: cuius verba fuit operæprecium recitare. elegantiſsimè enim ſimul & grauiſsimè explicant totam vim huius contractus. Ac vt Iuriſconſultos nunc noſtros omittam, illud ipſum ſuis reſcriptis Conſtantinus inſeruiſſe videtur[9]. Sed quia in iis, quos de Conſtantino ſcripſi, cõmentariis, hac de re ſatis multa dixiſſe mihi videor, malo lectorem, ſi id requirat, eò reiicere, quàm longiori nunc repetitione vel obtundere vel remorari.

De mandato Tit. XXVI.

MAndatum contrahitur quinque modis: ſiue ſua tãtùm gratia aliquis tibi mandet, ſiue ſua & tua, ſiue aliena tantùm, ſiue ſua & aliena, ſiue tua & aliena. Ac ſi tua tantùm gratia mandatum ſit: ſuperuacuum eſt mandatum,& ob id nulla ex eo obligatio,nec mandati inter vos actio naſcitur. Mandantis tantùm gratia interuenit mandatum: veluti ſi quis tibi mandet,vt negotia eius gereres, vel vt fundũ ei emeres,vel vt pro eo ſponderes. Tua gratia & mãdantis: veluti ſi mandet tibi,vt pecuniam ſub vſuris crederes ei,qui in rem ipſius mutuaretur:aut ſi volente te agere cum eo ex fideiuſſoria cauſa,mãdet tibi,vt cum reo agas,periculo mandantis:vel vt ipſius periculo ſtipuleris ab eo, quem tibi deleget in id,quod tibi debuerat. Aliena autem tantùm cauſa interuenit mandatum:veluti ſi tibi aliquis mandet,vt Titij negotia gereres,vel vt Titio fundum emeres, vel vt pro Titio ſponderes. Sua & aliena:veluti de communibus ſuis & Titii negotiis gerendis tibi mandet,vel vt ſibi & Titio fundum emeres,vel vt pro eo & Titio ſponderes. Tua & aliena:veluti ſi tibi mandet, vt Titio ſub vſuris crederes: quia ſi ſine vſuris pecuniam crederes,aliena tantùm gratia intercedit mãdatum. Tua tantùm gratia interuenit mandatũ: veluti ſi tibi mandet, vt pecunias tuas in emptiones potius prædiorum colloces, q̃ fœneres:vel ex diuerſo,vt pecunias tuas fœneres potius,quàm in emptiones prædiorum colloces. Cuius generis mandatum, magis conſilium, quàm mandatum eſt,& ob id non eſt obligatorium:quia nemo ex conſilio mandati obligatur, etiamſi non expediat ei, cui mandabatur:cùm liberũ cuique ſit, apud ſe explorare,an ſibi expediat conſilium. Itaque ſi otioſam pecuniam domi te habentem hortatus fuerit aliquis, vt rem aliquã emeres,vel eam crederes·quanuis non expediat eam tibi emiſſe, vel credidiſſe,non tamen tibi mandati tenetur. Et adeò hæc ita ſunt,vt quæſitũ ſit,an mãdati teneatur,qui mãdauit tibi,vt pecuniam Titio fœnerares·ſed obtinuit Sabini ſententia,obligatorium eſſe in hoc caſu mãdatum:quia non aliter Titio crediditiſſes, quàm ſi tibi mandatum eſſet.

Illud quoque mandatum non eſt obligatorium, quod contra bonos mores eſt: veluti ſi Titius de furto, aut de damno faciendo, aut de iniuria facienda mandet tibi. licet enim pœnam iſtius facti nomine præſtiteris, non tamen vllam habes aduerſus Titium actionem.

Is, qui exequitur mandatum, non debet excedere fines mandati. vt ecce,ſi quis vſque ad centũ aureos mandauerit tibi, vt fundum emeres, vel vt pro Titio ſpõderes:neque pluris emere debes,neque in ampliorẽ pecuniã fideiubere.alioqui nõ habebis cum eo mandati actionem.adeò quidem,vt Sabino & Caſsio placuerit,etiam ſi vſque ad cẽtum aureos cum eo agere volueris:inutiliter te acturum. Sed diuerſæ ſcholæ autores rectè vſque ad centum aureos te acturum exiſtimãt.quæ ſententia ſanè benignior eſt. Quòd ſi minoris emeris habebis ſcilicet cum eo mãdati actionem:quoniam qui mandat,vt ſibi centum aureorum fundus eme-

retur, is vtique mandaſſe intelligitur, vt minoris (ſi poſsit) emeretur.

Rectè quoque mandatum contractum, ſi dum adhuc integra res ſit, reuocatum fuerit, euaneſcit. Item ſi adhuc integro mandato, mors alterutrius interueniat, id eſt, vel eius qui mandauerit, vel illius, qui mandatum ſuſceperit: ſoluitur mandatum. Sed vtilitatis cauſſa receptum eſt, ſi eo mortuo, qui tibi mandauerat, tu ignorans eum deceſsiſſe, executus fueris mandatum: poſſe te agere mandati actione. alioqui iuſta & probabilis ignorantia tibi damnũ adferret. Et huic ſimile eſt, quod placuit, ſi debitores manumiſſo diſpenſatore Titij, per ignorantiam liberto ſoluerint, liberari eos: cùm alioqui ſtricta iuris ratione non poſſent liberari, quia alii ſoluiſſent, quàm cui ſoluere debuerint.

Mandatum non ſuſcipere, cuilibet liberum eſt: ſuſceptum autem conſummandum eſt, aut quamprimùm renuntiandum, vt per ſemetipſum, aut per alium eandem rem mandator exequatur. Nam niſi ita renuntietur, vt integra cauſſa mandatori reſeruetur eandem rem explicandi: nihilominus mandati actio locum habet: niſi iuſta cauſſa interceſſerit, aut non renuntiandi, aut intempeſtiuè renuntiandi. Mandatũ & in diem differri, & ſub conditione fieri poteſt.

In ſumma, ſciendum eſt, mandatum niſi gratuitum ſit, in aliam formam negotii cadere. Nam mercede conſtituta, incipit locatio & conductio eſſe. Et (vt generaliter dicamus) quibus caſibus ſine mercede ſuſcepto officio, mandati ſiue depoſiti contrahitur negotium, is caſibus interueniente mercede, locatio & conductio intelligitur contrahi. Et ideo ſi fulloni poliẽda curandáve quis dederit veſtimẽta, aut ſarcinatori ſarcienda, nulla mercede cõſtituta neque promiſſa: mandati cõpetit actio.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

1 *L. 2. D. mand.*
2 *L. 1. D. mand.*
3 *L. ſi remunerandi. § ſi paſſus. D. illo tit.*
4 *L. ſemper qui non prohibet. De reg. iur.*
5 *L. 2. § 1. D. mand.*
6 *L. ſi verò non remunerãdi. § cùm quidam. D. manda. L. vlt. C. quod cum eo.*
7 *L. quod ſi cùm ſcires. De dolo ma.*
8 *L. ſi mandatum. C. de neg. geſt.*
9 *L. ſi verò non remunerandi. § ſi mihi mand.*

M*ANDATVM.*) Initio admonendi ſumus, totum hunc locum eſſe deſcriptum ex reſponſo Caij, cuius verba, ſi conſerantur, multum lucis adferent. ¶ *CONTRAHITVR.*) Conſenſu ſcilicèt, vel expreſſo[2], vel etiam tacito. Si enim paſſus ſum aliquem pro me interuenire, mãdati teneor[3], quia videor mandaſſe[4]. Sed nec hîc refert (ſi ſit animus mandandi) quibus verbis mandes. Quòd ſi tantùm commendandi alicuius cauſa roges aliquid, nulla erit mandati obligatio[6]. Et ſi dolus abſuerit[7], nulla eſt temerariæ cõmendationis pœna, præter cõmunem illam & vulgarem apud bonos grauéſque viros ſuggillationẽ: ſed cuius metus vnumquenque ſatis admonere debet, vt iuxta præceptum Flacci, quem cui cõmendet, etiã atque etiam inſpiciat: ne ſtatim incutiant aliena peccata pudorem. ¶ *QVINQVE Modis.*) Quos facilè poſſumus redigere ad tres, nẽpe Mea, Tua, & Aliena gratia. ¶ *VT Negocia eius gereres.*) Id quod ſi vltro & abſque vllo mãdato faceres: cõpeteret negociorum geſtorum actio, de qua titulo ſequenti agemus. Quòd ſi mandatum ſolius mariti ſecutus, tam mariti, quàm vxoris eius negocia geſſeris: reſcriptum eſt[8], duplicem oriri actionem: nempe mãdati, inter te & maritum: negociorum geſtorum, inter te & vxorem. ¶ *VEL Vt fundum emeres.*) Quem ſi tuo ſumptu emeris meo nomine: quæſitũ eſt, an omnes fructus quos ex eo perceperis, ſimul reſtituere debeas. Nos facilè aſſentimur eſſe reſtituendos: ſed quòd quidã aiunt imputandos in precium, quod hic procurator ſoluerit: vt ſi poſsint id penſare, habeat dominus ſine vllo ſuo impendio fundum: probare non poſſum. Eſſet enim huic procuratori ſuum officiũ damnoſum. Imò verò interea dum ei preciũ dominus nõ reſtituit, æquũ eſt eũ, eius quod intereſt, nomine, ex fructibus domino reputare vſuras[9], ſaltẽ quincũces. Nã & quum fructus ſint domini: videtur ab initio procu-

procurator rem ei tradidiſſe, fidémque ſuam liberaſſe. quare meritò hic procurator
vſuras ſuæ pecuniæ ſibi à domino deberi contendet. ¶ *VT PECVNIAM Sub v-
ſuris.*) Hîc meum & tuum commodum verſatur. Meum quidem, cuius mandato con-
trahitur mutuum in rem meam: tuú verò, qui mutuú das ſtipulatus vſuras: ſic vt eę ex
ſtipulatione tibi debeantur, nec præſtolari debeas moram, ex qua alioqui vſuræ tantú
deberi ſolent. ¶ *VT CVM Reo agas.*) Hoc exemplum ſumptú eſt ex veteri iure, quo 1
liberú erat, omiſſo reo principali, ſtatim cum fideiuſſore agere. Tum enim mandato,
de quo hîc agitur, non parum iuuabatur fideiuſſor præſenti iudicio liberatus. pro- 2
derat etiam id tibi, qui fideiuſſoris periculo ſuſcipiebas iudicium cum reo principali.
Sed hodie non vtimur hac ſpecie mandati, cùm ex Nou. Iuſtiniani Conſtitut. 4. om-
nino teneantur creditores primùm aggredi principales reos: nec niſi iis excuſsis, poſ-
ſint à fideiuſſoribus quicquam petere. ¶ *PERICVLO Mandantis.*) Hîc latet com-
modum mandatorij: quod nec ſuſtuliſſe videtur noua Iuſtiniani Conſtitutio. Quan-
quam enim ex ea primùm ſit conueniendus debitor principalis, id tamen non fit im-
penſa vel periculo fideiuſſoris: nec, ſi reus parum ſoluendo ſit, eius fruſtraneæ litis
ſumptus præſtabit creditori fideiuſſor. Cæterú vbi mandato eius & periculo agitur,
eos pręſtare debebit. ¶ *VT IPSIVS Periculo ſtipuleris.*) Huius mãdati vim & obli-
gationem explicat Paulus his verbis, Quod mihi debebas, à debitore tuo ſtipulatus 3
ſum periculo tuo: poſſe me agere tecum mandati, in id quod minus ab illo ſeruare
potero. Nerua & Attilicinus aiunt: quanuis id mandatum ad tuam rem pertineat, &
meritó. Tum enim liberatur is, qui debitorem delegat, ſi nomen eius creditor ſecutus
eſt: non, cùm periculo debitoris ab eo ſtipulatur. ¶ *ALIENA Tantùm gratia.*)
Huius mandati forma non eſt omnino ludicra, etiam ſi fortè non interſit mandantis.
Valet enim non quidem vt geras negocia: ſed ſi vltro geſſeris, vt mandati tenearis.
Et ex diuerſo vtilis eſt ipſi mandatario, ſi quid impenderit in negocia aliena, quorum
nomine habebit actionem aduerſus eum, qui mandauit. ¶ *DE COMMVNI-* 4
BVS.) Idem & ſi quis mandauerit alicui gerenda negocia eius, qui ipſe ſibi manda-
uerat. Nam & is habebit mandati actionem: quia (inquit Vlpianus) & ipſe tenetur. 5
Tenetur autem, quia gerere poteſt. Sed & in vniuerſum tradidit idem Vlpianus, Si
tibi mandauero, quod mea intererat, veluti vt pro Seio interuenias, vel vt Titio cre-
das: erit mihi tecum mandati actio. Sic enim eius loci reſtituenda eſt lectio, expun- 6
cta vocula negatiua NON quam nec conuenire ipſius contextus rationi, nec ipſi ve-
ritati, facilè eſt animaduertere: nec eam extare in veteribus exemplaribus, nos admo-
nuit Paraphraſtes Cantiuncula. ¶ *QVIA Nemo ex conſilio.*) Inquit Vlpianus. 7
Conſilij non fraudulenti nulla obligatio eſt. Cæterùm ſi dolus aut calliditas inter-
ceſſerit: de dolo actio competit. Vt ſi quis dolo conſuluerit mihi repudiare hęredi-
tatem, quaſi minus ſoluendo eſſet. Et ſanè cùm ſit conſilium (vt apud Platonem ait 8
Socrates) ἱερὸν τι: religioſè, citráque vllam fraudem impertiendum eſt. Nec impunè
ferre debet, qui rem tam ſacram perfidia violarit: & credulum ſimplicitatis cando-
rem, ſecurámque alterius fiduciam improbè fefellerit. ¶ *ETIAM Si non expediat.*)
Nam & plerunque bene conſulta vel caſus aliquis repentinus immutat: vel culpa
eius, qui ea ſuſcepit faciunda, peruertit, quemadmodum grauiter in epiſtolis Demo-
ſthenes, iudicans propterea, χαλεπωτάτην τάξιν ἔχειν, τὸ συμβουλεύειν. ¶ *CVM Liberú.*)
Nam conſilium ſeu exhortatio liberam tantùm voluntatem excitat, nec vllam habet
parendi neceſsitatem. Ideóque rectè dictum eſt, Eum qui conſulit, mãdatoris opera 9
non fungi. ¶ *IN HOC Caſu.*) In quo ſcilicet nominatim datum eſt conſilium in
rem & gratiam ipſius Titij: pro quo videtur quodammodo fideiuſsiſſe, qui conſiliú 1
dedit: vt meritò, ſi malè ceſſerit, teneatur. Nam & reuera magis hîc mandatum vide-
tur, quàm meum conſilium: nec par eſt, te circunueniri, qui non aliàs crediturus eras,
quàm ſi ego mandaſſem. Ac videtur hac in re aſtipulari Sabino Vlpianus. 2

¶ *ILLVD Quoque.*) Inquit Vlpianus, Rei turpis nullum mandatum eſt: & ideo
hac actione non agetur. Et Paulus, Si (inquit) ędem ſacram ſpoliandam, hominé vul- 3
nerandum vel occidendum, mandato ſuſcipiat, nihil mandati iudicio cóſequi poteſt 4
propter turpitudinem mandati. ¶ *NON Tamen vllam actionem.*) Contrariam ſci-
licet mandati, quæ ſolet dari contra mandanté. Cæterú is cui ex hoc mandato iniuria 5
facta eſt, agere poteſt tam aduerſus eum qui mandauit, quàm qui mandatú ſuſcepit.

1 L. cùm quidam. §. ſi pupillo. De vſur.
2 L. inter eos. §. creditor. De fideiuſſ.
3 L. ſi mandato meo fundum. §. quod mihi debebat. D. mandati.
4 L. ſi mandatum. C. de nego. geſt.
5 L. ſi procuratorem. §. ſi quis mandauerit. D. manda.
6 L. ſi remunerãdi. § ſi tibi mandauero. D. mãdati.
7 L. conſilij. De reg. iur.
8 L. ſi quis affirmauerit. §. 1. De dolo.
9 L. cùm pater. §. mando filia. De lega. 2.
1 L. ad hac verba. De his qui nota. infa.
2 L. ſi remunerandi. §. planè. D. manda.
3 dic. l. ſi remunerandi. §. res turpis. D. mand.
4 L. ſi mandauero tibi. §. qui ædem. D. mand.
5 L. non ſolum. §. ſi mandatum. De iniur.

1 *L. diligenter. D. mand.* ¶ *IS QVI Exequitur.*) Inquit Paulus, Diligenter fines mandati cuſtodiendi ſunt.
Nam qui exceſsit, aliud quid facere videtur: & ſi ſuſceptum non impleuerit, tenetur.
Ea tamẽ res ex variis rerum circunſtantiis variè diiudicatur. Sed vt breuiter dicã, Vbi
illud ipſum, quod mãdatum eſt, fuerit impletũ, licet fortè alia ratione, ſi tamen nullo
2 *L. vlt. §. vlt. D. manda.* mandantis incommodo: ſatis factum videtur mãdatõ: nec iuſta eſt eius querela, qui
habet quod habere voluit, etiamſi aliter habeat, cùm eius nõ interſit, nec prohibuit a-
lia via rem confici. alioqui fortaſsis nullo modo recedendum eſſet à præſcripta for-
3 *L. ſi quis pro eo. D. mãd.* ma. Sic accipio quod à Paulo reſponſum eſt, Commodiſsimè illa forma in mãdatis
ſeruanda eſt, vt quoties certum mãdatum ſit, recedi à forma nõ debeat: at quoties in-
certum, vel plurium cauſarum, tunc licet aliis præſtationibus exoluta ſit cauſa man-
dati, quàm quæ ipſo mãdato inerat: ſi tamen hoc mãdatori expediat, mandati erit a-
ctio. Illud certũ eſt eum, qui rem alia aggreditur via, teneri, ſi ea malè ceſſerit. Itaque
periculoſum eſt, aliter gerere, quàm mandatum ſit. Verùm fuerit hîc infinitum o-
mnia perſequi, quę hac in re vir prudens expendere poteſt: & melius fuerit totam hãc
rem relinquere boni viri arbitrio, qui omnes rei, de qua quęretur, circunſtantias con-
feret. ab iis enim potiſsimùm videtur pendere definitio huius rei: quemadmodum e-
tiam ſentire videtur Gellius, qui libro primo, capite decimotertio diligenter hunc ar-
ticulum excutit, variáſque Philoſophorum ſententias refert. ¶ *NON Debet exce-
dere.*) Non excedit autem, qui id agit, quod mandato cohæret, eóque videtur com-
prehenſum, cùm non poſſet alioqui mandatum commodè impleri. Vt ſi mandatum
ſit Titio, rem mobilem vindicare, vel legatum petere: poterit petere ipſam rem vel
4 *L. ad rem mobilem. L. ad legatum. De procur.* teſtamenti tabulas exhiberi. Quemadmodũ & mãdata iuriſdictione, omnia mandata
videntur, ſine quibus non poteſt exerceri iuriſdictio. ¶ *SED Diuerſa ſchola.*) Cùm
5 *L. 2. De iuriſdict.* propoſuiſſet Paulus, Si precium ſtatui, túque pluris emiſti: quidam negauerunt, mã-
6 *L. præterea. D. manda.* dati te habere actionem, etiam ſi paratus eſſes id quod excedit, remittere: ſubiecit Ca-
7 *L. ſed Proculus. D. illo tit.* ius, quod huc pertinet. Sed Proculus rectè eum exiſtimat vſque ad precium ſtatutũ
acturum. Quæ ſententia ſanè benignior eſt. ¶ *MINORIS Emeris.*) Illum etiam
ipſum fundum, qui mandato continetur. Nam ſi alium etiam fortaſsis meliorem, æ-
8 *L. diligenter. §. 1. D. illo tit.* què minoris emeris: nullo modo videris impleſſe mandatum. Porrò ſi mandauero
tibi, vt fundum meum centum venderes: túque minoris vendideris: non obſtabit
mihi fundum vindicanti exceptio, niſi & reliquum, quod deeſt mandato meo, præ-
ſtes, & indemnem me per omnia conſerues.

¶ *DVM Adhuc integra res ſit.*) Hoc eſt, priuſquã cœperit intereſſe eius, qui mandatũ
ſuſcepit. alioqui in eius fraudẽ aut damnum æquum nõ fuerit intempeſtiuè reuocari
mandatum. neque enim minus mãdatario, quàm mandatori indemnitas præſtari de-
bet. Itaq; ſi mandatũ tuum ſecutus, operis futuri fundamẽta iecerim: integrum tibi nõ
eſt mãdatum reuocare, niſi paratus ſis reſtituere, quod mea intereſt. Sic etiam licet ſo-
9 *L. ſolet. §. 1. De offic. Pro. & lega. L. iudiciũ. De iudic.* leat eſſe liberum reuocare mandatam iuriſdictionem: ſi tamen cauſa aliqua cœpta ſit:
quia res integra non eſt, non poterit in eius fraudem reuocari: ſed omnino vbi cœptũ
1 *L. vbi cœptum. De iudi.* eſt iudicium, ibi debebit finiri. Mandatum certè procuratoris, vſque ad litem con-
2 *L. poſt litem. De procur.* teſtatam reuocari poteſt: ſed non poſtea, quaſi tum amplius res integra non ſit.
3 *L. inter cauſas. D. mãd. L. mandatum. C. mand. L. vlti. De ſolut. L. eius qui in prouincia. D. ſi cer. peta.* ¶ *ITEM Si adhuc.*) Morte finiri mandatum integrum, ſæpe traditum eſt. Idque
etiam pertinere ad mandatam iuriſdictionem conſtat. Labeo ait, Si is qui mandauit
iuriſdictionem, deceſſerit, antequam res ab eo, cui mandata eſt iuriſdictio, geri cœ-
perit, ſolui mandatum, ſicut in reliquis cauſis. Iudices tamen datos ſolere etiam in
4 *L. & quia. De iuriſd.* tempus ſucceſſorum eius, qui eos dedit, durare, & cogi pronunciare, eáſque ſenten-
5 *L. venditor. §. vlt. De iudic.* tias ſeruari, reſponſum eſt. Nempe multùm differt Iudex datus, ab eo cui mandata
eſt Iuriſdictio. Et quod ad hunc locum attinet, diſcriminis, quod dixi, ratio hæc
eſſe videtur, quòd iudex datus propriè non dicatur contrahere mandatum, cùm id
6 *L. vlt. §. iudicandi. De muner. & honor.* nõ ſuſcipere nõ poſsit. Eſt enim iudicãdi neceſsitas. At mãdatum ſuſcipere rectè di-
citur is, cui mãdata eſt iuriſdictio, nõ modò quòd fungatur vice eius, qui mandat, ſed
etiam quòd eam inuitus non ſuſcipiat. Ad eum itaque pertinet lex mandati, non e-
7 *L. ſi eum fundum. De pact.* tiam ad iudicem datum. Porrò obſeruare debemus, multas eſt mandatorum formas,
quæ etiã poſt cineres & buſta mãdantis durãt. Multúmq; hîc refert, quis mãdet, cui,
3 *L. ſi ego. §. 1. De iure dot. L. ſi pater. De ma. vĩd.* quid, & quomodo. Si quid mãdatũ ſit in rẽ ipſius mãdatarij: etiã mortuo mandãte, id
durat. Sed nec mãdatũ dotis, vel libertatis dãdę euaneſcit morte mãdantis. Itẽ & ſi mã-
datum

datũ cõtineat aliquid, quod omnino poſt mortẽ mãdãtis faciũdum ſit. ¶ *VEL ILLIVS Qui mandatũ ſuſceperit.*) Inquit Caius, Morte quoq; eius, cui mãdatũ eſt, ſi is integro adhuc mãdato deceſſerit, ſoluitur mandatũ: & ob id hæres eius, licet executus fuerit, nó habet mãdati actionẽ. Sanè tamen is per errorẽ exequendo, tribuit emptori bonę fidei cõditionẽ vſucapiendi. ¶ *SED VTILITATIS Cauſa.*) Inquit Paulus, Inter cauſas mandati omittendi, etiam mors mandatoris eſt. nam mandatum ſoluitur morte. Si tamen per ignorantiam impletum eſt, competere actionem vtilitatis cauſa dicitur. Huc quoque pertinet, quòd ſi vniuerſale quoddam mandatum ſuſcepero, & vno generali communíque nomine deſignatus ſim alterius inſtitor, propter vtilitatẽ commerciorum & promiſcui vſus rata habeantur, quæ à me geſta fuerint, etiam mortuo mandante domino. ¶ *HVIC Simile.*) Intereſt tamen: quia ſuperiori caſu agitur de obligatione: hîc verò de liberatione. illic, morte: hic ſtatus mutatione mandatum intelligitur ſolutum. ¶ *QVOD Placuit.*) Placuit certè id multis Iuriſconſultis, veluti Paulo, qui in vniuerſum reſpõndit, diſpenſatori, qui ignorante debitore remotus eſt ab actu, rectè ſolui: ex voluntate enim domini ei ſoluitur: quam ſi neſcit mutatam, qui ſoluit, liberatur. Idem quoque reſpondit Vlpianus de eo, qui ſeruo pecuniis exigendis præpoſito, ignorans ſoluit poſt eius manumiſsionem. Nec diſsimilia ſunt, quæ continentur reſponſo Africani, & reſcripto Gordiani. ¶ *QVIA Alij ſoluiſſent.*) Memini nos alio ſuprà loco pluribus verbis docuiſſe, non rectè ſolui ei, qui ſolutioni eſt adiectus, ſi ſoluatur poſt mutationem ſtatus: quaſi tum alius homo videatur.

¶ *MANDATVM Non ſuſcipere.*) Totus hic locus compoſitus eſt ex duobus Iuriſconſultorum reſponſis: quorum collatio, iuſtæ interpretationis loco fuerit. Primùm inquit Caius: Qui ſuſcepit mandatum, ſi poteſt id explere, deſerere promiſſum officium non debet. Alioqui quanti mandatoris interſit, damnabitur. Si verò intelligat explere ſe id officium non poſſe: idipſum, cùm primùm poterit, debet mandatori renunciare: vt is, ſi velit, alterius opera vtatur. Quodſi cùm poſsit denunciare, ceſſauerit: quanti mandatoris interſit, tenebitur. Sed ſi aliqua ex cauſa non poterit renunciare, ſecurus erit. Paulus autem ait: Sicut liberum eſt, mandatum non ſuſcipere, ita ſuſceptum conſummari oportet, niſi renunciatum ſit. Renunciari autem ita poteſt, vt integrum ius mandatori reſeruetur, vel per ſe, vel per alium eandem rem commodè explicandi: aut redundet in eum captio, qui ſuſcepit mandatum. Et quidem ſi is, cui mandatum eſt, vt aliquid mercaretur, mercatus non ſit neque renunciauerit ſe non empturum, ídque ſua, non alterius culpa fecerit: mandati actione teneri eum conuenit. Hoc amplius tenebitur (ſicut Mela quoque ſcribit) etſi eo tempore per fraudem renunciauerit, cùm iam rectè emere non poſſet. His deinde ſubiicitur ex Hermogeniano & Paulo, Sanè ſi valetudinis aduerſæ, vel capitalium inimicitiarum cauſa, ſeu ob immanes rei actiones, ſeu ob aliam iuſtam cauſam excuſationes alleget: audiendus eſt.

¶ *IN SVMMA.*) Inquit Paulus, Mandatum niſi gratuitum, nullum eſt. Nam originem ex officio atque amicitia trahit. Contrarium porrò eſt officio, merces. Interueniente enim pecunia, res ad locationem & conductionem potius reſpicit. ¶ *NISI Gratuitum ſit.*) Si quid tamen honoris & gratitudinis nomine vltro offeratur à mandatore accepti beneficij memore, honeſtè id accipiet mandatarius, neque id impediet mandati actionem. & ſi quid eiuſmodi certi ſalarij remunerationis cauſa promiſſum aut conſtitutum ſit, peti poterit. Sed vt conſtituatur, agi non poterit vllo iudicio. cùm nec extra ordinem peti poſſit ſalarium incertæ pollicitationis. Sed quædam, & ſi inhoneſtè petantur, honeſtè tamen accipiuntur. ¶ *MERCEDE Conſtituta.*) Propter id ſcilicet quòd locari ſoleat, & ab eo accepta, qui operas ſuas locare ſoleat. Alioqui hîc eſſet contractus innominatus, Facio, vt des. ¶ *NEQVE Promiſſa.*) Quòd ſi promiſſa fuerit, ſed incerta: erit contractus innominatus, & competet præſcriptis verbis actio, quemadmodum ſuprà docuit Iuſtinianus.

1 *L. Si verò non remunerandi. §. vlt. D mand.*
2 *L. ſi quis alicui. §. morte. D. mand.*
3 *L. mandatum. D. mand.*
4 *L. inter cauſas. D. mãd.*
5 *L. ſi quis mancipiis. §. ſi impubes. De inſtito. act.*
6 *L. diſpenſatori. De ſolut.*
7 *L. ſi quis ſeruo. De ſolu.*
8 *L. eius qui. D. ſi cert. pet. cond.*
9 *L. 3 C. de ſolut.*
1 *§. planè. ſupr. de inuti. ſtip.*
2 *L. ſi quis alicui. § qui ſuſcepit. D. manda.*
3 *L. ſi mandauero. §. vlt. D. manda.*
4 *L. ſanè. cum ll. ſequ. D. mand.*
5 *L. 1. §. mandatũ. D. mãd.*
6 *L. ſi remunerandi. D. mandati.*
7 *L. ſalarium. D. mand. L. 1. §. vlt. C. mand.*
8 *L. qui mutuã. §. ſalariũ. D. manda.*
9 *dic. §. ſalariũ. & L. ſalarium C. mand.*
1 *L. 1. §. eſt enim. De var. & extr. cognit.*
2 *§. 1. ſup. de locat. & conduct.*

De obligationibus, quæ quaſi ex contractv nascvntvr, Tit. XXVII.

Post genera contractuum enumerata, diſpiciamus etiam de iis obligationibus, quæ quidem non propriè naſci ex contractu intelliguntur: ſed tamen quia non ex maleficio ſubſtantiam capiunt, quaſi ex contractu naſci videtur. Igitur cùm quis negotia abſentis geſſerit, vltro citróque inter eos naſcuntur actiones, quæ appellantur Negotiorum geſtorum. ſed domino quidem rei geſtæ aduerſus eum, qui geſsit, directa competit actio: negotiorum autem geſtori, contraria. quas ex nullo contractu propriè naſci manifeſtum eſt: quippe ita naſcuntnr iſtæ actiones, ſi ſine mandato quiſque alienis negotiis gerendis ſe obtulerit. ex qua cauſa ij, quorum negotia geſta fuerint, etiam ignorantes obligantur. Idque vtilitatis cauſſa receptum eſt: ne abſentium, qui ſubita feſtinatione coacti, nulli demandata negotiorum ſuorum adminiſtratione, peregrè profecti eſſent, desererentur negotia. quæ ſanè nemo curaturus eſſet, ſi de eo, quòd quis impendiſſet, nullam habiturus eſſet actionem. Sicut autem is, qui vtiliter geſsit negotia, dominum habet obligatum Negotiorum geſtorum: ita & cōtrà iſte quoque tenetur, vt adminiſtrationis reddat rationem. quo caſu ad exactiſsimam quiſque diligentiam compellitur reddere rationem: nec ſufficit talem diligentiā adhibere, qualem ſuis rebus adhibere ſolet: ſi modò alius diligentior eo commodius adminiſtraturus eſſet negotia.

Tutores quoque, qui tutelæ iudicio tenentur, nō propriè ex cōtractu obligati eſſe intelligūtur (nullum enim negotium inter tutorē & pupillū cōtrahitur) ſed quia ſanè non ex maleficio tenentur, quaſi ex contractu teneri videtur. Hoc autē caſu mutuæ ſunt actiones. Non tātùm enim pupillus cum tutore habet tutelæ actionem, ſed & contrà tutor cum pupillo habet contrariam tutelæ, ſi vel impenderit aliquid in rem pupilli, vel pro eo fuerit obligatus, aut rem ſuam creditoribus eius obligauerit.

Item ſi inter aliquos cōmunis res ſit ſine ſocietate: veluti quòd pariter eis legata donatáve eſſet: & alter eorum alteri ideo teneatur Communi diuidūdo iudicio, quòd ſolus fructus ex ea re perceperit, aut quòd ſocius eius ſolus in eam rem neceſſarias impēſas fecerit: nō intelligitur ex contractu ꝓpriè obligatus eſſe, quippe nihil inter ſe cōtraxerunt. ſed quia ex maleficio nō tenetur, quaſi ex cōtractu teneri videtur. Idem iuris eſt de eo, qui cohęredi Familię herciſcūdæ iudicio ex his cauſis obligatus eſt.

Hæres quoque legatorum nomine non propriè ex contractu obligatus intelligitur (neque enim cum hærede, neque cum defuncto vllum negotium legatarius geſsiſſe propriè dici poteſt) & tamen quia ex maleficio non eſt obligatus: quaſi ex contractu debere intelligitur.

Item is, cui quis per errorem non debitum ſoluit, quaſi ex contractu debere videtur. Adeò enim nō intelligitur propriè ex cōtractu obligatus eſſe, vt ſi certiorē rationem ſequamur, magis (vt ſuprà diximus) ex diſtractu quàm ex cōtractu poſsit dici obligatus eſſe. Nam qui ſoluendi animo pecu-

pecuniam dat: in hoc dare videtur, vt diſtrahat potius negotium, quàm contrahat. Sed tamen perinde is, qui accipit obligatur, ac ſi mutuum ei daretur. & ideò condictione tenetur.

Ex quibuſdam tamen cauſis repeti non poteſt, quod per errorem nõ debitum ſolutum ſit. ſic nanque definierunt veteres, ex quibus cauſis inficiendo lis creſcit, ex iis cauſis non debitum ſolutum, repeti non poſſe: veluti ex Lege Aquilia, item ex legato. Quod veteres quidem in iis legatis locum habere voluerunt, quæ certa conſtituta, per damnationem cuique legata fuerant. noſtra autem Conſtitutio, cùm vnam naturã omnibus legatis & fideicommiſsis indulſit, huiuſmodi augmentum in ommibus legatis & fideicommiſsis extendi voluit: ſed non omnibus legatariis hoc præbuit, ſed tantummodo in iis legatis & fideicommiſsis, quæ ſacroſanctis eccleſiis, & cæteris venerabilibus locis, quæ religionis & pietatis intuitu honorantur, relicta ſunt: quæ ſi indebita ſoluantur, non repetuntur.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

NON *Propriè naſci ex contractu.*) Nam ex vero contractu nemo obligatur, niſi qui
cõnſenſit. Hîc autem obligantur etiam ignõrantes. Et quanuis iudicia dicantur 1 *L. 1. De pact.*
reddi in inuitũm: tamen in iis intelligimur quaſi cõtraherẽ. ¶ *IGITVR Cùm quis.*) 2 *L. 2. De nego. geſt.*
Totus hic locus deſumptus eſt ex reſponſo Caii, cuius verba (quorum collatio mul- 3 *L. inter ſtipulantem. §. ſacrã. De verbo. oblig.*
tùm lucis adferet) ſunt hæc: Si quis abſentis negotia geſſerit: ſi quidem ex mandato, 4 *L. 3. §. idem ſcribit. De pecul.*
palàm eſt ex contractu naſci inter eos actiones mandati, quibus inuicem experiri poſ-
ſunt, de eo, quod alterum alteri ex bona fide præſtare oportet. Si verò ſine mandato, 5 *L. ex maleficiis. §. 1. De act. & obliga.*
placuit quidem ſanè eos inuicem obligari: eóque nomine proditæ ſunt actiones, quas
appellamus, NEGOTIORVM GESTORVM: quibus æquè inuicem experiri poſſunt,
de eo, quod ex bona fide alterum alteri præſtare oportet: ſed neque ex contractu, neque ex maleficio hæ actiones naſcuntur. Neque enim is qui geſsit, cum abſente creditur antè contraxiſſe: neque vllum maleficium eſt, ſine mandato ſuſcipere negotiorum adminiſtrationem. Longè magis is, cuius negotia geſta ſunt, ignorans, aut contraxiſſe, aut deliquiſſe intelligi non poteſt. Sed vtilitatis cauſa receptum eſt, inuicem eos obligari. Ideo autem id ita receptum eſt, quia plerunque homines eo animo peregrè proficiſcuntur, quaſi ſtatim redituri: nec ob id vlli curam negotiorum ſuorum mandant: deinde nouis cauſis interuenientibus, ex neceſsitate diutius abſunt, quorũ negotia deperire iniquum eſt: quæ ſanè deperirent, ſi vel is, qui obtuliſſet ſe negotiis gerendis, nullam habiturus eſſet actionem de eo, quod vtiliter de ſuo impendiſſet: vel is, cuius negotia geſta eſſent, aduerſus eum, qui inuaſiſſet negotia eius, nullo iure
agere poſſet. Hæc Caius. Eiuſdem extat aliud reſponſum, quod refertur his verbis: 6 *L. 2. De nego. geſt.*
Si quis abſentis negotia geſſerit, licet ignorantis: tamen quicquid vtiliter in rẽ eius impenderit, vel etiam ſi ſe in rem abſentis alicuius obligauerit: habet eo nomine actionem. Itaq; eo caſu vltro citróque naſcitur actio, quæ appellatur NEGOTIORVM GESTORVM. Sanè ſicut æquum eſt, ipſum actus ſui rationem reddere, & eo nomine condemnari, quicquid vel non vt oportuit, geſsit, vel ex his negotiis retinet: ita ex diuerſo iuſtum eſt, ſi vtiliter geſsit, præſtari ei, quicquid eo nomine vel abeſt ei, vel
abfuturum eſt. Vlpianus quoque ait, fuiſſe hoc edictum neceſſarium: quoniam ma- 7 *L. 1. D. illo tit.*
gna vtilitas abſentium verſatur: ne indefenſi rerũ poſſeſsionem aut venditionem patiantur, vel pignoris diſtractionem, vel pœnæ committendæ actionem, vel iniuria rem ſuam amittant. Hæc pluribus commemoro, vt ex collatione magis eluceſcat methodus huius loci, quo Iuſtinianus omnia illa ſuperiora breuiter complexus eſt. Nec ſanè poſsumus hîc ſatis mirari prudentiam Prætorum, qui intelligentes eam eſſe hominum ingratitudinem, vt officii vltro præſtati gratiam non temerè ſoleant

vltro referre, ſed potius habeant ludibrio liberalem amici candorem: huiúſque rei metum, qui neminem non deterreret ab humanitatis officiis, poſſe fraudi eſſe viris quoque bonis abſentibus, eo nomine deſtitutis ſpontaneo amicorum ſubſidio: grauiter edixerunt de negotiis geſtis, tum vt nos ad liberale & vltroneum officium magis inuitarent ſecuros τῆς ἀμοιβῆς ἢ ἀζημίας, (vt nec pati ſolent vnquam proprium

1 L. 2. De admi. tut. L. ſi quis ex ſignatoribus. D. quem. teſta. aper.

officium cuiquam eſſe damnóſum) tum etiam vt ſimul abſentibus conſulerent, ne vel iis interciperetur rei bene geſtæ fructus, vel ſanè periclitarentur inſidioſa dánoſáque alterius ſeſe huc temerè ingerentis ſedulitate. ¶ *CVM Quis.*) Inquit Vlpiânus,

2 L. 3. De nego. geſt.

Hæc verba, SI QVIS, ſic ſunt accipienda, SIVE QVAE. Nam & mulieres negotiorum geſtorum agere poſſe, & conueniri non dubitatur. Certè & mãdatum alieni

3 L. idémque. §. ſi cui. D. mand. L. ſed & ſi quis. §. parui. De inſtit. act.

negotii procurandi adminiſtrandíve extra iudicia, poſſe eas ſuſcipere cõſtat. ¶ *NEGOTIA.*) Inquit idem Vlpianus, Negotia ſic accipere debemus, ſiue vnum, ſiue plura. ¶ *ABSENTIS.*) Vel etiam præſentis, ſed non mandantis. Prætor in ſuo edicto ſimpliciter ait, NEGOTIA ALTERIVS. Aliena autem negotia multifariam hîc accipiuntur. Primùm enim re ipſa dicitur alienum negotium geſtũ, cùm quid omnino in rem alterius factum eſt. Sed & ſi ad eum tantùm pertinebat negotii geſti cura & adminiſtratio, dicetur eius negotium geſtum. Poſtremò & negotium alienum intelligetur, vel ſolius ratihabitionis nomine: vt cùm ratum habes, quòd tuo nomine geſſi, etiamſi alioqui nihil id ad te pertinebat. ¶ *GESSERIT.*) Vel aliqua ne-

4 L. 3. §. hac actione. De nego. geſt.

5 L. ſeruus ea lege. in fi. De ſer. expor.

6 L. culpa. De regul. iur.

7 dic. L. 3. §. interdum.

neſsitate vrgẽte, vel etiam ſponte, quia fauebat abſenti, & humaniter cum Papiniano iudicabat, hominis intereſſe hominem beneficio afficere. ne quis hîc odioſe ingerat, culpam videri, temerè ſeſe immiſcere negotio ad ſe non pertinenti: quod quidem iure traditum eſt, ſed alio ſenſu. Sanè verum eſt, eum duntaxat præſtare ſolum dolũ, qui bona affectione ductus obtulit ſe negotiis alienis, quæ ſcilicet videbat alioqui ab omnibus deſerta eſſe, omníque cura deſtituta: vt qualecunque ſit, quod bona fide præſtitit, officium, debeat eſſe domino gratum: eíque par eſt ſufficere, vel in paucis amici labore adiuuetur. ¶ *DIRECTA Competit actio.*) Frequens eſt apud noſtros Iuriſconſultos mentio actionis directæ & contrariæ. Quoties igitur par eſt vtriuſque ratio in contractu, vtrinque naſcitur directa. Quoties verò potior eſt alterius cauſa, hîc naſcitur directa, inde contraria. In contractu emptionis & venditionis, vtriuſque cauſa par eſt. Perinde enim intereſt emptoris habere rem, ac venditoris habere precium. Ideo mutuæ naſcuntur actiones directæ. Eadem obtinent in locato & conducto. Item in ſocietate. at non idem eſt in commodato, depoſito, aut mandato. Potior enim cauſa eſt commodãtis, deponentis, aut mandãtis. Sed & licet pignus tum debitoris, tum creditoris gratia detur, tamen quia proficiſcitur à debitore res ipſa, qua obligatio contrahitur, eiúſque, vtpote domini, pluſculum interſit: datur ei directa actio: creditori contraria. Eadem obſeruare licet in negotiis geſtis. Porrò quam

8 L. tutori. C. de neg. geſt.

9 L. in commodato. §. 1. D. commo.

hîc dicimus directam actionem, interdum etiam dicitur Principâlis. Dici autem etiam directam ad differentiam eius quæ vtilis appellatur, ſatis conſtat. Et quidem cùm negocium vltro geſtum eſt, & re ipſa & eius ipſius, contra quem agitur, cõtemplatione directam dari dicimus, ipſis nempe verbis edicti palam comprehenſam ac velut apertè deſcriptam. Si non ſponte negocium geſtum ſit, ſed vel neceſsitate

1 L. 3. §. pen. De neg. geſt.

2 L. 5. D. hoc tit.

vrgente vel neceſsitatis opinione, dari tamen actionem ait Vlpianus: Sed ea vtilis eſt. Sic & ſi cùm putarem id te mihi mandaſſe, negocium tuum geſſerim. Præterea ſi re ipſa tantùm ſit geſtum, non etiam contemplatione eius, contra quem agitur, non niſi vtilis datur. Si pupilli tui negocia geſſero, non mandato tuo, ſed ne tutelæ iudicio

3 dic. L. 5. §. ſi pupillo.

tenearis: & te mihi obligari, & pupillum, ſaltem locupletiorem, reſponſum eſt. Sed aduerſum te dari directam actionem Nego. geſt. vtilem verò aduerſus pupillum, ſatis intelligimus. Et cùm poſthumo tutor datus eſſet, neque poſthumus natus eſſet: ei qui negocia geſsit, non niſi vtilis dari poteſt aduerſus ſubſtitutum aut hæredem ab

4 L. pen. De tutel. & rat. diſtrah. L. cũ pater. De nego. geſt.

5 dic. L. 3. §. vlt.

inteſtato. ¶ *SINE Mandato.*) Saltem illius, cuius ſunt negotia geſta. Nam ſi quis alius mandarit, nihilominus dabitur negotiorum geſtorum actio. Id quod tractatur à Marcello, ſed obſcurius. Nos paucis axiomatibus poſſumus eam rem explicare.

Primò, Si cùm propoſuiſſem tua negotia gerere, Titius mihi mandauerit, vt geram: inter me & te erit actio negotiorum geſtorum: inter me verò & Titium, mandati.

Secundò, Si cùm non propoſuiſſem tua gerere negotia, Titius mihi mandarit vt geram:

ram: inter me & Titium erit actio mandati: inter te & Titium, negotiorum geſtorú,
ſi modò ille tuus procurator non fuerit. Nam alioqui erit actio mãdati. Inter me verò
& te nulla erit actio, niſi geſſerim contemplatione tui, & in tuam omnino gratiam. 1 *L. nã & ſeruus. in fi. L. itẽ ſi §. nã & ſi cui. L. ſi quis mãdato. De nego. geſt. L. ſi mandatum. C. illo tit.*
Tertiò, Si mihi mandaris vt geram negotia tua, & ego non tua tantùm, ſed etiam
Titij ignorans geſſerim: ſi quidem eius Titii tutela vel cura ad te pertineat, vtriuſq;
negotii geſti nomine, erit inter nos actio mandati, ſicuti eſſet negotiorum geſtorum,
ſi ſine mandato geſsiſſem. ¶*QVI Vtiliter geſsit.*) Saltẽ ab initio. Neque enim quic- 2 *L. liberto. §. 1. D. illo tit.*
quam præſtat, ſi bono initio minus reſpondeat ſucceſſus, & vtilem conatum deſti-
tuat fruſtretúrque fortuna. ¶*DOMINVM Habet obligatum.*) Nempe vbi nó ap- 3 *L. ſed an vltro. §. 1. D. illo tit.*
paret hunc, qui geſsit, habuiſſe animum donandi: cuiuſmodi animum facilè collige-
remus vel ex paterna pietate, vel maritali affectione. Certè & ſi libertus aliquid in ne- 4 *L. ſed videamus. D. illo tit.*
gotia patroni impenderit, debito magis obſequio, quàm repetendi animo: non habe- 5 *L. ſi paterno. L. alimẽta. C. illo. tit. L. quæ pater filio. D. famil. erciſcun.*
bit patronum obligatum. Præterea meminiſſe debemus hîc non obligari pupillum,
niſi quatenus fuerit factus locupletior ex negotio geſto. Idque non modò vbi nego-
tia eius geſta ſunt, ſed & vbi ipſe geſsit. Verùm quod negotiorum geſtorum actione 6 *L. quod in vxorem. C. de nego. geſt.*
à pupillo, qui malè geſsit, conſequi non poſſumus: conſequemur exceptione, ſum-
mouendo agentem contrario iudicio. Nec id in iure noſtro nouum eſt. Sic enim & 7 *L. officio. C. illo tit.* 8 *L. ſi pupilli. D. illo tit.*
vbi cum filiofa. contracta eſt ſocietas, agítque pater: nos ſeruare poſſumus ſolidum 9 *L. 3. §. pupill⁹. D. illo tit.*
per compenſationem, quanuis ſi ageremus ipſi, duntaxat de peculio actio daretur. 1 *dic. L. pupillus.*
Illud poſtremò conſtat, non obligari eum, cuius inuiti & repugnantis negotia geſta 2 *L. ſi cum filiofa. De compenſat.*
ſint, licet ſint vtiliter geſta. Sicuti & eũ, qui pro inuito fideiuſſerit, neq; mãdati actio-
nem habere neque negoc. geſt. ſignificat Vlpianus, cóparans eũ cum illo, qui donãdi 3 *L. 7. §. vlt. De neg. geſt. L. vlti. C. eod.*
animo fideiubet. ¶*ADMINISTRATIONIS Reddat rationem.*) Apud Caiũ eſt, 4 *L. 6. §. ſi paſſus. Mand.*
Actus ſui reddat rationem. Et quod de negotiorum geſtore hîc dicitur, habet locum
& in procuratore, vt tradit alio loco idẽ Caius. ¶*AD Exactiſsimam diligentiam.*) 5 *L. qui proprio. §. procurator. De procu.*
Negotiorum geſtorum: ſi quidem alteri diligentiori gerere volenti, noluerit cedere,
præſtat dolum & culpam leuem, atque etiam leuiſsimam. Quodſi officio ſponta- 6 *L. tutori. C. de neg. geſt.*
neo ſeſe obtulerit alienis negotiis, alioqui deſertis: ſolum dolum præſtabit, ſicuti iam
ſuprà diximus. De caſu autem fortuito nó tenetur vllus bonæ fidei geſtor, niſi vltro
ſuſceperit eius periculum, aut ipſe fuerit prius in culpa. Et hæc quidem de geſtis ne- 7 *L. debitor. L. ſiue hæreditaria. De nego. geſt.*
gotiis dicimus. Neglectorum autem nomine tenetur, poſtquam ſuſcepit gerenda, &
temerè neglexit, quod alius geſturus erat, qui gerentis contemplatione non acceſsit. 8 *L. pupilli. §. videamus. D. illo tit.*

¶*TVTORES Quoque.*) Hic quoque locus ſumptus eſt ex reſpóſo eiuſdem Caii,
cuius verba ſunt hæc, Tutelæ quoque iudicio, qui tenetur: non propriè ex contra- 9 *L. ex maleficiis §. tutelę. De act. & oblig.*
ctu obligari intelligitur. nullum enim negotium inter tutorem & pupillum contra-
hitur: ſed quia ſanè non ex maleficio tenentur, quaſi ex contractu videntur teneri. Et
hoc caſu duæ ſunt actiones. non tantùm enim pupillus cum tutore, ſed & contrà, tu-
tor cum pupillo habet actionem, ſi vel impenderit aliquid in rem pupilli, vel pro eo
fuerit obligatus, aut rem ſuam creditori eius obligauerit. ¶*TVTORES.*) Idem &
de protutoribus, qui Protutelæ quoque iudicio tenentur, & præſtare debent eam fi-
dem ac diligentiam, quam veri tutores. E diuerſo autem habent ipſi quoque contra- 1 *L. qui pro tutore. De eo qui protut.*
rium Protutelæ iudicium, ſi quid in rem pupilli bona fide impenderint de ſuo. 2 *L. vlt. D. illo tit. L. 1. §. hæc actio. De contrar. & vti. act. tute.*
¶*TVTELAE Iudicio*) Eſt aliud iudicium, quo tenentur tutores, ídque in duplum,
nempe, Rationum diſtrahendarum, ſi quid de bonis pupilli interuerterint. Sed huc
non pertinet, cùm oriatur ex delicto. Et nos alibi plura diximus de iudiciis, quibus
tutores tenentur. ¶*TENENTVR.*) Iuſtinianus alio loco addit, Poſt pubertatẽ: 3 *§. vlt. ſup. de Atil. tut.*
vt oſtenderet huic iudicio non eſſe locum ante finitam tutelam. Quanquam ſanè a-
liud ſit de Protutelæ iudicio. ¶*NVLLVM Enim negotium.*) Saltem quod perti- 4 *L. 1. §. cum eo. De eo qui protut.*
neat ad iudicium tutelæ, de quo hîc agitur. Cæterùm nemo negat contrahi aliud ne-
gotium inter pupillum & tutorem, nempe ex ſtipulatione Rem pupilli ſaluam fore.
¶*MVTVAE Sunt actiones.*) Hoc eſt, Duæ eſſe poſſunt actiones non tamen ſemper
ſunt. Sæpe enim accidit, vt non ſit ab altera parte actio. Vnde Vlpianus loquens de
contrario tutelæ iudicio, quod tutori datur, inquit, Hanc actionem dandam placet, 5 *L. 1. §. vlt. De contra. & vti. act. tut.*
& ſi tutelæ iudicio non agatur. Etenim nonnunquam pupillus idcirco agere tutelę
non vult, quia nihil ei debetur: imò plus in eum impenſum eſt, quàm ei abeſt.
¶*ALIQVID In rem pupilli.*) Quid ſi plus impenderit, quàm eſt in facultatibus? Sim-

8 *L. 3. D. illo tit.* pliciter reſpondit Labeo, poſſe id eum conſequi. Quod putauit Vlpianus ſic accipi-
endum, ſi expediat pupillo ita tutelam adminiſtrari. Cæterùm ſi non expedit, pupil-
lum abſolui oportere. Neque enim in hoc tutelas adminiſtrari, vt mergãtur pupilli.
Verùm ſemper hîc meminerimus, ſatis eſſe, bene & diligenter tutorem negotia ge-
2 *dic. L. 3. §. ſufficit.* rere, etiamſi fortè euentum aduerſum habeat quod geſtum eſt. ¶ *VEL Pro eo fu-*
3 *L. vlti. D. illo tit.* *erit obligatus.*) Inquit Paulus, Si tutor pro pupillo ſe obligauit: habet contrariã actio-
nem, etiam antequam ſoluat. quaſi nihilominus id ei abſit, cuius nomine obligatus
4 *L. 1. & 2. L. ſi quis mãdãte. De neg. geſt. L. ſi mandato. D. mãd.* eſt. ¶ *CREDITORIBVS Eius.*) Ipſi autem pupillo ſemper intelliguntur tacitè
obligatæ res tutoris pro officio. Sed id nihil ad hunc locum.
5 *L. pro officio. C. de admi. tut.* ¶ *SINE Societate.*) Hoc eſt, ſine animo & conuentione ſocietatis ineundæ: quæ
vbi nominatim eſſet inita & contracta, eius obligatio referẽda eſſet inter eas, quæ pro-
6 *L. 2. D. commu. diuidũ.* priè naſcuntur ex contractu. tametſi & tum quoque agi poſſit Communi diuidũdo.
7 *dic. L. 2.* ¶ *VELVTI Quod pariter.*) Videtur hoc exemplum ſumptum ex Caio, qui ait, ſine
ſocietate communem rem eſſe inter eos, quibus eadem res teſtamento legata eſt. Et
addit ediuerſo, Cum ſocietate rem communem eſſe inter eos, qui pariter eandẽ rem
emerunt. Quod accipiendum eſt, vbi emptores habuerunt animum ſocietatis ineun-
8 *L. vt ſit. D. pro ſoc. L. cũ proponas C. illo tit.* dæ. Nã alioqui nulla inter eos hoc ſolo nomine contraheretur ſocietas. ¶ *QVOD*
Solus fructus perceperit.) Iuſtinianus in his iudiciis non meminit rei principalis, ſed ac-
ceſsionum tantùm, veluti fructuum & impenſarum: quia ſcilicet tum demum quaſi
ex contractu naſci intelligantur. Nam quòd attinet ad ipſam rem principalem, cùm
de eius diuiſione agitur, videtur hoc iudicium naſci ex conſenſu, nempe volentium
à communione diſcedere. Datur autem iudicium Communi diuidundo, non modò
vbi agitur de diuiſione ipſarum rerum communium, ſed & ſi quid eo nomine abeſt
9 *L. 3. D. comm. diuid.* alicui ſociorum, aut ad eum peruenerit ex re commũni. ¶ *NECESSARIAS*
Impenſas.) Quæ ſi factæ fuerint in reparandis ædificiis communibus, quæ ſarta tecta
ſeruari etiam Reip. intereſt: niſi ſocius iuſtam earum partem cum vſuris centeſimis
intra quatuor menſes reſtituat, portionis ſuæ dominio cadet, quæ adiicietur alteri im-
1 *L. ſi cũ duobus §. idẽ reſpondit Socius. D. pro ſoc. L. ſi vt proponis. C. de ædifi. pri.* pendiorum nomine: niſi maluerit perſequi potius quod ſua intereſt. ¶ *IDEM*
Iuris eſt.) Vt nempe ex ſimilibus acceſsionum cauſis, quaſi ex contractu naſcatur obli-
gatio: de cuius actione nos ſuo loco plura dicemus. Illud verò hîc ſciendum eſt,
poſſe ſuperioribus adiici obligationem finium regundorum, quatenus complectitur
2 *L. 1. & 3. D. fini. reg.* perſonales præſtationes.
3 *L. ex maleficiis. §. hæres quoque. De act. & obli.* ¶ *HAERES Quoque.*) Sic & Caius, Hæres quoque nihil legatum debet, neque
ex contractu, neque ex maleficio obligatus eſſe intelligitur. nam neque cum defun-
cto, neque cum hærede contraxiſſe quicquam legatarius intelligitur. Maleficium
quoque nullum in ea re eſſe, pluſquam manifeſtum eſt. Ex his Caii verbis ſequitur,
quaſi ex contractu hæredem obligari. Et Vlpianus ait, eum qui adit hæreditatem,
4 *L. apud Iulianũ. §. vl. D. Quib. ex cau. in poſſ. eat.* videri contrahere. ¶ *DEBERE Intelligitur.*) Qua ratione conuenietur actione
perſonali ex teſtamento.
¶ *ITEM IS.*) Et hic rurſus locus deſcriptus eſt ex Caio, cuius verba (quorum
erit vtilis collatio) de more aſcribam: Is quoque qui non debitum accepit, per erro-
rem ſoluentibus obligatur quidem quaſi ex mutui datione: & eadem actione tenetur,
qua debitores creditoribus: ſed non poteſt intelligi is, qui ex ea cauſa tenetur, ex con-
tractu obligatus eſſe. Qui enim ſoluit per errorem, magis diſtrahendæ obligationis
animo quàm contrahendæ dare videtur. His Caii verbis conuenit quod Pomponius
5 *L. ſi is qui. §. vl. D. cõmo.* ait, plerunque accidere, vt extra id quod agitur, tacita obligatio naſcatur: veluti cùm
per errorem indebitum ſoluendi cauſa datur. ¶ *QVASI Ex contractu.*) Qui qui-
6 *L. ſi in area. De condict. indebi.* dem intelligitur re fieri: quia qui ſoluit indebitum, hoc ipſo gerit aliquid negocij.
Et hanc tacitam rationem obligationis adiuuat æquitas, ne quis alioqui locuplete-
tur cum alterius iniuria. Rectè itaque Papinianus loquens de hac indebiti condictio-
7 *L. pen. De cõd. indeb.* ne reſpondit: Hæc condictio ex bono & æquo introducta eſt: quia quod alterius
apud alterum ſine cauſa deprehenditur, reuocari conſueuit. Sanè ſi quis ſic ſoluerit,
8 *L. 2. De cond. ind.* vt ſi apparuerit eſſe indebitum, reddatur, Vlpianus ait repetitionẽ locum habere. ne-
gocium enim contractum eſſe inter eos. Intelligit autem eo caſu in factum actionem
præſcriptis verbis competere, eámque cum condictione concurrere, quia non nudũ
pactum fuerit, ſed certum cum re negocium, ídque non tantũ diſtrahendæ, ſed etiam
contrahendæ

contrahendæ obligationis cauſa. ¶ *VT Suprà diximus.*) Dixit ſuprà Iuſtinianus, 1 *§. is quoque, ſup. quib. mod. re cont. oblig.*
Eum, qui non debitum accepit, re obligari. Deinde ſubiecit, Sed hæc ſpecies obli-
gationis non videtur ex contractu conſiſtere: cùm is, qui ſoluendi animo dat, magis
voluerit negocium diſtrahere, quàm contrahere. Reliqua de hac condictione inde
repetenda ſunt.

¶ *EX Quibuſdam tamen.*) Quæ hîc ſubiicitur appendix, ſolùm pertinet ad exce-
ptionem ſuperioris exempli in duobus caſibus: quos dum proponit Iuſtinianus, ve-
lim rationem vtriuſque paulo diligentius explicuiſſet. Omnino enim exceptionum
ius ſingulare deſiderat iuſtas & peculiares cauſas, quas nos vix reddere poſſumus, niſi
multa comminiſcamur, vt fit in re dubia. Iuſtinianus proponit hoc loco duas ſingu-
lares exceptiones: quarum alteram ſumpſiſſe videtur ex quodam Diocletiani Ma-
ximianique reſcripto. Sic enim ii reſcripſerũt, Certiſsimi iuris eſſe, ea, quæ per inficia- 2 *L. 4. C. de cond indeb.*
tionem in lite creſcunt, ab ignorante etiam indebita ſoluta repeti non poſſe. Con-
ſtat quòd in vniuerſum Paulus reſpondit, Quod tranſactionis nomine datur, licet 3 *L. in ſumma. De con. ind.*
res nulla media fuerit, non repeti. Nam ſi lis fuerit, hoc ipſum quòd à lite diſceditur,
cauſam videri eſſe: quanquam ſi euidens calumnia detegitur, & tranſactio imperfecta
ſit, repetitio detur. Quod igitur iuſtæ tranſactionis cauſa lite mota datum erit, licet
alioqui nihil ab eo, contra quem debebatur, debitum eſſet, non repetetur tanquam
indebitum. Sed neque alium verum debitorem liberat: tantum abeſt, vt ab eo quic- 4 *L. nec intẽtio. C. de trãſ.*
quam repetere poſsit. At Iuſtinianus caſum nonnihil diuerſum hîc proponere vi-
detur, vbi quis nondum lite mota, damnum, quod verè datum erat, vltro præſtitit,
exiſtimans ſe dediſſe, nec volens ex temeraria inficiatione ſubire dupli periculum. hic
quominus ex ſuo errore agat aduerſus eum, qui ſibi debitum recepit, impeditur, quòd
videatur quodammodo tranſegiſſe, ne inficiatus ſubiiceretur periculo dupli. Sed ne
cauſetur ſibi iniuriam fieri, non negamus ei actionem dari, vt quod ſoluit, ab eo, qui
verè damnum dederat, repetat. Quodſi hic reuera nullum damnum fuiſſet datum: 5 *L. qui ſeruum. De interrog. actionib.*
durius eſſet, iuſtum errorem obeſſe ſoluenti, aut eum, qui accepit, eſſe in lucro cum
alterius damno. Satis enim conſtat, ceſſare Legem Aquiliam, ſi quis falſo confeſſus 6 *L. vnde Neratius. §. vl. cũ le. ſeq. D. ad le. Aqui.*
ſit damnum ſe dediſſe, quod reuera nullum datum erat. Eiuſdem generis exiſtimo
eſſe alterum caſum, quem hîc Iuſtinianus proponit. Legatum fuit aliquid ad pias
cauſas. Ego exiſtimans me hæredem nec temere volens ex inficiatione ſubiici peri
culo dupli, vltro ſolui. Poſtea intelligens me hæredem non eſſe, volo repetere quod
per errorem ſolui. Hîc traditur me non poſſe: præſertim ſi is qui acceperit, verè ſibi
debitum acceperit, nitatúrque fauore piæ cauſæ: & ego qui dedi, videar quodam-
modo tranſegiſſe: ac tamen ne ſim in damno, habeam actionẽ aduerſus eum, qui verè
debebat legatum. Hæc omnia nemo non iudicarit æquiſsima. Sed ſi non agnoſcas
hîc vllum verè debitum fuiſſe legatum, non video quis tandem iuſtus erit religionis
prætextus ad impediẽdam repetitionem, & vt aliquẽ cum alterius iniuria locupletes.
Scio equidem, quod reſpondit Iulianus, Quicquid dotis nomine quis dederit, credẽs 7 *L. cum is qui Pamphilũ. §. ſi in ea opinione. De condic. indeb.*
ſe pro dote obligatum non repeti. quia ſublata falſa opinione relinquatur cauſa pie-
tatis, ex qua ſolutum repeti non poſsit. Sed neſcio an, æquè iuſta ſit ratio pietatis in
eccleſiis ditandis, quæ eſt in filiabus dotandis. Certè hilarem datorem diligit Deus,
inquit D. Paulus: nec vult prætextu religionis dominos inuitos rebus ſuis fraudari,
aut ignorantes, & qui nullum piæ donationis habent affectum, circũueniri. Pium eſt
ſanè tueri & augere prouentus eccleſiaſticos, quibus veri miniſtri Euangelii alan-
tur, & ſuſtineantur prochotrophia. Sed ne id fiat inhoneſto & inciuili aſtu cum in-
iuria & detrimento alterius per errorem decepti. Poſſet quidem facilè tribui fauori
piæ cauſæ, vt legatum quoquomodo relictum, ſi vltro ſoluatur, quod non poterat
iudicio exigi, ſolutum repeti non poſsit: quanquam alioqui reſcriptum ſit, Legatum 8 *L. fideicommiſſum. C. de condict. indebi.*
indebitum per errorem facti ſolutum repeti poſſe. Sed non videtur Iuſtinianus, hîc
agere de legato, quod vllo modo aut relictum eſſet, aut deberetur ab eo, qui ſoluit.
Verùm ſequatur quiſque quod volet: ego quod mihi videbatur æquiſsimũ, expoſui.

¶ *SIC Enim definierunt Veteres.*) Extat quædam huius rei definitio in reſcripto Diocle-
tiani & Maximiani, his verbis: Ea quæ per inficiationem in lite creſcunt, ab igno- 9 *L. ea quæ. C. de cõd. ind.*
rante etiam indebita ſoluta repeti non poſſe, certiſsimi iuris eſt. Sed & ſi cautio inde-
bitæ pecuniæ ex eadem cauſa interponatur, condictioni locum non eſſe conſtat.

¶ *NOSTRA Conſtitutio.*) Quæ ſcilicet priſcas legandi formulas ſimúlque differen-
1 *L.2.C.commu.De lega.* tias legatorum & fideicommiſſorum ſuſtulit: extátque adhuc libro ſexto Códicis: & nos ſuprà ſuo loco eius meminimus. ¶ *HVIVSMODI Augmentum in omnibus legatis.*) Hoc eſt, in omnibus legandi modis & formulis, modò pia ſit legandi cauſa. Nam & ea vna eſt, propter quam hæc legata non modò duplicantur ex inficiatione, ſed etiam ex ſola mora differentis ſoluere, donec à Magiſtratu cópellatur, vti poſtea docet Iuſtinianus.[2]

2 *§.item mixta.§ ſed furti. infr.de act.*

IN SEQVENTEM TITVLVM

ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ.

VT libro ſuperiori cùm de acquirendo rerum dominio ageretur, adiecit poſtremo loco Iuſtinianus, per quas perſonas id nobis acquiri poſſet: ſic & hoc loco poſtquam de obligationibus diſſeruit, aptè ſubiicit, per quas perſonas eæ nobis acquirantur. Illud verò admonendi ſumus, vel hoc ſolo nomine inter hoſce duos titulos intereſſe, quòd etiam per procuratorem nobis adquirantur rerum dominia: non item obligationes[3], quæ magis adhærent perſonæ ipſius acquirentis. Vnde traditum eſt, per liberum hominem nobis non acquiri actionem, niſi ea cedatur[4]. Hócque diſcrimen vel ex eo poterat colligi, quòd hîc nulla fiat mẽtio procuratoris: cuius tamen diſertè meminit Iuſtinianus, vbi agit, per quas perſonas nobis acquirantur rerum dominia.

3 *L.1.C. per quas perſ. no. acquir. L. poſſeſſio quoque.§. poſſeſſio. De acquir.*
4 *L. ſolutam.§. per liberam. De pign. act.*

Per quas perſonas nobis obligatio adquiritur TIT. XXVIII.

EXpoſitis generibus obligationum, quæ ex contractu, vel quaſi ex contractu naſcuntur: admonendi ſumus adquiri nobis non ſolùm per noſmetipſos, ſed per eas quoque perſonas, quæ in noſtra poteſtate ſunt, veluti per ſeruos & filios noſtros. vt tamen quod per ſeruos noſtros nobis adquiritur, totum noſtrum fiat: quod autem per liberos, quos in poteſtate habemus, ex obligatione fuerit adquiſitum: hoc diuidatur ſecundum imaginem rerum proprietatis & vſusfructus, quam noſtra decreuit Conſtitutio. vt quod ab actione cõmodum perueniat, huius vſumfructum quidem habeat pater: proprietas autem filio ſeruetur, ſcilicet patre actionem mouente ſecundum Nouellæ noſtræ Conſtitutionis diuiſionem.

Item per liberos homines, & alienos ſeruos, quos bona fide poſſidemus, adquiritur nobis: ſed tãtùm ex duabus cauſis, id eſt, ſi quid ex operis ſuis vel ex re noſtra adquirant. Per eum quoque ſeruum, in quo vſumfructum vel vſum habemus, ſimiliter ex duabus iſtis cauſis nobis adquiritur. Communem ſeruum pro dominica parte dominis adquirere certum eſt: excepto eo, quòd nominatim vni ſtipulando, aut per traditionem accipiendo, illi ſoli adquirit: veluti cùm ita ſtipulatur, TITIO DOMINO MEO DARE SPONDES? Sed ſi domini vnius iuſſu ſeruus fuerit ſtipulatus, licet antea dubitabatur: tamen poſt noſtram deciſionem res expedita eſt, vt illi tantùm adquirat, qui hoc ei facere iuſſit, vt ſuprà dictum eſt.

IN SV-

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

TOTVM *Noſtrum fiat.*) Sic videlicet, vt nihil imminuere poſsit, vel is, qui nobis
per ſeruũ acquiritur: vel ſeruus ipſe, cùm nihil ſibi poſsit poſsidere, niſi fortaſsis 1 *L. nec ſeruus. De pecul.*
aliquid peculii domino permittente. ¶ *HOC Diuidatur.*) Olim quicquid acqui-
rebat filiusfa. in ſolidum patris erat. Sed poſtea Iuſtinianus ſtatuit, hoc ius tantùm
patri tribui, in bona filiifa. profectitia. In Caſtrenſia vel quaſi caſtrenſia, nihil iuris
eum habere voluit. Aduẽtitiorum autem ſolũ vſumfr. vt ſuprà ſatis dictum eſt. Nũc 2 *§.1. ſupr. per quas perſo. cuique acquir.*
ad exemplum bonorum aduentitiorum diuidit Iuſtinianus emolumentum obliga-
tionis per filiumſa. contractæ, ſaltem ex alia quàm caſtrenſi vel quaſi caſtrenſi cauſa.
¶ *SECVNDVM Nouellæ noſtræ Conſtitutionis diuiſionem.*) Verba huius Conſtitutionis
ſunt hæc[3], Pater ſuſcipiat actiones, & moueat, cuiuſcunque ætatis filius inueniatur. 3 *L. vlti. §. vbi autem. C. de bo. quæ libe.*
adhibeatur autem etiam filiorum cõſenſus, niſi adhuc in prima ætate ſunt conſtituti,
vel longè abſunt: ſumptibus videlicet à patre propter rerum incrementa faciendis.
Cùm enim nuda proprietas apud filium inueniatur, ex qua ſubſtantia poſsibile eſt
eum ſumptus litis dependere? Hæc Iuſtinianus. Ne autem miremur, filiofa. adimi di-
rectum exercitium actionum, meminerimus idem quoque veteri iure fuiſſe conſti-
tutum. quanquam ſemper ex æquo & bono conſultum ſit filiofa. vbi iuſtũ erat eum
admitti ad actionẽm. hócque iudicium Vlpianus appellat extraordinariu͂m, & vtilẽ. 4 *L. in factum. De act. & obligat.*
Porrò autem cùm hîc pater mouebit actiones ex obligatione per filiumfa. contracta:
id faciet tanquam legitimus adminiſtrator bonorum filiifa. ſed hoc nomine plus iu- 5 *L. cum filiusfa. D. ſi cert. peta cond.*
ris habet, quàm ſi tutor eſſet filii ſui emancipati.
¶ *ITEM Per.*) Totum hunc locum Iuſtinianus ſuprà pluribus explicuit. 6 *L. ſi longius. §.1. De iudic.*
¶ *VEL Vſum.*) Sed videtur ex operis ſerui vſuarii nihil nobis acquiri, cùm eas ipſi lo-
care non poſsimus. Reſpondet Theophilus, Ipſum ſaltem ſeruum poſſe ſuas alii ope- 7 *§. de iis autem. ſupr. per quas perſo. cuique acq.*
ras locare. quanquam etiam aliter ex operis ſerui vſuarii nobis acquiri poſsit, nempe 8 *L. per ſeruum. De vſu & habit.*
ex iis, quas in cultu agrorum noſtrorum præſtabit. ¶ *CERTVM Eſt.*) Et ſuprà
quoque perſpicuè traditum, his verbis, Seruus communis ſtipulando vnicuique do- 9 *§. ſeruus cõmunis. ſup. de ſtip. ſeruor.*
minorum pro portione dominii acquirit: niſi iuſſu vnius eorum, aut nominatim ali-
cui eorum ſtipulatus eſt: tunc enim ſoli ei acquiritur. ¶ *EXCEPTO EO.*) Poſ-
ſumus & illud quoque excipere: Si ſeruus expreſsis nominibus propriis dominorũ,
ſtipuletur: non pro dominica parte, ſed pro virili iis acquirere. Quod & in ſubſtitu- 1 *L. ſi ſeruus communis ita ſtipuletur. De ſtipul. ſeruor.*
tionibus obſeruatur. ¶ *POST Noſtram deciſionem.*) Extat hęc adhuc Iuſtiniani de-
ciſio[3], quæ duos caſus complectitur. Nam poſteaquam definiit ſeruum etiam ſimpli-
citer ſtipulatum, illi ſoli acquirere, qui nominatim ſibi iuſsit eum ſtipulari: addit, 2 *L. nonnunquã. D. ad Sen. Treb.*
Quodſi ab vno dominorũ ſimpliciter iuſſus ſit ſtipulari, & ſimpliciter quoque ſti- 3 *L. vlti. C. per quas perſo. no. acq.*
pulatus ſit, nullo dominorum ſpecialiter nominato: ſoli nihilominus iubenti acqui-
ri. ſed ſi vnius nomen expreſſerit, ſiue iubentis, ſiue alterius domini: ei ſoli, qui nomi-
natus eſt, acquiri.

IN SEQVENTEM TITVLVM

ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ.

I*VSTINIANVS Naturalem methodum ordinémque docendi ſecutus, tandem
poſt explicatos contrahendarum obligationum modos, ſubnectit rationes earundem
diſſoluendarum: non ignorans naturale eſſe, vnumquodque diſſolui, prout contractũ
eſt.[4] Enumerat autem hoc titulo quatuor modos diſſoluendarum obligationũ, nempe,* 4 *L. prout. De ſolut. L. nihil tam naturale. De reg. iur.*
*Solutionẽ eius quod debetur, Acceptilationẽ, Nouationẽ & Conſenſum volentiũ re-
cedere ab eo cõtractu, qui ſolo conſenſu conſtabat. nos præterea poſſumus adiicere, Interitum ſpeciei
debitæ, per quem tollitur obligatio, ſi nec in mora, nec in culpa fuerit debitor[5]. Poſtremò & ipſam* 5 *L. quod te. D. ſi cert. pet. cond. L. ſi ex legati cauſa. De verbo. oblig.*
*rationem confundendæ obligationis, vt cùm creditor debitori hæres exiſtit[6]. Sũt & alij modi, per
quos retunditur vis obligationis ſummo alioqui iure conſiſtentis: ſed de iis agemus in tractatu* 6 *L. ſi debitori creditor. De fideiuſſ.*
exceptionum.

Quibus modis tollitur obligatio, TIT. XXIX.

Tollitur autem omnis obligatio ſolutione eius, quod debetur: vel ſi quis, conſentiente creditore, aliud pro alio ſoluerit. Nec intereſt quis ſoluat: vtrùm ipſe qui debet, an alius pro eo. liberatur enim & alio ſoluente: ſiue ſciente, ſiue ignorante debitore, vel inuito eo ſolutio fiat. Item ſi reus ſoluerit: etiam ij qui pro eo interuenerunt, liberantur. Idem ex contrario contingit, ſi fideiuſſor ſoluerit. non enim ipſe ſolus liberatur, ſed etiam reus.

Item per acceptilationem tollitur obligatio. Eſt autem Acceptilatio, imaginaria ſolutio. Quod enim ex verborum obligatione Titio debetur, id ſi velit Titius remittere, poterit ſic fieri, vt patiatur hæc verba debitorem dicere, QVOD EGO TIBI PROMISI, HABESNE ACCEPTVM? & Titius reſpondeat, HABEO. Sed & Græcè poteſt acceptilatio fieri: dummodo ſic fiat, vt Latinis verbis ſolet exigi, ἔχεις λαβὼν δηνάρια τόσα; ἔχω λαβών. Quo genere (vt diximus) tantùm eę ſoluũtur obligationes, quæ ex verbis conſiſtunt, non etiam cæteræ. Conſentaneum enim viſum eſt, verbis factam obligationem, aliis poſſe verbis diſſolui. Sed & id quod alia ex cauſa debetur, poteſt in ſtipulationem deduci, & per acceptilationem diſſolui. Sicut autem quod debetur, pro parte rectè ſoluitur, ita in parte debiti acceptilatio fieri poteſt. Eſt autem prodita ſtipulatio, quæ vulgò Aquiliana appellatur, per quam contingit, vt omnium rerũ obligatio in ſtipulatũ deducatur, & ea per acceptilationem tollatur. Stipulatio enim Aquiliana renouat omnes obligationes, & à Gallo Aquilio ita compoſita eſt, Quicquid te mihi ex quacũque cauſa dare facere oportet, oportebítve præſens in diémve, aut ſub conditione, quaruncunque rerum mihi tecum actio eſt, quæque aduerſus te petitio, vel aduerſus te perſecutio eſt eritve: quódve tu meum habes, tenes, poſſides, dolóve malo feciſti, quo minus poſsideas: quanti quæque earum rerum res erit, tantam pecuniá dari ſtipulatus eſt Aulus Agerius, ſpopondit Numerius Nigidius. Quod Numerius Nigidius Aulo Agerio ſpopondit, id haberétne à ſe acceptum Numerius Nigidius Aulum Agerium rogauit: Aulus Agerius Numerio Nigidio acceptum fecit.

Præterea nouatione tollitur obligatio: veluti ſi id, quod tibi Seius debebat, à Titio dari ſtipulatus ſis. Nam interuentu nouæ perſonæ, noua naſcitur obligatio, & prima tollitur, tranſlata in poſteriorem: adeò vt interdum, licet poſterior ſtipulatio inutilis ſit, tamen prima nouationis iure tollatur: veluti ſi id, quod tu Titio debes, à pupillo ſine tutoris autoritate ſtipulatus fueris. quo caſu res amittitur: nam & prior debitor liberatur, & poſterior obligatio nulla eſt. Non idem iuris eſt, ſi à ſeruo quis ſtipulatus fuerit. nam tunc prior perinde obligatus manet, ac ſi poſtea nullus ſtipulatus fuiſſet. Sed ſi eadem perſona ſit, à qua poſtea ſtipuleris: ita demum nouatio fit, ſi quid in poſteriore ſtipulatione noui fit:

ſit: fortè ſi conditio, aut dies, aut fideiuſſor adiiciatur, aut detrahatur. Quod autem diximus, ſi conditio adiiciatur, nouationem fieri, ſic intelligi oportet, vt ita dicamus factam nouationem, ſi conditio extiterit: alioqui ſi defecerit, durat prior obligatio. Sed cùm hoc quidẽ inter veteres conſtabat, tunc fieri nouationem, cùm nouandi animo in ſecundam obligationem itum fuerat: per hoc autem dubium erat, quando nouãdi animo videretur hoc fieri, & quaſdam de hoc prȩſumptiones alii in aliis caſibus introducebant: ideò noſtra proceſsit Conſtitutio, quȩ apertiſſimè definiuit, tunc ſolùm nouationẽ prioris obligationis fieri, quoties hoc ipſum inter contrahentes expreſſum fuerit, quòd propter nouationem prioris obligationis conuenerunt. alioqui & manere priſtinam obligationem, & ſecundam ei accedere, vt maneat ex vtraque cauſa obligatio, ſecundùm noſtræ Conſtitutionis definitionem, quam licet ex ipſius lectione apertius cognoſcere.

Hoc amplius, eȩ obligationes, quȩ conſenſu contrahuntur, contraria voluntate diſſoluuntur. Nam ſi Titius & Seius inter ſe conſenſerint, vt fundum Tuſculanum emptum Seius haberet centum aureis: deinde re nondum ſequuta, id eſt, neque pretio ſoluto, neque fundo tradito, placuerit inter eos, vt diſcederetur ab ea emptione & venditione: inuicem liberantur. Idem eſt in conductione & locatione, & in omnibus contractibus, qui ex conſenſu deſcendunt, ſicut iam dictum eſt.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

TOLLITVR.) Et ſemel ſublata obligatio, non reſtituitur aut redintegratur. quã- 1
quam confuſa per ſucceſsionem, reſtituatur, vbi ceſſarit confuſionis cauſa.
¶ OMNIS *Obligatio.*) Cuiuſcunque tandem generis ſit, & ſiue re, ſiue verbis, ſiue
conſenſu conſtet: ſiue etiam quaſi ex contractu nata ſit. Quod attinet ad obligatio- 2
nes ex maleficiis: primùm reſpondendum eſt, de iis nondum agi. Et quãquam actio
pœnalis non tollat rei perſecutionẽm, neque ediuerſo: nihilominus ſemper ſolutione
eius, quod debetur, tollitur ea obligatio, cuius nomine ſolutio facta eſt. Alia autem
eſt & diuerſa obligatio, qua quis dependet pœnam patrati ſceleris: nihilque habet 3
commune cum ea, qua quis ſarcire cogitur damnum datum. ¶ OBLIGATIO.) Ea ipſa, quæ contracta erat ratione huius debiti, quod iam perſolutum eſt. Simul
autem cum ipſa obligatione tolluntur omnia, quæ ei accedunt, & veluti appendent.
Vnde perſoluto debito, ſoluetur etiam hypotheca eius ergò cõtracta: nec ob ſolas
vſuras nondum perſolutas pignus retineri pôterit. Porrò vbi multiplex eſſet obli- 4
gatio, & qui ex pluribus diuerſiſque cauſis debet, ſimpliciter ſoluerit: in dubio benignè
interpretabimur eſſe ſolutum in duriorem debiti cauſam: vt potius tollatur vel
minuatur obligatio, quæ grauior eſt. ¶ SOLVTIONE.) Solutionis verbum per- 5
tinet ad omnem liberationem quoquo modo factãm: magiſque ad ſubſtãtiam obli-
gationis, quȩ diſſoluitur, referri ſolet, quàm ad numerationem. Verùm hoc loco cùm 6
adiiciatur mentio eius, quod debetur, apparet ſolutionem dici pro numeratione: nec
tam pertinere ad ſignificandam diſſolutȩ obligationis ſubſtantiam, quàm ad prȩſta-
tionem rei debitæ. Quemadmodum & Marcellus ait, Solutam pecuniã intelligi vti- 7
que naturaliter, ſi numerata ſit creditori. Porrò autẽ vt ſolutione eius quod debetur,
tollatur obligatio, oportet iuſtam eſſe ſolutionem. Qua in re tria conſideranda ſunt.
Aliquando enim propter perſonam ſoluentis, non eſt iuſta, nec ad tollendam obli-
gationem efficax ſolutio. veluti ſi fiat à pupillo ſiue tutore. Rurſus propter perſonam 8
creditoris aliquando nihili eſt ſolutio ei facta. Vt ſi fiat pupillo ſine tutore. Sed & ſi

1 *L. qui res ſuas. §. aream. De ſolut. L. cũ ex cauſa iudicati, in fi. C. de remiſſ. pign.*
2 *L. 1. § cum quis debitori. De hered. vel act. ven. L. ſi maritus. C. de inoff. teſt.*
3 *L. ſi pro fure. §. 1. De cond. furti.*
4 *L. per retentionẽ. C. de vſur. L. ſolutũ § ſi in ſortem. De pigno. act.*
5 *L. 1 L. caterũ § ſi quis ex famoſa. De ſolutionib.*
6 *L. ſolutionis verbũ. De ſolut. L. liberationis. L. ſolutionis. De ver. ſign.*
7 *L. ſolutam. De ſolu.*
8 *§. vlt. ſup. quib. alie. lic. vel non.*

debitor, cùm eſſet perpetua & fauorabili exceptione tutus, per errorem vltro ſoluerit,
non cogetur tanti redimere damnoſam liberationem. quinimo vtetur condictione
1 *L. qui hominem. §. vlt. De ſolut.* indebiti[1]. Omnino enim vt rite fiat ſolutio, oportet ſoluentem non ignoraſſe ius ſuæ
obligationis. Poſtremò ratione rei ſolutę plerunque eſt inutilis ſolutio: vt ſi ſoluerentur
2 *L. elegāter. §. qui reprobos. De pigne. act.* tur numi reprobi aut adulterini[2]. Sed & ſi reddatur res deterior, quæ commodata eſt,
non liberabitur commodatarius. Nec cogitur vllus creditor rem deteriorem factam
3 *L. 3. §. ſi reddita. D. commod.* recipere, niſi ſimul id quod intereſt præſtetur: ſaltem vbi res debetur ex obligatione
4 *L. ſi rem meā. De ſolut.* bonæ fidei[3]. Sed & ſi rem alteri obligatam ſoluero, non liberabor[4]. ¶ *VEL Si quis
conſentiente creditore.)* Hæc adiectio videtur ſumpta ex reſcripto Diocletiani & Maxi-
5 *L. manifeſti. C. de ſolut.* miani, cuius verba ſunt hæc[5]: Manifeſti iuris eſt, tam alio pro debitore ſoluente,
quàm rebus pro numerata pecunia cōſentiente creditore datis, tolli cōparatam obli-
6 *L. 2. §. 1. D. ſi cert. peta. condic.* gationem. Paulus tradidit, aliud pro alio inuito creditori ſolui non poſſe[6]. quod e-
tiam Principum reſcripto comprobatum eſt[7]. Et ſanè eſſet ludicra & nimis ſoluta
7 *L. cū à quo. C. de ſolut.* laxáque obligatio, ſi debitori liberum eſſet creditorem ſuo arbitrio tractare. Interea
ſemper fatemur, neceſsitatis habendam eſſe rationem: vt quandoque creditor pro re
debita, ſi ea præſtari non poſsit, eius æſtimationem recipere compellatur. Húcque
pertinet quod Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtit. 4. ſtatuit, vt ſi aurum mutuo da-
tum ſit, aut eius generis aliquid, cuius nihil habeat debitor, quod reddat: cogatur cre-
ditor pro portione ſui nominis, aliam rem debitoris (æſtimatione inita) recipere.
Præterea & illud aliquando iuſta pietas exigit, vt ſatis ſit pro re debita, eius æſtima-
tionem præſtare: ne alioqui ad inhumani creditoris nutum quis auellatur ab iis, quos
8 *L. ſi domum. §. qui confitetur. De lega. 1.* habet chariſsimos[8]. Poſtremò & vbi pecunia ſpeciei nomine deberetur, abundè fuerit
ſpeciem ipſam pecuniæ loco præſtare[9]. ¶ *CREDITORE.)* Vel eo, qui ſolutio-
9 *L. ſi verò §. vlt. D. ſolut. mat. L. miles §. 1. de re iudic.* ni adiectus eſt: hoc tamen diſcrimen eſt, quòd tum non omnino tolleretur obliga-
tio: nec tam ipſo iure, quàm exceptionis ſubſidio liberaretur debitor. ¶ *NEC
Intereſt.)* Sed quid ſi creditor ab alio recipere nolit? Certè non deeſt ratio, qua oc-
curratur huic malitiæ. Nam pecuniam, quam temerè durus reiicit creditor, permiſſum
1 *L. acceptā. C. de vſur. L. obſignatione. C. de ſolu.* eſt conſignare, & legitimo modo deponere: hácque via diſſoluere obligationem[1].
¶ *QVIS Soluat.)* Modò ſemper ipſi creditori ſoluatur, vel etiā, eo cōſentiente, alteri
2 *L. ſolutam. De ſolut.* cuilibet[2]. Sed & ſi eo ignorāte ſoluatur eius creditori: cōtinget liberatio, vel ope exce-
3 *L. ſi opera. De do. ma. except.* ptionis[3], vel etiam ipſo iure, vtputa ſi vtrumque nomen procedat ex eadem cauſa. Si
tamen creditor nominatim id fieri prohibuerit: non cogetur ratum habere, quod eo
4 *L. ſi liber homo, in fi. De nego. geſt.* inuito & contradicente factum eſt[4]. Porrò cùm hîc dicimus, conſentiente creditore
5 *L. vlt. C. de neg. geſt.* alteri ſolui poſſe[5], occurrit elegans Vlpiani reſponſum, quod omnino huc pertinet, &
6 *L. ſolutum. §. ſolutam. De pig. act.* extat his verbis: Solutā pecuniā, accipiendū eſt, nō ſolùm ſi ipſi cui obligata res eſt, ſed
& ſi alii ſit ſoluta volūtate eius, vel ei cui hæres extitit, vel procuratori eius, vel ſeruo
pecuniis exigendis præpoſito. Deinde ſubiicit idē Vlpianus (quod eſt diligenter no-
tandum) Vnde ſi domum conduxeris, & eius partē mihi locaueris, egóque locatori
tuo penſionem ſoluero; pigneratitia aduerſus te potero experiri. Nā Iulianus ſcribit,
ſolui ei poſſe. Cuius rei ratio colligi poteſt ex eo, quod idem Vlpianus eodem loco[6]
docet, dominum primum locatorem, cenſeri cum primo conductore cōueniſſe, non
modò de obligatione eorum, quæ ipſe inferret, ſed & quæ alius, cui ipſe domum lo-
caſſet. Atque hic quidem tacitus conſenſus facit, vt ſecundus conductor poſsit ſol-
uere domino, primo locatori. ¶ *SIVE Ignorante debitore, vel inuito eo.)* Id ſumptum
7 *L. ſoluendo. De nego. geſt.* videtur ex Caio, qui ait[7], Soluendo quiſque pro alio, licet inuito & ignorante, liberat
eum. Et addit hanc rationem, Naturalis enim ſimul & ciuilis ratio ſuadet, alienam
8 *L. ſolutionē. De ſolut.* conditionem meliorē quidē etiam ignorātis & inuiti nos facere poſſe. Sic & Pompo[8]-
nius, Solutione (inquit) vel iudiciū pro nobis accipiēdo, & inuiti & ignorantes libe-
rari poſſumus. Interim tamen hîc admonendi ſumus, multum intereſſe, vtrùm quis
vltro ſoluat ignorante debitore, an verò eo inuito & contradicente. Nam qui pro
ignorante bona fide ſoluit, proculdubio habet actionem negotiorum geſtorum. at ſi
9 *L. vlt. C. de nego. geſt.* eo inuito vel refragāte ſoluerit: vix eſt, vt poſsit ea vti actionē[9]. Nec aliud poteſt quàm
1 *L. nulla. C. de ſolut.* benignè à creditore petere, actiones ſibi cedi: quod vt faciat creditor, cogi non po[1]-
teſt. Itaque non eſt ſine periculo temerè præſtitum officium pro inuito. ¶ *SI
Reus ſoluerit.)* Idem & ſi quam fuerit nactus exceptionem ipſi rei cohærentē, qua poſsit
creditorē agentē ſummouere. Nā & ea ſeſe tueri poterit fideiuſſor. quod ſuo poſtea
loco

loco diligentius excutiemus. ¶ *ETIAM Ii, qui pro eo interuenerunt.*) Quinimo & 1
ipſa quoque pignora. adeò, vt perſoluta ſorte retineri non poſsint ob ſolas vſuras.
quanquam ſanè ob aliud principale debitum poſsint retineri. ¶ *SI Fideiuſſor ſol-* 2
uerit.) Pro debitore videlicet, & eius nomine. At ſi fideiuſſor ſuo proprio nomine
ſoluerit: non erit ipſo iure liberatus apud creditorem debitor, ſed exceptione ſeſe
tuebitur, quam habet ex facto fideiuſſoris. Ipſi autem fideiuſſori ſoluēti ſemper obli- 3
gatus manet debitor vel mandati, vel negotiorum geſtorum iudicio. 4

¶ *PER Acceptilationem tollitur obligatio.*) Sic vt omnis agendi via perimatur. Vlpia-
nus ait, ſolere acceptilationem, ſolutionis exemplo liberare. Idem alio loco, inter
acceptilationē & apochā hoc intereſſe ſcribit, quòd acceptilatione omnimodo libe-
ratio contingat, licet pecunia ſoluta non ſit: apocha autem non aliter, quàm ſi pe- 5
cunia ſoluta ſit. ¶ *EST Autem acceptilatio.*) Modeſtinus definit acceptilationē eſſe 6
liberationem per mutuā interrogationē, qua vtriuſque contingit ab eodē nexu abſo- 7
lutio. Origo huius vocis eſt, quòd Latini dicerent acceptum ferre, quod aſcribebāt ra-
tionibus receptorū. Nos autem eo verbo vtimur, cùm remittere dicimus, & quaſi ſo- 8
lutum acceptúmque habere, quod tamen reuera non eſt ſolutū. ¶ *IMAGINA-*
RIA Solutio.) Nam & exemplo ſolutionis liberare ſolet: & videtur is ſoluiſſe, qui eſt 9
liberatus acceptilationē. Sed tamen cùm hîc nulla interueniat numeratio, non eſt 1
mirum, ſi fideiuſſor gratuita liberatus acceptilatione nihil repetat à debitorē.

¶ *HAEC Verba.*) Vel alia ſimilia. Nam & Vlpianus docet fieri acceptilationem his 2
verbis, Accepta facis decem? Facio. ¶ *SED Et Græcè.*) Videtur hic locus ſumptus 3
ex reſponſo Vlpiani, qui ait, Acceptilationem eſſe iuriſgentium. Ideóque & Græcè
acceptum ferri poſſe, dummodo ſic fiat, vt Latinis verbis ſolet. Hîcque obiter obſer-
uemus acceptilationem dici iuriſgentium, propter conſenſum paciſcentium. Porrò
nec ad conſtituendam verborum obligationem intereſt, vtrùm Latina, an Græca, an
alia qualibet lingua ſtipulatio concipiatur, dummodo vterque alterius linguam in-
telligat, ſiue per ſe, ſiue per interpretem, vt ſuprà dictum eſt. ¶ *TANTVM Ea*
ſoluuntur obligationes.) Inquit Vlpianus, Acceptū ferri non poteſt, niſi quod verbis obli- 4
gatum eſt. acceptilatio enim verborū obligationem tollit: quia & ipſa verbis fit. Ne-
que enim poteſt verbis tolli, quod non verbis contractum eſt. Sanè tamen hîc admo-
nendi ſumus, diuerſum obligationis genus adiunctum verborum obligationi, ſimul
per ipſam acceptilationem tolli cum obligatione verborum. Et huc pertinet quod
Vlpianus reſpondit: Si fideiuſſori acceptò fuerit latum, cùm reus re, non verbis fuiſ- 5
ſet obligatus: an reus quoque liberetur? Et hoc iure vtimur, vt licet reus non ſit ver-
bis obligatus, tamen acceptilatione per fideiuſſorem liberetur. Illud quoque in
vniuerſum ſemel admonendi ſumus, acceptilationem, quæ parum iuſta eſt, vel pro-
pter neglectam verborum formulā, vel ſpeciem obligationis, cui diſſoluendæ accō-
modatur, nihilominus vim ſimplicis pacti obtinerē, niſi appareat eum, qui non ritè 6
fert acceptum, nullum habuiſſe animum paciſcendi. ¶ *CONSENTANEVM*
Enim.) Hæc ætiologia videtur ſumpta ex vulgari regula iuris, quæ dictat, nihil eſſe tā
naturale, quàm vnumquodque diſſolui, prout contractū eſt. ¶ *QVOD Debetur pro* 7
parte rectè ſoluitur.) Saltem vt ſi id recipiat creditor, ſtatim pro parte ſoluta contingat 8
liberatio, ſaltem vbi quantitas debetur, vbi nullum eſt periculum ſolutionis diuerſæ,
quale metuitur vbi genus deberetur, & pars in vna ſpecie ſolueretur. non enim tum
pro parte ſoluta liberatio cōtingit, ne fortè reliqua pars in alia ſpecie ſoluatur magno
cum creditoris incommodo. Sic enim obligatio generis natura quidem eſt diuidua,
ſed tamen ſolutione eſt indiuidua propter vtilitatem contrahentium. Quantitatis ve-
rò obligatio omnimodo eſt indiuidua, vt etiam pro parte contingat liberatio, ſi pars
ſoluta ſit. Qua de re extat elegans Pauli diſputatio. An autem partem oblatam reii- 9
cere poſſet creditor nec recipere, non multùm diſputant Iuriſconſulti: quia tam mo-
roſum ac difficilem fore non putarunt creditorem, qui id ſine cauſa faceret, cùm ſua
non intereſſet. Sed vbi de pœna euitanda, aut inhibendo vſurarum curſu, aut condi-
tione implenda ageretur, ſæpe reſponderunt partis ſolutionem non profuturam.
Verùm relicta hac diſputatione, quæ non poteſt propriè pertinere ad acceptilationē,
quam quidem certum eſt totam pendere à voluntate creditoris: vt melius conſtet cō-
paratio ſolutionis & acceptilationis, quæ hoc loco proponitur, meminerimus hîc

§ exceptiones autem infr. de replicat.
L. per retentionem. C. de vſur. L. ſolutum. §. ſi in ſortem. De pigne. act.
L. 1. C. etiam ob chirog. pecu.
L. Papinianus. D. mād. L. Stichū aut Pamphilum. §. ſi mandato. De ſolut. L. ſi quid poſſeſſor. De petit. hæred.
L. 2. C de acceptilat.
L. in diē. De acceptil.
L. ſi acceptolatum. D. illo tit.
L. 1. D. illo tit.
L. in diem. D. illo tit.
L. ſi ex pluribus. D. illo tit.
L. ſi verò non remunerandi. D. mand.
L. ſanè. De acceptilat.
L. an inutilis. §. acceptū. D. illo tit.
L. & per iuſiurandū. §. & ſi fideiuſſori. D. illo. tit.
L. ſi vnus. §. pen. De pact. L. ſi acceptolatum. De acceptilat.
L. an inutilis. De accep.
L. prout. De acceptilat. L. nihil tā. De reg. iur.
L. 2. De ver. oblig.

agi de aliquo debito indiuiduo, & obligatione, quæ partis ſolutionem non recipiat niſi conſentiente creditore. Vt quemadmodum eius conſenſu nihilominus pro parte rectè ſoluitur: ita etiam pro parte poſsit acceptum ferri, veluti ſi homo debeatur, vel lanx, vel aliquod eiuſmodi corpus. Sanè Iulianus (ex cuius reſponſo videri poteſt hic
1 *L. qui hominẽ. De accep.* locus deſumptus) vtranque ſpeciem obligationis pariter coniunxit, inquiens, Qui hominem aut decem ſtipulatus eſt: ſi quinque acceptò fecerit, partem ſtipulationis peremit. Et petere quinque, aut partem hominis poteſt. ¶ *ITA Compoſita eſt.)* Hæc formula ſtipulationis Aquilianæ, quæ acceptilationem anteit, petita eſt ex re-
2 *L. & vno. §. 1. D. illo ti.* ſponſo Florentini: & continet non modò renouationem obligationis, ſed & eius acceptilationem. ¶ *PRAESENS In diem ve.)* Vel etiam ſub conditione. Nam & conditionali obligationi Aquiliana ſtipulatio, & deinde acceptilatio poteſt
3 *L. ſi ſub conditione. D. illo tit.* accommodari.

4 *L. 1. De nouat.* ¶ *PRAETEREA Nouatione.)* Nouatio (inquit Vlpianus) eſt prioris debiti in aliam obligationem vel ciuilem vel naturalem transfuſio, atque tranſlatio, hoc eſt, cùm ex præcedenti cauſa ita noua conſtituitur, vt prior perimatur. Nouatio enim à nouo nomen accepit, & à noua obligatione. ¶ *TOLLITVR Obligatio.)* Simul
5 *L. nouatione. De nouat.* & eius acceſsiones, veluti hypothecæ, pignora, fideiuſſores, ſtipulationes vſurarũ,
6 *L. vnica. C. etiam ob chiro. pecu.* & pœnæ: denique & periculum moræ commiſſæ. Atque hæc quidem omnia perire intelligimus, niſi in nouatione repetantur, & veluti excipiantur. Interea autem
7 *L. nouatione C. de fidei.* fatemur ſemper manere prioris obligationis priuilegia iure conceſſa, niſi nomina-
8 *dic. L. nouatione.*
9 *L. ſi creditor. De nouat.* tim aliter conuenerit in ipſa nouatione. ¶ *VT Interdum.)* In vniuerſum conſtat ſe-
1 *L. ſi Stichũ. De nouat.* quentem obligationem, quæ nullo iure ſubſiſtit, omninóque eſt inutilis, non nouare
2 *L. 2. §. pen. De priuileg. cred. L. aliam. De noua.* priorem. Sed ſi aliquo iure quomodocunque ſubſiſtat, omnino nouare præcedentem. Sic enim Vlpianus ait: Qualiſcunque obligatio ſit, quæ præceſsit, nouari ver-
3 *L. 1. §. vlti. De nouat.* bis poteſt, dummodo ſequens obligatio aut ciuiliter teneat, aut naturaliter: vtputa ſi pupillus ſine tutoris autoritate promiſerit. ¶ *NON Idem iuris.)* Seruus enim, qui
4 *L. quod attinet. D. reg. iur.* iure ciuili nihili fit, contrahere non poteſt, nec vllo modo obligari, ſaltem extra cauſam ſui peculii. ¶ *ITA Demum nouatio fit.)* Nouatio ſcilicet prioris obligationis
5 *L. ſeruum inſcio. De fideiuſſ. L. licet. §. ſi filiusfa. De pecul.* verbis initæ. Nam vbi aliter eſſet contracta: ſequens ſtipulatio etiamſi nihil noui adiiceret, eam nouaret, quia ſit alia ſpecies obligationis. Quod hîc etiã annotauit Theophilus. ¶ *SI Quid in poſteriore ſtipulatione noui ſit.)* Olim vetuſtiſsimo iure toties intelligebatur fieri nouatio, quoties ſecunda obligatio noui aliquid continebat, ſiue illud maius, ſiue minus eſſet eo, quod priori obligatione debebatur, vt refert ipſe Iuſtinia-
6 *L. vlt. C. de nouat.* nus. Sed poſteriores Iuriſconſulti non exiſtimarunt aliter intelligi poſſe tacitam nouationem, quàm ſi vel amplius quiddam de nouo adiiceretur & accederet. (vnde re-
7 *L. qui vſumfr. de noua.* ſponderunt eum, qui ſtipulatur decem, poſtea quinque, poſteriore ſtipulatione nihil agere, niſi expreſſerit ſeſe hoc facere nouandi animo) vel ſanè noua prorſus qualitas adderetur: eáque, non cõfirmandæ prioris obligationis cauſa. alioqui enim nõ tã no-
8 *L. ſi ita fuero. cum le. ſeq. De nouat.* uatio, q̃ nouæ qualitatis vtilis adiectio videbatur. ¶ *FIDEIVSSOR Adiiciatur.)* Solidæ videlicet obligationis, quæ hîc ſit repetita. Cæterùm (inquit Vlpianus) ſi
9 *dic. L. ſi ita fuero.* ita fuero ſtipulatus, quanto hoc minus à Titio debitore exegiſſem, tantum fideiubes? non fit nouatio: quia non agitur vt nouetur. Quid autem, ſi pœnalis ſtipulatio adiiciatur? Et certè eam nullo modo nouare præcedentem obligationem, verius eſt.
1 *L. ſi Stichum. §. legata. De nouat.* ¶ *SIC Intelligi oportet.)* Docet id Vlpianus his verbis, Legata vel fideicõmiſſa ſi in obligationem fuerint deducta, & hoc actũ eſt, vt nouaretur, fiet nouatio: ſi purè quidẽ vel in diem fuerint relicta, ſtatim: ſi verò ſub conditione, non ſtatim, ſed vbi conditio extiterit. Nam & aliàs, qui in diem ſtipulatur, ſtatim nouat, ſi hoc actum eſt: cùm certum ſit diem quandoque venturum. at qui ſub conditione ſtipulatur: non ſtatim nouat, niſi conditio extiterit. Idem Vlpianus hanc rem alio loco pluribus verbis
2 *L. quoties. De nouat.* inculcat, inquiens, Quoties quod purè debetur, nouandi cauſa ſub conditione promittitur: non ſtatim fit nouatio: ſed tunc demum, cùm conditio extiterit. Addit deinde, Sed ſi id quod ſub cõditione debetur, purè quis nouãdi cauſa ſtipuletur: nenũc quidẽ ſtatim nouat, licet pura ſtipulatio aliquid egiſſe videatur: ſed tunc nouabitur, cùm conditio extiterit. Etenim exiſtens conditio primam ſtipulationem committit, commiſſámque in ſecundam transfert. Et ideo ſi fortè perſona promiſſoris pendẽte conditione fuerit deportata: Marcellus ſcribit, ne exiſtente quidem conditione vllã

contingere

contingere nouationem: quoniam nunc, cùm extitit conditio, non eſt perſona quæ obliget ur. ¶ *EXPRESSVM Fuerit.*) Vt non ſolùm id agatur(quod etiam olim omnino oportuit)ſed & nominatim exprimatur. Quia non eſt hîc alioqui locus tacitis coniecturis. 1 *L.omnes res. De nouat.*

¶ *DISSOLVVNTVR.*) Sic vt pro infectis habeantur. Neque verò hîc contrarius conſenſus,nouus eſt aliquis contractus,ſed merus diſtractus ad diſſoluendum priorem contractum. 2 *L.2.De reſcind.vendit.* Porrò totum hunc locum nemo diligentius explicat atque Neratius, his verbis, Ab emptione, venditione, locatione, conductione,cæteriſque ſimilibus obligationibus, quin integris omnibus, conſenſu eorum,qui inter ſe obligati ſunt,recedi poſsit, dubiú non eſt. 3 *L.ab emptione.De pact.* Ariſtoni hocamplius videbatur,ſi ea quæ me ex empto præſtare tibi oporteret, præſtitiſſem:& cùm tu mihi preciú deberes,cóueniſſet mihi tecum, vt rurſus præſtitis mihi à te in re vendita omnibus, quæ ego tibi præſtitiſſem, precium mihi non dares:túque mihi ea præſtitiſſes:precium te debere deſinere: quia bonæ fidei(ad quam hæc omnia rediguntur)interpretatio hanc quoque conuentionem admittit. nec quicquam intereſt, vtrùm integris omnibus, in quæ obligati eſſemus, conueniret, vt ab eo negotio diſcederetur:an in integrum reſtitutis iis,quæ ego tibi præſtitiſſem,conſentiremus,ne quid tu mihi eo nomine præſtares. Illud planè conuentione, quæ pertinet ad reſoluendum id quod actum eſt, perfici non poteſt, vt tu, quod iam ego tibi præſtiti, contrà præſtare mihi cogaris: quia eo modo non tã hoc agitur, vt à priſtino negocio diſcedamus,q̃ vt nouę quædã obligationes inter nos conſtituantur. Hæc Neratius. Sed breuius Imper. Gordianus, Re (inquit) quidem integra ab emptione & venditione vtriuſque partis conſenſu recedi poteſt. 4 *L.1.C.quando lic.ab empt.diſced.* Etenim quod conſenſu contractum eſt, contrariæ voluntatis adminiculo diſſoluitur. At enim poſt traditionem interpoſitam,nuda voluntas nó reſoluit emptionem,ſi non actus quoque priori ſimilis retroagens venditionem, interceſſerit. ¶ *NEQVE PRECIO.*) Vel eius parte. Nam & ea ſoluta deſineret res eſſe integra. Vnde & quod arrarum nomine datum eſt,ſaltem ea lege,vt cederet in partem precij, efficit ne res ſit amplius integra. quanquam vbi aliter datum eſſet, hoc eſt, ſimpliciter, aliud ſit reſpondendum. Sanè datus fideiuſſor non efficiet,quo minus res ſit integrá. 5 *L. vlt.C.quando lic.ab empt.diſced.* ¶ *SOLVTO.*)Neque per ſolennem ſtipulationẽ promiſſo. alioqui ad diſſoluendum hunc contractum opus eſſet acceptilatióne. 6 *L.3. De reſcind.vendit.* ¶ *NEQVE Fundo tradito.*) Nullo modo: vt nec vlla hîc interuenerit imaginaria traditio. 7 *L.emptor. De pact.* Nam ſi vel per precarium vel conſtitutum intelligeretur res tradita: amplius non videbitur res integra,nec liberum eſſet ſolo diſſenſu diſſoluere contractam obligationem. Sed & ſi poſt initam venditionem res perierit ſine culpa venditoris, cùm cenſeatur tum res quaſi tradita fuiſſe emptori, cuius eſt periculum: non licebit ab ea obligatione recedere promptius,quàm per acceptilationem. ¶ *INVICEM Liberantur.*) 8 *L.cùm emptor.§.vlt.De reſcind. vend.* Atque etiam ab aliis, quibus ius aliquod ex eo contractu quæſitum eſt: quia nec aliter quæri potuit,quàm ſub eadem conditione diſſolutionis, quamdiu ea eſt libera & integra. ¶ *IN OMNIBVS.*) Ergo idem iuris erit & in donatione, quæ hodie nudo conſenſu contrahi poteſt. 9 *L.ſi quis argentum.§.pen C.de donat.* Quid igitur de contractibus innominatis? In iis vel vnius pœnitentia eam vim habet, vt quod datum eſt,repeti poſsit. 1 *L. dedi. L. ſi pecuniam. De cond.cau.da.cau.non ſecu.* Sed id locum nó habet in tranſactione, ne lites finitæ facilè inſtaurentur. Porrò & mandatum & ſocietatem vnius renunciatione diſſolui poſſe, ex iis, quæ ſuprà ſuo loco dicta ſunt, ſatis intelligi poteſt.

INSTITVTIONVM IVSTINIANI LIBRI III. FINIS.

INSTITVTIONVM SEV ELEMENTORVM IVSTINIANI SACRATISSIMI PRINCIPIS

LIB. IIII.

IN SEQVENTEM TITVLVM ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ.

1 §. ſequens diuiſio ſup. de obligat.

AGGREDITVR Iuſtinianus tertiam ſpeciem obligationum, nempe ex maleficio, vt ſequatur, quem ſemel propoſuit, ordinem[1]. Sed cùm hic tractatus ad obligationes pertineat, fortaſsis opus hîc non erat nouum librum auſpicari, vel interrumpere quæ cohærent. Admonui aliquando repertum eſſe ad mare Balthicum, antiquiſsimum harum Inſtitutionum exemplar tempore Imp. Lotarij Secundi Saxonis conſcriptum, cuius diſpoſitio videbatur aptior. In eo certè tertius harum Inſtitutionum liber à titulo De obligationibus protendebatur, vſque ad titulum De actionibus: & titulus, Quibus modis tollitur obligatio, vltimum occupabat locum, & proximè præcedebat titulum De actionibus. Sed relicta hac curioſa diſtinctionis ſolicitudine, rem ipſam videamus potius. Ariſtoteles libro quinto Ethicorum ſcribit etiam ex maleficiis naſci obligationes, ſed quas ait eſſe coactas, nec voluntarias. Commemorat enim συναλλάγματα ἀκούσια. Et hæc quidẽ deinde partitur in clandeſtina ſynallagmata, veluti Furti: & in Violenta, veluti, Bonorum raptorum. Iuſtinianus autem generalius & ſimplicius hîc proponit obligationes ex delictis priuatis, agítque ſequentibus aliquot titulis de ciuili eorum iudicio. Sumus autem hîc ſemel in vniuerſum admonendi, Ex quocunque maleficio duplex iudicium naſci[2].

2 L. vlt. De priua. delict.

3 L. Prætor edixit. §. 1. De iniur.

Vnum Ciuile, in quo intenditur actio ad rem familiarem pertinens: alterum Criminale, in quo quæritur de vltione & pœna ipſius delicti. Nec vnum conſumitur altero[3]. Sed non poteſt vtrunque ſimul proponi. Id ſuo loco diligẽtius excutietur, Nunc cum Iuſtiniano agamus de Obligatione furti, qua fur tenetur ad duplum vel quadruplum. Eam enim potiſsimùm hîc attingit Iuſtinianus: ſed tamen meminit etiam Condictionis & vindicationis, quam dominus habet, vt rem ſuam ſibi ſubtractam perſequatur. Eſt præterea aliud iudicium, quo fur extra ordinem caſtigatur[4]: ſed non pertinet ad actiones.

4 L. vlt. De fur.

De obligationibus, quæ ex delicto NASCVNTVR, TIT. I.

CVM ſit expoſitum ſuperiore libro de Obligationibus ex contractu, & quaſi ex contractu: ſequitur, vt de obligationibus ex maleficio, & quaſi ex maleficio diſpiciamus. Sed illæ quidem (vt ſuo loco tradidimus) in quatuor genera diuiduntur: hæ verò vnius generis ſunt: nã omnes ex re naſcuntur, id eſt, ex ipſo maleficio, veluti ex furto, rapina, damno, iniuria.

Furtum eſt contrectatio rei fraudulosa, lucri faciendi gratia, vel ipſius rei, vel etiam vſus eius, poſſeſsioníſve, quod lege naturali prohibitum eſt admittere: Furtum autem vel à Furuo, id eſt, nigro dictum eſt, quòd clàm & obſcurè fiat, & plerunque nocte: vel à fraude, vel à ferendo, id eſt, auferendo: vel à Græco ſermone, qui φῶρας appellant fures. Imò & Græci παρὰ τὸ φέρειν, φῶρας dixerunt.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

FVRTVM *Eſt.*) Hæc furti definitio, ſicut & quæ ſubiicitur etymologia, ſumpta eſt ex reſpóſo Pauli. Reſtitui autem debere ad eum, quo reſtituimus, modum, 1 *L. 1. De furt.* probat ex Pandectis Florentinis Auguſtinus lib. Emend. 4. cap. 4. Porrò huc pertinet quod Gellius lib. 11. capit. vlti. referens quàm religioſe à prudentiſsimis definitum ſit, quid eſſet furtum, teſtatur Sabinum ita ſcripſiſſe, Qui alienam rem attrectauit, cùm id ſe inuito domino facere, iudicare deberet: furti tenetur. Idem alio loco, Qui (inquit) alienum iacens lucri faciendi cauſa ſuſtulit, furti obſtringitur, ſiue ſcit cuius ſit, ſiue neſcit. ¶ *CONTRECTATIO.*) Sola autem cogitatio furti faciendi, furem non facit, inquit Paulus. Quinimo & qui domum alienam ingreſſus eſt furandi animo: ſi nihil contrectauerit, furti non tenebitur: ſed tamen extra ordinem 2 *dic. L. 1. §. ſola cogitatio.* pluſquam fur, puniendus eſt, vt reſpondit Vlpianus. Quòd ſi agatur de ea furti ſignificatione, quę ab affectu quandoque ſumitur: proculdubio fur dici poterit ex ſolo 3 *L. pen. De extraordi. criminis.* furandi animo, etiam ſi nihil adhuc contrectarit. Atque ita videtur accipiendum, 4 *L. fugitiuus. De verb. ſignif.* quod Gellius ſcripſit, Furtum ſine vlla attrectatione fieri poſſe ſola méte atque animo, vt furtum fiat, annitente. Verùm de hoc furto hîc non agimus: nec eius vlla pœna eſt Iure Ciuili ſtatuta. ¶ *FRAVDVLOSA.*) Neque enim fit furtum ſine dolo & improbo furádi animo. Quod & paulo pòſt docet ipſe Iuſtinianus. Et Ariſtoteles lib. 1. Rhetor. eleganter oſtendit, non omnes, qui clàm aliquid ſurripiunt, furtum facere, ſed eos demum, qui hac ratione conantur dominum re ſua priuare, eámque in ſe transferre. Hócque exemplo probat atque explicat Ariſtoteles illud ſuum axioma, ἐν τῇ προαιρέσει ἐστὶν ἡ μοχθηρία. ¶ *VEL Ipſius rei.*) Alienæ, & quæ certú aliquem habeat dominum. Nam rei pro derelicto habitę furtum non fit, etiam ſi quis furandi animum habuerit. Neque enim furtum fieri poteſt, niſi ſit, cùi fiat. Vnde 5 *L. falſus. §. qui alienam. De furt.* & rei ex hæreditate iacente ſubtractæ furtum non ſolet dici. Certè rei propriæ furtum ꝓpriè fieri non poſſe nemo dubitat. Vnde & Ariſtoteles lib. 5. Ethicorú, οὐδεὶς (inquit) κλέπτει τὰ ἑαυτοῦ. ¶ *VEL Etiam vſus.*) Veluti ſi creditor vtatur pignore: vel depoſitarius, re depoſita. Item ſi qui rem vtendam accepit, in alium vſum eam transferat. ¶ *POSSESSIONIS.*) Veluti ſi debitor rem pignori datam ſurripiat creditori. Seneca quodam loco indicat idem eſſe, ſi quis rem apud alium depoſitá clàm ſubtrahat: & ait, hîc ſeparari actiones furti & depoſiti: ac de eo quod agimus, de eodem nobiſcum agi. ¶ *QVOD Lege naturali prohibitum eſt.*) Vlpianus quoque ait, 6 *L. probrum. De verbo. ſignif.* Furtum, ſicuti adulteriú, natura turpe eſſe. Et ſanè ratio naturalis idipſum dictat, cùm etiam tueatur priuatorum proprietates & dominia. Si quarundam gentium barbaries furtum non prohibuit, id non immutat legem Naturæ. Nam hoc fecerunt, vel vt ſuis moribus patrocinarentur, vt quæ ex rapto viuebant: vel vt ſuos excitarent ad neſcio quam diligentiam, vt Lacedęmonij: vel vt maiori malo irent obuiam, vt Aegyptij. Sed parum iuſta erat hæc Politiæ continendæ ratio. nam ſeueritate coërcendum, non alendum indulgentia, malum eſt. Certè Draco Athenienſis etiam furtum oluſculi, morte iudicauit expiandum: & Solon, quantumuis huius ſanguinarias leges auerſaretur, ne bubuli quidem ſtercoris furtum, ſine iudicio eſſe voluit. Celebris eſt, quæ deinde in prouerbium abiit, ἡ τῷ βολίτῳ δίκη. Sed neſcio an hæc acerbitas ſemper ſit vtilis Reip. Certè lex Moſaïca vetabat viatorem frugibus arceri: & permittebat decerpi, quantum præſens vſus exigeret. Idque tanquam eſſet maximè ſecundum naturam, probauit Plato libro octauo de Legibus. Et memini tale aliquid extare in Georgicis Iuſtiniani legibus.

Furtorum autem duo ſunt genera: manifeſtum, & nec manifeſtum. Nam conceptum & oblatum, ſpecies potius actionis ſunt furto cohærentes, quàm genera furtorum, ſicut inferius apparebit. Manifeſtus fur eſt, quem Græci ἐπ' αὐτοφώρῳ appellant: nec ſolùm is, qui in ipſo furto deprehenditur, ſed etiam is, qui in eo loco deprehenditur, quo furtum fit: veluti qui in domo furtum fecit, & nódum egreſſus ianuam deprehenſus

fuerit: & qui in oliueto oliuarum, aut in vineto vuarum furtum fecit, quandiu in eo oliueto aut vineto deprehenſus fuerit. Imò vlterius furtum manifeſtũ eſt extendendũ: quandiu eã rem fur tenens viſus vel deprehẽſus fuerit, ſiue in publico ſiue in priuato, vel à domino, vel ab alio: antè quàm eò peruenerit, quò deferre vel deponere deſtinaſſet. Sed ſi pertulit, quò deſtinauit, tametſi deprehendatur cum re furtiua, non eſt manifeſtus fur. Nec manifeſtum furtum quid ſit, ex iis quæ diximus intelligitur. nam quod manifeſtum non eſt, id ſcilicet nec manifeſtum eſt. Conceptum furtum dicitur, cùm apud aliquem teſtibus præſentibus furtiua res quæſita & inuenta ſit: nam in eum propria actio conſtituta eſt, quamuis fur non ſit, quæ appellatur Concepti. Oblatum furtum dicitur, cùm res furtiua ab aliquo tibi oblata ſit, eáque apud te concepta ſit, vtique ſi ea mente tibi data fuerit, vt apud te potius, quàm apud eũ qui dedit, conciperetur: nam tibi, apud quem concepta ſit, propria aduerſus eum qui obtulit, quamuis fur non ſit, conſtituta eſt actio, quæ appellatur Oblati. Eſt etiam prohibiti furti actio aduerſus eum, qui furtũ quærere teſtibus præſentibus volentẽ prohibuit. Præterea pœna conſtituitur edicto Prætoris per actionem furti non exhibiti, aduerſus eum, qui furtiuam rem apud ſe quæſitam & inuentam non exhibuit. Sed hæ actiones ſcilicet concepti & oblati, & furti prohibiti, necnon furti non exhibiti, in deſuetudinem abierunt. Quum enim requiſitio rei furtiuæ hodie ſecundum veterem obſeruationem non fiat: meritò ex conſequentia etiam præfatæ actiones ab vſu communi receſſerunt: quum manifeſtum ſit, quòd omnes, qui ſcientes rem furtiuam ſuſceperint & celauerint, furti nec manifeſti obnoxij ſunt. Pœna manifeſti furti, quadrupli eſt, tam ex ſerui, q̃ ex liberi perſona: nec manifeſti, dupli.

¶ *MANIFESTVS Fur eſt.*) Gellius libro vndecimo, capite vlti. teſtatur Maſuriũ definiiſſe furtum manifeſtum eſſe, quod deprehenditur, dum fit: faciendi finem eſſe, cùm perlatum eſt, quò ferri cœperat. Quæ autem hîc à Iuſtiniano traduntur de furto manifeſto, ſumpta videntur ex ſententiis Iuliani & Caſsij, ac reſponſis Vlpiani.

1 *L.3. & 5. De furt.* ¶ *QVEM GRAECI* ἐπ' αὐτοφώρῳ.) Quaſi dicas, In ipſo furto. Vt apud Aeſchinem contra Cteſiphontem, ἐπ' αὐτοφώρῳ κλέπται. Quo verbo deinde generaliter vſi ſunt Græci, quoties de iis loquerentur ita deprehenſis, vt factum inficiari non poſſent. Demoſthenes contra Ariſtogitonem vocat ἐπ' αὐτοφώρῳ εἰληφότας, clamans non eſſe

2 *L. ſi dominus. De præſcript. verb.* relinquendos ἀθώους. noſter Papinianus appellat deprehẽſos in admiſſo. Orator Lyſias, ἐπ' αὐτοφώρῳ ἐγὼ αὐτὸν ἐλέγξω dixit, pro eo, quod eſt, Ita eum conuincam, vt infiſciando non ſit. Apud Plutarchum adulter deprehenſus dicitur καταφωραθεὶς, & κατάφωρος. ¶ *SED Etiam is.*) Apud Lucianum in Philopſeu. narrat Eucrates fuiſſe quandam apud ſe Pelichi ſtatuam, è qua cùm aliquid ſeruus quiſpiam abſtuliſſet, nec poſſet egredi, in eo loco deprehenſus ſit ἐπ' αὐτοφώρῳ, népe ἔχων τὰ φώρια. ¶ *VEL Ab*

3 *L.3. De furt.* *alio.*) Inquit Vlpianus: Parui refert, à quo deprehẽdatur, vtrũ ab eo cuius res fuit, an ab

4 *L. ſi quis in ſeruitute. in fi. D. illo tit.* alio, veluti vicino, aut etiã quolibet trãſeũtẽ. Vnde & Paulus, Cùm quis (inquit) furtũ mihi facientẽ deprehendit, negociũ meum agẽs, manifeſti furti actionem mihi parat.

5 *L. quis ſolutione. & mora. De vſur.* nec hoc caſu per liberam perſonam acquiri videtur: ſed officium impleri. ¶ *QVO Deferre deſtinaſſet.*) Hoc eſt, inquit Paulus, Quo deſtinauerat eo die manere cum eo

6 *L.4. De furt.* furto. ¶ *CONCEPTVM Furtum dicitur.*) Scribit Gellius, furti concepti, item oblati, pœnam fuiſſe tripli. Quod fuerit autem oblatum & conceptum furtum, iubet nos repetere ex Sabini libro de furtis. Porrò admonendi ſumus fuiſſe aliam ſpeciem furti, quod per lancem & licium conceptum dicebatur: eiúſque pœnam fuiſſe quadrupli, perinde ac ſi manifeſtum foret, ſcribit idem Gellius. Cuiuſmodi autem fuerit

hoc

hoc furti genus, multi temerè multa commenti ſunt. Sed refutatis eorum commentis, docuit nos Tatius Alpinus, fuiſſe furtum ſacrilegio proximum, nempe rerum, non quidem iam ad miniſterium Dei ritè ſacratarum, ſed collectarũ potius ad ſacrificia. Miniſtri ſacrorum, licio ſuccincti, geſtabant lancem ad comportandas ſtipes, quas ad Dei cultum conquirebant. Deinde quas oſtentu ſacri miniſterij congeſſerant, ipſi ſurripiebãt ſcelerati impoſtores. adeo ad fraudes & furta valet prætextus religionis. ¶ *REQVISITIO Rei furtiuæ.*) Saltem inanimatæ. Nam ſeruum fugitiuum, qui ſui furtum domino facere dicitur, ſemper licuit perquirere in alienis ædibus. 1 *L.1. De ſeruis fugit. L. requirẽdi. C. de ſer. fug.*
¶ *NON Fiat.*) Nam hoc prætextu ſeruirent omnium curioſitati noſtræ ædes, quæ nobis tutum & liberum præbere debent domicilium. at quo modo id ferant leges 2 *L. plerique. De in ius voc.*
Romanæ, cùm etiam graue eſſe dixerint, vel rei familiaris vilitatem detegere, vel diuitias inuidiæ ſubiicere. Vnde & licet viæ ſimpliciter relictæ ſeruitus cenſeri ſo- 3 *L. 2. C. quib. & quan. quar. pars.*
leat realis: cùm tamen via per domum hæreditariam eſſet filiæ relicta: dictũm eſt 4 *L. pater. De ſer. leg.*
perſonalem fore. Nam vt ferre poſſimus filiam paternarum rerum eſſe conſciam: certè alteri patere itidem arcana ædium graue eſt. De requiſitione rei propriè in ædibus alienis extat lex apud Platonem lib. 12. de Legib. Idque φωρᾶν vocat. ¶ *CVM Manifeſtum ſit.*) Manifeſtum certè id erat ex reſcripto Impp. Diocletiani & Maxi- 5 *L. eos. C de furt.*
miani: qui ſtatuerunt, eos, qui furtim ablata ſcienter ſuſceperint, non tantùm de ſuſceptis conueniri, ſed etiam pœnali furti actione. ¶ *REM Furtiuam.*) Quòd ſi quis ſolum furem ſuſceperit, tenebitur edicto de Receptoribus. Iudicatum eſt autẽ peſſimum eſſe receptorum genus, vtpote ſine quibus latere nemo diu poſſet, inquit Martianus: additque eos, vt latrones puniri. Sed tamen meminerimus hîc aliquid 6 *L. 1. De recept.*
humaniter eſſe tributum neceſſitudini. Nam ſcribit Paulus, Eos, apud quos affinis 7 *L. 2. De recept.*
vel cognatus latro conſeruatus eſt, non adeò ſeuerè puniendos eſſe. Apud Platonem lib. 12. de Legib. eodem loco habetur receptor, quo fur ἐάν τις (inquit) κλεμμάτιον ὁτιοῦν ὑποδέχηται γιγνώσκων, τὴν αὐτὴν ὑπεχέτω δίκην τῷ κλέψαντι. ¶ *SVSCEPERINT.*) Quocunque tandem id fecerint titulo. Nam & ſi creditor rem alienam ſciuerit apud ſe deponi pignori, furti ſe obligat, inquit Paulus. Idem & ſi quis rem furtiuam 8 *L. ſeruus. De condict. indeb.*
ſciens emerit. Certè & ſi emiſſet ignorans, non poterit à vindicante domino precium petere. Vnde Seuerus & Antoninus ad negociatores inquiunt, Inciuilem rem deſi- 9 *L. 2. C. de furt.*
deratis, vt agnitas res furtiuas non prius reddatis, quàm precium fuerit ſolutum à dominis. Curate igitur cautius negociari: ne non tantùm in damna huiuſmodi, ſed etiam in criminis ſuſpitionẽ incidatis. ¶ *POENA Manifeſti furti.*) Cõſule noſtras annotationes ad 56. & 57. ca. 12. Tab. Quid enim attinet rẽ eãdẽ pluribus locis inculcare?

Furtum autem fit, non ſolùm cùm quis intercipiendi cauſſa rem alienam amouet: ſed generaliter cùm quis alienam rem inuito domino contrectat. Itaque ſiue creditor pignore, ſiue is, apud quẽ res depoſita eſt, ea vtatur: ſiue is qui rẽ vtendã accepit, in aliũ vſum eã transferat, quàm cuius gratia ei data eſt, furtum committit: veluti ſi quis argentum vtendum acceperit, quaſi amicos ad cœnã inuitaturus: & id peregrè ſecum tulerit: aut ſi quis equum geſtandi cauſſa commodatum ſibi, longius aliquò duxerit: quod veteres ſcripſerunt de eo, qui in aciem equum perduxiſſet.

¶ *INVITO Domino.*) Hoc eſt, Non conſentiente. Sic enim hoc loco inuitus dicitur etiam qui ignorat, nec expreſſe conſentit. Sed & ſi ſciuerit, nec prohibuerit: 1 *L. qui vac. §. vetare. De furt.*
adhuc non videbitur conſenſiſſe. Qua in re Pauli contrariam ſententiam reiecit Iabolenus. ¶ *ITAQVE SIVE.*) Quæ hîc ſubiiciuntur exempla, ſumpta videntur 2 *L. pen. De furt.*
ex Caio, cuius extant hæc verba in Pandectis, Si pignore creditor vtatur, furti te- 3 *L. ſi pignore. De furt.*
netur. Eum, qui quod vtendum accepit, ipſe alij commodauerit, furti obligari reſponſum eſt. Ex quo ſatis apparet, furtum fieri, & ſi quis vſum alienæ rei in ſuum lucrum conuertat. Nec mouere quem debet, quaſi is nihil lucri ſui cauſa faciat. Species enim lucri eſt, ex alieno largiri, & beneficij debitorem ſibi acquirere. Vnde & is furti tenetur, qui ideo rem amouet, vt eam alij donet. Hæc Caius. Quibus addi poteſt, quod Iulianus ſcribit, Si pecuniã quis à me acceperit, vt creditori meo ſoluat: 4 *L. ſi quis vxori §. Iulianus. De furt.*
deinde cùm tantam pecuniam eidem creditori deberet, ſuo nomine ſoluerit: furtum

1 *L. ſi tibi dederim. De donat.*
eum facere. Et Iabólenus, Si rem tibi dederim, vt Titio meo nomine donares, eámque tuo nomine ei dederis: quantùm ad iuris ſubtilitatem, accipientis facta non eſt, & tu furti obligaris. Sed benignius eſt, ſi agam contra eum, qui rem accepit, exceptione
2 *L. ſi mandauero tibi. §. ſi tibi centum. De mād.*
doli mali me ſummoueri. Poſtremò & huc pertinet, quod ſcribit Paulus, Si tibi cētum dedero, vt ea Titio dares: túque nó dederis, ſed conſumpſeris: & mandati & furti
3 *L. ſi is qui pignori. De furt.*
teneri te Proculus ait. ¶ *SIVE Creditor pignore.*) Sed & ſi is (inquit Iabolénus) qui pignori rem accepit, cùm de vendendo pignore nihil conueniſſet, vendidit: aut antequam dies venditionis veniret, pecunia non ſoluta, id fecit, furti ſe obligat. ¶ *AVT SI Quis equum.*) Cùm ageretur de equo commodato, vt ad villam duceres, & tu ad
4 *L. ſi vt certo. §. ſed interdum. D. commod.*
bellum duxeris, tuúmque eſſe periculum reſpondiſſet Vlpianus, addidit, Quinimò & qui aliter re commodata vtitur: non ſolùm commodati, verùm furti quoque tenetur, vt Iulianus libro vndecimo Digeſtorum ſcribit. Sanè apud Gellium lib. 5. cap. 17. teſtatur Brutus olim quendam furti damnatum fuiſſe, quòd iumentum aliorſum duxiſſet, quàm quò vtendum acceperat: ídque Mutium Scæuolam reſpondiſſe. Quod & Valerius Maximus lib. 8. cap. 2. refert de eo, qui equo, cuius illi vſus vſque ad Ariciam commodatus fuerat, vlteriore eius municipij cliuo vectus eſſet.

Placuit tamen eos qui rebus commodatis aliter vterentur, quàm vtendas acceperint, ita furtum committere, ſi ſe intelligant id inuito domino facere: cúmque ſi intellexiſſet, non permiſſurum. at ſi permiſſurum credant, extra crimen videri. optima ſanè diſtinctione: quia furtum ſine affectu furandi, non committatur.

5 *L. qui re. De furt.*
¶ *PLACVIT Tamen.*) Id videtur adiectum ex reſponſo Pòponij, quod in Pandectis extat his verbis, Qui re ſibi commodata, vel apud ſe depoſita vſus eſt aliter atque accepit: ſi exiſtimabat ſe non inuito domino id facere, furti non tenetur: ſed nec depoſiti vllo modo tenebitur: commodati an teneatur, in culpa exiſtimatio erit, hoc eſt, an non debuerit exiſtimare id dominum permiſſurum. ¶ *SI SE Intelligant.*) Idque ſeſe intellexiſſe, bonáque fide credidiſſe iuſtis coniecturis probent: nec erubeſcant vel ſtultā agnoſcere credulitatem. Nam & ea à furto excuſabit, quæ à dolo ex-
6 *L. igitur. §. poteſt. De libe. cau.*
cuſat. Cæterùm in dubio periculum eſt, ne valeat præſumptio furti: ſaltem vbi nulla eſt cōiectura, nullúſq; bonæ fidei color, qui prætexi honeſtè poſsit rei temerè ablatæ. In quo ſanè recipiendo difficiles eſſe non debemus. Vnde licet ſocius rei communis
7 *L. ſi ſeruus. De fur. L. in re communi. D. pro ſoc.*
furtum facere poſsit: nō tamen ex ſola contrectatione id ab eo factum temerè coniiciemus. Verùm potius interpretabimur bona fide id eum feciſſe communis vſus
8 *L. merito. D. pro ſoc.*
gratia, ſuóve iure.

Sed & ſi credat aliquis inuito domino ſe rem commodatam ſibi cōtrectare, domino autem volente id fiat: dicitur furtum nō fieri. Vnde illud quæſitum eſt, cùm Titius ſeruum Mæuij ſolicitauerit, vt quaſdam res domino ſubriperet, & ad eum perferret, & ſeruus id ad Mæuium pertulerit: Mæuius autem, dū vult Titium in ipſo delicto deprehendere, permiſerit ſeruo quaſdam res ad eum perferre: vtrùm furti, an ſerui corrupti iudicio teneatur Titius, an neutro. Et cùm nobis ſuper hac dubitatione ſuggeſtum eſt, & antiquorum Prudentium ſuper hoc altercationes perſpeximus, quibuſdam neque furti, neque ſerui corrupti actionem præſtantibus, quibuſdā furti tantummodo: nos huiuſmodi calliditati obuiā euntes, per noſtram deciſionem ſancimus, non ſolùm furti actionē, ſed & ſerui corrupti cōtra eum dari. Licet enim is ſeruus deterior à ſolicitatore minimè factus eſt, & ideo nō concurrāt regulæ, quæ ſerui corrupti actionē introducunt: tamē conſilium corruptoris ad perniciē probitatis ſerui introductum eſt, vt ſit ei pœnalis actio impoſita, tanquam ſi re ipſa fuiſſet ſeruus corruptus: ne ex huiuſmodi impunitate & in aliū ſeruum, qui facilè poſſet corrumpi, tale facinus à quibuſdam perpetretur.

¶ *SED*

¶ *SED Et ſi credat.*) Hic locus ſumptus videtur ex reſponſo Vlpiani, qui & ſuperiora, & quæ ſequuntur, eleganter complexus eſt his verbis, Rectè dictum eſt, qui [1] putauit ſe domini voluntate rem attingere, non eſſe furem. Quid enim dolo fecit, qui putat dominum conſenſurum fuiſſe? ſiue id falſo, ſiue verè putet. Is ergo ſolus fur eſt, qui contrectauit, quod inuito domino ſe facere ſciuit. Per contrarium quæritur, ſi ego me inuito domino facere putarem, cùm dominus vellet: an furti actio ſit. Et ait Pomponius, furtũ me facere. Verum tamen eſt, vti cùm ego velim, tu, licet ignores, ne furto ſis obligatus. Hæc Vlpianus. quem ſatis apparet reieciſſe Põponij ſententiam, ſicuti & alio loco, vbi ait, Quis voluntatem domini habens, fur dici poteſt? [2] Atque hinc intelligere poſſumus, dominum confeſsione ſui conſenſus, furem abſoluere, ac liberare: vt nullus eum ad pœnã ideo poſsit vocare. vt nec alius eſt, qui furti [3] reum peragere poſsit, quàm is, cui iniuria facta eſt. ¶ *PER Noſtrã deciſionem ſancimus.*) Extat hæc Iuſtiniani ſanctio libro ſexto Codicis, in qua ait, Nobis veterum altercationes [4] decidentibus placuit, nõ ſolùm furti actionem, ſed etiam ſerui corrupti, cõtra eum dari. Licet enim ſeruus minimè deterior factus eſt, tamen cõſilium corruptoris ad perniciem probitatis ſerui introductũ eſt: & quemadmodum ſecundum iuris regulas, furtum quidem non eſt commiſſum, quia is videtur furtum committere, qui cõtra domini voluntatẽ res eius cõtrectat: ipſe autẽ furti actione propter dolum ſuũ tenetur: ita & ſerui corrupti cõtra eum actio propter ſuum vitiũ nõ abs re extẽdatur, vt ſit ei pœnalis actio impoſita, tãquam re ipſa fuiſſet ſeruus corruptus: ne ex huiuſmodi impunitate & in alium ſeruum, qui facilè poſsit corrumpi, hoc facere pertentet.

1 *L. inter omnes. §. rectè dictum eſt. De furt.*
2 *L. qui vas. §. qui ex voluntate. De furt.*
3 *L. Diuus. D. ad Senat. Sila.*
4 *L. ſi quis ſeruo. C. de furt.*

Interdum etiam liberorum hominum furtum fit: veluti ſi quis liberorum noſtrorum, qui in poteſtate noſtra ſunt, ſubreptus fuerit.

¶ *LIBERORVM Hominum furtum fit.*) Atque etiam plagium, ſi celandi animo abducantur. Eſtque plagij criminale iudicium ex Lege Fauia. ¶ *VELVTI Si quis.*) Inquit Paulus, Si filiusfa. ſurreptus ſit, patrem habere furti actionem palàm [5] eſt. Quod reſponſum etiam Vlpiano tribuitur. Addit autem Paulus: licet furti a- [6] ctio ſit liberarum perſonarum nomine, condictionem tamen nuſquam eſſe. ¶ *QVI IN Noſtra poteſtate ſunt.*) Ergo nec mater, quæ filium in ſua poteſtate non [7] habet, multo minus frater, licet etiam is de plagio queri poſsit, admittetur ad hanc [8] furti actionem: ſed ſolus pater iure patriæ poteſtatis: qui aget, vt præſtetur duplum vel quadruplum non quidem ipſius filij (nam perſona libera æſtimari non poteſt) [9] ſed eius, quod intereſt non fuiſſe ſurreptum.

5 *L. ſi filiusfa. De furt.*
6 *L. eum qui emit. §. ſi filiusfa. De furt.*
7 *L. mater. §. 1. D. illo tit.*
8 *L. ſi fratrem. C. ad leg. Fau. de plag.*
9 *dic. L. mater.*

Aliquando autem etiam ſuæ rei furtum quis committit: veluti ſi debitor rem quam creditori pignoris cauſa dedit, ſubtraxerit.

1 *L. 1. §. ſed cùm liber homo. De his qui deie. vel effud.*

¶ *SVAE Rei furtum.*) Non fit tamen ipſa res furtiua: ideóque nihilominus ab alio poſſet vſucapi. Quod eleganter reſpondit Paulus, his verbis, Si rem pignori datam [2] debitor ſurripuerit, & vendiderit: vſucapi eam poſſe Caſsius ſcribit: quia in poteſtatem domini videtur perueniſſe, qui pignori dederit: quanuis cum eo furti agi poteſt. quod puto rectius dici. ¶ *VELVTI Si debitor.*) Hoc exemplum rurſus paulo pòſt inculcat Iuſtinianus, & videtur deſumptum ex reſponſo Vlpiani. [3] ¶ *REM.*) Etiam vnam aliquam ex pluribus rebus pignori datis. Nam & ſi reliquæ res ſunt ſoluendo, furti tamen agetur. quia non debemus reſpicere pignus, quod ſubreptum non eſt, ſed id quod ſubtractum eſt. ¶ *PIGNORIS Cauſa dedit.*) Vel [4] quam creditor retinere poterat iure quaſi pignoris, veluti rem commodatam, ob impenſas neceſſarias. ¶ *SVBTRAXERIT.*) Etiam ſi aliud quippiam ſuppoſuerit. [5] Si (inquit Paulus) pignori datum eſt aurum: deinde cùm dixiſſet ſe ponderare, aut obſignare velle, æs ſubiecit: furtum fecit. rem enim pignori datam interuertit. Sed [6] & (inquit idem Paulus) ſi is, qui rem pignori dedit, vendiderit eam: quanuis dominus, furtum facit: ſiue eam tradiderit creditori, ſiue ſpeciali tantùm pactione [7] obligauerit. ídque Iulianus putat. Et apertè Vlpianus his verbis, Qui rem pignori [8] dat, eámque ſurripit, furti actione tenetur. Furtum autem rei pignoratæ dominus non tantùm tunc facere videtur, cùm poſsidenti ſiue tenenti creditori pignus aufert, verumetiam ſi eo tempore abſtulerit, quo non poſsidebat: vt puta ſi rem pignoratam vendiderit. Nam & hìc furtum eum facere conſtat. & ita Iulianus ſcribit.

2 *L. ſequitur. §. ſi rem. De vſucap.*
3 *L. itaque. §. ſed & ſi res. De furt.*
4 *L. eum qui emit. §. Papin. De furt.*
5 *L. creditoris. §. vlt. L. ſi is qui rem. De furt.*
6 *L. cùm æs pignori. De furt.*
7 *L. ſi is qui rẽ. D. illo tit.*
8 *L. in actione. §. vlti. illo tit.*

1 *L. ſi debitor. De furt.*

Illud prætereundum non eſt, quod reſpondit Papinianus, Debitoré, qui pignus ſubripuit, nó repetere quod actione furti ſoluerit. quanquam æquú videatur, quòd quidam putant eum audiendum & liberandú, ſi paratus ſit debitú creditori perſoluere.

Interdum quoque furti tenetur, qui ipſe furtum non fecit: qualis eſt is, cuius ope & conſilio furtum factum eſt. In quo numero eſt, qui tibi numos excuſsit, vt alius eos raperet: aut tibi obſtiterit, vt alius rem tuam exciperet: aut oues tuas, vel boues fugauerit, vt alius eas acciperet. Et hoc veteres ſcripſerunt de eo, qui panno rubro fugauit armentum. Sed ſi quid eorum per laſciuiam, & non data opera, vt furtum admitteretur, factum eſt, in factum actio dari debet. At vbi ope Mæuij, Titius furtum fecerit: ambo furti tenentur.

2 *L. is qui opem. De furt.*
3 *L. 4. §. ſi opem ferente. De pecul.*
4 *L. ex cauſa. De condi. furti.*
5 *L. proinde D. illo tit.*
6 *L. vulgaris. §. vlti. De furt.*
7 *L. ſi quis vxori. §. ſi quis de manu. De fur.*
8 *L. in furti. §. vlt. De fur.*

¶ *CVIVS Ope & conſilio.*) Cicero lib. 3. de Nat. Deor. meminit huius actionis, OPE CONSILIOQVE TVO FVRTVM AIO FACTVM ESSE. ¶ *FVRTI Tenetur.*) Nec manifeſti. Reuera enim hic fur non eſt: ideo manifeſtus eſſe non poteſt. Et conuenitur ſola furti nec manifeſti actione, non autem condictione, niſi ad eum res peruenerit, vel niſi fur ipſe, qui abſtulit, non ſit ſoluendo. Sic accipiendum eſt, quod Paulus ait, nunquam alium quàm qui furtum fecit, condictione furtiua teneri: quódque ſubiecit Vlpianus, Proinde & ſi ope & conſilio alicuius furtum factum ſit, cóndictione non tenebitur, etſi furti teneatur. Idem rurſus alio loco, Quanuis (inquit) earum quoque rerum, quas quis non abſtulit, furti teneatur: attamen condici ei non poteſt: idcirco, quia condici ea res, quæ ablata eſt, poteſt. & ita Pomponius ſcribit. ¶ *IN QVO Numero eſt.*) Inquit Vlpianus, Si quis de manu alicuius numos aureos, vel argéteos, vel aliam rem excuſſerit: ita furti tenetur, ſi ideo fecerit, vt alius tolleret, iſque ſuſtulerit. ¶ *ET HOC Veteres ſcripſerunt.*) Inquit Vlpianus, Cum eo, qui pannum rubrum oſtendit, fugauítque pecus, vt in fures incideret: ſiquidem dolo malo fecit, furti actio eſt. Sed & ſi non furti faciendi cauſa hoc fecit, non debet impunitus eſſe luſus tam pernicioſus: idcirco Labeo ſcribit in factum dandam actionem. Deinde Caius ſubiicit, Nam & ſi præcipitata ſint pecora, vtilis actio dãni iniuriæ, quaſi ex lege Aquilia dabitur. ¶ *QVI Panno rubro.*) Naturales philoſophi ſcribunt maximè Tauros rubro colore efferari, ſicuti Elephantes albo, Lynces tympanorũ ſtrepitu, Leones, ſi quis eos limis oculis aſpiciat. ¶ *TITIVS Furtũ fecerit.*) Neque enim alioqui Mæuius videbitur opem præſtitiſſe furto, quod factum nó eſt. Sed interim meminiſſe debemus, quod ait Celſus, Ope & cóſilio furtum factũ videri: non ſolùm ſi vt ſocij furarentur, ſed & ſi inimicitiarũ cauſa id fecérit. ¶ *AMBO TENENTVR.*) Et ſinguli quidem in ſolidum, vt ſolutio vnius alterum non liberet, ſed debeat quiſque delicti ſui pœnas dare. Idque in vniuerſum Iure Ciuili traditum eſt, vt quoties aduerſus plures ex delicto actio pœnalis intéditur, vnius pœna, alios non liberet: ſed debeant ſinguli in ſolidum pœnam ſuam pendere. Quanquam vbi non ageretur de vera pœna, ſed potius de eo, quod intereſt, ſi id ſemel fuerit ſolutum, amplius peti non poterit: quia nec amplius intereſt. Porrò quod hîc dicimus de ſolida obligatione furti à pluribus commiſſi, trahi non debet ad familiam ſeruorum. Nã ſi plures ſerui furtũ fecerint: ſummo quidẽ iure omnes obligantur. Sed Prætor ex æquo & bono ſtatuit, vt dominus liberetur, ſi eius furti nomine præſtiterit, quantum præſtaretur, ſi vnus aliquis liber homo furtum feciſſet. Quanquam aliud ſit in albo corrupto. Illud poſtremò ſciendum eſt, quod ait Vlpianus, Si duo pluréſve vnum tignum furati ſunt, quod ſinguli tollere non potuerunt: omnes eos furti in ſolidum teneri, quanuis id vnus nec contrectare nec tollere ſolus poſſet.

9 *L. ſi is qui rem pignori. §. ſi tu Titium. De furt. L. ſi quis vxori. §. neque. D. illo tit.*
1 *L. ſi furti. §. 1. De furt.*
2 *L. item mela. §. ſed ſi plures. D. ad le. Aqui. L. pen. §. vlt. D. ne quis eum qui in ius voc. eſt. L. adeo. De iuriſd.*
3 *L. 1. §. ſi plures. De eo per quem fact. erit.*
4 *L. illud. D. ad leg. Aq. L. ſi familia. D. ſi fam. fur. fec.*
5 *L. ſi familia. De iuriſd.*
6 *L. vulgaris. §. ſi duo. De furt.*

Ope & conſilio eius quoque furtum admitti videtur, qui ſcalas fortè feneſtris ſupponit: aut ipſas feneſtras vel oſtium effringit, vt alius furtũ faceret: quíve ferramenta ad effringendum, aut ſcalas, vt feneſtris ſupponerentur commodauerit: ſciens cuius rei gratia cómodauerit. Certè qui nullam opem ad furtum faciendum adhibuit, ſed tantùm conſilium dedit, atque hortatus eſt ad furtum faciendum, non tenetur furti.

¶OPE

¶ *OPE Et conſilio.*) Inquit Caius, Qui ferramenta ſciens commodauerit ad effrin- 1 *L. ſi pignore. §. pen. de furt.*
gendum oſtium, vel armarium: vel ſcalam, ſciens cuius rei gratia id fieret, commoda-
uerit ad aſcendendum: licet nullum eius conſilium principaliter ad furtum faciendũ
interuenerit, tamen furti actione tenetur. ¶ *VT Alius.*) Aliquis ſcilicet, ſiue certus
is ſit, ſiue incertus. ſatis enim eſt hoc fieri inimicitiarum cauſa, & nocendi animò. Sed 2 *L. in furti. §. 1. De furt.*
ſi quis nõ damni dandi animo, verùm ſolius iniuriæ cauſa, ianuam effregerit: quanuis
inde per alios res amotæ ſint, nõ tenetur furti, vt ait Paulus. & addit hanc rationem, 3 *L. qui iniuria. De furt.*
Nam maleficia, volũtas & propoſitum delinquentis diſtinguunt. ¶ *SCIENS Cu-
ius rei gratia.*) Inquit Vlpianus, Rectè Pedius ait, Sicut nemo furtum facit ſine dolo 4 *dic. L. in furti. §. recte.*
malo: ita nec cõſilium vel opem ferre ſine dolo malo poſſe. Deinde adiicit, Conſiliũ
autem dare videtur, qui perſuadet, & impellit atque inſtruit conſilio ad furtum faci-
endum. Opem fert, qui miniſterium atque adiutorium ad ſurripiendas res præbet.
¶ *HORTATVS Eſt.*) Eum ſcilicet, qui & alioqui furtum facturus erat. Cæterùm ſi
quem nihil tale meditantem, eò ſceleris improbo noſtro hortatu impulerimus: non
video cur non debeamus furti teneri, cuius tota cauſa primáque origo ex nobis eſt.
Quare vel opem vel ita conſilium dare, tunc omnino nocet, vbi ſecuta eſt contrecta-
tio. Saltem ſi ſceleris conſultor & hortator furti non tenetur, quia ſolo verbo furtũ 5 *L. ſi quis vxori. §. neque verbo. De furt.*
non fiat: alia pœna plecti debet. Sanè in ſeruo corrupto non diſtinguimus, vtrùm a-
lioqui facturum hortati ſumus, an frugi corrupeimus. Imò (inquit Vlpianus) & ſi e- 6 *L. 1. § ſed vtrum. De ſer. corrup.*
rat ſeruus omnimodo fugiturus, vel furtum facturus: hic verò laudator huius ꝓpoſiti
extitit, tenetur. Non enim oportet laudando augeri malitiam. Siue ergo ſeruum bo-
num, fecerit malum: ſiue malum fecerit deteriorem: corrupiſſe videbitur.

Hi, qui in parentum vel dominorum poteſtate ſunt, ſi rem eis ſubripiunt, furtum quidem faciunt, & res in furtiuam cauſam cadit (nec ob id ab vllo vſucapi poteſt, antè quàm in domini poteſtatem reuertatur) ſed furti actio non naſcitur: quia nec ex alia vlla cauſa poteſt inter eos actio naſci. Si verò ope & conſilio alterius furtum factum fuerit: quia vtique furtum committitur, conuenienter ille furti tenetur: quia verum eſt, ope & conſilio eius furtum factum eſſe.

¶ *HI QVI.*) Inquit Vlpianus, Serui & filij noſtri furtum quidem nobis faciunt: 7 *L. serui & filij. De fur.*
ipſi tamen furti nobis non tenẽtur. Neque enim qui poteſt in furem ſtatuere, neceſ-
ſe habet aduerſus furẽ litigare. Idcirco nec actio ei à veteribus prodita eſt. ¶ *FVR-
TI ACTIO*) Neque enim ea patri vel domino opus eſt, cùm ſibi cõſulere ſuo iure
poſſint, per deductionem ex peculio. Nec quod ſurripuit ſeruus domino, fiet peculij. 8 *L. 4. § ex his. De pecul.*
Sed nec accuſatione criminali hîc opus eſt. Neque enim (inquit Marcellus) furta do- 9 *L. reſpiciẽdum. §. furta. De pœn.*
meſtica, ſi leuiora ſint, publicè vindicanda ſunt: nec admittenda eſt huiuſmodi accu-
ſatio. Sed de hac priuata patris vel domini animaduerſione plura libro primo di-
ximus. Illud hoc loco notandum eſt, quod ait Africanus, Si ſeruus communis vni ex 1 *L. ſi ſeruus communis. De furt.*
dominis furtum fecerit, Communi diuidundo agi, & arbitrio iudicis cõtineri, vt aut
damnum præſtet alter dominus, aut partem cedat. ¶ *NON Naſcitur.*) Et ſi à prin-
cipio naſci non poteſt, non naſcetur poſtea. Vnde cùm quæſitum eſſet, an ſeruus,
qui furtum fecerit, ſi fuerit alienatus vel manumiſſus, furti actione teneatur? Reſpon-
dit Vlpianus, nõ teneri. Et addit, Neque enim actio, quæ nõ fuit ab initio nata, oriri 2 *L. serui & filij. De fur.*
poteſt aduerſus hunc furem. ¶ *QVIA NEC.*) Inquit Paulus, Ne cum filiofa. pater 3 *L. ne cũ filiofa. De furt.*
furti agere poſſit, non iuris conſtitutio, ſed natura rei impedimento eſt: quia non ma-
gis cum iis, quos in poteſtate habemus, quàm nobiſcum ipſi agere poſſumus. Rectè
itaque Caius, Lis nulla (inquit) nobis eſſe poteſt cum eo, quem in poteſtate habemus, 4 *L. lis nulla. De iudi.*
niſi ex caſtrenſi peculio. ¶ *SI Verò.*) Videtur id adiectum ex alio Vlpiani reſponſo,
apud quem eſt, Placuit eum qui filio, vel ſeruo, vel vxori opem fert furtum facien 5 *L. ſi ſeruo. § item placuit. De furt.*
tibus, furti teneri, quãuis ipſi furti actione non cõueniantur. Et Põponius ait, Si cum
rebus aufugerit fugitiuus, furti actione ſolicitatorẽ cõueniri rerum nomine: quia opẽ
& conſilium contrectatori tulerit. quod & Sabinus ſignificat. Porrò autem è diuerſo,
ſi opem ferente ſeruo meo, tu mihi furtum feceris, reſpondit Pomponius, Id ex pe- 6 *L. 4. § ſi opẽ. De pecul.*
culio deducendum eſſe, quo minus ob rem ſurreptam conſequi poſſum.

Furti autem actio ei competit, cuius intereſt rem ſaluam eſſe, licet dominus non ſit. Itaque nec domino aliter competit, quàm ſi eius interſit rem non perire. Vnde conſtat creditorem de pignore ſubrepto, furti actione agere poſſe, etiam ſi idoneum debitorem habeat: quia expedit ei, pignori potius incumbere, quàm in perſonam agere. adeò quidem, vt quãuis ipſe debitor eam rem ſubripuerit, nihilominus creditori competat actio furti.

1 *L. vlt. C. de furt.* ¶ *FVRTI Autem.)* Inquit Iuſtinianus, Manifeſtiſsimi iuris eſt, perpetrato furto
ei competere furti actionem, cuius intereſt ne furtũ cõmittatur. Manifeſtũ autem eſt
2 *L. cuius. De furt.* ex Vlpiano, qui reſpondit, Eum actionem furti habere, cuius interfuit non ſurripi.
¶ *CVIVS Intereſt.)* Vel aliquando interfuit, necdũ deſiit intereſſe: vt ſi res furto ſub-
3 *L. inter omnes. De furt.* lata perierit. Sed ſi deſierit omnino intereſſe, vt nec appareat aliquando interfuiſſe:
4 *L. ſi vendidero. §. ſi Titius. De furt.* furti actio euaneſcit. Intereſſe autem hîc oportet ex honeſta cauſa. Neque enim aliter furti actionem dari, reſpondit Paulus. Vnde ſi quis alteri furtũ fecerit: & id quod
5 *L. is cuius. De furt.* ſurripuit, alius ab eo ſurripuit: cum poſteriore fure dominus eius rei, furti agere poteſt: fur prior non poteſt: ideo quòd domini interfuit, non prioris furis, vt id quod ſurreptum eſt, ſaluum eſſet. Hæc Quintus Mutius refert, & vera eſſe teſtatur Pom-
6 *L. qui re. §. 1. De furt.* ponius, addita hac ratione, Nam licet interſit furis rem ſaluam eſſe, quia condictione tenetur: tamen cum eo, is cuius intereſt, furti habet actionem, ſi honeſta ex cauſa in-
7 *L. qui vas. §. ſi ego. De furt.* tereſt. Extat tamen apud Vlpianum caſus, in quo fur furti agit: ſed agit ipſius rei nomine, cùm ipſe fur eſſet non tam ipſius rei, quàm vſus eius. Præterea hîc vt furti agatur, intereſſe oportet non modò ꝓpter ereptam lucri occaſionem, ſed & damnum
8 *L. ſi is cui commodata. §. vlt. De furt.* datum. Vnde Iabolenus, Eius rei (inquit) quæ pro hærede poſsidetur, furti actio ad poſſeſſorẽ nõ pertinet: quanuis vſucapere quis poſsit: quia furti agere poteſt is, cuius intereſt rem non ſurripi. Intereſſe autem videtur eius, qui damnũ paſſurus eſt: non eius, qui lucrũ facturus eſſet. Sed hîc meminiſſe oportet, poſſe lucrũ eſſe tam certũ, vt id interceptũ pro dãno ſit. Vnde ſi ſeruus qui ſurreptus eſt, hęres inſtitutus fuerit: furti iudicio actor cõſequetur etiam preciũ hęreditatis: ſi modò ſeruus, antequã iuſſũ
9 *L. ſi quis vxori. §. ſi ſeruus. De furt.* domini adeat, mortuus fuerit. Poſtremò intereſſe oportet ratione iuris realis, veluti proprietatis interceptę, vel pignoris, vel poſſeſsionis, vel vſus. Cęterùm rei tãtùm nobis ꝓmiſſę, aut debitę ratio non habebitur. Ergo is cui ex ſtipulatu res debetur, furti
1 *L. is cui. D. illo tit.* actionẽ non habet, ſi ea ſurrepta ſit, inquit Paulus. Et eum, qui emit, ſi nõ eſt tradita
2 *L. eũ qui emit. D. illo tit.* ei res, furti actionem non habere. ſed venditoris eſſe hanc actionem, Celſus ſcribit.
3 *L. itaque fullo. §. ſed & ſi res. D. illo tit.* ¶ *VNDE Cõſtat.)* Inquit enim Vlpianus, Sed ſi res pignori data ſit, creditori quoq; damus furti actionem: quanuis in bonis eius res non ſit. Quinimo non ſolùm aduerſus extraneum ei dabimus, verùm etiam contra ipſum quoque dominum, furti actionẽ. Et ita Iulianus ſcripſit. Nec nõ & ipſi domino dari placet. & ſic fit, vt non teneatur furti, & agat. Ideo autem datur vtrique furti actio, quia vtriuſque intereſt. Sed vtrùm ſemper creditoris intereſt: an ita demũ, ſi debitor ſoluendo non eſt? Putat Põponius ſemper eius intereſſe pignus habere. quod & Papinianus libro duodecimo Quæſtionum probat. Et verius eſt, vbique videri creditoris intereſſe. & ita Iulianus
4 *L. eũ qui emit. §. Papin. De furt.* ſæpiſsime ſcripſit. ¶ *PIGNORE Surrepto.)* Vel etiam vno ex pluribus, vti etiam paulo antè diximus. Sanè & ſi omnia debitoris bona furto ſurrepta eſſent: ſi nõ ſunt creditori obligata, non competet creditori actio, etiam ſi eius non parum intereſſe vi-
5 *L. interdum. De furt.* deatur. Rectè itaq; Caius, Interdũ (inquit) accidit, vt nõ habeat furti actionẽ is, cuius intereſt rem ſaluã eſſe: vt ecce creditor ob rem debitoris ſurreptã furti agere non poteſt, etiam ſi aliunde creditũ ſeruare non poſsit. Loquimur autẽ ſcilicet de ea re, quæ pignoris iure obligata non ſit. ¶ *AGERE Poſſe.)* Idque in ſolidum, & ipſius rei cõſequendæ ergò, nõ habita nominis ratione, ſi modò eam rem ipſe ſua culpa amiſerit: quia tum eius omnino intereſt, qui debitori teneatur contraria actione pigne-
6 *L. eum qui emit. §. idem ſcribit. De furt.* ratitia. Id quod eleganter tradidit Papinianus, his verbis, Si cùm mihi decem deberentur, ſeruus pignori datus ſubtractus ſit, & actione furti conſecutus fuero decem: non competere mihi actionem furti, ſi iterum ſurripiatur: quia deſiit mea intereſſe, cùm ſemel ſim conſecutus. Hoc ita, ſi ſine mea culpa ſurripiatur. Nam ſi culpa mea: quia

quia intereſt mea. eò quòd teneor pigneratitia actione,agere potero. Quòd ſi culpa abeſt:ſine dubio actio competere domino videtur,quæ creditori non competit.Quã ſententiam Pomponius quoque libro decimo ad Sabinum probat. ¶ *QVIA Expedit ei.)* Inquit Pompo[1]nius, Plus cautionis in rem eſt,quàm in perſonam. 1 *L. plus cautionis. De reg. iur.*

Item ſi fullo polienda curandáve,aut ſarcinator ſarcienda veſtimenta mercede certa conſtituta acceperit,eáque furto amiſerit,ipſe furti habet actionem,non dominus: quia domini nihil intereſt eam rem non perire:quũ iudicio locati à fullone aut ſarcinatore rem ſuam perſequi poſsit. Sed & bonæ fidei emptori ſubrepta re,quam emerit,quanuis dominus non ſit,omnino cõpetit furti actio,quemadmodum & creditori. Fulloni verò & ſarcinatori non aliter furti actionem competere placuit,q̃ ſi ſoluendo fuerint:hoc eſt,ſi domino rei æſtimationem ſoluere poſsint. Nam ſi ſoluendo non ſint, tunc quia ab eis ſuum dominus conſequi non poſsit,ipſi domino furti cõpetet actio:quia hoc caſu ipſius intereſt rem ſaluam eſſe.Idem eſt, & ſi in parte ſoluendo fuerit fullo aut ſarcinator. Quæ de fullone & ſarcinatore diximus, eadem & ad eum,cui commodata res eſt,transferenda veteres exiſtimabãt. Nam vt ille fullo mercedem accipiendo, cuſtodiam præſtat:ita is quoque, qui commodatum vtendi cauſa accepit,ſimiliter neceſſe habet cuſtodiã præſtare.

¶ *ITEM Si fullo.)* Videtur hic locus petitus partim ex Vlpiano[2], partim ex Iaboleno[3]. ¶ *FVRTO Amiſerit.)* Non omnino tamen ſine ſua culpa. Alioqui licet cuſtodiam præſtare debeat, vt ait Vlpianus:poſſet tamen omnia præſtitiſſe, quæ deſiderari poſſunt in fideli vigilantíque rei alienæ cuſtode: nec tamen damnum effugiſſe. Qua enim cura aut diligentia conſequi poſſemus, ne quis omnino damnum nobis iniuria det[4]? Cuiuſmodi damnũ,quod ſine vlla culpa accidit,æquũ nó eſſet fullonem præſtare: & ideo furti hic non ageret,quia nec eius eſt periculum: ſed dominus aget, cuius eſt periculum. ¶ *FVRTI Habet actionem.)* Non etiam condictionem furtiuam:quæ ſoli domino competit,vt rem ſuam conſequatur. Id quod multum lucis addit reſponſo Labeonis, quod huc pertinet,& in Pandectis extat his ver[5]bis, Veſtimenta tua fullo perdidit: & habes vnde petas,nec repetere vis:ages nihilominus ex locato cum fullone:ſed Iudicem æſtimaturum, an magis aduerſus furem poſsis agere, & ab eo res tuas conſequi, fullonis videlicet ſumptibus. Sed ſi hoc tibi impoſsibile eſſe perſpexerit, tunc fullonem tibi quidem condemnabit,tuas autem actiones te ei præſtare compellet. ¶ *IVDICIO Locati.)* Quod quidem ſi fulloni remiſſum eſſet:ipſe non aget furti,ſed dominus,cuius intereſt. Et ſi furti egiſſet, priuſquam ex locato cum eo ageretur,& antequam de furto iudicaretur, locati actione liberatus eſſet: & fur ab eo abſolui debe[6]t. ¶ *BONAE Fidei.)* Inquit Vlpia[7]nus,Sed furti actio malę fidei poſſeſſori nó datur,quanuis interſit eius rem nó ſurripi: quippe cùm res eius periculo ſit.ſed nemo de improbitate ſua conſequitur actionem.& ideo ſoli bonæ fidei poſſeſſori, non etiam malæ fidei, furti actio datur. Porrò quomodo ex honeſta cauſa intereſſe debeat, vt furti agatur, ſuprà dixi. ¶ *EMERIT.)* Et emptam acceperit. Nam eum qui emit, ſi non ei tradita res eſt, furti actionem non habere, ſed adhuc venditoris eſſe hanc actionem, Celſus ſcribit[8]. ¶ *FVLLONI Verò.)* Et id quoque ſumptum videtur ex Vlpiano, qui de fullone loqu[9]ens, ait, Si autem ſoluendo non eſt, ad dominum actio redit. Nam qui non habet quod perdat, eius periculo nihil eſt. Sic etiam dicere ſolemus inanem eſſe actionem aduerſus eum,qui nihil habet. Nempe,inquit ille apud Lucianum Menippus, ὐκ ἂν λάβοις παρὰ τῦ μὴ ἔχοντος. ¶ *IDEM Et ſi in parte.)* Nam nemo intelligitur ſoluendo eſſe, niſi qui ſolidum ſoluere poteſt. Multúmque hîc domini intereſt, ne cogatur vnicum iudicium diuidere, & cum pluribus cõflictarier aduerſariis[1]. ¶ *ETIAM Hoc.)* Quod ſcilicet hîc veteres commodatariũ cõferebant fulloni. Viſum eſt enim Iuſtiniano multũ inter eos eſſe diſcriminis: quia cum fullone cõtractus ineatur vtriuſque

2 *L. itaque fullo. De furt.*
3 *L. fullo. De furt.*
4 *L. ad eos. D. commod.*
5 *L. cùm in plures. §. veſtimenta. D. locat.*
6 *L. fullo. 2. De furt.*
7 *L. itaque. De furt.*
8 *L. eũ qui emit. De furt.*
9 *dic. L. itaque.*
1 *L. nam is. De dolo.*
2 *L. ſoluendo. De verbo ſignif.*
3 *L. 2. De exerc. act. L. ſam tamen. §. pen. D. aud. ſol.*

gratia: at cum commodatario, eius vnius ergô. vt æquius hîc ſit liberalis domini arbitrio ſaltem relinqui electionem actionis.

Sed noſtra prouidentia etiam hoc in noſtris deciſionibus emēdauit, vt in domini voluntate ſit, ſiue commodati actionē aduerſus eum, qui rem commodatam accepit, mouere deſiderat: ſiue furti aduerſus eum, qui rem ſubripuit: & alterutra earum electa, dominum non poſſe ex pœnitentia ad alteram venire actionem. ſed ſi quidem furem elegerit: illum, qui rem vtendam accepit, penitus liberari. ſin autem cōmodator veniat aduerſus eum, qui rem vtendam accepit: ipſi quidem nullo modo competere poſſe aduerſus furem furti actionem: eum autem, qui pro re commodata conuenitur, poſſe aduerſus furem furti habere actionem: ita tamen, ſi dominus ſciens rem eſſe ſubreptam aduerſus eum, cui res cōmodata fuerit, peruenit. ſin autem neſcius & dubitans rem eſſe ſubreptam, apud eum commodati actionem inſtituerit: poſtea autem re cōperta voluerit remittere quidem cōmodati actionē, ad furti autē actionē peruenire: tunc licentia ei conceditur & aduerſus furem venire, obſtaculo nullo ei opponēdo, quoniam incertus conſtitutus mouit aduerſus eum, qui rem vtendam accepit, commodati actionem: niſi domino ab eo ſatisfactum fuerit. tunc etenim omnino furem à domino quidē furti actione liberari: ſuppoſitum autem eſſe ei, qui pro re ſibi commodata domino ſatisfecit: quū manifeſtiſsimum ſit, etiam ſi ab initio dominus actionem commodati inſtituerit, ignarus rem eſſe ſubreptam: poſtea autem hoc ei cognito, aduerſus furem tranſierit: omnino liberari eum, qui rem commodatam acceperit, quemcunque cauſæ exitum dominus aduerſus furem habuerit: eadem definitione obtinente ſiue in parte, ſiue in ſolidum ſoluendo ſit is, qui rem commodatam acceperit.

1 L. vlt. C. de furt.

2 L. ſi vt certo. §. vlt. D. commod.

3 L. vnde quæritur. D. commod.

4 L. quod in hærede. §. 1. De tribu.

5 L. ſed ſi ex parte. §. vlt. D. quod cum eo qui in alie.

6 L. quādiu inſtitutus. De acquir. hæred.

7 L. vlt. §. vlt. C. de furt.

¶ *IN NOSTRIS Deciſionibus emendauit.*) Extat hæc Iuſtiniani emendatio & Deciſio libro ſexto Codicis. In qua pluribus adhuc verbis explicantur omnia, quæ hîc ſatis verboſè inculcantur. Illud porrò hoc loco prætereundum non eſt, quòd cùm docuiſſet Vlpiānus, Re cōmodata duobus, ſingulos in ſolidum præſtare culpam & cuſtodiā domino, & ambob⁹ cōpetere furti actionem: ſubiecit Pōponius, Alterutro agente, alterius actionem contra furem tolli. Deinde Vlpiānus ait, Vnde quæritur, ſi alter furti egerit, an ipſe ſolus debeat commodati conueniri. Et ait Celſus, Si alter cōueniatur, qui furti non egit, & paratus ſit periculo ſuo conueniri alterum, qui furti agendo lucrum ſenſit ex re cōmodata: debere eum audiri, & abſolui. ¶ *ALTERVTRA Electa.*) Quoties duæ competunt eiuſdem rei nomine actiones, vnius electio alteram conſumit: nec patet ad aliam regreſſus, inquit Vlpianus: nempe niſi quis errore deceptus ſit, vt ait idem Vlpiānus, Porrò ſi hic dominus & furem & commodatarium diutius ludat ſuſpenſos, & incertos fatiget ſæpius comperendinato electionis tempore: poterit illi certus dies præſtitui à Iudice, quo teneatur omnino alterutrā eligere actio[6]nem. ¶ *SOLVENDO Sit is.*) Hîc tamen notandum eſt, quod in ſua Conſtitutione addidit Iuſtinianus, Si maritus cōmodatarius, cui rem vxor ſubtraxit, ſoluēdo ſit: omnino dominū cōtra eū cōmodati agere, nec poſſe cōtra mulierē furti agere: ſed maritum conuentum poſtea contra vxorem acturum de rebus amo[7]tis.

Sed is, apud quem res depoſita eſt, cuſtodiam non præſtat: ſed tantùm in eo obnoxius eſt, ſiquid ipſe dolo malo fecerit. qua de cauſſa ſi res ei ſubrepta fuerit: quia reſtituendæ eius rei nomine, depoſiti non tenetur: nec ob id eius intereſt rem ſaluam eſſe: furti agere non poteſt, ſed furti actio domino competit.

¶ SED

¶ *SED Is apud quem.*) Hic locus ſumptus eſt ex Vlpiano, qui reſpondit, Is autem 1 *L. eum qui. §. is autem. De furt.*
apud quem res depoſita eſt, videamus an habeat furti actionem. Et cùm dolum duntaxat præſtet, meritò placet eum non habere furti actionem. Quid enim eius intereſt, ſi dolo careat? Quòd ſi dolo fecit, iam quidem periculum ipſius eſt: ſed non debet ex dolo ſuo furti quærere actionem. Hæc ille. Quòd ſi culpam repromiſerit, & per eam furtum factum ſit, ſic vt eius interſit: habebit actionem. quod alio loco
Vlpianus docuit: & docet ſequenti titulo Iuſtinianus. 2 *L. 2. §. & generaliter. D. vi bon. rap.*

In ſumma, ſciendum eſt, quæſitum eſſe, an impubes rem alienam amouendo furtum faciat. Et placuit, quia furtum ex affectu furandi cōſiſtit, ita demum obligari eo crimine impuberem, ſi proximus pubertati ſit, & ob id intelligat ſe delinquere.

¶ *IN Summa.*) Totus hic locus ſumptus videtur ex reſponſo Vlpiani, quod extat
his verbis, Impuberē furtum facere poſſe, ſi iā doli capax ſit, Iulianus libro vigeſimo- 3 *L. impuberem. De furt.*
ſecundo Digeſtorum ſcripſit. ¶ *ITA Demum obligari.*) Ergo ſaltem aliquando
obligatur: nec ſuffragio ætatis iuuatur in delictis. Neque enim præbet ætas impuni- 4 *L. 1. C. ſi aduer. delict.*
tatem, aut beneficium reſtitutionis, niſi quatenus minoris ætatis miſeratio iudicem 5 *L. impunitas. C. de pœnis*
flectere poteſt ad miſericordiam, aut mitiorem pœnam. ¶ *PROXIMVS Pubertati.*) 6 *L. ſi ex cauſa. §. nūc videndum. De minor.*
Vt ſcilicet videatur doli capax. Alioqui enim impubes non dicitur peccare:
quòd non cenſeatur intelligere quod agit: eiúſque ætas mereatur excuſationem. 7 *L. auxilium. §. in delictis. De minor.*
Certum autem hîc annorum numerum præſcribere non poſſumus, cùm res tota 8 *L. pupillū. De reg. iur.*
pendeat à variis rerum circunſtantiis. Calliſtratus quidem quodam loco interpreta- 9 *L. ſed & ſi quemcunque. §. vlt. D. ad Leg. Aqui. L. infans. D. ad Leg. Cor. de ſic.*
tus eſt, pupillorum ætatem prope pubertatem eſſe, ſi non niſi ſemeſtre tempus reliquum ſit ad pubertatem. Verùm id ad generalem conſequentiam aut regulam trahere non poſſumus: cùm & delictorum mille ſint formæ, & ingeniorum. Nec tam 1 *L. 1. §. impubes. D. ad Silla.*
annorum numerum, quàm ætatis doli capacis malitiam expendere debeat bonus
iudex. Legimus olim puerum ob cornicum oculos crudeli ludo confixos graui pœna 2 *L. non tantum. De excu. tut.*
mulctatum, quòd ea viderentur maioris crudelitatis & ſæuitiæ progymnaſmata. Et Patroclus puer, cùm in aleę ludo, ſodalem puerum fortè occidiſſet, exilio punitus eſt,
vti ex Homero refert etiam noſter Saturninus. 3 *L. aut facta. §. 1. De pœn.*

Furti actio, ſiue dupli, ſiue quadrupli, tantùm ad pœnæ perſecutionem pertinet. Nam ipſius rei perſecutionem extrinſecus habet dominus, quam aut vindicando, aut condicendo poteſt auferre. Sed rei vindicatio quidem aduerſus poſſeſſorem eſt: ſiue fur ipſe poſſidet, ſiue alius quilibet. condictio autem aduerſus furem ipſum, hæredémve eius, licet non poſſideat, competit.

¶ *TANTVM Ad pœnæ perſecutionem.*) Sic, vt totum duplum vel quadruplū pœna ſit. Sanè tamē in duplo, quod Publicanus pendit ob rem iniuria extortam vectigalis
prætextu, res ipſa annumeratur: vt ſolū ſimplum pœna ſit, quemadmodum & in du- 4 *L. hoc edicto. §. vlt. De publica.*
plo, quod debet tutor interuertens res pupilli. Imò etiam in eo quadruplo, quo raptor violentus mulctatur. ¶ *EXTRINSECVS Habet.*) Proptereáque hæ actio- 5 *L. in tutela, in fi. De tut. & rat. diſtrah.*
nes quæ rem perſequuntur, non conſumuntur per furti actionem pœnalem. Sicuti 6 *L. 7. §. 1. De cond. furt. L. ancilla. C. de furt. L. vlt. C. de noxal.*
neque ediuerſo tollitur pœnalis, etſi actum ſit ea actione, per quam quis iam rem eſt conſecutus. Quid igitur ſibi vult Iulianus, qui reſpondit furti quæſtionem ſublatam
eſſe, ſi fur ad præfectum vigilum vel Præſidem deductus, non niſi rem ſimpliciter re- 7 *L. interdum. §. qui furē. De furt.*
ſtituere iuſſus ſit? Satis enim eſſe, quòd in periculū maioris pœnę deductus eſſet. Vulgus interpretum nihil hîc ſolidi adfert. Sed quod accepi à duobus doctiſsimis viris, proponam. Alter iudicat, in eo caſu ſublatam eſſe actionem furti, quia qui furem deduxit ad Magiſtratum, huiúſque arbitrio rem totam cōmiſit, videatur ius totū ſuum ſemel ſimúlque deduxiſſe, præſertim cùm Magiſtratus liberam haberet poteſtatem pœnæ in vniuerſum ſtatuendæ. At non idem dici poſſe, vbi iure ordinario ſola condictio intenditur, & à Prætore iudex eius cauſa datur, certáque etiam formula conſtringitur. Alter exiſtimabat in eo Iuliani loco non eſſe ſublatam furti actionē pœnalem in duplum vel quadruplum, ſed ſolam quæſtionem, hoc eſt, criminalem accu-

ſationem, qua fur extra ordinem caſtigatur, & quæ alioqui cócurrit cum actione pœnali. ¶ *HAEREDEMVE Eius.*) In hunc tamen pœnalis furti actio non datur, niſi fuerit lis cum fure ſuperſtite conteſtata. Hęredi verò eius, qui damnum paſſus eſt, hæc actio nó denegatur. Sic enim poſtea docet Iuſtinianus, certiſsimam eſſe iuris regulam, Ex maleficiis pœnales actiones in hæredem rei nó competere, ſed hæredibus non denegari, excepta iniuriarum actione. Cicero libro ſeptimo Epiſtolarum ſcribit ad Trebatiú, Illuſeras heri inter ſcyphos, quòd dixerā controuerſiā eſſe, poſſétne hæres, quòd furtum antea factú eſſet, rectè furti agere. Itaq; & ſi domum bene potus ſeróque redieram, tamen id caput, vbi hæc eſt controuerſia, notaui: & deſcriptum tibi miſi, vt ſcires, id quod tu neminem ſenſiſſe dicebas, Sex. Ælium, M. Manilium, & M. Brutum ſenſiſſe. Ego tamen aſſentior Scæuolæ & Teſtæ. Hîc ſi Tullius quærebat, an hæres eius, qui furtum paſſus eſt, eo nomine furti agat: nulla dubitatio eſt, poſſe, vt oſtendit iuris regula, quam nunc propoſuimus. Sin potius quærebatur, an ſi quid ex hæreditate iacente, necdum adita, eſſet ablatum, furti agatur: iuſtior erat dubitatio. Extat autem in noſtris Pandectis reſponſum Marcelli, quo perſpicuè definitur hæc controuerſia. Ait enim, Hæreditariæ rei furtum fieri Iulianus negabat, niſi fortè pignori dederat defunctus, aut commodauerat: addit Scæuola, Aut in qua vſusfructus alienus eſt. His enim caſibus (inquit Marcellus) putabat hæreditariarum rerum fieri furtum, & vſucapionem impediri. idcirco hæredi quoque actionem furti competere poſſe. Porrò condictionem furtiuam, quæ pœnalis non eſt, ſed rem perſequitur, dari contra hæredem furis, licet non poſsideat, aliis quoque locis traditum eſt: & quidē dari pro qua parte hærès eſt, licet fortaſſe minus ad eum peruenerit ex hæreditate.

1 *L. vlti. De furt.*

2 *§. non autem, infr. de perp. & temp. act.*

3 *L. hæreditaria. De furt.*

4 *L. 5. & L. 7. §. vlt. De cond. furt.*

5 *L. in condictione. De cond. furt.*

De Vi bonorum raptorum, Tit. II.

QVI Res alienas rapit, tenetur quidem etiam furti (quis enim magis alienam rem inuito domino contrectat, quàm qui vi rapit? ideóque rectè dictum eſt, eum improbum furem eſſe) ſed tamē propriam actionem eius delicti nomine Prætor introduxit, quæ appellatur Vi bonorum raptorum: & eſt intra annū quadrupli: poſt annū, ſimpli: quæ actio vtilis eſt, etiam ſi quis vnam rem, licet minimā rapuerit. Quadruplum autem non totum pœna eſt, ſicut in actione furti manifeſti diximus: ſed in quadruplo ineſt & rei perſecutio: vt pœna tripli ſit, ſiue comprehendatur raptor in ipſo delicto, ſiue non. Ridiculum enim eſſet, leuioris conditionis eſſe eum, qui vi rapit, quàm qui clàm amouet.

Ita tamen competit hæc actio, ſi dolo malo quis rapuerit. Nam qui aliquo errore ductus, rem ſuam eſſe exiſtimans, & imprudens iuris, eo animo rapuerit, quaſi domino liceat etiam per vim rem ſuam auferre à poſſeſſoribus: abſolui debet. Cui ſcilicet conueniens eſt, nec furti teneri eum, qui eodem hoc animo rapuit. Sed ne, dum talia excogitantur, inueniatur via, per quam raptores impunè ſuam exerceant auaritiam: melius Diualibus Conſtitutionibus pro hac parte proſpectū eſt, vt nemini liceat vi rapere vel rem mobilem, vel ſe mouentem, licet ſuam eandem rem exiſtimet. ſed ſi quis contra ſtatuta Principum fecerit, rei quidem ſuæ dominio cadere. ſin autem aliena res ſit, poſt reſtitutionem eius, etiam æſtimationem eiuſdem rei præſtare. Quod non ſolùm in mobilibus rebus, quæ rapi poſſunt, Conſtitutiomes obtinere cenſuerunt:

runt: ſed etiam in inuaſionibus, quæ circa res ſoli fiunt, vt ex hac cauſa ab omni rapina homines abſtineant.

Sanè in hac actione non vtique expectatur, rem in bonis actoris eſſe. nam ſiue in bonis ſit, ſiue non: ſi tamen ex bonis ſit, locum hæc actio habebit. Quare ſiue locata, ſiue commodata, ſiue etiam pignorata, ſiue depoſita ſit res apud Titium, ſic vt interſit eius eam rem per vim non auferri (veluti ſi in depoſita re culpam quoque promiſit) ſiue bona fide poſsideat, ſiue vſumfructum quis habeat in ea, vel quid aliud iuris, vt interſit eius non rapi: dicendum eſt, ei competere hanc actioné, non vt dominium accipiat: ſed illud ſolùm, quod ex bonis eius, qui rapinam paſſus eſt, id eſt, quod ex ſubſtantia eius ablatum eſſe proponatur. Et generaliter dicendum eſt, ex quibus cauſis furti actio competit in re clàm facta, ex eiſdem cauſis omnes habere hanc actionem.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

QVI *Res alienas rapit.*) Quid de hæredibus? Inquit Vlpianus, Hæc actio hæredi 1 *L. 2. §. vlt. D. vi bon. rap.*
cæteríſque ſucceſſoribus dabitur. aduerſus hæredes autem & cæteros ſucceſ-
ſores, non dabitur: quia pœnalis actio in eos non datur. An tamen in id quo locu-
pletiores facti ſunt, dari debeat, videamus. Et ego puto Prætorem ideo non eſſe pol-
licitum in hæredes, in id quod ad eos peruenit, quia putauit ſufficere condictionem.
¶ *ALIENAS Res.*) Quas intereſt eius, qui vim paſſus eſt, habere. Nam generaliter
ex quibus cauſis furti actio cōpetit in re clàm ſublata, ex iiſdem cauſis datur hæc actio
Vi bonorum raptorum, in re vi raptâ. ¶ *TENETVR Etiam furti.*) Nec manifeſti 2 *dic. L. 2. §. et generaliter.*
in duplum, inquit Paulus: qui deinde addit, Quòd ſi antè actum ſit Vi bonorum ra- 3 *L. 1. D. vi bon. rap.*
ptorum: denegandam eſſe furti actionem. Si autem antè furti actum ſit, non eſſe hãc
actionem bonorum raptorum denegandam: vt ſaltem id, quod amplius in ea eſt,
conſequatur. Vlpianus commemoraturus quàm multis iudiciis teneatur raptor, ait, 4 *L. 2. §. pen. D. illo tit.*
Rerum raptarum nomine, etiam furti vel damni iniuriæ, vel condictione agi poterit:
vel certè ſingulæ res vindicari poſſunt. Sed omittit criminalem accuſationem publi-
cúmque iudicium de vi publica vel priuata: quia paulo antè de hoc iudicio Legis Iu-
liæ de vi dixerat. ¶ *QVIS Enim magis.*) Papinianus ſcribit raptorem omnimodo 5 *dic. L. 2. § hoc edicto.*
furtum facere, & debere exiſtimari furem manifeſtum. non tamen teneri eum pœna 6 *L. ſi vendidero. §. cum*
furti manifeſti, ſed tantùm in duplum quaſi non manifeſti, ſuprà docuimus ex Paulo. *raptor. De furt.*
¶ *RECTE Dictum eſt.*) Dictum certè id eſt à Iuliano, quem teſtatur Vlpianus, ſcri- 7 *dic. L. 2. §. etiam quis.*
pſiſſe, Eum, qui vi rapit, furem eſſe improbiorem. Meminit & huius furti improbio-
ris Imperator Alexander. Certè maioris eſſe improbitatis raptorem, quàm furem, in- 8 *L. ſi te. C. ex quibus*
dicat quoque illa apud Ariſtophanem in Pluto ἐπανορθώσεως ςροφὴ: οὐ κέκλοφας, ἀλλ' *cauſ. infa. irrogat.*
ἥρπακας. ¶ *PRAETOR Introduxit.*) Prætor ait, Si cui dolo malo hominibus co- 9 *dic. L. 2. D. vi bon. rap.*
actis damni quid factum eſſe dicetur: ſiue cuius bona rapta eſſe dicentur, ei intra an-
num, quo primùm de ea re experiundi poteſtas fuerit, in quadruplum: poſt annum,
in ſimplum iudicium dabo. Cuius edicti Prætoris interpretationem addit Vlpianus,
quam ab eo petat, qui eam deſiderat. ¶ *QVADRVPLI.*) Sanè tamen ſi Chriſti-
nianus Iudæo vel Pagano vim intulerit, non niſi in duplum, quæ rapuit, reſtituere co-
gitur ex Conſtitutione Honorii & Theodoſij. Sed cur id tribuerint fauori Chriſtia- 1 *L. Chriſtianis. C. de*
norum, neſcio. Certè quo maior eſſe debet Chriſtianorũ innocentia & manſuetudo, *pagan.*
eo grauius eſt eorum ſcelus alienas res vi rapientium iis, quos omnem innocentiam
& lenitatem docere debuerant. ¶ *ETIAM Si quis vnam eſſe.*) Cùm Prætor in edi-
cto locutus eſſet de bonis raptis, addidit Vlpianus, Idem eſſe & ſi vna aliqua res rapta 2 *dic. L. 2. §. vel cuius.*
ſit. ¶ *LICET Minimam.*) Apud Iuſtin. in Nou. Conſtit. 63. eſt, ἢ μικρὸν πρᾶγμα.
Et huc pertinet, quod inquit Vlpianus, Si quis intereſſe ſua vel modicè docebit: de 3 *dic. L. 2. §. ſi in re*

bet habere Vi bonorum raptorum actionem. ¶ *VT Pœna tripli ſit.*) Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtitut.63. cùm dixiſſet, σὺν τὰ ἄλλα ἁρπάζοντας εἰκότως ἀποστερεῖσθαι τῆς ποινῆς ἀξίας νομίζομεν: ſtatim ſubiunxit, quænam ea eſſet pœna, nempe tripli. εἰκότως (inquit) καὶ τὸ μικρόν τι πρᾶγμα λαβεῖν κατὰ τὸ ὁπωσοῦν ἁρπαγῆς θαρρήσαντι, ἐν ποιοῦσι, ἡ Vi bonorum raptorum μετὰ τῆς τριπλασίας μέτεισι ποινῆς. ¶ *RIDICVLVM Enim eſſet.*) Hæc ipſa ratio Iuſtinianum mouere debebat, vt iuſtam rationem adderet, cur raptor non niſi tripli pœna mulctetur: fur ſaltem manifeſtus, quadrupli. Nos certè aliam comminiſci non poſſumus, quàm hoc ei tributum eſſe, quia multis aliis nominibus grauius puniatur, quàm fur. Primùm enim hæc tripli pœna ſaltem perpetua eſt: cùm furti nec manifeſti pœna ſit dupli tantùm. Deinde cùm in furem criminaliter accu-
1 *L. vlt. De furt.* ſatum non niſi extra ordinem animaduertatur arbitrio Iudicis: Raptoris certa eſt
2 *L. interdum. §. qui furẽ. De furt.* pœna vltimi capitaliſque ſupplicii ex Lege Iulia de vi.

¶ *SI Dolo malo.*) Itaque & Prætor in ſuo edicto diſertè meminit doli mali. Certè
3 *L. 2 § doli. D. vi bono. rap.* (inquit Vlpianus) qui vim facit, dolo malo facit: ſcilicet ſi non ignoret ſe iniuria vim facere. ¶ *NAM Qui aliquo.*) Hîc Iuſtinianus paulò apertius refert, quod dictũ erat
4 *dic. L. 2. §. hac actione.* ab Vlpiano cõciſius his verbis, Hac actione is demũ tenetur, qui dolũ malũ adhibuit. Si quis igitur ſuã rem rapuerit, Vi quidẽ bonorum raptorũ non tenebitur: ſed alter mulctabitur. ¶ *ET Imprudens iuris.*) Quæcunque credulitas, etiã ſi leuis ſit, à dolo ex-
5 *L. igitur. §. poteſt. De liber. cau.* cuſat: quanquam alioqui error Iuris Ciuilis non temerè vllam habeat excuſationẽ. Iuris certè naturalis, quod omnium animis diuinitus inſculptum eſt, nulla admitti-
6 *L. liberorum. §. notatur. De iis qui not. infa.* tur ignorantia. ¶ *SED Ne dum talia.*) Meminit huius loci poſtea Iuſtinianus: to-
7 *L. venia, C. de in ius voc.* támque eius ſententiam paucis inculcat & repetit. ¶ *MELIVS Diualibus Conſti-*
8 *§. ſed ex Conſtitutionibus inf. de interdi.* *tutionibus.*) Extant quidem multæ Diuorum Principum Conſtitutiones, quæ raptorem damno rei ſuæ mulctant. Extat & edictum Diui Marci, quod eodem pertinet.
9 *L. ſi conſtiterit. C. fini. regund. l. non abs re. C. unde vi.* Verùm hoc loco Iuſtinianus videtur ſignificare Conſtitutionem Imppp. Valent. Theod. & Arcadii. Sanè extat & ipſius Iuſtiniani Nouella quædam Conſtitutio.60.
1 *L. extat. D quod met. cau.* qua ſanxit, vt ſi creditor domum debitoris vi occupet, vel ei eiúſve hæredibus inſolenti audacia negotium faceſſat, aut etiam ſigna rebus propria autoritate imponat:
2 *L. ſi quis in tantam. C. unde vi.* iure ſuæ actionis excidat, & quantum ſibi deberi cauſabatur, tantundem det iniuria affectis, ac præterea mulctetur tertia parte bonorum ſuorum, quæ publicabuntur.

¶ *NEMINI.*) Nulli prorſus hîc parcitur, nec vlla à quoquam obtendi poteſt iuris ignorantia, non à milite, non à ruſtico, qui alioqui impunè poſſunt eius ignorare. Sed nec patrono, aut parenti parcitur, licet ad vitandam infamiæ notam non de vi, ſed in factum actione conueniantur: ſaltem ſi non intenderint vim armatam. Nam tum in-
3 *L. non eſt ſingulis. De reg. iur.* digni ſunt, quorum famæ aut nomini parcatur. Nam (inquit Vlpianus) non eſt ſingulis permittendum, quod per magiſtratum publicè poteſt fieri, ne ea ſit occaſio maioris alicuius tumultus excitandi. ideóque nihil diligentius in Repub. compeſci debet, quàm inſolens audacia & temeritas eius, qui ſibi nimis ſuperbè ius dicit παραβὰς τὸ διωρισμένον ἐκ τοῦ νόμου δικαστήριον, vt verbis vtar Demoſthenis. ¶ *VI Rapere.*) Hoc eſt poſſeſſionem rerum apud alios conſtitutarum violenter inuadere, vt eſt in Con-
4 *L. ſi quis in tantam. C. unde vi.* ſtitutione, de qua hîc agitur. Et ſanè niſi res ab aliquo fuerit poſſeſſa, non poteſt dici vi erepta. ¶ *REI Suæ dominio cadere.*) Quod addicetur poſſeſſori vim paſſo: ſicut debitori eiuſmodi iniuria affecto nomen remittitur, quod creditori eſt ademptum. Imò ex Nouella Conſtitutione 60. tantundem præterea illi à creditore dari debet.

¶ *SIN Autem aliena ſit.*) Etiamſi vim facienti debita. Tum enim ius, quod in eam
5 *L. extat. D. quod met. cau. L. pen. D. ad leg. Iul. de vi priua.* rem competebat, amittitur. Sic enim edixit Diuus Marcus: Quiſquis probatus mihi fuerit, rem vllam debitoris, vel pecuniam debitam, non ab ipſo ſibi ſponte datã, ſine vllo iudice temerè poſſidere, vel accepiſſe, ſibíque ius in eam rem dixiſſe: ius crediti non habebit. Sanè tamen excuſari poſſet creditor, qui præſenti periculo motus ex-
6 *L. ait Prætor. §. ſi debitorem. De iis quæ in fraud. cred.* torſerit rem à debitore fugam parante omnibus bonis ſuis conuaſatis. Vnde apparet pœnam vis illatæ, non ipſo ſtatim iure infligi: ſed cauſa cognita & per ſententiam iu-
7 *§. ſed ex conſtitutionibus infr. de interd.* dicis. ¶ *PRAESTARE.*) Damnum paſſo ſcilicet, inquit alio loco Iuſtinianus. qui & in Nouella ſua Conſtitutione 60. addit tertiam bonorum vim facientis partẽ fiſco dari. Sic olim apud Athenienſes tantundem præſtabatur fiſco, quantum vim paſſo. Ita enim Demoſthenes κατὰ Μειδίου ſcribit: Τὸ ἴσον τῷ δημοσίῳ τιμᾶν οἱ νόμοι κελεύουσιν, ὅσονπερ τῷ ἰδιώτῃ.

¶ SANE

¶ *SANE In hac.*) Totus hic locus ad verbum deſcriptus ex reſponſo Vlpiani. 1
¶ *SI Tamen ex bonis ſit.*) Res in bonis noſtris eſſe dicitur, quam amittentes, actionem,
poſſidentes, exceptionem habemus, nempe veri eius domini. Ex bonis autem noſtris 2
res eſſe dicitur, in quam aliquid iuris habemus: ſic vt interſit mea eam mihi non auferri.
¶ *SIC Vt interſit.*) Vel modicé. Nam & ſi quis vel minimam rem rapuerit,
vi bonorum raptorum erit actio, quia (inquit Vlpianus) non minima differentia eſt
inter eum, qui clàm facit, & eum qui rapit: cùm celet ille ſuum delictum: hic publi- 3
cet, & crimen etiam publicum admittat. ¶ *CVLPAM Quoque promiſit.*) Vel ſi ſe de- 4
poſito obtulit. Nam eum periculo depoſiti ſe alligare Iulianus ſcribit: nempe vt non 5
dolum ſolum, ſed etiam culpam & cuſtodiam præſtet: non tamen fortuitos caſus.
Porrò cùm his duobus caſibus dicimus depoſitarii intereſſe, vt agat Vi bonorum raptorum:
oportet eum non carere culpa, quam præſtare cogitur. Quòd ſi in dolo fuerit,
quem ex natura contractus ſemper pręſtat, eóque nomine eius interſit: non habebit
ex eo actionem. Nemo enim de improbitate ſua conſequitur actionem, inquit 6
Vlpianus.

1 *L. 2. § in hac actione. D. Vi bon. rap.*
2 *L. rem in bonis. De acque. rer. domini. L. bonorum appellatio. §. in bonis. De verb. ſignif.*
3 *dic. L. 2. §. ſi in re depoſita.*
4 *dic. §. ſi in re.*
5 *L. 1. §. ſæpe. D. depoſit.*
6 *L. eum qui emit. §. is autem. De furt.*
7 *L. itaque fullo. in fi. De furt.*

IN SEQVENTEM TITVLVM ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ. 7

LEgis Aquiliæ originem, totámque ſimul rationem, non poſſumus melius perſtringere, quàm verbis noſtri Iuſtiniani, qui in Nouella ſua Conſtit. 18. de ea ſcribit ad hunc modum: ἡ σπουδὴ περὶ τὴν ἀγνωμοσύνην παρά τισι γενομένη, ἀναγκαῖον ἡμῖν ἐποίησε τὴν τοῦ δήμου παλαιὰν νομοθεσίαν ἀναδέξασθαι, ἣν διά τινος τῶν οἰκείων ἔγραψε δημάρχων τοῦ Ἀκυιλίου προσηγορίαν ἐξ ἐκείνου δεξαμένην. *Et eo quidem loco Iuſtinianus ſolùm agit de ea parte legis Aquiliæ, quæ inficiantes duplo multat. nos autem omnes eius partes hoc titulo excutiemus. Et patet ſanè latiſsimè vis huius legis, quæ complectitur omnes priores leges, quæ de damno iniuria dato locutæ ſunt*[8]. 8

8 *L. 1. D. ad leg. Aquil.*

De Lege Aquilia, Tit. III.

DAmni iniuriæ actio conſtituitur per legem Aquiliam: cuius primo capite cautum eſt, vt ſi quis alienum hominem, alienámve quadrupedem, quæ pecudum numero ſit, iniuria occiderit: quanti ea res in eo anno plurimi fuerit, tantum domino dare damnetur. Quod autem non præciſe de quadrupede, ſed de ea tantùm, quæ pecudum numero eſt, cauetur: eò pertinet, vt neque de feris beſtiis, neque de canibus cautum eſſe intelligamus: ſed de iis tantùm, quæ gregatim propriè paſci dicuntur: quales ſunt equi, muli, aſini, oues, boues, capræ. De ſuibus quoque idem placuit. Nam & ſues pecudum appellatione continentur: quia & hi gregatim paſcuntur. Sic denique & Homerus in Odyſſea ait (ſicut AElius Martianus in ſuis Inſtitutionibus refert)

Δῆς τόνγε σύεσσι παρήμενον, αἱ δ' νέμοντο
πὰρ Κόρακος πέτρῃ, ἐπί τε κρήνῃ Ἀρεθούσῃ.

Iniuria aùtem occidere intelligitur, qui nullo iure occidit.

Itaque qui latronem inſidiatorem occiderit, non tenetur: vtique ſi aliter periculum effugere non poteſt. Ac ne is quidem hac Lege tenetur, qui caſu occidit: ſi modò culpa eius nulla inueniatur. nam alioqui non minus ex dolo quàm ex culpa quiſque hac Lege tenetur.

Itaque ſi quis dum iaculis ludit, vel exercitatur, tranſeuntē ſeruum

tuum traiecerit, diſtinguitur. Nã ſi id à milite in eo campo, vbi ſolitum eſt exercitari, admiſſum eſt, nulla culpa eius intelligitur. ſi alius tale quid admiſerit, culpæ reus eſt. Idẽ iuris eſt de milite, ſi in alio loco, quàm qui ad exercitandum militibus deſtinatus eſt, id admiſerit.

Item ſi putator ex arbore deiecto ramo ſeruum tuum transeuntem occiderit: ſi prope viam publicam, aut vicinalem id factum eſt, neque proclamauit, vt caſus euitari poſſet, culpæ reus eſt. ſed ſi proclamauit, nec ille curauit præcauere, extra culpam eſt putator. AEquè extra culpã eſſe intelligitur, ſi ſeorſum à via fortè, vel in medio fundo cædebat, licet non proclamauit: quia in eo loco nulli extraneo ius fuerat verſandi.

Præterea ſi medicus, qui ſeruum tuum ſecuit, dereliquerit curationem eius, & ob id mortuus fuerit ſeruus, culpæ reus erit.

Imperitia quoque culpæ adnumeratur: veluti ſi medicus ideo ſeruum tuũ occiderit, quia malè eũ ſecuerit, aut perperã ei medicamẽtũ dederit.

Impetu quoque mularum, quas mulio propter imperitiam retinere non potuit, ſi ſeruus tuus oppreſſus fuerit, culpæ reus eſt mulio. Sed & ſi propter infirmitatem eas retinere non potuerit, cùm alius firmior eas retinere potuiſſet, æquè culpa tenetur. Eadem placuerunt de eo quoque, qui cùm equo veheretur, impetum eius aut propter infirmitatem, aut propter imperitiam ſuam retinere non potuerit.

His autem verbis legis, QVANTI ID EO IN ANNO PLVRIMI FVERIT, illa ſententia exprimitur: vt ſi quis hominem tuum, qui hodie claudus, aut mancus, aut luſcus erit, occiderit, qui eo in anno integer, aut precioſus fuerit: nõ tanti teneatur quanti hodie erit, ſed quãti in eo anno plurimi fuerit. Qua ratione creditum eſt, pœnalem eſſe huius legis actionem: quia non ſolùm tanti quiſque obligatur, quantum damni dederit, ſed aliquando longè pluris. Ideóque conſtat in hæredem eam actionem non tranſire: quæ tranſitura fuiſſet, ſi vltra damnũ nunquam lis æſtimaretur.

Illud non ex verbis Legis, ſed ex interpretatione placuit, non ſolùm perempti corporis æſtimationem habendam eſſe ſecundum ea, quæ diximus: ſed eo amplius, quicquid præterea perempto eo corpore, damni vobis illatum fuerit: veluti ſi ſeruum tuum hæredem ab aliquo inſtitutum, antè quis occiderit, quàm is iuſſu tuo hæreditatem adierit. nam hæreditatis quoque amiſſæ rationem eſſe habendam conſtat. Item ſi ex pari mularum vnam, vel ex quadrigis equorum vnum quis occiderit, vel ex Comœdis vnus ſeruus occiſus fuerit: non ſolùm occiſi fit æſtimatio, ſed eo amplius id quoque computatur, quãti depretiati ſunt, qui ſuperſunt. Liberum autem eſt ei, cuius ſeruus occiſus fuerit, & ex iudicio priuato Legis Aquiliæ damnum perſequi, & capitalis criminis eum reum facere. Caput ſecundum Legis Aquiliæ in vſu non eſt.

Capite tertio de omni cætero damno cauetur. Itaque ſi quis ſeruum vel eam quadrupedem, quæ pecudum numero eſt, vulnerauerit: ſiue eã quadrupedem, quæ pecudum numero non eſt, veluti canem, aut feram, beſtiam vulnerauerit, aut occiderit: hoc capite actio conſtituitur. In cęteris

teris quoque omnibus animalibus, item in omnibus rebus, quæ anima carent,damnũ per iniuriam datum,hac parte vindicatur. Si quid enim vſtum,aut ruptum,aut fractum fuerit: actio ex hoc capite conſtituitur: quanquam poterat ſola rupti appellatio in omnes iſtas cauſas ſufficere. Ruptum enim intelligitur,quod quoquo modo corruptum eſt. Vnde non ſolùm fracta, aut vſta, ſed etiam ſciſſa, & colliſa, & effuſa,& quoquo modo perempta,atque deteriora facta,hoc verbo continentur. Denique reſponſum eſt,ſi quis in alienum vinum aut oleum, id miſcuerit, quò naturalis bonitas vini aut olei corrũperetur:ex hac parte Legis Aquiliæ eum teneri. Illud palàm eſt,ſicut ex primò capite ita demũ quiſque tenetur,ſi dolo aut culpa eius homo aut quadrupes occiſus occiſáve fuerit: ita ex hoc capite, de dolo aut culpa,& de cætero damno quẽque teneri. Ex hoc tamen capite non quanti in eo anno, ſed quanti in diebus triginta proximis res fuerit, obligatur is, qui damnum dederit. At nec PLVRIMI quidem verbum adiicitur. Sed Sabino rectè placuit,perinde habendam æſtimationem,ac ſi etiam hac parte PLVRIMI verbum adiectum fuiſſet.nam plebem Romanam, quæ Aquilio Tribuno interrogante hanc legem tulit, contentam fuiſſe, quòd prima parte eo verbo vſa eſſet.

Cæterùm placuit,ita demũ directã ex hac Lege actionem eſſe,ſi quis præcipuè corpore ſuo damnũ dederit. Ideóque in eum, qui alio modo damnum dederit, vtiles actiones dari ſolent. veluti ſi quis hominem alienum,aut pecus ita incluſerit, vt fame necaretur: aut iumentum ita vehementer egerit, vt rumperetur: aut pecus in tantum exagitauerit, vt præcipitaretur:aut ſi quis alieno ſeruo perſuaſerit,vt in arborẽ aſcenderet, vel in puteũ deſcenderet,& is aſcendendo, vel deſcendendo, aut mortuus,aut aliqua parte corporis læſus fuerit:vtilis actio in eum datur.

Sed ſi quis alienum ſeruum,aut de ponte, aut de ripa in flumen deiecerit,& is ſuffocatus fuerit:eo,quod proiecit,corpore ſuo damnum dediſſe,non difficulter intelligi poteſt:ideóque ipſa Lege Aquilia tenetur. Sed ſi non corpore damnum fuerit datum, neque corpus læſum fuerit, ſed alio modo alicui damnum contigerit:quum non ſufficiat,neque directa,neque vtilis Legis Aquiliæ actio:placuit eum,qui obnoxius fuerit, in factum actione teneri:veluti ſi quis miſericordia ductus, alienũ ſeruum compeditum ſoluerit, vt fugeret.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

CVIVS *Primo capite cautum eſt.*) Deſcriptus eſt totus hic locus ex reſponſo Caij: 1 *L. 2. D. ad leg. Aquil.* qui etiam interpretatur hæc legis Aquiliæ verba, Qui ſeruum ſeruámve, alienũ, alienámve, quadrupedem vel pecudem iniuria occiderit: quanti id in eo anno plurimi fuerit, tantum æs dare domino damnas eſto. ¶ *SI QVIS.*) Liber homo ſcilicet, vel etiam ſeruus, modò ſciens dominus permiſerit. Alioqui damnũ à ſeruo da- 2 *L. in lege Aquilia. 2. 4. 1. D. ad leg. Aquil.* tum pertinet ad noxalem actionem. Quòd ſi detur à quadrupede iuxta ſuam naturã, veluti ſi bos depaſcatur gramina: ad actionem de pecoris paſtũ. Sin contra naturam 3 *L. 2. De noxal. actionib.* ſuam, ad titulum, Si quadrupes pauperiẽ feciſſe dicatur. ¶ *ALIENVM.*) Sed & ſi 4 *L. qui ſeruandarum. 6. vl. De præſcript. verb.* dominus ſeruum ſuũ iniuria occiderit, in factum actione bonæ fidei tenebitur poſſeſ-

1 *L. ſi dominus ſeruum. D ad leg. Aquil.* ſori,& ei,qui pignori eũ accepiſſet. Etſi cõmunem ſeruũ occiderit quis, lege Aquilia teneri eũ Celſus ait,nẽpe pro ea parte,pro qua domin⁹ eſt,qui agit, inquit Vlpianus. 2 *L. ſed & ſi communẽ. D. illo tit.* Sanè ſi ſeruũ legatũ hæres ante aditã hæreditatẽ occiderit:quoniam(inquit Vlpianus) prius q̃ factus ſit legatarij,interẽptus eſt:ceſſat legis Aquiliæ actio. 3 *L. ſcilicet. D illo tit.* de dolo autẽ actio, 4 *L. & eleganter. §. item ſi ſeruum. De dolo.* quocũque tẽpore eũ occiderit,ceſſat:quia ex teſtamẽto actio cõpetit. ¶ *QVANTI Ea res.*) Quòd ſi damnum datum ſit in eam rem, quæ poſsit in integrũ reſtitui : ante omnia damnum verè ſarciendum erit, nec ſufficiet offerre æſtimationem rei. Vt ſi aqua per iniuriam aliò deriuata ſit: primò in priorem ſtatum reſtituendus erit aquæ 5 *L. 2. C. de lege Aquil.* ductus,vt eſt in reſcripto Imperatoris Gordiani: deinde præſtabitur quanti intereſt 6 *L. ob id quod. D. ad leg. Aquil.* non fuiſſe auerſum aquæ ductũm. ¶ *DOMINO Dare.*) Inquit Pomponius, Dominum lex Aquilia appellat, non vtique eum ſolum,qui fuerit tunc,cùm damnum daretur: ſed etiam eum,qui poſtea dominus factus eſt. Vnde probat Pomponius, ob id,quòd antequam hæreditatem adires,damnum admiſſum in res hæreditarias eſt,legis Aquiliæ actionem te nihilominus habere. ¶ *NEQVE De canibus cautum eſſe intelligamus.*) Hoc ſcilicet primo capite legis Aquiliæ. Sed ad eas quadrupedes, quæ pecudum numero non ſunt,pertinet eiuſdem legis tertium caput,de quo paulò pòſt agemus. ¶ *QVAE Gregatim paſci dicuntur.*) De animalibus gregalibus, quę dicuntur à Græcis ἀγελαῖα, agit Ariſtoteles libro octauo & nono de Hiſtoria animalium. hîc ſolùm commemorabo, quod de bobus ſcribit libro nono,cap. 4. αἱ βόες ἃ νέμονται καθ' ἑταιρείας καὶ συνηθείας: κἂμ μία ἀποπλανηθῇ, ἀκολουθοῦσιν αἱ ἄλλαι. De auibus autem gregalibus libro octauo,inquit, ἀγελαῖοι τῶν ὀρνίθων εἰσὶ, γέρανος, κύκνος, πελεκὰν, χὴν ὁ μικρός.

7 *L. 1. D. ad leg. Aquil.* ¶ *DE Suibus idem placuit.*) Placuit certè id Labeoni,vt teſtatur Caius. Placuit & Varroni,qui ſues inter minores pecudes collocat. ¶ *HOMERVS In Odyſſea.*) Locus hic extat Odyſſeæ libro decimotertio: vbi Minerua monet Vlyſſem, vt priuſquam ædes ſuas adeat, quas proci occupabant,ignoto habitu petat ſubulcum ſuum,qui Eumęus vocabatur. Eum autem(inquit)inuenies aſsidentem ſuibus, qui gregatim paſcuntur iuxta Coracis ſaxum,fontẽmque Arethuſam,& glandibus ſaginantur,&c. ¶ *MAR-* 8 *L. legatis. § pecoribus. De leg. 3.* *TIANVS In ſuis Inſtitutionibus.*) Extat adhuc lib. 32. Pãd. reſpõſum Martiani,his verbis, Pecoribus legatis,Caſsius ſcribit quadrupedes contineri, quæ gregatim paſcuntur. Et ſues pecorum appellatione continentur:quia & hi gregatim paſcuntur. Sic denique & Homerus in Odyſſea ait,&c.

9 *L. 3. D. ad leg. Aquil.* ¶ *INIVRIA Autem.*) inquit Vlpianus, Iniuria occiſum eſſe, meritò adiicitur. Non enim ſufficit occiſum: ſed oportet iniuria id eſſe factum. deinde ſubiicit Caius, Itaque ſi ſeruum tuum latronem inſidiãtem mihi occidero,ſecurus ero. Nam aduerſus periculũ,naturalis ratio permittit ſe defendere. ¶ *LATRONEM Inſidiatorem.*) Propriè inſidiator dicitur, qui vias inſidet, vt ex improuiſo ſecurum opprimat viatorem: ſed nos hîc generalius inſidiatorem accipiemus eum, qui vitæ noſtræ periculum intentat. Cuius vim vi propulſare iure poſſumus. Inſidiatori enim aut latroni (inquit Tullius)quæ poteſt adferri iniuſta nex? Et Herodotus lib. 4. ἀμύνεσθαι αὐτοὺς ἐπιβουλεύοντας οὐ μόνον δίκαιον, ἀλλὰ καὶ σύνηθες. Nec quicquam magis ſecundum naturam eſt q̃ vim vi repellere. Quod Florentinus Iuriſconſ. eleganti reſponſo tradit: viſáque eſt eius mihi definitio digna,quã ſubſcriberẽ cũ interpretatione,quã aliquãdo cõgeſ- 1 *L. 3. De inſtit. & iure.* ſi. Cùm itaque ageretur de præceptis naturalibus,adiẽcit hoc exemplum lib. 1. Inſtit,

FLORENTINVS,

Vt vim atque iniuriam propulſemus. Nam iure hoc euenit,vt quod quiſque ob tutelam corporis ſui fecerit,iure feciſſe exiſtimetur. Et cùm inter nos cognationem quandam Natura conſtituerit: conſequens eſt, hominem homini inſidiari,nefas eſſe.

Cuius reſpõſi verba ſingula priuſquam expendamus,admonendi ſumus Ciceronem quoque libro ſecundo de Inuentione ſcribere, Vindicationem eſſe iuris gentiũ:eámque definire, eſſe per quam vis atque iniuria, atque omnino omne quod obfuturum eſt,defendendo aut vlciſcendo propulſatur. Vt autem ea propriè pertineat ad ius gentium, quod eſt homini proprium: rectéque conſtet exemplum huius reſponſi, Vindicationem hîc accipere debemus eam,quæ iure fit ac ratione: nec infert, ſed ſolùm

propulſat

propulſat iniuriam. Cæterùm qui propulſato periculo, in eum, qui nocere deſtinarat, vltro ſæuire pergit: is naturali quodã & cęco impetu mouetur, qui brutis quoque animátibus cómunis eſt: ex iis nempe quæ à philoſophis dicuntur τὰ πρῶτα κατὰ φύσιν: & habet quidem excuſationem in brutis expertibus rationis. Vnde ſi duorum commiſſorum arietum, alter alterum interemerit, dominus arietis damnum dantis non ſarcit pauperiem domino alterius arietis interempti, ſi quidem prior alterum irritãrit, 1 pugnámque mouerit: cuius modum aliquem à brutis exigere ſtultum fuerit. Sed vt ad iuſtam illam (de qua ſuperiori reſponſo agitur) naturalémque noſtri defenſionem redeamus: eius rationem eleganter Tullius in oratione pro Milone deſcribit his verbis, Eſt hæc non ſcripta, ſed nata lex: quam non accepimus, didicimus, legimus, verũ ex natura ipſa arripuimus, hauſimus, expreſsimus: ad quam non docti, ſed facti, non inſtituti, ſed imbuti ſumus: vt ſi vita noſtra in aliquas inſidias, ſi in vim, in tela, aut latronum aut inimicorum incidiſſet, omnis honeſta ratio eſſet expediẽndæ ſalutis. Hæc ille. Quæ proculdubio in hac ciuili vita & politicis iudiciis non poſſunt non probari. Sed ſi ſacras ſcripturas conſulas, fortaſsis intelliges non temerè tantũ eſſe tribuẽdum naturali illi noſtrę philautiæ, vt præterea nullã habeamus alterius rationẽ. ¶*VT Vim.*) Quam ſanè vi repelli poſſe alibi quoque reſpõdit Vlpianus, ídque om- 2 nes leges, omniáque iura permittere Paulus ait. Porrò autem aptè hoc loco vti poſſumus Demoſthene interprete, qui in oratione κατὰ Ἀριστοκρ. enarraturus Draconis le- 3 gem in qua ſcriptum erat, ἐάν τις βιαίῳ θανάτῳ, &c. ait, πρῶτον μὲν δὴ τοῦτο προσγράψας, βιαίῳ, σύμβολον πεποίηκεν, ᾧ γιγνώσκομεν, ὅτι ἂν ἀδίκως λέγῃ. Idque omnino ſeſe hîc ſenſiſſe ſatis indicat Florentinus, cùm addit, INIVRIAM. ¶*ATQVE Iniuriam.*) Sic etiam disertè in illa Draconis lege ſcriptum fuiſſe refert Demoſthenes: ἐὰν φέροντα ἢ ἄγοντα βίᾳ ἀδίκως, εὐθὺς ἀμυνόμενος κτάνῃ, νηποινεὶ κτείνῃ. Vnde colligimus hîc agi de iniuſta vi. Cæterùm vim iuſtam non ita vi repelli poſſe conſtat. Itaque deprehenſus adulter aut fur nocturnus, qui iure inuaditur, iniuria vim vi conatur repellere. Et magiſtratui, publico nomine vim inferenti priuato, nefas eſt vi reſiſtere. Neque enim ea vis, quam 4 Magiſtratus infert iure honoris quem ſuſtinet, iniuſta eſt, aut aduerſus bonos mores. Idque honori publico, & ordinationi Dei tribuendum eſt, vt pareamus eius imperio & cedamus. ¶*PROPVLSEMVS.*) Hoc eſt, imminentem repellamus & intentá- 5 tam. Cæterùm acceptam iam plagã, illatámque vim propulſare quis iure non poteſt referiendo. Nã fugientẽ cedentémque iam aggreſſorem vltro perſequi & vrgere, magis vindicta fuerit quàm defenſio. Vnde Paulus, Illum (inquit) ſolum, qui vim infert, 6 ferire conceditur: & hoc, ſi tuendi duntaxat, non etiam vlciſcendi cauſa factũ ſit. Hîc multa relinquimus prudentis iudicis religioni: vt ex rei propoſitæ circunſtantiis diſpiciat, iuſtáne fuerit ratio defenſionis: cuius certè limites qui tranſilit, furoris veluti æſtu percitus: quia plus fecerit, puniẽdus eſt, vt inquit Diuus Pius, ſed eo mitius, quòd 7 idem fateatur difficillimũ eſſe iuſtũ dolorem temperare. Nam & caret vitio doli, inconſultus irritati ſemel animi calor. quid enim tam ſui iuris non eſt, quàm æſtuans 8 furor vindictæ, & commotus animus, quem atrox iniuria docuit etiam propriæ vitæ contemptũ: quémque præſens & facilis vlciſcendæ iniuriæ acceptę occaſio extimulat? Quòd ſi quis non tam nocendi libidine, vel animo retaliandæ iniuriæ, quàm ſtudio recuperãdæ rei ereptæ aduerſarium perſequatur: fortaſsis iuſtior videbitur eius cauſa, ſaltem ſi incontinenti id fiat. Sic enim Iulianus ait, Qui poſſeſsionem vi ereptam, 9 in ipſo cõgreſſu recuperat: in priſtinam cauſam reuerti potius, quàm vi poſsidere intelligendus eſt. Et Vlpianus, Eum (inquit) qui cum armis venit, poſſumus armis re- 1 pellere: dũmodo ſciamus non modò reſiſtere permiſsũ ne deiiciatur, ſed etſi deiectus quis fuerit, eundẽ deiicere, nõ ex interuallo, ſed incõtinenti poſſe. Atque huc referri poteſt, quod Lex Draconis permittebat βιαίως ἀδικοῦντα εὐθὺς ἀμύνεσθαι: quódque interpres ipſe Demoſthenes adiicit: προσγράψας τὸ, εὐθὺς, ἀφεῖλε τὸ τοῦ βουλεύσασθαι καιρὸν, χρόνον. Sanè Ariſtoteles libro 2. Rhetoric. ſignificat tum demum, ſi aliquem percuſſeris, contumeliã aut iniuriã eſſe, ſi prior quoque laceſsieris, & rixæ origo penes te ſit. quod ſignificat his verbis, ἄρχειν χειρῶν ἀδίκων. Hæcque etiam Legis verba fuiſſe, vt intelligeremus, tum demum iniuſtam cædem eſſe, cùm quis prior ferit. ¶*NAM HOC IVRE Euenit.*) Hoc eſt, Conſuetudine & vſu Gentium inter omnes receptum eſt: & 2 (vt ait Paulus) id omnes Leges omniáque Iura permittunt. Qua ratione probat hîc

1 L. 1. §. cùm arietes. D. ſi quad. paup. fec. dicat.
2 L. ſed et partus. §. 1. De eo quod met. cau.
3 L. ſcientiam. § qui cùm aliter. D. ad leg. Aquil.
4 L. quemadmodum. §. municipales. D. leg. Aquil. L. iniuriarũ. §. 1. De iniur.
5 L. 3. §. 1. De eo quod met. cau.
6 L. ſcientiam. § qui cùm aliter. D. ad le. Aquil.
7 L. ſi adulterium cum inceſtu. §. Imperatores. D. ad leg. Iul. de adult.
8 L. 1. §. quæri. D. ad Turpil.
9 L. qui poſſeſsionem. De vi & vi arm.
1 L. 3. §. eum igitur. D. illo tit.
2 L. ſcientiam. § qui cùm aliter. D. ad legem Aquil.

Florentinus, iniuriæ propulſationem, quæ naturalis eſt, ac brutis etiam communis: ſi ratione certa cõſtet, eſſe propriè Gentium, humaníque iuris: quemadmodum & Demoſthenes in illa oratione contra Ariſtocratem teſtatur, σῴζον τὸν κοινὸν εἶναι ἁπάντων ἀνθρώπων νόμον. Et Thucydides libro tertio inquit: κατὰ τὸν πᾶσι νόμον καθεστῶτα, τὸν ἐπιόντα πολέμιον, ὅσιον εἶναι ἀμύνεσθαι. Et Herodianus libro quarto: ἀμύνεσθαι αὐτὸν ἐπιβουλεύοντας οὐ μόνον δίκαιον, ἀλλὰ καὶ σύνηθες. Perſeus quoque apud Liuium lib. 42. ait, Iure gentium ita comparatũ eſt, vt arma armis propulſentur. ¶ *OB TVTELAM Corporis.*)
1 L. 1. C. Vnde vi. Atque etiam legitimæ poſſeſsionis bonorum, inquiunt Impp. Dioclet. & Maximiã. qui tamen interea ſedulò admonent, diligenter ſeruãdam eſſe inculpatæ tutelæ moderationem. Verùm non ſatis intelligo, quænam tandem ſatis iuſta hîc eſſe poſsit moderatio, ſi liberũ eſt alteri vitam eripere, ne nobis aliquid pecuniæ eripiat. ac vt id in Rep. toleretur, maioris mali vitandi ergô, & ne feneſtra rapinis aperiatur, & impunita licentia cõturbet omnia iuſta dominia. tamen nolim id admodum in Chriſtianis probare. ¶ *SVI.*) Habet ea quoque vis excuſationem, qua propulſamus vim à corpore cognatorum. Iuſta eſt enim naturæ & ſanguinis, quæ nos eò agit mouétque, ratiõ. Quod & teſtatur Demoſthenes diſertè expreſſum fuiſſe in illa lege Draconis, his verbis,
2 L. 1. 3. & 4. De liber. cau. L. cũ ſeru. D. mãd. ἐάν τις ἀποκτείνῃ ἐπὶ δάμαρτι, ἢ ἐπὶ μητρί, ἢ ἐπὶ ἀδελφῇ, ἢ ἐπὶ θυγατρί, ἢ ἐπὶ παλλακῇ, τούτων ἕνεκα μὴ φεύγειν κτείνοντα. Et fortaſsis iuſtior eſt hæc defenſio, quæ non proficiſcitur à corrupta noſtra philautia, ſed Chriſtiano proximi amore, iuſtóque odio iniuriæ, & fauore afflictæ innocentiæ. ¶ *COGNATIONEM Quandam.*) Hũc locum elegãter explicat Tullius libro tertio Officiorum, his verbis, Si etiam hoc natura præſcribit, vt homo homini, quicunque ſit, ob eam ipſam cauſam, quòd homo ſit, conſultum velit: neceſſe eſt ſecundum eandem naturam, omnium vtilitatem cõmunem eſſe. Quòd ſi ita eſt, vna continemur omnes, & eadem lege naturę. Idque ipſum ſi ita eſt, certè violare alterum, lege naturæ prohibemur. Et qui tollunt aut dirimunt communem hanc generis humani ſocietatem, à Diis conſtitutam: impij iudicandi ſunt. ¶ *HOMINI Hominem inſidiari nefas eſt.*) Certè homo hominis non lædendi, ſed iuuandi cauſa natus eſt: hominíſque proprium eſſe putat Papinianus, hominem beneficio afficere.
3 L. ſeruus ea lege. De ſer. expor. Et alioqui profectò Lupus eſt homini, non homo, vt inquit Plautus. Atque hæc hactenus de reſponſo Florentini, quę nos hîc obiter inſerere operæprecium putauimus. Nunc redeamus ad noſtrum Iuſtinianum, & quàm eleganter adiicit ſuperiori tractationi, exceptionem videamus.

4 L. ſed & ſi quẽcunque. D. ad leg. Aquil. ¶ *VTIQVE Cum aliter.*) Si autem (inquit Vlpianus) cùm furem poſſet apprehendere, maluit occidere: magis eſt, vt iniuria feciſſe videatur. Sic & Paulus, Qui cùm
5 L. ſcientiam. §. qui cum aliter. D. illo tit. aliter tueri ſe non poſſent, damnum culpa dederint: innoxij ſunt. Rurſus Vlpianus, Furem nocturnum (inquit) ſi quis occiderit, ita demũ impune feret, ſi parcere ei ſine
6 L. furem nocturnũ. D. ad leg. Corne. de ſicar. ſuo periculo non potuit. Porrò adeò magna huius neceſsitatis habetur ratio, vt nec lege Aquilia teneatur, qui orto incendio, vicini ædificium diſsipauit: quia non iniu-
7 L. 3. §. quod ait Prætor. De incen. rui. nau. ria feciſſe videatur, qui ſe tueri voluit, cùm aliàs non poſſet, vt ait Vlpianus. ¶ *PERICVLVM Effugere.*) Quauis ratione modóque. Ne quis hîc erubeſcat duorũ ſalutem etiã fuga quærere, & cum illo Antigono, vtilitatẽ à tergo ſitam perſequi. Sit hoc, ſi lubet, apud ſtultos homines probroſum: apud viros bonos glorioſum eſt. Nec nos pudere debet huiꝰ adeò ſalutaris timiditatis. ſaltẽ meminiſſe debemus, quod Cleãthes ille Aſsius cuidã obiicienti, quòd meticuloſus eſſet, reſpõdit, Ideo minimùm pecco. ¶ *NE Is quidem hac lege tenetur.*) Multo minus lege Cornelia de Sicariis, quæ dolum
8 L. in lege Corn. D. ad leg. Corne. de ſicar. malũ requirit. Sanè tamẽ cædis inuoluntariæ pœna fuit olim apud Græcos ἀπενιαυτισμός, hoc eſt annuũ exiliũ: & interim ab aliquo locuplete homine, cædis perpetratæ expiamentum quærebat, qui eam commiſerat. Quòd ſi quem ex conſanguineis eius qui interemptus erat, exorare & placare ſemel potuiſſet: nulla erat cædis inuoluntarię pœna, vt ſcribit Demoſthenes περὶ Ναυσίμαχον. Eáq; venia & miſericordia propriè dicebatur αἴδεσις. quam etiam humaniores quique facilè tribuebant. Vnde idẽ Demoſthenes κατὰ Μειδίου, Οἱ νόμοι (inquit) τοὺς μὲν ἐκ προνοίας ἀποκτείνοντας, θανάτῳ καὶ ἀειφυγίᾳ καὶ δημεύσει τῶν ὑπαρχόντων ζημιοῦσι. τοὺς δ' ἀκουσίως, αἰδέσεως καὶ φιλανθρωπίας πολλῆς ἠξίωσαν. Sed & olim apud Iſraelitas homicidii imprudẽter admiſsi aſyla erant certæ quædã ciuitates, ad quas erat confugiendũ, ne præſentia ipſius homicidæ irritarẽtur amici aut ꝓximi defuncti. Et hodie adhuc in tota Gallia, qui homicidium caſu admiſerũt, à Principe

vel

vel eius Cancellario veniam impetrare debet:tanquam cędis expiamentum. ¶ *QVI Caſu occidit.*) Inquit Marcellus, Omnia delicta committuntur vel propoſito, vel impetu, vt cùm per ebrietatem ad ferrum venitur: vel caſu, vt cùm venando telum in feram miſſum, hominem interficit. Cuiuſmodi delictum pœnam non habet, quia nulla culpa ſit delinquentis. Cauſæ delictorum, quæ pœnam merentur, duæ ſunt, iudicium & voluntas. Neutra autem eſt in eo delicto, quod caſu admittitur per ignorantiam, vt eſt apud Ariſtotelem libro tertio Ethicorum. Apud Platonem Socrates in ſua Apologia, τῶν (inquit) ἀκουσίων ἁμαρτημάτων, οὐ δεῦρο νόμος εἰσάγειν ἐστίν, ἀλλ' ἰδίᾳ λαβόντα διδάσκειν καὶ νουθετεῖν. Et apud Xenophontem libro tertio παιδ. Tigranes grauiter ait, ὁπόσα ἀγνοίᾳ οὐ κακονοίᾳ ἄνθρωποι ἐξαμαρτάνουσι, πάντα ἀκούσια ταῦτ' ἐγὼ νομίζω. Porrò ſcribit Ariſtoteles non idem eſſe, per ignorantiam peccare, & ignorantem peccare: illúdque impune eſſe, hoc minimé. Ebrius, ignorans peccat, non per ignorantiam: hoc eſt, Ignorat quidem à quibus abſtinendum ſit: non tamen ignorat, ſi percutit, ſe percutere. In eóque etiam duplex eſſe videtur peccatum, ebrietatis ſcilicet & damni dati. Ac proinde Mitylenæus illis Pittacus legẽ tulerat, vt ſi quid per temulentiã cõmiſſum eſſet, duplici pœna plecteretur. Sed hanc legẽ Ariſtoteles in Politicis ſcribit, non tam æquitatis, quàm publicæ vtilitatis ratione niti. Certè noſtri iuriſconſulti reſponderũt, per vinum lapſis capitalem pœnam eſſe remittendam. Ac legimus olim multa lagenæ ſiue temulentiæ condonaſſe Pyrrhum regem, & Dionyſium Siculũ.

¶ *SI Modò culpa.*) Primus ſummúſque delicti gradus eſt Dolus, nempe cùm conſultò peccatur, & ſpontanea voluntate: cuius nulla eſſe poteſt excuſatio. Vbi ſola culpa eſt ea cùm non habeat voluntatem delinquendi, excuſationem habet in delictis: ſed tamen quia res ſit mali exempli, punitur etiãſi leuius. Cæterùm caſus fortuitus iuſtiſſimam habet impunitatis rationẽ, iuſtámque excuſationem, cùm in eo nihil poſſit accuſari. Sed ſi quis alioqui agebat, quod non licet, non excuſaretur: vt ſi quis volens Titiũ occidere, errans Caium occiderit. Et cum eo quidem durius agetur, quem euentus inopinati non pœnitet: quia veluti aſſentitur commiſſo præter opinionẽ delicto. Porrò ſi non excuſatur fortuitus caſus, quem noſtra culpa præceſſit: multo minus excuſabitur neceſſitas, cuius ipſi prius vltro fuerimus authores. Certè Ariſtoteles in Ethicis, id demũ violentũ & inuoluntariũ eſſe definit, cuius aliunde eſt principium, nẽpe ad quod nihil cõtulit is qui agit aut patitur. Nec obſcurè docet quid principij nomine intelligat, cùm ſcribit iniuſtos & intemperantes, ideo ſponte eſſe tales, quia initio licuerit nõ eſſe: tametſi nũc alii eſſe nequeãt. Atq; ad eã rẽ explicandã, vtitur his ſimilib⁹: Qui ægrotat, nõ erit ſanus, cùm voluerit: & tamẽ ſua ſpõte ægrotat, ſi intẽperanter viuendo morbũ ſibi contraxit. Sicut vbi quis lapidẽ proiecit, non amplius poteſt reſumere: ſed initio penes ipſum fuerat, aut retinere, aut proiicere. Sic intellexit profanus philoſophus, nõ eſſe ſemper in poteſtate hominis, vt bonus ſit: imò plerũque nõ niſi malũ eſſe poſſe: & tamen ſua voluntate eſſe id, quod eſt, nulla verò violẽtia: quia principio libera penes ipſum fuerit electio, qua ſe vltro tradiderit in libidinũ ſeruitutẽ. adde, eos qui peccant, nihilominus ſemper voluntariè, nõ autẽ coactò peccare: vtpote qui non ſentiant vim vllam neceſſitatis, ſed ei cupidè aſſentiantur.

¶ *ITAQVE Si quis.*) Inquit Vlpianus, Si per luſum à iaculantibus ſeruus fuerit occiſus: Aquiliæ locus eſt. Sed ſi cùm alii in campo iacularentur, ſeruus per eum locum tranſierit, Aquilia ceſſat: quia non debuit per campum iaculatorium iter intempeſtiuè facere. Qui tamen data opera in eum iaculatus eſt, vtique Aquilia tenebitur. & addit rationem Paulus, Nam luſus quoque noxius in culpa eſt: qui ſcilicet animũ habet nocendi, aut pręcipiti temeritate nocet extra rationem ludi. Cæterùm ſi colluſori ludendo nocitum ſit ſine dolo, impunè erit: & culpa carere intelligetur qui magno ſtudio luſit. Itaque (inquit Vlpianus) ſi quis in colluctatione, vel pancratio, vel pugiles dum inter ſe exercentur, alius alium occiderit: ſiquidẽ in publico certamine, ceſſat Aquilia: quia gloriæ cauſa & virtutis, non iniuriæ gratia videtur damnum datum. Sic & Alphenus, Cùm (inquit) pila plures luderent, quidam ex iis ſeruulũ, cùm pilam recipere conaretur, impulit: ſeruus cecidit, & crus fregit: quærebatur, an dominus ſeruuli lege Aquilia, cum eo, cuius impulſu ceciderat, agere poſſet. Reſpondi, non poſſe: cùm caſu magis quàm culpa videretur factum. Illud hoc loco prętereundum non eſt, quod Cicero in Topicis ad Trebatium, Iacere, inquit, telum, voluntatis

1 *L. reſpiciendum. §. delinquunt. De pœnis.*

2 *L. omne delictum. §. pen. De re milit.*

3 *L. in lege. D. ad leg. Corne. de ſica.*

4 *L. ſi quis aliquid. 2. §. qui abortionis. De pœn.*

5 *L. lege. §. 1. D. ad leg. Corne. De ſicar.*

6 *L. item ſi obſtetrix. §. vlt. D. ad leg. Aquil.*

7 *L. qua actione. §. ſi quis. D. ad leg. Aquil.*

8 *L. ſi plagis. §. vlt. D. ad leg. Aquil.*

eſt ferire quem nolueris, fortunæ. Ex quo aries ille ſubiicitur in veſtris actionibus, SI TELVM MANV FVGIT MAGIS QVAM IECIT. Vt cum Ciceronis locum intelligamus, adiiciendum eſt, quod idem lib. 3. de Orat ait, hiſce verbis, SI TELVM MANV FVGIT, ſignificari imprudentiam emiſsi teli. Sed quia imprudentia in iudicio legis Aquiliæ, non ſatis firma ſit defenſio, niſi ſi libera ſit ab omni etiam culpa: vt aries dici poſsit ad repellendam actionem legis Aquilię, intelligemus, quod Cicero ait, ſic imprudenti excidiſſe telum, vt planè fortuitò factum videatur, & nulla culpa præceſſerit. ¶ *NAM Si id à milite.*) Cuius ſcilicet exercitio deſtinatus erat campus: vt ſolebant milites in hybernis agentes, aut induciis id præſtantibus, vt neceſſe nō eſſet in acie ſtare, vel excubare ſub pellibus, multis luſibus vires reficere, qui militiam ſapiebant. Pugnabant ad palum, iaculabantur ad ſcopum, torquebant fundam, vibrabant haſtam, decertabant palæſtra, concurrebant lanceis, armati in equum inſiliebant. Et legimus olim in campo Martio fuiſſe quædam equorū ſimulacra, in quos inſilire diſcerent, qui militiæ exercebantur: ſimul & alia eiuſmodi militaris virtutis exercitia. Vnde Maro libro ſeptimo, Ante vrbem pueri, & primæuo flore iuuentus, Exercentur equis, domitántque in puluere currus: Aut acres tendunt arcus: aut lenta lacertis Spicula contorquent: curſúque ictúque laceſſunt.

¶ *ITEM Si putator.*) Totus hic locus deſumptus eſt ex reſponſo Pauli: cuius collatio iuſtæ interpretationis vice fuerit. is ita ſcribit[1], Si putator, cùm ex arbore ramum deiiceret, vel machinarius hominem prætereuntem occiderit, ita tenetur, ſi is in publicum decidat, nec ille proclamauit, vt caſus eius euitari poſſet. Sed Mutius dixit, etiam ſi in priuato idem accidiſſet, poſſe de culpa agi. Culpam autem eſſe, cùm quod à diligente prouideri potuerat, non eſſet prouiſum: aut tunc denunciatum eſſet, cùm periculum euitari non poſſet. Secundum quam rationem, non multùm refert per publicum an per priuatum iter fieret: cùm plerunque per priuata loca vulgò iter fiat. Quòd ſi nullum iter erit, dolum duntaxat præſtare debet: ne immittat in eum, quem viderit tranſeuntem. Nam culpa ab eo exigenda non eſt: cùm diuinare non potuerit, an per eum locum aliquis tranſiturus ſit. Hæc ille. Huc quoque pertinent, quæ traduntur lege Moſaica, Deuter. cap. 19. de ſimili caſu cædis fortuitæ.

¶ *PRAETEREA Si medicus.*) Inquit Caius, Qui bene ſecuit, & dereliquit curationem, ſecurus non erit: ſed culpæ reus intelligetur. Nempe ſunt quidem contractus liberi: ſed iis ſemel initis neceſſariò ſtandum eſt. Certè ægroto periculoſa eſſet medici mutatio. ¶ *DERELIQVERIT.*) Magis ſcilicet ex negligentia, quàm curandi deſperatione. Alioqui fortaſsis iuſta ratione derelinquentem neceſsitas excuſare poſſet, cùm amplius iuuare non poteſt infirmum, καὶ ὅταν (inquit Lucianus in Abdicato) τι ᾖ τελείως ἀπεγνωσμένον. Certè à principio nō ſuſcipere curationē liberum eſt. eſt enim artis noſtræ vſus noſtri arbitrij. quod idem Lucianus grauiſsimè ſcribit: fuerítque operæpretium eius verba referre, ex quibus intelligamus, quid interſit inter nō curare & curationē derelinquere. τὸ δ' ἰατρικὴν ὅσῳ σεμνότερόν ἐστι καὶ τῷ βίῳ χρησιμώτερον, τοσούτῳ καὶ ἐλευθεριώτερον εἶναι προσήκει τοῖς χρωμένοις. καὶ ταύτην προνομίαν ἔχειν τὴν τέχνην δίκαιον τὴν ἐξουσίαν τῆς χρήσεως: ἀναγκάζεσθαι δὲ μηδὲν, μηδὲ προστάττεσθαι. πρᾶγμα ἱερὸν καὶ θεῶν παίδευμα καὶ ἀνδρῶν σοφῶν ἐπιτήδευμα, μηδ' ὑπὸ δουλείαν γενέσθαι νόμῳ, μηδ' ὑπὸ φόβον καὶ τιμωρίαν δικαστηρίου. & paulò pòſt: πείθεσθαι γὰρ ἰατρεύειν χρὴ, οὐ κελεύεσθαι. οὐ βούλεσθαι, οὐ φοβεῖσθαι, ἐπὶ τῇ θεραπείᾳ οὐκ ἄγεσθαι, ἑκόντα δ' ἐρχόμενον ἥδεσθαι.

¶ *IMPERITIA QVOQVE.*) Imperitiam culpæ annumerandā ſcripſit Celſus libro octauo Digeſtorum, vt refert Vlpiānus. Eſtque id relatum inter regulas iuris. Certè imperitia quoque imputatur aſſeſſori, & quibuſcunque artificibus, quamlibet artem, etiam viliſsimam profitentibus, vti paulo pòſt dicemus. Sed iuſtiſsimè imputatur medico, qui quod non bene didicit, tam graui multorū periculo profitetur, & de vita hominis tā temerè ludit. Nec prætextu humanæ fragilitatis, delictum decipientis in periculo homines, innoxium eſſe debet, inquit Vlpiānus: qui tamen, addit medico non imputari euentum mortalitatis. ne imperitiæ ſtatim aſcribamus triſtiores euentus curationis, aut artem ad exitum alligemus: quod eſſe iniquum ait Fabius libro ſecundo. Non eſt in medico, ſemper releuetur vt æger: Interdum docta plus valet arte malū. Nec is pollicetur omnium morborū curationem: nec immortalitatem præſtare poteſt. Rectè itaque Lucianus in illo ſuo Abdicato ſentit iniuſtum

eſſe

1 L. ſi putator. D. ad leg. Aquil.

2 L. idem iuris. D. ad leg. Aquil.

3 L. ſicut. C. de act. & obligat.

4 L. ſi quis domum. §. Celſus. D. loca.

5 L. imperitia De reg. iur.

6 L. 2. D. quod quiſque iur.

7 L. ſi ſeruus. §. ſi calicē. D. ad leg. Aquil.

8 L. illicitas. §. ſicuti. De off. præſid.

eſſe medico (vt loquitur) ἐγκαλεῖν τὴν ἀσθένειαν τῆς τέχνης: cùm malum fuerit ἀνήκεστον: & grauiter admonet, non omnium morborum curationem eſſe in medicorum poteſtate. ¶ *VELVTI SI.*) Proculus ait, Si medicus ſeruum imperitè ſecuerit: vel ex 1 locato, vel ex lege Aquilia competere actionem: deinde addit Caius, Idem iuris eſt, ſi medicamento perperam vſus fuerit. Sed & ſi quis (inquit Vlpianus) alicui medi- 2 camentum infuderit vel ore, vel clyſtere, vel ſi eum vnxit malo veneno: lege Aquilia tenetur: quemadmodum obſtetrix ſupponens, de qua paulo antè idem Vlpianus eodem loco ita reſponderat, Si obſtetrix medicamentum dederit, & inde mulier perierit, Labeo diſtinguit: vt ſi quidem ſuis manibus ſuppoſuit, videatur occidiſſe. Si autem dedit, vt illi mulier offerret: in factum actionem dandam. quæ ſententia vera eſt. magis enim cauſam mortis præſtitit, quàm occidit. Atque hîc addere oportet, quod alio loco idem Vlpianus docuit his verbis, Celſus multùm intereſſe dicit, oc- 3 ciderit, an mortis cauſam præſtiterit: vt qui mortis cauſam præſtiterit, non Aquilia, ſed in factum actione teneatur. Vnde aſſerit, eum, qui venenum pro medicamento dedit, cauſam mortis præſtitiſſe, quemadmodum qui furenti gladium porrexit.

1 *L. qua actione. §. vlti. D. ad leg. Aquil.*

2 *L. item ſi obſtetrix. §. 1. D. ad leg. Aquil.*

3 *L. qua actione. §. ſed ſi quis. D. ad leg. Aquil.*

¶ *IMPETV Quoque.*) Totus hic locus deſcriptus eſt ex reſponſo Caij, cuius 4 verba de more aſcribemus, vt collatio iuſtę interpretationis loco ſit, Mulionem quoque, ſi per imperitiam impetum mularum retinere non potuerit, & hæ alienum hominem obtriuerint: vulgò dicitur, culpæ nomine teneri. Idem dicetur, et ſi propter infirmitatem ſuſtinere mularum impetum non potuerit. Nec videtur iniquum, ſi infirmitas culpæ annumeretur: cùm affectare quis non debeat, in quo vel intelligit, vel intelligere debet, infirmitatem ſuam alij periculoſam futuram. Idem iuris eſt in perſona eius, qui impetum equi, quo vehebatur, propter imperitiam, vel infirmitatem retinere non potuit. ¶ *CVLPAE Reus eſt mulio.*) Vt ſcilicet teneatur lege Aquilia: quemadmodum & qui vitulos paſcendos conduxit, culpam præſtat. Culpa eſt autem, quod imperitia peccauit, quippe vt artifex conduxit, inquit Celſus. Porrò 5 ſcribit Labeo, Si ſeruum meum mulionem conduxiſti, & negligentia eius mulus 6 tuus perierit: ſi ipſe ſe locaſſet, ex peculio duntaxat, agi poſſe. Sin autem ego ipſe eum locaſſem: præſtaturum me, dolum & culpam meam abeſſe. Quòd ſi ſine definitione perſonæ mulionem à me conduxiſti, & ego eum tibi dedi, cuius negligentia iumentum tuum perierit: illam quoque culpam me tibi præſtaturum: quòd eum elegiſſem, qui eiuſmodi damno te afficeret.

4 *L. idem iuris. §. mulionem. D. ad leg. Aquil.*

5 *L. ſi quis domum. §. Celſus. D. locat.*

6 *L. cùm in plures. §. ſeruum. D. loca.*

¶ *ILLA Sententia exprimitur.*) Inquit Vlpianus, Iulianus ſcribit æſtimationem 7 hominis occiſi, ad id tempus referri, quo plurimi eo anno fuit. Et ideò ſi precioſo pictori pollex fuerit præciſus, & intra annum, quo præcideretur, fuerit occiſus: poſſe eum Aquilia agere: preciòque eo æſtimandum, quanti fuit, priuſquam artem cum pollice amiſiſſet. Deinde addit, Sed etſi bonæ frugi ſeruus intra annum mutatis moribus, occiſus ſit: precium id æſtimabitur, quanti valeret, priuſquam mores mutarat. In ſumma, omnia commoda, quæ intra annum quo interfectus eſt, precioſiorē ſeruum facerent. hæc accedere ad æſtimationem eius dicendum eſt. Porrò illud hîc adiiciendum eſt, quod in vniuerſum Paulus reſpondit, Cùm agitur de æſtimatione 8 hominis occiſi, non æſtimari priuatam domini affectionē, ſed quanti omnibus homo valeret. Additque dictum Pedij, Precia rerum non ex affectione, nec vtilitate ſingulorum, ſed cōmuniter fingi. Quod dictum Paulus alibi refert non laudato autore. 9

7 *L. vnde Neratius. §. idē Iulianus. D. ad leg. Aquil.*

8 *L. ſi ſeruum. D. ad leg. Aquil.*

9 *L. precia rerum. D. ad leg. Falci.*

¶ *QVANTI Id eo in anno.*) Scribit Vlpianus, Annum hic retrorſum computari, ex quo quis occiſus eſt. Quòd ſi mortiferè fuerit vulneratus, & poſtea poſt lon- 1 gum interuallum mortuus ſit: inde annum numerabimus ſecundum Iulianum, ex quo vulneratus eſt: licet Celſus contrà ſcribat. Certè cùm quis ſeruo mortiferum vulnus inflixiſſet, eundémque alius ex interuallo ita percuſſiſſet, vt maturius interficeretur: reſpondit Iulianus vtrumque lege Aquilia teneri: ſed æſtimationē perempti 2 non eandem in vtriuſque perſona fieri. Nam (inquit) qui prior vulnerauerit, tantum præſtabit, quanti in anno proximo homo plurimi fuerit, repetitis ex die vulneris trecentis ſexaginta quinque diebus: poſterior verò in id tenebitur, quanti homo plurimi vænire potuerit in anno proximo, quo vita exceſſit. Húcque pertinet quod Vlpianus reſpondit, Multùm intereſſe, quod erat alioqui firmum, vi fluminis lapſum 3 ſit protinus, an verò antè ſit vitiatum, deinde ſic ceciderit. Etenim (inquit) multū

1 *L. ait lex. D. ad leg. Aquil.*

2 *L. ita vulneratus. §. rurſus. D. ad leg. Aquil.*

3 *L. fluminū. §. idem Seruius. De damno infect.*

intereſt, quod ad Aquiliam pertinet, ſanum quis hominem occiderit, an factum im-
1 *L. vnde Neratius. §. hãc actionẽ. D. ad leg. Aq.* becilliorem. ¶ *QVA Ratione.*) Scribit quoque Vlpianus, hanc actionem & hæredi, cæteriſque ſucceſſoribus dari: ſed in hæredem vel cæteros non dari, cùm ſit pœnalis, niſi fortè ex damno locupletior hæres ſit factus. Porrò autem magis intelligemus hanc actionem eſſe pœnalem, ſi meminerimus quod ſubiicit idem Vlpianus, eam in duplum competere aduerſus negantem.

2 *L. ait lex. §. vlti. D. ad leg. Aquil.* ¶ *EX INTERPRETATIONE Placuit.*) Sic enim ait Vlpianus, Sed vtrùm corpus eius ſolùm æſtimamus, quanti in eo anno fuerit, cùm occideretur: an potius quanti interfuit noſtra, non eſſe occiſum? Et hoc iure vtimur, vt eius, quod intereſt, fiat æſtimatio. Deinde addit Paulus, Proinde ſi ſeruum occidiſti, quem ſub pœna tradendum promiſi: vtilitas venit in hoc iudicium. Item cauſæ corpori cohærentes æſtimantur. Si quis ex Comœdis, aut Symphoniacis, aut gemellis, aut quadrigis, aut ex pari mularum vnum vel vnam occiderit: non ſolùm perempti corporis æſtimatio facienda eſt, ſed & eius ratio haberi debet, quo cætera corpora depreciata ſunt. Vnde & Neratius ſcribit, ſi ſeruus hæres inſtitutus occiſus ſit, etiam hæreditatis æſtimatio-
L. venditor De euict. nem venire. quod & euicto ſeruo dicitur. Sic & Vlpianus, Sed & ſi (inquit) hære-
4 *L. ſed & ſi hæreditas. D. Ad exhib.* ditas amiſſa ſit ob hoc quòd ſeruus non exhibebatur, æquiſsimum eſt æſtimari officio iudicis damnum hæreditatis. Atque illud quidem hic notare debemus, ius adeundæ hæreditatis, quæ delata eſt, verè eſſe in bonis, vt ſi nobis intercipiatur, intelligamur damnum pati. Quia tamen libera eſt hæc facultas, & tam adire quàm non adire ſit integrum: reſpectu alterius, veluti creditoris aut legatarij, nòn dicetur eſſe in bonis, nec eo nomine locupletior aliquis iudicabitur. Itaq; & in ratione legis Falcidiæ non æſtimatur hæreditas ſeruo hæreditario delata, priuſquam ſit adita. quia & ſi eius dominus ſit ab alio hæres inſtitutus, quod ad rem legatariorum vel creditorũ
5 *L. precia rerum. D. ad leg. Falcid.* attinet, non dicetur locupletior factus, priuſquam adierit. Porrò diligenter notandum eſt, quod hic Iuſtini. ait, rationem eius quod intereſt, quæ hic habetur, non eſſe ex verbis legis Aquiliæ, ſed ex interpretatione Prudentum. vt cùm agetur de duplo aduerſus inficiatorem, meminerimus hoc quod extrinſecus intereſt, non duplari. Nam id tantùm damnum duplari ſtatuit lex Aquilia, de quo ipſa loquebatur. quod non ſatis vulgò animaduerſum eſt. *QVICQVID Præterea perempto corpore damni.*) hoc eſt, vt ait Vlpianus, quod intereſt. Et huius quidem damni, ſiue eius quod intereſt, oportet, cauſam illum planè dediſſe, qui conuenitur: vt negare non poſsit, quin damnum illud dederit. Cæterùm ſi eſſet alioqui veriſimile id euenturum, & quod intereſſe dicimus, propinquiores alias habeat cauſas: aliud reſpondendum
6 *L. quẽadmodũ. §. planè. D. ad leg. Aquil.* erit. Sanè cùm culpa nautarum nauis incidiſſet in retia piſcatorum, reſponſum eſt, Lege Aquilia agi, ſed vbi damni iniuria agitur ob retia, non piſcium, qui ideo capti non ſunt, fieri æſtimationem: cùm incertum fuerit, an caperentur. idémque & in venatoribus & aucupibus probandum. Poſſet tamen tam veriſimilis ac certus eſſe piſcium captus, vt is, qui iam imminebat, præreptus æſtimari debeat. Quòd ſi iactum retis emero, & venditor iacere noluerit: dubium non eſt, incertum quoque ip-
7 *L. ſi iactũ. De act. empt.* ſum, captum æſtimari. nam illud ipſum eſt, quod emi: vt magis de re ipſa principaliter debita, quàm de eo, quod intereſt, agi videatur. ¶ *QVANTI Depreciati ſunt, qui ſuperſunt.*) Eiuſdem generis ſiue officij plures res, quæ non niſi coniunctæ, vſui eſſe poſſunt, ſi ſeparentur, redduntur ferè inutiles. Vnde & Aedilitio edicto permittitur ob vnius vitium, omnes redhiberi, etiamſi ſingulæ, diuerſis preciis emptæ ſint: nempe cùm manifeſtum eſt, non niſi omnes quem empturum, vt plerunque (inquit Afri-
8 *L. cũ eiuſdẽ. De Aedil. edict.* canus) circa Comœdos vel quadrigas vel mulas pares accidere ſolet, vt non niſi omnes habere expediat. Certè eiuſmodi ratio coniuncti officij adeò facit rem vnam videri, vt ſi tres Comœdos aut lecticarios promiſeris, vel in ſingulos decem: exiſtimetur nihilominus vna ſtipulatio, quòd illa precij conſtitutio in capita non magis
9 *L. ſi ex toto. §. vlti. De lega. 1.* diuidi poſsit, quàm ipſi Comœdi. ¶ *LIBERVM Autem eſt.*) Apertior eſt hic locus apud Vlpianum, his verbis, Si dolo ſeruus occiſus ſit, & lege Cornelia agere
1 *L. vnde Neratius. §. ſi dolo. D. ad leg. Aquil.* dominum poſſe conſtat: & ſi lege Aquilia egerit, præiudicium fieri legi Corneliæ
2 *L. 3. C. ad L. Aquil.* non debet. Sic & Imp. Gordianus reſcripſit cuidam Dolenti, Ex morte ancillæ, quã cæſam conqueſtus es, tam legis Aquiliæ, damni ſarciendi gratia, actionem, quàm criminalem accuſationem aduerſus obnoxium competere tibi poſſe, non ambigitur. Illudque

Illúdque in vniuerſum ſciendum eſt, Ciuilem actionem, in qua de re familiari agitur, non conſumere criminalem accuſationem, nec econtrà. Vnde qui in factum actione, propter ſuppreſſum teſtamentum, cùm ſua intereſſet, egit, poterit poſtea, imò & quiuis alius, cùm publicum ſit iudicium, de falſo criminaliter accuſare. Nec intereſt vtrùm ciuilis actio, an accuſatio prius proponatur, ſed vtraque eodem iudicio proponi non poteſt. & vbi criminale iudicium publicum eſt, præiudicium ei fit per priuatum. vt ſcilicet prius cognoſcatur de priuata ciuilíque actione. Sic accipiendum eſt, quod reſpondit Paulus, Interdum euenit, vt præiudicium publico iudicio fiat: ſicut in actione legis Aquiliæ, & furti, & Vi bonorum raptorum, & interdicto Vnde vi, & de tabulis teſtamenti exhibendis. Nam in his de re familiari agitur.

1 L. vnica. C. quãdo ciuil. act. crimi.
2 dic. L. vnica.
3 L. interdum. De publi. iudic.

¶ *CAPITE Tertio.*) Huius capitis tertij verba refert Vlpianus. ¶ *VVLNERAVERIT.*) Ex quo vulnere ſi mors ſequatur, licebit rurſus agere ex primo capite. Sic enim ait Vlpianus, Si vulnerato ſeruo, lege Aquilia actum ſit: poſtea mortuo ex eo vulnere, agi Aquilia nihilominus poteſt. Sed ſi (inquit Iulianus) priore iudicio æſtimatione facta: poſtea mortuo ſeruo, de occiſo agere dominus inſtituerit: exceptione doli mali oppoſita, compelletur, vt ex vtroque iudicio nihil amplius conſequatur, quàm conſequi deberet, ſi initio de occiſo homine egiſſet. Sed quid ſi plures vulnerauerint? Et extat ſanè hac de re reſponſum eiuſdem Iuliani, ex quo collegimus hæc axiomata, Si vulneratus à duobus decedat: ambo tenentur de occiſo, cùm ambo æquè mortis cauſam dederint, & apparet poſteriorem plagam ſaltem acceleraſſe mortem. Cæterùm ſi conſtaret poſterius vulnus nihil incommodi addidiſſe, alioqui æquè morituro, nec eius certam mortem acceleraſſe: tum is ſolus, qui prior vulnerauit, tenebitur: quemadmodum èdiuerſo, ſi appareret poſterioris percuſſoris ictu, magis quàm prioris, vulneratum deceſsiſſe: poſterior ſolus teneretur, qui reuera ſolus occidit: non ſecus atque ſi vulneratum, nouo ſtatim vulnere exanimaſſet, & cum ictu mortem præſentem inflixiſſet. ¶ *RVPTVM Enim intelligitur.*) Apud Vlpianum eſt, Inquit lex, RVPERIT. Quod verbum omnes ferè veteres ſic intellexerunt, corruperit. Idem paulo pòſt, Rupiſſe eum vtique accipiemus, qui vulnerauerit, vel virgis, vel loris, vel pugnis ceciderit, vel telo, vel quo alio ſciderit alicui corpus, vel tumorem fecerit: ſed ita demum, ſi damnum iniuria datum eſt.

4 L. ſi ſeruus ſeruum. §. tertio. ad leg. Aquil.
5 L. ſi vulnerato. D. ad leg. Aquil.
6 L. ſed ſi priore. D. ad leg. Aquil.
7 L. ſi ita vulneratus. D. ad leg. Aquil.
8 L. item Mela. §. Celſus. D. ad leg. Aquil.
9 L. ſi ſeruus. §. inquit lex. D. ad leg. Aquil.

¶ *DENIQVE Reſponſum eſt.*) A Celſo, vt teſtatur Vlpianus, his verbis, Cum eo planè, qui vinum ſpurcauit, vel effudit, vel acetum fecit, vel alio modo vitiauit, agi poſſe Aquilia, Celſus ait, quia & effuſum, & acetum factum corrupti appellatione continetur. Vocat autem vinum ſpurcatum, quod eſt dilutum & vitiatum aqua infuſa. Ita enim veteres locuti ſunt, vt teſtatur Feſtus. Et notum eſt illud Athenęi, ἀπώλεσας τὸν οἶνον ἐπιχέας τὸ ὕδωρ. ¶ *SED Sabino rectè placuit.*) Vlpianus hanc ſententiam referens, nec Sabinũ, nec aliũ laudat autorẽ. Simpliciter enim ait: Hęc verba, QVANTI IN TRIGINTA DIEBVS PROXIMIS FVERIT: & ſi non habent verbum PLVRIMI, ſic tamen eſſe accipienda conſtat.

1 dic. L. ſi ſeruus. §. cũ eo.
2 L. quemadmodũ. §. vlt. D. ad leg. Aquil.

¶ *CORPORE Suo.*) Ita vt verius dici poſsit ipſe damnum dediſſe, quàm damni occaſionem. ¶ *VTILES Actiones.*) Quoties ipſo Iure Ciuili propoſita erat certa actionis formula, nec alioqui à Prætore, qui agendi facultatem dabat, penderet: directa dicebatur actio, quæ accommodabatur & dirigebatur ad vulgarem & ordinariã Iuris formulã. vbi verò nullo iure actio ſatis prodita eſſet, & tamen æquum videretur dari, & Prætor ſingulari beneficio dabat, vtilis appellabatur, quę ſcilicet ex ęquo & bono dabatur, & vtilitatis cauſa introducebatur, ait Vlpianus, Idem, Quoties (inquit) deficit actio vel exceptio, vtilis danda eſt. Sic itaque cùm is qui mortis quidẽ cauſam præſtitit, ſed non ipſe occidit, non teneatur ex verbis legis Aquiliæ: ſed tamen ex Prudentum interpretatione videatur occidiſſe: Prætor vtilem dabat actionem. Vlpianus ait, dari actionem in factum. ¶ *VT FAME Necaretur.*) Inquit Vlpianus, Si quis hominem fame necauerit, in factum actione teneri, Neratius ait. Idem alio loco, Et cùm pecudes aliquis pignori cepiſſet, & fame eas necaſſet, dum non patitur eis cibaria adferri, in factum actio danda eſt. Itaque de vtili actione loqui intelliguntur Impp. Diocletianus & Maximianus, cùm reſcripſerunt, De pecoribus, quę per iniuriam incluſa, fame necata ſunt, legis Aquiliæ actione agi. Quódque addunt in duplum agi, intelligi debet contra inficiantem, de quo paulo antè lo-

3 L. quia actionum. De præſcrip. verb.
4 L. quoties. De præſcrip. verb.
5 L. qua actione. §. ſi inde. L. item ſi obſtetrix. D. ad leg. Aquil.
6 L. item ſi obſtetrix. §. ſi quis hominem. D. ad le. Aquil.
7 L. quemadmodum §. Magiſtratus. D. illo tit.
8 L. de pecoribus. C. illo tit.

1 *l. contra negantem. C. illo tit.* cuti erant. ¶ *AVT Iumentum ita vehementer egerit.*) Quanuis alienum pecus in agro ſuo quis deprehenderit: ſic illud expellere debet, quo modo ſi ſuum deprehendiſſet: quia ſi quod ex ea re damnum ceperit, habet proprias actiones. alioqui ſi quis
2 *L. Quintus Mutius. D. illo tit.* vehementius egit, vt rumperetur, aut eiiceret, lege Aquilia tenebitur, ſaltem vtili, ſi id non attigerit. ¶ *SED SI Quis de ponte alienum ſeruum.*) Inquit Vlpianus, Sed ſi
3 *L. boues. D. illo tit.* quis de ponte aliquem præcipitauerit: Celſus ait, ſiue ipſo ictu perierit, aut conti-
4 *L. qua actione. §. ſed ſi quis. D. illo tit.* nuò ſubmerſus eſt, aut laſſatus vi fluminis victus perierit: lege Aquilia teneri. quemadmodum ſi quis puerum ſaxo illiſiſſet. ¶ *VELVTI Si quis miſericordia motus.*)
5 *L. & eleganter. §. idem Labeo. De dolo.* Scripſit idem Vlpianus, Labeo quærit, ſi compeditum ſeruum meum, vt fugeret, ſolueris: an de dolo actio danda ſit. Et ait Q. Mutius apud eum notans, Si non miſericordia ductus feciſti, furti teneris: ſi miſericordia, in factum actionem dari debere. Sanè ſi hominem apud ſe depoſitum, vt quæſtio de eo haberetur, ac propterea vinctum, ſequeſter ſoluerit miſericordia ductus: reſpondit idem Vlpianus, Dolo pro-
6 *L. ſi hominem. D. depoſiti.* ximum eſſe, quod factum eſt. quia cùm ſciret, cui rei pararetur, intempeſtiuè miſericordiam exercuit: cùm poſſet non ſuſcipere talem cauſam, potius quàm decipere.

IN SEQVENTEM TITVLVM ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ.

SCRIBIT Ariſtoteles libro ſecũdo Politicorum, Hippodamum Mileſiorum legiſlatorem, iudicium dediſſe, de cæde, damno, & iniuria. Et Demoſthenes contra Midiam ait apud Athenienſes fuiſſe νόμον βλάβης, καὶ ὕβρεως. *Sic igitur Iuſtinianus, poſteaquam egit de iudicio legis Aquiliæ ob damnum datum, ſubiicit tractationem iniuriarum. quarum certè maximè eſt neceſſaria coërcio: & latiſſimè patet in Rep. quod elegantiſſimè tradit Iſocrates in oratione* κατὰ τοῦ λοχίτου: *vt operæpretium fuerit, eius verba huic protheoriæ aſcribere. Nam & nos admonent atque excitant, vt tractatum, qui ſequitur, maiori attentione excipiamus.* ἐνθυμεῖσθε, ὅτι τῶν μὲν περὶ τῆς οὐσίας κινδύνων οὐ μέτεστι τοῖς πένησι, τῆς δὲ εἰς τὰ σώματα αἰκίας, ὁμοίως πάντες κοινωνοῦμεν· ὥσθ' ὅταν μὲν ἀποστεροῦντας τιμωρῆσθε, τοὺς πλουσίους μόνον ὠφελεῖτε· ὅταν δὲ ὑβρίζοντας κολάζητε, ὑμῖν αὐτοῖς βοηθεῖτε· ὧν ἕνεκα δεῖ περὶ πλείστου ποιεῖσθαι ταύτας τῶν δικῶν, καὶ περὶ μὲν τῶν ἄλλων συμβολαίων τοσοῦτον τιμᾶν, ὅσον προσήκει τὸν διώκοντα κομίζεσθαι· περὶ δὲ τῆς ὕβρεως, ὅσον ἀπολέσας ὁ φεύγων παύσεσθαι μέλλει τῆς παρούσης ἀσελγείας.

De iniuriis Tit. IIII.

GEneraliter iniuria dicitur omne, quod non iure fit: ſpecialiter, aliàs contumelia, quæ à contemnendo dicta eſt, quã Græci ὕβριν appellant: aliàs culpa, quam Græci ἔγκλημα dicunt, ſicut in Lege Aquilia damnum iniuria datum accipitur: aliàs iniquitas & iniuſtitia, quam Græci ἀνομίαν καὶ ἀδικίαν vocant. cùm enim Prætor vel Iudex nõ iure contra quem pronuntiat, iniuriam accepiſſe dicitur.

Iniuria autem committitur non ſolùm cùm quis pugno pulſatus, aut fuſtibus cæſus, vel etiam verberatus erit: ſed & ſi cui conuitium factũ fuerit, ſiue cuius bona quaſi debitoris, qui nihil deberet, poſſeſſa fuerint ab eo, qui intelligebat nihil eum ſibi debere. vel ſi quis ad infamiã alicuius libellum, aut carmen, aut hiſtoriam ſcripſerit, compoſuerit, ediderit, dolóve malo fecerit, quo quid eorum fieret: ſiue quis matréfamiliàs, aut prætextatum prætextatámve adſectatus fuerit: ſiue cuius pudicitia attentata eſſe dicetur: & denique aliis plurimis modis admitti iniuriam manifeſtum eſt.

Patitur autem quis iniuriam non ſolùm per ſemetipſum, ſed etiam per

per liberos ſuos, quos in poteſtate habet: item per vxorem ſuam. id enim magis præualuit. Itaque ſi filiæ alicuius, quæ Titio nupta eſt, iniuriam feceris; non ſolùm filiæ nomine tecum iniuriarum agi poteſt, ſed etiam patris quoque & mariti nomine. Contrà autem ſi viro iniuria facta ſit: vxor iniuriarum agere non poteſt. Defendi enim vxores à viris, non viros ab vxoribus, æquum eſt. Sed & ſocer nurus nomine, cuius vir in eius poteſtate eſt, iniuriarum agere poteſt.

Seruis autem ipſis quidē nulla fieri iniuria intelligitur, ſed domino per eos fieri videtur. non tamen iiſdem modis, quibus etiam per liberos & vxores: ſed ita, cùm quid atrocius commiſſum fuerit, & quod apertè ad contumeliam domini reſpicit: veluti ſi quis alienum ſeruum atrociter verberauerit: & in hunc caſum actio proponitur. At ſi quis ſeruo conuicium fecerit, vel pugno eum percuſſerit: nulla in eum actio domino competit. Si communi ſeruo iniuria facta ſit, æquum eſt, non pro ea parte, qua dominus quiſque eſt, æſtimationem iniuriæ fieri, ſed ex dominorum perſona, quia ipſis fit iniuria. Quòd ſi vſusfructus in ſeruo Titij eſt, proprietas Mæuij, magis Mæuio iniuria fieri intelligitur. Sed ſi libero homini, qui tibi bona fide ſeruit, iniuria facta ſit: nulla tibi actio dabitur, ſed ſuo nomine is experiri poterit: niſi in contumeliam tuam pulſatus ſit: tunc enim competit & tibi iniuriarum actio. Idem ergo eſt & in ſeruo alieno bona fide tibi ſeruiente: vt toties admittatur iniuriarum actio, quoties in tuam contumeliam iniuria ei facta ſit.

Pœna autem iniuriarum ex Lege Duodecim Tabularum propter membrum quidem ruptum talio erat: propter os verò fractum nummariæ pœnæ erant conſtitutæ, quaſi in magna veterum paupertate. Sed poſtea Prætores permittebant ipſis, qui iniuriam paſſi ſunt, eam æſtimare: vt Iudex vel tanti reum condemnet, quanti iniuriam paſſus æſtimauerit, vel minoris, prout ei viſum fuerit. Sed pœna quidem iniuriæ, quæ ex Lege duodecim Tabularum introducta eſt, in deſuetudinem abiit. quam autem Prætores introduxerunt (quæ etiam Honoraria appellatur) in iudiciis frequentatur. Nam ſecundum gradum dignitatis, vitęque honeſtatem, creſcit aut minuitur ęſtimatio iniuriæ. qui gradus condemnationis & in ſeruili perſona non immeritò ſeruatur: vt aliud in ſeruo actore, aliud in medij actus homine, aliud in viliſsimo vel compedito ius ęſtimationis conſtituatur.

Sed & Lex Cornelia de iniuriis loquitur, & iniuriarum actionem introduxit, quæ competit ob eam rem, quòd ſe pulſatum quis, verberatúmve, vel domum ſuam vi introitam eſſe dicat. Domum autem accipimus, ſiue in propria domo quis habitet, ſiue in conducta: ſiue gratis, ſiue hoſpitio receptus ſit.

Atrox iniuria æſtimatur vel ex facto: veluti ſi quis ab alio vulneratus ſit, vel fuſtibus cæſus: Vel ex loco, veluti ſi cui in theatro, vel in foro, vel in conſpectu Prætoris iniuria facta ſit: Vel ex perſona, veluti ſi magiſtratus iniuriam paſſus fuerit, vel ſi Senatori ab humili perſona iniuria facta ſit, aut parenti patronóve fiat à liberis vel libertis. Aliter

enim Senatoris & parentis patroníque, aliter extranei, & humilis perſonæ iniuria æſtimatur. Nonnunquam & locus vulneris atrocem iniuriam facit, veluti ſi in oculo quis percuſſus fuerit. Parui autem refert, vtrùm patrifamiliâs, an filiofamiliâs talis iniuria facta ſit. nam & hæc atrox iniuria ęſtimabitur.

In ſumma ſciendum eſt, de omni iniuria, eum qui paſſus eſt, poſſe vel criminaliter agere, vel ciuiliter. Et ſi quidem ciuiliter agatur: æſtimatione facta, ſecundum quod dictum eſt, pœna reo imponitur. Sin autem criminaliter: officio Iudicis extraordinaria pœna reo irrogatur: hoc videlicet obſeruando, quod Zenoniana Conſtitutio introduxit, vt viri illuſtres, quíque ſuper eos ſunt, & per Procuratores poſsint actionem iniuriarum criminaliter vel perſequi, vel ſuſcipere, ſecundum eius tenorem, qui ex ipſa manifeſtius apparet.

Non ſolùm autem is iniuriarum tenetur, qui fecit iniuriam, id eſt, qui percuſsit: verùm ille quoque tenetur, qui dolo fecit iniuriam, vel qui procurauit, vt cui mala pugno percuteretur. Hæc actio diſsimulatione aboletur. & ideo ſi quis iniuriam dereliquerit, hoc eſt, ſtatim paſſus ad animum ſuum non reuocauerit: poſtea ex pœnitentia remiſſam iniuriam non poterit recolere.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

1 *L. 1. De iniur.*

GENERALITER *Iniuria dicitur.*) Totus hic locus deſumptus eſt ex reſponſo Vlpiani. Adiicit autem præterea hîc Iuſtinianus voces Græcas, quæ Latinis reſpondent. ¶ *QVAM Græci ὕβριν.*) Apud Græcos ὕβρις, verbum eſt polyſemum. Propriè autem ſignificat inſolẽtem quandam & confidentem contumeliam. Apud Æſchinem ὑβρίζειν eſt ſtupro contaminare. Apud Ariſtophanem in Ranis ὕβρις ſignificat quod idem autor alio loco ait, πολλὴν τρυφὴν, delicias nimias, quibus ſcilicet inſoleſcimus & efferamur ad inferendam iniuriam contumeliámque. ¶ *ALIAS Culpa.*) Apud Vlpianum eſt, damnum culpa datum: & quod Iuſtinianus addit, id Græcè dici ἔγκλημα: verum quidem eſt. ſed tamen apud Græcos Oratores eo verbo ſæpius ſignificatur actio petitióque iudicialis. aptius eſt quod eſt apud Theophilũ, ἀδίκημα. Quod autem ait Iuſtinianus iniquitatem iudicis propriè ἀδικίαν appellari, alludere videtur ad illam iuris iudiciorúmque præſidem δίκην. Alioqui conſtat generale nomen eſſe τῆς ἀδικίας. Apud Platonem ἀδικίαι vel ἀδικήματα, ſunt ea omnia flagitia, quæ etiam vocat ἁμαρτανόμενα. Sicuti & apud Latinos iniuriæ nomen latè patet, ſi generaliter accipiatur. Sed de iniuria nemo tractauit copioſius quàm Ariſtoteles in Rhetor. ¶ *CVM Prætor vel Iudex.*) Iudex à Prætore diſtinguitur, quia propriè ita appellatur Iudex à Prætore datus. Ac Prætor quidem de quibuſdam cauſis extra ordinem cognoſcebat, iudicabat, pronunciabat. In aliis verò iudices dabat qui iudicarent, quanquam tempore Iuſtiniani hic mos eſſet mutatus. ¶ *INIVRIAM Accepiſſe dicitur.*) Is ſcilicet, contra quem non iure pronunciatum eſt. Vnde eſt apud Vlpianum[2], Per iniuriam ſententiam dicere. Sed tamen hoc nomine idem ait, non dari iniuriarum actionem. Rurſus alio loco[3] ſcribit, Iniuriam emptori factam à Iudice, cuius imprudentia vel errore victus eſt. Galli appellant, *tort, ou grief.*

2 *L. iuſiurandum. §. idem Labeo. De iniur.*

3 *L. ſi per imprudentiã. De euict.*

4 *L. 1. §. iniuriam autem. De iniur.*

¶ *INIVRIA Autem committitur.*) Iniuriam fieri Labeo[4] ait, aut re, aut verbis: Re, quoties manus inferuntur: Verbis autem, quoties non inferuntur manus: vt cùm conuicium fit. ¶ *CVM Quis pugno pulſatus.*) Extat grauiſsima Demoſthenis aduerſus Midiam oratio ὑπὲρ τοῦ κονδύλου: in qua grauiter accuſat Midiam, quòd ab eo pulſatus pugno eſſet in Dionyſiis: multíſque verbis probat non debere eiuſmodi petulantiam

tulantiam in Rep. bene inſtituta eſſe impunitam. Et refert quendam Eueona Lao-
damantis fratrem inter epulas & in conuentu publico olim iure obtruncatum fuiſſe
à Beoto, ob vnum colaphum iniuria inflictum. Extat & eadem de re elegantiſsima
Iſocratis oratio κατὰ τῦ λοχίτυ. Certè oportet prudentes Rerump. gubernatores, qui
atrocia vitare volunt, leuioribus occurrere. Quare apud Athenienſes fuit actio κακη-
γορίας, ob conuicia: αἰκίας, ob verbera: τραυμάτων, ob vulnera: φόνυ, ob cædem, vt ap-
paret ex oratione Demoſthenis contra Midiam & contra Cononem. Et alioqui ſanè
impunita initio licentia euadet ad ſummum: & per gradus impunitatis tãdem erum-
pet ad atrociſsima. Itaque grauiter Iſocrates in illa ſua ſuperiori oratione πολλάκις
(inquit) ἤδη μικραὶ προφάσεις μεγάλων κακῶν αἴτιαι γεγόνασι, καὶ διότι πολλοὶ, ἐν τῇ πολιτείᾳ
διὰ τοὺς τύπτειν τολμῶντας, εἰς τοῦτ᾽ ὀργῆς προήχθησαν, ὥστ᾽ εἰς τραύματα ἐν σφαγὰς ἐν θανάτους
καὶ τὰς μεγίστας συμφορὰς ἐλθεῖν. ¶ *VEL Etiam verberatus erit.*) Sed & ſi quis verberatus
non ſit, verùm manibus aduerſus eum leuatis perterritus fuerit, quaſi vapulaturus:
vtilem iniuriarum actionem intendere poteſt. ¶ *SED Et ſi cui conuicium.*) Ait Prę- 1 *L. item apud Labeonẽ.*
tor, Qui aduerſus bonos mores conuicium cui feciſſe, cuiúſve opera quid factum *§.1. De iniur.*
eſſe dicetur, quò aduerſus bonos mores conuicium fieret: in eũ iudicium dabo. Et ſanè
Magiſtratus ferre non debet, bonorum virorum famam (qua nihil habent antiquius,
& quæ ſemel vlla infamia aſperſa, vix vnquam ſatis poteſt elui) conuiciis lædant
mali. Rectè itaque Iuſtini. in Nouella ſua Conſtitut. 77. κατὰ ἀνθρώπων (inquit) γινό-
μεναι βλασφημίαι, ἀνεκδίκητοι οὐ καταλιμπάνονται. Ideóque refert Plutarchus Solonem
Legem tuliſſe, vt ſi quis cui conuicium dixiſſet, vel in ſacris locis, vel in foro: is pri-
uatim illi tres drachmas, fiſco duas dependeret. Quanquam interim grauis viri ſit
& magnanimi, contemnere iniuriam conuicij: nec priuatæ vltionis libidine tranſ-
uerſum agi, vbi ſuo alioqui nomini ſatis conſuluit. Superbiam verborum (inqui-
unt illi apud Liuium Rhodiorum Legati.) iracundi quidem oderunt, prudentes verò *Deca.5.lib.5.*
irrident: capitali certè pœna nemo vnquam dignam iudicauit. Huius patientiæ &
Heroicæ manſuetudinis plura extant apud Ethnicos exempla. Certè apud Græcos
præcipuè laudantur eo nomine Lyſander & Pericles. ¶ *SI CVI.*) Cui (inquit Vl-
pianus) non ſine cauſa adiectum eſt. Nam ſi incertæ perſonæ conuicium fiat: nulla 2 *L. item apud Labeonẽ.*
executio eſt. Non tantùm autem præſenti, ſed & abſenti fieri poteſt conuicium. *§. cui. De iniur.*
¶ *FACTVM FVERIT.*) Animo iniuriæ inferendæ. Nam & ea non poteſt non
eſſe conuicij comes. Vbi autem non eſt conſilium couuicij, ſed aliud agitur: dictum
excuſat obiecti criminis veritas: item & vbi publicè intererat ſciri quod dictũm eſt. 3 *L. eum qui nocentem.*
Rectè itaque Diocletianus & Maximianus reſcripſerunt, Si non conuicij conſilio *De iniur.*
te aliquid iniurioſum dixiſſe probare potes: fides veri à calumnia te defendit. Et cùm 4 *L. quod Reip. De iniur.*
reſponſum eſt, puniendum eſſe Aſtrologum, vel eum, qui aliquam illicitam diui- 5 *L. ſi non conuicij. C. de*
nationem pollicetur: ante omnia proponebatur eum dixiſſe aliquem furem, qui *iniur.*
tamen fur non erat. ¶ *SIVE Cuius bona.*) Inquit Vlpianus, Si quis non debito- 6 *dic. L. item apud. §. ſi*
rem, quaſi debitorem appellauerit iniuriæ faciendæ cauſa: iniuriarum tenetur. Et *quis aſtrologus.*
Caius, Si creditor (inquit) meus, cui paratus ſum ſoluere, in iniuriam meam fideiuſ- 7 *dic. L. item apud. §. ſi*
ſores meos interpellauerit: iniuriarum mihi tenetur. Et ſi iniuriæ faciendæ gratia, *quis non debitorem.*
Seia domum abſentis debitoris ſignaſſet ſine autoritate eius, qui concedendi ius po- 8 *L. ſi creditor, cum 2e. ſeq. De iniur.*
teſtatémve habuit: iniuriarum actio intendi poteſt. Ergo non caret iniuria, nota
paupertatis. quod & grauiter ſcribit Tullius pro Quintio. Vnde & qui locupletem
fideiuſſorem iudicio ſiſtendi cauſa, accipere noluit, iniuriarum tenetur, quòd quaſi
pauperem reiecerit. Et creditores, qui hæredem ſuſpectum dixerunt, ſi nec perfi- 9 *L. ſi verò. §.1. D. qui*
diam nec paupertatem in eo oſtendere potuerint: iniuriarum iudicio conueniẽntur. *ſatiſ. coga.*
Et ſanè vt aliquis pauper ſit, non tamen id ei odioſè exprobrandum eſt: nec ea in- 1 *L. ſi creditores. §.1. De*
ſolentia ferenda eſt in Republ. bene inſtituta, in qua nec turpis haberi debet confeſ- *priui. cred.*
ſio paupertatis, ſi non ex inertia ſit. Vtrumque veteres Oratores grauiter docuerunt.
Nam primum Iſocrates rectè admonet, μηδενὶ συμφορὰν ὀνειδίσῃς, κοινὴ γὰρ ἡ τύχη καὶ τὸ
μέλλον ἀόρατον. Et Pericles apud Thucydidem libro ſecundo, τὸ πένεσθαι, οὐχ ὁμολο-
γεῖν τινὶ αἰσχρὸν, ἀλλὰ μὴ ἔργῳ διαφεύγειν, αἴσχιον. ¶ *BONA POSSESSA.*) Multo 2 *L. ſi liber. De iniur.*
magis ſi cuius corpus contumelioſè apprehenſum ſit. Vnde ſi liber pro fugitiuo ap- 3 *L. ſi iniuria. De iniur.*
prehenſus ſit, iniuriarum agetũr. ¶ *POSSESSA.*) Vel ſignata ſolùm & temerè 4 *L. Lex Cornelia. §. ſi*
deſcriptã. ¶ *VEL Si quis ad infamiã alicuius libellũm.*) Inquit Vlpiãnus, Si quis librũ *quis librum. De iniur.*

ad infamiam alicuius pertinentem ſcripſerit, compoſuerit, ediderit, dolóve malo fecerit, quo quid eorum fieret: etiam ſi alterius nomine ediderit, vel ſine nomine: vti de ea re agere liceret, voluit Senatus: Et ſi quis condemnatus ſit qui id fecit, inteſtabilis ex Lege eſſe iubetur. Certè ſcribit Cor. Tacitus libro primo, primum Auguſtum cognitionem de famoſis libellis ſpecie Legis Maieſtatis tractaſſe, commotum Caſsij Seueri libidine, qua viros fœmináſque illuſtres procacibus ſcriptis diffamauerat. Meminerimus tamen quod Cicero in libris de Repub. ſcripſit, Duodecim Tabulas, cùm perpaucas res capite ſanxiſſent, in his hanc quoque ſanciendam putauiſſe, ſi quis actitauiſſet, ſiue carmen condidiſſet, quod infamiam faceret, flagitiúmve alteri precaretur: quod in noſtris ad eam Legem commentariis latius dixi. Addiderunt præterea Imperatores Valentinianus & Valens, Vt ſi quis famoſum libellum inuenerit, ſupprimat, potius quàm alteri manifeſtet. Indicare certè hoc crimen ac denunciare, cuiuis conceſſum eſt, ſiue liber, ſiue ſeruus ſit: atque etiam eo nomine præmium accipit. Non eſt tamen ideo publicum famoſi libelli iudicium. Nam hîc ſolum indicium cuiuis patet: & Iudex ex officio ſuo indicatum crimen exequitur: eóque autore omnia fiunt, quaſi ipſe iuſtus ſit aduerſarius & accuſator. Qui autem indicauit, ſolùm adeſſe cogitur, iudicémque inſtruere: nec in crimen ſubſcribit, quãuis non impune ſit falſò indicaſſe. *AVT Prætextatum.*) Prætexta dicebatur ea toga, cuius circuitus purpura prætextus erat, hoc eſt, Limbus purpureus: ideóque à Plutarcho appellatur πολυπόρφυρος. Factum eſt autem regnante Romulo, vt matronis, quarum interuentu prælium ſedatum fuit, honoris cauſa inter cætera tributum ſit, vt earum pueri bullæ aurea ornarentur & purpurea prætexta. Sic enim ſcribit Plutarchus in Romulo, φορεῖν δὲ τοὺς παῖδας αὐτῶν τὴν καλουμένην βοῦλλαν ἀπὸ τοῦ σχήματος, καὶ πολυπόρφυρον. Erátque hæc nota pupillaris ſiue impuberis ætatis. Vnde prætextata dicitur amicitia apud Martialem, quæ à puero cœpta eſt. Sed & hoc quoque erat cuiuſdam ingenuitatis indicium. Donabantur enim hoc munere generoſi pueri, non ſine magno parentum gaudio. Vnde idem Plutarchus in Sertorio, οἱ πατέρες (inquit) ἥδοντο θαυμασίως τοὺς παῖδας ἐν πολυπορφύροις ὁρῶντες. Poſita autem prætexta virilem togam ſumebant, decem & ſeptem annorum ætate, vt indicat Tranquillus. Refert tamen Auguſtum permiſiſſe liberis Senatorum, quò celerius Reip. aſſueſcerent, protinus virilem togam induere. Nos itaque hoc loco prætextatum & prætextatam accipiemus pro adoleſcentibus ipſo habitu ingenuitatem præ ſe ferentibus: ſic vt omnis excuſationis occaſio præcidatur delinquenti. Cæterùm ſi quis virginem meretricia veſte indutã aſſectaretur, aut appellaret, non teneretur iniuriarũ. Vlpianus ait, proximè prætextati ætatem accedere dici eum, qui puberem ætatẽ nunc eſt ingreſſus. ¶*ASSECTATVS.*) Vel ſolicitans eos ad nefandam venerem, vel ſanè pudorem ingenuitatis ſuggillans, notámque infamiæ, tanquam ſcorto, inurens. Sic enim ſolent perditi nebulones, dum ſuggillare volunt puellæ aut honeſtæ matronæ opinionem, petulanter iis in publico obambulare, quaſi ſcortum ad locum cõſtitutum aſſectantes. Aſsidua itaque eiuſmodi frequentia quandam præbet infamiã, inquit Vlpianus: qui tamen meminiſſe nos debere ait, non omnem, qui aſſectatus eſt, teneri. Neque enim, ſi quis colludendi, aut colendi, aut ſi officij honeſtè faciendi gratia id fecit, tenetur: ſed qui contra bonos mores hoc facit. D. Auguſtinus in lib. de Morib. Manichæorum, non obſcurè ſignificat, ſeſe ægrè ferre quoſdam Manichæos non fuiſſe punitos, qui in vrbe Carthaginenſi prætereuntes fœminas aſſectati, petulanti geſtu adhinniiſſent. Sic enim loquitur. ¶*PVDICITIA Attentata.*) Veteres appellare dixerunt, blanda oratione alterius pudicitiam attentare. Sed & qui turpibus verbis vtitur, licet non tentet pudicitiam, tamen iniuriarum tenetur.

¶*ALIIS Pluribus modis*) Qui tamen iniuriarum agit, certum dicere debet, quid iniuriæ factum ſit: hoc eſt, certum iniuriæ modum exprimere, ſiue, vt ait Labeo, iniuriæ nomen dicere.

¶*PATITVR Autẽ quis.*) Inquit Vlpianus, Aut per ſemetipſum alicui fit iniuria, aut per alias perſonas. Per ſemetipſum, cùm directò ipſi patrifa. vel matrifa. fit iniuria. Per alias, cùm per cõſequentiã fit, vt cùm fit liberis, vel ſeruis meis, aut vxori nuruíve. Spectat enim ad nos iniuria, quæ iis fit, qui vel poteſtati noſtræ, vel affectui ſubiecti ſunt. ¶*PER LIBEROS.*) Etiam impuberes, qui vt iniuriam facere non poſsint,

1 *L. vna. C. de fam. libel.*

2 *L. Lex Cornelia. §. vlt. De iniur.*

3 *L. ab accuſatione. §. nũciatores. D. ad Turpil.*

4 *L. in quæſtionib⁹. D. ad Le. Iul. Maieſt.*

5 *L. ea quidẽ. C. de accu. & ſubſcrip.*

6 *L. item apud Labeonẽ. §. ſi quis virgines. De iniur.*

7 *L. 3. §. vlt. De lib. exh.*

8 *L. item apud. §. aliud eſt. De iniur.*

9 *dic. L. item apud. §. qui turpibus.*

1 *L. Prætor edixit. De iniur.*

2 *dic. L. Prætor edixit. §. quo autem.*

3 *L. 1. item aut. De iniur.*

poſsint, pati tamen poſſunt. Vſqueadeo autem iniuria, quæ fit liberis noſtris ad nos 1 *L. illud. §. 1. De iniur.*
pertinet, vt licet etiam volentibus iis fiat, nobis cõpetat actio. Certè actionem ob in- 2 *dic. L. 1. §. vſqueadeo. L. ſi quis ſeruum meum. De iniur.*
iuriam filio factam ſolus exercet pater, vel ex ſuo vel ex filij capite. Remittit quoque
iniuriam vtriuſque nomine, niſi honeſtior ſit filij perſona quàm patris. Noſtri enim
Prudentes iudicarunt, ſordidum patrem non debere generoſo filio quandam dege- 3 *L. ſed ſi vnius. §. filiofa. De iniur.*
neris humiliſque animi notam inurere facili remiſsione iniuriarum. Sed Chriſtianis
Iuriſconſultis aliter fortaſſe videbitur. Neque enim huius manſuetudinis quenquã
pudere debet. nec poteſt nimiùm pater filiũ docere omnem humanitatem & ἀμνησίαν.
Doceant Romani ſuos liberos implacabilem ferociam, & ſuperbam vindictæ cupi-
ditatem: Nos aliam Chriſti legem & doctrinam noſtris cõmendabimus. ¶ *QVOS In poteſtate habet.*) Et quos in poteſtate eſſe nõ ignorat, qui iniuriam infert. Sic enim
Paulus reſpondit, Si iniuria mihi fiat ab eo, cui ſim ignotus: aut ſi quis putet me Lu- 4 *L. eum qui nocentem. §. ſi iniuria. De iniur.*
cium Titium eſſe, cùm ſim Caius Seius: præualet, quod principale eſt, iniuriam eum
mihi facere velle. nã certus ſum ego: licet ille putet me alium eſſe, quàm ſim: & ideo
iniuriarum habeo actionem. At cùm aliquis filiumfa. patremfa. eſſe putat: nõ poteſt
videri iniuriam patri facere: non magis, quàm viro, ſi mulierem, viduam eſſe credat:
quia neque in perſonam eorum confertur iniuria, nec transferri perſonæ putatio ex
perſona filiorum ad eos poteſt: cùm affectus iniuriã facientis, in hunc tanquam in pa-
tremfa. cõſiſtat. Quòd ſi ſciſſet filiumfa. eſſe: tametſi neſciſſet, cuius filius eſſet: dice-
rem, patrem ſuo nomine iniuriarum agere poſſe: nec minus virum, ſi ille nuptam eſſe
ſciret. Nam qui hæc non ignorat: cuicunque patri, cuicunque marito, per filium, per
vxorem vult facere iniuriam. Hæc Paulus. Cuius verbis malui, quàm meis propo-
nere, quæ ad illuſtrandam Iuſtiniani ſententiam pertinent. ¶ *VXOREM.*) Vel
etiam ſponſam. Sic enim Vlpianus reſpondit, Sponſum quoque ad iniuriarum a- 5 *L. item apud. §. ſponſum quoque. De iniur.*
ctionem admittendum puto. Etenim ſpectat ad contumeliam eius, iniuria quæcun-
que ſponſæ eius fiat. ¶ *ID ENIM Magis præualuit.*) Non puto vnquam fuiſſe con
trouerſum, an propter illatam vxori iniuriã poſſet maritus agere: ſed aliquando du-
bitatum eſt, an vbi vxor ipſa non potuiſſet agere, maritus poſsit. veluti ſi patronus
libertæ ſuæ nuptæ fecerit iniuriam. Et quidem Marcellus admiſit tum quoque agere
poſſe maritum. eum enim videri ſuo nomine iniuriarum agere, vxore ſua iniuriam
paſſa. Vlpianus autem notauit, non de omni iniuria hoc eſſe dicendum. Leuis enim 6 *L. non ſolum. §. quãquã. De iniur.*
(inquit) coërcio etiam in nuptam, vel conuicij non impudici dictio cur patrono de-
negetur? ¶ *NON Solum.*) Inquit Vlpianus, Neratius ait, ex vna iniuria interdum 7 *L. 1. §. vlt. D. illo tit.*
tribus oriri iniuriarum actionem: neque vnius actionem per aliam conſumi: vt puta
vxori meæ, filiæfa. iniuria facta eſt. & mihi & patri eius & ipſi, iniuriarum actio in-
cipiet competere. ¶ *CONTRA Autem.*) Hic locus ex Paulo deſumptus eſt. 8 *L. 2. D. illo tit.*
¶ *SERVIS Autem.*) Totum hunc locum Vlpianus multis verbis tractat: ſed aliò 9 *L. item apud Labeonẽ. D. illo tit.*
properantibus, non eſt integrum in hiſce, quæ hodie nullum ferè vſum habent, diu-
tius immorari. Illud obiter admoneo, iure quidẽ videri ſublatam inhumanam illam
veteris ſeruitutis conditionem. Sed tamen Reip. intereſſe, tenuioris fortunæ homines
eſſe in aliorum clientela, à quibus ſeriò & prudenter vindicentur, ſi quę iis iniuriæ in-
ferantur. Habuit priſca ſeruitus multum quidem barbaræ feritatis: ſed illud cõmodi
Reip. adferebat, quòd tenues & infimi homines ſeruabantur, & à dominis non modò
alebantur, ſed etiam inſtituebantur: nulliſque inertes erant & ocioſi mendici, quibus
hodie onerantur noſtrę Reſp. Deinde nõ adeò erat aliorum iniuriis obnoxia infœlix
ſeruorum fortuna, quæ dominos habebat vindices. Porrò quàm fuerit hæc res curæ
veteribus Græcis, oſtendit Demoſthenes in oratione contra Midiam, laudans Athe-
nienſium legem, quæ ſeruos ab omni iniuria tutabatur. Idem quoque ſcribit Athe-
næus libro ſexto. ¶ *NVLLA Iniuria.*) Propter quam nempe ipſe ſeruus agere poſ-
ſit. Sed nec manumiſſus agere poſſet iniuriarum nomine, quas cùm ſeruus eſſet,
paſſus eſt. ¶ *SED Domino.*) Vel ei, qui iam dominus eſſe deſierit, priuſquam in- 1 *L. ſeruo autẽ. D. illo tit.*
iuriarũ agere cœpiſſet. Sed & ſi ſeruo hæreditario fiat iniuria ei, qui poſtea adita hę- 2 *L. ſi ſeruum. D. illo tit.*
reditate dominus factus eſt, cõpetet actio. ¶ *SED Ex dominorũ perſona.*) Quòd ſi par 3 *L. 1. §. denique. D. illo tit.*
& ſimilis fuerit omniũ dominorũ perſona, iniuriæ ęſtimatio fiet, & pœna diuidetur,
pro ea parte, qua dominus quiſque eſt. Sic accipiendum videtur quod Paulus refert, 4 *L. ſed non. D. illo tit.*
Pedium dixiſſe, Non eſſe æquum, pro maiore parte, quàm pro qua dominus eſt,

damnationem fieri: & ideo officio iudicis portiones æſtimandas eſſe.

¶ *POENA Autem ex lege 12. Tab.*) Hanc legem Phauorinus Philoſophus apud Gellium lib. 20. cap. 1. grauiter damnat. Sed eádem non minus grauiter tuetur Sex. Cęcilius. Quorũ docta cócertatio plurimum lucis adfert huic loco. Sed cùm longior ſit, & omnibus obuia: nó viſum eſt eã hîc deſcribere. ¶ *TALIO Erat.*) Sic enim in lege ſcriptum fuit: SI MEMBRVM RVPIT MEVM, E PACTO TALIO ESTO. Primùm ergo tribuebatur facultas paciſcẽdi, vt nó omnino neceſſe eſſet pati talionem. Quòd ſi reus nec paciſci vellet, nec pareret iudici talioné imperanti: ęſtimata lite iudex hominé pecunię dánabat: atque ita ſi reo & pactio grauis, & acerba talio viſa fuerat, ſeueritas legis ad pecunię mulctá redibat, vt ait Sex. Cęcilius. ¶ *PROPTER Os fractum, numariæ pœna.*) In lege 12. Tabularũ ſcriptũ fuiſſe accepimus, SI INIVRIAM ALTERI FAXIT, XXV. AERIS POENAE SVNTO. Sed Cęcilius refert Decemuiros nó omnes iniurias ære iſto pauco diluiſſe, tametſi (inquit) hæc ipſa paucitas aſsiũ, graue pondus æris fuit. Nã librariis aſsibus in ea tẽpeſtate populus vſus eſt. Sed iniurias atrociores, vt de oſſe fracto, nó liberis modò, verumetiam ſeruis factas, impẽſiore dáno vindicauerunt. Reliqua pete ex noſtris cõmentariis ad 12. Tab. ¶ *IN Magna veterũ paupertate.*) Maximus Cenſus apud Romanos ſub Seruio Rege, non niſi cẽtum & decem millia aſsium ſiue æris cóplectebatur, hoc eſt, centum circiter & mille aureos coronatos. Quare & olim grauiſsima erat mulcta triginta boũ & duarum ouiũ, hoc eſt, trecentarũ ferè drachmarũ, ſiue triginta noſtrorũ coronatorum. Viginti quinque aſſes, quę vulgaris erat mulcta iniuriarũ, poſſunt hodie æſtimari octo ſolidis Francicis.

¶ *SED Poſtea Prætores.*) L. Neratius homo improbus, qui pro delectamẽto habebat, os hominis liberi, manus ſuæ palma verberare, iubebat (vt ſcribit Labeo) ſeruũ ſequi, crumenã plenam aſsiũ portitãtem: & quẽcunque depalmauerat, numerari ſtatim ſecundum duodecim Tabulas, quinque & viginti aſſes iubebat. Propterea Prætores poſtea hác legẽ aboleſcere & relinqui cenſuerunt, iniuriiſque æſtimãdis Recuperatores ſe daturos edixerunt. ¶ *PROVT Ei viſum fuerit.*) Sic & ſi iuratũ in litẽ fuerit, licebit iudici, vel abſoluere, vel minoris cõdemnare, inquit Martianus. Sed de hoc in litem iureiurãdo eiúſque vi, tractatus latius patet, quàm vt hîc nó ſuo loco poſsit ingeri. ¶ *IN Deſuetudinẽ abiit.*) Adeò vt vix in toto iure Ciuili vllũ ſuperſit talionis veſtigium, prętер id quòd calumniator ſubeat idem iudicium, quod innocẽti reo intendit. Et iudex qui delatũ ad ſe crimẽ negligit, talionis periculo ſubiicitur. ¶ *MEDII Actus homine*) Hũc vno verbo Latini Mediaſtinum appellant, vel quòd mediũ ſtatum tenebat (vt inquit Vlpianus) vel ſanè, quòd in media domo excubabat, paratus ad omnium imperia, vt ſcribit Budæus ex Columella. Indicat autem alibi Vlpianus, vilem fuiſſe operam Mediaſtinorum, veluti atriariorum, & focariorum.

¶ *SED Et lex Cornelia.*) Inquit Vlpianus, Lex Cornelia ex tribus cauſis dedit actioné: quòd quis pulſatus, verberatúſve, domúſve eius vi introita ſit. Apparet igitur omnem iniuriã, quę manu fiat, lege Cornelia contineri. ¶ *SE Pulſatũ.*) Quòd ſi quis aliũ queratur eſſe pulſatũ: nó poterit ex lege Cornelia agere. Itaque filioſ. iniuriam paſſo, nó poteſt pater ex lege Cornelia iniuriarũ agere. ¶ *DOMVM Suã vi introitã.*) Quod fieri nó debet, etiã ſi prætexatur cauſa in ius vocandi. Et addit rationẽ Caius, quòd domus cuique tutiſsimũ refugium & receptaculum ſit. Notum eſt illud veteris parœmię, οἶκος φίλος, οἶκος ἄριστος. Vnde nec leges noſtræ temerè patiũtur quẽquam de domo ſua vi extrahi. ¶ *DOMVM Autem.*) Inquit Vlpianus, Domum accipere debemus, nó proprietatem domus, ſed domiciliũ. Quare ſiue in propria domo quis habitauerit, ſiue in cõducta, vel gratis, ſiue hoſpitio receptus, hæc lex locum habebit. Deinde paulò pòſt addit, Ego puto ad omnem habitationem in qua paterfa. habitat, pertinere hanc legem: licet ibi quis domicilium non habeat. Idem Vlpianus alio loco, Habitare dicimus vel in ſuo, vel in conducto, vel in gratuito. Rurſus alibi domum accipiendam eſſe tradit pro ratione rei, de qua agitur. ¶ *HOSPITIO Receptus.*) Ad longius ſcilicet aliquod tempus. vt intelligas hîc agi de certa fixáque habitatione. Nam ad meritoria loca hæc lex non pertinet, nec ad eos, qui inhabitant momenti cauſa. Itaque vnius aut alterius diei hoſpes hîc non aget, quia ibi non habitat, ſed pauliſper hoſpitatur, vt loquitur Vlpianus.

¶ *ATROX Iniuria.*) Inquit Vlpianus, Atrocem iniuriam, quaſi contumelioſiorem

1 *L. in actionibus. De in lit. iur.*
2 *L. vlt. C. ne ſacr. bapt. itere.*
3 *L. 1. §. cæterum. D. Nau. caup. ſtabul.*
4 *L. Lex Cornelia. De iniur.*
5 *L. Lex Cornelia. §. illud quæritur. De iniur.*
6 *L. is qui in domum. De iniur.*
7 *L. plerique. De in ius vo.*
8 *L. nemo. De reg. iur. L. dies cautioni. §. Prætor ait. De damn. infect.*
9 *L. lex Cornelia. §. domũ. De iniur.*
1 *L. 1. §. habitare. De his qui deiec. vel eff.*
2 *L. 1. §. domum. De libe. agno.*
3 *L. 1. §. ego puto. De iniu.*
4 *dic. L. 1. §. habitare.*
5 *L. Prætor edixit. §. atrocem. De iniur.*

rem & maiorem accipimus. Atrocem autem iniuriam aut perſona, aut tempore, aut
re ipſa fieri Labeo ait. Perſona, atrox iniuria fit, cùm Magiſtratui, cùm parenti, aut
patrono fit. Tempore, ſi in ludis, & in conſpectu Prætoris. Re atrocem iniuriam haberi Labeo ait, vt puta ſi vulnus illatū, vel os alicui percuſſum ſit. Deinde addit Paulus, Vulneris magnitudo atrocitatē facit: & nonnunquā locus vulneris, veluti oculo percuſſo. Sic Quintilianus lib. 6. cap. 1, Atrocitas (inquit) creſcit ex his, quid factū ſit, à quo, in quem, quo animo, quo tempore, quo loco, quo modo: quæ omnia infinitos anfractus habēt. Pulſatum querimur: de re primùm ipſa dicendū: tum ſi ſenex, ſi puer, ſi Magiſtratus, ſi probus, ſi bene de Rep. meritus. Etiam ſi percuſſus ſit à vili aliquo contemptóque: vel ex cōtrario à potente nimium, vel ab eo, à quo minimè oportuit. Et ſi die fortè ſolenni, aut iis temporibus, cùm iudicia huius rei maximè exercerētur: aut in ſolicito ciuitatis ſtatu. Item in theatro, in templo, in concione: creſcit inuidia. Et ſi non errore, nec ira: vel etiam ſi fortè ira, ſed iniqua, quòd patri adfuiſſet, quòd reſpondiſſet, quòd honores contrà peteret. Et ſi plus etiam videri poteſt voluiſſe, quàm fecit. Plurimum tamen adfert atrocitatis modus, ſi grauiter, ſi contumelioſè: vt Demoſthenes ex parte percuſſi corporis, ex vultu ferientis, ex habitu, inuidiam Midię quærit. Hactenus Quintilianus. Certè totum hunc locum ante Romanos Iuriſcōſultos vel Rhetores, grauiter & diſertè tractauit Demoſthenes in ſua oratione aduerſus Midiam. Nā cùm Choragus eſſet, publicè à Midia in ludis Dionyſiis pugno grauiter pulſatus eſt, impacto in eam corporis partem, quæ & atrocius lædi, & turpiùs ſuggillari, diutiúſque conſpici poteſt, videlicet in malam. Id quod apud eum dicitur ἐπὶ κόρρης. ¶ *INIVRIA Æſtimatur.*) Sic & in iure noſtro ſæpe diſtinguitur ſcelus atrox à lēui. Pertinet autem hæc inquiſitio & æſtimatio atrocitatis tum ad in- 1 *L. ad ea. De regu. iur.*
ſtruendum iudicem, tum quòd multi ſint, qui non niſi atrocem iniuriā iudicio per- *L. liber homo ſi iuſſu. D.*
ſequantur, veluti filius emancipatus, & libertus. ¶ *VEL Ex facto.*) Claudianus Iu- *ad leg. Aquil. L. non ideo minus. C. de accuſa.*
riſconſ. enumerat, latéque explicat ſeptem factorum circunſtantias, ſiue vt Græci
vocant, περιστάσεις, quibus creſcit vel minuitur delictum, nempe cauſam, perſonam, 2 *L. prætor edixit. §. ſed et ſi quis. De iniur.*
locum, tempus, quantitatem, qualitatem, euentum. Et adfert exemplum ex oratione 3 *L. ſed & ſi hac lege. §. Prætor ait. De in ius voca. L. ſi adulterium cū inceſtu. §. liberto. D. ad leg. Iul. de adult.*
Demoſthenis contra Midiam. Licet autem & alium locum adiicere ex Oratione Iſocratis κατὰ τοῦ Λοχίτου, ſed illud parum conuenit, quod idem ait: οὐ δίκαιόν ἐστιν ἐλάττους ποιεῖσθαι τὰς τιμωρίας ὑπὲρ τῶν ἀδόξων, ἢ τῶν ὀνομαζομένων. ¶ *VELVTI Si magiſtratus.*) Tractat & hunc locum Ariſtoteles in Problematis ſectione. 29. his verbis: ἐὰν μέν τις ἄρχοντα κακῶς εἴπῃ, μεγάλα τὰ ἐπιτίμια· ἐὰν δέ τις ἰδιώτην, οὐθέν. ἢ καλῶς; οἴεται γὰρ τότε οὐ 4 *L. aut facta. §. 1. De pœ.*
μόνον εἰς τὸν ἄρχοντα ἐξαμαρτάνειν τὸν κακηγοροῦντα, ἀλλὰ καὶ τὴν πόλιν αἰσχύνειν.

¶ *IN SVMMA.*) Inquit Vlpiānus, Poſſe hodie de omni iniuria, ſed & de atroci 5 *L. Prætor edixit. §. poſſe. De iniur.*
ciuiliter agi Imperator noſter reſcripſit. Et Martiānus reſpondit, Etiam ex lege Cor-
nelia iniuriarum actionem ciuiliter moueri poſſe, condemnatione æſtimatione iu- 6 *L. conſtitutionib. §. vlti. De iniur.*
dicis facienda. Et cùm priuatorum delictorum pœnæ vltionéſque, criminales extraordinariæve, non pecuniariæ aut ciuiles eſſe ſoleant: aliud ſtatutum eſt de iudicio iniuriarum: quia ei, qui iniuriam paſſus eſt, hanc actionē æſtimare licet capitis aut pecuniæ. Sed vtvt agat, non agit de re familiari, ſed de vltione. Itaque vnum iudicium
alterum tollit: quia æquum non eſt, idem admiſſum pluribus legibus puniri. Quod 7 *L. Prætor edixit. §. 1. De iniur.*
dicēdum & de crimine ſepulchri violati, & termini moti. Cæterùm ex aliis quibuſuis
delictis duplex iudicium naſcitur: nec vnum tollit alterum: quia non idem eſt vtri- 8 *L. Senatus. De cuſto. & exhib. reor.*
uſque ſcopus. Nam ciuile pertinet ad rem familiarem & damnum datum ſarcien-
dum: Criminale, ad vltionem ipſius maleficij. ¶ *OFFICIO Iudicis.*) Cuius hac 9 *L. vlt. De priua. delic.* 1 *L. vna. C. quando ciui. actio.*
in re libera eſt poteſtas, & conſtituendæ pœnæ arbitrium: quando hîc nullum certū
pœnę genus lex pręſcripſit, ſed eius definitionē reliquit religioni iudicis, qui ęſtimabit rei circunſtantias, poteritq; etiam capitale ſuppliciū infligere, ſi iudicarit tam atro- 2 *L. ſi quis fortè. §. vlti. cum ll. ſeq. De pœn.*
cem eſſe iniuriā. ¶ *EXTRAORDINARIA Pœna.*) Corporis, aut ſaltē ęſtimatio-
nis. Ea enim extraordinaria pœna in Iure Ciuili dicitur. Et cùm de maleficiis crimi- 3 *§. 1. inſ. de publi. iudic.*
naliter agitur, extra ordinē agi dicitur: ꝙ videlicet tū negligatur ſolēnis ille iudiciorū 4 *L. ſacrilegij. D. ad leg. Iul. pecul.*
ordo, vt poſtea pluribus explicabimus. Poteſt autē & extraordinaria pœna certa eſſe
& legitima ordinariáq;. Sic enim ſacrilegij pœna certa eſt, videlicet capitis: & tamē 5 *L. 4. §. 1. D. ad leg. Iul. pecul.*
appellatur extraordinaria: quia criminalis eſt. Rurſus, termini moti certa, iuréq; ſta- 6 *L. 2. De termi. moto.*
tuta pœna eſt: & tamen extra ordinē hoc maleficiū puniri dicitur. ¶ *QVOD Zeno-* 7 *L. 1. C. de accuſ.*

niana Cũſtitutio.) Extat & Iuſtiniani Nou. Cóſtit. 71. quę vult illuſtres viros criminale iniuriarum iudiciũ vel intendere, vel ſuſcipere poſſe per procuratores: additque huius priuilegij hanc rationem: ὥστε μὴ ἀναγκάζεσθαι ἢ συγκαθῆσθαι τοῖς ἄρχουσιν ἐν ᾧ δικάζουσιν, ἢ παρεστάναι πάλιν διὰ δικαζομένους· ἑκατέρωθεν γὰρ τὸ πρᾶγμά ἐστιν ἐπισφαλὲς, ἢ τῶν ἀξιωμάτων ὑβριζομένων, ἢ τοῦ δικαστικοῦ σχήματος ἀναξίως πεσόντος. Vt autem intelligatur eſſe hoc priuilegium, addam iuris communis regulam, quæ extat in quodam Papiniani re-
1 *L. pen. §. 1. De publ. iud.* ſponſo his vérbis, Ad crimen publici iudicij perſequendum fruſtra procurator interuenit, multò magis ad defendẽdum. & apertius id eſt ex Conſtitutione ipſius Ze-
2 *L. vlt. C. de iniur.* nonis, quæ adhuc extát. Cæterùm per procuratorem quilibet poteſt ciuiliter agere
3 *L. non ſolum. §. agere. De iniur.* iniuriarũm. ¶ *QVIQVE Super eos ſunt.*) Quales erant Conſules & Patricij, quibus nullus alioqui titulus aſcribebatur vt aliis Magiſtratibus qui vel Illuſtres vel Clariſsimi dicebantur honoris cauſa. Neque ſanè illuſtrior aut maior vllus titulus erat quàm Illuſtrium. Sed Conſulum & Patriciorum dignitas ſumma ſatis nota nobiliſque erat ſine titulo huius generis.

¶ *NON Solum autem.*) Totus hic locus ad verbum deſumptus eſt ex reſponſo
4 *L. non ſolũm. De iniur.* Vlpiãni. Præterea autem addit idem Vlpianũs, Si mandato meo facta ſit alicui in-
5 *L. non ſolũm. §. ſi mandato. De iniur.* iuria: plerique aiunt tam me qui mandaui, quàm eum, qui ſuſcepit, iniuriarum teneri. Proculus rectè ait, Si in hoc te conduxerim, vt iniuriam facias: cum vtroque noſtrum iniuriarum agi poſſe: quia mea opera facta ſit iniuria. Idémque ait, Et ſi filio meo mandauerò, vt tibi iniuriam faceret. Attilicinus autem ait, & ſi perſuaſerim alicui aliàs nolẽti, vt mihi ad iniuriã faciẽdam obediret: poſſe iniuriarũ mecum agi.

6 *dic. L. non ſolum. §. 1.* ¶ *HAEC Actio.*) Hic quoque locus ex Vlpianõ deſcriptus eſt: & habet grauem cauſam & Chriſtiana manſuetudine dignam rationem tollendorum facilè odiorum: vt quantum licet, in Repub. probemus veterem illam Athenienſium ἀμνηστίαν.
7 *L. miles. §. ſocer. D. ad leg. Iul. de adult.* Et vt fortè probroſum iudicetur à Papinianõ, factum eius, qui non erubuit commodum pecuniarium præponere vindictæ domus ſuæ: Non tamen erubeſcamus magno animo contemnere priuatam iniuriam. Sanè tamen illud ſingulariter eſt notandum, quòd olim Magiſtratus iniuriam ſibi factam condonare, aut remittere, aut diſsimulare non poterat. Fuiſſet enim reus imminuti magiſtratus, quod erat propè crimen maieſtatis, vt notat Aſconius Pædianus in 3. Verri. quo loco Cicero Verrem accuſat, quòd cùm ſe abs Lampſacenis violatum eſſe dixiſſet, eam tamen iniuriam non ſit perſecutus. Cur (inquit Cicero) imminuiſti ius legationis? cur cauſam Populi Rom. deſeruiſti atque prodidiſti? cur iniurias tuas coniunctas cum publicis reliquiſti? Nónne te ad Senatum cauſam deferre? nónne de tam atrocibus iniuriis conqueri? nónne eos homines, qui populum concitarant, Conſulum literis euocandos curare oportuit? Hæc ille. Porrò illud poſtremò hoc loco notandum eſt, remiſſa iniuriarum actione, non ſtatim intelligi quoque remiſſam Aquiliæ actionẽ ob damnum datum. ¶ *DISSIMVLATIONE.*) Filiifa. tamen qui iniuriam
8 *L. vſqueadeo. D. hoc tit.* paſſus ſit, diſsimulatio non oberit patri, qui iniuriarum vult agerẽ. Sed patris diſſimulatio facit, ne filius agere queat: niſi patris perſona vilis abiectáque ſit, filij verò honeſta. quia non debet pater viliſsimus filij ſui contumeliam ad ſuam vtilitatem
9 *L. ſed ſi vnius. §. filiofa. D. hoc tit.* metiri, inquit Vlpianũs. ¶ *ET IDEO.*) Vulgaris eſt hæc in iure noſtro regulã, facilius impediri aliquid fieri, quàm factum tolli. Si itaque diſsimulatio poteſt ab-
1 *L. patre furioſo. De his qui ſui ſunt vel alie. iu.* olere & tollere iam natam iniuriarum actionem, multò magis à principio obſtabit, quo minus naſcatur.

De Obligationibus, quæ quaſi ex DELICTO NASCVNTVR, Tit. V.

SI iudex litem ſuam fecerit: non propriè ex maleficio obligatus videtur. ſed quia neque ex maleficio, neque ex contractu obligatus eſt, & vtique peccaſſe aliquid intelligitur, licet per imprudentiam: ideo videtur quaſi ex maleficio teneri, & in quantum de ea re æquum religioni iudicantis videbitur, pœnam ſuſtinebit.

Item

Item is,ex cuius cœnaculo, vel proprio ipſius, vel conducto , vel in quo gratis habitat,deiectum effuſúmve aliquid eſt , ita vt alicui noceret: quaſi ex maleficio obligatus intelligitur . Ideo autem non propriè ex maleficio obligatus intelligitur, quia plerunque ob alterius culpam tenetur,aut ſerui,aut liberi.Cui ſimilis eſt is qui ea parte, qua vulgò iter fieri ſolet,id poſitum aut ſuſpenſum habet,quod poteſt(ſi ceciderit)alicui nocere.quo caſu pœna decem aureorum conſtituta eſt. De eo verò, quod deiectum effuſúmve eſt,dupli,quantum damni datum ſit,conſtituta eſt actio.Ob hominem verò liberum occiſum,quinquaginta aureorũ pœna conſtituitur.Si verò viuat,nocitúmque ei eſſe dicatur:quantũ ob eam rem ęquũ iudici videtur , actio datur . Iudex enim computare debet mercedes medicis præſtitas,cęteráque impẽdia quæ in curatione facta ſunt: præterea operas, quibus caruit,aut cariturus eſt ob id, quòd inutilis eſt factus. Si filiusfamiliàs ſeorſum à patre habitauerit, & quid ex cœnaculo eius deiectum effuſúmve fuerit, ſiue quid poſitum ſuſpẽſúmve habuerit, cuius caſus periculoſus eſt : Iuliano placuit in patrem nullam eſſe actionem,ſed cum ipſo filio agendum eſſe.Quod & in filiofamiliàs iudice obſeruandum eſt, qui litem ſuam fecerit.

Item exercitor nauis aut cauponæ aut ſtabuli,de dolo aut furto, quod in naui,aut caupona aut ſtabulo factum erit,quaſi ex maleficio teneri videtur: ſi modò ipſius nullum eſt maleficium,ſed alicuius eorum, quorum opera nauem aut cauponam aut ſtabulum exercet. Cùm enim neque ex maleficio , neque ex contractu ſit aduerſus eum conſtituta hîc actio,& aliquatenus culpæ reus eſt,quòd opera malorum hominum vteretur:ideo quaſi ex maleficio teneri videtur.

In his autem caſibus in factum actio competit: quæ hæredi quidem datur,aduerſus hæredem autem non competit.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

INitio admonendi ſumus totum hunc fermè titulum ad verbum eſſe deſcriptum ex vno Caii reſpo[1]nſo. Et quod attinet ad primum exemplum,refertur apud eundẽ Caium alio loco plenius[2]. ¶ *SI IVDEX.*)Siue paterfa. ſiue filiusfa. Sed ſi filiusfa. fuerit : non niſi peculio tenus ex hac cauſa poterit condemna[3]ri. Præterea ſi arbiter iniuſtam ſententiam pronunciarit, licet eius pronunciato ſemper ſtare debeant qui compromiſeru[4]nt: æquum tamen fuerit aliquando hoc nomine arbitrum conueniri poſſe ab eo, quem iniuria læſit[5]. ¶ *LITEM Suam fecerit.*) Hoc eſt,iniquè iudicando, litis periculum ſuum fecerit:vt ſi dolo in fraudem legis,ſententiam dixerit, vt eſt apud Vlpianu[6]m,vel etiam(quod hîc traditur)per imprudentiam: grauius tamen punitur,qui in dolo eſt. nam & grauius delinquit. Porrò ſi quis iudex aditus & rogatus negligat ius reddere:æquum eſt , vt præſtet quod mea intere[7]ſt.(neque enim in fraudem meam poteſt officium ſuum deſerere , præſertim cùm ſit neceſſarium iudicandi munus[8],quod ſubiit.)Et minatur Iuſtinianus longè grauiorem pœnam in Nouella ſua Conſtitut. 86. Certè in cauſis criminalibus Iudex , qui non facit officium ſuum, & delatum ad ſe crimen negligit,talionis periculo ſubiicitur[9]. ¶ *LICET Per imprudentiam.*)Quòd ſi dolo iudicem peccaſſe conſtaret, vt quia euidens arguatur eius vel gratia vel inimicitia,aut etiam ſordes detegantur:ex delicto obligabitur,pręſtabitque veram litis æſtimationem , & infamis fiet. Sic enim reſcripſit Imp. Con-

1 *L. ex maleficiis. §. ſi iudex. De act. & oblig.*
2 *L. vlt. De extr. cognit.*
3 *L. ſi filiusfa. De iudic.*
4 *L. diem proferre. §. ſtari. De recept arbi.*
5 *L. pen. in fi. C. de pact.*
6 *dic. L. ſi filiusfa. §. 1.*
7 *L. 4. §. in eum. De damno. infec.*
8 *L. munerum. §. iudicãdi. De mune. & honor.*
9 *L. vlt. C. ne ſacr. bapt. ite. L. vlt. C. ad leg. Iul. de vi publi.*
1 *dic. L. ſi filiusfa. §. 1.*

1 *L. vlti. C. de pœn. iudic. qui ma. iudic.*

ſtantinus. Seuerior fuit Cambyſes Cyri filius, qui iudicem quendam nomine Siſamnem, quòd pecunia corruptus malè iudicaſſet, interemit: interempto pellem detraxit, eámque in lora concidit, quibus intendit tribunal, in quo iuſſit Othanem Siſamnis filium ſedere, itidem admonens, vt meminiſſet, ex quo tribunali ius redderet. Verùm hîc Iuſtinianus non agit de delicto improbi iudicis, ſed quaſi delicto imperiti vel imprudentis: cuius quidem error non habet dolum, ſed non caret culpa. imperitia enim culpæ aſſignatur. Quòd ſi iudex habeat aſſeſſorem, non niſi de ſuo dolo tenebitur. Nam ſi aſſeſſoris imperitia ius aliter dictum ſit, quàm oportuerit: nõ debet hoc magiſtratui officere, ſed ipſi aſſeſſori, vt ait Paulus. Et ſanè magiſtratibus, quorum occupationibus dantur aſſeſſores, non debet eſſe fraudi aliorum lapſus. Sed temerè dari non debent aſſeſſores, qui iudicis imperitiam excuſent. Imò verò non niſi periti iudices eligi debẽt. Id quod grauiſsimè ſcribit Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtit. 82. his verbis, οὐδὲ γὰρ τῶν εἰρημένων χρῆναι ἔχειν δικαστῶν τινὰς ὀνόματα, μάλιστα μὲν νόμων ἐπιστήμονας, ἔπειτα οὐδὲ πραγμάτων ἐντυχόντας πείρᾳ· τοῖς δὲ ἡμετέροις ἄρχουσι πάρεδροι πάντως θ πάρεδροι τὰ ἐκ τῶν νόμων ὑφηγούμενοι, καὶ τὰς αὐτῶν ἀναπληροῦντες ἀσχολίας. &c. ¶ *POENAM Suſtinebit.*) Pœna certè hæc erit reſpectu ipſius iudicis: at non eius, qui iniuria eſt affectus. Is enim non tam pœnam, quàm id quod ſua intereſt, perſequitur. Erit itaque hæc in factum actio ex altera tantùm parte pœnalis: nempe ex parte iudicis, qui litem ſuam fecit, non etiam eius, qui ex iniqua ſententia damnum accepit.

2 *L. ſi quis domum. §. Celſus. D. locat. L. imperitia. De reg. iur.*
3 *L. 2. D. quod quiſque iur.*

¶ *ITEM IS.*) Popularis eſt hæc in factum actio ex edicto Prætoris, de his, qui deiecerunt vel effuderunt. Quod edictum latè explicatur libro nono Pandectarum.

4 *L. 1. §. 1. De his qui deie. vel effud.*
5 *dic. L. 1. §. habitare.*
6 *L. ſi verò plures §. cum autem D. illo tit.*
7 *L. licet. D. nau. caup. ſtabula.*
8 *L. 3. De his qui deiec. vel effud.*
9 *L. item Mela. §. ſed ſi ſeruũ. D. ad leg. Aquil.*

¶ *DEIECTVM, Effuſúmve aliquid eſt.*) In eũ locũ, quo vulgò iter fieret. Idq; ſumma cum vtilitate Prætorem edixiſſe ait Vlpianus, quia publicè interſit ſine metu & periculo per itinera commeari. Cæterùm ſi in locum ſecretum, & quo iter fieri non ſolebat, aliquid deiectum vel effuſum ſit: non erit locus huic edicto, etiamſi poſtea cœperit populus eà commeare. quod idem Vlpianus adiecit. ¶ *GRATIS Habitat.*) Non etiam in quo tanquam vnius, aut alterius diei hoſpes excipitur. quanquam ſi quid effuderit vel deiecerit, patrifa. teneatur rependere, quod hoc nomine paterfa. ſoluerit. Sic & nauis exercitor, quod alieno nomine ſoluit, ab eo repetit qui damnũ dedit. ¶ *NON Propriè ex maleficio.*) Vnde & licet hîc plures ex eodem facto in ſolidum obligentur: vno tamen ſoluente, reliqui liberantur. At vbi plures ex vero maleficio tenentur, debent ſinguli ſolidam pœnam pendere, nec alteri prodeſt vnius ſolutio. Cùm ergo hîc non propriè ex maleficio ſit obligatio: ſi plures in eodem cœnaculo habitent, vnde aliquid deiectum eſt: in quemuis hæc actio dabitur, ſed non niſi cum vno agi poterit, quia eius iudicio reliqui liberantur. Sed ſi plures diuiſo inter ſe cœnaculo habitent: actio in eum ſolum datur, qui inhabitat eam partem, vnde effuſum eſt, inquit Vlpianus. ¶ *CVI Similis.*) Prætor ait, Ne quis in ſuggrunda protectóve, ſupra eum locum, quo vulgò iter fiet, vel in quo conſiſtetur, id poſitum habeat, cuius caſus nocere cui poſſit. Qui aduerſus ea fecerit, in eum ſolidorum decem in factum iudicium dabo. ¶ *QVOD Poteſt alicui nocere.*) Ergo licet nulla ſit actio deiecti vel effuſi, priuſquam alicui nocitum ſit: eſt tamen actio huius ſuſpenſi, etiamſi nondum nocuerit. Satis enim eſt id potuiſſe nocere, & expedit præuortere periculoſum caſum, ne noceat. ¶ *POENA.*) Cuius emolumentum pertinebit ad eum, quicunque ex populo (ſunt enim hæ actiones populares) cœpit primus agere: adeò vt qui in hoc iudicio litem conteſtatus eſt, huius pœnæ creditor dicatur. ¶ *ACTIO Datur.*) Hæc in factum actio ex bono & æquo datur, quaſi hîc damnum patrimonio illatum ſit: vt non ineatur æſtimatio liberæ perſonæ, quæ eſt inæſtimabilis: ſed habeatur ratio damni, nempe impendiorum curationis, operarúmque amiſſarum. ¶ *IVDEX Enim.*) Inquit Caius, Cùm liberi hominis corpus, ex eo quod deiectum effuſúmve quid erit, læſum fuerit: Iudex computat mercedes medicis præſtitas, cæteráq; impendia, quæ in curatione facta ſunt: præterea operarũ, quibus caruit, aut cariturus eſt, ob id quòd inutilis factus eſt. Cicatricũ autem aut deformitatis nulla fit æſtimatio: quia liberum corpus nullam recipit æſtimationem. Iuſtinianus horum poſtremoruum verborũ hîc non meminit, quæ tamen non ſunt negligenda, & opus habent aliqua interpretatione. Nam ſcire debemus, deformitatis aut cicatricum nullam fieri æſtimationem, quia nec fieri vlla poſſit: cùm eiuſmodi liberi corporis incõmodum

1 *dic. L. ſi verò plures.*
2 *dic. L. ſi verò plures. §. prætor ait.*
3 *L. ſi cum ex empto. De verb. ſignif.*
4 *L. vlti. De his qui deiec.*

modum ſuperet omnem æſtimationem. Cæterùm eius habebit rationem iudex, vt ex
circunſtantiis rerum & perſonarum aliquid arbitretur,& præſtari iubeat,quo penſari
ſarciríque hoc malum vtcunque videbitur. Sícque etiam accipiendum eſt, quod idẽ
Caius loquens de actione ob pauperiem à quadrupede factam, ait, Ex hac lege iam nõ 1 L.ex hac lege.D. ſi
dubitatur etiam liberarum perſonarum nomine agi poſſe: fortè ſi patremfa. aut fi- quad.paup.fec.dic.
liumfa. vulnerauerit quadrupes: ſcilicet vt non deformitatis ratio habeatur, cùm
liberum corpus æſtimationem non recipiat, ſed impenſarum in curatione factarum,
& operarum amiſſarum, quáſque amiſſurus quis eſſet, inutilis factus. Intelligimus
enim ſic non haberi rationem deformitatis, vt vlla certa iuſtáque poſsit ſtatui eius
æſtimatio. at non propterea quòd incommodum ſit inæſtimabile, nullam prorſus
eius rationem habebimus. Quid enim eſſet abſurdius? Imò verò iudicis arbitrio hoc
relinquimus,vt ſtatuat quod videbitur alicuius penſationis loco dandũ. Porrò cùm
hîc dicimus haberi rationem impendiorum curationis,& operarum,quę amittuntur,
addendum eſt,quod reſpondit Vlpianus de quodam filiofa.præceptoris nimia ſæui- 2 L.qua actione.D.ad
tia exoculato, patrem actione legis Aquiliæ conſecuturum, quod minus ex operis leg. aquil.
filii ſui propter vitiatum oculum ſit habiturus: & impendia, quæ pro eius curatione
fecerit.Sed & lex Moſaica,Exodi capit. 21. iubet percuſſorẽ, ei,qui vulneratus fuerit,
præſtare impenſas in medicos,& omnes operas: quod apud Hebræos propriè dici-
tur damnum ceſſationis. ¶ *AVT Carituruseſt.*) Harum futuri temporis operarũ
difficilis videtur præſens æſtimatio,propter incertum vitæ terminum. Verùm ea cõ-
modè iniri poterit, ſi ſequamur eam calculi rationem,quam Vlpianus oſtẽdit, cùm 3 L.hæreditatum.D.ad
ageretur de quadrante per legem Falcidiam,detrahendo legatis alimentorũ. ¶ *IV- le. Falci.*
LIANO Placuit.) Non puto extare hoc Iuliani reſponſum, ſed non eſt diſsimile
illud Vlpiani: Si filiusfa.cœnaculum conductum habuit,& inde deiectum effuſúm- 4 L.1.§. ſi filiusfa. De his
ve quid ſit: de peculio in patrem non datur actio: quia non ex contractu venit. in qui deiec. vel effud.
ipſum itaque filium hæc actio competit. ¶ *QVOD Et in filiofa.*)Inquit Vlpianus, 5 L. ſi filiusfa. De iudic.
Si filiusfa. iudex litem ſuam faciat, in tantam quantitatem tenetur, quæ tunc in pe-
culio fuit,cùm ſententiam dicebat.

¶ *EXERCITOR Nauis.*)Docet poſtea Iuſtinianus exercitorem eum appellari,
ad quem quotidianus nauis quæſtus pertinet. ¶ *DE Dolo aut furto.*)Hoc eſt de a-
liquo damno ipſis rebus dato. Cæterùm ſi qua iniuria inferatur perſonæ ipſius hoſ-
pitis recepti:non tenebitur exercitor,qui non potuit eiuſmodi occurrere periculo.idẽ
& ſi quid damno fatali contigiſſet. Itaque nominatim Iuſtinianus hîc egit de dolo 6 L.3.§.ad hoc.D.nau.
aut furto,quo damnum datum eſt,cuíque potuit occurri. ¶ *QVOD In naui aut cau- caup. ſtabular.*
pona.)Inquit Vlpianus, Debet exercitor omnium nautarum ſuorum,ſiue liberi, ſiue 7 L.vlt.D.nau. caup.
ſerui,factum præſtare: nec immeritò factum eorum præſtat,cùm ipſe eos ſuo pericu- ſtabula.
lo adhibuerit.Sed non aliàs præſtat, quàm ſi in ipſa naui damnum datum ſit. Cæte-
rùm ſi extra nauim,licet à nautis: non præſtabit.Sanè tamen ſi exercitor ſemel res re-
ceperit: etiam ſi in littore perierint,tenebitur. ¶ *TENERI Videtur.*)Vt ſarciat præ- 8 dic.L.3.§.1.
ſtétque damnũ datũ.Quòd ſi quæratur de quãtitate vel qualitate rerũ,quæ fortaſsis
incluſæ obſignatæque erant: poſteaquam apparuerit teneri exercitorem, taxatione
à Iudice facta, ſtabitur ſacramento eius, qui damnum paſſus eſt, ſi res aliter probari 9 L.ſi quãdo.C.vnde vi.
nequeat. Cuius difficultatis incommodo prudenter occurrebat Lex illa,quam laudat
Plutarchus,quæ permittebat portitoribus aliena vaſa ſcrutari. Præſtat autẽ exercitor
in duplum propter ſuam culpam damnum datum. ¶ *SED Alicuius eorum.*)Diſ- 1 dic.L.vlt.§.hac actio.L.
crimen tamẽ vel eorũ,quorum opera vtitur exercitor. Nam (inquit Vlpianus)ſeruo- vna D.furti aduer.
rum ſuorum nomine,noxali duntaxat tenetur:nempe cùm alienos adhibet, explora- naut.
re eum oportet,cuius fidei,cuius innocentiæ ſint: in ſuis venia dignus eſt, ſi qualeſ- 2 dic.L.vlt.§. ſeruorum
cunque ad inſtruendam nauim adhibuerit. Id quod idem Vlpianus alio loco plu- autem.
ribus probat,& addit,exercitorem non præſtare factum ipſorum vectorum,quos nõ 3 dic.L.vna.§.ſerui.
poteſt deligere:ſed inhabitatorum factum præſtare. ¶ *ALIQVATENVS Cul-*
pæ reus eſt.)Inquit Vlpianus,Hac actione exercitor ſuo nomine tenetur,culpæ ſcilicet 4 dic.L.vlti.§.hac autẽ.
ſuæ imputaturus,qui tales adhibuit.Certè culpa non caret,qui aperiens publicũ Pan-
docheum,& quaſi pollicitus publica fide ſecurum omnibus viatoribus domicilium,
non deligit famulos certæ & exploratæ fidei: nec ſatagit, vt omnia domi ſuæ ſint in
tuto, parum memor veteris illius,nec ſine cauſa laudati carminis Homerici, οὔ οἱ με-

χέρσοισι κακοῖς τ' ἀγαθοῖς τε τέτυκται. Profectò & Colonus, qui negligens fuit in eligendis
1 L. ſi ſeruus. §. ſi fornacarius. D. ad Leg. Aquil. miniſteriis, tenetur, ſi quod damnum ſeruorum culpa datum ſit.

¶ *IN His caſibus.*) Omnibus ſuperioribus, de quibus hoc titulo actum eſt. Quod
2 dic. l. vlt. §. hac iudicia. ad proximum caſum attinet (inquit Vlpianus) hæc iudicia, quanuis Honoraria ſint, tamen perpetua ſunt. In hæredem tamen non dabuntur. ¶ *HAEREDI Quidem datur.*) Pertinet enim magis ad rem familiarem, quàm ad vindictam. Sed quia pœnalis eſt ex parte ipſius rei: non datur in hæredem, niſi quatenus is eſſet locupletior ex facto defuncti. Sanè iniuriarum actionem, de qua ſuperiori titulo diximus, nec hęredi
3 L. cũ emãcipatus. §. emãcipatus. De collat. bon. dari conſtat, quia ſolam vltionem continet.

DE ACTIONIBVS

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ.

Dictum hactenus de tota ratione Dominiorum & Obligationum: quæ duo ſumma ſunt Iuris Ciuilis capita. Supereſt, vt vim & effectum explicemus, nempe Actiones, quæ tuentur rerum dominia, & facilè oſtendunt non eſſe vanum aut nihili vinculum obligationis. Ne quis autem iudiciorum vſum temerè damnet, aut nefas eſſe ducat exerceri inter Chriſtianos: initio admonendi ſumus, Magiſtratus, qui iudiciis præſunt, à Domino inſtitui & probari, vt ſint terrori malis, bonis ſubſidio. Eorum manu & autoritate vult Deus Reſpublicas conſeruari, & ciuiles controuerſias dirimi atque componi. Itaque legitima eſſe iudicia, nemo qui ſani ſit iudicij, dubitare poteſt. Sed quis legitimus ſit eorum vſus, iuſtius quæritur. Reſpondemus ſimpliciter, eum eſſe qui magis tuetur, quàm conuellit, Chriſtianam charitatem, & rempub. conſeruat. Si hos limites perrumpimus, impurus eſt abuſus. Nec opus eſt longiori diſputatione. Nota eſt hac de re ſententia Pauli Apoſtoli ad Corinthios. Certè agnoſcit forenſes lites ſæpius à malo proficiſci, quod appellat ἥττημα, *ſignificans aliquem eſſe victum & ſuperatum vel odio, vel auaritia, vel alio ſimili corrupto & vitioſo affectu, qui nos agit præcipites. Quòd ſi mores noſtrorum temporum & fori turbas intueamur: vix vllam fortaſſis actionẽ aut litem, quæ nõ ſit impura parùmque Chriſtiana, hodie comperiemus. Non inuehar aut declamabo in hoc malum: ſed vtinam retineremus eam ſaltem moderationem, qua Ethnici ſuas actiones intenderunt, & iudicia exercuerũt. & cùm exẽplis eorum moueremur, tum verò honeſtiſſimas ſententias & admonitiones audiremus. Iſocrates in ſuo Areopagitico laudat priſcos Athenienſes, quòd forum fugerint, nec eò deſcenderint vnquam niſi coactè, & magno pudore. adeò erubeſcant videri litigioſi. Certè apud Thucydidem legati Athenienſium ſolicitè reiiciunt notam* φιλοδίκων, *quaſi admodum probroſam & infamem. & Cauſidicus ipſe Demoſthenes,* δεῖ *(inquit)* ἐλαττοῦσθαί τε καὶ συγχωρεῖν, ὥστε μὴ δοκεῖν φιλόδικοι εἶναι. *Tullius quoque in Officiis vult virum bonum non eſſe in exigendo acerbum, ſed æquum & facilem: multa multis de iure ſuo cedentem: à litibus, quantum licet, & paulò plus etiam quàm liceat, abhorrentem. Idem damnat gentem Siculam, quòd eſſet natura controuerſa. Marcellinus quoque vituperat AEgyptiorum genus (vt ait) controuerſum, & aſſuetudine perplexius litigandi lætiſſimum. Martialis iudicat miſerum eſſe & dementem quendã Gargilianum, qui diutius litigaret, cùm poſſet cedere & vinci. Apud eundem, lis nulla, toga rara, mens quieta; Res eſſe dicuntur, quæ vitam faciant*

ciant beatiorem. Vt iam amplius mirari non debeamus Baſilium, τὰς τῶν δικαστηρίων συμπλοκὰς referre inter τὰς τῆς ψυχῆς ἐπισκοτήσεις. Hæc, quæ nunc obiter occurrunt, eò diligentius congero, quò magis velim modum aliquem eſſe noſtris forenſibus iurgiis, quibus & Reſpublicæ concutiuntur, & familiæ peſſum eunt, & mores corrumpuntur. Abſit autem, vt Iuriſconſulti alant, quæ debent extinguere, diſſidia: aut ſanctiſsimam æqui & boni artem profeſsi, doceant ſordidam quandam artem litigandi. M. Cicero laudat Seruium Sulpitium non tam ob admirabilẽ & penè diuinam iuris ſcientiam, quàm quòd ſemper maluerit litium controuerſias tollere, quàm actiones conſtituere. Nec alia mens fuit noſtro Papiniano[1], qui iudicauit pietatis officio functos eſſe fratres, qui arbitro, quem acceperant, relicto, ſpontanea tranſactione inter ſeſe domi diuiſerunt communem hæreditatem. Noſter quoque Vlpianus[2] laudat verecundam lites execrantis cogitationem. Hos initio Iuriſconſultos proponere hìc volui, vt noſtris ſemper oculis obuerſentur, interim dum explicandis Actionibus occupati erimus: ne adeò capiamur agendarum cauſarum gloria, & illa luce fori, cuius ſplendor facilè incendit ambitioſa ingenia, vt etiam admodum delectemur pugnis ciuilium concertationum, & puluere forenſi, cùm potius deplorare debeamus hæc diſsidia. Interim verò par eſt, generoſos animos omni ſtudio vires colligere, & rationes omnes meditari, quibus cùm in hanc arenam deſcenderint, turbas componant, tueantur afflictam innocentiam, patrocinentur veritati, fraudes & iniurias propulſent, in accuſationem improbitatis incumbant ſumma contentione, ac tonent etiam fulminéntque ſuo eloquio. Nunc autem, vt quod magis inſtat, agamus, initio admonendi ſumus eos, qui Ius Ciuile legéſque Rom. tractant, imprimis rem Iudiciariam, totámque illam veterem fori & conſuetudinem & diſputationem tenere debere. Nam & ipſum Edictũ perpetuum, ad cuius etiam exemplum compoſitas eſſe Pandectas Iuſtinianus profitetur, eò imprimis referebatur. Sed de actionibus Iudiciíſque Rom. non ineptè dicere, difficile eſt, niſi ſi totam illam antiquitatis memoriam, totiéſque mutatos mores repetamus. Ea verò res cùm longiorem commentationem requirat, & multorum etiam ſeculorum hiſtoriam complectatur, non poteſt in has Inſtitutiones includi. Sed quod hìc præſtare non poſſum, operam dabo, vt alio aliquando libro concludam. Certè primùm dicendum eſſet de vetuſtiſsimis illis atque adeò primis actionibus, quæ legis Actiones dicebantur: quanquam de iis aliquid iam à nobis dictum ſit in commentariis ad 12. Tabulas, cap. 39. atque etiam de veteribus vindiciis: de quibus iam dictum quoque aliquid à nobis eſt ad 12. Tabul. cap. 54. Porrò vt ex Cicerone & Quintiliano didicimus, alia olim apud Romanos fuiſſe iudicia libera, veluti Populi aut Senatus, alia verò legitima, quæ certa nempe lege aſtringebantur: ſic cùm de actionibus, quæ dabantur à Prætore, dicendum eſſet, multa huius generis diſcrimina eſſent notanda. Ac primùm quidem quo modo ius dandorum iudiciorum Collegio Pontificum ademptum & ad Prætorem trãſlatum ſit: tũ quæ huius fuerit poteſtas, qui mos, quæ conſuetudo in iudicibus actionibúſque dandis & iure dicundo. Quæ fuerit ratio vocandi in Ius: quid cùm in ius ventum erat, fieret: quid deinde cùm ad iudicium. Quæ fuerint impetrationes actionum, quæ earum formulæ. Quæ Centumuirales cauſæ. Quæ datorum iudicũ, vel pedaneorum poteſtas. Quæ actiones directæ, quæ vtiles. Quæ iudicia bonæ fidei, quæ ſtricti iuris dicerentur, & cur ita dicerentur, & quæ vis huius diſcri-

1 L. vlti. D. fami. erciſc.

2 L. item ſi res. 1. poteſt. De alie. iud. mu. cau. fac.

minis eſſet. Quæ rurſus arbitrariæ actiones, & quàm variè ita appellarentur. Quæ denique præiudiciales. Quod quidẽ Iuſtinianus in hoc tractatu attigit: ſed ſtrictim & obiter, & veluti canis è Nilo bibens ac fugiens. Porrò quæ actiones vtiles, quæ directæ dicerentur, quæ ordinariæ, quæ extraordinariæ: & denique quæ extraordinariæ cognitiones, & quomodo abs cognitionibus differrent actiones. Rurſus quod eſſet diſcrimen, quæ forma reſtitutionum in integrum, quæ actiones reſciſſoriæ, quæ reſtitutoriæ appellarentur. Hæc (inquam) omnia atque huius generis complura, quorum veſtigia ſuperſunt in libris Iuris Ciuilis, ex omni antiquitatis memoria vndique colligenda ſunt, & (quantum fieri poteſt) repetenda, vt ſi minus expreſſam poſſumus intueri effigiem & integram formam veterum Iudiciorum actionúmque: at obſcuram ſaltem aliquam & adumbratam delineationem animo concipiamus. Iam uerò quid factum ſit, cum in vſu eſſe deſiit vetus conceptio formularum, (quam Paulus iam ſuo ſeculo non fuiſſe amplius obſeruatam ſignificat[1]) quid deinde temporibus poſteriorum Cæſarum, cùm & vetus ordo dandorum iudiciorum, & actionum impetratio, & tota illa formularum ratio ſublata eſt: quid poſtremò cùm facta ſunt (vt Iuſtinianus ipſe fatetur) omnia iudicia extraordinaria: latius dicendum eſſet. Et hæc quidem tamen omnia ſolùm pertinent ad iudicia priuata & ciuilia pecuniariáve. Nam criminalium publicorúmque rurſus alia eſt ratio, alia forma, alius ordo, alia denique (vt ita loquar) hiſtoria. Ac gaudeo equidem, ſtudiiſque adoleſcentum gratulor, multa iam ab eruditis hominibus de veteri forma & ordine iudiciorum, ſcripta hoc tempore eſſe: vt & iampridem ab aliis plurima diligenter de materia iudiciorum collecta erant. Nam & vix vllus eſt harum Inſtitutionum titulus, qui plures habeat interpretum vberioréſque commentarios, quàm hic de actionibus. Quæ res etiam fecit, vt meos nunc eſſe breuiores atque etiam ieiuniores, vbi minus neceſſarij videbantur, æquo animo feram: præſertim cùm ea, quæ huc præterea referre potuiſſem, aliàs commodius atque liberius colligi & in vulgus dari poſſe videantur: & interea fortaſſe de iis tacere, quàm pauca nunc dicere, præſtet. Cæterùm vt Iuſtiniano tamen vtcunque ſatisfiat, non inuitus patior quod ad hunc titulum iam antea annotauimus, iterum publicum fieri donec per ocium meliora edere poßim. Ac illud quidem initio hìc diſsimulandum non eſt, abs eruditis quibuſdam & ingenioſis hominibus Iuſtinianum ipſum notari, quòd veterem diuiſionem illam Iuris, quam initio huius tituli ſeſe ordinis cauſa ſequi profitetur, non ſatis intellexerit. Nam cùm Caius Ius omne diuidi ait in perſonas, res, & actiones, exiſtimant actiones tunc dici de iis, quæ nos agimus facimúſve, ſiue inter viuos contrahendo, ſiue etiam teſtamentum faciendò, ſiue denique delinquendo: ſicuti & generaliter Ariſtoteles συναλλάγματα vocat, ex quibus obligatio aliqua deſcendit. vt intelligamus ius omne conſtitui aut de nobis, aut de rebus noſtris, aut de iis quæ facimus aut dicimus. Ac quidem de rebus quæſtionem eſſe, cùm de earum dominio, poſſeßione, iuribus aut cauſis quæritur. De actionibus verò, cùm quæritur de eo, quod actum, dictum, factúmve eſt, & ex quo obligatio naſcitur. Sic enim interdum actiones dicuntur actus hominum. Verùm vt concedamus hæc non ineptè dici, minimè tamen ineptus ordo eſt, quem hìc Iuſtinianus ſequitur: Quanquam in Pandectis alia ſit alterius ordinis ratio. Sunt enim compoſita ad exemplũ Edicti perpetui. Hoc verò Edictum cùm Iulianus colligeret atque componeret, illud præcipuè

[1] L. actio. De nego. geſt.

cipuè agebat, vt rem Iudiciariã conſtitueret atque componeret. quanquam fieri id non poſſet, niſi ſi etiam materia iudiciorum non minus quàm forma explicaretur. Prius tamen de iudiciis conſtituendis, eorúmque ordine egit. Primum enim illius Edicti perpetui caput fuiſſe de Iurisdictione accepimus, déque iis, quæ ad eam pertinent. Sed ad Pandectas hæc reiiciamus: & interea Iuſtiniano, eiúſque actionibus contenti ſimus. Ad quem nũc accedemus, ſi pauca, vt moris eſt, de ſignificatione tituli adiecerimus. Quemadmodum Cauſa, Lis, Iudicium, tam ad rem criminalem, quàm ciuilem pertinent: ita & verbũ agendi, ſua vi & generali ſignificatione. poteſt etiam cõplecti accuſationem criminalẽ. Sic Papinianus, actionem ſtellionatus[1] dixit: Et Tullius pro Milone, actionem perduellionis. Fit & in iure noſtro mentio criminalis[2] actionis. Dixítque Martianus[3] crimen agere, pro accuſare. Et Vlpianus in vno eodem reſponſo[4], tam criminaliter, quàm ciuiliter agi dixit. Verùm cùm ſoleat genus ad ſuas ſpecies alioqui innominatas contrahi: factum eſt, vt cùm altera ſpecies actionis, nempe accuſatio, propriũ nomen haberet, actionis verbum contractum ſit ad ſignificandum alteram ſpeciem: vt eo magis vteremur, cùm de re ciuili & pecuniaria quæreretur. Sic cùm dicitur actio ſepulchri violati, intelligimus eam pertinere ad rem pecuniariam[5]: quanquam alioqui hoc iudicium non tam ad rem familiarem pertinere, quàm vltionem continere intelligatur[6]. Idem de iudiciis Reſiduæ pecuniæ, Termini moti, Albi corrupti. appellãtur enim propriè actiones, cùm illis agitur de re pecuniaria. Porrò apud Latinos extra iudicium latiſſimè patere agendi verbum, nemo ignorat. Nam & apud Græcos plurimus eſt vſus verborũ ἄγω καὶ ἄγομαι. Vtque Latini actionem dicunt, ita & Græci ἀγωγὴν, ſæpe etiam δίκην. Iuſtinianus in Nouella ſua Cõſtitutione 108. appellat πρᾶγμα in rem, actionem realem. apud eundem in Nouella Cõſtit. 45. dicitur ὁ ἐνάγων ὁ ἐναγόμενος, pro actore & reo.

1 *L. 1. De cri. ſtell.*
2 *L. pen. D. ſi ex nox. cau. & tit. Cod. Quã. ciui. vel crimi. act.*
3 *L. Diuus. De cri. expi. hæred.*
4 *L. vlt. De furt.*
5 *L. qui ſepulchra. C. de ſep. viol.*
6 *L. 3. L. de ſepulchro. De ſep. viol.*

De Actionibus, Tit. VI.

SVpereſt, vt de Actionibus loquamur. Actio autem nihil aliud eſt, quàm ius perſequendi in iudicio, quod ſibi debetur.

Omnium autem actionum, quibus inter aliquos apud iudices àrbitróſve de quacũque re quæritur, ſumma diuiſio in duo genera diducitur. aut enim in rem ſunt, aut in perſonam. Nanque agit vnuſquiſque, aut cum eo, qui ei obligatus eſt, vel ex contractu, vel ex maleficio. quo caſu proditæ ſunt actiones in perſonam, per quas intendit aduerſarium ei dare aut facere oportere, & aliis quibuſdam modis. Aut cum eo agit, qui nullo iure ei obligatus eſt, mouet tamen alicui de aliqua re controuerſiam. quo caſu proditæ actiones in rem ſunt: veluti ſi rem corporalem poſſideat quis, quam Titius ſuam eſſe affirmet, poſſeſſor autem dominum eius ſe eſſe dicat. nam ſi Titius ſuam eſſe intendat, in rem actio eſt.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

ACTIO *Autem.*) Hæc definitio actionis ſumpta eſt ex Celſo. & quanuis propriè pertinere videatur ad actiones, tantùm in perſonam, quibus perſequimur quod nobis debetur, tamen ſi generaliter verba accipiantur, & ad actiones in rem referri po- 7

7 *L. nihil aliud. De obli. & actionib.*

1 L.1.De eo quod cert.loc. terit. ¶ *EST Ius.*)Caiús facultatem agendi vocat, Vlpiánus facultaté conueniédi
2 L.item.ſi.§.vlti.De neg. geſt. in iudicio. Cùm auté ea non niſi à Prætore cócederetur, qui actiones dabat, & iudicia
conſtituebat: videtur hîc propriè definiri actio, quæ iá erat à Prætore data. Tú enim
demum erat propriè ius agendi. Sed ſi quis generaliter malit ius ex contractu vel do-
minio intelligere, cuius exercendi explicandíque cauſa & Prætoré adeamus & Iudi-
cem: minimè repugnabo. vt hîc magis ſignificetur cauſa & vis agendi, quàm aut mos
3 L. actio in perſonam. De oblig. & actionib. iudiciorú, aut actionis formula. ¶ *PERSEQVENDI.*) Papiniánus ait perſecutio-
né dici in ré vel in perſoná rei perſequédę gratia. Vlpiánus perſecutionis verbo do-
4 L. pecunia.§.actionis. De verb. ſignif. cet cótineri extraordinarias perſecutiones. Sed hoc loco perſecutionis verbú genera-
liter accipiem⁹, ſicuti idé Vlpiánus docet actionis verbo generali dici omnes petitio-
5 dic.§.actionis et L.actionis verbo. De oblig. & act. nes, ſiue in perſoná ſiue in ré ſint. Porrò vbi actio data non erat: ſed ex officio iudicis
res pendet: non videtur eſſe ius perſequédi, quia nulla tú ſubeſt obligatio. & quæ non
ſunt in obligatione, ſed officio iudicis præſtátur, peti nó poſsút, veluti vſuræ precij
6 L.qui per colluſionem. §. precij. De act. empti. poſt morá ſoluti, vt inquit Hermogeniánus. Quia tamen officium iudicis deeſſe nó
ſolet, vbi æquú eſt: ſic accipitur atque ſi certa quædá actio data eſſet: nam & dicitur
7 L.liberti.C.de libert. & eo. lib. ingrati actió: cùm tamen ingratus libertus officio iudicis in ſeruitutem reuocetúr.
¶ *IN Iudicio*) Apud Celſum ſimpliciter eſt, IVDICIO. Initio auté hîc obſeruemus, ne-
8 L. 1. C. eo tit. miné poſſe ſibi ipſi ius dicere, aut priuata ſua autoritate perſequi quod ſibi debetur.
9 L.extat. Quod.me. cau. Extát grauiſsimú Marci Imp. edictú, vim eſſe, quoties quis id, quod deberi ſibi putat,
non repoſcit per iudicem. Optimum verò eſſe, vt qui habere ſe putat aliquas petitio-
nes, actionibus experiatur. Porrò in iudicio fieri propriè dicebant Romani, quod a-
pud iudicem à Prætore datum fiebat, vt & alij copioſè docuerunt. Sed videndum ne
dum ad veterem iudiciorum Rom. morem omnia reuocamus, nimis ſtrictè accipia-
mus quod generaliter dicitur, ¶ *QVOD Sibi.*) Etiam ſi id fortaſſe alteri ſtatim re-
ſtituere debeat. neque enim ideo minus actio exercebitur. Quinimo interdum agere
poſſumus, vt alius cogatur agere, & quod ſua fuerit actione cóſecutus, nobis reſtituat.
1 L.cum in plures.§. meſſem. Locati & cond. exemplum extat in quodam Labeonis reſpónſo. ¶ *DEBETVR.*) Vel ſalté ſta-
tim atque iudicium acceptú erit, debebitur. Sic enim interdum agi poteſt. Pompo-
nius, Si Titius (inquit) & Seius ſeparatim ita ſtipulati eſſent, FVNDVM ILLVM SI
ILLI NON DEDERIS, MIHI DARE SPONDES? finem dandi alteri fore, quoad iudi
cium acciperetur: & ideo occupantis fore actionem. De eo quod in dié vel ſub condi-
tione debetur, ſuo loco aptius tractatur. Porrò debendi verbum ſi hîc propriè & ſpe-
cialiter accipiatur, non niſi ad actioné in perſonam hæc definitio pertinebit: ſicuti
ſanè & actio in perſonam propriè dicitur, petitio verò in rem. Sed cùm Vlpianus fa-
teatur generalius accipi, vt vtrumque iudicii genus ſignificet, verbúmque debendi
omnem omnino actioné cóprehendere: facilè patior omnem hîc cauſam intelligi ex
qua agi poteſt, ſiue in rem ſiue in perſoná: vt generaliter propoſita actionis definitio
huic tractatui reſpondeat. ¶ *APVD Iudices arbitróſ ve de quacunque re quæritur.*) Quæ-
cunque apud Romanos ciuilia iudicia erant, apud eos exerceri ſolebant, qui à Præ-
tore delegabátur. Appellabátur auté aut Iudices, qui ab ipſo Prætore delecti erant, &
ab eo certam iuris formulá præſcriptáque iudicandi rationé: aut Arbitri, qui liberiori
cum poteſtate iudicabát ex cóſenſu & cópromiſſo litigatorú, quales erát apud Athe-
nienſes αἱρετοὶ διαιτηταί. Sed horú ſentétias, quo magis tranſirent in ré iudicatá, Athe-
nis ſubſignabát οἱ ἄρχοντες. Noſtrorú arbitrorú ſentétias magis tuebatur pœnę adiectę
metus, eiúſq; depédendæ periculú, ſi arbitrio nó pareretur, quàm publica autoritas.
¶ *SVMMA Diuiſio.*) Hoc eſt, prima ac præcipua: quia nec vlla ſit ſuperior, nec
2 L.actionú. De act. & obligat. altius poſsit repeti. Sicque Vlpiánus ait, actionum genera eſſe duo: in rem, quæ dici-
tur Vindicatio: & in perſonam, quæ Condictio appellatur. ¶ *IN Duo genera.*)
Quibus ſanè cóprehenduntur & actiones, quæ mixtá cauſam habere vidétur, vt fami-
liæ erciſcúdæ, cómuni diuidúdo, finiú regundorú: de quibus nos agemus poſtea cum
ipſo Iuſtiniano. ¶ *AVT In rem ſunt, aut in perſonam.*) Nec leue eſt hoc diſcrimé. Illę,
quæ in rem ſunt, nituntur & conſtát dominio actoris, & poſſeſsione rei: at hæ quę in
perſonam ſunt, oriuntur ex obligatione aliqua dandi vel faciendi: Illæ intenduntur
in quemcunque rei poſſeſſorem: hæ verò in ſolum debitorem obligatú, vel eius hæ-
redé. Illis petimus, quod noſtrú eſt: his, quod eſt nobis ex aliqua obligatione debitú.
¶ *AVT Cú eo, qui ei obligatus eſt.*) Indicat hîc Iuſtin. actiones in perſoná, omnino co
hærere

hærere perſonæ, tam ipſius actoris, quàm rei obligati, hoc eſt, debitoris & creditoris. Quod & Scæuola in eleganti ſpecie oſtẽdit. Vnde & ſi quis vendat fundum alieno nomine, & euictionem præſtare promiſerit: is ſolus ex ea cauſa poterit conueniri[1]. Etſi quis alieno nomine emens, curaſſet caueri de euictione: non poſſet dominus, cui res empta eſt, ea euicta agere, niſi is qui contraxit, actionem ei cedat[2]. Sanè actionibus perſonalibus non niſi eum ipſum, qui obligatus eſt, teneri aut conueniri ſenſit etiam[3] Seneca, qui libro quinto de Benef. inquit, Pecunia ab eo petitur, cui credita eſt, quanuis ad me illa aliquo modo peruenerit. Quod etiam diſertè traditum eſt, quodam reſcripto Diocletiani. Eſt tamen caſus, in quo actio in perſonam ſequatur rem ipſam[4]: nempe cùm agimus commodati aduerſus eum ſolum hæredem, qui rei reſtituendæ facultatem habet. neque enim tum bona fides patitur vt aduerſus alium agatur. & vbi[5] debetur quidem quantitas, ſed occaſione certæ rei: is ſolus hæres, penes quem res eſt, conuenitur. alioqui tamen hæredes perſonalibus actionibus conueniuntur pro hæreditariis portionibus: vtpote pro quibus tantùm referant perſonam defuncti[6].

¶ *VEL Ex contractu.*) Cuius quidem certa ſpecies in actione perſonali nominatim exprimi debet, vt ſciat reus ex qua cauſa conueniatur, & poſſit commodè deliberare, vtrùm cedere an contendere debeat. Sic reſcripſerunt Seuerus & Antoninus, nõ cogi reum ſuſcipere iudicium, prius quàm cognouerit actionis editæ ſpeciem[7]. Sed in actione in rem, non videtur adeò neceſſaria certa editio ſpecialis cauſæ, ex qua agitur[8]: cùm res noſtra eſſe non poſſit ex pluribus cauſis[9]. Quanquam & hîc conſultius fuerit, vnam aliquam ſpecialem agendi cauſam exprimere, ne alioqui videamur omnes cauſas vna generali actione conſumpſiſſe[1].

¶ *ET Aliis quibuſdam modis.*) Intendit ſcilicet quis & agit. Vt intelligas non eſſe vnam aliquam ſolámque perſonalis actionis formulam: quia nec ſemper agimus aduerſus eum, qui nobis obligatus eſt dare vel facere: ſed plerunque longè aliud petimus. Veluti cùm ago, vt tu cogaris ipſe aduerſus alium agere, mihíque reſtituere, quod fueris ab eo conſecutus[2]. Rurſus cùm peto, aduerſariũ, qui me infamat & vanis minis territat, cogi, vt vel taceat, vel agat, ſi quid habeat quod in nos intendat[3].

¶ *NVLLO Iure obligatus.*) Hoc eſt, ex nullo contractu vel maleficio, vel ſimili cauſa, ex qua quis ſolet obligari: ſed tantùm quia rem poſſidet. ſic vt liberetur prorſus, ſi rem, cuius vnius poſſeſſæ nomine conueniri poſſet, ſine dolo poſſidere deſierit[4]. At vbi aliqua vera ſubeſſet obligatio, non ita facilè contingeret liberatio: nec ꝓdeſſet excidiſſe poſſeſsione illius rei, cuius gratia primùm ea inita eſt[5].

¶ *ACTIONES In rem.*) Inquit Vlpianus, In rem actio eſt, per quam rem noſtram, quę ab alio poſſidetur, petimus: & ſemper aduerſus eũ eſt, qui rem poſſidet[6].

¶ *REM.*) Vel ſingularem, vel etiam vniuerſalem, veluti gregem, qui dicitur continere quandam vniuerſitatem rerum corporalium. Illud, vt res vindicari poſſit[7], exigimus, eã non eſſe exemptam cõmerciis hominũ. nam hominem liberũ vindicari non poſſe conſtat[8].

¶ *CORPORALEM.*) Neque enim vindicantur incorporalia, niſi quæ fortè cohærerẽt rebus corporalibus, earũque eſſẽt acceſsiones, & veluti appẽdices, vt nõ poſſent nõ ſimul venire. Nã & è diuerſo actio, qua incorporale ius ſeruitutis aſſerimus[9], in cõſequentiã trahit, & cõplecti poteſt res quaſdã corporales, veluti fructus, & cõmoda, quæ potuerunt percipi ex ſeruitutẽ[1].

¶ *POSSIDEAT.*) Quòd ſi reus nõ poſſideat: nihili erit hoc iudiciũ[2]. Itaq; admonet Caius eum, qui petitorio iudicio vult vti, ne fruſtra experiatur, vt prius requirat, an is, cum quo inſtituit actionẽ, poſſeſſor ſit[3]. Et in hanc quidem rem prodita eſt actio Ad exhibendum: ac ne vnico verbo inficiationis, liberum eſſet, dominũ ludificarier, addita eſt pœna improbè negantis ſe poſſidere. nam mendacii conuictus ſpoliatur poſſeſsione[4]: quam ſtatim cogitur in actorẽ transferrẽ[5]. Sed etſi quis dolo deſinat poſſidere, nõ poterit ſua fraude iudiciũ eludere. nihilominus enim habebitur pro poſſeſſorẽ, & tenebitur in rẽ actionẽ[6]. Sanè & qui ſine dolo deſiit poſſidere: ſi quidem prima eius poſſeſsio fuit vitioſa, adhuc tenebitur[7]. Et qui ſe liti offert: etiãſi nõ poſſideat, condẽnari poteſt, ſaltem vt præſtet rei æſtimationẽ: eãque dominus conſecutus nõ impedietur, à vero poſſeſſore vindicare rẽ ſuam[8]. Porrò quod de poſſeſſore hîc dicitur, pertinet etiã ad eũ, qui tantùm detinet, habétq; facultatẽ reſtituẽndi.

¶ *SVAM.*) Quocũque tandẽ iure dominii, vel etiam ceſsi. Sed illud tantùm vindicatur, quod noſtrum eſt: nec iure videtur noſtrũ eſſe, quod à nobis nõ poteſt vindicari[9]. Interim tamẽ non omnino hîc exigi-

1 *L. vlt. ad fi. De contrah. empt.*
2 *L. procurator qui pro euictione. De procurat.*
3 *L. poſſeſsio quoque. §. & ſi poſſeſsio. De acq. poſſ.*
4 *L. pen. C. de act. & obl.*
5 *L. 3. §. hæres. D. cõmod.*
6 *L. communi diuidundo. D. com. diuid.*
7 *L. 1. De edendo.*
8 *L. 1. C. de litis conteſt.*
9 *L. 3. §. ex pluribus. De acqui. poſſeſ.*
1 *L. & an eadem. §. actiones. L. ſi mater. §. eandẽ De excep. rei. iudic.*
2 *L. cum in plures. §. meſſem. D. locati.*
3 *L. diffamari. C. de ingenu. manumiſſ.*
4 *L. vlti. De rei vind.*
5 *L. vlt. §. vlt. De cõtrah. empt. L. 2. C. de hær. vel act. vend.*
6 *L. actionũ. De obligat. & act.*
7 *L. loci corpus. §. in confeſſoria. D. ſi ſer. vind.*
8 *L. vnica. C. de alie. iud. mu. cau. fac.*
9 *L. qui petitorio. De rei vind.*
1 *L. vlt. De rei vindi.*
2 *L. qui dolo. De reg. iur.*
3 *L. ſi autem. §. ſed & ſi. De rei vindi.*
4 *L. ſi tu me vi deieceris. De vi & vi arm.*
5 *L. is qui ſe obtulit. De rei vindic.*
6 *L. officium, ad fi. De rei vind.*
7 *L. 1. §. perpetuum D. ſi ager vect. pet. L. 1. §. ſi quid autem. De ſuperf.*
8 *L. vlt C. de hær. vel act. vend.*
9 *L. Q. Mutius. libro ſecundo § argento. De aur. & arg lega.*

mus perpetuum quoddã certúmque dominium. Nã & rem, quam alteri reſtituere de-
1 *L. non ideo minus. De rei vind.* bemus, vindicare poſſumus. Poſtremò prætereundus hîc nõ eſt caſus ille ſingularis,
in quo quis rem non propriè ſuã vindicat: & licet eam vindicet, tamẽ oblata æſtima-
tione poteſt repelli. Nam ſi ex pecunia dotali maritus rem ſibi emerit: conſtante ma-
2 *L. ex pecunia. C. de iu. dot.* trimonio, omnino eius dominus eſſe dicitur: ſed ſi fiat non ſoluendo, in ſubſidium
permittitur mulieri eam à tertio aliquo poſſeſſore vindicare: non tamen adeò præ-
fractè, quin mulieri ſatis ſit æſtimatio rei, quæ fuit, cùm emeretur. ¶ *ESSE.*) Hoc
verbum ſignificat præſens quoddam dominium. Sed & ſi ab initio non fuerit domi-
nus, qui vindicat: poterit cauſam ſuam iuuare & tueri ex nouo dominii iure, quod
interim acceſsit, ſaltem ſi principio nullam certam ac ſpecialem agendi cauſam ex-
preſſerit. Quòd ſi quis ante ſententiam dominus eſſe deſierit: ſi quidem id euenerit
facto aduerſarii, nihil oberit. ¶ *POSSESSOR Autem dominum eius ſe eſſe dicat.*) Nõ
eſt hoc neceſſe, vt ſcilicet reus contrà contendat ſe eſſe dominũ: quia ſemper actore
3 *L. qui accuſare. C. de edẽ.* non probante abſoluitur. Sed videtur hîc Iuſtinianus reliquiſſe quædã veſtigia priſ-
carum huius iudicii formularum. Olim enim reus, à quo res vindicabatur, contra
eam vindicabat. Alias huius iudicii ambages cõmemorat Au. Gellius lib. 7. cap. vlti.

AEquè ſi agat quis, ius ſibi eſſe fundo fortè vel ædibus vtendi fruẽdi, vel per fundũ vicini eundi agẽdi, vel ex fundo vicini aquã ducendi: in rẽ actio eſt. Eiuſdẽ generis eſt actio de iure prædiorũ vrbanorum: veluti ſi quis agat ius ſibi eſſe altius ædes ſuas tollẽdi, proſpiciendíve, vel proiiciendi aliquid, vel immittendi tignum in vicini ędes. Contrà quoque de vſufructu, & de ſeruitutibus prædiorum ruſticorũ, item prædiorum vrbanorum, inuicem quoque proditæ ſunt actiones: vt ſi quis intendat ius non eſſe aduerſario vtendi fruendi, eundi agendi, aquámve ducendi, itẽ altius tollendi, proſpiciendíve, vel proiiciendi immittendíve: iſtę quoque actiones in rem ſunt, ſed negatiuę. quod genus actionis in controuerſiis rerum corporalium proditum non eſt. Nã in his is agit, qui non poſsidet: ei verò, qui poſsidet, non eſt actio prodita, per quam neget rẽ actoris eſſe. Sanè vno caſu, qui poſsidet, nihilominus is actoris partes obtinet, ſicut in latioribus Digeſtorum libris opportunius apparebit.

4 *L. 2. De ſi. vind.* ¶ *AE QVE.*) Inquit Vlpianus, De ſeruitutibus in rem actiones competunt, tam
confeſſoria, quàm negatoria. Confeſſoria ei, qui ſeruitutes ſibi competere contendit:
5 *L. ſi quis diuturno. §. agi autẽ. D. ſi ſer. vind.* negatoria domino, qui negat. Idem Vlpianus alio loco apertius docet, actione con-
feſſoria conueniri poſſe generaliter eos omnes, qui nos noſtra ſeruitute vti non pati-
untur. Alia eſt autem perſonalis actio, quæ ſeruitutis conſtituendæ nomine competit
6 *L. 23. §. vlt. & L. 25. §. 1. Ad Leg. Aquil. L. vlt. De interrog. act.* ex teſtamento fortè vel contractu, nec niſi aduerſus eum ipſum intenditur, qui obli-
gatus eſt, vel eius hæredem. Illud quoque obiter notandum eſt, ab Vlpiano vo-
7 *L. in prouinciali. §. pen. De ope. no. nunc. L. 1. §. 1. De ſuperfic.* catam quoque eſſe actionem confeſſoriam, quæ interrogatoria vocari ſolet. nempe
quæ ex eius, qui interrogatus eſt, reſponſione ſiue confeſsione dabatur. ¶ *SI Quis
agat.*) Qui videlicet ſeruitutis debitæ, vel eius rei, cui ſeruitus debetur, dominus eſt,
8 *L. creditori. De oper. no. nunc.* ſaltem vtilis. Sed & creditor, qui pignori fundum habet, agere poteſt, vt reſpõdit Ca-
ius. Interpretatur autem Iulianus ei dari vtilem petitionem ſeruitutis. Quod attinet
9 *L. ei qui. De ſeruit.* ad fructuarium fundi, cui ſeruitus debetur viſum eſt, contentum eum eſſe debere illa
1 *L. 1. D. ſi vſusfr. pet.* actione confeſſoria, quam ſui vſusfru. nomine habet. Tribuimus autem ei poſſeſſo-
2 *L. 2. §. Pomponius. D. ſi ſer. vind.* rium iudicium ſeruitutis nominẽ, in quo non de iure, ſed de facto quæritur. Sed &
3 *L. 1. in fi. D. vſusfr. quemad. cau.* vbi ageretur de conſeruando iure ſeruitutum, quarum cuſtodia illi cõcredita intel-
ligitur: poterit quaſi procurator domini, proprietatis eius nomine intẽdere directã
4 *L. vna. §. item Iuliano. De remiſſ.* actionẽ confeſſoriam: at non ſuo nominẽ. Verè enim directa actio cõfeſſoria datur
5 *L. vti frui. §. vtrum. De vſufr.* ſoli veróque domino fundi, cui ſeruitus debetur. Diximus quis agat cõfeſſoria. Nũc
videamus cõntra quem agatur. Et rectè quidem docet Vlpianus, agi hac actione poſ-
6 *L. 2. D. ſi ſer. vind.* ſe, non tantùm cum eo, cuius fundus ſeruitutem debet, verumetiam cum omnibus,
7 *L. ſi quis diuturno. §. agi. D. ſi ſer. vind.* qui impediunt nos vti noſtra ſeruitute, quoquo tandem modo id fiat. Nam ſi quis
mihi itineris aut vię controuerſiã non faciat, ſed reficere, vel ſternere nõ patiatur: Põ-
ponius

ponius ſcribit, confeſſoria actione mihi vtendum. ¶ *IVS Sibi eſſe.)* At in inter- 1
dictis poſſeſſoriis, quæ etiam harum ſeruitutum nomine competunt, non ius verſa-
tur, ſed factum. Veluti in interdicto de itinere actúque priuato, ſolùm quæritur, iue-
ris, an non ieris: non etiam, iure, an iniuriâ. Ac proinde priuſquam aliquis confeſ- 2
ſoria agat, diſpiciat num poſſit aliquo interdicto tueri ſuam poſſeſsionem. Id enim
longè leuius eſt & paratius, multiſque modis commodius. ¶ *SIBI.)* Siue id ha-
beat ſibi vni proprium, ſiue cum altero commune. Nam & ſi fundus, cui debetur
iter, plurium ſit: vnicuique in ſolidum competit actio confeſſoria. Sed & vnius, qui 3
in ſolidum egerit, victoria proderit aliis. Sicuti & obeſſet condemnatio: ſaltem vbi
nihil poſſet imputari ei, qui egit. nam certè alioqui verum eſt, quod reſpondit Mar-
tianus, Si quis de communi ſeruitute agens, aliquo modo litem perdiderit ſua cul-
pa: non eſſe æquum, cæteris id obeſſe. ¶ *ESSE.)* Rurſus hoc verbum ſignificat ius 4
præſens, et iam cõſtitutum. Quòd ſi ageretur de iure tantùm debito, necdum noſtro, 5
veluti de conſtituenda ſeruitute, quæ promiſſa eſt vel legata: perſonalibus actioni-
bus experiri oporteret. Itaque vt in rebus corporalibus, ſic etiam & in incorporali-
bus multùm intereſt, vtrùm ius noſtrum ſit, an nobis debitum. ¶ *IN REM A-* 6
ctio eſt.) Qua ſcilicet agitur etiam aduerſus eum, qui nullo iure obligatus eſt: quæque
omnino ſequatur rem ipſam. Nam & ſi fundus ſeruiens, vel is cui ſeruitus debetur,
publicaretur: vtroque caſu durabunt ſeruitutes, nec non & prædia ipſa ſequentur.
¶ *EIVSDEM Generis.)* Hoc eſt, Eiuſdem conditionis, nempe in rem. ¶ *IVS* 7
Sibi eſſe altius ædes ſuas tollendi.) Altius tollendi ædificii facultas, quæ iure naturali ſo-
let omnibus tribui, aliquando nititur ſolo iure ſeruitutis. Finge me tibi debuiſſe 8
ſeruitutem altius non tollendi: téque poſtea, non quidem ſimpliciter mihi remi-
ſiſſe hanc ſeruitutem, ſed tuis ædibus impoſuiſſe ſeruitutẽ, vt pati deberent, me meas
ædes altius tollere: ſic vt iam tuæ ædes mihi ſeruiant, & quiſquis eas inhabitarit,
prohibere nequeat, quo minus meas ædes meo arbitratu tollam altius. hæc (inquam)
quæ mihi competit facultas altius tollendi, nititur ſolo iure illius ſeruitutis mihi de-
bitæ, conſtitutæque. Iam ſi quis eas ædes, quæ hanc mihi ſeruitutem debent, inhabi-
tans prohibeat, vel impediat me altius tollere: agam aduerſus eum cõfeſſoria, vt tuear,
aſſerámque illam mihi debitam ſeruitutem vicinarum ædium. quæ pati debent me
altius tollere: & vt hoc meum ius altius tollendi propugnem. Si quis malit hunc lo-
cum intelligere de confeſſoria, quæ non ſeruitutẽ, ſed libertatem potius naturalem, ex
qua nobis ius eſt altius tollere, aſſerat & tueatur: non ſatis conueniet cũ reliquis ſpe-
ciebus & exẽplis confeſſorij iudicii. ſed tamen aliquando fieri poſſe, vt talis confeſ-
ſoria inſtituatur, non nego. ¶ *SI Quis intendat ius non eſſe.)* Nempe, quia id, ſi quod
aliquando fuit, iam ſit amiſſum. Hìc enim intelligimus, non ſimpliciter negari ius
ſeruitutis, ſed id nunc aduerſario nõ eſſe, quod fortaſsis aliquando fuit. Ita enim vera
erit hæc actio, & probationẽ deſiderabit. Veluti ſi quis per meũ fundum ire, agere ve-
lit iure ſeruitutis cõſtitutæ, & ego contendã peréptam eſſe hanc, ſi qua fuit, ſeruitutẽ.
Cæterũ ſi intendam, ius nõ eſſe aduerſario eundi, quia nullã probet ſeruitutẽ, & res
noſtra naturaliter præſumatur eſſe liberã: nullas actoris partes ſuſtinere videbor. 9
¶ *ITEM Altius tollendi.)* Non videtur hoc exẽplum cũ ſuperioribus conuenire. Sed
oſtendit, Negatoriã quoque actionẽ eſſe, cùm iure ſeruitutis cõtendimus, Ne quis fa-
ciat, quod alioqui naturaliter facere poterat. Vt hæc actio cõpetat, nõ modò vbi con-
uellimus & impugnamus ius ſeruitutis, quod aduerſarius ſe habere cõtendit: ſed etiã
vbi tuemur & ꝓpugnamus ius ſeruitutis, quod nos habere contẽdimus, ne vicinus fa-
ciat, quod faceret, niſi teneretur hac ſeruitute. Sicuti actionẽ confeſſoriã intendimus,
vt propter ſeruitutem cogatur pati, quod alioqui non teneretur, veluti me per eius
fundum ire agere. ¶ *QVOD Genus.)* Negatoriæ nempe actionis. ¶ *NAM In
his agit is, qui non poſſidet.)* Intelligit hìc Iuſtinianus, & tacitè ſubindicat, in rebus
incorporalibus, etiã eum, qui poſsidet, agere aliquando poſſe, nẽpe actione negatoria.
¶ *EI Verò qui poſſidet.)* Preſſus eſt hic locus, & propterea obſcurus: tametſi ſatis mani-
feſtũ ſit, quid Iuſtinianus ꝓbare & efficere velit, nẽpe nõ eſſe in rebus corporalibus,
vt in ſeruitutibus, negatiuam actionem, quæ poſſeſſori detur, vt intendat, alterius nõ
poſsidentis rem non eſſe. Sed abſurdum videtur quibuſdam, quod hìc legitur, PER
QVAM NEGET REM ACTORIS ESSE. Sunt qui in multis exemplaribus negent

1 *L. loci corpus §. ſi quis mihi itineris. D. ſi ſer. vind.*
2 *L. 1. De iti. act. pri. L. 2. §. Pomponius. D. ſi ſer. vind.*
3 *L. loci corpus. §. ſi fundus. D. ſi ſer. vindi. L. ſed & ſi forte. §. ſi ædes D. illo tit.*
4 *dic. §. ſi fundus.*
5 *L. ſi de communi. D. ſi ſer. vind.*
6 *L. ſi partem. D. quẽad. ſer. ami. L. vlt. De act. empti. L. fundũ. cuius vſusfr. §. 1. De euict.*
7 *L. via. §. ſi fundus. De ſer. ruſt. præd.*
8 *L. altius. C. de ſerui. & aqua. L. cum eo. §. Imperatores. De ſeruit. vrba. prædior.*
9 *L. altius. C. de ſerui. & aqua.*

eſſe hoc verbum, ACTORIS. Sunt qui eius loco potius legi contendant, ALTERIVS. Noſter verò Hotomanus exiſtimat commodius totum hunc locum ita poſſe legi, EI VERO QVI NON POSSIDET, NON EST ACTIO PRODITA PER QVAM NEGET REM POSSESSORIS ESSE. Quaſi illud contendat hîc Iuſtinianus, Negatoriam in rebus corporalibus ideo non competere, quoniam ea poſsidenti detur. At in rebus corporalibus eum demum agere, qui non poſsidet. Eum verò qui non poſsidet, ſed agit, non habere actionem, qua neget rem poſſeſſoris eſſe. Suam enim eſſe probare debet. ¶ *SANE Vno caſu.*) Quia hic etiam locus obſcurus eſt, variè legitur. Sunt qui legant, SANE IN HOC CASV, quaſi hoc velit Iuſtinianus, in rebus quidem corporalibus non dari actionem poſsidenti, qua neget &c. Sed in ſeruitutibus vno hoc, de quo dictum eſt, caſu poſſeſſorem actoris partes obtinere. Sunt qui negatiuè legãt: SANE NON VNO CASV. Nam & ſæpe qui poſsidet, vltro ſubit actoris partes, vt cũ rem contrà vindicat, & ſe dominum eſſe dicit, vt paulo antè annotaui, olim fieri ſolere. Quod etiã dici poſſet, etſi vt vulgò legitur, legamus, SANE VNO CASV, vt hũc ipſum vnum eſſe caſum, vbi reus contrà vindicat, intelligamus. Niſi ſi fortè ille magis placeat, qui ab aliis adfertur, & in Pandectis magis expreſſus eſt, quo dominus qui & animo adhuc poſſeſſor eſt, rem vindicat, & agit aduerſus eum, qui corporaliter detinet, neque propriè poſsidet, quia non poſsidet animo domini. Quem caſum Vlpianus in Pandectis tractat.

1 *L. 9. De rei vind.*

Sed iſtæ quidem actiones, quarum mentionem habuimus, & ſi quæ ſunt ſimiles, ex legitimis & ciuilibus cauſis deſcendunt. Aliæ autem ſunt, quas Prætor ex ſua iuriſdictione cõparatas habet tam in rem, quàm in perſonam, quas & ipſas neceſſarium eſt exemplis oſtendere. vt ecce, plerunque ita permittit Prætor in rem agere, vt vel actor dicat ſe quaſi vſucepiſſe, quod non vſuceperit: vel ex diuerſo poſſeſſorem aduerſarium ſuum non vſucepiſſe, quod vſuceperit. Nanque ſi cui ex iuſta cauſa res aliqua tradita fuerit (veluti ex cauſa emptionis, aut donationis, aut dotis, aut legatorum) & necdum eius rei dominus effectus eſt: ſi eius rei poſſeſsionem caſu amiſerit, nullam habet in rem directam actionem ad eam perſequendam: quippe ita proditæ ſunt Iure Ciuili actiones, vt quis dominium ſuũ vindicet. ſed quia ſanè durũ erat, eo caſu deficere actionem: inuenta eſt à Prætore actio, in qua dicit is, qui poſſeſsionem amiſit, eam rem ſe vſucepiſſe, quam vſu non cepit, & ita vindicat ſuam eſſe. quæ actio Publiciana appellatur, quoniam primùm à Publicio Prætore in edicto propoſita eſt. Rurſus ex diuerſo, ſi quis cùm Reipublicæ cauſa abeſſet, vel in hoſtium poteſtate eſſet, rem eius qui in ciuitate eſſet, vſuceperit, permittitur domino, ſi poſſeſſor Reipublicæ cauſa abeſſe deſierit, tunc intra annum reſciſſa vſucapione eam petere, id eſt, ita petere, vt dicat poſſeſſorem vſu non cepiſſe, & ob id ſuam rem eſſe. Quod genus actionis & aliis quibuſdã ſimili æquitate motus Prætor adcõmodat, ſicut ex latiore Digeſtorum, ſeu Pandectarũ volumine intelligere licet.

¶ *SED ISTAE Actiones, quarum mentionem habuimus.*) Nempe Reales, ſaltem directæ. Nam vtilem rei vindicationem, quæ datur aduerſus eum, qui dolo deſiit poſsidere, verius eſt eſſe Prætoriam. Verè enim Prætoris inuentum eſt & beneficiũ. Neque tamen ideo erit hæc actio annalis: ſed cùm addita ſit ad exemplũ ciuilis actionis, ſequetur eius naturam, maximè cùm non tam nitatur dolo aduerſarii, quàm actoris dominio. ¶ *ALIAE Autem ſunt.*) Hanc ſecundam actionum diuiſionẽ breuius tradit Vlpianus, his verbis, Actiones ſunt aut Ciuiles, aut Honorariæ. Diſcrimen autem præcipuum eſt, quòd illæ ſint perpetuæ: hæ temporales, & ferè annales: illæ ordinariæ, & ipſo iure cõpetentes: hæ veluti extraordinariæ, nec niſi in ſubſidiũ. ¶ *EX Sua iuriſdictione cõparatas.*) Hoc eſt, Ex ſuis edictis proditas, cùm alia lege proditæ

2 *L. electio. §. 1. L. ſi plurimum. De nox. act.*

3 *L. actionum. §. vlti. de act. & oblig.*

ditæ nō eſſent. ¶ *TAM In rem, quàm in perſonam.*) Hoc eſt, vtriuſlibet generis. Sunt
enim actiones Prætoriæ quædam in rem, quædam in perſonam. Cæterùm nulla eſt,
quæ ſimul tam in rem, quàm perſonam ſit. quanquam fortaſsis quædam Ciuiles a-
ctiones ſint eiuſmodi: de quibus & nos poſtea loquemur. ¶ *VT Ecce plerunque ita
permittit Prætor.*) Poſt Ciuiles in rem actiones, eo ordine qui in ipſis quoque Pan-
dectis obſeruatus eſt, ſubiicit actionem in rem Prætoriam: quæ illis deficientibus ve-
luti ſuccenturiatur, & ad eorum exemplum eſt introducta, illam nempe, quam pro-
poſuit Publicius Prætor: appellatúrque ideo Publiciana: & locum habet, cùm quis
ex iuſta cauſa, bonáque fide rem mobilem à non domino accepit: & cùm iam ferè v-
ſucepiſſet, alius interceperit. Nam qui prius poſſedit (cuius eſſe debet melior con-
ditio) perſequetur rem non ſecus atque ſuam, & quaſi verus eſſet dominus.
¶ *DICAT Se quaſi vſucepiſſe, quod non vſuceperit.*) Hoc eſt, Vt actor, quaſi vſuceperit,
quod tamen non vſucepit, dicat ſuum eſſe. Significat autem (quod rectè meus Ho-
tomanus vidit.) hæc vocula, QVASI, idem quod, TANQVAM. Theophilus vertit
ὡσανεί. Sentítque hîc Iuſtinianus, actorem tam poſſe ſibi rem vindicare, quàm ſi vſu-
cepiſſet, & dominus eſſet. Datur enim hęc vtilis rei vindicatio, quam Publicianam
dicimus, quaſi domino. Eſt autem quaſi dominus, non qui fermè dominus eſt, ſed
qui perinde habetur atque ſi dominus eſſet, eodémque iure vtitur: & omnia facit,
tanquam ſi dominus eſſet. Itaque ridicula ſunt, quæ nugantur interpretes, hîc alle-
gari pro dominio imperfectam vſucapionem, aut permitti mendacium. ¶ *VEL
Ex diuerſo poſſeſſorem aduerſarium.*) Ita hunc locum eſſe legendum probat veterum ex-
emplariorum fides, & ipſius ſenſus ratio. Atque hæc eſt ipſa ſpecies, quæ paulò pòſt
explicatur, nempe cùm agitur aduerſus poſſeſſorem, qui Reip. cauſa abfuit, quaſi in-
terim rem non vſuceperit. ¶ *EX Iuſta cauſa.*) Vel ſanè iuſto errore credita. Nam
& qui à furioſo, vel minore ignorans emit, vtitur hac actionē. Cauſam autem hîc 1 *L. nam & ſi res. §. Mar-*
accipere debemus eiuſmodi, quæ ſi à vero domino proficiſceretur, dominium tranſ- *cellus. & §. ſi à minore.*
ferret in accipientem. Itaque Caius vocat iuſtas cauſas acquirendarum rerum. Sed *De Public. in rem. act.*
nihil hîc intereſt, ſítne cauſa lucratiua, an oneroſa: ex contractu, an ex vltima volun- 2 *L. quacūque. D. illo tit.*
tate. Idque etiam ſatis indicat ſubiectorum exemplorum varietas. ¶ *RES Aliqua.*) 3 *L. ſi ego. §. 1. D. illo tit.*
Etiam incomparabilis. Nam & ſeruitutum nomine competit actio Publicianā, ſicuti 4 *dic. L. nam & ſi res. §.*
Confeſſoria, quæ Ciuilis eſt. Proponit autem Vlpianus huius rei exempla duplicia. *ſed & ſi quis.*
Primum quidem ſeruitutis conſtitutæ à non domino per traditionem, quæ iuſtum
habet titulum. Alterum eius ſeruitutis, quæ proficiſcitur à domino, non quidem eā
conſtituente aut tradente (nam tum confeſſoria competeret) ſed ſimpliciter patiente
ab alio eam vſurpari: ſic vt iuſtus quidem titulus hîc deſit, ſed qui non ſit omnino
ad vſucapionem ſeruitutum neceſſarius. ¶ *TRADITA Fuerit.*) Saltem imagi-
nariè. Omnino autem neceſſe eſt, nos aliquo modò accepiſſe poſſeſsionem. nam
nec ſine ea poſſet inchoari vſucapiò. Sed ad rei vindicationem non eſt id neceſſariū. 5 *L. ſine poſſeſſione. De reg. iur.*
poteſt enim dominium transferri ſine poſſeſsionē. Sanè ſi quis non ex ſuo capite in-
tendat Publicianam, ſed ex capite ſui autoris, à quo ius habet, & cui ſucceſsit: ſuf- 6 *L. 1. §. ſed & per eum. De acqui. poß. L. ſi fundum. De fun. dot.*
ficiet autoris poſſeſsio. Nam hæc actio in rem tranſmittitur in ſucceſſorēm.
¶ *NECDVM Eius rei dominus effectus eſt.*) Nam ſi dominus effectus eſſet, non habe- 7 *L. cùm ſponſus. §. 1. De*
ret opus Publicianā. In his itaque verbis Iuſtiniani latet ſignificatio neceſsarij vſus *Public. in rem. act.*
actionis Publicianæ, ſimul & traditionis, de qua hîc agitur, nempe eius, quæ à non 8 *L. 1. §. merito. De Publ. in rem act.*
domino proficiſcitur, ſine voluntate veri domini: qui quidem dominus vt fortaſse
apertè refragatus poſset impedire dominij tranſlationem, non tamē poteſt impedire
poſseſsionem transferri. Vt mirari non debeamus quod ſcripſit Papinianus, Præto- 9 *L. Papinianus. D. illo tit.*
rem tueri eum emptorem, qui rem, quam conſentiente domino emerat, eo inuito à
Procuratore traditam accepit: vt ſcilicet poſsit vti Publiciana. ¶ *CASV.*) Hoc eſt,
aliquo modo. Theophilus vertit κατά τινα τύχην. Sanè ſi res furto ſurrepta eſset, aut
vi erepta, competeret etiam eo nomine pœnalis furti, vel bonorum raptorum actio,
quæ concurrere poſset cum Publiciana, tanquam rei perſecutoriā. ¶ *DVRVM* 1 *L. ſi pro iure. §. 1. De cond. furt.*
Erat.) Saltem vbi is, qui rem nactus eſt, pari cauſa, iure, vel æquitate non nititur: vt
quia nec titulum nec bonam fidem habet. Alioqui ſanè iudicamus in pari cauſa
meliorem eſse conditionem poſsidentis: & durum eſset, hunc æquè iuſtum poſſeſ- 2 *L. ſine autē. §. ſi duobus.*
ſorem vexari alterius Publicianā. Nam æquitas, quæ alioqui Publicianam daret, núc *De Public. in rem act.*

eandem impedit. Vnde ſatis apparet multo minus eam competere aduerſus verum
1 *L. pen. & L. vlt. D. illo tit.* dominum, qui rei ſuæ poſſeſsionem recuperauit. niſi ſanè propter peculiarem aliquam rationem adhuc videretur durum & iniquum non dari hanc aduerſus eum actionem. Vt ſi bona fide emero à Titio rem Sempronij,& aliquo caſu redierit poſſeſsio ad Titium,qui interim eius rei factus ſit dominus.hîc certè non poteſt non eſſe æquiſsimum, vt mihi detur aduerſus eum Publiciana : quam ſi repellat exceptione ſui dominij, replicabo de dolo, cùm habeam ab eo cauſam poſsidendi : & ſi quod ei
2 *L. ſi à Titio. De rei vid. L. apud Celſum. § ſi à Titio. De doli ma. exce.* acceſſerit ius dominij,mihi prodeſſe debeat magis quàm obeſſe.Sed & ſi bonę fidei emptór,quia à vero domino cóuentus,abſolutus eſt,quia ſcilicet actor nó ſatis ꝓbaſſet ſe dominũ,poſtea ceciderit poſſeſsione ſua:poterit agere Publiciana etiã aduerſus
3 *L. ſi quis rem. De except. rei iudic.* ipſum verum dominum. Tanta vis eſt rei iudicatæ. ¶ *ET Ita vindicat ſuam eſſe.*) Ergo Publicianum iudicium petitorium eſt,non poſſeſſorium.vt parum ſit,poſſeſ-
4 *L. nam & ſi res. §. Publiciana actio. De Pub. in rem act.* ſionem probare,niſi & iuſtam eius cauſam probes. Vlpianus ait, Publicianam actionem ad inſtar proprietatis,non ad inſtar poſſeſsionis reſpicere: ¶ *A PVBLICIO Prætore in edicto propoſita eſt.*) Huius Publiciani edicti verba hæc fuiſſe accepimus: SI QVIS ID QVOD TRADITVR EX IVSTA CAVSA NON A DOMINO, ET NONDVM VSVCAPTVM PETET, IVDICIVM DABO. ¶ *RVRSVS Ex diuerſo.*) Superiori themate Prætor adiuuat vſucapioné,& non impletam habet pro impleta quodam modo.Hîc verò ediuerſo vſucapionem verè completam reſcindit.Nam ſublata eius vi,eos,quos alioqui ſummo iure durius læſerat,alterius interim vſucapientis abſentia, in integrum reſtituit, vt poſsint ſuis actionibus vti,perinde atque ſi nihil eſſet vſucaptum. Sicut enim Prætor,vt abſentibus ſuccurrit,ne capiantur : ita etiam pro-
5 *L. item ait Prætor. §. 1. D. ex quib. cau. ma.* uidet,ne alios capiant. Obſeruemus autem primùm hîc agi,vt reſcindatur vſucapio: deinde vt ea reſciſſa, res noſtra nobis reſtituatur : hócque ordine rectè coniungi & cumulari poſſe hæc duo iudicia. ¶ *CVM Reipub. cauſa abeſſet.*)Multo magis,ſi qui vſucepit, ex alia minus iuſta cauſa abfuerit, reſtituetur is, qui in ciuitate manſit, cui non debet eſſe fraudi vlla alterius abſentia. Sed ſi ediuerſo ageretur de reſtituendo in integrum abſente aduerſus præſentem,ſiue eum,qui in ciuitate manſerat:iam diſtinguemus,iuſta an iniuſta fuerit abſentiæ cauſa. Nec enim omnis abſentia,etiã ſi fortè ſit Reipub. cauſa, meretur in integrum reſtitutionem. Vt ſi fuerit affectata. Deinde ij ſoli iuuantur reſtitutione,qui ſine dolo malo abſunt. Dolũ autem malum eò per-
6 *L. item ij. D. ex quib. cau. maior.* tinere tradit Calliſtratus, vt qui reuerti poſſet, neque reuerteretur, in eo, quod per id tempus aduerſus eum factum eſt,non adiuuetur. Veluti ſi alterius grandis commodi captandi gratia id egerit, vt Reipub. cauſa abeſſet, & qui data opera etiam ſine lucro
7 *L. & qui data. D. ex quib. cau. maio.* id affectauit,inquit Vlpianus. ¶ *ABESSET.*) Maximè ſi nullum domi reliquerit procuratorem,aut legitimum defenſorem,cum quo potuiſſet iudicium peragi.quan-
8 *L. vt perfectius. C. de anna. excep.* quam & ſi neminem reliquerit, nihilominus ex noua Iuſtiniani Conſtitutione,integrum iam eſſet, vſucapionem abſentis interrumpere, adito iudice,& apud eum có teſtata domini diligentia. ¶ *VEL IN Hoſtium poteſtate eſſet.*)Hi planè(inquit Vl-
9 *L. ait Prætor. §. hi planè. D. ex quib. cau. ma.* pianus)qui fuerunt in poteſtate captiui,vſu rem acquirere poſſunt ex re peculiari : & æquum erit, ex clauſula æquitatis præſentibus ſubueniri. ¶ *QVI IN Ciuitate eſſet.*)
1 *L. vlt. D. illo tit.* Idem & ſi abſens abſentis rem vſuceperit.Nã & in vniuerſum reſpondit Martianus, eum, qui Reipub. cauſa abfuerit,etiam aduerſus eum, qui pariter Reipub.cauſa abfuerit, reſtituendum eſſe,ſi de aliquo damno iuſtè queratur. ¶ *VSVCEPERIT.*) Hoc eſt,vſucapionem,quam pręſens inchoauerat,abſens compleuerit, vel ſanè ſtatim
2 *L. ab hoſtibus. §. vlt. D. illo tit.* à reditu : quia & id tempus aſcribitur abſentiæ. Porrò & ſi hic, qui vſuceperit, rem alienauerit,reſtitutio facienda eſt,inquit Paulus. ¶ *TVNC.*) Hæc vox ſignificat
3 *L. cùm miles. §. 1. D. illo tit.* quandam extremitatem temporis,& indicat momentum illud,quo hic incipiet currere annus auxilij Prætorij,quo hæc reſcinditur vſucapio,nempe ſtatim atque is,qui
4 *L. 4. De cód. & demon.* vſuceperit,abeſſe deſierit,& alteri fuerit integrum rebus ſuis prouidere. Sanè ſi poſt reditum eius, qui abſens vſucepit, negligas ius tuum perſequi:id tempus, quo ceſſas, coniungetur prioribus vſucapionis temporibus vtiliter ante abſentiam lapſis:quem-
5 *L. nõ enim. D. ex quib. cau. maio.* admodum & illud tẽpus, quo poſt impetratũ ius reſcindẽdæ vſucapionis ocioſè differres rem tuam vindicare. Et ſi hæc tempora iuncta complerent vſucapionem,nulla
6 *L. in honorariis. §. pen. De oblig. & act.* ſpes eſſet nouæ reſtitutionis. Neque enim negligentibus ſubuenitur, ſed neceſsitate rerum impeditis,inquit Paulus. ¶ *INTRA Annum.*) Paulus docet hanc actio-

nem

nem quæ reſciſſa vſucapione redditur anno finiri, quia contra ius Ciuile datur.

¶ *RESCISSA Vſucapione.*) Summota per replicationem æquitate Prætoris conceſſam exceptione vſucapionis, quæ ſummo alioqui Iure Ciuili hîc potuiſſet domino agenti obiici. ¶ *EAM Petere.*) Simul & eius fructus. omnino enim reſtituitur 1 in priſtinum ſtatum actio. Nec modò rem petere licet à poſsidente, ſed multo magis petentem exceptione ſummouere, ſi fortè rei poſſeſsionem iam nactus ſis. 2 quinimo ſi ea poſtea excideris, perpetuam habebis actionem, qua eam conſequaris. 3 ¶ *QVIBVS DAM Et aliis.*) Veluti caſu conuerſo, quando res abſentis à præſente eſt vſucapta. 4 Succurritur enim abſenti, ſaltem vbi Reipub. cauſa abfuit, vel ſtudiorum nomine, aut ſimili iuſta cauſa. Sunt porrò & aliæ multæ reſtitutionis cauſæ, ſed quæ Prætoris arbitrio & æquitati fuerunt relictæ, vt ipſe æſtimaret, ſi qua ei iuſta cauſa videretur.

1 *L. nec non. §. vlt. D. illo tit.*
2 *L. quod ſi minor. §. reſtitutio. De minorib.*
3 *dic. L. nec non. §. pen.*
4 *L. ſi is cuius. D. ex quib. cau. maior.*

Item ſi quis in fraudem creditorũ rem ſuã alicui tradiderit: bonis eius à creditoribus poſſeſsis, ex ſententia Præſidis permittitur ipſis creditoribus, reſciſſa traditione, eam rem petere, id eſt, dicere eam rem traditã non eſſe, & ob id in bonis debitoris manſiſſe.

¶ *ITEM.*) Dictum eſt de actionibus in rem, per quas vindicamus rem, quæ vel noſtra eſt, vel perinde habetur, quaſi noſtra eſſet. Nunc de iis agitur, per quas perſequimur res nobis obligatas. Harum prima eſt, quam Paulianam dicimus. in qua, vt ait Paulus, Prætor id agit, vt perinde ſint omnia, atque ſi nihil alienatum eſſet. 5 Vtq; ſuperiori themate reſcindit vſucapionem cõpletam: ita hîc ex æquo & bono reſcindit alienationem ſummo alioqui iure validam. Hanc autem actionem Paulianã referri inter actiones in rem, mirum non eſt. Nam & ſi obligatio eius cauſa ſit: non tamen perſonæ obligatio eſt, ſed ipſius rei. nec hîc quærimus an perſona ſit obligata, ſed an rem poſsideat. Quia verò hæ actiones, quibus perſequimur, quod in fraudem alienatum eſt: non in rem concipiuntur, ſed in perſonam poſſeſſoris: neque enim dicimus has res noſtras eſſe, ſed poſſeſſorem conuenimus, vt eas reſtituat: dicuntur aliquando eſſe in perſonam. ſed non inde ſequitur, eſſe perſonales. Habent tamen hoc 6 commune cum perſonalibus iudiciis, quòd transeant ad hæredes, & tam hæredi, quàm in hæredem dantur. Magna eſt autem huius Honorariæ actionis, quam ab 7 autore Paulianã vocamus, æquitas, & vtilis vſus, cùm nulla res ſit, quæ magis Remp. contineat quàm fides. ſed ea (inquit Tullius) nulla eſſe poteſt, niſi ſit neceſſaria rerũ creditarum ſolutio. Nec ſanè magiſtratus pati debet, ingratum debitorem ſua fraude ludificarier honeſtum ius creditoris. nam & quædam hæc eſſe videtur furti ſpecies. Quia tamen alienatio in fraudem facta ſummo iure valet, transfértque dominium in accipientem etiam fraudis conſcium: opus fuit creditoribus actione, qua reſcinderẽt 8 hanc alienationem. Vnde Vlpianus ait, neceſſariò Prætorem hoc edictum propoſuiſſe, quò creditoribus conſuleret. Meminit autem & Tullius huius actionis. Nam 9 lib. I. ad Attic. Agere (inquit) cœpit cum eius fratre Caninio Satyro de iis rebus, quas eum dolo malo mancipio accepiſſe de Vario diceret. ¶ *IN FRAVDEM.*) Alio locò docui duplicem eſſe fraudem, nempe conſilij, & euentus. Vtramque autem hîc 1 interuenire neceſſe eſt. Ea enim reſcinditur alienatio, quæ dolo facta eſt à debitore non ſoluendo: vt & fraudare voluerit, & euentum fraus habuerit, inquit Vlpianus. 2 Neque verò hîc ſatis eſt, debitorem, qui alienat, fuiſſe in dolo, niſi etiam eius fuerit conſcius, qui rem accipit. Vnde Vlpianus, Hoc edictum (inquit) eum coërcet, qui 3 ſciens eum in fraudem creditorum hoc facere, ſuſcepit quod in fraudem creditorum 4 hic faciebat. Quare ſi quid in fraudem creditorum factum ſit: ſi tamen is qui accepit, ignorauit: ceſſare videntur verba edicti. Verùm hîc meminerimus edictum propriè loqui de alienatione, quæ non ſit accipienti lucratiua, nempe de venditione. Vbi autem eſſet lucratiua, vt eſt donatio: ſufficeret dolus tradentis, nec tueretur accipientem bona fides: quia æquius ſit damno fraudatorum creditorum conſulere, quàm huius lucro. Rectè itaque idem Vlpianus adiecit, In hos tamen, qui ignorantes ab eo, qui 5 ſoluendo non ſit, liberalitatem acceperunt: eatenus actio erit danda, quatenus locupletiores facti ſunt. Sed hac diſtinctione non vtimur in cauſa patroni: in cuius fraudem, quicquid geſtum eſt, reuocatur, nec alterius quàm eius, qui alienauit, dolum

5 *L. videamus. 2. De vſur.*
6 *L. pen. D. ſi quid in frau. patro.*
7 *L. ait prætor. §. hæc actio De his quæ in frau. cred.*
8 *L. ſi ſciens emam. De contrah. empt.*
9 *L. 1. §. 1. De iis quæ in frau. cred.*
1 *§. in fraudem. Quib. ex cau. ma. non lic.*
2 *L. ait prætor. §. 1. De his quæ in frau. cred.*
3 *L. ait prætor. §. quod ait Prætor D. illo tit.*
4 *L. quod autem. §. hoc edictum. D. illo tit.*
5 *dic. L. quod autem. § in hos tamen.*

intuẽmur. Verùm emptor bonæ fidei non perdit ſuum precium. recipit enim à patronõ. At creditores, qui reſcindunt alienationem, nihil præſtant. Porrò etſi quid alienauerint debitores ciuitatum, ſiue donando ſiue vendendo: ſi non fuerint ſoluendo, eos, qui res poſsidẽt, pro rata conueniri poſse in vniuerſum ſtatuit Conſtantinus. ¶ *CREDITORVM.*) Creditores accipimus omnes, quibus ex quacunque cauſa debẽtur. Et ſi pendeat à conditione debitum: etiam ab eius euentu pendebit vis alienationis in fraudem factæ. Porrò & ſi qui primùm poſt alienationem creditores facti ſint: fraudati quoque videbuntur, & agere poterunt, ſiquidem appareat initum fuiſſe conſilium eorum fraudandorum. Veluti ſi ſtatim poſt alienationem improbus debitor callidè contrahat æs alienum, & ignarum fallat creditorem. Verùm ſi non appareat debitorem in alienatione meditatum eſſe vllam fraudem: ceſsabit reuocatio. Vt ſi debitor bona fide iis ſatisfecerit, quorum fraudandorum cauſa alienarat: & deinde alios ſimpliciter creditores ſortitus ſit. neque enim temerè iudicabitur in eos aliquid prius machinatus: & propterea de priori alienatione queri non poterunt. addit tamen hanc exceptionem Paulũs, niſi priores pecunia poſteriorum dimiſsi probentur. Itaque verſuram faciente debitore, illud ſaltem poſterioribus creditoribus tribuemus, vt in ius & locum priorum ſuccẽdant. Quod autem attinet ad creditores hypothecarios, credemus eos quoque hîc comprehendi appellatione creditorũm, vt etiam iis competat actio Pauliana, quæ poteſt eſse vtilior hypothecaria. ¶ *REM Suam tradiderit.*) Vel ſibi debitam remiſerit. Nam (inquit Vlpiãnus) hac ĩn factum actione non ſolùm dominia reuocantur, verùm etiam actiones inſtaurantur. Et rurſus alio locõ, Omnes (inquit) debitores, qui in fraudem creditorum liberantur, per hanc actionem reuocantur in priſtinam obligationem. Quod autem attinet ad libertatem in fraudem datam, multa ſingularia iure ciuili ſtatuta ſunt, de quibus copioſè dictum eſt libro primo. ¶ *TRADIDERIT.*) Vel alienando, vel vltro pignori dandõ. Sed & ſi nemini tradiderit, verùm pro derelicto habuerit, vt quis eam ſuam faceret: erit huic edicto lõcus. Quòd ſi tantùm egerit, ne acquireret: ceſsat ẽdictũ. ¶ *BONIS Eius.*) Nempe debitoris, qui in fraudem alienauit. Quòd ſi creditores magis elegerint bona ipſius hęredis: periculum eſt, ne poſtea non poſsint ea reuocare, quæ fuerunt in fraudem à defuncto alienata. Nam ſi appareat creditores hæredis fidem ſecutos eſse, eiúſque facultates quaſi abundè locupletes vltro delegiſse: non poterunt poſtea mutare conſilium. Et intelligentur quidem hoc animo eſse, vbi diu patiuntur hæredem in poſseſsione rerum hæreditariarum, nec vlla fraudis defuncti mentione facta, nec petita bonorum ſeparatione: quod vnum eſſe potuiſſet argumẽtum diffidentiæ. Item ſi vltro ab hærede acceperint vſuras nominum ſuorum. Quæ omnia tradita ſunt à Labeõne. ¶ *POSSESSIS.*) Et diſtrãctis, excũſsíſque: vt conſtet, an reuera fraudati ſint creditores: quibus alioqui integrum non eſt, nec prius permittitur, alienationem reſcindere. Nam nec poſſunt creditores hypothecarij conuenire poſſeſſorem rei obligatæ, priuſquam excuſſerint principalem debitorem: & is inueniatur non ſoluendo, quemadmodũ ſtatuit Iuſtinianus Nouella ſua Conſtit. 4. Porrò creditores hîc miſsi in poſſeſsionem rerum debitoris, non poterunt expellere colonum, cui rem locauit debitor: niſi id quoque factum appareat in fraudẽm. quanquam alioqui ſingularis ſucceſſor nõ temerè cogatur agnoſcere colõnũ. ¶ *PERMITTITVR.*) Scilicet intra annum vtilem: qui computabitur ex die diſcuſsionis, venditioníſque bonõrum. Poſt annum (inquit Vlpianus) de eo, quod ad eum peruenit, aduerſus quem agetur, iudicium competit. Iniquum enim putauit Prætor in lucro manere eum, qui ſenſit lucrum ex fraudẽ. Sanè tamen ſi ageretur de reuocanda actione in fraudẽ remiſſa: conſideramus. id tempus, quod ſupererat obligationi: non vtique annũm. ¶ *EX Sententia præſidis.*) Qua ſcilicet iam condemnatus erat debitor perſonali iudicio conuentus, & creditores pro executione rei iudicatæ miſsi in poſſeſsionem bonorum debitoris. Sic enim Prętor ſubuenit, vt ſi ea, quæ à debitore poſsidebantur, non fuerint ſatis, ea quoque hanc in rem auferantur, quæ alij poſsident. ¶ *IPSIS Creditoribus.*) Atque adeò ſingulis: quanquam poſt ipſam bonorum poſſeſsionem non poſsit vnus aliquis, niſi priuilegio ſingulari nitatur, ſuam tantùm rem̃ agere, aut aliis præfẽrri. ¶ *RESCISSA Traditione.*) Sic vt cum ſua cauſa totóque iure poſſeſsio aliorum, qui res à debitore in fraudem acceperunt,

1 *L.1.§.dolum.D.ſi quid in frau.patro.*
2 *dic.L.1.§.ſi quis in fraudem.*
3 *L.2.C.de debitor.ciuit.*
4 *L.ſi cum fideicommiſſaria.§..creditores.D.qui & à quib.manu.L.creditorum.L.creditores.De verb.ſignif.*
5 *dic.L.ſi cum fidecommiſſaria.§.pen.*
6 *L.ait prætor.§.ita demum.L.ſi quis cum haberet.De iis quæ in frau.credit.*
7 *L.niſi.D.illo tit.*
8 *L.ſi ventri.§.vlti.De priuileg.cred.*
9 *L.1.ad fi.C.qui manu.non poſſ.*
1 *L.hac in factum.De his quæ in frau.cred.*
2 *L.omnes.D illo tit.*
3 *L.quod autem.§.apud Labeonem.D.illo tit.*
4 *L.ſed etſi.D.illo tit.*
5 *dic.L.quod autem.*
6 *L.ait prætor.§.ſanè.D.illo tit.*
7 *L.pen.C.de reuo.quæ in fraud.cred.*
8 *L.1.C.illo tit.*
9 *L.in venditione.§.1.De reb.aut iud.poſſ.*
1 *L.emptorem.C.locati.*
2 *L.ait prætor.§.annus.De his quæ in frau.cre.*
3 *dic.L.ait Prætor.§.poſt annum.*
4 *dic.L.ait prætor.§.ſi conditionalis.*
5 *L.quod autem.§.ſciendum eſt.D.illo tit.*

runt, interuertatur, & creditoribus reddatur, quò magis ea quoque bona ex cauſa iudicati poſsideant & diſtrahant. Neque verò poſſeſſor cùm eius poſſeſsio reſcindetur, petere à creditoribus poteſt reſtitutionem precij: niſi id fortè adhuc in bonis debitoris extét. At vbi res in fraudem patroni diſtracta eſt: defertur conditio emptori, v- 1
trùm malit rem emptam habere iuſto precio, an verò à re diſcedere precio receptó.
¶ *EAM Rem.*) Cum ſua cauſa, & fructibus omnibus, non modò perceptis, ſed & iis, 2
qui percipi potuerunt. Venuleius ſcribit, fructus, qui nec tempore alienationis co- 3
hærebant terræ, nec poſt inchoatum iudicium percepti ſunt, ſed medio tempore: nó
venire in reſtitutionem. Item partum ancillæ per fraudem alienatæ, medio tempore
editum, non venire in reſtitutionem: quia in bonis non fuerit. Si tamen prægnans 4
fuerit ancilla, cùm alienaretur, venire. Sed & in Fauianam & Caluiſianam actioné, per quam quæ in fraudem patroni à liberto alienata ſunt, reuocantur: Vlpianus ait,
etiam fructus venire. ¶ *PETERE.*) Saltem pro modo & rata parte debiti, pro 5
qua etiam tantùm nouo iure fit miſsio in poſſeſsionem bonorum. Porrò ſi is, à quo res petitur, paratus ſit creditoribus ſatisfacere: poterit rem retinere oblata pecunia, quæ debetur. nam & id tributum eſt pignori habentibus rem, quæ prius aliis pi-
gnori fuit obligatá. 6

1 L. ſi debitor. cum le. ſeq. D. illo tit.
2 L. 1. §. ſi quis in fraudē D. quid in frau. pat.
3 L. ait Prætor. §. per hāc. De his quæ in frau. cred.
4 L. vlt. §. non ſolum. D. illo tit.
5 L. 1. D. ſi quid in frau. patro.
6 L. Paulus. §. qui pignoris. D. Quib. mo. pig. vel hyp. ſol. L. 1. L. prior. C. Qui pot. in pig.

Item Seruiana & quaſi Seruiana (quæ etiam Hypothecaria vocatur) ex ipſius Prętoris iuriſdictione ſubſtantiam capiunt. Seruiana autem experitur quis de rebus coloni, quę pignoris iure pro mercedibus fundi ei tenentur. Quaſi Seruiana autem eſt, qua creditores pignora, hypothecaſue perſequuntur. Inter pignus autem & hypothecam (quantum ad actionem hypothecariam attinet) nihil intereſt. nam de qua re inter creditorem & debitorem conuenerit, vt ſit pro debito obligata: vtraque hac appellatione continetur. ſed in aliis differentia eſt. Ná pignoris appellatione eam propriè rem contineri dicimus, quæ ſimul etiam traditur creditori, maximè ſi mobilis ſit. At eã, quę ſine traditione nuda cõuentione tenetur, propriè hypothecæ appellatione cõtineri dicimus.

¶ *ITEM Seruiana.*) Eſt quoddam iudicium poſſeſſoriũ ex interdicto Saluiano, quo adipiſcimur poſſeſsioné rerum coloni vel inquilini, nobis obligatarum, de quo nos ſuo poſtea loco agemus. Sed iudicium Seruiannm, de quo nunc dicere paramus, magis petitorium eſt: & confirmato pignoris nexu tribuit maius quoddam ius poſſidendi: quod videlicet nemo queat eripere, niſi perſoluta penſione debita. Deinde cùm Saluianum interdictum propriè reddatur inter dominum & conductorem tantùm: actio Seruiana datur aduerſus alios poſſeſſores rerum coloni vel inquilini, quas nobis eſſe obligatas conſtat. Huius autem actionis beneficium præcipuè apparet in rebus inuectis ab inquilino, & fructibus prædij ruſtici, propter ius tacitæ hypothecę. Sunt qui huius actionis formulam primam compoſitam eſſe credant abs Seruio Sulpitio Iuriſconſ. proptereáque appellari Seruianã. Quod & ſi fateamur, nihilominus verum erit ex alicuius Prætoris edicto ius hoc deſcẽdere: ſicuti & Paulus ait, ex pacto
iure Honorario dari actionem de pignore. Nam actiones in rem ciuiles & directæ, 7
erant vindicationes, quæ ex dominio deſcendebant. ac propterea Iuſtinianus actioné Seruianam ſiue hypothecariam ait ex ipſius Prætoris iuriſdictione ſubſtantiam capere. ¶ *EXPERITVR De rebus.*) Vt earum poſſeſsionem auocet, inquit Pa-
pinianus, ſi eam alioqui non habet: vt ſæpe rerum illatarum, & pignori nobis tradi- 8
tarum poſſeſsione excidimus. ¶ *COLONI.*) Multo magis inquilini, qui eſt conductor vrbani prædij. Eius enim res inuectæ & illatæ, ipſo iure tacitè obligantur lo-
catori, etiam ſi non conuenerit. Sed in prædiis ruſticis ea demum obligantur, quæ 9
ſunt inuecta & illata poſt expreſſam de pignore conuentionem. Et hoc quidem diſcrimen rerum coloni & inquilini (quod mirum eſt vulgo non fuiſſe deprehenſum)
apertè tradit Neratius, his verbis, Eo iure vtimur, vt quæ in prædia vrbana inducta, 1
illata ſunt: pignori eſſe credantur, quaſi id tacitè conuenerit. In ruſticis prędiis contrà obſeruatur. Cæterùm cùm hunc quoque locum, vt & quicquid ad pignora & hypothecas pertinet, peculiari tractatu & libro latè explicare inſtituerimus, nec ea res aut

7 L. ſi tibi. §. de pignore. De pact.
8 L. ſi eum venditor. De euict.
9 L. hoc iure. In quib. pig. tac. L. itē quia. De pact.
1 L. eo iure. D in quib. cau. pig. vel hyp. tac. contrah.

hîc breuiter perſtringi poſsit, aut actionibus inſeri debeat, nunc omitto. ¶ *QVAE*
1 *§. interdictum quoque inſ. de interdict.* *Pignoris iure ei tenentur.*) Hoc eſt, vt alio poſtea loco ait Iuſtinianus, quas colonus pro
mercedibus fundi pignori futuras pepigiſſet. Et Theophilus ipſe hîc diſertè meminit pacti conuenti, rectè ſentiens id eſſe neceſſarium ad obligandas res coloni.
Cæterùm in vrbanis prædiis nulla opus eſſe conuentione iam dictum eſt: quia omnia
2 *L. item quia. De pact. L. eo iure. D. in quib. cau. pig. taci. contrah.* illata ipſo iure tacitè obligantur quaſi conuenerit. Quod & ſpecialiter traditum eſt
de fructibus natis in prædio ruſtico: vt ſcilicet tacitè intelligantur pignori eſſe domino fundi, etiam ſi nominatim id non conuenerit, inquit Pomponius. Sciẽdum eſt
3 *L. in prædiis. D. in quib. cau. pig. taci.* autem non minorem eſſe vim tacitæ quàm expreſſæ hypothecæ. ſemper enim æquè
rem tranſire cum ſuo onere. Ac pertinet ſanè ius tacitæ hypothecæ, de qua hîc agi-
4 *L. debitorem. C. de pig. L. ſi debitor. C. de diſtra. pignor.* mus, ad ipſius quoque ſecundi inquilini, qui à primo conduxit, bona illata. At ſi colonus alteri locaſſet fundum, res poſterioris conductoris domino non obligarentur:
5 *L. ſolutum. §. ſolutum. De pigne. act.* nempe quòd nulla hîc ſit tacita hypotheca, nec ſit alia, quàm de qua nominatim cõuenerit. Obligantur tamen ſemper fructus, perinde atque ſi eos primus colonus per-
6 *L. ſi in lege. §. ſi colonus. D. locati* cepiſſet. Sanè vbi ſecundus inquilinus à priori gratuitam habitationem nactus eſſet:
non obligabuntur quæ intulit, cùm nec ipſe quicquam debere poſsit. ¶ *PRO*
7 *L. Pomponius ſcribit. D. in quib. cau. pign. taci. contrah.* *MERCEDIBVS.*) Ait Pomponius, Non ſolùm pro penſionibus, ſed & ſi deteriorem habitationem fecerit culpa ſua inquilinus, inuecta & illata pignori eſſe obli-
8 *L. 2. D. illo tit.* gata. ¶ *CREDITORES.*) Nempe hypothecarij quilibet, modò nitantur certo
alicuius veri pignoris iure. ¶ *PIGNORA.*) Sic, vt à multis pignoribus eodem
nomine obligatis poſsint quodlibet in ſolidum perſequi. Eſt enim hypothecaria a-
9 *L. 1. & 2. C. ſi vnus ex plu. hæred.* ctio indiuidua, nec ſcinditur pro hæreditariis portionibus, vt perſonalis. Vnde & ſi
pars rei obligatæ alienaretur, non niſi cum ſolido transferetur onere. Neque enim
eſt in arbitrio debitoris & poteſtate, diſtrahere aut diuidere ius hypothecæ.

¶ *PERSEQVVNTVR.*) Apud quemcunque tandem ſit res, quæ vel expreſſè vel
1 *L. ſi debitor. C. de diſtra. pig. L. qui debitorem. C. de pignorib.* tacitè obligata eſt, aut etiam ſi quis dolo eam poſsidere deſiit. Nec alius poſſeſſor
poteſt ſummouere hanc hypothecariam actionem, quàm qui rem emit, non ab ipſo
debitore, ſed aliquo priori creditore, eam iure ſui pignoris vendente: vel ab hærede,
2 *L. ſi fundus. §. in vindicatione. De pigno.* qui beneficio inuentarij vſus eſt. Porrò cùm pignus perſequimur, ſiquidem agamus
3 *L. 1. C. ſi antiq. cred. pig. vend.* aduerſus poſsidentem debitorem, vel eius hæredem, ſatis eſt probare rem pignori fuiſſe datam: nec audietur debitor excipiens ſe non fuiſſe dominum. nam de dolo re-
4 *L. vlt. C. de iu. deliber.* plicaretur, quòd rem alienam dediſſet pignori. Vbi tamen generalis eſſet hypotheca
5 *L. rem alienam. De pigne. act.* bonorum, rectè dicere poteſt, rem, de qua ſpecialiter quæritur, non fuiſſe compre-
6 *L. 2. C. vbi in rem act.* henſam, vtpote alienam. Porrò ſi agatur aduerſus alium rei obligatæ poſſeſſorem,
præter conuentionem pignoris, probare oportebit rem fuiſſe in bonis debitoris, qui
pignori dedit, ſi id neget poſſeſſor. Verùm vbi ſemel id probatum fuerit, poſſeſſor
deinde non poterit rem retinere iure antiquioris hypothecæ, quam habet ab eo debitore, quem negauit dominum. Sed ante omnia cogetur rem autori reddere: deinde
ſi volet agat. Nam propter mendacium commodo poſſeſsionis multatur, vt eſt apud Iuſtinianum Nou. Conſtitut. 18. ¶ *INTER PIGNVS Et hypothecam.*) Inter pigneratitiam autem & hypothecariam actionẽ multum intereſt. Propriè enim
pigneratitia dicitur, quæ poſt ſolutionem datur vel debitori, vt pignus recipiat: vel
creditori, ſiquid in pignus impenderit. At hypothecaria eſt, qua creditor pignus perſequitur, vt id teneat donec ei fuerit perſolutum. Illa naſcitur ex obligatione, quę re
7 *§. vlti. ſup. Quib. mo. re contrah. oblig.* contrahitur: hæc ex conuentione. Illa eſt bonæ fidei: hæc ſtricti iuris. Illa eſt perſonalis: hæc realis. Illa ſemper durat annis triginta: hæc varium tempus habet.
8 *L. 1. C. ſi adu. cred. L. intelligere C. de luit. pign.* ¶ *DE QVA RE.*) Quacunque, modò non ſit ex iis, quæ prohibentur pignori obligari, vt ſunt hæ res, quarum commercium non eſt. ¶ *CONVENERIT.*) In-
9 *L. 1. §. eam rem. D. quæ res pign. oblig. L. ſpẽ. L. qui filios. C. illo tit.* quit Paulus, De pignore iure Honorario naſcitur ex pacto actio. ¶ *VT SIT Pro debito obligata.*) Vel alia ſimili formula conuentionis. hîc enim magis voluntatem
1 *L. ſi tibi decem. §. de pignore. De pact.* contrahentium, quàm verborum conceptionem inſpici ſtatuit Iuſtinianus. Itaque
ſi dictum ſit, fide & periculo rerum ad me pertinentium: intelligentur pignori ob-
2 *L. vlt. C. quæ res pig.* ligatæ omnes meæ res, & quæ poſtea meæ factæ fuerint. Eſt & alia magis tacita pi-
3 *L. creditor. §. poſt diuiſionem. D. qui pot. in pig.* gnoris conſtituendi conuentio. Nam ſi conuenerit, vt non ſoluta ad diem præſtitutum pecunia, liceat creditori aliquid ex bonis debitoris vendere: Papinianus exiſtimauit eiuſmodi pacto pignus intelligi contractum. Porrò illud ſemper in pignoris
conuen-

conuentione obſeruandum eſt, vt tantùm agatur de obliganda re. Nam à principio paciſci non licet, vt ſi pecunia ad dié non ſoluatur, res pro debito noſtra ſit. eiuſmodi enim pactum cómiſſorium in pignoribus improbatur. ¶ *IN Alijs eſt differentia.*) 1 *L. vlti. C. de pact. pig. & le. commi. in pig. reſcind.*
Scribit Martiànus, Inter pignus & hypothecam, tantùm nominis ſonum differre. nempe quòd altera vox Latina ſit, altera verò Grȩca, à verbo, ὑποτίθεσθαι, quod ꝓpriè 2 *L. res hypotheca. §. vlt. De pignorib.*
eſt debitoris pignori opponentis, καὶ δανειζομένου: ſicut ediuerſo ὑποτίθεσθαι, eſt creditoris δανείζοντος, & accipientis pignori datum. Ac Græci quidem ὑποθήκης voce promiſcuè vtuntur, tam de re ſoli, quàm mobili. Sed differentiam, quam Iuſtinianus hîc tradit, poſtea vſus inuexit, & Vlpianus eam probat, inquiens, propriè pignus eſſe, quod cre- 3 *L. plebs. §. pignus. De verb. ſignif.*
ditori traditur, à pugno ita appellatum: ideóque conſiſtere in rebus mobilibus. Itaq; factum eſt, vt ad alteram ſpeciem contractum ſit generále verbum hypothecæ. Idem Vlpianus alio loco ait, propriè pignus dici, quod ad creditorem tranſit: hypothecam 4 *L. ſi rem alienam. §. propriè. De pign. act.*
autem, cùm non tranſit poſſeſsio ad creditorem. Cæterùm cùm de pignoribus & hypothecis integrum tractatum aliquádo conficere atque in vulgus dare inſtituam, vti in ſcholis viua voce docui, plura nunc hac de re non dicam, ſed lectorem rogabo, vt quod in hoc genere requirit, ab ea noſtra commentatione expectet.

In perſonam quoque actiones ex ſua iuriſdictione propoſitas habet Prætor: veluti de pecunia conſtituta. cui ſimilis videbatur receptitia, ſed ex noſtra Conſtitutione (cùm & ſi quid plenius habebat, hoc in actionem pecuniæ conſtitutæ tráſfuſum eſt) & ea quaſi ſuperuacua iuſſa eſt cũ ſua autoritate à noſtris Legibus recedere. Item Prætor propoſuit actionem de peculio ſeruorum, filiorúmque familiarum: & eam, ex qua quȩritur, an actor iurauerit, & alias complures.

¶ *RECEPTITIA.*) Non ſatis liquet, quæ fuerit hæc actio, & cur ita appellata. Theophilus indicat eam dari ſolitam contra Argentarios, cóſtitutæ pecuniæ & promiſſæ reos, quam vt receptam in rationes retulerant. Sed Iuſtinianus tradit latius patuiſſe hanc actionem. & ſanè potuit ita vocari à verbo recipiendi: quod ſæpe ſignificat promittere. ¶ *EX Noſtra Conſtitutione.*) Extat hæc Iuſtiniàni Conſtitutio, quȩ 5 *L. pen. C. de conſt. pec.*
ait, Omnia, quæ de receptitia in diuerſis libris poſita ſunt, aboleri, vt conſtitutæ pecuniæ actio omnes caſus complectatur, qui & per ſtipulationem poſſunt explicari. ¶ *ALIAS Complures.*) Vt ſunt eæ, quas poſtea explicat, nempe Tributoria, De in rem verſo, Quod iuſſu.

De conſtituta autem pecunia cum omnibus agitur, quicunque vel pro ſe, vel pro alio ſoluturos ſe conſtituerint: nulla ſcilicet ſtipulatione interpoſita. nam alioqui, ſi ſtipulanti promiſerint, Iure Ciuili tenentur.

¶ *DE CONSTITVTA Autem.*) Hæc actio locum habet, cùm quis ſine ſtipulatione promittit ſe ſoluturum, quod prius debebatur: vt hîc intelligas iteratam quandam eſſe promiſsionem. Nec fuiſſe olim Athenienſibus ignotum huius conſtituti vſum, apparet ex oratione Demoſthenis κατὰ Θεοκρίνου: dicebátq; etiam καταθέσθαι, quod nos, pecuniam conſtituere. Iuſtinianus in Nou. ſua Conſtit. 115. obligationes conſtitutæ pecuniæ appellat modò ἀντιφωνήσεις, modò ὑποσχέσεις. ¶ *PECVNIA.*) Admonet alibi Iuſtinianus, ne miremur, omnes res pecuniæ verbo hîc cóprehendi, quia & veteres definiant pecuniæ appellatione omnes res ſignificari. Et ſanè extant ea de re multa Iuriſconſultorum reſponſa. Paulus etiam pecuniam oblatam dixit, cùm ageretur de oblato ſeruo Sticho. Et appellata eſt à pecoribus pecunia, in quibus olim omnia veterum bona conſiſtebant. Apud Græcos quoque χρημάτων appellatio latiſsimè patet. Sic enim Ariſtoteles lib. 4. Ethic. ait, χρήματα λέγομεν πάντα, ὅσων ἡ ἀξία νομίσματι μετρεῖται. Et Socrates apud Xenophontem lib. 1. Oecon. coniungit χρήματα καὶ κτήματα, ſignificans ea omnia, quæ ad vitam tuendam conducunt, & quibus ꝓbè vti poſſumus. Nam & id χρῆσθαι ſignificat. ¶ *CVM OMNIBVS.*) Qui ſcilicet conſtituere potuerunt. ne miremur non agi cum pupillo, qui ſine tutore conſtituit. nam id facere non poterat. Sed nec mulieres, ſi pro aliis conſtituerint, teneri aut obligari poſſunt. eſt enim hæc ſpecies quædam interceſsionis, à qua per Senatuſcon. Velleianũ mulieres repellũtur. Sed vbi nulla eſſet interceſsionis

Margin notes:
6 *dic. L. pen. §. et nominē.*
7 *L. pecunia appellatione. L. pecunia verbum. L. pecunia nomine. De verb. ſignif.*
8 *L. interdum. §. vlt. De verb. oblig.*
9 *L. 1. §. de pupillo. De conſtit. pecu.*

ſpecies, veluti ſi mulieres pro ſe conſtituant: valebit conſtitutum,& ex eo mulieres
1 *dic. L. 1. §. 1.* obligabuntur. Porrò hîc notandum eſt eos, qui per alios contrahentes obligantur,
2 *dic. L. 1. §. ſed & ſi filiusfa.* obligari etiã per alios cõſtituentes: vt pater per filiumfã. Sanè pater ipſe, ſi filij debitum conſtituat, ſi quidẽ id agat pro illa ſua obligatione qua tenebatur, nõ niſi pecu-
3 *dic. L. 1. ad fi. cũ le. ſeq.* lio tenus conuenietur ex conſtituto: at ſi pro filij obligatione, in ſolidum.
4 *dic. L. 1.* ¶AGITVR.) Vlpianus loquens de pecunia conſtituta, Hoc edicto (inquit) Prætor fauet naturali æquitati, qui conſtituta ex conſenſu facta cuſtodit: quoniam graue eſt fidem fallere. Porrò & ſi de tempore certo non conuenit, non poterit ſtatim agi: ſed modicum tempus, nempe decem dierum interponitur, priuſquam exactio
5 *L. promiſſor Stichi. §. 1. D. illo tit.* celebretur, inquit Paulus. Certè ex Nouella Iuſtiniani Conſtit. 4. non niſi excuſſo principali debitore, agi poteſt aduerſus ἀντιφωνητὴν, quem nos conſtitutæ pecuniæ reum dicimus. ¶PRO SE.) Nec eſt inutile hoc conſtitutum. adiicit enim nouam
6 *L. 1. §. debitum autem. D. illo tit.* actionem, quæ & valida erit & perpetua, etiam ſi prior obligatio infirmior erat[6], & temporalis. & vbi vetus illa eſſet ſublata, hæc noua remaneret: ſicut è diuerſo ſi de
7 *L. item illa. §. quod adiicitur D. illo tit.* conſtituta pecunia aduerſarius iurauerit, nihilominus ex priori adhuc obligatione
8 *L. ſi actor. De iureiur.* tenetur[8]. ¶PRO ALIO.) Et tanquam pro alio. Nam ſi per errorem pro ſe & tanquam à ſe debitum conſtituat, quod alius debet, non teneri eum reſpondit Scæ-
9 *L. vlt. De conſt. pec.* uola[9]. Et ſanè ſi per errorem ſoluenti quod alius debet, datur condictio[1]: multo magis
1 *L. ſi pœna. §. 1. De condict. inde.* per errorem promittenti dabitur exceptio[2]. Sed vbi quis nominatim & ſciens prudénſque conſtituit ſe pro alio ſoluturum, valet conſtitutum: magnáque eſt eius vis,
2 *L. cui damus. De regu. iur.* hîc enim creditor duos debitores nãciſcitur. & priuſquam ſolidum ſit perſolutum, vterque eſt obligatus. Nullam itaque prioris obligationis nouationem habet hoc
3 *L. vbi quis. De conſti. pec. L. ſi filiusfa. De in rem ver.* conſtitutum. nam & magis adiicitur eius confirmandæ cauſa, velut quædam fideiuſsio: habétque ideo multa cum fideiuſsione communia[4]: veluti beneficium diui-
4 *L. vlt. C. de conſtit. pec.* ſionis, & excuſsionis. ¶SOLVTVROS.) Nempe id, quod prius aliquo modo
5 *L. 1. §. debitum autem. L. eum qui. §. quod exigimus. De conſtit pec.* debebatur. nam alioqui non conſtat conſtitutum: etiam ſi ab eo ineatur, qui non ignorat nihil deberi. Satis enim apparet eum ludere & nihil agere, qui promittit debitum alienum, quod ſcit nullum eſſe. Vbi autem aliquid qualitercũque debetur: rectè conſtituitur. Nam etſi ex ſolo iureiurando mihi competat actio, poterit ea
6 *L. illud. § ſi iureiurãdo. D. illo tit.* conſtitui. Item & ſi quid ex delicto debeatur. Quòd ſi quis conſtituerit ſe ſolutu-rum ſortem debitam, ſimul etiam vſuras: ſi prius vſuræ non debebantur, non niſi
7 *L. qui iniuriarum. D. illo tit.* nomine ſortis valebit conſtitutum: nec aliter vſuræ peti poterunt, quàm ſi fuerint
8 *L. hactenus. §. vlt. L. Titio Seio. De conſtit. pec.* ſtipulanti promiſſæ[8]. Porrò autem vbi aliquod debitum ſimpliciter conſtituitur: idem omnino eadémque conditione debebitur ex conſtituto[9]. Poteſt tamen aliud
9 *L. id quod. De conſtit. pec.* conſtitui, quàm quod debetur. Vt ſi cùm centum aurei deberentur: conſtituerit quis frumentum eiuſdem precij ſoluere[1]. Quòd ſi quis ſimpliciter conſtituat ſe
1 *L. 1. §. an pot. D. illo tit.* ſatisfacturum: liberabitur datis pignoribus vel fideiuſſoribus[2]. ¶SE.) Sed etſi
2 *L. promiſſor Stichi. §. vlt. De conſtit. pec.* conſtituas alium pro te ſoluturum, non erit inutile conſtitutum: quanquam ille
3 *L. qui autem. §. 1. De conſtit. pec.* alius non teneatur ex conſtituto. Sicuti & vbi conſtitueres alium pro te fideiuſſurum. Sed ſi conſtituas alium pro ſe ſoluturum, non teneris[4]. tunc enim tantùm
4 *L. eum qui. §. Iulianus, D. illo tit.* videris reddere quoddam teſtimonium eius fidei & facultatis. Quòd ſi quis ἀπροσώπως dixerit, Satis tibi fiet: nec eo nomine obligatur, vt ſtatuit Iuſtinianus in Nou. Conſtitut. 115. vbi explicat & alias quaſdam conſtituti formulas. Vt ſi quis dixerit, Fiet tibi ſatis & à me & ab illo: alium non conſentientem non obligat, ſed ſe tantùm, & pro rata ſolùm parte. at ſi disiũctiuè promiſeris, Aut à me, aut ab illo: in ſolidum ſolus teneberis ex conſtituto. ¶CONSTITVERINT.) Interueniente ſcilicet animo conſtituendi: quem etiam in vtroque contrahente deſideramus.
5 *L. 1. §. cũ qui. D. illo tit.* Nam reſpódit Vlpianus, Eum, qui inutiliter ſtipulatus eſt, cùm ſtipulari voluerit, nõ conſtitui ſibi: de conſtituta experiri non poſſe, quoniã non animo conſtituentis, ſed promittentis factum ſit. Porrò diligenter hîc diſcernere debemus verba conſtituendi, & ea quæ tantùm pertinent ad fidem alicuius rei, confeſsionémq; & agnitionẽ: ne temerè ex his, ſicuti ex illis, aliquã nouã confingamus obligationẽ. Cuius rei ſatis
6 *L. vlt. De inſtit. act.* admonemur eleganti Scęuolæ reſpóſo, quod extat his verbis[6], L. Titius menſæ nummulariæ, quam exercebat, habuit libertũ prępoſitum. Is Caio Seio cauit in hęc verba, Octauius Terminalis rem agens Octauij Felicis, Domitio Felici ſalutẽ, Habes penes menſam patroni mei denarios mille: quos vobis numerare debebo pridie Calen-

das

das Maias. Quæſitum eſt, L. Titio defuncto ſine hærede, bonis eius venditis: an ex hac epiſtola iure conueniri Terminalis poſsit. Reſpondi, Nec iure his verbis obligatum, nec æquitatem conueniendi eum, ſupereſſe: cùm id ex inſtitoris officio ad fidem menſæ præſtandam ſcripſiſſet. Hactenus Scæuola: qui iudicat inſtitorem Terminalem ſolùm agnouiſſe ſua epiſtola rationẽ officij quod gerebat, & cuius nomine rectè poterat cõueniri. Sed iam vbi deſiit eſſe inſtitor, amplius conueniri non poſſe: quia non conſtituerit ſe ſoluturum, ſed tantùm ſignificarit rationem illius ſui officij. Alia autem ſpecies eſt in reſponſo Marcelli, vbi is, qui iam deſierat eſſe tutor, promiſit ſe ſoluturum, quod apud eum remanſerat reliquum alteri debitum. Obligatur enim ex conſtituto: quia cùm iam deſiiſſet eſſe tutor redditis rationibus, ſi promittit illud reliquum, non poteſt videri tantùm ſignificaſſe fidem officij tutelaris. Verba Marcelli ſunt hæc[1]: Titius Seio epiſtolam miſit in hæc verba: Remanſerunt apud me quinquaginta ex credito tuo, ex contractu pupillorum meorum: quos tibi reddere debebo Idibus Maij probos. quòd ſi tibi ad diem ſuprà ſcriptum non dedero, tunc debebo dare vſuras tot. Quæro, an L. Titius in locum pupillorum ad cautionem reus ſucceſſerit. Marcellus reſpondit, Si interceſsiſſet ſtipulatio, ſucceſsiſſe. Item quæro, ſi non ſucceſsiſſet, an de conſtituta teneatur. Marcellus reſpondit, In ſortem teneri. eſt enim humanior, & vtilior iſta interpretatio. Hæc Marcellus. Rationem autem huius interpretationis iam diximus, quòd hic L. Titius iam deſiiſſet eſſe tutor. promittit enim id, quod apud eum remanſit, redditis ſcilicet iam rationibus. Itaque non poteſt intelligi tantùm id ſcripſiſſe nomine tutorio, vt ille Terminalis inſtitor in reſponſo Scæuolæ. Rurſus memorabile eſt, quod apud eundem Scæuolam, tertius aliquis agnoſcendo ſe à debitore habere, quod creditori ſoluit: intelligatur ſeſe obligare: quanquam ſi id ab ipſo debitore diceretur, veluti, Quod tibi debeo, penes me habes: magis intelligerentur eſſe verba debitum agnoſcentis, quàm nouam aliquam obligationem contrahentis. Verba Scæuolæ ſunt hæc[2]: Quidam ad creditorem literas huiuſmodi fecit, Decem, quæ L. Titius ex arca tua mutuo acceperat (ſalua ratione vſurarum) Domine penes me habes. Reſpondi ſecundum ea, quæ proponerentur, actione de conſtituta pecunia eum teneri. ¶ *NAM ALIOQVI.*) Quaſi dicat Iuſtinianus: Vbi interponitur ſtipulatio, non eluceſcit Prætoris beneficium, tuentis ſuſtinentiſque conſtitutum. Itaque vt proponeretur pura puta forma conſtituti, quod tam pro ſe quàm aliis fieret: quódque niteretur ſolo beneficio Prætoris, & vim ſuam exereret: rectè Iuſtinianus eam hîc nudam propoſuit. Sed interim non negat, quin aliquando conſtitutum, ſaltem pro ſe, rectè cõtrahatur, interueniente etiam ſtipulatione. Poteſt ergo conſtitutum iniri conſenſu quibuſlibet verbis expreſſo[3].

1 *L. Titius Seio. De conſt. pec.*

2 *L. quidam. De conſtit. pecu.*

3 *L. qui autem. §. vlt. De conſtit. pecu.*

Actiones autem de peculio, ideo aduerſus patrem dominúmve comparauit Prætor: quia licet ex contractu filiorum ſeruorúmve ipſo iure non teneantur: æquum tamen eſt peculio tenus (quod veluti patrimonium eſt filiorum filiarúmve, item ſeruorum) condemnari eos.

¶ *ACTIONES Autem de peculio.*) Multitudinis numero hîc vtitur, quòd actio de peculio non ſit vnius alicuius generis, ſed varia: vtpote cùm non ſit certa ſpecies actionis, verùm potius quædam adiectitia qualitas aliarum actionum: vt tot enumerari poſsint actiones de peculio, quot ſunt principales actiones, quibus obligatur filiusfa. aut ſeruus. Sicque dicitur Aedilitia actio de peculio: Et actio mandati de peculio[5]: & actio depoſiti de peculio[6]: & denique actio tutelæ de peculio[7]. Ac quoniam hęc actio de peculio, nõ niſi quædam eſt qualitas, acceſsio, & veluti appendix: ſit eius naturæ & conditionis, cuius eſt principalis actio, cui adiicitur. Vt ſi ex cauſa redhibitionis ſit de peculio actio: non niſi ſex menſibus ex ea poterit pater conueniri[8]. ¶ *DE Peculio.*) Profectitio. De eo enim hîc agitur & hoc ſolùm pertinet ad hanc actionem. Peculium autem aduentitium, huius loci non eſt: & ex eo pater non niſi nomine filij, cuius eſt proprietas, & tanquam legitimus adminiſtrator, conuenitur. Multo minus caſtrenſe peculium huc pertinet: cùm eius nomine filius ipſe conueniatur, & in eo habeatur pro patrefam. ¶ *ADVERSVS PATREM.*) Ipſi autem patri hæc actio non datur: quia nec ea opus habet: quum ſine actione poſ-

4 *L. cùm autem. §. ſi ſeruus. De adil. edict.*

5 *L. 3. §. cui congruit. De pecul.*

6 *L. depoſui. De pec.*

7 *L. 1. C. quod cum eo qui in alie. pot. eſt.*

8 *L. cum poſt. D. quando actio de pecu. annu eſt.*

9 *L. non ſolum. C. de bon. qua libe.*

1 *L. ex caſtrenſi. §. vlt. De pecul.*

2 *L. 2. D. ad Senat. Maced.*

ſit ſuo iure, ſuáque autoritate de peculio deducere, quod ei filius débet[1]: adeò vt nec vllius creditoris priuilegio hîc cedát[2]. ¶ *PATREM.*) Etiam ſi is prohibuiſſet cũ filio cõntrahi[3]. nihilominus enim tenetur tantiſper dum permittit filio peculium. eo adempto (modò non faciat id improbè in fraudem alicuius[4]) poteſt effugere nexum obligationis, quam filius contraheret. Sed creditores cum filio agere poterunt, inquit Paulus[5]. ¶ *DOMINVM.*) Vel dominam, etiam impuberem. non enim cum ipſis impuberibus hîc contrahitur, vt tutoris autoritatem morari debeas[6]. Quòd ſi quis dominus non ſit, ſed alienum ſeruum bona fide poſſideat: electionem habebit creditor ſerui, an hic poſſeſſor conueniatur, an verus dominus: præterquam in vno caſu à Papiniano propoſitò[7]. ¶ *LICET EX Contractu.*) Vel quaſi ex contractu. multominus ex delicto: ex quo ne de peculio quidem actio in patrem datur, niſi quatenus inde locupletatum eſſet peculium.[8] Sanè & filiofa. condemnato, ſemper datur in patrem iudicati actio de peculio, etiam eius actionis nomine, ex qua pater alioqui de peculio conueniri non potuiſſet. quia in iudicio contrahi videatur: ac proinde non originem iudicij ſpectandam, ſed ipſam iudicati veluti obligationem, inquit Vlpianus[9]. Sed & vbi delictum concluderetur actione ex contractu: poterit pater de peculio conueniri: veluti ſi in depoſito vel tutela filiusfam. dolo verſatus ſit.[1] ¶ *FILIORVM SERVORVMVE.*) Horum ſolet eſſe par cauſa. at non perpetuò, ne in hac quidem de peculio actione. Nã ſi filiusfa. iudicium ſubierit, & condemnatus ſit: conuenitur pater de peculiò[2]. non autem dominus, ſi cum ſeruo actum eſſet. Vnde & Vlpianus, Si filiusfam. (inquit[3]) iuſiurandum detulerit, & iuratum ſit: de peculio danda eſt actio, quaſi contractum ſit. Sed in ſeruo diuerſum eſt. Rurſus econtrariò eſt, vbi dominus magis obligatur, quàm pater. Nam ſi ſeruus acceperit mutuum: conuenitur dominus de peculio. at non etiam pater, vbi filiofam. datum eſſet mutuum: quia obſtat Senatuſconſultum Macedonianum. ¶ *PECVLIO TENVS.*) Si tamen vltro ſolidum fuerit ſolutum, non repetitur[4]: & creditores à patre conuenti, ſolidum debitum poterunt compenſare[5]. Sanè ſi quid filiofa. debeatur: in ſolidum aget pater[6]: quanquam is filij nomine nó niſi peculio tenus conueniri ſoleat: præterquam actionibus Inſtitoria, Quod iuſſu, De in rem verſo. De quibus iudiciis nos alio poſtea loco agemus. ¶ *CONDEMNARI EOS.*) Ipſi autem filiifam. qui contraxerunt, in ſolidum tenentur & condemnantur[7]: ſaltem tantiſper dum ſunt filiifam. & in patria poteſtate. Nam ſui iuris facti non niſi quatenus facere poſſunt, condemnantur ex contractu tunc inito, cùm eſſent filiifa[8]. ¶ *VELVTI PATRIMONIVM.*) Reuera autem non eſt: cùm hoc iure ſola peculij profectitij, de quo hîc agitur, adminiſtratio eſſet filiifam. proprietas autem atque adeò poſſeſsio, ipſius patris[9]. quanquam bonis patris publicatis ſeparetur hoc peculium, & filiofam. tribuatur[1].

1 *L. peculium autem de ducto. De pecul.*
2 *L. ex facto. De pec.*
3 *L. ſi quis ſeruum, in fi. D. illo tit.*
4 *L. ſumma. D. illo tit.*
5 *L. & ideo. D. illo tit.*
6 *L. 3. §. parui autem refert. D. illo tit.*
7 *L. eo tempore. §. ſeruum alienum. D. illo tit.*
8 *L. 3. §. ex furtiua. D. illo tit. L. 1. §. cũ ſeruus. De iis qui deie. vel effud. L. ex pœnalib⁹. De reg. Iur.*
9 *dic. L. 3. §. idem ſcribit iudicati. De pecul.*
1 *L. depoſiti. D. illo tit. L. 1. D. quod cum eo.*
2 *L. 3. § idem ſcribit iudicati. De pecul.*
3 *L. depoſiti. §. 1. De pecu.*
4 *L. ſi ii. De cõdict. indeb.*
5 *L. ſi cum filiofa. De compenſ.*
6 *dic. L. ſi cum filiofa. & L. nec ſeruus. De pecul.*
7 *L. ex cõtractib⁹. De iud. L. filiusfa. 2. De act. & oblig.*
8 *L. 2. D. quod cum eo qui in alie. pot.*
9 *L. certũ. C. fami. ercisc. L. 3. §. ſaltus. L. peregrè. §. quaſitum. De acqui. poſſ.*
1 *L. 3. §. ſed vtrum. De minor.*

Item ſi quis poſtulante aduerſario iurauerit, deberi ſibi pecuniam, quam peteret, neque ei ſoluatur: iuſtiſsimè accommodat ei talem actionem, per quam non illud quæritur, an ei pecunia debeatur, ſed an iurauerit.

¶ *ITEM Si Quis.*) Inquit Caius[2], maximum remedium expediendarum litium eſſe iuriſiurandi religionem. Additque Paulus, maiorem eius eſſe autoritatem, quàm rei iudicatæ. Certè legimus olim Numam Pompilium ſanxiſſe apud Romanos, vt dubij contractus iureiurãdo terminarentur. Et Diodorus Siculus teſtatur magnũ Iuriſiurandi vſum fuiſſe apud Aegyptios. Notúmque eſt, quod Apoſtolus ſcribens ad Hebræos cap. 6. ait: πάσης ἀντιλογίας πέρας εἰς βεβαίωσιν, ὁ ὅρκος. ¶ *SI QVIS.*) Actor. Nam de eo propriè hîc agimus. Reus autem ex ſuo iureiurando, quod delatum præſtitit, ſolam, ſaltem in perſonalibus iudiciis, exceptionem ſibi parit: de qua ſuo poſtea loco dicemus. Certè in realibus iudiciis, ſiquidem iurarit rem, de qua quærebatur, verè ſuam eſſe: non modò habebit exceptionem, qua ſuam poſſeſsionem tueatur: ſed & actionem, ſi fortè res poſsideatur ab eo, qui iuſiurandum detulerat[3]. ¶ *POSTVLANTE.*) Hoc eſt, iuſiurãdum deferente. Neq; id (inquit Vlpianus[4]) fruſtra adiicimus: quia ſi quis iurarit nemine deferẽte, Prætor nó tuetur hoc iuſiurãdum. Et eſt ſanè (inquit Fabius) improbũ, offerre ſuum iuſiurandum.

2 *L. 1. De iureiur.*
3 *L. ſed etſi poſſeſſor. De iurein.*
4 *L. 3. §. 1. D. illo tit.*

Quòd

Quòd ſi reus non deferat actori iuſiurandum, poterit actor ex iuſta cauſa illi ipſi de-
ferre. qui ſi nolit iurare, nec habeat iuſtam recuſandi cauſam: cogetur referre deferẽti.
alioqui manifeſtæ turpitudinis arguere[1]tur. Tractat hunc locum Ariſtoteles lib. 1. 1 *L. manifeſtæ. De iureiur.*
Rhetor. apud quem δοῦναι ὅρκον eſt quod hîc dicimus deferre alteri iuſiurandum. A-
pud Terentium verò in Adelph. dare iuſiurandum ſignificat iurare. & apud Vlpiã- 2 *L. 5. §. dato. L. 9. Nam*
num, datum dicitur iuſiurandum, vbi iuratum eſt. ¶ *ADVERSARIO.*) Vel eius *poſtea. De iureiur.*
procuratore, qui aut vniuerſorum bonorum adminiſtrationem ſuſtinet, aut ſpeciale
mandatum habet, aut in rem ſuam procurator eſt. Aliàs autem procuratorẽ, qui de- 3 *L. iuſiurandum quod*
ferret iuſiurandũ, nõ audiri conſtat. Porrò aliud eſt quoddã iuriſiurandi genus, quod *ex conuentione. §. vlt.*
nõ aduerſarius defert, ſed iudex ſupplendæ ꝓbationis cauſã. Sed de eo hîc nõ agitur. *D. illo tit.*
¶ *IVRARIT.*) Ea forma, qua delatum eſt iuſiurandum. Nam (inquit Vlpianus) iu- 4 *L. aliàs autẽ. D. illo tit.*
rare oportet, vt delatum eſt iuſiurandum. Addítque Vlpianus, non eſſe ratum iuſiu- 5 *L. admonẽdi. D. illo tit.*
randum, ſi ego detuli, vt per Deum iurares, tu verò aliter iuraris. Quod autem ſub- *L. in bona fidei. C. de*
iicit, omne omnino licitum iuſiurandum, per quod voluit quis ſibi iurari, idoneum *reb. cred.*
eſſe: ita nos ꝓbamus, vt non aliam tamen putemus eſſe licitam piámque iuriſiurandi 6 *L. 3. §. vlt. De iureiur.*
rationem, quàm per Deum verum. Nam præcipit Dominus Deus noſter iurari per
nomen ſuũ: & iudicat hanc eſſe quandam partem diuini cultus: interpretatúrque ar-
gumentum eſſe defectionis, vbi quis deierat per alienos deos. Extat quoque decretũ
Synodi Conſtantinopolitanæ in Trullo, τοὺς ὀμνύοντας ὅρκους ἑλληνικοὺς, δικαίοις ἐπιτιμίοις
καθυποβάλλει, καὶ ἡμεῖς τούτοις τὸν ἀφορισμὸν ὁρίζομεν. Illud porrò hîc adiiciẽdum eſt, quod
ait Vlpianus, Si neque iuratum eſt, neque remiſſum iuſiurandum: pro eo debet ha- 7 *L. non erit. §. vlt. De*
beri, atque ſi res in iuſiurandum admiſſa non eſſet. Proinde ſi poſtea iurare paratus *iureiur.*
ſit, nihil ei hoc iuſiurandum proficiet: quia ex eo, quod delatum eſt, iuratum non eſt.
Ergo qui delati iuriſiurandi conditione vult vti, ne cunctetur aut hæreat. Periculũ
enim eſt, ne interea pœniteat aduerſarium delationis, & rem reuocet ad iuſtas proba-
tiones. Quòd ſi iuſiurandum ſemel receptum, ei qui iurare paratus erat, vltro remiſ-
ſum fuerit: non minus ex remiſſo, quàm præſtito iureiurando actio competet. 8 *L. remittit. D. eo tit. L.*
¶ *DEBERI.*) Etiam ſi non addatur cauſa, ob quam debeatur. Semper enim ſatis in- *actori. C. de reb. cred.*
telligitur ea ipſa cauſa, de qua quærebatur: & ad eam refertur iuſiurandum, ſic- 9 *L. ſi actor. De iureiur.*
uti iudicis ſententia ad acta ipſius litis. Quòd ſi fuerit reale iudiciũ, & iurauerimus 1 *L. in ſumma. De iud.*
rem noſtram eſſe: facilè intelligetur generalis cauſa dominij: cõpetétque mihi ex hoc
iureiurando vtilis rei vindicatio, ſed non niſi aduerſus eum, qui detulit iuſiurãdum,
eiúſve hæredem. Ei enim ſoli nocere debet iuſiurandum, qui detulit, inquit Marcel-
lus: cui ſuffragantur Vlpianus & Paulus. ¶ *SIBI.*) Sed & ſi iurarit tutor deberi pu- 2 *L. eum qui. §. ſi petenti.*
pillo, vel procurator domino: cõpetet etiam ſine ceſſione, actio pupillo vel domino *De Publicia. in rẽ act.*
ex alieno iureiurãdo. ¶ *PECVNIAM.*) Inquit Vlpiãnus: iuſiurãdũ & ad pecuni- 3 *L. nam & poſtea. §. vlt.*
as, & ad omnes res locũ habet. Idem, Quacũque (inquit) actione quis conueniatur: ſi *De iureiur.*
iurauerit, proficiet ei iuſiurandũ. ¶ *ACCOMMODAT EI.*) Vel eius hæredi, vel 4 *L. quia non debet. D.*
etiam ſingulari ſucceſſori ipſius rei, de qua iuratum eſſet. Nam & è diuerſo, ſi reus *illo tit.*
iurarit non deberi, tuebitur Prætor non eum modò, ſed etiam eum, qui in locum eius 5 *dic. L. nam & poſtea. §.*
ſuccedit, etiam ſi in rem ſucceſſerit, inquit Paulus. ¶ *NON illud quæritur*) Inquit *iuſiurandũ defenſoris.*
Vlpianus, Dato iureiurando, non aliud quæritur, quàm an iuratum ſit, remiſſa quæ- 6 *L. iuſiurandum & ad*
ſtione an debeatur. quaſi ſatis probatum ſit iureiurando. Ergo nec is audietur, qui de *pecunias. D. illo tit.*
periurio exciperet: cùm nec eo probato vlla ſit actio. Nã (inquit Paulus) ſufficit per- 7 *L. 3. §. quacunque. D.*
iurij pœna. Cicero libro ſecundo de Legibus ait, periurij Pœnã diuinam eſſe, exitiũ: *illo tit.*
humanam, dedecus. Quanquam Iuſtinianus grauius puniri periurium voluerit, præ- 8 *L. ait Prætor. 2. in ſi.*
ſertim ſi non modò cum mendacio, ſed & cum blaſphemia coniunctum ſit. Neque *D. illo tit.*
ſanè ipſi Iuriſconſulti omnino impunitum eſſe voluerunt periurium. Nam & Mo- 9 *L. etiam. D. illo tit.*
deſtinus ait, de periurio, Si ſua pignora eſſe quis in inſtrumento iurauit, crimen ſtel- 1 *L. non erit. §. dato. D.*
lionatus fieri: & ideo eum ad tempus exulare. Et quàm ſeueri fuerint Honorius *illo tit.*
& Arcadius, aduerſus eum qui pactionem iureiurando ſancitam infringit, no- 2 *L. quod ſi deferente.*
tum eſt. Sed & periurium in iudiciis admiſſum, voluerunt Iuriſconſulti extra ordi- *De dolo malo.*
nem coërceri. quanquã Paulus noluerit facilè de eius periurio quæri, qui iuris neceſ- 3 *L. nam ſufficit. De*
ſitate, in litẽ iurat. Et Alexander Imp. temperaſſe videtur ſeueritatẽ veterũ Conſti- *dolo malo.*
tutionum, quibus periuriũ paulo acerbius puniebatur. Nã & meminiſſe nos voluit, 4 *L. 2. lt. De crim. ſtellion.*
eius quoque vltorem fore Deum, quem niſi metuamus, nulla erit iuriſiurãdi religio. 5 *L. ſi quis maior. C. de*
tranſact.
6 *L. vlt. De in litẽ iurã.*
7 *L. 2. C. de reb. cred.*

Porrò ſi quis ex iureiurando quod præſtitit, me conueniat: vti potero iis exceptionibus, quæ iuſiurandi vim & religionē non ſubuertunt. Vt ſi quis cùm iuraſſet me vēdidiſſe, rem petat: excipere potero, vt precium ſoluat: niſi de eo quoque ſoluto nominatim iuratum ſit. Illud poſtremò notandum eſt, quod reſpondit Vlpianus, Si quis in fraudem creditorum iuſiurandum detulerit debitori: aduerſus exceptionem iuriſiurandi, replicationem fraudis creditoribus dari. Hìc itaque poſt iuſiurandum quæri poterit, an debeatur. ¶ *SED An iurauerit.*) Vel etiam an ritè iurarit, & ea forma, qua oportuit, & an in ea cauſa in qua iurari poteſt. Denique & an is iurarit, qui iurare potuit: & an eo deferēte, qui potuit deferre. Hęc enim omnia in iuſto iureiurando deſiderantur.

1 *L. ſi duo patroni. §. ſi quis iurauerit. De iureiur.*
2 *L. nam & poſtea. §. ſed & ſi quis. D. illo tit.*

Pœnales quoque actiones Prætor multas ex ſua iuriſdictione introduxit, veluti aduerſus eum, qui quid ex albo eius corrupiſſet: & in eū, qui patronum vel parentem in ius vocaſſet, cùm id non impetraſſet: item aduerſus eum, qui vi exemerit eum, qui in ius vocaretur, cuiúſve dolo alius exemerit, & alias innumerabiles.

¶ *POENALES Quoque.*) Quicquid ex bonis noſtris non eſt, appellatur pœna. Vnde actiones pœnales dicuntur, quæ continent aliquid extra noſtrum patrimoniū: & quibus pœnam perſequimur, & ab eo, cui nihil adeſt, petimus. ¶ *VELVTI Aduerſus eum.*) Edicti Prætorij verba hæc ſunt[4]: SI QVIS ID QVOD IVRISDICTIONIS PERPETVAE CAVSA, NON QVOD, PROVT RES INCIDIT, IN ALBO, VEL IN CHARTA, VEL IN ALIA MATERIA PROPOSITVM ERIT, DOLO MALO CORRVPERIT: DATVR IN EVM QVINQVAGINTA AVREORVM IVDICIVM: QVOD POPVLARE EST. Porrò ne quis inopia ſua fretus contemnat hoc iudicium, addit Vlpianus, Eorum, qui ſoluendo non ſunt, corpus torqueri. Nec id in iure noſtro infrequens eſt[5]. Rurſus ne quis ſuis diuitiis fretus, contempta pecuniaria pœna, habeat ludibrio Prætoris autoritatem: meminerimus quod ait Modeſtinus[6], Eos qui edicta propoſita dolo malo corrumpunt, falſi pœna plecti: quódque reſpondit Venuleius[7], Eum, qui quid in tabulis publicis deleuerit vel induxerit, teneri Lege Iulia peculatus. ¶ *QVID.*) Quod propoſitum erat ad vſum publicum & perpetuum. Cæterùm ſi quid fuiſſet temporarium & priuatum, veluti de aliquo in ius vocando, aut aliquid eiuſmodi, prout res incidit: non haberet locum hæc actio[8]. Nec tamen omnino fuerit impunè, corrupiſſe temporaria Iudicum edicta, de re fortè incidenti propoſita. Nullus enim quamlibet leuis contemptus Prætoris, impunitus eſſe debet. Itaque pœna ſtatui poterit extra ordinem pro qualitate perſonæ & delicti. ¶ *EX ALBO.*) Album erat quædam tabula gypſata, quam Iulius Pollux appellat λεύκωμα. Suidas putauit fuiſſe parietem dealbatum: ſed eum falli vel hinc animaduertere poſſumus, quòd etiam traditum ſit eum teneri hac actione, qui album ſuſtulerit, quanuis non corruperit. Atqui murum vel parietem ita non poſſe tolli, manifeſtum eſt. Porrò fuit moris olim, in albo publicè proponere Prætorum edicta pro Roſtris, ſicut apud Athenienſes πρὸς ἐπωνύμους εἰκόνας. ¶ *CORRVPISSET.*) Vel ſuſtuliſſet: vel ſanè alterum horum fieri mandaſſet. Fit autem doli mali mentio in ipſo edicto, quia (inquit Vlpianus[9]) ſi per imperitiam vel ruſticitatem, vel caſu aliquis id fecerit, non teneatur. Porrò addit idem Vlpianus, ſi plures corruperint: omnes in ſolidum teneri. Adeò, vt ſi plures ſerui album corruperint: dominus pro ſingulis in ſolidum teneatur: quia ſunt hìc plura facta, & quiſque aliquid cōferens ad album corrumpendum, lęſerit maieſtatē Prætoris. Sed ſi plures ſerui mādaſſent tantùm: quanquam plura ſint hìc delicta, tamen hoc commune multorum conſilium non niſi pro vno facto habetur. Itaque dominus præſtita ſemel pœna liberabitur. Atque ita Paulus[1] temperat ſententiā Octaueni, qui ſine vlla diſtinctione putabat ſemper domino ſuccurrendum, ne vnquam teneretur amplius quàm ſemel. ¶ *ET In eum.*) Videlicet libertum, vel filium emancipatum. Nam conſtat inter dominum & ſeruum nullum eſſe iudicium, ſicuti nec inter patrem & filium fa[2]. Sed inter patronum & libertum ſæpe incidere poteſt controuerſia: ſicuti etiam inter parentem & filium emācipatum[3]: nam & qui emancipat, videtur concedere facultatē contra ſeſe experiēndi. Sed tamen interim vt haberetur ſemper ratio pietatis & reuerentiæ, Prætor vetuit, à filio

3 *L. ſeruum. De ſer. export.*
4 *L. ſi quis id quod. De iuriſd.*
5 *L. 1. §. generaliter. De pœnis. L. vlt. De in ius vocan.*
6 *L. 3. D. ad Leg. Corn. de falſ.*
7 *L. qui tabulam. D. ad Leg. Iul. pecul.*
8 *L. ſi quis id quod. De iuriſdict.*
9 *dic. L. ſi quis id quod. §. dolo mali.*
1 *L. ſi familia. De iuriſd.*
2 *L. lis nulla. De iudi.*
3 *L. filio. D. vt lega. no. caueat.*

à filio patri diem dici ſine precatione veniæ. Cuius edicti Prætorii verba ſunt hæc: Pa- 1 *L.4.§.1. De in ius vocand.*
rentem, patronum, patronam, liberos, parentes, patroni, patronæve, in ius ſine per-
miſſu meo ne quis vocet. Et addit Vlpianus, In eum, qui aduerſus ea fecerit, quin- 2 *L. pen. De in ius vocãd.*
quaginta aureorum iudiciũ dari. Et Iuſtinianus alio poſtea loco exprimit hanc pœ- 3 *§. vlti. infr. de pœna teme. litigant.*
nam, quam hîc prætermiſerat. Ac ne quis inopia ſua fretus, hanc pœnam rideat, qui
ſoluendo non eſt: Modeſtinus reſpondit, Libertum, qui hanc pœnam præſtare non 4 *L. vlt. De in ius vocãd.*
poteſt, à Præfecto vrbi, quaſi inofficioſum litigatorẽ caſtigari. Sed nec hîc, vt in ſu-
periore iudicio, ſperet factum ſuum excuſari poſſe prætextu ruſticitatis. Nam vel ſola 5 *L. venia. C. de in ius vocand.*
natura eos in officio continere debebat, cuius arcano inſtinctu ſatis admonentur de-
bitæ parentibus vel patronis reuerentiæ. ¶ *QVI Patronum.*) Inquit Vlpianus, Pa- 6 *L. adoptiuum. §. 1. De in ius vocand.*
troni hîc accipiendi ſunt, qui ex ſeruitute manumiſerunt, vel qui colluſionem dete-
xerunt, vel ſi quis præiudicio pronuncietur libertus eſſe, aut ſi iuraui eum libertum
meum eſſe. Addit deinde Paulus, Is quoque qui ex cauſa fideicommiſsi manumit-
tit, non debet in ius vocari: quanuis vt manumittat, in ius vocetur. Subiicit Vlpia-
nus, Sed & ſi hac lege emi, vt manumittam, & ex Conſtitutione Diui Marci perue-
nit ad libertatem: cùm ſim patronus, in ius vocari non potero. ¶ *VEL Parentem.*)
Hoc eſt, Quemcunque ex aſcendentibus in infinitum, iuxta Caſsij ſententiam. Nã 7 *L.4.§.2. De in ius voc.*
(vt verbis Vlpiani vtar) cùm Prætor generaliter parentes excepit, nec gradus paren- 8 *L.1.§.1. De leg. præſtã. cont. tab. bo. poſſ. pets.*
tum enumerauit, in infinitum id eis præſtabitur. Sed & parentes naturales tantùm,
in ius vocare ſine venia non licebit. Vna eſt enim (inquit Paulus) omnibus parenti- 9 *L. parentes. De in ius vocand.*
bus ſeruanda reuerentia. Et notum eſt dictum Iuſtiniani in Nouella Conſtitutione
duodecima: εἰ γὰρ τῶν νόμων παραβάτης καὶ ἀσεβὴς ἐστιν, ὅμως πατὴρ καθέστηκε. ¶ *IN Ius
vocaſſet.*) Etiam ſi procuratorio nomine id faceret. Semper enim eſt quod imputes
ſuſcipienti hoc officium, quod eſt voluntarium. Verùm cùm is, qui ſemel factus 1 *L. filiusfa. §. inuitus. De procurat.*
eſt tutor, non poſsit ſubterfugere adminiſtrationem tutelæ: neceſsitas officij excuſa-
bit quod eo nomine factum eſt. Quòd ſi patroni vel parentes conuenirentur nomine 2 *L. quæſitum. De in ius vocan. L. tutorẽ. De his quæ vt indig.*
alieno, veluti tutores: in ius vocandi non erunt ſine venia. ¶ *CVM Id non impe-
traſſet.*) A Prætore videlicet, cuius permiſſu omnino hîc opus eſt: eóque certo & ſpe-
ciali. Ne quis iam ſatis eſſe putet, quod generali iudicis autoritate, ab actuario libelli 3 *L. ſed & ſi hac lege. §. vlti. De in ius vocand.*
citationum de more dentur. Nominatim enim oportet impetrare veniã conueniendi 4 *dic. L. ſed & ſi hac lege. § Prætor ait.*
parẽtis. Sed hîc meminerimus, veteri Rom. iure eos qui in ius vocabãtur, ab ipſo ad-
uerſario vocari ſolitos. Qui mos poſtea mutatus eſt. Nam & Cæſarum reſcripto cau- 5 *L. vlt. C. de exh. reis.*
tum eſt, neminem in iudicio exhibendum eſſe, niſi de cuius exhibitione iudex pro-
nunciarit. ¶ *ITEM Aduerſus eum.*) Inquit Vlpianus, In eum, qui vi exemerit, in fa- 6 *L. pen. §. 1. D. ne quis eũ qui in ius voca.*
ctum iudicium datur: quo non id continetur, quod in veritate eſt, ſed quanti ea res
eſt ab actore æſtimata, de qua controuerſia eſt. Et ſi plures vi exemerint: in ſingulos
in ſolidum datur: & nihilominus manet, qui exemptus eſt, obligatus. Et ſi ſeruus ex-
emerit, ſciente & patiente domino: dominus in ſolidum omnino tenebitur: nec po-
terit noxæ dedere. ¶ *VI.*) Quòd ſi dolo malo ſine vi aliquis prohibitus ſit, ne
iret in ius: hoc factum pertinebit ad edictum, De eo, per quem factum erit, quo minus
quis in iudicio ſiſtat. ¶ *EXEMERIT.*) Sic videlicet, vt per hanc exemptionem
omnino factũ ſit, quo minus iudicio ſeſe ſiſteret, qui in ius vocatus erat. Porrò quod 7 *L. pen. §. docere autem. D. ne quis eum qui in ius voc. eſt.*
in iure noſtro dicitur, Eximere in ius vocatum, apud Demoſthenẽ ex Plebiſcito Ari-
ſtocratis eſt, ἐάν τις τὸν ἀγόμενον ἀφέληται. Apud Platonem lib. 12. de Legib. ἐάν τίς τινα δίκης
παραγενέσθαι κωλύσῃ βίᾳ. Paulus addit magis proprium verbum eripiendi, quod ſigni- 8 *L.4. Ne quis eum qui in ius.*
ficat de manibus auferre per raptum. hîc autem meminerimus licuiſſe aduerſario
eum quem in ius vocarat, ſi non iret, inuitum ducere & quaſi vi rapere. Vnde illud
apud Horatium, Rapit in ius: quãquam ex domo ſua nemo inuitus extrahi potuerit,
& qui ſatis dederat iudicio ſiſtendi cauſa, duci non poterat. ¶ *IN Ius vocaretur.*) Ritè
ſcilicet & ad iudicem competentem. Alioqui Edictum hoc ceſſat. Quòd ſi quis eũ, 9 *L. quod ſi quis. §. 1. D. illo tit.*
qui per calumniam vocabatur, exemerit: tenebitur hoc edicto. Nam ille nihilominus
ritè vocatus erat: & ad iudicem pertinet cognoſcere de calumnia. ¶ *CVIVSVE* 1 *L. ſed & eximendi. §. item ſi quis D. illo tit.*
Dolo.) Prætor ait, NEVE DOLO MALO FACIAT, QVO MAGIS EXIMATVR. Et
addit Vlp. Si per aliũ quis exemerit: hac clauſula tenetur, ſiue præſens ſiue abſens. Por- 2 *dic. L. ſed eximẽdi. § vl.*
rò aliud eſt Edictum, De eo, per quem factũ erit, quo minus iudicio ſiſtat. Propriè au-
tem locum habet, cùm iam cautiones iudicio ſiſtendi cauſa præſtitæ ſunt. Et non mi-

1 L.1.§.ſi reus.in ſi L.vlt. §.ſed ſi ſtipulator. De eo per quem fact.er.

nus ipſi reo impedito,quàm actori, qui in ius vocarat,ſuccurrit: ſufficitque in eo dolus,etiam ſi nulla vis acceſſerit.

Præiudiciales actiones in rē eſſe videntur: quales ſunt per quas quæritur,an aliquis liber,an libertus ſit,vel ſeruus,vel de partu agnoſcendo. Ex quibus ferè vna illa legitimā cauſam habet,per quā quæritur,an aliquis liber ſit: cæteræ ex ipſius Prætoris iuriſdictione ſubſtantiā capiūt.

¶ *PRAEIVDICIALES.*) Præiudicium(vt docet Fabius libro quinto cap.2.) aliquando ſignificat defenſionem,non modò ex ſententia prius data,ſed & in futurum danda: vt cùm petentem patris hæreditatem,nego eſſe filium. Sícque hoc loco præiudicia poſſumus accipere pro cauſis,de quibus prius iudicandum eſt, quòd earū definitio vel finem allatura ſit negotio,vel certam datura formam. Nec refert,agendóne an accipiendo tale quid incidat, quod prudens Iudex animaduerterit prius definiendum eſſe,nec cū alia cauſæ cognitione miſcendum. ¶ *IN Rem eſſe videntur.*) Reuera autem non ſunt, ſed quia proximè accedunt ad naturā realium actionū, in rem quoque eſſe meritò videntur. Nam hîc petimus rem,quæ noſtra eſt,noſtrā pronunciari. Et vt actiones in rem habere ſolēt prius quoddam iudicium poſſeſſorium, ex cuius euentu appareat,quis reus eſſe debeat[2]: ſic etiam hîc non ſtatim itur ad petitoriam quæſtionem, Sítne aliquis ſeruus an liber: ſed prius iudicatur quæſtio poſſeſſionis: vt lite principali pendēte,maneat ſeru⁹ aut liber in eo ſtatu,in cuius poſſeſſione inuentus eſt. ¶ *AN Aliquis liber.*) Hæc appellatur cauſa liberalis,qua quæritur an quis liber ſit,an ſeruus: & aſſeritur defenditúrque præſens poſſeſſio alterius conditionis. Aliud autem eſt iudicium perſonale,in quo libertas ex fideicommiſſi cauſa deberi dicitur[3]: & quo poteſt qui ſeruus eſt,cum domino agere,vt ab eo manumittatur[4]. Quòd ſi cui directa libertas teſtamento relicta eſſet: cùm ea ipſo iure competat, ſtatim propugnari poterit liberali iudicio[5]. ¶ *AN Libertus.*) Cùm ſcilicet quæritur an quis ingenuus ſit,an libertus, vel(ſi conſtet eum libertinæ conditionis eſſe)an Titij,an alterius libertus ſit. Quam rem totam Vlpianus eleganter explicat his verbis[6]: Quoties de hoc contenditur,an quis libertus ſit: ſiue operæ petantur, ſiue obſequium deſideretur: ſiue etiam famoſa actio intendatur,ſiue in ius vocetur, qui ſe patronum dicit, ſiue nulla cauſa interueniat: redditur præiudicium. Sed & quoties quis libertinum quidem ſe confitetur, libertum autem Caij Seij ſe negat: idem præiudiciū datur. Redditur autem alterutro deſiderante: ſed actoris partibus ſemper, qui ſe patronum dicit, fungitur,probaréq; libertum ſuum eſſe neceſſe habet: aut ſi non probet,vincitur. ¶ *DE Partu agnoſcendo.*) Indicat quodā loco Vlpianus agi præiudicio de partu agnoſcendo[7]: ſed non ſatis explicat vſum: cùm tamen eum latè patere conſtet. Nam vel agitur de agnoſcendo partu,qui poſt diuortium editus eſt. Idque propriè pertinet ad Senatuſcōſultum Plautianum, quo fuit cautum, vt ſi marito poſt diuortium intra dies triginta denunciatum ſit, mulierem eſſe prægnantem, neque contrà denunciarit, ex ſe prægnantem non eſſe: omnino cogatur editum partum agnoſcere[8]. vel agitur de partu agnoſcendo,qui conſtante matrimonio fuit natus: & tum locus eſt alteri Senatuſconſulto,quod Diui Adriani temporibus factum eſt. Addit deinde alios caſus Vlpianus[9], Quid ergo(inquit)ſi quis poſt mortē patris naſcatur auo ſuperſtite,in cuius poteſtatem recaſurus eſt? & ſi ex filio eius ſuſceptus probetur: videndum eſt quid dici debeat. Et certè probandum eſt, cum auo, præiudicio de partu agnoſcendo ſimiliter agendum. Et quid ſi, an vxor fuerit, diſceptetur? Et Iulianus reſpondit,locum eſſe præiudicio. Porrò quod attinet ad hæc iudicia de partu agnoſcendo,ſcribit idem Vlpianus[1], Si vel parens neget filium,idcircóque alere ſe nō debere contendat: vel filius neget parentem: ſummatim iudices oportet ſuper ea re cognoſcere: & ſi conſtiterit filium vel parentem eſſe, tunc ali iubebunt. Cæterùm ſi non conſtiterit: nec decernent alimenta. Meminiſſe autem oportet, & ſi pronunciauerint ali oportere: attamen eam rem præiudicium non facere veritati. Poſtea idem Vlpianus addit,Solent Iudices cognoſcere & inter patronos vel libertos,ſi de alendis his agatur. Itaque ſi negent ſe eſſe libertos: cognoſcere eos oportebit. quòd ſi libertos eſſe conſtiterit,tunc demum decernere, vt alant. nec tamen alimentorum decretum tollet liberto facultatē,quo minus præiudicio certare poſſit,ſi libertum ſe neget. Hæc Vlpianus.

2 L. is qui deſtinauit. De rei vindic.§.commodū. inf. de interd.

3 L. non diſtinguemus. §. de liberali. De recep. arbit.

4 L. in certis. De iudic.

5 L. ſi tibi teſtamento directa libertas. C. de libe. cau.

6 L. vlt. D. ſi libert. inge. eſſe dicat.

7 L.3.§.1. De libe. agno.

8 L. 1.§. pœna autem. De libe. agnoſc.

9 dic. L.3.§.1. De libe. agnoſc.

1 L. ſi quis à liberis.§. ſi vel parens. D. illo tit.

Vlpianus. In cuius reſponſo illud præcipuè notabimus, ſummarium (vt ita loquar) præiudicium de alimentis redditum, non tollere plenam negotii diſcuſsionem, vt ſi cui tanquam filio decreta ſint alimenta: petenti hæreditatem patris, obiici poterit, filium non eſſe. Et hæc præiudicialis quæſtio dici poteſt, quam definiri oportebit ante omnia. Sanè cùm filius eſt impubes, differetur ex Senatuſconſulto Carboniano omnis quæſtio vſque ad pubertatem: & is nihilominus interim tam alimenta quàm bonorum poſſeſsionem conſequetur. Porrò cùm quis probare debet ſe alicuius eſſe filium, ſufficient iuſtæ coniecturæ: veluti quòd ex vxore legitima, vicinis ſcientibus, natus ſit màtrimonio conſtante, & intra tempora legitimà. Aliter enim non poſſumus certum probare aut demonſtrare parentèm. quòd ſi de matre ageretur, facilior eſſet probatio. mater enim ſemper eſt certa & notà. 1 2

Sic itaque diſcretis actionibus: certum eſt non poſſe actorem ſuam rem ita ab aliquo petere, ſi apparet eum dare oportere. Nec enim quod 3 actoris eſt, id ei dari oportet: ſcilicet quia dari cuiquam id intelligitur, quod ita datur, vt eius fiat. Nec res, quæ iam actoris eſt, magis eius fieri poteſt. Planè odio furum, quo magis pluribus actionibus teneantur, effectum eſt, vt extra pœnam dupli aut quadrupli, rei recipiendæ nomine fures etiam hac actione teneantur, ſi appareat eos dare oportere: quanuis ſit aduerſus eos etiam hæc in rem actio, per quam rem ſuam quis eſſe petit. Appellamus autem in rem quidem actiones, Vindicationes: in perſonam verò actiones, quibus dare aut facere oportere intenditur, Condictiones. Condicere enim eſt denuntiare, priſca lingua: nunc verò abuſiuè dicimus condictionem, actionem in perſonam eſſe, qua actor intendit dari ſibi oportere. Nulla enim hoc tempore eo nomine denunciatio fit.

1 *L. filium. De his qui ſui ſunt vel alie. in. L. ſi vicinis. C. de nupt.*
2 *L. Lucius. De cond. & demonſtrat.*
3 *L. quia ſemper. De in ius voc.*

¶ *SIC Diſcretis actionibus.)* Nempe in eas, quæ in rem ſunt, & quę in perſonam. ¶ *NEC Res.)* Docuit ſuprà Iuſtinianus, Quod proprium eſt alicuius, amplius eius 4 fieri non poſſe. Nóſque hanc regulam eo loco pluribus explicuimus. Nunc illud ſolum adiiciemus, quod ait Paulus, dominium non poſſe niſi ex vna cauſa contingere. 5 ¶ *PLANE Odio furum.)* Admonuit antea Iuſtinianus, Dominum rem ſuam furto ablatam poſſe à fure condicere, ſicuti & vindicare. idque ſingulari iure receptũ 6 eſſe teſtatur Vlpianus, inquiens, Proditum eſt, neminem rem ſuam niſi à fure condicere poſſe. Idem alio loco agens de condictione Triticaria, Rem (inquit) ſuam per 7 hanc actionem nemo petet, niſi ex cauſis, ex quibus poteſt: veluti ex cauſa furtiua, vel in re mobili vi abrepta. Deinde addit, Sed & ei, qui vi aliquem de fundo deiecit, poſſe fundum condici, Sabinus ſcribit: & ita Celſus. Sed ita ſi dominus ſit, qui deiectus condicat. ¶ *QVO Magis pluribus actionibus teneantur.)* Et ne quando deficiat actio, qua teneantur. Nam & in ſubſidium præcipuè prodita videtur hæc condictio furtiua, qua vtamur, aliis actionibus deſtituti. Id quod eleganter Pomponius explicat his verbis, Qui furtum cõmittit vel re cõmodata vel depoſita vtendo: condictione 8 quoque ex furtiua cauſa obſtringitur: quæ differt ab actione cõmodati in hoc, quòd etiamſi ſine dolo malo vel culpa eius res interierit, condictione tamen tenetur: cùm in commodati actione non facilè vltra culpam, & in depoſiti vltra dolum malum teneatur is, cum quo agetur. Ergo vbi res furtiua extincta peremptáque eſt, quæ amplius vindicari non poſſet, magnus erit, & eſt neceſſarius condictionis vſus. Poſſe tamen & rem extantem condici, quo magis poſſeſſoris dolus & turpitudo furtúmque pateſiat, eleganter docet hoc loco meus Hotomanus. ¶ *CONDICERE Enim.)* Condicere propriè eſt duorum aut plurium inuicem denunciantium aliquid. Moris autem fuit olim, cùm aliquis ex obligatione conueniendus erat: coram eo, qui atteſtaretur, condici, qua die in iudicio ſiſtendum eſſet. Vnde poſtea cõdictiones appellatæ ſunt, in perſonam actiones. Frequens eſt autem in iure mentio generalis con- 9 dictionis, qua quid nobis ex aliqua cauſa dári intendimus: quam omnium perſona-

4 *§. ſed in rẽ. infr. de lega.*
5 *L. 3. §. ex pluribus. De acquir. poſſeß.*
6 *§. vlti. ſup. de obliga. qua ex del. naſc.*
7 *L. vlt. §. vlt. D. vſufr. quemad. caueat.*
8 *L. qui furtum. De cond. furti.*
9 *L. certi condictio. D. ſi cert. pet. condict.*

1 *L. in duobus reis. §. exceptio. De iuretiur.*

lium actionum vice fungi, ſatis indicat Paulus. ¶ *NVLLA Enim.*) Hîc latet ratio, cur hodie videamur abuti condictionis nomine. ¶ *EO Nomine.*) Denunciandi ſcilicet, quo die ageretur. Sed interim apud eos, qui humanitatem colunt, manet hæc ſemper ciuilitas, vt priuſquam agatur, admoneát & interpellent debitorem: nec niſi omnibus tentatis in forum deſcendant: nec opprimant ex improuiſo debitorem ſecurum. Ac neſcio an non mereatur ſumptibus litis mulctari durus & inciuilis creditor, qui ſtatim præcipiti quadam inſolentia in ius trahit debitorem, quem prius nunquam admonere dignatus eſt: & núc prima ſtatim conuétione repetit paratum. Certè Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtit. 18. tum demum iubet reum, qui primùm inficiatus, poſtea confeſſus eſt, præſtare litis expenſas, cùm diu protraxit & diſtulit ſuam illam confeſsionem, & pertinaciori inficiatione diutius actorem fatigauit, & ſumptibus exhauſit. Quaſi nolit eum quicquam præſtare, qui ſtatim bonam fidem agnouit, nulláque tergiuerſatione ludificatus eſt creditorem.

Sequens illa diuiſio eſt, quòd quædam actiones rei perſequendæ gratia comparatæ ſunt, quædam pœnę perſequendę, quędam miſtę ſunt. Rei perſequendę cauſa comparatę ſunt omnes in rem actiones. Earum verò actionum, quę in perſonam ſunt, eæ quidem, quę ex contractu naſcuntur, ferè omnes rei perſequendæ cauſa comparatæ videntur: veluti quibus mutuam pecuniam, vel in ſtipulatum deductam petit actor, ité commodati, depoſiti, mandati, pro ſocio, ex empto, vendito, locato, conducto. Planè ſi depoſiti agatur eo nomine, quòd tumultus, incendii, ruinæ, naufragii cauſa depoſitum ſit: in duplum actionem Prætor reddit: ſi modò cum ipſo, apud quem depoſitum ſit, aut cum hęrede eius, de dolo ipſius agitur: quo caſu miſta eſt actio. Ex maleficiis verò proditę actiones, aliæ tantùm pœnę perſequendę cauſa cõparatæ ſunt: aliæ tam pœnę, quàm rei perſequendę: & ob id miſtę ſunt.

¶ *SEQVENS Illa diuiſio.*) Dictum eſt de efficienti cauſa actionum, déque earum autoribus: vnde ſumpta eſt diuiſio actionum in Prætorias & Ciuiles. Ex materia petita eſt alia diuiſio, quòd ſint quædam in rem, quædam in perſonam. Nunc ex cauſa (vt ita loquar) formali, quæ oſtendit quid & quomodo petatur, tertia proponitur diuiſio, quòd aliæ ſint pœnales, aliæ rei perſecutoriæ. Eſt autem magni momenti hoc diſcrimen. Illis pœnam perſequimur ex maleficiis, vel quaſi ex maleficiis: his verò ré noſtram, aut nobis debitam, aut quam habere noſtra intereſt. Illæ hæredibus dantur, non autem in hæredes: niſi quatenus ad eos peruenit, aut niſi lis fuerit cum defuncto conteſtata: hæ verò & hæredibus & in hæredes æquè dantur perpetuó. In illis, vnius ſolutio alios eiuſdem pœnæ reos non liberát: in his cóntrà. In illis, corpore luitur, quod inopia præſtari non poteſt: in his liberamur bonorum ceſsione. ¶ *POENAE Perſequẽdæ.*) Legalis ſcilicet, aut Prætoriæ vel iudicialis. Cæterùm ſi pœna debeatur ex conuentione: licet exigatur, etiam ſi non interſit, magis tamen dicetur actio rei perſecutoria, quàm pœnalis. Ná potius inſpicimus primá cauſam agendi, quàm ré de qua agitur. ¶ *QVAEDAM Miſtæ.*) Quibus ſcilicet rem ſimul & pœnam perſequimur ex quibuſdam maleficiis. ex conuentione autem ſi qua pœna deberetur, non temerè poſſet cum re ipſa ſimul peti: niſi nominatim promiſſa eſſet, rato nihilominus manente pacto: vel niſi cum pœna fuerit promiſsioni adiecta iuriſiurandi religio. ¶ *OMNES In rem actiones.*) Quæ quidem ſi quãdo pœnam contineant: id non eſt ex earum natura, ſed accidit ex iudicis officio, propter aduerſarii peruicaciam. ¶ *QVOD Tumultus, incẽdÿ, &c.*) Huius actionis & pœnę iuſtiſsima eſt (inquit Vlpianus) ſeueritas. Continent enim hæ cauſæ fortuitam neceſsitatem depoſitionis: vt non poſsit non eſſe grauiſsimum perfidiæ crimen inficiantis depoſitum in tam miſerabili cauſa deponentis. Deinde publica vtilitas coërcendo vindicanda eſt. Extat elegans Iſocratis oratio pro Nicia aduerſus quendam Eutynum improbè negantem depoſitum, quod tumultus cauſa eius fidei concreditum erat ſine teſtibus, vti fieri ſolet vrgente aliqua præſenti neceſsitate. ¶ *SI Modo cum ipſo.*) Qui ſcilicet inficiatur depoſitum.

2 *L. itẽ Mela. §. ſed ſi ſeruũ plures. D. ad leg. Aquil.*
3 *L. 3. in fi. De duob. reis.*
4 *§. alteri, ſupr. de inutil. ſtip.*
5 *L. reſcriptum. §. ſi pacto. De pact. L. ſi pater dotẽ. §. ſi mulier. De pact. dotal. L. ſi quis rem. C. de recep. arbi.*
6 *L. pen. De tranſac.*
7 *L. ſi quis maior. C. de tranſact.*
8 *L. 1. §. 1. De incen. rui. naufrag.*
9 *L. 1. §. hac autem. D. depoſ.*

poſitum. Nam nec iudicium ſuſcipietur, niſi reo negante. Vbi enim bonam fidem agnoſcit, ſtatim iubetur reſtituere. Sanè præter has miſerabiles & neceſſarias deponẽ- 1 *L. pen. C. depoſi.* di cauſas, non habet inficiatio depoſiti pœnam dupli: ſed mendacij conuictum comitatur infamia. ¶ *DE Dolo ipſius.*) Hæredis ſcilicet, qui inficiaretur quoque hoc 2 *L. 1. De his qui not. infa. L. qui depoſitũ. C. depoſi.* depoſitum, cuius tam iuſta & fauorabilis cauſa eſt. Nam de hoc dolo hæredis hîc agitur. Improba autem & doloſa inficiatio defuncti, nõ pertinet ad pœnam hæredis, cùm ipſe non deliquerit. Itaque liberatur, ſi rem quam habet, bona fide reſtituat.

Pœnam tantùm perſequitur quis actione furti. ſiue enim manifeſti agatur, quadrupli: ſiue non manifeſti, dupli: de ſola pœna agitur. nam ipſam rẽ propria actione perſequitur quis, id eſt, ſuã eſſe petens: ſiue fur ipſe eam rem poſſideat: ſiue alius quilibet. Eo amplius aduerſus furem etiam condictio eſt rei. Vi autem bonorum raptorum actio, miſta eſt: quia in quadruplo rei perſecutio continetur: pœna autem tripli eſt. Sed & Legis Aquiliæ actio de damno iniuria dato, miſta eſt: non ſolùm ſi aduerſus inficiantem in duplum agatur, ſed interdum & ſi in ſimplum quiſque agat: veluti ſi quis hominem claudum, aut luſcum occiderit, qui in eo anno integer & magni pretii fuerit. tanti enim dãnatur, quãti is homo eo in anno plurimi fuerit, ſecundum iam traditam diuiſionem.

¶ *POENAM Tantùm perſequitur quis.*) Quæ hîc ſubiiciuntur de pœna furti, de Vi bonorum raptorum, & actione legis Aquiliæ, ſuis ſuprà locis explicata ſunt: vnde repeti poterunt, quæ hîc deſiderantur. Nobis aliò properantibus, non eſt integrum immorari moleſtis repetitionibus. Nam nec vllum fuerit huius moræ precium: & iniuria fit lectori, de cuius memoria & ingenio ſemper diffidit interpres. ¶ *NON Solùm ſi aduerſus inficiantem.*) Inficiantem (inquã) dolo. nam hîc agitur de punienda fraude, & improbitate mendacii. Iuſtinianus in Nouel. ſua Conſtitut. 18. de Lege Aquilia ſic loquitur, *καθ᾽ ἣν ἐξ ἀρνήσεως διπλοῦς ὑπέβαλλε τοὺς εἰσπράξεσι, τοὺς ἀγνωμονοῦντας καὶ ἀρνεῖσθαι πειρωμένους.* Simplicius Vlpianus, Hæc actio (inquit) aduerſus confitentem com- 3 *L. vnde Neratius. §. hæc actio. D. ad leg. Aquil.* petit in ſimplum, aduerſus negantem in duplum. Sic & Impp. Diocletianus & Maximianus reſcripſerũt, Contra negantem, ex lege Aquilia, ſi damnum per iniuriã 4 *L. contra negantem. C. ad leg. Aquil.* dediſſe probetur, dupli procedere condemnationẽ. Sed nec in omnibus duplo multatur inficiatio dolo ementita. Nam inficianti minori ſuccurritur, vt pro confeſſo habeatur, & euitet pœnãm. Iis quoque parcitùr, qui ſuam inficiationem tempeſtiuè re- 5 *L. ſi ex cauſa. §. nunc videndum. De mino.* uocarunt, hoc eſt, ante litem conteſtatãm: aut qui ſua inficiatione non onerant actorem, quia ſcilicet ei deferant iuſiurandũ. Sic enim Paulus refert Pedium reſpondiſſe, 6 *L. electio. § neque. De noxalib. act.* Eum, qui iurauit, ex ea actione, quæ inficiando creſcit, aliquid ſibi deberi: ſimpli, non dupli acquirere ſibi perſecutionem. abundè enim ſufficere, exonerare petitorem pro- 7 *L. eum qui. De iureiur.* bandi neceſſitate. Sanè & Iuſtinianus Nouella ſua Conſtitut. 18. liberat reum pœna dupli, ſi delato ei iureiurando ab actore, vltro bonam fidem agnoſcat, & debitũ confiteatur. Porrò vt ex inficiatione agatur ad duplum, oportet inficiationem eſſe facti, hoc eſt, damni dati. Cæterùm ſi quis factum confeſſus, moueat de iure controuerſiam, nulla erit pœna. ¶ *SECVNDVM Iam traditam diuiſionem.*) Tradita certè eſt ea ſuperius, cùm explicarentur hæc verba legis Aquiliæ, QVANTI ID EO IN ANNO 8 *§. his verbis. ſupr. ad leg. Aquil.* PLVRIMI FVERIT: quo etiam loco Iuſtinianus aliud addit, quod huc omnino pertinet, pœnalem nempe eſſe huius legis actionem: quia non ſolùm tanti quiſque obligatur, quantum damni dederit: ſed aliquando longè pluris. Ideóque in hæredem eam actionem non tranſire: quæ tranſitura fuiſſet, ſi vltra damnum nunquam lis æſtimaretur.

Item miſta eſt actio contra eos, qui relicta ſacroſanctis eccleſiis, vel aliis venerabilibus locis legati vel fideicommiſsi nomine, dare diſtulerint: vſque adeò vt etiam in iudicium vocarentur. tunc enim & ipſam rem vel pecuniam, quæ relicta eſt, dare compelluntur, & aliud tantùm pro pœna: & ideo in duplum eius fit condemnatio.

1 *L. ab eo. C. de fideicomm.*
2 *L. 1. C. de ſacro. eccleſ.*
3 *L. vel negare. D. quem ad. teſta. aperiun.*

¶ *MISTA Actio contra eos.*) Vel hæredes, vel curatores teſtamenti, vel etiam Legatarios, ſi ab iis relictũ ſit:[1] ſicuti relinqui poteſt. ¶ *SACROSANCTIS Eccleſiis.*) Quibus certè legari hoc iure potuit. Sic enim Imp. Cõſtantinus edixit[2], Habeat vnuſquiſque licentiam, ſanctiſsimo, catholico, venerabiliq́ue Concilio decedens, bonorum quod optauerit, relinquere. Et ſanè cùm ſemper interſit Reip. voluntatem defuncti habere exitum[3]: tum maximè intereſſe videtur, cùm accedit iuſtus pię cauſæ fauor. ¶ *VSQVEADEO, VT.*) Alii legunt, VSQVE EO, VT: quòd hoc verbum, VSQVE EO, ſubſequi ſoleat, VT: ſicuti vox, VSQVEADEO, poſt ſe accipit DONEC. ¶ *TVNC Enim.*) Multis locis Iuſtinianus ſeueriſsimè tuetur legata relicta piis cauſis. Sed non ſatis perſpicua eſt ſemper eius ſententia. Nos omnibus collatis exiſtimamus hanc eſſe: Hæres, qui legatum ad pias cauſas relictum, intra ſex menſes vltro nõ præſtat: ſiue dubio pendit & fructus & vſuras, & omnem legitimam acceſsionem à tẽpore mortis teſtatoris, vt eſt in Nouella Conſtit. 131. Quòd ſi nihilominus adhuc moretur, vt ſit neceſſe eum iudicio conuenire: tum actio creſcit ad duplum, vt docet hoc loco Iuſtinianus. Si ſemel atque iterum à Magiſtratu admonitus, nihildum præſtiterit: propter hanc improbam moram, & peruicacem procraſtinationem multatur omni emolumento ſucceſsionis, vt eſt in Nouella 131. quæ quidem pœna in aliorũ legatorum cauſa tum demum infligitur, vbi per integrum anni ſpacium moratus eſt hæres, & contempſit admonitionem Magiſtratus, neglexitque ſoluere, quod iuſſus eſt: vt apparet in Nouella prima.

Quædam actiones miſtam cauſam obtinere videntur, tam in rem, quàm in perſonã: qualis eſt familiæ erciſcundæ actio, quæ competit cohæredibus de diuidenda hæreditate. Item communi diuidundo, quæ inter eos redditur, inter quos aliquid commune eſt, vt id diuidatur. Itẽ finium regundorum actio, qua inter eos agitur, qui confines agros habent. In quibus tribus iudiciis permittitur iudici, rem alicui ex litigatoribus ex bono & æquo adiudicare: & ſi vnius pars prægrauari videbitur, eum inuicem certa pecunia alteri condemnare.

4 *L. ſed & ſi. § petitio. D. de petit. hære.*
5 *§. item ſi inter. ſup. de obli. quæ quaſi ex cõtr.*
6 *L. 1. D. fami. erciſcũ.*

¶ *QVAEDAM Actiones mixtam cauſam obtinere videntur.*) Hîc Iuſtinianus dicere parat de actionibus, quæ & dominium & obligationem continent, & in quibus vix diſcernas quis actor, quis reus ſit. Sunt autem & aliæ, quæ mixtam cauſam obtinere videntur, ſed non omnino. Eiuſmodi eſt hæreditatis petitio. Hæc enim (inquit Vlpianus[4]) & ſi in rem actio eſt, habet tamen præſtationes quaſdam perſonales, vtputa eorum, quæ à debitoribus exacta ſunt, item preciorum. ¶ *QVALIS Eſt.*) Hæc actio cum actionibus in rem primùm id habet commune, quòd per eam petat quilibet hæres ſuam partem hæreditatis. Sed illud eſt diuerſum, quòd ſint hîc etiam quędam perſonales præſtationes, propter rationem fructuum & impenſarũ. Itaque quod attinet ad diuiſionem ipſius hæreditatis, reale eſt hoc iudicium, naſcitúrque ex intẽtione cohæredum, qui ſuas portiones petunt. Quod verò pertinet ad perſonales præſtationes, magis videtur perſonale, & oritur quaſi ex contractu[5]. Porrò autem hæc actio (inquit Caius[6]) proficiſcitur ex lege duodecim Tabularum. námque cohæredibus volentibus à communione diſcedere, neceſſarium videbatur aliquam actionem inſtitui, qua inter eos res hæreditariæ diſtribuerentur. Plutarchus in Æmilio, laudat illos ſedecim ex Tuberonis familia viros, quibus non fuerit opus hoc iudicio, magna concordia cum vxoribus & liberis degẽtibus in eadem domo, & vno cõmuni agello. Exclamátque Plutarchus in ſui temporis mores, quo nulla familiæ erciſcundæ iudicia ſatis erant: vixque fluminibus ac montibus dirempti cohæredes etiam fratres poſſent quieſcere. Quid verò nunc diceret, ſi noſtri temporis mores intueretur? ¶ *FAMILIAE Erciſcundæ.*) Erciſcere verbum eſt vetus, pro diuĩdere. alii Græcum eſſe putant ἑρκίζειν. Familiam autem pro hæreditariis rebus accipi, notum eſt.

7 *L. ſed & eius. §. vlti. D. fami. erciſcund.*
8 *L. per familia. §. ſi quarta. D. illo tit.*

¶ *QVAE Competit cohæredibus.*) Quibuſlibet, etiam Honorariis ſucceſſoribus[7]. Imò & filio arrogato, ſaltem vtilis competit, ſui quadrantis, quem ex cõſtitutione Diui Pij habet nomine: licet alioqui neque hæres ſit, neque ſucceſſor[8]. Et filia, licet bonorum poſſeſsionem non petierit, per arbitrium familiæ erciſcundæ compelli poteſt ad col-

lationem

lationem dotis. Sed & ſi vni ex hæredibus aliquid fuerit prælegatum : hoc ei deberi 1 *L.1.De col. dot.*
officio iudicis familiæ erciſcūdæ, reſpondit Vlpianus. ¶ *D E Diuidenda.*) Alia quędam eſt actio, qua pars hęreditatis petitur: quæque ſolùm eò pertinet, vt indiuiſa hæreditas adiudicetur nobis, pro parte poſsidenda, vtque recipiamur inter cohæredes. 2 *L. qui filiabus.§. vlt. De leg.1.*
¶ *HAEREDITATE.*) Hoc eſt, ipſa rerum vniuerſitate: non etiam ſingulorum corporum, quæ in hæreditate ſunt. Debet enim hæc actio ex vtraque parte eſſe vniuerſalis, hoc eſt, vt is qui agit, petat partem hæreditatis: & qui conuenitur, poſsideat etiã eiuſmodi aliquam vniuerſitatem. Cęterùm in petitione hęreditatis, non niſi ex parte actoris hoc exigitur. Nam ea competit etiam aduerſus eum, qui quamlibet rem hæreditariam, vel minimam poſsidet. Sanè ſi extra iudicium hæreditas communi conſenſu fuerit diuiſa, & deinde reperiatur aliqua res non diuiſa : licebit eius nomine agere familiæ erciſcundæ, vel communi diuidundò. 3 *L. regulariter in fi. cum leg. ſeq. De petit. hær.*
Sed & ſi per iudicem ſemel diuiſa fuerit hæreditas: ſi qua tamen deinde res inueniatur dolo occultata, poterit eius ſolius nomine repeti hoc vniuerſale iudicium familiæ erciſcundæ. 4 *L.1.C. fam. erciſc.*
¶ *ITEM Communi diuidundo.*) Hæc actio habet hoc cõmune cũ actionibus in rem, quòd per eam res diuidantur, quarũ habemus dominium, 5 *L. aduerſus. D. fami. erciſc.*
& quòd ea ſequatur quẽlibet rei poſſeſſorẽ, etiã ſi titulo ſingulari poſsideat: veluti eum, qui partem rei communis emerit, & traditam acceperit. 6 *L.4. Comm. diuid.*
ſi tamen ei nondum eſſet tradita, cõueniretur venditor, qui adhuc poſſidet. 7 *L.1.C. commu. diui.*
¶ *ALIQVID.*) Hoc eſt, vna aliqua res particularis, & corporalis. Nam (inquit Vlpianus) per hoc iudicium, corporalium rerum fit diuiſio, non etiam hæreditatis. 8 *L. Iulianus.§. idem Celſus. D. commu. diui.*
Ne quis tamen prorſus hinc ſemper ſummoueri putet res incorporales: meminerimus aliquãdo vſusfr. nomine, agi Cõmuni diuidũdo. 9 *L.4. D. comm. diui.*
¶ *COMMVNE Eſt.*) Nec intereſt (inquit Caius) cum ſocietate, an ſine ſocietate res ſit cõmunis. 1 *L. cõmuni diuidundo.§. cum de vſufr. D. illo ti.*
Et ſi interuenerit ſocietas, poterunt hîc concurrere duo iudicia, nempe Pro ſocio, & Cõmuni diuidundo. Sed alterũ altero tollitur, quatenus idem eſſet vtriuſque finis[2]. Cùm enim vtrunque ſit rei perſecutorium, bona fides non patitur idem bis exigi[3]. 2 *L. pro ſocio arbiter.§. ſi actum. D. pro ſoc.*
Horum autem iudiciorum potiſsimùm diſcrimen eſt, quòd Cõmuni diuidundo nunquam 3. *L. bona fides. De reg. iur.*
ferè agatur, niſi ad diuiſionẽ: Iudicio verò Pro ſocio, ſæpe res reuocetur ad cõmunionem. Porrò cum hîc loquimur de re cõmuni, non exigimus omnino ius dominii & proprietatis. 4 *L. ſi quis ſocietatem cõtraxit. D. pro ſoc.*
Nam & qui Publiciana vti poteſt, hoc quoque iudicio Communi diuidundo, vtetur. Imò & qui ſolũ habet ius pignoris[5]. ¶ *VT Id diuidatur.*) Agitur 5 *L. communi diuidundo.§. qui in rem.§. ſi duo. D. commu. diui.*
etiam hoc iudicio, vt ex re cõmuni, fructus ab altero percepti cõmunicentur: & vt impendia in rem communem facta pro parte reſtituantur, vel dãnum in eam ab altero datum ſarciatur, quo nomine hæc actio cauſam perſonalis iudicii etiam obtinere dicitur. 6 *L. ſi quis putans.§.1. D. illo tit.*
¶ *ITEM Finium regundorum actio.*) Inquit Paulus, Finium regundorũ actio in perſonam eſt, licet per vindicationem rei ſit: Nempe hîc actor cõſequitur interdũ 7 *L.3. L. etſi nõ omnes.§. venit. D. commu. diui.*
id, quod ſuum eſt, interdum quod eſt alterius. Et quanquam oriatur hæc actio, quaſi 8 *L.1. D. fini. regund.*
ex contractu (quod proprium eſt actionibus in perſonam) tamen multa habet communia cum vindicatione. Eſt autem huius iudicii iuſta & grauis cauſa, magnúſque vſus in Rep. Nam terminorum rectè conſtitutorum ratio, tollit occaſionem multorũ ciuilium diſsidiorum. Vnde Ouidius ad Terminum : Omnis erit ſine te litigioſus ager. Et Vergil. Limes (inquit) agro poſitus, litem vt diſcerneret aruis. Frequentes autẽ ſunt in foro de terminis lites : adeò vt Fabius hoc ſolo nomine putarit Geometriæ cognitionem eſſe neceſſariam oratori. ¶ *CONFINES Agros.*) Non intercedẽte ſcilicet via publica, vel flumine, ſed tamen diuiſos. Nam inter eos, qui communes & 9 *L.4.§. vlt. D. fini. reg.*
indiuiſos fundos poſsident, non poteſt agi hoc iudicio: cùm nec vlli ſint fines, ſed poſsideant ſinguli ſingulas partes communiter[1]. Sed & ſi communi fundo confinis ſit fundus alteri proprius: non poterit eius nomine agi hoc iudicio. ¶ *IN Quibus* 1 *L. ſed & loci.§. ſi communem. D. illo tit.*
tribus.) Huius loci meminit poſteà Iuſtinianus, cúmque latius explicat.

Omnes autem actiones vel in ſimplum conceptæ ſunt, vel in duplũ, 2 *§. vlt. infr. de offic. ind.*
vel in triplum, vel in quadruplũ: vlterius autem nulla actio extenditur. In ſimplum agitur, veluti ex ſtipulatione, ex mutui datione, ex empto, vendito, locato, conducto, mandato, & denique ex aliis quàm plurimis cauſis. In duplum agimus: veluti furti nec manifeſti, damni iniuriæ, ex lege Aquilia, depoſiti ex quibuſdam cauſis. Item ſerui corrupti: quæ

competit in eum,cuius hortatu conſilióve ſeruus alienus fugerit, aut contumax aduerſus dominum factus eſt: aut luxurioſè viuere cœperit, aut denique quolibet modo deterior factus ſit. In qua actione earum etiam rerum,quas fugiendo ſeruus abſtulerit,æſtimatio deducitur. Item ex legato,quod venerabilibus locis relictum eſt,ſecundum ea,quæ ſuprà diximus. Tripli verò agimus,cùm quidam maiorem vera æſtimatione quantitatem in libello conuentionis inſerunt,vt ex hac cauſa viatores,id eſt,executores litium, ampliorem ſummam ſportularum nomine exigerent. tunc enim, quod propter eorum cauſam damnum paſſus fuerit reus,in triplum ab actore conſequetur:vt in hoc triplo etiam ſimplum, in quo damnum paſſus eſt, connumeretur. Quod noſtra Conſtitutio introduxit,quæ in noſtro Codice fulget,quam proculdubio certũ eſt ex Lege condictitia emanare.

¶ *VLTERIVS Autem.*)Hoc eſt,vltra pœnam quadrupli: quæ quidẽ vera ſit pœna,nempe ex ipſius quoque actoris parte. Cæterùm ex parte ſolius rei, poſſet ea ſæpius eſſe maior quadruplo. Vt ſi quis clauum aliquem è naui ſuſtulerit, dederítque cauſam naufrágii:aut improbè vendiderit morboſum pecus, cuius contagione grex totus periẽrit. Sanè Cicero inuehitur in Verrem, quòd aliquando propoſuiſſet in octuplum aduerſus Decumanos.ſed magis, quòd hac pœna non tam curaret punire delinquentes, quàm rem ſuam priuatam augere. ¶ *NVLLA.*) Quæ ſcilicet ſola ſit.Cæterùm pluribus actionibus ex eodem facto ſæpe poſſumus conſequi plus quadruplo.vt ſi Titio calumniatori decem dederim,ne mihi negociũ faceſſeret:& is tantundem ab alio acceperit,vt mihi per calumniam litem moueret:ego cõſequar quadruplũ eius,quod dedi:deinde etiam quadruplum eius,quod alius dẽdit: ſed diuerſis actionibus.Rurſus ſi non vni,ſed pluribus pœna pendatur: facilè poterit tota excedere quadruplum.vt qui auſus eſt præſente Principe alienum ſeruum manumittere, primùm iubetur domino reſtituere mancipium,duóſque alios ſimiles ſeruos pœnæ nomine,deinde fiſco tres. ¶ *ACTIO.*)Ex accuſatione autem pœna ſupra quadruplum facilè poteſt excreſcere. Iuſtinianus in Nouel.ſua Conſtit.8. comites magiſtratuum, qui aliquid acceperint vltra ea,quæ ſunt lege definita, iubet primùm pœnam quadrupli péndere iis, quibus iniuriam fecerunt,deinde multari omnibus bonis,quę fiſco vindicabuntur.Quod attinet ad quantitatem mulctarum:certè non ſolebant veteres Romani in iis excedere triginta boues,duáſque oues, hoc eſt, trecentas & duas drachmas,quę æſtimari poſſunt aureis coronatis triginta.Similíſque eſt Conſtitutio Arcadii & Honórii,qua magiſtratibus,qui non habent dignitatem Proconſularem, prohibetur infligere mulctam tribus auri vnciis maiorem. Sed hæc intelligẽda ſunt, vbi agitur de coërcione leuiorum delictorum, quorũ pœna eſt arbitraria. Nam atrociorum criminum pœnam potuiſſe omnia etiam bona damnatorũ exhaurire, nemo dubitat.Legimus aliquando Pręfectum Pętorio indixiſſe multam quinquaginta librarum auri.Quod quidem factum eſt,non tã vi ſupremæ dignitatis, quàm propter atrocitatem delicti.Olim quoque apud Athenienſes ſæpe graues fuerunt mulctę pecuniariæ,vt apparet ex oratione Demoſthenis ὑπὲρ κονδύλου.Ipſéque Demoſthenes id aliquando ſatis expertus eſt. Nam propter illam ſuam ἀργυράγχην, multatus fuit talentis quinquaginta. ¶ *EX Lege Aquilia.*)Nempe contra inficiantem, vt paulo antè dictum eſt.Sicuti etiam contra inficiantem,in duplum agitur Depoſiti,propter incẽdii,ruinæ,vel naufragii cauſam. ¶ *SERVI Corrupti.*) Fuit etiam olim apud Græcos δίκην δουλαπατείας,cuius meminit Ariſt.lib. 5.Ethic. Et Plutarchus teſtatur Demoſthenem aliquãdo accuſaſſe,& morte mulctaſſe Theodorida fatidicam fœminam,quòd ſeruos ad fallendum inſtitueret. Certè improbum eſt, ac pernitioſum genus hominũ, alienos ſeruos corrũpentiũ: quod tolerari non poteſt ſine magno ipſius quoq; Reip. malo.periclitantur enim priuatæ familiæ. Nã quis non videt eſſe veriſsimum, quod Xenophon ſcribit,vix vllam domum poſſe diu conſiſtere,ſi mali ſint ſerui? Sapienter itaque Romani Prætores iudicarunt huic malo eundũ obuiam : propoſuerũtq;

1 *L.3.§.ſenatuſconſultũ. De incen.rui.naufr.*

2 *L.Iulian⁹.De act.empt.*

3 *L.& generaliter.§.vlt. De calumnia.*

4 *L.vlti.C.de his qui à non domin.*

5 *L.vlt.C.de modo mul.*

aduerſus corruptorem pœnā dupli,quam depénderet domino ſerui corrupti. Verba
edicti Prętorii hęc fuiſſe teſtatur Vlpianus,QVI SERVVM SERVAMVE, ALIENVM, ALIENAM- 1 L.1. De ſeruo corrup.
VE RECEPISSE, PERSVASISSEVE QVID EI DICETVR DOLO MALO, QVO EVM EAMVE DETERIOREM
FACERET: IN EVM, QVANTI EA RES ERIT, IN DVPLVM IVDICIVM DABO. Admonet autem
Paulus[2], hoc duplo rem contineri. Id enim,quod damni datū eſt, duplari. Excipiendus 2 L. vbi tantū. § in hac. D. illo tit.
eſt vnus caſus,quo non niſi in ſimplum hæc actio datur,nempe cùm maritus contra
vxorem agit. Porrò ſcribit idem Paulus[3],de filio filiáve familiâs corruptis,huic edi- 3 L. vlt. D. illo tit.
cto locum non eſſe: quia ſerui corrupti cōſtituta hæc actio ſit,qui in patrimonio no- 4 dic. L. vt tantum. § 1.
ſtro eſſet. Vtilem tamen cōpetere,officio iudicis æſtimandā. quoniam(inquit)inter-
eſt noſtra,animum liberorum noſtrorum non corrumpi. Nec quicquam ſanè bono
parēti acerbius eſſe poteſt,corruptione filii. Mallet mortuum audire,quàm eiuſmodi
moribus & ſtudiis imbutum,vt morte dignus ſit. Ac profectò multū intereſt Reip.
non corrumpi ingenuam adoleſcentiam,in qua vna tota ſpes eſt futuræ Reip.
¶ *CVIVS Hortatu.*) Etiamſi currenti tantùm calcar addiderit. Nam & ſi malum hor-
tatus eſt,vt delinqueret, & perpetraret, quod etiam alioqui facturus erat: tenebitur
improbus mali propoſiti laudator. non enim oportet laudando augeri malitiā,inquit
Vlpianus. ¶ *SERVVS Alienus.*) Sed & ſi quis ſeruum communem corruperit,te- 5 L.1. § ſed vtrum. De ſer. corrup.
nebitur vel pro ſocio vel Communi diuidūdo[6]. Etſi proprietatis ſolius dominus cor-
ruperit ſeruum: vtiliter aduerſus eum aget fructuarius. ¶ *FVGERIT.*) Noua Iu- 6 L. ſi quis ſeruum. D. illo tit.
ſtiniani Conſtitutio(cuius ſuperius pluribus meminimus)vult ipſum quoque ſolici- 7 dic. L. ſi quis ſeruum. § ſi in ſeruo.
tatorem teneri iudicio ſerui corrupti, etiāſi reuera non corruperit. Sceleratum enim
fuiſſe conſilium. & ſi conatus non habuerit effectū,id tribuendum eſt virtuti, ac pro- 8 § vnde illud quæſitū. ſu. de oblig. quæ ex delict.
bitati ipſius ſerui. ¶ *AVT Contumax.*) Eūqui contumacē vel luxurioſum fecit,dete-
riorē facere,inquit Paulus. Húcque pertinet quod ait Caius, Corrūpi animū ſerui,& 9 L. 2. De ſer. corrup.
ſi perſuadetur ei,vt dominū contēnat. Nec prætereūdū eſt ,quod reſpōdit Vlpian[9], In 1 L. corrūpitur. D. illo tit.
eum,cuius inſtinctu ad infamādum dominū,ſeruus ad ſtatuā cōfugiſſe cōpertus erit, 2 L. in eum. De extraord. crimi.
præter corrupti ſerui actionē, quæ ex edicto perpetuò competit,ſeuerè animaduerti.
¶ *QVOLIBET Modo deterior factus ſit.*) Inquit Vlpianus, Is quoque deteriorē facit, 3 L. 1. § vlt. De ſer. corrup.
qui ſeruo perſuadet,vt iniuriā faceret,vel furtū,vel fugeret,vel vt alienū ſeruū ſolicita
ret,vel vt peculiū intricaret,aut amator exiſteret,vel erro, vel malis artibus eſſet de-
ditus,vel in ſpectaculis nimius, vel ſeditioſus: vel ſi actori ſuaſit,ſiue verbis,ſiue precio,
vt rationes dominicas intercideret,vel adulteraret,vel etiā vt rationes ſibi commiſſas
turbaret. Sed & aduerſus eū qui mendicitatis ſubeundæ cōſiliū ſeruo dederit,domino
dari actionē voluit Valētinianus Imp. ¶ *IN Qua actione.*) Inquit Paulus, In hoc iu- 4 L. vna. C. de mēdit. vali.
dicium etiā rerū æſtimatio venit, quas ſecum ſeruus abſtulit: quia omne damnum du 5 L. in hoc iudicium. D. illo tit.
platur. Hîcque meminiſſe debemus, furti quoque actionem cōpetere rerum ſubtra-
ctarum nomine: nec vnā actionē,aliā conſumerē. ¶ *FVGIENDO.*) Neratius ait, 6 L. Neratius. § quamuis. D. illo tit.
Poſtea furta facta in æſtimationē non venire. quā ſententiam probat Vlpianus. Et
addit, Si ſeruo perſuaſerim, vt chirographa debitorū corrūpat,teneri me. Sed ſi con- 7 dic. L. Neratius.
ſuetudine peccandi poſtea rationes,cæteráque ſimilia inſtrumēta ſubtraxerit, vel in-
terleuerit,vel deleuerit: corruptorem, horum nomine,non teneri. ¶ *CVM Quidam
maiorē.*) Iuſtinianus paulò pòſt repetēs hūc locū,nō meminit cauſæ,ꝓpter quā plus pe 8 § ſed hæc quidem. ante. infra eod.
titū ſit: quaſi ſufficiat plus dolo petitum eſſe, ſiue vt viator exigeret maiores ſportu-
las,ſiue vt alio dāno reus afficeretur. ¶ *SPORTVLARVM Nomine exigerit.*) Quo-
modo autē puniātur ipſi viatores,qui plus exegerūt,addit paulò pòſt Iuſtinianus, Sa-
nè ſportulas,quæ dabātur viatoribus in ius vocātibus,Græci propriè appellāt παρασά-
σεις. Et apud Athenienſes quidē definita fuit certa earū ſumma, quæ drachmā nō ex-
cedebat. Sed apud Romanos varia fuit earumq; quantitas pro ratione quantitatis pe-
titæ: vt etiam variꝫ erant illæ ſportulæ , quæ iudicibus dabantur : quanquam ſæpius
continerent decimā litis partē,quā dependebat temerarius litigator, vti nos alio po-
ſtea loco dicemus. Græci eas appellabant πρυτανεῖα. Apud Andocidē oratorē in ora-
tione ὑπὲρ τοῦ πύῤῥου κλήρου, legimus: οὔτε πρυτανεῖα, οὔτε παράστασις οὐδεμία τίθεται τῶν εἰσαγ-
γελιῶν. ¶ *VIATORES, Id eſt executores litiū.*) Videtur Iuſtinianus hāc interpretatio-
nē addidiſſe,vt intelligeremus nō tā hîc agi de apparitoribus,qui in ius vocāt, quàm
de iis,qui cauſas inſtruūt,& ſentētias exequūtur mādato iudicis. Certè Vlpian. ſcribit, 9 L. vlti. De iudic.
nōnunquā ſolitos fuiſſe magiſtratus Po. Rom. viatorē nominatim vice arbitri dare:

ſed admodum rarò id eſſe faciundum, nec niſi re vrgente. ¶ *QVAE In noſtro Codice fulget.*) Fulſit certè aliquando, ſed nunc intercidit. Et exiſtimo eam fuiſſe Gręcã Cõſtitutionem, cuius vacua lacuna viſitur in Codice, titulo de Sportulis. Quæ ſanè ſi extaret: multa quæ hodie ſunt obſcura in ratione Sportularum, illuſtrarentur. Harmenopulus lib. 1. Iuris ἐπιτμῶν. tit. 4. refert quandam nouellam Cæſaris Conſtantini, (qui fuit inter poſtremos Imperatores Græcos) Conſtitutionem περὶ τῶν ἐκταγιατικῶν: quorũ nomine intelligo ſportulas. Cuius cõſtitutionis verba, vt aliquo modo minuamus deſideriũ & ſarciamus iacturã Cõſtitutionis Iuſtinianeæ, lubenter aſcribam, διατάζομεν μηδένα τῶν πολιτικῶν δικαστῶν, μὴ ὑπὲρ οἱασδήποτε ἀφορμῆς τι λαμβάνειν, ἀλλὰ καθαρὰς ἔχειν τὰς χεῖρας, καὶ παντὸς χρυσίου καταφρονεῖν. κελεύομεν δὲ τοὺς θεματικοὺς κριτὰς, ἐφ' ἑκάστῃ τοῦ χρυσίου λίτρᾳ, μὴ περαιτέρω ξεστῶν ιι. λαμβάνειν. δηλονότι ἀπὸ τῶν εὐπορούντων, ὑπὲρ τοῦ κοπιάσαι καὶ τῶν ὑπηρετουμένων αὐτοῖς, καὶ μηδὲν ἕτερον. μὴ παραβαινέτω δὲ ἡ ἀπαίτησις τῶν ἐκταγιατικῶν τὰ ρι. ὅση ἂν ἡ ἀπαιτηθεῖσα ποσότης τυγχάνοι, εἴγε καὶ ἑκατὸν λιτρῶν οὖσα τυγχάνῃ, καὶ περαιτέρω, εἰ μὴ καθόσον ὑπὲρ τροφῆς καὶ ὁδοιπορίας ἐπιξενούμενος ὁ ἐκβιβαστὴς ἐδαπάνησεν. Sanè Reges Galliarũ multas ediderunt Conſtitutiones de ſalariis iudicũ, & apparitorũ iudicialiũ. Extátq; Cõſtitutio Frãciſci Regis, edita anno 1539. de ſalariis forẽſiũ viatorum.

Quadrupli autẽ agitur, veluti furti manifeſti, item de eo, quod metus cauſa factum ſit, déque ea pecunia, quæ in hoc data ſit, vt is cui datur, calumniæ cauſa, negotium alicui faceret, vel non faceret. Item ex lege condictitia noſtra Cõſtitutio oritur, in quadruplũ condemnationẽ imponens iis executoribus litium, qui contra noſtrę Cõſtitutionis normam à reis quicquã exegerint. Sed furti quidẽ nec manifeſti actio, & ſerui corrupti à cęteris, de quibus ſimul locuti ſumus, eo differunt, quòd hę actiones omnimodo dupli ſunt. at illæ, id eſt, damni iniuriæ, ex Lege Aquilia, & interdum depoſiti, inficiatione duplicantur: in confitentem autẽ in ſimplũ dantur. Sed illa, quę de iis competit, quæ relicta venerabilibus locis ſunt, nõ ſolùm inficiatione duplicatur, ſed etiam ſi diſtulerit relicti ſolutionem vſquequo iuſſu magiſtratuum noſtrorũ conueniatur. In confitentem verò & antè quàm iuſſu magiſtratuum conueniatur, ſoluentem, ſimpli redditur.

1 *L.1. De calumniat.* ¶ *DE QVE Ea pecunia.*) Inquit Vlpianus, In eum, qui vt calumniæ cauſa negociũ faceret, vel non faceret, pecuniã accepiſſe dicetur: intra annum in quadruplũ eius pecuniæ, quam accepiſſe dicetur: poſt annũ, ſimpli in factum actio cõpetit. Addit, Si id
2 *L. lex Iulia. D. ad leg. Iul. repetund.* fiat in publicis iudiciis, locum eſſe legi Iulię repetundarũ. quod & Marcellus reſpõdit. Adiicere poſſumus & iudicium concuſſiõnis, & legis Corneliæ de fálſis, & legis
3 *L.2. De concuſſ.*
4 *L.1. D. ad leg. Cor. de falſis.* Rhẽmiæ, quę calumniatoribus pœnam irrogat. Illud certum eſt, ex edicto Prætoris, non modò calũniatores quadruplo mulctari, ſed & infamia notári. Parcitur tamen
5 *L.1. § 1. D. ad Sen. Turpi.* hîc patrono vel parenti, vt non teneantur hac famoſa actionẽ. Porrò autẽ licet Iuſti-
6 *L.1. De his qui not. inf.* nianus hîc ſimpliciter conferat quadruplũ furti manifeſti, & calumnię, tamen memi-
7 *L. parẽt. De obſe. à lib.* nerim* eſſe diſcrimẽ: quia cùm quis à calũniatore pecuniã repetit, quadruplo res ipſa ineſt, vt nõ niſi triplũ ſit pœna. Vnde & quod ad ſimplum attinet, hæc actio cõcurrit
8 *L. in heredem. § ſed etiam. De calumnia.* cum condictione ob turpem cauſam: & eatenus altera alteram conſũmit. Sanè ſi non dederim ipſe pecuniam: vera pœna erit quadruplum, quod conſequar. nam qui mi-
9 *L. ſi quis ab alio. D. D. illo tit.* ſericordiæ cauſa vltro pecuniam dedit, ne mihi fieret negocium, eandem ipſe repẽtit. Hæc ergo actio primùm competit ei, contra quem data eſt pecunia: deinde datur quoque repetitio ei, qui honeſtè dedit: veluti vt nõ fieret alteri negocium. Quòd ſi quis dederit pecuniam, vt negociũ quis pateretur: nõ habebit repetitionem. turpiter enim fecit. Sed illi dabitur repetitio, propter quẽ datũ eſt, vt calumnia ei fiat. Quare ſi quis à te pecuniã acceperit, vt mihi negociũ faceret, & à me, ne mihi faceret: mihi duobus
1 *L. & generaliter. D. illo tit.* iudiciis tenebitur. ¶ *PECVNIA.*) Idem generaliter & de alio quolibet emolumento ſiue compendiõ. ¶ *IN Hoc data ſit.*) Satis eſt in hoc datam eſſe pecuniam,
2 *L.3. D. illo tit.* vt ſit locus huic edicto, etiam ſi alioqui nulla fuerit calumnia ſecuta. Si igitur (inquit Vlpianus)

Vlpianus)accepit, vt negotium faceret: ſiue fecerit, ſiue non fecerit, tenetur. Non tamen notatur infamia, niſi & calumniatus ſit, & calumniæ cauſa damnatus. ¶ *NEGOTIVM Faceret.*)Negotium facere, eſt aliquem calumnioſo iudicio diuexare. Vt apud Fabium lib.5.cap.12. Negotium innocenti facit. Apud Vlpianum quodam loco negotium facere eſt accuſare. ¶ *NOSTRA Conſtitutio oritur.*)Deſideratur hæc quoque Conſtitutio: ſed eius loco aſcribam aliam eiuſdem Iuſtiniani, quæ non minus eleganter explicat totum hunc locum. Eius verba ex Nouella Conſtit. 124. ſunt hæc, καὶ τοῦτο κελεύομεν παρὰ πάντων τῶν δικαστῶν ἐν παντὶ τόπῳ τῆς ἡμετέρας πολιτείας παραφυλάττεσθαι, ἵνα μηδὲ τοῖς μαγιστριανοῖς, μηδὲ τοῖς ἐπαρχικοῖς, μηδὲ ἄλλῳ οἱῳδήποτε ἐκβιβαστῇ, συγχωρῶσι πλεῖόν τι παρ' οἱουδήποτε προσώπου σπορτούλων ὀνόματι λαμβάνειν, τῶν τοῖς ἡμετέροις διηγορευμένων νόμοις, οὐδὲ εἰ θείαν τοῦ ἡμετέρου κράτους προσφέροιεν κέλευσιν, ἀλλ' εἴ τινα εὕροιεν πλέον τι ἀπαιτοῦντα, ἄδειαν ἔχειν τοῦτον συνέχειν, καὶ ἐγκλείειν τοῦτον, καὶ τὸ τετραπλάσιον ἀπαιτεῖν, ὅπερ πλέον λάβοι, ἵνα τὸ μὲν ἁπλοῦν τῷ τὴν ζημίαν ὑπομείναντι δίδοται· τὸ δὲ τριπλοῦν, τῷ φίσκῳ εἰσφέρηται. ¶ *OMNINO Dupli ſunt.*)Hoc eſt, ſiue reus fateatur, ſiue inficietur. at non contra omnes omnino perſonas. Nam ſerui corrupti actio, ſaltem aduerſus coniugem conſtante matrimonio non niſi ſimpli eſt. ¶ *INFICIATIONE Duplicantur*) ab initio autem duplum non continent: ſed id aliunde accedit & accidit. Ergo fideiuſſor damni dati, non præſtabit duplum, cùm id non ſit ex prima natura, & conditione obligationis, ſed ex nouo rei conuenti delicto. Æquum autem non eſt, fideiuſſores in pœnã vel mulctam, quam non ſpoponderunt, conueniri, inquit Paulus.

1 L.D.L.3. §. 1.
2 L. athletas. §. calumniator. De his qui not. infa.
3 L. qui iudicio. De accuſ.
4 L. vlt. De ſeruo corrup.
5 L. fideiuſſores magiſtratum. De fideiuſſ.

Item actio de eo quod metus cauſa factum ſit, à cæteris, de quibus ſimul locuti ſumus, eo differt, quòd eius natura tacitè continetur, vt qui iudicis iuſſu ipſam rem actori reſtituat, abſoluatur. quod in cęteris caſibus non eſt ita: ſed omnimodo quiſque in quadruplum condemnatur: quod eſt & in furti manifeſti actione.

¶ *QVOD Eius natura tacitè continetur.*)Hunc locum eleganter explicat Vlpianus, his verbis. Si quis non reſtituat, in quadruplum iudicium in eum pollicetur Prætor. Quadruplabitur autem omne, quodcunque reſtitui oportuit. Satis enim clementer cum reo Prætor egit, vt daret ei reſtituendi facultatẽ, ſi vult pœnam euitare. Rurſus paulo pòſt idem Vlpianus, Hæc(inquit)actio cùm arbitraria ſit, habet reus licentiam ab arbitrio dato, vſque ad ſententiam ab arbitro datam, reſtitutionem, ſecundũ quod ſuprà diximus, rei facere. Quodſi non fecerit: iure meritóque quadrupli condemnationem patietur. Porrò idem Vlpianus tradit huic quadruplo rem ineſſe, vt non niſi triplũ pœna contineat. Et ſimul docet quãdo interitus ipſius rei condẽnationem redigat ad ſolũ triplum: ſed quia confuſe id facit, conabimur eius ſententiam explicatè proponere: In condemnatione quadrupli aduerſus contumaces, & arbitrio iudicis rẽ reſtitui iubentis non obtemperantes, cõtinetur res ipſa, quæ reſtitui debuerat. Idque ſiue ea adhuc extet, ſiue interierit. Nihilominus enim ſemper & æquè præſtatur quadruplũ. Quòd ſi poſt condemnationem quidẽ, ſed adhuc intra tẽpora, quæ iudicatis indulgentur, res perierit ſine dolo aut culpa eius, qui vim vel metũ intulit: nihil eius nomine præſtabitur, quia ſcilicet aliunde magna ſupereſſe videatur pœna tripli, quę non ſine fœnore actori ſarcit dãnum ſimpli, & rei morã ſatis ſupérq; multat. Quòd ſi res nõ omnino interierit, ſed effugerit tantũ condẽnati poſſeſsionẽ, vt ſi ſeruus fugerit: hîc reus ſolã eius nomine cautionẽ dabit, ſe perſecuturũ, & reſtituturũ, ſi fuerit aſſecutus. & ſi dominus hunc ſeruũ ſuũ potuerit cõſequi, ſoluitur cautio, & reus qui triplũ pręſtitit, omnino liberatur. Porrò autẽ ſi ante priorẽ ſententiã & arbitriũ iudicis rem reſtitui iubentis, res interierit: omnino tenebitur eius nomine reus, etiãſi non fuerit in dolo vel culpa: quia videlicet nulla hîc ſit tripli pœna, quæ ſarciat aut pẽſet damnum actoris: quẽ tamẽ æquum eſt, ſaltem iuſtã rei ſuæ æſtimationem conſequi.

6 L. ſi cũ exceptione. §. 1. De eo quod me. cau.
7 dic. L. ſi cum exceptione. §. quatenus.

Actionum autem quædam bonæ fidei ſunt, quędam ſtricti iuris. Bonæ fidei ſunt hæ: ex empto, vendito, locato, conducto, negotiorum geſtorum, mandati, depoſiti, pro ſocio, tutelę, commodati, pigneratitia, familiæ erciſcundę, communi diuidundo, præſcriptis verbis, quę de æſtimato proponitur, & ea quę ex permutatione competit, & hęre-

ditatis petitio. Quanuis enim vſque adhuc incertum erat, inter bonæ fidei iudicia connumeranda hæreditatis petitio eſſet, an non: noſtra tamẽ Conſtitutio apertè eam eſſe bonæ fidei diſpoſuit.

¶ *ACTIONVM Autem quædam bonæ fidei &c.*) Olim cùm Prætor iudicium dabat, iudicibus à ſe datis, qui de controuerſia cognoſcerent, ius dicebat, quod ſequerẽtur in iudicando, & veluti formulam præſcribebat, à qua recedere nõ poſſent. Quòd ſi talis erat cauſa, in qua ex ipſius rei circunſtantiis iudicandum magis eſſet, quàm certum aliquid prius præſcribi poſſet: Prætor non tam ſtrictam formulam dabat, ſed latiorem paulò, atque ita iudicium concipiebat, SI PARET TITIVM EX VENDITO CENTVM SEIO DARE OPORTERE, CAIVS IVDEX EX BONA FIDE CONDEMNATO. Dicta ſunt itaque iudicia bonæ fidei, in quibus Prętor adderet illud, EX FIDE BONA. ſicut in iudicio fiduciæ addebat, VT INTER BONOS BENE AGIER OPORTET, ET SINE FRAVDATIONE. In rei vxoriæ, QVOD MELIVS, AEQVIVS. Tullius in Topicis, In omnibus (inquit) iis iudiciis, in quibus, EX FIDE BONA, eſt additum, plurimus cauſarũ vſus eſt, id eſt, vt Boëtius interpretatur, in iis iudices ita dantur, vt non ſtrictas inter litigantes ſtipulationes, ſed bonam fidem quærant. Sic etiam Q. Scæuola Pont. Max. vt refert idem Tullius Offic. lib. 3. ſummam vim eſſe dicebat in omnibus iis arbitriis, in quibus adderetur, EX FIDE BONA: fideíque bonæ nomen exiſtimabat manare latiſsimè: idque verſari in tutelis, ſocietatibus, fiduciis, mandatis, rebus emptis, venditis, conductis, locatis: quibus vitæ ſocietas contineretur. In his magni eſſe iudicis, ſtatuere (præſertim cùm in pleriſque ceſſent iudicia contraria) quid quemque cuique præſtare oporteret. Hæc Tullius. Sic noſter Paulus[1] ait, Tantundem in bonæ fidei iudiciis officium iudicis valere, quantum in ſtipulatione nominatim eius rei facta interrogatio. Et Vlpianus[2] inquit, Ea quæ ſunt moris & conſuetudinis, in bonæ fidei iudiciis debere venire. Sed nos poſtea copioſius & aptius cum ipſo Iuſtiniano excutiemus vim actionũ bonæ fidei. ¶ *QVAEDAM Stricti iuris.*) Martianus[3] vocat actiones ſtricti iudicii. Adeò autem hîc iudex conſtringebatur intra cancellos formulæ Prætoriæ, vt ne latum quidem vnguem ab ea diſcederet, quantumuis æquum alioqui videretur. Quinimo ſi purum & ſine conditione iudicium dediſſet Prætor, veluti, SI PARET TITIVM SEIO CENTVM MVTVA DARE OPORTERE, IVDEX CAIVS CONDEMNATO: non potuiſſet Caius iudex aliter iudicare, tametſi pactum ſibi factum à Seio, ne ea pecunia mutua peteretur, Titius allegaret. Sed in iudiciis bonæ fidei, ſatis erat à Prætore illud eſſe additum, EX FIDE BONA. ¶ *SVNT Hæ.*) Sed cur hæ potius? Quòd propriè fuerint συναλλάγματα de quibus hîc agitur, & vltro citróque obligatio eſſe ſoleat, de qua ex æquo & bono, & ex rerum circunſtantiis eſſet iudicandum atque ſtatuendum, eóque etiam magis, quòd hi ſint contractus, quibus vitæ ſocietas potiſsimùm contineatur, vt ait Cicero. Iuſtinianus ſuperiori libro[4] loquens de emptionibus, conductionibus, ſocietatibus, mandatis, ait, His contractibus alterum alteri obligari, quod alterum alteri ex bono & æquo præſtare oporteat, quæ quidem deſcriptio eſt contractuum bonæ fidei. Idem Iuſtinianus ſuperius docuit[5], id quod in lege conductionis prætermiſſum fuerit, ex æquo & bono ſuppleri. quæ nota eſt contractus bonę fidei. Et apertè reſcriptum eſt[6], ex locato & conducto actionem, quia ſit bonæ fidei, admittere poſt moram legitimas vſuras. Quod ad depoſitum attinet, Vlpianus[7] ait, non eſſe dubitandum, eius actionem eſſe bonæ fidei. Porrò fit & nominatim mentio contractus cõmodati. Nam de eo loquens Vlpianus[8], In hac (inquit) actione, ſicut in cæteris bonæ fidei iudiciis, in litem iurabitur: & rei iudicandæ tempus, quanti res ſit, obſeruatur.

¶ *NEGOCIORVM Geſtorum, mandati, &c.*) Sex actiones, quæ hîc ſubiiciuntur, intelligi poſſunt non modò directæ, ſed & contrariæ: vt etiã bonæ fidei habeantur, ſi agat negociorũ geſtorũ, mãdatarius, depoſitarius, tutor, cõmodatarius, creditor[9]. ¶ *TVTELAE.*) Vel etiam protutelæ[1]. ¶ *QVAE De æſtimato proponitur.*) Hæc actio æſtimatoria ꝓpriè naſcitur, cùm res certo precio æſtimata, alicui traditur vendẽda, vt vel dictum precium referat, vel rem ipſam. Et quoties (inquit Vlpianus[2]) de nomine alicuius contractus ambigitur, conuenit tamen aliquam actionem dari, datur æſtimatoria actio præſcriptis verbis. Addit deinde Vlpianus, quod huc propriè pertinet,

Negocium

1 *L. quia tantundem. De neg. geſt.*
2 *L. quod ſi nolit. §. quia aſsiduus. De ædil. edic.*
3 *L. in actionibus. De in litem iuran.*
4 *§. vlt. ſupr. de oblig. quæ ex conſen.*
5 *§. pen. ſupr. de loca. & cond.*
6 *L. præſes. C. de loca.*
7 *L. 1. §. hanc autem. D. depoſi.*
8 *L. 3. §. in hac. D. cõm.*
9 *L. ex maleficiis. §. 1. De oblig. & actionib. L. in rebus. §. item. L. pen. Commod. L. ſi ſeruus. De pign. act.*
1 *L. 1. §. in protutela. L. pen. De eo qui protut. neg. geſſ.*
2 *L. 1. De æſtimat.*

Negocium ciuile hîc geri, & quidem bona fide. Ideóque omnia hîc locum habere,
quæ in bonæ fidei iudiciis dicuntur. ¶ *QVAE EX Permutatione.*) Ex nuda per-
mutationis conuentione & placito, ſtatim atque res ab altero præſtita éſt, oritur hęc 1
actio præſcriptis verbis: vt ſcilicet alter quod debet, præſtet, vel id quod accepit, re-
ſtituat. Cæterùm ſi contractui permutationis acceſſerit ſtipulatio, ageretur actione
ex ſtipulatu, quæ ſtricti iuris eſt, ¶ *HAEREDITATIS Petitio.*) Etiam ſi ea in- 2
tendatur aduerſus poſſeſſorem rei vnius alicuius, modò ea ſit hæreditaria. Neque
enim id mutat conditionem huius petitionis. Nam nec tam inſpicimus conditio-
nem rei, quàm ius actoris. Neque verò tantùm ciuilem hæreditatis petitionem iudi- 3
care debemus eſſe bonæ fidei: ſed & poſſeſſoriam & fideicommiſſoriam hæreditatis
petitionem, cùm hæc iudicia omnino ſimilia ſint. ¶ *NOSTRA Tamen Conſtitutio.*) 4
Extat Iuſtiniani Conſtitutio de iure legatariorum vel creditorum quandiu pendet
hæreditatis petitio: cui ſub finem adiiciuntur hæc verba, Illo (ne in poſterum dubi- 5
tetur) obſeruando, vt & ipſa hæreditatis petitio omnimodo bonæ fidei iudiciis
connumeretur.

1 L. ex placito. C. de rer. per.
2 L. cum precibus. C. de rer. per.
3 L. 1. §. 1. D. ſi pars hær. peta.
4 L. 2. De poſſeß. hær. pet. L. 2. De fid. hær. petit.
5 L. vlt. C. de petit. hær.

Fuerat antea & rei vxoriæ actio vna ex bonæ fidei iudiciis: ſed cùm pleniorem eſſe ex ſtipulatu actionem inuenientes, omne ius, quod res vxoria antea habebat, cum multis diuiſionibus in actionem ex ſtipulatu, quæ de dotibus exigendis proponitur, tranſtulerimus: meritò rei vxorię actione ſublata, ex ſtipulatu actio, quæ pro ea introducta eſt, naturam bonæ fidei iudicii tantùm in exactione dotis meruit, vt bonæ fidei ſit. Sed & tacitam ei dedimus hypothecam. Præferri autem aliis creditoribus in hypothecis tunc cenſuimus, cùm ipſa mulier de dote ſua experiatur, cuius ſolius prouidentia hoc induximus.

¶ *FVERAT Antea & rei vxoriæ actio.*) Tullius in Officiis ſcribit formulam ar-
bitrij rei vxoriæ fuiſſe, QVOD AEQVIVS MELIVS: Eius quoq; meminit Iabolenus, 6
& Proculus. Sanè ſcribit Pomponius, dotis cauſam ſemper & vbique præcipuam
fuiſſe, quia & Reip. interſit, mulieribus dotes conſeruari. Et videmus in hanc rem 7
multa Iure Ciuili priuilegia conceſſa eſſe, quæ paſsim referuntur à noſtris Iuriſcon- 8
ſultis. Sed & apud Athenienſes Solon, cùm ſtatuiſſet doté ſoluto matrimonio mu-
lieri reddi: ne ceſſaretur, etiam voluit à tempore moræ pendi vſuram ſeſquidrach-
malem, ſiue ſeſquicenteſimam. Romanæ tamen leges marito aliquid temporis in-
dulſerunt ad dotem reſtituendam. Quod & Cicero lib. 16. ad Attic. ſignificat, in-
quiens, Seſe vltro de iure ſuo deceſsiſſe, & magnam iuris feciſſe iacturam, quòd mu-
lieri, quam repudiauerat, dotis partem ante diem reſtituiſſet. Hodie moribus Gal-
liæ omnia hac in re mutata ſunt. Neque enim propriè dos amplius reſtituitur, ſi nó
conuenerit. Sed præter emolumentum coniugalis ſocietatis ſiue communionis, tri-
buitur vxori ſuperſtiti, vſusfructus certæ portionis bonorum mariti, quod *Doarium*
dicimus. Sicut & Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtit. 117. voluit mulierem ſuperſti-
tem conſequi vſumfru. quartæ partis bonorum mariti, ſi non eſſent plures quàm
tres filij hæredes: & vbi plures eſſent, tantæ portionis, quanta vni filiorum com-
peteret. Verùm hodie ſublata dotis reſtitutione longè iuſtior eſt noſtri doarij cauſa.
Ideóque nos ei, quaſi dotis loco ſubſtitutum ſit, tribuimus priuilegia dotis. quan-
quam aliud ſit de illo, vt ita loquar, doario, quod non lege aut conſuetudine defer-
tur, ſed ex partium conuentione proficiſcitur. Húcque referri poteſt, quòd Iuſtinia-
nus, vbi tuetur ius tacitæ hypothecæ, quæ doti tribuitur, eámque præfert omnibus 9
aliis tacitis hypothecis, etiam antiquioribus, ſi modò pari priuilegio non nitantur:
nominatim id ademit donis nuptialibus, quorum cauſam poſtponit etiam poſterio-
ribus tacitis hypothecis. ¶ *PLENIOREM Ex ſtipulatu actionem.*) Etiam quo-
que certiorem, nec temerè vnquam deficientem, cùm Iuſtinianus ſtatuerit, vt ſi nulla 1
interuenerit de reſtituenda dote ſtipulatio, nihilominus fingatur interueniſſe: vt non
poſsit actio deeſſe, cùm apparet dotem eſſe datam. Sanè etiam olim Q. Mutius Sa-
turninus reſpondit, Maritum, qui iurauit dotem ſibi datam, vxori eo nomine te- 2
neri vtili actione de dote reſtituenda. ¶ *DE DOTIBVS.*) Vel quaſi dotibus, ve-

6 L. in his rebus. §. vlt. De ſolu. mat.
7 L. ſi cùm Cornelius. De ſolutionib.
8 L. 1. D. ſolu. mat.
9 L. aßiduis. §. hac autã. C. qui pot. in pigno.
1 L. vnica, in princ. C. de rei vxor. act.
2 L. ſi duo patroni. §. Marcellus. De iureiur.

1 *L.3.De fund.dot.* luti ſi quid ſeruo dotali ſit legatum contemplatione mulieris. Quid autem, ſi om-
2 *L.3.de iur.dot.* nino dos non ſit, vt quia non ſit iuſtum matrimonium? Certè ſi mulier ignorans
3 *L.1.C.de cõdic.ob cauſ.* dotem dederit: eã repetet condictione ob cauſam. Et vtetur priuilegio prælationis.
4 *L.ſi ſponſa. De iu.dot. L.2.§.pen.De priuil. cred.* ¶ *DE Dotibus exigendis.*) Hoc eſt, Soluto matrimonio repetendis vel recipiendis. Theophilus vertit, πρὸς ἀπαίτησιν τῆς προικός. Cæterùm quod attinet ad promiſſæ dotis
5 *L.ad exactionem.C.de dot. promiſſ.* exactionem, quæ marito competit, ſufficit nudum pactum, ſimpléxque promiſsio: adeò vt nec elidi poſsit exceptione Senatuſconſulti Velleiani: & niſi detur dos pro-
6 *L.vlti.C.ad Velleia.* miſſa, iure poſsit maritus denegare vxori alimenta & hoſpitium. non enim tum co-
7 *L.vlti. C.de nego.geſt.* gitur habere indotatam. Eſt autem & ea actio bonæ fidei, qua maritus dotem exigit:
8 *L.ſi donaturus §.1. De cond.ob cau.dat.* ſicut etiam ea habet tacitam hypothecam. Sed in hanc rem non fingitur vlla ſtipulatio, cùm ſufficiat pactum nudum, ſi interuenerit: & ſi non interuenerit, nulla fingatur promiſsio. nam alioqui nullum eſſet abſque dote matrimonium: quod tamen
9 *L.quod ſi nulla. De relig.& ſumpti.fu.* eſſe poſſe Lex ait. Sed & ſi quis dotem ſimpliciter dederit, non credetur ſtipulatus eam ſibi reddi. Nam id eſſet damnoſum mulieri, cuius vnius fauore fingitur ſtipu-
1 *L.vnica.C.de rei vxor. act.* latio. ¶ *TRANSTVLERIMVS.*) Extat Iuſtiniani Conſtitutio, qua multis verbis explicatur tota hæc tranſlatio, & prolixè refertur, quid ſingulis actionibus proprium fuerit, quid vtrique commune, quid denique ex ſtipulatu actio acceperit ab actione rei vxoriæ. ¶ *MERITO.*) Iuſtinianus in illa ſua Conſtitutione hunc lo-
2 *dic.L.vnica.§.ſed etſi.* cum tractat his verbis, Sed & ſi nõ ignoramus ex ſtipulatu actionem ſtricto iure eſſe vallatam, & non ex bona fide deſcendere: tamen quia nouam naturam, de dote ſtipulatio ſibi inuenit, accommodetur ei natura rei vxoriæ, & bonæ fidei beneficium. Et omnes quidem euentus, quos dos ex ſtipulatu habet, maneat pro ſua natura exercens. Huc quoque pertinet quod vulgò traditum eſt, ſubrogatum referre naturam eius, cui ſubrogatum eſt. Ac ne longius abeã, ipſa ſtipulatio ſubrogata loco actionis
3 *L.ſi eum.§.iniuriarũ autem. De iniur.* iniuriarum, accipit eius conditionem, vt non tranſeat ad hæredes. ¶ *SED Et tacitam dedimus hypothecam.*) Conſtitutionis Iuſtiniani verba, quæ huc pertinent, ſunt
4 *dic.L.vnica.§.& vt plenius.* hæc, Et vt plenius dotibus ſubueniatur: quemadmodum in adminiſtratione pupillarium rerum, & in aliis multis iuris articulis tacitas hypothecas ineſſe accipimus: ita & in huiuſmodi actione damus ex vtroque latere hypothecam. Ex quibus verbis intelligimus tam viro contra mulierem, quàm mulieri contra virum competere tacitam hypothecam: quæ ipſi doti magis, quàm mulieri videtur tribui. ¶ *EI DEDIMVS.*) Nempe actioni ex ſtipulatu, dotis cauſa. Vt intelligas hoc ius tacitæ hy-
5 *dic.L.vnica.§.illo proculdubio.* pothecæ, ipſi actioni competere, & cum ea tranſire ad vxoris hæredem, etiam extraneum. ¶ *PRAEFERRI Autem.*) Hæc aduerſatiua vocula, AVTEM, indicat ius prælationis non actioni, ſed ipſi ſoli mulieri tribui ſingulari iure. quod & verum
6 *L.4.De priuil.credi.* eſt. Vnde reſcriptum eſt, Priuilegium dotis, quo mulieres vtũtur in actione de dote, ad hæredem non tranſire. Intelligitur enim hoc prælationis priuilegium. Nã aliud dici de beneficio tacitæ hypothecæ iam dictum eſt. ¶ *PRAEFERRI Aliis credi-*
7 *L.aſsiduis.§.ad hæc.C. qui pot.in pig.* *toribus in hypothecis.*) Apertiora ſunt verba ipſius Conſtitutionis Iuſtiniani, Sancimus, ex ſtipulatu actionem, quam mulieribus iam pro dote reſtituenda dedimus, cuique etiam tacitam donauimus ineſſe hypothecam, potiora iura contra omnes habere mariti creditores, licet anterioris ſint temporis priuilegio vallati. Rurſus idem Iuſtinianus in Nou. Conſtit. 97. προνόμιον (inquit) δεδώκαμεν ταῖς προιξὶν, ὥστε κατὰ τῶν πρεσβυτέρων ὑποθηκῶν ἔχειν τιμιώτερα δίκαια. Et addit eo loco, mulierem quoque præferri perſonali priuilegio poſterioris creditoris: veluti cuius pecunia res ſit empta, aut domus refecta. Sed excipit ius illius, quem ex inſtrumento conſtat marito mutuum dediſſe emendæ militiæ cauſa, & nominatim conueniſſe, creditum ſibi in tuto fore. Porrò autẽ Iuſtinianus in illa ſua priori Conſtitutione Latina excepit priuilegium alterius prioris hypothecæ: cui debeat cedere poſterior mulieris tacita hypo-
8 *L.vbi adhuc.C.de iure dot.* theca. Nam & alibi ait, Mulierem ſolùm repellere ab hypotheca ſecundum creditorem. Vnde credimus, mulierem non præferri prioribus, ſaltem expreſsis, aliorum cre-
9 *L.8.Qui pot.in pign.* ditorum hypothecis: ſicut nec iis præfertur fiſcus. Nam & iniquum eſſet, iuri meo, expreſſáque cauſa mihi quæſito eſſe fraudi indulgentiorem fauorem ſequentis matrimonij, & ſecuros eludi creditores. Præferetur tamen mulier tacitis aliorum, quã-
1 *L.2.C.de priuil.fiſci.* quam etiam prioribus hypothecis, ſi non pari nitantur priuilegio. Cùm autẽ fiſcus & antiquiori, & expreſſæ aliorum hypothecæ, in rebus poſt cõtractum debitum ac-

quiſitis

quiſitis præferatur: meritò dicemus idem tribui mulieri: vt omnino omnibus prę- 1 ferratur in rebus marito acquiſitis poſt datam aut promiſſam dotem. nam ab eo tempore competit ei ius tacitæ hypothecæ: quanquam non niſi ſoluto matrimonio agatur. ¶(*IN Hypothecis.*) In perſonalibus autem actionibus, etiam veteri iure præ- 2 latam fuiſſe mulierem omnibus creditoribus, conſtat: eóque exemplo Iuſtinianus addidit hoc ſuum nouum beneficium prelationis in omnibus hypothecis ſaltem ta- 3 citis, vel poſterioribus expreſsis. ¶(*IPSA MVLIER.*) Vel eius filij[4], ſi hęc mortua ſit. ad alios autem non tranſit hoc dotis priuilegium. Nam & nota eſt vetus regula, Priuilegium dotis, quo mulieres vtuntur in actione de dote, ad hæredem non tranſire. ¶(*DE DOTE.*) Inquit in ſua Conſtitutione Iuſtinianus: hęc autem 5 tantùm ad dotem ſancimus, non ad ante nuptias donationem, quam ſuo tempori ſer- 6 uire diſponimus, & habere inter creditores ſui temporis ordinem. non enim pro lucro fouemus mulieres: ſed ne damnum patiantur, ſuiſq; rebus defraudētur, curamus.

1 *L. ſi is qui. De iure fiſci.*
2 *dic. L. vnica. §. & vt plenius.*
3 *L. 2. §. vlt. cum leg. ſeq. De priuil. cred.*
4 *dic. L. aſsiduis. §. et ideo.*
5 *L. vnica. C. de priuil. dot.*
6 *dic. L. aſsiduis. §. hac autem.*

In bonę fidei iudiciis libera poteſtas permitti videtur iudici ex bono & æquo æſtimandi, quantum actori reſtitui debeat. In quo & illud continetur, vt ſi quid inuicem pręſtare actorem oporteat: eo compenſato, in reliquum iis, cum quo actum eſt, debeat condemnari. Sed & in ſtricti iuris iudiciis ex reſcripto diui Marci, oppoſita doli mali exceptione, compenſatio inducebatur. Sed noſtra Conſtitutio eaſdem compenſationes, quę iure aperto nituntur, latius introduxit, vt actio- 7 nes ipſo iure minuant, ſiue in rem, ſiue in perſonam, ſiue alias quaſ- 8 cunque, excepta ſola depoſiti actione, cui aliquid compenſationis nomine opponi, ſanè iniquum eſſe credimus: ne ſub prætextu compen- 9 ſationis, depoſitarum rerum quis exactione defraudetur.

7 *§. vlti. ſupra de oblig. quæ ex conſen.*
8 *L. conſenſu. De act. & obligat.*
9 *L. quod ſi nolit. §. quia aſsidua. De ædil. edic.*

¶(*IN BONAE Fidei iudiciis.*) Nunc Iuſtinianus explicat vim actionum bonæ 1 fidei: quam quidem latiſsimè manare dixit Scæuola, & in iis magni eſſe iudicis ſta- 2 tuere, quid quemq; cuique pręſtare oporteat, vt ſuprà ex Tullio retulimus. Iulianus, cuius etiam verba retulit alio ſuperius loco Iuſtinianus, loquēs de contractibus bonę 3 fidei, inquit, iis alterum alteri obligari, quod alterum alteri ex bono & æquo præ- 4 ſtare oportet. Vlpianus autem ait, ea, quę ſunt moris & conſuetudinis, venire in iudiciis bonæ fidei. Rectè itaque Paulus ait, Tantundem in bonæ fidei iudiciis va- 5 lere officium iudicis, quantum in ſtipulatione nominatim eius rei facta interrogatio. 6 Cæterùm in iudiciis ſtrictis non tam libera eſt iudicis poteſtas, cùm non temerè poſ- 7 ſit tranſilire ipſius conuentionis ſepta, nec formulę Prętoriæ cancellos. Vnde & cùm 8 quæreretur de ſtipulatione, quę eſt ſtricti iuris, reſpondit Celſus, Quicquid aſtringendæ obligationis cauſa eſſet, id niſi palàm verbis exprimeretur, omiſſum intelligi. Atque vt magis videamus, quàm latè pateat diſcrimen bonæ fidei & ſtricti iuris: pa- 9 cta, quæ adminicula ſunt contractus, eíque legem tribuunt: ſi incontinenti adiecta ſint contractui bonæ fidei, formant actionem: ſic vt ipſa ex contractu bonæ fidei actio protendatur ad id, quod eſt pacto comprehenſum. Et vt pactum incontinenti 1 adiectum cenſeatur ineſſe ex ipſius quoque actoris parte, actionémque informet, ſolis bonę fidei contractibus tribuitur. Sic conuentio vſurarum incontinenti adiecta cōtractui bonæ fidei, actionem informat. Non etiam, ſi adiiciatur cótractui ſtricti iuris. 2 Quod ad vim contractæ obligationis attinet: Si rem, quam ex contractu bonæ fidei 3 debes, tradas vlla parte deteriorem, aut vllo modo imminutam: manes obligatus. 4 Atqui eo nomine agi non poſſet priſtina ſtricti iuris actione: ſed de dolo aut in factū ageretur: niſi fortè deſideraretur maius aliquod ius, veluti ſeruitutis. Rurſus, Si quid 5 in diem debeatur ex contractu bonæ fidei: interim ſaltem peti poterit cautio. non peteretur autē, ſi ſit obligatio ſtricti iuris. In iudiciis bonæ fidei ſtatim à tempore morę 6 veniunt fructus & vſuræ[4]. At in iudiciis ſtricti iuris non niſi à litis conteſtatione & iudicio cœpto[5]. Huc etiam pertinet, quòd qui ſtipulatur fundum, non conſequatur ſimul fructus pendentes, niſi eorum quoque nominatim meminerit. At qui emit 7 fundum, fructus pendentes ſimul conſequitur. Et ſi pecuniam dederim, vt mihi red-

1 *L. quia tantundem. De neg. geſt.*
2 *L. quicquid aſtringēda. De verb. oblig.*
3 *L. iuriſgētium. §. quinimo. De pact.*
4 *L. in bonæ fidei. De eo quod cer. loco.*
5 *L. bonæ fidei. C. de pact.*
6 *L. cum quidam. §. ex locato. D. loc.*
7 *L. quamuis. C. de vſur.*
8 *L. 1. §. ſi res depoſita. D. depoſi. L. 3. §. ſi reddita. D. commod.*
9 *L. exhibitionis. C. ad exhib. L. & eleganter. §. non ſolum. De dolo. ma.*
1 *L. etiam. De ſolu. L. Iulianus. §. qui fundum, De verb. oblig.*
2 *L. in omnibus. De iud.*
3 *L. dedi tibi. De condict. cau. data, cau. non ſec.*
4 *L. præſes. C. loca. L. 1. §. hanc autem. D. depoſi.*
5 *L. in fideicommiſsis. §. in his. L. videamus. 2. §. ſi actionem. De vſur.*
6 *L. ſi filiusfa. §. 1. de verb. oblig. L. 3. §. 1. De act. empt.*
7 *L. Iulianus. §. ſi fructibus. De act. empt.*

dere: habebo ex eodem contractu actionem ſimul & condictionem ob turpem cauſam. at ſi debeatur tantùm ex contractu ſtricti iuris, non niſi condictio datæ pecuniæ erit. ¶ *INVICEM Præſtare.*) Ipſi reo: nam alieni debiti nulla admittitur compenſatio: etiam ſi is conſentiat, cui debetur. admittitur tamen, ſi is ſuum nomen cedat reo. Deinde ad compenſationem neceſſe eſt, vt inuicem debeatur illis ipſis nominibus & cauſis, quibus actum eſt. Vnde ſi tutor petat, quod pupillorum nomine debetur: non poſſe compenſationem obiici pecuniæ, quam ipſe tutor ſuo nomine aduerſario debet, reſpondit Paulus. Hìc quæſitum eſt, an ſi is cui actio ceſſa eſt in ſolutum & non in fraudem, agat, obiici poſſit compenſatio eius, quod is debuit, qui ceſſit. Certè non admitti hanc obiectionem verius eſt. Sic enim Caius reſpondit, Si quis in rem ſuam procuratorio nomine agat, veluti emptor hæreditatis: an debeat inuicem venditorem defendere. Et placet, ſi bona fide, & non in fraudem eorum, qui inuicem agere vellent, geſtum ſit negotium: non oportere inuicem eum defendere. ¶ *OPORTEAT.*) Etiamſi ſola obligatione naturali. nam ea licet non tribuat ius agendi: tribuit tamen compenſandi, vt etiam excipiendi. Oportet autem ſemper obligationem eſſe præſentem, ſimul & actionem, ſiqua ſit. Nam quod in diem debetur, non poteſt compenſari, antequam dies veniat: quanquam dari oporteat, inquit Vlpianus. Et quæcunque per exceptionem perimi poſſunt, in compenſatione non veniunt, ait Iabolenus. ¶ *EO COMPENSATO.*) Sed quid ſi iudex non compenſarit? Reſpondet Vlpianus, Si rationem compenſationis iudex non habuerit, ſalua manet petitio. Nec enim rei iudicatæ exceptio obiici poteſt. Aliud dicam, ſi reprobauerit compenſationem, quaſi non exiſtente debito. Tunc enim rei iudicatæ nocebit exceptio. ¶ *IN RELIQVVM.*) Si quid amplius ſit, & debeatur poſt cōpenſationem. Cæterùm ſi nihil ſit reliquum, nulla erit condemnatio. nam ſi tantundem inuicem debeatur, quantum petitum eſt: non dubium eſt totum compenſari. Quòd ſi plus deberetur: certè iudex, quod poſt compenſationem reliquum eſt, non condemnabit actorem reo præſtare: quia nec id petierit reus: magíſque pertineat ad reconuentionem, quàm ad compenſationem. ¶ *DEBEAT Condemnari.*) Hìc propriè agi videtur de compenſatione, quam reus obiecit ante condemnationem vel ſententiam. Sed tamen meminerimus etiam poſt condemnationē obiici poſſe, nēpe ipſi executioni, & cùm agitur ex iudicati cauſa. Nam nec ſententiam conuellit hęc exceptio. Imò verò qui compenſat, ſoluere videtur: atque ideo ſententiæ & condemnationi parêre. ¶ *EX Reſcripto Diui Marci.*) Non arbitror hoc reſcriptum extare, nec ſatis conſtat an id primus ſtatuerit diuus Marcus. Certè Vlpianus teſtatur Iulianum ſcripſiſſe, compenſationem locum habere, etſi ex ſtipulatu agatur. ¶ *NOSTRA Conſtitutio,*) Extat hæc Iuſtiniani Conſtitutio libro quarto Cōdicis. ¶ *QVAE Iure aperto nituntur.*) Iuſtinianus in ſua Conſtitutione ait, Ita tamen compenſationes obiici iubemus, ſi cauſa, ex qua compenſatur, liquida ſit, & non multis ambagibus innodata, ſed poſsit iudici facilem exitum ſui præſtare. Deinde paulò pòſt addit, Hoc itaque iudices obſeruent, & non procliuiores ad admittendas compenſationes exiſtant: nec molli animo eas ſuſcipiant: ſed iure ſtricto vtentes, ſi inuenerint eas maiorem & ampliorem expoſcere indaginem, eas quidē alij iudicio reſeruent: litem autem priſtinam iam penè expeditam, ſententia terminali componant. ¶ *IPSO Iure minuant.*) Sic, inquit Vlpianus, vt ſi quis compenſare potens ſoluerit, condicere poſsit, quaſi indebito ſoluto. Idem Vlpianus alibi probat ſententiam Marcelli, qui reſpondit, condici poſſe id, quod pro impenſis neceſſariis compenſari ſolet, ſi dos tota vltro ſoluta ſit non habita impenſarum ratione. Porrò autem quanquam ita minuatur ipſo iure debitum propter compenſationem: eam tamen nominatim opponendam eſſe, & à reo diſertè obiiciendam, alibi admonet Iuſtinianus. Nam nec aliter poſſet iudex ariolari locum eſſe compenſationi. Sic dicitur Lex Falcidia ipſo iure minuere legatā. & tamen cōſtat eam eſſe proponēdām. Et Iuſtinianus paulò pòſt docet dotem ipſo iure neceſſariis ſumptibus minui. atqui certum eſt, id, niſi petatur, non fieri. ¶ *EXCEPTA Depoſiti actione.*) Huius exceptionis meminit quoque Iuſtinianus in ſua Conſtitutione, quam de compenſationibus edidit. Quinimo hoc nomine aliam edidit peculiarem Conſtitutionem, qua vetat, depoſiti repetitioni vllam cōpenſationem, vel deductionem, vel doli exceptionem opponi. Additque

Marginal notes:

1 *L. vlt. De condict. ob turp. cau.*
2 *L. eius. C. de compenſ. L. pen. D. hoc tit.*
3 *L. in rem. 2. §. 1. De compenſat.*
4 *dic. L. pen.*
5 *L. ſi quis in rem ſuam. De procurat.*
6 *L. etiam. De compenſa.*
7 *L. quod in diem. D. illo tit.*
8 *L. quæcūque. D. illo tit.*
9 *L. quod in diē. D. illo tit.*
1 *L. inuicem. C. illo tit.*
2 *L. ſi tutores. C. illo tit.*
3 *L. ſi cum militi §. 1. D. illo tit. L. 2. C. illo tit.*
4 *L. ſi debitor. D. qui pot. in pig.*
5 *L. ſi ambo. §. vlt. De compenſat.*
6 *L. vlti. C. de compēſat.*
7 *L. ſi ambo. De cōpenſat.*
8 *L. quod dicitur. 1. §. ſi dos tota. De impenſat. in rebus dot.*
9 *L. vlt. C. de compenſa. §. compēſationes. inf. eod.*
1 *L. Linea Margaritarū. D. ad leg. Falcid.*
2 *L. pātrem. De iis quæ in frau. cred.*
3 *L. pen. C. depoſi.*

Addítque idem eſſe obſeruandum, vbi ex vtraque parte aliquid fuiſſet depoſitum. Atque vt magis oſtendat libertatem depoſiti, adiicit, eius reſtitutionem non poſſe vlla denunciatione impediri. Et in Nouella ſua Conſtitutione 88. grauem ſtatuit pœnam huiuſce inhibitionis ſiue denunciationis. ¶ *SOLA Depoſiti actione.*) Hæc reuera ſola eſt actio, quæ ſingulari beneficio in vniuerſum eximitur à compenſationis lege. Sed interea ſunt alij plerique caſus ſingulares, in quibus etiam non admittitur compenſatio, vel ratione perſonarum, vel rerum. Primùm, iis, qui occuparunt poſſeſsionem alienam, non dari compenſationem ſcribit Iuſtinianus. Rurſus 1 fauore Reip. reſcripſit Imperator Alexander, non eſſe compenſationi locum, ſi quid ei debeatur ex calendario aut vectigalibus, aut frumenti oleíve publici pecunia, aut 2 tributis, aut alimentis, aut fideicommiſſo: aut ſi is agat, qui ſtatutis ſumptibus ſeruit. Húcque pertinet, quod reſpondit Papinianus, Ob negotium copiarum expeditionis 3 tempore mandatum, curatorem condemnatum, pecuniam iure compenſationis retinere non poſſe: quoniam ea non compenſetur. ¶ *ALIQVID Compenſationis nomine.*) Retentionis verò nomine aliquid obiici poſſe, nempe ſumptus in rem depoſitam factos, receptum eſt. nam nec propter hanc retentionem aliquis omnino defraudatur exactione depoſiti: ſed tantùm ea differtur, donec impendia ſoluta ſint. Certè reſpondit Marcellus, actione depoſiti conuentum, apud eundem Iudicem vtiliter 4 experiri cibariorum nomine, quæ dedit ſeruo apud ſeſe conſtituto. ¶ *NE Sub prætextu.*) Diligenter notanda eſt hæc ratio, quæ oſtendit hîc propriè agi de actione depoſiti directa, & qua res ipſa depoſita petitur & exigitur. Cæterùm ſi quis agat contraria, veluti ſi depoſitarius repetat ſumptus, quos in rem depoſitam fecit: erit compenſationi locus. agitur enim ſolùm de calculo: & nulla eſt ratio, quæ impediat compenſationem.

1 L. vlt. in fi. C. de compenſat.
2 L. 3. C. illo tit.
3 L. ob negotiũ. D. illo tit.
4 L. actione. De depoſ.

Pręterea quaſdam actiones arbitrarias, id eſt, ex officio iudicis pendentes, apellamus: in quibus, niſi arbitrio iudicis is, cum quo agitur, actori ſatisfaciat: veluti rem reſtituat, vel exhibeat, vel ſoluat, vel ex noxali cauſa ſeruum dedat. condemnari debeat. Sed iſtæ actiones, tam in rem, quàm in perſonam inueniuntur. In rem: veluti Publiciana, Seruiana de rebus coloni, quaſi Seruiana, quæ etiam Hypothecaria vocatur. In perſonam: veluti quibus de eo agitur, quod vi aut metus cauſſa, aut dolo malo factum eſt. Item cùm id quod certo loco promiſſum eſt, petitur. Ad exhibendum quoque actio ex arbitrio iudicis pendet. In his enim actionibus & cæteris ſimilibus permittitur iudici, ex bono & æquo ſecundum cuiuſque rei, de qua actum eſt, naturam æſtimare, quemadmodum actori ſatisfieri oporteat.

¶ *PRAETEREA Quaſdam actiones arbitrarias.*) Dictum eſt, actiones aut eſſe bonę fidei, aut ſtricti iuris. Et quidem in his quàm ſtricta Prætoris formula ſit, quámque ea conſtringatur iudex datus, nihil vt eius libero arbitrio atque æſtimationi relinquatur, ſæpe dictum eſt. Sed id non eſſe perpetuum, nunc docet Iuſtinianus. Sæpe enim accidit, vt ex cauſa iuſta Iudex poſsit ſuo arbitrio reum condemnare, non ſecus atque in Iudiciis bonæ fidei: in eúmque caſum Prætor liberiorem concipiat & laxiorem Iudicij formulam, vt poſsit iudex condemnare, vt illi æquum eſſe videbitur. Arbitrij ſignificatio communis nota eſt pro libero iudicio atque æſtimatione. Sed eſt alia quoque in Iure Ciuili notatio huius verbi: vt ſignificet quandam Iudicis veluti interlocutionem, aliquid dari aut fieri iubentis. Vtramque ſignificationem hîc Iuſtinianus 5 vſurpare videtur, cũ ait, Arbitrarias eſſe actiones, quæ ex arbitrio iudicis pendent, vt niſi reus arbitrio Iudicis ſatisfaciat actori, Iudex æſtimare poſsit, quemadmodum condemnare eum debeat. Et quidem in pleriſque & propè omnibus iudiciis arbitrariis, vtrumque arbitrij genus verſari videtur. Vt in actione de Dolo, & Quod vi metúſve cauſa, Prætor ſic formulam dabat, vt reſciſſo contractu iudex iuberet rem reſtitui: quòd ſi huic eius arbitrio atque iuſſui contumax reus non pareret, tum verò eum condemnaret, vt æquum eſſe arbitraretur. At inquiet aliquis, Certa &

5 L. arbitrio. De dolo. L. item ſi eum. §. hæc autẽ actio. De eo quod me. cau.

à lege præſcripta tum erat condemnationis quantitas, nempe in quadruplum. Reſpondeo, priuſquam in hoc quadruplum condemnaretur reus, aut certum eſſe poſſet, cuius eſſet quantitatis quadruplum, Iudicem æſtimaſſe, quanti actoris intereſſet, proptereáque illi iuſiurandum in litem detuliſſe: & vbi iuratum eſſet, ſuo deinde arbitrio æſtimabat, quid ſequi deberet. Non erat tamen illud perpetuum in omnibus arbitrariis iudiciis, neque ſemper præcededat talis aliquis iuſſus iudicis rem reſtitui aut ſolui arbitrantis.
1 *dic. L. arbitrio. §. 1.* Non enim ſemper in iudicio de dolo (inquit Paulus) arbitrium iudicis dandum eſt. Quid enim ſi manifeſtum ſit rem reſtitui non poſſe? Ideóque protinus condemnari debeat reus, in id quod intersit actoris? Dicebatur tamen arbitrium nihilominus iudicium, quia iudex liberam habebat poteſtatem condemnandi prout arbitraretur, & æquum eſſe putaret. Sed præcipuè quæri ſolet de actione, qua id quod certo loco promiſſum eſt, petitur, cuius Iuſtinianus hîc meminit,
2 *L. 2. De eo quod cer. lo. L. ſi duo. §. 1. De conſt. pecu.* & quæ à Iuriſconſultis diſertè appellatur arbitrariā: quanquam Theophilus hoc loco eam prætereat. Certè maximè eam arbitrariam eſſe facilè intelligemus, ſi meminerimus quàm minimè aut ſtricta fuerit, aut certis finibus concluſa eius formula.
3 *L. 2. De eo quod cer. loc.* Vlpianus ait, arbitrariam hanc actionem tam actoris, quàm rei vtilitatem continere: vt vel minoris vel maioris pecuniæ condemnatio fiat, prout æquum hîc eſſe iudex arbitrabitur. Hîc enim iubetur imprimis æquitatem ante oculos habere, vt loquitur
4 *L. 4. §. vlt. De eo quod cer. loc.* idem Vlpianus: qui etiam addit, Iudicē interdum, qui de hac actione cognoſcit, quia arbitraria eſt, reum abſoluere poſſe: vt ſi reus pecuniam vbi promiſerat, actori obtuliſſet.
5 *L. vna. C. vbi cōn. qui cer. loc.* Sanè Imp. Alexander, cùm de hoc iudicio ageret, reſcripſit ſimpliciter, eum, qui certo loco ſeſe ſoluturum pecuniam obligat: ſi ſolutioni ſatis non fecerit, arbitraria actione & in alio loco poſſe conueniri: in qua veniet æſtimatio, quòd alterutrius interfuit, ſuo loco potius, quàm in eo, in quo petitur, ſolui. Neque tamen nunquam in hac actione arbitrium dabatur ante ſententiam: interdum enim id etiā in ea iudex interponere poterat: vt tanto magis reus propter ſuam, non modò morā, ſed etiam contumaciam condemnaretur in id quod actoris intereſt. Certè cùm aliud ei proprium nomen non eſſet, Iuriſconſulti, (quod aliis alioqui erat commune) ſpecialiter arbitrariam appellarunt. Magis quidem hæc appellatio ad qualitatem actionis quàm definitionē pertinet, cùm ſcilicet quæritur, non quidem quæ ſit, ſed qualis ſit actio. Verùm cùm aliud nomen non ſuppeteret, vſus obtinuit vt ita appellaretur actio de eo quod certò loco. Illud in vniuerſum præterea ſciendum eſt, arbitrarias actiones vix differre ab actionibus bonæ fidei, ſi vim & effectum ſpectes. Nam & in illis, vt in his, libera poteſtas iudicis iiſdem propè verbis deſcribitur. Et quidem vt in bonæ fidei iudiciis Iudex poteſtatē habebat æſtimādę cognoſcendæque exceptionis,
6 *L. 3. §. ibidē. Ad exhib.* ſic & in arbitrariis. Vnum tamen ſingulare diſcrimen notandum eſt. Conſtat in iudiciis bonæ fidei veluti depoſiti aut commodati, ſi aduerſus reum cuius dolo res abſit, in litem iuretur, condemnato, & hanc litis æſtimationem ſoluenti ſuccurri, vt a-
7 *L. in depoſiti. De re ind.* ctor dominus ſuas illi actiones cēdat. At in aliis iudiciis non item hoc expeditum
8 *L. nec vllam. §. ſi. De petit. hæred.* eſt. Certè cauet reo de euictione is, qui in iis litis æſtimationem accepit. Plura de arbitrariis actionibus dici poſſent.
9 *L. ex diuerſo. § petitor. De rei vind. L. ſi cùm dos. L. ideóque. Rer. amo.* Sed hi veteres mores, atque exoletæ formulæ iudiciorum Romanorum, vnde prima huius rei cognitio dependet, plus habenꝫ moleſtiæ atque tædij, quàm vtilitatis aut voluptatis. Sed neque eum nunc vſum habent, vt ſit in iis dignum vllum longioris moræ precium. Certè ſi mores noſtrorum hodie iudiciorum ſpectes, & iudicum poteſtatem, omnia propè iudicia arbitraria eſſe videntur: ſi quidem arbitraria dicamus, in quibus iudici permiſſum eſt æſtimare, quantum reus actori præſtare debeat.

Curare autē debet iudex, vt omnino, quātū poſſibile ei ſit, certę pecuniæ vel rei ſententiā ferat: etiam ſi de incerta quātitate apud eū actū eſt.

¶ *CVRARE Autem.*) Dictum eſt paulò antè, liberam admodum eſſe Iudicis poteſtatem in iudiciis bonæ fidei, & actionibus arbitrariis: ne tamen ea temerè abutatur, meminerit certam eſſe debere ſentētiam: quę ſcilicet perſpicuè litem componat,
1 *L. 1. De re iudic.* & incertam dirimat controuerſiam. Tum enim demum res iudicata dicitur, vbi finem
2 *L. Pomponius ait. §. receptſſe. De recep. arbi.* controuerſia, pronunciatione Iudicis accēpit. Et Vlpianus indicat, Iudicis partes ſuſcipere, nihil aliud eſſe, quàm polliceri finem ſe ſententia ſua controuerſiis impoſiturum.

poſiturum. Cæterùm finem litibus non imponit, imò verò nouas lites ſerit, qui vel
obſcuram, vel incertam fert ſententiam. Scribit Suetonius Claudium Cæſarem, qui
in iudicando & decernendo mira fuit animi varietate, de quodam negotio ita ex ta-
bella pronunciaſſe, Secundum eos ſe ſentire, qui vera propoſuiſſent, ac propter eiuſ-
modi ridicula pronunciata adeò euiluiſſe, vt paſsim ac propalam contemptui eſſet.
Vtinam hodie Iudices magis inſcitia, quàm malitia hac in re peccent. Nam eos ple-
runque ſtudio ferre obſcuras & ambiguas ſentẽtias, nimis notum eſt. ¶ *DEBET.*)
Nempe ſi velit ſuam ſententiam vllius eſſe momenti. Nam ſententia prorſus incerta
nullam parit iudicati actionem. ¶ *IVDEX.*) Sicuti & arbiter. nam qui recipit 1 *L.3.C.de ſentẽ.quæ ſine cer. quan.*
arbitrium, Iudicis partes ſuſcipit, finémque ſe ſententia ſua controuerſiis impoſitu-
rum pollicetur. Rectè itaque Pomponius ait, Inutiliter arbitrum incertam ſenten- 2 *L. Pomponius ait.§. recepiſſe. De recep. arbi.*
tiam dicere, veluti, Quantum ei debes, redde. ¶ *QVANTVM Poſsibile ei ſit.*)
Hæc eſt æquiſsima moderatio, quæ rationem habet neceſsitatis, & permittit Iudicem 3 *L. quid tamen.§.Pomponius ait. De recep. arbi.*
aliquando ſequi litis conditionem. Vt ſi fuerit obligatio generalis, aut diſiunctiua,
Iudex etiam ferat generalem aut diſiunctiuam ſententiam. Porrò autem vbi de cauſa
Iudici non liquet, ac propterea non poteſt certam ferre ſententiam: pronunciabit
ſibi de cauſa non liquere: ſed vt ſpatium ei ad cognoſcendum & pronunciandum
detur. Ita non tam feret ſententiam, quàm differet, donec ei certum ſit, quid de- 4 *L.Pomponius ait.§.vlt. De recept. arbi.*
beat pronunciare. ¶ *CERTAE Pecuniæ vel rei.*) Hoc eſt, quantitatis vel ſpe-
ciei. Sed certam intelligimus, ſi vel aliqua parte actorum ſit certò definita. Sicut & 5 *dic. L. 3.*
Vlpianus ait, valere ſententiam, & ſi in ea non ſit ſumma adiecta, ſi tamen is, qui 6 *L. in ſententiis. De re iudic.*
petit, ſummam expreſſerit, & Iudex dixerit, Solue quod petitum eſt. Idem & ſi re-
feratur ſententia ad aliud ſcriptum. Vt ſi Iudex aliquem condemnet, vt quod ha-
bet ex teſtamento vel codicillis Mæuij, reſtituat Titio: Sic enim (inquit Vlpianus) 7 *L. ait Prætor.§.1. De re iudic.*
accipiendum eſt, quaſi quantitatem nominauerit, quæ teſtamento, vel codicillis re-
licta eſt. Hæcque etiam obtinent in teſtamentis, & contractibus. ¶ *SENTEN-* 8 *L. aſſe toto. De hær. inſtit. L. hac venditio. §. pen. De contrah. empt.*
TIAM FERAT.) Fertur autem ſententia, condemnando vel abſoluendo: non
ſanè, quòd iudicem aſtringamus nominatim vti verbis condemnationis vel abſo-
lutionis (poteſt enim aliis verbis vti) ſed quòd deſideremus eum ſua pronuncia- 9 *dic. L. 3. & L. 1. De re iudic.*
tione finem controuerſiis imponere. Quare nec ſub conditione ferenda eſt ſenten- 1 *L. in ſententiis. De re iudic. L. quid tamen §. 1. De recept. arbi.*
tia, ſed purè. ¶ *ETIAM Si de incerta quantitate actum eſt.*) Vt interdum agi po-
teſt propter naturam obligationis. & poterit quidem prima petitio eſſe incerta, ſed
quæ poſtea ex actis facta ſit certior & clarior, ſic vt Iudex nihil cauſari poſsit, cur nõ 2 *L. 1. §. biduum. D. quan. appellan. ſit.*
certam ferat ſententiam. Verum quidem eſt, Iudicem non debere excedere id, quod
in iudicium deductum eſt: & ſtultus iudicatur, qui aliter facit: Sed non eſt diuerſa 3 *L. vt fundus. D. cõmu. diuid.*
ſententia, quæ nec in re, nec in cauſa variat: & ſuam certam definitionem hauſit ex
ipſis actis. Denique cùm arbitraria actio intendebatur, iudicis erat incertam peti- 4 *L. vlt. C. de fideicõ. libe.*
tionem certa aliqua ſententia definire.

Si quis agens, intentione ſua plus complexus fuerit, quàm ad eum pertineat: à cauſa cadebat, id eſt, rem amittebat, nec facilè in integrum reſtituebatur à Prętore, niſi minor erat vigintiquinq; annis. Huic enim, ſicut in aliis cauſis cauſa cognita ſuccurrebatur, ſi lapſus iuuẽtute fuerat: ita & in hac cauſa ſuccurri ſolitũ erat. Sanè ſi tam magna cauſa iuſti erroris interueniebat, vt etiã cõſtantiſsimus quiſque labi poſſet: etiam maiori vigintiquinq; annis ſuccurrebatur. veluti ſi quis totũ legatũ petierit, pòſt deinde prolati fuerint codicilli, quibus aut pars legati adempta ſit, aut quibuſdam aliis legata data ſint, quæ efficiebãt, vt plus petiiſſe videretur petitor, q̃ dodrantẽ: atque ideo Lege Falcidia legata minuebantur.

¶ *A CAVSA Cadebat, id eſt, rem amittebat.*) Iuſtinianus alio poſtea loco addit 5 *L. temporales. in fi. inſ. de except.*
pleniorem interpretationem, oſtendens qua ratione rem amittebat, qui plus tem-
pore petebat: nempe, quòd priori iudicio nihil conſequeretur propter exceptionem
dilatoriam: & poſtea ſuo tempore volens rurſus agere, ſummouebatur peremptoria
exceptione, quòd rem ſemel in iudiciũ deduxiſſet. Sic itaque rem ipſo ſtatim iure nõ

amittebat, nec ſtatim cùm primùm ageret: ſed cùm ſemel exceptione dilatoria ſummotus, poſtea rurſus agere vellet: nam tum reus petebat, vt Iudex pronunciaret actorem cauſa cecidiſſe propter temeritatẽ prioris iudicij. Id quod etiam Tullius libro primo de Oratore nõ obſcurè indicat. & nos eius locum poſtea referemus. Nũc nobis ſatis eſt addere, quod idem Tullius in Oratione pro Quinto Roſcio ſcribit, eum demum, qui in iudicio plus peteret, cauſam perdidiſſe, non etiam ſi coram arbitris. Verba Ciceronis ſunt hæc, Pecunia tibi debebatur certa, quæ nunc petitur per Iudicem. in qua legitimæ partis ſponſio facta eſt. Hìc tu ſi amplius HS. numo petiſti, quàm tibi debitũ eſt cauſam perdidiſti: ꝓpterea ꝙ aliud eſt iudiciũ, aliud arbitrium. Iudicium eſt, pecuniæ certæ: arbitriũ, incertæ. ad iudiciũ hoc modo venimus, vt totã litẽ aut obtineamus, aut amittamus: ad arbitrium hoc animo adimus, vt neque nihil, neque tantũ, quantum poſtulauimus, cõſequamur. Eius rei ipſa verba formulæ teſtimonio ſunt, Quid eſt in iudicio? directum, aſperum, ſimplex. Si peteret HS I Ↄ Ↄ Ↄ dari: hìc, niſi planum facit HS I Ↄ Ↄ Ↄ ad libellam ſibi deberi, cauſam perdit. Quid eſt in arbitrio? mite, moderatum, quantum æquius & melius ſit dari. Ille tamen confitetur, plus ſe petere, quàm debeatur: ſed ſatis ſupérque habere dicit, quod ſibi ab arbitro tribuatur. Itaque alter cauſæ confidit, alter diffidit.

¶ *SICVT IN ALIIS CAVSIS Cauſa cognita ſuccurrebatur.*) Notum eſt Prætoris æquiſsimum edictum, quo minóribus vigintiquinque annis ſuccurritur. Vlpianus
1 *L.1. De minorib.* id commendat his vèrbis, Hoc edictum Prætor naturalem æquitatem ſecutus, propoſuit, quo tutelam minorum ſuſcepit. Nam cùm inter omnes conſtet, fragile eſſe & infirmum huiuſmodi ætatum conſilium, & multis captionibus ſuppoſitum, multorúmque inſidiis expoſitum: auxilium eis Prætor hoc edicto pollicitus eſt, & aduerſus captiones opitulationem. Et ſanè huius ætatis tantus eſt in iure noſtro fauor, vt re-
2 *L.pen.C.de in integ. reſtit.* ſcriptũ ſit[2], Minoribus, in his quæ prætermiſerunt, vel ignorarunt, innumeris eſſe autoritatibus conſultum. ¶ *SI Lapſus iuuentute.*) Hoc eſt, iuuenilis ætatis inconſulta temeritate. Hìc enim Iuſtinianus obiter & paucis indicat, quod plenius tradit Vlpia-
3 *L.verum. § ſciendum. De minor.* nus, cùm reſpondit, non paſsim minoribus ſubueniri, ſed cauſa cognita, ſi capti eſſe proponantur: nec reſtitui eum, qui ſobriè rem ſuam adminiſtrans, occaſione damni non inconſultè accidentis ſed fato, velit reſtitui. Nec enim euentum damni indulgere reſtitutionem, ſed inconſultã facilitatem. Vnde cùm locupleti hæres extitiſſet minor, & poſtea caſu fortuito res hęreditariæ periiſſent, negaſſe Marcellum eſſe reſtitutioni locum: quia non fuerit captus ætatis lubrico: & quod fato cõtingit, cuiuis patrifa. quanuis diligentiſsimo potuiſſet contingere. ¶ *ITA Et in hac cauſa.*) Nam &
4 *L.ait Prætor. §. ſed & in iudiciis. De minor.* in vniuerſum reſpõdit Vlpiãnus, Minoribus in iudiciis ſubueniri, ſiue dũ agunt ſiue cõueniantur, capti ſint. Quinimo & ſi minor, vt contumax condemnatus ſit: iuuabi-
5 *L.minor etiã. D.illo tit.* tur in integrum reſtitutionẽ. ¶ *ATQVE Ideo.*) Apertius fuiſſet, EO QVOD. Nam hìc redditur ratio, cur propter adiecta alia legata, plus videatur petitum: nempe
6 *L.1.§ ſi quis ex mortis cauſa. D.vt legat.nom.* ideo quòd Lex Falcidia ipſo iure minuat legata, quatenus excedunt dodrantem hęreditatis: & portio Legis Falcidiæ apud hæredem ipſo iure remaneat, vt inquit Vl-
7 *L. lineã margaritarũ. D.ad Leg. Falcid.* pianus: adeò vt hoc nomine ſtatim hæredi ius vindicationis competãt.

Plus autem quatuor modis petitur: re, tẽpore, loco, & cauſa. Re, veluti ſi quis pro decem aureis, qui ei debebãtur, viginti petierit: aut ſi is, cuius ex parte res eſt, totam eam, vel maiorem partem ſuam eſſe intenderit. Tẽpore, veluti ſi quis ante diẽ, vel ante cõditionem petierit. Qua enim ratione qui tardius ſoluit, q̃ ſoluere deberet, minus ſoluere intelligitur: eadem ratione qui præmaturè petit, plus petere videtur. Loco plus petitur: veluti cùm quis id quod certo loco ſibi dari ſtipulatus eſt, alio loco petit, ſine cõmemoratione illius loci, in quo ſibi dari ſtipulatus eſt. verbi gratia, ſi is, qui ita ſtipulatus fuerit, EPHESI DARE SPONDES? Romæ purè intendat ſibi dari oportere. Ideo autẽ plus petere intelligitur, quia vtilitatem, quam haberet promiſſor, ſi Epheſi ſolueret, adimit ei

pura

pura intentione. Propter quam cauſam alio loco petenti arbitraria actio proponitur: in qua ſcilicet ratio habetur vtilitatis, quæ promiſſori competitura fuiſſet, ſi illo loco ſolueret, quo ſe ſoluturum ſpopōdit. Quæ vtilitas plerunque in mercibus maxima inuenitur: veluti vino, oleo, frumento: quę per ſingulas regiones diuerſa habent pretia. Sed & pecunię numeratæ non in omnibus regionibus, ſed eiſdem vſuris fœnerantur. Si quis tamen Epheſi petat, id eſt, eo loco petat, quo vt ſibi detur, ſtipulatus eſt: pura actione rectè agit. Idque etiam Prętor monſtrat: ſcilicet quia vtilitas ſoluēdi ſalua eſt promiſſori. Huic autē, qui loco plus petere
21. intelligitur, ꝓximus eſt is, qui cauſa plus petit. vt ecce, ſi quis ita à te ſtipuletur, HOMINEM STICHVM, AVT DECEM AVREOS DARE SPONDES? deinde alterum petat, veluti hominē tantùm, aut decem aureos tātúm. Ideo autē plus petere intelligitur, quia in eo genere ſtipulationis, ꝓmiſſoris eſt electio, vtrùm pecuniā, an hominē ſoluere malit. Qui igitur pecuniam tantùm, vel hominem tantùm ſibi dari oportere intendit, eripit electionem aduerſario: & eo modo ſuam quidem conditionē meliorem facit: aduerſarij verò ſui deteriorem. Qua de cauſſa talis in ea re prodita eſt actio, vt quis intendat hominem Stichū, aut aureos decem ſibi dari oportere, id eſt, vt eodē modo peteret, quo ſtipulatus eſt. Præterea ſi quis generaliter hominē ſtipulatus ſit, & ſpecialiter Stichū petat: aut generaliter vinū ſtipulatus ſit, & ſpecialiter Cāpanū petat: aut generaliter purpurā ſtipulatus ſit, deinde ſpecialiter Tyriā petat: plus petere intelligitur: quia electionem aduerſario tollit, cui ſtipulationis iure liberum fuit, aliud ſoluere, quàm quod peteretur. Quinetiam licet viliſsimum ſit, quod quis petat: nihilo minus plus petere intelligitur: quia ſępe accidit, vt ꝓmiſſori facilius ſit illud ſoluere, quod maioris pretij eſt.

¶*ANTE Diem vel conditionem.*) Quanuis hoc loco Iuſtinianus hæc confundat, multum tamen olim inter ea fuit diſcriminis. Nam qui ante conditionem petebat, cauſa quidem cadebat, ſed ius ſuum non amittebat: quia eueniente poſtea cōditione, nihilominus potuit rurſus agere, vt tradit Paulus[1]: nempe quòd priori iudicio nihil potuit conſumere, cùm nihil adhuc deberetur[2]: nec ſummoueri poſsit rei prius iudicatæ exceptione, cùm nouo prorſus iure nitatur, nouáque cauſa, quæ prius non competebat[3]. Vnde & cùm creditor, cui conditionalis debiti nomine data erat hypotheca, in iudicio ſuccubuiſſet, perperam ante conditionem agens: nihilominus reſponſum eſt[4], eum poſſe expleta conditione vtiliter agere. Sanè cùm hæres damnatus eſſet, à Titio non petere: ſi ab eo adhuc viuo tentarit petere, perdit actionem: vt nec poſtea poſsit ab eius hærede petere[5]. Sed illud ita ſtatutum eſt, quòd eo caſu dies incertus non ſit par conditioni: & actio iam nata erat ex præcedenti cauſa, ſolúmque ad tempus dilata videbatur petitio. Cæterùm vbi eſt conditionalis obligatio: cùm ante conditionem nihil omnino debeatur, ante conditionem petendo nihil conſumi potuit aut amitti. Sed tamen Iuſtinianus hîc rectè coniunxit conditionali obligationi obligationem in diem: quia æquè habeat locum in vtraque noua pœna Conſtitutionis Zenonianæ. Nam ſi vetus amiſsionis pœna olim non infligebatur illi, qui ante conditionem petebat: in cauſa fuit, quòd non poterat amitti id, quod nondum erat. Sed pœna Zenonianæ Legis rectè conuenit etiam ei, qui ante conditionem petit: cùm tantùm agatur de ſuſpendenda & longiori tempore differenda petitione. ¶*QVA ENIM Ratione.*) Ratiocinatur Iuſtinianus ab oppoſitis ſiue contrariis duplicibus. quæ ſpecies argumentationis frequens eſt in iure Ciuili[6]. Porrò ſuperiori quoque libro trādidit, non ſolùm in quantitate, ſed etiā in tempore

1 *L. bonem. §. ſi ſub conditione. De ædil. edi.*
2 *L. cedere diem. De verb. ſignif.*
3 *L. mater. §. eandem. De except. rei iudic.*
4 *L. grege. §. ſi ſub conditione. De pignor.*
5 *L. nō ſolum debitorem. §. ſale legatum. De libe. lega.*
6 *L. vlt. §. vlti. De lega. 3. L. 3. D. ad Leg. Falci. L. & ſi cōtra tabulas. De vulg. & pup.*
7 *§. fideiuſſores, in fi. Sup. de fideiuſſ.*

minus aut plus intelligi:& plus eſſe,ſtatim aliquid dare:minus eſſe,poſt tempus dare.
1 *L. ſolidum. De ſolut.* Sícque etiam Calliſtratus reſpo͂ndit,Nam ſolui ſolidum,nõ minus quantitate,quàm
2 *L.ſi cui.§.vlti.De verb. ſignifi.* die. Et Vlpianus a͂it, Eum minus ſoluere, qui tardius ſoluit: quòd etiam tempore
minus ſoluatur. ¶ *SINE Commemoratione illius loci.*)Hoc eſt,quod poſtea ait,purè:
nulla ſcilicet oblata conditione ſoluendi eo, quo promiſſum eſt, loco, vel compen-
ſandi ęſtimandíque eius,quod intereſt promiſſoris alio loco ſoluere. Vlpianus quo-
3 *L.2.§.vlt. De eo quod cer. loco.* que a͂it,Eum,qui Epheſi decem ſtipulatus eſt,vel Capuæ hominem, non debere de-
tracto lo͂co experiri:ne auferat loci vtilitatem reo. ¶ *RATIO Habetur vtilitatis,
quæ promiſſori, &c.*)De arbitraria actione,in qua ratio habetur vtilitatis, quæ compe-
titura erat creditori, ſi loco conuento & ſuo tempore fuiſſet ſolutum, paulo antè di-
ctũ eſt.hîc verò cùm agatur de actore,qui plus petit,ratio habetur ipſius rei, qui cùm
in mora nondũ eſſet,temerè conuentus eſt,vt alio loco ſolueret. Vlpianus agens de
4 *L.3.§.nũc de officio. De eo quod cer.loco.* officio Iudicis in hac actione arbitraria, vtriuſque rationem haberi oſte͂ndit.
¶ *QVAE Vtilitas plerunque.*) Videtur hic locus deſumptus ex reſponſo Caij, cuius
5 *L.4. De eo quod cer.loc.* verba ſunt hæc͂, Ideo in arbitrium Iudicis refertur hæc actio,quia ſcimus quàm va-
ria ſint precia rerum per ſingulas ciuitates regionéſque: maximè vini,olei,frumenti.
Pecuniarum quoque licet videatur vna eadémque poteſtas vbique eſſe, tamen aliis
locis facilius,& leuioribus vſuris inueniuntur aliis difficilius, & grauioribus vſuris.
6 *L.precia rerũ.§.vlti.D. ad Leg.Falcid.* Sed & Paulu͂s, Nonnullam(inquit)precij varietatẽ loca,temporáque adferunt. Nec
enim tãtidem Romæ,vt in Hiſpania oleum æſtimabitur:nec continuis ſterilitatibus
tantidem, quanti ſecundis fructibus. Porrò autem non eandem vbique fuiſſe ratio-
7 *L.1.De vſur.* nem vſurarum indicat Papinianus,dum a͂it, Arbitrio Iudicis vſurarum modum ex
more regionis, vbi contractum eſt, conſtituendum , cùm iudicio bonæ fidei diſce-
ptatur. Sanè apud Romanos & Græcos vſitatiſsima fuit vſura centeſima, quæ vi-
delicet centeſimo menſe ſortem æquabat,& ex centenario ſortis numo, duodenariũ
quotannis pariebat fœnoris. Vſi ſunt Athenięſes in rei vxoriæ iudicio grauiori qua-
dam vſura, nempe ſeſquicenteſima. Sed apud Romanos terreſtris vſura maxima &
8 *L. qui ſine vſuris. De nego.geſt. L. tutor qui. De admi.tut.* grauiſsima fuit centeſima, vt etiam teſtantur noſtri Iuriſco͂nſulti. Apud Græcos li-
berum fuit,quamlibet vſuram pro traiectitia pecunia ſtipulari. At Romani nunquã
paſsi ſunt vſuram nauticam grauiorem eſſe dupla centeſima. ¶ *HVIC, Qui loco
plus petere intelligitur.*)Ei autem,qui plus re petit,non adeò proximus eſt,qui plus cau-
ſa petit. Nã eo nomine differt,quòd qui plus re petit, petat aliquid omnino indebi-
tum. ſed qui nititur obligatione generis,vel diſiunctiua, etiam ſi certã ſpeciem , vel
alterã ſolùm rẽ nominatim petat:nihil petit,quod ſit omnino indebitũ: (nã & vtraq;
9 *L. illud, aut illud. De conſtit. pecu.* res promiſſa continetur obligatione diſiunctiua͂ , ſicut quęlibet ſpecies obligatione
gẽ͂neris)Sed hîc petit plus cauſa.Neq; enim quod ſimpliciter petit, ſimpliciter debe-
1 *L.Mauius.§.duobus. De lega.2.* tur:ſed poteſt debitor aliã rem eligere,quam præſtet.Sanè ſi ex duabus rebus diſiun-
ctiuè promiſsis,altera periiſſet:creditor rectè petet ſimpliciter alterã,quę ſola ſuper-
2 *L. 2. §. Scæuola. De eo quod cert. loco.* e͂ſt. Et ſi pares nõ fuerint quãtitates diſiũctiuè promiſſæ:poterit creditor nominatim
& purè petere minorem:quaſi ea ſola ſit in obligatione,quam veriſimile eſt debito-
3 *L. ſi quis ſtipulatus fuerit decẽ aut quĩdecim. De verbor. obligat.* rem electu͂rum. ¶ *IN Eo genere obligationis.*)In quo videlicet quantitas vel res diſ-
iunctiuè promiſſa eſt. Cæterùm vbi tantùm de loco diſiunctiuè cõueniſſet: creditori
tribueretur electio : ne alioqui is,qui promiſit, ſi in eius arbitrio eſſet,vbi ab eo peta-
4 *dic.L.2.§.Scæuola.* tur , conueniri non poſsit, alium ſemper eligens locu͂m , vt hac deſultoria leuitate
creditorem ludificetur. Sed nec obligatio, in qua non niſi de tempore diſiunctiuè
conuenit, huc pertinet. Nam ex ea plus cauſa peti non poteſt,ſed plus tempore tan
túm. Poſtremò & vbi ſola eſt perſonarum alternatio, plus cauſa peti non poſſe ap-
paret : ſiue petat alter duorum reorum credendi (nam ſolus in ſolidum ſuo iure po-
5 *§. ex huiuſmodi, ſup.de duobus reis.* teſt rectè agere͂)ſiue ſolus principalis creditor petat,nulla mẽtione eius,qui ſolutioni
fortè adiectus eſt. Nam & ſi potuerit debitor huic adiecto rectè aliquando ſoluere͂:
6 *§. planè, ſup.de inutil. ſtip.* tollitur tamen hæc facultas ſtatim atque lis cum principali creditore conteſtata e͂ſt.
¶ *SI Quis generaliter hominem ſtipulatus.*)Quanuis hic generis creditor non poſsit purè
7 *L. ſi ſtipulatus fuero decem in melle. De verb. obligat.* ac ſimpliciter vnam aliquam ſpeciem petere:ſi tamen paciſcatur de vna aliqua certa
ſpecie non petenda,ſeruabitur pactum, & erit vtile,vt nulla conditione poſsit peti ea
ſpecies:non tamen perimit aliarum petitionem generalem.Sed diſiunctiuè promiſſo
Sticho aut Pãphilo,ſi quis paciſcatur Stichũ non petere,totam perimit obligationẽ:
vt nec

vt nec Pamphilum petere poſsit. Quod diſcrimen diſertè tradit Paulus: ſed nullam 1 *L. ſi vnus. § ſed ſi ſtipulatus. De pact.*
addit diſcriminis rationem, cùm tamen non ſoleat eſſe diuerſa conditio harum obli-
gationum. Videtur autem hæc fuiſſe diſcriminis ratio, quòd in obligatione diſiun- 2 *L. 2. § . 1. De verb. oblig.*
ctiua, cùm de paucioribus ſpeciebus, iiſque nominatim expreſsis agatur, facilè in-
telligatur maior erga eas fuiſſe contrahentium affectio, quàm in obligatione generis,
in qua de infinitis agitur ſpeciebus: & ideo ſi de vna non petenda conueniant, vi-
dentur eam ſolam in obligatione diſiunctiua conſideraſſe. Certè ſi dominus Pam-
phili ſtipuletur ſibi Stichum aut Pamphilum: in Pamphilo vtilis non eſt ſtipulatio,
(vtpote in re propria) adeò vt etiam ſi poſtea fuerit alienatus, nó poſsit tamen ſolui. 3 *L. ſi duo, ad ſi. De verb. obligat.*
Sed aliud eſt, ſi hic dominus generaliter hominem fuiſſet ſtipulatus. nempe quòd
in illa obligatione diſiunctiua, cùm inutilis eſſet Pamphili ſtipulatio, videatur quis 4 *L. qui decem. § . Stichũ. De ſolut.*
purè ſtipulatus Stichum ſibi dari: at in obligatione generis, non ita intelligatur hæ-
ſiſſe in cóſideratione vnius alicuius ſpeciei, nec magis videtur de vno ſeruo ſenſiſſe,
quàm de alio: ſic vt ei fiat ſatis, ſi detur homo, cuius non eſt inutilis ſolutio.

¶ *SPECIALITER Campanum.*) Inter vina Italica maximo ſemper in precio fuit
Campanum. Meminit quodam loco noſter Paulus vini Campani optimi: & Vlpiá- 5 *L. ſtipulationum quadã certa. De verb. obligat.*
nus, Vini Campani boni. Sed & ſi quis commune vinum petiiſſet ſimpliciter: plus
quoque cauſa videbitur petere: quia pura ſua intentione æquè conatur adimere de- 6 *L. vbi autem. De verb. obligat.*
bitori ius & libertatem electionis. ¶ *TYRIAM Petat.*) Longè omnium lauda-
tiſsima ſemper habita fuit Tyria purpura, vt etiam Strabo teſtatur lib. 16. Et Plinius
meminit dibaphæ Tyriæ, quæ in libras, denariis mille non poterat emi. Fuit auté
quondam Tyrus inſula, quæ deinde Alexandri Magni operibus iuncta eſt con-
tinenti. ¶ *PLVS Petere intelligitur.*) Et ſi per errorem debitor vltro ſoluerit, quod
petitur: poterit condicere, quaſi indebitum: & aliam ſpeciem, quam volet, dare. Sic
enim Iulianus reſpódit: Qui hominé in genere promiſit, ſimilis eſt ei, qui hominem 7 *L. cum is. §. vlti. De cond. indeb.*
aut decé debet: adeóque ſi cùm exiſtimaret ſe Stichum promiſiſſe, eum dederit, con-
dicet. Aliũ autem quemlibet dando, liberari poterit. Sanè tamen hæres, à quo gene-
raliter homo legatus eſt, ſi cùm exiſtimaret Stichum legatum eſſe, eum dederit, non
condicet. Notum eſt autem diſcrimen inter contractus & vltimas voluntates. 8 *L. ſi is cui. De lega. 2.*

Sed hæc quidem antea in vſu fuerant: poſtea verò Lex Zenoniana,
& noſtra, rem coartauit. Et ſi quidem tempore plus fuerit petitum: quid
ſtatui oporteat, Zenonis diuæ memoriç loquitur Conſtitutio. Sin au-
tem quantitate, vel alio modo plus fuerit petitum: in omne, ſi quod
fortè damnum ex hac cauſa acciderit ei, contra qué plus petitum fuerit,
commiſſa tripli condemnatione (ſicut ſuprà diximus) puniatur. Si mi-
nus intentione ſua complexus fuerit actor, quàm ad eum pertineat: ve-
luti ſi cùm ei decem aurei deberentur, quinque ſibi dari oportere in-
tenderit: aut ſi cùm totus fundus eius eſſet, partem dimidiam ſuam eſſe
petierit: ſine periculo agit. in reliquum enim nihilominus iudex aduer-
ſarium eodem iudicio ei condemnat, ex Conſtitutione diuç memoriæ
Zenonis. Si quis aliud pro alio intenderit: nihil eũ periclitari placet, ſed
in eodem iudicio, cognita veritate, errorem ſuũ corrigere ei permittitur:
veluti ſi is, qui hominé Stichum petere deberet, Erotem petierit: aut ſi
quis ex teſtaméto dari ſibi oportere intéderit, quod ex ſtipulatu debetur.

¶ *SED Hæc quidem.*) Quæ ſcilicet dicta ſunt de pœna eorum, qui plus petebant:
ideóque actione caderent, & rem amitterent. quanquam hęc ſeueritas nó ſemper pla-
cuerit omnibus anterioribus Principibus. Nã refert Suetonius Claudium Cæſarem
ex æquo & bono iis reſtituiſſe actiones, qui plus petendo formula excidiſſent.
¶ *LEX Zenoniana & noſtra.*) Deſideratur vtraque Cóſtitutio. Extat quidé Iuſtiniani
quædam Conſtitutio de plus petitionibus: ſed hoc ſolũ ſtatuit, vt ſi quis dolo extor- 9 *L. vnica C. de plus petit.*
ſerit maioris pecunię, quàm deberetur, cautionem, ex eáque debitoré in ius vocarit, &
calumnioſa lite fatigarit: huius fraudis conuictus perdat totũ debitum. & in Nou. ſua

Conſtit. 15. non niſi litis ſumptibus punit actorem, qui dolo pluris litem æſtimauit, vt effugeret cognitionem Defenſoris ciuitatis, qui non niſi de aureis triginta iudicabat: & reum potius attereret apud Præſidem. Quod autem attinet ad Zenonis Cõſtitutionem, leuius ferimus eius iacturam, quòd aliò poſtea loco Iuſtinianus perſpicuè referat ſummam eius ſententiam. Conſtitutionem Conſtantini, iubentis, etiam iuſtas Fiſci actiones cremari ob hoc ſolùm, quòd ſuis temporibus prolatæ non ſunt: vt iam calumniæ priuatorum eo ſaltem arceantur exemplo, quo iuſtæ Fiſci lites ſilent: huc non refero, quia non conſtat an de actionibus ante diem, an verò ſerius quàm oportuit, prolatis: neque quid verbo CREMARI ſibi velit. & nos in noſtro Cõſtãtino aptius ea de re diſputabimus. ¶ *SICVT Suprà diximus.*) Certè cùm id ſuprà diceret Iuſtinianus, nominatim egit de eo, qui plus petebat, vt maiores ſportulas viatores exigerent. ad quem modum ſi accipiamus hunc locum, primùm erit neceſſarius dolus: ſed is ſufficiet ad tripli condemnationem, ſi plus fuerit dolo petitum in fraudẽ rei debitoris. Verùm cùm deſideretur hac de re Conſtitutio Iuſtiniani, multa hîc nobis incerta relinquuntur. ¶ *IN RELIQVVM Enim nihilominus.*) Saltem ſi id etiam poſtea petierit: vt facilè poteſt intentionem ſuam augere. Alioqui certè vix poterit Iudex plus actori tribuere, quàm petierit. & hoc iure vtimur. Eſtque fortaſsis hæc facultas augendæ petitionis acceptò ferenda Conſtitutioni Zenonianę, cuius hîc fit mentio. Certè totum eius beneficium in eo eſt, quòd eodem iudicio in reliquum aduerſarius condemnatur. Nam reliquum, cuius priori iudicio nullam feci mentionem, alio me poſſe iudicio perſequi ſine vllo periculo exceptionis rei iudicatę, cùm non agatur de eadem re: manifeſtiſsimi ſemper iuris fuit. ¶ *ALIVD Pro alio intenderit.*) Errore ſcilicet: cuius poſtea fit mentio. Nam debet aliqua eſſe iuſta cauſa, quæ admittat mutationem intentionis. Porrò quod hîc actori tribuitur, multo magis reo excipienti eſt tribuendum: cuius maior eſt libertas, vt vel defenſionis ſuæ errorem mutet, vel nouã adiungat defenſionem. ¶ *CORRIGERE Ei permittitur.*) Quòd ſi errorem ſuum non correxerit: quanuis fortaſsis ex actis Iudici manifeſtus is ſit, Iudex tamen eum vltro non corriget: ſed ab hoc iudicio abſoluet reum. Verùm integrum erit, aliam actionem, quæ verè competit, intendere. Quo & nos iure vtimur. Nec in iure noſtro nouum eſt, reum à præſenti petitione abſolui, nullo interim præiudicio alterius petitionis, quam habet actor, vt eſt apud Thryphonium. ¶ *VELVTI SI.*) Subiiciuntur hîc duo exempla. in priori error eſt in ipſa re: in poſteriori, erratur in cauſa. Quòd ſi in vno iudicio erraretur vtroque modo: etiam admittemus tempeſtiuam correctionem.

1 *§.hodie autem. infr. de except.*
2 *L. iuſtas. C. de iure fiſci.*
3 *§.tripli verò ſupr. eo. tit.*
4 *L. vt fundus. D. cõmu. diuid. L. vlt. C. de fidei-com. liber.*
5 *L. nemo. De except.*
6 *L. Bebius, in fi. De pact. dot.*

Sunt præterea quędã actiones, quibus nõ ſemper ſolidum, quod nobis debetur, perſequimur: ſed modò ſolidũ perſequimur, modò minus. vt ecce, ſi in peculium filij, ſeruíve agamus. Nã ſi non minus in peculio ſit, quàm perſequimur: in ſolidũ dominus patérve condemnatur. ſi verò minus inueniatur: eatenus condemnat iudex, quatenus in peculio ſit. Quemadmodũ autẽ peculium intelligi debeat, ſuo ordine ꝓponemus.

¶ *PERSEQVIMVR.*) Huic verbo propriè conuenit ſubiectum exemplum actionis de peculio: qua vna propriè non poſſumus ſemper perſequi ſolidum, quia nec obligatio excedat vires peculij. Aliis actionibus, veluti Pro ſocio, vel Dotis, perſequi ſolidum bene poſſumus: quanquam non ſemper conſequamur ſolidum. nec eſt nihili hoc diſcrimen. Nam in his poſterioribus actionibus, ſaltem præſtatur cautio eius aliquando præſtandi, quod ſolido deeſt, ſi melior fortuna reo quandoque obtigerit. At eiuſmodi cautionem non præſtat pater de peculio conuentus: quanquam aucto poſtea peculio rurſus conueniri poſsit eius reliqui nomine, quod nondum eſt perſolutum. Rurſus qui verè debent ſolidum, quod perſequimur: ſi vltro ſolidum ſoluerint, nihil poſtea repetent inopiæ prætextũ. At pater, vel dominus, ſi quid per errorem ſoluerit ſupra vires peculij, id condicet, quaſi verè indebitum. neque enim obligatur ſupra vires peculij. Atque hoc quidem diſcrimen, quod parum expenderat Iulianus, rectè tradidiſſe Marcellum refert Vlpianus. ¶ *SI MINVS Inueniatur.*) Nulla ſcilicet fraude patris vel domini interueniente. Nam

7 *L. vnica. §. cũ autem. C. de rei vxor. act. L. verũ §. item videndum eſt an cautio. D. pro ſoc.*
8 *L. quoties. §. qui ſemel. De pecul.*
9 *L. nam & maritus. De cond. ind.*
1 *L. ſi quis reum. §. idem Iulianus. De libe. lega.*

Nam ſi dolo peculium imminuiſſent in fraudem creditorum: præſtarent ſolidu͂m. 1 L. in bona fidei, in ſi. L. in ſumma. De pecul.

Item ſi de dote in iudicio mulier agat: placet eatenus maritu͂ condemnari debere, quatenus facere poſsit, id eſt, quatenus facultates eius patiuntur. Itaque ſi dotis quantitati concurrant facultates eius: in ſolidum damnatur. ſi minus: in tantum, quantum facere poteſt. Propter retentionem quoque dotis repetitio minuitur. Nam ob impenſas in res dotales factas, marito quaſi retentio conceſſa eſt: quia ipſo iure neceſſariis ſumptibus dos minuitur, ſicut ex latioribus Digeſtorum libris cognoſcere licet. Sed & ſi quis cum parente ſuo patronóve agat: item ſi ſocius cum ſocio, iudicio ſocietatis agat: non plus actor conſequitur, quàm aduerſarius eius facere poteſt. Idem eſt, ſi quis ex donatione ſua conueniatur.

¶ *DE Dote.*) Saltem ea, quæ in quantitate conſiſtat. na͂ ſi in certa ſpecie, quæ adhuc extet: neſcio an maritus poſsit non integram reddere. Porrò & ſi ex alia cauſa mulier agat: idem marito tribuet. nam beneficium, de quo hîc agitur, magis eſt perſonæ, quàm cauſæ: ſempérque tribui debet reuerentiæ maritali, vt ait Iuſtinianus. Re- 2 L. vnica. §. cum autem. C. de rei vxo. act.
ctè itaque Modeſtinus, Non tantùm (inquit) dotis nomine maritus, in quantum facere poteſt, condemnatur: ſed ex aliis quoque contractibus ab vxore iudicio conuen- 3 L. no͂ tantu͂. De re iudic.
tus, in quantum facere poteſt, condemnandus eſt ex Conſtitutione Diui Pii. quod & in perſona mulieris æqua lance ſeruari, æquitatis ſuggerit ratio. Obſerua autem, eum diſertè meminiſſe contractuu͂. Nam ſi ex delicto conueniatur maritus, veluti iudicio rerum amotarum: in ſolidum condemnabitur: quemadmodum & ſocius ex 4 L. ſi rerum. De re. iudic.
doli clauſula obligatus. Porrò huc pertinet Scæuolæ reſpo͂nſum, quo traditur, mari- 5 L. ſed hoc ita. §. vlti. De re iudic.
tum, qui diuortio facto negocia vxoris geſsit, cogi poſſe ad dotis reſtitutionem, non modò dotis actione, ſed & negotiorum geſtorum. Et tum demum in ſolidum: vbi 6 L. diuortio. De neg. geſt.
non ſtatim cùm adminiſtrare cœpit, deſiit eſſe ſoluendo: vt iure poſsit ei imputari, cur tempeſtiuè ſolidum à ſeſe non exegerit. alioqui ſanè habetur eius ratio, vt non conueniatur vltrà, quàm facere poſsit. ¶ *MVLIER.*) Vel alius à muliere ius habens agendi, veluti ex bonorum publicatione fiſcus: vel qui à muliere actionem ha- 7 L. ſi maritus qui minus facere. D. ſolu. mat.
bet ex ceſsione aut delegatione͂. Cæterùm ſi is agat, qui dotem dedit, eámque ſibi reſtitui ſtipulatus erat: cùm hęc actio de dote nunquam ad mulierem pertinuerit, & qui 8 L. ſi prior. D. ſolut. mat.
agit, ſuo proprio iure agat: non cogetur aliquid tribuere viro, cum quo nihil ei intercedit neceſsitudinis. Verum quidem eſt, extraneum, qui dotem promiſit, non conueniri vltrà quàm facere poſsit. Sed hoc beneficium non eſt ex dotis, ſed donationis 9 L. ſi extrane⁹. De iure dot.
cauſa. Ideóque nec ei tribueretur, qui aliter obligatus eſſet dotem dare. ¶ *AGAT.*) Ergo hoc beneficium tantùm tribuitur marito, qui à muliere conuenitur. Nam ſi in ſolidum vltro ſoluerit, ipſe agere non poteſt, nec quicquam repetere͂. ¶ *PLACET* 1 L. nam & maritus. De condic. indebi.
Eatenus.) Id alio loco Iuſtinianus ait, æquiſsimum eſſe, & reuerentiæ debitum ma- 2 L. vnica. § cum autem. C. de rei vxor. act.
ritali, ſi non dolo malo verſatus ſit maritus. Et ſanè inhumanum foret ac turpe, infœlicem maritum odioſius conueniri ab vxore: quam nulla ratio admittit, acerbius ad viuum omnia reſecare. Nam & maximi & optimi plerunque viri, non ſunt pares reſtitutioni ſolidæ dotis. Quod olim accidit clariſsimo viro Paulo Æmilio, qui (vt in eius vita ſcribit Plutarchus) φερνῆς ὀφειλομένης τῇ γυναικὶ, μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ γλίσχρως ἐξήρκεσε. Deinde publica honeſtas & ratio reuerentiæ maritalis, omnino exigit, haberi neceſsitatis rationem. adeò vt nec ſua conuentione ſubſidium huius beneficii ſibi poſsit adimere maritus. Si enim pactus fuerit, ne in id, quod facere poſsit, códemnetur, ſed in ſolidum: Pomponius Sabinum ſecutus, negauit hoc pactum ſeruandum: quod & Vlpiano viſum eſt. Nanque (inquit) contra bonos mores id pactum eſſe: 3 L. alia cauſa §. vlti. D. ſolut. matri.
quippe cùm id eſſe appareat contra receptam reuerentiam, quæ maritis exhibenda eſt. ¶ *MARITVM.*) Sed & filios mulieris, qui patri hæredes extiterunt, non niſi in id quod facere poſſunt, condemnandos Labeo ait. Socero quoque cum quo nu- 4 L. etiam. D. ſolu. ma.
rus de dote agit, idem tribuitur: quia parentis locum ſocer obtineat. ¶ *CON-* 5 L. res iudicata. D. illo ti.
DEMNARI.) Quòd ſi maritus de ſua egeſtate nihil exceperit: poſt condemnatio-

nem in ſolidum, adhuc poterit ſuam inopiam opponere ipſi executioni. Et ſi cùm eius exceptionem propoſuiſſet, iudex ignorantia iuris lapſus, nihilominus eum condemnarit in ſolidũ: Neratius & Sabinus doli exceptione eum vti oportere aiunt: eáque tutum fore maritũm. ¶ *QVATENVS Facere poßit.*) Ipſo videlicet rei iudicatę tempore. nam hoc tempus hîc ſpectâtur. ¶ *ID EST, quatenus facultates eius patiuntur.*) Neque tamen totum quod habet, extorquendum eſt: ſed habetur ratio, ne egeât. Nam nec amplius facere poſſe intelligitur, quàm id quod commodè poteſt. Quòd ſi mulier ipſa egeret: fortaſsis ad viuum magis omnia reſecabit, vt non niſi de eo, quod ſupereſt, cogatur eſſe liberâlis. ¶ *NAM Ob impenſas.*) Explicat retentionis genus, quam hîc tractat. Fuit autem alia olim retentio ob liberos, item ob res amotas, atque etiam ob mores, quam Iuſtinianus ſuſtulit. Certè mulierem, quæ primã diuortij cauſam dediſſet, non potuiſſe totam repetere dotem: ſed liberis communibus, qui patrem ſequebantur, debuiſſe partem relinquere, indicat Cicero in Topicis. Adulteram quoque perdidiſſe totam dotem conſtat. Quinimo Theodoſius in vniuerſum aliquando volũit, virum lucrari dotem, ſi quam probaſſet iuſtam diuortij cauſam. ¶ *IN Res dotales factas.*) Inquit Vlpianũs, In neceſſariis impenſis hoc ſciendum eſt, eas demum impenſas dotem minuere, quæ in dotem factæ ſunt. Cæterùm ſi in dotem factæ non ſint: non habent in ſe reputationem. Et ſanè ſi quid in vxorem ipſam impenſum fuerit, non pertinet ad retentionem dotis: ſed ad iudicium negociorum geſtõrum. Sed nec ſatis eſt, in rem dotalem eſſe impenſum, niſi ſit in perpetuos illius vſus impenſum. nam ſi quid ad præſentis modò temporis fructum impẽſum ſit, cum fructibus compenſari docet Vlpiânus, ſicuti etiam id, quod fructuum percipiendorum cauſa impénditur. Eſt etiam vbi nihil imputet maritus, licet fundũ dotalem in poſterum quoque reddiderit fortè fructuoſiorem: veluti, ſi ex eo marmor exciderit. neque enim recuperat impenſam eo nomine factâm. Eam enim magis ſibi fecit: eámque reputare debet abundè eſſe penſatam emolumento exciſi marmoris, etiamſi non reputet, quòd eo exciſo, dotalem fundum iam veluti exoſſatum, reddiderit in perpetuum fertiliorem. Nam nec vllum certum paratúmque fructum reliquit vxori, quem illa percipiat ſine ſua cultura & cura. Poſtremò admonet Nerâtius, quod dicitur, impenſas, quæ in res dotales neceſſarias factæ ſunt, dotem minuere, ita interpretandum eſſe, vt ſi quid extra tutelam neceſſariam, in res dotales impenſum ſit, id demum in ea cauſa ſit. Nam virum ſuo ſumptu tueri debere res dotales. ¶ *MARITO.*) Eiúſve hæredi. qui licet in ſolidum condemnetur: compenſationes tamen, quæ ad pecuniariam cauſam reſpiciunt, ei proſunt, vt hoc minus ſit obligatus: veluti ob res donatas, & amotas, & impenſas, inquit Pâulus. Porrò cùm hîc de marito loquimur, intelligi debet maritus verus, & legitimus. Cæterùm ſi quis tantùm ſit putatiuus, contracto fortè per errorem matrimonio parum legitimo: primùm cum fructibus compenſare & conferre debebit, quod impendit. Nam reſpondit Papiniânus, Sumptus neceſſarios in prædia, quæ dotalia videbantur, factos, non niſi compenſatis fructibus perceptis ad finem ſuperflui ſeruari. ¶ *QVASI Retẽtio.*) Quæ ſcilicet non tam dotem retinet, quàm minuit. aliud eſt enim (inquit Marcellũs) minorem eſſe factam dotem: quod per impenſas neceſſarias accidit: aliud pignoris nomine retineri ob ea, quæ inuicem mulierem præſtare æquum eſt. Rectè itaque Iuſtinianus trâdidit, non ſatis idoneam eſſe retentionem dotis ob impenſas: cùm neceſſariæ quidem impenſæ, eius quantitatem minuant ipſo iure: ob vtiles verò competat actio mandati, vel negociorum geſtorum. Porrò ſi dos tota vltro reddita ſit, nihilominus condici poterit quod pro impenſis neceſſariis compenſari ſolẽt. ¶ *NECESSARIIS Sumptibus.*) Vtilium autem impenſarum nomine non debere ſic onerari mulierem ignorantem vel inuitam, vt cogatur dote carere, tradit Pâulus. Sed quid de iis ſtatuendum ſit, idem clarius alio loco explicât, docens vtilium impenſarum nomine ita fieri deductionem, ſi voluntate mulieris factę ſint, eáque ſit aliunde ſoluendo. Vnde quod ait Iuſtiniânus, marito competere ñegotiorum geſtorũ actionem, ſi ignorante muliere, aliquid vtiliter in rem eius impenderit, accipiendum eſt, cùm mulier probè ſoluendo eſt, nec cogitur propterea dote carere, ſed aliunde ſatis habet, quo rependat vtilem hunc ſumptum. Vtiles autem impenſas dicimus, quæ meliorem dotem faciant, non deteriorem eſſe, non ſinant. Sic enim legendum eſſe

Pauli

1 *L. ex diuerſo. §. vlti. D. eo tit.*
2 *L. rei iudicatæ.*
3 *L. in condemnatione. De reg. iu. L. inter eos. §. 1. De re iudic.*
4 *L. ſi quis à liberis. §. de alimentis. De libe agno.*
5 *L. vnica. §. taceat. C. de rei vxo. act.*
6 *L. conſenſu. §. virum. C. de repud.*
7 *L. 1. §. 1. De impen in reb. dot.*
8 *L. quod in vxorem. C. de nego. geſt.*
9 *L 3. De imp. in reb. dot.*
1 *L. diuortio. §. impedi. D. ſolu. mat.*
2 *L. fructus. §. ſi vir in fundo. D. ſolu. matri.*
3 *L. quod dicitur 2. De impen. in reb. dot.*
4 *L. rei iudicatæ. §. 1. D. ſolu. matri.*
5 *L. in inſulam. §. fructus. D. ſolu. matri.*
6 *L. dote prælegata. De dot. praleg.*
7 *L. vnica. §. ſed nec ob impẽſas. C. de rei vxor. act.*
8 *L. quod dicitur. 1. De impen. in reb dot.*
9 *L. impẽſa. De ver. ſign.*
1 *L. vtilium. De impen. in reb. dotalib.*
2 *dic. L. vnica. §. ſed nec ob impenſas.*

Pauli reſponſum oſtendit ex Pandectis Florentinis Ant. Auguſti,lib.emend.1.cap. 1 *L.impenſa.De ver. ſig.*
2 vt intelligamus, non ſatis eſſe illis impenſis dotem deteriorem eſſe non ſinere, ſed
meliorem dotem facere oportere: alioqui neceſſarias diceremus, ſine quibus deterior
fieret. Porrò quòd attinet ad voluptuarias impenſas, etiam ſi voluntate mulieris fa-
ctæ ſint,& alioqui ſoleat hic conſenſus actionem tribuere,nullam tamen habent ex- 2 *L.3.§.ſed ſi mutua. De in rem ver.*
actionem.ſed ſi eam reiiciat mulier, pati debebit auferri, quod recipit ſeparationem,
& marito poteſt eſſe vſui. ¶ *DOS.*) Hoc eſt,vt ait alio loco Iuſtinianus,dotis quã- 3 *L. in voluptuariis De impen.in reb. dot.*
titas. vt hîc intelligas dotalia corpora non minui, ſaltem ſi non æſtimata in dotem
data ſint.quod poſt longam diſputationem Vlpianus Pomponium ſecutus trãdidit. 4 *L.& pro voluptuariis. D illo tit.*
Itaque videtur non fuiſſe receptum,quod dixit aliquando Scæuola, Deſinere dotalẽ 5 *dic.§ſed nec ob impẽſas.*
eſſe fundum, ſi in eum tantum fuerit impenſum,quanti eſt:niſi mulier ſponte mari- 6 *L.quod dicitur.1.De im pen. reb. dota.*
to intra annum eas impenſas obtulẽrit. ¶ *EX Latioribus Digeſtorum libris.*) Tractatur
hæc res præcipuè libro viceſimoquinto Digeſtorum,eo titulo,quo agitur de impẽſis 7 *L.ſi is qui Stichũ §.quod dicitur. D.iure dot.*
in rebus dotalibus factis. ¶ *CVM Parente.*) Hoc eſt,cum aliquo ex aſcendentibus.
nam propter fauorem naturalis pietatis,qua de hîc agitur,accipimus parentes in infi-
nitum: ſicuti & in aliis multis iuris partibus, vbi de parentum honore agitũr. Sed & 8 *L.quique.§.parentes.De in ius voc.*
ediuerſo ſuadet eadem æquitatis & humanitatis ratio, idem eſſe tribuendum filio. Idẽ
exiſtimo & de fratre. Nam cùm idem hîc tribuatur patroni filiis,quod ipſi patronõ: 9 *L. patronus. De re iud.*
non video cur non idem tribui debeat filius noſtri parentis, hoc eſt, fratribus , quos
& alioqui egentes alere pietas nos cogit. Et ſi ſocius bonorum, tantum conuenitur,
in quantum facere poteſt, non alia ratione, quàm quòd ſocietas,ius quoddam frater-
nitatis in ſe habeãt:cur non idem tribuemus germanæ fraternitati? Quid multis mo 1 *L.verum.D. pro ſoc.*
ror? Si quid omnino Chriſtianæ pietatis in nobis ſupereſt,id omnibus omnino Chri-
ſtianis vltro tribuemus , qui ſocii ſunt religionis, & eundem nobiſcum habent pa-
trem: atque adeò omnibus hominibus,quos vltra quàm facere poſsint,onerari,nulla
patitur humanitas. ¶ *SI Socius.*) Non vniuerſorum modò bonorum, ſed & vnius
alicuius negociationis, ſaltem vbi ageretur de ea ipſa negociatione . Sic enim accipi-
endum eſt dictum Sabini, quod probat Vlpiãnus. Cæterùm vt in quolibet prorſus 2 *L.verum.D. pro ſoc.*
iudicio,quod inter ſocios exercetur,aliquis non conueniatur, vltrà quàm facere poſ-
ſit, oportet eſſe ſocium omnium bonorum,vt alio loco reſpondit idem Vlpiãnus. 3 *L. ſunt qui in id. De re iudic.*
Res tamen eodem recidit: vt huic beneficio ſit locus in iudicio ſocietatis:& eò latius
pateat, quò ſocietas ipſa eſt amplior. ¶ *CVM Socio.*) Vel eius defenſoribũs. Hære- 4 *dic. L. verũ.§. videndũ.*
dibus verò aut ſucceſſoribus idem non tribuitur. ¶ *IVDICIO Societatis agat.*) Hoc
eſt, aliqua nomine ſocietatis actione,qualis qualis tandem ea fuerit. nam plerunque
ex ſocietate,alio quàm ſocietatis iudicio agimũs. Sed in iudiciis,quæ nihil habent 5 *L. ſocium qui in eo.§. ſocius.D. pro ſoc.*
cum ſocietate commune, nihil indulgebitur ſocio. ¶ *IDEM Eſt.*) Imò verò hîc
aliquid amplius eſt. Nam cùm quæritur,quatenus facere poteſt donator, non modò
habetur ratio,ne egeat, ſed & æs alienum deducitur. id quod aliis non temerè tribui-
tur. & addit Pãulus diſcriminis rationem : quòd pinguius donatori ſuccurrendum 6 *L. & exhæredatum.§. vlti.De re iudic.*
ſit,quàm ei,qui verum debitũ perſoluere cogitur : & ne quis ex liberalitate ſua inops
fieri periclitetur,vt ait Tryphoninus. Fortaſsis marito,parenti,vel ſocero,magis eſt ſi-
mile militis exemplum,qui ſimiliter non niſi quatenus facere poteſt, conuenitur: &
hac in re confertũr cum parẽte,patrono,& ſocio. ¶ *EX Donatione.*) Hoc eſt,ex li- 7 *L. item miles. De re iu.*
berali promiſsione donandi. Promiſsionem dico: nam re ſemel præſtita, ceſſat hoc
beneficium: adeò vt etiam ſi fortè poſtea res ad donatorem rediiſſet,non ſit ei locus,
ſed cõdemnetur donator in ſolidum,nempe vt quiuis alius rei alienæ poſſeſſõr. Dico 8 *L. Neſennius. §.fundũ. De re iudic.*
etiam liberalem eſſe debere promiſsionem:quia hoc beneficium tribui videatur libe-
ralitãti: hæcque demum vera ſit donatio. vt intelligas non idem temerè tribui ei, qui 9 *L.ne ex liberalitate. De re iudic.*
conueniretur ex cauſa remunerationis promiſſæ: quia nec ea verè donatio dicenda
ſit, ſed potius quædam permutatiõ. Porrò autem ſatis eſt , donationem eſſe pri- 1 *L.1.L.hoc iure.§. 1. & §.vlt.De donat.*
mam agendi cauſam,etiamſi fortè non omnino ex ea agatur. Nam & qui id,quod do-
nare promiſit, conſtituit ſe ſoluturum:iudicio conſtitutæ pecuniæ cõuentus,nonniſi 2 *L. ſed & ſi lege.§.conſuluit. De petit. hær.*
in quantum facere poteſt,condemnabitur. Cauſam enim(inquit Hermogenianũs) & 3 *L.qui id quod. De don.*
originem conſtitutæ pecuniæ præualere. Itaque etiam ſubiicit, Eum, qui in ſolidum
condemnatus eſt, cùm iudicati actione cõuenietur,rectè petere poſſe,ne præſtet vltra 4 *L. Neſennius. §. vlti. De re iud.*
id quod facere poteſt. Quam ſententiam & Paulus probãt. ¶ *SVA.*) Hæres autem

donatoris,qui non ex ſua, ſed defuncti liberalitate conuenitur,in ſolidum condemnatur. Idq́ue in vniuerſum traditum eſt de hæredibus earum perſonarum, quæ non, niſi in quantum facere poſſunt,conueniuntur. Idem & de fideiuſſoribus ſtatuendū, ſi modò ſuo nomine condemnentur,non vt aliorum defenſores tantùm. ¶ *CONVENIATVR.*) Ab ipſo ſcilicet donatario,vel eius hærede.Sed ſi eius fortè creditor ex delegatione ageret, aliud dicendum eſt.

1 *L. verum. §. videndum. D. pro ſoc.*
2 *L. & ſi fideiuſſor. De re iudic.*
3 *dic. §. videndum.*
4 *L. pen. De donat.*

Compenſationes quoque oppoſitæ plerunque efficiunt vt minus quiſque conſequatur, quàm ei debeatur. Nam ex bono & æquo habita ratione eius, quod inuicem actorem ex eadem cauſa præſtare oportet, in reliquum eum cum quo actum eſt, condemnat, ſicuti iam dictum eſt.

¶ *COMPENSATIONES Quoque oppoſitæ.*) Paulò antè docuit Iuſtinianus,cōpenſationes ipſo iure minuere actiones.nunc addit,eas tamen eſſe opponendas: quia nec alioqui Prætor aut iudex poſsit ariolari,quid ediuerſò actor reo præſtare debeat. ¶ *PLERVNQVE.*) Suprà enumerauimus aliquot caſus, in quibus non eſt compēſationi locus.Inde repeti poſſunt, quæ hîc deſiderantur.

Cum eo quoque,qui creditoribus ſuis bonis ceſsit, ſi poſtea aliquid adquiſierit,quod idoneū emolumentum habeat: ex integro in id quod facere poteſt, creditores experiuntur. inhumanum enim erat,ſpoliatum fortunis ſuis,in ſolidum damnari.

¶ *CVM Eo quoque.*) Hic locus deſumptus videtur ex reſponſo Vlpiani,cuius verba ſunt hæc[5], Is qui bonis ceſsit, ſi quid poſtea acquiſierit, in quantum facere poteſt, conuenitur. ¶ *CREDITORIBVS Suis bonis ceſsit.*) Ceſsionis miſerum quidem eſt ſubſidium(cuius conditionē Iuſtinianus in Nouella Cōſtit.3.dicit πικρῶν ἀθλιωτάτην: & alibi[6] miſerabile vocat auxilium)magnum tamen videtur eſſe beneficium:præſertim cùm etiam efficiat ne iudicati,ſi ſoluendo non ſint, detrahantur in carcerém, cū alioqui olim crudeliter necterétur,vt dixi ad 12.cap.46. Neminem autem eſſe cogēdum ad ceſsionem cauit Iuſtinianus Nouella Conſtit.136. περὶ τῷ μὴ ἀναγκάζεσθαί τινας ἑκουσίῳ χρῆσθαι.Nempe omnium beneficiorum ea eſt natura,vt ſit poteſtas,non neceſsitas. Porrò hoc iure in omni ceſsione ſufficiebat ſola profeſsio voluntátis, vel per nuncium, aut epiſtólam.Sed ante omnia oportebat æs alienum agnouiſſe,vel eius nomine condemnatum reum eſſe.Hodie multa in ceſsione mutata ſunt Conſtitutionibus poſteriorum Principū,& vſu moribus recepto.Nam nec omnibus omnino patet ceſsionis liberum ſubſidium,ſed impetrari debet à principe.nec niſi magna cautione & multis conditionibus tribuitur.Qua de re extat Imp. Caroli V. Conſtitutio edita anno 1541.& apud Gallos Regis Ludouici duodecimi. ¶ *QVOD Idoneum emolumentum habeat.*) Apud Modeſtinum eſt, Si tales facultates acquiſitæ ſint debitori,quibus Prætor moueri poſsit.Apud Gordianū quoq; eſt,Cùm tantum poſtea quæſiuit debitor,quod præſidem moueat. Sanè(inquit Vlpianus)is, qui bonis ſuis ceſsit, ſi modicum aliquid poſt bona ſua vendita acquiſiuit,iterum eius bona nō væneunt.Additque modum huius rei æſtimari ex æquitate eius,quod quæſitum eſt: ſed tamen ſi quid miſericordiæ cauſa fuerit relictum, puta menſtruum vel annuum, alimentorum nomine: non oportere propter hoc bona eius iteratò vænundari: quia non ſit fraudandus alimentis quotidianis. Idémque eſſe, & ſi vſuſfr. ei ſit conceſſus, vel legatus: ex quo tantum percipitur, quantum ei alimentorum nomine ſatis eſt. ¶ *CREDITORES.*) Nēpe ij,qui erant ante ceſsionē,& à quorum obligatione non omnino fuit per ceſsionem liberatus debitor. Quòd ſi ſint alij creditores, qui poſt ceſsionem contraxerint: ad eos quidem non pertinet prioris ceſsionis ratio: ſed non ideo antecedunt priores creditores.Hodie nihili faceremus ius eorum, cùm receptum ſit eos, qui bonis ceſſerunt,non poſſe contrahere. ¶ *EXPERIVNTVR.*) Nec iam amplius exceptione ceſsionis repelli poterunt. Tum enim demum ea munitur debitor, cùm nihildum acquiſiuit,quod Prætorem mouere poſsit.

5 *L. 4. De ceſſ. bono.*
6 *L. vl. C. qui bo. ced. poſſ.*
7 *L. 1. C. qui bonis ced. poſſ.*
8 *L. in omni. C. qui bonis cede. poſſ.*
9 *L. vlt. De ceſſ. bon.*
1 *L. ſi debitoris. De ceſſ. bo.*
2 *L. 3. C. de bonis auto. iud. poſſ.*
3 *L. qui bonis. De ceſſ. bon.*
4 *L. 1. C. qui bon. ced. poſſ.*
5 *L. 3. C. de bonis aut. iud. poſſid.*
6 *dic. L. 3. C. de bon. aut. iud. poſſ.*

QVOD

Quod cum eo, qui in aliena poteſtate EST, NEGOTIVM GESTVM ESSE DICITVR, TIT. VII.

QVIA autem ſuperius mentionem habuimus de actione, qua in peculium filiorumfa. ſeruorúmque agitur: opus eſt, vt de hac actione, & de cæteris, quæ eorundem nomine in parentes dominóſve dari ſolent, diligentius admoneamus. Et quia ſiue cum ſeruis negotium geſtū ſit, ſiue cum iis, qui in poteſtate parentum ſunt, eadem ferè iura ſeruantur: ne verboſa fiat diſputatio, dirigamus ſermonem in perſonam ſerui dominíque, idem intellecturi de liberis quoque & parentibus, quorum in poteſtate ſunt. Nam ſi quid in his propriè ſeruetur, ſeparatim oſtendemus. Si igitur iuſſu domini cum ſeruo negotiū geſtum erit: in ſolidum Prætor aduerſus dominum actionem pollicetur: ſcilicet quia is, qui ita contrahit, fidem domini ſequi videtur.

Eadem ratione Prætor duas alias in ſolidum actiones pollicetur: quarum altera Exercitoria, altera Inſtitoria appellatur. Exercitoria tunc habet locum, cùm quis ſeruum ſuum magiſtrū naui præpoſuerit, & quid cum eo eius rei gratia, cui præpoſitus erit, contractum fuerit. Ideo autē Exercitoria vocatur, quia exercitor is appellatur, ad quem quotidianus nauis quæſtus pertinet. Inſtitoria tunc locum habet, cùm quis tabernæ fortè, aut cuilibet negotiationi ſeruū ſuum præpoſuerit, & quid cum eo eius rei cauſa, cui propoſitus erit, contractū fuerit. Ideo autem Inſtitoria appellatur, quia qui negotiationibus præponuntur, Inſtitores vocantur. Iſtas tamen duas actiones Prætor reddit, & ſi liberum quis hominē, aut alienum ſeruū naui, aut tabernę, aut cuilibet negotiationi præpoſuerit: ſcilicet quia eadem ęquitatis ratio etiam eo caſu interueniat.

Introduxit & aliam actionem Prætor, quæ Tributoria vocatur. Nanque ſi ſeruus in peculiari merce, ſciente domino negotietur, & quid cū eo eius rei cauſa contractum erit: ita Prætor ius dicit, vt quicquid in his mercibus erit, quódque inde receptum erit, id inter dominum, ſi quid ei debebitur, & cæteros creditores, pro rata portione diſtribuatur. & ideo Tributoria vocatur, quia ipſi domino diſtributionem Prætor permittit. Nam ſi quis ex creditoribus queratur, quaſi minus ei tributum ſit, quàm oportuerit: hanc ei actionem adcommodat, quæ Tributoria appellatur.

Præterea introducta eſt actio De peculio, déque eo quod in rem domini verſum erit: vt quamuis ſine voluntate domini negotium geſtum erit: tamen ſiue quid in rem eius verſum fuerit, id totum præſtare debeat: ſiue quid nō ſit in rem eius verſum, id eatenus præſtare debeat, quatenus peculium patitur.

In rem autem domini verſum intelligitur, quicquid neceſſariò in rē eius impenderit ſeruus: veluti ſi mutuatus pecuniam, creditoribus eius

ſoluerit,aut ædificia ruentia fulſerit, aut familiæ frumentum emerit,vel etiam fundum,aut quamlibet aliam rem neceſſariam mercatus erit. Itaque ſi ex decem puta aureis,quos ſeruus tuus à Titio mutuo accepit, creditori tuo quinque aureos ſoluerit, reliquos verò quinque quolibet modo conſumpſerit: pro quinque quidem in ſolidum damnari debes: pro cæteris verò quinque, eatenus,quatenus in peculio ſit. Ex quo ſcilicet apparet, ſi toti decem aurei in rem tuam verſi fuerint: totos decem aureos Titium conſequi poſſe. Licet enim vna eſt actio, qua de peculio, déque eo, quod in rem domini verſum ſit, agitur: tamen duas habet condemnationes. Itaque iudex, apud quem de ea actiore agitur, antè diſpicere ſolet, an in rem domini verſum ſit:nec aliter ad peculii æſtimationem tranſit, quàm aut nihil in rem domini verſum intelligatur,aut non totum.

Cùm autem quæritur, quantum in peculio ſit: antè deducitur,quidquid ſeruus domino,eíve, qui in eius poteſtate ſit, debet: & quod ſupereſt, id ſolum peculium intelligitur. Aliquando tamen id, quod ei debet ſeruus,qui in poteſtate domini ſit, non deducitur ex peculio:veluti ſi is in ipſius peculio ſit.quod eò pertinet,vt ſi quid vicario ſuo ſeruus debeat: id ex peculio eius non deducatur. Cæterùm dubiũ non eſt, quin is quoque qui iuſſu domini contraxerit, cuíque Inſtitoria vel Exercitoria actio competit,de peculio,déque eo quod in ré domini verſum eſt,agere poſsit. Sed erit ſtultiſsimus, ſi omiſſa actione, qua facillimè ſolidum ex contractu conſequi poſsit, ſe ad difficultatem perducat probandi in rem domini verſum eſſe, vel habere ſeruum peculium,& tantum habere,vt ſolidum ſibi ſolui poſsit.

Is quoque, cui Tributoria actio competit, æquè de peculio,& de in rem verſo agere poteſt. Sed ſanè huic modò Tributoria expedit agere, modò de peculio, & de in ré verſo. Tributoria ideo expedit agere, quia in ea domini conditio præcipua non eſt, id eſt,quod domino debetur, non deducitur: ſed eiuſdem iuris eſt dominus, cuius & cęteri creditores. At in actione de peculio antè deducitur, quod domino debetur: & in id, quod reliquum eſt, creditori dominus condemnatur. Rurſus de peculio ideo expedit agere, quòd in hac actione totius peculii ratio habetur: at in Tributoria, eius tantùm,quo negotiatur. Et poteſt quiſque tertia fortè parte peculii, aut quarta, vel etiam minima negotiari: maiorem autem partem in prædiis,vel mancipiis,aut fœnebri pecunia habere. Prout ergo expedit, ita quiſque vel hanc actionem, vel illam eligere debet. Certè qui poteſt probare in rem domini verſum eſſe: de in rem verſo agere debet. Quæ diximus de ſeruo & domino,eadem intelligimus & de filio & filia,& nepote, & nepte, & patre auóve, cuius in poteſtate ſunt.

Illud propriè ſeruatur in eorum perſona,quod Senatuſconſultũ Macedonianum prohibuit,mutuas pecunias dari eis, qui in poteſtate parentis ſunt: & ei qui crediderit,denegatur actio tam aduerſus ipſum filium filiámve,nepotem neptémve(vt ſiue adhuc in poteſtate ſint,morte

parentis,

parentis, vel emancipatione, ſuę poteſtatis eſſe cœperint) quàm aduerſus patrem auúmve: ſiue eos habeat adhuc in poteſtate, ſiue emancipauerit. Quæ ideo Senatus proſpexit, quia ſæpe onerati ære alieno creditarum pecuniarum, quas in luxuriem conſumebant, vitæ parentum inſidiabantur. Illud in ſumma admonendi ſumus, id, quod iuſſu patris dominíve contractum fuerit: quódque in rem eius verſum erit: directò quoque poſſe à patre dominóve condici, tanquam ſi principaliter cum ipſo negotium geſtum eſſet.

Ei quoque, qui exercitoria vel inſtitoria actione tenetur, directò poſſe condici placet: quia huius quoque iuſſu contractum intelligitur.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

S*I Igitur.)* Hic locus deſumptus videtur ex Vlpiano, cuius verba ſunt hæc[1], Meritò 1 *L. 1. D. Quod iuſſu.*
ex iuſſu domini, in ſolidum aduerſus eum iudicium datur. nam quodammodo
cum eo contrahitur, qui iubet. ¶ *IVSSV.)* Inquit Vlpianus, Iuſſum accipiendũ 2 *dic. L. 1. § 1.*
eſſe, ſiue teſtatò quis, ſiue per epiſtolam, ſiue verbis, aut per nuntium, ſiue ſpecialiter
in vno contractu, iuſſerit, ſiue generaliter. addit etiã eũ, qui mandauit, videri iuſsiſſe:
& ſi ſic conteſtatus ſit dominus, Quod voles, cũ Sticho ſeruo meo, negocium gere:
videri quoque iuſsiſſe. ac fortaſsis tum duplex naſcitur actio, nempe mandati, & hæc
Quod iuſſu. Reuera enim mandatum, etiamſi ad alium dirigatur, quendam iuſſum
complectitur, quod attinet ad ipſum ſeruum cum quo dominus iubet vel mandat
contrahi. Porrò idem Vlpianus adiicit, & aduerſus eum, qui ratum habuerit, dari
Quod iuſſu actionem: item & in eum, qui ſubſcripſerit. Sed eum, qui fideiuſſerit,
non teneri hoc iudicio: quia quaſi extraneus interuenerit. Sanè tamen ſi filiusfa. pro
patre fideiuſſerit, & pater ſciens, id paſſus ſit: dabitur hoc nomine in eũ actio Quod
iuſſũ. ¶ *DOMINI.)* Qui ſcilicet verè dominus eſt iam tum, cùm geritur nego- 3 *L. ſi dubitet creditor. § vlt. De fideiuſſ.*
cium. nam ſi iuſſu tuo contraxerim cum alieno ſeruo: etiamſi poſtea eum redemeris,
non potero te conuenire actione Quod iuſſu: ne actio, quæ ab initio inutilis fuerat,
ex euentu confirmetur, vt inquit Paulus. Deinde hìc oportet dominum eſſe eius cõ- 4 *L. 2. § vlt. D. Quod iuſſu.*
ditionis, qui poſsit ex ſuo iuſſu obligari. Nam ſi pupillus dominus iuſſerit ſine tu-
tore: non tenebitur. Sufficit autem tutoris vel curatoris iuſſus. nec nouum eſt, tuto- 5 *dic. L. 1. § ſi pupillus.*
rem haberi loco domini. nam & ſeruus qui tutori obſecutus peccauit, excuſatur nõ 6 *L. qui fundũ. § ſi tutor. D. pro empt. L. interdũ fur. § qui tutelã. De fur. L. tutor qui tutelam. De admini. tut.*
ſecus atque ſi domino hac in re paruiſſet. Sed & ſi verus procurator iuſſerit; dabitur
Quod iuſſu actio. Et ſi præpoſitus adminiſtrationi rerum ciuitatis iuſſerit cum ſeruo
ciuitatis negociũ cõtrahi: cum eo agi poterit Quod iuſſu. Præterea ſi iuſsu fructuarij
cum ſeruo contractũ ſit, vel eius, cui bona fide ſeruit: erit Quod iuſsu actio. Sanè ſi 7 *L. is qui in puteũ. § ſi tutoris. D. quod vi aut clam.*
ex pluribus dominis vnus tãtùm iuſserit: is ſolus tenebitur. ¶ *NEGOCIVM.)* Hoc
eſt, aliquis contractus. Nã ad omnes contractus hoc iudiciũ Quod iuſsu, referri inquit
Vlpianus. Contractum autẽ intelligo ipſum principale negociũ, ex quo naſcitur obli 8 *dic. L. 1. § vlt.*
gatio. Nã ſi iuſſus tantùm pertinuerit ad ſolã ipſius contractus executionẽ: non erit 9 *L. pen. D. quod iuſſu.*
Quod iuſsu actio. Vt ſi dominus pecuniã mutuã accepturus iuſserit eã ſeruo numera- 1 *dic. L. 1. § vlt.*
ri. neque enim ex numeratione oritur actio, ſed ex contractu. Vnde &, filiusfa. qui 2 *L. vl. § vl. D. quod iuſſu.*
mutuam pecuniam ex cõtractu patris accepit iuſsu eius: ſi non ſit patris hæres, nullo 3 *L. ſi dubitet. § vlt De fideiuſſ.*
modo conueniri poterit: cùm alioqui conueniretur, ſaltem in quantum facere poſ- 4 *dic. L. vlt.*
ſit, ſi ipſe contraxiſset. ¶ *GESTVM Erit.)* Nempe ſicut iuſsum eſt. Vt enim dili- 5 *L. ſi ita fuero ſtipulat⁹. § cum autem mutuam pecuniam. De nouat.*
genter ſeruandi ſunt mandati fines, ita & iuſsus. Nam dominum hactenus tantũ te-
neri, quatenus iuſsit, reſpondit Vlpianus, cùm traderet eum, qui iuſsit ſeruum ſemiſ 6 *L. ſi ex contractu. C. quod cum eo.*
ſibus vſuris pecuniam mutuam accipere, amplius non teneri. nec pignoris obligatio- 7 *L. diligenter. D mãdat.*
nem locum habere in iis prædiis, quæ ſeruus non ex voluntate domini obligauit. 8 *L. dominum. D. quod iuſſu.*

¶ *EADEM Ratione.)* Nempe quòd is etiam, qui cum inſtitore, vel eo, qui naui præpoſitus eſt, contrahit, fidẽ domini ſequatur: & eius iuſſu contrahere videatur, vt ait Iuſtinianus ſub finẽ huius tituli. ¶ *SERVVM Suum.)* Iuſtinianus paulo pòſt addit,

idem eſſe de alieno ſeruo, atque etiã homine libero. ¶ *MAGISTRVM.*) Inquit
1 *L.1.§.magiſtrum nauis. De exercit.* Vlpianus, Magiſtrũ nauis accipere debemus eũ, cui totius nauis cura mandata eſt. ¶ *NAVI.*) Nauẽ (inquit Vlpianus) accipere debemus ſiue marinã, ſiue fluuiatilẽ, ſiue in aliquo ſtagno nauiget, ſiue ſynedria ſit. Erat autẽ ſynedria, nauis genus, quæ ſpaciandi cauſa pararetur, & in qua eſſent ſedilia. ¶ *CVM EO.*) Vel eo, quem hic ſibi ſubſtituit. omnia enim facta magiſtri debet præſtare qui eum præpoſuit. alioqui cõ-
2 *dic.L.1.§.magiſtrũ autẽ* trahẽtes decipientur, vt inquit Vlpianus. Idque obtinet propter vtilitatem nauigantium, etiam ſi magiſter nominatim ita eſſet præpoſitus, ne liceret ei alium præponere, vt ſubiicit idem Vlpianus. Quòd ſi cum aliquo nauta ſit contractum: non dabitur
3 *dic.L.1.§.magiſtrũ nauis* actio in exercitorem. ¶ *EIVS Rei gratia, cui præpoſitus erit.*) Inquit Vlpianus, Non
4 *dic.L.1.§.non autem.* ex omni cauſa Prætor dat in exercitorẽ actionem: ſed eius rei nomine, cuius ibi prępoſitus fuerit, hoc eſt, in eam rem, cui præpoſitus fuit. Deinde ſubiicit, Igitur præpoſitio certam legem dat contrahentibus. Quare ſi eum præpoſuit naui ad hoc ſolùm, vt vecturas exigat, non vt locet, quia fortè ipſe locauerat: non tenebitur exercitor, ſi magiſter locauerit. vel ſi ad locandum tantùm, non ad exigendum: idem erit dicendum. aut ſi ad hoc, vt vectoribus locet, non vt mercibus nauem præſtet, vel contrà modum egreſſus non obligabit exercitorem. Ex his Vlpiani verbis apparet, diligenter ſeruandos eſſe præpoſitionis fines, vt & mandati, & iuſſus, nec non etiam
5 *L.quicunque.§.non tamen. De inſtit. act.* inſtitoriæ præpoſitionis. Sed omnia quæ omnino pertinent ad cauſam præpoſitionis, ſemper intelliguntur mandata. Itaque ſi magiſter vel inſtitor pecuniam mutuam ſumpſerit ad neceſſariam nauis vel tabernæ refectionem: dominus obligabitur, mo-
6 *L.vlt.De exercit.* dò probet creditor neceſſariam fuiſſe refectionem, & ſe bona fide verſatum, eáque lege dediſſe. Si tamen nominatim mandatum eſſet pecuniam mutuam accipere: nõ tenetur creditor probare hanc mutui cauſam, ſed ſatis eſſet eum probare mandatũ,
7 *L.ſi mutuã.C de inſtit. & exerc. act.* & mutuum datum. ¶ *CONTRACTVM.*) Ex delicto autem magiſtri non tenetur exercitor, quaſi mandarit. nullum enim quantunuis generale mandatum intelli-
8 *L.creditor.§.Lucius. D. mand.* gitur eò pertinere, vt quid improbè fiat. Sed quaſi ex delicto tenetur, quòd opera hominis improbi vſus ſit. Quo nomine non minus tenebitur ex delicto nautæ cu-
9 *§.pen.Sup. de obliga. quæ quaſi ex delic.* iuſlibet, quàm ipſius magiſtri. ¶ *EXERCITORIS Appellatur.*) Inquit Vlpianus,
1 *L.1.§.magiſtrum nauis. De exerc. act.* Exercitorem eum dicimus, ad quem obuentiones & reditus omnes perueniunt: ſiue is dominus nauis ſit, ſiue à domino nauem per auerſionem conduxit, vel ad tempus,
2 *dic.L.1.§.exercitorem De exercit.* vel in perpetuum. Et parui refert, qui exercet, maſculus ſit, an mulier: paterfa. an filiusfa. an ſeruus. Sed ſi pupillus nauem exerceat: exigemus tutoris authoritatem. hęc Vlpianus. Notandum autẽ eſt, per auerſionem eum conducere, qui totam conduxit, in vniuerſum conſtituta aliqua mercede: ſic vt maioris vel minoris quæſtus aleam
3 *L.vlt. Ad Leg.Rhod.* ſubeat, & periculum à domino auertat, quod in ſe recipiat. Paulus quoque meminit
4 *L.& hac.loc.* nauis auerſione conductæ. Et Africanus inſulæ auerſione locatæ. Sed hæc vetus loquendi formula illuſtrior eſſet, ſi veteres contractuum formulæ & ritus etiam extarent. Porrò autem apud Latinos frequens eſt, vt exercere ſignificet, quęſtũ facere. Itaque dicetur nauem exercere, qui ex ea quæſtum facit. Et appellabitur ideo hæc actio Exercitoria ab eo, cuius iuſſu contrahi videtur: at Inſtitoria dicitur ab eo, cum quo
5 *L.inſtitor is eſt. De inſti. act.* contrahitur. ¶ *TABERNAE, Aut cuilibet negociationi.*) Inquit Paulus, Inſtitor is eſt, qui tabernæ locóve ad emendum vendendúmve præponitur: quíque ſine loco ad
6 *L.3.D.illo tit.* eundem actum præponitur. Et Vlpianus ſcribit, Parũ intereſſe, an ſit præpoſitus tabernæ, an cuilibet alij negociationi: ac ſubiicit, Non referre, cui negocio præponatur: ſed intelligemus id negocium eſſe debere, quod tantùm exerceatur ad quæſtum. Nam ſi cum villico alicuius contractum ſit, non dabitur in dominum actio inſtito-
7 *L.ſi cum villico.D.illo tit.* ria: quia (inquit Paulus) villicus propter fructus percipiendos, non propter quęſtum, præponatur. Quòd ſi villicum diſtrahendis quoque mercibus prępoſitum habuero: non eſſe iniquũ, exemplo inſtitoriæ, actionẽ in me cõpetere. Sed & in eũ, qui mutuis accipiendis pecuniis procuratorẽ præpoſuit, vtilẽ ad exemplũ inſtitoriæ dari actionẽ,
8 *L.in eum qui mutuis. D.illo tit.* reſpondit Papinianus: & aſſentiuntur Diocletianus & Maximianus. Non datur autem directa inſtitoria, quia propriè non ſit pecunia in quæſtu, aut negociatione.
9 *L.ſi mutuam C.illo tit.* ¶ *PRAEPOSVIT.*) Semel autẽ præpoſitus durat, donec remoueatur: etiã poſt mortẽ eius, qui præpoſuit. Quinimo ſi pupillus hæres ei extiterit, qui præpoſuerat: obligabitur, quãdiu præpoſitus manet. Remouendus enim fuit à tutoribus, ſi nollet opera

eius

eius vti, inquit Vlpian. & hoc eſſe receptum propter vtilitatem promiſcui vſus, teſta- 1 *L. ſed & ſi pupillus. De inſtit act.*
tur Paulus. Sed nec ſola mutatione ſtatus, mutabitur cauſa præpoſitionis: vt ſi ſeruus
inſtitor à domino manumittatur. ¶*EIVS Rei gratia, cui præpoſitus erit.*) Scribit Vlpiã- 2 *L. ſi quis mancipiis. § ſi impubes. D. illo tit.*
nus, Conditioné præpoſitionis ſeruandã eſſe. Quid enim ſi certa lege, vel interuentu
cuiuſdam perſonæ, vel ſub pignore voluit cum eo contrahi, vel ad certã rem? æquiſ- 3 *L. in eum qui mutuis. § 1. D. illo tit.*
ſimum erit id ſeruari, in quod præpoſitus eſt. Idem Vlpianus alio loco, Non omne 4 *L. ſed & ſi pupillus. § conditio. D. illo tit.*
(inquit) quod cum inſtitore geritur, obligat eum, qui præpoſuit: ſed ita, ſi eius rei gra-
tia, cui præpoſitus fuerat, contractum eſt. Verùm hîc meminerimus, conditionem 5 *L. quecunque. § non tamen. D. illo tit.*
præpoſitionis facilè poſſe augeri, tacito domini conſenſu: vt ſi ſciens prudenſq; patia-
tur inſtitorem in aliqua re negociari, videatur quoque in eam rem eum præponere.
Vnde cùm quidam Titianus præpoſuiſſet ſeruum mutuis pecuniis dandis, & ſeruus
etiam ſoleret hordeum emere à negociatoribus: & poſtquam fugiſſet ſeruus, is, cui
obligatus fuerat dare precium hordei, conueniret dominum nomine inſtitoris: do-
minus autem negaret eo nomine ſe conueniri poſſe, quia non in ré præpoſitus fuiſ-
ſet: tamen cùm & alia quædã geſſiſſe, & horrea conduxiſſe, & multis ſoluiſſe, idem
ſeruus probaretur: Præfectus annonæ contra dominũ dedit ſententiã, quã confirma-
uit Imperator: quia videbatur in omnibus eum ſuo nomine ſubſtituiſſe, vti refert
Paulus. ¶*ISTAS Tamen duas.*) Hîc Iuſtinianus indicat harũ actionũ diſcrimen ab 6 *L. vlt. D. quod cum eo qui in alie.*
actione Quod iuſſu: quæ non niſi tum poteſt dari, cũ ſeruus iuſſus eſt contrahere. Vl-
pianus agens de magiſtro nauis, qui ab exercitore præponitur, inquit, Cuius condi- 7 *L. 1. § cuius autem. De exercit.*
tionis ſit magiſter iſte, nihil intereſt, vtrùm liber, an ſeruus ſit: & vtrùm exercitoris,
an alienus. Sed nec cuius ætatis ſit, intererit: ſibi imputaturo, qui præpoſuit. Idem a-
gens de inſtitore, Parui (inquit) refert, quis ſit inſtitor, maſculus an fœmina, liber an 8 *L. ſed & ſi quis. § 1. De inſtit. act.*
ſeruus, proprius an alienus. Et pupillus inſtitor obligat eũ, à quo præpoſitus eſt: im-
putétque ſibi, qui eum præpoſuit. Notandum eſt autem diſcrimen inter ſeruum &
liberum hominem præpoſitum: quòd ſi liber homo præponatur, ipſe quoque poſ-
ſit conueniri. hoc enim edicto non transferri actioné, ſed adiici. Et tribuitur quidem 9 *L. ſi eum qui in mea poteſtate. De exercit. act.*
iis, qui contraxerunt, electio, vtrùm exercitorem an magiſtrum conuenire velint.

¶*INTRODVXIT Et aliam actionem Prætor.*) Cuius quidem rationem, & vſum 1 *L. 1. § eſt autem. De exercit. act.*
Vlpianus explicat his verbis, Huius edicti non minima vtilitas eſt: vt dominus, qui
alioqui in ſerui contractibus priuilegium habet, (quippe cùm de peculio duntaxat 2 *L. 1. De Tribu. act.*
teneatur: cuius peculii æſtimatio, deducto eo, quod domino debetur, fit.) tamen ſi
ſcierit ſeruum in peculiari merce negociari: velut extraneus creditor ex hoc edicto in
tributum vocetur. ¶*PECVLIARI Merce.*) Hæc duo, vt hîc coniuncta ſunt, ita ne-
ceſſaria videntur ad actionem Tributoriam. Primùm, neceſſe eſt, mercem eſſe, vt ſit
negociatio. Nam non niſi eius peculii fit contributio, in quo ſeruus eſt negociatus.
Et oportet quidem mercem eſſe peculiarem. Nam ſi propriè domini eſſet: magis cõ-
peteret actio inſtitoria. ¶*SCIENTE.*) Et patiente, hoc eſt, non contradicente. Sic
enim ſcientiam hîc accipi docet Vlpianus. ¶*DOMINO.*) Vel eius tutoré, aut 3 *L. 1. § vlt. De tribu. act.*
procuratoré. ¶*EIVS Rei cauſa.*) Hoc eſt, Eius ipſius mercis, eiúſque negociatio- 4 *L. 3. § vlt. De tribu. act.*
nis, cuius, & ex qua petitur contributio. Nam ſi ſeruus plures exercuerit negociatio- 5 *L. procuratoris. D. illo ti.*
nes, pluribúſque locis ac tabernis: non confundentur omnium creditorũ iura, ſed ſin-
guli ſeparatim in tributum vocantur eius mercis & negociationis nomine, in qua cõ-
traxerunt. Vnuſquiſque enim eorum merci magis, quàm ipſi ſeruo credidit. 6 *dic. L. procuratoris. § ſi plures.*
¶*CONTRACTVM Erit.*) Simpliciter videlicet. Cæterùm ſi acceſſerit pignus: me-
lior eſſet conditio eius creditoris, cui merces eſſent pignoratæ. neque enim tum, cum
aliis in tributum vocabitur. Imò etiam domino præferetur iure pignoris. ¶*SI* 7 *dic. L. procuratoris. § planè.*
Quid ei debebitur.) Ex qualibet etiam cauſa, inquit Labeo: & ſiue ante mercem, ſiue po-
ſtea ei debere quid cœperit ſeruus. ſufficere enim, priuilegium deductionis perdidiſſe. 8 *dic. L. procuratoris. § quid tamen.*
Sed hoc nomine melior adhuc eſt domini conditio; quàm reliquorum creditorum, 9 *dic. L. procuratoris. § ſed eſt quæſitum.*
qui non ſupputant, niſi quod iis debetur ex cauſa mercis peculiaris. ¶*PRO Rata*
Portione.) Inquit Vlpianus, Tributio fit pro rata eius, quod cuique debetur. Et ſi vnus 1 *dic. L. procuratoris. § vl.*
creditor veniat deſiderans tribui integram portionem: id conſequitur. ſed cauere de-
bet pro rata ſe refuſurum, ſi fortè alii emerſerint creditores. ¶*QVIA IPSI Do-*
mino diſtributionem Prætor permittit.) Quòd ſi dominus tribuere nolit, nec hanc mo-
leſtiam ſuſcipere, ſed peculio, vel mercibus cedere paratus ſit, audietur: & arbitrum

1 *L. illud quoque. §. 1. De Tribut.* dabit Prætor, cuius interuentu fiat contributio. ¶ *QVASI Minus ei tributum ſit.*) Indicat hic quoque locus tum propriè locum eſſe actioni Tributoriæ, cùm iam diſtributio facta eſt à domino, ſed non ſatis æquis partibus. Et ad húc modum Caius reſpondit, Tributoria actione tunc demum agi poſſe, cùm dominus in diſtribuendo precio mercis, edicto Prætoris non ſatisfecit: id eſt, cùm maiorem partem debiti ſui deduxit, quàm creditoribus tribuit. Porrò autem minus tributum videtur, etiamſi nihil tributum ſit. Vnde poſt diſtributionem ſi qui veniant creditores, quibus nihil
2 *L. illud quoque. §. pen. D. hoc tit.* fuerit tributum, agent Tributoria, etiamſi dominus negauerit quicquam eis deberi: neque enim ad ſummouendam Tributoriam ſatis eſſe debet domino, negare aliquem eſſe creditorem.

¶ *IN Rem domini.*) Sed & ſi in rem alterius, quàm domini, verſum fuerit, vel ab alieno ſeruo, vel ab homine libero: tenebitur is, in cuius rem verſum eſt, ei qui pecu-
3 *L. ei qui. §. vlti. C. quod cum eo qui in alie.* niam dedit. ¶ *QVANVIS Sine voluntate.*) Hic latet diſcrimen à ſuperioribus actionibus, quæ ſine domini voluntate non oriuntur. At hæc De in rem verſo actio non nititur domini voluntate, ſed vtilitate. Quòd ſi etiam acceſſerit domini voluntas, erit quoque Quod iuſſu, actio: ſed hæc competit propter ſolum iuſſum, etiamſi alioqui nihil in rem domini verſum eſſet. Cæterùm datur hæc, quam hîc tractamus, ex eo, quod verſum eſt, etiamſi alioqui nulla domini voluntas interuenerit. Satis enim eſt
4 *L. 1. De in rem verſo.* in rem eius eſſe verſum, vt etiam cum eo contractum videatur. Sanè eſt, vbi domini voluntas adiuuat, & quaſi gignit hanc actionem: nempe cùm efficit, vt in rẽ verſum videatur, quod alioqui non videretur. Nam illud quoque in rem domini verſum eſſe
5 *L. quod ſi ſeruus. §. nec non illud. De in rẽ ver.* Labeo ait, quod ſeruus domino volenti emit ad luxuriæ materiam vel delicias. ¶ *IN Totum præſtare debeat.*) Ei ſcilicet, cum quo principaliter ſeruus contraxit, quiq; idipſum credit, quod in rem domini verſum eſt. Nam ei ſoli hæc actio tribuitur,
6 *L. quanuis. D. illo tit.* non autem ipſi fideiuſſori, vt reſpondit Neratius.

¶ *IN Rem autem domini verſum intelligitur.*) Hunc locũ Vlpianus copioſius explicat,
7 *L. 3. L. ſi res domino. L. & ideo. L. ſi pro patre D. illo tit.* & pluribus exemplis illuſtrat. Illud verò generale eſt, quod tradit, verſum ſic accipiendum eſſe, vt duret verſum, ſaltem vt ſolidæ alicuius & perpetuæ vtilitatis ratio inita ſit: quam ſi caſus aliquis fortuitus interturbarit, nihil eſt quod cuiquam impute-
8 *dic. L. ſi pro patre. §. verſum autem.* tur, quin De in rem verſo, dominus teneatur. Vnde ſi frumentum cõparauit ſeruus ad alendam domini familiam, & in horreo dominico repoſuit, hócque arſerit vel corruptum fuerit: nihilominus De in rem verſo, dominus tenebitur. Semel enim verè fuit in rem eius verſum, & in vſus perpetuos, ſi non interueniſſet caſus fortuit⁹. Cæterùm non ſatis eſſet hac mente mutuam pecuniã dari, vt in rem domini vertatur, aut hoc animo accipi, niſi etiam omnino vertatur: ne vel credulitas creditoris domino obſit, vel calliditas ſerui noceat. Ergo curioſus eſſe debet creditor, quò vertatur, inquit Vl-
9 *L. 3. §. vnde rectè, in ſi. D. hoc tit.* pianus. Et hæc quidem colligi poſſunt ex verbis ipſius Iuſtiniani. Loquitur enim de ſeruo, non qui mutuatus eſt pecuniã, vt emeret: ſed qui mutuatus emerit. ¶ *QVICQVID Neceſſariò.*) Vel vtiliter. Voluptuarias autem impenſas non præſtat dominus,
1 *dic. L. 3. §. proinde.* niſi eius voluntate aut mandato fiat. Ergo (inquit Vlpianus) ſi ſeruus mutua pecunia accepta domum dominicam exornauit tectoriis, & quibuſdam aliis, quæ magis ad voluptatem pertinent quàm vtilitatem, non videtur in rem verſum: nec procurator hæc imputaret, niſi fortè mandatum domini aut voluntatem habuerit: nec enim eo eſſe onerandum dominum, quod ipſe facturus non eſſet. Sed pati debet dominus creditorẽ hæc auferre, ſine domus ſuæ videlicet iniuria: ne cogatur dominus vendere domum, vt quanto precioſior facta ſit, id præſtet. ¶ *CREDITORIBVS Eius ſoluerit.*) Sed etſi ſeruus mutuatus pecuniã, alii eã crediderit: Labeo credidit, De in rẽ verſo dominũ teneri: quia nomen ei acquiſitum eſt. Sed hanc ſententiam ita Põponius probat, ſi non peculiare nomen fecit, ſed quaſi dominicæ rationis. Nec tamẽ amplius dominum ex hac cauſa obligari, quàm vt creditori cedat ſuis actionibus, ſi non putat
2 *dic. L. 3. §. idem Labeo.* ſibi expedire nomen debitoris habere, vti eſt apud Vlpianũ. Porrò ſi per errorem ſeruus ei ſoluerit, quem putabat creditorẽ eſſe dominicũ, De in rem verſo tenebitur do-
3 *dic. L. 3. §. 1.* minus, quatenus habet indebiti condictionem. ¶ *AVT Quamlibet aliam rem neceſſa-*
4 *L. ſi res. §. quod ſeruus. D. illo tit.* *riam.*) Vel vtilem, inquit Vlpianus. Sed indicat illud intereſſe, quòd ſi res non ſit neceſſaria, non amplius in rem verſum intelligatur, quàm eſt verũ ipſius rei precium. At ſi neceſſaria fuiſſet, in ſolidum dominus teneretur, quanti ea væniſſet. Ergo de fundo

non neceſſario, ſed vtili, debet intelligi, quod ait Caius, Non amplius in rem verſum 1 *L. ſi fundũ. De in rem verſo.*
videri, quàm fundus dignus eſt, ſi minoris ſit, quàm emptus eſt: quanquam ſi pluris
ſit, non amplius videatur in rem verſum, quàm emptus eſt. ¶ *VNA Eſt actio.*) Hoc
eſt, vna eſt vtriuſque cauſa, nẽpe ex ſerui contractu: ſed pro re nata modò De peculio,
modò De in rẽ verſo. Et neutra quidẽ propriè eſt actio, ſed potius vtraq; aliarũ actio-
num quædam veluti adiectitia qualitas. Itaque etiam Paulus, De in rem verſo non 2 *L. filiusf.a.§.vlti. De in rem verſo.*
tam actionem vocat, quàm adiectionem. Et nos de peculio idem ſuo loco diximus.
¶ *AVT Non totum.*) Quòd ſi pars verſa ſit, de parte erit actio, inquit Vlpianus. Vt 3 *L. ſi pro patre §. in rem autem. D. hoc tit.*
quatenus in rem verſum eſt, De in rem verſo, dominus teneatur. Quod certè clarius
eſt, quàm vt fuerit à Iuſtiniano tot verbis inculcandum.

¶ *CVM Autem quæritur.*) Totus hic locus copioſe ab Vlpiano explicatur. Sed res 4 *L. ſed ſi damnum. § peculium autem, vſque ad ſi. De pecul.*
eſt hodie nullius ferè vſus. ¶ *QVICQVID.*) Et ex quacunque tandẽ cauſa. Nam
(inquit Vlpianus) ſiue ex contractu quid domino debeatur, ſiue ex rationũ reliquis: 5 *dic. L. ſed ſi damnum. §. ſiue autem.*
deducet dominus. Sed etſi ex delicto ea debeatur, puta ob furtum: æquè deducetur,
nempe ipſa ſola furti æſtimatio, non etiam pœna. Atque hîc quidem domini melior
eſt conditio, quàm reliquorum creditorum: qui ex furtiua cauſa non poſſunt aduer-
ſus dominũ de peculio agere, niſi quatenus dominus ex furto locupletior factus eſt,
vt docet idẽ Vlpianus. ¶ *IN Poteſtate.*) Nõ modò herili vel patria, ſed & tutoria. 6 *L. 3. § ex furtiua. De pecul.*
Nam id etiam deducitur (inquit idem Vlpianus) quod iis perſonis debetur, quæ ſunt 7 *dic. L. ſed ſi damnum. §. præterea.*
in tutela vel cura domini. Si enim ſemper præuenire dominus & agere videtur: cur
non dicatur etiam hoc nomine eum ſecum egiſſe, quo nomine tutelę tenebitur? Nam
& ideo hoc minus in peculio eſt, quod domino debetur, quoniam non eſt veriſimile,
dominũ id concedere ſeruo in peculiũ habere, quod ſibi debetur. ¶ *VELVTI Si is.*)
Cur id quod vicarius debet ordinario ſeruo, non poſſit dominus deducere, addit ra-
tionem Theophilus: nempe quòd vicarius ipſe augeat peculium ordinarii: ideóque
non poſſit illud minuere. Et ſanè nihil dominus profecerit, ſi adimat peculio ordi-
narij, quod vicario debetur. Nam quod vna manu adimeret, altera reponeret. Dum
enim deducit ex peculio ordinarij, & addit peculio vicarij: hoc ipſum videtur reddere
peculio ordinarij. Nam vicarius ipſe cum toto ſuo peculio, eſt in peculio ordinarij.
¶ *AD Difficultatem probandi.*) Creditores, qui aliquando De in rem verſo agere volũt,
curioſi eſſe debent, vt ſeruus quod accipit, in rem domini vertãt. quia probare debeãt 8 *L. quòd ſi ſeruus. § ſed ſi ſic accipit. D. in rem verſo.*
in rem domini verſum. Sed aliud eſt in actione exercitoria, vel inſtitoria. Satis enim
eſt, bona fide pecuniam credidiſſe, cum res opus haberet refectione: nec cogitur cre-
ditor probare pecuniam in eos eſſe vſus impenſam. ¶ *ET Tantum habere.*) Sed ſi 9 *L. vlt. De exercit.*
domini id negantis mendacium conuicerit, adimet ei beneficium, quod erat alioqui
habiturus. hæc enim pœna eſt improbæ inficiationis.

¶ *SED Sane huic.*) Hic locus videtur deſcriptus ex reſponſo Caij, quod in Pan-
dectis extat his verbis, Aliquando etiam agentibus expedit potius de peculio agere, 1 *L. penul. De tribut.*
quàm Tributoria. Nam in hac actione, de qua loquimur, hoc ſolùm in diuiſionẽ ve-
nit, quod in mercibus eſt. quibus negociatur, quódque eo nomine receptum eſt. At in
actione de peculio, totius peculii quantitas ſpectatur, in quo & merces continentur.
Et fieri poteſt, vt dimidia fortè parte peculii, aut tertia, vel etiam minore negocietur.
Fieri præterea poteſt, vt patri dominóve nihil debeatur. ¶ *ELIGERE Debet.*)
Inquit Vlpianus, Eligere quis debet, qua actione experiatur: vtrùm de peculio, an 2 *L. quod in hærede. §. eligere. De Tribut.*
Tributoria: cùm ſciat ſibi regreſſum ad aliam non futurum. Planè ſi quis velit ex alia
cauſa agere Tributoria, ex alia cauſa de peculio, audiendus erit. ¶ *DE In rem verſo
agere debet.*) Potius quàm Tributoria, vt interpretatur Theophilus, qui rectè hîc intel
lexit comparari actionem Tributoriam, cum actione De in rem verſo. ¶ *IN Eo-
rum perſona.*) Filiorumfa. Econtrariò autem illud propriè ſeruatur in ſeruorum per-
ſona, quòd ſi fideiuſſerint, non obligetur dominus de peculio. Ita eſt, vbi ſeruus nõ 3 *L. 3. §. ſi filiusfam. vel ſeruus. De pecul.*
obligat dominum, cùm filiusfa. obligaret patrem. ſicut ediuerſo in mutuo filiusfa.
non obliget patrem, vbi ſeruus obligaret dominum.

¶ *SENATVSCONSVLTVM Macedonianum.*) Vt olim apud Athenienſes So-
lon, ſic apud Romanos Senatus aliquãdo ſtatuit, ne filiofa. pecunia crederetur. Apud
Terentiũ, cuius omnes Comœdiæ ſuã habent ſcenam Athenis, in Phormione, ſeruus
patri cauſanti debuiſſe filium ſuũ magis mutuã pecuniã vel fœnore accipere, quàm

egeſtate coactum inhoneſtas nuptias contrahere, reſpondet: Hui dixti pulchrè, ſi
quidem quiſquam crederet te viuo: ſatis indicans neminem tum viuo patre mutuã
pecuniam filiofa. crediſſe. Sed & Plautus in Pſeudolo commemorat quandam
legem Quinam Vicenariam, quæ mutuam pecuniam minorib. 25. annis dari pro-
hibebat. Sic enim apud eum loquitur adoleſcens, Perii, an non tum lex me perdidit
Quina Vicenaria? Metuunt credere omnes. Nam & vbi ceſſaret Macedonianum Se-
natuſconſultum, minor, qui accipiendo mutuum captus eſt, in integrum reſtitui
1 *L.1.C.de filiofa.min.* poſſet. Hanc legem, quæ filiisfa. prohibet mutuum dari, cùm in deſuetudinem ab-
iiſſet, reſtituit Veſpaſianus: cuius temporibus factum videtur Senatuſconſultũ Ma-
cedonianum, de quo hîc agitur. Certè Suetonius ſcribit, Veſpaſianum autorem Se-
natui fuiſſe decernendi, Ne filiorumfa. fœneratoribus exigendi crediti ius vnquam
eſſet, hoc eſt, nepoſt patrum quidem mortem. Verba huius Senatuſconſulti ſcribit
Alexander Neap. lib. Genial. 1. cap. 7. ſeſe reperiſſe in quibuſdam vetuſtis legum
fragmentis naufragio eiectis: ſed opus non eſt ea tam longè petere, cùm extet locus
2 *L.1.D.ad Sen. Maced.* Vlpiâni, qui ea plenius refert, addita etiam cauſa & ratione huiuſce Senatuſconſulti.
Sed & Cor. Tacitus lib. 11. ſcribit Claudium Cæſarem qui ante Veſpaſianum impe-
rauit, lege lata ſæuitiam creditorum coërcuiſſe, ne in mortem parentum pecunias
filiisfa. fœnori darent. ¶ *PROHIBVIT.*) Sic vt non liceat renunciare huic pro-
hibitioni, omnino enim intereſt, eam ratam manere, præſertim cùm etiam lata ſit in
fauorem ipſorum parentum, ne filiifam. ære alieno grauati, eorum vitæ inſidientur.
3 *L. Itẽ ſi filiusfa. §. vlt. D. ad Maced. L. 2. C. illo ti.* Sed ſi paterfam. factus agnoſcat debitum, ceſſat hoc Senatuſconſultum. ¶ *MV-
TVAS Pecunias.*) Inquit Iulianus, Is ſolus Senatuſconſultum offendit, qui mutuam
4 *L. ſi filiusfa. §. 1. D. illo tit.* pecuniam filiofa. dedit, non qui alias contraxit, puta vendidit, locauit, niſi hoc fiat
in fraudem Senatuſconſulti: vt qui credere non potuit, magis ei venderet, vt ille rei
precium haberet in mutui vicem. Sanè & quanquam Senatuſconſultum non niſi
mutuæ pecuniæ meminerit: tamen ſi fraus adhibeatur, frumentoq́, vel vino, vel oleo
mutuo dato, vt his diſtractis fructibus filiusfa. vteretur pecunia: locus erit Senatuſ-
5 *dic. L. item ſi filiusfa. §. mutui.* conſulto. Cæterùm poſſet tam iuſta eſſe mutui cauſa, vt ei cederet Senatuſcõſultum:
veluti ſi pecunia bona fide credita ſit filiofa. ſtudiorum vel legationis cauſa ad ne-
6 *L. Macedoniani. C. illo tit.* ceſſarios ſumptus, quos patris pietas non recuſaret, vti eſt in reſcripto Alexandri. Sic-
que etiam reſpondit Vlpianus, In eo, qui ſtudiorum cauſa mutuum acceperit, ceſſa-
7 *dic. L. item ſi filiusfa. §. quod dicitur.* re Senatuſconſultum, ſaltem ſi probabilem modum mutuando non exceſsit, vide-
licet ad eam quantitatem, quam pater ſolebat ſubminiſtrare. Nam & quodãmodo
in rem patris verſum videtur, quod ita impenſum eſt. Sed mutuo, quod in rem pa-
8 *dic. L. item ſi filiusfa. §. prouid.* tris verſum fuerit, non obſtare Senatuſconſultum, conſtat. Deinde videtur quodam-
modo pater aſſentiri. at ſi eius iuſſu datum eſſet mutuũ: non debet ſolicitus eſſe cre-
9 *dic. L. Macedoniani.* ditor in quos vſus pecunia vertatur. habet enim ſemper actiõnẽ. ¶ *DARE.*) Hoc
1 *L. quia. D. hoc tit.* eſt, numerare. Nam (inquit Scæuola) quod dicitur, filiofa. credi non licere, non ad
verba, ſed ad numerationem referendum eſt. Itaque ſi à filiofa, ſtipulatus ſim, & pa-
trifa. facto crediderim ſiue numerarim, ceſſat Senatuſconſultũ: quia mutua pecunia
2 *L. 4. §. vlt. D. hoc tit.* iam patrif. data eſt, inquit Iulianus. Et ediuerſo, ſi à patrefa. ſtipulatus credam po-
ſtea filiofa. facto: Senatuſconſulti poteſtatem exercendã eſſe, quia expleta ſit nume-
3 *L. contra. D. hoc tit.* ratione ſubſtãtia obligationis, reſpõdit Scæuola. Rurſus mentio numeratæ pecuniæ
eò pertinet, vt non intelligatur habere locum Senatuſconſultũ, ſi nihil numeretur,
4 *dic. L. 4. §. 1.* ſed quod debitũ eſt à filiofa. ex alia cauſa, ei relinquatur, licet tũ incipiat eſſe mutuũ.
¶ *EIS Qui.*) Quæ ve. Nã & ad filias pertinet hoc Senatuſconſultũ, etiã ſi conſtet eas
5 *L. ſed & ſi paterfa. §. hoc Senatuſconſultũ. D. hoc tit.* ornamenta cõparaſſe ex mutua pecunia, vel adhuc in peculio extent nũmi. ¶ *IN
Poteſtate parentis ſunt.*) Et ita ſe gerunt. Cęterùm ſi pro patrefa. ſe geſſerint, & ita pleriſ-
que videbatur, excuſabitur creditor, qui bona fide mutuum dedit, exiſtimãs eſſe pa-
6 *L. 3. L. pen. D. hoc tit.* trẽfã. Porrò ſola dignitatis in filiofa. nihil facit, quo minus ſit locus Senatuſcõſulto.
7 *L. 1. §. vlt. D. hoc tit.* ¶ *ET Ei, qui crediderit, denegatur actio.*) Hic Iuſtinianus explicat præcipuam vim Sena-
tuſconſulti: quòd ſcilicet ſua prohibitione tollat efficacem actionem. Cæterùm non
impedit, quin aliqua obligatio contrahatur ſummo iure. Nã ſaltẽ hîc ſubeſt quędam
8 *L. quia naturalis. D. hoc tit.* naturalis obligatio. ideóque non repetitur quod ex hac cauſa ſolutum eſt. Sed ſi nõ
oppoſita exceptione, condemnati ſunt, nondum autem ſoluerunt: poterunt adhuc ſe
9 *L. tamen. D. hoc tit.* tueri aduerſus actionem iudicati. ¶ *EI QVI Crediderit.*) Nihil intereſt (inquit
Martianus)

Martianus)quis filioſa. crediderit, vtrùm priuatus,an ciuitas. Sed excipimus pupil- 1
los & filiosfa. qui ſi crediderint pecuniam,ceſſat Senatuſconſultũ: quia nó ſit mu-
tua pecunia. neque enim mutuo ij dare poſſunt. Quòd ſi puberes ſint, ſuíque iuris, 2
minores tamen vigintiquinque annis:cauſa cognita iis ſuccurretur,ne obſit Senatuſ-
cõnſultum. Et ſi quidem filiusfa. qui accepit, maior annis erat: omnino rẽſtituetur, 3
qui dedit, & magis ætatis quàm Senatuſconſulti ratio habebitur. Sed ſi minor erat:
minor aduerſus minorem non aliter reſtituetur, quàm ſi is, qui accepit, ipſe captus
non ſit. Cæterùm ſi pecuniam perdiderit vel dilapidarit:potior erit eius conditiõ. 4
¶ *QVAM Aduerſus patrem.*) Vel etiam hæredem, ſi qui accepit,deceſſerit iam paterfa.
factũs. addo & fideiuſſorem, & mandatorem. nam & aduerſus eos denegatur actio, 5
qui ſcilicet alioqui regreſſum haberẽt cõtra ipſum filiũm. Sed ſi filiusfa.ipſe in cauſa
mutui pro alio fideiuſſerit: ceſſat Senatuſconſultũm. ¶ *QVAE Ideo.*) Iuſtiſsima
certè hæc eſt Senatuſconſulti ratio. Verè enim adoleſcens æris alieni mole prægra- 6
uatus,ſi creditoribus reſpondere cogatur,totus erit in captanda ſucceſsione parentis. 7
Hæcque præcipua eſt cauſa, cur filius ante diem patrios inquirat in annos. Certè & 8
Cicero pro Roſcio inter cauſas ad patricidium impellentes,commemorat magnitu- 9
dinem æris alieni. Sed eſt tollenda omnis occaſio captandæ mortis alienæ. Vnde
improbatum eſt pactum de hæreditatẽ alterius adhuc ſupẽrſtitis. Et Iuliãnus im- 1
probum eum iudicat, qui ſolicitus ſit de hæreditate viuentis.

¶ *ET QVOQVE.*) Patri vel domino. Nam hic locus intelligitur de filioſa. vel 2
ſeruo inſtitore aut naui præfecto.quod etiam nominatim apud Paulum exprimitũr.
Et ſanè ſi liber homo præficiatur tabernæ, aut naui:ex eius contractu, dominus ta-
bernæ vel exercitor directò non obligabitũr:ſicuti nec ei quæritur directa obligatio, 3
nec aliter acquiri poteſt vlla, quàm ex eius ceſsionẽ. niſi malis hîc interpretari dire-
ctò quidem agi, non tamen omnino actione directa, ſed potius vtili, cùm ex inter-
pretatione deſcendat, & fictione quadam. & directò agi dictum hîc eſſe, quia agatur
perinde atque ſi cum patre vel domino contractum eſſet.

1 *L. nihil intereſt. D. hoc tit.*
2 *L. 3. L. ſeq. D. hoc tit.*
3 *dic. L. 3.*
4 *L. verũ. §. vlt. De mino.*
5 *L. item ſi filiusfa. §. quãquam. D. ad Senat. Maced.*
6 *L. ſed & ſi paterfa. §. non ſolum, D. hoc tit.*
7 *dic. L. item ſi filiusfa.*
8 *L. vlti. C. de pact.*
9 *L. 2. §. interdum. De vulg. & pupill.*
1 *L. ſi inſtitorem. D. ſi cer. pet. condic.*
2 *L. Iulianus. §. ſi procurator rem vendiderit. De act. empt. L. liberto. De nego. geſt.*
3 *L. poſſeſsio quoque. §. & ſi poſſeſsio. De acqui. poſſeſ. L. 1. C. per quas perſo. nob. obl. acquir.*

De noxalibus actionibus,

TIT. VIII.

EX maleficiis ſeruorum: veluti ſi furtum fecerint, aut bona rapuerint, aut damnum dederint, aut iniuriam commiſerint: noxales actiones proditæ ſunt, quibus domino damnato permittitur,aut litis æſtimationem ſufferre,aut ipſum hominẽ noxæ dedere. Noxa autem eſt ipſum corpus quod nocuit,id eſt, ſeruus:noxia,ipſum maleficium,veluti furtum,damnũ,rapina,iniuria. Sũma autem ratione permiſſum eſt noxæ deditione fungi. Namque erat iniquum,nequitiam eorum vltra ipſorum corpora dominis damnoſam eſſe. Dominus noxali iudicio ſerui ſui nomine conuentus,ſeruum actori noxę dedendo liberatur:nec minus in perpetuum eius ſerui dominium à domino transfertur. Sin autem damnum ei, cui deditus eſt ſeruus, reſarcierit quęſita pecunia: auxilio Prætoris inuito domino manumittetur. Sunt autem conſtitutæ noxales actiones,aut legibus,aut edicto Prętoris. Legibus, veluti furti ex lege duodecim Tabularum: damni iniurię,ex lege Aquilia. Edicto Prætoris,veluti iniuriarum,& vi bonorũ raptorũ.

Omnis autem noxalis actio caput ſequitur. Nam ſi ſeruus tuus noxam commiſerit: quandiu in tua poteſtate ſit, tecum eſt actio. Si autẽ in alterius poteſtatem peruenerit: cum illo incipit actio eſſe. At ſi ma-

numiſſus fuerit: directò ipſe tenetur, & extinguitur noxæ deditio. Ex diuerſo quoque directa actio noxalis eſſe incipit. Nam ſi liber homo noxiam commiſerit, & is ſeruus tuus eſſe cœperit (quod quibuſdam caſibus effici primo libro tradidimus) incipit tecum eſſe noxalis actio, quę antè directa fuiſſet. Si ſeruus domino noxiam commiſerit: actio nulla naſcitur. Nanque inter dominum, & eum qui in poteſtate eius eſt, nulla obligatio naſci poteſt. Ideóque & ſi in alienam poteſtatem ſeruus peruenerit, aut manumiſſus fuerit: neque cum ipſo, neque cum eo, cuius nunc in poteſtate ſit, agi poteſt. Vnde ſi alienus ſeruus noxiam tibi commiſerit, & is poſtea in poteſtate eſſe cœperit, interdicitur actio: quia in eum caſum deducta ſit, in quo conſiſtere non potuit. ideóque licet exierit de tua poteſtate, agere non potes: quéadmodũ ſi dominus in ſeruum ſuum aliquid commiſerit: nec ſi manumiſſus aut alienatus fuerit ſeruus, vllam actionem contra dominum habere poteſt.

Sed veteres quidem hoc in filiisfamiliarum maſculis & fœminis admiſere. noua autem hominum conuerſatio huiuſmodi aſperitatem rectè reſpuendam eſſe exiſtimauit, & ab vſu communi hoc penitus receſsit. Quis enim patiatur filium ſuum, & maximè filiam, in noxam alij dari, vt penè per filij corpus pater magis, quàm filius periclitetur? cùm in filiabus, etiam pudicitiæ fauor hoc bene excludat. Et ideo placuit in ſeruos tantummodo noxales actiones eſſe proponendas: cùm apud veteres Legum commentatores inuenerimus ſæpius dictum, ipſos filiosfamiliarum pro ſuis delictis poſſe conueniri.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

EX *Maleficiis.*) Priuatis ſcilicet. Eſt enim actio noxalis, non etiam accuſatio. & ſeruus ipſe ex publicis delictis accuſationem ſuſtinét. Itaque à Diocletiano & Maximiano[1] reſcriptum eſt, Criminis publici accuſationem, non contra dominum, ſed contra eum ſeruum, qui facinus commiſerit, inſtituendam eſſe. Et ſanè noxæ appellatio non pertinet ad publica delicta. Vnde & qui ſtipulatur ſeruum noxis ſolutum,[2] queri non poterit de criminibus publicis. Et Vlpianus quodam loco[3] nominatim diſcernit capitales cauſas à noxalibus. Porrò quaſi ex maleficiis ſeruorum, aduerſus dominum non competunt noxales actiones: ſed de peculio[4]. Et vbi principaliter non agitur ipſius maleficij nomine, ſed ex aliquo contractu: licet delictum quoque verſetur, veluti ſi in re depoſita dolus ſit commiſſus: de peculio actio datur, non noxalis, inquit Paulus[5]. ¶ *SERVORVM.*) Qui ſcilicet iuſtam ſeruitutem verè ſeruiunt. Nam ſi liber homo bona fide per errorem nobis ſeruiat, non dabitur aduerſum nos ex eius delicto noxale iudicium: etiam ſi in iure interrogati reſponderimus, eum noſtrum ſeruum eſſe[7]. ¶ *AVT Bona rapuerint.*) Ex edicto quoque Prætoris hoc nomine agitur, vt paulò pòſt ait Iuſtinianus: nempe ad quadruplum. vt intelligas priuatum & pecuniarium eſſe iudicium propter ipſum damnum. Cæterùm ſi intenderetur propter vim illatam accuſatio publica: ea non pertineret ad dominum, ſed ad ſeruum ipſum, qui vim commiſit[8]. ¶ *DOMINO.*) Quo ſcilicet ignorante, vel inuito, cùm prohibere non poſſet, delictum commiſſum eſt. alioqui in ſolidum tenebitur, quaſi commiſerit ipſe delictum[9]. ¶ *DAMNATO.*) Necdum tamen actione iudicati conuento. Tandiu (inquit Vlpianus[1]) quis habet noxæ dedendi facultatem, quandiu iudicati non conueniatur. poſt ſuſceptum autem iudicium, nõ poteſt noxæ dedendo ſe liberare. Sanè optionis arbitriũ, & facultas ſoluẽdi ſpeciem vel pecuniã, tandiu non durat: ſed prima ſtatim litis conteſtatione tollitur[2].

¶ *NOXA*

1 *L. 2. C. de accuſ. L. hos accuſare. §. omnibus. D. illo tit.*
2 *L. penul. §. vlti. C. de noxal. act.*
3 *L. hac ſtipulatio, noxis. De verb. obligat. L. quis ſit fugitiuus. §. quod aiunt. De ædil. edict.*
4 *L. pen. D. ſi ex nox. cau. agat.*
5 *L. ſi ſeruus nauem. De furt.*
6 *L. ex contractibus. De act. & obligat.*
7 *L. confeſſionis. ut. §. vlt. & L. e. ſeq. §. 1. De interrog. act.*
8 *L. pen. C. de noxal. act. L. ſi criminis. C. ad Legem Iul. de vi.*
9 *L. 2. De nox. act. L. pen. C. illo tit.*
1 *L. item veniunt. §. idem rectè ait. De peti. hæred.*
2 *L. ſi quis ſtipulatus fuerit decem in melle. De verb. obligat.*

¶ *NOXA Eſt ipſum corpus, quod nocuit.*) Hanc interpretationem in ſua Græcia com-
mentus videtur Tribonianus. Nam Latinis inaudita eſt: & rei, de qua nunc agitur,
parum conuenit. nam ſi noxa corpus eſt, quomodo noxa deditur noxæ? Fortaſsis
Tribonianus cùm legit deditionem noxæ, exiſtimauit, NOXAE, genitiuum eſſe, non
datiuum. Sed vtvt ſit, verius eſt, noxam hîc accipi pro ipſa pœna vel damno. Dici-
tur autem à nocendo. Sic apud Ouidium lib. 15. Metamor. legimus; Sine noxa luce
bibuntur. Apud Suetonium refertur, Cæſarem irriſiſſe Spurinam, quòd Idus Martiæ
adeſſent ſine vlla ſua noxa. ¶ *NOXIA, Ipſum maleficium.*) Sic Plautus in Merca-
tore, Vacuum eſſe iſthac ætate his te decebat noxiis. Et Terent. in Phorm. Hic in
noxia eſt, ille ad defendendam cauſam adeſt. Et Cæſar lib. 5. de bello Gall. Suppli-
cia eorum, qui in furto aut latrocinio, aut alia noxia ſint comprehenſi, gratiora Diis
immortalibus eſſe arbitrantur. Et Cicero lib. 3. de Leg. Noxiæ pœna par eſto. Ac-
cipitur aliquando & in eadem ſignificatione Noxa. vt apud Plautum in Caſina, Ma-
nifeſtè teneo in noxa inimicos meos. Et apud Terent. in Eunucho, Noxam hanc
vnã omitte: ſi aliã admiſero vnquã, occidito. Et apud Liuiũ lib. 3. Alia omnis penes
milites noxa erat. & lib. 5. Reum haud dubium eius noxæ, approbantibus cunctis, de
ſaxo deiecit. ¶ *NEC Minus in perpetuum.*) Id ſi referas ad ſuperiora, intelligendum
erit, quaſi dictum ſit, noxæ deditionem, quanuis fiat ſolius damni ratione, nihilo-
minus reſpectu domini dantis circunferre perpetuam alienationem: quia non ſit ei
poſtea integrum, alia damni compenſatione ſeruum recipere. Quòd ſi coniungas cũ
ſequentibus, ſicut videtur legiſſe Theophilus: intelligitur hic locus, quaſi dixerit
Iuſtinianus, non ideo minus perpetuum dediti ſerui dominium à domino tranſire,
quòd poſsit poſtea ſeruus ſeſe redimere ſarciendo damnum datum: quia hæc redem-
ptio nihil pertineat ad priorem dominum, ſed ad ſeruum liberandum. ¶ *QVAE-
SITA Pecunia.*) Addit Theophilus idem eſſe, ſi operis ſuis atque miniſterio, delicti
æſtimationem videatur præſtitiſſe. Sed vereor ne id probari queat Iure Ciuili. Nam
vel ſolus bonæ fidei poſſeſſor fructus ſuos facit. Fructus autem ſerui, ſunt operæ at-
que miniſteria. ¶ *SVNT Autem conſtitutæ.*) Et vt non ſunt niſi quædam adiectitiæ
qualitates aliarum principalium actionum: ita etiam ſequuntur earum naturam &
tempora. Vnde noxalis actio Vi bonorum raptorum, non niſi anno vno, quadru-
pli eſt: poſt annum, ſimpli. Porrò quod hîc Iuſtinianus ait noxalem actionem 1 *L. pen. C. de nox. act.*
furti cõſtitutam eſſe lege 12. Tab. latius explicui in poſtremis noſtris commentariis
ad poſtremum caput 12. Tabularum.

¶ *NOXALIS Actio caput ſequitur.*) Sic Iuſtinianus reddidit, quod dici ſolet,
Noxa caput ſequitur: & oſtendit noxalem actionem, quanuis ſit perſonalis, vt pote 2 *L. vlt. D. hoc tit. L. 1. C. hoc tit. L. licet. C. an ſer. ex ſuo fact.*
proficiſcens ex obligatione ex delicto, tamẽ ipſi rei inhærere. Noxalem autem actio-
nem diſertè dicimus: ne quis idem generaliter ſtatuat de alia actione ex ſerui delicto.
Nam condictio furtiua non ſequitur manumiſſum. Deinde notandum eſt, debere 3 *L. quod ab alio. De cõdict. furt.*
ab initio damni dati, ex noxa eſſe natam actionem noxalem, vt caput ſequatur. Nã
ſi à principio nulla ſit, vt quia ſeruus domino nocuerit: nulla deinde hoc nomine
actio ſequetur alienatum, vt paulò pòſt etiam docet Iuſtinianus. ¶ *DIRECTO
Ipſe tenetur.*) Ex delicto ſuo, actione pœnali. Cæterùm ex contractu, quem tempore 4 *dic. L. quod ab alio. & dic. L. licet.*
ſeruitutis iniiſſet, liber factus non teneretur: etiam ſi eius delictum verſetur: vt ſi in
re depoſita dolum commiſerit, cùm agatur ex depoſito, non poterit eo nomine con- 5 *L. 1. & 2. C. an ſer. ex ſuo facto.*
ueniri manumiſſus. Porrò vt ſtatûs commutatio non eximit à pœna eum, qui de- 6 *L. 21. ſi apud. D. depoſi.*
liquit: ita nec ipſius pœnæ genus commutat. Nam (inquit Vlpianus) quoties de de- 7 *L. 1. De pœnis.*
licto quæritur, placuit non eam pœnam ſubire, quam conditio eius admittit eo tem
pore, quo ſententia de eo fertur: ſed eam cauſam ſuſtinere, quam ſuſtineret, ſi eo tem
pore eſſet ſententiam paſſus, cùm deliquiſſet. Proinde ſi ſeruus crimen commiſerit,
deinde libertatem conſecutus ſit, eam pœnam ſuſtinebit, quam ſuſtineret, ſi tunc ſen-
tentiam paſſus fuiſſet, cùm deliquiſſet. Quæ quidem Vlpiani verba videntur intel-
ligenda de pœna ordinaria, certóque definita, cui ſeſe obſtrinxerit ſeruus delinquen-
do. Cæterùm ſi fuerit Iudicis arbitrio pœna relicta: eã arbitrari debet, quæ conueniat 8 *L. pen. D. ſi ex nox. cau. agat.*
præſenti cõditioni: & aliter ſeruũ, aliter liberum iam factum punire. ¶ *SI SERVVS
Domino.*) Iuſtiniani Conſtitutio indicat, debere hîc verum eſſe ſeruum: quia ſi liber 9 *L. apud antiquos. C. de furt.*
homo ſit, qui pro ſeruo bona fide poſsideatur: ipſe quandocunque liber appàruerit,

conueniri poſsit ſuæ noxiæ nomine. Sed non oportere quoque verum hîc eſſe dominum. quia idem ſit & de bonæ fidei poſſeſſore. ¶ *ACTIO Nulla naſcitur.*) Dio-
1 *L. vlti. C. an ſer. ex ſuo facto.* cletianus & Maximianus dum hunc locum tractant, inquiunt, inter dominos & ſeruos nullum conſtare poſſe iudicium: ſed à dominis ſeruos domi conueniendos, nempe verberibus. ¶ *AGI Poteſt.*) Ex anteriori videlicet noxia. Cæterùm ſi poſt manumiſsionem aut alienationem iterum rem contrectarint: agi poterit, quaſi ex nouo
2 *L. 1. in fi. C. de nox. act.* furto[2] Quanquam alioqui, vbi ſemel nata eſt furti actio, non intelligatur ſæpius ad-
3 *L. ei qui. De furt.* mitti furtum ex iterata contrectatione[3]. ¶ *V N D E Si alienus.*)Hic locus deſcriptus
4 *L. ſi alienus. De noxal. act.* videtur ex Tryphonini reſpóſo, quod in Pandectis extat his vêrbis: Si alienus ſeruus furtum mihi fecerit, qui poſtea in meum dominium peruenerit: extinguitur furti actio, quæ mihi competierat, nondum in iudicium deducta: nec ſi poſtea alienauero eum, quem ante litem conteſtatam emeram, furti actio reſtaurabitur. quòd ſi poſt litem conteſtatam eum redemero, condemnandus erit venditor. Addit Vlpianus, Quemadmodũ ſi alij vẽdidiſſet. parui enim referre, cui vẽdiderit, aduerſario, an alij. ſuaque culpa litis æſtimationẽ ſubiturum, qui vẽdendo noxæ deditionẽ ſibi ademit.

¶ *PATER Magis periclitetur.*)Leges noſtræ magnifaciunt ϛοργὰς illas φυσικὰς, quibus parens filio coniungitur: & agnoſcunt filium, propter cognationem, eſſe quan-
5 *L. cùm ſcimus. §. vlt. C. de agric. & cenſi.* dam partem corporis paterni: parentéſque pro affectu magis in liberis ſuis terreri, vt nihil referat ad edictum Quod metus cauſa, an in ſe quis territus ſit, an in liberis
6 *L. iſti quidem. §. vlti. De eo quod met. cauſ.* ſuis. Veteres hiſtoriæ proponunt multa huius intimæ dilectionis exempla, multóſque patres, qui pro filiis non dubitarunt vicariam mortem ſubire: aut mortuos, ſpontanea morte ſequi. Referam vnum exemplum Mezentij tyranni, qui cùm pro ſe filium ſub manibus Æneæ reliquiſſet, ita exclamat apud Maronem:

Tantáne me tenuit viuendi, nate, voluptas:
Vt pro me hoſtili paterer ſuccedere dextræ,
Quem genui? tuáne hæc genitor per vulnera ſeruor,
Morte tua viuens? heu nunc miſero mihi demum
Exilium infœlix: nunc altè vulnus adactum eſt.

¶ *ITEM Pudicitiæ fauor.*) Ea autem admodum periclitatur, quæ dominum habet, cui quod libeat, liceat. Notus eſt Appius ille Claudius, qui non alia via inſidiatus eſt pudicitiæ virginis Virginiæ, quàm aſſerendo eam in ſuam ſeruitutem, exiſtimans facilè ſe reliqua effecturum, ſi id effeciſſet. Idque pater intelligens, maluit filiam occidere, quàm huius domini poteſtati relinquere. Notus quoque eſt L. Papyrius, qui ingenuum adoleſcentem C. Publium, qui ſe ob æs alienum paternum, huic nexum dederat, nefanda libidine conſtuprare tentauit, ſua poteſtate turpiter abuſus: adeò, vt Senatus cenſuerit, ne in poſterum cuiuſquam corpus obnoxium eſſet creditoribus. ¶ *IPSOS Filiosfa. conueniri.*)Vbi autem ipſi conuenti ſunt & condemnati:
7 *L. & ſi cōdemnatus. De noxalib. act.* poſſunt parentes iudicati actione conueniri de peculio, ut inquit Vlpiãnus[7]: qui & a-
8 *L. 3. §. idem ſcribit. De pecul.* lio quodam loco[8] generaliter tradit iudicati patrem de peculio actione teneri, etiam eius actionis nomine, ex qua non potuit pater de peculio actionem pati. Nam ſicut ſtipulatione contrahitur cum filio, ita iudicio contrahi: proinde non originem iudicij ſpectandam, ſed ipſam iudicati, velut obligationem.

Si quadrupes pauperiem feciſſe DICATVR, TIT IX.

ANimalium nomine, quæ ratione carent, ſi qua laſciuia, aut pauore, aut feritate pauperiem fecerint: noxalis actio lege duodecim Tabularum prodita eſt. Quæ animalia ſi noxę dedantur, proficiunt reo ad liberationem: quia ita lex duodecim Tabularum ſcripta eſt: vt puta, SI EQVVS CALCITROSVS CALCE PERCVSSERIT, AVT BOS CORNV PETERE SOLITVS, CORNV

CORNV PETIERIT. Hæc autem actio in iis, quę contrà naturam mouentur, locum habet. Cæterùm ſi generalis ſit feritas: ceſſat actio. Denique ſi vrſus fugerit à domino, & ſic nocuerit: non poteſt quondam dominus conueniri: quia deſiit dominus eſſe, vbi fera euaſit. Pauperies autem eſt damnum ſine iniuria facientis datum. Nec enim poteſt animal iniuriam feciſſe dici, quod ſenſu caret. Hæc quidem ad noxalem pertinent actionem.

Cæterùm ſciendum eſt, AEdilitio edicto prohiberi nos canem, verrem, aprum, vrſum, leonem ibi habere, quà vulgo iter ſit: & ſi aduerſus ea factum erit, & nocitum libero homini eſſe dicatur: quod bonum & æquum iudici videtur, tanti dominus condemnetur. cæterarum verò rerum, quanti damnum datum ſit, dupli. Præter has autem AEdilitias actiones, & de pauperie locum habebit. Nunquam enim actiones, præſertim pœnales, de eadem re concurrentes, alia aliam conſumit.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

INitio debemus obſeruare gradus variarum actionum, pro varia delinquẽtium ratione. Si à nobis ipſis detur damnũ: locus eſt legi Aquiliæ. Si à noſtris ſeruis: competit noxale iudicium. Si à noſtris quadrupedibus: idem iudicium datur, ſed propriũ nomen habet. Nam in hanc rem nominatim lege duodecim Tabularum prodita fuit actio de pauperie quadrupedis: vt vel detur, quod nocuit, nempe ipſum animal, quod noxiam commiſit: aut æſtimatio noxiæ. Olim quoque apud Athenienſes erat huius rei nomine certum iudicium. Nam Solon prodiderat actionem, quæ dicebatur βλάβης δίκη τῶν τετραπόδων: & ſtatuerat, vt canis, qui damnum dediſſet, capiſtro quatuor pedum alligatus, dederetur. De boue, qui cornu petit, multa ſunt in lege Moſaica ſancita Exod. 21. Nos hodie moribus noſtris illud addidimus, vt dominus quadrupedis, quæ pauperiem fecit, certam mulctam pecuniariam pendat ei, qui eius loci iuriſdictionem habet. ¶ *ANIMALIVM.*) Quorumcunque, etiam non quadrupedum. Nam & ſi bipes animal pauperiem fecerit: competit hæc actio, ſaltem vtilis[1]. Rerum autẽ noſtrarum inanimatarum, ſi eæ fortè damnum dederint, nomine, non tenemur. Vnde ſi nauis maiore quadam vi impulſa, obruerit aliam ſine vlla gubernatoris culpa: nulla erit actio[2]. Et ſi ædes ſua ruina damnum dederint: nulla dabitur actio, niſi dominus prius cauiſſet damni infecti nomine. Sic enim Caius ait[3]: Euenit nonnunquam, vt damno dato nulla nobis competat actio, non interpoſita antea cautione: veluti ſi vicini ædes ruinoſæ in meas ædes ceciderint. adeò, vt pleriſque placuerit, ne cogi quidem eum poſſe, vt rudera tollat, ſi modò omnia quæ iaceant, pro derelicto habeat. Vlpianus copioſius explicat rationem diſcriminis, & cur huius damni dati nomine, non detur actio. Agens enim de damno infecto, Hoc edictum (inquit[4]) proſpicit damno nondum facto: cùm cæteræ actiones, ad damna, quæ contigerunt, ſarcienda pertineant: vt in legis Aquiliæ actione & aliis. de damno verò facto nihil hoc edicto cauetur. Cùm enim animalia, quæ noxiam commiſerunt, non vltrà nos ſoleant onerare, quàm vt noxæ ea dedamus: multo magis ea, quæ anima carent, vltrà nos non debent onerare: præſertim cùm res quidem animales, quę damnum dederint, ipſæ extent: ædes autem, ſi ſua ruina damnum dederunt, deſierint extare. ¶ *AVT Pauore.*) Vetuſta quædam exemplaria legunt, feruore: atque ita legiſſe videtur Theophilus, vertit enim θερμότητα. ¶ *QVIA Ita lex 12. Tab.*) De hac lege dixi ad 12. Tab. cap. 15. eóque nunc Lectorẽ reiicio. Sed quod ad præſentem locũ attinet: verba quæ ex hac lege repetit & proponit Iuſtinianus, non ſatis videntur cõuenire rei propoſitæ, ſi non alia ſubiicias. Certè magis cõueniunt & ſeruiunt ſequẽti loco de animalibus, quæ cõtra naturam mouentur, ſicut etiam in hunc finem ab Vlpiano[5] propoſita ſunt. Cæterùm quod attinet ad rationẽ deditionis: aptius erat pro-

1 *L. pen. D. ſi quad. paupe fec. dica.*

2 *L. quemadmodum. §. ſi nauis. D. ad le. Aquil.*

3 *L. euenit. De dã. infect.*

4 *L. Prætor ait. §. hoc edictum. De dam. infect.*

5 *L. 1. §. 1. D. ſi quadru. paup. fec. dic.*

ponere voluntatem legis duodecim Tabularum, ſtatuentis, aut dari id quod nocuit, id eſt.id animal quod noxiam commiſit: aut æſtimationem noxiæ offerri. ſicuti & ab eodem Vlpiano factum eſt. Et mirum eſt, eius methodum & verba interturbaſſe, & confudiſſe Tribonianum: niſi locus hic ſit mutilus & corruptus. Certè mihi nonnihil ſuſpectus eſt. ¶ *CONTRA Naturam.*) Hoc eſt, contra naturalem conſuetudinem omnium eius generis animalium. Vlpianus teſtatur, Seruium ſcripſiſſe, tunc hanc actionem locum habere, cùm commota feritate, nocuit quadrupes: vt ſi equus calcitroſus calce percuſſerit: aut bos cornu petere ſolitus, cornu petierit: aut mula, propter nimiam ferociam. Cæterùm ſi ex generali naturæ conſuetudine quadrupes damnum dederit: vt ſi bos depaſcatur obuia gramina, aut porcus glandes, aut canis carnes: nulla eo nomine prodita eſt actio, niſi ſit, quod iure ipſi domino imputes. Tum enim ipſe meritò ex ſuo facto teneretur. Et ſi quidem in tuo tuæ quadrupedes ſecundum ſuam naturam mihi damnum dederint: vt quia glandes ex arbore mea in tuum fundum deciderant, & tu ante triduum, quod mihi datur ad meas

1 *L.1.De glan.legem.* glandes colligendas[1], dolo immiſeris tuas quadrupedes, vt glandem meam depaſcerentur:

2 *L.vlt.C.ad leg.Aquil.* dabitur mihi aduerſum te vtilis actio ex lege Aquilia[2]. at ſi aliter, & ſine tuo

3 *L.qui ſeruandarum.§.vlt.De præſcri.verb.* facto immiſſæ, id fecerint: ſolùm teneberis, quatenus es ex eo paſtu locupletior[3]. Quòd ſi in meo damnum mihi dederint tuæ quadrupedes, non quidem contra naturam, ſed tua, vel tui paſtoris culpa immiſſæ: prodita eſt actio de paſtu pecoris: in qua certè locus non erit deditioni noxæ: quia magis agatur ex delicto domini, quàm ipſius quadrupedis. ¶ *MOVENTVR.*) Cuius noui motus quæ ſit prima cauſa, multum intereſt. Si notus fuerit autor eius, ipſe tenebitur, & hæc ceſſabit actio. Nam ſi quis equum concitauerit, & is concitatus, calce petierit: excuſabitur equus, & qui eum concitauit, de damno tenebitur. Et ſi alia quadrupes aliam concitauerit: eius, quæ concitauit, nomine, agendum eſt. aut ſi in commiſsione arietes, alter alterum occiderit: ſi quidem is perierit, qui aggreſſus eſt: ceſſat actio. ſed ſi is, qui non prouocauerat: competit actio noxalis de pauperie. Quæ quidem omnia eleganter ab Vlpiano tradita ſunt. ¶ *DENIQVE Si vrſus.*) Hîc Iuſtinianus addit alium caſum, quo ceſſat hæc actio, nempe ſi quadrupes depoſuerit quidem naturalem ſuam feritatē, in alicuius domini poteſtatem redacta: ſed iam dominum ſua fuga reiecerit, & in naturalem ſuam libertatem ſeſe receperit. Itaque hîc Iuſtinianus rectè intelligetur primùm egiſſe de feris beſtiis, deinde de iis, quæ ſunt quidem manſuefactæ, ſed iam dominum amplius non habent, qui conueniatur. Et hoc ſenſu aptè videbitur Iuſtinianus hoc loco vſus vocula, DENIQVE. Certè in reſponſo Vlpiani (vnde pe-

4 *L.1.§.in beſtiis.D.ſi quadrup.paup.fec.* titus hic locus eſt) non eſt hæc nota diſtinctionis. ait enim[4], In beſtiis propter naturalem feritatem, hæc actio locum non habet. & ideo ſi vrſus fugit, & ſic nocuit, nō poteſt quōdam dominus conueniri: quia deſinit dominus eſſe, vbi fera euaſit. & ideo ſi eum vrſum occidero, meum corpus eſt. ¶ *PAVPERIES EST.*) Hic quoque

5 *dic.L.1.§.1.* locus deſcriptus eſt ex Vlpiano[5]. Videtur autem Iuſtinianus in legibus ſuis Georgicis pauperiem appellare πρᾶιδαν, voce noua, &, vt opinor, parum veteribus nota.

Geneſ. 9. Leui. 20. Exod. 21. ¶ *NEC Poteſt animal iniuriam feciſſe dici.*) Lege tamen Moſaica etiam morte puniebatur animal brutum, ſi quid morte dignum commiſiſſet: nempe ad maiorem ipſius facti deteſtationem, & ne ſupereſſet autor, qui triſtem delicti memoriam refricaret. Apud Athenienſes ex lege Draconis, non animalia modò, ſed & inanimata dabant pœnas cædis perpetratæ. Vnde eſt illud iudicium, quod refert Suidas de ſtatua Niconis Thaſij celebris pugilis. Cùm enim eius defuncti ſtatuam inimicus odio indulgens vehementer cæderet fuſtibus, eáque collapſa oppreſsiſſet cædentem: cædis rea fuit, & à iudicibus condemnata, ínque mare demerſa. Atque vt intelligamus hęc imaginaria iudicia fuiſſe aliis ſimillima: dabatur ipſi rei inanimatæ, quæ cædis accuſabatur, patronus: nec cauſa indicta damnabatur. Vnde eſt illud graue admodum & elegans dictum Demoſthenis aduerſus Ariſtocratem: εἰ τῶν ἀψύχων καὶ μὴ μετεχόντων τοῦ φρονεῖν, οὐδὲν ἐφ' ὅσιον τοιαύτην ἔχοντ' αἰτίαν ἐᾶν ἄκριτον· ἦπου τόνδε ἀδικοῦντα μὲν οὐδὲν, ἐὰν τύχῃ, θνήσκοντα δὲ ἀδίκως, ἀλλ' ἄνθρωπόν γε ὄντα καὶ μετειληφότα τῆς τύχης τῆς αὐτῆς ἡμῖν φύσεως, ἀνόσιον καὶ δεινὸν ἄνευ λόγου καὶ ψήφου ποιεῖν ἔκδοτον ἐπ' αἰτίᾳ τοιαύτῃ.

9 *L.hi enim.L.qua vulgo.De ædil.edic.* ¶ *AEDILITIO Edicto.*) Cuius quidem edicti refert Vlpianus[9] hæc fuiſſe verba, Ne quis canem, verrem, vel minorem aprum, lupum, vrſum, pantheram, leonem,

quà

quà vulgò iter fiet, ita habuiſſe velit, vt cuiquam nocere damnúmve dare poſsit. Si
aduerſus ea factum erit, & homo liber ex ea re perierit, ſolidis ducentis: ſi nocitum
homini libero eſſe dicetur, quanti bonum & æquum Iudici videbitur, condemnetur:
Cæterarum rerum, quantum damnum datum factúmve ſit, dupli. Hîc autem
meminiſſe debemus, Aediles non modò macellum curaſſe, ſed & vias publicas, vt
eæ ſecuræ eſſent, & mundæ, nullíſque impedimentis obſtructæ: vti perfectius cogno-
ſcere eſt ex quodam Græco Papiniani reſponſo, quod, quia nunc extat in Pandectis, 1 *L. 3. De via publ.*
non referam. Sed addam ſimilem Ariſtotelis locum de officio Aedilium, qui apud
eum extat libro ſexto Politicorum: ἑτέρα ἐπιμέλεια ταύτης ἐχομένη καὶ σύνεγγυς, ἡ τῶν περὶ
τὸ ἄστυ δημοσίων καὶ ἰδίων, ὅπως εὐκοσμία ᾖ, καὶ τῶν πιπτόντων οἰκοδομημάτων, καὶ ὁδῶν σωτηρία καὶ
διόρθωσις. Huc etiam pertinet, quod in iure noſtro legimus, Aedilem aliquando, le- 2 *L. lectos. De peric. & commo. rei vendit.*
ctos, quòd in via publica eſſent, conſcidiſſe. Scilicet (inquit Vlpianus) publicè vtile
eſt, ſine metu & periculo per itinera commeari. Quo etiam nomine propoſita fuere 3 *L. 1. §. ſumma. De his qui deie. vel effud.*
multa Prætorum edicta. ¶ *CANEM, Verrem, aprum, &c.*) Et generaliter (inquit
Paulus) aliud animal, quod noceret: & ſiue ſolutum ſit, ſiue alligatum, aut conti- 4 *L. & generaliter aliud. De adil. edic.*
neri vinculis, quo minus damnum inferat, non poſsit. ¶ *ET Nocitum.*) Prius au-
tem quàm fuerit nocitum, huic Aedilitio edicto non erit locus. aliud eſt autem Præ-
toris edictum, de eo, qui quà vulgò iter fieri ſolet, ſuſpenſum aliquid habet, cuius
caſus nocere poſsit. nam & ſi nondum nocuerit: tamen eſt edicto locus, quemadmo-
dum etiam ſuprà dictum eſt. ¶ *NVNQVAM Enim actiones.*) Hæc regula ab Vl-
piano tradita eſt, duobúſque locis repetita in Pandectis: & ab eodem alibi ſatis ſi- 5 *L. nũquam actiones. De act. & oblig. L. nunquã actiones. De reg. iur.*
gnificatur quo modo vna actio aliam non conſumat: nempe quòd vna non impe-
diat alteram oriri, ſed vtraque poſsit competere. altera tamen ſolùm agi poſſe, &
nos altera contentos eſſe debere. Id quod dilucidius explicat Modeſtinus his verbis:
Plura delicta in vna re plures admittunt actiones: ſed non poſſe omnibus vti pro- 6 *L. licet. §. poſſumus. D. nau. caupo. ſtabula.*
batum eſt. nam ſi ex vna obligatione plures actiones naſcantur: vna tantummodo, 7 *L. plura delicta. De act. & oblig.*
non omnibus vtendum eſt. Sanè tamen hîc quod vni deeſt, adiici poterit ex alia, vt
ſemper quod amplius eſt, conſequamur. 8 *L. qui ſeruum. De act. & oblig.*

De iis, per quos agere poſſumus, Tit. X.

NVnc admonendi ſumus agere poſſe quemlibet hominem, aut ſuo nomine, aut alieno. Alieno, veluti procuratorio, tutorio, curatorio: cùm olim in vſu fuiſſet, alterius nomine agere non poſſe, niſi pro Populo, pro libertate, pro tutela. Præterea lege Hoſtilia permiſſum erat furti agere eorum nomine, qui apud hoſtes eſſent, aut reipublicæ cauſſa abeſſent, quíve in eorum cuius tutela eſſent. Sed quia hoc non minimam incommoditatem habebat, quòd alieno nomine, neque agere, neque excipere actionem licebat: cœperunt homines per Procuratores litigare. Nam & morbus, & ætas, & neceſſaria peregrinatio, itémque aliæ multæ cauſæ ſæpe hominibus impedimento ſunt, quo minus rem ſuam ipſi exequi poſsint.

Procurator neque certis verbis, neque præſente ſemper aduerſario, imò plerunque eo ignorante, conſtituitur. Cuicunque enim permiſeris rem tuam agere, aut defendere: is tuus Procurator intelligitur. Tutores & curatores quemadmodum conſtituantur, primo libro expoſitum eſt.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

1 *L.pen.§.1.De public. iudic.* A*GERE Poſſe.*) Non etiam accuſare. Nam(inquit Papinianus)ad crimen publici
iudicij perſequendum,fruſtra procurator interuenit, multóque magis ad defen-
dendum. Sed excuſationes abſentium ex Senatuſconſulto iudicibus allegantur: &
ſi iuſtam rationem habeant,ſententiam differunt. Sed nec ad omnes Ciuiles cauſas
ſemper idoneus eſt procurator. quid enim ſi iudex ex cauſa deſideret præſentiam a-
ctoris vel rei? Certè qui vult ſeſe ex ſeruitute in libertatem aſſerere,ipſe ſuam cauſam
2 *L.1.C.de aſſer.tollend.* agere debet. Item maſculus, qui vult allegare veniam ætatis, quam à Principe im-
3 *L.3.C.de his qui ve.ęta. impetra.* petrauit. Eiuſmodi quoque olim erat cauſa in integrum reſtitutionis. Sed Imp.
Alexander poſtea conſtituit, eam per procuratorem agi poſſe. Porrò eſt, vbi quis
4 *L. vnica.C. Etiam per procur.cauſ.in integ. reſt.agi poſſe.* non modò poteſt, ſed omnino cogitur per procuratorem agere, nempe propter di-
gnitatem. Nam illuſtres viros vult Iuſtinianus Nou.ſua Cōſtit. 71. omnimodo per
procuratores cauſas agere. Hodie moribus fori, nullæ ferè cauſæ agi poſſunt ſine mi-
niſterio Forenſiū procuratorum. ¶ *PRO Libertate.*) Pro qua aſſerenda,non modò
poterat,ſed omnino debebat alius interuenire,qui dicebatur Aſſertor.nam inter ſer-
uum & dominū non cōſtabat iudicium.Sed totam hanc aſſertionem ſuſtulit poſtea
5 *L.1.C.de aſſer.tollend.* Iuſtinianus:ſtatuítque,vt ſi quis ex libertate ad ſeruitutem vocetur:vel per ſe vel per
alium cauſam ſuā agere poſsit. Sin ex ſeruitute ad libertatem proclamet:omnimodo
ipſe cauſam ſuam liberalem agat,nec procuratorem dare poſsit. ¶ *PRO Tutela.*) Pu-
pillares cauſæ,quas tutor agit,verè alienæ ſunt:ſed tutor ex officio ſuo quaſi proprias
procurare debet. Theophilus interpretatur hunc locum de duobus, qui de tutela
decertarunt:quaſi is,qui ſuccubuerit,videatur alieno egiſſe nomine. Sed ea interpre-
tatio coactior videtur. quanquam ſanè, qui agit, vt ſuſpectus tutor remoueatur, verè
6 *L.1.§.vlt. D.quādo appellan.ſit.* dicatur pupilli cauſam agere, non ſuam. ¶ *QVIVE In eorum cuius tutela eſſent.*)
Hoc eſt,eorum quoque pupillorum nomine agi potuiſſe,quorum tutores vel Reip.
cauſa abſentes erant, vel capti ab hoſtibus. Nam captiuitas tutoris magis ſuſpende-
bat, quàm finiebat tutelam, vt ſuo loco dictum eſt. ¶ *SED Quia hoc.*) Inquit Vl-
7 *L.1.De procurat.* pianus, Vſus procuratoris perquam neceſſarius eſt, vt qui rebus ſuis ipſi ſupereſſe
vel nolunt, vel non poſſunt, ſaltem per alios poſsint vel agere, vel conueniri.
¶ *MORBVS Et ætas.*) Autor Rhetoricorum ad Herennium lib. 2. ſcribit, ex bono
& æquo fuiſſe conſtitutum,& ad vtilitatem communem, vt maior annis ſexaginta,
& cui morbus cauſa eſt, cognitorem det.

¶ *CERTIS VERBIS.*) Hoc eſt,præſcriptis & ſolennibus. Sed vt varia eſt po-
teſtas procuratorū,ita variis tribuitur verborū formulis. Interdum cauſa requirit ſpe-
ciale mandatum, veluti cauſa reſtitutionis in integrum. Interdum & ſingulare,in
quo exactius ſingulæ ipſius negocij circunſtantiæ explicantur. vt in cauſa nuptia-
rum contrahendarum: veluti ſi mandauero, vt tu filiæ meæ maritum quæras tali
ingenio, his facultatibus. Nam ſi generaliter ſolùm mandauero, vt generum mihi
8 *L.generalis.De ritu nup.* quæras: non poteris matrimonium etiam conficere. ¶ *NEQVE PRAESEN-
TE Semper aduerſario.*) Imò nec præſente ſemper ipſo procuratore. nam & abſens
9 *L.1.§.vlt. De procurat.* procurator dari poteſt. ſed tum demum verè procurator erit, cùm ratum habuerit,
& mandatum ſuſceperit. ¶ *EO IGNORANTE Conſtituitur.*) Semel tamen
1 *L.vna.C.de ſatiſdan.* conſtitutus, non poteſt aduerſario ignorante reuocari. nam id captioſum eſſet.
¶ *CVICVNQVE.*) Qui alioqui non prohibetur eſſe procurator. Multi autem
2 *L.mutus.§.1. De procu.* variis ex cauſis non poſſunt eſſe procuratores. ſed quicunque non prohibentur,
3 *L.1. De procur.* admitti poſſunt. ¶ *PERMISERIS.*) Hoc eſt, commiſeris atque mandaris. Ne
4 *L.neque tutores.C.de procurat.* quis qualemcunque patientiam ſatis hîc eſſe putet. ¶ *REM.*) Hoc eſt,cauſam aut
5 *dic. L. neque tutores. §. vlt.L.quod quis.C.de procurat.* litem. hîc enim propriè agitur de procuratoribus iudiciorum & fori. Tamen & qui
ad negocia datus eſt procurator, cauſas agere poterit. ¶ *TVAM.*) Debet enim à
domino procurator dari: adeò vt tutor ſuo nomine id non poſsit. Sed cùm procu-
6 *L.qui procuratorem. De procurat.* rator, poſt litem conteſtatam dicatur litis dominus: tunc alium ſibi poterit ſubſti-
7 *L.1.§. ſi aduerſus. D. quando app.ſit.L.inuitus.C.de procurat.* tuere. ¶ *AGERE.*) Qui autem procuratorem dat ad agendum,intelligitur per-
mittere, vt etiam litē peragat,inquit Vlpianus,atque etiam vt appellet. Sed præterea
nihil agit: nec prouocationis cauſam perſequitur. Sed nec quod iudicio euicerit, re-

cipere

cipere poteſt. Litis enim procuratori (inquit Paulus) non rectè ſoluitur. quia nec 1 *l. hoc iure. C. de ſolut.*
iudicati actionem habeat.

IN SEQVENTEM TITVLVM ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ.

*DIctum eſt de Actionibus, & iis, per quos agere poſſumus. ſed nihili erunt actiones &
iudicia, niſi certis muniantur cautionibus: maximè ſi per alios exerceantur. Itaque
hoc titulo Iuſtinianus tractat potiſſimùm dé ſatiſdationibus eorum, per quos agere
poſſumus. Interim obiter meminit & aliarum Satiſdationum, quæ non tam perti-
nent ad rem iudicatam, quàm ad iudicandam. Quarum tractatio, quia hîc breuius perſtringitur,
paulò exactius à nobis repetenda eſt. Primùm, in ius vocati, aut ſtatim ire debent, aut ſatiſdare
iudicio ſiſti[2]. Ex qua ſatiſdatione competit Ciuilis quædam actio aduerſus reum, vel fideiuſſorem, 2 L. toto titu. in ius voca. vt eant vel ſatiſd.
qui promiſerat iudicio ſiſti[3]. Et ſi quidem certa pecuniæ quantitas, quaſi pœna, promiſſioni adiecta
ſit: ea petetur certi condictione ex ſtipulatu. Sin autem ſimpliciter fuerit promiſſum iudicio ſiſti: 3 L. 2. §. vlt. D. qui ſatiſd. cog.
agendum eſt incerti condictione ad id, quod intereſt[4]. Porrò vbi qui in ius vocati ſunt, ſtati fu-
erint: nouæ cautionis veluti repagulo conſtringuntur, ne quando eludere poſſint cœptam cauſæ co- 4 L. vlt. De Præto. ſtipul. L. vlt. D. ſi quis in ius voca. non ier.
gnitionem, & tam iudicem quàm aduerſarium fuga ſua ludificarier. Itaque niſi bona immobilia
poſſideant, quæ omnem fugæ ſuſpitionem & periculum tollant, iubentur ſatiſdare, ſeſe in iudicio
permanſuros, dato locuplete fideiuſſore. Cuiuſmodi ſatiſdationem Iuſtinianus in Nouella ſua Con-
ſtitutione 53. appellat προσεταπινὴν ἐγγύην. Quòd ſi quis fideiuſſorem omnino dare non poſſit: ac-
cipitur iuratoria cautio. Hæc fuerunt Prudentum conſilia, ad coërcendas reorum ludificationes.
Quorum exempla ſecuti deinde Principes, introduxerunt etiam cautiones, quibus reprimeretur ca-
lumnia, & improbitas ipſorum actorum. Primùm itaque, ne reos ſuſpenſos diutius fatigarent ca-
lumnioſa motæ litis procraſtinatione, iuſſi ſunt, prinſquam eos in ius vocarent, cauere, ſeſe intra
duos ad ſummum menſes litem conteſtaturos: vel omne damnum iis, qui conuenti eſſent, in du-
plum reſtituturos[5]. Præterea ſtatutum fuit, vt ſatiſdarent, ſeſe bona fide iudicium cœptum per- 5 Nou. Conſtit. 96. de execut. §. 1.
acturos. Qua de re extat Nouella Iuſtinian. Conſtitutio 112. Atque hæ quidem omnes cautiones
propriè tuentur iudicia ad ſententiam vſque. Sunt aliæ quæ tuentur rem iudicatam, veluti, Iu-
dicatum ſolui, & Rem ratam haberi: de quibus potiſſimùm hoc titulo agemus. Certè harum om-
nium cautionum, quo maior fuit æquitas & vtilitas, eo magis dolendum eſt, hodie negligi in no-
ſtris iudiciis vſum. Nam hodie litigator, nec iudicium peragi, nec iudicatum ſolui, ſatiſdat. Illud
ſolùm in vſu eſt, vt, ſi aduenæ litigent, deligant in ipſius fori territorio certum domicilium, in quo
requirantur, quoties opus ſit.*

De Satiſdationibus, Tit. XI.

SAtiſdationum modus alius Antiquitati placuit, aliũ Nouitas per vſum amplexa eſt. Olim enim ſi in rem agebatur, ſatiſdare poſſeſſor compellebatur: vt ſi victus eſſet, nec rem ipſam reſtitueret, nec litis æſtimationem: poteſtas eſſet petitori, aut cum eo agendi, aut cum fideiuſſoribus eius. quę Satiſdatio appellatur, IVDICATVM SOLVI. Vnde autem ſic appelletur, facile eſt intelligere. Nanque ſtipulabatur quis, vt ſolueretur ſibi, quod fuiſſet iudicatum. Multo magis is, qui in rem actione cõueniebatur, ſatiſdare cogebatur, ſi alieno nomine iudicium accipiebat. Ipſe autem, qui in rem agebat, ſi ſuo nomine petebat, ſatiſdare non cogebatur. Procurator verò ſi in rem agebat, ſatiſdare iubebatur, Rem ratam dominum habiturum. Periculũ enim erat, ne iterum dominus de eadem re experiretur. Tutores verò & curatores eodẽ modo, quo & procuratores ſatiſdare debere, verba edicti faciebant: ſed aliquando his agentibus ſatiſdatio remittebatur. Hæc ita erant, ſi in rem agebatur. Si verò in perſonã, ab actoris quidẽ parte eadem

obtinebant, quæ diximus in actione, qua in rem agitur: ab eius verò parte, cum quo agitur, ſi quidem alieno nomine aliquis interueniret, omnimodo ſatiſdaret: quia nemo defenſor in aliena re ſine ſatiſdatione idoneus eſſe creditur. Quòd ſi proprio nomine aliquis iudicium accipiebat in perſonam: IVDICATVM SOLVI ſatiſdare cogebatur. Sed hodie hæc aliter obſeruantur. Siue enim quis in rem actione conuenitur, ſiue perſonali ſuo nomine: nullam ſatiſdationẽ pro litis æſtimatione dare compellitur: ſed pro ſua tantùm perſona, quòd in iudicio permaneat vſque ad terminum litis: vel committitur ſuæ promiſsioni cum iureiurando (quã Iuratoriam cautionem vocant) vel nudam promiſsionẽ, vel ſatiſdationem pro qualitate perſonæ ſuæ dare compellitur.

Sin autem per procuratorem lis vel infertur, vel ſuſcipitur: in actoris quidem perſona, ſi non mandatum actis inſinuatum eſt, vel præſens dominus litis in iudicio procuratoris ſui perſonam confirmauerit, Ratam rem dominum habiturum, ſatiſdationem procurator dare compellitur. eodem obſeruando, & ſi tutor, vel curator, vel aliæ tales perſonę, quę alienarum rerum gubernationem receperunt, litem quibuſdam per aliũ inferunt. Si verò aliquis conuenitur: ſi quidem pręſens procuratorem dare paratus eſt: poteſt vel ipſe in iudicium venire, & ſui procuratoris perſonam per IVDICATVM SOLVI ſatiſdationem ſolenni ſtipulatione firmare: vel extra iudicium ſatiſdationem exponere, per quam ipſe ſui procuratoris fideiuſſor exiſtat omnibus IVDICATVM SOLVI ſatiſdationis clauſulis. vbi & de hypotheca ſuarum rerum conuenire compellitur: ſiue in iudicio promiſerit, ſiue extra iudicium cauerit: vt tam ipſe quàm hæredes eius obligentur. Alia inſuper cautela, vel ſatiſdatione propter perſonam ipſius exponenda, quòd tempore ſententiæ recitandæ in iudicium veniet: vel ſi non venerit, omnia dabit fideiuſſor, quæ in condemnatione continentur, niſi fuerit prouocatum.

Si verò reus pręſto ex quacunque cauſa non fuerit, & alius velit defenſionem eius ſubire: nulla differentia inter actiones in rem, vel perſonales introducenda, poteſt hoc facere: ita tamen, vt ſatiſdationem IVDICATVM SOLVI pro litis æſtimatione præſtet. Nemo enim ſecundum veterem regulam (vt iam dictum eſt) alienæ rei ſine ſatiſdatione defenſor idoneus intelligitur.

Quæ omnia apertius & perfectius quotidiano iudiciorum vſu in ipſis rerum documentis apparent. Quam formam non ſolùm in hac Regia Vrbe, ſed etiam in omnibus noſtris prouinciis (& ſi propter imperitiam fortè aliter celebratur) obtinere cenſemus: quum neceſſe ſit omnes prouincias, Caput omnium noſtrarum ciuitatum, id eſt, hanc Regiam Vrbem, eiúſque obſeruantiam ſequi.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

1 *L. ſi eum hominem. De fideiuſſ.*

OLIM *Enim.*) Non eſt omnino antiquiſsima hæc diſtinctio, vtpote quæ reperiatur tradita ab ipſo Vlpiano. Nã extat eius rẽſpóſum, vbi ſatiſdatur à reo cùm in rẽ ageretur: & cómittitur hęc ſatiſdatio Iudicatũ ſolui, etiam ob rem nó defenſam; vel

vel iudicium nõn acceptum. Certè Tullius in Oratione pro Quintio, ait, Vbi ſit iudicium de re, aut vtrunque aut neutrum ſatiſdare debere. Alterum extat Vlpiani reſponſum, quod agit de iudicio perſonali, in quo ait, non eſſe neceſſariam ſatiſdationem, ſi ipſe reus defendat, ſed ſi alius. 1 *L. hac autem. §. vlti. D. Quib. ex cauſ. in poſſ. eat.* ¶ *POTESTAS Eſſet.*) Hoc verbum tollit neceſsitatem, & ſignificat libertatem quæ actori tribuitur, cui integrum eſt hanc ex ſatiſdatione & ſtipulatu actionem contemnere, ne poſt victoriam redeat labor actus in orbem, ſi malit actione in factum vrgere ipſius rei iudicatæ executionem. Quia alioqui graue eſſet, partam paratámque ex cauſa iudicati perſecutionem, per ſatiſdationem redigi ad initiũ alterius petitiõnis: præcipuè cùm perſecutio iudicati omnino 2 *L. minor annis 25. cui fideicom. De minor.* rem petitã extorqueat, vel manu militari, ſi opus ſit: nec vlla litis æſtimatione oblata poſsit eludi. Omnino enim parẽdũ eſt mero executionis imperio. ¶ *AGENDI.*) 3 *L. qui reſtituere. De rei vind.* Nempe actione iudicati, quæ pertinet ad executionem ſententiæ. ¶ *CVM Fideiuſſoribus.*) Et olim quidẽ cum iis citius agi poterat. his enim nõ indulgebantur tẽpora, quę reis cõdemnatis dabãtur. Sed Iuſtinianus voluit eãdem eſſe fideiuſſorũ & reorũ 4 *L. vlt. §. vlt. C. de vſur. rei ind.* iudicatorum conditionem. Verùm ſemper eſt integrum, ſaltem cum fideiuſſoribus tum iudicati agere, cùm reus eo nomine conueniri poſſet. Interim meminerimus aduerſus fideiuſſores nõ tam eſſe ipſius ſententię, quàm principalis promiſsionis executionem. ¶ *IVDICATVM Solui.*) Quod in hac ſatiſdatione Latini dixerũt iudicatum, Græci propriè appellarunt τὸ γιγνόμενον. Et ſignificatur non id modò, quod verborum proprietas complecti poteſt: ſed & hęc cautio quippiam aliud continebat, quod ſcilicet impedit, ne iudicetur: nempe clauſulam de reo defendendo, & de dolo malo. Adeò vt exiſtimatum ſit, hîc contineri ſatiſdationem iudicio ſiſti: quia non 5 *L. iudicatum ſolui. D. iudica. ſolui.* videatur quis rectè defendi, qui abſens eſt, ſaltem vbi eius præſentia opus eſt. Alioqui fatendum eſt, aliquem defendi & ab alio quocunque. Porrò hîc admonendi 6 *L. hac autem. §. vlt. D. quib. ex cauſſ. in poſſ. ea.* ſumus, hanc ſtipulationem, ſi ex vna cauſa ſit commiſſa, amplius ex alia non committi: vt ſemel tantùm ex ea aduerſus eundem agi poſsit. 7 *L. iã tamen fideiuſſore. D. iudica. ſolui.* ¶ *QVOD Fuiſſet iudicatum.*) Saltem ex cauſa principali. Cæterùm ſi quid præter rem acceſsiſſet ex contumacia, vel inficiatione rei: id non pertinebat ad hanc ſatiſdationem: & iniquum 8 *L. cùm quærebatur. D. iudica. ſolui.* foret id præſtare fideiuſſorem. ¶ *REM Ratam dominum habiturum.*) Hoc eſt, Com- 9 *L. vlt. C. de fideiuſſ.* probaturum ea, quæ procurator eius nomine fecerit. quod caueri oportet & in iis ſtipulationibus, quas procurator interponi deſiderat. veluti in ſtipulatione duplæ, damni infecti, & ſimilibus. Sed & frequentata fuit hæc ſatiſdatio in cõtractibus, quò 1 *L. non ſolum. D. rem rat. hab.* tutiori eſſet loco, qui cũ alterius procuratore cõtrahit. ¶ *SED Aliquãdo his agentibus ſatiſdatio remittebatur.*) Rectè id interpretatur Theophilus, ἐπειδὴ ὡμολογημένη ἐστὶ αὐτῶν κατάστασις: 2 *L. quo enim. D. rem rat. hab.* vt intelligamus tũ iis remiſſam fuiſſe Satiſdationem, cùm omnino conſtaret eos tutores eſſe, vel curatores. Sicut & in iure Ciuili apertè proditũ eſt, remitti omnẽ 3 *L. vulgo. De adminiſt. tuto.* ſatiſdãdi neceſsitatem procuratori, de cuius cõſtat mãdato, vel cõſtitutione apud iudicem factã. ¶ *SIQVIDEM Alieno nomine.*) Hęc diſtinctio apertè traditur ab Vl- 4 *L. ſi procuratorem. De procura. L. ſi is à quo. §. ſi procurator. D. vt in poſſ. legat. L. 1. C. de ſatiſda.* piano: vt parum cõſtet, quod olim Alphenus abſentis Quintij procurator, cùm poſtulatum eſſet, vt iudicatum ſolui ſatiſdaret, negauit ęquum eſſe, procuratorẽ ſatiſdare, quòd reus ſatiſdare nõ deberet, ſi ipſe adeſſet, vti relatũ eſt in Oratione Ciceronis pro Quintio. ¶ *QVIA Nemo defenſor.*) Traditur hęc regula à Caio his verbis: Qui 5 *L. hac autem. §. vlti. D. quib. ex cauſ. in poſſ.* aliũ defendit, ſatiſdare cogitur. Nemo enim alienæ litis idoneus defenſor, ſine ſatiſdatione intelligitur. Vnde Vlpianus, Non videtur (inquit) defendere, niſi qui ſatiſ- 6 *L. qui proprio §. qui alium. De procur.* dare fuerit paratus. Paulus autem ait, Neminẽ alienæ rei expromiſſorem idoneũ cenſeri, niſi cum ſatiſdatione. Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtitutione. 88. τῶν ἡμετέρων 7 *L. non videtur. De procurat.* (inquit) νόμων μηδεμίαν διαφερόντως, παντελῶς ἀξιόλογον εἶναι τὸν δεξόμενον, εἰ μὴ μετ' ἐγγυητοῦ γένοιτο. 8 *L. in eo quod. §. 1. De reg. iur.* ¶ *NON Cogebatur.*) Nempe quòd hîc magis notus erat reus actori, qui eius fidem ſecutus, cum eo etiam ſine fideiuſsione contraxerat. Erat quoque certior, quia nominatim eius perſona erat obligata, nec pendebat iudicium ab vllius rei poſſeſsione.

¶ *HAEC Aliter obſeruantur.*) Nam & remiſſæ ſunt cautiones olim neceſſariæ, & nouæ introductæ ſunt, vbi nullæ erant. Nam qui ſuo nomine agebat, nullo modo 9 *L. ſi eum hominem. De fideiuſſo. L. tam ex contractu. De iudicijs.* ſatiſdare compellebatur. At hodie cauere debet iudicium peragi. ¶ *PRO SVA Tantùm perſona.*) Sic videlicet, vt vis huius ſatiſdationis non complectatur perſonas hæredum, licet ad eos pertineat tranſeátque incœptæ litis inſtantiã. Quo nomine 1 *L. ſi deceſſerit. D. qui ſatiſd. cog.* ipſi de nouo ſatiſdare coguntur. Prior enim fideiuſſor liberatus eſt morte rei.

¶ *QVOD In iudicio permaneat.*) Qui in ius vocatus eſt, primùm ſatiſdare debet, iudicio ſiſti: & vbi ſtatus eſt, cauere debet ſeſe iudiciũ accepturum, ne cœptá cauſæ cognitioné poſsit eludere. ¶ *VSQVE Ad terminũ litis.*) Theophilus vertit μέχρι τέλους, hoc eſt, vſque ad finé. Et ita vulgò hũc locũ accipiunt. Verùm ſi agatur de obligatione fideiuſſorum, non poteſt id commodè referri ad alios fideiuſſores; quàm eos qui accepti ſunt poſt litem iam conteſtatam: ante cuius finem liberari non poſſunt, quia

1 L. Græcè. §. & poſt litẽ. De fideiuſſ. ſunt omnino accepti in eam rém. Cæterùm quòd attinet ad alios fideiuſſores iudicio ſiſtendi cauſa: eorum obligatio & periculum non videtur durare vltra primum litis terminum, hoc eſt, conteſtationem & initium iudicij accepti. Idque Prætorem

2 L. 1. D. ſi ex noxa cauſ. ſenſiſſe indicat Vlpianus, & addit rationem huius ſatiſdationis ab eo introductæ, ne ſcilicet fiat deterius ius actoris experiri volentis. Sed nullum poteſt eſſe eius periculũ poſt litem conteſtatam, cùm iam res eò perducta eſt, vt etiam ſi fugiet reus, obtineri poſsit ſententia. Certè hanc ſententiam apertè probat Tullius libro decimoſexto ad Atticum, Epiſtola octaua, inquiens, Lite conteſtata non ſum neſcius ſponſores liberari. Húcque pertinet, Etiam liberari fideiuſſores iudicio ſiſti, ſi per duos menſes

3 L. pen. C. de fideiuſſ. actor negligat reum in ius vocaré. ¶ *VEL Committitur.*) Vbi ſcilicet fideiuſſores inuenire non poteſt, fortaſsis propter inopiam: nec tamen par eſt eius fides religioni ſacramenti. Sed & vbi qui poſsident immobilia, quæ periculum fugæ tollunt: non

4 L. ſciendum. D. qui ſatiſd. cog. coguntur ſatiſdaré: ſed ſubſtantiæ ſuæ credũtur, & Iuratoriæ cautionĩ. Sed & quoties viri illuſtres cõueniuntur, non coguntur ſatiſdare, ſed ſuæ fidei & iuratoriç cautioni

5 L. quoties. C. de digni. L. 12. in ſacris. C. de proxi. ſacr. ſcrin. L. multũ. C. de principib. agẽt. in reb. cõmittuntur. Cõmittitur & iuratoriç cautioni Magiſtratus, qui poſt finitum officiũ à ſuis conuenitur. Hãc iuratoriam, vel vt alibi vocatur, adiuratoriam cautioné, Iuſtinianus in Nouellis appellat διωμοσίαν. Et in Nouella 53. iubet, reum qui poſt Iuratoriam cautionem fugerit, comprehendi vt periurum: & ſi ante litem conteſtatam fu-

6 L. 1. C. vt omnes iudic. gerit, nec prehendi queat, ſancit, iudicem debere actorem mittere in poſſeſsionem bonorum rei, ſiqua ille habeat. ¶ *VEL NVDAM Promiſsionem.*) Vt ſi alicuius fidei ac virtuti non minus tribuendum videatur, atque iuri iurando. quod fortaſſe honeſtè tribuas publicæ alicuius dignitati: quæ nec ignominioſè cogitur in iudicio ſa-

7 L. quoties. C. de dignit. tiſdaré (eſt enim quædam ſatiſdationis ignominia) nec, quaſi de eius fide, quam

8 L. teſtamento datur. De teſta. tute. Princeps probauit, dubitetur, temerè compelli debet ad religionem Iuriſiurandi. Porrò autem appellatur hîc nuda promiſsio, quæ nec iuſiurandum habet, nec ſatiſdationem. ¶ *VEL Satiſdationem pro quantitate perſonæ ſuæ dare.*) Videtur hîc ſignificari quarta quædam ſpecies cautionis iudicio ſiſti: nempe laxior illa & liberior, quç pro qualitate perſonç aliquandò admittitur. Nam perſonis parentum, patronorum, vxorum, nuruum, illud tribuit Prætor, vt ſi in ius vocentur, qualiſcunque fideiuſ-

9 L. 2. §. Prætor ait. D. qui ſatiſd. cog. ſor ſit idoneus, hoc eſt, etiam non locuplés. Nec ſanè hîc patitur naturalis honeſtatis ratio moroſam inter coniunctos altercationem de perſonis fideiuſſorum: cùm erubeſcere etiam debeamus, vllos fideiuſſores ab iis exigere, quos vereri & honorare

1 L. teſtamento datur. De teſta. tute. debemus, non autem cogere ſatiſdationis ignominiã ſubire, vt verbo Vlpiani vtar.

¶ *SI NAVTEM.*) Hîc Iuſtinianus oſtendit diſcrimen, quod etiam olim fuit, inter eum, qui ſuo, & eum, qui alieno agit nomine. Itémque inter eum qui agit, & eum qui defendit. Tullius pro Quintio videtur vtrunque diſcrimen confudiſſe. Nam & contendit Alphenum Quintij procuratorem ſatiſdare nõ debere, vbi reus, ſi præſtò eſſet, non ſatiſdaret. aut idem ius ſtatui debere inter vtriuſque partis procuratores. Sed Cicero non tam id iure facit, quàm ſeruiens foro & ſuæ cauſæ.

¶ *PER Procuratorem.*) Qui ſcilicet prætexit aliquod domini mandatum, eóque nititur. Nam alioqui ſanè reiiceretur, qui vellet nomine alieno litem inferre, vbi con-

2 L. ſi pupilli. §. videamus De nego. geſt. ſtaret nullum eum habere mandatũm: etiam ſi cautionem Rem ratam haberi, offerret: niſi fortè coniuncta eſſet perſona. In defenſore tamen aliud eſt. quia auditur qui-

3 L. ſed & hæc. L. Pomponius. §. vlt. De procu. & exigendi. C. de procu. cunque alienæ rei defenſor, etiam quem conſtat nullum habere mandatum, modò ſatiſdet. ¶ *LIS.*) In aliis negotiis extraiudicialibus, veluti exactione debiti, non æquè videtur ſuppleri poſſe cautione rati, dubium mandatum. Maius enim hîc eſt

4 L. nõ ſolum. §. qui alieno nomine. De procur. ſoluentis debitoris periculum. ¶ *INFERTVR Vel ſuſcipitur.*) Alieno ſcilicet nominé & periculo. Cæterùm ſi quis eſſet procurator in rem ſuam mandatum ius

5 L. qui ſtipendia. C. de procurat. illud, quo nititur, noménque ceſſum probare cogeretur. Rem enim ſuam agit.

¶ *SI Non mandatum.*) Ergo vbi cõſtat de mãdato: nõ cogitur ꝓcurator actoris cauere

Rem

Rem ratam haberi. Quorſum enim caueret, cùm id ipſum contineat mandatū, quo nititur? diuerſum eſt in procuratore rei. neque enim mandatum eum liberat à ſatiſdatione Iudicatum ſolui. Nam quid ſi non defenderet, aut condemnatus reus non ſolueret?[1] Hæc pericula non tollit mandatum. ¶ *VEL Præſens dominus.*) Idem eſt, & ſi abſens literis ſuis confirmet eū. Vnde eleganter Modeſtinus,[2] Si (inquit) procuratorē abſentem dominus ſatiſdatione releuare velit: literas ſuas ad aduerſarium dirigere debebit, quibus ſignificet, quem aduerſus eum procuratorem, & in qua cauſa fecerit, ratúmque ſe habiturum, quod cum eo actum ſit. Hoc enim caſu literis eius approbatis, velut præſentis procuratorem interuenire intelligendum eſt. ¶ *RATAM Rem dominum habiturum.*) Sententia eſt Vlpiani,[3] Qui alieno nomine agit quacunque actione: id ratum habiturum eum, ad quem ea res pertinet, cauere debet. Committitur autem hæc ſtipulatio, ſi dominus quocunque modo aliquid tentarit contrà id, quod actum eſt. Adeò, vt huius ſecundæ litis omnes ſumptus ex hac cautione præſtari debeant: nec proſit vel ipſius mandati exhibitio, quo poterat dominus repelli. Satis enim eſt, re ipſa ratum non habuiſſe. Nam hîc factum inſpicimus, non autem ius, vel iniuriam.[4] ¶ *SATISDATIONEM.*) Alio loco hæc cautio dicitur,[5] ſed generali appellatione: vt etiam poſsit pertinere ad fideiuſſoris dationem: quanquam propriè & ſpecialiter non ſoleat eam complecti.[6] ¶ *PER Alium.*) Non quidem procuratorem (neque enim is poteſt à tutore conſtitui ante litē conteſtatam[7]) ſed actorem aliquem, aut geſtorem alieni negocij, quocūque tandem eum nomine appelles, vti rectè ſcribit hîc Theophilus. Quòd ſi per ſeſe tutor litem inferat: diximus ei remiſſam eſſe ſatiſdationem: nempe quando conſtet eum eſſe tutorem. Nam & procuratori remittitur cautio rati, vbi conſtat de eius mandato. Quòd ſi conueniatur ipſe tutor: iam habet plus quàm procurator: quia non ſatiſdat Iudicatum ſolui.[8] Nec temerè videtur ſe liti obtuliſſe, cùm eò adigeretur neceſsitate officii. Ideóque nec iudicati tenetur.[9] ¶ *SI Verò aliquis conuenitur.*) Etiam ſi à procuratore actoris. Nam & is à procuratore rei conuenti poteſt exigere ſatiſdationem Iudicatum ſolui. Et ex his ſtipulationibus Prætoriis acquiritur domino per procuratorē actio, etiā ſine ceſsione.[1] ¶ *IPSE Sui procuratoris fideiuſſor.*) Poſſunt & alij hîc eſſe procuratoris fideiuſſores: & poſſunt eſſe quilibet, modò ſint locupletes & idonei. Fideiuſſor autē hîc impropriè dicitur, cùm ſit potius expromiſſor. Nam ipſe procurator nō eſt obligatus, nec quicquam promittit. ¶ *PRO Omnibus Iudicatum ſolui ſatiſdationis clauſulis.*) Sunt autem tres: nempe Dolum malum abeſſe, Reum defendi, Et quod fuerit iudicatū, præſtari. hócque poſtremum, eſt ex proprietate verborum. Vnde & ex hac parte, æquè parata eſt executio aduerſus ipſum quoque fideiuſſorem, vt aduerſus reum[3] principalem. Sed in duabus prioribus clauſulis, opus eſt noua lite. Et eæ quidem committi poſſunt etiam ante ſententiam: at hæc tertia non poteſt, antequam iudicatum ſit. ¶ *DE Hypotheca ſuarum rerum.*) Quòd ſi tutor ipſe conſtituat procuratorem: obligabuntur res pupillares. hoc enim efficit iudiciorum ratio, vt recipiatur, quod fortaſsis alioqui nō ita facilè admitteretur.[4] ¶ *EXPONENDA.*) Per ipſum videlicet procuratorem. ¶ *VENIET.*) Ipſe nempe reus principalis. ¶ *NISI Fuerit prouocatum.*) Ab ipſo ſcilicet reo principali. Ea enim appellatio (qualis qualis tandem ſit eius euentus) liberat fideiuſſorem: quem liberaret vel ſola mutatio inſtantiæ,[5] vel actionis,[6] vel iudicis.[7] Cæterùm ſi ipſe fideiuſſor prouocet (vt omnes appellare poſſunt, quorum intereſt) nequaquā eo nomine liberabitur. Quinimò intelligetur etiā ſeſe ſubiicere periculo nouæ litis, ſuámque extendiſſe obligationem, vt teneatur præſtare, quod fuerit iudicatū in cauſa appellationis. Sanè ſi cùm reus abſolutus eſſet, prouocauit actor: liberatur quoque fideiuſſor: nec ad eum pertinet, ſi iudex appellationis reū condēnet.[8]

¶ *SI Verò reus.*) Suprà dictum eſt de procuratore actoris, qui aliquod prætexit mandatum: nunc agit Iuſtinianus de abſentis rei defenſore, qui vltro ſe ingerit.
¶ *PRAESTO Non fuerit.*) Cæterùm præſentem qui vellet defendere ſine mandato, non audiretur. Quemadmodum & procuratorem actoris, qui non habet aut probat mandatum, nihil iuuerit offerre cautionem rati, ſiquidem dominus præſens eſt: cuius tum eſt dicere ſeſe ratum habiturum. ¶ *ALIVS.*) Quicunque tandem is ſit: modò cum eo congredi grauius non ſit actori: cui perſona defenſoris nihil noui incōmodi adferre debet. Vnde & ſi plures ſeſe offerant defenſores: compellentur per v-

1 *L. vnica. C. de ſatiſd.*
2 *L. ſi procuratorem. De procurat.*
3 *L. non ſolum. §. qui alieno. De procurat.*
4 *L. ſine iudicio. §. cum Prætor. De rē rat. habe.*
5 *L. 1. C. de procura.*
6 *L. ſancimus. C. de verbo. ſignif.*
7 *L. neque tutor. C. de procura.*
8 *L. ſancimus. 2. §. defenſionē. C. de adminiſt. tut.*
9 *L. 4. De re indi. L. 2. De admini. tut.*
1 *L. ſi quis apud aliquem. §. ſtipulationem. D. indica. ſolui.*
2 *L. Quoties. De præt. ſtip.*
3 *L. vlt. §. vlt. C. de vſur. rei indica.*
4 *L. de die. §. 1. D. qui ſatiſd. cog.*
5 *L. 2. D. indic. ſol.*
6 *L. cum quærebatur. D. indic. ſol.*
7 *L. 3. D. illo tit.*
8 *L. cū apud. D. ind. ſol.*

num litigare, deſiderante ſcilicet hoc actore, ne defenſio per plures perſonas ſciſſa, aliquo incommodo eum adficiat. ¶ *VELIT.*) Voluntarius enim hîc eſſe dicitur & ſpontaneus defenſor, qui non cogitur, cùm nullum ſuſceperit mandatum, ſed vltro ſeſe ingerit, & offert liti. Vnde & in eum datur iudicati actio[2]. ¶ *NVLLA Differentia inter actiones in rem, vel in perſonam.*) Non eſt quidem inter eas vlla differentia, quin pariter in vtriſque admittatur idoneus defenſor. Sed in actionibus in rem non ſatis videtur idoneus defenſor, niſi caueat non modò Iudicatú ſolui, ſed & damnum actoris ſarcire, ſi fortaſsis iudicatum aduerſus reum non fuerit. Alioqui enim parum videbitur actori conſultum in rem agenti. Quid enim ſi quis bona fide & ſine doli conſilio, ſeſe liti obtulerit, qui non poſsideat? Hîc periclitabitur actor, ne fruſtra excutiat bonæ fidei defenſorem, qui in dolo non eſt: & poſt eum excuſſum, ne rurſus fruſtra tentet in rem experiri aduerſus eum, qui defenſus ſemel fuit, & ſi nouum cogatur ſubire iudicium, damnoſa ei eſſet defenſio. teneretur enim bonæ fidei poſſeſſori, Negociorum geſtorum actione[3]. ¶ *NEMO.*) Etiam ſi ſit filius aut pater[4]. Et vt hîc non prodeſt neceſsitudo, ita nec mandatum[5]. Sed nec multa poſſeſsio bonorum immobilium[6]. ¶ *SECVNDVM Veterem regulam.*) Vnde hæc regula ſit deſumpta, ſuprà oſtédimus. ſed eius interpretationem in hunc locum reiecimus, quo Iuſtinianus hanc probat regulam. ¶ *ALIENAE.*) Hoc eſt, prorſus extraneæ, & cuius ne adminiſtratio quidem ad eum pertinet. Alioqui ſanè nó ſatiſdaretur. Vnde tutor defenſurus pupillum, non ſatiſdat Iudicatum ſolui[7]. Nam nec vltro ſe ingerit, ſed eò adigitur neceſsitate officij, ſi modò iuſta videatur cauſa pupilli. Et dum ſedulò ſuo incumbit officio, pro domino habetur[8]. Nec tamen in eum, ſed in pupillum datur iudicati actio[9]. Neque enim cuiquam damnoſum eſſe debet ſuum officium[1]. ¶ *REI.*) Hoc eſt, ipſius litis. Cæterùm ſi ageretur de defenſione vnius alicuius partis: non ſtatim eò pertineret ſatiſdatio. Quid enim ſi veniam propoſiturus iuſtam abſentis excuſationem, qui non poteſt ſeſe iudicio ſiſtere? ¶ *SINE Satiſdatione.*) Népe Iudicatum ſolui. Cæterùm ſatiſdationem Rem ratam haberi, non præſtat defenſor[3]: niſi fortè vbi iudicium non pertinet ad dandum vel faciendum: veluti ſi ſit ſtatus controuerſia: in qua eſſet inepta ſatiſdatio Iudicatum ſolui[4]. ¶ *IDONEVS Intelligitur.*) Vbi ſcilicet petitor eum reiiceret. Alioqui ſanè iudicium cum eo bene conſtare poteſt ſine ſatiſdatione.

¶ *CVM Neceſſe ſit.*) Iuſtinianus in præfatione Pandectarum refert, Iulianú rectè reſpondiſſe, ſequendam eſſe conſuetudinem vrbis Romæ, quæ caput eſt orbis. Et extat hoc Iuliani reſponſum[5], quo tradit, debere nos ius, quo vrbs Roma vtitur, ſequi, vbi aliam ſcriptam legem non habemus, nec aliud, quod ex noſtra conſuetudine ſequamur. Quod probandum exiſtimo, vbi nihil habet vitij exemplú Vrbis. Alioqui meminerimus, nó tam ſpectandum, quid Romę fiat, quàm quid Romæ fieri debeat[6]. Porrò quæ de Roma propriè dicta ſunt, hîc Iuſtinianus transfert ad Conſtantinopolin, quæ fuit noua, & altera Roma. ¶ *EST Propter imperitiam.*) Ergo veritas rerú, erroribus geſtorum vitiari non debet[7]. Nec temerè conniuendú eſt ad corruptos fori mores, & imperitorum improbam conſuetudinem. ¶ *CAPVT Omnium noſtrarũ Ciuitatum.*) Intelligit Cóſtantinopolim: in quam fuere tráſlata omnia Romani Imperij inſignia & decora. Olim primùm dicta eſt Roma caput orbis, & verè fuit. Idque portenderat caput humanum, repertum à iacientibus fundamenta Capitolij. Quæ viſa ſpecies (inquit Liuius) haud per ambages arcem eam imperij, capútque rerum fore portendebat.

DE

1 *L. iam tamen. § ſi tamẽ, D. iudica. ſol.*
2 *L. 4. De re iud. L. Plautius. C. de procur. L. cum qui. De minor.*
3 *L. liberto. § vlt. De neg. geſt.*
4 *L. filiusfa. D. qui ſatiſd. cog.*
5 *L. ſi ad defendendum. D. iud. ſolui.*
6 *L. minor L. inſi. cum ſeq. De procura.*
7 *L. vlt. § defenſionem. C. de admi. tuto.*
8 *L. quoties. § idcirco. De admi tuto.*
9 *L. qui fundum. § ſi tutor. D. pro empto.*
1 *L. 4. De rei iudi. L. 2. De admi tuto.*
2 *L. cum quadam mulier. C. de admi. tut. L. ſi quis ex ſignatoribus. § 1. D. quemad. teſta. aperi.*
3 *L. non cogendus. § vlti. De procura.*
4 *L. non ſolum. § ſi ſtatus. De procura.*
5 *L. de quibus. De legibus.*
6 *L. ſed licet ii. De offic. præſi.*
7 *L. illicitas. § veritas. De offic. præſid.*

De perpetuis & temporalibus actionibus, ET QVAE AD HAEREDES, ET IN HAEREDES TRANSEVNT, TIT. XII.

HOC loco admonendi ſumus, eas quidem actiones, quæ ex Lege, Senatúſve conſulto, ſiue ex ſacris Conſtitutionibus proficiſcuntur, perpetuò ſolere antiquitus competere: donec ſacræ Conſtitutiones, tam in rem, quàm in perſonam actionibus certos fines dederunt. eas verò, quæ ex propria Prætoris iuriſdictione pendent, plerunque intra annum viuere. nam & ipſius Prętoris intra annũ erat imperium. Aliquando tamen & in perpetuum extenduntur, id eſt, vſque ad finem ex Conſtitutionibus introductum. quales ſunt eæ, quas bonorum poſſeſſori, cæteríſque qui hęredis loco ſunt, adcommodat. Furti quoque manifeſti actio, quanuis ex ipſius Prętoris iuriſdictione proficiſcatur: tamen perpetuò datur. Abſurdum enim eſſe exiſtimauit, anno eam terminari.

Non autem omnes actiones quę in aliquem aut ipſo iure competũt, aut à Prętore dantur: & in hæredem ęquè cõpetunt, aut dari ſolent. Eſt enim certiſsima iuris regula, ex maleficiis pœnales actiones in hęredem rei non competere: veluti furti, vi bonorum raptorum, iniuriarũ, dãni iniurię. Sed hęredibus huiuſmodi actiones competunt, nec denegantur, excepta iniuriarum actione, & ſi qua alia ſimilis inueniatur.

Aliquando tamen etiam ex contractu actio contra hęredem non cõpetit: veluti cùm teſtator doloſe verſatus ſit, & ad hęredem eius nihil ex eo dolo peruenit.

Pœnales autẽ actiones, quas ſuprà diximus, ſi ab ipſis principalib' perſonis fuerint conteſtatę: & hęredibus dantur, & contra hęredes trãſeunt.

Supereſt, vt admoneamus, quòd ſi ante rem iudicatam is, cum quo actum eſt, ſatisfaciat actori: officio iudicis conuenit eum abſoluere: licet in ea cauſa fuiſſet iudicij accipiẽdi tempore, vt damnari deberet, & hoc eſt, quod antea vulgò dicebatur, omnia iudicia abſolutoria eſſe.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

HOC *Loco admonendi ſumus.*) Optimè conſtat ratio huius ordinis, & conuenit cum ipſo iudiciorum ordine. Primùm Iuſtinianus omnes actiones explicuit: deinde quod proximè quæri ſolet, addidit, an quis poſsit per alium agere, & per quos agere poſsit. Poſtea egit de Satiſdatione procuratorum, qui nomine alieno verſantur in iudicio. Atque hæc quidem ſunt omnia iudiciorum, vt vocant, præparamenta, quæ fiũt ante litem conteſtatam. Succedit proxima, & ſuperioribus affinis quæſtio, ſed magis 1 pertinens ad naturam ipſius actionis propoſitæ: nempe, an hæredi cum reo ſit actio, & an hoc tempore agere liceat. Nam & id ante litem conteſtatam quæritur. Vnde Fabius lib.3.cap.8. teſtatur in exordio cuiuſque cauſæ ſtatim incidere quæſtiones has, An huic, An cum hoc, An hac lege, An hoc tempore liceat agere. ¶ *EX Lege.*) Hîc quidem propria intelligitur Lex 12. Tabularum. Sed tamen & huc referre poſ-

1 *L. ita. demum. C. de procur. L. Pomponius. ff. ratihabitionis. De procur.*

ſumus Plebiſcita, ex quibus oriuntur actiones. Nam & ea plerunque Legis nomen
habent. Eiuſmodi eſt actio Legis Aquiliæ. ¶ *TAM In rem, quàm in perſonam actio-*
nibus.) Olim perpetuis. Cæterùm quæ olim certos habuere fines: non fuerunt pro-
1 *L. ſicut. §. hic autẽ actiones. C. de præſcrip. xxx. vel xl. ann.* rogatæ per ſacras Conſtitutiones ad 30. vel 40. annos[1]. Vnde & in actionibus in rem,
quas olim citius perimebat vſucapio, nihil innouarũt aut addiderunt. ¶ *CERTOS*
Fines dederunt.) Vltra quos tamen fateri videntur ipſo iure actiones protendi, ſed in-
2 *L. 1. C. ſi aduerſus cred.* efficaces[2]: quia videlicet obſtet præſcriptio temporis: quam ſanè ſi reus non allegaret,
deberet ex ſuo officio Iudex ſupplere, vt ſatisfaciat legibus, quæ iubent poſt fines
3 *L. omnes. C. de præſcript. xxx. vel xl. ann.* temporis præſtituti, ſecuriſsimum eſſe reum[3]: non ſecus atque ſi vltrà nõ duret vllo
modo actio[4]. Reuera enim debet hîc haberi obligatio pro extincta[5]. ¶ *EX Pro-*
4 *L. 3. C. illo tit.* *pria iuriſdictione Prætoris pendent.*) Hoc eſt, quę primùm ſunt proditæ & inuentæ à Præ-
5 *L. item illa. §. quòd adiicitur. De conſti. pecun.* tore. Cæterùm ſi quæ ſint proditæ primùm à Iure Ciuili, etiam ſi poſtea adiutæ fue-
rint à Prætore, retinent priorem ſuam vim & conditionem. Eiuſmodi eſt rei vindi-
catio, quam Prætor extendit aduerſus eum, qui dolo poſsidere deſiit. Fortaſsis hîc
quidam requirent, vt explicemus tempora petendæ in integrum reſtitutionis. Sed id
aliò pertinet, & nota eſt hac de re Iuſtiniani Conſtitutio. Apud Gallos extat Fran-
ciſci Regis Conſtitutio edita anno 1539. qua tribuitur decennium poſt minorem æta-
tem, quo petatur reſtitutio. ¶ *PLERVNQVE.*) Nempe cùm ſunt pœnales: vel
rei quidem perſecutoriæ, ſed aliquid reſcindentes, quod erat ſummo Iure Ciuili ratũ:
vt ſunt pleræque omnes actiones Prætoriæ. Alioqui ſunt perpetuæ æquè vt ciuiles.
6 *L. in honorariis. De act. & oblig.* quod diligenter Paulus explicat[6]. ¶ *INTRA Annum viuere.*) Hoc eſt, annales
eſſe. Erat autẽ hic annus vtilis[7]. In quo ſolùm ij dies numerantur, quibus licuit agere[8].
7 *L. 1. §. quod autẽ ait Prætor. De vi & vi arma.* Fuerunt autem etiam quædam actiones Honorariæ, quæ non viuebant vltra ſex mẽ-
ſes, veluti redhibitoria[9]. ¶ *ANNVVM Erat imperium.*) Hoc eſt, annuus magiſtra-
8 *L. 1. De diuerſ. tempo. præſcript.* tus. ita enim perſæpe in noſtro iure imperium generaliter accipitur: vt cùm dici-
9 *L. ſciendum §. vlt. L. cũ ſex. De ædil. edi.* mus, debere ius dici ſalua maieſtate imperij[1]: & amittere imperium dixit Papinianus[2],
ſicut Vlpianus, deponere imperium[3], quod Pomponius dixit abdicare ſeſe magiſtra-
1 *L. pen. De iuſti. & iure.* tu[4]. De imperio Prætoris pluribus alio loco egimus, vbi etiam admonuimus, fuiſſe
2 *L. pen. De offi. præſid.* quoque olim eorum edicta annua. Poſtea tamen ius dixiſſe ex edictis perpetuis: quã-
3 *L. vlt. De offi. proconſ.* uis id non profuerit eorũ actionibus. ¶ *ALIQVANDO Tamen & in perpetuum.*)
4 *L. 2. §. cũ & placuiſſet. De orig. iur.* Nempe quoties rei perſecutoriæ ſunt, non reſcindentes aliquid, quod ratũ erat ſum-
mo Iure Ciuili. Sed hæ rariores ſunt. ¶ *QVAS Bonorum poſſeſſori.*) Intelligit hîc
Iuſtinianus poſſeſſoriam bonorum petitionem, qua qui bonorum poſſeſſor factus
eſt, perſequitur res hæreditarias, tantundémque conſequitur, quantũ Ciuilibus actio-
5 *L. 2. De poſſ. hær. petit.* nibus hæres[5]. Sic enim æquum fuit, Prætorem conſulere iis, quos ipſe velut hæredes
6 *L. 1. D. illo tit.* facit[6]. ¶ *CAETERISQVE.*) Veluti fideicommiſſariis: quibus poſtquam eſt re-
ſtituta ex Senatuſcon. Trebelliano hæreditas: datur fideicommiſſaria hæreditatis pe-
7 *L. 1. De fideicõ. hær. pet.* titio ad perſequenda bona hæreditaria[7]. Quæ actio, Prætoria eſt: ſed eadem recipit,
8 *L. 2. D. illo tit.* quæ hæreditatis petitio Ciuilis[8]: hæredique & in hæredem competit[9]. Hîc ergo duas
9 *L. vlt. §. vlt. D. illo tit.* actiones Prætorias Iuſtinianus attingit, quæ annales non ſunt, quia ſint rei perſecuto-
riæ. Ne autem hæreamus in exemplis, iam in vniuerſum admonuimus, Honorarias
1 *L. in honorariis. De act. & oblig.* actiones, quæ rei perſecutionem continent, poſt annum durare[1]. ¶ *QVANVIS*
Ex ipſius Prætoris Iuriſdictione proficiſcatur.) Mirum eſt, cur hîc dicat Iuſtinianus actionẽ
furti manifeſti, cuius pœna eſt quadruplum, eſſe Prætoriam: cùm ſuperius tradiderit
furti actionem conſtitutam eſſe ex Lege 12. Tab. Itaque coniicere cogimur hîc agi, vel
de Prætoria actione furti non exhibiti, vel ea, quæ aduerſus raptorem datur, tanquam
2 *L. ſi vendidero. §. cum raptor. De furt.* furem manifeſtum, vt eſt apud Papinianum[2]. Nam ea poſt annum ſaltem in ſimplum
datur. aliàs autem & raptorem, furti nec manifeſti teneri in duplũ, reſpondit Paulus[3].
3 *L. 1. D. vi bon. rap.* ¶ *AVT A Prætore dantur.*) Hoc eſt, ex eius iure naſcuntur. Cæterùm conſtat, Præ-
torem alio modo dediſſe omnes actiones, hoc eſt, iudicia conſtituiſſe, quod iam vel
pueris notum eſt. Sed notandus eſt locus hic ſingularis, vbi alio ſenſu & ſtrictius
actio à Prætore dari dicitur, quæ ex eius edicto & Iuriſdictione deſcendit, Prætoriá-
que eſt, non Ciuilis. ¶ *AVT Dari ſolet.*) Hæredi ſcilicet. Hîc enim agitur de actio-
4 *L. pupillũ. §. in hæredes. L. ſicuti pœna. De reg. iur.* nibus, quæ dari poſſunt hæredibus, aut in hæredes. ¶ *EST Enim certiſſima Iuris re-*
gula.) Eſtque ideo relata in Pandectis inter cæteras Iuris regulas[4]. Sunt autem aliæ duæ
regulæ, quæ huius exceptiones proponunt. Priorem paulo pòſt ipſe quoque Iuſti-
nianus

nianus tradit, & relatam videmus inter regulas Iuris: Nempe, actiones pœnales lite ſemel conteſtata tranſmitti in hæredes. Altera eſt: Saltem hîc hæredem teneri, in quãtum ad eum peruenerit ex delicto defuncti. Nam turpia lucra hæredibus extorquenda ſunt. Et ſufficit aliquid ſemel perueniſſe, vt eius nomine totus deinde ſucceſſorum ordo teneatur. ¶ *EX Maleficiis pœnales.*) Vtrunque ſimul hæc regula deſiderat: neque alterum fuerit ſatis. Vnde ſi ageretur de pœna, non quidem ex maleficio, ſed ex conuentione: etiam hæres teneretur. Idem & vbi conuentus ex maleficio, promiſiſſet péndere pœnam aliquam pecuniariam. Rectè enim conueniretur hæres ex promiſſione, vt ex alia qualibet principali ſponſione. Fateor tamen id non dici in acceſſoria pœnę promiſsione. Rurſus, ſi eſſet ex maleficio actio, ſed non pœnalis, verùm rei perſecutoria: daretur & in hæredem. Eiuſmodi eſt condictio furtiuã, & actio rerũ amotarum: & ea, quæ datur eius quod intereſt, nomine, aduerſus Iudicem, qui in cauſa damni infecti non exegit cautionem. Nam hæc actio ſuccedit in locum eius, quæ cõpetiiſſet ex cautione damni infecti, ſi in tempore fuiſſet interpoſita. Excipienda eſt actio ex edicto de alienatione mutandi iudicij cauſa facta, quæ pœnalis non eſt, ſed rei perſecutionem continet, proptereáque hæredi datur: at non etiam in hæredem. Quanquam ſemper verum ſit, hæredi auferri, quod ex facto deceſſoris ad eum perueniſſet. ¶ *ACTIONES.*) Aliud eſt de pecuniariis pœnis delictorum, quæ ipſo iure infliguntur. Nam & ab hæredibus exigi poſſunt ſemel commiſſæ. Quòd attinet ad accuſationes, Modeſtinus reſpondit: Ex iudiciorum publicorum admiſsis non aliàs tranſire aduerſus hæredes pœnas bonorum ademptionis, quàm ſi lis conteſtata, & condemnatio fuerit ſecuta: excepto Repetundarum & Maieſtatis iudicio. Ex cæteris verò delictis, nempe priuatis, ita demũ poſſe pœnam incipere ab hærede, ſi viuo reo accuſatio mota eſt: licet non fuerit condemnatio ſecuta. Porrò ſi quæras de exceptionibus ex maleficiis: eæ proculdubio poſſunt opponi hæredibus agentibus. vt ſi adulteræ mulieris hæres dotem petat: obiicere poteſt maritus adulterium, quo dotem mulier perdidit. ¶ *HAEREDIBVS Competunt.*) Non modò vt damnum perſequantur, ſed & pœnam coniunctam. Sic Vlpianus ait, Si annus patiatur, hæredem poſſe in quadruplũ experiri actione Quod metus cauſa: eámque ideo dari ſucceſſoribus, quoniã & rei perſecutionẽ habeat. ¶ *EXCEPTA Iniuriarum actione.*) Quæ nec hæredibus, nec in hæredes datur. Quia enim hæc iniuriarum actio nullo modo pertinet ad rem familiarem, ſed ex mera vindicta deſcẽdit: in bonis noſtris eſſe non dicitur, ſaltem ante litem conteſtatã. Ideo nec conferri debet. Et ſanè cùm hæc actio contineat ſemper priuatam quãdam vltionem: facilè patientur eam intercidere Chriſtiani, quos magis decet ἀμνηστία. ¶ *SI Qua alia ſimilis.*) Similis eſſe videtur illa actio in factum, quæ datur aduerſus libertum vel filium, propter parentes vel patronos temerè, & ſine venia in ius vocatos. Nam quæ eo nomine competit actio quinquaginta aureorum, non datur hæredibus: quia ſcilicet non agatur de vlla patrimonij diminutione.

¶ *ALIQVANDO Tamen.*) Initio docuit Iuſtinianus, non omnes actiones dari in hæredes: & exempli loco, propoſuit ſolas pœnales ex maleficiis: ſatis indicans aliã eſſe naturam actionum ex contractu. Verùm ne quid huic tacitæ regulæ obiiceretur, occurrit per antipophoram, proponítque quandam eius exceptionem. ¶ *EX Contractu actio.*) Hoc eſt, actio nata occaſione contractus: vt ſi teſtator dolo ad contrahẽdum, aliquem pellexerit, nihil tale parantem aut meditantem: hîc quidem nulla eſt actio ex contractu, quia is nullus eſt, cui dolus cauſam dedit. ſed occaſione eiuſmodi contractus competit actio de dolo: quæ in hæredem, non datur, niſi quatenus ad eum peruenerit ex dolo defuncti[2]. Negare tamen non poſſum, etiam hunc contractum ratum manere, ſi ita velit is, qui circunſcriptus eſt: & tum agere poſſe ex contractu, vt damnum ſarciatur. Ac fortaſsis tum quoque aduerſus hæredes aget, qui omnino teneri ſolent actionibns ex contractu, licet delictum quoque verſetur. Vellem itaque vt nobis hunc locum apertius expoſuiſſet Iuſtinianns, manifeſtiúſque explicuiſſet, de quo tandem teſtatoris dolo ſentiret. Certè hîc Theophilus dum temerè exemplũ accommodat ad depoſitum, manifeſtè lapſus eſt. Conſtat enim depoſiti actionem in ſolidum dari aduerſus hæredes propter dolum defuncti[5]. ¶ *EX Eo dolo.*) Defuncti. Cæterùm ex ſuo dolo hæres proculdubio in ſolidum conueniri poteſt.

1 *L. pœnalis. De reg. iur.*
2 *dic. L. ſicuti. & L. toties in hæredẽ. De reg. iur. L. 1. De vi & vi arm. L. Sabinius. De dolo.*
3 *L. in heredẽ. De calum.*
4 *L. videamus. De eo quod met. cau.*
5 *L. ſi eum. § qui iniuriarũ. D. ſi quis caut. L. 1. §. ſi quis ſub conditione. D. vt lega. nomine ca.*
6 *L. ſi pro fure §. vlti. De condict. furt.*
7 *L. ſi mulier. §. hac actio. D. rer. amot.*
8 *L. 4. §. vlt. De dã. infect.*
9 *L. 4. §. vlti. De alien. mul. iud.*
1 *L. 1. De eo per quẽ factũ erit quo mi.*
2 *L. cõmiſſa. De pub et vecti. L. Caius. D. ad Silla.*
3 *L. ex iudiciorũ. De accu.*
4 *L. vlt. C. ad Leg. Iul. de adulte.*
5 *L. ſi cum exceptione. §. poſt annum, in fi. De eo quod met. cau.*
6 *L. iniuriarum actio. De iniur.*
7 *L. iniuriã, 3. De iniuriis*
8 *L. cum emancipati. §. emãcipatus. De collatio.*
9 *L. vlt. De in ius voc.*
1 *L. & eleganter. De dol. ma. L. 3. § vlt. D. pro ſocio.*
2 *L. ſi plures. § 1. L. in hæredem. De dolo.*
3 *L. Iulianus. §. ſi vẽditor dolo. De act. empt. L. ſi dolo. C. de reſcind. vẽdi.*
4 *L. ex contractibus. De act. & oblig.*
5 *L. ſi hominem. §. datur. D. depoſi. L. ex depoſiti. L. ex contractibus. De act. & oblig.*
6 *L. toties in hæredẽ. De regul. iur. §. ſequẽs illa diuiſio. ſupr. de actio.*

1 L. pœnalia. De reg. iur. ¶ *POENALES Autem.*) Regula eſt à Paulo tradita: Pœnalia iudicia ſemel ac-
2 L. omnes pœnales. D. act. & oblig. cepta, in hęredes tranſmitti. Vlpianus quoque, Omnes (inquit) pœnales actiones, poſt
litem inchoatam, etiam ad hæredes tranſeunt. Generalius autem Caius, Omnes (ait)
3 L. omnes actiones. D. reg. iur. actiones, quæ morte & tẽpore pereunt: ſemel incluſæ iudicio, ſaluæ permanent. Impe-
ratores verò Diocletianus & Maximianus hanc regulam cum ſuperiori coniunxerũt,
4 L. vna. C. ex delict. defun. hęr. in quã. cõueni. & vtranque eodem reſponſo tradiderunt, his verbis, Poſt litis conteſtationem, eo,
qui vim fecit, vel concuſsionem intulit, vel aliquid deliquit, defuncto: ſucceſſores
eius in ſolidum: alioquiin quantum ad eos peruenit, conueniri, iuris abſolutiſsimi eſt,
5 L. conſtitutionib. De act. & oblig. ne alieno ſcelere ditentur. Sed nec prætereundum eſt Pauli reſponſum, quod in Pã-
dectis Florẽtinis legitur hunc in modũ, Conſtitutionibus, quibus oſtenditur hæredes
pœna non teneri, placuit, ſi viuus conuentus fuerat, etiam pœnæ perſecutionem trãſ-
miſſam videri, quaſi lite conteſtata eo mortuo. Significántque hæc poſtrema verba
ſimpliciter reum principalem mortuum poſt litem conteſtatam. ¶ *HAEREDI-
BVS Dantur.*) Non modò, vt poſsint peragere cœptam & conteſtatam litem: ſed &
6 L. vlt. C. de præſcript. xxx. vel xl. ann. eius inſtantia perempta, rurſus eandem actionem quaſi perpetuatam mouerẽ.

¶ *SVPEREST.*) Hæc coronis non tam pertinet ad hunc titulum, quàm ad pro-
theoriam ſequentis tituli de Exceptionibus: vt ſciamus, quodnam ſit iudicis officiũ,
vbi nullis exceptionibus vtitur reus. ¶ *IS Cum quo actum eſt.*) Lite ſcilicet iam con-
teſtata. alioqui hîc reus non moraretur abſolutionem iudicis, cùm nec iudicium ſub-
7 L. ſi reus paratus. De procura. ire cogatur, ſi ſtatim paratus ſit ſatisfacere. Quo etiam caſu aliquando diximus eum
nullos ſumptus pręſtare debere actori, ſi modò is inhumanius ſtatim litem mouerit,
nec ante iudicium reum admonuerit. ¶ *SATISFACIAT Actori.*) Quòd ſi ſo-
lùm confiteatur, nec tamen ſatisfaciat: officio iudicis conuenit, non tam eum con-
demnare, quàm ad ſatisfactionem compellere. Solemus enim dicere, Confeſſum in
8 L. 1. De confeſſis. iudicio haberi pro iudicato: quia dubium non ſit, ſtatim ſecuturam iudicis condẽ-
nationem, quæ confeſsionis neceſſaria acceſsio eſt: & quam requirimus non tam ad
condemnandum reum, qui ſe ſuo ore condemnauit, quàm ad ordinem iudiciorum,
formámq;. Quia tamẽ in ſententia ferũda nulla eſt difficultas: dicimus poſt cõfeſsio-
9 L. 1. C. de confeſſ. nem nihil aliud ſupereſſe, q̃ vt iubeatur reus, id quòd confeſſus eſt, dare facerévẽ. Sic
1 L. poſt rem. De re iudi. dixit Vlpianus, Poſt rem iudicatam vel confeſsionẽ in iure factã, nihil amplius quæ-
ri. Itaque iudicis partes eſſe vidẽtur, vt ſi opus ſit, æſtimet rem, quam reum dare iu-
2 L. proinde. 4. ſi. D. ad Leg. Aqui. beat. ¶ *ABSOLVERE.*) In vniuerſum ſcilicet: vt non modò Iudex abſoluat reũ
ab inſtantia, ſed etiam ab actione & actoris iure. ¶ *OMNIA Iudicia eſſe abſolutoria.*)
Alciatus lib. 7. Parer. cap. 12. admonet hoc vulgò dictum fuiſſe prouerbialiter, eóque
poſſe trahi, vt ſignificemus, pœnitenti eſſe parcendum, etiam ſi res non ſit omnino
integra.

IN SEQVENTEM TITVLVM
ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ.

TRADVNT Rhetores omnem controuerſiam conſtare ex Actoris intentione, & Rei depulſione. Hincque oriri totius cauſæ ſtatum, hoc eſt, illud quod vocant, τὸ κρι-νόμενον. Huius naturalis ordinis memor Iuſtinianus, poſtea quàm Actoris intentionem inſtruxit, tranſit ad ipſius Rei partes, quem etiam inſtruit, qua ſeſe ratione tueri poſsit, & excipere propulſaréque impetus aduerſarij. Cuiuſmodi colluctatione & conflictu exprimitur cauſæ veritas: de qua nemo rectè iudicare poteſt, niſi vtraque parte audita. Ac proinde olim Athenienſes non modò pares, ſed plures reo clepſydras infundebãt. Narrat Ammianus Marcellinus, olim Cephidium, cùm apud Iulianum Imperatorem accuſaſſet quendam Numerium, vt furem, nec poſſet inficiantem conuincere, exclamaſſe, Ecquis ô Cæſar nocens eſſe poterit, ſi negare ſufficiat? Sed dignum à Principe reſponſum retuliſſe, Ecquis ô Cephidi, innocens eſſe poterit, ſi accuſare ſufficiat? Sic & hoc loco licet dicere, Ecquis tandem ſecurus in Republica eſſe poterit, ſi ſatis ſit agere vel petere, nec liceat excipere? Porrò autem ſciendum eſt, quaſdam eſſe cauſas, quas noſter
3 L. ſi duo. 8. idem Iulianus. De iureiur. *Vlpianus Græcos Rhetores ſecutus, appellat μονομερεῖς, quæ ſcilicet conſtant ex altera tantùm & ſola parte actoris: quòd aduerſus eum nihil habet reus, quod excipiat. Cuius exemplum addit Vlpianus: Qui iurauit ſe furtum non feciſſe, aduerſus actionem furti & condictionem tutus eſt: niſi, inquit, conueniatur tanquam furis hæres: Quo caſu ait actionẽ eſſe μονομερῆ, quæ videlicet ex parte rei nullam habeat exceptionem: quia huc non pertinet vis illius iuriſiurandi. Cæterùm vbi aduerſus actionem*

actionem locus eſt exceptioni, eam appellamus διμερῆ ἀγωγὴν, quaſi dicas bimembrem: & eadem ratione τριμερῆ, quæ habet replicationẽ. Sed vt magis intelligamus, quomodo Romani vſi olim ſint exceptionibus, ſciẽdum eſt, eas quoque impetrari ſolitas à Prætore, qui iudiciũ dabat, & reo poſtulãte in formulã iudicij additas. Ac ſi quidẽ iudicium eſſet ſtricti iuris, nominatim & diſertis verbis erãt adiiciendæ, quia iudex datus alioqui de iis nõ cognoſceret, ſi iudiciũ purum datum eſſet & non ſub conditione. Purũ iudiciũ erat, cùm ita iudiciũ à Prætore dabatur, SI PARET TITIVM SEMPRONIO EX CAVSA MVTVI CENTVM DARE OPORTERE, CAIVS IVDEX CONDEMNATO. *Sub conditionẽ verò, cùm reus apud Prætorem in accipiendo iudicio non inficiabatur data eſſe mutuo centum, ſed exceptionem pacti conuenti, vt non peterentur, allegabat, & eo poſtulante Prætor ita iudicium dabat,* SI PARET TITIVM SEMPRONIO EX CAVSA MVTVI CENTVM DARE OPORTERE, CAIVS IVDEX CONDEMNATO, SI NON PACTVM CONVENTVM FVERIT, NE EA PECVNIA MVTVA PETERETVR. *Cicero lib. 2. de Inuent. Poſtulat, (inquit) is, cum quo agitur, à Prætore exceptionem. Hic reus, cùm actor iudicium purum poſtularet, contendebat exceptionem addi oportere. Cæterùm in iudiciis bonæ fidei, vt de exceptionibus cognoſceret iudex, ſatis eſſe illud à Prætore addi,* EX FIDE BONA, *ſuprà quoque diximus. Hic ergo verum eſt, quod Vlpianus in actione ad exhibendum reſpondit[1] iudicẽ de exceptionibus diſceptare debere, & eas æſtimare, veluti pacti conuenti, doli mali, iuriſiurandi, rei iudicatæ. Ex his autem iam ſatis intelligimus, cur, quod vulgò non intelligitur, Paulus[2] dixerit exceptionem eſſe conditionem: quia nempe ſub conditione concipiebatur. Qua ratione & fideicommiſſum conditionale & addictionem in diem Cæſares etiam appellant conditionem[3]. Poſtremò admonendi ſumus generale eſſe exceptionis nomen, & cõuenire cuilibet defenſioni aut depulſioni actionis[4]. Præſcriptionem verò propriè eam tantùm dici putant, quæ directò intentioni actoris non aduerſatur, nec eam prorſus negat: ſed contendit, ne admittatur eo, quo agitur modo. Eiuſmodi eſſe videntur Rhetorum tranſlationes, quibus veteres ſcribunt actionem tantùm transferri, non autem perimi. Et qui iis non vtebatur, ſed recta via pedem cum actore conferebat, actionémque ipſam plena recuſatione propulſabat: propriè apud Græcos dicebatur εὐθυδικίαν. Præſcriptiones autẽ appellãtur, quia nõ minus præſcriptis verbis & formulis, quàm actiones concipiendæ erant, & impetrandæ ab ipſo Prætore, cuius erat iudicia cõſtituere. Vnde fiebat, vt in iudiciis Romanis ita ſemel cõſtitutis, rarò inciderent tranſlationes: quia de iis apud Prætorem diſceptabatur ante conſtitutionem iudicij. Quod indicat autor Rhetoricorum ad Herennium libro ſecundo. Ergo præſcriptio ſiue tranſlatio eſſe videtur dilatoria quædam exceptio: & eſt ſpecies exceptionis, ſi generaliter exceptionem accipias, ſicuti fit in hoc titulo. Alioqui exceptio propriè ea dicitur, quæ peremptoria eſt. quò pertinet quod ſcribit Vlpianus[5], Exceptionem dictam quaſi quandam excluſionem: quæ interponitur ad excludendum id, quod in intentionem deductum eſt. Idque conuenit titulo Pandectarum, qui inſcribitur, De exceptionibus, ſeu præſcriptionibus, & præiudiciis. Quòd autem attinet ad præiudicia, ſciendum eſt, quod ſcribit Fabius lib. 5. cap. 2. Præiudicium eſſe defenſionem, ex ſententia prius dicta, vel in futurum danda. Eſt itaque præiudicium ſpecies quædam generalis exceptionis. Idque duplicis eſt generis. Prioris eſt, cùm obiicimus rem iudicatam. Quæ exceptio tum demum firma eſt, cùm proponitur iudicatum in ea ipſa cauſa, de qua rurſus agitur. Nam præiudicatum in alia pari vel ſimili cauſa (quod exemplum vocat Fabius) non obeſſet. quia exemplis iudicandum non eſt[6]. Alterius generis præiudicium eſt, ex quo & præiudiciales actiones propriè dici alio loco admonuimus, cùm obiicimus rem prius iudicandam. Vt ſi petentem hæreditatem patris, negem eſſe filium.*

1 *L.3.§.ibidem. Ad exhib.*
2 *L.exceptio eſt. De excep.*
3 *L.1.C.de pact. L.1.C.de vendit.rer.ciuil.*
4 *L.ante penu.C.de exep.*
5 *L.2.De except.*
6 *L.nemo.C.de ſent.& interloc.*

De Exceptionibus, Tit. XIII,

SEquitur, vt de Exceptionibus diſpiciamus. Comparatæ autẽ ſunt Exceptiones defendendorum eorum gratia, cum quibus agitur. *Sæpe* enim accidit, vt licet ipſa perſecutio, qua actor experitur, iuſta ſit, tamẽ iniqua ſit aduerſus eum, cum quo agitur. Verbi gratia, ſi metu coactus, aut dolo inductus, aut errore lapſus, ſtipulanti Titio promiſiſti, quod non debueras promittere palam, eſt Iure Ciuili te obligatum eſſe: & actio, qua intenditur, dare te oportere, efficax eſt: ſed iniquum eſt te condemnari. Ideóque datur tibi exceptio,

Quod metus cauſa, aut doli mali, aut in factum, compoſita ad impugnandam actionem.

Idem iuris eſt, ſi quis quaſi credendi cauſa pecuniam à te ſtipulatus fuerit, neque numerauerit. Nam eam pecuniam à te petere poſſe eum, certum eſt: dare enim te oportet, cùm ex ſtipulatione tenearis. Sed quia iniquum eſt, eo nomine te condemnari: placet exceptione pecuniæ nõ numeratæ te defendi debere: cuius tempora nos (ſecundum quod iam ſuperioribus libris ſcriptum eſt) Conſtitutione noſtra coarctauimus.

Pręterea debitor, ſi pactus fuerit cum creditore, ne à ſe pecunia peteretur: nihilo minus obligatus manet: quia pacto conuento obligationes non omnino diſſoluuntur: qua de cauſa efficax eſt aduerſus eum actio quam actor intendit, Si apparet eum dare oportere. ſed quia iniquum eſt contra pactionem eum condemnari, defenditur per exceptionem pacti conuenti.

AEquè ſi debitor creditore deferente iurauerit, nihil ſe dare oportere: adhuc obligatus permanet. ſed quia iniquum eſt de periurio quæri, defenditur per exceptionem iuriſiurandi.

In iis quoque actionibus, quibus in rem agitur, æquè neceſſariæ ſunt exceptiones. veluti ſi petitore deferente poſſeſſor iurauerit eam rem ſuam eſſe, & nihilominus petitor eandem rem vindicet. licet enim verum ſit, quod intendit, id eſt, rem eius eſſe: iniquum tamen eſt poſſeſſorem condemnari.

Item ſi in iudicio tecum actum fuerit, ſiue in rem, ſiue in perſonam: nihilominus obligatio durat: & ideo ipſo iure de eadem re poſtea aduerſus te agi poteſt: ſed debes per exceptionem rei iudicatę adiuuari. Hęc exempli cauſa retuliſſe ſufficiat.

Alioqui quàm ex multis variíſque cauſis exceptiones neceſſariæ ſint, ex latioribus Digeſtorum ſeu Pandectarum libris intelligi poteſt. Quarum quędam ex legibus, vel ex iis, quę legis vicem obtinent, vel ex ipſius Prętoris iuriſdictione ſubſtantiam capiunt.

Appellantur autem Exceptiones alię perpetuę & peremptoriæ, aliæ temporales & dilatoriæ. Perpetuę & peremptorię ſunt, quę ſemper agentibus obſtant, & ſemper rem, de qua agitur, perimunt: qualis eſt exceptio doli mali, & Quod metus cauſa factum eſt, & pacti conuenti, cùm ita conuenerit, ne omnino pecunia peteretur. Tẽporales atque dilatorię ſunt, quæ ad tempus nocent, & temporis dilationem tribuunt: qualis eſt pacti conuenti, cùm ita conuenerit, ne intra certum tempus ageretur, veluti intra quinquennium. nam finito eo tempore, non impeditur actor rem exequi. Ergo ij, quibus intra certum tempus agere volentibus obiicitur exceptio, aut pacti conuenti, aut alia ſimilis: differre debent actionem, & poſt tempus agere. Ideo enim & dilatorię iſtę exceptiones appellantur. Alioqui ſi intra tempus egerint, obiectáque ſit exceptio: neque eo iudicio quicquam cõſequebantur, propter exceptionem: neque poſt tempus olim agere poterant: cùm temerè rem in iudicium deducebant, & conſumebant. qua ratione rem amittebant.

Hodie

. Hodie autem non ita ſtrictè hoc procedere volumus: ſed eũ, qui ante tempus pactionis vel obligationis litẽ inferre auſus ſit, Zenonianæ Cõſtitutioni ſubiacere cenſemus, quam ſacratiſsimus legiſlator de iis, qui tempore plus petierint, protulit: vt & inducias, quas ipſe actor ſponte indulſerit, vel quas natura actionis continet, ſi contempſerit, in duplũ habeant ij, qui talem iniuriam paſsi ſint: & poſt eas finitas non aliter litem ſuſcipiant, niſi omnes expenſas litis antea acceperint: vt actores tali pœna perterriti, tempora litium doceantur obſeruare.

Pręterea etiam ex perſona ſunt dilatoriæ exceptiones: quales ſunt Procuratoriæ: veluti ſi per militem aut mulierem agere quis velit. Nam militibus nec pro patre, vel matre, vel vxore, nec ex ſacro reſcripto, procuratorio nomine experiri conceditur. ſuis verò negotiis ſupereſſe ſine offenſa militaris diſciplinæ poſſunt.

Eas verò exceptiones, quæ olim procuratoribus propter infamiam, vel dantis, vel ipſius procuratoris opponebantur: cùm in iudiciis frequẽtari nullo modo perſpeximus, conquieſcere ſancimus: ne dum de his altercatur, ipſius negotii diſceptatio proteletur.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

EORVM *Gratia, cum quibus agitur.*) Hoc eſt, reorũ. Sic enim ipſe Vlpianus hæc verba interpretatur. Nec refert, agatúrne cũ principalibus reis debendi, an verò cum [1 *L.3. De iureiur.*] eorum fideiuſſoribus. Porrò actorũ defendẽdorum gratia aduerſus exceptiones proditæ ſunt replicationes, de quibus titulo ſequenti agemus. ¶ *IVSTA Sit.*) Et efficax, vt paulo pòſt addit Iuſtinianus: quòd ſcilicet nitatur ſolo iure Ciuili. Cæterũ exceptioni, aduerſus quam locus eſt replicationi, tantum tribuere non videtur Iuſtinianus. Non enim ait eam eſſe iuſtam: ſed tantùm prima facie iuſtam vidẽri. Nẽpe quòd [2 *§.1. infr. de replic.*] actio nitatur ſummo Iure Ciuili: Sed exceptio ſola æquitate Iuris Prætorij: quæ nulla eſſe poteſt, ſi iuſta obſit replicatio. [3 *L. qui æquitate. De doli except.*] ¶ *DOLO.*) Ipſius videlicet Titij actoris. quãquam non referat à quo metus inferatur. nam & ſi ab alio, quàm actore: nihilominus competit exceptio, vt paulo pòſt latius dicemus. ¶ *INDVCTVS.*) Hîc obſeruãdum eſt agi de contractu ſtricti iuris, hoc eſt; ſtipulatione, quam nullus dolus ita vitiare poteſt, quin ſummo Iure Ciuili ſubſiſtat, quanuis aliud eſſe videatur in contractibus bonæ fidẽi. Ergo de ſtipulatione Diocletianus & Maximianus reſcripſerunt [4 *L. & elegãter. in prin. De dolo L.3. §. vlt. D. pro ſoc.*] in hæc verba, Dolo vel metu adhibito, actio quidem naſcitur, ſi ſubdita ſtipulatio ſit: per doli tamen vel metus exceptionem petitio ſubmoueri debet. & Vlpian. de ſtipulatione loquens, [5 *L. dolo. C. de inutil. ſtip.*] Si quis (inqͥt) cùm aliter cõueniſſet eum obligari, aliter per machi- [6 *L. ſi quis cum aliter. De verb. oblig.*] natiõe obligatus eſt: erit quidẽ ſubtilitate iuris obſtrict⁹: ſed doli exceptione vti poteſt. Ei enim, qui per dolũ obligatus eſt, cõpetit exceptio. Idẽ eſt & ſi nullus dolus interceſserit ſtipulãtis, ſed ipſa res in ſe dolũ habet. Cùm enim quis petat ex ea ſtipulatione, hoc ipſo, dolo facit, ꝙ petit. ¶ *ERRORE Lapſus.*) Hoc eſt, aliqua imprudẽtia. Exempla proponit Vlpianus his verbis, Iulianus ait, Si pecuniã, quam me tibi debe- [7 *L. Iulianus ait. De doli excep.*] re exiſtimabam, iuſſu tuo ſpoponderim, cui donare volebas: exceptione doli mali potero me tueri. Idem Iulianus ait, Si ei, quem creditorem tuum eſſe putabas, iuſſu tuo pecuniam, quam me tibi debere exiſtimabam, promiſero: petentem doli mali exceptione ſummoueri debere, &c. Cæterùm ſi promiſſor tantùm erraret in materia rei [8 *L. ſi id quod aurum. De verb oblig.*] promiſſæ: nihilominus rata & firma eſſet ſtipulatio, cui nõ nocet error in materia ſiue qualitate ſubſtãtiali, modò in corpore cõſenſũ ſit: quãquã aliud ſit in cõtractib⁹ bonę [9 *L. ſi ſterilis. §. quanuis. De actio emp.*] fidẽi. ¶ *QVOD Metus cauſa.*) Metus cauſa exceptionẽ Caſsius nõ ꝓpoſuerat, cõtentus [1 *L. apud Celſum. §. metus cauſa. De dol. mal. & met. except.*] doli exceptione, quæ eſt generalis: ſed ſcribit Vlpianus, vtilius viſum eſſe, etiã de metu opponere exceptionẽ. Etenim, ait, diſtat aliquid à doli exceptione, ꝙ exceptio doli

perſonam complectitur eius,qui dolo fecit. Enimuero metus-cauſa exceptio in rem ſcripta eſt, & ſi in ea re nihil metus cauſa factum eſt:vt non inſpiciamus, an is, qui agit,metus cauſa fecerit aliquid : ſed an omnino metus cauſa factũ eſt in hac re à quocunque:non tantùm ab eo,qui agit. Et quanuis de dolo autoris exceptio doli non obiiciatur:hoc tamen iure vtimur,vt de metu non tantùm ab autore, verùm à quocunque adhibito,exceptio obiici poſsit. Hactenus Vlpianus. Porrò autem,vt huius exceptionis æquitas magis appareat,Sciẽdũ eſt inter cauſas,quarũ nomine ſingulis ſubuenit Prætor,primo loco relatũ eſſe mẽtũ. Nẽpe quòd nulli prodeſſe debeat, nõ iure terruiſſe: nec mihi meus iuſtus metus obẽſſe. Sanè olim Ageſilaus Rex, obiicienti turpis alicuius rei promiſsionem,quam metu fecerat: reſpondit, Dixi, non promiſi: quaſi nihili habendum ſit verbũ metu extortum:nec rata ſit promiſsio,quam quis ab inuito expreſſerit. ¶*AVT Doli mali.)* Exceptionis doli, duæ potiſsimùm eſſe videntur ſpecies. Prior eſt,quæ principaliter ex ipſo contractu datur:veluti quia dolo me induxeris,vt promitterem. Hæcq; condẽmnato inurit infamiam. & quia odioſior eſt: ſi quis debitor ea tutus exceptione,vltro ſoluat, non repetit. Altera eſt, quæ non ab initio naſcitur ex ipſo contractu,ſed magis ex quodam facto poſtea ſubſecuto: veluti ſi pactus non petere ante Calendas,nihilominus ante eum diẽ petas. Et hęc quidem exceptio conuenit cum exceptionibus in factum : nec vllam iuris continet infamiam:eſtque fauorabilior:vt ſi quis cùm ea tutus eſſet,per errorem vltro ſoluerit, poſsit condicerẽ. Supereſt vt hîc obiter annotemus , quod Vlpianus in hac doli exceptione adnotandum putat. Primùm exceptionem doli,quòd attinet ad perſonam actoris, eſſe perſonalem:nec poſſe contra alium opponi,quàm eum,qui dolum cõmiſit,vel eius hęredem, cui alioqui dolus alterius eſſet lucroſus, cùm tamen magis debeat obeſſe dolus autoris. Quòd verò attinet ad perſonam rei excipientis, hæc exceptio in rem eſt. Nam quilibet reus,etiamſi ipſe dolum paſſus non ſit, ea vtitur aduerſus actorem, qui dolum cõmiſit. quanuis enim aduerſus alium commiſerit, ſatis eſt tamen eum commiſiſſe,eúmque agere de ea re, in qua dolum commiſit. Hanc diſtinctionem vt melius intelligamus,adiiciã vtriuſque capitis exempla. Prioris ſit hoc, Qui mihi verè debebat,dolo induxit quendam Titium,vt id ipſe debitum ſeſe ſoluturum mihi promitteret conſtitueretque. aduerſus quem, ſi ego bona fide agõ, & excipiat ſeſe dolo circunuentum , replicare potero nihil hoc ad me pertinere,qui nihil dolo fecerim. Poſterioris ſit hoc exemplũ:Dolo induxi Titium vt mihi ſuũ equum promitteret. Hic deinde equus aliis à Titio venditus eſt,& permultas iuit manus. hîc ſi eius nomine contra poſſeſſorem agam , poterit me doli exceptione ſummouere.

¶*CREDENDI Cauſa.)* Hoc eſt, mutuum dandi. Nam in mutuo propriè locũ habet exceptio,quam hîc Iuſtin.tractat. Porrò autẽ hæc verba, CREDENDI CAVSA STIPVLATVS, accipienda ſunt,ac ſi diceretur quis ſtipulatus ſibi reddi pecuniã,quaſi creditam,mutuo datam,& numeratam. Cæterùm ſi quis ſtipuletur ſibi credi vel mutuo dari pecuniam: poteſt non accipiendo non obligãri, & creditor poteſt non numerare: ſaltem ſi præſtet,quod intereẽſt. ¶*PECVNIAM.)* Vel aliam rem , quæ mutuo dari ſoleãt. ¶*A TE Stipulatus fuerit.)* Differt verborum obligatio,à literarum obligatione:nec debent hæc cõnfundi. Sed quòd attinet ad exceptionem non numeratæ pecuniæ,nihil refert,interueneritne ſtipulatio,an non. Satis enim eſt, ſpe numerationis lactatum eſſe reum. qua de re ſuo loco plura dicta ſunt. ¶*TE Defendi.)* Tuóſve fideiuſſorẽs vel hæredẽs: ſi modò aliquid ſuperſit ex eo biennio,quod præſtitutum eſt opponendæ huic exceptioni.

¶*DEBITOR.)* Si verò eius procurator paciſcatur non peti:ex hoc pacto competet debitori exceptio doli aduerſus creditorem petentẽm. ¶*NIHILOMINVS Obligatus manet.)* Sic paulò pòſt ait, Reo abſoluto durare nihilominus obligationem. ¶*QVIA Pacto conuento obligationes non omnino tolluntur.)* Solo pacto naturalis tantùm obligatio ipſo iure tollitur, quia (inquit Papinianũs) vinculum æquitatis quo ſolo ſuſtinebatur,cõuentionis ęquitate diſſoluitur. Sed ſi obligatio fuerit quoq; ciuilis, habens ius agẽdi,ipſo iure non tollitur ſolo pacto de non petẽdo : ideóque eſt poſterius pactũ de petendo ad actionem tuendã efficax, vt non poſsit non rectè ex prima obligatione agere creditor,quia replicatione poſterioris pacti,poſsit prioris exceptionem eliderẽ,eáq; ratione vim ſuæ obligationis tueri & exercere. ¶*INIQVVM Eſt Cõtra pactionem*

1 *L.1. De reſti. in integ.*
2 *L. item. §. ſi cum exceptione, & §. aliquando. De eo quod met. cau.*
3 *L. qui exceptionem. De condic. inde.*
4 *L. 2. §. item quęritur. De doli except.*
5 *L. ſi non ſortem. §. indebitũ De condic. inde.*
6 *L. 2. De dol. mal. & met. excep.*
7 *L. ſi cum heres. De diuerſ. & tẽpora. pręſcri. L. ſi rẽ legatã. De exce.*
8 *L. apud Celſum. §. ſi quis autem. De dol. mal. & met. excep.*
9 *L. qui pecuniam. D. ſi cert. pet. condict.*
1 *L. ſi pœnã. De ver. obli.*
2 *L. in contractibus. C. de non nu. pec.*
3 *§. 1. de literarũ obligat.*
4 *L. cum mandatori. C. non num. pecu.*
5 *L. ſi intra. C. illo tit.*
6 *L. reſcriptũ. §. vl. De pac.*
7 *L. Stichum. §. naturalis. De ſolu.*
8 *L. ſi vnus. §. pactus ne peteret. De pactis. L. pacta nouiſsima. C. de pact.*

pactionem eum condemnari.) Demoſthenes ἐν τῇ παραγραφῇ πρὸς Πανταίνετον totum hunc locum eleganter explicat referens exceptionem liberationis, & eius æquitatem. Ita enim orationem ſuam auſpicatur, δεδωκότων τῶν νόμων παραγράψασθαι περὶ ὧν ἄν τις ἀφεὶς καὶ ἀπαλλάξας δικάζηται. &c. Deinde paulo pòſt addit: ἀκούετε ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοῦ νόμου λέγοντος ἄντικρυς, ὧν ἂν ἀφῇ καὶ ἀπαλλάξῃ τις, μηκέτι τὰς δίκας εἶναι. ἀπάντων μὲν τοίνυν τῶν ἐν τοῖς νόμοις ἀπειρημένων, οὐ προσήκει δικάζεσθαι, οὐχ ἥκιστα δὲ τούτων. ἃ μὲν γάρ τι πέπραχεν, ἔχοι τις ἂν εἰπεῖν ὡς ἀδίκως, ἢ οὐ προσήκοντα πέπραχε, καὶ περὶ ὧν ἔγνω τὸ δικαστήριον, ἔστιν εἰπεῖν, ὡς ἐξαπατηθὲν τοῦτ' ἐποίησε, καὶ περὶ τῶν ἄλλων τῶν ἐν τῷ νόμῳ κειμένων καθ' ἕκαστον γένοιτ' ἂν τις εἰκότως λόγος. ὃ δ' αὐτὸς ἐπείσθη καὶ ἀφῆκεν, οὐκ ἔνι δήπου κρίνειν, οὐδ' αὐτὸν αἰτιάσασθαι, ὡς οὐ δικαίως ταῦτ' ἐποίησε.

¶ *PER Exceptionem pacti conuenti.)* Nuda pactio, quæ nec in proprium nomen cõtractus tranſiit, nec cauſam habet, qua ſubſiſtat, obligationem, quæ ſufficiat ad actionem, non parit, ſed exceptionem tantũm. 1

¶ *SI Debitor.)* Vel ſanè eius procurator defenſórve, qui vltro ſe liti obtulit. Nam iuſiurandum defenſoris vel procuratoris rei, ab aduerſario delatum, prodeſſe, exceptionémque domino párere Iulianus ſcribit: & ex eo colligit Vlpianũs, idem fore 2 dicendum, & ſi datus ad petendum procurator, reo deferente, iurauerit dari mihi oportere, vt mihi pariat actionem. ¶ *CREDITORE.)* Vel eius procuratore: ſi modò vniuerſorum bonorum adminiſtrationem ſuſtinet, aut ſi id ipſum ei nominatim mandatum ſit: vel ſi ſit procurator in rem ſuã. Aliàs autem procuratorem de- 3 ferentem iuſiurandum non eſſe audiendum Iulianũs ſcribit, ¶ *DEFERENTE.)* Ait Prætor: Si is, cum quo agetur, cõditione delata, iurauerit. Et admonet Vlpianũs non fruſtra adiici, CONDITIONE DELATA. Nam (inquit) ſi reus iurauerit nemine ei iuſiu- 4 5 randum deferente: Prætor id iuſiurandum non tuebitur. ſibi enim iurauit. Alioqui facillimè quiſque ad iuſiurandum decurrens, nemine ſibi deferente iuſiurandum, oneribus actionum ſe liberabit. Rectè itaque Fabius libro quinto, capite ſexto, Offerre (inquit) iuſiurandum ſuum ſine illa conditione, vt vel aduerſarius iuret, ferè improbum eſt. ¶ *IVRAVERIT.)* Idem & ſi iurare parato remiſſum ſit iuſiurandũm. 6 Eadem enim vis eſt iuriſiurandi remiſsi atque præſtiti. ¶ *NIHIL Se dare oportere.)* Hæc formula iuriſiurandi proderit & fideiuſſori. Sicuti & eiuſmodi fideiuſſoris iuſiurandum prodeſſet reõ. ¶ *ADHVC Obligatus permanet.)* Naturalem tamen obli- 7 gationem tantùm, & quæ Ciuilis quoque non ſit, iureiurando ipſo iure tolli reſpõdit Papiniãnus, & Põponiũs, qui & inde colligit, ſolutam pecuniam repeti poſſe. 8 ¶ *INIQVVM Eſt de periurio quæri.)* Quod ſanè fieret, ſi liberè & efficaciter poſſet 9 eadem actio repeti & intendi. Hîc ergo ſolũ quæri poteſt, an iuratum ſit: adeò, vt nec replicatio doli admittatur aduerſus exceptionem iuriſiurandi: quia (inquit Iuliãnus) 1 Prætor id agit, ne de iureiurãdo cuiuſquã quæratur. Rectè itaq; Vlpiãnus, Dato (in- 2 quit) iureiurando, nõ aliud quæritur, quàm an iuratum ſit, remiſſa quæſtione, an debeatur. Sanè tamen ſi non detuliſſet creditor iuſiurandum, ſed iudex: permittitur etiã poſt iuſiurandum ex integro cauſam agere, ſi quis noua inſtrumenta ſe inueniſſe di- 3 cat, quibus nunc ſolùm vſurus ſit. ¶ *DE Periurio.)* Quòd ſiqua ſit exceptio, quæ 4 non pertineat ad detegendum periurium, ſed cum ipſo iureiurando ſtare poſsit: nihil oberit, quin obiiciatũr. ¶ *DEFENDITVR.)* Non modò ab ea ipſa actione, ad quam retundendam iurauit: ſed ab omni alia, qua idem peteretur. ¶ *IN Iis quoque actionibus.)* Quacunque (inquit Vlpiãnus) actione quis conueniatur: ſi iurauerit, 5 proficiet ei iuſiurandum: ſiue in perſonam, ſiue in rem, ſiue in factum, ſiue pœnali actione agatur, ſiue de interdicto. Sed etſi de conditione perſonæ fuerit iuratũ: Prætor iuſiurandum tuebitur. ¶ *EAM Rem eſſe ſuam.)* Hãc iuriſiurãdi formulã affirma- 6 tiuè conceptam, potiorẽ eſſe, quàm negatiuã, rem petitoris non eſſe, eleganter docet Vlpiãnus, quia hac etiam quæratur noua actio, ſi fortè exciderimus rei poſſeſsione, nõ 7 etiam altera. ¶ *POSSESSOREM.)* Non modò illum, qui iurauit, ſed & alium 8 quemlibet, qui ei ſucceſsit, etiam ſi titulo ſingulãri. Ita prodeſt aliis iuſiurandũ, quod præſtiterimus: quanquam aliis non noceat, quod ipſi detulerimũs. 9

¶ *ITEM Si in iudicio.)* Pomponius exceptionem iuriſiurandi conferre videtur rei iudicatæ. Rectè itaque Iuſtinianus hîc vtranque cõniungit. Et quod attinet ad 1 rationem huius exceptionis: ſcribit Paulũs, Singulis controuerſiis ſingulas actio- 2 nes, vnúmque iudicati finem ſufficere, probabili ratione placuiſſe: ne aliter modus li-

1 *L. iuriſgentium. §. ſed cum nulla. De pact.*
2 *L. nam poſtea. §. iuſiurãdum. De iureiur.*
3 *L. iuſiurandum quod ex conuentione. §. vlt. De iureiur.*
4 *L. alias. De iureiur.*
5 *L. 3. De iureiur.*
6 *L. nã poſtea. §. 1. De iureiur.*
7 *L. vlt. De iureiur.*
8 *L. Stichum. §. naturalis. De ſolu.*
9 *L. vlt. De iureiur.*
1 *L. aduerſus. De except.*
2 *L. non erit. §. dato De iureiur.*
3 *L. admonẽdi. De iureiu.*
4 *L. cum qui. § ſi mulier & §. vlt. & L. ſi duo patroni. § ſi quis iurauerit. & §. Marcel. De iureiu.*
5 *L. duobus. §. exceptio iuriſiurandi, & §. colonus. De iureiur.*
6 *L. 3. § quacunque. De iureiur.*
7 *L. ſed etſi poſſeſſori. De iureiur.*
8 *L. ait Prætor, in fi. cum L. ſeq. De iureiur.*
9 *L. nã & poſtea. §. ſed ſi quis. L. ſed & ſi poſſeſſorẽ, in fi. De iureiur.*
1 *L. vlt. §. vlt. De iureiur.*
2 *L. ſingulis. De exceptio. rei iudic.*

tium multiplicatus ſummã atque inexplicabilem faciat difficultatem: maximè ſi diuerſa pronuntiarentur. ¶*TECVM.*) Vel cum tuo tutore, curatore, vel etiam defenſore, qui ſe vltro ingeſsit, modò tu ratum habueris. Sed & ſi quis hominem à fi-
1 *L. ſi mater. §. ſi quis hominẽ. De excep. rei iudi.* lioſa petierit, deinde eundem à patre petat: locum habet exceptió. ¶*ACTVM Fuerit.*) Et iudicatum fuerit ſecundum te: vt etiam ex aliqua perpetua cauſa fueris abſolutus. Nã ſi quis in iudicio reali abſolutus eſſet tantùm, quia non poſsidebat, nec dolo deſierat poſsidere: ſi poſtea poſsideat, rurſus poterit conueniri. nec obſtabit exceptio rei iudicatæ: vtpote cuius nunc cauſa ceſſet. Quòd autem hîc actum dicitur: eam vim & emphaſim habere poteſt, quòd exceptio rei iudicatæ non niſi ad ea pertineat, de quibus actum eſt; vt licet prima petitio generalis fuerit, atque etiam ſententia: tamen tantùm intelligatur ad ea pertinere, de quibus fuerit nominatim & ſpecialiter actum. vt ſi intenderim generalem tutelæ actionem, ſed deinde non niſi de vna aliqua re aut ſpecie egerim: quanquam generali quadã ſententia tutor abſolutus fuerit: tamen ſi poſtea velim agere de alia re aut ſpecie, de qua priori iudicio verè actũ aut tractatum non eſt: aduerſus exceptionem rei iudicatæ potero vti replicatione
2 *L. 2. C. de iudic.* doli, vt reſcripſerunt Impp. Seuerus & Antôninus. Sed hoc propriè pertinet ad actiones perſonales, quarum poſſunt plures eſſe cauſæ, vti etiam mox planius dicemus. ¶*SIVE In rem ſiue in perſonam.*) Conſtat quidem ſatis hæc comparatio in genere, quia ex vtroque iudicio detur exceptio. Sed multum eſt diſcriminis in ſpeciali conditione
3 *L. & an eandem. §. actiones. De excep. rei indic.* vtriuſque. quod docet Paulus his vèrbis, Actiones in perſonam ab actionibus in rem hoc differunt, quòd cùm eadem res ab eodem mihi debeatur, ſingulas obligationes ſingulæ cauſæ ſequuntur: nec vlla earum alterius petitione vitiatur. At cùm in rem ago non expreſſa cauſa, ex qua rem meam eſſe dico: omnes cauſæ vna petitione apprehenduntur. Neque enim amplius quàm ſemel mea eſſe poteſt. Hactenus Paulus. Sed deſiderat eius diſtinctio pleniorem interpretationem. Nam diſcrimen quod tradit, non videtur omnino eſſe ex natura ipſarum actionum: ſed magis ex varia diuerſáque agẽdi formula. Nã & generalis petitio in iudicio perſonali vel reali, poſſet
4 *L. vl. C. de annal. excep.* omnes cõplecti cauſas: quibus etiã omnibus obſtaret generalis ſententiã. Et rurſus ſi in rem ageretur, expreſſa vna aliqua cauſa, non obſtaret exceptio ex alia poſtea cau-
5 *L. ſi mater. §. ſi quis autem. De excep. rei ind.* ſa petẽnti. Itaque verius eſſe mihi videtur diſcrimẽn inter has actiones, quòd in iudicio perſonali, ſi fuerit quidem petitio generalis, ſed poſtea ad vnam aliquam cauſam reſtricta, quam ſolam deinde proſecutus ſit actor: non obſtet exceptio, ex alia poſtea cauſa agenti: non modò vbi ſententia ipſa reſtricta quoque fuiſſet ad vnam illam cau-
6 *L. age. C. de tranſact.* ſam in iudicium deductãm: ſed & vbi fuiſſet generalis, vt & ipſa prima petitio. quanuis enim tum ſummo iure videatur obeſſe exceptio: poteſt tamen ea elidi replicatione doli. Sed in iudiciis realibus, ſi fuerit ſemel edita petitio generalis: actori prodeſſe non poteſt, vnam deinde tantùm cauſam in iudicium deduxiſſe. Nam aut reuera actor fuit dominus ex ea ipſa cauſa, quam ſpecialiter proſecutus eſt: & tum proculdubio poſt condemnationem fruſtra ex alia cauſa rurſus parat agere, cùm ex alia eſſe dominus nequeat. Aut ſanè ex ea cauſa dominus nõ erat: & tum iure ei poterit imputari, qui propoſita generali petitione, veram cauſam non fuerit proſecutus. Perinde itaque ſaltem habetur, atque ſi ſpecialiter nihil expreſsiſſet. Nam & tũ intelligetur ſecutus veram cauſam, & omne ius quod eo tempore habuit, vti eleganter ſcribit Vl-
7 *L. ſi mater. §. eandem. De excep. rei ind.* pianus. Qui tamen addit, quandoque ex cauſa ſuccurri, ne adeò noceat generalis, &
8 *dic. L. ſi mater.* temerè effuſa petitio. Veluti in exemplo, quod ipſe propõnit. Cuius facti ſpecies hæc fuiſſe videtur: Titius hæredes inſtituerat, filium ſuum impuberem, & Sempronium: eúmque Sempronium filio ſubſtituerat pupillaribus tabulis, ſed parum ritè. Ex teſtamẽto Sempronius adiuit hæreditatem pro parte ſua. Et quia filius impubes poſtea deceſsit, eius quoque bona nactus eſt, prætextu illius qualis qualis ſubſtitutionis. Aduerſus hũc Sempronium mater impuberis defuncti, generaliter egit, vt bona filii cõſequeretur, tanquam legitima eius hæres: ac poſtmodum fortè iactauit ruptum eſſe teſtamentum, quo nitebatur Sẽpronius: ſed id non probauit. Factũ eſt tandẽ, vt in hoc iudicio ſuccubuerit. Poſtea fortè apertæ ſunt tabulæ pupillares (quæ pars erat teſtamenti primi) & compertum eſt, iuſtam non fuiſſe ſubſtitutionem Sempronij. Quo nomine mater rurſus iudicium repetit, vt à Sempronio bona filii ſui conſequatur. hic certè reſpondit Neratius, Exceptionem rei ſemel iudicatæ obſtare. Idque faſſus eſt

Vlpianus:

Vlpianus: ſed addidit, ex æquo & bono matri ſubueniri poſſe per in integrum reſtitutionem ex iuſta cauſa, vt poſsit luctuoſam filij impuberis defuncti hæreditatem conſequi, & præferri ei, qui reuera in eam nullum ius habuit. ¶ *DE Eadem re.*)
Tum demum poteſt obiici exceptio rei iudicatæ, vbi eadem quæſtio eadem de re
inter eaſdem perſonas rurſus proponitur: nec aliquo nouo iure actor nititur, quod 1 *L.3. De excep. rei iudic.*
prius deerat, nunc verò acceſſerit. alioqui ſanè non obſtarêt. Certè Paulus tum de- 2 *L. ſi mater. §. eandē. De*
mum rem eandem videri ſcribit, vbi idem corpus eſt, & eadem cauſa petendi, eadém- *excep. rei iud. L. Mode-*
que perſonarum conditio. Ac idem corpus in hac exceptione docet, pinguius pro *ſtinus reſpōdit. De exce.*
communi vtilitate accipi, vt non ſeruetur omnis priſtina qualitas vel quantitas. 3 *L. & an eadem. De ex-*
Vnde qui petiit fundum. xx. iugerum, ſi poſtea rurſus eundem petat, ſed imminutū: *cept. rei iudic.*
nihilominus obſtabit exceptio. Et qui lancé petiit, nec obtinuit: non audietur poſtea petens ſcyphum ex ea conflatum. quamuis enim qualitas mutata ſit, manet tamen idem corpus. Fateor tamen aliud reſpondendum eſſe, vbi propter acceſsionem nouę qualitatis, alia iam reluceret forma, vel materia. Veluti ſi ex vuis expreſſum ſit vinū. Hic cùm idem corpus non maneat: poterit qui vuas fruſtra petiit, poſtea vinum petere: nec obſtabit exceptio. Poſtremò eadē res accipitur, & ſi pars petatur eius, quod totum petitum eſt. Nec intereſt, vtrùm in corpore hoc quæratur, an in quantitate, vel in iure. Semper enim obſtabit exceptio rei iudicatæ. Nā pars in toto eſt. quòd eleganter docet quodam reſponſo Vlpianus. ¶ *AGI Poteſt.*) Et ſi agatur eadem de 4 *L. ſi quis cū. De except.*
re, etiam ſi alia fortaſsis actione, ſed tamen ex eadem cauſa: obſtabit exceptio. Nam *rei iud.*
(inquit Vlpianus) de eadem re agere videtur, & qui non eadem actione agit, qua ab 5 *L. de eadē. De rei vind.*
initio agebat: ſed etiam ſi alia experiatur, de eadem tamen re. vtputa, ſi quis mandati acturus, cùm ei aduerſarius ſiſtendi cauſa promiſiſſet: propter eandem rem agat Negociorum geſtorum, vel condicat: de eadem re agit. Addit Vlpianus, Rectè ita definiri eum demum de eadem re non agere, qui prorſus rem ipſam non perſequitur. Sed meminerimus ſemper debere quoque eſſe eandem petitionis cauſam, vt obſtet
exceptio. Sanè ei qui in rem egiſſet, nec obtinuiſſet: poſtea condicenti non obſtare 6 *L. & an eandem. De*
exceptionem rei iudicatæ, Paulus reſpondit, nempe quòd alia ſit cauſa realis, alia *except. rei ind.*
perſonalis actionis. Porrò Paulus ait, vt locum habeat exceptio rei iudicatæ: 7 *L. vlt. D. illo tit.*
rem eandem tum demum videri, vbi non modò idem corpus eſt, eadémque cauſa petendi, ſed & eadem perſonarum conditio. Huc autem pertinet regula Iuris, Res inter alios iudicatas, ad alios non pertinere. quam quidem cùm diligentiſsimè Mar-
cellus excuſſerit, operæprecium fuerit, eius hac de re nobile reſponſum hîc ſubiicere, 8 *L. ſæpe. De re iudic.*
prę ſertim cùm interpretis etiam operam deſideret, & diſputationem contineat valde vtilem, & de qua ſæpe quæſitum eſſe ait. De exceptione doli metúſve cauſa, ex qua etiam cauſa actio dari poteſt: de exceptione ex pacto de non petendo: de exceptione Iuriſiurandi, ſicuti & eius actione, multa ſubtiliter dici poſſunt. Sed ea nunc Iuris capita breuiter perſtringi patior. Exceptionem verò rei iudicatæ, ſicuti & poſtea iudicati actionem latius fortaſſe explicabimus, priuſquam rem iudiciariam omnino miſſam faciamus, diligentius excutiendam eſſe ſentio. Vt igitur quod de ea dicendū ſupereſt, quódque etiam ad actionem iudicati pertinet, complectamur, Marcellum audiamus. Initio generalem veluti theſim & regulam proponit, Res inter alios iudicatas aliis non pręiudicare, quam multis conſtitutionibus confirmatam eſſe ait: ſicuti ſanè & multis locis inculcari meminimus. Deinde ad hypotheſes veluti deſcen- 9 *L. 1. De except. L. Claudius, ad fi. Qui pot. in pig. L. quia non debet. De iureiur. L. 2. C. de except. & tot. tit. Cod. Quib. res iud. Item, Res inter alios act.*
dens propius oſtendit, an perpetuò id verum ſit, præſertim quòd ad alios ſcientes & patientes attinet, de quibus magis dubitabatur: neque nudam diſtinctionem adhibet, ſed exemplis ſuam ſententiam illuſtrat. Ac primo quidē loco proponit exempla eorum, quibus etiam ſcientibus non nocet res inter alios iudicata: vt ſi aduerſus vnū ex hæredibus ſiue creditoris, ſiue debitoris, pronuntiatum fuerit: id aliis cohęredibus omnimodo non præiudicat. Ac fatetur quidem Marcellus quodammodo contra eos quoque iudicatum videri, quia ſimilis eorum cauſa ſit: ſicuti & propterea appel-
lare iis permittitur, quaſi eorū interſit: licet alioqui & ſine appellatione defendi poſ- 1 *L. à ſententia. De appellat.*
ſint. Verùm etſi ex condemnatione cohęredis mei aliquod naſci videatur contra me pręiudicium, quia iudex tali exemplo propenſior futurus ſit ad me quoque condemnandum: tamen non exemplis, ſed legibus iudicandum eſt, & nihilominus reuera integra ſit mea mihi defenſio: rectè Marcellus exiſtimat, ſententiam contra vnum

hæredem latam, cohæredi quantumuis ſcienti non præiudicare: nempe quòd vnus ab alio ius non habeat, & inter hæredes tam creditoris, quàm debitoris ipſo iure diuidantur obligationes hæreditariæ, vt ſinguli ſeparatim pro ſua tantùm portione vel agant vel conueniantur. ſicuti latius dixi in commentariis ad 12. Tabulas cap. 38. Poterat Marcellus & aliud exemplum hîc proponere de legatariis. Nam ſi vnus ex teſtamento legatum petens, victus ſit, ſententiam alteri legatario non præiudicare

1 *L.1. De except.*

traditum eſt. Quod & de creditoribus hypothecariis rectè dici poteſt. Atque hæc

2 *L. Claudius. Qui pot. in pign.*

tria exempla pertinent ad amplificationem ſuperioris regulæ, vt intelligamus res inter alios iudicatas aliis non præiudicare, etiamſi ſimilis eorum cauſa ſit, & ſcientes paſsi ſint ita iudicari, neque prouocarint, cùm tamen appellare potuiſſent. Cæterùm Marcellus altero ſuæ diſtinctionis membro, hâc regulam veluti reſtringit, & illuſtria proponit exempla tria, in quibus ea locum non habet. Ac poſteriora quidem duo nihil habent difficultatis, nempe, cùm maritus ſocerum, qui dotem dedit, ſciens patitur in quæſtione de proprietate rei dotalis vinci, vel emptor ſimiliter venditorem, cùm de proprietate rei venditæ quæreretur: vt intelligamus ſententiam in hoc genere latam contra ſocerum præiudicare marito, qui ab eo habuit, quicquid tandem habuit iuris: & ſimili ratione nocere emptori, ſententiam contra venditorem. Licet ediuerſo non idem diceretur: tametſi propter euictionis cauſam dici poſsit, venditori, ſaltem tempeſtiuè admonito, nocere ſententiam contra emptorem latam. Cæterùm tertio exemplo, quod Marcellus hîc proponit, magnam difficultatem, magnáſque tenebras iniecit corrupta atque vitioſa vulgarium exemplarium ſcriptura, in quibus legitur, SI CREDITOREM EXPERIRI DEBITOR PASSVS SIT &c. Quod certè neque ſententiæ Marcelli conuenit, neque firma aliqua ratione iuris defendi poteſt. Verùm errorem facilè tollemus, ſi vera lectio huius loci reſtituatur, SI CREDITOR EXPERIRI DEBITOREM PASSVS SIT &c. Sic enim legendum eſſe oſtendit Florentinum exemplar, & alij vetuſti, melioríſque notæ codices: idque congruit & orationi, & diſputationi, & ſententiæ Marcelli, & cum aliis perpetui iuris regulis conuenit. Sententiam latam contra creditorem hypothecarium de proprietate pignoris, non nocere debitori, eius rei vero domino, intelligi etiam idem poteſt, quod eo-

3 *L. à diuo Pio. §. ſed ſciendum. De re iudic.*

dem tractatu de re iudicata, traditum eſt de ſententia executoris. Neque obſcura eſt ratio. Debitor enim ius ſui dominij non habet à creditore, ſicuti creditor ius ſui pignoris habet à debitore. Et licet creditor agens hypothecaria, imprimis probare iu-

4 *L. ante omnia. De probat.*

beatur dominum eſſe eum, à quo rem pignori accepit: tamen ſi id probare non poſſit, ſibi tantùm nocet, non domino debitori. Nam neque principaliter ad creditorem pertinet hæc quęſtio alieni dominij, neque huius probationibus ſatis inſtructus eſſe ſolet. Si vinceret, & ſuæ petitionis probationem impleuerit, fateor prodeſſe debitori, de cuius etiam iure & dominio pronuntiatum videtur: vt exceptione huius

5 *L. ex ſextante. §. 1. De except. rei iud.*

rei iudicatæ repellere poſsit eum, qui victus eſt, ſi rem nihilominus vindicare velit. Sed ſi creditoris victoria hîc debitori proſit, non ſequitur victi offenſionem etiam nocere. Neque eadem ratio eſt vtriuſque. Itaque in hac ſententia maneo, rem iudicatam, quæ ſuſtulit hypothecam creditoris, non propterea ſtatim & debitoris dominium tollere: nullámque eſſe cauſam, cur quod contra illum iudicatum eſt, huic noceat. Cæterùm ediuerſo iuſtiſsima cauſa eſt, cur ſententia lata de proprietate pignoris contra debitorem, qui rem pignori dederat, per conſequens noceat & creditori, qui pignori accepit, præſertim ſcienti atque patienti debitorem autorémque ſuũ condemnari, neque appellare volenti, & vbi ſine colluſione condemnatus eſt debitor, cauſáque cognita ſuperatus, cùm pronuntiatum eſt, eum dominum non eſſe, neque iam tum, cùm rem pignori daret, fuiſſe. Alioqui verò ſententiam creditori hypothecario non obfuturam, facilè equidem concedam. Nam & traditum eſt, ei

6 *L. præſes. C. de pignor.*

non obeſſe, ſi debitor in eius fraudem per colluſionem vinci ſe paſſus eſt, vel etiam

7 *L. 1. §. cùm prędium. De pignor.*

ſi non tam cauſa cognita, quàm præſcriptione temporis repulſus fuerit. Separata e-

8 *L. iuſt. §. non mutat. De vſucap.*

nim eſt pignoris quæſtio ab intentione dominij, vt Papinianus ait, neque qui dominium vſucepit, propterea & alterius hypothecam eadem vſucapione peremit.

9 *L. iudicata. §. vlt. De except. rei iud.*

Denique & ſi cauſa cognita pronuntiatum ſit, debitorem non fuiſſe dominum, tamen creditori hypothecario, ſi admonitus non ſit, id non nocere Papinianus quo-

1 *L. 3. De pignor.*

que ait: præſertim cùm conuentio pignoris ſententiam præceſsit. Non diſsimilis quæſtio

quæſtio eſt, an ſententia lata contra hæredem de iure & vi teſtamenti litigantem, per conſequens noceat legatariis. Nam & hanc cum ſuperiori Papinianus coniungere videtur, licet legatarios in hoc genere non omnino rectè comparari cum creditoribus dicat. Ac quidem Vlpianus apertè reſpondit, Si de cauſa inofficioſi teſtamenti 1
cognouerit Iudex, & pronuntiauerit contra teſtamentum, nec fuerit prouocatum, 2
legata non deberi. Idem tamen alio loco docet, ſi hic hæres non tam cauſa cognita condemnatus ſit, quia teſtamentum non valuerit, quàm victus, quia non defende- 3
retur: talem ſententiam non nocere legatariis. Sanè ſi res litigioſa vel actio legata ſit, ſicuti rectè legari poteſt: olim quidem eius æſtimatio dabatur legatario, & hæres ſuo periculo iudicium peragebat. Sed ex noua Iuſtiniani Conſtitut. 112. hæres iu- 4
dicium exequitur periculo legatarij, vt ſi rem litigioſam euincere non potuerit, nihil legatario debeatur. Porrò & de duobus reis vel credendi vel debendi magna quæſtio eſt, an quod de vno pronuntiatum eſt, ad alterum pertineat. Sed quia Marcel- 5
lus eam hoc loco non attigit, & nos aliò properamus, neque omnia congerere inſtituimus, neque finis vllus eſſet, reiiciatur hæc in alium locum diſputatio.

¶ *QVAE Legis vicem obtinet.*) Veluti ex Senatuſconſultis: cuiuſmodi ſunt exceptiones Velleiani aut Macedoniani: vel ex Principum placitis: qualis eſt exceptio diuiſionis inter plures fideiuſſores, ex Conſtitutione Adriani: & inter plures reos debendi ex Nouell. Conſtit. Iuſtiniani. ¶ *EX IPSIVS Prætoris iuriſdictione.*) Eiuſmodi eſſe videtur exceptio doli. cuius licet ſit naturalis ratio: vim tamen habere videtur ex Prætoris edictis. Certè olim Iure Ciuili nulla doli apud Iudicem ratio habebatur, niſi in bonæ fidei iudiciis, aut niſi minor quiſpiam circunſcriptus eſſet. Sed poſtea Gallus Aquilius de dolo formulas edidit, quas Prætores in iudiciis conſtituendis ſecuti ſunt, vt ſemper de dolo vel agere vel excipere liceret. Id quod pluribus locis Tullius non obſcurè indicat. ¶ *ALIAE Perpetuæ & Peremptoriæ, aliæ Temporales & Dilatoriæ.*) Hîc proponitur diuiſio, quæ conſtat membris duplicibus, ſic vt poſterius verbum vim & conditionem prioris explicet: vt intelligamus hîc agi non quidem de tempore & vita exceptionum: ſed de vi & effectu: vt ſint perpetuæ, quæ peremptoriæ ſunt, totámque perimunt actionem. Aliæ temporales, quæ dilatoriæ, nec niſi ad tempus agere volentibus obſtant. Itaque huius generis erit exceptio, ne quis conueniatur vltrà quàm facere poſſit. quia non perimit obligationem, ſed tantùm ſolidam exactionem differt ad tempus melioris fortunæ, quam quiſque ſperare poteſt, quandiu ſpirat. Idem cenſendum eſt & de exceptione excuſ- 6
ſionis. Exceptio tamen diuiſionis magis videtur eſſe perpetua & peremptoria. pertinet enim ad diuidendum iudicium, vt pro parte omnino liberetur vnus ex reis debendi. Porrò autem totus hic locus deſumptus eſt ex reſponſo Caij: qui tamen 7
hanc diuiſionem aliis verbis explicat. Perpetuæ (inquit) atque peremptoriæ ſunt, quæ ſemper locum habent, nec euitari poſſunt. qualis eſt doli mali, rei iudicatæ, & ſi quid contra Leges, Senatúſve conſultum, factum eſſe dicetur. Item pacti conuenti perpetui, hoc eſt, ne omnino pecunia petatur. Temporales atque dilatoriæ ſunt, quæ non ſemper locum habent, ſed euitari poſſunt: qualis eſt pacti conuenti temporalis, hoc eſt, ne fortè intra quinquennium agatur. Hæc Caius. ¶ *QVAE Semper agentibus obſunt, & ſemper rem, de qua agitur, perimunt.*) Non ſunt hæc ocioſè repetita, reſpondent enim appellationibus perpetuarum & peremptoriarum. Et ita coniuncta excludunt veterem exceptionis temporalis conditionem, quæ ante Zenonianam Conſtit. omnino quidem perimebat rem, de qua agebatur, ſi ſemel eſſet oppoſita. At nō ſemper, neque perpetuò agere volentibus oberat. vt ſi creditor primùm agere cœpiſſet tempore conuento, vel aliter præſtituto. ¶ *SEMPER Agentibus obſunt.*) Iuſtinianus hîc ſignificat initium & finem harum proponendarum exceptionum, nempe à lite conteſtata, vſque ad rem iudicatam. Cæterùm poſt ſententiam non ſolent admitti. ¶ *AD TEMPVS Nocent, & temporis dilationem tri- 8
buunt.*) Hîc Iuſtinianus intelligit tempus conuentum & præſtitutum: ante quod nō potuit agere creditor. & ſi egiſſet, oppoſita exceptio non modò ad tempus ei nocuiſſet, ſed in perpetuum: quia non temporalem, ſed perpetuam liberationem debitori tribuebat veteri iure, quod erat ante Zenonis Conſtit. ¶ *AGERE Volentibus.*) Tacitè hîc ſignificatur natura actionis dilatoriæ: quæ obiicitur ante litem con-

1 *dic. L. 3.*
2 *L. Papin. §. ſi ex cauſa. De inoffic.*
3 *L. ſi proluſoria. §. quoties. De appellat.*
4 *L. 3. De litig.*
5 *L. 2. De duob. reis. L. in duobus. De iureiur. L. ſi duo. De arbi. L. ſi vnus. § 1. De pact.*
6 *L. ſi defunctus. C. arbi. tute.*
7 *L. 3. De except.*
8 *L. peremptorias. C. ſententiā reſcindi nō poſſe. L. 1. C. de iur. & facti ignor.*

teſtatam & iudicium ſuſceptum, cùm quis adhuc magis agere velle, quàm agere dicitur. Nec poteſt ſanè poſt litem conteſtatam reus ſuæ defenſionis negligentior, inuito actore dilatorias ſuas proponere exceptiones: ſaltem vt imminentem præſentis iudicij condemnationem effugiat. Poteſt tamen etiam poſt litem conteſtatam eas opponere: ſed nihilominus condemnabitur, ſaltem vt ſoluat, cùm tempus venerit. ¶ *AVT Alia ſimilis.*) Cuiuſmodi ſunt exceptiones earum conuentionum, quæ quidem purè initæ ſunt, ſed habent tacitam dilationem ex natura rei promiſſæ, vel ex loco adiecto. ¶ *OBIECTA QVE Sit.*) Sicut omnino debet obiici. Nam alioqui iudicium ſuſtinetur, quia ipſo iure nata eſt, etiam ante diem, actio, præterquam ſi vſusfr. petatur. ¶ *NEQVE Eo iudicio quicquam conſequebatur.*) Sicuti nec hodie adhuc quicquam conſequitur. hîc enim nihil immutatum eſt per Zenonis Conſtitutionem. Dicimus autem eo iudicio nihil conſequi agentem, quia redigitur ad neceſsitatem nouæ litis ſuo tempore inſtruendæ: quod paulò pòſt docet Iuſtinianus. ¶ *NEQVE Poſt tempus olim agere licebat.*) Addidit Iuſtinianus hoc loco hanc voculam OLIM, vt magis ſignificaret antiquitatem, à qua hodie receſſum ſit. Quomodo autem hîc agere olim non licebat, mox dicam. ¶ *REM Amittebant.*) Scripſit antea Iuſtinianus: Si quis agens, in intentione ſua plus complexus fuerit, quàm ad eum pertineat, à cauſa cadebat, id eſt, rem amittebat. Quo loco obiter admonuimus, Creditorem, qui ante diem egiſſet, ex lege 12. Tab. cauſa quidem cecidiſſe, ſed nõ omnino ſtatim cùm primùm agere cœpiſſet. Primùm enim reus, qui ſciret à ſe ante diem peti, poſtulabat à Prætore exceptionem dilatoriam, CVIVS PECVNIAE DIES NON FVISSET. Poſtea cùm veniſſet dies petendæ pecuniæ, rurſus creditor agere poterat: ſed tum peremptoria exceptione ſummouebatur ex lege 12. Tab. quòd ſemel plus tempore, nempe ante diem petiiſſet. Quo nomine petebat reus pronuntiari, Creditorem cauſa cecidiſſe. Hîc itaque bis agebatur: & priorem actionem reus dilatoria exceptione ſummouebat ad tempus ſoluẽdæ pecuniæ. Et vbi hoc tempus veniſſet, alteram actionem perimebat exceptione prioris iudicij. Indicat id Tullius lib. 1. de Oratore, vbi oſtendit quàm pudendi lapſus in magnis Oratoribus occaſionem dederit huius veteris iuris ignorantia. agit enim de quodam Hypſeo, qui ſtultè & imperitè contendebat, vt ei, quem defendebat, cauſa cadere liceret. Item de Octauio, qui eodem errore pugnabat, ne aduerſarius cauſa caderet. Verba Ciceronis ſunt hæc: Inquit Antonius, Ego iſtos non modò Oratoris nomine, ſed ne foro quidem dignos putarem. Atqui (reſpõdet Craſſus) non defuit illis patronis eloquentia, neque dicendi ratio, aut copia, ſed Iuris Ciuilis prudentia: quòd alter plus lege agendo petebat, quàm quantum lex in 12. Tab. permiſerat. quod cùm impetraſſet, cauſa caderet. Alter iniquum putabat, plus ſecum agi, quàm quod eſſet in actione. neque intelligebat, ſi ita eſſet actum, litem aduerſariũ perditurum. Quid his paucis diebus? nónne nobis in tribunali Q. Pompeij Prætoris vrbani familiaris noſtri ſedentibus, homo ex numero diſertorum poſtulabat, vt illi, vnde peteretur, vetus atque vſitata exceptio daretur, CVIVS PECVNIAE DIES FVISSET? quod petitoris cauſa cõparatum eſſe non intelligebat. Vt ſi ille inficiator probaſſet iudici antè petitã pecuniã eſſe, q̃ eſſet cœpta deberi: petitor rurſus cũ peteret, exceptione excluderetur, ꝙ ea res in iudicium antea nõ veniſſet. Hęc Tullius. ¶ *LITEM Inferre auſus eſt.*) Etiam ſi vim eius, & executionem non recuſet differri in ſuum tempus. Satis enim eſt ante tempus quacunque conditione litem intuliſſe. ſi tamen debitor ſua dilapidet, & vereatur creditor, ne ſit ſuo tempore inanis actio aduerſus inopem: licebit cautionem petere. Sic enim ait Papinianus: In omnibus bonæ fidei iudiciis, cùm nondũ dies præſtandæ pecuniæ venit: ſi agat aliquis ad interponendam cautionem ex iuſta cauſa, condemnatio fit. Idque in iure noſtro ſæpe traditum eſt. ¶ *ZENONIANAE Conſtitutioni.*) Meminit & huius Conſtitutionis antea Iuſtinianus: nuſquam tamen eam extare arbitror. Sanè videtur hîc Zeno ſecutus humanitatem illam Claudij Cæſaris, quem ait Suetonius ſæpe reſtituiſſe actiones iis, qui plus petendo exciderant iure agendi. ¶ *INDVCIAS.*) Scribit quodam loco Fabius verba caſtrenſia ſiue militaria eleganter ad forum transferri. Sic pactum induciarum, quod propriè eſt, vt in diem certum non pugnetur, & (vt ait Paulus) ne interim hoſtes ſeſe laceſſant: tractum hîc eſt ad tempus, quo ne agatur, conuenit. ¶ *QVAS Sponte*

actor

1 *L. amplius. D. rem ratã hab.*
2 *L. vlt. C. de excep. L. ita demum. C. de procur. L. ſancim' in fi. C. de iud.*
3 *L. interdũ. L. cõtinuus. § cùm ita. De verb. obl. L. 3. § ſi ita quis ſtipuletur. De eo quod cert. lo.*
4 *L. 1 in fi. D. quãdo dies vſusfr. leg. ce.*
5 *§ ſi quis agens ſup. de act.*
6 *L. in omnibus. De iudic.*
7 *L. inter omnes. D. Qui ſatiſd. cog. L. quòd ſi in diẽ § 1. De petit. hæred. L. 2. De euict. L. pro ſocio. D. pro ſocio.*
8 *L. poſtliminium. § induciæ. De cap. & poſtlim. reuer.*

actor ipſe indulſerit, vel quas natura actionis continet.) Rectè hæc diſcernit Theophilus, vt
prius referatur ad tempus pactionis, quod vltro poſt contractam obligationem hu-
maniter indulſit creditor: Alterum, ad tempus ipſius obligationis, de quo ſcilicet dũ
iniretur obligatio, conuenit. Sed vtvt ſit, hic ſemper locus intelligendus eſt de indu-
ciis, quæ differunt ipſam actionem. Alioqui ſi tantùm differant ipſam exactionem:
non duplicabuntur induciæ. Veluti marito poſt ſolutum matrimonium tribuitur
annus ad reſtitutionem mobilium dotalium. Id non differt actionem, ſed exactio-
nem. non admodum itaque nocuerit, antè egiſſe. ¶ *IN Duplum.)* Eius nempe 1 *L. vna. §. exactio. C. de*
temporis, quod ſupererat, quódque contempſit creditor. Veluti, conuenit non pe- *rei vx. act.*
tere ante quinquennium: poſt biennium peto. Solum triennium eo nomine dupli-
cabitur, quod ſolum contemptum eſt, non etiam ipſum biennium iam elapſum, in
quo nihil peccatum eſt. Quam ſententiam omnibus probari putamus ex æquitate
naturali, & probat hîc Theophilus, atque adeò ipſe Vlpianus in ſimili ſpecie, dum
ait: Quiſquis in opus publicum damnatus, refugit, duplicato tempore damnari ſolet. 2 *L. aut damnum. §. quiſ-*
ſed duplicare eum id tempus oportet, quod ei ſupereſt, cùm refugit, ſcilicet ne illud *quis. De pœnis.*
duplicetur, quo apprehenſus in carcere fuerit. ¶ *NISI Omnes expenſas litis.)* Certè
& Iuſtinianus in Nou. Conſtit. 15. iubet, eum, qui improbè litem æſtimauit pluris,
quò apud ipſius loci Præſidem, non apud Ciuitatis defenſorem, qui de pecuniariis
cauſis vſque ad 30. aureos ſolùm iudicabat, reum atterat: omni damno litis ſubiici,
quanquam eo nomine cauſa non cadat.

¶ *PRAETEREA Etiam.)* Hîc propriè Iuſtinianus agere videtur de tranſlatio-
nibus, quarum antea meminimus. Certè autor Rhetoricorum ad Herennium lib. 1.
ſcribit, Ex tranſlatione controuerſiam naſci, quum aut tempus differendum, aut ac-
cuſatorem mutandum, aut iudices mutandos reus dicit. Meminit & Fabius lib. 3.
cap. 6. exceptionis huius, VT NON VIDEATVR IVRE ACTIO INTENDI: quam
vocat iuris adiutorium elabendi ex crimine, quod nec negari nec defendi poteſt. Qui
tamen ea exceptione vult vti, ante omnia eam proponere debet. Galli confuſè vo-
cant fines recipiendi, & fines non recipiendi: quibus etiam vtuntur in exceptionibus
peremptoriis. Sicuti & olim Athenienſes hac exceptione, *μὴ εἰσαγώγιμον εἶναι τὴν
δίκην*, vt indicat Demoſthenes *ἐν τῇ παραγραφῇ πρὸς Πανταίνετον*. ¶ *EX Perſona.)* Nõ
modò ipſius actoris procuratoríſve, ſed & iudicis, quem cauſamur non eſſe compe-
tentem. quod facere ſtatim debemus iudicio ſtati: vt actor ſi agere velit, ſequatur 3 *L. ſi quis ex aliena. De*
forum noſtrum. Hæcque eſt præſcriptio fori, quam vulgus declinatoriam vocat. *iuriſd.*
Proponi autem debet in limine iudicij, priuſquam aliquid facias, quod ſignificaret 4 *L. iuris ordinem. C. de*
te iudicis, ad quem vocatus es, iuriſdictionem approbaſſe vel prorogaſſe: id enim *iuriſd.*
certè facere potes. ¶ *SVNT Dilatoriæ exceptiones.)* Quæ ſcilicet differunt & remo- 5 *L. 3. De iudic.*
rantur ipſum iudicium, non quidem ad vllum certum tempus, ſed donec actor mu-
tarit incommodum, quod ei obiicitur. Porrò autem hic locus deſumptus videtur
ex reſponſo Caij, qui ait: Procuratoriæ quoque exceptiones dilatoriæ ſunt: quæ in- 6 *L. 3. §. vlt. De except.*
terdum locum habent, ſed interdum euitari poſſunt. Et Vlpianus, Procuratoria ex- 7 *L. 2. §. vlt. De except.*
ceptio (inquit) dilatoria eſt. Nam qui dicit, Non licere procuratorio nomine agi, nõ
prorſus litem inficiatur, ſed perſonam euitat. ¶ *QVALES Sunt procuratoriæ.)* Hæ
ſunt duplices. Prioris generis ſunt eæ, de quibus hîc agitur: cùm dicimus aliquem
non poſſe eſſe procuratorem: aut, quòd non licuerit aduerſario dare procuratorem. 8 *L. in exceptionibus. §. 1.*
Exiſtimat autem Vlpianus hanc exceptionem procuratoriam, eſſe de apicibus iu- *De probat.*
ris: adeò vt excuſet fideiuſſorem, qui eam omiſit. Oritur autem hæc exceptio potiſ- 9 *L. ſi fideiuſſor. §. quadã*
ſimùm ex quatuor cauſis. Prima eſt, cuius hîc tantùm meminit Iuſtinianus, ex capite *tamen. D. manda.*
& perſona eius, qui datus eſt procurator: veluti ſi detur miles, infans, furioſus, aut 1 *L. neque tutores. C. de*
mulier. Secunda eſt, ex perſona eius, qui dedit. Vt ſi pupillus ſine tutore procurato- *procurat.*
rem conſtituiſſet. id enim prohibetur. Tertia eſt, ex conditione & natura litis, quæ 2 *L. 3. De procurat.*
non admittit procuratorem: vt ſi ſit populare iudicium, vel criminale: vel ſi ſit cauſa 3 *L. pen. §. ad crimen. De*
ſtatus. Quarta eſt ex modo & forma conſtituendi: vt ſi ſolùm mandato generali ni- *publ. iud.*
teretur procurator, cùm opus eſſet ſpeciali. Alterius generis exceptiones procura- 4 *L. ſeruum. §. eam. De*
toriæ ſunt, Cùm omnino dicimus aliquem procuratorem non eſſe, vt quia manda- *procurat.*
tum à domino non habet. cuius exceptionis procuratoriæ meminit Pomponius. 5 *L. inter quos. §. alieno. De dam. infect.*
differt autem à ſuperioribus, quæ proponi debent ante litem conteſtatam: cùm 6 *L. ita demũ. C. de proc.*

hæc perpetuò poſsit opponi: quia ſi quis non ſit procurator, non poteſt vllum cum eo conſtare iudicium. ¶ *PER Militem.*) Qui ſcilicet in Caſtris meret. Veteranum autem militia miſſum, procuratorem dari poſſe conſtat. Sic Tullius pro Quintio contendit, Equitem Rom. dari potuiſſe procuratorem. ¶ *AVT Mulierem.*) Ab omni munere iudiciali mulier arcetur, & præcipuè à procuratorio. Alienam enim defenſionem ſuſcipere, virile munus eſt. ne prætextu litis, mulier impudenter & contra ſexus verecundiam irruat in cœtus virorum. Sicuti olim feciſſe dicitur illa Afrania, cuius meminit Valerius lib. 8. cap. 3. & quæ in cauſa fuit, cur mulieres prohibitæ fuerint pro aliis poſtulare. ¶ *NAM Militibus.*) Hic locus deſumptus videtur ex duobus reſcriptis Alexandri Imper. Primùm enim Macrino reſcripſit, militem nec pro patre, vel matre, vel etiam vxore, nec ex ſacro reſcripto, procuratorio nomine experiri oportere. Deinde Aufidio ſcripſit, Eos, qui ſtipendia merent, poſſe ſuis negotiis ſupereſſe inoffenſa diſciplina. ¶ *NEC PRO Patre.*) Pro quo tamẽ ſaltem infirmo, poteſt pia mulier procuratorium munus ſubire, quanquam id non poſſet pro filio, quòd ei aliter poſsit ſuccurrere, nempe ſi ei petat tutorem vel curatorem. ¶ *VEL MATRE Vel vxore.*) Vel etiam filio. Quia (inquit Paulus) diſciplina militaris antiquior fuit parentibus Romanis, charitate liberorum. Vt itaque pater filium militiæ ſubtrahere non poteſt: (nam nec minus Reip. natus eſt, quàm parentibus) ita nec filij patrem. Niſi ſanè eſſet cauſa ſtatus: quæ digna viſa eſt, cur miles ſigna deſereret opitulaturus ſuis neceſſariis, quorũ in hac re periculum ipſum quoque militem tangit. Iniquum eſſet itaque abſentem de liberis dimicare, inquit Liuius, referens memorabile exemplum Virginij, qui cùm honeſtum ordinem in Algido miles duceret, celeriter impetrato commeatu accurrit Romam, vt filiam ſuam de ſtatu periclitantem iudicio defenderet, eriperétque libidini Appij.

¶ *PROCVRATORIO Nomine experiri.*) Sicuti nec aliena negotia extra Iudicium procurare. ¶ *SVIS Verò negotiis.*) Vel communibus ſui numeri cauſis. Iis enim miles intereſſe poteſt. Nam & propriæ cauſæ videntur, quæ nobis cum aliis communes ſunt. ¶ *SVIS Negotiis ſupereſſe.*) Poteſt ergo miles procurator eſſe in rem ſuam. Sicuti & mulier poteſt. Nec refert vetúſne ſit negotium, an nunc primùm ei ceſſum. Legimus Ameſiam quandam Prætoris ſententia ream, olim maximo Pop. Rom. concurſu, L. Titio Prætore iudicium cogente, egiſſe viciſſéque. Et Hortenſiam filiam Q. Hortenſij, communem matronarum cauſam à viris deſertam fœliciter egiſſe apud Triumuiros, impetraſſéque, vt maior pars imperatæ matronis pecuniæ remitteretur. Teſtis eſt Valer. lib. 8. cap. 3.

¶ *OLIM Procuratoribus.*) Hodie adhuc infamia obſtat poſtulantibus: quoniam Prætor remouet à poſtulando perſonas turpitudine notabiles: vt tueatur dignitatem ordinis togatorum, quibus multum tribuunt noſtræ leges. dicuntur enim pro Republ. militare. At procuratorum vilius eſt munus. Videntur tamen canones Pontificij rurſus rem reuocare velle ad priſtinam illam Iudiciorum ſeueritatem, cùm nec vllam ferant in procuratore notam infamiæ. Certè olim apud Athenienſes, infames, qui dicebantur ἄτιμοι, arcebantur à foro penitus, nec quicquam tractare apud Iudices aut populum poterant, vt legere eſt in oratione Demoſthenis aduerſus Ariſtogitonem. ¶ *VEL Dantis, vel ipſius procuratoris.*) Hanc rem pluribus hîc explicat Theophilus: ſed neſcio an quæ tradit, conueniant moribus Romanorum. ¶ *NE DVM De his.*) Non eſt hæc præcipua cauſa, cur infames admittantur, quaſi ea ceſſante repellerentur: ſed eſt & alia, nempe deſuetudinis. vt etiam ſi certa ſit infamia, & de qua nemo poſsit altercari, non tamen arceat procuratorem.

DE

1 *L. filiusfa. §. Veterani. De procurat.*
2 *L. 2 De reg. iur.*
3 *L. fœmina. L. neque fœmina. De procurat.*
4 *L. alienam. C. de procu.*
5 *L. maritus. C. de procu.*
6 *L. 1. §. ſecundo loco. De poſtul.*
7 *L. militem. L. qui ſtipendia. C. de procur.*
8 *L. alienam C. de procu. L. fœmina D. illo tit.*
9 *L. poſtliminium §. filius quoque. De capt. & poſtli. reuer.*
1 *L. qui cum §. qui filiũ. De re milit.*
2 *L. 3 §. militi De liber. cauſ.*
3 *L. ſi militem. C. de cõd. ob cauſam dat.*
4 *L. filiusfa. §. Veterani. De procurat.*
5 *L. 2 §. penul. D. quando appel. ſit.*
6 *L. quia abſentes. C. de procurat.*
7 *L. 1 §. ſecundo loco. De poſtul.*
8 *L. aduocati. C. de aduocatis diuer. iud.*

De Replicationibus, Tit. XIIII.

INterdum euenit, vt exceptio, quæ prima facie iuſta videtur, tamen iniquè noceat. quod cùm accidit, alia allegatione opus eſt, adiuuandi - actoris gratia: quæ Replicatio vocatur: quia per eam replicatur atque reſoluitur ius exceptionis: veluti cùm pactus eſt aliquis cum debitore ſuo, ne ab eo pecuniam petat: deinde poſtea in contrarium pacti ſunt, id eſt, vt creditori petere liceat: ſi creditor agat, & excipiat debitor, vt ita demum condemnetur, ſi non conuenerit, ne eam pecuniam creditor petat: nocet ei exceptio. conuenit enim ita. nanque nihilominus hoc verum manet, licet poſtea in contrariũ pacti ſint. ſed quia iniquum eſt creditorem excludi: replicatio ei dabitur ex poſteriore pacto conuento. Rurſus interdum euenit, vt replicatio, quæ prima facie iuſta eſt, iniquè noceat. quod cùm accidit, alia allegatione opus eſt, adiuuandi rei gratia, quæ Duplicatio vocatur. Et ſi rurſus ea prima facie iuſta videatur, ſed propter aliquam cauſam actori iniquè noceat: rurſus alia allegatione opus eſt, qua actor adiuuetur, quæ dicitur Triplicatio. Quarum omnium exceptionum vſum interdum vlterius quàm diximus, varietas negotiorum introducit: quas omnes apertius ex Digeſtorum latiore volumine facile eſt cognoſcere.

Exceptiones autem, quibus debitor defenditur, plerũque accommodari ſolent etiam fideiuſſoribus eius: & rectè, quia quod ab iis petitur, id ab ipſo debitore peti videtur: quia mandati iudicio redditurus eſt eis, quod ij pro eo ſoluerint. Qua ratione, & ſi de non petenda pecunia pactus quis cum reo fuerit: placuit perinde ſuccurrendum eſſe per exceptionem pacti conuenti illis quoque, qui pro eo obligati ſunt, ac ſi etiam cũ ipſis pactus eſſet, ne ab eis ea pecunia peteretur. Sanè quædam exceptiones non ſolent his accõmodari. Ecce enim debitor, ſi bonis ſuis ceſſerit, & cum eo creditor experiatur: defenditur per exceptionem, ſi bonis ceſſerit. Sed hæc exceptio fideiuſſoribus non datur: ideo ſcilicet, quia qui alios pro debitore obligat, hoc maximè proſpicit, vt cùm facultatibus lapſus fuerit debitor, poſsit ab iis, quos pro eo obligauit, ſuum conſequi.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

ALIA ALLEGATIONE *Opus eſt.*) Vlpianus ait, neceſſarias eſſe replicationes, 1 *L.1.§.2. De except.*
vt exceptiones excludant. ¶ *QVAE Replicatio vocatur.*) Sicut & Græci ἀντιδια-πλέκειν dicunt, quod replicare hîc dicimus. appellant & ἀντιπαραγραφὴν, quam Latini replicationem. Rhetores vocare interdum id videntur firmamentum, & continens, ſicut Græci συνέχον, quòd ius actoris contineat, firmet, ac tueatur. ¶ *ADIVVANDI Actoris gratia.*) Hoc eſt, vt ſuſtineatur actio labefactata: quæ ſi per exceptionem omnino perempta fuiſset & funditus euerſa, non niſi noua actione poſset hic actor adiuuari. ¶ *VELVTI CVM.*) Aliud non diſsimile proponitur exemplum in 2 *L. ſub prætextu. C. de tranſact.*
reſcripto Imp. Antonini his verbis: Aduerſus fratrem tuum quondam tutorem legitimum, tutelæ iudicio ſi expertus non es, propoſita actione conſiſte. nec timueris 3 *L.3. C. de except.*
exceptionem pacti, ſi in eo fraudem dolúmque admiſsum probare potes. Nam

replicatio doli oppoſita, bonæ fidei iudicium facit, & commentum fraudis repellit.
¶ *CVM Pactus eſt aliquis.*) Nuda ſcilicet conuentione. Alioqui ſi hîc fuiſset acceptilatio, prima obligatio prorſus eſset ſublata, nec poſset deinde reſtitui, aut redintegrari.
1 *L. ſi vnus. §. pactus ne peteret. De pact.*
Nam poſterius pactum ad actionem reparandam eſset inefficāx. ¶ *DEINDE Poſtea.*) Quandocunque ſcilicet: adeò, vt etiam poſt 30. annos id pactum proſit. Neque enim tempus hîc vllum præbet obſtaculum. Nam & id tollit & amolitur noua pactio de petẽdo. ¶ *ID EST, Vt creditori petere liceat.*) Hæc interpretatio adiecta eſt, vt hîc intelligeremus poſterius pactum omnino reſpondere priori obligationi, cuius impedimentum amolitur, non etiam quicquam ei adiicit. alioqui enim non valeret.
2 *L. ſed & ſi citeriori. De conſt. pecu.*
Quanquam aliud ſit in conſtitutõ: cùm etiam ex eo agi poſsit. Nã ex eo oritur Prætoria obligatio, quæ tametſi nihil niſi nuda conuentio ſit, actionem tamen producit.
¶ *REPLICATIO Ei dabitur.*) Paulus ait, prius pactum per poſterius elidi, nõ ipſo
3 *dic. §. pactus ne peteret.*
iure, ſed quia replicatio exceptionem elidat. Sic enim poſteriora ſemper pacta ſer-
4 *L. pacta nouiß. C. de pact.*
uanda ſunt. ¶ *RVRSVS Interdum*) Vlpianus hunc locum breuius explicat, inquiẽns: Cõtra replicationem ſolet dari duplicatio: & contra duplicationem triplicatio:
5 *L. 2. §. pen. De except.*
& cõtra triplicationẽ rurſus quadruplicatio: & ita deinceps multiplicantur nomina, dum aut reus aut actor obiicit. Sed ſciendum eſt, moribus hodie noſtris forenſibus non poſſe progredi litigatores vltra duplicationem.

¶ *EXCEPTIONES Autem.*) Hæc coronis non tam pertinet ad hunc titulum, quàm ad ſuperiorem totum tractatum de exceptionibus. Idque frequenter fieri, in hiſce Inſtitutionibus alibi admonuimus. ¶ *QVIBVS Debitor defenditur.*) Aut ſaltem quibus ſeſe defendere poterat, ſi non ſponte contrario pacto præſidiũ exceptionis ſibi ademiſſet. Nam id fideiuſſori non oberit. Nec enim ſemel ei quæſitam ex-
6 *L. vlt. De pact.*
ceptionem poteſt debitor ſuo pacto tollere, aut inuito extorquerẽ. Quanquam for-
7 *L. 3. §. pe. D. quòd quiſque iur.*
taſſe ſuo delictõ poſsit. Nam & ſi debitor ſua mora, exceptionis ſubſidium amiſerit: damnum quoque eſt fideiuſſõris. Quanquam ſanè eam exceptionem, quam ſibi ſuo
8 *L. mora. De verb. oblig.*
facto peperit fideiuſſor, nec ex perſona debitoris habet, non perdat vllo vel pacto vel
9 *dic. L. mora.*
delicto debitõris. ¶ *DEFENDITVR.*) Nempe aduerſus id, quod ab eo petitur, ne id ſoluat aut faciat. Cæterùm ſi tantùm exceptio pertineat ad declinandum iu-
1 *L. ſi reus. De indic. L. creditor. D. mand.*
dicium: hæc fori præſcriptio, quę debitori competit, non competet etiam fideiuſſõri. Adeò vt nec debitor quidem hîc poſsit fideiuſſorem defendere, allegando illã ſuam
2 *L. venditor. De iudic. L. 1. C. vbi in rem act.*
exceptionẽm. ¶ *PLERVNQVE Accommodari ſolent etiam fideiuſſoribus.*) Contrà autẽ Paulus reſpõndit, fideiuſſoris conuentionem nihil prodeſſe reo: ſed addit rationem,
3 *L. fideiuſſoris. De pact.*
quæ huic loco omnino reſpondet: Quia nihil eius intereſt, à debitore pecuniam nõ
4 *L. aduerſus. De arbit.*
peti. Sic & Vlpiãnus: Si cum fideiuſſore compromiſi, à quo arbiter peti vetuit, & à reo petam: niſi interſit fideiuſſoris, pœna non committetur. Vnde apparet, vbi fideiuſſoris intereſſet, à reo non peti: competere reo pacti exceptionem: non ſecus atque fideiuſſori competit, vbi debitoris intereſt. Certè à fideiuſſore exactum iuſiurandum de ipſa re, etiam reo prodeſſe Caſsius & Iulianus reſponderunt. Id enim ſolu-
5 *L. duob⁹. §. 1. De iureiu.*
tionis loco eſſẽ ¶ *ETIAM Fideiuſſoribus.*) Generaliter hic accipiendi ſunt fideiuſ-
6 *L. tam mandatori. C. de non nu. pecu.*
ſores: vt etiã cõtineantur ſpõſores, & mandatõres: & quicunque alterius obligationi accedunt: non tamen ij, qui in debitoris locum ſuccedunt & ſubſtituuntur, veluti ex-
7 *L. fruſtra. C. de non nu. pec. L. qui Libertinos duos in fi. De oper. libe.*
promiſſõres. ¶ *QVIA Quod ab iis petitur.*) Hæc ratio eò propriè pertinet, cur fideiuſſor Rei exceptione poſsit vti. Sed cur poſsit etiam inuito debitore: alia ratio quærenda eſt: Nempe, quòd magis expediat fideiuſsori non ſoluere, quàm ſolutũ repetere
8 *L. ſi ſtipulatus. De fideiuß.*
mandati iudiciõ. Et ęquius eſt, vt hîc periclitetur creditor, potius quàm fideiuſsõr: cùm nec hîc verè creditor ſit, qui poteſt exceptione ſubmouẽri. Porrò ex ratione
9 *L. fideiuſſori. De donat.*
huius loci, licet colligere, quod generaliter Paulũs ait: Cum alio factam conuentionẽ
1 *L. creditor & L. creditores. De verb. ſignific.*
alij prodeſse, cùm per eũ, cui exceptio datur, principaliter ei, qui pactus eſt, proficiat.
2 *L. fideiuſſoris. De pact.*
Vnde idem Paulus ait, debitoris cõuentionẽ fideiuſsoribus prõdeſse. Et addit poſteã
3 *L. & heredi. §. vlt. De pact.*
rationem: nempe propter rei perſonam, ne mandati poſtea conueniatur à fideiuſsore. Itaque vbi nulla eſset mandati actio, vt ſi quis fortè animo donandi fideiuſserit: di-
4 *L. quòd dictum. illo tit.*
cendũ videtur, nullam rei exceptionẽ prodeſse fideiuſsori. Certè Vlpianus ait, Veteres
5 *L. ſi quis reum. De liber. lega.*
ſolitos dicere, pacti exceptionem fideiuſsori dandam, quæ reo cõpetit. Cuius exemplo refert Iulianum ſcripſiſſe, Si quis reum habeat & fideiuſsorem: legata reo liberatione, fideiuſſorem quoque liberare, ne alioqui alia ratione reus conueniri poſsit à fideiuſſore.

ſore. qui tamẽ ſi donationis cauſa interueniſſet, nec aduerſus reum habeat regreſſum: non liberabitur, niſi alia fuerit legantis mens. Hęc Vlpianus. Quòd autem alibi ait, 1 *L. niſi hoc actũ. De pact.*
vbi hoc actum eſt, vt duntaxat à reo nõ petatur, nõ vti fideiuſſorem exceptione: accipiendum videtur, quando fideiuſſor viſus eſt tali pacto & perſonali liberationi conſenſiſſe: iúſque ſuum remiſsiſſe. Alioqui aut inutile pactũ erit reo, ſi à fideiuſsore mãdati iudicio poſsit conueniri: aut ipſe quoq; debet liberari fideiuſsor: quem iniquum eſset conueniri, reo prorſus liberato. Saltem enim poſset hoc iure à creditore agente exigere ceſsionẽ ſuę actionis, quam ſi iam reo creditor remiſerit, iure poterit à fideiuſsore repelli, ſi minus ipſius pacti, ſaltem doli exceptione. ¶ *DE Non petenda pe-* 2 *L. ſtichum. §. pen. De ſolutio.*
cunia pactus quis cum reo.) Obſeruãdum hic eſt, in rem eſse pactum: quod omnino fideiuſsori prodeſt. Nã pactus quidem eſt cum reo creditor non petere: ſed pactus nõ 3 *L. exceptiones. 2. §. 1. De except.*
eſt tantùm à reo nõ petere. Cæterùm ſi addita eſset perſona, veluti de nõ petẽda pecunia à reo ſiue debitore: nõ prodeſset huius pacti exceptio fideiuſsori. Cui tamen alia 4 *L. niſi hoc actũ. De pact.*
ratione ſuccurrendum eſſe ſuprà diximus. ¶ *QVAEDAM Exceptiones.*) Nempe eæ, quæ perſonæ cohærent. Cohærent autem perſonæ, quæ non reſpiciunt ipſam 5 *dic. L. exceptiones. 2.*
obligationem. Verùm non debet nos admodum hodie torquere hoc diſcrimen. Nã fideiuſſor per exceptionem excuſsionis nouo illi iure tributam, poteſt omnem ferè vtilitatem exceptionum etiam perſonalium ad ſeſe trahere. Poteſt enim cogere creditorem, vt prius excutiat debitorem: à quo ſi exceptione repellatur, meritò poterit & à fideiuſſore repelli. Deinde etiam poſſet fideiuſſor petere cedi ſibi actionem: quam ſi non habeat creditor, aut habeat inutilem, ſua ſaltem culpa: nõ debet fideiuſſori eſſe moleſtus, ſed ſibi imputare. ¶ *ECCE Enim.*) Aptiſsimum eſt, quod ſubiicit, exemplum, vbi nulla ratione poteſt elabi fideiuſsor.

De Interdictis, Tit. XV.

SEquitur, vt diſpiciamus de Interdictis, ſeu actionibus, quæ pro his exercentur. Erant autem interdicta formæ atque conceptiones verborum, quibus Prætor aut iubebat aliquid fieri, aut fieri prohibebat. quod tunc maximè fiebat, cùm de poſſeſsione, aut quaſi poſſeſſione inter aliquos contendebatur.

Summa autem diuiſio interdictorum hæc eſt, quòd aut prohibitoria ſunt, aut reſtitutoria, aut exhibitoria. Prohibitoria ſunt, quibus Prætor vetat aliquid fieri, veluti vim ſine vitio poſsidenti, vel mortuum inferenti, quò ei ius erat inferendi: vel in ſacro loco ædificari, vel in flumine publico ripáve eius aliquid fieri, quo peius nauigetur. Reſtitutoria ſunt, quibus reſtitui aliquid iubet: veluti bonorum poſſeſſori poſſeſsionem eorum, quæ quis pro hærede, aut pro poſſeſſore poſsidet ex ea hæreditate: aut cùm iubet ei, qui vi de poſſeſsione deiectus ſit, reſtitui poſſeſſionem. Exhibitoria ſunt, per quæ iubet exhiberi: veluti eum, cuius de libertate agitur: aut libertum, cui patronus operas indicere velit: aut parenti liberos, qui in poteſtate eius ſunt. Sunt tamen, qui putent, propriè interdicta ea vocari, quæ prohibitoria ſunt, quia interdicere ſit denuntiare & ꝓhibere: reſtitutoria autẽ & exhibitoria, propriè Decreta vocari. Sed tamẽ obtinuit, omnia interdicta appellari, quia inter duos dicũtur.

Sequens diuiſio interdictorum hæc eſt, quòd quædam adipiſcendæ poſſeſsionis cauſa comparata ſunt, quædam retinendæ, quædam recuperandæ. Adipiſcendæ poſſeſsionis cauſa interdictum adcommodatur bonorũ poſſeſſori, quod appellatur QVORVM BONORVM. eiúſque

vis & poteſtas hæc eſt: vt quod ex iis bonis quiſque, quorum poſſeſſio alicui data eſt, pro hęrede, aut pro poſſeſſore poſsideat: id ei, cui bonorum poſſeſsio data eſt, reſtituere debeat. Pro hęrede autem poſsidere videtur, qui putat ſe hęredem eſſe. Pro poſſeſſore is poſsidet, qui nullo iure rem hæreditariam, vel etiam totam hæreditatem, ſciens ad ſe non pertinere, poſsidet. Ideo autem adipiſcendæ poſſeſsionis vocatur interdictũ: quia ei tantùm vtile eſt, qui nunc primùm conatur adipiſci rei poſſeſsionem. Itaque ſi quis adeptus poſſeſsionem amiſerit eam: hoc interdictum ei inutile eſt. Interdictum quoque, quod appellatur Saluianum, adipiſcendę poſſeſsionis cauſa comparatum eſt: eóque vtitur dominus fundi de rebus coloni, quas is pro mercedibus fundi pignori futuras pepigiſſet. Retinendę poſſeſsionis cauſa comparata ſunt interdicta VTI POSSIDETIS, & VTRVBI: cùm ab vtraque parte de proprietate alicuius rei controuerſia ſit: & antè quęratur, vter ex litigatoribus poſsidere, & vter petere debeat. Nanque niſi antè exploratum fuerit, vtrius eorum poſſeſsio ſit, nõ poteſt petitoria actio inſtitui: quia & ciuilis, & naturalis ratio facit, vt alius poſsideat, & alius à poſsidente petat. Et quia lõgè cõmodius eſt & potius poſsidere, q̃ petere: ideo plerunque & ferè ſemper ingens exiſtit contentio de ipſa poſſeſsione. Commodum autem poſsidendi in eo eſt, quòd etiam ſi eius res non ſit, qui poſsidet: ſi modò actor nõ potuerit ſuã eſſe probare: remanet in ſuo loco poſſeſsio. propter quam cauſam cùm obſcura ſunt vtriuſque iura: contra petitorem iudicari ſolet.

Sed interdicto quidẽ VTI POSSIDETIS, de fundi vel ędium poſſeſsione cõtenditur: VTRVBI verò interdicto, de rerũ mobiliũ poſſeſſione. Quorũ vis ac poteſtas plurimã inter ſe differentiã apud veteres habebat. Nã VTI POSSIDETIS interdicto is vincebat qui interdicti tẽpore poſsidebat: ſi modò nec vi, nec clàm, nec precariò nactus fuerat ab aduerſario poſſeſsionẽ: etiã ſi aliũ vi expulerat, aut clàm arripuerat alienam poſſeſsionẽ, aut precariò rogauerat aliquẽ, vt poſsidere liceret. VTRVBI verò interdicto is vincebat, qui maiore parte eius anni, nec vi, nec clàm, nec precariò ab aduerſario poſsidebat. Hodie tamẽ aliter obſeruatur. Nã vtriuſq; interdicti poteſtas (quantũ ad poſſeſsionẽ pertinet) exæquata eſt: vti ille vincat, & in re ſoli, & in re mobili, qui poſſeſſionem nec vi, nec clàm, nec precariò ab aduerſario litis conteſtatę tempore detinet.

Poſsidere autẽ videtur quiſque, nõ ſolùm ſi ipſe poſsideat, ſed & ſi eius nomine aliquis in poſſeſsione ſit, licet is eius iuri ſubiectus non ſit, qualis eſt colonus & inquilinus. Per eos quoque, apud quos depoſuerit quis, aut quibus commodauerit, ipſe poſsidere videtur. Et hoc eſt, quod dicitur, retinere poſſeſsionem poſſe aliquẽ per quemlibet, qui eius nomine ſit in poſſeſsione. Quinetiã animo quoq; ſolo retineri poſſeſſionẽ placet: id eſt, vt quãuis neq; ipſe ſit in poſſeſsione, neq; eius nomine alius: tamẽ ſi nõ relinquẽdę poſſeſsionis animo, ſed poſteą reuerſurus, inde diſceſſerit, retinere poſſeſsionẽ videatur. Adipiſci verò poſſeſsionẽ

per quos aliquis poteſt, ſecundo libro expoſuimus. Nec vlla dubitatio eſt, quin animo ſolo adipiſci poſſeſsionem nemo poſsit.

Recuperandæ poſſeſsionis cauſa ſolet interdici, ſi quis ex poſſeſsione fundi vel ædium vi deiectus fuerit. Nam ei proponitur interdictum VNDE VI, per quod is, qui deiecit, cogitur ei reſtituere poſſeſsionem: licet is ab eo, qui vi deiecit, vi vel clàm, vel precariò poſsideat. ſed ex Cõſtitutionibus ſacris (vt ſuprà diximus) ſi quis rem per vim occupauerit, ſiquidem in bonis eius eſt, dominio eius priuatur. ſi aliena: poſt eius reſtitutionem, etiam æſtimationem rei dare vim paſſo compellitur. Qui autem aliquem de poſſeſsione per vim deiecerit: tenetur Lege Iulia de vi priuata, aut de vi publica. ſed de vi priuata, ſi ſine armis vim fecerit. ſin autem armis eum de poſſeſsione vi expulerit: de vi publica tenetur. Armorum autem appellatione non ſolùm ſcuta, & gladios, & galeas, ſed & fuſtes, & lapides ſignificari intelligimus.

Tertia diuiſio interdictorum eſt, quòd aut ſimplicia ſunt, aut duplicia. Simplicia ſunt, veluti in quibus alter actor, alter reus eſt: qualia ſunt omnia reſtitutoria, aut exhibitoria. Nam actor is eſt, qui deſiderat aut exhiberi, aut reſtitui. reus autem is eſt, à quo deſideratur, vt reſtituat, aut exhibeat. Prohibitoriorum autem interdictorum alia ſimplicia ſunt: alia duplicia. Simplicia ſunt, veluti cùm Prætor prohibet in loco ſacro, vel in flumine publico, ripáve eius aliquid fieri. Nam actor eſt, qui deſiderat, ne quid fiat: reus eſt, qui aliquid facere conatur. Duplicia ſunt, veluti VTI POSSIDETIS interdictum, & VTRVBI. ideo autem duplicia vocantur, quia par vtriuſque litigatoris in his conditio eſt: nec quiſquam præcipuè reus vel actor intelligitur: ſed vnuſquiſque tam rei q̃ actoris partes ſuſtinet. De ordine & vetere exitu interdictorũ ſuperuacuum eſt hodie dicere. Nã quoties extra ordinem ius dicitur (qualia ſunt hodie omnia iudicia) nõ eſt neceſſe reddi interdictũ: ſed perinde iudicatur ſine interdictis, ac ſi vtilis actio ex cauſa interdicti reddita fuiſſet.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

DE *INTERDICTIS Seu actionibus, quæ pro his exercentur.*) Primus titulus libri quadrageſimitertij Pandectarum, inſcribitur De interdictis, ſeu extraordinariis actionibus, quæ pro his competunt. ¶ *FORMAE Et conceptiones verborum.*) De ordine veteri & forma iudiciorum ſub finem huius tituli aliquid dicemus. Sed formulas & conceptiones verborum, quarum hîc meminit Iuſtinianus, attingit & Cicero in Oratione pro Cæcinna. ¶ *QVIBVS Prætor.*) Propriè Prætoris erat interdicere. aliquãdo tamen ſignificat ex interdicto petere, & ad ipſos litigatores pertinet. Vt apud Fabium lib. 5. cap. 8. Non debuiſti interdicere, ſed petere. ¶ *MAXIME Fiebat.*) Interdum autem & cùm alia de re contendebatur. Nam quædam interdicta pertinent ad cauſam proprietátis. Eius generis eſt interdictum de arboribus cædendis: item de aqua ducenda ex riuo, quò mihi ius eſt. Quædam interdicta habent cauſam quaſi proprietatis: vt quæ dantur de liberis noſtris exhibendis. Quædam mixtam cauſam habent poſſeſsionis & proprietatis, vt interdictum De itinere actúque priuato: quo nempe agitur, vt iter vel actum liceat reficere.

¶ *SVMMA Diuiſio.*) Quæ ſcilicet concludit omnia omnino interdicta, ſiue publica, ſiue priuata, ſiue cauſam poſſeſsionis cõtineant, ſiue proprietatis. videtur autem

1 *L. 2. §. quadã interdicta. De interd. L. 1. De mor. infer.*
2 *L. 1. §. vlt. De aqua quot & æſti.*
3 *L. 3. §. ait Prætor. De iti. actúque pri.*

1 *L.1.§.interdictorum, De interdic.* hæc generalis diuiſio ſumpta ex reſponſo Vlpiani, qui ait interdictorum tres eſſe
ſpecies. Exhibitoria, prohibitoria, reſtitutoria. Addit præterea quædam eſſe mixta,
nempe quæ prohibitoria ſunt & exhibitoria. ¶ *SINE Vitio poßidenti.*) Hoc eſt, ei,
qui nec vi, nec clàm, nec precariò poſsidet. Vt intelligas hîc agi de interdicto reti-
nendæ poſſeſsionis, quo tuetur & propugnat Prætor iuſtam poſſeſsionem. Eſt a-
liud interdictum, quod quidem non ad poſſeſſorem, ſed ad eum, qui in poſſeſsionẽ
2 *L.ſi quis ante.§.ſed longe. De acquir.poſſeß.* miſſus eſt (differt autem is à poſſeſſorẽ) pertinet. Iuſtè enim & ſine vitio poſsidet,
qui autore Prętore pòſsidet. Et quia fruſtra erat in poſſeſsionẽ mittere, niſi & miſ-
3 *L.iuſta. De acqui. poß.* ſos tueretur Prætor: ideo dixit[4], SI QVIS DOLO MALO FECERIT, QVOMINVS
4 *L.1.D. ne vis ſi.ei. qui in poſ. miſ. eſt.* QVIS PERMISSV MEO, EIVSVE, CVIVS IVRISDICTIO DE EA RE FVERIT,
IN POSSESSIONE BONORVM SIT: IN EVM IN FACTVM IVDICIVM, QVANTI
EA RES ERIT, OB QVAM MISSVS ERIT IN POSSESSIONEM, DABO. Eſt au-
tem interdictum generale, & pertinet ad omnes, qui in poſſeſsionẽ à Prætore miſsi
ſunt: ſiue rei ſeruandæ cauſa, ſiue Legatorum, ſiue ventris, vel damni infecti nomine.
Erat autem id neceſſarium: quia interdictum VTI POSSIDETIS, propriè ad eos nõ
5 *L.3.§.creditores. D. vti poßide.* pertinet. Sanè ſi quis miſſus in poſſeſsionem non admittatur: præter interdictum,
habet aliud paratius remedium: vt videlicet petat à Prætoribus, vt ipſi iure pote-
6 *L.ſi quis miſſus. D. ne vis ſi.ei, &c.* ſtatis ſuæ exequantur decretum ſuum, etiam per manum militarem, ſi opus ſit[6]. Olim
huius interdicti loco apud Athenienſes erat ἐξούλης δίκη: de qua paulò pòſt plura di-
cemus. ¶ *VEL Mortuum inferenti.*) Prætor ait: QVO QVA'VE ILLI MORTVVM IN-
FERRE, INVITO TE, EI IVS EST: QVO MINVS ILLI EO EA'VE MORTVVM
INFERRE, ET IBI SEPELIRE LICEAT, VIM FIERI VETO. Addit Vlpianus pa
làm eſſe, hoc interdictum eſſe prohibitorium, quo vtitur dominus proprietatis, cui
liberum eſt locum ſuum illatione mortui religioſum facere, vel ſepelire in familiari-
bus ſuis loculis & domeſticis ſepulchris. Liberum autem ei eſt, qui prohibetur mor-
tuum inferre, aut ſtatim interdicto vti, quo prohibetur ei vis fieri: aut aliò inferre, &
poſtea in factum agere: per quam actionem conſequetur actor, quanti eius intersuit
7 *L.liberum. De relig. & ſumpt. fu.* prohibitum non eſſe. Nos hodie his iudiciis opus non habemus, niſi fortè aduerſus
[redacted], qui prohibent, niſi pecuniam certam pendas, mortuum ſe-
peliri in publico & ſacro loco, qui deſtinatus erat communibus omnium ſepultu-
rarum vſibus. Porrò extat & aliud Prætoris interdictum prohibitorium, NE VIS
FIAT AEDIFICANTI SEPVLCHRVM, QVO ILLI IVS EST MORTVVM INFERRE. ¶ *QVO Ei ius erat inferendi.*) Quòd ſi quis in alienum locum intulerit: aut id tol
8 *L. is qui intulit. De relig. & ſumpt. fu.* lere, quod intulit, aut loci precium præſtare cogetur per actionem in factum.
¶ *VEL In loco ſacro ædificari.*) Prætor ait: IN LOCO SACRO FACERE, I'NVE EVM
9 *L.1. D. ne quid in loco ſacro.* IMMITTERE QVID, VETO. Et eſt id quoque prohibitorium. Quòd ſi quis iam fe-
cerit, vel immiſerit, hoc interdictum erit reſtitutorium: vt quod temerè factum eſt, au
1 *L. 2. §. locorum. D. ne quid in loc. vel itin. pu.* feratur. Sic enim ſcribit Vlpianus: Locorum ſacrorum diuerſa eſt cauſa: in loco enim
ſacro, non ſolùm facere vetamur, ſed & factum reſtituere iubemur. hoc propter re-
ligionem. Cæterùm interdictum, ne quid in loco publico fiat, merè prohibitorium
eſt, non autem reſtitutorium. Vnde ſi quis nemine prohibente in publico ædifica-
uerit, non cogetur tollere: ſaltem ſi non obſtat publico vſui. Sed ei imponetur ſola-
rium, ſiue vectigal, quod pro ſolo penditur. ¶ *VEL In flumine publico ripáve.*) Ait
2 *L.1. De fluminibus.* Prætor: NE QVID IN FLVMINE PVBLICO, RIPA'VE EIVS FACIAS: NE QVID IN
FLVMINE PVBLICO, NE'VE IN RIPA EIVS IMMITTAS QVO STATIO ITER'-
VE NAVIGIO DETERIVS SIT, FIAT. Deinde: QVOD IN FLVMINE PVBLICO,
RIPA'VE EIVS FIAT, SIVE QVID IN ID FLVMEN, RIPA'MVE EIVS FACTVM,
VEL IMMISSVM HABEAS, QVO STATIO ITER'VE NAVIGIO DETERIVS SIT,
FIAT RESTITVAS. Superius interdictum (inquit Vlpianus) prohibitoriũ eſt: hoc
reſtitutorium. Extát & interdicta prohibitoria de riuis & fonte. De cloacis autem, &
3 *L.1. De cloac.* ꝓhibitorium & reſtitutorium eſt. ¶ *RESTITVTORIA Sunt.*) Proponuntur hîc
duo interdicta reſtitutoria: quorũ prius poſtea dicitur eſſe Adipiſcendæ poſſeſsionis:
Alterum Recuperandæ. Illud hîc admonendi ſumus, ne quis miretur idem interdi-
ctum reſtitutorium eſſe, & Adipiſcendæ poſſeſsionis: propriè reſtitutoriũ eſſe, quod
attinet ad perſonam rei reſtituentis. Sed & hîc poteſt actor petere poſſeſsionẽ ſibi re-
ſtitui: vt verbum reſtituendi ſimpliciter ac generaliter accipiamus pro verbo dandi,
ſicut

ſicut & plerunque verbum reddendi accipitur. ¶ *VELVTI Eum, de cuius liberta-* 1
te agitur.) Ait Prætor, QVEM LIBERVM HOMINEM DOLO MALO RETINES EX-
HIBEAS. Et hoc interdictum, ait Vlpianus, proponitur tuendæ libertatis cauſa, vide-
licet ne liberi homines retineantur à quoquam: & omnibus competit. Nemo enim 2
prohibẽdus eſt libertati fauere. Fuiſſe autem hoc generale interdictum neceſſarium, 3
eleganter explicat Caius, his verbis, Si liber homo detineri ab aliquo dicatur, interdi-
ctum aduerſus eum, qui detinere dicitur, de exhibendo eo, poteſt quis habere. Nam 4
ad exhibendum actio, in eam rem videtur inutilis: quia hæc actio ei creditur compe-
tere, cuius peculiariter intereſt. ¶ *DE Cuius libertate agitur.)* Hoc eſt, de quo in pri-
ſtinam libertatem aſſerendo, agitur: Si quidem certò conſtet eum liberum eſſe. Tum
demum enim hoc interdictum locum habet. Cæterùm ſi quæratur de eius ſtatu: non
oportet præiudicium fieri alienæ cognitioni, inquit Vlpianus. ¶ *AVT Libertum.)* 5
Hîc adiicit Iuſtinianus alterum exemplum eiuſdem interdicti de libero homine ex-
hibendo: vt declaret dnplicem illius vſum: quia primùm proponitur in vniuerſum
ad tuendam libertatem: & ſpecialiter ei, cuius peculiariter intereſt, datur. Veluti ſi
quis meum libertum, tanquam ſeruum detineat, & ego petam eum exhiberi, ne fa-
ciam iacturam operarum, quas ille mihi præſtare debet. Atque hîc, ſi agere velit pa-
tronus, præferetur alteri extraneo. Cùm enim plures ſunt, qui experiri volunt hoc
interdicto, is eligitur, ad quem res maximè pertinet. Id quod etiam traditum eſt & de 6
iudiciis popularibus. ¶ *AVT Parenti liberos.)* Hîc propriè Iuſtinianus ſignificat in-
terdictum de liberis exhibendis. Aliud autem eſt interdictum de liberis deducendis:
quod ex iiſdem cauſis competit. Porrò interdictum de liberis exhibendis, vehemẽ- 7
tius eſt quàm ſuperius illud de libero homine exhibendo: quia Prætor hîc non ad-
mittit cauſam, cur apud eum ſit is, qui exhiberi debet, quemadmodum in ſuperiori: 8
ſed omnino reſtituendum putauit, ſi in poteſtate eſt: niſi quòd hîc mater aliquando
excipere poſſit: apud quam ex iuſta cauſa potius, quàm apud patrem morari debet
filius. Sed & ſi quis filiam ſuam, quæ mihi nupta ſit, velit abducere, vel exhiberi ſibi
deſideret: reſpondit Vlpianus, exceptionem dandam: ne bene concordantia matrimo-
nia iure patriæ poteſtatis turbentur. Et addit Venuleius, Imò magis de vxore exhi- 9
benda ac deducenda. Pater etiam, qui filiam in poteſtate habeat, à marito rectè con-
uenitur. Idque apertè continetur reſcripto Impp. Diocletiani & Maximiani. 1
¶ *LIBEROS.)* Quos ſcilicet inuitus alius detinet: aduerſus quem hoc interdicto agi-
tur. Sed ſi filius ſua ſponte apud aliquem eſt: inutile hoc interdictum erit. & aduer- 2
ſus ipſum filium ceſſat, ſi is fortè neget ſe eſſe in poteſtate. Verùm hîc ſuccedere po-
terit notio Prætoris, apud quem diſceptabitur, vtrùm quis ſit in poteſtate, an non. 3
Si tamen hæc controuerſia inter parentes & liberos incideret occaſione bonorum, de
quibus principaliter quæritur: locus erit huic interdicto. ¶ *QVIA Inter duos di-* 4
cuntur.) Ita etiam hunc locum legiſſe videtur Theophilus. Alciatus tamen aliter legit,
& pro his verbis, INTER DVOS ſubſtituit, INTERIM. Et teſtatur in quibuſdam vete-
ribus exemplaribus ita legi. Nec ſanè videtur omnino repudianda hæc lectio. Reue-
ra enim hîc edicitur interim dum pleniori iudicio de iure proprietatis quæretur. Sic
dicitur interlocutio, ſententia Iudicis lata interim dum adhuc quæritur de principali
controuerſia. Verùm hæc lectio propriè tantùm pertineret ad ſequentia interdicta de 5
poſſeſſionibus, quæ litem principalem non finiunt.

¶ *SEQVENS Diuiſio interdictorum hæc eſt.)* Eorum ſcilicet priuatorum, in qui-
bus de poſſeſſione quæritur. Nam de iis tantùm hîc parat dicere Iuſtinianus: & ad ea
pertinet hæc diuiſio. Paulus, ex cuius reſponſo hæc diuiſio ſumpta eſt, ſatis ſignificat 6
ſe agere de priuatis interdictis: quæ dicit ſpectare ad rem familiarem. ¶ *ACCOM-
MODATVR Bonorum poſſeſſori.)* Atque etiam hæredi, ſi minus directum, ſaltem v- 7
tile. Vt quod bonorum poſſeſſori tributum eſt, communicemus hæredi Iure Ciuili
ſuccedenti, cuius non inferior eſt cauſa. Sicuti petitionem hæreditatis, quæ eſt peti-
torij iudicij, communicamus bonorum poſſeſſori, cui datur poſſeſſoria hæreditatis
petitio. Sanè ſi quis ex teſtamento hæres ſit: poterit quoque hoc interdicto vti, agnita
bonorum poſſeſſione ſecundum tabulas. Eſt aliud affine remedium ex noua Iuſti-
niani Conſtitut. qua ſcriptus hæres, qui oſtendit integrum teſtamentum, quo nititur, 8
ſtatim in bonorum poſſeſſionem mitti iubetur. Quòd ſi eorum poſſeſſor refragetur:

1 *L. verbum reddendi. De ver. ſignif. L. cum quidam. De leg. 2.*
2 *L. 1. De libe. hom. exhib.*
3 *L. 3. §. hoc interdictum. D. illo tit.*
4 *L. ſi liber homo. D. ad exhib.*
5 *L. 3. §. is qui neſcit. De lib. hom. exhib.*
6 *dic. L. 3. §. ſi tamẽ plures.*
7 *L. 3. §. 1. De lib. homi. exhi. vel deduc.*
8 *L. 1. §. in hoc. De libe. hom. exhib.*
9 *L. 2. D. illo tit.*
1 *L. ſi inuita. C. de nupt.*
2 *L. vlt. De liber. exhib.*
3 *L. 3. §. hoc autem interdictũ cõpeti. De lib. exhib.*
4 *L. pen. D. illo tit. L. 1. C. eo tit.*
5 *L. poſt ſententiam. C. de ſent. & interlo.*
6 *L. 2. §. hæc autem. De interd.*
7 *L. prima. C. quorũ bono.*
8 *L. vlt. C. de edict. diui Adr. tol.*

cauſa poſſeſsionis obiter cognita, iudicatur ſecundum eum, cuius iuſtior eſt poſsidendi cauſa. Alia autem exceptione aut conteſtatione non licet remorari poſſeſsionem ſcripti hæredis, tametſi etiam teſtamentum falſum eſſe dicatur.

1 L. 2. C. de edict. diui Adr. toll.

Sanè nec olim apud Athenienſes temerè licuiſſe, bonorum poſſeſsionem, quam ſcriptus hæres petierat, vlla conteſtatione remorari, aut ſummouere, ſatis indicat Iſæus Orator, qui περὶ φιλοκτήμονος κλήρου, ita ait, παῖδι εἰ μὴ διέθετο φιλοκτήμων, μὴ ἐξὸν αὐτῷ, τοῦτ' αὐτὸ ἐχρῆν διαμαρτυρεῖν, ὡς οὐ κύριος ἦν τῷδε ποιήσασθαι. εἰ δὲ ἐξῆν μὲν διαθέσθαι, ἀμφισβητεῖ δὲ ὡς οὐ δόντος οὐδὲ διαθεμένου, μὴ διαμαρτυρίᾳ κωλύειν, ἀλλ' εὐθυδικίᾳ εἰσιέναι. Quem locum ita interpretatur Budæus, Atqui ſi Philoctemon teſtatus eſt, cùm teſtamenti factionem non haberet: hoc ipſum oportuit conteſtatione obiectum, quòd teſtandi compos non eſſet. Sin nihil eſt, quod teſtamenti factionem ei ademerit, iſte autem de hæreditate ambigit, & controuertit, tanquam ad ſe delata: quãdo nec donatione cauſa mortis defunctus, nec vltimo elogio quicquam de eo ſtatuit: profectò lege ille agere recta, iudicióque legitimo experiri debuit, non etiam iudicium remorari conteſtatione. Idem Orator, cùm Chæreſtratus tanquam teſtamento adoptatus, iure bonorum poſſeſsionem peteret, fatetur quidem licuiſſe cuilibet aduerſus eum de hæreditate certare: at nõ impedire vlla conteſtatione ipſam bonorum poſſeſsionem ac miſsionem. quod facere volebat quidam Androcles cauſatus legitimum naturalémque teſtatoris filium ſupereſſe. λαχόντος (inquit) τοῦ χαιρεστράτου κατὰ τὸν νόμον τοῦ κλήρου, ἐξῆν ἀμφισβητῆσαι τῷ Ἀθηναίων τῷ βουλομένῳ. οὐδὲ Ἀνδροκλῆς διεμαρτύρει μὴ ἐπίδικον εἶναι τὸν κλῆρον, ἀποστερῶν βούλεται τῆς ἀμφισβητήσεως. ¶ *QVOD Appellatur Quorũ bonorũ.*) Hæc appellatio ſũpta eſt ex primis

2 L. 1. D. quorum bon.

verbis ipſius edicti Prætorij. Ait enim Prætor, QVORVM BONORVM EX EDICTO MEO, ILLI POSSESSIO DATA EST: QVOD DE HIS BONIS PRO HAEREDE, AVT PRO POSSESSORE POSSIDES, POSSIDERESVE SI NIHIL VSV CAPTVM ESSET, QVOD QVIDEM DOLO MALO FECISTI, VTI DESINERES POSSIDERE: ID ILLI RESTITVAS. Sic etiam dicitur interdictũ, QVOD LEGATORVM: quia edixit Prætor, QVOD LEGATORVM NOMINE, NON EX VOLVNTATE EIVS, AD QVEM EA RES PERTINET, OCCVPAVIT QVIS, AVT DOLO DESIIT POSSIDERE: ID ILLI RESTITVAT. Idque etiam reſtitutoriũ eſt, & adipiſcendæ poſſeſsionis. Datur enim hæredi aduerſus eum, qui occupauit, & poſsidet rem hæreditariam pro legato. Item aduerſus eum, qui Legatorum ſeruandorum cauſa miſſus eſt in poſſeſsionem à Iudice, cùm illi eo nomine ab hærede ſatiſdatum iam ſit, nec tamen velit poſſeſsione cedere.

3 L. 1. D. quod legato.

¶ *QVOD Ex iis bonis.*) Hoc interdictum dicitur pertinere ad vniuerſitatem bonorũm, quod attinet ad ipſum agẽtem.

4 dic. L. 2.

Nemo enim eo experiri poteſt, niſi hæres ſit ex aliqua bonorum vniuerſitate, veluti Aſſe, aut Semiſſe. Datur tamen & aduerſus eum, qui vnam aliquam rem hæreditariam poſsidet. Sic petitio hæreditatis dicitur iudicium vniuerſale, etiam ſi inſtituatur aduerſus eum, qui poſsidet rem vnam hæreditariam, licet minimam.

5 L. licet minimã. De pet. hæred.

¶ *QVORVM Poſſeßio alicui data eſt.*) Edicto ſcilicet vel decreto Prætoris: vt hîc præter ius, nihil intelligas, & nihilominus opus ſit corporali rerum poſſeſsione, quam hoc interdicto perſequimur. Vnde eo ſolùm tenentur corporum poſſeſſores.

6 L. vlt. D. quorum bon.

Porrò præter id quod dicitur de bonis, quorum poſſeſsio alicui data eſt: adiici debet, quæ defunctus tempore mortis habuit, ſaltem poſsidendo pro ſuis.

7 L. 1. C. quorum bon.

Sic ex Conſtit. Iuſtiniani, ſcriptus hæres mittitur in poſſeſsionem earum rerum, quæ mortis tempore teſtatoris fuerunt.

8 L. vlt. C. de edict. diui Adr. toll.

Certè hæreditatis petitio competit etiam earum rerum nomine, quas defunctus ſimpliciter detinebat: veluti depoſitas, cõmodatas, aut pignori datas, quarum periculum ad hæredem pertinet.

9 L. & non tantum. De petit. hæred.

¶ *PRO Hærede, aut pro poſſeſſore.*) Nullo ſcilicet alio iure, aut titulo. Alioqui contra titulo poſsidentem, non daretur hoc interdictum poſſeſſorium: cùm nec ipſa petitio hæreditatis detur aduerſus alium, quàm eũ qui poſsidet pro hærede vel poſſeſſore. aduerſus alium poſſeſſorem, ſpeciali in rem actione experiundum eſt.

1 L. regulariter. De petit. hæred. L. hæreditatis. C. illo tit.

¶ *POSSIDEAT.*) Non meminit Iuſtinianus quaſi poſſeſsionis rerum incorporalium, quia nec eo nomine competit hoc interdictũm: quanquam aliud ſit in petitione hæreditatis.

2 L. vlt. D. quorũ bon. L. vlt. C. illo tit.

Diſcriminis ratio eſt: quia hoc interdictum non competat, niſi earum rerum ab alio poſſeſſarum nomine, quas defunctus habuit.

3 L. regulariter. L. etiam. §. vlt. De pet. hæred.

Quibus verbis excludimus iura tum realia, tum perſonalia. Primùm Iuris Realis, quod defunctus habuit, quaſi poſſeſsionẽ nemo ſimpliciter intercipere poteſt

4 L. 2. C. quorum bon.

teſt in fraudem hæredis. Finge defunctum quaſi poſſediſſe ius alicuius realis ſeruitutis. Idquominus ad hæredem eius tranſeat, nemo temerè faciet. Nam ſi quis contendat per eundem fundum ius eundi ad ſuum fundum: id ad hæredem non pertinet, qui nihilominus integro ſuo iure vtetur. Quòd ſi quis idem ius eundi ad fundum hæreditarium, cui ſeruitus debetur, ſibi arroget: nihil agit, niſi eum ipſum fundum poſsideat. Quòd ſi poſsideat: iam rectè competet hoc interdictum eius corporalis poſſeſsionis nomine. Et fundo reſtituto, ſimul intelligetur reſtitutum ius ſeruitutis, quod ei debetur, & ei cohæret. Porrò ſi agatur de iure perſonali: id hæreditariũ eſſe non poteſt. Finge defunctum ſtipulatum ſibi hæredíque ſuo vti frui licere: Vſusfructus defuncti cum eo extinguitur, & alius eſt vſusfructus qui hæredi cõpetit. quẽ 1
ſi quis, tanquam hæres cùm hæres non ſit, vſurpet, nihil intercipit earum rerum, quas defunctus habuit. Ideóque non poteſt teneri hoc interdicto. Quod ad debitores hæreditarios pertinet: illi nihil poſſunt reſtituere, niſi quod debent. Ideo petitorio iudicio conueniendi ſunt: non autem hoc poſſeſſoriõ. ¶ *PRO Hærede autem.*) Ad- 2
dit Iuſtinianus interpretationem ex ipſo Vlpiano, qui cùm docuiſſet petitionem hęreditatis dari aduerſus eum demum, qui pro hærede vel poſſeſſore poſsidet, ſubiunxit: Pro hærede poſsidet, qui putat ſe hæredem eſſe. Sed an is, qui ſcit ſe hære- 3
dem non eſſe, pro hærede poſsideat, quæritur. & Arrianus libro ſecundo de Interdictis, putat teneri. Quo iure nos vti Proculus ſcribit. Sedenim & bonorum poſſeſſor pro hærede videtur poſsidere. Quib⁹ verbis docemur, Nihil hîc intereſſe, vtrùm quis ſe putet Iure Ciuili hæredem, an Iure Honorario bonorum poſſeſſorem. ¶ *QVI Putat ſe hæredem eſſe.*) Cùm tamen re vera hæres non ſit. Cæterùm vt locum habeat vſucapio pro hærede: non dicetur pro hærede poſſediſſe, niſi qui reuera hæres erat, quamuis iniuſtus. Neque hîc ſola ſuffecerit opiniõ. ¶ *PRO Poſſeſſore is poſsidet.*) In- 4
quit Vlpianus, Pro poſſeſſore poſsidet prædo, qui interrogatus, cur poſsideat, reſpõſurus ſit, quia poſsideo: nec contendit ſe hæredem, vel per mendacium: nec vllam a- 5
liam cauſam poſſeſsionis poteſt dicere. Alibi idem Vlpianus, Prædones hîc accipi docet eos, qui cùm ſcirent ad ſe non pertinere hæreditatem, inuaſerunt bona. Sed & ſi 6
ab initio quidem iuſtam cauſam habuerint adipiſcendæ poſſeſsionis: poſtea verò cõſcii fuerint, hæreditatem ad ſe non pertinere: prædonis modo verſari videntur. Addit autem idem Vlpianus, hunc titulum pro poſſeſſore, omnibus titulis adhærere: quia ſcilicet omnibus conueniat, qui nullam iuſtam ex bona fide cauſam poſſeſsionis habent. Iis autem non prodeſt prætexere vanos titulos pro emptore, pro donato, pro dote, ſi appareat de mala fide. ¶ *CONATVR Adipiſci rei poſſeſsionem.*) Quę ſcilicet non cenſetur continuari, vel ipſo iure tranſmitti in hæredes: ne in ſuos quidẽm. 7
quanquam aliud ſit de dominio, vt alio loco dictum eſt. Hodie generali conſuetudine moribus vtentium recepta, non minus poſſeſsio, quàm dominium tranſmitti in hæredes intelligitur. Ideóque ii non temerè ſolent vti interdictis adipiſcẽdæ poſſeſsionis. ſed ſi quid iis intercipiatur: ſtatim intendunt interdictum retinendæ aut recuperandæ poſſeſsionis. ¶ *HOC Interdictum ei inutile eſt.*) Vt ſcilicet eam recuperet poſſeſsionem, qua ſemel excidit. Cæterùm ſi de alia re agatur adipiſcẽda: vtile erit hoc interdictum. Nec oberit, ſemel eo nos vſos fuiſse ad conſequendam alterius alicuius rei poſseſsionem. ¶ *APPELLATVR Saluianum.*) Ab autore Saluio. ac fortaſsis fuit is Saluius Iulianus, ſummus ille iuris ſcientiæ autor, vt ait Iuſtinianus. Affi- 8
ne eſt ac ſimile iudicium Seruianum: quo quis perſequitur res coloni, quæ pignoris iure pro mercedibus ei tenentur, vt ſuo loco dictum eſt. Sed quia illud iudiciũ magis videretur petitorium, & maioribus probationum difficultatibus eſset inuolutum: vt melius conſuleretur locatoribus, viſum fuit, paratius illis remedium proponere, nempe huius Saluiani interdicti: quod nunquam exigeret aliam probationem, quàm ſimplicis poſseſsionis ipſius coloni: nec poſset eludi exceptione dominij, vtpote quã (ſi modò longiorem deſideret cognitionẽ) non recipimus in iudiciis poſseſsóriis. At 9
qui actione Seruiana experitur, ſaltem aduerſus tertium aliquem poſseſsorem: probare debet, colonum rem non modò poſsediſse, ſed & in bonis ſuis habuiſse. Nam 1
hoc iudicium Seruianum continet cauſam proprietatis. Tribuit enim ius poſsidendi, quod nemo queat eripere ante ſolutam penſionem, cuius nomine firmo pignoris nexu res obſtricta eſt. Itaque qui ſuccubuit in iudicio Seruiano, non poterit ſe iure ſui

1 *L. ſtipulatio iſta. §. vti frui. De verb. ſign.*

2 *L. vlt. D. quorum bon.*

3 *L. pro hærede. De pet. hæred.*

4 *L. 2. & 3. C. de vſucap. pro hære. L. Celſus. De vſucap.*

5 *L. pro hęrede. §. vlt. cum LL. ſeq. De petit. hær.*

6 *L. ſed et ſi lege. §. quod autem. De petit. hæredi.*

7 *L. cùm hæredes. De acq. poſſ.*

8 *L. inter antiquam. C. de vſufr.*

9 *L. vlt. C. quorũ bonorũ.*

1 *L. 1. §. cùm prædiũ. L. & quæ nondum. §. 1. De pignor.*

dominij & proprietatis iuuare,niſi diſſoluto nexu pignoris per ſolutionẽ penſionis. Nam, vt res illius verè ſit,non tamen ideo reſcinditur nexus pignoris, quẽ ſemel firmauit Seruianum iudicium,in quo de iure pignoris quæſitum fuit. Cæterùm ſi quis in hoc noſtro Saluiano interdicto ſuccubuerit:nihilominus poterit rem vindicare, ſi ſuam eſſe doceat : nec morabitur nexum pignoris , de cuius iure nihil probatum eſt. ¶ *EOQVE Vtitur dominus.*) Directo ſcilicet aduerſus ipſum colonum : vtili verò aduerſus alium poſſeſſorem. Et ſanè tota vtilitas huius interdicti eſt, cùm vtiliter quis eo experitur. Nam ſi directò aduerſus ipſum colonum fuerit agẽdum: potius eſt Seruianum iudicium , quod ius pignoris firmat, nec duriores habet probationes : quia ipſe colonus conuentus non poſsit mouere quæſtionem dominij. ¶ *DE Rebus Coloni.*) Alio loco dicitur, CONTRA COLONVM. Atque ad hunc modum vertit hîc Theophilus. Sed meminerimus etiam aduerſus alios poſſeſſores dari hoc interdictũ ſaltem vtile. ¶ *COLONI.*) Idem & de rebus Inquilini, qui conductor eſt vrbani prædij. Sed quia locator ſæpe poſſeſſionem rerum inductarum concludendo adipiſcitur: non ſemper opus habet hoc interdicto. Atque ideo fortaſsis ſolius coloni hîc meminit Iuſtinianus. Interim tamen fatendum eſt, pertinere ad res cuiuſlibet conductoris. nec minus iuris habet tacita hypotheca rerum inquilini,quàm expreſſa Coloni. Semper enim æquè res tranſit cum ſuo onere. ¶ *PIGNORI Futuras pepigiſſet.*) Vbicunque in iure noſtro fit mentio hypothecæ rerum inductarũ in prædia ruſtica, ſignificatur ita nominatim fuiſſe conuentum: ſiue ita voluiſſe dominos. Et ſanè rerum ruſticarum à Colono inductarum, nulla eſt tacita pro mercedibus hypotheca: quanquam pro iis fructus tacitè obligentur. Cæterùm res inquilini ipſo iure tacitè obligatur locatori. Huius diſcriminis rationem alio loco pluribus explicuimus. nẽpe quòd tacita hypotheca oriatur ex tacito conſenſu, qui quidem in vrbanis intelligitur,non autem in ruſticis. ¶ *PRO Mercedibus fundi.*) Quibus ſolutis aut non debitis, competit interdictum de migrando:vt liberè poſsit inquilinus migrare & ſua auferre. Colono tamen id directò tributum non eſt:ſed ei extra ordinem ſubueniri ſcripſit Vlpianus. Huius interdicti nulla hîc facta eſt mentio , fortè quòd ſit eius infrequentior vſus,vt ipſe quoque Vlpianus teſtatur.

1 *L.1.C.de precar. & Salui. interd.*
2 *L.1.De Sal.interd.*
3 *L.1.C.de prec. & Sal. interd.*
4 *dic.L.1.C.de pre.*
5 *L.ſi debitor.C.de diſtr. pign. L. qui debitorem. C.de pign.*
6 *L.1.De Sal.interd. L.ſi debitor.De pigno. L. in prædiis.D.in quib.cau. pig.tac contra. L.ſi non inducta. C.in quib.cau. pigno. tac. contrah.*
7 *L.certi iuris. C. locati.*
8 *dic.L.in prædiis. D. in quib.cauſ.pig.tac.cõtr.*
9 *L.item quia.De pact.*
1 *L.eo iure. D. in quib. cauſ. pig.tac. contrah.*
2 *L.2.De migrand.*

¶ *INTERDICTA, Vti poſsidetis & Vtrubi.*) Cùm adepti ſumus poſſeſſionem, proximum eſt vt eam tueamur: in eáque defendamur aduerſus iniquas infeſtationes. Itaque edixit Prætor, Vt poſsideat vnuſquiſque ſicut poſſedit, donec iure conuincatur. Et interim vim poſsidenti fieri vetuit, vt præſentem tueretur poſſeſſionem, quam quis ab aduerſario non eſt adeptus vi, clàm, aut precarió. Ita enim neceſſe fuit alterum certò conſtituere & tueri poſſeſſorem,vt via iudicio petitorio aperiretur. Nec id commodius fieri potuit,quàm interdictione facta, ne quid interim temerè moueretur. Id quòd olim naturalem rationem ſecuti prudenter cauerant in ſuis pactis & fœderibus Atheniẽſes,& Lacedęmonij, ne ex cõtrouerſiis ad arma veniretur. Sic enim eleganter apud Thucydidem lib.1. Pericles in concione Athenienſium ait, εἰρημένον, δίκας μὲν τῶν διαφορῶν ἀλλήλοις διδόναι καὶ δέχεσθαι, ἔχειν δὲ ἑκατέρους, ἃ ἔχομεν. Et huc pertinet quod Ariſtoteles in Proble. ait, ἐὰν ὁ μὲν τύχῃ ἐγκαλῶν, ὁ δὲ ἀμφισβητῇ ὑπὲρ ὅτου οὖν, οὐκ εὐθὺς οἰόμεθα δεῖν ἀποδοῦναι τῷ ἐγκαλοῦντι, ἀλλὰ νέμεσθαι τὸν κεκτημένον, ἕως ἂν κριθῇ. Fuitque hæc res antiquiſsimis quoque temporibus Romanorum vſitata in litibus Vindiciarum. Nam quòd aliquando Brutus primus Conſul Vindicio ſeruo dedit vindicias ſecũdum libertatem,interuerſa dominorum poſſeſsione:fecit id ſingulari fauore libertatis,& Reip. Nec lex deinde ab Appio Claudio lata,de Vindiciis dandis ſecundum libertatem,aliud continebat, quàm liberum hominem, qui ſtatus controuerſiã patitur, interim retinere debere poſſeſsionem ſuæ libertatis. Quod meritò fuit ipſi Claudio obiectum, qui volebat Virginiam puellam deturbari poſſeſsione libertatis, & eſſe in ſeruitute,interim dum quæreretur de eius ſtatu. Hanc obiectionem conatus eſt ſubtili calumnia eludere Appius, ne proderet obſcœnam cupiditatem explendæ ſuæ libidinis. Cauſatus eſt enim ita demum in ſua Lege,libertatis firmũ fore pręſidiũ, ſi nec cauſis , nec perſonis variaret. In iis enim,qui in libertatẽ aſſerantur: quia quiuis lege agere poſsit: in ea,quæ in patris manu ſit neminem eſſe alium,cui dominus poſſeſsione cedat. Quaſi vbi pater præſens libertatis aſsertor,& dominus ſeruitutis, contenderent: cederet dominus patri,vt interim ſuam retineret poſseſsionem. Nũc cùm

ille

ille abſit, æquum eſse dominum eſse potiorem. quia & ipſa puella Virginia, ſuam libertatem (ſecundum quam Vindicias petebat) interim poſsidere non poſsit, cùm ipſa poſsideatur ab alio, in cuius eſt poteſtate. Vt ad rem redeam, dicimus olim dari debuiſſe Vindicias ſecundum libertatem, vbi quis è libertate in ſeruitutę vocabatur. Et econtra dari debuiſſe ſecundum ſeruitutem, ſi quis è ſeruitute in libertatem aſſereretur. ¶ *VTI Poſsidetis & Vtrubi.*) Hęc verba accipienda ſunt ὁρικῶς. Sũt enim ſumpta
ex ipſis edictis Prætoris. Primùm enim edixit Prætor, VTI EAS AEDES, DE QVI- 1 *L.1.D. vti poſsidetis.L.1.*
BVS AGITVR, NEC VI, NEC CLAM, NEC PRECARIO ALTER AB ALTERO POS- 2
SIDETIS: QVO MINVS ITA POSSIDEATIS, VIM FIERI VETO. DE CLOACIS HOC INTERDICTVM NON DABO: NEQVE PLVRIS QVAM QVANTI EA RES ERIT INTRA ANNVM, QVO PRIMVM EXPERIVNDI POTESTAS FVERIT, AGERE PERMITTAM. Negat autem Prætor hoc interdictum pertinere ad Cloacas, quia
de iis peculiariter edixit. Deinde Prætor ait, VTRVBI HIC HOMO, QVO DE AGI- 3 *L.vnica.D.vtrubi.*
TVR, MAIORE PARTE HVIVS ANNI FVIT: QVO MINVS IS EVM DVCAT, VIM FIERI VETO. ¶ *CVM Ab vtraque parte.*) Olim non erat iudicium rei vindicationis, niſi ab vtraque parte res vindicaretur. Quòd ſi reus contrà non vindicabat: cedere dicebatur, vti etiam alio loco diximus. Atque ad hanc antiquitatis obſeruationem pertinet exemplum, quod hîc proponit Theophilus. Cùm quis dicit rem eſſe ſuam, & aduerſario obiicit, Eam ſi tibi velis conuincere, proba tuam eſſe. Contrà aduerſarius vindicat, & totidem verbis reſpondet. ¶ *DE Proprietate.*) Prima cauſa huius interdicti proponendi, fuit, vt ſeruiret iudicio petitorio. Aliquando tamen eo vtimur, vbi nemo meditatur litem proprietatis. Nam & aduerſus eum intendi poteſt, qui ne cogitat quidem ſe dominum, ſed mihi moleſtus eſt, ne liberè re
mea vtar. Scribit enim Vlpianus, Hoc interdictum datur ei, qui ædificare in ſuo pro- 4 *L.3.§.1.D.vti poſsi.*
hibetur. etenim videris mihi poſſeſsionis controuerſiam facere, qui prohibes me vti mea poſſeſsione. Et ſi inquilinus dominum ædes reficere volentem prohibeat: æquè competere interdictũ Vti poſsidetis, placuit. ¶ *ANTE Quæratur.*) Sicut antè quæri neceſſe eſt. Omnino enim de poſſeſsione prius quærendum eſt, quàm de proprie-
tate. Et exitus controuerſiæ poſſeſsionis hic eſt, inquit Vlpianus, vt prius pronun- 5 *L.nulli.C.de iudic.L.ordinarij.C.de rei vin. L.incerta.C.de inter. L.ſi de vi.C.de iudic.*
tietur vter poſsideat. ita enim fiet, vt is qui victus eſt de poſſeſsione, petitoris partibus ſungatur: & tunc de dominio quæratur ab eodem iudice. idque obſeruamus in omnibus iudiciis poſſeſſoriis, quibus temerè accumulanda non ſunt petitoria, propter
confuſionẽ: ſed diſcernenda, & ſuo ordine tractanda. Sanè interdicto retinendæ poſ- 6 *L.exitus.De acqui.poſs.*
ſeſsionis vix commiſceri poteſt petitorium iudicium, in quo fatemur aduerſarium poſsidere: ne idem actor aiat & neget. Niſi fortè alia eſſet poſſeſsio, quam vult retine-
re, & alia, quam in aduerſario agnoſcit. Aliis interdictis poſſeſſoriis opus non habet, 7 *L.naturaliter.§.1.De acquir. poſſ.*
qui ſtatim paratus eſt molem petitorii iudicii ſubire, contempto Iuriſperitorum con-
ſilio, qui tradiderunt non temerè eò difficultatis deſcendendum eſſe: ſed prius eum, 8 *L.ſi qui deſtinauit. D. rei vindi.*
qui in rem agere deſtinauit, circunſpicere debere, an aliquo interdicto prius poſsit nãciſci poſſeſsionem: quia longè commodius eſt poſsidere, & aduerſarium ad onera petitoris compellere, quàm alio poſsidente petere. Si quis tamen vel ſerò ſapuerit poſt
inchoatũ petitoriũ iudiciũ: poterit eo ſuſpẽſo vti interdicto poſſeſſorio. Nõ tamẽ, vbi 9 *L.dum fundũ.§.vlt. De vi & vi arm.*
iam ſuccubuiſſet in petitorio: ſaltem ſi aduerſarius non ſimpliciter eſset abſolutus: ſed quia vltro probaſset ius ſuum, fuerit pronuntiatum de eius dominio. Debet enim
iudex tueri poſseſsionem, cuius cauſam probauit. Illud nõ poteſt non ſemper iuuare 1 *L.3.§.miſſum.De Carbo. edic.*
poſseſsoria iudicia, ſi quis præter poſseſsionis ſuæ cauſam, vltro aliquid adiiciat de iure proprietatis. Quod ſenſit etiam olim Quintilianus, cuius lib. 7. verba ſunt hæc: Quoties poterimus, efficiendum eſt, vt de re quoque bene ſentiat iudex. Sic enim iuri noſtro libentius indulgebit, vt in ſponſionibus, quæ ex interdictis fiunt, etiamſi non proprietatis eſt quæſtio, tamen non tantùm poſsediſse nos, ſed rem noſtram poſsediſse dicere oportebit. Hæc ille. Certè Tullius in Oratione pro Cæcinna, id eleganter facit, cùm de poſseſsione contenderet apud Recuperatores. ¶ *QVAERATVR Vter ex litigatoribus.*) Sed quid ſi nemo id quærat: verùm vterque iudicio abſtineat, & pertinacia certet: ac periculum ſit ne ad arma veniatur? Sanè ad iudicem pertinebit, vltro interuenire: & ſi vnius poſseſsionem iuſtiorem inueniat: alteri interdicere, propoſitáque pœna prohibere, ne quid tentet. Quòd ſi parem videat vtriuſque cauſam:

nominabit ſequeſtrum,qui poſsidebit interea , dum quæſtio de poſſeſsione vel pro-
1 L. inter litigãtes. De iud. prietate fuerit definita. ¶ *NAM Mihi.*)Sic Paulus, Inter litigantes, ait,non aliter lis expediri poteſt, quàm ſi alter petitor,alter poſſeſſor ſit. Eſſe enim debet,qui one-
2 L.1.§.1.D.vti poſſi. ra petitoris ſuſtineat,& qui commodo poſſeſſoris fungatur . Et Vlpianus admonet, ſeparatam eſſe debere poſſeſsionẽ à proprietate: eámque ait fuiſſe cauſam proponẽdi huius interdicti Vti poſsidetis. ¶ *NON Poteſt petitoria actio inſtitui.*)Cui ſanè(cùm ea inſtituetur finito de poſſeſsione iudicio) non oberit ſententia lata in iudicio poſ-
3 L. & an eandem.§.vlt. De except. rei iud. ſeſſorio. id quod eleganter Paulus tradidit his verbis,Si quis interdicto egerit de poſ ſeſsione,poſtea in rem agens non repellitur per exceptionem: quoniam in interdicto poſſeſsio,in hac actione proprietas vertitur. Et nihil commune habet proprietas cum
4 L.naturaliter. §.1. De acquir.poſſ. poſſeſsione, inquit Vlpianus.Contrà tamen,ſententiam latam in petitorio,poſſe aliquando obeſſe poſſeſſorio,iam diximus. ¶ *ET Quia longè commodius eſt.*)Sic Caius
5 L. ſi quis deſtinauit. De rei vind. conſulens, vt qui deſtinauit rem petere,prius animaduertat,an non poſsit aliquo interdicto rem nanciſci:addit hanc rationem,quòd longè commodius ſit,ipſum poſsidere,& aduerſarium ad onera petitoris compellere,quàm alio poſsidente petere.Cõ-
6 dic.L.inter litigantes. modum poſſeſsionis vocat etiam Paulus,quo mulctatur mẽdax,qui negauit ſe poſ-
7 L.vl.De rei vind. ſidere,tranſlata in aduerſarium poſſeſsionẽ. ¶ *COMMODVM Poſsidendi in eo eſt.*) Commemorat Iuſtinianus illud poſſeſsionis commodum, quod huc pertinet. Sunt autem & alia commoda non minoris momenti: ſed quæ huc propriè non pertinent: veluti quòd ſine poſſeſsione nulla eſt certa acquiſitio , adeò vt qui in ea adipiſcenda
8 L.Quoties.C.de.rei vin. prior eſt, potior ſit in iure dominij, etſi poſterior ſit cauſa eius acquiſitionis. ¶ *SI*
9 L. qui accuſare.C.de eden. *Modo actor nõ potuerit ſuam eſſe probare.*) Qui accuſare volũt(inquit Imper.Antoninus) probationes habere debent: cùm neque iuris,neque æquitatis ratio permittat, vt alienorum inſtrumentorum inſpiciendorum poteſtas fieri debeat. Actore enim nõ pro-
1 L.2.C de proba. bante:qui conuenitur,etiam ſi nihil ipſe præſtat, obtinebit. Idem reſcripſit, Non incumbere poſſeſſori neceſsitatem probandi. Et Impp. Diocletianus & Maximianus,
2 L.vlt.C de rei vind. inquiũt: Res alienas poſsidens,licet iuſtam tuendi cauſam nullam habeat,non niſi
3 L. fruſtra. C. de probat. ſuam intentionem implenti reſtituere cogitur. Iidem reſcripſerũt, non eſſe verendum,ne probatio petatur ab eo,qui lite pulſatur. Eſt tamen vbi iuris præſumptio
4 L. ſine poſsidetis. C. de probatio. onerat probationũ difficultate ipſum reũ poſsidentẽ,& actorẽ liberat. Sed id temerè & ſine grauibus iuris coniecturis nõ fit.Sanè ab omnibus ſemper Iuriſcõſultis parũ probata fuit illa Gellii religio,qui reũ infamis vitę noluit abſoluere,cùm tamẽ actor ab eo pecuniã petẽs,nullã adferret probationẽ:nihilq; pręter ſuã fidẽ & ꝓbitatẽ vitæ inculpatæ. Ac rectè videntur ipſius rei patroni clamitaſſe , probari debere pecuniã debitã: alioqui reum dimitti oportere.Quódque de vtriuſque vita & factis diceretur, fruſtra id fieri atque dici.Rem enim de petenda pecunia apud iudicem priuatum agi, non apud Cenſorem de moribus.Illud certè negari non poteſt, ſi infirmior ſit acto-
5 L. admonẽdi.De iureiu. ris probatio,poſſe ad eam ſupplendam,iudicem actori deferre iuſiurãdum. Id quod quandoque recipi ſolet,cùm reus in dolo eſſe conuincitur, & perplexior eſt difficul-
6 L.ſi quando.C.vnde vi. L.ſemper.§ in hoc interdicto.D.quod vi aut clam. tas probationis. ¶ *REMANET In ſuo loco poſſeſsio.*) Qualis ſcilicet prius fuit.Nã ſimplex abſolutio nullam continens adiudicationem , nihil ei adiicit: nec parit poſſidenti rurſus poſtea conuento exceptionem rei iudicatæ, vt ſuo loco dictum eſt. In
7 dic.L.3.C.de probat. reſcripto Antonini eſt, Actore in probatione ceſſante, dominium apud reum remanere: quale quale ſcilicet prius habuit. ¶ *PROPTER Quam cauſam.*) Quam ſanè
8 L. Arrianus. De actio et oblig. L. fauorabiliores. De reg.iur. confirmat naturalis fauor reorum, in quos in pari cauſa ſumus propenſiores. Et huc pertinet celebris illa quæſtio Ariſtotelis,in Proble.ſect.29. διὰ τί ποτε ὅταν ἐν τῷ φεύγοντι, ἐν τῷ διώκοντι φαίνωνται ψῆφοι ἴσαι, ὁ φεύγων νικᾷ,quam eo loco tractat pluribus verbis. Sed maximè memorabilis & iuridica eſt hæc eius ratio, ἕκαστος ἡμῶν μᾶλλον ἂν προέλοιτο τὸν ἀδικοῦντα ἀποψηφίσασθαι ὡς οὐκ ἀδικεῖ, ἢ τὸν μὴ ἀδικοῦντα καταψηφίσασθαι ὡς ἀ-
9 L.abſentem.§.1.De pœn. δικεῖ. Quam ſententiam Vlpianus ex edicto Traiani reddidit ad hunc modum , Satius eſſe impunitum relinqui facinus nocentis , quàm innocentem damnari.

¶ *CONTRA Petitorem iudicari ſolet.*)Id quidem expeditum eſt in iudiciis petitoriis & poſſeſſoriis,vbi apparet quis actor ſit,quis reus. Sed cùm hoc interdictum Retinẽdæ poſſeſsionis ſit duplex: & ferè vterque litigator ſit actor,& vterque reus: obſcurum eſt admodum , ſecundum quem in re obſcura iudicandum ſit. Nec facilè poterit ſeſe explicare iudex , niſi reperiat in probationibus aliquod diſcrimen , vt potioribus

tioribus ſubſcribat. Facile autem erit animaduertere aliquod diſcrimen, ſi diligenter
omnia conferat: & ad ſummum progredi poterit ad titulos poſſeſsionum obiter ex-
cutiẽdos, vt quæ apparuerit iuſtior poſſeſsio, ea retineatur. ¶ *FVNDI Vel ædiũ.*)
Prætor ſolùm de ædibus nominatim edixit. Sed nihilominus interdictum in omni-
bus poſſeſsionibus, quę ſunt ſoli, locum habere conſtát: vt pro re nata iudex interdi- 1 *L.1.§.hoc interdictum in omnibus. D. vti poßid.*
cat. Huc tamen non pertinent ea, de quibus certa nominatim edicta propoſita ſunt,
veluti Cloacæ. ¶ *DE Fundi vel ædium poſſeßione.*) Non meminit hîc Iuſtinianus,
niſi rerum corporalium, quæ verè poſsidentur. Pertinet tamen & hoc interdictũ ſaltẽ
vtiliter, ad tuendam quaſi poſſeſsionem iurium incorporalium, veluti annui reditus,
quem aduerſarius recuſat ſoluere: vel earũ ſeruitutum, pro quibus certa interdicta no-
minatim propoſita non ſunt, quas aduerſarius pati recuſat: vel etiam ſi quis libertatis
noſtræ poſſeſsionem interturbet, nouæ ſeruitutis ius ſibi aſſerendõ. Vt quemadmodũ 2 *L.3.§. ſi vicinus. D. vti poßid.*
ſeruitutum nomine cõpetunt actiones in rem Confeſſoria & Negatoria: ita cõpetãt
& iudicia poſſeſſoria ex interdictis retinendæ poſſeſsionis, ſi minus directò, ſaltẽ vti- 3 *L.2. ſi ſeruit. vindice.*
liter. Certè Vlpianus, cùm de ſeruitutibus ageretur: ſimpliciter reſpondit, Interdictũ 4 *L. ſicuti.§. Ariſto in fi. D. ſi ſeruit. vindi.*
Vti poſsidetis locum habere, ſi quis prohibeatur, qualiter velit, ſuo vti. ¶ *IN-
TERDICTI Tempore.*) Hoc eſt, Eo tẽpore, quo Prætor ex officio interdicebat, non-
dum conſtituto iudicio, nec datis Recuperatoribus, qui de controuerſia cognoſcerẽt.
Is mos cùm poſtea mutatus ſit, proditis interdictorum loco actionibus in factũ: pro
tempore interdicti rectè voluit poſteritas inſpici tempus litis conteſtatæ, vti paulo
pòſt docet Iuſtinianus. ¶ *SI Modo nec Vi.*) In hac conditione nihil immutatũ eſt:
eáque eſt admodũ antiqua: quæ tamen in interdicto VNDE VI, recepta nõ omnino
eſt, vt paulo pòſt ſuo loco dicemus. His autem verbis ſolemus omnia vitia poſſeſsio-
nũ cõplecti: vt etiam complexus eſt Terentius in Eunucho. Et inter hæc nil odioſius
vi. Vim autem hîc intelligimus, quæ iuri aduerſatur. Eſt autem quædã vis, veluti in
bellis, quã iure gentiũ probari aiunt. Hícque mihi occurrit vetus & memorabile iu-
dicium apud Romanos diſceptatores, inter populum Carthaginenſem, & Regem Ma
ſaniſſam, de agro, quem ceperat à Carthaginenſibus pater Maſaniſſæ Gala: Galã in-
de expulerat Syphax. Poſtea in gratiam ſoceri ſui Aſdrubalis, Carthaginenſibus eum
dono dederat. Carthaginẽſes eo anno Maſſaniſſa armis expulerat. Carthaginẽſes pul
ſi, eum repetebant. Primùm quòd maiorũ fuiſſet, deinde à Syphace ad ſe perueniſſet.
Maſaniſſa paterni regni agrum ſe & recepiſſe & habere iure gentium dicebat: ſéque
cauſa & poſſeſsione ſuperiorem eſſe. Hîc ait Liuius Legatos Romanorum poſſeſsio-
nis ius non mutaſſe, cauſámque integrã Romã ad Senatũ reieciſſe. Interea autem viſi
ſunt pendente iudicio petitorio, probaſſe poſſeſsionem, quæ vi quidem ab aduerſa-
riis extorta erat, ſed vi bellica, quam ius gentium probat. Alioqui ſanè iniuſta poſſeſ-
ſio cedere deberet iuſtiori poſſeſsioni domini. Nec hîc mirari debemus, duos eandẽ
rem dici poſsidere: quia poteſt vnus eam ipſam rem poſsidere, cuius alter poſſeſsionẽ
animo retineat. ¶ *NEC Clàm.*) Inquit Vlpianus, Clàm poſsidere eũ dicimus, qui 5 *L. clàm poßidere. D. acq. poſſ.*
furtiuè ingreſſus eſt in poſſeſsionem, eo ignorante, quẽ ſibi controuerſiam facturum
ſuſpicabatur: & ne id faceret, timebat. ¶ *NACTVS Fuerat.*) Hoc verbo Iuſtinia-
nus notat originẽ & primam cauſam poſſeſsionis, quã ſolã inſpicimus, nulla habita
ratione vitii, ſi quod poſtea ſequatur. Vnde Vlpianus, Is (inquit) qui cùm poſsideret 6 *dic. L. clàm poßidere.*
non clàm, ſe celauerit: in ea cauſa eſt vt non videatur clã poſsidere. Non enim ratio
obtinendæ poſſeſsionis, ſed origo nanciſcendæ exquirenda eſt. Nec quenquam clàm
poſsidere incipere, qui ſciente aut volente eo, ad quẽ ea res pertinet, aut aliqua ratio-
ne bona fide poſſeſsionem nanciſcitur. ¶ *AB Aduerſario.*) Inquit Vlpianus, Quod 7 *L.2.§. vlt. D. vti poſſ.*
ait Prætor in interdicto, nec vi, nec clàm, nec precariò alter ab altero poſsidetis: hoc
eò pertinet, vt ſi quis poſsidet vi, aut clàm, aut precariò: ſiquidem ab alio, proſit ei poſ
ſeſsio: ſi verò ab aduerſario ſuo, nõ debeat eum, propter hoc quòd ab eo poſsidet, vin-
cere. Has enim poſſeſsiones nõ debere proficere palã eſt. ¶ *POSSESSIONEM.*) 8 *L. ſi quis ante. De acq. poſſ.*
Neceſſe eſt, eum omnino poſsidere, qui hoc interdicto agit. Nec ſufficeret eſſe in poſ-
ſeſsione. id enim longè aliud eſt. Vnde creditores miſsi in poſſeſsionem rei ſeruãdę 9 *L.3.§. creditores. D. vti poß.*
cauſa, hoc interdicto nõ vtuntur: quia non poſsidẽt, quanuis eſſe dicãtur in poſſeſsio- 1 *dic. L. ſi quis ante.*
nẽ. ¶ *ETIAM SI.*) Vt nihil ad te pertinet, ſi meæ ædes alteri ſeruiãt, quas, quod 2 *L. loci corpus.§. competit. D ſi ſeruit. vind.*
ad te attinet, liberas habeõ: ita nec tu mihi obiicere potes vim alteri factam. Satis

eſt me poſsidere,etiamſi vitioſe, modò non à te. Iuſta enim an iniuſta aduerſus cæ-
teros poſſeſsio ſit,in hoc interdicto nihil refert. Qualiſcũque enim poſſeſſor,hoc ipſo
1 *L.2. D. vti poßid.* quòd poſſeſſor eſt, plus iuris habet,quàm ipſe qui non poſsidet. ¶ *ALIVM.*)Qui
ſcilicet non referat perſonam aduerſarii:& qũo deiecto, non videatur deiici aduer-
ſarius. Alioqui aduerſus nos non prodeſſet alteri vitioſa poſſeſsio, quæ videtur à
nobis profecta. Nam vt per alios quoſdã poſsidere dicimur:ita & iis vi deiectis,nos
2 *L.1.§.quòd ſeruus. De vi & vi arm.* deiici videmũr: & iis deiicientibus,deiicere:vti eſt apud Tullium pro Cæcinna.
¶*VTRVBI Verò is vincebat.*)Hoc diſcrimen,quod placuit antiquitati, & poſtea ſub-
latum eſt,inde ſumptum videtur,quòd cùm rerum immobilium incertior eſſet poſ-
ſeſsio, quæ ex variis actibus colligitur: magna quidem cauſa erat, cur de poſſeſsione
præſenti,quæ ſæpe controuerſa eſt, interdiceretur. At cùm vnica ſit & certa ſemper
poſſeſsio rei mobilis:non videbatur opus interdicere de præſenti poſſeſsione,de qua
non temerè vlla potuit eſſe quæſtio: ſed eius loco interdicebatur de poſſeſsione prę-
terita, ne fraudi eſſet temerè excidiſſe poſſeſsione(vt facilè excidimus in rebus mobi-
libus)& potior eſſet vnius fortè diei præſens poſſeſsio, quàm diuturna paulo anti-
quior. ¶ *MAIORE Parte eius anni.*) Hæc maior pars æſtimanda eſt, non habita
ratione totius anni,ſed expenſa poſſeſsione aduerſarii:quæ hîc ſolùm conferenda eſt.
3 *L.maiore. De ver. ſigni.* Sic enim hæc verba interpretatur ipſe Licinius,inquiẽns: Maiore parte anni poſſediſ-
ſe quis intelligitur, etiam ſi duobus menſibus poſſederit: ſi modò aduerſarius eius
aut paucioribus diebus,aut nullis poſſederit. ¶ *SI Eius nomine aliquis.*)Inquit Ca-
4 *L.generaliter. De acqu. poſſ.* iũs, Generaliter quiſquis omnino noſtro nomine nobis volentibus ſit in poſſeſsio-
5 *L.quod meo. D. illo tit.* ne,veluti procurator, hoſpes, amicus: nos poſsidere videmur. Et Celſus,Is (inquit)
poſsidet,cuius nomine poſsidetur. Et Tullius pro Cæcinna ait dubium nó eſſe,quin
Ceſennia tũ poſsideret,cùm erat eius colonus in fundo. ¶ *IN POSSESSIONE
Sit.*)Ergo propriè ipſi non poſsident,qui alieno nomine poſsident: ſed dicuntur eſſe
6 *L.ſi quis ante. D. illo ti.* in poſſeſsione: quod longè diuerſum ẽſt. Vnde colono non dicuntur propriè com-
7 *L.1.§.deiicitur. De vi & vi.arm.* petere iudicia poſſeſsoriá:ſed ei,cuius nomine poſsidebãt. Niſi ſanè ipſe ſibi interuer
tiſset poſseſsionem. AEquum eſt tamen ſemper illi ſuccurri officio iudicis, vt poſsit
8 *dic.L.1.§.quòd ſeruus.* defendere ac tueri ius ſuæ detentionis. Porrò ſi qui noſtro nomine poſsidebat, de-
9 *L.colonus.L.cũ fundũs De vi & vi arm.* ſierit in poſseſsione eſse,eámque dereliquerit, non propterea ſtatim amittimus no-
1 *L.cum quis. De dolo.L. vlt.C.de acqui. poß.* ſtram poſseſsiónem. Saltẽ ſi poſseſsionẽ ita derelictã nemo alius occupãrit. ¶ *PER
Eos quoque.*)Hîc Iuſtinianus oſtẽdit per quos dicimur propriè poſsidere res mobiles.
2 *L.1.§.quod ſi ſeruus.L.ſi de co.§.1.L.peregre.§. vlti. De acqui. poſſ.* In re autem ipſa nihil intereſt,ſiue agatur de retinenda per alios poſſeſsione rerum
mobilium,ſiue immobilium. Vnde Paulus vtriuſque cauſam coniungens ãit,Si ego
3 *L. qui vniuerſas.§.ſi ego De acqui. poß.* tibi commodauero,tu Titio: nihilominus ego id poſsideo. Et idem erit, ſi colonus
meus fundum locauerit:aut is,apud quem depoſueram, apud alium rurſus depoſue-
rit. ¶ *ET Hoc eſt, quod dicitur.*) Huic regulæ in contrarium reſpondet, quæ poſtea
ſubiicitur: Quòd animo ſolo non adipiſcamur poſseſsionem. Et ex his duabus regu-
4 *L. qui vniuerſas. §. qui per colonũ. De acq.poſ.* lis oritur reſponſum Pauli,quod extat his vẽrbis, Quod per colonum poſsideo, hę-
res meus,niſi ipſe nactus ſit poſseſsionẽ, non poterit poſsidere. Retinere enim animo
poſseſsionem poſsumus: adipiſci non poſsumus. Vnde parum videtur conſtare illa
Tullii pro Cæcinna ratiocinatio: Dubium non eſt, quin ſi Cæcinna tum poſsidebat,
cùm erat colonus in fundo,poſt eius mortem hæres eodem iure poſsederit. Certè
quaſi id non omnino ſequeretur: adiecit ipſe Tullius, quo modo ipſe quoque Cæ-
cinna ſuo facto poſseſsionem adeptus ſit. inquit enim, Deinde poſsedit Cęcinna, cùm
circumiret prædia,venit in iſtum fundum, rationes à colono accepit. Moribus ſanè
noſtris cùm ipſo iure defuncti poſseſsio transferatur,& continuetur in hæredes: non
coguntur ij aliter poſseſsionem adipiſci. ¶ *SI Non relinquendæ poſſeßionis animo.*)Hic
certè animus ſufficeret ad amittendã ſtatim poſseſsionẽ fundi, etiã antequã inde de-
5 *L.3.§. in amittenda. De acquir. poß.* ceſseris. Vnde Paulũs, In amittenda(inquit)poſseſsione, affectio eius qui poſsidet,
intuenda eſt. Itaq; ſi in fundo ſis,& tamen nolis eum poſsidere:protinus amittes poſ-
ſeſsionem. Igitur vt retineri,ita amitti ſolo animo poteſt poſseſsio : quanuis acquiri
non poſsit. Quinimo ſolus metus & ſuſpicio amittendæ poſseſsionis,quã alius nobis
6 *L.ſi id quod.§. vlt. De acquir.poſſ.* abſentibus inuaſit,priuat nos poſseſsione:quia nó retinemus conſtantẽ animum poſ-
ſidendi,ſed quaſi deſperantes,abiicimũs. Si quis tamẽ ſolũ metuit incómoda & peri-
7 *L. licet. C. illo tit.* cula:eo nomine non perdit poſseſsionẽ,ſicuti nec animũ. ¶ *NEC Vlla dubitatio eſt.*)
Putauit

Putauit tamen olim Labeo, nos quarundam rerum poſſeſsionem animo ſolo adi-
piſci: ſed exempla, quæ proponit, vltra animum poſsidendi aliquid habent, quod ap-
prehenſionis corporalis vim habet & effectu[1]m. ¶*ANIMO Solo.*) Corpore & a- 1 *L. quarũdam. De acqui.*
nimo nos acquirere debere poſſeſsionem, tradit Paulus. Quod tamen ait non ita ac- *poſſ.*
cipiendum eſſe, vt qui fundum poſsidere velit, omnes glebas eius circũambulet: ſed
ſufficit (inquit) quamlibet partem eius fundi introire, dum mente & cogitatione hac
ſit, vt totum fundum vſque ad terminum velit poſsidere[2]. 2 *L. quarundã. De acquir.*

¶*RECVPERANDAE Poſſeſsionis cauſa.*) Ac totius quoque damni recuperandi *poſſ.*
cauſa. Sic enim ſcribit Vlpianu[3]s, Qui vi deiectus eſt, quicquid damni ſenſerit ob hoc, 3 *L. 1. §. qui autem vi deie*
quòd vi deiectus eſt, recuperare debet. Priſtina enim cauſa ei reſtitui debet, quam ha- *ctus. De vi & vi arm.*
biturus erat, ſi non fuiſſet vi deiectus. Paulu[4]s quoque ait, in hoc interdicto Vnde vi, 4 *L. in interdicto. D. illo ti.*
venire id quod intereſt. Et hîc ſanè ex die, quo quis deiectus eſt, fructuum ratio ha-
betur, quamuis in cæteris interdictis, ex quo edita ſunt, non retro, computentu[5]r. Et 5 *dic. L. 1. § ex die.*
fructuum quidem; non modò qui percepti ſunt, ſed & qui percipi potuerunt. ¶*SO-
LET Interdici.*) Cuius interdicti fiducia qui vi deiectus eſt, videtur adhu[6]c poſsidere: 6 *L. ſi quis vi. De acqui.*
quia certus eſt de recuperanda poſſeſsione. ſicut rem habere dicitur, qui actionem ad *poſſ.*
eam petendam habe[7]t. ¶*SI Quis vi deiectus.*) Ergo non competit interdictum Re- 7 *L. qui actionẽ. De regu.*
cuperandæ poſſeſsionis, niſi quis per vim eam amiſerit. Sed huic incommodo pro- *iur.*
ſpexit Iuſtinianus. iubet enim ſtatim reſtitui poſſeſsionem, eam ſi quis etiam vacuam,
abſente domino, nec vi nec clàm occupa[8]rit. Et cùm iure Ciuili interdictum Vnde vi 8 *L. vlt. C. vnde vi.*
non competeret aduerſus alium, quàm qui vim intule[9]rat: ne cui fraudi eſſet doloſa 9 *L. cum à te. De vi &*
eius tranſlatio, decreuit Pontifex Innocentius tertius, vt hoc inrerdicto experiremur *vi arm.*
aduerſus tertium poſſeſſorem: ſi modò is conſcius eſſet vis illatæ. Rurſus ne bona
fides poſſeſſoris nobis eſſet fraudi, edita eſt alia generalis Conſtitutio, qua quod tibi
fuerit aliquando vi ablatum, poſsis ſtatim recuperare, à quocunque tandem id poſ-
ſideatur. ¶*SI QVIS.*) Quiſquis tandem is ſit, & à quocunque fuerit deiectus,
adeò vt ad eludendum hoc interdictum, non liceat exceptionem parare ex reſcri-
pto Principis[1]. Sanè tamen parentibus & patronis hac in re parcere ſolemus, vt inter- 1 *L. autoritate. C. Vnde*
dicto Vnde vi (quod licet iuris infamiam non irroge[2]t, condemnatum tamen infa- *vi. L. vlt. C. ſi per vim*
mia onerat apud bonos viros) non conueniantur: ſed actione in factum: ſaltem vbi *vel al. mo.*
ii non proruperunt ad vim armatam. Sic enim ſcribit Vlpianu[3]s, Interdictum hoc, 2 *L. neque. De vi & vi arm.*
quia atrocitatem facinoris in ſe continet, quæſitum eſt an liberto in patronum, vel 3 *L. 2. §. interdictum hoc.*
liberis aduerſus parentes competat. Et verius eſt, nec liberto in patronum, nec in *De vi & vi arma.*
parentes liberis dandum eſſe: meliúſque erit, in factum actionem eis competere: ali-
ter atque ſi vi armata vſus ſit, aduerſus libertum patronus, vel aduerſus liberos parens.
Nam & hîc hoc interdictum competit. Quo exemplo receptum eſt, ne temerè cliens
vel vaſallus iudicio Vnde vi dominum feudalem conueniat: ſi modò quod vi fecit,
quaſi dominus fecerit. Sed nec alio interdicto poſſeſſorio: cùm honeſtiore via inter-
ceſsionis vel prouocationis vaſallus ſibi conſulere poſsit. Sed ſi dominus quaſi quiſ-
piam priuatus, nec ſuo iure feudali vtens, poſſeſsionem ſui clientis interturbaret: po-
terit interdicto conueniri. Vnde celebres ſunt illæ in ſupremo Pariſiorum Senatu
actiones habitæ anno milleſimo quingenteſimo vigeſimoſexto, cùm ſorores & hęre-
des Alenconij Ducis Regem cõuenirent poſſeſſorio interdicto Vti poſsidetis. Nam
hoc iudicio vti iis permiſſum fuit, quòd agerent aduerſus Regem, non quaſi dominũ
feudalẽ, ſed vt aliũ extraneũ, qui contendebat ad ſe pertinere Ducatũ Alenconij, quia
finitũ eſſet illud, quod Galli vocant apanagiũ, nullo extante maſculo hærede. ¶*EX
Poſſeſsione.*) Saltem ea, quam animo tenebat. Ita enim hanc rem eleganter interpretatur
Vlpianu[4]s, inquiens: Interdictum hoc nulli cõpetit, niſi ei, qui tunc cùm deiiceretur,
poſsidebat: nec alius deiici viſus eſt, quàm qui poſsidet. Siue autem animo, ſiue cor- 4 *L. 1. §. interdictũ autem. De vi & vi arma.*
pore poſsidens quis, deiectus eſt, palã eſt eũ vi deiectũ videri. Idcircóq; ſi quis de agro
ſuo, vel de domo ſua proceſsiſſet, nemine ſuorũ relicto: mox reuertens prohibitus ſit
ingredi in ſuum prædium: vel ſi quis eum in medio itinere detinuerit, & ipſe poſſe-
derit: vi deiectus videtur. ademit enim ei poſſeſsionem, quam animo retinebat, etſi
non corpore. Ex his verbis Vlpiani apertè definita eſt tota illa cõtrouerſia Cæcinnæ,
quã tot verbis tuetur Cicero, contendens nihil in hoc interdicto intereſſe, ſiue à fun-

do, ſiue ex fundo quis ſit deiectus: cùm verbo cómuni vſus eſſet Prætor in interdicto, VNDE TV DEIECISTI. quod vtrũq; declarat, & à quo loco, & ex quo loco. Verùm hac ſubtili defenſione òpus nó eſt, cùm etiã ex poſſeſsione deiectus dicatur, qui prohibitus eſt poſſeſsioné ingredi, quã animo retinebat. hoc erat ſatis ad confutandũ cauillũ Ebutii, cùm iactaret, non deieci, qué prohibui intrare. Addit Cicero, quod parũ iure noſtro videtur probatum, etiã eum, qui nó poſſederit, vti interdicto, ſi armata vis illata fuerit. Verba Ciceronis hæc ſunt, Eum qui nó poſsideat, negas deiici poſſe. Cur ergo aut in quotidianũ illud interdictum, VNDE ILLE ME VI DEIECIT, additur, CVM EGO POSSIDEREM, ſi deiici nemo poteſt, qui nó poſsidet? aut in hoc interdicto, De hominibus armatis, nó additur, ſi oportet quæri, poſsederit nécne? Negas deiici, niſi quis poſsideat: oſtendo, ſi ſine armatis coactíſve hominibus, deiectus quiſquã ſit, eũ qui fateatur ſeſe deieciſſe, vincere ſpóſione, ſi oſtendat eũ nó poſſediſſe. Negas deiici, niſi qui poſsideat? oſtendo. ex hoc interdicto De hominibus armatis, qui poſſit oſtendere non poſſediſſe eum, qui deiectus ſit, condénari tamen ſpóſionis neceſſe eſſe, ſi fateatur eſſe deiectũ. Verùm hoc diſcrimen in interdicto Vnde vi non legimus probatum iure noſtro Ciuili. Quinimo ſimpliciter dictum eſt, hoc interdictum nulli competere, niſi ei, qui tunc cùm deiiceretur, poſsidebat: nec alium deiici videri, quàm
1 dic. L. 1. §. interdictum autem hoc. De vi & vi arm.
qui poſsidet. Et eum, qui neque animo, neque corpore poſsidebat, ingredi autem & incipere poſsidere prohibeatur, non videri vi deiectum. ¶ *FVNDI Vel ædium.*) Inquit Vlpianus, Generaliter ad omnes pertinet hoc interdictum, qui de re ſolo co-
2 dic. L. 1. §. eum qui.
hærenti deiiciuntur. Illud vtique in dubium non venit, interdictum hoc ad res mo-
3 dic. L. 1. §. generaliter.
biles non pertinere, niſi quæ res ſint in fundo vel ædibus, vnde quis vi deiectus eſt. Ergo alioqui non competit interdictum recuperandæ poſſeſsionis pro re mobili, licet competat Adipiſcendæ & Retinendæ. Vlpianus rationem adiicit, quòd agi poſſit ex cauſa furti, vel Vi bonorum raptorum. Sed illa iudicia habent quęſtionem proprietatis. ¶ *VI Deiectus.*) Nihil iuri tam inimicum, quàm vis, inquit Tullius. Ac proinde varia ſunt iudicia de vi: vt etiam variæ ſpecies vis. Vim, qua deiicimus vel expellimus, coërcet hoc interdictum Vnde vi. Vis, qua turbamus aliquem, pertinet ad interdictum retinendæ poſſeſsionis. Vis, quam vocant inquietatiuam, ad interdictum Quod vi aut clàm. Cæteræ ſpecies violentiæ habent certas actiones. Nam vis (vt loquũtur) ablatiua pertinet ad actionem bonorũ raptorũ. Vis cõpulſiua ad actio-
4 L. ſi rerum. De vi & vi arm.
nem Quod metus cauſa, non auté ad hoc interdictum, quod ad ſolam vim atrocem
5 L. 1. §. hoc interdictum. D. illo tit.
pertinet, quæ videlicet inuitum deiicit poſſeſſoré. Sed tamen in interdicto Quod vi aut clàm, vi factum intelligitur, ſi quis cõtrà quàm ꝓhiberetur, fecerit. Sanè & ſi poſ-
6 L. 1. §. quid ſit vi. D. quod vi aut clam.
ſeſſor iuſto metu vis impendentis territus fugerit, & ſecuta ſit occupatio fundi: eum vi deiectum dicemus: quanquã aliud ſit, ſi vis aliò tenderet, & fundus derelictus non fuerit occupatus. in quo articulo Labeo reprehenſus eſt à Pomponio. Sed & ſi quis retinens animo priſtinã poſſeſsioné, dum parat ingredi ſuũ fundũ, terrore vis intentatæ prohibitus ſit, credemus vi deiectum. Quod multis verbis probat Tullius in Oratione pro Cæcinna. ¶ *DEIECTVS Fuerit.*) Sic, vt omnino poſſeſsione exciderit. Cæterùm ſi quis me vi deiecerit, meos autem non deiecerit: non potero hoc
7 L. 1. §. non alij autem. De vi, & vi arma.
interdicto experiri, quia per eos retineo poſſeſsionem, qui vi deiecti non ſunt.

¶ *INTERDICTVM Vnde vi.*) Prætor ait, VNDE TV VI ILLVM DEIECISTI, AVT FAMILIA TVA DEIECIT: DE EOQVE, QVOD ILLE TVNC IBI HABVIT, TANTVMMODO INTRA ANNVM: POST ANNVM VERO, DE EO QVOD AD EVM, QVI VI DEIECERIT, PERVENERIT, IVDICIVM DABO. Cicero pro Cęcinna videtur paulò aliter referre interdictũ De vi. Eſt auté aliud interdictũ Quod vi aut clã, aduerſus quélibet poſſeſſorem operis facti vi aut clã. Et videtur propriè pertinere ad ipſum delictum: cùm noſtrum interdictũ Vnde vi, magis coërceat ipſius delinquentis perſonam. Sanè habuerunt Athenienſes generale quoddam & latè patens interdictum De vi, quod appellabant ἐξούλης δίκην: cópetebátque etiam creditoribus in bonorũ poſſeſsioné miſſis, ſi inde vi expellerentur. Vel ſi quis dãnatus cùm præſtituto die non ſolueret, vi prohibuiſſet creditoré mitti in poſſeſsioné. ac tum quidem ſimul irrogabatur certa mulcta, quæ fiſco depéderetur. Sic enim ſcribit Demoſthenes cótra Midiã: εἰ δέ ποτε ἄλλης ὄφλων δίκην, μὴ ἐκτίσῃ, οὐκ ἐποίησεν ὁ νόμος τῆς ἐξούλης δίκην ἰδίαν, ἀλλὰ προστιμᾶν ἐπέταξε τῷ δημοσίῳ. ¶ *IS Qui deiecit.*) His verbis cótinetur

& qui deiicere mandauit: vel poſtquam id eius nomine factum eſſet, ratum habuit. 1 *L. 1. §. deieciſſe autem. De vi & vi arm.*
Adiicitur præterea in interdicto, SI EIVS FAMILIA DEIECERIT, AVT PROCVRATOR. Et interpretatur Tullius Prætoris eſſe voluntatem, vt ſiue tu deieceris, ſiue tuorum quiſpiam, ſiue ſeruorum, ſiue amicorum: competat interdictum. & probat quod poſtea reſpondit Vlpianus, in hoc interdicto etiamſi vnus ſeruus vi deiecerit, familiã deieciſſe videri. Sed & ex cauſa huius interdicti, in hæredem eius, qui deiecit, & bonorum poſſeſſorem, in factum actio competit in id, quod ad eos peruenit. ¶ *QVI* 2 *dic. L. 1. §. vlt.*
Deiecit.) Satis eſt, deieciſſe, etiam ſi is, qui deiecit, ipſe non poſsideat. & vi deiectus aliquis videtur, etiamſi fundus à nemine ſit occupatus. Idque eſt peculiare in hoc inter- 3 *L. non ſolum §. ſi dominus. De vſucap.*
dicto. ¶ *LICET IS.*) Eſt & hoc proprium in hoc interdicto. Nam aliis interdictis non vtitur, qui vi vel clã, vel precariò ab aduerſario poſsidet. Quinimo & qui agit interdicto Quod vi aut clàm, repelli poteſt exceptione, ſi ipſe prius vi aut clàm fecerit. Nempe odioſa magis eſt vis, de qua in interdicto Vnde vi agitur: quam certè 4 *L. ſi alius. §. belliſſimè. D. quod vi aut clam.*
qui intulit, nullo exceptionis beneficio ſeſe tueri poteſt: ſed nec cauſari, eum qui deiectus eſt, à ſe vi poſſediſſe. Si tamen ſequamur interpretẽ Ciceronem, tantùm ad vim armatam pertinebit, quod hîc dicitur. Is enim pro Cæcinna ait, In illa vi quotidiana non ſatis eſt ſe docere deiectum, cùm poſsideret: niſi doceat ita ſe poſſediſſe, vt nec vi, nec clàm, nec precariò poſsederit. Sed & noſter Pomponius nominatim ad vim armatã refert, quod hîc Iuſtinianus dixit generaliter & confuſè. ¶ *SED.*) Solet hęc 5 *L. ſed ſi vi. De vi & vi arm.*
vox eſſe nota cuiuſdam correctionis. Verùm hoc loco magis ſignificat adiectionem noui iuris, quàm veteris abrogationem. Nã & adhuc tenetur interdicto Vnde vi, qui vi deiecit: & præterea mulctatur omni alio, quod in rẽ habere potuit, iure. Ne quis contẽpro ſolius poſſeſsionis reſtituendæ incommodo, facilè audeat vim inferre.
¶ *VT Suprà diximus.*) Dictum eſt ſuprà, in titulo Vi bonorum raptorũ. Et nos eo loco totam hanc rem pluribus explicuimus. Itaque cum Iuſtiniano admonemus lectorem inde repetere, ſi quid hîc deſideret. Quorſum enim moleſta repetitione & nos & alios fatigemus: ipſámque interdictorum tractationem parum tempeſtiuè prolixis & alienis commentationibus interrumpamus, magno lectoris tædio, & temporis noſtri iactura? ¶ *TENETVR Lege Iulia.*) Quæ ſit huius legis pœna, quódque iudicium, ſuo poſtea loco dicẽmus, vbi tota hæc res repetitur. ¶ *CVM Armis.*) Hoc eſt, cùm 6 *§. item lex Iulia, de publ. iudic.*
arma haberet, etiam ſi fortè iis vſus non ſit. Sic enim multum intereſt, Cum armis deiicere, & armis deiicere. quod obiter annoto, vt hîc acutè intelligamus cõprehendi, quod apertius reſpondit Vlpianus, Qui armati venerunt, etiamſi non armis vſi ſunt 7 *L. 3. §. qui armati. De vi & vi arm.*
ad deiiciendum: ſi deiecerint, armata vis facta videtur. Sufficit enim terror armorũ, vt videátur armis deieciſſe. ¶ *ARMORVM Autem.*) Deſumptus eſt hic locus ex reſponſo Caii, cuius verba extant in Pandectis: addidítque Iuſti. hanc interpretatio- 8 *L. armorum. De verbo. ſignific.*
nem armorum exemplo Vlpiani, qui agens de hoc noſtro interdicto Vnde vi, ait: Armis deiectum quomodo accipimus? Arma ſunt omnia tela, hoc eſt, & fuſtes & lapi- 9 *L. idem eſt. §. armis. De vi & vi arma.*
des, non ſolùm gladii, haſtæ, & frameæ. Tullius quoque pro Cæcinna, hoc interdictum explicans, inquit, Quid dicemus? Armatos, ſi Latinè loqui volumus, quos appellare verè poſſumus? Opinor eos qui ſcutis telíſque parati ornatíque ſunt. Quid igitur? ſi glebis aut ſaxis aut fuſtibus aliquem de fundo præcipitem egeris: iuſſúſque ſis, quem hominibus armatis deieceris, reſtituere: reſtituiſſe te dices? Verba ſi valent: ſi cauſæ, non ratione, ſed vocibus ponderantur: me autore dicito. Vinces profectò, non fuiſſe armatos eos, qui ſaxa iacerent, quæ de terra ipſi tollerent: nõ eſſe arma, ceſpites, neque glebas: non fuiſſe armatos eos, qui prætereuntes ramum defringerent arboris: arma eſſe ſuis nominibus, alia ad tegendum, alia ad nocendum: quæ qui nõ habuerint, eos inermes fuiſſe vinces. Verùm ſi quidem erit armorum iudicium, tum iſta dicito: iuris iudicium cùm erit, & æquitatis, caue in iſta tam frigida, tam ieiuna calumnia deliteſcas. Non enim reperies quenquam iudicem aut Recuperatorem, qui tanquam ſi arma militis inſpiciunda ſint, ita probet armatum. Sed perinde valebit, quaſi armatiſsimi fuerint, ſi reperientur ita parati fuiſſe, vt vim vitæ aut corpori potuerint adferre. Hactenus Cicero. De generali appellatione telorum paulo pòſt cum Iuſtin. dicemus. Certè ea latius patere poteſt & debet, quàm armorum: quorum 1 *§. telum autem. infr. de publ. iud.*
propria ſignificatio, ea tantùm videtur complecti, quæ ab armis noſtris ſiue humeris dependent, magis parata ad defendendum & tegendum, quàm nocendum. Vnde

Virgilius de Priamo, Arma diu ſenior deſueta, trementibus æuo Circundat nequicquam humeris. Et omnes ferè Latini autores arma diſiungere ſolent à telis. Sed iidem non dubitant armorum appellatione latiſsimè vti, per tranſlationem. Quò fit, vt in interdicto id nouum videri non debeat. Liuius lib. 9. armare dixit ſaxis. Et Virgi. lib. 7. Æneid. Hic (inquit) torre armatus aduſto, Stipitis hic grauidi nodis. Quæ verba huius loci interpretationem probant. Quid? quod apud eundem Liuium lib. 4. eſt, armari igni: & apud eundem Virg. legimus, armatam facibus matrem. Cæterùm in Nouel. Iuſti. Conſtit. περὶ τῶν ὅπλων, qua omnibus extra collegia Fabricenſium, vetat arma parare: ea tantùm arma intelliguntur, quæ militantibus vſui eſſe poſſunt. Id quod ipſe quoque Iuſti. ſatis explicat ſub finem eiuſdem Conſtit. Et ſecundum hæc
1 l. vnica. C. vt armo. vſu. accipiendum etiam eſt illud reſcriptum, quo omnibus armorum vſus interdicitur. ¶ *NON Solùm ſcuta, gladios & galeas.*) His verbis videtur ſignificari tota vetus armatura militum Romanorum, ſaltem eorũ qui appellabantur Haſtati. Habebant enim galeam æneam, clypeum, & enſem Hiſpanienſem à dextro femore dependentem, vt pluribus verbis refert Polybius lib. ſexto.

¶ *TERTIA Diuiſio interdictorum.*) Omnium ſcilicet. Hac enim diuiſione comprehenduntur & publica & priuata interdicta, & quæ habent cauſam poſſeſsionis, & quæ proprietatis. Suprà quoque meminimus actionum quarundam mixtarum ſiue duplicium. Porrò autem hæc tertia diuiſio interdictorum ſumpta eſt ex reſponſo
2 l. 1. De interd. Pauli: qui tamen eam non ita dilucidè explicat. ¶ *DVPLICIA Sunt.*) Hoc eſt, eſſe poſſunt & ſolent. Vt cùm aduerſarius ipſe quoque ſeſe poſsidere contendit: & contrario interdicto vtitur. Aliquando ſolùm intercedit, ſiue vt aiunt, ſeſe opponit Imperio interdicti: & tum reus propriè videtur: & eſt hoc iudicium ſimplex.

¶ *SVPERVACVVM Eſt hodie dicere.*) Quia ſcilicet veteres omnes formulæ & impetrationes iam ſublatæ ſint. Sed ne quid tamen antiquitatis ignoraretur, ſine cuius cognitione vix poſſumus Romanas leges intelligere, nequaquam ſuperuacuum fuiſſet ea explicari, quæ nunc latent in obſcuro obſoletæ antiquitatis receſſu. Olim Prætores edictis ſuis multa interdicta primùm propoſuere. ac ex iis quidem interdicebãt, deinde iudicium dabant: & ſi opus eſſet, illud etiam, vt in iudiciis arbitrariis, adiiciebant, NI EA RES ARBITRIO TVO RESTITVATVR, VEL EXHIBEATVR, QVANTI EA RES ERIT, CAIVS IVDEX CONDEMNATO. Ac videntur ſanè interdicta fuiſſe vnius tantùm cauſæ & perſonalia & de eo quod iã factũ erat, cõcepta: vt e diuerſo edicta & generalia erãt & in futurum non in præteritũ concipiebantur. ¶ *QVOTIES Extra ordinem ius dicitur.*) Extra ordinem ius dicitur in omnibus interdictis, in quibus nõ obſeruatur antiquus ille ordo, quo prius interdicebat Prætor: deinde, ſi quid eſſet controuerſiæ, ſuo arbitrio dabat Recuperatores: ſed recta via actionem intendimus coram iudice. atque ita
3 l. incerti. C. de interdict. accipiendum puto, quod reſcripſerunt Impp. Diocletianus & Maximianus: Interdicta licet in extraordinariis iudiciis propriè locum non habent, tamen ad exemplum eorum res agitur. ¶ *QVALIA Sunt hodie omnia iudicia.*) Ita & hunc locum legit
4 §. 1. ſup. de ſucceſſ. ſub. Theophilus: & ſuprà Iuſtinianus ait, poſteritatem vſam eſſe extraordinariis iudiciis.
5 l. actio negociorum geſtorum. De nego. geſt. Et videtur Paulus ipſe interpretari extraordinaria iudicia, vbi conceptio formularũ non obſeruatur. Vnde ſequeretur, Omnia hodie iudicia eſſe extraordinaria, cùm ſub-
6 l. 1. C. de form. ſubl. latus ſit in vniuerſum vſus veterum formularum. ¶ *NON Eſt neceſſe.*) Imò omnino ineptum eſſet reddi interdictum: cùm vtamur extraordinariis iudiciis, ſublata veterum formularum ſolennitate, & priſci ordinis ambagibus. Sic vt nec interdicta
7 l. incerti. C. de interdi. propriè locum habere poſsint in iudiciis extraordinariis, in quibus non moramur officium Prætoris prius interdicentis, ſed recta via ſimpliciter agimus. ¶ *AC Si vtilis actio ex cauſa interdicti.*) Hoc eſt, Olim quidem dabatur etiam actio: ſed ex cauſa interdicti, à Prætore ſcilicet, qui poſt interdictum conſtituebat iudicia. hodie quoque datur actio: ſed ſimpliciter, & communi iure, non autem ex vlla cauſa interdicti prius redditi. quia nec hodie amplius redditur: ſed in vniuerſum perinde agitur, atque olim apud Romanos poſt cauſam interdicti.

DE

De poena temere litigantium, TIT. XVI.

NVnc admonendi ſumus, magnam curam egiſſe eos, qui iura ſuſtinebant, ne facilè homines ad litigandum procederent. quod & nobis ſtudio eſt. Idque eo maximè fieri poteſt, quòd temeritas tam agentium, quàm eorũ, cũ quibus agitur, modò pecuniaria pœna, modò iuriſiurãdi religione, modò infamiæ metu coërcetur. Ecce enim iuſiurandum omnibus, qui conueniuntur, ex Conſtitutione noſtra defertur. Nam reus non aliter ſuis allegationibus vtitur, niſi prius iurauerit, quòd putans ſe bona inſtantia vti, ad contradicendum peruenit. At aduerſus inficiantes, ex quibuſdam cauſis dupli vel tripli actio conſtituitur: veluti ſi damni iniuriæ, aut legatorum locis venerabilibus relictorum nomine agatur. Statim autem ab initio pluris, quàm ſimpli eſt actio: veluti furti manifeſti, quadrupli, nec manifeſti, dupli. Nam ex his & aliis quibuſdam cauſis (ſiue quis neget, ſiue fateatur) pluris, quàm ſimpli, eſt actio. Item actoris quoque calumnia coërcetur. Nam etiam actor pro calumnia iurare cogitur ex noſtra Conſtitutione. Vtriuſque etiam partis aduocati iuſiurandum ſubeunt. quod alia noſtra Conſtitutione comprehenſum eſt.

Hæc autem omnia pro veteri calumniæ actione introducta ſunt, quæ in deſuetudinem abiit: quia in partem decimam litis actores mulctabat, quod nuſquam factum eſſe inuenimus, ſed pro his introductum eſt, & præfatum iuſiurandum, & vt improbus litigator, & damnum, & impenſas litis inferre aduerſario ſuo cogatur.

Ex quibuſdam iudiciis damnati, ignominioſi fiunt: veluti furti, vi bonorum raptorum, iniuriarum, de dolo, item tutelæ, mandati, depoſiti, directis, non contrariis actionibus. Item pro ſocio, quæ ab vtraque parte directa eſt: & ob id quilibet ex ſociis eo iudicio damnatus, ignominia notatur. Sed furti quidem, aut vi bonorum raptorum, aut iniuriarum, aut de dolo, non ſolùm damnati notantur ignominia, ſed & pacti: & rectè. plurimum enim intereſt, vtrùm ex delicto aliquis, an ex cõtractu debitor ſit. Omnium autem actionum inſtituendarum principium, ab ea parte edicti proficiſcitur, qua Prætor edicit de in ius vocando. Vtique enim in primis aduerſarius in ius vocandus eſt: id eſt, ad eum vocandus, qui ius dicturus ſit. Qua parte Prætor parentibus & patronis, item parentibus liberíſque patronorum & patronarum hũnc præſtat honorem, vt non aliter liceat liberis libertíſque eos in ius vocare, quàm ſi id ab ipſo Prætore poſtulauerint, & impetrauerint. Et ſi quis aliter vocauerit: in eum pœnã ſolidorum quinquaginta conſtituit.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

MAGNAM *Curam egiſſe eos, &c.*) Et ſanè omnibus Rerumpub. gubernatoribus debet hæc res imprimis eſſe cordi & curæ. Iſocrates admonet Regem ſuũ

Nicoclem, eas vt leges ferat, quæ vel nullius litis habeant ſeminarium, vel exortas controuerſias ſtatim dirimant. Atque vtinam hæc res noſtris hodie iudicibus magis eſſet cordi, quibus inuitis nullam eſſe poſſe litem diuturnam teſtatur noſter Iuſtinianus. Eandem curam deſidero in omnibus iuriſperitis & aduocatis: ſaltem vt imitētur Seruiū Sulpitium, qui maluit ſemper litium cōtrouerſias tollere, q̃ actiones cōſtituere. Nec minus id curare par eſt ipſos eccleſię præfectos. Certè Ieſaias Propheta grauiter inuehitur in mores litigatorū. Paulus Apoſtolus acerbè ſuos Corinthios eodem nomine obiurgat. D. Iacobus non minori ſeueritate ſuum populū litigatorē increpat. Hæc ſi hodie eſſet cura Principum leges ferentium, religio magiſtratuum, moderatio & conſilium Iuriſperitorum, concio & ſeueritas Epiſcoporū, non adeò forenſibus iurgiis concuterentur noſtræ Reſpublicæ. ¶ *TAM Agentium, quàm eorum cum quibus agitur.*) Peccant frequenter actores, qui temerè alios litibus vexant: ſed non rarò peccant quoque ipſi rei improba peruicacia: qui bonam fidem vltro agnoſcere nolunt. Certè Iuſtinianus Nou. ſua Conſtit. 18. grauiter reprehendit & coërcet reos temerè inficiantes, multíſque probationum difficultatibus & ſumptibus actores implicantes ſine cauſa. ¶ *MODO Pecuniaria pœna.*) Fit paulo pòſt mentio cuiuſdam mulctæ aduerſus inficiantem reum, & decimæ partis litis, qua olim temerarij actores mulctabantur. Sed fuit iniqua & malitioſa illa Conſtitutio Caligulæ, qui quadrageſimam ſummæ, de qua litigabatur, vectigalis nomine exigebat, adeò, vt nec liceret impunè litem motam componere. Sic ille omnes litigatores mulctabat nullo diſcrimine: vtpote qui non Reipub. ſed fiſco ſuo conſulebat. Hodie non niſi appellantes, qui cauſa cadunt, pœnam ſubeunt pecuniariam: vtinam ea ſolùm irrogetur temeritati: nec affligat etiam iuſtiſsimis de cauſis appellantes. ¶ *IVRISIVRANDI Religione.*) Iuſtinianus alio quodam loco ait, Sacramenti timore contentioſam litigantium inſtantiam compeſci. Totus autem hic timor eſt propter Dei Maieſtatem: quam certè maximè reuereri debemus. Non poteſt autem inhonorari grauius, quàm periurio. Aliter ſanè ſi quis numina contemnat: non admodum reuerebitur iuſiurandum, cùm eius violati nulla ſit hîc in terris ciuilis pœna.

1 *L. properandum. C. de iudiciis.*

2 *L. 1. C. de iureiur. propter calum. dando.*

¶ *OMNIBVS.*) Excipiendus eſt tamen parens & patronus. Nam nec à patre conuento filius, nec à patrono libertus, debet calumniæ iuſiurandum exigere. Certè in delatione iuriſiurandi, id olim eis remiſſum fuit, ſicuti & in exactione cautionis damni infecti nomine. Item & ſi neget ſe Romæ ſatiſdare poſſe. Quid multis? De calumnia patroni queri non poteſt libertus. Et liberto filióque ſemper honeſta ac ſancta perſona patris & patroni debet videri. ¶ *QVI Conueniuntur.*) Vel ſuo vel alieno nomine. Nam & tutores curatoréſque conuenti debent iurare. ¶ *EX Conſtitutione noſtra*) Huius Conſtitutionis verba, quę huc pertinent, hæc ſunt, Reus non aliter ſuis allegationibus vtatur, niſi prius & ipſe iurauerit, quòd putans ſe bona inſtantia vti, ad reluctandum peruenerit. Porrò extat alia Iuſtiniani Conſtitutio, quæ exigit iuſiurandum, ubi petitur probatio. Et certum eſt, olim in omnibus ferè nouis litis partibus & aſſertionibus, exactum fuiſſe de calumnia iuſiurādum, tam ab actore, quàm reo. Sed id Iuſtinianus, Nou. Conſtitut. 50. ſuſtulit, nolens in eadem lite ſæpius idem iuſiurandum repeti: quia ſufficit ſemel in genere iuraſſe. Vt quantum fieri poteſt, non reiteretur temerè hoc ſacramentum: vel frequentiori vſu profanetur. Itaque in vniuerſum ſemel iurabant litigatores, nihil ſeſe in tota lite calumniæ cauſa exacturos. ¶ *DEFERTVR*) Et omnino præſtari debet, niſi reus haberi velit pro confeſſo. adeò vt id non poſsit aduerſarius remittere. Diximus tamen ex veteri iure id remiſſum eſſe parentibus & patronis: quanquam generaliter Iuſtinianus id exigere videatur. ¶ *QVOD Putans ſe bona inſtantia.*) Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtitutione 50. hunc locum ita effert: ὡς οἰόντες τὴν ἀντιλογίαν μετὰ τοῦ προσήκοντος ποιεῖσθαι, ἀλλ' οὐχ ἕνεκεν φιλονεικίας. Hîcque notemus, hoc iuſiurandum magis eſſe opinionis, quàm aſſertionis: alioqui lex eſſet impia, quæ vtrumque litigatorem adigendo ad iuſiurandum, adigeret alterum ad periurium, ſi iurarent non quod credunt, ſed omnino bonam eſſe cauſam, qua nituntur. Porrò in Nouella Conſtitutione 124. addit, vt etiā iuret litigator, nihil ſeſe dediſſe daturúmve corrumpendi iudicij cauſa. ¶ *INSTANTIA.*) Hoc verbum Latini acceperunt à Græcis: apud quos in eadem ſignificatione eſt ἔνστασις: & vtitur orator Æſchines. ¶ *PVTANS.*) Hîc ergo iuratur non

3 *L. ſi patronus. & L. iuſiurandum & ad pecuniam. §. qui iuſiurandum. De iureiur.*

4 *L. qui bona. §. ſi alieno. De damn. infect.*

5 *L. de die. §. iubetur. D. qui ſatiſd. cog.*

6 *L. licet. De obſeq. à libert.*

7 *L. liberto. D. illo tit.*

8 *L. 2. §. quod obſeruari. C. de iureiur. propter cal. dan.*

9 *dic. L. 2.*

1 *L. 1. C. de iureiu. propter calumn. dan.*

2 *L. qui bona. §. ſi aliena. De damn. infect. L. iuſiurādum & ad pecu. §. qui iuſiurandum. De iureiur. L. de die. §. iubetur. D. qui ſatiſ. cog. L. ſi quis ex argētariis. §. exigitur. De edendo.*

3 *L. 2. § quod ſi actor. C. de iureiur. propter calum. dand.*

4 *dic. L. 2. §. ſed quia.*

non de ipſius rei veritate, ſed opinione: & id quidem, quod pertinet ad iuſtam cauſam contradicendi. Vnde licet ſciat reus rem eſſe vindicantis: poteſt tamen adhuc iurare, ſi bona fide ad tempus contradicat, & iudicium ſuſtineat, vt ſibi caueat de euictione: cuius fortè nomine actionem non haberet, ſi ſtatim rem reſtituiſſet. 1 *dic L.2.§.& licet.*

¶ *BONA Inſtantia.*) Non pertinebit ergo hoc iuſiurandum ad nouam appellationis inſtantiam: ſed in ea debet repeti: vt & nominatim ſtatuit Iuſtinianus de iureiurando non corrupti largitionibus iudicij, in Nouella Conſtitutione 124. ¶ *AT ADVERSVS.*) Hîc explicat pecuniariam pœnam rei temerè litigantis, & aduerſus bonam fidem inficiãtis debitum. Quo modo autem creſcat ex pertinaci inficiatione condemnatio: ſatis ſupérque dictum eſt in Tit. de Actionibus. ¶ *AVT Legatorum.*) Hæres, qui in præſtatione horum legatorum moram committit, ſtatim incidit in pœnam ſimpli. Et ſi præterea in ius vocatus, inficietur: incidet in pœnam dupli. Ita triplo punietur. ¶ *STATIM Autem.*) Hæc appendix non eſt propriè huius tituli, quia continet pœnam criminis temerariæ litis. Sed adiecta eſt ad diſcernendas inficiationis pœnas: & interim admonet reum certæ pœnæ furti: ne temerè litem inſtituat, ex qua nihil niſi condemnationem referre poſsit.

¶ *ITEM Actoris.*) Apud Athenienſes quoque, non minus de calumnia iurabat actor, quàm reus. Et actoris quidem iuſiurandum propriè appellabatur διωμοσία: rei verò, ἀντωμοσία. Iſocrates tamen περὶ τοῦ ζεύγους, etiam de actore, dixit ἀντόμνυσθαι. Et Iſæus orator de actore & reo viciſsim iurantibus, ait, μελλόντων ἡμῶν ἀντόμνυσθαι. ¶ *PRO Calumnia iurare.*) Quòd ſcilicet calumniandi animo litem non mouerit: ſed exiſtimet ſeſe bonam cauſam habere. Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtitutione 50. 2 *L.2.C.de iureiur.propter calum.dan.* vult iurare actores, ὡς οὐ συκοφαντοῦντες ἐπάγουσι τὰς δίκας. Addere quoque debebit actor, ſeſe nihil elargitũ eſſe corrumpendi iudicij cauſa, vt eſt in Nouel. Conſtit. 124. ¶ *COGITVR.*) Quòd ſi noluerit: omnino iure ſuæ actionis excidet. ¶ *ADVOCATI Iuſiurandum ſubeunt.*) 3 *dic.L.34.quod ſi actor.* Sic olim Tullius pro Sylla dicturus, Vos (inquit) Dij Penates teſtor, me huc integro animo deſcendere. Certè nemo non verum eſſe intelligit quod ſcribit Fabius lib. 12. Non conuenire Oratori, iniuſta tueri ſcientem. Vnde etiam eum admonet, ne pudor obſtet, quo minus ſuſceptam, cùm melior videretur, litem, cognita inter diſceptandum iniquitate, dimittat, cùm prius litigatori dixerit verum. Nam & in hoc eſt maximum, ſi æqui Iudices ſumus, beneficium, vt non fallamus vana ſpe litigantem. ¶ *ALIA Noſtra Conſtitutione.*) Extat hęc adhuc Iuſtiniani Conſtitutio: quæ & iuriſiurandi formulam complectitur, Quòd ſedulò 4 *L.rem non nouam.§.patroni.C.de iudiciis.* clientibus ſeruient: nec tamen vllam iniuſtam cauſam ſuſcipient, & ſi quam procedente lite, iniuſtam cognouerint, dimittent. Meminit huius Conſtitutionis & alio loco Iuſtinianus. Et in fine Nouellæ ſuæ Conſtitu. 90. omnium iudicialium ſacramentorum rationem addit: 5 *dic.L.2.C.de iure propter calumn.dan.* ὅρκον ὑπέχειν καὶ τοὺς ἐνάγοντας, καὶ τοὺς ἐναγομένους, καὶ τοὺς συνηγόρους παρεκελευσάμεθα, πανταχοῦ τὸν Θεὸν ἐφιστάντες ταῖς τῶν δικαζομένων τε καὶ δικαζόντων, καὶ τῶν μαρτυρούντων ψυχαῖς, ἵνα διὰ πάντων τῇ τοῦ Θεοῦ μνήμῃ τε καὶ παρουσίᾳ καθαρὰ τὰ τῶν δικῶν καὶ ἀνύποπτα τοῖς δικαζομένοις γένοιτο. Sanè hodie apud Gallos, vt nulli litigatores de calumnia iurant: ſic tantùm ſemel ſolent aduocati iurare, cùm ad poſtulandi officium recipiuntur. In ſupremo Senatu quotannis iuſiurandum præſtant Idibus Nouembris.

¶ *HAEC Autem.*) Hîc obiter indicat, qua olim pecuniaria pœna mulctabatur temerarius actor. ¶ *PRO Veteris calumniæ actione.*) Qua qui iniuria fuerit vexatus, iudicio poterat à ſycophantis & calumniatoribus decimam litis temerè motæ partẽ exigere pœnæ nomine. ¶ *IN Partem decimam litis.*) Vt apud Athenienſes in vſu fuit παρακαταβολὴ, hoc eſt, depoſitio quædam certæ pecuniæ, qua mulctabatur temerarius litigator: erátque fermè decima pars litis. Sic apud Romanos quondam frequentata eſt ſponſio, interpoſita ſtipulatione certę pecuniæ, quam perderet, quem temerè litigaſſe apparebat: erátque fermè decima pars litis. Et neſcio an id fuerit, quod Iudicibus dabatur. Porrò etiam olim in vſu fuit ſacramentum: quod erat non abſimile ſponſioni. Deponebatur enim ab vtroque litigatore apud ſacrum Pontificem (Sic enim apud Varronem legi debet, non, PONTEM) certi aſſes: & qui iudicio vicerat, ſuum ſacramentum à ſacro auferebat: victi autem, ad ærarium redibat, vt inquit Varro: quæ pœna pecuniaria erat temerè litigantis. ¶ *IMPROBVS Litigator.*) 6 *L.qui ſolidum §.etiam De leg.2.* Cui ſcilicet ratio litigandi defuit, vt inquit Papinianus. Quonomine etiã à Repub.

1 *L. eum quem temere, De iudic.*
2 *L. properandum. §. ſin autem alterutra, C. de iudiciis.*

litis ſumptus ſarciendos eſſe reſpondit. Et Vlpianus, Eum(inquit)quem temerè in iudicium aduerſarium ſuum vocaſſe conſtiterit, viatica litiſque ſumptus aduerſario ſuo reddere oportebit. Sic accipiendum eſt, quod in vniuerſum ſanxit Iuſtinianus, Victum in expenſarum cauſa victori eſſe condemnandum. Certè in Nou. ſua Conſtitutione 15. iuſsit ex cauſa victorem litis ſumptus præſtare: qui videlicet improbè pluris litem æſtimarat, vt apud ipſius loci Præſidem reum attereret. quo nomine nó vult eum cauſa cadere: ſed tamen iubet πάσῃ τῆς δίκης ὑποβάλλεσθαι ζημίᾳ. Et in Nou. ſua Conſtitutione 82. relinquit Iudicis religioni expendendam expenſarum litis rationem, quarum compenſationem (vt vulgari verbo vtar) fieri ex cauſa permittit. εἰ μέλλοι (inquit) συνίδοι μὴ δεῖν μηδέτερον τῶν μερῶν, τὸ τῶν δαπανημάτων ὑποθεῖναι λόγον διὰ τὸ τῆς ὑποθέσεως ἴσως ποικίλον, αὐτὸ τοῦτο διορίζεσθαι ψήφῳ. ¶*LITIGATOR.*) Vel eius defuncti hæres: quum æquum ſit eum autoris ſui temeritatem luere, & damnum datum ſarcire. ¶*ET DAMNVM.*) Non modò, ſi patrimonium fuerit diminutum(quod propriè damnum dicitur)ſed & ſi alicuius lucri (cuius alioqui ſpes certa erat) occaſio per hanc litem fuerit adempta. Ita enim ſarcire victus debet quod victoris intereſt, quando eius prærepti emolumenti ipſe vnus in cauſa eſt. Cæterùm ſi qua eſſet extra rem vtilitas longius petita, multis incertiſque obnoxia caſibus: eius non eſſet habenda ratio. Húcque poteſt referri, quod ait Iabolenus, Videri intereſſe eius, qui damnum paſſurus eſt, non eius, qui lucrũ facturus eſſet. ¶*IMPENSAS.*) Ab aduerſario factas, vel in honorariis aduocatorum, ſportulis Iudicum, & reliquis iuſtis litis ſumptibus, vel etiam in viatico, & in eſculentis poculentíſque, dum quis peregrè agere cogitur litis cauſa. Cæterùm ſi quis vltro liberalius ſine vrgenti cauſa impenderit: non debet id ab aduerſario repetere: cùm nec damnum reputare debeat, quod ſua ſolius culpa vltro ſibi accerſiuit. Vt autem hæc rectè diiudicentur: hodie moribus forenſibus, poſt ſententiam, victor Iudici offert libellum, qui complectitur omnium ſumptuum narrationem, & æſtimationem. Sed id Iudex moderatur pro arbitrio, aut ex ipſius litis actis, aut aliquando ex ſolo victoris iureiurando. Sanè Iuſtinianus in Nouella ſua Conſtitu. 82. ſanxit, vt ſi Iudex victori iuſiurandum de expenſis deferat, ad quantitatem ſcilicet, quæ moderata illi videtur, quam Leges Taxationem vocant: ne poſsit in minorem ſummam, quàm iuratum ſit, condemnare.

3 *L. 3. De damn. infect.*
4 *L. ſi ſterilis. §. cùm per venditorẽ. De act. empt.*
5 *L. ſi is cui. §. vlt. De furt.*
6 *L. debet autẽ. De adili. edict.*

¶*ADVERSARIO SVO.*)Si quidem id petierit. Alioqui formidãdum eſt, ne iure non impartiatur Iudex ſuum officium non petenti. ¶*COGATVR.*) Per Iudicẽ ſcilicet: qui ſi id negligat, voluit Iuſtinianus id eum de ſuo ſarcire. Poteſt tamen & eo nomine prouocari, ſaltem vbi non appellarit victus litigator. Nam tum opus nó eſſet alia prouocatione: ſed Iudex appellationis poterit condemnationem ferre omiſſorum in prima lite ſumptuum.

7 *L. 4. §. hoc autem. De damno infect.*
8 *L. properandum. §. ſin autem alteruter. C. de iudiciis.*
9 *L. vlt. C. quãdo prouoc. non eſt neceſ.*

¶*EX Quibuſdam.*) Hîc proponit infamiæ pœnam, cuius metu homines coërceri ſuprà dixit, ne temerè ad litigandum procedant, ſed vltro bonam fidem agnoſcant. ¶*DAMNATI.*) Per ſententiam Iudicis, non etiam arbitri: & ex proprio facto. Neque enim fit infamis, ſi condemnetur hęres ex delicto defuncti, aut procurator nomine domini. Sed & ſi per procuratorem litigarit dominus: ipſe quoque infamiæ periculo eximitur. Poſtremò hîc condemnationem eam accipere debemus, quæ rata eſt, nec extincta per appellationem. Nam ea pendente nulla eſſet infamia ex priori condemnatione, quam prouocatio extinxit. Et licet appellatio pronuntiata ſit iniuſta: ab eo primùm tẽpore fit infamis, non autẽ retro. ¶*VELVTI Furti.*) De publicis iudiciis, quæ infamiã irrogant, poſtea ſuo loco agetur. Nũc ſolùm de priuatis. ¶*ITEM Tutelæ, mandati, &c.*)Cicero pro Cæcinna ſcribit, Turpe iudicium dari aduerſus eum, qui per tutelam, aut ſocietatem, aut rem mandatam, aut fiduciæ rationem fraudaſſet aliquem. Rurſus idem in Oratione pro Qu. Roſcio Comœdo, Si qua(inquit)ſunt priuata iudicia ſummæ exiſtimationis, & penè capitis: tria hæc ſunt, Fiducię, Tutelę, Societatis. Æquè enim perfidioſum eſt ac nefariũ, fidẽ fallere, quę continet vitam: & pupillum fraudare, qui in tutelam peruenit: & ſocium fallere, qui ſe in negotio coniunxit. Rurſus idem pro Sex. Roſcio Amerino, In priuatis(inquit)rebus, ſi quis rem mandatam, non modò malitioſius geſsiſſet, ſui quæſtus, aut commodi cauſa, verùm etiam negligentius: eum maiores ſummum dedecus admiſiſſe exiſtimabant. Itaque mandati conſtitutum eſt iudiciũ, non minus turpe, quàm furti.

1 *L. quid autẽ ergo. §. cũ autem. De his qui not. infa.*
2 *L. furti. §. qui alieno. & L. ſeruus. D. illo tit.*
3 *dict. §. qui alieno.*
4 *dic. L furti. §. 1.*
5 *dic. §. qui alieno.*
6 *dic. §. 1.*

¶*DIRE-*

¶ *DIRECTIS Non contrariis actionibus.*) Inquit Vlpianus, Contrario iudicio dam- 1 *L. furti §. vlt. De his qui not. infa.*
natus non erit infamis. Nec immeritò. Nam in contrariis non de perfidia agitur, ſed de calculo. hoc eſt, de ſupputatione impenſarum, quæ contrario iudicio repetuntur à domino eius rei, in quam factæ ſunt. Sic alibi Sabinus rectè putat, hæredem eius, 2 *L. Sabinus. De dolo malo.*
qui dolum commiſerat, conuentum in id quo locupletior inde factus eſt, non fieri famoſum: quòd calculi potius ratione, quàm maleficij conueniatur. Et Vlpianus 3 *L. 5. Depoſ.*
inquit: Apud quem depoſitum eſſe dicetur, contrarium iudicium depoſiti datur. in quo iudicio meritò in litem non iuratur. Non enim de fide rupta agitur, ſed de indemnitate eius, qui depoſitum ſuſcepit. ¶ *SED Et pacti.*) Pactos hîc accipimus eos de actione famoſa, qui pecuniam dant, ne cum iis agatur. Nam videntur confiteri crimen, qui eius accuſationem tanto redimunt impendio. Cæterùm eum, qui gratuitò paciſcitur, humanius eſſe non notari, reſponſum eſt, quòd is nō ita videatur conſcientia maleficij pactus. ¶ *PLVRIMVM Enim.*) Hic reddit rationem, cur 4 *L. furti §. pactus. De his qui not. infa. L. non damnatos. C. illo tit.*
pactus de famoſa actione ex maleficio, magis redditur infamis, quàm is, qui paciſcitur, & redimit famoſam actionem ex contractu. Ac videtur hic locus deſumptus ex reſponſo Pauli, qui ait: In actionibus, quæ ex contractu proficiſcuntur, licet famoſę 5 *L. in actionibus. D. illo tit.*
ſint, & damnati notentur: tamen pactus non notatur. Meritò: Quoniam ex his cauſis non tam turpis eſt pactio, quàm ex ſuperioribus.

¶ *OMNIVM Actionum inſtituendarum principium.*) Quod quidem, ſi prætermittatur: nullius erit momenti iudicium. Sicuti nec olim valuit apud Grçcos *ἀπρόσκλητος δίκη*, quæ ſcilicet intendebatur in eum, qui in ius vocatus non erat. Ne quis itaque ſtatim in limine iudicij impingat: diligenter obſeruare debet omnia, quæ huc pertinent: debétque etiam bonus Legiſlator curare, ne quid hîc deſit, aut extet non ſatis perſpicuè proditum. Certè hanc iuris partem ſtudioſè olim perſecuti fuerunt Prætores Romani. Plato quoque libro octauo de Legib. admonet, non eſſe negligendas Leges, de in ius vocando. Putat tamen eam rem eſſe leuiorem, quàm vt grauem Legumlatorem multùm occupare debeat. Fortaſsis quòd mutetur pro variis circumſtantiis cuiuſque fori & regionis. Platonis verba hæc ſunt: *Μυρία ταῦτα ὄντα καὶ σμικρὰ νόμιμα, καθ᾽ ἃ δεῖ τὰς τιμωρίας γίγνεσθαι, λήξεών τε πέρι δικῶν, καὶ προσκλήσεων, καὶ κλητήρων, εἴτ᾽ ἐπὶ δυοῖν, εἴτ᾽ ἐφ᾽ ὁπόσων δεῖ καλεῖσθαι. καὶ πάντα ὁπόσα τοιαῦτ᾽ ἐστιν, οὔτ᾽ ἀνομοθέτητα οἷόν τ᾽ εἶναι, γέροντός τε οὐκ ἄξια νομοθέτου.* Quod attinet ad Gallorum vſum, & mores forenſes in hac iuris parte: debemus in ius vocare per publicum apparitorem. Sed id fit variè. Nam in quibuſdam regionibus hoc tributum eſt apparitoribus, vt opus non habeant ſpeciali Iudicis mandato, Galli appellant Commiſsionem. Aliquando fit citatio ex reſcripto Principis: quum ſcilicet concedit reſtitutionem in integrum, cuius cognitionem Iudici mandat, ſimúlque iubet eos citari, ad quos id pertinet. Poſtremò fit aliquando citatio ex Iudicis aut Principis edicto, debiti ſolutionem indicente & imperante iis, quos æri alieno eſſe obnoxios Authentica ſcriptura teſtatur. Et tum quidem initium actionis eſt ipſa executio. Sed de iis non agimus. Communis & vulgaris citatio eſt ex mandato Iudicis, qui aliquem iubet in ius vocari, diemque certum illi præſtitui, quo ſe iudicio ſiſtat. Eſt autem vtilis illa Franciſci Regis Conſtitutio, vt omnis citatio contineat libellum, hoc eſt, ius actoris, & cauſam petitionis: vt ſciat reus ſtatim, vtrùm contendere, an cedere debeat. Et vbi ſeſe iudicio ſtiterit, ſtatim poſsit reſpondere: nullámque habeat rationem tergiuerſandi, aut dilationum ambagibus diutius actorem ludificandi. Debet autem Apparitor, qui in ius vocat, vel ipſum reum compellare, vel eius domicilio id denuntiare. quod etiam Iuri Ciuili cōſentaneū m eſt. ¶ *ID EST, Ad eum vocandus.*) Paulus paulò aliter interpretatur, 6 *L. edilitas. De excuſ. tuto.*
inquiens: In ius vocare, eſt iuris experiundi cauſa vocare. Caius dixit, Prouocare ad iudicium. Ac poteſt quidem ius intelligi, locus, in quo ius redditur, vt eſt apud Paulum. 7 *L. 1. De in ius voc.* 8 *L. in tribus. De indic.*
ac olim Romanorum iure, quiſque ab aduerſario ſuo in ius vocabatur, non à iudice vel publico apparitore. 9 *L. pen. De iuſtit. et iure.*
atque hoc quidem populi iuſſu ſancitum fuiſſe, vt in ius eas, cùm voceris, teſtis eſt autor Rhetoricorum ad Herennium. Plinius in Panegyrico ad Traianum: Dicitur actori atque etiam procuratori tuo, in ius veni, ſequere ad tribunal. Porrò ſi quis vocatus nō iret, potuiſſe vel inuitum duci, alio loco dictum eſt. atque hinc rectius intelligemus, cur, quod mox Iuſtinianus docet, non licuerit ſine venia patrem in ius vocare. ¶ *QVA Parte Prætor.*) Hanc partem edicti

1 L.3.§.1.De in ius voc. Prætorij refert Vlpianus his verbis fuiſſe cóceptãm: PARENTEM, PATRONVM, PATRONAM, LIBEROS, PARENTES, PATRONI, PATRONAEVE, IN IVS SINE PERMISSV MEO, NE QVIS VOCET. Et ſuprà docuit Iuſtinianũs, Pœnalem actionem
2 §.Pœnales,ſup.de act. Prætoriam in eum dari, qui Patronum vel Parentem in ius vocaſſet, cùm id non impetraſſet. Qua de re nos eo loco plura diximus. Nunc videamus an vt ſunt perſonę, quæ ſine venia in ius vocari non poſſunt, ita ſint etiam quæ omnino in ius vocari nequeant. Et ſunt ſanè plurimæ. Primùm enim ſcribit Vlpianus, In ius vocari non oportere Magiſtratus, qui imperium habẽnt, hoc eſt, Maiores Magiſtrãtus. Idque
3 L.2.De in ius voc.
4 L. nec magiſtratib⁹. De iniuriis. etiam olim fuit obſeruatum, cùm eſſent iudicia in populi arbitrio. Sed tum, vt Magiſtratus in ius non poſſet vocari: non habebatur ratio imperij: ſed tantùm quærebatur, an is haberet vocationem, prehenſionémve. Vnde Tribunuſp. qui nec vllam iuriſdictionem, nec imperium habebat, olim in ius vocare non poterat: vt eſt apud Gellium lib. 13. cap. 12. Porrò quod dicimus Maiores Magiſtratus non eſſe in ius vocandos: intelligendum eſt, quandiu magiſtratus eorum durat. Nam eo depoſito cõ-
5 dic.L.nec magiſtratib⁹. ueniri poſſunt, ſicuti & alios conuenire. Qua de re extat Græcum quoddam reſcri-
6 L.pars literarum. De iudic. ptum Imp. Adriãni. Vbi autem perpetui Magiſtratus eſſent: in ius vocari poterunt, ſaltem vt parentes, nempe impetrata venia. Porrò addit Vlpiãnus, nec Pontificem
7 dic.L.2.De in ius voc. eſſe vocandum in ius, dum ſacra facit: nec eos, qui propter loci religionem inde ſe mouere non poſſunt. cuiuſmodi erant olim Anachoretæ. Sed nec equitem in publica equorum tranſuectione: nec eum, qui vxorem ducit, aut eam, quæ nubit: nec Iudicem, dum de re cognoſcit: nec eum, qui apud Prætorem cauſam agit, neque funus ducentem familiare, iuſtáve mortuo facientem: quod olim fiebat per nouem dies, quibus videtur duraſſe hæc prohibitio in ius vocandi. Idque etiam ſcribit Iuſtinianus in Nouella Conſtitut. 115. Pœnitales olim appellabantur funerales hæ nouem dierum feriæ. Septem dies cadauer domi deploratum, octauo efferebatur, nono tumulabatur. ¶ *POENAM Solidorum quinquaginta.)* De æſtimatione ſolidorum, alio loco diximus. Illud hîc ſciendum eſt, ſi quis hanc mulctam propter inopiam
8 L.vlt.de in ius voc. diſſoluere nequeat, eſſe à Præfecto Vrbis caſtigandũ, quaſi inofficioſum litigatorẽm.

De Officio Iudicis, Tit. XVII.

SVpereſt, vt de officio Iudicis diſpiciamus. Et quidem in primis illud obſeruare debet iudex, ne aliter iudicet quàm Legibus, aut Conſtitutionibus, aut moribus proditum ſit. Ideóque ſi noxali iudicio aditus eſt: obſeruare debet, vt ſi condemnandus videtur dominus, ita debeat cõdemnare, PVBLIVM MÆVIVM LVCIO TITIO IN DECEM AVREOS CONDEMNO, AVT NOXÆ DEDERE.

Et ſi in rem actum ſit coram iudice: ſiue contra petitorem iudicauerit, abſoluere debet poſſeſſorem: ſiue contra poſſeſſorem, iubere ei debet, vt rem ipſam reſtituat cum fructibus. Sed ſi poſſeſſor neget in præſenti ſe reſtituere poſſe, & ſine fruſtratione videbitur tempus reſtituendi cauſa petere: indulgendum eſt ei: vt tamen de litis æſtimatione caueat cum fideiuſſore, ſi intra tempus, quod ei datum eſt, non reſtituerit. Et ſi hæreditas petita ſit: eadem circa fructus interueniunt, quę diximus interuenire de ſingularum rerum petitione. Illorum autem fructuum, quos culpa ſua poſſeſſor non perceperit: ſiue illorum, quos perceperit: in vtraque actione eadem ratio penè habetur, ſi prædo fuerit. Si verò bonæ fidei poſſeſſor fuerit: non habetur ratio neque conſumptorum, neque non perceptorum. Poſt inchoatam autem petitionem etiam

etiam illorum fructuum ratio habetur, qui culpa poſſeſſoris percepti non ſunt, vel percepti conſumpti ſunt.

Si ad exhibendum actum fuerit: non ſufficit, ſi exhibeat rem is, cùm quo actum eſt: ſed opus eſt, vt etiam rei cauſam debeat exhibere, id eſt, vt eam cauſam habeat actor, quam habiturus eſſet, ſi cùm primùm ad exhibendum egiſſet, exhibita res fuiſſet. Ideóque ſi inter moras exhibēdi vſucapta ſit res à poſſeſſore: nihilominus condemnabitur. Præterea fructuum medij temporis, id eſt, eius, quod poſt acceptum ad exhibendum iudicium, ante rem iudicatam interceſſerit: rationem habere debet iudex. Quòd ſi neget reus, cum quo ad exhibendum actum eſt, in præſenti ſe exhibere poſſe, & tempus exhibendi cauſa petat, ídque ſine fruſtratione poſtulare videatur, dari ei debet: vt tamen caueat ſe reſtituturum. quòd ſi neque ſtatim iuſſu iudicis rem exhibeat, neque poſtea exhibiturum ſe caueat: condemnandus ſit in id, quod actoris intererat, ſi ab initio res exhibita eſſet.

Si familiæ erciſcundæ iudicio actum ſit: ſingulas res ſingulis hæredibus adiudicare debet. & ſi in alterius perſona prægrauare videatur adiudicatio: debet hunc inuicem cohæredi certa pecunia (ſicut iam dictum eſt) condemnare. Eo quoque nomine cohæredi quiſque ſuo condemnandus eſt, quòd ſolus fructus hæreditarij fundi perceperit, aut rem hæreditariam corruperit, aut conſumpſerit. Quæ quidem ſimiliter inter plures quoque, quàm duos cohæredes, ſubſequuntur. Eadem interueniunt, & ſi Communi diuidundo de pluribus rebus actum ſit. Quòd ſi de vna, veluti de fundo: ſi quidem iſte fundus commodè regionibus diuiſionem recipiat: partes eius ſingulis adiudicare debet. & ſi vnius pars prægrauare videbitur: is inuicem certa pecunia alteri condemnandus eſt. Quòd ſi commodè diuidi non poſsit: veluti ſi homo fortè, aut mulus erit, de quo actum ſit: tunc totus vni adiudicandus eſt: & is inuicem alteri certa pecunia condemnandus eſt.

Si finium regundorum actum fuerit: diſpicere debet iudex, an neceſſaria ſit adiudicatio. quę ſanè vno caſu neceſſaria eſt, ſi euidentioribus finibus diſtingui agros cōmodius ſit, quàm olim fuiſſent diſtincti. Nam tunc neceſſe eſt ex alterius agro partem aliquam alterius agri domino adiudicari. quo caſu conueniens eſt, vt is alteri certa pecunia debeat condemnari. Eo quoque nomine condemnandus eſt quiſque hoc iudicio, quòd fortè circa fines aliquid malitioſè commiſit: verbi gratia, quia lapides finales furatus eſt, vel arbores finales excîdit. Contumaciæ quoque nomine quiſque eo iudicio condemnatur: veluti ſi quis iubente iudice metiri agros paſſus non fuerit. Quod autem iſtis iudiciis alicui adiudicatum fuerit: id ſtatim eius fit, cui adiudicatum eſt.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

FRequens eſt in Pādectis mētio officij iudicis, cùm ea de re agitur, quæ ſtricto iure peti non poteſt, & cuius nomine nulla datur actio, ſed tamen æquum ſit reum condemnari. Iuſtinianus verò generalius hîc accipit officium iudicis, nec modò re-

1 *L. qui per colluſionem. §.1. De act. emp. L. quæro. locati. L. plane. De re iudi. L. ſeruos. De ali. lega. L. Quintus. De an. lega. L. deducta. L. imperator. Ad Sen. Treb.*

ſpicit veterem morem, quo à Prætore dabátur iudices ſingulis cauſis, homines alioqui priuati. Sed in vniuerſum agit de iudicantis officio, & quid in ſententia ferenda obſeruare debeat. De officio Iudicis latius patent Philoſophorum diſputationes, vt illæ apud Gellium lib. 14. cap. 20. ¶ *IN Primis illud debet obſeruare Iudex.*) Ad hunc modũ & in Nouella 126. præcipit Iudicibus, νόμοις ἑπομένην διδόναι ψῆφον. Et idem complectitur formula iuriſiurandi, quod iuſsit ab iis, qui officia ſuſcipiunt, præſtari. Sed longè apertius eſt illud, quod olim præſtabatur ab Athenienſium Iudicibus. Vnde etiam Æſchines contra Cteſiphontem, ὁ νομοθέτης (inquit) τῷ πρῶτον προστάττει ἐν τῷ τῶν δικαστῶν ὅρκῳ, ψηφιοῦμαι κατὰ τοὺς νόμους. Meminit & huius rei Demoſth. & in Oratione contra Ariſtogitonem grauiter & copioſè diſſerit, diligenter obſeruanda Iudicibus eſſe Legum edicta: τοὺς νόμους δεῖ τηρεῖν, καὶ τούτους ἰσχυροὺς ποιεῖν τοὺς ἀεὶ δικάζοντας ὑμῶν. Huc pertinet illa memorabilis ſententia Socratis apud Platonem in ſua Apologia: οὐ καθῆσται ὁ δικαστὴς ἐπὶ τῷ χαρίζεσθαι τὰ δίκαια, ἀλλ' ἐπὶ τῷ κρίνειν ταῦτα· καὶ ὀμώμοκεν οὐ χαριεῖσθαι οἷς ἂν δοκῇ αὐτῷ, ἀλλὰ δικάζειν κατὰ τοὺς νόμους. Quòd ſi nec iuris, nec ſacramenti religionem ſecutus ſit Iudex: ſi quidem per imprudentiam: facit litem ſuam, præſtabítque parti læſæ, quod æquum videbitur religioni iudicantis. Sin autem dolo malo, & ſciens prudénſque: præſtabit veram ſolidámque æſtimationem litis, damníque dati. Ac præterea criminaliter plectetur æſtimationis ſuæ diſpendio.[3] ¶ *NE Aliter iudicet.*) Diſputauimus alio loco melius eſſe, certas extare Leges, quibus regantur iudicia, quàm ea permitti Magiſtratuum arbitrio. Sed quoniam non poſſunt omnia nominatim Legibus comprehendi, multa relinquenda ſunt prudentis Iudicis religioni, qui ex æquo & bono probabilique naturalis rationis iudicio, & expenſis rei, de qua agitur, circunſtantiis, ius dicet. vt primùm intueatur Legis ſcriptæ regulam, deinde eam accommodet præſenti negotio. atque hîc quidem propriè verſatur ars illa æqui & boni. Rectè itaque Tullius pro Fonteio, In rebus (ait) iudicádis non minimam partem ad vnamquanque rem æſtimandam, mentóque ſuo ponderandam, ſapientia Iudicis tenet. Cæterùm ſi vnius alicuius Legis generale præceptum, paſsim & κατὰ πόδας, nullo rerum ac circunſtantiarum diſcrimine ſequi deberet Iudex: non eſſet in Iudice vlla ſapientia deſideranda: nec etiam alius alio Iudice melior exiſtimandus. Vnum erit enim & ſimplex aurium vel oculorum iudicium, & promiſcuè ſtultis ac ſapientibus à natura datum, vt eſt apud eundem Tullium. Húcque pertinet quod alio loco explicui reſcriptum Imp. Conſtantini, In iudiciis potiorem eſſe rationem æquitatis, quàm ſcripti iuris. ¶ *QVAM Legibus aut Conſtitutionibus.*) Si Iuſtinianus veterem priuatorum iudiciorum religioné apud Rom. etiam hîc ſignificare voluiſſet, adiicere potuerat, non aliter iudicare debere, quàm Prætoris formula contineatur, à quo datus eſt Iudex. ¶ *MORIBVS.*) Hoc eſt, legitima & iuſta conſuetudine. Et hæc quidé eò pertinent, vbi de iure quæſtio eſt. Sed ſi de facto controuerſia eſt: ſciendum eſt, Veritatem rerum, erroribus geſtorum nó vitiari. Vt eam ante omnia ſequatur Iudex, ſi quoquo modo poteſt certo deprehendere. Quia nihil illi antiquius eſſe debere conſtat. Vnde & olim Symandius Ægyptiorum Rex propoſuit ſculptas imagines Iudicum, quibus ab ipſo collo dependebat veritatis effigies. Nequaquã itaque bonus Iudex patietur eã ſibi extorqueri erroribus & præſtigiis falſarum probationũ, quæ in diuerſum niterentur. Nec hîc dubitabit conſcientiam ſuã ſequi, quam quiſque habet mille teſtium inſtar, quæ à nobis diuelli nó poteſt, & qua reclamante nihil à nobis rectè fieri poteſt. Cæterũ, ſi Iudex, veritatis, cui adeò addictus eſt, conſcius non ſit (vt etiam ferè ſolent nos latere aliorum facta) admonet Vlpianus, in re ita obſcura proximum eſſe, vt ſequamur fidem probationum, quæ erroris & mendacij non conuincuntur. Nullis verò aliis ſcripturis tantum tribuat, vt earum quoque errorem ſequatur, aut iis veritaté vitiari patiatur. Scio locum illum Vlpiani poſſe etiam aliter accipi, vt illud tantùm probet, quod antea dixerat, Iudicem nó ea, quę per erroré vel metum fiunt, ſequi debere, ſed quę verè eſſe in re ex probationibus intelliget, ſicuti & ſemper plus valere quod agitur, q̃ quod agi ſimulatur, dictũ eſt. Verùm etſi eo loco nunc non vtamur ad id probandum, quod iam probare cótendimus, ipſe tamen etiã ſenſus cómunis dictat, Iudicé potius pronunciare debere, Sibi non liquere, q̃ vt eum códemnet, quem innocenté eſſe iudicat. Nam quod vulgò aiunt, iudicé probationibus, quæ proferũtur, ita alligatum eſſe,

1 *L. vlt. De extraord. cognit. §. 1. ſup. de oblig. quæ quaſi ex contractu naſcuntur.*
2 *filiusfamil. De iudic.*
3 *L. vlt. C. de pœn. iud. qui mal. iud.*
4 *L. neque Leges, cum LL. ſeq. De legibus.*
5 *L. placuit. C. de iudiciis.*
6 *L. illicitas. §. veritas. De offic. Præſid.*

eſſe, vt reclamante etiam conſcientia, ſequi eas debeat, quid hoc aliud eſt, quàm docere, potius eum ſequi debere in ferenda ſententia falſum, quàm verum? Atqui negari non poteſt improbi & ſcelerati hominis eſſe, mentiri, & ſtudio diſsimulare, quã certò tenet, veritatem: eáque neglecta vel innocentem cõdemnare, vel nocentem abſoluere. Nec intelligere ſanè poſſum, quo modo hîc quiſquam, ſalua iudicij religione, poſsit ſequi vana neſcio quarum probationum & actorum commenta, quibus certò videt & intelligit, veritatem ſubuerti: cùm magis curare debeat, ne eorum erroribus vitietur: Aut cur debeat in iudiciis contemnere vocem, & certum teſtimonium probationémque ſuæ conſcientiæ. Demoſthenes certè non putauit abſurdum dicere, Ariſtogitonem, cuius nota erat omnibus improbitas, priuatim damnatum eſſe ab omnibus Iudicibus, etiàm priuſquam eſſet aliquid in iudicio geſtum. Eóſque propter hanc priuatam conſcientiam non admodum deſiderare accuſatoris probationes: quanquam alioqui ſoleat in iudiciis veritas à litigatorum actis exquiri. Idẽ proculdubio ſenſit & Tullius in Oratione pro Fonteio, nolens, ne in re quidem obſcura, Iudicem temerè & paſsim ſequi cuiuſlibet probationis fidem: nec ſtatim credere, quæ à teſtibus dicuntur, ex aliquo veluti Oraculo dici. Alioqui neminem tam ſtultum fore, qui non idoneus ſit Iudex, modò ſurdus non ſit. Scio tamen hanc rem, qua de agimus, fuiſſe & olim à quibuſdam agitatam & controuerſam. Nam apud Gellium lib. 14. cap. 2. ait Phauorinus Philoſophus: Omnium primum hoc de Iudicis officio quæritur, Si fortè Iudex id ſciat, ſuper qua re apud ipſum litigatur, eáque res vni ei, prius quàm agi cœpta, aut in iudicium deducta ſit, ex alio quopiam negotio, caſúque aliquo cognita liquidò & comperta ſit, neque id tamen in agenda cauſa ꝓbatur: oporteátne eũ ſecundũ ea, quæ ſciẽs venit, iudicare, an ſecundũ ea quæ aguntur? ac ipſe quidem Phauorinus nil præterea addit, vt hãc quæſtionem definiat. Sed petenda eſt definitio ex iis quæ dixi. Interea tamẽ nolim hanc licentiã tribui Iudici, vt ſuo arbitrio poſsit cõdemnare eum, qui iudicio cõuictus nõ eſt. Pręſtat enim hîc nocentẽ abſolui, quàm multos innocẽtes arbitrio Magiſtratus, & periculo condemnationis ſubiicere. Illud ſolũ ſuperiori diſputatione ſpectaui, ne quem Iudex aduerſus conſcientiã condẽnet: etiam ſi fortaſsis aduerſus conſcientiã abſoluere poſsit, vbi manifeſta non eſt condemnationis cauſa. Et ne temerè aduerſus omnium iudicium aliquid hîc pronuntiare videar, addam non diſsimilem ſententiam doctiſsimi viri Ioannis Riuij: cuius libro ſecundo de Conſcientia, verba ſunt hæc: Quid ſi Iudex idipſum, quo de apud eum agitur, caſu fortè aliquo, prius quàm ſit in iudiciũ deductum, cognitum compertúmque habeat, nec id interim fuerit in agenda cauſa probatum, quid hîc tandem faciendum? ſecundúmne ea, quæ ſint ei comperta, an quæ aguntur, probantúrque, iudicandum? Et ídne verum cenſendum, quod re ipſa verum, an quod ex actis ita eſſe probatur, quum res aliter ſe habeat? Quanquam ſcio pręclaros quoſdam, & præſtantes ingenio doctrináque viros, ea in ſententia eſſe, vt ſecundum ea demum, quæ probantur, non quæ ipſe fortè nouit, iudicandum putent, propterea quòd illud Iudicis, hoc teſtis eſſe ducunt: quúmque Iudex publico munere fungatur, ea illum ſequi ſpectaréque cenſent oportere, non quæ vt priuatus ipſe nouit, ſed quæ perſonæ, quam gerit atque ſuſtinet, iureiurando, tabulis, teſtibus, aliiſque probationibus & documentis legitimis plana in iudicio fiunt: ego tamen intimæ illi cordis approbationi, hoc eſt, conſcientiæ, ſatis eum facere malim, quàm hac reclamante aut innocentem condemnare, aut abſoluere nocentem. Quòd ſi alio pacto honeſtè quomodo inde abeat, neſcit: aut non liquere ſibi fateatur: quod eſt ſæpe à maioribus in eiuſmodi cauſis factitatum: aut rem apud alios, quò ipſe iudicandi onere leuetur, agendam curet. Hæc Riuius.

¶ *CONDEMNO.*) Pertinet hoc verbum non minus ad decem aureos, quàm ad deditionem noxæ. Nec tamen ideo incerta eſt ſententia: quia condemnatus, non niſi in decem, actione iudicati tenetur: facultatem autem noxæ dedendi ex lege accipit, inquit Modeſtinus: quæ durat, quandiu quis ex cauſa iudicati conuenitur. 1

¶ *NOXAE Dedere.*) Vulgata exemplaria habent, NOXAM DEDERE: ſed legendum potius eſſe, NOXAE DEDERE, & ſermonis Latini ratio, & ipſe Theophilus hîc oſtendit. hancque ſinceram eſſe lectionem apparet ex reſponſo Modeſtini, apud quẽ eſt, DECEM AVT NOXAE DEDERE CONDEMNATVS. 3

1 *L. miles. §. decem. De re iudi.*
2 *L. item veniunt. §. idemq́ reſſe ait. De pet. hæred.*
3 *L. miles. §. decem. De re iudic.*

¶ *ABSOLVERE Debet poſſeſſorem.*) Idq; ſimpliciter: vbi abſoluitur, quia petitor non probauit. Quæ ſententia nihil iuris tribuit poſſeſſori. poteſt enim res alicuius tertij eſſe. Ideóque ſi poſſeſsione cadat, non ideo impetet alium poſsidentem. Quòd ſi hic reus vltro probaſſet rem ſuam eſſe: non eſſet ſimpliciter abſoluendus: ſed prætereа eſſet pronuntiandum, rem illius eſſe. Ac tum quidem poſſeſſor fiet dominus, & poſſet agere, ſi alius poſsideat. Húcque pertinere exiſtimo, quod ait Iulianus, poſſeſſorem petẽte domino abſolutum, ſi poſtea poſſeſsionem amiſerit, poſſe agere etiã aduerſus dominum. Hîc enim coniicimus, non ſimpliciter fuiſſe abſolutum poſſeſſorem: ſed prӕterea pronuntiatũ eſſe dominum. ¶ *IVBERE Ei debet.*) Ne temerè confundamus ſententiam cum executione, admonendi ſumus, hęc in iure noſtro ſeparari. Primùm enim iudex aut condemnare aut abſoluere debet. Poſt condemnationem ſequitur executio, quę fit iuſſu magiſtratus, modò eius qui ſententiam tulit, ſi quidem propriam iuriſdictionem habeat, modò alterius, nẽpe delegantis mandatiſque. ¶ *VT Rem ipſam.*) Adeò vt nihil profuerit æſtimationem offerre. quinimo res, ſi extat, & nolit reſtituere cõdemnatus, manu potius militari auferetur. ¶ *CVM Fructibus.*) Pertinet ꝓpriè ad officium iudicis eorum fructuum reſtitutio, qui poſt litẽ conteſtatam percepti ſunt. Sic enim ſcribit Vlpianus, Iudici, ſtatim atq; iudex factus eſt, omnium rerum officium incumbit, quæcunque in iudicio verſantur. ea autẽ, quæ ante iudicium contingunt, non valde ad eum pertinẽt, niſi fuerint ei nominatim iniuncta. Vt autem ante litem conteſtatã percepti fructus officio iudicis non continentur: ſed nominatim peti debent propria actione: ita & ij, qui percepti ſunt poſt rem iudicatam, non pertinent ad officium iudicis, qui rem ipſam reſtituere iuſsit. Ideo cùm moram fecit in homine reddendo poſſeſſor, & homo mortuus ſit: fructuum ratio non niſi ad rei iudicatæ tempus ſpectatur. Vnde Papinianus ſcribit, Iudicem iudicij bonæ fidei nõ rectè iubere interponi cautiones, vt ſi tardius ſententiæ condemnatus paruerit, futuri temporis pendantur vſuræ. Quid enim, vt Paulus notat, ad officium iudicis pertinet poſt condemnationem futuri temporis tractatus? Apparet itaque ſolos pertinere ad officium iudicis fructus, qui percepti ſunt à tempore litis conteſtatæ, vſque ad ſententiam. Et quanquam reſtitutionis verbum etiam ad fructus pertineat: tamen cautius eſt, nominatim iubere fructus reſtitui cum ipſa re. vt magis intelligamus nõ ſufficere, corpus ipſum petitũ reſtitui, ſed opus eſſe, vt & cauſa rei reſtituatur, id eſt, vt omne id habeat petitor, quod habiturus foret, ſi eo tempore, quo iudicium accipiebatur, res illi reſtituta fuiſſet. Sanè eſt vbi officio iudicis non incumbit, iubere fructus poſt litem conteſtatam perceptos reſtitui. Nã ſi petitor lite conteſtata vſumfructum legauerit: ex eo tempore, ex quo diſceſsit à proprietate, fructuum rationem non habendam eſſe Paulus ſcribit. Sed & ſi poſt litem de vſufructu conteſtatam fuerit finitus vſusfructus Vlpianus reſpondit, vlterius deſinere deberi fructus. Nam & ſi mortuus fuerit fructuarius, hæredi eius actionem præteritorum duntaxat fructuum dandã. Sed non ideo fructus poſtea perceptos poſſeſſor lucrabitur. Eos enim ei, ad quem pertinent, competenti actione conuentus reſtituere debebit. ¶ *IN Præſenti.*) Quemadmodũ & in præſenti habet ſuã executionem iudicium reale. quanquam in iudicio perſonali, aliquod tempus indulgeatur condemnato debitori: quia difficilius ſit æs alienũ diſſoluere, quàm rem alienam reſtituere. ¶ *INDVLGENDVM Eſt ei.*) Hîc ergo ex cauſa auditur, qui rei iudicatæ executionem nonnihil differre poſtulat. Et hoc tempus, quod tribui poteſt condemnatis in iudicio in rem, relictum eſt arbitrio iudicis, vt pro rerum circunſtantiis diſpiciat, quam dilationem mereatur reus. Alioqui autem poſt rem iudicatam nil amplius quæri poteſt. Nec vlla exceptio aduerſus rem iudicatam admittitur in executionẽ. adeò vt ei contradicturus non audiatur, etiamſi fideiuſſores dare velit.

¶ *EADEM Circa fructus interuenientes.*) Eſt tamen aliquod diſcrimen in eorum obligatione & executione. Nam in rei vindicatione, fructus poſt litem conteſtatam perceptos, vulgo dicimus nõ venire iure eiuſdẽ actionis, ſed officio iudicis: & ſi antè percepti ſunt, propria actione peti deberent: at in petitione hæreditatis, omnes fructus continentur eadẽ illa actione, qua petitur hæreditas. Nam ipſi fructus hęreditatẽ augent, & videntur pars eius eſſe. Vnde etiã iudicis ſententia hîc porrigetur ad fructus poſt rem iudicatam à poſſeſſore perceptos. Apud Gallos extat hæc Franciſci Regis Conſtitutio,

1 *L. qui accuſare. C. de edendo.*
2 *L. ſi inter me, in fi. De re iudi. & L. ſed & ſi poſſeſſor. De iureiur.*
3 *L. ſi quis rẽ. De re iudi.*
4 *L. 1. De re iudi.*
5 *L. à Diuo Pio. De re iu.*
6 *L. qui reſtituere. De rei vind.*
7 *L. ædiles. §. idem ſciendum. De ædil. edict.*
8 *L. Iulianus. L. fructus nõ modo. De rei vind.*
9 *L. 1. §. 2. De vſur.*
1 *L. reſtituere autem. De verb. ſignific. L. videamus. 2. §. in Fauiana. De vſur. L. quod ſi minor. §. reſtitutio. De minori.*
2 *L. præterea. De rei vind.*
3 *L. ex diuerſo. §. 1. De rei vind.*
4 *L. vlti. § ſi poſt. D. ſi vſuſfruct. peta.*
5 *L. debitorib⁹. De re iud. & L. 2. in fi. C. de vſur. rei iudic.*
6 *L. poſt rem. De re indi. L. terminata. C. de fruc. & lit. expend.*
7 *L. ſi vt proponis. C. de execut. rei indi.*
8 *L. properandum. §. ſin autem reus. C. de iudic.*
9 *L. item veniũt §. fruct⁹. L. hæres furioſi. De pet. hæredi. L. ſi poſt motũ. §. fructibus. C. illo tit.*

Cõſtitutio, edita anno 1539. de officio iudicis, in ineũda ratione fructuũ. ¶ *PENE.)*
Generaliter refert hanc voculam Theophilus ad diſcrimen iudiciorum: fortè quòd
in altero veniunt fructus, iure actionis: in altero ſolùm officio iudicis, vt iam dictum
eſt. Poſſet etiam referri ad id, quòd malam fidem, propter quam debentur percipi-
endi fructus, videatur Iulianus in ſingulari iudicio æſtimare ex ſolo initio poſſeſsio[1]- 1
nis: cùm aliud apertè ſtatutũ ſit in poſſeſsione hæreditatis. Sed non videtur probata
illa Iuliani opinio[2]. nihil itaque erit hac in re diſcriminis inter poſſeſſorẽ hereditatis, 2
& rei ſingularis. ¶ *SI Verò.)* Quomodo bonę fidei poſſeſſor faciat fructus ſuos, ſatis 3
ſupérque dictum lib. 2. Hinc repetendum eſt, ſi quid hîc deſideretur. ¶ *POST
Inchoatam petitionem.)* Poſt litem cõteſtatam omnes intelliguntur eſſe malæ fidei poſ-
ſeſſores[4]. Ideóq; fructus ab eo tẽpore debentur, nõ modò percepti, ſed & qui percipi 4
debuerunt. Quomodo autem æſtimentur fructus percipiendi, alio loco diximus.
¶ *SI AD Exhibendum.)* Hunc locum explicare videtur Vlpianus[5], his verbis: 5
Exhibere, eſt in eadem cauſa præſtare, in qua fuit, cùm iudicium acciperetur: vt
quis copiam rei habens, poſsit actionem exequi, quam deſtinauit: in nullo cauſa,
quam intendit, læſa: quanuis non de reſtituendo, ſed ad exhibendum agatur, proinde 6
ſi poſt litem conteſtatam vſucaptum exhibeat, non videtur exhibuiſſe, cùm petitor
intentionem ſuam perdiderit. Et ideo abſolui eum non oportet: niſi paratus ſit re-
petita die intentionem ſuſcipere: ita vt fructus ſecundum legem æſtimentur. Quia
tamen cauſa petitori in hac actione reſtituitur, Sabinus putauit, partum quoque re-
ſtituendum: ſiue prægnans fuerit mulier, ſiue poſtea conceperit. quam ſententiam
& Pomponius probat. Præterea vtilitates, ſi quæ amiſſæ ſunt, ob hoc quòd non
exhiberetur, vel tardius quidem exhiberetur: æſtimandæ à iudice ſunt. ¶ *ETIAM
REI CAVSAM.)* Quòd ſi res ſit deterior facta: ad exhibendum quidem agi non
poterit: ſed dabitur in factum actio[7]. Vnde Vlpianus[8], Si quis (inquit) hominem 7
debilitatum exhibeat, vel eluſcatum: ad exhibendum quidem actione abſolui debet
(exhibuit enim, & nihil impedit directam actionem talis exhibitio) poterit tamen 8
agere actor ex lege Aquilia, de hoc damno. ¶ *NIHILOMINVS Condemna-
bitur.)* Neque enim iuuatur ſua illa neſcio qua vſucapione, cùm hîc inſpiciamus tem-
pus iudicij accepti, quo nondum erat completa vſucapio: vt reſcindatur, quod
poſtea ſecutum eſt. Quòd ſi reus paratus ſit repetita die intentionem ſuſcipere, hoc
eſt, non ſe tueri vſucapione, ſed vt ab initio de iure ipſo & cauſa contendere: eui-
tabit præſentem condemnationem, vt dictum eſt. ¶ *PRAETEREA Fructuum
medij temporis.)* Cùm ſcilicet res non modò exhiberi, ſed reſtitui debet: vt cùm reus
non contendit eam retinere, aut vbi iuſſus eſt, eam reſtituere petitori.
¶ *QVOD SI NEGET Reus.)* Inquit Paulus: Si iuſta ex cauſa ſtatim exhiberi res 9
non poſsit: iuſſu iudicis cauere debebit ſe illo die exhibiturum. ¶ *CAVEAT
SE RRSTITVTVRVM.)* Hoc eſt, exhibiturum, vt paulò pòſt ait, & eſt apud
Paulum. ¶ *QVOD ACTORIS Intererat)* Ait Vlpianus, Vtilitates, ſi quæ 1
amiſſæ ſunt ob hoc, quòd non exhiberetur, vel tardius exhiberetur, æſtimandas
eſſe à iudice. Et ideo Neratium dicere, Vtilitatem actoris venire in æſtimatio-
nem, non quanti res ſit.

¶ *SINGVLAS Res ſingulis hæredibus.)* Nempe vt fiat diuiſio non ſectione corpo-
rum, ſed numero. Nam alioqui vel inuidia, vel moroſitate vnius hæredis, corrum-
perẽtur res hæreditariæ. ¶ *SICVT Iam dictum eſt.)* Superius, cùm ageret de actione 2
familię erciſcũdę, Communi diuidundo, & Finiũ regundorum, In his (inquit) tribus
iudiciis permittitur iudici, rem alicui ex litigatoribus ex bono & ęquo adiudicare: &
ſi vnius pars pręgrauare videbitur, eũ inuicem certa pecunia alteri condemnare.
¶ *EO Quoque nomine.)* Hæreditatis inter duos pluréſue communis, fructus, omnibus
acquiruntur pro portionibus hęreditariis. Et ſi vnus cohæredum ſolus ex rebus hę
reditariis fructus perceperit: eos non maiore ex parte ſuos faciet, quàm ex qua hæres
eſt. pertinétque ad officium iudicis cognoſcentis de iudicio famil. erciſc. vt omnia
commoda cum cæteris communicet. Sic & Caius ſcribit[3], Iudicem prouidere de- 3
bere, vt quod vnus ex hæredibus ex hæreditaria re percepit, ſtipulatúſve eſt, non
ad eius ſolius lucrum pertineat. Quæ ita ſcilicet conſequetur iudex, ſi aut repu-
tationes fecerit, aut curauerit cautiones interponi, quibus inter eos commoda

Marginal notes:
1 *L. qui ſcit. §. bonæ fidei. De vſur.*
2 *L. ſed etſi lege. §. de eo autem. De peti. hæred.*
3 *L. bonæ fidei. §. qui mihi bona. De acq. rer. dom.*
4 *L. ſed & ſi lege. §. ſi ante litem. De peti. hæred.*
5 *L. certũ. C. de rei vind. L. 1. C. de peti. hæreds. L. litigator. C. de fructi. & lit. ex pen.*
6 *L. Iulianus. §. quãtum. D. ad exhiben.*
7 *L. exhibitionis. C. ad exhiben.*
8 *L. ſi quis hominem. D. illo tit.*
9 *L. de eo. §. ſi iuſta. D. illo tit.*
1 *L. Iulianus. §. vlt. D. illo tit.*
2 *§. quadam actiones. ſup. de act.*
3 *L. item ex diuerſo. D. famil. erciſc.*

1 L. non eſt ambiguum. C. famil. erciſc. communicentur. Huc etiam pertinet, quod Imper. Gordianus reſcripſit, Portionem hæreditatis incremento fructuum augeri. Quódque Diocletianus & Maximia-
2 L. cohæredibus. C. illo ti. nus reſcripſerunt, Cohæredem portionem ſuam cum reditibus percipere poſſe, iudicio familiæ erciſcundæ. ¶ *HAEREDITARII Fundi.*) Etiam ſi nondum adita ſit ipſa hæreditas: modò hic ſciuerit hæreditarium eſſe fundum. Nam ſi ignorauerit:
3 L. inter. § fructus. D. famil. erciſc. vt quiuis alius bonæ fidei poſſeſſor, ſuos faceret fructus. ¶ *PERCEPERIT.*) Poſt moram hic cohæres tenetur etiam de iis, quos non percepit, ſed percipere de-
4 L. his conſequenter. §. ſumptuum. D. illo tit. buit. præſtat & ex eo die vſuras. Vnde Papinianus ait filiam, quæ ſoluto matrimonio, dotem conferre debuit, ſi moram collationi fecerit, boni viri arbitratu, cogi
5 L. Filius. §. vlt. De collat. dot. vſuras, & omnes fructus dotis conferre. Nam & filius quoque emancipatus fructus confert. Nec iniquum debet arbitrari filia, quòd poſt moram fructus conferre cogitur. nam & ipſa fructus portionis ſuæ hæreditariæ percipit. Cæterùm fructus conſtante matrimonio, & ante moram perceptos conferre non cogitur. nec enim poteſt, cùm non ipſius, ſed mariti lucro cedant. ¶ *AVT Rem hæreditariam corruperit.*) Sen-
6 L. & puto. §. ſed etſi. D. famil. erciſc. tentia eſt Vlpiani, Omnia, quæ quis in hæreditate dolo aut culpa fecit, in iudicium familiæ erciſcundæ venire: ſic tamen, ſi quaſi hæres fecerit. Et ideo ſi viuo teſtatore, vnus ex cohæredibus pecuniam ſuſtulerit: in familiæ erciſcundæ iudicium ea nó venit: quia tunc nondum erat hæres. Vbi autem quaſi hæres fecerit: etſi aliam præter eam quis actionem habeat, tamen teneri eum famil. erciſc. iudicio Iulianus ſcribit. Idémque ait, ſi vnus ex hæredibus rationes hæreditarias deleuerit, teneri quidem lege Aquilia, quaſi corruperit: non minus auté & famil. erciſc. iudicio. ¶ *INTER Plures*
7 L. 2. §. dubitandum non eſt. D. famil. erciſc. L. cohæredibus. C. illo tit. *quoque quàm duos.*) Imò & inter duos tantùm ex pluribus, vt tamen aliis non obſit. ¶ *EADEM Interueniunt.*) Non modò in adiudicationibus ſingulorum corporum, & ſarciendo damno dato: ſed & in ratione fructuum: qui ex communi fundo
8 L. ſi quis putans. §. ſiue autem. L. in ſumma. D. communi diuid. percepti debent communicari iudicio Communi diuidundo. Cæterùm fructus antè percepti, quàm res communis eſſet, in Communi diuidundo iudicium non venire, Vlpianus ſcribit. Idem ſentiendum eſt & de fructibus rerum ex ſocietatis contractu
9 L. per hoc. § ſicut. D. communi diuid. communium. ¶ *AN Neceſſaria ſit adiudicatio.*) Quod ad fructus attinet ex confi-
1 L. qui ſcit. De vſur. L. pro ſocio. § ſi tecum. D. pro ſocio. nio perceptos: eos eſſe cómunes cóſtat: & ſiquidem is, qui percepit, confiteatur ſe ex confinio percepiſſe, locus erit iudicio Communi diuidundo. Alioqui ſi contendat confinij locum ad ſe vnum pertinere, agetur iudicio Finium regundorum. In quo
2 L. adeo. § vlt. De acquir. rer. dom. etiam eius, quod intereſt, habetur ratio. Sicuti & fructuum poſt litem conteſtatam perceptorum, aut qui percipi debuerunt. Nam & culpa & dolus exinde præſtantur.
3 L. 4. §. 1. D. finiũ regũd. ¶ *QVAE Sanè vno caſu neceſſaria eſt.*) Scribit Vlpianus, iudici Finium regundorum
4 L. 2. §. 1. D. illo tit. permitti, vt vbi non poſſit dirimere fines, adiudicatione controuerſiam dirimat. Et ſi fortè amouendæ veteris obſcuritatis gratia, per aliam regionem fines dirigere iudex
5 L. 3. D. illo tit. velit: poteſt hoc facere per adiudicationem & condemnationem. Addit Caius, Quo caſu opus eſt, vt ex alterutrius prædio, alij adiudicatũ ſit. quo nomine is, cui adiudicatur, pro eo, quod ei adiudicatur, certa pecunia condemnandus eſt. Sed & loci vnius
6 L. 4. illo tit. controuerſia (inquit Paulus) in partes ſcindi adiudicationibus poteſt, prout cuiuſque dominium in eo loco iudex compererit. ¶ *EVIDENTIORIBVS Finibus*) Admodum Reip. intereſt, certos & diſtinctos euidentiſsimis notis eſſe agrorum fines. Rectè enim de Termino, quem primus ſacraſſe dicitur Numa, cecinit Naſo: Omnis erit ſine te litigioſus ager. Ideóque & olim veteres quidam populi, defoſsis carbonibus, agrorum fines diſtinguebant, propterea quòd res nulla durabilior, magíſque perpetua ſit, quàm carbones ſub terra defoſsi. ¶ *CONDEMNANDVS EST Hoc iudicio.*) Agit hoc loco Iuſtinianus ſolùm de condemnatione Ciuili, in quantum actor in litem iurauerit. Et hîc quidem notandum eſt, Ciuilem actionem Termini moti, quia ipſa non ad rem familiarem, ſed vltionem pertinet, tollere cri-
7 L. Senatus. De cuſto. & exh. reo. L. ſanctio legũ. De pœnis. minalem accuſationem. Quia æquum non ſit, idem admiſſum pluribus legibus puniri. Sed ſi hîc actum eſſet ad rem familiarem, vel actione furti, vel condictione, vel alia eiuſmodi: non cóſumeretur criminalis accuſatio termini moti. cuius quidé pœna
8 L. vna. C. quando ciuilis act. varia eſt ex conditione perſonæ, & mente facientis, vt inquit Calliſtratus: qui interim
9 L. 2. De termi. mot. fatetur peſsimum eſſe factum eorum, qui terminos finium cauſa poſitos, protulerint. Certè Plato in Re ruſtica hanc primam ſanxit legem, μὴ κινείτω γῆς ὅρια μηδεὶς. & addit, νομίζων τ'ακίνητα κινεῖν ἀληθῶς. Eodem quoque modo & ipſe Iuſtinianus auſpicatus

catus eſt ſuas leges Georgicas, quas aliquando puer interpretatus ſum.
¶ *QVOD Autem iſtis iudiciis.*) Tribus videlicet ſuperioribus. quod hîc apertè repetit
Theophilus. Et in his ſanè hoc ipſum agit iudex & intendit, vt res fiat eius cuius antè
non fuerat. Idem & in Noxalibus iudiciis: & vbi ex cauſa damni infecti vicino ædes
adiudicat, vel creditori in ſolutum pignorá. At in aliis iudiciis aliud eſt. ¶ *STA-* 1
TIM Eius fit.) Non expectata alia traditione. qua certè opus nō eſt in prioribus duo- 2
bus iudiciis familiæ Erciſc. & Communi diuidundo: quia in iis is, cui facta eſt adiu-
dicatio, poteſt ſuo iure & autoritate rem tollere & accipere. Quod autem alicui adiu- 3
dicatum eſt iudicio Finium regundorum, videtur eſſe etiam traditum à iudice, dum
is fines diſtinxit. Hîc ego ad horum commentariorum finem properans, quorum &
alioqui molem nimiùm excreuiſſe ſentio, cupiebam miſſam facere rem iudiciariam.
Sed feſtinanti & veluti fugienti manum iniecere familiares quidam mei, nullám-
que me honeſtam miſsioné impetrare poſſe cōtenderunt, niſi ſi pro coronide & ve-
luti auctario aliquid adiicerem de re iudicata, præſertim cùm eum iuris Ciuilis tracta-
tum in Scholis explicaſſem, & pręcipua etiá capita meis auditoribus dictaſſem. Ego
verò, qui nihil vnquam antiquius habui, quàm ſtudiis communibus prodeſſe, diutius
reclamare non potui, quin illud ipſum, quicquid tandé id eſt, quod Scholæ noſtræ
cómunicaueram, aliis quoque cómune eſſe paterer.

1 L. adium. De peculio.
2 L. à diuo Pio. §. pignora De re iud.
3 L. ex parte. De acqui. hared. L. merito. D. pro ſoc.

De re iudicata.

CVM de re Iudiciaria quęritur, non iudiciorum modò formam, ſed & materiam
conſiderare oportet. Materiá vt Iuris, ſic etiá Iudiciorum appello, de qua & illud
redditur, & hęc exercétur, & in qua præcipuè verſantur: formá verò, qua ritè conſti-
tui, & ordine peragi dicuntur: primùm vt intelligamus qui dare iudices poſsint, & qui
poſsint dari, & verò quomodo & quorſum dentur. Neq; enim de re iudicata eiúſque
vi quæritur, niſi vbi ritè iam eſt iudicatú. Sed hæc pars formæ Iudiciariæ propriè per-
tinet ad tractatú Pandectarú de Iuriſdictione, & de Iudiciis. Et verò quia noua tandé
cóſtitutione planè ſublatus fuit totus ille ordo móſq; vetus, multi iá eú minus requi-
runt. Cæterùm poſt rem iudicatam cùm agitur de executione eiúſque ordine & for-
ma: vtilior & neceſſaria magis quæſtio eſſe creditur. Verùm quia vbi cóſtitutum iu-
dicium eſt, multa occurrere ſolent, de quibus in omni propè iudiciorum genere diſ-
putatur, & in quibus definiendis iudices imprimis laborant: vt etiam ea ſunt ſumma
quæque & difficillima Iuris capita: hanc iudiciorú materiá obiter explicare, aut ſalté
attingere etiá ſolét, qui de re iudicata tractát: vt tanto magis Iudices intelligant, quo-
modo & in ea verſari & ſe gerere debeát, & verò de illis præcipuè obſcuris quæſtioni-
bus iudicare: ſicuti profectò videm' nó modò cùm de officio Iudicis, ſed & cùm de re
Iudicata tractatur, imprimis tradi quid iudicandú ſit cùm res, quæ petitur, poſt morá
periit, & de eius æſtimatione agitur, aut etiam de acceſsionibus, itémque de eo quod
intereſt: ſicuti & de iureiurando in litem, quod eodem pertinet. Paulus cap. 8. De re 4
iudic. ait, Si homo ex ſtipulatu petitus poſt litem conteſtatam deceſſerit, abſolutioné
non eſſe faciendá. Id tribus aliis locis repetit, & diligentius explicat: ſed res tamé hæc
planiorem etiamnum explicationem deſiderat. Primùm autem illud conſtituendum 5
eſt, etſi aliter mora prius commiſſa non eſſet, tamen improbè litigando eam com-
mitti. quanquam non idem dicatur, ſi iuſta litigandi cauſa ſit. Vbi moram commiſ- 6
ſam eſſe apparet, & quæritur, an re deinde perempta reus nihilominus códemnandus
ſit: videndum etiam eſt, an per eam ipſam moram factum ſit, vt rem non habeat actor, 7
quam alioqui habere potuiſſet. Húcque referri poſſe exiſtimo nobilem illá abs Pa-
piniano traditam regulam, ſi, vt legendam eſſe iudico (nam corruptam circunferri 8
exiſtimo) ita legamus, nempe, Inſpiciendum hîc eſſe non ſolùm quid non habeat
actor, ſed quid per reum habere non potuit. Vnde conſequitur, tum demum reum,
poſt cuius moram res perit ſine alio eius dolo, condemnandum nihilominus eſſe, ſi
res æquè peritura non erat apud actorem: quod vel ex ipſius interitus genere intelligi 9
poterit. Qua quidem in re conſtat veteres Iuriſconſultos Sabinianos & Proculianos
diſſenſiſſe: huiúſque diſſenſionis meminerunt in Pandectis Iuriſconſulti, ſic vt ſuam
tamen ſententiá interponant: & alibi non obſcurè probant & ſequuntur diſtinctio-
nem, quam dixi in hoc genere rectè adhiberi. Secundum quam rationem accipiendú

4 L. vtique. De rei vin. L. ſi ſeruus. Iud. ſol. L. non diſtinguemus. §. item nō eſt. De arbit.
5 L. 82. nemo rem ſuá vtiliter. §. 1. De verb. oblig.
6 L. ſi quis ſolutionis. De vſur. L. qui ſine dolo. De reg. Iur.
7 L. generaliter. De reg. Iur.
8 L. 40. illud. De petit. hared. L. 14. ſi plures. §. vlt. Depoſi. L. ité ſi verberatú. § vl. De rei vid. L. cú res. §. vlt. De leg. 1.
9 L. 5. §. ſed ſi. De cond. cau. da. L. item ſi cum. §. ſed & ſi. De eo quod me. cau. L. 56. ſi is qui. De Iure dot.

1 *L. ſi in Aſia §. vlt. Depoſ.* erit,quod ſimpliciter Pomponius ait,rem poſt iudicium acceptum cum detrimento
ipſius rei perire,ſicuti & quod toties alibi legimus,rei interitum pertinere ad pericu-
2 *L. ſi ex legati. De verb. obl. L. quod te. Si cer. pet. L. naturalis. §. ſed ſi ſcyphos. Præſcrip. verb.* lum debitoris poſſeſſoriſve poſt moram.Sed adhibetúrne eadem diſtinctio, etſi quis
ex delicto conueniatur,cùm iam pluſquam fruſtrator ſit & eſſe dicatur? Certè Vlpia-
nus eandem adhibere videtur.Nos tamen in eo ſaltem fatebimur nonnihil intereſſe,
quòd in odium eius qui vim fecit, vt tanto magis teneatur, in dubio magis interpre-
3 *dic. L. vt ſi cu. §. quod ſi homo. & ſeq. De eo quod me. cau.* temur,rem, quæ periit, non æquè fuiſſe apud dominum perituram, niſi ſi omnino
appareat, certúmque planè ſit æquè perituram fuiſſe.

4 *L. pen. De vi & vi ar.* Vbi & reus in mora eſt,& res ita periit, vt nihilominus condemnandus ſit,ad æſti-
5 *L. 5. §. vlt. De in lit. iur.* mationem teneri conſtat.Sed quænam hæc erit æſtimatio? Vlpianus ait,quanti actor
in litem iurauerit.Sed id tum demum rectè dicitur, vbi res etiã dolo eius,qui in mo-
ra erat,periit. quod paulo pòſt latius dicam. Quid igitur ſi res poſt moram periit a-
liquo caſu? Reus in æſtimationem rei communem & vulgarem condemnandus eſt,
6 *L. precia. Ad Leg. Fal.* vt communiter rerum precia ſumuntur.Sed cuius temporis rationem habebit hîc Iu-
dex? Nam & precia rerum temporibus variãtur. Id tempus, quo res periit,hîc ſpe-
7 *L. 3. De cõd. Tritic. vel arbitrar.* ctari ſignificat Vlpianus. Si tamen pluris erat tempore litis conteſtatæ, id potius ſe-
quemur. Sed & à tempore moræ quanti plurimi res fuit,iudex æſtimabit: quanquam
olim formula Prætoria concluſus non ita poſſet de iis, quæ iudicium acceptũ præ-
ceſſerunt, cognoſcere. Porrò non ſolùm æſtimationem rei,ſed & quod præterea in-
8 *L. 114. ſi fundum. De verb. oblig.* tereſt,propter moram deberi conſtat. Quid autem eo,quod intereſt,cõprehendatur,
mox dicam latius. Quòd ſi res dolo rei conuenti perierit, vel reus dolo eam poſſidere
deſierit:in litem iurari,& tanti ſequi condemnationem(qui ſummus veluti gradus in
hoc genere eſt)ait Paulus cap. 41. §. ſi dolo. De re iudic. Nã ſi quæratur propter quam
cauſam iuretur in litem,etſi ex parte actoris dici poſſit,æquum eſſe,eum rei ſuæ quam
per reum habere non poteſt,precium ſaltem conſequi,quod definiet, & quanti eam
9 *L. 8. De in lit. iur. L. ſi cũ dos. §. vlt. & le. ſeq. Rer. amot.* rem æſtimauerit: tamen principalis cauſa huiuſce iuriſiurandi eſt propter contuma-
ciam eius,contra quem agitur,nolentis rem reſtituere, vel propter dolum, per quem
fecit, vt reſtituere iam non poſſit. Sic enim hîc dolũ intelligimus in re amittenda.
Nam alioqui,vt ſtatim iuretur in litem,non ſatis eſſet, me rem dolo nactum primũ
eſſe,ſi ſine dolo poſſidere deſierim. Etenim propter priorem dolũ conſtat non fieri
1 *L. arbitrio. §. 1. De dolo. malo.* condemnationem,niſi in quantum actoris reuera intereſſe apparet. Porrò autem hu-
iuſce iuriſiurandi & delationem & taxationem & eius denique præſtiti vim pendêre
ab Iudicis arbitrio , latius intelligi poteſt ex tit. de in litẽ iurando. Cæterùm in bonæ
fidei iudiciis, quanuis dolo aduerſarii res abſit,tamen condẽnato ſuccurri,vt ei actio-
nibus ſuis dominus cedat,poſteaquam & in litem iurauit,& litis æſtimationem con-
ſecutus eſt,Marcellus docet cap. 12. De re iudic. In aliis tamen iudiciis non item reo
2 *L. 69. §. qui dolo. De rei vind. L. 13. ant illam. §. vlt. De pet. hær. L. 8. L. ideóque. Rer. amot.* ſuccurri, propter cuius dolum in litem iuratur, traditum eſt. quanquam eum, qui
culpa magis quàm fraude poſſeſſionem amiſerit, quoniam nihilominus rei æſtima-
tionem, ſaltem communem, præſtet, audiendum eſſe à Iudice, ſi deſideret vt ad-
3 *L. 63. ſi culpa. De rei vind.* uerſarius actionem ſuam cedat,reſponſum ſit. Porrò Celſus cap. 13. De re iudic. do-
cet hoc euenire in omnibus faciẽdi obligationibus, vt in pecuniam numeratam reus,
ſi non facit quod promiſit,condemnetur, quanti intereſt ſtipulatoris. Si quod pro-
miſſum eſt,fieri adhuc poſſit:& ſtipulator omnino petat vt fiat, ídque vrgeat, atque
malit, quàm pecuniam:nulla iuſta cauſa eſſe videtur cur reus non condemnetur fa-
4 *L. vlt. C. de fideicomm.* cere: & ſicuti Iuſtinianus ait ſtultum fore iudicem,ſi cùm res,quæ petitur, præſtari
poteſt, reum condemnet in eius æſtimationem: ita ſtultum eſſe quibuſdam videtur,
reum hîc non condemnari ad faciendum,ſi hoc malit actor. Neque nouum eſt, vt
5 *L. ſtipulatio. §. ſiue autem. De oper. no. nunc.* qui opus facere debet,non audiatur,ſi eius loco pecuniam offerat. Quod verò atti-
6 *L. fideicõmiſſa. §. vl. De lega. 3. L. antepen. De pollicit.* net ad id quod intereſt,in quo Iudices valde laborare ſolent: imprimis obſeruemus
Paulum id eleganter deſcribere, vt intelligamus eo verbo contineri damnum datũ,
& lucrum præreptum:quantum(inquit)alicui abeſt,quantúmque lucrari potuit. Si-
7 *L. ſi cõmiſſa. Rẽ rat. hab.* cuti vtriuſque tam damni accepti,quàm lucri amiſſi rationem haberi in eo quod in-
8 *L. 2. §. vlt. De eo quod cer. lo. L. 36. ſi fundus. §. vl. Locati. L. quicquid. C. arbi. tut. L. apud Iulianum Ad Trebell.* tereſſe dicitur,cùm alibi ſæpe traditum eſt,tum verò abs Iuſtiniano in ſua conſtitu-
tione de ſententiis,quæ pro eo,quod intereſt,proferuntur,non obſcurè ſignificatum:
ſicuti & illud ſignificat,quod ſecundo hîc loco eſt obſeruandum, tale vtrumque eſſe
debere,vt ei,cõtra quem agitur,omnino ſit imputandum. Ac in damno quidẽ dato,
quod

quod certum eſt, facilis eſt eius rei diiudicatio. In lucro, quod nobis præreptum per
aliũ eſſe querimur, difficilior, quia ſit omnis ſpes futuri incerta. Sed pro certo tamẽ
hîc habebitur, quod alioqui omnino veriſimile erat futurum vt obueniret, & obue-
nire ſolebát: neque multis aliis caſibus erat obnoxium. quod ſi erat: non veniet in æ- 1 *L.2.§.vlt. De eo quod cer. lo.*
ſtimationem. Sed neque vani timoris vllam hîc eſſe æſtimationem, ſi quis, quòd ſa-
tiſdatum nõ ſit, ſua intereſſe queratur, quia reus, qui nunc locuples eſt, deinde poſ- 2 *L. quemadmodũ. §. plane. Ad Leg. Aquil.*
ſit fieri non ſoluendo: docet idem Celſus cap.13. De re iudic. Supereſt, vt teneamus,
ex qua cauſa, id, quod intereſt, in condemnationem veniat, & quatenus veniat. Ex de-
licto vel quaſi ex delicto in condemnationem venire: & tunc quidem venire, quan-
túcunque illud eſſe probabitur: dubium non eſt. Sed ſi de aliqua ex contractu obli-
gatione agatur, & cum re principali etiam id quod intereſt, tanquam acceſſio quæ-
dam petatur propter aliquam vel culpam vel moram factam: res longiori diſtinctio-
ne opus habet. Si dolo malo vendam, aut locem vel alienam vel vitioſam rem: con-
ſtat teneri me, vt omnino præſtem, quanti intereſt conductoris vel emptoris. Sed &
ſi ſine dolo vendam aut locem rem vitioſam: cæterùm affirmauero non eſſe vitio-
ſam, aut eam artem profitear, vt id tacitè etiam polliceri videar: totum huius generis
periculum ſuſcepiſſe videor, vt in ſolidum præſtẽ quod emptoris locatoríſve inter-
erit. Quòd ſi & vitium rei ignorauero, & non affirmarim expreſſim, aut tacitè non 3 *L. tenetur. §. ſed ſi vas. De act. empti. L. ſed addes. §.1. Loc.*
ſim pollicitus rem eſſe integram: certè nullo modo tenebor ad id quod intereſt, ſed
quanto minoris res eſt tantùm. Atque vt fortaſſe veteres non ita apertè diſtinguãt 4 *L. Iulianus. De act. emp.*
qualitatem & circunſtantias perſonarum, quæ vendunt aut locant: tamen diſtinctio-
nem hanc æquam eſſe credo. Quòd ſi vendita non ſit aut locata res vitioſa, ſed alia
res pro alia per ignorantiam: etſi emptio ſit inutilis, tamen cõdemnationẽ fieri, quãti
emptoris intereſt, deceptum non eſſe, reſponſum olim eſt: non tamen vltra duplũ, 5 *L. ſi ſterilis §. quamuis. De act. empti.*
ex Iuſtiniani conſtitutione. Sed & ſi per ignorantiam vendidero vel locauero rem
alienam: ea euicta teneri me ad id quod emptoris intereſt, ſaltem vſque ad duplum,
hoc eſt, vt precium reſtituam, & eius quod intereſt nomine, ad ſummam tantundem,
veteres etiam Iuriſconſulti reſponderunt. Nam & ſi cùm quis rem vitioſam ignorãs
vendit, non ea culpa eſſe videatur, quæ mereatur condemnationem in id quod inter-
eſt: tamẽ cùm alienam rem ignorans aliquis vendit, quia magis ſcire & debuit & po-
tuit, an ſua ſit, quàm an ſit vitioſa, tenetur. Porrò ſi agatur mandati ſiue contraria ſiue
directa actione propter aliquam culpam & damnum inde acceptum, in vniuerſum
fieri condemnationem in id quod intereſt, reſpõſum eſt. Denique & ſi agatur ex ſti- 6 *L. ſi ſeruus communis. De furt. L. ſi procuratorẽ §. mandati. Mãda.*
pulatione pecuniæ mutuo dandæ aduerſus eum, qui non dedit, cùm dare promiſiſſet:
peti poſſe id quod intereſt, traditum eſt. Sed eum rectè diſtinctionem adhibemus, vt
ſi promiſſor neque dolo fidem fefellerit, neque ita promiſerit certo die locóve dare, 7 *L.58. ſi pœnã. De verb. oblig.*
vt facilè præuidere potuerit periculum & incõmodum, quod alioqui ſtipulanti im-
minebat: non cõdemnetur eius quod intereſt nomine, ſupra legitimum modum vſu-
rarum. Nam vbi de pecunia agitur, non niſi vſuras præſtari ſolere loco eius quod
intereſt, accepimus. Sed ſi promiſſor vel dolo malo dare recuſat, vel ab initio ita da- 8 *L. vlt. De peric. & cõm. rei vend.*
re promiſit certo loco & die, vt propterea videatur periculum ſtipulatoris & præui-
diſſe & ſuſcepiſſe: iudex poterit eum iure condemnare non modò in vſuras, ſed etiã
in id quod præterea intereſt ſtipulatoris. Similiter & vbi agitur de rebus quæ pon- 9 *L. 2. §. vlt. De eo quod cer. loco. L. 3. De in lit. iuran.*
dere vel menſura conſtant, loco eius quod intereſt, ſolet tantùm præſtari illa quæ ap-
pellatur æſtimatio quanti plurimi propter moram aut culpam ſimplicem. Nam vt
pecunia ſub fœnore, ſic res tales vbique comparari poſſunt, ſaltẽ eo precio, quo væ-
neunt. Sed ſi quis fidem fallat in eo articulo temporis, vt creditori integrum non ſit
ſibi in hoc genere conſulere: non dubitabit iudex etiam in id quod creditoris intereſt,
debitorem condemnare. Hæc breuiter ad inſtruendum iudicem quomodo ſenten-
tiam in hiſce quæſtionibus ferat, rectè dici poſſe videntur, quæ ab Iuſtiniano non
ſatis explicata videntur cùm ſuam ferret conſtitutionẽ de ſententiis, quę pro eo quod
intereſt, proferuntur.

Porrò vt ad formam Iudiciorum (quod noſtri nunc magis inſtituti eſt) venia-
mus, Iuriſconſulti cap.53. & cap. ſeq. De re iudic. diligenter docent, quomodo coër-
ceatur contumacia eorum litigatorum, qui vel abſunt, vel ſe iudicio non ſiſtunt, vel
ius dicenti non obtemperant: ſed id alio loco rectius tractatur. Illud nunc tantùm

obſeruemus, vt cùm ſententia fertur, iubentur adeſſe omnes litigatores & quoſcúque cauſa contingit, cap. 47. De re iud. ſic & omnes iudices, qui dati ſunt, cap. 37. & 39. De re iudic. Ac ſi quidem in ſententia ferenda diſſentiant, ſententiam plurium obtinere, cap. 36. hoc tit. Sicuti & in quadam M. Cælii ad M. Ciceronem epiſtola legimus veterem Romæ Legem fuiſſe, vt id ratum eſſet, quod maior pars iudicum iudicaſſet. Et quidem Latinè ſua decreta interponere iudices iubentur cap. 48. Hoc tit. Sed cùm ex Latio in Orientem tranſlata Imperii ſedes eſſet, & linguæ propterea Latinæ dignitas euiluiſſet, & vſus imminutus eſſet, Cæſares Conſtantinopolitani non minus Græca quàm Latina lingua ſententias iudicum poſſe concipi edixérunt.

1 L. iudices. C. de ſentent. & interloc.

Poſteaquam iudex datus ſententiam dixiſſet, Iudex eſſe deſinebat, vtpote iã perfunctus eo munere, quod ei à Prætore mandatum erat: proptereáque nullam ipſe habebat reliquam poteſtatem ſententiæ ſuæ vel mutandæ vel corrigendæ, vel denique exequendæ. quanquam interlocutionem, quæ finem principali controuerſiæ non imponit reuocare, cùm adhuc eſſet iudex, poſsit, ſicuti & de arbitro reſponſum eſt. Quod ad decreta ipſius Prætoris attinet, Celſus cap. 14. De re iudic. ait, Quod iuſsit vetuítve, contrario imperio tollere & remittere eum poſſe: ſed de ſententiis contrà. Decreta, quæ in dando erant vel addicendo, cùm cauſa cognita redderétur & ex iure iam conſtituto, & verò aliquid iam certi veluti iuris alicui tribuerent, quas hîc Senteñtias appellari accepimus, non temerè mutari aut cõtrario imperio tolli potuiſſe conſtat. Itaque & Cicero Verrem accuſat, quòd ſua huiuſce generis decreta ſæpe reſcinderet. Cæterùm vt interlocutiones, ſic & leuiora illa decreta, quę dicere Prætor dicebatur, non tam cauſa cognita aliquid certò definiens, quàm aliò interea ſpectans, aliúdq; veluti agens, mutari potuere: neque deſunt in Pãdectis exẽpla huiuſce generis.

2 L. qualem autem. §. vlti. De arbi.

3 L. ſi opus. De oper. no. nunc. L. pen. De Præt. ſtip. L. iudicium ſolui. De iudic.

Rerum rite iudicatarum ſententiarúmve effectus eſt, aut actio iudicati, vbi reus eſt condemnatus: aut, ſi ſit abſolutus, exceptio rei iudicatæ. Actio iudicati ad executionẽ rei iudicatæ pertinet, neque aliud in ea quæritur, quàm an iudicatum ſit: vt non immeritò minor tanquam circunuentus reſtituatur, ſi partam ex cauſa iudicati perſecutionem nouo contractu redigat ad initium nouæ litis. Ac quidem docet Vlpianus, ſicut ſtipulatione contrahitur obligatio, ita & iudicio contrahi, ac inde naſci actionem tanquam ex contractu: nec originem iudicii ſpectandam eſſe, ſed ipſam iudicati veluti obligationem. Itaque & ſi temporalis fuerit actio, quæ in iudicium deducta eſt, & quæ alioqui neque hæredi neque in hæredem data fuiſſet, veluti pœnalis ex maleficio: tamen ipſam iudicati actionem eſſe perpetuam, & ad hæredes tranſire, & rei perſecutionem continere, traditum eſt cap. 6. §. vlti. De re iudic. Scinditur tamen in perſonas eorum qui damnati ſunt, vt ſi plures vna ſententia ſint cõdemnati, non niſi in viriles conueniantur actione iudicati. quod non modò Paulus docet cap. 43. De re iudic. ſed & aliis ſæpe locis alii quoque Iuriſconſulti & Cæſares: atque id etiã rectè dici ſignificant, etſi prima alioqui obligatio ea eſſet, ex qua ſinguli in ſolidum conueniri potuiſſent. Sed nihil tamen prohibet, quin quod noua iudicati actione ab vno conſequi non poſſumus, prima actione ſaltem in ſubſidium conſequamur. Nam & priuilegium, quod habet actio in iudiciũ primò deducta, ſequitur actionem iudicati. Sic enim Paulus reſpondit, aliam eſſe cauſam nouationis voluntarię, aliam iudicij accepti. Perire enim priuilegium dotis aut tutelæ, ſi poſt diuortium aut pubertatem actio nouata ſit. At neminem id dicere poſſe lite conteſtata. Neque enim nos deteriorem cauſam noſtram facere actionem exercentes, ſed potius meliorem, vt ſolet dici in iis actionibus, quæ tempore vel morte alioqui finirentur. Atque hinc intelligi poteſt, quomodo ſit accipiendum, quod Iuſtinianus ait, iudicati actione nouari priorem contractum: nempe in rem actoris potius quàm rei condemnati.

4 L. 40. minor. 25 annis, cui fideicõm. De minor.

5 L. 3. §. idẽ ſcribit. De pec.

6 L. ſi quis ſeparatim. §. quoties. De appell. L. ſi mandato Titij. §. Paulus Mand. & toto tit. Cod. Si plures vna ſent.

7 L. 1. C. ſi plures vna ſen.

8 L. aliam. De nouat.

9 L. vlt. §. & ideo. C. de vſur. rei ind.

1 L. euidenter. De except.

Antequam iudicati agatur, ſaltem ſi magis de quãtitate ſoluenda, quàm de re reſtituenda quæſtio ſit, quatuor menſes, qui iudicatis dantur, expectandi ſunt. Sed de hoc tempore ſatis ſupérque dixi ad 12. Tab. cap. 46. Agit autem is, qui ſententiam obtinuit, eiúſve hæres, non etiam procurator, niſi ſi aut in rem ſuam fuerit procurator, aut ad hoc nominatim conſtitutus, vt iudicati agat. Nam & alioqui tametſi procurator ſatis acceperit Iudicatum ſolui: tamen non tam ipſe quàm dominus ex ea ſtipulatione åget. Sed neque tutori, qui litẽ peregerit: imò verò pupillo cõpetit actio iudicati. Quod ad eos attinet, contra quos datur hæc actio: ſimiliter dicimus neque

2 L. 28. ſi procurator. De procur.

3 L. 2. De admi. tut.

in

in tutorem dari, neque in procuratorem, niſi ſi aut ſeſe liti obtulerit, aut in rem ſuam
procurator fuerit. quod quidem Vlpianus tradit cap. 4. De re iudic. & aliis quoque
locis traditum eſt. ſed neque prætermiſſa eſt deſcriptio procuratoris in rem ſuám. 1
Dari autem hanc actionem non modò in reum damnatum, ſed & eius hæredem, du-
bium non eſt. Sed & ſi pupillus tanquam patris ſui hæres rite condemnatus ſit ex cõ- 2
tractu paterno, deinde beneficio reſtitutionis abſtineat hæreditate: ſiue hæc accreſcat
alteri cohæredi, ſiue ad ſubſtitutum deferatur: in eum, qui pupilli locum ita tenet, iu-
dicati agi poſſe Scæuola affirmat cap. 44. De re iudic. Poſtremò & poſt hæreditatem
reſtitutam ſi hæres accepto prius iudicio, damnetur, iudicati ipſe conuenietur: ſed eo
nomine ſibi cauere poteſt ab eo cui hæreditatem reſtituit. Reliqua, quæ huc referri 3
poſſent, dixi cùm antea explicarem Marcelli nobiliſsimum reſponſum de hac iuris
regula, Res inter alios iudicatas ad alios non pertinere. Sup. in tit. de except. 4

1 L. Plautius. De procur. L. eum qui. De minor.
2 L. 3. Ad Vel. L. 1. § tutores Quam. app. ſit.
3 L. 36. L. 78. Lucius. § rogatus. Ad Treb.
4 L. ſæpe. De re iudic.

Porrò vt vim huiuſce actionis iudicati explicem⁹, ſimul & ordiné executionis rerũ
iudicatarũ: Etſi ſentẽtia iã rite lata ſit (quod imprimis hîc neceſſe eſt) op⁹ tamẽ adhuc
eſt publica autoritate magiſtratus ad executioné. Nã ſi quis hãc tẽtaret ſua priuatim
autoritate: talem audaciã non fore impunitã Vlpianus oſtendit cap. 6. §. pen. De re iud.
Cùm igitur quærimus, cuius autoritate fiat executio rei iudicatæ: imprimis meminiſſe
oportet, quod Vlpianus cap. 15. De re iudic. narrat eſſe à D. Pio reſcriptum, Magiſtra-
tus, qui iudices dant vel arbitros, eorum etiam ſententias exequi debere. Nempe ipſi
qui dati ſunt iudices, deſinunt eſſe iudices poſt ſententiam dictam. Sed neque vllam
habere dicebantur iuriſdictionem, neque mixtum vllum imperium, quod ei cohæret,
& cuius vi exequi iudicatum poſſent. Si is iudicaſſet, cui mandata iuriſdictio eſt: certè
cùm ſit loco eius qui mandauit, ſuam ſententiam exequi poſſet. Saltem enim mixtũ
habebat imperium, quod cum mandata iuriſdictione tranſire dicitur. vnde & ab iu-
dice dato appellabatur ad eum qui dedit. Ab eo verò cui mandata eſt Iuriſdictio, nõ
ad eum qui mandauit, ſed ad ſuperiorem aliquem magiſtratum aut principem 5
erat appellandum.

5 L. 1. Qui et a quo appell.

Is ad quem pertinebat poteſtas ſententiæ exequendæ, executores in eam rẽ dabat,
tanquam iudices: qui cognoſcebãt non quidem an iure iudicatum eſſet, ſed an eſſet
iudicatum: vt iudicato omnimodo reum parêre cogerent. Non enim poterant ali- 6
quid pronuntiare contra id quod iudicatum erat, cùm eius tantùm exequendi mu-
nus ſuſcepiſſent. Dabantur autem hi executores reo rurſus in ius vocato. Nam & iu- 7
dicij accepti in actione iudicati meminit Vlpianus. Officium executoris, vbi cogno- 8
uerat iudicatum eſſe, erat, vt omnino cogeret reũ ſententiæ parêre. Itaque ſi quis dam-
natus eſſet rem reſtituere, manu etiam militari per vim auferri res poterat autoritate 9
iudicis. Si damnatus quis eſſet pecuniam ſoluere: ipſum Prætoris edictum de re
iudicata iubebat, vt pignoribus captis atque diſtractis ſoluere compelleretur. neque ſi
ſatiſdationem reus offerat, auditur, vt tradit Vlpianus cap. 4. De re iudic. Nam & cũ 1
De pignore liberando agitur, non ſufficere ſatiſdationem, ſi ſolutionem creditor de-
ſideret, reſponſum eſt. Si tamen actio iudicati nouata ſit, impediri executionem du-
bium non eſt. Sed hæc nouatio non temerè in re dubia præſumitur. Itaque & ſi poſt
rem iudicatam fideiuſſorem & pignora creditor accipiat abs reo, non inhibetur iudi-
cati executio, niſi ſi appareat nouandi animo id factum eſſe, cap. 4. §. ſi ex conuentio-
ne. De re iudic. Compenſationem tamen admitti, cùm iudicati agitur, conſtat. 2

6 L. 1. Quæ ſent. ſine app. L. ſi Prætor. De iudic.
7 L. ſi vt proponis. C. de execut. rei iud.
8 L. item veniunt. § idem rectè ait. De petit. hære.
9 L. qui reſtituere. De rei vind.
1 L. itẽ liberatur. § qui paratus Quib. mo. pig. vel hyp. ſol.
2 L. ſi cum militi. § 1. De cõpenſ. L. 2. C. eod.

Executor in cauſam iudicati, bona eius, qui condemnatus eſt, pignori capit. voca-
ríque etiam hoc pignus Prætorium poteſt, quod vulgò Iudiciale appellant. multáq;
habet communia cum pignore conuentionali: quædam etiam diſsimilia. Ac melior
ſanè conditio etiam eſt eius creditoris, qui in hoc pignore prior eſt, tametſi ſit in cõ- 3
demnando reo poſterior.

Executor primùm bona mobilia, deinde immobilia, poſtremò iura & nomina 4
capere iubetur. Sicuti & cùm aliàs de diſtrahendis bonis alicuius agitur, humaniter
hic ordo ſeruatur, vt primùm mobilia vendantur: vt quam minimo domini incom
modo fieri poteſt, alteri ſatisfiat. Atque hîc quidem etiam excipimus inſtrumenta ru-
ſtica, quæ ad agriculturã neceſſaria ſunt, & propterea neque pignori obligari, neque 5
ab executoribus capi, etſi de pecunia fiſcali agatur, poſſunt.

Antequam autem executor quicquam diſtrahat, audiet interceſsiones eorum, qui

3 L. ſi & iure. Qui pot. in pig.
4 L. ſi quis ſepulchrũ. § vlt. De relig. L. 1. § diminutio autem. De vent. in poſſ. mitt. L. vlt. § fin. autẽ. C. de bon. quæ lib.
5 L. executores. L. pignorũ. C. quæ res pig. oblig. poſſ.

diſtractionem iure impedire volunt: vt quia rerum ſe dominos eſſe contendant,non
eum,qui condemnatus ſit. Sed hanc inter eos & creditorem ex cauſa iudicati pigne-
ratorem,controuerſiam definiens executor,ſi fortè intercedentibus, tanquam domi-
nis,rem relinquat,reo,cuius condemnati nomine capta erat, non præiudicat. Quod
tradit Vlpianus cap.15.§.ſed ſciendum eſt.De re iudi. Audiet quoque executor inter-
ceſsiones creditorum hypothecariorum,qui rem ſibi prius obligatam eſſe contendũt,
non ſanè vt impediatur diſtractio,ſed vt iis imprimis ex precio ſatis fiat, cap.15. §. &
quanuis. De re iud. Eodem capite Executor cùm diſtrahit res in cauſam iudicati ca-
ptas,iubetur præſenti pecunia vendere,neque fidem de precio habere:& bona quidẽ
1 *L.3.§.ſi executor.De nego. geſt.L.ſi pignora. De euict.*
fide vendere quanti res vendi poteſt.alioqui ipſe tenetur, ſicuti & creditor,qui pignus
ex conuentione, vẽdit. Cæterùm emptori neutrum de euictione teneri, ſed potius
agi contra eum,cuius nomine res vendita fuit, & cui ſolutio precij profuit,conſtat.
2 *L.debitor.§.1.De diſtr. pig.*
Sanè Senatuſcõſultũ de reb⁹ minorũ ſine decreto Prętoris nõ alienãdis,nõ pertinere
3 *L.ſi ob cauſam.C. de euict.L. ſi plus vel min⁹. §.1.De euict.L.reſcriptũ De diſtr. pig.*
ad reſcindendã diſtractionẽ ex cauſa iudicati factã,dubiũ nõ eſt. Sed &ſi minor. 25.
annis facilè reſtituatur vel aduerſus venditionẽ pignoris cõuentionalis, vel aduerſus
ſentẽtiã: nõ reſtituitur tamẽ aduerſus diſtractionẽ ab executore factã,niſi aliquãdo &
ex magna & ſingulari cauſa. Atque hæc quidẽ de addictione rerũ in cauſam iudicati
4 *L.1.C. de pred.min.L.3. De reb.eor. qui ſub tut. ſunt.*
captarũ,& ſolẽniter illi qui pluris eas licitatus eſt, addictarũ: quomodo & ipſi credi-
tori, qui iudicati agit & executionẽ perſequitur, vẽdi atq; addici poſſunt, ſi vt alius
5 *L.ſi ex cauſa. De minor.*
quiuis emere velit, & iuſtũ precium offerat. Eſt autẽ & alia quædam alterius generis
6 *L. 2. C. ſi in cau.iud. pig. cap. ſit.*
& veluti ſubſidiaria(non enim locum habet quandiu alteri priori locus eſt)addictio,
quæ non tam venditionem veram, quàm dationem in ſolutum continet: vt cùm
7 *L. vlt.C.in cau.iud. pig.*
nullus idoneus emptor inuenitur,rem in cauſam iudicati captam executor in ſolutũ
dat creditori,qui ſententiã obtinuit:ſicuti & creditor hypothecarius impetrat ius do-
8 *L.vlt.C.de iure domi. imp.*
minij,cùm pignoris emptorem nullum inuenire poteſt. At tum quidem res ex vero
æſtimanda eſt, vt ſi pluris ſit quàm id quod debetur,reliquum reddatur:ſin minoris,
eius,quod deeſt,nomine,integra ſuperſit creditori actio. Sicuti & Iuſtinianus Nou.
Conſt.4.ſtatuit,cùm res debitoris, pecuniæ creditæ loco datur in ſolutum creditori,
ex vero æſtimandam eſſe. Quod &ſi Iuriſconſulti non ſatis expreſſerint, cùm de
datione in ſolutum, quæ fit per addictionem in cauſa iudicati,loquuntur, ſed con-
9 *L. a diuo Pio. §.ſi pignora.De re iud.*
fuſe potius id inuoluant: tamen æquiſsimam eſſe diſtinctionem, & tam debitori cõ-
demnato,quàm creditori vtilem eſſe conſtat.

Si neque bona mobilia,neque immobilia reperiantur,quæ in cauſam iudicati ca-
pi poſsint,vel ſanè ſi omnino ſoluendo non ſint,tertio loco capi iura & nomina tra-
1 *L. 8. Quod cuiuſque vniu.nom.*
ditum eſt cap.15.§.in venditione,& §.ſi pignora. De re iudic. Sicuti & reſpõſum eſt,
cùm ciuitates condemnatæ ſunt,nec quicquam corporale eſt Reip. quod poſsidea-
tur,per actiones debitorum Ciuitatis agentibus ſatisfieri. Sanè nomina poſſe pignori
dari dubium non eſt,vt iure huius pignoris competant vtiles actiones ad exigendũ,
2 *L.nomen.C.quæ res pig. oblig.*
ſaltẽ quatenus hic pignerator ſibi deberi probat, & alterum debère, cui tempeſtiuè
etiam denuntiare iubetur, ne priori ſuo creditori ſoluat. Sic itaque & executor, qui
nomen capit in cauſam iudicati,vtetur ſimili denuntiatione, & nomẽ exiget aut vẽ-
det. Sed & ſtipendia,quę militi condemnato alioqui debentur,ſimiliter in hanc cau-
3 *L.4.C.de exec.rei iudic.*
ſam capi poſſunt: ſicuti & quæ Athletis victoribus de publico donabantur. Sic enim
Papinianus cap.40. De re iud.ait, commodis præmiorum, quæ propter coronas ſa-
cras præſtantur, interdici condemnato: eámque pecuniam iure pignoris in cauſam
iudicati capi. Coronarum, quibus ornabantur victores Athletæ, fit & aliis in lo-
4 *L.1.C.de Athle.L.ſtem. C.quæ res pig.obl.poß.*
cis Iuris Ciuilis mentio, ſicuti & præmiorum & commodorũ, quæ propterea etiam
ex publico percipiebant. Erant autem anniuerſariæ quædam penſiones. Nam Vitru-
uius lib. 9. Athletas ait cõſtitutis publicè vectigalibus,quandiu viuerent,frui ſolitos.
5 *dic.L.ſtem.*
Quæ quidem etſi priuata pactione non potuerint obſtringi pignori:tamen propter
cauſam iudicati & autoritatem potuere. Quod & ad illas militias ciuiles trahi poteſt,
quarum frequens eſt mentio in iure Ciuili. Quod ad vſumfr.attinet dicemus, ipſum
quidem ius vſuſf.vt neque pignori obligari,neque vendi,neque alteri quàm proprie-
6 *L. arboribus.§. vſuſfructuarius.De vſufr. L.ſi vſuſf.De iure dot.*
tatis domino cedi poteſt:ſic etiam non poſſe capi in cauſam iudicati. Cęterùm emo-
lumentum & perceptionem fructuum poſſe:Sed prædiorum ſeruitutes,quia prædiis
cohærent, quibus debentur, neque ab iis ſeparari poſſunt, non poterunt etiam ſepa-
ratim

ratim pignori obſtringi. Porrò poſt capta & diſcuſſa omnia condemnati bona mobilia, immobilia, iura, & nomina: ſi ſatis in iis non ſit, vnde rebusiudicatis ſatiſfiat: poſtremò videndum eſt, an antea nihil alienatum fuerit in fraudē creditorum. Id enim ab alio etiam poſſeſſum capi poterit in cauſam iudicati, perinde atque ſi alienatum non fuiſſet, ſed in debitoris condemnati dominio ſemper manſiſſet. Sic enim propriè actio Pauliana, ex edicto De reuocandis iis, quæ in fraudem creditorum alienata ſunt, exercebatur, poſtquam debitor ex alia cauſa cōdemnatus, ſoluendo alioqui non erat: vt intelligamus etiā pertinuiſſe ad adiuuādam executionē rei adiudicatæ. Reuocabantur autem hac ratione nō modò res in fraudem tranſlatæ in alium, ſed & actiones remiſſæ. Sed alienationem voluntariam fuiſſe oportebat. Nam ſi debitor coactus fuiſſet rem ſuam tradere veluti ex cauſa iudicati, autore Prætore: talis alienatio neceſſaria non reſcindebatur ex edicto.

1 *L. pignori. L. ſi is qui bona. §. vlt. De pignor.*
2 *L. pen. C. de reuoc. iis, quæ in fran.*
3 *L. qui autem cum poßit. §. apud Labeonem. De iis, quæ in fran. credit.*

Si eæ omnes quas hactenus perſecuti ſumus, rationes non ſufficiant, vt rei iudicatæ ſatisfiat: certè condemnatus, niſi ſi bonis cedat, in carcerem coniici poterit. nam & cap. 34. De re iud. carceris & vinculorum in hoc genere fit mentio. Sed vltrà nō progredimur. Nam nexus & diſſectio vetus, quæ acerba Lege 12. Tab. introducta erat, poſteritati diſplicuit. Qua de re dixi in commentariis ad 12. Tabulas, cap. 46. ex delicto tamen condemnatus, ſi mulctam exoluere non poſsit propter inopiam, corporis pœnam luit.

4 *L. 1. C. Qui bonis ced. poſ.*
5 *L. 1. §. vlt. De pœnis. L. vlt. De in ius voc. L. ſi quis id quod. De iuriſ. L. vlt. C. de ſepul. viol.*

Porrò ad hunc tractatum de executione rei iudicatæ referri etiam poſſet ius illud ſingulare, quod eam aliquo modo infringit, nempe quod ad eas perſonas attinet, à quibus non exigitur niſi in quantum facere poſſunt. Sic enim earum habetur ratio non modò in condemnationē, ſed etiā in executione, ſi fortè in ſolidum facta condemnatio eſſet. Itaque & multis capitibus in tit. De re iudic. res hæc tota explicatur. Sed cùm Iuſtinianus eam tractauerit, cùm de actionibus ageret, moleſta hîc eſſet & ſuperflua repetitio. Illud tantùm moneo, cùm ad condemnationem temperandam, eiúſve executionem moderandam quæritur, quantum aliquis facere poteſt: inſpici tempus rei iudicatæ. Sed cùm ad actionē inſtituendam quæritur quatenus aliquis locupletior factus eſt, inſpici tempus quo agitur, & iudicium ſuſcipitur. Eſt & illa diſtinctio hîc memorabilis, hoc beneficium vxori tribui, ne exigatur niſi in quantum facere poteſt, non modò ſi de dote agatur, ſed & ſi ex alio contractu cap. 20. De re iudic. Sed contractum initum eſſe debere matrimonio conſtante. Nam ſi ex ea cauſa agatur, quæ poſt matrimonium ſolutum, nata primùm ſit: in ſolidum fit exactio. In ſocero eſt etiam aliqua diſtinctione opus: quem quidem ſi abs ſua nuru conueniatur de dote reſtituenda, hoc beneficio vti dubium non eſt: Sed ſi abs genero de dote promiſſa: reſponſum ſimpliciter quodam loco eſt, iuſtum eſſe idem ei tribui: ſed alio traditum eſt, hoc tamen ius receptum non eſſe: præſertim ſi ſoluta affinitate conueniatur, neque hoc meritus eſſe videatur.

6 *L. in condemnatione. De reg. iur.*
7 *L. ex diuerſo. §. vlt. Sol. mat. L. qui id quod. De donat. L. Neſennius. §. vlt. De re iudic.*
8 *L. rei. Solu. mat.*
9 *L. Litis. De nego. geſt. L. pupillo. De ſolut. L. quod autem. De donat. inter vir. & vxo.*
1 *L. diuortio. De nego. geſt.*
2 *L. rei. §. vlt. Solu. mat.*
3 *L. ex diuerſo. Solu. mat.*
4 *L. ſicut. De re iudic.*
5 *L. penul. De iure dot.*

Alter rei iudicatæ effectus eſt in exceptione rei iudicatæ, cùm ſecundum reum iudicatum eſt. Sed quia tum de executione nulla quæſtio eſt, & nos antea cùm de exceptionibus ageretur, quæ ad hanc exceptionem pertinent, perſecuti ſumus, nihil ſupereſt, quod nos hîc remoretur.

De Publicis Iudiciis

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ.

MARCVS *Tullius in quadam ſua ad Papirium Pætum epiſtola, Iudicia (inquit) non ſolemus omnia tractare vno modo. Priuatas cauſas, & eas tenues, agimus ſubtilius: capitis aut famæ, ſcilicet ornatius. Id ego nunquam lego quin ſplendorem, dignitatem, amplitudinem cauſarum capitalium, cum ſubtili diſputatione priuatarum actionum committere atque coniungere valde cupiam: vt Leges publicorum iudiciorum, neſcio quorum gloſſematum ſordibus inquinatas &*

veluti cœno óblitas, noua commentatio veluti detergat, & ſi minus ornare ſatis poſſit, ſaltem illuſtret repetita totius antiquitatis memoria, & iis ſententiarum atque exemplorum veluti luminibus, quæ ex antiquitatis & hiſtoriarum monumentis repeti poſſunt, præſertim cùm iis etiam in hoc genere veteres Iuriſconſulti vſi ſint, non vt inanibus exemplis, ſed potius vt legibus. Cæterùm vt hiſce commentariorum tanquam anguſtiis concludere me non poſſe quod de actionibus dicere vellem, antea profeſſus ſum: ſic iam iterum profiteor, de publicis iudiciis iuſtam & integram commentationem ſeponere me, & in alium locum reiicere: præſertim cùm Iuſtinianus vix patiatur, quod hìc de illis obiter attigit, fuſius explicari. Sed illud tamen interea moneo, vel ex vno Cicerone repeti poſſe quicquid ad illuſtrandam atque ornandam hanc Iuris Ciuilis partem, pertinet: vt extant de ſingulis propè ſpeciebus publicorum Iudiciorum criminúmque grauiſſimæ atque ornatiſſimæ illius Orationes.

Sanè in Oratione pro Cæcinna, ait, omnia Iudicia aut diſtrahendarum controuerſiarum aut puniendorum maleficiorum cauſa comparata eſſe. Hanc primã ſummámque Iudiciorum diuiſionem, alia nempe ciuilia, alia criminalia eſſe, ſæpe quoque noſtri Iuriſconſulti tradunt: ſed propius rem excutiunt, & criminalia rurſus eſſe duplicia intelligunt: alia enim eſſe priuata, alia publica: atque hæc quidem ordinaria, illa extraordinaria etiam dicebantur. Sed cùm vetus iudiciorum publicorum ordo legibus conſtitutus in vſu eſſe deſiit, & pœnæ quoque legitimæ ſenſim exoleuerunt, magiſtratuúmque arbitrio relictæ ſunt: non minus publica quàm priuata criminalia, & eſſe & dici cœperunt extraordinaria[1]. Cur autem ex delictis alia publica, alia priuata naſcantur, aperta cauſa eſt: quòd crimina etiam alia publica ſint, quæ nempe non tam ſingulos ciues, quàm vniuerſam Remp. & ciuitatem lædere videntur: alia verò priuata, quæ minus atrocia ſunt, minúſque humanam ſocietatem perturbare videntur. Ac reſponſum quidem eſt, Reipub. ſemper intereſſe, omnia maleficia puniri[2]. Sed multo tamen magis intereſt, ea quæ magis lædunt, imprimis coërceri: quò magis intelligamus non temerè & de iis certas Leges, quæ publicæ etiam dicerentur[3], latas eſſe, & eorum quoque publicas eſſe (vt etiam appellantur[4]) accuſationes: quanquam & alia ratione hæc iudicia dici potuerint publica, quòd ſcilicet in poteſtate populi eſſent, & ab eo mandarentur.

1 *L. ordo. De pub. iud. L. 1. §. vlt. L. hodie. De pœn. L. Lex Iulia. §. vlt. Ad Leg. Iul. rep. L. in Senatuſconſ. §. an ad eos. Ad Sen. Turpil.*

2 *L. ita vulneratus. Ad Leg. Aquil.*

3 *L. 1. §. 1. Ad Leg. Cor. de ſicar. L. vlt. De coll. illic.*

4 *L. 3. De pub. iud. L. 2. De accuſ.*

Formam & ordinem veterum publicorum Iudiciorum non poſſumus commodè hoc loco pluribus verbis perſequi: ſed illud tamen ſemper verum eſt, & omnibus Iudiciis criminalibus cõmune, primum locũ eſſe de accuſatore. Dixit olim Cicero pro Roſcio Amerino, nocentẽ, niſi accuſatus fuerit, damnari nõ poſſe. Non idem tamen omnino vel ſenſiſſe vel dixiſſe noſtros Iuriſconſultos conſtat. Itaque & hìc dicendum eſſet de mandatis, quibus magiſtratus ipſi iubentur inquirere[5]: & de Irenarchis, & ſtationariis militibus quos in eum vſum habebant: poſtremò & de priuatis indicibus. Atque vt ſumma nunc veluti capita delibem, de quibus copioſe aliàs dicere inſtitui, in libris Rhetoricorum ad Herennium legimus, in publicis Quæſtionibus olim etiam Lege cautum fuiſſe, vt antè, ſi reo commodum ſit, iudiciũ de accuſatore fiat, vtrũ illi liceat accuſare, necne. Id quod imprimis quæritur abs Iuriſcõſultis & Cæſaribus, cùm de publicis iudiciis agũt. Sed magna iis lux accedet, magnúmque etiã ornamentũ, ſi adiungãtur quæ Cicero in ſua Diuinat.

5 *L. 4. Ad Leg. Iul. rep. L. cõgruit. De offi. Præſ.*

&

& pro Muræna, & pro Roſcio, & pro Deiotaro, & pro Cluentio, & in libris Offic. de accuſatoribus dixit. Sed & quæ præſcriptiones accuſatori obiici poterant ex perſona ipſius rei, vel abſentia, vel morte, vel tempore, vel pactione trãſactionéve; dicendum erit. Vbi nihil eſt, quod accuſationem impediat, videndum eſt, quomodo accuſator recipiatur inter reos: & quis tunc ſit huius ſtatus, quem reatum appellamus, quæ rei cuſtodia, quæ ratio & vis carceris, & an interea vel teſtamentum facere, vel inter viuos de bonis ſuis ſtatuere aut contractum aliquẽ inire rectè poſsit reus. Denique an cum accuſatore tranſigere liceat, & quid vel de calumniatore vel præuaricatore ſtatuendum ſit.

Poſteaquam de accuſatoribus & reis dictum erit, tertius ſeſe offeret locus de ipſis Iudicibus rerum capitalium. Ac diſtinguendi quidem ſunt abs Quæſtoribus, atque etiam abs Cenſoribus, ſicuti & Cicero pro Cluentio eleganter oſtendit multùm intérfuiſſe inter ſententias Iudicum, & animaduerſiones Cenſorum. Ac de priuatis quidem illis & domeſticis animaduerſionibus, quarũ ius erat patri in filiũſa. & marito in vxorẽ, dictũ eſt ad Leges Romuli. Sed & de capitali quæſtione, quæ olim nõ niſi in Cẽturiatis comitiis Pop. Rom. peragebatur, dixi in cõmẽtariis ad 12. Tab. cap. 47. Sed multa ſuperſunt tamẽ præterea dicẽda de iuriſdictione rerum criminalium, itémque de mero imperio totóque eius iure: vt & toties mutata iactatáque apud Romanos hæc poteſtas, longam veluti hiſtoriam habet.

Conſtituto partibus ſuis omnibus iudicio criminali, videndum quid, ſi reus cõfiteatur obiectum crimen, ſtatuendum ſit, & quæ ſit vis eius confeſsionis. Si verò, vt ſæpius fit, planè inficietur: qua ratione conuinci rectè poſsit conſiderandum, vt & de teſtibus & de tabulis, & coniecturis, & verò de quæſtionibus ſiue tormẽtis etiam agamus, neque modò Iuriſconſultorum, ſed & Rhetorum, atque adeò omnium veterum iudicia in hoc genere requiramus. Interdum reus ſic fatetur factum, vt tamen contendat ſe iure feciſſe: vt ſtatus cauſæ ſit non coniecturalis, ſed Iuridicialis. Hìc certè non accuſator, ſed reus quod obtendit, probare debet[1]. Interea verò quid iure factum hic rectè dici poſsit, & quæ etiam circunſtantiæ crimen vel augeant vel minuant, non modò ex Iuriſconſultis, ſed & ex Rhetoribus Latinis & Græcis (nam vtriſque hic locus communis eſt) repetendum erit, atque etiam hæc tota res nobiliſsimis veterum exemplis illuſtranda. Tum verò, quia pœnæ iam propè arbitrariæ eſſe videntur (cùm & ex ipſius facti circunſtantia cognitioni Iudicis & æſtimationi relictæ pendeant.) admonendus iudex, quem in iis modum ſeruare debeat, & quid ſequi in ſententia criminali concipienda, præſertim cùm ſublata iam ſit vetus Lex Porcia, quæ ciuem Romanum vix patiebatur mortis capitiſve pœnam ſubire, & potius more Maiorum (vt veteres loquebantur) rei puniantur. Sed non omittenda tamen Lex illa, cuius meminit Plinius in epiſtolis, quæ ſententias coniungi non patiebatur, & in pari numero, eam quæ pro reo eſſet, præualere iubebat.

1 *L. 1. C. ad Leg. Corn. de ſicar.*

Vbi damnatus eſt reus, ſtatim fit ſeruus pœnæ, amittitque protinus & ciuitatẽ & libertatem[2], vt etiã teſtamentum facere prohibeatur[3]: quanquam Cicero aliter iudicarit. Eſt itaque hic dãnati ſtatus durior reatu. Damnatum verò non poſſe liberari deinde aut dimitti, niſi ſingulari beneficio Principis, cõſtat. Nã & deprecatio, quã vulgò interceſsionem vocant, apud tribunalia inanis eſt. Nam indulgere, condonare, remittere pœnam (quod non tam æquitatis eſſet Legem interpretantis,

2 *L. qui vltimo. De pœnis.*
3 *L. ſi quis filio. §. ſed & ſi quis. De iniuſto rup.*

quàm clementiæ liberaliter veniam dantis)non eſt eorum,quibus Iudicia mandata ſunt, ſed qui ſummam liberámque habent poteſtatem ſtatuendi in Rep. quod volunt. Vt non temerè Cicero Verrem & Antonium grauiter accuſet, quòd dãnatos reſtituerint atque liberarint. Porrò ex eiuſdẽ clariſſimi oratoris Accuſatione Verrina,plurima repeti poſſunt de ipſius etiam carnificis Lege agentis iure,déque ſepultura damnatorum. Sed hæc & id genus plurima, quæ cõmunia ſunt omnibus propè criminalibus iudiciis,& ad eorum(vt ita loquar)formam & ordinem in vniuerſum pertinent,longiorem,vt dixi,commentationem deſiderant: vt certè imprimis explicanda videntur,ſicuti & generalis olim quædam fuit Lex Iulia publicorum Iudiciorum,quæ multa huius generis complectebatur.

Porrò cùm deinde deſcendemus ad ſingulas ſpecies publicorum Iudiciorum, quærendum maximè in ſingulis erit,quodnam ſit crimen,quid in eius iudicio ſingulare,& quæ poſtremò eius pœna legitima. Prima publici iudicij ſpecies eſt Maieſtatis ex Lege Iulia. Fuit & vetuſtior Lex[1] quædam 12. Tab. de qua diximus in commentariis ad 12. Tab. cap. 48. Fuit deinde maieſtatis Lex Cornelia & Varia (nam vtriuſque Cicero meminit) Sed Iulia fuit nobiliſſima,multis capitibus complectens & veteres illas. Cicero Philip. 1. teſtis eſt,eius autorem fuiſſe Iulium Cæſarem : auctam autem deinde & longius etiam productam per poſteriores Cæſares fuiſſe,autor eſt Cornelius Tacitus. Primum ſummúmque maieſtatis crimen illud eſt, quod & perduellionis dicitur,cùm quis hoſtili animo aduerſus Rempub. vel principem aliquid molitus eſt[2]. Sunt & leuiores aliæ quædam cauſæ maieſtatis, quales multas Iuriſconſulti commemorant. Sed ad eas alioqui propriè non ſtatim etiam pertinet, quod ſingulariter ſtatuitur de crimine maieſtatis. Singularia in hoc iudicio illa ſunt, quòd hîc & accuſare ſit neceſſe, & accuſare poſſint, qui alioqui ab accuſationibus repelluntur[3], & torqueantur,qui alioqui ad quæſtionem abripi non poſſunt[4]. Item quòd ſine alia diſtinctione , ex quo quis hoc crimen contraxit, prohibeatur alienare quicquam[5]. Sed neque rectè ei ſoluatur. Fuit & olim illud hîc ſingulare, quod Cicero Philip. 1. ſcribit, ex hac Lege damnatis, prouocationem permiſſam non fuiſſe. Poſtremò, quòd non modò corpora damnatorum huius criminis,vix ſepulturæ mandari poſſint[6] : ſed & mortuo quoque reo hoc iudicium inſtitui & peragi poſſit[7].

Cùm autem tertio loco de pœna quæritur, ſolet imprimis proponi acerbiſſima quædam conſtitutio[8] Arcadij & Honorij. Cuius certè valde ſingularis, & propè inhumana eſt aſperitas,quod ad filios alioqui innocentes attinet, quos tamen propter crimen paternum non modò paternis bonis mulctari vult , & infamia notari, ſed etiam vetat ex aliorum teſtamento quicquam capere, atque etiam matri vel auo ab inteſtato ſuccedere. Quo magis adducor , vt facilè credam poſteritati hanc Legis partem diſplicuiſſe,atque adeò ipſis quoque ſuis aliquando autoribus, cùm quidem duobus pòſt annis edixerint[9], vt pœna criminis paterni ad filios non protenderetur,idque nouo veluti præconio Iudicibus omnibus inculcari voluerint. Certè in Codice Theodoſiano non extat illa, de qua loquor, conſtitutio : quam tamen veriſimile non eſt potuiſſe prætermitti , ſi abrogata atque ſublata non fuiſſet. Verùm hæc res longiorem rurſus diſputationem , quam hic locus non capit, deſideraret.

Secunda Iudicij publici ſpecies eſt ex Lege Iulia de adulteriis. Vetuſtiorem illam

1 L. 3. Ad Leg. Iul Maieſt.
2 L. vlti. Ad Leg. Iul. Maieſt.
3 L. liberti. L. famoſi. Ad Leg. Iul. m. s. L. vlti. C. qui accuſ. non poſſ.
4 L. 4. L. pen. Ad Leg. Iul. ma.
5 L. ex iudiciorum. De accuſ. L. vlt. C. ad Leg. Iul. ma.
6 L. 1. §. 1. De cada. punit.
7 dic. L. ex Iudiciorũ et L. penul. & vlt. C hoc tit.
8 L. quiſquis. C. ad Leg. Iul. Maieſt.
9 L. ſancim⁹. C. de pœnis.

illam Romuli Legem, quæ marito & cognatis iudicium adulteræ mulieris permittebat, explicui in meis ad Leges Romuli commentariis, cap. 15. Sed cùm publica eſſet huius generis quæſtio, Auguſtus, qui diſſolutos mores componere voluit, tulit hanc Legem Iuliam, quæ multis capitibus latè complexa etiam eſt quicquid ad hoc iudicium pertinuit. Nam & ſeptimi capitis meminit Vlpianus[1]. Primum crimen, quod huc pertinet, eſt ſtuprum in virginem aut viduam honeſtè viuentem. Sanè & cùm de concubinis agitur, quarum conſuetudine interdictum non eſt hoc iure, magnum diſcrimen eſt inter mulieres ingenuas honeſtéque viuentes, & libertas aut alias vilioris conditionis. Illud verò præterea obſeruemus, quod non modò repetitur ex ſingulari quodam Papiniani reſponſo[2], ſed illud etiam interea, quod valde alioqui obſcurum eſt, illuſtrat, inter concubinam libertam & ingenuam hoc interfuiſſe, quòd illa quæ ſe ſuo patrono in concubinatum dabat, non propterea amitteret nomen honeſtæ matronæ[3]: & propè vt vxor habebatur, ſaltem vt ab inuito patrono diſcedere nõ poſſet: & ſi alius cũ ea rem haberet, ſtuprũ committi diceretur. At ingenua mulier alicuius cõcubina, vt vulgaris & proſtituta habebatur.

Quod ad adulteria, illud ſingulare eſt, quòd hæc Lex Iulia ita appellabat, quæ cum alterius vxore cõmittebantur. Vt ſi mulier nupta cum alio rem haberet, adultera eſſet, & ille alius adulter. At maritus, qui cum alia, quæ alioqui nupta non eſt, conſuetudinem haberet, non adulterium, ſed ſtuprum tantùm committere dicebatur, perindè atque ſi maritus non fuiſſet. Quod diſcrimen & cùm de accuſatione agebatur, ſeruatum eſt Lege Iulia[4]: cùm & antea non diſſimile moribus Romanis receptum fuiſſe appareat ex Oratione Catonis apud Gellium, & querela Syræ mulieris apud Plautum in Mercat. In hoc præterea iudicio illud ſingulare eſt, quòd Lex Iulia ſpecialiter vetuerit minorem 25. annis inſtituere adulterij accuſationem, niſi ſi ſui coniugij iniuriam perſequatur[5]. Deinde quòd cùm præſcriptione viginti annorum opus ſit ad ſummouendam aliorum criminum accuſationem[6], quinquenniũ hîc ſufficiat[7]. Denique quòd cùm in aliis criminibus, quorum pœna mors eſt, liceat cum accuſatore tranſigere: hîc tamen non licet[8].

Quod ad adulterij pœnam attinet, certò dicere non poſſum, quænam primùm fuerit ex Lege Iulia: quanquam ſatis conſtet non omnino fuiſſe capitalem. Sed poſtea tamen mortis ſupplicium irrogatum fuiſſe, dubium non eſt. Nam & Conſtãtinus vt accuſationem non omnino publicam hîc eſſe paſſus eſt, ſed ad eos reſtrinxit, quibus iniuria facta videtur: ſic & pœnam auxit.

Tertia in Pandectis proponitur ſpecies Iudicij publici de vi ex Lege Iulia, cuius autorem fuiſſe Iulium Cæſarem teſtis eſt Cicero Philip. 1. Quod quidem iudiciũ latiſſimè patere, & ad multa etiã crimina pertinere, quæ & aliis publicorũ iudiciorũ Legibus veluti Maieſtatis, de adulteriis, de ſicariis, coërcẽtur, dubiũ non eſt. Sed nos, cùm multa hoc loco prætermittere cogamur, illud ſaltẽ obſeruabimus, hanc legẽ pertinuiſſe ad vim publicã, & priuatã. Vim publicã propriè appellamus, quæ & armata appellari alioqui ſolet. Vim verò priuatã, quæ ſine armis infertur. Magnũ autẽ inter hãc & illã diſcrimẽ eſt, nõ modò in Iudicio criminali, ſed & in interdicto poſſeſſorio: quod colligendũ eſt partim ex Iuriſconſultis, partim ex Cicerone pro Cæcinna. Nã & quod in illis hac in re deſideratur, ex hoc repeti: & quod in hoc acutè magis q̃ verè diſputatur, ex illis diiudicari rectè poteſt. Sed non poſſũ hoc loco, quicquid illud tandẽ eſt, explicare. Hîc enim nimis cõſtringor. Sed

1 *L. ſi maritus ſit. §. 1. Ad Leg. Iul. de adult.*
2 *L. cũ in ſecundis. §. vlti. De his, quæ vt indig.*
3 *L. ſi vxor. Ad Leg. Iul. de adult.*
4 *L. 1. C. ad Leg. Iul. de adult.*
5 *L. ſi maritus ſit. §. Lex Iulia. Ad Leg. Iul. de adult.*
6 *L. querela. C. ad Leg. Corn. de falſ.*
7 *L. ita nobis. C. ad Leg. Iul. de adult.*
8 *L. tranſigere. C. de tranſ. L. de crimine. C. ad Leg. Iul. de adult.*

quod iam non licet, licebit liberiori alio loco. Itaque nec pluribus nunc excutiam ſingulas ſpecies criminum, quas Iuriſconſulti ad vim referunt: nec de pœna, quæ multiplex eſt, plura nunc dicam.

Proximum verò huic adiungitur Iudicium publicum de ſicariis ex Lege Cornelia, cuius autor fuit Cornelius Sylla: quod quidem & generaliter iudicium de vi olim appellabatur. Dixi ad Leges Romuli, cap. 11. vetuſtiſsima atque adeò Romæ prima Romuli lege parricidas omnes capitis eſſe reos, & Numam Pompiliũ edita etiam Lege interpretatum eſſe parricidas dici, quicunque dolo malo hominẽ occiderent. Nunc illud tantùm adiicio, hoc iudicium de cæde (homicidium ſemel dixit etiã Cicero) ad ſerui quoque cædẽ pertinere[1]. Sed ita oportere dolo malo cõmiſſam eſſe cædẽ: vt tamen in dubio præſumatur ita commiſſa: & qui allegat nulliũ ſe alterius occidendi animum habuiſſe, probare id debeat[2]. Ac ſi quidem caſu fortuito appareat cædem eſſe factam: neque ad publicum Iudicium huius legis Corneliæ, neque ad priuatum & ciuile legis Aquiliæ de damno, pertinere conſtat. Si verò per imprudentiam, ſed culpa tamen aliqua: ceſſat quidem Lex Cornelia: ſed ex lege Aquilia agi poteſt. Quòd ſi non quidem planè per imprudentiam, ſed nec etiam omnino certo propoſito dolóve malo, verùm quodam impetu & calore: criminaliter quoq; id vindicatur, ſed mitius tamẽ quàm ex Lege Cornelia[3]. Quòd ſi neque caſu, neque imprudentia, neque impetu, ſed iure tamẽ magis quàm iniuria cædes cõmiſſa ſit: certè neque ad legẽ Corneliã Aquiliãve pertinet, neque vllo iudicio punitur: vt ſi quis ſui defẽdẽdi cauſa aliũ occiderit. Quod Cicero eleganter tractat pro Milone, & nos in tit. de Lege Aqui. diximus ad ſimile reſpõſum Florẽtini[4].

De iudicio ex Lege Pompeia de parricidis, cuius accuſatio hoc habet ſingulare, quòd ſemper permittatur[5], & contrà ad conſcios quoque protendatur, qui non accuſauerint, vt & pœna valde ſingularis eſt, multa quoque Cicero grauiter ſcribit pro Roſcio Amerino, & nos in noſtris ad has Inſtitutiones commentariis pleraque annotauimus. Facilè itaque patior reliqua in alium locum reiici. Cæterùm ſexta illa iudicij publici ſpecies ex Lege Cornelia de falſis tam latè patet, támque multa capita complectitur, vt non ita facilè poſsit breuiter hic concludi. Cicero in Verrem ſignificat hanc Legem non modo teſtamentariam, ſed & Numariam dictam fuiſſe. Et Aſconius Pedianus eruditus interpres, & fidelis teſtis antiquitatis, adiicit ita appellatam eſſe, quòd vetaret, ne quis priuatus pecuniam faceret. Cæterùm pertinuiſſe ad totum crimen falſæ aut adulterinæ monetæ, dubium non eſt[6]. Falſam autem aut adulterinam dicere poſſumus, niſi ſi tria illa adſint, quæ Conſtantinus quadam conſtitutione complexus[7] eſt, nempe vt ſit ſpecies proba, & debitum pondus, & ea forma excuſa, quæ legitima ſit. Cæterùm præcipuè falluntur homines ſpecie. Sic enim appellare videtur Conſtantinus ipſam materiam, ex qua numi conflantur: qui ex tribus demum metallis probè conflari poſſunt, ære, argento, auro. Nam & numi ſtãnei atque plumbei reprobantur hac Lege Cornelia[8]. Diluuntur autem illa, quæ dixi, metalla certa commixtionis proportione: quæ ſi ſeruata non ſit, iam iterum falſa eſt moneta: ſicuti & Scæuola[9] commemorat damnatam eſſe pecuniam æroſam, quæ nempe plus habebat admixti æris, quàm oportebat. Quæ autem de iudicio propter falſam monetam, & eius pœna ſingulariter nunc dici poſſent, repetantur ex Conſtitutionibus Cõſtantini[1], donec integrum mihi ſit & liberum latius hanc rem excutere. Porrò hanc legem Corneliam de falſis non temerè quoque appellatam eſſe Teſtamentariam,

1 *L. 1. Ad Leg. Corne. de ſicar. L. inde Neratius. §. vlt. Ad Leg. Aqui. L. qui ſeruandarũ. §. 1. De præſcrip. verb.*

2 *L. 1. C. ad Leg. Cor. de ſicar.*

3 *L. ſi adulteriũ. §. Impp. Ad Leg. Iul. de adult.*

4 *L. 3. De iuſtit. & iure.*

5 *L. vlti. Ad Leg. Pomp.*

6 *L. 8. & 9. Ad Leg. Cor. de falſ.*

7 *L. vna. C. de vet. nu. poteſt.*

8 *L. Lege Cornelia cauetur §. eadẽ. Ad Leg. Corn. de falſ.*

9 *L. creditor. De ſolut.*

1 *L. 1. et 2. C. de falſ. mon.*

riam, facilè intelliget, qui ex eius verbis[1] repetet quàm & diligenter & ſeuerè omnem falſi ſpeciem in teſtamentis cõmiſſam vindicauerit. Sed & ſi in iis reuera nihil falſi admiſſum ſit, tamen falſi crimen locum habere poteſt, vt ſi alieni teſtamenti ſcriptor legatum ſibi aſcribat. Quo nomine etiam indignus eſt legato, ſicuti & qui teſtamentum falsò & temerè falſi accuſat. Sed hac de re copioſe aliàs dixi ſuprà ad tit. de adimen. lega. Falſum, quod in contractibus committitur, multiplex quoque eſt, neque ſatis explicari poteſt, niſi ſi & proximum crimen ſtellionatus ſimul explicetur. quod hic cõmodè fieri non poteſt. Sicuti & quod dici poſſet de falſi nominis aſſeueratione, quæ falſi ſpecies[2] eſt: niſi ſi dolo malo careat, neque in alicuius fraudem fiat[3]. Certè fuit olim Romæ triplex nominis immutatio & ſolennis & legitima: nempe propter adoptionem, libertatem, per manumiſſionem, & ciuitatis adoptionem. Poſtremò & crimen ſuppoſiti partus inter præcipuas falſi ſpecies refertur: & habet profectò multa ſingularia: & modò plus, modò minus, quàm reliquæ falſi ſpecies. Primùm enim accuſatio ſuppoſiti partus nulla temporis præſcriptione repellitur[4]: ſed nõ omnibus permittitur. Soli enim accuſant parentes, aut ij, quorum intereſt[5]. Cæterùm publicè intereſſe partus non ſubiici, vt ordinũ familiarúmque dignitas ſalua ſit, dixit Vlpianus[6], cùm explicaret Prætoris edictum de inſpiciendo ventre cuſtodiendóque partu. & propterea mulier accuſari etiam poterit, licet illa ſeruata omnia fuerint, quæ Prætor illo edicto cõplexus eſt. Complectitur autẽ omnes, quæ adhiberi poſſunt, cautiones, ne partus ſupponi poſſint. Sed aliàs & diligentius & copioſius quæcunque ad crimen falſi & iudiciũ pertinent, perſequemur. Nunc enim ſumma tantùm quædam & præcipua capita obiter per tranſennam & veluti digito oſtendo.

Lex Iulia repetundarum ſeptimum in Pandectis locum obtinet inter iudicia publica. Fuiſſe autem hãc primam perpetuã quæſtionem, quæ Romæ perpetua cõſtituta ſit Lege L. Calphurnij Piſonis, qui Frugi dictus eſt, Cicero in Bruto & lib. 2. Offic. teſtis eſt. Idem in Verrem ſæpe cõmemorat legem de pecuniis repetundis primùm latã eſſe ſociorum cauſa. Idem in orat. pro Rabirio Poſthumo repetundarum reo hanc legem Iuliã omnium fuiſſe ſeueriſſimã ait: ſed Senatores tamen ſolos ea propriè teneri ſcribit, & multa quæ ad hãc totã rem pertinẽt, adfert. Cæterùm noſtri Iuriſconſulti generaliter crimen repetundarũ contrahi exiſtimarunt, ſi quis à quoquã quicquam acceperit, vt officiũ etiã ſuum faciat: vel ſi Præſes non eo nomine accipiat, ſed xeniorum tamen modũ excedat. Ac quidem quod contra legem repetundarum donatum fuerit, adeò non valet, vt ne ab alio quidem vſucapi poſſit, eiúſque ſit ea conditio, quæ eſt rerum furtiuarum vel vi ereptarum. Porrò autem & de pœna eius, qui pecuniam accipit ob rem iudicandam, dixi ad quinquageſimum primum caput 12. Tab. Vt repetundarum iudicio tenetur Magiſtratus, qui abs priuatis pecuniam non iure accipit: ſic ediuerſo, qui cùm priuatus eſſet, pecuniam publicam ſurripit, coërcetur lege Iulia peculatus: quæ octaua dici poteſt ſpecies iudicij publici. eique proximum eſt crimen pecuniæ reſiduæ, cùm quis pecuniam publicã, quam rectè accepit, iniuſtè retinet, aut auertit, neque in eos vſus, in quos debet, impendit. Vtriuſque criminis exemplum illuſtre Cicero etiam in Verre proponit, quem & depeculatorem ærarij vocat, & pecuniæ publicæ auerſorem. Cæterùm cùm vtrumque hoc crimen, &, quod ei proximum eſt, ſacrilegij, longiorem orationem deſideret, quam hæc breuis protheoria non capit: reiicienda in alium locum, aliúdque tempus hæc commentatio eſt.

1 *L. 2. Ad leg. Corn. de falſ.*
2 *L. fal. Ad leg. Corn. de falſ.*
3 *L. vna. C. de muta. nom.*
4 *L. qui falſam. §. 1. Ad leg. Corn. de falſ.*
5 *L. lege. §. 1. hoc tit.*
6 *L. 1. §. ſed & ſi. De ven. inſpic.*

Porrò ad magiſtratus quoque coërcendos pertinet publicum iudicium de ambitu. Cuius interpretationem copioſam ſi breuiter dixero eſſe repetendam ex duabus Ciceronis orationibus, nempe pro Muræna, & pro Plancio: ſatis nunc fortaſſe dixiſſe videbor. Certè inde ſatis apparet, hoc ambitus crimen fuiſſe, cùm largitione ſuffragia populi redimebantur. Itaque vbi magiſtratuum Rom. creatio reuocata eſt ad curam Principis, & populo adempta (quod factum tandem eſt temporibus Tiberij) Romæ hoc iudicium ceſſauit, vt noſter Modeſtinus fatetur. Nam neque ambitus propriè eſſe poterat, vbi nulla amplius erant populi aut comitia aut ſuffragia, nullæque propterea largitiones cãdidatorũ, nulla denique pecuniæ aut diuiſio in populum, aut pronuntiatio. Cæterùm cùm magiſtratuũ municipalium creatio populo relicta eſſet, rectè quoque dixit Modeſtinus, in municipiis legem de ambitu locum habere poſſe. Sanè etſi priuatim populo largiri aliquid aut polliceri non poßit, qui magiſtratum petit, Reip. tamen hoc nomine rectè donat aut pollicetur. datúrque etiam tum actio ex ſimplici pollicitatione, vt in Pandectis explicatum ſatis eſt. Sed & ſi à Principe impetrandus honos ſit aut magiſtratus, permiſſum eſt hoc nomine ſuffragatoribus aulicis aliquid largiri: & vt hi propterea non tenentur iudicio repetundarum: ſic nec de ambitu tenentur, qui iis dant ex hac cauſa. Imò verò ſi quid honeſtè huius ſuffragationis gratia promiſſum ſit, datur actio[1]*. quanquam ſi ſuffragatores fidem datam non ſeruauerint, ſed (vt veteres loquebantur) fumos vendiderint, digni ſint, qui iudicio falſi vel repetundarum caſtigentur. Dicendum hîc quoque eſſet de ambitu ſacerdotiorum: ſed, vt iam ſæpe dixi, non inſtitui hoc loco, neque poſſum iuſtam & integram publicorum iudiciorum tractationem proponere.*

1 *L. vna. C. de ſuffragio.*

Lex Iulia de annona, etſi pecuniariam tantùm condemnationem continuiſſe videtur, grauißimum tamen publici iudicij crimen perſequitur: quod quidem etiã tam latè patet, támque multas ſpecies complectitur, vt non poßit hoc loco ſatis exponi. Nam quicquid pertinet ad cauſam (vt Cicero appellat) frumentariam, & rerum quoque ipſarum, quæ ad victum neceſſariæ ſunt, æſtimationem, (quam & Annonam appellamus) huc certè pertinere videtur. De plagiariis, quæ poſtrema apud Iuriſconſultos eſt iudicij publici ſpecies, breuior eſt commentatio. Sed dicendum quoque de iis erit, qui libros alienos ſibi aſcribunt, & ſæpius quàm liberos ſurripiunt. Nam & Vitruuius lib. 7. narrat, olim Ptolemæum Philadelphum Regem Alexandrinum, criminale huius generis iudicium inſtituiſſe: ſicuti e diuerſo publico falſi iudicio caſtigandi ſunt, qui libros recens confictos veteribus aſcribũt, & adulterinis ementitíſque titulis nihil non miſcent: quod impoſturæ genus eiuſdem Ptolemæi tempore inualuiſſe ſcribit Galenus. Cæterùm nihil actum videbitur, niſi ſi pro coronide publicum quoque iudiciũ hæreſeos, ſiue religionis læſæ, (publicum enim eſſe hoc crimen ſtatuit Theodoſius[2]*. Sicuti & Leo edixit paganiſmi crimen eſſe publicum*[3]*) latè aliquando explicemus. Quid enim hodie magis neceſſarium eſt? quid eſt, in quo magis hodie peccetur? Ac ſi quidem Iuriſprudentiam, quod eſſe dicitur, verè etiam eſſe optamus, diuinarum atque humanarum rerũ ſcientiã: ſi eam eſſe volumus nõ impiã, aut profanã aut fanaticã, ſed Chriſtianam, vt certè & imprimis volumus & vehemẽter optamus: nulla iuris pars eſt dignior, quæ & religioſe & diligenter explicetur. Verùm quia iam ſatis ſupérque horum commentariorum moles excreuit: nouis nunc acceßionibus magis atque magis eã cumulari multi fortaſſe moleſtè ferrent, & huic ſanè operi finis aliquando eſt imponendus.*

2 *L. 4. C. de hæret. & mani.*
3 *L. vlt. C. de pagan.*

ponendus. Itaque contentus iam iis, quas ad hunc titulum iampridem ſcripſi & in vulgus dedi, annotationibus, facilè paſſus ſum, hanc veluti nouam maioris de publicis iudicius alterius commentationis pollicitationem ſolam adiungi, interea dum & plus ocij, & cum ocio maior παῤῥησία detur.

De Publicis Iudiciis Tit. XVIII.

PVblica iudicia neque per actiones ordinantur, neque omnino quicquam ſimile habẽt cum cæteris iudiciis, de quibus loquuti ſumus: magnáque diuerſitas eorum eſt, & in inſtituendo, & in exercendo. Publica autem dicta ſunt, quòd cuiuis ex populo executio eorum plerunque datur. Publicorũ iudiciorum quædã capitalia ſunt, quædam non capitalia. Capitalia dicimus, quæ vltimo ſupplicio afficiunt homines, vel etiã aquę & ignis interdictione, vel deportatione, vel metallo. Cętera, ſi quam infamiã irrogant cum damno pecuniario: hæc publica quidem ſunt, nõ tamen capitalia. Publica autem iudicia hęc ſunt: Lex Iulia Maieſtatis, quę in eos, qui cõtra Imperatorẽ vel Rempublicã aliquid moliti ſunt, ſuum vigorẽ extendit. Cuius pœna animæ amiſsionẽ ſuſtinet, & memoria rei etiã poſt mortem damnatur. Item Lex Iulia de adulteriis coërcẽdis, quę nõ ſolùm temeratores alienarum nuptiarum gladio punit: ſed & eos, qui cum maſculis nefandam libidinẽ exercere audent. Sed eadẽ lege Iulia etiã ſtupri flagitium punitur, cùm quis ſine vi vel virginẽ, vel viduam honeſtè viuentem, ſtuprauerit. Pœnã autem eadẽ Lex irrogat ſtupratoribus: ſi honeſti ſunt, publicationẽ partis dimidiæ bonorum: ſi humiles, corporis coërcitionem cum relegatione.

Item Lex Cornelia de ſicariis, quę homicidas vltore ferro perſequitur, vel eos, qui hominis occidendi cauſa cum telo ambulãt. Telum autem (vt Caius noſter ex interpretatione legũ duodecim Tabularum ſcriptũ reliquit) vulgo quidem id appellatur, quod arcu mittitur: ſed nũc omne ſignificat, quod manu cuiuſque iacitur. ſequitur ergo, vt lignũ, & lapis, & ferrũ hoc nomine cõtineantur: dictũ ab eo ꝙ in longinquũ mittitur, à Græca voce τηλοῦ figuratũ. Et ſic hãc ſignificationẽ inuenire poſſumus & in Græco nomine. nã quod nos telũ appellamus, illi βέλος appellant. Admonent nos epigrammata in Xerolopho verbis cautiſsimè ſcripta.

Sicarij autẽ appellãtur à ſica, quod ſignificat ferreũ cultrum. Eadẽ lege & venefici capite dãnantur, qui artibus odioſis, tam venenis, q̃ ſuſurris magicis homines occiderint, vel mala medicamẽta publicè vẽdiderint.

Alia deinde lex aſperrimum crimen noua pœna perſequitur, quæ Pompeia de parricidiis vocatur: qua cauetur, vt ſi quis parentis, aut filij, aut omnino adfinitatis eius quæ nuncupatione parentum continetur, fata præparauerit (ſiue clàm, ſiue palàm id auſus fuerit) necnon is, cuius dolo malo id factum eſt, vel conſcius criminis exiſtit, licet extraneus ſit, pœna parricidij puniatur: & neque gladio, neque ignibus, neq; vlli alii ſolenni pœnę ſubiiciatur: ſed inſutus culeo cum cane, & gallo gallinaceo, & vipera, & ſimia, & inter eas ferales anguſtias comprehenſus (ſecundũ quod

regionis qualitas tulerit) vel in vicinum mare, vel amnem ꝓiiciatur: vt omnium elementorum vſu viuus carere incipiat, & ei cælũ ſuperſtiti, & terra mortuo auferatur. Si quis autẽ alias cognatione vel adfinitate perſonas cõiunctas necauerit: pœnã legis Corneliæ de ſicariis ſuſtinebit. Item lex Cornelia de falſis, quę etiã Teſtamẽtaria vocatur, pœnã irrogat ei, qui teſtamentũ, vel aliud inſtrumentum falſum ſcripſerit, ſignauerit, recitauerit, ſubiecerit, vel ſignũ adulterinũ fecerit, ſculpſerit, expreſſerit, ſciẽs, dolo malo. Eiúſq; legis pœna in ſeruos, vltimũ ſuppliciũ eſt (quod etiam in lege de ſicariis & veneficis ſeruatur) in liberos verò deportatio.

Item lex Iulia de vi publica ſeu priuata, aduerſus eos exoritur, qui vim vel armatam, vel ſine armis commiſerint. Sed ſi quidem armata vis arguatur, deportatio ei ex lege Iulia de vi publica irrogatur. ſi verò ſine armis: in tertiam partem bonorum ſuorum publicatio imponitur. Sin autem per vim raptus virginis, vel viduæ, vel ſanctimonialis, vel alterius fuerit perpetratus: tunc & raptores, & ij, qui opem huic flagitio dederunt, capite puniuntur, ſecundum noſtræ Conſtitutionis definitionem, ex qua hoc apertius poſsibile eſt ſcire. Item lex Iulia peculatus eos punit, qui publicam pecuniam, vel rem ſacram, vel religioſam furati fuerint. Sed ſi quidem ipſi iudices tempore adminiſtrationis publicas pecunias ſubtraxerint, capitali animaduerſione puniuntur: & non ſolùm hi, ſed etiam qui miniſterium eis ad hoc exhibuerint, vel qui ſubtractas ab his ſcientes ſuſceperint. Alii verò, qui in hanc legẽ inciderint: pœnæ deportationis ſubiugentur. Eſt & inter publica iudicia Lex Fauia de plagiariis, quę interdum capitis pœnam ex ſacris Conſtitutionibus irrogat, interdum leuiorem. Sunt præterea publica iudicia, lex Iulia de ambitu, lex Iulia repetundarum, & lex Iulia de annona, & lex Iulia de reſiduis, quę de certis capitulis loquũtur: & animę quidẽ amiſsionem non irrogant: aliis autẽ pœnis eos ſubiiciunt, qui pręcepta earũ neglexerint. Sed de publicis iudiciis hęc expoſuimus, vt vobis poſsibile ſit ſummo digito, & quaſi per indicem ea tetigiſſe. alioqui diligẽtior eorũ ſcientia vobis ex latioribus Digeſtorũ, ſeu Pandectarũ libris Deo propitio aduentura eſt.

IN SVPERIOREM TITVLVM ANNOTATIONES.

1 *L. qui adulterij. C. ad leg. Iul. de adulte.* P*VBLICA Dicta ſunt.*) Ad hunc quoque modum reſcriptu[1]m eſt, Iudicium adulterij publicum eſſe, quòd eius delatio ſit omnibus communis. Sed paulo antea admonui, alias quoque rationes eſſe, cur hæc iudicia dicerentur publica. ¶ *CVIVIS*
2 *L. 4. De ope. no. nunc.* *Ex populo.*) Vt Reip. intereſt plures habere defenſo[2]res: ita etiam plures maleficiorum accuſatores, quemadmodum ait Tullius pro Roſcio Amerino. Hodie tamen apud Gallos ſublata eſt hæc libertas accuſationum. Solus enim Regius Procurator crimẽ perſequi poteſt, ſi non de re familiari agatur, ſed publica vindicta. ſicuti & apud Venetos ad Aduocatorium magiſtratum id pertinet. Et iudicat Cõtarenus hoc rectius ſtatutum eſſe ad retinendam ciuium cõcordiam. Nam (inquit) nullus priuatus ciuis poteſt accuſatoris perſonam ſibi ſumere abſque maxima inuidia & odio eius, cui diẽ dixerit. ex qua re facilè ſeditiones oriuntur inter ciues. Quod incommodũ præclarę vitatum eſt, vniuerſo hoc accuſandi munere demandato publicæ alicui perſonæ. nec tamẽ interim Reſp. deſtituitur indicibus, qui deferãt crimina, etiã ſi alij ſint vindices.
3 *L. ſi plures. De accuſat.* ¶ *CVIVIS.*) Vbi autem plures ſunt, (inquit Vlpia[3]nus) qui eundem publicis iudiciis accuſare volunt: iudex eligere debet eum qui accuſet: æſtimatis ſcilicet accuſatorum

perſonis,

perſonis,vel de dignitate,vel ex eo quod intereſt,vel ætate,vel moribus,vel alia iuſta de cauſa. Idem Vlpianus,vult parenti præferri maritũ in accuſatione mulieris adulteræ:nam(inquit)& propenſiore iure & maiore dolore executurum eum accuſationem credendum eſt. Deinde ſubiicit: Sed & quoties alij qui poſt maritum & patrẽ accuſare poſſunt,ad accuſandum proſilierint:lege expreſſum eſt, vt is, cuius de ea re notio eſt,de iuſto accuſatore conſtituat. Appellarunt autem Romani Diuinationẽ, cùm ita quæreretur de accuſatore deligendo.Cuius generis eſt prima illa Ciceronis Verrina. ¶ *EXECVTIO.)*Hoc eſt,Criminalis accuſatio.ita enim vtimur executionis verbo : nec rarò executio apud Latinos ſignificat vltionem. Certè in publicis iudiciis accuſator non modò vltionem perſequitur,ſed tantum non exequitur.Nam is eſt, qui litem peragit, & cui acceptam ferre debeamus delicti vindictam. Nam & ſine accuſatore,periculum eſt,ne multa lateant impunita ſcelera. Cæterùm ſi quis tãtùm indicarit delictum commiſſum:cùm iudex ipſe tum litem peragat,rectius ei potius quàm indici tribuetur executionis gratia. ¶ *EORVM.)* Publicorum nempe delictorum:non etiam priuatorum, veluti iniuriarum aut furti. Nam ex his nemo agere poteſt, niſi ad quem res propriè omninóque pertineat. Quanquam enim interſit Reip.omnia delicta puniri:non tamen viſa ſunt Romanis adeò eſſe atrocia hæc priuata delicta,quæ magis priuatis ac ſingulis omnibus,quàm Reip.nocent:nec adeò ciuilis ſocietatis publicam tranquillitatem perturbare, vt totus aduerſus ea populus inſurgere debuerit.quanquam de iudicio iniuriarum ſaltem ob verbera,Athenienſes aliter iudicarũt. Sic enim ſcribit Iſocrates κατὰ τῦ λοχίτυ: τῶν μὲν ἄλλων ἐγκλημάτων αὐτῷ μόνῳ τῷ παθόντι κακῶς ὁ δράσας ὑπόδικός ἐστι: περὶ δὲ τῆς ὕβρεως, ὡς κοινῦ τῦ πράγματος ὄντος, ἔξεστι τῷ βυλομένῳ τῶν πολιτῶν γραψαμένῳ πρὸς τοὺς θεσμοθέτας εἰσελθεῖν εἰς ὑμᾶς. Cùm itaque non omnes omnium maleficiorum coërcitiones æquè principaliter ad Remp.pertinere viderentur:non fuit omnibus omnium accuſatio permiſſa. Sanè famoſi libelli priuatum quidem eſt iudicium: eius tamen denuntiatio & indicium, non autem etiam accuſatio uel executio, cuiuis pãtet. ¶ *PLERVNQVE.)* Theophilus id adiectum eſſe putat,quòd multi ſint, quibus non patet publicorum criminum accuſatio,nempe ij omnes,qui accuſare prohibentur. Deinde eſt iudiciũ ſuppoſiti partus,cuius accuſatio ſolis parentibus cõceditur,aut his ad quos ea res pertinet,non autem cuilibet ex populo,vt reſpondit Modeſtinus. ¶ *VLTIMO Supplicio.)*Vltimũ ſupplicium(inquit Celſus)mortẽ ſolam interpretamur. Calliſtratus conſtituit quoſdam gradus capitalium pœnarum. Summum ſupplicium eſſe ait ad furcam damnationem,item viui cremationem,item capitis amputationem.Proximã deinde morti pœnam eſſe metalli coërcitionem:deinde in inſulam deportationem. ¶ *CAETERA.)*Inquit Calliſtratus:Cęteræ poenę ad exiſtimationem,non ad capitis periculum pertinent. ¶ *SI Quam infamiam irrogant.)*In Prætoris edicto legimus, eum infamia notari,qui iudicio publico condemnatus eſt. Id verò quo modo ſit accipiendum,dixi aliàs pluribus verbis. ¶ *LEX Iulia maieſtatis.)*Hoc adeò publicũ, eſt iudicium,vt etiam audiantur,qui alioqui neque accuſare,neque teſtimonium reddere poſſunt. Inquit enim Modeſtinus: Famoſi,qui ius accuſandi non habent, ſine vlla dubitatione admittuntur ad hanc accuſationem. Sed & milites, qui cauſas alias defendere non poſſunt. Nam qui pro pace excubant, magis ad hanc accuſationem admittendi ſunt. Serui quoque deferentes audiuntur,& quidem dominos ſuos,& liberti patronos. Deinde ſubiicit Papinianus: In quæſtionibus læſæ Maieſtatis etiam mulieres audiuntur. Nam & coniurationem Catilinæ Fuluia mulier detexit, & M. Tullium Conſulem indicio ſuo inſtruxit. Et ſanè vt tueamur vel Reip. tranquillitatem,vel boni Principis ſalutem atque Maieſtatem, neceſſaria iuſtáque eſt hæc animaduerſio. Sed quia plerũque Principes paulo acerbius ob leuiſsimas cauſas de ſua Maieſtate ius dixerunt,ſemper inuidioſum fuit hoc iudicium:adeò, vt ipſos aliquãdo Monarchas eius puduerit. Nam & crudeliſsimus Nero huius generis delationes audire ſæpius erubuit. Certè aliquando eum docuerat Seneca dignã magno Principe clementiam eſſe, ſi manifeſtè læſus animũ in poteſtate habeat,& pœnam,ſi tutò poſſit,donet: ſi minus,temperet:longéque ſit in ſuis,quàm in alienis exorabilior iniuriis. Magnum animum eſſe,non qui de alieno liberalis eſt,ſed qui,quod alteri donat, ſibi detrahit. Magni animi eſſe, iniurias in ſumma potẽtia pati:nec quicquam glorioſius

1 *L.2.§.vlt.D.ad leg.Iul. de adulte.*
2 *L.hi tamen omnes.De accuſat.*
3 *L.ita vulneratus. D.ad legem Aquil.*
4 *L.lex Cornelia.§.vlt. De iniur.*
5 *L.lege Cornelia.2.§.1. D.ad legẽ Corn.de fal.*
6 *L.vltimum. De pœnis.*
7 *L.capitaliũ. De pœnis.*
8 *L.2.De iis,qui not.infa.*
9 *L.famoſi.D.ad legem Iul.Maieſt.*
1 *L.in quæſtionib' illo tit.*

eſſe, Principe impunè læſo. Addit idem Seneca,& multis verbis prædicat magnum huius clementiæ exemplum in Auguſto. Sed & Traianum ſuum laudat Plinius,q huius iudicij metum ſuſtulerit contentus ſua magnitudine. Adrianus quoque Imp. dicitur nunquam admiſiſſe hoc Maieſtatis crimen. Certè Alexander Macedo apud Curtium gloriatur ſeſe pœnâ eius,quæ grauior erat,minuiſſe. Nec minus laudabile eſt,quod de noſtro Iuſtiniano in ſimili cauſa refert Procopius. Sed & Tullius cùm defenderet Rabirium perduellionis reum,optat poſſe hoc totum iudicium tollere. Id enim magnũ laudis ſuæ teſtimoniũ fore,quaſi ſublato veſtigio crudelitatis regiæ.

1 l.famoſi.D.ad legem Iul. Maieſt.

Illud ſaltem vtinã expenderetur religioſè,quod noſter Modeſtinus reſpondit, Hoc crimẽ à Iudicibus non in occaſione ob Principalis maieſtatis venerationem habendum eſſe,ſed in veritate. ¶ *IN EOS.*) Eorúmve ſocios,aut meditati huius ſceleris

2 l.quiſquis.§.id quod.C. ad legem Iul.Maieſt.

conſcios. Nam qui pernicioſam coniurationẽ non produnt,eodem ſcelere ſeſe obſtringunt. Nota eſt illa apud Iſocratem Regis Nicoclis ad ſuum populum ſententia: *μὴ καταϲιωπᾶτε ἐάν τινας ὁρᾶτε περὶ τὴν ἀρχὴν τὴν ἐμὴν πονηροὺς ὄντας, ἀλλ' ἐξελέγχετε, καὶ νομίζετε τῆς αὐτῆς εἶναι ζημίας ἀξίους τοὺς συγκρύπτοντας τοῖς ἐξαμαρτάνουσι.* Et legimus olim fuiſſe lapidibus obrutum quendam Philotam , quòd coniurationem quorundam nõ reuelaſſet Alexandro Macedoni. Nec filio hic profuerit allegare neſcio quam erga parentem pietatem. Impietas enim eſt,ſi in perniciem Reip.impia celet patris cõſilia. Rectè itaque Tullius in Officiis,Si(inquit)tyrannidem occupare,ſi patriam prodere conabitur pater,ſilebítne filius? Imò verò obſecrabit patrẽ,ne id faciat. Si nihil proficiet,accuſabit:minabitur etiam.ad poſtremum ſi ad perniciem patriæ res ſpectabit, patriæ ſalutem anteponet patris ſaluti. Sed & ad liberos prorſus inſontes,& ignaros, paterni criminis pœnam graſſari paulo pòſt latius dicemus. ¶ *CONTRA Imperatorem vel Remp.*) Hęc ſi coniungamus,nempe vt tum Imperatoris Maieſtatẽ læſam interpretemur,cùm etiam Reſp.ſimul læſa eſt, non poterit non eſſe iuſtiſsima legis Iuliæ pœna. Et ſanè nõ poteſt offendi bonus Princeps,quin ſimul offendatur Reſp. éſtque ſemper coniuncta vtriuſque ſalus & maieſtas. Itaque ab Homero Ilia.quinto, laudatur Antilochus hoc nomine: *περὶ γὰρ δίε ποιμένι λαῶν, μή τι πάθοι.* Quanquam nec tyrannum,quem Reip.intereſſet ſublatum eſſe,fas ſit homini priuato lędere. Qualis qualis enim eſt,à Deo habet imperium,cui nos parêre debeamus,quandiu nihil præcipit,quod Deus prohibuerit. Laudant quidem Rhetores & Philoſophi Tyrannicidas. Sed nos didicimus non ita eſſe priuata temeritate,ſeditioſè tranſiliendos noſtræ ſtationis vocationiſq; fines,vt ſine publico mãdato id moliamur. ¶ *ALIQVID.*) In Pandectis ſubiiciuntur multa exempla,quibus enumerandis occupantur quatuor Iuriſconſultorum reſponſa. Eóque tandem res euadit, vt nihil non ferè Maieſtatis lege contineatur. Nam & qui quippiam molitus eſt aduerſus ſtatuas Principis: Maieſtatis reus eſt. Eſt quidem ea ſeditioſorum hominum inſolentia coërcenda:ſed neſcio an ſtatim lege Maieſtatis vindicari debeat. Olim cùm Antiochiæ quidã Theodoſij ſtatuas ſubuertiſſent: voluit iratus Theodoſius totã ciuitatem funditus perdere: ſed placatus fuit à Flauiano Epiſcopo,traditis ad ſupplicium iis,qui hoc perpetrarãt. Certè Chryſoſtomus agnouit quidem factam eſſe Principi iniuriã:ſed iudicauit nõ eſſe tanto furore dignam. ¶ *MOLITI Sunt.*) Etiam ſi nihil obfuerit conatus,Nã

3 l.quiſquis.C.ad leg. Iul. Maieſt.

& hic ſola machinatio punitur. Quod etiam ſcribit Theon Sophiſta, dum aduerſus proditorẽ declamat. Quòd ſi quis nihil vel fecerit vel facere molitus ſit,ſed tan-

4 l.famoſi.D.ad legem Iul.Maieſt.

tùm dixerit conuicium Principi:reſpondit Modeſtinus, lubricum linguæ non eſſe ad pœnam facilè trahendum. Quanquam enim temerarij digni pœna ſint:tamen vt inſanis illis parcendum eſſe. Ergo ſi quis ex petulantia fortè Imperatori temerè ma-

5 l.vnica.C.ſi quis Imp. maled.

ledixerit,non protinus expiabitur morte conuicium. ¶ *CVIVS Pœna.*) Longè grauior pœna eſt,quę continetur Conſtitutionẽ Arcadij & Honorij. Mirum autem eſt,

6 l.quiſquis.C.ad legem Iul. Maieſt.

qua ſeueritate inſontes liberos ſimul puniant, ac filias quidem patiuntur Falcidiam ex bonis maternis accipere:filios verò paterno ſupplicio dignos iudicãt,quòd in iis paterni criminis exempla magis metuantur. Sic tamen eos viuere patiuntur,vt ſit iis mors ſolatium,& vita ſupplicium. Volunt enim eos infames & pauperes viuere. Hæc fortaſsis bonis Principibus indigna videbitur acerbitas:ea tamen Lex ſcripta eſt. Et Cicero de Catilinariis loquens in quadam ad Brutum epiſtola,Non me fugit (inquit)quàm ſit acerbum,parentum ſcelera,filiorum pœnis lui. Sed tamen iudicat hoc

præclarè

præclarè Legibus comparatum eſſe,vt charitas liberorum, amiciores parentes Reip.
redderet. Cuiuſmodi rationem adfert etiam Plutarchus in libello περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ
θεοῦ βραδέως τιμωρουμένων, dum vult probare, Deos plerunque rectè punire liberos ob
delicta parentum.Sed ea in re nòn ſatis conſtat tota illa Plutarchi de Deo diſputatio.
¶ *ET Memoria rei.*)Superius dictum eſt,quo modo damnetur memoria eius,qui per- 1 *§. per contrarium, ſupr. de hæred. quæ ab inteſt.*
duellionis reus eſt. Hic adiicimus,non modò eius memoriam damnari,ſed & libe-
ros,& totam poſteritatem. ¶ *ETIAM Poſt mortem.*)Extant in Iuſtiniani Codice
duo Iuriſconſultorum reſponſa. Priori Paulus ait, etiam poſt mortem rei, hoc cri- 2 *L.pen. & vlt. C. ad leg. Iul. Maieſt.*
men inſtaurari ſolere,poſtea quàm D. Marcus Drunciani,qui Caſsiani furoris ſocius
fuerat, bona poſt mortem fiſco vindicari iuſsit. Altero inquit Martianus,poſt D.
Marci Conſtitutionem hoc iure vti cœptum eſſe,vt etiam poſt mortem nocentium,
hoc crimen inchoari poſsit:& vt conuicto mortuo,memoria eius damnetur,& bona
eius ſucceſſori eripiantur. ¶ *LEX Iulia de adulteriis.*)Hanc legem ſcribit Vlpianus 3 *L.1. D. ad leg. Iul. de adulte.*
latam eſſe à Diuo Auguſto. Et teſtatur quoque Suetonius eum de adulteriis legem
ediſſe. fortaſsis ſecutus eſt hac in re illam Iulij Cæſaris ſeueritatem, qui libertum
quendam ſuum capitali pœna affecit, ob adulterium cum vxore cuiuſdam Equitis
commiſſum. Dionyſius Halicarnaſſęus ſcribit ab initio Vrbis conditæ ſtatim ab ipſo
Romulo fuiſſe latam de adulteriis legem.Nos de ea diximus in noſtris ad leges Ro-
muli cōmentariis,cap.15. Porrò autē quomodo ſit hoc publicū iudiciū,& qui quóve
ordine ad accuſationem admittantur,docet Vlpianus. Sed plenior eſt ea de re Con- 4 *L.2. §. ſi ſimul. D. ad le. Iul. de adulte.*
ſtantini Conſtitutio. ¶ *ALIENARVM Nuptiarum.*) Atque adeò ſponſalium.
Nam Diui Seuerus & Antoninus reſcripſerūnt,etiam in ſpōſa vindicari adulteriū: 5 *L. quamuis adulterij. C. illo tit.*
quia nec matrimonium qualecunque,nec ſpem matrimonij violare permittatur. 6 *L. ſi vxor §. Diui. D. illo tit.*
¶ *GLADIO Punit.*) Non ſemper eadem fuit adulterij apud Romanos pœna. Le-
gimus olim Q. Fabium Gurgitem aliquot matronas adulterij damnatas pecunia
mulctaſſe:& Ædiles Appulium & Fundanum,quaſdā eo nomine accuſaſſe, quæ in
exilium miſſę fuerint. Iulius Cæſar quendā ſuum libertū adulterum affecit capitali
pœna, vt paulò antè dictum eſt. Auguſtus quoque morte mulctauit quendam ſuū
libertum Proculum eandem ob cauſam. Sed neſcio an omnia ſemper adulteria ea-
dem ſeueritate punierit. Certè Flaccus Auguſtum laudat,quòd hoc malum grauiter
coërcuerit.Nam ad eum ſcribens,Nullis(inquit)polluitur caſta domus ſtupris. Mos
& Lex maculoſum edomuit nefas. Laudantur ſimili prole puerperæ:Culpam pœna
premit comes. Poſt Auguſtum Tiberius Cæſar grauiorem legis Iuliæ pœnam de-
precatus,ſuaſiſſe dicitur,vt exemplo Maiorum,adulterę vltra ducenteſimum lapidē
relegarentur:adultero Italia atque Africa interdiceretur. Et Tacitus,dum refert hoc
tempore Senatum grauibus decretis fœminarum libidinem coërcuiſſe, cōmemorat
quandam Victiliam adulterij conuictam,in inſulam Seriphon relegatam fuiſſe.Sen-
ſim autem adulterij pœna in deſuetudinem ibat: vt exclamare cogeretur Iuuenalis,
Vbi nunc lex Iulia dormis? Sed Domitianus obſoleſcentem eius ſeueritatem reuo-
cauit.non tamen effecit, vt ſemper valeret. Nam & Traianus Cēturionem adulterij
conuictum, non niſi relegatione puniuit exautoratum. ídque ſecutus eſt in ſuo quo-
dam reſpōſo Vlpianus. Poſtea autē ſenſim cœpit paulò eſſe acerbior adulterij pœna. 7 *L.2. §. miles. De his, qui not. infam.*
Nā extat quoddam Imp. Alexādri Seueri reſcriptum,quo ſignificat,adulterij dam-
natum nō temerè euaſiſſe pœnā capitalem.Extat & Diocletiani & Maximiani Con- 8 *L. caſtitati. C. ad legem Iul. de adulte.*
ſtitutio,quę ſatis indicat adulterij crimen capitale eſſe, & ſanguinis pœnam irrogare.
Legimus quoque Opilium Macrinum Imp.adulterij reos,ſemper viuos ſimul incen- 9 *L. trāſigere. C. de trāſac.*
diſſe iunctis corporibus. Item Aurelianum Imp.ita puniiſſe militem quendam, qui
adulterium cum hoſpitis vxore cōmiſerat,vt duarū arborū capita inflecteret, eáſque
ad pedes militis alligatas ſubitò dimiſiſſe, vt ſciſſus ille vtrinq; pēderet.Sed hęc exē-
pla facilè cōtemnebantur.Itaq; Cōſtantinus coactus eſt edere nouā Cōſtitutionem, 1 *L. quamuis adulterij. §. vlt. C. ad legem Iul. de adulte.*
qua ſanxit,Sacrilegos nuptiarū,gladio eſſe puniēdos. Nō cōmemorabo aliarū Gētiū
iudicia de adulteriis. Nā & ea ſatis nota ſunt,nec nobis vacat iis cōgerendis immo-
rari. Et quorſum tādem pluribus ea cōmemorarētur,cùm hodie ludibrio habeātur,
& ſua collatione nil,niſi degeneres & perditos noſtrorū tēporū mores,ingerāt, vt ſæ-
pius & maiori cū animi dolore cogamur cū illo Satyrico ingemiſcere, Vbi nūc lex 2 *L. cùm vir nubit. C. ad leg. Iul. de adulte.*
Iulia dormis? ¶ *SED Et eos.*) In pædicatores prius lata erat lex Scātinia,& poſt legē
Iuliā Cōſtantius & Cōſtans ediderunt in eoſdē aliam ſuam Conſtitutionem,qua iu-

bent hîc leges inſurgere, armari iura gladio vltore, vt exquiſitis pœnis ſubdantur.
Extat quoque Iuſtiniani Nouella Conſtit. 141. περὶ τῶν ἀσελγαινόντων. quo loco pro-
ponit horrendum illum Sodomorum interitũ propter hoc malum: & admonet nos
ſententiæ Pauli Apoſtoli, qui ad Romanos ſcribens, huius infandæ turpitudinis gra-
uiſsimam condemnationem edit. Vtinam eius fulmen audiant & Romani, & quot-
quot huius vitij ſuſpitione ſunt infames. Saltem qui Chriſtiani dici volunt, hîc re-
ferant Ethnicorum pudorem. Trebonius ille miles Marianus, Centurionẽ ſuum ex
Marij ſorore natũ, in ſuos amplexus ruentẽ gladio repellit. Puer Dimocles ne à De-
metrio hanc vim patiatur, in feruentis aquæ lacum inſiliit. Pauſanias adoleſcens ab
Attalo Cleopatræ auunculo per vim conſtupratus, Philippum Macedonum Regẽ,
à quò dum vindictam expoſceret, repulſus erat, eo die, quo is Cleopatram vxorem
ducebat, fortiter occidit. ¶ *EXERCERE Audent.*) Vel etiam exercere parant.
Nam & hac lege tenentur, qui pueros ad ſtuprum appellare non erubuerunt. Qua
in re nimis aliquãdo molles & indulgentes mihi fuiſſe videntur Romani. Cur enim
grauius non puniunt illum L. Papyrium, qui C. Publij ingenui pueri apud ſe nexi,
pudicitiam tam turpiter attentare eſt auſus? Cur non niſi pecuniariis mulctis coërcẽt
Capitolinum illum Marcelli collegam, qui Marcelli filium conatus eſt conſtuprare?
Non potuit (inquies) inficiatus ſatis conuinci. Sed ingenui pueri ruborem & lachry-
mas vidit Senatus ad conuincendum reum. ¶ *ETIAM Stupri flagitium.*) Papinia-
1 *L. inter liberas. §. lex. D. ad legem Iul. de adul.* nus ſcribit, legem Iuliam promiſcuè ſtuprum & adulterium appellare. Sed propriè
adulterium in nuptam committi: ſtuprum verò in virginem viduámve. quod Græci
2 *L. ſtuprum. D. illo tit.* φθορὰν appellant. probátq; etiam Modeſtinus hoc diſcrimẽn. ¶ *SINE VI.*) Nã
ſi vis acceſſerit, hoc crimen propriè pertinebit ad legem Iuliam de vi publica, & pu-
nietur pœna capitali. Quod & lege Moſaïca & Attica fuit cautum. Cæterùm quæ
3 *L. ſi vxor. §. ſi quis plenè. D. illo tit.* vim patitur (inquit Vlpianus) non eſt in ea cauſa, vt adulterij vel ſtupri damnetur.
Et Papinianus reſpondit, Vim paſſam mulierem in legem Iuliam de adulteriis
4 *L. vim paſſam. D. illo tit.* non commiſiſſe: licet iniuriam ſuam, protegendæ pudicitiæ cauſa, confeſtim marito
renuntiari prohibuit. Nota eſt Lucretia Romana. ¶ *VIRGINEM.*) Nempe viri-
5 *L. ſi quis aliquid ex metallo. §. qui nondum. De pœnis.* potentem. Alioqui hoc crimen aliò pertineret. Certè Paulus reſpondit, Eos, qui
nondum viripotentes virgines corrumpunt, humiliores in metallum damnari, hone-
ſtiores in inſulã relegari. ¶ *VIDVAM Honeſtè viuentem.*) Cum vxore verò alterius,
quantumuis ea inhoneſtè viuat, ſi tamẽ adhuc retinebat nomen matrisfamiliâs, nemo
6 *L. ſi vxor. §. ſed & in ea. D. ad legem Iuliam de adulte.* impunè rem habuerit. Reſpondit enim Vlpianus, Et in ea vxore poſſe maritum a-
dulterium vindicare, quę vulgaris fuerit: quanuis ſi vidua eſſet, impunè in eam ſtu-
prum committeretur. Vulgarem autem vocat mulierem, vilioris vitæ & proſtitutæ
pudicitiæ, ſed nondum ita publica notatam infamia, vt matrisfamiliâs nomen ami-
ſerit. Certè Suetonius in Tyberio indicat olim fœminas impudicas notam alicuius
iudicij famoſi vltro ſubiiſſe, vt iure & dignitate matronali exoluerentur ad vitandas
7 *L. quæ adulterium. C. illo tit.* Legum pœnas. Extat quoque Imp. Conſtantini Conſtitutio, quæ fatetur, ab iis tan-
tùm fœminis pudicitiæ rationem requiri, quæ matrisfamiliâs nomen obtinent. Et
ideo adulterium cum domina cauponæ commiſſum puniri. at cum ancillis rem ha-
8 *L. ſi ea, quæ ſtupro. C. illo tit.* buiſſe, fit impunè. Sed & Impp. Diocletianus & Maximianus, omnibus veluti pro-
ſtituũt eam, quæ paſsim vænalem formam exhibuit, ac proſtitutam meretricio more,
vulgo ſe præbuit. Tolerarunt ergo Romani, vt Athenienſes, lupanaria & fornices
meretricum. Sed hanc publicam ſcholam turpitudinis non tulit lex Moſaïca. Mi-
rum autem eſt, cur hodie Chriſtiani hac in re malint vel Romanos, vel Solonẽ imi-
tari, quàm Moſen. quanquam ſint hodie quædam bene conſtitutæ Reſpublicæ, quę
hoc malum publicè non ferant. Certè Lactantius lib. 6. cap. 23. ſcribit, Diabolum, ne
quis pœnarum metu abſtineret ab alieno, fuiſſe autorem inſtituendorum lupanariũ:
eáque ratione pudorem infœlicium mulierum publicaſſe, vt ludibrio haberet, tam
eos, qui faciunt, quàm quas pati neceſſe eſt. Olim apud Corinthios in magno erant
precio meretrices, adeò vt in ſolennibus precibus adderetur, Dij augeant meretri-
cum numerum: etiam ſi pluſquam mille puellæ quotidie in Veneris templo proſta-
rent, vt ſcribit Strabo lib. 8. Sed quam Corinthum hodie hac in re non vincunt no-
ſtræ Ciuitates? Vtinam ſaltem audiremus Pauli Apoſtoli ſententiam aduerſus hanc
Corinthiam turpitudinem. Sed fortaſsis (quę noſtrorum temporũ eſt fracta mollities
& effuſa libido) lubẽtius audiremus Heliogabalum impura ſua concione meretrices
excitan-

excitantem. Gloriatur in ſuo Apologetico Tertullianus, primos eſſe lenones qui de ſterilitate Chriſtianorum meritò conquerantur, quòd ex iis nullum ſentiant lucrũ. At hodie quis hanc lenonum querelam audit? An non etiam iis ludibrio eſt ſanctiſsima illa noſtri Iuſtiniani Nouel. Conſtit. decimaquarta περὶ τοῦ μὴ εἶναι πορνοβοσκοὺς ἐν μηδενὶ τόπῳ τῆς τῶν ῥωμαίων πολιτείας. Saltem (inquies) non minus Iſraëliticæ, quàm Romanæ leges tolerant concubinatum. Tolerarunt certè: ſed vt libellum repudij. probaſſe autem nego. Deinde magis ſobolis, quàm libidinis cauſa habebatur concubina. & erat veluti vxor ſecundaria, quæ citra dotem & ſponſalia ducebatur, conſentiente prima & iuſta coniuge. Poſtea tamen ſublatus eſt totus concubinatus. Et quia Ethnici non ſatis eum abominabantur, Apoſtoli in primo illo ſuo Concilio diſertè damnarunt omnem Fornicationem, non minus quàm homicidium: volueruntque damnari in omnibus populis, qui Chriſtianam religionem profiterentur. Sed & Nicena Synodus grauiter prohibuit, ne miniſtri Eccleſiarum in conuictu haberent συνείσακτον. atqui eius longè tolerabilius erat quàm concubinæ commercium. Qua de re conſulatur inſignis illa Chryſoſtomi Oratio πρὸς τοὺς ἔχοντας συνεισάκτους. ¶ *POENAM Autẽ eadem lex irrogat.*) Lex Attica aliã pœnam irrogabat, népe vt ſtuprator aut duceret, aut dotaret puellam. Lex autem Moſaïca, vt & duceret & dotaret. Porrò autem quanuis Lex Iulia ſtupratoribus pœnam capitalem non irroget: ea tamen iis aliquando extra ordinẽ irrogatur. Nam inquit Paulus, Qui mulierem puel- 1 *L. 1. De extraord. crim.*
lámve interpellauerit, quídve impudicitię gratia fecerit: perfecto flagitio, punitur capite: imperfecto, in inſulam deportatur. Nec prætermittendum eſt, quod idem Paulus ait, Solicitatores alienarum nuptiarum, itémque matrimoniorum interpellatores, etſi effectu ſceleris potiri nõ poſſunt, propter voluntatem pernicioſæ libidinis, extra ordinem puniri. ¶ *STVPRATORIBVS.*) Alij hîc legunt, (peccatoribus.) Nam & Theophilus vertit: τοῖς διαῦτα πλημμελήσασι. Eſtque peccandi verbum ſtupratoribus aptum apud Latinos.

¶ *ITEM Lex Cornelia de Sicariis.*) Scribit Pomponius in tractatu de origine iuris, Cornelium Syllam quæſtiones publicas conſtituiſſe de Sicariis. ¶ *HOMICIDAS.*) Qui ſcilicet dolo hominem occiderint. Nam nec laſciuiã, nec culpã huc 2 *L. lege Cornelia. §. 1. ad leg. Corn. de ſica.*
pertinet. Cæterùm ad homicidam pertinet probare ſeſe non occidendi animo occidiſſe, vt éſt in reſcripto Imp. Antonini. ¶ *VLTORE Ferro perſequitur.*) Non vi- 3 *L. in lege. Cor. D. e illo ti.*
detur tamen ab initio hæc pœna per Legem Corneliam ſancita, ſed poſtea vſu rece- 4 *L. 1. C. illo tit.*
pta. Nam inquit Martianus, Legis Corneliæ de Sicariis pœna, inſulæ deportatio eſt, 5 *L. eiuſdem. §. legis. D. ad legem Corn. de ſica.*
& omnium bonorum ademptio: ſed ſolent hodie capite puniri: niſi honeſtiore loco poſiti fuerint, quàm vt pœnam Legis ſuſtineant. Humiliores enim ſolent beſtiis ſubiici: altiores verò deportantur in inſulam. Sic etiam Modeſtinus, Qui (in- 6 *L. pen. D. illo tit.*
quit) cædem admiſerunt ſponte dolóve malo, in honore aliquo poſiti, deportari ſolent: qui ſecundo gradu ſunt, capite puniuntur. Quæ fuerit auté apud Athenienſes homicidarum pœna, oſtendit Demoſthenes in Oratione contra Ariſtocratem. Et Theon Sophiſta, dum aduerſus homicidam declamat, probat hoc eſſe crimen atrociſsimum, atque ipſo etiam ſacrilegio grauius. deinde meminit τῶν νόμων φονικῶν. Et ſanè adeò leges omnes hoc malum auerſantur, vt non niſi duabus ad ſummum cauſis indulgeant, vt quis citra legitimum iudicium hominem impunè occidat. Nempe in vlciſcendo vxoris aut filiæ adulterio. id quod inſuperabili dolori vix tributum eſt. Deinde in vi depellenda. at ita, ſi demonſtres te aliter mortem effugere non potuiſſe, niſi mortem intuliſſes. Et vt quis iuſtam huius ſui facti rationem reddiderit, ita dimittitur, vt magis venia quàm laude dignus iudicetur. Certè quàm fuerint Romanis homicidæ execrabiles, vel illa vetus victoris Horatij accuſatio teſtis eſſe poteſt, qui ſororé ſuam, cùm patriæ & Reip. inimica videretur, in triumpho ſuo occidiſſet, in diſcrimen capitis venit. legatur hæc hiſtoria apud Dionyſium Halicarn. lib. 3. qui etiam teſtatur in eo iudicio, platas fuiſſe veteres Rom. leges, quę aliquem indemnatum occidi non patiuntur, hoc eſt, quod ait, οὐκ ἐῶντας ἀκρίτως ἀποκτείνειν οὐδένα. ¶ *QVI Hominis occidendi cauſa cum telo ambulant.*) Ad hunc quoque modum reſcripſerunt Diocletianus & Maximianus: Is, qui cum telo 7 *L. is qui. C. ad leg. corn. de ſica.*
ambulauerit hominis necãdi cauſa: ſicut is, qui hominem occiderit, legis Cornelię de ſicariis pœna coërcetur. Meminit & Tullius in Oratione pro Milone. Et rurſus in Oratione pro Rabirio ait nihil intereſſe, inter eum qui hominé occidit, & eũ qui ho-

minis occidendi cauſa cum telo fuit. Húcque pertinet quod Calliſtratus in tractatu legis Corneliæ de ſicariis refert Adrianũ reſcripſiſſe, In maleficiis voluntatẽ ſpectari, non exitum. Quod intelligẽdum eſt de atrocioribus maleficiis, veluti Homicidii, Raptus, & Maieſtatis. ¶ *HOMINIS Occidendi cauſa.*) Ex alia autem cauſa licet cũ telo ambulare. Nã & Tullius pro Milone ait, licere nobis habere gladios, & iis vti, nõ quidẽ mali inferendi cauſa, ſed propulſandi. Deinde addit: Perſapienter & quodammodo tacitè dat ipſa lex poteſtatẽ defendendi, quæ nõ modò hominem occidi, ſed eſſe cum telo hominis occidẽdi cauſa vetat: vt cùm cauſa, non telum quęreretur: qui ſui defendendi cauſa, telo eſſet vſus, non hominis occidendi cauſa habuiſſe telũ

1 *L. pen. D. ad legem Iul. de vi pub.* iudicaretur. Hæc ille. Et noſter Paulus, Qui (inquit) telum tutandæ ſalutis ſuæ cauſa gerunt, non videntur hominis occidendi cauſa portare. Ergo non fuit hoc iure ademptus priuatis hominibus telorum armorúmque vſus. Sed poſtea edita eſt Con-

2 *L. vna. C. vt ar. vſus inſcio princ. interd. ſit.* ſtitutiò Impp. Diocletiani & Maximiani, Nulli prorſus, inconſulto Principe, poteſtatem eſſe quorumlibet armorũ mouendorum. Plin. quoque lib. 34. cap. 14. tradit Pompeium in tertio ſuo Conſulatu, edixiſſe, in tumultu necis Clodianæ, ne vllum telum eſſet in Vrbe. Certè Thucydides libro primo ſcribit barbarum morem eſſe, cum telo vel armis ambulare: quo Græcia vſa ſit, antequam munitas haberet ciuitates, ad propulſanda latrocinia. πᾶσα (inquit) ἡ Ἑλλὰς ἐσιδηροφόρει διὰ τὰς ἀφράκτους οἰκήσεις. Addit deinde hunc morẽ primos depoſuiſſe Athenienſes, ciuili & manſuetiori vitę aſſuetos: ſed nihilominus multos Græciæ populos eum retinuiſſe, veluti Locros, A-

3 *L. 1. D. ad leg. Corn. de ſicar.* carnanas, & Ætolos. ¶ *HOMINIS Occidendi.*) Addit Martianus. Furtive faciendi cauſa. ¶ *VT Caius ſcriptũ reliquit.*) Extat adhuc in Pãdectis hoc Caii ſcriptum.

4 *L. ſi calumnietur. §. telum. De verb. ſignif.* Sed & Paulus, Telorum (inquit) appellatione omnia, ex quibus ſinguli homines nocere poſſunt, accipiuntur. Porrò de armorum appellatione, qua etiam contineri fu-

5 *L. pen. §. 1. D. ad leg. Iul. de vi pub.* ſtes & lapides non minus, quàm telorũ, ſcripſit idem Caius, alio ſuperius loco ſatis

6 *L. armorum. De verb. ſignif.* multa diximus. ¶ *SED Nunc omne.*) Ita legendum eſſe hunc locum oſtendit reſpõſum Caij, ex quo hic locus deſcriptus eſt. Significat autẽ nũc, hoc eſt, in hoc tractatu Legis Cornelię de Sicariis, teli appellationẽ ita latè patère. ¶ *LIGNVM, Lapis, &*

7 *L. idem eſt. §. armis. De vi & vi arma.* *ferrũ.*) Idẽ ꝓbat & quodã loco Vlpianus. Ouid. quoq; lib. 2. Metamorph. ait: Alterius telum, lapis eſt. Idem lib. 5. Cui lata bipennis, telum erat. Vergilius telum vocat, quicquid ad hoſtem propulſandum vel lędendum pertinet. vt lib. 2. Æneid. Dardanidæ contrà turres, ac tecta domorum, Culmina conuellunt. his ſe, quando vltima cernũt, Extrema iam in morte parãt defendere telis. ¶ *A GRAECA Voce* ΤΗΛΟΥ.) Alij legunt τήλοθεν. vtraque autem vox ſignificat longè. ¶ *ILLI* ΒΕΛΟΣ *appellant.*) Addit in ſuo reſponſo Caius, ἀπὸ τοῦ βάλλεσθαι. Et id quod arcu mittitur, apud Græcos ꝓprio nomine τόξευμα vocari. ¶ *EPIGRAMMATA In Xerolopho.*) ξηρόλοφος ſignificat tumulũ aridũ & ſiccũ, ex cõgeſtis nẽpe lapidibus. Qualẽ fuiſſe Byzantij cõſtat, vbi erat erecta colum na, & tripodes, quibus multa epigrammata erant inſcripta. Dicuntúrq; adhuc eius rei nõ obſcura ſupereſſe veſtigia. Socrates autor Eccleſiaſticę hiſtor. lib. 7. cap. 5. ſicuti & Nicephorus lib. 14. cap. 13. ſignificat celebrem Conſtantinopoleos locum fuiſſe, quem Xerolophon appellabant, vbi & forum Arcadij erat. Meminit & Suidas. Sed optimus teſtis eſt Priſcianus, qui noſtri etiam Iuſtiniani temporibus vixit. Is lib. 1. & 6. de octo part. orat. allegat epigrammata Xerolophi, vt hoc loco Iuſtinianus. Oſtendunt (inquit) epigrammata vetuſtiſsima, quæ & literis vetuſtiſsimis ſcripta in multis tripodibus legi, & maximè in tripode Apollinis, qui eſt Conſtantinopoli, in loco, quem Xerolophon vocant. Certè ſcimus antiquum veteribus morem fuiſſe inſculpendorum ſacris tripodibus Epigrammatum. Sic Gellius ait, Homerum & Heſiodum eodem tempore vixiſſe, probari argumento quorundã Epigrammatum in Tripode ſcriptorum. Quę fuerint autem Epigrammata, quę Iuſtinianus allegat, ignoramus. Sed reperiri poterunt, ſicut & alia quædam ad illuſtrandum hunc Iuſtiniani locum, vbi editi erunt libri Procopij de ædificiis vrbis Conſtantinopolitanæ, quos Haloander aliquando Venetiis vidit. Fecit autem huius rei iactura, vt multi hîc Xenophontem potius, quàm Xerolophum à Iuſtiniano allegari crediderint. Et teſtatur Antonius Auguſtinus ita etiam legi in libris Florentinis. Certè apud Xenophontem libro quinto ἀναβάσεως Κύρου. extat locus, qui rei, de qua nunc agitur, admodum conuenit. Loquẽs enim de quadã inſtructiſsima acie, inquit: ἐν τὰ βέλη ὁμοῦ ἐφέρετο, λόγχαι, τοξεύματα, σφενδόναι, πλεῖστοι δ' ἐκ τῶν χειρῶν λίθοι.

λίθοι. ἦσαν δὲ καὶ οἱ πῦρ προσέφερον· ὑπὸ δὲ πλήθους τῶν βελῶν ἔλιπον οἱ πολέμιοι τά τε σκυρώματα καὶ τὰς πύργους. ¶ *VERBIS Cautiſſimè.*) Ita ſcriptum reperi in quodam vetuſto Inſtitutionum exemplari, Moguntiæ excuſo ante annos ſeptuaginta. Videtúrque verior hæc lectio, quàm vulgata, VRBIS FAVSTISSIMAE, aut, LAVTISSIMAE. ¶ *SICARII Autē.*) Sic & Quintilianus ait, Sicarios eos etiam appellari, qui cædem telo quocunque admiſerunt. ¶ *A SICA, Quæ ſignificat ferreum cultrum.*) Sica propriè erat breuior gladius. Cicero pro Milone, Extorta eſt(inquit)confitenti ſica de manibus. Erat itaque latronibus apta, ac fortaſsis doloni non diſsimilis. Vocarunt enim Romani dolonem(cuius etiā meminit noſter Alphenus)genus breuioris ferri acuta cuſpide, 1 *L. ſi ex plagis. §. tabernarium. D. ad Leg. Aq.*
qua præcipuè graſſatores vtebantur. Nam & Plutarchus in Tyberio, dolona eſſe ait ξυφίδιον λῃστρικόν. Ioſephus lib. 20. antiquit. Iudaic. de Sicariis verba facturus, ait, à Romanis ſicas vocari gladiolos inſtar acinacis Perſici incuruos.

¶ *EADEM Lege & Venefici.*) De veneficiis primùm Romæ quæſitum fuit anno ab Vrbe condita 423. cùm primores ciuitatis ſimilibus morbis eodémque fermè omnes euentu morerentur. Deprehenſum autem eſt, matronas Rom. inſano quodā conſilio venenata medicamenta coxiſſe: damnatæque ſunt centum & ſeptuaginta. Duæ, nempe Cornelia ac Sergia, patriciæ vtraque gentis, cùm medicamenta, quæ in earum manibus deprehenſa erant, cōtenderent eſſe ſalubria, ideóque ab indice vrgerentur, vt biberent: biberunt, & ſtatim mortuę ſunt, vt refert Liuius Deca. 1. lib. 8. addítque hoc veneficarum mulierum ſcelus, prodigij loco habitum fuiſſe. Verùm hodie(ô malū)vulgatiora ſunt & frequētiora venena, quę Romę impunè graſſantur, q̄ vt ꝓdigij loco eſſe poſsint. ac vide, quātum à ſuis maioribus degenerarit ſceleſta poſteritas. Veteres Romani venenorum vſum ne aduerſus hoſtes quidem probarunt. Damnatus enim eſt Aquilius ille, qui belli Aſiatici reliquias confecit, miſtis veneno fontibus ad deditionem quarundam vrbium: Hæc res(inquit Florus)maturam quidem, ſed infamem fecit victoriā: quippe cùm cōtra fas Deûm, moréſq; maiorum, medicaminibus impuris ſacroſancta in id tempus Romanorum arma violarit. Refert quoque Tacitus lib. 2. temporibus Tyberij Cæſaris lectas fuiſſe in Senatu Adgandeſtrij Principis Cattorū, literas, quibus mortem Arminii(qui totam Germaniam ad defectionē incenderat, & Germanos multis iniuriis cladibúſque affecerat) promittebat, ſi patrandę neci venenū mitteretur: Reſpóſúmque eſſe, non fraude neque occultis inſidiis, ſed palàm & armatum Populū Rom. hoſtes ſuos vlciſci. Hácque gloria Tyberium ſeſe æquaſſe priſcis Imperatoribus, qui venenum in Regem Pyrrhum vetuerant, ꝓdiderántque. Sed vt quod inſtat, agamus, meritò in lege Cornelia, venefici eodem loco habentur, quo ſicarii, cùm reſcripſerit Antoninus plus eſſe, hominem ex- 2 *L. 1. C. de malefic. & mathem.*
tinguere veneno, quàm occidere gladio. ¶ *ET Venefici.*) Necnon & ij Magiſtratus, qui operam dederunt, quò quis falſum indicium profiteretur, vt quis innocens condemnaretur: aut qui falſum teſtimonium dixerunt, quo quis publico iudicio rei capitalis damnaretur. Item qui incendium fecerit, aut hominem libidinis vel commercij cauſa caſtrauerit. Nam hi omnes lege Cornelia puniuntur. Iudæis tamen permittitur circuncidere filios ſuos. ¶ *CAPITE Damnantur.*) Olim apud Perſas venefi- 3 *L. circumcidere. D. ad leg. Corn. de ſica.*
corum capita inter duo ſaxa contundebantur, atque confringebantur, vt refert Plutarchus in vita Artaxerxis: & commemorat eiuſmodi iudicium cuiuſdam veneficæ Giges, quam hac pœna plecti iuſsit rex Artaxerxes. ¶ *SVSVRRIS Magicis.*) Coniungit magos veneficis, ſicut & ipſe Plato in ſuis Legibus. Nam vbi definiuit pœnā veneficorum, ſubiicit: ἐὰν καταδέσεσιν ἢ ἐπαγωγαῖς ἤ τισιν ἐπῳδαῖς, ἢ τῶν τοιούτων φαρμακειῶν ὡντινωνοῦν, δόξῃ ὅμοιος εἶναι βλάπτοντι, &c. Magiam autem hîc intelligimus, quæ alio nomine vel κακουργία vel γοητεία dicitur, ſiue incantatio, quam morte dignā eſſe, præcipuè ſi alij mortem intulerit, nemo dubitat. Extat Conſtantij & Iuliani Conſtitutio his verbis: Multi magicis artibus vſi, elementa turbare, vitas inſontium labefa- 4 *L. Multi. C. de malef. & mathem.*
ctare non dubitant: & manes accitos audent ventilare, vt quiſque ſuos conficiat malis artibus inimicos: hos(quoniā naturæ peregrini ſunt) feralis peſtis abſumat. Sed & ſi nemini nocuerint artes Magicæ, nō tamen minus puniuntur, vt oſtendunt leges Cæſarū de maleficis & mathematicis. Certè laudat D. Auguſtinus Romanos, quòd licet multa impia ſacra amplexi ſint, ſemper tamē reiecerint Magiā & omnes Chaldęorū pręſtigias & incantationes. Et notū eſt Senatuſconſultū de Mathematicis Italia pellendis, cùm Libo Scribonius per Firmiū Catum Senatorē delatus eſſet, quòd Magos

conſuleret ſuper imperio,& vmbras infernas carminibus elicere tẽtaret. Sed quò grauius & ab hominis ingenio magis alienũ eſt hoc malũ,eò maior adhibẽda eſt cautio, ne quis eius prętextu ab aduerſariis temerè obruatur. Facilè enim hîc quiduis cõfingere poteſt ingenioſa ſimultas, vt & multitudinẽ credulam ſtatim cõmoueat, & attonitos iudices irritet aduerſus eum,quẽ cum dęmonibus rem habere mẽtietur. Ante annos ſexaginta ſenſit infœlix noſtra patria magno ſuo malo,huiuſce generis calumnias. Magna erat Valdenſium mẽtio, quos aduerſarij iactabãt neſcio quid cõmercij habere cum immũdis ſpiritibus. Huius criminis prætextu,optimi quique ſtatim opprimebãtur. Sed tãdem Senatus Pariſiẽſis,cauſa cognita,vidit meras eſſe ſycophãtias: infœlices reos liberauit:improbos ſycophãtas cum iniquis iudicibus dãnauit. Extátque adhuc eius memorabile hac de re Areſtum, editum viceſimo die Menſis Maij,
1 L.3.§.1.D.ad leg.Corn. de ſica. anno 1491. ¶ *VEL Mala medicamẽta publicè vẽdiderit.)* Inquit Martiãnus: Eiuſdẽ legis pœna afficitur,qui in publicũ mala medicamẽta vẽdiderit, vel hominis necandi cauſa habuerit. Addit Senatuſcõſulto quoq; effectum eſſe,vt huius etiã legis pœna tenerentur pigmentarij,ſi cui temerè dederint cicutam,aconitũ,cãtharidas,& ſimilia pharmaca. Sed & qui abortionis poculũ dederit,& ex eo aliquis perierit:ſummo ſup-
2 L.ſi quis aliquid ex metallo.§.qui abortionis. De pœnis. plicio afficitur,inquit Paulus. Extátq; ſimile decretũ Cõcilij Cõſtantinopolitani in Trullo: τὰς τὰ ἀμβλωθρίδια διδούσας φάρμακα, καὶ τὰς δεχομένας τὰ ἐμβρυοκτόνα δηλητήρια, τῷ τοῦ φονέως ἐπιτιμίῳ ὑποβάλλεσθαι. Sed & ex Senatuſconſulto relegari iuſſa eſt ea,quę non quidem malo animo, ſed malo exemplo medicamẽtum ad cõceptionem dedit,
3 L.3.§.ſed ex Senatuſcõſ. D.ad leg.Corn. de ſica. ex quo ea,quę acceperat,deceſsit,vt refert Martiãnus. ¶ *ASPERRIMVM Crimẽ.)* Solon nullam de parricidio legem tuliſſe dicitur διὰ τὸ ἀνέλπιστον. Neque enim putabat vllum vnquam fore parricidam. fortaſsis non audierat, vel fabuloſum putabat, quod proditum eſt de conſpiratione filiorum Artaxerxis Perſarũ Regis,de interficiendo parente. Necdum euenerat, quod ab Antipatro poſtea factum legimus, qui matrem ſuam Theſſalonicen, per materna ſua vbera vitam deprecantem, crudeliter occîdit. Certè obſcura erat ſama Hecates mulieris ſanguinariæ, quæ aconitum prima reperit, quo parentem ſuum Perſam ſuſtulit. Sed nec Romulus peculiarem aliquam de parricidio legem tulit. Nam & omne homicidium, iudicauit eſſe parricidium: víxque futurum credebat, vt quis vllum hominem,nedum parentem,occideret. Et ſanè multis annis Romæ nulla fuit huius ſceleris mentio. Primus enim L. Oſtius patrem necaſſe dicitur, annis poſt Vrbem conditam ſexcentis: primus Malleolus matrem, poſt Cimbrica tempora. ¶ *NOVA Pœna.)* Cicero pro Roſcio Amerino,vocat ſingulare ſupplicium: Maiores(inquit)noſtri,cùm intelligerent nihil eſſe tam ſanctum,quod non aliquando violaret audacia:ſupplicium in parricidas ſingulare excogitauerunt:vt quos natura ipſa retinere in officio non potuiſſet, ij magnitudine pœnæ maleficio ſummouerentur. inſui voluerunt in culeum viuos, atque in flumen deiici. Sed nec in aliis delictis puniendis videtur priſcis fuiſſe temporibus omnino incognitum huius pœnæ genus. Legimus enim M. Attilium Duumuirum, quia librum ſacrorum Petronio Sabino tranſſcribendum dederat, iuſſu Tarquinij Regis culeo inſutum, & in mare proiectum eſſe. Idque ſupplicii genus (inquit Valerius Maximus)non multò pòſt parricidis lege irrogatum eſt: quia pari vindicta parentum ac Deorum violatio expianda eſt. Sed & Plutarchus refert,Tyberio Graccho interfecto, eius familiarem C. Villium,tanquam ſeditioſum ciuem, culeo cum anguibus inſutum,mortem obiiſſe. ¶ *QVAE Pompeia de parricidiis.)* Valerius Maximus refert paulò poſt tempora Tarquinii Regis, latam eſſe legem, quæ iubebat parricidas culeo inſutos,in mare abiici. Et Tullius in Oratione pro Roſcio, commemorat quandam huius generis legem Corneliam,quam ait à maioribus latã eſſe. vt eius autor videri nõ poſsit Cornelius Sylla,qui tũ adhuc viuebat. Noſter tamẽ Põponius ſcribit Corneliũ Syllam,quæſtiones publicas cõſtituiſſe de parricidio. Et certè Marcellus in tractatu de parricidiis meminit cuiuſdã legis Cornelię. ſed vtvt ſit, Põpeius totã hanc rẽ rectius tãdem cõpoſuit,& certã de parricidis legẽ tulit. ¶ *VT*
4 L.vna.C.de iis,qui par. vel lib.occid. *Si quis parẽtu.)* Totus hic locus deſcriptus eſt ex reſcripto Imp.Cõnſtantini. ¶ *PARENTIS.)* Etiam naturalis tantùm,nec legitimi. neque enim minor ei debetur reue-
5 L.parẽtes. De in ius vo. rẽntia & pietas. Itaque nec eum ſine venia in ius vocare licẽt. Certè Venuleius fa-
6 L.hos accuſare.§.item nec lex.De accuſ. tetur legem Põpeiam parricidii ad ſeruos nõ pertinere:quoniã primũ eius caput eos apprehendit,qui parentes cognatóſve,aut patronos occiderint. quę in ſeruos(quantũ ad

ad verba attinet)nõ cadunt. Sed(inquit)cùm natura ſit cõmunis,ſimiliter & in eos ani-
maduertetur. ¶*AVT Filij.*)Fuit olim parẽtibus in filios non minus quàm in ſeruos,
ius vitæ & nécis. Sed quia patria poteſtas in pietate debet,non in atrocitate conſiſtere, 1 *L. in ſuis. in fi. De lib. & poſth.*
vt ait Martianus,ſublatũ eſt ius illud ſummũ. Cuiuſmodi autẽ ius caſtigãdi filii ſit re-
lictũ patri, alio loco pluribus diximus. ¶*AD FINITATIS Eius, quæ nuncupatione* 2 *L. Diuus. D. ad leg. Põpe. de parricid.*
parentum continetur.)In reſcripto Conſtãtini eſt *(aut omnino adfectionis eius, qui nuncupa-*
*tione parricidij continetur.)*atque ita hîc legiſſe videtur Theophilus. ¶*FATA Prepa-*
rauerit)Alij legũt, *properauerit*,quidã, *perpetrauerit*. Theophilus ſimpliciter vertit ἀνέλῃ.
Præparãdi verbũ indicat grauiſsimũ eſſe hoc ſcelus,quod nec impunè quis moliatur.
Certè & eũ,qui emit venenũ,vt patri daret, quanuis nõ potuerit dare,teneri lege Põ-
peia de parricidiis ſcribit Martianus. Extátque Quintiliani declamatio, qua pater ac- 3 *L. 1. §. vlt. D. ad leg. Põp. de parricid.*
cuſat filiũ parricidij,quia dicebatur patri præparaſſe venenũ. Et notus eſt Romanus
ille Tarius,qui filiũ deprehẽdit in præparatione parricidij: & tamẽ paruit clementiæ
Cæſaris Auguſti,nõ culeum,nõ ſerpẽtes decernẽtis,ſed ſolã relegationẽ,& admonẽtis
ea pœna contentũ eſſe debere patrẽ in filio adoleſcẽtulo,impulſo in id ſcelus,in quo
(quod proximũ erat ab innocẽtia)timidè ſe geſsiſſet, vt refert Seneca. Quòd ſi quis hîc
properãdi verbũ malit:nõ admodũ ſum refragaturus. Nã & ea voce ad hũc modum
ſæpe vtuntur Latini. ſicut cõtrà dixit Maro, Depoſiti proferre fata parẽtis. Sed memi-
nerimus ita nos loqui,habita tantùm ratione inferiorũ cauſarũ:nã quod attinet ad ſu-
periorẽ illã Dei prouidentiã,ſcimus certos eſſe vitę noſtrę fines & terminos,quos vl-
tra citráque nulla ſit hîc vel mors,vel vita. ¶*SIVE Clã,ſiue palã.*)Modò tamẽ ſem-
per dolo malo id fiat. Sanè(inquit Modeſtin.)ſi per furorẽ aliquis parentẽ occiderit, 4 *L. penult. §. vlt. D. ad leg. Põp. de parricid.*
impunitus eſt. Nã ſufficere furore ipſo eũ puniri:diligentiúſque cuſtodiendũ eſſe,aut
etiã vinculis coërcendũ. ¶*VEL Cõſcius criminis exiſtit.*)Id adiectũ hîc videtur ex quo-
dã reſponſo Vlpiani,cuius verba ſunt hæc, Vtrũ qui occiderint parentes, an etiã cõ- 5 *L. vtrum. D. illo tit.*
ſcii,pœna parricidij afficiãtur,quęri poteſt. Et ait Metianus,etiã cõſcios eadẽ pœna af
ficiẽdos:nõ ſolùm parricidas. Proinde conſcii,etiã extranei,eadẽ pœna afficiẽdi ſunt.
Hæc ille. Videtur tamẽ hîc aliquod diſcrimen eſſe inter coniunctos & extraneos. Nã
filium,qui cognouerat tãtùm,nec patri indicauerat,relegatione punitũ eſſe apud Scę
uolã legimus. at cùm de extraneis agitur,nõ modò eoſciuiſſe,ſed & aliquid opis cõ- 6 *L. 2. D. illo tit.*
tuliſſe,proponitur:veluti de creditore,qui ſciẽs,pecuniã ſubminiſtrarit ad hoc ſcelus
cõmittendum. ¶*LICET Extraneus.*)Ergo grauius punietur qui parricidio adfue- 7 *L. ſi ſciẽte. D. illo tit.*
rit,quàm ſi id ipſe perpetraſſet. Neque enim homicidii ſolùm,ſed parricidij pœna te-
netur. Et ſanè grauius eſt filium impellere & adiuuare ad hoc ſcelus committendũ,
quàm ſi extraneus ipſe id cõmittat. ¶*INSVTVS Culeo.*)Prius autẽ virgis ſangui-
neis: ſiue,vt alii legunt, ſagmineis verberatur, vt ait Modeſtinus. Erat autẽ Culeus ca- 8 *L. pen. D. illo. tit.*
paciſsimũ cuiuſdã vaſis genus,quod ait Columella capere vrnas quadraginta. Fit eius
ſæpe mẽtio in Iure Ciuili. ¶*CVM Cane.*)Scribit in Proble. Plutarchus,canẽ,quòd 9 *L. vlti. De pig. act. L. 3. de trit. vi. & ol. leg.*
pugnax eſſet animal,atq; imprimis ferox ſimul & immundũ, fuiſſe ab omnibus olim
templis prohibitum,ipſiq; ſacerdoti,qui puriſsimũ Deũ coleret,abominabilẽ. Rectè
autẽ adiunctus eſt impio & impuro crudelíque parricidæ,qui parentẽ, quem veluti
Deũ quendã colere debebat,violauit,& hoc veluti ſanctiſsimũ templũ immani ſcelere
profanauit. Olim Bactriani dicuntur decrepitos parentes ſuos obieciſſe canibus ſe-
pulchralibus deuorandos. At hi barbari parricidæ merebantur à canibus rabidis dila-
niari. ¶*ET Vipera & ſimia.*)Iuuenalis de Nerone parricida & matricida loquens,ait:
Cuius ſupplicio nõ debuit vna parari Simia,nec ſerpens vnus,nec culeus vnus. Idem
alio loco: Et deducendũ corio bouis in mare:cũ quo Clauditur aduerſis innoxia ſi-
mia fatis. Quintilianus quoque in Declamationibus loquens de parricidio, Culeo
(inquit)& ſerpentibus expianda feritas. Sanè viperam inimicã eſſe parenti cõſtat. Si- *Plin. lib 8, ca. 51. & 54.*
miam quidem legimus fœtus ſuos ſtrãgulare,ſed nimio quodã amore. Sues verò qua-
dam feritate deuorare ſuos ſuculos. Sed fortaſsis addita eſt Simia parricidæ, quòd is
præter humanam formã nihil hominis habeat. Sicut olim Socrates Simias vocabat
homines ſine ratione. Eſt autẽ additus Gallus gallinaceus,quòd is ſit præcipuè infeſtꝰ
viperæ:vt iis pugnantibus grauius affligatur parricida. ¶*VT Omniũ elementorũ vſu.*)
Hunc locũ elegantiſsimè Tullius explicat in Oratione pro Roſcio Amerino. Cùm
enim retuliſſet,Maiores ſapienter conſtituiſſe, vt parricidæ culeo inſuti, deiicerentur
viui in mare,vel flumen: O ſingularem(inquit)ſapientiã. Nonne videntur hunc ho-

minem ex rerum natura ſuſtuliſſe & eripuiſſe,cui repentè cælũ, aquam,terrámque à-
demerũt?vt qui eum necaſſet,vnde ipſe natus eſſet, careret iis rebus omnibus, ex qui-
bus omnia nata eſſe dicuntur.Noluerunt feris corpus obiicere:ne beſtiis quoque,quæ
tantũ ſcelus attigiſſent, immanioribus vteremur:nõ ſic nudos in flumen deiicere, ne
cùm delati eſſent in mare,ipſum polluerent,quo cætera,quæ violata ſunt,expiari pu-
tantur. denique nihil tam vile,neque tam vulgare eſt,cuius partẽ vllã reliquerint.Et-
enim quid eſt tã cõmune,quàm ſpiritus viuis?terra mortuis?mare fluctuãtibus? littus
eiectis?Ita viuunt,dũ poſſunt,vt ducere animã de cælo non queant. Ita moriuntur, vt
eorum oſſa terra non tangat.Ita iactãtur fluctibus,vt nunquã abluãtur.Ita poſtremò
eiiciuntur, vt ne ad ſaxa quidẽ mortui conquieſcãt.Hæc Tullius.Quod autẽ ait no-
luiſſe Romanos parricidã beſtiis obiicere,nõ videtur ſemper itidẽ valuiſſe. Nã refert
1 *L. pen.D.ad leg. Pomp. de parricid.* Modeſtinus,Si deſit profundũ,in quod deiiciatur parricida,Adrianũ conſtituiſſe, vt
beſtiis obiiciatur. Rurſus notandũ eſt quod ait Cicero,mare expiare,quę violata ſunt,
hoc eſt polluta aliquo nefario ſcelere.Certè apud Euripidẽ in Tauris Iphigenia Ore-
ſtem pollutum cęde materna,aqua marina luſtrare atque expiare vult,additque hanc
ſententiam, θάλασσα κλύζει πάντα τ' ἀνθρώπων κακά.

¶*LEX Cornelia de falſis.*)Scribit noſter Põponius in tractatu de origine iuris,Cor-
neliũ Syllã quæſtiones publicas cõſtituiſſe de falſo. Poſtea editũ eſt Senatuſconſultũ
Libonianũ,quo ſtatutũ eſt,Eos qui falſi aliquid alterius teſtamẽtis aſcribũt,lege Cor
nelia teneri. ¶*QVAE Etiã Teſtamẽtaria vocatur.*)Nẽpe ꝙ maximè ſoleat falſũ in teſta
2 *L.lege Cor. teſtamentaria.D.ad leg.Cor.de fal.* mentis cõmitti. Sic Modeſtinus legẽ Corneliã Teſtamentariam vocat. ¶*TESTA-
MENTVM Vel aliud inſtrumẽtũ.*)Intereſt tamẽ,ſi nõ de falſo,ſed de ſubrepto agatur.
3 *L.Paulus.D.illo tit.* Nã Paulus reſpõdit,inſtrumentorũ ſubreptorũ crimen non eſſe publici iudicij, niſi
teſtamentũ alicuius ſubreptũ arguatur. Sic etiã reſcripſerũt Impp. Diocletianus & Ma
4 *L.eum qui.C.illo tit.* ximianus,Eũ,qui celauit,vel amouit teſtamẽtũ,cõmittere crimẽ falſi. ¶*VEL Aliud
inſtrumentũ.*)Nõ modò publicũ,ſed & priuatũ:vt ſi quis priuatas alicuius rationes vel
5 *L. pen.C.hoc tit. L. quid ſit.D.hoc tit.* epiſtolas falſo nomine imitetur. Maiori tamẽ ſeueritate punitur,qui falſo Principis
reſcripto vteretur,quàm ſi alio inſtrumẽto. Porrò admonendi ſumus, latius patẽre
6 *L.4.C. hoc tit.* legẽ Corneliã de falſis,quàm vt cõcludi aut poſsit aut debeat paucis exẽplis, quæ hîc
ſubiiciũtur. Nec tamẽ omne delictũ, quod habet ſpeciẽ falſi, ſtatim referendũ erit ad
publicũ iudiciũ legis Corneliæ. Nã crimẽ ſtellionatus,quod interdum habere videtur
quoddã falſi genꝰ,veluti ſi quis merces ſuppoſuerit,huc nõ pertinet,ſed extra ordinẽ
punitur. ¶*RECITAVERIT.*)Hoc eſt,allegarit,vel eo vſus ſit. Sed & qui nõ falſũ,
7 *L.1.§.is qui depoſita.D. hoc tit.* ſed alienũ inſtrumentũ apud ſe depoſitũ,aduerſario prodit,falſi tenetur. Et qui viui
teſtamẽtũ aperuerit,recitauerit,reſignauerit,pœna legis Corneliæ tenetur,inquit Pau
8 *L. ſi quis aliquid ex metallo §.qui viui.De pœnis.* lus. Sed nec mortuorũ teſtamẽta aperiri potuerũt ſine decreto Prætoris. ¶*VEL Signũ
adulterinũ.*) Sic Modeſtinus,Lege(inquit)Cornelia teſtamẽtaria obligatur,qui ſignũ
9 *L.2.§.ſi dubitetur.D. quemad.teſta.ape.* adulterinũ fecerit,ſculpſerit. Signũ autẽ vocat ſigillũ. Theophilꝰ vertit σφραγῖδα.Sed
& huc pertinet crimẽ eorũ,qui nõ modò adulterinos numos cõflant, vel falſam mo-
1 *L.lege Cor.teſtamẽtaria. ad leg. Cor. de falſ.* netã cudũt,ſed & adulterinũ & falſum ſignũ numis imprimũt, cùm id ad ſolũ Prin-
cipẽ vel Rẽp.pertineat. Qua de re ẽxtãt reſpõſa Iuriſcõſultorũ,& duæ Cõſtitutiones
2 *L.quicũque cũ leg. ſeq. L.qui falſam.D.hoc tit. L.1.& 2.C. de fal.mo.* Cõſtantini. Sed quis nõ eos quoque Principes falſi teneri dicat, qui ſubæratã parũq;
ſincerã monetã edũt,& ſparſis numis adulterinis,populum ſuũ habẽt quęſtui & ludi-
brio? Plinius lib.33.ca.9.refert Liuiũ Druſum Tribunũplebis,argẽto miſcuiſſe octauã
æris partẽ.erat enim penes Tribunoſp. ſignãdi cudendíque numi æris poteſtas. Sed
hoc tolerari potuit,cũ ex cauſa publica fieret cõſulto & conſentiẽte populo.Quis ve-
rò cũ eodẽ Plinio nõ accuſet & dãnet M. illũ Antoniũ Triũuirũ,qui adulterinis ſuis
mixturis corrupit omnia? ¶*SCIENS Dolo malo.*)Nõ niſi dolo falſum cõmittentes,
3 *L.nec exemplum.C. ad leg.Cor.de falſ.* crimini ſubiugari,reſcripſerunt Dioclet.& Maxim. Et Paulus reſpõdit,impuberẽ in
hanc legẽ nõ incidere: quoniam falſi crimine nõ poſsit teneri,cùm dolus malus in eã
4 *L.impuberẽ.D. illo tit.* ætatẽ nõ cadat. Sanè cùm olim quæreretur de teſtamento falſo, & quidã dolo pec-
caſſent,quidã errore:dicitur Auguſtus iudicibus dediſſe tertiã quandam tabulã, qua
ignoſcerent iis,qui errore inducti erant,vt temerè ſubſignarent falſum teſtamentũ. Et
cùm ageretur de iis,qui apud iudices protulerant inſtrumenta,quæ vera probari non
5 *L.Diuus Pius.D.hoc tit.* poterant: ſcribit noſter Calliſtratus, Diuũ Marcũ cum fratre ſuo pro ſua humanitate
hanc rem temperaſſe: vt ſi(quod plerunque euenit) per errorem huiuſmodi inſtru-
menta proferãtur: ignoſcatur, iis qui tale quid protulerint. Similem humanitatem re-
perias

perias & in quodã Alexandri reſcripto. ¶ *DEPORTATIO.*)Martianus,ex cuius 1 *L. 4.C.hoc tit.*
reſponſo hic locus deſcriptus eſt,addit, ET BONORVM PVBLICATIO. 2 *L.1.§.vlti.D.hoc tit.*
¶ *SEV Priuata.*)Hoc eſt,vt ſubiicit,Sine armis.Cic.pro Cęcinna hanc vim appel-
lat quotidianã,cùm ſcilicet arma nulla adhibita ſunt,nec homines coacti. ¶ *COM-
MISERINT.*)Nec tamen hominem occiderint.Nã homicidiũ ad hanc legem non
pertinet. ¶*BONORVM Suorũ publicatio.*)Iuſtin.hîc omittit,quod vnũ reddit pu-
blicum & criminale hoc iudicium; fuitque per Senatuſconſultum additũ, nẽpe in-
famiã:quæ ex ſententia judicis irrogatur ei,qui de vi condẽnatus eſt. ¶*SIN Autem.*) 3 *L.1. D.ad leg.Iul. de vi pri.*
Lex Iulia ſolùm quidẽ vi punit:nec pertinet ad id,quod per vim cõmiſſum eſt.Atta-
men & id quoq; ſuã pœnam habet.Etenim publico iudicio raptus punitur. Sic ita-
que & Martianus in tractatu Legis Iuliæ de vi publica,Qui(inquit)vacantem mulie- 4 *L.qui cœtu.§.vlt. D.ad leg.Iul.de vi pub.*
rẽ rapuit,vltimo ſupplicio punitur. Et ſi pater iniuriã ſuam precibus exoratus remi-
ſerit:tamen extraneus ſine quinquennij pręſcriptione reum poſtulare poterit:cùm ra-
ptus crimen Legis Iuliæ de adulteriis excedat.Hæc ille.Certè tantum abeſt,vt raptorẽ
excuſet,ſi poſtea parentes conſenſerint,vt etiã parentes ipſi propter hunc ſuum per-
nicioſum cõſenſum deportatione puniantur.Nam & maritus punitur,qui adulteriũ 5 *L.vna.§. pen.C.de rap. virg.*
vxoris ſuæ diſsimulando tolerat ac probat. ¶*RAPTVS Virginis.*)Iuſtin.in ſua Con-
ſtitu:addit,Honeſtæ.Quaſi plus liceat in meretricem proſtitutam. ¶*VEL Sanctimo-
nialis.*)Refert hiſtoria Eccleſiaſtica,Iouinianum Imp.olim tuliſſe Legẽ (cuius adhuc
potior pars extat in Codice)vt capitaliter etiam plectoretur, qui ſacrã virginẽ impu- 6 *L.ſi quis nõ dicã rapere C.de epiſc.et cler.*
dico aſpectu eſſet intuitus. Acerba ſanè Lex,& quæ durior ſit, quàm ciuilis hæc vita
ferat.Olim Romani ſuas Veſtales ſtupri conuictas defodiebant viuas ad portã Colli-
nam:Stupratorẽ verò in comitio cædebant vſque ad necem. ¶*VEL Alterius*)Et ſi
quidem nupta ſit ea,& alterius vxor, erit adulteriũ cum raptu:tantóque grauior pœ-
na.Sed & ſi quis rapuerit ſponſam ſuam: iudicat Iuſtin.raptorẽ eſſe. Sed Pontifices 7 *L.vna.C.de rapt. virg.*
poſtea iudicarunt nõ eſſe puniendũ hunc raptũ. ¶*NOSTRAE Conſtitutionis.*)Extat
hæc Iuſtin.Conſtitutio in Codice duobus locis. eiúſq; meminit in Nou.143. & 150. 8 *dic.L.vna.& L.raptores.C.de epiſco.& cler.*
¶*POSSIBILE Eſt ſcire.*)Græcanica eſt hæc phraſis.Theophilus Latinè & ſimpli-
citer videtur legiſſe,*eſt ſcire.* ¶*ITEM Lex Iulia peculatus.*)Cicero accuſauit Verrem,vt
depopulatorem ærarij,& delubrorum ſanctiſsimis religionibus dedicatorũ.Sic enim
deſcribit peculatum.Labeo autem eum definit eſſe pecuniæ publicę aut ſacræ furtũ,
nõ ab eo factũ,cuius periculo fuit. ¶*VEL Rem ſacram.*)Quæ ſi ex ſacro quoque lo-
co ſubripiatur: propriè ſacrilegiũ erit.Quòd ſi locus ſacer ſit,res verò priuata vel pro-
fana:furti erit iudiciũ, non ſacrilegij.Sin res quidem fuerit ſacra, ſed profanus locus: 9 *L.diui.D.ad le.Iul.pec.*
hoc iure magis erit peculatus,quàm ſacrilegiũ. Cicero tamen aliter definire videtur.
nam lib.2. de Legib.inquit:Sacrilego pœna eſto:neque ei ſoli,qui ſacrum abſtulerit,
ſed etiam ei,qui ſacro cõmendatum.Et Quintilianus lib.7.cap.4. oſtendit variam o-
lim fuiſſe definitionẽ ſacrilegij. Sanè Paulus Apoſtolus cap.2. ad Rom. Idololatriæ
opponit ſacrilegium,tanquã rem eiuſdẽ generis. Nã ſacrilegiũ vocari poteſt, omnis
profanatio rei ſacræ,& contemptus Dei.Sic Ouidius lib.3. Metam. ſacrilegũ appellat
Lycurgum,ob contempta Bacchi ſacra.Et in Faſtis,ſacrilegas vocat manus,quæ nu-
men Veneris violarant. Sed cùm Gentes Deorum ſuorum maieſtatem idolis affige-
rent,vocarunt ſpecialiter ſacrilegium, ſi quis ſubripuiſſet quod tẽplis dicatũ erat, in
quibus putabant ſitam eſſe totam religionem. Porrò de iuſto & legitimo vſu opum
Eccleſiaſticarũ, itémq; de impio abuſu,quem rectè poſſumus appellare ſacrilegium,
ex aliis ſcriptoribus multa repeti poſſent.Sed ita nunc omnia inuaduntur,diripiũtur,
dilapidantur,vt nõ admodum lubeat plura de his dicere. Porrò ſacrilegio proximũ
eſt furtum per lancẽ & licium,cuius ſuperius quoque meminimus. Quòd ſi de hiſce
improbis furibus, qui prætextu ſimulatę religionis pecuniã colligunt,quã deinde in
malos vſus profundunt,dicerentur,quæ dici poſſent, nullum noſtra finem habitura
eſſet oratio. Et fortaſsis prudentes malunt hoc in tacito ſinu malum defleri. ¶*SED
Si quidẽ.*)Quæ hîc ſubiiciuntur,deſcripta ſunt ex quodã Honorii & Theodoſii reſcri- 1 *L.vna.C.de cri.pecula.*
pto. ¶ *EST Et inter publica iudicia Lex Fauia de plagiariis.*)Plagii publicum eſſe iudiciũ 2 *L. plagij.1.C. ad leg. Fau.de plag.*
reſcripſerũt Impp.Diocle.& Maxim. Et refertur hoc crimẽ in Pandectis inter titu-
los publicorum iudiciorum. Itaque quidam ſuſpicantur in illo Vlpia.reſponſo,quo 3 *L.1. De publ.iud.*
enumerantur omnia publica iudicia,addendã eſſe hanc Legẽ de plagiariis,quam veri-
ſimilius eſt,librariorum incuria temerè expunctam eſſe,quàm ab Vlpiano prætermiſ

ſam. Porrò autem plagiariũ appellamus eum, qui vel aliena mancipia ſubtrahit ſupprimítque, vel liberum hominem ſeruituti & ſeruilibus plagis ſubiici, dolo malo curauit.

1 L. vlt. C. ad leg. Fa. de plag.

2 L. vlt. D. illo tit.

¶ *EX Sacris Conſtitutionibus.*) Extat hac de re Conſtitutio Conſtantini. Scribit auté noſter Hermogenianus, aliquando pœnam in plagiarios pecuniariam tantùm ſtatutam fuiſſe per Legem Fauiam: ſed eam poſtea deſuetudine ſublatam eſſe: & in hoc crimine detectos plerunque in metallum damnari. Certè & Lex Moſaica plagiarios capite puniebat. Deuteron. cap. 24. ¶ *LEX Iulia de ambitu.*) Si verũ eſt, quod ait Plato, vix quenquã gerendo imperio idoneum eſſe, niſi qui inuitus & quaſi coactus

3 L. quæ omnia. §. nec ferendus. De procurat.

ſuſcipit hoc munus: aut quod noſter Vlpianus ſcribit, Eum, qui ſe ingerit, hoc ipſo ſuſpectũ eſſe: admodũ Reipub. intereſt coërceri ambitionem: eóque diligentius, quò magis eſt ad ambitionem procliue humanũ ingeniũ. Sed vt tolerari poſsit ſimplex ambitio, quæ præter nudam & ingenuam ſui commendationem nihil habebat: ſaltẽ cùm tributim pecuniæ per diuiſores diſtribuebantur, paſsim redimebantur ſuffragia, & largitionibus corrumpebatur tota ratio & iudicium Comitiorum: non fuit tanto Reip. malo indulgendũ. Ergo Romani, quãtumuis ipſi ſupra modum eſſent ambitioſi, multis legibus voluerunt ambitũ tollere. Certè Polybius lib. 6. veterem Carthaginenſiũ Remp. damnat: Rom. verò laudat: quòd in illa nemo nó impunè mercaretur officia publica: in hac verò huius nundinationis pœna eſſet capitalis. παρὰ Καρχηδονίοις (inquit) δῶρα φανερῶς διδόντες λαμβάνουσι τὰς ἀρχάς· παρὰ δὲ Ῥωμαίοις, θάνατός ἐστι περὶ τοῦτο πρόστιμον. Cęterùm ſub Cæſaribus omnia degenerarunt, nihílque non patuit ambitioni. Vnus laudatur Alexander Seuerus, quòd honores publicos vendi paſſus nó ſit. Quo nomine laudare poſſumus & noſtrum Iuſtinianum, ſi quid credimus eius Nou. Conſtitutioni octauę. Sed ô Leges inanes! Hodie niſi ambis, niſi ores, niſi dones:, nihil agis. non emitur ſola virtute poteſtas. ¶ *LEX Iulia repetundarum.*) Legẽ de pecuniis repetundis, qua Senatores tantùm tenebantur, primus tulit L. Calphurnius Piſo Tribunus pl. vt autor eſt Cicero in Bruto. Poſtremò à C. Iulio Cæſare, primo eius Conſulatu, lata lex eſt de pecuniis repetundis, in qua multa fuerunt, quàm in ſuperioribus, acerbius ſcripta. Vnde & Tullius pro Rabirio Poſthumo, Iubet (inquit) Lex Iulia perſequi ab iis, ad quos ea pecunia, quam is ceperit, qui damnatus ſit, peruenerit. Si eſt hoc nouũ in Lege Iulia, ſicuti multa ſunt ſeuerius ſcripta, quàm in antiquis Legibus, & ſanctius iudicata, &c. ¶ *LEX Iulia de Annona.*) Hac Lege tenetur,

4 L. 2. D. ad Leg. Iuliã, de anno.

qui aliquid fecit, quo carior eſſet annonã. Sed & qui annonam onerant adulterinis ſtateris, tenétur quoque Lege Cornelià de falſis. Porrò annonã vocamus id, quod ad

5 L. pen. D. ad Leg. Cor. de falſ.

vitã tuendã pertinet. Eius auté magnam curam geſſerunt Romani. Id oſtendunt eorum Præfecti annonæ, Ædiles Cereales, & Epiſcopi illi, qui, vt ait noſter Arcadius,

6 L. vlt. §. item Epiſcopi. De mune. & hono.

præerant pani, & cæteris vænalibus rebus, quæ ciuitatum populis quotidianũ victũ ſuggerunt. Sicut Iuſtinianus in Nouel. Conſtit. 17. & 24. ad Pręſidis curam pertinere ſcribit, vt ſit in ciuitatibus copia rerum ad victum neceſſariarum, quam appellat ἀφθονίαν τῶν ἐπιτηδείων. Sed & curam carnis omnis, vt iuſto precio præbeatur, ad Pręfectum

7 L. 1. §. cura carnis. De offic. præf. vrb.

vrbis pertinuiſſe reſponſum eſt: ſicut & Epiſcopis Chriſtianis aliquando Principum reſcriptis mandatum fuit, vt habita pauperum ratione prouiderent, ne commodum

8 L. 1. C. de Epiſc. audien.

mercãdi negotiatores excedãnt. Sed nihil hîc temerè ſtatuendum eſt, nec niſi habita

9 L. vl. §. 1. D. ad Leg. Iul. de anno.

iuſti precii ratione. Idque mouit Impp. Seuerum & Antoninum, vt reſcriberẽnt, ius nó eſſe ordini cuiuſque ciuitatis, precium grani, quod inuehitur, ſtatuere. Notum eſt, quid olim acciderit Antiochiæ, quòd Iulianus Imperator minus iuſta rebus vænalibus precia ſtatuiſſet. Interim locupletiores, qui fructus ſuos ęquis preciis vendere nó-

1 L. annonam. De extraord. criminib.

lunt, dum minus vberes prouentus expectant, dicuntur annonã onerare, & crimẽ extraordinarium cõmittere. Quid verò dicemus de profuſis quibuſdam helluonibus, quorum ventres non minus onerantur annona, quàm annonam onerant? Certè aduerſus eos latæ ſunt olim Leges Sumptuariæ. ¶ *LEX Iulia de reſiduis.*) Hac lege tene-

2 L. 2. D. ad Le. Iul. pec.

tur, qui publicam pecuniam delegatam in vſum aliquem retinuit, neque in eum vſum

3 L. Lege Iulia. §. Lege Iulia. D. illo tit.

conſumpſit, vt ait Paulus. addit Marcellus, eadem lege teneri eum, apud quem ex lo-

4 L. cum eo autẽ. D. illo ti.

catione, emptione, alimentaria ratione, ex pecunia, quam acceperit, aliáve ex cauſa pe-

5 L. Lucius. De admi. tut. L. creditor. De ſolut. L. reſcripto. §. ſed eos. De mu. & hono.

cunia publica reſedit. Hac autem lege damnatus, amplius tertia parte quàm debeat, punitur. Vnde hoc iudicium quantumuis publicum ſit, magis tamen pecuniariũ eſt, quàm criminale. Nam & reſiduæ pecuniæ appellãtur actio, non auté accuſatio. Sanè quæ hîc dicuntur reſidua, alibi in iure Ciuili appellari videntur, reliquã. Enumerauit

hactenus

hactenus Iuſtinianus duodecim publica iudicia. Supereſt, vt pro coronide adiiciamus iudicium Hæreſeos. Nam & Iure Ciuili apertè conſtitutum eſt, hoc quoque publicum eſſe crimen: & Reip. Chriſtianæ intereſt, ne hoc malũ vel ignotũ vel impunitum latius graſſetur, eius accuſationẽ omnibus patere, modò graues & idonei ſint accuſatores, qui & rẽ tantã intelligant, & integro animo eò deſcendant: coërceantur autem præpoſtera illa parum ſanæ multitudinis iudicia, futiles calũniæ, & leues ſuſpiciones, cùm nec ex iis quenquam damnari debere, leges noſtræ profiteantur. Alioqui ſtatim optimi quique hoc prætextu facilè opprimentur. Eſt enim ſemper hoc paratum, nec minus ad commouendos vulgi animos idoneũ crimen, quod improbi quidã Corycei intendant egregiis & virtute aut ſapientia vulgò præſtantibus viris, qui ſeſe non demittunt ad omnes ſtulti populi ſuperſtitiones. Non cõmemorabo quid Prophetis & Apoſtolis olim obiectũ fuerit: profanæ quoq; hiſtoriæ, illuſtria huiuſce rei teſtimonia nobis ſuppeditant, dum proponunt vel Socratis condẽnationem, vel iudiciũ non minus ſancti Philoſophi Demonactis, vel Alcibiadis condemnationẽ, quàm in abſentem intenderunt Athenienſes Sycophantæ, εἰδότες τὴν πόλιν τὴν περὶ τοὺς θεοὺς μάλιστ' ἂν ὀργισθεῖσαν, εἴ τις εἰς τὰ μυστήρια φαίνοιτ' ἐξαμαρτάνων, vt prudenter ſcribit Iſocrates in Oratione περὶ τοῦ ζεύγους. Sed & Plato in Euthyphrone & verè & grauiter loquens de Socrate ait, εὐδιάβολα τὰ πάντα εἶναι πρὸς τοὺς πολλούς. Verùm Thucydides lib. 6. & Plutarchus ſatis deſcribunt, quàm acriter hoc prætextu inflammatus Populus ſtatim exarſerit in Alcibiadem, præſtantiſsimum alioqui ſuum ducẽ. Primũ ergo curare debent ſapientes Reip. gubernatores, vt hîc valeat, quod de crimine Maieſtatis grauiter reſpõdit noſter Modeſtinus, Hoc crimẽ nõ in occaſione, ſed in veritate habendũ eſſe. 2 Certè quàm ſit hæc cura in Rep. neceſſaria, ſenſit etiam noſter Iuſtinianus: cuius temporibus quidã perſonati vindices religionis hoc ſpecioſo prętextu ita graſſabantur in vitas & facultates omniũ bonorum virorũ, vt hic Princeps, cuius alioqui ſimplicitate & ſtupore facilè abutebantur, coactus ſit, Præſidibus Prouinciarũ mãdare, vt hęc res illis eſſet curæ. Cuiuſmodi ſapientiſs. & omni memoria præcipuè dignũ mandatum extat in eius Nou. Conſtit. 17. his verbis, οὐ μὴν οὐδὲ προφάσει θρησκείας ἢ αἱρέσεων ζητήσεως συγχωρήσεις τινὶ τῆς ἐπαρχίας λεηλατεῖν, ἢ ἄλλως τινὰ τοιαύτην πρᾶξιν ἐγχειρισθῆναι περὶ τὴν χώραν, ἧς ἄρχεις· αὐτὸς δὲ προνοήσεις μετὰ τοῦ προσήκοντος καὶ τοῦ συμφέροντος τοῖς δημοσίοις, καὶ τὰ τοιαῦτα ἀνορθοῦν, καὶ μὴ συγχωρεῖν τι παρὰ τὰς ἡμετέρας γίνεσθαι πράξεις προφάσει θρησκείας. Interea autem diligenter coërcendũ eſſe crimen hæreſeos & violatæ religionis, quod & pernicioſũ virus ſpargit, & Eccleſiã nõ minus diſsipat, quàm politiã, nemo, qui ſani ſit iudicij, dubitare poteſt. Nã & dominus olim pſeudoprophetã de medio tolli iuſsit: & notũ eſt, quid eius mandato de Sacerdotibus Baal ſtatuerint pii Heroës. Nec ignorare debẽt Magiſtratus, primã ac potiſsimã ſui muneris partẽ eſſe, vt tueãtur purum Dei cultũ, & ſinceram religionem. Si profanus Iuriſconſultus Paulus probat 3 iudicium Marci Imp. qui in inſulã relegauit eum, qui aliquid feciſſet, quo leues hominum animi ſuperſtitione Numinis terrerentur: quid iudicare debent Chriſtiani Magiſtratus de iis, qui impias inuehũt ſuperſtitiones, & blaſphemias, non minus aduerſus numinis maieſtatẽ, quàm populi ſalutẽ? Conſtat olim quoque apud Græcos, ſicuti & apud Romanos, capitale fuiſſe crimẽ τῆς ἀσεβείας: & quàm eſſent veteres ſeueri vindices læſæ ſuæ religionis, ex eorũ etiam legibus intelligi poteſt: & pleraque huius generis annotaui ad Leges Romuli cap. 7. Sed conſtat etiã, & ex eorũ erroribus intelligi quoque poteſt, quàm ſit neceſſe, vt præcedat doctrina & cognitio certa religionis veræ. Certè vtraq; valde neceſſaria eſt animaduerſio, cùm nihil nõ moliatur ille cùm erroris & mẽdacij parens, tũ veritatis infeſtiſsimus hoſtis Sathan, vt mundũ profanis & impiis opinionibus effaſcinet. Irenæus, Epiphanius & Auguſtinus laborant in recenſendis, quas à tẽpore Chriſti excitauit & ſparſit, huius generis peſtibus. ac horrendũ eſt, quot & qualia portenta enumerent. Sed tamen neſcio qua manſuetudine & humanitate vſa ſemper eſt Eccleſia Chriſti aduerſus hæc monſtra. Nam & Tertullianus ſcribit Marcioni damnato & eiecto vltro reddita fuiſſe ducenta, quæ in Eccleſiã cõtulerat, ſeſtertia. Sed & cùm ſuos Magiſtratus & vim gladii imperiique ius Chriſtiani habere cœperũt: nulla, quæ grauior eſſet, vſi ſunt acerbitate. Imò D. Chryſoſtomus iudicauit, errores, non homines eſſe tollendos: quod certè, ſi commodè fieri poſſet, nemo eſt, opinor, qui non facilè probaturus ſit. Non diſsimilis eſt illa Auguſtini ſentẽtia lib. 1. contra Petil. cap. 29. Diligite homines, interficite errores. Ac ſanè

1 *L. 4. C. de hæret. & Manich.*

2 *L. famoſ. D. ad legem Iul. Ma.*

3 *L. ſi quis aliquid. De pœnis.*

in ea fuit aliquando ſententia, vt crederet, cum Hæreticis, ſolo Dei verbo, nulla verò vnquam vi eſſe agendum, Sed fatetur in ſua quadam ad Vincentiū Epiſtola 48. multis ſe deinde rationibus & exemplis victum mutaſſe ſententiam. Interim tamen non videtur probaſſe ſanguinariam vllā acerbitatē. Nā ſcribens ad Bonifaciū Præfectum Numidiæ, laudat humaniſsimam illam Theodoſij Legem aduerſus Donatiſtas latā, quòd pro Chriſtiana manſuetudine, iis ſupplicium capitis non irrogaret, ſed pecuniariis tantùm mulctis, nempe decem librarum auri, caſtigaret. Hoc etiam plurimis aliis locis, præſertim in epiſtolis ſuis agit Auguſtinus tractans cauſam Donatiſtarum. Quinimo lib. 3. contra Creſconium, cap. quinquageſimo, profitetur nullis bonis hoc placere in catholica Eccleſia, ſi vſque ad mortem, in quē quam, licet Hæreticum, ſæuiatur. Sed hoc dictum non oportet ad viuum reſecare. Multæ enim circunſtantiæ incidere poſſunt & cauſæ, quæ nos aliter ſentire cogant. Quæ fuerint in hoc genere primùm Leges Conſtantini, latius dicam in meo Conſtantino. Quæ ſint Iuſtiniani noſtri Conſtitutiones, annotaui ad eius Nou. Conſtit. 42. Sed neque Theodoſius in

1 *L. 4. C. de hæret. & manich.* eadem ſemper ſententia fuit. Nā extat quædā eius Cōſtitutio[1], qua Donatiſtas & Manichæos bonis omnibus & facultatibus mulctat, arcétque ab omnibus cōmerciis &

2 *L. Arriani. C. illo tit.* & ſucceſsionibus. Edidit deinde aliā Conſtitutionē[2], qua omnes Hæreticos, cuiuſmodi multos enumerat, vſquam in Romanū locū conueniendi orandique facultatem habere grauitèr vetat. Iubétque Manichæos etiā de ciuitate pelli, atque adeò vl-

3 *L. damnato. C. illo tit.* timo ſupplicio tradi. Extat & tertia quædā eius Conſtitutio[3], ne quis vel legat vel deſcribat impios Neſtorii libros: ſed vt ij publicè cōburantur. Sanè Iuſtinianus in Nouella ſua Cōſtit. 42. ſtatuit, vt Hæretici veluti incluſi deſideāt in aliqua ſolitudine, ſic vt ſeruentur, ſi reſipiſcere velint, & tamen aliis interim contagione non poſsint obeſſe. Cæterùm iubet cōburi eorū libros, qui falſum & impiū dogma ſpargere poſſent, quemadmodū & in Actis Apoſtolicis legimus igni traditos fuiſſe libros magicæ cu-

4 *L. cætera. §. tantundem. D. fami. erciſcun.* rioſitatis. Et noſter Vlpianus reſpondit[4], corrumpendos eſſe libros improbatæ lectionis. ſcimúſque olim Athenis iuſſu Magiſtratuum conflagraſſe profanos illos impij Protagoræ libros. Certè piæ ſunt, & piis omnibus viris gratiſsimæ hæ flammæ & fauillæ, quibus abolentur impia & pernicioſa monumenta: nō minus quàm impij ſunt & omnibus bonis viris inuiſi illi ignes & cineres, quibus Antiochus abſumere voluit Sacroſanctam Scripturam, vel impius ille rex Iehuda ſanctiſsimū librū Prophetę Ieremiæ. Quæ autem poſt noſtrum Iuſtinianū leges editæ ſint de iudicio hæreſeos, nō admodū lubet referre, nec omnino vel huius loci eſt, vel noſtrę profeſsionis. Et quorſum tandē cōmemorarem Bonifacianas ſanctiones de hæreticis? Sed priuſquā finē faciā, adiiciendū aliquid videtur de certa aliqua lege, qua dignoſcatur hæreſis, quæ dānationem mereatur. Et ſanè cùm tanta ſit humani iudicij caligo, & tot erroribus obnoxia cæcitas, vt non temerè in tantis tenebris verū à falſo rectè diſcernat, niſi melior aliqua lux aliunde illi affulgeat: ſentētia eſt omniū de rebus rectè iudicantiū, in cauſis religionis religioſe conſulendā eſſe Scripturā ſanctā. Sunt enim eæ veluti à Deo cōſignatæ Tabulæ, quarū oraculis definiātur huius generis cōtrouerſiæ. Atq; hac quidē de re apud Theodoritū lib. 1. hiſtoriæ Eccleſiaſticæ, extat ſanctiſsima & omniū ſeculorū memoria pręcipuè digna religioſi Principis Cōſtantini Lex, quā in Niceno Cōcilio aſſentientibus omnibus Chriſtianis Epiſcopis edidit, & quam omnes boni & prudentes ſemper iudicarunt digniſsimam eſſe, quæ inſignibus literis inſcriberetur omnibus omnium iudiciorum Eccleſiaſticorum parietibus. Eius verba ſunt hæc,

ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΑῚ ΒΊΒΛΟΙ ΚΑῚ ἈΠΟΣΤΟΛΙΚΑΊ, ΚΑῚ ΤΩ͂Ν ΠΑΛΑΙΩ͂Ν ΠΡΟΦΗΤΩ͂Ν ΤᾺ ΘΕΣΠΊΣΜΑΤΑ, ΣΑΦΩ͂Σ ἩΜΑ͂Σ, Ἃ ΧΡῊ ΠΕΡῚ ΤΟΥ͂ ΘΕΊΟΥ ΦΡΟΝΕΙ͂Ν ἘΚΠΑΙΔΕΎΟΥΣΙ. ΤῊΝ ΠΟΛΈΜΟΙΟΝ ΟΥ͂Ν ἈΠΕΛΆΣΑΝΤΕΣ ἜΡΙΝ, ἘΚ ΤΩ͂Ν ΘΕΟΠΝΕΎΣΤΩΝ ΛΌΓΩΝ ΛΆΒΩΜΕΝ ΤΩ͂Ν ΖΗΤΟΥΜΈΝΟΝ ΤῊΝ ΛΎΣΙΝ.

FRAN. BALDVINI IVRISCONS. COMMENTARIORVM IN LIB. IIII. INSTITVTIONVM IVSTINIANI IMP. FINIS.

INDEX RERVM AC VERBORVM QVÆ IN HIS Franciſci Balduini Commentariis continentur, copioſiſsimus: in quo & authorum tam veterum quàm recentiorum loci explicati, annotantur, & difinitiones & etymologiæ vocabulorum deſcribuntur, & iuris quæſtiones breuibus pronuntiatis digeruntur.

A

A Antiquatæ ſiue ſublatæ rogationis nota 26.m.
Abdicatio olim in vſu apud Ro. erat 29.f.
ſimilior exhæredationi erat quàm emancipationi, hodie verò ſublata eſt 100.p.
in ea iuſta interdum emancipatio ſumitur 89.m.
Abecedarii magiſtelli vtrùm habeant vacationem munerum 146.
Ablatiuus abſolutus conditionem facit 358.f.
& in illo conditio ineſſe dicitur 477.f.
Abortionis poculũ dantes vltimo ſupplicio afficiuntur 774.p.
Abortu vxoris, teſtamentũ non ſoluitur 273.f.
Abraham duxit in vxorem Saram ſororem ſuam ex Thare, vel ſanè filiã fratris ſui Aram, & eius ob id factũ excuſatio 76.
Abſentia reip. cauſa, ſi fuerit affectata, nullum priuilegiũ meretur 644.m.
& ideo abeſſe reip. cauſa qui affectauit, non dicitur reip. cauſa abeſſe 644.m.
Abeſſe reip. cauſa qui dicantur 141.m.
Abſens habetur, qui etſi corpore, non animo tamen præſens eſt 122.m.
Abſens procurator dari poteſt 698.m.
Abſens ſtipulari non poteſt 421.p.
Abſens vſucapionem poteſt complere. 226.m.
Abſentis reip. vel ſtudiorum cauſa re vſucapta, abſenti ſuccurritur 645.p.
Abſenti & ignoráti, acquiri legatum poteſt 236.m.
in Abſentem lata ſentẽtia à Principe, non habet vim legis generalis, & ratio 28.f.
Abſentium reip. cauſa procuratores nullam habent vacationem 141 p.
Abſentibus reip. cauſa, præſcriptio quinquennii non obeſt 231.
Abſolui nocentem præſtat, quàm innocentem condẽnari 232.f. 747.m.
Abſolui poteſt reus à præſenti petitione, nullo interim præiudicio alterius petitionis quam habet actor 678.m.
Abſoluto reo durat nihilominus obligatio 712.f.
Abſtinere debemus non ſolùm alieno, ſed etiam eo quod propè eſt vt ſit alienum 171.p.
Abſtinendi beneficiũ ſuis hæredibus à Prætore datum 316. & dein.
Abuſus propriè quid ſit 215.p.
Acacius epiſcopus Amidæus vt captiuos redimeret, eccleſiaſticas opes vẽdidit 164.m.
Acceptilatio eſt imaginaria ſolutio 517.p.
liberat ſine pecunia debitorẽ 593.p.
eiuſdem etymologia ibid.
ex ea non ritè facta oritur ius ſimplicis facti niſi aliud appareat 593.m.
Acceſsione rei emptæ euicta, non committitur ſtipulatio duplæ, ſed agitur ad id quod intereſt 497.m.
Acceſsiones tolluntur principalibus rebus extinctis 213.m.
Accreſcendi ius competit vſufructu pluribus in ſolidum relicto 219.p.
in contractibus locum non habet 529.m.
ineſt ſtipulationi per ſeruum communem contractæ 519.m.
in ſeruo communi vtrùm locum habeat 240.p.
in vſufructu vtrùm locum habeat 219.f.
in teſtamento militari locum nõ habet, & ratio 304.m.
inuito etiam obuenit 427.p.
legatariis volentibus tantùm locum habet, hæredibus autem etiam inuitis 426.f.
verbis autem cõiuncto, quod accreſcit, accreſcit cum onere conditionis: ſecus in eo quod accreſcit re coniuncto 486.f.
Accreſc. ius quando & vbi locum habeat 330. per totum 331. & dein. 366.m.f. 367. & dein.
tranſit ad ipſos hæredes 291.p.
Accreſcendi iuris cum ſubſtitutione differentia. vide ius accreſcendi 291.p.
Accurſius reprehenditur 366.p.
Accuſare non poteſt alumnus ſuum nutritium 57.p.
Accuſare volentes, probationes habere debent 731.p.
ad accuſandum ſi plures admitti velint, iudex eum qui accuſet, eligit 766.f. 767.p.
Accuſatio criminalis non conſumit ciuilem actionem, nec è contrario 621.p.
Accuſatio patris promeretur mitiorem accuſati filii pœnam, & ratio 62.m.
ex accuſatione pœnã ſupra quadruplum poteſt excreſcere 662.m.
Accuſatorum libertas apud Gallos ſublata 766.f.
Achab regis grauis punitio, & qua ratione 156.f.
Acies propriè ſignificat exercitum ad pugnam inſtructum 140.m.
Acilius iuriſconſultus à populo appellatus eſt ſapiens 15.m.
Aconitum mulier primo reperit, at quæ illa fuerit 774.m. eorum qui illud temerè dant, pœna 774.p.
Acquirendi ratio duplex 157.m.
inter acquirendi dominii modos legatum referri poteſt 319.f.
Acquir. dominii modus præcipuus legitima ſucceſsio 195.p.
Acquirendarum rerum duplex ratio 157.m.
Acquirendarum rerum generalia genera quæ ſint 167.f.
Acquiſitionis cauſſæ aliæ lucratiuæ, aliæ oneroſæ, aliæ mixtæ 327.m.
ἀκριβὲς.i.iuſtum 70 p.
Actio eſt ius perſequendi in iudicio quod ſibi debetur 637.m.
Actio etiam dici poteſt omne quod agimus facimúſve, ſiue inter viuos contrahendo, ſiue teſtamentum faciendo, ſiue delinquendo 636.m.
Actio ciuilis in qua de re familiari agitur, non conſumit criminalem accuſationem, nec contrà 621.p.
Actio inanis eſt aduerſus eum qui nihil habet 605.f.
Actio nobis non quæritur per liberũ hominem, niſi cedatur 588.p.
Actio non naſcitur ex ſolo conſenſu etiam in nominato contractu, niſi ſubſit cauſa 554.p.
Actio omnis, annis triginta tollitur 227.m.
Actio vbi eſt iuris ordinarii, datur etiam propter modicam ſummam 175.f.
Actio vix vlla eſt quæ non ſit imputa 634 p.
Actio vna vtrùm alteram conſumat 697.p.

Actio confeſſoria quæ dicatur 640.m.
de dolo quando ſubſidiaria dicatur. Vide dolus 135.m.
de eo quod certo loco, an ſit arbitraria 972.p.
de paſtu pecoris quando & qua ratione prodita 696.m.
exercitoria, Inſtitoria, Tributoria, de peculio, de in rem verſo, quando locum habeant 683.684.
in factum datur ad id conſequendũ quod in aliena membrana ſcripſi 188.m.
in factum interdum ex altera tantùm parte pœnalis 632.m.
in Rem datur legatario ad legatum perſequendum, ſicut & hypo thecaria. Vide rei vindicatio 322.m.
interrogatoria quæ dicatur 640.m.
Pauliana quæ ſit 645.m.646.p.
protutelæ, directa & contraria quæ ſit 585 m.
ſubſidiaria quæ ſit 135.m.
vtilis, ei & in eum datur qui ex accidenti, vel ex identitate venit 584.f.
Actionis leges quid olim 635.m.
Actionem ad rem petendam qui habet, rem habere dicitur 735.p.
Actionem nemo de improbitate ſua conſequitur 611.p.
Actionem perſonalem tantùm tribuit conuentio ſeruitutis præſtãdæ 210.f.
Actionem vocamus bimembrem, vbi locus eſt exceptioni: trimembrem, quæ habet replicationem 709.p.
Actiones annales dicuntur intra annũ viuere 706.p.
Actiones arbitrariæ quomodo ab actionibus bonæ fidei differant 672.m.
Actiones continentur ineorũ & tuorum appellatione 159.m.
Actiones duæ eiuſdem rei nomine quoties competunt: vnius electio alteram conſumit 606.m.
in perſonam, ab actionibus in rem quomodo differant 714.m.
μονομερεῖς quæ dicantur 708.f.
pœnales, lite conteſtata tranſmittuntur in hæredes 707.p.
pœnales quæ dicantur 654.p.
Actiones plures plura delicta in vna re admittũnt 697.m.
Actiones poſt aditam hæreditatem, hæredi quæſitæ etiam occaſione rei hæreditariæ, non tranſeunt ad fideicommiſſarium 384.m.
Actiones quæ ſunt bonæ fidei, quæ ſtricti Iuris, quæ arbitrariæ 665.m. 666. p.
quæ ex Iuriſdictione prætoris poſſũt proponi 649.m.642.f.
quæ in ſimplum competant, quæ in duplum, quæ in quadruplum 661.p.662.p.
quæ in hæredem competant, quæ nõ competant 705.m 707.m.
quæ perpetuæ dicantur, quæ temporales 705.p.m.
quæ rei perſequendæ gratia comparatæ ſint, quæ pœnæ perſequendę, quæ mixtæ 658.m.
rei perſequendæ gratia comparatæ, non conſumuntur per furti actionem pœnalem 607.f.
Actiones reſtitutæ à Claudio iis qui plus petendo exciderant 677.f.
Actionũ ſumma diuiſio, in rem, aut in perſonam 637.m.
Actionum variarum gradus pro delinquentium variæ ratione 695 p.
in Actionibus, iudiciorum origo, materia & finis conſideratur 39.m.
Actoris ex intentione, & rei depulſione omnis cõtrouerſia conſtat 708 f.
Actori vtrùm poſsit iudex plus tribuere quàm petierit 678.m.
eo non probante reus abſoluitur 325.m.640.p.
Actores peccant, qui temerè alios litibus vexant 740.p.
Actus quando ſuſpendatur prouocatione, quando non ſuſpẽdatur 147 f.
Actui non nocet modicum interuallum 516.p.
Actus duo quadrati, efficiunt iugerũ 215.f.
Actus ex veriſimili mente paciſcentum continet iter, via autem illud ipſum ex ipſa vi & proprietate verbi 206.p.
Actus nunquam ſine itinere eſſe poteſt 206.p.
Actu legato, qui iter adimit, nihil adimit 206.p.
viam ſtipulanti qui actum & iter promittit, tenetur ibid.
Actus quot pedes habeat 205.f.
Adam quare primus homo dictus ſit 407.m.
Adauum, alii atauum dicunt 431.f.
Addicere verbum eſt prætorii decreti in executione rerum iudicatarum, & quid addictio propriè 454.p.
Addictioni in diem locus eſt, cùm melior conditio adfertur 508.m.
vbi autem conditio euenit, retraditione opus non eſt 169.m.
Addictionem in diem cur appellent Cæſares conditionem 709.m.
Additamentum aſcititium in diffinitione legati 320.p.
Ademptio legati quando intelligatur 364.m.
ἀδέσποτοι apud Lacedæmonios qui dicantur 49.p.
Adiecto ſolutioni ex interuallo, vel reo mandante quando non rectè ſoluatur 528. m.
vt ei ſoluatur, oportet eum in eodem ſtatu manere 518.p.
Adimi poſſunt legata nuda voluntate 363.f.
Adiiſſe hæreditatem quando hæres intelligatur 318.f. 319. p.
Aditur ſolo animo hæreditas 446 m.
Aditio hęreditatis non fit niſi impleta conditione 505.f.
ſi præceps ſit, periculoſa eſt 121.m.
quæ ignorantia eam vitiet 329.m.
ipſam, donatio cauſa mortis non moratur 234.m.
Aditione fingitur hæres ſumere perſonam defuncti 285.m.
Adoleſcentes qui curatorem habent ſimiles habentur pupillis 152.f.
Adoleſcentibus aut pupillis pro modo facultatum alimenta conſtituere ad prætorem pertinet 154.p.
Adoptio eſt genus tranſitus, ſiue commigrationis in alienam familiam 85.p.
Adoptio appellatur ab Iſocrate εἰσποίησις 85.p.
duobus modis fit, aut principali reſcripto, aut imperio magiſtratus. ibidem.
aut per prætorem, aut per populum. ex Gellio 87.p.
inuentionis eius cauſa, nominis propagatio 536.f.
imago naturæ dicitur 90.p.
naturam imitatur 86.p.
Adoptio Neapolitanæ reginæ Ioannæ multis annis Europam commiſit bellis exitialibus 91.p.
Adoptio per ſacrum oraculum, dicitur adrogatio 86.m.
Adoptio Romæ ſemper in magno vſu fuit 92.m.
Adoptio quæ non tribuit ius patriæ poteſtatis, nihil adimit adoptato, quominus cum fratribus ſuis patri naturali ſuccedat 275.m.
Adoptio vtrùm fiat ab extraneo an à conſanguineo, multùm intereſt 407.f.
Adoptionis neceſſariæ ſpecies ex Platone 85 p.
Adoptionis ius in legitima ab inteſtato ſucceſsione latius patet, quã in teſtamentaria 400.m.
quando patriam diſſoluat poteſtatẽ 85.p.93.m.
ex adoptione qui principes imperia ſuſceperint 91.m.
Adoptione, auo vel proauo naturali facta, tollitur ius patriæ poteſtatis 95.p.
in adoptionem apud ſeſe dare poteſt magiſtratus 87. m.

ex Adoptione quęſita fraternitas impedit nuptias donec manet Adoptio 76. m.
in Adoptionibus filiorũfa. & patris, & filii arbitriũ ſpectãdũ cõſentiendo vel contradicendo 100. f.
Adoptiuus filius Pandionis Ægeus, Ægei Theſeus 85 p.
Adoptiuus filius quando adſimilatur ei qui ex legitimo matrimonio natus eſt 86 m.
Adoptiuus pater matri non obeſt in ſucceſsione filii 421.p.
Adoptiuus ſoluta adoptione nihil iuris habet. 400.m.
Adoptiuo filio datur ius ſuccedendi, licet pater adoptiuus ius patrię poteſtatis in eum non habeat 87.f.
Adoptiui filii minus iuris habent quàm naturales 407.m.
in numerũ nõ proficiũt liberorũ, qui excuſare parẽtes ſolẽt 90.f 140.m.
in quibus cauſis differant a naturalibus 90.f.
poſt emancipationẽ ita admittantur, ſi ex naturalib' liberis fuerit 407.f.
quando eiuſdem iuris habeantur, cuius iuſtis nuptiis quæſiti 90.f.
ſimiles habentur naturalibus 275 p.
in eos olim, vt in naturales, dabatur vitæ & necis poteſtas 87.p.
Adoptiuã ſororẽ ſtipulari vxorẽ nõ poſſumus, & ratio 76.m.
nec poſthumum hęredem inſtituere 76 m.
Adoptare quando poſsit pauperior ditiorem 88. f.
Adoptare quis loco nepotis poteſt, etiam ſi filium non habet 90.m.
Adoptari non poteſt emancipatus vel in adoptionem datus. Aliud eſt de naturali filio 91.p.
Adoptari nullus in fratrem poteſt, & ratio 90.p.
Adoptans generum, ſi filiam ſuam non emancipauerit, Adoptio potius eſt irrita, q̃ nuptiæ 76.f.
Adoptatus ab extraneo non mutat familiam 406 f.
Adoptatus libertus, patroni adoptãtis filius habetur 93.p.
Adoptatus agnatis tantùm, non etiã cognatis adoptantis fit cognatus 77.p.
ab Adoptante olim nomen ducebat, & eius rei exempla 87.f.
Adoptati ſerui a domino eo ipſo fiũt liberi 86.f.
Adoranda ſerenitas principis 6.f.
Adrianus imperator adoptauit M. Antonium & L. Verum 92.m.
Iulio, Celſo, Saluio, Iuliano Priſco & Neratio plurimũ vſus eſt 7.m.
vetuit ſeruos occidi: ſed iuſsit à iudicibus eos damnari 61 f.
eiuſdem facinus 101.p.
Adrogatio militis non reſcindit teſtamentum prius iure conditum 263.p.
Adrogatio pupillorum quibus permittenda. vide Arrogatio 88.p.
Adrogatio ſpecies adoptionis 85.m.
Adrogatione tutela finitur 26.p.
Adrogationis Etymologia ex Gellio & Cicerone 87.m.
in Adrogationib' quæ cognitio vertatur 88 m.
Adrogare plures aliquis non debet, nec maiorem minor 88.m.
Adrogat' filius totus eſt in poteſtate & iure patris adrogantis 406 f.
poteſtati adrogatoris ſubiicitur, & liberi eius 86 m.
eo præterito teſtamentum adrogatoris rumpitur 89.m.
Adrogari non poteſt, niſi iam veſticeps 88 p.
Adulterii accuſationem quãdo, qui minor vigintiquinque annis eſt, inſtituere poſsit 761.m.
Adulterii accuſari nõ poteſt qui ſeruorum contubernia violauit 70 f.
Adulterii accuſati ſerui, non poſſunt a domina manumitti 58. f.
Adulterii pœna qualis olim fuerit 761 m.
quæ olim, & quæ nunc: & qui principes grauiter Adulteros coercuerint 769.f m.
Adulterii pœna tenetur miles qui ſororis filiam habuit in contubernio 77.p.
Adulterii vindicatio marito & cognatis Lege Romuli pmiſſa 761 p.
inter adulteriũ viri & mulieris quãta differentia: & multorum authorum opiniones 280.m.
ob adulterium à ſeruo cõmiſſum impeditur libertas, etiam ſi ſeruus non fuerit accuſatus 280.m.
Adulterio ſuſceptus non poteſt fieri legitimus 84.f.
Adulteriorũ leges ſingulares 761 m.
Adultera lege eſt, quæ nubit multoties 80.m.
Adultera mater non facit filium illegitimum 68 p.
Adultera perdit dotem 680.p.
Aduocatus dabatur rei inanimatæ cædis reæ apud Athenienſes 696.f.
Aduocatus legatum petenti patrocinatus, teſtamentum ex quo debebatur legatum inofficioſum nõ rectè dicit 311 p.
Aduocato Poëtarum ſententiæ ſunt neceſſariæ 561.m.
Aduocatum non conuenit iniuſtè tueri ſcientem 741.p.
Aduocati Cæſarienſes qui dicantur 244 m.
Aduocati quaſi caſtrenſe peculium præcipuũ habent quod ex ſua profeſſione poſſũt acquirere 263.m.
Aduocatorũ quale Iuſiurãdũ 741.m.
ἀδύνατος conditio quid 286.p.
Aedes ſacra quid 63.p.
Aedis ſacrandę ritus quis olim fuerit 163.m.
Aede ſacra terræ motu diruta, locus ædificii non eſt profanus 164.f.
Aedes ruſticæ non minus quàm vrbanæ dicuntur 207.m.
Aedes ſua impenſa debet reficere vſufructuarius 213.m.
Aedium ſacrarum cuſtos νεωφύλαξ ſiue ἱεροφύλαξ 104.p.
Aedibus iũcta legari nõ poſsũt 185.p.
Aedificii dominus non ideo dominus eſt ſingularum eius partium, imò ſæpe nec poſſeſſor 183.f.
Aedificio futuro quòd nõdũ eſt, imponi vel acqri ſeruitus poteſt 210.p.
Aedificio Latini liberti Ius Quiritum conſequebãtur 49.m.
ſine ædificio locus, Ager propriè dicitur 175.f.
Aedificia nõ derelinqui ad decus vrbium pertinet 184.f.
quę ruſtica dicãtur, quę vrbana 207.m
Aedificare omnibus licet in littore maris 160.m.
Aedificans in alieno ſolo quando repetat impenſas 185.m.
Aedificans in ſuo ſolo ex aliena materia intelligitur dominus ædificii 183.m.
Aedilis qui à priuatis munerib' excuſatur, à tutela nõ excuſatur 140. p.
Aediles, aliquãdo lectos quòd in via publica eſſent, conſciderunt 697.p.
Aediles cereales curam annonæ Romæ gerebant 778.m.
Aediles Curules pręerant venditionibus, ob earum vitia dabant peculiares actiones 555 p.
Aediles non modò Macellũ, ſed & vias publicas curarunt 697.p.
Aedilium Curulium edicta 20.m.
Aedilium duo genera apud Rom. eorúmque poteſtas 30.m.
Aedilũ eſt Iuriſdictio: hinc ſtipulationes ab eorũ iuſſu ortæ ſunt 520.f.
Aedilitas non habet a tutelis excuſationem 142.p.
Aedilitii edicti verba 696.f. 697.p.
Aedilitia actio de peculio, quę 651.f.
Aedilitia actione tenetur venditor ſiue ſciens, ſiue ignorans vitium rei quæ vænit 565.p.
Aedilitiæ prætoriarum ſtipulationũ appellatione continẽtur 30.m.
Aeditui dicũtur qui ædes tuẽtur 102.f.
vnde dicantur 104.p.
ad Ægeriã Numa leges ſuas retulit 2.f.
Aegeus Pandionis νόθος .i. filius adoptiuus 85.p.
Aegri ſomnia, prouerb. 250.m.
Aegrotantẽ negligẽs teſtatorẽ, indignus eſt qui ei ſuccedat 370. p.

Aegrotus & præſenti a'i quo pericu-lo preſſus donare poteſt interviuos 154.f.
Aegrotum patronum negligens li-bertus punitur : vide infirmitas & valetudo 370.p.
apud Ægynetas & Athenienſes inuētæ pluſquam quadraginta ſeruorum my riades 60.p.
Aegyptii quando in prouinciæ tributariæ formam redacti 117.p.
Aegyptii matrem nihil natalibus cō-ferre crediderunt 45.p.
Aegyptii natura controuerſi 654.f.
Aegyptii nuptias inter fratrem & ſo-rorem probarunt 76.p.
Aegyptiorum mores Exodus referre videtur 75.m.
apud Ægyptios Herculis templum aſylii ius habebat 63.p.
Aeliæ Sentiæ legis authores, & quibus temporibus facta ſit, & quę fuerunt eius capita 49.f.
quid ea continebatur 59.f.
Aelius Catulus Cōſul temporibus Au-guſti, fortè Legis Æliæ Sentiæ author 49.f.
Aelius Martianus proconſul Bericæ, vtrùm Martianus Iuriſconſultus cuius in pandectis extant reſponſa 64.p.
Aeneas ſuam nutricem Caietam multo honore proſequutus 57.p.
Aequalitas in contractibus quomodo ſeruanda 154.f.
Aequitas eſt ius ex æquo & bono, quod ſcribi aut certo ſemel definiri non poteſt 25.f
Aequitas iuris honorarii multa ſuſti-net, quæ alioqui ſummo iure ciuili non conſtant 305.p.
Aequitatis in iudiciis potior eſt ratio quàm ſcripti iuris 746.m.
Aequitate ſua omnis excuſatio ni-titur 136.f.
Aequum & bonum appellat Ariſt. τὸ ἐπιεικές. 23.m.
Aequum & bonū multa ſuſtinet, quę iure ſummo parū conſtant 255.m.
Aer omnibus natura communis 159.f.
Aerarius quis olim dicebatur 222. m.
Aere alieno potior eſt funeris impenſa 377.m.
in Ære non habens quando luit in corpore 744.m.
Aeſchili in Thebis dictum 37.m.
Aeſchines contra Cteſiphontem θεῖον πρὸς μητρός vocat auunculum 431.f.
Aeſtimatio hominis occiſi ad id tēpus refertur, quo plurimi eo āno fuit 619.f
Aeſtimatio vani timoris 753.p.
nec deformitatis aut cicatricum, & ratio 632.f.
Aeſtimatio rei legatę quādo debeatur, quando non 324.m.
rei, propter moram non ſolùm debetur, ſed etiam id quod intereſt 752.m.
ſeruorum qualis olim fuerit 240.p.
Aeſtimatio vtrùm debeatur bonorū parte legata 180.p.
Aeſtimatione legati ſerui oblata quādo hæres poſsit legatum ſeruum retinere 55.f.
Aetas iuſta in muneribus, vel honoribus 145. m.
Aetatis maioris 70. annis, vel minoris 25. à tutela excuſatio 136.f.
Aetatis quàm dementiæ prior, & poſterior oratio 105 p.
Aetatis veniam quā à Principe impetrauit, ſi maſculus allegare velit, ipſe ſuam cauſam agere debet 698.p.
Aeternitas Principis 6.m.
Aethiopum montes alluit mare quod eſt ſupra Memphin 176.f.
Aethiopum regnum inuaſerunt Aſ-ſyrii 174.p.
Affectans tutelam, nullam habet excu-ſationem 142.m.
Affectans Reipub. cauſa abeſſe, non dicitur abeſſe 644.m.144.m.
Affines ſunt viri & vxoris cognati. vxoris cognatis vir eſt affinis, contraque viri cognatis vxor: & enumeratio earum perſonarum quę affinitate iunctæ dicuntur 77.m.
Affinitas diſſoluitur morte eius per quem contracta eſt, quanquam duret ſemper eius impedimētum, quod tunc propriè vim ſuam exerit 79.m.
nulla eſt propriè inter viri & vxoris cognatos: impropriè tamen dicitur inter ſponſum & ſponſam 77. m.
per ſponſalia non contrahitur 82.p.
tantùm contrahitur inter alterū cōiugē, & alteri' cōſanguineos 81.m.
Affinitatis nomine nulla eſt ſucceſsio 396.p.
ei' ratione prohibitio nuptiarū quomodo intelligatur 69. p.
Affinitates ſeruiles impedimēto ſunt nuptiis 82.p.
Afrorum crudelitas 41.m.
in Africa ἀγγέλου π'ρας, in quam ſi ſeruus lapidem importaſſet fiebat liber 48.m.
African' quare dicatur Iuſtin. & qui primus hoc nomen meruerit 4.f.
ἀγελαῖα dicuntur a Græcis animalia gregalia 614.p.
Ager propriè dicitur ſine ædificio locus 175.f.
ob cenſum aut tributum deſertus, Principis fit 200.m.
Ager ab hoſtibus captus publicatur 174. m.
Agri limitanei a militibus vindicantur ſublata præſcriptione 229.p.
plures ad colendum dati iis, quibus regio bene culta erat 222. f.
Agrorum ſtercorandorū vſus quàm neceſſarius 222. p.
ſupra quingēta iugera poſsidere quādo non licuit 156. m.
Agrorum fines olim defoſsis carbonibus diſtincti, & qua ratione 750.f.
Agros aſsignare veteranis poteſt Princeps 64.m.
Ageſilai dictum de promiſsione metu extorta. 712.p.
Ageſilai Lacedæmoniorum ducis in ſeruos clementia 41 p.
Aggenus Vrbicus de alluuione 175.f.
Agnationis & cognationis diſcrimen ſublatum 414.f.
Agnationis ius quando pereat 108 p.
Agnatus adoptione aut natiuitate fit 413.f
Agnato minus idoneo, prodigo datur curator ex inquiſitione 131.p.
Agnato proximo defertur hæreditas, ſi nemo ſuus hæres exiſtat 411.m.
Agnato proximo .i. ei quem nemo antecedit, hæreditas defertur 413.f.
Agnati excluduntur à nepotibus ex filia 410. f.
ſimpliciter vocantur ad ſucceſsionē, non tamen repelluntur cognati 414.f.
ſunt cognati virilis ſexus ab eodem orti 413.f.
Agnatorum & cognatorum diſcrimen ſublatum 108.m.
Agnatis capite diminutis non datur bonorum poſſeſsio 428. p.
Agnatis furioſorum cura datur 130.f.
Agnominis error, cùm de perſona cōſtat, legatum non vitiat 353.p
ἄγω καὶ ἄγομαι quid 637.m.
Agere crimen .i. accuſare 637.p.
Agere eadē de re quis dicatur 715.m.
Agere poteſt quilibet aut ſuo nomine aut alieno 697.m.
Agere prohibito nullum tempus nocere debet 185.m.
Agendi verbum tam ad rem ciuilem quàm criminalem pertinet 637.p.
Agrariæ Leges exploſæ, & qua ratione 156.
Agriculturæ primum præceptum, ne quis plus telluris poſsideat, quam poſsit ipſe colere 156. f.
Agrippinæ nuptiæ cùm Claudio 77.p.
ἀγόραιος quid apud Græcos 616.f.
αἰκίας actio apud Athenienſes ob verbera 625.p.
Alanicus vnde dicatur Iuſtinianus, & qui Alani dicantur 4.m.
Albani Reges dicebantur Syluii à Syluio Aſcanii filio 3.m.
Albini teſtamentum facere non poſ-ſunt 294.p.
Albornotianæ Bibliothecæ 112.p.
in Album corrumpentē pœnalis actio 654.m.

Albo

Albo colore Elephantes maximè eſferantur 602.m.
Alciati ſententia vtrùm iudicia omnia ſint abſolutoria 708.m.
de interdicti etymologia 727.m.
de poſthumi alieni inſtitutiõe 353.m.
de tribus manibus 409.m.
Alcibiadis condemnatio tum abſentis qua ratione facta 779.m.
eius impuberis qui fuerint tutores 108.p.
Alexẽdri ab Alex. de S. Cõſulto Macedoniano ſententia explicatur 690.p.
de veteri ritu ędis ſacrandæ 165.f.
Alexander magnus à Delphico oraculo inuictus appellatus 5.m.
Alexandri magni ceruorum emptio 172.m.
eiuſdem mos in cauſis audiendis, altera aure manu obturata 28.f.
eiuſdem in victos clementia 41.p.
Alexander Seuerus nihil ſine 20. Iuriſconſultis decreuit 27.m.
frequentes apud ſe habuit Sabinum Paulum, & Vlpianum 7.m.
honores publicos vendi paſſus non eſt 778.p.
eius memorabile dictum, Quod tibi fieri non vis, alteri ne feceris 18.p.
Alexandri Seueri tempora 363.p.
Alexandri 5. pontificis ſententia de inſulis occupandis 177.p.
Alexandria ciuitas AEgypti ad Nili oſtium ſita 116.f.
Alere liberos à Iudice pater cogitur 22.f.
Alienatio in fraudem facta, quomodo infirmetur 645.m.
Alienatio nulla intelligitur cùm is qui ex ſua materia ædificat, etiam ſi velit alienare, prohibetur 185.f.
Alienationis bonorum pupillarium decretum ex falſis allegationibus interpoſitum reuocari poteſt 57.f.
Alienationis mutandi Iudicii cauſa factę, excuſatio permittitur ob valetudinem 143.m.
alienationis verbum quid contineat 334.m.
ex alienatione volũtaria animũ adimendi legati colligimus 335.m.
Alienare quas res poſsit pupillus tutore authore 243.m.
Alienari quæ à dominis non poſſunt 245.p.
Alimenta conſtituere pupillis aut adoleſcentibus pro modo facultatum ad prætorem pertinet 154.p.
Alimenta decreta pręiudicium non faciunt veritati, quo minus petenti hęreditatem patris obiici poſsit filium non eſſe 656.f.657.p.
ob ea legata ſi quis tranſigat, nec naturaliter valet tranſactio 120.m.
Legata ſi vltro fuerint ſoluta ex imperfecto teſtamento non poſſunt repeti: quinimo triennio præſtita obligant hæredẽ in poſterũ 352.f.
relicta ad pubertatem, ad annũ decimumoctauum debentur 90.p.
Alimẽtorum ſumptus ad eum pertinent qui vtendum accepit 213.m.
de alimentis legatis non tranſigitur ſine prætore, nec de donatis cauſa mortis 256.p.
Aliud pro alio, inuito creditore, ſolui non poteſt 462.m.
Allegationibus falſis extorta ſententia ipſo Iure nullius eſt momenti 149.f.
Allemani ita propriè appellati primùm Germani ſuperiores, qui hodie, Heluetii, Sueui, & Bauari 3.f.
ἀλληλοκληρονομία pactum mutuæ ſucceſſionis 449.f.
Alluuium receſſus ſubſidentis fluminis 176.p.
Alluuionis ius in agris limitatis locũ non habet 175.m.
quæ eius ſint iura 175.m.
per eam, quod agro tuo flumen adiecit, iure gentium tibi acquiritur: & quid ſit Alluuio 175.m.
Alluuione fructuari⁹ vti poteſt 213 p.
Alphonſus Tarraconenſis a Ioanna regina Neapolitana adoptatur, deinde eiicitur 92.p.
Alterum non lædere. i. abſtinere ab iniuriis 17 f.
Alternatio perſonarum ſi ſola ſit, plus cauſa peti non poteſt 676.f.
ſi ſit locorum aut perſonarũ, aut rerum, cuius ſit electio 349.p.
Alternatiua conditio quæ 498.f.
Alternatiuæ obligationis diſcrimẽ, & ratio diſcriminis 677 p.
de Alternatiuis legatis ſiue ſtipulationibus tractatus 337.p.
Altius tollendi & non tollendi ſeruitutes 208.m.
Altius tollendi facultas vtrùm ſeruitus 641.m.
Alumnus nutricium ſuum non poteſt accuſare 57.p.
Alumni ex teſtamento imperfecto nutricis vel educatoris poſſunt legatum petere 57.p.
Alumnis ſuis Tutores petere educatori permittitur 57.p.
Alumnis hæreditas ab inteſtatò non debetur 57.p.
generali obligatione non comprehenduntur: & alia pietatis exempla 57.p.
Alumnam educatori poſſe nubere, & ideo non eſſe parẽtem, quamuis dicatur 57.p.
Amandare quid apud Ciceronẽ 97.p.
Ambitio ſimplex vtrùm tolerari poſsit 778.p.
Ambitus eſſe non poteſt, vbi nulla ſunt populi ſuffragia 764.p.
Ambroſius negauit diuortium inter virum & vxorem Iure diuino prohibitum 81.f.
vt pauperes paſceret, eccleſiaſticas opes vendidit 164.m.
Ambroſii dictum, paternę eſſe pietatis ignoſcere filio, qui vxorẽ ſine eius conſenſu duxit 72.m.
Ambulatoria conditio quid 507.p.
Ambulatoria voluntas quid 507.p.
Ambulatoria emptio quæ 507.p.
ἀμίαντος illibatus 64.m.
Ameſia cauſam egit vicitque 720.m.
Amicus dicitur quaſi idem alter 292.m.
Amico reconciliato fidendum non eſt 144.m.
Amittere non poteſt quis quod nunquam habuit 110.m.
ἀμνηστία maximè chriſtianis conueniens 707.m.
Amotarum rerum actio competit in hæredem 707.p.
Anabaptiſtici ſpiritus ſeditioſi, qui vulgus ad pileum vocant 35.m.
Anachoretę qui olim dicebãtur 744 p.
Anaſtaſius imperauit anno Chriſti 492. regnauit annis 26. petiit fulmine ictus 428.p.
Anaſtaſio Dicoro ſucceſsit Iuſtinus 239.m.
Anatolius Berytenſis Academiæ anteceſſor 9.m.
Anaxagoras agrum ſuum omnib⁹ cõpaſcuum eſſe voluit 155.f.
Anaxilai Rheginorum tyranni factum 106.p. 101.p.
Ancilla prægnante manumiſſa, partus liber eſt
Ancillæ partus non eſt in fructu 227.f.
An poſsit vſucapi 227.f.
Andocidis oratoris locus de ſportulis 663.f.
ἀνδρομανεῖς quare dicantur Laconicæ mulieres 125.m.
Angliæ rex Henricus pupillarium rerũ fructus, ſuos fieri voluit 102.p.
Angliæ regis Henrici VIII. an factum fuerit matrimonium cum Catharina filia Ferdinãdi regis Arragonũ 79.p.
Animal bipes ſi damnum fecerit, quæ actio competat 995.m.
Animal Brutum morte punitur lege Moſaica ſi aliquid dignum morte commiſerit 696.m.
Animal iniuriam feciſſe videri non poteſt 696.m.
Animalia duplicis generis eſſe, ait Plut. terreſtria & marina 21.f.
Inter fera & mãſueta differẽtia 173.p.
gregalia dicuntur à græcis ἀγελαῖα 614.p.
Animalia Iuris naturalis peritia cenſentur. 19.p.
quæ noxiã cõmiſerint non vltra nos ſolẽt onerare, q̃ vt noxę ea dedamus 695.f.

quorũ fera natura nõ habeatur 173.m.
Animantibus naturam indidiſſe affectum generandi, vt cõſeruetur rerum vniuerſitas 22.p.
Animus reuertẽdi requiritur, vt captiuus reuerſus intelligatur 99.m.
Animo ſolo aditur hęreditas 446.m.
Annales actiones dicuntur intra annũ viuere 706.p.
Annona quid 764.m.
eam cariorem faciens, qua pœna teneatur 778.m.
eam onerãtes adulterinis ſtateris qua pœna teneantur 778.m.
Annus decimusquintus vxori ducendę præſtitutus à Iuſtin. ante quẽ nullus eſt tã impudic⁹ vt vxorẽ ducat 71.m.
Annus quo tẽpore pro impleto habeatur, & in quibus caſibus ſufficit attigiſſe 58 m.
quot diebus conſtet 226.p.
retrorſum computatur in L. aquilia 619.f.
Anni poſtremum diem quando attigiſſe ſufficiat·quando oporteat cõpleſſe 267.m.
poſtremum diem quando attingere oporteat 226.p.
Anno 14. moueri vim generationis in maſculis 71.m.
Anni ſeptemdecim ad aliena negotia adminiſtranda non neceſſarii 57.m.
Annorum ſeptuaginta quando habeatur ratio, & quando annorum quadragintaquinque 145.p.
Annis ſexaginta maior, ducẽs vxorẽ, legitimã poteſt habere ſobolẽ, 71.m.
Annis triginta vitium rei eluitur & omnis actio tollitur 227.m.
Anſerem perpetuum comitem habuit Lacydes philoſophus 173 m.
Antecedens vult, qui vult conſequens 54.m.
Anteceſſores qui dicantur 9.p.
ἀντιπαραλέγειν dicũt Græci, quod dicimus replicare 721.f.
προσαποτίσματα obligatio quid 458.m.
Anticus quare dicatur Iuſtin. & nõ rectè atticum dici leg. 4.m.
Antigonus & a tergo vtilitatem ſitam eſſe dicebat 66.f.
Antinomiarũ memorabilium cõciliationes 161.p.
Antiochena ciuitas ob pretia ſtatuta annonæ penuria laborans 778.f.
Antiochus rex, Deus voluit dici & dominus 6.m.
adhuc impubes rex conſtitutus eſt 129.p.
quãdo philoſophos omni ſua ditione deiecerit 146 m.
Antiochi tertii mandatum ne ciuitates ſibi parerent ſi quid præter ius & fas ediceret 27.m.
ἀντιφωνηταὶ conſtitutæ pecuniæ reus dicitur 650.p.
ἀντιπαραγραφὴν vocant Græci replicationem 221.f.
Antipatri crudelitas 774.m.
Antiquitatis gnari laudantur 253.m.
Antiſſam circa Mæotin Pontus abſorbuit 177.p.
Antiſtes Iuris dictus Seruius Sulpitius 8.m.
Antiſtius Labeo Trebatii diſcipulus 593.p.
ἀντωμοσία propriè vocatur actoris iuſiurandum 241.p.
Antoninus pius philoſophus Imperator educatorem ſuum mortuum fleuit 57.p.
per omnes prouincias profeſſoribus annua ſalaria dari curauit 146. f.
Scæuolæ conſuetudinem præcipuè amauit 7.m.
valentem Martianum Marcellum Iabolenum coluit 7.m.
ab Adriano adoptatus 92. m.
vocauit ſe κόσμου κύριον 8.f.
Antonini Cæſares dicti ſunt a Pio Antonino 3. m.
Antoninum Caracallam Iulia ad inceſtas nuptias ſollicitauit 8:.p.
Antonii Auguſtini locus de aureis ſolidis 116.f.
de propioribus ſobrino 432.p.
de impenſis vtilibus 681. p.
de inſcriptione L.1.De leg.1. 322. f.
de Velleo Rufo & Hoſterio Scapula, vide Aug. 442 m.
Antonii Auguſtini lectio confirmatur 91.p.122.p.
eiuſdẽ liber in Modeſtinũ & de eius translatione 136.f.
Antonius Contius de gradibus 433. p.
ἀντωμοσία 24.m.
Apanagium quid apud Gallos 735. f.
Apelles quis fuerit 188.f.
ἀπενιαυτισμὸς i. annuum exilium, cædis inuoluntariæ olim pœna apud Græcos 616.p.
Apes vbi in vſum hominis ceſſerint, propriæ habendæ ſunt 171. f.
earum fera natura eſt 171.p.
[illegible] apud Lacedæmonios qui 49. p.
Aphobum ſuum tutorem Demoſthenes ſtatim atque pubes factus eſt, iudicio conuenit 152.m.
Apocha ſine pecunia non liberat debitorem 593.p.
ἀποδιδόναι καὶ διανέμειν i. tribuere Iuſtin. dicit βραβεύειν 14.m.
ἀπόλιδες dicuntur deportati qui perdũt omnia ciuitatis Ro. iura 96.p.
ad Apollinem Lycurgus leges ſuas retulit 2.m.
Apoſphragiſma quid 254 .f.
Apoſtatæ hæredes non poſſunt inſtitui 279.m.
Apparitor, qui in ius vocat, debet ipſũ reum compellare, vel eius domicilio id denuntiare 743.f.
Appellatio quando actum ſuſpendat, quando non ſuſpendat 147.f.
quando liberat fideiuſſorem 703.m.
Appellationis iudex poteſt condemnationem ferre omiſſorum in prima lite ſumptuum 742.m.
Appellantes qui cauſa cadunt, hodie pœnam ſubeunt pecuniariam 740.m.
Appellatur ab eo cui mandata eſt iuriſdictio non ad eum qui mandauit ſed ad ſuperiorem aliquẽ magiſtratum 255. m.
Appellari poteſt a ſentẽtia quę lata eſt interueniente Principalis reſcripti authoritate, & ratio 28. m.
Appellari non poteſt a Senatu, vt nec à principe 27.m.
Appellus quas Inſtitutiones repererit 251. p.
Appiani locus de decima parte fructuum ſolita pendi pro vectigali eorum agrorum qui deſerti ad culturam redigerentur 268. f.
Appii Claudii Cæci Senatoria maieſtas 131. m.
Applicationis ius quale 438.p.
ἀπροσκλήτου δίκη quæ dicatur 745.p.
Apuleius de conſenſu parentum in nuptiis 72. m.
eiuſdem dictum, Tutor magis imminuit, quàm tuetur opes pupilli 104.p.
Aqua Caduca dicitur aqua ex lacubus abundans 206.f.
Aqua per fundum alienum duci non poteſt 207.p.
Aqua profluens naturali Iure communis 159. f. 160. p.
Aquæ auerſionem non cogitur recipere locus qui non ſeruit 208.m.
Aquæ digitus 207.m.
Aquæ ducendæ ius quod perſonis datur, cum iiſdem perit 207. m.
Aquæ ducendæ ſeruitus quando eſſe dicatur 206.m.
Aquæ ductus cedi poteſt per eũ per quem via aliis ceſſa eſt 206.p.
ex aquæductu meo non poſſum alii aquam concedere, niſi hoc nominatim conuenerit 207.m.
Aquæ & ignis interdictionis loco ſucceſsit deportatio 110.p.
Aquæ hauſtus quando ſit ſeruitus perſonalis 209.m.
Aquæ quæ nondum apparuit, poteſt conſtitui ſeruitus 206.m.
Aquæ vſus quãdo perſonalis 207.m.
Aquam ducere ex publico flumine liberũ eſt, ſi modo nec vicinis obſis nec vſui publico 207.m.
ad Aquam pecoris appellendi, ſeruitus quæ 209.f.
Aquam publicam, ſine Cæſaris

literis ducere non licet 206.f.
Aquilia L. quis teneatur 611.f.
Aquilia no minus ex culpa, quàm ex dolo quis tenetur 611.m.
Aquiliana ſtipulatio continet non modo renouationem prioris obligationis ſed & acceptilationem 594.p.
Conditionalis eſſe poteſt ibid.
eius formula 590.p.m.
Aratro vertendo quinque pedum liberum ſpatium quod relinquebatur vſucapi non poterat 219.p.
Aratus Sicyonem patriam ſuam quomodo liberarit 223.p.
Arati φαινομένων exordiū 2.f 3.a.
Arbitraria propè hodie omnia iudicia 672.f.
Arbitraria actio quæ ſpecialiter dicatur 172.m.
Arbitraria actio, eſt actio quod metus cauſa 665.m.
Arbitrariæ actiones quæ dicantur 671.m.f.672.p.
vix differre ab actionibus bonæ fidei 671.m.
Arbiter ſentētiam iniuſtā dicēs, vtrum teneatur 631.f.
valetudinis Ratione excuſatur a ſententia dicenda 143 m.
Arbitri dicuntur amici 381.m.
Arbitrium iudicis quando dandum 672.p.
Arbitrium tertii in legatis quomodo redigatur 350.f.
in arbitrium tertii facta collatio ad arbitrium boni viri eſt redigenda 519.f.
Arbitrio ab alieno non debet pendere teſtator 266.p.
Arbor radicitus eruta, prioris domini eſt 176.m.
in Arboribus inueniri coniugii affectum & propenſionem 21.f.
Archelai nuptiæ cū Glaphyra Alexandri defuncti fratris ſui vidua 79.p.
ἄρχων ἐπώνυμος quis apud Athen. 101 f.
ἄρχοντες ex Codri, apud Athenienſes, poſteris, principes decennali præditi poteſtate 24.m.
Area dicitur pars domus maxima 219 m.
Areæ vſufructu legato, ſi in ea ædificium poſitum ſit a teſtatore, vſusfructus extinguitur 219.m.
in Areopago dicitur ἀνυπερημίων καὶ πατέρων 2.m.
Areopagum Cicero intelligit, Athenienſium conſilii nomine 24.f.
Areſtum curię Pariſiēſis de ſucceſsione patruelium in capita 415.m.
Areſtum Senatus Pariſienſis quo Valdenſes liberantur 774.p.
aliud de repręſentatione 403 m.
in Aretuſa anguillæ, quas vocāt ſacras, cicures multæ reperiuntur 168.m.
Argumentatio ab oppoſitis ſiue contrariis frequens in iure ciuili 675.f.
Argumentum ab vltimis voluntatibus ad negotia inter viuos: & cōtra 60.p.
Argumentum ἐκ τεκμηρίων 54.m.
Ariphon Alcibiadis tutor 108.p.
Ariſteus apud Virg. de patris incerta demonſtratione 83.p.
Ariſtoteles anno 14. fatetur ſemen abundare, ſed non credit maturum ad generationē ante 20. præſtituítque maribus annū 37. puellis 18. 71.m.
tribuit τοῖς φυτοῖς ὥσπερ τοῖς ζώοις φύσικον ἐρᾶσθαι 21.f.
Ariſtotelis dictum, Rerumpubl. exempla in familiis reperiri 38.p.
eiuſdem locus de acquirendarum rerum duplici ratione 157.m.
de actione ſerui corrupti 661.f.
de auibus allectatricibus, quæ dicūtur παλευτρίαι vt ſunt coturnices & anates 169.f.
an legib⁹ ſolutus eſt Princeps 307.p.
de exhæredatione 269.m.
de iis qui in acie ceciderunt 141.p.
de iniuria facta magiſtratui 629.m.
de iureiurando 653.p.
de iure trium liberorum 139.f.
de obligationib⁹ ſiue cōtractib⁹ 461.p
de officio Ædilium 697.p.
de ſenibus & iuuenibus ſtudioſis opinio 54.f.
de ſequeſtratione 730.f.
oculorum acerrimus ſenſus 431.f.
quid differant per ignorantiam peccare & ignorantem peccare 617.p.
quid ſit violentum & inuiolentum 617.m.
de naturalibus acquirendarum rerū modis 167.m.
quare, quando reo & actori ſunt æquales ſententiæ, reus vincit 732.f.
de vſuris, & quare damnatæ 157.f.
Arma iudiciorum atque legum apud Cic. 7.m.
Arma Principi cur data ſint 6.f.
Arma ſunt omnia tela 737.m.
Vetantur à Iuſtiniano, & quæ arma ſignificentur 738.p.
Armorū appellatione quid contineatur 772 m.
Armorum vſus inſcio Principe interdictus 6.f.
vſus vtrum priuatis hominibus interdictus 772.p.
Armis repelli poteſt, qui cum armis venit 605.f.
cum armis aut telo ambulare mos barbarus 777.p.
Armis deiicere, & cum armis deiicere, multum intereſt. 737.m.
Armati qui propriè dicendi ſint ibid.
Arra non eſt diſsimilis pignori 559.p.
Arrierages quæ Galli appellēt 228.m.
Arrogatio capitis diminutio eſt 452.m.
Arrogatio militis filiifamilias non reſcindet teſtamentū Iure militari priuscōditū: vide adrogatio 263.p.
Arrogatum patrem ſequentes liberi capite minuuntur: vide adrogatio 110. p.
Ars à ſciētia quomodo diſcernatur 12.f.
Artes honore aluntur 10.m.
Arte minus, quàm auro gloriantes ridiculi 188.f.
in arte ſiue manus precio, ſæpe plus eſt quàm in re 188.f.
Arte quadam quis primus ius Ciuile tractauit 103.p.
Arſaces Parthi 3.m.
Arſinoen ſororem ſuam Ptolomæus duxit vxorem contra Macedonū & Gręcorum leges, vt ait Herod. 76.m.
Artabani grauis ſententia apud Plutarchum 24.p.
Artaxerxes iunxit ſibi duas ſuas filias Atheſin & Miſtrin 75.m.
Artaxerxis filiorum conſpiratio in parentes 774.m.
Artifex ſeruus æſtimatur triginta ſolidis 740.p.
As in ſeptē partes ex præſumpta teſtatoris voluntate diſtribuitur 282.m.
eius notæ ex Metiano 282. m.
eius partes 282. p.
Aſſe completo ſi quis ex parte ſit inſtitutus, quid iuris ſit 284. p.
Aſſem tot vnciæ efficiunt, quot teſtator voluerit 282.m.
ab Aſcanii filio Syluio, Albani reges dicebantur Syluii 3.m.
Aſconius pædianus de lege Cornelia de falſis 762 m.
de iniuria Magiſtratui facta 630.m.
ἀσέβεια capitale crimen 779.m.
Aſpectu impudico intuitus ſanctimoniales, capite punitur 227. p.
Aſſertor libertatis quis dicatur, & aſſertio ſublata 698. p.
Aſſeſſoris imperitia non nocet iudici ſed ipſi aſſeſſori 632. p.
Aſſeſſores quaſi caſtrenſe peculium precipuū habent, quod ex ſua profeſsione poſſunt acquirere 263. p.
Aſsignare libertum quid 441.m.
Aſſyriorum regnum inuaſerunt Babylonii 174.p.
Aſtrologus puniendus, ſi dixit furem qui fur non erat 625.m.
ἄσυλοι καὶ ἀσφάλειαι quid 63. p.
Aſylum quis primus aperuerit, & quæ fuerint templa in quibus fuit ius aſyli, & quid aſylum 63. p.m.
Aſyli ius magis affectis iniuria quam afficientibus debere ſubuenire 63.m.
Aſyla erant certæ quædam ciuitates

homicidii imprudenter admiſsi 616.f.
Atauus an rectè dicatur pro adauo 431.p.
Athenæus de Nicia & Mnaſone 60.p.
de Prodigis 130 m.
Athenęi locus de miſsilibus,& de eo qui dicere ſolebat, Is cui fortuna dabit accipiat 200.p.
ex Athenæo Iuriſconſulti diffinitio 15.f.
Athenarum & Lacedæmoniorum laus ex Cicerone 32.f.
Athenis, iuſſu magiſtratuum Protagoræ libri combuſti 780.m.
Athenis & Æginæ inuentæ pluſquã quadraginta ſeruorum Myriades 60.p.
Athenienſes aliis leges præſcripſerunt, ipſi aliunde non acceperunt: ipſis Græcis honeſtæ politiæ exemplũ dederunt, Legéſque omnibus numeris abſolutiſsimas habuerũt 32.f.33.p.m.
apud Athenienſes graues mulctæ pecuniariæ: & apud eoſdem Αἰκι λα- λαπτείαι 662.f.
apud eoſdem Iuſiurãdum de calumnia locum habebat 741.p.
manumittere ſeruum in theatro non licuit 48.f.
Athenienſes omnibus ex priuato fonte hauſtũ permiſerunt 209.f.
olim edicta ſua πρὸ τῶν ἐπωνύμων εἰκόνας proponebant 654.f.
non niſi inter ſeſe poterãt iuſtas nuptias contrahere 70.p.
apud eos paſsim duas habere vxores licuit 80.p.
plures reo clepſydras infundebant, quàm actori,& qua ratione 708.f.
quibus iuribus in conſtituendis tutoribus vtebantur 101.f.
quid dicebatur Aqua & igni interdici 110.p.
quomodo exceptionibus vtebantur 719.m.
apud eoſdem Theſei ſepulchrũ omni nexu mancipii liberabat ſeruos 63.p.
Athenienſes vixerunt ſub Regibus vſque ad Codrum 24.m.
vſura ſeſquicenteſima vtebantur 676 p.
Atheniẽſium actiones ob conuicia, verbera. & vulnera 625 p.
Athenienſium conſilii nomine, Cicero intelligit Areopagum 24.f.
Athenienſium grauia iudicia in ingratos 238.m.
Athenienſium iudices quale olim iuſiurandum præſtabant 748 p.
Athenienſium Reip. laus à Pericle, quòd eſſet, πολεμικὴ καὶ πολιτικὴ 6.m.
quod forum fugerint 634 f.
Athenienſium Lex de donatione 237.p.
Athenienſium mos in prodigis puniendis 130 m.
Athenienſiũ leges in teſtamẽtis 251 p.
in pupillis poſt pubertatem inſcribendis 124.m.
vt non admitterentur ad rei hæreditariæ poteſtatem hi, qui regiones vicinas non circuiſſent 127 m.
Athletæ olim coronis donabantur, & quãdiu viuerent publicis conſtitutis vectigalibus fruebantur 756.f.
Athletis victoribus quæ de publico donabantur, in cauſam iudicati capi poterant 756. m.
Atilia Lex 227.m.
ἄτιμοι qui apud Græcos 255. m.
Atinia Lex 227. m.
Atrienſes ſerui 41. f.
Atriariorum vilis opera 628 m.
Atrox iniuria quæ dicatur 629 p.
Atticus quare dictus Q. Cæcilius Põponianus 87.p.
Atticum non dictum Iuſtinianũ, ſed Anticum 4 m.
Attilia lex de dandis tutoribus iis, quibus nullus eſt tutor ſi Romæ manſerint 114.p.
Attili' Regulus quare nõ eſt poſtliminio reuerſus 99.m.
L. Attilii quot Romæ fuerũt 115.p.
Auditorium principis in palatio Conſtantinopolitano 9.p.
Auditus incertior viſu 432.f.
per Auerſionem quomodo fiat locatio 686. m.
per Augures conſecrato loco Senatuſconſultũ fieri debebat 27.m.
Auguſtales præſides qui 63 p.
Auguſtinus dixit diuortium inter virũ & vxorẽ iure diuino prohibitũ 81.f.
Laudauit Romanos quòd magiam reieciſſent 773.f.
de hæreticis morte non afficiendis ſententia 779.f.780 p.
in virginum affectatores 626. p.
Auguſtini dictum, extrema quædam lineamenta imaginis Dei eſſe in homine 16.m.
Auguſtini ſententia de agnomine 355 f.
Auguſtus parciſsimè ius ciuitatis dedit, & eius elegans dictum 49.m.
quare dictus Caius Iulius Octauianus 87.p.
quis primus & vnde dictus, & quæ inter Auguſtum & Cæſarem differentia 5 m.
tulit Legẽ Iuliã de Adulteriis 769.p.
Auguſti adoptiones 92.p.
clementia & humanitas 61.p.
elegans dictum, Nulli magis conuenire Reipub. ſalutem tueri, quàm principi 7.f.
in Codicillis duplex beneficiũ 392 f.
Auguſti temporibus Conſules Sext. Ælius Catulus.& Caius Sentius Saturninus 49 f.
ab Auguſto manumittendi certus modus terminatus 59.m.
primùm tributum, vt legibus ſolutus eſſet. 396.f.
Auguſta priuilegia Auguſti ſolet habere 231.m.
Auia ſi pupillo tutorem nõ petierit, ab eius ſucceſsione repellitur 423.m.
ſuccedit poſt parentes primi gradus 420. f.
Auiæ tutelam gerere poſſunt 111.f.
Auium prima natiuitas à Moſe mari tribuitur 21.f.
Aureorum ſolidorũ antiqua æſtimatio 116 f.
Auri ſacra fames mortalia pectora cogit 297 f.
Auro magis quàm arte gloriantes ridiculi 188.m.
Auſonius de Aſſe 282.p.
idem in Gryphis de capitis minutione 109.f.
in iiſdem meminit triplicis libertatis 49.p.
Autẽ, aduerſatiuę particulę vis 668.m.
Author fieri tutor quando dicatur 122.m.
Authoritas quid, & eius etymologia 118.f.
αὐτοκράτωρ quis dicatur, & quis primùm ita dictus ſit. 3 m.
αὐτονομία cui populo data 23.f.
Auunculus nullus eſſe poteſt per adoptionem 77. p.
Auunculis.i. fratribus ſuæ vxoris Seruius Tulli' elocauit filias ſuas 77.p.
Auxonis equitis Rom. ob filium virgis immodice cęſum, ſupplicium 62.m.

B

Babyloniorum regnum inuaſerunt Perſæ 174. p.
Bacchandi verbo, furor ſignificatur 456 m.
Bactriani parẽtes ſuos decrepitos obiiciebant canibus ſepulcralibus deuorandos 775.m.
Bail. moribus tutelæ genus introductũ 102 p.
Balduinus puer leges Georgicas interpretatus 751.p.
Balduini annotationes in Ædilitium edictum 30.m.
eiuſdem Conſtantinus 247.m.
iuris Ciuilis demonſtratio 30 m.
Bannalis mola,& bannalis furnus, ſeruituris barbara ſpecies, ſicut etiam bannales tauri 209 m.
Baſilius Chriſtianum eſſe iubet ἀνδρεῖον 156.p.
Baſilii πρὸς νέους egregia ſententia 188.f.
idem in litigatores 635 p.
βασιλεὺς vnus Themothetum apud Atheni.

then curabat tutelas 101.f.
Barbari immanes propriè homines nó fuerunt 23.m.
Basiolum quod dedit ſponſa ſponſo quanti æſtimetur 239.m.
Bathuel elocaturus filiam ſuam Rebeccam Iſaac, conſuluit ipſius filiæ voluntatem 74.p.
Battologia in omni legiſlatione diligéter vitanda 9.f.
Bauari propriè Alemanni 3.f.
Behemah quid apud Hebræos 168.p.
[illegible] 772.m.
Bellum inſcio principe gerētem, maieſtatis teneri 6.f.
Belli duces apud Homerum κοσμήτορες dicuntur 7.p.
in belli duces, qui humaniter tractát hoſtes cædibus & incendiis omnia vaſtantes 41.f.
Belli inferendi poteſtas penes totum populum 26.m.
Belli noui an iuſta cauſa ſit prętextu rerum recuperandarum 174.p.
Belli quale ſit ius 174.p.m.
Bella vnde orta 19.m.
Bellorum ortus 25.p.
Bembus ſcriptor grauiſsimus hiſtoriæ Venetæ 177 p.
Beneficium eſt, quod quis dedit, cùm ei liceret, & non dare 233.f.
Beneficium dare ſeruum domino poſſe ex Seneca 56.p.
Beneficium diuiſionis & excuſsionis, quando & quibus datur 135.p. 650. p.
Beneficium diuiſionis quibus competat 516.m.
Beneficium donationis cauſa, quale 679.m.
Beneficium interuerti iniquum eſt 569.m.
Beneficium mulieri tributum magis tribuitur perſonæ quàm cauſæ 679.p.
Beneficium, vt quis cōueniatur quatenus facere poteſt, cui competat 681. m.
Beneficii loco ducebant antiqui liberari vxore & onere matrimonii 99.m.
Beneficio diuiſionis duo Rei debendi hodie iuuantur 516.p.
Beneficia in cuiuſquam iniuriam ſe non daturos principes profitentur 64.m.
Beneficia tria ſerui inſtituti hæredis à domino non ſoluendo 53.f.
Beneficia perſonalia non dantur hæredibus 29.f.
Beneficii ſummi loco habita excuſatio tutelæ 137.p.
Beotus Eucona ob colaphum iniuria datum iure obtruncat 625.p.
Beſtia capta eò vſque eſſe intelligitur, donec noſtra cuſtodia coercetur 169.m.
Beſtiæ feræ quas in viuariis incluſerimus a nobis poſsidentur 169.p.
Biennium quando ſufficiat ad vſucapionem 225.f.
Blaſphemiæ contra hominem factę nō debent eſſe impunitæ 625.m.
Boëtius in Topicis de deportatiōe 109.f.
Boleti pœna in Legibus Solonis 173.f.
Bona fides defuncti, hæredis malam fidem ſuſtinet 230.m.
Bona fides hæredis an excuſet vitiū defuncti 229.f.
Bona fides tradentis non requiritur in vſucapione rerum immobilium 228.p.
in bonæ fidei actione tantundem valet officium Iudicis, quantum in ſtipulatione prudētia ſtipulatoris vel promittentis in cauendo 554.m.
Bonæ fidei actionū formulæ 666.p.
ab bonæ fidei actionibus, vix differūt actiones arbitrariæ 672.m.
Bonæ fidei emptor quis dicatur 225 m.
in bonę fidei iudiciis quáuis dolo aduerſarii res abſit, tamen condemnato ſuccurritur, vt actionibus ſuis dominus cedat 752.m.
Bonæ fidei Iudiciorum vis 669.m.
in bonę fidei Iudiciis ad interponendam cautionem ex iuſta cauſa, condemnatio fit 718.f.
in bonę fidei Iudiciis, quę ſūt moris & cōſuetudinis debēt venire 666.m.
in bonæ fidei Iudiciis, alter alteri quomodo obligetur 669.m.
Bonæ fidei poſſeſſoris acquiſitio valde infirma, niſi vſucapione vel cōſumptione confirmetur 191.m.
a bonæ fidei poſſeſſore fructus conſumpti, an eius fiant 188.p.
Bona quæ intelligantur 377.p.
Bona vacantia poſſunt vſucapi 228.f.
Bona quæ a filio patri acquirantur, quæ non acquirantur 247.f.
Bonorum caſtrenſium nec vſumfructum habet pater 248. m.
Bonorum caſtrenſium, & quaſi caſtrenſium par cauſa 248.m.
Bonorum poſſeſsio per procuratorē peti poteſt 446.m.
ex bonis caſtrenſibus, patribus nihil debetur 248.p.
Bonorū addictionis petitio, etſi iam vænierint bona, adhuc intra annū rectè petitur 454.f.
Bonorum emptionis ſucceſsio qualis olim erat 455.
Bonorum omnium vſusfructus legari poteſt, niſi excedat dodrantis æſtimationem 214.p.
Bonorum parte legata, vtrùm debeantur rerum partes, an æſtimatio 180.p.
Bonorum poſſeſsio ab inteſtato non competit, niſi vbi teſtamentum factum non eſt 447.m.
Bonorum poſſeſsio contra tabulas inſtituto filio quando competat 408.m.
tam liberis adoptiuis quàm naturalibus datur 90.f.
quare inuenta 447.p.
Bonorum poſſeſsio edictalis eſt, quæ nullo opus habet Prætoris decreto 449.f.
Bonorū poſſeſsio ex teſtamento militis, quæ 447.m.
Bonorum poſſeſsio interdum poſſeſſio bonorum dicitur 450.m.
in Tranſitu interdū dari poteſt 48.f.
ob debitoris latitationem conceditur 456.p.
peti poteſt pendente conditione, Prętoris beneficio 447.f.
primùm a Prætore introducta liberorum emancipatorū ergò 408.m.
Bonorum poſſeſsio ſecundum nuncupationem 447.m.
Bonorum poſſeſsio ſecundum tabulas quando eſt neceſſaria 448.f.
Bonorum poſſeſsio quę ventri datur, Iuris eſt, non facti 450.p.
Bonorum poſſeſsio vnde legitimi nō eſt neceſſaria 449.p.
Bonorum poſſeſsio vnde liberi vtrū emancipatis neceſſaria 449.p.
Bonorum poſſeſsio vt detur, ſufficit extare tabulas, licet non proferantur 447.m.
Bonorum poſſeſsionis & hæreditatis differentia 446.m.
eius ius ex tribus cauſis introductum 442.m.
quare introductū à prætore 443.m.
Bonorum poſſeſsionis mandati pertinet ad hæreditatis aditionem 446. m.
Bonorum poſſeſsionis petendę tempus quale 450.m.f.
Bonorum poſſeſsionis petendę tempus non effluit, interim dum teſtamentum accuſatur falſi 147.f.
Bonorū poſſeſsionis petitio ſublata 451.p.
Bonorum poſſeſsionem cōtra tabulas, exhæredatus ſub conditione, rectè petet: licet ſub cōditione inſtitutus ab ea repellatur 272.p.
Bonorum omnes poſſeſsiones ordinariæ olim peti debuerunt 451 p.
Bonorum poſſeſſor hæredis loco in omnium cauſa habetur 446.m. 706.m.
propriè tamen hæres non dicitur 289. p.
de bonis diſtrahendis alicuius cùm agitur, primùm mobilia vēduntur 755.m.
[illegible] dicit Ariſtoteles externā quandam ſimulationem 14.m.

Bos genus numi, inſculpta bouis forma 562. m.
Breuiloqua ſubſtitutio à Iuriſconſultis dicitur reciproca 290.m.
Britanniis Ius ciuitatis Rom. Claudius conceſsit 49.m.
Brutus duxit conſobrinam ſuam Porciam in vxorem 78.p.
Brutus primus Vindicio ſeruo dedit vindicias ſecundũ libertatẽ 730.f.
in Brutis expertibus rationis habet excuſationem rei vindicatio 614.f.
Budæi interpretatio reprehẽditur 23.p.
Budæi lectio τὸ μεταγεγραφον τὸν νόμιμον probatur 25.f.
de perceptis ex amicorum teſtamẽtis ab Auguſto 250.p.
de Interpretatiõe Iſæi oratoris 728.p
Byzantium olim dicebatur, quæ nunc Conſtantinopolis 11.f.

C

Κακηγορίας actio apud Athenienſes ob conuicia 625.p.
Cadmus, primus dum Thebas conderet, aſylum ſeruis aperuit 63.p.
Caducum quid ſit 364.f.
Caduca aqua, dicitur aqua ex lacubus abundans 206.f.
Caduca ad quem recidant, vel perueniant 366.m.
Caduca fiſco vindicantur, & qua ratione 364. f. 365. p.
Caduca generaliter dicuntur, quæ tanquam indignis auferuntur vt fiſco addicantur 368.m.
Caduca quæ ſpecialiter, & proprie dicantur 365.p.
ex Cęa inſula amplius 30. millia paſſuũ mare hauſit 177.p.
Cæcus vtrùm teſtamentum facere poſſit 268.m.
Cæci teſtamentum facere non poſſunt 264.p.
iis cur non datur curator 131.m.
Cædes facta caſu fortuito, vtrùm vindicetur 762 m.
Cædis expiamẽtum, Galli à Cancellario impetrare debent 617.p.
Cædis perpetratæ in quibus locis animalia darent pœnas, & in quibus etiam inanimata 696.m.f.
Cædis inuoluntariæ quæ olim pœna apud Gręcos 616.f.
de Cæde Iudicium ad ſerui quoque cædem pertinet 762.p.
Cælebs, & Cælũ, vide Cœlebs, & Cœlum
Cæſar ante Quæſtoriam ætatem grauiſsimas cauſas ſuſcepit 58.m.
Cęſar apud Lucanũ vocat vnica belli præmia victis donare ſalutem 41.m.
Cæſar de noxia 693 p.
Cęſar omnes liberalium artium profeſſores ciuitate donauit 146.f.
Cæſar quis & vnde dicatur 3.m.
Cæſar ab Auguſto quomodo differat 5 m.
Cæſaris ſine literis aquam publicam ducere non licet 206.f.
Cæſaris triumphus Ponticus, veni, vidi, vici. & ſtatua in templo Quirini cum hac epigraphe, Deo inuicto, dedicata 5 m.
Καὶ τυρος χιοιαχ ἐνο αυσότατον 3.m.
Caii Cæſaris interitus 92.p.
Cæſarea metropolis Cappadociæ prius Maraca appellata, & quot fuerunt Cæſareæ 244 m.
Caietam ſuam nutricẽ multo honore Æneas proſequutus 57.p.
Caius de emãcipatione in Iuſti. 100.p.
Caii Multi Iuriſconſulti 10.p
Calamitas inopina ac noua hominis nõ conſideratur 297.p.
Calata comitia quæ dicantur 253.f.
Calendæ quintæ pro quinque menſib[9] vſurpantur 530.m.
Caligula Pii nomen aſſumens 5 p.
Caligulæ cauillatio in vocabulo Poſteri 107.p.
Caluiſiana actio patri non datur 100.f.
Caluiſianæ actionis vis 647. p.
de calumnia iuſiurandum, locum habuiſſe apud Athen. & quomodo interponebatur 741. p.
Calumniantes qui dicantur, & nihil non agendum vt tuta ſit aduerſus eos innocentia 7.f.
Calumniantes qui non caſtigat irritat, dictum Domitiani 8. p.
Caluus ante Quæſtoriam ætatem grauiſsimas cauſas ſuſcepit 58.m.
χηλῶναι villã vocat Theocritus 160 m.
Cambyſes ſororem ſuam duxit 76.p.
Cambyſis Cyri filii factum 632 p.
Campus Martius 324.m.
Canis, pugnax animal, ferox & immũdũ ab omnibus templis prohibitum 775 m.
Canibus quare mammarum multitudo 22.p.
Canes vlto in venationem exeũtes Vertagos appellarũt veteres 169 f.
de Canonica graduum computatione Pindari locus 435.p.
Cantharidas dans qua pœna puniatur 774.p.
Capitalium pœnarum gradus 767.m.
Capitalium rerum iudices quomodo diſtinguendi 759.p.
Capitolinus de lege Lectoria 129.f.
Capitolinus de Marcello Iuriſconſulto 222.m.
Capitolinus de Opilio Macrino 27. p.
Captatoriæ ſcripturæ pro non ſcriptis habentur ſiue in legatis ſiue in inſtitutionibus 366.
Captiuitas ſi ſit certa vt nullum ſit periculum effugii, illa captiuitate nobis fera acquiritur 170.f.
Captiuitate iure nouo nõ diſſoluitur matrimonium 99. m.
Captiuitate matrimoniũ quare diſſoluatur, nõ deportatione 99.m.
Captiuitate patria poteſtas diſſoluitur 93.m.
Captiuitate pupilli ſtatim finitur tutela, & ratio 99.f.
Captiuitates magis ex ingenio victorum profectæ, quàm vllo iure aut neceſsitate 25 p.
Captiuitates vnde ortæ 19 m.
Captiuus reuerſus non intelligitur, niſi habeat animum reuertendi 99.m.
Captiuus quomodo reuerſus ſit, nihil intereſt vtrùm dimiſſus an vi vel fallacia poteſtatem hoſtium euaſerit 99.p.
Captiuus vtrùm teſtamentum facere poſsit 268 f.
Captiuum quem primum cœperant Thulitæ & Galatę mactabant 41.p.
Captiui redempti pretium redemptionis exoluere coguntur, & interea in pignoris cauſam conſtituuntur 164.p.
Captiui teſtamentũ facere non poſſunt 264.p.
Captiuorum redimendorum ſemper iuſtiſsima cauſa viſa apud Chriſtianos 164.p.
in Captiuos quorundam belli ducũ crudelitas & clementia 41.p.m.
Captiuis parcere, boni æquique natura iubet 41.m.
Captus ab hoſtibus filius non prodeſt ad excuſationem 140. f.
Captus ab hoſtibus non videtur verè ſui Iuris factus 98.m.
Captus ab hoſtibus ſi expleto tẽpore militiæ redeat, vt veteranum reſtitui, & accipit emerita 99.m.
Captus qui non repugnauit, poſtliminio caret, nempe transfugæ aut ii qui ſe hoſtibus dedideruut 98.f.
Capto tutore pupillorum conditio pendet 98.f.
Capti ab hoſtibus qui fuerũt in poteſtate vſucapere poſſunt ex re peculiari 644.f.
Capta ab hoſtibus Iure gentium ſtatim noſtra fiunt 173.f.
Capti à Pyratis aut latronibus itemque in ciuilibus diſſenſionibus liberi ſunt 98.f.
Capta loca ab hoſtibus omnia deſinũt vel ſacra vel religioſa eſſe 174.m
Capta non videtur quæ noſtris prius erepta ciuibus recipimus ab hoſtibus virtute bellica 174.m.
Caput in Iure quomodo accipiatur 109.f.
Caput non habet ſeruus ibid.
Capitis diminutio eſt prioris ſtatus

mutatio 109.p.
Capitis diminutio quælibet ſufficit ad irritandum teſtamentum 305.f.
Capitis diminutio ſaluo ſtatu cõtingens, liberis nihil nocet ad legitimã hæreditatem 415.m.
Capitis minutio media ſæpe magna dicitur 109.f.
Capitis diminutione etiam minima, hęreditas legitima olim peribat, niſi de nouis hæreditatibus ageretur 425 m.
minima, hoc tempore tutela non perit, & ratio 127.m.
Capitis omnibus diminutionibus tutela finitur 126.p.
vſusfructus finitur 217.p.
Capite cur minuatur filius, dum emancipatur 110.p.
Capite minuũtur liberi, qui arrogatũ patrem ſequuntur 110 p.
Capite minuitur, ab hoſtibus captus 110.p.
Capite quando minuebantur mulieres, ob matrimonium 110. m.
Capite non minuuntur a Senatu moti 109.f.
Capite punitur qui muros violauerit 166.f.
Capita quando nõ numeramus, ſed ſtirpem in ſucceſsionibus 140.m.
In Capita ſucceſsio quæ ſit 404.p.
Capita vocamus ordines ſuccedendi 416.m.
Carbonibus defoſsis olim agrorum fines diſtincti, & qua ratione 750.f.
Carboniana poſſeſsio Iuris eſt, non facti 449.f.
Carcerem ad effugiendum, bonorum ceſsio inuenta 682. m.
Carcere clauſus, vinctus non videtur, niſi corpori eius vincula ſint adhibita 49.p.
Carere nemo poteſt re, quam nunquã habuit 110.m.
Carnis cura ad quem pertineat 778.m.
Caroli v. Imperatoris cõſtitutio de nuptiis ſine cõſenſu parentũ factis 73.p.
alia de ſucceſsione patruelium in capita 415.m.
Caroli ſapientis Gallorum regis de finienda tutela Principum, anno xiiii. conſtitutio 125.p.
Carolus Sextus Gallorum rex, & Carolus viii. quo tempore ſuſceperũt imperium 125.p.
Carolus vii. Conſuetudines omnibꝰ regni ſui prouinciis cõſcripſit 31.m.
apud Carthaginenſes multa dona dantes occupabant imperia 778.m.
Caſsianorum cum Proculianis diſputationes 125.m.
Caſsii Seueri libido 626.p.
Caſtellum vocatur receptaculũ quod publicam aquam ſuſcipit 207.p.
Caſtigationis modicæ ius quibus competat 62.p.
Caſtori fratri Pollux partem ſuæ diuinitatis elargitus 56.m.
Caſtrati qui dicantur & quales in Ædilitio edicto habeantur 91.m.
Caſtrati adoptare nõ poſſunt 86.m.
Caſtrorum diſciplina antiquior fuit parentibus Romanis, liberorum charitate 6.f. 97.f.
Caſtrenſe peculium filii proprium habent 248.p.
quaſi Caſtrẽſe peculium qui habeãt 263.f.
quaſi Caſtrenſis peculii quæ in Pandectis mentio 263.m.
Caſtrenſi prædio filii ſui pater ſeruitutem acquirere poteſt 210.m.
Caſtrenſes ſeruos filii ſui pater manumittere non poteſt 58.m.
Caſtrẽſia filius patri nõ acquirit 247
Caſtrenſia, vel quaſi omnimodo ad filium ſpectant 589.p.
Caſtrenſium bonorum nec vſumfructum quidẽ habet pater 248.m.
Caſtrenſium & quaſi caſtrẽſium bonorum par cauſa 248.m.
Caſus fortuitus iuſtiſsimam habet impunitatis rationem 617.m.
nominatim quando promitti debet 488.m.
Caſu aliquo fortuito & non arbitrio tertii deficiens conditio, impleta non cenſetur 502.p.
Caſu fortuito cædes facta, quomodo vindicetur 762.m.
Caſus maiores qui dicantur 466.f.
μεταχρονικῶς deſinere dicitur, quod nunquam cœpit 476.p.
κατηγορία quid 151.m.
Catilinæ coniuratio 767.m.
Cato Cenſor & ſenex literas Græcas didicit 5.f.
eius apud Tullium dictum de ætatibus 145.p.
in Sene probabat ſeueritatem 62.m.
quis dicatur in Iure Ciuili 93.p.
Cato Martiam vxorem Hortenſio conceſsit ex Philippi patris voluntate 72.m.
eius ſententiæ de diuiduis & indiuiduis explicatio 493.m.
Catonis dictum, eum qui agrum nec ſalubri cœlo, nec fertilem coleret, ad agnatos & gentiles deducendũ 130.m.
eiuſdem dictum, vxores ſuas grauius tractantes, in ſanctiſsima templa impias inferre manus 62.f.
eiuſdem egregium factum 105.p.
Catonius vetus quis fuerit 255.m.
Catoniana regula ad legata conditionalia non pertinet 360.p.
nec ad hæreditates 317.p.
purum legatum impedit, non conditionale 335. m.
Cauere ſi nolit vicinarum ædium dominus, interdum ædes ſuas amittit 213.p.
Cauſa alia impulſiua, alia finalis 356.m.
Cauſa cõditionaliter concepta, valet ſi vera ſit 357.p.
Cauſa conditionaliter expreſſa, conditio in præteritum concepta dicitur 257.p.
Cauſa donandi fuerit, an conditio in donationibus, multùm intereſt 358. m.
Cauſa falſa non nocet vltimis volũtatibus nec contractibus 356.f.
adiecta legato non obeſt 356. f.
Cauſa in præteritum refertur, aut ad futurum 356.m.
cauſa, modus poteſt appellari 357.m.
Cauſa quis plus petere dicatur 676.m.
cauſa plus peti nõ poteſt, vbi eſt perſonarum alternatio 676.m.
Cauſæ & demonſtrationis diſcrimẽ 356. f.
Cauſæ falſæ error, & quãtũuis iuſtus, non prodeſt ad vſucapionẽ 229.f.
Cauſam approbare quid 55.m.
Cauſam ſuam qui agere debeant 698.p.
à Cauſa cadere. i. rẽ amittere 673.m.
Cauſa indicta apud Athenienſes non condemnabatur res inanimata 696.f.
Cauſæ duæ lucratiuæ concurrere nõ poſſunt 326.m.
Cauſæ multæ per mediocritatem diremptæ 58.p.
Cauſarum capitalium amplitudo 757.f.
Cauſarum duarum quæ ſunt æquè principales καὶ ἀντερχεῖς, altera ſufficit, vt ſi altera deſideretur nihil obſit 79 m.
Cautio ab adrogatore impuberis an ſit præſtanda, & quid ſi ſit omiſſa 88.f.
Cautio Iuratoria ſiue adiuratoria vocatur ἀνωμοσία, & qui illam comitantur 702.m.
Cautio peti poteſt ante diem in contractibus bonæ fidei, non in ſtricti Iuris 669.f.
quando exigatur, licet non interſit 357.f.
quando non eſt neceſſaria, vt legatũ ſecundo modo relictum poſsimus obtinere 358.p.
ſatiſdationem propriè non complectitur 703 p.
vt pręſtetur quod ſolidò deeſt ſi melior fortuna contigerit, quando præſtanda 678.f.
Cautionis fragilitas facit vt ſi temporalis actio in hæreditate ſit, imputetur ei cui reſtituta eſt 385.m.
ob modum Cautionem hæres à legatario exigit, etiam ſi eius non in-

terſit modum impleri 357.f.
Cautionem maioris pecuniæ quam deberetur, dolo extorquēs, fraudis cōuictus perdit totū debitū 677.f.
Cautione teſtator poteſt eum, cui legat vſumfructum, liberare 215.m.
Cautionum, quæ propter iudicium fiunt, aut rem iudicatam, vſus hodie negligitur in noſtris iudiciis 699 m.
Cedit dies legati a morte teſtatoris, quã uis fieri poſsit vt nō debeatur 48. p.
Cedere diem & venire diem quid inter ſe diſtant 472.m.
Cedere debet domin⁹ actiones ſuas, etiam illi qui dolo deſiit poſsidere in bonæ fidei iudiciis 752.m.
Cedens bonis quando habet beneficium, vt in quantum facere poteſt conueniatur 682.f.
Celſo Adrianus plurimū vſus eſt 4.m.
Cenſeri apud latinos quid 23.p.
Cenſores qui rhetores vrbe expulerint 145.f.
eorum qualis fuerit poteſtas 222.f.
ob Cenſum ager deſertus, principis fit 200.m.
Cenſū quomodo ſeruus fiebat liber 47.m.
Centeſimus lapis quomodo intelligatur. 148.m.
Cētūuirale memorabile iudiciū 296.p.
Centuriata comitia quæ 759.p.m.
iis priuilegia irrogari poterãt lege 12.tab. 29 m.
Certum dicere debet iniuriarum agens 626.f.
Certi definitio 471.m.
Certa verba, i. preſcripta & ſolennia 698.m.
Ceruorū manſuetorum exēpla 172 p.
Ceſsio actionum quando & ex quibus cauſis admittatur 752.m.
Ceſsionis bonorum ſubſidium impetrari debet à principe, Gallorū moribus 682 m.
Ceſsionis miſerum ſubſidium, & miſerabile auxilium inuentum ad carcerem effugiendum 682 m.
ad Ceſsionem bonorum nemo cogēdus eſt 682.m.
Ceſsionarius maritus non conueniatur in ſolidum 679.m.
κεστὸς ſponſæ zonam nuptialem ſignificat 75.f.
Chaldæorum incãtationes à Rom. reiectæ 773.m.
χαρωνῖτης Libertus Orcinus dicitur à Charonte 390.f.
Charondas ad Saturnum leges ſuas retulit 2.m.
Eius qui primùm legibus vſi fuerant 244.m.
Chartæ appellãtio ad quid referatur 256.m.
Chirographum debitori reddens, videtur conuenire ne petat 335 f.
Legans debitori ſuo liberationem legare intelligitur 335.f.
χρήματι ... acquirendarum rerum ratio 157.m.
χρήματα ... χρῆται 215.m.
χρημάτων appellatio quàm latè pateat apud Græcos 649.f.
Chryſippus cum filia vel matre miſceri fas eſſe iudicabat 76.m.
Chryſippi dictum, lex omnium regina 50.f.
eius aliud elegans dictum & ſimilitudo 171.p.
Chryſoſtomi locus de iniuria principi facta ob ſtatuas dirutas 768.f.
in eos qui virgines nudas omniū oculis proponunt 125 m.
de minoribus 25. annis locus elegãs 129.p.
Oratio πρὸς τοὺς ἔχοντας συνεισάκτους 771 p.
Chriſtianus populus non eſt vlla ſuperſtitione deterrendus quominus bona conſcientia liberè vtatur politicis legum Romanarum ſcitis 157.p.
Chriſtian⁹ iudæo vel pagano ſi vim intulerit, non niſi in duplum quæ rapuit reſtituere cogitur 609.f.
Chriſtianorum de ſterilitate primi lenones conqueruntur 771.p.
eorum ſerui publico edicto prohibiti manumitti à Diocletiano 88.f.
Chriſtianis ἀγαμία maximè conueniens 707. m.
Chriſtianos gerere tutelam etiam pagani principes voluerunt 145.f.
Cibariorum impenſæ ad quem pertineant 467.p.
ad eum pertinent qui vtendum accepit 143.m.
Cicero accuſat Verrem quòd decreta reſcinderet 754.m.
Cicero pro Quintio, cōfundit diſcrimen inter eum qui agit ſuo & alieno nomine 702.f.
eiuſdem cum Appio ob nobilitatem diſſenſio 43.m.
mulieri ſuæ repudiatæ dotis partem ante diem reſtituit 667.m.
in Topicis, maritum ait eſſe dotis dominum 241.f.
optat poſſe totum maieſtatis crimen tollere 768 p.
primus meruit cognomen patris patriæ 11 f.
Subſtitutum filię vocat ſecundum filium 287 m.
Verrem & Antonium grauiter accuſat quòd dãnatos reſtituerit 760.p.
Vtrùm rectè reprehenderit Verris edictum de bonorum poſſeſsione 447.m.
eiuſdem dictum, Acerbum parentum ſcelera filiorum pœnis lui 768.f.
à Diis immortalibus ducenda rerum primordia 2. f.
eſt quod non oporteat, etiam ſi liceat 17.f.
hominem natura obedientem, alteri nocere non poſſe 18.p.
id ratū eſſe debere quod maior pars iudicum iudicauerit 754. p.
pro Quintio, Iniuria non caret nota paupertatis 625.m.
in Philippicis, mortuorum in bello vita, eſt in viuorum memoria poſita 140 f.
nil eſſe tam neceſſarium, quàm rerū creditarum ſolutionem 645 p.
non eſſe deditum qui non ſit acceptus 237.m.
Remouenda ab oculis ea quæ natura occultauit 125.f.
pro Cluentio, Sæpe legatur ab inſtituto, quod à ſecundo hærede non legatur 291.p.
Ciceronis locus in Topicis de Adultera 680.p.
de acquirendarum rerum generalioribus modis 167.f.
de Actione furti, in eum cuius ope conſilióque furtum factum eſt 602.p.
in Oratione pro domo ſua, de Iure adoptionis 85.p.
amici definitio 292.m.
armati qui propriè dicendi ſint 737.m.f.
de bonorum poſſeſsione ab inteſtato non competente teſtamento facto 447.m.
de bonorum poſſeſsione ob latitationem debitoris 456.p.
de caducis hæreditatibus 364.f. 367. f.
pro Cluentio, de Capitalibus iudiciis 759.m.
de Codicillis 392. f.
de cognatione quam in nobis natura conſtituit 616.m.
de criminis vocabulo 151.m.
in Verrina, de deportatis 278.f.
de differentia inter adulterium viri & mulieris 280.p.
pro Quintio, de eo cuius bona publicè væneunt 53 f.
de electione accuſatorum 767.p.
Equitem romanum dari procuratorem 720.p.
de familiæ emptore 254.p.
de famoſis libellis 626.p.
de fideicommiſſaria hæreditate 381.m.
de fiduciæ contractu 381.f.
de furto facto hæreditate iacente 608.p.
vtrùm nobis liceat habere gladios 772.p.
quomodo hæreditatē diuidat 282.p.
in Antonium hæreditatibus ignotorum inhiantem 287.p.

in eos qui hominis occidendi cauſa cum telo ambulant 771.p.
de iudiciis bonæ fidei 666.m.
de iudiciis quæ important infamiam 742 f.
de impetratione exceptionũ 709.p.
de Iure patronatus 438 p.
in Topicis de Iure tecti proiiciendi 208. m.
in lib. de Rep. de legis difinitione 33.f.34.p.
pro Roſcio, de Lege Cornelia de parricidis 774.f.
Legẽ Corneliam de falſis, teſtamentariam & numariã vocat 762.m.
de Lege Cornelia de Sicariis 762.p.
de Lege Furia 375.p
de Lege Iulia 760.m.
de Lege Iulia de annona 764.m.
pro Rabirio de Lege Iulia repetundarum 778.m.
in Verrem, de Lege Iulia repetundarum 763.f.
de Lege Iulia de vi publica 761.f.
in libris de Repub. de Lege naturæ 16.m.
de Lege Papyria 164 m.
de Lege Pompeia de patricidiis 762.m.
Contra Litigatores 634 f.
de luſu noxio 618.p.
de mileſia muliere quæ partum abegit 199 p.
de Natura deorum, de muris ſanctis 166.m.
in Officiis de neſcientibus literas 143.m.
de legibus, de noxia 693.p.
pro Fõteio, de officio Iudicis 746.m.
de parentum ſceleribus 402. m.
de partu ancillæ 192.f.
de pœna octupli 662.m.
de periurii pœna 653.f.
de his qui plus petentes cauſa cadebant 674.p.
pro Cæcinna de poſſeſsione 734.m.
de præceptore 56.f.
priuata nulla eſſe natura 168.f.
publicorum iudiciorum erat interpres 758.p.
& loci, de publicis iudiciis & priuatis 758 f.
ad Herennium de publicis quæſtionibus 759. p.
in Officiis, de pupillorum tutela, ineuntis ætatis imbecilitas, maiorum natu prudentia regenda 117.p.
quid ſit littus maris 161.m.
qui verè ſint liberales 163.f.
libro primo Academicarum de Rerum diuiſione 158.f.
de Reuocandis iis quæ in fraudem creditorum ſunt alienata 645 m.
3. Officiorum, de Remi interitu 166.f.
Rei olim qui dicebantur 514.m.
de Sacrilegi pœna 777.m.
pro Quintio de ſatiſdatione 701.p.
in Officiis, de cõmuni ſocietate ſeruanda 156.m.
de Seruio Sulpitio 635.p.
ſponſores lite conteſtata, vtrùm liberētur 702.p.
pro Cæcinna, & de Oratore, vtrùm inſit ſubſtitutioni pupillari expreſſæ, tacita vulgaris 296.p.
de ſucceſsione in ſtirpes & in capita 404.p.
pro Quintio, de triſti ſucceſsione parentum 420.m.
de ſuſpecto tutore 153 m.
de teſtamento in procinctu 254.p.
lib. primo de Ora. de teſtamenti mutatione ob rumorem falſum 273.m.
de teſtamento nullo 398.m.
in Topicis vtrùm poſsit mulier teſtamentum facere 265.f.
de tutela, & quomodo dolus in ea vindicaretur 151.m.
vim priuatam quotidianam vocat 776.f.
pro Milone, de vis repulſione 615 p.
in Orat. pro Cæcinna, vim ſtipulationis explicat 469. p.
in Topicis de vſu & abuſu 215.p.
de vſucapione 225.m.
contra vſucapionẽ, & de Arato qui Sicyonem patriam ſuam liberauit 223. p.
de vſucapione rei ſacræ 227.p.
Ciceronis pro Cæcinna controuerſia definita 735.f.
vtrùm pupillorum bona vſucapi poſſint 229.m.
vtrùm filius accuſare debeat patrem maieſtatem lædentem 768.p.
Oratio de Seruio Sulpitio 103.p.
apud Ciceronẽ nobilis controuerſia, de eo qui duas duxit vxores 80.m.
Ciceroni non placuit poſſeſsionum æqualitas 156.m.
Ciceroni obiecit Antonius quòd ei hæreditates minimè obuenirent 250. p.
Cicerone authore Equites tertiũ corpus in Repub. fuerunt 26. f.
Cicutam temerè dantes qua pœna teneantur 774 p.
κηρύκεια quid 166.m.
Citatio omnis debet continere libellũ .i. ius actoris, Regis Franciſci cõſtitutione 743.m.
Ciuili acquiſitione alteri non ſtipulamur, ſecus Iure & acquiſitione naturali 527.f.
Ciuilis ad rem familiarem, criminalis ad Rempub. ſpectat 595.m.
Ciuiles fructus qui dicantur 213.p.
Ciuile munus quid 140.p.
Ciuibus legatum relictum valet 352. m.
Ciuitatis decora facies diligenter conſeruanda 184.f.
Ciuitatem viri ſui vxor ſequitur 68. m.
in Ciuitate fuiſſe retro creditur qui ab hoſtibus aduenit 99.f.
Clàm poſsidere quis dicatur 733.f.
Claſsis procincta quæ dicatur 253.f.
Claudius Cęſar de Iure quatuor liberũ, quo fœminæ filiis inteſtatis ſuccederent 420 m.
Claudius, Græcis, Britannis, Gallis omnibus ius ciuitatis Romanæ cõceſsit 49.m.
Claudius Cæſar primus conſtituit pupillis extra ordinem tutores à Coſs. dandos ex inquiſitione. Ex Tranquillo 115.m.
Claudii Cæſaris Pallas libertus Craſſo ditior 438 f.
Claudii Cæſaris vxor Meſſalina portentoſæ libidinis mulier 456.f.
Claudii Coteri libri 260.m.
Claudii Iſidori triſtes diuitiæ, qui quatuor ſeruorum millia poſsidebat 60 p.
S. Conſult. Claudianum de muliere, quæ ſeruo proprio ſe immiſcuit 456. p.
Clauibus traditis quando venditio facta intelligatur 198.f.199.p.
Cleanthes quòd meticuloſus eſſet, ſe minimùm peccare dicebat 616.f.
Clementia crudelis eſt quæ nullam habet rationem publici periculi 41. f.
Clementia quorundam belli ducum in captiuos 41. p.
Clerici olim ab hæreditatum aditione excluſi 279.m.
teſtamento liberis uel parentibus relinquere debent legitimam poteſtatem 263.f.
Clientelæ veteres firmiſsima Reipub. vincula 37.m.
κλῖμαξ eſt cùm creſcit gradatim oratio 199. m.
κληρονόμοι dicuntur hæredes, à ſorte 351. p.
de Cloacis interdictum prohibitorium & reſtitutorium 726. f.
Cneus Martius a captis Coriolis dictus Coriolanus 3.m.
Codicillaris poteſtas quæ dicatur 98. m.
Codicilli datorum officiorum 98.m.
Codicilli dicuntur σύμβολα, & quid ſint 99. m.
nullam ſolennitatẽ deſiderant 394. f.
poſteriores non derogant prioribus, niſi quatenus contrarii ſunt 303.p.
ſpeciali & expreſſo iudicio in teſtamento confirmari non debent 393. f.
ſunt veluti appendices teſtamentariæ 392.f.

teſtamento facto, etiamſi in eo confirmati non ſint, vires tamen ex eo capiunt 393.m.
teſtamento rupto agnatione poſthumi rumpuntur 395.m.
Codicillorum & teſtamenti oppugnationis, diuerſa pœna 371.p.
Codicillorum & teſtamentorum differentia 394.m.
Codicillos qui facere non poſſunt nec teſtamentum 351.m.393.p.
Codicillis hæreditas adimi non poteſt 394.m.
hæreditas dari non poteſt, & ratio 394.p.
in his nulla fieri poteſt hæredis inſtitutio, & ratio 393.f.394.p.
nec inſtitui, nec cuiquam ſubſtitui poteſt 288.m.
Codicillis legata aſcripta poſt mortem hæredis inſtituti, an debeantur à ſubſtituto, & qui diſſenſerint 180.p.
Codicillis libertas rectè datur 48.m.
Codicillis poteſt hæreditas inter filios à Prætore diuidi 394.f.
Codrus vltimus Athenienſium rex 24.m.
Cœlibatus conditio remittenda, vt ea conditio ſi non nupſerit 537.m.
Cœlibatus pœnis ſtatutis prohibitus ibid.
Cœlibate nuptiæ in detrimētū Reip. impediuntur hoc prætextu ibid.
Cœlibes qui viuere volunt, inuiti ad coniugem adigi non poſſunt ibid.
Cœlum accipi pro aere 21.f.
eſſe liberum omnibus 208.m.
Coëmptione quomodo vxor accipiebatur 71.p.
Cœnare vt in alieno poſſimus, ſeruitus conſtitui non poteſt 210.m.
Cœnotaphium, locus religioſus nō eſt 165.p.
Cogitatio furti furem non facit 597.p.
Cognatio quid 433.p.
Cognationi legans cognatis legaſſe videtur 40.p.
Cognationem inter nos natura conſtituit 18.p.
Cognationum gradus 431.f.
Cognationes ſeruiles.i. in ſeruitute contractæ impedimento ſunt nuptiis 82.p.
Cognati Iure Ciuili ad ſucceſsionē admitti non poſſunt 427.f.
Cognatorum & agnatorum diſcrimen ſublatum 108.m.
Cognomen quid 354.p.
[illegible] 16.m.
κοινόβιον pythagoricum quale 155.p.
ob Colaphum iniuria inflictum Eucon Laodamantis frater à Beoto in conuentu publico obtruncatus 625.p.
Collactaneus quis dicatur 57.m.
Collatio non fit peculii caſtrenſis aut quaſi caſtrenſis 266.f.
Collegium incerta perſona nō dicitur 352.m.
Collyrium genus medicamenti eſt potiſsimum oculorum 179.m.
Colonus quando dicatur poſsidere 734.m.
Colono ad diminutionem penſionis vis maior prodeſt 570.p.
Coloni aſcriptitii liberi habentur, ſicut & parabolani 39.f.
Color.i. titulus vel prætextus 308.m.
Coloribus diuerſis feræ efferantur 602.m.
Columbæ quę mitti ſolent è columbario, veniunt in familiæ erciſcūdæ iudicium 172.f.
Columbarum fera natura eſt 172.p.
Columella de Catonis dicto 130.m.
de Gallinarum tribus generibus 173.m.
de Mediaſtino 628.m.
de Nili ortu 775.m.
Comes rerum priuatarum quis fuerit 200.m.
Comitia calata quæ dicàntur 253.f.
Comitiis Centuriatis priuilegia irrogari poterant Lege 12. Tab. 29 m.
κόμην Theophilus appellat villam 160. m.
in Communi re potior eſt cauſa prohibentis 165.p.
Commendo illum tibi, verba non ſunt fideicommiſsi 391.p.
ex Commerciorum Interdictione magno incommodo afficiuntur homines 417.p.
Commerciorum rationē nullus vnquam populus accuratius definiit quàm Romanus 457.p.
Commodare eſt rem aliquam vtendā dare 461.m.
Commodatum quid 466.p.
Commodantis gratia datum, aut vtriuſque, ſolus dolus à commodatario præſtatur 466.m.
Commodatum non transfert dominium neque poſſeſsionem 466.p.
quomodo diſtet a mutuo 461.m.
Commodati actio bonæ fidei eſt 666.f.
Commodato aliter vtens quàm conuenerit, furti tenetur 467.p.
Commodata res quæ dicatur 462.p.
Commodata re duobus, ſinguli præſtant culpam & cuſtodiā domino 606.f.m.
Commodatæ rei vſum intempeſtiuè auferre non licet 466.p.
Cōmodatas res ſaluas facere, & ſuis præferre decet 466 m.
Commodator commodatum poſsidet 734.m.
Cōmodatoris eſt modum finémque commodari præſcribere 466.p.
Commodum qui ſentit, onus ſentire debet, & è diuerſo 111.f.
Commodo vel incommodo debitoris augetur vel minuitur æſtimatio nummi 463.f.
Cōmunis non fit pecunia principalis, vno eam dante, altero operam præſtante: ſed quæſtus fit communis 574.f.
Communi diuidundo actio quibus cōpetat 661.m.
Communi diuidundo Iudicium datur, non ſolùm pro re communi diuidenda, ſed pro fructu aut intereſſe percipiendo 586.f.
Communi fundo non poteſt ſocius acquirere ſeruitutem 210.m.
Communes cum aliis cauſæ quodāmodo propriæ videntur 720.m.
in Communi re facere quis non poteſt quod ſocii partem reddat deteriorem. 165.m.
in Communi ſeruo, accreſcendi ius vtrùm locum habeat 249.p.
Compenſare potens qui ſoluit, condicit quaſi indebitum 670.f.
Compēſans ſoluere videtur 670.m.
Compenſari antè quàm dies veniat nō poteſt id quod in diem debetur 670.p.
Compenſatio admittitur, cùm iudicati agitur 755.f.
alieni debiti nulla admittitur, & quādo poſsit obiici 670.p.m.
fit de re liquida, & quæ in ea ſint obſeruanda 670.m.
in quibus caſibus non admittatur 671.p.
locum habet etiam ſi ex ſtipulatu agatur 670.m.
nominatim opponenda & à reo obiicienda eſt ibid.
non poteſt obiici in depoſiti repetitione, & ratio 670.f.
poſt condemnationem obiici poteſt ibidem.
in ea non veniunt quæcūque per exceptionem perimi poſſunt 670.p.
Compenſationes oppoſitæ plerunque faciunt vt minus quiſque conſequatur, quàm ei debeatur 682.p.
Compenſandi ius tribuit naturalis obligatio 670.p.
Conceptio ſtipulationis præpoſtera nō corrumpit ſtipulationem 522.f.
Conceptionis tempus quando ſpectetur 45.p.
poſt Conceptionem filii, calamitas patris nihil detrahit, nec prodeſt 45.m.
Cōcipimus filios vt ex eorū prole diuturnitatem aſſequamur 22.m.
Cōcubinatus quando ſublatus 771.p.

licet

licet Ius Ciuile eum toleret, vir tamē ſapiens abominabitur 17.f.
Concubina non poteſt haberi minor annis xii. 72.p.
Concubinam patris non licet filio vxorem ducere 81.p.
Concubinæ in quas adulterium committitur, quæ ſint 761.p.
Concubinas duas habere non licet 80.p.
Concubitus Iure prohibiti grauiſsimè à Deo puniuntur, & pœnæ eorum 75.p.
Concubitus parentum & liberorum qui probauerint 75.m.
Condemnandi verbum ad quæ pertineat 747.f.
Condicit quaſi indebitum, qui ſoluit cùm poſſet compenſare 670.m.
Condicere propriè quid ſit 657.f.
Condictio rei ex omni cauſa competit 471.m.
Condictio furtiua aduerſus furem ipſum, hæredémve eius competit 607.f.
competit & in hæredem 707.p.
Condictione furtiua nūquam alius, quàm qui furtum fecit, tenetur 602 p.
Condictione indebiti quando teneatur pupillus, 461.m.
Condictio ob cauſam competit mulieri, quæ ignorans dotem dedit 668.p.
Condictiones appellantur, in perſonam actiones 657.f.
Conditio acquiſitionis modus 167.f.
Conditio addictionis in diem 510.p.
Conditio ad præſens vel præteritum tempus relata, non differt obligationem 470.m.
ad præſens tempus relata conditionē non facit 477.p.
Conditio alternatiua quæ 498 f.
ambulatoria quid 507.p.
Conditio an cauſa donandi fuerit in donationibus multùm intereſt 358.m.
Conditio ante omnia vt legatū conſequamur implenda 357 f.
à pupillo ſine tutoris authoritate impleri poteſt 506.p.
Caſualis quæ 474.p.
certa quæ ſit. 477.p.
contra bonos mores dicitur impoſſibilis 535.p.
contra ſubſtantiam coniugii inſerta, non obeſt eius fauori 534.m.
difficilis non obeſt obligationi 532.p.
duobus aſcripta inter eos ſcinditur 494 m.
Conditio duplex, Iuris & facti: prima nullam vim conditionis habet 482. f.
impoſsibilis cōtractibus nocet, modus non item 359 p.
impoſsibilis in Inſtitutionibus & Legatis pro non ſcripta habetur 286 p.
impoſsibilis vitiat obligationem 522.m.
Conditio indiuiſa etſi pluribus dandum ſit 493.p.
Conditio vera in futurum ſemper cōfertur 356.m.
ſi in præteritum conferatur, quid differat ab ea quæ in futurum concepta 304.p.
Conditio in Rempub. appoſita ſi ei obſit, habetur impoſsibilis 535 p.
Conditio in teſtamentis verùm retrotrahitur 315.q.
Conditio Iuriſiurandi de re turpi nō remittitur 535.m.
implenda eſt, adiecta libertatis legato 536.p.
non impedit tranſmiſsionem legati ibidem.
Conditio Iuris non facit legatū conditionale 482.f.
Legatorum nō retrotrahitur 360.p.
Cōditio nec ſcinditur, nec pro parte rectè impleri poteſt 492. m.
nō impleta quando pro impleta habeatur 500.m.
non ſemper Indiuidua vel æquitate vel neceſsitate 492.f.
nuptiarum ſi quid donatum ſit, hoc remittitur contracto matrimonio 534.f.
Conditio obligationis ex perſona hæredum non immutatur 493.m.
Conditio legato adiecta certo extitura non impedit tranſmiſsionem etiam extincto legatario 481. m.
Conditio partim poſsibilis, partim impoſsibilis vltimę voluntati adiecta, pro parte ei paritum ſat eſt 534. m.
perplexa quæ ſit 286.p.
quæ dicatur 531.f.
perplexa finem accipit litis conteſtatione ibid.
Conditio per tertium impedita impleta non cenſetur, licet per implētem non ſtet 501.p.
pluribus aſcripta rei diuiduæ, diuidua eſt, ſi indiuiduę indiuidua eſt 495.p.
pœnalis ſtipulationis eſt indiuiſa, & ſic pœna: licet factum circa quod verſetur ſit diuiduum 496.m.
pro conuentione vſurpatur Cic. in Top. 476.f.
pro impleta habetur, licet ſuo iure vtatur impediens 500.f.
Conditio pro impleta habetur cùm per promiſſorem aut ſtipulatorem ſtetit quominus impleatur 500. m.
Conditio pro impleta habetur quādo ſtat per eum, qui ſi impleta ſit debiturus eſt ibid.
Conditio pro impleta habetur ſi per eum ſtet in cuius perſona implēda ſit 501.p.
pro ſtatu vſurpatur 476.f.
quæ pietatem lædit, habetur impoſſibilis 535 p.
quæ prorſus perſonæ adhæret, ab ea ſeparari non valet 474.p.
Recipiendi vt reſtituas, ad hæredem hæredis tranſit 509. p.
ſi hæres erit quomodo accipiatur 289 m.
ſeruo aſcripta ſine domini iuſſu impleri poteſt 506.p
Si pupillus tutores non habuerit, vtilitati publicæ repugnat 101.f.
ſi non nupſerit, quomodo intelligatur 289.m.
ex natura rei ſcinditur 498 m.
ſi tibi Titius centum dederit vt reſtituas, ad hæredem hæredis nō tranſit 509 p.
vbi Conditio ſtipulationis hæreditariæ extitit, etiam vnius facto, omnes tenentur 495.f.
Conditio ſtipulationis pœnalis duplæ diuidua eſt 498.m.
tacita eſt in donatione ſponſi & ſpōſæ 239.p.
inhærens ſtipulationi non eſt impedimento quominus dies veniſſe dicatur 479.m.
non facit deficiens committere ſtipulationem quæ ex ea non agitur, ſed ex cauſa non ſecuta 485.p.
tacita ex rei natura non facit legatum, aut contractum conditionalem 328.m.
ex voluntate & teſtamento proueniens 482.p.
tacita quæ deſcendit ex voluntate, facti eſt 483 m.
Conditio turpis non rumpit matrimonium 534.m.
pro nulla habetur 534.f.
remittenda in vltima voluntate, & non in contractibus 535.m.
Conditio vni legato aſcripta, alteri legato eidem perſonæ dato, ineſſe videtur 486.p.
Conditionis & modi differentia 357.f.358.m 359.p.
Conditionis incertum conuentione ſolutum, non repetitur 511.m.
Conditionis Indiuiſæ ſummum Ius 500.p.
Conditionis implementum ad hæredes deuolutū Indiuiduū eſt 495.f.
Conditionis implendæ cauſa incertis perſonis relinqui poteſt 351. m.
Conditionis implendæ vis ad hæredes non tranſit 509.m.
Cōditionis poteſtatē obtinēt, quę in futurū cōferuntur duntaxat 478.f.
Conditionis pro impleta habitę, licet ſubtilitate iuris non ſit

habita, ratio 501.f.
Conditionis tacitę expreſsio non vitiat actum 530 m.
Conditionis tempus in legatis & vltimis voluntatibus ſemper ſpectamus 247.m.
Conditionis tempus inſpiciendum, ſi de rei qualitate quæratur 513.m.
Conditioni alterutra ineſt cauſa 499.m.
Conditioni qui paret ſub qua ſcriptus ſit, hæres non ſit purè, nec idcirco intelligitur adita hæreditas 505.f.
diſcrimen inter Conditionem ad prę teritum vel ad futurum cõceptam 477.p.
Conditionem cur appellent Iuris authores & exceptionem, & fideicommiſſum conditionale, & addictionem in diem 709 m.
Conditionem implere plures perſonæ iuſſæ, an ſinguli quaſi ſoli implere debeant in eadem re 495.p.
Conditionem magis quàm demonſtrationem ſignificat relatiuũ verbo iunctum 355.m.
Conditionem meliorem ignorantis & inuiti, facere poſſumus 592 f.
Conditionem non habet legatum optionis 350.p.
Conditionem tacitam dos habet & donatio propter nuptias 239.m.
Conditionem teſtis ex tempore quo teſtimoniũ dicit, ſpectamus 255.m.
ſub Conditione certa debitum vltro per errorem ſolutum, non repetitur 477.m.
duobus eadem res ſub Conditione dandi diuidua eſt 493 m.
ſub Conditione, debita à tranſactione generali nõ cenſentur comprehenſa 512.p.
ſub Conditione extrinſeca, legata relicta ad hæredem tranſmittuntur 482.m.
ſub Conditione impoſsibili facta inſtitutio, pro pura habetur 532.f.
in Cõditione inſpicimus, quid is poſſit cui legatur 535.m.
ſub Conditione interrogatus purè reſpondens non obligatur 530.p.
ſub Conditione legata res, ab hærede interim diſtracta, à legatario ea eueniente, à quocunque viro vindicari poteſt 512.m.
ſub Cõditione legata res interī onerari ſeruitute, alienari ve poteſt. ibid.
ſub Conditione negatiua impoſsibili ſtipulans nil agit 532 f.
in Cõditione poſitum nullam inducit certã diſpoſitionẽ, nullãq; neceſſitatem implendę cõditionis 359.p.
ſub Conditione rei legatæ, fructus ea pendente ſuos facit hæres 512.m.
ſub Conditione relictorum in teſtamento, inſpicitur tempus exiſtentis conditionis, & nõ teſtamẽti 513.m.
Conditione, Si in poteſtate patris nõ manſerit, adiecta: ſtatim filius petere poteſt bonorum poſſeſsionẽ 101.p.
ſub conditione debitum ad quod tẽpus retrotrahitur obligatum 513 f.
in Conditione implenda ab eius perſona cui dandum eſt non licet recedere excepto pupillo &c. 506.m.
ſub Conditione impleta ſciente teſtatore legatum iterum impleri debet 505.m.
in Conditione inſpicitur quid is poſſit cui legatur, in pœna quid is à quo legatur 533.m.
Conditione pendente, venditore extincto poſtea exiſtente, quaſi contracta emptione in præteritum hęredes tenentur 557.m.
ſub Conditione promiſcua, hęres inſtitui debet filius 271.f.
ſub Conditione quæ debentur, ſæpe cautionibus explicantur 511.p.
ſub Conditione quod debetur, ſtatim non nouatur, etiam ſi purè nouet 594. f.
ſub Conditione rei legatæ dominiũ ea pendente hæredis eſt 512.p.
ſub Conditione ſtipulantes omnimodo iis quorum in poteſtate ſumus, acquirimus, etiamſi liberatis nobis poteſtate domini, conditio exiſtat 247.p.
ſub Conditione voluntaria debitum non retrotrahitur 513.f.
Conditiones aliæ in faciendo, aliæ in dando 506.m.
aliæ promiſcuæ, aliæ fortuitæ, & harum differentia 505.f.
diuerſæ ſeparatæ eſſe credũtur 498.f.
Conditiones duæ quæ ex natura rei proueniunt 482.p.
Conditiones extrinſecus non faciũt legata conditionalia 482.m.
in faciendo perſonæ cohærent, in dando per alium impleri poſſunt 506.m.
in pręteritum conceptæ quando noceant contractibus, & hæ verius cauſæ conditionaliter expreſſæ appellantur 357.p.
in præteritum vel præſens tempus collatæ non aliter nocent quàm ſi falſæ ſint 483 p.
Conditiones Iuris vel extrinſecę, ſiue ſint tacitę, ſiue expreſſę, vim conditionum non obtinent ibid.
perſonæ cohęrentes, morte ipſius deficiunt 507.m.
propriæ quæ dicantur 476.f.
Conditiones quędam habent infinitum tempus, hoc eſt incertũ 505.p
quæ ſola voluntate explentur ſunt cohærentes perſonæ 507.m.
ſuperuacuæ quæ 483.p.
quædam tacitæ quæ obligationem differunt 479.m.
quæ tacitè inſint 482.p.
tacitæ etſi expreſſæ nõ ſint, ineſſe videntur 486.m.
Conditionum duæ Regulæ 486.f.
Conditionum diuerſarum quæ prior extat, occupat 499.p.
Conditionum multa genera 505.m.
quæ in futurum trahuntur, triplex natura 504 f.
Conditionibus pluribus in teſtamẽto vel ſtipulatione coniunctim adiectis omnibus parendũ eſt 286.m.
In Conditionibus voluntas defuncti conditiones regit 483.m.
Conditionalis legati dies cedit à conditione exiſtente 359.f.
Cõditionalis ſtipulationis ſpes ad hæredẽ tranſmittitur 470 m 508.p.
ex Conducto actio bonæ fidei 666.m.
Cõductor ſecũdus poteſt locatori primo ſoluere inuito ſuo authore, & ei vt eidem locatori dabitur pignoratitia actio 592.m.
Cõductor ſoluẽs pẽſionẽ expelli non poteſt niſi proprus vſibus ei neceſſaria ſit, aut domũ corrigere malit: quę veniũt inopinata nõ præuiſa, alioqui ad intereſſe tenetetur 571.m.
Confeſsio pupilli vbi non adfuit tutor nullius eſt momenti 119.m.
Confeſsionis rei quæ ſit vis 759.m.
poſt Confeſsionem nihil aliud supereſt quàm vt iubeatur reus id quod confeſſus eſt, ſoluere 708.m.
Confeſſoria actio quæ dicatur & cui detur 640. m.
Confeſſus in iudicio habetur pro iudicato 708. m.
Confinium quid ſit 186.m.
Confuſio obligationis an fiat ſi fideiuſſor reũ ſcripſerit hæredem 180 m.
Confuſionis quodnam ſit Ius 181.f.
Confuſa iura amittit indignus 371.f.
Coniugata quæ dicantur, & quibus locis Iuriſconſulti vtantur 40.p.
Coniugium à Deo generationis cauſa inſtitutum 67.m.
Coniugium cohabitantium, ei qui natus eſt, patrem demonſtrat ſatiſque probat 68 p.
nõ eſſe legitimum niſi ab his petatur in quorũ eſt poteſtate, & à parẽtib[9] vel ꝑpinquis deſpõſata publicè, copuletur & benedicatur a ſacerdote
Cõiugii affectũ & ꝑpenſionẽ (71.p.
inueniri in arboribus, 21.f.
inuitis parentibus Iuſtin. iudicat raptum 72.f.
Coniugii difinitio ex Modeſtino & Dionyſio Halicar. & plenior difinitio ex ſacris literis 66 f.
Coniugia Athenſeſes, Iudæi, Romani non niſi inter ſe inibant 70.p.

Coniunctio in diuerſis rebus nulla eſt 329.f.
Coniunctio triplici modo intelligi poteſt 331.p.
Coniunctio, vide Nuptiæ
Coniunctionis vis ex diuerſis teſtamentis non contingit 329.f.
in Coniunctionibus inſpiciendum, non quod licet, ſed quod honeſtū eſt 72.p.
re coniuncti qui dicantur 331.p.
Coniuncto re, quod ſibi ob defectū cōditionis ſocii accreſcit, ea poſtea eueniente hæredibus non cogitur reſtituere, qua ſuo Iure cōſequitur 486.f.
Coniuncto verbo, quod coniunctim accreſcit cum onere cōditionis alterius. ibid.
Coniuncto vtrum accreſcat legatum pro non ſcripto habitum, an maneat apud hæredē 366.m. 367.p.
Coniuncta oratio pro diſiuncta, & diſiuncta pro coniuncta ex coniectura voluntatis vſurpatur 499.m.
Connubium eſt vxoris Iure ducendæ facultas ex Vlpi. 71.p.
Connubia, pœnę damníque metu aſtringi non poſſunt 558.f.
per Decemuiros inter plebem & patres aliquando dirempta 70 p.
Conſanguinitatis ratione, nuptiarum ꝓhibitio quomodo intelligatur 69.p
Cōſecratio olim quomodo fiebat 193.m
Conſenſus eorum qui coeunt in nuptiis, quàm neceſſarius 74.p.
Conſenſus filii exigitur, cùm nepos adoptatur quaſi ex filio natus 90.p.
Conſenſus non concubitus nuptias facit ex Vlp. & Iuſtin. & qualis eſſe debeat conſenſus 66.f.
Conſenſus parentis quādo in nuptiis filii filiæve non requiratur 72. p.
eum in nuptiis pontifices non requirunt, & apud quas gentes requirebatur 72.f.
in nuptiis quàm neceſſarius 69.f.
de eo diui Ambroſii ſentētia 72 m.
Cōſenſus tacitus legē cōfirmat 34.m.
Conſenſum parentis etiam tacitum, in nuptiis ſufficere 73.p.
Conſenſu receptū dicitur κύριον ἐκ τῶν τῶν ἀγράφων τῶν σοφῶν συναινέσει 452.m
ex conſenſu ſolo non naſcitur actio, etiam in contractibus nominatis, niſi ſubſit cauſa 554.p.
Conſenſu ſolo re perfecta à cōtractu nō receditur, niſi actus retroagens priori ſimilis interceſſerit 595.m.
non conſentiunt qui ſciunt 599 f.
Conſentire vnuſquiſque in ſuam fraudem non intelligitur 529.f.
Conſeruationem ſui quantum animātes expetant 22.p.
Conſiliarii quaſi Caſtrenſe peculium præcipuum habēt, quod ex ſua profeſsione poſſunt acquirere 298.m.
Cōſilio alicuius ſi furtū factū ſit, is furti tenetur, nō tamē conditione 602. p.
Conſiſtoriū principis dicitur, cui princeps præerat cum prioribus ſui comitatus 9.p.
Conſobrini promiſcuè appellantur omnes, qui ex fratribus aut ſororibus nati ſunt 431.f.
ſimul coniungi poſſunt, & inter eos eſſe iuſtum matrimonium probatur ex diuerſis hiſtoriis, tam Romanorum quàm Iudæorum 77.p.
Conſobrinam ſuam duxit Cyrus Cyaxaris filiam 76.p.
Conſortium omnis vitæ cōiugiū 67.p
Conſtantinus fuit ducentis annis ante Iuſtinianum 451.p.
Conſtantinus Balduini 247.m
Conſtantinopolis noua Roma 704.f.
Conſtantinopolis olim appellata Byzantium 11.f.
Conſtituere qui poſsint 649.f.
Conſtitui poteſt ex ſolo Iureiurādo competens actio, & quod ex delicto debetur 650.m.
vtrùm poſsit aliud quā debetur ibid.
Conſtituentes mulieres rectè obligantur 650.p.
Cōſtitutiones apud Gręcos διατάξεις dicūtur, & διατάγματα τῶν ἀρχόντων 29.p.
perſonales à Latinis dicuntur priuilegia 29.m.
poſteriores prioribus derogāt 34 f.
Cōſtitutiones principū dicūtur & orationes & Senatuſconſulta 29.p.
quid & earum diuiſio 20.p.
Conſtitutum cum fideiuſsione multa habet communia 650.p.
iniri poteſt cōſenſu quibuſlibet verbis expreſſo 651.f.
ex conſtituto rectè agi poteſt, & qua ratione 732. p.
Conſtitutę pecuniæ reus dicitur ἀντιφωνητὴς 650.p.
de conſtituta pecunia actio, quando locum habeat 649.m.f.
Conſuetudo aboleri per poſteriorem legem poteſt 34.m.
inueterata pro lege non immeritò cuſtoditur 32.p.
Ius eſt quod ſine lege æquè ac legitimum ſit vſitatum eſt 31.m.
peculiaris cuiuſq; loci, deinde ꝓuinciæ quando inſpicienda 32.m.
ꝓpriè, bonorū & ſapiētū virorū firmus apud oēs natiōes cōſēſus 31.m
quæ cōprobat tolerabilia ſūt 535.p.
qua maſculi fœminis præferuntur, damnatur 414.m.
qua maſculi excludunt fœminas quādo poſsit tolerari. ibid.
Cōſuetudinē contradictorio iudicio cōfirmari debere, & quod tēpus ad eā conſtituendam requiratur 32.p.
in Conſuetudinem elegans Demoſthenis contra Androt. dictū 31.f.
Cōſuetudines a Carolo VII. ante annos lxxxix. omnibus regni ſui prouinciis conſcriptæ 31.m.
Conſulatu patria poteſtate non liberat 97.f.
Conſulatus ſenatorius magiſtratus quando plæbeis cōmunicat[us] 26.m.
Cōſules creari ſolebāt in annū ꝓximū, dicebātúrq; interim deſignati 352.m.
primi ex plebe creati Licinius & Sextius 26.m.
eorum officium ex Polybio 26.m.
Conſultor mandatoris opera non fungitur 579.m.
Conſumitur interdum vna actio per alteram 606.f.
Contarenus de accuſationibus 766 f.
Cōteſtatione litis, cōditio in ſeſe recurrens pro impoſsibili nō habetur 531.f
Contractus alii nominati, alii innominati 25.m.
ab vltimis voluntatibus in ruptione quomodo differant 304.m.
ex voluntate & mente noſtra legem accipiunt 529.m.
impoſsibili adiecta conditione vitiantur 286.p.
Iuris gentium, non dicimus confirmari Iure Ciuili, ſed recipi tantùm aut admitti 461.p.
Fiducię, habuerūt olíviculū iuris 381.f.
Cōtra cōtract[us] naturā ab initio adiecta cōuētio corruit actus 574.m.
Contractui quæ cōmuni vſu & more extrinſecus accedunt pacto mutari poſſunt 464.m.
ex Cōtractu actiones quomodo dētur in hæredes 707. m.
ex Cōtractu & nō ex numeratione oritur, Quod iuſſu actio 685.m.
Contractus alii voluntarii, alii inuoluntarii 461.m.
Cōtractus dubii iureiurādo terminandi 652.f.
Contractus incerti diſinitio 471.f.
Cōtractus poſteriores prioribus derogant 34. f.
Contractuum mores Hieremias propheta diligenter obſeruat 158.m.
in Cōtractibus in diē, & relicta in teſtamento in diem differētia 481 p.
locū nō habet cautio mutiana 474 p
in Cōtractibus nominatis, niſi ſubeſt cauſa nō naſcitur actio per conſenſum 554.p.
in contractibus non habet locum ius accreſcendi 529.m.
quōdo ſeruāda in illis ęqualitas 157.f.
Contrahētes parere debemus cōſuetudini loci in quo cōtraxim[us] 30.p.
ex Contrahentium volūtate & cauſa, præſumitur an maiori ſummæ minor inſit 329.m.
Contrahentium vtilitatis magna habenda ratio eſt. 457.p.

Contrario iudicio damnatus, non eſt infamis 743 p.
à Contrariis locus 61. p.
Controuerſiæ quæ maiorem intentionem requirunt, non poſſunt diiudicari quocunque loco & tempore 48.f.
Contubernales dicuntur non vxores, ſeruorum coniuges 70.f.71.p.
à Conuentione incipit ſtipulatio, promitis dare equum, & ſi non dederis, aureum dare ſpondes? 502.f.
conuentionum quot ſint genera 458.f.
Conuicium dicens Principi vtrùm punietur 768.m.
ob conuicium incertę perſonę factũ, nulla executio eſt 625.m.
Conuicii patientes laudantur. ibid.
Copus de fructibus naturalibus a bonę fidei poſſeſsione perceptis 189.p.
Corinthiorum preces, Dii augeãt meretricum numerum 770.f.
Coriolanus à captis Coriolis dictus eſt Cneius Martius 3.m.
Cornelius Celſus de diſcrimine inter Emplaſtrum & paſtillum 179.m.
Cornelius Sylla quęſtiones publicas de parricidio tulit 774.f.
quæſtiones conſtituit de falſo 776.p.
Cornelii Taciti locus de caducis hæreditatibus. Vide Tacitus 365.p.
de Sceuino 52.f.
de S.C. ne adoptio ad excuſationem proſit 140.m.
Corona ſignum captiuorũ vænaliũ ex Ariſto. quid Corona 41.m.
Coronis olim ornabantur Athletæ 759.f.
Corpus ſuum iuris Iuſtinianus vocat templum Iuſtitiæ 8.m.
Corpus vbi cremabatur, priuſquam iniecta eſſet gleba conditis cineribus, religioſus non erat 165.p.
Corporis debilitas excuſat à tutela 143.m.
Corpora damnatorum ex Lege Iulia vix ſepulturæ mandata 760.f.
Corporum cõmixtio ad nuptias non eſt neceſſaria 66 f.
Corrũpere ſeruum quis dicatur 663.m.
Corrumpentes alienos ſeruos qua pœna teneantur 662 f.
Corrumpentes liberos qua pœna teneantur 663.p.
κοσμεῖν vocabulo vtitur Iuſtin. in Nou. cùm de armis loquitur, & verbo decorandi in Latinis conſtitutionibus 7.p.
κοσμήτορες qui dicantur apud Homerũ 7.p.
κόσμον apud Herodotũ qd dicatur. ibid.
Craſſus murænæ ſuæ mortem luxit 168.m.
Craſſo ditiores liberti quidam 438.f.
Crates philoſophus abiiciebat in mare ſuas diuitias 156.p.
Cratinus anteceſſor ſcholæ Conſtantinopolitanæ 9.m.
Credendi plures Rei fieri poſſunt teſtamento, ſtipulatione, & quouis contractu 514 p.
Creditor dur' reiiciẽs pecuniã cõſignatione, periculo ſuo eã habet 592.m.
Creditor furtum committit, qui pignus antè quàm dies venditionis veniat, pecunia non ſoluta, vendit 242.m.
Creditor hypothecarius amittit ius pignoris, qui ancillam pignori obligatam proſtituere vult, & ancilla ei eripitur 101 m.
Creditor inuitus partem quantitatis recipere non cogitur 492.p.
inuitus vendere pignus non cogitur 242.f.
non cogitur nummos in aliam formam recipere 463.f.
cur non teneatur de leui culpa in pignore prætorio 468.f.
pignus ex pactione alienare poteſt 241.m.
pignore vendito poſtquam ſuum recepit, reſiduum debet reddere debitori, & ſi quid deſit, petere poteſt 242.f.
probare debet Reum non eſſe ſoluendo 516.m.
Creditor vel debitor populi eius tutelam aut curam gerere nõ poteſt 242 m.
ſi diſsimulet, quomodo puniatur 122 f 123.p.
Creditor vendere vtrùm poſsit pignus 242.m.
Creditor vnus à pluribus Reis debẽdi, partem ſuam petere poteſt 516 f.
quando poſsit impetrare dominium pignoris 243 p.
recipiens virilem portionem vnius rei debendi ſibi pręiudicat 514 m.
aliud pro alio inuito creditore ſolui non poteſt 592 p.
Creditori creditoris ſi ſoluatur eo ignorante contingeţ liberatio 592. m.
Creditori cui res pignori data eſt furti actio competit 604.m.
datur res in ſolutum, cùm nullus reperitur emptor 756.m.
non competit actio furti ſi ſint ſubrepta omnia debitoris bona 604.m.
Creditori ſuo pignus ſubtractum, vtrùm poſsit debitor vſucapere 227 m.
Creditor rem deteriorem recipere non tenetur, niſi ſimul ſoluatur id quod intereſt 592.p.
à creditore exiguntur in re pignori data, ea quæ diligens paterfamilias in ſuis rebus præſtaret 468.f.
Creditore inuito aliud pro alio ſolui non poteſt 462.m.
Creditores conditionales qui dicãtur 474.
Creditores dicuntur omnes quibus ex quacunque cauſa debetur 646.p.
hæreditarii debent conuenire emptorem 231.p.
hypothecarii conuenire rei obligatæ poſſeſſorem non poſſunt, priuſquã excuſſerint rei principalis debitorem 646.m.
qui dicantur 53.m.
qui reſcindunt alienationem, emptori nil præſtant 646.p.
intercedentes non impediunt executionem iudicati, ſed iis imprimis ex precio ſatis fit 756.p.
vtrùm in eum poſſunt agere, qui ex fideicommiſſo reſtituit hæreditatem 382.m.
Creditorum in fraudem manumittens nihil agit 49.p.
in eorum fraudem quis dicatur manumittere 51.p.
in eorum fraudem rem ſuam alii tradens, eam à creditoribus non liberat, nec tradere intelligitur 645.p.
in eorum fraudem quod fit, ratum eſſe non debet 52.p.
Creditoribus hæreditariis non tenetur fili' qui deſinit eſſe hæres ablata per fiſcũ hæreditate 420. f.m.
iis ius nexus quare ademptũ 65.p.
iis maritus ex ſua ſubſtãtia nõ ex dote mulieris debet ſatiſfacere 241.f.
ſola Inopia hæredem reddit ſuſpectũ 154.f.
Crediti numi a ſeruo contra voluntatem domini, vindicari poſſunt 243.f.
in Creditum abire quid 198.p.
in Creditum ire non poſſumus earũ rerum quæ pondere, numero, mẽſurave non conſtant 462.m.
in Creditum ire idem quod mutuum dare 463.m.
Cremari quid ſit 678.p.
Cretionis ſolennitas ſublata 451.m.
Criminis conſcii qua pœna afficiendi 775.m.
Criminis in Iudicio quid ſingulare 760.p.
Criminis varia ſignificatio 151 m.
Crimina morte extingũtur 402 p.
Criminale iudicium poſſunt intendere illuſtres viri per procuratores 630.p.
Criminalia iudicia alia ſunt priuata, alia publica 758.p.
Criminalium iudiciorum alia ratio quàm ciuilium 636.m.
κρινόμενον dicitur cauſæ ſtatus 708.f.
Crudelitas quorundam belli ducum in ca-

in captiuos 41.m.
in crudeles Iuris humanitas 64.p.
Cuilibet quid propriè ſignificet 286.f.
Culeus quid 775.m.
Culpa lata dolo proxima eſt 153.p.
Culpa in locatione quomodo præſtetur 567.m.
verſutiæ,eſt dolo proxima 468.p.
Culpæ aſsignatur imperitia 632.p.
Culpæ nimia præceptoris ſæuitia aſſignatur 62.m.
Culpam præſtat & dolum, ſed non leuiſsimam ceſſationem locator 571.f.
Cunabula Iuris, & Cunabula vrbis Romæ,& Cunabula fideicommiſſorum,& præfectorum prætorio 9.m.
Cupidinis & Piſches matrimoniū quare iniuſtum apud Apuleium 72.m.
Cupidinis furore nihil vehementius, ait Iuſtin.
Cura ceſſat, ſi tutelæ ætas indigeat 103. p.
Curam minoris vtrùm debitor vel creditor gerere poſsit 142.m.
Curator adultis nominatus, quorum tutor antè fuerat, inuitus in adminiſtratione teneri non poteſt 148 f.
à patre datus, citra inquiſitionem eſt confirmandus 129.m.
bonorum, de leui culpa tenetur 469.p.
Curator datur prodigo ex inquiſitione ſi minus eſt idoneus agnatus 131.p.
dicitur κηδεμὼν τῆς ἀντίρας ἡλικίας 127.m.
ex S. Conſulto conſtituitur quoties claræ perſonę bona væneunt 54 p.
illi datur qui finem profundendi nō facit 64.p.
in locum tutoris quomodo datur 123.m.
principaliter rebus datur 129.m.
quomodo tutori rectè ſubſtituatur 131.p.
rationes reddere tenetur 117.f.
ſuæ vxoris non poteſt eſſe maritus 149. m.
ſuſtinet ſolam rei familiaris adminiſtrationem 103.m.
tueri debet nō ſolùm patrimonium, ſed & corpus, & ſalutem furioſi 103.f.
Curatoris autoritas in copulandis nuptiis nihil eſt 128.f.
Curatoris datio manet apud prætorē 129.m.
Curatoris impuberi dati poteſtas finitur pubertate 128.m.
Curatoris in pupilli nuptiis non eſt neceſſarius conſenſus 73 m.
Curatorem habens pubes, pupillo comparatur 128.m.f.
Curatorem in litem accipere cogendùs eſt minor xxv.ann is 129.f.
Curatores accipiunt qui rebus ſuis ſupereſſe non poſſunt 131.m.
à tutore puberi petendi ſunt 125.m.
furioſis & prodigis quando dantur 130.m.
puberes vſque ad xxv. annum accipiunt 128.m.
quādo minoribus xxv.annis dari cœperunt 129.f.
ſatiſdare coguntur rem ſaluam pupilli fore 132.f.
ſunt veluti tutorū ſucceſſores 127.m.
vxori petere maritus cogitur 149.m.
Curatorū multa eſſe genera 127.m.
Curiæ dati quid ſit 84.m.
apud Cyrenas Ptolomęi regis ſtatua,ad quam confugientes ſeruabantur 63.m.
Cyrillus omnem ſupellectilem, ſacráque vaſa,vt fami populi ſui Hieroſolymitani ſubueniret vendidit 164.m.
Cyrus à Perſis pater appellatus 11 f.
apud Xenophōtē noluit& ſine patris conſenſu vxorem ducere 72.m.
conſobrinā ſuam duxit Cyaxaris filiam 76.m.
Deos laudat victoriam aſſequutus 8.m.
eius adoleſcentis,puerile iudicium 15.p.
ægregium facinus 222.f.
eius ſententia ex Xenophonte 42.p.

D

DAmnandus nemo eſt ex ſola ſuſpicione 149.f.
Damnandus non eſt innocēs,ſed potius abſoluendus 732.f.
Damnato in metallum legari nō poteſt 365.f.
damnati ad vincula non poſſunt manumitti 58 f.
Damnatorum corpora ex lege iulia vix ſepulturæ mandata 760.f.
Damnari non poteſt nocens niſi accuſatus fuerit 758.f.
Damnum à ſeruo datū pertinet ad nexalem actionem 613.f.
Damnum propriè dicitur cùm patrimonium diminutum eſt 742.p.
Damni infecti nomine non cauens vicinarum ædium dominus, interdum ædes ſuas amittit ſi perſeueret non cauere 213.p.
ob Damnū datū actio remiſſa intelligitur iniuriarum actione remiſſa 630.f.
Dare facerév e 708.m.
Darius ſororem ſuam duxit 76.p.
Dario,Satrapæ Perſici negauerūt ius priuilegij 29.m.
Debendi plures Rei poſſunt fieri teſtamento & contractibus 514.p.
Debendi reus vnus purè,alius ſub cōditione capi poteſt 517.f.
Debilitas corporis excuſat à tutela
Debitor quis dicatur 460.m.
Debitor quis propriè 335.m.
Debitor non ſimilia corpora nummorum,ſed eandem æſtimationem reddere cogitur 464 p.
occidens ſeruum quando excuſetur 62.p.
pignus creditori ſuo ſubtractum, vtrùm poſsit vſucapere 227.m.
Debitor pupilli ſoluens tutori, ex præcepto iudicis conſequitur pleniſsimam liberationem 244.m.
tutor aut curator eſſe non poteſt 122.f.
& ſi diſsimulet,quomodo puniatur 123.p.
Debitoris bona iure nouo tātùm pro ratione debiti poſsidentur: nec datur, vt olim,bonorum poſſeſsio ob latitationem in bonis vniuerſis 456.p.
Debitoris conuentio fideiuſſori prodeſt 722.f.
Debitori in re obſcura magis fauetur 479.p.
Debitorem quaſi non debitorem appellans,iniuriarum tenetur 625.m.
eo inuito qui ſoluit ſolam habebit à creditore ceſſam actionem 592.m.
à Debitore pecuniam ſolutam perdens minor xxv.annis,reſtituitur 244 p.
Debitores olim crudeliter nectebātur 682.m.
Debitum ante diem ſolutum per errorem,repeti non poteſt 480.m.
quod debebā purè tibi alius ſub conditione ſtipulanti tibi promiſit,nouatio non fit niſi exiſtente conditione 510.m.
quod debetur purè cum tēperamento petendum eſt 479.p.
Decem annorum eſt diuturna poſſeſſio 226.m.
Decimus gradus longiſsimus ex quo ſucceditur 414.p.
Decorari quomodo aptè referatur 7.p.
Decreſcendi ius quale 283.p.
Decretum ex falſis allegationibus interpoſitum quandò non reuocetur 57.f.
Decretum iudicis in quibus rebus pupilli alienandis requiratur 243.m.
Decretum pro ſententia difinitiua,lata cauſa cognita, partibus cominus conſtitutis interdum ſumitur 28.f.
Decreta latinè interponi debent 754.p.
Decuriones non vocantur inuiti, qui annos quinquagintaquinque habēt 145.p.
in eorum priuilegiis idem ius habent filij adoptiui ac naturales 90.m.
eorum priuilegia 43 m.

Dedititii qui populi dicti ſint 49.p.
peſsima eorū conditio ſublata 46.f.
Dedititiam libertatem quomodo ſerui acciperent 49.p.
Defendere non videtur, qui ſatiſdare paratus non eſt 701.f.
Defenſor nemo alienę litis ſine ſatiſdatione 701.f.
voluntarius quis dicatur 704.p.
Defenſores ciuitatis nō niſi de aureis triginta iudicabant 678 p.
ob tutorem datum tenentur 136.m.
tutores dant 114.p.
qui olim dicebantur 116.f.
Deferre mulieres prohibebantur 152.
Defuncti bona fides, hæredis malam fidem ſuſtinet 230 m.
eius fingitur hæres ſumere perſonam 285.m.
eius nomine res væneunt vbi hæres non eſt, alioqui vęneunt nomine hęredis 53.m.
eius vicem hæreditas ſuſtinet 518.p.
eius vitium vtrùm excuſet bona fides hæredis 229.f.
Defunctorum intereſt habere ſucceſſorem 53.m.446.f.
Defunctorum iuſtis mandatis hæredes non obtemperantes omni cōmodo hæreditatis priuantur 362.f.
Deiiciens vel effundens in locum publicum quomodo teneatur 632.m.
Delatores qui non caſtigat, irritat. Vide Calumniatores 8.p.
Delibari Lannè dicuntur, quæ minuūtur 320.p.
Delicti primus ſummúſque gradus, eſt dolus 617.m.
ex delicto defuncti in quantum ad eū peruenit hæres tenetur 707.p.
Delicta omnia committuntur 617.p.
plura quando eſſe dicantur 654.f.
puniuntur ratione loci in quo quis deliquit 30.p.
Delictorum cauſæ quę pœnam merentur duæ 617.p.
ex delictis quibúſvis duplex iudiciū naſcitur 629.f.
Delinquentium pro varia ratione, gradus variarum actionum 695.p.
Delos inſula in mari repentè emerſit 177.p.
Delphis iure ſingulari cōceſſum vt materna origo cenſeretur 45.p.
Demetrius Antigoni filius duas ſimul habuit vxores 80.p.
Demetrii immanitas ex Plutarcho 4.f.
Demonſtrare hæredem præſentem ſufficit 259.p.
Demonſtratio quo magis abeſt à vero non tamen magis obeſt 355.f.
Demonſtratio falſa perſonæ legatarii quando uitiat legatum 355 p.
Demonſtratione falſa legatum non perimitur 354.f.
Demonſtratio vtrùm fiat per nomē, vel alio modo, nihil intereſt ibid.
Demonſtrationi minimè cōditio ineſt 477.f.
Demoſthenes adoleſcens vlturus tutorem, à cauſa tutelari eloquentiæ ſuæ tirocinium auſpicatus eſt 102.p.
à tutoribus vexatus 103.f.
ſtatim atque pubes factus eſt, iudicio cōuenit ſuum tutorem Aphobum 152.f.
ferè puer pupillares actiones habuit 58.f.
magno ſuo malo expertus eſt tutorū improbitatem 149.f.150.p.
iubet primùm à Diis incipere 3.p.
ius Athen. partitur in ſcriptum & nō ſcriptum 25.f.
Demoſthenes ποίησιν adoptionē vocat 86.p.
Demoſthenes propter ſuā ἀργυράγχην multatus talentis quinquaginta 662.f.
Demoſthenis ob pulſationem actio 624.f.
Demoſthenis dictum de libertate 40.m.
in φιλοδίκῳ 634.f.
De accuſatoris probationibus reo à iudicibus improbato 747.p.
de Athenienſium actionibus ob conuicia, verbera, vulnera 625 p.
de atroci iniuria 629.p.
πρὸς ναυσίμαχον de cæde voluntaria 616.f.
de captiuis redemptis ab hoſtibus 164.m.
de cōſtitutę pecunię actiōe 649.m.f.
contra Androtionem in conſuetudinem elegans dictum 31.f.
in oratione contra Leptinem de donationis confirmatione 237 p.
de eo qui prætergreditur definitum ex lege iudicium 610.f.
de exceptione liberationis & eius æquitate 713.p.
de factorum circunſtantiis 629.m.
de gradibus cognationis in tabella deſcriptis 452.f.
de iis q in iusvocatos eximūt 655.m.
de homicidarum pœna 771.m.
de infamibus qui dicebantur ἄτιμοι 720.f.
de interdicto vnde vi 736 f.
de iuſiurando à iudicibus Athenienſium pręſtari ſolito 746.p.
ex eius oratione contra Ariſtogitonem Legis definitio 26.p.
contra Ariſtocratem de Lege Athenienſium qua non licet de homine priuato legem ferre 29.m.
de pactiōe pignoris vēdēdi 242.m.
de patronis datis rebus inanimatis 696.f.
de ſerui corupti actione 662.f.
de ſucceſsione in ſtirpes & in capita 404.p.
in Oratione περὶ ἀγχιστείας de ſucceſſionibus ab inteſtato 395.f.
de teſtamentis filiorum fam. 265.f.
in Oratione contra Ariſtocratē, vim vi repelli licere 615.p.
communem eſſe omniū hominum legem, vt iniuriā propulſare liceat 616.p.
κατὰ μειδίου περὶ τῆς ἀδικίας 616.f.
Demoſthenes περὶ μὲν βλάβης καὶ ὕβρεως δίκας 622.m.
Deponentis priuilegium 467.p
ſine deponentis conſenſu vtens pecunia obſignata furti tenetur 467.m.
Deportatio ſucceſsit in locum aquæ & ignis interdictionis 110.p.
Deportatione vtrùm amittatur libertas 96.p.
Deportatus arcetur contractibus iuris ciuilis 461.p.
ſine indulgentia inſulam excedēs capite punitur 96.m.
Deportati ſeruo legatū pro non ſcripto non habetur 365.f.
deportato legari non poteſt ibid.
Deportati hæredes inſtitui non poſſunt 278.f.
reſtitutionē ſperare poſſunt 49.m.
Deportantur raptui conſentiētes parentes 777.p.
Depoſitæ rei quando poſsit fieri retentio 671.m.
Depoſitarius furti agere non poteſt, & ratio 606.f.607.p.
Depoſitarius quōmodo teneatur 462.p.
Depoſitione pecuniæ legitimo modo diſſoluitur obligatio 592.m.
Depoſitum duplex 467.p.
Depoſitum compenſatione nec conuentione præſtituti temporis, aut interdictione tertij non remoratur 467.f.
Depoſitum hæredibus omnibus reſtitui debet 467.m.
Depoſiti actio bonæ fidei 666.f.
Depoſiti actio de peculio quę 651.m.
Depoſiti priuilegium 468.p.
Depoſiti reſtitutio nō poteſt vlla denunciatione impediri 671.p.
de Depoſiti cōditione elegantes hiſtoriæ 467.m.
in Depoſiti repetitione compenſatio non poteſt obiici, & ratio 670.f.
Derelictæ res quæ habeantur, & cuius fiant 200.m
Deſcendentes ſoli ad mortui ſucceſsionem vocantur 410.m.
Deſignati quando dicebantur cōſules, Tribuni plebis, & prætores 352.m.
δεσποτεία γυμνή, proprietas nuda 214.m.
ἁρμοσταί qui apud Lacedæmonios 49.p.
δεσποτικὸν ius 65.f.
Deſuetudinis vis 30.p.

Deterius redditum, non videtur redditum 466.p.
Dei imaginis quædam in nobis extrema lineamenta, ſecundum Auguſt. 16.m.
Dei quæ ſunt ſpiritus, animalis homo non percipit 17.m.
Deo melius eſt obedire quàm hominibus 28.p.
Deo, qui principes victorias ſuas acceptas tulerint 8.m.
Deum creaſſe marem & fœminam ad conſeruationem cuiuſque generis ex Moſe & Ariſt. 22.p.
Dei & Domini qui dici voluerunt 6.m.
Deorum delubra a priuato conſtitui non debent 164.f.
Deorum inſtar principes 63.m.
Deorum violatio & parentum pari vindicta expianda 774.f.
Diis qui ſuas leges acceptas tulerunt 2.m.
à Diis immortalibus ducẽda eſſe exordia 2.f.
Diaconi tutores eſſe poſſunt 145.m.
Dialecticam quis adhibuerit in Iure Ciuili 103.p.
Dianæ templum apud Epheſios, ſeruos omni nexu mancipii liberabat 63.p.
Διατάξεις conſtitutiones 29.p.
Dibaphæ Tyriæ meminit Plini⁹ & quę eius fuerit æſtimatio 677.m.
Διαδικασίας apud Athen. 662.m.
Διάκτορ ἀπὸ τῶν Διῶν 12.f.
Dictum elegans Theonis vxoris regis Agatoclis 67.p.
Dictum egregium Pertinacis 306.p.
Dies adiectus ſtipulationi conditionis impoſsibilis in non faciendo, etſi cõditio commiſſa ſit, non venit 532.m.
Dies incertus aliquando conditionẽ facit ſi dubium ſit an fiet 481.p.
Dies incertus, debitoris fauore cenſetur 479.m.
Dies incertus duplex ibid.
Dies legati cedit, cui conditio nõ aſcribitur quamuis extrinſecus expectanda ſit 482.m.
Dies poſtremus quando dicatur cõpletus 226 p.
Dies conſtitutioni adiectus conditionali non cedit etiam conditione impleta 504.f.
Dies venit, licet tempus ſolutioni indultum ſit 479.p.
in diem adictioni quando locus ſit 508.m.
ſub die incerta, an & debitum per errorem ſolutum repeti poteſt 481.m.
Die non minus quàm quantitate ſolidum ſoluitur 676.p.
Diebus ſingulis viginti millia paſſuũ iter faciendi paragenda 148.m.
Difficultas excuſat, & non impoſsibilitas 534.m.
Diffinitiones generales periculoſæ, quia facilè ſubuertuntur 79.m.
Digitus aquæ 287.m.
Dignitates plures ex conſtitutione Iuſtin. liberare filium patria poteſtate 98.p.
Dilationes forenſes cõcedi in tranſitu non poſſunt 48.f.
Dimidiæ iuſti precii deceptio fit, cùm res.x.aureorũ.IIII. venditur, vel XXI. emitur 560.m.
Diocletiani clementia 306.m.
Diodorus Siculus de vi iuriſiurandi 651.f.
Diodoti teſtamentum 257.p.
Diogenis apopthegma ſe imperare liberis: & Diogenis emptor Xeniades, vt is ſuos liberos inſtitueret 56.f.
eius in Spurium dictum 83.p.
Ἀντωμοσία propriè vocatur actoris iuſiurandum 741 p.
Dionis locus de legato pœnæ cauſa relicto 362.m
de Lege falcidia 372.p.
De Lege voconia 375.m.
de Pompeii vxore ſepulta in Campo Martio 166.p.
Neruam imperatorem qua ratione potiſsimùm laudet 393.
de principe Legibus ſoluto 306 f.
Dionyſii Halicar. locus de filii ter vendendi data Romanorum poteſtate 100.m.
de iure trium liberorum 139.m.
de Oratione Lyſiæ in tutores 108.p.
de lege Romuli 449.m.
de patria poteſtate 269.m.
de poteſtate parentum in liberos 247.m.
in methodo τῶν γαμηλίων quare filios concipiamus 22.m.
De Horatii homicidio 771.f.
Dionyſio Halicarnaſſeo ſuſpecta Remi fabula 167.
Dionyſius apud Siculos duas eodẽ die duxit vxores. 80.p.
Dionyſius Siculus multa lagenæ condonauit 617.p.
voluit fructus rerũ pupillarium ſuos fieri 102.p.
Diplomata principum appellantur Codicilli 392.f.
Directa actio datur ei, & in eum cuius expreſsim mentio facta eſt 584.m.
Directarum libertatum & fideicommiſſariarum differentia 55.p.
Diſcendi ordo naturalis ſicut & ſentiendi 16.p.
Diſcipulus gratus nihil non pædagogo debet 56.f.
pręceptorem fugiens immoderatè eo vtentem fugitiuus nõ eſt 62.f.
in diſiuncta obligatione ex loco, creditori eſt electio, & ratio 676.m.
in diſiunctiua oligatione ſi altera res periit, ea quæ ſupereſt, debetur 676.m.
ea vtraque res continetur ibidem
Diſiuncti qui appellentur a Iuſtin. 330 p.
Diſiuncti plures conditiones ſi ſint, ſufficit vnius impletio 498 m.
Diſiunctim pro ſeparatim 286.m.
Diſtributiua verba quę ſint 290.m.
Ditiorem quando adoptare poſsit pauperior 88 p.
Diuerſæ conditiones ſeparatæ eſſe creduntur 498.f.
Diuidi non poteſt hæreditas quum cõmoda & incommoda contineat 149.m.
Diuidua obligatio quæ ſit, & quæ indiuidua 593.m.f.
Diuiduæ rei conditio pluribus aſcripta, diuidua 495.p.
Diuina prouidẽtia vocatur a Iuſtin. rerum natura 35.m.
Diuinæ res quæ dicantur in iure 15.f.
Diuini nominis piam eſſe & ex antiquitate ductam epigraphen 3.m.
Diuini numinis aures 6.m.
Diuiſionis beneficium quando, & quibus datur 650.m. 135.f.
fideiuſſoribus tutorum non competit 134.p.
eo vt vtatur fideiuſſor, alterũ fideiuſſorem ſoluendo eſſe probare cogitur 516 m.
Diuiſio bonorum quantum probetur Ro. legibus 156.m.
Diuitiæ ſubitæ ſunt ſuſpectæ 156.f.
Diuortium an Chriſtianis permiſſum fuerit 18.m.
Diuortio olim mulieri quę probaſſet ſe à marito verberibus cæſam conſulebatur: nunc ei iubetur maritus dare tantum, quanti eſt tertia pars donationis propter nuptias 63.p.
Diuturna poſſeſsio eſt x. annorum 226.m.
Do vt facias, nõ eſt locatio, niſi expreſſim conuentum ſit 571 p.
Doctores qui nunc, in academiis olim anteceſſores erant 9.p.
Doctorũ error in Orphitiano S.Cõſulto 425.m.
Dolon quid 773.p.
Si Dolus abſit nulla eſt temerarię commendationis pœna 578.m.
Dolus alterius nulli debet eſſe lucroſus 711.p.
Dolus delicti primus ſummuſque gradus 617.m.
Doli capax videtur pubertati proximus 607.m.
Doli nulla olim apud iudicem ratio habebatur niſi in bonæ fidei iudiciis 717.m.
Doli & iniuriæ capaces pupilli proximi pubertatis 126.m.
Doli vitio caret inconſultus irritati animi calor 615.f.

de dolo actio cur ſubſidiaria dicatur 135.m.
Dolo extorquens cautionem maioris pecuniæ quàm deberetur, fraudis conuictus perdit totum debitū 977.f.
Dolo ſeruo occiſo Lege Cornelia agere dominus poteſt 620.f.
Dolo caret miſericordia intempeſtiua vinctum ſoluentis 41.f.
Dolo malo vendens aut locans alienam rem vitioſam, præſtat quanti intereſt conductoris vel emptoris 753.p.
Dolum malum abeſſe qui promittit, factum alienum promittit 527.p.
Domeſticum teſtimonium reprobatur 256.p.
Domicilium viri ſui mulier ſequitur 68.m.
Dominium aliud quod auelli poteſt & dicitur temporariū, aliud quod non poteſt 327.p.
Dominium & obligatio duo ſumma iuris ciuilis capita 457.p.
Dominiū eſt vna vera iuris vniuerſi pars 39. p.
non poteſt niſi ex vna cauſa contingere 657.m.
Dominium patris filius quando nanciſcatur vel contrà 56. p.
pignoris quando poſsit impetrare creditor 243.m.
Dominium quibus modis nobis acquiratur 245.m.
Dominium rei legatæ ſub cónditione,ea pendente hæredis eſt 512.m.
Dominiū ſtatim à morte parentis cōtinuatur in ſuis hæredib⁹ 401.m.f.
Dominium transferri poteſt ſine poſſeſsione 643.f.
Dominii acquirendi modus præcipuus legitima ſucceſsio 395 p.
Dominio noſtro vſusfructus alienus nihil videtur detrahere 212.f.
ad Dominium acquirendum quādo nec imaginaria traditione opus eſt 199.m.
Dominio propter difficilem perſecutionem nequaquam excidimus 170.m.
Dominiorū diuiſio neceſſaria in hac vita 155.m.
Dominus animo adhuc poſſeſſor rem vindicat 642.p.
Dominus is ſolus intelligitur ad quē pertinet proprietas, vbi agitur de rei diſpoſitione 280 p.
Dominus iubendo quaſi contrahit 685.m.
non ſoluendo poteſt vnum ex ſuis ſeruis hæredem inſtituere 50.f.
non temerè ad manumittendum ſeruum cogitur 64.m.
Domini vox, vox ſerui 521.m.
Domini ſine conſenſu Paulus Oneſimum ſeruum retinere noluit 64.m.
Domini humaniter ſe gerere in ſeruos debent 36.f.
Domini pro dominij 50.m.
Domino beneficium dare ſeruū poſſe ex Seneca 56.p.
Domino minore viginti annis quādo manumiſsio permiſſa ſit 51.p.
à Domino quæ res non poſſunt alienari 245.p.
à Domino ſeruus expoſitus fit liber 48.m.
à Domino prohiberi poteſt qui agrū alienum ingreditur 169.m.
Domino tantùm proprietatis, a fructuario cedi poteſt vſusfructus 217.f.
ad Dominum minimè quæ facti ſunt traſeunt 519.m.
Dominorum diſcrimen ſublatum 50.m.
Dominorum in poteſtate quæ perſonę ſint 60.m.
Dominorum poteſtatem in ſeruos tuetur Paulus ad Ephe. cap.6. 35m.
Dominis in ſeruos iuriſdictio & animaduerſio capitalis adempta 61.p.
Domini in ancillas ſæuiens relegata 61.f.
Domitianus Deus dici voluit & dominus 6.m.
grauis adulterii vindex 769.m.
rem habuit cum Iulia fratris ſui filia 77.p.
eius dictum in delatores 8.p.
Domitius ænobarbus cenſor, edixit ne in vrbe rhetores eſſent 146.f.
Domus pars maxima area, ædium pars eſt ſolum 219.m.
Domus negociandi cauſa cum publica decoris iactura dirui nō poſſunt 184.f.
interdum ſumitur pro domicilio, & quomodo in iure accipiatur 628.f.
Domum altius tollere vtrùm liceat 208.m.
è domo ſua nemo extrahi debet 655.f.
ad domuū parietes incruſtādos ſtercora conducere] 221.p.
Donare inter viuos poteſt infirmus & præſenti aliquo periculo preſſus 234.f.
mortis cauſa poteſt filius familias cōſentiente patre, non autem teſtari 266.p.
Donari peculium profectitium filio emancipato intelligitur, ſi nō expreſſe adimatur 249.p.
Donandi promiſsionem, potius quā donationem, ſi res tradita non ſit, dicemus 233.m.
Donans fratri eo quòd nulli ei ſint nati, ſi poſtea ſuperuenerint, non valebit donatio 483.f.
Donatarius ante euictionem ſi probare poteſt rem alienam eſſe quæ tradita eſt, agere poteſt 237.f.
Donatarius vſucapit alienam rem illi cui cauſa mortis donauit, ſi conualuerit 226.m.
Donatio accipitur interdū pro liberali promiſsione donandi 681.m.
à promiſsione incipiens olim tantum ſtipulatione cōtrahebatur, nunc ſufficit nudum pactum 233.p.
duorum conſenſu perficitur 237.m.
erga meretricem prohibita non eſt, inhoneſta tamen eſt 17.f.
Donatio mera non eſt remuneratio 233.f.
inter virum & vxorem vtrùm prohibita 32 p.235.m.
mortis cauſa quid 231.m.
mortis cauſa aditionem hæreditatis non moratur 234.m.
mortis cauſa quando peræquè habetur, atque alia quæuis donatio inter viuos ibidem
quibus modis fiat ibidem
ſemel reuocata non conualeſcet, ſi ex alia infirmitate deceſſerit donator 235.p.
ab ea non repellitur qui teſtamentū iniuria impugnauit 236.m.
Donationes mortis cauſa ad exemplar legatorum reuocatæ 235.f. 236.p.
Donatio propriè eſt doni datio 233.m.
propter ingratitudinem, aut natam præter ſpem ſobolem reuocatur 236.f.237 p.
propter nuptias doti reſpondere debet tum in quantitate, tum in pactis 239.m.
propter nuptias, diu Romanis iuriſconſultis incognita 25.m.
illa tacitam conditionē habet 239 m.
Donationi propter nuptias, non poteſt alter coniunx qui eo nomine conuenitur ab altero, ius fiſci obiicere 84 p.
Donationis propter nuptias quanti eſt, tertia pars debetur mulieri à marito verberibus cæſæ 63.p.
Donatio referri debet non inter cōtractus aut obligationes, ſed potius inter modos acquirendi dominii 233.m.
Donationis inter cōiuges prohibitio moribus introducta 32.p.
Donationis verbum generale 320.p.
Donationes inofficioſæ reuocantur 236.m.
Donationes perfectæ conditiones ex interuallo non recipiunt 237.p.
Donationes rectè factæ nec principis quidem reſcripto infringi poſſunt 237.p.
Donationum & legatorū cauſa mortis differentiæ 236.m.

Donationũ duo genera, mortis cauſa,& non mortis cauſa 231.m.
in Donationibus cauſa mortis ſubſtitutio fieri poteſt 288.f.
in Donationibus ſolennium verborum ſublata obſeruatio 238.m.
in Donationibus locũ habet Lex falcidia 375.m.
in iis multum intereſt cauſa donandi fuerit,an conditio 358.p.
Donator euictionis nomine non tenetur,niſi eam præſtare promiſerit aut à ſimplici promiſsione donatio cœperit 237.m.
ingratitudinis puniendæ poteſtatem pacto ſibi non poteſt adimere 239 p.
ſuam voluntatem declarare debet 237.m.
beneficium vt non conueniatur niſi in quantum facere poteſt 681 m.
eius priuilegium ne vltra quàm facere poteſt,conueniatur 238.p.
Donatoribus quibus permittatur ingratitudinis puniendæ poteſtas 238.f.
Donatum propriè non dicitur, quod accipientis factum non eſt 233.m.
Donata inter viuos non imputantur in legitimam 312.m.
inter Donum & munus hoc intereſt, quod inter genus & ſpeciem 26.f.
Donatiſtarum error quo tempore dãnatus 780.p.
Dorotheus Beritenſis Academię anteceſſor 9.m.
Dos caduca eſt matrimonio inito contra leges 368.f.
vt fiſco acquiſita intelligatur ob inceſtas nuptias, conſummatas eſſe oportet nuptias 84.p.
ipſo iure neceſſariis ſumptibus minuitur,quod nõ fit niſi petatur 670.f.
qua ratione mariti eſſe dicatur 241.f.
ſine iuſtis nuptiis eſſe nõ poteſt 83.p.
tacitam conditionem habet 239.m.
tota ſi vltrò reddita ſit, condici poterit,quòd pro impenſis neceſſariis compenſari ſolet 680 f.
Dotis cauſã quando in eadem conditione eſt,qua legatum 370.f.
vtrùm ſit lucratiua an onerosa 327.p.
dotis exactioni non poteſt alter coniunx qui eo nomine conuenitur ab altero ius fiſci obiicere 84.p.
Dotis fauore probè ſtipulatur 527.m
eius multa priuilegia 667.m.
eius priuilegium ad hęredem nõ tranſit 668.m.
Dotem dans mulier ignorans repetit conditionem ob cauſam 668.p.
Dotem filię dare quando pater cogitur 73.f.
Dotem non habent inceſtæ nuptiæ 83.f.
Dotem perdit adultera 680.p.
Dotem quãdo quis in vniuerſum lucretur ibid.
Dotem ſoluto matrimonio condicere filiafamilias furioſo patre, poteſt 74 f.
Dote vt cogatur carere mulier, ſic non debet onerari vtilium impenſarum nomine 680.f.
de Dote vtili actione tenetur maritus,vxori ſi iurauit dotem ſibi eſſe datam 667.f.
Dotalis fundus cum alluuione reſtitui debet 175 m.
Dotalis rei mobilis alienatio nõ prohibetur 241.m.
Dotalem ſeruum maritus ſi ſoluendo non ſit, manumittere non poteſt 58 f.
ex dotali pecunia res empta,quando poſsit à tertio poſſeſſore vindicari 640.p.
Dotales res poteſt maritus vindicare & ſeruos manumittere 241.f.
Dotalibus rebus poteſt vti vt ſuis maritus ibidem.
Dotalibus ſeruis aduerſus maritorũ ſæuitiam datur auxilium 63.p.
Dotale prædium maritus prohibetur alienare etiam cõſentiente muliere 240.m.
Dotalia corpora non minuuntur, ſi non æſtimata in dotem data ſunt 681.p.
Dotatas manere mulieres Reipub. intereſt 241.m.
Douarium quid apud Gallos 667.m.
Douaria quæ ſint 163 f.
δυλεύειν καὶ βυλεύειν vnius literæ commutatione dicuntur 40.m.
Δύλων πόλις in Africa.in quam ſi ſeruus lapidem importaſſet,fiebat liber 48.m.
δόξαν dicit Ariſt. leuem quãdam perſuaſionem quam nulla certa ratio regit 14.m.
Draco quis fuerit, & de ipſius legibus, & interitu 24 m.
Druides in Gallia qui 33.m.
Duella aſsis trigeſima ſexta pars 281.m.
Dulcibus legatis mulſum continetur 179.m.
Duplæ æſtimatio inſpicitur tẽpore vẽditionis nec habetur ratio ſi res melior vel deterior poſtea facta ſit 498.m
vltra Duplicationem moribus noſtris non progrediũtur litigatores 722.p.
Dupondium ſiue Dipondium ſexdecim ſeſcunciæ efficiunt 285.p.

E

EButij tutor 154 m.
Ebutij tutores ex Liuio 104.p.
Eccleſia Chriſti aduerſus Hæreticos humanitate ſemper vſa 779.f.
in Eccleſia Chriſtianorum olim omnia communia 155.f.
in Eccleſia manumiſsi libertatem Romani conſequuntur 47.f.
Eccleſiæ Chriſtianæ inſtituta ἄγραφα 26.p.
eius olim qualis fuerit communio 155.m.
Eccleſiarum miniſtri non ſunt auocandi à ſuo miniſterio 145.m.
Eccleſiaſtica hiſtoria de Sanctimonialibus 777.p.
Eccleſiaſticæ res in emphyteuſim vſque ad pnepotes alicuius dari poſſunt 568.p.
Eccleſiaſticarum opum impium abuſum ſacrilegium poſſumus appellare 777.f.
Echinades inſulæ ab Acheloo amne ſunt conuectæ 176.m.
Edictum prætoris, Quæ in fraudẽ creditorum,quatenus cum Lege Ælia Sentia conueniat 52.p
Edicta dolo malo corrumpentes falſi pœna tenentur 654.m.
Edicta quæ prohibitoria dicantur 75.p.
Educator. Vide Nutritor
Educatoris ex imperfecto teſtamento alumni poſſunt legatum petere 57.p.
Educatori pietas iubet omnia humanitatis officia rependi 56.f.
ἔγκλημα appellant Græci quod dicimus culpam 622.f.
Egenti patri, quæ filius præſtare debeat 248 p.
Egerius frater Tarquinii,dictus ab egeſtate 273.f.
Egnatius de legato pœnæ cauſa relicto 552.m.
ὁμολογίαι omnium gentium docent nos, naturæ iudicium de Deo,vbi nõ regitur certo Dei verbo, quàm ſit infirmum 17.m.
εἴργεσθαι τῶν νομίμων aqua & igne interdici 110.p.
Electio promiſſoris eſt in alternatiuis 349.p.
Electrum eſt aurum cuius quinta pars argentum eſt 182 p.
Elephantes albo colore maximè efferantur 602.m.
Emancipatio antea per imaginarias vẽditiones fiebat 94.f.
Emancipatio filiifam militis non reſcindit teſtamentum iure militari conditum 263.p.
Emancipatio interdum pro abdicatione iuſta ſumitur 89.m.
Emancipatio liberorum propria 47. p.
modus eſt ſoluendæ patrię poteſtatis maximè vulgatus 100.p.
Emancipationis reſcriptum à principe impetrari voluit Anaſtaſius, id ſuſtulit Iuſtin. 100.m.

Emancipationis beneficium adimitur ob ingratitudinem 238.m.
Emancipationis & patriæ poteſtatis diſcrimē nouella ſublatum, quod attinet ad rationē ſuccedēdi 100.m 406.m.
Emancipationis facillima via a leone imperatore inuenta 100.m.
olim quæ fuerint formulæ & eædem ſublatæ ibidem.
ad Emancipationem quādo compelluntur parentes 101.p.
Emācipatione patria poteſtas diſſoluitur 93.m.
Emācipare cogitur pater filium, quē malè contra pietatem afficit 64.p.
Emancipare liberos pater nullo penè modo cogitur 95.m.
Emancipare filium pater quibus cauſis cogatur 101.m.
Emancipare ſemper intelligitur parens contracta fiducia 112.p.
Emancipari non poteſt inuitus filiusfam.nec inuito patre 101.m.
Emancipari qui ſua culpa meruit, nihil ex bonis arrogatoris conſequitur 89.m.
Emancipans videtur cōcedere facultatem contra ſe experiendi 654.f.
Emancipati olim pater hæres non erat,ſed per bonorum poſſeſsionem cōtra tabulas ſi in iis præteritus eſſet 100.m.
Emancipato filio tutor a patre datus confirmandus eſt a prætore omnimodo. 103.p.
Emancipati filij rectè ducūt vxorem ſine conſenſu parentis 72.p.
ſibi non patri acquirunt 247.m.
iure Ciuili nihil ex ſucceſsione parentis habent, ſed iure prætorio 406 p.m.
in poteſtate nō ſunt, licet liberorum appellatione contineantur 66.m.
Emancipatis non eſt neceſſaria bonorum poſſ. vnde liberi 449.p.
Emanſorem militē excuſat afflictæ valetudinis ratio 143.m.
Emerita militiæ quæ dicantur 99.m.
Empedoclis ſententia de Legis vi ſempiterna 34.p.
Emphyteuſis. i.implantatio. 569.p.
ex Emphyteuſis alienatione quinquageſimus numus domino debetur pro laudimiis 567. f.
in Emphyteuſi res eccleſiæ dari poſſunt vſque ad pronepotes 568.p.
Emphyteuta expulſus ob canonem nō ſolutum, meliorationes non recipit 568.m.
rem vendens inſcio domino,iure ſuo excidit 569.m.
Emphyteutæ expulſo ratione canonis non ſoluti, vtiles impenſæ debentur,ſecus neceſſariæ 568.f.
Emphyteutæ vis maior ad diminutionem penſionis nō prodeſt, quia debetur ratione fundi, & non fructuum 570.p.
Emphyteutici contractus propriam naturam primus Zeno excogitauit 25.m.
Emphyteuticæ res non poſſunt alienari nō admonito domino 245.p.
Emptio addictione in diē, redhibitione, vel conuentionali commiſſoria ve lege,ſuſpenſa non habetur,ſed pura dicitur quæ ſub conditione exiſtente reſolui poteſt 564.f.
à cōductione differt in domini tranſlatione & vſucapiendi conditione, præſtatione 566.f.
à permutatione vtrùm diſcernenda 180.p.
extinguitur re perempta pendēte cōditione 562.m.
in Ementis & vendentis volūtatem collata nulla eſt 564.m.
nulla eſt ſi in materia & corpore erretur 557 m.
precium certum & numeratum requirit 555.m.
reſcinditur deceptione dimidia iuſti precij 560.p.
rei alienæ,valet 525.p.
Si tibi placuerit,intra certum tempus collata valet,ſecus in infinitum ne ſit eluſoria 564.m.
ſine numerata pecunia non eſt, ſed contractus innominatus 560.p.
Emptionis & locationis diſcrimen 566.f.
Emptionis & venditionis promiſcua fuere nomina 555.p.
Emptionis etiam ſolo conſenſu perfectæ non licet pœnitere 558.f.
eius non tam grauis eſt obligatio, quàm permutationis 562.p.
Emptionem ab initio habere preciū ſatis eſt,licet poſtea remittatur, vel donetur, mutetur 559.m.
ab emptione,quouiſve cōtractu recedere licet re integra ſolo cōſenſu 595.m.
Emere rem ſuam non poteſt dominus 242 f.
Emens rem ſacram & ſciens, preciū eius amittit,& fiſco applicatur 565 p.
Emptor bonæ fidei quis dicatur 225.m.
Emptor de homine ſibi euicto pro parte,ſtipulatione duplę agere non poteſt 497.m.
ſi non eſt tradita res, furti actionem non habet 604.m.
Emptoris eſt incōmodum ſi res vendita pendente conditione deterior facta ſit 557.m.
Emptoris periculo eſt res vendita tametſi ei tradita non ſit 556 f.
Emptori non aliter vēditæ res acquiruntur,quā ſi preciū ſoluerit 197.p.
Emptorem debent conuenire creditores hæreditarii 231. p.
Empti actio bonæ fidei 666.m.
ἐυκλεὴς inclytus dicitur 5.m.
Epicteti elegās diſputatio περὶ κυνισμοῦ ἐν- τοιαις 16.m.
ἱεροθύται apud Athenienſes qui dicebātur 127. m.
Epicurei negarunt naturalem affectum erga partum 21.m.
Epiphanius de hæreticis puniēdis 779.f
Epirotę nuptias inter fratrem & ſororem probarunt 76.p.
Epiſcopi a tutela nō ſolū excuſātur, ſed nec admittuntur inuiti 145.m.
Epiſcopi olī dicebātur qui pani præerant,& vænalibus rebus 778.m.
Epiſc.patria poteſtate liberātur 98 m
ἐπὶ τὴν χώραν apud Atheniēſes qui dicebantur 127 m.
Epiſcopum liberare ancillas aut filias poſſe,quib⁹ lenones domini aut patres imponunt neceſsitatem peccandi 65.m.
ἐπισταθμείων voce intelligimus præfecturas manſionū ſiue ſtationum 147.m.
ἐπισταθμοὶ dicebantur Græcè,qui noſtra lingua dicuntur *fourriers* ibid.
Epiſtola principis quid 28.m.
per Epiſtolā iuſſus interponi poteſt 122 m.
Epiſtolis non quæritur ſanguinis neceſsitudo 93.m.
ἐπεγγράφειν quid 238.p.
Equites olim plebe Ro.continebantur, poſtea tertiumcorpus in rep. fuerunt agente id imprimis in ſuo conſulatu Cicerone 26.f.
Eraſmi interpretatio λύτρον ἐγὼ ἀφελόντων 9. f.
ſententiæ de ſtipulatione 529. p.
Eripere quid ſit 655.f.
Erixias vltimus τῶν ἀρχόντων apud Athe. 24.m.
Errans non conſentit 66.f.
Error falſæ cauſæ,quātumuis iuſtus nō prodeſt ad vſucapionem 229.f.
in æſtimanda vna re ſua, an tolerabilis 55 p.
in appellatiuo nomine legatum vitiat 354. m.
in nomine,prœnomine,& agnomine legatum non vitiat cùm de perſona conſtat 355.f.
in corpore legatum vitiat 354.m.
in demonſtrandis legati finibus non vitiat legatum 354 m.
Iuris nulli prodeſt 229.f.
Iuſtus eſt qui nec facti ꝓprii eſt, nec iuris. ibid.
nominis aut qualitatis non vitiat legatum 354.f.
per Errorē ſoluenti quod alius debet datur cōdictio 650.m.
Errore legata indebita ſoluta, quādo repeti poſſunt 352.f.

Errores non homines tollendi 779.f.
ἱερεῖς apud Lacedęmonios 49.p.
Ἐσβάνες quid Galli appellant 173 p.
Euangelici libri, & Apoſtolici. & antiquorum prophetarum ſanctiones ſapienter nos quæ de Deo ſentire oporter, docent 780.f.
Euangelica Lex μὴ τὸ ἐμὸν ἴδιον nihil exiſtimare priuatum 156.p.
Euangelica lege dominiorum diſtinctio confirmata 156.m.
Euangelius de dominorum ſæuitia in ſeruos 61.m.
Euariſti pontificis ad Eccleſiam Africanam epiſtola 71.p.
Eudæmones Græcorum quàm fœlices 5.p.
Eudamidæ elegans dictum in Xenocratem ſenem 6.p.
Euenire quod poſsit non ſemper ſpectandum 516 p.
Eucon Laodamantis frater ob colaphũ iniuria inflictũ a Beoto iure obtruncatus 625.p.
Euincendi verbum in Iudicio intelligitur 498 p.
ad Euincendum animalis dominium probandamque proprietatem, animus & cõſuetudo reuertendi multum facit 173.p.
Euictionis nomine fiſcus ſaltem præſtat ſimplum 231.p.
ante euinctionem donatarius ſi probare poteſt rem alienam eſſe quæ tradita eſt, agere poteſt 237.f.
cùm Euictionẽ præſtare pollicemur mancipio dare dicimur 41.f.
Euictionem præſtat venditor, non donator, niſi promiſerit aut a ſimplici promiſsione donatio cœperit 237.m.
de Euictione non tenetur executor, ſed potius is cuius nomine res vendita eſt 756.p
de ea reo cauet is qui litis æſtimationem accepit 671.f.
Euicta niſi ſit res, ſtipulatio duplex non committitur 498 p.
Euicta res pro parte conditionẽ pro parte impletam facit. tamen committitur duplę ſtipulatio pro parte ſola rei euictę 497.m.
pro parte euicta res quaſi pro parte conditionis impleta committitur ſtipulatio duplæ 497.p.
Eunuchus ſeruus quanti æſtimetur 240.p.
εὐπατρίδαι apud Athenienſes qui dicebantur 26.f.98.p.
Euripides in Andromache de conſenſu parentis in nuptiis 72.m.
Euripides poëta duas habuit vxores, quantumuis μισογύνης appellatus 80.p.
Euripidis locus de Laconicis virginibus quæ dicebantur ἀνδρομανεῖς 125.f.
eius in Hecuba dictum, nullum liberum, cùm liberrimi vi aut Iure ab agendo quod volunt, impediantur 40.m.
Euripidis poëtæ domus ſunt liberi mares 414.p.
eiuſdem in Hecuba dictum 62.p.
Euripus reciprocis motib⁹ huc & illuc fluctuans 418.m.
Euſebii locus de iure liberorum 422. m.
de Lege Falcidia 373.p.
& eius de ea error 312.f.
de verborum difficultatibus ſublatis in teſtamentis 322.m.
ἐξετάζειν quid propriè apud Græcos 709. m.
Examen quid ſit 172 p.
Exceptio quæ dicatur eſſe conditio 709. m.
ſi tantùm pertinet ad declinandum iudicium: fori præſcriptio, quæ deberi competit, non competet etiã fideiuſſori 722.m.
Exceptio ſola æquitate iuris prætorii nititur 711.m.
per eam quæcunque perimi poſſunt, in compenſatione non veniunt 670.p.
Exceptione rei qua ratione poſsit vti fideiuſſor 722 f.
Exceptiones cohærent perſonis quæ non reſpiciunt, ipſam obligationem 723.p.
Exceptiones qua ratione comparatæ 709. m.
quomodo olim a prætore impetrabantur 709.p
earum diuiſio 717.m.
Exceptionum initium & finis à cœpto iudicio ad rem iudicatam 717.f.
Ecceptionis doli duæ potiſsimùm ſpecies 712.p.
Exceptionis doli naturalis ratio. ibidem.
Exceptiones dilatoriæ quæ dicantur 719.m.
Exceptio ex reſcripto principis non prodeſt ad interdictum Vnde vi eludendum 735.m.
Exceptio iuriſiurandi confertur exceptioni rei iudicatæ 713.f.
Exceptione non numeratæ pecuniæ quando poſsit opponi 553.m.
Exceptio rei iudicatæ de eadem re nõ nocet, ſi noua ſuperuenerit cauſa 513 m.
Exceptio rei iudicatæ opponi poteſt, vbi eadem quęſtio eadem de re, inter eaſdem perſonas rurſus proponitur, nec aliquo nouo iure actor nititur 715.p.
quando & in quibus locis locum habeat 714.f.
Excuſatio a perſonalibus muneribus quando tribuatur ob liberos 140.p.
à tutela magni beneficii loco habita 137.p.
non modò à noua tutela, ſed & ab ea quæ iam ſuſcepta eſt, fieri poteſt 143.m.
Excuſatio omnis ſua æquitate nititur 136. f.
quorum non eſt recepta, tutores eſſe coguntur niſi prouocauerint 147.f
quantumuis iuſta extinguitur, ſi ii qui ſe excuſant immiſcuerint ſe adminiſtrationi 149.m
Excuſationis ſententia falſis allegationibus extorta, ipſo iure nullius eſt momenti 149.f.
Excuſatione pius pater vti non debet aduerſus liberos 139.p.
Excuſationum ob tutelam enumeratio 136.f.
Excuſationum proponendarum tempora 148 p.
Excuſatur tutor quando ad legatum admittitur 145.f.
Excuſſionis beneficium quibus datur 650.m.
Executio. i. criminalis accuſatio 767.p.
ad Executionem publica authoritate opus eſt, licet ſententia rectè lata ſit 755.p.
Executionem rei iudicatæ differre poſtulans, ex cauſa auditur 748.f.
Executor ſententiæ datus tanquam iudex 755 m.
Antè quàm bona capta diſtrahat. audire debet interceſsiones eorum qui diſtractionem iure impedire volunt 756.p.
præſenti pecunia vendere debet res in cauſam iudicati captas ibid.
quæ bona primùm capiat 755.f.
quale ſit eius officium 755.m.
ab Executoribus capi nõ poſſunt inſtrumenta ruſtica ibid.
Exequi poteſt ſententiam ſuam, is cui iuriſdictio eſt mandata, non autẽ iudex datus ibid.
Exemplaris ſubſtitutio quæ 296 f
ad Exemplum non trahi. i. ad conſequentias non produci 29.m
Exemplum ſigni authentici parum fidei habet 256.f.
Exemplis iudicandũ non eſt 709.m.
Exercitoria actio quando habet locum 683. p.
Exercitor quis dicatur, & quomodo teneatur 633.m. 686.m.
non tenetur directò ex contractu liberi hominis 691.m.

in exercitorem quando actio datur 686.m.
Exhæredatio extranei iudicra nulliúſq; momenti eſt 303.p.
Exhæredatio inter cæteros 273.p.
non adita ex teſtamento hæreditate nulla eſt 308.m.
non mala mente nec notæ cauſa quæ ſit 269.m.
quibuslibet verbis concipi poteſt 273.p.
quæ ſubmouet filium à contra tabulas bonorum poſſeſsione 408.m.
quomodo facienda ſit 272.p.
ſine cauſa defendi non poteſt 308.m.
Ex hæredationi ſimilior olim abdicatio quàm emancipationi 100.p.
Exhæredationes adiuuandæ non ſunt 273.m.
de Exhæredationibus quæ vetera iura Rom. 273.f.
Exhæredare nominatim quid 273.p
Exhæredandi repreſſa licentia 308.p.
Exhæredatus ſub conditione bonorum poſſeſsionem contra tabulas petere poteſt 272.p.
Exhæredati ritè ad bonorum poſſeſſionem contra tab. non admittuntur 274.f.
Exhæredata Aphrania ſine cauſa mauult teſtamentum matris patientia honorare, quàm iudicio cõuellere 310.m.
Exhibere quid ſit 749.p.
Exhibẽs rem deteriorem hac actione abſoluitur, ſed datur in factum actio 249.m.
ad exhibendũ actionis natura 639.m
in ad Exhibendum actione quod ſit officium Iudicis 745 p.
ἔξις quid ſecundum Tullium 13.f.
Exodus mores Ægyptiorum referre videtur 75.m.
ἐξούλης δίκη idem fere quod interdictum vnde vi 736.f.
Expectare mortem duplici ſenſu 316.m
Expenſas litis præſtat qui primùm inficiatus, deinde confeſſus eſt 658 p.
Expenſas litis ſoluere debet victus victori 742.p.
Expreſſum præualet tacito 298.p.
Extraneus penitus ignotus hæres inſtitui poteſt 286.f.
Extraordinaria pœna quæ dicatur iure Ciuili 629.f.

F

Fabii locus de abdicatione 100.p.
de vocabulo impoſsibilis 286 p.
Fabius Maximus patrẽ equo inſidentem deſcendere iubet 98 p.
Fabius Maximus triumphi honorem ob fratris deſideriũ recuſat 56.m.
Fabulæ antiquæ 9.m.
Facere poſſe quis intelligatur, & qui non poſſunt cõueniri vltrà quàm facere poſsint 678.f. 679.p.
Facere qui opus debet, non auditur ſi pecuniam offerat 752 f.
ad faciendum vtrùm reus poſsit cõdemnari ibid.
in faciendi omnibus obligationibus in pecuniam numeratam reus cõdemnatur 252.m.
Facinus impunitum relinqui ſatius eſt quàm innocentem damnari 732.f.
Factum alienum promiſit habere licere promittens 527.p.
Factum alienum qui promittit, non obligatur 521.m.
ſi factum indiuiduum ſit in conditione pluribus aſcripta, inter eos nõ ſcinditur conditio 494.f.
Factum diuiduum ratum habere 493.m.
Factum proprium nullus poteſt in controuerſiam vocare 52.m.
Facti quæ cauſam continẽt, poſtliminii iure non recipiuntur 99.m.
Facti quę ſunt ad dominum non trãſeunt 519.m.
Facto unius omnes tenentur vbi ſtipulatio conditionis hæreditariæ extitit 495.f.
licet facto diuiduo pœna adiecta ſit, tamen indiuidua eſt, & in ſolidum committitur 496.m
Factorum ſeptem circunſtantiæ, ſiue περιστάσεις 619.m.
Facultas quaſi facilitas Græcè εὐχέρεια 40.p.
an facultas implendæ conditionis ad hæredes debitoris tranſeat 474.m.
Facultates præſumuntur partæ legitimis rationibus 156.f.
de facultatibus ſuis amplius quàm in his eſt ſæpe ſperant homines 51.p.
Lex Falcidia ipſo iure minuit legata, proponenda tamen eſt 670.f.
Falcidia locum habet in donationibus 375.m.
Falcidiam minuunt fructus fati tempore mortis 377.p.
Falcidia lege habetur ratio legatorũ ſub conditione 511.p.
Faliſcorum præceptor 61.m.
Falſum multiplex 763.p.
Falſum committentes nõ tenentur, ſi nullus ſit dolus 776.m.
Falſum teſtamentum dicens legatum non capit 370.m
Falſi pœna in eos qui edicta dolo malo corrumpunt 654.m.
Falſi teſtamentum accuſanti non effluit tempus petendæ bonorum poſſeſsionis 147.f.
Falſa inſtrumenta prolata per errorem, non faciunt vt quis falſi teneatur 776.f.
Falſa renunciantes præſidi tutores danti tenentur 136.m.
Falſis allegationibus extorta ſententia ipſo Iure nullius eſt momenti 149.f.
ex falſis allegationib⁹ decretũ interpoſitũ quando non reuocetur 57.f.
Fama bonorum virorum conuiciis nõ lædenda 625.p.
Famæ quarundam perſonarum eſſe parcendum 151.f.
Famę hominem necans in factum actione tenetur 621.f.
Familia propriè de ſeruis dicitur 60.p.
Familia pro hæreditariis rebus accipitur 660. f.
Familiæ relictum quo ordine & quomodo debeatur 288 m.
Familię relictũ fideicommiſſum pertinet ad nurum & generum deficientibus conſanguineis 79.f.
Familiæ erciſc. iudicium quibus competat 660.f.
Familiæ erciſ. Iudicium Lex XII. Tab. introduxit 416.p.
in Familiæ erciſcundæ iudicio quod ſit officium iudicis 745.p.
Familiam viri ſui vxor ſequitur, & ſuæ familiæ finis eſt 68.m.
Familiarum dignitatem conſeruari reip. intereſt 414.p.
Familiarũ principes patresfam. 62.m
Famoſi ad quam accuſationem admittuntur 767.m.
Famoſorum libellorum pœnę 626.p
Fauianæ actionis vis 647.p.
Feræ beſtiæ quæ dicantur 167.f.
Ferũ eſt quod à cicure diſcretũ eſt ibid.
Ferè dictio quid operatur 192.m.
Feriæ nouem dierum quæ dicebantur 744. m.
Feriato die quæ expediri poſſunt 43.f.
Feronia dea in cuius templo ſerui capite raſo pileum accipiebant 47.f.
Feſto die ferre ſententiam iudex non poteſt, nec conſentientibus litigatoribus 48.f.
inter Feudalem patronum & vaſſallum moribus vſucapio nulla 228. m.
Feudalem dominum vaſſallus vnde vi interdicto vtrùm conuenire poſſit 735.f.
ex Feudi alienatione loco laudimiorum duodecimus precii numus debetur 567.f.
Feuda vtrùm alienari poſsint ſine cõſenſu patroni 245.p.
Fidei numen peculiari templo cultum 381.p.
Fidem fallere grauiſsimum ibid.
Fidem emptoris ſequi quid 198 p
Fidendum non eſt amico reconciliato 144. m.
Fideicommiſſarius hæres, fiduciarius appellatur 112.f.

Fideicom-

Fideicommiſſario competunt actiones, quas hæres habuit cùm fideicommiſſum reſtituebat 335.m.
Fideicommiſſariarum & directarum libertatum differentia 55.m.
Fideicommiſſum adſcribere nō poteſt pater filio arrogato, poteſt tamen et pupillariter ſubſtituere, & ratio 89.m.
Fideicommiſſum codicillis & ab inteſtato relinqui poteſt 382.m.
Fideicommiſſum conditionale cur appellent Cæſares conditionem 709.m.
his verbis non intelligitur, Illum tibi commendo 391.m.
per fideicommiſſum non licet relinquere iis quibus directò non licet 381 m.
quando ex imperfecto teſtamento præſtetur 387.m.
relictum familiæ, pertinet ad nurum & generum deficientibus propinquis & conſanguineis 79.f.
Fideicōmiſſo aliquis onerari an poſſit quem defunctus nullo commodo honorauit 386.m.
Fideicommiſſa poſteriora prioribus derogant 34 f.
quare ſic appellata ſint 460 m.
ſingulatium & legatorum diſcrimen 386.f.
Fideiuſsio & conſtitutum multa habent communia 650.p.
Fideiubens nomine inuiti, aut negocia repugnantis gerens actione priuantur licet vtiliter geſta ſint 586.p.
Fideiuſſor in obligatiōe furioſi vel prodigi interueniēs pro eis non tenetur 531.p.
Fideiuſſor purè reus ſub conditione capi non poteſt 517 f.
qua ratione, exceptione rei vti poſſit 722 f.
ſuo proprio nomine ſoluens, non liberatur creditor ipſo iure, ſed per exceptionem 592.p.
vt fruatur beneficio diuiſionis, alterum fideiuſſorē ſoluendo eſſe probare cogitur 516.m.
Fideiuſſori prodeſt debitoris conuētio 722. f.
Fideiuſſorem omnino qui dare non poteſt, iuratoriæ cautiori committitur 699.p.
locupletem iudicio ſiſtendi cauſa accipere nolens iniuriarum tenetur 625. m.
Fideiuſſore dato non deſinit res eſſe integra 595.m.
à Fideiuſſore qui petere vetitus eſt, vetatur petere a reo, non è diuerſo 336. m.
Fideiuſſores ſi alium ſoluturum promittant, nihil agunt 526.m.
Fideiuſſores tutoris in ſolidū obligātur vt nec beneficiū diuiſionis habeant 134.p.
Fideiuſſorum & reorum iudicatorū eadem conditio 701.p.
Fideiuſſorum appellatione continentur & ſponſores & mandatores 722. f.
Fideiuſſoribus datis liberatur ſatiſfacturum ſe promittens 650.m.
Fiduciæ contractus habuit olim vinculum iuris 381.f.
Fiducia contracta parens ſemper emancipare intelligitur 112.p.
Fiduciaria tutela quæ dicatur 112.m.
Fiduciariæ tutelæ priſcum nomen hodie ſublatum 113.p.
Fiduciarius tutor filii ſui vtrùm quis eſſe poſsit 113. m.
Filius accuſare debet patrem maieſtatem lædentem 768.p.
Filiusfam. donare conſentiente patre non autem teſtari poteſt 265.p.
patre conſentiente poteſt mortis cauſa donare 236. m.
Filius eius qui in hoſtium poteſtate eſt inuitus hæreditati obligatur 315. m.
patris dominium quando nanciſcatur, vel contra 56.p.
patri rectè datur curator 131 m.
patri furioſo aut prodigo curator datur & agnatis præteritur 130.m.
Filiusfam. eſſe dicitur in ſacris patris 65.f.
Filius cum patre periens ſuperuixiſſe cenſetur 484.p.
hæres proximus paternum libertum ingratitudinis reum agere poteſt 49. p.
ſub conditione promiſcua hæres inſtitui debet 271.f.
qui deſinit eſſe hæres ablata per fiſcum hæreditate creditoribus hæreditariis non tenetur 402.m
qui in ſepulchrum hæreditarium mortuum intulit, non obligabitur creditoribus hæreditariis quaſi hæres 319. p.
Filiusfam. non habet hæredem, ſed omnia eius bona occupantur, in cuius poteſtate eſt 421.m
Filius iuſtus non eſt conceptus viuo auo ſine cuius voluntate filiafam. nupſit 45.m.
Filiusfam. emancipatus cur capite minuatur 110.p.
emancipatus iniuriam niſi atrocem non perſequitur 619. m.
emancipatus iure ciuili poterat præteriri 271.f.
emācipatus, teſtis poteſt adhiberi patris teſtamento 256.p.
vt inuitus liberari non poteſt ita nec inuito patre 101.m.
non poteſt compellere patrem ne ſit in eius poteſtate 64.m. 101.p.
Filius ſine venia prætoris patrem in ius vocare non poteſt 655.p.
Filius conceptus ante diuortium eſt legitimus etiam ſi poſt diuortium naſcatur 45.m
Filius legitimus eſt is qui ex viro & vxore eius naſcitur 68. p.
ideo illegitimus non eſt quòd mater rem habuerit cum adultero ibid.
magiſtratum gerens in publicis cauſis loco patrisfam. habetur 98.p.
Filius iubet patrem equo inſidentem deſcendere, & pater paret ibid.
vt filius maior ſit quàm pater pro monſtro eſt 86 p.
Filiusfam. mutuum accipiens ſtudiorum cauſa, S. Conſulto Macedoniano non iuuatur: & de S. Conſ. Macedonicino 690.m.
ſi crediderit filiofam. pecuniam S.C. Macedoniano non iuuatur 691.p.
de iure ſibi ſub cōditione cauſa mortis debito paciſci poteſt 513.m.
de Iure ſibi inter viuos promiſſo paciſci non poteſt ibid.
pubes ad pias cauſas teſtari poteſt patre conſentiente 266. m.
Filius primo ſtatim loco admittitur ad inteſtati parentis hæreditatem 395. p.
Filius filiáve, & ex altero filio nepos neptíſve pariter ad hæreditatē aui inteſtati vocantur 422. f.
Filiis inteſtatis poſt liberos ſuccedūt parentes cum fratribus defunctii fratrúmque filiis 418.p.
Filiusfam. miles habetur loco patriſfam. in caſtrenſi peculio 97.m.
olim quicquid acquirebat patris erat 589. p.
Caſtrenſia patri non acquirit 247.f.
in bonis aduentitiis acquirit ſibi proprietatem, patri vſumfructum 589 p.
quouis modo ſtipuletur patri acquirit 518.p.
quod in ſuam perſonam conferre non poteſt, patri acquiret 519.m.
temporalis haberi non poteſt 91.p.
non poteſt teſtari niſi de Caſtrenſi peculio 255.f.
tutor teſtamento dari poteſt 105.m.f
tutelæ non ſubiicitur 103.p.
Filius a patre venditus redibat in patriam poteſtatem, niſi tertiò venditus eſſet 100.m.
quem pater matrimonium contrahere permiſit ab eo vendi non poteſt ex Lege Numæ 68.m.
Filii accuſati pœnam mitiorem accuſatio patris meretur 62.m.
filiifa. actiones pater ſuis ſumptibus mouere debet ob incrementum acceptionis 589.m.

Filii ſui caſtrenſi prædio pater ſeruitutem acquirere poteſt 210.m.
ad filii conceptionem tãtum præſtat [illegible] 274.m.
Filii conſenſus exigitur cùm nepos adoptatur quaſi ex filio natus 90 p
ex filii contractu quomodo pater teneatur 651.f.652 p m
per filii corpus pater magis quàm filius periclitatur 692.m.
Filiifamiliâs militis arrogatio non reſcindit teſtamentum iure militari prius conditum 263.p.
Filii non modica ignominia, ſi parẽtem ſeruum habeat 56 m.
Filii ſui caſtrenſes ſeruos pater manumittere non poteſt 58.m.
Filii vel filiæ appellatione, Poſthumus & poſthuma continentur 105 f.
Filii veniam patris in ius vocãdi quomodo impetrent 655.m.
Filiofa. adiecto etiam emancipato ſolui poteſt 528.m.
Filio aduerſus patrem actio non datur dum in poteſtate eſt 530.m.
Filio reuerſo in eo duplex cauſa poſt liminii 99 f.
Filiofamil. pater permittere poteſt donare, etiam mortis cauſa 233.f.
Filio titulo legati aut fideicommiſsi aliquid relictum, non facit quominus quis dicatur præteritus 408.m.
Filiofam. tutore dato quomodo pater teneatur 106.p.
Filium ad nuptias contrahendas pater cogere non poteſt 73.f.
in eum tam ex contractibus quàm ex delictis datur actio 530 f.
Filium in poteſtate etiam eum dici qui ſui iuris & poteſtatis eſt 65.f.
quem malè contra pietatẽ afficit, cogitur pater emancipare 64.p.
Filium prohibetur pater interimere 62.p.
ſeruitutem nõ ſubire parẽtis intereſt 56.m.
Filiifamiliarum aliis obligari poſſunt 522.p.
Filii dicuntur domini etiam viuo parente, ſed eius mortem expectare coguntur 316 m.
Filii eius qui maieſtatis damnatus eſt hæredes inſtitui non poſſunt 279 m.
in Græcorum poteſtate erant quandiu vxores non duxiſſent 68.m.
Filii ob ingratitudinem exhæredari poſſunt, iiſque adiuncta negari 238. m.
Filii innocentes propter crimen paternum vtrùm puniantur 760 f.
Filiifam. teſtamenta facere non poſſunt 265. f.
Filiorũ Artaxerxis conſpiratio in parentes 774.m.
Inteſtatorũ ſucceſsio mulieribus quę trium liberorum matres eſſent ex S. Conſulto Tertilliano conceſſa 139.m.
natorum & poſthumorum diſcrimẽ, & eius ratio 272.f.
Filiorum pœnis acerbum parentũ ſcelera lui 768.f.
per Filios poſsidere & vſucapere poſ ſumus 226.m.
ob filios filiáſque corruptos quæ actio detur 663.p.
in filios patribus animaduerſio capitalis adempta 62.p.
Filiaſam. dotem repetere furioſo patre poteſt 74.f.
Filia matri ſtipulari nõ poteſt 527 m.
Filia præterita à matre ad ſucceſsionem eius citra inofficioſi querelam non poteſt aſpirare 276 p.
Filiæ cõiungi Chryſippus fas eſſe iudicauit 76.m.
Filiæ quando dotem dare pater cogatur 73.f.
Filiæ nolenti nubere educatoris ſui filio, non auditur pater temerè refragans 57.p.
Filia exhæredata quid à præterita differat 272 f.
ex filia nati in poteſtate aui materni non ſunt, ſed in patris eorum 66.m.
Filias emancipare, cogitur pater Leno. 101.m.
Finis dandi alteri, finitur litis conteſtatione 503 m.
Fines agrorum olim carbonibus de foſsis diſtincti, & qua ratione 750. f.
certos eſſe & diſtinctos Reipub. intereſt ibid.
Finium regundorum actio quibus cõpetat 661. m.
in finium regundorum iudicio quod ſit officium iudicis 745.m.
Finium regundorum iudici permittitur vbi non poſsit fines adiudicatione controuerſiam dirimere 750. m.
Finibus legati in demonſtrandis, error legatum non vitiat 354 m.
Fines recipiendi & non recipiendi qui à Gallis dicantur 719.m
Fiſcus ex bonorum publicatione mulieris ius habens maritum non conuenit in ſolidum 679.m.
euictionis nomine ſaltem pręſtat ſimplum 231 p
illi cui tanquam indigno aufert hæreditatem, non tenetur præferre quod antea debebatur 372.f
poſtremo loco morientibus nullo teſtamento facto ſuccedit 396.m.
quando fiſcus præferatur, vbi hæredi inſtituto tanquam indigno aufertur hæreditas 366 m.
quando ſubſtituto præferatur 289. m.
rem vendens alienã ſi obſeruauit ſolennitatem haſtæ fiſcalis, ſecurum emptorem reddit 230. f.
Fiſcus ſi bona admiſerit libertates cõpetunt 454.m.
ſuccedit perduellionis reo 402.m.
ſuccedit ſi nullus legitimus hæres ab inteſtato ſuper ſit vſque ad decimum gradum 428 m.
Fiſci actiones crematæ ob hoc ſolum quòd temporibus conſtantini prolatæ non eſſent 678. p
Fiſci procurator quando à tutela excuſetur 141.p.
Fiſci res vtrùm vſucapiantur 228.m.
in fiſcum quando vſucapio procedat 228. f.
fiſco committuntur res illicitæ 370.f.
Fiſco deferens vltrò tantum fideicommiſſum detinet trientem 381. m.
à fiſco hæreditatem quaſi vacantem emens, vtilem actionem habet aduerſus emptorem 230. f.
Fiſco mulcta ob conuicium alicui dictum etiam ex lege ſolonis 625.m.
Fiſco vindicatur dos ſi quis inceſtas nuptias contraxerit 83.f.84.p.
Flauiana actio parenti non datur 100. f.
Flauiſſas quid veteres Latini appellarunt 194. p.
Flauius quare Iuſtinian⁹ dicatur, & flauii quot fuerunt, fuiſſéque id nomen commune regibus Gothorum 3. m.
Flauius vopiſcus de lege fuſia Canina 59. f.
Florentini libri corrupti 99.p.
Flumen quid 208.p.
Flumen publicum aut eſt nauigabile aut non nauigabile 206.m.
Flumen publicum eſt quod perenne eſt 160. f.
Fluminis non aduertendi ſeruitus quæ 208.m.
Flumina omnia & portus publica ſunt 160.f.
Focarii ſerui qui 42.f.
eorum vilis opera 628. m.
Fœcunditatis priuilegia 139.p.
Fœlicis cognomen vnde ſumant ſibi imperatores, & qui fœlices dicti 5. p.
Fœlicitas inter primas imperatoris dotes ſecundum Cic. & quid ſit ibid.
Fœmina ad hæreditatem vocatur licet alius ſit tutor 111.p.
viripotens nubere poteſt 69 f.
ad

ad hæreditates legitimas vltra conſanguineas ſucceſsiones non admittuntur 414.m.
adoptare non poſſunt niſi in ſolatiũ liberorum ex indulgentia principis 86.m.
Adoptari poſſunt vel arrogari, arrogare aut adoptare non poſſunt 91.f.
Duodecimo anno nubiles ſunt, & viri ferre iugum poſſunt & ratio ex Macrobio 279.p.
In poteſtate liberos non habẽt, nec ſuos hæredes 91.f.
illis parentis appellatio interdũ cõpetit, interdum non cõpetit 95.m.
iis omnibus adoptare permittitur ex Leonis nouella 92.p.
Fœminarum miſeretur Iuſtinianus propter periculum partus & liberorum procreationem 421.f.
Fœminarum deterior cõditio quam marium 414.p.
Fœminis eſt communis maritorum dignitas 231.m.
Fœminis non debent maſculi præferri in ſucceſsione 414.m.
illis non permittitur tutela niſi ſint matres vel auiæ 111.f.
illi præſentibus obſcœna verba non facienda, & qui fecerit iniuriatum tenetur 17.f.
Fœneratorius quæſtus ab Ariſtotele maximè damnatur 157.f.
Fœtus in pecudum fructu eſt 192.m.
Formulæ omnes veteres, & impetrationes ſublatæ 758.p.
Formularum conceptio quando in vſu eſſe deſiit 636.p.
Fortunæ annulum Polycrates tyrannus reiecit, & eius interitus 5.p.
Fortuitæ conditiones, aliæ promiſcuæ, & harum differentia 505.f.
Fortuito caſu res quæ perit, domino perit 466.m.
Fortes.i. boni & conſtantes 50.p.
Forum fugiebant Athenienſes 634.f.
Forum viri ſui vxor ſequitur 68.m.
Fourriers Gallicè qui dicãtur 147.m.
Franci qui propriè dicantur, primas ſedes in qua regione tenuerunt, à quibus victi, & quos vicerunt 4.p.m
Francorum potentiam Græci formidantes, & eorum de francis prouerbium 4.m.
Franciſcus Hotomanus de gradibus 433.p.
Frater adoptiuus non poteſt filiam fratris adoptiui ducere vxorem 77.p.
Frater dicitur quaſi ferè alter 56.m. 292.m.
eſt ſecũdo gradu qui à patris vel matris perſona per quos coniungitur prior numeratur 431.m.
Frater nullus per adoptionem fieri poteſt, & ratio 90.p.
quando ad inofficioſi querelã admittatur 309.m.
Fratris loco qui diligitur hæres hoc nomine inſtitui poteſt 292.p.
Frater quando fratris ſit tutor 113.f.
Fratris ſui filiam Aram, vel ſororem ſuam ex Thare duxit vxorem Abraham, & eiuſdem Abrahami excuſatio 76.p.
ob fratris ſui filiam ductam Heraclii imperatoris punitio 75.m.
Fratrem cõſanguineum tantùm vel vterinum Iuſtinianus eodem numero habet quo fratrem ex vtroq; parente 414.f.
Fratres ex altero tantùm parente cõiuncti conſanguinei vel vterini quando admittantur 396.m.
Fratres cum parẽtibus vtrinque cõiuncti ad ſucceſsionem ab inteſtato admittuntur 396.p.
verùm præferantur patribus in ſucceſsionibus legitimis 266.m.
Fratrum defunctorum filii conſequuntur parentum ſuorum portionem, & cum parentibus ad ſucceſsionem ab inteſtato admittuntur 396.p.
in capita patruo ſuccedunt, non in ſtirpes, & ratio diſcriminis 404.m
Fraternæ pietatis exempla 56.m.
Fratrum filii cum parentibus, fratribúſque defuncti admittuntur 422.f.
Fratrum plurium filii ſuccedunt in capita, non in ſtirpes, & error doctorum 415.p.m.
Fratribus conſanguineis tantùm vel vterinis, præferuntur germani fratres 415.f.
Fratribus ſuæ vxoris Seruius Tullius elocauit filias ſuas 77.p.
Fraus duplex eſt, alia conſilii, alia euentus 645.m.
quomodo iudicetur 381.m.
Fraudis interpretatio non ex euentu tantũ, ſed ex conſilio facienda 55.m
Fraudem euentum habuiſſe oportet, vt nullius ſit momenti libertas in fraudem creditorum data 55.p.
Fraudem facere, & in fraudem facere, quid 65.m.
Fraude manumiſsi libertas data non reuocatur, ſed is ſarcire damnum quod dominus accepit, cogitur 57.f.
Fraude non caret qui non eam curam præſtat in alienis negociis, quã in ſuis ſolet 153.p.
Fructuarius ad obtinendam proprietatẽ nulla temporis præſcriptione munitur 249.f.
cauere debet ſe vſurum boni viri arbitrio 213.p.
communi fundo non poteſt acquirere 210.m.
in partu hominis non habet vſumfructum 40.p.
ius ipſum nec aliis cedere poteſt 221.m.
maiorem impenſam repetit à domino proprietatis 213.m.
non debet cauſam proprietatis deteriorem facere ibid.
non modo re principali, ſed & eius acceſsione vti poteſt vt alluuione 213.p.
nõ poteſt vſucapere ꝓprietatẽ 213.f
Fructuarii, qui alteri vſumfructum reſtituere iuſſus eſt, mors nihil pertinet ad vſumfructũ finiendũ 216.f
à fructuario cedi non poteſt vſusfructus niſi domino ꝓprietatis 217.f.
Fructus antè percepti quàm res communis eſſet in communi diuidundo iudicium non veniunt 750.m.
Fructus aut ſunt naturales, aut Ciuiles 213.p.
Ciuiles, & acceſsiones perceptis, & quæ percipi debuerunt in depoſito debentur 468.m.
Fructus dominũ fundi ſequũtur 563.f
Fructꝰ hæreditatis inter duos pluréſve communis diuiditur pro portionibus hæreditariis 749.f
hæreditatem augent, & videntur pars eius eſſe 748.f.
Fructus naturales non fiunt bona fidei poſſeſſoris 189.f.
Fructus omnes hominum gratia rerũ natura comparauit 193.p.
percepti & cõſũpti a bonæ fidei poſſeſſore, naturali ratione eius fiunt 188.p.m.
poſt aditam hęreditatem ex re legata percepti ſimul cũ ipſo legato præſtandi ſunt 321.p.
poſt cõdemnationem quomodo debeantur 744.f.
poſt litẽ cõteſtatã percepti in rei vindicationẽ non veniunt iure actionis ſed officio iudicis 748.f.
quãdiu ſolo cohærẽt, fundi ſũt 192.m
quãdo veniũt in reſtitutionẽ 647.p.
quomodo diuerſis perſonis acquirãtur 192.m.
rei ſub conditione ea pendente ſuos facit hæres 512.m.
ſati tẽpore mortis augẽt hęreditatem & falcidiam minuunt 377.p.
Fructui & vſus ineſt 220.f.
in Fructu non eſt ancillæ partus 227.f. 228.p.
nec theſaurus 194.m.
in fructu quæ eſſe dicantur 192.m.
Fructuũ incrementis portio hęreditatis augetur 750.p.
reſtitutio, qui poſt litem cõteſtatam percepti ſunt, propriè ad officium iudicis pertinet 748.p.
Fructuũ ſimplici emolumento quid vſusfructus præſtet 212.m.

de fructibus futuris nihil certum iudicari poteſt 171.m.
Frui pro parte poſſumus, vti pro parte non poſſumus 220.f.
Frumenti varia precia per ſingulas ciuitates regionéſque 676.p.
Frumenta ſolo cedunt 187.m.
Fuga ſalutem quærere, & vtilitatem à tergo ſi tam perſequi non eſt erubeſcendum 616.f.
Fugitiuus ſeruus ad ſtatuam principis confugiens, inde abductus ad magiſtratus 63.f.
Fugitiuus ſeruus non eſt diſcipulus præceptorem fugiens immoderatè eo vtentem 62.f.
Fugitiui ſerui non locum, nec vſucapionem habent 227.m.
Functio in ſua ſpecie, duntaxat dicitur per ſolutionem 463.m.
Functio quaſi permutatio ibid.
Functio quę in ſuo genere, & quę ſua duntaxat ſpecie recipi dicatur, & quomodo diſtent ibid.
Functionem recipere dicitur quod vice mutua fungitur, & tantúdem præſtat ibid.
Fungibilis res quæ dicatur 562.m.
Fũdus inferior ſuperiori ſeruit, aut lege aut natura loci, aut vetuſtate 206.m.
Fundus meus, mihi ſeruire non poteſt 212.f.
Fundi pars, piſcinę, viuaria & columbaria quando eſſe dicuntur 172.f.
Fundi ſimplex legatum vſumfructũ quendam ad ſe trahit 214.f.
vſuſfructu legato ſi villa diruta ſit, vſuſfructus non extinguitur 219.m
Fundo communi non poteſt ſocius acquirere ſeruitutem 210.m.
Funeris impenſa ære alieno potior eſt, & quid ſit funus 377.m.
Furioſus datus tutor, quando ſit tutor 105.m.
nullum negocium rectè gerit 522 p. 531.m.
teſtamentum facere non poteſt & matrimonium 264.p.267.m.531.p
Furioſi & filius & filia ſine patris cõſenſu nubere poſſunt 74.m.
Furioſo filio mater ſubſtituere poterit 296.f.
Furioſo patre quæ filiusfam. & filiafam. poſſunt exequi 74.f.
Furioſum interdum rectè obligari 120.p.
Furioſi dicuntur nihil ſcire, aut velle 401.f.
Furioſi & corpus & ſalutem, non ſolùm bona curator tueri debet 103.f
Furioſi vel prodigi obligatio nulla eſt, & ſic eorum fideiuſſor non tenetur 531.p.
in furioſos vſucapio inchoari nõ poteſt 229.p.
Furioſis ex his cauſis acquiri poteſt, quibus ignorantibus nobis acquiritur 401.m.f.
Furioſis quando curatores dantur 130.m.
Furioſis rectè legatur, licet teſtamẽtũ facere non poſsint, & ratio 351.m.
Furor quid ſit ex Cicerone 130.f.
ſuperueniens, matrimoniũ ſana mẽte contractum non diſſoluit 74.m.
ſuperueniens non reſcindit quæ ritè facta ſunt 531.p.
Furore parentem occidens impunitus eſt 775.m.
Furnus bannalis, ſeruitutis barbaræ ſpecies 209.m.
Fur improbus dicitur raptor 609.m.
Fur non eſt qui putat ſe domini voluntate rem attingere 601.p.
Fur quando dici poteſt qui voluntatem domini habet ibid.
Fur ſi agat furti, fur ab eo abſolui debet 605.m.
Furem qui maluit occidere cùm poſſet apprehendere, tenetur 616.m.
Furtiua condictione nõ tenetur niſi qui furtum fecit 602.m.
Furtiua res quãdo vſucapiatur 228.f
Furtum committit qui alienum iacens ſuſtulit, ſiue ſcit ſiue ignorat cuius ſit 597.p.
item, qui vſum rei alienæ in ſuũ lucrum conuertit 599.m.
Furtum committens condictione ex cauſa furtiua obſtringitur 657.f.
Furtum ex affectu furandi fit 607.p.
Furtũ facere an poſsit impubes ibid.
Furtum incurrit qui mandatum ſuſceptum contemnit 576.m.
Furtum interdum libertorum noſtrorum fit, atque etiam plagiũ 601.m.
Furtum non committit qui alienam domum furãdi cauſa ingreſſus nihil contrectauerit 597.p.
nõ fit hęreditatis iacẽtis 605.p.518.m
Furtum per lancem & licium ſacrilegio proximum 777.f.
ob furtum quando plures in ſolidum teneantur 602.m.f.
Furtum ſuæ rei quis cõmittat 601.m.
vtrùm a filiisfam. fiat 603.m.
Furti actio cõmodatariis duobus cõpetit 606.f
competit ei cuius intereſt rem ſaluã eſſe, & quãdo nõ cõpetat 604.p.m
Furti nobis competit actio in eos qui columbas aut apes noſtras apprehenderunt 172.f.
Creditori competit cui res pignori data eſt 604.m.
in eum qui panno rubro fugauerit pecus, datur 602.m.
malæ fidei poſſeſſori non datur 605.m.
non datur eius rei nomine, quæ pro hærede poſsidetur 604.m.
Furti actio ſiue dupli, ſiue quadrupli tantùm ad pœnæ perſecutionem pertinet 607.m.
Furti actio vbi nata eſt, quando in vel ligatur ſæpius admitti furtum ex iterata contrectatione 694.p.
Furti actionẽ non habet is cui ex ſtipulatu res debetur 604.m.
Furti actione tenetur qui rẽ pignori dat eamque ſurripit 601.f.
Furti agere non poteſt is apud quem res eſt depoſita 606.f.
Furti manifeſti actio cuius pœna eſt quadruplum, prætoria eſt 706.f.
Furti manifeſti pœna quadrupli, non manifeſti dupli 659.p.
Furti quæſtio ſublata eſt ſi fur ad præfectum vigilum vel ad præſidem deductus non niſi rem reſtituere iuſſus ſit 607.f.
Furti quando teneatur furtum non faciens 602 p.
Furti ſe obligat creditor qui pignus antè quàm dies venditionis veniat, pecunia non ſoluta, vendit 242.m.
Furti tenetur numos excutiens vt alius caperet 62.p.
item, commodato aliter vtens, quàm conuenerit 467.p.
Furto ſi ſint ſubrepta omnia debitoris bona, creditori non competit actio 604.m.
Furta domeſtica ſi leuiora ſint, non ſunt publicè vindicanda 603 m.
Fuſiæ Leges plures apud Ro. 59.m.
Futuri temporis finita verba, interpretamur de proximo tẽpore 328.f.
Futuri temporis verbo relatiuũ iunctum, conditionem magis quàm demonſtrationem ſignificat 355 m

G

GAbii populi dedititii 49.p.
Gabrielis Brechtani ſententia 133.m.
Galbæ imperatoris Piſonem adoptaturi oratio apud Tacitum 92.m.
Galenus in eos qui libros alienos ſibi aſcribunt 764.f.
Galliæ moribus nulla eſt libera hęredũ inſtitutio 276.m.
Galliæ reges anno XIIII. conſecrari & coronari poſſunt 125.p
Gallus Aquilius de dolo formulas edidit 717.m.
Galli Aquilii formula 274.m.
Galli lingua Græca olim tabulas ſuarum conuentionum ſcribentes 471 p.
olim ex inſtituto Druidum paucisſima literis commendabant 33.m.
Gallorum moribus in ſucceſsione regni non ſunt graduum cancelli ad de-

ad decimum gradum 428.m.
Gallicis moribus tutela introducta quibus datur,& quomodo differat ab aliis tutelis. 102.p.
Gallinarũ tria genera,& quæ ſint 173.m
in Gallinis relucet imago naturalis pietatis 23.p.
Gangræna Synodus in eos qui prætextu religionis omnes ſeruos dicebãt eſſe debere liberos 56.m.
Garannes quid Galli appellent 169 p.
Gellij locus de accuſatione mariti ob ſtuprum 761.m.
De abortiuis 273.f.
de Adoptione 87.p.
Gellius non vult reum infamis vitæ abſoluere,actore non probante,& qua ratione 752.m.
eius locus de teſtamenti appellatione 253.m.
vtrùm filiusfam.in publicis muneribus habeatur pro patrefam. 98.p.
Gemmæ à lapillis quomodo diſtinguãtur 174.f.
Genealogiarum illuſtrium memoriam volens abolere imperator, vituperatus 43.p.
Generalis petitio in iudicio perſonali vel reali poteſt omnes cõplecti cauſas,quibus etiam obſtet generalis ſententia 714 m.
Generalis obligationis & diſiunctiuæ diſcrimen 677.p.
in generalibus ſtipulationibus aut legatis cuius ſit electio 349.m
Generationi maturũ tempus ex Ariſt. & Macrobio 71.m.
γεν παρεχικα prædia ad maſculos non fœminas perueniunt 414.m
Geneleos liber mores Perſarum referre videtur 75.m.
Genſericus Vandalorum Rex,Romam vaſtauit, poſtea in triumphum ductus 4.f.
Generis obligatio natura diuidua,ſolutione indiuidua 593.f.
Generis obligatione quęlibet ſpecies continetur 676.m.
Germanici qui primùm imperatores ſint dicti 4.m
Germanici interitus 92.p.
Germani fratres qui dicantur 413.f.
Germani in poteſtatem Francorum venerunt Pipini temporibus. 3.f.
Germani ſuperiores qui hodie Heluetii, Sueui,& Bauari, Alemanni propriè appellati,à quibus imperatoribus victi,& quare dicantur Germani 3 f.4.p.
Germani vſum teſtamentorum non habebant, ideo ſemper legitimi erant ab inteſtato ſucceſſores 395.p.
Germanorum hiſtoria de repręſentatione 403.m.
γερουσία apud Lacedęmonios fuit vt apud Ro.Senatus Conſultum 27.m.
Gilloti de ſuſpecti tutoris iudicio 152.p.
Glaphyræ Alexandri viduæ, cum Archelao Alexandri fratre nuptiæ, eiuſdémque Glaphyræ interitus 79.p.
Gloria fructus veræ virtutis 10.f.11.p.
γνησιότητος duo modi 84.m.
Gordiani principis familiæ ſummi beneficii loco tributa excuſatio à tutela 137.p.
Gothicus qua ratione Iuſtinianus dicatur, & qui dicantur Gothi, eorum victoriæ & fugæ 4.p.
Gradus qui propriè appellantur in iure 416.m.
Gradus decimus longiſsimus ex quo ſucceditur 414.p.
Gradus vbi ſunt pares,pares ſunt ſingulorum portiones 415.p.
Gradus qui obſunt nuptiis ex lege tã ciuili quàm moſaica: & cõputatio pontificia,quámque malè pontifices computationem graduũ perceperint 77.m.
Graduum figura non ſemper vſi ſunt Rom. depingenda cognatione,ſed aliquando ſtipitis & ramorũ 432.f.
Græcia olim male exculta,quòd incerta eſſent rerum dominia 222 f.
Græci quas vſuras exegerunt in pecunia traiectitia 676.m.
Apud Græcos non minus ſerui, quã liberi mortem vindicatam 62 p.
Grammatices, Rhetorices, medicinæ profeſsionis ratione a tutela excuſatio 136.f.
Grani quod inuehitur precium,ius non eſt ordini cuiuſque ciuitatis ſtatuere 778.f.
Gregorius pontifex de vendendis vaſis ſacris agit,vt captiui redimantur 164.m.

H

Habitatio ab vſu, & vſufructu differt,nec capitis diminutione,vel non vtendo ſed morte tantùm amittitur 222.m.
Habitationis legato quando contineatur ædium proprietas ibid.
Habitatione domus relicta, vtrũ domus partem poſsit locare legatarius. 221.m.
Habitus animi duplices 13.f.
Hablim hebræi vocant portionem diuiſæ hæreditatis, hoc eſt ſortes 351.p.
Hæres ab inteſtato poteſt rogari vt hæreditatẽ reſtituat ab eo qui nullum teſtamentum fecit 386.m.
Hæres ab inteſtato eſſe non poteſt quem præcedit pater 401.p.
Hæres adiens alieno periculo hæreditatem, omni commodo arcetur 385.f.
Hæres an poſsit inſtitui popul' 281.f.
Hæres cõdemnatus nomine defuncti non ſit infamis 742.f.
Si hęres erit,quomodo hęc verba accipiuntur 289.m.
Hæres in præſtatione legatorũ moram committens incidit in pœnam ſimpli, inficiatus in pœnam dupli 741. p.
inſtitui debet filius ſub conditione promiſcua 271.f.
inſtitui imperator litis cauſa non poteſt 306.m.f.
inſtitui olim à marito vxor non poterat niſi per fideicommiſſum 381. m.
inſtitutus a teſtatore ex certa parte non dato cohærede,nihilominus conſequitur totam hæreditatem 297. f.
Hæres pater eſt filii,qui ſine liberis mortuus eſt ſublato diſcrimine patriæ poteſtatis & emancipationis 100. m.
Hæres purè & ſub conditione inſtitui poteſt 285.f.
rogatus poſt mortem aliquid reſtituere,debet vnum ſaltem rei relictæ quadrantem fideicommiſſario ſeruare 387.m.
qui legatum ad pias cauſas relictum vltra ſex menſes vltrò non præſtat, pendit & fructus, & vſuras, & omnem legitimam acceſsionem 660. p.
Hæres quando in fraudem iuris fidẽ accommodaſſe dicatur 381. m.
Hæres qui ſemel extitit, non poteſt deſinere eſſe hæres 382 m.
ſcriptus,mittitur in poſſeſsionem earum rerum quæ mortis tempore teſtatoris fuerint 728.f.
Hæres ſcriptus qui oſtẽdit integrum teſtamentum quo nititur,ſtatim in bonorum poſſeſsionem mitti iubetur 727.f.
eius inſtitutio corruit ſi de perſona non conſtet
inſtitutio nulla fieri poteſt in Codicillis 593.f.
Hæredis mentio ſi facta ſit in conſtitutione vſusfructus, duo vſusfructus intelliguntur 216.f.
nulla inſtitutio moribus vniuerſæ Galliæ 276.m.
quãdo datur illi ius ſeparationis, vel inuentarii 53.m.
Hęredi ſemper aufertur quod ex delicto defuncti ad eum peruenit 767.p. 354. m.
Hæredem ne quis mulierem faceret, lege ſancitum 375.m.
Hæredem ſuſpectum creditores qui dixerunt iniuriarum tenentur, ſi nec paupertatem, nec perfidiam oſtendant 625. f.
Hæredes depoſitarii quomodo, & quando teneantur 467.f.

Hæredes iuſtis defunctorum mandatis non obtemperantes omni cō modo hęreditatis priuantur 362.f.
Hæredes nuncupati qui dicantur 258.f.
Hæredes qui prohibeātur inſtitui ſed non ab omnibus 279.f.
Hæredes qui pro non inſtitutis habentur 366.p.
Hæredes ſemper ſolent ſuccedere æqualiter vbi aliud non eſt dictum 406.f.
Hæredum & legatorum differentia in parte legati deficiente 368.p.
Hæredum legitimorū appellatio quā latè pateat 448.m.
ex hęredum perſona conditio obligationis non immutatur 495.m.
Hæredibus legitimis adimi non poteſt patrimonii ſucceſsio 288 m.
Hæredibus nec in hęredes datur iniuriarum actio 707.m.
Hæredibus pupillorum quando datur ſubſidiaria 136.p.
Hæredipetæ inuiſi 250 p.
Hæreditarii creditores debent conuenire emptorem 231.p.
Hæreditariæ rei vtrùm furtum fieri poſsit 608.p.
Hæreditas quid ſit 443.p.
adiri per procuratorem non poteſt 446.m.
ex die vel ad diem non rectè datur 285.m.
diuidi non poteſt quin commoda & incōmoda ſimul contineat 249.p.
iacens quæ dicatur 518.m.
Hæreditas in XII. vncias diuiditur 282.p.
legitima propriè dicitur quę ab inteſtato defertur, dicitur etiam iuſta. 397.m.
Hæreditas omnis aut teſtamento aut lege defertur 397.m.
proximo agnato.i.ei quem nemo antecedit defertur 415.f.
ſolo animo aditur 446 m.
vicem defuncti ſuſtinet 518.p.
viuentis nulla 369 f.
Hæreditatis aditio retrotrahitur ad tempus mortis 285.m.
Hæreditatis damnum officio iudicis æſtimatur, ſi hęreditas amiſſa ſit, ob hoc quòd ſeruus non exhibebatur 620.p.
Hæreditatis venditor, qui ſemel fuit hæres ſemper tenetur 382.m.
Hæreditatem à fiſco quaſi vacantem qui emerit in emptorem actio vtilis datur 230.f.
Hęreditates ab inteſtato ad quos perueniant ex lege Moſis & Solonis 395.f.
ad hæreditates legitimas vltra cōſanguineas ſucceſsiones fœminæ non admittuntur 414.f.
Hæreditates libertorum ad patronos pertinent, ſi liberti inteſtati decedant 111.p.
Hæreſeos iudicium publicum 779.p.
Hæreſeos crimen publicum 764.f.
Hæretici hæredes non poſſunt inſtitui 279.m.
quomodo puniendi 779.m.
in Halcyonibus relucet imago pietatis 23.p.
ab Haloandro locus tit. de nupt. rectè reſtitutus 77.p.
Hamas vox hebræa quid ꝓpriè 157.m.
Harmenopuli locus de legati diffinitione 320.m.
de Adoptionis legato 350.p.
de ſolennitate ſubſcriptionis 254 f.
Haſdrubalis Pœni imperatoris crudelitas 41.m.
Haſtæ fiſcalis ſolennitatem ſi obſeruauit fiſcus rem alienam vendens, ſecurum emptorem reddit 230.f.
Hebræa ſeruitus qualis 58.f.
Hecate aconitū prima reperit quo Perſam parentem occidit 774.m
Heliogabali oratio ad meretrices excitandas 770 f.771.p.
Helotæ ab Agide rege perpetua ſeruitute damnati 58.f.
quid apud Lacedęmonios 49.m.
Heluetii propriè Alemanni 3.f.
Heraclius imperator Martinam fratris ſui filiam ducit vxorem & qua tandē pœna affectus 75.m.77.p.
Herciſcere verbum vetus pro diuidere 660.f.
Hermaphroditus an ad teſtamentum adhiberi poſsit 255.p.
Herodiani locus de Aelio pertinace 168.f
Herodoti locus de aquæ & ignis interdictione 110.p.
Herodoti dictum, veſte exuta, exuit etiam pudorem mulier 125.m.
Heſiodus maribus præſtituit ad nuptias annum XXX. 71.m.
Hieremias propheta prædium vrbanū emens diligenter omnes contractuū mores obſeruat 158.m.
Hieronymus ad Nepotianum de clericis ab hæreditatis aditione excluſis 279.m.
de Hęreditate luctuoſa quæ parentibus obuenit 420.m.
eiuſdem dictum, inteſtatū deceſsiſſe qui nihil reliquit de quo teſtaretur 398.m
Hieronymo non placuerunt lauacra in virgine adulta, quòd ſeipſam debeat erubeſcere 125.f.
Hippocentaurum ſe vidiſſe teſtatur plinius ex ægypto in melle allatū 524.m.
Hippodamus Mileſiorū legiſlator iudicium dedit de cæde, damno, & iniuria 622.m.
Hippodami lex, vt ex publico alātur filii quorum parētes pro patria ceciderunt 141.p.
Homerꝰ ſimpliciter poeta dicitur 19.m
Homeri dictum, nutriuntur in domibus boni & mali 633 f 634.p.
Homeri locus Odyſſeæ lib. XVII. de donatione cauſa mortis 236.f.
Homicidarum pœna apud varias nationes 771.m.
Homicidium duabus tantùm ex cauſis iure permiſſum 771.p.
Homicidii reus eſt ſeruum occidens 61.f.
Homo in fructu hominis eſſe non poteſt 192.f.
Hominis improbi vtens opera, quaſi ex delicto tenetur 686.m.
Hominem occidēs lege Cornelia de Sicariis punitur non habita conditionis differentia 62.p.
Hominum tria genera iure gentium 46.p.
Honeſtas in factis & dictis ſeruanda 17.f.
Honeſtatem apud probos plus valere, quàm apud alios neceſsitatem 54.m.
Honeſtè quod fieri non poteſt fieri nō poſſe Pap. indicat 40.m.
Honor & reuerentia naturalis ſemper patri debetur, licet quis ab auo materno ſit adoptatus 87.f.
Horatii accuſatio vetus ob homicidiū 771.m.
Horatii locus de captiuo ſeruādo 41.m.
de fraterna pietate 56.m.
de venditionibus per æs & libram 254.p.
Hortenſia communem matronarum cauſam fœliciter egit 720.m.
Hoſpes ſi quid in viam publicam effuderit, eo nomine tenetur rependere quod paterfam. ſoluit 632.m.
Hoſtes qui dicantur 98.f.
Hotomani locus de re furtiua 657.f.
ad humanam ſocietatem tria neceſſaria 21.p.
Hypotheca quid differat à pignore 647.m 648.f. 649.p.
nullius eſt momenti qua res donata, nec dum tradita eſt à donatore onerata 237.p.
tacita datur creditori qui ad ædificii reſtitutionem pecuniam credidit 185.p.
tacita quibus conceſſa 668.m
Hypothecaria actio datur legatario ad legatum perſequendum 321.m.
dicitur quaſi Seruiana 647.p.

I

IAcob duxit Rachelem & Liam filias auunculi ſui Laban 78.p.
D.Iacobi locus in litigatores 740.p.
Idololatria ſacrilegio à Paulo opponitur

nitur 777.m.
Ieſu Chriſti nomen apud Iuſt. 2.m.
Iezabelis vxoris regis Achab ſcel⁹ 64.f.
qui Ignorat inuitus dicitur 599.m.
Ignorantia iuris, vtrùm excuſet album corrumpentem 654.f.
quibus proſit, quibus non proſit 260.f.
per ignorantiam peccare, & ignorantem peccare differunt 617.p.
Ilienſibus iure ſingulari conceſſum eſt vt materna origo cenſeretur 45.p.
Illuſtres viri qui propriè appellentur 10.p.
Imaginaria venditio quæ 94.f.
Immittere quid 208.p.
Immunitates datæ generi, poſteriſque ad eos qui ex fœminis nati ſunt, non pertinent 107.m.
Impenſæ neceſſariæ meliorationis nomine veniunt non vtiles 568.f.
Impēſæ quæ in res dotales factæ ſunt quomodo dotem minuant 680.m.
Impenſæ voluptuariæ nullam habēt exactionem, ſed fit ſeparatio 681 p.
Impenſas voluptuarias non præſtat dominus, niſi eius volūtate & mandato fiant 688.m.
pro impenſis neceſſariis quod compenſari ſolet, condici poterit, ſi dos tota vltrò reddita ſit 680.f.
Impenſis non deductis ſi bonæ fidei poſſeſſor hæreditatē reſtituerit habet vtilem actionem 186.m.
iis non ſolutis non cogitur poſſeſſor cedere ædificio 186.p.
Imperator quis dicatur 1.m.
Imperator nec litis cauſa hæres inſtitui poteſt, nec ex imperfecto teſtamento capere, & ratio 8.p. 306.m
Imperatorem parētis loco eſſe debere 11.f.
Imperatores qui ex regionibus ſubactis nomina ſortiebātur, & quis primus ſortitus 3 m.
Imperiū generaliter accipitur pro magiſtratu 706.m.
Imperium Ro. maius ſub Auguſto quàm ſub Iuſtiniano 8.m.
Imperii adminiſtratio, donū & ordinatio dei eſt 5.m.
Imperii magis eſt quàm iuriſdictionis iubere cauere, quod prætor hoc iuberet fieri cùm nulla competeret actio 520.f.
Imperii ſalua maieſtate prætor debet ius dicere 48.f.
Imperitia non minus quàm culpa imputatur locatori 571.f.
Imperſonalis promiſsio in conſtituto non valet ob non præcedentem interrogationem 519 p.
ſtipulationem non vitiat 471.m.
Impleti & perfecti differentia 57.f.
Impoſsibilis conditio in inſtitutionib⁹ & legatis pro non ſcripta habetur 286 p.
in non faciendo concepta pro præſenti valida habetur 531.m.
natura vel lege actum deſtruit 532.m
obeſt actui vltimæ voluntatis ſi de diuerſo teſtantis animo appareat 533.p.
Impoſsibilitas reſpectu promittētis nō ſpectatur 532.m.
ab ea non excuſamur ſecus in difficultate 534.m.
Impubes non dicitur peccare 607.m
adrogatus reſtitui poteſt 88.m.
Impubes ne authore quidem patre obligatur 522.m.
proximus pubertati videtur doli capax 607.m.
Impuberes iniuriam facere non poſſunt, pati poſſunt 626.f. 627.p.
teſtamentū facere nō poſſunt. 667.m
Impuberibus pater rectè facit teſtamentum 293.f.
Incendium faciens quomodo quis puniatur 773.m.
Incerti contractus difinitio 471.m.
Incertæ perſonæ quæ dicantur 352.p.
Incertis perſonis legatum vtrùm valeat 351.m
Inceſtus idem eſt quod pollutus, & nō caſtus, & vnde dictum vocabulum 75.f.
Incorporalis res traditionem non recipit 196.f.
vtrùm vſucapionem admittat 226.p
Incorporalia vtrùm vindicentur 639.m.
Indebitum quid dicatur 465.p.
ignorantia facti ſolutum repeti poteſt 465.m
nomine debitoris ſolutum non repetitur 465.p.
id recipiendo pupillus non obligatur 465 f.
repetitur nullo contractu, ſed natura ſuadente 586.f.
ſcienter ſolutū non repetitur 465.m.
Indebiti alternatiui, & ſoluti repetitionis electio eſt debitoris ibid.
Indignus amittit iura quæ confundit adeundo hæreditatem 372.f.
comparatur nō modò malæfidei poſſeſſori, ſed & prædoni 372.m.
Indignus legato propter quas cauſas aliquis iudicetur 368.f. 369.p.
Indigno ablata hæreditas cui obueniat 366. m.
Indignis quæ res auferantur 370 f. 371.p.
Indiuidua res dat quaſi locum iuri accreſcendi in contractibus 529.m.
Indiuiduum ab vno commiſſum ab omnibus factum videtur 495.f.
Indulgentia nuda quantum deportato tribuat 96.m.
Infamia obſtat poſtulantibus 720.m.
Infamia notatur publico iudicio damnatus 767.m.
Infamis dicitur qui fidem non ſeruat 153.m.
Infames apud Athenienſes arcebantur à foro penitus 720.f.
Infans ſine tutore ſtipulari poteſt 531.p.
Inficiantis depoſitum quæ pœna 658.f.
Infinitæ ſtipulationū formulæ 469.p.
Infirmum ſeruum relinquēs tædio medendi, priuatur eius dominio. 370.p.
Ingenuus quis dicatur 43 f.
interdū naſcitur ex matre perpetuò ſerua 45.m.
Ingenuo nato non officit ſeruitus 44.p.
Ingenui aut naſcuntur aut fiunt. ibid.
olim non erant ex libertinis duobus nati ibid.
Ingenuis hominibus iniquum eſt nō eſſe liberam rerum adminiſtrationem 100.f.
Ingenuam natam manumiſsio non facit libertinam 45.m.
Ingratitudo reuocat donationē 235.m.
eius puniendæ poteſtas quibus donatoribus permittatur 238.f.
Ingratitudinis reum libertū filio hæredi proximo reum agere licet 49.p.
ob eā nō reuocātur in ſeruitutē vindicta manumiſsi, authore Tacito 47.f.
ob eam remuneratio non poteſt reuocari 233.f.
Ingratitudine fit liber homo ſeruus iure ciuili 42.p.
in Ingratos iudicia 238.m.
Inimicitiarum ratione à tutela excuſatio 136.f.
Initium capi debet à noſtra perſona in his quæ gerimus, alioqui non valet 527.m.
Initia ſemper ducenda ab vniuerſalibus vt notioribus, ſecundum Ariſt. 16.p.
Iniuria quid ſit 622.f.
atrox quæ dicatur 628.f. 629.p.
per ſemetipſū alicui fit aut per alias perſonas 626 f.
quomodo cōmittitur, & iniuriarum pœna 622.f.
ob iniuriam filii pater, ſponſus ſponſæ, vxoris maritus agit 627.p.
Iniuriam qui non perſequantur niſi atrocem 629.m.
Iniuriam ſibi factam olim magiſtratus condonare non poterat, alioqui imminuti magiſtratus reus erat 630.m.
Iniuria affici videtur cuius bona publicè væneunt 53.f.
de omni iniuria etiam atroci ciuiliter agi poteſt 629.f.
Iniuriæ lege XII tab. quomodo vindicarentur 628.p.
Iniuriarū actio hæredibus, & in hæ-

redes non datur, quia meram vindictam continet 707.m.
ea remiſſa Aquiliæ actio ob damnum datum remiſſa non intelligitur 630.f.
Iniuriarum tenetur creditor, cui paratus ſum ſoluere, in iniuriam creditores meos interpellans 625 m.
& fideiuſſorem locupletem iudicio ſiſtendi cauſa accipere nolens ibid.
qui turpibus verbis vtitur, licet pudicitiam non tentet 17.f.
Iniuriarum agens certum dicere debet 626.f.
agi poteſt tam in eum qui mandauit iniuriã fieri, quàm in eum qui ſuſcepit 630.p.
Iniuriarum vulgaris mulcta 628.m.
Iniuriarum vtrùm actionem habeat qui iniuriam mihi fecit cùm alii facere vellet 627.p.
Inofficioſi querela teſtamentum ipſo iure nullum non facit 308.m.
Inofficioſi querelæ tempus non currit illi qui contendit teſtamentum eſſe nullum 147.f.
per inofficioſi querelam reſcinditur teſtamentum, vt quis videatur inteſtatus deceſsiſſe 398.f.
ab inofficioſi querela, mater per pupillarem ſubſtitutionem excluditur 296.m.
Inofficioſum teſtamentum matris dicunt ſpurii, patris non poſſunt 310.p
Inofficioſarum donationum nomine agi poteſt exemplo inofficioſi teſtamenti 308.m.
Inopia reddit hæredem ſuſpectum creditoribus 154.m.
Inopiæ prætextu nihil repetitur 678 f.
Inſaniæ genera infinita 131 p.
Inſcribere ſe quid 143.m.
Inſcriptio tit. primi de Legatis cui aſcribenda 322 f.
Inſidiari hominem homini nefas eſt 616 m
Inſidiator quis propriè dicatur 614.m.
Inſinuare quid 238. p.
Inſinuandę quare ſint donationes, & de Conſtitutione Franciſci Galliarum regis ibid.
Inſtantiæ ſola mutatio quando liberat fideiuſſorem 703.f.
Inſtitor pupillus ſi contrahat, omnino ratum eſt quod agit 121. p.
Inſtitor quis ſit, maſculus an fœmina, liber an ſeruus, nihil intereſt 687.m
Inſtitor quis dicatur 686.f.
Inſtitoria actio quando habet locum 683. m.
Inſtituere hæredem bonis omnibus 278. p.
Inſtituendi & ſubſtituendi verba affinia 287.m.
Inſtituendorum liberorum eadem quæ patri iure nouo etiam matri tributa neceſsitas 276.m.
Inſtitutio extranei ſub turpi conditione, valet 544.f.
inſtitutionis qui meminit, præſumitur teſtamentum potius quàm codicillos facere voluiſſe 394.m.
Inſtitutiones ad mare Balthicum repertæ ante annos x l. 233 p.
qui iuriſconſulti eas conſcripſerint 10. p.
Inſtitutionum confirmatio ex Iuſtiniani conſtitutione 2.m.
Inſtitutionum vetus exemplar Moguntiæ excuſſum 773 p.
Inſtrumento creditur donec diuerſum probetur 539 p.
Inſtrumenta publica nec pignori obligari, nec ab executoribus capi poſſunt 755.p.
Inſtrumentorum ſubreptorum crimen non eſt publici iudicii 776.m.
Inſula eſt occupãtis ſi vtrinque fuerint prædia limitata 177.m.
in fluuio quomodo naſcatur ibid.
Inſulæ quas pontus abſorbuit 177.p.
Inſularum nouarum barbaries, quæ filium ab hæreditate repellit, quòd nunquam certus ſit pater 395.m.
Inſulani ſerui 42.f.
Intaphernis vxor e fratrę marito & filiis morti adiudicatis fratrẽ elegit 56.m
Interdicere aliquando eſt ex interdicto petere 725.f.
Interdictum quid ſit 723 f m.
Interdictum de libero homine exhibendo quibus competat 727.p.
idem reſtitutorium & adipiſcendæ poſſeſsionis eſſe poteſt 726 f.
quorum bonorum, quibus competat 728.m.
vti poſsidetis, & vtrubi quibus competat 730.m.
vti poſsidetis, vtrùm locum habeat in ſeruitutibus 733.p.
Interdicta quędam cauſam proprietatis, quædã quaſi proprietatis, quędam mixtam continent 715.f.
quædam duplicia ſunt 738.p.
Id quod intereſt nomine quid contineatur 752.f.
Intereſt Reip. ordinum familiarũq; dignitatem conſeruari 414 p.
vltimas voluntates effectum habere 322.m.
Intereſſe aliquando excedit precium rei 563.m.
Intereſſe & pœnalis ſtipulationis differentia 496.m.
Intereſſe propter morã debetur, non ſolùm æſtimatio rei 752.m.
Intergerinus paries quis dicatur 208.p.
Interitus rei quãdo condemnationem redigat ad ſolum triplum in actione quod metus cauſa 665.m.
Interrogatio promiſsionem præcedit 471 p.
Interrogatoria actio quæ dicatur 640.m.
Interrumpi quando dicatur poſſeſsio 226.f.
Interuallum diei vitiat actum 516.p.
Inteſtabilis quis dicatur 255.m
Inteſtabilis eſt libellos famoſos edẽs 626 p.
Inteſtati qui propriè decedere dicantur 398.p.
Inuentarii ius hæredi quando datur 53 m.
Inuentarii vſus 318.m.
Inuentione dominium acquiritur 194.m.
Inuentoris fiunt quæ in littore maris inueniuntur 174.f.
eius non fit quod in itinere publico excidit 175.p.
pro Inuito officium præſtare periculoſum & temerarium eſt 592.m.
Inundatio non efficit vt mutetur dominium 176.m.
Ioannes Appellus iuriſconſultus 39.p.
Ioannes Baptiſta quare Herodis & Herodiadis nuptias damnarit 79.p.
Ioannis Riuii in libro ſecundo de conſcientia egregium dictum 747.m.
Ionas laudat Niniuitas, quòd iniquitatẽ omnem fugerint 157.m.
Ionæ prophetæ factum 157 m.
Ire per ſe is poteſt qui actum habet, vide Iter 206.p.
Irenæi locus de hæreticis puniendis 779.f.
Iſæus orator, non licere bonorum poſſeſsionem quam ſcriptus hęres petierit vlla cõteſtatione remorari 728.p.
Iſidori liberti diuitiæ 438.f.
Iſmeniæ & ſtilbonis contentio 68.p.
Iſocratis dictum, ἐὰν ἧς φιλομαθὴς, ἔσῃ πολυμαθὴς 5.f.
In Archidamo dictum, non facere quod mandatum eſt, ſignum eſt libertatis 40.m.
nulli calamitatem exprobrandam 625 f.
de conuiciis 625.p.
Oratio eiuſdem triginta talentis æſtimata 188 m.
apud Iſraelitas homicidii imprudenter facti aſyla erant 616.f.
Iter quid 205.p.
actum ex veriſimili mente paciſcentium continet, via autem illud ipſum ex ipſa vi & proprietate verbi continet 206.p.
Itineris quando propriè ſeruitus non eſt 205.m.
Iteratione ius Quiritum latini liberti conſequebantur 49 m.
Iubere cauere imperii magis eſt quàm

Iuriſdictionis 520.m
Iudæ concubitus cum ſua nuru 79.m.
Iudæi non niſi inter ſe inibant coniugia 70.p.
ſine conſenſu parentis non exiſtimabant iuſta matrimonia 72.f.
apud Iudæos nulla lata Lex quæ plures vxores prohiberet 80.p.
Iudex aditus, & rogatus, negligens ius reddere, præſtat id quod intereſt 631.f.
aliter iudicare non debet, quàm legibus aut conſtitutionibus aut moribus proditum ſit 744.f.
crimen ad ſe delatum negligens talionis pœna punitur 631.f.
Iudex datus mandatum ſuſcipere nõ dicitur, ſecus iudex cui mandata eſt iuriſdictio 580.f.
poſtquàm ſentẽtiam dixit iudex eſſe deſiit 754.p.
dolo peccans præſtat litis æſtimationem 631.f.
non debet excedere id quod in iudicium deductum eſt 673.m.
non ſecundum ea quæ probãtur, ſed ſecundum ea quæ nouit, iudicare debet, & diuerſè ſentientium opinio refutata 746.f. 747.p.
primùm condemnare aut abſoluere debet poſt condemnationem ſequitur executio 748.p.
punitur qui reum crudelius quæſtioni ſubiicit 631.p.
Iudex ſuo arbitrio non poteſt condemnare reum qui omnino conuictus non eſt. 747.m.
ſuſpectus quando reiicitur 149 f.
vtrùm conſcientiã ſuam an potius fidem probationum ſequi debeat 746.f. 747.p.
vtrùm poſsit pronunciare, ſibi non liquere 673.m.
Iudicis officium quando generaliter ſumatur 740.p.
Iudicis partes ſuſcipere quid 672.f.
Iudicis prudentis religioni committuntur multa, quia non poſſunt legibus omnia cõprehendi 746.p.
quódnam eſt eius officium, vbi nullis exceptionibus vtitur reus 708.p.
Iudici non nocet aſſeſſoris imperitia, dolus nocet 632.p.
Iudicem Lex ſuſpendere non patitur id quod vult præſens purum ſtatui 106.f.
Iudice dato appellatur ad eum qui dedit 755.m.
Iudicum datorum ſententias prætor exequitur ibid.
de Iudicibus rerum capitalium 759.p
Iudicatus habetur in Iudicio confeſſus 709.m.
datur illi tempus quatuor menſium antequam iudicati agatur 754.f.
Iudicatum Græci appellant κεκριμένον 701.m.
Iudicati actio datur non modò in reum dãnatũ, ſed & in eius hæredem 755.p.
eſt effectus ſententiarum 754.m.f.
perpetua eſt, & ad hæredes tranſit & rei perſecutionem continet 754.m
in ea compenſatio admittitur 755.f.
Iudicati actione plures non niſi in viriles conueniuntur 754.m.
in Iudicati cauſam capi non poteſt vſuſfructus, fructuũ emolumentũ capi poteſt 759.f.
Iudicium nullum inter dominum & ſeruum, nec inter patrem & filium fam. 654.f. 69.4.p.
Iudiciũ quando dirimatur ſorte 351.p.
Iudicium reale habet in præſenti ſuã executionẽ, diuerſum eſt in perſonali 748.m.
Iudicium tam ad rem ciuilem quàm criminalem pertinet 637.p.
Iudicium vetus & memorabile inter Carthaginenſes & regem Maſſaniſſam 733.m.
Iudiciũ mutandi cauſa de alienatione actio hæredi, non in hæredẽm datur 707.p.
Iudicio obligatio contrahitur, ſicut ſtipulatione 754.m.
Iudicio ſiſti ſi promiſſum fuerit, quomodo agatur 699.p.
Iudicia alia legitima, alia libera 635.m
Omnia abſolutoria 708.m.
omnia aut diſtrahendarum controuerſiarum, aut puniendorum maleficiorum cauſa comparata 758.p.
omnia hodie propè arbitraria 672.f.
omnia hodie extraordinaria, & qua ratione 738.f.
Iudiciorum bonæ fidei, & ſtricti iuris diſcrimen 669.m.
Iudiciorum non modò formam, ſed & materiam conſiderare oportet cùm de re iudiciaria agitur 751.m.
Iugerum efficiunt actus duo quadrati 205.f.
Iulius Cæſar illi ancillæ quæ quatuor peperiſſet, libertatem dari voluit 139.m.
Iulii Capitolini locus de legato pœnæ cauſa relicto 362.m.
Iulii Pollucis ſententia, vt princeps ſit non ſolùm πολεμικοῖς ſed & γραμματικοῖς 7.p.
Iulia Antonium Caracallam ad inceſtas nuptias ſolicitauit 81 p.
Iuliæ legis ſingularia 760.m.
Iuliani imperatoris dictum egregium 708.f.
Iurare oportet vt delatum eſt iuſiurandum 653.p.
Iuratur in litem ſi res dolo rei conuẽti perierit, vel reus eam dolo poſsidere deſierit 752.m.
Iurans ſe furtum non feciſſe, aduerſus actionem furti & conditionem tutus eſt, niſi conueniatur furis hæres 708.f.
Iuranti nõ modò datur exceptio, ſed etiam actio 652.f.
Iuratoriæ cautioni qui committantur 702.m.
Ius. j. facultas agendi 638.p.
diuerſis modis intelligitur 743.f.
Ius vnde dicatur 12.m.
Ius accreſcẽdi & nõ decreſcẽdi quale 330.p.
Ius acquiſitionis 53.f.
Ius Athenienſium aliud ſcriptum, aliud non ſcriptum, ſecundum Demoſth. 25.f.
Ius ciuile quid 19.m 25.f.
quare in duas partes diſtributum 20.m.
quis primus arte quadam tractauit 103.p.
Iuris ciuilis duo ſumma capita, Dominium & obligatio 457.p.
in Iure ciuili qui ſectas fecerunt 179.f.
Ius Gentium quid 19 m
omni humano generi cõmune ibid.
Iuris gentium contractus non dicimus confirmati iure ciuili, ſed recipi tantùm aut admitti 467.p.
Iure gentium noſtra fiunt quæ bello capimus 42 p.
Ius honorarium quid 20.m.
Ius naturæ ex Tullio 17 m
Ius naturæ vnde duplex profectum 20 f.
Ius naturale quid 19.p.
eius deſcriptio ex Xenophonte 33.m
Ius nemo poteſt ſibi dicere 638.m.
Ius nexus quare creditoribus ademptum 65.m.
Ius omne conſtituitur aut de nobis, aut de rebus noſtris, aut de iis quæ facimus aut dicimus 636.f.
Ius patronatus quale 403.p.
Ius poteſtatis proprium ciuium Romanorum, & qua ratione 66.p.
Ius prætorium a iure ciuili ſeparatur a Papiniano 65.f.
Ius priuatum & ſingulare, priuilegium dicitur 18.m
Ius publicum in quibus conſiſtat ibid.
Ius Quiritum 19.m.
Ius ſeparationis 53.m.
Ius trium liberorũ quàm vetus 139.m.
Iuris alieni perſonę, ſunt aut in poteſtate Dominorum aut parentum 60.p.
Iuris diuerſæ partitiones ex multis authoribus 26.p.
Iuris error nulli prodeſt 229.f.
Iuris ignorantia minoribus ruſticis prodeſt, non autem prodeſt imperitia teſtamentorum ſolennis obſeruationis 260.f.
Iuris quæ cauſam continẽt poſtlimi-

nii.in iure recipiuntur,non quæ facti 99.m.
Iuris ſuſpenſi conſtitutio 98.f.
Iuris vniuerſi partes quinque ſecundum Papinianum 25.f.
pro Iure quando vis accipiatur 103.p.
In Ius trahendi mos quando ſublatus 655 m.
In Ius vocare eſt iuris experiūdi cauſa vocare 743.f.
In Ius vocatus ſi non eat,duci poteſt ibidem.
in Ius vocatum eximens qua pœna teneatur 655.m.
Iure quando poſſunt capi in cauſa iudicati 756.m.
Iura ſingularia introducta fauore nutricum & alūnorum 57.p.
Iuriſconſulti diffinitio ex Athenæo 15 f.
vſque ad Gordiani tempora munus ſuum probè ornarunt 31.p.
Iuriſconſultorū veterum vox Quid in meo facitis non mei 169.m
Iuriſconſultis ius reſpondēdi datum 20.m.
Iuridicus Alexandriæ dicebatur olim δικαιοδότης 117.p.
quis dicatur 116.f.
Iuriſdictio interdum nihil aliud ſignificat quàm prætoris edictum 448.f.
ſine modica coercitione nulla eſt 62.m.
Iuriſdictionis quæ ſunt voluntariæ, non contentioſæ, quocunque loco & tempore poſſunt expediri 48.f.
Iuriſprudentia quid 12.p.
eam vocat Cic.pro Muræna,verboſam ſimulationem prudentię 15.m.
Iuriſprudentum poteſtas per interpretationem iura condendi 30.f.
Iuſiurandum actoris propriè vocatur δικαιοσία Rei ἀντωμοσία 741.p.
de calumnia recuſans reus, habetur pro confeſſo 740.f.
Iuſiurandum calumniæ magis opinionis, quàm aſſertionis ibid.
Iuſiurandum ei ſoli nocere debet qui detulit 653.m.
& ad pecunias & ad omnes res locum habet ibid.
fideiuſſoris prodeſt 713.m.
Iudex ſupplendæ probationis cauſa, quomodo deferat 653.p.
non corrupti largitionibus iudicii fieri debet 741.p.
quale iudices Athenienſium olim præſtabant 746.p.
qui deferre poſſunt 713.m.
qui refert honeſtius facit quàm qui iurat 637.p.
recuſare, nec referre manifeſtæ eſt turpitudinis 553.p.
quando, & quibus competat, & replicatio aduerſus iuſiurandum detur 654.p.
Iuriſiurandi religio maximū remedium expediendarum litium: & de ea re Numæ Pompilii Diodori Siculi & Pauli apoſtoli dicta 652.f.
Iuriſiurandi cōditio quæ remittitur legatario, remittitur & donatario cauſa mortis 256.p.
Iuriſiurandi formula affirmatiuè cōcepta potior eſt quàm negatiua 713.m.
Iuriſiurādi in litē quæ præcipua cauſa 752.m
Iuriſiurādi timore contentioſa litigātium inſtantia cōpeſcenda 740.m.
Iureiurando dato non aliud quæritur quàm an iuratum ſit 653 f.
Iuſſus debet pręcedere negotiū 74.m.
eius fines diligenter cuſtodiendi 686.p.
fit verbis,per epiſtolam,aut per nuncium 122.m.685 m.
vt actio Quod iuſſu naſcatur, decet dominum eius conditionis eſſe qui obligari poſsit 685 m.
actio quod iuſſu,non datur in fideiubentem ibidem.
ex iuſſu quando oriatur actio 655.m.
Iuſtinianus gloriatur ſe ex forenſibus controuerſiis,occaſionem ſumere ſalutarium legum ferendarum 28.f.
reprehenditur ob diuiſionem iuris in perſonas,res, & actiones nō intellectam 636.m.
ſemper admodum fauit mulieribus 418.m
Iuſtiniani locus in præfatione Pand. corruptus 8.f.
Iuſtinus adoptiuus Iuſtiniani pater, naturalis autem auunculus Succeſsit Anaſtaſio Dicoro 239.m.
Iuſtum vocamus quod eſt numeris omnibus abſolutum 70.p.
Iuſti non habentur ſeruorū liberi 71.p.
Iuſtitia quid 12.p.
ſecundum platonem eſt cōſenſus inferiorum virium cum mente 15.p.
eius difinitio vnde deſcripta 13.m
Iuſtitiæ differentia a cæteris virtutibus 14.p.
Iuſtitiæ diuiſio 12 f.13.p.
Iuuenalis locus aduerſus infinitam rabiem acquirendi 156.p.
de aſſe in XII.vncias diuiſo 282.p.
Iuuenes dociliores eſſe 5.f.

L

LAbeo de L. Neratii improbitate 628.m.
Labeo Trebatii diſcipulus 393.p.
Lacedæmonii de iure trium liberorum 139.f.
habuerunt γερουσίαν vt Ro.Senatum 27.m.
Furtum permiſerunt 597.f.
apud Lacedæmonios varia manumiſſorum genera 49.p.
Laconicis ſimillima Sabinorum inſtituta 32.f.
Lactantius firmianus aduerſus communionem Platonicæ politiæ 155.m.
Lacus priuati rectè vendi poſſunt 160 f.
Lacydes philoſophus anſerem habuit ſemper comitem 173 m.
Lælius ad Gallum de poſthumis alienis & eorum inſtitutione 445.f.
Lamech ex ſtirpe Caïnica primus duas vxores habuit 80 p.
Lapides vtrùm, & quando in fructu ſunt 213.p.
Lapilli à gemmis quomodo diſtinguātur 174.f.
S.C.Largianum quale 441.p.
Latini liberti qui dicebantur,& quibus modis ius Quiritum conſequebātur 49.m.
Latini populi ius ciuitatis non habuerunt ſed ſuis legibus ſunt relicti. ibid.
Latinorum conditio correcta 46.f.
Latro ſiue Receptator diutius latere nō poteſt 599.m.
Latronem inſidiatorem occidens, quando teneatur 611.m.
à Latronibus capti liberi permanent 98.f.
Laudimia quibus debeantur 567.f.
Laudator mali propoſiti qua pœna teneatur 603.p.663.p.
Lazicus quare dicatur Iuſtinianus ex Agathia & Procopio 3.f.
Lectoria Lex quid 531.m
Legatarius ad rem alienam redimendā non cogitur plus impendere, quàm ex teſtamento accepit 389.p.
ex teſtamento legatum petens ſi victus ſit,ſententia alteri legatario nō præiudicat 716.p.
Inuito domino non poteſt obtinere rem legatam cuius fortè poſſeſsionem nactus eſt 323.f.
pendente conditione creditor eſſe non exiſtimatur 510 m.
re aliena ſibi legata cuius viuo teſtatore dominus factus eſt, vtrùm poſſit legatum petere 326.m.f.
ſi eo tempore quo legatur non eſt in rerum natura legatum nullum eſt 365.m.
Legatarii propter infirmitatem tranſlatio legati facta aliter rata non eſt, quàm ſi ex ea infirmitate decedat legatarius 364.m.
Legatarii teſtamento teſtes poſſunt adhiberi 256.p.
vt modum impleant officio Iudicis impelli poſſunt:etſi modus nō impletur, legatum ſolutum reuocatur 357.f.
Legatario habitationis, datur locationis licentia 222.m.
Legatariorum & hęredum differentia

tia in parte legati deficiente 368.p.
Legationibus publicis liberatur trium liberorum incolumium pater 139.f.
Legatus proconſulis habebat ius remouendi à tutela 151.m.
ob tutorem datum non tenetur 136. m.
Legatum locum ſub conditione religioſum facere non poteſt 165 f.
Legata res alteri ſub conditione quãdo non poteſt alienari 245. p.
Legatam rem obligatã creditori debet hæres luere 325 f.
Legata re aliena ſi dominus rem vẽdere nolit, præſtat hæres æſtimationem 323.m.
Legata re duobus coniunctim ſiue disiunctim, legatum inter eos ſcinditur: ſed ſi alter ſpernat legatum, aut viuo teſtatore decedat, locum habet ius accuſandi 329.f.
Legata re quæ mea erit, cùm moriar, ea pars tantùm debetur, quæ mea verè eſt & in dominio meo remãſit 323. m.
Legatum quid ſit 320.p.
ab hęrede fruſtra relictum poteſt ſuſtineri, ſi hæredi ſit adiectus ſubſtitutus a quo cenſeat repetitum 360. f.
ab ipſo teſtatore aliquando pręſtatur 320. m.
abſenti & ignoranti relinqui atque etiam acquiri poteſt 236.m.
accreſcens alteri ita defeciſſe oportet vt nullo prorſus iure amplius vti poſſit legatarius 330.f.
ad pias cauſas, vel pauperibus etiã incertis relictum, valet 351 m.
aliud per vindicationẽ, aliud per dãnationem olim erat 319.f.
ante hæredis inſtitutionẽ vtrùm valeat 360.p.661 p
adita hæreditate ipſo iure intelligitur tranſlatum in legatarium 199.m.
bis nunquã deberi poteſt ex duobus teſtamentis eiuſdẽ teſtatoris 328.p
cedit à tempore mortis 365. m.
ciuibus relictum valet 352.m.
cohærens eſt interdum perſonæ 336. p.
Legatum conditionale, & ſtipulatio conditionalis vt inter ſe diſtant 474. m.
ſub conditione iam impleta ignorante teſtatore, nihilominus debetur 505. m.
corruit ſi de perſona non conſtet 354. m.
Legatum dotis cur non obſtringit hæredem neceſsitate tuendæ obligationis 325.f.
in tempus liberorum relictum, non debetur alicui ſi filium adoptarit 90. f.
inter acquirendi dominii modos referri poteſt 319.f.
non conualeſcit quod ab initio fuit inutile 360.p.
per errorem facti ſolutum repetitur 587. p.
non perimitur demonſtratione falſa 354. f.
Optionis conditionem non habet 349.f. 350. p.
Liberationis vtile 335.m.
Libertatis cur non cedat niſi ab adita hæreditate 52. m.
per præceptionem quale 322.p.
pœnæ nomine vtrùm valeat 362. p. m.
poſt mortem hæredis relictũ eſt incertum 361.f.
pro ea parte debetur quæ teſtatoris mortis tempore fuit 335.m.
propter certam teſtatoris opinionẽ valet, etiam incertis perſonis relictum, illique conceditur qui de ſe teſtatorem conſenſiſſe probabit 352. p.
ad id quando excuſatus tutor admittitur 145.f.
quod ab initio non cõſiſtit, ab initio non poteſt conualeſcere 333.p.
quod domino eſt relictum, non poteſt intelligi acquiri ſeruo hæredi 360.p.
Legatum rei alienæ vtrùm conſtet iure pontificio 323.f.
rei noſtræ, cuius tantũ habemus dominium temporarium, valet 332.f.
rei, quæ legatarii eſt, inutile eſt, niſi fiat ſub conditione 332.m.f.
rei, quæ in rerum natura non eſt, ſi futura eſt, conſiſtit 328.p.m.
rei, quæ teſtatoris eſt valet, licet is etiam poſtea eam alienauerit, niſi legauerit ſub cõditione nominatim relata ad tempus mortis, eáque pẽdente alienauerit 334.p.m
relinqui non poterat poſthumo alieno, hæreditas poterat 352.f.
relictum ſub pœna impoſsibili non debetur 533. m.
ſimplex fundi vſumfructum quendã ad ſe trahit 214 f.
ſeruo hæredis vtrùm valeat 359.m.
ſinendi modo quale 321.f.
ſub modo quando præſtetur 357.m.
ſi voluntas mutata ſit non debetur 335. m.
vindicationis quale 321.f.
Legatum vel ſtipulatio turpis non debetur 535. m.
vtrùm ob errorem nominis cognominis, aut prænominis vitietur 353. f. 354 p.
additamentum aſcititium in diffinitione legati 320 p
Legati pars inutiliter relicta, vtrùm magis apud hæredẽ maneat, quàm accreſcat coniuncto legatario 367. p.
Legati per damnationẽ, & per vindicationem diſcrimen 349.p.
Legati puri dies cedit à morte teſtatoris conditione exiſtente 359 f.
relicti poſſeſsio, ſi eam non tradiderit defunctus, ab hærede omnino pręſtanda eſt 320.
Legati ſerui oblata æſtimatione, quãdo ſibi poteſt hæres ſeruũ retinere 55. f.
Legato actu qui iter adimit, nihil adimit 206.p.
Legato habitationis quãdo continetur ædium proprietas 222.m.
in Legato pluribus relicto, ſi partes adiectæ non ſunt, æquè ſeruantur 330.p.
à Legato repellitur vt indignus, qui teſtamentum impugnauit: non tamen repellitur à mortis cauſa donatione 236.m.
Legata codicillis aſcripta poſt mortẽ hæredis inſtituti, an debeantur à ſubſtituto 180. p.
codicillis relinqui poſſunt 351. m.
corruunt ſi hæres hæreditatem repudiet 359.f.
etiam in codicillis valẽt, ſi codicilli in teſtamento confirmentur 386.f.
exæquata fideicommiſsis 322.f.
incertis perſonis relicta quando valeant 351.m. 353.p.
pietatis intuitu relicta repeti non poſſunt ſi per errorem fuerint ſoluta cùm eſſent indebita 352 m.
poſt mortẽ compoſita, valent 361.f.
primo gradu ſcripta ſecundo repetita videntur 375.f.
pro quibus portionibus præſtentur 321. p.
qui poſſunt accipere, & mortis cauſa poſſunt capere 236.p
quæ deficiunt, an cum ſuo onere ad alium perueniant 368.p.
quando dicantur pẽdere arbitrio hæredis 362.m.
quæ pro nõ ſcriptis habeãtur 265.m.
recta via ab eo qui legauit, ad eũ cui legata ſunt, tranſeunt 320.f.
ſecundis tabulis data quaſi imprimis ſub conditione relicta intelliguntur 298. m.
Legatorum ademptio quomodo fiat 363. m.
Legatorum cauſa Iuſta beneuolentia non hæredis odium 362.f.
Legatorũ cauſa eſt ſingularis 320.p.
Legatorum conditio non retrotrahitur 360.p.
Legatorum & donationũ cauſa mortis differentiæ 236 m.
Legatorum & ſingulariũ fideicommiſſorum diſcrimen 386.f.
ad Legatorum exemplar donationes mortis cauſa reuocatæ 235.f. 236p.

* * * * .i.

Legatorũ generali appellatione continentur libertates relictæ 58.p
Legatorum olim genera quatuor 321. m.
in Legatorum præſtatione hæres moram committens incidit in pœnam ſimpli 741 p.
in Legatis aut fideicommiſsis verborum obſeruatio non eſt neceſſaria 321. p.
conditionis tempus ſemper ſpectamus 247.m.
in Legatis & conditionibus Suum & meum pro parte ſignificant 497. p.
in Legatis impoſsibilis conditio pro non ſcripta habetur 286.p.
interdum non poſterior ſed præcedens ſcriptura valet 364.p.
ſubſtitutio fieri poteſt 288. f.
Legare hi ſolùm poſſunt quibus eſt actiua factio teſtamenti 351.m.
vltra dodrantem bonorum prohibitum 343.p.
Legandi verbum quàm latè pateat 319 f.
Legans rem meam, intelligitur remittere ius quod in me habet 333. p.
Legari bonorũ omnium vſusfructus poteſt niſi excedat dodrantis æſtimationem 214.p.
non poteſt a legatario 388.f.
non poſſunt quæ ædibus iuncta ſunt 360. p.
non ſolùm res teſtatoris, ſed & aliena poteſt 323. m.
poteſt res teſtatori & hæredi communis ibid.
poteſt Sacroſanctis Eccleſiis 660 p
res debita poteſt 336.p.
Legalis ſtudii tempus præſtitutum 6.f.
Lex quid ſit 18.f.
Lex eſt quæ ſcripto ſancit quod vult, aut iubendo, aut vetando 25.m.
Lex acquiſitionis modus 167 f.
à delectu dicta 14. f.
diuinitus data non miſceri matri 75. m.
Lex omniũ regina, Chryſippi dictum 306 f.
interdum complectitur omnes iuris ſcripti ſpecies 25.m.
propriè dicitur de iure ſcripto & opponitur moribus 23.m.
quæ non ſcripta, ſed nata 21.m.
Legis appellatione Lex 12. Tab. continetur 413 f.
Legis appellatione ſimplici intelligitur Lex 12. Tab. 26.p.
Legis difinitio a Papiniano ex Demoſthene contra Ariſtogitonem ibid.
Legis difinitio ex Cicerone lib. 2. de Repub. 33.f.
Legis nomen plebiſcita plerunque habent 706 p.
Legis nullius vis eſt in præteritũ 34 f
Legis vis ſempiterna ex Sophoclis Antigone 34.p.
Legis vim nulli magiſtratus ſententię tribuimus 28.m.
Legem aut propriã eſſe aut cõmunẽ, & quæ propria & communis 23.m
Leges ferendæ quæ nullius litis habeant ſeminarium 740.p.
Leges fruſtra ferri, niſi contemptores puniantur 65.m.
Leges illotis manibus non explicandæ. i. ſine præfatione 2.m.
omnibus hominibus æqualiter ſecuritatem tribuunt 63.m.
quomodo à Græcis Romani petierunt 32.m.
Leges Romanæ Dei dona 157.p.
de nuptiis in omni repub. initio inſtituendæ 68.f.
Leges Romanas de nuptiis cum Lege Moſaïca conuenire 69.p.
Leges ſpectãt futurum, ſi agatur de cauſarum deciſione 34.f.
Leges ſuas qui Legiſlatores ad Deos retulerint & quibus 2.m.
Leges ſuas verſibus edere Solon tentauit, earúmque initium ex Plutarcho 2.f.
Legum ferendarum mos 26 m.
Legum mutatio periculoſa 34.p.
de Legum mutatione Lex Locrenſiũ ſeueriſsima ibidem.
Legum ſanciendarum poteſtas penes totum populum 26.m.
Legibus cur ſolutus princeps variæ rationes 306 f. 307.p.
Legibus iudicandum eſt non exemplis 709. m.
Legibus pluribus puniri idem admiſſum æquum non eſt 750.f.
Legibus viuere proprium imperii, licet princeps ſit Legib' ſolutus 306.f
Lex Aquilia à quibus Lata 611.m.
ex Lege Aquilia ciuilis actio quando competat 621.m.
ex Lege Aquilia vtilis actio dãni iniuriæ datur ſi præcipitata ſint pecora 602.m.
Lex Ælia Sentia quatenus cum edicto prætoris, quæ in fraudem creditorum conueniat 52 p.
Legis Æliæ Sentiæ authores, quibus temporibus facta, & quæ fuerunt eius capita 49.f.
Lege Ælia quid continebatur 69.m
Leges Agrariæ quando exploſæ 156.m.
Lex de Ambitu vbi locũ habeat 764.p
Lex Athenienſium, ne ſeruus in theatro manumittatur 48.f.
Lex Athen. nõ licere de homine priuato legem ferre 29 m.
Lex Draconis de vis repulſione 615.m.
Lex commiſſoria in pignoribus reprobatur 243.p.
in Lege commiſſoria vbi conditio euenit retraditione opus non eſt 299. m.
Lex Conſtantini de punitione hæreticorum 780.f.
Lex Cornelia de iniuriis ex quibus cauſis det actionem 628.m.
Lege Cornelia de ſicariis punitur, qui hominem occidit, non habita conditionis differentia 62.p.
eius quis fuerit author 762.p
Legis Corneliæ beneficium, & quãdo lata fuit 99.f.
Lex 12. Tab. ab inteſtato vocat ad tutelam agnatos 107.f.
Lex 12. Tab. de cura furioſorum 130. f.
eum vocat ad hæreditatem, qui moriente eo de cuius bonis quæritur in rerum natura fuit 405.f.
introduxit iudicium familiæ erciſcũdæ 416.p.
Lege 12. Tab. quomodo iniurię vindicabantur 628.p.
Lex 12. Tab. Sanatibus quod fortibus idem ius eſto 50. p.
Legis 12. Tab. verba, Si furioſus exiſtet, agnatorũ gentiliúmque in eo pecuniaq; eius poteſtas eſto 103.m.
Lex 12. Tab. Si quadrupes pauperiem feciſſe dicatur 694 f.
Lege 12. Tab. priuilegia centuriatis comitiis irrogari poterant 29.m.
Libertorum tutela ad patronos liberóſque eorum pertinet, & id per interpretationem 111.p.
Lex falcidia locum habet in donationibus 375. m.
quando locum non habeat 374.f.
ex Lege Falcidia minui poteſt vſusfructus 214. p.
Lex Furia 375 p.
Lex Fuſia Caninia ſublata 59. p.
Leges Fuſiæ apud Ro. plures 59.m.
Legis Iuliæ Norbanæ quis author 49. m.
ex Lege Iulia damnatis prouocatio non permiſſa 760.m.
Lex Iulia repetũdarũ quomodo vindicetur, & qui ea teneantur 763.m.
Legem de pecuniis repetundis quis primus tulerit 778.m.
Lex Iulia peculatus in eos qui quid in tabulis publicis delent 654.m.
Lege Iulia peculatus tenẽtur qui prędã ab hoſtib' captã ſurripiũt 174.m
Legis Iuliæ de reſiduis pœna 778.f.
Lex Lyciorum vetus vt liberi à patrib' nõ à matribus nomina ſumant 44.m
Lex Moſaïca vetabat viatorẽ frugibus arcere & permittebat decerpi quãtũ præſens vſus exigeret 597.f.
Leges municipales propriæ cuiuſque ciuitatis 24 p.
Lex naturalis nos parentes iubet reuereri 73 m.
Lex Numæ, ne filius patris conſenſu vxorem ducens vendi poſſit 68.m.

Lex Numæ ne filius patris conſenſu vxorem ducens vendi poſsit 68.m
Lex Papia, Poppæa & Iulia dicitur 364.f.
Lege Papia, Poppæa aucta patronorum iura 435.f.
Lege Papyria apud Romanos nihil ſacrari poterat iniuſſu populi 164.m.
Lex lata a Pericle Nothos eos fore qui non naſcerentur ex duobus Athenienſibus 70.p.
Lex Iulia de adulteriis à quo lata 769. p.
Lex Platonis, Ne ſine Repub. pacem aut bellum quis conſtituat 7.p.
Lex Porcia de ciue Romano morte non mulctando 759.f.
Lex Quina vicenaria 690.p.
Lex Regia dicitur & lex imperii: quando lata ſit, & de quibus rebus 28. m.
Lex imperii imperatorem iuris ſolénibus ſoluit 306.f.
Lex Romuli, Ne præſentibus fœmini, obſcœna verba facito 17.f.
Lex Romuli, vt filia patri, vxor viro defuncto hæres ſit 449.m.
Leges Romuli Curiatæ 26.p.
Leges Romuli Curiatas Cicero vocat populares ibid.
Lex Solonis qua vetabatur ad eos tutela deferri, ad quos pertinebat hęreditas 108 p.
Lex Solonis, Si quis cui conuicium dixerit 625.m.
Lex Scantinia de pædicatoribus 769.f. 770.p.
Leges ſumptuariæ aduerſus helluones 778.f.
Lex voconia, & quid ea cautum 278. f.
Legis voconiæ capita 375.p m
Legis Velleæ ſententia 274.m
Legitimus & illegitimus filius quis dicatur 68.p.
Legitimus nō poteſt fieri ex adulterio ſuſceptus 84.f.
Legitimus tutor quando ſuccedit tutori dato 108.f.
Legitimo tutori ſuſpecti poſtulato non adimitur adminiſtratio, quæ nec damnato adimeretur 153.f.
Legitimi liberi tantùm tribuunt excuſationem a tutela 139 p.
Legitima ex æquo diuiditur in ſingulos filios 312 f.
Legitima filiorum portio quæ 310.m
Legitima habetur ſoboles ex muliere quinquagenaria ſuſcepta 244.m.
Legitima inter nepotes diuiditur in ſtirpes 404.m.
Legitima portio vſufructu onerari non poteſt 214.p.
Legitimæ ſupplementum peti poteſt annis triginta 311 p.
Legitimam pater nec minuere nec onerare poteſt ibid.
de Legitimæ dandæ vel relinquendæ modo 311. m. 312. p.
Legitimationis duo modi 84.p.
Legitimandi non noua ratio 400.f.
In Legiſlatione omni diligenter vitanda battologia 9.f.
Legiſlatores qui leges ſuas ad Deos retulerunt 2.m.
Leno pater cogitur emancipare filias 101. p.
Leonis Nouella qua permittitur omnibus fœminis adoptare 92.p.
Leones ſi quis eos limis oculis inſpiciat maximè efferantur 602.m.
Leuir cum fratria non poteſt coniungi 77.m.
Leuitam religionis adminiſtrum ſacræ leges in ciuem producebant 8.m.
Leuitæ olim apud Iudęos non ſuccedebant 399.m.
Libanius de his quæ ab hoſtibus capta ſunt 174 m.
Libanius ſophiſta de francis 4.m.
de Libellis famoſis cognitio, & eorum pœna 625.f. 626.p.
Liberalia apud Romanos 155.p.
Liber homo alienæ ancillæ contubernium ſequens, ſeruus non fit 456.f.
Liberi hominis non eſt expectandus fortunæ euentus 526. p.
Liberi hominis nulla eſt emptio, & quę requiruntur, vt maioris xx. annis ad precium participandum ſe vænundátis emptio valeat 42.m
Liberum debet eſſe caput quod tutelæ ſubiicitur 103.m.
per Liberū hominē nobis non quæritur actio, niſi ea cedatur 588. p.
Liberi omnes iure naturali naſcebātur 46.p.
Liberi permanent à piratis vel latronibus capti 98.f.
Liberi quocūque gradu nullo ætatis aut ſexus diſcrimine, primo loco ad ſucceſsionem ab inteſtato vocantur 396. p.
Liberi vnde dicantur 38.f.
per Liberam perſonam poſſeſsio etiā ignoranti acquiritur 250 p.
Liber pro filio rectè dicitur 435.m.
Liberi ad bonorum ſucceſsionē admittuntur naturali & communi parentum voto 395. m.
Liberi ad ius trium liberorum cōſequendum qui proſunt 139 f.
Liberi adoptiui quando eiuſdem iuris habentur, cuius iuſtis nuptiis quæſiti 90. m.
Liberi adoptiui in quibus cauſis differant a naturalibus 90.f.
Liberi & naturales & adoptiui ſunt in noſtra poteſtate 85.p.
Liberi ex iuſtis nuptiis nati quando apud Iudæos non erant in poteſtate patris 66.m.
Liberi in patris poteſtate ſunt, ſi ex iuſtis nuptiis ſint procreati 66.p.
Liberi legitimi tantùm tribuunt excuſationem à tutela 139.p.
Liberi non ſunt iuſti niſi adfuerit parentum conſenſus in nuptiis 72.p.
Liberi nullo modo penè poſſunt cogere parétes ad emancipationē ſiue ſint naturales ſiue adoptati 95.m.
Liberi quando magis cogūt ad tutelam, quàm excuſant 139.p.
Liberi quomodo fiant legitimi ſi curiæ dentur 84.m.
quod ad dominium attinet matrem ſequuntur, in aliis patrem 44.m.
Liberi ſeruorum iuſti non habentur ſed naturales 71.p.
Liberorum appellatione continētur omnes deſcendentes 75.f.
Liberorum appellatione continentur emancipati, licet non ſint in poteſtate 66. m.
Filii nepotes, & poſthumi continētur 293 m.
nepotes & cæteri deſcendentes continentur 107.p.
Liberorum charitas amiciores parētes reip. reddit 402.m.
Liberorum charitate fuiſſe antiquiorem Ro. parentibus, caſtrorum diſciplinam 6.f.
capto patre pendere ius liberorum quomodo intelligatur 98 f. 99 p.
Liberorum in tempus relictū legatū nō debetur, ſi filiū adoptarit 90.f.
inſtituendorum ſiue exhæredandorū matri eadē quæ patri impoſita neceſsitas iure nouo 276.m.
Liberorum noſtrorum furtum fit atque etiam plagium 601.m.
Liberorū propria emancipatio 47.p.
Liberorum ſedecim parens a quibus muneribus excuſetur 40.p.
Liberorum ſtatum iuſtus parentum error tuetur 82.f.
Liberorū triū excuſatio à tutela 136 f
Liberorū triū ius quàm vetus 139. m.
Liberos alere à Iudice pater cogitur 22. f.
aduerſus liberos excuſatione nō debet vti pius pater 139.p.
Liberos naturales fœminæ in ſua poteſtate non habent 235.f.
ob liberos quādo tribuatur à muneribꝰ perſonalibus excuſatio 139.f.
ob Liberos retētio dotis ſublata 680.f
Liberis Chryſippi Plinius ciuitatē petit vt eſſent in eius poteſtate 67.m.
Liberis inuitis exhæredatis teſtamēto tutor dari poteſt 104.m.
Liberis Latini Liberti ius Quiritum conſequebantur 49.m.
in Liberis nulla hæreditatis aditione opus eſt ad conſequendam hæreditatem 316 p.

Libri magici & improbatæ lectionis igni tradendi 780.m.
Libri Protagoræ Athenis iuſſu magiſtratuum conflagrarunt 780.m.
Libros alienos ſibi aſcribentes, aut recens confictos veteribus aſcribẽtes qua pœna teneantur 764.m.
ob Libros ſacrorum deſcriptos pœna 774. f.
Liberalis cauſa quæ dicatur 656.m.
Liberatio data ſub conditione, ea pendente tamẽ peti poteſt data cautione 510. p.
Liberatio pignoris indiuidua 468.m
Liberationis legatum vtile, & quomodo ea legatur 335.m.f.
Liberationem legare intelligitur, qui chirographum legat debitori 335.f.
Liberatione legata, legatario quid agendum ſit 336.m.
Liberari non poteſt qui nunquam eſt obligatus 110.m.
Libertas quid 38.f.
ab eo dari poteſt qui decimumoctauum annum attigit 51.f.
Libertas alia ſtatum & conditionem ciuilem ſignificat, alia arbitrii dicitur 39.m.
data fraude manumiſsi non retractatur, ſed is ſarcire damnum quod do minus accepit, cogitur 57.f.
Libertas inæſtimabilis res eſt 51.m.
Libertas quæ ſemel competiit difficilius reuocatur 52.m.
quibus modis iure Ciuili amittitur 42. p.m.
ſeruo adoptato, nõ ius filii tribui debet 92 m.
Libertas ſpiritualis promittitur in Euangelio 35. f.
Libertas vtrùm adimatur deportato per mediam capitis diminutionem 109. f.
libertatis aſſertor quis dicatur 698.m
Libertatis beneficium inuidere alicui, hominis eſt crudelis 60.p.
Libertatis commodum ineſtimabile, quo nihil gratius ſeruis poteſt tribui 53.f.
Libertatis dandæ iuſtiſsima cauſa, matrimonii habendi cauſa 57.m.
Libertatis dandæ multi modi 47. f. 48 p.
Libertatis dãdæ modus inter amicos & menſam 48.p.
Libertatis difinitio ex Cicerone Ariſtotele & Plutarcho 39.f.
eius duo modi ex Iuſtin. 86.f.
libertatis priuilegiũ ſingulare, vt interdum ſocius ſuam partem vendere cogatur 240.p
eius ſingularis fauor 334.m.
Libertatem conſequi poteſt ſeruus diuturna poſſeſsione 227.p.
Libertati ſuę non pręiudicat, qui nolens ſcripſit ſe alicuius ſeruũ 42.f.
Libertati fauere nemo eſt prohibendus 727.p.
Libertatem dandã ancillæ, quæ quatuor peperiſſet, qui voluerũt 139.f.
ad eam dandam manumiſſori quindecim annos ſufficere ex No. Iuſt. 58.p
Libertatem & Ciuitatem amittunt vltimo ſupplicio damnati 97.m.
Libertatem naturalem quando fera beſtia recepiſſe dicatur 170.p.
Libertatem, ſerui ſeptimo anno conſequebantur lege Moſaïca 48.m.
Libertates relictæ legatorũ generali appellatione continentur 58.p.
Libertatum directarum & fideicommiſſarum differentia 55.p.
Libertinus pro mancipio venditus 50. p.
Libertini qui dicantur 46.p.
Libertinorum & libertorum differentia 47. p.
Libertinorũ ſtatus tripertitus 46.m. antea per Iuſtinianũ ſublat⁹ 48.f.49.p
Libertinam adipiſcitur conditionem maior xx. annis, qui ſe ad participãdum vendidit 42 m.
Libertus adoptatus patroni adoptantis filius habetur 93.p.
Libertus centenarius quis dicatur 439. m.
cui aſsignatus eſt, non poteſt eum iterum filio ſuo aſsignare 442. m.
iniuriam niſi atrocem non perſequitur 629. m.
queri non poteſt de patroni calumnia 740.f.
Libertum paternum filius hęres proximus ingratitudinis reum agere poteſt 49 p.
Liberti dicuntur etiam ex fideicommiſſo manumiſsi 435.f.
Locupletiſsimi & Craſſo ditiores 438. m.
Liberti Latini qui dicebantur, & quibus modis ius Quiritum conſequebantur 49.m
quare dicti ſunt Dedititii 49 p.
quando inuiti curatores dari poſſunt 149. p.
Libertorum libertarúmve hæreditates ad patronos pertinent ſi inteſtati decedant 211 p.
in Libertos patronis ius modicæ caſtigationis datur 62.p.
Liberti patroni concubina ab eo recedere non poteſt 366.f.
Libonianum Senatuſconſultum in eos qui falſi aliquid alterius teſtamento aſcribunt 776.m.
Libra auri quot aureis conſtat 439.m.
Libripens olim in venditionibus omnibus interueniebat 254.p.
Licent quædam, quæ honeſta nõ ſunt 17. f.
Licinius Craſſus edixit ne in vrbe rhetores eſſent 146.f.
Lilii Gregorii copioſiſsimi commentarii de Diis gentiũ, vbi multa de pontificum Romanorum poteſtate 15.f.
Limen finis imperii 94.f.
Limitanei agri à militibus vindicantur ſublata præſcriptione 229.p.
ex Linea tranſuerſa deſcendentes potius non habentur, iis qui recto iure deſcendunt 410.m.
Lingonibus Otho ius ciuitatis Romanæ conceſsit 49.m.
Lis expediri aliter non poteſt, quàm ſi alter petitor ſit alter poſſeſſor 732 p.
Litis expenſas præſtat qui inficiatus, poſtea confeſſus eſt 658.p.
Lis nulla, toga rara 634.f.
Lis quãdo à tutela excuſet & de iure nouo 142.p.
Lis tam ad Ciuilem quàm criminalẽ pertinet 637.p.
Lis vix vlla quæ nõ ſit impura 634.m
Litis conteſtatione facta omnes pœnales actiones ad hæredes trãſeunt 708.p.
Litis conteſtatione finis dandi alteri finitur 503.m.
Litis ſolidam æſtimationem præſtat iudex qui dolo non ſecutus eſt ſacramenti religionem 746.p.
Litis ſumptibus punitur actor, qui dolo pluris litem æſtimauit vt effugeret cognitionem minoris iudicis 678. p.
Litis ſumptus ſoluere debet victus victori 742 p.
Liti cœptæ tutor adeſſe debet poſt pubertatem 125.m.
Liti ſe offerens, etſi non poſsideat, condemnari poteſt 639.f.
Litem improbè æſtimans pluris, omni damno Litis ſubiicitur 719.m.
Lite conteſtata à reo, adiecto ſolui non debet 528 m.
Lite conteſtata mortuo homine petito abſolutio facienda nõ eſt 751.f.
Lite conteſtata omnes intelliguntur eſſe malæ fidei poſſeſſores 749.p.
Lite ſemel conteſtata pœnales actiones trãſmittũtur in hæredes 707.p.
Lite conteſtata ſponſores liberantur 702. p.
Lites execrantis verecunda cogitatio laudatur 635.m.
Litibus non vexari noſtra intereſt 121. m.
Litigioſa res à domino alienari non poteſt 245.p.
Litigioſa res vel actio rectè legari poteſt 717.p.
in Litigatores, & quæ gentes lites amant 634.f.635.p.
Litigatores omnes quoſcunque cauſa contingit, iubentur adeſſe cùm ſententia fertur 754.p.

vltra triplicationem moribus noſtris forenſibus non progrediuntur 722.m.
Litigatorum contumacia quomodo coercetur 753.f. 754.p.
in Litigatores Eſaïas propheta grauiter inuehitur 740.p.
Litigando improbè mora committitur 751.f.
Litigans reus vel actor qua mulcta olim afficiebatur 740.m.
Litigantium quæ ſit pœna 739.p.
Literæ quid propriè 392.f.
an chartis cedant 186.f. 187.p.
Literarum ignorantiæ ratione a tutela excuſatio 136.f.
Literarum obligatio à verborum obligatione differt 712.f.
Literas neſcire quid 143.m.
Littus maris eſt, quatenus hybernus fluctus excurrit 161.f.
apud poëtas vſurpatur pro ea parte, quæ ipſi littori vicina eſt ibidem
Liuius cum Iuſtiniano & Pōponio pugnat de plebiſcitis loquens 27.p.
Liuius reprehenditur 3.m.
armare ſaxis dixit, & igni armari 758 p.
Liuii hiſtoria de pœna crudelis domini 61 p.
Liuii dictum, complurium imperium inutile eſſe 134.m.
eius elegans Iudiciū quo mater prælata eſt tutori in filiæ elocatione 73.m.
idem de Iure repræſentationis 403.f
de Manlio Torquato 164.q.
de noxia 693.p.
de prætextu 626.m
quare caput orbis Roma dicatur 704.f.
libro octauo decadis quartę de Roma 3 p.
quid ſit purus & patens campus 165.f.
de ſubſidiariis militibus 135.m.
de tutoribus Ebutii 154.m. 104.p.
de veneficis 773.m
de Virginio 720.p.
Liuii ſententia, imperatorem parētis loco eſſe debere 11.f.
Λῃξιαρχικὰ apud Athenienſes qui dicebantur 127.m.
Locatio nō eſt, Si dedero vt facias, niſi & merces numerata, & opera locata ſit 571.p.
Locatio non fit ſine corpore ibid.
Locatio minoris pēſionis vtrùm reſcindatur 158 p.
Locatio taciturnitate contrahentium & vſu perpetuatur in fundo ruſtico 571.f.
Locationis contractus ex mercede numerata, & animo contrahentiū ſuam naturam capit 571.p.
Locationis & emptionis diſcrimen 566.f.
Locationis ius ad hæredes tranſit 571.f.
Locationis licentia datur habitationis legatario 222.m.
Locationi culpa præſtanda eſt 567 m.
in Locatione merces conſtitui debet pecuniæ numeratæ, alias non erit locatio ibidem.
in locatione res domino perit ibidem.
Locator ad tempus ob ceſſationem vnius anni penſionis expelli poteſt 568.m.
Locator perpetuus ob ceſſationem penſionis in feudo cenſu, reditu nouem annorum expelli poterit ibidem.
Locator perpetuus ob ceſſationem penſionis triennalis in emphyteuſi eiici poteſt ibidem.
Locator præſtat dolum & culpam, & non leuiſsimam præſtationem 571.f.
Locare ſeruitutem nullus poteſt 205.f.
Locare vſumfructum vſufructuarius poteſt 219.p.
Locus a coniugatis 103.f.
à Contrariis 61.p
Locus Iuſtin. in præfatione Pandectarum corruptus 8.f.
Locus Pauli ad Galatas inter eos qui baptizati ſunt in Chriſto, nullū nec ſeruum nec liberum, quomodo intelligendus 36.p.
Locus purus quis dicatur 165.p.
Loco plus petitur 676.p.
Loco quocunque, quæ poſſunt expediri 48.f.
de Loco ſi ſit diſiunctiua obligatio, creditoris eſt electio, & ratio 676.m.
Loca precii varietatem nonnullam adferunt 676.p.
Lotharius ſaxo erexit collapſa iuris ciuilis ſtudia 31 p.
Lucas de communione in prima Eccleſia 155.m.
Lucanus de alluuione 175.m.
Lucianus de abdicatione 269.m.
Lucianus in Peregrino de communione in Eccleſia 155.f.
Luciani in Paraſito locus de duobus temporibus Reip. adminiſtrandæ 7.m.
in Abdicato de filiis emancipatis 247.m.
in Abdicato de iudiciis aduerſus ingratos 238.f
Lucianus de Lino tabularum teſtamenti inciſo 298.p.
eiuſdem locus de magia 150.m.
de medico qui dimiſit curationem 618.m.
Lucianus medico non imputari euētum mortalitatis 618 p.
de mulierum meliori conditione quàm virorum 414.p.
Lucianus, Non accipies ab eo qui nihil habet 605.f.
de pupilli principis tutoribus 125.p.
de rebus dotalibus 242.p.
in Toxari, de ſubſtitutione reciproca 290.f.
Lucii Cæſaris interitus 92.p.
Lucretius hippocentauros eſſe non poſſe dixit 524.m.
Lucratiuæ duæ cauſæ non concurrunt 327.m.
Lucroſus vocabulum quo vtitur interdum Caius & Plinius 122 p.
Lucrum dicitur ex alieno largiri, & beneficii debitorem ſibi acquirere 599.m.
Lucrum ex fraude qui ſenſit iniquum eſt manere in lucro 646.f.
Lucrum non intelligitur niſi omni damno deducto 575.
Ludouicus dux Andegauenſis a Ioanna Neapolitana regina adoptatus 92.p.
Ludus pernicioſus impunitus non ſit 602.m.
Lumen ex inferiori loco eſſe nō poteſt, proſpectus poteſt 209.m.
Luminis quæ ſit ſeruitus. ibid.
Luere, i. liberare, & λύειν idē quod ſoluo 326.p.
Lupanaria qui tolerarunt 770.f.
Lupanarium inſtituendorum diabolus author ibid.
Luſus noxius in culpa eſt 617.f.
Lybonianum S.Conſult. in eos qui falſi aliquid alterius teſtamentis aſcribunt 776.m.
Lyciorum lex vetus vt liberi non à patribus, ſed à matribus nomina ſumāt 44.f.
Lycurgus anxium & inutilem ciuitatis ornatum parum probauit 185.p.
ad Apollinem leges ſuas retulit 2.m.
apud Lacedæmonios inſtituerat poſſeſsionum æqualitatem 156.m.
dominis ſeruos occidere permiſit facinoroſos 61.m.
inſtituit poſſeſsionum æqualitatem 156.m.
Lycurgi lex de virginibus nudis omnium oculis proponendis & à quibus reprehenſa 125.m.
in eius Repub. priuatarum rerum communicatio 156.p.
Lynces tympanorum ſtrepitu maximè efferantur 602.m.
Lyſander conuicii patiens 625.m.
Lyſias de mortis cauſa donatione 234.m.
Lyſias orator de tutoribus pupillorū 101.f.
Λύτραι qui dicantur 9.f.

M

Macedonum regnum inuaſerunt Romani 174 p.
Macedonianum Senatuſconſultũ quãdo ceſſat 690.p.
Macedoniani S.C. præcipua cauſa 691.p.
eiuſdem vis & authoritas 689.f.
Macedoniano S.C. non ſolùm filiifam. ſed & filiæfam. iuuantur 690.m.
in Macedoniano S.C. ſuſpenſi iuris conſtitutio ob captiuitatem locum habet 99.p.
Machinatio ſola quando puniatur 768.m.
Macrinus principum reſcripta tollere voluit, & quare 27.f.
Macrini imperatoris in adulteros ſeueritas 769 m.
Macrobius de Dominorum ſæuitia in ſeruos 61.m.
Magiæ vſus reprobatus 150.m
Magicæ curioſitatis libri igni traditi ab apoſtolis 780.m.
Magi cum veneficis iunguntur, & Magia quid 773.f.
Magos conſulens quomodo puniatur 773. f.
Magiſter quis dicatur 9.p.
Magiſter non debet onerare infirmitatem diſcentium 16.p.
Magiſtri abecedarii vtrùm habeant vacationem munerum 146.m.
Magiſter nauis quis dicatur 686.p.
Magiſtratus olim iniuriam ſibi factam condonare non poterat 630 m
Magiſtratus quando tutoris periculũ præſtet 135 p.
Magiſtratus ſæuitia quomodo puniatur 63 p.
Magiſtratũ cùm dicimus, prætorem intelligimus 24 m.
Magiſtratus cum publicanis, publicani cum populo humaniter agere debent 570.f.
Magiſtratus non ſimiliter vt eorum hæredes tenentur, & qua ratione 136.p.
Magiſtratus qua lege coërceantur 764.p.
Magiſtratus qui imperium habent, in ius vocari non poſſunt 744.p.
Magiſtratus quibus modis à tutela excuſentur 141.m.
Magiſtratus rationes reddère tenentur 117.f.
Magiſtratus, Alexander Seuerus vẽdi paſſus non eſt 778.p.
Magiſtratuũ creandorũ poteſtas penes totum populum 26.m
Magiſtratuum publica poteſtas ipſiſſima Dei ordinatio 35.m.
Magiſtratibus competit probatio vt doceant fideiuſſores tutorum ſoluendo fuiſſe 136.p.
Magiſtratibus quod permittitur, non eſt ſingulis permittendum 610.m
Mahomet plurimas vxores probauit 79.f.
Maieſtas principalis. 6.m.
Maieſtatis crimen poſt mortem inſtauratur 763.p.
Maieſtatis tenetur qui lædit principum ſtatuas 63.m.
Maieſtatis crimen qui nunquam admiſerunt 768.p.
Maieſtatis lege tenetur qui bellum inſcio principe geſsit 6.f.
Maieſtatis leges quæ 760.m.
Maiori ſummæ minor non ineſt quandoque 529.m.
Maioribus xxv. annis præſcriptio quinquennii, quę fiſco tribuitur, nõ obeſt 231.p.
Malæfidei conſcientia ſuperueniẽs cœptam vſucapionem non interrumpit nec remoratur, quę tamen obeſt fructuum acquiſitioni 230.p.
Malcholinus Scotiæ rex, pupillariũ rerũ fructus ſuos fieri voluit 102.m.
Maleficia voluntas & propoſitum delinquentis diſtingunt 603.p.
Mali propoſiti laudator quando teneatur 903.p.
Malorum magnorum cauſæ parui prætextus, Iſocrates 625.p.
Mancipium eſt cõparatio certi dominii perpetuúmque ius poſsidendi 41.f.
Mancipio dare quando dicimur, & quæ dicuntur res mancipi ibid.
Mandatarius ſi quid honoris vel gratitudinis cauſa ei datũ ſit, nihilomin⁹ ei actio mandati competit 581.f.
Mandatarii & fideiuſſoris diſcrimen 579.p.
Mandatum ex officio & amicitia originem trahit 581.m.
gratuitum eſſe debet ibid.
Mandatum in rebus grauibus ſufficit, licet non ſequatur ratihabitio 10.m.
Mandatum ab initio ſuſcipere vel recuſare liberum eſt, ſed ſuſceptum deponere non licet 576.m.
Mandatum qui rumpit violat amicitiam & fidem ibid.
Mandatum morte ſoluitur re integra 581.p.
Mandatum iudex datus non contrahit, quia cogitur ſuſcipere 580.f
Mandatum nullum quantumuis generale non eò pertinet, vt quid improbè fiat 686.m
ſtatus mutatione ſoluitur 581.p.
Mandati actio vtrùm bonæ fidei 666. f.
Mandati actio de peculio 651 f.
Mandati condemnatus infamis eſt 742.f.
Mandati fines diligenter ſeruandi 446.m. 685.f.
Mandati ſpecialis magna vis in iure 9.m.
Mandato commune commodũ mutuis officiis gubernatur 576.m.
Mandato qui non renunciauerit, ad id quod intereſt tenetur 581.m.
Mandantis officio non fungitur cõſulens 579.f.
Manus verbum πελάνιον 47.m
Manumiſsio quid, & quare ſic appellata 46.p. 47.p.
quibus modis procedat 46.m.
Manumiſsionis duæ cauſæ ex Corn. Tacito, tres ex Cicerone 47.m.
Manumiſsionis iuſtæ cauſæ propter quas minori manumiſsio permittitur 51.m.
eam impedit & remoratur pignoris nexus 52.f.
Impediri ex perſona manumittentis, vel eius qui manumittitur, & qui manumittere & qui manumitti poſsint 58.m.
Manumiſsionem qua ſerui ciues Ro. fiebant, pernicioſam ciuitati Ro. fuiſſe ſcripſit Dionyſius Al. & ambitio Rom. morientium in manumittendis ſeruis, vt pileati funus ſequerentur 59.p.
Manumiſsiones ex Lege Ælia ſentia cauſæ cognitionem deſiderant 48 f
Manumiſsi omnes facti ciues Romani 46. f.
Manumiſſori ad libertatem dandam quindecim annos ſufficere ex No. Iuſtin. 58 p.
Manumiſſorũ apud Lacedæmonios varia genera 49.p.
Manumittere domini non temerè coguntur 101. p.
Manumittere non licet plures ſeruos futuros hæredes, nec militi quidem 53 p.
Manumittere ſeruum in Theatro apud Athenienſes olim non licuit 47.f.
Manumittendi certus modus ab Auguſto determinatus 59.p.
Manumitti poteſt qui in vtero eſt 50. p.
Manumitti ſeruus inuitus poteſt 101. m.
Marcellinus in Ægyptios 634. f.
Marcellus quo tempore vixerit 221.m
Marcus imperator iam ſenex non erubuit ad philoſophos itare 5.f.
Mare omnibus natura liberum & cõmune 160.p.
Mari, quod omnibus patet, ſeruitus imponi priuata lege non poteſt 161. m.
Marii Apophthegma, Seſe inter armorum ſtrepitum iuris ciuilis verba audire non potuiſſe 260. f.
Maritus adulterium vxoris ſuæ diſsimulans

mulans qua pœna puniatur 777.p.
Maritus ad filii conceptionẽ tantùm præſtat ἰσθμὸν πάρεργον 274 p.
Maritus cum vxore cui vſus domus relictus eſt, habitare poteſt 221.f.
Maritus ex ſua ſubſtãtia, non ex dote mulieris ſatisfacere debet creditoribus 241.f.
Maritus non poteſt eſſe curator ſuæ vxoris 82.m.
Maritus non prohibetur eſſe procurator vxoris, præſertim in iudicio 149 p.
Maritus ob dotem quando in ſolidũ conueniatur, quando habet beneficium 679.m.
Maritus putatiuus nullũ habet beneficium 680 m.
Maritus ſeruitutes prædio dotali debitas, amittere non poteſt 241.m.
Maritus ſi vxorem verberibus ceciderit quomodo plectatur 63.p.
Maritus vtrùm adulterium committat 761.m.
Maritus vxorem poſtliminiũ iure recipit, ſi vult mulier 99 m.
Mariti appellatione in plurimis iuris articulis intelligitur ſponſus 82.p.
Mariti domus matrimonii domiciliũ 68.m.
Mariti odio mater filium exhæredare non poteſt 273.f.
Mariti poteſtas in vxorẽ ex moribus vt curatoris in adoleſcentem 68.m
Mariti qua ratione dos eſſe dicatur 241.f.
Maritorum dignitas fœminis eſt cõmunis 231.m.
Maritos ius quoddam caſtigãdarum vxorum habere 62.f.
eos vxorum patres potius quàm dominos oſtendere ſe debere ibid.
Maritis in vxores olim apud Gallos omne ius datum 68.m.
Maronis ſententia de imperatoris officio 6.m.
Martia Catonis vxor Hortenſio conceſſa 72.m.
Martialis in litigatores 634.f.
idem in vertagos 169.f.
Martianus quibus temporibus vixerit 64.p.
Maſculi in ſucceſsionib⁹ fœminis præferri non debent 414.m.
Maſurius Sabinus primus de iure, publica authoritate reſpondit 31.p.
Mater auo paterno in ſucceſsione filii ab inteſtato præfertur 396.p.
Mater cur ſubſtituere filio impuberi non poſsit, & quæ pupillares tabulæ matris dicantur 295.m.
Mater de inofficioſo agit, & ſi filius fratrem vel ſororem inſtituerit 309.m.
Mater vtrùm admittatur etiam ſi filius in aliena poteſtate ſit 420.f.
Mater furioſo filio ſubſtituere poteſt 296.f.
Mater natalibus nihil conferre apud Aegyptios credebatur 45.p
Mater non cogitur ſuſpectos tutores accuſare 152.m.
Mater ſemper certa eſt, ideo illi filii ſpurii ſuccedunt 400.m.
Mater profeſſa in actis filium illegitimum non facit quominus veritati locus ſit 68.p.
Mater quæ à filio prætetita haberet inofficioſi querelam, aduerſus pupillarem ſubſtitutionem nõ admittitur 296.m.
Mater ſiue ingenua ſiue libertina vtrùm habeat Tertuliani commodũ 420.f.
Mater ſola ex parentibus dicitur certa 83.p.
Mater ſi pupillo tutorem non petierit ab eius ſucceſsione repellitur 423.m.
Mater ſpurio proximitatis nomine ſuccedit 424 p.
Mater tutrix filiorum, ſatiſdare iubetur rem pupilli ſaluam fore 134.p.
Matris conditio ſpectatur cùm agitur de ſtatu liberorum 44.m.
Matris hæreditate adita ex S. C. orficiano ſiquis poſtea abſtineat, agnati ante fiſcum admittuntur 417.p.
Matris in filii nuptiis non eſt neceſſarius conſenſus 73.p.
Matris præteritio inducit filiæ inofficioſi querelam 276.p.
Matris teſtamentum rectè dicũt inofficioſum ſpurii 310.p.
Matri iure nouo eadem impoſita neceſsitas liberorum inſtituẽdorum, ſiue exhæredandorum, quæ patri 276.m.
Matri plus debetur quàm patri ex Iuſtin. 421.f.
Matri patruus eiúſve filius poſtponitur 422.m.
Matri præteritæ aduerſus teſtamentum filii datur inofficioſi querela 276.p.
Matre libera natus ingenuus eſt, & matre dea, deus 44.m.
Matrumfa. & matrum tantùm differentia 71.p.
Matres ſi de patre ſobolis quæratur id ſtatuere debere ſecundum Ariſt. & matris iudicia athenis et thebis rata fuiſſe 68.p.
Matres tutelam gerere poſſunt 111.f.
Matres vllius obligationis nomine à tutela filiorum arceri non poſſunt 123.p.
Maternæ ſucceſsionis proprietas filio acquiritur. vſuſfructus patri 425.m.
Matertera nulla eſſe poteſt per adoptionem 77.p.
Mathematici quando Italia pulſi 773.f.
Matrimonium quid 22.m.66.p.
Matrimonium diſſoluitur captiuitate non deportatione, & qua ratione 99.m.
Matrimonium ea mẽte initur vt ſola morte diuidatur 67.p
Matrimonium iniuſtum eſt, ſi quis eã ducat vxorem cuius ſit adulter, & quæ ſit pœna 369.m
Matrimonium non eſſe legitimum, quod ab initio habuerit diſſentientes in religione coniuges 70.m
poteſt eſſe ſine dote 668.p.
ſana mente contractum furor ſuperueniens non diſſoluit 74.m
Matrimonii origo 19.p.
Matrimonii prohibiti inter tutorem curatorémque, eorúmque filios & pupillam ratio 149.m.
Matrimonio inito contra leges dos caduca eſt 368.f. 369.p.
inter Matrimonium, & brutorũ coniugiũ differentia ex Dionyſio Halic. 22.m.
Mantias orator condemnatus iudicio mulieris cùm de filio contenderet 68.p.
Mazaca nunc Cæſarea dicitur 244.m.
Mecœnatis dictum de principis placito 27.f.
Medorum mulieribus, pauciores quàm quinque viros habere calamitoſum 79.f.
Mediaſtinus. i. medii actus homo: eius vilis opera 628.m.
Medicamentum ad conceptionem dãs, ex quo ea quæ accepit deceſsit, relegatur 774.p.
Medicamenta mala publicè vendens qua pœna puniatur ibid.
Medicus qui bene ſecuit & dereliquit curationem, culpæ tenetur 618.m.
Medicis quanto data Immunitas 136.f.
Medico nõ imputetur euentus mortalitatis 618 f.
Medicorum priuilegia 146 f. 147.p.
Medicis quando tempore Romani caruerunt 147.p.
Media via quando tutiſsima 58.p.
Mediterraneum mare Romanis ignotum 161.f.
Meliorationis nomine veniunt impenſæ neceſſariæ, & non vtiles 568.f.
Memoria quando damnetur 402.p.
Mendax quomodo poſſeſsione mulctatur 731.p
Mendacium poſſeſſorem priuat poſſeſſione 659.p.
Mendacii conuictus ſpoliatur poſſeſſione 639 m.
Mendacii tutor conuictus quomodo puniatur 154. p.
per Menſam libertatis dandæ modus 48.p.
Mente capti liberos cuiuſcunque ſexus

poſſe nuptias contrahere 74.f.
Mente capti qui dicantur 130.f.
Mente captis olim ſubſtitui non poterat 296.f.
Merces illicitæ committuntur fiſco 370.f.
Meſſalinæ Claudii imperatoris vxoris portentoſa libido 456.f.
μεταβλητικὴ acquirẽdarum rerum ratio 157.m.
Metelli plures a nominib⁹ deuictarum gentium nobilitati 3.m.
Methodus iuris commendata 15.f.
Metus cauſa exceptio quando proponi debeat 711.f.
de Metu nõ tantùm ab authore, verùm etiam à quocunque adhibito exceptio obiici poteſt 712 p.
Meum & Suum pro parte ſignificãt in legatis & conditionibus 497.p
Meorum & Tuorum appellatione actiones continentur 159 m.
Miles exhæredans filium vel præteriẽs, legatum à ſubſtituto ei dare non poteſt 298.f.
Miles hæredi filio puberi, emancipatóq; directo, rectè ſubſtituit 300 f.
Miles hæreditatem nuda voluntate dare & adimere poteſt 260.m.
Miles Legatum relinquens libertatẽ confert 54 m.
Miles liberis recaſuris in poteſtatem poteſt populariter ſubſtituere 104.m.
miles mutus & ſurdus teſtamentum facere poteſt iure militari 261.m.
non conuenitur niſi in quantum facere poteſt 681.m.
non poteſt vxorem ducere ſine conſenſu parentis 72.p.
parentes præterire vel exhæredare poteſt 309p.
Miles præſumitur non præteriturus liberos, ſi ſciuiſſet ſe aliquos habere 275.f.
procurator in rem ſuam eſſe poteſt 720.m.
qui in vagina aut clypeo literis ſanguine rutilantibus quid adnotauit, aut in puluere inſcripſit, huiuſmodi voluntas ſtabilis eſt 261.f.
ſtipendium non recipit eius temporis quo captus eſt, niſi ex benignitate principis 99.m.
duo teſtamenta rata relinquere poteſt 303.f.
veteranus vacationẽ habet à tutelis paganorum pupillorum 145.f.
vtrùm & quando tutor eſſe poſſit 145.m.
Militis filiifam. arrogatio aut emancipatio, non reſcindit teſtamẽtum iure militari prius conditũ 263.p.
Militis quæcunque voluntas vim habet teſtamenti 393.f.
Militi condẽnato quæ ſtipendia debentur, in cauſam iudicati cadere poſſunt 756.m.
Militi criminis alicuius militaris dãnato non ſuccedunt qui intra quintum gradum ei coniungũtur 418.f.
ei ſi quid datum ſit, vt procurator ſit condici poteſt 145.f.
Militem venatum ire Romanorum diſciplina paſſa non eſt 171.p.
Milites non ſunt auocandi à ſuis ſignis 145.m.
ſubſidiarii qui dicatur 135 m.
vindicant agros limitaneos ſublata proſcriptione 229.p.
Militia nullum liberat à patria poteſtate 97.m.68.p.
Militiæ filium qui ſubtrahit tempore belli, exilio & bonorum parte mulctatur, ſi id in pace faciat, fuſtibus cæditur 97.f.
Militiæ miſsionis cauſa quomodo tribuatur vacatio 145.f.
Militia Latini liberti ius Quiritum cõſequebantur 49.m.
Militiarum ciuilium frequens mentio in iure ciuili 759.m.
Militaris diſciplina antiquior eſt charitate liberorum 720.p.
Mineruæ inuiolatum templum 63 p.
Minerual præceptoribus debitũ 155 p.
Minor natu maiorem non poteſt adoptare 86.p.
Minor arrogatus reſtitui poteſt 88 m.
Minor xxv. annis aliena negocia rectè curat eius qui mãdauit periculo 129.p.
curatorem habẽs non poteſt ſine eo contrahere 266 p.
cogitur curatorem in litem recipere 129.f.
Minor quo caſu reſtituitur 511.m.
Ita teſtamẽto poteſt dari tutor vt cũ maior fuerit, incipiat tutelam gerere 145 m.
Minor xxv. annis licet nullã rem vendere poſsit, ſi tamẽ ſit xx. annis maior poteſt ſe vendere 42.m.
non poteſt eſſe tutor idoneus 113.f.
non poteſt in iudicio procurator eſſe, & ratio 58.m.
Minor procuratorio nomine cõtrahens, dominum obligat, nec reſtituitur, ſi fuerit circunſcriptus 121.p.
Minor vt contumax condemnatus reſtituitur ibid.
Minoris ætatis lubricum certo debet fulciri ſubſidio 101.f.
Minori ſubuenitur non quia minor, ſed quia læſus 674 m.
Minores xxv. annis non admittuntur ad munera quæ patrimonii nõ ſunt 145.m.
quando poſſunt veniam ætatis impetrare, & quid illa impetrata conſequantur 128.m.
quãdo adulterii accuſationem inſtituere poſſunt 761 m.
Non poſſunt ſine curatoribus criminaliter intendere 130.p.
Minorum prædia vt alienentur, præter iuſtam cauſam deſiderãt decretum prætoris 163.f.
Minoribus xxv. annis quando ſuccurritur 674.m.
quando inceperunt dari tutores 129.f.
in eos vſucapio inchoari non poteſt 229.p.
Minos ad Iouem leges ſuas retulit 2.m.
Miſcella lex remiſit cõditionem, Si nõ nupſerit mulier, eíque legatũ tribuit 517.f.
Miſericordia intempeſtiua vinctũ ſoluentis dolo non caret 41.f.
ex miſericordia quando quis teneatur 622.p.
Miſsiliũ profuſa liberalitas quibus adempta 199.m.
Miſsioni cui tribuatur vacatio 145.f.
Mnaſon mille ſeruos poſsidebat 60 p.
Mobilia primùm vendũtur cùm agitur de bonis alicuius diſtrahendis 755.m.
Modeſtini iuriſconſulti libri græci de excuſatione tut. 136.f.
Modus interdum conditio appellatur 357.m.
Modus in legatis adſcriptus pro conditione obſeruatur, & quomodo id intelligatur 358.f.
poteſt appellari id quod dicimus cauſam 357.m.
ſi adſcribatur impoſsibilis, neque his quæ in teſtamẽto relinquũtur, neque his quę inter viuos aguntur, nocet 359.p.
Modi & cõditionis differẽtia 357.f.
ſub modo legatũ præſtari debet cautione oblata ibid.
ſub modo legato relicto cautio pręſtanda eſt, etiam ſi eius non interſit 358.p.
ex modo olim non dabatur actio 358 f.
Mœnia ſacroſancta ſunt 166.m.
Mola bannalis, ſeruitutis barbaræ ſpecies 209.m.
Molinæi diſtinctio in inofficioſa donatione 237 p.
Monarchia cur præferatur Democratiæ 154 m.
Monachus ab inteſtato patri ſuccedit iure ciuili: & Leuitas olim non ſucceſsiſſe 399 m.
Monachus ſi velit ſeruus fieri qui aliquot annis in monaſterio vixit, poteſtate domini liberatur 48.m.
Moneta falſa dicitur, in qua non eſt aut proba ſpecies, aut debitum pondus, aut forma legitima 762.f.
Monetam principes ſubæratam edẽtes falſi tenẽtur 776.m.

Mora improbè litigando committitur 751. f.
Mora venditoris facit rem venditã perire ſuo incommodo 557 f.
poſt Moram corporis perempti ęſtimatio pręſtanda eſt 524 m.
propter Moram non ſolùm æſtimatio rei, ſed etiam id quod intereſt, debetur 752 m.
Mora commiſſa, vel furto contracto probè ſtipulatur corpus extinctum 524 m.
Moralis pholoſophiæ duas eſſe partes οἰκονομικὴν καὶ πολιτικὴν 15. m.
Morbus Sonticus ſiue perpetuus quis dicatur 131. m.
Mors fructuarii qui alteri vſumfructũ reſtituere iuſſus eſt, nihil pertinet ad vſumfructum finiendum 216. f.
Mors iure naturæ ex Cotta 21 m.
Mors ſoluit patriam poteſtatem, nuptias, ſocietatẽ, tutelã, mãdatũ 95. f.
Mortis cauſa capio quomodo fiebat 233. f. 234. p.
Mortis cauſa donatio quibus modis fiebat 234 p.
vtrùm appellatione generali donationis contineatur 233. f.
Mortis cauſa in annos ſingulos pecuniam ſtipulatus nõ eſt ſimilis ei cui in annos ſingulos legata eſt 236 m.
Mortis cauſa ſtipulatio quæ 235. f.
Mortis inultæ crimen quomodo puniatur 370. p.
Morte naturali patria poteſtas diſſoluitur, item ciuili 93. m.
Morte finitur vſusfructus 226. m.
Moriens quando moritur 540. m.
Morientium intereſt hæredes habere 53 m.
Mortuus quinquennio conſequitur iura libertatis 227. m.
Mortuo iuſta faciẽs in ius vocari nõ poteſt 744. m.
Mortuo legari non poteſt 365. m.
Mortuo pars relicta pro non ſcripta habetur 284. p.
Mortuo reo quando iudicium criminale peragatur 760. f.
Mortuum inferentem ſi quis prohibeat, actio ex interdicto competit 726 m.
Mortui nati liberi non poſſũt appellari 275. f.
Morem Latini propriè vocant inſtitutum patrium, pertinens ad religiones ceremoniaſque maiorum 32. p.
Mores interdum referendi ſunt ad ius gentium non ad ius ciuile ibid.
de moribus præcepta tradentes attingunt κράτιστον τῆς φιλοσοφίας 15. m.
Moribus pleraque in iure conſtant, & quæ in iure noſtro moribus ſint introducta 32 p.
Moſaicam legem cum legibus Ro. de nuptiis conuenire 69. p.
Moſaica lege animal brutum morte punitur, ſi aliquid morte dignum commiſerit 696. m.
Moſes adoptatus a filia Pharaonis 85. p.
Moſes de damno dato à quadrupedibus 695. m.
in ſua Geneſi mari tribuit primam volucrum natiuitatem 21. f.
plagiarios capite punit 778. p.
Moſis lex de hæreditate ab inteſtato 395. m.
de libero homine vulnerato 633 p.
Mulier à munere procuratorio arcetur 720. p.
à procuratorio munere in rem ſuam non arcetur, & quæ mulieres egerunt ibid.
Mulier in quam turpis ſuſpitio cadere poteſt, nihil capit ex militis teſtamento 369. m.
nubens ante finitum luctus tempus hæres à quoquam inſtitui non poteſt 279. m.
Mulier ab homine cenſo hæres inſtitui non poterat 279 p.
Mulierem ne quis hæredem faceret lege ſancitum 375. m.
Mulier propter paupertatem vilis nõ habetur, quin æquè poſsit ſenatori nubere 154. m.
ſe alieno ſeruo ſubiiciens, habetur in ancillarum numero, ſi proprio ſubiecerit vita priuatur, ſeruus ignibus traditur 280. p.
Mulier ſeruis pueris & exulibus cõparatur 265. f.
Mulier ſolicitata de alio marito, ſuo viuente, digna eſt repudio 76. f.
Mulier vulgaris quæ 770. p.
vtrùm teſtis eſſe poſsit 254. f. 255. p.
Mulieris priuilegium tranſit ad filios 668. m.
Mulieres pro aliis conſtituentes non tenentur 649. f.
conſtituentes rectè obligantur 650. p
in quibus accuſationibus iudicantur 767. m.
in ſua poteſtate liberos non habent 66. m.
Mulieres Ro. olim quæ erant in perpetua tutela donec nuberẽt, ſtatim dum conuenerant in manu viri, capite minuebantur 110. m.
poſſunt ſuſpectum poſtulare, & quæ mulieribus ſunt prohibita 152. m.
Mulieres ſuo lacte debere ſuos fœtus educare 22. f
vtrùm facere teſtamentum prohibeantur 265. f.
Mulieribus quæ trium liberorũ matres eſſent ex S.C. Tertulliano, cõceſſa inteſtatorum filiorum ſucceſſio, iúſque teſtandi 139. f.
Mulieribus quibuſdam conceſſum ius Quiritum 67. m.
in Mulieribus vtrùm imperitia ſolẽnis teſtamentorum obſeruationis toleretur 260. f.
Mulcta aduerſus inficiãtem reum quæ iure ciuili pendebatur 740. p.
Mulcta grauiſsima triginta boum, & duarum ouium 628 m.
Mulcta pecuniaria ob quadrupedis damnũ, petitur illi qui iuriſdictionem habet 695. m
Mulctam ꝑpter inopiam diſſoluere qui non poteſt, quando luit in corpore 743. m.
Mulctarum quæ fuerit olim quantitas 662 m.
à muneribus perſonalibus quando tribuatur ob liberos excuſatio 140. p.
in muneribus publicis patriæ poteſtatis non habetur ratio 105. f.
in muneribus vel honoribus ætas quæ ſit iuſta 145. m.
Mur metoyen, gallicè, quid 208 p.
Muri habitari nõ poſſunt ſine permiſſu principis propter futura incendia 167. p.
Muri vrbis ſancti 196. m.
per murum caſtra ingrediens capite punitur 167. p.
Muros ſi quis violauit capite punitur 166. m.
Muſæus de cõſenſu parentis in nuptiis 72. m.
Mutatio nominis vtrũ permiſſa 154. f.
Mutiana cautio in contractibus locum non habet, in vſufructu habet 474. p
Mutus, ſurdus, infans, abſens, ſtipulari non poſſunt 471. p.
Mutus ſurdus natus illiteratus eſt 268. m.
Muti & ſurdi quando prodigis adoleſcentibus & debilibus conferantur 131. p.
rectè hæredes inſtitui poſſunt 319. m.
Mutuum ab vſufructu pecuniæ quomodo differat 215. f.
Mutuum cur dicatur certum 464. f.
confirmatur conſumptione 243. f.
improprium quid 464 f.
qua ratione introductum ſit 457. m.
quomodo diſtet à commodato 461. m.
quomodo re contrahatur 462. m.
Mutuum ſe accepturũ ſpondens, poteſt nõ accipiendo ſe liberare ibid.
Mutui cauſa quando detur actio in pupillum 243 m.
ex mutui dandi promiſsione obligatio contrahitur, & ad quæ contrahatur 462. m.
Mutui datio etymologia & in quibus rebus conſiſtat 464. f. 461. m.
Mutui formula olim à prætore quæ fuerit 465. f.
ad mutui obligationem quid requiratur 462. m.
à principio ſatis eſt de mutuo conueniſſe adeò vt eadem res inuito cre-

ditore ſolui poſsit 464.p.
in mutuo pacto fieri nō poteſt vt eadem res reddatur, licet ſolui poſsit 464.m.

N.

NAboth vineam nō eſt auſus ſtatim occupare, Achab etiam oblato precio 64.f.
Næa inſula inter lemnum & Helleſpōtum in mari repente emerſit 177 p.
Natalibus per principem reſtitutus fit ingenuus 44.p.
Nataliū reſtitutioni adſentiri patroni non temere coguntur 101.p.
Natura non patitur vt quis ſine cauſa petat quicquam 554.m.
Natura pro naturali conſuetudine omnium animalium 696.p.
Natura rerum à Iuſtin. dicitur rerum prouidentia 33.m.
Naturæ humanæ duo inſita 20.f.
Naturę iuſtiſsima vox, Quod tibi fieri non vis alteri non feceris 18.p.
Naturæ imago dicitur adoptio 90.p.
Naturalis ordo diſcēdi ſicut & ſentiendi 16.p.
Naturalis poteſtas, cùm præſtantior natura imperat inferiori 36.f.
Naturalis ratio aduerſus periculum permittit nos defendere 624.m.
Naturalis ratio liberis parentum hæreditatem addicit 395.m.
Naturalis ſtimulus 22.f.
Naturales habentur ſeruorum liberi non iuſti 71.p.
Naturaliter obligatur pupillus ex aliis iuris gentium contractibus, etiam ſi locupletior factus non ſit excepto cōtractu mutui 120.f.
Nauigationis tempus pręſcribitur ex Calendis Aprilis in diem Calendarū Octobris 161.f.
Nauis alia marina, alia fluuiatilis, alia ſynedria 686.p.
Nauis exercitor quod alieno nomine ſoluit, ab eo repetit qui damnū dedit 632.m.
ſi Nauis maiore vi compulſa obruerit aliam ſine gubernatoris culpa, ipſe non tenetur 695.m.
Naue Latini liberti ius Quiritum cōſequebantur 49.m.
Naues alienas quibus eget princeps capere poteſt, ſubmota omni immunitatis pręſcriptione 64 m.
Nauta cum aliquo ſi ſit contractum nō datur actio in exercitorem 686.p.
Nazázenus ait legem eſſe Euāgelicam nihil exiſtimare priuatum 156.p.
Neapolitanæ reginæ adoptio 92.p.
Neceſſarius quid 53.p.
Neceſsitate olim inutilibus vtilia permutabant 560.f.
Negligenti rem cuſtodiēdam tradens, ſibi periculum rei debet imputare 468.p.
Negocium facere quid 665 p.
Negotio alterius gerendo vltrò ſeſe offerre maleficium non eſt 583.f.
in negotio geſto compenſatur lucrū cum damno 575.p.
Negotia extraiudicialia fieri poſſunt quocunque loco & tempore 48 f.
Negociorum geſtor deſertorum ſolùm dolum præſtat 585.p.
Negociorum geſtor præmium ſui operis, aut vacationis à domino debet conſequi 583.f.
rationes reddere tenetur 117.f.
Negociorū geſtorū actio vtrùm bonæ fidei 666.f.
Negociorum geſtorum actio vtrùm competat, ſi alterius contemplatione negocium geſtum non eſt 186.m.
Negociorum geſtorum actione quādo conueniat maritus mulierem 680.
Negociorum imperiti excuſantur à tutela quamuis literarum non ſint imperiti. 143.m.
νεοδαμώδεις apud Lacedęmonios 49.p
νεωκόροι Latinè tutelarius 104 p.
Nepos tuus. i. qui ex filio tuo & vxore eius naſcitur 66.p.
Nepos cum filia quando nō admittatur 403.p.
Nepotes ex filia non proſunt ad excuſationem 140.m.
Nepotes ex filia vel pronepotes ex nepte excludunt agnatos 410 m f.
ex pluribus filiis auo ſuccedunt non in capita, ſed in ſtirpes 415.p.
Nepotes mortuo auo ſui iuris quando fiant 94.p.
Nepotes plures ſupplent tantum vnius filii locum, ſiue de ſucceſsionibus agatur ſiue de excuſatione à tutela 140 m.
cui ad excuſationem proſunt 140.p.
inter Nepotum parētes cenſetur diuiſa patrui ſuperſtitis hæreditas 404. f.
Nepotibus vtrùm teſtamento parentes tutores dare poſſunt 102.f.
Neratio Adrianus Imp. plurimùm vſus eſt 7.m.
Nero maieſtatis delationes audire erubuit 767.f.
Nero paricida & matricida 775.f.
Nero S. Conſultum de fratris filia du cenda improbat 77.p.
Nerua imperator idem S. Conſultum improbat ibid.
Neruę filius qua ætate de iure reſpōderit 58.m.
Neruam Dion qua ratione potiſsimùm laudet 393.p.
Neſtori libri combuſti publicè 780.m
Nicephorus de Xerolopho 772.m.
Nicias mille ſeruos habuit 60.p.
Nicolaus 1. Pontifex requirens in nuptiis conſenſum eorum, de quorum coniunctione agitur, generaliter non excludit conſenſum parentum 72.f.
Niconis Thaſii ſtatua cædis rea 696.f.
Nihil agere quid, & vnde illud, Satius fore ocioſum eſſe, quàm nihil agere 52. m.
Nobiliſsimus dicitur princeps 8.m.
Nobilitatis breuis origo & quę ſit vera nobilitas, & quæ priuilegia 43.p.m.
Nobilitatis Gallicæ origo, & oli nobiles a muneribus patrimonialibus non excuſatos 43.m.
Nobilitatem a patre liberi trahunt, ſed interdum & à matre 44.m.
Nomē Domini noſtri Ieſu Chriſti prępoſitum legiſlationi Iuſtinianeæ an rectè, & in quibus conſtitutionibus præponatur, & qui ſuas leges Diis acceptas tulerunt 2.m.
Nomen honeſti hominis honeſtum eſt ſibi aſſumere 536.m.
Nomen mutari in alicuius inuidiam prohibitum 354.m.
Nominis celebritas facit vt ſubticeatur nomē proprium 10.p.
Nominis mutatio vtrùm permiſſa 763. p.
Nominis quàm artificii demonſtrati potior eſt ratio 354.m
Nomine proprio aut appellatiuo nominari quantum interſit 291. m.
Nomina ad recognoſcendos homines impoſita 354.f.
Nomina multa ab antiquo more deducta manent, licet mos ille ſit mutatus 103. f.
poſſunt pignori dari 759.m.
Nominatim exhæredare quid 275.p.
Nominatores tutorum quando teneantur 136.m.
νόμος ἀπὸ τοῦ νέμειν dicta 14.f.
νόμος ζῶντι ἀγραφία 53.m.
Nomothetas eſſe fruſtra niſi ſint nomophylaces 65.m.
Norba Latini generis vrbs, & alia fuit Norba Cæſarea 49.m
Notarius ſeruus æſtimatur quinquagīta ſolidis 240.p.
Nouatio quid 594.p.
Nouatio quomodo fiat 510.m.
fit etiam ſi nihil addatur vel minuatur quòd noua ſit obligatio & præcedens extincta ſit 594.m
Nouatio rei, ſtipulationis ſub conditione non fit ſtatim, niſi cùm aduenerit conditio 594.m.
Nouatione, ſolutione, acceptilatione, hypothecę, pœnę, fideiuſsiones, vſurarum ſtipulationes, & moræ tolluntur 594.m.
Nouatione omnia tollūtur, excepto priuilegio prioris obligationis ibidem.

Nouellarum verba cur diligentius deſcribat Balduinus 422.m.
Nouercā prohibitum eſt vxorem ducere 80.m.
Nouercalibus odiis deliniti parētes liberis ſuis iniuriam faciunt 328 f. 309.p.
Nouus intellectus.§.Cato.l 4. de verb. oblig. 493 m.
Nouus intellectus eius diſtinctionis, An dies venerit adiectus ſtipulationi impoſſibili ſub negatione cōmiſſa conditione 532.f.
Noxa eſt ipſum corpus quod nocuit 691.m.
Noxa pro ipſa pœna & damno accipitur & dicitur à nocendo 693.m.
Noxa ſi corpus eſt, quomodo noxa deditur noxæ ibid.
Noxæ appellatio nō pertinet ad publica delicta 692.m.
Noxalis actio caput ſequitur 693.m.
Noxalis actio dicitur non accuſatio 692.m.
Nubere ſine parentum conſenſu quādo filia poſsit 72.p.
Nubens poſt octauum maritum defunctum videtur adultera 80.m.
Nullum pro inutili, more Græcorum 398.m.
Numa Pompilius ad Aegeriam leges ſuas retulit 2.m.
ſuas leges partim ſcripto, partim diuturnis moribus complexus eſt 25.m.
Numæ lex de filio vxorem conſenſu patris ducente non vendendo 68.m.
eiuſdem lex, vt dubii contractus iureiurando terminentur 652 f.
Numeratio ad mutui dationem requiritur 462.m.
Numidius cenſor illi ancillæ quæ quatuor peperiſſet libertatem dari voluit 139.m.
Numi crediti à ſeruo contra dominii voluntatem vindicari poſſunt 243.f.
Numi ex quibus metallis cōflari poſſunt 762.f.
Numos in aliam formam non cogitur recipere creditor 463.f.
Numiſmatum quādo verus poteſt cōſtitui vſusfructus 215.m.
ſecundum Nuncupationem bonorum poſſeſsio 447.m.
Nuncupatiuum teſtamentum quomodo infirmetur, Vide teſtamentum 306.p.
Nundinatio tutelæ improbata 154.m.
Nupta ſeparatur ab ea domo in qua nata eſt, & trāſgreditur in mariti familiam 68.m.
Nuptam non eſſe quæ virum ferre non poteſt, & quando nupta intelligatur 71.m.
Nuptiæ quid 66.p.
ad tempus contrahi non poſſunt 67.p.
Nuptiæ cælibatu, inſinuatione ſubtili contra bonos mores impediuntur 557.m.
cum Senatore & libertina, cum tutore & pupilla prohibētur 81 m.
Nuptiæ inceſtæ dotem non habent 83.f.
Nuptiæ iuſtæ ſunt, licet inſcio patre confectæ, ſi poſtea pater non contradixit 74.m.
legitimæ ex diffinitione Romuli, quæ farris communicatione coiſſent 68.f.
Nuptiæ nullum liberant à patria poteſtate 68.p.m.
Nuptiarum alienarum ſolicitatores quomodo puniantur 771.p.
Nuptiarum appellatio non propriè continet ſponſalia 82.p.
earum ceremoniæ ab Euariſto pontifice 71.p.
Nuptiarum die apud veteres Chriſtianos quæ fiebant oblationes ibidem.
Nuptiarum plenior difinitio ex ſacris literis 66.f.
Nuptiarum prohibitionis a Plutarcho tres rationes afferuntur 76.p.
earum prohibitionis duas eſſe præcipuas cauſas 69.p.
prohibitionis inter parentem & liberos, & inter ſororem & fratrē differentia 76.m.
Nuptias contrahi non poſſe ſine parentis conſenſu, contractas nō diſſolui ex Paulo 73.p.
eſſe poſſe vbi duo cognationis gradus in aſcendendo, totidem in deſcendendo numerari poſſunt 69.p.
ad nuptias non neceſſaria corporum commixtio 66.f.
de Nuptiis edictum prohibitorium 75 p.
in Nuptiis redintegrādis atque trāſferendis, veteri iure Ro. cōſenſum parentum requiri 72.p.
Nuptiis ſunt impedimento ſeruiles cognationes 82.p.
de Nuptiis prima lex edita in paradiſo 69.m.
Nutricium ſuum alumnus non poteſt accuſare 57.p.
Nutricis ex imperfecto teſtamento, alumni poſſunt legatum petere ibid.
Nutrici cōceditur, non ſecus ac matri ſuſpecti tutoris poſtulatio ibid.
Nutu relinqui fideicōmiſſum poteſt, 391.

O

Obedientia συνεργετικὴ μήτηρ 37.f.
Obligatio quid ſit 458.p.
Obligatio diſſoluitur eodē iure quo obſtricta eſt 589 f.
quatuor modis diſſoluitur ibidem.
nobis quæritur per perſonas noſtro iuri ſubiectas 588.p.
Obligatio res eſt incorporalis & in iure conſiſtit 460.p
fieri debet ſecundum præſcripta iuris ciuilis 460 m.
Obligatio in diem præſens eſt, ſecus tamen in vſufructu 480.p.
Obligatio generis eſt natura diuidua 492 m.
niſi à ſtipulatore vim acceperit, adiectio ſolutionis non valebit 528.p.
quādo habeatur pro extincta 706.p.
Obligatio quantitatis dādæ ſub pœna indiuidua eſt 492.p.
Obligatio quātitatis lege. XII. Tab. diuiditur inter hæredes 493.p.
ſicut ſtipulatione contrahitur, ita & iudicio 754.m.
Obligatio ſuſcipientis omnes fortuitos caſus rara non habetur 466.f.
Obligationis ſoluuntur omnia quę ei adpendent ea ſoluta 591.m.
Obligationis vis vnde pendeat 460.p.
Obligationē non tollit pœna 517.p
ex Obligatione quæ re contrahitur, non obligamur vltra id quod ad nos peruenit 514.m
ratio cur plures debendi fieri poſſunt ibidem.
Obligationum aliæ naturales, alię legitimæ 460.m.
Obligationum tabula & diuiſio 459 p.m.
ad Obligationes non pertinet patris poteſtas, vt tutoris authoritas 531.m.
in Obligationibus vel teſtamentis in quibus dies nō ponitur, die præſenti debetur 479.p
Obligare ſeſe intelligitur tertius aliquis agnoſcēdo ſe à debitore habere quod creditori ſoluit 651.m.
qui Obligantur per alios contrahentes obligantur etiam per alios conſtituentes 650.p.
Obligatur ei ſoli cui reſponderit reus 515. m.
ὁλοκτητικὴ acquirendi ratio maximè dānatur 157.m
Obſides teſtamentum facere non poſſunt 264.p.
Occidens ſeruum homicidii reus 61.f.
Occupatio acquiſitionis modus 167.f.
Occupanti conceditur naturali ratione id quod melius eſt 168.f.
Octauius Auguſtus de re militari conſcripſit 6.f.
Oculorum acerrimus ſenſus, & Oculata fides 432.f
Officium nemini debet eſſe damnoſum 584.p.
οἰκεῖοι hæredes ſui & domeſtici 315.f.
οἰνάνθη apud Dioſcoridem dicitur quod Plinius mulſum vocat 179.m.

Olei varia precia per ſingulas ciuitates regionéſque 676.p.
Oleo foris intus mulſo Pollio ſanitatem conſeruans 179.m.
Olradi iuriſconſulti conſilium 124.f.
Omnimodo.i. ſine inquiſitione 103.p.
Onan impius recuſabat côiugium fratris vxoris,& qua ratione 66.m.
Oneris ferendi ſeruitus hanc naturam habet vt etiam teneatur facere qui eam promiſit 207.f.
Opera hominis improbi vtens quaſi ex delicto tenetur 686.m.
quorum opera vilis dicatur 628.m.
Operæ officiales non tranſeunt ad hæredem extraneum 452.m.
Opilius Macrinus aliquãdo principum reſcripta tollere voluit,& quare 27.f
Opinio.i. ὑπεσταλμένη, καὶ μετὰ ἐνδοιασμοῦ προφερομένη ἀπόκρισις 50.f.
Optãdi tertio facultas in rem legatarii conceſſa, ad legatariũ defertur ſi tertius non optauerit 350.f.
Optio legati perſonalis ibidem.
Optionis legatum quomodo tranſmittatur ad hæredem ibid.
Ope & conſilio quando furtum eſſe dicatur 602.m. 603.p.
Optimus maximus, titulus principis 8. m.
Optimi cognomentum cui imperatori datum 266.m.
Oraculum ſacrum dicitur principis reſcriptum 92.p.
Oratio ſoluta dicitur, quę nullam habet copulam 540.m.
Oratio triplex, Soluta, Coniuncta, & diſiuncta 499.m.
Orationes principũ dicuntur & conſtitutiones, & Senatuſcõſulta 29.p.
Oratori non conuenit iniuſta tueri ſcientem 741 p.
ad Orbem ſi partus viuus proceſſerit, rumpit teſtamentum 274.p
Orbilii plagoſi præceptores 62.f.
Orcinus libertus quis dicatur 390.f.
ὁρμίω ſiue ὁρμίζω quid 323.p.
Ordinarii ſerui 42.f.
Ordo ſcripturæ non tam inſpici, quàm quod agi videatur debet 540.p.
Origenes negat diuortium inter virum & vxorem iure diuino prohibitum 81. f.
γραμματοφύλακες apud Athenienſes 102.p.
ὀρφανῶν ἐπιτρόποι apud eoſdem 101.f.
Orphitianum S. Conſultum quibus têporibus latum 424.p.f.
Oſculum quod dedit ſponſo ſponſa quanti æſtimetur 239.m.
Oſtraciſmus apud Athenienſes 97 p.
Otho quartus Imperator bis in Germania victor decertans aduerſus patruum de auita ſucceſsione, quòd iure repræſentationis ſuccedere vellet 403. m.
Ouidius de Gradibus 431.p.
Ouidius de littore 161.m.
de Sororis cum fratre concubitu 76.m.
Ouidius de termino 750.f.

P

PActio acquiſitionis modus 167.f.
Pactus de famoſa actione ex maleficio, cur magis redditur infamis, quàm is qui paciſcitur, & redimit famoſam actionem ex contractu 743.p.
Pactum de hæreditate alterius adhuc ſuperſtitis improbatum eſt 691.p
Pactum de hæreditate viuentis initum ſine eius cõſenſu, de cuius ſucceſsione agitur, reprobatur 244 m. 369.f.
Pactum in rem quod dicatur 723.p.
Pactũ mutuę ſucceſsionis in pluribus regionibus in vſu vocatur *entr'aduertiſſement* 449.f.
Pactum ne diuiſio vnquam fiat quãdo ratum non habeatur 156 m.
Pactum ſiue lex commiſſoria in pignoribus reprobatur 243.p.
ex Pacto nudo actio non datur 469.m.
Pacto nudo contrahi poteſt donatio à promiſsione incipiens 233.p.
Pacto tolli non poſſunt quæ ad ſubſtantiam contractus pertinent 464.m.
Pacta incontinenti adiecta quãdo actionem informant 669.f.
Pacta poſteriora prioribus derogant 34.f.
Pædagogus quis dicatur, & quibus olim hoc munus demãdabatur 56.f.
Pædagogum ſuum ſine liberorum, rogatus manumittere excuſatur ibid.
Pædagogium mancipium Vlpiano ibidem.
Pædicatorum pœnæ 769.f.
Pagani milites qui dicantur 262.p.
Paganiſmi crimen publicum 764.f.
Palatia appellabantur omnes ædes dicatæ habitationi principis 9.p.
Palatini quaſi caſtrenſe peculium habẽt 263.m.
Pandectarum ordinis ratio 636.f. 637.p.
Panno rubro quæ beſtiæ maximè efferantur 602.m.
Papiæ legis plura capita 365.p.
Papinianus litium oſor 6,5.p.
Papiniani elegans dictum, Hominis intereſſe hominem beneficio aſſicere 17.f.
aliud, Honeſtè quod fieri non poteſt, fieri non poſſe 40.m.
Papyrii adoleſcentis factum 79.f.
Parabolani liberi habentur 39.f.
Paradiſos Galli appellant *Parcs* 169.p.
παρασίτια apud Græcos dicebantur ſportulæ 663.f.
Parens non conuenitur niſi in quãtum facere poteſt 681.m.
Parens ſemper fiducia contracta emãcipare intelligitur 112 p.
Parentis appellatio non minus fœminæ quàm mari competit: reſtringitur tamen interdũ ad mares 95 m.
Parentis intereſſe filium ſeruitutem non ſubire 56 m.
Parentis iuſſus præcedere debet cum filius adit hæreditatem 122.m.
Parentem per furorem occidens impunitus eſt, ſatis enim furore punitur 775.m.
Parentem ſeruũ habere filii non modica ignominia 56.m.
Parentes amiciores Reipub. liberalitas filiorum reddit 402.m.
Parentes conſenſum præſtantes raptui, deportantur 777.p.
Dicuntur quicunque ex aſcendentibus in infinitum 655.p.m.
quando in infinitum accipiantur 681.p.
liberis impuberibus quos in poteſtate habẽt teſtamẽto tutores dare poſſunt 102.f.
Parentes ſuos Bactriani decrepitos obiiciebant canibus ſepulchralibus deuorandos 775.m.
Parentes tutores à reddenda ratione non liberantur 117.m.
Parentum appellatione continentur omnes aſcendentes 75.5.
Parentum conſenſus in nuptiis requiritur, & qua ratione 69.f.
Parentum error iuſtus liberorũ ſtatum tuetur 82.f.
Parentum poteſtas 65.f.
Parentum poteſtas inæqualis eſt, licet eis æqualis debeatur pietas 91.f.
Parentibus in filios olim ius vitæ & necis 775.p.
Pariſienſis Senatus areſtum de repręſentatione 403.m.
areſtum de ſucceſsione patruelium in capita 415.m.
Pariſienſis cauſidici reſponſum 494.m.
in Pariſiorum Senatu celebres actiones in interdicto vti poſsidetis 735 f.
Parrhaſius quis fuerit 188.f.
Paricidę beſtiis obiecti 776.p.
Paricidis cœlum aqua terra adimũtur ibidem.
Paricidę qui dicantur 761.p
Paricidium cogitans qua pœna teneatur 775.p.
quomodo vindicetur 762 m.
Paricidii noua pœna in aliis criminibus vſitata 774.m
Paricidii pœna vtrùm qui occiderint parentes, an etiam conſcii teneantur 775.m.

Partis ſimplici appellatione intelligitur ſemis 406.f.
ex Parte hæres totum per errorem ſoluens, reliqua condicet 465.m.
Pro parte peti debet pœna, licet in ſolidum committatur 495.p.
Partes quædam dicuntur intellectu, vt in re indiuidua, aliæ corpore 519.m.
apud Parthos nulla manumiſsio 47.m.
apud Parthos ſeruitus æterna 58.f.
Partus ancillæ an poſsit vſucapi 227.f
Partus non eſt in fructu 228.p.
Partus ancillæ non eſt in fructu 227.f.
Partus animal ſequitur 175.p.
Partus ſi viuus ad orbem proceſſerit, rumpit teſtamentum 274.p.
Partus ſuppoſiti accuſatio quib⁹ permittatur 767.m.
Partus ſuppoſiti crimen quomodo vindicetur, qua ratione, & à quib⁹ 763.m.
Partus ventrem ſequitur 44.m
Partum hominis non habet vſufructuarius 40.p.
de Partu agnoſcendo agitur præiudicio 656.m.
Paſiphaes taurus 455.m.
Paſtillum Latini vocant quod Græci dicunt emplaſtrum 179.m.
de Paſtu pecoris actio quando, & qua ratione prodita 696.m.
Pater caſtrenſes ſeruos filii ſui manumittere non poteſt 58.
Pater caſtrenſi prædio filii ſui ſeruitutem acquirere poteſt 210.m.
Pater filium prohibetur occidere 62.p.
Pater filium quem malè contra pietatem afficit, cogitur emancipare 64.p.
filio ſtipulari poteſt in his quæ patri acquiri poſſunt 529.m.
filiofam. permittere poteſt donare etiam mortis cauſa 233.f.
filium ad nuptias contrahendas cogere non poteſt 73.f.
Pater is creditur, quem nuptiæ demonſtrant 68.p.
vt pater ab exilio reuocaretur Q. Metellus precib⁹ & lachrimis a Senatu impetrauit, & ideo pius dictus eſt 5.p.
Pater licet ſit legum tranſgreſſor & impius, tamen pater eſt, dictum Iuſtiniani 655.m.
Pater cogitur à Iudice liberos alere 22.f.
Pater leno cogitur emancipare filias 101.m.
Pater magis quàm filius periclitatur per filii corpus 694.m.
nunquam temerè ad filium emancipandum cogitur. 64.m.
nullo poteſt iudicio laceſsi à filiofam. 67.f.
non poteſt reſiſtere, quò minus patriæ filius obſequatur 97.f.
Pater occupat filii inteſtati peculium poteſtatis iure, tanquàm ſuum, non tanquam hæreditatem 266.m.
Pater pius excuſatione non debet vti aduerſus liberos 139.p.
pro filii obligatione quomodo teneatur 650.p.
filiæ quando dotẽ dare cogatur 73.f
quomodo teneatur ex filii contractu 651.p.m.
Pater relegatus quòd necaſſet filium qui cum nouerca ſua rem habebat 81.p.
ſimul cum filio ad teſtium numerum poteſt admitti 255.f.
ſi filii debitum cõſtituat, non niſi peculio tenus tenetur ex conſtituto 650.p.
Patris accuſatio mitiorem accuſati filii pœnam meretur 62.m.
Patris concubinam non licet filio vxorem ducere 81.p.
Patris filius quando dominium nanciſcatur vel contrà 56.p.
Patris incerta demouſtratio ex Homero & Virgilio 83.p.
Patris patriæ cognomen quis primus meruerit 11.f.
Patris pietas erga filios 483.f.
Patris poteſtas vt tutoris authoritas non pertinet ad obligationes 531.m
Patris in ſacris filiusfam. eſſe dicitur 65.f.
Patris ſunt in poteſtate liberi ex iuſtis nuptiis procreati 66.p.
Patris ſine conſenſu quando filii filiæve nubere poſſunt 72.p.
Patri filius quæ bona acquirat, quæ non acquirat 247.f.
Patri in filium ex lege Romuli omnis poteſtas conceſſa 67.m.
Patri ignotus non ideo remouetur à filiorum tutela 144.m.
Patri non cogitur parẽre filiusfam. ſi vult non eſſe pater 101.m.
Patri omnino parendum in iis quæ ſunt ἀδιάφορα ſiue μέσα 73.f.
Patrem in ius vocare poteſt emancipatus, ſaltem veniã precatus 67.f.
Patres eorum eſſe debemus, qui ſibi ipſis opitulari non poſſunt 103.f.
Patris & filii eadem perſona & natura & arte 529.m.
Patres in procreanda ſobole mortui 412.p.
Patresfam. habere ius modicæ caſtigationis ſed eam non immenſum extendi 62.m.
Patribus fratres præferebantur in ſuçceſsionibus legitimis, & vtrùm hodie præferantur 266.m
Patrib⁹ ius vitę & necis in filios ſublatũ, & patria poteſtas mitigata 67.f
in filios iuriſdictio & animaduerſio capitalis adempta 62.p.
Paternum ius 65.f.
ob paternum debitum nexus filius apud fœneratorem 65.m.
Paternæ reuerentiæ congruum eſt, egenti patri officio iudicis ex acceſsionibus hæreditariis emolumentũ præſtare 248.p.
Patriæ non minus, quàm parentib⁹ naſcimur 97.m.
Patriæ quo minus obſequatur filius, pater reſiſtere non poteſt 97.f
Patria maieſtas ex Liuio 65.f.
Patria poteſtas diſſoluitur morte naturali, ciuili captiuitate, dignitate patriciatus filiofam. collata, emancipatione & adoptione 93.m.
Patria poteſtas ex Lege Romuli 65.f.
Patria poteſtas in perſona liberorum verbo poteſtatis ſignificatur 65.f.
Patria poteſtas in pietate nõ in atrocitate conſiſtere debet 62.m. 775.p
Patria poteſtas mitigata, inæſtimabilis tamen 67.f.
Patriæ poteſtatis & emancipationis iura à Iuſtin. ſublata 100.p.
Patriæ poteſtatis iura 67.f.
Patriæ poteſtatis nomine olim ius ſuccedendi dabatur 87.f.
Patriæ poteſtatis non habetur ratio in muneribus publicis 105.f
Patriam poteſtatem quando diſſoluit ius adoptionis 85.m.
Patria poteſtate Epiſc. liberãtur 98.m.
Patria poteſtate liberati per dignitatẽ iura ſui hæredis retinent 316.m.
Patria poteſtate plures dignitates ex cõſtit. Iuſtin. filiũ liberare 98.p.
πατρικὸν ius 65.f.
Patriciatus dignitate patria poteſtas diſſoluitur 93.m. 94.m.
Patricii olim apud Ro. qui dicebantur 98.p.
qui dicebantur, & quos hoc vocabulum complectatur 26.f.
Patrimonialia bona moribus ſuam lineam mutare non poſſunt 397.p
Patrimonium Theophilus tranſtulit πατρῴαν περιουσίαν 159.m.
quando alienari non poſsit 245.p.
Patrimonii ad munera quę non ſunt, minores annis viginti quinque non admittuntur 145.m.
Patrimonii arctior ſignificatio 159.m
Patrimonii augmento fauent leges 156.p.
Patrimonii quantitas ad quam ratio legis falcidiæ redigitur, mortis tẽpore ſpectatur 376.p.
in patrimonio noſtro quædam res ſunt, quędam in nominibus 156.f.
Patrimoniorum munere qui excuſantur 140.p.
Patronatus ius inæſtimabile 47.m.

Patronus non conuenitur niſi in quantum facere poteſt 681.m.
Patronus ſi ſit apud hoſtes, filio tutela non defertur 115.m.
Patroni liberis datur bonorum poſſeſsio contra tabulas 100.f
Patrono quando bonorum poſſeſsio in bonis liberti detur 438 m.
Patroni aſſentiri natalium reſtitutioni non temerè coguntur 101.m
Patroni, eorúmque filii ex triplici capite bonorum poſſeſsionis ſuccedere potuerunt 448.m.
Patroni flagellis libertos cædentes iniuriarum tenentur 62.m.
tutelam libertorum nanciſcãtur, etiã ſi eos inuiti manumiſerint 111.m.
qui dicantur 655.p.
Patronis in libertos ius modicæ caſtigationis datur 62 p.
Patrueles in ſucceſsione patrui verius eſt in capita ſuccedere 403.f
ſuccedunt patruo in capita 404.m
Patruus magnus quis dicatur 432 p.
Pauliana actio quibus competat 645.p
Paulianæ actionis vis 646.m.
Paulus Æmilius vxore mortua dotem perſoluere non potuit 679.f
Paulus Oneſimum ſeruum, ſine conſenſu domini retinere noluit 64.m.
Paulus apoſtolus in litigatores 740.p.
Pauli locus ad Galatas, inter eos qui Baptizati ſunt in Chriſto, nullum nec ſeruum nec liberũ, quomodo intelligendus 36.p.
eiuſdem ſentẽtia de matrimonio explicata 70.m.
Paulus de ſacrilegio 777 m.
ad Gal. de tutela 106.m.
de vſu & abuſu 215.m.
Pauli ad Rom. elegans locus περὶ καταστάσεως 16 m.
Pauli præceptũ vt epi. ſint vni⁹ vxoris viri quomodo intelligẽdũ 80.p.
Paulus diaconus lib. 18. de Geſt. Rom. titulos Iuſtiniani recenſet 4.m.
Paulus diu poſt Sabinum ſiue Plautiũ cùm vixerit, cur ſcribat ad Sabinum & Plautium 279.f
Paulus libros ſex ſcripſit imperialiũ ſententiarũ in cognitione prolatarum 28.f.
Paulus de Ramis cognationis 432 f.
Paulum apud ſe frequentem habuit Alexander Seuerus 7.m.
Pauonum fera natura eſt 172.p.
Pauperi tutori diues pupill⁹ debet ſumptus præſtare 143.p.
Pauperibus legari etiam incertis poteſt 352 p.
Pauperior quando ditiorem poſsit adoptare 88.p.
Pauperiem Iuſtin. vocat πᾶσαν voce noua 696.m.
Paupertas magna veterum Romanorum 628.p.
Paupertas non efficit quin ſit aliquis bonus œconomus 154.f.
Paupertas nonnihil fidem teſtiũ minuit 154.m.
Paupertas ſola hęredem reddit ſuſpectum creditoribus ibidem.
Paupertatis nota iniuria non caret 625.m.
Paupertatis ratione à tutela excuſatio 136.f.
Paupertatis ratione quando poſsit fieri excuſatio 143.p.
Paupertatẽ nulli confiteri turpe, ſed opere non effugere turpius 625.f
Peccare non dicitur impubes 607.m.
Peccandi verbum ſtupratoribus aptum 771.p.
Peculatus propriè quid 777.m.
Peculatus tenentur qui prædã ab hoſtibus captam ſurripiunt 174.m.
Peculium caſtrenſe aut quaſi caſtrenſe non confertur 266.f.
Peculium caſtrenſe & quaſi caſtrẽſe 248.p.
Peculium & bona mortui filiifam. iure ſuo pater occupabat 100.m.
Peculium filii pater occupat iure paterno, non hæreditario 418.p.
Peculium filii inteſtati, poteſtatis iure pater occupat tanquam ſuum, non tanquam hæreditatem 266.m.
Peculium profectitium donans filio emancipato intelligitur ſi non expreſſe adimatur 249.p.
Peculium quomodo adimatur filiofam. 266.f
Peculium ſemper pendet à nutu domini 249.p.
Peculii non fit quod ſurripuit ſeruus domino 603.m.
Peculii profectitii adminiſtratio filiifam. poſſeſsio patris 652.m
de Peculio actio aduerſus patrem dominúmve quomodo datur 651.m.
de Peculio actionis, & earum actionũ in quibus quis habet beneficium vt conueniatur tantum quantum facere poteſt, differentia 678.f.
de Peculio actiones plures 651.m.
ex Peculio caſtrenſi filio datur actio in patrem 530.m.
de Peculio quomodo pater ex contractu filii poſsit conueniri 651.f. 652.p.
in Peculio ſi nõ minus ſit quàm perſequimur, in ſolidum pater, dominúſq; condemnatur, ſin minus ſit, eatenus quatenus eſt in peculio 678. m.f.
Peculio tenus licet pater non teneatur, non tamen repetit ſolidum ſolutum 652.m.
Pecunia appellatione patrimonii continetur 159.m
Pecunia traiectitia recipit duplam centeſimam 676.p.
Pecunia ex metallis tribus cũdi & cõflari poteſt 462.f.
non tàm corpore quàm quantitate conſiſtit 463.p.
Pecunia numerata vendi non poteſt 560.p.
quodammodo extinguitur 215.m.
ſine peculio fragilis ibid.
Pecuniæ quantitas magis quàm põdus ſpectatur 464 p
Pecuniæ verbo omnes res comprehenduntur, & qua ratione & vnde appellata pecunia 649.f.
Pecuniæ vſum Germani contempſerunt 561.p.
Pecoris paſcendi, & ad aquam appellendi ſeruitutes quæ 209.f.
de pecoris paſtu actiõ quando datur 613. f.
Pecoris vſu relicto ad ſtercorandum duntaxat vſuarius vtetur 222.p.
Pecora fame necans qua actione tenetur 622.p.
Pegaſianum S. Conſultum quomodo fiat 388.p.
eiuſdem ambages captioſæ 384.p
Penè vocula innuit ſubeſſe aliquod diſcrimen 440.m.
πενέσται Teſſalis qui dicantur 42.p.
Penſio cum pœna peti poteſt 569.p.
Penſio diminuta à domino vi maiori non obeſt ſi ſequenti anno ſit vbertas 570.f.
in Perdicibus relucet imago naturalis pietatis 23.p.
Perduellionis reus quis dicatur 402.p.
Peregrinantes & peregrini qui 287.p.
Peregrini dicũtur qui ius Ciuitatis Romanæ non habent 96.p.
Perennitas principis 6.m.
Perfecti & impleti differentia 557.m.
Pericles conuicii patiens 625.m.
Pericles & Ariphon Alcibiadis tutores 108.p.
Periclis de paupertate dictum 625.f.
Periculum rerum fungibilium quæ numerari, menſurari, adpendi poſſunt, in genere eſt venditoris, in ſpecie eſt emptoris 562.f.
περίπολοι apud Athenienſes qui dicebantur 127.m.
Periurium in iudiciis admiſſum, extra ordinem coercetur 653 f.
Periurii quænam fuerit pœna ibidem.
de periurio queri iniquum eſt 713.m.
Permutatio ab emptione vtrùm diſcernenda 180.p.
Permutatio nõ contrahitur niſi re ab altero data 561.m.
Permutationis grauior eſt obligatio quàm emptionis 562.p.
Permutationem nomine emptionis & venditionis intelligimus 25.m.

Permutator rem dare cogitur, & non ſolùm tradere 562.p.
Permutabant olim inutilibus vtilia nō inuento emendi vſu 560.f.
Perperam dicitur quaſi περίπερα 9.m.
Perperam aliquid facere, & nō facere, perinde eſt 122.f.
Perpetuæ actiones quę dicātur 706.p.
Perpetuas cauſas habere debent ſeruitutes prædiorum 206.m.
Perplexa conditio quid 286.p.
Perſæ fœcunditatis priuilegia dederunt 139 p.
nuptias inter fratrem & ſororé probarunt 76.p.
Pro ſeruis vtuntur liberis ſuis, quod Ariſt. reprehendit 38 p.
Perſarum grauia iudicia in ingratos 238.m.
Perſarum mores Geneſeos liber referre videtur 75.m.
Perſarum regnum inuaſerunt Macedones 174.p.
Perſis fas erat implere parentem 75.m.
Perſis non ſemper permiſſæ ſororum nuptiæ 76.m.
Perſius de hærede pupilli 298.p.
Perſii dictum de homine libero 40.m.
Perſona antequàm iuris ratio quærenda 39.m.
Perſona non videtur proprium iuris caput, ſed tantùm circunſtantia ibidem.
Perſona publica quæ dicatur 89.p.
Perſona vnius plurium interdum vice fungitur 416.m.
à perſona eius cui dandum eſt, nō licet recedere in conditione implēda excepto pupillo, &c. 506.m
Perſonarum ciuiles gradus conuenire cum Dei voluntate & naturalis iuris iudicio 35.m.
Perſonarum ciuilia diſcrimina, non magis quàm dominia rerum cōfūdenda 38.m.
Perſonarum diuiſio, quòd quædam ſunt ſui iuris, quædam alieni 60.p.
Perſonarum ſumma diuiſio in liberos & Seruos 38.f.
Perſonarum vbi eſt ſola alternatio plus cauſa peti non poteſt 676 m.
Perſonæ quæ non ſunt in poteſtate patria, aut dominorum, ſunt in tutela aut curatione aut neutro genere tenentur 102 p.
in Perſonis ſtatus, ordines, & officia conſiderantur 59.m.
Perſonalem actionem tantùm tribuit conuentio ſeruitutis præſtandæ 210 f.
Perſonalia beneficia non dantur hæredibus 29.f.
à Perſonalibus muneribus quādo tribuatur excuſatio ob liberos 140.p.
Pertinacis egregium dictum 306.p.
Pertinacis laus quòd Sycophantis non patefecerit aures 8.p.
Petaliſm' apud Syracuſanos quid 97.p.
Petitio hæreditatis dicitur iudicium vniuerſale, licet aduerſus eū inſtituatur qui minimam rem hæreditariam poſsidet 728.m.
Petitio hæreditatis pro quibus rebus competat 728.f.729.p.
Petri dictum melius eſſe obedire Deo, quàm hominibus 28.p.
Pharaones Aegyptii 3.m.
ad Philippū Macedonem aniculæ admonitio, ne rex eſſet ſi cauſas nō audiret 28.f.
Philoſophiæ in tres partes diſtributio 15.m.
Philoſophi quando vrbe Romana deiecti 146.p.
vtrùm vacationes habeant ibid.
ad Philoſophos itare non erubuit Marcus imperator iam ſenex 5.f.
in Philoſophum ſenem Xenocraté Eudamidæ elegans dictum 6.p.
Phrearii ciuilis ſapiētiæ profeſſoris laus 11.m.
φεύγειν ſemper ſignificat negare aut prohibere 248.m.
φύσιν propriè dicit Ariſtoteles naturæ inclinationem ſine iudicio 14.m.
Pietas æqualis debetur parentibus, licet inæqualis ſit poteſtas 91.f.
Pietatis intuitu relicta legata repeti non poſſunt, ſi per errorem fuerint ſoluta, cùm eſſent indebita 352 m.
Pigmentarii temerè dantes cicutam aconitum, aut cantharidas, qua pœna afficiantur 774.p.
Pignus creditor ex pactione, alienare poteſt 240.m.
Pignus non eſt diſsimilis arræ 559.p.
Pignus creditori ſuo ſubtractum, vtrū debitor poſsit vſucapere 227.m
Pignus prętorium quid 755.f.
Pignus quid differat ab hypotheca 647.m.648.f.
retineri non poteſt ob ſolas vſuras ſoluto debito 591.m.
Pignus vendere creditor inuitus non cogitur 242.f.
Pignus vendens ante diē furti ſe alligat 600.m.
vtrū poſsit vendere creditor 242.m.
Pignoris dationis vis 335.p.
Pignoris ius habens, actione cōmuni diuidendo rectè vtitur 661.m.
Pignoris iure quam rem creditor tenere poteſt, ſi debitor ſubtraxerit, furti tenetur 601.m.
Pignoris nexus impedit & remoratur manumiſsionem 52.f.
Pignori obligari nō poteſt vſusfruct' emolumentū fructuū poteſt 756.f.
Pignori qui obligauit ſuū fundū, religioſum locum facere poteſt 165 p.
Pignori obligari non poſſunt inſtrumenta ruſtica 755 p.
Pignore vendito, creditor poſtquam ſuum recepit, reſiduum debet reddere debitori, & ſi quid deſit petere poteſt 242.f.
in pignoribus pactum ſiue lex commiſſoria reprobatur 243.p.
Pileus inſigne libertatis acceptæ 47.f.
Pindari locus de Canonica graduum computatione 435. p.
Pipini patris Caroli magni temporibus Germani in poteſtatem Francorum venerunt 3.f.
Pirrham inſulam circa Meotim pontus abſorbuit 177 p.
Pirrhus de re militari multa ſcripſit 6.f
Pirrhus rex multa lagœnę cōdonauit 617.p.
Pirrhi humaniſsima ſentētia in bello captos 41.m.
Pirrho dati tutores ad maiorem vſque & adultam ætatem 124.f.
Piſcari nemo poteſt prohibere 161.p.
Piſcandi ius in publicis locis omnib' permiſſum 160.f
Piſces feri manent, non tam propter naturam quàm locum 168.m.
Piſtrino Latini liberti ius Quiritum cōſequebantur 49 m
Pittacus Mitylenæus legem tulit, vt per temulentiam cōmiſſum duplici pœna plectatur 617.p.
Pittaci lex de diuiſione æqua hæreditatis inter patrem & matrē 418.p.
Pius Antoninus per omnes prouincias annua ſalaria dari curauit 146.m.
Pii cognomē vnde ſumpſit Iuſtin. & qui ſumpſerunt 5.p.
ad pias cauſas in donationib' iuriſiurandi neceſsitas ſublata 238.p.
ad pias cauſas filiusfam. teſtari poteſt conſentiente patre 266.p.
ad pias cauſas legatum relictum etiā incertis perſonis valet 252.p.
Plagiarius quis propriè dicatur 778.p.
Plagiarii a Moſe capite puniti. ibid.
Plagiarii qui dicantur 764.m
Plagiarii ſerui intra decennium manumitti non poſſunt 58.f.
Plagii eſt criminale iudicium 601. m.
Plagii publicum iudicium 777.f.
Plato moribus ad nuptias præſtituit annum trigeſimum 71. m
medium tempus inter mortem & vitam expreſsit 546.m.
noluit deorum delubra à priuato cōſtitui 164.m.
in Cratilo, boni legiſlatoris eſſe ait apta nomina rebus imponere 239.m
Platonis ſententia, Optimū vitæ eſſe ſtatum qui conſtituitur Geometrica proportione 13. p.
Platonis dictū, Imperio gerēdo idoneus nō eſt, niſi qui inuitus & quaſi coact' ſuſcipit hoc munus 778.p.

Platonis dictum, Numus in Repub. neceſſarius 561.p.
æſtimare iubet ætatem ad nuptias idoneam inſpectione nudi corporis 125.m.
Plato de Adulterio viri & mulieris 280.p.
de communione rerum 155.m.
in Philebo de donatione 237.p.
de his qui in ius vocatum eximunt 655.f.
de his qui tam curioſe obſeruant nutus morientium 250.m.
de iure hauriendæ aquæ 209.f.
de inuocatione dei, ſententia 2.f.
de iureiurãdo a Iudicibus Athe. præſtari ſolito 746.p.
de læſa religione 779.p.
de Legitima tutela 108.m.
de Magis 773.m.
monet non eſſe neg'igendas leges de in ius vocando 743.m.
Plato lib. 4. de reddẽda ratione finita tutela 117.f.
Platonis Lex de Magiſtratibꝰ qui tutoris periculum præſtant 155.p.
Platonis lex, Ne quis moueat terræ terminos 750.f.
Platonis lex ne ſine Repub. pacẽ aut bellum quis conſtituat 7.p.
Lex de ſuſpecti tutoris accuſatione 152.m.
Lex de tutelæ datione teſtamentaria 104.m.
Plautus de Adulterio 761.m.
de conſenſu parentum in nuptiis 72 m.
in Caſina de rebus dotalibus 241.p.
Plautus, homo homini lupus 616.m.
de imperſonali ſtipulatione ſemper valitura 518.f.519.p.
de Lege Quina vicenaria 690.p.
de Noxia 693.p.
Plebs non eſt populi ſpecies, ſed potius pars 26.f.
Plebis appellationem non tam latè patẽre, quàm populi ex Aulo Gellio & Pomponio 27.p.
Plebis appellatione quid ſignificetur 18.f.
Plebiſcitum quid ibid.
Plebiſcitum.i.plebis ſtatutum 26.m
Plebiſcitum interdum legis nomine donari 27.p.
Plebiſcitum ne quis ſupra quingenta iugera agri poſsideat 156.m.
Plebiſcita quo tempore non minus quàm leges obtinuerunt 27.p.
Plinius apoſphragiſma quid appellet 254.f.
Plinius à Traiano ciuitatem petens liberis Chryſippi vt eſſent in patris poteſtate 67.m.
domeſticos hæredes opponit extraneis 315.f.
teſtatur ſe vidiſſe hippocẽtaurum ex ægypto in melle allatum 524.f.
Plinius, longè fœliciora fuiſſe tempora quibus ignotus eſſet numus 561.p.
Plinii libri quanti æſtimati 188.m.
Plinius de ædibus ſacris 164.f
de Apibus 171.f.
de Claudio Iſidoro 60.p.
de Codicillis 393.m.
de Dibapha Tyria 677.m.
de Inſula in mari nata 176.f.
de Iure viceſimæ ſublato parentibus ſuccedentibus 420.f.
de Iuſtiſsimo reditu quem terra, mare aut aer profert 160.p.
de Legitima 312.m.
de moneta ſubærata 776.m
de nuncupato teſtamento 258.f.
de patribus mortuis in procreanda ſobole 422.p.
de Regulo, qui in aliorum teſtamenta irrepens, rem ſuam auxit 250.p.
de ſententiis nõ coniungendis 759.f.
de Traiano 266.m.
de vſucapione 225.f.
Plinius vtrùm teſtamentum ſignare poſsint legatarii 256.m.
Plinii factum 381.p m.
Plinii in Panegirico ad Traianum locus de calumniatoribus 8.p
Plinii locus de Electro 182.p.
in Panegirico, qua ratione Ro. nihil ſine Diis auſpicarentur 3.p.
Plinii ſecundi ad Sabinum epiſtola de ea quæ legauerat ſeruo, quem liberum eſſe non iuſſerat 54.m.
idem de trium liberorum iure 139.f.
idem vtrùm reipub. legatum valeat 351.m.
Plus cauſa petere quis dicatur 676.m.
Plus cauſa peti nõ poteſt, vbi eſt ſola perſonarum alternatio ibid.
Plus in intentione ſua complexus olim cauſa cadebat 718.p.
Plus petere an dicatur, qui fundum petit, de cuius ſola proprietate ſolicitus eſſe debet 332.p
Plus petens olim à cauſa cadebat 673.m.
Plus quatuor modis petitur 674.f. 675.p.
Plutarchus animalia duplicis tantùm generis ait terreſtria & marina 21.f.
Plutarchi in Catone vticenſi elegans dictum 14.p.
de minoribus xxv. annis dictum 119.p.
de canis natura locus 775.m
de donatione 170.f
de exercitoribꝰ & portitoribꝰ 333.m
in Æmilio de familiæ erciſcundæ iudicio 660.f.
de familiæ emptore 254.m
de fiduciaria tutela 113.p.
in Solone de hauriendæ aquæ ſeruitute 209.f
de læſa religione 779.p.
Legibus cur ſolutus ſit princeps 307.p.
muri cur dicantur ſancti 166.f.
de pœna culei 774.f.
de pœna filiorum ob ſcelera parentum 769.p
de prætexta 616.f
quæ feræ beſtiæ, quæ manſuetæ ſint 168.p.
de ratione ꝓpter quam nuptię prohibentur 76.p.
de actione ſerui corrupti 662.f.
de Solone 2.f.
De lege Solonis ob conuiciũ 625.m.
de vſucapione rerum mobilium 225.m.
Podagræ valetudo non prodeſt ad munerum excuſationem 143.m
Pœna appellatur quicquid ex bonis noſtris non eſt 654.p.
Pœna adiecta ſub conditione exiſtẽte cõmittitur ſtipulatio, & ſic pœna in ſolidum, ſed petitioni oberit exceptio eius duntaxat quod intererit 496.p.
Pœna cum penſione peti poteſt 569.p.
Pœna excedens quod intereſt, an debeatur 476.m.
Pœna extraordinaria quæ dicatur iure ciuili, & an certa eſſe poſsit 619.f.
Pœna in leuibus delictis arbitraria 662.m.
Pœna in ſolidum licet committatur, tamen pro parte peti debet 496.p.
Pœna licet facto diuiduo adiecta, indiuidua tamen eſt, & in ſolidũ cõmittitur 496.m.
Pœna non tollit obligationem 517 p.
Pœna ſimul cum re principali peti non poteſt, niſi expreſſe conuentũ ſit 476.m.
Pœna ſtipulationi adiecta præſtanda eſt 526.m.
Pœna tribus modis adiicitur 362.f.
Pœna vtrùm poſsit eſſe maior quadruplo 662 m
Pœnæ conuentio non impedit emphyteutam expellere, ſed vtrunque conſequi non poteſt 569.p.
Pœnæ nomine quod relinquitur, valet 533.m.
Pœnę ſeruus filios habere in poteſtate definit 94.m.
Pœnæ ſolutio quando alteri proſit, quando non proſit 632.m.
Pœnæ ſtipulationi adiectæ vtilitas 470.f.
Pœnam quibus actionibus quis perſequatur 659.p.
Pœna accuſati filii mitiorẽ ꝓmeretur accuſatio

accuſatio patris, & ratio 62.m
Pœnam & rem ſimul non debemus conſequi 495.p.
vbi de pœna euitanda, inhibendo vſurarum curſu, aut conditione implenda, partis ſolutio non adfert liberationem 593.f.
in pœna inſpicimus quid poſsit is à quo legatur: In conditione quid is poſsit cui legatur 533.m.
ex pœna, non ex maleficio, ſed ex cõuentione etiã hæres tenetur 707.p
ſub pœna obligatio quantitatis dandæ indiuidua eſt 493.m
Pœnalis actio ex delicto quoties aduerſus plures intẽditur, vnius pœna alios non liberat 602.m.
Pœnalis ſtipulatio an committatur ſtatim à tempore moræ 180.m.
Pœnalis ſtipulatio quæ aliunde pendet, an pro parte committatur 497.p.
Pœnalis ſtipulationis & intereſſe differentia 496.p.
Pœnales actiones ex maleficiis in hæredem rei non competunt, ſed hæredibus non denegantur 608.p.
Pœnales actiones lite ſemel cõteſtata tranſmittuntur in hæredes 707.p.
Pœnicales funerales dicebãtur nouem dierum feriæ 744 m.
Pœnitentia ſola ſufficiens cauſa non præſtandi legati 363.f.
ob pœnitentiã quando reuocari poteſt donatio cauſa mortis 235.f.
Pœnitere ei licet qui ſemel reſpondit, ſi nulla ſit alteri captio ex huiuſmodi pœnitentia 387.m.
Pœnitere non licet in emptionibus etiam ſolo conſenſu perfectis 558.f.
Poëta ſimpliciter dictus 19.m.
Poetæ nulla immunitatis prærogatiua gaudent 146.f.
Poetas etiam ab inuocatione dei ſcripta ſua cœpiſſe 3.p.
Poetarum ſententię aduocato perdiſcendæ ſunt, & neceſſariæ 561.m.
πολιτικὰ & πολεμικὰ in Imperatore, ſed & in præſide deſiderantur 6.m.
Pollio ante Quæſtoriam ætatem grauiſſimas cauſas ſuſcepit 58.m.
Pollionis crudelitas 61.p.
Pollionis elegans dictum 179.m.
Pollux partem ſuæ diuinitatis fratri Caſtori elargitus 56.m.
Polybius de armis Romanorum militum 738 p.
de Captiuis Cannenſibus 248.p.
de Romanorum caſtrorum metatione 167.p.
Polybii dictum de recta reipub. adminiſtratione 7.f.
Polybii Romanorum laus ob leges de ambitu 778.p
Polycrates tyrannus fortunæ annulum reiecit, & eius interitus 5.p
Polydorus de Henrico tertio Angliæ rege 102.p.
Pomponius cum Liuio pugnat de Plebiſcitis loquens 27.p.
Pomum decerpere vt in alieno poſsimus ſeruitus conſtitui non poteſt 210.m.
Ponticis iure ſingulari conceſſum, vt materna origo cenſeretur 45.p.
Pontifex dum ſacra facit, in ius vocandus non eſt 744.m.
Pontifices poſteriores conſenſum in nuptiis non requirunt 72.f.
Pontificali authoritate compellendi hæredes ad obſequiũ ſupremæ voluntatis 250.m.
Pontificia graduum computatio qualis ſit 77.m.
Pontificii iuris authores graduũ cõputationem iuris ciuilis non intellexiſſe 60.m.
Populus an poſsit hæres inſtitui 281.f.
Populi appellationem latius patêre quàm plebis ex Capitone & Pomponio 27.p.
Populus a plebe differt quo ſpecies à genere 26.f.
Populiſcitum apud Ciceronem legitur 26.m.
Ponti nomine quod mare intelligatur 24 f.
Porphyrio de inteſtabilibus 255.m.
Portæ ciuitatis habitari non poſſunt ſine permiſſu principis 167.p.
Poſitiones. i. genera ſiue ſpecies 18.p.
Poſſeſsio continua eſſe debet nec interrupta in vſucapione 226.p.
Poſſeſsio non cenſetur continuari, vel ipſo iure tranſmitti non poteſt in hæredes, ne in ſuos quidem licet 729.m.
Poſſeſsio diutina tantùm iure ſucceſsionis ſine titulo obtenta ad præſcriptionem prodeſt 227.p.
Poſſeſsio diuturna eſt decem annorũ inter præſentes, viginti inter abſentes 226.m.
Poſſeſsio fundamentum eſt vſucapionis, eáq; ſufficit quæ animo retinetur ibidem.
Poſſeſsio iuſta an iniuſta ſit, in interdicto vbi poſsidetis, nihil refert 734 p.
Poſſeſsio iuſtior eſt quàm quis authore prætore nanciſcatur 446.p.
Poſſeſsio longè commodior quàm petitio 732.p.
Poſſeſsio per liberam perſonam acquiritur etiam ignoranti 250.p.
Poſſeſsio pura quid ſit 165.p
ſeparata eſt à proprietate 732.p.
Poſſeſsionis amittendæ ſolus metus, vtrùm priuet poſſeſsionem 734.p.
Poſſeſsionis cauſa excepta per liberã perſonam nihil acquiri poteſt 249.p.
Poſſeſsionis commodum propter impenſas in alieno ſolo factas 186.p.
Poſſeſsionis exitus eſt vt prius pronuncietur, vter poſsideat 731.m.
Poſſeſsionem alienam occupantibus non datur compenſatio 671.p.
Poſſeſsionem animo ſolo quarũdam rerum adipiſcimur 735.p.
Poſſeſsionem animo ſolo non adipiſcimur, ſed retinere poſſumus 734.m.
Poſſeſsionem iudex tueri debet eius, cuius cauſam probauit 731.f.
Poſſeſsionem non amittimus, ſi qui noſtro nomine poſsidebat, deſierit eſſe in poſſeſsione 734.m.
Poſſeſsione diuturna libertatem poteſt ſeruus conſequi 227.p.
in Poſſeſsione eſſe aliud eſt quàm poſſidere 733.f.
de Poſſeſsione prius quærendum eſt quàm de proprietate 731.p.
Poſſeſsionum æqualitem Lycurgus inſtituit 156.m.
Poſſeſſor abſolutus, vtrùm aliquid ex illa abſolutione iuris nanciſcatur 748.p.
Poſſeſſor ædificii non ideo poſſeſſor eſt ſingularium eius partium 183.m.
Poſſeſſor amittit quicquid aqua lambendo abſtulit 175.m.
Poſſeſſor condemnatus, debet rem reſtituere cum fructibus 744.f.
Poſſeſsione priuatur propter mendacium 649.p.
Poſſeſſor pro detentore 639.f.
Poſſeſſor quando probare cogatur 732.m.
Poſſeſſori malæfidei, furti actio non datur 605.m.
Poſſeſſori qui reſtituere non poteſt tempus indulgetur 744.f.
Poſſeſſorem debet abſoluere iudex, ſi contra petitorem iudicauerit ibidem.
à Poſſeſſore malæfidei eius qui accepit & eius qui a bonæfid. poſſeſſore accepit quando eadem habeatur ratio 218.m.
Poſſeſſores omnes intelliguntur eſſe malæfidei poſt litem conteſtatam 749.p.
Poſſeſſoria bonorum petitio qua ratione competat 706.m

Poſsidere Chriſtianum magis, ſuas facultates, quàm ab his poſsideri 156. p.
Poſsidere eam rem vnus poteſt, cuius alter poſſeſsionem retineat 733. m.
Poſsidere is intelligitur, cuius nomine poſsidetur 734. m.
poſsidere & vſucapere per ſeruos poſſumus 226. m.
Poſsidere quando non licuit ſupra quingenta iugera agri 156. m.
Poſsidere videtur vi deiectus 735. p.
Poſſediſſe pro hærede non dicitur, niſi qui verè hæres eſt 729. f.
Poſsidens quando ſubeat actoris partes 642. p.
in rebus incorporalibus agere poteſt 641. f.
Poſsidentis conditio melior in pari cauſa 643. f.
Poſsidentes alieno nomine non poſſident, ſed in poſſeſsione ſunt 734. m.
Poſsidentes immobilia non iubentur ſatiſdare 699. p.
Poſteri qui dicantur 105. f.
Poſteriorum appellatione qui contineantur 107. p. m.
Poſteriora derogãt prioribus, in quibus hæc regula locum habeat 34. f.
Poſthumus alienus quis 552. f
Poſthumus cùm de alterius iure agitur, non habetur pro nato 140. m
Poſthumus & poſthuma, filii & filiæ appellatione continentur 105. f.
habetur pro nato, ſi de eius incõmodo agatur 45. m.
Poſthumus hęres ex ſorore adoptiui inſtitui poteſt 76. m.
in vtero eius, quę noſtra vxor eſſe nõ poteſt, inſtitui hæres non poteſt 353. m.
Poſthumus præteritus, patre viuo mortuus non rumpit teſtamentum 272. m.
Poſthumi quomodo à filiis natis in iure differant 272. f.
pro iam natis habentur 102. f.
Poſthumis dati tutores, non niſi illis æditis tutores ſunt 102. f.
licet inutiliter antea legabatur hæreditas, rectè tamen relinquebatur 352. f.
Poſtliminium dictum eſt à Limine & poſt, & qua ratione 94. f.
Iunctum verbum eſt ex Cic. & eius etymologia 99. f.
Poſtliminii duplex cauſa cum filius reuertitur ibid.
Poſtliminii ius quid efficiat 402. p.
Poſtliminii iure pater filium, maritus vxorem recipit 99. m.
Poſtliminii iure quæ facti cauſam cõtinent, non recipiuntur ibid.
Poſtliminii ſpes facit vt filius non dicatur omnino amiſiſſe ius patriæ poteſtatis 99. p.
Poſtulare non poſſunt turpitudine notabiles perſonæ, & quid iure pontificio de hac re conſtitutum ſit 720. f.
quo ætatis tempore permiſſum ſit 51. f.
Poteſtas & vis affines ſunt 103. p.
Poteſtas patria magis in pietate, quàm in atrocitate debet conſiſtere 62. m.
Poteſtatis ius proprium ciuium Ro. & qua ratione 66. p.
Poteſtatis iure pater occupat filii inteſtati peculium tãquam ſuum, nõ tanquam hæreditatem 266. m.
Poteſtatis verbum quàm latè pateat 255. f.
Poteſtatis verbo plura ſignificari 65 f
Poteſtates non fruſtra inſtitutas ait Auguſtinus 37. f.
Præceptori verbera emendationis cauſa & modica caſtigatio permiſſa, nimia eius ſæuitia culpæ aſsignatur 62. f.
in præceptores plagoſos 62. f.
Præceptoribus mercedes tutor ſoluere iubetur 103. m.
Prædium dotale maritus prohibetur alienare, etiam conſentiente muliere 240. m.
Prędii appellatione etiã pars continetur 241. m
Prædia ſtipendiaria & tributaria quæ dicantur 196. f. 197. p.
Prædiorum fines tueri intereſt 221. p.
Prædo eſt, qui interrogatus cur poſsidet, reſpondit, quia poſsideo 729. m.
Præfatio quid ſit 485. m.
in legibus explicandis neceſſaria 2. m.
in præfationibus quę dicuntur, in ſtipulationibus cenſentur repetita 530. m.
Præfectus Auguſtalis ob tutorem datũ non tenetur 136 m
Præfecti vrbi officium 154. p.
Præfecto vrbi pertinebat omnium criminum animaduerſio 151. m.
Præiudiciales actiones quæ dicantur, & quid ſit præiudicium 656. p.
Præiudicium de alimentis redditum nõ tollit plenam negocii diſcuſsionem 657. p.
duplicis eſt generis 709. m.
ex ſola nominatione, quàm magnũ oriatur 93. m.
Præiudicium nullum adfert res inter alios iudicata 716. p. m.
nullum fit actori ſi habet alteram petitionẽ quòd reus ſit à præſenti petitione liberatus 678. m.
Præiudicio agitur de partu agnoſcendo 656. m.
Præiudicia aliorum ſequi non ſolemus 28 m.
Prænomen quid 353. f. 354. p.
Præſcriptio eſt dilatoria quædam exceptio 709. m.
Præſcriptio nulla longæ poſſeſsionis obiici poſſet ad obtinenda loca iuregentium publica 161. p.
quid propriè ſit 709. m.
Præſcriptio quinquennii quæ fiſco tribuitur quibus obſit 231. p.
Præſcriptio quinquennii ad ſubuertendam ingenuitatem ſublata 45. m.
Præſcriptio viginti annorum, quæ circa requirenda annotatorũ bona obſeruatur, ſolet ex eo numerari, ex quo quid ad fiſcum pertinere potuit 229. p.
vtrùm fiſco obiiciatur 228 f.
Præſcriptione temporis non munitur fructuarius ad obtinẽdam proprietatem 249. f.
Præſcriptiones quæ longi temporis, quæ longiſsimi 226. f.
ad præſcriptionem prodeſt poſſeſsio diuturna tantũ iure ſucceſsionis ſine titulo obtenta 227. p.
Præſens corpore nõ animo, pro abſente habetur 122. m.
Præſens patria poteſtate non liberatur 97. f.
Præſidis nomen generale 63. p.
Præſumuntur legitimis rationibus partæ facultates 156. f.
Præſumptio iuris onerat probatione reum poſsidentem 732. m.
Præteritio à milite facta quid efficiat 275. f.
Præteritis quibus datur inofficioſi querela 276 p.
Præteritum aliquando habet vim futuri temporis cui coniungitur 329 m.
Præterita & præſentia certa ſunt 475. m.
Prætexta quid 626. m.
Prætor dicitur magiſtratus κατ' ἐξοχὴν 24. m.
ius habebat remouendi à tutela 151. m.
id dicitur interdum facere, quod ſuo edicto mandat fieri 133. f.
quod iuſsit vetuitve, contrario imperio tollere non poteſt 754. p.
ſalua maieſtate imperii, ius debet dicere 48. f
Prætor tutelaris ab Antonino philoſopho creatus 101. f.
Prætoris annuus erat magiſtratus 706. p.
ex Prætoris iuriſdictione quæ actiones veniant ibid.
eius propriè erat interdicere 725. f.
quæ eius debeat eſſe inquiſitio in cõfirmando tutore 105. p.
Prætoris quomodo creuerit authoritas, & quibus nominibus à Iuſtin.

vocetur, & quomodo imminuta 30.p
à Prætore dari dicitur actio quæ ex eius edicto & iuriſdictione deſcendit 706.f.
Prætores creari ſolebant in annum proximum, dicebanturque interim deſignati 352.m.
fideicommiſſarii quando creati 382.p
Prætorum edicta non magni ponderis poſt edictum perpetuum à Iuliano edictum 30.m.
eorum poteſtas 20.m.
Prætoriæ ſtipulationes quæ 520.m.
Prætoriarum ſtipulationum appellatione continentur Aedilitiæ 30.m.
Prætorium ius quomodo dicatur adiuuandi, ſupplendi, vel corrigendi iuris ciuilis cauſa introductū 442. f. 443.p.
Precarium quandocunque licet habēti auferre 466.m
Precario rogans, ſuis etiam rogare intelligitur 221 p.
Presbyteri tutores eſſe poſſunt 145.m.
Pretium grani quod inuehitur ius non eſt ordinis cuiuſque ciuitatis ſtatuere 778.f.
in certa quantitate eſſe debet & in numerata pecunia cōſiſtere 559.m. 556.p.
Pretia rerum non ex affectione, nec vtilitate ſingulorum ſed cōmuniter finguntur 619.f.
varia per ſingulas ciuitates regionéſque 676.p.
Primipilariorum filii paternā ſequuntur conditionem 97.f.
Principali & Pōtificali authoritate cōpellendi hæredes ad obſequium ſupremæ voluntatis 250.m.
Principalibus rebus extinctis acceſſiones tolluntur 213.m.
Princeps eſt νόμος ἔμψυχος .i. lex animata 27 f.
in priuati iniuriam beneficium poteſt concedere 64.m.
ſolus pœnā damnato remittere poteſt 29 f.
veteranis poteſt agros aſsignare 64.m.
Principis ab indulgentia pendentia non poſſunt ſperari 96.m.
Principis iura 64.m.
Principis placitum, legis habet vigorem 20.p.
Principis placitum legem eſſe quomodo intelligatur ex Mecœnate 27 f.
Principis placitum poſt duos menſes ratum eſt 28.m.
Principis proprium opus 7.p.
Principis quodcunque placitum habet vim legis, vbi apparet hanc eſſe principis voluntatem 29.p.
Principis ſacro cubiculo oblatus eo ipſo fit liber 48.m.
Principi conuicium dicens, vtrùm puniatur 768.m.
cur data ſint arma & gladius 6.f.
Principe inſcio armorū vſum interdictum eſſe, maieſtatiſque teneri eum, qui eo inſcie bellum geſſerit ibidem.
Principū orationes dicūtur & cōſtitutiones & Senatus Cōſulta 29.p.
Principum ſtatuas qui lædit, maieſtatis tenetur 65.m.
Principibus exoluenda vectigalia 228.m.
Priſco Adrianus plurimùm vſus 7.m.
Priuata iudicia criminalia extraordinaria 758 p.
Priuigni inter ſe nuptias poſſunt contrahere 81.m.
Priuigni quondam vxor vitrico coniungi non poteſt, neq; ei qui priuignæ maritus fuit, nouerca nubere poteſt, & ratio 29.m.
Priuilegium quid 18.m.
Priuilegium deponentis & depoſiti 467.468.p.
Priuilegiū in bonis magiſtratus quādo habeat pupillus 135.m.
Priuilegium mixtum tranſmitti poteſt ad hęredes 29 f.
προαίρεσις voluntas cōſtans & immutabilis 13.m.
Probare debent in rem verſum qui agunt de in rem verſo 689.p.
Probare quando cogatur poſſeſſor 732.m.
Probatio patris ex coniugio cohabitātium fit 68 m.
ad probationis inopiam poteſt deferri iuſiurandum 752 m.
ſecūdum probationes non debet iudicare iudex, ſed ſecundum ea quę nouit 747.f.
Proconſulibus ſimilis conceſſa eſt poteſtas quæ Romæ prætoribus 30.p.
Proconſulares præſides qui 63.p.
Procopius de filiorum ab inteſtato ſucceſsione 395.p.
Procopius de Iuſtiniano 768.p.
Proculei fratris amor 56.m.
Proculianorum cum Caſsianis diſputatio de tempore pubertatis 125 m.
Procurator abſens, dari poteſt 699.m.
Procurator ad crimen publici iudicii proſequendum fruſtra interuenit 698.p.
ad omnes cauſas non eſt ſemper idoneus ibid.
an rectè manumittat 48.p.
deferens iuſiurandum, vtrùm audiēdus ſit 713.p.
Procurator eſſe poteſt veteranus militia miſſus 720.p.
in iudicio minor xxv. annis eſſe non poteſt, & ratio 58.m.
in rem ſuam quis dicatur 702 f.
Procurator legatum petentis ex teſtamento procurationem ſuſcipiēs inofficioſum illud teſtamentū poſtea non dicet 311.p.
poſt litem cōteſtatā dicitur litis dominus, ideo ſibi ſubſtituere poteſt 698.f.
quomodo conſtitui poſsit 697.f.
rationes reddere tenetur 117.f.
quādo domino poſſeſsionem acquirat 249.p
ſemel conſtitutus, non poteſt aduerſario ignorante reuocari 698.m.
ſua pecunia emens fundum alieno nomine mandans ad vſuras pecuniæ pro fructibus tenetur 578.f.
Procuratoris munus vile 698.m.
Procuratoris Regii officium in criminibus 766 f.
Procuratoris vſus perquàm neceſſarius 698.m.
Procuratori litis non rectè ſoluitur, quia non iudicati actionem habet 699. p.
Procuratori remittitur cautio rati, vbi conſtat de eius mandato 703. m.
per Procuratorem actio domino acquiritur, etiā ſine ceſsione ex prætoriis ſtipulationibus 703.m.
Procuratorem dans ad agendum intelligitur illi permittere vt litem peragat & appellet 698. f.
per Procuratorem peti poteſt bonorum poſſeſsio non hæreditas adiri 446.m.
per Procuratorem qui cauſas agere coguntur 698.p.
inter Procuratorem vniuerſorū negociorum & eum cui libera adminiſtratio conceſſa eſt differentia 198. m.
Procuratorum forenſium ſine miniſterio hodie moribus fori nullę ferè cauſæ agi poſſunt 698.p.
Procuratoriæ exceptiones duplices, & potiſsimum ex quatuor cauſis oriuntur 719. m. f.
Prodigus furioſo comparatur ibid.
in acquirendo æquiparatur pupillo, ibidem.
nec naturaliter promittendo obligatur 129. m.
quare teſtamentum facere nō poſsit 268. p.
Prodigi fideiuſſor non obligatur 531. p.
Prodigi qui dicantur, quomodo iis interdicatur bonorum adminiſtratio, detur curator, & vtrùm ſana verba arguant ſanam mentē 130.m
in Prodigos vſucapio inchoari non poteſt 229.p.
Prodigis olim ſubſtitui non poterat 296 f.
Profectum a patre videtur quod ex facto patris aut eius occaſione filius cō

ſequitur 248.m.
προλύται qui dicantur 9.f.
Promiſcua conditio non niſi poſt mortem teſtatoris impleri debet 505.f.
Promiſsio imperſonalis vtrùm valeat 519.p.
ſtipulationem non vitiat 471.m.
nuda dicitur, quæ nec iuſiurandũ habet nec ſatiſdationem 702.f.
Promiſsio ſimplex fori præſcriptionem non adimit 475.p.
in Promiſsione Curaturum ſe, venit id quod intereſt 527.m.
ex promiſſione gratuita præſumitur minor ſumma maiori ineſſe, non ita in oneroſa 529.f.
Promiſſor hominis, mortuo homine, cùm per eũ ſteterit, tenetur 524.m.
Promiſſor ſtipulatori ſolùm modo pollicẽs adhuc adiecto ſoluere poterit 528.m.
ſine loci adiectione, an vbique conueniri poſsit 475.p.
qui Promittit effecturum ſe, obligatur 526.m.
Promittere quemque de ſe oportet ibidem.
Promittens ſub conditione impoſsibili negatiua, obligatur 532.f.
Promittens ſub conditione purè interrogat', minimè obligatur 530 m.
inter Promittentem rem, cuius commercium nõ eſt, & ſtipulãtem, diſcrimen 525.m.
Propior ſobrino quis dicatur 432.p.
Proportio geometrica quæ dicatur 13.p.
Proprietarii mors nihil pertinet ad finiendum vſumfructum 216.f.
Proprietas quid 214.m.
Proprietas nuda ibidem
Proprietas ſeparata eſt, & nihil habet commune cum poſſeſsione 732.p.
Proprietatis acquiſitione reſciſſa, vtrùm nihilominus confundatur vſusfructus 218.m.
Proprietatem capere non poteſt fructuarius 249.f.
Proprium quod eſt nobis amplius noſtrum fieri non poteſt 525.m.
Proſpectus etiam ex inferioribus locis eſſe poteſt, lumen nõ poteſt 209.m.
Prouidentiſsimus dicitur princeps 8.m.
Prouocatio quando actum ſuſpendat, quando non ſuſpendat 147.f.
Proximus quis dicatur 416.p.
Prudentia a Sapientia differt vt Ars à Scientia, & quid Prudentia 15.m.
Prudentum reſponſa quid 20.m.
ψήφισμα quid apud Athenienſes 26.m.
Ptolomæus philadelphus criminale iudiciũ in eos qui libros alienos ſibi aſcribunt, conſtituit 764.m.
Ptolomæus ſororem ſuam Arſinoen duxit vxorem 764.m.
Ptolomæi regis ſtatua apud Cyrenas, in qua erat ius aſyli 63.m.
Pubis impudica inſpectio ſublata 125 f.
Pubes curatorem non habẽs ſi contraxit reſtituitur: at ſi is qui curatorem habet contraxerit, nullus eſt contractus 128.m.f.
Pubertas plena eſt decem & octo annorum 86 p.
quomodo olim & nunc æſtimatur 123.f.
Pubertas quot annorum 71.m.
Pubertati proximus videtur doli capax 607.m.
Prope pubertatem quando pupillorum ætas eſſe dicatur ibid.
Pubertate finitur ius pupillaris ſubſtitutionis 89.p.
Publiciana actio dari poteſt propter vſumfructum 215.f.
Publiciana actio quare dicatur & qua ratione competat 643.p.m.
Publicianum iudicium petitorium eſt non poſſeſſoriũ 644 p.
Publicus vſus nunquam finitur 162.p.
Publici iuris tractationem quare Iuſtinianus omittat 18.m.
Publico bono introducta vſucapio 222.f.
Publica alia iure ciuili, alia iure gentiũ 162.f.
Publica iudicia ordinaria 758 p.
Publica iudicia per actiones non ordinantur, nec quicquam ſimile habent cum cæteris iudiciis 765.p.
Publius adoleſcens ob debitum paternum nexus apud fœneratorem 65.m.
Pudicitiæ fauor quãtus in iure 694.m.
Pupillaris ſubſtitutio quando finiatur 126.p.
moribus introducta 32.f.
vt directa in codicillis facta, conuertitur in fideicommiſſariam 288.m.
quãdo non comprehenditur vulgari expreſſa 298.p.
Pupillaris ætatis ad vltimum momẽtum durat, euaneſcit tamen facto teſtamento 300.m.f.
ex Pupillari ſubſtitutione non ſuccedit teſtatori, ſed ipſi pupillo 292.p.
per Pupillarem ſubſtitutionẽ ab inofficioſi querela mater excluditur 296.m.
Pupillares tabulæ corruunt ſi per querelam inofficioſi reſcindatur principale teſtamentum 299.m.
Pupillares tabulæ matris quæ dicatur 295.m.
Pupillares tabulas impugnans non perdit emolumentum teſtamenti principalis 297.f.
Pupillares tabulas ſuſtinet ius ſui hæredis, etiam ſi ſe abſtineat ſuus hæres 316.m.
Pupillus ab hoſtibus captus tutela liberatur, ſed datur eius bonis curator 126.m.
cõditioni ſub qua hæres à patre ſcriptus eſt parere poteſt, idẽ ſi ab extraneo inſtituatur 121.f.
indebitum recipiẽdo minimè aſtringitur 465.f.
infante maior ſi præſens ſit, authore tutore, tam ad agendum quàm ad defendẽdum poteſt procuratorem conſtituere 132.m.
Pupillus inſtitor ſi contrahat, omnimodo ratum eſt quod agit 121.p.
non poteſt ex eo contractu quem nõ obſeruat alium conuenire ibid.
legatum ſine tutore agnoſcere poteſt 121.f.
quando naturaliter obligetur, & in quibus contractibus 120.f.
quando non tenetur indebiti conditione 461.m.
qua ratione meliorem facere ſuam cauſam contrahendo poſsit, non poſsit autem hæreditatem cõſequi 121.m.
in quorum bonis habeat priuilegium 135.p.
ſi attigit vltimum diem anni 14. rectè facit teſtamentum 126.p
ſine tutore non poteſt conditionẽ ſuã deteriorem facere, meliorem poteſt 119.m.
vtrùm cogi poſsit ad rationes reddẽdas 118.m.
Pupilli confeſsio cui non adfuit tutor, nullius eſt momenti 119.m.
Pupilli rem quando tutor ſe authore emere poſsit 123.m.
Pupillo competit actio iudicati, non tutori qui litem peregit 754.f
Pupillo cum pupillo contrahente nihil agitur 120.f.
Pupillo per fideicommiſſum ſubſtitutus nõ dicitur pupillo ſuccedere ſed patri 89.m
Pupilli pupillæque cùm puberes eſſe incipiunt tutela liberantur 123 f.
Pupillorum bona non poſſunt vſucapi 229.m.
Pupillorum numerus tutelas plures non facit ſed patrimoniorum ſeparatio 143.p.
Pupillis nec teſtamenti factio, nec donatio cauſa mortis permiſſa eſt 236.p.
Purpura Tyria omnium laudatiſsima 677.p.
Purus locus eſt, qui neque ſacer eſt, neque rel giõſus neque ſanctus 165.p.
Pyrrhus, vide Pirrhus

Q

Quadrans arrogato filio debitus priuilegio nitatur 89 m.
Quadrãs ex lege falcidia donationi-

bus cauſa mortis detrahitur vt legatis 236.p.
Quadriennium olim erat ſtudiis legalibus præſtitutum 9.f.
Quadrupes ſi damnum dederit, quam mulctam pendat dominus quadrupedis 695.m.
Quæſtor apud Græcos quis dicebatur & eius officium 9.p.
Qualitas bonitatis non eſt de ſubſtantia contractus 464.m.
Qualitas iuncta verbo refertur ad tẽpus, quod eo verbo ſignificatur 283.p.
Quantitatis obligatio eſt indiuidua, quanuis pro parte ſolui poſsit 593.m.
in quantitatibus diſiunctiuis creditor poteſt petere minorem ſummam 676 m.
Quarta bonorum adoptiuo filio relinquenda ſi exhæredetur, aut ſine iuſta cauſa emancipetur 86.p.
Quarta quando nõ datur hæredi qui adiit vt reſtituat 383 m.f.
Quartæ petitio quando naſcatur 89.f.
Quartam Trebellianicã ſi hæres per errorem non retinuit repetet 384.m.
Quaſi caſtrenſe peculium quid 248.p.
Quaſi Seruianę actionis vis quæ hypothecaria dicatur 647.p.
Quilibet eſt ſignum magis particulare 190.p.
Quinquaginta dies conſtituti conteſtãdis & proponendis excuſationũ cauſis 147.f.
Quinque pedum liberum ſpatiũ, quod relinquebatur viæ, relinquebatur & aratro vertendo, vſucapi non poterat 229 p.
Quinquennii præſcriptio ad ſubuertẽdam ingenuitatem ſublata 45.m.
Quinquennii præſcriptio quæ fiſco tribuitur quibus non obſit 231.p.
Quinquennio conſequitur mortuus iura libertatis 227.p.
Quintilianus multa quæ libera fuerant, dixit tranſire in ius occupantium 168.m.
Quintilianus de actione ingrati 238.m.
de vocabulo impoſsibilis 286.p.
quid ſit interdicere 725.f.
non idem dominum cum ancilla, do minã cum ſeruo coiiſſe 280.p.
Quirites à Quirino 19.m.
à Quirino dicti, aut à Curibus vrbe Sabinorum 24.m.
Quod vi, aut clam, interdictum quibus competat. 736.f.

R.

RAptor cur nõ niſi tripli pœna mulctetur, fur autẽ manifeſtus quadrupli 610.m.
Raptor omnimodo furtum facit. & debet exiſtimari fur manifeſtus 609.m.
vtrùm puniatur iure pontificio 777.m.
Raptum iudicat Iuſtin. coniugium inuitis parentibus 72.f.
Rationes reddere qui teneantur 117.m.
Rationum diſtrahendarum iudicium in duplum 117.f.
Ratum habere factum diuiduũ 493.m.
qui ratum habiturum promittit, alienum factum pollicetur 526.f.
in Ratũ habẽrẽ datur Quod iuſſu actio 685.m.
Receptitia actio quæ fuerit, non ſatis liquet 649.p.
Reciproca ſubſtitutio quæ 290.m.
Recluſũ pro occluſo, alioqui ſignificat apertum 417.m.
Reddi non videtur quod deterius redditur 466.p.
Redhibitoria actio non viuit intra ſex menſes 706.m.
Regiones vicinas qui non circuiſſent, non admittebantur ad bonorum ſuorum poteſtatem apud Athen. 127.m.
Regnum Chriſti quærere ſub elementis huius mundi, Iudaicæ eſt ſuperſtitionis 36.p.
Regni proceres non ferũt vicarium diutius pro arbitrio regnantem 125.p.
Relatiuum verbo futuri temporis iunctum conditionem magis quàm demonſtrationem ſignificat 355.m.
Relegare apud latinos generaliter ſignificat ſeparare aut ſummouere 97.p.
Relegati in poteſtate ſua liberos & omnia alia ſua iura retinent ibid.
Relegatorum duo genera ibid.
Religio erga Deum primũ Iuris præceptum 17.m.
Religioſum locum vnuſquiſque ſua voluntate facit 164.f.
Religioſum locum proprietariis facere non poteſt niſi conſentiente vſufructuario 165.m.
Religioſa eſſe deſinunt capta ab hoſtibus 174.m.
Remuneratio mera, donatio non eſt 233 f.
Remunerationes ſunt irreuocabiles 238.m.
Remus qua ratione occiſus 166.f.
Repetitioni quę perſonæ locum faciãt, & quæ eis actio detur 465.f.
contra Repetundarum legem vſucapi non poteſt res, etiam à bonæ fidei poſſeſſore 229.m.
de Repetundis pecuniis legem quis primus tulerit, & qui ea tenebantur 778.m.
Replicatio quid 721.p.
Replicationi obiiciatur triplicatio, & ita deinceps nomina multiplicãtur 722. p.
Replicationem vocant Græci ἀντιπαραγραφὴν 721.f.
Replicationes neceſſariæ vt exceptiones excludant ibid.
Repræſentationis ius 140. m.
Repræſentationis ius æquum, antiquum, & legitimum. 403.m.
de Repræſentatione memorabilis quæſtio in Anglia 415.f.
Repudio digna eſt mulier, viuente ſuo marito, de alio ſolicita 79.f.
non Repudiatur ante diem quod nõ dum acquiſitum ſit 480 m.
Res ambulatoria quæ in vno non conſiſtit. ſed longius profertur 507.p.
Res.i. cauſa & lis 698.f.
Res in bonis noſtris quando eſſe dicatur, quando ex bonis 611 p.
Res incorporalis traditionem nõ recipit 196.f.
Res omnis in ſtipulationem deduci poteſt 521.p.
Res vtrùm per nomen vel alio modo demonſtretur nihil intereſt 354.f.
Res poſt iudicium acceptum cum detrimento rei perit 752.p.
Res quæ in ſtipulationem non veniunt 521.p.
Res quibus modis fiant ſingulorum 167. f.
Rei appellatio interdum generalis, interdum arctior 39.m.
Rei verbum generale eſt 460.m.
Rem deteriorem tradens, non liberatur in contractibus bonæ fidei 669.f.
Rem noſtram reſtitui aut eius preciũ ſtipulari poſſumus 525.m.
Rem quæ in rerum natura naſci ſperatur ſtipulari poſſumus 524.m
Rem ſuam perſequentẽ nõ iure prohibemus fundo noſtro 172.p.
Rem ſimul & pœnam conſequi non debemus 495. p.
in re cuius commercium non habetur non eſt ſpectandum quid euenire poſsit 526.p.
quot ſunt res, tot ſunt ſtipulationes 495 m.
in rebus acquiſitio, conſeruatio, alienatio conſiderantur 39.m
Rerum amotarum actio competit in hæredem 707.p.
Res iudicata quid 672.f.
inter alios iudicata, inter alios non pertinet 715.m.f.
Rei iudicatæ exceptio non nocet ſi noua ſuperuenerit cauſa 513.m.
Rei iudicatę exceptio quando opponi poſsit 715.p.
Rei iudicatæ executionẽ differre poſtulans ex cauſa auditur 748.f
de Re iudicata, eiúſque vi non quæritur, vbi iã eſt rẽtè iudicatũ 751.m.

poſt rem iudicatā nihil amplius queri poteſt 748.f.
Res mancipi dicuntur quæ alienari nō poſſunt 41.f.
Res pōdere numero menſuráve cōſtantes qualitate non differunt ſed ſola quantitate 462.f.
quæ qualitate nō differunt, dicuntur recipere functionem in ſuo genere 465.f.
Reſpublica ſi velit donare ſeruum libertate quam promeruit, dominus eum cogitur vendere 64.p.
Reipub. adminiſtrandæ ratio in duas partes diuiſa, belli & pacis 7.m
Reipub. cauſa abſenti ſuccurritur 645.m.
Reipub. legatum relictum valet 352.m.
Reipub. munus tutela non eſt, ſed ciuile 140.p.
Rempub. ſanctius eſt inopem obtinere, quàm ad diuitiarum cumulū per diſcriminum & dedecorum veſtigia peruenire 306.p.
Rerumpub. exempla in familiis reperiri dicebat Ariſt. & qua ratione 38.p.
Rei vindicatio aduerſus poſſeſſorē eſt 607.m.
Rei vindicationis non erat iudicium, niſi ab vtraque parte res vindicaretur 731.p.
in Rei vindicatione fructus poſt litem conteſtatam percepti non veniunt iure actionis ſed officio iudicis 748.f.
in Rem actio datur legatario ad legatum perſequendum 322.m.
de in Rem verſo actio, non tam dicitur actio quàm adiectio 689.p.
de in Rem verſo actio, quando locū habeat 683.f.
Reſcriptum de emancipatione à principe 100.m.
Reſcripti principalis authoritate interueniente ſententia lata, appellationem non perimit 28 m
Reſiduæ pecuniæ dicitur actio non accuſatio, & reſidua in Iure reliqua 778.f.
Reſtituendi fideicommiſsi ius alii nō poteſt cedi 350.f.
Reſtitutio conceditur minori ſi aduerſus eum ſit cōpleta vſucapio 229.m.
Reſtitutio in priſtinum ſtatum quā vim habeat 96.m.
peti poteſt intra decennium poſt minorem ætatem Galli regis cōſtitutione 706.p
Reſtitutionis verbum etiam ad fructus pertinet 748.m
Reſtitutioni res ſubiectæ alienari nō poſſunt 245.p
Reſtituta quando dicatur hæreditas 582.m.
Reſtitutæ actiones iis qui plus petēdo formula exciderunt 677.f.
Retentio quando fieri poſsit etiam rei depoſitæ 671.p.
Retentionis quot genera 680.p.
Retrottahitur obligatio debiti ſub cōditione fortuita ad tempus contractę obligationis 513.f.
Reuerentia vna omnibus parentibus ſeruanda 655.m
Reuocatio teſtamenti quomodo fiat 305.f.306.p.
Reus à præſenti petitione abſolui poteſt, nullo interim præiudicio alteriꝰ petitionis quam habet actor 678.m
Reus quomodo ſit conuincendus 759.m.
Reus ſic torquendus eſt, vt innocētiæ vel ſupplicio ſaluus reddatur 63.p.
Reus damnatus ſtatim fit ſeruus pœnæ 759.f.
Reus debendi vnus purè, alius ſub conditione capi poteſt 517.f.
Rei dānati à quibus reſtitui poſsint 760.p.
Rei debendi ex natura rei indiuiduæ 515.p.
Rei debendi in duobus caſibus, beneficio diuiſionis non iuuantur 516.m.m.
Rei debendi promittentes ſinguli in ſolidum tenentur 514.f.
duorum Reorum vna eadémque eſt obligatio 516.m.
Reorum vnus debēdi ſi ſolidum ſuo nomine ſoluerit, ab altero quicquā repetere non poteſt 517.p
Reis ſtipulandi ſingulis ſolidum debetur 515.m.
Rei confeſsionis quæ ſit vis 759.m.
à Reo qui petere veritus eſt, vetatur petere à fideiuſſore, non è diuerſo 336.m.
Rei olim qui dicebantur 514.m
Rei plures tam debendi quàm credendi eſſe poſſunt 514.p.
Reis ſociis promittendi commune eſt onus 517.f.
Rex agros veſtros tollet, dictum Samuelis, & eius explicatio 64.f.
Regis nomen oblatum Scipio in Hiſpania reiiciens 3.m.
Rhapiſmata iniurioſa quibus veteres vtebātur in emācipationibus 100.m.
Rhetores apud Romanos quando interdicti 146.f.
Rhetores qui dicantur 146.m.
Rhetoribꝰ Græcis Latiniſque Veſpaſianus annua centena dari conſtituit ibid.
Rhetoribus quantum ſit tribuēdum ex Iſocrate 146.m.
Rhodos inſula in mari repentè emerſit 177.p.
Ripa non venit in modum agri ad mēſuram venditi, niſi aliter nominatim conuenerit 162.m.
Riparū vſus publicus, & quid ſit ripa 162.p.
Riuius, vtrùm iudex debeat ſecundum probationes, an ſecundum ea quæ nouit, iudicare 747.f.
Rodolphus Agricola Iuſtitiæ diffinitionem ab Vlp. traditam negat ex arte factam 13.m.
Rodolphus Agricola de ſurdo muro 268.m.
ineptè Iuſtinianum reprehendit 18.f.
Rogationum legúmque ferendarum mos 26.m.
Roma noua dicitur Conſtantinopolis 704.f.
Romæ non tam quid fiat ſpectandū quàm quid fieri debeat 704.f
Romano populo quomodo Aſia obuenerit 28.f.
Romano in orbe qui ſunt, ciues habentur 67.m.
Romani a Romulo dicti 24.m
melius Lacedæmoniorum politiam tutati quàm Lacedæmonii 32.m.
Romani muri olim lignei 167.p.
Romani veteres nulli inuito ciuitatem ademerunt 96.p.
Romanorū ciuiū Ius poteſtatis proprium, & qua ratione 66.p.
Ro. veterum diligentia vt vnicuique ius ſuum illibatum maneret 101.p.
Ro. veterū magna paupertas 628.p.
Romanis ducibus mos initio pugnæ adorare & precari 8.m.
Romana puella quæ patrem carcere clauſum propriis aluit vberibus 22.f.
Romanæ ciuitatis iura quæ fuerit, & quibus communicata 49.p.
Romanam ciuitatem omnibus rebus incipiendis Deos adhibuiſſe 3.p.
Romanū imperium maius ſub Auguſto, quàm ſub Iuſtiniano 8.m.
Romulus & legibus & armis potens 6.m.
Romulus multas leges ſcriptas tulit, ſed plures non ſcriptas 25.m.
Romulus poteſtatem omnem dedit in filium, etiam qui ſummum magiſtratum gereret 98.p.
qua ratione de paricidio nullam legē tulit 774.m.
Romuli dictum de ciuitatum conſeruatione ex Dionyſio Halicar. 7.f.
Lex Romuli, mulier viro legitimè coniuncta, fortunarum omniū & ſacrorū illi ſit ſocia: vtque ille dominus domꝰ, ita hæc domina 67 p.
Romuli lex, ne præſentibus fœminis obſcœna verba facito 17.f.
Ruben filii Iacob cū ſua nouerca turpis incœſtus 80.m
Rubrianum S. Conſultum 111.m.
Rubro colore tauri maximè efferātur 602.m.

Ruffinus tutor Arcadii & Honorii, author Romani imperii euertendi 125.p.
Rumor falſus obeſſe non debet 273.m.
Rumpi non dicitur quod nullum eſt 302.f.
Ruptum quid dicatur 621.m.
Ruſtica ædificia quæ dicantur 207.m.
in Ruſtico fũdo taciturnitate vtriuſque partis, fundus reconducitur 572.p.
in Ruſticis, verùm imperitia ſolennis teſtamentorum obſeruationis toleretur 260.f.
Rutilius perſcripſit vitam Sulpitii 103 p.
Rutilius de S C. Tertuliano 420.m.
Rutilii opinio de Caio 10.m.

S.

SAbinianorũ & proculianorũ vnde diſſenſiones ortæ 180.p.
Sabinum apud ſe frequentem habuit Alexander Seuerus 7.m.
Sabinorum inſtituta Laconicis ſimillima 32.f.
Sacerdotes iuris appellari poſſunt principes, vt & cæteri Iuriſconſulti 8.m.
Sacræ res nullius ſunt 163.p.
in Sacris patris filiusfam. eſſe dicitur, & de ſacris patris 65.f.
Sacris rebus adhærentia ſacra habentur 160.p.
Sacrilegium quid ſit 777.m.
Sacrilegium poſſumus appellare eccleſiaſticarum opum impium abuſum 777.f.
Sacrilegio proximum furtum per lãcem & licium ibid.
Sacrilegii pœna certa eſt, nempe capitis, & tamen appellatur extraordinaria 629.f.
Sacrare propriè eſt Deo dicare 163 m.
Sagmina quæ dicantur 166.m.
Saltuarii qui dicantur 221.p.
Saluianum interdictum inter quos redditur 647.m.
quibus competat, & quid à Seruiano iudicio differat 729.f.
Saluius Iulianus ſummus iuris ſcientiæ author ibid.
Saluio Iuliano Adrianus imperator plurimùm vſus eſt 7.m.
Samaritani hæredes non poſſunt inſtitui 279.m.
Samuel non niſi re diuina peracta emiſit in hoſtes Paleſtinos 8.m.
Samuelis dictum Rex agros veſtros tollet, & eius explicatio 64.f.
Sanatibus quod fortibus idẽ iuris eſto lege 12 tab. 50.p.
Sanctimoniales impudico aſpectu intuitus capite punitur 777.p.
Sanctio legitima quid 65.m.
Sanctiones quæ dicantur 167.p.
Sanctæ res quæ propriè dicãtur 156.m.
Sanctum dictũ eſt à Sagminibus ibid.
Sãguinis neceſsitudo epiſtolis nõ quæritur 93 m.
Sanguinis iura nullo ciuili iure dirimuntur 108.f. 407.f.
Sapientiæ diffinitio 15 p.
Sapientiores par eſt imbecillioribus opitulari 103.f.
Satiſdare quid ſit 134.p.
Satiſdare debet iudicio ſiſti, qui in ius vocatus eſt 702.p.
Satiſdare qui paratus non eſt defendere non videtur 701.f.
Satiſdare qui non coguntur 702.m.
Satiſdans iudicio ſiſtendi cauſa, in ius vocari non poteſt 655.f.
Satiſdatio in contractibus frequentata 701.m.
Satiſdationis eſt quædam ignominia 702.m.
Satiſdationẽ cautio propriè non cõplectitur 703.p.
Satiſdationes quædam tuentur iudicia, quædam tuentur rem iudicatam 699.m.
Satiſdationes quæ dandæ ſunt iis, per quos agere poſſumus 699.p.
Satiſdationum modus quis antiquitati placuerit 699.f.
Satisfacturum ſimpliciter conſtituens, liberatur datis pignoribus aut fideiuſſoribus 650.m.
Satrapæ Perſici negarũt Dario ius priuilegii 29.m.
ad Saturnum leges ſuas Charondas retulit 2.m.
Satyri ex capra & homine commixti 524 f.
apud Sauromatas nõ poterat occidi qui clamarat Zirim, quæ vox erat ſe dedentis 41.p.
Scæuola de conditione ſub conditione reſpondet 509 m.
Scæuolæ aſtutia ibid.
Scæuolæ conſuetudinem præcipuè amauit Antoninus philoſophus 7 m.
Scelus atrox à leui diſtinguitur 629.m.
Scientia ab arte quomodo diſcernatur 12.f.
Sciens & nõ prohibens adhuc non vidẽtur conſentire 599.m.
Scipio Africanus primus à nomine deuictæ à ſe gentis nobilitatus, ſecundũ Liuium 3.m.
in Hiſpania oblatũ regis nomen reiiciens ibid.
primus Africani nomen meruit 4.f.
Scipionis Africani in Maſsiua puero capto beneficia 126.m.
Sciſcere ſtatuere eſt 29.m.
Scribendo non minus quis obligatur, quàm ſubſcribendo 558.m.
Scriptulum quæ aſsis pars 282 m.
Scripturæ ordo quãdo inſpiciatur 540.p
Scripturæ quæ teſtãtur in ſtipulationibus aliquos fuiſſe præſentes, quãdo ſint ſequendæ 244 m.
Scriptum ius quotuplex 19 f.
Scriptis omnia non eſſe ſancienda 33 m.
Secta quid ſit 363 m.
Secundi hæredes dicebantur, qui nunc ſubſtituti 287.m.
Sed, nota correctionis interdum ſignificat adiectionem 737.m.
Seleucus filio Antiocho ceſsit vxorem ſuam Stratonicen 81.p.
Seminis vis 22.p.
Semeſtres quid 141.p.
Semiramis publico edicto ꝓbauit parentum & liberorũ concubitus 75.m
Semiramidis equus 456.m.
Semiſsis & ſex vnciarum differentia 281.m.
Sempronius longus propter Iuriſprudentiam σοφὸς dictus eſt 15.m.
Semuncia aſsis pars vigeſimaquarta 282 m.
Senator motus Senatu ex quauis cauſa capite non minuitur 110.f.
Senatoris filius dicitur cõceptus priuſquam Senatu pater moueatur 45. p.
Senatores centũ eſſe debẽt vt S.Cõſultum fieret 27. m.
Senatorum vniuerſus ordo ius facit ibid.
Senatoriæ perſonæ cum libertinis coniungi non poſſunt 82.m.
Senatus Byzantium tranſlatus à Conſtantino, vnde Senatores conſtantinopolitani dicuntur [illegible] à Iuſtin. 27.m.
Senatus vice populi conſultus 20 p.
Senatus Ro. olim poteſtas 26.m.
à Senatu moti capite non minuũtur 109. m.
à Senatu non magis appellatur quã à Principe 27.m.
Senatuſconſultum quid 18.f.
fieri debebat in templo, ſiue loco per augures conſecrato, poſt ſolem exortum nec poterant duo fieri in die, & oportebat adeſſe centum Senatores 27. m.
non confirmatum à principe, etiam ſub Cæſaribus vim legis habuit ibi.
Senatuſconſultum de alendis liberis 22. f.
S.Conſultum carbonianum de differenda quæſtione. vſque ad pubertatem, verùm quis filius ſit 657.p.
Tertulianum de matris ſucceſsione in bonis filii 396.p.
S.Conſultum, de numero liberorum ſublatum 421.f.
S.Conſulti Trebelliani verba 382.f. 383.p.
Plotianũ de partu agnoſcẽdo 656.m
Senatuſconſulto Velleiano mulieres

prohibentur fideiubere 142.p.
Seneca lib. 3. de Beneficiis, vocat mutuum, actionem certæ pecuniæ, quã dicimus certi condictionem 464.f
Seneca ingrati actioné abolere voluit, & quibus rationibus 239.p
Seneca Pollionem dignũ mille mortibus ob crudelitatem in ſeruũ iudicat 61.p.
Lib. 6. de Benef. non ſatis diſtinxit licere rem pro re dare 463.f.
Senes à ſtudiis non arceri 5.f.
in Senibus Cato ſeueritatem probabat 62.p
Senibus liber nuptiarum vſus 71.m.
Sententia quid ex Theophilo 30.m.
Sententia certa quæ dicatur 673.m.
Sententia die feſto non fertur, nec in loco priuato 48.m.
Sententia iudicis facit ingenuum 44.p.
Sentẽtia falſis allegationibus extorta ipſo iure nullius eſt momẽti 149.f.
Sententia in abſentem à principe lata, non ſtatim habet vim legis generalis 28 f.
Sententia incerta nullam parit iudicati actionem 673.p.
in Sententia ferenda ſi iudices diſſentiant, ſententiam plurium obtinere 754.p.
Sentẽtia iudicis ad acta ipſius litis refertur 653.m
Sententia lata cõtra creditorem hypothecarium de proprietate pignoris, non nocet debitori 716.m.f.
lata contra vnum reum debendi, vel creditorem, an ad alterũ pertineat 717.p.
lata in petitorio poteſt aliquando obeſſe poſſeſſorio 752.p.
Sententia quomodo ferenda 673.m.
Sententia rectè lata opus eſt adhuc publica authoritate ad executionẽ 755.p.
Sententia ſcinditur in plures perſonas, vt ſi plures cõdemnati non teneantur niſi in viriles, & ſi alioqui talis eſſet obligatio, & qua alii in ſolidum teneantur 754.m.
Sentẽtiam certam iudex ferre debet. 672.f.
Sententiam iuſtam dicens ſiue iudex, ſiue arbiter, vtrùm teneatur 631.f.
Sentẽtia iudicis vſusfructus finiri poteſt, & conſtitui 213.f.
Sententiæ cùm ſint æquales, quare reus vincat 731.f.
Sentiendi naturalis ordo 16.p.
Sentius Saturninus Conſul Auguſti temporibus fortè legis Æliæ Sentiæ author 49.p.
Separatim pro diſiũctim 286.m. 498.f.
Separationis beneficium quale 318.m.
Separationis ius hæredi quando datur 53.m.
Sepeliri cum veſtibus malum 537.m.
Septẽdecim anni ad aliena negocia adminiſtranda non neceſſarii 57.m.
Septuaginta annis maior excuſatur à tutela 144.m.
Sepulchrum ædificantem ſi quis prohibeat, actio ex interdicto competit 726.m.
in Sepulchro pedem habens diſcere velle debet 5.f.
in Sepulchrum inferendi ius, quando rei communis domino competat 165.m.
ad Sepulchra viam poſſumus acquirere, & vindicare 210.m.
Sepulchrorum communes loculos, olim veteres habebant 165.m.
Sepulturæ contemptus & pompa improbantur 377.m.
Sepulturæ traditum corpus inquietandum non eſt 166 m.
Sequeſtratio quando permiſſa 732 p.
Serbidii Scæuolæ conſuetudinem præcipuè amauit Antoninus philoſophus 7.m.
Sergii Galbæ imperatoris elegans iudicium 173.p.
Seruatum populum dicit Cicero, qui ſeruus ſit effectus 40.f.
Seruianæ actionis vis 647.p.
Seruiles cognationes impedimẽto ſunt nuptiis .i. in ſeruitute contractæ 82.m
Seruit fundus inferior ſuperiori, aut lege, aut natura loci, aut vetuſtate 206.m.
Seruire mihi fundus meus non poteſt 212.f.
Seruire primũ nihil aliud erat, quàm ſeruatorem agnoſcere 25.p.
Seruienti ſtatutis ſumptibus compẽſatio non obiicitur 671.p.
Seruitus quid 38 f.
Seruitus apud Parthos æterna 58.f.
Seruitus iure naturali icognita 46.p.
Seruitus Turcica quàm ſeuera 58.f. 59.p.
Seruitus vt facultates defuncti in familia maneant a So lone ſublata 251.p.
Seruitutis barbarorum ſpecies, qua hodie paſſim ruſtici coguntur vna mola, quam bãnalem vocamus, & vno furno vti 109.m.
Seruitutis commodum & vtilitas in rep. 627.f.
Seruitutis conditio quibus gradibus durior facta ſit 25.p.
Seruitutis ius non ſolùm inter viuos, ſed & vltima voluntate dari poteſt 210 f.
Seruitutem filium non ſubire parentis nõ intereſt, & patrem ſubire eſt nõ immodica filii ignominia 56.m
Seruitutem in alieno conſtituens, euictionis nomine obligatur 210.p.
ex Seruitute in libertatem ſe aſſerens ipſe ſuã cauſam agere debet 698.p.
Seruitute plectuntur filii libertini viuo patre, propter ingratitudinem 44.p.
Seruitutes vnde ortæ 19 m.
Seruitus cum fundo tranſit 210.p.
Seruitus cui in infinito relicta eſt, poteſt per quamlibet fundi partem ire 205.m.
Seruitus imponi nõ poteſt, vt in alieno vel cœnare, vel ſpatiari, vel pomum decerpere poſsimus 210.m.
Seruitus per partes nec imponi poteſt, nec acquiri ibidem
Seruitus viæ per domum hæreditariam filiæ relicta, perſonalis cenſetur 599 p.
Seruitutẽ locare nullus poteſt 205.p.
Seruitutem nemo acquirere poteſt, niſi qui prædium habet, nec quiſquam debet niſi qui prædium habet 210.p.
Seruitutem non omnino efficit aut conſtituit cõuentio ſeruitutis præſtandæ, ſed tantùm perſonalem actioné tribuit vt conſtituatur 210.f
Seruitutes ſunt aut rerũ aut perſonarum 211. p.
Seruitutes confuſæ quomodo reſtituantur. 219.p.
Seruitutes prædiorum in cauſam iudicati vtrùm capi poſſunt 759.f.
Seruitutes longa quaſi poſſeſsione vſucapi & acquiri poſſunt 226.m.
Seruitutes luminum quàm diuerſæ ſunt 209. m.
Seruitutes omnes non vtendo amittimus 217 m.
Seruitutes prædiorũ perpetuas cauſas habere debent 206.m.
Seruitutes prædio dotali debitæ, maritus amittere non poteſt 241. m.
Seruitutes promitti rectè poſſunt vt conſtituantur cùm prædia fuerint 210.p.
Seruitutum natura non eſt vt aliquid faciat quis, ſed vt patiatur, excepta oneris ferendi ſeruitute 207.f
Seruitutum nomine competit actio Publiciana 643. m.
Seruitutum nomine competunt actiones in rem, confeſſoria, & negatoria 733. p.
de Seruitutibus quæ actiones competant 640.p.
Seruius Sulpitius à Fabio dictus eſt iuris antiſtes 8.m.
Seruius Sulpitius litigatorum oſor 635. p.
prouectiori ætate iuri dedit operam, & eius laus 5.f.
Seruius Sulpitius rufus quis fuerit 103. p.
Seruius Sulpitius vtrùm author Seruianæ actionis 647.f.
Serui Sulpitii vita à Rutilo perſcripta

pta,& de ea Ciceronis oratio 103.p

Seruius Tullius elocauit filias ſuas fratribus ſuæ vxoris 77.p.

Seruius Tullius primus Legem tulit, vt manumiſsi cum libertate conſequerentur ciuitatem 50.p

Seruii Tullii dictum, Seruos à liberis nõ natura,ſed fortuna differre 47.m

Seruus ab Anaxilao Rheginorum tyranno cum vniuerſa regni adminiſtratione,tutor liberis relictus 106.p

Seruus ab inteſtato hęres eſſe nõ poteſt iure ciuili,licet apud Hebræos habuerit aliquod ius ſuccedendi 314 f

Seruus alienus dari tutor poteſt,ſi liber erit 106. p

Seruus aſpirans ad libertatem fideicommiſſariam,& hæreditatem relictam petens, poteſt petere tutorem 203.m

Seruus cõmunis eſt nõ ſingulorũ totus,ſed pro partibus vtrique indiuiſis 519.m

Seruus communis ſtipulãs, quod alteri nõ acquirit, alii accreſcit 518.p

Seruus crimen committens, deinde libertatem conſequutus, eam cauſam ſuſtinet quam ſuſtineret ſi eo tẽpore eſſet ſententiam paſſus, quo deliquiſſet, & quomodo id intelligitur 693.m

Seruus cui relinquitur adiecta cõditione manumiſsionis,is nullo modo poteſt onerari 389.f

Seruus cum domina rem habens, ignibus traditur, domina vita priuatur 280.p

Seruus domino acquirit, etiam quod in alienationem vel manumiſsionem ſuam contulerit 519 p

diuturna poſſeſsione poteſt libertatem conſequi 227.p

etiam inuitus quandocunque poteſt manumitti 101.m.

Seruus ex perſona domini ius ſtipulandi habet 518.p.

fruſtra ſuos vicarios manumittit niſi id fiat per interpoſitam perſonam 58.f.

Seruus fugitiuus ad ſtatuã Traiani cõfugiens,unde abductus ad magiſtratus 63.f.

Seruus ipſo facto manumitti poteſt 45.m.

Seruus iure ciuili quibus modis fiat 42.p.

Seruus manumiſſus capite nõ minuitur,& quomodo id intelligendum 110.m.

Seruus non dicitur velle dum imperio domini ſui obſequitur 40.m.

Seruus non eſt redemptus ab hoſtibus, ſed vinculo quodam tenetur donec precium ſoluat 255.f.

nõ poteſt ſtipulari ea quæ miniſteriũ perſonæ requirunt, vt vſumfructum hæreditate iacente 518.f.

nulli obligari poteſt 522 p.

nullum caput habet 109.m

Seruus pœnæ filios habere in poteſtate deſinit 94.m.

Seruus pœnæ ſtatim fit reus damnatus 759.f.

Seruus proprius teſtamento quando rectè inſtituatur tutor,& quãdo alienus 105.m.

Seruus publicus à Iuſtiniano perſona publica dicitur 89.p.

quando poſsit à domino impune occidi 62.p.

quicquid acquirit,domino acquirit 589.p.

Seruus qui aliquot annos in monaſterio vixit,ſi velit monachus fieri poteſtate domini liberatur 48.m

qui decimum annum exceſsit æſtimatur viginti ſolidis, ſi nulla ſit imbutus arte: artifex,triginta ſolidis:notarius,quinquaginta,medicus,ſexaginta 240.p

Seruus qui furtum fecit ſi fuerit alienatus aut manumiſſus,non tenetur 603.m.

quomodo & quib9 modis poſsit hęres inſtitui 281. p.

quouis modo ſtipuletur,domino acquirit 518.p.

Seruus tutor eſſe non poteſt 103.p.

Serui & domini vna eſt pſona 518.m

Serui fugitiui vſucapio cur locum nõ habeat 227.m.

Serui legati oblata æſtimatione, quãdo hæres poteſt ſeruũ retinere 55.f.

Serui perſona iure ciuili nulla eſt,nec contrahere poteſt 518.m

Seruo adiecto poſtea manumiſſo rectè non ſoluitur 528.m

Seruo adoptato non tribuitur ius filii ſed tantùm eo nomine libertas tribui debet 92. m.

in ſeruo cõmuni ius accreſcẽdi locum habeat 240.p.

Serua cum domino ſuo rem habens eo mortuo libera fit 280.p.

Seruo dolo occiſo lege Cornelia agere dominus poteſt 620.f.

Seruo hæreditario legari poteſt, & ſtipulanti promitti 281.p.

Seruo non licet quod vetat dominus cui parere neceſſe eſt 40.m

Seruo relicta hæreditas ſemper acquiritur ei qui ſerui dominus eſt 280.f

Seruo ſolutioni adiecto,& nõ domino ſoluendum eſt 519.m

Seruũ apud Hebræos qui ita percuſſerat vt ſtatim moreretur, criminis reus erat 61.f.

Seruum communem occidens,lege Aquilia tenetur 614.p

Seruũ domino beneficium dare poſſe,ex Seneca 56.p.

Seruum iure ciuili, qui ſe vel donari vel pignori dari, vel in dotem dari vel vendi certis modis paſſus ſit 42.f.

ad Seruum manumittẽdum nunquã dominus temere cogitur 64.m.

Seruum occidẽs homicidii reus 61.f.

Seruũ qui auſus eſt miſcere ſe liberæ mulieri, caſtigari à domino iubet Iuſtinianus 456.f.

Seruum ſub conditione legatum,cur olim licebat alienare,at non manumittere 52.m

Seruum vnum qui habet,nulla eſt iuſta cauſa,vt manumittat 55.m.

Serui à domino adoptati eo ipſo fiũt liberi 86.f.

Serui à domino quando,& quo tempore manumitti poſſunt 46. m

Serui fortuna,non natura ſunt in bello capti ex Athenæo. 42.p

Serui parere dominis debent etiam σκολιοῖς 56.m.

Serui pœnæ qui dicantur 109.f.

Serui qui & à quibus manumitti poſſunt 58.m

Serui ſeptimo anno libertatem conſequebantur lege Moſaica 48.m,

Serui teſtamẽtum facere nõ poſſunt 264.m.

Serui vnde dicantur 38.f.

Seruorũ appellatio vnde fluxerit, ex Pomp.& Auguſtino 40.f.

Seruorum coercendam contumaciã, ait Diuus paulus 35. m

Seruorum liberi,naturales habentur non iuſti 71. p.

Seruorum non dicitur matrimoniũ ſed contubernium 435. m.

Seruorum non tam nuptiæ aut connubia,quàm contubernia 70.f.

Seruorum officia diuerſa 41.f.

Seruorum infinitum numerum qua ratione Parthi habuerunt 47.m.

Seruorum propria manumiſſio 47.p

Seruorum varia nomina cõmemorat Athenæus 42.f.

Seruos à liberis non natura ſed fortuna differre, Seruii Tullii dictum 47.m.

Seruos omni nexu mancipii apud Epheſios Dianæ templũ liberabat,& apud Athenieſes Theſei ſepulchrũ 63.p.

in Seruos dominorum poteſtas quomodo mitigata 37 p.

in Seruos dominis Iuriſdictio,& animaduerſio capitalis adempta 62.p.

Seruos dotales poteſt maritus manumittere 241.f

in Seruos Lacedęmoniorũ & Athenienſium clementia 61.m.

in Seruos olim dominis vitæ neciſq; poteſtas 60.m

in Seruos olim quiduis impunè non licuiſſe ex Liuio 61. p.

Seruos plures futuros heredes in fraudem creditorum manumittere nō licet 53,p
per Seruos poſsidere & vſucapere poſſumus 226,m
Seruos priuatorum ſi libertate donet princeps, precium debet reſtituere 64,m
Seruis aduerſus dominos vix conſiſtere permiſſum eſt 57,m
Seruis domeſticis demandari ſolebat pædagogorum munus 56,f
Seruis & acquirere, & teſtamentum facere permiſſum ex Leonis conſtitutione 37,m
cum Seruis ex perſona dominorum teſtamenti factio introducta eſt 317,p
Seruis libertate nihil poteſt tribui gratius 53,f
Seruis pœnę in teſtamento legatum, pro non ſcripto eſt 97,m
Seruis Stigmata cauterio fronti inuſta 50,p
Seſtertius num⁹ apud Romanos quid, & quid Seſtertium 439,p
Seueritatem Cato in ſene probat 62,p
Sexaginta minor vtrùm, & quando arrogare poſsit 88,m
Sextula quid 282,p
Sextus Ælius Catulus conſul Auguſti temporibus fortè Legis Æliæ Sentiæ author 49,p
Si pro quia interdum accipiendum 357,p
Sica quid 773,p
Sicilic⁹ aſsis pars quadrageſima octaua 282,m
Sicyonem patriam ſuam quomodo Aratus liberarit 223,p
Sicula gens natura controuerſa 634,f
Signatores vtrùm teſtamento teſtes poſſunt adhiberi 256,f
Silentiarii excuſantur à tutela, & qua ratione 142,p
Siluius Aſcanii filius Albanis regibus Siluiorum nomen addidit 3,m
Simia Legitimos ſuos fœtus ſtrangulat 775,f
Simonidis Iuſtitiæ diffinitio Iuſtinianeę ſimilis à Platone repudiata 15,p
Simplum eſt dimidium ſcriptulū, aſsis pars quingenteſima ſeptuageſima ſexta 282,m
Sindici dicebantur ciuitatum defenſores 116,f
Singuli dies dantur nomine viginti millium paſſuum 475,m
Singularia iura, introducta fauore nutricum & alumnorum 57,p
Singulorum res quibus modis fiant 167,p
qui Siſti alium promittit, factū alienum pollicetur 526,f
Slauius quare videatur dicendus Iuſtinianus, non flauius 3,m
Socer nō conuenitur niſi in quantū facere poteſt 681,m
Socerorū appellatione qui continentur 82,p
Socrum prohibitum eſt vxorem ducere 80,m
Societas ad mortem vſque iniri poteſt 575,p
Societas omnium cōprehenſio quæ ex quæſtu proueniunt 572,m
Societas omnium bonorum inita, vtrumque transfert dominium ſine traditione 199,m
Societas in hæredem ſocii non transmittitur 575,m
Societas inter coniuges ex Lege Romuli 67,p
Societas Leonina prohibetur, vt vn⁹ lucri, alius damni partem ferat 574,m
Societas priuata diuturna eſſe non poteſt ſine turba 156,p
Societas ſimpliciter coita cenſetur vniuerſorum bonorum, quę ex quęſtu proueniunt, neque æs alienum niſi quod ex quęſtu pendebit comprehendit 574,p.573,f
Societatis ius ad hæredem quare nō transeat 452,m
Societatem coeuntium omnes res quæ ſunt ſtatim communicantur 572,m
Societati dolo malo renūcians, alios à ſe liberat, ab his autem ſi quid lucri, vel dāni ſit, non liberatur 575,m
Societati licet renūciare 575,p
in Societate ratio operis perditi habenda eſt 574,m
Societatem non facit res communis, niſi fuerit animus contrahendæ ſocietatis 572,m
Socius communi fundo non poteſt acquirere ſeruitutem 210,m
Socius eam diligentiam debet adhibere qualem adhibet in rebus ſuis 576,m
Socius exactam diligentiam ſi non præſtiterit, non tenetur ibid.
Socius ex doli clauſula obligatus in ſolidum conuenitur 679,m
Socii beneficium vt non conueniatur, niſi in quantum facere poteſt 681,p
Sociū in re minima fallere turpe eſt 572,p
Socium qui fefelliſſet, in numero virorum bonorum olim non habebatur 572,p
Socio inuito liberum eſt rem trahere ad vſus deſtinatos 165,m
Socio vno decedente rumpitur ſocietas, nec ſuperſtites in ea manere coguntur 575,m
Socrates author eccleſiaſticæ hiſtoriæ de Xerolopho 772,m
Socrates duas ſimul habuit vxores 80,p
Socrates de teſtamentis 251,p
Sodomitici criminis quæ olim leges, & quæ pœna 769,f.770,p
Solarium eſt vectigal quod pro ſolo penditur 726,f
Solennium verborum in donationib⁹ ſublata obſeruatio 238,m
Solicitator licet non corruperit, qua pœna teneatur 663,m
Solidorum aureorum antiqua æſtimatio 116,f
Solon Areopagi inſtitutor, Draconis legum abrogator 24,m
ad Mineruam leges ſuas retulit 2,m
Leges ſuas verſibus edere tentauit, earúmque initium ex Plutarcho 2,f
Solon de mutua pecunia filiofam. credenda 690,p
nullā legem tulit de patricidio, quòd futurum non ſperaret 774,p
propoſuit actionē ob damnū datū à quadrupedibus 695,m
Solonis lex, ne duæ leges de vna re conſcribantur 9,f
Solonis lex, ſi quis cui conuiciū dixerit, vel in ſacris locis, vel in foro, illi priuatim tres drachmas, fiſco duas dependat 625,m
Solonis Lex de ſucceſsionibus ab inteſtato 395,f
Soluere videtur compenſans 670,m
Soluitur ſolidum non minus quantitate, quàm die 675,f
Solui aliud pro alio inuito creditore non poteſt 592,p
Solui poteſt locatori primo per ſecūdum conductorem, & ei datur pignoratitia actio 592,m
Soluens quod alius debet, ſi per errorem ſoluit, habet condictionem 650,p
Soluens rem alteri obligatam, nō liberatur 592,p
Soluendo quis dicatur 54,f
Soluendo eſſe nemo intelligitur, niſi qui ſolidum ſoluere poteſt 605,f
Solutam pecuniam à debitore perdens, minor vigintiquinque annis, reſtituitur 144,p
Solutio in emptore indiuiſa, eadem in hæredibus eius manet 494,m
Solutio in extraneam perſonam poteſt conferri 521,m
Solutio iuſta, tria requirit 591,f
Solutio imaginaria, acceptilatio 517,p
Solutio magis refertur ad ſubſtātiam obligationis quæ diſſoluitur, quàm ad numerationem 591,f
Solutio pœnæ quando alteri proſit, quando non proſit 632,m
Solutio partis non adfert liberationem ad pœnam, vſuram inhibendam, vel cōditionē implendā 593,f
Solutio ſignificat omnem ſpeciem liberationis 460,m

Solutioni ſeruo adiecto, & nõ domino ſoluendum eſt 519,m
Solutione adiecti quomodo ſolui poſsit 527,m
Solutione obligationis tolluntur omnia quæ ei adpendent 591,f
Solum pars eſt ædium 219,m
Solo cedunt frumenta 180,m
Sonticus morbus.i.qui perpetuò nocet 131,m
Sophoclis elegans ſententia de legis vi ſempiterna 34.p
σοφὸς propter iuriſprudentiam dictus eſt P. Sempronius longus 15,m
Soror apud Ouidium deplorat cũ fratre concubitum 76,m
Soror in ſucceſsione ſociam matrem habebat, fratri iuncta eam ſubmouebat 421,m
Sororem ſuam Arſinoen Ptolomęus duxit vxorem contra Macedonum & Græcorum leges 76,m
Sororem ſuam duxit Cambyſes ſicut & Darius 76,p
Sorte quãdo lis ſiue negocium iure ciuili dirimatur 351,p
Sortibus diuiſa terra Chanaan inter tribus Iſraeliticas 351.p
S.P.id eſt ſine patre filii 83,m
Spaciari vt in alieno poſsimus, ſeruitus conſtitui non poteſt 210,m
Spadonem aut caſtratum eſſe, aut non caſtratum ex Vlpian. diſtinctione 91,f
Spadones adoptare poſſunt 86,m
Spadones in Ædilitio edicto non habentur pro vitioſis aut morboſis 91, m
Spadones qui dicantur ex pluribus authoribus ibid.
vxores ducere poſſunt, & poſthumos ſuos inſtituere, & ancillas matrimonii cauſa manumittere ibidem.
σπάω apud Græcos accipitur non ſemper pro auello, ſed etiam pro contorqueo ibid.
Speciem commutari in genus nouum non eſt 184,m
Speciem propriam & peculiarem non habent res, pondere, numero menſurave conſtantes 463,p
Spes conditionalis ſtipulationis in hæredem tranſmittitur 508,m
Spes plerunque fallax dea 171,m
Spes quando vendi poſsit & donari 511, m
Spes profectus ſtudia noſtra alit & excitat 16,p
Sponſa ſi baſiolum dederit ſponſo quãti æſtimetur 289,m
ob Sponſæ factam iniuriam ſponſus agit 627,p
Sponſam patris non licet filio vxorem ducere 81,p
Sponſam ſuam rapiens, raptor intelligitur 777,p
Sponſas duas habere re non permittitur 79,f
Sponſalia cur dicta 472.p
Sponſalia non propriè continet nuptiarum appellatio 82,p
Sponſaliorum apud Rom. pontifices authoritas ibid.
Sponſalibus non contrahitur affinitas ibid.
Sponſio idem cum ſtipulatione 471.p
Sportulæ quid 663,f
Sportularum ratio obſcura 664,p
Spurius prænomẽ vulgare, vt erat Sextus apud Ro. 83,m
Spurio proximitatis nomine mater ſuccedit 424.p
Spurii filii alendi à ſuis fratribus naturalibus, & matri ſuccedunt 400,m
Spurii inteſtati ſucceſsio ad quẽ pertineat 428,m
Spurii matri pro legitimis ſuccedunt inofficioſumque teſtamentum dicere poſſunt, niſi ſit illuſtris mulier 83,p
Spurii παρὰ τὸν σπορὰν dicuntur, & diuerſæ etymologiæ 83,m
Spurii patris inofficioſum non dicũt teſtamentum, matris poſſunt 310,p
Spurii quomodo fiant legitimi 84,m
Spurina aruſpex mortis Cæſaris 473,p
Stadia commercio hominum exempta 163,p
Stateris adulterinis annonam onerantes qua pœna teneantur 778,m
Statii Papinii carmen de nutrice, & educatore 57.p
Statuæ principis facta iniuria quanta 768, m
Statuæ principum aſyli loco 63,m
ad ſtatuas in alterius inuidiã qui cõfugiunt qua pœna puniantur 63,f
Statuarum quãta æſtimatio apud veteres 188,f
Status.i. familia 110,p
Status controuerſiam qui patitur, excuſatur à tutela 144.m
Statum liberorum iuſtus parentum error tuetur 81,f
de Statu ſuo litigans poteſt petere tutorem 103,m
Stemmata cognationis alii legũt Schemata 432.f
Stercorandi agri vſus quàm neceſſarius 222,p
Stilbonis & Iſmeniæ contentio 68.p
Stillicidium quid 208,p
Stillicidii non auertendi ſeruitus quę 208,m
Stipendiaria prædia quæ dicantur 296,f. 297,p
Stipendia quæ militi condemnato debentur in cauſam iudicati capi poſſunt 756,m
Stipendia miles non recipit eius temporis quo captus eſt 99,m
Stipulamur inutiliter ei qui noſtro iuri obnoxius ſit 522,p
ſi Stipuler mihi & Titio, pro parte mea valet 528,f
ſi Stipuler quod natura fieri non cõcedit, nullius eſt momenti 525.f
Stipulamur rectè etiam corpus extinctum mora commiſſa vel furto contracto 524,m
qui Stipulatur alteri cùm ei⁹ interſit, valebit 523,m
an ſtipulemur rem cuius commerciũ non habetur, vel promittamus, multùm refert 525,m
qui Stipulatur alteri, quàm ei cuius iuri ſubiectus ſit, nihil agit 521,m
Stipulans ſub conditione impoſsibili negatiua nihil agit 532,f
Stipulantes ſub cõditione, omnimodo iis quorum in poteſtate ſumus, acquirimus, etiam ſi liberatis nobis poteſtate, dominii conditio exiſtat 247,m
Stipulari alteri non poſſe, hoc eſt de ciuili acquiſitione, ſecus de naturali 527,f
Stipulari poſſumus poſt mortem dari 522,f
Stipulari poſſumus rem quæ in rerũ natura naſci ſperatur 524.m
Stipulari purè videtur, qui ſtipulatur ſub conditione, quæ omnino extatura eſt 234,p
Stipulari vt ſeruus promiſſus manumittatur non poteſt minor 55,f
Stipulandi rei quomodo fiant 514,f
quiſquis Stipulandi reus interrogare debet etiam ſi eius fiat mẽtio, alioqui non valebit 515.m
Stipulatio a Iure ciuili primùm introducta 25,m
Stipulatio an per Interpretem fieri poſsit 472.p
Stipulatio conceptione præpoſtera non vitiatur 522,f
Stipulatio conditionalis, & legatum conditionale quomodo inter ſe diſtent 474.m
Stipulatio dolo inita per doli exceptionem ſubmoueri debet 711.m
Stipulatio duarum diſiunctiuarum indiuidua 492,m
Stipulatio duplæ non committitur, niſi re iudicio euicta 498,p
Stipulatio facti ad ſummũ ad idquod intereſt ſe extendit 476,p
Stipulatio impoſsibilis vitiatur, quãuis ſecus ſit in vltima voluntate 475,m
Stipulatio liberum hominem tradi, valet: ſecus dari 525.p

Stipulatio Incipiens à conditione cõmiſſa & res & pœna debetur 502.f
Stipulatio inutilis eſt propter adiectionẽ diuerſæ qualitatis quia ſeparari non poſsit 529 m
Stipulatio inutilis eſt rei quæ perpetuò vſib⁹ populi expoſita eſt 325.p
Stipulatio inutilis erit, ſi factum à patre in perſonam filii conferatur 529. m.
Stipulatio inutilis nõ eſt propter adiectionem diuerſę quãtitatis, quòd reliquum ſeparari poſsit ibid.
Stipulatio mixta quæ ſit 406 p
Stipulatio mortis cauſa olim dicebatur, quæ morte promiſſoris confirmabatur 233.f
Stipulatio non fit, niſi vtroque loquente 471.p.
Stipulatio pœnalis duplæ diuidua eſt 498. m
Stipulatio per te non fieri quo minus mihi ire liceat, vxore prohibita cõmittitur 221.f.
Stipulatio pura ex re ipſa dilationem capit 482.p.
qua lingua fieri debeat 469 f
ſecundum ius præſentis temporis, & non futuri æſtimatur 532 m
Stipulatio triplex, prima à materia & fine ſumitur, Secunda, ex natura & qualitate rei, Tertia ab efficientib⁹ 520.m.
Stipulatum vel legatum turpe non debetur 535.m
Stipulationis conditionalis ſpem in hæredem tranſmittimus 470. m 508.m
Stipulationis Decem quoad viuam, & decem aureos annuos differẽtia 473. p.
Stipulationis difinitio 471.p
Stipulationis hæreditariæ conditio, ſemel exiſtens, vel vnius facto, omnes tenentur 495.m
Stipulationis in diem ceſsit dies, ſed non venit, nam & præſens eſt 472. f.
Stipulatum in diem ſtatim debetur, ſed peti non poteſt 470. p
Stipulationis inuentæ cauſa 469.p
Stipulationis inuentio ibid.
Stipulationis modus duplex, vnus à conditione, alter a cõuentione incipiens 502.m
Stipulationi adiectæ pœnæ vtilitas 470. f.
Stipulationi inſerta loca habent tacitam conditionem 470.m
Stipulationi plura loca coniunctim inſerta, inducunt diuiſionem ſolutionis 474.f.
Stipulationi per ſeruum communẽ factæ, ineſt ius accreſcendi 519.m
in Stipulationem deducuntur tãtùm quæ natura ſui poſsibilia ſunt 326.p
Stipulationẽ non vitiat imperſonalis promiſsio 471.m
in Stipulatione bis decem repetita viginti efficiunt 529.p
ex ſtipulatione duæ naſcuntur actiones 469.m
In Stipulatione & pacto ratio diuerſitatis, cùm imperſonalis promiſſio illam nõ vitiet, hoc vitiet 471 m
Stipulationi factum continenti, omnimodo perſona ſtipulantis ineſt 518. p.
ex Stipulatione hodie dari, eodẽ die peti poſſe pecuniã, & ratio 472.f
in Stipulatione non ſolùm res ſed & facta deduci poſſunt 470.f
in Stipulatione pœnali non quęritur, an interſit 524.p.
ſine Stipulatione olim nuptiæ non contrahebantur 469.m
Stipulationes & contractus bonæ fidei in arbitrium tertii conferri poſſunt 559.m
Stipulationes ex re ipſa dilationem capiunt 475.p
Stipulationes plurium penſionũ plures ſunt, & ſic plures conditiones per ſingulas pẽſiones committuntur, ſi conditio adſcripta ſit 495.m
Stipulationes prætoriæ quæ dicantur 520.m
Stipulationes quibuſcunque verbis confici poſſe 472.m
Stipulationes tot ſunt, quot res 471. f. 495. m
Stipulationum certæ & incertę definitio 471.m
Stipulationum diuiſio 471.m. 519.f
Stipulationum quædã ſunt certæ & incertæ ſimul 471 f
Stipulationum quædam ſunt certæ, quædam incertæ 471.m
in ſtipulationibus & contractibus tẽpus ſtipulationis, & non conditionis inſpicitur 513.m
in Stipulationibus magis conſonans contrahentium conſenſus, quàm formula verborum deſideratur 539. m
ex ſtipulationibus prætoriis acquiritur domino actio, etiam ſine ceſſione 703.m
in Stipulationibus repetita exiſtimãtur quæ in præfationibus adiciuntur 485.m
Stipulator non minus ab vno prohibitus quàm ſi ab omnibus 495 f
Stipulatore Inuito, adiecto ſolui poteſt 528. m
Stipulum idem quod firmum 469.f
Stirpem in ſucceſsionibus numeramus non capita 140.m
in Stirpes ſucceſsio quid 404.p
σορραὶ φυτιναὶ quæ dicantur 21.p
Strabo lib. 4. aſſerit Gallos lingua Græca tabulas ſuarum conuentionum olim conſcripſiſſe 472.p
Strabo de Comitiis & lupanaribus 770 f.
Strabonis locus de Comite rerum priuatarum 200. m
de diuitiis Narbonenſis Galliæ, & de Miſsilibus 200.p
de Iuridico Alexandriæ 117 p
de Tyria purpura 677 p
Strictarum actionum formulæ 666.m
Studii legalis tempus præſtitutum 9.f
Studia coacta non reſpondere 5.m
Studiorum cauſa abſenti ſuccurritur 645 p.
Studiis ſenes non arceri 5.f
Stupratoris variæ pœnæ ex Legibus Rom. Athen. & Moſis 771.p
Subrogatum referre naturam eius cui ſubrogatus eſt 668. m
Subſcribendo non minus quis obligatur quàm ſcribendo 558.m
Subſcriptio teſtium quàm antiqua 254.m
Subſcriptionis neceſsitas quãdo ſublata 254.f
Subſidiarii milites qui dicuntur 135. m.
Subſidiaria actio in quos datur, ſi tutores non ſunt ſoluendo 133.m
Subſidiariam non habet tutor aduerſus magiſtratus 235.f
Subſtantia contractus pacto tolli nõ poteſt 464 m
Subſtituere exhæredato quis poteſt 296.m
Subſtituere poteſt pater liberis inuitis & exhæredatis, & ratio 104.m
Subſtituere ſibi alium quando poſsit procurator 698.f
Subſtituens impuberi filio in alterũ caſum, in vtrunque caſum ſubſtituere intelligitur 295. f
Subſtituuntur qui in alterius locum, omnis eorum numerus pro ſingulari perſona habendus eſt 494.m
Subſtitui olim mente captus non poterat 296.f
Subſtitui non poteſt in codicillis vt nec inſtitui 288.m
Subſtitui ſibi ipſi idem poteſt, mutata conditione 290.m
Subſtitutus adire non poteſt quandiu hæres inſtitutus adire poteſt 287.f
Subſtitutus cum hærede inſtituto nõ concurrit 287. m
Subſtitutus ex eiſdem partibus cum inſtituto ſubſtitutus intelligitur, ſi partium facta non eſt enumeratio 291. m
Subſtitutus quando fiſco præferatur 289. m
à ſubſtituto interdũ incipiendũ 55.p
Subſtitutio compendioſa quando euaneſcat 300.f
Subſtitutio, & in Legatis, & in donationibus cauſa mortis fieri poteſt 288. f

Subſtitutio

Subſtitutio euaneſcit, etiam omniũ quotquot quocunque gradu fuerint ſubſtituti, ſi Inteſtatus ſemel fiat hæres 289.p.
Subſtitutio exemplaris quæ 296 m.
Subſtitutio liberè repudiari poteſt 291. p.
Subſtitutio omnis directa eſt, aut fideicommiſſaria 287.m.
reciproca quæ dicatur ineptè breuiloqua 290.m.
vltra tertium gradũ vtrùm fieri poſſit 288 m.
Subſtitutionis pupillaris ius pubertate finitur 89.p.
Subſtitutionis reciprocæ cum iure accreſcendi comparatio 291.p.
Subſtitutionis reciprocæ memorabile exemplum 290 f
Subſtitutionis ius cum perſona ſubſtituta perimitur 291. p.
vulgaris & pupillaris differentia 293. f.
Subſtitutioni expreſſæ pupillari, vtrũ inſit tacita vulgaris 295.f. 296 p.
Subſtitutionũ octodecim gradus in quodam teſtamento 288.m.
Succeſsio alia in ſtirpes, alia in capita 403. f.
Succeſsio de gradu in gradum quomodo fiat 416.m.
Succeſsio interdum vocatur illud ipſum. quod ex ſucceſsione hæredis adeuntis efficitur 443.p.
Succeſsio in legitima tutela debet admitti non tantùm morte, verùm etiam capitis diminutione 417.f.
Succeſsio paſsiua ſignificatione quãdo accipiatur 435. f.
quando in ſtirpes, quando in capita fiat 404.p.
Succeſsionis ab inteſtato ratio 396.p. m.
Succeſsionis ab inteſtato exactiſsimè præſcripta ratio 396.p.
Succeſsionis nullũ ius habent ex inceſtu aut adulterio quęſiti 400.m
Succeſsionis vbi eſt emolumentum ibi plerunque onus tutelæ eſſe debet 111. p
in Succeſsione maſculi fœminis præferri non debent 414.m.
in Succeſsione diſtinguere oportet capita gradus, & perſonas 416.m.
Succeſsiones vſque ad decimum gradum admittũtur, & quæ, & in quibus caſibus minores ſint graduum cancelli 428.f.
in Succeſsionibus legitimis fratres præferebãtur parentibus: hodie potiores ſunt parentes 266.m.
in Succeſsionibus non numeramus capita, ſed ſtirpem 140.m.
Succeſſorium edictum quid 416.m
Succeſſorii edicti vis 446.p.
Succeſſorio edicto locus eſt, vbi deſiit eſſe iuri accreſcendi 450.f.
Succeſſorem habere defunctorum intereſt 446.f.
Suetonius, de Antonii teſtamento 258. f.
de Auguſti hæreditatibus 250 p.
de Auguſto qui nihil capere voluit de ignotorũ teſtamentis 287.p.
de Claudio Cęſare, & plus petitionibus 677. f.
de iure quatuor liberorum 420.m.
de Lege Lectoria 119.f.
de Lege Iulia de Adulteriis 769.p.
Suetonius, quo tempore repertum ſit aduerſus falſarios, ne tabulæ niſi pertuſæ, ac ter lino per foramina traiecto obſignarentur 298. p.
Suetonius de S. Conſulto Macedoniano 690.p.
de ſententiis Claudii Cæſaris 673.p.
Sueui propriè Alemãni 3.f.
Suffragationis gratia pmiſſum vtrùm peti poſſit 764.m.
Suidas de ſtatua Niconis Thaſii cædis rea 696.f.
Summum ius ſumma crux 570 m.
an Summæ maiori minor inſit, ex cauſa oneroſa, vel liberali præſumitur 529. f.
Sũma diuiſio. i. prima ac præcipua 638 m
Superſtitione numinis qui leues hominum animos terruerint, relegandi 779. m.
Surdus nullus eſt, qui ſi ſupra illius cerebrum loquatur, non exaudiat 530. f.
Surdus mutus promittere nõ poteſt 522. p.
Surdus quando poſsit teſtamentum facere 268. p.
Surdi, & muti quãdo prodigis, adoleſcentibus & debilibus conferantur 131. p. m.
Surdis olim ſubſtitui non poterat 296. f.
Surreptæ rei æterna authoritas 227. f.
Sues inter minores pecudes collocantur 614.m.
Sues quadam feritate deuorant ſuos ſuculos 775.f.
Suibus quare mammarum multitudo 22.p.
Suſpectus iudex quando reiiciatur 149. f.
Suſpectus videtur qui ſe ingerit, & de hac re Platonis dictum 778.p.
Suſpecti tutoris, iudicii non criminalis ſed ciuilis eſt intentio 152.m.
Suſpectum hæredem reddit creditoribus paupertas ſola 154.m.
Suſpecti tutores qui dicantur 149. f.
ex Suſpicione ſola nemo damnandus 149. f.
Suus hęres etiã ſi ſe abſtineat hęreditate pupillares tamẽ tabulas ſuſtinet iure ſui hæredis, ſicut & libertates teſtamento relictas 316.m.
Suus hęres cùm quæritur quis exiſtere poſsit, tempus quærendum eſt, quo certum eſt aliquem ſine teſtamento deceſsiſſe 405.p.
Suus hęres dicitur, quia videtur ſibimet ſuccedere 316.p.
Suum hæredem alicui inuito agnaſci graue eſt 74.m.
Sui qui dicantur 315. m.
Sui hæredes qui dicantur 369.m f.
Sui hæredes iure ciuili non alia ratione, quàm liberorum reperiuntur 414. p.
Suos hæredes fœminæ non habent 91. f.
Suis hæredibus tributa abſtinendi facultas, iiſque abſtinentibus locus eſt agnatis, perinde atque ſi nemo prorſus extitiſſet ſuus hæres 413.f.
Suis tantùm hæredibus præteritis ius ciuile ſuccurrit, prætor iis qui ſui eſſe deſierunt per emãcipationem 276. p.
Suis rogare intelligitur, qui ſibi rogat 221.p.
Suum ac meum an de toto vel parte ſignificent, ambiguum 497.p.
Sui iuris qui ſunt, interdum ab aliis reguntur, nempe à tutoribus aut curatoribus 101. f.
Sylla Tribunitiæ poteſtatis perpetuus aduerſarius 26 f.
Syllæ diuitiæ exprobatæ 156.f.
in Syllam elegans dictum 156. p.
Syllogiſmo rhetorico in prooemio Inſtitu. vſus Iuſtin. 6.p.
συγγράμματα χρησιμώτατα lectio, excuſatio tutorum 137.p
Symandit Ægyptiorum regis factum 746.f.
σύμβολα dicuntur Codicilli, & quid 98. m.
Synedria nauis quæ dicatur 686.p.
Synodus Conſtantinopolitana de iure iurando 653. m.
Synodus Gangræna in eos qui prætextu Euangelii omnes ſeruos dicebant eſſe debere liberos 36.m.

T

T Litera nota ſuffragii Tribunorũ 27. m.
Tabelliones alteri ſtipulantur 527.m.
Tabellario oblata donatiõe nihil nobis quæritur ante ratihabitionẽ 237.m
Tacitus de Adulterii pœna 769.m.
de Caducis hæreditatibus 365.p.
de famoſis libellis 626.p.
de lege Iulia 760.m.
de S. Conſulto Claudiano 456.p.
de S. Conſulto Macedoniano 690.p

de Veneficis 773.m
Tacita conditio quæ 239.m.
Tacitæ conditiones inſunt ſtipulationi 485.m.
Tacitæ conditionis plura exempla 485.p.
Tacitæ hypothecæ non minor vis quàm expreſſę 648.p.
Talio quid 628.p
Talionis pœna in iudice qui delatum ad ſe crimen negligit 631.f.
Talionis veſtigia quæ ſuperſunt in Iure Ro. 628.m.
Talledius Seuerus eques Romanus ducit fratris filiam 77.p.
Targelia Mileſia quatuordecim virorũ nuptias experta 80.m.
Tarquinius Priſcus lapideo muro vrbem cinxit 167.p.
Tarquinius Ancimartii regis Ro. filiis datus tutor 104.m
τραυμάτων actio apud Athen. ob vulnera 625.p.
Tauri bannales vt omnes vaccæ illis miſceri debeant, ſeruitutis barbaræ ſpecies 209.m.
Tauri rubro colore maximè efferantur 602.m.
Tecti proiiciendi ſeruitus quæ 208.m.
Telemachus apud Homerum de patris incerta demonſtratione 83.p.
Telorum appellatione quæ contineantur 772.m.
Tempus conditionis inſpiciendum eſt, ſi de rei qualitate quæratur 513.m.
ad Tẽpus deberi non poteſt 470.p.
Tempus indulgetur poſſeſſori qui reſtituere non poteſt 744.f
Tempus nullum nocere debet agere prohibito 185.m
Tempus, modus inducendæ obligationis ob fauorem alimentorum 352.f.
Tempus quod ad conſuetudinem cõſtituendam requiratur 32.p.
Temporis tractu vitioſum ab initio non conualeſcit 360 p.
Tempus vtile quomodo conſideretur 451.p.
Tempus vtile eſt agnoſcendæ bonorum poſſeſsionis 446.m.
Temporis curſu an irritetur teſtamẽtum 305.f.
Tẽporis futuri verbo relatiuũ iũctũ, conditionem magis quàm demonſtrationem ſignificat 353.m.
Tempore quocunque quæ poſsint expediri 48.f.
Tempora duo Reipub. adminiſtrandæ, vnum belli, aliud pacis 7.m.
Tempora adnotari per imperatores voluit Iuſtinianus 11.f.
Tempora tria hæreditatis 390.f.
Temulẽtia delictum commiſſum quomodo committatur 617.p.
Terentius de vitiis poſſeſsionis 733.m.
Terentius de filiofam. pecunia credenda 638.f.
Terentius de iure applicationis 438.p.
Tergeminorum in gratiam ius trium liberorum conſtitutum 139.m.
Termini moti pœna certa eſt, dicitur tamen extraordinaria 629.f
Termini rectè conſtituti tollunt occaſionem multorum diſsidiorum 661.p.
Terminum primus ſacrauit Numa 750 f.
ob Terminum motum quæ detur actio ibid.
Tertullianus libro de corona militis, de ceremoniis, & oblationibus, quæ ſolebant fieri nuptiarum die apud veteres Chriſtianos 71.p.
Tertullianus negat diuortium inter virum & vxorem iure diuino prohibitum 81.f.
Tertullianus poſtea Chriſtianus factus 420.m.
Tertullianus de communione in Eccleſia 155.m.
de hæreticis puniendis 774.f.
Tertullianus in quos vſus olim haberentur pecuniæ eccleſiaſticæ 164.m.
Tertullianus in Lenones 771.p.
ad vxorem de priuilegiis fœcunditatis 139.p.
de voce veterum Iuriſconſultorum, Quid in meo facitis non mei? 169 m.
Tertulliani locus de traditione 196.m.
Tertullus orator apud Paulum 420.m.
Tertulliani Senatuſcõſulti quis author 42.m.
Teſtamentariæ tutelæ cur ſit cauſa potior 104.p.
in Teſtamentaria ſucceſsione iure nouo, maſculi & fœminæ eodem iure cenſentur 275.m
Teſtamentum abortu vxoris non ſoluitur 273.f.
Teſtamentum à codicillis quo potiſſimùm differat 253.m.
Teſtamentum accuſanti falſi non effluit tempus petendæ bonorum poſſeſsionis 147.f.
Teſtamẽtum appellatur, quod teſtatio mentis ſit 251.p.
Teſtamentum ante militiam factum à milite, ſi in militia deceſsit, iure militari valet 261 f.
Teſtamentum agnatione poſthumi ruptum ſuſtinetur iure prætorio, ſi poſthumus teſtatore adhuc ſuperſtite moriatur 305 p.
Teſtamentum capti ab hoſtibus quatenus irritum fiat 305.f.
Teſtamentum, curſu temporis an irritetur ibidem
Teſtamentum deſtitutum dicitur ex quo nemo hæres fact⁹ ſit 404.m
Teſtamentũ facere permiſsũ ſeruis ex Leonis conſtitutione 37.m
Teſtamentum facere poteſt qui quatuordecim annos impleuit 51.m.
Teſtamentũ facere quæ poſſunt perſonæ obiter enumerantur 264 p.
Teſtamentum facere vtrùm mulieres prohibeantur 265.f.
Teſtamentum falſum dicens, legatũ non capit 370 p.
Teſtamẽtum filio præterito nullum eſt, quod tamen per Nouellam correctum eſt 272.m.
Teſtamentum inpugnans iniuria, licet repellatur à legato vt indignus, non repellitur tamen à mortis cauſa donatione 236.m
Teſtamentum Lucii Cuſpidii 257.f. 258.p.m.
Teſtamentum militare prius an rumpat poſterius 304.m.
Teſtamẽta militaria quædã 261.p.m
Teſtamentum nuda voluntate non conſtituitur 305.p.
Teſtamentum nuncupatiuum quomodo infirmetur 306.p.
Teſtamentum omnibus facere licet de caſtrenſi, vel quaſi caſtrenſi peculio 263.f.
Teſtamentum patris & filii pupilli vtrùm vnum dicatur 297.f.
Teſtamentum patris impugnans repellitur & à ſubſtitutione pupillari ibidem.
Teſtamentum perfectum eſſe iudicare non poſſumus niſi adita hæreditate 399.p.
Teſtamenta plura nemo poteſt relinquere 394.f.
Teſtamentum prius, non prius irritũ eſt, quàm aliud perfectum ſit 306 p.
Teſtamentum prius ruptum per poſterius, valet iure fideicommiſsi, ſi teſtator prius teſtamentum valere voluerit 304.m.
Teſtamentum prius rumpitur, cùm poſterius ritè perfectum eſt 303 m.
Teſtamentum pupillare per nuncupationem pater facere poteſt, licet ſcribat ſuas teſtamẽti tabulas 297.f
quando in cauſam fideicommiſsi cõuerſum cenſeatur 305.p.
Teſtamentum qui non fecit quia eſt prohibit⁹, inteſtatus decedit 398.m.
Teſtamẽtũ rumpitur, arrogato filio præterito 89 m.
rumpi non dicitur, ſed irritum fieri, quod non manente in eodem ſtatu teſtatore infirmatur 303.p.
an ruptũ intelligatur, ſi poſthum⁹ prę teritus ſtatim quàm natus eſt deceſſerit, antequàm vocẽ ederet 180.p.

Teſtamentum celans vel remouens falſi tenetur 776.m.
Teſtamentum rectè facit pupillus, ſi attigit vltimum diem anni decimiquarti 126.p.
ſi per querelam inofficioſi reſcindatur, ſimul corruunt tabulæ pupillares 299.m.
quibus verbis fiat nihil intereſt 256.f
Teſtamentum viui aperiens, reſignãs aut recitans, qua pœna teneatur 776.m.
Teſtamenti & oppugnationis diuerſa pœna 371 p.
Teſtamenti factio alia paſsiua alia actiua 351.p.
Teſtamenti factio cum ſeruis ex perſona dominorum introducta eſt 317.p.
Teſtamenti factio quibus militibus iure militari competat 261.f.
Teſtamenti factionem homini ſanæ mẽtis adimere iniquum eſt 250.m
Teſtamenti factionem relegatus nõ amittit & ciuitatem retinet 97.p.
Teſtamẽti liber debet eſſe ſtilus 60.p
Teſtamenti obiter omnia vitia deſcribuntur 302.f 303.p.
Teſtamenti mutatio ob rumorẽ falſum non nocet teſtamento priori 273.m.
Teſtamenti vis quando à teſtium periculo pendeat 255 f.
Teſtamenti quanta ſit vis 199.m.
Teſtamenti quibus eſt factio, legare poſſunt 351.m.
Teſtamenti ſcripti vis durat ad decẽnium vſque 251.f.
Teſtamenti vnius voluntas pluribus tabulis eodem teſtamento ſcriptis quando contineatur 257.p.
Teſtamẽto datus tutor interdum reiiciendus eſt 134.p
in teſtamento in diem relictorum & in contractibus in diem differentia 481 p.
ex teſtamento imperfecto nihil capit imperator 306.m.f.
ex Teſtamento imperfecto nutricis vel educatoris, alumni poſſunt legatum petere 57.p.p.
Teſtamento imperfecto rectè libertas datur, & ſi quid ſit cãcellatũ in eo, interpretamur, in dubio incõſultè accidiſſe 48.m.
Teſtamento legatarii poſſunt adhiberi 256 m.
Teſtamẽto patris poteſt adhiberi filius emancipatus 256. p
Teſtamẽto parum iuſto datus tutor confirmabitur 104.m.
Teſtamento quibus parentes tutores dare poſſunt 102.f
Teſtamento rupto agnatione poſthumi ad teſtamentum pertinentes rumpuntur 393 m.
Teſtamenta duo rata poteſt miles relinquere 303. f.
Teſtamenta duplicia quæ dicantur 376. p.
ad Teſtamẽta fœminarum, edictum contra tabulas bon. poſſeſsionis nõ pertinet 276.p.
Teſtamẽta mortuorum ſine decreto prætoris aperiri nõ poſſunt 776.m
Teſtamenta olim nulla apud Germanos 395.p.
Teſtamenta poſteriora prioribus derogant 34 f.
Teſtamenta quæ ab initio rata habẽtur, aut irrita ſunt, aut poſtea fiunt 301.p.
Teſtamenta quomodo nuncupantur 259.p.
Teſtamenta ſine ſcriptis quomodo fiant 258. f.
Teſtamẽtorum ſolennis obſeruationis imperitia minoribus, ruſticis, mulieribus prodeſt 260.f.
Teſtamentorum tria genera 253.m.
à Teſtamẽtis ad negocia inter viuos argumentum & contra 60.p.
à Teſtamentis duorum quando res debetur, quid ſit conſtitutum 327. f.
Teſtamentis quantum tribuendum 250. m.
Teſtamẽtis ruſticanis quot teſtes ſufficiant 254.m.
in Teſtamentis ſeruitus, vt facultates in familia maneãt à Solone ſublata 251.p.
Teſtari teſtator debet ſuo proprio iure, nec ab alieno arbitrio pendet 266.p.
Teſtandi ius, & filiorum inteſtatorum ſucceſsio, mulieribus quæ triũ liberorum matres eſſent ex S. Conſulto Tertulliano conceſſa 139 m.
Teſtãdi ratio ſimplicisſima hodie in vſu habetur 251.p.
Teſtatio quid apud Iuriſconſultos 253. m.
Teſtatoris præceptum probroſum aut impoſsibile negligitur, Léxque permittit accipere legatum, etiamſi non obtemperemus 363.p.
Teſtatoris voluntas eſt ambulatoria vſque ad mortem 363.f.
Teſtatoris voluntas nouiſsima ſeruanda 303. p.
Teſtatori etiam militi plures ſeruos futuros hæredes in fraudem creditorum non licet manumittere 53.p
Teſtatorem ægrotum negligens, aut infirmum non vindicans indignus hæreditate iudicatur 370.p.
Teſtatorum ineptæ voluntates non ſunt ſeruandæ 266.p.
à Teſtatore manumitti prohibiti, manumitti non poſſunt 58.f.
Teſtimonium domeſticum reprobatũ 256. p.
Teſtimonii in re propria dicẽdi ſubmota facultas 256.p.
Teſtimonium paternum tutoribus teſtamento datis pro ſatiſdatione ſufficit 534.p.
Teſtis in re ſua nullus eſt idoneus 256. p.
Teſtis non poteſt eſſe ſeruus 255.p.
Teſtis eſſe vtrùm poſsit mulier 254.f. 255 p.
Teſtis conditionem eo tempore quo teſtimonium dicit, ſpectamus 255. m.
Teſtes rogati in teſtamentis adeſſe debent 254.m.
Teſtium fidem nonnihil paupertas minuit 154.m.
ad Teſtium numerum in teſtamento poteſt admitti pater cum filio 255. m.
Teſtium ſubſcriptio quàm antiqua 254. m.
in Teſtibus certa ſententia exigitur 30.f.
à Teſtibus quæ dicuntur iudex ſtatim credere non debet 747.p.
in Theatro ſeruum manumittere apud Athen. non licuit 48.f.
Theatra commercio hominum ſunt exempta 163. p.
Thebas dum conderet Cadmus, prim⁹ aſylum aperuit 65 p.
[illegible] quis dicatur 431. m.
Themiſtoclis liberi eguerunt 402.m
Theocritus vocat villam [illegible] 160. m.
Theodoritus de lege Conſtantini in hæreſes 780.f.
Theodoriti Cyrenſis Epiſcopi liber de Dei prouidentia 36.m.
Theologicarum diſputationum difinitio ex euangeliis ſumenda eſt 780.f.
Theon ſophiſta de diuiſione hæreditatis inter patrem & matrem 418 p.
Theon ſophiſta aduerſus proditorẽ 768. m.
Theon ſophiſta in homicidas 771. m.
eiuſdem ſophiſtæ locus de duobus temporibus reipub. adminiſtrandæ 7. m.
Theophilus anteceſſor ſcholæ Conſtãtinopolitanæ 9. m.
Theophilus præterit actionem de eo quod certo loco cùm actionẽ facit arbitrariam 672.m.
Theophilus reprehenditur 693.m. 77. p.
Theophili inſcriptio de prooemio inſtitutionum 2 m
Theophili locus corruptus 276.p
Theophili corrupta lectio 303.p.
Theophil⁹ de domeſtico teſtimonio 256. p.

Theophili diuerſa lectio cum Haloandro 83.m.
Theophili diuerſa lectio 356.m
Theophilus de legati difinitione 320. m.
de ſucceſsione fratrum filiorum in capita 415.m
Theſaurus quid ſit 194.p.
Theſaurus in fundo repertus in fructu non eſt 213.p.
Theſaurus in fructu non eſt 194.m
Theſauri ſui locum qui non teneat nullos homines tā eſſe decrepitos 55.p.
Theſauri inuenti in loco noſtro, noſtri ſunt 194.m.
θέσις .i. adoptio a Theſeo dicta 85 p.
θέσεις poſitiones dicuntur 18.p.
Theſeus ab Ægeo adoptatus 85.p.
Theſei ſepulchrum apud Athenienſes omni nexu mancipii liberabat ſeruos 63.p.
Theſmotetum cura, ne duæ leges de vna re ſcriptæ ſint 9.f.
Theſmotetum vnus ἐπώνυμος dictus curabat tutelas 101.f.
Theſſalonice ab Antipatro filio occiditur 774.m.
Theſſalis πενέσται qui dicantur 42 p.
Thucydides de Athenienſium origine 174.p.
Thucydidis oratio de iis qui in bello ceciderunt 141.p.
Thucydidis dictum, Barbarum eſſe morem cum telo ambulare 772.p.
de paupertate 625.f.
cur Græcia olim fuerit exculta 222.f
de Læſa religione 779.p.
Thucydides, videndum eſſe ne ex cōtrouerſiis ad arma veniatur 730.m.
Thulitę mactabant marti, quem primū ceperant 41.p.
Tignum quid ſit 184.m.
Tigni immittendi ſeruitus quantum diſtet ab oneris ferendi ſeruitute 208. p.
Tigni proiecti ſeruitus quæ ibid.
Timotheo Athenienſi probri loco obiecta fœlicitas 5.p.
Titulus color dicitur 308.m
Titulus de ſeruili cognatione appendix tituli de gradib⁹ cognationum ex Theophilo, & Harmenopulo 433. p.
Tituli qui imperatoribus maximè cōueniunt 4.f.
Titus Liuius. vide Liuius
Tmeſis ſiue ſectio nominis Iuriſconſultis non infrequens 223 m.
Tobias iunior duxit conſobrinam ſuā Saram 77.p.
Topiarii ſerui 42.f.
Torila Gothorum dux à Narſeto occiſus 4.p.
Tradentis bona fides non requiritur in vſucapione rerum immobiliū 228.p
Traditio ex donatione, multo certior quàm ex venditione 237.m.
Traditio nuda nunquam transfert dominium 196.f.
Traditionem non recipit res incorporalis 196.f.
Traditione iure naturali res nobis acquiritur 196.p.
ſine traditione quando dominiū trāſfertur 198.m
Traditionibus non nudis pactis, trāſfertur rerum dominiū 196.p.
Traianus imperator optimus 266.m.
Traianus qua ratione noluit libellis ex ſcripto reſpondere, ſed voce tātùm 29.f.
Tramites legitimi qui dicātur ex Theophilo 7f.
Trāquillus de edicto Claudii, de tutoribus extra ordinem dandis, vide Suetonius. 115.m.
Tranſactio in cauſa ſtatus admittitur 42.f.
Tranſactio laudatur 635.p.
Tranſactio non pertinet ad eas actiones quæ nōdum competebāt 511.p.
Tranſactiones poſteriores prioribus derogant 34.f.
Transfugæ nullum eſt poſtliminium 98.f.
in tranſitu bonorum poſſeſsio, & libertas dari poſſunt 48.f.
Tranſlatio legati quando intelligatur 364.m.
ex tranſlatione quomodo controuerſia naſcatur 719.m
Trāſmiſsionem ad hæredem modus nō impedit 357.m.
Trāſmiſsionem legati non impedit conditio iuriſiurandi 536.p.
ad Trāſmiſsionem ſufficit diem ceſſiſſe, & ſi non venerit 480.m.
Tranſmittuntur in hæredes lite ſemel conteſtata pœnales actiones 707.p.
Trebatius teſta quis 393 p.
Trebelliani S. Conſulti verba 382.f. 383 p.
Trebelliani loc⁹, ſi quaſi hæres quis rogatus ſit 382 m.
τριακτοὶ qui propriè dicantur 45.f.
Treſsis quid apud Metianum 289. p.
Triarii milites qui dicantur 135.m.
Tribonianus quis fuerit 8.f.
Triboniani diligentia deſideratur 180.f. 181.m.
Pro Tribunali iudex ſedere, & dicere ſententiam, debet 48.f.
Tribuni plebis creari ſolebāt in annum proximum, dicebantúrque interim deſignati 352.m.
iuriſdictionem nullam habebant, tamen tutorem dabant 116.p.
quando creati, & qui & à quibus 26.m.
Tribunis intercedentibus ratum non erat S. Conſultum 27.m.
Tribuere ἀποδιδόναι καὶ διανέμειν Iuſtin. dicit ſcribitur 14.m.
Tribuere ſuum cuique nō ſolùm iudicis ſed etiam priuati eſſe poteſt 18.p.
Tribuēdum ita ſuum cuique, vt non diſtrahamur ab alterius iuſtiore petitione ibid.
Tributoria prædia quæ dicantur 196.f. 197.p.
Tributoria actio cum de in rem verſo actione comparatur 689.f.
Tributoria actio quando habet locū 683.m.
Tripondium apud Metianum Treſsis dicitur 285.p.
Triſmegiſtus ad Mercurium leges ſuas retulit 2 m.
Triticaria rem ſuam nemo petit, niſi ex cauſis quibus poteſt 657.m.
Triumphator Iuſtin. quare dicatur, & quid differat triūphus a trophæo 5.m.
Triumuiri monetales dicebantur, auri, argenti æris flatores 462.f.
Tuberonum familia apud Romanos qualis 155.f.
Tunc ſignificat extremitatem temporis 644.f.
Turpis modus verùm impleri debeat 359.m.
ſub Turpi conditione filii inſtitutio non valet, extranei valet 534.f.
Turpem perſonam inſtituens exhæredato fratre, fratriſq; filio, ad querelam tamen fratris filius non admittebatur 421.m
Turpes perſonæ quæ dicātur 309. m
Turpia lucra hæredibus extorquenda 707.p.
Turpibus verbis vtens, iniuriarum tenetur 626.f.
Turpitudinem ſuam allegans, non eſt audiendus 52 m.
Turpitudine notabiles perſonę à poſtulando remouentur 720.f.
Tutela, eſt vis ac poteſtas in capite libero ad tuendum eum qui per ætatem ſe defendere nequit, iure ciuili data ac permiſſa 102 m.
Tutela finitur omnibus capitis diminutionibus 126 p.
Tutela moribus introducta non noua, & quibus detur 102 p.
Tutela parenti tribuitur, qui emancipauit filium impuberem 112 p.
quomodo finiatur 124.p.f.
ſtatim finitur captiuitate pupilli, & ratio 99.f.
Tutelæ actio à iure ciuili primùm introducta 25.m.
Tutelæ actio de peculio 651.m.
Tutelæ condemnatus, infamis eſt 742.f.
Tutelæ datio, ſeruo ius tribuit libertatis etiam antequam incipiat adminiſtrare 109.p.

Tutelæ

Tutelæ difinitio à Seruio data continet officiũ & cauſam tutelæ 103.p.
tutelæ iudicium aliud directum, aliud contrarium 117.f.
Tutelæ onus eſſe debet plerũque vbi ſucceſsionis eſt emolumentũ 111.p.
Tutelæ teſtamentariæ cur ſit cauſa potior 104.p.
Tutelę vnius onus quando ſufficit ad excuſationem 142.m.
Tutelam apud Romanos fuiſſe in vſu ante 12. Tabulas 104.m.
Tutelam hoc tempore capitis minima diminutione non perire 127.m
Tutelam pupilli eius debitor vel creditor gerere non poteſt 142
in Tutelarum iure nihil obſoletę antiquitatis 102.p.
Tutelas plures pupillorum numerus non facit, ſed patrimoniorum ſeparatio 143 p.
Tutelarius dicitur qui tuetur ædes ſacras publicaſque 104.p.
Tutor adeſſe debet liti cœptæ poſt pubertatem 125.m.
Tutor aduerſus magiſtratus non habet ſubſidiariam 135.f.
Tutor ad authoritatem prẹſtandam præſens eſſe debet 122.m.
Tutor alius dari poteſt ſi hæreditas nondum adita ſit, ex qua tutor ſperatur 115.p.
Tutor author debet fieri purè 122.p.
Tutor cogendus nõ eſt author fieri, ſed & excuſatur tutor ſi per valetudinem aut aliam iuſtã cauſam author non eſſe potuit 122.m.
Tutor Datarius vel Teſtamentarius non petit ſatis à contutore, ſed offert ei vtrùm ſatis accipere velit, an ſatiſdare 134.m.
Tutor defenſurus pupillum non ſatiſdat iudicatum ſolui 704.m.
Tutor domini loco habetur apud Athen. dicitur κύριος τοῦ ἀπρόσ.. 118.f.
Tutor eſt qui tutelam gerit 40.p.
Tutor excuſatus quando ad legatum admittatur 145.f.
Tutor ex teſtamento, pupilli nomine legatũ petens, inofficioſum teſtamẽtum ſuo nomine rectè dicet 311.m.
Tutor facit fructus pupilli ſuos moribus Galliæ, ſi pupillũ alat, eiúſque æs alienũ diſſoluat, & poſſeſsiones ſartas tectas tueatur 102.p.
Tutor honorarius quando teneatur ob malam aliorum adminiſtrationem 135.p.
Tutor iam remotus, alios accuſare ſuſpecti crimine poteſt 152 m.
Tutor in litem quando detur 122.f.
Tutor nemo eſt idoneus, qui nõ cõpleuerit annos vigintiquinque 113.f
Tutor non debet promiſſum officiũ deſerere 144 p.
Tutor non rebus duntaxat, ſed etiam moribus pupilli præponitur 103.m
Tutor non ſatiſdat iudicatum ſolui, nec iudicati tenetur 703.m.
Tutor perſonæ, nõ certæ rei, aut cauſæ datur 105.m.
Tutor petere debet curatores pupillo alioqui à tutela nõ liberatur 125 m
ſi poſt finitum tempus tutelæ, errore adminiſtrat, non prẹſtat nominum paternorum periculum, quæ poſt pubertatem fuerunt idonea ibid.
quãdo pupilli rem ſe authore emere poſsit 123.m.
Tutor quæ obſeruare debeat, antequam tutelam adminiſtret 132.m
Tutor qui ſe ingeſsit, creãdus non eſt 116.m.
tutor qui tutelam affectauit, nullam habet excuſationem 142.m.
Tutor ſe authore petere poteſt ex fideicommiſſo hæreditatem ſibi à pupillo reſtitui 123.p.
ſub conditione à prætore dari nõ poteſt 106.f.
Tutor dari poteſt liberis ex hæredatis & inuitis 104.m.
Tutor tantùm notatur infamia ob dolum 153.m.
teſtamento datus interdum reiiciendus eſt 134 p.
Tutor vicarius à Iudice datur tutore ab hoſtibus capto 98 f.
Tutoris abſentia non obeſt ſtipulationi pupilli 116.f.
Tutoris authoritatem ſarcire poteſt authoritas iudicis decernentis ei bonorum poſſeſsionem 122.p.
Tutoris authoritate opus eſt in adeunda extranei hæreditate 402.p.
Tutoris captiuitas magis ſuſpendit, quàm finit tutelam 698.p
Tutoris datio neque imperii neque iuriſdictionis eſt 115.f.
Tutoris falſi authoritas quam vim habet 120 f.
Tutoris periculum quando præſtet magiſtratus 135.m.
Tutoris ſuſpecti poſtulatio nõ ſecus nutrici ac matri conceditur 57.p.
Tutori legitimo ſuſpecti poſtulato non adimitur adminiſtratio, quæ nec damnato adimitur 153.f.
Tutori pauperi diues pupillus debet ſumptus præſtare 143.p.
Tutori qui litem peregit, non competit actio iudicati, ſed pupillo 754. f.
Tutori vtrùm remitti poſsit reddendæ tutelæ ratio 117 m.
Tutorem dans filio quem putabat liberum, is neque tutor nec liber erit 106.p.
per Tutorem vnum tutelam adminiſtrari pupilli intereſt 134.m.
Tutore authore quas res poſsit pupillus alienare 243.m.
Tutore capto pendet conditio pupillorum 98.f.
Tutore procuratore iubẽte naſcitur Quod iuſſu actio 685 m
Tutores dicuntur quaſi tuitores, & defenſores 102.m.
Tutores cogũtur eſſe ii quorum excuſatio non eſt recepta niſi prouocauerint 147 f.
Tutores ex inquiſitione dati à maioribus magiſtratibus tenentur ſatiſdare, minoribus non tenentur 134. p.
Tutores honorarii vtrùm teneantur mala tutelę adminiſtratione 135.p.
parum iuſto teſtamento dati, confirmari debent 104.m
Tutorẽs plures ſi offerant ſatiſdationem, magis idoneus eſt præferendus 134.f.
Tutores ſatiſdare coguntur, niſi teſtamento ſint dati 132.f.
Tutores ſuſpecti facilius remouẽtur ſi ſint teſtamentarii, aut Atiliani, quam ſi ſint legitimi 152.p.
Tutores ſuſpecti qui dicuntur 149.f.
Tutores teſtamento à quibus dari poſſunt 102. f.
Tutores teſtamento dare poſſunt minores 25. annis parentes 104 m
de Tutorum facultatibus præſidi tutores danti falſa renunciantes, tenentur 136. m.
Tutorum creditoribus quando præferatur pupillus 135.m.
Tutoribus non ſoluendo in quos datur actio ſubſidiaria 133.m.
Tyberius ab Auguſto adoptatur, & Germanicum Diui filium adoptat 92. m.
Tyberius grauis adulterii vindex 769. m.
Tyberii ſtatua fuit ἄπυλος, vt ait Philoſtratus 63.m
Tyria purpura longè omnium laudatiſsima 677.p.

V

Vacantia bona poſſunt vſucapi 228. f.
Vacatio cui miſsioni tribuatur 145.f.
Vacationes vtrùm philoſophi habeãt 146. p.
Vadimonii deſerti excuſatio 143 m.
Valdenſes immundorum ſpirituum cõmercii Rei à Senatu liberati 774 p.
Valentem Antoninus pius coluit 7.m.
Valetudinis ratione qualis excuſatio admittatur 143 m.
Valetudinis infirmæ patronum negligens libertus, aut teſtatorẽ hæres quomodo puniatur 370. p.
Vandali qui dicantur, eorum fugæ & victoriæ 4.f.
Vandali per Belliſarium ducem Iu-

ſtiniani Libya pulſi 8 m.
Valerii dictum, apud Liuium, vt vxorũ patres potius, quàm dominos, mariti oſtendant 62.f.
Valerius Cornelium Balbum à quo erat capitis accuſatus, ſcripſit hæredẽ 287. p.
Valerius Max. de Adoptione 275.p.
Valerius cur mulieres prohibitę fuerunt pro aliis poſtulare 720.p
de fratribus exhæredatis 309.m.
de infante a patre exhæredato 273.f.
de inofficioſis teſtamentis 310.p.
de mulieribus quæ fœliciter cauſas egerunt 720 m.
de teſtamenti mutatione ob rumorem falſum 273.m
Varro lib. primo de lingua Latina, ſtipulatio à ſtipe, hoc eſt à pecunia 471. f.
Varronis locus emendatus 741. p.
Varro de Gallinarum tribus generibus 173.m.
inter Vaſſallum & feudalem patronum moribus vſucapio nulla 228.m.
Vectigal olim in litigantes exactum 780. m.
Vectigalia quare principibus exoluenda 228. m
Velleius Paterculus de Teſtamento in procinctu 254.p.
Velleiani exceptione quando mulier tuta non ſit 668.p.
Venandi ius omnib⁹ competit in locis publicis 160.f.
Venandi gratia qui alienum fundum ingreditur, poteſt à domino, ſi is præuiderit, prohiberi ne ingrediatur 169.m
Venatum ire militem, Romanorum diſciplina paſſa non eſt 171 p.
Venatio in fructu fũdi nõ eſt niſi fructus fundi ex venatione cõſtet 169.p
Venditio rei ſacræ alienę, valet vt actio detur 565. p.
Vẽditio Serui, etiam ſi emptor fraudis ſit conſcius, ipſo iure valet, & cur non valet libertas 52.m.
Venditionis nomen generaliſsimum ad omnem contractum 555.m.
Venditiones imaginariæ in emancipatione ſublatæ 94 f.
in Venditionibus omnib⁹ olim libripens interueniebat 254.p.
Venditor cuſtodiam recipiens, leuiſsimam culpam præſtat 563.m.
Venditor non tenetur omnimodo rem dare, ſed vel tradere, vel præſtare euictionem 525.
Venditor non tenetur dare, ſed tradere 526.p.
Venditor ſciens ſi rem alienam vendiderit, antequam res euicta ſit, rectè conuenitur 237.f.
Venditor ſiue ignorans ſiue ſciens vitium rei, ædilitia actione tenetur 565.p.
Venditoris mora facit rem ſuo periculo incommodo 557.m.
Vendere bonis conditionibus ſeruos, quando domini cogantur 60 m.
Vendere vtrùm poſsit pignus creditor 242 m.
Vendere quando quis rem ſuam cogetur 63.f.64.p.
Vendere ter filium pater potuit 67 f.
Vendere vſufructuarius vſumfructum poteſt 219.p.
Vendens rem ſacrã, publicã, aut alienam, ex vendito tenetur ad id quod intereſt 565 p.
Vendi nõ poteſt vſusfructus, emolumẽtum fructuum poteſt 756 f.
Vendendæ ſunt res in cauſa iudicati captæ, præſenti pecunia 756 p.
Vẽdita re duobus & vltimo emptori tradita, is præferetur 564.p.
Venditæ res nõ aliter emptori acquiruntur, quàm ſi precium ſoluerit 197.p.m.
Venditum menſura quicquid ſit, non niſi eo dimẽſo, numerato, vel adpenſo, venditio perfecta intelligitur, itaque emptor non tenetur 563.p.
Venditi ea cõditione nõ vt manumittantur, manumitti non poſſunt 58.f.
Venefici quomodo puniãtur 773.p.
Venenorum vſus ne aduerſus hoſtes quidem probatus 773.m.
Ventris inſpectio quãdo & quomodo permittatur 125.f.
Ventrem partus ſequitur, etiam cùm de dominio quæritur 44.m
Ver olim ſacrum Diis vouebant veteres 355.m.
Verbo iuncta qualitas refertur ad id tẽpus quod eo verbo ſignificatur 283 m.
Verba certa.i. præſcripta & ſolennia 698.m.
Verba diſtributiua quæ ſint 290.m.
Verba ſana ſanam mentem non arguunt 130.m.
Verborum obligatio à literarũ obligatione differt 712.f.
ex Verborum obligatione duæ naſcũtur actiones 469.m.
Verborum ſolenniũ in donationib⁹ ſublata obſeruatio 238.m.
Verborum ſuperbiam iracundi oderunt, prudentes irrident, capitali pœna nemo vnquam puniendam iudicauit 625.m.
Veritas obiecti criminis quando conuiciatorem excuſat ibidem.
Veritas rerum erroribus geſtorũ non vitiatur 704.m.
in Veritate quod eſt, plus valet quàm quod in opinione 333.m.
Verna quis dicatur apud Græcos 355.m
Verna quis propriè dicatur 355.m.
Verres bannales quibus oẽs ſues miſceri debeant, ſeruitutis barbaræ ſpecies 109.m.
Verſum in rem domini quomodo accipiamus 688.m.
Verſibus leges ſuas edere Solon tentauit, earúmq; initiũ ex Plutarcho. 2.f.
Vertagi qui dicantur 247.p.
Vertagos appellabant veteres canes vltrò in venationem exeuntes 169.f.
Veſpaſian⁹, Rhetoribus Græcis, latiniſque annua centena dari conſtituit 146.f.
à Veſpaſiano Hiſpaniæ vniuerſæ ius datum Romanæ ciuitatis 49.m.
Veſtales ſtupri conuictæ qua pœna puniebantur 77.p.
Veſtalibus tributa facultas teſtãdi ante pubertatem 267.m.
cum Veſtibus ſepeliri malum 537.m.
Veſtimentorum verus conſtitui poteſt vſusfructus 215.m.
Veteranus miles vacationẽ habet à tutelis paganorum pupillorum 145.m
Veteranis aſsignare agros poteſt princeps 64.m.
Via cedi poteſt per eum locum per quẽ aquæ ductus alii, ceſſus eſt 206.f.
Via ipſa vi & proprietate iter & actũ continet ibid.
Via quot pedes habeat 205.p.
Viam poſſum⁹ ad ſepulchra acquirere, & vindicare 210.m.
in Viam publicam deiiciẽs vel effundens quomodo teneatur 632 p
Viam ſtipulanti promittens, actũ & iter præſtare tenetur 206.p.
Viatores qui dicantur 663.f.
Viatores qui plus exegerunt qua pœna teneantur. ibid.
Vicarii ſerui 42.f.
Viceſimæ ius ſublatum à Traiano, ſi filii parentibus ſuccedant 420.f.
Viceſimæ neceſsitate liberi in paternis bonis olim ſoluebantur 309.m.
Victoria acquiſitionis modus 167.f.
Victoria clara vincendo oppugnãtes non ſæuiendo in afflictos ſit 41.m.
Victoria infamis quæ veneno acquiritur 773 m
Victoris titulus cui primũ tributus 5.m.
Victori victus in expenſas condemnatur, quòd ſi iudex victori iuſiurãdum de expenſis offerat, non poteſt in minorẽ ſummam victũ cõdemnare 742.m
Viduarum apud Athen. erant defenſores qui dicebãtur χηρῶν ἐπίτροποι 101.f.
Viginti millia paſſuũ diebus ſingulis iter facienti peragenda 148.m.
Viglius de annotationibus à Paulo ſcriptis 279.f.
Villa quid ſit 160.m
Villa fundi acceſsio eſt 216.p.

Villa diruta,

Villa diruta, vſusfructus legati non extinguitur 219.m.
Vinctus, neque in vinculis eſſe videtur carcere clauſus, niſi corpori eius vincula ſint adhibita 49.p.
Vinculis an parietibus quis detineatur non intereſſe ibid.
Vindicatio cõpetit domino animo adhuc poſſeſſori aduerſus eum qui corporaliter detinet 642.p.
Vindicatio eſt in rem actio 638.m.
Vindicatio eſt iuris Gentium, & quid ſit 614.f.
Vindicatio rei vtilis prætoria eſt 642.f.
Vindicationis legatum quale 321.f.
Vindicare dotales res poteſt maritus 241.f.
Vindicare rem poſſumus, quam alteri reſtituere debemus 640.p.
Vindicari numi poſſunt à fugitiuo cõtra voluntatem domini crediti 243 f.
Vindiciarum lites olim antiquiſsimæ 730.
Vindicius ſeruus 48 p.
Vindicta manumiſſorum priuilegia, & quid vindicta, & vnde dicatur 47.f. 48 p.
Vindictæ domus ſuæ qui nõ erubuit commodum pecuniarium præponere, probroſus iudicatur 630.m.
Vinum Campanum in maximo precio Romæ 677.p.
per Vinum lapſis capitalis pœna remittenda 617.p.
Vini varia precia per ſingulas ciuitates 676.p.
Vino legato, non cõtinetur mulſum. ſed οἰνόμελι 179.m.
Viperę gallus gallinaceus præcipuè infeſtus 775.f.
Viripotẽs fœmina. i. matura viro & nubilis, quæ viri ferre iugũ poteſt 71.m.
Virgilius dicitur ſimpliciter poeta 19.m
Virgilius cunctis auram patere dixit 159.f.
Lib. 4. Æneidos, de inuidia 148.f.
de intima dilectione inter patrem & filium 694.p.
de littore 161.m.
de rebus dotalibus 241.f. 242.p.
Virgilius dixit, torre armatus aduſto 738.p.
Virgilianorum quorũdam verſuum quanta æſtimatio 188.m.
Virginea in ſeruitutẽ aſſerta, quaſi nata ex ancilla Claudii 44.m.
Virginem meretricia veſte indutã aſſectans non tenetur 626.f.
Virginem poſt 25. annos ſine cõſenſu parentis poſſe nubere 73.p.
Virgines adultæ lauare non debẽt ſecundum Hieronymum, quòd ſolæ ſeipſas debeant erubeſcere 125.f.
Virginum nondum viripotentum, corruptarum pœna 72.p.
Virtus nihil aliud eſt, quàm executio eius quod ratio iudicauit amplectendum 14.p.
Virtutis duæ cauſæ 13.m
Vis & poteſtas affinia ſunt 103 p.
Vis maior ad diminutionem penſionis colono prodeſt 570 p.
Vis pro iure quãdo accipiatur 103.p.
Vis publica & priuata quæ 761.f.
Vim aliam inquietatiuam, aliam cõpulſiuam, aliam ablatiuã vulgò appellant 736.m
Vim dicimus quæ iuri aduerſatur 733.m.
Vim magnam qui intulit nullo exceptionis beneficio ſeſe tuetur 737.p.
Vi bonorum captorum actio mixta 659.p.
Vi rapere quid ſit 610.f.
Vi deiectus adhuc poſsidere videtur 735.f.
Vi deiectus niſi & ſui deiecti ſint, vnde vi de interdicto non experitur 736.f.
Vi poſſeſſa res quando poſsit vſucapi 227.m.
Vita & mors iure naturæ ex C. Cotta 21.m.
Vitæ necíſque poteſtas olim dominis in ſeruos 60.m.
Vitruuius de aſcribentibus ſibi liberos alienos 764.m.
Vitruuius de vectigalibus quæ publicè athletis erant conſtituta 759.f.
Viuentis nulla hæreditas, & de viuentis hęreditate ſolicitus, indignus iudicatur 369.f.
Viuentes mori dicimur 481.m.
Vlpianus in fragmẽtis de nuncupatione teſtamenti 259.p.
Vlpiani conſilio Alexander Seuerus Rempub. adminiſtrauit 7.m.
Vlpiano vtrùm tribuenda inſcriptio Lib. i. de leg. 322.f.
Vltimas voluntates effectum habere Reip. intereſt 322.m.
Vltimum ſupplicium quid 767 m
Vncia aſsis pars duodecima 282.m.
vnciæ in quas partes diuidantur 282.p.
Vnde vi interdictum ad omnes pertinet, qui de re ſolo cohærẽti deiiciuntur 756.m.
Vnde vi interdictum infamiam non irrogat, condemnatum tamen infamia onerat 735.m
Vnde vi interdicto iure põtificio experiri poſſum' aduerſus tertiũ poſſeſſorem ibidem
Vniuerſitas incerta perſona non dicitur 352 m.
Vniuerſitatis ſeruus eius tantùm ſeruus eſt, non ſingulorum 162.f
Volucrum prima natiuitas mari à Moſe tribuitur 21.f.
Voluntas quid 13.m.
Voluntas habetur pro facto acſi re ipſa factum eſſet 600.f.
Voluntas nuda ſufficit ad tranſlationem dominii 198. m.
ſi voluntate tertii non impediatur conditio, ſed caſu aliquo, pro impleta non habetur 502.p.
Voluſius Metianus de Libella & Teruncio 282. p.
Vopiſcus de principibus pueris 124 m.
Votum Iuſtiniani valde pium 103.f.
Voto naturali & communi parentũ liberi ad bona admittuntur 395.m.
Vox domini vox ſerui, vox patris vox filii, & è diuerſo 521.m.
in Vrbano prædio prout quiſque habitauit, obligatur 572.p
Vrbana ædificia quæ dicantur 207.m
Vrbem cùm dicimus, Romam intelligimus 24 m.
ad Vrbium decus ædificia non derelinqui pertinet 184.m
Vrſus ſi fugit, & ſic nocuit, non poteſt quondam dominus conueniri 696. m.
in Vrſis relucet imago naturalis pietatis 23 p.
Vſuarius non præſtat totam impenſam ſartorum tectorum 211.p.
Vſuario licet vti in quantũ opus habet, licet eo modo omnes fructus conſumantur ibidem.
Vſucapio aduerſus minores 25. annis furioſos, vel prodigos inchoari non poteſt 229.p.
Vſucapio bono publico introducta 222.f.
Vſucapio cœpta à defuncto, poteſt & ante aditã hæreditatem impleri 230. p.
Vſucapio cœpta ante minorem ætatem minore completa, reſtitutione infringitur 229 p.
inter patronum & Vaſſalum nulla 228. m.
non impleta habetur pro impleta, & vſucapio impleta reſcinditur in Publiciana 644.p.
Vſucapio rei furtiuæ à filio patri ſubreptæ non procedit 603.m.
Vſucapio ſerui fugitiui cur locum nõ habeat 227. m.
Vſucapionis authoritatem cur tueantur Romani 222.f.
Vſucapionis diffinitio, & vnde ſit dicta 223. m.
Vſucapionis fundamẽtum eſt poſſeſſio 226.m
Vſucapionis ius antiquum 225 m.
Vſucapionis origo 221.f.
Vſucapionem cœptam nõ interrumpit nec remoratur ſuperueniens malæ fidei conſcientia 230.p.
ad Vſucapionem non prodeſt error falſæ cauſæ quantumuis iuſtus 22 f

in Vſucapione rerum immobilium non requiritur bona fides tradentis 228.p.
Vſucapionibus dominia rerum tranſferuntur 227.p.
Vſucapere non poteſt fructuarius proprietatem 213.f.
Vſucapere per ſeruos & filios poſſumus 226.m.
Vſucapi non poteſt contra legem repetundarum donatum 763.f.
Vſucapi non poterat quinque pedũ liberum ſpatium quod relinquebatur aratro vertendo 229.p.
Vſucapi poſſunt ſeruitutes lõga quaſi poſſeſsione 226.m.
Vſura centeſima vſitatiſsima apud Romanos & Græcos, & quid ſit vſura centeſima 676.p.
Vſuræ indebitæ pecuniæ per errorẽ ſolutæ non petuntur 465.f.
Vſuræ peti non poſſunt ex cõſtituto, niſi ſtipulanti fuerint promiſſæ 650 m.
Vſuræ veniunt in contractibus bonæfidei à tempore moræ. In cõtractibus ſcripti iuris à litis conteſtatione 669.f.
Vſurarum non eadem vbique eſt ratio 676.p.
Vſuras meras Leges Romanę ſemper damnant 157 m.
ob vſuras tantùm retineri non poteſt pignus ſoluto debito 591.f.
Vſus fauore legumlatores contra communes regulas ſtatuunt 361.m.
Vſus grauiſsimus iuris cenſor, & explorator 31 m.
Vſus apud alium eſſe poteſt, apud aliũ fructus ſine vſu 220.f.
Vſus fundi ſi cui derelictus, habitare in fundo is poteſt 221.p.
Vſus iiſdem modis finitur, quibus vſusfructus 215.p.
Vſus nudus dicitur qui eſt ſine fructu 220.f.
Vſus pars legari non poteſt 220.f
pro parte conſtitui non poteſt ibid.
Vſu ſyluæ legato vſusfructus legatus videtur. 221.m.
Vſu omnibus vita datur, nulli mancipio 41.f.
Vſu quomodo vxor accipiebatur 71.p.
Vſufructuarius in fundo in quo vſumfructum habet theſaurum reperiens, videtur in alieno loco reperiſſe 194.m.
Vſufructuarius non ſtatim ea ratione, quia non vtitur re vt debet, amittit vſumfructum 217.f.
quando acquirat ratione vſusfructus rerum proprietatem 213.p.
Vſufructuarius, vel frui ea re, vel locare, vel vendere, vel alii fruendam rem concedere poteſt 218.p.
Vſusfructus eſt ius vtendi fruendi rebus alienis, quod ſeparatum eſt à proprietate 211.p.
Vſusfructus à fructuario cedi tantùm poteſt nomine proprietatis 217 f.
Vſusfructus alienus nihil videtur dominio noſtro detrahere 212 f.
cuius Vſusfructus alienus eſt, id rectè noſtrum dicimus 280.p.
ex certo tempore, & ad certũ tempus conſtitui poteſt 217.m.
ex lege falcidia minui poteſt 214.p.
Vſusfructus duo intelliguntur, ſi hæredis mentio facta ſit in conſtitutione vſusfructus 216 f.
Vſusfructus finitur capitis diminutionibus 217.p.
Vſusfructus finiendi modi 213.f.
in partu hominis non eſt 40 p.
ius incorporale eſt, ſolet tamen conſtitui in aliqua re corporali 213 m.
in iure non in parte conſiſtit 332.p.
Vſusfructus non eſt qui omninò & perpetuò eſt inutilis 215.p.
Vſusfructus pecunię quomodo à mutuo differat 215.f.
patri per filium acquiſitus nõ finitur morte filii 216.f.
per omnem capitis diminutionẽ non tollitur 452.m.
poteſt dari ab aliquo marito dotis nomine 218 p.
poteſt vſucapi 213.f.
quomodo cõſtituatur in iis reb⁹ quę vſu conſumuntur 215 p.
quid pręſtet ſimplici fructuum emolumento 212.m.
Vſusfructus verus veſtimentorũ cõſtitui poteſt 215.m.
Vſusfructus vulgaris diuiſio in cauſalem & formalem 212.m.
Vſusfructus eã partem ſinguli hæredes habent, quam proprietatis 214.m.
Vſusfructus ius poteſt quis vtẽdo, & non vtendo amittere 217.m.
Vſumfructum cùm moriar inutiliter ſtipulor 216.p.
Vſumfructum quãdo vendere licet, & quomodo 218.p.
Vſufructu legitima portio onerari nõ poteſt 214 p.
Vſufructu pluribus in ſolidum relicto, accreſcẽdi ius competit, oportétque omnes eſſe mortuos, antequã ad dominũ proprietatis quicquam redeat 216.m.
Vtiles impenſæ quæ dicantur 680.f.
Vti poſsideris interdicti cauſæ 731.p.
Vti poſsidetis interdictũ vtrùm locũ habeat in ſeruitutibus 735 p
Vti rogas, eius reſponſio illi qui legem ferebat, cùm ſe aſſentiri rogãti ſignificat 26.m.
Vulgatis mulier quæ 770.p.
Vxor hæres inſtitui olim non poterat à marito, niſi per fideicommiſſum 381.m.
Vxor interdum coemptione, interdũ vſu accipiebatur 71.p
Vxor an fuerit, ſi diſceptatur, locus eſt præiudicio 656.f.
Vxor ſocia rei humanæ atque diuinæ domus 67.p.
Vxor viri ſui locum, domicilium, ciuitatem, familiam ſequitur, ſuæque familiæ finis eſt 68 m.
Vxor viro defuncto hæres ex lege Romuli 449.m.
Vxoris appellatione in plurimis iuris articulis intelligitur ſponſa 82.p.
Vxori quæ probaſſet ſe à marito verberibus cæſam, olim diuortio conſulebatur, nunc ei iubetur maritus dare tantũ quantum eſt tertia pars donationis propter nuptias 63.p.
Vxori quando poſsit denegare maritus alimenta & hoſpitium 668.p.
Vxorem abhorrentem à pietate ducentem, non rectè facere 70.m.
Vxorem ducẽs, in ius vocandus non eſt 744 m.
Vxorem non intelligi eam quæ virũ ferre non poteſt. & quando nupta intelligatur 71.m.
Vxorem poſtliminii iure recipit maritus, ſi velit mulier, ſed ſi nolit pœnis diſsidii tenetur 99.m.
Vxorem ſtipulari non poſſumus ſororem adoptiuam, & ratio 76.m.
Vxores duas aliquis habere non poteſt, & apud quos permittebatur 79.f.
Vxores in officio maritorũ eſſe, permittere debent parentes 68.m.
Vxores non dicuntur coniuges ſeruorum, ſed contubernales 70 f.
Vxores plures habere quando apud Romanos permiſſum, & apud quas alias nationes 80.p.
Vxores plures habere crimen nõ eſt leuius adulterio 80 m.
Vxores grauius tractantes, in ſanctiſſima templa manus inferre, Catonis dictum 62.f.
Vxoriæ actionis vis, & qua ratione ſublata 667.m.

X.

Xanthiorũ in lycia liberi à matribus appellantur 45.p.
in Xenocratem ſenem Eudamidæ elegans dictum 6.p.
Xenophon de Cyri egregio facto, 222.f.
de iis quæ ab hoſtibus capta ſunt 174.m.
Xenophon in Oecon. iubet à Deo incipere opus 3.p.
Xenophon de telo 772.f.
Xenophontis ſentẽtia, Bonos magiſtratus nihil

tus nihil differre à bonis pa-
tribus 11.f
Xenophontis deſcriptio iuris
naturalis 33.m
ξενόλογοι quid 772.m

Y

ὕβριν apud Grçcos verbum eſt po-
lyſemum 624.m.
ὕβριν appellāt Græci iniuriā 622.m

Z

Zamolxis Scytha ad Veſtam leges
ſuas retulit 2.m.
Zaſius, vtrùm furti detur actio ob
anſeres ſubreptos 173.m.
Zirim vox ſe dedentis apud Sau-
romatas 41.p.
ζωγρεῖ Homerica vox ſe dedētis. ib.
Zona nuptialis ſponſç dicitur λύσις
75.f.
Zoroaſter ad Oromaſim leges
ſuas retulit 2.m.

FINIS.

Iam excuſis horum Commentariorum tribus libris, tandem prodierunt Pandectæ illæ Florentinæ, tam aſsiduis omnium votis expetitæ. Cum iis itaque & Haloandrina editione ſeriò conferentes tum quod erat excuſum, tum quod ſupererat excudendum, in multa incidimus errata, quæ negotiū facere poſsent Lectori vel doctiſsimo: quorum catalogum hîc exhibemus. Cætera minus inſignia, facilè quiſque poterit per ſe caſtigare.

PAgina.1.verſu.6. INCLYTVS, AC TRIVMPHATOR, lege INCLYTVS, VICTOR, AC TRIVMPHATOR. pag.5.ver.6.à fine, iterare, l. itare. p.6.v.41. diuini, l. diuinas. p.7.v.33.concilio, l. conſilio. p.8.v.9.no iter, l. non iter, p.13.v.29.Plinium. adde, iuniorem. p.18.v.2.l, ob eam ipſam cauſam tamen, quòd is homo ſit. p.20.v.32.quæque, l. quæque. p.22.v.8.eorum, l. earum. p.23.expunge primum verſum, cuius initium eſt κάλλιο. p.24.v.12.à fine, efficitur, l. conficiatur. p 28.v.27.Senaus, l. Senatus. Ibidem v.37.Plinium. adde, iuniorem. p.39 v.3.coſtituimus, l. conſtituimus. p.45 v.19. aliquod, l. aliquando. ibidem, v. 2. à fine, nihil, l. nihili. p. 46, v. 5. expunge has duas voces, à domini. ibid. v. 28 ideóque. puto legendum, ideo noſtra. p. 48. v. 10. à fine, l. & prætorem ſalua maieſtate imperii ſui ius dicere. p. 50 v.22. Domini, l. Dominii. p. 52. v. 11. à fine, aut, l. at. Tertio pòſt verſu, in margine, qualiter, l. generaliter. p. 53. v. 7, l. exiſtat, & præterea. Ibid. in fine locus Tullii ſic eſt reponendus: De quo libelli in celeberrimis locis proponuntur, huic ne perire quidem certè tacitè obſcuréque conceditur. Cui magiſtri fiunt, & domini conſtituuntur, qui qua lege, & qua conditione pereat, pronuntient: de quo homine præconis vox prædicat, & precium conficit: huic acerbiſsimum viuo videntique funus ducitur: ſi funus id habendum ſit, quò non amici conueniunt &c. p. 54. v.1. diſtribuendas l. diſtrahendas. Ibid v.26. Epiſtolarum 3. l. 4. p.55. v.23 amiſſo, l. dimiſſo. Ibid. v 27 fraudendi. l. fraudandi. p.57. v. 8. & ſequenti Statii carmina ſic legenda ſunt: Optabat longè reditus Pallantis ouantes Euander: fidus pugnas ſpectabat Acetes. Cúmque procul nitidis genitor ceſſaret ab aſtris, Fluctiuagus volucrem comebat Perſea Dictys. Quid referam altricum victos pietate parentes? Quid te poſt cineres deceptaque funera matris. Tutius Inoo reptantem pectore Bacche: Iam ſecura parens Thuſcis regnabat in vndis Iulia, &c. p.59. v.10. à fine, l. quæ omnia iura religionum auſpiciorum, &c. & v. mox ſequente, vna rogatione deleuit. p. 61. v. 17. I N, l. I D. p.63. v.15 à fine, poſt ſui defenſionis gratia deſunt hæ quinque voces, ad ſtatuas vel imagines Principum. p.68. v.10 ſi patre, l. ſi de patre. Ibid. v 15. his, l. Lis. p 69. v.12 locum inter ſe abſtinent, l. obtinent. Ibid. v. 36 miſi, l. miſſæ. p.70. v. 31. Synonus, l. Synodus, p. 71. v. 43. nubiles l. nubilis. Ibid. v.3. à fine, dodo, l. dolo, & v. vlt. quod, l. quid. p. 73 v.10. deſpiceret. l. diſpiceret. p.76. v. 35. odoptare, l adoptare. Ibid. v.39. deleta voce, rurſus: lege, & emancipauit. p.79. v.8 plurimum. l. plurium. p. 87. v. 19. à fine, l. legéque filius ſiet, quàm ſi ex eo, &c. p.89. v. 9 à fine, l. poſt mortem, &c. p.90. v.9. lege, Senatorem populi Romani ſibi velle adoptare? Ibid. v.3. à fine, l. ne ſimulata adoptio. & v. vlt. cum propinquis comitiis, aut ſorte prouinciarum, plerique &c. deerant enim tria hæc verba. p.91. v.2 dimittebant. l. emitterent Ibid. l. magna cum inuidia, & v.3 naturæ múnus, l. natura ius, p. 93. v.12. conſequeretur, l. conſequetur. Ibid. v.26. reliquerunt, l. reliquerant. p. 95. v. penult. redadoptauit, ſic enim habent Pand. Flor. ídque rectè: dicimus enim redamo, redeo: non reamo reeo. p.96. v.33 l. Et Gordianus. p.98. v. 1. l. ait definiiſſe, p.106. v.31. l. tempore, quod. p.113. v.9. à fine, puto legendum, nec ius emancipationis, &c. p.127. v.5 Pauli locus ex Haloandro & Pand Flor. ſic eſt caſtigandus: exceptis iis, quæ in alieno iure perſonis poſitis deferuntur. p.128. v.5. à fine, nihil, l nihili. p.129. v. 40. quòd cum, &c. dele quòd. p.130. v.5. à fine, SI INFANS. l. SI INSANVS. p.152 v.31 ad omnibus l. ab &c Ibid v. 46 pubes factus eſſet, iudicio conueniſſe improbum, &c. l. pubes factus eſt, iudicio conuênit improbum p.153. v 27. pro Roſcio. adde, Comœdo. p. 164. v. 31. nec in gratiis, l. nec ingratis. p.165. v 32. ſupulchra. l. ſepulchra. p.168 v 24. victorem l vectorem. Ibidem v. 31 l. Nam vt cæteras animantes hominum cauſa finxerit Prouidentia: quod omnibus &c. p.169. v. 11 circunceptis, l. circumſeptis. p. 170. v. 6. quia in præſentia, dele hanc voculam, in. ſic enim rectè habent Pand. Flor. Ibidem in margine, Pomponius. D. eodem, l. ff. de acquir. rer. domi. p.171. v 13. à fine, contectum l. contextum. p. 172. ſex verſus quorum initium eſt, Nam Et apes &c. tranſpone poſt verſum qui incipit, quoque Pomponius. p. 176. v. 26. in margine, l. ergo. s. alluuio. p 177. v. 36. ſimo. l. limo p. 178. v 29 in eo adde, alueo p. 181. v. 2. Videtur. l. videntur. p. 184. v. 23. nemo vindicare, l. nec vindicari, ſic enim rectè habent Pand. Flor. p. 185. v. 7. ſera, lege ſerra. p. 187. v. 36.

menſibꝰ,l.meſsibꝰ.p.189 v.14.à fine,cepit,l.cœpit.p.194.v.30.vtrũ quod inuẽtũ,verè theſaurꝰ,l.vtrũ quod eſt inuẽtũ vere ſit theſaurꝰ.p.195.v.40.inditio,l.indicio.Ibi.v.47.cõpellitur,l.cõpellatur.& v.52.ea,inquit, ferre fas eſt,l.ea inquirere fas eſt. & v.54.in aliena,l.in alieno.Ibid.in fine,rectiꝰ legitur,Cæterũ deferre ſe nemo cogitur,&c.quod etiã docet verſus tertius paginæ ꝓximè ſequentis p.196.v.12 cepiſſe,l.cœpiſſe.p. 197. v.6.à fine,datione. Haloãder legit,ſatiſdatione:Pãdectæ Flor.ſatisfactiõe.Sic pagina ꝓximè ſequẽte verſu ſecundo. p.198.v.7.à fine, cepiſſe,l.cœpiſſe. p.199.v.9.mercatum.Halo & Pand.Flor.legunt, mercato vt videlicet referatur ad datiuum, mihi. p.202.v.32. totus Ciceronis locus miſerè corruptus ſic reſtituatur. Eſſe ea dico, quæ cerni tangi ve poſſunt:vt fundum,ædes,parietem,ſtillicidium,mancipium,pecudem,ſupellectilem,penum Non eſſe ea, quæ tangi demonſtrari ve non poſſunt,cerni tamen animo atque intelligi poſſunt:vt ſi vſucapionem,ſi tutelam, ſi gentem,ſi agnationem definias,quarum rerum nullum ſubeſt quaſi corpus,ſed quædam conformatio inſignita & impreſſa in intelligentia , quam Notionẽ vocãt.p.203.v.39.quæ,l.qui.p.212.v.34.redditus,l.reditus Sic rectè habent Pand.Flor. non enim à reddo deducitur, ſed à redeo.proinde primam habet breuem apud Ouidiũ. p.214. v.27.ſic legito ex Pand. Flor. Generali capite præpoſito,quidam in teſtamento ſuo &c.Ibid.v.32.videtur,l. videretur. & v.47.non hęredem,l.non apud hæredem. p.218.v.3.à fine, reſtituendam,l.reſtituendum. p.223.v.25. vſucapionem,l. vſuſcapionem p.229.v.26.repetundari, l.repetundarum. p.237.v.6.à fine,exemplo,l.ex empto. p.238.v. 38.appellenda,l appellãda.Ibid.v.40.cogerere,l.congerere.p 246.v.8.à fine poſſeſſorem, l.poſſeſsionem. p.255.v.21.quęrũtur,l.querũtur. p.256.v.8. ꝓ Roſcio,adde, Amerino.p 258.v.5.vinales,l.vicinales.p.262. v.37.filię,l.filio.Paulo pòſt,in margine,lege De milit.teſtamento.p.263.v.36.NOSRA.l.NOSTRA. p.267.v.4,l.ſed omnino eſt neceſſe.Ibid.v.9. à fine,mãſuerũt,l.manſerũt.p.268.v.23.ſartiatur,l.ſarciatur. p.270.v.29,l. & nepotem neptémve. p.272.v.20.poteſtates,l.poteſtate p.274. v.26.onorandos,l.onerandos.p.279.v 23.Valentianum,l. Valẽtinianum.p.280.v.9.à fine,addit,l.adit p.281.v.9 ſic legito,acquiratur:atque ob id omnimodo ad eum pertineat,&c.Sic enim rectè legunt Haloan.& Pand. Flor. alioqui non conſtaret latinitas. p.283.v.vlt.& vt Labeo,l.vt & Labeo. p.284.v.17. deeſt verbum vnum.ſic enim legendum,inſtitutus inſtitutive ſint. Ibid. in vlt,annot.ad marginem,ſic legendum.3.l. interdum.2.2. de hæred.inſtit.p.286.v.6.à fine, Valentini,l. Valentiniani. Appone etiam è regione ad marginem,5. l.extraneum.C.de hæred.inſtit. p. 288 v.5.inſtitutio,l.inſtituto. Ibidem,v.13.hæreditatem,l. hæredem. p. 289.v. 12.à fine,captaloria,l.captatoria.p.290.v.8.effectus,l.effectu.Ibid.v.27.definientis,l. deficientis. & v. 29. ſubſtitione,l.ſubſtitutione.p. 291.v.14.vtilis,l.vtilius.p.297.v.26.valere,l.poſſet ſibi teſtamẽtũ facere:nam res ipſa clamat ita legendum,& ſic legunt Haloan.& Pand Flor. p. 303.v.20.teſtato,l teſtator. p. 305.v.11. ſpecieliter.l.ſpecialiter. Ibid.v.18.ſubſtinetur,l ſuſtinetur,& v.26.hæredédes,l.hæredes. Ibid. v.31. Planè ſui,l.Planè ſi ſui & v.34.putauit,l.putauerit. p.309.v.3.obſit,l.obſint. Ibid.v.32. libro octauo , capite nono,l.libro ſeptimo,cap.octauo,& v.34. Q. Prætorem,l.Q.Metellum Prætorem.p.310.v.17.ab,l.ad. Ibid. v.4.à fine, Facid, l. Falcid. p.313.v. 27.& in,l. & id.p.315.v.14. à fine,extiturus.Haloan.& Pand. Flo.habẽt extaturus. p.317.v.11.Cõſtituerit,l. Cõſtiterit. Ibid. v.40. LIBERANDI,l. DELIBERANDI. p.319.v.3.extiturus. Hal.& Pand. Flor.extaturus. Ibid. v. 25. ſciptus, l.ſcriptus,& v.4.à fine,diſcriminia,l. diſcrimina. p.320.v.27.aſcitium,l.aſcititium.niſi fortè malis,aſcitum.p.321.v.11.reſtiturum,l.reſtiturum. p.322.v.6.expunctum,l.expunctam. Ibid.v.37. Actionales,l Actiones. p.323.v.5.præcaria,l.precaria. Ibid. v.8.iuſiurandi,l iuriſiurandi. p.324.v.31 poſt(quod verius eſt)deſunt verba quatuor,ſic enim legẽdum eſt, vel in ipſam rem, ſi hæc in bonis,&c. Ibidem. ad finem,Mœuii,Mœuia,Mœuius.l.Menii,Menia, Menius. Ibidem, impendire,l. impedire. p. 325. v.10. à fine , luere hoc, l. luere & hoc. p.329. v. 13. expectare donec, lege ex Haloan. & Pand. Flor. expectare debere donec. p. 331. v. 25 deſunt tria verba , ſic nempe legendum eſt: itaque nec ius accreſcendi locum habet inter alios legatarios , quàm inter eos,quos teſtator &c. p. 333. v. 3. impedio, l. impendio. Ibidem. v. 15. deeſt vox vna , ſic igitur ex Halo. & Pand. Flor. legito , Sed ſi nondum erat ſolutum mihi precium . Rurſus tertio pòſt verſu. Si precium quidẽ mihi erat ſolutum. Ibid. v.30.poſt teſtamenti,deeſt tempore: vt ſic legas, qui ſcribendi teſtamenti tempore tuus eſt. Et v.33. EVM, l. EAM. p.334.v.25.eſſe ius,l.eſſe eius.p.337.v.36.ex legato potius.Ex Halo. & Pand.Flor. legendum,ex teſtamento potius agere. Et tertio pòſt verſu, à ſtipulatione, l. à ſtipulatore. p.338.v.9.à fine,per veſtigationem,lege vna voce,peruestigationem. p.340. v. 30.Seuio,l.ſenio. p. 344 .v. 28. non tamen,l.non tantùm. p. 346. v. 35. duæ deſunt dictiones:ſic igitur legito ex Halo. & Pand. Flor. an quòd eo inſcio numerata eſſet,id feciſſet:an conſultò &c. p.348.v.13 à fine, petantur,l.petatur. Ibidem pendere,l.pondere. p.354.v.13. à fine.in prænomine vel agnomine. Halo. & Pand.Flor. habent, vel cognomine. p. 358.v.29.Quibus modis, l. Quibus verbis. Et quinto pòſt verſu,exemplo,l. ex empto. Ibid. v.9.à fine,implendo,l.implenda Paulo pòſt,quæri,l queri.p.366.v.26.aut non pro ſcriptis, l. aut pro non ſcriptis. p.369.v.19. deeſt vocula,ei.ſic igitur legito,quod ei donauit. p. 371.v. 32. Pariſientia,l.Pariſienſia. p.372.v.11 à fine,& repudiaſſe,l.ſecutus eſt,repudians aliam,&c.alioqui reclamaret Latinitas. p. 374.v.5. à fine,cautionibus,l.cautione. p.33.8v.29.Facidia,l.Falcidia.Ibid.v.34. iis nõ,l.is non. p. 384. v.12. à fine:hîc deſideratur verſus vnus: vt & in prima editione.locum ex Halo.& Pand.Flor.ſic reponito:ſua ſpõte adire debebit hæreditatem,quaſi ex Trebelliano eam reſtituturus.Suaſerim tamen ſuſpectam potius dicat hæreditatẽ, coactúſque à Prætore reſtituat. p. 385. v.13.ſiquæ,l.ſiqua.p.386.v.8.æris alicui,l. æris alieni.p.388. v.14 à fine,exhęreditato,l.exhęredato.p.389.v.9.à fine,Paubus,l.Paulꝰ.p.393.v.29.iudicio.Halo.&.Pand. Flor.habẽt,indicio.p.394. v.35.ſint rerũ.l.ſũt rerũ.p.397.v.4.niſi alterũ,l.niſi ad alterũ.p.398.v.24.inęſtimabiles,l.inteſtabiles.p.399.v.33.patrẽ,l.partẽ.p.400.v.29.deti.l.peti.p.401.v.9. per quam in patria,l.per quã qui patria,&c.p.405.v.6.pares eorũ,l.patres eorũ.p.408.v.10.à fine,cognitionẽ,l.cognationẽ.p.409 v.17.quàm neptes,l.vel neptes. p.416.v.17.poſt ſucceſsionem,l.poſt repudiationẽ.p.420.v.17 ſinr,l.ſint. Ibid.v.39.ſummũ honorem quoque deuenire,l.ſummus honos quoque perueniat. p.422.v.12 à fine,cur

non admittant,l.cur non admittebant.p 423.v 23.excuſabuntur,l.excuſabitur.Ibid. v. 16. à fine,ſuſpiciãt, l. ſuſcipiant. p 425.v.7 quænam ex voluerint,l.quænam ex fuerint. p 465.v.26.commendatio,l.cõmentatio Ibid v.34.& generalitatem,l.& generaliter & v.39.ſolatum,l.ſolutum. p.466.v.39.poſt hoſtiúmve incurſus,adde,piratarum inſidias Ibid v.45.contigerit,l.contigit.p. 468.ad verſum.20. adde in margine, D.depoſit. Ibid v.11.à fine,non valuit,l.non venit. p. 469.v.7. ſuſpiciat, l.ſuſcipiat. p. 471.v.8. innicem,l. inuicem.Et v.13.Antonius,l.Antoninus. Ibid. v 16.deſideratur hæc vocula,ſi.Sic igitur legito,Sed quid ſi reſponſum,&c. Ibid.v.38 Cæterum eſt,l Certum eſt. p 472.v.13.lingam,l.linguã. Proximo quoque pòſt verſu,Et poſſem ſi,l Et poſſet ſic.Paulo pòſt,qui falco.l.qui falſò. p. 475. v.28. locum Venuleii fœdè corruptum ſic reponito: quia in eo quod tẽpore atque facto finitum eſt,nullus eſt cõiecturæ locus. Ibid. v.33. eo tempore,l.eo teſtamento. p. 479 v.8.à fine.Roſpõdit,l.reſpõdit Ibid.v. 5.à fine,vt cõmodo,l. vt commodum Et ſecundo pòſt verſu,debuiſſe,l.debuiſſet.p. 480 v.13.inter nobilis,& differentia, deeſt verbum, eſt. p.483.v.1.multa deſunt,proinde ex Halo.& Pand. Flor. ſic legito:veluti ſi ita ſcribat. TITIVS HÆRES ESTO. SI TITIVS &c. v.2.l. Nam pro non ſcripta ea conditio erit, vt &c. v.3. deceſsit, l. deceſſerit Et v.5.l.nõ facere.proinde fruſtra addi.Ibid.v.38.genere,l genero.p.484.v.7.intelligat.l.intelligar,Ibid v.29.officere,l.efficere.p.486.v.31.repetionib⁹,l.repetitionib⁹.p 488.v.10.à fine,Sec,l.Sed p.495 v.9.vtrúmve,l.vtrúmne.Ibidem,v.23.centiſimę,l.centeſimæ.p.496.v.1.oppoſita.l.appoſita.Ibid.v.31.exiſtunt.l.exiſtant.p.497.v.5.à fine,venditionis,l.venditoris.p.500 v.27.præponere.l.proponere.p.505.v.23. quandocunque. Halo. & Pand.Flor. habent, quandoque. Ibidem,v. 38. ponantur, l.ponuntur . Secundo pòſt verſu, Sed & cùm,l.Sed & eum,ſic enim rectè habent Halo.& Pand. Flor. Paulo pòſt , quandocunque,l quandoque. p. 510.v.4. à fine,ſolent in &c.expunge illud ſolent. p.520.v.3.Ædiliæ,l.Ædilitiæ. Ibid. v.6.à fine,expunge,apud. p 525.v.19.à fine,l.eius res ſacra. deerat enim hæc vocula,res. p. 529. v.7.à fine, quique,l.quinque.p.531,v.22.l.vetabat minorem vigintiquinque,&c. p. 532.v.5.à fine,extitura,l. extatura. p.533 v.10.interpretationi,l.interpretatione.p.540.v.26.eum,qui,l.eum,cui. p.541.v.30.neque aduerſus, l.atque aduerſus verſu proximo lege,ſi ſtipulatus ſim.v.34.l.nec vlla ſe iniuria. p.542.v.15.à fine,diſſentiat, l.diſſẽtiãt p 543.v.27.pare,l.dare.p.546.v.4 ſadiſdictionis,l.ſatiſdationis.Ibi.v.8 à fine,certã,l.certá.p.548. v.38.non eſſe diſtinguendum. Pand.Flor. habent,non eſſe eum diſtringendũ. Ibid. in margine v.penult. Vlt l. vt.p.549.v.35.quidam,l.quidem.Ibid v.8.à fine,ſic legito, præſtabit autem ob hoc fideiuſſor vſumfructum,quia ſuæ cautæ,&c. p.553.v.5.æſtro,l.œſtro. p.554.v.16.nihil.l.nihili. p.558.v.1.probar,l. probari. p.565.v.18 illuuionem,l.alluuionem.v.44 alluioné,l. alluuionem.v. 51.illuuione,l.alluuione.Sic enim habent Halo.& Pand. Flor. p.565.v.18.ante Ædilium.deeſt,edictum p 566.v.4.redditus,l.reditus.p.567. v. 37.emphyteſeos,l.emphyteuſeos. p568 v.4.vſurarum,l.vſurarium. p.572.v.24.poſt Roſcio, adde, Amerino. Ibid.v.6.à fine.qui ſæpe l.quia ſæpe.p.576.v.35.Roſcio,adde,Amerino. Ibid. v. 7.à fine, ſine amico. l.niſi amico.v. antepenult.ſcripti,l.ſcripſi. p 577.v.16. poſt veluti,deeſt vocula ſi,veluti ſi de &c. p. 580.v. 4.à fine,multas eſt,l.multas eſſe. p.581.v.15.à fine,immanes Halo.& Pand.Flor. habent,inanes. p.583.v.6, inficiendo,l.inficiando. p.586.v.33.nihil legatum,l.qui legatum. Ibid. v. 42. ſoluentibus. Halo. & Pand. Flor.habent.ſoluentis.p. 587. v. 18.contra quem debebatur,l. contra quem agebatur. p. 591.v.2.à fine, ſiue tutore,l.ſine tutore. p.744.v.24.Pœnicales olim,ex Feſto & Columella legendum,Denicales.

FRAN. BALDVINI IVRISCONSVLTI

Libri duo in Leges Romuli, & Leges XII. Tab. quibus fontes Iuris Ciuilis explicantur,

Ab ipſo authore denuo recogniti, & multo locupletiores facti.

PARISIIS,

Apud Iacobum Dupuys, via ad D. Ioannem Lateranenſem, è regione collegij Cameracenſis, ſub ſigno Samaritanæ.

1554.

Cum Priuilegio Regis.

IL eſt permis à Iacques Dupuys marchāt libraire en noſtre vniuerſité de Paris, d'imprimer, ou faire imprimer vn liure intitulé Franciſci Balduini Iuriſconſulti libri duo in Leges Romuli, & in Leges XII. Tab. reueu & corrigé par ledict Balduin. Et defenſes à tous Imprimeurs, marchans, & Libraires de noſtre Royaulme de Frāce, imprimer ou faire imprimer, vendre ou faire vendre autres que ceulx que ledict Dupuys aura faict imprimer, iuſques à ſix ans, à compter du iour que les liures ſeront acheuez d'imprimer. Et ce ſur peine de cōfiſcation des liures, & amende arbitraire à nous appliquer, ainſi que plus aplain eſt contenu & declaré en l'original.
Donné à Paris le xx. iour de Ianuier mil cinq cens cinquante deux. & de noſtre Regne le ſixieſme.

Par le Roy, le ſieur de Roiſſy, maiſtre des Requeſtes de l'hoſtel, preſent

Hurault.

PRINCIPI NOBILISSIMAE, MARGARITAE FRANCÆ, DVCI BITVRIGVM, Franciſcus Balduinus S. P. D.

SI CVM ſuis Legibus renaſceretur Romulus,iis vt maioris aliquid vel dignitatis conciliaret, vel autoritatis, faceret profectò,quod fecêre ſapientiſsimi , qui ſecuti eum ſunt,Legumlatores,vt non tam autorem ſe,quàm maius aliquod Sapientiæ Numen profiteretur. Neque verò inuideret aut Numæ ſuam Aegeriam , aut ſuam Soloni Mineruam. Vellet autem,ſi poſſet,adire te,quam vtriuſque & ſapientiam & virtutem non referre modò , verùm etiam ſuperaſſe audiret. Sed in iſtam tamen tuam pietatis iudiciíque præſtantiam ſemel intuitus,tam eſſet,opinor,religioſus,vt ad te referre non auderet, quæ neque tam ſacroſancta eſſe intelligeret, neque tam̃ auguſta,te vt autore digna videri poſsint.Nos eò minimè ſanè audaciores eſſe conuenit:tantò etiam timidiores,quantò fuit maior Rex tantus. Sed quid ille tamẽ ante tot annos de rebus ſummis iudicarit,ſi quæras, (quanquam minimè id neſcias,quæ tanto maximarum rerum ſtudio teneris) tribues tu quidem Antiquitati,quod ei debetur,vt qualis qualis eſt,digna ſit,quæ cõſideretur:efficies autem,vt has,tenues licet & exiles,eius reliquias, & offerri tibi , & tuo etiam auguſtiſsimo in nomine apparere non recuſem: tantóque id recuſem minus, quòd eas nobiliſsimæ Reginæ Nauar. amitę tuæ placuiſſe meminerim: & hæredi tibi,quod iam illi nomen debebam, exoluendum eſſe cogitem:tantóque etiam magis , quòd in illius tu locũ ita ſucceſsiſti,vt non amiſiſſe,ſed maioris etiam ſpei Margaritam veluti refloreſcentem tempora hæc noſtra recepiſſe videantur. Edent alii aliã ſuæ propterea lætitiæ ſignificationem:tua certè hæc Schola neque muta erit,neque otioſa,neque ingrata. Ex cuius interea literis , quas in ea profitemur, ſiquid ad te verecundè referre voluerim:neque maius tamẽ quippiam,aut à tua perſona minus alienum dare potuerim: Tu pro tua ſingulari benignitate, hominis tibi addicti ſtudio facilè ignoſces : qui eſt eius erga te obſeruantiæ,ſuam vt tenuem atque exiguam facultatem tibi notam eſſe,quàm voluntatem prorſus ignotam malit.

Ex tua Academia Biturigum, Calendis Iunii,
M. D. L.

FRANCISCI BALDVINI IVRISCONSVLTI LIBER PRIMVS, AD LEGES Romuli Regis Rom.

COgitanti mihi perſæpe de origine Iuris, veterémque Rom. Remp. & eius, quam poſteritati reliquit, Ciuilis prudentiæ Leges conſideranti, & turpe, & indignum his ſtudiis eſſe viſum eſt, primos eius veluti fontes non modò non tenere, ſed nec perquirere ſtudioſe. Cúmque ab Romulo primo Rom. Rege, & Vrbis ipſius conditore id repetendum eſſe iudicarem: & quod de eo literis proditũ eſt, diu multúmque mecum reputarem: cœpi equidem eius admiratione captus, earum quoque, quas edidiſſe fertur, Legum tabulas, ſi in aliquo fortè receſſu Antiquitatis deliteſcerent, vehementer expetere: quarúmque reliquias in veterum ſcriptorum monumentis ſparſas, diſiectáſque ſupereſſe videbam, magna & diligentia, & religione peruestigare. Id cùm facio, commodè incidi in eam, quæ harum legum capita continebat, antiquiſsimam tabellam, multis olim annis (vt à Marliano, viro doctiſsimo, & de memoria Rom. antiquitatum optimè merito, accepi) adſeruatam. Et quanquam verba non tam eſſe videantur antiquitatis obſoletæ, vt Romuli referãt ætatem: ſententiam tamen ipſam & eius eſſe, & à veteribus Romanis perſcriptam, vix quenquam eſſe arbitror, qui negare auſit. Linguam, qua Romulo regnante vtebantur in Latio, vix, opinor, intellexiſſent, qui poſtea & Romanè, & Latinè locuti optimè dicuntur. Certè Seruius Tullius Rex, ſuas fœderum leges, quibus cum ſuis Romanis Latinos coniũxerat, conciliarátque, literis, quibus veteres Græci vtebantur, conſcripſit: ac ipſa quĩdem ænea columna, in qua erant inſculptæ, adhuc tempore Auguſti Romæ extabat in Dianæ templo. Sed non ideo exiſtimemus linguam Romanorũ, Græcam aliquãdo fuiſse. Pompeius Feſtus commemorat verba quarundam Legum Numæ Pompilij: quæ planè Latina ſunt. Meminerimus etiam Plinium lib. 7. cap. 58. ſcripſiſse, veteres Græcas literas, eaſdem penè fuiſse, quæ poſtea Latinæ. Sed miſsam hanc facio de genere ſermonis, literarúmque forma cõiecturam. Rem potius ipſam videamus. Primi in Italia homines feri, queis neque mos, neque cultus erat, habitarunt, vſque ad tempora Saturni. Is genus indocile, & diſperſum mõtibus altis, Compoſuit, legéſque dedit: Aureáq; (vt perhibẽt) illo ſub Rege fuere Secula: ſic placida populos in pace regebat, vt eſt apud Poëtam. Sed quales fuerint hæ tantorum bonorum autores Saturni leges, ignoramus. Secuti ſunt ex Græcia Oenotrij, Aborigines, & Pelaſgi. Tandem etiam Arcades, qui & literarum Græcarum vſum inuexerunt, & cum artibus multas humanioris vitæ leges. Sed earum quoque iampridem memoria omnis interiit: quanquam Auguſti adhuc tẽpore ſacra illa, quæ Arcades inſtituerant, Romæ ſeruata ſint. Sed neque quo iure ciuili vſi ſint Italiæ incolæ toto illo Latinorũ regno, ſcimus. Iuſtinianus noſter in Nou. Conſt. 47. principia Rom. Reip. ad ipſum Aeneam refert: quem initia quædam honeſtæ Reip. dediſse ait, & veluti prima fundamenta iecíſse. Secundo loco, Romulum, & Numam habet, ſicuti tertio Cęſarem, & Auguſtum. Sed antiquiſsimæ, quæ quidem certò commemorãtur, Romuli leges ſunt, ante annos tercentum ſupra bis mille editæ: quo tempore vix mortuus erat Lycurgus, nondum natus Zaleucus, qui annis plus centum: nondum Solon, qui ferè ducentis annis poſteriores ſunt: quãquam & earum, quas hi ediderunt, legum vix tenues quædam, & ſparſæ reliquiæ ſuperſint. Et quicquid tamen id eſt, quod reliquum eſt, vel Lycurgi ΤΩΝ ΡΗΤΡΩΝ apud Xenophontem, & Plutarchum: vel apud Plutarchum, & Demoſth. Solonis ΤΩΝ ΑΞΟΝΩΝ, vel Zaleuci apud Diodorum Siculum, & Stobæum, quis non propter antiquitatem colit, & tanquam oracula penè adorat? Quò magis non ingrata multis fore confido, qualiacunque ſuperſunt Curiata Romuli ſcita, tanti & principis, & talis, tantæque Reip. autoris. Cúmque Antiquitatis illius, cui tam paucæ, breuéſque leges fuere ſatis, ſimplicitatem magna cum voluptate conſiderabunt: illa etiam fortaſsis promiſsa olim tempora expetent, Aſpera cùm poſitis miteſcent ſecula bellis: Cana Fides & Veſta, Remo cum fratre Quirinus, Iura dabunt. Certè Dionyſius Halicarnaſsæus, rerum Rom. grauiſsimus ſcriptor, (cuius teſtimonio, ſi quid de Romulo dicendum ſit, tam lubenter vtor, quàm in hiſtoria fidem, ac diligẽtiam ſcriptoris

ptoris optimi vehementer probo)magno ſtudio diſſerit, quãtum ſit his Romuli Legibus tribuendum,quantum Reip.quam inſtituit : tantóque etiam magis, quòd religionem tanta etiam cura conſtituerit. Ac laudanda quidem eſt hæc,quæ à ſacris aliena non ſit, voluntas : ſed eius tenebras & errores vel vanitatem potius videmus in ea re. Eſſe quidem videtur & pia & ſana hominum aliqua veluti theſis de Deo.ſed cùm ad ipſam deſcendunt hypotheſim , homines ſe planè eſſe oſtendunt. Deum eſſe colendum rectè iudicat Romulus:ſed quis verè Deus ſit, & qua ratione colendus, non vidit:nec potuit homo profanus , & doctrinæ cœleſtis ignarus . Ea eſt tamen in illa ignoratione hominum audacia vel temeritas potius infinita , vt nihil non citius confingant,quàm hac in re nihil definiant: nam & in hiſce ſuis ſpecioſis figmentis vehementer ſibi placent. Diceres Romulum & Numam craſſiores quaſdam vulgi ſuperſtitiones tollere voluiſſe:ſed cùm ſtirpes non exciderint, fieri non potuit, quin magis etiam repullularent.Fœcunda eſt enim,quæ ſtirpitus euulſa non eſt,ſuperſtitio,& in immenſum ſerpit . Sed quid à Romulo requiras?cuius tempore triſtiſſima erat religionis veræ penes eos ipſos , qui cuſtodes eius eſſe debuerant , confuſio obliuióque vel contemptus potius , cùm regnaret impius ille Achas , qui altare Domini diſiecit, ſuum vt Damaſcenum erigeret:& tandem ipſum quoque templum obſtruxit,in quo erat colendus Deus. Verùm neque Romuli ſuperſtitioni,neque Numæ deliriis,cùm de religione quæſtio erit,quiſquam ſanus quicquam tribuet. Ac ſi mihi aliquod fuerit ocium,de Iuriſprudentia Chriſtiana,quod inſtitui,perſcribere:efficiam,ſpero,vt omnes intelligant repudiandam eſſe tunc Iuriſprudentiam vel profanam vel Fanaticam:religioſam verò conſectandam eſſe . Cæterùm in rebus politicis conſtituendis quanto ſit hominum & ratio & vis iudicij maior,meliórque,vel idem nobis Romulus teſtis eſſe poteſt:cui inter paſtores & in caulis ouium educato, ad Reip. optimæ formam inſtituendam, & ad regendam multitudinem , ſuarúmque clientelarum honeſtiſſimo vinculo continendam,ciuilis prudentiæ tantum fuit,quantum in vllo veterum Vrbium cõditore,vel ſapientiſſimo eruditóque homine eſſe poteſt.Certè fundamenta iecit eius ciuitatis,cui & aliæ poſtea omnes ceſſêre,& tantùm tribuêre , ſola vt ad imperium & Leges orbi terrarum dandas condita videretur. Sparſit Legum ſemina,ex quibus ea deinde Iuriſprudentia enata eſt, qualem nullus vnquam alius habuit populus,& quam ſolam eſſe omnes fatentur,quæ ad regendas Reſpublicas ſit ſatis. Equidem quoties ab Romulo ad noſtrum vſque Iuſtinianum,temporum memoriam,annorum ferè mille & trecentorum,mecum repeto, & quæ, qualéſque Legum moles ex tam exiguis initiis natæ ſint,conſidero: videre mihi videor cum hominum degeneri audacia magis atque magis pugnantem Iuriſprudentiam : & quid interſit inter illam Antiquitatis ingenuam ſimplicitatem , & aſtutam poſteritatis malitiam,ſæpe cogito.Fœlix illa,ætate Romuli, vitæ facilitas,quæ tot vinculis coërcenda non fuit. Sed morbis tamen graſſantibus remedia prudenter eſſe quæſita , & ex malis moribus bonas eſſe natas leges,aliquod eſt in malis ſolatium : & habenda Romanis gratia,qui ad huius vitæ turbas componendas tantum nobis reliquêre & conſilij, & iudicij,& æquiſſimæ rationis. Nullam de cõtractibus aut priuatis rerum dominiis legem tulit Romulus. Nam & vlla vix erant commercia, & de finibus lis nulla. Legis vtraque de re loco Numa Fidei Terminíque numen cõſecrauit. Tandem Seruius cùm totam vrbem, quam Tullus bellator militari diſciplina armarat, Ancus ædificator muro cinxerat, Priſcus maiori ſenatu ornarat , iam populoſiorẽ ordinaſſet deſcriptione claſſium atque cenſus,Latinorúmque populorum ſocietate auxiſſet,& nummum primus ſignaſſet , cuius neceſſarium in commerciis vſum eſſe vidit: de nundinis,de contractibus, & iniuriis leges quinquaginta edidit : quibus & ciuilem permutationum æqualitatem tueretur , & nouas populi , qui iam aſtutus euaſerat , fraudes coërceret.Sed iuris Romani publici priuatique quoddam veluti corpus tum demum & compoſitum fuiſſe videtur,& abſolutum,cùm duodecim Tabularum leges editæ ſunt. Ac ius quidem publicum de ſacris, & magiſtratibus diligenter conſtituiſſe Romulus viſus eſt: priuatũ verò minus explicaſſe: quod quidem XII. Tabularum autores Decemuiri tanto ſtudio , tantáque cura ſunt complexi , vt minima quæque perſecuti etiam ſint. Quantula tamen ea ſunt , quàm tenuia principia , ſi cum illis , quæ

deinde conſecuta ſunt, támque latè diffuſa, vel Prætorum edictis, vel Prudentum reſponſis, vel reſcriptis Principum conferantur? Nempe, cum Imperio, cúmque Pop. Rom. ſenſim accreuit ipſa moles iuris Ciuilis. Sed hoc incrementum à primis initiis conſiderandum eſt. Certè quò maiora flumina ſunt, tantò ſolent admirationi magis eſſe eorum fontes nó magni. Neque vereor ne multis rudia & inculta videantur, quę à Romulo iacta ſunt fundamenta, ſi quàm exigua & rudis tum eius eſſet ciuitatula, conſideremus. Sed & rudera quoque veteris Romæ quis non contuetur libenter? Auguſti adhuc tempore paſtoralis caſa Romuli, qualis primùm ab eo fixa fuerat, magna religione Romæ ſeruabatur, ea in regione Vrbis, qua ex Palatio ad Circú diuertebatur: gratiúſque Romanis & admirabilius erat hoc ligneum arundineúmque tuguriolum, omnibus omnium principum virorum marmoreis ſubſtructionibus. Et quem vel hodie Romæ propter antiquitatis memoriá nó iuuat ſpectare æneam veteris Lupæ effigiem, geminos atque (vt ait Poëta) vbera circum, Ludere pendentes natos, & lambere matrem Impauidos: illam tereti ceruice reflexa Mulcere alternos, & corpora fingere lingua? Quanto magis Romuli grauiſsima iudicia de Repub. primámque Legum deſcriptionem, & veluti effigiem conſiderare, ſuaue eſt? Narrant Romulum non niſi decem & octo annos natum fuiſſe, cùm Vrbem ſuam conderet. Sed ſenilis ſapientia eius fuit, qua eam, ſeptem & triginta, quibus regnauit annis, rexit atque gubernauit.

LEGES ROMVLI.

I.

NE QVID INAVGVRATO FACIVNTO.

II.

PATRES SACRA, MAGISTRATVSQVE SOLI PERAGVNTO INEVNTOQVE.

III.

SACRORVM OMNIVM POTESTAS SVB REGIBVS ESTO. SACRA PATRES CVSTODIVNTO.

IIII.

PLEBEI AGROS COLVNTO.

V.

POPVLVS MAGISTRATVS CREANTO, LEGES SCISCVNTO, BELLA DECERNVNTO.

VI.

DEORVM FABVLAS NE CREDVNTO.

VII.

DEOS PEREGRINOS, PRÆTER FAVNVM, NE COLVNTO.

VIII.

NOCTVRNAS IN TEMPLO VIGILIAS NE HABENTO.

IX.

NE QVIS PRÆSENTIBVS FOEMINIS OBSCOENA VERBA FACITO.

X.

QVISQVE DEMISSAM AD TALOS TOGAM IN VRBE HABETO.

XI.

PARRICIDAS OMNES CAPITE PVNIVNTO.

XII.

NE QVIS, NISI PER PORTAS, VRBEM INGREDITOR, NEVE EGREDITOR. MOENIA SACROSANCTA SVNTO.

XIII.

MVLIER VIRO LEGITIME CONIVNCTA, FORTVNARVM ET SACRORVM SOCIA ILLI ESTO. VTQVE DOMVS ILLE DOMINVS, ITA HÆC DOMINA.

XIIII.

FILIA VTI PATRI, ITA DEFVNCTO VIRO HÆRES ESTO.

XV.

ADVLTERII CONVICTAM VIR ET COGNATI, VTI VOLENT, NECANTO.

XVI.

SI VINVM BIBERIT, DOMI VT ADVLTERAM PVNIVNTO.

XVII.

PARENTVM LIBEROS OMNE IVS ESTO RELEGANDI, VENDENDI, ET OCCIDENDI.

XVIII.

MONSTROSOS PARTVS SINE FRAVDE CÆDVNTO.

Annotationes

IN I.

NE QVID INAVGVRATO FACIVNTO.

MArcus Cicero in libris de Diuinatione ſcribit, Vrbis Romanæ parentem Romulum non ſolùm auſpicatò Vrbem condidiſſe,ſed etiã optimum Augurem fuiſſe.Certè augurio & fratri prælatus eſt,& regnum adeptus : vt non temerè auguriis multum tribuiſſe videatur. & fortaſsis exemplo quoque Lacedæmoniorum mouebatur, qui & Regibus ſuis Augurem aſſeſſorem dederunt,& Senibus intereſſe voluerunt : ſicuti & Athenienſes omnibus publicis conſiliis ſuos ΜΑΝΤΕΑΣ adhibuerunt. Ac fatetur quidem Cicero, Romuli auguratum paſtoralem,non vrbanũ fuiſſe: nec fictum ad opiniones imperitorum, ſed à certis acceptum, & poſteris traditum: nec in Romulo hãc calliditatem eſſe potuiſſe, nec in paſtoribus illis,quibus præfuit, vt ad errorẽ multitudinis ſimulachra religionis fingerent: ſed erraſse multis in rebus Antiquitatem,quæ poſtea vel vſu,vel doctrina,vel vetuſtate immutata ſit:retineri tamen,& ad opinionem vulgi,& ad magnas vtilitates Reip.morem,religionem, diſciplinam,ius Augurum,collegii autoritatẽ. Certè idem teſtis eſt, exemplo Romuli reliquos Reges Romanos Auguribus vſos eſse, & exactis Regibus nihil publicè ſine auſpiciis,nec domi nec militiæ,ac ne priuatim quidem geſtũ eſse. Vnus ex Regibus Tarquinius Priſcus & hanc Romuli legem, & auguria irriſiſse videtur. Sed Næuij Auguris nouacula,quæ cotem diſſecuiſſe dicitur,religionem illi iniecit. Cuius generis & illud fuit,quòd Romuli haſta, quã captato augurio ex Auentino monte in Palatium miſit,ferebatur terræ infixa frondes emiſiſſe,& in arborem,iuxta quam Auguratorium poſtea ædificarunt, creuiſſe: vt de Romuli fabuloſo lituo nihil nunc dicã. Illis prodigiis,quæ homines vel aſtuti, vel ſuperſtitioſi cõfinxerunt,atque in vulgus ſparſerunt,& aucta eſt auguriorum religio,& confirmata lex Romuli,ne quid inauguratò fieret:& maximum habitum eſt præſtantiſsimúmque in Rep.& cum autoritate coniunctum ius Augurum.Sic enim M.Tullius ſcribit in libris de Legibus,ídque elegantiſsimè his verbis exponit, Quid maius eſt,ſi de Iure quærimus,quàm poſſe à ſummis imperiis, & ſummis poteſtatibus, comitiatus & concilia, vel inſtituta dimittere,vel habita reſcindere? Quid grauius,quàm rẽ ſuſceptã dirimi,ſi vnus Augur ALIVM dixerit? Quid magnificẽtius,quàm poſse decernere,vt magiſtratu ſe abdicent Conſules? Quid religioſius,quàm cũ populo,cum plebe agendi ius aut dare,aut non dare? Quid, leges non iure rogatas tollere? nihil domi, nihil militiæ,per magiſtratus geſtum ſine eorum autoritate poſse cuiquam probari? His verbis non obſcurè oſtendit Cicero,quantum Romani huic de Auguriis legi tribuerint.Certè & cùm leges ipſe confingit vt Romulum imitari videatur,hæc edit capita,

QVÆQVE AVGVR INIVSTA, NEFASTA, VITIOSA, DIRA DEFIXERIT, IRRITA, INFECTAQVE SVNTO.

QVIQVE NON PARVERIT, CAPITALE ESTO.

QVI AGENT, AVSPICIA SERVANTO.

AVGVRI PARENTO.

Sed longè aliæ poſtea fuerunt Romanorum Cæſarum leges: quæ quidem extant in Codice noſtri Iuſtiniani. Nam Conſtantinus Imperator ſtatuit, Aruſpices eſſe cõcremandos, & in inſulam deportandum, qui eos conſuluerit. Conſtantius quoque & Iulianus grauiſsimè vetant Augures conſuli. Quid verò de Prudentibus noſtris dicam? Augur fuit Q. Mutius Scæuola Iuriſconſ. cuius domus & habebatur, & erat totius Vrbis oraculum. Sed Iuriſconſultus Tubero tantũ Auguribus non tribuit, quin aduerſus Africani auunculi ſui teſtimonium iudicarit, vacationem iis, quo minus iudiciis operam darent, non eſſe dandam. Pythagoram mirarer eos tantopere coluiſſe, niſi & grauiſsimus philoſophus Plato auguria probaſſet. Nam & in Phædro vocat

Τὴν γε τῶν ἐμφρόνων ζήτησιν τȣ̃ μέλλοντος διά τε ὀρνίθων, &c.

Sed nos, qui melioribus magiſtris Chriſto, eiúſque & Prophetis & Apoſtolis operam nomenque dedimus, vanas inanium auguriorũ impoſturas aſpernati, nihil quidem temerè, aut inconſulto Deo aggrediemur: ſed eum in ſuo Verbo conſulemus. Hæc nobis ſacroſancta auguria, hæc oracula ſunto. Atque vtinam ſit hæc aliquando hominum religio, nihil vt inſtituant, aut moliantur inconſulto Verbo Domini. Certè Ieſaias temporibus Romuli & id vnum eſſe conſulendum, quod ſequamur, religioſe docebat: & hominum vanitatem atque dementiam, qui Aruſpices, neſcio quos, audirent, grauiter accuſabat. Sed lepidum eſt, quod Euſebius narrat de Myſoniano quodam Iudæo, qui in exercitu Alexandri Macedonis, cùm profanos homines auguria captare videret, volantem auem, in quam ſuſpenſi intuebantur, iaculo transfixit. Sic enim irridere voluit, quam à Prophetis damnari audierat, Aruſpicum ſtultitiam. Ridiculum eſt enim exiſtimare, auem res hominum futuras præuidere, quæ emiſſam in ſe ſagittam non videt.

IN II.

SACRA PATRES, MAGISTRATVSQVE SOLI PERAGVNTO, INEVNTOQVE.

SCribit M. Tullius lib. 3. de Nat. Deorum, Romulum auſpiciis, Numam ſacris conſtitutis fundamenta ieciſſe Romanæ ciuitatis. Sed vt hic plures ſacrorum miniſtros inſtituerit: illi tamen & ſacra curæ fuiſſe, vel ex hac lege palàm eſt. Vtriuſque certè inſtitutis factum eſt, vt ordines octo fuerint eorum, qui Romæ ſacris operarentur. Atque hi quidem non ex fece plebis, ſed ex ipſa potius Patriciorum nobilitate creabantur. Sic enim Dionyſius lib. 2. ait ſtatuiſſe Romulum, quod hac lege continetur, τοὺς εὐπατρίδας ἱερᾶσθαι. Neque verò apud Romanos modò idem fuit & Magiſtratus, & Sacerdos: ſed etiam apud Græcos Prytanæa ſacra peragebantur ab his, qui maximam in vrbibus poteſtatem habebant. Illud ſemel admonendi ſumus, quoties Romæ eueniret, vt quis Magiſtratum ſimul & Sacerdotium gereret, & alteri danda eſſet opera: potiorem fuiſſe ſacrorum & religionis cauſam. Certè cùm Valerio Flacco, & P. Craſſo, Coſs. bellum gerendum eſſet, Licinius Pontifex Flacco, qui & Conſul erat, & Flamen Martialis, mulctam dixit, ſi à ſacris diſceſsiſſet. quam quidem Populus ei remiſit, ſed Flaminem, quanuis Conſulem, Pontifici parêre iuſsit. Sed & Paulus Iuriſconſultus [a] fatetur, ſacerdotio obueniente poſſe cauſarum ciuilium arbitrium reiici: id enim non tantùm honori perſonarũ, ſed & maieſtati Dei indulgeri: cuius ſacris ſacerdotes vacare oporteat. Quid autem Romulum mouerit, vt ſolos Patres voluerit & ſacra peragere, & magiſtratus gerere, minimè eſt obſcurum. Sed quod ad Ciuilia munera attinet, aliter iudicarunt Athenienſes. recténe, an minus, cõſulendus eſt in eorum Rep. Xenophon. Sanè ex lege Romuli penes Patricios Romæ fuiſſe multis annis & ſacra & magiſtratus, nemo, qui rerum Romanarum planè rudis non ſit, ignorare poteſt. Poſt annos ab Vrbe condita centum & ſexaginta, primùm creati ſunt ex Plebe Tribuni. Annos deinde 229. numeramus, prius quàm Plebi communicatus fuerit Conſulatus: cuius loco Patriciis Prætura data eſt, & Curulis Ædilitas. Annis verò ab Vrbe condita 453. primùm ex Plebe creati ſunt Pontifices & Augures.

a L. non diſtinguemus. cap. 32. §. Sacerdotio. De arbi.

IN III.

SACRORVM OMNIVM POTESTAS SVB REGIBVS ESTO. SACRA PATRES CVSTODIVNTO.

MAgnam ſacrorum curam geſsiſſe videtur Romulus, quòd iis præcipuè ſuam ciuitatem contineri exiſtimaret. nec temerè aut leuiter metuiſſe, ne quãdo aut eorum vileſceret dignitas, aut iis certè neglectis populus veluti profaneſceret. Ac fortaſſe piè iudicabat, principibus primam eſſe debere religionis curam: iiſque à Deo imprimis commendatum eſſe hoc munus. Sed quæ fuerit regia ſacrorum poteſtas, cuius hoc in capite mentio fit, Dionyſius breuiter oſtendit, cùm ea, quæ Regi Romulus tribuit, commemorat.

Πρῶτον μὲν (inquit) *ἱερῶν καὶ θυσιῶν ἡγεμονίαν ἔχειν, καὶ πάντα δι' ἐκείνου πράττεσθαι τὰ πρὸς τοὺς θεοὺς ὅσια.*

Cæterùm hanc poſtea curam & poteſtatem Regibus ademiſſe Numa videtur, cùm Pontificem Maximum inſtituit, cuius eſſet ius ſummum in Sacris. Exactis Regibus, propter ſacra quædam, quæ non niſi per Regem celebrari poterant, creatus eſt quoque Rex Sacrificulus: primúſque is fuit noſter Papirius. Sed is tamen Pontifice Max. minor erat. Sic & Athenienſes habuêre ſuum ΒΑΣΙΛΕΑ, qui ſacris præerat, præcipuè Eleuſiniis, Lenæis, & iis, quæ ad lampada fiebant.

IN IIII.

PLEBEI AGROS COLVNTO.

DIonyſius libro 2. Romanarum Antiquitatum cùm retuliſſet Romulum ſtatuiſſe, quod ſecundo capite dictum eſt, adiicit, quod huc pertinet, voluiſſe, vt Plebs grauioribus illis, publicíſque curis libera, quibus nec par eſſe poſſet cùm propter rerum imperitiam, tùm verò & inopiam, daret operam agriculturæ, rei pecuariæ, & aliis artibus quæſtuariis. Sed agriculturæ honeſtiſsimas voluptates Plebi poſtea inuidiſſe Patricij Romani videntur: quorum optimi quique relicta vrbe rus conceſſerunt, vt ex agris vel prudentiſsimi Senatores, vel fortiſsimi Duces, ſi quærerentur, vocandi eſſent. Quintio Cincinnato in agro aranti nuntiatum eſt, eum Dictatorem eſſe factum. A villa in Senatum accerſebatur Curius & cæteri Senes: ex quo, qui eos accerſebant, Viatores nominati ſunt, vti apud M. Tullium ait Cato.

IN V.

POPVLVS MAGISTRATVS CREANTO, LEGES SCISCVNTO, BELLA DECERNVNTO.

DIonyſius & ante Dionyſium grauiſsimus autor Polybius indicant Romanam Remp. ex Monarchia, Ariſtocratia, & Democratia compoſitam fuiſſe, ac temperatam: proptereáque fuiſſe & optimè ab initio conſtitutam, & multis deinde annis conſeruatam. Sed hac quidem de re extat longa Polybij grauiſsimáque diſputatio. Dionyſius cùm refert, quam ſibi poteſtatem Romulus retinuerit, quam Senatui, quam Populo reliquerit, ſcribit tria hæc, quæ continentur hoc capite, Populo eum tribuiſſe.

Τῷ δημοτικῷ πλήθει τρία ταῦτα ἐπέτρεψεν, ἀρχαιρεσιάζειν τε, καὶ νόμους ἐπικυροῦν, καὶ περὶ πολέμου διαγινώσκειν, ὅταν ὁ βασιλεὺς ἐφῇ.

Hæcque multis poſt Romulum annis Populo relicta, ſeruatáque fuiſſe, Polybius oſtendit, cùm deſcribit, quid ſuo tempore Populus Romanus haberet poteſtatis:

Καὶ μὴν τὰς ἀρχὰς ὁ δῆμος δίδωσι τοῖς ἀξίοις ὅπερ ἐστὶ κάλλιστον ἆθλον ἐν πολιτείᾳ καλοκἀγαθίας. ἔχει δὲ τὴν κυρίαν, καὶ περὶ τῆς τῶν νόμων δοκιμασίας, καὶ τὸ μέγιστον, ὑπὲρ εἰρήνης οὗτος βουλεύεται καὶ πολέμου.

Hæc Dionyſij, Polybiíque verba tanto etiam lubentius adſcribo, quòd, ſi conferantur, eleganter explicent ſententiam huiuſce legis Romuli. Et qui meliores tandem interpretes reperiri poſſent? Quod ad primum caput attinet: non magiſtratus modò,

ſed & ſacerdotes,ſacrorúmque miniſtros,ex inſtituto Romuli, Populus per ſuas Curias diuiſus eligebat. Nec diſsimiles poſtea Romæ fuerunt leges Licinia & Domitia de Sacerdotiis : quarum frequens eſt apud Ciceronem mentio in Oratione contra Rullum. vbi etiam multa legimus de iure popularium ſuffragiorum. ſed & cùm aliquando Populus Cóſulem creaſſet Scipionem Africanum minorem, aduerſus Leges annales: reclamantibus Patribus obiecit, ſeſe ex Lege Romuli eſſe principem comitiorum, & legum, quæ in iis ferrentur. Cæterùm Iulius Cæſar cœpit hoc illi ius eripere: ſaltem enim Comitia cum Populo partitus eſt, vt ſcribit Suetonius. Succeſsit Auguſtus, quem Mecœnas apud Dionem valde hortatur, vt quicquid illud eſt, totum populo planè adimat. Quod certè paulò pòſt fecit Tiberius: quo imperáte primùm è campo Comitia ad Patres tráſlata eſſe ſcribit Cor. Tacitus. Tandem ad vnius Principis arbitrium reuocata etiam eſt tota hæc poteſtas reuocandorum Magiſtratuum. Ac ſcribit quidem Suetonius, Caligulam, qui Tiberio ſucceſsit, tétaſſe, Comitiorum more reuocato, ſuffragiorum ius populo reddere. ſed minimè tamen factum id eſt. Itaque noſter Modeſtinus ait, Legem Iuliam de ambitu in vrbe ceſſaſſe, quia iam ad curam Principis, Magiſtratuum creatio pertinet. non ad populi fauorem. Porrò Leges ſciſcere, ab initio fuiſſe Populi, vel inde palàm eſt, quòd Romulus ipſe nullas leges tulerit, niſi Curiatas, hoc eſt, ſuffragiis Populi per Curias accerſiti comprobatas. Poſtea fuerunt & Plebiſcita, quibus etiam Patres tenerentur, vt aliàs latius dictum eſt. Neque ſanè Cæſares ſtatim ius Legis ferendæ Populo eripere potuerunt. Dion ſaltem narrat Auguſtum Leges non tuliſſe ſine Populi conſenſu. nàm & Lege Regia, qua Cæſaribus creatis dicitur Populus ſuam poteſtatem & Imperium contuliſse, magis Populus illis communicare voluiſse videtur, quàm planè amittere. Quod ad tertiū attinet, hac lege Romuli cóceſsum & relictum Populo fuit belli decernendi, pacíſve ineundæ poteſtas: quæ quidem Populo primùm adempta videtur Auguſto Imperante, qui annis poſt Romulum ſeptingentis Romæ regnauit. Nam & Strabo lib. 15. teſtatur conſenſu Populi in eum eſse tranſlatum ius omne belli, & pacis. Certè noſter Martianus [a] reſpondit, Lege Iulia Maieſtatis teneri, qui iniuſsu Principis, bellum geſserit, delectum habuerit, exercitúmve compararit. Publicam conuentionem pacis, quæ per Principem fit, ratam eſse, non obſcurè etiam ſignificat Vlpianus.[b] Sed ante Cæſares, quod ſine Populi iuſsu vel conſenſu actum de bello vel pace fuiſset, ratum non fuiſset. Apud Liuium libro nono Sp. Poſthumius Conſul agés de illo turpi fœdere, quod cum Samnitibus ad Furcas Caudinas pepigerat, illúdque ipſum in Senatu improbans, Neque ego (inquit) inficias eo P. C. tam ſponſiones, quàm fœdera ſancta eſse apud eos homines, apud quos iuxta diuinas religiones fides humana colitur. Sed iniuſsu Populi nego quicquam ſanciri poſse, quod Populū teneat. Sic & cùm quæreretur de pace facta inter Iugurthā & Aulum Ducem Rom. Senatus (inquit Saluſtius) ita vti par fuerat, decreuit, ſuo atque populi iniuſsu, nullum potuiſse fœdus fieri. Apud Platonē quoque lib. 12. de Legibus extat grauiſsima lex, quæ non patitur ſine Populi conſenſu, aut bellum indicere, aut pacem conficere: ſed capitalem pœnam infligit ei, qui iniuſsu Populi quippiam tale molitus fuerit:

ΕΑΝ ΤΙΣ ΙΔΙΑ ΠΟΙΗΤΑΙ ΠΡΟΣ ΤΙΝΑΣ ΕΙΡΗΝΗΝ Η ΠΟΛΕΜΟΝ ΑΝΕΥ ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΥ, ΘΑΝΑΤΟΣ ΕΣΤΩ ΖΗΜΙΑ. Certè & cùm olim Rex Perſarum per Legatos ſuos pacem peteret ab Ageſilao Lacedæmoniorum Duce, Legatos à ſe reiecit Lacedæmonem, dixítque, Ciuitatem ius habere pacis dandæ:

Τῆς εἰρήνης (ἔφη) τὴν πόλιν εἶναι κυρίαν.

[a] *L. 3. §. 1. Ad Leg. Iul. Ma.*

[b] *L. 5. De pact.*

IN VI.

DEORVM FABVLAS NE CREDVNTO.

SIqua fuit vnquam lex Romana de religione, quam & coli, & memoria conſeruari, inque vulgus ſpargi, Reip. intereſſet: hanc eſſe, & dicere & planè affirmare auſim. Nec verò (inquit M. Tullius) ſuperſtitione tollenda, religio tollitur. Sed vt religio propaganda etiam eſt, ſic ſuperſtitionis ſtirpes omnes eiiciendæ. Id quidem præſtare non potuit Romulus, qui religionem veram à ſuperſtitione fabuloſa diſcernere non poterat. Omitto

Polybium: cuius nimis eſt profanum de religionibus iudicium. Superſtitione, quam vocat δεισιδαιμονίαν, præcipuè ſuſtentatam eſſe Romanam Remp. rectè quidem ait: ſed illi omnis perinde religio, déque Deo omnis opinio, & fabula eſt, & ſuperſtitio. Religioſior atque modeſtior videtur Dionyſius: qui Romulum laudat, quòd (vt quidem exiſtimat) veterum ſuperſtitionũ ineptias, & à Græcis in vulgus ſparſas de Diis fabulas profligarit: & ea religione ſuos imbui optarit, vt aſſueſcerent de Diis optimè & ſentire, & loqui: nec quicquam paſſus ſit affingi, quod iis indignum eſſe videretur. Verba Dionyſij ſunt hæc:

Τοὺς παραδεδομένους περὶ αὐτῶν μύθους, ἐν οἷς βλασφημίαι τινές εἰσι κατ' αὐτῶν ἢ κατηγορίαι, πονηροὺς καὶ ἀνωφελεῖς καὶ ἀσχήμονας ὑπολαβὼν εἶναι, καὶ οὐχ ὅτι θεῶν, ἀλλ' οὐδ' ἀνθρώπων ἀγαθῶν ἀξίους, ἅπαντας ἐξέβαλε, καὶ παρεσκεύασε τοὺς ἀνθρώπους κράτιστα περὶ θεῶν λέγειν τε, καὶ φρονεῖν, μηδὲν αὐτοῖς προσάπτοντας ἀνάξιον ἐπιτήδευμα τῆς μακαρίας φύσεως.

Audimus Romuli conſilium minimè profanum: ſed humani iudicij, cui Verbum Dei non affulget, infœlicẽ & cæcitatem & vanitatẽ, cùm de religione pronunciandũ eſt, facilè etiam intuemur. Grauiter ille quidẽ iudicabat pernicioſam illam eſſe Græcorum profanam impiámque prudentiam, qui fabuloſis ſuperſtitionibus populum terrendum, & continendum exiſtimabant. Sed quid earum loco, præter alias fabulas ingerere poteſt, qui nihil de religione ſolidi, nihil habet veri? Conſuluiſſet Romulus Prophetam Ieſaiam, qui eo tempore viuebat: Imitatus fuiſſet Ezechiæ Regis Hieroſolymorum eius temporis pietatem: facilè non inanes modò fabulas profligare, ſed etiam de Deo veras, ſanáſque opiniones recipere, ſuíſque ad credendum proponere potuiſſet. Nunc cùm ſuum iudicium, ſuos affectus in religione conſtituenda conſulit: religiones fabuloſas, & peregrinas ſuperſtitiones verbo damnare poteſt: re verò ipſa aut retinet, aut earum loco non meliores ſubſtituit. Olim cùm conſulerent Athenienſes Apollinem Pythium, quas potiſsimùm religiones tenerent: oraculum editum eſt, Eas, quæ eſſent in more Maiorum. Quò cùm iterum veniſſent, Maiorúmque morem dixiſſent ſæpe eſse mutatum, quæſiſséntque, quem morem potiſsimùm ſequerentur è variis: Reſpondit, Optimum. Potuit idem oraculum edere Romulus. Sed quid tandem eſset illud optimum, de quo quæritur, aut edicere, aut definire non poteſt. Et ſanè ea etiam tandem fuit Romanæ Sapientiæ inſania, vt iudicarit expedire Reip. populum in religione falli. Vide Auguſtinum lib. 4. & 6. de Ciuitate Dei, vbi loquitur de libris antiquitatum M. Varronis & Scæuolæ. Nos aliâs, vbi de Chriſtiana Iuriſprudentia ſcribere liberum erit, dicemus etiam de hac veterum Rom. impietate.

IN VII.

DEOS PEREGRINOS, PRÆTER FAVNVM, NE COLVNTO.

Romulus coluiſſe videtur Deos, quos Troia aduectos Albani primùm, mox Laurentes trecentis iam annis coluerant. Sed qualeſcunque tandem hi fuerint patrij, & indigenæ Rom. Dij, prudenter vetitum eſt, alios priuata cuiuſque ſuperſtitione vel confingi, vel aliunde acciri. Certè Plato lib. 11. de Legibus multis verbis cõtendit, Neminem domi, aut ſacella priuatim ſibi extruere debere, aut ſacrificia inſtituere. neque id ferendum eſſe. Sicuti nec Cenſores Romæ patiebantur cuiuſquam in domo priuata eſſe ſacella. Liuiúſque ſcribit M. Æmylium Lepidum, & M. Fuluium Nobiliorem Cenſores, complura ſacella, publicáque ſacra occupata à priuatis, vt paterent, eſséntque Populo, curaſſe. Sed &, quod huius magis eſt loci, apud eundem Liuium, Sp. Poſthumius Conſul, cùm de abolendis Bacchanalibus verba facit, ait, Sępe negotium magiſtratibus datum eſſe, vt ſacra externa fieri vetarent: omnémque diſciplinam ſacrificandi, præterquam more Romano, abolerent. Nihil enim æquè diſſoluendæ religionis eſſe, quàm vbi non patrio, ſed externo ritu ſacrificaretur. Grauiter quoque veteres Romanos iudicaſſe ſcribit M. Tullius, confuſionem eſſe religionum, aut nouos, aut alienos Deos coli. Sed audiamus, quas ipſe hac de re tanquam à veteribus acceptas, edidit Leges.

SEPARATIM NEMO HABESSIT DEOS.

NEVE NOVOS, SED NEC ADVENAS NISI PVBLICE ADCITOS, PRIVATIM COLVNTO.

DIVOS ET EOS, QVI COELESTES SEMPER HABITI SVNT, COLVNTO.

Non dicam veteres illos intellexiſſe, quod iam Prophetæ docuerant, non eſſe cuiuſuis arbitrio confingendas religiones: & illas (vt Apoſtolus vocat) ἐθελοθρησκείας eſſe coërcendas. Certè nullum ſuperſtitionis modum eſſe ſciebant: infinitam verò ſequitatem: quam etiam alit augétque ſpecioſa quædam κακοζηλία: niſi lege aliqua publica reprimatur. Sed Romuli Legem nihil tam valde explicat, & Romanorum in hoc genere rationem conſiliúmque nihil patefacit magis, quàm illa Mecœnatis hac de re ad Auguſtum oratio, quæ extat apud Dionem lib. 52. Sed & Suetonius Auguſtum laudat, quòd ſicut veteres & receptas ceremonias coluerit: ſic contempſerit nouas atque peregrinas: vt nec in peragrãda Ægypto paululum deflectere ad viſendum Apin voluerit. Laudat & Tiberium, quòd externas ceremonias non coluerit, & Ægyptios, Iudaicóſque ritus compeſcuerit. Dicitur tamen ad Senatum retuliſſe, vt Chriſtus inter Deos referretur: ſed Senatui aliter viſum fuiſſe. Laudatur & à Spartiano Adrianus, quòd ſacra Romana diligenter curarit, peregrina contempſerit. Atque is tamen & Chriſto templa fieri, ſicuti & Alexander Seuerus, voluit: ſed neſcio à quibus eſt prohibitus. An Romuli Legem veriti ſint, dicere non poſſum: ſæpe tamen Romanos eam contempſiſſe ſcio, qui iam multis antè annis in Vrbem ſuam quicquid vſquam erat impiorum ſacrorum importarant: tetrámque illam vel barbaræ, vel peregrinæ ſuperſtitionis colluuiem receperant, & qualia demens Ægyptus portenta colit. Certè vt Romam Athenæus olim vocauit ἐπιτομὴν τῆς οἰκουμένης: ſic antea quidam ex Chriſtianis ſcriptoribus appellarat ἐπιτομὴν τῆς δεισιδαιμονίας. Et Tertullianus in libro de Spectac. Romam notans, Vrbem vocat, in qua dæmoniorum conuentus conſedit. Et in Apologetico Capitolium vocat Curiam Deorum, id eſt, idolorum. Quo etiam loco Romanos accuſat, qui maiorum ſuorum leges de religione contempſerint. Et quid tandem iam tum ſibi voluere Romani, cùm ad Æſculapium Epidauro accerſendum decem Legatos principe Q. Volumnio miſerunt? Quid, cùm ſimulachrum Cybeles à Peſſinunte aduexerũt, & Corybantum furores imitati ſunt? Audio ad eam colendam adhibuiſſe Phrygios ſacerdotes, ne ſe peregrinis illis & inſanis Orgiis contaminarent. Sed ad Cybelen tamen excipiendam, quem ex ſuis ciuibus optimum iudicarunt, Naſicam adhibuerunt. Factum eſt id quidem poſt Romulum annis pluſquam quingentis: quibus hanc eius legem veriti Romani patrios tantùm ſuos coluere Deos. Sed quid non poſtea auſi ſunt? cùm etiam aduerſus Numæ legem, atque adeò omnem humanitatem, barbararum Gentium cruenta ſacra ſequuti, mactandis hominibus Deos colere voluerint: víxque tandem Senatuſconſulto reprimi potuerint, anno ab vrbe condita 657. Quo quidem S.C. Cn. Cornelio Lentulo, & Pub. Licinio Craſſo COSS. cautum fuit, ne aut nouam inuehere religionem, aut hominem immolare, humanóve ſanguine litare liceret. In ſola religione vera repudianda, quam vel olim à Iudæis, vel poſtea abs Chriſtianis diſcere potuiſſent, inque vnius veri Dei cultu reiiciendo, perpetua fuit Romanorum ſiue obſtinatio ſiue pertinacia. Auguſtinus libro primo, de Conſen. Euang. cap. 18. diſputat cur olim Romani cùm omnium Gentium ſacra reciperent, ſolum Hebræorum Deum non reciperent, neque colerent. Hanc autem fuiſſe cauſam putat, quòd audirent Deum hunc impatientem eſſe conſortis, ſed ſolum colendum eſſe, non autem cum aliis poſſe. Tiberius Chriſtum Deum recipi volebat. Sed Senatui Romano non placuit: neque ſine huius conſenſu id Romæ fieri poſſe videbatur. O infœlicem vanitatis humanæ cæcitatem. Verùm hæc nunc omitto. Sanè vt Romulus, & qui ex Romanis ſecuti eum ſunt, patria ſua ſacra coli, peregrina repudiari voluêre: ſic & Athenienſes. Nam & ſuos Ephebos publico & ſolenni iureiurando ad hanc religionem adigebant, & Socratem, quòd non eoſdem cum iis Deos coleret, morte multarunt, quanquam θεοὺς ξενικοὺς tandem receperint, & iis etiam altaria erexerint. Sanè Iſocrates in Areopagitico veteres Athenienſes laudat, quòd neque patria ſacra

à maioribus accepta dereliquerint, neque iis quicquã adiecerint: ſed neque peregrina vlla receperint. ἐκεῖνο μόνον (inquit) ἐτήρουν, ὅπως μηδὲν μήτε τῶν πατρίων καταλύσωσι, μήτ᾽ ἔξω τῶν νομιζομένων προσθήσωσιν. οὐ γὰρ ἐν ταῖς πολυτελείαις ἐνόμιζον εἶναι τὴν εὐσέβειαν, ἀλλ᾽ ἐν τῷ μηδὲν κινεῖν, ὧν αὐτοῖς οἱ πρόγονοι παρέδοσαν. Denique Ioſephus lib.2. contra Apionem teſtis eſt, Athenienſes quandam etiam mulierem Sacerdotem aliquando interfeciſſe, quòd peregrinos coluiſſet Deos: capitíſque ſuppliciũ decreuiſſe, ſi qui peregrinum aliquem Deum introducerent. Addit & Scythas ipſos ſuum Anacharſim philoſophũ præſtantiſsimum, ex Gręcia reuerſum interemiſſe, quòd Gręcorũ Deos colere videretur. Multos denique & apud Perſas ob ſimilem peregrinæ religionis cauſam, ſuppliciis acerbiſsimis affectos eſſe. Et Euſebius initio libri ſui quarti de Præpar. Euãg. capitales huius generis leges cómemorat. Vſqueadeo ſæua ſemper eſt, & ſupra modũ pertinax, ſuíſque ſacris addicta, cuiuſque gentis ſuperſtitio. Vt finem faciam, Xenophon lib.4. Ἀπομνημ. narrat, cùm aliquando cóſuleretur quanam ratione Deus colẽdus eſſet, oraculum editum eſſe, νόμῳ πόλεως. Sed & Iſocrates, τίμα (inquit) τὸ δαιμόνιον ἀεὶ μὲν, μάλιστα δὲ μετὰ τῆς πόλεως. Quid multis? Cicero de Siculis loquens, Verr.6. Omnes (inquit) religione mouentur, & Deos patrios, quos à maioribus acceperunt, colendos ſibi diligẽter & retinendos eſſe arbitrantur.

PRÆTER FAVNVM.

Hunc ante Vrbem conditam colebat Romulus cum Latinis: quorum aliquando Rex Faunus fuerat. Et habuit quidem Romæ poſt Romulum duo templa: vnum in monte Cœlio circulari forma, multis in ambitu columnis adornatũ. Alterum in inſula Tiberina, in qua & Iouis, & Æſculapij ædes erant. Scribit autem Liuius Domitiũ Ænobarbum, & Cn. Scribonium Ædiles, cùm multos pecuarios ad Populi iudiciũ adduxiſſent, ex eorum, qui condemnati fuerunt multaticia pecunia, hanc Fauno ædẽ conſtituiſſe in prora inſulæ Tiberinæ. Vnde & Ouidius:

Idibus agreſtis fumant altaria Fauni,
Hîc vbi diſiectas inſula rumpit aquas.

Fiebat autem res diuina Fauno Nonis Decembris de hœdo & vino, vt indicat Horatius lib.3. Carm. Vocabantúrque hęc ſacra Faunalia. Sic igitur quod ad Faunum attinet, religioſe Romani Romulo multis annis paruerunt. Lactantius lib.1. cap.22. ſcribit Faunum reliquiſſe poſteris non parum erroris: ſed quem prudentes quique facilè perſpicerent. Apud Ciceronem lib.2. de Nat. Deorum, Balbus, vt probaret aliquos eſſe Faunos, ait, ſæpe Faunorum voces exauditas eſſe. Sed Cotta, qui paulò videtur prudentior, reſpondet: Fauni vocem equidem nunquam audiui: tibi, ſi audiſſe te dicis, credam: etſi Faunus omnino quid ſit, neſcio. Porrò non Faunum modò coluerũt Romani, ſed & eius ſororem vxorémque Fatuam Faunam, quam Bonam Deam vocarunt: eíque in Auentino monte templum erexerunt.

IN VIII.
NOCTVRNAS IN TEMPLO VIGILIAS NE HABENTO.

NVllam eſſe tam caſtam religionem, quam hominum libido, atque impudicitia non cõtaminet, ſi & adſint latebræ, & abſit pudor, prudenter Romulus vidit. Cùm itaque ſuos ciues ſæpe cõuenire vellet religionis cauſa, & hos tamẽ cœtus, cõgreſſúſque virorũ atque mulierũ caſtos eſſe optaret, (ſicuti & caſtè alia deinde lex iuſsit adire ad Deos) noluit in templis locum eſſe latendi: ne tandem ea eſſent luſtra, aut lupanaria magis quàm templa. In templis Iſidis, atque Æſculapij frequentes fuiſſe dicuntur nocturnæ vigiliæ: ſed propter quas dici de illis potuiſſet, quod de Adonidis templo aliquando dictum eſt, οὐδὲν ἱερόν. Quo magis laudandus eſt Romulus, qui ſuſtulit nocturnas virorum atque mulierum in templis peruigilationes: nec religionis honeſta ſpecie, turpes, ſecretáſque libidines tegi paſſus eſt. Imò etiam arcanas Bacchi initiationes ſummouit. Sic enim Dionyſius ſcribit grauiter eum damnaſſe

διαπαννυχισμοὺς ἐν ἱεροῖς ἀνδρῶν σὺν γυναιξὶν, καὶ τὰς βακχείας καὶ τελετὰς ἀπορρήτους.

Hanc ſi Romani legem, qua oportebat & diligentia, & ſeueritate, perpetuò ſeruaſſent

ſent,non contaminaſſet ſua libidine ſacra Bonæ Deæ Clodius:nō irrepſiſſent in Vrbem nocturna illa nefandáque Bacchanalia,quæ vix tandem ab Vrbe condita annis 568.ſublata ſunt,grauiſsimo S.C.referente ſapientiſsimo Conſule Sp.Poſthumio Albino.Neq; verò id Tullius ſuis in legibus omiſit. Vidit enim,quàm Reip.intereſſet, diligenter ſeruari,quod Romulus ab initio ſanxerat.Sic itaque & ipſe ſtatuit:

NOCTVRNA MVLIERVM SACRIFICIA NE SVNTO, PRÆTER ILLA, QVÆ PRO POPVLO RITE FIANT.

NEVE QVEM INITIANTO, NISI, VT ASSOLET, CERERI, GRÆCO SACRO.

Sed audiamus & eius & Attici hac de re,quam ſubiecit,diſputationem,atque iudiciū.
„ Extat enim apud eum lib.2.De Legibus his verbis: M.At verò quod ſequitur,quo-
„ modo aut tu aſſentiare,aut ego reprehēdam,ſanè quæro Tite.A.Quid tandem id eſt?
„ M. De nocturnis ſacrificiis mulierum. A. Ego verò aſſentior, excepto præſertim in
„ ipſa lege ſolenni ſacrificio ac publico. M. Quid ergo aget Iacchus Eumolpidæque
„ veſtri,& auguſta illa myſteria,ſi quidem ſacra nocturna tollimus?non enim P.R.ſed
„ omnibus bonis firmiſque populis Leges damus.A.Excipis credo illa,quibus ipſi ini-
„ tiati ſumus.M.Ego verò excipiam.nam mihi cùm multa eximia diuináque videntur
„ Athenæ tuæ peperiſſe, atque in vitam hominum attuliſſe:tum nihil melius illis my-
„ ſteriis,quibus ex agreſti immaníque vita exculti ad humanitatem,& mitigati ſumus:
„ Initiáque,vt appellantur, ita reuera principia vitæ cognouimus. Neque ſolùm cum
„ lætitia viuēdi rationem accepimus:ſed etiam cum meliore ſpe moriendi.Quid autem
„ mihi diſpliceat in nocturnis,Poëtæ indicant Comici.Qua licētia Romæ data,quídnā
„ egiſſet ille,qui in ſacrificium cogitatā libidinem intulit,quò ne imprudentiā quidem
„ oculorū adiici fas fuit?A.Tu verò iſtam Romæ legem rogato:nobis noſtras ne ade-
„ meris. M.Ad noſtra igitur reuertor, quibus profectò diligentiſsimè ſanciendum eſt,
„ vt mulierum famā multorum oculis lux clara cuſtodiat: initientúrq; eo ritu Cereri,
„ quo Romæ initiantur. Quo in genere ſeueritatem maiorum Senatus vetus autoritas
„ de Bacchanalibus,& Conſulum exercitu adhibito,quæſtio,animaduerſióq; declarat.
„ Atque omnia nocturna(ne nos duriores fortè videamur)in media Græcia Diagon-
„ das Thebanus lege perpetua ſuſtulit. Nouos verò Deos,& in his colendis nocturnas
„ peruigilationes ſic Ariſtophanes facetiſsimus poëta veteris comœdiæ vexat,vt apud
„ eum Sabazius,& quidam alij Dij de peregrinis iudicati,è ciuitate eiiciātur.Hæc ille.

Sanè cùm ait indicare Poëtas Comicos, quid illi in nocturnis diſpliceat ſacris,intelligit ſtupra & libidines. Vt apud Plautum in Aulularia Lyconides adoleſcens dicitur filiam Euclionis vitiaſſe in Cereris vigiliis. Sed & apud Euripidem in Bacchis Pentheus,cùm audiret orgia ſacra noctu celebrari, grauiter exclamat, id & vitioſum eſſe,& mulieribus periculoſum: τοῦτ' εἰς γυναῖκας δόλιόν ἐστι κ᾽ σαθρόν.

Quare & Eupolis vetus Poëta Comicus in ſuis Baptis, nocturna illa Athenienſium ſacra,quæ Cotyttia dicebantur,quo minus damnaret,ne mortis quidem periculo adduci potuit.Olim quoque apud Myonæam Vrbem,τῶν θεῶν μειλιχίων nocturna ſacra fuiſſe accepimus.Sed ſuaues illi Dij,cur noctē quàm diem maluerint,quis nō videt? Fuiſſe denique & apud Romanos poſterioribus temporibus non minus nocturna, quàm diurna ſacra,teſtis eſt Macrobius lib.1.Saturn.ca.3.Neque verò apud Ethnicos modò,ſed aliquando & Chriſtianos vigiliæ in templis nō fuerunt ſemper caſtæ:mouerúntque hæc fortaſſe pericula Vigilātium,aduerſus quem Hieronymus fulminat. Sed tempore Tertulliani planè iniuria,cœtus omnes Chriſtianorum hoc nomine ſuſpecti,& infames vulgo erant,dum profani homines ſanctiſsimos piorum cōgreſſus, tantùm nō pro Bacchanalibus habent.Sed & Conſtantinum nocturnas Chriſtianorū ſacris precibus Deū inuocantiū in tēplis vigilias valde probaſſe,teſtis eſt Euſeb.lib.4. de vita Cōſtātini. Nō enim minus erāt caſtæ,quàm piæ.neq; ſanè alioqui eas toleraſſet. Elibertinū verò conciliū in Hiſpania grauiter vetat nocturnas mulierū peruigilationes in cœmeteriis:ſed cauſam iuſtiſsimā addit, quòd eo prætextu multa impudicè & turpiter clàm cómitterentur.Omitto Cōſtitutionē Cōſtantij,quæ extat lib.16.integri Theodoſiani Codicis,vt aboleātur nocturna ſacrificia,Magnentio autore permiſſa.Sed & conſtat veteres quoq; Græcos magnā in ſacris caſtitatē:nullā verò libidinis

latebram eſſe voluiſſe. Certè Socrates hoc nomine templa atque aras in loco eminẽtiſsimo extrui debere iudicabat, vt teſtis eſt Xenophon lib. 3. Ἀπομνημ. Et Demoſthenes in orat. contra Androtionem, quantum caſtitatis in Sacerdotibus Athenienſium requireretur, eleganter oſtendit, explicans illam Solonis legem, qua repellebatur ab omni publico munere, qui pudicitiam ſuam proſtituiſſet.

IN IX.

NE QVIS PRÆSENTIBVS FOEMINIS OBSCOENA VERBA FACITO.

MAgnam geſsiſſe curã videtur Romulus & verecundiæ & pudicitiæ muliebris: quam virtutum omniũ eſſe cuſtodem ſciebat. eúmque ſecuti ſępe multi Romani Magiſtratus fuère ſeuerisſimi itidem vindices vel leuiter tentatæ, vel etiam offenſæ mulierum caſtitatis. Certè Metellus Celer, cuidam Cn. Sergio diem ad Populũ dixit, quòd matrifamiliâs numos promiſiſſet: & alius in libertum quendam ſuum, quem alioqui gratiſsimum habebat, grauiſsimè animaduertit, quòd filiæ oſculum dediſſet. Quid de Catone Cenſore dicam, non ferente maritũ, præſente filia, vxorem ſuã diſſuauiantem? Sed vt ad Romulum redeamus, ſcribit Plutarchus, eius inſtituto tales tantóſque Romæ fœminis habitos eſſe honores, vt & iis de via viri cederent: & qui coram iis obſcœni quippiam dixiſſet, vel pudendum aliquid, quod obtegi debet, earum oculis nudum ingeſsiſſet, non ſecus atque homicida puniretur. obſcœnitatis enim huius, non minus acerbum quàm cædis fuiſſe iudicium. Plutarchi verba ſunt hæc:

Πολλὰ ταῖς γυναιξὶν εἰς τιμὴν ἀπέδωκαν, ὧν καὶ ταῦτά ἐστιν, ἐξίστασθαι μὲν ὁδοῦ βαδιζούσαις, αἰσχρὸν δὲ μηδένα μηδὲν εἰπεῖν παρούσης γυναικὸς, μηδ' ὀφθῆναι γυμνὸν, ἢ δίκην φεύγειν παρὰ τοῖς ἐπὶ τῶν φονικῶν καθεστῶσι.

Certè Vlpianus [a] noſter, cùm reſpódiſſet, eum, qui fœminæ pudicitiam aduerſus bonos mores attentarit blanda oratione, iniuriarum iudicio conueniri poſſe: adiecit, & eum, qui verbis turpibus vtitur, quanuis non tentet pudicitiam, iniuriarum tamen teneri. Sed & apud Terentium in Heautontim. Chremes de amoribus filij nolens corã vxore verba facere, Pudet, inquit, dicere hac præſente verbũ turpe. Neque verò corã fœminis tãtùm, ſed & in tota vita hanc verecundiã ab omni obſcœnitate adhorrentẽ retinendam eſse præcipit M. Tullius in Officiorũ libris: & vt non modò tegamus eas corporis partes, quas Natura occultauit, & quas remouent ab oculis, quicunque ſana mente ſunt: ſed ne eas quidem earúm ve vſus nominibus ſuis appellemus. Nã & quod facere turpe non eſset, modò occultè, id eſse obſcœnũ dicere. Itaque nec apertã actionem rerũ illarum petulantia vacare, nec orationis obſcœnitatẽ. Neq; verò audiendos eſse Cynicos, aut ſi qui fuerint Stoici penè Cynici, qui reprehendunt & irridẽt, quòd ea, quæ turpia non ſunt, verbis flagitioſa dicamus. Nos naturã potius ſequi debere, vt ab omni, quod abhorret ab ipſa oculorũ, auriúmque approbatione, fugiamus. Idẽ tamen Tullius in quadã ad Papirium Pętum epiſtola iocoſe tuetur Stoicorũ ſententiã, qui nihil eſse obſcœnũ, nihil turpe dictu, quod facere turpe nõ eſset, diſserebãt, & ſuo quãque rem nomine cõtendebant appellari debere. Sed poſtea tamen laudat, quã ſeruare ſe velle ait, Platonis & Academicorũ verecundiã. Sanè ſcribit Herodotus hanc quoque apud Perſas Legem honeſtiſsimã fuiſse, *ὁκόσα ποιέειν οὐκ ἔξεσι, ταῦτα οὐδὲ λέγειν ἔξεσι.* Porrò qui Lacedæmoniorum caſtiſsimam ſeueritatem fuiſse ſciunt, minus mirabuntur aliquando libros Archilochi Poëtæ eos iuſsiſse è ciuitate ſua exportari, quorum lectionem & verecundiæ & pudicitiæ propter verborum obſcœnitatẽ nocere iudicabant. Sed quid nunc ij dicerent? Quid Romulus? cùm & pueri & fœminæ quicquid vſquam eſt obſcœnitatis paſsim audiunt, vident, diſcũt: nec id voce modò, ſed & libris editis impunè diuulgatur tam impudicis, vix vt exiſtimem olim fuiſse turpiores, qui dicuntur Elephantidis libelli, vel Mileſiaci Ariſtidis, vel Sybaritici Hemitheonis ſermones: aut ſi qui tales fuerint prodigioſarum & arcanarum libidinum obſcœni magiſtri. Quid verò Paulus Apoſtolus diceret? à quo lex hæc edita eſt:

ΠΑΣ ΛΟΓΟΣ ΣΑΠΡΟΣ ΕΚ ΤΟΥ ΣΤΟΜΑΤΟΣ ΥΜΩΝ ΜΗ ΕΚΠΟΡΕΥΕΣΘΩ.

Sed veteris Eccleſiæ præcepta in hoc genere, repeti poſſunt ex Clementis Alexandri-

ni

[a] *l. 15. §. qui turpib. De iniur.*

ni pædagogo, lib.2.cap.5. περὶ αἰσχρολογίας. Illud poſtremo loco prætereundum non eſt, quod ſcripſit Feſtus lib. 13. de Verborũ veterum proprietate, obſcœnum dici ab Oſcis, qui olim Opſci dicebãtur: apud quos frequens fuit libidinum ſpurcarum vſus. Idem tamen Feſtus eodem paulò pòſt libro, non probat Varronis ſententiam, exiſtimantis obſcœnum dici ſtuprum inconceſſæ libidinis, ab eius gentis conſuetudine. Nam & apud antiquos obſcœna dicta eſſe, quæ mali ominis haberentur. vt Vergilius Harpyias vocat obſcœnas volucres, & obſcœnam famem.

IN X.

QVISQVE DEMISSAM AD TALOS TOGAM IN VRBE HABETO.

VT lingua aut impudica, aut diſſoluta coërcenda eſt, ſic & verecundia quędam & modeſtia in cultu corporis, veſtitúque laudari debet, ac doceri: vt in tota vita, omnibúſque eius partibus teneamus aliquod decorum. Iubet ergo Romulus ſuos eſſe togatos: nam & ipſe tunica purpurea, togáque prætexta vſus eſt, vt ſcribit Plutarchus. Fuit autem Romæ multiplex, variúſque togæ vſus. Erat toga prætexta puerilis, deinde toga virilis, quæ anno decimoſeptimo ſumebatur. tum toga pura, quæ nullo purpuræ prætextu diſtincta erat: & à nouis Oratoribus, primo tyrocinij ſui forenſis die, ſumi ſolebat. Poſtremò erat toga picta ſummorum Magiſtratuum. Sæpe autem Romæ mutata eſt res veſtiaria. Sed fatetur Gellius lib.7. antiquitus Romanos ſine tunicis, ſola toga fuiſſe amictos. poſtea verò ſubſtrictas & breues tunicas circa humerum deſinentes habuiſſe. habuerunt & lacernas, penuláſve: quas togæ ſuperimponebant ad arcenda frigora. Cæterùm togam ſemper Romanorum propriam fuiſſe, vt erat Græcorum pallium, vel inde palàm eſt, quòd iure ciuitatis Romanæ qui donarentur, togati eſſe inciperent. Sic enim & noſter Martianus [a] ſcribit, eos, qui vt ciues Romani agere volebant, vſum togæ accepiſſe. Deportatis verò, & quibus aqua & igni interdictum erat, togam fuiſſe ademptam, animaduerti ex quodam Plinij loco. Is enim lib.4. Epiſtolarum ſcribẽs ad Cornelium Minutianum, refert Valerium Licinium, qui inter ſummos cauſarum actores habitus fuerat, ob inceſti crimen exulem, cùm in Sicilia literas profiteretur, Græco pallio amictum fuiſſe. Carent enim (inquit) togæ iure, quibus aqua & igni interdictũ eſt. Certè vix potuiſſe ciues Romanos ſine crimine, etiam in barbaris regionibus, togam abiicere, vt peregrina veſte vterentur, teſtis eſt Oratio Ciceronis pro Rabirio Poſthumo, qui accuſatus fuerat hoc nomine. Certè cùm Mithridates aliquãdo iuſsiſſet omnes in Aſia Romanos occidi (cognoſcebantur autem ex toga) multis neceſſaria fuit mutatio veſtitus, vt mortem effugerent. Hácque etiam ratione Rutiliũ Iuriſconſ. effugiſſe narrat in eadem oratione Cicero. Sanè & Adrianus Imp. Romulum ſecutus aliquando edixit, vt Senatores ſaltem & Equites Romani, ſemper in publico togati eſſent, niſi ſi à cœna reuerterẽtur, vt refert Spartianus. Porrò ſcribit Plutarchus Numam de muliebri veſte legem edidiſſe, ſicuti Romulus de virili. quanquã Romanarum mulierum impudicus aliquando fuiſſe veſtitus videatur, ſi quod aiunt, verum ſit, tunicarum muliebrium alas non fuiſſe conſutas. Tum enim fuiſſent, vt olim erãt mulieres Spartanæ, φαινομηρίδες. Plautus in Pœnulo genus mulieroſum vocat tunicis demiſsitiis, hoc eſt, quod hîc dicimus, demiſsis vſque ad talos. Illud quoque annotatum eſt, togas ciuium Romanorum fuiſſe quadratas. Nam & Feſtus meminit veſtimenti quadrati, & Atheneus lib.5. togas appellat τετράγωνα ἱμάτια. Reliqua de re veſtiaria omitto, quæ vulgaria ſunt. Extat lib.14. magni illius Theodoſiani Codicis, titulus de habitu, quo oportet vti intra Vrbem: ſi quis poſteriorum Principum Leges in hoc genere fortè requirat. Ad noſtros quod attinet, diligẽter quoque diſtinguunt [b] inter virilia & muliebria veſtimẽta. ac inter virilia quidẽ imprimis togas referunt: ſicuti inter muliebria, ſtolas. & addunt, quod ad decorum in veſtitu cõſeruandum pertinet, Muliebribus viros non facilè vti poſſe ſine vituperatione. Sed & Chriſtianas olim Synodos huius quoque generis legibus ferẽdis occupatas fuiſſe ſcimus. Sed illud memorabile eſt, veteres olim Chriſtianos pallio magis, quod erat ſimplex & frugale, quàm toga vti. Imò verò qui antea togati erãt, cũ religioni Chriſti nomen

[a] L.32. De Iure fiſci.

[b] L.24. veſtis. §.2. De auro & arg. lega.

darent, toga relicta, pallium induebant. Inde natum illud dicterium, A toga ad pallium. Vide Tertullianum de Pallio.

IN XI.

PARRICIDAS OMNES CAPITE PVNIVNTO.

HVius legis Romuli interpres fuit Numa Pompilius, quem Feſtus lib. 14. ait, legem compoſuiſſe, edidiſſéque his verbis:

SI QVIS HOMINEM LIBERVM SCIENS MORTI DVIT, PARRICIDA ESTO.

Atque inde probat parricidam non modò eum fuiſſe, qui parentem occiderit, ſed & qui qualemcũque hominem indemnatum. Sed & Plutarchus ſcribit, Romulum homicidium omne vocaſſe parricidium: neque de eo, qui patrem occidiſſet, aliam tuliſſe legem: quòd illud impium & nefarium, hoc impoſsibile iudicaret. Ac Romulum quidem imitatus videtur Solon, qui nullam de iis, qui parentes necaſſent, legem tulit, nullum in eos ſupplicium conſtituit: rogatúſque, reſpondit, Non putare ſe aliquẽ fore parricidam. Sed fuère tamen apud Græcos, quàm Romanos, frequentiora parricidia. Sexcenti ab Vrbe condita effluxerunt anni ante L. Oſtium, qui primus Romæ patrem necaſſe dicitur. Fuiſſe autem nihilominus videtur Romæ & antiquiſsimum & ſingulare in parricidas ſupplicium, vt culeo inſuti in mare abiicerentur. Reliquos homicidas non ſemper morte multarunt. Nam & lex Cornelia de Sicariis, non niſi deportationis, bonorúmque ademptionis pœnam ſæpe inflixit: capitis interdum. Sicuti & Athenienſium leges, ſicarios plecti voluerunt (vt Demoſthenes refert) θανάτῳ ἢ ἀειφυγίᾳ καὶ δημεύσει τῶν ὑπαρχόντων. Sed melior, iuſtiórque fuit Romuli ſeueritas, & cùm omnibus ciuitatibus, tum verò nouæ naſcentíque Reip. vtilior. Certè aut nullum crimen eſt, aut eſt homicidium capitali animaduerſione dignum: vt cuius nefaria manu alterius ſanguis fuſus ſit, fundatur publico gladio eius quoque cruor. Sic enim & multis ante Moſem annis, ſtatim nempe poſt diluuium, diuinitus ſancitum eſt. Sed ſi requirimus, quàm Romanis placuerit Romuli Lex, & ſeueritas. infinita exẽpla teſtimonio eſſe poterunt. Nunc mihi ſit ſatis retuliſſe Legem horrendi carminis, (vt eam appellat Liuius) quam etſi abs Romulo ipſo latam eſſe dicere non auſim, ad eius tamen exemplum fuiſſe ab aliquo Rege Rom. non multò pòſt editam in homicidas, dubium non eſt. certè Tullus Hoſtilius Rex ſecundum eam, Horatium illum, qui ſororem occiderat, iudicari iuſsit: quanquam is abſolutus ſit, quia iure occidiſſet. Huius autem legis hæc verba fuerunt:

DVVMVIRI PERDVELLIONEM IVDICENT. SI A DVVMVIRIS PROVOCARIT, PROVOCATIONE CERTATO. SI VINCENT, CAPVT OBNVBITO: INFOELICI ARBORI RESTE SVSPENDITO: VERBERATO VEL INTRA POMOERIVM, VEL EXTRA POMOERIVM.

Cicero in Orat. pro Rabir. ait, non Romuli aut Numæ Pompilij, ſed Tarquinij atque ſuperbiſsimi Regis iſta eſſe cruciatus carmina:

CAPVT OBNVBITO, INFOELICI ARBORI SVSPENDITO: eáque verba iampridem in Rep. Rom. dicit non ſolùm tenebris vetuſtatis, verùm etiã luce libertatis oppreſſa eſſe. Antiquiſsimę itaque fuerunt, quáuis non multæ fuerint, Leges apud Romanos de puniendis maleficiis: ſicuti & Ioſephus lib. primo contra Apionem narrat publicarum apud Atheniẽſes literarũ vetuſtiſsimas fuiſſe Leges Draconis de ſuppliciis. Illud prætereundum non eſt, Romuli exemplum, verbúmque ſecutos veteres Romanos, parricidium quoque vocaſſe omne homicidium, vt hoc ſcelus atrocius videretur. Nam & eos, qui capitalibus quæſtionibus præerant, vocarunt Quæſtores parricidij: quorum etiam meminiſſe legem duodecim Tabularum noſter Pomponius teſtis eſt. Et ſunt qui paricidam vocari propriè tradant, qui parem, hoc eſt, hominem occiderit.

IN

IN XII.

NE QVIS NISI PER PORTAS VRBEM INGREDITOR, NEVE EGREDITOR. MOENIA SACROSANCTA SVNTO.

POmponius noſter,[a] cuius extant verba in Pandectis, inquit: Si quis *a.L.vlti.De rerum diui.* violarit muros, capite puniatur: ſicuti, ſi quis tranſcendet ſcalis admotis, vel alia qualibet ratione. Nam ciues Romanos aliâ quàm per portas egredi, non licet: cùm illud hoſtile, & abominandum ſit. Nam & frater Romuli Remus occiſus traditur ob id, quòd muros tranſcendere voluerit. Hæc ille. Plutarchus in Problematibus Varronem ſecutus eadem ſcribit, dũ cauſam reddit, propter quam mœnia ſacroſancta habeantur: τὸ μὲν τεῖχος ἱερὸν δεῖ νομίζειν, ὅπως ὑπὲρ αὐτοῦ μάχωνται προθύμως, καὶ ἀποθνήσκωσι· οὕτω γὰρ δοκεῖ ῥώμυλος ἀποκτεῖναι τὸν ἀδελφὸν, ὡς ἄβατον καὶ ἱερὸν τόπον ἐπιχειροῦντα διαπηδᾷν, καὶ ποιεῖν ὑπέρβατον καὶ βέβηλον.

Sed & qui vallum tranſcenderit, aut per murum caſtra ingreſſus ſit, capite puniri, Modeſtinus[b] reſpondit. Neque ſanè vel in ciuitatibus, vel in caſtris ſecurus quiſ- *b.L.3.§.in bello.De re mili.* piam eſſe poſsit, ſi muros tranſcendere cuiuis liberum ſit: & hæc vel petulantia, vel cõtumacia maneat impunita. Rectè ergo & Tullius lib. II. de Nat. Deor. muros à Põtificibus habitos eſſe ſanctos ait. Sanctos autem vocamus, quos impunè violare non licet. Quibus autem mœnibus Romam ſuam Romulus primùm cinxerit, ligneis, an luteis, dicere non poſſum. Sed Ancus Martius Rex, dicitur primus nouo, lapideóque muro vrbem muniiſſe. Numa tamẽ ante eum neſcio quid tale molitus erat. Certè inter muros, & priuatorũ ædes certa fuêre pomœria, vt magis tuta eſſent ipſa mœnia. Ac primum quidem pomœrium Romulus certis regionibus deſcripſit: ſed aucta deinde ciuitate, ſæpe prolatum eſt.

IN XIII.

MVLIER VIRO LEGITIME CONIVNCTA, FORTVNARVM ET SACRORVM SOCIA ILLI ESTO. VTQVE DOMVS ILLE DOMINVS, ITA HÆC DOMINA.

VOcabat Romulus legitimam nuptiarum coniunctionem, quæ farris cõmunione inita erat, cibi nempe & antiquiſsimi, & ſacroſancti. nam & eo in ſacrificiis vtebantur. Aquam & ignem nuptiis, poſtea Romanos adhibuiſſe, Scæuola[a] noſter oſtendit. Et Dionyſius ipſe commemorans illa *a.L.67.De dona. inter vir. & vxo.* raptarum virginum Sabinarum cum Romanis Iuuenibus connubia, Romulo autore contracta, ait: Ἐπὶ κοινωνίᾳ πυρὸς καὶ ὕδατος ἐγγυιῶν τοὺς γάμους, ὡς καὶ μέχρι τῶν καθ᾽ ἡμᾶς ἐπιτελοῦνται χρόνων. Legitimas ergo nuptias voluit Romulus ſocietatem eſſe, & communionem bonorum inter coniuges omnium atque ſacrorum. Háncque ſanè Legem plurimùm commendat Dionyſius, & his verbis edit: γυναῖκα γαμετὴν κατὰ νόμους ἱεροὺς συνελθοῦσαν ἀνδρὶ, κοινωνὸν ἁπάντων εἶναι χρημάτων τε καὶ ἱερῶν. Deinde adiicit, quod vxorem quoque dominam fuiſſe teſtatur: Σωφρονοῦσα καὶ πάντα τῷ γεγαμηκότι πειθομένη γυνὴ κυρία τοῦ οἴκου τὸν αὐτὸν τρόπον ἦν, ὅνπερ καὶ ἀνήρ. Sed & cùm nuptiæ contrahebãtur coemptione, idem iuris habebat vxor. Itaque cùm in domũ viri ducebatur, hæc eius erant ſolennia verba: Vbi tu Caius? Ego Caia. Et vt vir dicebatur paterfa. ſic vxor materfa. Ac in poſterioribus quidem Romanorum legibus nonnulla ſupereſſe vidẽtur veteris ſocietatis veſtigia: quanquam ſeruata non ſit illa, quam Romulus inſtituerat, inter coniuges rerum omnium cõmunio. Modeſtinus[b] noſter tradit nuptias eſſe *b.L.1.De ritu nupt.* conſortium omnis vitæ, diuini atque humani iuris communicationem. In quodam Gordiani[c] Imp. reſcripto, vxor dicitur ſocia rei humanæ atque diuinæ domus. Ac *c.L.Aduerſus.C. de cri. expil.hæred.* Paulus[d] quidem ſcribit Neruam & Caſsium exiſtimaſſe, propter hanc ſummam vitæ ſocietatem, fieri vxorem quaſi dominam rerum mariti: ſed Sabinum & Caſsium *d.L.1.De act.rer.amo.* id non probaſse. Sic itaque Sabiniani reiecerunt, quam Romulus probarat, inter coniuges fortunarum omnium ſocietatem: & eorum ſententiam reliqui Iuriſconſulti ſecuti ſunt. Meminit quidem Scæuola cuiuſdam mariti, qui ſocietatem omniũ bonorũ

ſuorum cũ vxore ſua per annos amplius quadraginta habuit.[e] Sed illud ipſum teſtimonio eſſe poteſt, non aliter inter coniuges hanc ſocietatem iniri, quàm ſi inter eos ita conuenerit. Quid? Vxoris bona ne pro marito quidem debitore capi aut diſtrahi poſſunt.[f] Hodie tamen moribus Galliæ aliqua ex parte iterum eſt in vſum vetus ſocietas reuocata. Nam & mobilium, & eorum omnium, quæ maritus ipſe acquirit, caſtrenſium & quaſi caſtrenſium bonorum omnium vxor eſt ſocia. De priuatis familiarum ſacris, quæ olim apud Romanos fuere, dictum eſt à nobis alio loco: nunc illud ſolum adiiciam, Apoſtolum Paulum minimè velle vxorem tam eſſe ſociam ſacrorum mariti, vt ea etiam, quæ pia non ſint, aut verè ſacra, colat. Imò verò Chriſtianam mulierẽ, potius relinquere debere maritum impium, quàm aut eius ſuperſtitioni accedat, aut ſuam deſerat religionem. Neque verò ſacrorum modò mariti ſociam mulierem eſſe Romani voluerunt: ſed & eiuſdem domicilij ciuitatis, atque fori[g] eſſe. Quid multis? Vlpianus ait, viri vxoriſque vnam eſſe domum.[h] Et ſi ſtipulatus fuero, per te nõ fieri, quo minus mihi vti domo liceat: & prohibueris vxorẽ meã vti: committetur ſtipulatio. vel etiã ediuerſo, ſi vxor mea ita ſtipulata ſit, & tu me prohibueris.[i] Ergo & ſi mulieri vſus ædium relictus ſit, poterit & cum marito habitare, ne ei matrimonio ſuo carendum foret, cũ vti vult domo, ait[k] Vlpianus. Sed & ſi vſus ędium relictus eſſet vxori hac conditione, Si à viro diuertiſſet: poſſe nihilominus & cum marito habitare, idẽ reſpõdit.[l] Quid multis? Non videri in hoc genere præſtitum eſſe vxori, quod marito non præſtatur, eique commune non eſt, ait[m] Papinianus. Poſtremò & honorem dignitatẽmque mariti eſſe vxori communem, reſponſum[n] eſt. & reuerentiam quam libertus patrono debet, debere & eius[o] vxori. ſicuti & ediuerſo, libertũ vxoris, nõ poſſe maritum eius, ſine venia, in ius vocare, conſtat. Quanquam non idem dicatur de operis, quas libertus alteri cõiugi debet.[p] Hæc ſatis explicãt quatenus poſterioribus Romanorum legibus recepta ſit, quámque latè manarit illa inter coniuges communio, quam Romulus inſtituerat.

e. L.16. alimenta. §. vlti. De alimen. & cib. lega.

f. L. vxore. C. de Decu. L. 1. C. ad leg. Iul. de vi. & tit. C. ne vxor pro mar.

g L. exigere. De Iudi. L. vl. §. itẽ reſcripſerunt. Ad municip. L. cum quidã. De Iuriſd.

h L. 1. §. ſi vir aut vxor. Ad ſen. Sila.

i. L. ſi ſtipulat⁹ fuero per te non fieri. De verb. obli.

k L. 4. § mulieri. De vſu & hab.

l. L. ſed neque. §. 1. De vſu & habit.

m L. pater filiæ. De ſerui le.

n L. fœmina. De Senat.

o. L. 1. C. de in ius voc.

p. L. liberti. C. de oper. liber.

IN XIIII.

FILIA VTI PATRI, ITA DEFVNCTO VIRO HÆRES ESTO.

HOc caput ex ſuperiori dependet, & cum eo poteſt coniungi. Interpretationem ex Dionyſio adiiciam, qui ait Romulum voluiſſe vxorem in ſolidum eſſe hæredem mariti inteſtati, ſine liberis defuncti: ſin is liberos ſuperſtites reliquerit, vxori tantum dari, quantum liberis.

τελευτήσαντος τοῦ ἀνδρὸς γυνὴ κληρονόμος ἐγίνετο τῶν χρημάτων, ὡς θυγάτηρ πατρὸς, εἰ μὲν ἄπαις τε καὶ μηδένα διαθέμενος ἀποθάνοι, πάντων ὅσα κυρία τῶν ἀπολειφθέντων, εἰ δὲ γενεὰν ἔχοι, τοῖς παισὶν ἰσόμοιρος γινομένη. Qui poſt Romulum Romæ leges ediderunt, Ius hoc totum ſucceſsionis coniugibus ademerunt. Sed Prætores deinde id coniugibus ſaltem tribuerunt reddiderúntque, vt fiſco ſummoto poſt agnatos omnes & cognatos, inuicem ſuccedere poſſent. Hæcque appellata eſt Bonorũ poſſeſsio VNDE VIR ET VXOR: cuius fit mentio lib. 38. Pandectarum: eámque Iuſtinianus lib. 3. Inſtitutionum profitetur tueri ſe velle. Sed propius deinde acceſsit ad hanc Romuli legem. Ac in ſua quidem Nou. Conſt. 53. ſtatuerat, vt ſuperſtes coniũx, ſi inops ſit, cum liberis poſsit ſuccedere, & quadrantem conſequatur, ſi modò is non excedat centum auri libras. Poſtea verò edidit Conſt. Nou. 117. vt nõ maritus vxori, ſed vxor marito cum liberis ſuccedat: & parem cum iis habeat portionem: cuius tamen proprietatem iis ſeruet, ipſáque ſola vtatur fruatur.

IN

IN XV.

ADVLTERII CONVICTAM VIR, ET COGNATI, VTI VOLENT, NECANTO.

NVllam de adulteriis legem Lycurgus edidit, quòd nullum Spartę adulterium fore putaret. Sed tam caſta certè non erant ea tempora, vt id facilè crediderit Romulus. Imò verò prudenter iudicauit nullam in Rep. magis neceſsariam eſse legem. Aptius fortaſsis Lycurgus reſpondiſset, eam ſe prætermiſiſse, quòd vix ſperaret cum ſeueritate ſua manſuram. Quid enim non audet, quid non perrumpit hominum libido atque impudicitia? Nulla certè lex vnquam vel ſæpius repetita editáque eſt, vel audacius magíſve impunè contempta. An mortuo Romulo Romæ multa ſtatim fuerint adulteria, dicere nõ poſsum. Sed ante Legem Iuliam non admodum acerbi adulteriorum vindices Romani fuiſse videntur. Quæ enim hoc in genere capitalia eorum iudicia commemorare poſsumus? Sed & poſt legem Iuliam Tiberius dicitur aliquando in Senatu grauiorem adulterij pœnam deprecatus, ſuaſiſse, vt more & exemplo Maiorum adulteræ non niſi vltra ducenteſimum ab Vrbe lapidem relegarentur. quanquam & ſatis veteris legis acerbitas vltro alioqui remitteretur: nec modò, vt ait Iuuenalis, dormiebat, ſed veluti mortua iacebat legis Iuliæ ſeueritas. Quid enim? Luſus erat ſacræ connubia fallere tedæ. Domitianus impurus alioqui tyrannus, iuſsit eã renaſci, atque reuiuiſcere. Quid effecerit, nemo non videt. Hîc poſtremò præterire non poſsum quãdam Legem Numæ Pompilij, nimium licet mollem, paulo poſt Romulum editam:

PELLEX ARAM IVNONIS NE TANGITO: SI TANGET, IVNONI CRINIBVS DIMISSIS, AGNAM FOEMINAM CÆDITO.

Hanc Numæ Legẽ refert Feſtus lib. 14. de Verborum veterũ ſignificatione, docens antiquos propriè pellicem nominaſse, quæ vxorem habenti nubebat. Ait Romulus:

VIR ET COGNATI NECANTO.

Sic & Dionyſius: ἁμαρτάνουσα δέ τι γυνὴ δικαστὴν τὸν ἀδικούμενον ἐλάμβανε, καὶ τοῦ μεγέθους τῆς τιμωρίας κύριον· ταῦτα δὲ οἱ συγγενεῖς μετὰ τοῦ ἀνδρὸς ἐδίκαζον, ἐν οἷς ἦν φθορὰ σώματος.

Háncque Romuli legem ſecuti videntur veteres Germani, apud quos ſcribit Tacitus adulterarum pœnam præſentem fuiſse, & maritis permiſsam. Neque verò hoc in genere modò vir & cognati de capite mulieris apud Romanos domi iudicabant: ſed & aliis in criminibus. Nam & idem Tacitus refert Pomponiam Græcinam Plautio nuptam, cùm ſuperſtitionis externæ rea eſset, mariti iudicio fuiſse permiſsam: eùmq; priſco inſtituto cum propinquis de capite, famáque coniugis cognouiſse, & inſontẽ pronunciaſse. Poſthumia, quæ Poſthumium Albinum Conſulẽ: Licinia, quæ Claudium Aſellum viros ſuos veneno necauerant, priuato propinquorum decreto ſtrangulatæ ſunt. Atque hoc quoque Poſthumio Conſule, cùm de iis mulieribus inquireretur, quæ inceſtis illis ſacris Bacchanalium interfuerant, damnatas ait Liuius, cognatis & quorum in manu eſsent, traditas eſse: vt ipſi in priuato animaduerterent in eas. Sed & tempore Cæſarum, hæc Lex Romuli aliqua ex parte in vſum reuocata fuiſse videtur. Nam ſcribit Suetonius Tiberium aliquando autorẽ fuiſse, vt matronas proſtratæ pudicitiæ, quibus accuſator publicus deeſset, propinqui Maiorum more de cõmuni ſententia coërcerent. Poſteriores tamen Romanorum leges aliæ fuerunt. Nam nec omnino permiſerunt marito interimere vxorẽ in adulterio deprehenſam. quãquam ſi id fecerit impetu tactus doloris: ſcribit Papinianus [a] pœna legis Corneliæ de ſicariis non teneri. idque reſcriptum eſse à M. Antonino & Commodo. Sed & Diuũ Pium reſcripſiſse, huic marito remittendum eſse vltimum ſupplicium: quia difficillimum ſit iuſtum dolorem temperare: & magis, quia plus fecerit, quàm, quia vindicare ſe non debuerit, puniendus ſit. Patri tamen, cuius in poteſtate filia nupta erat, permiſit Lex Iulia filiam cum adultero deprehenſam confodere. Quod autem attinet ad publicam adulteræ mulieris accuſationem, [b] Vlpianus reſpondit maritum patri præferri: quia (inquit) propenſiori iure, & maiori dolore ſit executurus accuſationem. Vt ad Romulum reuertar, Plutarchus inter eius Leges hanc numerat, Vxori à

a. L. 38. §. Imperatores. Ad leg. Iul. de adulte.

b. L. 2. §. vlti. Ad leg. Iul. de adulte.

viro diuertere non licere: maritum, abiicere & relinquere eam poſse, quæ vel adultera eſset, vel venefica, vel partum aut claues ſuppoſuiſset. Hanc alibi Romuli legem non legi. Et quidem exiſtimo ob tales támque iuſtas cauſas non modò ab vxore diuertere, ſed & eam occidere maritum, Romuli lege potuiſse, cùm quidem & propter cauſam leuiorem potuerit, vt ex capite ſequenti intelligi poteſt. Et partus ſuppoſitionem nó minus quàm veneficium capitali pœna vindicari, aliæ quoque Romanæ Leges tradunt. Si tamen clauibus ſuppoſitis furtum feciſset vxor, leuiori iudicio eam caſtigarunt, cùm rerum amotarum potius quàm furti agi aduerſus eam voluerint.

IN XVI.
SI VINVM BIBERIT, DOMI VT ADVLTERAM, PVNIVNTO.

Hanc legem non tam primus tulit Romulus, quàm retinuit cófirmauitque. Nam & ante Romam conditam mulieres in Latio abſtemias fuiſſe accepimus: & Fatuam Faunam Fauni ſororem vxorémque, quia cótra morem decúsq; regium ollam vini ebibiſset, & ebria facta eſſet, virgis myrteis à viro vſque ad mortem cæſam eſſe. Neque verò in Italia modò, ſed in Græcia fuiſse háclegē, Xenophon nó obſcurè teſtatur, cùm de Rep. Lacedæmoniorum verba facit. quanquam Lycurgo nó admodum eam placuiſſe ſignificat, exiſtimanti ieiunarum abſtemiarúmque mulierum partus fore imbecilliores. Athenæus lib. 1. ſcribit apud Romanos non mulieres modò, ſed & ſeruos & adoleſcentes triginta annis minores non bibiſſe vinum. Sed & Maſsilienſes & Mileſios voluiſſe mulieres aquam bibere. Zaleucum verò apud ſuos Locros, eum, qui merum bibiſſet, non iubente medico, capitali etiam pœna puniiſſe. Verba Athenæi ſunt hæc:

παρὰ λοκροῖς τοῖς ἐπιζεφυρίοις εἴ τις ἄκρατον ἔπιε μὴ προςτάξαντος ἰατροῦ θεραπείας ἕνεκα, θάνατος ἦν ἡ ζημία, ζαλεύκου τὸν νόμον θέντος. παρὰ δὲ μασσαλιώταις ἄλλος νόμος, τὰς γυναῖκας ὑδροποτεῖν, ἐν δὲ μιλήτῳ εἰς ἔτι νῦν φησὶ θεόφραστος τοῦτ' εἶναι τὸ νόμιμον. παρὰ δὲ ῥωμαίοις οὔτε οἰκέτης οἶνον ἔπινεν, οὔτε γυνὴ ἐλευθέρα, οὔτε τῶν ἐλευθέρων οἱ ἔφηβοι μέχρι τριάκοντα ἐτῶν.

Certè & Romulum ipſum ferunt ferè abſtemium fuiſſe: & quendam Egnatium Mecennium, qui vxorem quòd bibiſſet vinum è dolio, interfecerat, Romuli ſententia abſolutum. Plinius quoq; lib. 14. refert, matronam quandam, quòd loculos, in quibus erant claues cellæ vinariæ, reſignauiſſet, à ſuis inedia mori coactam eſſe. Mitior fuit Cn. Domitius, qui non niſi dote multauit mulierem, quæ inſcio viro plus vini bibiſſet, quàm valetudinis cauſa. Extant & ex quadam M. Catonis Oratione de dote hæc verba: Vir cùm diuortium fecit, mulieri iudex pro Cenſore eſt. Imperium, quod videtur, habet. Si quid peruerſe tetréque factum eſt à muliere, multatur: ſi vinum bibit, ſi cum alieno viro probri quid fecit. Atque iſte quidem eſt Cato qui cùm Cenſor eſſet, inſtituit, vt cognatis oſculum mulieres ferrent deprehendendi cauſa, an vinum bibiſſent. Sed & ex Ciceronis lib. 3. de Rep. citat Nonius hæc verba: Ita magnam habet vim diſciplina verecundiæ: carent temeto omnes mulieres. Item ex lib. 4. hæc: Atque etiam ſi qua eſset famoſa, ei cognatio oſculum non ferebat. Denique & Arnobius lib. 2. Diſputat. contra Gentes, loquens de Romanis matronis, inquit: Potionibus abſtinent vini: affinibus & propinquis oſculari eas ius eſt, vt ſobrias comprobent atq; abſtemias ſe eſse. Tertullianus in Apolog. conqueritur Maiorum inſtituta, quæ modeſtiæ fœminarum patrocinabantur, cecidiſse. Narrat illud ipſum quod de Mecennio dixi, & quod ex Plinio retuli. addit, & oſcula propinquis offerre, neceſsitatem mulieribus fuiſse, vt ſpiritu indicarentur. At nunc (inquit) præ vino nullum liberum eſt oſculum. Sanè tamé videtur retentus multis annis in optimis Italiæ familiis hic mos, vt neſciente viro vxor nó auderet vinū guſtare. Nam & Blódus, qui vixit ante annos centum, ſcribit legiſse ſe dotale quoddam inſtrumentum, quod ante annos plus minus trecentos conſcriptum fuerat, quo patri puellæ ſponſus permittebat, quoties illa peperiſset, vinum ei octo primis diebus, quantum deceret, bibendum dare: & de conſilio medici, quandiu ægrotaſset. Præterea omni feſto ſolenni die, potu illam vnico oblectare. Sed non omnes ſemper Romanas mulieres tā fuiſse abſtemias, nimis quàm notum eſt. Cur autem Romulus vini vſum iis adimere voluerit, minimè eſt obſcurū.

Valerius

Valerius ait non fuiſſe id permiſſum, ne in aliquod ſcelus prolaberentur: quia proximus à libero Patre intemperantiæ gradus ad inconceſſam Venerem eſse conſueuit. Dionyſius ſcribit, Græcis quidem leue viſum eſse aut vitium ebrietatis, aut periculū in mulieribus: ſed prudentiorem fuiſse Romulum, qui iudicarit eſse hoc initium adulterij. adulterium autem extremæ inſaniæ atque dementiæ, vt non temerè vtrunque grauiter coërceri voluerit: ταῦτα δὲ οἱ συγγενεῖς μετὰ τοῦ ἀνδρὸς ἐδίκαζον, ἐν οἷς ἦν φθορὰ σώματος, καὶ ὃ πάντων ἐλάχιστον ἁμαρτημάτων Ἕλλησι δόξειεν ἂν ὑπάρχειν, εἴ τις οἶνον εὑρεθείη πιοῦσα γυνή. ἀμφότερα γὰρ ταῦτα ζημιοῦν ἐκέλευσεν ὁ Ῥωμύλος, ὡς ἁμαρτημάτων γυναικείων ἔσχατα. φθορὰν μὲν, ἀπονοίας ἀρχὴν νομίσας, μέθην δὲ φθορᾶς.

Huiuſce legis nulla in iuris Pandectis ſuperſunt veſtigia. Imò verò in iis[a] traditum eſt, militibus per vinum lapſis capitalem pœnam remitti. *a. L. 6. §. pen. De re milit.*

IN XVII.

PARENTVM LIBEROS OMNE IVS ESTO RELEGANDI, VENDENDI, OCCIDENDI.

VIx Reſpublica vlla conſtitui poteſt, quin res œconomica rectè conſtituta ſit. Nam & in hac illius quædam ſpecies eſt, ac forma. Sed non cuiuſuis eſt hominis, familiarū iura prudenter & deſcribere, & definire. Ariſtoteles lib. 8. Politic. grauiter ſcribit, in familiis bene inſtitutis reperiri ſimilitudines, & quaſi exempla optimarum Rerump. Nam ius, quod patri datur in liberos, obtinere formam regiæ poteſtatis. patri enim curę eſſe liberos. Sed in tyrannidem conuerſam eſſe patriam poteſtatem apud Perſas, qui liberis ſuis non aliter vtuntur, atque ſeruis. Porrò marito cum vxore ius id rectè intercedere, quod eſt in Ariſtocratia. Nam pro dignitate virum iis in rebus imperare, quæ dignæ ſunt viro: quæ autem fœminam decent, eas ei tribui. Quòd ſi in omnibus præſit vir ac dominetur: fieri poteſtatem illam popularem, quam ὀλιγαρχίαν vocant. Retinuit hanc moderationem Romulus, cùm viri & vxoris ſocietatem deſcripſit. neque ſanè omnino illi in hanc ius vitæ & necis, quale apud veteres Gallos fuiſse ſcribit Cæſar, dedit. Sed in patria poteſtate, cui plurimum tribuit, deſcribēda, Perſas magis ſecutus eſſe videtur, quàm vel Ægyptios, (quorum Leges etſi morte patrem, qui filium occidiſset, non afficiebant, impunitum tamen eſse non ſinebant, vt ſcribit Diodorus lib. 2.) vel Græcos: qui ne diuturnam quidem eſse voluerūt patriam poteſtatem. finiri enim vel tertio poſt pubertatem filij anno, vel ſi is ad publica munera vocaretur: ſed nec acerbioris aliquid iuris in filium obtinere: ſummam verò, quam infligeret, pœnam eſſe, Abdicationem, vel Exhæredationem. Romulus cùm eas non ſatis graues pœnas eſſe iudicaret, quarum metu coërceretur iuuenum contumacia, & parenti ſuus honos conſeruaretur: voluit non perpetuam modò, ſed & ſummam eſſe patris in liberos poteſtatem: vt etiam occidere, ſi vellet & æquum iudicaret, poſset. Quo iure vſi dicuntur Caſsius, & Manlius Torquatus. Atque huius quidem legis rationem pluribus explicat Dionyſius, & facilè illud verum eſse probat, quod abs Iuſtiniano poſtea dictum eſt, nullos eſſe alios homines, qui talem habeant in filios poteſtatem. Non fuit tamen ea ſemper, qualem Romulus inſtituit. M. Brutus in quadam ſua ad Atticum epiſtola, Dominum (inquit) ne parentem quidem Maiores noſtri voluerunt eſſe. Fabius abdicationem vocat vltimum patriæ poteſtatis fulmen. Sed & in pietate magis quàm atrocitate conſiſtere debere patriam poteſtatem, iudicauit Adrianus Imp.[a] & temperatiſsimam eam eſſe oportere Seneca pronunciauit. Sanè ius olim patri fuiſse vitæ, & necis in filium, Conſtantinus[b] ait: & Paulus[c] noſter fatetur, non minus licuiſse occidere, quàm exhæredare filiumfamiliâs. Sed licuiſse magis aliquando, quàm licere, non obſcurè ſignificant. Nam & abdicationem,[d] qua Græci vtebantur, ſuſtulerunt: & ne maiorem quidem vllam parentū aſperitatem in caſtigandis filiis Leges Romanæ tolerarunt. Certè Traianus[e] voluit, vt pater cogeretur emancipare filium, quem contra pietatem malè tractabat. & ex conſilio Neratij Priſci, atque Ariſtonis, tam inhumano patri denegauit bonorum poſseſsionem, quæ manumiſsori datur. Sed & memoriæ proditum eſt, Auxonem Equitem Romanum, quòd filium ſuum virgis immoderatius cecidiſset, ſic Romæ publicè à parentibus omnibus, & filiisfam. nihil

a. L. 5. Ad Leg. Pomp. de par.
b. L. vlt. C. de patr. poteſt.
c. L. 11. De lib. & poſthu.
d. L. abdicatio. C. de pa. pot.
e. L. vlt. Si quis à paren. manum.

Equeſtrem dignitatem reueritis obſeſſum eſse, vt ſuis eum ſtylis confoderent: & Auguſtus vix potuerit confoſſum liberare. Certè reſcripta Cæſarum non patiuntur emendationem propinquorum (vt vocant) in immenſum extendi: & ſi quod ſit filiifamiliâs delictum grauiori aliquo ſupplicio dignum, dedi volunt magiſtratuum iudicio. Sed & cùm adhuc vigeret Romuli lex, ideóque pater Horatij illius Tergemini, qui, quòd ſororem occiderat, homicidij accuſabatur, contenderet Iudicem ſe eſse debere: reclamauit Rex Seruius Tullius, Populóque Rom. iudicium relinqui voluit. Teſtis eſt Dionyſius lib. 3. Ergo nunc parens ſit potius accuſator, quàm iudex. Durus fortaſse videbitur & crudelis pater, qui filium capitis faciat reum. Sed ô ſingularem Legum Romanarum humanitatem. Si quis pius clemênſque parens infelicem filium, ne alius eum accuſet, cogatur offerre iudicum miſericordiæ: volunt filio remitti extremum ſupplicium: ne contra pietatem, atque humanitatem pater filio vitam, quam dedit, ſua delatione eripere videatur. ſic enim dicitur [f] D. Pius deſertorem, qui à patre ſuo fuerat oblatus, in duriorem tantùm militiam dari iuſsiſse: ne videretur pater ad ſupplicium filium obtuliſse. Sed vt ad Romulum redeamus, & de ea, quam patri dedit, vendendi filij poteſtate aliquid dicamus: Dionyſius talem, tantámque fuiſse oſtendit, vt etiam ter filium vendere pater poſset, ſi fortè à primo, & ſecundo emptore fuiſset manumiſsus: quanquam domino in ſeruum iuris tantum non eſset. Hinc tres illæ in emancipandis liberis imaginariæ venditiones, & manumiſsiones, quarum ſit in Iure Ciuili mentio. Sic enim demum extincto patris iure, filij ius magis in tuto veteres fore iudicabant. Atque hanc quidem Romuli Legem tam placuiſse Romanis, ait Dionyſius, vt etiam relata ſit inter duodecim Tabulas, & multis annis ſeueriſsimè ſeruata. Numa tamen ab initio eam nonnihil mitigauit. voluit enim filium, cui pater vxorem dediſset, vendi non poſse. Sicuti & Vlpianus [g] ait, non poſse patrē, filiam nuptam abducere: ne bene cōcordantia matrimonia iure patriæ poteſtatis turbentur. tametſi dominus ancillam ſuam alterius contubernalem vindicare poſsit. [h] Cæterùm ius alioqui vendendi filiifam. patri planè ademptum fuiſse tempore noſtrorum Iuriſconſultorum, certò adfirmare non poſſum: quanuis eorū reſponſa nullam eſse tradant liberi hominis venditionem: & creditorem tradant relegandum eſse, qui ſciens à parente pignori acceperit filiumfam. [i] & patrem euictionis nomine obligari, qui filium ſuum tanquam ſeruum ignoranti emptori vendidiſset. Sed poſteriorum Cæſarum reſcriptis planè ſublatam fuiſse hanc venditionis ſpeciem ſatis conſtat. Extat Diocletiani, atque Maximiani [k] reſcriptum, liberos à parentibus neque vēditionis neque donationis titulo, neque pignoris iure, aut alio quolibet modo, nec ſub prætextu ignorantiæ accipientis, in alium transferri poſse. Conſtantinus [l] tamen poſtea ſingularem vnum (vt vocat) caſum excepit. voluit enim, vt inops pater, non habens vnde ſe alat, poſsit filium vendere ſanguinolentum, hoc eſt, recens natū, & adhuc à matre rubentem. qui tamen in ſuam iterum ingenuitatem aſseri poſsit, reſtituto emptori precio, aut alio oblato mancipio. Sed humaniores ſunt illæ aliæ duæ eiuſdem Conſtantini conſtitutiones, quæ extant lib. 11. integri Codicis Theodoſiani, de Alimentis quæ inopes parentes de publico petere debent, ſi domi nō habent quo ſuam ſobolem alant.

f. L. 13. §. vlt. De re milit.

g. L. 1. §. vlt. De lib. exhib.

h. L. 3. C. de dolo.

i. L. vlt. Quæ res pig. oblig. poſs.

k. L. 1. C. de patr. qui fil. diſtrax.

l. L. 2. C. illo tit.

IN XVIII.

MONSTROSOS PARTVS SINE FRAVDE CÆDVNTO.

HOc caput & eleganter & copioſe Dionyſius lib. 2. explicat, eóque interprete vti viſum eſt, & eius verba potius adſcribere, quàm mea ingerere: Εἰς ἀνάγκην κατέστησε τοὺς οἰκήτορας ἅπασαν ἄρρενα γενεὰν ἐκτρέφειν, καὶ θυγατέρων τὰς πρωτογόνους. ἀποκτιννύναι δὲ μηδὲν τῶν γενομένων νεώτερον τριετοῦς, πλὴν εἴ τι γένοιτο παιδίον ἀνάπηρον, ἢ τέρας εὐθὺς ἀπὸ γονῆς. ταῦτα δ᾽ οὐκ ἐκώλυσεν ἐκτιθέναι τοὺς γειναμένους, ἐπιδείξαντας πρότερον πέντε ἀνδράσι τοῖς ἔγγιστα οἰκοῦσιν, ἐὰν κἀκείνοις συνδοκῇ.

Ergo ſaltem liberos non monſtroſos & triennio minores omnino ali voluit Romulus: nec modò non occidi paſsus eſt, ſed nec exponi. Quod & poſteriores Principes ſecuti ſunt, quorum de infantibus expoſitis extant reſcripta. Sed neque patris arbitrio reliquit, quinam monſtroſi liberi iudicandi eſsent. Imò verò eius rei iudicium

detulit

detulit quinque hominibus vicinis,priuſquam pater quicquam tentare poſſet.Lucanus definire videtur monſtroſos hominũ partus,numeróque modóque mẽbrorum. Sed meminerimus quod noſter [a] Paulus ait,partus non ſtatim eſſe monſtroſos , qui humanorum membrorum officia ampliauerunt: & ideo inter liberos connumerari. neque ſanè vlla vel humanitas,vel ratio patitur,eos hoc prætextu necari.Neque alios impunè cædi poſse Romulus voluit,quàm qui monſtroſi ita eſsent,vt verè homines dici non poſsent.quales ſæpe Roma vidit. Initio belli Marſici peperit ancilla ſerpẽtem,vt teſtis eſt Plinius lib.7.Et alter Plinius refert L. Scipione & Norbano Coſs.in Hetruria Cluſij matremfa. viuum ſerpentem peperiſſe : & eum iuſsu Aruſpicum in profluentem deiectũ,auerſa aqua nataſse.C.Lælio & L.Domitio Coſs.puella biceps, quadripes,quadrimana,gemina fœminea natura,nata eſt:& aliquot antè annis,L.Furio & Sarrano Coſs.puer ex ancilla natus quatuor pedibus, manibus,oculis, auribus, & duplici obſcœno.An tã triſtia mõſtra aluiſsent Romani? quale & illud fuit, quod Ammianus Marcellinus lib.19.refert,ad Daphnen Antiochię natum eſse,dentatum, barbatum,ore gemino,quatuor oculis. Certè Aruſpices hanc Romuli Legem ſecuti, non patiebantur talia monſtra viuere.Nam & M. Meſsala & C. Liuio Coſs.in Vmbria ſemimarem natum necari iuſserunt.Sed & Androgynos in mare abiici curabãt. quod etiam factum eſt L.Metello,& Q.Fabio Maximo Coſs.& rurſus Cneo Domitio & Fannio Coſs.& paulò pòſt L.Aurelio,& Cæcilio Coſs. Noſtri tamen Iuriſcõſulti [b] benigniores fuère Androgynis ſiue hermaphroditis : quos non modò viuere paſsi ſunt:ſed & eo ſexu cenſeri,qui in iis præualeret. Certè Plinius fatetur , eos olim in prodigiis habitos,ſed ſuo tempore in deliciis . Ergo partus verè monſtroſos,pro liberis impunè non agnoſci ſtatuit Romulus. Sicuti & Paulus [c] noſter ſcripſit , non eſse liberos,qui contra formam humani generis conuerſo more procreãtur: propteréaque, & tales partus præteritionis nomine non rumpere patris teſtamentũ,Iuſtinianus ſtatuit. Et verius eſt,ſi mulieri hæc conditio adſcribatur, SI LIBEROS PEPERERIT:nato portento cõditionem defeciſse. quanquam,ſi ſimpliciter ita ſit cõcepta cõditio,SI PEPERERIT,aut,SI GENVERIT, locũ habere poſſit,quod Vlpianus [d] ait,matri,quia enixa ſit,prodeſse etiam partum portentoſum vel mõſtroſum.niſi,ſi ſimpliciter interpretari malimus,ſingulari illo caſu,quo quæritur de muliere quæ ter pepererit,benigniore interpretatione receptum eſse,vt monſtroſi etiam partus numerẽtur,& matri proſint:& vt in Iure Ciuili ſæpe per ſpeciem,generi derogatur: ſic generali Pauli reſponſo, ſpeciale Vlpiani reſponſum derogare credamus. Porrò in XII. Tabulis ſcriptum aliquid fuiſse de pueris deformibus & inſignitis ſignificat Cicero lib.3.de Legib. ſed quid illud fuerit,ne coniectura quidem conſequi poſſumus . Inſignes autẽ,aut inſignitos partus vocatos fuiſse,diſtortos & deformes, ſignificat etiam Plautus in ſuo Milite, vbi etiam enumerat ſpecies huius inſignis deformitatis. Ea(inquit) mihi inſignitos pueros pariat, aut Varum, aut Valgum , aut compernem,aut petum, aut bronchum. Hæc hactenus habui, quæ de Curiatis Romuli Legibus quàm breuiſsimè poſsem, dicerem . Tuliſse eum & alias non ſcriptas, quæ vſu moribúſque Populi receptæ, confirmatæque ſint , teſtis eſt Dionyſius : ſed quæ tandem eæ fuerint , non ſcribit . Ego ſuſpicor de iure Aſyli , déque Clientelis nonnullas ex iis fuiſse . Nota eſt hiſtoria , vt Romulus acer aſylum conſtituit , imitatus , vt videtur, Cadmum ſuas Thebas condentem . Placuit & poſterioribus Romanis Ius Aſyli : & placuit quidem tam valde , vt eo etiam multos abuti paterentur. Annis poſt Romulum plus quàm DCCLX. vir clariſsimus C. Ceſtius habita in Senatu oratione , tempore Tiberij , conatus eſt rem temperare , contendens , neminem in Capitolium, vel alterius vrbis templum perfugere debere , vt eo ſubſidio ad flagitia vteretur. Poſtea cùm religio Chriſtiana inualuiſset : ſuperſtitio neſcio quæ,certè nimium indulgens , multorum Reipublicæ gubernatorum animos occupauit, vt ſceleratis quoque hominibus protegendis ædes ſacras ſeruire paterentur. Id non ferens Iuſtinianus , ad ſuos Præſides Prouinciarum ſcripſit, quod extat in eius Nouella Conſtitutione decimaſeptima. τὴν ἐκ τῶν ἱερῶν ἀσφάλειαν οὐ τοῖς ἀδικοῦσιν, ἀλλὰ τοῖς ἀδικουμένοις δοθεῖσαν. Huc pertinet quicquid Iure Ciuili proditũ eſt de iis , qui ad ſtatuas, vel ædes ſacras cõfugiunt.ſed erit de iis alter dicẽdi locus. De Cliẽtelis , quas Romulus inſtituit, honeſtiſsimo certè coniungendorũ ciuium,continendęque Reip.

a. L.14. De ſtat. homi.

b. L.10. De ſtatu homi.

c. 14. De ſtatu homi.

d. 135. De verb. ſignif.

e. L.2. §. vlt. De vſu & habit.
f. L.3. §. ſed quod. De penu leg.
g. L.6. §.1. De his qui deiect. vel effud.
h. L. ſi libertus. De fur.
i. L. nō dubito. §.1. De capt. & poſtli. reuer.
lz. L.3. C. de notat.

vinculo, dicendum nunc eſt aliquid. Eas diutiſsimè retinuiſſe, ac religioſe etiam coluiſſe Romanos, dubium non eſt. Nam & in Pandectis frequens earum eſt mentio, ſoléntque Iuriſconſulti, cùm libertorum mentionem faciunt, clientum etiam meminiſſe. Cùm Vlpianus [e] tradidiſset, poſſe eum qui vſum domus habet, recipere libertos ſuos, ſubiecit Paulus, Et clientes. Ipſe Vlpianus [f] alio loco, Quod (inquit) diximus VSVS SVI CAVSA PARATVM, accipiendum erit, & amicorum eius & clientium, & vniuerſorum, quos circa ſe habuit. Idem Vlpianus ait, [g] Si quis gratuitas habitationes dederit libertis, vel clientibus, vel ſuis vel vxoris: eorum nomine teneri, ſi quid deiecerint, vel effuderint. Paulus [h] verò reſpondit, ſi libertus patrono, vel cliens furtum fecerit, furti actioné non naſci. Nempe domeſtica ſuorum furta illa leuiora paterfa. domi caſtigabat. Sed huius maximè loci eſt Proculi reſponſum, quod in Pandectis extat [i] his verbis: Clientes noſtros intelligimus liberos eſſe, etiam ſi neque autoritate, neque dignitate, neque viribus nobis pares ſunt: ſicuti liber eſt Populus, in cuius fœdere comprehenſum eſt, vt alterius Populi, veluti Rom. maieſtatem comiter conſeruaret. Ne in Pandectis hæreamus: Gordianus [lz] quoque Imp. clientiū meminit: & ſignificat, patronos ab iis non ſolitos exigere quod deberent. Nam cùm diceret, delegatione ritè facta, nouationis cauſa, aliquem omnino liberari, adiecit: Fruſtra vereris, ne ideo, quòd quaſi à cliente non faciat exactionem creditor, ad te periculum redundet. Sanè lib. 11. Codicis extat quædam Leonis Imp. cōſtitutio, Vt nemo ad ſuum patrocinium ſuſcipiat ruſticanos vel vicos eorum: vbi clientelæ quoque mentio fit. Sed eo tempore clientelarum ratio degenerarat. Tum enim patroni à cliētibus aliquid exigebant potius, quàm iis quicquam darent. Tales clientelas in fraudē Reip. vel tributorum contrahi Leo non patitur. Si quis (inquit) poſthac in fraudem publicæ functionis ad patrocinium cuiuſcunque conditionis confugerit: id, quod huius rei gratia geritur ſub prætextu donationis vel venditionis ſeu conductionis, nullam habeat firmitatem. & qui contra publicam vtilitatem in clientelam ſuam ſuſcepiſſe collatores detecti fuerint: nobiliores quidem centum librarum auri condemnationem ſubeant: mediocris fortunæ homines facultatum ſuarum amiſsione plectantur. Quo exemplo Romulus clientelas inſtituerit, quæ fuerit earum conditio, quæ lex, quis vſus, & copioſe, & eleganter ſcripſit Dionyſius. Patroni ſuis clientibus non abutebantur vt ſeruis, ſed vt patres filiis proſpiciebant. Eos tuebantur, in iudiciis defendebant, iis explicabant vſum commerciorum, & Iuris, legúmque ſententiam. Contrà, ſuis patronis clientes obſequebantur: communicabant etiam ſuas opes, ſi aut pauperes patroni eſſent ab hoſtibus redimendi, aut ii ſuas elocare filias nuptuíve tradere vellent. Contra patronos teſtimonii dictio clientibus non erat. Sed nec contra eos inſtituere accuſationem poterant. Alioqui Diis inferis deuouebantur, & proditionis erant rei. Porrò ius clientelarum non perſonale (vt ita loquar) fuiſſe, ſed gentilitium, & in agnatos gentiléſve tranſcribi ſolitum, ex orationibus Ciceronis pro Planco, & Roſcio Amerino, & contra Verrem licet colligere. Poſſemus & huc referre ius & vſum applicationis, cùm quis peregrinus ſeſe alicui veluti in clientelam dabat. Cicero lib. 1. de Orat. narrat, cùm quis Romam in exilium veniſſet, & ſe ad aliquem quaſi patronum applicuiſſet, inteſtatóque eſſet mortuus, ius applicationis, quod antea obſcurum & ignotum erat, patefactum in iudicio Centumuirali & illuſtratum eſſe à patrono. Nam & apud Athenienſes non diſsimilis mos fuit applicationis & clientelæ. Iubebantur enim qui ciues non erant, aliquem προστάτην deligere, in cuius veluti cliētela eſsent, & ſine cuius autoritate ne iudicium quidem ſubire poſſent. Quod & Ariſtoteles lib. 3. Politic. attingit. Húcque pertinet & illud Terētii, Applicat ad Chryſidis patrem ſe. Quod & alio loco me olim annotaſse memini. Porrò & ad Romuli clientelas quidam eruditi hoc ſeculo viri retulerunt ea, quæ nunc vocantur Feuda. Et ſanè ſi perſonas conferas, multa ſimilia ſunt. Sed in rebus multa diſsimilia. Ad Alexandrum Seuerum Imp. eorum originem aptius aliquis referret: quem Lampridius ſcribit prædia, quæ de hoſtibus capta eſſent, donauiſse limitaneis ducibus & militibus, vt hæredum quoque ita eſſent, ſi & ipſi militarent.

Non Romulum modò Leges tuliſse, ſed & ſequentes Reges ait Pomponius noſter. Ac Numa quidem multas tulit de ſuis ſacris, ſuáque religione. Sed eas nō moramur. Tulit & alias nónullas de rebus ciuilibus. Sed eas ſparſim iam ſuperius commemoraui-

morauimus. Quas eius ſucceſsor Tullus Hoſtilius tulerit, dicere vix poſsum: niſi ſi eam commemorem, quam ſui regni anno quinto, qui fuit ab Vrbe condita octogeſimus tertius, propter illos Horatios Tergeminos tulit, vt quibus tres eſsent liberi, patria daretur poteſtas ſine ſumptu vel onere educationis: ſaltem enim liberis vſque ad pubertatem alimenta ex publico dabantur. Hanc legem commemorat Dionyſius lib. 3. & ſuo quoque tempore, hoc eſt, annis pluſquam ſexcentis & quinquaginta poſtquam ædita fuit, obſeruatam fuiſse teſtatur. Loquens enim de pugna victoriáque illa Tergeminorum, ἔστι (inquit) καὶ νόμος δι' ἐκεῖνο κυρωθεὶς τὸ πάθος, ᾧ καὶ εἰς ἐμὲ χρῶνται, ὁ κελεύων, οἷς ἂν γένωνται τρίδυμοι παῖδες, ἐκ τοῦ δημοσίου τὰς τροφὰς τῶν παίδων χορηγεῖσθαι μέχρις ἥβης. Poſterioribus deinde ſeculis ius hoc trium liberorum apud Romanos magis etiam auctum eſt: adeò vt Plinius ad Traianum ſcribat, exprimere ſe non poſsè quãtum ſibi gaudium attulerit, quòd eo dignus viſus eſset. Seruii Tullii Leges quinquaginta de fœderibus, de contractibus, & iniuriis deſideramus. Dionyſius appellat νόμους συναλλακτικούς, καὶ τοὺς περὶ τῶν συμβολαίων καὶ ἀδικημάτων. Cornelius Tacitus lib. 3. ait quaſdam Leges à Tullo & Anco repertas eſse: ſed Seruium Tullium, præcipuum fuiſse Legum ſanctorem, queîs etiam Reges obtẽperarent. Nos verò eas deſideramus. Vtinam ſaltem ænea illa columna, quæ adhuc tempore Auguſti extabat in templo Dianæ in monte Auentino, in quam Leges illæ συναλλακτικοὶ inſculptæ erant, reperiri aliquando poſsit. Imò verò in lucẽ aliquando redeat ille Papirij vetuſtiſsimi Iuriſconſulti liber atque codex, qui leges omnes Regias continebat: & Vrbe à Gallis incenſa mirabiliter conſeruatus, Pomponij adhuc noſtri tẽpore ſuperſtes erat. Haſce veluti Pandectas Legum Regiarum, ſiue Codicem Conſtitutionum vtinam nanciſci aliquando poſsimus. Certè ſtudioſe perquirere non deſinemus. Legis Regiæ, quæ de Principis imperio ferebatur, & qua Populus in eum omnẽm ſuam poteſtatem conferebat, meminit Vlpianus[l] itẽmque Iuſtinianus[m] qui & alio loco[n] antiquam eam legem fuiſse ait. atque eam ipſam videtur Legem imperij appellare[o] Alexander Seuerus Imp. qua ſolennibus Iuris Imperatorem eſse ſolutum ait: quod etiam intelligi poteſt ex fragmento cuiuſdam æneæ tabulæ nuper Romæ in Cælio inuentæ, cui inſcripta eſt pars Legis Regiæ de Imperio Veſpaſiani. Sed & Marcellus[p] meminit cuiuſdam Legis Regiæ, quæ vetabat, mulierem, ſi prægnans eſset mortua, humari, antequam partus ei excidatur: & eum, qui contrà feciſset, videri ſpem animantis cum grauida peremiſſe. Fuit quidem poſt Reges exactos valde odioſum Romæ nomen Regis: Reges tamen aliquando etiam dicti ſunt poſteriores Cæſares & Imperatores: ſicuti & Roma ipſa Vrbs Regia dicta eſt. Itaque & conſtitutiones Principum appellari poſsunt Leges Regiæ.

l. L. 1. de conſtit. Princip.
m. §. quod Princip. Inſtit. de iu. Nat. Gen. & Ciu.
n. L. 1. §. ſed & hoc. C. de vet. iur. enuc.
o. L. 3. C. de teſtam.
p. L. 2. De mort. infer.

MICH. HOSPITALIO SENATORI CANCELLARIOQVE: ET FRAN. DELAVBESPINIO Præfecto Biturigum, Iuriſcoſs. Franciſcus Balduinus SAL.

DEcemuiros ego Romanos, optimarum Legum autores, eorúmque XII. Tabulas cùm ſtudioſe perquirerē: duos eſſe vos viros ſtatim (vt ingenuè loquar) cogitaui, eorū qui prudentiam reddere nobis, & in conſtituenda Rep. exemplum expreſſum referre poſsitis. Cur enim Decemuiros Duumuiri aſſequi non poſsint? Sed illorum tamen de Iure Ciuili iudicia mittere ad vos omnia ſi potuiſſem: minimè dubito, quin ſtudium in eo genere meum vobis vehementer gratū fuiſſet. Id omnino præſtare cùm hoc tempore, vt vellem, non poſsim: aliquam ſaltem eius meæ voluntatis ſignificationem vt ederem, multæ me grauéſque cauſæ commouerunt: multo etiam magis, vobis vt inſcriberem: nam & ignorare vos nolim, meminiſſe nos, noſtra hæc Iuris Ciuilis ſtudia, quibus tam fauetis liberaliter, eſſe vobis, vt ſunt, & cordi & curæ. Eſſe autem tam valde, & illius Antiquitatis memoriam tam eſſe vobis gratam, certus ſum: vt has duodecim Tabularum qualeſcunque reliquias, laceras etiam, & à nobis nondum aut dedolatas ſatis, aut perpolitas, vobis nunc offerre non dubitarim. Nam & ex naufragio ſuperſtites veluti tabulas, & tanquam ex parietinis fragmenta, ſtudioſe colligere me, videtis: & ego non meæ modò in hoc genere voluntatis, ſed & obſeruantiæ erga vos meæ, déque veſtro in Remp. & Iuris prudētiam fauore atque iudicio, exiſtimationis teſtimonium aliquod extare non recuſo: neque diſsimulo eſſe cur gratuler cùm huic noſtræ academiæ, tum verò vniuerſæ Biturigum Reip. quæ non modò qualem & optabat, & hæc tempora requirebant, nobiliſsimam Principem, Margaritam alteram, recepit: ſed & (quod imprimis optandum erat) eius vos cōſiliis optimis adiunctos eſſe videat: apud eam tantum vt poſsitis, quantū poſſe vos, & illius de veſtra virtute perpetuum iudicium voluit, & ſapiētia fidéſque veſtra promeretur: & iuris prudentia ipſa, quæ ſuis erga vos, & veſtris erga ſe meritis atque officiis iampridem vobis coniunctiſsima eſt, deſiderare videbatur.

Ex Schola Biturigum, Idibus Iunii. 1550.

FRANCISCI BALDVINI IVRISCONSVLTI LIBER SECVNDVS IN LEGES XII. TAB.

DIctum eſt libro ſuperiori de Romuli aliorúmque Regum Rom. Legibus, ad patefaciendos, quos ferè vetuſtas obſtruxerat, tenues illos quidé, ſed primos tamen Iuris ciuilis fontes. Regibus exactis regias Leges exoleuiſſe Lege Tribunitia, Pomponius noſter ait. Nam Brutus Tribunus Celerũ, Romanæ libertatis vindex, Legem ad Populum tuliſſe dicitur de abolendis Regiis Legibus. Sed eas demũ tolli atque aboleri voluit, quæ ad mores regios, & ſtabiliendum regnum atq; tyrannidem pertinebant. Cæterùm Romuli Leges, quæ & Ariſtocraticæ magis erãt quàm Regiæ, & omnium Curiarum ſuffragiis cõfirmatæ receptęque fuerant, minimè ſublatæ ſunt. Numæ quoque Leges de religione, tantum abeſt exactis Regibus vt exoleuerint; vt etiam magis cultæ atque in vſum reuocatæ ſint. Sed & Leges à Seruio Tullio latas de contractibus, quas Superbus aboleuerat, Populus Rom. liber, reſtituit, rurſuſque edidit, quòd & populares eſſent, & humanitatis æquitatíſque pleniſſimæ. Sed populus iam numeroſior erat, & Vrbs maior, priuatarúmque rerum plures difficultates, quàm vt tam paucæ, támque tenues Leges ſatis eſſent ad iudicia regenda, iúſque ſuum cuiq; dicendum. Populus itaque ſub Imperiò Patriciorum, incerto iure iactabatur, iactatúſque eſt annis plus quàm ſexaginta. Tandem aliquando tamen Patriciorũ, ius pro ſuo arbitrio dicentium, tyrannidem non ferens, poſtulauit certam quandam & æquabilem iuris ſcripti formam: & quidem C. Terentillus Arſa Tribunus pleb: abſentibus Conſulibus rogationem ferre conatur, vt decem viri prudentiſſimi deligantur ſcribendis componendíſque Legibus. Huic rogationi Conſules & Patricij acriter repugnant, vix vt poſt octo tandem annos, poſt longas grauiſſimáſque contentiones eò ventum ſit, vt communis quædam iniretur Legum ferendarum ratio, cùm quidé T. Romulius, qui paulò antè Conſul fuerat, propter ea, quæ in Tribunos & Plebem inimico animo acerbè geſſerat, damnatus grauitérque multatus iudicio Populi fuiſſet: Conſuléſque & Patricij hoc exemplo territi, ſibique metuentes, Plebi paulo obſequentiores fuere: ac imprimis Legem ferunt de iure & modo multarũ, ſi quis magiſtratui non obtemperaret. cúmque prius ſolis Conſulibus ius eſſet multam indicere: permiſſum hac Lege fuit omnibus Magiſtratibus, multa coërcere cõtumaces, ſuámque ea ratione dignitatem tueri. ac certus quidem multæ modus dictus eſt, vt ad ſummum non niſi duo boues eſſent, & oues triginta. Commemorat hanc Legem, & diu apud Romanos in vſu fuiſſe ſcribit Dionyſius Halicarn. lib. 10. Apud Pompeium Feſtum & Gellium, duo boues, & oues triginta in hoc genere numerantur. Secuta eſt Lex Aterina, quam alii Tarpeiam vocant, quæ oues ſingulas aſſibus decem; boues verò centenis æſtimauit, quò certior eſſet multæ ratio. Superſunt autem veteris illius Legis de iure & modo multarum, multa adhuc veſtigia. Omitto quod Cicero lib. 3. de Legibus edicit in vniuerſum, vt magiſtratus nec obedientem & noxium ciuem, multa, vinclis, verberibus coërceat. Noſter Vlpianus[a] ait, his dari multæ dicendæ ius, quibus publicum iudicium eſt: & non aliis, niſi hoc ſpecialiter eis permiſſum ſit. Paulus[b] quoque reſpondit, ſi quis in ius vocatus non ierit, ex cauſa, à competente iudice, multa, pro iuriſdictione iudicis dãnari. De modo verò multarum, extant Principum reſcripta. Arcadius[c] enim & Honorius ſtatuerunt, vt Proconſules multam indicere poſſent vſque ad ſemiſſem auri: hoc eſt, circiter ſexaginta aureos coronatos: alij verò ſpectabiles iudices vſque ad tres auri vncias, ſiue triginta aureos coronatos: quod propè conuenit cum veteri multa triginta boum. poſtremò vt reliqui ordinarii magiſtratus multam dicere poſſint vſque ad duas vncias auri. Admonent autem, ad hanc Legem non pertinere grauiora crimina, quæ ſeuerius coërceri debent. Sic Gratianus, Valentinianus, atque Theodoſius reſcripſerũt poſſe Præfectos Prætorio vſque ad quinquaginta libras auri multare, cùm peccatum grauiſſimum eſt. Quid? q; etiam olim Romæ primo bello Punico Appii Cæci filia ob verbũ improbum multata fuit 25. millibus æris, hoc eſt, ducentis & quinquaginta bobus.

a. L. 2. §. vlt. De iudic.

b. L. 2. §. 1. Si quis in ius voc. non ierit.

c. L. vlt. C. de modo mult.

Poſt editam illam,quam dixi,de iure & modo multarum Legem , tandē Conſules, quod Tribuni poſtulabant, ad Senatum referunt de Legibus in commune ſcribēdis. Rogatus quid ſentiret T. Romulius, præter omnium opinionem, ſententiam dixit, æquum eſse quod Plebs poſtulabat: primúſque cenſet Legatos & Athenas & in alias Græcorum vrbes eo nomine mittendos eſse, qui optimarum Legum exemplum peterent, quò magis certa aliqua Iuris forma deſcribi componíque poſset. Placuit hæc Romulii ſententia Patribus, fitque ſecundum eam Senatuſconſultum, quod Plebs quoque ipſa ſciuit probauítque. Audiebant quidem Romani paulò antè, incenſam & deletam bello Perſico fuiſſe vrbem Atticā: ſed à Themiſtocle inſtauratam,ſtatim coaluiſſe Legum ſuarum vinculo & nexu,non ignorabant:& licet in illo publico ciuitatis incendio conflagraſſent ligneæ Tabulæ Legum Solonis:non intercidiſſe tamen Leges ipſas. Legati Rom. tres fuerunt viri & prudentia & iudicio ſingulari, Sp. Poſthumius Albus, A. Manlius,& Seruius Sulpitius Camerinus, qui Conſul erat cùm primùm Tribuni Legem rogationémque Terentilli perferre conati ſunt. Miſerunt aliquando Athenienſes Romam de re non magna legatos tres philoſophos, Carneadem Academicum, Diogenem Stoicum, & Critolaum Peripateticum. miratíque ſunt Romani eorum & ſapientiam & eloquentiam. Sed Legatorum Rom. prudentiam & dignitatem magis admirati ſunt Græci. Dionyſius ſcribit miſſos quoque Legatos in eas Græcorum ciuitates, quæ in Italia erant:in ea nempe Italiæ parte,quæ quondam magna Græcia dicta eſt,in qua, Seruio Tullio Romæ regnante, Pythagoras philoſophabatur. Nam & ea inſignes habebat & Reſpublicas & ciuitates, & Legiſlatores. Locri ſeruabant ſui Zaleuci Leges: Thurii Iura ſui Charondæ, qui non multis ante Decemuiros annis vixit. Sed & vt omittam Brūduſium & Crotonem: Tarentum à Lacedæmoniis conditum,eo tempore florebat: vbi & paulò pòſt audita eſt Architæ prçclara illa grauiſsimáq; oratio, Nullā capitaliorem peſtem,quā corporis voluptatem,hominibus à natura datam. Hinc enim patriæ proditiones naſci,hinc Rerumpub. euerſiones.& quid non malorum? Neque dubiū eſt,tam humaniter eo tempore Tarenti exceptos eſſe Legatos Rom. quàm perfidè poſtea & nefariè violati aliquando fuiſſe dicuntur. Vellem,etiam,Legati obiter Maſsiliam nauigaſſent. Habebat ea Senatum ſexcentorum virorum clariſs. Leges ſuas habebat Ionico more publicè propoſitas,quarum gloria reliquas ciuitates ſuperabat, vt teſtis eſt Strabo lib.4. Sed & Cicero ipſe in Oratione pro Flacco ait,Maſsiliam ſic optimatū conſilio gubernatā fuiſse,vt eius inſtituta facilius laudare omnes poſsent, quàm imitari: addítque,eius ciuitatis diſciplinā atque grauitatē non ſolùm Græciæ,ſed cunctis Gētibus anteponendam eſſe. Sed Athenas præcipuè properabant Legati Rom. vt certè tū erat florentiſsima ciuitas Athenienſium, & ſapientia virtutéq; præſtantem gubernatorem habebat Periclem:& paulò antè duces habuerat non minus excellentes Themiſtoclem, Ariſtidem, Cimonem: neq; ſanè magis opportunè Romani Athenas venire potuerūt:qui ſi ſerius veniſsent,illū ciuitatis & Reip. florem,cuius imaginem Romam referrent,nō vidiſſent. Nam paulò pòſt ciuitas bello Peloponneſiaco attrita tā valde eſt,atq; diſsipata, vt priſtinum decus nunquā deinde receperit. Certè præter ruinas & veluti triſtes parietinas nihil vidiſſent. Neque tamen diſsimulo,iam tū,cùm Legati Rom. venerunt, Atticā ciuitatem multis vitiis laboraſſe. cùm quidē belli Perſici periculo liberata,diuitiíſque affluens,deliciis indulgeret. Nam & ſcimus ſummū ipſum ducem Themiſtoclem,cuius virtute victi repulſíque Perſæ fuerant, eò turpitudinis delapſum eſſe,vt per medium forum tanquam Sardanapalus quiſpiā,in curru nudus traheretur à quatuor nudis puellis. Sed hæc quorūdam ciuium diſsoluta mollities non effecerat,quin ipſum Reip. corpus firmis adhuc & honeſtis inſtitutis bene cōpactum floreret,digniſsimis certè iis,quæ imitarentur,quicunque Remp. rectè conſtituere vellent. Quod quidē Pericles eleganter oſtendit apud Thucydidem lib.2. in ea Oratione,quæ inſcribitur ἐπιτάφιος λόγος. ac diſertè quidem ait,ciuitatem Atheniēſem quandā veluti tum fuiſse ſcholam, quæ Græciam vniuerſam erudiret:cuius mores aliæ ciuitates imitarentur:quæ nata videretur ad Leges aliis populis dādas: breuiter, quæ omnis honeſtæ politiæ viuū quoddā eſset exēplar. quod & Iſocrates in ſuo Panegyrico teſtatur. Ea igitur tū erat Athenienſiū Reſp. qualē poſtea fuiſse Achæorū ſcribit Polybius lib.2. Neque verò cum Pericle modò,ſed & cum Areopagitis, qui tum

tum Iudiciis grauiſsimis præerant, de Rep. de iure, de legibus colloqui Rom. Legati potuere. Fuerat quidem paulò antè dignitas Areopagitarum attentata, & cócuſſa autoritas, Plebem ſeditioſe commouente quodam Ephialte. Sed Cimonis virtute atque conſiliis defenſa conſeruatáque fuerat tota illa Areopagiticæ curiæ maieſtas. Quid multis? Proſtabant, ligneæ illæ quidem, ſed religioſiſsimè cultæ atque cóſeruatæ Tabulæ Legum Solonis, centum ferè & quadraginta iam annorum vſu comprobatæ: quibus vel honeſtiores vel æquiores conſcribi non poſſe, vel ad Remp. rectè conſtituendam meliores, prudentum omnium & de rebus rectè iudicantium ſententia erat: & ad eas quidem præcipuè deſcribendas miſsi erant Legati. Quid autem ex iis in ſuas Tabulas Romani retulerint, ſuo poſtea loco intelligemus. Sed operæprecium fuerit nunc audire iudicium Iſocratis de Athenienſium legibus: vt, quid Romanos ad eas expetendas commouerit, omnes magis intelligant. Iſocratis in ſuo Panathenaïco in vniuerſum loquentis de Atticis Legibus verba ſunt hæc:-

ὀλίγους μὲν, ἱκανοὺς δὲ τοῖς χρῆσθαι μέλλουσι, καὶ ῥᾳδίως συνιδεῖν. ἔπειτα δικαίους καὶ συμφέροντας καὶ σφίσιν αὐτοῖς ὁμολογουμένους, καὶ μᾶλλον ἐσπουδασμένους τοὺς περὶ τῶν κοινῶν ἐπιτηδευμάτων, ἢ τοὺς περὶ τῶν ἰδίων συμβολαίων, οἵουσπερ εἶναι χρὴ παρὰ τοῖς καλῶς πολιτευομένοις.

Si Græcorum, ſua in re, teſtimonio fidem nō habemus, perpetuum Romanorum iudicium aliud non fuiſſe facilè probabo. Atque vt omittam Paulum Æmilium, Græciæ ſtatum atque Reſpublicas conſtituentem, ipſe Adrianus princeps ſapientiſſimus, multis pòſt annis, Athenienſibus, apud quos frequens erat, Leges aliquas certas petētibus, Atticas eorū Leges, vt optimas, iis reddidit. Narrat enim Euſebius in Chronicis, iis iura cōpoſuiſſe ex Draconis, Solonis, reliquorū Græcorū Legiſlatorū libris. Sic Romani quod ab Athenienſibus primùm ſumpſerant, iis tandem reddiderunt.

Triennium in hac ſua peregrinatione Rom. Legati conſumpſerunt. Itaque diligenter omnia conſideraſſe, neque diu minus quàm diligenter, multáſque etiam alias ciuitates perluſtraſſe dubium non eſt. Quòd ſi in Palæſtinam etiam traiicere voluiſſent: vidiſſent ſurgentem nouam Iudæorum ciuitatem, qui ex Perſica ſeruitute reuerſi, magnis animis ſuam Remp. inſtaurabant: multáque fortaſsis quæ à Græcis nō audierant, didiciſſent Rom. Legati à clariſsimis illis Iudæorum ducibus Ezra & Nehemia, qui non religione modò & pietate, ſed & ciuili prudentia ſumma præditi erant: multis etiam annis verſati in aula Regis Perſarum Darij Artaxerxis Longimani cum ipſo Themiſtocle. Sed domum redire cupiebant properabántque Legati.

Cùm igitur reuerſi cum Atticis Legibus eſſent, inſtant Tribuni, vt aliquando ſcribendarum initium fiat. Tandem res ad Senatum refertur. In Senatu Patricij in vtrámque partem varias ſententias dixere, aliis Remp. patriis tantùm ſuis moribus, aliis ſcripto potius iure regendam eſſe contendentibus. Vicit Appij Claudij, qui Conſul deſignatus erat, ſententia, decem ex Senatoribus viros deligendos eſſe, qui & ex patriis ſuis conſuetudinibus, & Gręcorum Legibus certam aliquam colligerent componeréntque Iuris perpetui formam: quod vbi Senatus Populúſque probaſſet, omnes deinde Magiſtratus ſequerentur in iudicando. Fit in hanc ſententiam Senatuſconſultum. Centuriatis comitiis Decemuiri creati ſunt Ap. Claudius & T. Genutius, Conſules alioqui deſignati, P. Seſtius alter Conſulum prioris anni, ipſi tres Legati ex Gręcia reuerſi. His adiungitur T. Romulius, qui mittendorum in Græciam Legatorum autor fuerat. Accedunt & alij tres grauiſsimi Senatores, qui numerum implerent, L. Veturius, C. Iulius, & P. Curiatius, ſiue, vt apud Dionyſium eſt, Horatius.

Hi Decemuiri toto anno Legibus componēdis operam dant. Horum vno in Pandectis loco apud Paulum, mentio fit, [d] cùm de quadam 12. Tab. Lege quæreretur: ac Cicero quidem lib. 1. de Orato. ait, neceſſe eſſe, vt ij admodum prudentes fuerint: neque prudentiorem fuiſſe aut Solonem aut Lycurgum. Neque tamen eos puduit in conſilium etiam adhibere Hermodorum Epheſium philoſophum, quem Epheſij ciuitate ſua eiecerant, ſingularem eius virtutem non ferentes, coniuratione que facta, neminem virum bonum & frugi in ſua ſe ciuitate toleraturos, Autor eſt Strabo lib. 14. Hunc Hermodorum Pomponius noſter ait autorem fuiſſe 12. Tab. Plinius verò lib. 34. interpretem vocat earum Legum, quas Decemuiri ferebant.

d L. 64. de eo quod. De donat. inter vir. & vxo.

Dictum eſt, quales quantíque viri adhibiti ſint componendis hiſce Legibus. Quo verò ſtudio, qua cura, religione & fide compoſitæ eæ ſint atque æditæ, quo conſenſu

Senatus Populíque Rom. receptæ, ſuffragiíſque etiam Pontificum atque Augurum confirmatæ: denique Centuriatis comitiis vt perlatæ fuerint, equidem malo Dionyſij Liuiíque verbis, quàm meis commemorare. Dionyſius lib. 10. inquit:

οὗτοι οἱ δέκα ἄνδρες συγγράψαντες νόμους ἔκ τε τῶν ἑλληνικῶν νόμων καὶ παρὰ τῶν σφίσιν αὐτοῖς ἀγράφων ἐθισμῶν, προὔθηκαν ἐν δέκα δέλτοις τῷ βουλομένῳ σκοπεῖν, πᾶσαν δεχόμενοι ἐπανόρθωσιν ἰδιωτῶν, καὶ πρὸς τὴν κοινὴν διάρεσιν ἀπευθύνοντες τὰ γραφέντα. καὶ μέχρι πολλοῦ διετέλεσαν ἐν κοινῷ μετὰ τῶν ἀρίστων ἀνδρῶν συνεδρεύοντες, καὶ τὴν ἀκριβεστάτην ποιούμενοι τῆς νομοθεσίας ἐξέτασιν. ἐπειδὴ δ' ἀποχρώντως αὐτοῖς ἐφαίνετο τὰ γραφέντα ἔχειν, πρῶτον μὲν τὴν βουλὴν συναγαγόντες, οὐθενὸς ἔτι μεμφομένου τοῖς νόμοις, προβούλευμα περὶ αὐτῶν ἐκύρωσαν. ἔπειτα τὸν δῆμον ἐκάλεσαν ἐπὶ τὴν λοχῖτιν ἐκκλησίαν, ἱερομνημόνων τε καὶ οἰωνιστῶν καὶ τῶν ἄλλων ἱερέων παρόντων, καὶ τὰ θεῖα, ὡς νόμος, ἐξηγησαμένων, ἀνέδωκαν τοῖς λοχαγοῖς τὰς ψήφους. ἐπικυρωθέντος δὲ καὶ τοῦ δήμου τοὺς νόμους, στήλαις χαλκαῖς ἐγχαράξαντες αὐτοὺς, ἐφεξῆς ἔθεσαν ἐν ἀγορᾷ, τὸν ἐπιφανέστατον ἐκλεξάμενοι τόπον.

,, Liuius autem lib. 3. Ingenti (inquit) hominum expectatione propoſitis decem Ta-
,, bulis, Populum ad concionem aduocauerunt: &, quod bonum, fauſtum, fœlíxque
,, Reip. ipſis, liberíſque eorum eſſet, ire & legere Leges propoſitas iuſſere. Se, quantum
,, decem hominum ingeniis prouideri potuerit, omnibus ſummis infimiſque iura æ-
,, quaſſe. Plus pollere multorum ingenia conſiliáque. Verſarent in animis ſecũ vnam-
,, quanque rem, agitarent deinde ſermonibus: atque in medium, quid in quaque re plus
,, minúſve eſſet, conferrent. Eas Leges habiturum Populum Rom. quas conſenſus o-
,, mnium non iuſsiſſe latas magis, quàm tuliſſe videri poſſet. Cùm ad rumores homi-
,, num de vnoquoque Legum capite edito ſatis correctæ viderentur, Centuriatis comi-
,, tiis decem Tabularum Leges perlatæ ſunt: qui nunc quoque in hoc immẽſo aliarum
,, ſuper alias aceruatarum Legum cumulo, fons omnis publici priuatíque eſt iuris. Vul-
,, gatur deinde rumor duas deeſſe Tabulas, quibus adiectis abſolui poſſet velut corpus
,, omnis Romani Iuris. Ea expectatio, cùm dies comitiorum appropinquaret, deſideriũ
,, Decemuiros iterum creandi fecit. Hæc Liuius. Creati ergo ſunt ſecũdo anno iterum Decemuiri. Ex prioribus manſit Ap. Claudius. alij obſcuriores & partim etiam Plebei fuere præter vnum Q. Fabium Vibulanum, qui ter Conſul fuerat, virum ſingulari virtute & prudentia. Ab his Leges reliquæ latæ ſunt, duabúſque Tabulis concluſæ. in quibus illud præcipuè ſtatutũ fuiſſe ait Dionyſius, ne matrimonio Plebei cum Patriciis iungerentur. quod ſuo poſtea loco videbimus. Scio in Romanorum literis frequenter mentionem fieri Decemuirorum, qui cum autoribus 12. Tabularum nihil habent cõmune: neque tam ineptus ſum, vt quicquid de illis occurrit, ad hos ſtatim referam, nominis ſimilitudine falſus. Quod verò de noſtris Decemuiris hactenus dixi, id eò feci, quò magis appareat qua tandem ratione compoſitæ atque editæ duodecim Tabulæ ſint. Tantæ molis erat Romanas condere Leges. Tabulas vocarunt imitatione Athenienſium, qui Solonis leges ligneis tabellis inſculptas appellarunt ἄξονας. Cùm Vlpianus [e] ageret de bonorum poſſeſsione ſecundum tabulas, dixit, tabulas teſtamẽti accipi omnem materiæ figuram: tabuláſque rectè dici ſiue ligneæ ſint, ſiue cuiuſcunque alterius materiæ: ſiue etiam chartæ, ſiue membranæ ſint, vel corium alicuius animalis. Noſtras 12. Tabulas Pomponius ait fuiſſe eboreas. ſed æreas rectius dixeris, vt Liuius in æs inciſas, & Dionyſius inſculptas στήλαις χαλκαῖς. Diodorus Siculus lib. 12. eas quoque æreas fuiſſe ait. Plinius lib. 34. cap. 9. Vſus æris (inquit) ad perpetuitatem monumẽtorum iampridem tranſlatus eſt, tabulis æreis, in quibus publicę Conſtitutiones inciduntur. Noſter Venuleius, [f] Qui tabulam (inquit) æream Legis refixerit, Lege Iulia peculatus tenetur. Vtinam verò pœnam illam reformidaſſet, quicũque primus auſus eſt 12. Tabulas, vt earũ memoriam aboleret, refigere atque reuellere. Paulò ante coniurationem Catilinariam æra Legum in Capitolio liquefacta fuiſſe narrat Cicero. Inter prodigia, quæ Romæ fuerunt triſtiſsima paulò poſt Cæſaris interitum, commemorantur tabulæ æneæ, ex æde Fidei, turbine euulſæ. Tempore Veſpaſiani cum Capitolio conflagraſſe tabularum ærearum, quibus vetera Senatuſconſulta continebantur, tria millia, deplorat Suetonius. ſed an vllum vnquam fuit vel maius damnum, vel triſtius omen, quàm 12. Tabularum ſiue incendio, ſiue turbine, ſiue alia tempeſtate non modò diſiectarum, ſed etiam deperditarum? Verùm querelis fruſtra indulgerem. Vetus ille mos incidendarum in æs Conſtitutionum atque Legum, durauit vſque ad poſteriorum Cæſarum tempora. Extant in Codice Iuſtiniani, [g] verba Theodoſij atque Valentiniani, quibus iubent tabulis æneis incidi Legem quandam

e L. 1. De poſſ. ſec. tab.

f L. qui tabulã. Ad Leg. Iul. pecul.

g L. 2. C. de frum. vrb. Conſt.

quandam ſuam de frumento vrbis Conſtantinopolitanæ. Extat quoque libro vndecimo integri Codicis Theodoſiani, conſtitutio Conſtantini de alimentis, quę inopes parentes ex publico petere debent: quam ille iubet per omnes Italiæ ciuitates proponi ſcriptam æreis tabulis, vel ceruſſatis, vel linteis mappis. Sed & Iuſtinianus ſuam illam conſtitutionem Nouellam octauam, vt Præſides prouinciæ abſque vlla pecuniæ datione ad officia mittantur: præcipit tabulis aut lapidibus inſculptam pro foribus templorum edi, atque proponi. omitto quod eſt apud Horatium, Leges incidere ligno. Duodecim Tabulæ in æs inciſæ primùm pro Roſtris propoſitæ ſunt illuſtri loco in foro prope Curiam Hoſtiliam: in quo & Leges ferri ſolebant, & orationes ad Populum haberi, & Magiſtratus ſedere, & obtruncatorum ciuium capita ſuſpendi. Atque id quoque factum fuiſſe videtur exemplo Athenienſium, qui Leges ſuas proponebant πρὸς ἐπωνύμους εἰκόνας. Erant eæ ſtatuæ Heroum, à quibus appellationem ducebant Athenienſium Tribus. Relictis Roſtris poſtea Romæ in Capitolio Legum Tabulas adſeruatas fuiſſe ignotum non eſt. Certè & Iuſtinianus ſuam illam, quam dixi, conſtitutionem, poſtquam omnibus publicè propoſita innotuerit, religioſe recondi vult in ſacrarium maioris Templi, vt olim apud Iudæos aſſeruabantur Prophetarum conciones. Sanè Diodorus Siculus lib. 12. ſcribit, 12. Tabulas ſua adhuc ætate (vixit autem Auguſti temporibus) pro Roſtris incolumi ſculptura propoſitas perduraſſe. Sed & Cyprianus pluſquam ducētis poſt eum annis, ſignificat ſuo tempore nondum fuiſſe expunctas: quanquam deploret earum minas fuiſſe contemptas. Sic enim ſcribit ad Donatum, lib. 2. epiſt. 2. Inciſæ ſint licet Leges 12. Tabulis, & publico ære præfixo Iura præſcripta ſint: inter Leges ipſas delinquitur, inter Iura peccatur. innocentia nec illic, vbi defenditur, reſeruatur. Item, Nullus de legibus metus eſt. Diximus vnde profectæ ſint, quo ſtudio, & à quibus compoſitæ, quo modo editæ ſint 12. Tabulæ. Non eſt mea autoritas tanta, quæ nulla eſt, meo vt teſtimonio valde commendari, meíſque nunc verbis ornari, ſicut merentur, poſsint. Antiquiſsimas eſſe conſtat. Caius [h] Vetus Ius 12. Tabularum vocat. Iuſtinianus in *h. L. 1. De petit. hæred.* Nou. Conſtit. 22. ait eas eſſe primas Leges, quæ aliquam Romanis Remp. conſtituerint. Fontes Legum appellat M. Tullius. Liuius fontem omnis priuati publicíque Iuris. Corn. Tacitus lib. 3. Finē æqui Iuris ait has 12. Tabulas, accitis, quæ vſquam egregia erant, compoſitas eſſe. Quid amplius dicam? Satis equidem dicere non poſſem, quanti eas, ſicuti debuit, fecerit omnis poſteritas, antiquitas omnis, omnis ætas hominum ſapientum. Quid? quòd Legis ſimplici appellatione multis annis ſolæ 12. Tabularum Leges ſignificabantur, ſicuti Vrbs dicebatur Roma. Hinc & Legis actiones, & legitima tutela hæreditáſve. Sanè Diodorus lib. 12. teſtis eſt, has 12. Tabulas nulla verborum ſuperfluitate, ſed admirabili potius breuitate compactas eſſe. Apud Gellium lib. 20. Sex. Cæcilius Iuriſconſ. ait, Eas inquiſitis exploratíſque multarum vrbium legibus, elegāti atque abſoluta breuitate verborum ſcriptas fuiſſe. Neque id negat Phauorinus Philoſophus. Imò verò profitetur, ſeſe non minus illas legiſſe, quàm Platonis decem libros de Legibus. Illud etiam maius & præclarum magis teſtimonium eſt, quod apud M. Tullium lib. 1. de Oratore, Craſſus ait, totam ciuilem ſcientiam, deſcriptis omnibus ciuitatis vtilitatibus ac partibus, 12. Tabulis contineri. tum ſubiicit: Fremant omnes licet, dicam quod ſentio. Bibliothecas mehercle omnium philoſophorum vnus mihi videtur 12. Tabularum libellus, ſi quis legum fontes & capita viderit, & autoritatis pondere, & vtilitatis vbertate ſuperare. Quid maius, quid dici poteſt præclarius? Neque verò vnius hominis hoc iudicium teſtimoniúmve eſt: ſed vox vna omnium, qui Romę aliquando fuerunt, (fuerunt autem propè infiniti) rectè ſentientium. Ipſi etiam pueri malè inſtituti videbantur, niſi ſi à primis annis haſce Tabulas memoria tenuiſſent. Cicero [i] ipſe ita puerum ſe doctum fuiſſe formatúmque *i. Lib. 2. de Leg.* refert, vt eas ſtatim imbiberet: & vir factus, multóque iam rerum vſu prudens, ſibi eo nomine gratulatur, dolétque alios ea in re eſſe negligentiores. Diſcebamus (inquit) pueri Duodecim, vt carmen neceſſarium: quas iam nemo diſcit. Solebant leges olim carminibus deſcribi, vt vulgò facilius ediſcerentur, atque etiam cantillarentur. Nam & propterea Νόμοι appellantur. At ſi vnquam vlla lex ſacro carmine digna fuit, eæ certè fuerunt Leges 12. Tabularum. Vtinam verò nos eas nunc haberemus, quas religioſe perdiſcere, fidelíque memoriæ commēdare & pueri poſſent & viri. Nam quod

multi valde creduli homines ſecurè ſibi perſuadent credúntque, nec credunt modò, ſed confidenter etiam palámque ſcribunt, eas ipſas eſſe, quas Cicero illis ſuis de Legibus libris eſt complexus: vtinam verum dicerent, & talem nobis talis tantíque theſauri cuſtodem darent. Sed reclamat ipſe Cicero, & inane illud ocioſorum hominum ſomnium, quibus ſunt pro theſauro carbones, & vanam perſuaſionem manifeſtè refellit, cùm non obſcurè paſsim ſignificet, ſuas ſe Leges, Platonis exemplo & imitatione confinxiſſe: ac ſi quid ex 12. Tabulis deſcripſerit, vt certè aliquot capita deſcripſit, palàm profiteatur. Vtque alia argumẽta prætermittam, vt taceam, quàm multa etiamnum extent 12. Tabularum capita, de quibus apud Ciceronem verbum nullum: vel illud etiam vnum ſatis eſſe poteſt, quòd in illis ſuis Legibus magiſtratuum eorũ meminerit, quos notum eſt multis poſt Decemuiros annis creatos eſſe. Meminit imprimis Prætoris: Qui iudicet (inquit) iudicaríve iubeat, Prætor eſto. Atqui creatus primùm Romæ fuit Prætor, annis poſt 12. Tabulas plus quàm octoginta. Facile eſt quidem ſecuris hominibus, quicquid vſpiam ex veteri aliquo iure vel legerint vel audierint, cuius autorem originémve ignorant, ſtatim ſine alia inquiſitione referre ad 12. Tabulas. Sed tales (vt molliſsimè dicam) ineptias quis ferat? quis ferat auguſtum illud 12. Tabularum nomen ita proſtitui, nullóque pudore Decemuiros cieri autores eorum, quæ iis nunquam in mentem venerunt? Si quicquid hominibus vel impudentibus vel ineptis in hoc genere libet, etiam licet: cedo. Amiſſarum 12. Tabularum damnum grauius, quàm vt ſarciri vnquam poſsit, æquiori fortaſsis animo ferremus, niſi ſi cum iis & earum interpretes, qui plurimi olim, nobiliſsimíque fuere, omnes intercidiſſent. M. Varro in Libris de lingua Latina ad Ciceronẽ, cùm interpretatur quid ſit ambitus, citat laudátque veteres interpretes 12. Tabularum. ſed nihil præterea. Vtinam vnus ſaltem ſupereſſet antiquiſsimus earum interpres Sex. Ælius: cuius ſi Tripertita extarent, nihil in hoc genere deſideraremus. Sed & M. Porcius Cato Iuriſcõſ. ad illuſtrandas 12. Tabulas ſtudium aliquando ſuũ contuliſſe videtur. Nam & regula Catoniana, Legatũ, quod inutile foret, ſi ſtatim poſt teſtamentũ deceſsiſſet teſtator, quandocũque is deceſſerit, inutile manere, edita videtur propter caput illud 12. Tab.

V T I Q V I S Q V E L E G A S S I T, R E I S V Æ I T A I V S E S T O.

k. L. 4. & 1. De verb. oblig. Illa quoque tota eius diſtinctio nobiliſsima, quæ in Pandectis[k] extat, de ſtipulationibus facti diuidui vel indiuidui, quibus pœna quoque fuit adiecta: déque pœna commiſſa ab hæredibus pro portione hæreditaria, pertinuit ad illam Legẽ 12. Tab. de hæreditariæ obligationis diuiſione inter hæredes pro portionibus hæreditariis. Si Æliũ nobis & Catonem inuidit antiquitas: ſaltem haberemus vel Seruium Sulpitium, quẽ Sex. Pompeius Feſtus ſæpe ciere ſolet 12. Tabularum interpretem: vel Labeonis commentarios ad 12. Tabulas, quorum meminit Gellius lib. 1. cap. 12. nam & lib. 7. cap. 15. allegat librum Labeonis ſecundum de 12. Tabulis. Saltem Caium nobis noſtrum ſuperſtitem reliquiſſet Iuſtinianus. Eius dico Libros 6. ΔΩΔΕΚΑΔΕΛΤΟΥ. Extant

l. 2. 1. De orig. iur. l. vlt. Fin. reg. l. vlt. De coll. & corp. l. 233. ſi caluitur. cũ aliquot ſeq. De verb. ſignif. & alibi paſſim.

eorum quædam in Pandectis[l] reliquiæ, vel fragmenta potius, ex quibus facilè conijcere poſſumus, quàm copioſe nobis ij libri ſuppeditaſſent, quicquid de 12. Tabulis requirimus. Si vt omnium nobis interciperentur Iuriſconſultorum in hoc genere cõmentarij, fatale fuit: ſaltem integros Sex. Pompeij Feſti libros de Verborum veterum ſignificatione nobis reliquiſſet Pont. Paulus 2. qui dum eorum epitomen neſcio quã contrahere vult, & ad Carolum Franciæ Regem mittere, totos diſcerpſit dilacerauítque, ante annos ferè nonaginta. Multas ex iis libris reliquias 12. Tabularũ colligere potuiſſemus. Nunc, quando aliud non licet, faciendum nobis eſt tamen, vt qualeſcũque vſquam ſuperſunt, in veterum ſcriptorum monumentis ſparſæ & diſiectæ, addo etiam conciſas & laceras, ſi qua modò ex iis ſententia elici poſsit: ſtudioſe colligamus, magnáque religione & cura, tanquam ex naufragio ſuperſtites antiquitatis venerãdæ tabulas adſeruemus. Nolim equidem, neque fas eſſe puto, inter eas quicquam referre, quod earum eſſe certo teſtimonio compertum non habeam. Maiorem iis, maiorem antiquitati religionem deberi ſcio. tantique mihi cogitatio eſt hæc, vt ſuperſtitioſe etiam timidus in hoc genere videri non recuſem. Cùm in libris Rhetoricorum ad Herenniũ locum illũ legerem: Pacta ſunt, quæ Legibus obſeruãda ſunt, hoc modo,

R E M V B I P A G V N T, O R A T I O N E P A G V N T. I N C O M I T I O

A V T

AVT IN FORO ANTE MERIDIEM CAVSAM CONIICITO, non ignorabam multos etiam eruditos homines non dubitare id ex 12. Tabulis deſcriptum eſſe.ſed cùm nullam,id ita eſſe,aut certam viderem probationem,vel cõiecturam certè iuſtam, adduci non potui,vt quod mihi incertum erat, pro comperto aliis traderem. Nam neque quid ſibi verba illa velint,ſatis aſſequor. Audio equidem eos,qui acutiores habentur,coniicere hanc eſſe ſententiam: Si verbis paciſcuntur,qui in comitio vel in foro rerum vænalium paciſcuntur,eodem in loco ſtatim,aut ſaltem ante meridiem,litem,ſi qua de iis rebus ſit lis,breuiter diiudicari debere. Verùm & ſi non ignorem,quid fuerit,appellaretúrque cauſæ coniectio:tamen talem aliquã fuiſſe vel iudicij formam, vel de ea legem 12. Tab. non ita mihi facilè perſuaderi poteſt. Quid multis? Cùm hic me locus angeret,commodè incidi in locum Plinij,qui & me non fruſtra dubitaſſe, & alios, quod ignorabant, temerè affirmaſſe docuit. Tantum enim abeſt vt tale aliquid fuerit ſcriptum in 12. Tabulis, vt etiam tum ignotus fuerit Romanis meridies. Plinius enim lib.7. cap. 60.ait ſerius Romæ contigiſſe horarum obſeruationem. Duodecim Tabulis ortum tantùm & occaſum nominari. Poſt aliquot annos adiectum eſſe & meridiem, Accenſo Conſulum id pronunciante, cùm Curio inter Roſtra & Græcoſtaſim proſpexiſſet talem Solem. Cæterùm quicquid ex veterum ſcriptorum,qui quidem fide digni ſunt,teſtimonio & literis certò comperi eſſe 12. Tabularum,quod ad Ius Ciuile pertinere vidi,operam dedi vt colligerem: & vbi in eum, quem & potui & optimum eſſe iudicaui, ordinẽ digeſsi,illuſtrare etiã & latius explicare conatus ſum, quo magis huius Iuris, quod profiteor,abditos obſtruſóſque adeò fontes patefacerem, ſine quorum cognitione non exiſtimo Romanam Iuriſprudentiam tractari rectè poſſe. Conqueritur apud Gellium lib.20. Phauorinus philoſophus,multa in 12. Tabulis obſcura eſſe tam valde,vix vt quiſquam interpretari poſsit. Sed apud eundem quoque Gellium lib.16.ridetur quidam, vt vocari volebat,Iuriſperitus,qui nec 12. Tabulas,earúmve verba priſca teneret,nec aut interpretari aut enarrare poſſet. Equidem Iuriſperitos non eſſe,nec eſſe poſſe facilè aſſentior: ſed ridiculos potius hiſtriones videri,qui 12. Tabulas vel ignorant planè vel contemnunt. Quædam earum verba priſca & obſoleta ſi nec ſatis intelligere,nec interpretari poſsimus,tuebimur nos exemplo maiorum, & vetuſtiſsimorum doctiſsimorúmque etiam Iuriſconſultorum,qui nonnulla eius generis ignorare ſe,confiteri non erubuerunt. Quid 12. Tabulæ Leſſum appellarent, veteres earum interpretes Sex. Ælius & Lucilius non ſatis intelligere ſe dixerũt,inquit Cicero. In ipſis etiam Prætorum Edictis, quæ multis annis poſteriora fuere, verba nonnulla fuerunt, quæ vix ipſi paulò pòſt Romani intelligerent. Cuius generis illud eſt,quod Gellius lib.11.commemorat Edictum de fluminibus retandis. Neque verò ignorare debemus, Romanam ſępe linguam mutatam eſſe,vel potius,quæ rudis & aſpera prius erat,ſenſim excultam & perpolitam fuiſſe. Polybius lib.3.teſtis eſt eam fuiſſe linguæ huius mutationem,vt iam ſuo tempore (viuebat autem cum Scipione Africano) vix eruditiſsimi intelligerent maiorum ſuorum primum ſermonem. τηλικαῦτα (inquit) ἡ διαφορὰ γέγονε τῆς διαλέκτου παρὰ Ῥωμαίοις τῆς νῦν πρὸς τὴν ἀρχαίαν, ὥστε τοὺς συνετωτάτους ἔνια μόλις ἐξ ἐπιστάσεως διευκρινεῖν. Sed & Quintilianus lib.9. Si antiquum (inquit) ſermonem noſtro comparemus, penè iam,quicquid loquimur, figura eſt. Narrant ex Varrone, quatuor fuiſſe idiomatum genera in hac lingua. Aliud enim priſcum fuiſſe,aliud Latinũ,aliud Romanum,aliud mixtum. ſed id diligentius perſequi,vel curioſius excutere,nõ eſt huius loci. Priſcam linguam fuiſse conſtat,vt in 12. Tabulis,ſic & in illis ſacris Saliorum carminibus,quę poſteri Sacerdotes ipſi non intelligebant, vt teſtis eſt Quintilianus. Secuta eſt media quædam Liuij Andronici, Næuij, Ennij. tandem Ciceronis Cæſariſque tempore, perfecta eſt,erátque optima & ſuauiſsima. Commemorat Pompeius Feſtus multa 12. Tabularum verba, quæ, niſi interpretaretur ipſe, nunquam intelligeremus, veluti, PEDEM STRVIT,pro,fugit. SARPVNTVR VINEÆ,pro,putãtur. RVPITIAS,pro damnum dederis. PORTVM,pro domo. Ac ſanè ſi integra illa capita extarent, nulla nos verborum difficultas deterreret, quin ſententiam perueſtigaremus. Sed mutila fragmenta, ex quibus nullus ſenſus eligi poſset, non viſum eſt eſse operæprecium inter Leges 12. Tab. referre. Quod quidem ſi facere inſtituiſſem, non tam legum, quàm inanium verborum congeriem oſtentaſsem. Voluſius

Metianus nobilis Iuriſconſ. in libello ſuo de aſſe, cùm dixiſſet ſeſtertiũ valere duos aſſes & ſemiſſem, dictúmque eſſe quaſi ſemitertium, ſicuti Græci dicunt ἕβδομον ἡμιτάλαντον, cùm ſignificare volunt ſex talenta & ſemitalentum: adiicit, legem etiam 12. Tab. argumento eſſe, in qua duo pedes & ſemi, ſeſtertius pes vocatur. Multa huius generis ex veterum monumentis repetere poſſem de ſignificatione verborum antiquorum, quibus vſæ ſunt 12. Tabulæ: ſed legum, nó verborum ſtudioſi ſumus. Certè in iis, quæ ſuperſunt integra, capitibus 12. Tab. & quæ nos ſola nunc proponere inſtituimus, non eſt cur de verborum ſignificatione valde laboremus. Sed quid rei inſit, illud potius videamus. Atque vt ad illa tandem aliquando veniamus, initio ſumus admonendi, quæ 12. Tabulis tradita erant de iure publico, de magiſtratibus, de ſacris ac ſacerdotibus, certò proferri non poſſe: neque ea me res valde ſolicitum habet. facilè enim iis carere poſſumus. De iure priuato, quod ad ſingulos homines pertinet, & cuius nunc quoque magnus & frequens vſus eſt, quid Decemuiri iudicarint, ſtudioſe perquiramus. Ac de hæreditatibus & ſucceſsionibus multa ſatis ſubtiliter non multis verbis prodiderunt. De contractibus & obligationibus plura, quàm vellem, deſiderantur. Neque ineptè mirari aliquis poſſet, cùm de rebus leuiuſculis multa non magni alioqui momenti, diligentiſsimè perſecuti ſint, ea non attigiſſe, quæ & latiſsimè patent, & in vniuerſum ad omnes pertinent hominum cõuentiones, iiſque ferè ſemper accedunt, veluti pignora & hypothecas, euictiones, pœnales ſtipulationes, rationé eius quod intereſt, & reliqua huius generis. Certè nulla de re in orbe Romano, aut frequentiores, aut difficiliores quæſtiones fuerunt. An exiſtimabant Decẽuiri tam eſse ſuos ciues bonæ fidei, nulla vt cautione & formula hypothecaria iis eſſet opus, vt euictionis nullum eſset periculum, vt eius quod intereſt, & æſtimatio, & cõpenſatio nihil haberet controuerſię? Vetus quidẽ illud eſt, INTER BONOS BENE AGIER. Sed bonis tamen Legibus ſcriptis eſt opus. Ac vt eæ ex malis moribus naſci ſoleant: non erant certè Romæ, Decemuirorum tempore, tam compoſiti ciuium mores: neque tam valde colebatur Fides, cui templum dedicarat Numa: neque tanta erat vitæ ſimplicitas, quin haberent ipſi contractus ſuas fraudes, ſuas difficultates, multa etiam obſcura, quæ ſine Iuris Ciuilis ſubſidio diiudicari vix poſſent. Verùm bene habet. Quæ in hoc genere poſsent deſiderari à Decemuiris, noſtri Iuriſconſulti ſedulò pertractarunt, copioſéque præſtiterunt. Si Decemuirorum iudicia omnia, Legéſque nanciſci poſsemus, non tam multa fortaſse eos prætermiſiſse intelligeremus. ſed temporum iniuria fecit, vt in hoc genere multa nos ignorare ſit neceſse. Ne ignoraremus tamen omnia, reliquias collegi, quas potui: & ſexaginta duo conſarcinaui capita, non iiſdem fortaſse verbis, quibus edita primùm fuerant (id enim præſtare non poſſumus) ſed eadem tamen, quæ fuit Decemuirorum, ſententia. Atque vtinam tantum nunc mihi fuiſſet ocij, ea etiam adfuiſſet ingenij veluti aſcia, qua hæc Tabularum fragmenta, penitus dedolare perpoliréque ſaltem potuiſſem. Verùm vt poſsumus, quando vt volumus, non licet.

LEGES XII. TAB.

I.

PRIVILEGIA NISI CENTVRIATIS COMITIIS NE IRROGANTO.

II.

QVI SEPEM IN CONFINIO PONET, TERMINVM NE EXCEDITO: QVI MVRVM, PEDEM DERELINQVITO: QVI DOMVM, PEDES DVOS: QVI SEPVLCHRVM, FOVEAMVE, QVANTVM ID PROFVNDVM ERIT: QVI PVTEVM, PASSVM: QVI OLIVAM, FICVMVE, PEDES NOVEM: QVI DENIQVE ALIAS ARBORES PLANTABIT, QVINQVE PEDES AB ALIENO LOCO PONITO. IN CONTROVERSIA DE FINIBVS, QVINQVE PEDVM VSVCAPIO NVLLA ESTO.

III.

EIVS ARBORIS, QVÆ IN ALIENVM AGRVM IMPENDERET, CIRCVNCIDERE RAMOS QVINDECIM PEDES ALTIVS A TERRA IVS ESTO VICINO.

IIII.

VIÆ LATITVDO IN PORRECTVM, OCTO PEDVM ESTO: IN ANFRACTVM, SEDECIM.

V.

NE QVIS VNCIARIO FOENORE AMPLIVS EXERCETO.

VI.

SODALIBVS QVI EIVSDEM COLLEGII SVNT, ET IVS COEVNDI HABENT, POTESTAS ESTO PACTIONIS, QVAM VOLENT, INTER SE INEVNDÆ, DVM NE QVID EX PVBLICA LEGE CORRVMPANT.

VII.

QVVM NEXVM FACIET MANCIPIVMQVE, VTI NVNCVPASSET, ITA IVS ESTO.

VIII.

VENDITÆ, ET TRADITÆ RES NON ALITER EMPTORI ACQVIRVNTOR, QVAM SI IS VENDITORI PRECIVM SOLVERIT, VEL ALIO MODO SATISFECERIT.

IX.

VSVS, ET AVTORITAS FVNDI, BIENNIVM ESTO: CÆTERARVM RERVM VSVS, ANNVVS ESTO.

X.

ADVERSVS HOSTEM ÆTERNA AVTORITAS ESTO.

XI.

REI FVRTIVÆ ÆTERNA AVTORITAS ESTO.

XII.

TIGNVM IVNCTVM ÆDIBVS, VINEÍSVE, NE SOLVITO, SED DVPLVM QVI IVNXIT DATO.

XIII.

GLANDEM IN ALIENVM FVNDVM DECIDENTEM COLLIGERE, LIBERVM ESTO.

XIIII.

SI IN TVO ALIENVM PECVS PASCATVR, DE PASTV PECORIS ACTIO ESTO.

XV.

SI QVADRVPES PAVPERIEM FECERIT, EI, CVIVS INTERERIT, ADVERSVS EVM, QVI DOMINVS ERIT QVADRVPEDIS, ACTIO NOXALIS ESTO.

XVI.

PATRICII CVM PLEBEIS CONIVGIVM NE CONTRAHVNTO.

XVII.

IN DECEM MENSIBVS HOMINEM GIGNI.

XVIII.

PARENTIBVS LIBEROS TER VENDENDI IVS, ATQVE POTESTAS ESTO.

XIX.

STATVLIBEROS VÆNVNDARI POSSE.

XX.

VTI QVIS LEGASSIT, SVPER PECVNIA TVTELÁVE SVÆ REI, ITA IVS ESTO.

XXI.

PARENTIBVS TVTORVM LIBERIS IN POTESTATE DANDORVM TESTAMENTO IVS ESTO.

XXII.

QVIBVS TESTAMENTO TVTOR DATVS NON EST, AGNATI TVTORES LEGITIMI SVNTO.

XXIII.

SI FVRIOSVS EST; AGNATORVM GENTILIVḾQVE IN EO, PECVNIÁVE EIVS, POTESTAS ESTO.

XXIIII.

PRODIGO BONIS INTERDICTVM ESTO, ISQVE IN CVRATIONE AGNATORVM ESTO.

XXV.

SVSPECTI TVTORIS IVDICIVM EXERCETO.

XXVI.

VTI QVIS LEGASSIT REI SVÆ, ITA IVS ESTO.

XXVII.

XXVII.

INTESTATORVM HÆREDITATES PRIMO SVORVM HÆREDVM, VELINT NOLINT, SVNTO: ET IN LOCVM FILIORVM, NEPOTES SVCCEDVNTO.

XXVIII.

SI INTESTATVS MORITVR, CVI SVVS HÆRES NEC EXTABIT, AGNATVS PROXIMVS FAMILIAM HABETO.

XXIX.

INTESTATO LIBERTO MORTVO PRIMVM SVI SVCCEDVNTO: SI HI NON FVERINT, PATRONVS.

XXX.

SI PLVRIBVS HÆREDITAS IVRE DELATA SIT, ATQVE HI A COMMVNIONE DISCEDERE VOLENT, FAMILIÆ ERCISCVNDÆ IVDICIO INTER EOS RES HÆREDITARIÆ DIVIDVNTOR.

XXXI.

HOMINEM MORTVVM IN VRBE NE SEPELITO, NEVE VRITO.

XXXII.

ROGVM BVSTVMVE NOVVM PROPIVS SEXAGINTA PEDES, NE ADIICITO ÆDES ALIENAS INVITO DOMINO.

XXXIII.

HOC PLVS NE FACITO: ROGVM ASCIA NE POLITO. VINO ROGVM NE RESPERGITO.

XXXIIII.

MVLIERES GENAS NE RADVNTO, NEVE LESSVM FVNERIS ERGO HABENTO.

XXXV.

HOMINI MORTVO NE OSSA LEGITO: QVO POST FVNVS FACIAT.

XXXVI.

QVI CORONAM PARIT IPSE PECVNIAVE EIVS, VIRTVTIS ERGO EI DVITOR. IPSI MORTVO PARENTIBVSQVE EIVS, DVM INTVS POSITVS ESSET FORISVE FERRETVR, SINE FRAVDE IMPOSITA ESTO.

XXXVII.

FORVM BVSTVMVE NE VSVCAPITO.

XXXVIII.

INTER HÆREDES PRO HÆREDITARIIS PORTIONIBVS OBLIGATIONES HÆREDITARIÆ IPSO IVRE DIVISÆ SVNTO.

XXXIX.

SI QVIS LEGE AGENDO PLVS PETIERIT, CAVSA CADITO.

XL.

SI QVIS IN IVS VOCATVR, SI MORBVS ÆVITASVE VITIVM ESSET, QVI IN IVS VOCABIT, IVMENTVM DATO: SI NOLIT, ARCERAM NE STERNITO.

XLI.

SI IVDEX, VEL ALTER EX LITIGATORIBVS MORBO SONTICO IMPEDIATVR, IVDICII DIES DIFFISSVS ESTO.

XLII.

SI STATVS DIES SIT CVM HOSTE, VENITO.

XLIII.

ASSIDVO, VINDEX ASSIDVVS ESTO. PROLETARIO CIVI QVIVIS VOLET, VINDEX ESTO.

XLIIII.

SVPERSTITIBVS PRÆSENTIBVS VINDICIÆ SVMVNTOR AB IIS, INTER QVOS CONTROVERSIA EST.

XLV.

VINDICIÆ SECVNDVM LIBERTATEM DANTOR.

XLVI.

AERIS CONFESSIS, REI'SQVE IVRE IVDICATIS, XXX DIES IVSTI SVNTO. POST DEINDE MANVS INIECTIO ESTO: IN IVS DVCITO. NI IVDICATVM FACIT, AVT QVI PSEVDO EO IN IVRE VIM DICIT, SECVM DVCITO, VINCITO AVT NERVO, AVT COMPEDIBVS XV. PONDO, NE MINORE: AVT SI VOLET, MAIORE VINCITO. SI VOLET, SVO VIVITO: NI SVO VIVIT, QVI EVM VINCTVM HABEBIT, LIBRAS FARRIS IN DIES DATO: SI VOLET, PLVS DATO. TERTIIS NVNDINIS PARTEIS SECANTO. SI PLVS MINV'SVE SECVERINT, SINE FRAVDE ESTO.

XLVII.

DE CAPITE CIVIS, NISI CENTVRIATIS COMITIIS, NE ROGATO.

XLVIII.

QVI HOSTEM CONCITAVERIT, QVI'VE CIVEM HOSTI TRADIDERIT, CAPITE PVNITOR.

XLIX.

SANATIBVS IDEM IVRIS ESTO QVOD FORTIBVS.

L.

SI QVIS IN VRBE COETVS NOCTVRNOS AGITET, CAPITE PVNITOR.

LI.

QVI FALSVM TESTIMONIVM DIXERIT, È SAXO TARPEIO DEIICITOR.

LII.

LII.

IVDEX, QVI OB REM DICENDAM PECVNIAM ACCEPISSE CONVICTVS EST, CAPITE PVNITOR.

LIII.

SI QVIS ACTITAVERIT SIVE CARMEN CONDIDERIT, QVOD INFAMIAM FLAGITIVMVE ALTERI PRECETVR, CAPITE PVNITOR.

LIIII.

QVI MALVM CARMEN INCANTARIT, FRVGESVE EXCANTARIT, COERCETOR.

LV.

QVI INIVRIA CECIDERIT ALIENAS ARBORES, LVITO IN SINGVLAS ÆRIS XXV.

LVI.

FRVGEM ARATRO QVÆSITAM FVRTIM NOCTV SI PAVERIT SECVERITVE PVBES, SVSPENSVS CERERI NECATOR. IMPVBES VERBERATOR, NOXIAMQVE DVPLIONEMVE PRÆSTATO.

LVII.

SI NOX FVRTVM FAXIT: ET IM ALIQVIS OCCISIT, IVRE CÆSVS ESTO.

LVIII.

FVR MANIFESTO FVRTO PREHENSVS INTERDIV, SI SE TELO DEFENDERET, ET IM ALIQVIS OCCISIT, IVRE CÆSVS ESTO. EX CÆTERIS MANIFESTIS FVRIBVS, LIBERI VERBERANTOR, ET EI CVI LVCI FACTVM FVRTVM ERIT, SI SE TELO NON DEFENDANT, ADDICVNTOR: SERVI VERBERIBVS AFFECTI, DE SAXO PRÆCIPITANTOR.

LIX.

FVRTA PER LANCEM LICIVMQVE CONCEPTA, SICVT MANIFESTA VINDICANTOR.

LX.

DE FVRTO PACISCI LICITVM ESTO.

LXI.

SI MEMBRVM RVPIT MEVM: E PACTO, TALIO ESTO.

LXII.

SI INIVRIAM ALTERI FAXIT, XXV. ÆRIS POENÆ SVNTO.

LXIII.

SI SERVVS FVRTVM FAXIT, NOXAMVE NOCVIT, SCIENTE ETIAM DOMINO, SERVI NOMINE ACTIO NOXALIS ESTO: DOMINVS SERVI NOMINE NON TENETOR.

ANNOTATIONES IN I.

PRIVILEGIA NISI CENTVRIATIS COMITIIS NE IRROGANTO.

DIcturus de 12. Tabulis, hoc earum caput, quod imprimis conſiderandum eſt, initio proponendum eſſe iudicaui. continet enim, quod in hoc genere quæri principio ſolet. Eſt autem deſcriptum ex M. Tullio, qui tribus locis eius meminit. In Oratione pro domo ſua ad Pótifices, Vetant (inquit) leges ſacratæ, vetant 12. Tabulæ, leges priuatis hominibus irrogari: id enim eſt priuilegium. nemo vnquam tulit: nihil eſt crudelius, nihil perniciosius, nihil quod minus hæc ciuitas ferre poſsit. In Oratione pro P. Seſtio ait 12. Tabulis ſancitum eſſe, vt neque priuilegium irrogari liceret, neque de capite, niſi Cẽturiatis comitiis, rogari. Idem lib. 3. de Legib. ait, Legem 12. Tabularum tollere priuilegia: ne de ſingulis hominibus ferri poſſent, niſi fortè Centuriatis Comitiis, in quibus deſcriptus Populus cenſu, ordinibus, ætatibus, plus adhibere videbatur conſilij, quàm fuſe in Tribus conuocatus. Leges publicæ ac communes ferri poterant Tributis Curiatíſve Comitiis. In priuilegiis irrogandis maiorem quandam & curam & religionem & deliberationem adhibuerunt Romani. Præclarè id ſanè ac ſapienter. Priuilegiis, vt nihil eſt, quod ſit Legibus magis contrarium: ſic nihil erit in Rep. pernicioſius, ſi aut temerè aut leuiter indulgeantur. Rurſus autem nihil (quod ipſe Cicero ait) eſſet iniuſtius, quàm omnia omnino priuilegia tollere. Iudicio itaque & conſilio non vulgari ob graues, iuſtas atque ſingulares cauſas irrogari & poſſunt & debent. Legerant Romani Legati præclaram illam Athenienſium Legem, quæ etiamnum extat in Oratione Demoſthenis contra Ariſtocratem, ΜΗ' ΝΟ'ΜΟΝ Ε'Π' Α'ΝΔΡΙ` Ε'ΞΕΙ͂ΝΑΙ ΘΕΙ͂ΝΑΙ. Placuit ea Decemuiris, placuit Populo Romano, non vt omnia in vniuerſum priuilegia planè tollerentur, nulláque omnino ferri poſſent: ſed ne qua, niſi maximo iudicio maturóque cõſilio irrogarentur. Vlpianus [a] rectè ait, Iura non in ſingulas perſonas, ſed generaliter conſtitui. Rectè etiã eius collega Paulus [b] ſcribit Ius eſſe quoddam ſingulare, quod cõtra tenorem rationis propter aliquam vtilitatem autoritate cõſtituentium introductum eſt. vterque quod dixit, teſtimonio 12. Tabularum confirmare poteſt. Prudenter ſanè apud Liuium Cato ait, nullam Legem ſatis cómodam omnibus eſſe poſſe, quòd vel beneficiũ quoddã ſingulare, vel ſupplicium nouum, humanæ vitæ varietas exigat atque requirat. Sed vt ſingularia quædam Iura Romani habuerunt, ſic eorum iuſtas, & ſingulares grauéſque cauſas eſſe voluere, & tãto etiam magis, quòd contra tenorem rationis, vt Paulus ait, ſiue, vt nunc loquimur, aduerſus cõmunes Iuris regulas nihil temerè introducẽdum ſit. Certè ipſi etiam poſteriores Auguſti Imperatores, irritum & nihili eſſe voluere, & vt eſſet, palàm etiam edixere, ſi quod fortè priuilegium cõtra tenorem Iuris cõmunis imprudentes irrogaſſent, temeréve tuliſſent. Extat Anaſtaſij Imp. edictũ [c], quo in vniuerſum præcipit, vt Magiſtratus ac Iudices modis omnibus generales Conſtitutiones obſeruent: reiiciant verò Principũ ſingularia reſcripta, ſi aut generali Iuri, aut vtilitati publicæ aduerſentur. Cæterùm quod ſciens prudénſq; Princeps certa iuſtáq; ex cauſa in ſingulas perſonas priuilegium irrogarit, tam erit ratum, quàm erat olim Cẽturiatis Populi Rom. comitiis cõſtitutum. Tranſtulit enim Populus ſuam in Principem poteſtatem. Sed illud ſaltem diligenter cautũ eſt, vt ſuis finibus priuilegia contineãtur, vt non egrediantur perſonam perſonales Conſtitutiones [d], vt cum ſuis cauſis deſinãt. Qua de re longiorem inſtituere cõmentationem non eſt huius vel temporis, vel loci. Sed & Cẽturiatorum comitiorum copioſam deſcriptionem ſi quis requirat, petat eã, licet, ex Dionyſ. Halicarn. lib. 7. Illud prætermittere nó poſſum, quòd Aſconius Pædianus notat C. Cornelium Tribunum pl. tempore Ciceronis legem tuliſſe, ne quis niſi per Populum, legibus ſolueretur: ídque etiam antiquo iure cautum fuiſſe. Itaque in omnibus Senatuſcõſultis, quibus tum aliquem legibus ſolui placebat, adiici ſolitũ eſſe, vt ea de re ad Populũ ferretur. quãquã cũ id Senatus nó ferret, Cornelius legẽ ſuã mitigarit, & ita ferre cœpit, ne quis in Senatu legibus ſolueretur, niſi ducẽti adfuiſſent.

a. L. 8. Ius ſingulare. De leg.

b. L. 16. Ius ſingulare. De legib.

c. L. vlti. C. ſi cont. ius vel vtil. pub.

d. L. 1. De cõſt princ. § quod Principi. Inſtit. De Iur. Natur. Gent.

IN II.

QVI SEPEM IN CONFINIO PONET, TERMINVM NE EXCEDITO:&c.

NVlla eſt Lex in Rep. vel initio magis neceſſaria, vel maiori in vſu, quàm de finibus. Conſecrarat quidem Rex Numa Terminum, & quidem, vt ſcribit Feſtus, ſtatuerat eum, qui terminum exaraſſet, & ipſum & boues ſacros eſse. Sed aliam præterea quandam legem hac in re Romæ deſiderari, Decemuiri intelligebant. Caius [a] lib. 4. ad Leg. XII. Tab. refert Solonem Athenis tuliſse hanc Legem: *a. L. vlt. Fin. regund.*

ἘΆΝ ΤΙΣ ἈΙΜΑΣΊΑΝ ΠΑΡ᾽ ἈΛΛΟΤΡΊΩ ΧΩΡΊΩ ὈΡΎΓΗ, ΤῸΝ ὍΡΟΝ ΜῊ ΔΙΑΒΑΊΝΕΙΝ· ἘΆΝ ΤΕΙΧΊΟΝ, ΠΌΔΑ ἈΠΟΛΕΊΠΕΙΝ. ἘΆΝ ΔΕ ΟἼΚΗΜΑ, ΔΎΟ ΠΌΔΑΣ· ἘΆΝ ΔΕ ΤΆΦΟΝ Ἢ ΒΌΘΡΟΝ ὈΡΎΤΤΗ, ὍΣΟΝ ΤῸ ΒΆΘΟΣ Ἢ ΤΟΣΟῦΤΟΝ ἈΠΟΛΕΊΠΕΙΝ. ἘᾺΝ ΔΕ ΦΡΈΑΡ, ὈΡΓΥΙΆΝ. ἘΛΑΊΑΝ ΔΕ Ἢ ΣΥΚῆΝ, ἘΝΝΈΑ ΠΌΔΑΣ ἈΠῸ ΤΟῦ ἈΛΛΟΤΡΊΟΥ ΦΥΤΕΎΕΙΝ. ΤᾺ ΔῈ ἌΛΛΑ ΔΈΝΔΡΑ, ΠΈΝΤΕ ΠΌΔΑΣ.

Hanc Solonis legem, vt potui, Latinè reddidi. Nam ad eius exemplum ita ſcriptum eſse in XII. Tabulis Caius ſignificat, idque etiam obſeruandum eſse in iudicio finium regundorum. Quod tamen de ſepulchro hîc ait Solon, meminerimus ſic Decemuiris placuiſse, vt alio tamen capite, quod ſuo poſtea proponemus loco, vetuerint, rogum buſtúmve nouum propius ſexaginta pedes non adiici ædes alienas inuito domino. Rectè quidem monet Cicero, in vicinitatibus & confiniis æquos & faciles nos eſse debere, multa etiam de iure noſtro remittentes: ſed vt hæc eſse poſſint philoſophi de officiis ſcribentis præcepta, Legiſlatoris eſse non poſſunt. Imò verò quo difficiliores in hoc genere homines ſunt, tanto ſunt etiam Leges ſolicitæ magis, certa vt aliqua ratione tota hæc res componatur ſine cuiuſquam fraude vel iniuria. Vitruuius lib. 2. cap. 8. & Plinius lib. 35. cap. 14. narrant Romæ publica Lege cautum fuiſse, ne communis paries craſſior eſset ſeſquipedali. quis eius legis autor fuerit certo dicere non poſſum. Sed ſatis tamen apparet, veteres Legûlatores imprimis id curaſse, vt nulla, vel minima inter vicinos alicuius diſſenſionis in hoc genere materia relinqueretur.

Prope confinium arborem poſitam, ſi etiam in vicini fundum radices egerit, communem fieri pro regione cuiuſq; prædij, Iure Ciuili proditum eſt.[b] Sed hoc dictum accipimus, ſi ſit prope confinium ita poſita, vt ipſa etiam prima ſua origine atque inſitione implantationéve contingat vtrunque vicinum prædium. Si in alterius tantùm fundo arbor eſse videatur, quia eius in eo ſolo ſit origo: eius erit ſolius, cuius eſt fundus. neque ius eſt vicino, in cuius fortè fundum radices porrexerit, eas recidere: [c] ſed agi eo nomine poteſt, ſicuti agitur propter immiſſum protectum. Harum inter vicinos contentionum fontes, quantum poſſunt, præcidunt XII. Tabulæ. & vt radices vicino non obeſse viderentur: tamen multæ cauſæ ſunt, cur Legis præſcriptum in hoc genere ſeruandum ſit. Nam & ne vicino prædio arboris vmbra noceret, voluerunt XII. Tabulæ, eius arboris, quæ in alienum agrum impendêret, ramos quindecim pedes altius à terra circuncidere, ius eſse vicino: [d] plúſque illi in ramos, quàm in radices, iuris etiam tribuerunt: vt apparet ex cap. ſequenti. quod & Prætores ſubſecutos eſse teſtis eſt Vlpianus, qui eorum in hoc genere edictum refert. ad cuius exemplũ & caput illud ſequens compoſuimus, Ius vnicuique eſse in ſuo fundo effodere & aperire puteũ, etiam ſi ea fortè ratione vicini putei venę præcidantur, & fons auertatur, duobus locis ab Vlpiano [e] reſponſum eſt: nec aliter id inhiberi poteſt, quàm ſi conſtituta fuerit ſeruitus, ius alicui non eſse in fundo ſuo aquam quærere minuendæ aquæ vicinæ gratia. Sed illud ſaltem ab initio & Athenienſes, & eos ſecuti Romani [f] voluere, vt qui puteũ in ſuo effoderet, fines vicini non attingeret: ſed paſſum potius vnũ intereſse debere meminiſset. Porrò cùm intelligerent etiam Decemuiri, vtile eſse inter confines vicinorum agros, ſpatium aliquod medium relinqui, quod liberũ ſemper eſset & commune, vt eo ire agere, & aratrum etiam circumuertere ſine alterius incommodo vterque dominus poſset: prudenter voluere, ſpatium quinque pedum, quod eo nomine relinqueretur, vſucapi non poſse. Hanc ego legis partem ex Cice-

b. Pro regione. De acq. re. dom. §. adeo. Inſti. eo. tit.

c. L. ſi plures. §. 1. Arb. furt. caſ. L. quemadmodũ. in 1. Ad leg. Aquil.

d. L. 1. § quod ait. De arbo. caed.

e. L. fluminũ. §. vlt. De dã. infec. L. 1. §. denique. De aq. & aq. plu. arc.

f. L. quoties nec prædiorũ, De ſeruit.

ronis libro primo de Legib. collegi. Ait enim, in controuerſia de finibus vſucapionẽ x I I. Tabulas intra quinque pedes eſse noluiſse. Deinde etiam ſubiicit, quod ad hunc modum legendum reſtituendúmque eſt: Nec Manilia lege ſinguli, ſed nos tres arbitri fines regemus. Lex Manilia poſt Decemuiros lata eſt, vt quoties de his quinque pedibus controuerſia eſset, eligeretur arbiter ſiue agrimenſor, qui eos regeret, artéque ſua conſtitueret. Si de maiore ſpatio quærebatur: de loco, non de fine lis eſse diceba-tur, & vt loci controuerſia, quòd vſucapi poſset, exemplo aliorum iudiciorum, apud magiſtratum peragebatur. Qua etiam de re commemorat Iulius Frontinus Conſtãtini legem his verbis. Si finalis controuerſia fuerit: tum demum arbiter non negetur, cùm intra quinque pedes locum, de quo agitur apud Præſidem, eſse conſtiterit. Cùm de maiore ſpatio cauſa quædam non finalis, ſed proprietatis eſt, apud Præſidem debet terminari. Extat apud eundem Frontinum integra quædam Theodoſij conſtitutio, qua videtur Alciato, duobus modis ſublata quinque pedũ præſcriptio, primùm illa præſcriptio, hoc eſt, præfinitio: vt iam agrimenſor in finali iurgio non ſemper eius rationem obſeruet, ſed ab ipſo termino menſuram ordiri poſsit: deinde & altera præſcriptio, hoc eſt, vſucapio quinque pedum, quam & olim ſuſtulerant x I I. Tabulæ. Iuſtinianus [g] tamen dum eam Conſtitutionem in ſuum Codicem retulit, ita retulit, vt tantùm agere videatur de hac quinque pedum præſcriptione ſiue vſucapione ſummouenda. Et ſanè Theodoſius ipſe edidit & aliam, quæ apud Frontinum, quàm in Iuſtiniani Codice, plenior extat, Conſtitutionem, qua veterem illam loci finiſque differentiam, & quinque illorum pedum, qui non vſucaperentur, præfinitionem nõ modò probare, ſed & antea probaſse videtur. Eius verba ſunt hæc: De ſpatio quinq; pedum, qui veteri iure præſcripti ſunt, ſine obſeruatione temporis arbitros iuſsimus iudicare. Quòd ſi loca in controuerſiam veniant, ſolenniter cognoſce. ſcribit autem ad Ruſum Præf. Præt.[h] In Iuſtiniani Codice eſt: Decernimus in finali quæſtione, nõ longi temporis, ſed triginta tantùm annorum præſcriptionem locum habere. De vſucapionis tota ratione ex x I I. Tabulis plura poſtea dicemus. Illud nunc ſaltem obtinemus, earum caput de non vſucapiendo ſpatio quinque pedum confirmatum eſſe à Theodoſio poſt annos octingentos & quadraginta. Tot enim numerari poſſunt ab editis x I I. Tabulis vſque ad illam Theodoſij conſtitutionem. Interea quod de arbitris finium regundorum, déque agrimenſoribus ſtatuendum eſſet, & tamen à Decẽuiris prætermiſſum videbatur, prudentes Romani addiderunt: quale eſt quod Papinianus [i] ait, arbitros ad regundos fines datos obſeruare debere antiqui cenſus autoritatem, veteráque monumenta, ſicuti & flumina, & montes, & foſſas, & vias & arbores antemiſſas, & aquarum diuergia, & terminos dominorum, & alia id genus documenta finium, quæ extant apud Vrbicum. Sed & quo magis agrimenſores, quorum regebantur arbitrio fines, officium bona fide ſuum facerent: Prætor edixit, Si menſor iis, qui de finibus contendunt, quíve empturi aut vendituri agrum ſunt, falſum modũ dolo malo renunciaſſet: ſeſe in eum, quanti ea res eſſet, actionem daturum. Extat hoc edictum lib. II. Pandect.

g. L. quinque pedum. C. de Fin. reg.

h. L. vlt. C. Fin. reg.

i. L. in finalib. C. Fin. reg.

IN IIII.

VIÆ LATITVDO IN PORRECTVM OCTO PEDVM ESTO: IN ANFRACTVM, SEDECIM.

Commemorat hoc caput x I I. Tabularum Caius lib. 7. ad Edictũ Prouinciale,[a] & in anfractum, interpretatur vbi flexum eſt. Latitudinem itineris fuiſſe duorum pedum: actus, quatuor accepimus. ſed Iure tamen Ciuili non videtur certus modus præſcriptus definitúſve. Iauolenus,[b] Latitudo (inquit) actus itineríſque ea eſt, quæ demonſtrata eſt. quòd ſi nihil dictum eſt, hoc ab arbitro ſtatuendum eſt. In via aliud iuris eſt. nam ſi dicta latitudo non eſt, legitima debetur. Significat ergo & illud Iauolenus, aliam viæ latitudinem, quàm quæ Lege præſcripta eſt, pactionibus conuentionibúſve conſtitui poſſe. quod & manifeſtè Paulus tradidit,[c] Via (inquit) conſtitui vel latior octo pedibus, vel anguſtior poteſt: vt tamen eam latitudinem habeat, qua vehiculum ire poterit: alioqui iter erit, non via. Hîc adiiciendum præterea eſt, quod Pomponius[d] ſcriptum reliquit: ſi tam

a. L. 8. via latitudo. De ſer. ruſt.

b. L. 13. certo. §. latitudo. illo tit.

c. L. 23. via. illo tit.

d. L. 13. ſi tam anguſti. De ſeruit.

tam anguſti loci demonſtratione facta, via cõceſſa fuerit, vt neque vehiculum, neque iumentum ea inire poſsit: iter magis quàm via, aut actus acquiſitus videbitur. Sed ſi iumentũ per eam duci poterit, non etiam vehiculũ, actus videbitur acquiſitus. Quæret aliquis, quid inter actum & viam interſit, cùm actus [e] definiatur eſſe ius agendi iumẽtum vel vehiculum, dicatúrque etiam iter continere, hoc eſt, ius eundi ſine iumento. Certè ius præterea trahendi lapidem vel plauſtrum, rectámque haſtam deferendi, via continet: [f] & iter quidem actúmque in ſe continet ex ipſa etiam vi & proprietate verbi, cùm actus iter non contineat, niſi ex veriſimili paciſcentium voluntate: agere enim alioqui non ſignificat ire. ſed & ſi reipſa via plus etiam aliquid continere dici poſsit quàm iter actúſque: tamen quantulumcunque illud eſt, minimi eſt momenti, ſicuti nec magna eius habetur ratio. Certè ſi mihi ſtipulanti viã, promittas iter & actũ: duobus verbis complexus videberis, quod ego vnico. Et cui debetur via, ſi acceptũ ferat iter, & actũ, intelligitur viam totã remiſiſſe, eiúſque debitorem planè liberaſſe. [g] Porrò cùm de via hîc agitur, meminerimus agi de via priuata, quæ ſeruitutis ruſticę ſpecies ſit. Alioqui quantùm ad Iuris pertinet largam ſignificationem, via dicitur, ſiue ſemita, ſiue iter ſit, vt docet Ælius Gallus. [h] De ſeruitutibus prædiorum an aliquid præterea ſtatuerint XII. Tabulæ, dicere certò non poſſum. quanquam de aquæ ductu aliquid ſtatuiſſe videantur. Nã & Paulus ſcripſit, [i] Si per publicum locũ riuus aquæ ductus priuato nocebit: fore actionem priuato ex Lege XII. Tab. vt de noxa domino caueatur. Illud ſcio, multos in hoc genere mores, leges etiã nonnullas in Attica regione fuiſſe, quibus Romani vti nec voluerint, nec debuerint. Viderat Solon Atticam eſſe ſiticuloſam, rariſq; fontibus. cúmque intelligeret graue tamẽ fore alicui aqua interdicere, ſtatuit, vt vbicũque puteus eſſet, eo omnes cõmuniter vterẽtur intra quatuor ſtadiorũ ſpatium, quod ἱππικὸν vocabat. Si qui longius abeſſent, iuſsit, fodiẽdo vt tentarẽt, an in ſuo fontẽ elicere poſſent. Si effoſsa decem palmarũ profunditate aquã non inueniſsent: permittebat, ab alterius puteo, qui proximus eſſet, bis ſingulis diebus haurire ſex hydrias. Romani vt ea lege opus non habebãt, præſertim cùm tã multis publicis aquæductibus abundarent, ſic eã temere recipere ad interturbandã priuatarũ poſseſsionum libertatem noluere: neq; aliter, quàm cõſtituta legitimis rationibus ſeruitute, ius alicui eſſe voluere ex alieno fonte vel puteo aquã ducere haurirẽve. Ex flumine publico non nauigabili vnicuique licuit aquam ducere, ſi modò ea in vſu publico non eſſet. [k] Si publica eſſet, ſiue ad vſus publicos cõparata, vt illa quæ ad communem ciuium vſum in Vrbem ducebatur canalibus, fiſtulis, tubulis: nihil ex ea priuatim ducere licuit ſine Principis permiſſu. [l] Porrò priuſquam de aqua & aquæ iure dicere deſinã, adiiciam fuiſſe XII. Tab. caput quoddam de aqua pluuia: ſed quale omnino illud fuerit, certò dicere non poſſum. Non enim extat integrum. Pomponius enim tantùm in libris ad Plautium, ex Labeone refert verba XII. Tab. hæc fuiſſe, SI AQVA PLVVIA NOCET: eáque veteres ſic eſſe interpretatos, Si nocere poterit. [m] Sed præterea, quid ea lex ſibi vellet, non adiicit. Bene tamen habet, de aqua pluuia arcenda, iuſtum ſaltem extare tractatum lib. 39. Pand. Ac ſi quis exiſtimet Iuriſconſultorum in eo genere ſcripta, fuiſſe quoſdam veluti commentarios ad hanc Legem XII. Tab. minimè equidem repugnabo.

e. L.1. De ſer. ruſt.
f. L.7. qui ſella. De ſer. ruſt.
g. L. & per iuſiurandum. §.1. De accept.
h. L.157. quantum ad iuris. De verb. ſig.
i. L.5. Ne quid in loco vel itin. pub.
k. L.2. De flumin.
l. L.1. §. permittitur. De aqua quot. & æſti.
m. L. Labeo. De ſtatulib.

IN V.

NE QVIS VNCIARIO FOENORE AMPLIVS EXERCETO.

Diuiſis rerum dominiis, eorúmque certis finibus cõſtitutis, neceſsaria Lex eſt de contractibus. neque enim Reſp. conſiſtere vlla poteſt, nulla hominum ſocietas, ſine rerum permutatione mutuáque cõmunicatione. Res, quæ ſingulorum ſunt, ſine iuſtis commerciis rectè communicari non poſſunt. permutationum difficultates tollere, & commerciorum æqualitatem tueri ſolus poteſt numus ſignatus. [a] De huius ergo ratione & vſu primùm videndum eſt. Seruius rex numum iam cuderat ſignarátque. Leges etiam de cõmerciis (Dionyſius vocat νόμους συναλλακτικούς) ediderat, quas & exactis Regibus Populus

a. L.1. De contr. empt.

Rom.retinuit.Numo æreo,quem Seruius ſignarat, contenti fuere Decemuiri, & ad commercia ineunda ſufficere iudicarunt. Argenteo numo primùm vti cœperunt Romani ſub initium belli Punici,& aliquot pòſt annis aureo. neque aliud præterea vllũ vnquam metallum receperunt ad pecuniam cudendã.habuerúntque eo nomine ſuos Triumuiros monetales,æris,argẽti,auri flatores,vt inquit noſter Pomponius. Quinimo legimus apud Scæuolam,[b] fuiſse reiectam reiiciq; poſse pecuniam ærosam, quæ ſcilicet plus admixti æris haberet & minus auri vel argenti, quàm vt pro temporis illius ratione probæ materiæ videri poſset. Decemuiri ærosam pecuniam non reieciſſent, cùm non alium quàm æreum numum noſsent. Porrò omnem ſiue numi, ſiue pecuniæ, ſiue monetæ vſum eſse intelligebant,vt aliarum rerum precium eſset, vt difficultatibus permutationum ſubueniret, vt earum æqualitatem tueretur. Sed alioqui etiam tam ſterilem & infœcundum eſse numum ſuum æreum non edixere, vt omnino nullum fœnoris quæſtum párere poſset tametſi & pertenuem, & (vt tanto minor eſset commerciorum difficultas)leuiſsimum minimúmque eſse voluerint. Cor. Taciti,ex quo nos hoc caput XII.Tab.deſcripſimus,verba,lib.5.Annal.ſunt hæc: Sanè vetus Vrbi fœnebre malum,& ſeditionum diſcordiarúmque creberrima cauſa:eóque cohibebatur,antiquis quoque & minus corruptis moribus.Nam primò XII.Tabulis ſanctum,ne quis vnciario fœnore amplius exerceret:quum antea ex libidine locupletum agitaretur.deinde Rogatione Tribunitia ad ſemuncias redacta. poſtremò vetita verſura, multíſque plebiſcitis obuiam itum fraudibus, quæ toties repreſsæ miras per artes rurſum oriebantur.Hæc ille. Priuſquam autem rem hanc latius explicemus,admonendi ſumus,vnciarium hîc fœnus appellari, ſicuti Scæuola vnciam vſuram vocat.[c]nempe quæ duodecima pars eſt Centeſimę,& huius veluti aſsis vncia vna. Vlpianus vnciarum hæredem quendam appellat,qui ex vna tantùm vncia hæres eſt. Ergo vnciarium fœnus,non niſi centeſimo demum anno ſortem æquabat. Sic enim Decemuiri fœneratorũ negotiationem,quam omnino tollere vix poterant,valde repreſserunt: ſicuti & in Græcia audiebant valde à ſapientibus hominibus improbari, & inter Iudæos antiquiſsima lege lata penitus prohiberi. Certè quod ſcripſit Ariſtoteles aduerſus hanc,vt appellat,ὀβολοστατικὴν,cũ veterum ſapientum iudicio cõſentire, non obſcurè ſignificat. Neque ignorabant Decemuiri, quod ab Cicerone poſtea ſcriptum eſt,nõ modò improbari quæſtũ fœneratorũ, ſed etiã in odium hominũ incurrere.Operam itaque dederunt,tã exiguus vt eſſet,nullus vt eſſe videretur.Sed difficile fuit vt hic modus ſemper ſeruaretur,efficere. Nonaginta poſt XII. Tabulas annis, Conſules Marius & Manlius Rogationem pertulerunt de vnciario (vt ait Liuius) fœnore.quam idem autor ſcribit cupidè ſciuiſse accepiſſéque Plebem, Patribus ægerrimè ferentibus. Hoc Plebiſcitum confirmandæ ipſius legis XII.Tabularum, quæ tũ fortaſſe obſoleſcebat, atque in vſum reuocandæ cauſa, perlatum fuiſſe videtur. Sed neque id Populo,quem fœneratorum auaritia ſemel irritauerat,fuit ſatis. Itaque decennio pòſt,nempe conſulibus Manlio Torquato & C. Plautio,dicitur ſemunciariũ ex vnciario fœnus factum eſſe.Tandem etiam L.Genutium Tribunum plebis, tuliſſe ad Populum ne fœnerare liceret,à quibuſdam ſcriptum eſſe,teſtis eſt Liuius. Addit & plus aliquid M.Cato.Nam in libris de Re ruſtica,Maiores(inquit)noſtri ſic habuere,& ita in Legibus poſuere,vt quum fures quidem dupli pœnam luerent, fœneratores in quadruplum condemnarentur.Quanquam id ad Decemuiros noſtros vel ad Legem XII.Tabularum referri non poſsit:niſi ſi fortè quadruplo eum punierint, qui maius vnciario fœnus exerceret. ſicuti Aſconius ſuo tempore vocatos fuiſſe quadruplatores ait,qui grauioribus vſuris fœnerantes accuſabant, & pœna lege cõſtituta, in quadruplum damnari curabant. Sanè lex Gabinia non modò ſupra eum, quem ſtatuerat modum vſuras etiam promiſſas peti non patiebatur: ſed & qui eas ſtipulatus eſſet,ipſa quoque ſorte mulctabat. quod tamen poſteritati nimis acerbum eſse,viſum eſt:ſicuti & vetus non modò prohibitio, ſed & repreſsio fœnoris ſenſim diſsoluta laxatáque eſt.Certè Paulus noſter reſpondit, ipſos etiam Præſidis prouinciæ officiales,qui perpetui ſunt,non modò pecuniam mutuam dare poſse, ſed & fœnebrem exercere. [d] Ad vſuras quod attinet,quas creditor exigit cùm ſua intereſt, vel ſine eius conſenſu debitor pecunia eſt vſus:quo iuſtior eſt earum petitio,tanto minus credendum eſt,non paſsos eſse Decemuiros maiores vnciariis aliquando exigi. Meminit

b. L. cũ creditor. De ſolut.

c. L. Titium. §. Præfectus. De adm. tut.

d. L. Præſidis. Si cer. peta. cond.

minit Scæuola cuiuſdam teſtatoris,qui tutoribus,quos filiis teſtamento dabat,permiſit,pecunia pupillari vti,ſi vncias vſuras inferrent.Sed quis hoc alioqui tutoribus tribuendum eſse iudicabit,ſi teſtator pater ſingulari quadam liberalitate non tribuiſset? Certè æquius tunc eſset, centeſimas eum vſuras , quàm vnciarias inferre . quanquam neſcire nos fatendum eſt,quis vſurarum modus Decemuiris placuerit.neque valde id nos angere debet: cùm de iuſto legitimarú vſurarum modo extet iuſtiſsima Iuſtiniani c conſtitutio,quæ rem hanc totam prudentiſsimè definiit. *c. L.eos.C.de vſur.*

IN VI.
SODALIBVS QVI EIVSDEM COLLEGII SVNT, &c.

VT fœneratorum tabernas,non omnino diſiecerũt diſsiparúntve Decemuiri,quanuis arctiſsimo fræno cohibuerunt:ſic & de neceſsariis corporibus collegiiſve negotiatorum,aliiſque eius generis ſodalitatibus, & earũ conuentionibus atque pactionibus prudentiſsimè iudicarunt , hac quoque in re ſecuti Legem Solonis . Decemuirorum verba cùm non extent , eorum ſententiam verbis Caij noſtri rectè proponere poſse me exiſtimaui . Is ad Legem duodecim Tabularum ſcribens , Sodalibus (inquit) qui eiuſdem collegij ſunt,poteſtatem facit Lex, pactionem, quam velint,ſibi fore : dum ne quid ex publica lege corrumpant . Sed hæc Lex videtur ex Lege Solonis tranſlata eſse . Nam & illic ita eſt,

ἘΆΝ Ὁ ΔΗ͂ΜΟΣ Ἢ ΦΡΆΤΟΡΕΣ, Ἢ ἹΕΡΕ͂ΙΣ ὈΡΓΊΩΝ, Ἢ ΝΑΥ͂ΤΑΙ, Ἢ ΣΥΣΣΙΤΟΊ, Ἢ ὉΜΟΤΆΦΟΙ, Ἢ ΘΙΑΣΩ͂ΤΑΙ, Ἢ ἘΠῚ ΛΕΊΑΝ ΟἸΧΌΜΕΝΟΙ, Ἢ ΕἸΣ ἘΜΠΟΡΊΑΝ, Ἢ ὉΤΙΟΥ͂Ν ΤΟΎΤΩΝ, ΔΙΑΘΩ͂ΝΤΑΙ ΠΡῸΣ ἈΛΛΉΛΟΥΣ, ΚΎΡΙΟΝ Ε͂ἸΝΑΙ, ἘᾺΝ ΜῊ ἈΠΑΓΟΡΕΎΣΗ ΤᾺ ΔΗΜΌΣΙΑ ΓΡΆΜΜΑΤΑ.

Initio,priuſquam dicamus de ſodalium pactionibus,admonendi ſumus, Romanis non omnia Græcorum placuiſse ſodalitia . Vt enim illa συσσίτια Cretenſia , turpitudinis plena,execrati olim ſunt omnes populi rectè inſtituti: ſic quædam religioſa ſcilicet illa eorum ſodalitia, qui in Lege Solonis dicuntur ἱερεῖς ὀργίων ἢ θιασῶται, Decemuiri repudiarunt . Fatetur quidem Martianus, a non eſſe prohibitum religionis cauſa coire : ſed addit hanc exceptionem , Dum tamen per hoc non fiat contra Senatuſconſultum , quo illicita collegia coërcentur : ſicuti & Vlpianus ait, b ſub prætextu religionis , vel ſub ſpecie ſoluendi voti , cœtus illicitos nec à veteranis tentari oportere. Neque tamen diſsimulo,Romæ quoque fuiſſe ſodales, qui rei diuinæ cauſa coibant : quales & Auguſtus ipſe inſtituit, & ante Auguſtum Cato maior recepit. nam & is apud Ciceronem, Sodalitates (inquit) me Quæſtore conſtitutæ ſunt , ſacris Idæis Magnæ Matris acceptis . epulabar igitur cum ſodalibus omnino modicè, &c. Sed has tamen religioſas vel conuiuales potius φρατρίας,quæ in turpes atque immodicas comeſſationes , ſiue etiam Bacchanalia degenerarunt , damnare poſtea coacti Romani ſunt . Certè apud Gellium lib. 20. capite tertio laudatur Taurus philoſophus , volens adoleſcentem quendam ab eiuſmodi ſodalitatibus & conuictu ſcenicorum hominum abducere . Quid multis? In vniuerſum & curæ & cordi Romanis veteribus ſemper fuit: ne qua, aut turpia,aut illicita, aut Reipub. pernicioſa ſodalitia coirent . Nam & ex oratione Ciceronis pro Plancio manifeſtum eſt, latam eſſe Legem Liciniam de Sodalitiis coërcendis . Quid multis moror? Martianus c noſter ait, In ſumma , videri contra Senatuſconſulta & Mandata & Conſtitutiones celebrari collegium,niſi ex Senatuſconſulti autoritate vel Cæſaris,collegium vel quodcunque tale corpus coierit. Addit autem Vlpianus, quiſquis illicitum collegium vſurpauerit,ea pœna teneri,qua tenentur hi,qui hominibus armatis loca publica vel templa occupaſſe iudicati ſunt . Crimen itaque illiciti ſodalitij coërcetur vt vis armata : cuius pœnam fuiſſe aquæ & ignis interdictionem manifeſtum eſt. d Cæterùm honeſta & Reipub. vtilia collegia corporáque ſiue ſodalitia confirmata ſunt non modò Lege XII. Tabularum, ſed & poſterioribus Romanorum iudiciis . Lampridius ſcribit

a. L. 1. § 1. De colleg. & corp.
b. L. 2. De extr. ord. criminib.
c. L. 3. De colleg. & corp.
d. L. qui dolo. De vi & vi arm.

Alexandrum Seuerum corpora omnium artium inſtituiſſe. Calliſtratus noſter e qui eo tempore vixit, addit, quibuſdam etiã collegiis & corporibus, quibus eſt ius coëundi lege permiſſum, immunitatem tribui: ſcilicet iis collegiis vel corporibus, in quibus artificij ſui cauſa vnuſquiſque aſſumitur: vt fabrorum corpus eſt, & ſi qua eandem rationem originis habent. hæcque idcirco inſtituta eſſe ait, vt neceſſariam operam publicis vtilitatibus exhiberent. Sed & ſi quis hæc ſiue ſodalitia, ſiue collegia, ſiue corpora, militias quoque dici velit, quarum eſt tam frequens in libris Iuris Ciuilis mentio, non erit difficile, multis id teſtimoniis veterum etiã inſcriptionum comprobare. ſicuti & ἑταιρίας dici ipſe Caius noſter monet.[f] Et paulò ante Caij tempora, cùm Nicomediæ vaſtiſſimum incendium fuiſſet, neque vllum ad incendia compeſcenda inſtrumentum eſſet: conſuluit Traianum Plinius, his verbis: Tu Domine diſpice an inſtituendum putes collegium Fabrorum, dũtaxat hominum C L. Ego attendam, ne quis niſi faber recipiatur, néve iure conceſſo in aliud vtatur: nec erit difficile cuſtodire tam paucos. Traianus verò in hæc verba reſcripſit: Tibi quidem ſecundum exempla complurium in mentem venit, poſſe collegium Fabrorum apud Nicomedienſes inſtitui. Sed meminerimus, prouinciam iſtam, & præcipuè eas ciuitates, ab eiuſmodi factionibus eſſe vexatas. Quodcunque nomen ex quacunque cauſa dederimus iis qui in diem contracti fuerint. ἑταιρίαι graues fient, &c. Sed vt ad XII. Tab. propius accedamus, initio adiiciendum eſt quod earum optimus interpres Caius[g] ſcriptum reliquit in hæc verba: Neque ſocietatem, neque collegium, neque huiuſmodi corpus, paſsim omnibus habere conceditur. Nam & Legibus & Senatuſconſultis & Principalibus conſtitutionibus ea res coërcetur. Paucis admodum in cauſis conceſſa ſunt huiuſmodi corpora: vt ecce, vectigalium publicorum ſociis permiſſum eſt corpus habere, vel aurifodinarum, vel argentifodinarum, & ſalinarum. Item collegia Romæ certa ſunt, quorũ corpus ſenatuſconſultis atq; conſtitutionibus principalibus cõfirmatum eſt, veluti piſtorum, & quorundam aliorum, & nauiculariorum, qui & in prouinciis ſunt. Quibus autem permiſſum eſt corpus habere collegij, ſocietatis, ſiue cuiuſcunque alterius nomine: eorũ proprium eſt, ad exemplũ Reip. habere res communes, arcam cõmunem, & Actorem ſiue Syndicum: per quem, tanquam in Rep. quod communiter agi fieríque oporteat, agatur & fiat. Hæc Caius. Poſſem hîc ex moribus hodie noſtris, & Vniuerſitates collegiáque Profeſſorum, & gymnaſia ſcholaſticorum commemorare: quibus Leges proprias ſibi conſtituere permiſſum eſt. Sed Lex XII. Tab. propriè egiſſe tantùm videtur de negotiatoribus, qui coëunt ad coëmẽda pecora, vel ad aliam communem negotiationem exercendam, hoc eſt quod in Lege Solonis legimus, οἱ ἐπὶ λείαν οἰχόμενοι ἢ εἰς ἐμπορίαν. Iis liberum eſſe, quas volent inter ſe conuentiones inire, ſi legitimæ ſint: honeſtáſque eorũ & publicè etiã vtiles pactiones ratas eſſe debere, prudentiſſimè iudicarunt Decemuiri. Nã quæ tandẽ alioquĩ Reſp. conſiſtere poterit ſine horũ veluti minorũ corporum ſubſidio? Hæc verò negotiatorum ſiue corpora ſiue ſodalitia, niſi ſuis propriis Legibus tanquam neruis contineantur, diuturna eſſe non poſſunt, multò verò minus ſi ipſi ſe ſodales inuicem fallere poſſint, ſi eorum nihili ſint inter ſeſe initæ pactiones. Quid enim hoc aliud eſt, quàm corpus ipſum non diſſoluere modò, ſed & diſcerpere atque dilacerare? Cæterùm quàm intereſt Reip. legitimas honeſtorum collegiorum pactiones ratas eſſe, vt magis conſeruentur commercia: ſic & eadem planè ratione improbas negotiatorum conſpirationes reſcindi atque diſſipari neceſſe eſt. Itaque & de illis tuendis, & de his tollendis ſoliciti fuere Decemuiri, vt eſſe debuerunt. quos quidem pluſquam nongentis pòſt annis Zeno Imperator ſecutus videtur: cuius extat libro quarto Cod. ſaluberrima conſtitutio de monopoliis & conuentu negotiatorum illicito, vel artificum prohibitis pactionibus. Ac lege quidem Iulia de annona puniri eum, qui ſocietatem coierit, quo annona carior fieret, ait Vlpianus:[h] Sed Zenonis conſtitutio latius patet. Ea autem ſeueriſſimè vetat, ne qui cuiuſcũque rei monopolium audeant exercere, aut illicitis conuentionibus coniurare vel paciſci, vt ſpecies diuerſorum corporum negotiationis, non minoris quàm inter ſe ſtatuerint, vænundentur. Item, ne artifices vel opifices pacta inter ſe componant, vt ne quis eorum, quod alteri commiſſum ſit, opus impleat. Pœnam autem monopolij initi eſſe vult perpetuum exilium, bonorúmque publicationem. Sed & grauiſſimam mulctam cõminatur Magiſtrati-

e. L. penul. §. quibuſdã. De iure immunit.

f. L. vlt. De colleg. & corp.

g. L. 1. Quod cuiuſque vniu. nomi.

h. L. 2. Ad leg. Iul. de anno.

ſtratibus,ſi aut prohibita monopolia, aut illicitas horum corporum pactiones mollius puniant. Præclarè ille ſanè ac prudenter. Quæ enim maior in Republica tyrannis eſse poteſt, vel peſtis potius, quàm interturbatis commerciis, rerum neceſsariarum ad vitam tuendam, vſum pendère à paucorum hominum arbitrio & auaritia? Ariſtoteles libro primo Politic. aſtutè fortaſse, monet, μονοπωλίαν (ſic enim vocat) & vberrimum & paratiſsimum eſse quæſtum. Sed ne abs Tyrannis quidem, in ſuis regnis tolerari ſignificat. Narrat, quendam Syracuſis fuiſse, qui ſolus emerit, quicquid in Sicilia ferri erat: ſic vt ab eo vno redimere cogerentur, qui ferro opus haberent. Quanuis autem is tantum precij non exigeret, quãtum fortaſse potuiſset: Dionyſius tamen, vt pernicioſum ciuem Syracuſis expulit. Porrò addit eodem loco Ariſtoteles, quaſdam honeſtas ciuitates, quæ pecunia opus habebant, hac aliquando ratione, Reip. nomine magnũ quæſtũ feciſse. μονοπωλίαν (inquit) τῶν ὠνίων ποιοῦσιν. Et ſanè tempore ipſius quoque Zenonis Cæſares Cõſtantinopolitani, nõ modò monopolia ipſi exercebant, ſed etiam neceſsariam quandam rerum ad victũ pertinentium, quas ſoli vendebant, emptionẽ omnibus indicebant imperabántque. Extat lib. 10. Cod. Anaſtaſij, qui Zenoni ſucceſsit, conſtitutio, Vt nemini liceat in emptione ſpecierum ſe excuſare.

IN VII.

QVVM NEXVM FACIET MANCIPIVMQVE, VTI NVNCVPASSET, ITA IVS ESTO.

HOc quoque caput ad commerciorum rationem, negotiationéſque pertinet. Neque verò dubium eſt, quin Decemuiri, Iuris gentium contractus, quibus nulla hominum ſocietas, ciuitas nulla carere poteſt, non receperint modò, comprobarintque, ſed & expolierint, eorúmque vſum & vim patefecerint. Certè minimè voluiſse quem fidem datam fallere: & cùm emptoribus, tum etiam venditoribus, ne vana pollicitatione circunuenirentur, conſuluiſse, ex hoc capite manifeſtum eſt. Eſt autem id deſcriptum ex Feſto: & Cicero in Officiorum libris, ſcribit XII. Tabulis cautum fuiſse, ſaltem vt ea omnino præſtarentur, quæ eſsent lingua nuncupata. Cuius quidem Legis interpretes habemus optimos, noſtros Iuriſconſultos: qui eam partim mollierunt laxarúntque, partim etiã aſtrinxerunt, vt ex rerum longo vſu intelligebant, æquum eſse atque neceſsarium. Vlpianus,[a] Sciendum eſt (inquit) venditorem quædam etſi dixit, præſtare non debere: ſcilicet ea, quæ ad nudam laudem ſerui pertinent: veluti ſi dixerit, frugi, probum, dicto audientem. Multum enim intereſt, commendandi ſerui cauſa quid dixit: an verò præſtaturum ſe promiſit, quod dixit. Planè ſi dixerit aleatorem non eſse, furem non eſse: oportet eum id præſtare. Idem Vlpianus[b] reſpondit, quod venditor, vt cõmendet dicit, ſic habẽdum eſse, quaſi neque dictũ, neque promiſsum ſit. Si verò decipiẽdi emptoris cauſa dictum eſt: de dolo actionem dari. Idem ait,[c] eum, qui aſseuerauit bonæ frugi & fidum eſse ſeruum, vt carè venderet: ex empto teneri, etiam ſi ignorauerit. Addit autem:[d] Si venditor dolo fecit, vt pluris venderet (vtputa de artificio mẽtitus, aut de peculio) empti eum iudicio teneri, vt præſtet emptori, quanto pluris ſeruum emiſset, ſi ita peculiatus eſset, aut eo artificio inſtructus. Poſtremò, & huc pertinet quod Florentinus[e] ait, ea quæ commendandi cauſa in venditionibus dicuntur: ſi palam eſse appareant, venditorẽ non obligare, veluti ſi dicat ſeruum ſpecioſum. At ſi dixerit, hominem literatum vel artificem, præſtare debere. Nam hoc ipſo pluris vendidiſse. Ex hiſce reſponſis colligimus, prudenter intellexiſse noſtros Iuriſconſultos, non eſse ſtatim omnia ad viuum reſecanda, ſi quid leuiter aut temerè fortè dixerit vẽditor. Nam ſi neque dolo, neque decipiendi emptoris cauſa fecit, neque ſeriò aſseuerauit: ſed magis, vt fit, de more ſolùm rem commendarit, verbiſq; ciuiliter ornarit, vt laudare ſolet vænales, qui vult extrudere merces, inquit Flaccus: nõ eſt ſtatim cogendus, idipſum omnino præſtare. alioqui enim magna eſset venditorum captio, & cõmercia vix conſiſterent. neque veriſimile eſt, emptorem tam fuiſse ſtultum ac credulum, rerúmque imperitum, vt illa inani venditoris futilitate captus ſit. Talem ergo venditorum ludicram garrulitatem non referemus inter ea quæ lingua nuncu-

a. L. 19. ſciendum. De ædil. ed.

b. L. quod venditor. De dolo malo.

c. L. Iulianus. §. quod autẽ. De act. empt.

d. L. Iulianus. §. ſi vẽditor.

e. L. ea quæ. De cont. empt

pata ſunt, vt præſtari debeant. Cæterùm vbi dolo malo aliquid nimis aſtutè fit, ad emptorem circunueniendum: aut ſi ſeria aſſeueratio eſt promiſsióque ad eum permouendum: & talis commendatio, vt eius cauſa maius precium detur: non eſt in empteris fraudem venditori indulgendum. ſed quod ita dictum eſt, omnino præſtari debet. nam infœlicium alioqui emptorum quàm grauis eſset captio? Porrò ait Cicero, ex XII. Tabulis non niſi ea præſtari debuiſse, quę eſsent lingua nuncupata: poſtea verò à Iuriſconſultis reticentiæ pœnam eſse conſtitutam. Opinor Decemuiros nõ exiſtimaſse tam improbos fore venditores, vt vitia rerum vænalium dolo malo reticerent: proptereáque de iis non eſse locutos. Quis enim credat patrocinari voluiſse malæ fidei: & doloſam diſsimulationem, ſi de ea cogitaſsent, adiuuare? Et quanquam vnus aliquando inuentus ſit philoſophus Antipater, contendens, eum, qui ædes vendit propter vitia, non teneri ea dicere: ſtultúmque eſse, venditorem, eius rei, quam vẽdit, vitia narrare, aut id præſtare, quod dictum non eſt: hanc tamen philoſophiam placuiſse Decemuiris vix mihi perſuaſerim. Certè poſterioribus Romanis minimè placuit, quam & commerciorum peſtem, & omnis generis fraudum ſeminarium eſse videbant. Itaque (inquit Cicero) de iure prædiorum ſanctum eſt Iure Ciuili, vt in iis vendendis vitia dicerentur, quæ nota eſsent venditori. & quicquid eſset in prædio vitij, ſi venditor ſciret, niſi nominatim dictum eſset, præſtari oportere. Ac Ædilitio quidem edicto, quod & in Pandectis extat, & nos aliquando ſcholiis illuſtrauimus, cautum propriè id fuiſse videtur. Cùm enim venditorum fraudes non ſatis reprimere, & circunuentis emptoribus parum opitulari duodecim Tabulæ viderentur: edictum Ædiles propoſuere, vt magis occurreretur fallaciis vendentium, & emptoribus, quicunque decepti à venditoribus fuerint, ſuccurreretur, vt ait Vlpianus. [f] Quod tamen is ait, ſciendum eſſe, venditorem etiamſi ignorauit ea, quæ Ædiles præſtari iubent, tamen teneri debere: ſciendum eſt, id ex interpretatione Prudentum magis deſcendere, quàm ex Edicto Ædilitio. Sic itaque cùm Decemuiri expreſſim non caſtigarent coërcerẽtve venditorem, vitia etiam ſi fortè ſciret, reticentem: Ædiles, vt eo nomine omnino teneretur, edixerunt. Cùm autem hi de venditore ſciente tantùm loquerentur: Iuriſconſulti addiderunt, etiam ignorantem teneri debere: quanquam non eodem planè modo. Nam Vlpianus ait, [g] eum qui pecus morboſum aut tignum vitioſum vendidit, ſi quidem ignorans fecit, id tantùm actione ex empto præſtare, quanto minoris erat venditurus, ſi id ita ſciſſet emptor. ſi verò ſciens reticuit, & emptorem decepit: omnia detrimenta, quæ ex ea emptione emptor contraxit, præſtare. Addit deinde, etſi ignorauerit, ſi tamen adfirmauit idoneum eſſe, teneri quoque quanti emptoris intereſt. non enim debuiſſe facilè quæ ignorabat, adſeuerare. & vt ille qui ſcit, præmonere debuit emptorem: ſic qui ignorauit, non debuiſſe facilem eſſe ad temerariam indicationem. Adeò quæ lingua nuncupata ſunt, præſtari debere, Prudentes iudicarunt. Neque verò illud prætereundum eſt, etſi venditor neque ſcierit vitioſum eſſe tignum aut vas, neque expreſsim adfirmarit integrum eſſe: ſi tamen aut faber erat tignarius, aut negotiator vaſcularius: quia ex artis profeſsione intelligitur tacitè polliceri idonea eſſe quæ vendit, & vitia ignoraſſe non videtur: præſtare quoque debere, quanti emptoris intererit. [h] Poſtremò & illud ſciendum eſt, quod Martianus ait, [i] debere venditorem præſtare dolum malum à ſe abeſſe, eúmque non modò in eo eſse, ſi aliquid fallendi cauſa obſcurè loquatur: ſed etiam ſi inſidioſe obſcuréque diſsimulet. Si venditor ſciens vitium, conſultò reticet diſsimulátque, & tamen quaſi aut ignarus eſset aut incertus, paciſcitur, cauétque vt ſi quid fortè vitij ſubeſset, id non præſtet: non proderit ei tam aſtuta cautio [k]. Illud porrò ſciendum eſt, quod hîc prætermitti non debet, generaliter non obſeruaſſe Romanos in contractibus bonæ fidei, vt vocantur, quod XII. Tabulæ ſtatuebant, ea tantùm præſtari, quæ lingua nuncupata eſsent. Cùm enim ex eius generis obligationibus actionem iudiciúmq; daret Prętor, addebat illud

QVOD EX FIDE BONA PRÆSTARI OPORTET:

vt iudex condẽnaret, iuberétque nõ modò ea præſtari quæ lingua nuncupata eſsent: ſed & quicquid alterũ alteri præſtare æquum eſset, & bonæ fidei conueniens. Sic (inquit Paulus [l]) tantundẽ in bonæ fidei iudiciis officiũ iudicis valet, quantũ in ſtipulatione nominatim eius rei facta interrogatio. Cæterũ in obligationibus ſtricti iuris, magis obſer-

f. L. 1. § causa. De Aedil. edict.

g. L. Iulianus. De act. emp.

h. L. ſed addes. § 1. Locati. L. tenetur. § ſi vas. De act. empti.

i. L. ea quæ. § vlt. De contrah. empti.

k. L. quæritur. § ſi venditor. De Aedil. edic. L. quæro. L. tenetur. § vlt. de act. empt.

l. L. quia tantund. Negoc. geſt.

obſeruata eſt Lex XII. Tab. nempe, vt ea tantùm deberentur, de quibus expreſsim conueniſset: & iudex à verbis conuentionis non recederet, vtpote ſtricta formula à Prætore concluſus, vt reum non condemnaret, niſi de eo quod nominatim conuenerat. húcque pertinet, quod reſponſum eſt, Quicquid[m] aſtringendæ obligationis cauſa eſt, id, niſi palàm verbis exprimatur, omiſsum intelligi. Sed hac de re latius diſseremus proximo libro, quo de Prætoriis iudiciis bonæ fidei, & ſtricti iuris agemus. Illud hoc loco diligenter conſiderandum eſt, ſic XII. Tabulas ſcriptas fuiſse, vt in vniuerſum non ſatis coërcere viderentur dolum malum. Nam eum demũ in tutela hac Lege vindicatũ fuiſse ait Cicero: ſine Lege verò, in Iudiciis tantùm, in quibus EX FIDE BONA, addebatur. Ac primum quidem Gallum Aquilium de dolo malo formulas protuliſse, ſecundum quas deinde Prætores edixerunt, ſeſe de dolo iudicium daturos. Cicero lib. 3. de Nat. Deor. hoc fuiſse ait, euerriculum malitiarum omnium. Sed vetuſtis antea temporibus defuiſse non obſcurè ſignificat. Nam & lib. 3. Offic. de Cãnio emptore, quem dolo malo deceperat Pythius callidus venditor, inani & ad fallendum compoſita oſtentatione fœcundæ piſcationis, Stomachabatur (inquit) Cannius: ſed quid faceret? Nondum enim Aquilius collega & familiaris meus protulerat de dolo malo formulas. Sed hanc rem pluribus explicauimus in Gallo Aquilio: & Iudicium de dolo, in Prætoribus. Illud poſtremò diſsimulare non poſsum, valde eſse dolendum, non extare caput XII. Tabularum de Iureiurando. Fuiſse enim aliquod, quod huc pertineret, Cicero lib. 3. Offic. non obſcurè ſignificat, Nullũ (inquit) vinculum ad aſtringendam fidem iureiurando Maiores acrius eſse voluerunt. Id indicant Leges in XII. Tabulis: indicant Leges Sacratæ: indicant notationes animaduerſionéſque Cenſorum, qui nulla de re diligentius, quàm de iureiurando iudicabãt. At nulla Romana de iureiurando nunc antiquior lex extat, quàm illa à Cicerone in libris de Legibus propoſita: Periurij pœna diuina, exitium: humana, dedecus. Sed de iureiurando alibi copioſe diſseremus. Nunc cùm dictum ſit quid venditorem emptori præſtare debere iudicarint Decemuiri, qui fidem promiſsionémque ſuam impunè aliquem fallere paſsi non ſunt: videamus ediuerſo, an emptorem paſsi ſint non præſtare promiſsum, vel ludificari venditorem, qui ea in re eius eſset fortaſse fidem ſecutus.

m. L. quicquid. De ver. obl.

IN VIII.

VENDITÆ ET TRADITÆ RES NON ALITER EMPTORI ACQVIRVNTOR, QVAM SI IS VENDITORI PRECIVM SOLVERIT, VEL ALIO MODO SATISFECERIT.

IVſtinianus lib. 2. ſuarum Inſtitut.[a] id caueri lege XII. Tabularum non minus quàm iure Gentium, teſtis eſt. Alium, qui huiuſce capitis nominatim meminerit, arbitror eſſe neminem, quanquam rem eandem abs Iuriſconſultis frequenter repetitam eſse meminerim. Vlpianus,[b] Res venditæ (inquit) non aliàs deſinent eſse meæ, quanuis vendidero, niſi ære ſoluto, vel fideiuſsore dato, vel aliàs ſatisfacto. Sic & Pomponius:[c] Quod vendidi & tradidi, non aliter fit accipientis, quàm ſi aut precium nobis ſolutum ſit, aut ſatis eo nomine factum, vel etiam fidem habuerimus emptori ſine vlla ſatiſdatione.

Intelligebant Decemuiri traditionibus transferri rerum dominia Iure Naturali: ſed intelligebant etiam, traditionem eſse debere domini alienare volentis. Ac venditor quidem rem tradens alienare vult, & in emptorem transferre: ſed ita demum, ſi ſibi factum fuerit ſatis. Eius itaque traditio hanc tacitam habet conditionem: cui emptor prius quàm paruerit, rei dominus non fiet. Quid multis? Cogitabant Decemuiri, quod poſtea Vlpianus[d] dixit, Contrahentes decipi non debere. Si de precio fidem emptori venditor habeat: ſtatim transferri venditæ traditæque rei dominium, dubium non eſt. Sed fidem emptoris tam valde ſecutus non intelligetur, niſi ſi liberalis huius fiduciæ atque voluntatis iuſta magnáque ſit coniectura: veluti, ſi nominatim emptori indulgeat atq; largiatur certum ſolutionis diem. Si legẽ aut pactionẽ

a. §. vendita. De rer. diuiſ.

b. L. procuratoris. §. ſed ſi dedi. De Trib. act.

c. L. quod vendidi. De cõtrah. empt.

d. L. ſed & ſi pupillus §. item ſi cùm plures. De Inſtitor. act.

commiſsoriam addiderit, pura eſt venditio: fitque ſtatim dominus emptor. Sed ſi eius pactionis conditio extiterit: planè reſoluitur venditio, perinde atque ſi nulla inita vnquam eſset. Quod ad permutationem attinet: eſſe quidem ea & haberi ſolet emptioni ſimillima. quia tamen inter innominatas conuentiones refertur, ideóque nullam habere obligationem, actionem nullam tribuere intelligatur: niſi cauſa ſubſit, reique traditæ dominium in alterum ſit tranſlatum:[e] non intelligetur eadem eſſe mēs

e. L. ex placito. L. rebus. C. de rer. permut.

domini ex cauſa permutationis, quæ ex emptionis cauſa tradentis. Permutans qui tradit, dominium transferre velle potius intelligitur, vt aduerſus alium non tradentem acquirat couſequatúrque actionem. At ex cauſa venditionis qui tradit, tradere ea conditione videtur, vt ſibi prius fiat ſatis, quàm fiat emptor dominus. Non enim tradere intelligitur, vt actionem conſequatur aduerſus emptorem, cùm quidem eam ex ipſo contractu conuentionéque habeat: ſic vt rem offerendo, precium petere ſemper poſsit. Sanè ad hoc caput pertinere videtur, quod Caius lib. 4. ad x II. Tab.[f] In traditionibus rerum (inquit) quodcunque pactum ſit, id valere manifeſtiſsimum eſt. Sicuti & Hermogenianus ait, Non minus traditione quàm ſtipulatione pactum ſumere effectum. alioqui ad actionem nulli prodeſſe.[g] Sed hanc de pactis nudis diſputationem huc ingerere nihil attinet. Reiicienda potius eſt ad ſtationem Iuriſcóſultorũ.

f. L. 48. in traditionibus. De pact.

g. L. diuiſionis. De pact.

Sed neque ingeram hoc loco quod M. Tullius in Topicis ait, veteres Romanos nō niſi duas propriè habuiſſe abalienationis ſpecies, per nexum, & in iure ceſsionem. Vtroque in genere inanes multas, quibus facilè caruiſſent, obſeruatiunculas cumularunt, quæ poſteritati meritò diſplicuerunt. Illud ſolidius fuit, quod addiderunt Decemuiri, ſi, qui rem tradit, fortè dominus non eſſet, proptereáque in accipientem nō transferat dominium: transferre tamen vſucapiendi conditionem. Dixit multis poſt Decemuiros annis Diocletianus[h] Imp. Traditionibus & vſucapionibus dominia rerum transferri. Vtrunque caput x II. Tabulæ complexæ ſunt.

h. L. traditionib. C. de pact.

IN IX.

VSVS ET AVTORITAS FVNDI, BIENNIVM ESTO. CÆTERARVM RERVM VSVS ANNVVS ESTO.

TRaditione domini rem alienare volentis transferri rerum dominia Iure naturali, dictum eſt. Vſucapionibus quoque Iure ciuili transferri poſſe, vbi à non domino tradita res eſt, Decemuiri intellexerunt. & quia de vſucapionibus legem in Repub. neceſſariam eſſe videbant, nequaquam ſuis in Tabulis eam prætermiſerunt. Eius, quod propoſui, capitis Ciceronem teſtem habeo, qui in oratione pro Cæcinna inquit: Lex iubet vſum & autoritatem fundi eſſe biennium. Idem in Topicis ſcribit, ex eadem Lege vſum & autoritatem fundi eſſe biennium: cæterarum rerum vſum eſſe annuum. Vſucapionem appellari vſum, atque autoritatem, ignotum non eſt. Horatius libro ſecundo Epiſt. Quædam, ſi credis Conſultis, mancipat vſus. Et noſter Papinianus,[a] per vſum acquirere dixit, pro vſucapere. Ius autoritatis legimus apud Ciceronem de Aruſp. reſpō. Porrò quod de fundo ſtatuunt x II. Tabulæ, pertinere etiam ad ædes, quamuis earum non meminerint, probat Cicero & in Top. & pro Cæcin. Quamuis (inquit) ædes in Lege non appellantur: tamen eodem iure in ædibus vtimur. nempe quòd eæ res ſoli ſint, & immobilibus annumerentur. Fundum quidem plerunque locum ſine villa accipi, inquit Vlpianus.[b] tamen & agrum cum ædificio, fundum dici Florentinus fatetur: ſicuti & Iabolenus[c] ait fundum eſſe, quicquid ſolo tenetur. Ad ſeruitutes prædiorum an itidem pertinuerit caput hoc x II. Tab. ex ſententia Decemuirorum, equidem certò adfirmare non poſſum. Sed conſtat Legem Voconiam, ſiue (vt alij appellant) Scriboniam, prohibuiſſe ſeruitutem biennio vſucapi ſubtili illa ratione, quòd poſsideri non poſsit res incorporalis: permiſiſſe tamen, vt libertas vſucaperetur. Pauli in Pandectis verba ſunt hæc:[d] Libertatem ſeruitutũ vſucapi poſſe, verius eſt: quia eam vſucapionem ſuſtulit Lex Voconia, quæ ſeruitutem conſtituit: non etiam eam, quæ libertatem præſtat ſublata ſeruitute. Itaque ſi cùm tibi ſeruitutem deberem, ne mihi

a. L. denique. Ex quib. cau. ma.

b. L. Locus De verb. ſig.

c. L. quæſtio. De verb. ſig.

d. L. 4. §. vlt. De vſucap.

(puta)

(puta) liceret altius ædificare, & per ſtatutum tempus altius ædificatũ habuero: ſublata erit ſeruitus. Apud eundem Paulum lib.1.recept.Sent.tit.17.legimus, Viam, iter, actum, aquæ ductum, qui biennio vſus non eſt, amiſiſſe videtur. nec ea vſucapi poſſunt, quæ non vtendo amittuntur. Subiicit tamen, ſeruitutem hauriendæ aquæ vel deducendę biennio omiſſam intercidere, & biennio vſurpatam recipi. Quod ex ęquo & bono receptum fuiſſe videtur ad recuperandas ſaltem ſeruitutes amiſſas. Sed & ad nouas acquirẽdas atque vindicandas vtilis ſaltem actio data eſt, ſi quis iis longo tempore legitimè eſſet vſus. ſic enim Vlpianus [e] ſcribit: Si quis diuturno vſu & longa quaſi poſſeſſione ius aquæ ducendæ nactus ſit: non ei neceſſe eſt docere de iure, quo aqua conſtituta eſt: ſed vtilem habet actionem, vt oſtendat per annos tot vſum ſe nó vi, non clàm, non precarió. Idem Vlpianus [f] alio loco ait, longa conſuetudine velut iure impoſitam videri, ſi quis vſus eſt ſeruitute neque vi, neque clàm, neque precarió. multo verò magis id dicendum eſſe, ſi non modò longum tempus ſit, ſed hominum memoriam excedat. Idem ſignificat, cùm ait, [g] ductum aquæ, cuius origo memoriam exceſſerit, iure conſtituti loco haberi. Verùm vt res hæc tota ſemel componeretur, Iuſtinianus [h] tandem in vniuerſum ſtatuit, longo demum tempore tam acquiri, quàm amitti ſeruitutes: ſicuti & rerum corporalium, quæ quidem ſoli ſunt, vſucapionem non biennio, vt olim, ſed longo tempore compleri voluit, vt paulò pòſt latius dicam, vbi de origine & iure & cauſis vſucapionum altius nonnulla repetierimus.

e. L. ſi quis diuturno. Si ſer. vind.

f. L. 1. §. vlt. De aq. plu.

g. L. 3. §. ductus. De aqua quotid.

h. L. vlt. C. de præſcriptione long. temp. L. vlt. C. de ſeruit.

Vſucapionibus quomodo Græci vterentur Decemuirorum tempore, non ſatis compertum habeo. Vſos tamen fuiſſe conſtat, nec ad priuatas modò, ſed & publicas poſſeſſiones confirmandas: & longi temporis præſcriptionem omnes recepiſſe. Sic enim ſcribit Iſocrates in Archidamo: ἀλλὰ μὴν οὐδ' ἐκεῖνο ὑμᾶς λέληθεν, ὅτι τὰς κτήσεις ϗ τὰς ἰδίας ϗ τὰς κοινὰς, ἣν ἐπιγένηται πολὺς χρόνος, κυρίας, ϗ τὰς πατρῴας, ἅπαντες εἶναι νομίζουσι. & eodem paulò pòſt loco ſignificat maximũ & maximè euidẽs dominij teſtimoniũ eſſe τὸ πλῆθος τοῦ χρόνου. Certè Plato lib.12.de Legib. non obſcurè ſignificat, nequaquã iis ignotam vſucapionẽ fuiſſe. Si quis re aliqua mobili, in vrbe, palàm & publicè anno integro vſus ſit: eum eius dominum fieri ſtatuit. Si in vrbe, clàm & domi tantùm ſit vſus: triennij vſum requirit. ſi in agris palàm, quinquennium: ſi occultè, decenniũ. Si verò in alia quapiam extera regione aut prouincia: nullius temporis præſcriptionem admittit. ſic enim tum ait, μηδεμίαν εἶναι προθεσμίαν τῆς ἐπιλήψεως. Hæc confinxiſſe Platonem ad imitationem Athenienſium, facilè ſuſpicor, ſicuti & complurium ab iis, legum ſuarum exemplum ſumpſit: quanquam Solonis legem de vſucapione vix aliquam certò proferre poſſim. Eam tamen in Rep. eſſe neceſſariam prudentes omnes facilè intelligunt. Caius noſter, [i] bono publico introductam eſſe ait, ne quarundam rerum, diu & ferè ſemper incerta dominia eſſent: ſufficeréque dominis ad inquirendas res ſuas, ſtatuti temporis ſpatium. qui ſi tanto tempore negligant, alienare etiam videri, inquit Paulus. [k] Si nullo tempore ſatis certa ſint rerum dominia: neceſſe eſt & commercia interturbari, & incultas iacêre poſſeſſiones. Quis enim agrum ſeriò colere volet, ſi triſtis illa vox ſemper immineat, Veteres migrate coloni? Audiebant Decemuiri, multis olim annis incultos & tantùm non deſertos Græciæ agros fuiſſe, quandiu potentiorum iniuriis obnoxia eſſent, & incerta dominia. Sic enim Thucydides de priſcis Græciæ incolis loquitur lib.1. οὐδὲ γῆν φυτεύοντες, ἄδηλον ὄν, ὁπότε τις ἐπελθὼν ἄλλος ἀφαιρήσεται. Audiebant, quod apud Xenophontem legimus, Cyrum regem, ſi quando in regionem bene cultam veniſſet, eorum hominum induſtriam laudaſſe, pluréſque etiam agros iis ad colendum dediſſe. contrà verò, ſi neglectam & incultam offendiſſet: grauiter increpuiſſe, atque etiã multaſſe. Hoc exemplo Decemuiri tanto etiam magis ius vſucapionis probarunt, quòd & ſocordem dominum multat, & diligentem poſſeſſorem tuetur. Atque vt externa non commemorẽ: ſcimus etiam olim Romæ, eum, qui agrum ſuum paſſus fuiſſet ſordeſcere ſocordiáq; ſterileſcere, infamia notatum eſſe à Cenſoribus, & ærariũ factũ. aut ſi aliud antiquius, & domeſticũ tamen, exemplum requirimus, quod Decemuiros permouere potuerit: Dionyſius lib.2.oſtẽdit, Numam Regem hoc in genere & ſtudio, ipſum etiam Cyrũ facilè ſuperaſſe. Sed & alia fuit vſucapionis introducẽdæ grauiſſima cauſa. Quis enim tandẽ in Rep. litium turbarúmq; finis futurus eſt, ſi nulla ſit autoritas, ius nullũ vſucapionis? ſi rẽ per multorũ iam manus vel hæreditate, vel emptione peruagatam ſem-

i. L. 1. De vſucap.

k. L. alienationis. De ver. ſignif.

per vindicare,& poſſeſſori eripere liberum ſit? Laudatur prudentiſsimus Reip. gubernator Aratus Sicyonius, qui paulò poſt tēpora Decemuirorum vixit, quòd cùm patriam ſuam tyrannide aliquot iam annis oppreſsam liberaſset, exuléſque reduxiſſet: poſseſsiones iuſtas temere mouere ideo iniquum eſse iudicarit, quia tam longo ſpatio (vt ait Cicero) multa hæreditatibus, multa emptionibus, multa dotibus tenebātur ſine iniuria. Sed ante eum id intellexerant noſtri Decemuiri: neque modò ſine iniuria, ſed & ſine grauiſsimis turbis magnáque confuſione, poſseſsiones moueri non poſse præuiderant. Ergo (inquit noſter Neratius [l]) vſucapio rerum conſtitūta eſt, vt aliquis litium finis eſset. Cicero quoque pro Cæcin. vſucapionem eſse ait finem ſolicitudinis ac periculi litium. Quid multis opus eſt? Quàm fuerit Reip. neceſſaria Lex XII. Tab. de vſucapionis iure & autoritate, vel ipſe eius diuturnus paſſimq; receptus vſus, teſtis eſse poteſt. Iuſtinianus poſt Decēuiros annis ferè mille, primus in ea, pro temporum ſuorum ratione immutandum aliquid eſſe iudicauit. Extat Cod. lib. 7. eius conſtitutio de vſucapione transformanda, & ſublata differentia rerum mancipi & nec mancipi. Primùm hic Princeps vult vſucapionem locum habere non minus in prouincialibus rebus ſoli, quàm in Italicis. Duodecim Tabulas non niſi in Italico ſolo vſucapionem admiſiſſe, mirum non eſt: cùm eo tempore Romani extra Italiam nihil poſsiderent, prouinciam nullam haberent. Auctis poſtea propagatíſque Romani Imperij finibus, multíſque prouinciis ſubactis, diſcrimen hoc locorum ac rerum introductum eſt. Res Italicæ, cùm ſingulorum eſsent, mancipi & erant & dicebantur, quòd à dominis ſiue poſſeſsoribus liberè abalienari poſsent, plenóque iure in alium transferri, hoc eſt, mancipari ſiue mancipio dari. In iis itaque facilius habuit locum vſucapio. At res prouinciales, cùm in dominio Populi Romani magis eſsent quàm poſseſsorum, (nam Populo Ro. tributa eæ pendebant, inque poſseſsorum vſu & fructu, & quodam quaſi dominio ſolùm erant) vt non ita mancipari poterant, ſic nec facilè vſucapi. Iuſtinianum, rebus mutatis, totam hanc differentiam ſuſtuliſse mirum non eſt. Sed quod adiecit, vt fundi vſucapio amplius biēnij non eſset, ſed longi temporis, decem nempe annorū inter præſentes, viginti inter abſentes: res verò mobiles non niſi triennio vſucaperētur: in eo, XII. Tabulas minimè eſt ſecutus. Nam vt anni vnius, bienniíve ſpatiū Decemuiris viſum ſit longū ſatis, quo domini res ſuas perquirerent, cùm quidem eo tempore res ciuium Romanorum anguſtis finibus concluderentur: Iuſtiniano, cuius tempore latiſsimè patebant per totum ferè orbem ſparſæ, diſiectæ, diffuſæ, captioſum fore viſum eſt, tam arcto ſpatio dominos conſtringi. ac propterea in ſuis Pandectis cùm refert ſcripta Prudentum de tempore vſucapionis, noluit biennij mentionem fieri,[m] ſed ſimpliciter appellatur tempus Lege definitum, ſtatutum, conſtitutum. neque tamen veteribus ignota fuit longi temporis præſcriptio, quæ ad excipiendum valebat. Sed voluit Iuſtinianus, vt eſset quoque longi temporis vſucapio, qua dominiū quæreretur. Illud tamen mirari poſsumus, cùm Iuſtinianus[n] nihil eſse inhumanius dixiſset, quàm aliquem, abſentem fortè & neſcientem, tam anguſto tempore biēnij cadere ſuo dominio: proptereáque voluerit decem aut viginti annorum poſseſsionem eſse neceſsariam ad rei alicuius immobilis vſucapionem: probaſse tamen eum, & bene conſtitutum dixiſse, quod Zeno Imp.[o] non minus inhumaniter hoc in genere edixit. Statuerat D. Marcus,[p] vt ſi à fiſco rem alienam bona fide quis emiſset, quinquennio vſu caperet. Zeno[q] ne eo quidem contentus, voluit emptorem ſtatim ſecurum eſse, & dominum fieri: ei verò, cuius res erat, non niſi quadriennium dari, quo à fiſco petat rei æſtimationem. Id an æquum ſit, alii viderint. Sed ſibi ſuóque fiſco multa ſingularia indulſiſse Principes, mirū non eſt, hácq; propoſitæ ſecuritatis ſpe certa emptores allicere voluiſse, qui non temere alioqui à fiſco emerent, quòd is plerunque res vendat alienas. Sed vt ad XII. Tabulas reuertar: cùm de vſucapionis tēpore loquuntur, nō niſi dies numerant, neq; de horis vlla erat quæſtio, qualis poſtea fuit apud Iuriſconſultos ſcrupuloſius inquirentes momentū vſucapionis completæ. Nam neque tempore Decemuirorū vlla adhuc Romæ erat horarum vel diſtinctio vel obſeruatio. Imò ne meridies quidem nominabatur, ſed occaſus tantùm & ortus. quod Plinius, XII. etiam Tabularum mentionem faciens, ſcribit libro 7. cap. 60.

l. L. vlt. Pro ſuo.

m. L. 3. & 4. §. vlt. De vſucap. L. ſi ſic. ſi quis. L. ſi partem. Si ſerui vind.

n. L. vna. C. de vſucap. transf.

o. L. bene à Zenone. C. de quad. præſ.

p. §. vlt. Inſtit. De vſucap.

q. L. 2. C. de quad. præſcri.

IN

IN X.

ADVERSVS HOSTEM ÆTERNA AVTORITAS ESTO.

DEcemuiros in conſtituenda vſucapione prudenter multa circunſpexiſſe, vel illud teſtimonio eſt, quòd multas magno iudicio exceptiones (vt ita loquar) addiderint. Excepiſſe quinque illos pedes, qui inter confines agros relinquendi erant, eóſque vſucapi prohibuiſſe, ſuprà dictum eſt. Veſtibulum quoque ſepulcri, ſicuti & in vniuerſum res furtiuas liberaſſe ab vſucapione, ſuo inferius loco dicemus. Caput, quod nunc propono, ex Cicerone deſcriptum eſt, cuius lib. 1. Offic. verba ſunt hæc: Hoſtis apud maiores noſtros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Indicant 12. Tabulæ:

ADVERSVS HOSTEM ÆTERNA AVTORITAS ESTO.

Noluerunt, opinor, Decemuiri, alios quàm ciues ſuos, poſſeſſores tueri, & vſucapionis iure donare. Æternum itaque tempus deſiderarũt, priuſquam vſucapionem peregrinus compleret. niſi malimus (quod eodem recidit) autoritatem hîc intelligere ius vindicationis: quod æternum contra poſſeſſores peregrinos ciuibus ſuis eſſe, & ab omni temporis præſcriptione liberum, Decemuiri voluerint. De aliis ſignificationibus huius verbi, AVTORITAS, dixi ad Inſtitut. tit. de autoritate tut. & ex tractatu de euictionibus, alia etiam ſumi, quæ ſingularis eſt, poteſt a. *a. L. vlti. De euict.*

IN XI.

REI FVRTIVÆ ÆTERNA AVTORITAS ESTO.

DVodecim Tabulas inhibuiſſe vſucapionem rerum furtiuarum, noſter quoque Iuſtinianus a teſtis eſt. vnde intelligimus Decemuiros non modò non tueri mala fide poſſidentes, veluti fures: ſed & in vniuerſum vſucapionem rei furtiuæ, quantumuis bona poſſideatur fide, ſuſtuliſſe. Vbi Lex inhibet vſucapionem, bona fides nihil prodeſt poſſidenti, inquit Pomponius b. Quod hoc capite 12. Tab. inhibitum erat, poſtea Lex Attilia ſiue Attinia repetiit, iterúmque inhibuit. Eius hæc verba fuere:

a. §. furtiuæ. Inſtit. de vſucap.
b. L. 24. vbi Lex. De vſucap.

QVOD SVBREPTVM ERIT: EIVS REI ÆTERNA AVTORITAS ESTO.

Ac Gellius quidem lib. 17. cap. 7. diſputat, an ea Lex ad præterita quoque, & ante eam legem facta furta pertinuerit. Sed cùm multis ante eam annis idem fuerit cautum 12. Tabulis: neceſſaria non eſſe videtur eius generis quæſtio. Porrò autem nemo exiſtimet tam eſſe æternam rei ſubreptæ aut furtiuæ autoritatem, quin hîc ſaltē meminerit locum habere poſſe longiſsimi temporis præſcriptionem, quam Cæſares introduxerunt ad omnem omnino actionem foro ſummouendam c. Nam & licet quinque pedum vſucapio inhibeatur: huius tamen longiſsimi temporis præſcriptio obiici poterit eorum nomine agenti, eorúmque poſſeſſorem tueri d. Paulus noſter e addit & alterum legis Attiniæ caput, quod in 12. Tabulis prætermiſſum erat eiuſmodi:

c. L. 1. §. addi. C. de an. except. L. ſicut. C. de præſcrip. 30. vel 40. ann.
d. L. vlti. C. fin. regund.
e. L. 4. §. quod autem. De vſucap.

FVRTIVA RES NON VSVCAPIATVR, NISI IN POTESTATEM EIVS, CVI SVBREPTA EST, REVERTATVR.

Id vt 12. Tabulis adiũgeretur, quod erat neceſſarium, lata ideo fuiſſe videtur Lex Attinia. Admonet autem Paulus, ſic acceptum hoc eſſe, vt in domini poteſtatem debeat res reuerti: non in eius vtique, cui ſubrepta eſt. Igitur (inquit Paulus) etſi creditori ſubrepta eſt, aut ei, cui commodata eſt: in poteſtatem domini redire debet. Addit idem Paulus, tunc dici in poteſtatem domini rediiſſe, cùm poſſeſsionem eius nactus ſit, vt iuſtè auelli non poſsit: ſed tanquam rei ſuæ. Nam ſi ignorans rem mihi ſubreptam, emam: non videri in poteſtatem meam reuerſam. Ante Paulum Iulianus reſponderat f, furtiuam rem non intelligi in domini poteſtatem redire, quamuis poſſideret: ſi modò ignorauerit ſubreptam ſibi eſſe. & ſi ſeruum, qui tibi ſubreptus fuerit, ignorãti tibi tuum eſſe, pignori dedero, & ſoluta pecunia eum Titio vendidero: Titium vſu-

f. L. qui fundum. §. vlti. Pro empt.

capere non poſſe. Huc quoque pertinet quod Caius ait [g], rem deſinere abeſſe tunc videri, cùm ſic rediit in poteſtatem, ne amittere eius poſſeſsionem poſsimus ob hoc, quòd furto pridem ſubtracta eſt. Verum quidem eſt, nullam repetitionem eſſe ſolere ab eo, qui ſuum recepit [h]. Si tamen quis per vim rem ſuã recuperarit: poſſet ab eo poſſeſsio auelli. non enim interdictum recuperandæ poſſeſsionis ſummoueret exceptio dominij [i]. Sed & ſi quis rem ſuam ignorans emerit, quaſi venditoris eſſet, aut pignori acceperit: quia ab ignorante poterit auelli (non enim exceptione ſui dominij ignorãs vtetur) non videbitur in eius poteſtatem rediiſſe. Hæc eò pertinent, vt intelligamus, quando, (quod Iuſtinianus ait [k]) vitio rei furtiuæ purgato, procedat eius vſucapio. quod quidem & ad vſucapionem rerum vi poſſeſſarum pertinet: quarum alioqui vſucapionem inhibuerunt Lex Iulia & Plautia, exemplo 12. Tab. ſiue legis Attiniæ. Ac rem quidem vi vel metu venditam traditámve, poſſe ab aliquo bonæ fidei poſſeſsore longo tempore vſucapi, dubium non eſt [l]. Sed quod vi quis eripuit, vel alio deiecto inuaſit, non magis quàm furtiuum vſucapi dicimus: nam & atrocior hæc vis eſt. Venuleius ait [m]: Quod vi poſſeſſum raptúmve ſit, antequam in poteſtatem domini hæredíſve eius perueniat, vſucapi Lex vetat. Mirabitur fortaſſe aliquis, ecquid fuerit opus nouis hiſce Legibus Iulia & Plautia. Cùm enim vis, furtum improbum ſit: 12. Tabulæ cùm furtiuarum rerum vſucapionem inhiberent, vi poſseſsarum ſatis inhibuiſse videntur. Verùm animaduertere debemus, exiſtimaſse veteres, interpretatione nõ ita facilè Legis prohibitionem aliò trahi poſse. Crimen expilatæ hæreditatis, improbum quoque furtum eſſe dicitur [n]. Quia tamẽ furtum propriè non eſt, non impedit rei vſucapionem. Furtum autem propriè eſse non poteſt, quia nemo ſit, cui furtum fiat. nam hæreditas adhuc iacens dominum nullum habet. Sic hæreditariæ rei furtum fieri rectè Iulianus negauit [o]. Adiecit tamen Marcellus ex eius ſententia exceptionem hanc, niſi fortaſse pignori rem dederat defunctus, aut cõmodauerat. his caſibus hæreditariarum rerum fieri poſse furtum, & ideo vſucapionẽ impediri, Iulianus fatetur [p]. Poſtremò & huc referẽdum eſt quod Paulus [q] ait, Quod contra Legem repetundarum Proconſuli vel Prætori donatum eſt, non poſse vſucapi. hac autem Lege impediri vſucapionem, priuſquam in poteſtatem eius, à quo profecta res ſit, hæredíſve eius, veniat. Quæcunque tandem ea lex fuerit, lata fuiſse videtur ad exemplum 12. Tabularum, Legíſque Attiniæ, itémque Iuliæ & Plautiæ. Porrò autem quantumuis æternam rei furtiuæ autoritatem, liberámque & perpetuam eius vindicationem eſse voluerint 12. Tabulæ: furtiuum tamen tignum ædibus vineíſve iunctum, ſic vindicari, vt etiam euelleretur diſſolueretúrque, non permiſerunt. Quam autem pœnam arborum furtim cæſarum eſse voluerint, ſuo poſtea loco dicam. Nunc de tigno iniuncto caput 12. Tab. ſubiiciamus, & explicemus.

g. L. mulieris. §. deſinere. De verb. ſignif.
h. L. repetitio. De condict. indeb.
i. L. ſi quis. C. ad Leg. Iul. de vi pri.
k. §. aliquando etiam. De vſucap.
l. L. 3. C. de his quæ vi met. cau.
m. L. vlt. Vi bon. rapt.
n. L. ſi te. C. ex quib. cau. inf. irrog.
o. L. hæreditariæ. De furt.
p. L. his enim. De furt.
q. L. pend. Ad leg. Iul. repet.

IN XII.

TIGNVM IVNCTVM ÆDIBVS VINEI'SVE NE SOLVITO. SED DVPLVM QVI IVNXIT DATO.

POmpeius Feſtus lib. 18. de Verb. vet. ſignificat. cùm ait tignum non ſolũ in ędificiis quo vtuntur, ſed etiã in vineis appellari, ſubiicit: vt eſt in 12. TIGNVM IVNCTVM ÆDIBVS VINEA'VE ET CONCAPV NE SOLVITO.

Quid vocet CONCAPV nõ interpretatur, ac omnino certè exiſtimo locũ hunc, vt alios pleroſque, apud eum eſſe corruptum. Sed qualiſcúque tandem ea fuerit vox, præcipua huius capitis ſententia integra extat. fitque huiuſce legis frequens mentio in Pandectis. Vlpianus ait [a]: Lex 12. Tab. neque ſoluere permittit tignum furtiuũ ædibus vel vineis iunctum, neque vindicare. quod prudenter Lex effecit, ne vel ædificia ſub hoc prætextu diruantur, vel vinearum cultura turbetur. Sed in eum, qui cõuictus eſt iunxiſse, in duplum dat actionem. Paulus quatuor locis in Pandectis meminit huius Legis [b]. & quanquam non eodem ſemper modo loqui conſtanter videatur: ſi tamen ſingula prudenter & conſideremus & diſtinguamus, facilè omnia conuenient.

a. L. 1. De tig. iniunct.
b. L. qui res. ſuas. §. vlt. De ſolut. L. de eo quod. De donat. inter vir. & vxor. L. gẽma. Ad exhib. L. in rẽ actio. §. tignum. De rei vindicat.

Illud initio hîc obſeruemus, Legẽ XII. Tab. tigni alieni, non etiam furtiui, expreſsim meminiſſe. Sed quia ferè fit vt furtiuum ſit, quod alienum eſt (ſemel nempe contracto furti vitio) Vlpianus hoc caput recitans, furtiui tigni meminit. Poteſt autem & furtiuum eſſe, & bona tamen fide iunctum. Sed & furtiuum non eſſe poteſt: veluti quod à nemine vnquam niſi bona fide contactũ ſit. finge depoſitum apud aliquem fuiſſe: hæredémque exiſtimantem id eſſe defuncti, ſuis ædibus iniunxiſſe. hoc tignum neque furtiuum, neque mala fide iniunctum eſt. Quæſitum eſt, an tum quoque de tigno iniuncto agi in duplũ velint XII. Tabulæ. Certè durum eſſe videtur, bonæ fidei hominem duplum præſtare. Sed Decemuiri tamen in vniuerſum videntur actionem in duplum dari voluiſſe. ac fortaſſe conſiderarunt, ſimplam rei æſtimationem, iuſtam ſatis non fore compenſationem: quòd tigni dominus ſaltem in eo ſit deteriori conditione, quòd rem ſuam vindicare & conſequi non poſsit. Paulus [c] cùm tradidiſſet, tignum alienum ædibus iunctum vindicari non poſſe, neque eo nomine ad exhibendũ agi propter Legem XII. Tab. niſi aduerſus eum, qui ſciens alienum ſuis ædibus iunxit, ſubiecit: Sed eſt actio antiqua DE TIGNO IVNCTO, quæ in duplũ ex lege XII. deſcendit. Quibus verbis non obſcurè ſignificat, in duplum actionem dari aduerſus eum, qui neſciens alienũ ſuis ædibus iunxit: ſicuti & alio rurſus loco. Sed & Iuſtinianus ipſe [d], cùm dixiſſet, dominum tigni iuncti vindicare non poſſe, aut ad exhibendum ea de re agere, adiecit, eſſe ex Lege XII. Tab. actioné DE TIGNO IVNCTO in duplum. Illud vnum difficultatis nonnihil habet, quod cùm dixiſſet Neratius [e], de eo, quod vxoris in ædificium viri ita coniunctum eſt, vt detractum alicuius vſus eſſe poſsit, agi poſſe, quãuis nulla actione ex lege XII. Tab. quoniam non ſit veriſimile Decemuiros de his ſenſiſſe, quorum voluntate res eorum in alienum ædificium coniunctæ eſſent. Paulus notando ſubiecit hæc verba: Sed in hoc ſolum agi poteſt, vt ſola vindicatio, ſoluta re, competat mulieri, non in duplũ ex Lege XII. Tab. neque enim furtiuũ eſt, quod ſciente domino incluſum eſt. Vt huic loco reſpondeam, & quod ſentio, ingenuè dicam, videtur Paulus ad denegãdam in duplum actionem, eius, qui tigni dominus eſt, conſenſum atque voluntatem conſiderare. Quod ad ipſum iniungentem, ſiue ædificantem attinet, vt in eum detur vel denegetur in duplum actiõ, non diſtinguit bona an mala fide, ſciens an ignorans, tignum alienum iunxerit: ſed quod ad eum, qui agere vult, diſtinguit, ſciueritne & conſenſerit, an verò ignorarit. Quod mea voluntate factum eſt, in iudicium vocare nec poſſum, nec debeo. Et qua tandem fronte pœnam inde peterem, quod vt fieret, ipſe conſenſi? Neque ſanè furtiua res eſſe poteſt vllo modo, quæ nõ niſi domini voluntate attrectatur. Poteſt quidem tignum eſſe furtiuum, & bona tamen fide iniunctum. Quòd verò mala fide iniungitur, non poteſt non eſſe furtiuum. Sed is malæ fidei eſſe non poteſt, cui domini voluntas ſuffragatur. Quid igitur, vbi dominus ignorauit, nihilne intererit inter eum, qui bona fide, & eum, qui mala iniunxit? Aduerſus eum, qui malæ fidei eſt, vindicatio quoque datur, & ad exhibendum actio: non quidem vt cõueniatur quaſi poſsidens, ſed ita quaſi dolo malo fecerit, quo minus poſsideret, vt ait Vlpianus [f]. Sic accipiemus quod Paulus ait [g], Legẽ XII. Tab. ſciſcere, tignũ ædibus iunctum vindicari poſse. Interim tamen id ſolui prohibuiſse: ſed preciũ eius dari voluiſse. Precium cùm dicit, duplam æſtimationem intelligere videtur. Alio quoque loco ſimiliter dixit Paulus [h] ad exhibendum agi poſse contra eum, qui ſciens iunxit. quod Vlpianus interpretatus eſt. Cæterùm ſic agi non poſse, vt tignum ipſum & diſſoluatur & exhibeatur, nulla dubitatio eſt. aliter atque de gemma alieno auro incluſa. Propterea Paulus [i], Gemma (inquit) incluſa auro alieno, vindicari nõ poteſt: ſed vt excludatur, ad exhibendum agi poteſt. aliter atque in tigno iuncto ædibus, de quo nec ad exhibendum agi poteſt: quia Lex XII. Tab. ſolui vetat, & actione DE TIGNO IVNCTO ex eadem Lege in duplum agitur. Huius legis rationem fuiſse & cauſam, ne ędificia diruantur reſcindátúrve, Vlpianus, Iuſtinianúſque tradiderunt [k]. Fuit igitur & Decemuiris curæ, decora ciuitatis facies: noluerúntque ædificiorum ruinis deformari publicum aſpectum: quod poſteriores & Iuriſconſulti & Cæſares dixerunt [l]. Annis poſt XII. Tabulas 565. Imperãte Adriano, Auiola & Panſa Coſs. eandem ob cauſam factum ſenatuſconſultum eſt, quod prohibuit ea legari, quę ędibus iuncta ſunt, ſicuti in [m] Pandectis ex Paulo relatum eſt. & ſanè Spartianus quo-

c. L. in rem actio. § tignum. De rei vind.

d. L. gemma. Ad exhib.

e. L. de eo quod. De donat. int. vir. & vxor.

f. L. 1. ad fin. De tig. iniun.

g. L. qui res ſuas. § vlti. De ſolut.

h. L. in rem actio. § tignũ. De rei vind.

i. L. gemma. Ad exhib.

k. L. 1. De tig. iniũct. § cũ in ſuo. De re. diuiſ.

l. L. 2. § ſi quis. L. vlti. Ne quid in loc. pub. L. 2. C. de ædif. pri. L. præſcriptio. C. de oper. pub.

m. L. cætera. De lega. 1.

que teſtis eſt, Adrianum conſtituiſſe, ne qua domus dirueretur, aliò transferendę materiæ cauſa. quod latius dicemus, vbi ad Adrianum ventum erit. Annis 60. poſt editas XII. Tab. Roma à Gallis capta incenſáq; eſt, cum omnibus ſuis & tignis & ædificiis. Sed non propterea ſublata eſt hæc tabula de tigno iniuncto. Imò verò ciuitati inſtaurandæ tam valde prodeſſe, quàm ipſe Camillus potuit. Neque tamẽ ædium tantùm conſeruandarum cauſa Lex hæc lata eſt, ſed & vinearum: quarum cultura ne turbetur, ait Vlpianus [n] prouidenter Legem XII. Tab. effeciſse, ne quod iis iunctum eſſet tignum, ſolueretur. Scio multos Rom. Principes vineis ſæpe non fauiſſe. vt ille, qui vineta ſuccidi voluit: & qui edixit, ne quis nouellaret. Sed viderint illi, quibus poterũt rationibus ſua illa edicta tueri. Certè Am. Marcellinus lib. 14. teſtis eſt, tempore Conſtantij Imp. Romæ grauiſsimas fuiſſe ſeditiones propter inopiam vini. Porrò tigni appellatione in hac lege contineri omnem materiãm vineis neceſſariam, vel ex qua ædificium conſtet, ſex locis traditum [o] eſt in Iure Ciuili. Illud poſtremo loco prætereundum non eſt, diruto aliqua ex cauſa ædificio, poſſe tigni dominum, qui duplum nondum eſt conſecutus, tignum ſuum vindicare. tantiſper enim prohibetur, dum iũctum eſt. Itaque & Paulus cùm de iis agit, in quibus ceſſat potius, quàm extincta eſt obligatio, tigni alienis ædibus iuncti meminit [p]. Ac diſſoluto quidem ædificio vindicanti ſuum tignum, nulla obiici poterit temporis præſcriptio. Nam etſi furtiuum nõ eſſet, nulla tamẽ eius eſſe poſſet vſucapio, tum quòd ea aduerſus eum, qui agere prohibetur, nulla ſit, tum etiam quòd ſine poſſeſsione eſſe nõ poſsit. Non poſſediſſe autem tignum, qui ædes poſſedit, conſtat [q]. Cæterùm qui iam duplum eſſet conſecutus, tignum vindicare non poſſet [r]. Ait quidem Vlpianus [ſ], Si de tigno iuncto actum fuerit, adhuc rei vindicationem competere. Sed de eo loquitur, qui fruſtra egit, nec eſt conſecutus, quod perſequebatur. Quo modo in Pandectis ſæpe actum eſſe dicitur.

n. L. 1. De tig. iniunct.

o. L. 1. De tig. iniunct. L. tigni. De verb. ſig. L. tign. Ad exhib. L. in rẽ actio. §. tignũ. De rei vind. L. adeò. §. appellatione. De acq. re. do. §. appellatione. Inſtit. De re. diuiſ.

p. L. quis res. §. vlt. De ſolut.

q. L. cũ qui ædes. de vſuca.

r. L. adeò. §. illud. De acq. rer. dom.

ſ. L. 2. De tig. iniunct.

IN XIII.

GLANDEM IN ALIENVM FVNDVM DECIDENTEM COLLIGERE, LIBERVM ESTO.

HOc nobis caput Plinius ſuppeditauit, qui lib. 16. cap. 13. ſcribit cautum fuiſse Lege XII. Tab. vt glandem in alienũ fundum procidentẽ liceret colligere. Scripſit autem Caius noſter [a] Lib. 3. ad Leg. XII. Tab. Glandis appellatione omnem fructũ contineri: exemplo Græcorum, apud quos omnes arborũ ſpecies ἀκρόδρυα appellãtur. Sed & ante inuentas à Cerere fruges, fuit olim cómunis pecori cibus atque homini, glans, (vt ait Auſonius.) Quo magis eius appellatione non modò aut quercus, aut fagi, aut ilicis: ſed & omniũ aliarum arborum fructus omnes contineri poſse, placuit. Idque non modò Caius, ſed & Vlpianus dixit ad Edictum Prætorium huius generis ſcribens [b], Nam ne quis exiſtimet caput hoc XII. Tab. rem eſse leuiorem, quàm vt Decemuiros occupare debuerit: non grauatus eſt illud ipſum Prætor repetere, proprióque edicto complecti, adiiciẽs quandam etiam veluti interpretationem, qua hæc poteſtas glandis in alieno colligendæ conſtringitur, ne ſemper interturbet alieni fundi libertatem. Nam non niſi tertio quoque die, ſiue, ſingula die tertiam glandem in alieno legi voluit: præſertim cùm tanto rarius in alienum fundum decidere videretur, quo magis cautum erat vt arbor in confinem fundum inclinata coërceri poſset. Si tamen accidiſset, vt frequentius in alienum agrum glans decidiſset, quæ humi iacens facilè putreſceret atque corrumperetur: nõ exiſtimo tam ſeuerũ & difficilẽ fuiſse Prætorẽ, quin ſtatim pateretur eã colligi, & iuſta ex cauſa temperaret præſcriptum ſui Edicti. Edicti verba ſunt hæc:

GLANDEM, QVÆ EX ILLIVS AGRO IN TVVM CADIT, QVO MINVS ILLI TERTIO QVOQVE DIE LEGERE AVFERRE LICEAT, VIM FIERI VETO.

Extat hoc Edictum lib. 43. Pand. tit. 28. [c] Debet quidem ſua cuique domus & tutum & liberum eſse receptaculum: neque aliorum curioſitati patẽre debent ſecreta noſtrarum poſseſsionũ. Itaque prohiberi quis poteſt agrum alienũ ingredi, inquit Vlpianus [d]. Et Diuus Pius reſcripſit aucupibus, οὐκ ἔστιν εὔλογον ἀκόντων τῶν δεσποτῶν ὑμᾶς ἐν ἀλλοτρίοις

a. L. qui venenũ. §. vlti. De verb ſign.

b. L. 1. De glan. leg.

c. L. plerique. De in ius vo.

d. L. iniuriarũ actio neque. §. ſi quẽ tamen. De iniur.

e. L. Diuus. De ſeruit. ruſti.

ἀλλοτρίοις ἐξιέναι. Et Diocletianus reſcripſit [f] minimè licere vicino per agrũ alienum, qui ſeruitutem non debet, ire aut agere. Cæterùm vt glandis meæ legendæ cauſa, ius mihi eſt alienum fundum ingredi: ſic etiam pendentis vindemiæ emptori, vt vuam legat, aut lectam calcet, muſtúmque euehat [g]. Sed & ſi theſaurum aliquem meum pecuniámve recóditam in tuo fundo eſſe dicam, eiúſque effodiendi cauſa fundum tuũ ingredi velim: iuranti mihi non calumniæ cauſa id poſtulare, ait Pomponius [h], vel interdictum, vel iudicium ita dari: vt ſi per me non ſteterit, quo minus damni infecti tibi operis nomine caueatur. ne vim facias mihi, quo minus eum theſaurum effodiã, tollam, exportem. Vt autem ad legem de glande legenda redeam, adiiciam quod ad eã illuſtrandam eiúſque vim explicandam, eodem in tractatu ex eodem Pomponio refert [i] Vlpianus his verbis: Glans ex arbore tua in fundum meum decidit. eam ego immiſſo pecore depaſco. qua actione poſſum teneri? Pomponius ſcribit cõpetere actionem ad exhibendum: ſi dolo pecus immiſi, vt glandem comederet. Nam & ſi glans extaret, nec patereris me tollere, ad exhibendum tenereris: quemadmodum ſi materiam meam delatam in agrum ſuum quis auferre nõ pateretur. Et placet nobis Pomponij ſententia, ſiue glans extet, ſiue conſumpta ſit. Sed ſi extet, etiam interdicto DE GLANDE LEGENDA vt mihi tertio quoque die legendæ glandis facultas eſſet, vt ipotero, ſi damni infecti cauero.

f. L. per agrũ. C. de ſeruitu.

g. L. qui pẽdentem. De act. empti.

h. L. theſaurus. Ad exhib.

i. L. Iulianus §. I. Ad exhib.

IN XIIII.

SI IN TVO ALIENVM PECVS PASCATVR, DE PASTV PECORIS ACTIO ESTO.

EX Vlpiano [a] deſcriptũ eſt hoc caput, qui cõmemorat fuiſſe Legem XII. Tab. de paſtu pecoris, ſi in tuo alienũ pecus paſceretur. Atque hæc quidem legitima de paſtu pecoris actio tum propriè cõpetebat, cùm in meo tuæ pecudes meum aliquid depaſtæ eſſent, naturam ſuam ſecutæ: ſicuti erat actio de pauperie quadrupedis, ſi animal contra naturalem ſuam conſuetudinem damnum dediſſet. Scio Paulum in libris Receptarum ſentent. videri confundere, aut ſaltem conferre atque comparare actionem de paſtu pecoris, cum actione de pauperie. Sed actiones eſſe diuerſas & diſsimiles, verius eſt. Ac duplex quidem eſſe potuit de paſtu pecoris actio. Si in meum fundum tua paſtoríſve tui culpa immiſſæ eſſent tuæ pecudes, quæ meum aliquid depaſtæ ſunt: in ſolidum de damno dato ageretur: fruſtráque animal noxæ dederetur. Magis enim propter hominis delictũ, quàm pecudis factum tunc agitur. Si ſine culpa tua fundum meum ingreſſæ pecudes ſint: de earum paſtu non teneberis, niſi quatenus ex eo locupletior factus es: ſicuti & vbi in tuo fundo meas glandes depaſtæ eſſent tuæ quadrupedes. quo quidem caſu agi propriè non poſſe fatetur Vlpianus [b] vel de paſtu pecoris, vel de pauperie, vel damni iniuria dati: ſed in factum tamẽ agi poſſe ait: nempe, quatenus inde locupletior eſt dominus pecoris. Quòd ſi cùm glandes meæ in tuum fundũ decidiſſent, immiſeris tuas quadrupedes, vt eas depaſcerẽtur, daretur vtilis actio ex Lege Aquilia. Sic enim Diocletianus reſcripſit [c], de iis, quæ per iniuriam depaſta ſunt, ex ſententia Legis Aquiliæ agi poſſe. Ne quis autem miretur aut Decemuiros rideat, tam leuibus etiam rebus occupatos, meminerit, non temere Ciceronem veteres Romanos tantopere laudare, qui tanta diligentia prudentiáque præditi fuerint, vt omnia omnium etiam tenuiſsimarũ rerum iura perſecuti ſint. videbant enim, quàm ſit è Rep. nullam planè cuiquam, ac ne minimam quidem iniuriam fieri. Audiebántque etiam Decemuiri, Athenis ex lege Draconis oluſculi quoque furtum acerbiſsimè punitum eſſe. Viderãt quidem tres illi Legati, qui Athenas miſsi fuerant, Cimonis clariſſ. ducis agros amotis ac diſiectis vndique maceriis, omnibus patère egenis ciuibus hominibúſque peregrinis, vt quiſque poma frugéſque depaſcere poſſet. Sed vnius viri & locupletis & auram popularem tali munificentia ambitioſe captantis ſingulare exemplum intelligebant Romani non eſſe, nec eſſe poſſe aut debere, Legem publicam ac communem. Quid? quòd frugem aratro quæſitam furtim noctu pauiſſe, nõ minus quàm ſecuiſſe, capitale ſanxerunt XII. Tabulæ, vt & Plinius lib. 18. cap. 3. teſtis eſt, & nos ſuo poſtea loco dicemus copioſius?

a. L. qui ſeruandarũ. §. vlt. de præſcrip. verb.

b. d. §. vlti.

c. L. vlti. C. de leg. Aquil.

IN XV.

SI QVADRVPES PAVPERIEM FECERIT, EI CVIVS INTERERIT, ADVERSVS EVM QVI DOMINVS ERIT QVADRVPEDIS, ACTIO NOXALIS ESTO.

DIctum eſt proximo capite quid Decemuiri ſtatuerint, vbi animal aliquid depaſcendo ex naturali ſua conſuetudine damnum dedit. nunc videamus, quid iudicarint, vbi contra naturam, & aliunde commota quadrupes, pauperiem fecit. Audiebant Decemuiri Solonem apud Athenienſes iudicium eo nomine inſtituiſſe, & actionem dediſſe, quæ appellabatur βλάβης δίκη τῶν τετραπόδων, ſtatuiſſéque, vt canis, qui damnum dediſſet, capiſtro quatuor pedum alligatus dederetur. Id imitari voluerunt, & ſuis tabulis caput vnũ de pauperie quadrupedis aſcripſerunt. Iuſtinianus ſignificare videtur,[a] ſaltem Tribonianus exiſtimaſſe, in eo ita ſcriptum fuiſſe:

SI EQVVS CALCITROSVS, CALCE PERCVSSERIT: AVT BOS CORNV PETERE SOLITVS, CORNV PETIERIT.

Sed Vlpianus indicat[b] verba hæc potius fuiſſe Seruij interpretis. Sententia in hoc genere quæ fuerit XII. Tabularum, ex eo, quod propoſui capite, obſcurum non eſt, additque Paulus lib. 1. Senté. cap. 15. idem etiam Lege Peſulania, de cane cautum fuiſſe. Ac initio quidem obſeruãdum eſt, hanc actionem de damno à quadrupede dato, propriè non pertinuiſſe ad feras beſtias, quæ genitali ſua naturalíque feritate damnũ dederunt: ſed ad eas quadrupedes, quæ contra naturam cõmotæ & aliunde concitatæ fuerunt. quãquam Iuſtinianus[c] & de pauperie actionẽ concedat, cùm quis quà vulgo iter fit, habuit animal ferum, quod nocuit: & eã cum Ædilitia, quæ tum propriè dabatur, concurrere poſſe fateatur. Deinde & illud obſeruandum eſt, noxalem eſſe hãc actionem, & veluti in ſubſidium dari, cùm ignoratur quis animal concitauerit. Si cõſtaret Titium concitaſſe alienum equũ, qui concitatus nocuerit, veluti calce percuſſerit: aduerſus Titium de damno dato ageretur, &, vt æquũ eſt, excuſaretur liberaretúrque ipſius equi dominus. ſicuti & ſi propter culpam mulionis, quadrupes in aliquem onus euerterit: in eum de damno agetur[d]. Quinimo & ſi alia quadrupes aliã concitauerit, ſolus concitantis dominus ſaltem noxaliter tenebitur: & ſi altera alterã occiderit: eius, quæ aggreſſa eſt, occiſæ nomine ceſſat actio. alterius, quæ non prouocauerat, peremptæ cauſa datur actio noxalis[e]. Sane cùm agaſo in tabernam equum deduceret, eóque mulam olfaciente, mula calcem reieciſſet, & crus agaſoni fregiſſet: reſponſum eſt[f], agaſonem cum domino mulæ de pauperie agere poſſe. non enim equus propter amatorium illum ſuum olfactum, eam ad dãnum dandũ omnino concitaſſe videtur, vt propterea equi dominus teneri debeat. ſicuti & cùm quis equũ permulſit vel palpatus eſt[g], ſi equus eum calce percuſſerit, erit actioni locus. Hæc, atque id genus cõplura, tenuia quidem, ſed neceſsaria tamen, Iuriſconſulti caput hoc XII. Tabularũ explicantes excutere grauati nõ ſunt. In tenui labor, at tenuis nõ gloria, prudenter poſse in rebus etiã leuiſsimis ius cuique ſuũ reddere. Certè nec erubuit, nec grauatus aliquãdo Modeſtinus eſt, ex vltima etiam Dalmatia, Vlpianum conſulere[h], quo modo teneretur, qui equo meo equam ſuam ſubieciſset, vt prægnantẽ haberet. Ab agaſonibus ipſis mulionibúſve cõſuli non erubeſcebãt noſtri prudentes: cùm & à caprariis adiri conſulíque ſe, non recuſarit Antoninus Imp.[i] Et erant Romæ frequentiores huius generis quæſtiones, quàm vt cõtemni poſsent: ſicuti nunc Lutetiæ aliíſque in vrbibus populoſis eſse ſolent. Horatius lib. 2. epiſt. deſcribens turbas platearum Rom. inquit:

Feſtinat calidus mulis geruliſque redemptor:
Torquet nunc lapidem, nunc ingens machina tignum:
Triſtia robuſtis luctantur funera plauſtris:
Hàc rabioſa fugit canis, hàc lutulenta ruit ſus.

In ea diſcurſatione, Vrbíſque cõfuſione nõ poterant nõ infinitæ eſse lites de dãno dato, déque pauperie. Quales verò eæ turbas dediſsent, niſi ſi viri graues & prudentes

in

- a. §. 1. Inſtit. Si quad. paup. fec. dic.
- b. L. 1. §. 1. Illo tit.
- c. § cæterum. ſi quad. paup. fec. dic.
- d. L. 1. §. quòd ſi propter. Si quad. paup. fec. dic.
- e. d. L. 1. §. cùm arietes.
- f. L. vlti. Illo tit.
- g. d. L. 1. §. at ſi cum.
- h. L. ſi quis vxori §. ſi quis aſinum. De furtis.
- i. L. ſi quis domum §. Imp. Locat.

in iis componendis toti fuiſſent? Ergo & Ædiles ſuo edicto grauiter prohibuerunt, [lz] ne quis canem vel aliud nocens animal ſiue ſolutum, ſiue alligatum, haberet quà vulgo iter fit: quanquam domi alligatum habere licuiſſe videatur. Dixi ea de re pluribus verbis ad Ædilitium. Illud nunc ſolum addam, quod huius eſt loci, vtilem de pauperie actionem competere, & ſi non quadrupes, ſed aliud animal pauperiem fecit.[l] Pauperiémque [m] in hac lege dici damnum ſine iniuria facientis datum. Neque enim poſſe dici animal iniuriam feciſſe, [n] quod ſenſu caret. Dari autem hanc actionem non ſolùm domino, ſed etiam ei, cuius intereſt: veluti ei, cui commodata res eſt, item fulloni, ait Paulus.[o] Noxalem autem eſſe: quia (inquit Vlpianus) [p] Lex XII. Tab. voluit, aut dari, quod nocuit, id eſt, id animal, quod noxiam commiſit: aut æſtimationem noxiæ offerre.

lz. L. 40. 41. & 42. De Ædil. ed. §. cæterũ. Inſtit. Si quad. paup. fec. dic.
l. L. hac actio. Si quad. paup. fec. dic.
m. L. pen. illo tit.
n. L. 1. §. illo tit.
o. L. 2. illo tit.
p. L. 1. illo tit.

IN XVI.

PATRICII CVM PLEBEIS CONIVGIVM NE CONTRAHVNTO.

Dionyſius Halicar. lib. XI. teſtis eſt, inter poſteriores duas Tabulas relatum fuiſſe hoc caput, idque Appium Decemuirum adieciſſe, quòd, qui diuulſam à Patribus eſſe Plebé cupiebat, vereretur ne qua aut neceſsitudine aut affinitate Patres cum Plebe coniuncti facilè conuenirent, & in vnum veluti coaleſcerent. Sed vt hæc ab homine ſeditioſo excogitata Lex fuit, & neceſſariã in Rep. libertatem connubiorum interturbabat: ſic etiam facilè repudiata ſublatáque eſt, quinto poſtquam edita fuerat anno, à C. Canuleio Tribuno pl. perlata rogatione cõnubij promiſcui Plebis cum Patriciis. Cæterùm illud ſaltem ſemper obſeruatũ eſt, ciues Rom. eſſe debere coniuges, vt iuſtæ eſſent nuptiæ, & Iure Quiritum probarentur, iúſque patriæ poteſtatis in liberos eſſet. Audiebant Romani, Athenis legem eſſe latam à Pericle, nothos eos fore, qui non naſcerentur ex duobus Athenienſibus. Sed eam paulò pòſt ipſi ſuo autori diſplicuiſſe, etiã audiebant. Illud tamen obtinuit, Athenienſes eſſe debere coniuges, vt eorum nuptiæ iure Attico ornarentur. quod oſtendit Demoſthenes in Orat. κατὰ Νεαιρ. Idque Romani ſecuti ſunt. Plura de nuptiis Decemuiri non addiderunt, fortaſſe quòd exiſtimarent, & iure Naturæ & Legibus Romuli, quod in eo genere deſiderari poſſet, ſatis eſſe conſtitutũ: aut certè exẽplo Athenienſium magnã matrimoniis libertatem relinquebant. & audiebant Romę olim non eſſe viſas inceſtas nuptias filiarum Seruii Tullii Regis, ſuis auunculis nuptarum, patris etiam conſilio atque conſenſu. Sed poſteriores Romani ex iure naturali publicáque honeſtate & diligẽter & religioſe deſcripſerunt, quę eſſet caſtiſsima contrahendarum nuptiarum ratio. non loquor de externis ritibus & ceremoniis. De iis præceptis loquor, quæ naturalis ratio mutari non patitur, veluti de ætate legitima, de conſenſu parentum, de gradu cognationis. Ac priora quidem duo nihil habent difficultatis, vt intelligantur. De tertio vt rectè iudicemus, initio conſideremus, cur inter aliquos nuptiæ eo nomine prohibeantur, duas potiſsimùm eſſe cauſas. Aut enim tam magna eſt ſanguinis communio, vt eum rurſus miſceri, pudor naturalis non ferat: veluti inter fratrem & ſororem. Aut verò parentes liberíque ſunt vel eſse vidẽtur: quos matrimonio iungi, contra pudorem quoque naturæ eſt. Dixit Iuſtinianus, inter eas perſonas, quæ parentum liberorúmve locum inter ſe obtinent, contrahi nuptias non poſse. Quibus verbis continentur non modò parentes liberíve, ſed & qui eorum loco ſunt, nempe parentum noſtrorum fratres ſororéſve omnes, & noſtrorum fratrum ſororúmve omnes liberi. quibus ſi addas fratrem ſororémve, iam omnes perſonas enumeraris, à quarum ſit nuptiis abſtinẽdum. Primũ nuptiis locum eſse poſse iudicarunt Leges Rom. inter fratrum liberos, hoc eſt, inter conſobrinos patrueléſve, quia & tum diuerſus longè iam abiit ſanguis, & inter eos nulla ſit parentis filiíve ſimilitudo. Si conſobrinam poſsim vxorem ducere: multò magis eius filiam neptémve potero. Quid multis? Poſsum duobus, quibus vti ſoleo, regulis non vulgaribus rem hanc totam complecti. Vbicunque duo cognationis gradus in aſcendẽdo, & totidem in deſcendendo numerari poſsunt: nulla eſt nuptiarum prohibitio. Vbi ij gradus non ſunt: nec nuptiæ eſse poſsunt. Aſcendentes voco gradus ad communem ſtirpem vel originem: deſcendentes, ad eam, quam volumus vxorẽ ducere. Quòd ad

affinitatem attinet, nullam eius quæ (vt ita loquar) collateralis eſſet, rationem habuiſſe, qua nuptiæ impedirentur, videntur Rom. Leges vſque ad tempora Theodoſij Imp. In ordine verò directo ſuperiorum inferiorúmque affinium, perpetua ſemper fuit prohibitio: veluti inter ſocerum & nurum, ſocrum & generum, vitricum & priuignam, nouercā & priuignum. Sed fratriam cum leuiro, aut ſororium cum glore cōiungi, primùm prohibuere Valētinianus, Theodoſius, Arcadius.[a] Ante Decēuiros fuerant contractæ Romæ nuptiæ, funeſtæ illæ quidem, ſed alioqui propter affinitatē non habitæ pro inceſtis, inter L. Tarquinium, & Tulliam filiam Seruij regis, hoc eſt, inter leuirum fratriámque, & rurſus inter ſororium atque glorem. Niſi ſi longius hîc euagari non auderem, non inuitus quærerem, an C. Iulio Cæſari, qui filiam ſuam Iuliam Pompeio elocarat, Pompeii ex alio matrimonio filiam vxorem petenti, ſicuti eum petiiſſe teſtis eſt Suetonius, aliqua Iuris Ciuilis ratio repugnarit. Nulla quidem propriè affinitas erat inter Cæſarem & filiam Pompeij: ſed eum, qui ſocer erat, fieri generum, & qui gener erat, fieri ſocerum: rurſus quæ priuigna erat, nouercam fieri, & quę erat nouerca, fieri priuignam: an Romanæ leges patiantur, non eſſet inepta quæſtio. ſed huius tamen propriè loci non eſt. Eſſet autem multo magis Lex illa XII. Tab. cuius meminit Gellius lib. 3. cap. 2. & Macrobius lib. 1. cap. 3. de trinoctio, quod abeſſe à viro mulier deberet, vſurpandi cauſa. Sed quid ea ſibi velit, ne coniectura quidem conſequi poſſumus: tantum abeſt, vt integram hanc Legem proferre liceat. Moſellanus fatetur huius Legis ne veſtigium quidem vllum ſupereſſe in Iuriſconſultorum libris: ſed coniicit tamen, morem fuiſſe ex XII. Tabulis, vt qui vxorem duceret, trinoctium ab ea omni contactu abſtineret. idque emenſo anno, & recurrente nuptiarum die anniuerſario, renouatum dimiſſa à ſe vxore per trinoctium. quod quidem vſurpari dictū ſit, tanquam hoc facto vſum vxoris in ſequentem annum compararet, ita vt eo anno repudiare non velit. Non exiſtimo hanc Moſellani coniecturam cuiquam facilè probari poſſe. Probabilior eſt Connani clariſs. Iuriſconſ. Quoniam Lege XII. Tab. annuus eſſet rerum mobilium vſus, eadem Lege cautum fuiſſe, ne vxores veluti vſucaperentur, eas poſſe quotannis tribus noctibus abeſſe à viro, vt vſucapionem interrumperent, atque vſurparent. Sunt qui planè cōtrario modo, & vſurpandi verbum, & hanc Legem accipiunt: vt loqui intelligatur de marito qui vxorem vſurpat, hoc eſt, planè ſuam facit, & ſibi addicit: cùm alioqui pater qui filiam elocaret, eam in poteſtate retineret, ſolúmque eius vſum marito daret. Sed in hiſce tam obſcuris veſtigiis antiquitatis obſoletæ, quàm quiſque volet coniecturam ſequatur. Ego, quod incertum eſſe video, certò affirmare non auſim. Porrò de diuortiis atque repudiis, Legem quoque aliquam fuiſſe in XII. Tabulis, ipſe Cicero ſecunda ſua Philippica, non obſcurè ſignificat. nam de Antonio loquens, Frugi (inquit) factus eſt. Mimam illam ſuam, ſuas res ſibi habere iuſſit ex XII. Tabulis: cauſam addidit, exegit. Quædam tamen exemplaria non, CAVSAM ADDIDIT, ſed CLAVES ADEMIT, habent. Idque hominibus eruditis magis placet.

a. L. fratris. de inceſt. nup.

IN XVII.

IN DECEM MENSIBVS HOMINEM GIGNI.

EX nuptiis ſoboles naſcitur. ſed vt ex nuptiis verè naſci, & mariti eſſe cōſtet, néve aut proles aliqua notha facilè ſupponi poſſit, aut impudicis mulieribus liberum ſit, ſua ſemper adulteria tegere obtentu matrimonij: plurimū Reip. intereſt de tempore humani partus aliquid certi conſtitui: eóque etiam magis, quòd de eo magna ſemper fuerit quęſtio atque controuerſia. Exiſtimat quidē Plinius lib. 7. cap. 5. nullum huic rei certum tempus Naturam præſtituiſſe, & hominem toto anno, incertóque gigni ſpatio. Sed rem hanc incertam relinqui non poſſe ſine magno Reip. malo, prudenter intelligentes Decemuiri, rectè iudicarunt, quod eſſe maximè ſolet humani partus tēpus, præſtitutum eſſe videri, ſequēdúmque id eſſe & inſpiciendum: vt & Iura conſtitui atque aptari oportet ad ea, quæ magis euenire ſolent.[a] Scripſerunt ergo atque definierunt, in decem menſibus gigni hominē, non in vndecimo menſe, vt teſtis eſt Gellius. Viuebat eo tempore Hippocrates,

a. L. 3. 4. 5. 6. De Inſtit. & iur.

crates, quem huius eſſe ſententiæ audiebant Decẽuiri, cuiúſque in huius generis quæſtionibus ſententiam & ſequi debuerunt, & ſecuti ſemper Romani ſunt. Nã & cùm quæreretur de altero extremo huius temporis, hoc eſt, quando citiſsimè homo gigni rectè poſſet, alium non profert autorem Vlpianus.[b] De eo (inquit) qui cẽteſimo octogeſimoſecundo die natus eſt, Hippocrates ſcripſit, & Diuus Pius Pontificibus reſcripſit, iuſto tempore videri natum. Paulus quoque itidem reſpondit in hæc verba:[c] Septimo menſe naſci perfectum partum iam receptum eſt propter autoritatem doctiſſimi viri Hippocratis. Et ideo credendum eſt, eum, qui ex iuſtis nuptiis ſeptimo menſe natus eſt, iuſtum filium eſſe. Sanè tamen Paulus (vt nihil diſsimulem) Pythagoræos magis quàm Hippocratem ſecutus eſſe videtur, & locutus de ſeptem menſibus perfectis atque exactis, hoc eſt, de diebus decem & ducentis. Sic enim ipſemet lib. Sentent. 4. cap. 8. ſcribit, vbi & Pythagoręi numeri rationem allegat, non autem Hippocratis. Quæ autẽ illa fuerit Pythagoræi numeri ratio, explicat Macrobius lib. 1. in Somnium Scipionis. Sed Hippocratis melior eſt ratio, iudicantis ſex menſes completos & duos præterea dies eſſe ſatis, hoc eſt, centum & octoginta duos dies cum particula tertii. Extat Hippocratis liber περὶ ἑπταμήνου. fuítque etiam hęc ſententia Polybii, vt refert Plutarchus lib. 5. de Dogmatib. philoſoph. Eam ergo & Romani ſecuti ſunt, & Vlpianus noſter diſertè explicuit[d]. neque dubito placuiſſe & Decemuiris. Porrò idem Hippocrates in lib. περὶ τροφῆς, extremũ alterum, ſummum nẽpe ac longiſsimum pariendi tempus, decem menſibus exactis concludit. Ac fatetur quidem fieri poſſe, vt ſerius aliquando homo gignatur. ſed addit, ſi quando id fiat (fit enim perrarò) non multo ſerius fieri. idem in lib. περὶ φύσεως παιδίου, nõ admittit partũ vndecimi menſis. Hanc igitur eius ſententiam Decemuiri amplexi ſunt, ſuíſque Tabulis è Macedonia allatam inſcripſerũt, & poſteri, vtvt ſæpe fuerit in controuerſiam reuocata, confirmarunt comprobarúntque. Sic enim & Vlpianus noſter[e] reſpondit, poſt decem menſes mortis mariti natum non admitti ad legitimã eius hæreditatem. Idem Vlpianus loquens de Edicto Prætoris infamia notantis mulierem, quæ ſecũdo nubit ante tempus, quo prior maritus elugeri ſolet, ait, id fieri propter turbationem ſanguinis.[f] Fuiſſe autẽ hoc luctus tẽpus tantùm decẽ menſiũ, ſcribit Ouid. lib. 1. Faſt. vbi de Romuli anno, qui decem menſiũ erat, loquitur, & hoc quoque tẽpus eſſe ait, vtero matris dũ prodeat infans. Vt autẽ id auxit duobus mẽſibus Theodoſius,[g] ſic & Iuſtin. noluit tam pręciſe decẽ menſibus partũ cõcludi, quin & aliquid ei cõceſſerit ex vndecimo mẽſe. Sanè vulgaris olim fuit hæc inſtituendi poſthumi[h] formula:

QVI POST MORTEM MEAM IN DECEM MENSIBVS PROXIMIS NATVS ERIT:

Id enim frequentius ſolet accidere. Plautus quoque in Ciſtell. Tùm illa (inquit) quam compreſſerat, decimo pòſt menſe exacto, hîc peperit filiũ. Sed quid plura perſequor? Ariſtoteles lib. 7. de Nat. ani. fatetur ſæpiſsime hoc accidere, vt decimo menſe mulier pariat. Illud magis adiiciendum eſt, cùm decem menſes hîc dicimus, veteres illos Lunares intelligi qui triginta dierum ſinguli ſunt, Sic decem menſes exacti efficiunt trecẽtos dies. Scribit quidẽ Plinius L. Papyrium Prætorem bonorũ poſſeſsionem dediſſe partui tredecim menſibus poſt mortem nato. Sed viderit Prętor ille, quã ratione iudicium hoc ſuum tuebitur: viderit, ne in ſuſpicionem turpem veniat, cur tam liberaliter illi partui fauerit. Gellius ait, Adrianũ Imp. aliquando decreuiſſe, in menſe vndecimo edi partum poſſe. Sed hoc decretũ non fuiſſe receptum nõ obſcurè ſignificat: aítque ſummũ gignẽdi finem magis haberi decem menſes exactos: & licet vndecimo menſe hominẽ aliquãdo naſci ſcribat Ariſtoteles, veteres tamẽ Romanos, huiuſmodi quaſi mõſtroſas raritates non recepiſſe. Ergo noſter Iuſtinianus in Nou. Conſtit. 39. non dubitat, vt certè dubitare minimè debuit, mulierem, quæ ſub finẽ vndecimi mẽſis poſt mortẽ mariti peperit, pronuntiare, ex eo marito prægnantẽ eſſe nõ potuiſſe. κατὰ τὴν (inquit) ἑνδέκατον μῆνα περαιούμενον ἔτεκεν· ὥστε οὐκ εἶναι δυνατὸν εἰπεῖν, ὡς ἐκ τοῦ τελευτήσαντος γένοιτο βρέφος. οὐ γὰρ εἰς τοσοῦτον ἡ κύησις ἐξεκτάθη χρόνον. Porrò libenter hîc adieciſſem caput XII. Tabularum de pueris inſignitis & diſtortis & deformibus, de quibus aliquid ſcriptũ in hiſce Tabulis fuiſſe, obſcurè indicat Cicero lib. 3. de Legib. Sed iam antea ſum profeſſus non poſſe me ne coniicere quale illud fuerit: & interea ſatis nobis eſſe debet, quod de iis dictum eſt ad vltimum caput Legũ Romuli. Quod

b. L. 3. §. vlt. De ſuis & legit.
c. L. ſeptimo De ſtatu hom.
d. dic. L. 3. §. vlt.
e. dic. L. 3. §. vlt.
f. L. liberorum. §. 1. De his qui not. infa.
g. L. 2. C. de ſecun. nupt.
h. L. Gallus. De lib. et poſth.

nunc propoſui caput de partu decem menſium, eſſe XII. Tabularum, ea imprimis coniectura ducor, quòd Gellius ſcribat decemuiros Rom. ita iudicaſſe. Neque verò neſcio Decemuiros ſæpe Romæ creatos fuiſſe litibus iudicandis, neque quoties Decemuirorum mentio fit, protinus autores 12. Tab. eſſe intelligendos: quod & alio ſuperius loco ſum profeſſus. Sed caput de partu decem menſium dignum viſum mihi eſt quod hîc non prætermitteretur, & in re dubia potius aſcriberetur Decemuiris códitoribus 12. Tab. quàm ad alios referretur. Si tamen quis aliter iudicat, per me illi integrum eſto.

IN XVIII. ET XIX.

PARENTIBVS LIBEROS TER VENDENDI IVS ATQVE POTESTAS ESTO.

STATVLIBEROS VAENVNDARI POSSE.

DE Iure & ſtatu perſonarum, Decemuiri, Legibus Romuli hoc in genere contenti, pauca in ſuas Tabulas retulerunt. Repetiiſſe autem atque in eas retuliſſe quod Romulus ſtatuerat de patria poteſtate filiifam. ter vendendi, teſtis eſt Dionyſius. Sed cùm totam hanc rem ſuperiori libro copioſius expoſuerim, non onerabo lectorem ocioſa repetitione. ſicuti nec illud pluribus
a. L.25. De ſtatulib. hîc verbis excutiam, quod & cap. ſequenti proponitur, & Modeſtinus ait,[a] putauiſſe Leges XII. Tab. ſtatuliberos vænúdari poſſe. Certè eas ſecutus videtur Martianus, cùm
b. L.13. §. 1. De pignor. reſponderet,[b] poſſe ſtatuliberum dari hypothecæ, licet conditione exiſtéte euaneſcat
c. L.9. De ſtatu. pignus. Húcque etiam pertinet, quod Vlpianus ait,[c] ſtatuliberum medio tempore ſeruum hęredis eſſe, & ideo noxę dedi poſſe. ſed deditum ſperare adhuc libertaté poſſe. nam deditionem non adimere illi ſpem libertatis. Quibus autem conditionibus ſtatuliberi vendi poſſent, multis etiam verbis Iuriſconſulti tractant. Sed eos nunc non inuitus miſſos facio atq; etiã manumitto, vt ad res grauiores atq; vtiliores pergamus.

IN XX.

VTI QVIS LEGASSIT SVPER PECVNIA TVTELA'VE SVAE REI, ITA IVS ESTO.

HOc caput reperi in veteri quodam fragmento ſcriptorũ Vlpiani, qui hiſce verbis XII. Tabularum ait confirmari teſtamento tutores datos. Sanè
a. L.4. De confir. tut. Paulus quoque ſcripſit[a] quemuis etiam extraneum poſſe tutorem teſtamento dare impuberi, ſi eum hæredem inſtituat, & pupillus extra ea nihil in bonis habeat. Certè æquum eſt, vnumquemque poſſe rei ſuæ, quam relinquit
b. L.4. De teſtam. tut. alteri, nomine, tutorem dare. Modeſtinus,[b] Pater (inquit) hæredi inſtituto filio vel exhæredato tutorem dare poteſt: mater autem non niſi inſtituto: quaſi in rem potius, quàm in perſonam tutorem dare videatur.

IN XXI.

PARENTIBVS TVTORVM LIBERIS IN POTESTATE DANDORVM TESTAMENTO, IVS ESTO.

QVo maior in Rep. rectè inſtituta, pupillorum cura habenda eſt, tanto eſt etiam neceſſe magis, vt de eorum tutoribus certa Lex extet. Audiebant Romani rem hãc valde fuiſſe & cordi & curæ Athenienſibus, apud quos fuiſſe ὀρφανοφύλακας ipſe quoque Xenophon in Poris teſtis eſt. Sed & Lyſias clariſs. orator Athenienſiũ meminit τῶν νόμων, οἱ κεῖνται περὶ τῶν ὀρφανῶν. Hoc itaque ſecuti exemplum Decéuiri diligentiſsimè atque prudentiſsimè totã hanc ré procurarunt, ac primùm patri hoc tribui voluerunt, vt teſtamento dare atq; deligere filio tutoré poſſet. Audiebant Ancũ Martium Regem filiis ſuis tutoré dediſſe L. Tarquiniũ.
a. L.1. De teſta. tut. Idé apud Græcos in vſu eſſe audiebant. Ergo Caius Lib. 4. ad Leg. XII. Tab. ait,[a] Lege XII. Tab. permiſsũ eſſe parétib⁹, liberis ſuis, ſiue maſculini, ſiue fœminini ſexus (ſi mo-
b. L. sancto. §. tutoris De tut. dò in poteſtate ſunt) tutores teſtaméto dare. Vlpianus ſcribit,[b] tutoris dationé neque imperij,

imperij, neque iuriſdictionis eſſe: ſed ei ſoli competere, cui nominatim hoc dedit vel Lex, vel Senatuſcõſultum, vel Princeps. vnde intelligimus dationem tutoris competere etiam homini alioqui priuato, ſi Lex ita ſtatuit: non competere vlli etiam Magiſtratui, niſi ſi id ei Lex nominatim tribuat. Addit autem Caius, ſcire nos imprimis hîc debere, etiam poſthumis filiis poſſe tutores teſtamento dari. Et ſanè Suetonius ſcribit Iulium Cæſarem teſtamentum facientem, plures ex iis, qui eum poſtea occiderunt, nominaſſe tutores filij, ſi quis ſibi naſceretur. Rationem autem cur poſthumis dari tutor poſsit, hanc adiicit Iuſtinianus, [c] quòd ij in compluribus aliis cauſis pro iam natis habeantur. Cùm idem Iuſtinianus traderet [d] furioſo filiofa. curatorem non eſſe dandum, quandiu in poteſtate patris eſt, qui curatoris ei loco futurus eſt, cauſam hanc adiicit: Quis enim talis affectus extraneus inueniatur, vt vincat paternũ? vel cui alii credendæ ſunt res liberorum gubernandæ, parentibus derelictis? Hæc eadem ratio & cauſa eſſe videtur, cur tutoris teſtamentarii à parente dati primus locus ſit, tantúmque etiã ei tribuatur, vt ſatiſdare non cogatur, quia fides tutorũ & diligentia ab ipſo teſtatore approbata eſt, inquit Iuſtin. [e] Porrò autem quamuis XII. Tabulæ in hoc genere patri plurimũ tribuerint: Prætor tamen & ipſe ſuam curam adiunxit, vt tum demum patris datio & voluntas rata eſſet, ſi pupillo eſſet vtilis. Vlpiani dictũ eſt: [f] Quãuis ei potiſsimùm ſe tutelam commiſſurum Prætor dicat, cui teſtator delegauit: attamen nonnunquam ab hoc recedetur: vtputa ſi pater minus perpenſo conſilio hoc fecit, fortè minor XXV. annis: vel eo tẽpore fecit, quo iſte tutor bonæ vitæ & frugi videbatur, deinde poſtea idem cœpit malè conuerſari, ignorante teſtatore: vel ſi contemplatione facultatum eius res ei commiſſa eſt, quibus poſtea exutus eſt. Tryphoninus quoque ait, [g] ſi morũ antè celata vel ignorata emerſerit improbitas, Prętorem ſequi debere vtilitatem pupillorum, non ſcripturam teſtamenti. Reliqua de teſtamentaria tutela ex noſtris in Inſtitutiones commentariis repeti poſſunt.

c. §. cum autem. Inſtit. De tute.
d. L. vlt. C. de curat. fur.
e §. 1. De ſatiſda. tutor.
f. L. 3. §. quãuis. De admi. tut.
g. L. 8. & 10. De cõfir. tut.

IN XXII.
QVIBVS TESTAMENTO TVTOR DATVS NON EST, AGNATI TVTORES LEGITIMI SVNTO.

HVius capitis XII. Tab. teſtem habeo & Iuſtinianum & Vlpianum, [a] vt alios omittam. addítque Vlpianus ſummã eſſe huius Legis prouidentiam, vt qui ſperarent habere ſucceſsionẽ, iidẽ tuerentur bona, ne dilapidarentur. Neque verò dubium eſt hanc Legem ex Græcia allatam eſſe. Certè mortuo Clinia Alcibiadis patre, Alcibiadis impuberis tutores legitimi fuerunt Pericles & Ariphon, qui illi ſanguine iuncti erant, ſiue vt loquitur Plutarchus, προσήκοντες κατὰ γένος. & in quadam Lyſiæ oratione non diſsimile exemplum legimus. Sanè Lex Charondæ apud Thurios, paulò ante Decemuiros lata erat, quæ agnatis tribuebat bonorum pupillarium curam, vtpote legitimis hęredibus: maternis verò cognatis, ipſius pupilli educationẽ & tutelam. Noluit enim pupillũ apud eos educari, qui legitimi eius hæredes eſſent, ſicuti elegãter narrat Diodorus lib. XII. Plato legitimos in ſua Rep. tutores eſſe vult tam maternos cognatos, quàm agnatos, lib. XI. de Legib. Cæterùm diligenter admonendi ſumus, legitimã tutelã ex XII. Tabulis deſcendentẽ, adeò depẽdiſſe ex quodã agnationis iure, vt intercideret ciuili vel minima capitis diminutione, veluti emancipatione, per quã agnatio perit. At legitima illa tutela, quæ ex nouis poſtea legibus delata eſt perſonis naturaliter magis quàm ciuiliter deſignatis, eo modo non intercideret. Tradit hanc differentiam Paulus ſubtiliſsimẽ. [b] Tutelas (inquit) etiam non amittit capitis diminutio: exceptis his, quæ in iure alieno poſitis perſonis deferuntur. Igitur teſtamento dati vel ex Lege, vel ex Senatuſconſulto, erunt nihilominus tutores: licet legitimæ tutelæ ex XII. Tabulis, interuertãtur eadem ratione, qua & hæreditates exinde legitimæ, quæ agnatis deferuntur. quia deſinunt eſſe, familia mutata. Ex nouis autem legibus & hæreditates & tutelæ plerunque ſic deferuntur, vt perſonæ naturaliter deſignentur: vt ecce deferunt hæreditatem Senatuſconſulta matri & filio. hæc ille. Hęc autẽ eius eſſe videtur ſententia. Tutela legitima, quã Lex XII. Tab. defert agnatis (quos & in iure alieno ponit ſtatuítque, hoc eſt, hære-

a. L. 1. De le. tut.
b. L. 7. tutelas. De cap. min.

des legitimos facit) quia defertur ciuili quadã ratione agnationis, eáque hîc ſpectatur magis, quàm naturalis alioqui cognatio: finito per emancipationem agnationis iure, & ipſa finitur, atque intercidit. at ex aliis legibus delatæ tutelæ, veluti quæ parentibus deferuntur, aut quæ à Magiſtratu dãtur ex Lege Attilia, Iulia, aut Titia: quia in iis non ſpectatur nec deſideratur ciuilis illa ratio agnationis, ſed naturali tantùm nomine deferuntur: ſublata per emancipationem agnatione, non pereunt. quod & de legitimis hæreditatibus dicitur. Nam & Modeſtinus,[c] Capitis (inquit) diminutione pereunt legitimæ hæreditates, quæ ex Lege XII. Tab. veniunt: quoniam deſinit ſuus hæres, vel agnatus rectè dici. Quæ autem ex Legibus nouis, aut ex Senatuſconſultis: non vtique. Obſeruandum itaque eſt, Decemuiros in deferenda ſiue tutela, ſiue hæreditate legitima, ſolummodo ſpectaſſe illud, quod ſubtiliter introduxerant, ciuile ius agnationis. Alias verò poſteriores leges ſimpliciter conſideraſſe naturalẽ cognationem. quas & Iuſtinianus in hoc genere præcipuè probauit, vt apparet ex eius Nou. Conſtitut. CXVIII. Porrò & tutela legitima patronis ex Lege XII. Tab. defertur, non quidem (inquit Vlpianus)[d] ſpecialiter vel nominatim: ſed per conſequentias hereditatum, quæ ex ipſa Lege patronis datę ſunt. quod etiam Iuſtinianus pluribus verbis explicat.[e] Et cui tandem in hoc genere ceſsiſſet, poſtponeretúrve patronus? cùm nec agnatos habeat libertus, nec ſit in poteſtate patris, à quo tutorem teſtamentariũ accipiat. Vt autem legitima patronorum tutela ex interpretatione XII. Tab. deſcendit: ſic & eius exemplo, parentum quoque legitima tutela recepta eſt, vt ſi pater, filiũ impuberem emancipauerit. Nam cùm ei ex edicto Prætoris eadem iura tribuuntur, quę ex XII. Tabulis patrono dantur in bona defuncti liberti: conſequens fuit, vt etiã tutela tribueretur. Nota eſt enim iuris regula: Vbi ſucceſsionis eſt emolumentum, ibi & tutelæ onus eſſe debet. De Legitimis tutelis plura dicta ſunt ſuis locis. Earum originem & veluti fontes in XII. Tabulis aperuiſſe nunc ſit ſatis. vnde apparet totã hanc Iuris Ciuilis partem, quæ latiſsimè patet, ad XII. Tabulas referendam eſſe. De tutore, quem Magiſtratus daret, ſi nec teſtamentarius, nec legitimus eſſet, nihil cauiſſe Decemuiri noſtri videntur: quanquam nec id Athenienſes neglexerant: apud quos, ei qui dicebatur ἄρχων ἐπώνυμος, dandorum pupillis tutorum cura demandata eſt. Sed quod in hoc genere deſiderabatur in XII. Tab. ſuppleuerunt, & prudenter cauerunt latæ poſtea Leges Attilia, Iulia, & Titia.

c. *L. capitis. De ſuis & legitis.*

d. *L. 3. De legiti. tut.*

e. *Inſtit. de legit. patr tut.*

IN XXIII.

SI FVRIOSVS EST, AGNATORVM GENTILIVMQVE IN EO, PECVNIA'VE EIVS POTESTAS ESTO.

DEſcripſi hoc caput ex Ciceronis libro ſecundo de Inuentione. Idem Cicero lib. 3. Tuſcul. Quæſt. ait XII. Tabulas vetare furioſum ſuarum rerum eſſe dominum. Iuſtinianus quoque ait[a] furioſos & prodigos, maiores 25. annis, in curatione eſſe agnatorũ; ex Lege XII. Tab. Atque hinc natum eſt prouerbiũ illud, cùm veteres quẽ furere ſignificabant, dicebant, ad agnatos & gentiles deducendũ eſſe. Porrò Tullius optimus interpres, furorẽ hîc dici ait, mentis ad omnia cæcitatẽ. & maius quippiã eſſe quàm inſaniã. proptereáque notat nõ fuiſſe ſcriptum in hac lege, SI INSANVS, ſed, SI FVRIOSVS. Inſaniã eſſe ait inconſtantiã ſanitate vacantẽ: ſed quæ tamẽ poſſit tueri mediocritatẽ officiorum, & vitæ cõmunem cultũ atque vſitatũ. Agnatos & gentiles cùm vocari dicimus ad curationem inſanorum, parentes tamen præferri ex cõſtitutione Iuſtiniani meminerimus:[b] deinde & filios. Quãuis enim dubitatũ olim fuerit, filióne ſano & frugi daretur patris furioſi curatio: dari tamen obtinuit.[c] Idque etiam Græcis placuiſſe facilè mihi perſuadeo. Vocatus eſt à ſuis filiis Sophocles in iudicium, vt tanquam furioſus & deſipiens à re familiari remoueretur, curatorémque acciperet, cùm propter ſtudiũ ſcribendarum tragœdiarum in ſumma ſenectute rem familiarem negligere videretur. Abſolutus tamẽ eſt, cùm carmẽ protulit, quod mininè deſipientis erat. Cæterùm verè furioſus ſi fuiſſet, non dubitaſſent Græci illi Iudices, filios ſapientes curatores dare. Porrò quamuis Lex ipſa curationem furioſi agnatis deferret, Prætor tamen ſuas interpoſuit,

a. *§. 3. Inſti. De curat.*

b. *L. vlt. C. De cur. fur.*

c. *L. hi qui in ea. De tute. & cur. da. ab his. L. 2. & 4. de cur. fur.*

interpoſuit, vt cauſa cognita iudicaret, & an verè furioſus alter eſſet, & an agnatus videretur idoneus curator: eum enim alioqui remouebat. Dictum [d] Pauli noſtri eſt: Sæpe ad alium è Lege XII. curatio furioſi aut prodigi pertinet: alij Prætor adminiſtrationem dat: ſcilicet cùm ille legitimus, inhabilis ad eam rem videatur. Curatori in furioſum eiúſque bona poteſtatem dant XII. Tabulæ. Curatorem ſuo conſilio & opera tueri debere non ſolùm patrimonium, ſed & corpus & ſalutem furioſi, ait Caius.[e] Bona furioſi curator alienare poteſt & obligare, ſi ad vtilitatem furioſi id pertineat, negociorúmq; adminiſtrationem. Donare, dedicare, aut ſeruis libertatem præſtare non poteſt.[f] Sic diligenter Iuriſconſulti definierunt, quænam illa eſſet poteſtas, quam curatori furioſi, ſua lege dari Decemuiri voluere. Et ſanè ſcripta reponſáque Prudentum in hoc genere, diceres commentarios eſſe ad XII. Tab.

d. *L. ſæpe. De cur. fur.*
e. *L. conſilio. De cur. fur.*
f. *L. Iul. § 1. cū duab. ſeq. L. vlt. De cur. fur.*

IN XXIIII.

PRODIGO BONIS INTERDICTVM ESTO: ISQVE IN CVRATIONE AGNATORVM ESTO.

IN veteribus quibuſdam fragmentis ſcriptorū Vlpiani nuper editis extant hæc verba: Lex XII. Tab. furioſum, itémque prodigum, cui bonis interdictum eſt, in curatione iubet eſſe agnatorum. Idem Vlpianus in Pandectis ait,[a] Lege XII. Tab. prodigo interdici bonorum ſuorum adminiſtratione, ídque moribus ab initio introductum eſſe. Nam & Decemuiri cùm ſuas XII. Tab. conſcriberent, colligere quoque iuſsi ſunt, quod Romæ eſſet moribus iuſtáque conſuetudine receptum. Sæpe in Pandectis occurrunt hæc verba: [b] IS CVI LEGE BONIS INTERDICTVM EST. Intelligi autem Legem XII. Tab. dubium non eſt. Neque verò aliquis exiſtimet, ipſo propterea iure, prodigo bonis interdictum eſſe intelligi. Imò verò & iudicis ſententia fuit opus, qui cauſa cognita interdiceret ex Legis autoritate. Sic Iulianus ait,[c] eos quibus per Prætorem bonis interdictū eſt, nihil ad alium transferre poſſe. & Paulus lib. 3. Sent. tit. 5. commemorat ſolennem verborum formulam, qua Prætor prodigo bonis interdicere ſolebat. Et Valerius Max. lib. 3. cap. 5. ſcribit, Q. Pompeium Prætorem Vrbanum paternis bonis interdixiſſe Q. Fabio clariſsimi viri Q. Fabij Maximi Allobrogici filio, qui perditam luxuria vitam agebat. Fabius Allobrogicus Conſul cum Opimio fuerat annis poſt XII. Tab. 330. Filius eius Fabius, cui bonis interdictum eſt, filium habuiſſe videtur Fabium Maximum, qui Conſul fuit cum C. Iulio Cæſare. Hoc exemplum pluribus verbis commemoro, & hominem deſcribo, vt vſum & autoritatem huius capitis XII. Tab. magis intelligamus. Nunc eius autores Decemuiros quid permouerit, videamus. Paſsim quidem leges Rom. tradunt, vnicuique liberam eſſe bonorum ſuorum adminiſtrationem relinquendam. Caius ait[d], iniquum eſſe, ingenuis hominibus non eſſe liberam rerum ſuarum alienationem. Vlpianus adiicit,[e] Si quis re mea vti me non permittat, iniuriarum conueniri poſſe. Conſtantinus Imp.[f] profitetur ſuæ quenque rei & moderatorem eſſe & arbitrum. Arcadius & Honorius,[g] Iuſtum eſt (inquiunt) ſua cuique committere. Et ſanè nihil eſſe tam naturale, quàm voluntatem domini rem ſuam in alium transferre volentis ratam eſſe, ait Iuſtinianus.[h] Idque ſi vſquam, Romæ ſemper diligentiſsimè ſeruatum eſt. Hæc ſunt (inquit Cicero pro Cæcinna) firmiſsima fundamenta noſtræ Ciuitatis, ſui quenque iuris & dimittendi & retinendi eſſe dominum. Hæc non ignorabant Decemuiri. ſubuertere verò minimè omnium volebant: ſed prudenter tamen iudicabant cauendum eſſe, ne hæc eſset pernicioſa libertas: eorúmque habendam rationem intelligebant, quibus neque finis neque tempus expenſarum, neque modus vllus eſt. Vlpianus [i] ſæpe ſignificat, latius vti re ſua quem poſse. imò & ſi bona fide ſit re aliena liberalius abuſus, excuſari.[lz] Sed videbant etiam Decemuiri Reip. intereſse, ne quis re ſua malè vtatur, & infinitis profuſionibus frænum iniiciendum. Intelligebant multos etiam inuitos ſeruandos eſse. Quid multis? Audiebant, ex Lege Solonis apud Athenienſes eum infamia notari, qui patrimoniū decoxiſset, atque adeò lege omnium Græcorum arceri eum foro & concionibus, ſicuti apparet ex oratione Æſchinis contra Timarchum. Audiebant ipſos etiam Areopagitas, prodigum in-

a. *L. 1. De curat. fur.*
b. *L. is cui. De teſta. L. mutum. § 1. De acq. hæred.*
c. *L. Iulianus. De cur. fur.*
d. *L. 2. ſi à parent. quis ma. fue.*
e. *L. 13 iniur. actio. 1. § ſi quis me. De iniur.*
f. *L. in re mandata. C. mand.*
g. *L. nemo externus. C. De Iudæ.*
h. *§ tradita. Inſtit. De rer. diuiſ.*
i. *L. ſed & ſi lege De petit. hæredit.*
lz. *dic. L. ſed & ſi lege. § conſuluit.*

temperanter viuentem, quem Aſotum vocant, vtpote quem ſibiipſi relictum vix ſalus ipſa ſeruare poſſet, nó aliter quàm criminis alicuius reum & in ius vocare & punire. Sic enim Athenæus lib. 4. ait: ϑὺς ἀσώτας τὸ παλαιοὶ ἐκάλουν τε αἱ Ἀρεοπαγῖται καὶ ἐκόλαζον. An his exemplis non mouerentur Decemuiri, qui & Remp. ſaluam eſse, & ſingulos ciues ſeruare cupiebant? neque verò expectandum eſse, vt quis patrimoniú omne ſuum profudiſset: ſed potius cauendum, omnino profundere ne quis poſset, prudenter viderunt. Prudẽtis enim Legiſlatoris eſt, dare potius operam ne quid fiat, quàm vt factum puniatur. Tempeſtiuè itaque prodigo & bonis iuterdici & curatorem dari voluerunt. Mulieri quoque luxurioſe viuenti bonis interdici ait Paulus[l]. Rarum quidem eſt, vt mulieres prodigæ ſint, quæ natura ſunt auaræ, vt eſt apud Vlpianum & Conſtantinum.[m] Vbi tamen vel impudicis amoribus vel comeſſationibus ſeſe dedunt, hoc eſt, luxurioſe viuere incipiunt: nullis ſumptibus parcunt, & modum adhibent nullum, & minus quidem quàm viri. Quid? quod Vlpianus ait[n], ſi adoleſcens luxurioſus mandet tibi, vt pro meretrice fideiubeas: ídque tu ſciens mãdatum ſuſceperis: non habere te mandati actionem: quia ſimile ſit, quaſi perdituro pecuniam ſciens credideris. Ergo quanuis nondum ſit ei bonis interdictum: quia tamen luxurioſe viuit, noluerunt Romani eius libidines atque profuſiones adiuuari. Atq; vt magis omnes deterrerẽtur, ne quid ei ad ſumptum faciendum ſuppeditarẽt: reſponſum eſt,[o] non eſſe bonæ fidei emptorem, neque vſucapturum, qui emit ſeruos à luxurioſo, & qui pecuniam protinus ſcorto daturus eſt. Adeò Leges Romanæ diſſolutam huius generis hominum vitam alere noluerunt. Supereſt vt videamus quæ vis ſit, quæ poteſtas adempta, quæ ſit iuris ratio, vbi prodigo bonis interdictum eſt. Id verò Iulianus[p] non multis verbis explicat. Is (inquit) cui bonis interdictum eſt, ſtipulando ſibi acquirit: tradere verò, vel promittendo obligari non[q] poteſt. Idem Iulianus alio loco ait eos, quibus per Prætorem bonis interdictum eſt, nihil ad aliũ transferre poſſe. Sed[r] nec teſtamentum facere poſſunt. Poſſunt[ſ] tamen hæredes inſtituti adire hæreditatẽ. Cæterùm ex ſuo contractu obligari non poſſunt, neque obligationem nouare, niſi meliorẽ faciant ſuam conditionem. Quid multis? Prodigus[t], cui bonis interdictum eſt, pupillo tutorem habenti comparari ſolet, quod ad acquirendum attinet: Quod[v] verò ad ſe obligandum, furioſo: adeò vt fideiuſſor pro prodigo promittente interueniẽs, ne naturaliter quidem obligetur, non magis quàm ſi pro furioſo interceſsiſſet. Cæterùm[x] vbi ex re ipſa actio veniret, ſic vt obligari furioſus & prodigus poſſent ex negocio geſto: mirum non eſt, fideiuſſorem obligari.

l. L. & mulieri. De cur. fur.
m. L. ſi ſtipu. §. ſi vxor. De do. inter vir. & vxo. L. ſi à ſpon. §. quòd ſi ſpon. C. de donat. ante nupt.
n. L. ſi verò. §. ſi adol. Mand.
o. L. ſi quis. Pro empt.
p. L. is cui bonis. De verb. oblig.
q. L. Iulia. De curat. fur.
r. L. is cui lege. De teſtam.
ſ. L. mutum. §. 1. De acqu. hæredit.
t. L. 3. De noua.
v. L. is cui bonis. De verb. oblig.
x. L. 25. Marcellus. L. 80. ſi à reo. §. ſi à furioſo. De fideiuſſ.

IN XXV.
SVSPECTI TVTORIS IVDICIVM ESTO.

Vlpianus Iuſtinianúſque aiunt,[a] ſuſpecti crimen ex Lege XII. Tab. deſcendere. Cicero quoque lib. 3. Offic. ſcribit dolum in tutela, fuiſſe vindicatum Lege XII. Tab. Idem in oratione pro Cæcinna ait, turpe iudicium dari aduerſus eum qui per tutelam fraudaſſet aliquem. Et pro Roſcio Comœdo inter iudicia ſummæ æſtimationis & penè capitis, refert iudicium tutelæ: ſicuti & Leges Ciuiles infamia notant tutorem ſuſpectum, qui propter dolum à tutela remotus eſt. Atque hoc quidẽ ſuſpecti tutoris iudicium, quaſi publicum eſſe ait Iuſtinianus. Eius enim accuſationem omnibus patẽre. Nempe, ſi Prætor iudicaret tutorem propter ſuum dolum, grauiori, quàm ſit infamia, pœna dignum eſſe, remittebat ad Præfectum Vrbi, qui in eum, tanquam criminis alicuius grauioris reũ, animaduerteret.[b] Sed & ſine accuſatione poterat ſuſpectus tutor repelli, ſi Prætori liqueret ex apertiſsimis rerum argumentis, ſuſpectum eum eſſe. Idque fauore pupillorum recipi ait Vlpianus.[c] Illud quoque ſingulari eorum fauore receptum eſt, vt pendente ſuſpecti iudicio, intelligatur ipſo iure tutori poſtulato interdictum bonorum pupillarium adminiſtratione: adeò, vt ſi illi debitor pupillaris ſciens ſoluere, non liberaretur:[d] cùm tamen alioqui rectè ſoluatur creditori non modò reo alicuius criminis, ſed iam etiam condemnato.[e] Plura ſingulari iure in hoc iudicio cõſtituta ex Pandectis licet colligere. nos præcipua capita obiter attigimus, vt oſtenderemus, quid de hoc iudicio poſteritas iudicarit, quod à Decemuiris inſtitutum fuit.

a. L. 1. De ſuſp. tut. §. 1. Inſtit. De ſuſp. tut.
b. L. 1. §. ſolent. De offic. præf. vrb.
c. L. 3. §. præterea. De ſuſpec. tut.
d. L. quòd ſi forte. §. 1. De ſolut.
e. L. reo. De ſolut.

Atque

Atque hos quidem id inſtituiſſe, miniméque pati voluiſſe ſuſpectum tutorem impunè graſſari, nemo, opinor, mirabitur, qui meminerit, quàm iis fuerit, vt eſse debuit, & cordi & curæ ſalus pupillorum. Sed & meminiſse potuerant, quales paulò ante eorum tempora tragœdiæ huius generis in Græcia fuerant. Euripides narrat Creſphontem quendam improbum perfidúmque tutorem pupillis ſuis Meſsenem fraude eripuiſse: háncque eius vocem fuiſse, Pecuniam ſummum eſse bonum humani generis, virtuti etiam & pietati anteferendam. Hanc vocem & turpem & ſceleratam cùm Athenis in Theatro Populus audiret, iuſta indignatione commotus & actorem & Poëtam explodere voluit. Sed prodiens in medium Euripides, orauit, finem vt fabulę audirent. audituros enim, quàm graues pœnas dederit hic tutor, quámque tragicum vitæ exitum ſortitus ſit. Actum id fuit Athenis vix annis viginti ante Decemuiros. Recens itaque eius erat memoria: vt veriſimile quoque ſit eius exempli recordatione commotos eos ſuiſse. Ac periculum ſanè erat, ne & ipſi cum ſuis Tabulis eiicerentur, ſi nullum ſuſpecti tutoris iudicium, pœnam aut coërcitionem nullam inſtituiſsent. Porrò præter iudicium ſuſpecti tutoris, prodita eſt iure Ciuili actio de rationibus diſtrahendis in duplum aduerſus eum, qui in tutela gerenda rem ex bonis pupilli abſtulerit. Adde quod Paulus ait,[f] ob fœnus pupillaris pecuniæ per contumaciam non exercitum, aut fundorum omiſsam comparationem, tutorem, ſi non ad damnum reſarciendum idoneus eſt, extra ordinem coërceri.

f. *L. 2. De tutel. & rat. diſtr. L. 49. ob fœnus. De adm. & peri. tuto.*

IN XXVI.

VTI QVIS LEGASSIT REI SVAE ITA IVS ESTO.

TEſtamentis, iiſque etiam ſcriptis vſi Romani ſunt ante XII. Tabulas. Nã & tempore Coriolani ſua in procinctu teſtamenta habuere, vt teſtis eſt Plutarchus. Sed teſtamentorum libertas maior, certiórque autoritas fuit editis XII. Tabulis. neque tamẽ Lex hæc ſine exemplo aliarum quoque Gentium edita eſt. Audiebant Decemuiri Gręcos, cùm quidem de aliis Iuris partibus parum inter ſeſe conuenirent, in hanc tamen vnam de iure teſtamentorum tanquam naturalem Legem omnes conſentire. Sic enim Iſocrates in Æginetico ſcribit:

σκέψασθε νόμον ταῖς διαθήκαις βοηθοῦντα, ὃς δοκεῖ τοῖς Ἕλλησι καλῶς κεῖσθαι. τεκμήριον δὲ μέγιστον· περὶ μὲν ἄλλων διαφέρονται, περὶ δὲ τούτου πάντες ταὐτὰ γινώσκουσι.

Audiebant Solonem Athenis Legem huius generis tuliſſe, quæ cùm ſummã teſtamenta facturis libertatem tribueret, iis ſaltem qui ſanæ mentis eſſent & orbi, eorúmque ſupremam voluntatem tueretur, magno Populi Athenienſis applauſu excepta fuerit, ſempérque religioſiſsimè obſeruata, vt erat certè & æquiſsima & prudentiſsimè ſcripta. Quam quidẽ Solonis Legẽ teſtamentariam, ad cuius exemplum Romanę poſtea leges compoſitæ ſunt, totámq; eius rationem & cauſam initio hîc proponere, operæpretium fuerit. Ergo Plutarchũ audiamus de Solone loquentem:

Εὐδοκίμησε δὲ καὶ τῷ περὶ διαθηκῶν νόμῳ. πρότερον γὰρ οὐκ ἐξῆν, ἀλλ' ἐν τῷ γένει τοῦ τεθνηκότος ἔδει τὰ χρήματα καὶ τὸν οἶκον καταμένειν. ὁ δ' ᾧ βούλεταί τις ἐπιτρέψας, εἰ μὴ παῖδες εἶεν αὐτῷ, δοῦναι τὰ αὑτοῦ, φιλίαν τε συγγενείας ἐτίμησε μᾶλλον, καὶ χάριν ἀνάγκης, καὶ τὰ χρήματα κτήματα τῶν ἐχόντων ἐποίησεν. οὐ μὴν ἀνέδην γε πάλιν, οὐδ' ἁπλῶς τὰς δόσεις ἐφῆκεν, ἀλλ' εἰ μὴ νόσων ἕνεκεν ἢ φαρμάκων, ἢ δεσμῶν, ἢ ἀνάγκῃ κατασχεθεὶς, ἢ γυναικὶ πειθόμενος.

Decemuiri primum illud præcipuúmque caput ſimpliciter amplexi ſunt, ſuíſque Tabulis adſcripſerunt his verbis,

VTI QVISQVE LEGASSIT SVÆ REI ITA IVS ESTO.

Quæ duobus locis commemorantur in Pandectis, & à Iuſtiniano repetuntur [a] tum in Inſtitutionibus, tum etiam in Nouel. Conſtit. XII. quo quidem etiam loco cùm Legem hanc antiquiſsimam eſſe dixiſſet, ad eius exemplum ſua lingua ſubiicit, *ἔστω νόμος ἡ τοῦ διατιθεμένου βουλή*. Initio quod ad legandi verbum attinet, quo vſi Decemuiri ſunt: ſciendum eſt, eo generaliter eſſe vſos, ſicuti poſteritas verbo teſtandi vſa eſt. Et fortaſsis à Græcis hæc quoque vox ſumpta eſt: apud quos *λήγειν* mori ſignificat. nam & *λῆξιν* vocant defuncti hæreditatem. Porrò ſummam illam teſtandi libertatem hac lege XII. Tab. conceſſam, poſterioribus legibus admodum imminutam ſuiſſe con-

a. *L. 120. verbis legis. De verb. ſignif. L. 1. Ad leg. Fal.*

ſtat. & multis etiam adempta eſt teſtamenti factio. multa teſtamentorum ſolennia introducta ſunt. In hæredibus ritè inſtituendis difficultas magna conſecuta eſt. Sui hæredis præteritio teſtamentum ipſo iure rumpere cœpit, non minus quàm filij, interdúmque etiam fratris iniuſta exhæredatio ſubuertere per querelam inofficioſi. Denique, ad legata quod attinet, Lex Falcidia paſſa non eſt pluſquam dodrantem bonorum legari, vt alia huius generis omittam. Sed præter hæc tamen, plurimum autoritatis ſemper vt tribueretur tabulis teſtamentíſque defunctorum, hæc Lex XII. Tab. effecit, eíque acceptum ferre debemus quod de iure & vi teſtamentorum, & vltimæ voluntatis paſsim occurrit in libris Iuris Ciuilis. Iudicat quidem Plato lib. II. de Legibus eos ineptè facere, qui tantum tribuant defunctorum voluntatibus, vt omnes etiam nutus morientium & tantùm non ęgri ſomnia religioſe obſeruent, cùm quidem plerunque delirent, qui animam agunt. Verùm inter ægri deliria, & teſtamenta hominis ſanæ mentis prudenter diſcernunt legumlatores. Ergo & Conſtantinus[b] Decemuiros noſtros ſecutus, Ne ſint (inquit) caſſa morientium iudicia. nihil enim eſt, quod hominibus magis debeatur, quàm vt ſupremæ volũtatis liber ſit ſtylus: & licitum, quod iterum non redit, arbitrium. Certè Paulus ait,[c] etiam publicè intereſſe, ſuprema hominũ iudicia exitum habere. Quare & Papinianus reſpondit[d], Principali Pontificalíque autoritate compellendos hæredes eſſe ad obſequium ſupremæ voluntatis. Quid multis? Iuſtinianus noſter in Nou. Conſtit. 18. dixit, de teſtamentis plurima ſummo ſtudio tradita eſſe ab autoribus Iuris Ciuilis, iiſque tantùm non plenos eſſe omnes legum codices. Sed ea ferè omnia ſi dixero promanare ex XII. Tabulis, tanquam ex primo fonte, aut huius ſaltem capitis cauſa prodita eſſe: nihil fortaſſe dixero quod verum non ſit. Principio de iis, qui teſtamenta facere nõ poſſunt, illud ſaltem ex XII. Tabulis deſcendit, quod Vlpianus ait,[e] eum, cui lege bonis interdictum eſt, teſtamentum facere non poſſe. Sed & XII. Tabulæ nominatim quoſdam ſupplicij cauſa iuſſerunt inteſtabiles eſſe,[f] quos certum eſt ea ratione perdere ius teſtandi. Ius autem hoc quàm latè patuerit, & quæ hac lege poteſtas tributa ſit teſtatoribus, videamus. Noſter Pomponius ait,[g] verbis legis XII. Tab.

IS VTI LEGASSIT REI SVÆ ITA IVS ESTO.,

latiſsimam poteſtatem tributam videri & hæredes inſtituendi, & libertates dandi, tutelas quoque conſtituendi. ſed hoc ius coanguſtatum eſſe interpretatione legum, vel autoritate Iura conſtituentium. Initio mirari aliquis poſſet, Decemuiros liberam patribus dediſſe poteſtatem filiorum exhæredandorum, aliorúmque quos vellent hęredum inſtituendorum, cùm quidem Solon legem ferens teſtamentariam, filiorum cauſam exceperit, quos bonis paternis iniuria fraudari iniquum eſſe iudicabat. quanquam & apud Græcos inuentus vnus Epitades ſit, qui edixerit in fraudẽ filiorum, vt cuique liberum eſſet, cuicunque tandem vellet, patrimonium ſuum legare ac teſtamento relinquere: hoc interim agens & captans, vt filium, quem oderat, immerentem etiam poſſet exhæredare. Ac primùm quidem Populus non intellexit aſtuti hominis conſilium: ſed vbi patefactum id eſt, iniuſta lex hæc repudiata fuiſſe dicitur. Decemuiris tamen ſi placuit, placuiſſe ea videtur propter patriam poteſtatẽ, quam apud Romanos ſummam maximámque fuiſſe, ex Romuli Legibus didicimus. Et quid tandem mirum eſt, ſi liceat exhæredare, quos & occidere licebat? vt ait Paulus noſter.[h] Ac ne omnino ab omnium ſapientum Græcorum iudiciis Decemuiri hac in re diſſenſiſſe videantur: Ariſtoteles lib. 8. Ethic. ſcribit iure conceſſum eſſe patri, vt pro ſuo arbitrio filium exhæredet: non etiam, vt filius patrem. Patri enim obligatum eſſe filium, non filio patrem. Fatetur tamen eam eſſe Naturæ vim, vt non temerè quiſquam immeritum filium exhæredet. Atque hac quidem etiam ratione videntur Decemuiri talem tantámque parentibus teſtamenta facientibus poteſtatem dediſſe reliquiſſéque. Cæterùm vbi poſteritas vidit tam eſſe multorum parentum & barbaram & inhumanam malitiam, vt nulla apud eos vis ſit naturalis pietatis, nulla τῶν ϛοργῶν φυσικῶν: rectè exiſtimauit tantum iis tribuendum non eſſe.[i] Nõ fuit (inquit noſter Maximus) conſentiendum parentibus, qui iniuriam aduerſus liberos ſuos teſtamento inducunt. quod plerunque faciunt, malignè circa ſuum ſanguinem iudicium inferentes, nouercalibus delinimentis caſtigationibúſque corrupti, neque diſsimile eſt Platonis in hoc genere iudicium, lib. II. de Legibus. Ergo magna

b. L. 1. C. de ſacr. eccleſ.

c. L. vel negare. quemad. teſt. aper.

d. L. hæreditas etiam. De peti. har.

e. L. is cui. De teſtamen.

f. dic. L. is cui. §. ſi quis. L. cum lege De teſtament.

g. L. 120. verbis legis. De verb. ſignif.

h. L. in ſuis. De lib. & poſth.

i. L. 4. De inof. teſtamen.

magna ratione introducta eſt de inofficioſo teſtamento querela. Quis eius autor primus fuerit, certò dicere non poſſum. Sed quiſquis tandem fuerit, & quacunque antiqui Iuris Ciuilis parte prodita ea ſit: eadem de re ſecundum Ius Ciuile, Prætor Edictum propoſuit, quod quidem pluribus verbis explicatur lib. 5. Pand. & nos libro ſequenti, Edicta Prætorum explicantes, non prætermittemus. Ad præteritionem quod attinet, de ea, vt de exhæredatione, Decemuiri iudicaſſe videntur: atque ignoraſſe multa in hoc genere, quæ poſteritas ſubtiliter commenta eſt. Sicuti & de poſthumis naſcituris ſuis: ſiue inſtituti hęredes eſſent, ſiue pręteriti, ſiue exhęredati, nullę tempore Decemuirorum fuiſſe videntur controuerſiæ, quales poſtea Iuriſconſulti tractarunt. Simpliciter enim ratum eſſe volebant Decemuiri, quod teſtator voluiſſet ſtatuiſſetque. Alienũ poſthumum vetuſto Iure Ciuili inſtitui nõ potuiſſe hęredẽ Iuſtinianus ait.[12] Sed id ex interpretatione Prudentũ magis, quàm ex Lege XII. Tab. fuiſſe videtur. Videbant illi, Decemuiros non niſi ſuos ad hæreditates nominatim vocare. Itaque emancipatos filios, vel ex teſtamento, iure Ciuili hæredes eſſe poſſe vix fateri audebant. Sed vt id tamẽ admitterent propter generale hoc caput XII. Tab. VTI QVIS LEGASSIT &c. ſupererat alius ſcrupulus, quòd incertos adhuc, nec in rerum natura exiſtentes, veluti poſthumos rectè inſtitui poſſe abſurdum videbatur. atque vt ea fortaſſe incertitudo ſuo proprióque poſthumo non obeſſet, quin inſtitui poſſet, extraneo certè & alieno, quem vix admittebant iam natum, nõdum nato obeſſe crediderunt. Sanè inter opera Galeni extat liber vnus, in quo diſputatur, an animal ſit id quod eſt in vtero. Eius verò libri autor, teſtis eſt Lycurgum & Solonem lege lata ſtatuiſse, vt hæredes inſtitui poſsẽt, qui ſunt in vtero: atque inde probat animatos eſse. Hanc Legem placuiſse Decemuiris, facilè quidem crediderim: quãquam paulò pòſt ſecuti ſint interpretes, qui ſubtilius neſcio quid in hoc, vt dixi, genere tradere & diſtinguere voluerint. Sed nec ad XII. Tab. referendum eſt, imò verò ad mediam potius quandam Iuriſprudentiam, quod Iuſtinianus ait, filiofa. pręterito inutile fuiſse teſtamentum: filiabus verò præteritis, vel alijs per virilem ſexum deſcẽdẽtibus liberis, veluti nepotibus, Antiquitatem dediſse ius ſaltem accreſcendi ad certam portionem: non etiam ius teſtamenti planè infirmandi rumpendíve. Cæterùm vbi receptum poſtea fuit, præteritis ſuis hæredibus, filijs vel nepotibus, etiam poſthumis, teſtamenta rupta & inutilia intelligi: cautio quoque prodita eſt, qua commodiſsimè inſtitui hæredes poſsent. Ac primùm quidem quæſitum eſt de iis nepotibus poſthumis, qui viuo auo concepti, poſt eius mortem primùm naſcerentur ſui ex filio, qui poſt teſtamentum, ante teſtatorem patrem ſuum mortuus eſset. Nam hi præteriti rumpebant teſtamentum: & tamen vulgò non erat ſatis expedita ratio, qua ritè inſtitui poſsent. Vt igitur hiſce periculis teſtamentorum occurreretur, & vt vti quiſque legaſset, ita ius eſset, Gallus Aquilius cautionem quandam & formulam cõpoſuit edidítque, qua poſthumi illi nepotes, quos tempore teſtamenti filius præcedebat in iure ſui hæredis, ritè inſtituerentur. Quod ad eos nepotes attinet, qui poſt teſtamentum viuo adhuc teſtatore nati eſsent ſui ſolicitus non fuit Gallus. nam & auo liberum erat teſtamentum mutare, eóſque inſtituere iam natos. Sed quacunque tãdem ratione Gallus eos prætererit: Lex Vellæa, cùm eorum quoque præteritione teſtamenta rumpi conſentiret, egit de iis inſtituendis nondum quidem natis, ſed qui naſcerentur ſui viuo teſtatore auo. Sicuti & quod attinet ad nepotes iam quidẽ tempore teſtamenti natos: ſed quos tum filius præcederet in iure ſuorum: poterant & hi quidem olim inſtitui: & præteriti tamen teſtamentum non rumpebant, quamuis viuo teſtatore ſui facti eſſent ſubducto filio. Cæterùm eadem Lex Vellæa ſic per ſucceſsionem in locum filij voluit fieri ſuos, & veluti agnaſci, vt eodem loco haberentur, atque ſi ſui nati eſſent, & ius quoque teſtamenti rumpendi haberent præteriti. Interea liberam reliquit veterem eorum inſtituendorum poteſtatem. Ac operępretium quidem eſt, duo hæc Legis Vellææ capita, vt cum Lege XII. Tab. conferantur, ſubſcribere:

[12] l. 2. 1. Inſtit. De bon. poſſ.

QVI TESTAMENTVM FACIET, IS OMNES VIRILIS SEXVS, QVI EI SVI HÆREDES FVTVRI ERVNT, HÆREDES INSTITVENDI VEL EXHÆREDANDI IVS HA-

BETO. ID NISI FIAT, TESTAMENTVM EIVS RVPTVM ESTO.

QVI EX SVIS HÆREDIBVS SVVS ESSE DESIERIT, LIBERI EIVS, ET CÆTERI IN LOCVM SVORVM SVCCEDVNTO. QVI NISI INSTITVTI VEL EXHÆREDATI AD EXEMPLVM POSTHVMORVM ERVNT, TESTAMENTVM RVPTVM ESTO.

Sed tota hac de re, cùm ad Gallum ventum erit, latius diligentiúſque cum Scæuola conferemus. Porrò quòd ad legata attinet, ſumma fuit teſtatoribus hoc iure poteſtas eorum relinquendorum, vt iis etiam ſi vellent, totam ſuam hæreditatem exhaurire poſſent. Sed multis poſtea ſæpe legibus Romæ hæc legandi libertas imminuta eſt. Nam Lex quædam Furia teſtamentaria legare vetabat vltra mille aſſes. Lex verò Voconia ſtatuebat, ne plus haberet legatarius, quàm hæres. Cæterùm tempore Auguſti annis poſt Decemuiros pluſquam quadringentis, lata lex eſt Falcidia, cuius primo capite Lex hæc XII. Tab. & legãdi libertas reſtituta. Sic enim ſcriptũ in eo fuit,

QVI CIVES ROMANI SVNT, QVI EORVM POST HANC LEGEM ROGATAM TESTAMENTVM FACERE VOLET, VT EAM PECVNIAM EÁSQVE RES QVIBVSQVE DARE LEGARE VOLET, IVS EI POTESTÁSQVE ESTO.

Sed alio deinde capite hanc libertatem conſtringit, & modum quendam legatis imponit. Nam hic C. Falcidius Tribunuſpb. ſuo Plebiſcito effecit, vt non niſi beſſem bonorum legare ius eſſet, quadrans omnino relinquendus eſſet ſcripto hæredi. neque liberum teſtatoribus fuit vim huius Legis Falcidiæ infringere, aut ei priuata aliqua ſua cautione refragari, vt Papinianus ait.[l] Illud quidem ſingulari iure militibus tributum eſt, vt in eorum teſtamentis Lex Falcidia locum non haberet.[m] Sed iure communi qui teſtaméta faciebant, eius imperium effugere non poterant, quanquam ipſi Principi legata relinquerent. [n] manſitque vis hæc & autoritas huius Legis pluſquam quingentis annis. Sed Iuſtinianus tandem Nouella ſua Conſtit. prima voluit ratam eſſe voluntatem teſtatoris, hæredem Falcidia vti nominatim vetantis. Sic reſtituta tandem eſt & veluti in vſum reuocata Lex hæc XII. Tab. quam explicamus, VTI QVISQVE LEGASSIT, &c. Et ſanè in pleriſque Iuris Ciuilis partibus illud fuiſſe videtur Iuſtiniano & curæ & cordi, vt ſublatis mediæ Iuriſprudentiæ difficultatibus, poſteritatiſque impedimentis, Iuris ratio reuocaretur ad ſimplicitatem XII. Tab. Itaque & Legem Fuſiam Caniniam ſuſtulit, quæ libertatum ſeruis legandarum teſtamentóve dandarum libertatem XII. Tab. conceſſam imminuerat, certúmque modum præſcripſerat, quanuis Lex hæc cum iudicio Auguſti conueniret, & iuſta illa ratione niti videretur, quam multis olim ſapientibus viris Romę placuiſſe eleganter & copioſe ſcribit Dionyſius lib. 4. Sanè Lex Papia de caducis lata paulo ante tempora Auguſti, & ab ipſo Auguſto recognita, multíſque etiam capitibus aucta, valde etiam obſtitit, quominus ita ius eſſet, vti eſſet legatum. Iuſtinianus noua ſua de caducis tollendis conſtitutione rem propius reuocauit ad defunctorum voluntatem, vt quod non capiebat is cui relictum erat, potius coniuncto accreſceret, vel hæredi, à quo legatum erat, relinqueretur, quàm fiſco addiceretur. De tutelis teſtamento dandis ſuo ſuperius loco dictum eſt. Illud hoc loco prætermittendum nõ eſt, quo maiorem autoritatem, defunctorum teſtamentis detulere Romani, tanto etiam maiori cautione confici voluere, ne falſum pro vero ſupponi poſſet. Et ſanè ſi vlla in re, in teſtamentis ſubiiciendis maxima eſt hominum & audacia & improbitas. Teſtis eſt Lex Cornelia de falſis, quæ hominibus teſtamentariis huius generis coërcendis tam fuit occupata, vt Teſtamentaria dicta ſit. Cùm igitur, quod Iuſtinianus cupere ſe ait,[o] vehementer cupierint veteres quoque Romani, vt falſum exularet è Rep. præcipuè quod ad teſtamenta attinet, ſolenniter ea confici voluere. De teſtamentis in procinctu non loquor. quorũ vſum apud Romanos fuiſſe ante ipſas quoque XII. Tab. non ignoro. Neceſsitas Legem non habet. De iis nunc teſtamentis loquor, quę in ocio, in Vrbe pacata fiebant. Quæ autem ſolennia adhiberi iis voluerint Decem-

l. L. quod de bonis. §. 1. ad L. Falcid.

m. L. in teſta. C. ad L. Fal.

n. L. 4. C. ad L. Falc.

o. L. iubemus. C. de teſta.

Decemuiri,certò dicere non poſſum. Sed certum eſt,antiquiſsimis illis temporibus, quaſi Lex aliqua ferenda eſſet, ſic teſtamenta conuocato per Cornicinem Populo, calatis Comitiis fieri ſolita:teſtatorémque palàm, vniuerſo Populo præſente,& veluti teſte, vltimam ſuam plerumque expoſuiſſe voluntatem, eámque Quiritibus cõmendaſſe. Porrò non modò rem ſuam quis legare,teſtamentóque relinquere poteſt:ſed & alienam,[p] vt eius ſaltem æſtimationem præſtare cogatur hæres, ſi rem ipſam redimere non poſsit. An tãtum itidem iuris teſtatoribus tribuerint Decemuiri, certò adfirmare non poſſum. Sed vt eorum Lex hac fortaſsis in re latius etiam propagata ſit:multis certè aliis modis conſtricta eſt,atque compreſſa.Nam vt recentiora omittã, vetuſtiſsima eſt illa Catoniana regula,trecentis, opinor,annis poſt XII.Tab. edita,Legatum,quod inutile foret,ſi ſtatim poſt teſtamentũ deceſsiſſet teſtator,quãdocunque is deceſſerit,inutile manere. Neque verò diſsimulandum eſt,ex ipſa quoque Lege XII. Tab.multis ademptam fuiſſe teſtamenti factionem. Sed ſi omnia perſequerer,quæ ad hoc caput referri reuocaríque poſſunt,vereor,vt finem noſtra non inueniat commentatio.

[p. *L.cùm ſeruum.§.vlt. De leg.1.L. cùm alienũ. C. de legat.L.qui concubinam.§.vlt. De leg.3. L. ſi domus.§. qui confitetur.De legat. 1.*]

IN XXVII, & XXVIII.

INTESTATORVM HAEREDITATES, PRIMO SVORVM HAEREDVM, VELINT NOLINT, SVNTO, &c.

DE legitimis ab inteſtato ſucceſsionibus neceſſe eſt in Rep.certam aliquã Legem extare,quæ & ordinem deſcribat, & ipſos conſtituat gradus:ne tota ſtatim cognatio irruat in bona defuncti,& quo iure quáve iniuria miſceat omnia. Apud Athenienſes Solon,ſuam hac de re Legem & naturæ &rationi bene conuenientem ediderat:quæ etiamnum extat apud Demoſthenem in oratione ὑπὲρ Ἁγνίου κλήρου.Eam Romani Legati deſcripſerunt,& in deferenda primo loco liberis hæreditate Decemuiri facilè ſecuti ſunt, vt tamen ſuum illud inter eos diſcrimen ſuorum & emancipatorum retinuerunt: ſic etiam agnatorum cognatorúmque ex ordine tranſuerſo ad ſucceſsionem venientium differentiam,quam commenti ſunt,non omiſerunt. Legitimam hæreditatem dici,quæ ex Lege XII.Tabularum defertur,ſcribit Vlpianus:[a] neque eam modò ita vocare poſſumus,quæ ab inteſtato,ſed & quæ ex teſtamento defertur. Sic enim idem Vlpianus ait:[b] Lege obuenire hæreditatem non impropriè quis dixerit, etiam eam,quæ ex teſtamento defertur:quia ex Lege XII. Tabularum teſtamentariæ hæreditates confirmantur. Fit tamen ſæpius,vt ſpecialiter legitima dicatur,quæ ab inteſtato obuenit. Vt cùm ait Vlpianus[c] legitimam hæreditatem tantùm proximo deferri. Et Paulus,Legitimam(inquit)hæreditatem vindicare non prohibetur,qui cùm ignorabat vires teſtamenti,iudicium defuncti ſecutus eſt.[d] Sed & cùm ita eſſet coïta ſocietas, vt ſi qua iuſta hæreditas alterutri obueniat,communis ſit:& quæreretur, quæ ſit iuſta hæreditas: vtrùm quæ iure legitimo obuenit,an etiam quę teſtamento? reſpondit Paulus,[e] probabilius eſſe,ad legitimam hæreditatem tantùm hoc pertinere. Porrò inteſtatos hìc intelligi, non modò qui cùm poſſent teſtamentum facere, teſtati non ſunt:ſed & qui teſtari non potuerunt,& qui teſtamentum fecerunt,ex quo hæreditas adita non eſt. Vlpianus ſcripſit.[f] Ad ordinem & gradus eorum,qui inteſtatis ſuccedunt,veniamus. Inteſtatorũ hæreditates primùm ad liberos ſuos & neceſsarios hæredes ex Lege XII.Tab. pertinere,duobus Inſtitutionũ ſuarũ locis Iuſtinianus ſcripſit.[g] Ac ſanè in hoc genere primã cauſam eſſe debere liberorum,Ius ipſum Naturæ dictat.eáque in re facilè Romani conſenſerunt cum reliquis Gentibus: ſicuti & cum Athenienſibus ĩn eo reliquos etiam barbaros populos olim cõueniſſe ſcribit Demoſthenes:vt hoc Ius eſſe Gentium magis,quàm Ciuile,& lex quædam naturæ omnino videatur:de qua iudicium teſtimoniúmque Demoſthenis operæprecium fuerit ſubſcribere,ſic in oratione ὑπὲρ Ἁγνίου κλήρου cùm de legitimis hæredibus loqueretur, pronunciantis,

Ἐγὼ μὲν ἡγοῦμαι τὸν υἱὸν καὶ τὴν θυγατέρα οἰκειότερον εἶναι ἑκάστῳ ἡμῶν μᾶλλον, ἢ τὸν ἀδελφιδοῦν. Καὶ οὐ μόνον παρ' ἡμῖν τοῦτο νενόμισται, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις ἅπασι καὶ Ἕλλησι καὶ βαρβάροις.

[a. *L.11.in antẽ. De In.patr.*]
[b. *L.130.Lege obuenire.De verb.ſignif.*]
[c. *L.2.§. legitima. De ſuis & legitim.*]
[d. *L.8.Legitimã.De petit. hæred.*]
[e. *L.3.§.de illo Pro ſoc.*]
[f. *L.1.De ſuis & legit.*]
[g. *§.neceſſarij. De hæred. qual.& dif.§.1. De hæ. quæ ab inteſt.a def.*]

Si noſtrorum Prudentum iudicia magis requirimus, Papinianus ait,[h] Liberos ad bona parentum admitti, naturæ ſimul,& parentum communi voto. Quid Paulus? Ratio(inquit)naturalis,quaſi Lex quædam tacita,liberis parentum hæreditatem ad-

[h. *L.ſcripto §.1.Si tab.teſ. nul.ext.7 lib.L.vlt.De bon.dam.*]

dicit, quaſi ad debitam ſucceſsionem eos vocando. Inter liberos ſuos hæredes diſcrimen ſexus nullum fecerunt Decemuiri. neque enim minus filias, quàm filios, inteſtato patri ſuccedere voluere. Veſtales virgines excipimus, quas nulli inteſtato ſucceſsiſſe, ſicuti & iis inteſtatis nemo ſuccedebat, quia earum bona in publicum redigerentur, ſcripſit Labeo in ſuis ad XII. Tabulas commentarijs, vt teſtis eſt Gellius lib. I. cap. 12. Sed alias puellas, non ſecus atque pueros, hæredes fuiſſe conſtat. Intelligebant quidem, quod Iuriſconſulti poſtea dixerunt, [i] Reip. intereſſe, ordinum familiarúmque dignitatem conſeruari: conſeruari autem per maſculos, qui gentilitatis nomen imaginéſque retinent ac tuentur: non etiam per fœminas, quæ nubendo in alienam tranſeunt familiam. Neque neſciebant, plus prodeſſe Reip. maſculos, qui bella gerunt, munera ciuilia obeunt, ſacra faciunt. Sed vt fortaſſe hoc nomine paſsi ſint in multis aliis Iuris partibus deteriorem eſſe fœminarum, quàm marium conditionem, quod etiam à Iuriſconſultis dictum eſt: [k] cùm tamen de iuſta legitimáque parentis inteſtati ſucceſsione ageretur, naturalis rationis communiſque, ſanguinis vim maiorem eſſe voluere ad conſeruandam inter liberos æqualitatem, ſiue vt conditio filiorum exæquaretur, quemadmodū loquitur Vlpianus.[l] Cuius æqualitatis tam fuere ſtudioſi Romani, vt non modò diſcrimen ſexus nihili fecerint, ſed & ius illud, & illam prærogatiuam primigeniorum, quam apud multas Gentes eſſe videbant, non receperint. Reſcriptum eſt Philippi Imp. [m] Explorati iuris eſſe, inter filios & filias bona inteſtatorum parentum pro virilibus portionibus æquo iure diuidi oportere. Certè Iuſtinianus noſter, nuſquam non plenis buccis & magno verborum ſtrepitu laudat hoc nomine XII. Tabulas. Lege XII. Tab. (inquit) bene humano generi proſpectum eſt, quæ vnam conſonantiam, tam in maribus, quàm in fœminis legitimis, & in eorum ſucceſsionibus, necnon liberis, obſeruandam eſſe exiſtimauit, nullo diſcrimine in ſucceſsionibus habito, cùm natura vtrunque corpus edidit, vt maneat ſuis vicibus immortale, & alterum alterius auxilio egeat, & vno ſemoto alterum corrumpatur, &c. Similia ſunt ab eo rurſus Græcè dicta in Nou. Conſtit. 17. Sed & in Nou. Conſtit. 21. vehementer damnat, & abolere vult, quandam moribus Armeniæ receptam conſuetudinem, qua, in ſucceſsionibus, maſculi fœminis præferebantur.

i. L. 1. §. ſed & ſi ſer. De ven. inſp.

k. L. in multis. De ſtat. hom.

l. L. 32. ſi ita legatum. De cond. & dem.

m. L. inter. C. fami. erciſc.

Vt ad XII. Tabulas reuertar, Qui Decemuiros conſecuti ſunt, ſic eorum, quam tractamus, legem ſunt interpretati, vt inter ſuos quidem hæredes non conſideraretur ſexus diſcrimen: ex eo tamen fieri poſſe, vt ex liberis, multi inter ſuos hæredes non haberentur, nempe qui ex filiabus deſcenderent: proptereáque ij non admitterentur cū aliis omnino ſuis hæredibus: ſed nec cum agnatis. Hæc differentia, quamuis ſubtiliter magis excogitata, quàm ex æquo & bono prodita eſſe videretur, placuit poſteris Romanis. eáque multis annis ſunt vſi. Tandem Valentinianus, Theodoſius & Arcadius Imppp.[n] edita Mediolani conſtitutione annis poſt XII. Tabulas pluſquam octingentis, moderationem aliquam adhibuerunt, vt ſaltem nepotes ex filia, cum aliis defuncti filiis filiabúſve, ſuis auunculis aut materteris, vel ex filio nepotibus, ſuis hæredibus, ad ſucceſsionem inteſtati venirent, vno triente minus conſecuturi, quàm ſi ex filio nepotes fuiſſent. hunc enim trientem præcipuum reliquerunt hæredibus verè ſuis: & portionem deſcendentium ex fœmina, eatenus imminui paſsi ſunt. Videtúrque ſanè aliquando & hanc imminutionem probaſſe Iuſtinianus.[o] Sed cùm lib. 3. Inſtit. tit. 1. tum verò etiā apertius Nou. Cōſtit. 18. planè ſuſtulit, voluítq; nepotes ex filia, perinde atque ex filio, ſi cum aliis auo ſuo ſuccedant, integram matris ſuæ portionem conſequi: eodémque omnes nepotes iure vti. ſicuti & quadrantem illum, quē agnatis ex tranſuerſo venientibus dare Cæſares iubebant, ex filia nepotes ſolos ſuccedentes, ſuſtulit: & ſine illa diminutione eos auo ſuccedere voluit.[p] neque minus totam illam inter nepotes ex filia & filio differentiam ab interpretibus XII. Tabularū proditam aboleuit, quàm ſuorum hæredum emancipatorúmque diſcrimen ab ipſa lege introductum tandem ſuſtulit per Nou. Conſtit. 118. & beneficium abſtinendi, quod ſuis hæredibus dederāt Prætores, vt neceſſarij amplius non eſſent, confirmauit. Quod igitur Lex ſtatuit nepotes ex filio admitti cum patruo, locum habebit & in nepotibus ex filia ſucceſſuris cū ſuo auunculo. Ne quis autē dubitet ius hoc (vt vulgò vocant) repræſentationis, ex XII. Tab. deſcendere, & nepotibus, ſaltem ex filio, Decēuiros id nominatim tribuiſſe, vnus ſaltē Diocletianus disertè id tradit. Vt (inquit) inteſtatò

n. L. ſi defunctus. C. De le. lib. & ex filia nepotib. ab inteſt. venient.

o. L. illam. C. de collat.

p. L. vlt. C. de ſuis & legit. §. vlt. Inſtit. De hæredit. quæ ab inte. def.

inteſtatò defuncti filius ac nepos ex alio, qui mortis eius tempore in rebus humanis non conuenitur, manentes in ſacris pariter ſuccedant, euidenter Lege duodecim Tab. cauetur.[q] Iuſtinianus lib.3. Inſtit.tit.I. ſatis quidem ait Legem XII. Tab. filio mortuo nepotes vel neptes, pronepotes vel proneptes in locum ſui patris ad ſucceſsionem aui vocaſſe. Sed cùm exprimit, quod hîc quærimus, filium & ex altero filio nepoté pariter ad hæreditatem aui vocari, nec qui gradu ꝓximior eſt, vlteriorem excludere: non allegat Legem hanc XII. Tab. ſed hanc ſolam rationem adiicit, quòd æquum eſſe videatur, nepotes neptéſque in locum patris ſui ſuccedere. Iuriſcóſulti in Pandectis nihilominus meminerunt huiuſce Legis. Nam neque ius illud, de quo hîc agimus, repræſentationis (ſic enim populariter appellatur) attingunt. Ac quidem cùm de lege Vellæa diſputant, ſatis illud inculcant, nepotes in locum patris ſui pręmorientis ſuccedere, vt tanquam ſui hæredes rumpant teſtamentum aui, ſi ſint præteriti. Sed illud, quod hîc quoque quæri poſſet, non explicant, an idem ſit dicendum, ſi cum alio teſtatoris filio ſuo hærede concurrant. Finge me inſtituiſſe duos meos filiosfa. alterum deinde eorú, me adhuc viuo, mori relictis liberis. An hi nepotes mei cum altero meo filio concurrent in locum ſui patris ſuccedentes, vt etiam ſi præteriti ſint, rumpant meum teſtamentum? Digna certè quæſtio, quæ à veteribus Iuriſconſultis prætermiſſa, ſaltem abs Iuſtiniano explicaretur. Eſt & altera non minus inſignis. Poſteaquam Diocletianus dixit, euidenter Lege XII. Tab. cautum eſſe, vt defuncti filius ac nepos ex alio, ſi ſint in poteſtate, pariter ſuccedant: adiecit, Id & honorarij Iuris obſeruationem ſecutam eſſe. Intelligit, opinor, Iure Prætorio ſimiliter cautum fuiſſe, vt nepos ex filio emancipato, cum altero defuncti filio emancipato ſuccedere poſsit. Sed an itidem nepos ex filio emancipato, ſic patris ſui perſoná referre poſsit, vt cum altero defuncti filio, qui erat in poteſtate & ſuus hęres, ſuccedere poſsit beneficio iuris Prætorij, explicandum etiam erat. Illud conſtat ex Lege XII. Tab. cùm in locum filiorum nepotes ſuccedunt, diuidi hæreditatem in ſtirpes, non in capita. quam quidem etiam diuiſionem fieri cùm ſoli ex pluribus filiis mortuis nepotes auo ſuccedũt, non minus quàm ſi cum ſuo patruo ſuccedant, apertè traditum eſt abs Diocletiano[r], & Iuſtiniano.[ſ] Adeò nepotes tanquã ſui ex hac Lege XII. Tab. hæredes primo loco nó erant, niſi ſubirent primũ gradũ ſuorum parentum, eorúmq; perſonam omnino referrẽt. Quòd verò attinet ad filios fratrũ, patruo ſuo ſuccedétes: veteres Iuriſcóſulti tradiderũt in capita, nó in ſtirpes ſuccedere. Iuſtinianus auté Nou. Cóſtit.18. iis etiam ius aliquod repręſentationis cóceſsit, vt cum ſuo patruo ſuccedere poſsint, ſaltem in ſtirpes, vtque etiã ipſius defuncti patruũ excludere poſsint. Sed hæc ad Inſtitutiones latius diximus. Porrò ex XII. Tab. non modò filij nepotéſve iam nati primo loco hæredes ſunt: ſed & qui ſunt adhuc in vtero, ſi modò iam concepti erant moriente eo, de cuius bonis agitur. Nam eos demum vocari ad hæreditatem per Legem XII. Tab. Iulianus ait.[t] ac inde quidem etiam probat, nepotem poſt mortem aui ſui conceptũ, legitimam eius hæreditatem, tanquam ſuum hæredem accipere non poſſe. Sed poſthumos prius conceptos nepotes, ſicuti & filios admitti dubium non eſt. Extat Diocletiani reſcriptum in hæc verba:[v] Inteſtato defuncto, poſthumum hæredem, quàm ſororem, licet conſanguineam, haberi potiorem, ordo ſucceſsionum Lege XII. Tab. factus nimis euidenter demonſtrat.[x] Sed Vlpiani teſtimonio potius vtamur. Vtique (inquit) & ex Lege XII. Tab. is, qui in vtero fuit, admittitur, ſi fuerit editus. Inde ſolet remorari inſequentes ſibi agnatos, quibus præfertur, ſi fuerit editus. Inde & partem facit iis, qui pari gradu ſunt. Ac ſubiicit quidem Vlpianus fuiſſe tractatum, pro qua parte faciat: quia ex vno vtero plures naſci poſsunt. Sed in ea quæſtione, eóve tractatu quid ſentiendũ ſit, non explicat. Reſpondet, placuiſse, eum, qui iam natus eſt, ex aſse hæredem fore, ſi certũ ſit mulierem, quæ ſe dicit prægnantem, non eſse. Sed quid hoc ad propoſitam quæſtionem? Et ſanè quod ad eam definiendã reſponderet, vix quicquam certi habuiſse videtur, cùm quidé alio loco dixerit,[y] incertæ partis hæreditatis petitioné indulgeri, ſi ſit vnius defuncti fratris iã natus filius, & aliorũ fratrũ defunctorum vxores prægnantes: quia incertum ſit, quot edãtur. Sed in hoc genere Paulus certius aliquid reſpódit definiitque.[z] Ait, veteres libero vẽtri ita ꝓſpexiſse, vt in tẽpus naſcédi omnia ei iura integra reſeruarẽt. Vbi auté eodẽ gradu alij ſunt, quo & venter: quęſiiſse, quę portio in ſuſpéſo eſſe debeat. & quia nó poterãt ſcire, quot naſci poſsẽt,

q. *L.3.C.de legit.liber.*
r. *L.2.C.de legit.hæred.*
ſ. *§.item ſi ex duobus. & §.vlt. Inſtit. de ſucceſ. ab inteſt.*
t. *L.Titi^9. De ſuis & leg.*
v. *L.4. C. de legit. fil. & ex fil.nepot.*
x. *L.3.§.vtique. De ſuis & legit.*
y. *L.1.§.vlt. Si pars hæredit.petat.*
z. *L.3. Si pars hære.petat.*

ideo multa de huiuſmodi re tam varia & incredibilia tradidiſſe, vt fabulis adnumerentur. Nam eſſe traditum, quatuor pariter puellas à matreſa. natas eſſe. Alioqui tradidiſſe non leues autores, quinquies quaternos enixam Peloponneſiam, & multas Ægypti vno vtero ſeptenos. Sed & tergeminos Senatores cinctos Horatios vidiſſe ſe ait Paulus. Lælium præterea ſcribere, ſe vidiſſe in palatio liberam mulierem, quæ ab Alexandria perducta eſſet, vt Adriano oſtenderetur cum quinque liberis: ex quibus quatuor eodem tempore enixa dicebatur, quintum poſt quadrageſimum diem. Tandem Paulus, vt rem hanc definiat, ait, prudentiſsimos Iuris autores medietatem quandam ſecutos eſſe, vt quod fieri non rarò admodum poſſet, intuerentur: & quia fieri poterat, vt tergemini naſcerētur, quartā partem ſuperſtiti filio aſsignauiſſe. ideóque & ſi vnum paritura ſit, non ex parte dimidia, ſed ex quarta interim hęredem eſſe. Et ſi pauciores fuerint nati, reſiduum ei pro rata accreſcere: ſi plures quàm tres, decreſcere de ea parte, ex qua hæres factus eſt. Neque verò hîc prætereundum eſt, quòd Vlpianus tractans hanc Legem XII. Tab. quæ ad legitimam hæreditatem eum quoque vocat qui in vtero eſt, admonet: poſt decem menſes mortis natum, non admitti ad legitimam hæreditatem. Sed ea de re pluribus verbis ſuperius dictū eſt ad cap. 17. Ad agnatos nunc veniamus, qui deficientibus liberis ex eadem Lege XII. Tab. ad inteſtati ſucceſsionem vocantur, & ex ordine tranſuerſo, ſiue (vt vulgò loquuntur) ex linea collaterali veniunt ad legitimam hæreditatem. Dictum eſt, in tutelis legitimis quanti fecerint Decemuiri ciuilem ſuam agnationem: naturalem verò cognationem eos non ita cōſideraſſe. In ſucceſsionibus legitimis idem fuit eorum iudicium, ídque cautum eſſe Lege XII. Tab. hac,

SI INTESTATVS MORITVR, CVI SVVS HÆRES NEC EXTABIT, AGNATVS PROXIMVS FAMILIAM HABETO.

Legimus in illis, quę nuper Vlpiani titulo edita ſunt, fragmentis Iuris Ciuilis: quanquam locus hic in illis corruptus vulgò circunferatur. Dictū autem eſt, NEC EXTABIT, pro, NON EXTABIT: ſicuti & Feſtus notat paſsim in XII. dici NEC pro NON. Porrò extat & aliud huiuſce legis de agnatorum ſucceſsione teſtimonium. Si nemo ſuus hæres exiſtat (inquit Iuſtinianus) tūc ex Lege XII. Tab. ad agnatū proximū pertinet hæreditas. Et interpretatur quidē, agnatum dici, [z] qui per virilē perſonā coniunctus eſt, vt eſt frater cōſanguineus, fratris filius, nepóſve ex eo: item patruus, & patrui filius, nepóſve ex eo. At qui per fœminini ſexus perſonā coniungitur: nō agnatū, ſed naturaliter tātùm eſſe cognatū. Neque verò in agnatis diſcrimen aliquod ſexus eſſe voluere Decēuiri. neque enim minus ſororē conſanguineā, quàm fratrem cōſanguineum, vel patrui filiam neptémve, quàm filium aut nepotē. Ac media quidē Iuriſprudentia poſt XII. Tab. plus aliquid maſculis, quàm fœminis agnatis tribui voluit. Sed ea ſublata, Iuſtinianus rē reuocauit ad veterē Legis XII. Tab. æqualitatē. Porrò quamuis ſingulari numero vſa Lex XII. Tab. vocet proximum agnatum: tamen dubium non eſſe ait Iuſtinianus, quin ſi plures ſint eiuſdem gradus agnati, omnes admittantur. Et ſanè iudicium familiæ erciſcundæ, quod introduxit Lex XII. Tab. non poſſet ad agnatos pertinere, niſi ſi plures agnatos hæredes eſſe poſſe intelligeremus. Cæterùm ſi plures ſint gradus agnatorum: addit Iuſtinianus, Legem duodecim Tab. apertè vocare proximum. Itaque ſi ſit defuncti frater, & alterius fratris filius, aut patruus: fratrem potiorem haberi. Inde apparet, beneficium repręſentationis, (vt vulgò vocatur) iis, qui ex tranſuerſo ordine venirent, hoc iure conceſſum non fuiſse. Audiebant quidem Decemuiri Legem Athenienſium:

ἐὰν ἀδελφοὶ ὦσιν ὁμοπάτορες, καὶ ἐὰν παῖδες ἐξ ἀδελφῶν γνήσιοι τὴν τοῦ πατρὸς μοῖραν λαγχάνειν.

ſed tantum filio fratris non tribuerunt, vt cum ſuo patruo ſuccederet, aut eam portionem conſequeretur, quam ſuperſtes eius pater conſequi potuiſset. Hócque ſanè etiā iure ſemper vſi Romani ſunt. Primus Iuſtinianus, annis pluſquā mille poſt Decemuiros, Nouel. quadā ſua Conſtitutione, filios fratrum cum fratribus eius, de cuius bonis agitur, admitti voluit. quanquam ius hoc repræſentationis in linea collaterali, (vt populariter loquar,) latius patere, aut aliis tribui noluerit. Sed & iure XII. Tab. in hoc genere percipiendarū hęreditatum nō fuiſse ſucceſsionem ait Iuſtin.[a] hoc eſt, vt quanuis

z. §. 1. De legit. agn. tut. & 1. De legit. agn. ſucceſ.

a. §. placebat. Inſtit. De legit. agn. ſucc.

quanuis proximus agnatus qui vocatur ad hæreditatem, eam ſpreuerit, aut antequam
adeat, deceſſerit: ſequentes agnati non admittantur. Ergo vbi proximus agnatus hæ-
res non erat, ſiue quòd eſſe nollet, ſiue quòd non poſſet: bona vacantia videbantur:
iiſque opinor Decemuiros ſuum ærarium locupletare voluiſſe. Verum quidem eſt,
ſi quis teſtamento hæres ſcriptus ſit, & antequam is adeat, moriatur agnatus qui pro-
ximus erat, deinde hæres ſcriptus decedat aut repudiet, ex Lege quoque XII. Tab. ſe-
quentem agnatum admitti. ſatis enim eſt, proximum eſſe, cùm certũ eſſe incipit, nul-
lum ex teſtamẽto hæredem fore. neque dici poteſt, alteri agnato prius delata eſſe hæ-
reditas. delata enim tum demũ dicitur, cùm adiri poteſt.[b] neque antea repudiata dici *b. L. is qui heres. De acqu.*
poteſt. Ergo cùm hic admitti dicimus ſecundum agnatum, in alterius prioris agnati *her. L. delata. De verb.*
locũ ſuccedere nõ dicimus (hãc enim ſucceſsionẽ Decemuiri nõ admiſerunt) ſed ſuo *ſignif.*
iure tãquam verè agnatũ proximum vocari. Cæterùm cùm Prætores iniquum eſſe
iudicarẽt, quod XII. Tab. volebãt, prioribus, quibus delatã eſt hereditas, nõ ſucceden-
tibus, alios ſuo ordine non ſuccedere: ſucceſſorium edictum ipſi propoſuere: eiúſque
beneficium tam latè patêre voluerunt, vt ſucceſsio eſſet & de perſona in perſonam,
& de gradu in gradum, & de capite in caput, hoc eſt, vt filius nõ ſuccedens ex capite
VNDE LIBERI, poſſet ſuccedere ex capite VNDE AGNATI. Item, vt
nullis liberis ſuccedẽtibus, ſuccederẽt agnati.[c] vt ꝓximo agnato nõ ſuccedẽte, ſequẽs *c. L. 1. §. ſed videndum.*
admitteretur. Vbi tamẽ eſſet iuri accreſcendi locus, cedit edictũ ſucceſſorium: vt cùm *De ſucceſs. edicto.*
is, qui repudiat, aut antequã adeat, decedit, cohæredẽ habet, cui deficientis portio ac-
creſcat. Sed & ſi quis ſolus hæres ſit, & adierit: deinde abſtineat, fortè per reſtitutionẽ
in integrũ: fatemur neq; ſucceſsionem eſſe, neque ſucceſſorio edicto locũ fore[d]: hoc *d. L. vlt. De ſucceſs. edict.*
eſt, ſequentẽ agnatum nõ vocari, ſed potius fiſcum: ad quem bona tanquam vacãtia
deferũtur. Sed totã edicti ſucceſſorij vim & vſum, ſequẽti libro, qui prætorũ edictis
deſtinatus eſt, pluribus verbis explicabimus. Illud nũc admonẽdi ſumus, veteri iure
XII. Tab. patrem, qui cõtracta expreſsim fiducia filiũ emãciparat, in ſucceſsione filij
inteſtati, ipſis agnatis prælatũ fuiſſe. Quòd verò ad matrẽ attinet, adeò cognatos, qui
per eam cõiungebantur, repulſos eſſe à ſucceſsione, vt ipſa quoque repelleretur. Iu-
ſtinianus ait,[e] Legem XII. Tab. ita ſtricto iure vſam eſſe, & præpoſuiſſe maſculorum *e. §. 1. Inſtit. De Sen.*
progeniẽ, & eos, qui per fœminini ſexus neceſsitudinẽ iungũtur adeò expuliſſe, vt ne *Tertyll.*
quidem inter matrẽ & filiũ vltro citróque hæreditatis capiendæ ius daret. Ac Theo-
philus quidẽ Græcus paraphraſtes his verbis VLTRO CITRO'QVE ſigni-
ficari exiſtimat, hoc iure nõ modò matrẽ filio nõ ſucceſsiſſe, ſed nec filiũ matri. Sed
id mihi ſuſpectũ fuit, donec in illis fragmentis, quæ nũc circunferuntur Vlpiano in-
ſcripta, legi, Ad liberos matris inteſtatæ hæreditatẽ ex Lege XII. Tab. nõ pertinuiſſe:
quia fœminæ ſuos hæredes nõ habent. Sed poſtea Impp. Antonini & Cõmodi ora-
tione in Senatu recitata id actum eſſe, vt ſine in manũ conuentione, matrum legiti-
mæ hæreditates ad filios pertineãt, excluſis conſanguineis & reliquis agnatis. Certè
ſi ante hoc Senatuſconſultum, quod Orphitianum dicitur, nullus matri filius ſucceſ-
ſit in orbe Rom. propter ſubtilem illam Legem XII. Tab. nimis ſubtiles ac propè
etiam duri fuerunt Decemuiri, qui ſuum illud ſubtile commentum agnationis ciuilis
& hanc tenuem *θεωρίαν* pluris fecerint, quàm naturalem illam æquitatem, quæ paren
tum hæreditatẽ filiis addicit, vt Paulus ait,[f] Æquiores verò poſtea fuerunt Romani. *f. L. vlt. De bon. damn.*
Nam & non ſolùm filios ad ſucceſsionem matrum inteſtatarum vocarunt, ſed & ſi
in matris adhuc poteſtate eſſent, hæc tamen materna iis bona conſeruarunt. Qua de
re dixi lib. 3. Inſtit. ad Senat. Orphit. Mirarer itidem Decemuiros repuliſſe matrem
à ſucceſsione, preſertim cùm audirent Pittaci Legem, ΝΕ΄ΜΕΣΘΑΙ ΠΑΤΕ΄ΡΑ ΚΑΙ΄
ΜΗΤΕ΄ΡΑ ΤΗ΄Ν Ι΄ΣΗΝ. Sed ciuilis ratio, quæ Decemuiros mouit, ignota nõ eſt. nõ
habet mater filios in poteſtate, & vt nõ habet ſuos hæredes, ſic nullã in eorũ hæredi-
tate partem. Pater iure peculij occupat omnia bona filiifa. defuncti,[g] quem habebat *g. L. pater qui caſtrenſe.*
in poteſtate. Filio emãcipato ſuccedit iure fiduciæ expreſsim cõtractæ in emãcipatio- *De caſtren. pec.*
ne. At neque ius peculij, neque huius fiduciæ, matri conuenit. Quanquam poſteritas
totã hãc Decemuirorũ ratiocinationem, ſubtilem magis fortaſſe, quàm naturalẽ re-
pudiarit, & matri æquior fuerit. quod latius dicã lib. ſeptimo, vbi ad Senatuſconſultũ
Tertyllianum ventum erit. Illud poſtremò nunc hoc loco dixiſſe ſit ſatis, Iuſtinianũ
Nou. ſua Conſtit. 118. in vniuerſum ſuſtuliſſe diſcrimẽ ſuorũ hæredum filiorumfa.

& emancipatorum , agnatorum item & cognatorum , cúmque Lex XII. Tabularum præferret fratrem conſanguineum vterino tantùm: & ex vtroque parente coniunctum fratrem germanum, non præferret conſanguineo tantùm: Iuſtinianus & germanos ex vtroque parente iunctos, potiores eſſe voluit : & ſi qui tantùm eſſent vna ex parte conſanguinei, ex alia vterini: æquo eos iure ſuccedere. Fratrum quoque defunctorum filios cum ſuis patruis admiſit, vt ſaltem in ſtirpes cum iis ſuccederent. Parentes quoque, patrem dico & matrem, cum fratribus defuncti ad hæreditatem vocauit. Sic multis modis in hoc genere receſſum eſt à Lege XII. Tab. Illud poſtremò

g. L. 1. vt ex leg. bon. poſſ.

prætermittendum non eſt, quod Vlpianus [g] ſcripſit, cùm ex Lege XII. Tabularum quis habet hæreditaté, nó petere bonorũ poſſeſsionem ex illa parte Prętorij edicti,

VTI ME QVAQVE LEGE, SENATVSVE CONSVLTO BONORVM POSSESSIONEM DARE OPORTEBIT, ITA DABO: ſed inde, TVM QVEM EI HÆREDEM ESSE OPORTET.

Quod ad ſequés caput 29. attinet de ſucceſsione libertorum, copioſe totam eam rem explicuimus lib. 3. Inſtit. neque digna res eſt, quam ſępius inculcemus, aut cuius ocioſa repetitione lectores obtundamus. Quæ igitur vtiliora ſunt, perſequamur.

IN XXX.

SI PLVRIBVS HAEREDITAS IVRE DELATA SIT, &c.

Neceſſariam eſſe inter hæredes diuiſionem rerum hæreditariarum, nemo eſt, qui non videat. Certè eius rationem adiuuari, & cómunionem perimi potius debere, quàm difficultatem cómunionis augeri, non

a. L. qui neque. §. vlt. De reb. eor. qui ſub tu. ſunt.

b. L. cùm pater. §. pater dulciſsimis. De leg. 2.

temerè dixit Vlpianus.[a] nam & prudenter à Papiniano dictũ eſt,[b] cómunionem plerunque magnas diſcordias excitare. Rectè itaque Decemuiri hæredibus dari voluerunt iudicium actionémve familiæ erciſcúdę, hoc eſt, hæreditatis diuidundæ. Hanc autem actionem deſcendere atque proficiſci ex Lege XII.

c. L. 1. Fam. erciſc.

Tab. autor eſt Caius noſter.[c] & cauſam hanc addit, quòd cohæredibus volétibus à communione diſcedere, neceſſariũ videbatur aliquã actionem cóſtitui, qua inter eos res hæreditariæ diſtribuerentur. Quibus ꝓpriè verbis aut lex hæc cócepta fuerit, aut vteretur iudex in familia erciſcunda, certò dicere non poſſum: licet ex illis quædam apud Feſtum, & ex his nonnihil apud Ciceronem legiſſe me meminerim. Sed de

d. L. ea quæ. C. Famil. erc.

verbis minus ſoliciti, rem ipſam videamus. Gordianus Imp. ait,[d] ea, quæ in nominibus ſunt, non requirere arbitrum familiæ erciſcundę. Ea enim ipſo iure diuidi pro portionibus hæreditariis per Legé XII. Tab. Non idem dicitur de corporibus hæreditariis. Nam ea quidé ipſo iure diuiduntur inter hæredes , ſed tantùm pro partibus indiuiſis: ſic vt alia præterea diuiſione ſit opus, quæ certo conſilio iudicióque partes cuique certas & diuiſas ſeparatáſq; tribuat. Huc ergo pertinet actio familiæ erciſcundæ, vt bonæ fidei iudicis arbitrio res hæreditariæ diuidãtur inter hæredes, aut per adiudicationé condemnationémque à cómunione recedatur, & eorum, quę cuique aberunt, pręſtationes fiant. Petitio verò partis hæreditatis eò tãtùm pertinet, vt hæreditas, ſicuti iure delata eſt, pro parte indiuiſa adiudicetur. Hoc diſcrimen eleganter

e. L. non poſſumus. Si pars hæred. peta.

tradit Iulianus his verbis:[e] Nó poſſumus conſequi per hæreditatis petitioné id quod familię erciſcúdę iudicio cóſequimur, vt à cómunione diſcedamus: cùm ad officium iudicis nihil amplius pertineat, ꝙ vt partem hęreditatis pro indiuiſo reſtitui mihi iubeat. Ergo petitioné hãc partis hęreditatis, rectè ſubſequitur actio familiæ erciſcúdę, vt hæredes pro partibus indiuiſis diuiſas accipiant. Subtili ratione iuris, ſingulæ res hæreditarię cómunes ſunt, & pro indiuiſis partibus ſunt cohæredum. Arbiter verò familiæ erciſcúdę, partes vnicuiq; certas & diuiſas diſtinctáſq; tribuit. quod fieri certè non poteſt, quin alteri addicat, quod alterius erat pro parte indiuiſa. Iã verò ſi quod alteri addixit, plus minúſve ſit diuiſa alterius parte, vt cùm ſingulę res ſingulis hæredibus adiudicatæ eiuſdem æſtimationis nó ſunt: pecuniæ cópenſatione tollet hãc in-

f. §. ſi familiæ. inſtit. De offic. Iud.

æqualitaté. Sic enim Iuſtinianus ait:[f] Si familię erciſcúdæ iudicio, actũ ſit: ſingulas res ſingulis hęredib⁹ adiudicare debet. & ſi in alterius perſona pręgrauare videatur adiudicatio: debet hũc inuicem, cohæredi certa pecunia códẽnare. Porrò quod ex Gordiano

diano diximus, ea, quę in nominibus ſunt, nō habere opus arbitro familiæ erciſcūdæ, ſatis enim ipſo iure diuidi per Legem XII. Tab. dictū quoq; id eſt ab Vlpiano.[g] In hoc iudicium (inquit) nomina non veniunt. Itē, cæteræ res, præter nomina, veniūt in hoc iudicium. addit tamen, ſi nomen vni ex hæredibus legatum ſit: id hæredem hoc iudicio conſequi. Sed & huc pertinet quod Africanus conſultus, quid Iuris eſſet, ſi ſeruus inſtitor Calēdario præpoſitus, hæres deinde à domino ſit pro parte inſtitutus, & ego pro parte altera: cúmque & ipſe ignoraret dominum mortuū, ſéque liberum & hæredem eſſe, idque etiā debitores hæreditarii neſcirēt, ab his bona fide ſoluentibus pecuniam recepiſſet: reſpondit,[h] debitores rectè ſoluiſſe, eſſéque liberatos. Eius autem pecuniæ nomine quæ ad illū peruenit, mihi cohæredi non cōpetere aduerſus eum actionem familiæ erciſcundæ, ſed negotiorum geſtorum. Nēpe ſubtiliter vidit Africanus, nomen hæreditarium ipſo ſtatim iure per XII. Tabulas fuiſſe diuiſum inter hæredes, hoc eſt, me & Stichum. Itaque me hac ratione potius agere debere pro mea parte aduerſus debitorem hæreditarium. Sed quia is iam bona fide Sticho exigenti ſoluit, æquius eſſe, vt ratam habens hanc exactionē, agam negotiorū geſtorū aduerſus ipſum Stichū. Si pecunia fuiſſet exacta viuo adhuc domino ſiue teſtatore, nec cùm is moreretur amplius in nominibus fuiſſet: certè tū iudicio familiæ erciſcūdæ meā eius portionē cōſequerer, vt aliorū corporū hæreditariorū.[i] Illud poſtremò adiiciendum eſt atque obſeruandū, quod Caius ait,[lz] ad officium Iudicis nonnunquam pertinere, vt debita & credita ſingulis pro ſolido, aliis alia attribuat: quia ſępe & ſolutio & exactio partium non minima incommoda habet. nec tamen hāc attributionem illud efficere, vt quis totum ſolus debeat, vel totum alicui ſoli debeatur: ſed vt ſiue agendum ſit, partim ſuo, partim procuratorio nomine agatur: ſiue cōtrà cum eo agatur, partim ſuo, partim procuratorio nomine conueniatur. nam licet libera poteſtas maneat creditoribus cum ſingulis experiundi: tamen & his liberam poteſtatem eſſe ſuo loco ſubſtituendi eos, in quos onera actionis officio iudicis tranſlata ſunt. Ex hoc Caii reſponſo manifeſtum eſt, & quanta vis ſit legis XII. Tab. ipſo iure diuidentis ſingula nomina hæreditaria pro portionibus hæreditariis: & quid tamen efficiat alia eorum diuiſio diſtributióque per arbitrum familiæ erciſcundæ facta in hoc iudicio, quod ex XII. Tabulis proficiſcitur. Abuſi autem eo Caii reſponſo ſunt, qui inde probare voluerunt, pro parte rectè non ſolui inuito creditori, ne in obligationibus quidem quātitatis dandæ, quæ tamen natura & omnimodo diuiduæ ſunt. Monet Caius, vni ex hæredibus in ſolidum attribui poſſe vnum aliquod nomen hæreditarium. non dicit etiam, illi cui attributum eſt, debitorem non poſſe partem ſoluere, & pro parte liberari: aut ſi ſit creditor, poſſe partis ſolutionem reiicere. Et quod ait Caius ſolutionem partiū habere multa incommoda, cōſideratione debitoris dictum eſt, cui incommodum eſt pluribus partem ſoluere: ſicuti conſideratione creditoris ait partium exactionem eſſe incommodam: ſic conſuli vult tam debitoribus, ne plures habeant eiuſdē nominis cauſa creditores, quàm creditoribus ipſis, ne diſtrahātur in plures debitores. Cum vno enim ſiue creditore, ſiue debitore rem habere, quàm cum pluribus, commodius eſt. Vt redeam ad iudicium familiæ erciſcundæ, Vlpianus ait,[l] ex duobus conſtare, rebus atque præſtationibus, quæ ſunt perſonales actiones. Perſonales præſtationes in hoc iudicium venire dicuntur ex quaſi contractu delictóve, cùm alter cohæres alteri damnatur, quòd ſolus fructus fundi hæreditarij perceperit, aut rem hæreditariam corruperit, aut conſumpſerit. Atque inde quidem proficiſci vulgò receptū eſt, quod Iuſtinianus ait[m] hanc actionem habere miſtam cauſam, hoc eſt, in rem eſſe & in perſonam. Sed in perſonam potius eſſe propter adiudicationes rerum partéſque diuiſas, acutè ab aliis traditum eſt. Dixi breuiter, quæ vis ſit huius actionis, quódve officium Iudicis in hoc iudicio. nunc videamus quibus detur. Ait lex,

OMNIBVS, QVIBVS HÆREDITAS IVRE DELATA EST.

Vlpianus id latius explicans, inquit:[n] Per familiæ erciſcundæ actionem diuiditur hæreditas: ſiue ex teſtamento, ſiue ab inteſtato, ſiue ex Lege XII. Tab. ſiue ex aliqua lege deferatur hæreditas, vel Senatuſconſulto, vel etiam Conſtitutione. & generaliter eorum duntaxat diuidi hæreditas poteſt, quorum & peti poteſt. Idem ait,[o] hoc quoque iudicium locum habere & inter bonorum poſſeſſores, & inter eum cui reſtituta eſt hæreditas ex Trebelliano Senatuſconſultó, & cæteros Honorarios ſucceſſores.

g. L. 2. §. vlt. L. 4. Fam. erc.

h. L. pen. Si cer. pet.

i. L. 52. Mensam. Fam. erc.

lz. L. 3. eo. tit.

l. L. 22. item Labeo. §. pen. fam. erciſ.

m. §. ſi familia. Inſtit. De offic. Iud.

n. L. 2. fam. erci.

o. L. 24. ſed & eius. §. 1. fam. erciſcun.

IN XXXI. HOMINEM MORTVVM IN VRBE NE SEPELITO, NEVE VRITO.

HOminem mortuum ſepeliri debere, natura ipſa, ipſe humanitatis ſenſus docet dictátque. Facilis quidem iactura ſepulchri eſt, vt inquit Poëta. Sed qui ſuperſtites ſunt viuúntque, tam barbari eſſe non debent, nullam vt ipſius humanitatis habeant rationem, quam & qui moriūtur, ſi ſani ſint, aſpernari non poſſunt. Modeſtinus noſter[a] iudicat, inſanum eſſe eum, qui in teſtamento ſuo præceperat, oſſa ſua & reliquias in mare proiici: talique voluntati nō obtemperandū eſſe, reſpondit. Cæterùm magna etiā prudentia eſt opus, religioni ſepulchrorū tantū ne tribuatur, vt viuis res hęc grauiter noceat, néve ambitio in hoc genere Reip. pernicioſa vel alatur vel toleretur. Certè M. Tullius Platonem laudat, qui præceperit ne ex agro culto, eó ve qui coli poſſet, vlla pars ſumeretur ſepulchro: ſed quę natura agri tantùmodo efficere poſsit, vt mortuorum corpora ſine detrimento viuorum recipiat. Ad XII. Tabularum Leges ſepulchrales funerariáſque veniamus. Cicero lib. 2. de Legib. teſtis eſt in iis ſcriptum fuiſſe, quod propono, caput hoc,

HOMINEM MORTVVM IN VRBE NE SEPELITO, NE'VE VRITO.

Cauſámque adiiciés, Credo (inquit) vel propter ignem, vel periculum. Itaque & Romæ porta fuit, per quam cadauera efferebantur, & quę propterea dicebatur Libitinénſis: cuius meminit Lāpridius in Commodo. Legē autē hāc ex Græcia allatam eſſe, dubium non eſt. neque ſanè vllam magis Legem Athenienſes retinuerunt, diutiúſque & conſtantius obſeruarunt. Nam & tempore Ciceronis, annis poſt Solonem pluſquam quingentis, adeò quenquam intra ſuam vrbem ſepeliri non patiebantur, vt Seruius Sulpitius ad Ciceronem ſcribens teſtetur, nunquam ſe potuiſſe ab iis impetrare, locū vt ſepulturæ darent M. Marcello intra ſuam vrbem, neque id antea cuiquam conceſſiſſe. Hanc Athenienſium Legem non ignorabant Decemuiri. Qualem & apud Sicyonios fuiſſe ſcimus. Sic enim Plutarchus in Arato, νόμου ὄντος ἀρχαίου, μηδένα θάπτεσθαι τειχῶν ἐντὸς, &c. Solos autem Tarentinos morem alium obſeruaſſe, cùm oraculum accepiſſent, futuros beatiores, ſi cum pluribus habitarent, ac propterea intra vrbē ſuos mortuos ſepeliiſſe ſcribit Polybius lib. 8. Verùm etſi aliæ Græcorū Leges erant, non erant tamen omnes ſemper tā ſeueræ, quin aliquando veluti priuilegio concederetur viris magnis ſepultura in vrbe, honoris cauſa. Nā & Cicero pro Flacco cùm deſcribit Plebiſcita Smyrneorum de Caſtricio mortuo, Primū ait iis contineri, vt in oppidū introferretur: quod aliis non cōceditur. Romani itaque & vetuſtas Græcorū Leges, & exemplū taliū priuilegiorū ſecuti ſunt. Audiebant eos extra ſuā vrbē publica habuiſſe ſepulchra. Id imitari vtile eſſe duxerunt. Ac multorum tamē clarorū hominū virtuti meritiſque, honoris cauſa ſępe hoc tribuerunt Romani, vt in Vrbe ſepelirentur (quod & Cicero ſcribit) ſed id vulgò paſsímque minimè permiſerunt. Habuerunt quidem aliquando intra ſuam Vrbem Cāpum Exquilinū, publicis cadauerum ſepulturis deſtinatum: vocabántque etiā Puticulos, quòd ibi cadauera putreſcerent. Sed cùm eorū, quæ ibi cremabantur, nidor Vrbi pernicioſus eſſe videretur: id amplius ne fieret, Auguſtus Senatu Populóque conſentiente, campum illum Mecœnati dedit. Ac multi quidem ſæpe Legē hanc XII. Tab. infringere tolleréque conati ſunt. Sed eorum audacia ambitióque ſæpe etiam repreſſa eſt. Vlpianus ait,[b] Adrianum reſcripto ſuo pœnā ſtatuiſſe quadraginta aureorum & in eos, qui quem in ciuitate ſepeliunt, & in magiſtratus, qui hoc paſsi ſunt: locúmque publicari iuſsiſſe, & corpus transferri. Cúmque multæ tamen deinde municipales leges permitterent in ciuitatibus ſepeliri: Vlpianus reſpondit ad eas tollendas Imperialia nihilominus ſtatuta, quæ generalia ſunt, ſuam vim obtinere, & in omni loco valere. Sed & Diocletianus Legem hanc rurſus confirmans, in hæc verba reſcripſit:[c] Mortuorum reliquias, ne ſanctum municipiorum ius polluatur, intra ciuitatem condi iampridem vetitum eſt. Poſtea tamen Chriſtianorum Principum indulgentia res eò euaſit, vt multi in ipſis etiam diuorum templis atque ſacellis loculiſque ambitioſe ſepeliri vellent. Quam, ſuperſtitionem dicam an impudentē ambitionem, Gratianus, Valentinianus & Theodoſius reprimere conati ſunt

a. L. pen. de condit. inſtit.

b. L. 3. Dig. de ſepul. viol.

c. L. mortuorum. C. de relig. & ſumpt. fun.

ſunt edito hoc reſcripto:[d] Nemo Apoſtolorum vel Martyrum ſedem humanis corporibus exiſtimet eſſe conceſſam. Sed & extat canon Concilii Vaſenſis,[e] ne quis in ecclesia ſepeliatur, ſed tãtùm in atrio, vel porticu, vel exhedris eccleſiæ. exhedras vocare videtur, quæ nunc Capitula vocantur. Certè Vitruuius exhedram deſcribit locum eſſe multas ſedes habentem, in quem conueniebant Athenienſes philoſophi, cùm aut diſputare, aut conferre aliqua de re inter ſe vellent. Poſtremò & inter ipſius Caroli Magni Leges, illud caput extat, Ne quis mortuum in Eccleſia ſepeliat.

d. L. 2. C. de ſacroſ. eccleſ.
e. capit. præcipiendum. 13. quæſtio. 2.

IN XXXII.

ROGVM BVSTVMVE NOVVM PROPIVS SEXAGINTA PEDES &c.

NOn modò vrbibus atque ciuitatibus res funeraria publicè nocere non debet: ſed nec priuato cuiquam extra vrbem. Ergo vt huic quoque periculo Decemuiri occurrerent, Legem hanc ediderunt, quã Cicero ait priuatorum ædificiis cauere. Nã (inquit) quod rogum buſtúmve nouum vetat propius ſexaginta pedes adiici ædes alienas inuito domino, incendiũ veretur acerbũ. Ac huius quidẽ capitis XII. Tab. quod nobis Cicero ſuppeditauit, (extat enim apud eũ lib. 2. de Legib.) nõ obſcura veſtigia ſuperſunt in Pandectis. In iis enim Pomponius ſignificat,[a] inuito domino non poſſe mortuum inferri propius ædificium alienum, quàm ſit legitimus modus. Sed ſi ab initio, domino ſciente id fecerit aliquis: poſtea prohiberi non poſſe.

a. L. 3. De mor. infer.

IN XXXIII.

HOC PLVS NE FACITO. ROGVM ASCIA NE POLITO. VINO ROGVM NE RESPERGITO.

QVod pertinuit ad minuendos ſumptus, lamentationéſque funeris, in XII. Tab. tranſlatum eſſe de Solonis Legibus, inquit Tullius lib. 2. de Legib. ſumptuoſáque funera & lamentabilia non minus XII. Tabulis, quàm Solonis Lege ſublata eſſe: ac in decimam quidem, ſiue vt alii legunt, vndecimã tabula cõiectũ fuiſſe caput, quod nũc proponimus. Principiũ eius Legis fuit hoc, HOC PLVS NE FACITO. quaſi diceret Decẽuiri, nihil aut fieri, aut impẽdi poſſe in hoc genere vltra hæc, quæ ſequenti Lege continentur. Rogũ aſcia poliri cùm vetant, ſignificant ea ligna, quę ad conſtruendũ rogũ cõparabantur, dolari perpolirique quaſi ad ædificium non debuiſſe. Certè & noſtri Iuriſconſulti, ne funus monumentúmve nimis ſumptuoſum eſſet, diligenter cauerunt. Papinianus reſpondit,[a] ipſorum etiã defunctorũ ineptas volũtates circa ſepulturam, veluti, vt aliquid ſuperuacuũ ei in funus impendatur, nõn valere. Et ei, cui pecunia ad faciendũ monumentũ legata ſit, non amplius concedendũ eſſe, quàm quod ſufficiat ad ſpeciẽ modicã monumenti, dixit Marcellus.[b] Porrò monumentũ ipſum aſcia perpoliri potuiſſe & dedolari, ipſæ quoque veteres ſepulchrorũ inſcriptiones teſtãtur, quibus ſub aſcia dedicatũ vel poſitũ ſepulchrũ ſæpe legimus. Illud poſtremò diſſimulandũ nõ eſt, multa de ſumptu & ratione funerũ fuiſſe in XII. Tabulis, quæ nunc prętermittimus, quia integra deſcribere non liceat. Cicero obiter quædam attingit. Sed quia tunc vulgò, & pueris quoque ipſis ſatis nota erant, attingit tantùm prima veluti eorũ verba. Poſtremam huius capitis partẽ ex Plinio adieci, qui eam totidẽ verbis proponit. Ipſe quoque Feſtus ſcribit, XII. Tabulis cautũ fuiſſe, ne mortuo iniiceretur murrhata potio. Et Cicero ait, ſumptuoſam reſperſionem hac Lege prohibitam fuiſſe.

a. L. ſeruo alieno. 4. ineptas. De Lega. 1.
b. L. 2. ad Leg. Falcid.

IN XXXIIII.

MVLIERES GENAS NE RADVNTO, NEVE LESSVM FVNERIS ERGO HABENTO.

OLim ante rogũ effundi ſolebat ſanguis vel captiuorũ vel gladiatorũ. Eorũ poſtea loco fuerunt præficę mulieres, quæ magnum luctũ ſimulabant, & ex ſuis etiã genis raſis ſanguinẽ eliciebãt. Has ſiue ineptias, ſiue nænias Decemuiri tollere voluerunt. Plinius lib. 11. cap. 37. ait, infra oculos eſſe malas homini tantùm, quas Priſci genas vocabant, XII. Tabularũ interdicto radi à fœminis eas vetantes. Leſſum autem quid propriè vocarint Decemuiri, certò ſcire ſe nõ

poſſe confeſsi ſunt antiquiſsimi XII. Tab. interpretes. Quidam ſuſpicabãtur fuiſſe veſtimenti muliebris genus. Cicero Lælii interpretationem magis probat, qui leſſum quaſi lugubrem eiulationem eſſe dixit: Nam & lib. 2. Tuſcul. Quæſt. cùm negat eiulatum eſſe conceſſum, ait, hunc nimirum eſſe fletum, quem XII. Tabulæ in funeribus adhiberi vetuerunt. Hoc autem in libris de Legib. ait tanto magis probare ſe, & verum eſſe iudicare, quia & Lex Solonis idipſum vetat. Plutarchus Legem hanc Solonis commemorat, eandémque in Leges Rom. tranſlatam eſſe fatetur. Quid autem Solon in hoc genere ſtatuerit, his verbis explicat: ἐπέστησε καὶ τοῖς πένθεσι νόμον, ἀπείργοντα τὸ ἄτακτον καὶ ἀκόλαστον. Item, ἀμυχὰς κοπτομένων, καὶ τὸ θρηνεῖν πεποιημένα, καὶ τὸ κωκύειν ἄλλον ἐν ταφαῖς ἑτέρων ἀφεῖλεν. Mirum tamen eſt, Solonem ipſum moriturum longè aliter ſenſiſſe. Nã eius, quantumuis ſapientis, Cic. lib. 1. Tuſc. Quæſt. hanc fuiſſe orationẽ ait:

Mors mea ne careat lachrymis: linquamus amicis
Mœrorem, vt celebrent funera cum gemitu.

Quid verò de Iuſtiniano noſtro dicemus, qui in Nouel. Conſtit. 59. qui muliebrẽ leſſum in funere conuertit in cantum, & præficarum loco Pſaltrias ſubſtituit? Meminit enim τῶν γυναικῶν τῶν κλίνης ἡγουμένων καὶ ψαλλουσῶν. Certè & Diuus Hieronymus in epitaphio Paulæ teſtis eſt, Chriſtianos in funere & exequiis ſuorum, cecíniſſe A L L E L V I A: quæ vox eſt gratulantis, non lugentis. Et certè iam olim Apoſtolus veterem in hoc genere luctum Ethnicorum damnarat, vetuerátque nos eum imitari. Quid verò de illis Thraciæ Populis dicam, qui naſcentes lachrymis & eiulatione, mortuos verò hilari cantu tripudióque proſequebantur? Hodie tamen in Græcia & Bulgaria conſtat in funeribus mulieres & leſſum facere & genas radere magis quàm Romæ olim vnquam factum fuerit. Sed neque Romæ hæc inſania planè tolli olim potuit. Nam & in Declamationibus quæ Quintiliano tribuuntur, fit mulieris mentio, quę filium lugens, ſanguinantes lacertos, ſciſſum laniatúmque vultum, liuida vbera oſtendit. In Pandectis tamen nulla huius Romani moris ſuperſunt veſtigia. Sed marito mortuo annus ad lugendum mulieri viduæ ſolùm præſcribitur, & antè nubere alteri prohibetur, non tam luctus tamen cauſa, quàm propter periculum turbandi ſanguinis.

IN XXXV.

HOMINI MORTVO NE OSSA LEGITO, QVO POST FVNVS FACIAT.

Cicero caput hoc XII. Tab. commemorat lib. 2. de Legib. cùm probare vult omnia funebria, quibus luctus augetur, per XII. Tab. ſublata eſſe. Voluerunt (opinor) Decemuiri eodem loco cineres condi, quo cadauer vrebatur, ne eorum tranſlatio luctum ſumptúmve nouum adferret. Fatetur tamen Cicero, excipi bellicam peregrinámque mortem, hoc eſt, eorum qui vel in bello vel peregrè obierant: quorum & oſſa colligi, & cineres patriis ſepulchris reddi condíque, veteres Rom. pium eſſe iudicarunt.

IN XXXVI.

QVI CORONAM PARIT IPSE PECVNIAVE EIVS, VIRTVTIS ERGO EI DVITOR.

IPSI MORTVO PARENTIBVSQVE EIVS, DVM INTVS POSITVS ESSET FORISVE FERRETVR, SE FRAVDE IMPOSITA ESTO.

Hoc caput totum Plinius nobis ſuppeditauit, & aliqua etiam ex parte interpretatus eſt. Sic enim lib. 12. cap. 3. loquens de coronis ait: Semper autoritas vel ludicro quæſitarum fuit. Nanque ad certamina in Circum per ludos & ipſi deſcendebant, & ſeruos ſuos quoque mittebant. Inde illa XII. Tabularum Lex.

QVI CORONAM PARIT, IPSE PECVNIAVE EIVS, VIRTVTIS ERGO EI DVITOR.

Sic enim legendum eſſe, non, vt vulgò, A R G V I T O R, accepimus: & ſatis cõſtat, veteres dixiſſe D V I R I pro D A R I. Porrò idem Plinius hanc veluti Legem de corona

corona mortuorum explicans, ait: Quã ſerui equíve meruiſſent, pecunia partã Lege dici, nemo dubitauit. Quis ergo honos? vt ipſi mortuo, parẽtibúſque eius, dũ intus poſitus eſſet, foriſve ferretur, ſine fraude eſſet impoſita. Aliàs in vſu ꝓmiſcuo ne ludicræ quidẽ coronæ erãt. Hæc Plin. Sanè Arnobius lib. 8. ſignificat ſuo tempore Romanos ſolitos eſſe coronare mortuos: & accuſaſſe Chriſtianos, qui id nõ facerent. Sed & vidẽtur veteres Græci ſuos mortuos coronaſſe. quod indicat Ariſtopha. ἐν ἐκκλησ. Cic. pro Flacco narrat plebiſcito Smyrneorũ placuiſſe, vt imponeretur aurea corona mortuo Caſtricio. quanquã hoc priuilegiũ fuiſſe videri poſsit. Sed quid Decemuiris placuerit, videmus. Cicero quoque lib. 2. de Legib. huius rei teſtis eſſe poteſt. Cùm enim dixiſſet per XII. Tabulas ſublatam ſeruilem eſſe vnɛ̃turã, & circumpotationẽ funebrem, & ſumptuoſam reſperſionem: addit, longas quoque coronas eſſe ſublatas. Tum verò ſubiicit: Illa iam ſignificatio eſt laudis, ornamenta ad mortuos pertinere, quòd coronam virtute partam, & ei, qui peperiſſet, & eius parenti, ſine fraude eſſe Lex impoſitã iubet. Quæ fuerint autẽ coronæ longæ, quas cadaueribus imponi vetuerũt Decẽuiri, obſcurius eſt. Ex Cicerone & Plinio ſatis apparet potuiſſe honoris cauſa iis imponi coronas Circẽſes, Ciuiles, aut Nauales, quas ſua virtute promeruerant: non tamen lõgas. Sed lubenter Turnebũ ſequor, qui exiſtimat ita eas appellari, quæ Deorum propriæ erant. vt eas propterea mortuis & cadaueribus minimè conueniſſe intelligamus. Sicuti & Cicero ſubiicit, cum longis coronis acerras eſſe ſublatas: quia Decẽuiri noluerint aras corã cadaueribus excitari ad odores adolẽdos vel thus incendendũ. Coronarũ ſacrarũ, quibus Athletæ victores ornabãtur, frequẽs etiamnũ eſt mentio in libris Iuris Ciuilis.[a] Porrò SE FRAVDE, pro, SINE FRAVDE, hîc ſcribi facilè paſſus ſum, cognita veterũ Rom. lingua, qui SE, pro, SINE ſæpe dicebant. Et in melioribus Cic. de Leg. hæc quoque proponũtur capita XII. Tab. quæ huc pertinẽt, NEVE AVRVM ADDITO. QVOI AVRO DENTES VINCTI ESSENT, IM CVM ILLO SEPELIRE VRERE'VE SE FRAVDE ESTO. Cicero ait, humanè hoc exceptũ eſſe, eũ nẽpe cũ ſuis illis dentibus ſepeliri poſſe, ne ſcilicet inſititii dẽtes, quòd auro fortaſsis deuincti & obligati eſſent, cadaueribus detraherẽtur eximerẽtúrve. quanquã alioqui auro cadauera ornãda nõ eſſent.

a. L. 40. commodis. De re ind. L. 5. § De excuſ. tut. L. ſpem. C. quæ res pig. L. 1. C. de Athlet.

IN XXXVII.

FORVM BVSTV'MVE NE VSVCAPITO.

CVm Cicero lib. 2. de Leg. dixiſſet, Legẽ eſſe XII. Tab. quæ ipſis ſepulchris caueat, ait: Quod enim Forũ, id eſt, veſtibulũ ſepulchri, buſtúmve vſucapi vetat, tuetur ius ſepulchrorũ. Forũ autem hîc legẽdum eſſe admonuit nos Adr. Turnebus vir doctiſs. ex Feſto Põpeio, qui ſcripſit, Forum antiquos appellaſſe, veſtibulũ ſepulchri. Atq; huius quidẽ Legis nõ obſcura veſtigia, & reliquiæ in Pandectis ſuperſunt. Vlpianus enim ait,[a] Longam poſſeſsionem ius ſepulchri nõ tribuere ei, cui iure non competit. Sed & religioſam rem in vniuerſum vſucapi vetãt Leges Rom. Neque hîc prætermittendũ eſt, quod Cicero in Orat. de Aruſp. reſpon. ait, ſi minus Iure Ciuili præſcriptum ſit, Lege tamen Naturæ, communi Gentium iure ſancitum eſſe, vt nihil mortales à diis immortalibus vſucapere poſſint. De ſepulchro violato, Prætoris edictum ſuo loco proponemus interpretabimúrque, quod & ex Solonis Lege, quam Decẽuiri prætererant, ſumptum eſſe oſtendemus. Nunc quod inſtat agamus, tandémque ad ſuperſtites mortuorum hæredes veniamus.

a. L. 4. De mor. infer.

IN XXXVIII.

INTER HÆREDES PRO HÆREDITARIIS PORTIONIBVS &c.

SI quod eſt caput XII. Tab. quod & latiſsimè pateat, & Iuris Ciuil. maximã partẽ cõplectatur, vberéſq; adeò recõditæ Iuriſprudẽtiæ theſauros, fontéſq; nõ vtiliũ minus, q̃ ſubtiliũ quæſtionũ: hoc certè vnũ eſſe, quod nũc propono, & ꝓfiteri & omnino adfirmare poſsũ. neq; ſanè aliud dignius vllũ eſt, quod & diligẽter excutiatur, & fuſius explicetur. quanquã interpretẽ, ne rerũ copia obruat, periculũ ſit certè quẽ modũ tenere, vnde incipere, vbi deſinere debeat, nõ eſt admodũ expeditũ. Quod tamẽ in hoc genere poſsũ, in eo ope-

ram meam deſiderari non patiar. atque etiam conabor meliori, quàm in priori harũ annotationum editione factũ ſit,& ordine,& methodo rẽ hanc totã iterum explicare: præſertim cùm tot locis Iuris Ciuilis admoneamur,eã omnibus tẽporibus ſæpe agitatã eſſe. Nõ fuerunt tã vani,támq; fatui Romani, q̃ olim veteres Galli,qui ex ſuorũ Druidũ doctrina,æris alieni exactionẽ apud inferos integrã eſſe credebant:& mortuis in mortuos ad repoſcendum creditũ, actionẽ dari apud Minoẽ,aut alios inferorũ iudices fabuloſos,exiſtimabãt. Decẽuiri rẽ hanc ad ſuperſtites pertinere prudenter iudicarũt. quorũ in hoc genere iudicia,tãto etiã magis excutere diligẽter eſt neceſſe, quòd audiamus hanc Legẽ nõ minus pertinere ad creditoris, quàm debitoris hæredes. Diuidit enim inter hæredes,nõ minus quod defuncto debetur,quàm quod is debet. Ea, quæ in nominibus ſunt, ipſo iure pro portionibus hæreditariis intelligi diuiſa, generaliter reſcribit Gordianus.[a] & vtrũque illud quod dixi, vno Diocletiani reſcripto[b] probare facilè poſſem. Sed & aliis Principũ reſcriptis vtrunque,& ſeparatim,& perſpicuè traditũ eſt. Ac imprimis occurrit quod Valerianus Galienúſq; aiũt,[c] manifeſti & indubitati iuris eſſe,defuncto creditore multis relictis hæredibus, actionẽ perſonalem inter eos ex Lege XII. Tab. diuidi. Sic & alibi reſcriptũ eſt,[d] debitores hæreditarios vnicuique hæredũ, pro portione hæreditaria, antiqua Lege obligatos eſſe. Sed & Diocletianus,[e] Lex XII. Tab.(inquit) euidentiſsimè facit hæredes, creditoribus hæreditariis obnoxios. Seuerus quoque & Antoninus reſcripſerũt,[f] explorati iuris eſſe, hæreditaria onera ad ſcriptos hæredes,pro portionibus hæreditariis, pertinere. Quod ſecutus Decius Imp. ait,[g] placuiſſe, pro hæreditariis partib⁹, hæredes onera hæreditaria agnoſcere, etiã in fiſci rationibus. Deniq; Valerianus Galienúſque,[i] æs alienũ(inquiũt) pro portione, ex qua quiſq; defuncto hæres extiterit, præſtari oportere. Siquis ex Pãdectis locũ huius generis requirat, vnũ ex multis proferã. Paulus[lz] loquẽs de pecunia à teſtatore, qui plures hæredes reliquit, promiſſa, Hæc obligatio(inquit) diuiditur per Legẽ XII. Tab. Nũc rẽ ipſam videam⁹, & ordine ſingula propius excutiam⁹. Principio autẽ quæ iã protuli Principũ reſcripta, eò ferè omnia pertinẽt, vt oſtendãt hãc legẽ propriè pertinere ad obligationes perſonales, ex quibus neq; creditoris hæredes agãt, neq; debitoris hęredes cõueniãtur, niſi pro portionibus hæreditariis. Cæterùm hypothecaria actio, quæ in rẽ eſt, ſingulis creditoris hęredibus in ſolidũ datur, & aduerſus eũ ſolũ hæredẽ, qui rem obligatã poſsidet.[l] Quòd ſi res ipſa diuiſa ſit, & à pluribus pro parte poſsideatur, tamen actio hypothecaria nõ diuidetur, ſed aduerſus eum quoque in ſolidum dabitur, qui partẽ poſsidet. quanquã de tacita illa hypotheca, quę legati nomine datur, non idem dicamus. Hæc enim cùm primum conſtituatur in eas res, quæ ab defuncto ad hæredes iam peruenerũt: vt diuiditur inter hæredes principalis actio perſonalis, quæ legati nomine competit, ſic & hypothecaria: vt non obligatæ intelligantur res hæreditariæ, quæ ad hæredes peruenerunt, niſi pro qua parte hæredes ſunt.[m] Neque diſsimile illud eſt, quod Conſtantinus ſtatuit.[n] Vt ſi ciuitas mutuam pecuniam crediderit: bona debitoris, qui ſoluendo non eſt, in alios etiam tranſlata, quodãmodo teneantur, ſic vt poſſeſſores conueniri poſsint, non in ſolidũ: ſed pro rata parte, pro qua res illas poſsident. Cæterùm alioqui tã indiuidua eſt actio hypothecaria, vt etiã ſi res obligata ſit, nõ tamẽ diuidatur: ſed in partẽ quoque rei detur in ſolidum. Sanè cùm rẽ hæreditariam pignori obligatam hæredes debitoris vendidiſſent, & euictionis nomine pro portionibus hæreditariis ſpopõdiſſent: & alter creditori pro ſua parte ſoluiſſet quod debebat: ſed pro altera parte nihilominus creditor rẽ in ſolidum euiciſſet: placuit propter indiuiſam pignoris cauſam, vtrunque ab emptore conueniri poſſe: ei tamen, qui iam ſoluerat, dari iudicium familiæ erciſcundæ contra cohæredẽ.[o] Porrò & tributa, quæ ratione rei debẽtur, in ſolidũ ab eo hærede exiguntur, qui rem poſsidet.[p] Sed & vbi hæreditaria obligatio perſonalis quidẽ eſt, pertineret tamen nõ ad quantitatẽ dandã, ſed ſpeciem aliquã certã reſtituendã, veluti depoſiti aut cõmodati: certè hiſce bonæ fidei obligationibus hoc tributũ eſſe videtur, vt ex iis in ſolidũ cõdemnetur vnus etiã ex hæredibus, qui facultatẽ rei in ſolidũ reſtituendæ habet, nec reſtituit. Sic enim Vlpianus,[q] Hæres(inquit) eius, qui cõmodatum accepit, pro ea parte, ꝓ qua hęres eſt, cõuenitur: niſi fortè habeat facultatẽ totius rei reſtituẽdæ, nec faciat. Tũ enim cõdemnatur in ſolidũ, quaſi hoc boni iudicis arbitrio cõueniat. Idem & de iudicio depoſiti,[r] alio loco traditur. Sed & ex interdicto de vi, & vi armata, quod recu-

peratorium

a. L. ea quę. C. Fam. erciſ.
b. L. pactum. C. de pact.
c. L. 1. C. vnus ex plur. hær.
d. L. 1. C. De except.
e. L. vl. C. de act. hęredit.
f. L. 1. C. ſi cert. peta.
g. L. 2. C. de act. hæred.
i. L. 1. C. de anno. & tribu.
lz. l. hæredes. §. idem iuris. Fam. erciſcun.
l. L. 1. & 2. C. ſi vnus ex plu. hæred. L. 2. C. de act. hęr.
m. L. 1. C. cõm. de lega.
n. L. 2. C. de debitor. ciuit.
o. L. 65. rem hæreditariam. De euict.
p. L. 1. C. de ann. & tribu.
q. L. 3. §. hæres. Commod.
r. L. 22. ſi duo. Depoſ.

peratorium eſt,& rei perſecutorium (vt populariter loquar)contra vnum hæredem, quamuis ex parte hæres ſit, agi poteſt in ſolidum, [p] ſi ad eum peruenerit res tota. Nam ex cauſa eius interdicti, in factum actio competit contra hæredes in id, quod ad eos peruenit,ſicuti [q] & ex cauſa interdicti QVOD VI AVT CLAM. Cæterùm ſi de pecunia ſiue quantitate agatur: fateor eam quoque obligationem, quæ re contracta eſt,non dari in hæredes,niſi pro portionibus hæreditariis, ſicuti & condictione ex cauſa furtiua hæredes conueniuntur pro ea ſolùm parte, pro qua hæredes ſunt, [r] non autem in quantum ad eos peruenit. Obligationes, quæ inter hæredes diuiduntur pro portionibus hæreditariis,oportet præterea eſſe & hæreditarias & diuiduas. Hæreditarias voco, quæ à defuncto contractæ & in hæredes transmiſſæ ſunt: ſaltem quæ ex promiſſione defuncti dependent,ex eiúſque conuentione proficiſcuntur, quamuis ab ipſo primùm hærede commiſſæ ſint. Nam & Caius [s] ait, hæreditarium æs alienum intelligi id quoque, de quo cum defuncto agi non potuit: veluti quod is, cùm moreretur, daturum ſe promiſiſſet: item quod is, qui pro defuncto fideiuſſit, poſt mortem eius ſoluit. Ergo & ſi teſtator promiſerit, per ſe hæredémque ſuum non fieri, quo minus mihi ire agere liceat: & vnus ex hæredibus contrà faciat: commiſſa eius facto aduerſus omnes hæredes in ſolidum obligatione, agam contra ſingulos pro portionibus hæreditariis ad id, quod intereſt, vel ad pœnam pecuniariam, cùm ea promiſſa ſit, ſi contrà fiat. Paulus ait, [t] vno prohibente, in ſolidum committi hanc ſtipulationem. Idem ſcribit, [v] vnius facto omnes hæredes hìc teneri. Alio loco reſpondit, [x] ſi vnus ex pluribus hæredibus prohibuerit, teneri cohæredes eius. Vlpianus [y] ait, omnes hæredes teneri. Apud Catonem legimus, [z] ſi ex pluribus hæredibus vnus contrà fecerit, ab omnibus pœnam committi pro portione hæreditaria. Item, omnes commiſiſſe videri. Item, non niſi in ſolidum peccari in hac ſtipulatione. Obſeruemus autem, rectè quidem dici, omnes teneri, & in ſolidum committi ſtipulationem. Sed non dicitur,(quod alibi rectè dixit Paulus [a] agens de obligatione ſeruitutis præſtandæ) ſingulos in ſolidum teneri. Imò verò Cato ait, ab omnibus hæredibus pœnam hìc committi pro portione hæreditaria. Poterat dicere, ab omnibus deberi pœnam in ſolidum. nihilominus enim intelligeremus, à ſingulis deberi pro portione hæreditaria, quod ab omnibus ſimul debetur in ſolidum. Sic enim & Vlpianus cùm dixiſſet [b] hæredes ex dolo eorum, quibus ſucceſſerunt, teneri in ſolidum, ſimilem ſubiecit interpretationem. hoc eſt,(inquit) vnuſquiſque pro ea parte,pro qua hæres eſt. Certè & alibi legimus, [c] aliud eſſe, duobus in aſſem ſiue in ſolidum rem aliquam pignori dare aut vendere: aliud, ſingulis in ſolidum. Sic itaque & Paulus cùm dixiſſet, [d] ſi teſtator opus fieri iuſſerit vel promiſerit, ſingulos hæredes in ſolidum teneri, quia operis effectus in partes ſcindi non poſsit: ſubiecit alteram tanquam diuerſam, vbi ſcilicet pro parte petitur, ſtipulationem hác PER TE HÆREDEMQVE TVVM NON FIERI: atque, ſi ita ſtipulatus fuero, & vnus ex hæredibus tuis me prohibeat, vnius facto omnes teneri: non ait, ſingulos in ſolidum, ſed omnes ſimul: nempe ſingulos pro ſuis portionibus. Quod equidem tanto magis inculco, quòd in eo magnos etiam & eruditos viros hallucinari videam. Et ſanè cùm hìc agatur ad id, quod intereſt, vel ad pœnam: atque ita ad id,quod diuiduum eſt: cur hìc locum non haberet diuiſio introducta per XII. Tab? Si obligatio primùm eſſet inita & contracta ab ipſis hæredibus, tanquam principalibus promiſſoribus: tum certè quiſque ex ſuo ſolùm facto teneretur, & quidem in ſolidum. neque ad alios pertineret vllo modo, neque ij eo nomine conueniri poſſent. [e] At hìc agimus de obligatione,primùm quidem in perſona hæredis commiſſa eius facto: ſed prius tamen ſub ea conditione à defuncto contracta, & ex eius conuentione proficiſcente. Itaque & hæreditariam hanc obligationem vocat Paulus. [f] Fateor non tranſire ad hæredes, niſi ſi eorum ſit facta mentio: & in eorum perſona nouam veluti eſſe obligationem. Sed quia tamen dependet ex conuentione à defuncto inita: dico per Legem XII. Tab. ipſo iure diuidi inter hæredes, cùm ab vno eorum in ſolidum commiſsa eſt, non ſecus atque ſi defunctus promiſsor ipſe contrà fecißet, eámque iam commiſiſſet. Cæterùm quia ſummum hoc ius, ſumma eſſe poſſet iniuria: & iniquum ſit, eos, qui non peccarunt, ex alterius facto damnum ferre: ex iiſdem duodecim Tab. remedium quæſitum eſt,

p. L. ſi plures. de vi & vi arm.

q. L. 1. § vlt. eod. tit. L. 3. C. vnde vi.

r. L. in condictione. De condi. furt.

ſ. L. hæreditarium. De reb. aut iud poſſ.

t. L. hæredes. § in illa. Fam. erciſcun.

v. L. in executione. § quod ſi. De verb. oblig.

x. L. 2. item & ſi. Illo titu.

y. L. 3. Illo titu.

z. L. 3. § Cato. Illo titu.

a. L. 2 § ex his. De verb. oblig.

b. L. ad ea. § vlt. De regu. iur.

c. L. Titius. quibus mod. pig. vel hyp ſol.

d. L. in executione. De verb. oblig.

e. L de pupillo. § ſi plurium. De ope. no. nunc. L. vlti. Ad ſena. Syllan.

f. L. inter cohæredes. § quod ex facto. Fam. erciſc.

nempe vt actio familiæ erciſcundæ, quæ hiſce quoque Tabulis prodita eſt, detur iis, qui, cùm nihil peccaſſent, pro ſua tamen parte ſoluere coacti ſunt: vt repetant ab eo, qui cõtrà fecit, & commiſſæ ſtipulationis cauſa eſt.[g] quanquam is, qui propter ſuum factum præſtat ex ſtipulatione hæreditaria, à cohærede non repetat, vt inquit Paulus.[h] Porrò vt obligatio ex contractu conuentionéque defuncti dependens, in ſolidum commiſſa per vnum ex hæredibus promiſſoris, ipſo iure diuiditur inter omnes hæredes, pro ſuis portionibus, vt pro iis conueniri poſsint à ſtipulatore: ſic & propter vnum ex hæredibus ſtipulatoris in ſolidum commiſſa, ſummo iure acquiritur omnibus eius cohæredibus, pro ſuis portionibus: & inter eos tanquam hæreditaria diuiditur per Legem XII. Tab. veluti ſi ſtipulatus ſim mihi, hęredíque meo ire agere licere: & ſi contrà fiat, centum pœnæ nomine dari. ſi vnus me mortuo ex meis hæredibus ire agere prohibeatur: pœna in ſolidum committitur, & commiſſa debetur ſingulis hæredibus, pro ſuis portionibus. Quia tamen vidit Prętor, iniquum eſſe, eos, qui prohibiti non erant, nulláque iniuria affecti, quorúmque nullo modo intererat, pro ſua quoque parte pœnam commiſſam cõſequi: exceptione doli, eos ſummoueri voluit.[i] Non potuit quidem ſummum illud & ſubtile ius Legis XII. Tab. planè tollere: ſed effecit tamen, ne vim ſuam exerceret, vbi æquum non erat. neque ſanè nouum eſt, vt licet pœna ſummo iure in ſolidum commiſſa ſit: tamen ex æquo & bono detur exceptio, vt non niſi quatenus peccatum eſt, exigatur.[lz] Priuſquam autem aliò progrediamur, ſi quis requirat quid Decemuiros hæreditariæ diuiſionis, de qua nunc agimus, autores mouerit: certè cùm intelligerent debitoris hæredes teneri ad perſoluendum totum æs alienum hæreditarium, etiam cùm ſoluendo alioqui non eſſet hæreditas: æquiſsimum, vt eſt, eſſe iudicarunt, vt hoc tale tantúmque onus ſaltem inter eos diuideretur, quò leuius fieret, & ſingulis eſſet tolerabilius. Satis iam ſatis creditoribus conſultum eſſe: quibus, qualiſcunque etiam eſſet hæreditas, in ſolidum perſoluebatur. Neque queri poſſe, diuiſam ſuam actionem in plures ſpargi. Nam hac etiam ratione melior erat, quòd in reos non modò plures, ſed plerunque etiam locupletiores dabatur. Et quanquam poſtea magis etiam hæredibus debitoris conſultum ſit, vt non tenerentur ſupra vires hæreditatis (quod primum ſeparatione impetrata à Prætore, poſtea communi etiam beneficio inuentarij conſecuti ſunt) tamen retenta eſt æquitas diuiſionis hæreditariæ, de qua loquimur. Neque huic repugnat, quod Paulus dixit[l] ex perſona hæredum, conditionem obligationis non immutari. Nam & eo loco fatetur, in iis etiam obligationibus, quarum ſolutio, quod ad vim liberationis attinet, alioqui indiuidua eſt propter vtilitatem contrahentium: diuiſionem tamen ex XII. Tabulis locum habere. Illud verò ſolum contendit, quod & æquum eſt, eandem ſolutionis, liberationíſque rationem eſſe, & eſſe debere in perſona hæredum, quæ fuit in defuncto debitore generis: præſertim cùm alioqui non impediatur ipſius obligationis diuiſio. Sic & cùm agitur de implenda conditione dandi, ſiue vt pœna euitetur, ſiue vt aliquid acquiratur: diuiditur quidem principalis obligatio, vt hæredes reuera non niſi ad partem ſuam dandam obligati intelligantur. Sed ſolutio ipſa, eiúſque vis non item diuiditur hoc caſu, & partem ſolam dando nihil agitur. Itaque & ipſe Paulus,[m] Quamuis (inquit) obligatio quantitatis diuidatur inter hæredes per Legem XII. Tab. ſi tamen à teſtatore ſub pœna promiſſa ſit, nihilum prodeſt ad pœnam euitandam, ſoluere ſuam partem. Si ageretur de re legata ſub conditione dandorum decem, nihil prodeſſet, vnum legatarij hæredem, dare quinque, hoc eſt, ſuam partem, vt rei relictæ partem conſequatur. non enim inter hæredes ſcinditur conditio.[n] Sic etiam & vbi non ageretur de re aliqua acquirenda, ſed de pœna vitanda. Rectè itaque & Pomponius,[o] Si ſortem (inquit) promiſeris, & ſi ea ſoluta non ſit, pœnam: etiam ſi vnus ex hæredibus tuis, portionem ſuam ex ſorte ſoluerit: nihilominus pœna committetur, donec portio cohæredis ſoluatur. Certè & ſi ſtipulatio ita facta ſit, Si fundus datus non erit, dari centum? Paulus reſpondit,[p] niſi totus detur, pœnam committi centum: nec prodeſſe, partes fundi dari, ceſſante vna. Conditio itaque pro parte impleri non poteſt, ſiue de acquirendo agatur, ſiue de pœna vitanda. Cùm is, qui fundum ea lege emerat, vt ſoluta pecunia traderetur ei poſſeſsio, duobus hæredibus relictis deceſsiſſet: reſponſum eſt,[q] ſi vnus tantùm partem offert, ex

g. L. 2. §. itẽ & ſi in facto. L. in executione. §. quod ſi ad ſi. De verb. oblig.

h. L. inter. §. quod ex facto. Famil. erciſ.

i. L. 2. §. vlt. De verb. oblig.

lz. L. ſi ſeruus. §. ſi plurin. Si quis cautioni.

l. L. 2. §. ex his De verb. oblig.

m. L. hæredes §. idem. Fam. erciſcun.

n. L. cui fundus. De condi. & demon.

o. L. 5. §. vlt. De verb. oblig.

p. L. in executione. §. penu. De verb. oblig.

q. L. fiſtulas. §. qui fundum. De con. emp.

empto non poſſe agere cum venditore: quoniam ita contractum æs alienum diuidi non poſsit. nempe, quia de conditione implenda agitur, quæ fruſtra pro parte impletur, non modò (vt dixi) vt aliquid quæratur, ſed vt pœna euitetur. Omnino enim ſi quid eorum, quæ promiſſa ſunt, factum non ſit: pœnalis ſtipulationis conditio eueniſſe intelligitur. & conditio vni perſonæ aſcripta non diuiditur,[r] licet is, cui aſcripta eſt, deceſſerit pluribus hæredibus relictis. non enim ex accidente ſcindi debet conditio, inquit Iabolenus.[ſ] Sed hæc hoc loco longius non perſequar. Illud verò tantùm inculco, & imprimis intelligi volo, obligationem inter hæredes diuidi, quoties diuidua eſt: tametſi plerunque etiam ſit, & maneat ſolutionis ratio & cauſa quodammodo indiuidua, propter vtilitatem creditoris, cui iniuria fieret, ſi non omnino ab hæredibus conſequatur, quod abs defuncto conſequuturus eſſet. Ergo ſi homo deberetur in genere: donec ſolutio in vna aliqua ſpecie certa fuerit perfecta, nulla ne pro parte quidem continget liberatio, quandiu periculum alioqui ſubeſt, ne in diuerſis ſpeciebus ſolutio pro parte fiat. Neque ſanè voluerunt Decemuiri diuiſionem obligationis, quam inter hæredes debitoris hac ſua lege introduxerunt, fieri in fraudem creditoris, aut ad iniquam conditionem trahi. Imò verò in huius diuiſionis cauſa, non modò hæredum, ſed & creditoris ipſius habitam eſſe rationem: & huic, vt illis, in hoc genere ius aliquod tributum eſſe, vel inde intelligi poteſt, quòd in illorum hæredum poteſtate non ſit, ſua inter ſe conuentione, ſuóque pacto hanc diuiſionem inhibere. Nam & ſi inter eos conuentum ſit, vt vnus eorum aliquis totum æs alienum perſolueret, perſonámque defuncti hac in re ſolus in ſolidum repræſentaret: nihil hoc ad creditorem pertinet: & is nihilominus ſuo quodam iure propter diuiſionem ex hac Lege deſcendentem, ſuam contra ſingulos hæredes habet actionem.[t] Porrò cùm ſuprà quoque dictum ſit, non minus hanc diuiſionem pertinere ad hæredes creditoris, quàm debitoris: meritò quæri poteſt, ſi vtrinque concurrat hæredum cauſa, hoc eſt, res ſit inter vnum è multis hæredem creditoris, & debitoris hæredem vnum: cuius ſit potior cauſa. Finge creditoris hæredem ex ſemiſſe, agere aduerſus debitoris hæredem ex triente: vel ediuerſo, creditoris hæredem ex triente, impetere debitoris hæredem ex ſemiſſe. Certè poſteriori hoc caſu ſatis manifeſtum eſt, non niſi in triente fieri condemnationem. id enim actori ſatis eſt, neque plus petit, nec poſſet: non enim plus ei debetur. Reo verò minimè id graue eſt, cùm etiam plus debeat. Ac rectè quidem tum dicimus, ex iure & perſona agentis metiri nos debere modum condemnationis. Sed priori caſu, vbi reus non niſi ex triente hæres eſt debitoris, actor verò ex ſemiſſe hæres creditoris, difficilior eſt quæſtio. Fiétne condemnatio in ſemiſſem? Atqui reus non niſi triẽtem debet. Fiétne ſolùm in trientem? Atqui ſemis debetur actori. Vellem equidem noſtros Iuriſconſultos, non diſsimulaſſe, neque diſsimulando prætermiſiſſe hunc locum: cùm quidem alioqui tam multa, quæ minus aut neceſſaria aut obſcura erant, & dixerint & ſcripſerint, de diuiſione hæreditariarum obligationum. Mihi certè, (ſi meam ſententiam dicere cogor,) æquius eſſe videtur, hoc caſu non fieri condemnationem niſi in trientem, hoc eſt, pro qua parte hæres eſt reus, qui condemnatur: non enim plus debet, neque plus ab eo petere poſſet vel creditor ipſe principalis, cui ſolidum debetur. Si hic contendat actor ſemiſſem ſibi deberi: ſaltem fateatur neceſſe eſt, eum totum ab hoc reo non deberi. Reliquum ergo petat ab alio debitoris hærede. Sanè ſi in ſolidum actio mota ſit ab vno ſtipulatoris hærede aduerſus vnum promiſſoris hæredem, veluti de ſeruitute, quæ à ſingulis in ſolidum debetur, & peti poteſt (eſt enim res indiuidua) quia verò ea non præſtaretur, ventum eſſet, vt fit, ad pecuniariam æſtimationem condemnationémque: iam certè fateor hanc ſaltem fieri condemnationem, & nos eam metiri debere ex iure & perſona eius qui agit: vt ſi hic actor ſit ſtipulationis hæres ex ſemiſſe: reus cõdẽnetur in ſemiſſem totius æſtimationis, licet ſit ſolùm promiſſoris hęres ex triente. Reuera enim à principio rectè in ſolidũ aduerſus eum litẽ mouit actor. Si poſtea ex accidẽti, pecunia in condẽnationẽ veniat: ſatis ſupérq; reo tribuitur, quòd eã in ſolidũ non præſtet, ſed ſolùm quatenus actor hæres eſt, eiúſve intereſt. Si ſtipulator ipſe viueret, & ageret ad ſeruitutẽ promiſſam: nõ poſſet nõ ſemper in ſolidũ fieri condẽnatio, quatenus eius intereſt & ei debetur, ſiue cõtra promiſſorẽ agat, ſiue cõtra eius hæredẽ. Ergo & ſi quis huius ſtipulatoris hæres itidẽ agat in ſolidũ, petens ſerui-

r. *L. ſi is qui ducenta. §. cum ita. De rebus dub.*

ſ. *L. cui fundus. De condi. & demonſt.*

t. *L. pactum. C. de pact.*

tutem: & pecunia, quæ diuidua eſt, veniat in condemnationem: ſaltem conſequatur æſtimationem quatenus ſua intereſt, hoc eſt, pro portione ſua hæreditaria, potius quàm rei conuenti: vt hoc caſu diuiſio, quæ ex accidenti & veluti in ſubſidium ex æquo & bono admittitur, non fiat ſimpliciter, vt fieret ſi principalis obligatio omnino diuidua eſſet, nempe pro portionibus hæredum debitoris: ſed ita fiat, vt interea imprimis hæredibus ſtipulatoris ſatis fiat. neque ſanè poteſt, neque debet actionis in ſolidum rectè motæ vis reſtringi magis, quàm ad hæreditariam partem agentis. Quid multis? Ita hoc caſu fieri debere Vlpianus non obſcurè ſignificat.[v] Ait enim: Si fundus, cui iter debetur, plurium ſit: in ſolidum competit actio: ſed in æſtimatione, id quod intereſt, veniet: ſcilicet, quod eius intereſt, qui experietur. Paulus[x] quoque reſpondit, ſi is deceſſerit, qui viam, iter, actum ſtipulatus eſt: ſingulis hæredibus in ſolidum actionem dari: & ſi non præſtetur via, pro parte hæreditaria condemnationem fieri oportere. Manifeſtum eſt autem eum intelligere partem hæreditariam eius, qui experitur: neque hîc intereſſe, vtrùm agatur aduerſus ipſum promiſſorem, an verò aduerſus eius hæredem. Supereſt vt illud magis explicemus, quod dicimus, non modò hæreditariam, ſed & diuiduam eſſe debere obligationem, vt diuiſio, de qua loquitur hæc Lex XII. Tab. locum habeat. Ac imprimis quidem neceſſe eſt diſcernere res indiuiduas, veluti ſeruitutes, ab diuiduis: ſicuti & facta ipſa diſtinguimus. Ac indiuiduas quidem res eſſe ſeruitutes, & manifeſtum eſt, & ſæpe traditum. In factis plus eſt difficultatis. Factorum nomine hîc complector etiam ea, quæ vulgò dicũtur facta negatiua: vt cùm eſt ſtipulatio, ne quid fiat. quibus quidem commiſsis certè tantùm agitur ad rem diuiduam: nempe ad pœnam pecuniariam, (vt pecuniaria ſolet adiici pœna) vel ad id quod intereſt. Ac huius quidem generis facta, modò diuidua ſunt, modò indiuidua. Indiuidua ſunt & vocantur, quæ ab vno commiſſa tam nocent, quàm ſi ab omnibus committerentur. Iam autem ſuprà dictum eſt, vnius hæredis facto indiuiduo, veluti, ſi vnus prohibeat me ire agere, committi in ſolidum pœnalem ſtipulationem. Hanc verò, quia diuidua ſit, nempe pecuniaria, & hæreditaria, diuidi inter hæredes, vt ſtipulator eam petens, non niſi ſingulos pro ſua parte conueniat. Facta, de quibus loquimur, diuidua & erunt & appellabuntur, quæ non vt illa in ſolidum, ſed pro parte committi ab vno poſſunt: & ab vno commiſſa non tam nocent, quàm ſi ab omnibus pluribúſve committerentur: nempe in quibus vnus hæres, nihil niſi pro ſua parte poteſt obeſſe. Hîc certè ſolus eo nomine tenebitur, qui peccat. Quòd ſi pœna etiam promiſſa ſit, SI CONTRA QVAM CONVENERIT, FIAT: in ſolidum tamen vnius facto committetur, & commiſſa inter hæredes diuidetur, ſi deſcendat ex conuentione defuncti. quanquam ſi is hæredum ſuorum eam feciſſet mentionem, vt ſtipulatio pluribus perſonis aſcripta, & conditio inter eas diuiſa intelligatur: poſsit tum rectè dici, quod Cato dixit, pro eius tantùm hæredis qui contrà fecit portione, pœnam committi. Porrò autem, quæ verè propriéque facta dicuntur, ſemper indiuidua ſunt. Itaque ex meris ſtipulationibus faciendi, veluti, inſulæ ædificandæ, conſtat obligationem omnino eſſe indiuiduam. Conſtat itaque ad eam nó pertinere diuiſionem, de qua agit hæc lex XII. Tab. Si promiſiſſem domũ ædificare: ſinguli hæredes mei tenebuntur in ſolidum. & quandiu vel minima pars ſupereſt ædificanda, nullus eorum liberatur, neque dici quiſquã poterit pro parte ſua feciſſe.[y] Nam & pro partibus indiuiſis totius, ſinguli tenentur, vt in tota hæreditate habẽt ſuas partes indiuiſas. Eadẽ eſt obligatio rerum indiuiduarum. Si ſeruitutem promiſiſſem: ad eam in ſolidũ contra ſingulos meos hæredes agetur.[z] quanquàm ſi ſeruitus non præſtetur, ſic vt ad condemnationem pecuniariã veniendũ ſit: iã certè, cùm hęc diuidua ſit, ſi agat vnus ex hæredibus ſtipulatoris, pro eius tantùm portione cõdemnatio fiet, non etiã cohæredum eius.[a] Adeò vbicunque diuiſionẽ recipit res, diuiſio fit inter hæredes per legẽ XII. Tab. eiúſq; vis ſtatim ſe exerit. Sed & vbi res indiuidua eſt, & vnus ex hęredibus promiſſoris inſolidũ cõdẽnatus eſt, præſtitítque: vel etiam ab ipſo ſtipulatore conuentus ſoluit in ſolidum pecuniariam æſtimationem: iudicio familiæ erciſcundæ repetit à cohæredibus pro eorum portionibus hæreditariis. Sic eorum ſaltem reſpectu, huius quoque obligationis onus diuiditur, & in effectu (vt ita loquar) pro portionibus hæreditariis inter eos ſcinditur. Illud iam antea dictum eſt, ſi obligatio natura quidem diuidua ſit, ſed propter vtili-

tatem

v. *L. 4. §. ſi fundus. Si ſer. vind.*

x. *L. 25. hæredes. §. an ea. Fami. erc.*

y. *L. ſi is qui quadringenta. §. quadã. Ad leg. Falc. L. fideicommiſſa. §. ſi in opere. De leg. 3.*

z. *L. 2. §. ex his. De verb. obl.*

a. *L. loci corpus. §. ſi fundus. Si ſer. vind. L. hæredes. §. an ea. Fam. erc.*

tatem contrahentium ſolutione ſit indiuidua: hæredes non niſi pro portionibus ſuis tenentur: nec amplius ab iis peti poſſet: partes tamen ſuas ſoluendo, non liberantur, donec in vna eadémque ſpecie omnes perſoluerint ſuas partes. quod accidit cùm genus ſtipulanti promiſi, vel ſpecies plures ſub alternatione. Tractauit hanc rem diligentiſsimè Paulus:[b] & rationem addidit, quã hîc prætermitti non debet, & quã alio quoque loco repetit, ex perſona hæredum non immutari códitionem obligationis.[c] ac niſi vel longior hîc eſſe vererer, vel ſperarem de hiſce Pauli reſponſis dicere aliquando copioſius, equidem pluribus nunc verbis totam eius ſententiam in hoc genere patefacerem, ſicuti & Catonis diſtinctioné de diuiduis & indiuiduis obligationibus fuſius excuterem. Pertinent enim ea ad hoc caput XII. Tab. eiúſque illuſtrandi cauſa à veteribus Iuriſcóſultis ſcripta ſunt. Sed quãdo ad eos quoque Iuris autores ſuo ordine venire inſtituimus: reiiciam in eum locum longiorem de eorum reſponſis diſputationé. Sed & ſi perſequi omnes Iuris Ciuilis locos velim, in quibus huiuſcé capitis veſtigia non obſcura apparent: nullũ noſtra finem inueniret oratio. Illud ſalté hoc loco non prætermittam, quod Vlpianus ait,[d] ſi plures hæredes ſint emptoris, omnes conſentire debere ad redhibendũ, ne fortè venditor iniuriam patiatur, dum ab alio partem recipit hominis, alij in partem precij condemnatur, quanto minoris is homo ſit. Homine autem redhibito ſingulos pro ſuis portionibus rectè agere, preciúmque & acceſsiones pro parte recipere: ſicuti & fructus, & ſi quo deterior homo factus eſt, pro parte præſtare. Cæterùm ſi venditori plures extiterint hæredes: ſingulis pro portione hæreditaria poſſe rem redhiberi. Diſcriminis huius inter venditorem venditoríſque hæredes non adiicit Vlpianus. Sed obſcura ea non eſt. Hæredes non niſi pro parte ſua hæreditaria ius in rem erant habituri. At venditor in ſolidum erat dominus: ei itaque magis quàm eius hæredibus, rem ſolidam integrámque redhibere non minus emptoris hæredes debent, quàm emptor ipſe. Porrò poſteaquam dictum eſt quæ obligationes diuidantur inter hæredes, videamus quomodo diuidantur. Et quidem ait lex diuidi pro portionibus hæreditariis: non etiam pro modo emolumẽtũ, quod ex teſtamento percipitur. Itaque ſi duo ſint hæredes ex æquo inſtituti: quamuis alteri multa prælegata ſint: ex æquo tamen inter eos diuidetur æs alienum hæreditarium.[e] quod enim legati nomine percipitur, non oneratur vllo æris alieni hæreditarij incómodo. ſicuti nec legatarij tenentur ad vllam eius partem exoluendã.[f] Vnde nó minus is hæres tenetur, cui nihil prælegatum eſt, quàm is cui eſt prælegatũ. Húcq; etiam pertinet quod Papinianum in nobili quæſtione reſpódiſſe accepimus.[g] Vt autem pro portionibus hæreditariis obligationes hæreditariæ vel acquirũtur creditoris hæredibus, vel onerãt debitoris hæredes: ſic & vbi vel debitoris creditor vel creditoris debitor hæres eſt,[h] pro ea parte, pro qua hæres eſt, confunditur obligatio: nó enim poteſt ſimul eſſe & debitor & creditor. Cæterùm obligatio peculiaris, quæ etiam extingui & confundi dicitur obuentione peculij, non ita ſemper ad rationem portionis hæreditarię reuocatur, ſed aliquando etiam ad id, quod ex peculio obuenit, prout reo commodius eſſe videbitur.[i] Si locuples ſit peculium, tamen hæres vnus, cui ex peculio plurimũ obuenit, non poteſt cóueniri niſi pro ſua portione hæreditaria. nó enim creditor plus Iuris aduerſus eum habet propter hanc legem XII. Tab. Si verò peculiũ tenue ſit & inops: hæres, qui oneraretur ſi pro portione hæreditaria teneretur, poterit peculiarem creditorem reuocare ad vires peculij, vt nó plus ei ſoluere cogatur, quàm ex peculio cóſecutus ſit. Qua de re latius aliquãdo diſputauimus ad nobile reſpóſum Africani.[k] Rurſus nótãdũ eſt, quod ait Lex, hæredes obligari pro portionibus hæreditariis, non etiã pro viribus hæreditariis. Nã & ſi hæreditas ſoluendo nó ſit, & ſupra eius vires longè ſit æs alienũ hæreditariũ, hæredes nihilominus tenentur. Ac Prætor quidé cùm id durũ eſſe iudicaret, aliquando ſeparationé hæredibus permiſit: vt creditores hæreditarij contenti eſſent bonis à defuncto relictis: & perinde ea venirent, ac ſi hæreditas adita nó eſſet: hæredis verò ipſius bona non attingerent. Sed hoc Prætor hæredibus rarò conceſsit, nec niſi ex magna cauſa: veluti ſi quis ſuſpectam hæreditaté dicens compulſus fuerit adire,[l] & reſtituere: deinde non ſit, cui reſtituat. vel ſi ſit neceſſarius hæres, veluti ſeruus cũ libertate inſtitutus. Poſtea Gordianus Imp. hoc ſingulari iure tribuit militibus, vt ſi imprudentes hæreditaté, quæ ſoluendo nó ſit, adiiſſent, non niſi pro viribus eius hæreditatis conuenirentur à creditoribus hæreditariis.

b. L. 2. §. ex his. & §. in executione. §. pro parte. de verb. ob.
c. L. 2. §. incertũ. De pret. ſtip.
d. L. 31. quòd ſi nolit. §. ſi plures. & §. ſi venditori. de ædil. edic.
e L. 1. C. ſi cert. petat.
f. L. vlti. C. de actio. hære. L. quoties. C. de hær. inſti.
g. L. 35. ex facto. §. vnde ſcio. De hære. inſtit.
h. L. debitori creditor. De fideiuſſ. L. ſi ab eo. C. de neg. geſt. L. licet. C. ad leg. Falci. L. ſi adulta. C. de hæred. act. L. ſi vxor. C. de bon. au. iud. poſſ.
i. L. 30. quæſitum §. 1. De pecul.
k. L. frater à fratre. De cond. indeb.
l. L. 1. §. ſed ſi quis. & §. vlt. De ſepar.

m. L. vlti. C. de iure delib.

n. L. pactum, C. de pact.

o. L. ſi pœnę. §. quamuis. De condic. indeb.

p. L. ex parte. de ſolution.

q. L. ſi. teſtamento. §. 1. De fideiuſ.

Sed Iuſtinianus[m] tandem inuentarij beneficium inuenit, omnibúſque paſsim commune eſſe voluit, vt qui eo vterētur, non cōuenirentur ſupra vires aditæ hæreditatis. Ipſo iure inter hæredes pro hæreditariis portionibus, diuidi obligationes hæreditarias per XII. Tab. dixi. Dixit enim id Diocletianus Imp.[n] Quæ ſit autem, quantáque vis eius rei, videndum eſt. Quid enim? ſi vnus ex hæredibus debitoris, per errorē vltro ſoluerit totum æs alienum hæreditarium: an quod ſupra partem ſuam hæreditariam ſoluit, tanquam indebitum poſsit à creditore repetere? Certè Pomponius ait,[o] quamuis debitum ſibi quis recipiat: tamen ſi is, qui dat, non debitum dat: repetitionem cōpetere. Nunc quærimus, an hæres ſoluēs per errorem ſupra portionem ſuam, repetat, tanquam ſoluerit, quod ipſe non deberet? Pomponius reſpondit,[p] ex parte hæredem inſtitutum, ſi decem, quæ defunctus promiſerat, tota ſoluerit: pro parte quidem, qua hæres eſt, liberari: pro parte autem reliqua, ea condicere. quamuis ſi antequam condicat, ei accreuerit reliqua pars hæreditatis, condicenti obſtatura ſit exceptio. Papinianus,[q] quod quærimus, quódque Pomponius nō obſcurè definiit, ſignificat ſuo tempore controuerſum fuiſſe: maluiſſéque videtur in hoc genere aliorum ſententias referre, quàm ſuam ſimpliciter edere. Ex duobus (inquit) fideiuſſoris hæredibus, ſi per errorem alter in ſolidum diſſoluat: quidam putant, eum habere cōdictionem: & ideo manere obligatum cohæredem. Deinde quaſi hanc rationem, conſequentiámque nō probaret, ſubiicit: condictione quoque ceſſante, durare obligationem cohęredis, probant: propter quòd creditor, qui dum ſe putat obligatum, partem ei, qui totum dedit exoluerit, nullam habeat cōdictionem. Sic Papinianus primùm ait quoſdam putare, vnum hæredem, qui totū ſoluit, condicere poſſe. deinde ſignificare videtur eius condictionē ceſſare poſſe, ſic vt creditor ipſe, qui per errorē reddiderit, id ab eo, cui reddidit, repetere poſsit. Atqui paulò pòſt ſubiicit, quod dubitationē augeat. Duo erant fideiuſſores in viginti: alter moritur relictis duobus hæredibus. vnus hæres totum per errorem exoluit. hic primùm ait Papinianus, eū condicere decem poſſe, quæ ipſo iure nō debuit. deinde quærit, an & alia quinq; repetere poſsit, ſi fideiuſſor alter ſoluēdo eſt. ab initio enim hæredē fideiuſſoris, vt ipſum fideiuſſorem, audiendū eſſe: nēpe, vt tantùm pro parte cōueniatur, cùm alter eſt ſoluendo, propter epiſtolā Diui Adriani. Tandem Papinianus, Sed (inquit) verior & vtilior eſt in vtroque caſu illa ſententia, ſolutionem non indebitæ quantitatis nō debere reuocari. Meritò aliquis dubitauerit, an hæc verba referantur ad vtrūque ſuperiorem caſum, hoc eſt, nō modò fideiuſſoris vnius totum per errorem perſoluentis, nec vtentis diuiſione ex epiſtola D. Adriani: ſed & hæredis vnius totum æs alienum hæreditarium exoluentis, diuiſionéque Legis XII. Tab. per errorem non vtentis. Sed vbi omnia circūſpexerimus, verius eſt, referri tantùm, & pertinere ad diuiſionē ex epiſtola D. Adriani: vt ſi vel fideiuſſor vnus, vel hæres fideiuſſoris vnius, ea forte vſus nō ſit, ceſſet condictio: atque ita accipiendū eſſe vtrunque caſum, cuius meminit Papinianus. Nam & poſtquam dixit, ſolutionē non indebitæ quantitatis, nō debere reuocari: ſubiicit, id etiā ſignificari epiſtola D. Adriani, in perſona fideiuſſoris, qui totum exoluerat. Sic ergo manebit diſcrimē inter diuiſionē ex epiſtola D. Adriani inter fideiuſſores, quæ non ipſo iure vim habet, ſed oppoſita tātùm exceptione antequā ſoluatur: & inter diuiſionem inter hæredes ex Lege XII. Tab. quæ ipſo iure fit, valétque adeò, vt ſi totum exoluatur ab vno per errorem, detur partis tanquam indebitæ repetitio. quod manifeſtiſsimè Pomponius oſtendit.[r] Vt autem in eo, quod dixi, diſsimilis eſt ratio diuiſionis inter hæredes & inter fideiuſſores, ſic in hoc ſaltē ſimilis eſt, quòd hoc Iuris beneficiū vtrique, propter improbam inficiationem, amittant. Nam vt ſi vnus fideiuſſor negarit ſe fideiuſsiſſe, mendacij conuictus, in ſolidum cōdemnatur:[ſ] ſic & qui hæredem ſe negauit, aut qui mētitus eſt ex minori parte hæredem eſſe: condemnatur in ſolidum, etſi nō niſi pro parte hæres[t] ſit. Porrò diuiſio inter hæredes ex lege XII. Tab. adeò rata eſt, fitque ipſo iure, vt eorū pacto & cōuentione impediri nō poſsit, ſi creditor ea vti velit, & ſingulos cōuenire malit pro ſuis portionibus, quàm vnū, qui in ſolidum cōueniri non recuſat, inſolidum cōuenire. vnde apparet diuiſionem hanc non minus reſpectu hæreditarij creditoris, quàm hæredū debitoris, à Decemuiris eſſe introductā. Si tamen hæredes inter ſe conuenerint, vt vnus eorum totum æs alienum hæreditarium exolueret: quamuis hæc pactio non immutet actionē creditori quæſitam aduerſus ſingulos pro ſuis portionibus:

r. L. ex parte. De ſolut.

ſ. L. ſi dubitetur. §. ita demum. De fideiuſſ.

t. L. de ætate. §. ſi cum eſſet. De interr. in iu. fac.

tionibus:tamen inter ipſos hæredes paciſcentes inutilis futura nó eſt,neque ineſficax. Vtrunque duobus locis tradidit Diocletianus Imp. [v] Illud poſtremò quæſitum eſt, an,vt talis hæredum conuentio non immutat ius,actionémque creditoris:iuſſus itidẽ teſtatoris vnum ex ſuis hæredibus totum æs alienum hæreditarium exoluere damnátis,non infringat diuiſionem Legis XII. Tab. creditoriſque actionem aduerſum ſingulos non impediat.Certè in hoc genere iuſſum teſtatoris,qui cohæredum cauſa potius,quàm creditoris fieri intelligitur,cum hæredum conuentione,de qua ſuprà dictũ eſt,conferre videtur Caius [x]. Si teſtator(inquit)quoſdam ex hæredibus iuſserit æs alienum ſoluere:non creditores habebunt aduerſus eos actionem, ſed cohæredes, quorũ intereſt hoc fieri.Sic ex teſtamento alius habet actionem,quàm is,cui teſtator directò dari iuſsit . Sed & Vlpianus reſpondit,[y] Si maritus alterum ex hæredibus onus dotis ſoluendæ ſuſcipere iuſsit : mulierem aduerſus vtrunque nihilominus dirigere dotis petitionem:ſed cohæredem eſſe defendendum ab eo,qui ſuſcipere onus iuſſus eſt. Sanè tamen,ſi mulier aduerſus eum ſolum,qui ſoluere dotem iuſsus eſt , malit in ſolidũ agere:non admodum repugnarim : quia dotis fauor ſingularis facilè eam interpretationem recipiat,vt mulieris etiam cauſa teſtator maritus ita iuſsiſſe intelligatur.Certè cùm quid mulieri pro dote,animo compenſandi legatum eſset,ab vno hærede:& mulier dotem ſuam ferre,quàm legatum mallet: Iulianus dixit,[z] in eum primum à quo legatum eſt,actionem dari , vt vſque ad quantitatem legati ſuſtineat onus huius æris alieni. Porrò ſi creditor teſtator vni ex ſuis hæredibus nomina hæreditaria adſcripſerit,dederitque:nihilominus ex Lege XII.Tab.ſinguli eius hæredes agere poſſunt pro ſuis portionibus contra debitores hæreditarios: ſed ſi ij ſoluerint , aduerſus eum,cui teſtator ſolui voluit,exceptione defendentur. [a] Hæc ſatis ſupérque oſtendunt , quæ ſit quantáque vis legis XII.Tab. ipſo iure inter hæredes tã creditoris quàm debitoris obligationes hæreditarias diuidentis pro portionibus hæreditariis. Adde, ꝙ cũ Caius dixiſſet [b] ad officiũ iudicis familiæ erciſcundæ pertinere,vt debita & credita ſingulis pro ſolido,aliis alia attribuat: quia ſæpe & ſolutio & exactio partiũ,non minima incommoda habet:fatetur tamen hanc attributioné illud nó efficere,vt quis totum ſolus debeat, vel totũ alicui ſoli debeatur:ſed vt ſiue vnus agat,partim ſuo,partim procuratorio nomine agat:ſiue cũ vno agatur,partim ſuo,partim procuratorio nomine is cóueniatur . ac manere quidé creditoribus liberam poteſtaté cũ ſingulis experiũdi: ſed & debitoribus liberã poteſtaté eſſe tunc ſuo loco ſubſtituendi eos,in quos onera actionis officio iudicis tranſlata ſunt. Poſtremò adeò Lex XII.Tab.hæredes debitoris ad æs alienum hæreditariũ pro ſuis portionibus perſoluendũ obligat , vt licet hæreditaté védiderint, nihilominus teneantur creditoribus,ſicuti & legatariis.quinimo & ſi alteri donarint hæreditaté, manent obligati.[c] Si inter ſcriptum hæredé & legitimum, inter quos de hæreditate controuerſia erat , tranſactione diuiſa ſit hæreditas, vterque pro ſua parte tenetur hæreditariis creditoribus. [d] atque hîc quoque ſe exerit vis Legis XII. Tab.Illud prætereundum non eſt,ſingulari iure tributum hoc eſſe fiſco,[e] vt ſi vendat hæreditatem,aut bona vacantia,ipſe amplius non teneatur,ſed ſolus emptor.quanquam antea,& quandiu tenet bona alicuius damnati, quæ publicata ſunt, tanquam hæres teneatur ad æs alienum. Nam & ſatis conſtat eádem hîc eſſe fiſci cauſam,quæ hæredis eſſet,non modò ſi de ære alieno ſoluendo agatur , ſed & ſi de legatis præſtandis , ſi fortè fiſcus alicui tanquam indigno abſtulerit hæreditatem. Quòd ſi non niſi certam bonorum partem occupet:pro ea ſaltem,vt hæredem, teneri conſtat . Sed & cùm quidam Lyſias adempta tantùm bonorum ſuorum parte deportatus eſt reſcriptum [f] eſt,non niſi pro parte, quam retinuerit , creditoribus obligatum eſſe . Quibus verbis ſatis ſignificatur , fiſcum pro altera parte,quam habet,iis teneri. Dictum eſt de diuiſione obligationis hæreditariæ , quod ad æs alienum attinet:eam nempe,qua in perſonam agitur,diuidi ipſo iure inter hæredes pro eorũ portionibus hæreditariis,ſi de re diuidua agatur.Sin indiuidua ſit,teneri ſingulos & poſſe conueniri in ſolidum.ac ſi tum pecunia in condemnationem veniat , diuiſionem aliquam fieri,nempe pro portione actoris,ſi vnus hæres ſtipulatoris agat aduerſus hæredem promiſſoris.Proximum nunc eſt,vt videamus de ea obligatione,qua hæredes aſtringuntur ad legata præſtanda . De his enim quæri ſolet poſtquam æs alienum iã perſolutum eſt.Et hæc quidem obligatio appellari aliquo modo poteſt hæreditaria,

v. *L.pactum.C.de pact. L.licet.C.Famil.erciſ.*

x. *L.ſeruo legato. §.ſi teſtator.De leg.1.*

y. *L.ſi filia.§.ſi pater. Famil.erciſcun.*

z. *L.cum ab vno.de leg.1.*

a. *L.1.C.de excep.*

b. *L.3.Famil.erciſcun.*

c. *L.2.C.de hæred.vel act.vend.L.1.C.de renoc. iis quæ in fraud.credit. L.2.C de lega.10. L. hæreditatem. De donat.*

d. *L.controuerſia. De trãſ.*

e. *L.1.C.de hæredi. vel act. vend. L.cum qui bona. De iure fiſci.*

f. *L.1.C.de fideiuſſ.*

quia hæredes ipſos obliget, quanuis abs defuncti voluntate magis pédeat atque proficiſcatur, quàm eum vnquam aſtrinxerit. Quædam autem, cùm de eius diuiſione inter hæredes agitur, habet ſimilia cum obligatione æris alieni: quædam diſsimilia: vt ex collatione ſatis intelligi poterit. Ac ſi quidem legatum ſit per vindicationem relictum, vel talis legata res ſit, quæ ex Iuſtiniani conſtitutione vindicari poſsit: certum eſt, quia tum in rem agatur non in perſonam, poſſeſſorem ſimpliciter conueniri, ſicuti & de hæreditariis obligationibus dictum eſt, quibus in rem agitur. Cæterùm ſi ſit legatum per damnationem, vel talis legata res ſit, quæ non vindicetur, ſed actione in perſonam petatur, vt ſi ſit legata quantitas: iam certè rectè quæri poteſt, de diuiſione huiuſce obligationis. Ac pendet quidem ex voluntate defuncti: aliter atque obligatio æris alieni, quæ ipſum etiam defunctum obſtringebat. Sed vbi de hac voluntate aliter non apparet: eodem propè iure in onere legatorum diuidendo inter hæredes vtimur, quo in diuiſione æris alieni. Legatorum petitioné aduerſus hæredes pro portionibus hæreditariis competere: nec pro iis, qui ſoluendo non ſunt, onerari cohæredes, reſponſum [g] eſt. Vnde ſatis intelligimus, diuiſionem hîc quoque locum habere: nec eſſe hæredes tanquam reos debendi, vt in ſolidum ſinguli teneantur legatariis. quod & alio loco[h] diſertè expreſsum eſt. Si tamen aliud ſenſiſſe teſtatorem appareat, non dubium eſt ex hac voluntate eiúſve coniectura ſingulos in ſolidum, vt reos debendi, obligari poſſe. vt ſi non copulatiuè aut coniunctim, ſed diſiunctim ſiue alternatiuè ſuos hæredes aliquis legatum dare damnarit, veluti, LVCIVS HÆRES MEVS, AVT MÆVIVS HÆRES MEVS SEIO DECEM DATO: effici eos reos debendi, vt Seius in ſolidum agat, cum vtro velit: & ſi cum vno ita actum ſit atque ſolutum, alter liberetur, non obſcurè traditum [i] eſt. Cæterùm vbi teſtator legando non obſtringit in ſolidum ſingulos ſuos hæredes, nulláque cóiectura eſt id eum voluiſſe: ſed inter eos, qui dare debent, onus hoc legatorum diuiſum eſſe, intelligi poteſt: rectè quæritur, quomodo fiat hæc diuiſio. Ac quidem ſatis conſtat, quod inquit [k] Paulus, ſi quis velit non omnes hæredes onerare legatorũ præſtatione, ſed aliquot ex his: nominatim hos damnare debere. Sed ſiue omnes onerati ſint, ſiue tantùm ex his quidam dare damnati: ſemper quæritur, an qui dare debent, in viriles æqualiter teneatur, an verò pro portionibus hæreditariis. Pomponius [l] ait, Si pars hæredum nominata ſit in legando, viriles partes eos debere: ſi verò omnes, hæreditarias. Sed hæc diſtinctio parum diſtincta eſſe videtur, & valde confuſa reſpõſio. Amplius enim fortaſſe & apertius reſponderi poterat: Si vel omnes, vel quidam ex hæredibus dare ſimpliciter damnati ſint, dare eos debere pro portionibus hæreditariis. Si verò nominatim: in viriles teneri. Vt autem rem hanc rectius intelligamus, imprimis admonendi ſumus, quid ſibi velit hæc vox, NOMINATIM, in qua maximè vertitur cardo huiuſce quæſtionis. Et quidem, vt quidam ex hæredibus onerentur legatis præſtandis, alij verò exonerentur, poteſt id fieri, ſiue nominibus propriis eos, quos onerare ſolos vult teſtator, demonſtret, ſiue etiam communi appellatione hæredum, veluti, QVI PRIMO ET SECVNDO LOCO SCRIPTI SVNT HÆREDES LEGATA DANTO. Atque ita quidem etiam aliquando nominatim dicuntur hæredes damnati [m]. Cæterùm cùm quæritur quomodo & illi, qui dare damnati ſunt, teneantur, & inter eos legatorum onus diuidatur: multum intereſt, an communi nomine hæredum, an verò propriis ſuis nominibus demonſtrentur, daréque damnentur. Nam cùm ſimpliciter damnantur tanquam hæredes, pro portionibus hæreditariis damnati videntur. Cùm verò ſuis nominibus (quod nominatim propriè hîc dicitur) in viriles æqualiter obligantur. Idque dici poteſt ſiue omnes iuſſi ſint dare, ſiue ex iis quidam tantúm. Inquit enim generaliter Neratius [n]: Si hæredes nominatim enumerati, dare quid damnati ſunt: propius eſt, vt viriles partes debeant: quia perſonarum enumeratio hunc effectum habet, vt exæquentur in legato præſtando: qui ſi nominati non eſſent, hæreditarias partes debituri forent. Nominatio ſiue enumeratio hîc intelligitur, quæ propriis nominibus expreſsis fit: quæ ſignificet teſtatorem non conſideraſſe, ex qua parte ſinguli hæredes eſſent, ſed numerum tantùm perſonarum ſimpliciter computaſſe, & ſingulos æqualiter dare voluiſſe. Et hanc eſſe coniecturam voluntatis, ſi non ſub appellatione hæredũ, ſed propriis nominibus expreſsis, legatũ relinquatur, ait Papinianus.[o] Quod etiam dicimus, etſi

g. L.33. Legatorũ. De leg. 2.

h. L.17. fine. De duob. reis.

i. L.8. ſi ex toto. §.1. De lega. 1.

k. L.98. ſi plures. De lega. 3.

l. L.54. turpia. §. vlt. De lega. 1.

m. L. fine. De duob. reis.

n. L.124. ſi hæredes. De lega. 1.

o. L.24. nonnunquam. Ad Trebel.

etſi nomina expreſſa non ſint: ſed aliunde id ſatis colligi poteſt, vt Paulus [p] reſpōdit, cùm de hac voce NOMINATIM, loquitur. Quid igitur, ſi appellatiua (vt appellantur)& propria nomina iuncta ſint? Certè in dubio inſpiciemus, vtrum priori loco poſitum [q] ſit. Vt ſi dictum ſit, LVCIVS HÆRES MEVS, ET TITIVS HÆRES MEVS DANTO CENTVM: ſinguli teneantur in viriles. Sin autem ita, HÆREDES MEI LVCIVS ET TITIVS DANTO: magis pro portionibus hæreditariis. Neque verò tantùm cùm legata danda ſunt, ſed & cùm iis, à quibus relicta ſunt, legatarij aliquid dare iuſsi ſunt, ſuperiori diſtinctione vtimur: eámque tanquam iuſtam voluntatis coniecturā ſequimur. Cùm quis ita liber eſſe iuſſus eſſet, SI DECEM HÆREDIBVS DEDISSET: hæreditarias partes dare debere, hoc eſt, ſingulis pro qua parte hæredes ſunt: Si verò nomina hæredum expreſſa ſunt, viriles partes eis dandas, reſponſum [r] eſt. Idque ſine dubio dicitur, vbi omnes ita nominati ſunt. Alioqui fortaſſe magis diceretur dandum ſingulis eſſe pro portionibus hæreditariis [ſ]. Sed & cùm hæredibus inuicem ab cohæredibus legatū eſt: primùm obſeruemus, capi id pro portione hæreditaria cohæredis, à quo legatum eſt, & pro qua demum valet ac conſiſtit hoc legatum. Inter eos verò, qui capiunt, & quibus legatum eſt, diuidetur, vt ſuprà dixi. Si cùm plures hæredes ab me ſcripti eſſent ex diſparibus partibus, veluti Primus ex tribus vnciis, Secundus ex triente, Tertius ex quadrante, Quartus ex vncia: Secundo & Tertio rem eandem legaſſem: valebit hoc legatum, & præſtabitur prò parte primi & quarti, à quibus legatum eſt, & ij hoc præſtabunt ſinguli pro ſuis portionibus. Sed Secundum & Tertium, qui capiunt, non pro hæreditaria portione, ſed pro virili id legatū habituros, ait Caius [t]: nempe cùm nominatim his legatum eſt. aliud enim dicendum eſſet, ſi non niſi communi appellatione hæredum, iis eſſet legatum. Nam tum magis videretur teſtator eaſdem partes in fideicommiſſo, ſiue prælegato dediſſe, quas in hęreditate diſtribuenda fecit, ac ſecutus eſt. quanquam ſemper ſi aliunde appareat, aliud ſenſiſſe teſtatorem, imprimis tota hac in re ſequamur eius voluntatem. vt ſi pro hoc legato iuſsi eſsent dare aliquid æqualiter, quāuis alioqui ſint hæredes inſtituti ex diſparibus partibus, capient hoc legatum in viriles. Sed ſi ſumma pecuniæ dandæ congruit portionibus: hæreditarias partes magis eos accipere, prudenter reſponſum [v] eſt.

Illud poſtremò prætereundum non eſt, cùm pars alicuius hæredis deficiens accreſcit pluribus cohæredibus cum ſuo onere legatorum præſtandorum, quæ ab omnibus relicta erant: onus hoc diuidi inter eos, quibus accreſcit, pro hæreditariis quoque portionibus [x], pro quibus illa etiam deficiens pars accreſcit. Si tamen onus illud non niſi vni nominatim aſcriptum ita eſset, vt ſatis appareret teſtatorem non niſi eum onerari voluiſſe, minimè verò alios etiam hæredes: certè eo deficiente legatum intercideret, nec ab his præſtaretur, [y] quibus etiam illius hæredis deficientis pars accreſceret. Sed illud magis huius loci eſt, vt adiiciamus, ſi legata ſint indiuidua, inter hæredes, qui ea dare debent, non diuidi: ſed ſingulos in ſolidum teneri: vt & de hæreditariis obligationibus ex contractu indiuiduis ſuprà dictum eſt. vt ſi hæredes opus aliquod facere damnati ſint, vnumquéque in ſolidum teneri reſponſum [z] eſt. Eum tamen, qui id fecerit, imputaturum cohæredi ſumptum pro parte eius. Longior fui, quàm putaram, in explicatione nobiliſsimi huius capitis. Sed rei, non ſatis alioqui vulgo (vt exiſtimo) explicatæ, & latiſsimè tamen patentis vtilitas, longiorem me fecit: neque alioqui diuiſionem hæreditariarū obligationum ſatis intelligi poſſe exiſtimaui. Itaque facere non poſſum, quin & illud adiiciam, quoties inter hæredem & fideicōmiſſarium, cui ex S. C. Trebelliano reſtituitur, diuiditur hæreditas, pro iiſdem portionibus diuidi & onera hæreditaria, ſiue de ære alieno creditoribus perſoluendo agatur, ſiue de legatis præſtandis. Vt ſi hæres, qui reſtituere rogatus eſt, retineat quadrantem ex Trebelliano, ſic vt eum habeat iure hæreditario: conuenietur pro quadrante & abs creditoribus, & abs legatariis: fideicōmiſſarius verò pro [a] dodrante, cùm quidē dodrantē hæreditatis habeat. Cæterùm ſi hæres reſtituere rogatus habeat ſuum quadrantem tanquam legatum, nullo modo tenetur: vt neque legatarij tenentur: ſed totū onus in fideicommiſſarium, qui ſolus eſt in ſolidum loco hæredis, recidit. Quòd ſi partim iure legati, partim hæreditario iure ſuam quartam habeat: pro qua parte eam habet iure hæreditario, obſtringetur oneribus hæreditariis. Vt cùm minus quadrante

p. L. 90. nominatim. De lega. 3.

q. L. 37. ſi cōm unis ſeruus ita. De ſtipu l. ſeru.

r. L. 8. ita liber. §. vlt. De ſtatulib.

ſ. L. 12. ſi quis teſta. L. 22. qui pecuniam. De ſtatulib.

t. L. 67. ſeruus vni. §. vlt. De lega. 1.

v. L. 23. quoties ad Trebel. L. 7. vtrum. §. vlt. De reb. dub.

x. L. 49. mortuo boue §. vl. De lega. 2.

y. L. 29. Celſus. §. vlti. De lega. 2.

z. L. 11. Fideicommiſſa. §. vlt. De lega. 3. L. heredes. §. non tantum. Fami erciſcun.

a. L. ſi legatus. §. multū intereſt. Ad Sen. Treb. §. ſi quis vna. De fideicō. hared.

legatum ei eſt.& quod quadranti deeſt,detrahit ex Trebelliano. Quòd ſi ſupra quadrantem ei legatũ eſt,certè quod ſupra eum habet,ſaltem in ſubſidium, ſubiici quoq; debet pro portionibus hæreditariis,vt ſi portio fideicõmiſſarij non ſufficiat legatis. Quod ad creditores attinet,vt eorum maius eſt,& certius ius,quàm legatariorum: ſic magis ſemper iis cautũ eſt. Nam & ſi fraudati viderentur, agere poſſent aduerſus poſſeſſorem rei legatæ. Sed hæc latius peti poſſunt, partim ex S. C. Trebelliano, partim ex edicto de iis, quæ in fraudem creditorum facta ſunt, vt reſtituantur. Nos quod inſtituimus,perſequamur. Ex obligationibus actiones naſcuntur: fruſtráque Decemuiri de illis ſine his tractarent. & poſt æs alienum,de iudiciis, quibus id exigatur,proxima eſt quæſtio. De iis itaque nunc videamus,quid ſtatuerint XII. Tab.

IN XXXIX.

SI QVIS LEGE AGENDO PLVS PETIERIT, CAVSA CADITO.

DE ordine iudiciorum exercendorum,non tam multa quidem,quàm poſtea Prætores,qui ſuis edictis totam rem iudiciariam complexi ſunt, eiúſque conſtituendæ partes omnes perfectiſsimè deſcripſerunt,Decemuiri noſtri ediderunt:ſed præcipua tamen capita attigerũt, vt etiam eo tempore ex XII. Tabulis compoſitæ ſint certæ & ſolennes actionum formulæ,quæ Legis actiones dicebantur, quibus inter ſe homines diſceptarent, vt ait noſter Pomponius.nam & paulò pòſt adiicit,eas continuiſſe agendi formam. Legis itaque actio erat,cùm quis iure XII. Tabulis introducto experiretur,agerétque certa quadã præſcriptæ petitionis formula adhibita. Sic Lege agendo petere dixit Cic.lib.1. de Oratore.& Valerius Max.lib.7.cùm ait Calphurnium Prætorem nõ eſſe paſſum quẽdam hæredem Lege agere: intelligit, prohibuiſſe ius ſuum ſolenniter perſequi. Apud Senecam lib.5.Controu.dicitur & Prætor Lege agere,cùm verbis legitimis ſententiã concipit:& apud Liuiũ ſæpe legimus,Lictorẽ Lege agere,cùm verbis legitimis ac ſolẽnibus adhibitis executionem capitalis ſententiæ aggrederetur,& de damnatis legitimã pœnam,veluti ipſius legis iuſſu ſumeret. Vlpianus dixit,[a] Iuridico Alexandriæ datam eſſe legis actionem:& ideo apud eum adoptari aliquem poſſe: ſicuti & Modeſtinus ſcripſit,[b] magiſtratum,apud quem Legis actio eſt, & emancipare filios ſuos, & in adoptionem dare apud ſe poſſe. Dicitur habere Legis actionem Magiſtratus,qui & audire & expedire poterat negocia, quæ certas & ſolennes formulas habuerunt, ſiue ad iuriſdictionem contentioſam, ſiue ad voluntariam pertinerent. Adoptiones autem & emancipationes olim habuiſſe ſuas eius generis formulas, dubium non eſt. In Pandectis,condictio ex lege appellatur,cùm quis cui noua aliqua lege obligatur: ex qua nouum aliquod ius agendi datur,non expreſſa alioqui certa aut ſpeciali actione. At nos Legis actiones ex XII. Tabulis compoſitas, hîc appellamus certas & ſolẽnes ex eo iure agendi formulas,legitimis præſcriptíſque etiam verbis cõceptas: quas qui penitus non obſeruaret,cauſa caderet. Cic in Orat. pro Muræna, earum quidem aucupia ridet.ſed iis tamen & ipſe vti cogebatur,& diutiſsimè Romani vſi ſunt.certè octingentis ferè annis poſt Decemuiros Conſtantius Imp.[c] de iuris formulis planè ſublatis primus Legem edidit: quanquam & iam antea exoleuiſſe ſenſim videantur. Craſſus apud Ciceronem lib.1.de Orat. ait plus Lege agendo petere neminem potuiſſe,quàm quantum Lex in XII. Tab.permiſerat: & ſi quis plus petiiſſet, cauſa cecidiſſe: ſicuti & cauſa cadebat,qui ante tempus aut diem petiiſſet. Primùm enim reus petentẽ ſummouebat dilatoria illa exceptione CVIVS PECVNIÆ DIES NON FVISSET,&c. Et poſtea ſi cùm veniſſet dies petendæ pecuniæ,creditor rurſus agere vellet,exceptione prioris iudicij repellebatur: quòd iam actionem ſuam, ante diem agendo,planè conſumpſiſſet. quæ res latius explicatur apud Iuſtinianum in tit.de Actionib.& de Exceptionib. Sic igitur Decemuiri,& qui eo tempore fuerũt Iuriſconſulti, vt neceſſariam eſſe voluerunt ſolutionem rerum creditarum debitarúmque: ita minimè tolerarunt iniquam exactionem. vtque tergiuerſantem debitorẽ vel confeſſum vel condemnatum grauiter coërcuerunt, quod ſuo poſtea loco videbimus:

a. L.1. De offic. Iurid. Alexan.

b. L.4. De adopt.

c. L.1. C. de Iur. form.

bimus:ſic & creditorem plus aliquid,quàm ei ius ſit,audentem, ſeueriſsimè repreſſerunt. Denique vt debitoris in ius vocati contumacia damno litis tandem plectitur: ſic & agentis creditoris impudens audacia. Ac videtur quidem hæc veterum Rom. ſeueritas aduerſus eos,qui plus,Lege agẽdo,peterẽt,diutiſsimè duraſſe. Primus Zeno Imp.annis poſt Decemuiros pluſquam nongentis, eam mitigauit: vt qui ante diem ageret,repelleretur quidem:ſed poſtea,ſi agere vellet, non prohiberetur: ſi & prioris iudicij ſumptus omnes præſtitiſſet, & quantum temporis prius agendo præuenire voluerat,tantundem debitori indulſiſſet. Sic enim inducias duplicari voluit Zeno.[d] Scribit quidem Suetonius Claudium Cæſarem ſæpe reſtituiſſe actiones iis, qui plus petendo exciderant iure agendi. ſed ſingulare erat hoc beneficium: non autem ius commune. Nam nec Prætor quenquam,qui plus petendo,cauſa cecidiſſet,in integrũ reſtituebat:niſi ex magna cauſa & ſingulari. Humanitatem Zenonis ſecutus Iuſtinianus eſt,vt iis quoque ſuccurreret, qui plus quantitate vel alio modo petierant.quanquam impunè id eos facere paſſus non ſit.[e] Vt reliqua ordine perſequamur,quæ de forma iudiciorum ſtatuerũt Decemuiri,quid de in ius vocatis iudicarint,videamus. eſt enim hoc omnium iudiciorum principium.

d. l. hodie. Inſtit. De except.

e. l ſed hæc quidem. De actionib.

IN XL.

SI QVIS IN IVS VOCATVR, SI MORBVS ÆVITASVE VITIVM ESSET,&c

CIcero lib.2.de Legib. ſignificat fuiſſe quoddam XII. Tabularum caput, quod etiam in omnium puerorum ore erat,hoc principio, SI IN IVS VOCET ATQVE EAT. ſed reliqua non aſcribit. Autor quoque Rhetoricorũ ad Herennium,Lege Ius fuiſſe,quod populi iuſſu ſancitum erat,vt in ius eas,cùm voceris. Sed quibus verbis id ſancirent XII. Tabulæ,certò dicere non poſſum. Quod verò nunc propoſui caput ad huius veluti temperamẽtum, & humanam veluti exceptionem,deſcriptum eſt ex Auli Gellij Lib. 20. cap.1. quo loco Phauorinus philoſophus exiſtimãs morbum hîc appellari ægrotationem grauem cum febri rapida:& iumentum dici pecus aliquod vnicum tergo vehens:inhumanam eſſe hanc Legem iudicat, vt quæ ægrotum domi ſuæ cubantem, iumento impoſitum in ius rapi, & veluti efferri noua funeris ſpecie, iuberet. Sed Cæcilius Iuriſcons.nequaquam ita eſſe probat. Nam(inquit)morbus in Lege iſta nõ febriculoſus,neque nimium grauis:ſed vitium aliquod imbecillitatis,atque inualentiæ demõſtratur:non periculũ vitæ oſtenditur. Iumentum quoque,non id ſolũ ſignificat, quod nunc dicitur:ſed vectabulum etiam, quod adiunctis pecoribus trahebatur. Veteres enim noſtri Iumentum à iungendo dixerunt. Arcera autem vocabatur plauſtrum tectum vndique,& munitum:quaſi arca quædam magna veſtimentis inſtrata,qua nimis ægri aut ſenes portari cubantes ſolebant. His explicatis ſic Phauorino reſpõdet: Quænam tibi igitur acerbitas eſſe viſa eſt, quòd in ius vocato pauperrimo homini vel inopi,qui aut pedibus fortè ægris eſſet,aut quo alio caſu ingredi non quiret,plauſtrum eſſe dandum cenſuerunt:neque inſterni tamen delicatè arcerã iuſſerunt: quoniam ſatis eſſet inualido eiuſmodi vectabulum. Atque id fecerunt, ne cauſatio iſta ægri corporis perpetuam vacationem daret fidẽ detractantibus,Iuríſque actiones declinantibus. Hęc Cæcilius.neque enim meliorem interpretem aut quærere debemus,aut habere poſſumus. Adiicerem quod Vlpianus ait,[a] neque oneroſum creditorem,neq; delicatum debitorem eſſe audiendum.ſed hoc dictum aliò ſpectat. Vt autem magis intelligamus, quod Phauorinus ignorauit, Decemuiros humaniſsimè rationem habuiſſe grauioris morbi vehementioriſque,ſubiiciam ſequenti capite ex eodem Vlpiano,quid illi de eo ſtatuerint. Interea autẽ hanc Iuris Romani partem de in ius vocando,dignam fuiſſe, quæ à Decemuiris diligenter conſtitueretur, tacere non debemus. Plato lib.8.de Legib.itidem iudicat Leges in Rep.imprimis ferri debere περὶ προσκλήσεων καὶ κλητήρων.quanquam eas tanti facere non videatur, vt in iis valde occupari velit legiſlatorem maioribus negociis addictum. Sed Romani,qui nihil prætermiſerunt eorum quæ in Rep.neceſſaria eſſe videbant,ſic maxima quæque procurarunt, vt minima perſecuti etiã ſint. Itaque & Prætores in ſuis Edictis,quicquid de in ius vocãdo

a. l. ſi ſeruus. De pign. act.

quæri poſſet, complexi ſunt. Imprimis autem vt opera danda fuit, ne fruſtra quis in ius vocaretur, aut facilè eludere vel impunè non ſequi vocantem poſſet, ſic habenda etiam fuit ratio iuſtæ excuſationis. Vtrunque Romani diligenter obſeruarunt. Primũ Lex fuit, IN IVS VOCATVS EAT, AVT DVCATVR. Eã tẽperarunt Decemuiri, vt neque ſequi cogatur, neque duci poſsit, qui morbo ſontico impedietur. Prætores deinde alteram, vt loquimur, exceptionem adiecerunt, vt qui ſatis dederit in ius vocat⁹, nõ ducatur. Húcq; pertinuit ille qui in Edicto perpetuo fuit titulus QVI NEQVE SEQVANTVR NEQVE DVCANTVR. Poſtremò Prudẽtes addiderunt, vt in hoc quoque genere parceretur ei, qui domi eſſet ſuæ. Neq; id Caius prætermiſit, cùm hoc caput XII. Tab. interpretaretur. Sic enim lib. I. ad Legẽ XII. Tab. ſcripſit[b]: Plerique putauerunt nullũ de domo ſua in ius vocari licere: quia domus tutiſsimũ cuique refugiũ atque receptaculũ ſit: eúmque qui inde in ius vocaret, vim inferre videri. Cui in Pandectis ſubiicitur ex Pauli lib. I. ad Edictũ, ſatis pœnæ ſubire eũ, ſi non defendatur & latitet. certum enim eſſe, quod mittitur aduerſarius in poſſeſsionẽ bonorum eius. Sed ſi aditum ad ſe præſtet, vel ex publico conſpiciatur: rectè in ius vocari. Sed & ſi is qui domi eſt, interdũ vocari in ius poſsit: tamẽ de domo ſua neminẽ extrahi debere. Ergo vt Romani iudicarunt grauiſsimã eſſe iniuriã, ſi quis vi domũ cuiuſquam introiret, ſic ne in ius quidẽ vocandi cauſa temerè id paſsi ſunt. aut verò ſi qua iuſta cauſa eſſet, cur id interdũ fieri paterentur: ſaltẽ nunquam paſsi ſunt aliquẽ de domo ſua extrahi aut vi abripi. Quod & Cicero in Orat. pro domo ſua, & contra Vatiniũ eleganter grauitérq; ſcribit. Quid igitur? an qui in ius vocatus eſt, ſi domi ſe cõtineat, eludere impunè iudiciũ poterit? Edictis euocabitur. ſi nõ veniat: mittetur aduerſarius in poſſeſsionẽ bonorum eius: tandémq; etiam ea vendentur propter longiorẽ contumaciam latitantis. Et qui ius dicenti non obtemperat, pœnali iudicio damnatur, vt præſtet quanti res eſt, quæ petitur: ſicque eius contumacia damno litis coërcetur.[c]

b. L. 18. ple. ique. De in ius voc.

c. L. vna. Si quis ius dic. nõ obt. L. 53. contumacia. De re iud.

IN XLI.

SI IVDEX VEL ALTER EX LITIGATORIBVS MORBO SONTICO IMPEDIATVR, IVDICII DIES DIFFISSVS ESTO.

Vlpiani lib. 74. ad Edictum verba, quæ lib. 2. Pandect. extant, ſunt hæc: Si Iudex vel alter ex litigatoribus morbo ſontico impediatur, Lex XII. Tab. iubet iudicij diem eſſe diffiſſum. Alij legunt DIFFVSVM: ſed parum intereſt, quanquã DIFFISSVM malim, ſicuti & in Pandectis Florentinis legitur, & apud alios autores Latinos. Gellius lib. 14. de ſe loquens iudice dato, Iuſsi (inquit) diem diffindi. & paulò pòſt: In diffiſsionibus comperẽdinationibúſque. Liuius quoque lib. 9. Legem Curiatam (inquit) de Imperio ferenti triſte omen diem diffidit. Denique Horatius lib. 2. Serm: Nihil diffindere poſſum, hoc eſt, nihil differre vel rem producere, quin pronuntiem. Ac propriè quidem diffiſsi dies olim dicebantur interciſi, nempe partim feſti, partim nefaſti. Sed deinde vox hæc generaliter accepta eſt de die prolato atque cõperendinato. Quod ad morbũ ſonticum attinet: Cæcilius ait, hîc ita appellari morbũ vehementiorem, vim grauiter nocendi habentem. Feſtus lib. 17. de Verb. vet. ſignif. citat vetuſtiorẽ interpretem Ælium, qui morbũ ſonticum in XII. ſignificare dixerit certũ cum iuſta cauſa. Addit autem, nonnullos putare, eſſe qui noceat: ꝙ ſontes dicantur nocentes. Certè noſtri Iuriſconſulti ita exiſtimarunt. Sic enim eſt apud Venuleium,[a] qui & Caſsium huius interpretationis autorem laudat. Et Iabolenus ait,[b] ſonticũ eſſe morbum, qui rei cuique nocet. Marcellus quoque,[c] Morbus ſonticus (inquit) etiam inuitis litigatoribus ac Iudice diẽ differt. Sonticus autem exiſtimandus eſt, qui cuique rei agendæ impedimento eſt. Tũ ſubiicit: Litiganti porrò quid magis impedimento eſt, quàm motus corporis contra naturã, quam febrem appellant? hinc probat, ſi cùm alter ex litigatoribus febricitãs abeſſet, Iudex pronuntiauerit, nõ videri iure pronuntiaſſe. Sanè Vlpianus,[d] cùm quis ex litigatoribus, qui in arbitrum compromiſerant, ideo non adfuiſſet, ꝙ valetudine fuiſſet impeditus: fatetur quidem, pœnã ipſo iure nihilominus cõmitti. Sed ait, Prætorem

a. L. vlt. de ædil. edic.

b. L. morbus. de verb ſign.

c. L. quæſitum. de re iud. c.

d. L. 21. quid tamẽ. ꝟ ſi quis. De rec arbi.

torem aut de ea non daturum actionem,aut exceptionē additurū,SI NON VALETVDINE IMPEDITVS &c.Simile eſt quod Paulus notat,[e]Si morbo impeditus adeſſe nō potuit reus, actionē iudicati in eum denegandam eſſe, Prætorémque exequi ita iudicatum non debere.Certè nec contumacem eſſe,nec contumacis pœnā pati debere,quē aduerſa valetudo defendit,ait Hermogenianus. [f] Rectè ergo Vlpianus,[g]inter iuſtiſsimas deſerti vadimonii cauſas,quæ excuſationem merentur, primo loco numerat aduerſam valetudinem.quod & Seneca lib.4.de Benef.confirmat,probans mirū non eſſe,ſi cùm promittentis conditio mutata ſit,conſilium etiam mutetur. Vadimoniū(inquit)promittimus,tamen deſeritur. nō in omnes datur actio. deſerentē vis maior excuſat.Neque verò mirabimur litigatorē hoc nomine excuſari, ſi meminerimus & militē,qui ad diē nō adfuit, eandē ob cauſam excuſari.Certè cùm dixiſset Arrianus Iuriſcons.eos,qui ad delectū non reſpondent,vt proditores libertatis in ſeruitutem redigi: adiecit,[h]rationem afflictæ valetudinis excuſare militem emāſorem. Polybius quoque lib.6.cùm diceret,deſcriptos milites ad diem omnino adeſſe debuiſſe,excipit ſolam cauſam auſpicii,& vt ita loquar,impoſsibilitatis, quam interpretor aduerſam valetudinem.Ac ne alia probatione ſit opus : cùm militibus ſcriptis dies præfiniretur,ad quē adeſsent,citatique Conſuli reſponderēt: iuſiurandūque eo nomine præſtarent:in ipſa huius iuriſiurandi formula diſertè nominatímque excipiebatur morbus ſonticus,& auſpicium, quod ſine piaculo præterire nō liceat. teſtis eſt Gellius lib.16.cap.4.Sed vt ex caſtris ad forum redeamus:Modeſtinus, [i] cùm enumerat cauſas,propter quas excuſatur tutor, qui intra tempora conſtituta ſuam à tutelis excuſationem in iudicio non propoſuit,primo loco morbum recenſet.Porrò & eandem ob cauſam Iudicem arbitrúmve excuſari,vt rebus iudicandis operam dare nō cogantur, noſtri quoque Iuriſconſulti Decemuiros ſecuti diſertè reſponderunt.[k]Sed & propter aduerſam valetudinem permiſsum eſſe litem in alium trāsferre, reſpōſum eſt: neque tum locum habere Edictum de alienatione mutādi iudicij cauſa facta.[l] Et qui Reip.cauſa profectus,confectis Reip. negociis quandiu propter morbum redire non poteſt,habetur pro abſente Reip. cauſa. [m] Quid multis? Seruum etiam,qui graui morbo impeditus periclitanti domino ſuccurrere non potuit,excuſari traditum eſt.[n] Hæc vt occurrunt,obiter congero,quæ exemplo Legis XII. Tab. prodita ſunt: vt magis intelligamus,quàm multa ex illo fonte in omnes Iuris Ciuilis partes promanēt. Porrò excepta ſontici morbi cauſa,quàm paſsi non ſunt Decemuiri in ius vocatum non adeſſe, Lex ſequens oſtendet.

e. L. 65. ſi prætor. ad ſi. de Iudic.
f. L. 53. contumacia. §. pœnam. de re iudic.
g. L. 2. §. ſi quis. ſi quis cautionib.
h. L. 4. §. vlt. de re milit.
i. L. ειδέναι, id eſt ſcire. de excuſ.
k. L. ſi longius. de Iudic. L. licet antè &c. L. ſeq. De rec. arbit.
l. L. 4. §. ſi quis autem. De alien. mut. iud.
m. L. ſi cuius in prouincia. ad ſi. Ex quib. cau. maio.
n. L. ſi quis graui. ad Syll.

IN XLII.
SI STATVS DIES SIT CVM HOSTE, VENITO.

ALlegat hoc caput Cic.lib.1.Offic.probare volens hoſtem olim vocatum omnem peregrinū. Videtúrque ſanè hæc Lex agere de eo,qui ſiſti promiſit ſuo aduerſario: nempe, vt fidem datam non fallat, ſed omnino ad diem ſe ſiſtat ſecundum ſuam ſuorúmve fideiuſſorum promiſsionē. Et ad hanc quidem Legem Feſtus reſpiciebat,cùm lib.17.de Verb.vet.ſignific. ſcriberet Statum diem vocari, qui iudicii cauſa præconſtitutus eſt cum peregrino. Sic enim ab antiquis vocari hoſtem, quòd erat pari iure cum Populo Romano,ſicuti & hoſtire pro æquare dicebant. Sanè Gellius lib. 16. cap. 4. nonnulla ex libro Cincii de re militari deſcribit, ex quibus apparet, ad hunc diem ſtatum potius veniendum eſſe, quàm ad delectum reſpondendum. Cùm enim conſcripti milites iurarent ſe ad diem adfuturos : inter alias cauſas & hæc excipiebatur, ſi ſtatus condictúſve dies cum hoſte &c. Neque hìc prætereundum eſt, quod apud Plautum in Curculione, amator Phædromus cùm dicere vult, nullam omnino eſſe cauſam, quæ eum impedire poſsit, quo minus ad amicam eat, ait, Si media nox eſt, ſiue eſt prima veſpera, Si ſtatus condictus cum hoſte intercedit dies,tamen eſt eundum. Porrò quomodo coërceatur, ſi quis cautionibus iudi-

cio ſiſtendi cauſa non paruerit, pluribus verbis dicam libro ſequenti, vbi ad Prætoriũ eius generis edictum ventum erit. Interea ſcire velim, quid ſibi voluerit Lex illa celebris XII. Tab. cuius principium fuit: SI CALVITVR: an pertinuerit ad fugitiːtes reos, cauillatoréſque atque calumniatores ſiſtendos: quia enim integra Lex non extat, certè dicere non poſſum quæ fuerit eius ſententia. Sed qui eius nos capitis admonuit, rem aliquando totam patefaciet, vt & ſpero & opto. Certè pertinuiſſe ad calumniatores, qui per fraudem & fruſtrationem alios vexarent litibus, Caius noſter ſignificat ſcribens ad illud caput XII. Tab.

IN XLIII.

ASSIDVO VINDEX ASSIDVVS ESTO, PROLETARIO CIVI QVIVIS VOLET, VINDEX ESTO.

HOc caput ita ſcriptum fuiſſe in XII. Tab. teſtis eſt Gellius lib. 16. cap. 10. Sed & Cicero in Topic. Cùm (inquit) Lex aſsiduo vindicem aſsiduum eſſe iubeat, locupletẽ iubet locupleti, &c. Legem cùm ſimpliciter profert Cicero, XII. Tab. intelligit. Scio eo loco in vulgatis codicibus legi, CVM LEX ÆLIA SENTIA. Sed vidi vetuſtum manúque ſcriptum Topicorum exemplar, quod veriorem illam, quam ſequor, lectionem habet. Et ſanè eo ipſo loco Cicero Sex. Aelium Catum qui dixit, aſsiduum dici ab ære ſiue aſſe dando, citat, non vt latorem Legis, ſed interpretẽ. Fuit enim XII. Tab. interpres. Aſsiduum dici loci locupletem ab aſſe dando ſiue tributo conferendo, dubium non eſt. Noſter Caius lib. 2. ad Leg. XII. Tab. ait, [a] locupletẽ eſſe, qui ſatis & idoneè habet pro magnitudine rei, quã actor reſtitui petit. Proletariũ vocarunt veteres Romani inopẽ tenuíſq; fortunæ, quaſi prole gignenda tantùm iuuare Rẽp. poſſet, non etiam pecunia. Sed quis in hac Lege vindex dicatur, minus notũ eſt. Boëthius Topic. Ciceronis interpres exiſtimat, vindicẽ dici quaſi forenſem procuratorem aut patronũ, qui alterius cauſam ſuſcipit vindicandã. Quaſi Lex hæc ſtatueret, pauperis cauſam in iudicio quemuis etiã pauperem agere poſſe, neque inopiæ exceptione agentem ſummoueri. Locupletis verò hominis cauſam agendã per locupletem. Aut ſi quis malit, vindicẽ dici liberalis tantùm cauſę aſſertorem: vt ſi is, de cuius ſtatu & libertate agitur, locuples fuerit, locupletem habeat aſſertorem. Ego verò vindicem hîc potius intelligendũ eſſe exiſtimo fideiuſſorẽ iudicio ſiſtẽdi cauſa. Obſeruaui enim in Pãdectis nõnulla huiuſce rei veſtigia. [b] Vlpianus ait: Fideiuſſor iudicio ſiſtendi cauſa locuples iubetur dari, non tantùm in facultatibus, ſed etiã ex conueniendi facilitate. Deinde ſubiicit edictum Prætoris, vt ſi quis parentẽ, liberos, vxorem, nurum in iudicium vocet. qualiſcunque fideiuſſor iudicio ſiſtendi cauſa accipiatur. Et qualemcunque interpretatur fideiuſſorẽ, etiã nõ locupletẽ. ſicuti in XII. Tab. dicitur vindex quiuis. Sanè ſi quis propter inopiam in iudicio non poſsit locupletem omninóque idoneum fideiuſſorem dare, dare poſſe qualemcunque ſæpe traditum eſt. Nunc de vindiciis poſſeſſoriiſque iudiciis ſi quid Decẽuiri ſtatuerint, videamus.

a. L. 234 quos nos. §. 1. De verb. ſignif.

b. L. 2. Qui ſatiſd. cog.

IN XLIIII.

SVPERSTITIBVS PRAESENTIBVS VINDICIAE SVMVNTOR AB IIS, INTER QVOS CONTROVERSIA EST.

DEſcriptum eſt hoc caput ex Pompeii Feſti lib. 17. de Verb. vet. ſignifi. qui ex eo probat Superſtites dictos olim teſtes præſentes: ſicuti & dictũ Plauti in Artemone citat, Nũc mihi licet quiduis loqui: nemo hîc adeſt ſuperſtes. Ergo ſuperſtites dici intelligim', qui præſentes aderãt, vt teſtes eſſe poſſet, quaſi qui ſtarẽt ſuper rẽ, dũ fiebat. Nã & apud noſtros ſępe Iuriſcõſultos [a]ципереſſе dicitur, qui adeſt, ſuáque pręſentia regit & tuetur aliquod negocium. Quid igitur

a. L. 1. De procur. l. his qui, ad tut. De tut. & cur. dat. l. 2. cur. fur.

igitur eſt, quòd Lex iubet cũ ſuperſtitibus ſumi vindicias? Sunt ſanè qui non ineptè interpretantur, rei controuerſæ, cuius adhuc incertum eſt, qui dominus ſit, vetuiſſe poſſeſsionem antè cuiquam tradi, quàm qui prædibus, litiſque fideiuſſoribus datis & ſponſione facta coram teſtibus, qui adſint præſentes, cauiſſet, deteriorem ſe cauſam rei poſſeſſæ non facturum. Quo iure & nunc quoque vtimur. Sed ſi rem paulò diligentius excutiamus, fortaſſe intelligemus potius hîc ſignificari neſcio quid antiquitatis obſoletæ. Feſtus ſcribit vindicias appellari res eas, de quibus controuerſia eſt. adiicítque dictum Cincii: Vindiciæ olim dicebantur, quæ ex fundo ſumptæ, in ius allatæ erant. Citat & Seruium Sulpitium, qui dixerit vindiciam eſſe dictam ab eo, quòd vindicatur res ex controuerſia. Sanè vindicare propriè eſse videtur aliquid ex alterius poſseſsione auferre. ſicuti & actio in rem, vindicatio dicitur, quæ quid poſseſsori eripit, & domino reddit aſserítque. Ea verò olim cùm intenderetur, oportebat ex XII. Tab. manum conſerere in re præſenti apud eum, qui Iuriſdictioni præerat. Nam in XII. Tab. ſcriptum fuiſse, SI QVI IN IVRE MANVM CONSERVNT, ait Gellius lib. 20. cap. 9. & interpretatur (quanquam is locus apud eum vulgo ſit corruptus) manum conſerere, fuiſse, in re præſenti, de qua diſceptabatur, aduerſariũ manu prehendere. addit deinde: Cùm Prætores, propagatis Italiæ finibus, latis Iuriſdictionibus, negotiis occupati, proficiſci vindiciarum dicendarum cauſa in longinquas res grauarentur, inſtitutum eſſe contra XII. Tab. tacito conſenſu, vt litigatores non ex Iure apud Prætorem manum conſererent, ſed ex iure manu conſertũ vocarent, id eſt, vt alter alterum ex iure ad conſerendã manũ in rem, de qua agebatur, vocaret. Atque profecti ſimul in agrum, de quo litigabatur, terræ aliquid ex eo, vti vnam glebã, in ius in Vrbẽ ad Prætorem deferrent, & in ea gleba tanquã in toto agro vindicarent. Talem glebam ſi vindiciam appellemus, conueniet cum interpretatione Cincii. Sed tum quod ait Feſtus, Leges veteres voluiſſe vindicias ſumi ſuperſtitibus præſentibus, non poſſet referri ad XII. Tab. Itaque in re tam obſcura ſi cui magis placeat priorem interpretationem ſequi, donec ſe melior certiórque offerat, equidẽ vehementius non repugnabo. Illud conſtat, veteres Rom. etiam appellaſſe vindicias, de rei poſſeſsione quæſtionem, quæ iudicio proprietatis prior eſt. De iis quid Decemuiri ſtatuerint, maius erit operæ precium audire.

IN XLV.

VINDICIAE SECVNDVM LIBERTATEM DANTOR.

IN poſſeſſoriis quæſtionibus dubiũ non eſt Decẽuiros iudicaſſe, quod Prætores deinde ſuo illo edicto VTI POSSIDETIS apertius explicuere, poſſeſsionem præſentem, quæ nec vi, nec clàm, nec precariò teneretur, loco ſuo mouendam non eſſe, ſed tuendã potius, pendẽte proprietatis quęſtione. Potuerãt Romani audire, quod Pericles apud Thucydidẽ li.1. cõmemorat, inter Athenienſes & Lacedæmonios aliquando ex vetuſtiſsimi Iuris formula, in hunc itidem modum conueniſſe: δίκας μὲν διαφόρων ἀλλήλοις διδόναι καὶ δέχεσθαι, ἔχειν δὲ ἑκατέρους ἃ ἔχομεν. hoc enim eſt perinde, atque ſi cõueniſſent, vti poſsidemus vt poſsideamus interea dũ iudicio diſceptabimus. Neq; ſanè ignorabant Decẽuiri, quod ipſe Ariſt. in Probl. iure fieri intellexit, & veluti edixit, νέμεσθαι τὸν κεκτημένον ἕως ἂν κριθῇ. Sic vindicias ſecundũ iuſtũ poſſeſſorẽ dandas eſſe ex Iure cõmuni intelligebant. Sed libertatis fauore quid in hoc genere ſtatuerint iure ſingulari, audiam^a. Statuliberos, vęnundari quidem poſse exiſtimarunt, vt teſtis eſt Modeſtinus: ſed in vniuerſum tamẽ cauerunt voluerũtque vindicias dari ſecundũ libertatem. Põponius noſter ait, Ap. Claudium Decẽuirũ hoc ius ex veteri iure in XII. Tab. tranſtuliſse. Cũmque probare vult vetuſtiſsimam fuiſse hanc iuris obſeruantiam, cõmemorat Brutum vindicias ſecundum libertatem dixiſse in perſona Vindicii Vitelliorum ſerui qui proditionis cõiurationem indicio ſuo detexerat. Quòd Brutus Vindicio ſeruo vindicias dederit ſecundum libertatem, interuerſa dominorum poſseſsione, ſingulari quadam ratione & Reip. fauore factum eſt, vt Vindicio, qui de Rep. bene meritus erat, cuique tutum nõ erat, in poteſtate dominorum, quos indicio ſuo irritarat, manere. Sed Decemuiri generaliter ita ſtatuendum eſse exiſtimarunt. Nam quòd in vniuerſum volunt vindi-

a l. 25. ſtatuliberos. De ſtat. lib.

cias dari ſecundum libertatem,ita accipiendũ eſt, vt non modò liber homo, qui ſtatus controuerſiam pateretur, relinquatur ſuæ libertati,& eius poſſeſsionem retineat, interea dum hæc quæſtio ſtatus cauſáque liberalis pendebit:ſed etiam, vt ſeruus, qui in libertaté ab aliquo legitimo & iuſto vindice aſſeritur, interea pro libero habeatur, & libertatis aſſertori dominus poſſeſsione cedat: Id enim fauori libertatis tribui,non iniquum eſſe exiſtimarunt:præſertim cùm ſatiſdatione hæ vindiciæ onerentur. Cæterùm, ſi agatur tantùm de homine libero, ſua in poſſeſsione libertatis interea relinquendo:nemo dubitat,iure communi,multò magis ſecundũ libertatẽ vindicias dari. Quod & ex Iure Gentium in XII. Tab. trãſlatum eſſe probat Dionyſ. Halic. lib. II. cùm hanc Legem his verbis edit, σώματος εἰς δουλείαν ἐξ ἐλευθερίας ἀγομένου, μὴ τῷ ἀφαιρουμένῳ τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλὰ τῷ φυλάττοντι κύριον εἶναι μέχρι δίκης. Noſtri quoque Iuriſconſulti Paulus & Caius reſponderunt,[b]ordinato liberali iudicio interea pro libero haberi hominem, cuius de ſtatu controuerſia eſt. Porrò hanc XII. Tab. Legem, Ap. Claudius Decemuirorum princeps,qui eam tulerat,ipſe infringere conatus eſt, cùm Virginia virgine potiri vellet homo libidinoſus & impurus. Subornauit quendam ſuum clientem Claudium,qui eam ſuam eſſe ſeruam diceret, & ex libertate in ſeruitutem reuocaret: vindiciáſque ſecundum ſeruitutem dari poſtularet. Iudex erat Appius ipſe. Cúmque obiiceretur Lex hæc, quam paulò antè tulerat de vindiciis ſecundum libertatem dandis: calumnioſa quadam,ſed tamen arguta interpretatione, eam eludere conabatur. In iis,qui aſſerantur in libertatem, quia quiuis Lege agere poſsit, id iuris eſſe dicebat. In ea,quæ in patris manu ſit, neminem eſſe alium, cui dominus poſſeſsione cedat. Sic fatebatur quidem Appius, vbi pater præſens adeſſet defenſor aſſertórq; libertatis filiæ:& cum eo,is qui puellæ ſe dominũ diceret,contenderet: dominum interea non poſſeſſurum. Sed cùm pater abſit: dominum eſſe debere potiorem. Adiicere poterat, Virginiam ipſam,non poſſe libertaté,ſecundum quã vindiciæ petebantur,interea poſsidere,cùm quidem ipſa ab alio,in cuius erat poteſtate, nempe ſuo patre,poſsideretur. Sed audiamus Appium ipſum,ſuam hanc Legé apud Dionyſiũ pluribus verbis,hunc in modũ explicanté: ἐγὼ τὸν μὲν νόμον οὐκ ἀγνοῶ τόνδε, ὑπὲρ τῆς ἐγγυήσεως τῶν εἰς δουλείαν ἀγομένων κείμενον, ὃς οὐκ ἐᾷ παρὰ τοῖς ἀφαιρουμένοις εἶναι τὸ σῶμα μέχρι δίκης. οὐδὲ καταλύσαιμι ἄν, ὃν αὐτὸς ἔγραψα, ἑκών. ἐκεῖνο μέντοι δίκαιον ἡγοῦμαι, δυοῖν ὄντοιν τῶν ἀντιποιουμένων, κυρίου τε καὶ πατρός, εἰ μὲν ἀμφότεροι παρῆσαν, τὸν πατέρα κρατεῖν τοῦ σώματος μέχρι δίκης. ἐπεὶ δ' ἐκεῖνος ἄπεστι, τὸν κύριον ἀπαγαγεῖν, ἐγγυητὰς ἀξιοχρέως δόντα, καταστήσειν αὐτὴν ἐπὶ τὴν ἀρχήν, ὅταν ὁ πατὴρ αὐτῆς παραγένηται. Reliquam eius iudicii triſtem hiſtoriam; & tragicam cataſtrophen non commemoro.nota enim eſt ſatis. Sed obſeruandum eſt,ſatiſdationis in hiſce vindiciis meminiſſe Dionyſium. quod poſtea Prætores tranſtuliſſe videntur in ſuũ interdictum VTI POSSIDETIS. Extat quoddã huius generis reſcriptum Diocletiani[c] his verbis: Vti poſsidetis fundum,de quo agitur, cùm ab altero, nec vi, nec clàm,nec precariò poſsidetis: Rector prouinciæ vim fieri prohibebit,ac ſatiſdationis vel transferendæ poſſeſsionis Edicti perpetui forma ſeruata,de proprietate cognoſcet. quænam illa ſit forma,interpretes ignorant: & tamen, vt audax eſt inſcitia, ne quid videantur ignorare,nihil non ſecurè comminiſcuntur. Rectius ii, qui docent, Iudicẽ de hoc interdicto cognoſcentem,ita debuiſſe poſsidentem tueri, vt aduerſarium, qui eũ(vt ita loquar)inquietauit, etiã iubeat ſatiſdare,nullã amplius moleſtiam ſeſe poſſidenti exhibiturum,pendente iudicio. At quid ſi etiam intelligamus, ipſum poſsidentem ex cauſa ſatiſdare debere, ſeſe rem deteriorem non facturum, vel eam,cùm opus erit,bona fide reſtituturum?[d]Sanè Paulus, Si de via(inquit)itinere,actu,aquęductu agatur: huiuſmodi cautio præſtãda eſt,quandiu quis de iure ſuo doceat, ſe non impediturum agentem,& aquam ducentem,& iter facientem. Quòd ſi neget ius eſſe aduerſario agendi aquámve ducendi:cauere ſine præiudicio amittendæ ſeruitutis debebit,donec quæſtio moueatur,nõ ſe vſurum. Idẽ Paulus lib. I. Sentent. tit. II. ait, quoties hæreditas petitur, ſatiſdationem iure deſiderari.& ſi ſatiſdatio non detur,in petitorem hæreditatem transferri. Sed & Papinianus[e]ſcribit,M. Antoninum reſcripſiſſe eum, à quo res fideicommiſſæ petebantur,cùm appellaſſet,cauere: vel ſi non caueat, ad aduerſarium poſſeſsionem transferri debere.

b. L. ordinata. L. ſi cui. ſ. licet. de lib. cau.

c. L. I. C. vti poſſid.

d. L. penult. de aqua quot. & æſtiu.

e. L. 5. ſ. I. vt leg. nom. cau.

IN XLVI.

ÆRIS CONFESSIS REI'SQVE IVR'E IVDICATIS XXX. DIES IVSTI SVNTO, &c.

Commemorat totam hãc Legẽ,eámq; etiã explicat atque tuetur Sex. Cæcilius Iuriſcons. apud Au. Gellium lib.20. præfatúrq; veteres Romanos, fidem,quam omnium maximè ac præcipuè coluerunt,ſanctámque habuerunt,non modò in officiorum vicibus,ſed & in negociorum quoque contractibus ſanxiſſe,maximéque in pecuniæ mutuæ vſu atq; cõmercio. Exiſtimaſſe enim adimi ſubſidium hoc inopiæ tẽporariæ,quo cõmunis hominum vita indiget,ſi perfidia debitorũ ſine graui pœna eluderet. Sanè Iſocrates in Areopagitico idipſum prudenter vidiſſe veteres Athenienſes,elegantiſsimè ſcribit. neque modò(quod noſter Vlpianus [a] ait)graue eſſe,fidem fallere: ſed & vniuerſæ Reip, valde pernicioſum. *a. L.1. De conſt. pecu.* Quid multis? Dixit Seneca lib. 3. de Benefic. æquiſsimam eſſe & Ius Gentium præſeferre, hanc vocem, Redde quod debes. Dixit Cicero libro 2. de Offic. nullam eſſe rem, quæ vehementius Remp. contineat,quàm ſit fides. Sed fidem eſſe nullam poſse, niſi ſit neceſsaria ſolutio rerum creditarum. Vtrunque verò multis ante Senecam Ciceronémque annis rectè intellexerunt,prudentérque conſiderarunt Decemuiri. Audiebant multa variáque dici atque iactari de illa Solonis apud Atheniẽſes σεισάχθεία. Sed ſi publica illa fuit quædam æris alieni, ſine conſenſu creditorum remiſsio atque condonatio: intelligebant rem eſse iniquam,iniuriæque plenam. Nouas eius generis tabulas, Romæ quoque aliquãdo quidam viri principes valde populares,déque alieno nimium liberales inuehere conati ſunt. Sed prudentioribus viris & iuris Reipublicæque amantibus nunquam eam rem placuiſſe,vel vnus nobis Cicero teſtis eſſe poteſt. Nunquam(inquit)vehementius actum eſt quàm me Conſule, ne ſolueretur. Armis & caſtris tentata res eſt ab omni genere hominum & ordine. Quibus ita reſtiti, vt totum hoc malum de Rep. tolleretur. Nunquam nec maius æs alienum fuit,nec melius aut facilius diſſolutum eſt. Fraudandi enim ſpe ſublata,ſoluendi neceſsitas conſecuta eſt. Hæc ille. Plutarchus de Cæſare loquens ait, σεισάχθεία τινὶ ἐκούφιζε τοὺς χρεωφειλέτας. Sed ne quis exiſtimet fuiſſe hanc æris alieni generalem quandam remiſsionem atque abolitionem,audiamus Suetoniũ de Cæſare loquentem: De mutuis pecuniis(inquit)diſiecta nouarum tabularum expectatione, quæ crebrò mouebatur, decreuit tandem,vt debitores creditoribus ſatisfacerent per æſtimationem poſſeſsionũ,quanti quaſque ante ciuile bellũ cõparaſſent, deducta ſumma æris alieni, ſi quid vſuræ nomine numeratum fuiſſet: qua conditione quarta pars ferè crediti deperibat. Hoc Cæſaris decretum etſi duobus modis contra ius editum eſſe videretur, & creditoribus graue & damnoſum eſſet: erat tamen in illa temporum confuſione vtcunq; tolerabile. Rep. tranquilla & bene compoſita tam non placuit poſterioribus Iuriſcõſultis,quàm veteribus Romanis iniquum viſum fuiſſet. Neque verò dubito quin & apud Græcos viri prudentes atque graues intellexerint ad Remp. continendam omnino eſſe neceſſarium,ius vt creditorum integrum maneat,& Decemuiros Rom. ſecuti cùm æris alieni neceſſariam ſolutionem retinuerint, tum verò rerum iudicatarũ vim atque autoritatem infringi atque labefactari,vel perfidia debitorum condemnatorum eludi minimè paſsi ſint. Cuius rei teſtem habeo grauiſsimorum eorum Oratorem Andocidem ita loquentem: τὰς δίκας καὶ τὰς διαίτας ἐποιήσατε κυρίας εἶναι, ὁπόσαι ἐν δημοκρατουμένῃ πόλει ἐγένοντο, ὅπως μήτε χρεῶν ἀποκοπαὶ εἶεν, μήτε δίκαι ἀνάδικοι γίγνοιντο, ἀλλὰ τῶν ἰδίων συμβολαίων αἱ πράξεις εἶεν. M. Tullius contra Rullum ait tolli de foro fidem perturbatione iudiciorum, & infirmatione rerum iudicatarum: & iudiciorum perturbationes, rerum iudicatarum infirmationes, reſtitutionem damnatorum eſſe ſolere afflictarum ciuitatum perditis iam rebus extremos exitiorum exitus. Idem Cicero Verri. 7. grauiter certè & prudenter ait, perditas Ciuitates deploratis omnibus rebus hos ſolere exitus exitiales habere, vt damnati in integrum reſtituantur, res iudicatæ reſcindantur. Cúmque ea accidunt, neminem eſſe, quin intelligat ruere illam Remp. Hæc vbi veniũt,neminem eſſe,qui vllam ſpem ſalutis reliquã eſſe arbitretur. Idem Cicero pro Cluentio illud ipſum tractat. Et Quintil. lib.5. Noſtri quoque Iuriſconſulti ſæpe ſignificant, publicè etiam intereſſe autoritatem rerum iudicatarum,

b. L.65. cum ſeruo. §. cum Prætor. ad Trebell. L. 12. ſi patronus. §. ſi quis. De bonis libert. L. 29. ſi fideiuſſor. §. in omnib⁹. Mād.
c. L. qui reſtituere. de rei vend.
d. L. poſt rem. de re iudic.
e. L. res iudicata. De regu. iur.
f. L. 1. C. quā. pro nō eſt nec L. Imperatores. de re iud.
g. L. 1. C. de re iudi.

etſi fortè in vna aliqua cauſa perperam iudicatum eſſe videatur.[b] Certè rei iudicatæ vim & autoritatem quantopere tueatur Ius Ciuile, ignotum non eſt. Potius quàm ei non pareatur, manum militarem adhibet.[c] neque poſt eam quæri amplius quicquam patitur.[d] Eam enim habet pro veritate.[e] Fruſtráque contrà obtendi Principis reſcriptum, aut inſtrumenta de nouo reperta.[f] Quid multis? Ait Imp. Antoninus:[g] rebus iudicatis ſtandum eſt. Edictum denique Prætoris de re iudicata, eodem pertinebat: neque minus, quàm Lex XII. Tab. de effectu ſententiarum, & executione rerum iudicatarum ſeuerè, quicquid ad hanc rem pertineret, præcipiebat. vt intelligamus eam non modò Lege Decemuirali, ſed & Prætoria pulchrè communitam fuiſſe. Non extat integrum hoc Prætoris edictum. Sed illud ſaltem ex eo ſupereſt,

SI QVIS CONDEMNATVS FVERIT, VT PECVNIAM SOLVAT, AB EO, CVIVS DE EA RE IVRISDICTIO EST, PIGNORIBVS CAPTIS SOLVERE COMPELLAM. Et quidem cùm hæc verba, CONDEMNATVS, VT PECVNIAM SOLVAT, interpretatur Vlpianus,[h] ſignificat, pecuniam omnino ſoluendam eſſe: neque ſatis eſſe, ſi iudicatus ſatiſdare paratus ſit. Cæterùm aliquod tamen ſemper tēpus benignè conceſſum fuit debitoribus, ad pecuniā cōquirendā. Pauli noſtri[i] verbū eſt: Quod dicimus hæredem debere ſtatim ſoluere, cum aliquo temperamento temporis intelligendum eſt. nec enim cum ſacco adire debet. Siue intelligat Paulus hęredem nō adire hæreditatē cum ſacco ſiue marſupio, quo pecuniā ſtatim concludat: ſiue creditorem ipſum non ita debere adire accederéque ipſum debitorem: ſignificat aliquam debitoribus dilationem humaniter indulgeri. Sic etiam Vlpianus,[k] In pecunia legata (inquit) confitenti hæredi, modicum tempus ad ſolutionem dādum eſt, nec vrgendus ad ſuſcipiendum iudicium. quod quidem tempus Prætorem ex æquo & bono obſeruare oportebit. Decemuiri, vt in iudicatis totam eam rem definirent, cenſuerunt, confeſsis cōdēnatíſve 30. dies iuſtos dandos eſſe. Iuſtos dies vocabant (inquit Cæcilius Iuriſcon.) velut quoddam iuſtitium, ſiue iuris inter eos quaſi interſtitionem quandam, & ceſſationem: quibus diebus, nihil cum iudicatis agi poſſet. Sic legitima quędam erat & iure conceſſa dilatio. Hoc poſtea tempus Romani duplicarūt: duos enim menſes iudicatis dederunt: ſicuti & eos rurſus duplicauit Iuſtinianus.[l] Quatuor enim menſes continuos dari voluit. neque ipſis modò reis iudicatis, ſed & eorum fideiuſſoribus. quod tamen antea iis tributum non erat. quanquā ne etiā diutius poſsit is, qui iudicatus eſt, impunè ludificari actorem, voluit Iuſtinianus, vt ſaltem ſortis principalis vſuras centeſimas ſoluat, ſi nec intra tempus legitimum rebus iudicatis paruerit. Illud porrò meminerimus, quod Vlpianus[m] admonet, eum, qui pro tribunali cognoſcit, non ſemper ſeruare debere tempus iudicati: ſed nonnunquā arctare, nonnunquam prorogare, pro cauſæ qualitate & quātitate, vel perſonarū obſequio aut contumacia. Calliſtratus,[n] cùm diceret, debitoribus non tantùm petentibus dies ad ſoluendū dandos eſſe, ſed & prorogandos, ſi res exigat: ſubiicit reſcriptū hoc Diui Pii ad Caſsium Proconſulē: His, qui fatebuntur ſe debere, aut ex re iudicata neceſſe habebunt reddere: tempus ad ſoluendū detur, quod ſufficere pro facultate cuiuſque videbitur. Porrò ad prorogandū, quàm ad arctandū iudicati tēpus, procliuiores fuiſſe Romanos, Vlpianus ſignificat, cùm ait, Perrarò intra ſtatutū tempus ſententias exequutos eſſe, nec niſi ex magna cauſa, veluti ſi de alimentis ageretur. Et ſanè niſi nominatim & ex cauſa, is qui pro tribunali cognoſcit, teſtaretur ſcientem ſe & prudentem tribuere, præſtituerẽque condemnato arctiorem breuiorémque diem ſoluendi: tempus legitimum repleretur ex Lege, quod ſententiæ iudicis deeſt.[o] Porrò tempus quod iudicato datur, in eius fauorem eſſe introductum, vt ſi velit, eo non vti, & ſe interea liberare poſsit, apertè etiam reſponſum eſt.[p] Sed neque obligationem hic dies ſuſpendit, aut compenſationem impedit. Itaque ſi intra hunc diē iudicatus Titio, agat cum eodem Titio, qui & pridem illi iudicatus eſt, compenſationem admitti Papinianus ait[q]: hácque rationem adiicit: Aliud eſſe diem obligationis non veniſſe, aliud humanitatis gratia tempus indulgeri ſolutionis. Porrò obſeruandum eſt, Decēuiros eodē loco habuiſſe confeſſos, quo iudicatos. Sicuti & in hoc genere D. Pius in ſuo, quod antea retuli, reſcripto, confert eos, qui fatentur ſe debere, cum

h. L. 4. §. ait. de re iudic.
i. L. quod dicimus. de ſolut.
k. L. ſi domus. §. in pecunia. L. de leg. 1.
l. L. vlt. C. de vſur. rei iud.
m. L. 2. de re iud.
n. L. 31. debitorib⁹. de re iu.
o. L. 4. §. ſi quis condemnatus. de re iudic.
p. L. 7. De re iudic.
q. L. 16. ſi cum militi. §. vlt. De compenſ.

cum iis, qui ex re iudicata neceſſe habent ſoluere. Vlpianus duobus locis meminit orationis D. Marci,[r] cùm ait, Cóſeſſos pro iudicatis haberi. Paulus quoque,[ſ] confeſſum ait pro iudicato eſſe: quia quodammodo ſua ſententia damnatur. Extant & multa huius generis Principum reſcripta [t] in Codice Iuſtiniani: quæ ſi ex hoc XII. Tab. capite pendêre dicamus, & veluti originem ducere, cùm illa magis confirmabimus, tum verò XII. Tab. vim & vſum latiſsimè patêre oſtédemus. Obſeruemus autem, de cauſa ciuili ſiue pecuniaria ſemper agi, cùm pro iudicatis haberi confeſſos legimus. Neque enim cóſeſsiones reorum itidem pro exploratis criminibus habentur. Si confeſſus crimen ſit reus, in vincula quidem coniiciendus [v] eſt: ſed non ideo ſtatim condemnatur. Si quis (inquit Vlpianus[x]) vltro de maleficio fateatur: non ſemper ei fides habenda eſt. Nonnunquam enim aut metu, aut qua alia de cauſa in ſe rei confitentur: & extat epiſtola Diuorum Fratrum, qua continetur, liberandum eum, qui in ſe fuerat confeſſus, cuius de innocentia poſtea conſtitiſſet. Vt ad æs confeſſum redeam, cuius XII. Tabulæ meminerunt, Gellius lib. 15. cap. 13. admonet, id ita appellari, de quo facta eſt confeſsio. Verbum enim CONFITEOR, eſſe commune, & paſsiuè quoque accipi. Porrò vbi talis erat confeſsio, quæ pro condemnatione haberetur: Prætor, coram quo in Iure aliquis confeſſus erat, intra tempus conſtitutum ſoluere iubebat: nec iudicem dabat: aut ſi quem aliquando daret, quia res æſtimanda eſſet, certè dabat non tam rei iudicandæ, quàm æſtimandæ, vt loquitur Vlpianus.[y] Vnde cùm quis confeſſus eſt, certum ſe debere legatum, quod tamen in rerum natura eſſe deſiit: reſponſum eſt,[z] dari iudicem, vt in æſtimationem, quam faciet, eum damnet. Confeſsis autem, vt iudicatis, dari tempus ad ſoluendum, Iuriſconſulti Decemuiros ſecuti, ſæpe reſponderunt.[a] Sed priuſquam res confeſsæ pro iudicatis habeantur, oportet confeſsionem eſſe rei certę factam in iure Iudicióve, ab eo qui non errat, & qui iudicio valet. nam pupillus ſine tutore fruſtra confitetur. Denique aduerſarium eſſe pręſentem, eiúſve procuratorem. Sed neque confeſsiones aliter ratæ ſunt, quàm ſi id quod in confeſsionem venit, & Ius & natura recipiat, vt intelligamus falſas confeſsiones debere naturalibus conuenire.[b] Ac quidem edidit aliquando Prætor edictum de interrogationibus in iure faciendis: ex quo dabatur actio interrogatoria ſiue confeſsoria de eo quod quis confeſſus erat quod pro veritate habetur, vt cuique fides contra ſe habetur. Extátque in Pandectis non modò tit. de cóſeſsis, ſed & de interrogationibus, qui huc pertinet. Sic enim Iuriſconſulti pluribus explicuerunt, quod breuiter attigerant Decemuiri de ære confeſſo. Sed neque pœnam inficiationis ementitæ prætermiſerunt: quanquam diligentius id perſecutus ſit Iuſtinianus Nou. Conſtit. 18. Et neſcio, an de inficiationibus nihil ſtatuerint XII. Tab. Gellius lib. 15. cap. 13. ex iis citat mutilum hoc fragmentum:

QVÆ SI ERIT TESTATIOR, LIBRIPENSVE FVERIT, IN TESTIMONIVM FERIATVR, IMPROBVS, INTESTABILISQVE ESTO.

Si ea Lex agebat (quod equidem adfirmare nó auſim) de debitore inficiatore, cùm quidem pecunia credita probaretur vel à libripende, qui interfuerat, cùm daretur, vel ab aliis teſtibus: improbę inficiationis pœnam fuiſſe infamiam intelligeremus, eámque non vulgarem. Iuſtinianus tamen in Nou. Conſtit. 18. eius loco maluit cóndemnationem in duplum ſubſtitui. Certè qui ſe negauit ſocium, amittit priuilegiú [c], quod alioqui ſocietatis nomine habebat, ne conueniatur vltrà quàm facere poſsit. Qui ſe negauit fideiuſſorem eſſe, perdit beneficium diuiſionis.[d] Qui negat ſuam eſſe quadrupedem, quæ pauperiem fecit: poſtea eam dedere noxæ non poteſt.[e] Sed de his alio loco. Núc ad rerum iudicatarum executionem veniamus. Vbi condemnatus erat reus, nec intra dies iuſtos iudicatum faceret, manus in eum iniectionem creditori tribuunt XII. Tab. Executorum, ſiue apparitorum ſententias exequentium meminerunt aliæ Rom. Leges.[f] Decemuiri eum, cui quis condemnatus eſt, executorem eſſe volunt. Illud ſemper Romæ obtinuit, vt cùm primùm in ius aliquis vocabatur ad Prætorem: vocari poſſet priuatim à ſuo aduerſario, ſine alio Magiſtratus mandato: ac niſi vocatus in ius iret, inuitus duci trahíque, niſi ſi ſatiſdaret iudicio ſiſtendi cauſa. Nam duci in ius eum, qui ſatis idoneum fideiuſſorem det, non quælibet iniuria eſt,

r. L. poſt rē. De re iud. L. certum. §. ſed & ſi & §. ſeq. De confeſſ.

ſ. L. 1. De confeſſ.

t. L. vna. C. de confeſſ. L. ſicut. C. de repud. hære. L. 5. C. de fi. inſtrumen.

v. L. ſi cõfeſſus. De cuſtod. & exhib. reor.

x. L. 1. §. ſi quis vltro. De quæſt.

y. L. proinde. §. notãdum. Ad leg. Aquil.

z. L. 3. De confeſſ.

a. L. 31. debitoribus. De re iudic. L. certum. §. vlt. De confeſſ.

b. L. confeſſionibus. §. 1. L. ſi is cuius. §. vlt. De interrog.

c. L. ſed ſi hoc. §. vlt. De re iud. L. ſi vnus. §. vlt. Pro ſoc.

d. L. ſi dubitetur. §. ita demum. De fideiuſſorib.

e. L. 1. §. interdum autem ſi quad. paup. fec. dic.

f. L. ſi pignora. De euict. L. 3. §. ſi executor. De neg. geſt. L. executorem C de execut. rei. iud.

inquit Caius. Et ad eum quoque pertinebat caput illud Edicti perpetui, QVI NEQVE SEQVANTVR, NEQVE DVCANTVR.

Vt autem ducere dicebatur actor reum in ius, quem inuitum trahebat, ſic & iudex ducere iubebat, cùm reum in carcerem aut ad ſupplicij locum abduci iubebat. Itaque Cicero pro Cluentio, vtramque huius verbi ſignificationem eleganter coniunxit. Cæterùm tametſi actori permittebatur reum non ſequenté ducere: creditori tamé manũ ſtatim iniicere debitori, non item ſemper fuit permiſſum. Fugientem pecuniámque ſecum ferentem inſequi creditor poteſt,[g] & id ei auferre, quod debet. Duorũ præterea in Pandectis locorum memini, vbi fit mentio iniectionis manus, cùm ſignificatur illa rei auferendæ ac ſine iudice occupandæ poteſtas,[h] quam venditor mancipiorum excipere ſolebat, ſi quid contra conuentionem fieret. Sed manus iniectionem, quam Decemuiri in vniuerſum tribuerunt creditori in debitorem non facientem iudicata, ne quis aut nouam, aut ſine exemplo ab iis primùm introductam eſſe exiſtimet: moris olim Athenis fuiſſe audierant, vt qui mutuum ſuſcepiſſent, oppigneratis corporibus, poſſent à creditore abduci, ſi fallerent, abductíque etiam creditori addicerentur. Notus eſt ille Plutarchi in Solone locus: οἱ χρέα λαμβάνοντες ἐπὶ τοῖς σώμασιν, ἀγώγιμοι τοῖς δανείζουσιν ἦσαν. Id ante Solonem Athenis vſitatum fuiſſe ſcribit eo loco Plutarchus. à Solone verò ſublatum ſignificat. quod apertius teſtatur in libello de Vitanda vſura. ὁ Σόλων (inquit) Ἀθηναίους ἀπηλλάξας τοῦ ἐπὶ τοῖς σώμασιν ὀφείλειν. háncque Legem ex Ægypto Soloné tranſtuliſſe teſtis eſt Diodorus lib. 2. & appellaſſe σεισάχθειαν. Nam & veteres Ægyptios itidem ſtatuiſſe, corpora debitorum, quibus Reſpublica in bellis opus haberet, libera eſſe debere: ſolas verò poſſeſsiones & facultates debitorum creditoribus obnoxias eſſe: ex iiſque tantùm peti poſſe ſolutionem æris alieni. Hanc igitur Legem Athenas tranſtulit Solon. Romani Decemuiri, Solonis iudicia ſecuti ſemper non ſunt. Certè hunc morem à Solone ſublatum, & illam veterem Græcorum ἀπαγωγὴν, quo magis rei iudicatæ pareretur, in vſum reuocare nó dubitarunt. neque modò manu iniecta debitorem iudicatum prehendere, ſed & prehenſum domi vincire iuſtis compedibus, & priuato carcere concludere permiſerunt. Non carebant eo tempore Romani publicis carceribus. Tullianum iam olim extruxerant Ancus Tulliúſque Reges in capite fori ſub Capitolio. Ipſe Ap. Claudius Decemuir alterum carcerem prope Iani templum adiecerat. Sed cuſtodiá & coërcitionem debitoris condemnati priuatim creditoribus reliquerunt. Id poſterioribus deinde principibus non placuiſse, indicio eſt Zenonis Imp. Conſtitutio de priuatis carceribus inhibendis, quæ extat lib. 9. Codicis. Sed publico carcere coërcendum eſse debitorem iudicatum non facientem, niſi ſi bonis cederet, facilè conſenſerunt.[i] Bonis vt cedere poſset condemnatus, & liber eſse, permiſerunt. Sed niſi bonis cederet, in carcerem coniici voluere, etiam ſi ſoluendo non eſset. Cur enim bonis non cedit, ſi tam inops eſt? Fuit tamen tam humanus & indulgens Conſtantinus Imp.[k] vt ſuos debitores propter tributa nó ſoluta noluerit ſtatim carcere claudi, & hac eius humanitate contumaciter abutétes, non niſi aperta & tantùm non libera, ínque vſum hominum inſtituta cuſtodia militari contineri voluit. Prætereo humaniſsimam eius conſtitutionem[l] de cuſtodia reorum, qua edixit, carceres tales eſse debere, vt præter fidam cuſtodiam nihil habeant. Sciebat enim quod à Iuriſconſultis reſponſum[m] eſt, carcerem habendum eſse ad homines continendos, non autem ad puniendos. Si ſeueriores fuiſse videntur Decemuiri, qui catenis & compedibus debitorem condemnatum vincire creditori permiſerunt: factum id eſse videtur, quòd priuatim domi aliter continere conſtringeréque non poſsit. Cæterùm quòd victum vincto ſuppeditari curarunt, vt eſt humanitatis pleniſsimum, ſic & poſteritati ſemper placuit. Vnde & illud Phormionis apud Terentium. Dices, ducent damnatum domum. Alere nolunt hominem edacem: & ſapiunt mea quidem ſententia, Pro maleficio ſi beneficium ſummum nolunt reddere. Sanè & Conſtantinus,[n] Magiſtratum grauiter puniri voluit, niſi ſi is cuſtodé carceris, eiúſve miniſtros, qui reũ vinctũ inedia exhauſiſsét, ſtatim capitali ſupplicio coërceat. Narrat Euſebius impiũ illũ tyrannum Liciniũ paulò antè edixiſse, ne quis Chriſtianis carcere clauſis cibũ daret. Tam crudele & barbarũ edictũ an toleraret Cóſtátinus? Sed Ethnicos Romanos audiamus. Extat Licinij Rufini Iuriſcóſ. reſpóſum in hæc verba:[o] Si victũ vel ſtratũ inferri quis iudicato

g. L. ait Prætor. §. ſi debitorẽ. De iis, quæ in fraud. cred.
h. L. ſed ſi hac. §. proſtituta. De in ius voc. L. Titius. De ſer. export.
i. L. 1. C. qui bon. ced. poſſ.
k. L. 2. C. de exact. trib.
l. L. 1. C. de cuſt. reor.
m. L. aut damnum. §. ſolét. De pœnis.
n. dic. L. 1. C. de cuſt. reor.
o. L. 34. ſi victum. De re iud.

iudicato nó patiatur: vtilis in eum pœnalis actio dáda eſt: vel (vt quidam putant) iniuriarú cú eo agi poterit. Nó dubiú eſt, cùm id diceret Rufinus, XII. Tab. memoria repetiiſſe. An de alendis vinctis reis tam valde ſoliciti ſemper Romani fuerint, dicere non poſſum. Sed illud tamé notú eſt, cùm quędá Romę pia puella, quę patri carcere clauſo victum inferre prohibebatur, vberibus eum ſuis aluiſſet: tam valde Romanis hanc pietaté placuiſſe, vt ex eo carcere, quî primùm fuerat ab Ap. Claudio Decemuiro extructus, Pietati, ędé ſacrá & liberá erexerint. Porrò debitoré, qui iudicatú nó faceret, nó modò creditori vinciendum dabant Decemuiri, ſed & planè addicebant. Ac vetus quidem Romæ fuiſſe videtur hic mos nectendorum addicendorúmque debitorum, ac vix tandem exemplo Solonis ſublatus. Quinquaginta propè annis ante XII. Tabulas propter Volſcorum bellorum, & Plebis tumultum, edixit Conſul Seruilius, vt militiæ nomen daturi, liberi ab nexu & pignore creditorum eſſent cum ſuis & poſſeſsionibus & liberis. Sed alioqui Ius nexus & addictionis præſertim in iudicatos retinuerunt XII. Tabulæ. Poſt has annis 125. rurſus Senatuſconſulto cautum eſt, ne quis ciuis propter æs alienum necteretur. Sed tamen quæ propter rem iudicatam addictio fuit, ſublata non eſt. Nam & Cicero pro Flacco loquens de quodam Heraclide condemnato, Cùm (inquit) iudicatum non faceret, addictus Hermippo, & ab hoc ductus eſt. Quæ fuerit autem conditio addictorum debitorum, & quàm valde differrent à ſeruis, eleganter docet Quintilianus lib. 7. cap. 4. Nempe addictos, quandocunque ſoluerent debitum, ita liberatos fuiſſe, vt ingenui manerent, & ciues. Ac Leges quidem poſtremæ Romanorum, cùm vetuerunt liberos propter æs alienum ſeruire creditoribus, tum verò eos pignori etiam dari noluerunt.[p] Quanquam
in eum, qui redemptus eſset ab hoſtibus, redemptori dederunt ius[q] quoddá pignoris, donec reddidiſset precium ſuæ redemptionis. Nam & veteres Leges Gręcorum plus aliquid iuris in eum olim dabant, vt teſtis eſt Demoſthenes πρὸς Νικοσ. Vtinam Decemuiri vel nexu vel addictione contenti fuiſſent, neque acerbius aliquid infœlicem debitorem, qui iudicatum non faceret, pati arbitrio crudelium creditorum, paſsi eſſent. Quid autem totum illud ſit, quod præterea permiſerunt, & eo quemadmodum vſi Romani ſint, malo Sex. Cæcilij Iuriſconſ. verbis, quàm meis referre. Vinctis debitoribus (inquit) ius erat paciſcendi. Ac niſi pacti forent, habebantur in vinculis dies LX. Inter eos dies trinis nundinis continuis ad Prætorem ad Comitium producebátur: quantæque pecuniæ iudicati eſſent, prædicabatur. Tertiis autem nundinis capite pœnas dabant, aut trans Tyberim peregre vænum ibant. Sed eam capitis pœná ſanciendę fidei gratia, horrificam atrocitatis oſtentu nouíſque terroribus metuendá reddiderunt. Nam ſi plures forent, quibus reus eſſet iudicatus: ſecare ſi vellent atque partiri corpus addicti ſibi hominis permiſerunt. Et quidem verba ipſa Legis dicam, ne exiſtimes inuidiam me iſtá fortè formidare: TERTIIS (inquit) NVNDINIS PARTEIS SECANTO. SI PLVS MINVSVE SECVERVNT, SINE FRAVDE ESTO. Nihil profectò immitius, nihil immanius: niſi, vt re ipſa apparet, eo conſilio tanta immanitas pœnæ denunciata eſt, ne ad eam vnquam perueniretur. Addici nanque nunc & vinciri multos videmus: quia vinculorum pœnam deterrimi homines contemnút. Diſſectú eſſe antiquitus neminé neque legi, neq; audiui: quoniam ſæuitia iſta pœnæ contemni nó quita eſt. Hæc Cæcilius. Sed & Quintilianus lib. 3. Sunt (inquit) quædam nó laudabilia natura, ſed iure conceſſa: vt XII. Tab. debitoris corpus inter creditores diuidi licuit. Quam Legem mos publicus repudiauit. Iam verò ſi his noſtrú Tertullianum ſubiecero, veterum hac tota de re iudicium ſatis patefecero. Eius in Apologetico verba ſunt hæc: Sed & iudicatos in partes ſecari à creditoribus Leges erant: conſenſu tamen publico crudelitas poſtea eraſa eſt, & in pudoris notam, capitis pœna conuerſa eſt, bonorú adhibita proſcriptione. Suffundere maluit hominis ſanguinem, quàm effundere. Hæc ille. Aliam igitur rei iudicatę executionem poſteriores Rom. Leges eſſe voluerunt[r] & humaniorem & benigniorem, quæq; bona condemnati prius quàm corpus attingeret, nempe vt autoritate Prætoris in cauſam iudicati caperentur primùm res mobiles, deinde immobiles, poſtremò nomina. Ac ſi quidem res emptorem inuenirent, ei precium numeráti addicerentur. Si emptorem non inuenirent idoneum: ei, cui reus condemnatus eſſet, in ſolutú darentur addicerentúrque. Atque vt eas perſonas non com-

p. L. ob æs. C. de act. & oblig.

q. L. Senatus. §. vlt. De le. 1. L. 2. C. de poſtlim. reue.

r. L. à diuo Pio. De re iud.

memorem, à quibus non niſi in quantum commodè facere poſſunt, exigitur: qui cõdemnatus eſt, etſi ſoluendo non ſit, ſi tamen bonis cedat, in carcerem non trahetur[ſ]: neque vlla ob inopiam pœna infœlix debitor affligitur. quamuis nouum non ſit, vt extra ordinem puniantur qui mulctas pœnáſve pecuniarias propter inopiam diſſoluere non poſſunt.[t] Nunc itaque rectè dicimus, inanem eſſe actionem propter inopiam aduerſarij.[v] Porrò vbi ex bonis condemnati aliquid in cauſam iudicati captũ erat, vt diſtraheretur: ſi qui alij creditores hypothecarij intercedãt, (ſicuti intercedere debent, niſi ſi ius ſuum remiſiſſe videri[x] velint) executor ante omnia eos audiet, & hypothecarum ex conuentione expreſsim deſcendentium potiorem eſſe earum cauſam pronunciabit, quæ tempore priores ſunt. In aliis tacitis, quæ ex priuilegio quodam naſcuntur, conſiderabit cauſam, non tempus. Perſonalis (vt vocant) creditoris intereeſsionem nihili facere iubetur.[y] Et ſi autem res in cauſam iudicati capta, prius alteri creditori obligata ſit, nihilominus vendetur: ſed huic creditori de precio ante omnia fiet ſatis.[z] Denique ſi perſonales ſiue chirographarij ſint plures creditores, quibus ex ſimili cauſa debeatur, quíque in executione iudicatíque actione concurrant: par eſt omnium conditio, nec eſt potioris, cui reus prior eſt condemnatus.[a] Sed ſi ex iis vnus aliquis ſententiam ſolus obtinuerit: eius occupantis melior eſſe poterit cauſa: vt ei ante alios, qui nullam adhuc ſententiam obtinuerunt, ſatis fiat.[b] Hæc & id genus alia quæ nos alio loco deſcripſimus copioſius, & fuſius pertractauimus, de re iudicata & bonis cõdemnati diſtrahendis, poſteritas maluit & tradere & amplecti, quàm quę Decemuiri acerbè ſtatuerãt de corpore debitoris condẽnati diſſecando, & inter plures creditores veluti partiẽdo. Porrò de re iudiciaria, plura quæ nunc nos latent, XII. Tab. cõprehenſa pręclarè fuiſſe, dubium non eſt, ſiue de iudiciis ciuilibus & pecuniariis, ſiue etiam de criminalibus ageretur. Sed non niſi ſuperſtites reliquias nũc edere poſſumus. Extat quædam M. Cæcilij ad Ciceronem epiſtola, in qua veteris cuiuſdam Legis vnum & centeſimum hoc caput recitatur: QVOD EORVM IVDICVM MAIOR PARS IVDICARIT, ID IVS RATVM ESTO. Sed neque alioqui ſatis ſcire poſſum, quibus de Iudicibus propriè loquatur, aut ex qua Lege id deſcriptum ſit. Nam affirmare Legem XII. Tabularum fuiſſe, cùm id certò non ſciam, mihi religio eſt.

ſ. L.1.C. qui bo. ced. poß.

t. L.1. §. vlt. De pœn. L. ſi quis. De iuriſd. L. vlt. De in ius voc. L. ſi quis iniuriam. De iniur. L. vlt. C. de ſep. vio.

v. L. nam is. De dolo.

x. L. ſi eo tempore. C. de rem pig.

y. L. priuilegia. De bon. auto. iud. poßid. L. 3. C. qui pot. in pign.

z. L. à diuo Pio. §. quod ſi res. De re iud.

a. L. 61. in iudicati. De re iudic.

b. L. 19. inter eos. De re iud.

IN XLVII.
DE CAPITE CIVIS, NISI CENTVRIATIS COMITIIS, NE ROGATO.

AD Rempublicam continendam cõſeruandámque, nihil eſt publicis capitalibúſque iudiciis neceſſarium magis. neque temere ab Vlpiano dictum eſt[a], Reipublicæ intereſſe, delicta vt puniantur. Quid enim? Veriſsimum ſanè eſt quod Æſchines grauiſsimè dixit, & ab ipſo etiam eius aduerſario Demoſthene laudatum atque repetitũ eſt: neque ab eo modò, ſed & omnibus qui aliquo ſunt iudicio: οὐδέν ἐστιν ὄφελος πόλεως, ἥτις μὴ νῦν ἐξ ἴσου τοὺς ἀδικοῦντας ἔχει. Id cùm intelligerent Romani, aliquem in ſua ciuitate veluti Areopagum, exemplo Gręcorum, eſſe voluerunt. Certè Cæſar apud Salluſtium ait, eos Gręcię morem imitatos, verberibus animaduertiſſe in ciues, & de condemnatis ſummum ſupplicium ſumpſiſſe. Audiebant Decemuiri, Athenis Areopagitas cũ Vndecimuiris, & eo Rege Sacrificulo, quem ΒΑΣΙΛΕ'Α vocabant, capitalibus cauſis præeſſe. In ſuis Centuriatis comitiis, quæ ita erant popularia, vt magis tamen eſſent ariſtocratica, non minus & prudentiæ, & grauitatis & religionis fore exiſtimarunt. neque omnino Ius Populi Rom. qui pœnarum præmiorúmq; arbiter erat, imminuere volebant, neque poterãt. Scribit noſter Pomponius, non potuiſſe Conſules iniuſſu Populi de capite ciuis Ro. ſententiam ferre. quoties autem criminalis animaduerſio neceſsaria eſset, Quæſtores à Populo conſtitutos, qui capitalibus rebus præeſſent. Ac ipſorum quidem etiam Quæſtorum parricidij meminiſſe XII. Tab. Sed de Quæſtionibus publicis, & tota ratione atque ordine capitalium apud Rom. iudiciorum aliàs copioſe dicemus. nunc ad primos fontes veluti digitum intendiſſe ſit ſatis. Eſt autem hoc caput XII. Tabu. quod propoſui, deſcriptũ ex M. Tullio: qui in Orat. pro P. Seſtio ait, & ſacratis Legibus

a. L. ita vulneratus. Ad legem Aquil.

gibus & XII. Tab. ſancitum eſſe, vt neque priuilegium irrogari liceret, neque de capite ciuis, niſi Centuriatis comitiis, rogari. Et rurſus in eadem Oratione, Princeps (inquit) rogatus ſententiam Cotta dixit id, quod digniſsimum Rep. fuit, nihil de me actum eſſe iure, nihil more maiorum, nihil legibus: non poſſe quenquã de ciuitate tolli ſine iudicio: de capite nõ modò ferri, ſed ne iudicari quidẽ poſſe, niſi comitiis Cẽturiatis. Idem in Oratione pro C. Rabirio perduellionis reo, ait, C. Gracchum Legem tuliſſe, ne de capite ciuium Rom. iniuſſu Quiritum iudicaretur. Certè ſecures, quæ Conſulibus aliquando adeptæ fuerunt, ea demum Lege & conditione à Largio Dictatore reſtitutæ dicuntur, ne iis in caput ciuis Rom. iniuſſu Populi animaduerterent. Ac quidem ante XII. Tab. ſtatim poſt reges exactos lata Lex fuit abs Valerio Publicola, vt damnatis ius eſſet prouocandi ad populum. vnus Iulius Cęſar contrà tulit aliquando legem, vt damnati Maieſtatis vel de vi, prouocare non poſſent. Háncque Legem Cicero aduerſus Antonium tuetur. Sed negare certè non poſſet ius populi ita imminui, & veteres leges infringi. De Lege Sempronia & Porcia, quæ capitis ſupplicium ciuibus Ro. remittebant, multa leguntur apud eundem Ciceronem. Sed multa ſciens hîc prætereo, quæ alio loco latius tractari & liberius poterunt. Porrò Decemuiros in ſuis XII. Tab. perpaucas res capite ſanxiſſe, teſtis eſt Cicero in libris de Rep. ſiue quòd Populi arbitrio atque iudicio, Centuriatíſquè ipſis Comitiis multorum criminum pœnas relinquere maluerint: ſiue (quod Cicero pro Rabirio ſcribit) quòd expulſis Regibus nullum in libero populo veſtigium crudelitatis Regię retinerent, & ciuium libertatem non acerbitate ſuppliciorum infeſtam, ſed lenitate legum munitam eſse voluerint. certè ſuo ſuorúmque ſanguini lubenter pepercisſe mirum nõ eſt. Ac Liuius quidem gloriatur, nullis vnquam populis mitiores placuisſe pœnas, quàm Romanis. Sed qui intelligebant maximam peccãdi illecebram eſse impunitatis ſpem: nequaquam paſsi ſunt impunita manere delicta, ſuóſve ciues nimia indulgentia corrumpi. Interea, quòd tantam & curam & religionem hiſce iudiciis adhibuerint, laudari ſatis non poſsunt. certè & eorum exemplo videntur poſteriores Cæſares in hoc genere admodum religioſi fuiſse. Teſtis eſt Iuſtinianus Nouella Conſtit. 13. Teſtes Conſtantini, Theodoſij, huiúſque filiorum Honorij & Arcadij Conſtitutiones.[b]

b. L. qui ſentẽtiã. L. ſi vindicari. C. de pœn. L. vlt. C. de probat. L. addictos C. de appell.

IN XLVIII.

QVI HOSTEM CONCITAVERIT, QVI'VE CIVEM HOSTI TRADIDERIT.

Martianus noſter dicturus de Lege Iulia Maieſtatis ait,[a] Legem XII. Tab. iubere eum, qui hoſtem concitauerit, quíve ciuem hoſti tradiderit, capite puniri. In eodem illo tractatu Vlpianus, perduellionis reum definire videtur, qui hoſtili animo aduerſum Rempublicam vel Principem animatus eſt. Notum eſt, à veteribus dictos perduelles, qui nunc hoſtes dicuntur. Sed qui pernicioſiores hoſtes ſunt aut eſſe poſſunt, quàm qui cùm ciues ſe eſſe ſimulent, in Rempublicam alióſque ciues hoſtili animo ſunt? Olim & qui ciuem vnum occidiſſet, propter admiſſam cædem: perduellionis reus erat. Vt ille Horatius, qui ſororem ſuam occidit. Ac ſuperiusquidem in Romulo retulimus veterem Legem horrendi carminis in hos perduellionis reos. Sed grauius crimen eſt, de quo hic agitur, eius nempe, qui non modò ciuem priuatim, ſed in eo etiam ciuitatem & Rempublicam lædit. Populi erat ex Lege Romuli, hoſtibus bellum decernere indicerève. tenetúrque ideo Lege Iulia Maieſtatis, qui iniuſſu populi, vel Principis bellũ geſſerit, delectum habuerit, exercitúmve compararit.[b] Quãto puniendus eſt magis, qui cum hoſtibus ipſis conſpirat, ciuémq; iis etiam tradit? In tractatu Legis Iuliæ Maieſtatis, Iuriſconſulti inter reliqua eius generis crimina commemorant, ſi quis exercitum hoſtibus tradiderit. Et ſanè Cicero in Oratore eodem modo loquitur: Si (inquit) Maieſtas eſt amplitudo & dignitas Ciuitatis, is eam minuit, qui exercitum Pop. Ro. hoſtibus tradidit. addunt Iuriſconſulti, & eum, qui in bellis ceſſerit, hoſtémve arcere noluerit, aut caſtra conceſſerit, aut exercitũ deſeruerit, aut ad hoſtes perfugerit. Certè Polybius lib. I. teſtis eſt, veteres Ro. vltimo ſupplicio affeciſſe deſertores. Sed ſupplicium Metij Suffetij, cuius & nota eſt hiſtoria, & memoria tempore Decemuirorum Romæ obſcura non erat, magis illuſtrat hoc caput XII. Tab.

a. L. 3. Ad Leg. Iul. Maie.

b. L. 3. & 1 Ad leg. Iul. Maieſta.

IN XLIX.
SANATIBVS IDEM IVRIS ESTO QVOD FORTIBVS.

CVM hoc inſigne XII. Tab. caput, ciuilis clementiæ atque humanitatis plenum, quod hactenus vulgò non ſatis cognitum fuiſse videtur, cum ſua etiam interpretatione reperiſsem, viſus ſum mihi incidiſse in reconditum aliquem, nec vulgarem theſaurum. Occurrit autem mihi omnia perueſtiganti, apud Sex. Pompeium Feſtum: cuius lib. 17. de Verborum veterum ſignificatione, verba ſunt hæc: Sanates dicti ſunt, qui ſupra infráque Romam habitauerunt. quod nomen iis fuit, qui cùm defeciſsét à Romanis, breui pòſt rediere in amicitiam, quaſi ſanata mente. Ideóque in XII. cautum eſt, vt idem iuris eſset Sanatibus, quod fortibus, id eſt, bonis, & qui nunquam defecerant à Populo Rom. Hæc Feſtus. Traditum quidem eſt, multos olim populos, qui cum à Romanis defeciſſent, iterũ victi ſeſe dedere cogebantur, tam benignè receptos non fuiſſe. Hi enim Dedititij, vt vocabantur, quales fuiſſe dicuntur Gabij, relinquebantur ſuæ quidem libertati: ſed vix iis ſpes vlla erat adipiſcendæ etiam aliquando ciuitatis Ro. & ad eorum quidem exemplum ex Lege Ælia Santia, ſerui, qui manumittebantur poſteaquam ob nequitiam pœnas luiſſent, Liberti dedititij dicebantur, quòd infimam quandam, & tantùm non ignominioſam libertatẽ conſequerentur: fieri autẽ Ciues Romani nõ poterant. quinimo ſuã cum vita libertatem amittebant, nec de ſuis teſtabantur bonis: ſed iis, tãquam ſeruorum peculiis, qui manumiſerat, potiebatur. Cęterùm tam ſeueri erga ſuos Sanates eſſe noluerunt Decemuiri: & clementia magis alliciendos ad ſocietatem vicinos, atque ad ſaniorem mentem, ſi quadam fortè leuitate deſciuiſſent, reuocandos, quàm ſeueriori aſperitate deterrendos eſſe iudicarunt: illúdque, quàm hoc, nouæ naſcentiq; Reip. & glorioſius fore, & vtilius ad ſuã potentiã amplificandam. Sanè cùm aliquãdo Athenienſes, recuperata Mitylene, quæ defecerat, præcipiti quodam calore decreuiſſent, vt ciuibus omnibus interfectis funditus vrbs deleretur, nauémque ad exercitum miſiſent cum his mandatis: ſtatim eos ſui decreti pœnituit: nec puduit, eo reſciſſo, humanius decernere, ne pœna per omnes vagaretur: ſed pauci defectionis autores plecterẽtur, ciuitas ipſa ſeruaretur. Quanto oportuit magis veteres Romanos benignè cum vicinis ſuis agere, iis præſertim, qui ad ſaniorem mẽtem vltro redibãt? Quòd ſi etiam ſacra profanis miſcere liceat, ſcimus veterem hęreſim Nouatianorum nullum reſipiſcentiæ locum iis, qui peccaſſent, relinquentium, ſemper à piis hominibus in Eccleſia damnatam eſſe. Extat quidem in Codice Iuſtiniani [a] quædam ad hanc acerbitatem accedens Theodoſij cõſtitutio aduerſus Apoſtatas. Sed an ſanioris iudicij, & religionis pietatíſque maioris hominibus placuerit, neſcio. Certè epiſtola Cypriani lib. 2. ad hanc ſeueritatem minimè accedit. Et Auguſtinus ipſe Theodoſij temporibus, Donatiſtas, qui ab Eccleſia deſciuerant, nõ modò recepit amplexúſque eſt reſipiſcentes, ſed & ſtatim etiam ad Epiſcopi munus admiſit. Sic vir ille pius & prudens, in cauſa religionis ſecutus eſt, quod Decemuiri in conſtituenda Rep. decreuerant, Sanatibus non minus eſſe tribuendum quàm fortibus conſtantibúſque. Non dicam pluribus, an hanc ſemper Legẽ ſecuti Romani ſint, conſtãtérque ſeruauerint. Eorum, in omnium manibus ſunt hiſtoriæ. Sed vt intelligamus, quid iuris fuerit fortibus ſociis Rom. atque fœderatis: noſter Proculus, [b] vt omittam quod ex multis Ciceronis orationibus copioſe dici hac de re poſſet, ſignificat, ſocios quidem & fœderatos omnes liberos fuiſſe: ſed alios æquo paríque iure cum Romanis coniunctos: alios ita conueniſſe, vt paulo inferiores eſſent, & maieſtatem Populi Romani comiter conſeruare deberent. Fundi verò populi appellabantur, vbi etiam conceſſum liberalitate & beneficio Rom. ius Populi Romani aſciuiſſent ac recepiſſent: quòd in iis tanquam in fundis reſideret beneficium commodúmque à Romanis profectũ. Cicero in Oratione pro Lucio Cornelio Balbo totam hanc rem copioſe explicat. Plura inde repetat, qui volet. Nunc reliqua perſequamur capitalia XII. Tab. iudicia.

a. L. 3. C. De apoſt.

b. L. 7. non dubito. §. 1. De capt. et poſtlim. reuerſ.

IN L.
SI QVIS IN VRBE COETVS NOCTVRNOS AGITET, CAPITE PVNITOR.

CVM

CVm omnes veterum monumẽtorũ ſinus perluſtro, & ipſos quoq; receſſus perſcrutor, ſi quod in iis fortaſse reliquũ deprehendi veſtigium poſsit XII. Tabularũ, commodè incidi in Porcij Latronis declamationẽ, olim ſcriptã aduerſus Catilinã, ex qua caput hoc deprõpſi. Sic enim ille ſcribit: Primùm XII. Tab. cautũ eſſe cognoſcimus, ne quis in Vrbe cœtus nocturnos agitaret: deinde Lege Gabinia promulgatũ, qui conciones vllas clandeſtinas in Vrbe cõflauiſset, more Maiorũ, capitali ſupplicio multaretur. De te itaque Catilina ſciſcitor, túne cœtus iſtos cõmilitonum tuorũ contra præcepta XII. Tab. contra Leges noſtras, contra Senatus ac Plebis autoritatẽ, noctu cogendos eſſe putauiſti? Hæc ille. Neque, opinor, alio nunc opus eſt teſtimonio, alióve huius Legis interprete. De collegiis illicitis dictũ quoq; antè fuit cap. 6.

IN LI.

QVI FALSVM TESTIMONIVM DIXERIT, E' SAXO TARPEIO DEIICITOR.

HOc caput deſcriptum eſt ex Noctibus Auli Gellij: apud quem iiſdem verbis eius meminit Sex. Cæcilius: nec meminit modò, ſed & tam grauẽ pœnã in falſi teſtimonii reos non temere Decemuiros inſtituiſſe contẽdit. Ac diſplicuiſſe quidẽ poſterioribus Romanis, ac obſoleuiſse fatetur: ſed magno illud quidem Reip. malo. Eius ad Phauorinum philoſophũ verba ſunt hæc: An putas Phauorine, ſi non illa etiã ex XII. Tab. de teſtimoniis falſis pœna aboleuiſſet: & ſi nunc quoque, vt antea, qui falſum teſtimonium dixiſse cõuictus eſſet, è ſaxo Tarpeio deiiceretur, mẽtituros fuiſse pro teſtimonio tam multos, quàm videmus? Acerbitas plerunque vlciſcendi maleficii, bene atq; cautè viuendi diſciplina eſt. Non dubiũ eſt, Decemuiros in ſancienda falſi teſtimonii pœna, Græcorum exemplũ ſecutos eſse. Audiebãt Athenis in Areopago grauiſsimũ eſse iudiciũ ψευδομαρτυριῶν: cuius eſt apud Demoſthenem mentio perquàm frequens. Atque ex eius quidem orationibus manifeſtum etiam eſt, non modò in teſtes falſi teſtimonii reos, ſed & in eum, qui eos ſubornarat produxerátve, & iudicium datum eſse, & animaduerſionem fuiſse non vulgarem. Demoſthenis verba ſunt: ἵν' αὐτῷ σκηψάμενος ταῖς μαρτυρίαις ὁ ἀδικηθεὶς, καὶ εἰσελθὼν εἰς ὑμᾶς, καὶ ἐπιδείξας τοὺς μάρτυρας περὶ τοῦ πράγματος τὰ ψευδῆ μεμαρτυρηκότας, παρὰ τούτων δίκην λάβῃ, καὶ τὸν προβαλόμενον ὑπόδικον ἔχῃ τῶν κακοτεχνιῶν. Tanto autẽ fuiſse videntur Græcorum Leges in hoc genere acerbiores, quòd in Græcia valde multi eſſent ad falſum teſtimonium dicendum, ſine vlla religione, tanquam ad ludicrum aliquod, valde parati. Exacerbanda autẽ eſſe maleficiorũ ſupplicia, quoties nimium multis perſonis graſſantibus exemplo eſt opus, Romani etiam Iuriſconſulti reſponderunt.[a] Quod de Græcis teſtibus dico, Ciceronis grauiſsimo teſtimonio cõfirmare poſſum: cuius in Oratione pro L. Flac. eorũ fidem eleuãtis, verba ſunt hæc: Veruntamẽ hoc dico de toto genere Græcorũ. Teſtimoniorum religionem & fidem nunquam iſta natio coluit: totiúſque huiuſce rei quæ ſit vis, quæ authoritas, quod põdus, ignorat. Vnde illud eſt, Da mihi teſtimoniũ mutuum? Non Gallorũ, non Hiſpanorum putatur. Totũ iſtud Græcorum eſt, vt etiam qui Græcè neſciunt, hoc quibus verbis à Græcis dici ſoleat, ſciant. Ergo Decemuiri, ne hoc quoque malum Romæ graſſaretur, & impunitatis ſpe inualeſceret, ſeueriſsimè coërcendũ reprimendúmque eſſe, rectè iudicarũt. Quî factũ ſit aut quando, vt eorum deinde ſeueritas in hoc genere minus probaretur, & hæc falſi teſtimonij pœna ſuppliciúmq; obſoleſcerẽt, dicere non poſſum. Scio Modeſtinũ reſpondiſse[b] non poſse quem ſic damnari, vt de ſaxo præcipitetur. Sed iam pridẽ ante Modeſtinũ, deſierat pœna illa præcipitis deiectionis è rupe Tarpeia. Vtcunq; ſit, multis tamẽ poſt XII. Tab. annis, ſaltẽ in caſtris Rom. nõ minor fuit pœnæ acerbitas. In iis enim qui falſũ teſtimoniũ dixit, ξυλοκοπεῖται, inquit Polybius lib. 6. Huius ſupplicii genus tale fuit. Falſi teſtimonij conuictũ Tribunus primùm fuſte tangebat, deinde milites vndiq; irruentes nõ modò fuſtibus cædebant cõtundebántq;: ſed & ſaxis, ſi poterãt, obruebant. Si fortè reus effugiſset, patria illi erat interdictũ. Cæterùm domi & in Ciuitatibus Romani in hoc genere indulgentiores fuiſse vidẽtur. Certè capitalem pœnã falſis teſtibus vix irrogarunt: ſed eos variè, nec eodẽ ſemper omnes modo coërcuerunt. Extat in Pãdectis hoc Pauli reſpõſum.[c] Qui

a. L. 16. aut facta. §. vlt. de pœn.

b. L. ſi diutino. §. vlt. de pœ.

c. L. qui falſa. de teſtib.

falſa vel varia teſtimonia dixerunt, vel vtrique parti prodiderunt: à iudicibus competenter puniantur. Fatetur quoque Martianus [d] pœnam Legis Corneliæ irrogari ei, qui in falſas teſtationes faciendas, teſtimoniáve falſa inuicé dicenda dolo malo coierit. Item ex Senatuſconſulto coërceri, qui ob inſtruendam aduocationem teſtimoniáve, pecuniam acceperit, ſocietatémve coierit ad obligationem innocentium. Sed ſubiicit, pœnã falſi vel quaſi falſi, deportationem eſſe & omniũ bonorum publicationem. Cæterùm Romanæ Leges ſatis diligẽter cauiſſe videntur, ne facilè obrepãt, aut fallere poſsint veritatémq; obruere falſa teſtimonia. Nã ea demum, quæ omni ſuſpicione carent, quæ rei aptiora & vero proximiora ſunt, & cũ quibus qualitas negotii ac iudicis motus concurrit, ſequenda eſſe admonent. nec ad multitudinem reſpici oportere, ſed ad ſyncerã teſtimoniorũ fidem.[e] De teſtium porrò fide diligenter examinanda, eorúmque perſona & conditione exploranda, noſter Calliſtratus [f] obſeruãda eſſe oſtendit, quæcunque ferè in hoc genere M. Tullius deſiderat, támque copioſe deſcribit in ſua pro Flacco Oratione. Sed & ne quis admodũ confidat falſis teſtimoniis, quod iis euicerit, minimè firmum eſſe volunt. atque vt omittam illũ, qui huc fortaſſis pertinet, tractatum lib. 7. Cod. Si ex falſis inſtrumentis vel teſtimoniis iudicatum ſit: extat in Pandectis D. Adriani reſcriptum,[g] quo præcipit, vt ſi falſis teſtimoniis, teſtibúſve pecunia corruptis oppreſſus quis fuerit conſpiratione aduerſariorum, aut iudicantis religio circunuenta: & res ſeuerè vindicetur, & ſi quid à Iudice tam malo exẽplo circunſcripto iudicatum ſit, in integrum reſtituatur.

d. L. 1. & 9. ad leg. Cornel. de falſ.

e. L. ob carmẽ. §. vlt. de teſt.

f. L. 3. de teſti.

g. L. Diuus. de re iudic.

IN LII.

IVDEX QVI OB REM DICENDAM PECVNIAM ACCEPISSE CONVICTVS EST, CAPITE PVNITOR.

HOc quoque XII. Tab. caput nobis ſuppeditauit Cæcilius Iuriſcons. qui apud Gellium lib. 20. cap. 1. itidem contendit Legem hanc duram videri non debere. Iudicis enim perfidiam contra omnia iura diuina atque humana iuſiurandum ſuum pecunia vendentis, dignam eſſe capitis pœna. Quanquam Phauorinus reſpondeat, Populo Rom. pœnã hanc nimis duram eſſe viſam, qui paſſus ſit Legem huius generis de tam immodico ſupplicio, ſitu atque ſenio emori. Primum ac vetuſtiſsimum iudicis, qui pecunia corrũpi ſe paſſus eſt, ſeueriſsimè puniti exemplum extat in hiſtoria Cambyſis Perſarum Regis. Is Siſamnem iudicem, quem priori Aſiæ parti præfecerat, cùm audiſset pecunia corruptum iniquè iudicaſse, occidi iuſsit, eiúſque cutem cadaueri detractam, inſtar pellis in tribunali extendi, in eóque ſedere Otanem Siſamnis filium, vt paternæ pœnæ conſideratione admoneretur, quid maneat iniquos iudices pecunia corruptos. neq; quicquam geſsit Cambyſes, cuius nomine magis laudetur. Factũ id eſt viuẽte adhuc Athenis Solone, Romæ imperante Tarquinio Superbo, vix octoginta annis ante Decẽuiros. Eius itaque & hi meminiſse potuerant, eiúſque etiã memoria & exemplo commoueri. Et quæ tandem maior eſse poteſt in Rep. peſtis, quàm ſi tales corruptelæ impunè graſsentur? Quid à latrociniis Iudicia different? Laudatur Peſcennij Nigri Principis Rom. qui Iudicibus publica ſalaria conſtituit, memorabile dictum: Iudicem nec dare quicquam debere, nec accipere. eóque etiam tota pertinet Iuſtiniani noſtri Conſtit. Nou. 8. Sed poſt XII. Tab. quid ſtatuerint Rom. Leges, quæ nũc extant, videamus. Diocletianus iampridem à Diuis Principibus decretum fuiſse ait [a], væhales ſentẽtias, quæ in mercedem à corruptis iudicibus proferuntur, ipſo iure infirmas eſse ſine prouocatione. Antoninus Imp. ait,[b] eum amittere actionem, qui iudici pecuniam dedit, & diffidentia iuſtæ ſententiæ in pecuniæ corruptelam, ſpem negotii repoſuerit. ſicuti & ex hac cauſa litem perire iuſsiſse ſuum Imperatorem ſcripſit Vlpianus. [c] Quod ad ipſius iudicis pecunia corrupti pœnam attinet: Conſtantinus ſtatuit [d] eum & infamem fieri, & ei, quem iniqua læſerit ſententia, æſtimationem litis præſtare. Sed molliora hæc ſunt, & quæ ad XII. Tabularum ſeueritatem minimè accedunt, Principum reſcripta. Propius accedit Lex Iulia repetundarũ aduerſus eos lata, qui pecuniæ ob iudicãdum acceperint. Ex ea enim Lege puniẽtur vel deportatione, vel etiam durius, prout admi-

a. L. vænales. C. quando prou. non eſt nec.

b. L. 1. C. de pœ. ind. qui ma. ind.

c. L. 1. de calum.

d. L. vlt. C. de pœna ind. qui ma. iud.

admiſerint.interdum etiam capite plectentur.[e] vt ſi ob hominem necandum pecuniã acceperint,& innocentem damnarint,vt eſt apud Vlpianum. Vellem & illud de ſuo Imperatore Alexandro Seuero addidiſset, quod de eo commemorat Lampridius, illũ ſi vnquam furem iudicem vidiſset, paratũ habuiſse digitum,vt illi oculũ erueret. At quot nũc digitis opus haberet Alexander?non,ſi centimanus eſset,qualem Poëtæ ſuum Briareum fingunt,eſset ſatis.

e.L.Lex Iulia. §. vlt. Ad leg.Iul.repet.

IN LIII.

SI QVIS ACTITAVERIT SIVE CARMEN CONDIDERIT, QVOD INFAMIAM FLAGITIV'MVE ALTERI PRECETVR, CAPITE PVNITOR.

DEcemuiri quàm lenes,vel molles potius atque indulgentes fuiſse videntur in coërcendis iis etiam iniuriis, quæ verbera circunferebant, vt ſuo poſtea loco intelligemus: tam fuerunt certè ſeueri & vehementes in puniendis famoſis libellis, quibus quis alterius nomen infamaret. Et ſanè bono & honeſto viro, vt nihil eſt antiquius nomine bono : ſic acerbius nihil eſse poteſt infamia:nulláque ei inferri iniuria grauior poteſt, quàm nomen eius non modò palàm proſcindi,ſed ſcriptis etiam duraturis ignominioſe notari. Ergo & Decemuiri atrociorem eſse hanc,acerbiúſque vindicandam, quàm verberum iniuriam, iudicarunt.neque illam,quam Græci tolerabant, tolerari debere putarunt veteris Comœdiæ licentiam : quæ nimium petulanter in cuiuſuis nomen & famam inuehebatur. Plauſtris circunuehi iuuenes laruatos,qui in obuiũ quemque conuitia iacerent, nec Diis, nec hominibus vllis parcentes : confingi in optimos etiam viros,& ſpargi probroſa carmina,an ferẽdum erat? Decemuiralem in hoc genere Legem XII. Tab. ipſe Arnobius libro 4.contra Gentes commemorat, Carmen(inquit)malũ cõſcribere,quo fama alterius coinquinetur & vita, Decẽuiralibus ſcitis euadere noluiſtis impune.ac ne veſtras aures cõuitio aliquis petulantiore pulſaret,de atrocibus formulas cõſtituiſtis iniuriis. Sed huius, quã proponimus,legis memoriã meliorẽ,atque adeò explicationẽ vberiorẽ repetere poſsumus ex Ciceronis libro quarto de Repub. apud quem Africanus ita loquitur : Apud Græcos fuit etiam Lege conceſsum, vt quod vellet Comœdia,nominatim, vel de quo vellet,diceret. Itaque quem illa non attigit? vel potius quem non vexauit? Eſto populares homines improbos in Repub. ſeditioſos. Cleonem,Cleophontem,Hyperbolum læſit.patiamur. etſi huiuſmodi ciues à Cenſore melius eſt, quàm à Poëta notari.Sed Periclẽ,cùm iam ſuæ ciuitati maxima autoritate plurimos annos domi & belli præfuiſset, violari verſibus,& eos agi in ſcena non plus decuit, quàm ſi Plautus voluiſset,aut Nęuius P. & Cn. Scipioni, aut Cæcilius M.Catoni maledicere. Noſtræ contrà XII. Tabulæ,cùm perpaucas res capite ſanxiſsent, in his hanc quoque ſanciendam putauerunt, Si quis occentauiſset, actitauiſset,ſiue carmen condidiſset, quod infamiam faceret, flagitiúmue alteri precaretur. Iudiciis enim, ac magiſtratuum diſceptationibus legitimis propoſitam vitã, non Poëtarum ingeniis habere debemus:nec probrum audire,niſi ea lege, vt reſpondere liceat,& iudicio defendere. Hæc Africanus in libris Ciceronis de Repub. Idem Cicero lib.4.Tuſc. Quæſt. Declarant(inquit) XII. Tabulæ,condi iam tum ſolitum eſse carmen. Quod ne liceret fieri ad alterius iniuriam. Leges ſanxerunt. Sed & Plutarchus περὶ πολυπρ. ſcribit Thuriorum Legibus cautum fuiſse, ne in Comœdiis taxarentur ciues,præterquam adulteri & curioſi: Legem XII. Tab. de qua nunc agimus,illuſtrat ipſe quoque Horatius,cùm illã ſcurrilem & nimium diſsolutam veteris apud Græcos Comœdiæ licentiam,ſicuti & illam apud Romanos aliquando Feſcenninã, Lege lata coërcitam fuiſse,coërcerique debuiſse, etſi initium fortaſse, cùm nondum excederet modum, tolerabile eſse potuerit, multis locis oſtendit. Locos deſcribam. Erunt enim veluti commentarii ad hoc caput XII. Tab. Lib.I.Sermonum.

Eupolis atque Cratinus,Ariſtophanéſque Poëtæ,
Atque alij,quorum Comœdia priſca virorum eſt,
Si quis erat dignus deſcribi,quòd malus,aut fur,
Aut mœchus foret,aut ſicarius,aut alioqui

Famoſus:multa cum libertate notabant.

Idem in arte Poëtica:

Succeßit vetus his Comœdia non ſine multa
Laude,ſed in vitium libertas incidit,& vim
Dignam Lege regi.Lex eſt accepta:chorúſque
Turpiter obticuit ſublato iure nocendi.

Idem lib.2.Epiſt.ad Auguſtum loquens de Feſcennina veterum petulantia,

Libertáſque recurrentes accepta per annos
Luſit amabiliter,donec iam ſæuus apertam
In rabiem verti cœpit iocus, & per honeſtas
Ire domos impunè minax.doluere cruento
Dente laceßiti.fuit intactis quoque cura
Conditione ſuper communi.quinetiam Lex
Pœnáque lata,malo quæ nollet carmine quenquam
Deſcribi.vertêre modum formidine fuſtis
Ad bene dicendum,delectandúmque Poëtæ.

Huc quoque pertinet, quod ſignificat ſeſe à Trebatio Iuriſcons. prudenter admonitum fuiſſe his verbis,

Sed tamen vt monitus caueas,ne fortè negoti
Incutiat tibi quid ſanctarum inſcitia Legum.
Si mala condiderit in quem quis carmina, Ius eſt
Iudiciúmque.

Non poſſum hac in re vel grauiores autores ciere, vel melioribus vti interpretibus. Certè hanc XII.Tab.Legem ſecutus Auguſtus videtur, cùm iudicium de libellis famoſis non minus vehemens quàm Maieſtatis eſſe voluit. Sic enim Cor.Tacitus lib.1. ſcribit, eum Legem Maieſtatis reduxiſſe,vt non ſolùm facta arguerentur,ſed & dicta: primúmque cognitionem de famoſis libellis,ſpecie Legis eius tractaſſe, commotum Caſsij Seueri libidine,qua viros fœmináſque illuſtres procacibus ſcriptis diffamauerat. Sanè in Pandectis ex Vlpiano [a] commemoratur Lex ſiue Senatuſconſultum in hæc verba: Si quis librum ad infamiam alicuius pertinentem ſcripſit,compoſuit, edidit, dolóve malo fecit, quo quid eorum fieret: etiamſi alterius nomine ediderit, vel ſine nomine:vti de ea re agere liceat.& ſi condemnatus ſit,qui id fecit,inteſtabilis ex Lege eſſe iubetur. Vlpianus [b] alio loco, Si quis(inquit)ob carmē famoſum damnetur:Senatuſconſulto expreſſum eſt,vt inteſtabilis ſit. ergo nec teſtamentũ facere poterit,nec ad teſtamentũ adhiberi teſtis. Extat quoque & hæc Caij interpretatio [c]: Cùm Lege quis inteſtabilis iubetur eſſe,eò pertinet,ne eius teſtimoniũ recipiatur:& eo amplius,vt putant quidã, ne ipſi dicatur teſtimoniũ. Ex his verbis colligere poſſumus, nec teſtem eſſe poſſe,nec teſtamentũ facere,ſed & nec ex aliorum teſtamentis quicquã capere.Quomodo enim hæreditatem teſtamento relictam conſequeretur, niſi ſubſidio alieni teſtimonij? Atqui id ei ademptum eſt.Et ſanè dignus eſt, vt qui alium turpiter infamare ſtuduit,ipſe nõ modò infamis fiat,ſed &(quod longè grauius eſt)inteſtabilis.Ergo,ſacer atque inteſtabilis eſto.Sic intelligimus quid illud ſit, quantúmq; valeat,quod Arcadius reſpõdit,[d] ob carmen famoſum damnatum,inteſtabilem fieri. Porrò Vlpianus adiicit [e],eadem pœna ex Senatuſconſulto teneri etiam eum,qui ἐπιγράμματα aliúdve quid ſine ſcriptura in notã aliquorum produxerit: itē qui emendũ vendendúmve curauerit. Quo verò tēpore, aut quo autore factum ſit illud Senatuſconſultum, certò adfirmare non poſſum, niſi ſi Auguſto vel Tyberio aſcribas. Illud certum eſt; annis CCCLXX. poſt Auguſtum editum eſſe acerbius quoddam Valentiniani Valentíſque edictum, [f] vt qui quocunque loco famoſum libellum inuenerit,nec ſtatim corruperit,ſed alicui patefecerit, capitali ſupplicio coërceatur. Sic in hoc genere ſanctio XII.Tab.poſt annos ſeptingentos & ſeptuaginta nõ modò cõfirmata eſt,ſed etiã aucta atque producta.Adeò viſa eſt publica vtilitas inde emergere, vt loquitur Vlpianus.[g] Si quis plures requirat Cæſarũ Leges de famoſis libellis, quæ in Iuſtiniani Codice deſiderãtur,extãt libro nono integri Codicis Theodoſiani. Vbi & Conſtantini Imp.eiúſq; filij Conſtantij Conſtitutiones leguntur, ne quis libello famoſo notatus veniat eo nomine in aliquod periculum aut vitæ,aut famæ. Nam & (inquit

a. L.5.§.vlt.de iniur.& lib.famo.
b. L.is cui.§.ſi quis.de teſta.
c. L.cum Lege.de teſtamen.
d. L.ob carmen.de teſtib.
e. L.5.§.vlt.de iniur.
f. L.vna.C.de famo.lib.
g. d.L.5.§.vlt.

(inquit Conſtantius Imp.)innocens potius creditur,cui defuit accuſator,cùm nó defuerit inimicus. Porrò & veteribus Eccleſiæ Chriſtianæ Synodis fuiſse hanc rem curæ,palàm eſt. Nam & Elibertinum concilium in Hiſpania grauiter damnare famoſos libellos,notum eſt.

IN LIIII.

QVI MALVM CARMEN INCANTARIT, FRVGE'SVE EXCANTARIT, COERCETOR.

Diuus Auguſtinus in libris de Ciuitate Dei,laudans veteres Romanos,quòd licet multa impia ſacra amplexi ſint, ſemper tamen reiecerint magiam, omnéſque Chaldæorum præſtigias, ait, Legem fuiſse in ipſis XII. Tab. aduerſus artes magicas. Plinius quoque lib.30.cap.1. loquens de magia, ſcribit in hæc verba: Extant & apud Italas gentes veſtigia eius in XII. Tabulis noſtris. Idem lib. 28.cap. 2. cùm probare vellet magicarum incantationum aliquam eſse vim,ait Legum ipſarum in XII.Tab.verba fuiſse, QVI FRVGES EXCANTASSET. &, QVI MALVM CARMEN INCANTASSET. Quales primùm in Perſide Magi fuerunt,ignotum non eſt. Ex Perſide Magia in Græciam allata primùm dicitur per quendam Oſthanem,qui Xerxem in eo,quod Græciæ intulit,bello comitabatur. Paulò pòſt Romani ſuos Legatos ad Leges petendas in Græciam miſerunt,quo tempore magia,quæ iam degenerarat,maximè colebatur à Democrito. Romani rectè intelligentes eam eſse, quæ & eſset, & dici verè deberet κακουργία ſiue γοητεία:totum hoc malum tollere, & ex ſua vrbe profligare voluerunt. Virgilius de magicis incantationibus loqués ait: Atque ſatas aliò vidi traducere meſses. An multas eius generis incantationes Romani viderint, neſcio, ſed de iis coërcendis vehementer ſolicitos fuiſse,vel vnius C. Furij Craſini exemplum teſtimonio eſse poteſt. Poſtea Cæſares, qui alioqui ſeueriſsimi erant aduerſus omnes magos & incantatores, videntur tamen aliquando fertilitatem,aliqua huius generis arte procuratam,vel ſterilitatem depulſam non improbaſse. Nã Cõſtãtinus [a] ipſe poſtea quàm eos grauiter puniri iuſsit, qui magicis artibus cõtra ſalutem hominum aliquid moliti ſunt,aut pudicos animos ad libidinẽ deflexerunt, adiicit: Nullis verò criminationibus implicanda ſunt remedia humanis quæſita corporibus, aut in agreſtibus locis innocenter adhibita ſuffragia,ne maturis vindemiis metuerentur imbres,aut vẽtis,grandiníſque lapidatione quaterentur. Sanè noſter Vlpianus [b] exorciſtas videtur impoſtores appellare,quanuis fateatur ſe audiuiſſe quoſdam ab iis ſanatos eſſe:neque medicorũ nomine ornari patitur. Sed nulla tamen alioqui pœna afficit. Idem, conſtitutionibus Principũ eos teneri ait,[c] qui aliquam illicitam diuinationem pollicentur. Sed quænam fuerit illicita diuinatio,non ſatis intellexerunt Romani,cùm ſuos tantopere colerent Augures atq; Aruſpices. Et quàm Cicero in hoc genere titubet,teſtes ſunt eius libri de Diuinatione. Cæſares qui poſtea ſecuti ſunt,dum totum vſum diuinationis tollere volunt, ipſa etiam propè mathemata ſuſtulerunt. Sed rerum bonarum vſum ab abuſu diſcernere oportet. Sanè Vlpianus [d] in vniuerſum pronuntiat, libros magicos eſſe improbatæ lectionis, protinúſque eſſe corrumpendos. Et Liuius cùm de Bacchanalibus loquitur,teſtis eſt,olim ex Senatuſconſulto conquiſitos Romæ fuiſſe omnes veneficiorum & vaticiniorum libros, vt comburerentur. Ergo curioſus non ero,aut longior in iis magicis artibus explicandis,quas ignorari volunt Leges Rom. Ne quis autem miretur,fas non eſſe incantationibus fruges abigere,vel etiã pellicere:prohibuit quoq; Leo Imp.[e] ne quis in ſuo etiã fundo arte aliqua magica recõditos theſauros cõquirat. Credo multos tũ fuiſſe eius generis incantatores,qualem in Alexandro Lucianus deſcribit quendam Tyanæũ,quem cùm infami nota inſignire vult, vocat ἐραστὴν γόης, μαγείας καὶ ἐπῳδὰς θεσπεσίους ὑπισχνούμενον καὶ θησαυρῶν ἀναπομπάς.

a. L.4.C.de male.
b. L.1.§.medicos.De extra. ord.cog.
c. L.item apud Labeonem. §.ſi quis.De iniur.
d. L.4.§.1.famil. erciſcun.
e. L.1.C.de Theſaur.

IN LV.

QVI INIVRIA CECIDERIT ALIENAS ARBORES, LVITO IN SINGVLAS ÆRIS XXV.

DEſcriptum eſt hoc caput ex Plinio, cuius lib.17.cap.1. verba ſunt hæc: Fuit & arborũ cura Legibus priſcis.cautúmque eſt x I I. Tab. vt qui iniuria cecidiſset alienas, lueret in ſingulas, æris 25. Miratur autẽ Plinius Decemuiros tanti ſolùm taxaſſe frugiferas arbores. admonétque minimè exiſtimaſſe futurũ, quod Romæ poſtea euênit, vt etiam infrugiferæ maximo æſtimarentur. Quid enim? Trecentis & ſexaginta circiter annis poſt x I I. Tab. Domitius Ænobarbus cùm Craſsi Oratoris magnificẽtiſsimam domũ emere vellet, & milia numorũ offerret, Craſſus reſpondit ſe non recuſare, exceptis ſex arboribus. Tũ Domitius, ſi eæ adimerentur, ne vno quidẽ denario domum velle ſe dixit. vterq; pluris feciſſe videtur aliquot arbuſculas, quàm ædes ipſas alioqui pulcherrimas. Arbores autẽ illæ fuiſſe dicuntur loti patulæ. An hi æſtimaſſent ſibi factum eſſe ſatis, ſi in ſingulas cæſas aliquis ſoluiſset æris 25? Id verò multò etiam minus dicemus, ſi Valerium Maximum lib.9. hiſtoriã illam narrãtem audiamus. Narrat enim cùm Domitius emere vellet ſexagies ſeſtertio: rogaſſe Craſſum, quo minoris fore æſtimaret domum, ſi decẽ arbuſculas inde ſuccidiſset: reſpondiſséque Domitium, Tricies ſeſtertio. Porrò Paulus quoque ait,[a] ſi furtim arbores cæſæ ſint, & ex x I I. Tab. & ex Lege Aquilia dari actionem: huiúſque condemnationem continere duplum, ait Vlpianus. Cæterùm addit Caius,[b] eos etiam, qui arbores & maximè vites ceciderunt, tanquam latrones puniri. Loquitur (opinor) de arboribus frugiferis, quas non ſuccidi Reipub. etiã intereſt. Certè Lex Moſaica ne in bello quidem frugiferas hoſtium arbores excidi patitur. Et quis tam furioſam barbariem ferat? De arboribus furtim cæſis ſi quis plura deſiderat, legat lib. Pandect. 47. tit. 6. & conferat eiuſdẽ generis Georgicas Iuſtiniani Leges, quas aliquando edidimus interpretatique ſumus. Illud præcipuè hic obſeruandum eſt, Prætores cùm intelligerent Decemuiros parum conſideratè in ſingulas arbores ſuccisas non niſi 25. aſsium pœnam conſtituiſse, omnéſque eodẽ modo æſtimaſse: eius loco prudẽter ſubſtituiſse actionem pœnalem in duplum, faciẽda (inquit Paulus) æſtimatione, quanti interſit domini non lædi: & vt ipſarum arborũ pretium deducatur, & eius quod ſupereſt, fiat æſtimatio. Ergo ſi arbor antequã cæſa ſuccisáve eſset, decem aureis æſtimabatur: inſpiciemus, quanti nunc æſtimetur ſuccisa. Si duorũ fortè aureorũ eſse videatur: cùm id dominus habeat, reliquum tantum duplabitur, vt ſedecim aureorum condemnatio ſit. Sic hoc duplo continetur & rei ipſius, hoc eſt, damni dati acceptique perſecutio. Porrò & illud obſeruandũ eſt, hanc in duplum actionem habere locum cùm furtim cæſæ arbores ſunt. Si quis verò per vim ſciente domino eas ceciderit: agetur potius ex interdicto[c] QVOD VI AVT CLAM, aut VI BONORVM RAPTORVM. Poſtremò prætereundum non eſt, quod Paulus ait,[d] Si de arboribus cæſis lege Aquilia actum ſit: interdicto quod vi aut clam reddito abſolui reum, ſi ſatis eum prima condemnatione Iudex grauauerit: manente nihilominus actione ex Lege x I I. Tab. Sed hanc ita remanere intelligimus, ſi quid in ea plus ſit. Nam quod dicit Labeo, ſi furtim arbores cæſæ ſint, & ex Lege Aquilia & ex Lege x I I. Tab. dari actionem, Trebatius ſic accipiendum eſse docet, vt Iudex in poſteriorem deducat id, quod ex prima conſecutus ſit actor: & ex reliquo condemnet reum. Idque etiam dictat vulgaris regula Iuris. Ergo & Caius[e] cũ dixiſset, ſi colonus ſit, qui ceciderit arbores, etiam ex locato cum eo agi poſse, ſubiecit, planè vna actione contentus debet eſse actor, nempe ne bis idem conſequatur. Idem Caius reſpondit,[f] Colonum cum quo propter ſuccisas fortè arbores agebatur ex locato, ſi deferente actore iurauerit ſe non ſuccidiſse: per exceptionem iuriſiurandi deinde defendi poſse, ſiue ex Lege x I I. Tabularum de arboribus ſuccisis, ſiue ex Lege Aquilia damni iniuria dati, ſiue ex interdicto Quod vi aut clam, poſtea conueniatur. Nempe, ſi arbores non ſuccidit, non eſt aliquod in eum de arboribus cæſis dandum iudicium. Arborum cæſarum mentio non patitur obliuione præterire me vetuſtiſſimam illam, quam Plinius libro 15. commemorat Legem oliuantibus olim datam,

a. L. 1. arb. fur. caſ.

b. L. 7. §. vlt. illo titu. L. 2. illo titu.

c. L. furtim arbores. §. 1. arbo. fur. caſ. L. ſi alius §. notauimus. quod vi aut clam.

d. L. pen. Arb. fur. caſ.

e. L. ſi colonus. arb. fur. caſ.

f. L. 28. duobus. §. colonus. De iureiur.

OLEAM NE STRINGITO, NEVE VERBERATO. Vitem oleámque arboris appellatione contineri, cùm de arboribus cæſis quæritur, Vlpianus docet.g Cæterùm ſi quid adeò tenerum ſit, vt herbæ loco ſit, non debere arboris *g. L. 3. arb. fur. caſ.*
numero haberi, ait Caius. neque tamen frugibus minus quàm arboribus cauerunt Decemuiri. Imò verò multò etiam magis, & grauiori propoſita pœna.

IN LVI.

FRVGEM ARATRO QVÆSITAM FVRTIM NOCTV SI PAVERIT SECVERITVE PVBES, &c.

DEſcriptum eſt hoc caput ex Plinij lib. 18. cap. 3. Ac videntur in hoc genere Decemuiri illam Draconis Athenienſis ſeueritatem acerbiſsimam imitari voluiſſe. Plutarchus autor eſt, eius Legibus non minorem ſancitam eſſe pœnam aduerſus fures vuarum vel olerum, quàm aduerſus homicidas vel ſacrilegos. Sic enim ſcribit eum ſtatuiſſe: τοὺς λάχανα κλέψαντας ἢ ὀπώρας ὁμοίως κολάζεσθαι τοῖς ἱεροσύλοις καὶ ἀνδροφόνοις. Cęterùm vt in vniuerſum pœna furti per XII. Tab. conſtituta, poſtea mitigata eſt, ſic & hoc in genere frugum furtim depaſtarum, aut demeſſarum. Vlpianus inquit:[a] Si oliuam immaturam decerpſerit, vel ſegetem deſecuerit immaturam, vel vuas crudas: Aquilia tenebitur. Quòd ſi iam maturas: ceſſat Aquilia. nulla enim iniuria eſt, cùm tibi etiam impenſas donauerit, quæ in collectione huiuſmodi fructuum impenduntur. At ſi collecta hæc interceperit, furti tenetur. Hæc ille. De paſtu pecoris quid ſtatuerint XII. Tab. ſuo ſuprà loco dictum eſt. Porrò impuberes quatenus ex delicto teneantur puniátúrve, dixi ad cap. 23. De Ædil. edict. cùm ſuſpenſum necari iubent Decemuiri, an laqueo ſtrangulari velint, equidem adfirmare non poſſum. Suſpendioſos tamen tam fuiſſe infames, vt à ſuis lugeri non ſoleant, ait Vlpianus.[b] & laquei non minus quàm crucis aut furcæ pœnam fuiſſe apud Romanos quoque ignominioſiſsimam, ſæpe traditum eſt. Et notum eſt illud Euripidis: ἀσχήμονες ἀγχόναι μετάρσιοι.

a. L. 27 ſi ſeruus ſeruum. ſi oliuã. ad leg. Aquil.

b. L. liberorum. §. non ſolēt. de his qui notat. infam.

IN LVII. ET LVIII.

SI NOX FVRTVM FAXIT, ET IM ALIQVIS OCCISIT, IVRE CÆSVS ESTO.

FVR MANIFESTO FVRTO PREHENSVS INTERDIV, SI SE TELO DEFENDERET, IM ALIQVIS OCCISIT, IVRE CÆSVS ESTO.

HÆc duo capita collegimus ex Gellio & Macrobio. Hic Saturn. lib. 1. ca. 4. inquit: Nõ eſſe abs re puto, hoc loco id quoque admonere, quod Decemuiri in XII. Tab. inuſitatiſsimè NOX pro, NOCTV dixerunt. Verba hæc ſunt: SI NOX FVRTVM FAXIT, ET IM ALIQVIS OCCISIT, IVRE CÆSVS ESTO. In quibus verbis id etiam notandum eſt, ab eo, quod eſt is, non EVM caſu accuſatiuo, ſed IM dicere? Hæc Macrob. Reliqua ſuppeditat Gellius, ſuarum Noctium lib. 11. cap. 18. cùm probare vult Decemuiros neque pari ſeueritate in puniẽdis omnium generum furibus, neque remiſſa nimis lenitate vſos eſſe. Audiebant illi quàm acerbè Draco Athenięſis furta omnia puniri voluerat, quàm leniter Solon, qui ſublato mortis ſupplicio, dupli tantùm pœnam furibus indixit. Audiebant, apud Lacedæmonios ſicuti & apud Ægyptios quanta eſſet furtorum & quàm impunita licentia. Prudenter ipſi delegerunt mediam quandam rationem puniendi coërcendíque furti: quod quidem impunè graſſari non poteſt, quin omnis tollatur humana ſocietas. Plato lib. 11. de Legib. ait hanc & antiquam eſſe & perpetuam Naturæ Legem, ἃ μὴ κατέθου, μὴ ἀνέλῃ. quam apud Stagiritas, hortatore, opinor, eorum ciue Ariſtotele, imprimis celebrem fuiſſe teſtis eſt Ælianus. Ea autem furtum prohiberi quis non videt? Sed apertior eſt illa huius generis Lex, quam Moſes edidit. verùm vt nunc quod inſtat, agamus: primum

caput huius, de qua agimus, Legis Decemuiralis, extat quoque apud Ciceronem. Is enim in Oratione pro Milone, Duodecim Tabulæ (inquit) nocturnũ furem quoquo modo: diurnum autem ſi ſe telo defenderet, interfici impunè voluerunt. Sed & Caius *a. L.4. ad leg. Aquil.* noſter ſcribit,[a] Legem XII. Tab. furem noctu deprehenſum occidere permiſiſſe: vt tamen id ipſum cum clamore teſtificetur. hãcque Legem enarrans lib. I. ad Leg. XII. Tab. quid hîc telũ appelletur, quámque latè pateat eius ſignificatio, pluribus verbis *b. L.233. ſi caluitur. §. telũ. de verb ſignif.* explicuit: extátque eius interpretatio in Pandectis,[b] & à Iuſtiniano repetita in Inſtitutionibus.[c] *c. §. telum. inſt de pub. iud.* Sanè tamen Vlpianus adiicit,[d] *d. L. furem. ad leg. Corn. de ſicar.* furem nocturnum ſi quis occiderit, ita demum impunè ferre, ſi parcere ei, ſine ſuo periculo, non potuit. Porrò, vt Romani poſt Decemuiros prohibuerunt aliquem de ſaxo præcipitari,[e] ſic & liberum homi- *e. L. ſi diutino. §. vlt. de pœnis.* nem alicui addici, ſeruúmque illi fieri pœnæ cauſa, noluerunt. Ergo furti pœna mutata eſt, & ad pecuniariam condemnationem reuocata. Capitalem aliquãdo fuiſſe apud Athenienſes ex Æſchine κατὰ Τιμαρ. intelligere poſſumus. οἱ νόμοι (inquit) κελεύουσι τῶν κλεπτῶν τοὺς μὲν ὁμολογοῦντας θανάτῳ ζημιοῦσθαι, τοὺς δ' ἀρνουμένους κρίνεσθαι. Decemuiri eas Leges ſecuti ſunt, ſed alias non multò leniores tulerunt, quæ poſtea viſæ etiam ſunt duriores. Teſtis quidem eſt Polybius extremum illud ſupplicium ξυλοκοπίας, (quod, quale fuerit, antea dictum eſt) manſiſſe in caſtris Rom. aduerſus eos, qui quid in iis furarentur. Sed aliorum furtorum, quæ quidem priuata eſſent (nam peculatus & ſacrilegij grauior pœna eſt) non niſi multam pecuniariam eſſe voluerunt. Pœna manifeſti furti (inquit Iuſtin.) quadrupli eſt, tam ex ſerui, quàm liberi perſona: nec manifeſti, *f. L. vlti. de furt.* dupli. quanquam fateatur Vlpianus,[f] ſuo tempore plerũque furti criminaliter actum eſſe, & eum, qui ageret, in crimen ſubſcripſiſſe, non quaſi publicum ſit iudicium, ſed quia viſum eſt, temeritatem agentium etiam extraordinaria animaduerſione coërcendam. Addit autem, non ideo tamen minus eum, qui velit, poſſe ciuiliter agere. Intelligit, opinor, ciuilem furti actionem, quanquam pœnalem, dupli nempe vel quadrupli: de qua in eo tractatu agitur. Porrò quod ad ipſius rei perſecutionem attinet, datur domino aduerſum furem, non modò rei vindicatio, ſed & condictio furtiua, etiã ſi res extet. Nam & condictio hæc magis deteget flagitium atque turpitudinem furis, cui parci non debet, & agentẽ minus onerabit. Qui enim condicit, probare aliud non debet, quàm furtum eſſe factum. Denique in eam condictionem etiam veniet, quod *g. L.3. De cond. furt.* agentis intereſt.[g] Sed de vi & vſu actionum, quæ aduerſus fures dantur, pluribus verbis ſuo loco agendũ eſt. De furto nec manifeſto quid ex XII. Tabulis nunc repetam, non ſatis ſcio. Eius in XII. Tabulis factam mentionem fuiſſe, dubium non eſt. Nam & Feſtus, cùm docet veteres dixiſſe NEC pro, NON, allegat hoc earum caput:

SI ADERIT FVRTO QVOD NEC MANIFESTVM ERIT.

Et fortaſsis ex eo capite deſcendebat vetus illa, quam Cicero lib.3. de Nat. Deor. commemorat, actio,

OPE CONSILIO'QVE TVO FVRTVM AIO FACTVM ESSE.

Sed quam furti nec manifeſti pœnam eſſe vellent XII. Tabulæ, obſcurius eſt. Certè verba Gellij ſignificare videntur, Decemuiros, furtis, quæ nec manifeſta appellantur, pœnam impoſuiſſe dupli. Id ſi ita eſt, nihil hac in re mutatum eſſet, & hæc actio dupli ciuilis eſſet, non Prætoria. Sed mirum eſt, ſi tam lenes fuerint in vindicando furto nec manifeſto, qui tam erant acerbi in puniendo manifeſto.

IN LIX.

FVRTA PER LANCEM LICIVMQVE CONCEPTA, SICVT MANIFESTA VINDICANTOR.

DEcemuiros furta, quæ per lancem liciúmque concepta eſſent, perinde ac ſi manifeſta forent, vindicauiſſe, teſtis eſt Gellius lib.11. cap.18. Sed vellẽ etiam addidiſſet atque explicuiſſet, quæ tandem ea furta ſint. magna certè moleſtia poſteritatem liberaſſet, quam tanto etiam magis id ignorare puduit: quòd idẽ Gellius alio loco, vehemẽter rideat quendam Iuriſperitum, qui vt ignorantiam in hoc genere ſuam excuſaret, cauſabatur furtorũ quæſtiones cum lance & licio euanuiſſe, omnémque illam XII. Tab. antiquitatẽ. Tatij Alpi-

ni

ni coniectura, aliorum interpretum commentis probabilior eſſe videtur, furta hæc fuiſſe, quæ religionis obtentu impoſtores quidam, tanquam ſacrificuli, licio ſuccincti & lancem ad colligendas ſtipes circunferentes committebant ſacrilegiis proxima, nempe rerum ſi minus ad miniſterium Dei iam conſecratarum, collectarum tamen ad ſacrificia, & eorum nomine. Sacrorum miniſtros licio ſuccinctos fuiſſe, ideóque etiam Lictores dictos eſſe, oſtendit Ouidius lib. 2. Faſt. Lances quoque inter ſacrificia fuiſſe vel illud Virgilij libro 8. Æneid. indicio eſt. Dona ferunt, cumulántque oneratis lancibus aras. Exemplum ſi quis requirat furtorum huius generis per lancem & liciū, extat apud Ioſephum lib. 18. Antiquit. Narrat quoſdam impoſtores Iudæos nobili matronæ Romanæ Fuluiæ, ſpecie religionis perſuaſiſſe, vt aurum & purpuram ad Templum Hieroſolymitanum daret. Ea autem cùm accepiſſent, in proprios vſus vertiſſe. Proptérque hoc vnum furtum, Tiberium omnes Iudæos Vrbe expuliſſe. Si ſacrilegos huius generis fures atque impoſtores, coërcere voluerūt XII. Tab. & prudenter & religioſè factum id eſt. Eorum nequitiæ ſi poſtea indulſit poſteritas vel ſuperſtitione faſcinata, vel talium nebulonum furtis iam aſſueta: nimium certè vecors fuit. Sanè Cicero lib. 2. de Legib. edit hanc Legem:

PRÆTER IDÆÆ MATRIS FAMVLOS, EOSQVE IVSTIS DIEBVS, NE QVIS STIPEM COGITO.

Deinde ſubiicit: Stipem ſuſtulimus, niſi eam, quam ad paucos dies propriam Idææ Matris excepimus. Implet enim ſuperſtitione animos, & exhaurit domos. Tolerat ergo Cicero μηξαγύρτας (ſic enim vocabantur) cum ſua mendicitate, cum ſuis ſtipulationibus, alios eius farinæ non tolerat ſtipulatores.

IN. LX.

DE FVRTO PACISCI LICITVM ESTO.

VLpianus ait:[a] De furto paciſci Lex permittit. Intelligit autē Legem XII. Tab. quæ de furto, vt de iniuria, paciſci permiſit: non quidem antequam illud fieret, ſed poſtquam factum eſſet. Paulus,[b] Pacta (inquit) quæ turpem cauſam continent, non ſunt obſeruanda: veluti ſi paciſcar ne furti agam vel iniuriarum, ſi feceris. Expedit enim timeri furti vel iniuriarū pœnam. Sed poſt admiſſa hæc paciſci poſſumus. Idem Paulus alio loco,[c] Quædam (inquit) actiones per pactum ipſo iure tolluntur: vt iniuriarum, item furti. Nempe, cùm Lex ipſa XII. Tab. & non tantùm Prætor, hoc pactum probet, omninóque tueatur: non exceptione modò Prætoria actionem elidet, ſed ipſo etiam iure tollet. Sanè Vlpianus ait,[d] Principes cenſuiſſe, ei eſſe ignoſcendum, qui ſuum ſanguinem qualitercunque redemptum voluerit & propterea ab iis decretum eſſe, vt in capitalibus criminibus, iis ſaltem, quæ pœnam mortis ingerunt, non nocere reo ſi aduerſarium corruperit. Saltem hoc veteres benignè iudicabant, eos quidē, qui de crimine paciſcebantur aut tranſigebant, pro confeſsis habendos eſſe. Sed talem confeſsionem, quæ obſcura & incerta eſt, non eſſe ſatis, vt pœna capitalis irrogetur, ne quis ſibiipſi mortem conſciuiſse videatur. Sic itaque & Diocletianus Imp. ait[e] in capitalibus criminibus, quæ ſanguinis pœnam ingerunt, non etiam in aliis, paciſci & tranſigere licere. Excipit tamen adulterium. Id enim vt coërceretur præ cæteris criminibus, optabat. Nam & alibi[f] profitetur ſibi cordi eſse pudorem, neque olim patiebatur Lex Iulia temere aliquem deſiſtere ab adulterij accuſatione inſtituta.[g] Cæterùm cùm iam pœna furti pecuniaria ſit, nempe dupli vel quadrupli: videtur ceſsare ratio legis, de furto paciſci permittētis. Vlpianus tamen id diſsimulat: neque patitur illam XII. Tabularum humanitatem eo prætextu tolli, præſertim cùm alio etiam loco fateatur, ſuo tempore plerunque furti criminaliter actum eſse.[h] Sed & Diocletianus, qui de crimine, quod pœnam ſanguinis non irrogat, dixit nō poſse tranſigi,[i] meminit alio loco, deciſionis furti.[k] Et quidem tanto facilius iam de furto paciſci licet, quòd tranſactum videatur non tā de crimine quàm de re priuata & familiari, atq; adeò de actione ciuili. Porrò ſi nō de reo quæratur, ſed de accuſatore, an huic quoq; liceat paciſci & trāſigere, vt pecunia accepta deſiſtat ab accuſatione, ex tit. de Calūniatori. vel S.C. Turpil. repetēdū eſt.

a. L. iuriſgentium. §. ſi paciſcar. de pact.
b. L. ſi vnus. §. pacta. de pact.
c. L. ſi tibi decē. §. 1 de pact.
d. L. 2. de bo. eor. qui ante ſent. ſi. mor. conſ.
e. L. tranſigere. C. de trāſac.
f. L. ita nobis. C. ad leg. Iul. de adult.
g. L. 2. §. 1. L. miles. §. ſocer. ad leg. Iul. de adult.
h. L. vlti. De furt.
i. L. trāſigere C de trāſact.
k. L. poſt deciſionem. C. de furt.

IN LXI.

SI MEMBRVM RVPIT MEVM, E PACTO, TALIO ESTO.

HOc capite ſignificant Decemuiri, etiã de hac tam atroci illata iniuria paciſci licere. ſed è pacto, hoc eſt, ſine pacto, vel extra pactum, talionẽ eſſe pœnam. Non vtar alio quàm Sex. Cæcilio Iuriſcon. interprete. Phauorinus philoſophus hanc Legem reprehendebat, præſertim quòd in ea quoque ſcriptum eſſet, QVIN ET SI MEMBRVM ALTER IMPRVDENS RVPERIT. Cæcilius reſpondet, Decemuiros iniuriis atrocioribus talionem appoſuiſſe, dum eo metu coërcere homines volunt, & minuere extinguereque violẽtiam pulſandi atque lædendi. Neque eius, qui membrũ alteri rupiſſet, & paciſci tamen de redimenda talione nollet, tantam eſſe habendam rationem, vt an prudens imprudénſve rupiſſet, ſpectãdum putarent. Deinde ſubiicit: Et quæ, obſecro te, iſta acerbitas eſt, ſi idem fiat in te, quod tute in alio feceris? præſertim cùm habeas facultatem paciſcendi, & non neceſſe ſit pati talionem, niſi eam tu elegeris. Quod edictum Prætorium de æſtimandis iniuriis probabilius eſſe his poteſt? Nolo ignores, hanc quoque ipſam talionem ad æſtimationem iudicis redigi neceſſariò ſolitam. Nam ſi reus qui depaciſci noluerat, iudici talionem imperanti non parebat: æſtimata lite Iudex hominem pecuniæ damnabat: atque ita ſi reo & pactio grauis, & acerba talio viſa fuerat: ſeueritas Legis ad pecuniæ mulctam redibat. Hæc Cæcilius. Legem talionis in politia quoque Moſaica olim vſitatam fuiſſe ſcimus. Et Ariſtoteles lib. 5. Ethic. teſtis eſt Rhadamanthum ipſum ita ius dixiſſe, háncque Legem edidiſſe, εἴκε πάθοι τά κ' ἔρεξε, δίκη ἰθεῖα γένοιτο. quam his verſibus non malè redditam accepi,

Si quod quiſque facit, idem patiatur & ipſe,
Id iuſtum fiet denique iudicium.

Pythagoræos quoque, quos in magna Græcia audire potuerunt Decemuiri, ius & vſum talionis maximè probaſſe conſtat. De iis enim loquens Ariſtoteles, ὁρίζονται (inquit) ἁπλῶς τὸ δίκαιον, τὸ ἀντιπεπονθός. Quibus verbis ſignificat, eos definiſſe omnino id ius eſſe, quod viciſsim quiſque pateretur. Quanquam Ariſtoteles ipſe id probare nõ videatur, exiſtimans non conuenire cum iuſtitia vel diſtributiua vel commutatiua, hoc eſt, cum iure, quod vel in rerum commutationibus verſatur, vel puniendi cauſa comparatum eſt. Phauorinus quoque hanc puniendi rationem iniquam eſse contendit. Sed audiuimus, qua & moderatione & conditione Decemuiri eam introduxerint. Abiiſse tamen in deſuetudinem, quod Iuſtinianus ait, adeò verum eſt, vt in toto Iure Ciuili vix vlla talionis veſtigia ſuperſint, niſi ſi calumniatorem dicas idem iudicium, quod innocenti reo intẽdit, ſubire debere, ideóque ſeſe inſcribere credas. & ſimul excipias, quod in quadam Theodoſij Valentinianíque cõſtitutione legimus,[a] Iudicem qui delatum ad ſe crimen neglexerit, id ipſum pati debere, quod aliis indulſerit & diſsimulando conceſserit.

a. l. vlt. C. ne ſac. bap. iter.

IN LXII.

SI INIVRIAM ALTERI FAXIT, XXV. AERIS POENÆ SVNTO.

HOc caput ita ſcriptum fuiſse in XII. Tab. legimus apud Gellium lib. 20. quo tamẽ loco Cæcilius ait Decẽuiros iniurias atrociores, vt de oſse fracto, nõ liberis modò, verùm etiam ſeruis factas, impenſiore damno vindicauiſse. quanquam pecuniariam ſemper fuiſse pœnã conſtet. Sic enim Iuſtinianus ait,[a] ex Lege XII. Tab. propter os fractum numarias pœnas eſse conſtitutas, quaſi in magna veterum paupertate. ac in Legis quidem Aquiliæ tertio capite ſcriptum fuiſse accepimus:[b]

a. §. pœna autem. de iniur.

b. l. ſi ſeruus. §. tertio. ad le. Aquil.

CÆTERARVM. RERVM PRÆTER HOMINEM ET PECVDEM OCCISOS, SI QVIS ALTERI DAMNVM FAXIT, QVIDVE VSSERIT, FREGERIT, RVPERIT INIVRIA:

RIA: QVANTI EA RES FVIT IN DIEBVS XXX. PROXIMIS, TANTVM ÆS DOMINO DARE DAMNAS ESTO. Sed Lex Aquilia non niſi ad damnum datum pertinet. Cæterùm & vbi ea ceſſat, iniuriarum iudicio locus eſſe poteſt. ſic & apud Athenięſes fuiſſe δίκην βλάβης καὶ αἰκίας, ait Demoſthenes. Erat autem αἰκίας δίκη propriè actio iniuriarum ob verbera. quam quidem iniuriam ſeueriſsimè coërceri quàm interſit Reip. grauiſsimè aliquando atque elegãtiſsimè dixit Iſocrates, cuius extat in hoc genere Oratio κατὰ τοῦ λοχίτου. aut ſi quis Demoſthenem malit, extat quoque grauiſsima eius contra Midiam Oratio ὑπὲρ τοῦ κονδύλου. ac commemorat quidem in ea ipſa Oratione, Eueona Laodamantis fratrem publicè obtruncatum à Beoto, ob vnum colaphum quem iniuria inflixerat. Sed hanc Græcorum ſeueritatē ſecuti Decemuiri non ſunt. Conuicij ſiue κακηγορίας iudicium apud Athenienſes leuius fuit. Scribit enim Plutarchus Solonem tuliſſe Legem, vt ſi cui quis cōuicium dixiſſet vel in ſacris locis vel in foro: is priuatim illi tres drachmas, fiſco duas penderet. Sic non niſi drachmis quinque hæc iniuria vindicabatur Athenis, ſicuti Romæ non niſi 25. aſsibus. neque ſanè miror hoc exemplū in hiſce iniuriis ſecutos eſſe Decemuiros, cùm etiã Periclē audirent, tanta animi moderatione tuliſſe contempſiſſéque conuiciantem. Sed verbera quoque acerbius non repreſsiſſe, mirum eſt. neque enim negari poteſt, non niſi 25. aſsium pœnam ad ſummum conſtituiſſe, ſaltem vbi nec membrum ruptum nec os fractum erat. Certè ad reprimendã inſolentium hominum petulantiam, quàm nihili fuit hæc pœna, ipſe rerū vſus paulò poſt Decemuiros facilè oſtendit. Quid enim? Q. Labeo in libris, quos ad XII. Tab. ſcripſit, retulit, (eius enim verbis quàm meis id referre narraréque malo) fuiſſe quendam L. Neratium hominem improbū atque immani vecordia, qui pro delectamento haberet, os hominis liberi manus ſuæ palma verberare, habuiſſéque ſeruū ſequētem, & crumenam plenam aſsium portitantem: ac quemcunque depalmauerat, numerari ſtatim ſecundum XII. Tab. 25. aſſes iuſsiſſe. Itaque Prætores laudat Labeo, qui hanc & Legem & pœnam aboleri relinquíque voluerunt, iniuriiſque æſtimandis Recuperatores ſe daturos edixerunt. Certè noſter Iuſtinianus ait, Prætores permiſiſſe ipſis, qui iniuriam paſsi ſunt, eam æſtimare: vt iudex vel tanti reum condemnet, quanti iniuriam paſſus æſtimauerit, vel minoris, prout ei viſum fuerit. Edictum Prætoris ſecuta eſt Lex Cornelia de iniuriis manu factis, quam tulit Cornelius Sylla,[c] ſi quis ſe pulſatum, verberatúmve dicat, domúmve ſuam vi introitam. De his enim tribus capitibus agebat. Opinor Cornelium Syllam hac lege ſe, domúmque ſuam, quam in agris habebat, & in qua priuatus, depoſita Dictatura, viuere inſtituerat, etiã tueri voluiſſe. De iniuriis propter conuicia, nihil edixit. At cùm priuatus ageret, hanc ſolam perpeſſus eſt iniuriã. Videtur autem huius Legis Corneliæ grauior fuiſſe pœna, ſicuti & ad atrociorem iniuriam pertinebat, & propter XII. Tabularum in hoc genere nimis mollē lenitatem lata fuerat. Martianus tamen reſpōdit,[d] etiam ex Lege Cornelia iniuriarum actionem ciuiliter moueri poſſe, condemnatione, æſtimatione iudicis, facienda. Iuſtinianus noſter ait in vniuerſum, de omni iniuria, eum, qui paſſus eſt, poſſe vel criminaliter agere vel ciuiliter. Et ſi quidem ciuiliter agatur: æſtimatione facta, ſicuti dictum eſt, pœnã reo imponi. Sin autem criminaliter: officio iudicis extraordinariam pœnã reo irrogari. Obſeruandum autem eſt, aliorum priuatorum delictorum pœnas vltionéſque, criminales extraordinariáſve tantùm, non pecuniarias aut ciuiles eſſe ſolere: iudicium tamen iniuriarum non omnino eſſe huius generis. Ei enim qui iniuriam paſſus eſt, hanc actionem æſtimare liberum eſt vel capitis vel pecuniæ. Ac ſi quidem pecuniariam æſtimationem elegerit, atrocior pœna non erit, & eatenus ſaltem tum ſeruabatur Lex XII. Tab. Quod enim ad criminale iudicium iniuriarum attinet, non poteſt, altero electo, ſimul intendi. Nam alterum altero tollitur, cùm quidē vtrunque pertineat ad vltionem, neutrum ad rem familiarem. Cæterùm ſi de aliis delictis agatur,[e] ex quibus duplex quoque iudicium naſcitur, conſtat vnum nō tollere alterum, cùm quidem vtriuſque non idem ſit aut ſcopus aut finis: vt quia ciuile iudicium ad rem familiarem ſarciendúmque damnum datum pertineat, criminale verò ad ipſius maleficij vltionem.

c. L. lex Cornelia. de iniur.

d. L. 37. conſtitutionibus. §. 1. de iniur.

e. L. Prætor edixit. §. 1. de iniur.

IN LIII.

SI SERVVS FVRTVM FAXIT, NOXAMVE NOCVIT SCIENTE ETIAM DOMINO, SERVI NOMINE ACTIO NOXALIS ESTO: DOMINVS SVO NOMINE NON TENETOR.

HOc caput collegimus ex quodam Vlpiani [a] reſpōſo,ſiue potius ex Celſi diſtinctione. Cùm enim quæreretur , an ſicuti dominus ſuo nomine in ſolidum teneri dicitur , ſi eo iubente ſeruus deliquerit : ita & ſi eo non prohibente? Celſus differentiam faciendam eſſe reſpondit, inter Legem Aquiliã & Legem XII. Tab. Nã(inquit)in lege antiqua,ſi ſeruus ſciente domino furtum fecit, vel aliam noxam commiſit: ſerui nomine actio eſt noxalis: nec dominus ſuo nomine tenetur. At in Lege Aquilia,dominus ſuo nomine tenetur,nō ſerui. Ac vtriuſque quidem Legis reddit hanc rationē: Duodecim Tabularum,quaſi voluerit ſeruos dominis in hac re non obtemperare. Aquiliæ : quaſi ignouerit ſeruo, qui domino paruit, periturus, ſi non feciſſet. Quia tamen placuit probatúmque eſt, quod Iulianus ſcripſit, ſerui furtum noxámve,non modò ad XII. Tabulas,ſed & ad poſteriores leges pertinere:poſſe dici ait Vlpianus, etiam ſerui nomine cum domino agi poſſe noxali iudicio: vt quod datur Aquilia aduerſus dominum,non ſeruum excuſet,ſed dominum oneret. Porrò autem quomodo in delictis ſeruorū ſcientia domini accipienda ſit:pluribus verbis explicant Iuriſconſulti,quorum interpretatio ex Pandectis repeti poteſt. De noxali actione,quæ ex XII. Tabulis datur, ſi quadrupes pauperiem fecerit:ſuprà dictum eſt ad caput 15. Sed quod pertinet ad rationem Legis XII. Tab.volentis ſeruum in delictis domino non obtemperare,miniméque eius factum excuſantis , ſi domino paruerit in re flagitioſa : adiicienda ſunt Prudentum reſponſa,qui hanc diſtinctionem adhibuerunt, vt in iis,quæ verè flagitioſa ſunt,atque atrocitatem ſceleris habent, ſeruis non ignoſcatur,qui dominis ſuis obtemperauerint:in aliis leuioribus facilius ignoſcatur. Sic enim inter regulas Iuris,ex Vlpiano relatum [b] eſt. Ad ea,quæ non habent atrocitatem facinoris vel ſceleris,in iis ignoſci ſeruis,ſi vel dominis, vel iis,qui vice dominorum ſunt, veluti tutoribus & curatoribus,obtemperauerint.quod & ex eodem Vlpiani libro,in Pandectis alio loco repetitum eſt. [c] Idem Vlpianus [d] alio loco rem hanc pluribus verbis explicat. Seruus(inquit)non in omnibus rebus, ſine pœna, domini dicto audiens eſſe ſolet,ſicuti ſi dominus hominem occidere, aut furtum alicui facere ſeruum iuſsiſſet. Quare quamuis domini iuſſu ſeruus piraticam feciſſet, iudicium in eum poſt libertatem reddi oportet:& quodcunque vi feciſſet,quæ vis à maleficio non abeſſet,ita oportet eum pœnas pendere. Sed vbi facinus abeſſet,non conuenit Prætorem,quod ſeruus iuſſu domini feciſſet , de ea re in liberum iudicium dare. Calliſtratus [e] quoque ait, in hiſce leuioribus ſeruos quū dominis ſuis parent,neceſsitate poteſtatis excuſari. Paulus [f] verò pronunciat,ſeruum in facinoribus domino non debere eſſe dicto obedientem. Vlpianus quoque,cùm de ſeruo quæreretur,qui iuſſu domini iniuriam fecerat,reſpondit,[g] vtique dominum cōueniri poſſe,etiam ſuo nomine: ſed ſi ſeruus ſit manumiſſus,in eum dari actionem, quia noxa caput ſequatur,nec in omnia ſeruus domino parêre debeat. Itaque & ſi aliquem occiderit iuſſu domini,nec domini defendendi cauſa,non eximi Lege Cornelia. Vt Iuriſconſultos omittã,reſcripſerunt Imppp. Valentinianus, Theodoſius, & Arcadius, [h] ſeruos, qui metu & exhortatione dominorum violentiam admiſerint, metallo dedendos eſſe. Quis hæc & huius generis alia plurima in Iure Ciuili, promanare ex fontibus XII. Tabularum negabit? Sed longior eſſem, ſi omnia, quæ ex iis deſcendunt , oſtendere nunc velim . Ea nunc ſolùm attingere viſum fuit, quæ palàm Decemuiros autores præ ſe ferebant.

a. L.2. De noxal. actionib.

b. L. ad ea. De regu. Iur.

c. L. is qui in puteū. §. ſi tutoris. Quod vi aut clam.

d. L. ſeruus non. De obliga. & action.

e. L. Diuus. §. item Senatus. Ad leg. Cor. de falſ.

f. L. ſi mulier. §. 1. Re. amot.

g. L. ſed ſi vnius. §. ſi iuſſu domini ſeruus. De iniur.

h. L. ſeruos. C. ad leg. Iul. de vi.

IN LXIIII.

SOLIS OCCASVS SVPREMA TEMPESTAS ESTO.

Viſum eſt pro ſuprema harum Tabularum coronide adiicere hanc appendicem. Nam & ſi incertum ſit, quorſum propriè ſpectaret hæc clauſula: tamen certum eſt fuiſſe hoc vnum caput XII. Tabularum, quod ex Macrobio & Cenſorino deſcripſimus. Neque ſanè alijs interpretibus opus eſt. Macrobius lib. I. Saturn. cap. 3. deſcribens diuiſionem diei, quem Romani appellabant Ciuilem, Primum (inquit) tempus diei dicitur Mediæ noctis inclinatio. Deinde Gallicinium. Inde Conticinium, quum & galli conticeſcunt, & homines etiam tum quieſcunt. Deinde Diluculum, hoc eſt, cùm incipit dignoſci dies. Inde, mane, dum dies clarus. Deinde à mane ad meridiem, hoc eſt, ad medium diem. Inde iam ſuprà vocatur tempus occiduum: & mox ſuprema tempeſtas, hoc eſt, diei nouiſsimum tempus: ſicut expreſſum eſt in XII. Tabulis:

SOLIS OCCASVS SVPREMA TEMPESTAS ESTO.

Deinde Veſpera. Ab hoc tempore prima fax dicitur: deinde Cōcubia: & inde intempeſta, quæ non habet idoneū tempus rebus gerendis. Hæc ex Macrobio. Nunc Cenſorinum audiamus, qui rem eandem diligentius etiam tractat. Is in libro de Die natali, cap. 19. poſteaquam dixit, horarū nomen non minus annos CCC. Romæ ignoratum eſſe, cum in XII. Tabulis nuſquam nominatæ horæ inueniantur: & mediæ noctis tempus fuiſſe principium & poſtremum diei Romani, Tempus (inquit) quod huic proximum eſt, vocatur De media nocte. Sequitur Gallicinium, cùm galli canere incipiunt: deinde Conticinium, cùm conticuere. Tunc Ante lucem, & ſic Diluculum vocatur. Mane, cùm lux videtur ſolis. Poſt hoc, Ad meridiem. Tunc Meridies: quod eſt mediæ diei nomen. Inde De meridie: hinc, Tempeſtas ſuprema: quāuis plurimi ſupremū poſt occaſum Solis exiſtimēt, quia eſt in XII. Tabulis ſcriptum ſic:

SOLIS OCCASVS SVPREMA TEMPESTAS ESTO.

Sed poſtea M. Plectorius Tribunuſp. Plebiſcitum tulit, in quo ſcriptum eſt:

PRÆTOR VRBANVS QVI NVNC EST QVIQVE POSTHAC FVERIT, DVOS LICTORES APVD SE HABETO. ISQVE SVPREMVM AD SOLIS OCCASVM IVS INTER CIVES DICITO.

Poſt ſupremam dicitur Veſper. Inde porrò Crepuſculum, ſic fortaſſe appellatum, quòd res incertæ, Creperæ dicūtur: idque tempus, noctis ſit an diei, incertum eſt. Poſt id ſequitur tempus, quod dicimus, Luminibus accenſis: antiqui, Prima face, dicebant. Deinde Concubium, cùm itum eſt cubitum. Exinde intempeſta, id eſt, multa nox: quia nihil agi poteſt tempeſtiuum. Tunc ad mediam noctem dicitur, & ſic media nox. Hæc Cenſorinus. His ego tantùm adiiciam, quod & ſuprà annotaui, Plinium quoque lib. 7. cap. 60. ſcribere, ſerius Romæ obſeruatas eſſe horas. Duodecim Tabulis ortum tantùm & occaſum nominari: Poſt aliquot annos adiectū eſſe & meridiē.

Hæc hactenus habui, quæ de XII. Tabulis, vel earum potius reliquiis dicerem. Macrobius lib. 3. Saturn. cap. 17. ait, cùm earum contemni cœpit antiquitas, eadem illa, quæ iis cauebantur, in alia Latorum nomina tranſiſſe. Factum eſt itaque, vt tanto magis earum memoria ſenſim exoleuerit, & nos in tanta veterum monumentorum iactura non poſsimus non multa, quæ accepta his Tabulis ferenda ſunt, planè ignorare. Sed quod ſupereſt tamen, quantulumcunque illud ſit, tanto eſt etiam maiori & diligentia colligendum, & cura ſtudióque conſeruandum.

FINIS.

A

Abalienationis duas tãtùm ſpecies Romani habuerunt. 52
Abdicatio & Exhæredatio ſumma pœna patris in filium. 23
Abdicatio quid. ibid.
Abſtemiarum mulierũ partus imbecilliores. 22
Abſtemiæ ante Romam conditam in Latio mulieres fuerunt. ibid.
Abſtemiæ cur Lycurgo non probabantur. ibid.
Abſtemius ferè Romulus. ibid.
Acerræ cum coronis longis in funeribus cur ſublatæ. 83
Achas impius, DOMINI altare diſiecit, vt Damaſcenum erigeret. 5
cui Actio legis data ad eum adoptari aliquis poterat. 94
Actionem legis quando habere Magiſtratus dicitur. 94
Actiones legis. 94
Actus & viæ differentia, & quid. 45
ἀκρόδρυα omnes arborum ſpecies continent. 58
Addictorum debitorum conditio. 105
Adoleſcentes triginta annis minores apud Romanos, vinum non bibebant. 22
Adrianus & Alexander Seuerus Chriſto templa fecerunt. 13
Adulterarum apud Germanos pœna præſens, & maritis permiſſa. 21
ad Adulteræ mulieris accuſationem maritus patri præfertur. 21
Adulterii initium ebrietas. 23
de Adulteriis acerbam legem Iuliam, Domitianus impurus alioqui tyrãnus, reuiuiſcere iuſſit. 21
de Adulteriis cur legẽ Lycurgus nõ tulerit. ibid.
de Adulteriis lex neceſſaria. ibid.
in Adulterio deprehẽſam vxorẽ, marito interimere non permiſerunt veteres Romanorum leges. ibid.
Adulteriorum Romani nimiùm molles vindices. ibid.
Adulterium. 23
Adulterium, præ cæteris criminibus ſemper punitum. 117
cum Adultero filiam deprehenſam lex Iulia patri permiſit confodere. 21
Adulteros & curioſos Comœdiis taxare licitũ. 111
αἰκίας δίκη quæ. 119
in Ædibus, idem ius quod in fundo. 52
Ædibus iuncta, cur non legantur. 57
Sex. Ælius Catus XII. Tab. interpres. 34.98
ab Ænæa principia Reip. Rom. 4
Æra legum in Capitolio liquefacta. 32
Ærarium Decemuiri locupletabant bonis vacãtibus. 77
Æris vſus ad perpetuitatem monumentorum tranſlatus. 32
Æs alienum hæreditarium. 85
Æs confeſſum. 103
in Æs incidendarum Cõſtitutionum & Legum mos quandiu durauit. 32
propter Æs alienum ciuis non necatebatur. 105
Affinium ſuperiorũ inferiorúmque in recto ordine, perpetua nuptiarum prohibitio. 60
Ægeria Numæ. 5
Agnati collaterali linea, & ex ordine tranſuerſo ad ſucceſsionem veniunt. 76
Agnati & Gentiles ad curationem inſanorum vocabantur. 66.67
Agnationis ciuile ius tantùm in deferenda, ſiue tutela, ſiue hæreditate Decemuiri ſpectabant: alii naturale. 66
Agnatio per emancipationem perit. 65.66
in Agnatis diſcrimen ſexus eſſe noluere Decemuiri. 76
Agnatus quis, & qui. ibid.
Agriculturæ, Plebs Romæ operam dabat. 10
Agriculturæ Quintius Cincinnatus operã dãs, Dictator factus. ibid.
Agrimenſores. 44
Agri Numa ſtudioſus. 55
Agri, qui fiat vt ſæpe inculti longo tempore maneant. ibid.
Agri ſummam curam Cyrus geſſit. ibid.
Agros, Cimon Athenarum dux omnibus egenis patère voluit, vt poma frugéſque depaſcere poſſent. 59
Agros qui bene coluiſſet, laudatus: qui neglexiſſet, mulctatus à Cyro. 55
per Agrum alienũ an ire aut agere liceat. 58.59
qui Agrũ Romæ ſiuiſſet ſterileſcere & ſordeſcere, infamia à Cenſoribus notabatur. 55
Alexander Seuerus & Adrianus Chriſto templa fecerunt. 13
quod Alienum, furtiuum. 57
de Alimentis, quæ inopes parentes ex publico petere debent, conſtitutio Conſtantini. 33
ALLELVIA. 82
de Ambitu quando lex Iulia ceſſauit. 18
Ancilla ſerpentem peperit. 25
dominus Ancillam ſuam alterius cõtubernalem vindicare poteſt. 24
Ancus ędificator Vrbẽ muro primus cinxit. 5.19
Androgyni in mare abiiciebantur. 25
de Animalibus, quę damnum dederunt, controuerſiæ. 60.61
Animal nocens, nec ſolutum nec alligatum habere non licet, quà vulgò iter fit. 60.61
Animal ſenſu carens, non dicitur iniuriam facere. 61
Animal ſi nocuit, quæ in eum pœna ſtatuatur. ib.

Annus

Annus Romuli. 63
de Annona punitur, qui ſocietatem coierit, quo annona carior eſſet. 48
propter Antiquitatē, Romuli caſa paſtoralis, & Lupæ ænea effigies, Romæ amatæ. 6
ἀπαγωγὴ Græcorum vt rei iudicatæ pareretur, in vſum reuocata. 104
Ap. Claudius Decemuirorum princeps. 100
Appius Claudius homo libidinoſus. ibid.
Applicationis ius & vſus. 26
Apollo Pythius de religione conſultus, quid reſponderit. 12
Aquam, apud Maſſilienſes & Mileſios, mulieres bibebant. 22
de Aqua pluuia controuerſiæ. 45
Aquæductibus Roma abundabat. ibid.
Aquæductus, cuius origo memoriam exceſſerit, iure conſtituti loco habetur. 53
Arās cur in eminēti loco extrui Socr. voluerit. 16
Aratus Sicyonius. 54
Arbitrum & iudicem morbus excuſat, vt rebus iudicandis operam dare non cogatur. 97
Arbores alienas qui cecidiſſet, luebat in ſingulas, 25. æris. 114
Arbores, Domitius Ænobarbus & Craſſus Orator, plures fecerunt q̄ ædes pulcherrimas. ibi.
Arbores & præcipuè vites, qui ceciderunt, tanquam latrones puniuntur. ibid.
Arbores frugiferas hoſtium, ne in bello quidem ſuccidi, lex Moſaica paſſa eſt. ibid.
de Arboribus, prope confinium poſitis, controuerſiæ. 43
Arboris appellatione, vitis & olea cōtinētur. 115
Arborum cura. 114
Arborum furtim cæſarum condemnatio continet duplum. ibid.
Arcades, literarum Græcarū vſum & humanioris vitæ leges inuenerunt. 4
Arcera quid. 95. Areopagitæ. 30. 31
Areopagitæ cum Vndecimuiris Athenis capitalibus cauſis pręerant. 106
Areopagum, exemplo Gręcorū, qui in ciuiū delicta animaduerteret, Romani habuerunt. 106
Archilochi Poëtæ impudici libri è ciuitate exportati. 16
ἄρχων ἐπώνυμος, dandorum pupillis tutorum curam habebat. 66
Ariſtocratiæ forma, ius mariti cum vxore. 23
Ariſtocraticæ magis q̄ Regiæ, Romuli leges. 29
Aruſpices contempti & irriſi. 9
Aruſpices Romani coluerunt. 113 Aſotus. 68
Aſsiduus vnde dictus. 98
Aſyli ius quantum Romanis placuerit. 25
Aſylum Romulus conſtituit. 25
Aterina lex, quò mulctæ certior ratio eſſet, oues & boues æſtimauit. 29
Athenarum gubernatores Pericles, Themiſtocles, Cimon, &c. 30
Athenarum imago, Roma. ibid.
Athenæ bello Peloponneſiaco diſsipatæ. 30
Athenæ multa eximia diuináque pepererunt. 15
Athenæ, ſcola quædam, quæ Græciam vniuerſam erudiit. 30
Athenięſes βασιλέα, q̄ ſacris pręeſſet, habebāt 10
Athenienſes publicis iudiciis adhibent ſuos μαντέας. 8
Athenienſes quomodo puniebant ſicarios. 18
Athenięſes, ſacra patria ꝙ ſeruauerūt, laudati. 14
quas ab Athenienſibus Romani leges acceperunt, reddiderunt. 31
Athenienſium ſacerdotum caſtitas. 16
Athenienſium ſacra Corytτia nocturna, Eupolis poëta damnauit. 15
Athenis, Areopagitę capitalibus cauſis præſunt, & Rex Sacrificulus, quem βασιλέα vocāt. 106
Attica vrbs. 30
Attica vrbs bello Perſico liberata, diuitiis affluens, deliciis indulſit. ibid.
Atticæ leges vnde compoſitæ. 31
Auguratorium vbi conditum. 8
Auguratus Romuli, paſtoralis non vrbanus. ib.
Augurem aſſeſſorem ſuis Regibus dant Lacedæmonii. ibid.
Augures conſuli vetantur. 9
Augures & Aruſpices Romani, coluerunt. 113
Auguria Chriſtiano improbanda. 9
Augures & Pontifices ex Plebe creati. ibid.
Auguria Plato & Pythagoras probauerunt. ibid.
Auguria Tarquinius Priſcus irriſit. 8
Auguribus, exemplo Romuli, reliqui Reges Romani vſi. ibid.
Augurio Romulus fratri prælatus eſt. ibid.
Augur optimus Romulus. ibid.
Augurum ius maximum habitum eſt. ibid.
in Auguſtum omne ius belli & pacis, conſenſu Populi, tranſlatum. 11
Auguſtus nō tulit leges ſine Populi conſenſu. ib.
Auguſtus quando regnauit. ibid.
Auſpicatò Romulus Vrbem condidit. 8. 9.
ſine Auſpiciis, exactis Regibus, nihil publicè, priuatim, domi & militiæ actum. 8
Auſpicium quod ſine piaculo præterire non licet, milites deſcriptos, ſi pręfinito tēpore non adſint, excuſat. 97
Autoritas. 55
Auxo Eques Romanus, quòd immoderatius virgis filium cecidiſſet, ſuis ſtylis confoſſus eſt. 23
ἄξονες Solonis. 4. 32

B

Bacchanalia nocturna, cur, & quādo ſublata. 15
βασιλέα Athenienſes, qui ſacris pręeſſet, habebant. 10. & qui capitalibus cauſis. 106
Belli deſertores vltimo ſupplicio affecti. 107
Belli & pacis incūdæ Populo poteſtas cōceſſa. 11
Bellum gerens iniuſſu Principis, lege Iulia, Maieſtatis tenetur. ibid.
Bene viuendi diſciplina, vlciſcendi maleficii acerbitas. 109
Bona Dea, vocata Fauna Fatua. 14
Bona vacantia. 77
cui Bonis interdictum, teſtamentum facere non poteſt. 70
quibus Bonis interdictum, nihil ad alium transferre poſſunt. 67

Bonorũ ſuorum cuique libera adminiſtratio. 67
Boues & oues Aterina & Tarpeia lex æſtimauit, quò certior mulctæ ratio eſſet. 29
Brutus libertatis Romanæ vindex de abolendis Regiis legibus, legem ad populum tulit. 29

C

Cadauera Romæ per portam Libitinenſem efferebantur. 80
quo Cadauer vrebatur loco, eodẽ & cineres condebantur. 82
Κακοζηλία. 13
Κακουργία ſiue γοητεία à Romanis ſpreta. 113
ante Cæſares, quod ſine Populi iuſſu actum de bello aut pace, irritum & punitum erat. 11
Cæſares & Imperatores aliquãdo Reges dicti. 27
Cæſares ius legis ferendæ Populo eripere non potuerunt. 11
Cæſaribus creatis Populus ſuam poteſtatem & imperium communicauit. ibid.
Charondas. 30
Caligula ius ſuffragiorũ Pop. reddere tẽtauit. 11
Campus Exquilinus ſepulturis cadauerum deſtinatus. 80
Canis, ſi damnum dederit, quas luat pœnas. 60
Capitalibus cauſis Areopagitæ Athenis: Romæ, Quæſtores præerant. 106
in Capitalibus criminibus, iis ſaltẽ, q̃ pœnã ingerunt, nõ nocet reo ſi aduerſariũ corruperit. 117
Capitis ſupplicium ciuibus Ro. lex Sempronia & Porcia remittebat. 107
cum Capitolio, Tabul. tria millia cõflagrarũt. 32
in Capitolio legum Tabulæ obſeruatæ. 33
Capitolium, Idolorum curia. 13
in Capitolium vel alterius vrbis templũ perfugere, ſcelerato permittere, quãta ſuperſtitio. 25
Carcer ad hoĩes cõtinẽdos, nõ ad puniẽdos. 104
Carcere clauſo patri, puella victum inferre prohibita, vberibus eum ſuis aluit. 105
Carcerẽ Tullianũ Ancꝰ Tulliuſq; extruxerũt. 104
Carcerẽ prope Iani tẽplũ Ap. Cl. extruxit. ibid.
qui Carcere claudi aliquem iuſsit, is victum vincto ſuppeditare debebat. ibid.
Carmen malum conſcribere, quo fama alterius commaculatur, vetitum. 111
ob Carmen famoſum dãnatus, inteſtabilis fit. 112
Carmen qui accẽtitauiſſet, actitauiſſet, aut cõdidiſſet, quod infamiã faceret, ſancitũ capite. 111
Carmine malo quenquam deſcribi vetitum. 112
Carminibus cur leges deſcribi ſoleant. 33
Caſa paſtoralis Romuli, Auguſti tempore, quàm grata Romanis. 6
Caſsii Seueri libido in diffamandis, procacibus ſcriptis, viros & fœminas illuſtres. 112
Caſtiſsima ſeueritas Lacedæmoniorum. 16
Caſtitas Græcorum in Sacris. 15
Cato Cenſor diſſuauiantem maritum, præſente filia, non tulit. 16
Cenſores Romæ non patiebantur, ſacella aut ſacra priuata eſſe. 12
Centuriata Comitia ariſtocratica. 106
Centuriata Comitia conſtituta. 42
Cẽturiatis Comitiis criminum pœnæ relinquebantur. 107
Centuriatis Comitiis priuilegia tantùm irrogabantur. 42
Ceremonias receptas coluit, nouas verò cõtempſit Auguſtus. 13
Chaldæorum præſtigias Romani eiecerunt. 113
Chriſtiano Auguria improbanda. 9
Chriſto tẽpla fecerũt Adr. & Alexãder Seuerꝰ. 13
Chriſtum inter Deos referri Tiberius iuſsit. 13
an Cic. in li. de Leg. x i i. Tabulas cõplexus ſit. 34
Cicero x i i. Tabulas puer didicit. 33
Cicero exemplo Platonis leges ſuas cõfinxit. 34
Ciceronis tempore, optima lingua. 35
Cimon Athenarum gubernator. 30. 31. 59
qui vt Ciues Romani agere volebãt, togam ſumebant. 17
Ciues Romani ſine crimine togam abiicere nõ poterant. 17
Ciuile iudicium, ad rem familiarem, ſarciẽdũmque damnum pertinet. 119
Ciuilia munera penes quos erant Romæ. 9
Ciuili cauſa, potior eſt ſacrorũ & religionis. ib.
Ciuilis prudẽtiæ in Romulo plurimum, religionis parum. 5
tota Ciuilis ſcientia x i i. Tabulis continetur. 33
Ciues tantùm vſucapionem dabant. 55
Ciuilis iuris moles cum Imperio & Popu. Ro. accreuit. 6
de Ciuis Ro. capite Conſules iniuſſu populi ſententiam non ferebant. 106
de Ciuis capite priuilegium irrogari niſi Centuriatis Comitiis, non licuit. 107
Ciuis propter æs alienum non nectebatur. 105
Ciuitatis decora facies, Decemuiris curę fuit. 57
Ciuitatis fundamẽta firmiſsima, Sui quẽque iuris & dimittẽdi & retinẽdi eſſe dominum. 67
Ciuitates deploratis rebꝰ oĩbꝰ hos exitꝰ habẽt, vt dãnati reſtituãtur, res iudicatę reſcindãtur. 101
Clandeſtinas conciones qui conflaſſet, capite mulctatus. 109
Clauibꝰ ſuppoſitis, vxor furtũ faciẽs, punitur. 22
Clientelarum ius, gentilitium. 26
Clientes in Patronos, quales. ibid.
Clientes liberos eſſe intelligimus. ibid.
Cliens & libertus. ibid. Clientum ratio. ib.
Clinia Alcibiadis patre mortuo, Alcib. ĩpuberis tutores legitimi fuerũt Pericles & Ariphõ. 65
Cluſii materfa. ſerpentem viuum peperit, qui in profluentem deiectus, auerſa aqua natauit. 25
Coemptione contractarum nuptiarum ius. 19
vbi Cognationis gradus in aſcẽdẽdo duo, & totidẽ ĩ deſcẽdẽdo, nuptiarũ nõ eſt prohibitio. 61
Cognatus naturaliter dicitur, qui per fœminini ſexus perſonam coniungitur. 76
ob Colaphum iniuria inflictum, Eueon Laodamantis frater, à Beoto publicè truncatus. 119
Collaterali linea agnati, ad ſucceſſionẽ veniũt. 76
Collateralis affinitas nuptias nõ impediebat. 62
Collegia certa Romæ. 48
Collegia cõſtituta negotiationibꝰ exercẽdis. ib.
Collegia & ſodalitia inſtituta vt neceſſariã operam publicis vtilitatibus exhiberent. 48

Collegii

Collegii corpus, res communes habebat, exemplo Reip. 48
Collegii eiuſdem ſocietates. 47
Collegium illicitum qui vſurpauit, quæ pœna manet. 47
Collegium nõ omnibus habere conceditur. 48
Collegium, vel quodcunque tale corpus, niſi ex Senatuſcõſulti authoritate, & Cęſaris, coierit, videtur contra mandata, &c. 47
Comitia ad Patres tranſlata. 11
Comitia cum Populo partita. ibid.
Comitiis Centuriatis tãtùm de ciuis capite agebatur. 107
Comitiis Tributis, Curiatiſve leges publicæ ferebantur. 42
ad Comitium Prætori producebantur debitores tribus nundinis, quantæque pecuniæ iudicati eſſent, prædicabatur, &c. 105
Commercia cõſeruantur, ſi pactiones Collegiorum ratæ habeantur. 48
de Commerciis Seruius leges edidit. 45
Commerciorum & contractuum rationem neceſſariam Decemuiri expolierunt. 49
Commerciorum peſtis, & fraudum omnis generis ſeminarium, non præſtare ea quæ lingua nuncupata ſunt. 49.50
Cõmunio, magnas plerũq; diſcordias excitat. 78
Comœdiæ libertas. 111.112
Comœdiæ veteris licentia ſublata. 111
Comœdiis quos taxare licitum. ibid.
Concapu. 56 Concubium. 121
Condẽnationis modus, ex iure & perſona agentis metiri debet. 87
de Condemnatis Græci ſummũ ſupplicium ſumebant. 106
Condemnatus, etſi ſoluendo non ſit, ſi tamẽ bonis cedat, in carcerem non trahetur. 106
Condemnatus executorem habet. 103
Condictio ex lege quæ appellatur. 94
Confeſſæ res, quando pro iudicatis habẽtur. 103
Confeſsiones, quando ratæ ſunt. ibid.
Confeſsi eodem loco quo iudicati. 102.103
Cõfeſsis, vt iudicatis, tẽpus ad ſoluẽdũ datur. 103
Confeſſoria actio. ibid.
Confeſſus quidam in ſe liberatus. ibid.
Cõfitẽri de maleficio, nõ ſemper fides habẽda. ib.
prope Confinium poſitarum arborum controuerſiæ. 43
Confiteor. 103
Coniuges, ciues Romani eſſe debebant, vt iuſtæ eſſent nuptiæ: vt apud Athenienſes. 61
Cõiuges, fiſco ſummoto, poſt agnatos omnes & cognatos, inuicem ſuccedere poſſunt. 20
Connubia Sabinarum virginum, quomodo cum Romanis iuuenibus contracta. 19
inter Cõiuges, fortunarum omnium ſocietatem Romulus, & Iuriſcõſulti qui eum ſecuti ſunt, probarunt. 19.20
Conſulatus quando Plebi communicatus. 9
Cõſules, iniuſſu populi, de ciuis Ro. capite ſententiam non ferebant. 106
Conſulibus ſolis ius fuit mulctam indicere. 29
Conſtitutiones generales, nõ Principum ſingularia reſcripta obſeruanda. 42
Cõſtitutiones Principum, Regiæ leges dictæ. 27
Conſtitutionum in æs incidendarum, quandiu mos durauit. 32
Conticinium. 121
de Cõtractibus & priuatis rerum dominiis, cur leges Romulus non tulerit. 5
de Contractibus leges Seruii Tullii, quas Superbus aboleuerat, Po. Ro. reſtituit. 29
de Contractibus lex neceſſaria. 45
de Contractibus, Nundinis & iniuriis, quinquaginta leges Seruius tulit. 5
in Contractibus obſeruanda. 50
à Conuentionis verbis diſcedere non licet. 51
Conuicii ſiue κατηγορίας iudicium leue apud Græcos. 119
Cõuicii iniuria, quinque drachmis Athenis vindicata, ſicuti Romæ 25. aſſibus. ibid.
lex Cornelia cur teſtamentaria dicta. 72
lex Cornelia de Sicariis. 18
Cornelius Sylla. 119
Coronabantur olim mortui. 83
Corona quibus impoſita, laudis ſignificatio. ibi.
Coronæ in funeribus vſus ſublatus. ibid.
Coronæ longæ. ibid.
Coronæ vſus. ibid.
Cotyttia ſacra Athenienſium nocturna, Eupolis poëta damnauit. 15
Creditores ante tempus pręſtitutum, agere non poterant. 95
Creditores ſi vellent, addicti ſibi hominis corpus partiebantur. 105
Creditor cum ſingulis experiri poteſt. 79
Creditoris plus petentis, pœna. 95
Creditor manũ iniicere debitori nõ poteſt. 104
Creditorum ius. 101
Creditorum ius maius, quàm legatariorum. 94
Crepuſculum vnde dictum. 121
Creſphon quidam improbus tutor. 69
Criminale iudicium, ad maleficii vltionem pertinet. 119
Criminalis animaduerſio cùm erat neceſſaria, Quæſtores à populo conſtituti. 106
Criminũ pœnę Populo relinquebãtur, & Centuriatis Comitiis. 107
Curatori in furioſum, eiuſque bona, XII. Tab. poteſtatem dant. 67
Curiatæ leges, quæ. 11
Curius, & cęteri Senes à villa in Senatum accerſiti. 10
Curulis ædilitas, Patriciis data. 9
Cynici. 16
Cyrus agri curam ſummam geſsit. 53

D

DÆmoniorum, Roma, conuentus. 13
Damaſcenum Achas impius vt erigeret, Domini altare diſiecit. 5
Damnatis, ius datum prouocãdi ad populũ. 107
Damnatorum reſtitutio, afflictarum ciuitatum, exitus exitiorum extremus. 101
ad Damnũ datũ lex Aquilia tãtùm pertinet. 119

Debitores ad Comitium tribus nundinis producebantur, quantæque pecuniæ iudicati eſſent, prędicabatur: tertiis autem nundinis capite pœnas dabāt, aut trans Tyberim peregre vænum ibant. 105
Debitoribus confeſsis condemnatiſque, triginta dies iuſti dati. 102
Debitoribus vinctis, ius paciſcendi erat. 105
Debitoris addicti corpus, ſi vellent creditores, partiri permiſſum. 105
Debitoris cōdemnati coërcitio, penes creditorem, quanta olim relicta. 104.105
Debitor iudicatum non faciens publico carcere coërcendus. 104
Debitorum corpora libera, quibus Reſp. in bellis opus habebat: ſolæ verò poſſeſsiones & facultates debitorū creditoribus obnoxiæ ſunt. 104
Debitorum perfidia, cur punienda. 101
Decemuiri. 5
Decemuiri cum autoribus XII. Tab. nihil commune habebant. 32
Decemuiri XII. Tab. conditores. 64
Decemuiri legibus componendis operam dabant. 29.31
Decemuiri Romæ ſæpe creati litibus iudicandis. 64
Decemuiri, ſecundò creati. 32
Decemuiris decora ciuitatis facies, curæ fuit. 57
Decēuiros creari quādo à Populo poſtulatū. 29
Decēuirorū leges quāto conſenſu receptæ. 31.32
Decemuirorū princeps Appius Claudius. 100
Dedititii, vt Gabii. 108
Defunctorū teſtamētis quantū tributum. 70.72
Defunctorum volūtates circa funus, ineptæ. 81
in Dei vero cultu reiiciendo, Romanorum pertinacia. 13
ad Delectum qui nō reſpondent, vt proditores in ſeruitutem rediguntur. 97
Delictorum priuatorum pœnæ, criminales non ciuiles. 119
Democritus magiam colebat. 113
Deos alienos coli, religionum confuſio. 12
Deos, præter patrios & indigenas Rom. alios, priuata ſuperſtitione confingi & aliunde acciri, vetitum. 12
propter cultos Deos peregrinos pœnæ capitales. 14
Deportati. 17
Deum colere Romulus iuſsit: ſed quis Deus eſſet, & quare colendus, neſciuit. 5
Deus colendus νόμῳ πόλεως. 14
Δίκη βλάβης καὶ αἰκίας. 119
Diei Ciuilis diuiſio ex Macrob. 121.
ad Diem ſtatum potius veniēdum, quàm ad delectum reſpondendum. 97
Dies condictus. 97
Dies diffiſsi. 96
Dies interciſi. ibid.
Dies iuſti qui. 102
Dies ſtatus. 97
Diffindere. 96
Diluculum. 121
Diminutio capitis, tutelas non amittit. 65
Diminutione capitis, cur hæreditates legitimæ pereunt. 66
Dionyſii de religione bonum iudicium. 12
Dionyſius Halicarnaſſęus. 4
Δεισιδαιμονία. 12
Δεισιδαιμονίας ἐπιτομὴ καὶ οἰκουμένης, Roma vocata. 13
Diuiduæ res. 11
Diuinationis vſus ſublatus. 113
Diuiſionis inter hæredem & fideiuſſorem diſsimilis ratio. 90
Diuortium. 62
Δωδεκαδέλτος Caii libri ſex. 34
de Dolo malo formulæ, euerriculum malitiarū omnium. 51
de Dolo malo Gallus Aquilius primus formulas protulit. ibid.
Domina etiam eſt vxor. 19
de Dominiis rerum priuatis, cur legem Romulus non tulerit. 5
cur de Domo in ius vocare non liceat. 96
Domus, cuique & tutum, & liberum receptaculum eſſe debet. 58.96
Donatiſtas, qui ab Eccleſia deſciuerant, Auguſtinus receperat. 108
Draconis leges de ſuppliciis vetuſtiſsimæ. 28
Ducere reum in ius quid. 104
Duiri pro dati. 82

E

Ebria Fatua Fauna facta, cæſa vſque ad mortem. 22
Ebrietas, adulterii initium. 23
Ebrietatis vitium Græcis leue viſum eſt: Romanis graue. 32
Egnatius Mecennius, vxorem, quòd vinū è dolio bibiſſet, interfecit, & à Romulo eſt abſolutus. 22
in Eccleſia ſepelire vetitum. 81
Elephantidis libelli impudici. 16
Eliberitinum concilium nocturnas mulierū peruigilationes cur vetat. 15
per Emancipationem agnatio perit. 65.66
Enumeratio in lege quid. 91
Ephedra quid. 81
Epheſii neminem virum bonum in ſua ciuitate tolerabant. 31
Ἐπιγράμματα qui in notam aliquorum produxit, inteſtabilis fit. 112
πρὸς ἐπωνύμους εἰκόνας, leges ſuas Athenienſes proponebant. 33
Equites Romanos & Senatores Adrianus Imp. ſemper in publico togatos eſſe iuſsit. 17
Erciſcundæ familiæ actio. 78.79
Erciſcūdæ familiæ iudiciū, ex duobus cōſtat. 79
Ἐθελοθρησκεία vitanda. 13
Eueon Laodamantis frater à Beoto, ob colaphi iniuria inflictum, truncatus publicè. 119
Eupolis poëta Comicus. 15
Exactionē iniquā Iuriſconſulti non tolerarūt. 94
Exactio partium, incommoda quæ habeat. 79.91
Executio rei iudicatæ humanior, vt res mobiles, immobiles, poſtremò & nomina caperentur. 105.106.

Executio rerum iudicatarum. 103
Executorem habet, is cui quis cōdēnatus eſt. 103
an Exhæredandorum filiorum poteſtas patribus data. 70
Exhæredatio & abdicatio, ſumma patris in filiū pœna. 23
Exorciſtæ impoſtores nominati. 113
Ezechias. 12
Ezra & Nehemia Iudæorum duces. 31

F

FAbio, Q. Fabii Ma. filio, quòd luxuria vitam deperditam ageret, bonis interdictum 67
Face prima. 121
Facta. 88
Familiarum dignitas per maſculos magis quàm per fœminas conſeruatur. 74
Familiæ erciſcundæ actio quibus datur. 86
Familiæ erciſcundæ iudicium XII. Tab. introduxerunt. 76
in Familiis bene inſtitutis ſimilitudines optimarum Rerump: reperiuntur. 23
Farris communio. 19
Fatua Fauna, Bona dea vocata. 14
Fatua Fauna quòd ebria facta eſſet, cæſa. 22
Faunalia ſacra, quando & quomodo fiebant. 14
Fauni duo templa Romæ. 14
Faunum Romulus cum Latinis ante Vrbem cōditam colebat. 14
Faunus Rex Latinorum. 14
Febris, motus contra naturam. 96
Feſcēninæ Comœdiæ licentia coërcita. 111.112
Feuda. 26
cur Fidei Terminíque numē conſecrarit Numa. 5.36
ad Fidem aſtringendam nullum vinculum iureiurando acrius. 51
Fidem fallere Reip. pernicioſum. 108
Fidem maximè omniū coluerunt Romani. 101
Fide, nulla res vehemētius Remp. continet. 101
Fides tollitur perturbatione iudiciorum & infirmatione rerum iudicatarum. ibid.
Filiam nuptam pater cur abducere non poteſt. 24
Filiifamilias ſupplicio digni, nō propinquorum ſed magiſtratuum iudicio deduntur. 24
Filiifa. vendendi an ius patri ſit. ibid.
inter Filios & filias bona inteſtatorum parentū æquo iure, pro virilibus portionibus diuidi oportet. 74
Filium, cui pater vxorem dediſſet, vendi nō poſſe, ſanxit Numa. 24
in Filium quando demum nihil iuris pater habebat. 23
in Filium quod olim patri ius. 23.24
Filius quando vendi poſsit. 24
de Finibus leges. 43
de Finibus quinque pedum, controuerſia dirimebatur ab agrimenſore. 44
Fiſcus, ſi vendat hæreditatem & bona vacantia, non amplius tenetur. 91
Fœminarum quàm maſculorum conditio deterior. 74
Fœminæ ſuos hæredes non habent. 77
Fœminis quales honores habiti. 16
Fœderum leges, Romanorum cum Latinis, quibus literis Seruius Tullius ſcripſerit. 4
Fœnerare prohibitum. 46
Fœneratores in quadruplum condemnabantur, cùm fures in duplum tantùm. 46
de Fœneratorum conuentionibus & ſodalitatibus prudenter iudicatum. 47
Fœneratorū negotiatio quomodo repreſſa. 46
Fœneratorum quęſtus improbatus. ibid.
de Fœnore rogatio. ibid.
Fœnore vnciario ne quis amplius exerceret, Tabulis ſanctum. 46
Forum quid. 83
Fraudandi ſpe ſublata, ſoluendi neceſsitas conſequitur. 101
Frugem aratro quęſitam, noctu pauiſſe, capitale. 59
Fundi populi qui appellabantur. 108
Fundi vſucapio & vſus, biennii. 52.54
Fundus quid, & pro quibus ſumatur. 52
Funebria, quibus luctus augetur, ſublata. 81.82
Funebris circumpotatio & ſumptuoſa reſperſio ſublata. 82
in Funere Chriſtiani canūt ALLELVIA. 82
in Funere Iuſtinianus leſſum conuertit in cantum: & præficarum mulierum loco Pſaltrias ſubſtituit. ibid.
in Funere mulieres leſſum faciebant, genas radebāt, apud Græcos magis, quàm Romanos. ibid.
ad Funerum ſumptus minuendos lex. 81
Furatus in caſtris Ro. ξυλοκοπίας ſupplicium dabat. 116
cùm Furere aliquem veteres ſignificabant, dicebant ad agnatos & gentiles deducendum. 66
aduerſus Fures vuarum & olerum, non minor pœna, quàm in homicidas & ſacrilegos. 115
Fures quum in duplum luerent, fœneratores in quadruplum condemnabantur. 64
Furioſi & prodigi maiores 25. annis, ſunt in curatione agnatorum. 66.67
Furioſo filiofa. curator pater datur. 65
Furioſus, ſuarū rerū dominus eſſe prohibetur. 66
Fur nocturnus, quoquo modo occidi poteſt: diurnus, ſi ſe telo defenderit. 116
Furor, maior inſania. 66
Furta Draco acerbè puniebat, Solon leniter. 115
Furta quæ per lancem liciúmque concepta, & eorum exemplum. 117
Furta per lancem liciúmque concepta, ſicut manifeſta vindicantur. 116
Furti actio ciuilis. ibid.
Furti actio de eo, quod detractum, alicuius vſus eſſe poſsit. 57
Furti, capitalis pœna. 116
Furti condictio. ibid.
Furti manifeſti pœna, quadrupli: nec manifeſti, dupli. ibid.

Furti perſecutio qualis. ibid.

Furti pœna, ad pecuniariam condemnationem reuocata. 116.117

Furtiuarum rerum non eſt vſucapio. 55.56

de Furtiuo tigno, quando verè furtiuum dici debet. 57

Furtiuum non eſt, quod ſciente domino incluſum eſt. 57

Furtiuum, quod alienum. ibid.

de Furto, vt de iniuria, paciſci permiſſum. 117

Furtorũ impunitas apud Lacedæmonios & Aegyptios licentia. 115

Furtorum priuatorum, mulcta pecuniaria. 116

Furtum. 56

Furtum oluſculi, Athenis acerrimè punitũ. 59

Furtum prohibetur illa Naturæ lege, ἃ μὴ κατέθου, μὴ ἀνέλῃ. 115

G

GAllicinium. 121

Gallorum veterum vanitas, qui exactionẽ æris alieni apud inferos fieri credebãt. 84

apud veteres Gallos, ius vitæ & necis viro in vxorem. 23

Gallus Aquilius, primus de dolo malo formulas protulit. 51

Gemma incluſa auro alieno, vindicari non poteſt. 57

Genas quas Priſci vocabant. 81

Gentiles ad curationem inſanorũ vocabantur. 66.67

Gentilitium, clientelarum ius. 26

apud Germanos adulterarum pœna præſens, & maritis permiſſa. 21

Gignendi ſummus finis, decem menſium. 63

Glandem in alienum fundum procidentem colligere licet. 58

Glans ante fruges inuentas, fuit olim homini & pecori cibus communis. ibid.

Glãdis appellatione omnis fructus cõtinetur. ib.

γοητεία Romani ſpreuerunt. 113

Gradus in cognatione aſcendentes & deſcendẽtes, qui. 61

Græca ne fuerit Romanorum lingua. 4

Græcia Magna, Italiæ pars dicta. 30

Græci ad falſum teſtimonium dicendum valde parati. 109

Græciæ ſtatum & Reſp. Paulus Aemilius conſtituit. 31

Græcorum in ſacris caſtitas. 15

Græcorum profana ſuperſtitutio. 12

Gymnaſia ſcholaſticorum. 48

H

HAeredes inſtitui poſſunt, qui adhuc in vtero ſunt. 71

inter Hæredes, ſexus diſcrimen Decemuiri nullum fecerunt. 74

inter Hæredes tam creditoris quàm debitoris, hæreditaria, pro portionibus hæreditariis diuidenda. 90.91

Hæredes ſuos, fœminæ non habent. 77

Hæredibus, familiæ erciſcundæ actio data. 78

Hæreditariæ res vt diuidãtur inter hæredes, ibi.

Hæreditariæ obligationes quæ. 85

Hæreditas delata, tum dicitur, cùm adiri poteſt: neque antea repudiata dici poteſt. 77

Hæreditas diuiditur per actionem familiæ erciſcundæ. 79

quorum Hæreditas tantùm diuidi poteſt. ibid.

Hæreditas in ſtirpes diuiditur, cùm nepotes in locum filiorum ſuccedunt. 75

Hæreditas legitima quæ vocatur. 73

Hęreditas primò liberis defertur. ibid.

in Hæreditate adeunda, parentum & cognatorum gradus vt diſtinguendi. 77.78

in Hæreditate deferẽda, ſeu tutela, Decẽuiri agnationis ius ciuile ſpectabãt: alii naturale. 66

ad Hæreditatem non admittitur natus poſt decem menſes mortis. 76

ad Hæreditates Decemuiri quos vocabant. 71

Hæreditates legitimæ cur diminutione capitis pereunt. 66

Hæreditates variè inter hęredes diuiſæ. 93

Hæreditatis expilatæ crimen, cur furtum propriè eſſe non poteſt. 56

Hæres in ſolidum mariti inteſtati fit vxor. 20

Hæredum diſcrimen. 77

Harpyæ obſcœnæ volucres. 17

Haſta Romuli, terrę infixa, frondes emiſit. 8

Hebręorum Deum ſolum, cur Romani non receperint. 13

ἑταιρίαι. 48

Hermaphroditi in eo ſexu cenſebantur, qui in iis prȩualebat. 25

Hermaphroditi in mare abiecti. ibid.

Hermaphroditi in prodigiis & deliciis habiti. ibid.

Hermodorus Epheſius XII. Tab. autor, & interpres legum, quas Decemuiri ferebant. 31

Hermodorus Epheſius philoſophus ciuitate eiectus propter ſingularem virtutem. ibid.

ἱερᾶσθαι τοὺς εὐπατρίδας. 9

ἱερεῖς ὀργίων ἢ θιασώτας repudiati. 47

ἱμάντιά τε ξράγανα. 17

in Homicidam cur Romulus & Solon nullum ſupplicium conſtituerint. 18

de Homicidis lex diuinitus ſancita, qualis. 18

de Homicidis lex Tulli Hoſtilii. 18

Homicidium omne, parricidium. ibid.

Horarum nulla Romæ diſtinctio. 54

Horarum obſeruatio ſerius Romæ contigit. 35 121

propter Horatios Tergeminos, lex à Tullo Hoſtilio lata, vt quibus tres liberi eſſent, patria daretur poteſtas. 37

Horatius Tergiminus. 24.76

qui Hoſtem concitauit, capite punitur. 107

Hoſtile habitũ eſt, aliã, quã per portas egredi. 19

Hoſtire. 97

Hoſtis apud Maiores quis dicebatur. 54

Hoſtis, olim peregrinus vocatus. 97

Hypothecaria actio quibus datur. 84

I

IDolorum cura, Capitolium. 13

Ieſaias Propheta. 12

IM. 115
Immaturam oliuam, ſegetem, aut vuas crudas qui decerpſerit, Aquilia tenetur: ſi maturas, ceſſat Aquilia. ibid.
Immolare hominem, & humano ſanguine litare, vetitum. 13
Imperatores, aliquando Reges dicti. 27
ad Imperium & leges orbi terrarum dandas, ciuitatem ſuam condidit Romulus. 5
Impunitatis ſpes, maxima peccādi illecebra. 107
Incantationum coërcēdarum ſolicitj Romani. 113
ob Inceſti crimen Valerio Licinio iure togę interdictum. 17
Indiuiduæ res quæ. 88
Infamia nihil viro bono acerbius. 111
Inficiationis pœna. 103
Initiationes arcanæ cur ſummotæ. 14
de omni Iniuria vel criminaliter vel ciuiliter agi poteſt. 119
qui Iniuriam paſſus, eam æſtimare debet. ibid.
de Iniuriis, Nundinis & cōtractibus leges quinquaginta Seruius tulit. 5
Innocens potius creditur, cui defuit accuſator, cùm non defuerit inimicus. 113
Inſania & furor. 66
Inſigniti & inſignes partus qui, & ſpecies quædam. 25
quibus Interdictum eſt bonis, nihil ad alium transferrę poſſunt. 68
Interrogatoria actio. 103
Inteſtabilis qui eſſe iubetur, eò pertinet, ne eius teſtimonium recipiatur, & ne ipſi dicatur teſtimonium. 112
Inteſtati qui propriè dicuntur. 73
Inteſtatorum hæreditates ad quos pertinent, ib.
Inuentarij beneficium. 90
in Italiæ optimis familiis vxor, viro inſciente, vinum guſtare non audet. 22
Italiæ quædam pars, Magna Græcia dicta. 30
Itineris latitudo & actus qualis eſſe debet. 44
Iudæi ſuam Remp. magnis animis inſtaurabāt. 31
Iudæorum duces Ezra & Nehemia. 31
Iudæos omnes Tiberius vrbe expulit, quòd aurūm & argētum templo datum, in ſuos vſus verterent. 117
Iudex corruptus, in pœnam, æſtimationem litis præſtare debet. 110
vt Iudicatę rei pareretur, Græcorum ἀναγωγὴ in vſum reuocata. 104
Iudicatæ rei vis & autoritas. 102
Iudex qui delatum ad ſe crimen neglexit, id ipſum pati debet quod alteri induſſit. 118
Iudicaturā rerū infirmatione Ciuitates pereūt. 101
Iudicati actio deneganda, ſi reus morbo impeditus adeſſe non potuit. 97
ad Iudicati tempus prorogandum potius, quàm ad arctandum, procliuiores Romani. 102
Iudicatis rebus ſtandum. ibid.
Iudicato ſi quis victum aut ſtratum inferri non patiatur, vtilis in eum pœnalis actio danda. 104. 105
Iudicatos in partes ſecari à creditoribus, leges erant. 105
Iudicem furem Alexander Imp. Seuerus, ſi vidiſſet, illi vt oculum erueret, digitum habuiſſe paratum ſe dixit. 111
in Iudicem corruptum, quam pœnam Cambyſes Perſarum rex cōſtituerit. 110
Iudicem morbus excuſat, vt rebus iudicandis operam non det. 97
Iudices corrupti deportatione puniuntur. 110
Iudicibus publica ſalaria conſtituta, qui nec dare quicquam nec accipere debebant. ibid.
Iudiciis publicis Athenienſes ſuos μαρτύρας adhibent. 8
Iudici qui pecuniā dedit, diffidentia iuſtæ ſententię, actionem amittit. 110
Iudicium tutelæ refertur inter iudicia ſummæ æſtimationis. 68
in Iudicium vocare non poſſum, quod mea voluntate actum. 57
Iudicum venales ſententiæ, ſine prouocatione, infirmæ. 110
Iulius Cęſar teſtamentum faciens, plures ex iis, qui eum poſtea occiderunt, nominauit tutores filij, ſi quis ſibi naſceretur. 65
Iumentum in lege quid, & vnde dictum. 95
Iureiurando, ad fidem aſtringendam, nullū vinculum acrius. 51
contra Iuris communis tenorem, priuilegiū irrogatum, irritum. 42
Iuris Ciuilis fontes, leges Romuli, & leges XII. Tab. 1. 29
Iuris Ciuilis moles cum Imperio & Pop. Rom. accreuit. 6
Ius Gentium, Redde quod debes. 101
Ius id eſt, quod vicißim quiſque patitur. 118
cur in Ius vocare de domo, non licebat. 96
in Ius vocandi modus. 103. 104
in Ius vocatus, eat. 95. 96
in Ius vocatus quis, ſi non ierit, mulcta damnatur. 29
ad Iuſtinianum vſque, à Romulo, quot anni. 5
Iuſtinianus, ſublatis mediæ iuriſprudentiæ difficultatibus, vt iuris ratio ad ſimplicitatem XII. Tab. reuocaretur, effecit. 72

L

LAbeonis commentarii in XII. Tab. 34
Lacedæmonii Regibus ſuis dant augurem aſſeſſorem. 8
Lacedæmoniorum caſtiſsima ſeueritas. 16
apud Lacedæmonios & Aegyptios furtorū impunita licentia. 115
Lances inter ſacrificia. 117
Laudis ſignificatio, corona. 83
cur non Legantur quæ ędibus iuncta. 57
Legādi libertas reſtituta, eadémque reſtricta. 72
Legare. 69
ne Legatarius plus quàm hæres haberet, lex Voconia ſtatuebat. 72
Lege agere quid. 94

Lege Iulia Maieſtatis,qui tenentur. 11
Legem ſimpliciter proferendo,x i i.Tab.intelligimus. 33.67.98
ad Leges orbi terrarum dandas ſuam ciuitatem condidit Romulus. 5
Leges cur carminibus deſcribi ſolent. 35
Leges Curiatæ quæ. 11
Leges duodecim Tabularum. 5
Leges nõ tulit Auguſtus ſine Populi cõſenſu. 11
Leges Numæ Pompilii latinæ. 4
Leges Romuli. 7.8
Leges Romuli antiquiſsimæ. 4
Leges Romuli magis Ariſtocraticæ quàm Regiæ. 25
Leges Romuli ſatis ſunt ad Reſpublicas regendas. 5
Leges ſciſcere,Romulo regnãte,Populi erat. 11
Legibus non ſoluebatur in Senatu quis,niſi ducenti adfuiſſent. 42
Legibus publicè propoſitis Maſsilia reliquas ciuitates ſuperabat. 30
Legibus ſoluebatur quis per populum tantũ.42
Legiſlatoris prudẽtis eſt, DARE POTIVS operam ne quid fiat, quàm vt factum puniatur. 68
Legis ferendæ ius Populo Cæſares eripere non potuerunt. 11
Legum & Conſtitutionum in æs incidendarũ quandiu mos durauit. 32
Legum Romuli paucitas,Iuſtiniani multis legibus collata,quid indicet. 5
Legum ſanctor præcipuus Seruius Tullius. 27
Legum ſemina ſparſit Romulus. 5
Legũ Themiſtoclis vinculo, vrbs Attica inſtaurata coaluit. 30
Leſſum. 35.81.82
Lex Aquilia non niſi ad damnum datum pertinet. 119
Lex Iulia de ambitu quando ceſſauit. 11
nulla Lex cur ſatis commoda omnibus eſſe poſſit. 42
Libelli famoſi damnati. 113
de Libellis famoſis iudicium vehemens. 112
Libellũ famoſum qui inuenerit,nec ſtatim corruperit,capitali ſupplicio coërcetur. 112
Liberi à parentibus, neque venditionis, neque donationis titulo,neque pignorum iure,neq; ſub prætextu ignorantiæ accipientis,in alium transferri poſſunt. 24
Liberi non cenſentur qui contra formã humani generis,conuerſo more procreantur. 25
nulla Liberi hominis venditio. 24
quibus Liberi tres,patria dabatur poteſtas. 27
Liberis parẽtum hæreditatem addicit Ratio naturalis,quaſi lex quædam tacita. 73
Liberorum,in hæreditate inteſtatorum adeũda, prima cauſa. 73
inter Liberos hæredes ſuos,nullum Decemuiri fecerunt ſexus diſcrimen. 74
Liber populus quando intelligitur. 26
Libertatis Romanæ vindex Brutus. 29
Liberti dedititii qui dicebantur. 108
Libertus & Cliens. 26
Liberum hominem alicui addici, & ſeruum fieri,pœnę cauſa,Decemuiri prohibuerunt.116
Libidinum frequens vſus apud Oſcos. 17
Libitinenſis porta Romæ, per quam cadauera efferebantur. 80
Libri magici,corrumpendi. 113
Libri omnes vaticiniorũ & veneficiorum Romæ ex Senatuſconſulto conquiſiti, combuſti. 113
Librorum, impudicos ſermones continentium autores aliquot. 16
Librum ad infamiam alterius qui ſcripſit, ſi cõdemnatus ſit, inteſtabilis in lege eſſe iubetur. 112
Licinia quæ virum ſuum veneno necauit, iudicio cognatorum ſtrangulata. 21
Licinius,carcere clauſis,cibum dari noluit. 104
Licio ſacrorum miniſtri cingebantur. 117
Lictores,Sacrorum miniſtri cur dicti. 117
Lictor quando legem agere dicitur. 94
Λήγειν. 69
quæ Lingua nuncupata in venditione, ea præſtari debent. 48.50
Lingua optima quo tempore. 35
Lingua priſca quæ,& quorum. 35
Lingua Romana ſæpe mutata, & quàm rudis veterum. 35
Lingua Romanorum an Græca fuerit. 4
Linguæ quatuor idiomata. 35
Lis in alium transfertur propter aduerſam valetudinem. 97
Litare ſanguine humano vetitum. 13
Literarum Græcarũ vſum Arcades primi inuexerunt. 4
Literæ Græcæ,eædem quæ olim Latinæ. 4
Litibus iudicandis Decẽuiri ſæpe Romæ creati. 64
Litigator qui in arbitrum compromiſerat, ſi nõ adfuiſſet,quòd aduerſa valetudine fuiſſet, nihilominus pœna committitur. 96.97
Λῆξις. 69
de Loci controuerſia apud Magiſtratum agebatur. 44
Locuples quis. 98
Luctus in funere damnatus. 82
Luctus tempus,decem menſium. 65
Ludicro quæſitarum etiam autoritas. 82
ad Lugendum, mulieri viduæ annus præſcriptus. 82
Lugubris eiulatus defenſus. 25
Lunares menſes. 63
Lupæ effigies ænea Romæ, propter antiquitatem,amata. 6
quòd Luxuria deperditam vitam Q. Fabius, Q. Fabii Maximi filius ageret, ei bonis interdictum. 67
Luxurioſe viuenti mulieri bonis interdicebatur. 68
Lycurgi ῥῆτρα. 4
Lycurgus abſtemias non probauit. 22
Lycurgus quo tempore mortuus. 4

Magia

M

MAgia ex Perſide in Græciam allata. 113
Magiam ſemper Romani eiecerunt. ibid.
Magicarum incantationum vis aliqua ex Virgilio. 113
Magici libri, improbatæ lectionis. 113
Magicis artibus pudici animi ad libidinem deflexerunt. ibi.
Magiſtratuum creandorum Principi data poteſtas. 11
Magiſtratus & Sacerdos idem. 9
Magiſtratus gerebant Patres & Patricii. 9
Magiſtratus, regnante Romulo, Populus eligebat. 10
per Magos & incantatores fertilitatem procuratam, & ſterilitatem depulſam Cæſares nõ improbarunt. 113
Maieſtas. 107
Maieſtatis lege Iulia quis tenetur. 107
Maieſtatis lex reducta, vt non ſolùm facta arguerentur, ſed & dicta. 112
Maieſtatis, vel de vi damnati prouocare nõ poſſunt. 107
de Maleficiis puniendis leges apud Romanos antiquiſsimæ. 18
de Maleficio cõfitenti, cur non ſemper fides habenda. 103
Μαντίας publicis iudiciis Athenienſes adhibent. 8
Manum conferre quid. 99
Manus iniectio quid ſignificet, & cui tribuitur. 104
Maritum diſſuauiantem, præſente filia, Cato Cẽſor non tulit. 16
Maritus non vxori, ſed vxor marito cum liberis ſuccedit. 20
Maritus quando vxorem relinquere poteſt. 22
Marlianus. 4
Maſculi plus quàm fœminæ Reip. proſunt. 74
Maſculis quã fœminis agnatis plus debetur. 76
Maſsiliæ ciuitatis diſciplina & grauitas, non ſolùm Græciæ, ſed cunctis Gentibus anteponenda. 30
Maſsilienſium Senatus ſexcentorum virorum clariſsimorum. 30
Mater vt filios in poteſtate non habet, & vt hæredes non habet, ſic nullam in eorum hæreditate partem. 77
Materfamilias & Paterfamilias. 19
Matriſa. quòd numos promiſiſſet Cn. Sergius, ei dies dictus. 16
Matrimoniis Romani exemplo Athenienſium magnam libertatem reliquerunt. 61
ne Matrimonio Plebei cum Patriciis iungãtur, ſtatutum. 32
Matrona quædam quòd loculos cellæ vinariæ reſignauiſſet, à ſuis inedia mori coacta eſt. 22
Matronæ Romanæ vini potionibus abſtinẽt. 22
Matronas pudicitiæ proſtratæ, Tiberius, more maiorum, propinquis tradidit. 21
Matronas Romanas quare ius eſt propinquis eas oſculari. 22
Menſes lunares. 63
Meridies Romę non nominabatur, ſed occaſus tantùm & ortus. 35.54.121
Merum apud Locros qui bibiſſet, non iubente medico, capitali pœna puniebatur. 22
Mileſiaci Ariſtidis turpes ſermones. 16
Militari diſciplina Tullus Vrbem armauit. 5
Militem emanſorem afflictæ valetudinis ratio excuſat. 97
Milites deſcripti ad diem adeſſe debent: excuſat eos tamen aduerſa valetudo. 97
Militiæ in Iure, ſodalitia vocata. 48
Militiæ nomen daturi, liberi eſſe debebant cum poſſeſsionibus & liberis, ab nexu & pignore creditorum. 105
Militibus per vinum lapſis capitalis pœna remittebatur. 23
Μιξαγύρται Cicero non ſuſtulit. 117
Mitridates Romanos quos ex toga cognouerat, in Aſia occidi iuſsit. 17
Mitylene. 108
Mobiles res non niſi triennio vſucapiebãtur. 54
Mobili re ſi quis in vrbe, palàm, & publicè anno integro vſus ſit, dominus eius ſit: ſi clàm & domi tantùm, triẽnii vſum requirit, &c. 53
Mobilium rerum vſus annuus. 62
Mœnia cur ſacroſancta habentur. 19
Monetæ quis vſus. 46
Monetales Triumuiros Romani ad pecuniam condendam habuere. 46
Monopolia cuiuſcunque rei prohibita. 48.49
Monopolia, tempore Zenonis, Cęſares Conſtãtinopolitani exercebant. 49
Monopolii initi pœna, perpetuum exilium, bonorũmque publicatio. 48.49
Monſtroſi partus qui iudicandi. 24.25
Monſtroſi partus Romæ, exempla. 25
Monſtroſos partus impunè cædi poſſe, Romulus voluit. 25
Morbus excuſat milites ſcriptos ſi præfinito tẽpore non adſint: excuſat & tutores ſi à tutelis conſtituto tempore, excuſationem in iudicio non proponant. 97
Morbus in lege quid. 95
Mortui coronabantur. 83
Mortui ſepeliendi. 80
Mortuorum voluntati non ſemper obtemperandum. 80
Mortuos cantu proſecuti Traces. 81
Monumentum aſcia perpoliri ſolitum. 81
Mulctam indicere ſolis Conſulibus ius fuit. 29
Mulctam Proconſules indicere poterant vſque ad ſemiſſem auri. 29
Mulctæ certæ modus dictus. 29
Mulctæ dicendæ ius quibus dabatur. 29
ad Mulctam grauiora crimina nõ pertinent. 29
Mulctare ad quinquaginta libras auri, cùm peccatum grauiſsimum erat, Præfecti Prætorio poterant. 29
Mulctata Appii Cæci filia ob verbum improbũ 25. millibus æris. 29
Muliebris pudicitiæ magnam curam geſsit Ro-

mulus. 16
Mulieres abſtemiæ in Latio ante Romam conditam. 22
Mulieres aquam bibere, Maſsilienſes & Mileſei voluerunt. 22
Mulieres natura auaræ. 68
Mulieres omnes temeto carent. 22
Mulieres, Romani, ſacrorum, & domicilii & fori ſociam eſſe voluerunt. 20
Mulier prægnãs cur humari vetita, antequam ei partus excidatur. 27
Mulier quinque enixa: quatuor ſimul, quintum poſt quadrageſimum diem. 76
Mulieribus Cereris vigilias & Orgia ſacra noctu celebrari vitioſum & periculoſum. 15
Mulieri famoſæ oſculum non ferebatur. 22
ad Mulieris adulteræ accuſationem maritus patri prefertur. 21
de Mulieris capite vir & cognati, apud Romanos, domi iudicabant. 21
Muri cur habiti ſancti. 19
Muros Romæ tranſcendentes capite puniebãtur. ibid.
Muro Vrbem primus cinxit Ancus. 5.19
Mutuum qui ſuſcepiſſet Athenis, creditori addicebatur. 104

N

NÆniæ in funeribus ſublatæ. 81
Næuii Auguris nouacula. 8
Naſcentes lachrymis Traces proſecuti. 82
Natura. 16
Naturæ lex perpetua, ἃ μὴ κατέθυ, μὴ ἀνέλῃ. 115
Naturæ lex vt liberi inteſtato ſuccedant. 73
Natus poſt decem menſes mortis mariti, ad legitimam hæreditatẽ cur nõ admittebatur. 63
Nec, pro Non. 76.116
Neceſsitas legem non habet. 72
Negotiatio fœneratorũ quomodo repreſſa. 46
Negotiationibus exercendis Collegia conſtituta. 48
Nehemia, & Ezra Iudæorum duces. 31
Nepotes & neptes filio mortuo in locum ſui patris ad ſucceſsionem aui vocati. 75
Nepotes hæredes inſtituti, viuo etiam filio qui præcedebat. 71
L. Neratius homo improbus pro delectamento habebat os hominis liberi, manus ſuæ palma verberare & quẽcunque depalmauerat, ei 25. aſſes dari ſtatim iuſsit. 119
Nocturna ſacrificia cur, & quando ſublata. 15
Nocturnas peruigilationes cur Elibertinum cõſilium vetabat. 15
Nocturnos cœtus agitans, capite punitus. 109
Nocturnus fur quoquo modo occidi poteſt. 116
Nominatio quid in iure vocetur. 92
Nomine bono nihil viro honeſto antiquius. 111
quæ in Nominibus ſunt, non requirunt arbitrũ familiæ erciſcundæ, cæteræ res omnes, contrà. 78.79
Nominatim. 92.93
quæ in Nominibus ſunt, ipſo iure pro portionibus hæreditariis diuiſa intelliguntur. 84
Nominum, pro portionibus hæreditariis, diuiſio. 79
Νόμοι. 33
Νόμοι συναλλακτικοὶ quæ. 27.45
μὴ Νόμον ἐπ᾽ ἀνδρὶ ἐξεῖναι θεῖναι. 42
Nothi Athenis erant, qui non ex duobus Athenienſibus naſcebantur. 61
Nouatianorum hæreſis. 108
Nox intempeſta quare dicta. 121
Nox pro Nocte. 115
Nubendo fœminæ in alienã familiã tranſeũt. 74
Nubere, ante luctum annui temporis, prohibitum. 82
Nubere mulier ſecundo poteſt, ante tẽpus, quo prior maritus elugeri ſolet, propter turbationem ſanguinis. 63
Numa agri ſtudioſus. 53
Numa cur fidei Termíníque numẽ cõſecrauit. 5
Numa & Romulus cur ſuperſtitionem tollere nequiuerunt. 5
Numa Regibus ſacrorum curam ademit & in Pontificem tranſtulit. 10
Numa ſacris conſtitutis fundamenta Ciuitatis iecit. 9
Numæ Ægeria. 3
Numæ leges de religione, exactis Regibus, non exoleuerunt. 29
Numę Pompilii leges latinæ. 4
Numi vſus. 46
Numo ęreo ad commercia ineunda cõtenti fuere Decemuiri. 46
Numo argenteo, vti cœperunt Romani ſub initium belli Punici: & paulo poſt aureo. 46
Numum Seruius excudit & ſignauit. 45
Numus ſignatus, permutationum difficultates tollit. 45
de Nundinis, Contractibus & iniuriis cur leges tulerit Seruius. 5
Nuptię contrahi non poſſunt inter eos, qui parentũ liberorúmve locum inter ſe obtinẽt. 61
vt Nuptiæ iuſtæ eſſent, coniuges ciues Romani eſſe debebant, vt apud Athenienſes. 61
Nuptię inceſtę filiarum Serui Tullii auunculis nuptarum. ibid.
Nuptiæ quando eſſe cœperunt inter fratris liberos. ibid.
Nuptiæ quid. 19
in Nuptiis aqua & ignis adhiberi ſolita. 19
Nuptias non impediebat collateralis affinitas, ſed ea quæ in recto ordine eſt. 62
Nuptiarum coẽmptione contractarum ius. 19
Nuptiarum contrahendarum in ordine directo ſuperiorum inferiorúmque affinium, prohibitio. 62
Nuptiarum contrahendarum rationem caſtiſſimam, ex iure naturali & publica honeſtate Romani deſcripſerunt. 61
Nuptiarum legitimam coniunctionem qualem Romulus eſſe voluerit. 19
Nuptiarũ nulla prohibitio, vbi duo cognationis gradus in aſcendendo, & totidem in deſcendendo, munerari poſſunt. 61

O

OBligatæ non intelliguntur res hæreditariæ, quæ ad hæredem peruenerunt. 84
Obligatio æris alieni, etiam defunctum obſtringit. 92
in Obligatione, niſi quid palàm verbis exprimatur, omiſſum intelligitur. 51
Obligationes quæ inter hæredes contrahuntur, hæreditariæ & diuiduæ eſſe debent. 85
Obligationes quomodo inter hæredes diuidãtur. 87.89
Obligationis hæreditariæ diuiſio. 91.92
Obligatio non mutatur ex perſona hæredis. 89
Obligatio particularis. ibi.
Obligatio perſonalis. 84
ὀχλοκρατική. 46
Oeconomica, ſpecies Reipub. 23
in Olerum & vuarum fures non minor pœna, quàm in homicidas & ſacrilegos. 115
Ὀλιγαρχία. 23
Oſci, qui olim Opſci, libidinoſi. 17
Obſcœna dicta quæ. ibi.
Obſcœnum Stoici quid vocabant. 16
Obſcœnum vnde dictum. 17
Orgia ſacra noctu celebrari vitioſum & periculoſum mulieribus. 15
Ortus & occaſus tãtùm Romæ nominatus. 121
Ὀρφανόφυλαξ. 64
quare Oſculari matronas Romanas propinquis ius eſt. 22
Oſculum mulieres cognatis ferebant, vt deprehendi poſſet an vinum bibiſſent. ibid.
Oſculum mulieri famoſæ, cognatio non ferebat. ibid.
Oſthanes magiam in Græciam attulit. 113
L. Oſtius primus Romæ patrem occidit. 18
Oues & boues Aterina & Tarpeia lex æſtimauit, quòd certior mulctæ ratio eſſet. 29

P

PAcis conuentio per Principem, rata. 11
Pacis & belli ineundi Populo data poteſtas, & quando, & à quo adempta. ibid.
Pacta quæ turpem cauſam obtinent nõ ſunt ſeruanda. 117
Pacti niſi eſſent debitores, habebantur in vinculis 60. dies. 105
Pactiones negotiatorum irritæ eſſe nõ debent. 48
Pactum, effectum ſumit. 52
Palæſtina. 31
Pallio magis, quàm toga veteres Chriſtiani vſi. 17.18.
Pallium vt Græcorum proprium, ita toga Romanorum. 17
Papirii Iuriſcõſulti codex omnes Regias leges continebat. 27
Papirius primus Rex Sacrificulus. 10
à Parentibus liberi, neque vẽditionis, neque donationis titulo, &c. in alium transferri poſſunt. 24
Paricida quis. 18
Pariendi longiſsimum tempus. 63
Parienti vinum octo primis diebus bibere permiſſum. 22
Paries communis cur craſsior ſeſquipedali fieri prohibebatur. 43
Parricida quis. 18
in Parricidam Romulus & Solon, cur nullum ſupplicium conſtituerint. 18
Parricidarum Romæ ſingulare ſupplicium. ibi.
Parricidia frequẽtiora apud Græcos quàm Romanos. 18
Parricidii Quæſtores qui. 18
Parricidium. ibid.
Partum vndecimi menſis Hippocrates non admittit. 63
Partus abſtemiarum mulierum imbecilliores. 22
antequam Partus excidatur, prægnans mulier mortua humari cur vetatur. 27
de Partus humani tẽpore variorum opiniones. 62.63
Partus inſigniti qui, & ſpecies quædam. 25
Partus monſtroſi exempla. ibid.
Partus monſtroſi pro liberis non agnoſcebantur. ibid.
Partus ſuppoſitio, non minus quàm veneficium capitali pœna vindicatur. 22
de Paſtu pecoris actiones. 59
Paterfamilias & Materfamilias. 19
Paternus affectus. 65
Patria poteſtas an diuturna, & in quo conſiſtebat. 23
Patria poteſtas iis quibus tres eſſent liberi, dabatur. 27
Patria ſacra Athenienſes quòd ſeruarint laudati. 14
Patres Plebiſcitis tenebantur. 11
ad Patres Comitia tranſlata. ibid.
Patres ſacra peragebant & magiſtratus gerebant. 9
an Patribus exhæredandorum filiorum poteſtas data. 70
Patricii cum Plebeis matrimonio non iungebantur. 32
Patricii Romani Plebi agriculturæ voluptates inuiderunt. 10
Patriciis Prætura data & Curulis Ædilitas. 9
ſub Patriciorum imperio, quãdiu Populus fuerit. 29
Patricii ſacrorum & magiſtratus curam habebant. 9
Patrii Dii diligenter colendi. 14
Patri in filium quod olim ius. 23.24.64.70
Patrimonium an cuicunque velit pater legare & teſtamento relinquere poſsit. 70
qui Patrimonium decoxiſſet, infamia notabatur. 67
Patris in filium ſumma pœna. 23
Patroni in Clientes, quales. 26
Patronis etiam tutela defertur. 68
Paulus Æmilius Græciæ ſtatum & Reſpub. conſtituit. 31
Pauperies quid in lege dicatur. 61

Peccandi maxima illecebra impunitatis ſpes. 107
Pecuariæ rei & quęſtuariis artibus Plebs Romę operam dabat. 10
Peculatus, lege Iulia tenetur, qui tabulam legis æream refixerit. 32
Pecunia ærosa reiici poteſt. 46
in Pecunia legata modicũ tempus ad ſolutionẽ dandum. 102
in Pecunię mutuæ vſu & commercio, maximè fidem coluere Romani. 101
Pecunię vſus. 46
ad Pecuniam cudendam Romani Triumuiros monetales habuere. 46
Pietatis naturalis, patris in filium, inhumana vis. 70
Pietati ædes erecta. 105
Pellicem quam propriè antiqui nominarint. 21
Pelopõneſia quinquies quaternos enixa, & multæ Ægypti vno vtero ſeptenos. 76
Penulis & lacernis Romani vſi. 17
Perduelles dicti olim, qui nunc hoſtes. 107
Perduellionis reus quis. ibid.
quem Peregrinũ dicimus, is apud maiores Hoſtis dicebatur. 55
Pericles. 119
Pericles Athenarum gubernator. 30
Pericles & Ariphrõ, Alcibiadis impuberis tutores. 65
Pericli maledictum verſibus. 111
Periurii pœnæ. 51
Permutatio emptioni ſimillima. 52
Permutationũ difficultates numus ſignatus diſſoluit. 32.45
Perſarum honeſtiſsima lex de verecundia. 16
Pes ſeſtertius. 36
Peſtis nulla capitalior voluptate corporis. 30
Peruigilationes mulierũ nocturnas cur Elibertinum conſilium vetat. 15
φαιν[illegible]. 17
φρατρίας conuiuales cur Romani damnarint. 47
Platonis imitatione ſuas leges Cicero confinxit. 34
ex Plebe Pontifices & Augures creati. 9
ex Plebe Tribuni quando creati. 9
Plebei cum Patriciis matrimonio non iungebantur. 32
Plebi quando communicatus Conſulatus. 9
Plebiſcitis Patres tenebantur. 11
Plebs, agriculturæ & rei pecuariæ, & artibus quęſtuariis Romæ operam dabat. 10
Pœna mitior ſemper Romanis placuit. 107
Poëtæ cur carmen quod infamiam faceret, non cantitarunt. 111
Poëtæ quando delectare cœperunt. 112
Politiæ viuum exemplar, Athenæ. 30
Polybii de religionibus profanum iudicium. 12
Polybius quo tempore vixit. 35
Sex. Pompeii Feſti libri de verborum veterum ſignificatione dilacerati. 54
Pomponia Græcina rea, iudicio mariti permiſſa. 21
Pomœria inter muros & priuatorum ædes. 19
Pontifices & Augures ex Plebe creati. 9
Pontifici Maximo, à Numa, ius ſummum in Sacris datum. 10
Populi erat lege Romuli hoſtibus bellũ decernere indicereve. 107
Populi erat leges ſciſcere tempore Romuli. 11
Populi iniuſſu de capite ciuis Romani Conſules ſententiam ferre non audebant: tantum erat pœnarum & præmiorum Populi ius. 106
ſine Populi cõſenſu de bello aut pace, ante Cæſares actum, irritum & punitum erat. 11
ſine Populi conſenſu leges Auguſtus non tulit. 11
à Populo quando poſtulatũ vt Decemuiri crearentur. 29
Populo belli & pacis ineundæ poteſtas conceſſa. 11
Populo centuriatíſque comitiis criminum pœnæ relinquebantur. 107
cum Populo Comitia Iulius Cæſar partitus eſt. 11
Populo cura ſacrorum & Magiſtratus creandorum à Romulo tributa, & quando primùm adempta. ibid.
Populo ius legis ferendæ Cæſares eripere non potuerunt. ibid.
Populo ius ſuffragiorum reddere tentauit Caligula. ibid.
Populo quam poteſtatem tribuerit Romulus. 10.11
per Populum tantùm legibus ſoluebatur quis. 42
Populus Cæſaribus creatis ſuam poteſtatem & imperium communicauit. 11
Populus in Principem poteſtatem tranſtulit. 42
Populus liber quando dicitur. 26
Populus quandiu ſub imperio Patriciorum. 29
Marcus Porcius Cato Iuriſconſultus ad illuſtrãdas duodecim Tabulas ſuum ſtudium contulit. 34
aliâ quàm per Portas egredi, hoſtile habitum. 19
Poſſeſsio bonorũ VNDE VIR ET VXOR, quæ. 20
Poſſeſsio rei cuius adhuc incertum eſt, quis dominus ſit, vetita. 99
Poſthumia quę virum ſuum veneno ſuſtulit, decreto propinquorum ſtrangulata. 28
an Poſthumi, hæredes rectè inſtitui potuerint. 71
Poſthumi ad hæreditatem admittuntur. 75
Poſthumi in compluribus cauſis, pro iam natis habentur. 65

Poſthu-

Poſthumis filiis cur etiam tutores dari poſsint. 65
in Poteſtatem quando res reuerti dicitur. 55
de Prædiorum iure ſanctum, vt in iis vendendis vitia dicerentur. 50
Prædiorum ſeruitus cur non vſucapitur. 52.53
Præficæ mulieres. 81
cur Prægnans mulier mortua, vetita humari antequam partus excidatur. 27
Præſtationes perſonales, in iudiciũ familiæ erciſcundæ veniunt. 79
Prætor. 54
Prætor quando Romæ primùm creatus. ibid.
Prætura Patriciis data. 9
Primogeniorum prærogatiuam Romani nihili fecerunt. 74
in Principem Populus poteſtatem tranſtulit. 42
per Principem pacis conuentio rata eſt. 11
Principibus cura religionis data. 10
Principi data poteſtas Magiſtratuum creandorum. 11
Principum conſtitutiones, leges Regiæ appellatæ. 27
Priſcus Senatu maiori Vrbem ornauit. 5
de Priuatis rerum dominiis cur legem Romulus non tulerit. 5
Priuilegia haud leuiter indulgenda. 42
Priuilegiis, nihil magis legibus contrarium. 42
Priuilegium contra tenorem Iuris communis irrogatum, irritum. 42
Priuilegium irrogari non licet, niſi Centuriatis comitiis. 42
Prodigæ cur rarò ſint mulieres. 68
inter Prodigia quæ Romæ fuerunt triſtiſsima, tabulæ æneæ turbine euulſæ. 32
in Prodigiis Hermaphroditi habiti. 25
Prodigi maiores 25. annis ſunt in curatione agnatorum. 66.67
Prodigo Prętor bonis interdicebat. 67.68
Prodigum Athenienſes in ius vocabant & puniebant tanquam criminis reum. 68
Prodigus, pupillo tutorem habenti comparatur, quod ad acquirendum: quod ad obligádum, furioſo. 68
Proletarius quis. 98
Promiſſa ſi non fiant in venditione, pœnalis ſtipulationis conditio euenit. 87
Προσήκοντες κατὰ γένος. 65
Προστάτης. 26
Prouinciales res in Populi Romani dominio erant. 54
Prytanæa ſacra à quibus peragebantur. 9
Ψευδομαρτυριῶν in Areopago iudicium grauiſsimum. 109
vt Puniantur delicta, Reip. intereſt. 106
Pudicitiæ muliebris magnam curam geſsit Romulus. 16
Pudicitiæ proſtratæ matronas Tiberius, more Maiorum, propinquis tradidit. 21
Puella biceps, quadripes, quadrimana, gemina fœminea natura, nata eſt. 25
Puellæ quatuor pariter natæ. 76
Puellæ, vt cæteri pueri, hæredes. 74
Puer dentatus, barbatus, ore gemino, quatuor oculis. 25
Puer ex ancilla quatuor pedibus, manibus, oculis, auribus, & duplici obſcœno natus. 25
Pupillarium bonorũ cura apud Thurios, agnatis tribuebatur. 65
Pupilli educatio, maternis cognatis deferebatur. 65
Puteo cur omnes in Attica communiter vtebantur. 45
de Puteis in ſolo proprio effodiendis controuerſiæ. 45.
Puticuli campi, vbi cadauera putreſcebant, Romæ erant. 80
Pythagoras vbi philoſophabatur. 30

Q

Quadruplatores qui dicti. 46
Quæſtores parricidii, qui vocati. 18
Quæſtores qui capitalibus rebus præeſſent cõſtituti à populo. 106
Quæſtuariis artibus Plebs Romæ operam dabat. 10
Quintio Cincinnato, in agro aranti nuntiatum, Dictatorem factum eſſe. ibid.
Quiritum iniuſſu de capite Ciuis Rom. non iudicabatur. 107

R

Recuperatorium & rei perſecutoriũ ius. 85
Redde quod debes, hæc vox ius Gentium præ ſe fert. 101
Redemptori pignus datum, donec pretium redemptionis redditum ſit. 105
Redhibitio. 89
Reges dicti aliquando ſunt, Cæſares & Imperatores. 27
Reges Romani, exemplo Romuli, omnes Auguriis vſi. 8
Regia lex, vocata lex Imperii. 27
Regia ſacrorum poteſtas. 10
Regia vrbs, Roma. 27
Regiæ leges, appellatæ Principum conſtitutiones. 27
Regiæ leges, Regibus exactis, exoleuerunt lege Tribunitia. 29
Regiæ poteſtatis forma, ius patris in filios. 23
Regias leges codex Papirii continebat. 27
Regibus exactis nihil publicè, priuatim, domi & militiæ, ſine auſpiciis actum. 8
Regibus expulſis, nullum in libero populo Regiæ crudelitatis veſtigium relictum. 107
Regibus Lacædemonii dant Augurem aſſeſſorem. 8
Regibus Numa curam ſacrorum ademit, & in locum eorum Pontifices ſubſtituit. 10
de Regiis legibus abolendis Brutus legem ad populum tulit. 29
Regis nomen, poſt Reges exactos odioſum. 27
Reip. Rom. initia ab Ænea, poſt Romulo, Numa, &c. 4

à Religione ſuperſtitionem Romulus ſecernere non potuit. 11.12
cùm de Religione quæſtio eſt, Romuli ſuperſtitioni, aut Numæ deliriis, nihil eſt loci. 5
de Religione Apollo Pythius conſultus, quid reſponderit. 12
de Religione bonum iudicium Dionyſii. 12
de Religione leges Numæ, exactis Regibus, non exoleuerunt. 29
in Religione populum falli, Romanæ Sapientię inſania, expedire Reip. iudicauit. 12
qua Religione ſuos imbuerit Romulus. 12
Religiones non cuiuſuis arbitrio cõfingendæ. 13
de Religionibus Polybii profanũ iudicium. 12
Religionis cura Principibus data. 10
Religionis parum, Ciuilis prudentiæ in Romulo plurimum. 5
Religioſam rem vſucapi vetitum. 83
Religionum confuſio, Deos alienos coli. 12
Rempub. ſuam Iudæi magnis animis inſtaurabant. 31
Remus à fratre occiſus, quòd muros tranſcẽdere voluerit. 19
Repetitio non eſt ab eo qui ſuum recepit. 56
Repetitio vbi locum habet. 90
Repræſentationis ius. 74. 75. & quibus conceſſum. 76
Rerump. optimarum ſimilitudines in familiis bene inſtitutis reperiuntur. 23
Reſp. Rom. ex Monarchia, Ariſtocratia & Democratia. 10
Reſp. Rom. ſuperſtitione ſuſtentata. 12
ad Reſpublicas regendas ſatis ſunt leges Romuli. 5
Rex Sacrificulus. 10
ῥῆτραι Lycurgi. 4
ante Rogum, ſanguis captiuorum aut gladiatorum effundi ſolitus. 81
Rogum aſcia polire vetitum. 81
Roma à Gallis capta & incenſa. 58
Roma dæmoniorum conuentus. 13
Roma Athenarum imago. 30
Roma vrbs Regia dicta. 27
Romam ἐπίτομον τῆς οἰκουμένης Athenæus: alius quidam δεισιδαιμονίας vocauit. 13
Romana lingua ſæpe mutata. 35
Ro. Reip. principia ab Ænea. 4
Romani ad leges petendas ſuos legatos in Græciam miſerunt. 113
Romani ex Græcorum legibus, ſui iuris formas collegerunt. 31
Romanorum in vero Dei cultu pertinacia. 13
Romani nimium molles adulteriorum vindices. 21
Romani omnium, etiam tenuiſsimarum rerum iura perſequuti ſunt. 59
Romani quas acceperant ab Athenienſibus leges, reddiderunt. 31
Romanis ſemper mitior pœna placuit. 107
Romani, vetuſtas Græcorũ leges ſecuti ſunt. 80
Romanorum inſania in luctu funerum. 82
Romanorum lingua qualis. 4
Romuli caſa paſtoralis, tempore Auguſti, quàm grata Romanis. 6
Romuli haſta, terræ infixa, frondes emiſit. 8
Romuli leges antiquiſsimæ. 4
à Romulo ad Iuſtinianum vſque, quot anni. 5
in Romulo ciuilis prudentiæ plurimum, religionis parum. 5
Romulo regnante quanta ſimplicitas. 4.5
Romulus abſtemius ferè. 22
Romulus cur in parricidam & homicidam nullum ſupplicium conſtituerit. 18
Romulus decem & octo annos natus Vrbem condidit. 6
Romulus Deum colere iuſsit: ſed quis Deus eſſet, & quare colendus, neſciuit. 5
Romulus & Numa cur ſuperſtitionem tollere nequiuerint. 5
Romulus fundamẽta eius ciuitatis iecit, cui omnes poſtea ceſſere. 5
Romulus optimus Augur. 8
Romulus Populo ius ſacrorum & Magiſtratus tribuit. 11
Romulus qua ſuos imbuerit religione. 12
Romulus quos deos coluerit. ibid.
Romulus ſeptem & triginta annis regnauit. 6
Romulus ſparſit legum ſemina. 5
Romulus ſuperſtitionem à Religione non potuit ſecernere. 11.12
Roſtra. 33
Rutilius Iuriſconſultus. 27

S

Sabazium, & alios deos peregrinos Ariſtophanes è ciuitate pellendos cenſuit. 15
Sabinarum virginum cum Romanis iuuenibus connubia quomodo contracta. 19
Sacerdotem mulierem Athenienſes interfecerunt, quòd deos peregrinos coluiſſet. 14
Sacerdotes Populus, regnante Romulo, eligebat. 11
Sacerdos & Magiſtratus idem. 9
Sacerdotio obueniente poſſe cauſarum ciuiliũ arbitrium reiici. 9
Sacerdotum Athenienſium caſtitas. 16
Sacra apud Romanos fuere nocturna & diurna. 15
cur cùm Sacra omnium Gentium Romani reciperent, Hebræorum non receperunt. 13
Sacra Faunalia quando & quomodo fiebant. 14
Sacra patria colenda, peregrina repudianda: & in eos qui contrà fecerunt, ſupplicia. 13
Sacra peregrina contemnentes laudati. 13
Sacra peragebant Patres & Patricii. 9
Sacrificandi diſciplina, præterquam more Romano, abolita. 12
Sacrificia inſtituere, & ſacella priuatim ſibi extruere, vetitum. ibid.
Sacrificia nocturna cur, & quando ſublata. 15
Sacrificulus Rex capitalib' cauſis Athenis præerat. 106
Sacrificulus Rex Romæ factus. 10
Sacris conſtitutis Numa fundamenta ciuitatis iecit. 9

in Sacris

in Sacris caſtitas Græcorum. 15
Sacris operabâtur Romæ octo, ex inſtitutis Romuli & Numæ. 9
Sacrorũ cura data, à Numa, Põtifici Maximo. 10
Sacrorum & religionis cauſa potior; quàm ciuilium. 9
Sacrorum miniſtri licio cincti. 117
Sacrorum Regia poteſtas. 10
Sanates qui. 108
Sancti cur muri vocati ſint. 19
Satiſdationes. 100
è Saxo præcipitatio deſiit. 109.116
Saturni tempora qualia. 4
Q. Mutius Scæuola Augur. 9
Scriptorum famoſorum iniuria acerbius vindicanda quàm verberum. 111
Se pro Sine. 83
Secures, quæ Conſulibus aliquando adeptę fuerunt, ea lege reſtitutæ; ne in ciuis caput animaduerterent iniuſſu populi. 107
Semimarem natum in Vmbria aruſpices occidi iuſſerunt. 25
Senatores Adrianus Imp. ſemper in publico togatos eſſe iuſsit. 17
ex Senatoribus Romanis decem viri diligebantur, qui ex patriis conſuetudinibus & Græcorũ legibus formas iuris perpetui colligerẽt. 31
in Senatu legibus quis non ſoluebatur, niſi centum adfuiſſent. 42
Senatu maiori Vrbem ornauit Priſcus. 5
Senatus Maſsilienſium ſexcentorum Virorum clariſs. 30
Senes à villa in Senatum accerſiti. 10
cur Sepelire in vrbe mortuos, Tarentini voluerint. 80
cur Sepelire in vrbe vetitum. 80.81
Sepelire in Eccleſia vetitum. 81
vbi Sepelire iuſſum. 81
Sepeliri cum dentibus inſitiuis cur vetitum. 83
in eos qui Sepeliunt aliquem in ciuitate, qualis pœna conſtituta. 80
Sepulchris patriis cineres eorum qui in bello obierant, condi, pium. 82
Sepulchrorum religioni quãtum tribuendũ. 80
Sepultura in vrbe, honoris cauſa, viris magnis conceſſa. ibid.
Sepulturæ locus in vrbe primùm M. Marcello conceſſus. ibid.
Sepulturis cadauerũ, campus Exquilinus deſtinatus. 80
Cn. Sergio dies dictus, quòd matriſam. numos promiſiſſet. 56
Serpentem viuum Cluſii materfa. peperit, qui in profluentem deiectus, auerſa aqua natauit. 25
Serui apud Romanos vinum non bibebant. 22
Serui, Ciues Romani fieri non poterant. 108
Seruii Tullii leges de contractibus, quas Superbus aboleuerat, Po. Ro. reſtituit. 29
Serui, qui manumittebãtur, poſteaquam ob nequitiam pœnas luiſſent, Liberti dedititi dicebantur. 108
Seruius de Contractibus, Nundinis & Iniuriis, quinquaginta leges tulit. 5
Seruius numum excudit ſignauſtque. 45
Seruius Sulpitius Camerinus. 30
Seruius Sulpitius XII. Tab. interpres. 34
Seruius Tullius præcipuus Legum ſanctor. 27
Seruius Tullius Rex leges fœderum, Romanorum cũ Latinis, quibus literis cõſcripſerit. 4
Seruus in delictis domino non debet obtemperare. 120
Seruus ſi aliquem iuſſu domini occiderit non eximitur lege Cornelia. Imppp. Valen. Arcad. Theo. metallo dedendum cenſent. ibid.
Seſtertium quid. 36
Seſtertius pes quis vocatur. 36
Seueritas Lacedæmoniorum caſtiſsima. 16
Sexus diſcrimen in agnatis Decemuiri eſſe noluere. 70
Sicarii apud Athenienſes quomodo plectebantur. 18
de Sicariis lex Cornelia. ibid.
Σεισάχθεια. 108
Siſamnis iudex corruptus qua pœna affectus. 110
Σιτοσιτία Cretenſium execrata. 47
Societatem coiens, quò annona carior ſit, de annona punitur. 48
Socrates quòd alienos deos coleret morte mulctatus. 13
Sodalitates conſtitutæ Ciceronis tempore. 47
Sodalitia, & ſodalium pactiones. ibid.
Sodalitii illiciti crimen coercetur vt vis armata. ibid.
de Sodalitiis coërcendis Lex Licinia. ibid.
Solon cur in parricidam & homicidam nullum ſupplicium ſtatuerit. 18
Solonis legum ligneæ tabulæ comprobatæ. 30
Solon moriturus lugeri voluit. 82
Solon quo tempore mortuus. 4
Solutionem partium, quæ incommoda ſequantur. 73.91
Solutio rerum creditarum acceſſoria. 44
Sontes. 46
Sonticus morbus. 96
Sophocles à filiis in iudicium eſt vocatus, tanquam furioſus, quòd propter ſtudium ſcribendarum tragœdiarum, rem familiarem negligeret. 66
à Statuis Heroum, Tribus Athenienſium appellationem ducebant. 35
Statuliberi venundari poſſunt. 64.99
Stipem cur Romani ſuſtulerunt. 117
Stola propria mulieribus, vt toga viris. 17
Τῶν στοργῶν φυσικῶν nulla vis. 70
in Succeſsione legitima, naturalis rationis, communiſque ſanguinis vis inter liberos conſeruanda. 74
in Succeſsione, progenies maſculorum fœminarum ſexui præponitur. 77
ad Succeſsionem aui, nepotes & neptes in loco ſui patris vocati. 75
in Succeſsionibus legitimis ab inteſtato gradus conſtituendi. 73
Succeſſorium edictum. 77

Suffragiorum ius Populo reddere tentauit Caligula. 11
Superſtitio Græcorum profana & impia, & exẽpla. 12
Superſtitio, niſi ſtirpitus euellatur, fœcundior euadit. 5
Superſtitio in Ægypto. 13
Superſtitione Ro. Reſp. ſuſtentata. 12
Superſtitionem à Religione Romulus ſecernere non potuit. 11.12
Superſtitionem Romulus & Numa cur tollere nequiuerunt. 5
Superſtites qui, & vnde dicti. 98
Supplicia maleficiorum exacerbanda, quoties nimiùm multis perſonis graſſantibus, exemplo eſt opus. 109
de Suppliciis, Draconis leges vetuſtiſsimæ. 18
Suppoſitio partus, pœna capitali vindicatur. 22
Suppoſitis clauib⁹ vxor furtũ faciẽs punitur. ibi.
Suſpendioſi, à ſuis lugeri non ſolent. 115
cùm Suſpenſum necari iubent Decemuiri, an laqueo ſtrangulari velint. ibid.
Sybaritici Hemitheonis ſermones obſcœni. 16
Συναλλακτικοὶ. 27
Syndicus & actor. 48

T

Tabularum XII. appellatione, leges ſignificabantur. 33
XII. Tab. autor Hermodorus Epheſius. 31
XII. Tab. Decemuiri conditores. 64
XII. Tabularum interpretes, Sex. Ælius, Seruius Sulpiti⁹, M. Porcius Cato, Labeo, Caius, &c. 34
XII. Tab. Leges. 37.38.39.40.41
XII. Tabularũ leges, quid, & quales à variis dictæ ſint. 33
Tabularum tria millia cum Capitolio cõflagrarunt. 32
XII. Tabularum vtilitas. 33
Tabulæ æneę turbine euulſæ, inter prodigia triſtiſsima quæ Romæ fuerunt. 32
Tabulæ cur vocatæ. ibid.
XII. Tab. in æs inciſæ, vbi primùm propoſitæ. 33
XII. Tabulæ in quod tempus durarunt. ibid.
Tabulæ legum in Capitolio obſeruatæ. ibid.
Tabulæ ligneæ legum Solonis comprobatæ. 30
Tabulæ noſtræ XII. quales: æreæ, eboreæ, &c. 32
Tabulæ teſtamenti quæ vocantur. ibid.
Tabulam ęream legis qui refixerit, lege Iulia, peculatus tenetur. ibid.
Tabularum verba quæ vix intelligi potuerũt. 35
an XII. Tabulas Cicero in libris de Legibus ſit complexus. 34
XII. Tabulas Cicero puer didicit. 33
XII. Tabulas intelligimus, cùm legem ſimpliciter dicimus. 67.98
in Tabulas ſuas Romani quid ex Tabulis Solonis retulerint. 31
in XII. Tab. conſcribendis, Decemuiri iuſsi ſunt colligere, quæ moribus & iuſta conſuetudine recepta erant. 67
XII. Tabulis, tota ciuilis ſcientia continetur. 33
Talionis ius. 118
Tarentum. 30
Tarpeia lex oues & boues, quò certior mulctæ ratio eſſet, æſtimauit. 29
Tarquinius Priſcus, legem Romuli & Auguria irriſit. 8
Taurus philoſophus. 47
Temeto omnes mulieres carent. 22
Templa ac aras in loco eminẽtiſsimo cur extrui debere iudicabat Socrates. 16
duo Templa Fauni, Romæ. 14
de Templis in quibus locus latendi, ἄσυλον ἱερὸν, dici ſolitum. ibid.
in Templo vigiliæ nocturnæ cur prohibitæ. ib.
Termini fideíque numem cur Numa conſecrarit. 5.45
Teſtamenta facturis ſummam Solon libertatem tribuit. 69
Teſtamenta olim per cornicinem cõuocato populo, Calatis Comitiis, fieri ſolita. 73
Teſtamentaria, cur lex Cornelia dicta. 72
Teſtamentis defunctorum quãta authoritas delata. 70.72
Teſtamentis ſcriptis Romani vſi. 69
cur quibus Teſtamẽto tutor datus non eſt, agnati tutores legitimi ſunt. 65
Teſtamento tutores dare poſſunt parentes. 64
Teſtamentum adire, nec facere poteſt qui inteſtabilis lege eſſe iuſſus eſt. 112
Teſtamentum facere non poteſt, cui bonis interdictum. 70
Teſtator palàm, præſente populo, teſtamenta faciebat. 73
in Teſtes falſi teſtimonii, animaduerſio non vulgaris data. 109
Teſtimonii falſi pœnæ. 109.110
Teſtimoniorum religionem & fidem Gręci non colunt. 109
Τῶν τετραχιλίων βλάβης δίκη. 60
à Themiſtocle vrbs Attica inſtaurata, legum ſuarum vinculo coaluit. 30
Themiſtocles Athenarum gubernator. ibid.
Themiſtocles, cuius virtute Perſæ victi erant, eò turpitudinis venit, vt per mediũ forũ in curru nudus traheretur à quatuor nudis puellis. ibi.
τῶν θεῶν μειλιχίων nocturna ſacra. 15
θεοὺς ξενικοὺς Romani receperunt. 15
Θιασῶται, ἢ ἱερεῖς ὀργίων repudiati. 47
Tiberius cur Iudæos omnes vrbe expulit. 117
Tiberius Chriſtum inter Deos retulit. 15
Tigni appellatione quæ in lege contineantur. 58
de Tigno iuncto actio. 57
Tignum furtiuum, ædibus aut vineis iunctum, cur non permittitur vindicare. 56.57
Tignum non ſolùm in ædificiis, ſed etiam in vineis nominatur. 56
Tignum quando vindicari poteſt. 58
à Toga ad pallium. 18
Toga pretexta & tunica purpurea à Rmul⁹ vſus, ſuos togatos eſſe iuſsit. 17
Toga, rarius veteres Romani vſi. 17.18
Toga propria viris, vt ſtola mulieribus. 17
Toga Romanorũ propria, vt palliũ Græcorũ. ib.

Toga

Toga quibus adimebatur. 17
Toga ſola ſine tunicis antiquitus Romani amicti. ibid.
Togæ ciuium Romanorum quadratæ. ibid.
Togę Romæ multiplex vſus. ibid.
Togam abiicere ſine crimine, ciues Romani nō poterant. ibid.
Togam ſumebāt, qui vt ciues Romani agere volebant. ibid.
Togati eſſe qui incipiebāt, iure ciuitatis Romanæ donabantur. ibid.
Togati ſemper erant Equites Romani & Senatores, cùm in publico erant. ibid.
Traciæ populi, naſcentes lachrymis: mortuos, cantu proſequebantur. 82
Traditione, rerum dominia transferuntur. 51.52
Traditionis qualis eſt conditio. 51
Tribuni ex Plebe creati quando. 2
Tribunitia lege Regibus exactis Regiæ leges exoleuerunt. 29
Tribus Athenienſium à ſtatuis Heroum appellationem ducebant. 33
Tributis Curiatíſve Comitiis leges publicæ ferebantur. 42
cur Trinoctium, qui vxorē ducebat, ab ea omni contactu abſtinebat. 62
Tullianum carcerem Ancus Tulliúſq; reges extruxerunt. 104
Tulli Hoſtilii in homicidas lex. 18
Tull° bellator militari diſciplina Vrbē armauit. 5
Tullus Hoſtilius legē tulit, vt quibus tres eſſent liberi patria daretur poteſtas. 27
ſine Tunicis ſola toga vſi Romani. 17
Turpibus verbis vſus, præſente fœmina, iniuriarum tenetur. 16
Tutela etiam parentibus defertur. 66
in Tutela dolus vindicatus. 68
Tutela legitima ex agnatione ... dependebat. 65
Tutela legitima etiam patronis defertur. 66
Tutelæ iudicium, refertur inter iudicia ſummæ æſtimationis. 68
Tutelas non amittit capitis diminutio. 65
Tutor. 66
Tutorem impuberi, teſtamento dare poteſt quilibet. 64
in Tutorem qui rem pupilli abſtulerit, actio in duplum eſt. 69
Tutores legitimi, in Rep. Platonis, tam materni cognati quàm agnati. 65
an Tutori vti liceat pecunia pupillari. 47
cur Tutoris teſtamentarii à parente dati, primus locus ſit. 65
Tutoris datio cui competit. 64.65
Tutoris datio etiā homini priuato competit. 65
Tutoris ſuſpecti iudicium, quaſi publicum & omnibus patens. 68.69
Tutor propter ſuū dolum, grauiori quàm ſit infamia, pœna dignus iudicatur. 68
Tyanæus incantator. 113

V

Vadimonii deſerti potiſsima excuſatio, aduerſa valetudo. 97
Valerius Licinius ob inceſti crimen exul. 17
Valetudo aduerſa, contumacis pœnā quem ſubire debere defendit, vadimonii deſerti eſt excuſatio, militem excuſat qui ad diē non adfuit. 97
qui Vallum tranſcēdit, aut per murum caſtra ingreſſus ſit, capite punitur. 19
Varro à Feſto notatus. 17
Vaticiniorū libri Romæ ex Senatuſconſulto cōbuſti. 113
Vectigalium publicorū ſociis, corpus vel aurifodinarū, vel argēt. &c. habere permiſſum. 48
Vendendi ter filiumfa. poteſtas patri data. 64
Vendens ea præſtare debet, quæ lingua ſunt nūcupata. 50
Venditæ res quando noſtræ eſſe deſinunt. 51
in Venditione quæ obſeruanda. 49
Venditionis controuerſiæ. 52
Venditionis iura. 50
Venditio non eſt hominis liberi. 24
Venditio pura. 51.52
Venditor, quæ vt cōmendet dicit, habenda quaſi neque dicta neque promiſſa. 49
Veneficiorum libri Romæ combuſti. 113
Verecundia retinenda, etiam in dictis. 16
Verecundiæ lex honeſtiſsima apud Perſas. ibid.
Verba Tabularum, quæ à veteribus intelligi vix potuerunt. 35
Verbera, vbi nec membrum nec os ruptū erat, non niſi 25. aſsium pœna æſtimata. 119
de Verborum veterum ſignificatione Sex. Pompeii Feſti libri decerpti. 34
ob Verbum improbum Appii Cæci filia 25. millibus æris mulctata. 29
Verſura vetita. 46
Veſtales virgines inteſtato patri nō ſuccedebāt, ſicuti iis nemo ſuccedebat. 74
de Veſte muliebri Numa legem edidit, vt Romulus de virili. 17
Veſtiaria res ſæpe Romæ mutata. ibid.
Veſtibus muliebribus nō ſine vituperatione viri vti poſſunt. ibid.
Veſtimenta muliebria & virilia diſtincta. ibid.
in Via quid iuris in latitudine, &c. 44.45
Viæ & actus differentia, & quid. 45
Viam, iter, actum, aquæductum, qui biēnio vſus non eſt, amittit. 53
Viatores qui vocati. 10
Vigilantium pericula. 15
Vigilias Cereris & Orgia ſacra noctu celebrari, mulieribus vitioſum. ibid.
Vigilias nocturnas Chriſtianorum, Conſtantinus probauit. ibid.
Vigilias nocturnas in templo Romulus eſſe noluit. 14
à Villa Curius & Senes in Senatum accerſiti. 10
Vinculorum contemptus. 105
Vindex quis. 98
Vindicare quid. 99
Vindicatio quid. ibid.
Vindicatio quomodo intendebatur. ibid.
Vindiciæ quæ olim dicebātur, & vndæ dictę. ib.
Vindiciæ ſecundum libertatem dictæ. 99.100

Vinearum cultura ne turbaretur, lex x i i. Tab. prouidit. 58
Vineis Principes aliquando non fauerunt. 58
Vinariæ cellę loculos Matrona quòd reſignauiſſet, à ſuis inedia mori coacta eſt. 22
Vini plus inſcio viro bibentem mulierem, Domitius dote mulctari iuſsit. ibid.
Vini potionibus matronæ Romanæ abſtinēt. ib.
propter Vini inopiam Romæ grauiſsimæ ſeditiones. 58
Vini vſus cur non permiſſus. 22.23
Vinum guſtare in optimis Italiæ familiis, vxor inſciente viro non audebat. 22
Vinum non bibebant apud Romanos mulieres, ſerui, & adoleſcētes triginta annis minores. ib.
Vinum parienti octo primis diebus, etiam ęgrotanti, & feſto die ſolēni bibere permiſſum. ib.
per Vinū lapſis militibus pœna capitalis remittebatur. 23
vt an Vinum bibiſſent mulieres, deprehendi poſſet, cognatis oſculum ferebant. 22
Virginia virgo. 100
Viro in vxorem, apud veteres Gallos ius vitæ & necis. 23
propter Virtutē ſingularē, Hermodorus Epheſius ciuitate pulſus. 31
Vi poſſeſſarum vſucapio inhibita. 56
Vis armatæ pœna, aquæ & ignis interdictio. 47
Vis, furtum improbum. 56
Vlciſcendi maleficii acerbitas, bene & cautè viuendi diſciplina eſt. 109
Vncia, duodecima pars Centeſimæ. 46
Vnciam Scæuola vſuram vocat. 45
Vnciarium fœnus quod. 46
Vnciarum hæredem quem Vlpianus vocat. 46
Vniuerſitates & collegia Profeſſorum. 48
Voluptate corporis, nulla capitalior peſtis. 30
quod Voluntate mea actum, in iudicium vocare non poſſum. 57
Vſucapere, eſt per vſum acquirere. 52
Vſucapiebantur mobilia triennio. 54
Vſucapi non poſſunt quæ vtendo non amittuntur. 53
Vſucapio fundi biennii. 52.54
Vſucapio, finis ſolicitudinis & periculi litiū. 54
Vſucapio, in controuerſia de finibus, intra paſſum, aut quinque pedes. 43.44
Vſucapio in Rep. quare neceſſaria. 53
Vſucapionem ciues tantùm donabant. 53
Vſucapionem cur lōgi temporis Iuſtinianus eſſe noluerit. 54
Vſucapionibus & traditionibus dominia rerum transferuntur. 52
Vſucapionibus quomodo Græci, Decemuirorū tempore, vtebantur. 53
Vſucapio non eſt rerum furtiuarum. 55.56
Vſucapio rerum cur conſtituta. 54
Vſucapio ſocordem Dominum mulctat, & diligentem poſſeſſorem tuetur. 53
Vſucapio vbi locum habet. 54
Vſucapio, vſus & authoritas vocatur. 52
Vſucapi religioſam rem leges vetant. 83
cur non Vſucapitur ſeruitus prędiorum. 52.53
Vſurpare vxorem. 62
Vſus cæterarum rerum, præterquam fundi, annuus. 52
Vſus fundi, biennii. 52.54
per Vſus acquirere, pro vſucapere. 52
qui Vſus non eſt biennio, via, itinere, actu, aquæductu, amittit. 53
Vſuræ ius. 46
Vſus rerum mobilium annuus. 62
quæ Vtendo nō amittuntur, nō vſucapiuntur. 53
qui in Vtero adhuc ſunt, hæredes inſtitui poſſunt. 72.75
vno Vtero ſeptenos Ægypti mulieres enixæ. 76
in Vuarum fures eadem pœna quæ in homicidas. 115
Vxorem in adulterio deprehenſam marito occidere non permiſſum. 25
Vxor, ex Apoſtolo Paulo, potius maritum impiū relinquet, quàm ſuam religionem deſeret. 20
Vxor hæres eſt in ſolidū mariti inteſtati, ſed poſt Romulum hoc ei ius ademptum. ibid.
Vxori à viro diuertere non licet. 22
Vxor quid. 19
Vxor ſocia bonorum omnium quæ maritus acquirit. 19.20

X

ξενικοὶ θεοὶ Romæ culti. 15
Ξυλοκοπία ſupplicium furti extremum. 116
ξυλοκοπεῖται. 109

Z

Zaleucus quo tempore mortuus. 4

FINIS.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google